

Székely Nemzeti Múzeum • Muzeul Național Secuiesc

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2013 sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MŰZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2013 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2012–2013

A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Szerkesztőbizottság:

Benkő Elek (Budapest), Egyed Ákos (Kolozsvár), Kósa László (Budapest),
László Attila (Iași), Pozsony Ferenc (Kolozsvár), Sárkány-Kiss Endre (Kolozsvár)

A néprajzi fejezetet lektorálta:

Tánczos Vilmos (Kolozsvár)

Főszerkesztő:

Kinda István

Szerkesztők:

Barti Levente, Kocs Irén (természettudományok),
Bordi Zsigmond Lóránd, Sztáncsuj Sándor József (régészet),
Csáki Árpád, Demeter Lajos (történettudományok),
Szöcsné Gazda Enikő, Kinda István (néprajz)

Román és angol kivonatokat fordított és ellenőrzött:

Hubbes Kinga, Hubbes László

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:

Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum

Felelős kiadó: Vargha Mihály

© Székely Nemzeti Múzeum, 2013

© Az egyes cikkek szerzői, 2013

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

Székely Nemzeti Múzeum

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:

T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály: <i>A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2011. november – 2013. október)</i>	7
---	---

Természettudományok

Kis Boglárka Mercedesz – Kármán Krisztina: <i>Adatok a székelyföldi ásványvizek stabilizotóp geokémiai kutatásához</i>	33
Kövári István: <i>Kisvízi időszakok vizsgálata a Kovászna-patak felső szakaszán</i>	39
Kisgyörgy Blanka: <i>Kastélyparkjainkról</i>	45
Urák István – Máthé István: <i>A Lucs-tözezláp pókjainak (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata</i>	59
Kocs Irén: <i>Adatok a Vargyas-szoros és környékének ormányosalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionoidea)</i>	75
Imecs István – Ujvári Krisztián-Róbert: <i>Antropogén források és azok hatása a Csiki-medence tíz patakjának halállományára</i>	85
Molnár Lídia: <i>Adatok az erdei fülesbagoly (Asio otus L.) téli táplálkozásához Sepsiszentgyörgyön köpetvizsgálatok alapján</i>	99
Barti, Levente: <i>The edible dormouse (Glis glis), as a cave-dwelling species in Romania</i>	107

Régészet

László Attila: <i>Székely Zoltán, a régész</i>	117
Bordi Zsigmond Lóránd – Józsa Lajos: <i>Egy elfelejtett régészeti lelőhely – a miklósvár-nagymátyás-pataki őstelep</i>	127
Bordi Zsigmond Lóránd – Boér Laura: <i>Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum történetéhez: Vasady Nagy Gyula és Carl Gooss levelezése, 1876–1878</i>	139
Puskás József: <i>Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához I.</i>	155
Nyarádi Zsolt – Botha Zoltán: <i>Régészeti kutatások a kiskalambfalvi Galat-tetőn (1938, 1954, 1956–1960)</i>	207
Bordi, Zsigmond Lóránd – Popa, Alexandru: <i>Castrul roman de la Boroşneu Mare: o sută de ani de la prima cercetare arheologică sistematică</i>	261
Székely Zsolt: <i>Fejezetek az erdélyi limes-kutatás történetéből</i>	309

Történelem

Demeter Lajos – Süli Attila: <i>Források Háromszék hadiiparának történetéhez (1848–1849)</i>	317
Süli Attila: <i>Németh László kormánybiztosi irataiból</i>	329
Nagy Szabolcs: <i>Impériumváltás Sepsiszentgyörgyön 1918–1920</i>	345
Demeter Lajos: <i>A sepsiszentgyörgyi Hősök temetője</i>	357
Garda Dezső: <i>Gyergyószentmiklós közléte az első világháború utáni években és az Országos Magyar Párt</i>	381
Magyarosi Sándor: <i>A 27. székely könnyűhadosztály első napjai a keleti fronton</i>	399

Közyűjtemény és történelmi örökség

Szekeres Attila István: <i>Címereslevelek a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban, 2.</i>	415
Csáki Árpád: <i>A kézdivásárhelyi harangtorony 17. századi feliratos köve</i>	437
Csikós Júlia: <i>Adalékok Ráday Eszter könyvtárának rekonstrukciójához</i>	443

Művelődéstörténet

Tamás Sándor: <i>Erdély „hibás” miniatűr térképe Abraham Ortelius atlaszában</i>	477
Coroi Artur: <i>Adalékok Kézdivásárhely és vidéke kapcsolataihoz a 15–20. században</i>	483
Pénzes Lóránd: <i>A bodzavámi vesztegintézet káplánsága</i>	513
Tóth Szabolcs Barnabás: <i>Adatok a háromszéki dalárdák és dalegyletek történetéhez (1870–1914)</i>	541
Csáki Árpád: <i>Dr. Nagy Jenő családi címere és ex-librise Keöpeczi Sebestyén Józseftől (1932)</i>	551
Boér Ilka: <i>Balogh Jolán-levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal (1932, 1941)</i>	559

Kultúra és társadalom

Pozsony Ferenc: <i>A népi kultúra területi tagolódásának vizsgálata</i>	571
Albert Ernő: <i>Faragó József (1922–2004) élete és munkássága</i>	581
Balassa M. Iván: <i>Dálnoki 18. századi galambbügos kapuk</i>	599
Szőcsné Gazda Enikő – Mihály Ferenc: <i>A barátosi református templom kazettás mennyezete</i>	625
Szacsvay Éva: <i>Templomberendezés és templomhasználat Homoródszentlászlón</i>	645
Füreder Balázs: <i>A kürtőskalács készítésének változásai</i> (<i>A kürtőskalács története a magyar nyelvű szakácskönyvek alapján</i>)	667
Dimény Attila: <i>Migráció és társadalmi mobilitás Kézdivásárhelyen a 19–20. század fordulóján</i>	675
Kinda István: <i>„Furfangos úri hunczságok” és megszorító intézkedések</i> <i>a 20. század első felében Székelyföldön</i>	687
Kolumbán Zsuzsa: <i>A „nemi bűnözés” és társadalom általi megítélése</i> <i>Udvarhely vármegye területén a 19. század folyamán</i>	695
Pakot Levente: <i>Családok és nemzedékek: székelyföldi falvak népességének</i> <i>demográfiai reprodukciója a 19. század második és a 20. század első felében</i>	709
Nagy Zsolt: <i>A halott-tisztelet kegyeleti helyszínei – társadalmi differenciálódás</i> <i>és a nemzeti szervezeti nyomai a gyesi temetőben</i>	721
Vajda András: <i>Az információátadás szóbeli és írott formái a nyilvános térben Sáromberkén</i>	739
Dimény H. Árpád: <i>Egy csernátóni vőfély a 21. században</i>	755

Vargha Mihály

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓI JELENTÉSE (2011. NOVEMBER – 2013. OKTÓBER)

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm mindazon olvasóinkat, akik érdeklődve veszik kézbe évkönyvünk, az *Acta Siculica* hatodik kiadását, amely rendhagyó módon, összevontan két év eredményeit kívánja bemutatni.

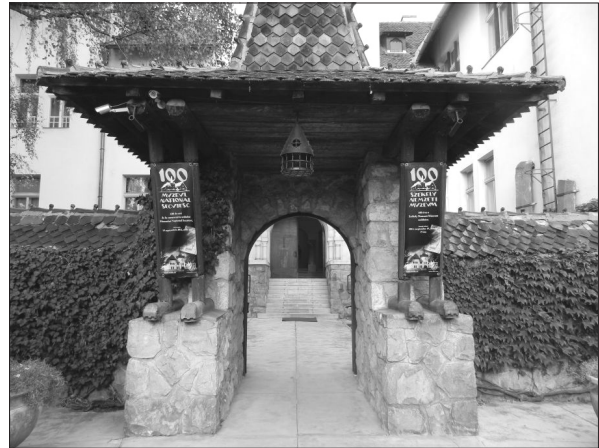
Örömmel nyugtázzuk, hogy a 2011–2013-as időszakban is eleget tudtunk tenni alapvető célkitűzéseinknek: gondoztuk száz éves székházunkat, színvonalas kiállításainkkal, rendezvényeinkkel bővítettük célcsoportjaink számát, szép, igényes kivitelű kiadványokat, katalógusokat jelentettünk meg. A munka mellett még ünneplésre is futotta erőnkből: 2012-ben székházunk centenáriumi éve volt, 2013-ban pedig Kós Károly szellemi öröksége előtt tiszteltünk. Köszöntöttük továbbá a 40 éves csernátoni és a 10. évét betöltő zabolai egységünket is, mindkét esetben emelkedett hangulatú, szép rendezvény keretében ünnepelhettünk.

Továbbra is fontosnak tartjuk, hogy intézményünk nyisson: ne csak a tudományos eredmények bemutatásában és népszerűsítésében jeleskedjen, hanem a szabadidő szép, kellemes eltöltése irányába is, hogy a látogatónak ne csak az értelmét, hanem a szívét is meg tudjuk szólítani. Ez irányú erőfeszítéseink szépen kamatozódtak a rendszeresített múzeumpedagógiai programjainkban: a gyerekcsoportok és családok számára szervezett tematikus napok (Gombanap, Magyar Festészet Napja, Madarak és Fák Napja stb.) mellett kiállításainkhoz és rendezvényeinkhez is átfogó múzeumpedagógiai programok kapcsolódtak (*Ékszer és viselet a régészeti korokban*, *Kós Károly világa* munkafüzet). Jelentős érdeklődésnek örvendett az immár negyedik éve megszervezett nyári múzeumkerti koncertsorozat, s egyre hangsúlyosabb a Szent György Napok városfesztiválban vállalt szerepünk is. Úgy gondoljuk, hogy aki „civilként” bejön egy kerti rendezvényre, az hamarosan kíváncsivá válik a székházban bemutatott kiállításokra is.

A Székely Nemzeti Múzeum az elmúlt két évben jelentős előrelépést tett a közgyűjteményi, tudományos és közművelődési programjai terén, beszámolónkban erre térünk ki részletesebben. *Acta Siculica* évkönyvünk 2012-es számának a megjelentetése a közpénzek elköltését felügyelő bukaresti adminisztráció útvesztői miatt meghiúsult, így idén összevont számmal jelentkezünk. Igaz, a sokasodó feladatok és az utóbbi években alaposan lecsökkent tudományos személyzetállományunk terheltsége is indokoltá teszi az évkönyv által megkövetelt feszített ütem lazítását. Az elmúlt két évre vonatkozó, számvetési szándékkal összeállított jelentésünk csupán jelzése lehet annak a szerteágazó tevékenységcsoportnak, amelyet munkatársaink végeznek, ezért a korábbi évek gyakorlatától eltérően csupán a hangsúlyosabb változásokat és megvalósításokat említjük meg.

1. Általános kérdések

2012 legfontosabb megvalósítása volt, hogy intézményünk magyar múzeumként Romániában elsőként kapta meg a bukaresti Kulturális Minisztérium által akkreditált múzeumi státust, melyet a Hivatalos Közlönyben megjelent 2289/2012. 06. 11-es miniszteri rendelet szentesített. Egy múzeum minisztériumi akkreditációja azt jelenti, hogy magas szinten ellenőrzött és igazolt módon teljesíti mindazokat az előírásokat és elvárásokat, amelyek egy intézménnyel szemben támasztottak: biztosítja a gyűjtemények védelmét és álgmegőrzését, bővítését, szakszerű feldolgozását kiállítások és publikációk által, minőségi kulturális szolgál-

100 éves a múzeum főépülete. Sepsiszentgyörgy, 2012

Csaba királyfi, üvegfestmény. Sepsiszentgyörgy, 2012

vékenységét és 2016 áprilisáig újabb négy évre megbízást adott számára.

Ugyancsak 2012-ben került kidolgozásra a Székely Nemzeti Múzeum adminisztrációjának másik fontos dokumentációja, az ún. belső auditálási mechanizmus.

2012 szeptemberében új egységgel bővült intézményünk. Az Erdélyi Művészeti Központ (EMűK) azzal a nemes szándékkal jött létre, hogy feltérképezze, összegyűjtse, feldolgozza, kutathatóvá tegye és kiállítások keretében bemutassa az 1945 utáni Erdélyben született reprezentatív – elsősorban magyar – képzőművész (élet)műveket. Tevékenységét szakmai kuratórium elemzi és irányítja. A kezdeményezők végső célja az, hogy a múzeumunk szomszédságában megvásárolt telken az Erdélyi Művészeti Központ önálló múzeummá fejlődjön.

1.1. Az intézmény a közgyűjteményi szférában

A Székely Nemzeti Múzeum regionális intézmény, fenntartója Kovászna Megye Tanácsa. Könyvtári, termésetrajzi, régészeti–történelmi és néprajzi osztállyal működik, valamint sepsiszentgyörgyi képzőművészeti (Gyárfás Jenő Képtár, Magma Kiállítótér, Erdélyi Művészeti Központ), baróti (Erdővidék Múzeuma), csernátoni (Haszmann Pál Múzeum), kézdivásárhelyi (Incze László Céhtörténelmi Múzeum) és zabolai (Csángó Néprajzi Múzeum) külső egységekkel.

A Székely Nemzeti Múzeum 2012-es és 2013-as költségvetéséből 317 000, illetve 371 000 lej a programokra költött összeg, emellett a Székely Nemzeti Múzeum Alapítványon keresztül az elmúlt két évben további 362 500 lejnyi támogatást sikerült megszerezni projektjeinkre pályázati úton. Kiemelt támogatónk Magyarország Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériuma. Bevételeink a látogatói belépti díjból, terembérlésből, régészeti felügyeleti díjakból tevődnek össze.

A háromszéki múzeumhálózatunkat a tárgyalt időszakban 95 026 látogató kereste fel.

1.2. Munkaerő- és szervezeti kérdések

– Adminisztratív személyzetünk Szabó Anna könyvelőt, Tamás Tünde titkárnőt, Bernád Edit szerződéses munkaügyi referenst, valamint Zavicsa József gondnokot foglalja magába.

– A múzeumpedagógiai programokat 2012. március 1-jéig Demeter Éva közművelődésért felelős muzeológus vezette, március 1-jétől Vinczeffly Orsolya vette át ezeket a feladatokat, a programokat Bartha Zonga múzeumpedagógussal közösen szervezték. Számítógép-állományunk rendszergazdája és a múzeumi honlap technikus a Bagoly Róbert.

– A Könyvtár osztályvezetője Boér Hunor, könyvtáros-konzervátora Gyenge Gabriella. Intézményünk önzetlen munkatársa, Tiboldi Zoltán nyugállományú könyvtáros-muzeológus 2013. február 8-án elhunyt.

– A Természettudományi osztályon Kocs Irén muzeológus látja el a szakmai teendőket. Az osztály muzeológusa az *Acta Siculica* évkönyvek szerkesztése mellett a Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány ügyvezető alelnöki tisztségét is betölti, és a múzeumban dolgozók érdekvédelmi szervezetének képviselője is egyben.

– A Régészeti-történelmi osztályon Sztáncsuj Sándor József az osztályvezető régész, 2012 nyaratól új munkatárssal bővült az osztály Tóth-Bartos András történész személyében. Szeles József restaurátor és Mandalian Irén gyűjteménykezelő látja el a tárgyállománnyal kapcsolatos elsődleges feladatokat. Sztáncsuj Sándor József 2011 decemberében a iași-i Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetemen történettudományokból doktori fokozatot szerzett. Tóth-Bartos András budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatja doktori tanulmányait.

tatásokat nyújt a szakmai- és nagyközönségnek, jövőbe mutató múzeumi menedzsmenttel rendelkezik. A közel 140 éve alapított közgyűjtemény ezzel a léppel igazolta, hogy következetes munkával a nyugati mintára kidolgozott legújabb szabályozások szerint is országos rangú kulturális intézménnyé emelkedhet, hiszen annak ellenére, hogy a 2003-ban hatályba lépett múzeumi törvény értelmében a romániai múzeumok és közgyűjtemények működtetése ezek akkreditálásához kötött, az országos szinten regisztrált közel 800 múzeumi egység közül mindenddig csupán félszáz szerezte meg ezt az minősítést.

2012 tavaszán fenntartónk, Kovászna Megye Tanácsa kiértékelte az intézmény vezetőjének öt éves te-

– A Néprajzi osztály két muzeológussal (Szócsné Gazda Enikő és Kinda István), valamint két konzervátorral (Lázár-Prezmer Kinga Katalin és Tankó Zoltán) működött. A 2012-es esztendő folyamán Kinda István muzeológus elnyerte a Román Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériumától hivatalos szakértői minősítést néprajzi tárgyak szakvéleményezésére. Lázár-Prezmer Kinga Katalin gyűjteménykezelő elvégezte a nagyszebeni Lucian Blaga Egyetem történelem tanszékének konzerválás-restaurálás szakát. Ugyanő az év folyamán több alkalommal gyakorlatozott a svájci és berlini restaurátor szakemberek által vezetett restaurátor munkálatokon a barassói Fekete Templom régészeti anyagán, ahol hasznos tapasztalatokra tett szert preventív konzerválás és restaurálás terén.

– A Gyárfás Jenő Képtár gyűjteményeivel Sántha Imre Géza művészettörténész és Vinczeffly Orsolya gyűjteménykezelő dolgozik, a 2013-ban létrejött Erdélyi Művészeti Központ gyarapodó állományát is ők gondozzák, munkájukat Bartha Zonga és Musát Arnold programszervezőként segítik.

– A Magma Kortárs Kiállítótér szervezőmunkáját Kispál Attila, Kispál Ágnes és Vetró Barnabás végezte, akik besegítenek a megcsappant létszámú Gyárfás Jenő Képtár kurátorainak is.

– A baróti Erdővidék Múzeumában történész-muzeológus Demeter László, gyűjteménykezelő Hoffmann Edit.

– A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban néprajzos-muzeológus Dimény-Haszmann Orsolya, restaurátor Haszmann Lajos, gyűjteménykezelő Haszmann Gabriella, éjjeliőr Haszmann László. 2012 szeptemberétől Dimény-Haszmann Orsolya megkezdte doktori tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Néprajz és Antropológia tanszékén.

– A kézdívárshelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban minkaező- és szervezeti keretében nem történt változás: részlegvezető-muzeológus Dimény Attila, néprajzos-muzeumpedagógus Dimény Erika, művészettörténész-muzeológus Dobolyi Annamária, gyűjteménykezelő Erce Laura és Orosz Zoltán. Dimény Attila 2012-ben a Román Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériumától megkapta a szakértői bizonyítványt a 18–20. század közötti erdélyi urbánus élet történelmi és tárgyi dokumentumainak szakvéleményezésére, Dimény Erika pedig a bukaresti CPPC szakmai továbbképzésén múzeumpedagógusi oklevelet szerzet.

– A zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban szerződéses alapon dolgozik Jakabfy Edit restaurátor.

1.3. Infrastruktúra fejlesztése

– 2012-ben sor került a főépület déli szárnyának a földem- és tetőszerkezeti teljes felújítására, mely a régészeti-történelem állandó kiállításnak ad helyet;

– felújítottuk a déli oldalon fekvő múzeumőri lakás tetőszerkezetét és lépcsőjét;

– a múzeumépület 100. születésnapjára a lépcsőházban felavattuk a gróf Bánffy Miklós által tervezett monumentális *Csaba királyfi* vitráliumot;

– a centenáriumi ünnepségek keretében helyi kovácmesterrel kivitelezettük a Kós Károly által tervezett bejárati két állólámpát és a „szakállszárító” bejáratának függőlámpáját;

– 2012. szeptember–novemberben az Incze László Céhtörténeti Múzeum főépületének tetőszerkezeti felújítására és javítására, majd 2013. június és július között az épület főtér felőli frontjának javítására került sor;

– 2013-ban elkészült a múzeum szomszédságában megvásárolt telekre egy új rendezési terv, amely a leendő Erdélyi Művészeti Központ és a Művészetek Kertje projekt létrehozásának előfeltétele;

Vargha Mihály, Bereczki Ibolya és Vass Erika az *Erdély virágai* kiállítás megnyitóján. Sepsiszentgyörgy, 2011

Múzeumkerti koncertek sorozat. Sepsiszentgyörgy, 2012

– 2013 őszén sor került a főépület Tolerancia- és Lovagterme teljes felújítására, világítástechnikájának a korszerűsítésére.

1.4. Támogató egyesületek

A Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány, illetve a külső egységeink által működtetett egyesületek – Magma Kortárs Közeg Egyesület (Sepsiszentgyörgy), Bod Péter Közművelődési Egyesület, Haszmann Pál Közművelődési Egyesület (Csernáton), Gaál Mózes Közművelődési Egyesület (Barót), Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete (Kézdivásárhely), Pro Museum Egyesület (Zabola) – pályázati és más források bevonásával jelentős mértékben hozzájárulnak intézményeink fejlesztéséhez, kutatási és kiadványprogramjaink, valamint múzeumi rendezvényeink költségeinek fedezéséhez.

2. Gyűjtemények

2.1. Raktározás, nyilvántartás

– A Könyvtárban a könyvtármúzeumi anyagok terén az Alice 5.50 alatt épített új katalógus bőven meghaladta a 35 000 tételt. Ebből 7640 tétel (zömmel régikönyv) minimális adatai on-line kereséssel is hozzáférhetőek a múzeum honlapján. Nyilvántartásba került a teljes Kádár Zsombor-hagyaték.

*Magányos és társas művek 2.0 című kiállítás a Magma-ban.
Sepsiszentgyörgy, 2013*

– A Természettudományi osztály több mint 200 tárgynak az osztályozását terjesztette föl a Kulturális Minisztériumba jóváhagyásra, melyből 68 darab műkincs kategória.

– A Régészet-történelmi osztály munkatársai egyrészt a régészeti gyűjtemények revíziójával, a régészeti adattár rendszerezésével, az elmúlt évek ásatási (Erősd, Kisborosnyó, Sepsiszentgyörgy) leletanyagának leltározásával (eddig 4500 tárgy) foglalkoztak; illetve befejezték a történelmi gyűjtemény pecsétnyomóinak (249 db) a rendezését, adatlapjaik kiegészítését, s dolgoznak a numizmatikai gyűjtemény (érmék, bankjegyek) és a történelmi fegyvertár rendszerezésén, a tárolási körülmények optimalizálásán, valamint elkezdtek a textíliák (miseruhák, szőnyegek) osztályozását és restaurálását.

– A Néprajzi részlegben a textilraktár, valamint a faraktárak átrendezésével foglalkoztak kollégáink. Jelentős átszervezés a múzeumon belül, hogy Szócsné Gazda Enikő felügyelete alá került az intézmény fototekája. A nyilvántartási rendszer digitalizálása és a képek rendszerezése jelentősen meggyorsította a kutatók kiszolgálását.

– A Gyárfás Jenő Képtár gyűjteményét 19 mű került beletárolásra, amelyből 6 vásárlás és 13 adomány: olyan művészekről, mint Gyárfás Jenő, Kóváry Endre, Diószeghy László, Varga Nándor Lajos. A teljes gyűjtemény digitális feldolgozottsága 90%-os.

– Az Erdélyi Művészeti Központ adományként 29 műtárggyal gyarapodott: Balázs Péter, Erdei Gy. Zoltán, Gazdáné Olosz Ella, Incze Ferenc, Jakobovits Miklós, Pallos Sch. Jutta, Miklóssy Gábor, Tóth László, Vetró Artúr hagyatékából kerültek értékes művek fiatal alegységünk leltárába.

– A Céhtörténelmi Múzeum több mint 3250 darabos gyűjteményének legújabb szerzeményei folyamatosan kerülnek szakmai és gazdasági nyilvántartásba.

– A Haszmann Pál Múzeum rohamosan gyarapodó gyűjteményének nyilvántartási munkálatai folyamatosak, a legnagyobb probléma a raktárhelyiségek hiánya, emiatt a kiállítások már zsúfoltak, raktárszerűek. Sürgető feladat egy korszerű raktárépület kialakítása, ahol helyet kaphatna restauráló műhely is.

– Erdővidék Múzeuma helytörténelmi jellegű tárgyakkal gyarapodott, nyilvántartásuk napirenden van.

– A Csángó Néprajzi Múzeum elkezdte az utóbbi években gyűjtött tárgyállományának a fényképes nyilvántartásba vételét a korábbi másfélezer tárgyhoz hasonlóan. A raktáron lévő tárgyak, bútorok egy részét beépítették a látogatható kiállításba.

2.2. Állagmegőrzés, restaurálás

– A Könyvtár számára Budapest Főváros Levéltára szakemberei restaurálták múzeumépületeink Kőstervrajzait.

– A Régészet-történelmi osztályon Szeles József restaurátor 73 darab, a régészeti, történelmi és néprajzi gyűjteményekhez tartozó tárgyat restaurált, és állandó segítséget nyújtott főépület kiállításai és múzeum-pedagógiai programjainak a szervezésében.

– A 2012-es esztendő folyamán a magyarországi Nemzeti Kulturális Alaptól támogatást nyert az úrihímzés gyűjtemény modern konzerválóanyagokba való átcsomagolására, emellett Simona Stănculescu szebeni restaurátor egy 17. századi úrihímzés restaurálását végezte el, segítőtársa, Lázár Prezsmer Kinga kolléganőnk további textíliákat és kerámiatárgyakat restaurált. A fototékában Szőcsné Gazda Enikő több mint 2200 papírkép becsomagolását, 1000 negatív savmentes papírba való átcsomagolását végezte el. 2013 tavaszán sor került a korábban bementett futásfalvi kapu újraállítására is az udvaron lévő székelykapuk sorába, valamint feljavításra került a zetelaki székelykapu.

– A Gyárfás Képtár gyűjteményébe rongált állapotba került báró Szentkereszty Stefániát ábrázoló olajfestményt restaurálta meg Vinczeffy László.

– Az Incze László Céhtörténelmi Múzeumban az udvaron kiállított mestergerendák és tűzoltókocsik portalanítása, az épületben kiállított tárgyak portalanítása, a Zsuzsi és Andris népviseleti gyűjtemény portalanítása és moly elleni védelme (gázasítása), illetve az újonnan bejött tárgyak portalanítása és konzerválása valósult meg.

– A Haszmann Pál Múzeum munkatársai a szokott rendszerességgel kezelték le korrózió elleni szerekkel a szabadtéri múzeum fa- és fémtárgyait.

– A Csángó Néprajzi Múzeum gyűjteményéből Jakabfy Edit textíliákat restaurált, illetve több kályhák öntöttvas kályhát konzervált szakszerűen.

2.3. Gyűjteménygyarapítás

A sepsiszentgyörgyi székhely és a külső egységek gyűjteményei a tárgyalt időszakban ezres nagyságrendű tárgyi gyarapodást értek el, emellett jelentős dokumentumanyag (fényképek, iratok) és számos könyvtári kiadvány bővítette állományunkat.

3. Kiállítások, rendezvények

A látogatók megoszlása múzeumi egységeink szerint:

- sepsiszentgyörgyi központi épület: 35 180
- sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár: 1992 (felújítás miatt 2012 júniusa óta zárva)
- Magma kiállítótér: 8336
- csernátони Haszmann Pál Múzeum: 20 720
- kézdivásárhelyi Céhtörténelmi Múzeum: 22 526
- baróti Erdővidék Múzeuma: 2413
- zabolai Csángó Néprajzi Múzeum: 3859

Az elmúlt időszakban a Székely Nemzeti Múzeum kiállítótereiben megnyitott tárlatok és rendezvények száma meghaladja a százat. Az alábbiakban néhány olyan rendezvényt emelünk ki, amely saját megvalósításban vagy kiemelten a múzeumhoz kapcsolódva jött létre.

A sepsiszentgyörgyi központ főbb rendezvényei:

– 2012-ben, a múzeumépület centenáriumi évfordulóján nyílt a gróf Bánffy Miklós emlékkiállítás, amelyet a budapesti Színháztörténelmi Múzeum és Intézet szervezett.

– 2013-ban a Kós Károly emlékévé keretében került sor a Székely Nemzeti Múzeum és Budapest Főváros Levéltára közös rendezésében a *Kós Károly világa, 1912* című kiállításra, melyet aztán Kézdivásárhelyen, majd Bukarestben is bemutattunk.

– A Régészet-történelmi osztály munkatársai felújítva rendezték vissza a múzeumépület déli szárnyának a tetőjavítása miatt lebontott régészeti alapkiállítást, Sztáncsuj Sándor József és Tóth Bartos András

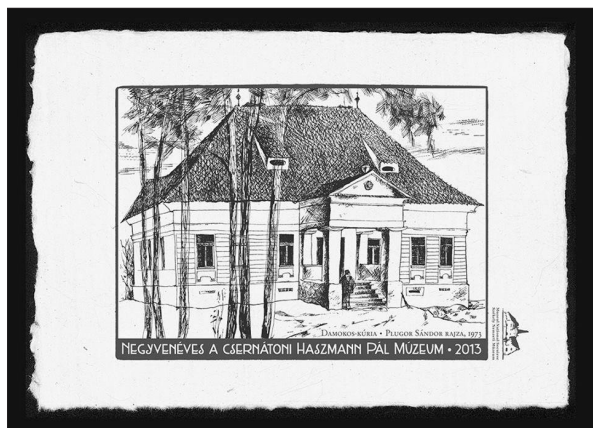
Kós Károly világa, 1912 című kiállítás. Sepsiszentgyörgy, 2013

2012 októberében elhozták és berendezték az *Üzenet a múltból (Székelyföldi pecsétek és címerek)* című vándorkiállítást. Az osztály hozzájárult a petőfalvi és szilágysomlyói ezüst kincsleletek kölcsönzésével a bukaresti Román Történelmi Múzeum *Aurul și argintul antic din România* című országos kiállítás létrejöttéhez, valamint tárgyakat kölcsönzött a brassói Történelmi Múzeumban megrendezett, *Arta cositorului de la Renașterea la Baroc, sec. XVI-XVIII* című kiállításához.

– A Néprajzi részlegről Szöcsné Gazda Enikő 2012. június–szeptemberben 48 tárggyal és jelentős fotódokumentációval részt vett a bukaresti Románia Nemzeti Történelmi Múzeuma által szervezett *Régi falusi gyermekkorok* című időszakos kiállításon. 2013 januárjában az *Ácsolt fatornyok, védelmező templomok* című, a budapesti Néprajzi Múzeum által rendezett kiállítást szervezte be. A június 23-i Múzeumok éjszakája rendezvényen *Világítóeszközök a SzNM gyűjteményéből* címmel rendezett kamarakiállítást. 2013 októberének végén nyílt meg az *Erdélyi csipkék* című tárlat Szöcsné Gazda Enikő szervezésében.

Az osztály május–június folyamán a baróti egységünk által szervezett gyermekkor-kiállításhoz kölcsönzött több tárgyat, júliusban a Kovászna Megyei Turisztikai Egyesület által Franciaországban szervezett, *Háromszéki fürdők és borvizek* című kiállításához adott 13 képet, augusztusban a maroshévízi Urmánczi Nándor Emléknapon az Erdélyi Művészet és Örökség Egyesület *Háromszéki kúriák* kiállításához kölcsönzött a fototekéből.

Az Erdélyi Művészeti Központ 2013. február–március folyamán Kolozsváron a Minerva kiállítóterben és a bukaresti Balassi Intézetben tartotta bemutatkozó tárlatait. Szeptemberben Sepsiszentgyörgyön nyílt meg a *Szocrelatív. Erdélyi magyar művészet 1945–1965* című nagy sikerű kiállítás Vécsei Nagy Zoltán kurátor irányítása alatt, s ugyancsak ezen az eseményen mutatták be a kurátor által írt, a kiállítással azonos című kötetet.

40 éves a Haszmann Pál Múzeum. Csernáton, 2013

A csernátони Haszmann Pál Múzeumban 2012. március 15-én *Fába álmodott élet – Haszmann József egyéni faragászati kiállítása* volt látható, Haszmann Gabriella rendezésében. 2013. május 17-én „*Férjem uram, itthon légy, itthon nem csíp meg a légy!*” – Feliratos falvédők a Haszmann Pál Múzeum gyűjteményéből címmel nyílt időszakos kiállítás Haszmann Gabriella rendezésében. Szeptember 21-én *Útlevel az Éter birodalmába. Háromszék rádiózási múltja* címmel rendeztek be időszakos kiállítást a múzeum 40. évfordulója tiszteletére.

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeum 2011 novemberében Dimény Attila vezetésével a *Perkö Néptáncgyűtes 35. éves évfordulója* alkalmából időszakos kiállítást rendezett Kézdiszentléleken. Dimény Erikával közösen *Békebeli otthonok. Polgári lakáskultúra Háromszéken a 19–20. század fordulóján* című kiállítást rendeztek Kézdivásárhelyen, az anyag később Gyergyószentmiklóson és Székelyudvarhelyen volt látható, majd 2013-ban a zabolai múzeum állandó kiállításaként lett átrendezve.

2012 decemberében került sor a Bartha Zsolt fotós, geológus és Dimény Attila szervezésében létrejött geológiai tárlat megnyitására, *Évmilliók üzenete. Kővületek, kőzetek és ásványok Székelyföldről* címmel.

A baróti erdővidék Múzeuma mintegy 70 eseményt szervezett az elmúlt időszakban, melyek közt számos előadás, több kiállítás, filmveítés és gyermekprogram szerepelt.

Békebeli otthonok. Polgári lakáskultúra Háromszéken. Kézdivásárhely, 2012

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum munkatársai 2012 januárjában Kolozsváron a Kriza János Néprajzi Társaságnál nyitották meg az *Iskolai élet a háromszéki Zabolán* című kiállítást, márciusban a Székely Nemzeti Múzeum főépületében *A zabolai románok hagyományos kultúrája* címmel szerveztek tárlatot. Májusban Zabolán megnyílt *A gorzafalvi kerámia* című új állandó kiállítás, júniusban pedig Vajdahunyadon mutatkozott be az intézmény *A moldvai csángók* című időszaki tárlattal. Augusztusban *Népi vadászat és vadfogó eszközök Zabolán* témakörben rendeztek kiállítást. 2013. szeptember 14-én az intézmény 10 éves fennállását ünnepeltük, az alkalomra két tárlat nyílt meg: a *Békebeli otthonok. Polgári lakáskultúra Háromszéken* és *A Condrea család enteriőrjei* című. Állandó muzeológus híján a rendezvényeket intézményünk munkatársai, Kinda István és Dimény Attila szervezték Pozsony Ferenc professzor irányításával.

A gorzafalvi kerámia. Zabolá, 2012

4. Tudományos élet

4.1. Gyűjtemények feldolgozása, belső és külső kutatómunka

Munkatársaink könyv- és levéltári, illetve terepkutatásai által intenzív tudományos tevékenységet fejtenek ki. Kiállításai és publikációik által tovább folytatták gyűjteményeink feldolgozását és közkinccsé tételét, emellett folyamatosan rendelkezésre álltak a partnerintézményektől érkező igénylőknek, kutatóknak is. Osztályainkon a kutatási céllal érkező igénylések száma a százat is meghaladja.

4.2. Tudományos konferenciák és ismeretterjesztő előadások, egyéb tudományos/művészi teljesítmények

– Vargha Mihály 2012-ben *Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum* címmel tartott vetítéses előadást a Budapesti Fővárosi Levéltárban, 2013 márciusában a témáról a Partiumi Keresztény Egyetem Képzőművészeti Tanszékén szervezett konferencián, illetve júniusban Szentkeresztbányán, a Magyar Művészeti Akadémia kihelyezett vándorgyűlésén beszélt.

– A természettudományi osztályról Kocs Irén 2012-ben és 2013-ban is részt vett a Magyar Rovartani Társaság éves ülészakán, melyeken *A Csukás-hegység ormányosalkatú bogarai*, illetve a *Rovargyűjtés a Háromszéki havasokban* címmel tartott előadást. Székelyudvarhelyen a Székelyföldi Tudományosság – Székely Tudósok című konferencián *Székelyföldi természettudományos kutatók és a Székely Nemzeti Múzeum* című előadással képviselte intézményünket. A Romániai Lepkésztársaság meghívására részt vett a romániai entomológusok XXII. és XXIII. országos ülészakán, előadásainak címe: *Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) din Cheile Vârghişului și împrejurimile sale*, *Curculionoidea (Coleoptera) din patrimoniul Complexului Muzeal de Ştiinţele Naturii Galaţi*.

– A Régészet-történelmi osztály szakemberei az alábbi tudományos konferenciákon vettek részt: Sztáncsuj Sándor József 2012 novemberében a Marosvásárhelyen megrendezett X. Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián (*A Székely Nemzeti Múzeum és Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája*), Sepsiszentgyörgyön a Keleti-Kárpátok Múzeuma tudományos ülészakán (*Aşezarea eneolitică de la Târgu Mureş și câteva probleme privind eneoliticul din estul Transilvaniei*), valamint T. Biró Katalinnal közösen, 2013 augusztusában Iaşi-ban, a *Stories Written in Stone* című nemzetközi konferencián tartott előadást (*Lithic implements at Ariuşd – preliminary report*).

Tóth-Bartos András 2012 augusztusában, Sáráncsi Tamással közösen a szelterszfürdői Társadalomtudományi táborban (*Az észak-erdélyi társadalomstatisztikai vizsgálatok funkciója (1940–1944)*), szeptemberben Marosvásárhelyen a Borsos Tamás Egyesület meghívására adott elő (*Reintegráció és modernizáció Székelyföldön, 1940–1944*). Ugyanő 2013 augusztusában Novák Zoltánnal a szelterszfürdői Társadalomtudományi táborban (*Kovássza megye létrejötte és modernizációja a hetvenes években*), valamint Kolozsváron a Kriza János Néprajzi Társaságnál (*A szórványkérdés megoldására tett „kísérletek” Észak-Erdélyben 1940–1944 között*) tartott előadást.

Anthony Gall Kós-kutató előadása a múzeumban

Ethnographical Museum, Zabola, Romania; "Under control": Fieldwork among the Csángós). Áprilisban a kovásznai Körösi Csoma-Napok konferenciáján *A pap szerepe és helye a csángó társadalomban és vallásosságban* címmel, júliusban a *Fiatál Néprajzkutatók IX. Szemináriumán Gazdálkodás a Kis-Küküllő és a Fekete-ügy mentén* címmel, szeptemberben az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság által szervezett XVIII. Békési Népi Építészeti Tanácskozáson *Putritól a villáig. Felgyorsult népességcsere és arculatváltozás a háromszéki falvakban* címmel, 2013 márciusában a Magyar Tájhárszövetség és a Kriza János Néprajzi Társaság *Határok nélkül – magyar tájházak Erdélyben* konferenciáján *A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum szerepe a közösségi identitás alakításában* címmel, áprilisban a Kriza János Néprajzi Társaság vándorkonferenciáján *Bányászok, betyárok, vadölök. Az erdővidéki erősebbek kultúrája és reprezentációi* címmel, májusban a Bod Péter Megyei Könyvtárban *Építészeti, lakáskultúra a háromszéki cigányoknál* címmel, júniusban a vajdahunyadi Corvin Savaria Kulturális Központban *Moldvai csángó életképek* címmel, augusztusban a *Fiatál Néprajzkutatók X. Szemináriumán Megszorító gazdaságpolitikák a 20. századi Székelyföldön* címmel, az alsócsernátoni Ika Egyesület Face to Success EU-programja keretében a *Cigányok Székelyföldön*, illetve *A család szerepe a cigány közösségekben* címmel tartott előadásokat. Emellett számos több könyvbemutatót tartott, többek közt Sepsiszentgyörgyön, Zabolán, Páván, Középpajtán, Kolozsváron. Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Karának Néprajztudományi Kutatóintézetében a Székely Nemzeti Múzeum kiadványait ismertette.

– Dimény Attila 2012-ben több tudományos előadást tartott: *Kézdivásárhely egyesületi élete 1842–1948 között* (Erdélyi Magyar Ifjak, Pro Historia rendezvénysorozat, Kézdivásárhely), *Tér és társadalom változása Kézdivásárhelyen* (Fiatál Néprajzkutatók IX. Szeminárium, Zabola), *Polgári lakáskultúra a Székelyföldön a 19–20. század fordulóján* (13. Erdélyi Magyar Restaurátorok Továbbképző Konferencia, Székelyudvarhely), *Női mozgalmak Kézdivásárhelyen 1871–1948 között* (Református Nőszövetség, Kézdivásárhely), 2013-ban pedig *Kézdivásárhely református társadalma az anyakönyvek tükrében 1734–1850 között* (BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet Hungarológiai Doktori Iskola, Kolozsvár) címmel.

– A néprajzi osztályról Szőcsné Gazda Enikő 2011 novemberében a budapesti Néprajzi Múzeum *Nők – szőnyegek – háziipar* tematikus előadásorozatán *Lakástextilek Háromszéken* címmel, 2012 januárjában a *Párbeszéd a székelykapuk készítéséről* című tudományos tanácskozáson *Háromszéki székelykapuk* címmel, júniusban a *Múzeumok Éjszakáján* szintén a háromszéki székelykapukról értekezett. 2013 áprilisában a Kriza János Néprajzi Társaság – Haáz Rezső Múzeum szervezésében zajló *Kulturális gyakorlat és reprezentáció* című néprajzi konferencián *Az erdélyi protestáns nőszövetségek szerepe a népművészet felújításában* címmel, májusban a Bod Péter Megyei Könyvtár által szervezett *Háromszéki építészeti hagyományok* című előadásorozaton *Lakásberendezés és társadalom a 19. századi Háromszéken* címmel, a júniusi *Múzeumok éjszakája* rendezvényen *Csempés tűzelőberendezések Erdélyben* címmel, júliusban a szebeni Astra Múzeumban tartott *Ceramica între estetic și funcțional* című nemzetközi kerámia-konferencián *Ceramica din Odorheiu Secuiesc* címmel, augusztusban a zabolai *Fiatál Néprajzkutatók X. Szemináriumán A háziipar és a népművészet oktatása Háromszéken* címmel, szeptemberben a sepsiszentgyörgyi Park Szállóban megrendezett *I. Nemzetközi Kovácstalálkozó Kovácsmesterek hagyatéka Székelyföldön* címmel tartott előadást.

– Ugyancsak a néprajzi osztály munkatársa, Kinda István 2012 márciusában a finnországi Jyväskylä-i Egyetem Kultúratudományi Tanszékén tartott két előadást a moldvai csángó kultúráról (*The Csángó*

– Dimény Erika múzeumpedagógiai foglalkozásokat szervezett az intézmény rendezvényei mellé és tárlatmegnyitókban is kivette a részét.

– Dobolyi Annamária 2012 októberében előadást tartott a 13. Erdélyi Magyar Restaurátorok Továbbképző Konferenciáján, Székelyudvarhelyen, és több tárlatot nyitott meg.

– Dimény-Haszmann Orsolya 2012 folyamán több előadást tartott a Bod Péter emlékévé keretében: *Bod Péter emlékezete a szülőfaluban*, *Bod Péter emlékhelyekről*, *Bod Péter-kultuszról* címekkel. Ugyanő a bukaresti Magyar Kulturális Intézetben bemutatta a csernátóni múzeumot, előadást tartott Zabolán *Múzeumpedagógia a Haszmann Pál Múzeumban* címmel, illetve Egerben a Székelyföld Gyöngyszemei rendezvénysorozaton *Székelyföld néprajzi értékei* címmel értekezett. 2013-ban a Bod Péter Megyei Könyvtárban tartott előadásának címe: *Csernátóni kúriák és lakóik*. Októberben Erdővidék Múzeumában Haszmann Pál nyugalmazott muzeológus a 40 éves csernátóni Haszmann Pál Múzeumról tartott előadást.

Május 24-én a III. Székelyföldi Napok keretében Kovászna Megye Tanácsa *Orbán Balázs-díjat* adományozott Haszmann Pál nyugalmazott muzeológusnak. Testvérével, Haszmann Józseffel együtt *Életmű-díjat* kaptak a pécsi Határokon Túli Magyarságért Alapítványtól, amely a Haszmann Pál Közművelődési Egyesület tevékenységét *Nemzetért-díjjal* jutalmazta.

4.3. Szakközlés

– A Könyvtár publikációi: „Székelyföldék” és etnikai-felekezeti viszonyaik 2002-ben, in: Garda Dezső (szerk.): *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig*, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2011, 280–309; Mikes Kelemen kultusza Háromszéken, *Magyar Tudomány*, 2012/3, 299–305; A Székely Nemzeti Múzeum, illetve A könyvtár gyűjteményei, in: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 7–12; 15–22.

– Kocs Irén társszerzőként közzétett cikke az Adatok a Csukás-hegység bogárfaunájához, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 111–117, illetve további dolgozatokat publikált: Adatok a Retyezát-hegység ormányosalkatú bogárfaunájához, in: Székely Zsolt (szerk.): *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára*, Sepsiszentgyörgy, 2012, 89–105, Székelyföldi természettudományos kutatók és a Székely Nemzeti Múzeum, in: *Székelyföldi Tudományosság – Székely Tudósok*, Székelyudvarhely, 2012, 197–217; A természettudományi gyűjtemények, in: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 23–28.

– Sztáncsuj Sándor József egy tanulmányt (Vessels with Handles with Discoid Attachments Discovered in the Ariuşd-Cucuteni Area and Some Problems in the Development and Chronology of the Ariuşd (Erőd) Culture in Southeastern Transylvania, in: A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss, G. V. Szabó (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, Ősrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies, I, Budapest, 2013, 579–594 – társszerző László Attila) és hat szócikket (Bod/Botfalva, BV – Movila Popii/Paphegy/Priesterhügel, Malnaş-Băi/Málnásfürdő [Malnaş/Málnás], CV – Platoul nisipos/Fövenyestető, Ariuşd/Erőd [Araci/Árapatak], CV – Necropola tumurală/Halomsíros temető/Tumululus cemetery, Ariuşd/Erőd [Araci/Árapatak], CV – Cetatea Csókás/Csókás-vár, Jigodin/Csíkszögöd [Miercurea Ciuc/Csíkszereda], HR – Piscul Cetăţuia/Kisvártető, Racu/Csíkrákos [Siculeni/Madéfalva], HR – Dealul Bogát/Bogát-tető, in: S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós (eds.): *Panorame istorice. Situri și monumente din Transilvania în fotografii aeriene – Történelmi látképek. Erdélyi régészeti lelőhelyek és műemlékek légi felvételei – Historical Landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments*, Catalogi Muzei Mariesiensis, Seria Archaeologica, I, Budapest–Târgu Mureş, 2012) közölte, valamint közreműködött a múzeum gyűjteményeit bemutató kötet második, javított kiadásának létrejöttében (A régészeti gyűjtemény, in: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 29–36). Sófalvi Andrásal együttműködve társszerzője volt *A Székelység története* című középiskolai tankönyv több fejezetének.

Tóth-Bartos András önálló kötetet publikált (*Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése, 1968–1972*, Csíkszereda, 2013 – Novák Csaba Zoltánnal és Kelemen Kálmán Lóránttal együtt), valamint négy tanulmányt közölte: Birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944, *Korall*, 47, 101–125; Észak-Erdély 1940–1944. Szakirodalmi áttekintés, *Limes*, 2012/2, 51–64; The Reintegration of Northern Transylvania Following the Second Vienna Award, 1940–1944, in: Attila Hunyadi (ed.): *State And Minority In Transylvania, 1918–1989. Studies on the History of the Hungarian Community*, East European Monographs, No. DCCLXXIV, Columbia University Press, New York, 199–223; Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között, in: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és*

Középiskolás diák résztvevő a *Festészet Napján*.
Sepsiszentgyörgy, 2013

rajzi Múzeum évkönyvében *Surse maghiare despre meșteșuguri brașovene* címmel. Ismertetője: A néprajzi gyűjtemények, in: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 45–54.

– Kinda István két könyvet adott közre – *Vöfely história. Egy évszázados vöfelykönyv Középjártáról*, Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2012 (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel), *Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája*, Háromszék Vármegye Kiadó, 2012 (összeállította Jakab Albert Zsolttal, és az előszót írta Kinda István) – és két kiadványt szerkesztett: *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011)*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 2011; illetve *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013.

Közölt tanulmányok: A hagyomány vonzásában: mészégetők Vargyason, in: Uő (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók szemináriumainak anyagából (2008–2011)*, Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 2011, 109–163; Egy száztíz esztendő vöfelykönyv Erdővidékről, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 653–658; A pap szerepe és helye a moldvai csángó társadalomban és vallásosságban, in: Gazda József – Szabó Etelka (szerk.): *Körösi Csoma Sándor – lelki élet, vallásosság*, Körösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 2013, 499–507. Cikkek: Gazdálkodói magatartások a háromszéki falvakban, *Csernátoni Füzetek*, 2013/61, 6–7; A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum, in: Uő (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 93–102 (Pozsony Ferencsel). Recenziók: Eltűnt és gyarapodó kisebbségek Erdélyben, *Erdélyi Múzeum*, LXXIV, 4, 219–222; A csángó: nyelv vagy nyelvjárás? *Korunk*, XXIV, 2, 116–120.

– Dimény Attila publikációi: A publikus tér használata Kézdivásárhelyen a 19–20. században, in: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011)*. Kolozsvár–Zabola, 2011, 69–108; A kézdivásárhelyi polgárság egyesületi élete a 19. század második felétől a 20. század közepéig, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 511–541, Az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet első harminc éve az árvaház-alapító báró Szentkereszty Stephanie elnöksége alatt (1872–1902), in: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyv. A Háromszék vármegyei Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet 140. évfordulójára*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2013, 29–56; A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum, in: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*, második, javított és bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy, 2013, 85–92.

– Dimény Erika Használat és szoros megtartás végett kiadott rendszabályok – 19. századi kiváltságlevelék a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum gyűjteményében címmel közölt dolgozatot (*Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 425–443).

– Dobolyi Annamária tudományos közleményei: Épületmesterek és a Szépítő Bizottság tevékenysége Kézdivásárhelyen 19–20. sz. fordulóján, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 543–555, A kézdivásárhelyi kis sétatér és gőzfürdő, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 555–563, Báró Szentkereszty Stephanie képzőművészeti tevékenysége, in: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyv. A Háromszék vármegyei Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet 140. évfordulójára*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2013, 133–153.

tagoltság. *Elemzések a kulturális megosztottságról*, Tér és terep, 9, Budapest, 2013, 285–314.

– Szőcsné Gazda Enikő tanulmányt jelentetett meg: A Zathureczky család székelyföldi ága a 19. században. Gazdaság és mentalitástörténeti vázlat, *Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 283–296; Kultúr-növények tündöklése és bukása: a szemerjai dohány példája, in: Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Szőlőbor-termelés-fogyasztás-társadalom. Borkultúra és társadalom, visszatekintve a 21. századi Magyarországról*, Agroinform Kiadó, Budapest, 2013, 433–435, recenziót közölt a *Korall* 50., Kapcsolatok – Hálózatok című számában Granasztói Péter: *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében* kötetéről, cikket közölt a Brassói Néprajzi Múzeum évkönyvében.

– D. Haszmann Orsolya 2013-ban *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum* címmel állított össze képes albumot a múzeum negyvenéves évfordulójának tiszteletére, melyet a Székely Nemzeti Múzeum adott ki. Tanulmányt közölt Végh Antal emlékezete a szülőfaluban címmel (*Acta Siculica 2011*, Sepsiszentgyörgy, 593–612), cikket Bod Péter emlékezete a szülőfaluban, *Csernátoni Füzetek*, 60, 7, 10). Ugyanő szerkesztette a *Csernátoni Füzetek* lapszámaint is.

5.4. Szakkiadványok

2011-ben az *Acta Siculica 2011* kiadásával zártuk az évet, 2012-ben az alábbi könyvek kerültek megjelenítésre: Daniel G. Scheint: *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833)*, fordította Boér Laura, előszó Zepeczner Jenő, Várallyai Rékával: *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*; az Országos Széchényi Könyvtárral közös kiadásban: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége 1. Kovászna megye* (közéteszi Csáki Árpád), Budapest–Sepsiszentgyörgy; Zoltán Székely: *Lucrări alese* (Székely Zsolt szerkesztésében), Roediger Lajos: *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel*, (sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal ellátta Szócsné Gazda Enikő).

A 2013-ban kiadott könyveink: Kinda István (szerk.): *A Székely Nemzeti Múzeum*. Második, javított és bővített kiadás. Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013; Csáki Árpád: Pálos misszió Háromszéken a 18. században. Az illyefalvi rendház és könyvei. *Székelyföldi könyvgyűjtemények 1*; Tüdős S. Kinga (szerk.): *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön. In memoriam Demény Lajos (1926–2010)*, D. Haszmann Orsolya: *A csernátoni Haszmann Pál Múzeum*.

Megjelent ugyanakkor az Erdélyi Művészeti Központ gyűjteményeinek és bemutatkozó kiállításának a katalógusa *Az Erdélyi Művészeti Központ gyűjteményei* címmel, illetve Vécsei Nagy Zoltán: *Szocrelatív – Erdélyi magyar művészet 1945–1965 között* című művészettörténeti értekezése.

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum 2011 végén két kötettel gyarapította kiadványai sorát: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók szemináriumainak anyagából (2008–2011)*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, illetve Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola.

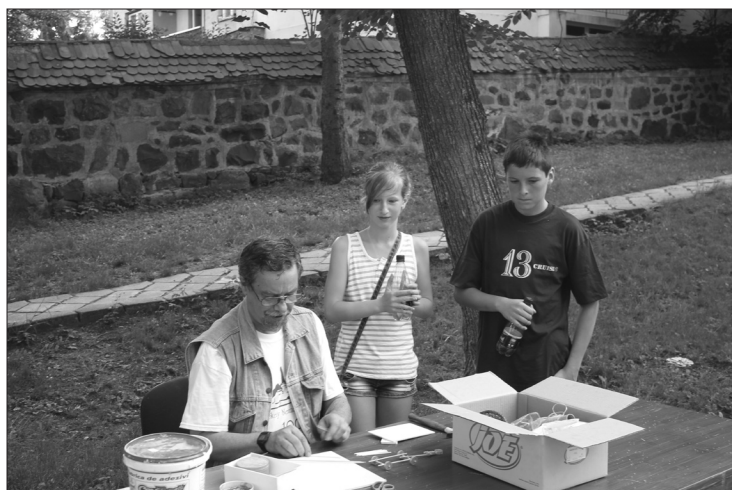
Bízunk benne, hogy beszámolóinkat olvasva, az évkönyvet lapozgatva, tanulmányozva felkeltjük a kedves Olvasó érdeklődését az intézményünkben folyó tudományos, közművelődési és művészeti alkotómunka iránt.

Sajtótájékoztató Székely István, Antal Árpád, Vargha Mihály és Tamás Sándor részvételével az EMűK bővítési stratégiájáról. Sepsiszentgyörgy, 2012

Szöcsné Gazda Enikő és Fabó Beáta az *Ácsolt fatornyok, védelmező templomok* című kiállítás megnyitóján. Sepsiszentgyörgy, 2013

Múzeumpedagógiai tevékenység Szeles József restaurátor segítségével. Sepsiszentgyörgy, 2013

Raportul de activități al Muzeului Național Secuiesc

(noiembrie 2011 – octombrie 2013)

Andrea Gál, Mihály Vargha și Réka Várallyai la deschiderea Târgului de Crăciun

Salutări călduroase tuturor cititorilor care deschid cu interes cea de-a șasea ediție a anuarului nostru *Acta Siculica*, în care dorim să vă prezentăm, în mod excepțional, realizările muzeului din ultimii doi ani reunite într-un singur volum.

Este un motiv de satisfacție pentru noi că și în perioada 2011–2013 am reușit să ne îndeplinim principalele noastre obiective: am îngrijit clădirea bătrână de o sută de ani a sediului nostru; prin expozițiile și manifestările noastre de nivel înalt ne-am lărgit paleta audiențelor țintă; am emis publicații și cataloage pretențioase. Pe lângă muncă, am reușit să mai și sărbătorim: anul 2012 a fost jubileul centenar al clădirii sediului nostru, iar în 2013 am omagiat moștenirea spirituală a lui Károly Kós. De asemenea am sărbătorit în frumoasă atmosferă festivă două dintre unitățile noastre externe: cea din Cernat, care

a împlinit 40 de ani, respectiv, cea din Zăbala, ajunsă la 10 ani.

Considerăm în continuare de primă importanță ca instituția noastră să aibă o deschidere cât mai largă spre public: să ne remarcăm nu doar prin prezentarea și popularizarea rezultatelor științifice, dar să oferim și programe pentru petrecerea plăcută a timpului liber, ca să putem atinge nu doar mințile dar și inima vizitatorilor. Străduințele noastre în această privință au adus rezultate frumoase: pe lângă zilele tematice organizate pentru grupuri de copii și pentru familii (Ziua Ciupercilor, Ziua Picturii Maghiare, Ziua Păsărilor și Arborilor etc.) s-au adăugat programele de pedagogie muzeală integrale derulate în paralel cu expozițiile și manifestările noastre (*Giuvaere și veșminte în erele arheologice*, caietul tematic *Lumea lui Károly Kós*). Tradiția seratelor de concerte în grădina muzeului se bucură de o tot mai mare popularitate, iar în Festivalul Zilelor Orașului Sfântu Gheorghe ne asumăm un rol din ce în ce mai semnificativ în fiecare an. Credem că dacă cineva intră ca „civil” la un astfel de eveniment din grădină, va deveni în curând curios și în privința expozițiilor prezentate în clădirea sediului.

Muzeul Național Secuiesc a avansat semnificativ în cei doi ani trecuți atât în domeniul colecțiilor publice cât și în domeniul programelor științifice și culturale, în cele ce urmează vom prezenta detaliat aceste realizări. Nu am reușit să publicăm ediția 2012 a anuarului nostru *Acta Siculica* din cauza labirintului administrației bucureștene care răspunde pentru cheltuirea banilor publici, astfel anul acesta ne prezentăm cu un volum coroborat. Ce-i drept, și înmulțirea sarcinilor, și suprasolicitarea personalului nostru științific, împușinat în ultimii ani, face justificabilă slăbirea ritmului stresant cerut de realizarea anuarului. Raportul nostru elaborat pentru trecerea în revistă a celor doi ani trecuți poate fi doar o simplă semnalare a diverselor activități efectuate de colegii noștri, și din acest motiv, contrar practicii noastre din anii precedenți, vom aminti numai schimbările și realizările mai semnificative.

1. Probleme generale

Cea mai importantă realizare a anului 2012 a fost că instituția noastră a primit acreditarea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național din București prin ordinul ministerial nr. 2289/11. 06. 2012 publicat în Monitorul Oficial, fiind primul muzeu maghiar din România care obține acest act. Acreditarea ministerială a unui muzeu înseamnă că aceea instituție îndeplinește în mod verificat și atestat la cel mai înalt nivel toate prevederile și cerințele referitoare la o astfel de instituție: asigură ocrotirea și prezervarea, îmbogățirea colecțiilor, precum și prelucrarea profesională a acestora prin publicații, oferă servicii culturale de calitate atât audienței de specialitate cât și publicului mai larg, respectiv, dispune de un management muzeal orientat spre viitor. Astfel colecția publică fondată acum 140 de ani a demonstrat că prin lucru consecvent se poate ridica la rang de instituție culturală de importanță națională și conform celor mai noi reglementări elaborate după modele occidentale; având în vedere că – deși funcționarea muzeelor și colecțiilor din România este

condiționată de acreditarea acestora prevăzută de legea muzeelor intrată în vigoare în 2003 – din cele aproape 800 unități muzeale înregistrate pe plan național doar câteva zeci de muzee au obținut această calificare.

În primăvara anului 2012 susținătorul nostru financiar, Consiliul Județean Covasna a evaluat activitatea de cinci ani a conducătorului instituției, și l-a însărcinat cu conducerea muzeului pentru alți patru ani până în aprilie 2016.

Tot în 2012 s-a elaborat o altă documentație importantă a administrației Muzeului Național Secuiesc, așa numitul control intern managerial.

În septembrie 2012 instituția noastră a devenit mai bogată cu o nouă unitate. Centrul de Arte Plastice din Transilvania s-a format cu noul obiectiv de a descoperi și inventaria, de a colecta și prelucra, de a expune prin expoziții și a dispune spre cercetare operele reprezentative ale artiștilor plastici din Transilvania de după 1945 – în primul rând pe cele maghiare. Activitatea acestei unități este coordonată și analizată de un curatoriu de specialitate. Țelul final al inițiatorilor este ca Centrul de Arte Plastice din Transilvania să se dezvolte într-un muzeu independent pe terenul cumpărat în vecinătatea muzeului nostru.

1.1. Instituția noastră în sfera colecțiilor publice

Muzeul Național Secuiesc este o instituție regională subvenționată de Consiliul Județean Covasna. Subunitățile sale cuprind o bibliotecă, secții interne de științele naturii, de arheologie-istorie și de etnografie, galerii de arte plastice din Sfântu Gheorghe (Galeria de Artă „Gyárfás Jenő”, Spațiul Expozițional de Artă Contemporană Magma, Centrul de Arte Plastice din Transilvania), respectiv unități externe ca cele din Baraolt (Muzeul Depresiunii Baraolt), din Cernat (Muzeul „Haszmann Pál”), din Târgu Secuiesc (Muzeul Breslelor „Ince László”) și cel din Zăbala (Muzeul Etnografic Ceangăiesc).

Din bugetele aferente ale anilor 2012-2013 Muzeul Național Secuiesc a cheltuit 317.000 lei, respectiv, 371.000 lei pe programe; pe lângă aceste sume am obținut fonduri și din proiecte câștigate în sumă de 362.500 lei în cei doi ani trecuți prin intermediul Fundației Muzeul Național Secuiesc. Ministerul Administrației Publice și Justiției din Ungaria ne este un sponsor principal. Veniturile noastre sunt realizate din bilete de intrare, închiriere săli, taxe de monitorizare arheologică.

În perioada discutată rețeaua muzeelor noastre a fost frecventată 95.026 de vizitatori.

1.2. Probleme organizatorice și resursele umane

– Personalul nostru administrativ este compus din: Anna Szabó – contabil, Tünde Tamás – secretară, Edit Bernád – referent resurse umane cu contract, respectiv, József Zavicsa – administrator.

– Până în 1 martie 2012 programele de pedagogie muzeală au fost asigurate Éva Demeter, muzeolog responsabil pentru educația publică, iar după 1 martie ea este suplinită de Orsolya Vinczeffy, programele fiind organizate împreună cu Zonga Bartha, pedagog muzeal. Administratorul parcului de calculatoare și tehnicianul paginii web a muzeului este în continuare Róbert Bagoly.

– Conducătorul Bibliotecii Muzeului este Hunor Boér, iar Gabriella Gyenge lucrează ca bibliotecar-conservator. Colegul altruist al instituției noastre Zoltán Tiboldi, bibliotecar-muzeolog pensionar a decedat pe 8 februarie 2013.

– La Secția de Științele Naturii sarcinile sunt îndeplinite de muzeologul Irén Kocs. Pe lângă faptul că participă și la redactarea anuarului muzeului *Acta Siculica*, muzeologul Secției îndeplinește și funcția de vicepreședinte al Fundației Muzeul Național Secuiesc, fiind totodată și reprezentanta organizației sindicale a angajaților muzeului.

– Secția Arheologie–Istorie este condusă de arheologul Sándor József Sztáncsu; din vara anului 2012 colectivului de muncă al secției i s-a alăturat istoricul András Tóth-Bartos. Sarcinile primare legate de colecția materială sunt îndeplinite de restauratorul József Szeles, respectiv conservatorul Irén Mandalian. În decembrie 2011 Sándor József Sztáncsu a obținut titlul de doctor în științele istoriei la Universitatea

Pedagogie muzeală cu Orsolya Vinczeffy

„Alexandru Ioan Cuza” din Iași. András Tóth-Bartos își continuă studiile doctorale la Universitatea „Eötvös Lóránd” din Budapesta.

– Secția de Etnografie a funcționat cu doi muzeologi (Enikő Szőcsné Gazda și István Kinda), respectiv doi conservatori (Kinga Katalin Lázár–Prezmer și Zoltán Tankó). În cursul anului 2012 muzeologul István Kinda a obținut calificarea oficială de specialist pentru evaluarea profesională a artefactelor etnografice din partea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național din România. Kinga Katalin Lázár–Prezmer și-a terminat studiile în specializarea Conservare și Restaurare de Arhitectură la Facultatea de Istorie a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, și de asemenea în cursul aceluiași an, a participat la practică profesională de restaurare condusă de restauratori specialiști elvețieni și berlinezi, muncă efectuată pe materialul arheologic al Bisericii Negre din Brașov, unde a acumulat cunoștințe valoroase în domeniul restaurării și al conservării preventive.

– La Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” lucrează Imre Géza Sántha, istoric de artă, și Orsolya Vinczeffy, conservator. Tot ei administrează și colecția tot mai bogată a Centrului de Arte Plastice din Transilvania, munca lor fiind asistată de Zonga Bartha și Arnold Musát în calitate de organizatori de programe.

– Munca organizatorică în Spațiul Expozițional de Artă Contemporană Magma a fost asigurată de Attila Kispál, Ágnes Kispál și Barnabás Vetró, care asistă în același timp și curatorii Galeriei de Artă „Gyárfás Jenő” care funcționează cu personal scăzut.

Tractoare și mașini agricole puse în funcțiune în curtea Muzeului „Haszmann Pál”

– În Muzeul Depresiunii Baraolt lucrează László Demeter, istoric–muzeolog, și Edit Hoffmann în calitate de conservator.

– În Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat lucrează Orsolya Dimény-Haszmann, etnograf–muzeolog; Lajos Haszmann, restaurator; Gabriella Haszmann, conservator, și László Haszmann, paznic de noapte. Din septembrie 2012 muzeologul Orsolya Dimény-Haszmann și-a început studiile doctorale la Facultatea de Etnologie și Antropologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

– În Muzeul Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc nu au fost schimbări din aspect organizatoric și în privința personalului. Unitatea este condusă de etnograful muzeolog Attila Dimény, asistat de colegii Erika Dimény, etnograf și pedagog muzeal;

Annamária Dobolyi, istoric de artă, muzeolog. Conservatori sunt Laura Ercse și Zoltán Orosz. În 2012 Attila Dimény a obținut din partea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național al României calificarea oficială de specialist pentru evaluarea profesională a vestigiilor istorice și materiale ale vieții urbane ardelenice din secolele 18-20, iar Erika Dimény a obținut diploma de pedagogie muzeală la cursul de specializare organizat de către CPPC București.

– În Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala lucrează Edit Jakabfy în calitate de restaurator pe bază de contract.

1.3. Dezvoltarea infrastructurii

– În 2012 s-a realizat renovarea integrală a structurii de tavan și de acoperiș pe aripa de sud a clădirii principale, care găzduiește expoziția permanentă de arheologie și istorie;

– am renovat structura de acoperiș și scările casei curatoriale de pe latura sudică;

– pentru jubileul centenar al clădirii muzeului am inaugurat în sala scării vitraliul monumental intitulat *Prințul Csaba* proiectat de către contele Miklós Bánffy;

– în cadrul festivităților jubileului centenar am instalat lămpile din fier forjat proiectate cândva de Károly Kós și executate acum de un fierar localnic: cele două felinare de la poartă, respectiv, lampa pendentivă de la intrarea sub acoperișul special („szakállszárító”) pentru protejarea lapidariului, sprijinit pe partea interioară a gardului de piatră a țințirului;

– în septembrie-noiembrie 2012 a avut loc renovarea și reparația structurii acoperișului Muzeului Breslelor „Incze László”, apoi în iunie-iulie 2013 s-a efectuat renovarea frontului dinspre piața principală a clădirii muzeului;

– în 2013 s-a finalizat un nou proiect de amenajare pentru terenul cumpărat în vecinătatea muzeului, ceea ce este o precondiție obligatorie a viitorului Centru de Arte Plastice din Transilvania și a înființării proiectului Grădina Artelor;

– în toamna anului 2013 a avut loc renovarea integrală, modernizarea iluminării Sălii Toleranței și a Sălii Cavalerilor.

1.4. Fundații și asociații de sprijin

Fundația Muzeul Național Secuiesc, respectiv, asociațiile operate de unitățile noastre externe – Asociația Medium Contemporan Magma din Sfântu Gheorghe, Asociația Culturală „Bod Péter” din Cernat, Asociația Culturală „Haszmann Pál” din Cernat, Asociația Culturală „Gaál Mózes” din Baraolt, Asociația Prietenilor Muzeului Târgu Secuiesc, Asociația „Pro Museum” din Zábala – prin atragerea unor surse de finanțare și a altor fonduri au contribuit semnificativ la dezvoltarea instituțiilor noastre, la acoperirea cheltuielilor legate de programele noastre de cercetare și de publicare, precum și a evenimentelor organizate de muzeul nostru.

2. Colecții

2.1. Depozitare, evidență

– În Bibliotecă, în domeniul *colecțiilor muzeale*, inventarul noului catalog electronic realizat cu programul Alice 5.50 a depășit cu mult peste 35.000 de titluri. Dintre acestea, unele date minimale a 7640 titluri (în majoritate cărți vechi) sunt accesibile și prin căutare on-line pe pagina de web a muzeului. S-a luat în evidență integral noua colecție provenită din moștenirea lui Zsombor Kádár.

– Secția de Științele Naturii a trimis spre atestare la Ministerul Cultural din București clasificarea a peste 200 de obiecte, dintre care 68 de bucăți aparțin în categoria de tezaur.

– La Secția de Arheologie–Istorie, colegii departamentului au continuat pe de o parte revizia colecțiilor și clasificarea bazei de date arheologice, cu inventarierea materialului excavat în anii trecuți la Ariușd, Boroșneul Mic, Sfântu Gheorghe (4500 de obiecte până acum); pe de altă parte au terminat aranjarea sigiliilor (249 buc.) din colecția de istorie, completarea fișierelor descriptive ale acestora, respectiv continuă clasificarea colecției numismatice (monezi, bancnote) și a arsenalului istoric, optimizând condițiile de depozitare. Totodată au început clasificarea și restaurarea textilelor (veșminte preoțești, covoare).

– Colegii noștri de la Secția de Etnografie s-au ocupat de reorganizarea și reamenajarea depozitului de textile, respectiv, a magaziei de lemne. O schimbare semnificativă în cadrul muzeului este faptul că îngrijirea fototecii instituției a intrat în sarcina lui Enikő Szöcsné Gazda. Digitizarea fototecii și clasificarea fotografiilor a accelerat în mod semnificativ servirea cercetătorilor.

– Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” s-a îmbogățit cu 19 obiecte de artă, dintre care 6 achiziții și 13 au fost donate – provenind de la artiști ca Jenő Gyárfás, Endre Kőváry, László Diószeghy, Nándor Lajos Vargha. Întreaga colecție este prelucrată într-un procent de 90%.

– Centrul de Arte Plastice din Transilvania a primit 29 de donații: tânăra instituție a primit obiecte de artă valoroase din moștenirea lui Péter Balázs, Gy. Zoltán Erdei, Ella Gazdáné Olosz, Ferenc Incze, Miklós Jakobovits, Jutta Pallos Sch., Gábor Miklóssy, László Tóth, Artúr Vetró.

– Cele mai noi achiziții ale colecției de peste 3250 de obiecte inventariate ale Muzeului Breslelor din Tg. Secuiesc sunt luate în evidență profesională și economică în mod continuu.

Erdővidék Múzeuma

A Barót Napok keretében

gyermekjáték kiállítás nyílik a
Székely Nemzeti Múzeum és megánszemélyek gyűjteményéből

Régen volt, igaz volt

címvel.

A kiállítást megnyitja:
Hoffmann Edit

Időpont: 2013. június 6., csütörtök

Helyszín: Erdővidék Múzeuma,
Kászoni Gáspár terem

Hozza el gyermekeit, unokáit,
hívja meg családját, barátait, ismerőseit!

Mindenkit szeretettel várunk!

Expoziție de jucării la muzeul din Baraolt

– Inventarierea colecției tot mai crescândă a Muzeului „Haszmann Pál” se efectuează în mod continuu, cea mai mare problemă fiind lipsa spațiilor de depozitare, din care motiv expozițiile sunt deja aglomerate, cu aspect de magazie. Înființarea unei clădiri moderne de depozitare, unde și-ar găsi loc și atelierul de restaurare este o sarcină urgentă.

– Muzeul Depresiunii Baraolt s-a îmbogățit cu obiecte din domeniul istoriei locale, evidența lor este la zi.

– Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala a început inventarierea fotografică a obiectelor colecționate în ultimii ani, asemenea celor 1500 obiecte deja existente. O parte a obiectelor și a mobilierului din inventar a fost integrată în expoziția care poate fi vizitată.

2.2. Conservare, restaurare

– Specialiștii Arhivei din Budapesta au restaurat pentru Biblioteca instituției planurile clădirilor muzeului desenate de Károly Kós.

– La Secția de Arheologie-Istorie restauratorul József Szeles a restaurat 73 de obiecte aparținând secțiilor de arheologie, istorie și de etnografie. De asemenea a colaborat în mod continuu la organizarea expozițiilor din secțiile Muzeului Național Secuiesc, precum și la organizarea programelor de pedagogie muzeală.

– În cursul anului 2012 am obținut finanțare din partea Fondului Național al Culturii din Ungaria pentru reîmpachetarea colecției de broderie în materiale de conservare moderne, totodată Simona Stănculescu, restaurator din Sibiu a efectuat restaurarea unei broderii din secolul al 17-lea, iar asistenta sa Kinga Lázár Prezmer, colega noastră a restaurat și alte textile și obiecte de ceramică. În fototecă Enikő Szócsné Gazda a efectuat împachetarea în hârtie pH-neutră a peste 2200 fotografii pe hârtie și alte 1000 de negative pe sticlă. În primăvara anului 2013 a avut loc restaurarea porții secuiești salvate anterior din Alungeni, și reinstalarea acesteia în rândul porților secuiești, de asemenea, a fost restaurată și poarta secuiescă din Zetea.

– În Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” a fost restaurată de către László Vinczeffy portretul în ulei pe pânză al baronesei Stefánia Szentkereszty, care a sosit în colecția galeriei într-o stare deteriorată.

– În Muzeul Breslelor „Incze László” din Tg. Secuiesc s-a efectuat curățarea de praf a grinzilor principale și mașinilor de pompieri expuse în curte, curățarea de praf a colecției de obiecte expuse în clădire, cât și dezinsectizarea cu gaz contra infecției de molii a colecției de păpuși îmbrăcate în port popular „Zsuzsi și Andris”, respectiv, curățarea de praf și conservarea artefactelor nou-sosite în colecție.

– În muzeul „Haszmann Pál” din Cernat s-a efectuat ca de obicei tratarea anticorozivă a obiectelor de lemn și de metal a muzeului în aer liber.

– În Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala, Edit Jakabfy a restaurat textile și a conservat în mod profesional mai multe sobe din fontă.

2.3. Îmbogățirea colecțiilor

Colecțiile sediului din Sfântu Gheorghe și ale unităților externe s-au îmbogățit cu mii de obiecte în perioada discutată, iar pe lângă acestea, materiale documentare (fotografii, acte) semnificative și numeroase publicații editate de bibliotecă au diversificat colecțiile existente.

3. Expoziții și alte manifestări culturale

Unitățile noastre muzeale au înregistrat următoarele numere de vizitatori:

– Clădirea centrală din Sfântu Gheorghe: 35.180

– Galeria de Artă „Gyárfás Jenő” din Sfântu Gheorghe: 1992 (închisă pentru renovare din iunie 2012)

– Spațiul Expozițional Magma: 8336

– Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat: 20.720

– Muzeul Breslelor din Târgu Secuiesc: 22.526

– Muzeul Depresiunii Baraolt: 2413

– Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala: 3859

În sălile de expoziții ale Muzeului Național Secuiesc s-au organizat peste o sută de expoziții și manifestări culturale în perioadă trecută. În cele ce urmează vom evidenția câteva evenimente realizate în sine sau legate în mod special de muzeu.

Principalele evenimente ale sediului din Sfântu Gheorghe:

– În 2012 în cadrul aniversării centenare ale clădirii muzeului s-a deschis expoziția comemorativă „Contele Bánffy Miklós”, organizată de Muzeul și Institutul de Istorie a Teatrului din Budapesta.

– În 2013 în cadrul anului memorial Károly Kós a avut loc expoziția comună a Arhivelor din Budapesta și a Muzeului Național Secuiesc intitulată *Lumea lui Károly Kós, 1912*, expusă mai târziu și la Târgu Secuiesc și în București.

– Colegii de la Secția de Arheologie-Istorie au restaurat și reamenajat expoziția de bază demontată din cauza lucrărilor efectuate la acoperișul aripii de sud a clădirii muzeului; în 2012 Sándor József Sztáncsuj și András Tóth-Bartos au adus la Sfântu Gheorghe și au amenajat expoziția itinerantă *Mesaje din trecut (Steme și sigilii ale Ținutului Secuiesc)*. Prin împrumutarea tezaurului din Peteni și Șimleul Silvaniei, respectiv, a Muzeului Național de Istorie din București, secția a contribuit la realizarea expoziției naționale *Aurul și argintul antic din România*. De asemenea, secția a împrumutat obiecte pentru expoziția *Arta cositorului de la Renaștere la Baroc, secolele 16-18*, amenajată în Muzeul de Istorie din Brașov.

– Enikő Szőcsné Gazda de la Secția de Etnografie a participat în perioada iunie-septembrie 2012, cu 48 de obiecte și un documentar fotografic semnificativ la expoziția *Copilăria de altădată, la țară*, organizată de Muzeul Național de Istorie a României. În ianuarie 2013 a amenajat expoziția Muzeului Etnografic din Budapesta *Turle din lemn – biserici ocrotitoare*. În cadrul evenimentului Noaptea Muzeelor din 23 iunie ea a amenajat expoziția camerală *Corpuri de iluminat din colecția Muzeului Național Secuiesc*. La sfârșitul lunii octombrie s-a deschis expoziția *Dantele transilvănene*, organizată tot de Enikő Gazda Szőcsné.

În perioada mai-iunie secția a împrumutat mai multe obiecte secției noastre din Baraolt pentru o expoziție legată de copilărie, respectiv, 13 fotografii pentru realizarea expoziției *Băile și apele minerale ale Ținutului Trei Scaune*, organizată de Asociația pentru Dezvoltare Turismului în Județul Covasna în Franța. În luna august secția a împrumutat 13 fotografii din fototeca muzeului pentru expoziția *Conacele Ținutului Trei Scaune* organizată de Asociația Artei și Patrimoniului din Transilvania, în cadrul zilelor comemorative Nándor Urmánczi din Toplița.

Centrul de Arte Plastice din Transilvania

Noua instituție a ținut expozițiile sale de debut la Cluj-Napoca, în sala de expoziții Minerva, și în Institutul Balassi din București în perioada februarie-martie. În luna septembrie a avut loc vernisajul expoziției de mare succes *Szocrelatív. Arta maghiară din Transilvania între anii 1945-1965* sub îndrumarea curatorului Zoltán Vécsei Nagy; la acest eveniment s-a lansat și cartea curatorului având același titlu.

Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat

La data de 15 martie în muzeu putea fi vizitată expoziția individuală de sculptură în lemn a lui József Haszmann – *O viață visată în lemn*, organizată de Haszmann Gabriella. Pe 17 mai 2013 s-a deschis o expoziție temporară din broderiile de perete inscripționate ale Muzeului „Haszmann Pál”. Pe 21 septembrie, cu ocazia aniversării a 40 de ani de existență a muzeului, s-a organizat o expoziție temporară intitulată *Pașaport în imperiul Eterului. Trecutul radioului în Trei Scaune*.

Muzeul Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc

Cu ocazia aniversării a 35 de ani de existență a Ansamblului Folcloric Perkő, în noiembrie 2011 Attila Dimény a organizat o expoziție temporară la Sânzieni. Împreună cu Erika Dimény au organizat la Târgu Secuiesc expoziția intitulată *Interioare burghize*

Expoziția *Interioare burghize de altădată* din Muzeul Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc

de altădată. Amenajări interioare burgheze în Ținutul Trei Scaune la răscrucea secolelor 19-20. Materialul expoziției putea fi văzută mai târziu la Gheorgheni și la Odorheiu Secuiesc, iar în 2013 a fost reamenajată ca expoziție permanentă a muzeului din Zăbala.

În decembrie 2012 a avut loc vernisajul expoziției de geologie intitulată *Mesajul milioanelor de ani. Fosile, roci și minerale din Ținutul Secuiesc*, organizată de fotografii și geologul Zsolt Bartha și Attila Dimény.

Muzeul Depresiunii Baraolt

Muzeul Depresiunii Baraolt a organizat în jur de 70 de evenimente în ultima perioadă, printre care numeroase prelegeri, mai multe expoziții, proiectare de filme și programe pentru copii.

Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala

În ianuarie 2012 muzeul a deschis la Cluj-Napoca, la Asociația Etnografică „Kriza János” expoziția *Viața școlară la Zăbala*, iar în martie a organizat în clădirea principală a Muzeului Național Secuiesc expoziția *Cultura tradițională a românilor din Zăbala*. În luna mai s-a deschis la Zăbala o expoziție nouă, permanentă *Ceramica din Oituz*, iar în iunie instituția s-a prezentat la Hunedoara cu expoziția periodică *Ceangăii din Moldova*. În luna august s-a organizat o expoziție cu tema *Capcane pentru animale sălbatice și vânatul în Zăbala*. Pe 14 septembrie 2013 am sărbătorit aniversarea a 10 ani de existență a muzeului. Cu această ocazie am organizat două vernisaje *Interioare burgheze de altă dată. Amenajări interioare burgheze în Ținutul Trei Scaune* și *Interioarele familiei Condrea*. Din lipsă de muzeolog permanent cele două evenimente au fost organizate de doi colegi ai instituției István Kinda și Attila Dimény sub îndrumarea profesorului Ferenc Pozsony.

4. Viața științifică

4.1. Prelucrarea colecțiilor, muncă de cercetare internă și externă

Colegii noștri au efectuat o activitate științifică intensivă cercetând în biblioteci și arhive, respectiv, pe teren. Prin expozițiile și publicațiile lor au continuat prelucrarea și punerea la dispoziția publicului colecțiile lor, pe lângă acestea au stat și la dispoziția solicitărilor și cercetătorilor instituțiilor partenere. Secțiile noastre au primit mai mult de o sută solicitări de cercetare.

4.2. Prelegeri științifice și de popularizare, respectiv alte realizări științifice

– În 2012 Mihály Vargha a ținut o prelegere cu proiecție intitulată *Károly Kós și Muzeul Național Secuiesc* la Arhiva din Budapesta, iar în martie 2013 cu aceeași temă în cadrul unei conferințe la Facultatea de Arte a Universității Creștine Partium. În iunie a ținut un discurs la Minele Lueta în cadrul ședinței itinerante a Academiei de Arte Plastice din Ungaria.

– Irén Kocs de la Secția de Științele Naturii a participat în 2012 și în 2013 la sesiunea anuală a Societății Entomologice din Ungaria, unde a ținut prelegerile intitulate *Curculionide în Munții Ciucaș*, respectiv, *Colectare de insecte în Munții Vrancei*. La Odorheiu Secuiesc la conferința Sfera Științifică din Secuime – Savanți secui a reprezentat instituția noastră cu prelegerea sa intitulată *Cercetători științifici ai Ținutului Secuiesc și Muzeul Național Secuiesc*. La invitația Societății Lepidopterologice Române a participat la sesiunea națională XXII și XXIII a entomologilor români cu o prelegere intitulată: *Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) din Cheile Vârghișului și împrejurimile sale, Curculionoidea (Coleoptera) din patrimoniul Complexului Muzeal de Științele Naturii Galați*.

– Specialiștii Secției de Arheologie-Istorie au participat la următoarele conferințe științifice: în noiembrie 2012 Sándor József Sztáncuj a participat la a X-a Conferință a Arheologilor Maghiari din Transilvania, la Târgu Mureș (*Muzeul Național Secuiesc și școala arheologică din Cluj-Napoca a lui Béla Pósta*), la sesiunea științifică a Muzeului Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe (*Așezarea eneolitică de la Târgu Mureș și câteva probleme privind eneoliticul din estul Transilvaniei*), respectiv, împreună cu Katalin T. Biró, în august 2013, la Iași, la conferința internațională *Stories Written in Stone (Lithic implements at Ariușd – preliminary report)*.

În august 2012 András Tóth-Bartos, împreună cu Tamás Sárándi, a ținut o prelegere în Tabăra de științe sociale din Băile Selters (*Funcția analizelor statisticilor sociale din Transilvania de Nord (1940–1944)*); în septembrie la Târgu Mureș a ținut o prelegere la invitația Asociației „Borsos Tamás” (*Reintegrare și modernizare în Ținutul Secuiesc, 1940-1944*). Tot el, în august 2013, împreună cu Zoltán Novák, ținut o prelegere în

István Kinda, Mihály Vargha și Árpád Csáki
cu ocazia unei lansări de carte

din Transilvania în reînnoirea artei populare la conferința etnografică *Practici culturale și reprezentare* organizată de Asociația Etnografică „Krizsa János” și Muzeul „Haáz Rezső”. În luna mai a participat la seria de prelegeri *Tradiții arhitecturale în județul Covasna* organizată de Biblioteca Județeană „Bod Péter”, cu titlul *Amenajări interioare și societatea secolului al 19-lea în Ținutul Trei Scaune*. În luna iunie, în cadrul evenimentului *Noaptea Muzeelor* a ținut o prelegere cu titlul *Instalații de încălzire din ceramică în Transilvania*, în luna iunie în Muzeul Astra din Sibiu la conferința internațională de ceramică *Ceramica între estetic și funcțional* cu titlul *Ceramica din Odorheiu Secuiesc*, în luna august la al X-lea Seminar al Tinerilor Etnografi din Zăbala cu titlul *Predarea industriei artizanale și a artei populare în Județul Covasna*, iar în septembrie la *Prima Întâlnire Internațională a Fierarilor* organizată în Hotelul Parc din Sfântu Gheorghe cu titlul *Moștenirea fierarilor din Ținutul Secuiesc*.

Un alt coleg de la Secția de Etnografie, István Kinda a ținut în martie 2012 două prelegeri despre cultura ceangăilor din Moldova la Facultatea de Științele Culturii a Universității Jyväskylä din Finlanda (*The Csángó Ethnographical Museum, Zabola, Romania; “Under control”: Fieldwork among the Csángós*). A ținut mai multe prelegeri: în luna aprilie la conferința organizată în cadrul Zilelor Körösi Csoma Sándor cu titlul *Rolul și locul preotului în societatea și religiozitatea ceangăilor*, în iunie la al IX-lea Seminar al Tinerilor Etnografi cu titlul *Gospodăritul în valea Târnavei Mici și Râul Negru*, în septembrie la al XVIII-lea Dezbateră a Arhitecturii Populare din județul Békés organizată de Consiliul Național Ungar ICOMOS (Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor) cu titlul *De la cocioabe la vile, schimbarea accelerată a populației și a imaginii în satele Ținutului Trei Scaune*; în martie 2013 la conferința *Fără Frontiere – muzee locale maghiare în Transilvania* organizată de Asociația Muzeelor Locale din Ungaria și Asociația Etnografică „Krizsa János” cu titlul *Rolul Muzeului Etnografic Ceangăiesc din Zăbala în formarea identității comunitare*; în aprilie la conferința itinerantă a Asociației Etnografice „Krizsa János” cu titlul *Mineri, haiduci, braconieri. Cultura și reprezentările omului puternic din zona Baraolt*, în mai în Biblioteca Județeană „Bod Péter” cu titlul *Arhitectură și cultura locuinței la țigani din Ținutul Trei Scaune*; în iunie în Centrul Cultural Corvin Savaria din Hunedoara cu titlul *Imagini din viața ceangăilor din Moldova*, în august la al X-lea Seminar al Tinerilor Etnografi cu titlul *Politici economice de austeritate în secolul al 20-lea în Ținutul Secuiesc*. În cadrul programului european Face to Success al Asociației Ika din Cernatul de Jos cu titlul *Țigani în Ținutul Secuiesc*, respectiv, *Rolul familiei în comunitățile țigănești*. Pe lângă aceste prelegeri a ținut numeroase prezentări de carte, printre care la Sfântu Gheorghe, Zăbala, Pava, Aita Medie, Cluj-Napoca. La Budapesta, la Instituția de Etnologie din cadrul Academiei Științifice Ungare a prezentat publicațiile Muzeului Național Secuiesc.

– Attila Dimény a ținut numeroase prelegeri științifice în 2012: *Viața asociativă la Târgu Secuiesc între 1842-1948* (Tineretul Maghiar din Ardeal, seria de evenimente Pro Historia, Târgu Secuiesc), *Schimbări în spațiu și societate la Târgu Secuiesc* (Al IX-lea Seminar al Tinerilor Etnografi, Zăbala), *Amenajări interioare burgheze în Ținutul Secuiesc la răscrucea secolelor 19-20* (a XIII-a Conferință de specializare a Restauratorilor Maghiari din Transilvania, Odorheiu Secuiesc), *Mișcări feminine la Târgu Secuiesc între 1871-1948* (Asociația Femeilor Reformate, Târgu Secuiesc), iar în 2013 cu titlul *Societatea calvinistă a orașului Târgu Secuiesc din perspectiva registrelor de stare civilă între 1734-1850* (Universitatea Babeș-Bolyai, Institutul de Etnografie și Antropologie Maghiară, Școala Doctorală de Studii de Hungarologie, Cluj-Napoca).

Tabăra de științe sociale din Băile Selters (*Înființarea și modernizarea județului Covasna în anii '70*), respectiv, la Cluj-Napoca, la Asociația Etnografică „Krizsa János” (*Încercări pentru rezolvarea problemei diasporei din Transilvania de Nord între 1940-1944*).

– De la Secția de Etnografie Enikő Gazda Szócsné a ținut în noiembrie 2011, în Muzeul Etnografic din Budapesta, la sesiunea tematică *Femei – covoare – industria artizanală*, o prelegere cu titlul *Texile de casă din Ținutul Trei Scaune*, iar în ianuarie 2012 la sesiunea științifică *Dialog despre confecționarea porților secuiești* cu titlul *Porți secuiești din Ținutul Trei Scaune*. În iunie, în cadrul evenimentului *Noaptea Muzeelor*, de asemenea, a ținut o prelegere despre porțile secuiești din zonă. În aprilie 2013 a ținut o prelegere cu titlul *Rolul Asociației Femeilor Protestante*

Eveniment cultural în Sala Bartók

– Erika Dimény a organizat programe de pedagogie muzeală lângă evenimentele instituției și a contribuit la realizarea vernisajelor.

– Annamária Dobolyi a ținut în luna octombrie 2012 o prelegere la a XIII-a Conferință de Specializare a Restauratorilor Maghiar din Transilvania, Odorheiu Secuiesc și a inaugurat mai multe expoziții.

– Orsolya Dimény-Haszmann, pe parcursul anului 2012, a ținut prelegeri în cadrul anului memorial „Bod Péter” cu următoarele titluri: *Amintirea lui Péter Bod în satul său natal; Despre situri memoriale Péter Bod; Despre cultul lui Péter Bod*. De asemenea, a prezentat muzeul din Cernat la Centrul Cultural Maghiar din București, a ținut o prelegere la Zăbala cu titlul *Pedagogie muzeală la Muzeul „Haszmann Pál”*, respectiv la Eger, în cadrul evenimentului Perlele Ținutului Secuiesc cu titlul *Valorile etnografice ale Ținutului Secuiesc*. În 2013 a ținut o prelegere la Biblioteca Județeană „Bod Péter” cu titlul: *Conace din Cernat și locuitorii lor*. În luna octombrie în Muzeul Depresiunii Baraolt muzeologul în pensie Pál Haszmann a ținut o prelegere despre Muzeul „Haszmann Pál” de 40 de ani.

Pe 24 mai în cadrul Zilelor Ținutului Secuiesc Consiliul Județean Covasna a distins muzeologul în pensie Pál Haszmann cu *Premiul „Orbán Balázs”*. Împreună cu fratele său, József Haszmann au primit *Premiul pentru întreaga activitate* de la Fundația pentru Maghiarii de Peste Hotare, care a distins activitatea Asociației Culturale „Haszmann Pál” cu *Premiul pentru Națiune*.

4.3. Publicații științifice

– Cu cooperarea Bibliotecii a apărut în 2012 în ediția Muzeului Național Secuiesc volumul Daniel G. Scheint: *Pământul și națiunea secuilor din Transilvania din aspect natural, politic, statistic și istoric (1833)*. Publicațiile lui Hunor Boér: „Secuimi” și relațiile lor etnice și religioase în 2002, in: Dezső Garda (red.): *De la orașul-târg la districtul urban*, Editura Státus, Miercurea Ciuc, 2011, 280–309; Cultul lui Kelemen Mikes în Trei Scaune, *Magyar Tudomány*, 2012/3, 299–305; Muzeul Național Secuiesc, respectiv Colecțiile Bibliotecii, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 7–12; 15–22.

– Irén Kocs a publicat în calitate de coautor un articol: Contribuții la fauna de Coleoptere a Munților Ciucaș, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 111–117, și a publicat și alte articole: Contribuții la fauna de Curculionide a Munților Retezat, in: Zsolt Székely (red.): *Volum memorial la centenarul de naștere a lui Zoltán Székely*, Sfântu Gheorghe, 2012, 89–105, Cercetători Științifici și Muzeul Național Secuiesc, in: *Sfera Științifică în Ținutul Secuiesc – Savanți secuici*, Odorheiu Secuiesc, 2012, 197–217; Colecțiile de științele naturii, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 23–28.

– Sándor József Sztáncsu a publicat un studiu: Vessels with Handles with Discoid Attachments Discovered in the Ariușd-Cucuteni Area and Some Problems in the Development and Chronology of the Ariușd (Erősd) Culture in Southeastern Transylvania, in: A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss, G. V. Szabó (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, Ósrégészeti Tanulmányok/Prehistoric Studies, I, Budapest, 2013, 579–594 – coautor fiind Attila László; și șase articole: Bod/Botfalú, BV – Movila Popii/Paphegy/Priesterhügel, Malnaș-Băi/Málnásfürdő [Malnaș/Málnás], CV – Platoul nisipos/Fövenyestető, Ariușd/Erősd [Araci/Árapatak], CV – Necropola tumurală/Halomsíros temető/Tumulus cemetery, Ariușd/Erősd [Araci/Árapatak], CV – Cetatea Csókás/Csókás-vár, Jigodin/Csíksögöd [Miercurea Ciuc/Csíkszereda], HR – Piscul Cetățuia/Kisvártető, Racu/Csíkrákos [Siculeni/Madéfalva], HR – Dealul Bogát/Bogát-tető, in: S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós (eds.): *Panorame istorice. Situri și monumente din Transilvania în fotografii aeriene – Történelmi látványok. Erdélyi régészeti lelőhelyek és műemlékek légi felvételei – Historical Landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments*, Catalogi Mvsei Mariesiensis, Seria Archaeologica, I, Budapesta-Târgu Mureș, 2012; respectiv, a colaborat la elaborarea celei de-a doua ediții revizuite și completate a volumului ce prezintă colecțiile muzeului: Colecția de arheologie, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 29–36).

Împreună cu András Sófalvi a fost coautorul mai multor capitole din manualul școlar *Istoria secuimii*.

– András Tóth-Bartos a publicat un volum: *Renaștere, Covasna din Trei Scaune. Organizarea și instituționalizarea județului Covasna, 1968–1972*, Pro Print, Miercurea Ciuc, 2013 – împreună cu Csaba Zoltán Novák și Kálmán Lóránt Kelemen, respectiv, patru studii: Politica moșiilor în Transilvania de Nord, 1940–1944, *Korall*, 47, 101–125; Transilvania de Nord 1940–1944, *Limes*, 2012/2, 51–64; The Reintegration of Northern Transylvania Following the Second Vienna Award, 1940–1944, in: Attila Hunyadi (ed.): *State And Minority In Transylvania, 1918–1989. Studies on the History of the Hungarian Community*, East European Monographs, No. DCCLXXIV, Columbia University Press, New York, 199–223; Problema diasporei și politica moșiilor în Transilvania de Nord între 1940–1944, in: Nándor Bárdi – Ágnes Tóth (red.): *Identitate și fragmentație. Analize privind divizarea culturală*, Tér és terеп, 9, Budapeșt, 2013, 285–314.

– Enikő Szöcsné Gazda a publicat studii: Ramura din Secuime a familiei Zathureczky în secolul 19. Studii de istoria economică și culturală, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 283–296; Gloria și decăderea unor plante de cultură: exemplul tutunului din Simeria, in: Andrea Anna Muskovics (red.): *Viță de vie – vin – producție – consum – societate. Cultura vinului și societatea, retrospectivă din Ungaria secolului XXI*, Editura Agroinform, Budapeșt, 2013, 433–435, recenzie în *Korall* 50, numărul tematic Conexiuni – Rețele, despre volumul lui Péter Granasztói: *În căutarea zilelor cotidiene. Societatea orașelor-târguri în oglinda lumii obiectelor*, un articol în anuarul Muzeului Etnografic din Brașov, cu titlul *Surse maghiare despre meșteșuguri brașovene*. De asemenea prezentarea: Colecțiile etnografice, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 45–54.

– István Kinda a publicat două volume: *Istoria vornicului. O carte de vornic de o sută de ani din Aita Medie*, Editura Tortoma, Baraolt, 2012 (cu studiu introductiv și note), *Bibliografia etnografică și culturală a regiunii Trei Scaune*, Editura Háromszék Vármegye, 2012 (realizat în colaborare cu Albert Zsolt Jakab, prefața scrisă de István Kinda); și a redactat două publicații: *Inițiere. Studii din materialele Seminarilor Tinerilor Etnografi din Zăbala (2008–2011)*. Asociația Etnografică „Krizsa János” – Muzeul Etnografic Ceangăiesc, Cluj-Napoca–Zăbala, 2011; respectiv, *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013.

Studii publicate: Sub farmecul tradiției: vărari la Vârghiș, in: István Kinda (red.): *Inițiere. Studii din materialele Seminarilor Tinerilor Etnografi din Zăbala (2008–2011)*. Societatea Etnografică „Krizsa János” – Muzeul Etnografic Ceangăiesc, Cluj-Napoca–Zăbala, 2011, 109–163; O carte de vornic de 110 ani din zona Baraolt, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 653–658; Rolul și locul preotului în societatea și religiozitatea ceangăiască, in: József Gazda – Etelka Szabó (red.): *Sándor Körösi Csoma – spiritualitate, religiozitate*, Asociația Culturală „Körösi Csoma Sándor” Covasna, 2013, 499–507. Articole: Atitudini de gospodărit în satele din Trei Scaune, *Csernátoni Füzetek (Caietele din Cernat)*, 2013/61, 6–7; Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 93–102 (cu Ferenc Pozsony). Recenzii: Minorități dispărute și minorități spornice în Ardeal, *Erdélyi Múzeum*, LXXIV, 4, 219–222; Ceangăieasca: limbă sau dialect? *Korunk*, XXIV, 2, 116–120.

– Publicațiile lui Attila Dimény: Folosirea spațiului public în Târgu Secuiesc în secolele 19-20, in: István Kinda (red.): *Inițiere. Studii din materialele Seminarilor Tinerilor Etnografi din Zăbala (2008–2011)*. Societatea Etnografică „Krizsa János” – Muzeul Etnografic Ceangăiesc, Cluj-Napoca–Zăbala, 2011, 69–108; Asociații sociale și culturale ale burgheziei din Tg. Secuiesc de la mijlocul sec. al 19-lea până la mijlocul sec. al 20-lea, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 511–541, Primii treizeci de ani al Orfelinatlui de Fete „Erzsébet” sub președinția fondatoarei baronesa Stephanie Szentkereszty (1872–1902), in: Szabolcs Barnabás Tóth (red.): *Volum Memorial Stephanie Szentkereszty. 140 de ani de la înființarea Orfelinatlui de Fete „Erzsébet” din Comitatul Trei Scaune*, Editura Háromszék Vármegye, Sfântu Gheorghe, 2013, 29–56; Muzeul Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc, in: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*, ediția

Prezentare tematică în Muzeul Depresiunii Baraolt

a doua revizuită și completată, Sfântu Gheorghe, 2013, 85–92.

– Erika Dimény a publicat un studiu intitulat: Privilegiul de breaslă din sec. al 19-lea în Muzeul Breslelor din Tg. Secuiesc, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 425–443.

– Publicațiile științifice ale lui Annamária Dobolyi: Comitetul de arhitectură și constructorii din Târgu Secuiesc la sfârșitul sec. al 19-lea și începutul sec. al 20-lea, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 543–555, Parcul mic și baia de aburi din Tg. Secuiesc, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 555–563, Activitatea artistică a baronesei Stephanie Szentkereszty, in: Szabolcs Barnabás Tóth (red.): *Volum Memorial Stephanie Szentkereszty. 140 de ani de la înființarea Orfelinatlui de Fete „Erzsébet” din Comitatul Trei Scaune*, Editura Háromszék Vármegye, Sfântu Gheorghe, 2013, 133–153.

– Orsolya D. Haszmann a elaborat în 2013 un album intitulat *Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat* pentru onorarea jubileului de 40 de ani de la înființarea muzeului, ce a fost publicat de către Muzeul Național Secuiesc. A publicat un studiu intitulat Memoria lui Antal Végh, *Acta Siculica 2011*, Sfântu Gheorghe, 593–612; și un articol intitulat Memoria lui Péter Bod în satul său natal, *Csernátoni Füzetek*, 60, 7, 10. Ea este de asemenea redactorul *Caietelor din Cernat* (*Csernátoni Füzetek*).

5.4. Volume de specialitate

Am încheiat anul cu publicarea volumului *Acta Siculica 2011*, iar în 2012 am publicat următoarele cărți: Daniel G. Scheint: *Pământul și națiunea secuilor din Transilvania din aspect natural, politic, statistic și istoric (1833)*, tradus din germană de Laura Boér, cuvânt înainte Jenő Zepezaner; *Muzeul Național Secuiesc al lui Károly Kós*; în ediție comună cu Biblioteca Națională „Széchényi” din Ungaria: *Lista de nume de localități a lui Frigyes Pesty 1864–1865. Țara Secuilor și împrejurimile. 1. Județul Covasna*, Budapesta–Sfântu Gheorghe; Zoltán Székely: *Lucrări alese* (sub redactarea lui Zsolt Székely), Lajos Roediger: *Regiunea Cașinilor și Trei Scaune cu ochii unui etnograf*, (redactare și studiu introductiv Enikő Gazda Szöcsné).

Volumele noastre editate în 2013: István Kinda (red.): *Muzeul Național Secuiesc*. Ediția a doua revizuită și completată. Publicat de Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe, 2013; Árpád Csáki: Misiunea Ordinului Paulin în Trei Scaune în sec. 18. Mănăstirea din Ilieni și cărțile acesteia. *Colecții de cărți din Secuime I*; Kinga Tüdös S. (red.): *Castele, conace și locuitorii lor în vechea Secuime. In memoriam Lajos Demény (1926–2010)*, Orsolya D. Haszmann: *Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat*.

A apărut totodată și catalogul de prezentare a colecțiilor și expoziția de debut a Centrului de Arte Plastice din Transilvania cu titlul: *Colecțiile Centrului de Arte Plastice din Transilvania*, respectiv, Zoltán Vécsei Nagy: *Szocrelatív – Arta Maghiară din Transilvania între 1945–1965*, un tratat de istorie a artei.

La sfârșitul anului 2011 Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala a adăugat două titluri la lista publicațiilor sale: István Kinda (red.): *Inițiere. Studii din materialele Seminarilor Tinerilor Etnografi din Zăbala (2008–2011)*. Societatea Etnografică „Krizsa János” – Muzeul Etnografic Ceangăiesc, Cluj-Napoca–Zăbala, respectiv, Albert Zsolt Jakab – Ferenc Pozsony (red.): *Pava. Studii despre un sat din scaunul Orbai*. Societatea Etnografică „Krizsa János” – Muzeul Etnografic Ceangăiesc, Cluj-Napoca–Zăbala.

Avem încrederea că după parcurgerea raportului și răsfoind paginile anuarului, Cititorului i se va trezi curiozitatea față de munca științifică, culturală și artistică din instituția noastră.

Dans popular în Sala Cavalerilor

Activity report of Székely National Museum

(November 2011 – October 2013)

(Abstract)

Székely National Museum is a cultural and scientific institution with regional interest, financed by the County Council Covasna (Kovászna Megye Tanácsa), Romania. It owns in present internal sections in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) – sections of natural history, archaeology-history, ethnography, library –, external units – Museum of Erdővidék (Baraolt Basin) in Barót (Baraolt), “Haszmann Pál” Museum in Csernáton (Cernat), Museum of Guilds in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), Art Center of Transylvania, Magma Contemporary Medium, “Gyárfás Jenő” Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Csángó Ethnographical Museum in Zabola (Zăbala). Its base and temporary exhibitions are visited by more than 45,000 tourists and natives a year.

In this period, according to the mission of Székely National Museum, we tried to surprise our visitors with innovating and substantial expositions and events. Besides the many manifestations, we did all our best to preserve as carefully and circumspectly as possible the values entrusted to us; we continued to professionally process the collections, to enlarge them by collects and acquisitions. Furthermore, we put information, documents, photographs and object to our visiting researchers’ disposal. Compared to the previous years we have made an important advancement in the expositions organized by our specialists, in the high standard and popularity of traveling exhibitions, the high quality of our publications, and in the management. We tried to react in the most proper way, in the name of openness and partnership to the challenges of the national and international scientific life.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Kis Boglárka Mercedesz – Kármán Krisztina

ADATOK A SZÉKELYFÖLDI ÁSVÁNYVIZEK STABILIZOTÓP
GEOKÉMIAI KUTATÁSÁHOZ

1. Bevezetés

A székelyföldi ásványvizek eredetének kérdése már a 17. századtól foglalkoztatta a természettudósokat. Ekkor keletkeztek az első földtani leírások, kémiai elemzések, amelyek alapján meg tudták állapítani a különböző ásványvíztípusokat, és magyarázatok születtek az eredetükkel kapcsolatosan is.

Az első monografikus írások Mátyus Istvántól, Lucas Wagnertől, Benjamin Barbeniustól, Nyulas Ferenctől származtak, majd kémiai szempontból jelentős információkat szolgáltatott Hankó Vilmos, Solymosi Lajos, Bolemann István, Bányai János és sokan mások.¹ Az ásványvíztípusok meghatározása és a vizek eredetének vizsgálata szempontjából kiemelendő személyiségek Bányai János² és Pricăjan Artemiu,³ akik a későbbi és mai napig zajló ásványvizes kutatások építőköveit rakták le.

Az idő során szép számban megjelent geológiai és kémiai szempontú irodalmat a múlt század második felétől stabilizotóp geokémiai kutatások egészítik ki, amelyek más szemszögből közelítik meg az ásványvizek eredetét, és jelentősen gazdagítják eddigi ismereteinket.

A stabilizotópok használata az ásványvízkutatásban meglehetősen újszerű módszer, kiegészítője a kémiai információknak. A stabilizotópok vizsgálata a vizek eredetének megállapítására, a kőzet-víz kölcsönhatások, valamint a fizikai és kémiai folyamatok azonosítására ad lehetőséget. Lényege a vízmolekulát alkotó oxigén és hidrogén izotópok arányában ($^{18}\text{O}/^{16}\text{O}$, D/H) fellépő változások (frakcionáció) számszerűsítése.⁴

Dolgozatunk első felében a székelyföldi ásványvizek stabilizotóp geokémiai irodalmát foglaljuk össze a teljesség igénye nélkül, rávilágítunk az eddigi kutatott területekre és eredményekre; a második felében a saját részeredményeinket ismertetjük az Erdélyi-medence és a neogén vulkáni vonulat találkozásánál fellelhető ásványvizek stabilizotóp összetételéről.

2. Székelyföld ásványvizeinek stabilizotóp
geokémiai kutatása

A 20. század második felétől a romániai hidrogeológiai kutatások egy része a termál- és ásványvizes lelőhelyek felderítésére, a vizek eredetének vizsgálatára, valamint a kitermelésre (ivóvíz, balneológiai, turisztikai célok) szánt területek kijelölésére helyezte a hangsúlyt.⁵

Ekkor foglalták össze egységes kötetbe⁶ az ország ásványvizeinek kémiai elemzéseit, amelyet hidrogeokémiai kutatásokra alapoztak. Az első stabilizotóp-geokémiai adatok a 70-es és 80-as évek hidrogeológiai kutatásaihoz kapcsolódnak.⁷ Az ország néhány balneológiai központjában – Călimănești, Oláh-szentgyörgy, Szamosfalva, Bázna – vizsgálták a vizek deutérium tartalmát, annak időbeli változását és a víz sűrűségével való összefüggését.

A székelyföldi ásványvizekkel kapcsolatosan 1989-ben⁸ végezték az első kutatásokat. A Kelemen-Hargita mofettaövezetben hét ásványvizet vizsgáltak az össz-oldottanyag, ^{18}O , valamint D izotópos összetétel szempontjából. A vizsgált ásványvizek a neogén vulkáni-üledékes komplexumból (Csíkszereda, Madaras), kristályos mészkőből (Borszék, Maroshévíz), valamint a belsőkárpáti flis zóna alsó-kréta egységéből (Tusnádfürdő) származnak. Az itt fellelhető ásvány- és termálvizek rendszerint Ca-HCO_3 valamint Na-HCO_3 típusú ásványvizek, alacsony vagy közepes oldottanyag- (900–6000 mg/l) és relatív magas CO_2 -tartalommal.

Az izotópos összetétel szempontjából a vizsgált ásványvizek a globális csapadékvonal alsó tartományában helyezkednek el, izotópos összetételük $\delta\text{D} < -70\text{‰}$, $\delta^{18}\text{O} - (12-10)\text{‰}$ SMOW között található. Ez azt feltételezi, hogy ezek az ásvány- és termálvizek meteorikus eredetűek. Beszivárgásuk a magas hegyiségekből történik, a vulkáni kőzetek repedései mentén, mely következtében CO_2 -vel és oldottanyaggal dúsulnak. Ezt korábban Bányai írta le általánosan a

¹ WANEK Ferenc 2000.² BÁNYAI János 1934.³ PRICĂJAN, Artemiu 1972.⁴ MOOK, Willem G. 2001.⁵ CRĂCIUN, Petre et alii 1989; CRĂCIUN Petre et alii 1993.⁶ INSTITUTUL DE BALNEOLOGIE ȘI FIZIOTERAPIE 1961.⁷ BLAGA, L. et alii 1984.⁸ CRĂCIUN, Petre et alii 1989.

székelyföldi szénsavas ásványvizekről, kémiai és geológiai megfigyelések alapján. Állításait a stabilizotópos vizsgálatok visszaigazolták.⁹

A térség ásványvizeiről átfogó geokémiai képet Vaselli et alii, 2002¹⁰ kutatásai nyújtanak, amelyben 72 ásványvíz kémiai és ¹⁸O stabilizotóp összetételét vizsgálták. A sós ásványvizek kapcsán vizsgálták a ¹⁸O mellett a D tartalmat is. A kutatott ásványvizek az Erdélyi-medence miocén sós zónája, a Hargita vulkáni és vulkáni-üledékes összlet, a belső-kárpáti flis övezet, valamint a Focșani-medence területein helyezkednek el. Az össz-oldottanyag mennyiségének szempontjából három csoportot különítettek el: alacsony (TDS 150–2000 mg/l), magas (TDS >10 000 mg/l) és kiemelkedően magas (TDS > 200 000 mg/l) oldottanyag-tartalmak.

A magas sótartalmú Na-Cl típusú vizek kivételével az ásványvizekről megállapították, hogy meteorikus eredetűek, mivel a $\delta^{18}\text{O} - (8-12)\text{‰}$ SMOW között található, amely a magas (1000–2000 m feletti) hegységekben keletkező csapadék izotópos összetételének felel meg.

A magas sótartalmú ásványvizek eredete kapcsán felmerült a sótartalom és stabilizotóp-összetétel közötti arányosság. Mivel ezek a vizek a tengervíz sótartalmánál nagyobb értékekkel rendelkeznek, ez befolyással lehet a vizek stabilizotópos összetételére is. A vizek valószínűleg az evaporitok kicsapódásához kapcsolódnak, és nehézionotóp összetételük növekedése a párolgással magyarázható. A párolgást kizárja az a tény, hogy a D/H arány alacsonyabb a jelenlegi tengervízben mért aránynál. Egy másik lehetséges magyarázat szerint a sós előfordulások keveredés eredményei a régi tengervíz és meteorikus víz között. A megnövekedett nehézionotóp-összetételt az okozhatja, hogy a könnyű vízmolekulák az oldatban levő ionokhoz kötve maradnak a magas sótartalom miatt.

Később turisztikai és balneológiai szempontból kiemelkedő területeket (Kovácszna, Tusnádfürdő) kutattak¹¹ az ásványvizek eredetének kiderítésére. A kovászai ásványvizekről elmondható, hogy ¹⁸O és D tartalmuk alapján eredetük meteorikus ($\delta\text{D} < - (90-65)\text{‰}$ VSMOW, $\delta^{18}\text{O} - (12-6)\text{‰}$ VSMOW). A D-tartalom a helyi folyóvizekével megegyező, a ¹⁸O-tartalom kapcsán vettek észre enyhe dúsulást, amelyet mélységi vizekkel való keveredéssel magyaráztak.

Tusnádfürdő kapcsán a korábbi eredményeket alátámasztják friss adatok a források deutérium, valamint kémiai összetevőit illetően.¹² Céljuk a fel-

szín alatti vizek eredetének felderítése, a lehetséges keveredési folyamatok feltárása és a vizek dinamikájának leírása. Megállapításaik szerint az ásványvizek és termálvizek meteorikus eredetűek, $\delta\text{D} - (82.6\text{‰} - 72.6\text{‰})$, amely megegyezik a helyi felszíni vizekével $\delta\text{D} - (77.1\text{‰} - 73.6\text{‰})$. Igazolták az adott összetevők mennyiségének évszakos változását, amely ugyancsak meteorikus eredetű vizekre jellemző. A tusnádfürdői termál- és ásványvizekhez hasonló izotópos összetételt mutatnak az új-tusnádi ásványvizek is, amelyek esetében $\delta\text{D} < -100\text{‰}$ VSMOW, $\delta^{18}\text{O} - 12\text{‰}$ VSMOW értékeket jegyeztek le.¹³

Borszék és Bibarcfalva borvízforrásainak stabilizotóp-összetételét huzamosabb ideig is vizsgálták.¹⁴ A borvizek eredetéről megállapították, hogy csapadékvíz eredetűek, azonban az oxigén-összetételük lényegesen módosult. Ezt közet-víz kölcsönhatással, rétegvizek keveredésével magyarázzák, kevésbé összevetve a térség földtani viszonyaival.

A legfrissebb stabilizotóp geokémiai információk a Csíki-medence és környéke ásványvizeiről íródtak. A vizek eredetének felderítése mellett a magassági hatásokra világítanak rá, és a helyi csapadékvonalról kapunk információt a felszín alatti vizek, források és kutak izotópos összetétele alapján. 2011 előtt Borszék, Csíkmadaras, Hargitafürdő, Tusnád és Csíksomlyó, 2011 tavaszán hét forrást és tizenhárom fúrt kutat vizsgáltak Hargitafürdő, Csíkdánfalva, Csíkmadaras, Csíkrákos, Csíksomlyó, Csíkszereda, Hosszúaszó, Csíkszentkirály, Csatószeg, Csíkköz-más, Tusnád, Tusnádfürdő településekben. Az izotópos összetételek: $\delta\text{D} < - (77.2-85.4)\text{‰}$ VSMOW, $\delta^{18}\text{O} - (10.36-11.88)\text{‰}$ VSMOW, valamint $\delta\text{D} < - (72.1-87.3)\text{‰}$ VSMOW, $\delta^{18}\text{O} - (10.14-12.05)\text{‰}$ VSMOW. Enyhe eltérést tapasztaltak a globális csapadékvízvonalától, amelyet mediterrán hatással magyaráztak (lásd 1. ábra).¹⁵

3. Kutatási módszerek

2011 folyamán Székelyudvarhely, Homoród-, Szeltersz- és Királyfürdő ásványvizeit vizsgáltuk. A D- és ¹⁸O-összetételt az MTA Földtani és Geokémiai Kutatóintézetében LGR LWIA-24d típusú lézerspektroszkóppal végeztük és a BWS, BWS2 és BWS3 labor sztenderdeket használtuk. Az eredményeket δ értékben a VSMOW (Vienna Standard Mean Ocean Water) nemzetközi etalonhoz viszonyítva ezrelékben adjuk meg. A mérési eredmények bizonytalansága $\delta\text{D} \pm 0,6\text{‰}$, $\delta^{18}\text{O} \pm 0,2\text{‰}$. A mért

⁹ BÁNYAI János 1934; CRĂCIUN, Petre et alii 1989.

¹⁰ VASELLI, Orlando et alii 2002.

¹¹ BERDEA, Petre et alii 2005; CUNA, Stela et alii 2007; PAPP Delia Cristina – NIȚOI, Eugenia 2006.

¹² PAPP Delia Cristina – NIȚOI Eugenia 2006.

¹³ CUNA, Stela et alii 2007.

¹⁴ MAGDAS, Dana et alii 2009.

¹⁵ FÓRIZS István et alii 2011.

arányokat ($\delta^{18}\text{O}$, δD) a GMWL (Global Meteoric Water Line), azaz a Globális Csapadékvízvonalhoz viszonyítjuk.¹⁶

4. Eredmények

A 2011 tavaszán elindított kutatásunkban az Erdélyi-medence és a neogén vulkáni vonulat találkozásánál felszínre bukkanó ásványvíz-előfordulások típusainak, eredetének felderítését tűztük ki célul. Az eddigi kutatott területek Székelyudvarhely, Homoród-, Szeltersz- és Királyfürdő ásványvizei, amelyekben sikerült megállapítanunk a vizek D, valamint ^{18}O összetételét.

Az ásványvizeket az oldottanyag-tartalmuk alapján Ca-Mg-HCO₃ és Na-HCO₃ típusúak. Jelen dolgozatunkban csak a stabilizotóp eredmények ismertetésére térünk ki.

A 2. ábra alapján megállapítható, hogy a forrásokban mért arányok a globális csapadékvízvonal szomszédságában helyezkednek el és meteorikus eredetre utalnak. Eredményeinket összehasonlítottuk a Hargita keleti oldalán, a Csíki-medence ásványvizeiben meghatározott stabilizotóp-geokémiai adatokkal¹⁷ (1. ábra). A Hargita keleti oldalán található ásványvizekben az átlagos oxigén, illetve deutérium arányok $\delta^{18}\text{O}$ -11.16‰ és δD -78.80‰ . Méréseink átlaga az oxigénre $\delta^{18}\text{O}$ -10.67‰ , a deutériumra δD -76.09‰ , magasabb értékeket mutatnak, annak ellenére, hogy a mintavételezés egyazon évben történt.

Egyes esetekben megfigyelhető a ^{18}O dúsulása, amit azzal magyarázzuk, hogy a mintavételezés 2011. július folyamán történt, száraz időszakban és a hagyományos köpüs foglalatban levő természetes ásványvizek nagymértékben ki voltak téve a párolgásnak. Mivel a δD -ben nincs nagymértékű elválás, egy másik lehetséges magyarázat a kőzet-víz kölcsönhatás során fellépő izotópcserre vagy keveredés mélyebben közlekedő vizekkel. A Hargita nyugati peremén az ásványvizek kapcsolatban vannak a vulkáni üledékes összletek alatt elhelyezkedő miocén

medenceüledékekkel is. Az üledékes kőzeteket alkotó ásványokban a $\delta^{18}\text{O}$ lényegesen magasabb, mint a csapadékvízben,¹⁸ így jelentősen hozzájárulhatnak az ásványvizekben levő nehezebb oxigénizotópok dúsulásához (2. ábra).

5. Összefoglalás

Dolgozatunkban a székelyföldi ásványvizekről szóló stabilizotóp geokémiai irodalmat foglaltuk össze, rávilágítva az eddigi kutatott területekre és a kapott eredményekre. A korábbi kutatások a stabilizotópok által kapott információkat összevetik a vizek kémiai adataival, vizsgálják azok térbeli eloszlását, valamint a szezonális változásokra is felhívják a figyelmet. Kiemelten foglalkoznak olyan területekkel, ahol az ásványvizeket fürdőzésre vagy kitermelésre használják (Tusnádfürdő, Kovászna, Csíki-medence).

A 2011 tavaszától elindított kutatásunk az Erdélyi-medence és a neogén vulkáni vonulat szénsavas ásványvizeinek geokémiájával foglalkozik. Eredményeink alapján elmondható, hogy a vizek csapadékvíz eredetűek. Az ásványvizekben fellépő magasabb $\delta^{18}\text{O}$, valamint δD -értékekért a felszíni párolgás vagy a kőzet-víz kölcsönhatás lehet felelős.

Köszönetnyilvánítás

The present work was financially supported by POSDRU CUANTUMDOC “DOCTORAL STUDIES FOR EUROPEAN PERFORMANCES IN RESEARCH AND INOVATION” ID79407 project funded by the European Social Found and Romanian Government, the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development 2007–2013, co-financed by the Romanian National Research Council, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0537.

A szerzők továbbá köszönetüket fejezik ki az MTA Földtani és Geokémiai Intézet munkatársainak, Kékedy-Nagy Lászlónak, valamint a Székelyföldi Ásványvíz Kataszter munkacsoport tagjainak a terepen, valamint a laboratóriumban nyújtott segítségért.

Kis Boglárka Mercedesz – Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Környezettudomány és Környezetmérnöki Kar, Fântânele út 30., 400294 Kolozsvár; kisboglarka85@gmail.com

Kármán Krisztina – Magyar Tudományos Akadémia, Földtani és Geokémiai Intézet, Budaörsi út 45., 1112 Budapest; karman@geochem.hu

¹⁶ CRAIG, Harmon 1961.

¹⁷ FÓRIZS István et alii 2011.

¹⁸ YOSHIDA, Naohiro eds. 2002.

Irodalom

- BÁNYAI János
1934 A székelyföldi ásványvizek, *Erdélyi Múzeum*, XXXIX, 7–12.
- BERDEA, Petre – CUNA, Stela – COZAR, O – MURESAN, Gabriela
2005 Application of stable isotopes (18O, D) to study the provenience of mineral waters from some locations of Romania, *Rom. Journ. Phys.*, 50, 7–8, 685–690.
- BLAGA, L. – BLAGA, L. – CIOBOTARU, T.
1984 Metodă izotopică de evaluare a zăcămintelor de ape subterane mineralizate, *Stud. Teh. Econ., Ser.E 14, Inst. de Geol. Geofiz.*, 116–124.
- CRĂCIUN, Petre – BANDRABUR, TODERIȚĂ
1993 Some hydrogeochemical features of the geothermal areas related to the Neogene volcanics in the Harghita Mountains Romania, *Bull. A.H.R, III/1*, 11–19.
- CRĂCIUN, Petre – BARNES, Ivan – BANDRABUR, Toderiță
1989 Stable isotopes in hydrogeothermal structures in Romania, *Stud. Teh. Econ., Ser.E 15*, 17–39.
- CRAIG, Harmon
1961 Isotopic variations in meteoric water, *Science*, 133, 1702–1703.
- CUNA, Stela – BACIU, Călin – CUNA, Cornel – BERDEA, Petre – BALAS, Gabriela
2007 Isotopic approach to the mineral water dynamics in the Eastern Carpathians area, *Environment and Progress*, 9, 149–153.
- FŐRIZS István – MAKFALVI Zoltán – DEÁK József – KÁRMÁN Krisztina – VALLASEK István – SÜVEGÉS Miklós
2011 Izotópgéokémiai vizsgálatok a Csíki-medence ásványvizeiben, *A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat*, 81, 59–67.
- INSTITUTUL DE BALNEOLOGIE ȘI FIZIOTERAPIE
1961 *Apele minerale și nămolurile terapeutice din RPR*, I, II, III, București.
- MAGDAS, Dana – CUNA, Stela – BERDEA, Petre – BALAS, Gabriela – CUNA, Cornel – DORDAI, Edina – FALUB, Mihaela
2009 Study of mineral water resources from the Eastern Carpathians using stable isotopes, *Rapid Communications in Mass Spectrometry*, 23, 2568–2572.
- MOOK, Willem G.
2001 *Environmental Isotopes in the hydrological cycle. Principles and Applications*, 4 IAEA, Amsterdam.
- PAPP DELIA CRISTINA – NIȚOI, EUGENIA
2006 Isotopic composition and origin of mineral and geothermal waters from Tușnad-Băi Spa, Harghita Mountains, Romania, *Journal of Geochemical Exploration*, 89, 314–317.
- PRICĂJAN, Artemiu
1972 *Apele minerale și termale din România*, Ed. Tech., București.
- VASELLI, Orlando – MINISSALE, A. – TASSI, F. – MAGRO, G. – SEGHEDEI, Ioan – IOANE, D. – SZAKÁCS Alexandru
2002 A geochemical traverse across the Eastern Carpathians (Romania): constraints on the origin and evolution of the mineral waters and gas discharges, *Chemical Geology* 182, 637–654.
- WANEK FERENC
2000 Ásványvízkutatás és szénhidrogének a Keleti-Kárpátokban, 1908 előtt, *Kőolaj és Földgáz* 33, 13, 7–8, 74–80.
- YOSHIDA, Naohiro eds.
2002 *Hydrogen and oxygen isotopes in hydrology*, Nayoga.

Apele minerale din Ținutul Secuiesc: abordare prin metoda izotopilor stabili de oxigen și deuteriu

(Rezumat)

Tema lucrării este studiul apelor minerale din Ținutul Secuiesc prin metoda izotopilor stabili de oxigen și deuteriu. Raportul izotopic dintre $^{18}\text{O}/^{16}\text{O}$ și D/H sunt componente importante în determinarea originii apelor subterane. Fraționarea izotopilor variază în funcție de fenomene fizice (evaporare, dizolvare) și geo-chimice (interacțiunea dintre rocă și apa subterană, interacțiune dintre apă și gaze dizolvate etc.). În literatura de specialitate apar o serie de studii legate de compoziția izotopică a apelor minerale din această regiune.

În această lucrare sintetizăm datele obținute din literatură și o completăm cu date noi, obținute în anul 2011.

Contributions to the stable isotope geochemical study of the mineral waters of Székelyföld

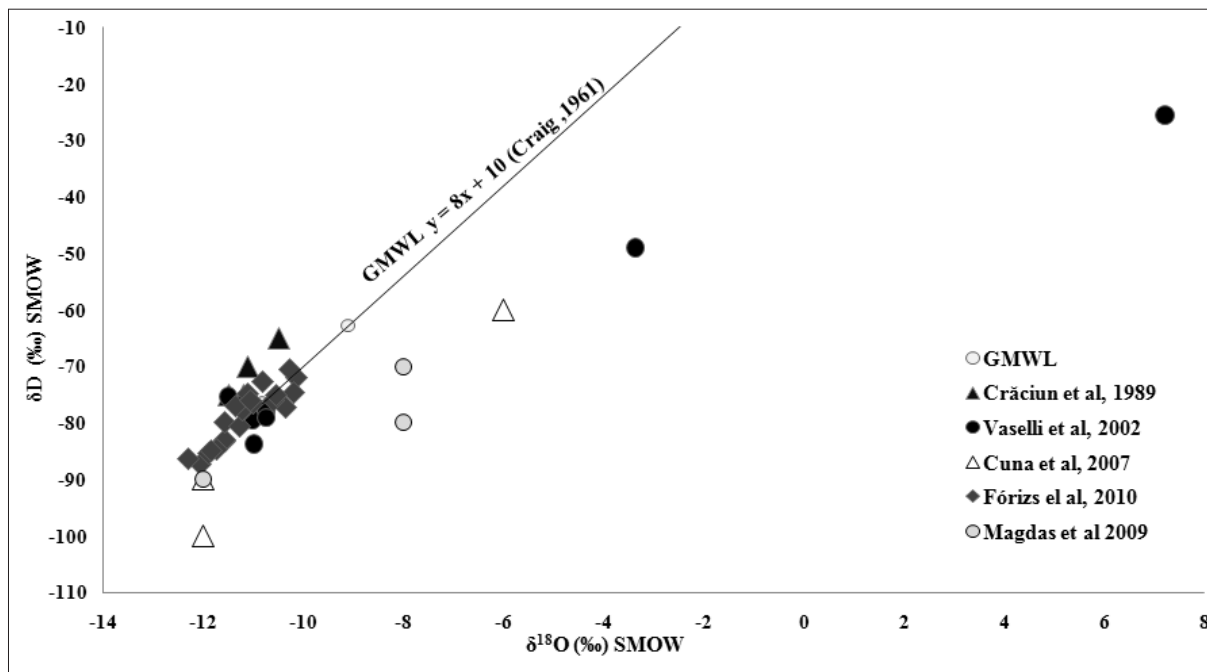
(Abstract)

The present study focuses on the stable isotopic geochemistry of the mineral waters from Székelyföld based on scientific literature and some preliminary results.

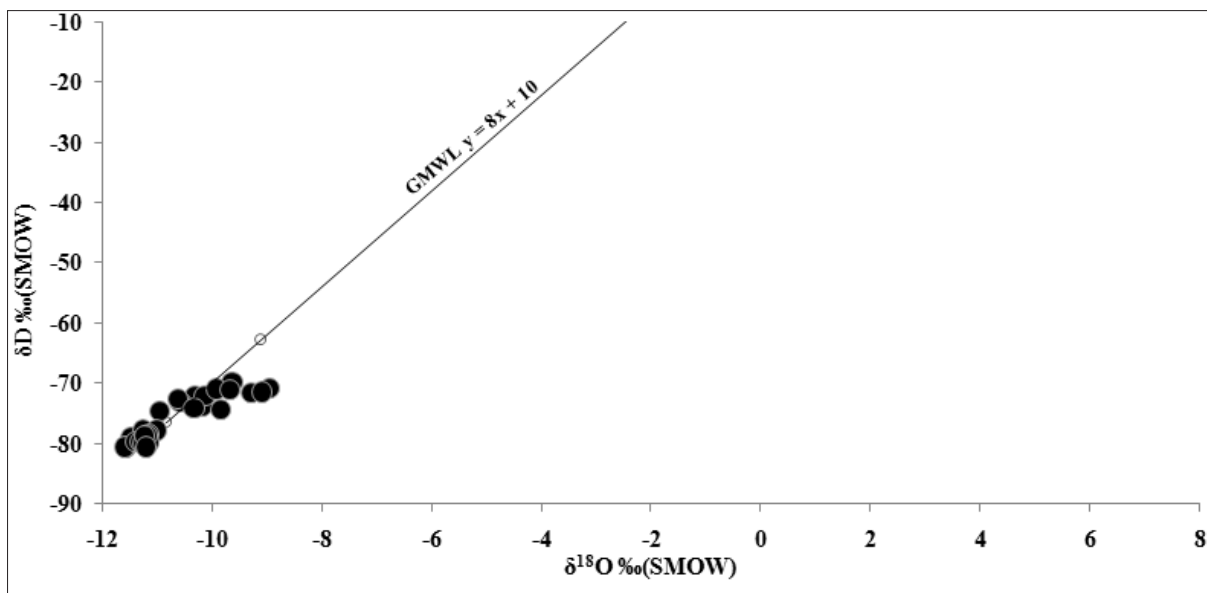
The first scientific information dates back to the second half of the 20th century, when besides geological and chemical studies also data concerning the stable isotopic composition of the mineral waters appears. These scientific achievements define the origin of the mineral waters in some important areas of Székelyföld where mineral waters are used for medical purpose or exploitation for drinking water. They also give some correlations between salinity and isotopic content, and emphasize the seasonal variation of these components.

We also present some preliminary results of a research on the mineral waters on the boundary between the Transylvanian Basin and the Neogene volcanic chain of the Eastern Carpathians, where Ca-Mg-HCO₃ and Na-HCO₃ types of mineral waters were studied from a stable isotopic point of view.

Mellékletek

1. ábra A székelyföldi ásványvizek stabilizotópos összetétele szakirodalmi adatok alapján

2. ábra A Ca-Mg-HCO₃ valamint Na-HCO₃ típusú ásványvizek stabilizotópos összetétele 2011-es mérések alapján

Kővári István

KISVÍZI IDŐSZAKOK VIZSGÁLATA A KOVÁSZNA-PATAK FELSŐ SZAKASZÁN

1. A kisvízi időszak vizsgálatának módszertana

A változó környezeti feltételek hatására egyre nagyobb a hangsúly a hidrológiai szárazság vizsgálatán, így ezen időszakok ismerete elengedhetetlen a hosszú távú vízgyűjtő-gazdálkodási tervek kidolgozásában.

Kisvízi időszaknak nevezzük azt a jelenséget, amelynek folyamán egy hidrológiai időszakon belül a vízgyűjtőterületről jelentős lefolyáscsökkenés következik be, és kisvízi vízhozamok figyelhetők meg.¹

A kisvizeknél elhatárolunk téli, illetve nyári kisvizeket. A téli kisvizek legfontosabb kialakító tényezője az időszakra jellemző alacsony hőmérsékleti viszonyok, amelynek következtében a mederben lefolyó víz egy része jég, illetve hó formájában tározódik. A nyári kisvizek csapadékhiányos időszakban alakulnak ki, ilyenkor a folyó a felszín alatti hozzáfolyásból táplálkozik.

A kisvízi periódusok tanulmányozására különböző módszereket dolgoztak ki, ilyen a tartóssági görbén alapuló vízhozam (Q70–Q90), valamint a kisvízhozam küszöbérték módszere. Ezeknek a módszereknek a segítségével meghatározzák a kritikus vízhozamértéket (Q0). Ha egy vízfolyás hozama a kritikus érték alá csökken, akkor víztömeghiány alakul ki.

Az angol szakirodalomban a kritikus vízhozamérték meghatározására a tartóssági görbén alapuló vízhozam módszere használatos, amelynek során kiválasztanak egy Q75–90% közötti meghaladási értéket, és ennek a kritikus értéknek a segítségével meghatározzák a hidrológiai ciklus víztömeghiányát.² A magyar szakirodalomban a havi minimumok 50% valószínűségi értékét használják a kisvízhozam küszöbértékének elhatárolására.³ Kisvízi időszakokon belül megkülönböztetünk: rövid időtartamú kis víztömeghiánnyal jellemezhető, valamint kis megszakítással, hosszabb időtartammal és nagy víztömeghiánnyal rendelkező kisvízi periódusokat. A különböző megszakítású eseteket a szakirodalmi ajánlásoknak megfelelően össze lehet vonni, így azok az időszakok, melyek közt a megszakítás nem haladja meg az 5 napot, összevonásra kerülnek.⁴

A kisvízi periódus jellemzői (1. ábra):

- kritikus vízhozam (Q0)
- éves ösvízhiány (Wdef), azt mutatja, hogy amennyivel kevesebb víz folyt le a kritikus vízhozam alatti napokban, mint amennyi a kritikus vízhozam esetén folyt volna le
- kisvízi időszak kezdete és vége (év, hónap, nap)
- kisvízi napok száma évenként (nap)
- leghosszabb összefüggő kisvízi időszak évenként (nap)
- kisvízi időszakok évenkénti esetszáma (db)
- leghosszabb összefüggő kisvízi időszak víztömeghiányának összege (Wdef).

2. A Kovászna-patak kisvízhozamainak jellemzői az 1988–2011 közötti időszakban

A Kovászna-patak kisvízhozam-jellemzőinek a meghatározásához felhasználtam az 1988–2011 közötti hidrológiai adatsort (napi hozam, havi minimum). A hidrológiai adatsorból a Pearson III aszimmetrikus eloszlás függvénye segítségével (a Foster–Ribkin táblázat felhasználásával)⁵ kiszámítottam a kritikus vízhozamértéket, mely a havi minimumok 50% valószínűségi értékének felel meg (1. táblázat)

A kritikus vízhozamérték alapján meghatároztam minden egyes évre a kisvízi napok, leghosszabb összefüggő időszakok és a kisvízi időszakok számát, valamint az ösvízhiányt és a leghosszabb összefüggő kisvízi időszakok víztömeghiányának összegét.

A kritikus vízhozamérték alatti napok száma 0–200 között változik, az átlag 71 nap (2. ábra). A legtöbb Q0 alatti nap 1990-ben volt (200) és két alkalommal fordult elő (2005–2006), hogy egyszer sem esett a kritikus vízhozam alá a patak hozama.

A vizsgált időszak alatt összesen 1698 alkalommal fordult elő Q0 alatti nap. A sokhavi esetek megoszlását bemutató ábrán (3. ábra) látható a kisvízes periódusok éves trendje, valamint az is, hogy a negyedik hónapban nem fordul elő kisvízes periódus (ez a tél-

¹ KONECSNY Károly – NAGY Zoltán 2012.

² HISDAL Hege – TALLAKSEN Lena Merete 2000.

³ KONECSNY Károly 2009.

⁴ BYZEDI, Motaleb – SAGHAFIAN, Bahram 2009.

⁵ KONTUR István – KORIS Kálmán – WINTER János 1993.

végi-tavaszi hóolvadás miatt van), illetve elkülöníthető a téli (január) és a nyári maximum (augusztus).

A Q0 kritikus vízhozam alatti időszak évenkénti összesített hossza 3–172 nap között váltakozik. A leghosszabb összefüggő időszak 1990-ben volt megfigyelhető (4. ábra). A kisvízi időszakok évenkénti esetszáma 0–9 között mozog, a legtöbb kisvízi eset 1994-ben fordult elő (5. ábra). Az évenkénti víztömeghiány (Wdef) 0–1,43 millió köbméter között váltakozik, a legnagyobb éves összvíztömeghiány 1993-ban fordult elő (6. ábra). A leghosszabb összefüggő kisvízi időszak legnagyobb víztömeghiánya 2009-ben történt (0,88 millió köbméter) (7. ábra).

3. Következtetések

A kisvízi periódusok tanulmányozása során látható, hogy ezek az időszakok éven belüli megoszlása megegyezik a vizsgált terület éghajlati adottságaival, tehát nem mutatható ki klimatikus változás.

A legnagyobb összvíztömeghiány 1,43 millió köbméter volt 1993-ban, ez 0,045 köbméter vízhiányt jelent az év minden másodpercére, a mennyiség pedig Kovászna város éves átlag lakossági vízkivételének felel meg. Az elmúlt évtized legnagyobb összvíztömeghiánya 0,88 millió köbméter volt 2009-ben, ez a mennyiség 0,028 köbméter vízhiányt tükröz az év minden másodpercében.⁶ Ezek a vízhiányos periódusok ugyanakkor nagyon megterhelik a felszín alatti táplálást, így amennyiben hosszán elhúzódó szárazság alakul ki, erőteljesen megcsappan a felszín közeli víztározó rétegek hozama és a lakosság vízellátását fenyegeti.

A Kovászna-patak kisvízi periódusainak az ismerete nagy mértékben hozzájárul az ökológiai vízhozam becsléséhez, a vízkorlátozási, valamint a vízellátási tervek kidolgozásához és az éghajlatváltozás hatásainak vizsgálatához.

Kövári István – Râmnicu Vâlcea-i Olt Vizgyűjtő Gondnokság – Kovászna Megyei Szakasz mérnökség, Sepsiszentgyörgy, Oltmező utca 41., RO-520036; kvr_istvan@yahoo.com

Irodalom

- BYZEDI, Motaleb – SAGHAFIAN, Bahram
 2009 *Regional analysis of streamflow drought: A case study of Southwestern Iran*, Islamic Azad University, Sanandaj Branch.
- HISDAL, Hege – TALLAKSEN Lena Merete
 2000 Drought Event Definition, *Technical Report*, 6.
- KONECSNY Károly
 2009 A kisvizek hidrológiai statisztikai értékelése a Maros folyó alsó közös román–magyar szakaszán, *XXVIII. Országos Vándorgyűlés*, Baja.
- KONECSNY Károly – NAGY Zoltán
 2012 Kisvízi vízjárás időbeni változásai a Kraszna folyó alsó szakaszán, *XXX. Országos Vándorgyűlés*, Kaposvár.
- KONTUR István – KORIS Kálmán – WINTER János
 1993 *Hidrológiai számítások*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- *** Studii hidrometrice pe pârâul Covasna între anii 1988–2011.
- *** Studiul folosințelor din județul Covasna, 2009.

Studiu asupra scurgerii minime pe pârâul Covasna

(Rezumat)

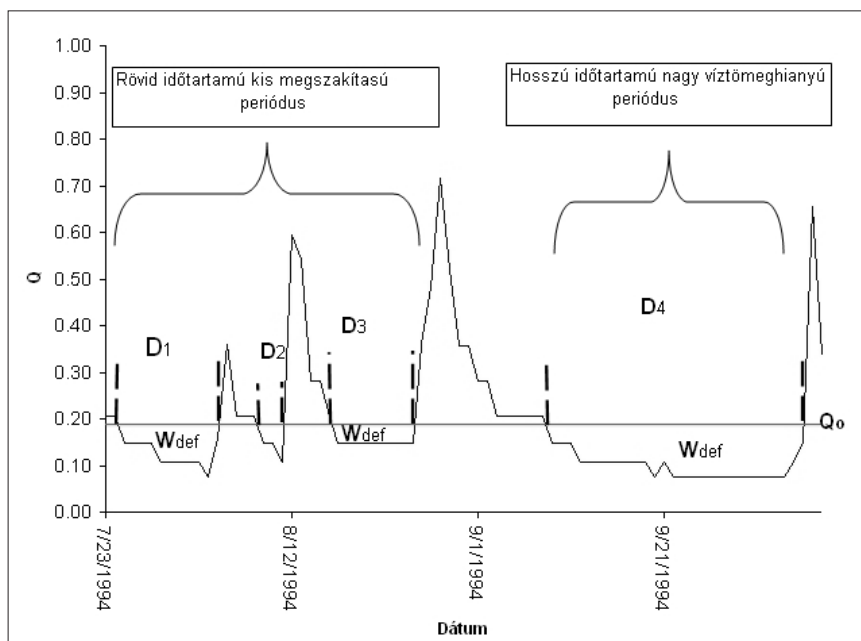
Studierea scurgerii minime reprezintă un element foarte important în elaborarea planurilor bazinale și în stabilirea corectă a debitelor de salubritate. Studiul de față propune studiarea secetei hidrologice prin metoda debitului minim caracteristic pârâului Covasna.

Regional analysis of streamflow drought: Case study of Covasna creek

(Abstract)

In this paper I propose to study the streamflow drought of Covasna creek. For the streamflow drought I used the most frequently applied quantitative definition of drought, based on the threshold level method.

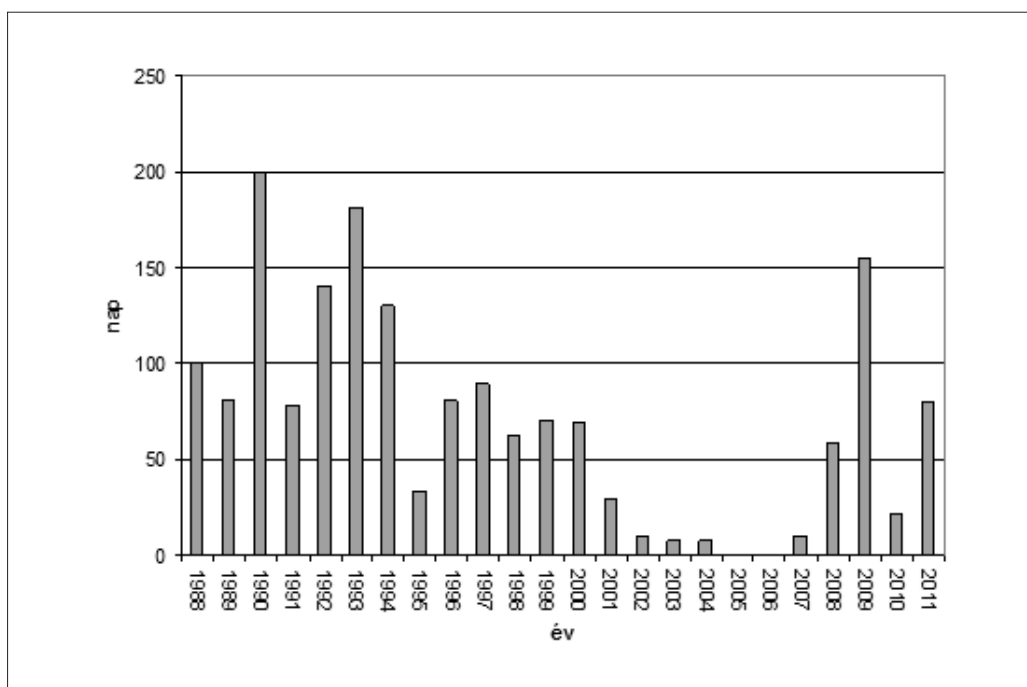
⁶ *Studiul folosințelor*, 2009.

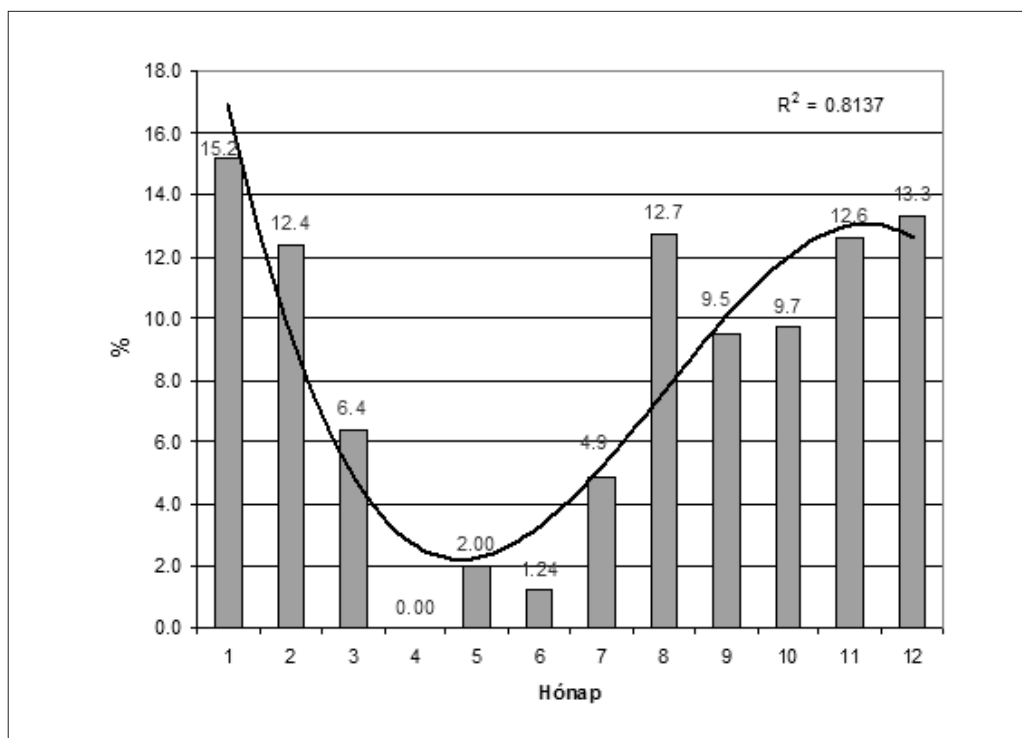
1. ábra A kisvízi periódus főbb jellemzői

1. táblázat Kritikus vízhozamérték meghatározása a Kovászna-patak Kovásznai hidrometriai állomásánál a havi minimumok alapján

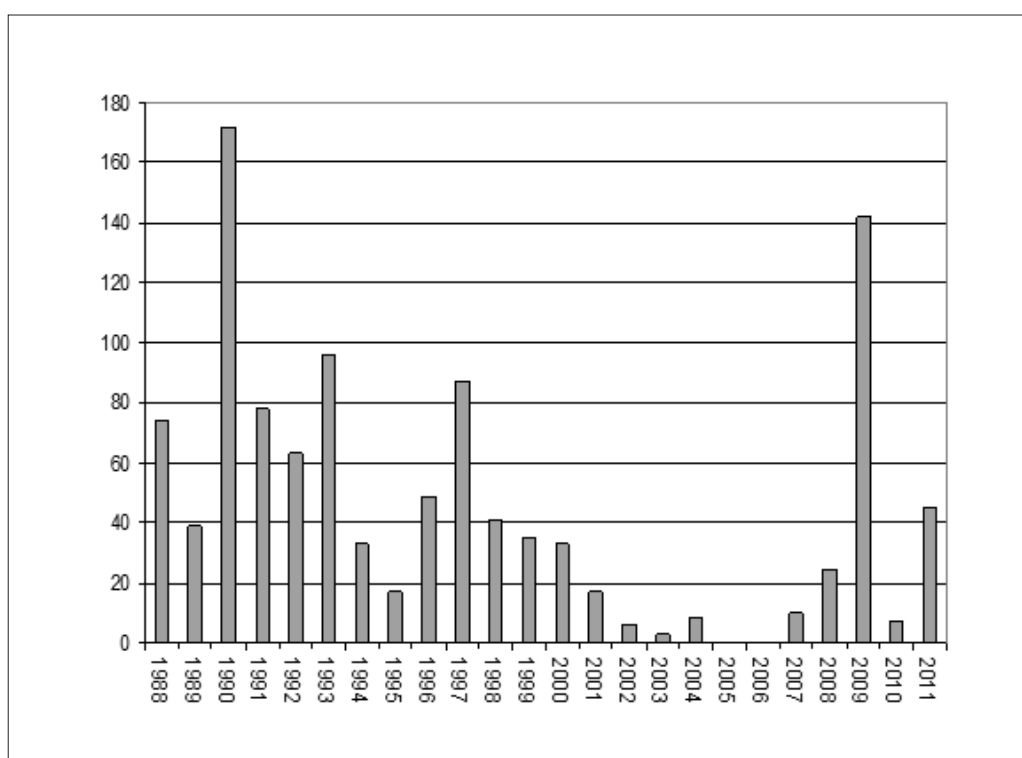
Időszak	Q sokhavi min.	Cv	Különböző valószínűségű vízhozamok %								
			30	40	50	60	70	80	95	97.5	99
1988–2011	0.237	0.644	0.264	0.220	0.187	0.159	0.138	0.120	0.097	0.093	0.091

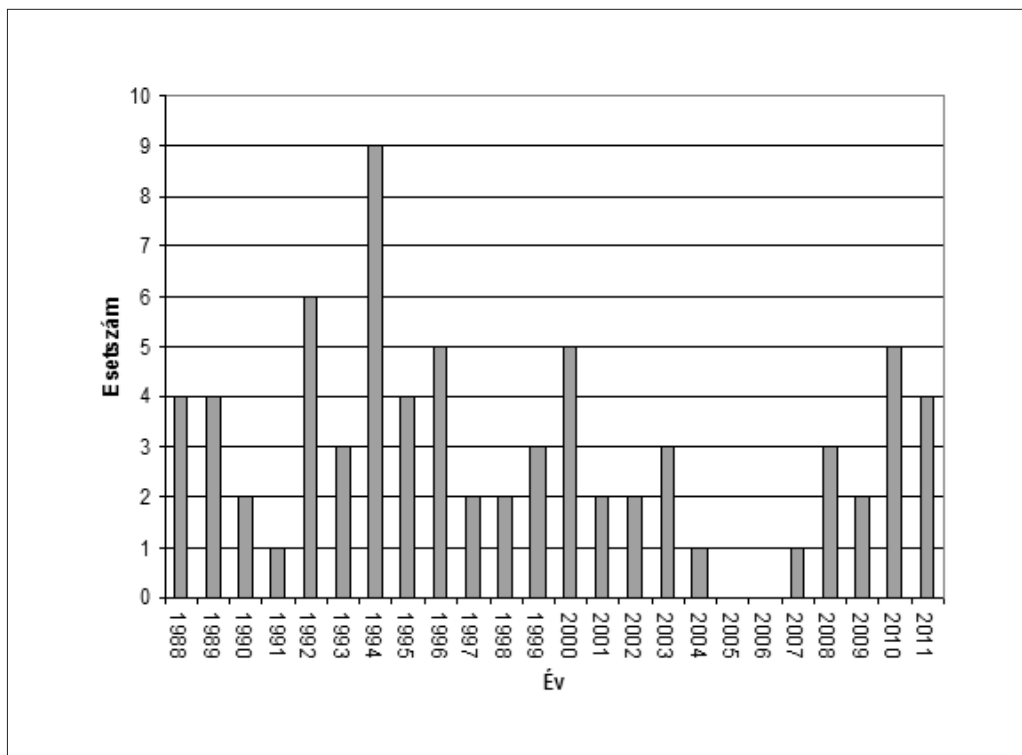
2. ábra A kritikus vízhozam alatti napok száma

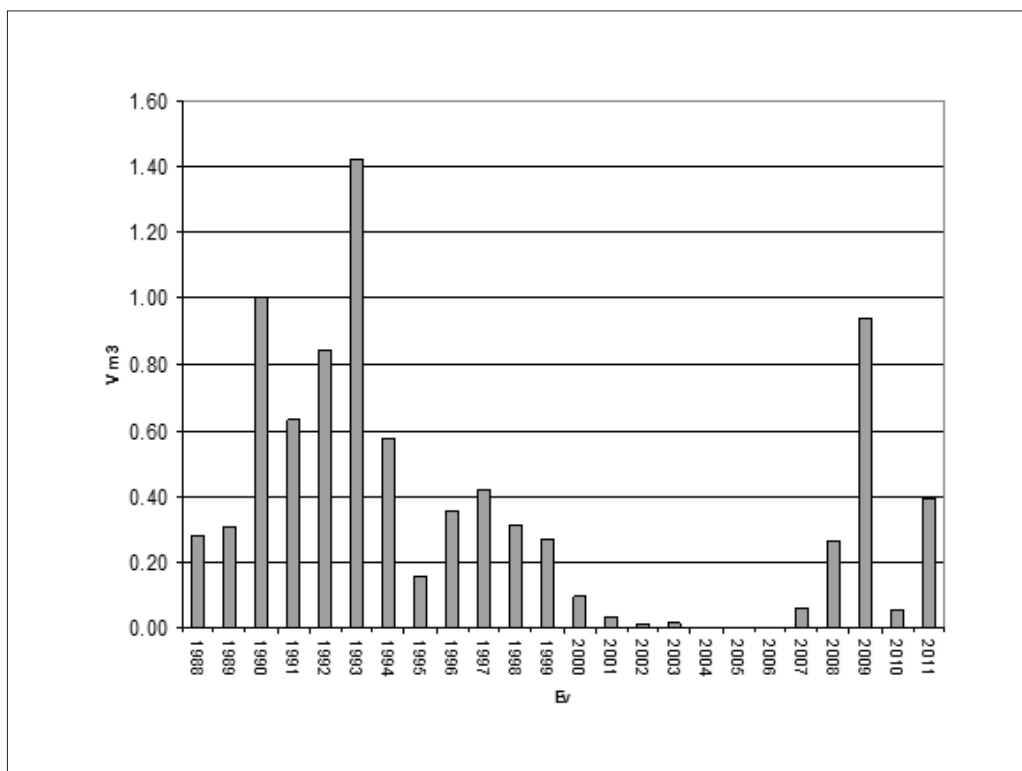
3. ábra A sokhavi esetek gyakorisága és a harmadrendű polinomiális trendvonal

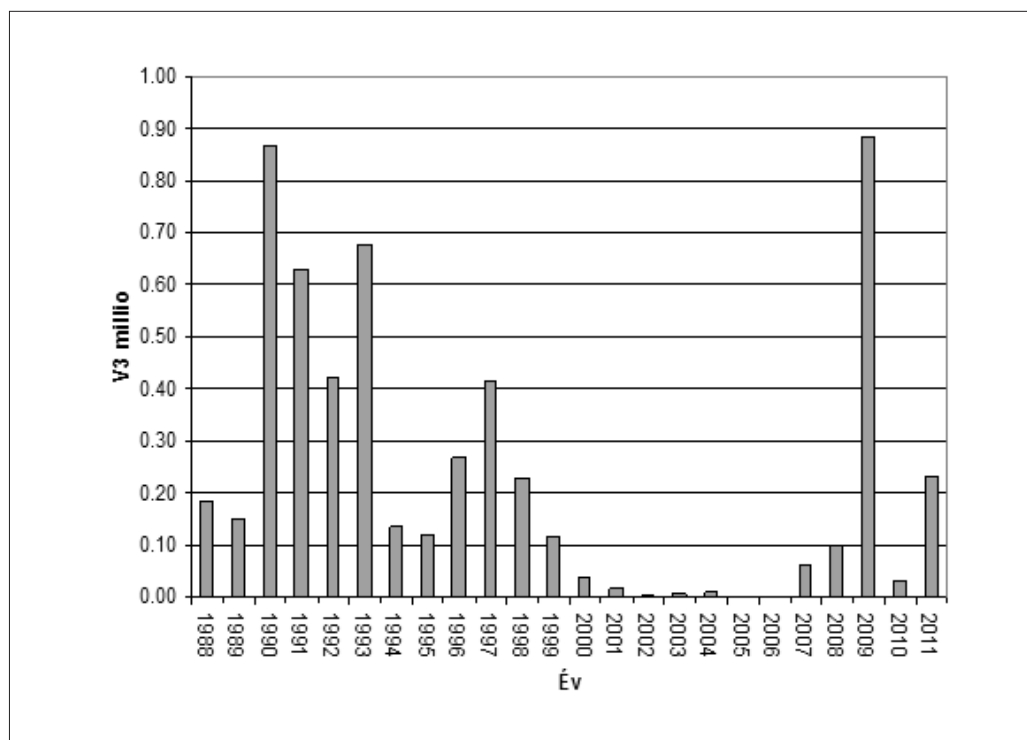
4. ábra A leghosszabb összefüggő kiszáradás évenként

5. ábra Kisvízi időszakok évenkénti esetszáma

6. ábra Évenkénti összvíztömeghiány

7. ábra Leghosszabban összefüggő kisvízi időszakok víztömeghiánya

Kisgyörgy Blanka

KASTÉLYPARKJAINKRÓL

1. Bevezetés

Vajon a természetvédelem feladatkörébe tartozik-e a kastélyparkok, dendrológiai parkok, a mesterségesen telepített fák és facsoportok védelme? A természetvédelemnek ugyanis elsőrendű feladata az, hogy hazánk ősi természeti képét megőrizze, amelybe a hegyek, sziklák, tavak és barlangok éppen úgy beletartoznak, mint a honos növények és állatok. A kastélyparkok vagy dendrológiai parkok és fasorok mesterséges telepítésnek köszönhetik létüket, és ezekben általában nem az őshonos, hanem az idegenből származó növényfajok az uralkodók.

Kovászna megye bővelkedett dendrológiai parkokban. 16 kastélypark és kúriapark is létezett a múlt század elején: a miklósvári és sepsikőröspataki Kálnoky-kastélyparkok, az olaszteleki és vargyasi Daniel-kastélyparkok, a hidvégi Nemes-, az uzozi Temesváry- és Bély–Mikes-kastélyparkok, az oltszemi Mikó-, az árkosi Szentkereszty-, a zabolai Mikes-, a zágoni Mikes–Szentkereszty-, a székelytamásfalvi Thury–Bányai-, a torjai Apor-kastélypark, valamint a dálnoki Beczásy-kúriapark, az alsócsernátoni Damokos- és a kisbaconi Benedek Elek-kúria parkja.

Ezeknek eredete az előző századokba nyúlik vissza, amikor a nemesi kastélyok díszítésére hatalmas parkokat telepítettek. Külföldről hozott kertészek módszeresen alakították a parkok stílusát a korra jellemző divat szerint, illetve más kontinensekről hoztak különleges fa- és cserjefajokat. Az, hogy melyik park vészelte jobban át az éveket-évtizedeket, rendszerváltásokat, talán attól függött, hogy kik voltak azoknak az állami hivataloknak a vezetői, amelyek a kastélyokban időközönként működtek. Legtöbb helyen a valamikori parkokat csak néhány öreg fa vagy egy fenyősor jelzi. Ebben a tanulmányban az árkosi Szentkereszty-, a zabolai Mikes-, a vargyasi Daniel-kastélyparkok, valamint a dálnoki Beczásy-kúriapark kerül bemutatásra. Csupán ez a négy maradt meg és őrizte meg legjobban hajdani arculatát, ezért nem csak történelmi, de dendrológiai szempontból is kifejezetten figyelemre méltóak.

Sajnos ezek a parkok manapság sincsenek kellőképpen gondozva, kivételt képez a vargyasi dendrológiai park. Legtöbb esetben a tulajdonosoknak nincs pénzügyi lehetőségük a park rendbehozatalára, még nem jutottak odáig a munkálatokkal, remélhetőleg idővel majd arra is sor kerül. Mindezek ellenére ezekben a parkokban fennmaradt az egzotikus fajok egy része, sok helyen időközben újakat ültettek, illetve spontán módon megjelentek őshonos fajok is.

A kastélykertek viszonylagos elhanyagoltságuk ellenére tájképi szempontból kifejezetten magas esztétikai értéket képviselnek. Beállt, jól működő ökoszisztémákról beszélhetünk, amelyek akár természetvédelmi jelentőséggel is bírnak.

1.1. A Kovászna megyei kastélyparkok kutatásának története

A Kovászna megyei kastélyparkok fajgazdagságának első írásos említései párhuzamosan ezek létrehozásával jelennek meg, amelyeket a sepsiszentgyörgyi levéltár archívumában találunk, és a 19. század közepéről valók. Adatokat találunk a parkok létrehozásával kapcsolatosan egyes közleményekben, tanulmányokban az 1894 és 2002 között időszakból is. Ezek a totalitárius rendszerben részben vagy szinte teljesen kipusztított parkok, grófi kastélyok és nemesi kúriák körül helyezkedtek el, Árkoson (Szentkereszty család), Zabolán (Mikes család), Vargyason, Olaszteleken (Daniel család) és Dálnokon (Beczásy család).

Első adataink a vargyasi Daniel-kastélyparkhoz fűződnek. Daniel Gábor két könyvében, valamint Kelemen Lajos történész könyvében adatokat találunk a Daniel családról és annak tagjairól, de több helyen említést tesznek a dendrológiai park létezéséről és annak kialakításáról is.¹

Kisgyörgy Zoltán 1973-ban megjelent *Erdővidék* című útikalauzában² először közöl a II. világháború utáni szakirodalomban néhány adatot a vargyasi arborétum fájairól. A következő fajokat említi: *Quercus robur* f. *fastigiata*, *Fraxinus excelsior* var. *pendula*, *Acer saccharum*. 1976-ban ugyanő egy részletesebb tanulmányt közöl a vargyasi és olaszteleki Daniel-kastélyokról, amelyben említi ezeket a nagyon

¹ DANIEL Gábor 1894; 1896; KELEMEN Lajos 1913.² KISGYÖRGY Zoltán 1973.

elhanyagolt állapotban levő dendrológiai parkokat (az utóbbi már szinte teljesen le volt tarolva, csupán három fajt említ innen: *Quercus robur f. fastigiata*, egy óriási hársfa és kőrisfa).³ Ugyancsak Kisgyörgy Zoltán gyűjt adatokat a sepsiszentgyörgyi levéltár dokumentációjából az árkos kastélypark kialakításáról, személyiségekről, kertészekről, akik a 19. század második felében a parkkal foglalkoztak. Később Kovács Sándor biológus, a Kovászna Megyei Múzeum (most Székely Nemzeti Múzeum) muzeológusa közli a dendrológiai parkok fa- és cserjefajainak listáját, kihangsúlyozva ezek védelmének fontosságát. Az árkos parkból 100 hazai, illetve egzotikus fa- és cserjefajt, egy változatot és egy formát, a zabolaiából 64 fajt és 1 formát, a dálnokiból 45 fajt és 2 változatot, valamint a vargyasi parkból 33 fajt és 3 formát említ.⁴

Tíz év múlva egy Zabolán megszervezett tudományos szimpózium alkalmával három tudományos dolgozat került bemutatásra,⁵ melyeknek témája a zabolai dendrológiai park volt. A dolgozatok a park kialakításáról, stílusáról szóltak, értékes fajok bemutatásáról, amelyek még léteztek akkor, és néhány addig ismeretlen történelmi adat is napvilágot látott. Egy évvel később, 1995-ben a Vargyason megszervezett Pro Natura szimpóziumon Jánó Gizella, akkori szaktanfelügyelő, bemutatott egy nagyon fontos dolgozatot a dendrológiai parkok védelmének fontosságáról.⁶ Ugyanazon a tanácskozáson Kisgyörgy Mihály kézdivásárhelyi erdész mérnök a vargyasi Daniel-kastély dendrológiai parkjára jellemző környezetépítési elemekről szóló dolgozatát mutatta be.⁷ Fontos adatokat találunk ugyanannak a szerzőnek egy másik dolgozatában a dálnoki Beczásy-parkról, amelyet 1996-ban mutatott be a Dálnokon megszervezett Pro Natura szimpóziumon.⁸ A szimpóziumok anyaga füzetek formájában is megjelent.

A következő utalás a témával kapcsolatosan 2002-ben jelenik meg Zabola község monográfiájában, amelyben a szerző, Pozsony Ferenc, történelmi adatokat közöl a dendrológiai parkról, közli a kertész nevét („Stöckli”), aki szervezte és vezette a fák ültetését és említ néhány ritka fafajt is.⁹

A Bardóczy és munkatársai által 2005-ben írt *A zabolai Mikes kastély faállományának részleges fel-*

mérése című dolgozata¹⁰ tájépítészeti és kertészeti adatokat tartalmaz. Az utolsó közlemények a témával kapcsolatosan 2008-ban jelentek meg.¹¹

Az alkalmi közlemények csak nagyon röviden tárgyalják ezeknek az arborétumoknak a sorsát, növényzetét. Jelen tanulmány összefoglalja mind azt, ami a témával kapcsolatosan eddig megjelent, kiegészítve terepjárásaim eredményeivel.

2. Anyag és módszerek

Minden dendrológiai parkot két alkalommal sikerült bejárnom, kivételt képez a zabolai, ide nagy erőfeszítések árán is csak egyszer jutottam be. A fajlisták összeállításakor Kovács Sándor tanulmányára támaszkodtam, hisz ez a legátfogóbb ebben a témában.¹² Eredményeimet csak részlegesnek tekintem.

A fajok rendszertani besorolása Ioan Pop és munkatársai¹³, a fajok nevezéktana pedig Iuliu Prodan és Alexandru Buia¹⁴, Ion Dumitriu-Tătăranu¹⁵, Vasile Ciocîrlan¹⁶ munkáját követi, elterjedésüket V. Sanda és munkatársainak besorolása szerint tüntettem fel.¹⁷ A fajok meghatározásához Ion Dumitriu-Tătăranu, Iuliu Prodan és Alexandru Buia, Vasile Ciocîrlan, Jean-Denis Godet, Allen J. Coombes, valamint Kiss Marcell és Illyés Csaba munkáit használtam.¹⁸

Terepjárásaim időpontjai: 2008 szeptembere, valamint 2009 tavasza és nyara.

2.1. Az árkos Szentkereszt-kastélypark

2.1.1. Földrajzi elhelyezkedése

Sepsiszentgyörgy megyeszékhely közvetlen közelében, attól mintegy 3 km távolságban helyezkedik el a Baróti-hegység keleti lábának előterében, 578 m tengerszint fölötti magasságban. A település a nevet viselő Árkos-patak két keskeny síkján és a föléje emelkedő teraszmaradványokon fekszik. Feltehetően – mert árokban van – innen kaphatta nevét is. Vasúti megállója eléggé messze, a 400-as számot viselő székely körvasúton van Gidófalva közelében, s így megközelíteni csak korszerű aszfaltozott műúton lehet, a megyeszékhely felől menetrend szerint közlekedő járatokkal.¹⁹

³ KISGYÖRGY Zoltán 1978.

⁴ KOVÁCS Sándor 1984.

⁵ SZÁSZ-FEJÉR János 1994; MUNTEANU Maria – SIMON Éva 1994; KISGYÖRGY Mihály 1994.

⁶ JÁNÓ Gizella 1995.

⁷ KISGYÖRGY Mihály 1995.

⁸ KISGYÖRGY Mihály 1996.

⁹ POZSONY Ferenc 2002.

¹⁰ BARDÓCZY, Ilka Martina – BOGNÁR, Emese – FEKETE, Albert – FISCHER, Márta – VIDOVSKY, Judit 2005.

¹¹ SZÁSZ-FEJÉR János 2008; FEKETE Albert 2008.

¹² KOVÁCS, Sándor 1984.

¹³ POP, Ioan et alii 1983.

¹⁴ PRODAN, Iuliu – BUIA, Alexandru 1960.

¹⁵ DUMITRIU-TĂTĂRANU, Ion 1960.

¹⁶ CIOCÎRLAN, Vasile 1990.

¹⁷ SANDA, V. et alii 1983

¹⁸ DUMITRIU-TĂTĂRANU, Ion 1960; PRODAN, Iuliu – BUIA, Alexandru 1960; CIOCÎRLAN, Vasile 1990; GODET, Jean-Denis 1993; COOMBES, Allen J. 1995; KISS Marcell – ILLYÉS Csaba 2006.

¹⁹ KISGYÖRGY Zoltán 2000.

2.1.2. A park története

Ez az arborétum kisebb területen fekszik, mint a zabolai, de ennek van a leggazdagabb fás növényzete. Körülbelül 8 hektáron terül el (400 × 200 m). Mivel a Szentkereszty-kastélyt öleli körül, amelyben az évek hosszú során át különböző hivatalok, intézmények működtek, ez a park őrizte meg legjobban hajdani arculatát az utóbbi 65 év során (Imre Domokos jegyzetei alapján).

A sepsiszentgyörgyi levéltárban végzett kutatásokból kiderül, hogy a 19. század második felében, 1860–65 között már megkezdődtek az ültetések, párhuzamosan a mostani kastély építésével (egy régi reneszánsz kúria alapzatára). A kastély építését báró Szentkereszty Béla (1851–1925) és felesége, Maria Florescu fejeztette be. Az első pomológusokat Olaszországból, Bun helyiségből hozták ide, az utolsók Carol Rakecz és J. Schiller voltak. A család dokumentumaiból kiderül, hogy a fajok egy részét Ausztriából hozták, a jegenyefenyő-csemetéket pedig Tusnádfürdő környékéről (Kisgyörgy Zoltán levéltári kutatásai nyomán).

Annak ellenére, hogy a kastélynak 1944–2009 között számtalanszor változott a funkciója, a benne működő hivatalok vezetőinek sikerült megőrizniük a park épségét. 1944-ben itt árvaház működött, majd egy traktoriskola, 1950–1968 között a falu kollektív gazdaságának a székhelyévé vált. 1968–1975 között a Megyei Néptanácshoz tartozó Agronómus Ház működött benne, azután restaurálták, modernizálták és Ceaușescu villája lett. Jelenleg a Kulturális Minisztériumhoz tartozó Művelődési Központ birtokolja (Kisgyörgy Zoltán közlése alapján).

2.1.3. Az árkosi Szentkereszty-kastélypark fa- és cserjefajainak jegyzéke, azok rendszertani hovatartozása és elterjedése

Kovács Sándor 100 hazai, illetve egzotikus fa- és cserjefajt említett,²⁰ valamint egy formát és változatot ebből a parkból. Eddigi terepbejárásaim során ezek közül 49 fajt és egy formát találtam meg. Az általa leírt fajokon és fajon belüli taxonokon kívül még 9 fajt és egy változatot találtam. Ezeket csillaggal (*) jelölöm a továbbiakban.

Gymnospermatophyta – Nyitvatermők törzse

Cupressaceae – Ciprusfélék családja

1. *Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murray) Parl. – Oregoni hamisciprus; idegenhonos; Észak-Amerika.
2. *Juniperus sabina* L. – Nehézszagú boróka; Eurázsia mediterrán térsége.
3. *Juniperus virginiana* L. – Virginiai boróka; idegenhonos; Észak-Amerika.*

4. *Thuja occidentalis* L. – Nyugati tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.

5. *Thuja plicata* D. Don = *T. gigantea* Nutt – Óriás tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.

Taxaceae – Tiszafafélék családja

6. *Taxus baccata* L. – Tiszafa; Európa hegyvidéke.

Pinaceae – Fenyőfélék családja

7. *Picea abies* (L.) Karszten = *Picea excelsa* (Lam.) Link – Lucfenyő; Európa.

8. *Pinus sylvestris* L. – Erdei fenyő; Eurázsia.

9. *Abies alba* Miller – Jegenyefenyő; Közép-Európa.

10. *Pinus strobus* L. – Simafenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

11. *Tsuga canadensis* (L.) Carr. – Keleti hemlokfenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

12. *Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco = *Pseudotsuga taxifolia* (Poir) Britt. – Duglászfenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

Angiospermatophyta – Zárwatermők törzse

Magnoliaceae – Magnóliafélék családja

13. *Magnolia x soulangeana* Soulange-Bodin = *M. denudata* × *M. liliflora* – Nagyviragú magnólia; nemesített.

14. *Liriodendron tulipifera* L. – Tulipánfa; idegenhonos; Észak-Amerika.

Berberidaceae – Borbolyafélék családja

15. *Mahonia aquifolia* (Pursch.) Nutt. – Mahónia; idegenhonos; Észak-Amerika.*

Fagaceae – Bükkfélék családja

16. *Fagus sylvatica* L. – Közönséges bükk; Európa.

17. *Fagus sylvatica* L. f. *atropurpurea* West (var. *atropurpurea* Kirchn.) – Vérébükk; Európa.

18. *Quercus robur* L. – Kocsányos tölgy; Európa.

Betulaceae – Nyírfélék családja

19. *Betula pendula* Roth = *Betula verrucosa* Ehrh. – Közönséges nyír; Eurázsia.

20. *Carpinus betulus* L. – Közönséges gyertyán; Európa.

21. *Corylus avellana* L. – Közönséges mogyoró; Eurázsia mediterrán térsége.

Juglandaceae – Diófélék családja

22. *Juglans nigra* L. – Fekete dió; idegenhonos; Észak-Amerika.

23. *Juglans regia* L. – Közönséges dió; Közép-Európa, Balkán-félsziget, Kaukázus.

Saxifragaceae – Kőtörőfűfélék családja

24. *Philadelphus coronarius* L. – Jezsámen; idegenhonos; Dél-Európától a Kaukázusokig.

Rosaceae – Rózsafélék családja

25. *Spiraea x vanhouttei* (Briot.) Zabel = *S. cantoniensis* × *S. trilobata* – Közönséges

gyöngyvessző; nemesített.

26. *Spiraea japonica* L. – Japán gyöngyvessző; idegenhonos; Kína, Japán.

27. *Rosa canina* L. – Gyepűrózsa; Európa.

²⁰ KOVÁCS Sándor 1984.

28. *Prunus avium* L. = *Cerasus avium* (L.) Moench – Madár-cseresznye; Európa.

29. *Prunus padus* L. = *Cerasus padus* (L.) Delarbre = *Padus racemosa* (Lam.) C. K. Schneid. – Májusfa, Zelnicemeggy; Eurázsia.

30. *Prunus domestica* L. – Nemes szilva; nemesített.

31. *Prunus cerasus* L. = *Cerasus vulgaris* Mill. – Meggy; nemesített.*

32. *Malus pumila* Mill. – Nemes alma; Európa mediterrán térség.*

33. *Rubus caesius* L. – Hamvas szeder; Eurázsia mediterrán térsége.*

34. *Crataegus monogyna* Jacq. – Egybibés galagonya; Európa.

35. *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. – Japánbirs; idegenhonos; Japán.

Fabaceae – Pillangósvirágúak családja

36. *Robinia pseudacacia* L. – Fehér akác; idegenhonos; Észak-Amerika.

Hippocastanaceae – Vadgesztenyefélék családja

37. *Aesculus hippocastanum* L. – Fehér vadgesztenye, Bokrétafa; idegenhonos; Dél-Európa.

Aceraceae – Juharfélék családja

38. *Acer campestre* L. – Mezei juhar; Európa.

39. *Acer pseudoplatanus* L. – Hegyi juhar; Eurázsia.

40. *Acer pseudoplatanus* L. var. *atropurpureum* Spaeth (var. *purpureum* Loud.) – Hegyi juhar; Eurázsia.*

41. *Acer negundo* L. – Kőrlevelű juhar; idegenhonos; Észak-Amerika.

42. *Acer* sp.*

Cornaceae – Somfélék családja

43. *Cornus sanguinea* L. – Veresgyűrű som; Eurázsia.

Celastraceae – Kecskerágófélék családja

44. *Euonymus europaeus* L. – Csíkos kecskerágó; Európa.

Buxaceae – Puszpángfélék családja

45. *Buxus sempervirens* L. – Örökzöld puszpáng; idegenhonos; Kis-Ázsia.*

Salicaceae – Fűzfélék családja

46. *Salix alba* L. – Fehér fűz; Eurázsia.

47. *Salix babylonica* L. – Szomorú fűz; idegenhonos; Kína.

48. *Salix triandra* L. – Mandulalevelű fűz; Eurázsia.

49. *Populus x canadensis* Moench. = *Populus x euramericana* (Dode) Guiner = *P. deltoides* x *P. nigra* – Kanadai nyár; nemesített.*

Tiliaceae – Hársfélék családja

50. *Tilia cordata* Mill. – Kislevelű hárs; Európa.

51. *Tilia platyphyllos* Scop – Nagylevelű hárs; Közép-Európa.

Polygonaceae – Keserűfűfélék családja

52. *Polygonum aubertii* Louis Henri = *Bilderdikya aubertii* (Louis Henri) Moldenke – idegenhonos; Kína.

Caprifoliaceae – Bodzafélék családja

53. *Sambucus nigra* L. – Fekete bodza; Európa.

54. *Sambucus ebulus* L. – Földi bodza; Eurázsia mediterrán térsége.*

55. *Symphoricarpos albus* Blake. = *S. rivularis* Suksd. = *S. racemosus* Mchx. – Hóbogyó; idegenhonos; Észak-Amerika.

Oleaceae – Olajfafélék családja

56. *Forsythia x inermis* Zab. = *F. suspensa* x *F. viridissima* – Aranyvessző; nemesített.

57. *Ligustrum vulgare* L. – Közönséges fagyal; Európa mediterrán térsége.

58. *Fraxinus excelsior* L. – Magas kőris; Európa.

59. *Syringa vulgaris* L. – Közönséges orgona; Balkán-félsziget és Anatólia.

Bignoniaceae – Bignoniafélék családja

60. *Catalpa bignonioides* Walt. – Közönséges szivarfa; idegenhonos; Észak-Amerika.

2.2. A zabolai Mikes-kastélypark

2.2.1. Földrajzi elhelyezkedése

Kovászna megye keleti szélén, a Háromszéki-havasoknak nevezett legkülső kárpáti hegyvonulat nyugati lábánál fekszik 567 m magasságban. A község részben a Kézdivásárhelyi-medence, részben pedig az említett hegység elődombjaira telepedett és – akárcsak az eddig említett történelmi településeket – nevét írásban már a 14. században említik. Zabolai 8 km távolságra van a tőle délre fekvő Kovászna fürdővárostól, 12 km-re a tőle északnyugatra fekvő Kézdivásárhelytől, 77 km-re Brassótól. Vasúti megállója van a Sepsiszentgyörgy–Bereck vasúti szárnyvonalon. A településen vezet át a Brassót Kovásznán át Kézdivásárhellyel összekötő műút.²¹

2.2.2. A park története

A Mikes család kastélyának és épületeinek építéséről és átalakításairól szóló történelmi adatok szerint az első fák ültetését a kastély körül Mikes Benedek (1819–1878) kezdte el a 19. század közepén, magyar stílusban, és azután fia, Mikes Ármin (1868–1944) folytatta.²² „Így a XX. század elején itt már létezett egy park”²³ a Pérászka dombon, amelynek területe körülbelül 16 hektár volt.²⁴ 1892-ben ültették a gyertyánsorokat a bejáratnál. Az első világháború után Mikes Ármin tovább fejlesztette a parkot francia stílusban, így az fokozatosan vegyes stílusúvá vált, ez jellemzi egyébként napjainkban is a dendrológiai parkjainkat.²⁵ Gróf Mikes Ármin főkertésze, aki a munkálatokat vezette és irányította, egy bizonyos „Stöckli” volt.²⁶ Akárcsak Árkoson, Zabolán is speciális melegházak működtek, amelyekben virágokat és törpe cserjéket termesztettek, ezekből virágtakarókat hoztak létre.²⁷ A második világháború után itt

²¹ KISGYÖRGY Zoltán 2000.

²² POZSONY Ferenc 2002.

²³ SZÁSZ-FEJÉR János 1994.

²⁴ MUNTEANU Maria – SIMON Éva 1994.

²⁵ POZSONY Ferenc 2002.

²⁶ SZÁSZ-FEJÉR János 1994; POZSONY Ferenc 2002.

²⁷ POZSONY Ferenc 2002.

tevékenykedett néhány lelkes kertész: Barabás, Ilyés János, később Fejér Miklós, aki erdészeti szakemberként szívén viselte a park gondjait és több esetben neki köszönhető, hogy a park dendrológiai jellege megmaradt.²⁸ A halastó építésének munkálatai szintén a 19. század elején kezdődtek, amelynek romantikus környezetébe beillenek a kilencetörzsű óriástuja és a tóparton az ugyancsak kilencágú, a Zernye-havasról származó lucfenyő.²⁹ Ez utóbbit körülbelül két éve egy óriási vihar kidöntötte.

A park elhanyagolása a második világháború után következett be, amikor a kastélyt és a parkot államosították (1949), a Mikes családot pedig kényszerlakhelyre küldték Sepsiszentgyörgyre, majd 1950-ben a család egy tagját munkatáborba, Dobrudzsába. 1960-ban a család egyetlen tagja kapott kiutazási engedélyt Ausztriába (Katalin Roy-Chowdhury közlése alapján). 1949-ben az épületet átalakították és a Scinteia Ház üdülőhelye lett (1949–1951). Ezekben az években a parkot ismét gondozni kezdték, élő sövényeket ültettek buxusból, hatalmas vázakat készítettek virágoknak és korabeli román írók mellszobrával díszítették a kertet. A kastély a parkkal és a melléképületekkel együtt 1951–65 között a Román Szakszervezetek Általános Egyesületének (U. G. S. R. – Uniunea Generală a Sindicatelor Române) üdülőhelye lett, 1965-ben a tuberkulózisos gyerekek szanatóriuma, 1979–99 között utókezelésben részesülő májbeteg gyerekek iskolája, majd 2005-ig utókezelésben részesülő pszichés betegek speciális szanatóriuma (Fejér Miklós közlése alapján, aki erdészeti szakemberként a park gondnoka volt a rendszerváltásig).

2001-ben a kastélyt a melléképületekkel és a parkkal együtt hivatalosan visszaadták a Mikes család leszármazottainak, Alexander és Gregor Roy-Chowdhury-nak (Dr. Mátéffy György közlése alapján, aki a kastélyban működött pszichiátriai szanatórium főorvosa volt).

2.2.3. A zabolai Mikes-kastélypark fa- és cserjefajainak jegyzéke, azok rendszertani hovatartozása és elterjedése

Kovács Sándor 64 fajt és 1 formát említ a zabolai parkból.³⁰ Eddigi terepjárásaim során ezek közül megtaláltam 30-at. Az általa említett fajokon kívül találtam még 12 fajt és 1 formát (*). Bardóczy és munkatársai a dolgozatukban ebből a parkból 26 fa- és cserjefajt említenek.³¹

Gymnospermatophyta– Nyitvatermők törzse

Cupresaceae – Ciprusfélék családja

1. *Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murr) Parl. – Oregoni hamisciprus; idegenhonos; Észak-Amerika.
2. *Thuja orientalis* L. – Keleti életfa; idegenhonos; Észak-Amerika.*
3. *Thuja occidentalis* L. – Nyugati tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.
4. *Thuja plicata* D. Don = *T. gigantea* Nutt – Óriás tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.*

Pinaceae – Fenyőfélék családja

5. *Abies alba* Miller – Jegenyefenyő; Közép-Európa.
6. *Abies grandis* Lindl. – Kaliforniai jegenyefenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.
7. *Abies nordmanniana* (Stev.) Spach – Kaukázusi jegenyefenyő; idegenhonos; Kaukázusok.
8. *Picea abies* (L.) Karszten = *Picea excelza* (Lam.) Link – Lucfenyő; Európa
9. *Picea omorika* Purk. – Omorika fenyő; idegenhonos; Bosznia-Hecegovina.
10. *Pinus sylvestris* L. – Erdei fenyő; Eurázsia.
11. *Pinus strobus* L. – Simafenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.
12. *Larix decidua* Mill. – Vörösfenyő; Kárpátok.*

Angiospermatophyta – Zárvatermők törzse

Moraceae – Eperfafélék családja

13. *Morus nigra* L. – Fekete eperfa; idegenhonos; mediterrán térség.*

Fagaceae – Bükkfélék családja

14. *Fagus sylvatica* L. – Közönséges bükk; Európa.
15. *Fagus sylvatica* L. f. *atropunicea* West (var. *atropurpurea* Kirchn.). – Vérbükk; Európa.*
16. *Quercus robur* L. – Kocsányos tölgy; Európa.

Betulaceae – Nyírfélék családja

17. *Betula pendula* Roth = *Betula verrucosa* Ehrh. – Közönséges nyír; Eurázsia.
18. *Carpinus betulus* L. – Közönséges gyertyán; Európa.
19. *Corylus avellana* L. – Közönséges mogyoró; Eurázsia mediterrán térsége.*
20. *Alnus glutinosa* (L.) Gaertner – Mézgas éger; Eurázsia.

Juglandaceae – Diófélék családja

21. *Juglans regia* L. – Közönséges dió; Közép-Európa, Balkán-félsziget, Anatólia, Kaukázus.*

Rosaceae – Rózsafélék családja

22. *Rosa gallica* L. – Parlagi rózsza; mediterrán térség
23. *Malus pumila* Mill. – Nemes alma; Európa, mediterrán térség.
24. *Pyrus communis* L. = *P. domestica* Medik. = *P. sativa* DC. – Nemes körte; nemesített.
25. *Prunus avium* L. = *Cerasus avium* (L.) Moench. – Madárcseresznye; Európa.

²⁸ SZÁSZ-FEJÉR János 1994.

²⁹ SZÁSZ-FEJÉR János 2008.

³⁰ KOVÁCS Sándor 1984.

³¹ BARDÓCZY, Ilka Martina – BOGNÁR, Emese – FEKETE Albert et alii 2005.

26. *Prunus padus* L. = *Cerasus padus* (L.) Delarbre = *Padus racemosa* (Lam.) C. K. Schneid. – Májusfa, Zenicemeggy; Eurázsia.

27. *Rubus idaeus* L. – Málna; Cirkumpoláris.*

Fabaceae – Pillangós virágúak családja

28. *Robinia pseudacacia* L. – Fehér akác; idegenhonos; Észak-Amerika.

29. *Wisteria sinensis* (Sims) Sweet – Lila akác; idegenhonos; Kína.*

30. *Laburnum anagyroides* Medik. – Aranyeső; Balkán-félsziget.*

Anacardiaceae – Szömörcefélék családja

31. *Rhus typhina* L. – Torzsás szömörce; idegenhonos; Észak-Amerika.

Hippocastanaceae – Vadgesztenyefélék családja

32. *Aesculus hippocastanum* L. – Fehér vadgesztenye, Bokrétafa; idegenhonos; Dél-Európa.

Aceraceae – Juharfélék családja

33. *Acer negundo* L. – Kőrlevelű juhar; idegenhonos; Észak-Amerika.*

34. *Acer platanoides* L. – Korai juhar; Eurázsia.

35. *Acer pseudoplatanus* L. – Hegyi juhar; Eurázsia.

Buxaceae – Puszpángfélék családja

36. *Buxus sempervirens* L. – Örökzöld puszpáng; idegenhonos; Kis-Ázsia.

Salicaceae – Fűzfafélék családja

37. *Salix alba* L. – Fehér fűz; Eurázsia.*

38. *Salix babylonica* L. – Szomorúfűz; idegenhonos; Kína.

39. *Populus x canadensis* Moench = *Populus x euramericana* (Dode) Guiner = *P. deltoides* x *P. nigra* – Kanadai nyár; nemesített.

Tiliaceae – Hársfélék családja

40. *Tilia cordata* Mill. – Kislevelű hárs; Európa.

41. *Tilia platyphyllos* Scop. – Nagylevelű hárs; Közép-Európa.*

Caprifoliaceae – Bodzafélék családja

42. *Sambucus nigra* L. – Fekete bodza; Európa.

Oleaceae – Olajfafélék családja

43. *Fraxinus excelsior* L. – Magas kőris; Európa.

2.3. A dálnoki Beczásy-kúriapark

2.3.1. Földrajzi helyzete

A megye központi részén fekszik, a Bodoki-hegység keletre néző lába, dombsorai előtt, a Brassót Kézdivásárhellyel, illetve a Szeret-völgyével összekötő DN-11-es (E 574) számú nemzetközi műút közepében. A községbe a műútról balra leágazó, szintén korszerűsített, 1,5 km hosszú bekötőúton juthatunk. Akárcsak az előbbi települések, Dálnok is történelmi falu, a lakott terület a Dálnoki-patak két oldalán he-

lyezkedik el 589 m tengerszint fölötti magasságban. Brassótól északi irányban 52 km, Kézdivásárhelytől déli irányban 14 km távolságra található.³²

2.3.2. A park története

Azt a területet (körülbelül 1 hektár), amelyen ma az arborétum található, 1880-ban vásárolta a Beczásy család (tehát ez a park a legkisebb az itt bemutatottak közül). A park stílusának kialakításában először a francia stílus dominált, majd elvetve ennek merevségét, a tulajdonos az angol stílus kialakítására törekedett, kihangsúlyozva a tájképi értékeket.³³ A park tervezője a 19. század végén – Beczásy István (1908–2007) állítása szerint – egy szlovák specialista volt.

Az épületeket és a parkot 1948-ban államosították és az akkori tulajdonost és családját kényszermunkára küldték Dobrudzsába. Először óvodát létesítettek itt, majd mezőgazdasági gépállomást, illetve különböző raktárokat. Az arborétumot hosszú időn keresztül senki sem gondozta, több fát kivágtak, az erdős rész pedig szeméttelappé vált.³⁴

Az épületeket és a parkot a rendszerváltás után hivatalosan visszaadták a család utódainak (Beczásy Tatjana és Imre), a parkot elosztották, de nincs elválasztva kerítéssel. A mostani tulajdonosoknak nincs pénzügyi lehetősége a park felújítására, gondozására, valószínű, hogy el fogják adni, vagy bérbe adnak olyan cégnek, amely felújítaná, gondozná és tudományos, turisztikai célpontként használná (Beczásy Tatjana közlése alapján).

Jelenleg a park nagyon gondozatlan, állapota bizonytalan, annak ellenére, hogy szerepelt a Megyei Környezetvédelmi Felügyelőség nyilvántartásában, amint ezt az egyik tulajdonos egy régi okirata bizonyítja.

2.3.3. A dálnoki Beczásy-kúriapark fa- és cserjefajainak jegyzéke, azok rendszertani hovatartozása és elterjedése

Kovács Sándor 45 fajt és 2 változatot említ.³⁵ Kisgyörgy Mihály a dálnoki Pro Natura szimpóziumra készített dolgozatában 29 fa- és cserjefajt említ, külön kiemelve az illér juhart (*Acer hyrcanum*).³⁶ Az általuk leírt fajok közül megtaláltam 34-et és 2 változatot. Eddigi terepjárásaim során ezeken kívül találtam még 8 fajt és 2 változatot (*).

³² KISGYÖRGY Zoltán 2000.

³³ KISGYÖRGY Mihály 1996.

³⁴ Uo.

³⁵ KOVÁCS Sándor 1984.

³⁶ KISGYÖRGY Mihály 1996.

Gymnospermatophyta – Nyitvatermők törzse

Ginkgoaceae – Páfrányfenyőfélék családja

1. *Ginkgo biloba* L. – Páfrányfenyő; idegenhonos; Kína.

Cupressaceae – Ciprusfélék családja

2. *Chamaecyparis lawsoniana* (A. Murr) Parl. – Oregoni hamisciprus; idegenhonos; Észak-Amerika.

3. *Thuja occidentalis* L. – Nyugati tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.

4. *Thuja plicata* D. Don = *T. gigantea* Nutt – Óriás tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.*

Taxaceae – Tiszafafélék családja

5. *Taxus baccata* L. – Tiszafa; Európa hegyvidéke.

Pinaceae – Fenyőfélék családja

6. *Picea abies* (L.) Karszten = *Picea excelsa* (Lam.) Link. – Lucfenyő; Európa.

7. *Picea pungens* Engelm. var. *argentea* Rosenth. – Ezüstfenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

8. *Pinus strobus* L. – Simafenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

9. *Tsuga canadensis* (L.) Carr. – Keleti hemlokfenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.

10. *Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco = *P. taxifolia* (Poir) Britt. – Duglászfenyő; idegenhonos; Észak-Amerika.*

Angiospermatophyta – Zárwatermők törzse

Magnoliaceae – Magnóliafélék családja

11. *Magnolia x soulangiana* Soulange-Bodin = *M. denudata* x *M. liliiflora* – Nagyvirágú magnólia; nemesített.

Platanaceae – Platánfélék családja

12. *Platanus orientalis* L. – Keleti platán; idegenhonos; Dél-kelet-Európa.

Ulmaceae – Szilfafélék családja

13. *Ulmus laevis* Pall. – Vénic szil; Európa.

Fagaceae – Bükkfélék családja

14. *Quercus robur* L. – Kocsányos tölgy; Európa.

15. *Quercus petraea* (Mattuschka) Liebl. – Kocsánytalan tölgy; Európa.

Betulaceae – Nyírfélék családja

16. *Betula pendula* Roth = *Betula verrucosa* Ehrh. – Közönséges nyír; Eurázsia.

17. *Corylus avellana* L. – Közönséges mogyoró; Eurázsia mediterrán térsége.

Juglandaceae – Diófélék családja

18. *Juglans nigra* L. – Fekete dió; idegenhonos; Észak-Amerika.

19. *Juglans cinerea* L. – Szürke dió; idegenhonos; Észak-Amerika.

Rosaceae – Rózsafélék családja

20. *Malus pumila* Mill. – Nemes alma; Európa mediterrán térsége.*

21. *Prunus padus* L. = *Cerasus padus* (L.) Delarbre = *Padus racemosa* (Lam.) C. K. Schneid. – Májusfa, Zenicemeggy; Eurázsia.

22. *Prunus cerasifera* Ehrh. – Cseresznyeszilva; Eurázsia.

23. *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. – Japánbirs; idegenhonos; Japán.

Fabaceae – Pillangosvirágúak családja

24. *Laburnum anagyroides* Med. – Aranyeső; Balkán-félsziget.

Hippocastanaceae – Gesztenyefélék családja

25. *Aesculus hippocastanum* L. – Fehér vadgesztenye; Bokrétafa; idegenhonos; Dél Európa.*

Aceraceae – Juharfélék családja

26. *Acer campestre* L. – Mezei juhar; Európa.

27. *Acer pseudoplatanus* L. – Hegyi juhar; Eurázsia.

28. *Acer platanoides* L. – Korai juhar; Eurázsia.

29. *Acer platanoides* L. var. *rubrum* Herd. – Korai juhar; Eurázsia.*

30. *Acer negundo* L. – Kőrisleveľű juhar; idegenhonos; Észak-Amerika.

31. *Acer hyrcanum* Fisch. & Mey. – Illér juhar; idegenhonos; Dél-Európa.

Celastraceae – Kecskerágófélék családja

32. *Euonymus europaeus* L. – Csíkos kecskerágó; Európa.

Vitaceae – Szőlőfélék családja

33. *Parthenocissus quiquefolia* (L.) Planch. – Vadszőlő; idegenhonos; Észak-Amerika.

Buxaceae – Puszpángfélék családja

34. *Buxus sempervirens* L. – Örökzöld puszpáng; idegenhonos; Kis-Ázsia.

Salicaceae – Fűzfafélék családja

35. *Populus alba* L. – Fehér nyár; Eurázsia.

36. *Populus nigra* L. var. *italica* (Dur.) Moench. = *P. nigra* ssp. *pyramidalis* (Roz.) Celak. – Jegenyenyár; Eurázsia.

37. *Populus x canescens* (Aiton) Sm. = *P. tremula* x *P. alba* – Szürke nyár; Eurázsia.

38. *Salix babylonica* L. – Szomorúfűz; idegenhonos; Kína.*

Tiliaceae – Hársfélék családja

39. *Tilia cordata* Mill. – Kisleveľű hárs; Európa.

40. *Tilia platyphyllos* Scop – Nagyleveľű hárs; Közép-Európa.*

Caprifoliaceae – Bodzafélék családja

41. *Sambucus nigra* L. – Fekete bodza; Európa.*

Oleaceae – Olajfafélék családja

42. *Fraxinus excelsior* L. – Magas kőris; Európa.

43. *Fraxinus excelsior* L. var. *pendula* Ait. – Magas kőris; Európa.*

44. *Syringa vulgaris* L. – Közönséges orgona; Balkán-félsziget, Anatólia.*

2.4. A vargyasi Daniel-kastélypark

2.4.1. Földrajzi elhelyezkedése

A megye északnyugati részében terül el a hasonló nevű bővizű patak két oldalán, a Keleti-Kárpátok legfelső hegynyúlványának, a Persányi-hegységnek a délkeleti lábánál. A hegylábi dombokra is ráhelyezkedett község 500 m tengerszint fölötti magasságban fekszik. Itt vezet át a Kovászna megyét (Barót várost) Hargita megyével (Székelyudvarhelyel) összekötő megyei rangú műút. Vargyas Baróttól 8, Székelyudvarhelytől pedig 40 km távolságban helyezkedik el. Legközelebbi vasútállomás 14 km-re, a 300-as vasútvonalon fekvő Ágostonfalván van. A községen át mind Sepsiszentgyörgy felől, mind Brassó felől menetrendszerinti autóbuszjáratok közlekednek.³⁷

2.4.2. A park története

Az első adatokat a dendrológiai park létezéséről azokban a tanulmányokban találjuk, amelyek a Daniel család történetéről írnak, valamint azokban, amelyek a Daniel család levéltárát tárják fel.³⁸ A vargyasi Daniel családról adatokat találunk Daniel Gábor egy másik könyvében is, amelyben a családnak azokat a tagjait említi, akik Vargyason éltek már 14. században.³⁹

A fák ültetése valószínű már elkezdődött a kastély építésének befejezésekor (reneszánsz stílusban épült kúria). 1830-ban már létezett itt egy szép kert szimmetrikusan kialakított sétányokkal. A Daniel család tagjai ügyeltek arra, hogy a park be legyen kerítve és szakemberek gondozzák.⁴⁰ A 19. század második felében fa- és cserjefajokat hoztak Észak-Amerikából és Kelet-Ázsiából.⁴¹

1945-ben a Daniel családot kilakoltatták és kötelező lakhelyre küldték Marosvásárhelyre. A kastélyt elfoglalta a baróti állami gazdaság farmja. 1980–84 között a kastélyt restaurálta a román állam, azután a néptanács székhelye lett. A rendszerváltás után a kastélyt a parkkal együtt hivatalosan visszaadták a család leszármazottainak. 2005-ben a tulajdonosok eladták Esztergom város tanácsának (Román Attila közlése alapján, aki jelenleg is az esztergomi önkormányzat alkalmazottja, a Daniel-kastély és -park gondnoka).

A Daniel-kastélypark területe körülbelül 2,5 hektár, a Vargyas-patakon túli részt is beleszámítva. Jelenleg ez park van a legjobb állapotban, módszeresen gondozott.

2.4.3. A vargyasi Daniel-kastélypark fa- és cserjefajainak jegyzéke, azok rendszertani hovatartozása és elterjedése

Kovács Sándor 33 fajt és 3 formát közölt.⁴² Eddigi kutatásaim során ezek közül megtaláltam 24 fajt, 1 változatot és 1 formát. Az általa említett fajokon és taxonokon kívül még 15 fajra, 1 változatra és 1 formára (*) bukkantam.

Gymnospermatophyta – Nyitvatermők törzse

Cupressaceae – Ciprusfélék családja

1. *Thuja plicata* D. Don = *T. gigantea* Nutt. – Óriás tuja; idegenhonos; Észak-Amerika.*

Pinaceae – Fenyőfélék családja

2. *Abies alba* Miller – Jegenyefenyő; Közép-Európa.
3. *Picea abies* (L.) Karsten = *P. excelsa* (Lam.) Link – Lucfenyő; Európa.
4. *Pinus sylvestris* L. – Erdei fenyő; Eurázsia.

Angiospermatophyta – Zárvatermők törzse

Berberidaceae – Borbolyafélék családja

5. *Berberis vulgaris* L. f. *atropurpurea* Regl. – Sós-kaborbolya; Európa.*

Fagaceae – Bükkfélék családja

6. *Fagus sylvatica* L. f. *atropurpurea* West (var. *atropurpurea* Kirchn.) – Vérbükk; Európa.
7. *Quercus robur* L. – Kocsányos tölgy; Európa.

Betulaceae – Nyírfafélék családja

8. *Carpinus betulus* L. – Gyertyán; Európa.
9. *Corylus avellana* L. – Közönséges mogyoró; Eurázsia mediterrán térsége.
10. *Alnus glutinosa* (L.) Gaertner – Mézgás éger; Eurázsia.*

Juglandaceae – Diófélék családja

11. *Juglans regia* L. – Közönséges dió; Közép-Európa, Balkán-félsziget, Anatólia, Kaukázus.*

Saxifragaceae – Kőtörőfűfélék családja

12. *Philadelphus coronarius* L. – Jezsamen; idegenhonos; Dél-Európától a Kaukázusokig.

Rosaceae – Rózsafélék családja

13. *Rosa canina* L. – Gyepűrózsa; Európa.*
14. *Rosa* sp.; nemesített.*
15. *Rosa* sp.; nemesített.*
16. *Malus pumila* Miller – Nemes alma; Európa mediterrán térsége.*
17. *Prunus padus* L. = *Cerasus padus* L. Delarbre = *Padus racemosa* (Lam) C. K. Schneid. – Májusfa, Zelnicemeggy; Eurázsia.
18. *Pyrus pyraster* Burgsd. – Vackorkörte; Európa.*

³⁷ KISGYÖRGY Zoltán 2000.

³⁸ DANIEL Gábor 1894; KELEMEN Lajos 1913.

³⁹ DANIEL Gábor 1896.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ KELEMEN Lajos 1913.

⁴² KOVÁCS Sándor 1984.

Fabaceae – Pillangósvirágúak családja

19. *Robinia pseudacacia* L. – Fehér akác; idegenhonos; Észak-Amerika.

20. *Gymnocladus dioica* (L.) K. Koch = *G. canadensis* Lam. – Amerikai vasfa; idegenhonos; Észak-Amerika.

21. *Gleditsia triacanthos* L. – Krisztustövis; idegenhonos; Észak-Amerika.

Hippocastanaceae – Gesztenyefélék családja

22. *Aesculus hippocastanum* L. – Fehér vadgesztenye, Bokrétafa; idegenhonos; Dél-Európa.

Aceraceae – Juharfafélék családja

23. *Acer campestre* L. – Mezei juhar; Európa.

24. *Acer platanoides* L. – Korai juhar; Eurázsia.

25. *Acer pseudoplatanus* L. Hegyi juhar; Eurázsia.

26. *Acer pseudoplatanus* L. var. *atropurpureum* Spaeth (var. *purpureum* Loud.) – Hegyi juhar; Eurázsia.*

27. *Acer negundo* L. – Kőrislevelű juhar; idegenhonos; Észak-Amerika.

Cornaceae – Somfélék családja

28. *Cornus sanguinea* L. – Veresgyűrű som; Közép-Európa.

Celastraceae – Kecskerágófélék családja

29. *Euonymus europaeus* L. – Csikos kecskerágó; Európa.

Buxaceae – Puszpángfélék családja

30. *Buxus sempervirens* L. – Örökzöld puszpáng; idegenhonos; Kisázsia.*

Salicaceae – Fűzfélék családja

31. *Salix alba* L. – Fehér fűz; Eurázsia.

32. *Salix cinerea* L. – Rekettyefűz; Eurázsia.*

33. *Populus tremula* L. – Rezgónyár; Eurázsia.*

Tiliaceae – Hársfélék családja

34. *Tilia cordata* Miller – Kislevelű hárs; Európa.*

35. *Tilia platyphyllos* Scop. – Nagylevelű hárs; Közép-Európa.*

Caprifoliaceae – Bodzafélék családja

36. *Sambucus nigra* L. – Fekete bodza; Európa.

Oleaceae – Olajfafélék családja

37. *Forsythia x intermedia* Zab. = *F. suspensa* x *F. viridissima* – Aranyvessző; nemesített.*

38. *Ligustrum vulgare* L. – Közönséges fagyal; Európa mediterrán térsége.

39. *Fraxinus excelsior* L. – Magas kőris; Európa.

40. *Fraxinus excelsior* L. var. *pendula* Ait. – Magas kőris; Európa.

41. *Syringa vulgaris* L. – Közönséges orgona; Balkán félsziget, Anatólia.

2.5. Inváziós növények**a dendrológiai parkokban**

Romániai és magyarországi kutatások szerint számos betelepített vagy betelepült egzotikus növényfaj mára nagy mértékben elterjedt az ország különböző területein.⁴³ Az irodalmi forrásokból az is kiderül, hogy Magyarországon sokkal több inváziós növényfajt tartanak számon, mint Romániában.

Romániában invazívként számon tartott fajok közül a dendrológiai parkokban csak az Észak-Amerikából származó kőrislevelű juhar (*Acer negundo*), a fehér akác (*Robinia pseudoacacia*) és a vadszőlő (*Parthenocissus quinquefolia*) található meg. A kőrislevelű juhar mindegyik parkban előfordul, míg a fehér akác csak három parkban, kivételt képez a dálnoki dendrológiai park, a vadszőlő csak a dálnoki parkban fordul elő. Egyik faj előfordulása sem tömeges. A gondozatlan parkok potenciális kivadulási pontok lehetnek, ezáltal veszélyeztethetik a környező természetközeli élőhelyeket.

2.6. A dendrológiai parkok fás növényzetének összehasonlítása

Eddigi eredményeim szerint az árkosi dendrológiai parkban 32 őshonos, 22 idegenhonos, 6 nemesített fa- és cserjefajt (gyümölcsfák és hibrid díszfák) találtam (összesen 60 faj). A zabolai dendrológiai parkban 25 őshonos, 16 idegenhonos, 2 nemesített fajt (összesen 43 faj), a dálnoki dendrológiai parkban 25 őshonos, 18 idegenhonos, 1 nemesített fajt (összesen 44 faj), míg vargyasi dendrológiai parkban 30 őshonos, 8 idegenhonos és 3 nemesített fa- és cserjefajt találtam (41 faj). Eddigi terepjárásaim alapján az árkosi kastélypark a leggazdagabb, mind őshonos, mind pedig idegenhonos és nemesített fás növényfajokban.

Az utolsó átfogó tanulmányt ezeknek a parkoknak a fás növényzetéről 1984-ben írták.⁴⁴ Ebben a dolgozatban felsorolt fajok közül számosat már nem találtam meg, valószínű, hogy időközben kipusztultak vagy kivágták azokat. A vargyasi Danielkastélyparkban találtam a legkevesebb fás növényfajt. Mivel a zabolai Mikes-kastélyparkot csak egyszer volt alkalmam átkutatni és akkor is csak a parknak egyik részét, úgy gondolom, hogy ez a park tartogat még néhány értékes fajt.

⁴³ ANASTASIU, Paulina et alii <http://www.univagro-iasi.ro>; FENESI Annamária et alii 2009; BOTTA-DUKÁT Zoltán – MIHÁLY Botond 2006.

⁴⁴ KOVÁCS Sándor 1984.

3. Következtetések

Mind a négy dendrológiai park a történelmi parkok közé sorolható, hisz történetük a múlt századokra nyúlik vissza. A vargyasi parkot kivéve mindegyik következetes gondozásra szorul, ugyanis mindenütt hatalmas bozótot képeznek egyes cserjefajok (csíkos kecskerágó, földi bodza, hamvas szeder, málna stb.) és a magas növésségű lágyszárúak. Ezeket folyamatosan irtani kellene, ezáltal növelhetnék a park esztétikai értékét, valamint nagyobb esélyt adnának a különleges fajok fennmaradására is. A dálnoki Beczásy-park van talán a legelhanyagoltabb állapotban. Alig lehet járni a parkban a bozót miatt. A vargyasi Daniel-kastélypark viszont csodálatosan rendbe van téve és állandó jelleggel gondozzák, az esztergomi önkormányzat alkalmazottai végzik ezt a munkát. Tervbe vették, hogy hidat építenek a Vargyas-patakon és a patakon túli parkrészt is rendbe teszik a közeljövőben. Erre sajnos eddig még nem került sor, pénzügyi okok miatt (Román Attila közlése alapján). Ez a park a vidék egyik gyöngyszeme és turisztikai látványossága.

Itt szeretném megemlíteni a kastélyparkokban található, nem mindennapi látványt nyújtó ritka változatokat, mint a vérbükk (*Fagus sylvatica* f. *atropunicea*), a szomorú kőris (*Fraxinus excelsior* var. *pendula*), a korai és hegyi juhar vörös változatai (*Acer*

platanoides var. *rubrum*, *Acer pseudoplatanus* var. *atropurpureum*).

A Daniel-kastélypark egyik dendrológiai érdekességét, a „cserejegenyét” (*Quercus robur* f. *fastigiata*) ezeltől néhány évvel ki kellett vágni. Megismerkedtem viszont az olaszteleki Márkó Lajossal, akinek az udvarán több „cserejegenye” csemete van. Elmondása szerint a múlt rendszerben ő küldött több csemetét Kanadába, valamint egyet a Székely Nemzeti Múzeum udvarára is. Ez utóbbi szépen fejlődik a múzeumkert leghátsó szegletében. 2012 áprilisában ismét küldött 2 csemetét Sepsiszentgyörgyre, az egyiket a Székely Nemzeti Múzeum udvarára ültették el, mely szépen ki is rügyezett, a másikat pedig Szilágyi Sámuel 1848-as alezredes sírjára a sepsiszentgyörgyi Vártemplom temetőjébe, ez nem vészelte át a telet.

Sajnos ezek a parkok nincsenek a védett területek közé sorolva, sem a Környezetvédelmi Felügyelőségen, sem pedig az Erdészeti és Vadászati Nyilvántartó Területi Felügyelőségen nem tudtak ezeknek a létezéséről.

Az Erdészeti Törvénykönyv csupán egyetlen törvénye terjed ki valamilyen szinten a dendrológiai parkok védelmére (Legea nr. 26/24. aprilie 1996, art. 87 și 93 din Codul Silvic).

Részleges elhanyagoltságuk ellenére a kastélyparkok botanikai, természetvédelmi, valamint tájképi szempontból magas esztétikai értéket képviselnek.

Kisgyörgy Blanka – Sepsiszentgyörgy, blanchbek@yahoo.com

Irodalom

- ANASTASIU, Paulina – NEGREAN G. – PASCALE Gabriela – LITESCU Sanda
é. n. *Plante ornamentale naturalizate și invazive în flora României*, <http://www.univagro-iasi.ro>.
- BARDÓCZY, Ilka Martina – BOGNÁR, Emese – FEKETE, Albert – FISCHER, Márta – VIDOVSKY, Judit
2005 *A zabolai Mikes kastélypark faállományának részleges felmérése, A zabolai Mikes kastélypark felmérése és tájépítészeti értékelése*, kézirat, készült a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar Kert- és Szabadtértervezési Tanszékén.
- BOTTA-DUKÁT Zoltán – MIHÁLY Botond
2006 *Özönművények, I–II*, Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Budapest.
- CIOCÎRLAN, Vasile
1990 *Flora ilustrată a României*, Editura Ceres, București.
- DANIEL Gábor
1894 *A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben*, Budapest.
1896 *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Budapest.
- COOMBES, Allen J.
1995 *Fák*, Egyetemi nyomda, Budapest.
- DUMITRIU-TĂTĂRANU, Ion
1960 *Arbori și arbuști forestieri și ornamentali cultivați în R. P. R.*, Editura Agro-Silvică, București.
- FEKETE, Albert
2008 *A zabolai Mikes kastélypark kerttörténeti jelentősége*, *Acta Scientiarum Transylvanica*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 16, 2.
- FENESI Annamária – RUPRECHT Eszter – VINCZE Evelyn
2009 *Aggressively spreading exotic plant species in Romania*, in: Rákosi L. – Momeu L. (ed.): *Neobiota din România*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 50–65.
- GODET, Jean-Denis
1993 *Fák és cserjék*, Officina Nova Kiadó, Budapest.
- JÁNÓ Gizella
1995 *A dendrológiai parkok megismerésének és védelmének fontossága Kovászna megyében*, *Pro Natura Szimpózium*, Vargyas.

- KELEMEN Lajos
1913 *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, Kolozsvár.
- KISS Marcell – ILLYÉS Csaba
2006 *Nagy fenyő és örökzöld lexikon*, Pannon Literatura Kft., Kisújszállás.
- KISGYÖRGY Mihály
1994 Környezetépítési elemek a zabolai Mikes kertben, *Pro Natura Szimpózium*, Zabola.
1995 Környezetrendezési elemek a vargyasi Daniel kastélykertben, *Pro Natura Szimpózium*, Vargyas.
1996 A dálnoki Beczásai kert, *Pro Natura Szimpózium*, Dálnok.
- KISGYÖRGY Zoltán
1973 *Erdővidék*, Sepsiszentgyörgy.
1973 Az olaszteleki Daniel kastély, *Megyei Tükör*, 1973. V. 6.
1978 A vargyasi és olaszteleki műemlék-kastélyok, *Aluta VIII–IX*, Sepsiszentgyörgy, 435–460.
2000 *Kovácsna megye*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- KOVÁCS Sándor
1984 Rezervații și monumentele ale naturii din județul Covasna, *Aluta XVI*, Sf. Gheorghe, 127–138.
- MUNTEANU Maria – SIMON Éva
1994 A zabolai Mikes-park történetének rövid áttekintése, *Pro Natura Szimpózium*, Zabola.
- POP, Ioan – LUNGU, Lucia – HODIȘAN, Ioan – CRISTUREAN, Ioan – MITITELU D. – MIHAI, Gheorghe
1983 *Botanică sistematică*, Editura Didactică și Pedagogică, Bukarest.
- POZSONY Ferenc
2002 *Zabola, Száz magyar falu könyvesháza* Kiadó, Budapest, 148–151.
- PRODAN Iuliu – BUIA Alexandru
1960 *A Román Népköztársaság flórájának kis határozója*, Mezőgazdasági és Erdészeti Könyvkiadó, Bukarest.
- SANDA, V. – POPESCU, A. – DOLTU, M. – DONIȚĂ N.
1983 Caracterizarea ecologică și fitocenologică a speciilor spontane din flora României, *Studii și comunicări științe naturale*, Supliment, 25, Sibiu.
- SZÁSZ-FEJÉR János
1994 A Mikes-park dísznövényei, *Pro Natura Szimpózium*, Zabola.
2008 A zabolai Mikes-park és fás növényei, *Acta Siculica*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 59–64.

Román Országos Levéltár Sepsiszentgyörgyi Megyei Fiókja
Szentkereszty család dokumentumai, 48:1–18.

Parcuri dendrologice în județul Covasna

(Rezumat)

Lucrarea de față tratează istoricul cercetărilor al parcurilor dendrologice, care sunt așezate în jurul conacelor de la Arcuș, Zăbala, Dalnic și Vârghiș, așezarea geografică, istoria și lista speciilor de arbori și arbuști din aceste parcuri.

În urma cercetărilor parțiale am notat un număr de 60 de specii din parcul de la Arcuș, 43 de specii din parcul de la Zăbala, 44 de specii din parcul de la Dalnic și 41 de specii din cel de la Vârghiș.

Am constatat, că aceste parcuri din păcate nu sunt îngrijite – excepție făcând parcul dendrologic de la Vârghiș, care este proprietatea Consiliului Local al orașului Esztergom din Ungaria – și nu figurează pe nici o listă a spațiilor ocrotite de lege, dar reprezintă o valoare botanică, turistică și peisagistică foarte ridicată.

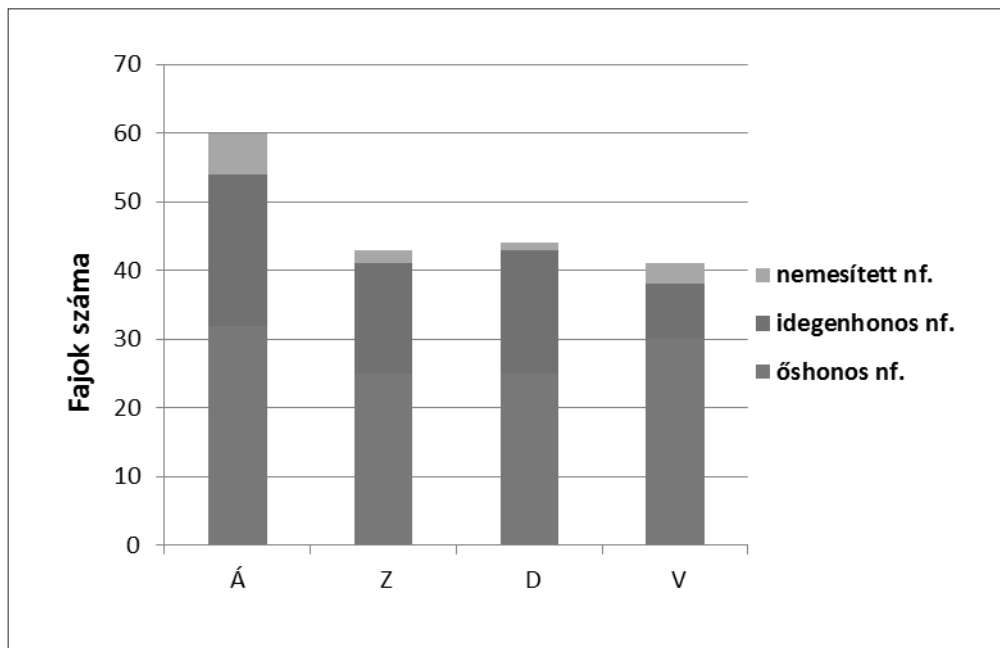
Arboreta in Covasna county

(Abstract)

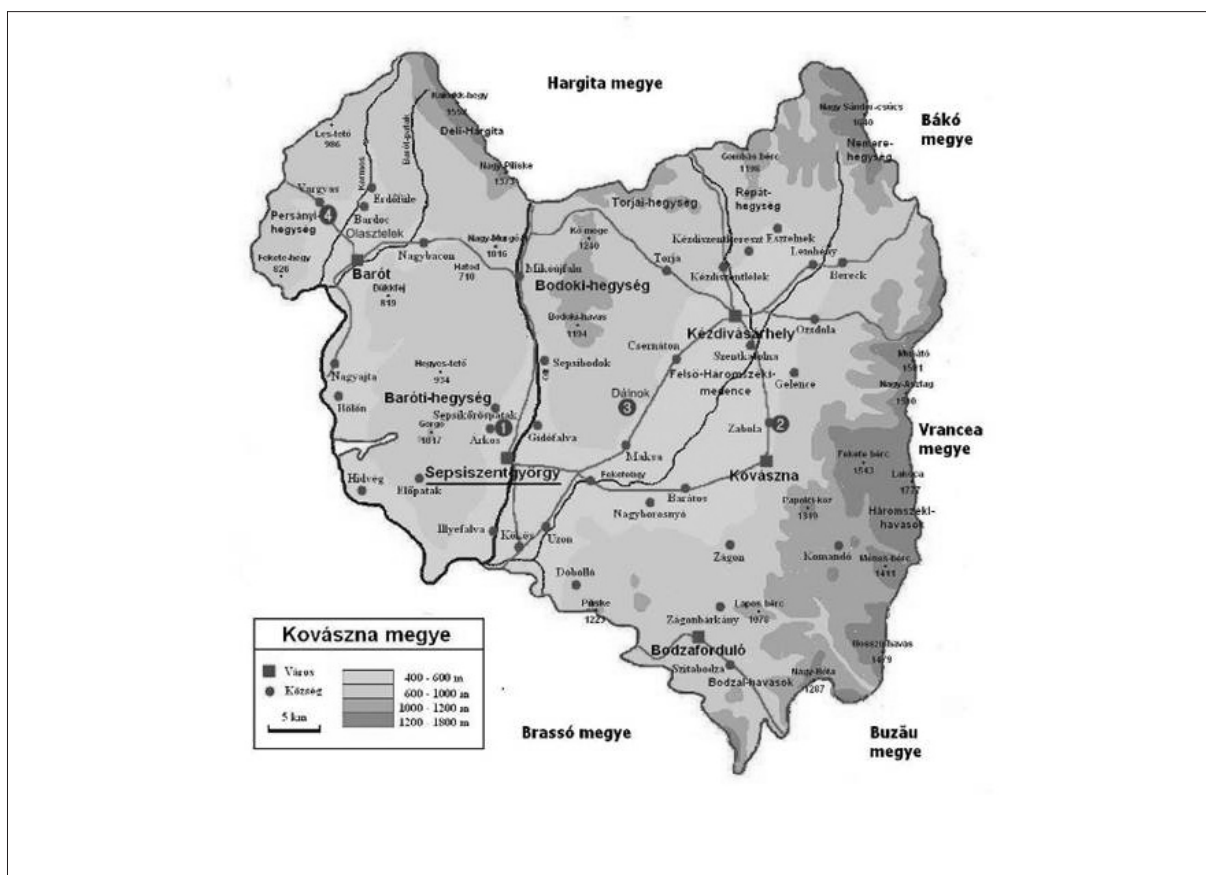
This study discusses the history of researches regarding the arboreta (dendrological parks) surrounding the mansions from Árkos (Arcuș), Zabola (Zăbala), Dálnok (Dalnic) and Vargyas (Vârghiș), and their related geographic locations, history and lists of the trees and bushes from these parks.

After partial investigations I have registered a number of 60 species in the park from Árkos, 43 species in the park from Zabola, 44 species in the park from Dálnok and 41 species in the arboretum of Vargyas.

I have observed that these parks unfortunately are uncared-for. The only exception is the Vargyas Arboretum, which is the propriety of the Esztergom City Council from Hungary – and does not appear in any list of the places protected by the law, although it represents a high value from botanical aspect, and it represents a beautiful landscape for tourism.

A dendrológiai parkokban előforduló őshonos, idegenhonos és nemesített növényfajok aránya (rövidítések: nf. – növényfajok, Á – Árkos, Z – Zabola, D – Dálnok, V – Vargyas dendrológiai parkja)

A Kovászna megyei dendrológiai parkok földrajzi elhelyezkedése (http://hu.wikipedia.org/wiki/Kovászna_megye)

1 – árkosi dendrológiai park; 2 – zabolai dendrológiai park; 3 – dálnoki dendrológiai park; 4 – vargyasi dendrológiai park

1. ábra Részlet az árkosi kastélyparkból

2. ábra *Magnolia x soulangiana* (Árkos)

3. ábra *Ginkgo biloba* (Dálnok)

4. ábra *Acer hyrcanum* (Dálnok)

5. ábra *Fagus sylvatica* f. *atropunicea* (Vargyas)

6. ábra *Picea abies* (Zabola)

Urák István – Máthé István

A LUCS-TÖZEGGLÁP PÓKJAINAK (ARACHNIDA: ARANEAE) FAUNISZTIKAI ÉS ÖKOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Bevezetés

A vizes élőhelyek természetvédelmi szempontból a legértékesebb, ugyanakkor a legveszélyeztetettebb területek közé tartoznak. Az emberi (antropogén) hatásokra igen érzékenyen reagálnak, az utóbbi évtizedekben történt beavatkozások következtében számuk jelentősen lecsökkent. A még fennmaradt vizes élőhelyek megőrzése és védelme különös hangsúllyal szerepel a különböző természetvédelmi intézkedések között (Ramsar Egyezmény, Natura 2000).

A vizes élőhelyek közül talán a legsérülékenyebbek a tőzeglápok, melyek menedékként szolgálták a jégkorszakot túlélő növény- és állatfajok számára, és napjainkig megmaradtak mint maradványfajok. A kelet-erdélyi tőzeglápok olyan állandó kedvező feltételeket biztosítanak több maradványfaj számára, hogy ezek közül egyesek önálló társulásokat hoznak létre, melyek biztosítják fennmaradásukat. A Maros és az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán számos olyan életközösség alakult ki, melyek nagy számban őriznek maradványfajokat, mivel több élőlény elterjedési területének a határa vagy csomópontja található itt. Elterjedésének legdélibb pontját éri itt el a törpenyír (*Betula nana*), az apró- vagy lápinyír (*Betula humilis*), a csillaghúr (*Stellaria longifolia*) és a tőzegibolya (*Viola epipsila*); legnyugatibb élőhelye van itt a törpe kecskerágónak (*Euonymus nana*) és Európában a legdélibb előfordulási helye a lápi nád-tippannak (*Calamagrostis neglecta*), a mocsári kötörőfűnek (*Saxifraga hirculus*) és a fűzlevelű gyöngyveszőnek (*Spirea salicifolia*).¹

1. A mintavételezési terület ismertetése

A Lucs-tőzegláp Erdély egyik legnagyobb oligotróf lápja. A láp a Hargita-hegység déli részén, a főgerinc közvetlen közelében, a Tolvajos-tető és a Szentimrei Büdösfürdő között található, 12 km-re nyugatra Csíkszentkirálytól, 1080 m tengerszint feletti magasságon, a 46°18' északi és 25°43' keleti földrajzi koor-

dinátákon. Egy hatalmas, dél felé nyitott patkó alakú kráterben fejlődött, amelynek átmérője 2,5–3 km. Elnevezése vizenyős, süppedős, lucsos talajra utal. A néveredetről egy másik elképzelés, hogy a térség elnevezését a láp erdeifenyő-állománya sugallhatta, amelyet a helybeliek lucnak is neveznek.²

A geobotanikai irodalomban a Lucs a törpenyír (*Betula nana*) jelenlétével vált híressé, melynek élőhelye itt éri el legdélebbi pontját (46°12' északi szélesség). A reliktumok közül még említésre méltó a tőzegibolya (*Viola epipsila*), a kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*), a tőzegrozsmaring (*Andromeda polifolia*) és a mármorka (*Empetrum nigrum*).³ Ezen botanikai ritkaságok védelme érdekében a Lucs-tőzeglápot természetvédelmi rezervátummá nyilvánították 1955-ben.

Az Élőhelyvédelmi Irányelv (Habitats Directive, 92/43/EEC) 71. pontja szerint a tőzeglápok részét kell képeznie a Natura 2000 európai ökológiai hálózatnak mint Különleges Természetmegőrzési Területek (Special Areas of Conservation, SAC). A Lucs-tőzegláp 271 hektáros területtel szerepel az alpesi biogeográfiai régiók közösségi jelentőségű természeti területeinek harmadik alkalommal frissített jegyzékében (Tinovul Luci, ROSCI0246). Ez magába foglal egy védőövet is, ebből a láp 120 ha.⁴

A mintavételezési pontokat úgy választottuk meg, hogy képviselve legyenek a Lucs-tőzeglápban előforduló fontosabb élőhelyek. Összesen három nagyobb élőhelytípust azonosítottunk, és mindegyik esetében 2 × 5 talajcsapdát helyeztünk el transzekt mentén.

A rét: a láp központi részén található nyílt terület, ahonnan többé-kevésbé hiányzanak a fák, csak néhány erdei fenyő fordul elő. A fő növénytani társulás az *Eriophoro vaginati* – *Sphagnetum recurvi* Hueck 1925.⁵

Az erdei fenyves: aljnövényzetét áfonya és tőzegmoha alkotja. Ebben a részben található meg az apró nyír (*Betula nana*). Társulása *Vaccinio* – *Pinetum sylvestris* Kleist 1929 *betuletosum nanae* szubasszociációval.⁶

¹ ÁBRAHÁM Beáta 2009.

² POP, Emil 1960; PÉCSKAY Zoltán et alii 1992.

³ POP, Emil 1960.

⁴ VASILE, Cristea et alii 1996.

⁵ TANȚĂU, Ioan et alii 2003.

⁶ COLDEA, Gheorge 1997.

A lucos: aljnövényzetét főként tőzegmoha alkotja. Mivel ezen a területen még nem volt erdőgazdálkodás, sok a kidőlt, mohával borított fa. Társulása *Picetum sphagnoso – Polytrichetosum* Soó 1944 (Csergő pers. comm.).

2. Célkitűzések

A Kelet-Erdélyben található tőzeglápok (Mohos, Buffogó, Borsáros, Fenyőkút, Ördögtó, Kerekbikk, Lassúág, Szenéte stb.), akárcsak a Lucs-tőzeglápot is, elsősorban jégkorszakbeli maradványfajokban (glaciális reliktumokban) gazdag növényviláguk miatt nyilvánították védett területekké. Az állatvilágra vonatkozó adatok sok esetben napjainkig hiányosak, komplex zoológiai felmérések nem történtek a lápok többségében. Közben egyre több olyan felmérés is készült, melyek Észak-Európában található tőzeglápok faunáját mutatják be és kiemelik azok természetvédelmi fontosságát és értékét ebből a szempontból is.⁷ Kutatásainkkal mindezen hiányosságok pótlására törekedtünk. Ennek érdekében tűztük ki célul az erdélyi lápok, és köztük a Lucs-tőzegláp minél komplexebb ökológiai felmérését, különös hangsúlyt fektetve az ízeltlábú közösségek tanulmányozására. Ennek a programnak, melynek már több eredménye közlésre került, fontos részét képezi a Lucs-tőzegláp pókjainak faunisztikai és ökológiai tanulmányozása.⁸

Elsősorban faunisztikai vizsgálatokat terveztünk, mivel elsődleges célunk a Lucs-tőzegláp pókfaunájának minél alaposabb felmérése volt. Ezen kívül a mennyiségi mintavételezés lehetővé tette néhány ökológiai mutató kiszámítását. Ezek segítségével jellemezhető a pókközösségek szerkezete, összehasonlíthatók a különböző élőhelyek pókközösségei, és az ökológiai igények ismerete által pontosabb képet kaphatunk az élőhelyek minőségéről is.

3. Anyag és módszerek

A leggyakrabban alkalmazott gyűjtési módszer a talajcsapdázás volt. A talajcsapdákat etilén-glikol-oldattal töltöttük fel, melyhez kevés detergenst is hozzáadtunk a felületi feszültség csökkentése érdekében, és havonta ürítettük. A kiszállások alkalmá-

val a talajcsapdázás mellett még sor került fűhálózásra, talajrostálásra és egyelésre.

A begyűlt biológiai anyagot üvegcsekben, mintánként felcímkézve, 70%-os etil-alkohol-oldatban tároltuk. A különböző ízeltlábú csoportok szétválogatása és meghatározása laboratóriumban történt binokuláris sztereómikroszkóp segítségével.

A pókokat változatos határozókulcsok alapján azonosítottuk és Platnick Norman listája alapján rendszereztük. A fajok ökológiai igényeire vonatkozó adatok Maurer Richard és Hänggi Ambros, valamint Buchar Jan és Rüzicka Vlastimil műveiből származnak.⁹

4. Eredmények

Összesen 1129 pókot gyűjtöttünk, amelyből 775 egyed (68,65%) volt ivarérett és 354 (31,35%) ivaréretlen. Az ivarérett egyedek nemek szerinti megoszlása nem arányos, a hímek (320 egyed, 28,35%) kisebb egyedszámmal voltak képviselve, mint a nőstények (455 egyed, 40,30%).

4.1. A pókok családok szerinti megoszlása

A begyűjtött pókok meghatározása során összesen 67 fajt azonosítottunk, 17 családból (*1. táblázat*). Az azonosított fajok közül a *Cnephalocotes obscurus* (Blackwall, 1834) (Linyphiidae) vitorlaspók második előfordulási helye Romániában. Első alkalommal a Mohos-tőzeglápból volt jelezve.¹⁰ Holarktikus elterjedésű faj, a nedves élőhelyeket kedveli, elég gyakran és nagy számban fordul elő tőzeglápokban.¹¹ A Mohos-tőzeglápban is jelentős számban volt képviselve ez a faj, különösen a rovorszívóval gyűjtött mintákban. A Lucs-tőzeglápban nem volt alkalmazva ez a módszer, itt a talajcsapdázás mintákban volt 7 egyed és 1 a fűhálós mintákban, mind a 8 (3 hím és 5 nőstény) a rétről.

A különböző családok faj- és egyedszám szerinti megoszlása eltérő (*1. ábra*). A legtöbb faj által képviselt családok a vitorlaspók (Linyphiidae) (26 faj, 17,42%) és a farkaspók (Lycosidae) (7 faj, 4,69%), míg a többi családot kevesebb, mint tíz faj képviselte a mintákban. Az egyedszám aránya szerint a sorrend fordított, a farkaspók (Lycosidae) vannak jobban képviselve (473 egyed, 41,89%) és csak utánuk kö-

⁷ KOPONEN, Seppo 2002, 2004; RĚLYS, Vygandas – DAPKUS, Dalius 2002; RĚLYS, Vygandas et alii 2002; BRUUN, Lars – TOFT, Søren 2004.

⁸ GALLÉ Róbert – URÁK István 2001, 2002; MÁTHÉ István et alii 2003; MÁTHÉ István et alii 2005; URÁK István – MÁTHÉ István 2011; URÁK István – SAMU Ferenc 2008; URÁK István et alii 2007, 2010.

⁹ LOKSA Imre 1969, 1972; FUHN, Ion Eduard – NICULES-

CU-BURLACU, Floriana 1985; STERGHIU, Cleopatra 1985; MAURER, Richard – HÄNGGI, Ambros 1990; HEIMER, Stefan – NENTWIG, Wolfgang 1991; FUHN, Ion Eduard – GHERASIM, F. Viorel 1995; BUCHAR, Jan – RÜZICKA, Vlastimil 2002; PLATNICK, I. Norman 2009.

¹⁰ URÁK István – SAMU Ferenc 2008.

¹¹ BUCHAR, Jan – RÜZICKA, Vlastimil 2002.

vetkeznek a vitorlaspókok (Linyphiidae) (222 egyed, 19,66%).

A faj- és egyedszám ilyen jellegű megoszlását nagymértékben meghatározta, hogy az anyag legnagyobb részét talajcspadázással gyűjtöttük (72,45%), míg a többi részét kiegészítésként használt más gyűjtési módszerekkel: fűhálózással (13,55%), talaj- és avarrostálással (4,25%) és egyeléssel (9,74%) (6. ábra). A talaj felszínén mozgó, aktív vadász életmódot folytató epigeikus fajok, mint például a farkaspókok is, sokkal nagyobb eséllyel esnek bele a talajcspadákba, mint a koronaszinten élő, hálószővő fajok. A vitorlaspókok nagy fajaránya a család nagyságával magyarázható, mely a pókoknak körülbelül felét foglalja magába, de talajcspadákba a fajok többségéből csak egy-két példány kerül be, ami véletlenszerűnek tekinthető.

A farkaspókoknál valamivel kevesebb faj révén voltak képviselve a keresztespókok (Araneidae) (6 faj, 4,2%) és a törpepókok (4 faj, 2,68%), a többi családból kevesebb fajt sikerült azonosítani a mintákban, hat családod pedig csak egy-egy faj képviselt. Ami az egyedszámot illeti, a farkaspókok és vitorlaspókok után a bűvárpókok (Cybaeidae) következnek 131 egyeddel (11,60%), egyetlen fajból (*Cybaeus angustiarum* L. Koch, 1868). Ez a faj volt a második leggyakoribb pók a mintákban a *Pardosa sphagnicola* (Dahl, 1908) után, melyből 204 egyed volt gyűjtve.

Összehasonlítva a különböző módszerek hatékonyságát, azt találjuk, hogy 17 fajt csak talajcspadázással, 4 fajt csak fűhálózással, 5 fajt csak talaj- és avarrostálással, valamint 16 fajt csak egyeléssel sikerült gyűjteni. Figyelembe véve, hogy a pókok kevesebb, mint 10%-a volt egyeléssel gyűjtve, mindenképp ki kell emelni ennek a minőségi mintavételezési módszernek a jelentőségét faunisztikai felmérések esetében (2. ábra).

4.2. A pókok gyűjtőhelyek szerinti megoszlása

A különböző mintavételezési területekről (gyűjtőhelyekről) begyűjtött pókok faj- és egyedszáma eltérő. A legtöbb pókot a réten gyűjtöttük (497 egyed, 44,02%), valamivel kevesebbet az erdeifenyvesben (362 egyed, 32,06%) és még kevesebbet a lucosban (270 egyed, 23,91%). Az egyedszám fokozatos csökkenése figyelhető meg, ahogy haladunk a lúp központi, nyílt része felől az erdeifenyvesen át, a körülötte levő sűrű, zárt lucosba (3. ábra).

Összesítve minden gyűjtési módszer eredményeit, fajokban leggazdagabbnak az erdeifenyves bizonyult (44 faj), és csak utána következik a rét (33 faj), végül pedig a lucos (20 faj). A zárt lucfenyőerdő, mely körülveszi a lápot, mind egyedszámában, mind fajszámában a legszegényebbnek bizonyult kutatásaink során (3. ábra).

Ha csak a talajcspadák által gyűjtött mintákat vizsgáljuk, ettől kissé eltérő eredményeket kapunk. Ebben az esetben is a rétről kapjuk a legnagyobb egyedszámot (307 egyed, 48,73%), de ezt a lucos követi (193 egyed, 30,63%) és csak utána következik az erdeifenyves (130 egyed, 20,63%). A legtöbb faj is a rétről származó talajcspadás mintákban volt (24 faj), majd következik az erdeifenyves (20 faj) és a lucos (15 faj). Ebben az esetben a fajok száma csökken, ahogy haladunk a lúp központi, nyílt része felől, a réttől az erdeifenyvesen át a lucosba (4. ábra).

Ez a különbség az összmintaszám és a talajcspadás anyagok között azzal magyarázható, hogy az erdeifenyvesben elég sűrű az aljnövényzet, melyet a feketeáfonya alkot, ezért itt sokkal több pókot tudunk gyűjteni fűhálózással, mint a lucosból, ahol az aljnövényzet szinte teljesen hiányzik.

4.3. A pókok ökológiai igény szerinti megoszlása

A Lucs-tőzeglápban végzett kutatásaink során azonosított fajok esetében megvizsgáltuk, hogyan oszlanak meg nedvességigényük és fényigényük szerint.

A pókok nedvességigény szerinti megoszlását tanulmányozva, amint az várható is volt, a fajok többsége kedveli a többé-kevésbé nedves élőhelyeket (83,87%). Egyenlő arányban voltak képviselve a mezohigrofil (41,94%) és a higrofil (41,94%) fajok. Két xerofil fajt is sikerült azonosítani (3,23%), melyek előfordulása a Lucs-tőzeglápban véletlenszerűnek is tekinthető, mivel egy-egy példány által voltak képviselve a mintákban. A többi faj nem mutat különös igényt a nedvesség iránt (12,90%) (5. ábra).

A Lucs-tőzeglápban az árnyékkedvelő fajok vannak többségben (75,81%). Az azonosított fajok fele (50%) umbrofil, és körülbelül negyede (25,81%) mezoumbrofil. Fénykedvelő faj sokkal kevesebb volt (12,90%), és főleg a réten voltak gyűjtve. A fajok többi része (11,29%) nem mutat különösebb igényt a fényviszonyokra vonatkozóan, napos és árnyékos élőhelyeken egyaránt előfordulhatnak (6. ábra).

Ez a megoszlás várható is volt, ismerve a Lucs-tőzeglápot és az ott uralkodó környezeti feltételeket. A lúp nyílt részében főleg olyan fajok fordulnak elő, melyek kedvelik a nedves, de nyílt és napsütéses élőhelyeket, az erdei fenyvesben és a lucosban szintén főleg nedves, de ezúttal inkább árnyékos élőhelyeket kedvelő fajok élnek.

4.4. A pókok élőhely-preferencia szerinti megoszlása

Elemelve a Lucs-tőzeglápban gyűjtött pókok élőhely-preferencia szerinti megoszlását, az tapasztalható, hogy a fajok többsége az erdőket kedveli

(51,61%), és azon belül is a legtöbb faj főleg a szubalpesi lucosokban fordul elő (7. ábra). A következő nagyobb csoportot azok a fajok képezik, melyek a lápos élőhelyeket kedvelik (30,65%), és közülük is a legtöbben a tözeges oligotróf lápokra jellemzők. Csupán néhány olyan faj volt a mintákban, melyek a nyílt gyepeket kedvelik (4,84%), vagy nem mutatnak különösebb élőhely-preferenciát (12,90%). Ebből az elemzésből is kitűnik, hogy a lápok és a szubalpesi lucosok nagyon speciális élőhelyek, ahol főleg az itt uralkodó körülményekhez alkalmazkodott specialista fajok fordulnak elő.

Annak érdekében, hogy még pontosabb képet kapjunk a Lucs-tőzeglápban és környékén azonosított pókok élőhely-preferenciájáról, megvizsgáltuk azt is, hogy milyen arányban vannak képviselve a természetes élőhelyeket kedvelő, zavarást kevésbé tűrő fajok. Ebből az elemzésből az derült ki, hogy a fajok többsége csak természetes vagy természetközeli élőhelyeken fordul elő (88,71%), és csak kevés olyan fajt azonosítottunk, melyek a zavart élőhelyeken is megtalálható (11,29%).

Ezek az eredmények alátámasztják és megerősítik azt a tényt, hogy a tőzeglápok nagyon nagy szerepet játszanak sok faj fennmaradásában és ezáltal a biodiverzitás megőrzése szempontjából is nagyon fontosak. Egyes fajoknak utolsó menedékül szolgálnak, valóságos szigetekként, ahol túléltek a jégkorszakot, napjainkban pedig túl kell vészeljék az erdőirtásokat, lecsapolásokat és más negatív antropikus hatásokat.

4.5. A pókok zoogeográfiai spektruma

A fajok elterjedési területei a környezeti feltételekhez való alkalmazkodás során alakulnak ki. Ugyanakkor nem minden hely, ahol megtalálható a faj legalább egy egyede, tartozik az elterjedési területéhez. Figyelembe kell venni azt is, hogy egyes fajok nagyon nagy terjeszkedési képességekkel rendelkeznek. A pókok például, főleg ivaréretlen (juvenilis) állapotban repítőfonalaik segítségével óriási távolságokat berepülhetnek, gyakorlatilag szinte bárhova eljuthatnak. Ez viszont nem jelenti azt, hogy bármelyik faj bárhol előfordulhat, mert ha nem találják meg a számukra szükséges életfeltételeket, akkor hamarosan folytatják útjukat vagy elpusztulnak, de tartósan nem fordulhatnak elő azon a helyen.

A faunaelemek megoszlását döntő módon meghatározza és befolyásolja egy területnek a földrajzi fekvése, de hatással van rá a környezeti tényezők alakulása is: a klíma változásai, a növényzet evolúciója, a domborzat.

A Lucs-tőzeglápban is az egyes pókok előfordulása a fajok ökológiai tűrőképességi és a lápban uralkodó ökológiai környezeti feltételek átfedési mértékének

a függvénye. A lép földrajzi fekvésénél fogva meghatározza az itt előforduló pókközösségek állatföldrajzi (zoogeográfiai) elterjedés szerinti szerkezetét.

Elemézve a Lucs-tőzeglápban gyűjtött pókok zoogeográfiai spektrumát, a következő eredményeket kaptuk: dominálnak a palearktikus elemek, melyek a fajok több mint felét teszik ki (53,23%), majd következnek az európai (27,42%) és végül a holarktikus faunaelemek (19,35%) (8. ábra).

4.6. A pókok függőleges szintek szerinti megoszlása

A pókok zsákmányszerzési stratégiájuk alapján két nagy csoportra oszthatók: lehetnek fogóháló nélkül vadászó pókok és fogóhálót készítő fajok. Az első csoportba tartoznak a vadászpókok, amelyek lesből vadásznak vagy aktívan kutatnak a zsákmány után. Ez utóbbi csoport képviselői teszik ki a talajcsapdába esett pókok nagy részét. Meg kell viszont jegyezni, hogy a hálószővő fajok közül is a hímek csak az ivarérettség eléréséig szőnek fogóhálót, utána valamilyen „csavargó” életmódra tér át, nőstények után kutatnak párosodás céljával.

A talajcsapdába sokkal nagyobb eséllyel esnek bele azok az állatok, amelyek gyakran a talaj felszínén is mozognak, így az általunk gyűjtött minták nagy részét is ezek teszik ki (75,81%). De mivel a talajcsapdázás mellett más mintavételezési módszereket is alkalmaztunk, melyek segítségével a növényzetről is gyűjtöttünk pókokat, habár kisebb arányban, mintáinkban előfordultak olyan fajok is, melyek lágyszárúakon (4,84%), bokrokon (12,90) vagy fák törzsén és koronaszintjén (6,45%) tartózkodnak és lesnek zsákmányukra (9. ábra). A lágyszárúakon vadászó fajokhoz tartoznak az ugrópókok (Salticidae) és a karolópókok (Thomisidae) egy része. A viráglakó karolópók (*Misumena vatia*) színváltoztatásra képes, amit egy folyékony sárga festékanyag kiválasztásával ér el. A fák törzsén élő fajok közül egyesek a kéreg alatt töltik idejük nagy részét, ahol nemcsak menedéket találnak, de táplálékukat is itt szerzik be. Ilyen fajok például a közönséges darócópók (*Segestria senoculata*) és a tuskészájú vitorlapók (*Drapetisca socialis*).

4.7. A pókok havi dinamikája

A Lucs-tőzeglápban végzett havi mintavételezéseink eredményeit vizsgálva azt vehetjük észre, hogy a faj- és egyedszám havi dinamikája nagyon hasonló, a két görbe szinte párhuzamosan követi egymást. Az első csúcspont májusban van, mikor mind a fajszám, mind az egyedszám magas értékeket ér el, majd következik egy újabb csúcspont júliusban és augusztusban (10. ábra). Ez megegyezik az irodalmi adatokkal, melyek szerint az Európában előforduló pókfajok többsége május-

ban ivarérett, ezért ebben a hónapban gyűjthetők a legnagyobb számban ivarérett példányok.¹²

4.8. Diverzitás és ekvitalitás

A diverzitás és az ekvitalitás mennyiségi ökológiai mutatók, ezért csak a talajcsapdákkal gyűjtött mennyiségi minták feldolgozásának az eredményei alapján számoltuk ki ezeket az ökológiai indexeket, nem véve figyelembe a többi módszerrel gyűjtött anyagot. A diverzitás számszerűsítésére nagyon sok diverzitási index áll napjainkban az ökológusok rendelkezésére, mi a Berger–Parker és Shannon–Wiener diverzitási indexeket választottuk számításainkhoz.

A Berger–Parker diverzitási index értéke a rét és a lucos gyűjtőhelyek esetében magasabb, az erdeifenyvesben alacsonyabb, ami azzal magyarázható, hogy ennek a diverzitási indexnek az értékét a nagy abundanciájú fajok befolyásolják, és a rét, illetve a luc esetében is van egy-egy faj, amely nagyon nagy egyedszámmal fordult elő a mintákban. A réten ez egy tőzegláp-specialista farkaspókfaj, a *Pardosa sphagnicola*, amely 179 egyed által volt képviselve, a lucosban pedig egy búvárpókfaj, a *Cybaeus angustiarum*, amelyből 119 egyedet gyűjtöttünk (11. ábra).

A ritka fajokra érzékenyebb Shannon–Wiener index esetében éppen fordított eredményeket kaptunk: a legmagasabb értéket az erdeifenyvesnél, a rétnél és a lucosnál alacsonyabbakat. Szintén az erdeifenyves esetében a legmagasabb az ekvitalitás értéke is, ami azzal magyarázható, hogy itt a legegyszerűsebb a fajok egyedszám szerinti megoszlása, a fajok nagyjából azonos egyedszámmal szerepeltek a talajcsapdás mintákban, és nincsenek nagyon kiugró egyedszám által képviselt fajok, mint a másik két mintavételezési terület esetében (11. ábra).

4.9. A gyűjtőhelyek összehasonlítása a pókközösségek alapján

A különböző élőhelyek, biocönózisok vagy ökoszisztémák összehasonlítására sok elméleti modell dolgoztak ki, melyek többé-kevésbé megbízhatóan tükrözik a természetben fellelhető helyzetet. A sokféle szimilaritási index közül mindegyiknek vannak előnyei és hátrányai, de annak a kiválasztásában, hogy mikor milyen indexet használjunk, döntő szerepe lehet a mintavételezésnek, az adatok mennyiségének és minőségének is. Ahhoz, hogy minél megbízhatóbb eredményeket kapjunk, két szimilaritási index segítségével is összehasonlítottuk gyűjtőhelyeinket. Mindkét index esetében a kapott értékek nulla és egy között változhatnak. Egy érték minél jobban közelít nullához, annál jobban különböznek, minél

jobban közelít az egyhez, annál jobban hasonlítanak egymásra az összehasonlított közösségek. Nulla esetén teljesen különböznek, egy esetén teljesen egyformák.

Megvizsgáltuk a szimilaritást (hasonlóságot) a dominancia-viszonyok alapján, a közös domináns fajokat figyelembe véve, amihez a Bray–Curtis szimilaritási indexet használtuk. Az általunk vizsgált három gyűjtőhely esetében a pókközösségek szerkezetének hasonlósági értéke 0,3 alatt volt, ami azt jelenti, hogy a domináns fajok nem közösek, csak az egyes gyűjtőhelyeken fordulnak elő nagy egyedszámmal (12. ábra).

A legjobban a rét és az erdeifenyves pókközösségei hasonlítanak egymásra, és a lucos különbözik a leginkább. Ez azzal magyarázható, hogy az előző két gyűjtőhely van egymáshoz a legközelebb, és a réten is található elszórtan erdeifenyvők. Így az egyik gyűjtőhely egyes domináns fajából előfordulnak egyedek a szomszédos gyűjtőhelyeken is, csak kisebb egyedszámmal.

A következő szimilaritási index, melyet használtunk, a Jaccard-index volt, mely nem a dominancia-viszonyok alapján számolja a hasonlóságot, mint a Bray–Curtis szimilaritási index, hanem a pókközösségek fajösszetételének a prezencia és abszencia hányadosait veszi figyelembe.

Ebben az esetben is nagyon alacsony a hasonlóság, értéke 0,4 alatt van, de a rét különül el jobban a másik két gyűjtőhelytől (13. ábra). Ez azzal magyarázható, hogy a két erdőben, az erdeifenyvesben és a lucosban több közös faj van, mint az erdőben és a réten, illetve a rét pókközösségének szerkezete jobban elkülönül. Megvizsgálva a vegetációt és a különböző környezeti tényezőket, hasonló eredményeket kapunk, ami azt jelenti, hogy a pókok nagyon jól tükrözik a valós területi viszonyokat. Annak ellenére, hogy általános ragadozók és elméletileg trófikus szempontból nem annyira függnek a vegetációtól, mint a növényevők, mégis szűk tűrőképességük miatt érzékenyen reagálnak a különbségekre.

A főkoordináta-analízis (PCoA) még jobban szemlélteti a különböző gyűjtőhelyek pókközössége közötti hasonlóságokat és különbségeket (14. ábra). Látható, hogy mindhárom gyűjtőhely nagyon jól elkülönül, annyira, hogy még átfedés sincs közöttük. Kevés a közös faj, többségük csak az egyik vagy másik gyűjtőhelyen fordul elő. A legnagyobb egyedszámban gyűjtött pókok is mások a különböző gyűjtőhelyeken.

A réten a *Pardosa sphagnicola* farkaspókfajból 179 egyed volt a mintákban, míg a másik két gyűjtőhelyen egyetlen példánya sem esett bele a talajcsapdába.

¹² TRETZEL Erwin 1954.

Ennek magyarázata, hogy ez a tőzeglápokra jellemző faj a nedves, de nyílt, napsütéses élőhelyeket kedveli, ezért az erdőkben nem fordul elő. Az erdeifenyvesben a *Trochosa spinipalpis* farkaspókfaj volt a domináns, összesen 46 példányt gyűjtöttünk belőle, míg a rétről csak 11-et, a lucosból egyet sem. A lucosban a *Cybaeus angustiarum* bűvárpókfaj 119 egyeddel szerepelt a mintákban, míg az erdeifenyvesből csak egyetlen példánya került elő, a rétről egy sem.

A három gyűjtőhely teljes mértékben eltér egymástól, mivel nagyon sajátos pókközösségekkel rendelkeznek. Mindez bizonyítja, hogy a pókok mennyire érzékenyen reagálják le és tükrözik a környezet sajátosságait, ezért nagyon jól alkalmazhatóak mint indikátor szervezetek. Az egyes fajok előfordulása, valamint arányuk a pókközösségek kialakításában értékes információkkal szolgálhat az élőhelyek minőségéről. Mindez kellő bizonyítékkal szolgál arra, hogy a pókokat elfogadjuk mint a tőzeglápok minőségét jelző ökológiai indikátorcsoportot.¹³

5. Összefoglalás és következtetések

A Lucs-tőzeglápban végzett arachnológiai kutatások során a három vizsgált gyűjtőhelyről összesen 1129 pókot gyűjtöttünk és 67 fajt azonosítottunk 17 családból. A *Cnephalocotes obscurus* bűvárpókfaj második alkalommal került jelzésre Románia faunájában, első alkalommal a Mohos-tőzeglápban volt azonosítva. A legtöbb faj- és egyedszám által képviselt családok a vitorlaspókok (Linyphiidae) és a farkaspókok (Lycosidae) voltak.

Összehasonlítva a különböző gyűjtési módszerek hatékonyságát, azt találtuk, hogy 17 fajt csak talajcsapdázással, 4 fajt csak fűhálózással, 5 fajt csak talaj- és avarrostálással, 16 fajt pedig csak egyeléssel sikerült gyűjteni. Az összes mintavételezési módszerrel gyűjtött anyag alapján a legnagyobb egyedszámot a réten, a legnagyobb fajszámot az erdeifenyvesben találtuk. Talajcsapdázással a legtöbb fajt és egyedet egyaránt a réten gyűjtöttük. A legnagyobb faj- és

egyedszámot májusban, valamint júniusban és augusztusban kaptuk.

A fajok többsége ökológiai igényeik alapján nedvességkedvelő, árnyékkedvelő és természetes vagy természetközeli élőhelyeken fordul elő. Állatföldrajzi (zoogeográfiai) elterjedésüket tekintve a palearktikus faunaelemek dominálnak, majd következnek az európai és végül a holarktikus elemek. A legnagyobb egyedszámban gyűjtött pókok a réten *Pardosa sphagnicola*, az erdeifenyvesben a *Trochosa spinipalpis*, a lucosban a *Cybaeus angustiarum*. A pókközösségek szerkezete alapján összehasonlítva a gyűjtőhelyeket nagy különbségek észlelhetők. Különböznek a domináns fajok, és nagyon kevés közös faj van, melyek mindhárom vagy legalább két gyűjtőhelyen előfordulnának.

Amint az eddigiekből kiderült, a Lucs-tőzegláp nemcsak botanikai szempontból érdekes és értékes terület, hanem sok ritka pókfajnak is élőhelyet biztosít. Éppen ezért az itt fellelhető természeti értékek megőrzésére és védelmére jobban oda kellene figyelni. Az Európában napjainkig megmaradt, lecsapolástól és kitermeléstől megmenekült, elszigetelt tőzeglápok nagyjából már mind védett területek, melyek széles elterjedésű fajok mellett számos tőzeglápra jellemző pókfajnak is élőhelyet biztosítanak.¹⁴ Mindez kellő bizonyítékkal szolgál arra, hogy a pókokat elfogadjuk mint tőzeglápok minőségét jelző ökológiai indikátorcsoportot.¹⁵ A Lucs-tőzegláp esetében is nagyon jól jelzik a pókok a különböző élőhelyek közötti különbségeket.

Köszönetnyilvánítás

A biológiai anyag feldolgozását, a pókok meghatározását, az adatbázis elkészítését, az adatok kiértékelését és a tudományos publikáció előkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program (2009B00026E számú pályázat) és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíja tette lehetővé. Támogatásukat ezúttal is köszönjük.

Urák István – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Környezettudomány Tanszék, Kolozsvár, Déva utca 4., RO-400375; istvan.urak@milvus.ro

Máthé István – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Biomérnöki Tanszék, Csíkszereda, Szabadság tér 1., RO-530104; matheistvan@sapientia.siculorum.ro

¹³ McGEOCH, A. Melodie 1998.

¹⁴ KOPONEN, Seppo 2002, 267–271; 2004, 157–161; RÉLYS, Vyngandas – DAPKUS, Dalius 2002, 207–214; RELYS, Vyngan-

das et alii 2002, 30, 2, 416–424; BRUUN, Lars – TOFT, Søren 2004, 285–302; SCOTT, G. Alan et alii 2006, 127: 420–428.

¹⁵ McGEOCH A. Melodie 1998, 73, 181–201.

Irodalom

- ÁBRAHÁM Beáta
2009 *Evoluția turbăriilor din județul Harghita*, Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- BRUUN, Lars – TOFT, Søren
2004 Epigeic spiders of two Danish peat bogs, in: Samu Ferenc – Szinetár Csaba (eds.): *European Arachnology 2002* (Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Szombathely 22–26 July 2002), Plant Protection Institute & Berzsényi College, Budapest, 285–302.
- BUCHAR, Jan – RŮZICKA, Vlastimil
2002 *Catalogue of spiders of the Czech Republic*, Peres, Praha.
- COLDEA, Gheorge
1997 Classe Scheuchzerio-Caricetea nigrae, Classe Oxycocco-Sphagneteta, in: Coldea, Gheorghe (eds.): *Les associations végétales de Roumanie*, Tome 1, “*Les associations herbacées naturelles*”, Presses Universitaires de Cluj, Cluj-Napoca, 125–139.
- CRISTEA, Vasile – DENAEYER, Simone – HERREMANS, Jean-Paul – GOIA, Irina
1996 *Ocotirea naturii și protecția mediului în România*, Editura Cluj University Press, Cluj-Napoca.
- FUHN, Ion Eduard – GHERASIM, F. Viorel
1995 *Fam. Salticidae*, Fauna României, Editura Academiei, București.
- FUHN, Ion Eduard – NICULESCU-BURLACU, Floriana
1985 *Fam. Lycosidae*, Fauna RSR, Editura Academiei, București.
- GALLÉ Róbert – ÚRÁK István
2001 Contribution to the spiders (Arachnida: Araneae) of upper Mureș river valley with some new data for the Romanian fauna, *Entomologica romanica*, 6, 141–145.
2002 Faunistical data on the spiders (Arachnida: Araneae) of the Nemira Mountain's bog complex with two new species for the Romanian fauna, *Entomologica romanica*, 7, 85–88.
- HEIMER, Stefan – NENTWIG, Wolfgang
1991 *Spinnen Mitteleuropas*, Paul Parey Verlag, Berlin und Hamburg.
- KOPONEN, Seppo
2002 Spider fauna of peat bogs in southwestern Finland, in: Toft, Søren – Scharff, Nikolaj (eds.): *European Arachnology 2000* (Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Århus 17–22 July 2000), Århus University Press, Århus, 267–271.
2004 Microhabitats of ground-living spiders in a peat bog, in: Samu Ferenc – Szinetár Csaba (eds.): *European Arachnology 2002* (Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Szombathely 22–26 July 2002), Plant Protection Institute & Berzsényi College, Budapest, 157–161.
- KOPONEN, Seppo – RELYS, Vygandas – WEISS, Ingmar – HOFFMANN, Julia
2004 On the phenology of peat bog spiders, in: Samu Ferenc – Szinetár Csaba (eds.): *European Arachnology 2002* (Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Szombathely 22–26 July 2002), Plant Protection Institute & Berzsényi College, Budapest, 163–170.
- LOKSA Imre
1969 Pókok I. – Araneae I., in: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
1972 Pókok II. – Araneae II., in: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÁTHÉ István – BALÁZS Enikő – TÓTHMÉRÉSZ Béla – ÚRÁK István
2005 A Mohos és a Lucs tőzeglápok futóbogár-faunájának összehasonlító vizsgálata, *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, Természettudományok, 451–464.
- MÁTHÉ István – ÚRÁK István – BALOG Adalbert – BALÁZS Enikő
2003 The community structure of the ground dwelling carabid beetles (Coleoptera: Carabidae) and spiders (Arachnida: Araneae) in peat bog “Mohos” (Transylvania, Romania), *Entomologica romanica*, 8, 95–102.
- McGEOCH, A. Melodie
1998 The selection, testing and application of terrestrial insects as bioindicators, *Biological Reviews*, 73, 181–201.
- PÉCSKAY Zoltán – SZAKÁCS Sándor – SEGHEDI, Ioan – KARÁTSON Dávid
1992 Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Hargita, Románia) geomorfológiai elemzéséhez, *Földrajzi Közöny*, Budapest, 122, 2–4, 265–286.
- NENTWIG, Wolfgang – HÄNGGI, Ambros – KROPF, Christian – BLICK, Theo
2000 *Spinnen Mitteleuropas*, www.araneae.unibe.ch
- PLATNICK, I. Norman
2009 *The world spider catalog*, American Museum of Natural History, Version 9. <http://research.amnh.org/entomology/spiders/catalog/>
- POP, Emil
1960 *Mlaștinile de turbă din R. P. R.*, Editura Academiei R. P. R., București.
- RĚLYS, Vygandas – DAPKUS, Dalius
2002 Similarities between epigeic spider communities in a peatbog and surrounding pine forest: a study from southern Lithuania, in: Toft, Søren – Scharff, Nikolaj (eds.): *European Arachnology 2000* (Proceedings of the 19th European Colloquium of Arachnology, Århus 17–22 July 2000), Århus University Press, Århus, 207–214.
- RELYS, Vygandas – KOPONEN, Seppo – DAPKUS, Dalius
2002 Annual differences and species turnover in peat bog spider communities, *Journal of Arachnology*, 30, 2, 416–424.

- ROBERTS, J. Michael
 1985 *The spiders of Great Britain and Ireland. Volume 1: Atypidae to Theridiosomatidae*, Harley Books, Colchester, England.
 1987 *The spiders of Great Britain and Ireland. Volume 2: Linyphiidae and check list*, Harley Books, Colchester, England.
- SCOTT, G. Alan – OXFORD, S. Geoff – SELDEN, A. Paul
 2006 Epigeic spiders as ecological indicators of conservation value for peat bogs, *Biological Conservation*, 127, 420–428.
- STERGHIU, Cleopatra
 1985 Fam. Clubionidae, *Fauna R. S. R.*, Editura Academiei, București.
- TANȚĂU, Ioan – FĂRCAȘ, Sorina – REILLE, Maurice – BEAULIEU, de Jacques-Loius
 2003 *L'analyse palinologique de la sequence de Luci: nouvelles donnes concernant l'histoire de la vegetation tardiglaciaire et holocene de Monts Harghitei*, *Contribuții Botanice*, 38, 155–161.
- TRETZEL, Erwin
 1954 Reife- und Fortpflanzungszeit bei Spinnen, *Zeitschrift für Morphologie und Ökologie der Tiere*, 42, 634–691.
- URÁK István – BALOG Adalbert – PÁL Zoltán
 2007 Dramatic decline of glacial refuge Mohoș peat bog (Romania, Transylvania), *Entomologica romanica*, 12, 363–366.
- URÁK István – MÁTHÉ István
 2011 Csíki-medencei lápok pókjainak (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata, *Acta Siculica 2011*, 75–90.
- URÁK István – SAMU Ferenc
 2008 Contribution to the spider fauna of the Mohoș peat bog from Transylvania, with some new data for Romania, *North-Western Journal of Zoology*, 4, 1, 50–60.
- URÁK István – SAMU Ferenc – MÁTHÉ István – BALOG Adalbert
 2010 Arachnológiai (Arachnida: Araneae) kutatások a Mohos-tőzeglápbán, *Acta Siculica 2010*, 127–144.

Studiul faunistic și ecologic al păianjenilor (Arachnida: Araneae) din tinovul Luci

(Rezumat)

Tinovul Luci se situează în partea centrală a Carpaților Orientali, pe partea sudică a Munților Harghita, la 1080 m deasupra nivelului mării (coordinate geografice: 46°18' N, 25°43' E). Colectările au fost efectuate în perioada aprilie-octombrie 2003. Probele au fost prelevate cu capcane Barber, cu fileul entomologic, cu ciurul și direct cu mâna.

Materialul analizat a cuprins 1129 exemplare de păianjeni, reprezentând 67 specii din 17 familii. Dintre aceste specii *Cnephalocotes obscurus* este semnalată pentru a doua oară în fauna României, prima semnalare fiind din Tinovul Mohoș. Familiile cele mai bine reprezentate în probe au fost Linyphiidae și Lycosidae. Speciile cele mai abundente au fost: *Pardosa sphagnicola* în partea deschisă a tinovului, *Trochosa spinipalpis* în pădurea de pin, și *Cybaeus angustiarum* în pădurea de molid.

Dintre metodele de colectare folosite pentru prelevarea probelor biologice, metodele calitative cele mai eficiente au fost capcanele Barber (17 specii numai cu această metodă) și colectarea direct cu mână (16 specii numai cu această metodă).

Dintre cele trei tipuri de habitate studiate, cele mai multe specii au fost colectate în pădurea de pin (44 specii), după care urmează partea deschisă a tinovului (33 specii), pădurea de molid fiind reprezentată de cele mai puține specii (20 specii). Dacă luăm în considerare numărul de exemplare, pe primul loc este partea centrală a tinovului (497 exemplare, 44,02%), urmată de pădurea de pin (362 exemplare, 32,06%) și de pădurea de molid (270 exemplare, 23,91%). Putem observa o scădere a numărului de exemplare odată cu accentuarea închiderii coronamentului.

Cel mai mare număr de exemplare și de specii au fost înregistrate în lunile mai-iunie și în luna august. Majoritatea speciilor identificate preferă habitatele naturale umede, umbrite. Din punct de vedere zoogeografic domină elementele palearctice, dar trebuie remarcat numărul relativ mare al speciilor europene, în timp ce elementele holarctice sunt reprezentate de cele mai puține specii.

Comparând cele trei tipuri de habitate pe baza structurii comunităților de aranee se pot observa mari diferențe: diferă speciile dominante și numărul speciilor comune este destul de scăzut. Aranele indică foarte bine diferențele dintre habitatele studiate.

Tinovul Luci cu tipuri de habitate bine definite, pe lângă speciile cu o largă distribuție, adăpostește și un număr semnificativ de specii rare, cu o valoare conservativă ridicată.

Faunistic and ecological study of the spiders (Arachnida: Araneae) in the Lucs (Luci) peat bog

(Abstract)

The present studies were carried out in the Lucs (Luci) peat bog, located in Transylvania, in the central area of the East Carpathian massive and in the southern part of the Harghita Mountains, 1080 m above sea level (geographic coordinates: 46°18' N, 25°43' E). The arachnofauna of this peat bog was examined between April-October 2003. Spiders were sampled by pitfall traps, by hand, by sieving soil and litter, and by sweep net, by beating tray for grass and low shrubs.

The material analysed comprised of 1129 spider specimens, belonging to 67 species in 17 families. Out of these species *Cnephalocotes obscurus* were confirmed recently from Mohoš peat bog.

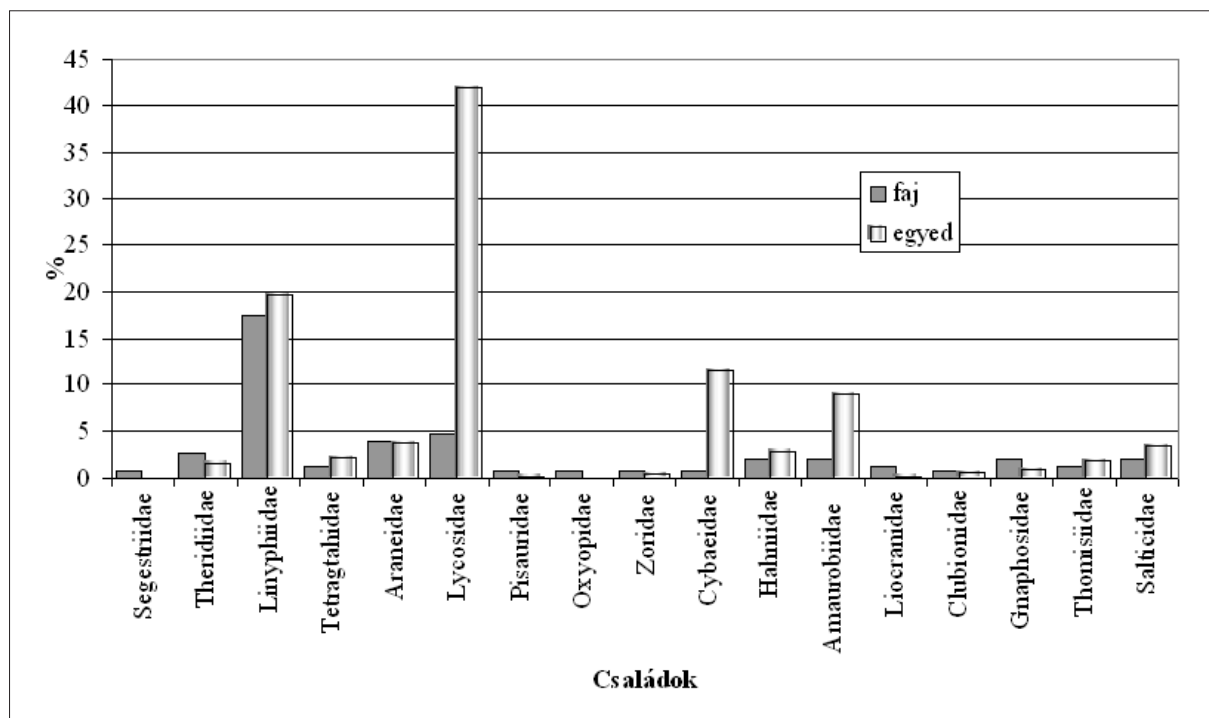
Considering catches combined from all methods, the most species rich families were Linyphiidae and Lycosidae. The most abundant species are: *Pardosa sphagnicola* in the open area, *Trochosa spinipalpis* in the Scotch pines forest and *Cybaeus angustiarum* in the spruce forest. Every habitat type had its own indicator species.

Out of the 67 species 42 were caught only by one method: 17 species only by pitfall traps, 16 species only by hand, 5 species only by sweep net, 4 species exclusive by sieving soil and litter.

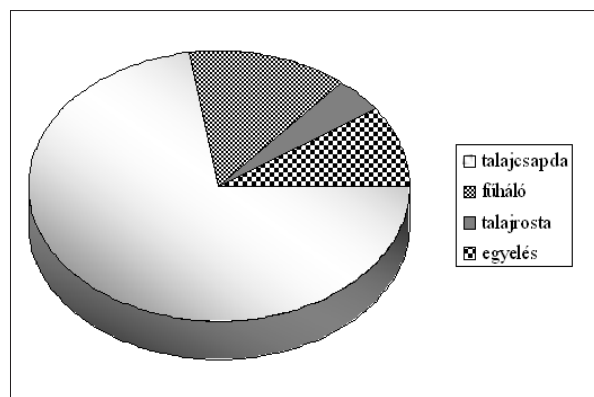
In the different types of habitats, by combining all methods, we found various numbers of spiders. The richest habitats are the central open area (497 specimen, 44,02%), followed by the Scotch pines forest (362 specimen, 32,06%) and the spruce forest (270 specimen, 23,91%).

The Luci peat bog represents well definable habitat types, all of them with specialist spiders that contain, in addition to widely distributed generalists, a number of bog specialist species, with high conservation value.

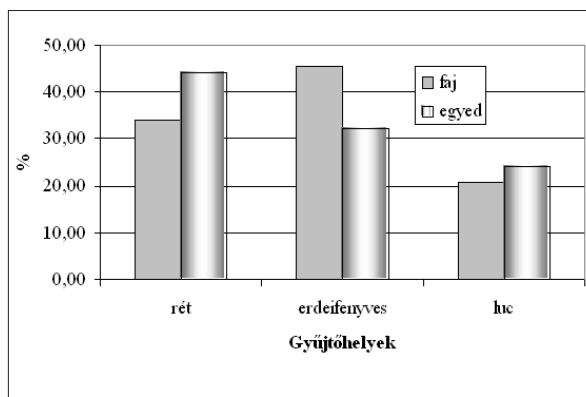
Melléklet

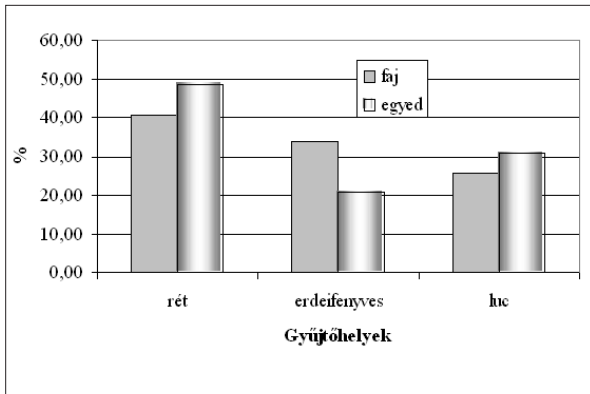
1. ábra A pókcsaládok faj- és egyedszám szerinti megoszlása

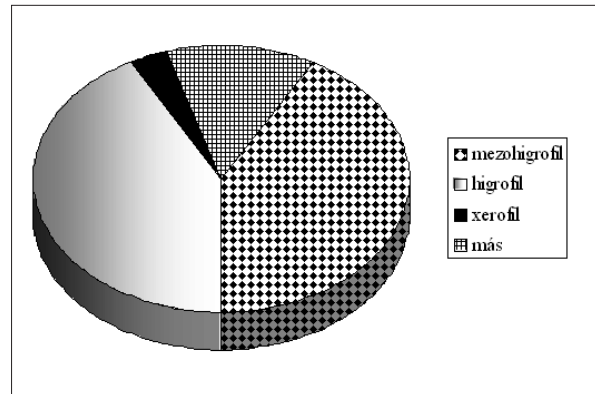
2. ábra A pókok gyűjtési módszerek szerinti százalékos megoszlása

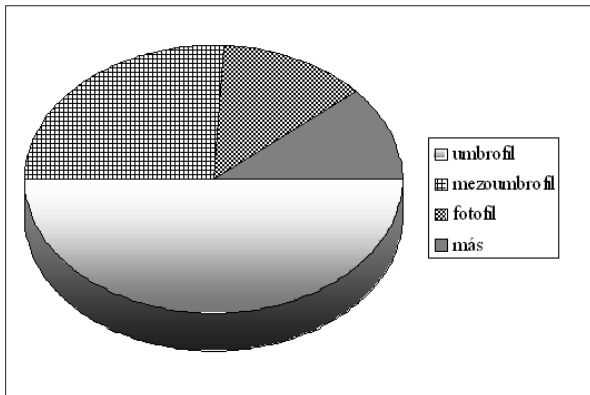
3. ábra A pókok megoszlása a gyűjtőhelyeken az összminta alapján

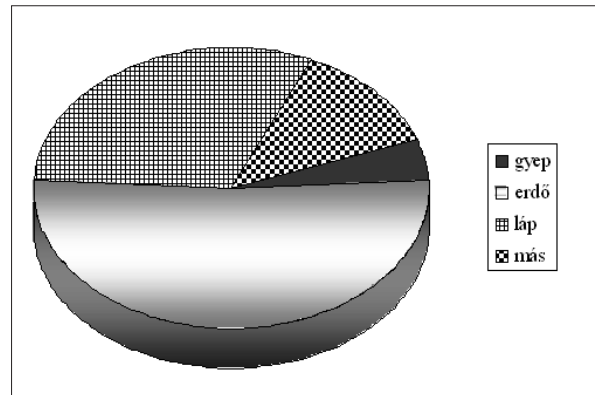
4. ábra A pókok megoszlása a gyűjtőhelyeken a talajcsapdás minták alapján

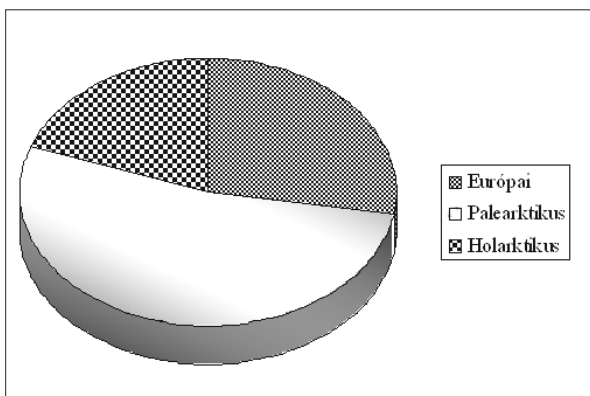
5. ábra A pókok nedvességigény szerinti százalékos megoszlása

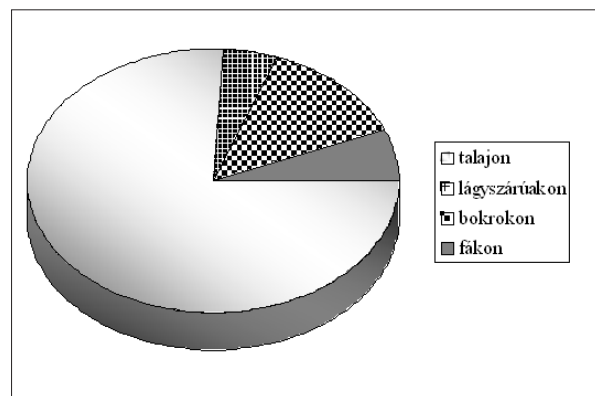
6. ábra A pókok fényigény szerinti százalékos megoszlása

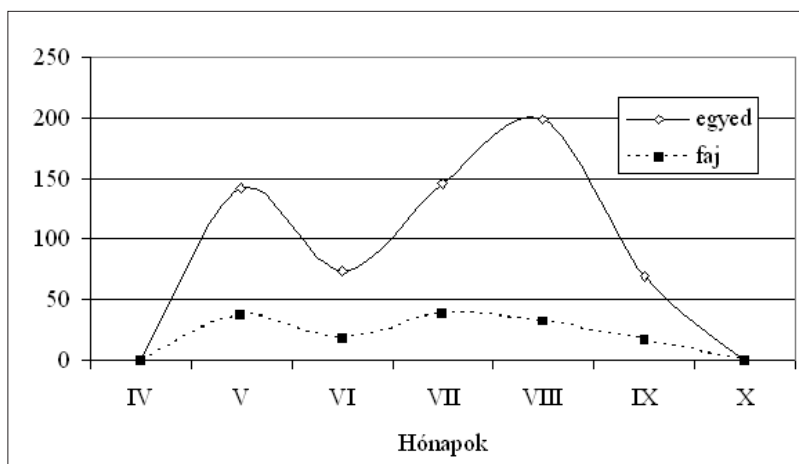
7. ábra A pókok élőhely-preferencia szerinti százalékos megoszlása

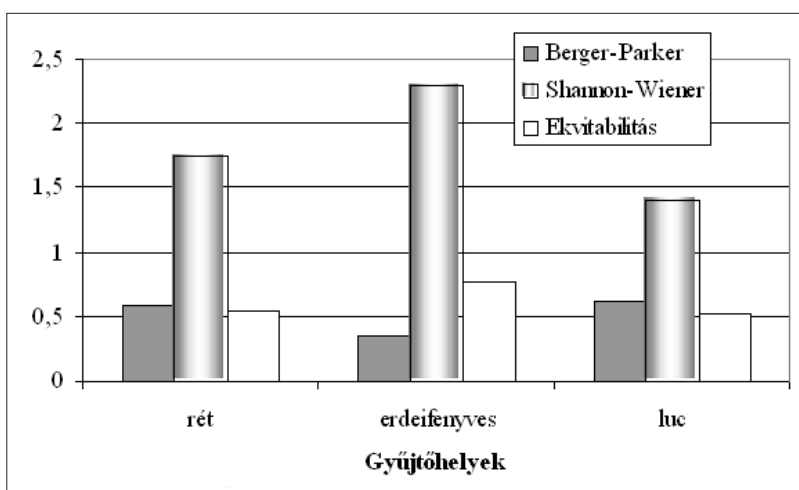
8. ábra A pókok állatföldrajzi elterjedés szerinti megoszlása

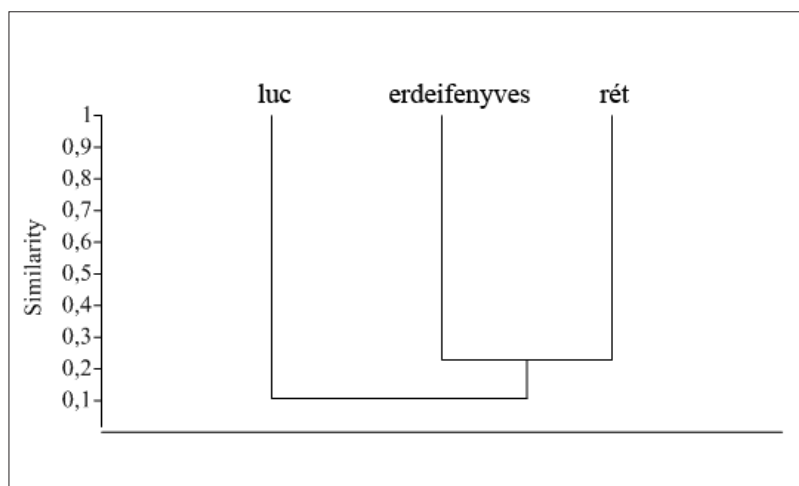
9. ábra A pókok függőleges szintek szerinti százalékos megoszlása

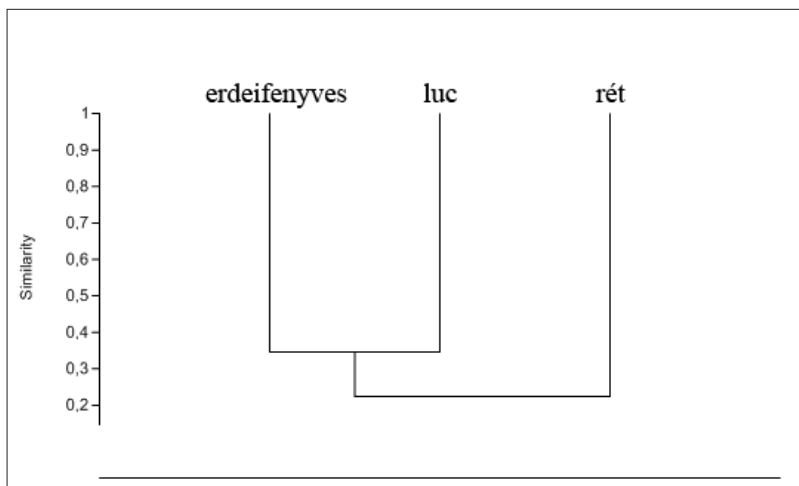
10. ábra A pókok havi dinamikája

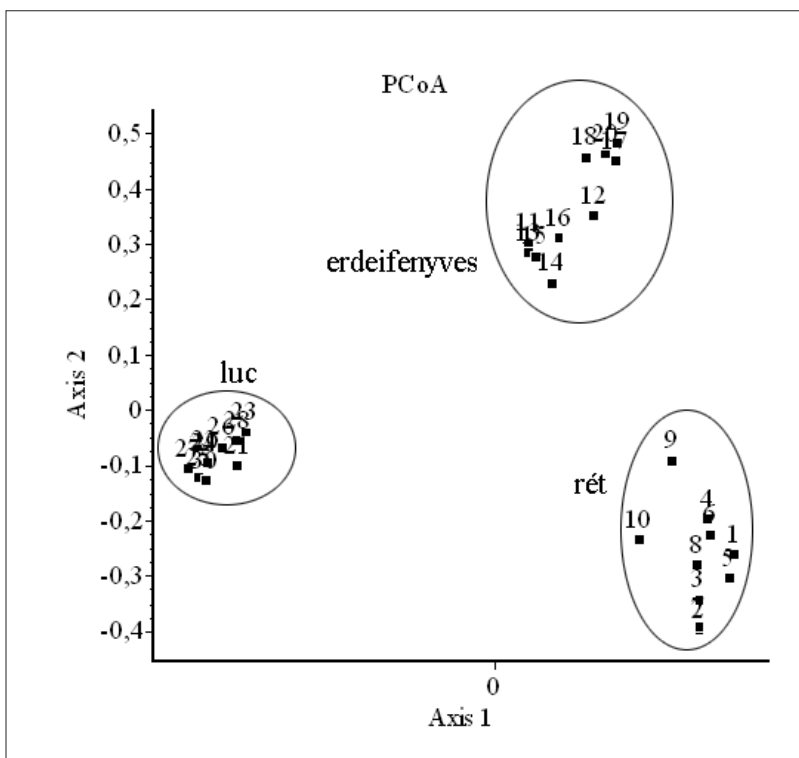
11. ábra Diverzitás és ekvitabilitás a különböző gyűjtőhelyeken

12. ábra Szimilaritás a Bray–Curtis-index alapján

13. ábra Szimilaritás Jaccard-index alapján

14. ábra Főkoordináta-analízis (PCoA) a Horn-index alapján

Sz.	TAXON	H	N	J	S	Gyűjtőhelyek		
						Rét	EF	Luc
I.	Segestriidae		1		1			1
1.	<i>Segestria senoculata</i> (LINNAEUS, 1758)		1		1			1
II.	Theridiidae	3	11	4	18	11	3	4
2.	<i>Enoplognatha ovata</i> (CLERCK, 1757)			2	2	2		
3.	<i>Euryopis flavomaculata</i> (C. L. KOCH, 1836)	2	7		9	9		
4.	<i>Robertus truncorum</i> (L. KOCH, 1872)	1	3		4			4
5.	<i>Theridion varians</i> HAHN, 1833		1		1		1	
III.	Linyphiidae	35	118	69	222	45	129	48
6.	<i>Agyneta cauta</i> (O.P.-CAMBRIDGE, 1902)		2		2	1	1	
7.	<i>Anguliphantes sp.</i>	1	2		3		3	
8.	<i>Centromerus arcanus</i> (O.P.-CAMBRIDGE, 1873)	1	5		6	1	4	1
9.	<i>Centromerus pabulator</i> (O.P.-CAMBRIDGE, 1875)	1	2		3		2	1
10.	<i>Centromerus sylvaticus</i> (BLACKWALL, 1841)		2		2		1	1
11.	<i>Ceratinella brevis</i> (WIDER, 1834)		4		4		4	
12.	<i>Cnephalocotes obscurus</i> (BLACKWALL, 1834)	3	5		8	8		
13.	<i>Dicymbium tibiale</i> (BLACKWALL, 1836)		1		1		1	
14.	<i>Drapetisca socialis</i> (SUNDEVALL, 1833)		2		2		2	
15.	<i>Gonatum rubellum</i> (BLACKWALL, 1841)	9	20		29	1	27	1
16.	<i>Linyphia triangularis</i> (CLERCK, 1757)	6	7	7	20		20	
17.	<i>Macrargus rufus</i> (WIDER, 1834)		1		1			1
18.	<i>Micrargus georgescuae</i> MILLIDGE, 1976	1			1			1
19.	<i>Micrargus herbigradus</i> (BLACKWALL, 1854)	2			2		2	
20.	<i>Neriere peltata</i> (WIDER, 1834)		1		1		1	
21.	<i>Pityobyphantes phrygianus</i> (C.L.KOCH, 1836)		3		3		3	
22.	<i>Pocadicnemis pumila</i> (BLACKWALL, 1841)		4		4	3	1	
23.	<i>Sintula corniger</i> (BLACKWALL, 1856)		2		2		2	
24.	<i>Tallusia experta</i> (O.P.-CAMBRIDGE, 1871)	1			1	1		
25.	<i>Tenuiphantes alacris</i> (BLACKWALL, 1853)	2	28	4	34		5	29
26.	<i>Tenuiphantes cristatus</i> (MENGE, 1866)	3	9		12		12	
27.	<i>Tenuiphantes tenebricola</i> (WIDER, 1834)		1		1		1	

A Lucs-tőzegláp pókjainak (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata

Sz.	TAXON	H	N	J	S	Gyűjtőhelyek		
						Rét	EF	Luc
28.	<i>Walckenaeria atrotibialis</i> O.P.-CAMBRIDGE, 1878	2	1		3		2	1
29.	<i>Walckenaeria cucullata</i> (C.L.KOCH, 1836)		4		4	1	3	
30.	<i>Walckenaeria cuspidata</i> BLACKWALL, 1833	2	12		14	4	7	3
31.	<i>Walckenaeria obtusa</i> BLACKWALL, 1836	1			1			1
IV.	Tetragnathidae	2	1	22	25	2	18	5
32.	<i>Metellina mengei</i> (BLACKWALL, 1869)	2	1		3		3	
33.	<i>Tetragnatha pinicola</i> L. KOCH, 1870			1	1		1	
V.	Araneidae	1	4	37	42	21	20	1
34.	<i>Aculepeira sp.</i>			2	2	2		
35.	<i>Araneus marmoreus</i> CLERCK, 1757		3	1	4	1	3	
36.	<i>Araniella alpica</i> (L. KOCH, 1869)			3	3	3		
37.	<i>Cyclosa conica</i> (PALLAS, 1772)		1		1		1	
38.	<i>Hypsosinga sp.</i>			5	5		5	
39.	<i>Parazygiella montana</i> (C. L. KOCH, 1834)	1			1	1		
VI.	Lycosidae	90	249	134	473	344	124	5
40.	<i>Alopecosa pulverulenta</i> (CLERCK, 1757)	7	6		13	13		
41.	<i>Pardosa sphagnicola</i> (DAHL, 1908)	39	165		204	204		
42.	<i>Pirata hygrophilus</i> THORELL, 1872	3	5		8	8		
43.	<i>Pirata latitans</i> (BLACKWALL, 1841)		2		2	2		
44.	<i>Pirata uliginosus</i> (THORELL, 1856)	27	21		48	29	18	1
45.	<i>Trochosa spinipalpis</i> (F. O. P.-CAMBRIDGE, 1895)	14	49		63	14	48	1
46.	<i>Xerolycosa nemoralis</i> (WESTRING, 1861)		1		1		1	
VII.	Pisauridae			2	2		2	
47.	<i>Pisaura mirabilis</i> (CLERCK, 1757)			2	2		2	
VIII.	Oxyopidae			1	1		1	
48.	<i>Oxyopes sp.</i>			1	1		1	
IX.	Zoridae	1	3		4	3	1	
49.	<i>Zora spinimana</i> (SUNDEVALL, 1833)	1	3		4	3	1	
X.	Cybaeidae	90	32	9	131		1	130
50.	<i>Cybaeus angustiarum</i> L. KOCH, 1868	90	32	9	131		1	130
XI.	Hahniidae	26	6		32	26	2	4
51.	<i>Antistea elegans</i> (BLACKWALL, 1841)	26			26	26		

Sz.	TAXON	H	N	J	S	Gyűjtőhelyek		
						Rét	EF	Luc
52.	<i>Cryphoeca silvicola</i> (C. L. KOCH, 1834)		5		5		1	4
53.	<i>Hahnia pusilla</i> C. L. KOCH, 1841		1		1		1	
XII.	Amaurobiidae	52	8	41	101	9	20	72
54.	<i>Callobius claustrarius</i> (HAHN, 1833)		2		2			2
55.	<i>Coelotes terrestris</i> (WIDER, 1834)	18	4		22		2	20
56.	<i>Eurocoelotes inermis</i> (L. KOCH, 1855)	34	2		36	8	13	15
XIII.	Liocranidae	2			2	1	1	
57.	<i>Agroeca brunnea</i> (BLACKWALL, 1833)	1			1	1		
58.	<i>Agroeca cuprea</i> MENGE, 1873	1			1		1	
XIV.	Clubionidae		2	5	7			7
59.	<i>Clubiona juvenis</i> SIMON, 1878		2		2			2
XV.	Gnaphosidae	3	6	1	10	5		5
60.	<i>Drassyllus lutetianus</i> (L. KOCH, 1866)		1		1	1		
61.	<i>Drassyllus pusillus</i> (C. L. KOCH, 1833)		1		1	1		
62.	<i>Zelotes clivicola</i> (L. Koch, 1870)	3	4		7	3		4
XVI.	Thomisiidae	9	7	4	20	6		14
63.	<i>Misumena vatia</i> (CLERCK, 1757)		1		1	1		
64.	<i>Ozyptila trux</i> (BLACKWALL, 1846)	9	6	1	16	4		12
XVII.	Salticidae	6	7	25	38	24		14
65.	<i>Evarcha falcata</i> (CLERCK, 1757)	3	5	12	20	11		9
66.	<i>Heliophanus sp.</i>			1	1	1		
67.	<i>Neon reticulatus</i> (BLACKWALL, 1853)	3	2	2	7	3		4
	TOTAL	320	455	354	1129	497	362	270

1. táblázat A Lucs-tőzeglápban gyűjtött pókok fajlistája

Jelmagyarázat:

Sz – sorszám, H – hím egyedek száma, N – nőstény egyedek száma,

J – ivaréretlen (juvenilis) egyedek száma, S – össz-egyedszám, EF – erdeifenyves

Kocs Irén

ADATOK A VARGYAS-SZOROS ÉS KÖRNYÉKÉNEK ORMÁNYOSALKATÚ BOGÁRFAUNÁJÁHOZ (COLEOPTERA: CURCULIONOIDEA)

A Madarasi Hargita déli peremén eredő Vargyas-pataknak a Hargita-hegység nyugati peremét észak–déli irányban szelő völgye Homoródalmás határában éri el az Észak-Persány-hegységet. Medrét az Észak-Persány triász és jura kori mészkőtömbjébe vésvé festői sziklaszorost alakított ki barlangrendszerrel, lejtőkkel és felszínekkkel. A mészkőből álló sziklaszoros földtani és speológiai viszonyaival számtalan szakdolgozat és közlemény foglalkozik. Növénytakarója sok hasonlóságot mutat a Révi-szorossal, valamint a Tordai-hasadékkal.¹ A Vargyas-szoros növényvilága rendkívül gazdag és változatos. A völgy meredek sziklafalait deres csenkeszes vagy bennszülött zabfüves nyílt sziklagyepek borítják, míg a mélyebb talajokon vadregényes cserjések, gímpáfrányos szurdokerdők alakultak ki.²

Annak ellenére, hogy a Vargyas-szurdok tájképileg a Keleti-Kárpátok egyik legszebb vidéke, viszonylag kevés kutató érdeklődését keltette fel. Entomológiai kutatásokat legelőször 1891-ben, illetve 1905-ben Friedrich Deubel végzett ezen a területen,³ az általa gyűjtött fajok adatai szerepelnek Karl Petri Erdély bogárfaunájáról írt összefoglaló munkájában,⁴ amelyben csak 8 fajnál szerepel „Vargyas” mint lelőhelyadat.

A Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében 9 faj található „Vargyas-völgy” lelőhelyadattal.⁵

Podlussány Attila és Kocs Irén két publikációja, Kovászna megye (115 faj)⁶ és Hargita megye (113 faj) Curculionoidea faunájának alapvetése⁷ érinti a fent említett területet, melyek az 1990-es évek gyűjtési adatait összegzik. Összevetve a két cikk adatait, 166 faj szerepel a Vargyas-szorosból és környékéről. A már publikált fajok, melyeket 2000 után nem gyűjtöttek, a fajlistában dőlt betűvel szerepelnek, az irodalmi forrás feltüntetésével.

Jelen munkában az irodalmi adatok mellett a 2000-es években történt gyűjtőutak feldolgozott

anyagát szeretném ismertetni. A gyűjtéseket Podlussány Attila (2004, 2009), Rozner István (2004, 2005, 2009), Orosz András (2002, 2004), Rozner György (2005), Rozner Ibolya (2005), Retezár Imre (2009) és Kocs Irén (2002, 2004, 2005, 2009) hálózással, kopogtatással, rostálással és kőforgatással végezték.

Összevetve a gyűjtési és irodalmi adatokat, jelenleg 286 faj ismert a Vargyas-szorosból és környékéről, melyek 8 családhoz és 124 genuszba tartoznak. A fajok neveit és rendszertani besorolását a *Fauna Europaea*⁸ listája alapján végeztem. Néhány ritka és Románia faunájára új fajt külön is megemlítek.

A Románia faunájában új és néhány ritkább faj ismertetése

Ceratapion (Angustapion) decolor Desbrochers, 1874, ritka faj. Tápnövénye a *Centaurea scabiosa* L. Románia faunalistájában⁹ nem szerepel. A *Fauna Europaea* Romániából is jelzi. Lothar Dieckmann 1977-ben megjelent faunafüzetében írja, hogy az 1918-ban végzett revíziókor a *Ceratapion austriacum* alfajának határozta, de az 1930-ban megjelent Winkler-katalógusban már önálló fajként szerepel. Romániában mind a két faj él!¹⁰

Catapion meieri (Desbrochers, 1901), Románia faunájára új. Közép-európai faj. Tápnövénye a *Trifolium hybridum* L.;

Smicronyx smreczynskii F. Solari, 1952, Románia faunájára új. Észak-, kelet- és közép-európai faj. Tápnövénye a *Cuscuta europaea* L. és az *Urtica dioica* L.;

Otiorhynchus (Zadrehus) atroapterus (De Geer 1775) (= *Otiorhynchus rotundatus* Sieb.), nagyon ritka faj. Észak- és nyugat-európai elterjedésű faj. Romániában, az irodalmi adatok alapján, csak Bielz E. Albert¹¹, Hauptmann Zellich és Friedrich Deubel¹² gyűjtötték a fajt a 19. század végén és a 20. század elején. A *Fauna Europaea* nem jelzi Romániából;

¹ KOVÁCS Sándor 1983, 166–167.

² www.vargyasszoros.ro

³ MÁTHÉ István et alii 2006.

⁴ PETRI, Karl 1912.

⁵ KOCS Irén 2010.

⁶ PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén 1996.

⁷ PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén 1998.

⁸ http://www.faunaeur.org

⁹ TEODOR, A. Lucian – VLAD ANTONIE, Iuliana 2007.

¹⁰ DIECKMANN, Lothar 1977, 87.

¹¹ TEODOR, A. Lucian – VLAD ANTONIE, Iuliana 2007.

¹² PETRI, Karl 1912.

Brachysomus ornatus Stierlin, 1888, endemikus faj, a *Fauna Europaea* szerint csak Romániából ismert. Endrődi Sebő szerint egyetlen eddig ismert lelőhelye Hagymádfalva (Bihar megye)¹³;

Ceutorhynchus gallorhenanus F. Solari, 1949, nálunk ritka faj, a román faunában az első adatközlés Podlussány – Kocs 1996. A *Fauna Europaea* Romániából nem jelzi. Eurázsiai elterjedésű faj. Tápnövényei a *Brassica*, *Rorippa*, *Barbarea*, *Sisymbrium*, *Alyssum*, *Thlaspi*, *Sinapis* és *Raphanus* fajok;

Lixus (Dilixellus) linearis Olivier 1807 (= *Lixus cribricollis* Boheman, 1835), ritka faj. Elterjedése Dél- és Közép-Európa, valamint Észak-Afrika. Tápnövényei a *Rumex* fajok. Ezidáig Romániában csak Maurice Jaquet gyűjtötte a fajt 1900-ban.¹⁴ A *Fauna Europaea* Romániából nem jelzi;

Magdalis (Odontomagdalis) carbonaria (Linné,

1758), nálunk nagyon ritka faj. Elterjedése Európa, Kaukázus és Szibéria. Tápnövénye a *Betula pendula* Roth. Irodalmi adatok alapján Romániából csak Bielz E. Albert publikálta a fajt 1851-ben.¹⁵

Gyűjtőhelyek:

1. Vargyas (szurdok eleje) – 2002. 10. 10.
2. Vargyas (szurdok fölött) – 2002. 10. 9.
4. Vargyas, Hideg-aszó-völgy – 2004. 07. 05.
5. Vargyas, Alsó-mál – 2004. 07. 06.
6. Vargyas (sziklagyep) – 2004. 07. 06.
7. Vargyas (sziklagyep alatt) – 2004. 07. 06.
8. Vargyas, Hideg-aszó-völgy – 2005. 05. 25–26.
9. Vargyas, Alsó-mál – 2005. 05. 25–27.
10. Vargyas, Vargyas-patak völgye – 2005. 05. 28.
11. Persány-hegység, Bogáti-erdő, – 2005. 05. 27.
12. Persány-hegység, Oklánd – 2005. 05. 27.

Fajlista

ANTHRIBIDAE Billberg, 1820

Antribinae Billberg, 1820

Antribus nebulosus Forster, 1771 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Platystomos albinus (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996)

Dissoleucas niveirostris (Fabricius, 1798) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Rhaphitropis marchicus (Herbst, 1797) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. 07. 06.

RHYNCHITIDAE Gistel, 1856

Rhynchitinae Gistel, 1856

Teretriorhynchites (Aphlorhynchites) pubescens (Fabricius, 1775) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.

Neocoenorhinus aeneovirens (Marshall 1802) – (Podlussány – Kocs 1996)

Neocoenorhinus germanicus (Herbst, 1797) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.

Neocoenorhinus paucillus (Germar 1824) – (Podlussány – Kocs 1996)

Temnocerus tomentosus (Gyllenhal 1839) – (Podlussány – Kocs 1998)

Byctiscus populi (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1998)

Deporaus (Deporaus) betulae (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)

ATTELABIDAE Billberg, 1820

Attelabinae Billberg, 1820

Attelabus nitens (Scopoli, 1763) – Vargyas (sziklagyep alatt), 2004. 07. 06.

Apoderinae Jekel, 1860

Apoderus (Apoderus) coryli (Linné, 1758) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

APIONIDAE Schönherr, 1823

Apioninae Schönherr, 1823

Apion cruentatum Walton, 1844 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Apion frumentarium (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996)

Perapion (Perapion) curtirostre (Germar, 1817) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Perapion (Perapion) marchicum (Herbst, 1797) – (Podlussány – Kocs 1996)

Perapion (Perapion) oblongum (Gyllenhal, 1839) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.

Perapion (Perapion) violaceum (Kirby, 1808) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Pseudoperapion brevirostre (Herbst, 1797) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Pseudostenapion simum (Germar, 1817) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Ceratapion (Acanephodus) onopordi (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Ceratapion (Ceratapion) carduorum (Kirby, 1808) – Vargyas, 2009. V. 19–22. **Ceratapion decolor** Desbrochers, 1874 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Ceratapion (Ceratapion) gibbirostre (Gyllenhal, 1813) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Diplapion confluens (W. Kirby 1808) – (Podlussány – Kocs 1998)

Diplapion stolidum (Germar, 1817) – Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.

Omphalapion hookerorum (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Exapion (Exapion) difficile (Herbst, 1797) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.

¹³ ENDRŐDI Sebő 1960.

¹⁴ TEODOR, A. Lucian – VLAD ANTONIE, Iuliana 2007.

¹⁵ Uo.

- Exapion (Exapion) formaneki** (Wagner, 1929) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Melanapion minimum** Herbst – Vargyas (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Squamapion vicinum** (Kirby, 1808) – Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06.
- Taenapion urticarium** (Herbst, 1784) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység. Oklánd, 2005. V. 27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Cyanapion (Bothyorrhynchapion) afer** (Gyllenhal, 1833) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Cyanapion (Bothyorrhynchapion) gyllenhalii** (Kirby, 1808) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Cyanapion (Cyanapion) columbinum** (Germar, 1817) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Cyanapion (Cyanapion) spencii** (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Eutrichapion (Eutrichapion) ervi** (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Eutrichapion (Eutrichapion) viciae** (Paykull, 1800) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Eutrichapion (Psilocalymma) facetum** (Gyllenhal, 1839) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Eutrichapion (Psilocalymma) punctigerum** (Paykull, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hemitrichapion (Dimesomyops) pavidum** (Germar, 1817) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Holotrichapion (Legaricapion) aethiops** (Herbst, 1797) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Holotrichapion (Apiops) pullum** (Gyllenhal 1833) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Oryxolaemus flavifemoratus** (Herbst, 1797) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Oxystoma cerdo** (Gerstaecker, 1854) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Oxystoma ochropus** (Germar, 1818) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Oxystoma subulatum** (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Catapion seniculus** (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Catapion meieri** (Desbrochers, 1901) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Synapion ebeninum** (Kirby, 1808) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ischnopterapion (Ischnopterapion) fallens** (Marseul, 1888) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ischnopterapion (Ischnopterapion) loti** (Kirby, 1808) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ischnopterapion (Chlorapion) virens** Herbst – Vargyas (szurdok eleje), 2002. X. 10., Hatodi tető, 2002. X. 08., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Stenopterapion (Stenopterapion) meliloti** (W. Kirby 1808) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Stenopterapion (Stenopterapion) tenue** (Kirby, 1808) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion apricans** (Herbst, 1797) – Vargyas (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion assimile** (Kirby, 1808) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion dissimile** (Germar, 1817) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion filirostre** (Kirby, 1808) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Protapion fulvipes** (Fourcroy, 1785) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas (sziklagyep), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion gracilipes** (Dietrich, 1857) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06.
- Protapion interjectum** (Desbrochers, 1895) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion nigrirtase** (Kirby, 1808) – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Protapion ononidis** (Gyllenhal, 1827) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion ruficrus** (Germar, 1817) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion schoenherri** (Boheman, 1839) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion trifolii** (Linné, 1768) – Vargyas, (szurdok fölötte), 2002. X. 09., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Protapion varipes** (Germar, 1817) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Pseudoprotapion elegantulum** (Germar 1818) – (Podlussány – Kocs 1998)

NANOPHYIDAE Gistel, 1848

Nanophyinae Gistel, 1848

Dickmanniellus helveticus (Tournier, 1867) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.

Nanophyes brevis Boheman, 1845 – Vargyas (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.

Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Nanomimus circumscriptus (Aubé, 1864) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

DRYOPHTHORIDAE Schönherr, 1825

Dryophthorinae Schönherr, 1825

Sphenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.

ERIRHINIDAE Schönherr, 1825

Erirhininae Schönherr, 1825

Grypus equiseti (Fabricius 1775) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)*Notaris acridulus* (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)*Tanysphyrus (Tanysphyrus) lemnae* (Fabricius 1792) – (Podlussány – Kocs 1996)

CURCULIONIDAE Latreille, 1802

Curculioninae Latreille, 1802

Archarius (Archarius) crux (Fabricius, 1792) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Archarius (Archarius) pyrrhoceras* (Marsham 1802) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)*Archarius (Archarius) salicivorus* (Paykull, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Curculio (Curculio) glandium* Marsham 1802 – (Podlussány – Kocs 1998)*Acalyptus carpini* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Anthonomus (Anthonomus) pedicularius* (Linné, 1758) – Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27.*Anthonomus (Anthonomus) piri* Kollar 1837 – (Podlussány – Kocs 1996)*Anthonomus (Anthonomus) rubi* (Herbst, 1795) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, (sziklagyep), 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Cionus thapsus* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, (sziklagyep), 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Cionus tuberculatus* (Scopoli, 1763) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Ellescus infirmus* (Herbst 1795) – (Podlussány – Kocs 1998)*Dorytomus (Dorytomus) dejeani* Faust, 1883 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.*Dorytomus (Dorytomus) taeniatus* (Fabricius 1781) – (Podlussány – Kocs 1998)*Dorytomus (Dorytomus) tremulae* (Fabricius 1787) – (Podlussány – Kocs 1996)*Dorytomus (Olamus) melanophthalmus* (Paykull 1792) – (Podlussány – Kocs 1996)*Cleopomiarus distinctus* (Boheman, 1845) – Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06.*Cleopomiarus graminis* (Gyllenhal, 1813) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, (sziklagyep), 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06.*Gymnetron melanarium* (Germar, 1821) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Gymnetron veronicae* (Germar, 1821) – Vargyas, 2009. V. 19–22.*Mecinus collaris* Germar, 1821 – Vargyas, 2009. V. 19–22.*Mecinus labilis* (Herbst, 1795) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Mecinus pascuorum* (Gyllenhal, 1813) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Mecinus pyraeter* (Herbst, 1795) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–25., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Miarus ajugae* (Herbst, 1795) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.*Miarus monticola* Petri, 1912 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Rhinusa tetra* (Fabricius, 1792) – Vargyas, (sziklagyep), 2004. VII. 06.*Isochnus sequensi* (Stierlin, 1894) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Orchestes (Orchestes) testaceus* (O. F. Müller, 1776) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Orchestes (Salius) fagi* (Linné, 1758) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Pseudorchestes ermischi* (Dickmann, 1958) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.*Pseudorchestes pratensis* Germar, 1821 – Vargyas, 2009. V. 19–22.*Rhamphus pulicarius* (Herbst, 1795) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Tachyerges decoratus* (Germar, 1821) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.*Tachyerges stigma* (Germar, 1821) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Smicronyx (Smicronyx) coecus* (Reich, 1797) – Vargyas, 2009. V. 19–22.*Smicronyx (Smicronyx) jungermanniae* (Reich, 1797) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Smicronyx (Smicronyx) smreczynskii* F. Solari, 1952 – Vargyas, 2009. V. 19–21.*Sibinia (Sibinia) pellucens* (Scopoli, 1772) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Tychius (Tychius) brevisculus* Desbrochers, 1873 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Tychius (Tychius) junceus* (Reich 1797) – (Podlussány – Kocs 1998)*Tychius (Tychius) medicaginis* Ch. Brisout, 1862 – Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.*Tychius (Tychius) meliloti* Stephens, 1831 – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Tychius (Tychius) picirostris* (Fabricius, 1787) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27., Persány-hegység, Bogáti-erdő 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.*Tychius (Tychius) quinquepunctatus* (Linné, 1758) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.

- Tychius (Tychius) squamulatus* Gyllenhal, 1836 – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Tychius (Tychius) stephensi* Schönherr, 1836 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Bagoinae C. G. Thomson, 1859
- Bagous tempestivus* (Herbst, 1795) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Baridinae Schönherr, 1836
- Aulacobaris gudenusi* (Schultze, 1901) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Aulacobaris lepidii* (Germar, 1824) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Baris analis* (Olivier, 1790) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Baris artemisiae* (Herbst, 1795) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ceutorhynchinae Gistel, 1848
- Amalus scortillum* (Herbst, 1795) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Calosirus terminatus* (Herbst, 1795) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06.
- Ceutorhynchus alliariae* H. Brisout, 1860 – (Petri 1912)
- Ceutorhynchus assimilis* (Paykull 1800) – (Podlussány – Kocs 1996)
- Ceutorhynchus constrictus* (Marshall, 1802) – (Petri 1912)
- Ceutorhynchus erysimi* (Fabricius, 1787) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ceutorhynchus gallorhemanus* F. Solari 1949 – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)
- Ceutorhynchus interjectus* Schultze, 1903 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ceutorhynchus pallidactylus* (Marshall, 1802) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ceutorhynchus puncticollis* Boheman, 1845 – (Petri 1912)
- Ceutorhynchus rapae* Gyllenhal 1837 – (Podlussány – Kocs 1996)
- Ceutorhynchus roberti* Gyllenhal, 1837 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Ceutorhynchus sulcicollis* (Paykull, 1800) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ceutorhynchus syrtes* Germar 1824 – (Podlussány – Kocs 1998)
- Ceutorhynchus typhae* (Herbst, 1795) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Coeliastes lamii* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Datonychus angulosus* (Boheman 1845) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Datonychus arquatus* (Herbst, 1795) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Datonychus melanostictus* (Marshall, 1802) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Datonychus urticae* (Boheman, 1845) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Glocianus distinctus* (Ch. Brisout, 1870) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Glocianus moelleri* (Thomson, 1868) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Glocianus punctiger* (Gyllenhal, 1837) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hadroplontus trimaculatus* (Fabricius, 1775) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Microplontus campestris* (Gyllenhal 1837) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)
- Microplontus rugulosus* (Herbst 1795) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Microplontus triangulum* (Boheman, 1845) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Mogulones abbreviatus* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Mogulones asperifoliarum* (Gyllenhal, 1813) – Persány-hegység, Bogáti-erdő 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Mogulones larvatus* (Schultze, 1897) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Mogulones pallidicornis* Gougelet – H. Brisout, 1860 – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Mogulones raphani* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Nedys quadrimaculatus* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Oprohinus suturalis* (Fabricius 1775) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Thamiocolus pubicollis* (Gyllenhal, 1837) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Thamiocolus signatus* (Gyllenhal, 1837) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Trichosirocalus barnevillei* (Grenier, 1867) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Trichosirocalus horridus* (Panzer, 1801) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27.
- Trichosirocalus troglodytes* (Fabricius, 1787) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Zacladus geranii* (Paykull, 1800) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Pelenomus canaliculatus* (Fahaeus 1843) – (Podlussány – Kocs 1996)
- Rhinoncus castor* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Rhinoncus pericarpus* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Rhinoncus perpendicularis* (Reich, 1797) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Scleropteridius fallax* Otto. 1897 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

- Scleropterus serratus* (Germar, 1824) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Tapeinotus sellatus* (Fabricius, 1794) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Conoderinae Schönherr, 1833
- Coryssomerus capucinus* Schönherr, 1825 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Cryptorhynchinae Schönherr, 1825
- Cryptorhynchus* (*Cryptorhynchus*) *lapathi* (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Acalles echinatus* (Germar, 1824) – Vargyas (szurdok fölött), 2002. X. 9., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Acalles fallax* Boheman, 1844 – Vargyas (szurdok fölött), 2002. X. 9., (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 5., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Acallocrates colonnellii* Bahr, 2003 – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Echinodera* (*Dieckmannia*) *valida* (Hampe, 1864) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Ruteria hypocrita* (Boheman, 1837) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Entiminae Schönherr, 1823
- Graptus triguttatus* (Fabricius, 1775) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Barynotus obscurus* (Fabricius, 1775) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Mesagroicus obscurus* Boheman 1840 – (Podlussány – Kocs 1996)
- Dodecastichus pulverulentus* (Germar, 1824) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Otiiorhynchus* (*Magnanotius*) *austriacus* (Fabricius, 1801) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Otiiorhynchus* (*Otiiorhynchus*) *hungaricus* Germar, 1824 – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Otiiorhynchus* (*Otiiorhynchus*) *laevigatus* (Fabricius, 1775) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Otiiorhynchus* (*Proremus*) *coarctatus* (Stierlin, 1861) – Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09.
- Otiiorhynchus* (*Zadrehus*) *atroapterus* (De Geer 1775) = *Otiiorhynchus rotundatus* Sieb. – Vargyas, (szurdok fölött), 2002. X. 09.
- Otiiorhynchus* (*Prilivianus*) *gemmatus* (Scopoli, 1763) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Otiiorhynchus* (*Pendragon*) *ovatus* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Otiiorhynchus* (*Cryphiphorus*) *ligustici* (Linné, 1758) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Dietetus*) *argentatus* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Metaphyllobius*) *glauca* Scopoli, 1763) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Metaphyllobius*) *pilicornis* Desbrochers, 1873 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Metaphyllobius*) *pomaceus* Gyllenhal, 1834 – Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Nemoicus*) *oblongus* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Phyllobius*) *betulinus* (Bechstein & Scharfenberg, 1805) – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27.
- Phyllobius* (*Phyllobius*) *pyri* (Linné, 1758) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Phyllobius*) *seladonius* Brulle 1832 – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)
- Phyllobius* (*Phyllobius*) *transsylvanicus* Stierlin, 1894 – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Phyllobius* (*Plagiis*) *pallidus* (Fabricius 1792) – (Podlussány – Kocs 1996)
- Phyllobius* (*Pterygorrhynchus*) *maculicornis* (Germar, 1824) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Liophloeus* (*Liophloeus*) *tessulatus* (O. F. Müller, 1776) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Liophloeus* (*Liophloeodes*) *herbstii* Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Liophloeus* (*Liophloeodes*) *lentus* Germar 1824 – (Podlussány – Kocs 1996)
- Pachyrhinus mustela* (Herbst, 1797) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Polydrusus* (*Polydrusus*) *picus* (Fabricius, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, (sziklagyep), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27.
- Polydrusus* (*Polydrusus*) *tereticollis* (De Geer, 1775) – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27.
- Polydrusus* (*Eudipnus*) *mollis* Strom, 1768 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Polydrusus* (*Eudipnus*) *thalassinus* (Gyllenhal, 1834) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Polydrusus* (*Eurodrusus*) *confluens* (Stephens, 1831) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Polydrusus* (*Eustolus*) *corruscus* Germar, 1824 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Polydrusus* (*Eustolus*) *flavipes* (De Geer 1775) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)
- Polydrusus* (*Eustolus*) *impresifrons* Gyllenhal 1834 – (Podlussány – Kocs 1996)

- Polydrusus (Eustolus) pterygomalis** Boheman, 1840 – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27.
- Polydrusus (Metallites) pallidus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05.
- Polydrusus (Poecilodrusus) viridicinctus** (Gyllenhal, 1834) – (Kocs 2010)
- Brachysomus echinatus** (Bonsdorff, 1785) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Brachysomus ornatus** (Stierlin) – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27.
- Eusomus ovulum** Germar, 1824 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Parafoucartia squamulata** (Herbst 1795) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Sciaphilus asperatus** (Bonsdorff, 1785) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) ambiguus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) cylindricollis** (Fahraeus, 1840) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Sitona (Sitona) hispidulus** (Fabricius, 1776) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) humeralis** Stephens, 1831 – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) languidus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) lateralis** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) lepidus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Sitona (Sitona) lineatus** (Linné, 1758) – Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) longulus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Sitona (Sitona) macularius** (Marsham 1802) – (Podlussány – Kocs 1998)
- Sitona (Sitona) puncticollis** Stephens, 1831 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28.
- Sitona (Sitona) striatellus** Gyllenhal, 1834 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Sitona (Sitona) sulcifrons** (Thunberg, 1798) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) suturalis** Stephens, 1831 – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Sitona (Sitona) waterhousei** Walton, 1846 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Chlorophanus viridis** (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996)
- Tanymecus (Tanymecus) palliatus** (Fabricius, 1787) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Trachyploeus (Trachyploeus) aristatus** (Gyllenhal, 1827) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Tropiphorus micans** Boheman, 1842 – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Tropiphorus obtusus** (Bonsdorff, 1785) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hyperinae Marseul, 1863
- Hypera (Hypera) miles** (Paykull, 1792) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Hypera) nigrirostris** (Fabricius, 1775) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Hypera) plantaginis** (DeGeer, 1775) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Hypera (Hypera) postica** (Gyllenhal, 1813) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Hypera) viciae** (Gyllenhal, 1813) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Dapalinus) meles** (Fabricius, 1792) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas-patak völgye, 2005. V. 28., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Eririnomorpha) conmaculatus** (Herbst, 1795 – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Hypera (Eririnomorpha) rumicis** (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996)
- Hypera (Boreohypera) diversipunctata** (Schrank, 1798) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Limobius borealis** (Paykull, 1792) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06.
- Neoglanis (Neoglanis) comatus** (Boheman, 1842) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 5., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 6., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Neoglanis (Neoglanis) intermedius** (Boheman, 1842) – Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Neoglanis (Neoglanis) oxalidis** (Herbst, 1795) – Vargyas (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 5., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 6., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.
- Neoglanis (Neoglanis) tessellatus** (Boheman, 1834) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.
- Neoglanis (Neoglanis) velutinus** (Boheman, 1842) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26.
- Lixinae Schönherr, 1823
- Larinus (Larinomesinus) obtusus** Gyllenhal, 1836 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004.

VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Larinus (Phyllonomeus) jaceae (Fabricius, 1775) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Larinus (Phyllonomeus) planus (Fabricius 1792) – (Podlussány – Kocs 1996, 1998)

Larinus (Phyllonomeus) sturnus (Schaller, 1783) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, (sziklagyep alatt), 2004. VII. 06., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Larinus (Phyllonomeus) turbinatus Gyllenhal, 1836 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Lixus (Compsolixus) albomarginatus Boheman, 1843 – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.

Lixus (Dilixellus) pulverulentus (Scopoli 1763) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Lixus (Dilixellus) linearis Olivier 1807 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Lixus (Dilixellus) punctiventris Boheman, 1836 – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.

Lixus (Epimeces) filiformis (Fabricius, 1781) – Vargyas, Alsó-mál, 2004. VII. 06., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Lixus (Eulixus) iridis Olivier, 1907 – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Rhinocyllus conicus Frölich, 1792 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Pseudocleonus (Pseudocleonus) cinereus (Schrank, 1781) – Persány-hegység, Oklánd, 2005. V. 27.

Mesoptiliinae Lacordaire, 1863

Magdalis (Edo) nitidipennis (Boheman 1843) – (Podlussány – Kocs 1998)

Magdalis (Laemosaccidius) exarata Ch, Brisout, 1862 – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Magdalis (Odontomagdalis) armigera (Geoffroy 1785) – (Podlussány – Kocs 1996)

Magdalis (Odontomagdalis) carbonaria (Linné, 1758) – (Podlussány – Kocs 1996)

Magdalis (Porrothus) cerasi (Linné, 1758) – Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27.

Molytinae Schönherr, 1823

Liparus (Liparus) glabrirostris (Küster, 1849) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2004. VII. 05., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Persány-hegység, Bogáti-erdő, 2005. V. 27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Liparus transilvanicus Petri, 1895 – (Petri 1912)

Leiosoma cribrum (Gyllenhal, 1834) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Lepyryus capucinus (Schaller, 1783) – Vargyas, Hideg-aszó-völgy, 2005. V. 25–26., Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.

Lepyryus palustris (Scopoli, 1763) – Vargyas, 2009. V. 19–22.

Trachodes (Trachodes) hispidus (Linné, 1758) – Vargyas, (szurdok eleje), 2002. X. 10., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Orobitidinae C. G. Thomson, 1859

Orobitis cyaneus (Linné, 1758) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27., Vargyas, 2009. V. 19–22.

Scolytinae Latreille, 1807

Trypodendron domesticum (Linné, 1758) – Vargyas, Alsó-mál, 2005. V. 25–27.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti az olaszteleki erdészeti hivatal vezetőjét, Vasile Prahoveanu urat a kellemes szálláskörülmények biztosításáért. Őszinte köszönet Podlussány Attilának, a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársának a rendelkezésemre bocsájtott gyűjtési adatokért, valamint a lektorálásért.

Kocs Irén – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kocsiren.sznm@gmail.com

Irodalom

DIECKMANN, Lothar

1977 Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Apioninae), *Beitr. Ent.*, 1, S. 7–143, Berlin.

ENDRÓDI Sebő

1960 Ormányosbogarak–Curculionidae II., *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 5, Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOCS Irén

2010 A Magyar Természettudományi Múzeum bogárgyűjteményében található Székelyföldön gyűjtött ormányosalkatú bogarak fajlistája (Coleoptera: Curculionoidea), *Acta Siculica 2010*, Sepsiszentgyörgy, 2010, 105–121.

KOVÁCS Sándor

1983 Înelişul vegetal din Cheile Vârghişului (I.) – A vargyasi mézskő-sziklaszoros növénytakarója (I.), *Aluta XIV–XV*, Muzeul Judeţean Covasna, Sfântu Gheorghe, 165–173.

MÁTHÉ István – TÓTHMÉRÉSZ Béla – BIRÓ Vince – BUCS Szilárd – BOKOR Lázár

2006 A szelterszi (Hargita megye) Vargyas-völgy egy montán bükkösének futóbogár-faunája (Coleoptera: Carabidae), *Acta (Siculica) 2006*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 81–90.

PETRI Karl

1912 *Siebenbürgens Käferfauna*, Hermannstadt, 287–350.

PODLUSSÁNY Attila – KOCS Irén

1996 Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése, *Acta 1995*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 57–72.

1998 Hargita megye Curculionoidea faunájának alapvetése, *Acta 1997*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 65–80.

TEODOR, A. Lucian – VLAD ANTONIE, Iuliana

2007 Suprafamilia Curculionoidea, *Lista faunistică a României (specii terestre și de apă dulce)*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 148–168.

www.vargyasszoros.ro

<http://www.faunaeur.org>

Date asupra faunei Curculionoidea (Coleoptera) din Cheile Vârghișului și împrejurimile sale

(Rezumat)

Această lucrare, pe lângă datele literaturii de specialitate prezintă materialul colectat și prelucrat după anul 2000, de entomologii Attila Podlussány, István Rozner, András Orosz, György Rozner, Ibolya Rozner, Imre Retezár și Irén Kocs. Înumărând datele de colectare cu cele bibliografice, până în prezent se cunosc 286 specii din Cheile Vârghișului și împrejurimi, care aparțin la 124 genuri din 8 familii. Dintre raritățile colectate menționăm următoarele: *Ceratapion (Angustapion) decolor* Desbrochers, 1874, *Otiorhynchus (Zadrehus) atroapterus* (De Geer 1775), *Brachysomus ornatus* Stierlin, 1888, *Ceutorhynchus gallorhenanus* F. Solari, 1949, *Lixus (Dilixellus) linearis* Olivier 1807, *Magdalis (Odontomagdalis) carbonaria* (Linnaeus 1758). Două specii, *Catapion meieri* (Desbrochers, 1901) și *Smicronyx smreczynskii* F. Solari, 1952, sunt noi pentru Fauna României.

Data Concerning the Curculionoidea (Coleoptera) Fauna of the Vârghiș Pass and its Surroundings

(Abstract)

This study, along the literature data presents as well the material collected and processed by entomologists Attila Podlussány, István Rozner, András Orosz, György Rozner, Ibolya Rozner, Imre Retezár and Irén Kocs after the year 2000. Putting together the collection data with the bibliographic ones, a total of 286 species are known from the Vârghiș Pass and its Surroundings, belonging to 124 genii from 8 families. Among the collected rarities we mention the following: *Ceratapion (Angustapion) decolor* Desbrochers, 1874, *Otiorhynchus (Zadrehus) atroapterus* (De Geer 1775), *Brachysomus ornatus* Stierlin, 1888, *Ceutorhynchus gallorhenanus* F. Solari, 1949, *Lixus (Dilixellus) linearis* Olivier 1807, *Magdalis (Odontomagdalis) carbonaria* (Linnaeus 1758). Two species, *Catapion meieri* (Desbrochers, 1901) and *Smicronyx smreczynskii* F. Solari, 1952, are new for the Romanian Fauna.

Imecs István – Ujvári Krisztián-Róbert

ANTROPOGÉN FORRÁSOK ÉS AZOK HATÁSA A CSÍKI-MEDENCE TÍZ PATAKJÁNAK HALÁLLOMÁNYÁRA

Bevezetés

A Csíki-medence halfaunájáról kevés adatot találunk a szakirodalomban, a halfaunisztikai adatok többsége az Olt folyóra hivatkozik és nem említi meg annak mellékpatakjait. Egy 19. század végi néprajzi leírás 12 halfajt említ meg az Olt folyóból.¹ A közel 50 éve összeállított faunakötetben a következő halfajok vannak jelezve a Csíki-medencéből: sebes pisztáng (*Salmo trutta fario*), fejes domolykó (*Squalius cephalus*), fűrge cselle (*Phoxinus phoxinus*), sujtásos küsz (*Alburnoides bipunctatus*), fenékjáró küllő (*Gobio gobio*), Petényi márna (*Barbus petényi*), kövi csík (*Barbatula barbatula*), menyhal (*Lota lota*), botos kölönte (*Cottus gobio*), csuka (*Esox lucius*), bodorka (*Rutilus rutilus*), szélhajtó küsz (*Alburnus alburnus*), paduc (*Chondrostoma nasus*), szivárványos ökle (*Rhodeus sericeus*) és rózsás márna (*Barbus barbus*).² A körszájúak osztályába tartozó fajok közül az erdélyi ingola (*Eudontomyzon danfordi*) jelenléte egyetlen helyen (Homoródalmás) volt leírva a Csíki-medence környékéről.³

Az ésszerűtlen arányú és kivitelezésű folyószabályozás (1970–80-as évek) rendkívüli pusztítást végzett az Olt és árterülete halállományában. A vízfolyás meggyorsult és az árterület megszűnt mint ivóhely. A patakokat kevésbé érintették a szabályozási munkálatok, bár sok patak alsó szakaszát is szabályozták.⁴

A 20. század végén történt egy felmérés az Olt folyó Csíki-medencére eső három szakaszán. Az első szakaszon (Balánbánya–Csíkszentdomokos) egyetlen halfajt sem sikerült kimutatni, melyet a szerző a balánbányai nehézfémzennyezésnek tulajdonított. A következő szakaszon (Csíkszentdomokos–Újtusnád) már 2 faj volt jelen: a fenékjáró küllő és a fejes domolykó. Ezen a szakaszon a fajok hiányossága a csíkszeredai urbán hatásnak volt a következménye, ahol sokkal a megengedett értékek felett voltak jelen a vas és cink koncentrációi. A tusnádfürdői utolsó

szakaszon négy faj került elő: a fűrge cselle, a kövi csík, a Petényi márna és a fenékjáró küllő.⁵

Sajnos a meglévő irodalmi adatok nagyon kevés információt adtak olyan paramétereikről, mint a halfajok összetétele, gyakorisága és strukturális felépítése, melyek elengedhetetlenek egy vízi élettér teljes ökológiai állapotának megismeréséhez.⁶ Ismerve a halfajok védelmi állapotát és a halközösségek strukturális állapotát, a mért paraméterek alapján kiértékelhetők és természetvédelmi intézkedéseknek alávetethetők a vízfolyások.⁷ Hiányzott egy standardizált mintavételezés, mely nem csak az aktuális halfauna képét mutatja meg, hanem annak ökológiai minőségét, utal az antropogén hatásokra és segít meghatározni a halközösségek degradálódásának okait.⁸ Az antropogén hatások kiszűrése és megfékezése fontos, mivel ezek nagy mértékben befolyásolják az élőhely–hal kapcsolatot,⁹ és változásokat idéznek elő a szaporodási mintázatban, a halak táplálkozási viselkedésében és növekedési rátájukban.¹⁰

Jelen felmérések célja a Csíki-medence hegyi jellegű patakjainak halfaunisztikai felmérése és a halközösségek vizsgálata által a patakok mentén jelen lévő települések antropogén hatásának kimutatása. Ezek a hatások nemcsak a halközösség szerkezetében észlelhetők, hisz a patakok medre szabályozott, egyes helyeken a meder ki van betonozva, szemmel látható a kommunális hulladék mértéke. A vizsgálatot 10 patakon végeztük, melyek átfogják a Csíki-medence vízrajzát.

Kérdéseink a következők voltak: 1. Milyen halfajok és milyen összetételben reprezentálják a megvizsgált 10 patakot? 2. Melyik a legjellemzőbb halfaj a Csíki-medence hegyi patakjaiban? 3. Milyen hatása van a patakok mentén lévő településeknek a patakok halfaunájára? 4. Hány település jelenléte változtatja meg a halközösség szerkezetét egy patakban a Csíki-medencében? 5. A mintavételi pontok degradáltságának van-e hatása a jelen lévő halfajsámszámra és egyszámra?

¹ VITOS Mózes 1894.

² BĂNĂRESCU, Petru 1964.

³ BĂNĂRESCU, Petru 1969.

⁴ DEMETER László 2002.

⁵ BĂNĂDUC, Doru 1999.

⁶ BREINE, Jan et alii 2004.

⁷ URECHE, Dorel et alii 2004; ARDELEAN, Gavril et alii 2007.

⁸ TELCEAN, Ilie et alii 2007.

⁹ FIALHO, Pereira Afonso et alii 2008.

¹⁰ JONES, C. Jackie – REYNOLDS, D. John 1997.

Anyag és módszer

1. A vizsgált terület

A Csíki-medence vagy az Olt felső medencéje a Marosfői-küszöb (950 m) és a Tusnádi-szoros (650 m) között terül el, 650–700 m általános tengerszint feletti magasságban. A Csíki-medencét három rész-medencére (Felcsíki-, Középsíki- és Alcsíki-medence) tagolják a sasbércszerű kiemelkedések (Rákos, Zsögöd). A medencesor tengelyvonalán végigfolyó Olt síkja Csíkszentdomokosnál 757 m, a Felcsíki-medencét a Középsíki-medencével összekapcsoló Rákosi-szorosnál 684 m, a Zsögödi vonalnál, amely a Középsíki-medence kijáratá, 654 m, míg az Alcsíki-medence legalacsonyabb pontján (Tusnádi-szoros) 638 m tengerszint feletti magasságban van.¹¹ A medence nyugati és keleti hegységeiről eredő patakok befolyanak a medence medrébe és itt az Oltba ömlenek. Így elmondható, hogy a Csíki-medence területe teljes egészében az Olt vízrendszeréhez tartozik.¹²

A vizsgált patakokon a mintavételi pontok a következők alapján voltak kiválasztva: fedjék azt a szakaszt, ahol előfordulhat hal és ahol a vízfolyás ember által érintett; legyenek minél változatosabbak az élőhely szempontjából. Ezzel próbáltuk meg elérni azt, hogy minden – a patakokban megtalálható – halfaj bekerüljön a mintába (1. ábra).

2. A mintavételezés

A mintavételezést a 10 patakon 2009. március 23-a és 2010. október 16-a között végeztük (Aszó pataka 2010. 10. 15., Bánya pataka 2009. 03. 28., Béta pataka 2009. 04. 19., Fiság pataka 2009. 04. 17., Fitód pataka 2009. 03. 23., Nagy-Madaras pataka 2010. 10. 16., Nagys pataka 2010. 03. 23., Olt forrása 2009. 11. 29., Szeges pataka 2009. 04. 19., Vermed pataka 2010. 03. 28.). A tíz patak fizikai paraméterei hasonlíthatók, ezért jó összehasonlítási alapot biztosítanak a halfaunának is. Az Olt folyó esetében csak a forrásvidékét vizsgáltuk, melynek paraméterei megegyeznek a másik kilenc vizsgált patakéval (1. táblázat).

Minden patak esetében 4 mintavételezési pontot vettünk fel, amely lefedte a patakok teljes hosszát és a következő módon oszlottak el: az első pont minden esetben a lehető legmagasabban helyezkedett el, ahol az adott patak a fenyvesek közül kikerkezve

nyílt területre ér, a negyedik pont a beömléshez közeli terület volt, illetve a második és harmadik pont e kettő között arányos távolságokra esett. A vizsgált patakok szélessége 0,3–7 m között váltakozott, így mi 30 m-es hosszúságú, változatos élőhelyeket tartalmazó szakaszokat választottunk mintavételezésre.¹³ Figyeltünk arra, hogy mind a 40 mintavételi ponton azonos mintavételi eszközökkel, azonos módon járjunk el, így nem csak a faji összetétel, hanem az állományok nagyságának összehasonlítása is lehetővé válik.¹⁴ A mintavételi pontokról minden egyedet megpróbáltunk begyűjteni.

A mintavételezést egy SAMUS-725MP típusú, kis áramerősségű, pulzáló egyenáramot termelő halászgéppel végeztük a patak medréből.¹⁵ Ennek segítségével rövid időre sokkoltuk a halakat, ami épp elég volt ahhoz, hogy merítőhálók segítségével a víztestből kiemeljük őket. A begyűjtött halakat vízzel telt tárolóedényekbe helyeztük. A mintavételi pont lehalászása után a külső morfológiai bélyegek alapján meghatároztuk a fajokat.¹⁶ Néhány perc elteltével a halak magukhoz tértek és sérülés nélkül vissza is kerülhettek a vízbe egy lassúbb szakaszon, hogy ne sodorja el őket a víz.¹⁷ A mintavételi pontok koordinátáit GPS segítségével rögzítettük és minden adatot, megfigyelést a helyszínen adatlapokra rögzítettünk.¹⁸

3. Az adatok feldolgozása

Az adatokat terepen jegyzetfüzetbe gyűjtöttük, majd Excel-táblázatokba vezettük be. A fajok gyakoriságát és dominanciáját az Excel segítségével számoltam ki. A fajok gyakoriságát (F_i) a következő képlet segítségével számoltam ki: $F_i = f_i/m$, ahol F_i az i faj előfordulásának relatív gyakorisága a mintavételi pontokon, f_i azon mintavételi szakaszok száma, melyekben az i faj előfordult és m az összes mintavételi szakasz száma.¹⁹ A fajok dominanciáját a következő képlettel (D) számoltam ki: $D = nA/N * 100$ (nA adott faj egyedszáma, N összegyedszám). Ennek alapján a következő kategóriákat kaphattam: eudomináns ($D > 10\%$), domináns ($D = 5–10\%$), szubdomináns ($D = 2–5\%$), recedens ($D = 1–2\%$), illetve szubrecedens ($D < 1$).²⁰

Az adatok további feldolgozására az R statisztikai programot használtam. Első lépésben a vizsgált fajok egyedszámai segítségével a patakok közti, majd

¹¹ JÁNOSI Ibolya 2002.

¹² KRISTÓ András 2002.

¹³ PRICOPE, Ferdinand et alii 2004.

¹⁴ JUHÁSZ Lajos 2007; TAKÁCS Péter 2007.

¹⁵ DWYER, P. William – ERDAHL, A. David 1995; SPECZIÁR András et alii 1997; HENRY, B. Theodore – GRIZZLE, Judith Manley 2004; JUHÁSZ Lajos 2007.

¹⁶ BĂNĂRESCU, Petru 1964; GYURKÓ István 1972; PINTÉR Károly 1989, 2002.

¹⁷ KERESZTESSY Katalin 2007.

¹⁸ VLACH, Pavel et alii 2005.

¹⁹ SÁLY Péter et alii 2007.

²⁰ PRICOPE, Ferdinand et alii 2004; NÁVODARU, Ion – NÁSTASE, Aurel 2006; COSTINIUC, Cătălin et alii 2007; POÓR Ádám et alii 2009.

a mintavételi pontok közötti hasonlóságokat is klaszteranalízissel néztem meg.²¹ A mintavételi pontok degradáltságát és a magasságok hatását a fajszámra és az egyedszámra kétutas varianciaelemzés (two-way ANOVA) segítségével néztem meg.

Eredmények és kiértékelésük

1. A mintavételi patakok halfaunája és azok összetétele

A 10 mintavételezett patakban összesen 6 halcsalád (Petromyzonidae, Salmonidae, Cyprinidae, Cobitidae, Gadidae, Cottidae) 15 fajának 843 egyedét sikerült begyűjteni. A 15 faj közül 12 faj őshonos, 1 endémikus, 1 betelepített és ugyancsak 1 invazív. Egyetlen halfaj sem volt jelen mind a 10 patakban és 4 olyan halfaj volt, amely csak 1 patakban fordult elő (*Salvenilus fontinalis*, *Carassius gibelio*, *Sabanejewia aurata*, *Misgurnus fossilis*) (2. táblázat).

A betelepített faj (pataki szajbling) jelenléte egy közeli tenyészdének volt köszönhető, viszont kis egyedszáma nem ad okot aggodalomra. Hegyi vizeinkben nem képes szaporodni és önfenntartó állományt alkotni.²² Az invazív faj (ezüstkárász) a mintavételi pont közelében lévő mesterséges tó hatásaként jelent meg a Fitód patakában. Lassúbb szakaszokon nagyon jól érzi magát és robbanásszerűen tud szaporodni, így az őshonos faunára veszélyt jelenthet, hisz kiszorítja a hasonló táplálkozási szokásokkal rendelkező fajokat.²³

Természetvédelmi szempontból nagy a jelentősége a kimutatott fajoknak, hisz a 15 halfaj közül 6 faj Natura 2000 jelölő faj (2. táblázat).²⁴ Ezek közül a réti csík (*Misgurnus fossilis*) nem jellemző hegyi patakokra, számára az ártéri mocsaras állóvizek, holtágak és lecsapoló árkok felelnek meg.²⁵ Jelenléte valószínű annak köszönhető, hogy a mintavételezett patak (Fiság-patak) alsó szakasza le van szabályozva és kapcsolatban van lecsapoló árkokkal, melyekből bekerülhetett a faj.

A fajok dominancia-értékei azt mutatják, hogy a botos kölönte, a fűrge cselle és a sebes pisztráng domináns halfajok a vizsgált patakokban. Viszont ha megnézzük a relatív gyakoriságukat, vagyis azt, hogy a mintavételi pontokon mely fajok voltak a gyakoribbak, akkor azt találjuk, hogy a botos kölönte és a sebes pisztráng a leggyakoribb faj. Bár a fűrge cselle szinte kétszer akkora egyedszámmal van jelen, mint a sebes pisztráng (2. táblázat), a pisztráng gyakoribb

faj (3. táblázat). Így van ez a domolykóval is, melynek dominancia-értéke szinte megegyezik a sebes pisztrángéval, viszont gyakorisága szinte ötször kisebb (3. táblázat). Elmondható tehát, hogy a Csíki-medence hegyi patakjaiban a dominancia-értékek és a relatív gyakoriság tükrében a botos kölönte és a sebes pisztráng a legjellemzőbb faj.

2. A patakok közötti hasonlóság a települések számának függvényében

A patakokban jelen levő fajok és azok egyedszáma alapján összehasonlítottuk klaszteranalízissel a patakokat. Az eredménynél a patakok neve mellé feltüntettük az adott patak mentén lévő települések számát, amely az antropogén hatásnak egy jelzője. A törzsfa szerint éles, több mint 80%-os különbség van két csoport között. Az egyik csoportot (bekeretezett rész) 2 patak képviseli (Fiság, Fitód), melyek mentén 3, illetve 5 település található. A másik csoportot a többi 8 patak képviseli, melyek mentén 0,1 vagy 2 település található. A második csoporton belül még nagyobb hasonlóságot találunk két olyan patak esetén (Aszó, Vermed), melyek mentén nincsen település, és szinte nincs különbség a fajok és egyedszámok tekintetében Nagy-Madaras és a Szegecs-patakok között sem. Mindkettő mentén 1 település helyezkedik el (2. ábra). Egy törökországi vizsgálat 33 patak esetében a halfauna összetétele alapján klaszteranalízis segítségével Okur és Yalçın-Özdilek el tudta határolni azokat a patakokat, melyek mentén települések voltak, és azokat, melyek nem voltak emberi nyomás alatt.²⁶

3. A degradáltság hatása a fajszámra és az egyedszámra

Ezek után a mintavételi pontokat minden patak esetében két módon kategorizáltuk. Először 1-es számmal jelöltük minden patak esetében az alsó két mintavételi pontot, 2-es számmal a felső két mintavételi pontot. Ezáltal kettéosztottuk a 40 mintavételi pontot, 20 alsó és 20 felső szakaszra. Az alsó szakasz az Olt folyó árterét, a mezőgazdasági területek közelségét, a települések jelenlétét, a felső szakasz a nagy mederesést, legelők és kaszálók közelségét, és az esetek kis részében a településeket is képviseli. Másodszor pedig 0-val jelöltük azokat a mintavételi pontokat, amelyek nem voltak degradálva, és 1-es számmal jelöltük a degradált mintavételi pontokat. Degradált pontnak neveztük azt a pontot, ahol szemmel lát-

²¹ DAVIDEANU, Grigore et alii 2006; ARDELEAN, Gavril – WILHELM Sándor 2007; SÁLY Péter et alii 2007; OKUR, Emel – YALÇIN-ÖZDILEK, Şükran 2008.

²² PINTÉR, Károly 2002.

²³ CRĂCIUN, Nicolae 2004; BÁRSONY Péter – VINGIN-

DER Csaba 2007.

²⁴ BĂNĂRESCU, Petru Mihai – BĂNĂDUC, Doru 2007.

²⁵ MEYER, Lutz – HINRICHS, Dagmar 2000; FAZEKAS Ger-
gely 2008.

²⁶ OKUR, Emel – YALÇIN-ÖZDILEK, Şükran 2008.

hatóan emberi behatás történt (vagy folyamatosan jelen van) és ez hatással volt a patakra (mederkotrás, -mélyítés, -szabályozás, -betonozás, kommunális hulladék jelenléte vagy a partmenti növényzet folyamatos eltávolítása). Nem degradált pontok azok voltak, amelyek természetközeli, kevés emberi hatás érte, melyek nem meghatározóak a vízfolyásra. Ennek következtében 20 degradált és 20 nem degradált mintavételi pontunk lett. A kétutas varianciaelemzés azt mutatta, hogy nincs hatása a degradáltságnak ($F = 0.83$, $N = 40$, $P = 0.37$), viszont közel szignifikáns hatása van a magasságnak ($F = 3.6t$, $N = 40$, $P = 0.06$) a mintavételi pontokon jelen lévő fajszámra. A degradáltság és a magasság együttes interakciója sem bírt szignifikáns értékkel a fajszámra ($F = 2.23$, $N = 40$, $P = 0.14$). A degradált pontok esetében figyelhető meg egy enyhe, nem szignifikáns fajszámnövekedés az alsó szakasz esetében a felső szakaszhoz képest (3. ábra). Az egyedszámok esetében is azt mutatta a kétutas varianciaelemzés, hogy a degradáltságnak ($F = 0.43$, $N = 40$, $P = 0.51$) és a magassági kategóriáknak nincs hatása az egyedszámra ($F = 1.07$, $N = 40$, $P = 0.31$). A degradáltságnak és a magassági kategóriáknak az interakciója sem volt hatással az egyedszámra ($F = 2.69$, $N = 40$, $P = 0.11$). Az egyedszámok esetében is megfigyelhető, hogy a degradált mintavételi pontok esetében az alsó szakasznál tendenciaszerűen nagyobb az egyedszám, mint a felső szakasznál (4. ábra). Klaszteranalízis során összehasonlítottuk a felső szakasz mintavételi pontjait az ott kimutatott halfajok és azok egyedszáma alapján. Az ábrán egy degradált mintavételi pont nincs feltüntetve, mivel ott nem fogtunk halat, így nem lehet összehasonlítani a többi ponttal. A felső pontok jelentős része nem degradált, viszont azok, amelyek degradáltak, a fajok és azok egyedszámai alapján élesen elkülönülnek (1 pont kivételével) a nem degradált pontoktól (bekeretezett rész). Ez azt jelenti, hogy bár a varianciaelemzés során nem mutattuk ki a degradáció hatását, a klaszteranalízis során mégis nagy a távolság a degradált és a nem degradált pontok között. Ez annak köszönhető, hogy amíg a varianciaelemzés nem tesz különbséget a fajok között, hanem azok számát használja, addig a klaszteranalízis megkülönbözteti a fajokat is (5. ábra). A Balaton négy fő befolyóján történt halfaunisztikai vizsgálat során Sály és munkatársai is dendogram segítségével hasonlították össze a vizsgálati pontokat faj- és egyedszámok alapján, majd eredményként azt találták, hogy a degradált mintavételi szakaszok fajösszetétele eltér a többitől.²⁷ Példaként megemlíthető a Bánya pataka, melyben 6 faj volt jelen, és az Olt forrása,

amelyben ugyancsak 6 faj volt jelen. Ez fajszám tekintetében egyforma mindkét patak esetében. Ha megvizsgáljuk a fajszerkezetet, akkor láthatjuk, hogy a 6 fajból csak 3 közös mindkét patakban, 3–3 faj pedig vagy az egyik, vagy a másik patakban fordul elő (2. táblázat).

Az alsó szakasz esetében a mintavételi pontok jelentős része a degradált kategóriába tartozik. Az ábráról hiányzik 3 degradált pont, melyek esetében nem fogtunk halat. A klaszteranalízis dendogramja 3 nagy csoportot különített el, melyek között éles különbség van. Ezek egyikének egyetlen képviselője van, mely egy nem degradált mintavételi pont (bal oldali bekeretezett csoport). Az itt található fajok és egyedszámaik nagy mértékben elkülönülnek a többi csoporttól. A dendogram jobb oldali bekeretezett része tartalmaz degradált és nem degradált pontokat vegyesen, melyek között elég nagy a hasonlóság (6. ábra). Hasonló módon a Beszterce 12 mintavételi pontján kifogott 12 halfajának 1566 egyede alapján Davideanu és társai klaszteranalízissel elkülönítette azokat a pontokat, melyek település közelében (folyamatos antropogén nyomás alatt) voltak, aminek következtében fajösszetételük teljesen eltért a nem szennyezett mintavételi pontok fajösszetételétől.²⁸ Ugyanilyen eljárással a Moldova folyón 19 mintavételi helyen kifogott 17 faj 1951 egyede alapján Vornicu és munkatársai klaszteranalízissel vette össze a pontokat. Azt találták, hogy a legalább 50%-os eltérést mutató pontok egyike szennyezett, antropogén hatás alatt van. Azon pontok, melyek 50%-nál nagyobb hasonlóságot mutatnak, a szennyezett vagy a nem szennyezett kategóriába tartoznak.²⁹

Ha összesítjük a mintavételi pontokat és megvizsgáljuk klaszteranalízissel a fajok és azok egyedszámai alapján a hasonlóságot, akkor azt találjuk, hogy a degradált pontok egy csoportja élesen elkülönül a többi mintavételi ponttól (bekeretezett rész). Az ábrán nincs feltüntetve négy degradált mintavételi pont, ahol nem sikerült halat kimutatni. A dendogram bal oldalán találunk még degradált pontokat, melyek vegyesen fordulnak elő nem degradált pontokkal, viszont ezek száma alacsony (7. ábra). A Balaton vízgyűjtőjében 23 patak 38 mintavételi szakaszán Sály és társai végeztek fajösszetételbeli vizsgálatot. Élőhelyi jellegzetességek alapján osztályozták a mintavételi szakaszokat, és a dendogramon az volt megfigyelhető, hogy elkülönült 3 nagyobb csoport: egy dombvidéki, egy síkvidéki és egy átmeneti. A mintavételi szakaszok nagy része az átmeneti kategóriába tartozott. Ennek a kategóriának az élőhelyi jellegzetességei nagyon változatosak voltak, jelentős

²⁷ SÁLY Péter et alii 2007.

²⁸ DAVIDEANU, Grigore et alii 2006.

²⁹ VORNICU, Bogdan et alii 2006.

³⁰ SÁLY Péter et alii 2009.

része antropogén nyomás alatt volt.³⁰ A tiszai cián-szennyezés után néhány évvel a Lápos folyón (Máramaros) és annak mellékpatakain összesen 31 pontját vizsgálta Ardelean és Wilhelm, ahol nagy figyelmet fordítottak a szennyező források kimutatására. Rámutattak arra is, hogy azokon a szakaszokon, ahol egyértelmű a szennyezés, a halfauna szerkezete teljesen megváltozik, az érzékeny fajok eltűnnek, viszont megmaradnak olyan fajok, amelyek rezisztensek a szennyezésre, ahogy a domolykó is. Ezek a fajok viszont felhalmozzák szervezetükben a szennyezést és az emberi fogyasztásra felhasználva további veszélyforrást jelentenek.³¹

Ezek alapján elmondható, hogy a degradáltságnak hatása van a mintavételi patakokra és azon belül a pontokra is. Mivel, bár egyedszám és fajszám szempontjából nem szignifikáns a különbség, ha megnézzük a fajszerkezetet, két azonos (vagy hasonló) fajszámú és egyedszámú mintavételi pont vagy patak esetében a fajok átfedése nagyon alacsony lehet. Ennek egyik oka a települések számával (azok jelenlétével) (2. ábra) és a pontok degradáltsági állapotával magyarázható (7. ábra).

Nézzük meg a Fitód- és a Vermed-patak halszerkezetét. Fitód patakában a négy mintavételi ponton 6 halfaj 80 egyedszámban volt jelen, míg a Vermed patakának négy mintavételi pontját 7 halfaj 90 egyede képviselte (2. táblázat). Ez varianciaelemzés során nem szignifikáns különbség, sem a fajszám, sem pedig az egyedszám esetében. Ha megnézzük viszont azt, hogy csak 2 olyan faj van, amely mindkét patakban előfordul, és a Vermed-patak mentén nincs település, a Fitód-patak mentén viszont 3 van, akkor ezt a klaszteranalízis máris érzékeli, és a két patakot nagy távolságra helyezi el a dendogramon (2. ábra). Megfigyelhető az is, hogy a Fitód patakában nincsen ragadozó, ellentétben a Vermed patakával, ahol jelen van a sebes pisztráng és a menyhal is. A Fitód patakában viszont található invazív halfaj, az ezüstkárász (2. táblázat).

Ilyen körülmények között nehéz azt is kijelenteni, hogy ez a 15 faj képviselné a Csíki-medence hegyi patakjainak teljes és természetes halállományát. Egyes ritka fajok akár egy újabb szabályozás során eltűnhetnek és helyükbe újabb fajok lépnek be. Az invazív és betelepített fajok száma is jóval nagyobb lehet a patakokban, hisz nincsenek megfelelően ellenőrizve a halastavak biztonsági berendezései, és a lecsapoló árokrendszer minden víztestet összeköt a medence sík részén, amely teljes mértékben mezőgazdasági termelésre és további építkezésekre van átrendezve.

A továbbiakban érdemes lenne monitorizálni a

halközösség szerkezetét a patakokban és nyomon követni az esetleges változások okait.

Összefoglalás és következtetések

1. A Csíki-medence tíz megvizsgált patakját 6 halcsaládba (Petromyzonidae, Salmonidae, Cyprinidae, Cobitidae, Gadidae, Cottidae) tartozó 15 fajnak 843 egyede reprezentálta. Közülük 12 faj őshonos, 1 endémikus (erdélyi ingola), 1 betelepített (pataki szajbling) és ugyancsak 1 betelepített, de már invazív (ezüstkárász) halfaj volt. Egyetlen halfaj sem volt jelen mind a 10 patakban és 4 olyan halfaj volt, amely csak 1 patakban fordult elő. Természetvédelmi szempontból is nagy a jelentősége a kimutatott fajoknak, hisz a 15 halfaj közül 6 faj Natura 2000 jelölő faj: erdélyi ingola, Petényi márna, vágó csík, kőfűrő csík, réti csík, botos kölonte (2. táblázat).

2. A legnagyobb dominancia-értékeket a botos kölonte, a fűrge cselle és a sebes pisztráng érték el, viszont a relatív gyakoriságuk azt mutatta, hogy a botos kölonte és a sebes pisztráng a leggyakoribb faj a mintavételi pontokon (3. táblázat). Ez annak köszönhető, hogy a fűrge cselle, bár kevesebb mintavételi ponton, de nagy egyedszámban fordult elő.

3. A patakok mentén lévő településeket folyamatos antropogén forrásnak lehet tekinteni, és mivel a mintavételezett tíz patak esetében ezek száma változott, így azok hatása is ezzel arányosan változott. 0, 1, 2, 3 és 5 településsel patakokat fajszámuk és egyedszámuk alapján összehasonlítva a dendogram azt az eredményt mutatta, hogy a 3 és 5 településsel patakok külön csoportba szerveződtek, élesen elhatárolódtak a többitől. Így tehát a települések száma befolyásolja a halközösség szerkezetének változását (2. ábra).

4. A 0, 1 és 2 településsel patakokban a halközösség szerkezete csak kis mértékben különbözött egymástól, néhol szoros hasonlóságokat lehetett felfedezni. Viszont a 3 és 5 településsel patak szerkezete nagyon különbözött a többitől. Ezek alapján elmondható, hogy a 3 település már jelentősen megváltoztatja egy patak szerkezetét (2. ábra).

5. A degradált és nem degradált mintavételi pontok jelenléte varianciaelemzés során nem mutatott szignifikáns hatást a pontokon jelen lévő faj- (3. ábra) és egyedszámra (4. ábra). Ennek ellenére a klaszteranalízis, mely a fajszerkezetet és a fajok egyedszámát is figyelembe veszi, a legtöbb esetben élesen elkülönítette a degradált és a nem degradált mintavételi pontokat (5., 6. és 7. ábra).

³¹ ARDELEAN, Gavril – WILHELM Sándor 2007.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk dr. Pap Péter Lászlónak az adatok statisztikai feldolgozásában nyújtott segítségé-

géért és Forró Lászlónak, illetve Zsók Hunor-Tamásnak a terepmunkában nyújtott segítségükért.

Imecs István – ACCENT GeoÖkológiai Szervezet, Tusnádfürdő, Csukás utca 62/A, 535100;
imecs.istvan17@gmail.com

Ujvári Krisztián-Róbert – Hargita Megyei Állategészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Igazgatóság, Csíkszereda Haladás u.
14 szám, ujvari_krisztian@yahoo.com

Irodalom

- ARDELEAN, Gavril – WILHELM Sándor
2007 Polluting factors and their effects on the ichthyofauna of the Lăpuş Valley (Maramureş, Romania), *Acta Ichthyologica Romanica*, II, 17–23.
- ARDELEAN, Gavril – WILHELM Ákos Sándor – WILHELM Sándor
2007 Az Ér (Ier) folyó halfaunájának ökológiai és természetvédelmi értékelése, *Pisces Hungarici*, II, 11–19.
- BĂNĂRESCU, Petru
1964 Pisces-Osteichthyes, *Fauna R. P. R.*, XIII, Editura Academiei R. P. R., Bucureşti.
1969 Cyclostomata și Chondrostomata, *Fauna R.P.R.*, XII, Editura Academiei R. P. R., Bucureşti.
- BĂNĂRESCU, Petru Mihai – BĂNĂDUC, Doru
2007 Habitats Directive (92/43/EEC) fish species (Osteichthyes) on the Romanian territory, *Acta Ichthyologica Romanica*, II, 43–78.
- BĂNĂDUC, Doru
1999 Data concerning the human impact on the Ichthyofauna of the upper and middle sectors of the Olt river, *Transylvanian review of systematical and ecological research*, 1, 157–164.
- BÁRSONY Péter – VINGINDER Csaba
2007 Az ezüstkárász (*Carassius auratus gibelio* Bloch) és a természetes vizek halállományai közti kapcsolat, *Pisces Hungarici*, I, 31–36.
- BREINE, Jan – SIMOENS, Ilse – GOETHALS, Peter – QUATAERT, Paul – ERCKEN, Dirk – VAN LIEFFERINGHE, Chris – BELPAIRE, Claude
2004 A fish-based index of biotic integrity for upstream brooks in Flanders (Belgium), *Hydrobiologia*, 522, 133–148.
- COSTINIUC, Cătălin – DAVIDEANU, Grigore – DAVIDEANU, Ana
2007 Some data concerning the fish communities of the Bahlui River (Romania), *Acta Ichthyologica Romanica*, I, 65–73.
- CRĂCIUN, Nicolae
2004 Impactul ecologic al speciilor invazive de pești asupra speciilor și asociațiilor inchiocenoitice din ecosistemele acvatice dulcicole ale României, *Studia Universitatis*, 14, 113–117.
- DAVIDEANU, Grigore – MIRON, Ionel – COMAN, Iulia – DAVIDEANU, Ana
2006 Data concerning the fish communities of the upper part of Bistrița River and tributaries (Romania), *Acta Ichthyologica Romanica*, I, 75–82.
- DEMETER László
2002 A Csíki-medence gerinces faunája különös tekintettel az Olt árterületére, in Jánosi Csaba – Péter Éva – Sólyom László (szerk.): *Az Olt*, Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda, 33–43.
- DWYER, P. William – ERDAHL, A. David
1995 Effects of electroshock voltage, wave form, and pulse rate on survival of cutthroat trout eggs, *North American Journal of Fisheries Management*, 15, 647–650.
- FAZEKAS Gergely
2008 A réti csík (*Misgurnus fossilis*) élőhelye és társfajai az élőhelyén, *Animal welfare, ethology and housing systems*, 4, 606–613.
- FIALHO, Pereira Afonso – OLIVEIRA, Gonçalves Leandro – TEJERINA-GARRO, Leonardo Francisco
2008 Fish-habitat relationship in a tropical river under anthropogenic influences, *Hydrobiologia*, 598, 315–324.
- GYURKÓ István
1972 *Édesvízi halaink*, CERES Könyvkiadó, Bukarest.
- HENRY, B. Theodore – GRIZZLE, Judith Manley
2004 Survival of largemouth bass, bluegill and channel catfish embryos after electroshocking, *Journal of Fish Biology*, 64, 1206–1216.
- JÁNOSI Ibolya
2002 Az Olt melletti területek növényvilágának általános jellemzése a forrásvidéktől Málnásfürdőig, in: Jánosi Csaba – Péter Éva – Sólyom László (szerk.), *Az Olt*, Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda, 26–32.
- JONES, C. Jackie – REYNOLDS, D. John
1997 Effects of pollution on reproductive behaviour of fishes, *Reviews in Fish Biology and Fisheries*, 7, 463–491.

- JUHÁSZ Lajos
2007 A Bódva szakaszjellege a haltársulások összetétele alapján, *Pisces Hungarici*, I, 37–44.
- KERESZTESSY Katalin
2007 Halfaunisztikai kutatások a Rábában, *Pisces Hungarici*, I, 19–26.
- KRISTÓ András
2002 A Csíki-medencék vidékének földtani és geomorfológiai viszonyai, in: Jánosi Csaba – Péter Éva – Sólyom László(szerk.): *Az Olv, Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda*, 15–25.
- MEYER, Lutz – HINRICHS, Dagmar
2000 Microhabitat preferences and movements of the weatherfish, *Misgurnus fossilis*, in a drainage channel, *Environmental Biology of Fishes*, 58, 297–306.
- NĂVODARU, Ion – NĂSTASE, Aurel
2006 Ichthyofauna of River Danube Delta: Gorgova – Uzlina and Şontea – Furtuna Lakes complexes, *Acta Ichtiologica Romanica*, I, 185–202.
- OKUR, Emel – YALÇIN-ÖZDILEK, Şükran
2008 Preliminary study of fish community structure in Amanos Mountain streams (Hatay-Turkey), *Biologia*, 63, 427–438.
- PINTÉR Károly
1989 *Halhatározó*, Mezőgazdasági kiadó, Budapest.
2002 *Magyarország halai*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- POÓR Ádám – JUHÁSZ Lajos – FAZEKAS Gergely
2009 Adatok a Belfő-csatorna halközösségéről, *Pisces Hungarici*, 3, 33–38.
- PRICOPE, Ferdinand – BATTES, Klaus – URECHE, Dorel – STOICA, Ionuț
2004 Metodologia de monitorizare a ihtiofaunei din bazinele acvatice naturale și antropice, *Studia Universitatis*, 14, 27–34.
- SÁLY Péter – ERŐS Tibor – TAKÁCS Péter – BEREZKI Csaba – BÍRÓ Péter
2007 Halegyüttesek szerkezetének változásai a Balaton három északi oldali befolyóvizében, *Pisces Hungarici*, II, 101–116.
- SÁLY Péter – ERŐS Tibor – TAKÁCS Péter – KISS István – BÍRÓ Péter
2009 Kisvízfolyások halegyüttestípusai és karakterfajai a Balaton vízgyűjtőjén: élőhelytípus indikátorok és fajegyüttes-indikátorok, *Pisces Hungarici*, 3, 133–146.
- SPECZIÁR András – TÖLG László – BÍRÓ Péter
1997 A balatoni nádasok halállományának szerkezete, *Állattani közlemények*, 82, 109–116
- TAKÁCS Péter
2007 Dombvidéki és síkvidéki kisvízfolyások halállományainak összehasonlító vizsgálata, *Pisces Hungarici*, I, 54–59.
- TELCEAN, Ilie – CUPȘA, Diana – COVACIU-MARCOV, Severus-Daniel – SAS István
2007 The fishfauna of the Crișul Repede and its threatening major factors, *Pisces Hungarici*, I, 13–18.
- URECHE, Dorel – BATTES, Werner Klaus – PRICOPE, Ferdinand – STOICA, Ionuț
2004 Cercetări privind monitoringul prospectiv al ihtiofaunei din bazinul râului Buzău, *Studia Universitatis*, 14, 35–42.
- VITOS Mózes
1894 Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez, *Csíkmegyei füzetek*, Györgyjakab Márton, Csíkszereda.
- VLACH, Pavel – DUŠEK, Jan – ŠVÁTORA, Miroslav – MORAVEC, Pavel
2005 Fish assemblage structure, habitat and microhabitat preference of five fish species in a small stream, *Folia Zoologica*, 54, 421–431.
- VORNICU, Bogdan – DAVIDEANU, Grigore – DAVIDEANU, Ana
2006 Data concerning the fish communities of the Moldova River (Romania), *Acta Ichtiologica Romanica*, I, 293–304.

Surse antropogene și efectul lor asupra ihtiofaunei din zece pâraie din bazinul Ciucului

(Rezumat)

Între 23 martie 2009 și 16 octombrie 2010 am colectat date ihtiologice din zece pâraie a Bazinul Ciucului (pr. Asău, pr. Minei, pr. Beta, pr. Fișag, pr. Fitod, pr. Mădărașul Mare, pr. Mare, izvorul Oltului, pr. Segheș, pr. Vermed). Scopul nostru a fost detectarea efectelor așezărilor omenești de-a lungul pâraielor și a stării de degradare a punctelor de colectare asupra populațiilor de pești. Pentru aceasta am desemnat patru puncte de colectare pe fiecare pârau. Pentru colectarea probelor am folosit un aparat de pescuit electric de mică capacitate. Pe parcursul colectării am capturat, în 40 de stații, un număr de 843 de pești, în total 15 specii aparținând la 6 familii. Dintre cele 15 specii colectate, am prins două specii introduse în țară: *Salvenilis fontinalis* și *Carassius gibelio* (specie care a devenit invazivă), o specie endemică (*Eudontomyzon danfordi*) și 12 specii native. În total 6 specii dintre cele capturate sunt enumerate în listele Directivei de Habitate. Cele mai frecvente și dominante specii din pâraiele studiate au devenit păstrăvul indigen și zglăvoaca.

Pâraiele cu 0, 1 sau 2 așezări de-a lungul lor, nu au diferit în privința structurii populațiilor de pești, iar pâraiele cu 3 sau 5 așezări au avut o structură de populație aproape total diferită față de cele cu 0, 1 sau 2 așezări.

În urma analizei de varianță, starea de degradare a punctelor de colectare nu a arătat un efect semnificativ asupra structurii populațiilor, dar analiza cluster ne-a arătat, că punctele de colectare în stare avansată de degradare, au structuri pe populații diferite, față punctele naturale.

În viitor ar fi important monitorizarea populațiilor de pești pentru a detecta factorii poluanți, examinând schimbările în structura lor.

Anthropogenic sources and their impact on the fish fauna of 10 streams in the Ciuc Basin

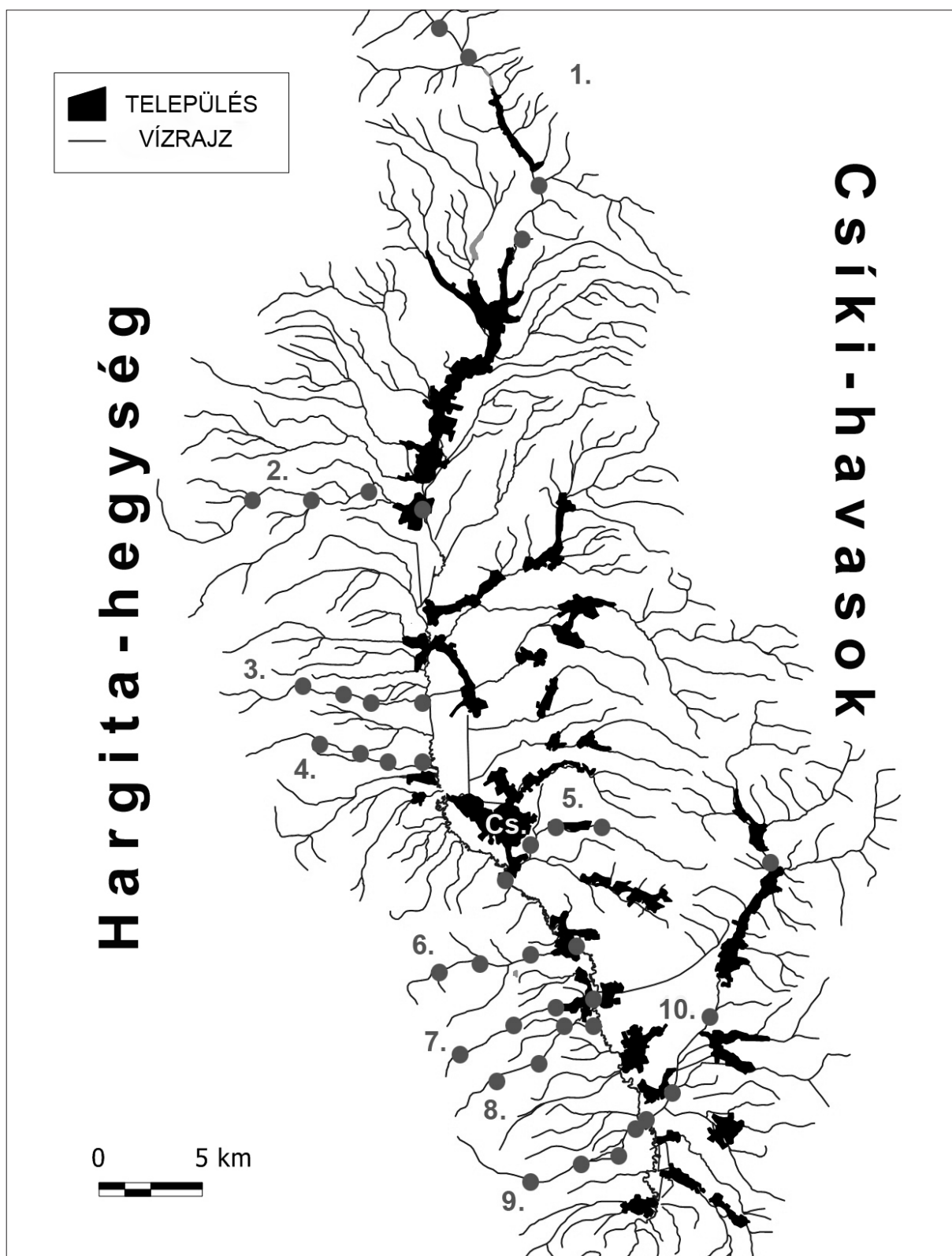
(Abstract)

A survey was conducted on 10 streams in the Ciuc Basin (streams: Aszó, Bánya, Béta, Fiság, Fitód, Nagy-Madaras, Nagyos, source region of the Olt River, Szeges, Vermed) between 23 March 2009 and 16 October 2010. Our aim was to examine the composition of the fish community collecting in 4 stations along every stream. Thereby we could examine the effects of the settlements along the streams and the effect of the degraded stations. Fish were captured by electrofishing from the 40 sampling stations. A total of 843 individuals were caught belonging to 15 species (6 fish families).

Among them is 1 introduced species (*Salvenilis fontinalis*), 1 invasive (*Carassius gibelio*), 1 endemic (*Eudontomyzon danfordi*) and 12 native species. A total of 6 Natura 2000 species were present in the streams. The most dominant and the most frequent species were the brown trout and the bullhead.

Examining the effects of the settlements we found that 0, 1 or 2 settlements have no significant effects on the structure of the fish community but 3 or 5 settlements changed almost entirely the structure. The effects of the degraded collecting stations were not significant during the analysis of variance, but the cluster analysis resulted significant differences in the structure of the fish community between the degraded and not degraded collecting stations.

It would be important if the structure of the fish communities in these streams could be monitored and shed light on the cause of the potential changes.

1. ábra A Csíki-medence vízrajza és települései a kiemelt tíz mintavételi patakkal (kőr – mintavételi pont, 1. – Olt forrása, 2. – Nagy-Madaras-p., 3. – Szeges-p., 4. – Béta-p., 5. – Fitód-p., 6. – Nagyos-p., 7. – Bánya-p., 8. – Vermed-p., 9. – Aszó-p., 10. – Fiság-p., Cs. – Csíkszereda)

1. táblázat Patakok fizikai paramétereit és a mintavételi pontok behatárolása (HR – Hargita megyére vonatkozó adatok)

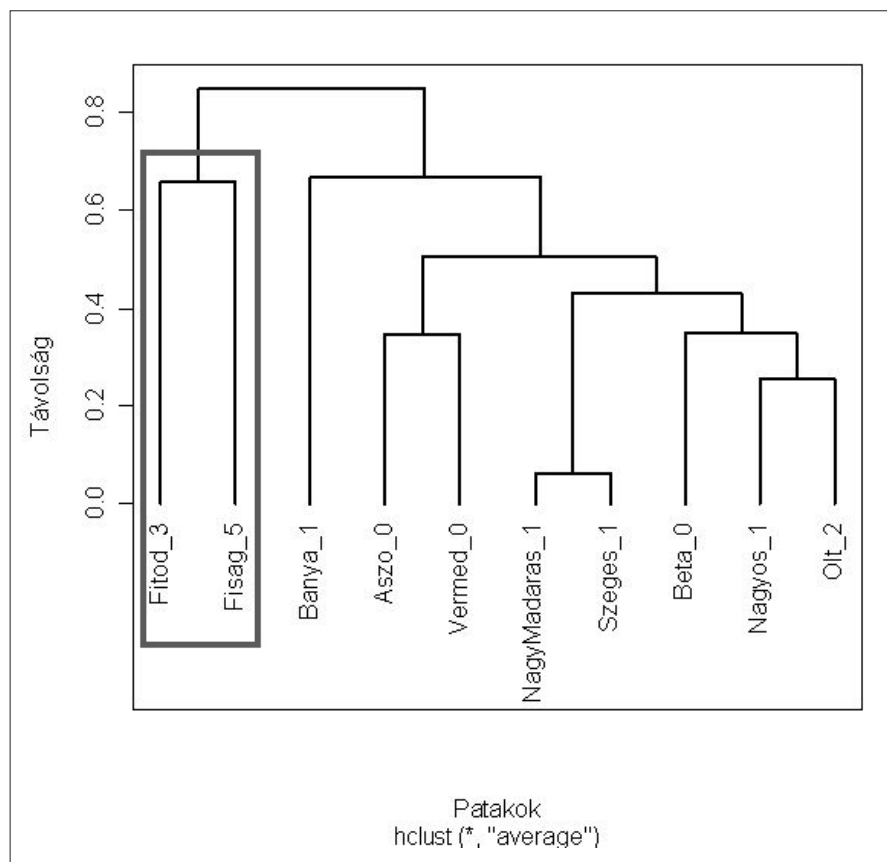
Patakok	Vízrajzi paraméterek				Mintavételi pontok (t.sz.f.m.)			
	Eredés (m)	Beömlés (m)	Hossz (km)	Vízgyűjtő (km ²)	1 pont (m)	2 pont (m)	3 pont (m)	4 pont (m)
Aszó	1260	640	10	17	719	681	660	648
Bánya	1030	644	7	16	765	694	662	648
Béta	1260	661	10	13	730	705	687	660
Fiság	1160	639	25	182	790	678	643	640
Fitód	949	656	13	40	702	679	678	655
Nagy-Madaras	1458	697	17	62	827	810	748	700
Nagyos	1260	640	10	17	753	723	683	645
Olt	1440	638 (HR)	86 (HR)	1285 (HR)	942	915	814	781
Szeges	1550	667	11	12	804	775	744	677
Vermed	1350	645	9	17	828	662	653	644

2. táblázat A 10 vizsgált patak halfaunája és a fajok egyedszámai, eredetük és a Natura 2000 jelölő státuszuk (92/43/EEC)

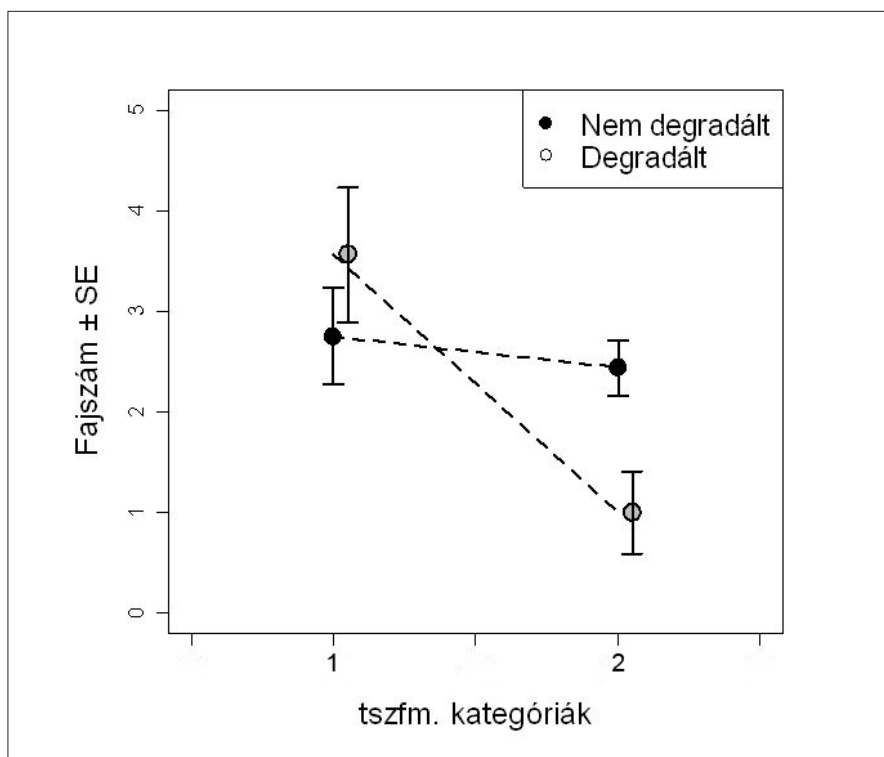
Sorszám	Fajok/Patakok	Aszó-p.	Bánya-p.	Béta-p.	Fiság-p.	Fitód-p.	N-Madaras-p.	Nagyos-p.	Olt-forrás	Szeges-p.	Vermed-p.	Összesen	Eredet	N2000
1	<i>Eudontomyzon danfordi</i>				1						19	20	endémikus	+
2	<i>Salmo trutta fario</i>	12	4	8			17	10	10	7	22	90	őshonos	-
3	<i>Salvenilus fontinalis</i>								1			1	betelepített	-
4	<i>Phoxinus phoxinus</i>	27		12	3	24	33	3	9	34	26	171	őshonos	-
5	<i>Gobio gobio</i>		17	9	8						2	36	őshonos	-
6	<i>Squalius cephalus</i>		1		62	13			5			81	őshonos	-
7	<i>Barbus petenyi</i>		1		24							25	őshonos	+
8	<i>Alburnoides bipunctatus</i>				9	14						23	őshonos	-
9	<i>Carassius gibelio</i>					3						3	invazív	-
10	<i>Barbatula barbatula</i>	5	4	1	14	22		1			1	48	őshonos	-
11	<i>Cobitis elongatoides</i>				4	4						8	őshonos	+
12	<i>Sabanejewia aurata</i>				42							42	őshonos	+
13	<i>Misgurnus fossilis</i>				1							1	őshonos	+
14	<i>Lota lota</i>	3							1	1	12	17	őshonos	-
15	<i>Cottus gobio</i>	16	12	21	3		68	32	47	70	8	277	őshonos	+
	Összesen	63	39	51	171	80	118	46	73	112	90		843	

3. táblázat A fajok dominancia-értékei és relatív gyakorisága
(vastagított érték: legnagyobb D és Fi értékek, vastagított és dőlt érték: nagy D érték, de alacsony Fi érték)

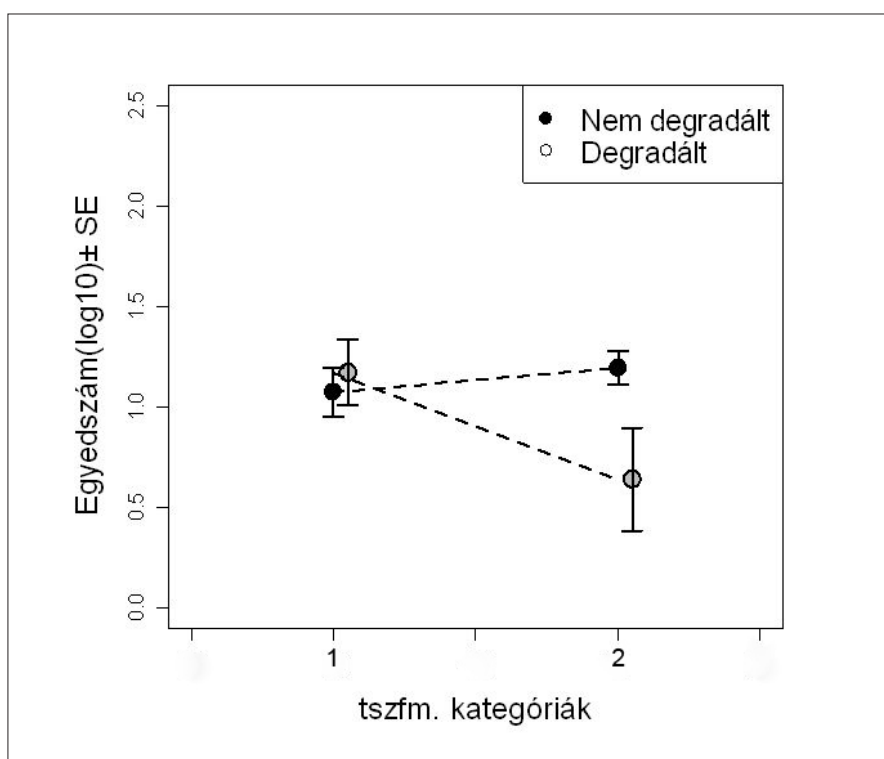
Fajok	Dominancia (D)	Rel. gyak. (Fi)
<i>Eudontomyzon danfordi</i>	2.37	0.1
<i>Salmo trutta fario</i>	10.68	0.55
<i>Salvenilus fontinalis</i>	0.12	0.025
<i>Phoxinus phoxinus</i>	20.28	0.4
<i>Gobio gobio</i>	4.27	0.15
<i>Squalius cephalus</i>	9.61	0.125
<i>Barbus petenyi</i>	2.97	0.1
<i>Alburnoides bipunctatus</i>	2.73	0.1
<i>Carassius gibelio</i>	0.36	0.05
<i>Barbatula barbatula</i>	5.69	0.2
<i>Cobitis elongatooides</i>	0.95	0.075
<i>Sabanejewia aurata</i>	4.98	0.05
<i>Misgurnus fossilis</i>	0.12	0.025
<i>Lota lota</i>	2.02	0.125
<i>Cottus gobio</i>	32.86	0.675

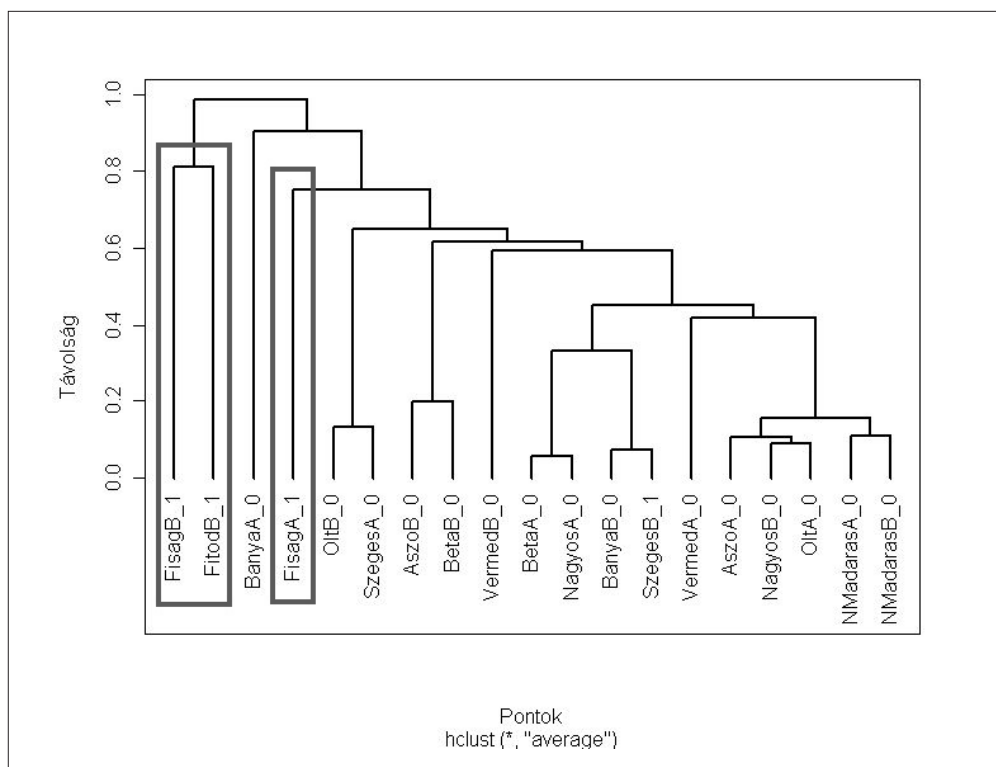
2. ábra A mintavételezett patakok közötti különbség és hasonlóság a patakokban jelen levő fajok és azok egyedszáma alapján.
A patak neve után a patak mentén levő települések száma van feltüntetve

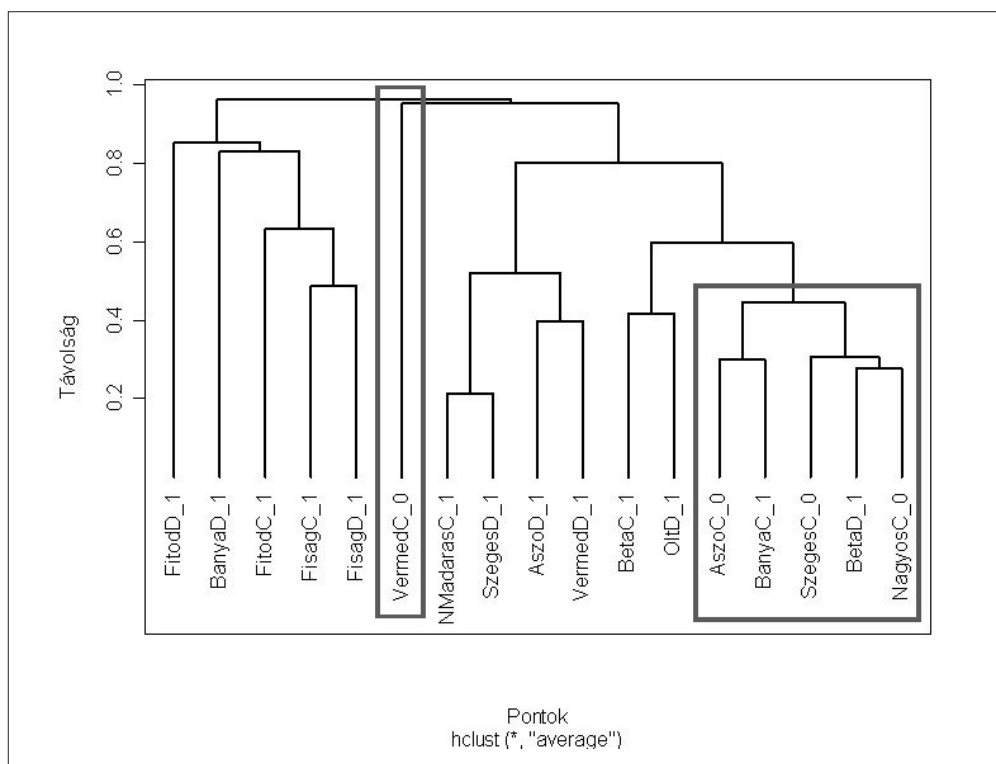
3. ábra A tszfm.-kategóriák (1 – alsó szakasz, 2 – felső szakasz) és a degradáltság hatása a fajszámra

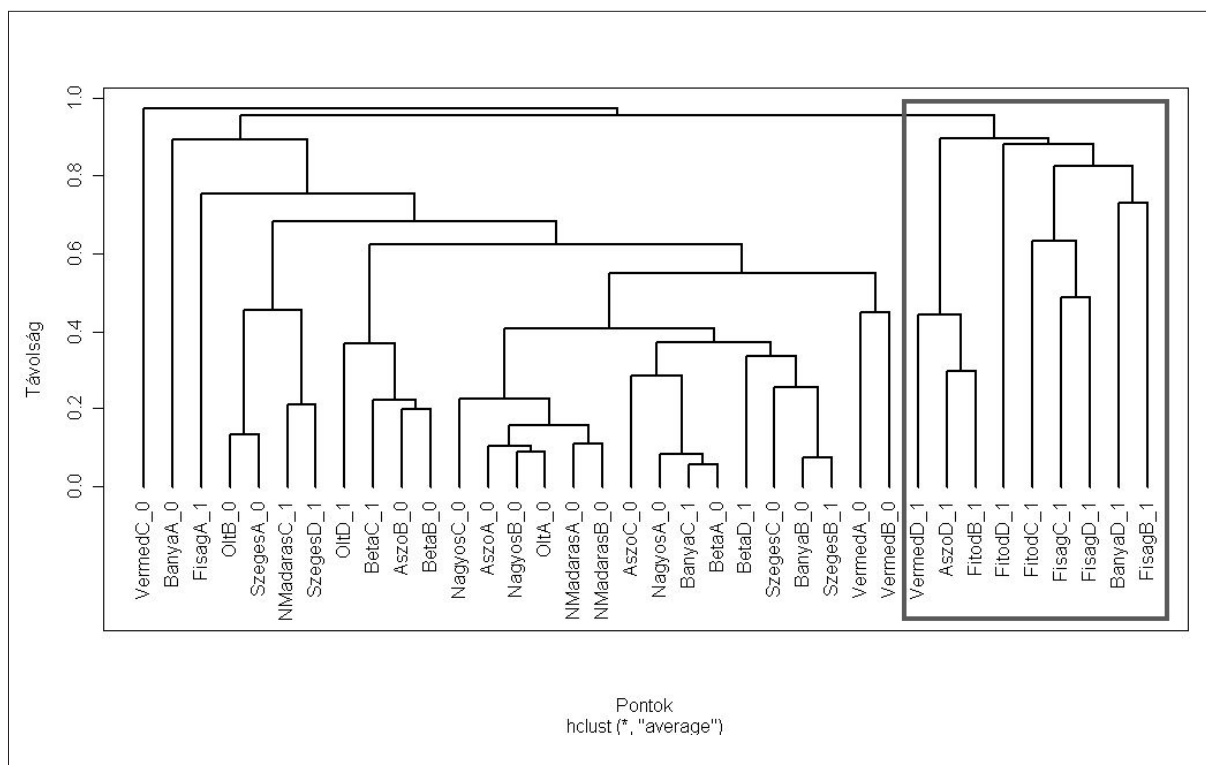
4. ábra A tszfm.-kategóriák (1 – alsó szakasz, 2 – felső szakasz) és a degradáltság hatása az egyedszámra

5. ábra A felső szakasz mintavételi pontjai közötti hasonlóság (a patak pontjának neve után a degradáltsági kategória: 0 – nem degradált, 1 – degradált)

6. ábra Az alsó szakasz mintavételi pontjai közötti hasonlóság (a patak pontjának neve után a degradáltsági kategória: 0 – nem degradált, 1 – degradált)

7. ábra Az összes mintavételi pont közötti hasonlóság (a patak pontjának neve után a degradáltsági kategória: 0 – nem degradált, 1 – degradált)

Molnár Lídia

ADATOK AZ ERDEI FÜLESBAGOLY (*ASIO OTUS L.*) TÉLI TÁPLÁLKOZÁSÁHOZ SEPSISZENTGYÖRGYÖN KÖPETVIZSGÁLATOK ALAPJÁN

2010. december – 2011. március

Az *Adatok az erdei fülesbagoly (Asio otus L.) téli táplálkozásához Sepsiszentgyörgyön köpetvizsgálatok alapján*¹ című dolgozatomban közöltem a 2009–2010-es év telén gyűjtött erdei fülesbagolyköpetek vizsgálatának eredményeit. Jelen dolgozatomban a következő év felméréseit ismertetem.

A gyűjtések helye és ideje

A „Milvus Csoport” Madártani és Természetvédelmi Egyesület 2009–2010 telén országos felmérést indított a településekre behúzódtott erdei fülesbagoly-állományok felmérésére. Ez az akció folytatódott 2010–2011 telén is. A felméréseket a következő időpontokban végeztem: 2010. 12. 12., 2011. 01. 15., 2011. 02. 13., 2011. 03. 12. A felmérés helye Sepsiszentgyörgyön, az Egészségügy sétány környékén levő zöldövezetben volt, ahol lucfenyőn, jegenyefenyőn, tuján és hamiscipruson töltötték el a nappalt az erdei fülesbagolyok (1., 2. ábra). A felmérések alkalmával összegyűjtöttem a nappalozó fák alatt felgyűlt köpeteket.

Munkamódszer

A köpeteket kézzel gyűjtöttem össze, többnyire már összetöredezett formában, így a köpetek számát nem tudtam felmérni. A begyűjtött leletet száraz állapotban, egyenként bontottam szét, és azonnal meghatároztam a bennük levő fajokat Schmidt Egon *Bagolyköpetvizsgálatok*² című határozója segítségével. Az *Apodemus* fajok esetében a fogazat és koponya-felépítés alapján csak a pirokegér (*Apodemus agrarius*) különíthető el biztonságosan, a többi fajt *Apodemus* sp. név alatt tárgyaltam. A madármaradványok meghatározását Daróczy Szilárd, a „Milvus Csoport” Madártani és Természetvédelmi Egyesület munkatársa, a denevérkoponyák azonosítását pedig Barti Levente végezte. A pelefaj meghatározásában Hegyeli Zsolt, a „Milvus Csoport” Madártani és Természetvédelmi Egyesület munkatársa volt segítségemre. Illesse köszönet őket.

Eredmények

A 3. ábra és az 1. táblázat mutatja a köpetvizsgálat eredményeit. Amint látható, összesen 5636 darab zsákmányállatot sikerült meghatározni. Ezek 13 emlősfajhoz és 5 madárfajhoz tartoznak. Ebben az évben az erdei fülesbagolyok táplálékának 91,1%-át a mezei pocok tette ki, szemben az előző évi 69,35%-kal (2. táblázat, 4. ábra). Nyilván, ebből kifolyólag a többi csoport aránya jelentősen lecsökkent (5. ábra). Így például a cickány-, denevér- és madárfajok aránya 1% alá esett, míg az egérfajoké a közel 19%-ról a felére csökkent. Egyedül a törpe egér (*Micromys minutus*) aránya nőtt ebben az évben 1,16%-ról 2,3%-ra. Új fajként megjelent a baglyok táplálékában a mogyorós pele (*Muscardinus avellanarius*) és az erdei pocok (*Chletrionomys glareolus*).

Érdekességgé megemlítem a mezei pocok (*Microtus arvalis*) fogazatában észlelt rendellenességeket. A 6. ábrán 2 egyed alsó állkapcsa látható, ahol az M₁ sisak felőli vége rendellenesen növekedett. A 7. ábrán látható mandibula esetében rendellenes a sisak alakja. Hasonló rendellenességet számtalan esetben észleltem. A 8. ábrán látható mandibula akár egy földi pocoké (*Pitymys subterraneus*) is lehetne, mivel a sisak alatti két ellentétes oldali háromszög egymással szemben szinte teljesen nyitott. A 9. ábrán egy csalitjáró pocokra (*Microtus agrestis*) emlékeztető fogazatú példány látható. A *Microtus arvalis* a *Microtus agrestis*-től a felső második molaris szerkezetében különbözik. A *Microtus arvalis*-nak ezen a fogán 4 háromszög látható, míg a *Microtus agrestis* M²-én van egy ötödik háromszög is az M³ felőli végén. Mivel ennél a példánynál, s még egy másiknál is, az ötödik háromszög nagyon kicsi és inkább négyzetes, mint megnyúlt, rendellenes mezei pocoknak tekintem.

Molnár Lídia – Sepsiszentgyörgy, molnarlidia@gmail.com

¹ MOLNÁR Lídia 2010.

² SCHMIDT Egon 1967.

Irodalom

JÁNOSSY Dénes – SCHMIDT Egon

1960 Extreme Varianten des M_1 der Feldmaus (*Microtus arvalis* Pall.) in Ungarn, *Vertebrata Hungarica*, II, 1, 137–142.

MOLNÁR Lília

2010 Adatok az erdei fülesbagoly (*Asio otus* L.) téli táplálkozásához Sepsiszentgyörgyön köpetvizsgálatok alapján, *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, 145–153.

SCHMIDT Egon

1967 *Bagolyköpetvizsgálatok*, Budapest.

Contribuții la cunoașterea hrănirii ciufului de pădure (*Asio otus* L.) în iarna anului 2010–2011 în orașul Sf. Gheorghe

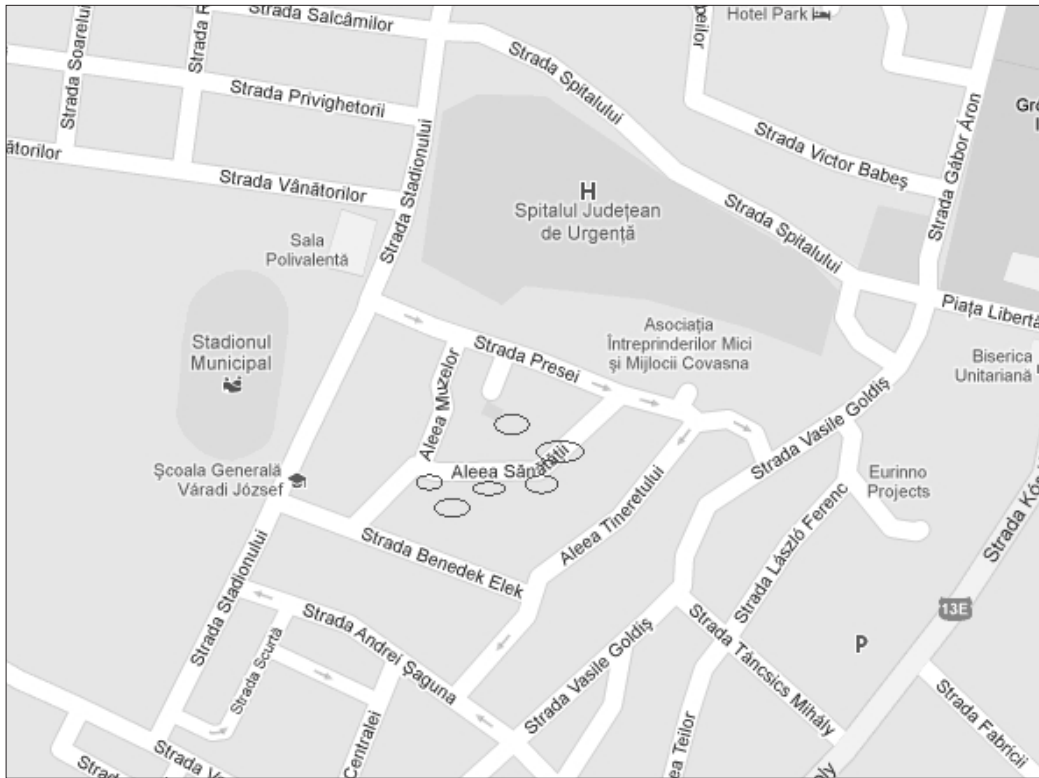
(Rezumat)

Lucrarea cuprinde rezultatele analizei ingluviilor de *Asio otus*, colectate în perioada decembrie 2010–martie 2011, cu ocazia recensământului acestei specii. În tabelul nr. 1 și figura 3 am cuprins lista speciilor din compoziția hranei ciufului de pădure. Comparând aceste date cu cele din anul precedent (figura 4 și tabelul 2), putem observa creșterea procentului speciei *Microtus arvalis* de la 69.35% la 91.1%. În acest an apar două specii noi în hrana ciufilelor, și anume *Muscardinus avellanarius* și *Chletrionomys glareolus*. În continuare sânt prezentate câteva cazuri cu dențiție aberantă la specia *Microtus arvalis*.

Contributions to the Dietary Habits of the Long-Eared Owl (*Asio otus* L.) in the Winter of 2010–2011 in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)

(Abstract)

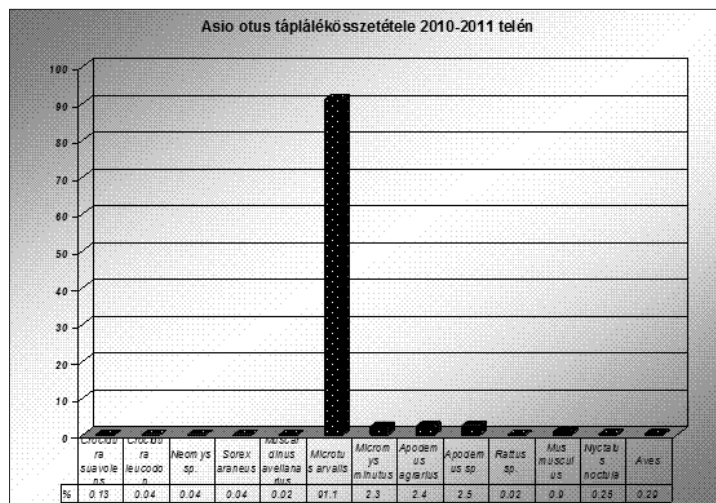
This study contains the results of the analysis of *Asio otus* pellets collected in the period between December 2010 and March 2011, on the occasion of the census of this species. In chart no. 1 and figure no. 3 I have listed the species from the composition of the diet of the long-eared owl. Comparing these data with those from the previous year (figure no. 4 and chart no. 2), we can observe the growth of the percentage of the *Microtus arvalis* (Common vole) species from 69.35% to 91.1%. In this year two new species appeared in the diet of the owls, respectively: *Muscardinus avellanarius* (Hazel dormouse) and *Chletrionomys glareolus* (Bank vole). Consequently there will be presented some cases of aberrant dentition in the species *Microtus arvalis*.

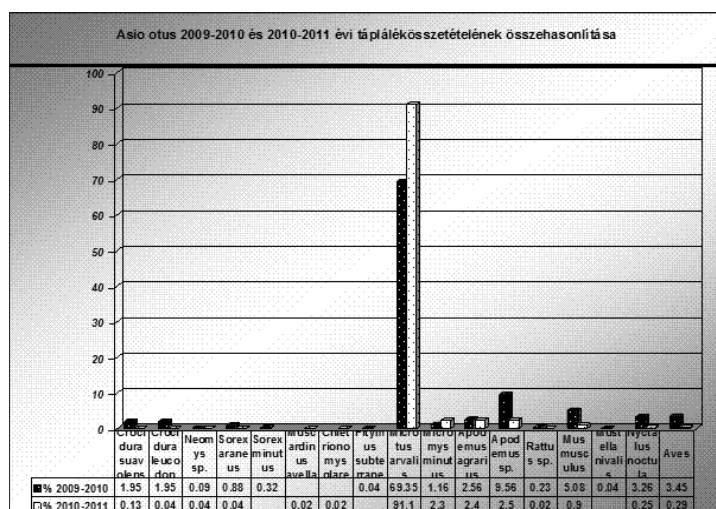
1. ábra Térkép az erdei fülesbagolyok nappalozó helyeivel

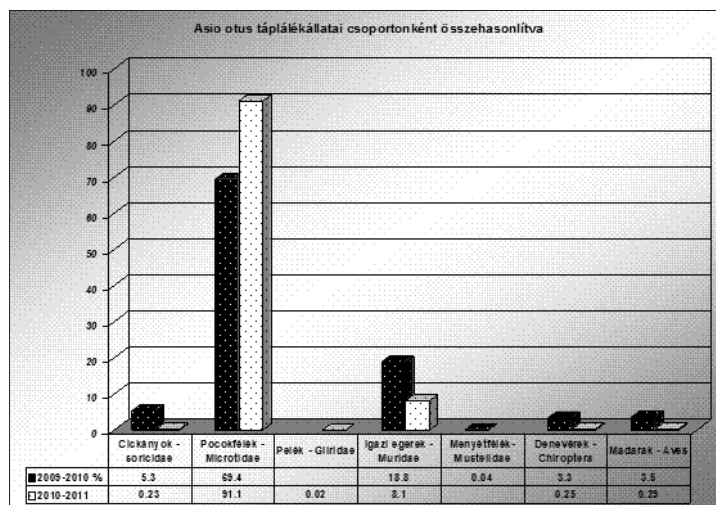
2. ábra Erdei fülesbagoly

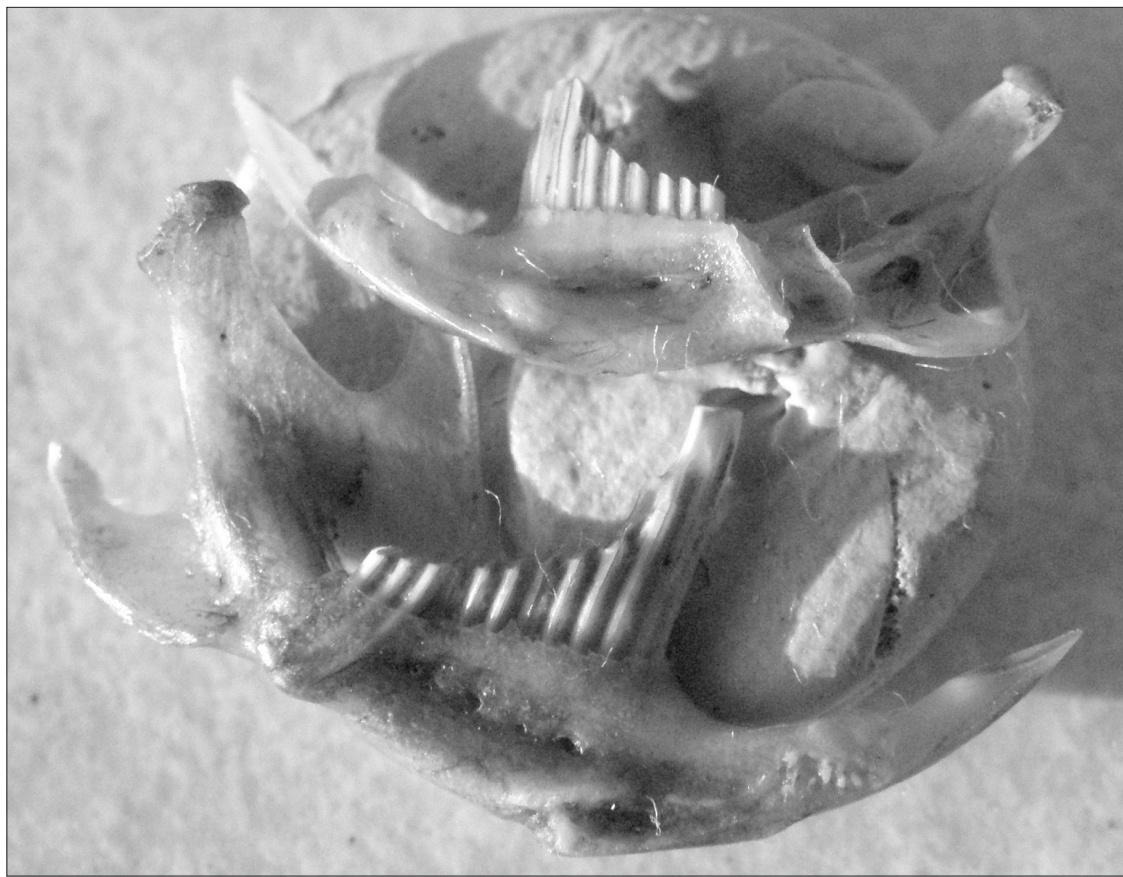
3. ábra

4. ábra

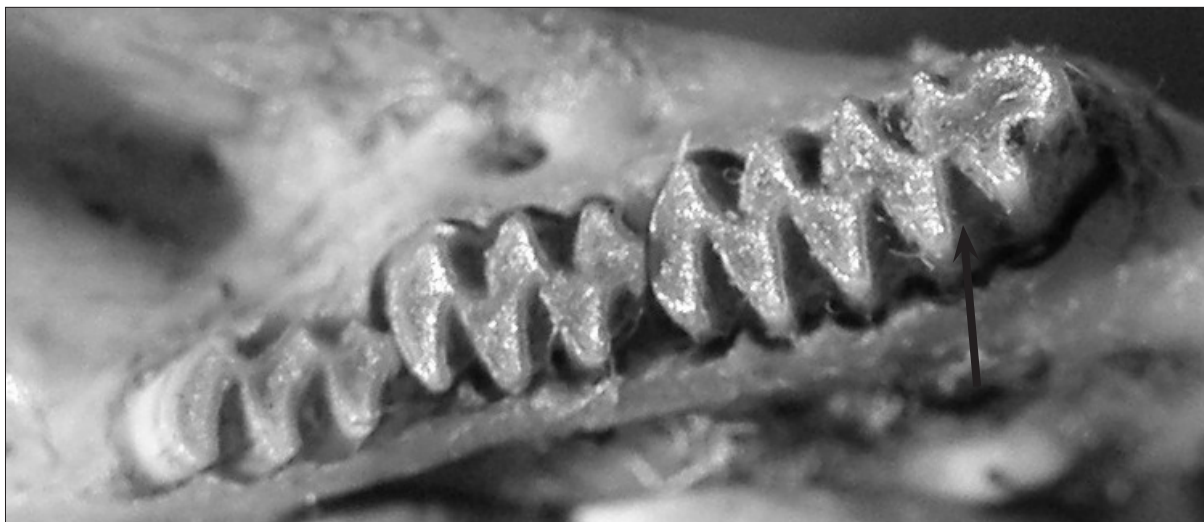
5. ábra

6. ábra Mezei pocok M1-ének rendellenes növekedése

7. ábra Mezei pocok M1-ének rendellenes sisakja

8. ábra Mezei pocok (esetleg földi pocok?) rendellenes alsó első molárisa

9. ábra Mezei pocok rendellenes M2-vel

Adatok az erdei fülesbagoly (*Asio otus* L.) téli táplálkozásához Sepsiszentgyörgyön köpetvizsgálatok alapján

1. táblázat
Az erdei fülesbagoly táplálékának összetétele 2010–2011 telén

Faj	2010. 12.		2011. 01.		2011. 02.		2011. 03.		Összes	
	Db.	%	Db.	%	Db.	%	Db.	%	Db.	%
Cickányok - soricidae										0.23
<i>Crocidura suaveolens</i>	0	0	6	0,25	0	0	1	0,07	7	0.13
<i>Crocidura leucodon</i>	0	0	2	0,08	0	0	0	0	2	0.04
<i>Neomys</i> sp.	0	0	2	0,08	0	0	0	0	2	0.04
<i>Sorex araneus</i>	1	0,3	1	0,04	0	0	0	0	2	0.04
Pelék - Grilidae										
<i>Muscardinus avellanarius</i>	1	0,3	0	0	0	0	0	0	1	0.02
Pocokfélék - Microtidae										
<i>Chletrionomys glareolus</i>	0	0	0	0	0	0	1	0.07	1	0.02
<i>Microtus arvalis</i>	324	90	2121	88,7	1365	90,6	1324	96	5134	91.1
Igazi egerek - Muridae										8.1
<i>Micromys minutus</i>	9	2,5	62	2,6	51	3,4	6	0,4	128	2.3
<i>Apodemus agrarius</i>	4	1,1	81	3,38	33	2,2	17	1.2	135	2.4
<i>Apodemus</i> sp.	10	2,8	82	3,42	31	2,1	17	1.2	140	2.5
<i>Rattus</i> sp.	0	0	0	0	0	0	1	0.07	1	0.02
<i>Mus musculus</i>	4	1,1	24	1,0	18	1,2	7	0.5	53	0.9
Denevérek										
<i>Nyctalus noctula</i>	1	0,3	7	0,3	2	0,1	4	0.3	14	0.25
Madarak - Aves		1,6		0,1		0,4		0.07	16	0.29
<i>Passer domesticus</i>	2		1		1		0		4	0.07
<i>Passer montanus</i>	3		0		0		1		4	0.07
<i>Passer montanus</i> ?	0		0		1		0		1	0.02
<i>Erithacus rubecula</i> ?	1		0		1		0		2	0.04
<i>Fringilla</i> sp.	0		0		1		0		1	0.02
<i>Passeriformes</i> sp.	0		2		2		0		4	0.07
Összesen	360	100	2391	100	1506	100	1379	100	5636	100

2. táblázat
A 2009–2010 és 2010–2011 évi táplálék összetétel összehasonlítása

Faj	2009–2010 %	2010–2011 %
<i>Crocidura suavolens</i>	1.95	0.13
<i>Crocidura leucodon</i>	1.95	0.04
<i>Neomys</i> sp.	0.09	0.04
<i>Sorex araneus</i>	0.88	0.04
<i>Sorex minutus</i>	0.32	-
<i>Muscardinus avellanarius</i>	-	0.02
<i>Pitymus subterraneus</i>	0.04	-
<i>Chletrionomys glareolus</i>	-	0.02
<i>Microtus arvalis</i>	69.35	91.1
<i>Micromys minutus</i>	1.16	2.3
<i>Apodemus agrarius</i>	2.56	2.4
<i>Apodemus</i> sp.	9.56	2.5
<i>Rattus</i> sp.	0.23	0.02
<i>Mus musculus</i>	5.08	0.9
<i>Mustella nivalis</i>	0.04	-
<i>Nyctalus noctula</i>	3.26	0.25
Aves	3.45	0.29

Levente Barti

THE EDIBLE DORMOUSE (*GLIS GLIS*), AS A CAVE-DWELLING SPECIES IN ROMANIA

Key words: *Glis glis* occurrence, limestone caves, volcanic caves, Puturosu Mountain, Romania

Introduction

During the chiropterological field researches in the Romanian limestone and volcanic regions in the last two decades, several data were recorded regarding the presence of edible dormouse (*Glis glis*) in the caves and other underground shelters.

Glis glis appears to be a species that can use hypogean systems as a refuge and for the location of nests, especially in areas where caves are very common and have woodland around. It is always found a few metres from the entrance but it is also possible to find remains, and even living animals, in deeper situations.¹

We noted the presence of living individuals, cadavers and bones from owl pellets in 31 locations from the Romanian Carpathians. According to its frequent occurrence in a cave habitat, the edible dormouse can be classified as a cave dwelling animal.²

The species may be found even in the isolated caves from non-limestone regions, where he performed some adaptations to the local conditions (e.g. carbon-dioxide emanations).

In this paper we tried to include all unpublished data regarding the occurrence of the species in the Romanian caves. Because the biggest part of data was collected in some isolated volcanic caves from Eastern Carpathians (Puturosu Mountain), we present the local patterns of the cave use.

The distribution of the species in the Romanian caves

The ancient presence of large Glirides in cave habitats of the Carpathians was revealed by Topál³ who identified remains of *Glis cf. sackdilligensis* in the early-pleistocene deposits of Şugău Cave, Hăghimaş Mountains. The collection point was revealed deep in the cave, at 70 meters distance from the entrance.

The edible dormouse may occur in caves from all

kind of rocks. We found cave dwelling populations in limestone and volcanic areas at altitudes between 154 and 1118 m a.s.l.

Our observations regarding the living dormice were done mostly at the cave entrances during chiropterological mist nettings. To spot the living individuals of the species, the overnight presence at the cave entrances was essential in most of the cases. The edible dormouse made his appearance in 16 underground locations from about 80, where night survey was developed in the past decade. These places were: Băiţa Cave, Fănaţe Cave, Ferice Cave, din Dealul Prodan Cave, cu Apă din Valea Leşului Cave, Moanei Cave, Lesiana Cave, Vadu Crişului, Țiclului Cave, Lilieciilor din Cheile Ampoitei Cave, Puculea Cave, Orbán Balázs Cave, Comana Cave, „Galeria de mină de la borna 5.” Mine, Lazului Cave and Mare de la Balta Cave. (The photo nr. 1 represents an individual from Moanei Cave.)

In the daytime we met the species only twice and a third observation is known from the literature.⁴ In one of these cases we found an individual in the Ciungi Cave from the Someşan Plateau, about 100 meters far from the entrance. The ceiling of this cave is very thin and filled with a labyrinth of narrow holes. We presume that the dormouse used shortcut to access this portion of the cave from the outside.

The second case was recorded in the Būdös Cave at the crossing point of the main gallery and a secondary chimney, above the deadly carbon-dioxide level. This individual certainly used that higher situated shortcut to enter the cave.

The other data collected from Puturosu Mountain (seven locations) are based on cadavers, being presented amply in the next chapter.

Dead individuals were found in two limestone caves as well (Fagului Cave and Moanei Cave).

Strix aluco and *Bubo bubo* pellets containing edible dormouse bone remains were collected from five caves (Cave nr. 105 from Vârghiş Gorge, Gura Ponicevei Cave, Vacii Cave from Albioara Gorge,

¹ SCARAVELLI, Dino – BASSI, Sandro 1994.

² POLAK, Slavko 1997.

³ TOPÁL György 1988.

⁴ WILLEMSSEN, Jeroen – THOMASSEN, Erik (eds.) 2009, Ciur-Ponor Cave, 2 individuals at the Cave entrance.

Drăcoia Cave from Sighiștel Gorge and Ungurească Cave from Turzii Gorge).

The locations, in ten different mountains, are shown on the map (*Fig. 1*). The range of the cave-dwelling edible dormice is surely much bigger.

The cave selection of the edible dormouse in the Puturosu Mountain area and conclusions regarding the ecology of the local population

The Puturosu (Büdös) Mountain (Ciomad-Puturosu Mts., Eastern Carpathians, central Romania)

is very rich in postvolcanic phenomena like the carbon-dioxide emanations and the solphatares. Because the carbon-dioxide is heavier than the air, it forms deadly traps in the bottom of the pits and caves. These places are used in the local monitoring of the terrestrial fauna.⁵

The edible dormice were found in seven caves which are located at altitudes between 1079 and 1118 m a.s.l.. In 1979 Molnár⁶ collected already 17 dead individuals in the Gyilkos Cave. Between 1997 and 2012 we counted 204 dead individuals in the caves, the results of the research from the first two years were already presented in a previous article.⁷

The biggest part of cadavers (148 individuals) were found in the Gyilkos Cave. The other locations were not so popular, 28 individuals were collected from the Büdös Cave, six individuals from the Kis Cave, six individuals from the Damoklész Cave, and few individuals from the Sziklaalámenő-, Bagolytanya- and Akna Caves. The species never appeared in Timsós (cu Alaun) Cave, although this is in the close vicinity of the other caves. The reason might be the special structure of the walls, the highly friable alum crystals doesn't permit climbing on this surface.

Beside the caves, more than 20 pits and other natural traps with carbon-dioxide emanations are known in the area in the same habitat, but these are less attractive for the edible dormouse. In 15 years only 11 dead individuals were found in these locations.

The area around the caves is covered with a mature beech forest (*Lusulo-Fagetum* and *Asperulo-Fagetum*), the age of the canopy is between 40–120 years.

The Gyilkos Cave is situated on the northern slope of the mountain at the end of a short manmade valley, as a result of the former sulfur-mining activity in the late middle age. Perhaps a good part of the cave has antropic origin, too. The carbon-dioxide level on the bottom of the cave usually is higher than

two meters. In hard winters snow can obturate the entrance and the gas level may reach the ceiling of the cave. The length of the main gallery is about 20 meters ending in a five meter high and seven meter wide room.

The Büdös Cave is a little bit smaller and it is situated on the southern slope of the mountain.

Both caves have similar structure with secondary galleries which solve the mystery regarding the remarkable distance assumed to be performed by the dormice under the gas-level. Molnár⁸ presumed that the dormice are looking for hibernaculas and their instinct may be so powerful, that they do 5–6 meters under the gas level before they die. These alternative ways, which lead deep in the cave above the gas level, are used by dormice more often than the main gallery. The crossing points of the galleries are the most dangerous places, where many individuals fall in the lower main gallery. This might be the reason why they reach far points in the cave.

As Molnár⁹ pointed already, the activity of dormice in the caves increase very much in the autumn. Between August and October many subadult and juvenile individuals may be found in the bottom of the caves, but as we observed during night surveys, they are not looking for hibernaculas. Dormice families lead a very intense social life at the entrances of the caves where they are hunting for insects. Some families live in these caves in the whole year.

The best evidence for that are the dropping deposits which can be found in the holes of the cave wall (*photo nr. 2*) and in the secondary galleries above the gas level. At least five caves with secondary hole labyrinths are permanent homes for dormices: the Kis-, Büdös-, Damoklész-, Bagolytanya- and Gyilkos Caves.

At the end of the summer, intruders may appear around the caves. Often the conflicts between adult or subadult males or the chasing plays of juveniles end under the gas level. (The photo nr. 3 represents the results of an autumn checking.)

From 204 individuals 180 (88.2%) died in the August-October period and only 24 individuals between May and July. Those individuals which were collected during winter and early spring, were there since the autumn and were found later because of different reasons.

The annual number of cadavers has fluctuated very much in the past 15 years (presented on *Fig. 2*). In some years less than five individuals were found in the caves, in other years more than 20. We presume

⁵ BARTI Levente 2011.

⁶ MOLNÁR Lúdia 1983.

⁷ BARTI Levente 1999.

⁸ MOLNÁR Lúdia 1983.

⁹ MOLNÁR Lúdia 1983.

the existence of an irregular gradation phenomena in the local population, which in the past years reached the highest peak in 2003 (38 dead individuals in the caves) and almost collapsed in 1999 (only one cadaver).

Polak¹⁰ deduced, that in Slovenia the majority of caves which reveal the obvious presence of dormice are not accessible to the stone martin. In our study area almost all locations in case are easily accessible to predators, like the stone martin and the pine martin as well, but in the Puturosu Mountain region the stone martin seems to be missing, in 15 years we have not seen the species around the caves and no droppings have been found. Only the pine martin is present in the area but no evidence has been found that it would enter the caves.

Aknowledgments

We thank Anca Dragu and Csaba Jére for providing unpublished data. We also thank István Kovács, Károly György, Ágnes Varga, István Urák, Zsolt Hegyeli, Martin Pieldner, Zsolt Ambrus, Szilárd Bücs, István Csósz, Farkas Szodoray-Parádi, Abigél Szodoray-Parádi, István Kiss, Georgiana Mărginean, Csaba Bartha, Richard Hoffmann, Ede Gábos, Zoltán D. Szabó, Ildikó Gönczi-Vass, Raluca Ianc, István Zsók, Endre Jakab and Áron Bartha for their help in fieldwork. The most of the chiropterological researches were developed by the Romanian Bat Protection Association.

Barti, Levente – Str. Dealului 11/B/16, Sfântu Gheorghe 520060, Romania, bartilev@yahoo.com

References

- BARTI Levente
1999 Újabb adatok a Torjai Büdöshegy mofettáinak gerinces-áldozatairól, *Acta (Siculica) 1998*, Sepsiszentgyörgy, 103–114.
- MOLNÁR Lidia
1983 A Torjai Büdöshegy (Kovászna megye) mofettáinak madár- és emlősáldozatai, *Aluta 14–15.*, Sepsiszentgyörgy, 185–189.
- POLAK, Slavko
1997 The use of caves by the edible dormouse (*Myoxus glis*) in the Slovenian karst, *Nat. Croat.*, Zagreb, 6, 3, 313–321.
- SCARAVELLI, Dino – BASSI, Sandro
1994 *Myoxus glis* as a cave dwelling animal, *Hystrix* (n. s.), 6 (1–2), 283 – 285.
- TOPÁL György
1988 Alsó pleisztocén korú denevérelet a Súgó barlangból, *Karszt és Barlang*, 2, 85–90.
- WILLEMSEN, Jeroen – THOMASSEN Erik (eds.)
2009 Mammal survey, Munții Pădurea Craiului (Transylvania-Romania) – Uitgave van de Veldwerkgroep van de Zoogdiervereniging (Dutch Mammal Society), *Rapport 2009*, 34, Arnhem, oktober 2009, 1–38, Appendices I–VIII.

¹⁰ POLAK, Slavko 1997.

A nagy pele (*Glis glis*) mint barlanglakó faj Romániában

(Kivonat)

Az elmúlt két évtizedben lebonyolított chiropterológiai kutatásaink során számos járulékos adatot gyűjtöttünk a nagy pele (*Glis glis*) barlangi környezetben és más földalatti szálláshelyeken való előfordulásáról. Összesen 31 helyszínen találtunk élő vagy elpusztult példányokat, illetve bagolyköpetekben fennmaradt csontmaradványokat. 16 barlangbejáratban az éjszakai denevérhálózások során találkoztunk élő egyedekkel. A mézskővidékek mellett a faj sikeresen belakja a Csomád-Büdös hegycsoport vulkanikus eredetű grottáit is, bizonyos mértékben alkalmazkodva a mofettagáz jelentette állandó veszélyforráshoz. Mivel a nagy pelék barlangi előfordulása alig adatolt Romániában és a téma a térségben sem túlkutatott, megpróbáltunk egy átfogó képet nyújtani a jelenség hazai elterjedéséről, illetve bővebben tárgyaltuk a legtöbb adatot szolgáltatató Büdös-hegyi populáció barlangi szálláshely-használatát.

Pârșul mare (*Glis glis*), ca specie cavernicolă în România

(Abstract)

Cercetările chiropterologice efectuate în utimii doi decenii au furnizat o serie de date suplimentare referitoare la prezența pârșului mare (*Glis glis*) în peșteri și alte adăposturi subterane. În 31 astfel de locații am identificat specia reprezentată de indivizi vii, cadavre sau oase provenite din ingluviile de strigiforme. La 16 intrări de peșteri am întâlnit pârșul comun în timpul nopții, efectuând campanii de capturare a liliecilor. În afara regiunilor carstice specia a colonizat cu succes și peșterile formate în alte roci, cum ar fi grotele vulcanice de pe Muntele Puturosu (Munții Ciomad-Puturosu), adaptându-se parțial la pericolul permanent al emanațiilor de dioxid de carbon. Deoarece datele autohtone referitoare la prezența pârșului comun în habitatele subterane sunt deficiente, încercăm să sintetizăm toate cunoștințele dobândite referitoare la răspândirea fenomenului în țară. Totodată prezentăm mai detaliat preferințele legate de adăposturi subterane ale populației de pe Muntele Puturosu, populație care a furnizat cele mai multe date utile din țară.

Appendix: The distribution of the cave-dwelling edible dormouse (*Glis glis*) in Romania

Ciomad-Puturosu/Csomád-Büdös Mountains:

Kis Cave: 06. 10. 2001, 1♂ juv. ind., leg. Barti L.; 04. 09. 2002, 1♂ juv. ind., leg. Barti L.; 01. 11. 2003, 1♀ ad. ind., leg. Barti L.; 19.12.2008, 1 ad. ind., leg. Barti L., György K.; 23. 07. 2010, 1 sad. ind., leg. Barti L., Varga Á.; 02. 11. 2012, 1♀ sad. ind., leg. Barti L.;

Büdös/Puturosu Cave: 18. 10. 1998, 3 ind., leg. Barti L. (Barti, 1999); 13. 07. 2001, 1 ind., leg. Barti L.; 23. 08. 2001, 1 ind., leg. Barti L.; 18. 07. 2003, 1 ad. ind., leg. Barti L.; 09. 08. 2003, 1 ad. ind., leg. Barti L., György K.; 18. 09. 2003, 1♂ juv. ind., leg. Barti L.; 30. 09. 2005, 1 ad. ind. alive in the chimney of the cave, obs. Barti L.; 28. 04. 2008, 1 ind., leg. Barti L., György K.; 28. 05. 2008, 1♀ ad. ind., leg. Urák I.; 19. 12. 2008, 1 ad. ind., leg. Barti L., György K.; 23. 07. 2010, 2 ad. ind., leg. Barti L., Varga Á.; 16. 10. 2010, 9 ind. (5 ad, 4 juv.), leg. Barti L.; 09. 07. 2011, 2 ad. ind., leg. Barti L.; 12. 06. 2012, 1♀ ad. ind., leg. Barti L.; 02. 07. 2012, 1♂ ad. ind., leg. Barti L.; 28. 08. 2012, 1♂ juv. ind., leg. Barti L.; 12. 09. 2012, 1♀ juv. ind., leg. Barti L.;

Sziklaalámenő Cave: 13. 07. 2001, 1 ind., leg. Barti L.; 25. 09. 2001, 1 ad. ind., leg. Barti L.;

Damoklész Cave: 09. 09. 2008, 1♂ juv. ind., leg. Barti L., Ambrus Zs., Bartha Á.; 31. 03. 2009, 2 ad. ind., leg. Barti L.; 16. 10. 2010, 1 ind., leg. Barti L.; 17. 11. 2010, 2 ind., leg. Barti L.;

Bagolytanya Cave: 31. 03. 2009, 3 ad. ind., leg. Barti L.;

Gyilkos/Ucigașă Cave: 02. 1978 – 01. 1979, 17 ind., leg. Molnár L. (Molnár, 1983); 01. 11. 1997, 7 ind., leg. Barti L. (Barti, 1999); 18. 10. 1998, 1 ind., leg. Barti L. (Barti, 1999); 08. 05. 1999, 1 ind., leg. Barti L. (Barti, 1999); 14. 05. 2000, 2 ind., leg. Barti L., Kovács I.; 09. 07. 2000, 1♂ ind., leg. Barti L.; 10. 08. 2000, 2 ind. (1 ad., 1 juv.), leg. Barti L., Varga Á.; 21. 09. 2000, 1 ind., leg. Barti L.; 26. 07. 2001, 1 ind., leg. Barti L., Varga Á.; 23. 08. 2001, 2 ind. (1♂ ad, 1?), leg. Barti L.; 30. 08. 2001, 1♂ ad. ind., leg. Barti L.; 14. 09. 2001, 9 ind. (4 ad., 5 juv.), leg. Barti L., Varga Á., Ambrus Zs.; 25. 09. 2001, 3 ind. (1♀ ad., 2 juv.), leg. Barti L.; 06. 10. 2001, 3 ind. (1♀ ad., 2 juv.), leg. Barti L.; 26. 10. 2001, 4 ind., leg. Barti L.; 12. 07. 2002, 1 ind., leg. Barti L.; 05. 08. 2002, 1♀ ad. ind., leg. Barti L.; 04. 09. 2002, 5 ind. (1♀ ad., 2♂♂ sad., 2♀♀ sad.), leg. Barti L.; 23. 09. 2002, 2 ind. (1♀ ad., 1♂ juv.), leg. Barti L.; 09. 06. 2003, 1♂ ad. ind., leg. Barti L.; 18. 07. 2003, 1♂ ad. ind., leg. Barti L.; 27. 08. 2003, 8 ind. (3♂♂ ad., 5 juv.), leg. Barti L., György K.; 09. 09. 2003, 7 ind. (3 ad., 4 juv.), leg. Barti L., Varga Á., Pieldner M.; 18. 09. 2003, 4 ind. (2♂♂ ad., 1♀ ad., 1♂ juv.), leg. Barti L.; 03. 10. 2003, 12 ind. (4♂♂ ad., 7♀♀ ad., 1 juv.), leg. Barti L.; 01. 11. 2003, 1♀ juv. ind., leg. Barti L.; 28. 06. 2004, 1 ind., leg. Barti L.; 20. 07. 2004, 1 ad. ind., leg. Barti L., Varga Á.; 06. 08. 2004, 1♂ ad. ind., leg. Barti L., György K.; 02. 05. 2005, 1♂ ad. ind., leg. Barti L.; 16. 09. 2005, 3♂♂ ad. ind., leg. Barti L.; 21. 10. 2005, 2 ind. (1♂ sad, 1♀ sad.), leg.

Barti L.; 20. 08. 2006, 1 ind., leg. Hegyeli Zs.; 29. 01. 2007, 5 ind., leg. Barti L.; 09. 09. 2008, 5 ind. (2♂♂ ad., 2♀ ad., 1 ?), leg. Barti L., Ambrus Zs., Bartha Á.; 19. 12. 2008, 11 ad. ind., leg. Barti L., György K.; 31. 03. 2009, 3 ad. ind., leg. Barti L.; 03. 07. 2009, 1 ad. ind., leg. Barti L.; 10. 07. 2009, 10 ind., leg. Barti L.; 23. 11. 2009, 3 ind. (1♂ ad., 2♀♀ sad.), leg. Barti L.; 16. 10. 2010, 9 ind., leg. Barti L.; 17. 11. 2010, 1 ind., leg. Barti L.; 29. 04. 2011, 1 ind., leg. Barti L.; 14. 06. 2011, 1 ♂ ad. ind., leg. Barti L.; 31. 08. 2011, 1 ad. ind., leg. Barti L., György K.; 14. 10. 2011, 1 ad. ind., leg. Barti L.; 12. 09. 2012, 3♂♂ ad. ind., leg. Barti L.; 26. 09. 2012, 6 ind. (1♂ ad., 2♂♂ sad., 2♀♀ sad., 1♀ juv.), leg. Barti L.; 10. 10. 2012, 5 ind. (1♂ ad., 2♂♂ sad., 1♀ sad., 1♀ juv.), leg. Barti L.; 02. 11. 2012, 1♀ sad. ind., leg. Barti L.;

Akna Cave: 25. 09. 2001, 1 juv. ind., leg. Barti L.;

Perşani/Persány Mountains:

Orbán Balázs/Mereşti Cave: 21. 08. 2003, 1 ad. ind., obs. Jére Cs., Dóczy A., Barti L., Szántó L., Szodoray – Parádi F.; 21. 08. 2009., 1 ind., obs. Jére Cs., Dóczy A., Barti L., Szodoray – Parádi F., Mărginean G., Szántó L.

Cave nr. 105. from Vârghiş/Vargyas Gorge: 19. 08. 2001, bones from old *Strix aluco* pellets, leg. Barti L., Varga Á.

Comana/Kománai Cave: 2012. 09. 20., 1 ad., obs. Barti L., Bartha Cs.

Someşului Plateau:

Ciungi/Kisnyíresi Cave: 14. 10. 2001, 1 ad., obs. Barti L., Varga Á., Zsók I.

Pădurea Craiului/Királyerdő Mountains:

Vadu Crişului/Zichy Cave: 03. 09. 2010, 1 ad. ind., obs. Barti L., Bücs Sz., Mărginean G., Jakab E., Ianc R., Szabó D.Z.

Moanei/Bíró Lajos Cave: 13. 07. 2003, 1 ind. alive, 1 dead ind., obs. Barti L., Szántó L., Jére Cs., Szodoray – Parádi F., Szodoray – Parádi A., Bücs Sz., Varga Á.; 04. 09. 2011, 1 ad. ind., obs. Barti L., Jére Cs., Hoffmann R.

Lesiana Cave: 13. 07. 2003, 4–5 ind., obs. Barti L., Szántó L., Jére Cs., Szodoray – Parádi F., Szodoray – Parádi A., Bücs Sz., Varga Á.

Din Dealul Prodan/Táskás Cave: 01. 09. 2012, 1♀ ad., 4 juv. ind., obs. Barti L., Bücs Sz., Kiss I.

Țiclului Cave: 23. 08. 2012, 1 ad. ind., obs. Jére Cs., Bücs Sz., Barti L.

Vacii Cave from Albioara Gorge: 03. 08. 2008, bones from *Strix aluco* pellets (Willemsen – Thomassen, 2009); 14. 07. 2011, bones from *Strix aluco* pellets, leg. Barti L., Bücs Sz., Jére Cs.

Ciur-Izbuc Cave: 03. 08. 2008, 2 ind. in the cave entrance (Willemsen – Thomassen, 2009)

Cu Apă din Valea Leşului/Tutajos Cave: 21. 08. 2012, 1 ad. ind., obs. Jére Cs., Bücs Sz., Barti L., Csősz I., Szodoray – Parádi F., Szabó D. Z., Gábos E.

Bihar/Bihar Mountains:

Ferice/Páfrányosi Cave: 22. 08. 2012, 1 ad. ind., obs. Jére Cs., Bücs Sz., Barti L., Csősz I., Szabó D. Z., Gábos E.

Drăcoaia Cave from Sighiştelului/Szegyess Gorge: 02. 07. 2001, bones from *Bubo bubo* pellets, leg. Barti L.

Fânaţe/Fonázai Cave: 14. 09. 2012, 1♀ ad., 4 juv. ind., obs. Jére Cs., Csősz I., Kiss I., Gönczi-Vass I.

Fagului Cave: 07. 1997, 1 cadaver at the crossing of the mine gallery and the cave, obs. Barti L.

Băiţa Cave: 06. 09. 2011, 1 sad. ind., obs. Barti L., Kiss I.

Trascăului/Torockói Mountains:

Puculea/Kőközi Cave from Aiudului/Kőközi Gorge: 01. 07. 2010, 1 ind., obs. Jére Cs., Barti L.; 06. 09. 2012, 1 ind., obs. Bücs Sz., Jére Cs., Csősz I.

Ungurească/Porlik Cave: 08. 04. 2005, bones from *Strix aluco* pellets, leg. Barti L.

Metaliferi/Érc Mountains:

Liliecilor Cave from Ampoiţei Gorge: 04. 04. 2004., bones from old *Strix aluco* pellets, leg. Barti L., Hegyeli Zs.; 04. 09. 2012, 1 ind., obs. Jére Cs., Bücs Sz., Csősz I., Jakab E.

Vâlcan/Vulkán Mountains:

„Galeria de mina de la borna 5.” Mine: 1 ind., 02. 09. 2011, obs. Dragu A.

Mehedinţi/Mehádiai Mountains:

Lazului Cave: 08. 08. 2008, 1 ind., obs. Dragu A.

Mare de la Balta Cave: 23. 09. 2012, 1♀ ad., 4 juv. ind., + 1 ind., obs. Dragu A.

Almăjului/Almás Mountains:

Gura Ponicevei Cave: 11. 08. 2010, bones from *Strix aluco* pellets, leg. Jére Cs., Csősz I.

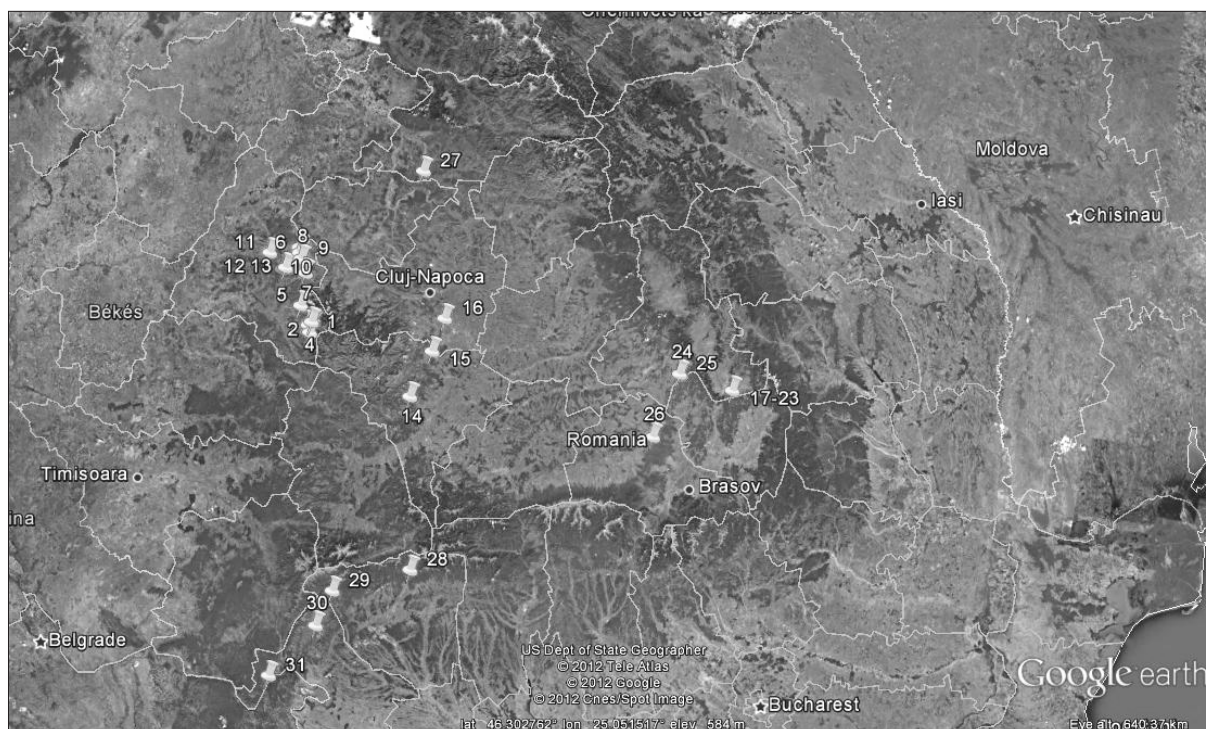

Fig. 1. The cave-dwelling edible dormouse (*Glis glis*) occurrences in Romania. (The locations: Bihor Mountains: 1. Băița Cave, 2. Faġului Cave, 3. Fănațe Cave, 4. Drăcoia Cave, 5. Ferice Cave; Pădurea Craiului Mountains: 6. din Dealul Prodan, 7. cu Apă din Valea Leșului, 8. Moanei Cave, 9. Lesiana Cave, 10. Vadu Crișului Cave, 11. Țicului Cave, 12. Vacii din Cheile Albioara Cave, 13. Ciur-Ponor Cave; Metaliferi Mountains: 14. Lilieciilor din Cheile Ampoitei Cave; Trascăului Mountains: 15. Puculea Cave, 16. Ungurească Cave; Ciomad-Puturosu Mountains: 17–23. Kis Cave, Bűdös Cave, Sziklaaláménő Cave, Damoklész Cave, Bagolytanya Cave, Gyilkos Cave, Akna Cave; Perșani Mountains: 24. Orbán Balázs Cave, 25. Cave nr. 105. from Vărghiș Gorge, 26. Comana Cave; Someșului Plateau: 27. Ciungi Cave; Vălcan Mountains: 28. „Galeria de mina de la borna 5.” Mine; Mehediņi Mountains: 29. Lazului Cave, 30. Mare de la Balta Cave; Almăjului Mountains: 31. Gura Ponicevei Cave)

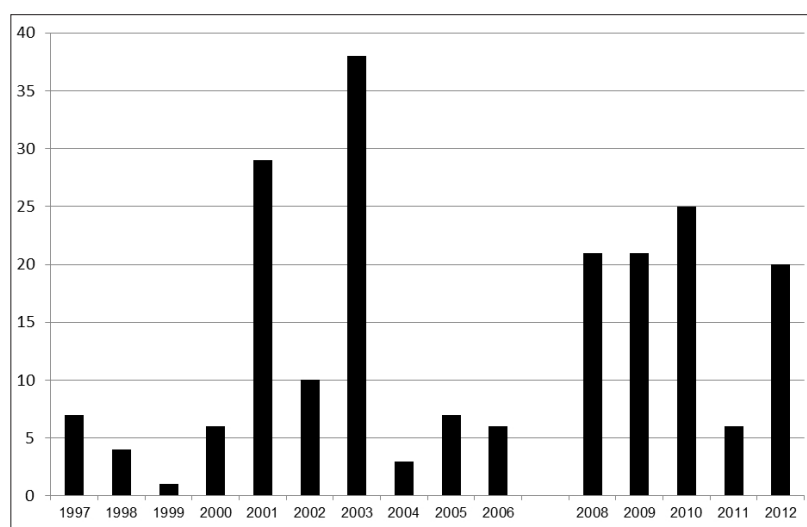

Fig. 2. The multiannual abundance of the edible dormouse (*Glis glis*) in the caves of Puturosu Mountain, based on dead found individuals.

Photo 1. Edible dormouse (*Glis glis*) in the Moanei/Bíró Lajos Cave, Pădurea Craiului Mountains (photo: Levente Barti)

Photo 2. Edible dormouse dropping heaps in the holes of the Kis Cave, Puturosu Mountain (photo: Levente Barti)

Photo 3. Victims of the carbon-dioxide from the Gyilkos/Ucigaşa Cave, Puturosu Mountain – edible dormice, fire salamander, brown long-eared bats (photo: Levente Barti)

RÉGÉSZET

László Attila

SZÉKELY ZOLTÁN, A RÉGÉSZ¹

Azt a megtisztelő, de korántsem könnyű feladatot kaptam e megemlékezés kezdeményezőitől, hogy méltassam Székely Zoltán régészeti munkásságát. Megtisztelő a feladat, hisz Székely Zoltán több, mint hat évtizeden keresztül az erdélyi, s egyben a tágabb értelemben vett Kárpát-medencei régészet, s ezzel karöltve az őskor, az antikvitás és a kora középkor kutatásának egyik meghatározó és a szakmai körökben, mind hazájában, mind annak határain túl, számontartott egyénisége volt. A feladat nehézsége egyrészt éppen életművének gazdagságában rejlik, amit szinte lehetetlen néhány mondatban összefoglalni. Másrészt, fiatalabb kortársa lévén, akit baráti szálak fűztek hozzá, hiányzik a kellő távlat és távolság is életművének alaposabb elemzéséhez. A teljesség igénye nélkül mindössze arra vállalkozhatok, hogy felvillantsam régészeti munkásságának főbb kutatási területeit és eredményeit.²

A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban tett érettségi (1930) után Székely Zoltán klasszika-filológiát, ókori történelmet és régészetet hallgatott a kolozsvári, a két világháború között I. Ferdinánd román király nevét viselő egyetemen. Tanárai között találjuk a kor olyan jelentős tudósait, mint Theodor A. Naum, Ștefan Bezdechi, Emil Panaitescu és Dimitrie M. Teodorescu, s innen datálódhatnak baráti kapcsolatai az akkor pályakezdő Octavian Floca, Ion I. Russu és más, későbbi jeles szakemberekkel. Egyetemi tanulmányai befejeztével egy évig (1936–1937) a zilahi Wesselyi Kollégium tanára volt, de 1937-től már egykori iskolájában, a Csutak Vilmos halálával megüresedett katedrán tanít latin és görög nyelvet. Még abban az évben a Székely Nemzeti Múzeum őrévé választják, s élete ettől kezdve haláláig összefonódott a két nagyhírű intézmény sorsával, történetével. 1938–1939-ben

a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ösztöndíjasaként folytathatta tanulmányait, ahol Alföldi András, Paulovics István és Tompa Ferenc előadásait hallgathatta és megismerkedhetett a maga nemzedékéhez tartozó László Gyulával, Mozsolics Amáliával, Párducz Mihállyal, Radnóti Aladárral, és részt vehetett Szilágyi János aquincumi ásatásain. 1939-ben egy tanulmányút során eljut Bulgáriába, s időz Bukarestben is, ahol többek között Scarlat Lambrino, Ioan Andreescu és Ion Nestor fogadja az egyetemen és a Nemzeti Régiségmúzeumban. Elmondható, hogy a fiatal Székely Zoltánnak megadatott, hogy megismerkedjen, kapcsolatokat építhessen a korszak kiemelkedő, immár tekintélyes, vagy akkoriban még „csak” ígéretes román és magyar szakmai elitjével.

Alapképzettsége értelemszerűen terelte érdeklődését a római kor tanulmányozása felé: a negyvenes évek elején Radnóti Aladár oldalán a Szilágyságban fekvő Porolissumban ásat, Szilágyi Jánossal pedig Háromszéken, a komollói castrumban végez kutatásokat. Doktori dolgozatát is ebből a témakörből írta, az 1943-ban megvédett értekezésében a komollói római katonai táborban végzett ásatások eredményeit ismertette, értelmezte.³ Pályája azonban úgy alakult, hogy nem maradhatott meg ezen a szűkebb szakterületen. A háborús éveket követően igazgató-őre, majd 1949-től 1990-ig igazgatója volt az idők során különböző elnevezésekkel illetett Székely Nemzeti Múzeumnak, s mint az intézmény egyetlen régészenek, mondhatni nap mint nap szembesülnie kellett a különböző korokból származó újabb és újabb leletek felbukkanásával. László Ferenc halála után (1925) tulajdonképpen csak Székely Zoltán személyében került ismét képzett régész a Székely Nemzeti Múzeum kötelékébe, elődje munkáját kellett hosszú szünet

¹ Az alábbi szöveg a Székely Zoltán születésének 100. évfordulója alkalmából, 2012. november 22-én a Székely Nemzeti Múzeumban rendezett megemlékezésen elhangzott előadás irodalmi utalásokkal kiegészített változata.

² Székely Zoltán életéről és munkásságáról lásd MITREA, Bucur 1992; LÁSZLÓ, Attila 2003; KERTÉSZ Róbert 2001; BADER Tibor 2002; valamint az alábbi kötetekben megjelent méltatásokat, közleményeket: SZÉKELY Zoltán 2003; Uő 2006; Uő 2012; SZÉKELY-EMLEKKÖNYV. Székely Zoltán nyomtatás-

ban megjelent munkáinak legteljesebb, 212 tételt felsoroló jegyzéke: SZÉKELY Zoltán 2006, 15–25, amely 12 addig közöletlen írását is tartalmazza. Az előadásunkat kísérő további jegyzetekben Székely Zoltánnak csupán fontosabb, változatos kutatási területeit felvillantó munkáját idézhetjük, az érdeklődő olvasói figyelmébe ajánljuk a fentebb említett publikációs listát, valamint a Székely Zoltán válogatott munkáiból összeállított két kötetet (SZÉKELY Zoltán 2003; Uő 2012).

³ SZÉKELY Zoltán 1943.

után folytatnia. Számtalan leletmentést, próbaásatást végez, de futotta idejéből és erejéből nagyobb lélegzetű régészeti feltárásokra is. Az 50-es évek elején részt vett a Román Tudományos Akadémia bukaresti Régészeti Intézetének égisze alatt Moldvában, Ion Nestor professzor irányításával végzett nagy ásatásokon, ahol az eredetileg a klasszikus ókor tanulmányozására szakosodott Székely Zoltán közelebből is megismerkedhetett az ő- és középkori régészet sajátos kérdéseivel, módszereivel. Barátsága, tudományos együttműködése Nestorral és bukaresti munkatársaival egy életen át tartott, amit a „kolozsvári iskola” nem minden tagja nézett jó szemmel, s különösen nem a háta mögött „beglerbégnek”, „nagyvezérnek” nevezett Constantin Daicoviciu. Jellemző a különböző magas pozíciókat betöltő Daicoviciu magatartására, hogy mindent elkövetett, hogy megakadályozza Székely Zoltán doktori címének elismertetését, ami-re végül is csak 1971-ben kerülhetett sor.⁴ Székely Zoltán akarva-akaratlanul évtizedeken át egyfajta ütköző szerepet töltött be a Székelyföld régészeti kutatásában egyaránt érdekelt két tudományos központ és rivális vezéralakjai, Constantin Daicoviciu és Ion Nestor között, de ez már külön történet lehetne.⁵

Székely Zoltán nemcsak rendszeres, az egész Székelyföldre kiterjedő terepkutatásaival tűnt ki, hanem közleményeivel is. Kutatásairól bár egy előzetes ásatási jelentés erejéig mindig szorgalmasan beszámolt, s alig van olyan általa kutatott korszak, régészeti kultúra, amelyről ne igyekezett volna átfogó, összefoglaló tanulmányt is írni. Nem került meg a „kényes” kérdéseket sem, ám néhány ilyen jellegű tanulmányát csak 1990 után közölhette. A régészet köréből írott több mint 200, nyomtatásban megjelent munkája a paleolitikum kivételével átfogja Erdély, különösen a Székelyföld mondhatni egész történetét, a neolitikumtól a korai középkorig. Ha csak röviden, jelzésszerűen is, megpróbáljuk méltatni sok évtizedes kutatásainak a különböző korszakokra vonatkozó fontosabb eredményeit, következtetéseit.

Az újkőkor (neolitikum) kérdéseivel 1949-ben szembesül először a Lécfalva-Várhegyen végzett ásatások során, melyeket aztán a következő években is folytat Ion Nestorral és Eugenia Zahariával, a bukaresti Régészeti Intézet munkatársával együtt. Az ásatás jelentősége, hogy a rétegtani megfigyelések apján először sikerült kimutatni a Délkelet-Európa neolitizációjában fontos szerepet játszó Körös- (Criș-Starčevo) kultúra és az azt követő Boian- (Giulești) kultúra időbeli viszonyát, amelyek a Felső-Olt völgyében megelőzik a korábbi kutatások nyomán akkor már jól ismert, a moldvai Cucuteni-műveltséggel rokon Erősd-kultúrát.⁶ A későbbiekben Székely Zoltánnak sikerült azonosítania a Kárpátokon kívülről Erdélybe behatoló Boian- és Precucuteni-kultúra több más települését is.⁷

Jelentős hozzájárulása a László Ferenc kutatásai révén már a múlt század első évtizedeiben Európa-szerte ismertté vált késő neolitikus-rézkori Erősd-kultúra településhálózatának, a Cucuteni–Tripolje kultúrához való viszonyának megismeréséhez is.⁸ Régész berkekben nagy reményeket fűztek az 1968-ban Ion Nestor és Eugenia Zaharia társaságában újraindított erődsi ásatásoknak, amelyek Nestor halála után (1974) is folytatódtak, 1985-ig. Néhány (részben Eugenia Zahariával jegyzett) ásatási beszámolón kívül a leletanyag java része sajnos közöletlen maradt, de figyelemre méltó Székely Zoltán cikke az Erősd-Tyiszk-hegyi település erődítéséről, meg a Bartók Botonddal közösen írt jegyzet az erődsi edényégető kemencékről.⁹ Székely Zoltán rétyi és néhány más településen végzett ásatása nyomán napirendre került az erődsi műveltség „sorsa”, fejlődése kései szakaszának problémája, valamint az Alföld felől Erdély felé terjeszkedő Tiszapolgár- és Bodrogkeresztúr-kultúrákkal való viszonya is, amelyek mind olyan kérdések, amelyek további tisztázásra várnak.¹⁰

A bronzkor kutatásával kapcsolatos első cikke 1946-ban jelent meg, ebben az alsócernátoni leletet ismertette.¹¹ Foglalkoztatta a korai fémművesség

⁴ Lásd Székely Zoltán 1970. június 10-én Ion Nestorhoz címzett levelét, melyben a következőket írja: „Este mai ușor să ajungi membru corespondent la Academie, decît să obții un doctorat deja primit, dacă ai supărat pe Grossvizer” (SZÉKELY, Zoltán 2006, 169). Székely Zoltán itt arra utal, hogy 1970-ben az akkor létrejött Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiájának levelező tagja lett. Doktori címét csak ezt követően, 1971-ben ismerték el. Kolozsvárt természetesen akadtak barátai is, lásd pl. Ion I. Russu 1951. június 20-án írt levelét (Uo., 221), melyben egyetértően nyilatkozik Székely Zoltán baráti kapcsolatairól a „Kárpátokon-túli” szakemberekkel, akiket a maga részéről többre tart, mint számos erdélyi, s főleg kolozsvári kollegáját. Szó szerint: „Îmi pare bine că te simți plăcut între frații transcarpatini; eu am spus-o de vreo 20 de ani că ei sunt – cu f. mici excepții – superiori nouă în f. multe privințe [...] Eu am o aleasă prețuire pentru transcarpatini

[...] Transmite deci complimente cordiale și tovrărești tuturor (Nestor, Vulpe, Tudor, Dumitrescu, Zirra, Petrescu, etc).”

⁵ Székely Zoltán tudományos és intézményszervező munkásságának hátterét, kiterjedt szakmai- és emberi kapcsolatait kitűnően megvilágítja a fentiekben már idézett levelezése (SZÉKELY, Zoltán 2006), amit szerencsésen kiegészítenek a kortársak visszaemlékezései (lásd SZÉKELY-EMLEKKÖNYV).

⁶ SZÉKELY, Zoltán 1951a.

⁷ SZÉKELY, Zoltán 1967a; Uő 1970a.

⁸ SZÉKELY, Zoltán 1978a; Uő 1987.

⁹ SZÉKELY, Zoltán – BARTÓK, Botond 1979; SZÉKELY, Zoltán 1981; ZAHARIA, Eugenia – SZÉKELY, Zoltán 1988; SZÉKELY, Zoltán 1998.

¹⁰ SZÉKELY, Zoltán 1964; Uő 1983.

¹¹ SZÉKELY Zoltán 1946a.

kérdése, több cikket írt a réz- és bronzfeldolgozásról, az ún. raktár- vagy depot-leletekről.¹² Nevéhez, kutatásaihoz fűződik a kora bronzkori Csomortán- és Zsögöd-kultúrák bevezetése a szakirodalomba, de foglalkozott az ugyancsak kora bronzkori – egyebek között az eródsi felső települési réteg által is képviselt – Schneckenberg-műveltséggel is.¹³ Egyik legjelentősebb bronzkori ásatását a Székelyföldön kívül, a Szatmár megyei Szilágypéren végezte az Ottomány-Füzesabony-kultúra erődtített településén és temetőjében. A mai Románia területén az általa feltárt 31 csontvázas és 1 hamvasztásos sír szolgáltatta az első hiteles adatokat az említett műveltség népének temetkezési szokásairól.¹⁴ Szűkebb kutatási területén, a Székelyföldön az erdélyi ún. „klasszikus” bronzkorhoz tartozó Wietenberg-kultúra meg a keleti gyökerrű késő bronzkori Noua-műveltség több településén végzett ásatásokat és igyekezett tisztázni a két kultúra idő- és térbeli viszonyát.¹⁵ Különös érdeklődést váltott ki az az általa közölt, Kézdivásárhelyen, feltehetően Noua-településen talált csontgomb, melynek formája és spirális díszítése Erdély és az égei-anatóliai térség, a tágabb értelemben vett műkénéi civilizáció között az i. e. II. évezred első felében fennálló, sokat vitatott kapcsolatokra utal.¹⁶

A kora vaskor korszakbeosztásánál a Nestor által még a 30-as években kidolgozott, Paul Reinecke kronológiai rendszerére épített hármas felosztást alkalmazta (ún. korai, középső és késő *Hallstatt* periódus), amit a bukaresti, s általában az óromániai régészeti iskola mind a mai napig használ, ellentétben az erdélyi régészek többségével, akik a közép-európai urnamezős korszaknak megfelelő *Hallstatt* A-B időszakot (kb. i. e. XII–VIII. sz.) a késő bronzkorba sorolják, tekintettel arra, hogy ez az időszak képezte Erdélyben is a bronzművesség virágkorát. Egyik Székely Zoltánhoz intézett levelében Kurt Horedt szavá is teszi ezt az ellentmondást.¹⁷ Akárcsak azok a régészek, akik a fenomenológiai korszakbeosztás hívei, Székely Zoltán is úgy gondolta, hogy az új korszak nyitányát az új fém, a vas használatának megjelenése és a vasművesség kezdetei jelzik. E fontos művelődéstörténeti kérdés felülvizsgálására a csernátoni településen végzett ásatásai adtak alkalmat. Itt egy gyűjteléses vasleletre bukkant, amelyben olyan, nyersanyagként vagy félkész termékeként forgalmazott tárgyak (vasrudak) is voltak, amelyek nemcsak a vas korai használatára, hanem a déli kapcsolatok hatására kialakuló helyi vassfeldolgozás kezdeteire is

utaltak. A korjelző tárgytipusok, pl. a hegedűvonó alakú kapcsolótű (*Violinbogenfibel*) alapján a leletet, a csernátoni teleppel együtt, a *Hallstatt* B időszakba (kb. i. e. X–IX. sz.) keltezte, és úgy gondolta, hogy a Háromszéki-medencében ezt megelőzi a korai vaskor egy még régebbi szakasza, amit a *Hallstatt* A periódusba datálható rétyi település és hamvasztásos, urnás temetkezések képviselnének. Az ezt közvetlenül követő időszak emlékei kevésbé ismertek, de a gidófalvi ásatások leleteiből arra következtetett, hogy a középső *Hallstatt* periódusra (*Hallstatt* C) jellemző Basarabi-kultúra népe is megtelepedett Délkelet-Erdélyben.¹⁸

A kora vaskor kései szakaszának sokat vitatott kérdése a Fekete-tengertől északra fekvő térségétől Közép-Európáig elterjedt, Erdélyben is fellelhető szkíta típusú leletek értelmezése. Székely Zoltán főleg a magyarlapádi leletek meg a Sepsiszentgyörgyön feltárt csontvázas sírral kapcsolatos saját megfigyelései alapján szólott hozzá a kérdéshez, melyről jól dokumentált, a régebbi és újabb, magyar, román és a volt szovjetunióbeli szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodó összefoglaló tanulmányt is írt. Hangsúlyozza az erdélyi szkíta típusú leletanyag szoros kapcsolatait az alföldi, ún. szentes-vekerzugi csoporttal, de kiemeli sajátosságait is, amelyek a temetkezési rítusban, az elhantolás, illetve halott-hamvasztás szokásában is megnyilvánulnak. Arra a következtetésre jut, hogy mindkét csoport egyazon művelődési kör kisugárzásának a hatása alatt alakult ki, de lakosságuk etnikai összetétele különböző lehetett. Az erdélyi csoporttal mint helyi kora vaskori lakossággal kapcsolatban számol a Herodotos által említett thrákokkal és agathürszoszokkal, valamint a rájuk gyakorolt görög-szkíta kulturális hatással, de nem zárta ki az utóbbiakkal létezhetett etnikai kapcsolatokat sem. A szív alakú markolatvassal ellátott töröket, rövid kardokat, különösen az ún. antennás típust, mint amilyen az aldobolyi is, szkíta hatású helyi készítménynek tartotta, a sepsiszentgyörgyi sírban előkerült, a zöldhalompusztai és tápiószentmártoni aranyszarvasokkal párhuzamba állítható kis, öntött bronzsarvasról pedig úgy vélte, hogy a Bug torkolatánál fekvő fekete-tengeri görög kolónia, Olbia műhelyeiből származik. Az erdélyi szkíta típusú leleteket az i. e. VI–V. századba keltezte, s úgy vélte, hogy ennél nem lehetnek későbbiek.¹⁹

Az ókori írott források tanúsága szerint a rómaiak a dákoktól foglalták el az Erdélyi-medencét s

¹² SZÉKELY, Zoltán 1967b; Uő 1970b; Uő 1970d.

¹³ SZÉKELY, Zoltán 1967b; Uő 1968; Uő 1970c; Uő 1999a.

¹⁴ SZÉKELY, Zoltán 1966a.

¹⁵ SZÉKELY, Zoltán 1965a; Uő 1971a; Uő 1988a; Uő 2001a.

¹⁶ SZÉKELY, Zoltán 1978b.

¹⁷ Lásd Kurt Horedt 1966. április 6-án kelt levelét: SZÉKELY, Zoltán 2006, 97.

¹⁸ SZÉKELY, Zoltán 1966b; Uő 1966c.

¹⁹ SZÉKELY Zoltán 1960a; Uő 1960b.

a Székelyföld egy jelentős részét is magába foglaló későbbi Dacia provincia területét. Székely Zoltán tudományos érdeklődése így természetesen kiterjedt a késő vaskor (*La Tène* periódus) dák népessége régészeti emlékeinek kutatására is, amit egyesek igaztalanul a szemére vetettek.²⁰ Számos tanulmányt szentelt a dákok anyagi műveltsége, a kerámia, a vasfeldolgozás, ötvösség, ezüstművesség kérdéseinek. Hangsúlyozza, hogy a dákok anyagi műveltségének a gyökereit javarészt a helyi „hallstatti” műveltségben kell keresni. Az egyik legjellegzetesebb dák edénytípussal, az ún. dák csészével kapcsolatban pl. megállapítja, hogy annak prototípusa nem a szkíta, hanem a helyi kora vaskori edénművesség formakincsében keresendő.²¹ Külön fejezetet képeznek munkásságában a dák kori kincsekről, éremleletekről írott tanulmányai (Futásfalva, Szilágyosomlyó, Csíkszentkirály, Petőfalva).²² Pályája kezdetétől foglalkozott a településformák, településhálózat kérdéseivel. Ezen belül Orbán Balázs, Téglás Gábor, Ferenczi Sándor és mások nyomdokain haladva számos dák kori vár kutatása, ásata, erődítésrendszerének, kronológiájának a tisztázása fűződik a nevéhez (Kisborosnyó, Zetevára, Kovászna, Csíkrákos). Megállapítása szerint ezek megszűnése, elpusztítása Dacia meghódításával függ össze: a rómaiak lerombolták a dák várakat és a római határvédelmi rendszer részeként sokuk közelében katonai táborokat építettek.²³

Mint a bevezetőben már említettem, a római kor, s ezen belül Dacia provincia történetének kutatása már a pályakezdő Székely Zoltán régészeti munkásságának egyik alapvető területe volt.²⁴ A katonai létesítmények kutatása mellett az ő nevéhez fűződik a mai Románia területén előkerült első *villa rustica* (római tanya) feltárása is. A Kolozs megyei Csomafája határában 1911-ben római kori feliratos kövek kerültek elő, de a helyszínre kiszálló Buday Árpádnak nem sikerült tisztázni a lelőköörülményeket. 1943 nyarán az Erdélyi Tudományos Intézet megbízásából Székely Zoltán ásatast végzett és sikerült feltárni egy római villa rustica fő- és melléképületeinek, kőkerítésének a maradványait, s egy Silvanusnak szentelt fogadalmi oltárkövet. A leletek alapján az épület-együttest a II. sz. végére – a III. sz. elejére keltezte.²⁵ Ami a római határvédelmi rendszer kutatását illeti, a doktori értekezésében már tárgyalt, a Moldvába

kivezető hadiutat biztosító komollói erődített római táborban 1942-ben végzett ásataások utáni évtizedekben kisebb-nagyobb méretű feltárásokat végzett az Ojtozi-szorost védő berecki, a Bodzai-szorost biztosító nagyborosnyói, és a Tusnádi-szoros bejáratát vigyázó oltszemi katonai táborokban is. Megállapította a castrumok formáját, méreteit, kronológiáját, s a feliratok, bélyeges téglák alapján igyekezett kideríteni az ott állomásozó római csapatok nevét, hozzájárulván Dacia provincia, s egyben a Római Birodalom hadtörténete néhány vitás kérdésének tisztázásához is.²⁶ Kutatásainak eredményei szerint a délkelet-erdélyi római erődrendszer kiépítése már Traianus császár uralkodása alatt, tehát közvetlenül Dacia meghódítása után megkezdődött. Továbbá úgy vélekedett, hogy a gótok és kárpok sorozatos támadásai következtében a vidék rómaiak általi feladására már a III. sz. közepén, Gallienus uralkodása idején (254–268), az Aurelianus-kori általános visszavonulás előtt sor került. A tartomány és népessége sokat vitatott romanizálását illetően, Alföldi András nézeteivel egyetértésben úgy gondolta, hogy a daciai romanizmus, különösen a provincia keleti részeiben, felszínes, „másodkézből”, a szomszédos tartományokból kapott provinciális római kultúra volt.²⁷

Köztudomású, hogy a diktatúra évtizedeiben milyen politikai és ideológiai nyomás nehezedett a népvándorlaskor és a korai középkor kutatására és kutatóira. Becsületére válik Székely Zoltánnak, hogy a romanizált helyi (őshonos, „autochton”) lakosság folyamatos jelenlétének kötelező említése mellett a történelmi igazságnak megfelelően igyekezett bemutatni a népvándorlás idején hosszabb-rövidebb ideig Erdélybe betelepülő „idegen” („allogén”) népek, népcsoportok szerepét. Sajnos ezek az akár csak áttételesen is a románság ősiségét érintő problémák mind a mai napig kényes kérdésnek számítanak. Jellemző, hogy egyik, a Felső-Olt völgye VI–XI. századi településeit tárgyaló tanulmányát, amelyben többek között a római kori civilizáció hagyományait tükröző meg a szláv jellegű leletanyag együttes előfordulásáról ír, még 1992-ben is csak szerkesztőségi jegyzet kíséretében közölték az Akadémia bukaresti Régészeti Intézetének rangos kiadványában. Ebben megemlítik, hogy noha átírták a szöveget és újraszerkesztették az illusztrációt, nem felelhetnek az esetleges helytelen krono-

²⁰ Lásd pl. Báder Tibor visszaemlékezését: BÁDER Tibor 2012.

²¹ SZÉKELY Zoltán 1954; Uő 1959; Uő 1959; Uő 1976; Uő 1982.

²² SZÉKELY, Zoltán 1948; Uő 1951b; SZÉKELY Zoltán – KOVÁCS Dénes 1955; SZÉKELY, Zoltán 1965b.

²³ SZÉKELY Zoltán 1947; Uő 1949; Uő 1969a; Uő 1972.

²⁴ Már idézett doktori értekezése mellett lásd SZÉKELY Zoltán

1944; Uő 1946b.

²⁵ SZÉKELY Zoltán 1946c; Uő 1970.

²⁶ Lásd pl. SZÉKELY, Zoltán 1980; Uő 1993.

²⁷ A római korról és az alább tárgyalandó népvándorlaskorról lásd, összefoglalóan, SZÉKELY Zoltán 1995. Újraközölve: Uő 2003, 160–163.

lógiai és etnikai interpretációkért.²⁸ A népvándorláskorral foglalkozó cikkeiben, tanulmányaiban Székely kiemelte a gótok és kárpok betöréseinek jelentőségét, amelyek végül is a római Dacia keleti határának korai, már Gallienus császár uralkodása idején (254–268) végbement feladásához vezettek. A gótok régészeti hagyatékát több településen (Sepsiszentgyörgy, Kilyén, Réty) és temetőben (Sepsiszentgyörgy, Csernáton, Rugonfalva) azonosította és több összefoglaló tanulmányt is írt a gótoknak tulajdonítható Csernyachov–Marosszentanna-műveltségről. A IV. sz. utolsó évtizedeiben a hunok nyomására a gótok elhagyták a mai Székelyföld területét is, Székely Zoltán ennek az eseménynek az emlékeként értékelte a Tekerőpatakon előkerült gót kincset, amelyet Gratianus császár (367–383) aranyérmei datálnak.²⁹ A gótok helyébe a hunok szövetségesei, a gepidák telepedtek, Székely Zoltán az ő hagyatékuknak tekintette pl. a kézdipolyáni település alsó szintjét.³⁰ A gepida uralmat 567–568 táján az avarok döntötték meg, akik a Kárpátokon túlról, Moldva felől betelepítik a keleti szlávokat, az antokat. Ezt jól tükrözi a kézdipolyáni település stratigráfiája, ahol a gepida maradványokat korai szláv leletek követik. Székely számos ilyen, kézzel készített, archaikus szláv kerámiát tartalmazó települést tárt fel (Szotyor, Sepsiszentgyörgy, Angyalos, Csernáton, Torja). A VII–VIII. században betelepülnek a vidékre a nyugati szlávok (szklavinok) is. Miután az avar birodalom a frankok uralma alá került, Erdélyt Omurtag bolgár kán (814–831) csatolta birodalmához. Ennek a korszaknak a régészeti emlékeit Kézdipolyánban és Csernátonban sikerült feltárni. Délkelet-Erdély szláv leleteiről Székely Zoltán számos összefoglaló tanulmányt is írt, ezek közül nem egyet jelentős nemzetközi szaklapokban publikált.³¹

A bolgár uralomnak a magyar honfoglalás vetett véget, amely új korszakot nyitott Székelyföld történetében is. Sajnos az idevágó írásos forrásanyag szűkös és sok tekintetben ellentmondásos. Székely Zoltán ezért kezdettől fogva arra törekedett, hogy a hiányos történeti információkat kiegészítse a régészeti emlékek adataival. Úgy vélte, hogy a Háromszéken előkerült honfoglaláskori leletek megerősítik a *Gesta Hungarorum* adatait, miszerint a feltételezett besenyő támadás elől menekülő etelközi magyarok a Keleti-Kárpátok szorosain keresztül átkelve tele-

pedtek be a Kárpát-medencébe. Ilyen értelemben foglalkozott az Ojtozi-szoroson keresztülvetető út mentén, a Sepsiszentgyörgy melletti Eprestedtön, az Eresztevény melletti Zádogostetön, Kézdivásárhelyen, Zalánban, Márkosfalván előkerült korai magyar lovassírmaradványokkal és a vidék Árpád-kori településeivel (Kilyén, Sepsiszentgyörgy, Angyalos, Réty, Csernáton, Torja). Véleménye szerint a XI. sz. második felétől a magyarok már tömegesen lakták a Feketeügy és az Olt völgyét, de a magyar települések folytonossága a honfoglalás idejétől kimutatható. Idevágó nézeteit egy kései cikkében is összefoglalta, amelyben visszaal korábbi munkáira.³²

Székely Zoltán kutatásainak ebbe a vonulatába tartozik a zabolai és petőfalvi korai magyar temetők feltárása és történelmi értékelése is. Ezekkel a magyarság története szempontjából nagy jelentőségű, de a román(iai) történetírás számára „kényes” kérdésekkel különösen 1990 után több tanulmányában foglalkozott, de figyelemre méltó, hogy a cenzúra éberségét kijátszva már egy 1973-as közleményében sikerült felhívnia a figyelmet ezekre a leletekre.³³ Székely Zoltán elgondolása szerint a magyar királyság határa már a XI. sz. elején a Kárpátok gerincén húzódott és a határ őrzésére magyar népességet telepítettek a vidékre. A zabolai és a petőfalvi temető éppen azt bizonyítja, hogy a XII. században már jelentős számú magyar népesség élt a későbbi Háromszék területén. A Zabolán feltárt 192 sírt egy 30–40 családból álló közösség temetőjeként értékelte, amelybe 80–100 éven át temetkeztek. A javasolt XII. századi keltezését megerősítik II. Géza (1141–1162), III. István (1162–1172) és III. Béla (1172–1196) ezüst dénárjai, amelyeket halotti obulusként helyeztek az eltemetett emberek szemére vagy szájába. A zabolai, akárcsak az azonos sajátosságokat mutató petőfalvi temető egységes, ugyanazokkal a temetkezési szokásokkal és mellékletekkel, mint a többi korabeli Kárpát-medencei magyar köznépi temető, amelyet az ún. Bjelo Brdo típusú S végű hajkarikák alapján sokáig tévesen a szlávoknak tulajdonítottak. Ezek a temetők a XII–XIII. sz. fordulóján megszűnnek Háromszéken, ezt Székely Zoltán a székelyek XIII. sz. eleji betelepítésével magyarázta. A szászoknak adományozott korábbi lakóterületükről fokozatosan keletebbre húzódó székelyek Háromszéken új falvakat alapítottak, templomokat építettek s azok köré temetkeztek. Ilyen, székelyek által alapított új falu volt a zabolai

²⁸ Lásd SZÉKELY Z. 1992. Újraközölve: Uő 2012a, 215–229. Magyar nyelvű, bővített változata: *Kora középkori települések Délkelet-Erdélyben*, in Uő 2003, 178–238.

²⁹ SZÉKELY Zoltán 1946d; Uő 1969b; Uő 1974.

³⁰ Összefoglalóan: SZÉKELY, Zoltán 1999b; Uő 2000.

³¹ Íme néhány, a szlávok régészeti hagyatékával és a magyar

honfoglalást megelőző időszak emlékeivel foglalkozó tanulmányai közül: SZÉKELY, Zoltán 1962; Uő 1963; Uő 1970e; Uő 1971b; Uő 1974–1975a; Uő 1974–1975b; Uő 1988b. Lásd a 27–28. jegyzeteket is.

³² SZÉKELY Zoltán 1999c. Újraközölve: Uő 2003, 158–159.

³³ SZÉKELY Zoltán 1973. Újraközölve: Uő 2003, 164–171.

temető közelében Petőfalva és Tamásfalva, de ezek közé tartozott Csernáton és Ozsdola is. Székely Zoltán szerint a határvédő magyarság helyét Háromszék keleti részén az orbai székelyek veszik át, a magyarok pedig a XII. sz. végétől a Kárpátok külső lejtőire előretolt gyeptű vonalát védték. Ennek egyik bizonyítéka a Piatra Neamț (Karácsonykő) melletti Bîtca Doamnei magaslaton feltárt palánkerődítmény, a félköríves apszisú templom és a hozzá tartozó temető. A jellegzetes korai magyar leletanyagot III. Béla pénzei a XII. sz. végére datálják (ami nagyjából egybeesik a zabolai temető megszűnésének idejével). Amikor a háromszéki régészeti leletek alapján, főképpen kronológiai szempontok figyelembevételével igyekezett a két – a korai magyar és a székely – időhorizontot meghatározni, mindvégig hangsúlyozta, hogy a magyarság és a székelység anyagi emlékei azonosak, kulturális hagyatékukat nem lehet elkülöníteni.³⁴

Székely Zoltán régészeti tevékenységének e futó áttekintése is tanúsítja munkásságának rendkívüli gazdagságát. Szerény és szorgalmas, kitartó „vidéki” kutatóként az országhatárokon túl is számontartott, elismert szakember volt. Mint a jegyzetekben is idézett munkái tanúsítják, olyan nemzetközi rangú kiadványokban publikálták írásait, mint az *Archaeologiai Értesítő*, az *Archeologické Rozhledy*, a *Balcanoslavica*, a *Dacia*, a *Folia Archaeologica* vagy a *Slavia Antiqua*. A Firenzében megjelenő tekintélyes klasszikus régészeti tájékoztató közlöny, a *Fasti Archaeologici* 1960 és 1963 között több rövid ismertetőjét közölte erdélyi dáki és római kori lelőhelyekről, leletekről (Csíkrákos, Makfalva, Oltzem, Petőfalva, Sepsiszentgyörgy, Sóvárád). Noha személyesen csak az 1966-ban Prágában megrendezett VII. Nemzetközi Ős- és Koratörténeti Kongresszusra jutott el, francia vagy német nyelvű előadásait elfogadták az *Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* több kongresszusán (Hamburg, 1958; Roma, 1962; Nice, 1974), s ezek kivonatosan meg is jelentek a rendezvények dokumentációs anyagaiban.

Székely Zoltán mindig törekedett arra, hogy kutatásainak eredményeit mind a szakkörök, mind a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönség számára

is hozzáférhetővé tegye. Külön érdeme, hogy a publikációs lehetőségek biztosítása érdekében, a háborút követő években, kedvezőtlen körülmények között is folytatta a *Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai* sorozat megjelentetését. Ugyancsak a korábbi hagyományok folytatásaként, a Székely Nemzeti Múzeum egykori, évente publikált *Jelentései*, meg az 1929-ben kiadott *Emlékkönyv* utóadaként sikerült közreadnia a *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879–1954*, Marosvásárhely, 1955 (románul: *Almanah. Muzeul Regional Sfintu Gheorghe, 1879–1954*, Tîrgu Mureș, 1955) c. kötetet. Az 1968. évi közgazgatási reform és a volt Háromszék örökébe lépő Kovászna megye létrehozása nyomán (melyhez maga Székely Zoltán is számottevően hozzájárult), 1969-ben sikerült elindítania a megyei múzeumként működő intézmény saját kiadványát *Aluta* címen, ami az Olt folyónak az ókori forrásokban megőrzött nevére utal. Az 1989. decemberi fordulatot megelőző időszakban mondhatni ez volt az egyetlen romániai folyóirat, amelyben a régészet és a történelem körébe vágó szaktanulmányokat lehetett magyar nyelven is megjelentetni. Kétségtelen, hogy Székely Zoltán a Székelyföld, s különösen Háromszék régészeti emlékeinek, lelőhelyeinek a legjobb ismerője volt. Talán a sors fintora, hogy közreműködött ugyan az egykori Háromszék régészeti repertóriumának létrehozásában, ám ez a munka nem múzeuma, hanem a rendszerváltás után egyfajta ellensúlyként létrehozott, a román Művelődési Minisztérium közvetlen hatáskörébe tartozó társintézmény gondozásában jelent meg.³⁵

Elődei nyomdokain haladva, akik – Roska Márton szavaival élve – az ősrégészet és az ősrégészek egyik Mekkájává tették a Székely Nemzeti Múzeumot,³⁶ Székely Zoltán több évtizedes intézményóvó és intézményépítő munkássága is hozzájárult ahhoz, hogy a Székely Nemzeti Múzeum a magyar nyelvterület egyik számottevő tudományos műhelyévé és művelődési központjává válhatott és maradhatott.³⁷

Kívánjuk, hogy mindaz, ami Székely Zoltán életében és munkásságában példaértékű, a jövőben is méltó követőkre találjon!

László Attila – Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetem, Iași; arch_atticus@yahoo.com

³⁴ SZÉKELY Zoltán 1990; Uő 1994; Uő 2001b. A székelyek eredetét és letelepedését tárgyaló román nyelvű posztumusz tanulmányában kitér a székelység és a románság történelmi kapcsolataira is, lásd *Originea și așezarea secuilor*, in SZÉKELY, Zoltán 2006, 34–54.

³⁵ Lásd REP-COVASNA. A kötet a Keleti-Kárpátok Múzeuma

égíszje alatt jelent meg, akárcsak az egykori Csík- és Udvarhelyszék régészeti repertórium (REP-HARGHITA).

³⁶ Lásd ROSKA Márton 1926, 8 („Dr. Pósta Béla és Dr. László Ferenc emlékének”).

³⁷ Lásd BOÉR Hunor 2012.

Rövidítések

<i>Aluta</i>	Aluta. Studii și Comunicări – Muzeul Județean Covasna (Sfântu Gheorghe)
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
<i>Cumidava</i>	Cumidava. Anuarul Muzeului de Istorie Brașov (Brașov)
<i>Dacia (N.S.)</i>	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (I–XII, 1924–1947); Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle Série. (I, 1957-től) (București)
<i>EMúz</i>	Erdélyi Múzeum (Kolozsvár)
<i>MCIVR</i>	Materiale și Cercetări de Istorie Veche a României, București
<i>SCIV(A)</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) (București)
<i>SMA</i>	Seria Monografii Arheologice (Sfântu Gheorghe)
<i>StCom Sibiu</i>	Studii și comunicări – Muzeul Brukenthal (Sibiu)
<i>Tisicum</i>	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)

Irodalom

- BÁDER Tibor
 2002 Székely Zoltán (1912–2000), *ArchÉrt*, 125, 1998–2000 (2002), 127–128.
 2012 Székely Zoltán – Visszaemlékezések, in: Székely Zs. (szerk): *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára*, Sepsiszentgyörgy, 67–73.
- BOÉR Hunor
 2012 Egy román államiként is magyar tudományos intézet kiteljesítője – Székely Zoltán és múzeuma, in Székely Zoltán, *Lucrări alese*, Székely, Zs. (red.), Sfântu Gheorghe.
- KERTÉSZ Róbert
 2001 In memoriam Dr. Székely Zoltán, *Tisicum*, XII, 7–10.
- LÁSZLÓ Attila
 2003 Zoltán Székely (1912–2000), *Arheologia Moldovei* (Iași), XXIII–XXIV, 2000–2001 (2003), 467–468.
- MITREA, Bucur
 1992 Doctor docent Székely Zoltán la 80 de ani, *SCIVA*, 43, 3, 1992, 321–328
- REP-COVASNA
 1998 *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, V. Cavruc (red.), *SMA*, I, Sfântu Gheorghe.
- REP-HARGHITA
 2000 *Repertoriul arheologic al județului Harghita*, V. Cavruc (red.), *SMA*, II, Sfântu Gheorghe.
- ROSKA Márton
 1926 *Az ősrégészet kézikönyve. I. A régibb kőkor*, Kolozsvár.
- SZÉKELY-EMLÉKKÖNYV
 2012 Székely Zs. (szerk): *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára*, Sepsiszentgyörgy.
- SZÉKELY Zoltán
 1943 *A komollói erődített római tábor*, Kolozsvár, 1943.
 1944 Ala I. Asturum emléke a Székelyföldön, *EMúz*, 49, 485–486.
 1946a Bronzkori telep Alsócsernátonban, *EMúz*, 51, 76–78
 1946b *Jegyzetek Dacia történetéhez*, *A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai*, 5, Sepsiszentgyörgy.
 1946c A csomafajai római villa újabb oltárkövei, in: *Jegyzetek Dacia történetéhez*, 5–8.
 1946d A tekerőpataki népvándorláskori lelet, *Folia Archaeologica* (Budapest), 5, 95–101.
 1947 A kişborosnyói La Tène-kori vár. Dacia újabb régészeti irodalmához, *EMúz*, 52, 130–133.
 1948 Le trésor de Alungeni, département Trei-Scaune, *Dacia*, XI–XII, 1945–1947 (1948), 105–114.
 1949 *Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásatásairól*, *A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai*, 7, Sepsiszentgyörgy.
 1951a Săpăturile de la Leț-Varheghiu (Treii Scaune), *MCIVR*, 3–20.
 1951b Tezaurul dacic de la Şimleul Silvaniei, *MCIVR*, 43–59.
 1954 *Adatok a dákok késő vaskori műveltségéhez – Contribuții la cultura dacilor în a doua epocă a fierului*, Csíkszereda.
 1959 A korai vaskor hatása a dákok anyagi műveltségére, *ArchÉrt*, 86, 61–62.
 1960a Adatok az erdélyi szkítakori leletek kérdéséhez, *ArchÉrt*, 87, 42–46.
 1960b Mormintul scitic de la Sf. Gheorghe, *SCIV*, 11, 2, 273–281.
 1962 Contribuții la cultura slavă în sec. 7–8. în sud-estul Transilvaniei, *SCIV*, 13, 1, 47–58.
 1963 Gefässe des Prager Typs in slawischen Siedlungen Siebenbürgens, *Archeologické Rozhledy* (Praha), 15, 346–348.
 1964 Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci, *SCIV*, 15, 1, 121–136, 287–288.
 1965a Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei, *StCom Sibiu*, 12, 21–34.
 1965b Noi tezaur dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei, *SCIV*, 16, 1, 51–66.
 1966a Cimitirul din epoca bronzului de la Pir (r. Satu Mare, reg. Maramureș), *SCIV*, 17, 1, 125–135.
 1966b Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien, *Dacia N. S.*, X, 209–219.
 1966c *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov–Sf. Gheorghe.

- 1967a Contribuție la studiul culturii Precucuteni în valea Oltului, *Culegere de studii și cercetări – Muzeul Regional Brașov (Cumidava)*, I, 75–84.
- 1967b Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania, *SCIV*, 18, 2, 1967, 327–332
- 1968 Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, *SCIV*, 19, 3, 423–428.
- 1969a Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei, *Cumidava*, III, 99–122.
- 1969b Materiale ale culturii Sintana de Mureș din sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, I, 7–90.
- 1970a Contribuții la cunoașterea culturii Boian în sud-estul Transilvaniei, *Memoria Antiquitatis* (Piatra Neamț), II, 19–23.
- 1970b Contribuții la cunoașterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, *SCIV*, 21, 2, 201–208.
- 1970c Cultura Ciomortan, *Aluta*, II, 71–76.
- 1970d Depozitul de obiecte de bronz de la Miercurea Ciuc, *SCIV*, 21, 3, 473–479.
- 1970e Villa rustica romană de la Ciomafaia, *StCom Sibiu*, 15, 156–184.
- 1970f Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen, *Slavia Antiqua* (Warszawa-Poznań), 18, 125–136.
- 1971a Contribution à la connaissance du développement de la civilisation Wietenberg, *Dacia N.S.*, XV, 307–317.
- 1971b Slaves anciens dans le sud-est de la Transylvanie, *Balkanoslavica* (Prilep), 1, 55–57.
- 1972 Cetatea dacică de la Covasna, *SCIV*, 23, 2, 201–241.
- 1973 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben, *Korunk Évkönyv*, Kolozsvár, 219–228.
- 1974 A rugonfalvi népvándorláskori sírok (Hargita megye), *Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc – A Székelykeresztúri Múzeum Évkönyve*, Székelykeresztúr, 147–163.
- 1974–1975a Așezări din sec. VI–IX e. n. în sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, VI–VII, 35–55.
- 1974–1975b Sud-estul Transilvaniei în sec. VI–XIII, *Aluta*, VI–VII, 57–61.
- 1976 Nouvelles données sur la culture géto-dace du sud-est de la Transylvanie, *Thraco-Dacica* (București), I, 231–240.
- 1978a Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd, *Aluta*, VIII–IX, 1976–1977 (1978), 11–18.
- 1978b Butonul de os de la Țirgu Secuiesc, *SCIVA*, 29, 2, 289–290.
- 1980 Castrul roman de la Olteni, *Aluta*, X–XI, 1978–1979 (1980), 55–75.
- 1981 Sistemul de fortificare la așezarea neolitică de la Tyisz și la cetatea feudală Csókás în satul Ariușd (jud. Covasna) – Az erődí Tyiszken és a Csókáson lévő neolitikus és középkori erődítések, *Aluta*, XII–XIII, 1980–1981 (1981), 39–49.
- 1982 Dacii în sud-estul Transilvaniei, *Muzeul Național* (București), 6, 67–73.
- 1983 Cultura Tisa în valea Țirnavei Mari, *Aluta*, XIV–XV, 27–31.
- 1987 La position d’Ariușd dans le cadre de la civilisation Cucuteni, *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, *Bibliotheca Archaeologica Iasiensis*, I, Iași, 15–19.
- 1988a Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, XVII–XVIII, 1985–1986 (1988), 153–188.
- 1988b Așezări din secolele VII–VIII în bazinul superior al Țirnavei Mari, *SCIVA*, 39, 2, 169–198.
- 1990 Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század), *Veszprémi Történelmi Tár*, I, Veszprém, 3–19.
- 1992 Așezări din sec. VI–XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior, *SCIVA*, 43, 3, 245–306.
- 1993 Az oltzemi (Olteni) római tábor (Háromszék – Kovászna megye). 1987–88. évi ásátások, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest), 47–55.
- 1994 A zabolai (Zăbala – România) kora-középkori temető, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* (Veszprém), 19–20, 1993–1994 (1994), 277–303.
- 1995 Adatok Kovászna (Háromszék) megye római és népvándorlás korához, *Acta*, 119–132.
- 1998 Săpături în așezarea neolitică de la Ariușd în anii 1977–1978, *Acta*, I, 115–122.
- 1999a Așezarea culturii Schneckenberg de la Ariușd, jud. Covasna, *Angustia*, 4, 1999, 9–12.
- 1999 Goten und Gepiden im Olt-Tal, in: *Transilvanica. Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mittel-Europa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Internationale Archäologie, Studia honoraria 7, Rahden/Westf., 303–307.
- 1999 Mikor és kiktől foglalták el a honfoglaló magyarok a Székelyföldet, *Turán*, 2, 73–75.
- 2000 Goții și gepizii în Valea Oltului, *Cumidava*, XXII–XXIV, 1998–2000 (2000), 23–28.
- 2001a Cultura Noua în valea Oltului și a Țirnavei, *Angustia*, 5, 177–192.
- 2001b A petőfalvi (Székelypetőfalva/Peteni, România) korai középkori temető, *Tisicum*, XII, 97–220.
- 2003 *Székely Zoltán válogatott tanulmányai*, Székely Zs., Tárnoki J. (szerk), *Szolnok Megyei Múzeumi Adattár*, 35, Szolnok.
- 2006 *Corespondența arheologică*, Székely, Zs. (red.), Brașov.
- 2012 *Lucrări alese*, Székely, Zs. (red.), Sfântu Gheorghe.
- SZÉKELY, Zoltán – BARTÓK, Botond
- 1979 Cuptoare de ars oale din așezarea neolitică de la Ariușd, *Materiale și Cercetări Arheologice. A XIII-a sesiune de rapoarte*, Oradea, 55–57.
- SZÉKELY Zoltán – KOVÁCS Dénes
- 1955 *A csíkszentkirályi ezüstkincsek*, Csíkszereda.
- ZAHARIA, Eugenia – SZÉKELY, Zoltán
- 1988 Raport asupra săpăturilor noi de la Ariușd (jud. Covasna), 1968–1985, *Aluta*, XVII–XVIII, 1985–1986, 101–114.

Zoltán Székely, arheologul

(Rezumat)

Zoltán Székely a fost timp de peste șase decenii un specialist recunoscut și peste hotare ca arheolog al Transilvaniei și Bazinului Carpatic, cercetător al preistoriei, al istoriei antichității și evului mediu. Mergând pe urmele predecesorilor săi, care – citând cuvintele lui Márton Roska – au făcut din Muzeul Național Secuiesc un veritabil Mecca al paleoarheologiei și arheologilor preistoriei, munca de decenii efectuată de Zoltán Székely pentru dezvoltarea și ocrotirea Instituției a contribuit ca muzeul să devină și să rămână în continuare un semnificativ centru cultural și atelier științific al maghiarimii de pretutindeni.

Zoltán Székely, the Archaeologist

(Abstract)

Zoltán Székely had been for more than six decades an internationally well-known specialist of Transylvanian Carpathian Basin archaeology, scholar of prehistory, history of antiquity and the middle ages. Following the footsteps of his predecessors, who – in the words of Márton Roska – made the Székely National Museum a real Mecca of palaeo-archaeology and palaeo-archaeologists, Zoltán Székely's decades long work of developing and protecting the Institution grossly contributed to the fact that the Museum had developed and had remained one of the most significant cultural centres and scientific workshops of the Hungarian speaking area.

1. ábra Székely Zoltán

2. ábra Székely Zoltán Ion Nestor társaságában az 50-es években

Bordi Zsigmond Lóránd – Józsa Lajos

EGY ELFELEDETT RÉGÉSZETI LELŐHELY: A MIKLÓSVÁR–NAGYMÁTYÁS–PATAKI TELEPHELY

Az állami levéltárakban végzett kutatások számos esetben járulhatnak hozzá fontos adalékokkal egyes régiók történelmének, társadalmi berendezkedésének, szokásainak megismeréséhez. Emellett ritkán olyan adatok is a napvilágra kerülhetnek, amelyek kuriózumként a különböző vidékek régészeti topográfiájának kiegészítésül szolgálhatnak. Ilyen az a sepsiszentgyörgyi állami levéltár¹ gyűjteményében található, három dokumentumot tartalmazó csomag,² amely amellett, hogy betekintést nyújt a 19. század első negyedének vizsgálati eljárásaiba, értékes adalékokkal járul a vidék régészeti kutatásának történetéhez.

*

1824 nyarán kósza hírek keltek szárnyra az erdővidéki Miklósváron. A faluban azt kezdték beszélni, hogy Fekete János disznópásztor egy fazék pénzt talált a falu határában. A szomszédok látták, hogy a kondás Maris nevű 13 éves leánya egy nap tömött tarisznyával érkezett haza, és aznapról kezdve a család elzárva tartotta korábban mindig nyitott ládáját és házát. A szomszédok azt is tudni vélték, hogy Fekete János ekkoriban eltiltotta a ménes-pásztort is a Nagymátyás-patak mellett található legelők használatától. A szóbeszéd a faluban álló Kálnoki-kastélyba is eljutott, és végül a Kálnoki Józsefnél vendégeskedő Divéki Antal tábornok, aki korábban már kapott egy, az állítólagos lelőhelyen talált pénzermét, 1824. július 28-án jelentette az esetet Miklósvárszék hatóságainak.

A feljelentést követő vizsgálat oka elsősorban az volt, hogy a talált értékek – ugyanúgy, mint ma – az állam tulajdonát képezték, a megtaláló legfeljebb a lelet bizonyos százalékának megfelelő jutalomra számíthatott. A kincseletek titokban tartása hatósági eljárást vont maga után, amelynek során a „kincset” megtaláló, de nem jelentő személy vagy személyek súlyos büntetésekre számíhattak.

A feljelentést követően Mihály Sámuel dulló³ kiszállt a helyszínre és kivizsgálta az ügyet. 1824. augusztus 3-án Nagyajtáról báró Daniel Elek miklósvárszéki királybírónak küldött jelentéséből kiderül, hogy annak ellenére, hogy megmotozta a kondás házát és családját, valamint kikérdezte az embereket, nem sikerült egyértelműen megállapítani, hogy találtak-e valamit vagy sem. A helyszínre kiszállva cseréparabokat talált, és egyúttal az is kiderült, hogy azon a környéken egy 1761-ben kibocsátott krajcár került elő.⁴

Úgy tűnik a királybíró nem volt megelégedve a vizsgálat eredményével, ugyanis tíz nap múlva, augusztus 13-án Mihály Sámuel dullótársával, Bóra Elekkel együtt ismét Miklósváron tartózkodott, hogy újra eljárjon ez ügyben. Az ekkor felvett vizsgálati jegyzőkönyv, amellett, hogy véglegesen tisztázta az ügyet, szemléletes példája a kor vizsgálati ügyvitelének.⁵

A falu bírójánál megszálló dullók négy kérdéssel kapcsolatban hallgatták ki a megidézett személyeket:

1. Hol találtak pénzt, és mit tud a kérdezt erről, valamint a ménes-pásztort eltiltásáról?

2. Milyen cserepek kerültek elő a kincstalálás feltételezett helyén, és hogy kerültek azok oda?

3. Vitt-e valamit haza a kondás leánya a feltételezett kincstalálás napján, és ha igen, mit?

4. Be volt-e zárva korábban is, ugyanúgy, mint ekkor, Fekete János pad-ládája vagy sem?

A kérdések összeállítása viszonylag normális az ügy kivizsgálása szempontjából, azonban mégis kilóg a sorból a második, amelynek az adott esetben nem sok köze van a vizsgálatához. Nem zárható ki, hogy ez a kérdés a kultúra és a régiségek iránt érdeklődő Daniel Elek⁶ személyes kérésére lett kivizsgálás tárgya. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy végjelentésükben a dullók véleményezték a lelőhely mibenlétét.

¹ Jelenleg: Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna (a régi intézménynévi rövidítéssel: SÁL).

² SÁL, Fond 31, Dos. 551.

³ Dulló (vagy *assessor*): a székely székek tisztviselője. Évente a szék választotta a községből. A közigazgatás és közbiztonság, az alsó fokú bíróság feladatait látta el, a falusi bírakat is ellenőrizte. Vár-

megei megfelelője a szolgabíró (forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu> – 2013. 06. 22).

⁴ 1. melléklet.

⁵ 2. melléklet.

⁶ Vö. DANIEL Gábor 1896, 298–299.

A következőkben megpróbáljuk a tanúvallomások alapján rekonstruálni a kincstalálás, valamint az ennek során említett régészeti lelőhely ügyét.

A kivizsgálás során a két dullóból és esküdtekből álló bizottság összesen tíz személyt hallgatott ki, köztük a kondást, feleségét és leányát, szomszédokat, valamint az ügyben részben érintett, a környéket jól ismerő pásztorokat. Az eljárás során a tanúk „hitet tettek”, vagyis megesküdték az igazmondásra, majd sorban válaszoltak a feltett kérdésekre. A válaszokat jegyzőkönyvbe vezették, majd felolvasták a tanúnak, aki „magáénak ismerte el”, vagyis jóváhagyta a leírtakat. Egy esetben, amikor az egyik tanú másokra hivatkozott, az illetőket is beidézték, de csak az adott kérdésre kellett válaszolniuk.

Az első kérdésre a tanúk nagy része azt nyilatkozta, hogy hallomásból van tudomása a kincs megtalálásáról. Ennek ellenére tény az, hogy valóban találtak pénzeket, de nem a feltételezett helyszínen, hanem más helyeken. Az egyiket, egy forgalomban levő érmét, az egyik tanú, a leánya és a saját vallomása szerint Fekete Jánosné Illyés Márta találta a faluban, a kápolna mellett, egy szántóföldön.⁷ A másikat, egy 1761-es évjáratú egykrajcáros pedig a meddőpásztor, Sarka György találta a Domokos-szálása nevű helyen, egy szántóföldön, azonban, amikor azt Divéki Antalnak adta néhány, a Nagymátyás-patak mellett talált cseréppel együtt, már ez utóbbi helyet nevezte meg lelőhelyként.⁸

Ami a ménes-pásztor eltiltását illeti, a feltételezett eltiltó Fekete János tagadta ennek tényét,⁹ maga az eltiltott, Motola Opra pásztor vallomásában meg sem említette,¹⁰ míg a többi tanú nem tudott semmit erről.

A második kérdésre, a Nagymátyás-patak melletti lelőhellyel kapcsolatban a tanúk vallomásai megszoatlanak. Egyesek meg sem említették válaszukban a lelőhelyet, mások viszont, ha hallottak is felőle, nem tudtak semmit róla. A környéket jobban ismerő pásztorok már bővebb információkkal szolgáltak ezzel kapcsolatban. Derzsi György libapásztor például megemlítette, hogy a patak mindkét partján kerültek elő cserepek,¹¹ és másoknak is megmutatta a helyet.¹² Néhányan, mint például Fekete János¹³ és Sarka György¹⁴, arról is tudtak, hogy a patak partján valakik ástak, és ekkor kerültek elő a cserepek. A „fazék

pénz” felkeltette a falubeliek érdeklődését is, ugyanis a 12 éves Takó János azt vallotta, hogy a kincs megtalálásának hírére ő is kiment a Nagymátyás-patakába, de a kincskeresés során csak: „egy üres fazakat mintegy ejtelest¹⁵ üresen ott találtam, a földhöz ütém 's eltörék de nehezen, mert vastag volt”.¹⁶ A tanúk természetesen nem tudtak semmit arról, hogy mi is található a Nagymátyás-patak völgyében, és az hogyan is került oda.

Azt, hogy Fekete Maris hazavitt valamit a „kincstalálás” estéjén, csak egy tanú, Szöcs Mihályné Gurguly Éva látta, de ő sem tudta, hogy mi volt a tarisznyában.¹⁷ Ez azonban kiderült a Fekete család, valamint Sarka György vallomásaiból, miszerint aznap este a kislány, egy [Sarka] Istók juhász által neki adott, vadállat által szétépett bárány gyapját vitte haza.¹⁸

Ami a bezárt láda-pad és ház ügyét illeti, Szöcs Mihályné vallomása szerint¹⁹ az soha nem volt korábban zárva, csak mintegy hat héttel a kivizsgálás előtt került rá lakat. A szavai igazolására hívott két tanú, a szomszédban lakó Bratyu Jánosné és Dunyuj Gyuriné szerint Feketené azért zárta el a ládát, hogy a szomszédokat bosszantsa.²⁰ Ezzel ellentétben a Fekete család tagjai azt vallották, hogy korábban mind a láda, mind a ház zárva volt, de a záruk elromlottak. Fekete János szerint csak az említett július eleji időszakban tudtak új lakatot szerezni és elzárni ingóságaikat, különösen az után, hogy amíg azokat záratlanul tartották, kétszer is „kárt vallottak”, vagyis meglopták őket.²¹

A tanúvallomások alapján a dullók, nem találva semmilyen terhelő bizonyítékot a Fekete családra nézve, felmentették őket a vádak alól. Sarka Györgyöt, akit viszont csalás és hazug hírek terjesztésének vádjával bűnösnek találtak, megbüntetésre méltónak ítélték.²²

A dullók zárójelentéséből az is kiderül, hogy Mihály Sámuel kiment az esküdtekkal a helyszínre, ahol, ásatást végezvén, „romladozott téglá és cserépdarabokat” talált, amelyeket a kihallgatás jegyzőkönyvével együtt elküldtek a királybírónak. A dullók véleménye szerint a Nagymátyás-patak völgyében egykor egy épület vagy egy fazekasműhely („cserépcsűr”) emelkedhetett, és annak maradványai kerültek a felszínre.²³

⁷ 2. melléklet, 1, 2. és 9. tanúvallomás.

⁸ 2. melléklet, 10. tanúvallomás.

⁹ 2. melléklet, 5. tanúvallomás.

¹⁰ 2. melléklet, 6. tanúvallomás.

¹¹ 2. melléklet, 8. tanúvallomás.

¹² Lásd Fekete Maris vallomását, 2. melléklet, 2. tanúvallomás.

¹³ 2. melléklet, 5. tanúvallomás.

¹⁴ 2. melléklet, 10. tanúvallomás.

¹⁵ Ejtjel: régi magyar űrmérték, kb. 7,5 deciliter.

¹⁶ 2. melléklet, 7. tanúvallomás.

¹⁷ 2. melléklet, 1. tanúvallomás.

¹⁸ 2. melléklet, 2, 5, 9. és 10. tanúvallomás.

¹⁹ 2. melléklet, 1. tanúvallomás.

²⁰ 2. melléklet, 3. és 4. tanúvallomás.

²¹ 2. melléklet, 2, 5. és 9. tanúvallomás.

²² 2. melléklet, Vélekedés.

²³ 3. melléklet.

A tanúvallomásokból kikerekedő történet, annak ellenére, hogy mekkora zűrzavart okozott, egyáltalán nem bonyolult. A kavarodást két párhuzamosan futó eseményszál egybemosódása, és az ezekhez kapcsolódó pletykák okozták.

Egyrészt ott van a Sarka György által talált pénzérme ügye, amelyet, talán azért, hogy érdekesebbé tegye az egyébként közönségesnek számító leletet, a Nagymátyás-patakban előkerült cserepekkel együtt adott át Divéki Antalnak. Minden bizonnyal eldicsekedett a faluban az ezért kapott jutalommal, és felhívta ezzel a figyelmet az esetre. Ehhez járul a Fekete család ügye, ahol a feleség pénzt talált a szántóföldön, amivel el is dicsekedett a szomszédoknak, valamint az a tény, hogy egy este a nagyobbik lány szokatlan módon tömött tarisznyával érkezett haza a Nagymátyás-patak irányából, amihez az is hozzájárult, hogy ekkoriban kezdték el újra elzárni ingóságaikat. A két, rendes körülmények között egymással semmilyen kapcsolatban nem levő ügy alkalmat adott a „jóindulatú szomszédok” számára, hogy kezdetét vegye a szóbeszéd, amelynek végül hatósági kivizsgálás lett a vége.

A vizsgálat lezárásával az ügy lassan feledésbe merült, olyannyira, hogy 1864-ben sem Pesty Frigyes adatközlő,²⁴ sem pedig az 1867-ben idelátogató Orbán Balázst kalauzolók miklósváriak sem emlékeztek már arra,²⁵ hogy a Nagymátyás-patakban „kincset” és cserepeket találtak volna.

Felmerül a kérdés, vajon mi is lehetett a Nagymátyás-patak völgyében? A tanúk vallomásai egyértelműen utalnak arra, hogy itt a patak völgyben, egy bizonyos közelebről meg nem határozott helyen a meder mindkét oldalán cserepek és átégett tapasztás-darabok²⁶ kerültek a felszínre. Ezek a leletek azt sugallják, hogy itt egykor valamilyen település kellett hogy létezzen. A leletek korára a tanúvallomások nem szolgálnak semmilyen felvilágosítással. A Takó János által talált és összetört, vastag falú „jeteles veres fazék” is legfeljebb annyira enged következtetni, hogy a telep valamikor az ős- vagy ókor során keletkezhetett.

A régészeti irodalom nem szolgál semmilyen információval sem e lelőhellyel kapcsolatban, ugyanis a Kovászna megye régebbi és legújabb kutatásokat összefoglaló régészeti topográfiája nem ismer Miklósváron, a Nagymátyás-patak környékén egyetlen lelőhelyet sem.²⁷

A vizsgálat végjelentéséből kiderül, hogy az itt elvégzett „kutatás” tekinthető Erdővidék és így Háromszék első régészeti ásatásának, mely több mint

négy évtizeddel előzte meg a Bibarcfalva melletti Tortoma tetőn álló halomsírok Daniel Gábor által kezdeményezett 1867. évi ásatását.²⁸ A lelőhely ismeretlensége okán további kutatásokat végeztünk a felderítése érdekében.

A helyszín beazonosítása nem okozott gondot, a Nagymátyás-patak völgye Miklósvártól délre, a Baróti-hegység nyugati lejtőin található, megtalálható Janitsek Jenő miklósvári helynévgyűjtésében is.²⁹ (1. tábla, 1.) A patak a 131-es megyei műút hídja előtt egyesül a Kismátyás-patakka, majd közös mederben folytatják útjukat az Olt felé. Az enyhe emelkedésű lejtők által határolt völgy hossza mintegy 3 km. Az aljában kanyargó patakmeder két oldalát fák és bokrok szegélyezik (1. tábla, 2–3.), amelyek a forrás környékén ligetes erdőfoltta sűrűsödnek. Ma a patakban legfeljebb esőzések alkalmával folyik nagyobb vízmennyiség, de a mélyen bevágódott árka, valamint a helyenként alámosódott, manapság már beomlott martok arra utalnak, hogy egykor bővízű vízfolyás lehetett.

A 2013. év folyamán két ízben is végeztünk terepbejárást a Nagymátyás-patak völgyében, de sajnos mindkét alkalommal csak csekély eredményt sikerült felmutatni. Munkánkat nagymértékben gátolta az, hogy a patak völgy felső szakasza parlagon hever, így a területet a tavaszi terepbejárás idején az elszáradt tavalyi növényzet, míg nyár elején már a friss, helyenként fél méter magasságot meghaladó vegetáció borította. A patakmeder átkutatása sem hozta a várt eredményeket, ugyanis itt néhány jellegtelen, kézzel készült, a víz által legömbölyített, kisméretű, tavasszal talált cseréptöredék kivételével semmi sem utalt emberi megtelepedés nyomaira.

A terepbejárások egyetlen hozadéka az lett, hogy a tanúvallomások adatait és a terepviszonyokat figyelembe véve sikerült beazonosítani két olyan területet (2. tábla, 1.), amelyek számbajöhetnek az egykori település helyszíneként.

Az első terület (2. tábla, 2.) az országúttól mintegy 1,25 kilométerre található. Itt a patak egy megnyúlt S alakú kanyart ír le, amelynek két oldalán egy viszonylag lapos, északról szélárnyakban levő, a déli és délutáni órákban napos, mintegy 250–350 négyzetméteres lapos terület található. A patakmeder itt nagyon mélyre vágódik be, mélysége helyenként eléri az 1–1,30 métert is. A mély, kétoldalt meredek patakmeder jellege megegyezhet a Derzsi libapásztor által említett martokkal. A terület részletes átkutatását megakadályozta a nagyra nőtt növényzet, így hát

²⁴ CSÁKI Árpád 2012, 94–95.

²⁵ ORBÁN Balázs 1869, 11–12; ORBÁN Balázs 2002, 46.

²⁶ Feltehetőleg ezeknek kell értelmezni a duállók által említett „romladozott téglá darabokat”.

²⁷ CAVRUC, Valeriu 1998, 40.

²⁸ ORBÁN Balázs 1868, 222.

²⁹ JANITSEK Jenő 2004, 278, 283.

nem tudni, itt volt-e a település, de meg kell jegyez-
nünk, hogy az előkerült szórványleletek e területtől
nyugatra, a patak folyásirányából kerültek elő.

A második potenciális lelőhelyként számbavehető
terület (2. tábla, 3.) az előbbtől mintegy 200 méter-
re keletre, a forrás irányában található. Az előbbinél
nagyobb, mintegy 300-400 négyzetméternyi lapály
ugyancsak a patak egy megnyúlt S alakú kanyarjának
két oldalán található. A patakpart itt kevésbé mély,
kis lejtése azonban inkább az itt áthajtott csordák
számlájára írható. A területet nem sikerült átkutatni,
ugyanis mindkét ottjártunkkor a falusi csorda pihe-
nőhelyeként szolgált, és az állatok miatt nem lehetett
megközelíteni.

A terepbejárással tehát annyit sikerült megállapí-
tani, hogy a Nagymátyás-patakban valóban létezett
egykor egy település, azonban egyéb adatok hiányá-
ban ennek se pontos helyét, se korát nem sikerült
megállapítani.

Az 1824. évi miklósvári „kincstalálás” jegyző-
könyve még egyszer felhívja a figyelmet arra, hogy
mennyire fontosak lehetnek a régészek számára is
a levéltárakban őrzött, figyelemre nagyon ritkán mélt-
tatott dokumentumok. A most tárgyalt iratcsoport
által jelzett lelőhely pontos beazonosítása és keltezése
ugyan még várat magára, de a helyszín ismeretében
ez már csak idő és további terepmunka kérdése.

Bordi Zsigmond Lóránd – *Sepsiszentgyörgy, bordi_lorand@yahoo.com*
Józsa Lajos – *Sepsiszentgyörgy*

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája (SÁL)
- Fond 31, Dos. 551

Irodalom

CSÁKI Árpád

2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865, Székelyföld és térsége* (között. Csáki Árpád), I, Országos Széchényi Könyvtár
– Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

DANIEL Gábor

1896 *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Budapest.

JANITSEK Jenő

2004 *Miklósvárszék történeti és jelenkori hely- és családnévei* (Magyar Névtani Dolgozatok, 188), ELTE Magyar Nyelvtudo-
mányi Intézet Névkuató Munkaközössége, Budapest.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, I, *Udvarhelyszék*, Pest.

1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, III, *Háromszék*, Pest.

2002 *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*, I, *Háromszék*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

CAVRUC, Valeriu

1998 *Repertoriul arheologic al județului Covasna* (szerk. Cavruc, Valeriu), Muzeul Carpaților Răsăriteni – Academia Română
Institutul de Istorie și Istoria Artei (Cluj) – Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Sf. Gheorghe.

VÁMSZER Márta

2000 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, X, 1022 (főszerk. Vámszer Márta), Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület,
Budapest–Kolozsvár.

Un sit arheologic uitat – așezarea de la Micloșoara-Pârâul Nagymátyás

(Rezumat)

În Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, de la Sf. Gheorghe, se păstrează un set de documente, care se referă la o investigație privind descoperirea unui tezaur în cursul anului 1824 la Micloșoara. În procesul verbal al investigației martorii s-au referit de mai multe ori la un punct situat în valea Pârâului Nagymátyás, aflat la sud-est de localitate, unde în mal ieșeau la suprafață fragmente ceramice și se credea că acesta este locul unde a fost descoperit tezaurul. Investigatorii s-au deplasat la fața locului unde au efectuat un mic sondaj – prima „cercetare arheologică” din județul Covasna – și au descoperit la rândul lor fragmente ceramice și de chirpic.

După menționarea sa în anul 1824 situl a fost dat uitării, ne-mai apărând nici în literatura de specialitate din secolul al XIX-lea, nici în repertoriul arheologic al județului.

Am încercat la rândul nostru să identificăm locația sitului, dar cercetarea ne-a fost îngreunată de vegetația abundentă de pe malurile pârâului.

Singurele rezultate sunt faptul că am reușit să identificăm două posibile locații ale sitului, respectiv putem presupune, pe baza celor câteva fragmente ceramice atipice, modelate cu mâna, descoperite în albia pârâului, respectiv din unele declarații ale martorilor din anul 1824, că pe valea pârâului a existat o așezare preistorică sau antică.

Locația și datarea exactă a acestora rămâne să fie stabilită de cercetări ulterioare.

A forgotten archaeological site – the settlement of Micloșoara-Nagymátyás Stream

(Abstract)

In the State Archives of Sf. Gheorghe (Romania), shall be kept a set of documents relating to an investigation of the discovery of a treasure in Micloșoara during 1824. In the minutes of the investigation witnesses have referred several times to a point in Nagymátyás valley situated at south-east of the village, where in the bank comes up pottery and thought that this is where it was found the treasure. The investigators went to the spot, where they performed a small survey – the first "archeological research" in Covasna County – and found themselves pottery and adobe.

After mentioning it in 1824, the site was forgotten, and not appearing in the literature of the nineteenth century, even in the Archaeological Repertoire of the county.

We tried in our turn to identify the location of the site but our research has been hampered by plentiful vegetation on the banks of the creek.

The only results that we are able to identify two potential site locations, respectively on the basis of some atypical pottery modeled by hand discovered in the riverbed, or in some witness statements from 1824, we can assume that the valley has been a prehistoric or ancient settlement.

The location and exact dating of the site, remain to be determined by further investigation.

Mellékletek

1. melléklet¹

Méltóságos Király Bíró Ur!

Julius 28^{ik} napján M[é]l[tó]s[á]gos Generális Diviki Ur ö N[agy]sága azt a jelentést küldé hozzám, hogy a Miklosvári sertés pásztor a határon a földbe egy fazék pénzt talált volna az a híre. Én töstént által mentem, a dolgot nyomoztam eleget, a házat meg kerestem a hitesekekkel, fel motoztam magát a pásztor Fekete Jánost, feleségét 3 gyermekét, mind külön, külön examináltam, másokatis akiket ki neveztek hogy tudnának valamit meg eskettem. De telyességgel semibe nem utasodhattam meg eddig. A helyszinreis elmentem, cserép darabokat találtunk, és meg égett földet. Egy gyermek talált egy kr[ajcár] 1761béli pénzt ott.

Mely alázatos jelentésem mellett, egész tisztelettel vagyok a

Méltóságos Király Biro Urnak

N[agy] Ajta 3 Augusti [1]824

alázatos szolgálja
Mihály Sámuel m[anu]p[propria]
Dullo

2. melléklet²

Jedző Könyve

Azon investigationak melyet ezen folyo 1824^{ki} esztendő Augustus 13^{ikkán} itten Sz[en]t Miklosvárszékb[en] Miklosváron a Providus³ Biro Bólya János M[é]l[tó]s[á]gos Groff Kálnoki Josefné asszony eö N[agy]sága colonussa⁴ háznál Fekete János sertés pásztor pénztalálása kinyomozása aránt a következőleg folytattuk a M[é]l[tó]s[á]gos Király Biro Daniel Elek Ur hozzánk tett rendelése mellett.

A feladásba az lévén, hogy Fekete János ezen esztendő julius hónapja egyik napján pénzt kapott a Miklosvári határon Mátyás pataka nevezetű helyen, 's amikor kapta a Ménes pásztor azon hely felé nem botsátotta volna. Az hol a pénz kapás gyanitak ott sok fazék és cserép darabok találtattak. Azon napon mikor a pénz kapása gyanitak az egyik lánya Fekete Jánosnak nagy terüt hozott volna haza a tarisznyába. És hogy a pénz kapás után mind a háza ajtaját, mind pedig a pad ládáját irt Fekete János zár alatt tartotta, az előtt pedig mindenkor záratlan volt, 's ez általis gyanu alá hozhatta magát. Ezen fel adások szerint szükségesnek láttuk a következő kérdéseket tenni.

- 1^a Hol és mitsoda helyen találtattott itten ezen Esztendő Julius napjaiba pénz, mit tud a tanu azon pénz kapásáról és a Ménes pásztor onan lett eltiltásáról.
- 2^a Azon fazék és cserép darabok melyek ottan tanállattak micsoda fazék és cserép darabok lehetnek és mimodon helyeztethettek azon helyre ahol találtattak.
- 3^a Azon napon mikor a pénz kapása híresztelett estve az edgyik pásztor leány vitte valamit haza a Tarisznyájában 's ha igen mit.
- 4^a A Fekete János háza pad ládája zár alatt tartott avagy nem, 's hát most mi okból tartatik bezárva mindig

(1)⁵ Constitualtatik Miklosvári Szöts Mihályné Gurguly Eva 30 esztendő Görög valásu a Falu házába lakik kiis hüte után felele következőleg.

hogy egy mostani két kr[ajcár]ost kapott a szántásba s azt monda hogy aztat ma megiszom, megis itta aztán

- 1ma Hallottam a Feketéné szájából[#] sirva panaszolva mondani, hogy a faluba elhiresztelették volna hogy a leánya Maris pénzt kapott⁶ ez előtt mint egy hat hetekkel a Nagy Mátyás patakába egy péntek napon. A ménes pásztor hogy tiltották volna el aztat nem halottam.
- 2do Semit se tudok.

¹ SÁL, Fond 31, Dos. 551, 2

² SÁL, Fond 31, Dos. 551, 3–5.

³ Providus = nemtelen, nem nemes (vö. VÁMSZER Márta 2000, 1022).

⁴ Colonus = jobbágy

⁵ A tanúvallomások sorszámozása a szerzőktől származik.

⁶ Következik: *volna* kihúзва.

3^ú Azon pénteken estve láttam hogy Maris nevű leánya mikor a csordától haza jött hozott valami nehezet a tarisznyájába, de hogy mit hozott aztat nem láttam 's nem tudom.

4^ú A Fekete János háza ajtaja, pad ládája ez előtt soha zárva nem volt, az után pedig⁷ zárva tartotta nem tudom mi okból egy darabig.

Ezen vallomást magaménak ismerem.

Gurguly Eva

Szöts Mihályné

(2) Constitualtatik Fekete Maris, a Fekete János nagyobik leánya 13 eszt[endős] Cathol[ikus] vallásu, hite után valja.

1ma A Nagy Mátyás nevezetű helyen Dersi a lud pásztor mutatta az után egy héttel hogy a pénz kapás hirdetetett, egy martba hogy ott kapták volna pénzt, még akoris Dersi piszkálta a martot, 's ott valami veres cserép darabok fordultak fel. Egyebet a pénz kapásáról nem tudok, hanem az édes anyám a Kápolnán belől a szántásba talált egy két kr[ajcár]ost.

2da A martban veres cserép darabokat láttam de mi módon kerültek oda nem tudom.

3^ú Az udvari pakulár Istok adott valami öszve szaggatott báránynak a gypját 's azt hoztam a tarisznyámba haza, an[n]ál⁸ 's egy takaro ruhánál egyéb nem volt.

4^ú Az ajtot 's a pad ládát azért zártuk be hogy ez előtt kétszeris meglopták a házunkat 's nehogy mostis kárt valjunk.

Ezen vallomást magaménak ismerem.

Fekete Maris

Confrontaltaték Szöts Mihályné Fekete Márisal az aránt, hogy az ajtojuk 's a pad láda⁹ ez előttig bezárva állott és a hogy a tarisznyájába amit hozott az nehéz nem volt. Szöts Mihályné azt mondja hogy ez előtt soha zárva nem tartották, tsak az után hogy a pénz találás híreltetett. Bizonyágul hívja (3) Bratyu Jánosné és (4) Donyuj Gyurinét mint szomszédokat; mid ketten Premisy¹⁰ hűttel megeskévén azt mondják, hogy ez előtt soha se zárta be Feketéné az ajtot és pad ládáját, tsak akkor tájba a mikor a pénz találás halatott; akkor is inkább vagy két nap zárta be, azt mondotta hogy azért zárja be, hogy inkább boszankodjanak. Az után se tartya zárva. Hogy pedig pénzt kaptak volna legkissebb jelit se tapasztalták.

(5) Constitualtatik Fekete János 45 eszt[endős] Ro[mai]Cath[olikus] sertés pásztor hite után elkövetkezendőleg vall.

1ma Hallottam hogy a Nagy Mátyás pataka oldalába pénzt kapott volna valaki, valami kapalástis az oldalba láttam cserép darabokatis ott láttam; de hogy ki kapot és átot pénzt mán nem tudom. Én magam esküszöm ujjabbanis a Szent Keresztre hogy se nem kaptam, se nem ástam pénzt, aban az üdőben nemis jártam azon a helyen. A ménes pásztor pedig telyességel arrol a helyről el nem tiltottam.

2da Mitsoda cserép darabok lehettek nem tudom; ugy azt se mimodon helyeztettek oda.

3^ú Az udvari pakulár Istok adot a leányomnak egy vad által el károsodott báránynak a gypját, 's azt vitte haza a tarisznyába.

4^ú Az előttig zárva tartottam mind a ház ajtomat, mind pedig a pad ládat, a míg a zár el nem romlott, és a lakatom el nem veszett, 's most ujra lakatot szereztem és minden nap bezárjuk, mivel egyszer a házamat fel verték, sok kárt valottam hogy több kárt ne valjak.

Ezen vallomást magaménak ismerem.

Fekete János

(6) Constitualtatik Motola Opra 56 eszt[endős] görög valásu ménes pásztor.

Hallottam hogy Fekete János pénzt kapot volna azt beszélni az emberekől, de magam semitse láttam nem tudok.

(7) Constitualtatik Tako János R[ómai]Cath[olikus] 11 eszt[endős] provid[us]

1ma Hallottam Szöts Mihálynétol, másoktol beszéleni hogy Fekete János pénzt kapott a Nagy Mátyás patakában, egyebet nem tudok semit. Én oda mentem 's egy üres fazakat mintegy ejtelest üresen ott találtam, a földhöz ütém 's eltörék de nehezen, mert vastag volt.

⁷ Következik: *örökké* kihúzva.

⁸ Következik: *egyéb* kihúzva.

⁹ Következik: *ez előtt* kihúzva.

¹⁰ Premissus = *fent említett*.

(8) Constitualtatik Dersi György 90 eszt[endős] Refor[mátus], hite után valja.

1me Én szemeimmel láttam hogy a Nagy Mátyás martyába ástak volt, és sok veres cserép darab vagyon mind a két felől. Az emberek mondották hogy Fekete János a sertés pásztor kapott volna ott pénzt, de kapotte vagy nem nemtudom. Egyebet nem tudok.

(9) Constitualtatik Illyés Márta Fekete Jánosné Rom[ai]Cathol[ikus] 40 eszt[endős], hite után valja.

1ma Az aszszonyoktol hallottam hogy beszéltek hogy mü pénzt kaptunk volna, de mi soha se kaptunk többet hanem egy két kr[ajcár]ost a Groff Petki Mária aszszony eö N[agy]sága szánto földin kaptam, az is mostani folyo pénz.

2do Semit.

3^{io} A leányom hozot egy tarisznába egy kevés gyapjat, melyet az udvari pakulár adta neki, éjjel károsodott bárány gyapja volt.

4to Az ajtomat mikor lehetett bezártam mivel ez előtt sok kárt valottam megloptak, néha néha záratlanis hagytam. A mult héten pénteken a Dullo Ur a Hitesekkel a házomot fel nyitották, mindenüt meg kerestek de semitse kaptak olyast a miért a portékámon kívül zár alatt tartanám.

Ezen vallomást magaménak ismerem.

Illyés Mártha
Fekete Jánosné

(10) Constitualtaik Hidegkuti¹¹ Sarka György 12 [esztendős] Görögvalásu meddü pásztor a M[él][tosá]gos Groff Kalnoki Josefné Aszony eö N[agy]sága esztenáján.

1ma Hallottam az emberektől a sertéspásztor Fekete János pénzt kapott a Nagy Mátyás pataka oldalába, de én nem láttam, nem tudok semit az egész kérdésekre egyebet. Hanem én is kaptam Domokos szálásán a szánto földön egy kr[ajcárt] beis adtam az udvarba Mél[tosá]gos Generális Diviki Ur eö N[agy]ságának és ott azt hazudtam féltembe hogy a Nagy Mátyás pataka oldalában hol valami ásás volt[#] 's cserép darabokis talállottak ot kaptam; egy néhány darab cserepetis bevitem onnan melyért ajándékoztis kaptam. De most már hitem után kéntelen vagyok meg vallani hogy azon krajtzárt Domokos szálásán kaptam.

[#] és pénz kapás hirdettetett

2do Láttam ott a veres cserép darabokat de hogy mi mondon tétettek oda 's miféle nem tudom.

3^{io} A sertés pásztor nagyob lányának mi adtunk a Bátyámal valami el károsodott báránynak elhulott gyapját melyet ő a tarisnyába beis tet és haza vitte akor estve mikor a pénz kapás hirdettetett. Ekor a tarisnyájába egy kis kenyérnél és egy takaro ruhánál egyéb nem volt.

Ezen vallomást magaménak ismerem.

Sarka György

Vélekedés: az elönkbe álitott 's fennebb meg irt vallok valamásabol semmi terhelő környül állás a pénz kapásra nézve ki nem jövéen, sem Fekete Jánosra, sem a leányára, análfogva a vád gyanuja alol fel oldozni méltonak itéljük. Az utolsó vallott Sarka Györgyöt pedig aki hazug beszédével nem átalotta a Mél[tosá]gos Generális Diviki Antal Urat meg tsalni, és hazug hirt terjeszteni: hogy azon hazugságáért ugy illendöleg meg büntetessék látjuk.

Mely investigationak rendi, hogy mi általunk mindenben a fennebb meg irt mondon vitetet végben arol a mi igaz hitünk szerént bizonyásgot teszünk tulajdon nevünk alá írása és szokot petsétünkkel meg erősítve a fenn irt helyen napon és esztendőben.

Bora Elek m[anu]p[propria]

Mihály Sámuel m[anu]p[propria]

Mind ketten N[emes] Miklosvár Széknek Hites Assessorai

¹¹ Feltehetőleg Olthidegkút (Fántána), Brassó megye.

3. melléklet¹²

Méltóságos Király Biro Ur!

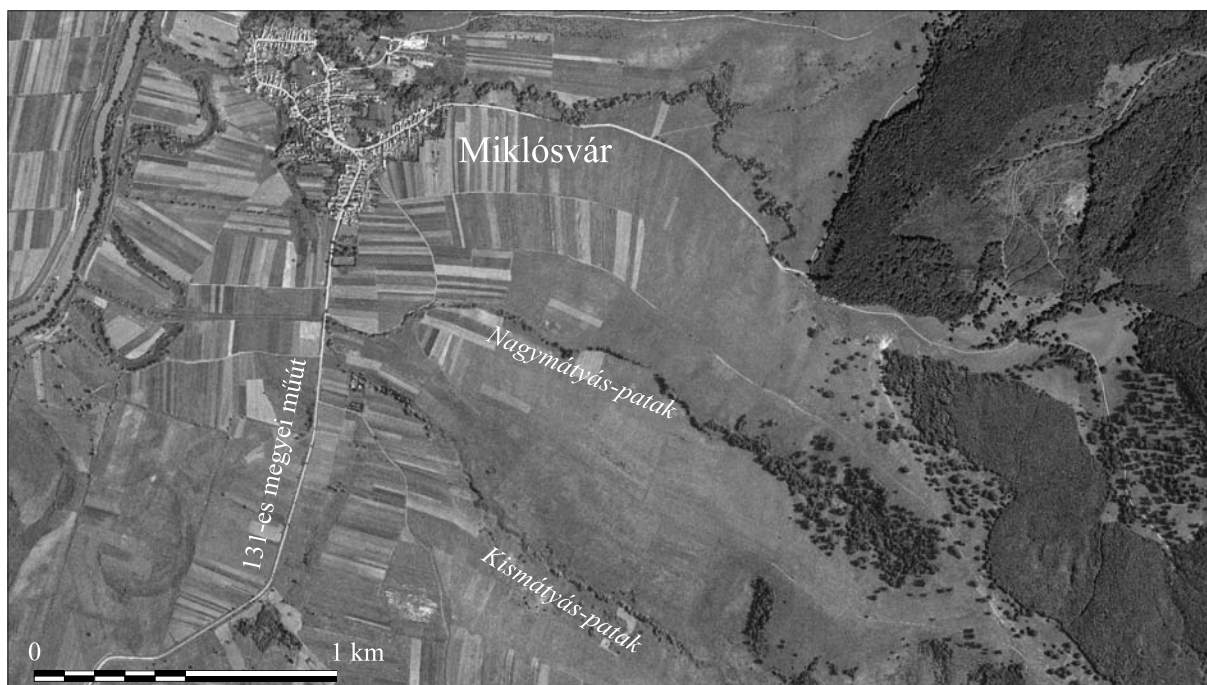
A' Miklosvári Pénz Kapás gyanuja ki nyomozására méltoztatván a' M[é]l[tósá]gos Király Biro Ur bennünköt ki rendelni, azon rendelésnek elég tételéül, elis mentünk Miklosvárára, és egész igyekezettel törekedtünk azon gyanunak ki nyomozásán. De tellyességgel világosságra nem hozhattuk, noha az egyikünk ugymint Mihály Sámuel a' hely színre is ki ment a' Hütösséggel, és a' gyanu alatt valo helyet meg ásatván, ott sok romladozott téglá és cserép darabokat tanáltanak, de a' pénz kapásnak semmi jelét nem ismerték. A' cserép darabok iránt ugy vélekednek, hogy ottan valami épületnek, vagy cserép csürnek kellett lenni régen 's abbol volna a' sok cserép darab; ennél fogva többre nem mehetvén az Investigatio protocolumát, a' sequestrált cserép darabokat tisztelettel ide zárva küldjük, alázatos tisztelettel maradván

A' Méltóságos Király Biro Urnak

Miklosvár 13 Augusti [1]824

alázatos szolgái
Bora Elek m[anu]p[propria] assessor
Mihály Sámuel m[anu]p[propria] Assessor

¹² SÁL, Fond 31, Dos. 551, 7.

1

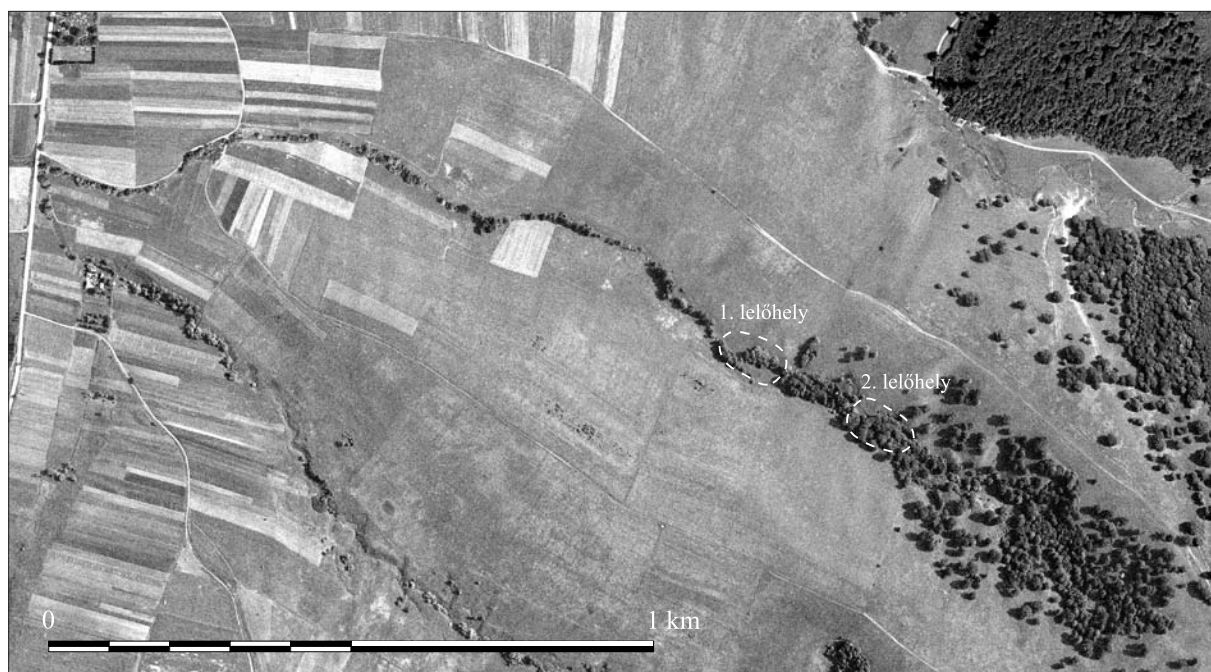

2

3

1. tábla 1. Miklósvár és környéke; 2. A Nagymátyás-patak völgyének alsó része, a háttérben Miklósvárral;
3. A Nagymátyás-patak völgyének felső része

2. tábla 1. A Nagymátyás-patak völgye a lehetséges lelőhelyekkel; 2. Az 1. lelőhely; 3. A 2. lelőhely

Bordi Zsigmond Lóránd – Boér Laura

ADALÉKOK A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETÉHEZ: VASADY NAGY GYULA ÉS CARL GOOSS LEVELEZÉSE, 1876–1878

A Székely Nemzeti Múzeum, kezdeti, imecsfalvi korszakában (1875–1879) az anyaggyűjtés és a leletek bemutatása mellett a gyűjtemény szakszerű rendezésére is nagy gondot fordítottak. Vasady Nagy Gyula¹, tudatában lévén saját, félbeszakadt tanulmányaiából fakadó hiányosságainak, számos korabeli szaktekinvényt keresett fel leveleivel, és kérte ki véleményüket, illetve segítségüket a gyűjtemény anyagával kapcsolatosan. Ezek közé tartozott az erdélyi szász tudományosság egyik jelentős alakja, Carl Gooss² segesvári tanár és régész-történész is, aki a fennmaradt levelezés alapján több alkalommal is hasznos információkkal és tanácsokkal járult hozzá a múzeum gyűjteményének rendszerezéséhez és gyarapításához.

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában található Vasady- és Csereyné-iratcsomó³ részeként fennmaradt Gooss-levelek egy több évi levélváltást

dokumentálnak, amely értékes adalékokkal szolgál a múzeum tudományos kapcsolataihoz és munkájához.

*

Vasady 1875. június 8-án érkezett házitánító-nak Imecsfalvára, és hozta magával természetrajzi és éremgyűjteményét, amelyeket munkaadója, özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília⁴ megvásárolt tőle. Kiegészítve a családi hagyaték anyagával, mindent kiállították az imecsfalvi kúriában, előbb a két Cserey-fiú számára, mintegy tanulmányi kiállításnak. A családi tárlat felkelte az érdeklődést, olyannyira, hogy egyre látogatottabbá vált, és a ház vendégei is gyarapítani kezdték. Ennek hatására

június 25-re már felállítottak egy katalógus-lajstromkönyvet. Augusztus 15-ig 59 látogató 108 tárgyat adományozott, és már négy nappal korábban

¹ Vasady Gyula (Gyulafehérvár, 1845. aug. 26. – Sepsiszentgyörgy, 1881. jún. 6.) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárának, a latin szótáráról máig jól ismert Finály Henrik egyetemi tanárnak a mostohafia. A nagyszabású katonai iskolában tanult, de tanulmányait nem fejezte be, hanem könyvkereskedő-inas lett Kolozsváron. Később antikváriusként tevékenykedett Győrben, ahol az üzletvezetés mellett a városi tűzoltóság megszervezésével is foglalkozott. Rövid időre Bécsben vállalt munkát, majd visszatért Kolozsvárra. 1873 és 1875 között a brassói Spitzer-Burche kereskedelmi középiskola magyar nyelv és irodalom tanára. 1875. június elején özv. Cserey Jánosné meghívására házitánító-nak érkezik meg utóbbi fiai mellé Imecsfalvára. A Csereyné által megvásárolt gyűjteményéből és a családi gyűjtemény anyagából jött létre a látogatható imecsfalvi Cserey-gyűjtemény, mely következő évben már részt vesz tárgyaival Budapesten a VIII. Nemzetközi őstörténelmi és embertani kongresszuson, két év múlva pedig már Székely Nemzeti Múzeumnak nevezik. Az intézmény Sepsiszentgyörgyre költözését és egyidejű köztulajdonba adását követően (1879. szeptember), Vasady Gyula egészen korai haláláig annak múzeumőri tisztségét töltötte be. (Vö. BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 927–929.)

² Karl Gooss főgimnáziumi tanár (Segesvár, 1844. ápr. 9. – Segesvár, 1881. jún. 23.), id. Karl Gooss gimnáziumi rektor és Fronius Jozefin fia. Apja halála (1848. dec. 29.) után nagyapjánál, Johann Georg Fronius evangélikus lelkésznel nevelkedett. A alap- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1862 és 1865 között német egyetemeken (Heidelberg, Jéna és Berlin) végzett teológiai tanulmányokat, melyek mellett bölcsészetet és történelmet hallgatott. 1865. szept. 1-jétől

a segesvári gimnáziumban a vallás, latin, görög és német nyelv mellett a földrajzot és történelmet is tanította. 1867-ben átvette a régészeti gyűjtemény kezelését, 1869-ben pedig a könyvtárat; mindkét gyűjtemény jelentősen gyarapodott vezetése alatt. Kutatóként elsősorban Erdély őskorával és római kori történetével foglalkozott. A Budapesten megszervezett VIII. Nemzetközi Őstörténelmi és Embertani Kongresszusra összeállította az erdélyi őstörténelmi és régészeti leletek első topográfiáját (GOOSS, Carl 1876). Több ásatást vezetett, és a segesvári gimnáziumban olyan színvonalú múzeumot rendezett be, mely kiérdemelte a szakértők figyelmét és elismerését. Epigráfusként gyűjteményével hozzájárult Theodor Mommsen *Corpus Inscriptionum Latinarum* című munkájához. A megfeszített munkásság megtörte szervezetét, és agyvérzéshez, majd idült betegséghez vezetett, aminek következtében orvosai hosszabb időre eltiltották a munkától. Egészségének rohamos hanyatlása miatt végül öngyilkosságot követett el. Munkásságát Georg Daniel Teutsch, a Verein für siebenbürgische Landeskunde (az erdélyi szászok honismereti egyesülete – melynek Gooss választmányi tagja volt –, 1840 és 1947 között működött, célja a honismereti kutatások minden ágának támogatása, illetve az ilyen jellegű tanulmányok nyomtatásban való megjelentetése volt) elnöke a társulat 1881 augusztusában tartott közgyűlésén emlékbeszédben méltatta.

³ A továbbiakban *Vn* és *Csn*.

⁴ Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília (Olasztelek, 1823. okt. 21. – Imecsfalva, 1905. nov. 4.), a Székely Nemzeti Múzeum megalapítója. (Vö. BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 966–968.)

megjelent az első sajtótudósítás is a gyűjteményről és a kiállításról.⁵

Az újonnan alakult „intézmény” első komoly megmértetésére 1875. szeptember 3-án került sor, amikor délután 2 és 7 között, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XVIII., Előpatakon zajló vándorgyűlésének⁶ tanulmányi kirándulásán részvevő tagjai látogattak el Imecsfalvára.⁷ A látogatók között találjuk az ekkor már komoly szakmai tekintélynek örvendő Carl Goost is, aki a Verein für siebenbürgische Landeskunde⁸ küldöttségének tagjaként vett részt a vándorgyűlésen.⁹ Legkésőbb e szeptemberi napon sor kerülhetett a két egykorú, azonos érdeklődési körű férfi találkozására, amelyet egy három éven keresztül folytatódó levélváltás követett.

Az első, a kapcsolatfelvételt követő és a későbbi együttműködést megalapozó levelek nem maradtak fenn. Vasady feltehetőleg magánjellegű levelekként kezelte ezeket, és nem csatolódtak a hivatalos iratokhoz, de az is elképzelhető, hogy egyszerűen csak elkallódtak.

Mindenesetre már komolyan megalapozott kapcsolatot és kölcsönös bizalmat feltételez az első fennmaradt, 1876. április 21-re keltezett Gooss-level (1.) „Kedves Barátom” megszólítása, valamint az, hogy ebben a segesvári tudós 40 darab Vasady által korábban elküldött érmét határozott meg. Az érmék részletes leírása mellett Gooss felhívta Vasady figyelmét arra is, hogy kísérje figyelemmel a vidék (Felső-Háromszék) összes újonnan felbukkanó leletét.

A levelezés feltehetőleg tovább folytatódott, de annak tartalmáról nem rendelkezünk adatokkal, ugyanis csak több mint 14 hónap elteltével dokumentálható egy újabb, Gooss által írt levél érkezése Imecsfalvára.

Részben a levélbeli kérésnek is köszönhető, hogy az imecsfalvi Cseréy-gyűjtemény 1877 júniusában két nagy értékű leletegyüttessel is gyarapodott. Az egyik a Zágon területén, a Cseremás nevű helyen talált bronz-depó egy része: 5 füles-tokos balta, 3 bronz lószerszám, 2 bronz véső, 1 bronz kés, 11 bronz sarló, 21 bronz karika, valamint egy bronzedény felső része (2. tábla / 1), Zágon község adományaként,¹⁰

míg a sósmezői császárkori éremkincsből 363 érme vásár útján került a gyűjteménybe.

Vasady egy július elején kelt levélben értesítette Goost a leletekről, amely ezek leírása mellett keltezésükkel kapcsolatos kérdéseket is tartalmazott.

Az 1877. július 9-én kelt válaszevélben (2.) Gooss a zágoni leletet egy úgynevezett „kereskedelmi depó”-ként értékelte, anélkül, hogy közelebbről meghatározta volna a korát.¹¹ A bronzedényt egy közelebbről meg nem nevezett hajdúböszörményi lelettel hozta kapcsolatba, míg a depó egészére az 1850-ben Barcocon talált depó-leletet¹² adta meg analógiaként (2. tábla / 2–3).

A sósmezői leletet Gooss nagyon érdekesnek találta, és a leírás alapján ekkor még azt feltételezte, hogy a markomán háborúk kezdetén, a 167. év körül rejthették el. Miután kitért Faustina és Lucilla császárnők kilétének tisztázására, a kincslelettel kapcsolatos érvelése megerősítéseként megemlítette az ebből az időszakból származó gyulafehérvári és tibódi kincsleletet, valamint a verespataki aranybányák tárnáiban elrejtett viaszablákat. Végetetül azzal a kéréssel fordult Vasadyékhoz, hogy küldjék el neki a leletet pontosabb meghatározás végett.

Ez hamar megtörtént, mert Goos 1877. július 18-i levelében már a feldolgozott, beazonosított pénzek listáját küldte vissza. (3.) Máig érvényes meghatározása szerint (3. tábla), a lelet legkorábbi verete Nero császár uralkodása idejéből (Kr. u. 54–68.), míg a legkésőbbi 192-ből, Commodus császár utolsó uralkodási évéből származik.¹³

Gooss a pénzekkel együtt két Bereckből származó bepecsételt téglaleírását is megkapta, amelyeket – mint leveléből kiderül – csak Orbán Balázs nyomán ismert és közölt.¹⁴ Vasady kérésére meghatározta a téglákon található pecséteteket, valamint adatokat szolgáltatott a csapattestekről, mely szerint a *Cohors I Bracaraugustanorum* állomáshelye korábban nem volt ismert, léte csak egy mehádiai feliratról, valamint egy 194-re keltezett moesiai katonai diplomából volt levezethető,¹⁵ míg az általa ismert és felsorolt hat *Cohors Hispanorum*¹⁶ közül a Bereckben állomásozó szerinte csakis a *Cohors I Hispanorum veterana* lehe-

⁵ BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa 2002, 13.

⁶ A vándorgyűlésről lásd: CZYHER Kornél 1890, 106–111.

⁷ BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa 2002, 14.

⁸ L. a 2. jegyzetben.

⁹ *Napi Közlöny*, 1875, 17.

¹⁰ SzNM, *Alapleltár*, A.777–821.

¹¹ Ma az időközben, 1945-ben Zalaegerszegen nagyrészt megsemmisült leletet a kora vaskorba sorolják, de hiányos volta miatt nem dönthető el, hogy egy kultikus letét vagy egy műhelylelet része volt; összefoglaló irodalmát l. ROSKA Márton 1942, 310; CAVRUC, Valeriu 1997, 159, 2. jegyzet.

¹² GOOSS, Carl 1876, 212–213.

¹³ Annak ellenére, hogy a leletet az elmúlt 135 évben többször is újraközölték, lényegében semmivel sem sikerült többet megállapítani róla. Utolsó közlése: ARDEVAN, Radu – PETAC, Emanuel 2001.

¹⁴ GOOSS 1876, 66.

¹⁵ Időközben számos, a csapattest történetére és tevékenységére vonatkozó lelet került a felszínre, míg az említett diplomában szereplő csapatot ma a *Cohors I Bracarum*-mal azonosítják; vö: PETOLESCU, Constantin C. 1995, 241.

¹⁶ Gooss megállapításai ez esetben is helytállóak. A Dáciában állomásozó *Cohors Hispanorum*-okról l. PETOLESCU, Constantin C. 1995, 259–265.

tett. Végül megkérte Vasadyt, hogy a gyűjteményben található összes bepecsételt tégláról készítsen pontos rajzot, és küldje el neki, és kérte Csereynét, hogy ajándékozzon belőlük egy párat a segesvári gimnázium gyűjteménye számára.

Vasady válasza ez alkalommal majdnem két hónapot késett. Ez részben az egyre gyarapodó és mindinkább látogatott gyűjteménnyel kapcsolatos tevékenységeinek tudható be, valamint annak, hogy ez a nyár számára egy intenzív gyűjtőmunka: a bese-nyői, szacsvai és nyujtói kiszállások, valamint a berecki, 18 darab bepecsételt és egyszerű római téglát¹⁷ eredményező (4. tábla / 1–2) ásatás időszaka volt.¹⁸

Vasady következő levelében beszámolt nyári tevékenységéről, kiegészítő információkat küldött a zabolai¹⁹ és sósmezői²⁰ leletekről, valamint megküldte

a berecki tábor leírását és alaprajzát, amelyeket utóbb Gooss közzétett tanulmányaiban fel is használt.²¹ Vasady egyúttal a római érmék piaca és piaci értéke iránt is érdeklődött, valamint 17 darab érmét is elküldött meghatározás végett.

Egy, a levélnél későbbi időpontban elküldte a kért berecki téglákat is, amelyek végül október 8-án érkeztek meg Segesvárra.²²

Október 9-én kelt válaszlevelében (4.) Gooss köszönetét fejezte ki a küldeményekért, valamint a felvilágosításokért (4. tábla / 3). Egyúttal sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy – mivel gyűjteményükben számos császárkori érme található – nem tartanak igényt a felajánlott példányokra, de felvetette annak a lehetőségét, hogy Eduard Bielz nagyszombeni történész²³ átvehet belőlük valamennyit.²⁴ Ami a császár-

¹⁷ SzNM, *Alapleltár*, A.1340–1358.

¹⁸ BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa 2002, 18; 56. jegyzet.

¹⁹ „Ein grossartiger Bronzefund wurde im Juni 1877 bei Zágon im Haromszeker Komitat auf dem Gipfel eines hohen Berges beim Ausroden eines Baumstumpfes gemacht. Er bestand aus einem thönernen Gefässe von grobem Thon, in dem sich angeblich Goldmünzen von der Grösse unsrer Vierkreuzerstücke, und darunter eine grosse Anzahl, grün oxydirter zum Theil gebrochener Bronzegegenstände von vorzüglicher Technik fanden. Der Finder brachte diese Sachen nach Kronstadt, wo ihm ein israelitischer Händler den Inhalt des Gefässes abnahm, die Bronzen aber zurückwies. Diese kaufte darauf Frau Cserei von Imecsfalva, eine emsige Sammlerin archäologischer Funde.” (GOOSS, Carl 1878, 98–99.) („Egy nagyszerű bronzleletet találtak 1877 júniusában Zágon mellett Háromszék vármegyében, egy magas hegy csúcsán, egy fatönk kiirtásakor. Ez egy durva agyagból készült agyagedényből állt, melyben állítólag a mi négykrajcárosunknak megfelelő méretű aranypénzeket találtak, köztük nagyszámú zöldre oxidálódott, részben eltört, kiváló technikai kivitelezésű bronztárgyat. A megtaláló ezeket a dolgokat Brassóba vitte, ahol egy izraelita kereskedő átvette tőle az edény tartalmát, a bronzot azonban visszautasította. Ezeket azután az imecsfalvi Csereyné asszony vásárolta meg, aki lelkes gyűjtője a régészeti leleteknek.”)

²⁰ „Im Oitoszer Passe, unweit vom Bereczker Lager [...] stiess am 27. Juni 1877 ein Bauer beim Mähen mit der Sensenspitze auf ein grosses Dépôt in freier Erde vergrabener römischer Kaiserdenare. Das Gesammtegewicht betrug nach Angabe des Herrn Vassady aus Imecsfalva 16 Pfund. Der Finder brachte zu verschiedenen Malen einzelne Partien nach Kézdi Vásárhely zum Verkaufe und sandte, da er hier nicht hinlänglich Absatz fand, andere Partien nach Hermannstadt, Kronstadt und Klausenburg, während der Rest in Pest eingeschmolzen worden sein soll.” (GOOSS, Carl 1877, 125.) („Az ojtózi szorosban, nem messze a berecki tábornól, [...] 1877. június 27-én egy földműves aratás közben a sarló hegyével egy nagy, tárolóedény nélkül elásott római császárkori dénárleltre bukkant. Az imecsfalvi Vassady úr közlése szerint az összsúly 16 fontot nyomott. A megtaláló különböző alkalmakkor egyes darabokat Kézdivásárhelyre vitt eladás végett, más darabokat pedig Nagyszombenbe, Brassóba és Kolozsvárra küldött, mivel itt nem talált elégséges keresletre, míg a többiit állítólag Pesten beolvasztották.”)

²¹ „Seit dem Erscheinen des ersten Heftes der archäologisch-epigraphischen Mittheilungen hat Frau von Cserey aus Imecsfalva in

Háromszék, welche in ihrer archäologischen Sammlung bereits so manchen interessanten Fund dieser Gegend der Wissenschaft erhalten hat, zweimal, Anfangs Juli und Ende August dieses Jahres in dem wohlkennlichen römischen Lager von Bereczk Grabungen veranstaltet. Bei dieser Gelegenheit hatte der Hauslehrer jener Dame, Herr Vassady, die Freundlichkeit mir eine Skizze des Lagers und seiner Umgebung aufzunehmen.

Man erkennt auf derselben ganz wohl das längliche Rechteck der Wälle rechts vom Flusse Feketeügy auf einem Plateau, das nach Westen von einer Wasserrinne begrenzt wird, jenseits welcher das Terrain wieder ansteigt und auf seinem Rücken die Reste einer kleineren Befestigung trägt. Diese letztere heisst im Volksmunde pinze (Keller).

Vom Hauptlager sind noch die Eckbastionen an ihren Trümmerhaufen, die vier Thoröffnungen und die gepflasterte via principalis kenntlich. Die Ausgrabungen ergaben auf zahlreichen Mauer- und Dachziegeln...” (GOOSS, Carl 1877, 113.) („A régészeti és epigráfiai közlemények első füzetének megjelenése óta a háromszéki imecsfalvi Csereyné asszony – aki e vidék sok érdekes leletét megőrizte már a tudomány számára régészeti gyűjteményében – kétszer, ez év július elején és augusztus végén ejtett meg régészeti ásatásokat (kiszállásokat) a jól ismert berecki római táborban. Ebből az alkalomból Vassady úr, az említett hölgy házitánítója volt olyan kedves, hogy egy rajzot készítsen nekem a táborról és környékéről.

Ezen egészen jól fel lehet ismerni a falak hosszúkás derékszögét a Feketeügy folyótól jobbra, egy platón, melyet nyugat felé egy vízesárok határol, melyen túl a terep ismét emelkedik, hátán egy kisebb erődtámasz maradványaival. Az utóbbit a nép pincének (*pinze*) nevezi.

A főtáborból a sarokbástyák ismerhetők még fel a romhalmazukról, a négy kapunyílás és a kikövezett *via principalis*. Az ásatások eredménye számos fal- és tetőtégla...”

²² A két küldemény különböző időpontjára utal az, hogy Gooss köszönőlevelében, egy nappal a téglák megérkezése után már a meghatározott érmék listáját küldte vissza.

²³ Bielz, Eduard Albert (Nagyszomben, 1827. február 4. – Nagyszomben 1898. május 26.) erdélyi szász természettudós, történész, statisztikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

²⁴ Úgy tűnik, a leletet vagy legalábbis annak egy részét végül sikerült értékesíteni, ugyanis a sósmezői kincslelet már nem szerepel a Székely Nemzeti Múzeum Nagy Géza által összeállított és közzétett kimutatásaiban. (Vö. NAGY Géza 1890, 73.)

kori érmék értékét illeti, Gooss szerint nem szabad egy érmére 30 krajcárnál többet költeni,²⁵ sőt, a Kr. u. 2. század utániakért még ennyit sem szabad adni, hacsak nem ritka példányokról van szó. Végetül Gooss csatolta a korábban elküldött 17 érme meghatározását.

A levél címzése, amelyben a korábban használt „Kedves Barátom” (*Lieber Freund*) megszólítást felváltó „Igen tisztelt Uram” (*Hochverehrter Herr*) akár valamilyen eltávolodásra is utalhatna Gooss és Vasady között, ennek oka azonban ez esetben ismeretlen.²⁶ Mindenesetre, az ezúttal hivataloskodó megszólítás ellenére, konfliktusnak semmilyen jele sem vehető ki a levélnek a korábbiakhoz hasonlóan közvetlen hangvételéből.

A levelezésben ismét hosszabb szünet következik, legalábbis egy évnél hosszabb időszakból nem rendelkezünk egyetlen erre vonatkozó adattal sem.

Gooss 1878. október 31-én kelt, utolsó fennmaradt levelében (5.), melynek címzése az előző levélhez közelebb állóan „Tisztelt Vassady Úr” (*Geehrter Herr Vassadi*), a római köztársaság kori Furius család éremkibocsátásáról érdeklődő Vasady számára tételen felsorolta a kérdéses éremtípusokat, és taná-

cot adott a Cserey-gyűjteményből hiányzó példány beszerzésének lehetőségeiről. A másik kérdéssel, a Koson-típusú érmékkel kapcsolatban, az ezekről alkotott véleménye – annak ellenére, hogy ma ez az éremtípus nagyon értékesnek számít – meglehetősen lesújtó: „A Kozon-érmék nagyon gyakoriak, és igazán jelentéktelen, otromba, 2,5 dukát súlyú aranydarabok, nyers kivitelezésben”.

Amennyiben írt is Vasady ezután levelezőpartnerének, feltehetőleg már nem kapott rá választ, ugyanis 1879. március 22-én már a segesvári gimnázium igazgatóját keresi fel levelével, a Gooss által közölt tanulmányok megküldése ügyében.²⁷

*

Az öt, mellékelten közölt levél csak kis része Vasady Nagy Gyula kiterjedt levelezésének, de ezekkel a Székely Nemzeti Múzeum lényeges információkra tett szert tárgyainak rendszerezése terén, bővíteni tudta cserekapcsolatainak hálózatát, és – nem utolsósorban – egy nemzetközi hírnevű tudós közleményei révén az intézmény híret európai szakmai körökben is öregbíthette.

Melléklet

1.²⁸

Lieber Freund!

Ich habe deine Münzen angesehn u[nd] finde folgende Stücke darunter:

I. von Gelenze²⁹

1. *adv.* Kopf des Stam[m]vaters Ancus Marcius mit dem Litus. *rev.* Reiter über einer Wasserleitung mit der Inschrift Aqua Mar(cia) Prägnaustus Q. Philippus. – Münze der Familie Marcia vom 134 vor Xto.

2. *Adv.* Apollo Kopf. Die Inschrift setzt die des Reverses fort. *rev.* Quadriga mit Victoria, C[aius] Vibius C(aji) F(ilius) Pensa; aus der Zeit 89–84 vor Xto.

3. Kann ich nicht lesen, sie scheint eine barbar[ische] Nachprägung zu sein, wofür sie allerdings zu gut scheint.

4. Q. Titius. *adv.* Bacchantin mit Diadem; *rev.* Pegasus Q. TITI(us); aus der Zeit von 89–84.

7. Alexandrinische Scheidemünze mit dem Adler und Kopf Trajans (?).

8. Bronzemünze II Gr[uppe] in Dacien geprägt; *adv.* Imp(erator) M(arcus) Julius Philippus Aug(ustus); *rev.* Genius von Dacien mit den Feldzeichen der V und XIII Legien welche im Lande standen, Provincia Dacia. An(nus) II = dem Jahr 248 nach Xto entspricht.

²⁵ Összehasonlítás képpen, a *Nemere* negyedéves előfizetése 1 forint 50 krajcárba, az ajánlott összeg ötszörösebe, míg egy, a lapban elhelyezett hirdetés bélyegdíja épp ennyibe, 30 krajcárba került. (Vö. *Nemere*, VII. évf., 74. szám, 1877. szeptember 15.)

²⁶ Talán Gooss egészségi állapotával hozható összefüggésbe, ugyanis a túlfeszített munka miatt (vagy ettől függetlenül) élete végén, korabeli orvosi műszóval élve, „agylágyulásban” szenvedett.

²⁷ Daniel Höhr rektor 1879. április 7-i levele, *Csn*, 90.

²⁸ *Vn*, 19c, 1876. április 21.

9. Unleserlicher Denar des Marcus Aurelius (161–180) oder Commodus (180–192).

II. v[on] Torja³⁰

5. *Adv.* Roma. Q(uctor) Curt(ius); *rev.* Quadriga M. Sila(nus) Roma. Von dem Jahr 124 vor Christo.

6. Sesterz Trajans; *adv.* Imp. Caes. Nerva Trajano Aug(usto) Ger(manico) Dac(ico) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) p(otestate) co(n)s(ul). VI. p(ater) p(atriciae); *rev.* S(enatus) C(onsulto) felicitas(?) Aug(usti) – aus dem Jahr 110–117 nach Xto.

III. Ohne Angabe des Fundortes im ersten Päckchen

a. Unbekannte Kupfermünze, vielleicht Spielmarke.

b. Denar des Antoninus Pius (138–161 nach Xto).

c. Denar. Dn(=Dominus)³¹ Constantius p. f. Aug.; *rev.* votis multis, geprägt in Sirm(ium) das heutige Mitrovitz³² in Ungarn; kurz vor 360 nach Xto.

d. Unleser[licher] Denar des Anton. Pius.

e. Denar M. Antonius³³ (= Marc Aurel) tr. p. XXIII // Salus publica aus dem Jahr 169 vor Xto.

f. Drachme von Dyrrhachion, das heutige Durazzo³⁴ in Dalmatien; *adv.* ΞΕΝΩΝ, Säugende Kuh, unten laufendes Fuchs; *rev.* Die Gärten des Alkinous ΔΥΡ(achion)³⁵ und der Münzmeister ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ = Philodamou im Genitiv.

²⁹ Gelenze (Ghelința), Kovászna megye.

³⁰ Torja (Turia), Kovászna megye.

³¹ Helyesen: D N (Dominus noster).

³² Szávaasztendemeter (Sremska Mitrovica), Szerbia (Vajdaság).

³³ Helyesen: Antoninus – Marcus Aurelius Antoninus római császár (161–180).

³⁴ Durrës, Albánia. ³⁵ Az eredetiben is görög betűs rövidítés latin betűs feloldása.

g. Denar Vespasians, cos V also im Jahr 74 nach Xto.
h. Diva Faustina; *rev.* Aeternitas. Gattin des Anton. Pius (138–161).

i. Denar von schlechter Masse. Imp. Luc. Verus (161–172, Mitregent von Marc. Aurelius).

Fundort Czecké³⁶ Ungarn II. Päckchen.

7. Sesterz Trajans.

8. *Adv.* Kopf der Lauerischen Juno mit I(uno) S(ispes) M(ater) R(egina);³⁷ *rev.* Rennender Stier mit dem Münzzeichen darüber R. Inschrift: L. Thorius Balbus aus dem Jahr 94 vor Xto. Von Oroszfalu³⁸.

9. Schönes Sesterz: *adv.* Nero Claudius Caesar Aug Ger(manicus) p(ontifex) M(aximus) tr(ibunicia) p(otestate) imp(erator); *rev.* Felicitas Augusti S(enatus) C(onsulto) (von 54–69 vor Xto) von Felső Torja³⁹.

10. Imp(erator) Caes(ar) Domit(ianus) Aug. Germ. p. m.; *rev.* trib. potestate VI imp XIII cos XIII cens(or) III. Im Jahr 86 nach Christo.

1–5 von *H[omoro]d[us] Szent Márton* die anderen ohne Angabe des Fundortes.

1. M(arcus) Jul(ius) Philippus Aug. p. p.; *rev.* Provincia Dacia mit Adler und Löwe den Sinnbildern der XIII und V Legion. An(nus) I im Jahr 247 nach Xto.

2. Caes(ar) Nerva Trajanus Aug. Germ; *rev.* p.m. trib. p. cos III p. p. Zwischen 98 und 102.

3. Silberne Tetradrachma von Thasos; *adv.* Bacchoskopf mit Effeu u[nd] Widderhorn; *rev.* Herkules mit der Löwenhaut. [HEP]AKΛEΘYΣ ΣΩTHPOΣ unten ΘAΣION.

4. Faustina Gattin des Anton. Pius.

5. Marcus Antonius⁴⁰ (gew[öhnlich] Marc Aurel genannt); *rev.* concordia Aug. tr. p. XVII. cos III. 163 nach Xto.

6. Vespasianus Aug. p. m. cos VIII; *rev.* Augur tri pot. Auguralinsignien. 77 nach Xto.

7. Imp. Gordianus Pius Felix Aug.; *rev.* Aeternitas Augusti S(enatus) C(onsulto) Sesterz. e[tr]wa im Jahr 238 nach Xto.

8. M. Antonius⁴¹ (Marc Aurel) Aug.; *rev.* tr. p. XXVI Imperator VI cos III S. C. 172 nach Xto.

9. Imperator Gallienus Augustus; *rev.* Victoria Augusti. 253 nach Xto.

10. Trajanus etc.; *rev.* Siegeszeichen wohl über die Parthen, Senator optimo principi. Gegen das Jahr 117 nach Xto.

11. Imperator Gordianus Pius felix Aug.; *rev.* Concordia militans von 238 nach Xto.

12. Domitianus Caes aug.; *rev.* cos V säugende Wölfin. Vom Jahr 76 nach Xto.

13. Kopf des Roma; *rev.* Biga mit Victoria P. Servilius M(arci) F(ilius); (auf der andern Seite) RVLII(us). Vom Jahr 84 vor Christo.

14. Her(ennia) Etruscilla Aug(usta); *rev.* Padicitia Augusta. Gattin des Decius zwischen 249–251 nach Christo.

15. Imp(erator) C(aesar) C(ajus) Vib(ius) Volusianus Aug(ustus); *rev.* Felicitas publica.

16. Julia Soaemis Augusta. Mutter des *Elogabalus* welcher 218–222 regiert.

Mit Dank folgen die Münzen mit gecommner Einsicht zurück begleitet von der Bitte Du wolltest auf alle Funde der dortigen Gegend ein wachsames Auge haben. Gruß und Handschlag von deinem

Carl Gooss

Schäßb[urg] 21 April 1876

[Kedves Barátom!

Megnéztem a pénzérmeidét, és a következő darabokat találok közöttük:

I. Gelencéről:

1. *adv.* Ancus Marcius nemzetségfő feje, liteusszal; *rev.* Lovas egy vízvezeték felett, Aqua Mar(cia) Pragnaistus Q. Philippus felirattal – a Marcia család pénzérme; Kr. e. 134.

2. *adv.* Apollo-fej, felirata a hátoldalét folytatja; *rev.* Quadriga Victoriával, C Vibius C(aji) F(ilius) Pensa; Kr. e. 89–84.

3. Nem tudom kiolvasni, barbár hamisítványnak tűnik, de annak túl jó.

4. Q. Titius; *adv.* Bacchánus nő diadémmel; *rev.* Pegasus Q. TITI(us); 89–84.

7. Alexandrinusi váltópénz sással és Trajanus-fejjel (?).

8. Bronzérme, II. csoport Dáciából; *adv.* Imp(erator) M(arcus) Julius Philippus Aug(ustus); *rev.* Dácia géniusza az V. és XIII. légió tábort jelvényével, melyek a tartományban állomásoztak, Provincia Dacia. An(nus) II = Kr. u. 248-nak felel meg.

9. Marcus Aurelius (161–180) vagy Commodus (180–192) kiolvashatatlan [feliratú] dénárja.

II. Torjáról:

5. *adv.* Roma. Q(u)ctor Curt(ius); *rev.* Quadriga M. Sila(nus) Roma, Kr. e. 124.

6. Trajanus sestertiusa; *adv.* Imp. Caes. Nerva Trajano Aug(usto) Ger(manico) Dac(ico) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) p(otestate) co(n)s(ul). VI. p(ater) p(atriciae); *rev.* S(enatus) C(onsulto) felicitas Aug(usti); Kr. u. 110–117.

III. A lelöhely feltüntetése nélkül, az első csomagban

a. Ismeretlen rézérme, talán bélyegző.

b. Antoninus Pius (Kr. u. 138–161) dénárja.

c. Dénár; D[ominus] N[oster] Constantius p[rius] f[elix] Aug[ustus]; *rev.* Votis Multis, Sirm(ium) = a mai magyarországi Szévaszentdemeter, kevéssel Kr. u. 360 előtt.

d. Antoninus Pius kiolvashatatlan dénárja.

e. M. Antoninus (= Marcus Aurelius) dénárja, tr. p. XXIII // Salus publica; Kr. e. 169.

f. Dyrhacioni drachma, a mai dalmáciai Durazzóból; *adv.* ΞΕΝΩΝ, szoptató tehén, szaladó róka; *rev.* Alkinous ΔΥΡ(achion) kertjei és ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ érmemester (= Philodamou genitivusban).

g. Vespasianus dénárja; cos V, tehát Kr. u. 74.

h. Diva Faustina; *rev.* Aeternitas. Anton. Pius neje (138–161).

i. Rossz anyagból készült dénár; Imp Luc[ius] Verus (161–172, Marc[us] Aurelius társuralkodója).

Céckéről (Magyarország) való érmék, II. csomagocská:

7. Trajanus sestertiusa.

8. *adv.* Babérkoszorús Juno-fej I(uno) S(ispes) M(ater) R(egina) felirattal; *rev.* támadó bika, felette R verdejel, L[ucius]. Thorius Balbus; Kr. e. 94. – Oroszfaluból.

9. Szép sestertius; *adv.* Nero Claudius Caesar Aug[ustus] Ger(manicus) p(ontifex) M(aximus) tr(ibunicia) p(otestate) imp(erator); *rev.* Felicitas Augusti S(enatus) C(onsulto); Kr. e. 54–69. – Feltorjáról.

10. Imp(erator) Caes(ar) Domit(ianus) Aug. Germ. p. m.; *rev.* trib. potestate VI imp XIII cos XIII cens(or) III; Kr. u. 86.

1–5. *Homoródszentmártonból, a többi a lelöhely megjelenése nélkül:*

1. M(arcus) Jul(ius) Philippus Aug p p; *rev.* Provincia Dacia sással és babérral, mint a XIII. és V. légió jelképe, An(nus) I = Kr. u. 247.

³⁶ Cécke (Tečcha), Bihar megye, ahol Zathureczky Emília testvére, Zathureczky Gedeon lakott.

³⁷ Helyesen: Iuno Sospita Mater Regina – a megváltó Juno istennő.

³⁸ Ma Kézdivásárhely része.

³⁹ Feltorja, ma Torja része.

⁴⁰ Mint a 32. jegyzet.

⁴¹ Mint a 32. jegyzet.

2. Caes(ar) Nerva *Trajanus* Aug Germ; *rev.* p m trib p cos III p p, 98–102.

3. Thassoszi ezüst tetradrachma; *adv.* Bachus-fej repkénnyel és kosszarvval; *rev.* Herkules az oroszlánbőrrel, [HEP]AKAEOYΣ ΣΩΤΗΡΟΣ, alul ΘΑΣΙΟΝ.

4. Faustina, Anton. Pius felesége.

5. Marcus Antonius (szokásosabban Marcus Aurelius); *rev.* concordia Aug trib p XVII. cos III; Kr. u. 163.

6. Vespasianus Aug. p. m. cos VIII; *rev.* Augur tri pot., mádjóspap-jelvények; Kr. u. 77.

7. Imp. Gordianus Pius Felix Aug.; *rev.* Aeternitas Augusti S(enatus) C(onsulto); sestertius Kr. u. 238 körülről.

8. M. Antonius (Marc Aurel) Aug.; *rev.* tr. p. XXVI Imperator VI cos III S. C.; Kr. u. 172.

9. Imperator Gallienus Augustus; *rev.* Victoria Augusti; Kr. u. 253.

10. Trajanus stb.; *rev.* győzelmi jelvény, valószínűleg a pártusok fölötti, Senator optimo principi; Kr. u. 117. körüli.

11. Imperator Gordianus Pius felix Aug.; *rev.* Concordia militans; Kr. u. 238.

12. Domitianus Caes aug; *rev.* cos V, szoptató anyafarkas; Kr. u. 76.

13. Roma-fej; *rev.* biga Victoriával, P. Servilius M(arci) F(ilius), (a másik oldalon) R(omulus) V(LLI)us; Kr. e. 84.

14. Her(ennia) Etruscilla Aug(usta); *rev.* Padicitia Augusta, Decius felesége (Kr. u. 249–251).

15. Imp(erator) C(aesar) C(ajus) Vib(ius) Volusianus Aug(ustus); *rev.* Felicitas publica.

16. Julia Soaemis Augusta, Elogabalus anyja, aki 218–222-ben uralkodott.

Köszönettel küldöm vissza az érmeket megtekintésük után, azzal a kéréssel, hogy figyelemmel kellene követned az ottani vidék minden leletét.

Üdvözlettel és kézzorítással

A te Carl Gooss-od

Segesvár, 1876. április 21.)

2.⁴²

Lieber Freund!

Der Bronzefund von Zágon⁴³ ist eines der so oft vorkommenden Depots von Händlern. Die zerbrochen[e] Bronzeschale deren Parallele aus einem Funde von Haidu Böszörmény⁴⁴ bekannt ist, ist als Brucherz zum Umguße eingetauscht worden. Geld findet sich sonst bei solchen Funden nicht, obgleich in vorrömischer Zeit sowohl golden[e] Lysimacher 2,5 Dukaten schwer als auch derselben nachgeprägte rohe barbarische Goldstücke im Lande cursirten. Das gewöhnliche Surrogat für Geld war jenes karika pénz (Ringgeld), welches aus Hörnchen und Ringen besteht. Dieselbe fanden sich auch in dem ganz dem Zágoner gleichende Bronzefunde welcher bei Bardocz gemacht wurde.

Im Dezember 1850⁴⁵ fand nämlich (so heißt es in meiner Fundchronik im Arc[hiv] d[es] Ver[eines für siebenbürgische Landeskunde]⁴⁶) der 70 jährige Bardocz⁴⁷ Landmann Bogdan Wassie als er die Ziegen hütete im Walde folgende Gegenstände:

1. 25 ringförmige Gewinde aus Gold von roher Ausführung, entweder nur mit eingeritzten einfachen, oder mit Kreuz und

Zickzacklinien verziert. Das Gold ist von verschiedner Qualität, im Durchschnitt enthält es indessen etwa $\frac{3}{4}$ Gold $\frac{1}{4}$ Silber. Die Gewichte einzelner dieser offenbar als Zahlgeld dienende Goldringe betragen 3.4 bis 2.1 Gramm.

2. Zwei Kelte aus Bronze.

3. Zwei Bronzesicheln.

4. Das Fragment einer Bronzeschwertklinge.

5. Zwei Kessel von Bronzeblech mit je 2 Henkeln. Der Boden derselben ist *ausgerissen*.

Du siehst beide Funde gleichen sich auf ein Haar!! Suche jedenfalls die Natur der abhandengekommene[n] Goldkörper auf die Spur zu kommen.

Auch der Fund vom Ojtozer Paß⁴⁸ ist vom hohen Interesse! Wir haben es hier nämlich mit einem absichtlich vergrabene[n] Schatz zu thun, welcher offenbar bei Gelegenheit eines feindlichen Einfalls geborgen wurde. Alles deutet[!] darauf hin, daß dieser beim Ausbruch des Markomannenkrieges 167 nach Xto vergraben wurde, da alle von den genannten Münzen *vor* diese Zeit fallen.

Faustina ist die Gattin des Antoninus Pius – Lucilla die des Lucius Verus, welcher mit Marc Aurel[ius] zusammen regierte und eben auf der Reise zum Markomannenkrieg starb. – Wir haben mehrere solcher gleichzeitig vergrabener Funde, so aus *Tibod*⁴⁹ bei *Udvarhely*⁵⁰ und von *Karlsburg*⁵¹; ja auch alle *Wachstäfchen unserer Goldbergwerke, die offenbar absichtlich in Schachten verborgen sind, brechen mit diesem Jahr ab. Es kommt daher alles darauf an, ist bei diesem Münzfunde die jüngsten genau constatirt worden und Herr von Cserey*⁵² würde mich *sehr* verbinden, wenn er mir dieselben auf meine Kosten zur Ansicht und höhern Bestimmung schicken wollte. Nur so kann der Fund wissenschaftlich verwerthet werden.

Dein

C. Gooss

Schäßsburg am 9. Juli 1877

[Kedves Barátom!

A zágoni bronzlelet egyike az oly gyakran előforduló kereskedői raktárnak. Az eltört bronzedényt, melynek páráját egy hajdúböszörményi leletből ismerjük, beolvasztásra szánt ércanyagként cserélték be. Másként az ilyen leletek mellett nem található pénz, bár a rómaiak előtti időben mind lysimachosi 2,5 dukátos aranyak, mind pedig ezek formájára hamisított, nyers barbár aranyak is forgalomban voltak az országban. A megszokott pénzpotló eszköz az a karika pénz volt, mely perecekből és gyűrűkből áll. Ugyanilyeneket találtak, a zágonihoz hasonló bronzleletben, Bardocz mellett is.

1850⁵³ decemberében ugyanis (így szerepel az Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde-beli leletkrónikámban) a 70 éves bardoci földműves Bogdan Wassie, amikor a kecskéket őrizte, a következő tárgyakat találta az erdőben:

1. 25 gyűrű alakú tekeres aranyból, nyers kidolgozásban, egyszerű belekarcolt vagy koszorú- és cikcakkos vonal díszítéssel. Az arany különböző minőségű, átlagban $\frac{3}{4}$ rész aranyat és $\frac{1}{4}$ rész ezüstöt tartalmaz. A súlyuk ezeknek a nyilvánvalóan fizetőeszközként szolgáló aranygyűrűknek egyenként 3,4-től 2,1 gramm.

⁴² Csn, 22e, 1877. július 9.

⁴³ Zágon (Zagon), Kovászna megye.

⁴⁴ Hajdúböszörmény, Magyarország.

⁴⁵ Valójában 1858, Gooss vonatkozó közleményeiben is úgy szerepel.

⁴⁶ GOOS, Carl 1876.

⁴⁷ Bardocz (Bräduț), Kovászna megye.

⁴⁸ Ojtozi szoros (Pasul Oituz) – a lelőhely pontosabban: Sósmező

(Poiana Sărată), Bákó megye.

⁴⁹ Tibód (Tibod), Hargita megye.

⁵⁰ Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), Hargita megye.

⁵¹ Gyulafehérvár.

⁵² Csereyné fia, Cserey Gyula, aki több kiszállás is részt vesz. (Vö. BOÉR Hunor – BIRÓ Róza 2002, 32.)

⁵³ Tkp. 1858, lásd a 45. számú jegyzetet.

2. Két bronz tokos-fülesbalta.

3. Két bronz sarló.

4. Egy bronz kard pengéjének darabja

5. Két bronz üst, két-két fogantyúval, a fenekük kitorve.

Amint látod, a két lelet hajszálra hasonló! Próbálok minde-
nesetre nyomára lelteni az elkallódott aranytárgyaknak.

Az ojtózi szoros lelet is nagyon érdekes! Itt ugyanis egy szán-
dékosan elásott kincssel van dolgunk, melyet nyilvánvalóan egy
ellenséges betörés alkalmával rejtettek el. Minden arra utal, hogy
Kr. u. 167-ben, a markománok elleni háború kitorésekor ásták
el, mert az összes általad említett érmék az *előtti* időből szá-
rmaznak.

Faustina az Antoninus Pius neje, Lucilla pedig Lucius Verus-
é, aki Marcus Aurelius társuralkodója volt, és éppen a markomá-
nokkal való háborúba tartva halt meg.

Nekünk több, ebben az időben elásott leletünk van, így
pl. az Udvarhely melletti Tibódról, valamint Gyulaférvárról;
sőt a viasztábláskáink sora is, az aranybányáinkból, melyeket
nyilvánvalóan szándékosan rejtettek el tárnákba, ezzel az évvel
szoktak meg. Ezért minden attól függ, hogy ennél az éremleletnél
pontosan megállapítsák, melyek a *legújabb* érmék, és Cserey úr
nagyon leköteleznie, ha az én költségre elküldené őket meg-
tekintésre és biztosabb meghatározásra. A leletet csak így lehet
tudományosan értékelni.

A te

C. Gooss-od

Segesvár, 1877. július 9.]

3.⁵⁴

Lieber Freund!

Ich übersende dir anbei die 363 Stück Münzen zurück.

Dieselbe enthalten folgende Prägen

1. Tiberius Claudius Nero (54–68 nach Xto) 2 Stück

2. Aulus Vitellius

(Januar bis 22. Dezember 69 nach Xto) 1

3. Flavius Vespasianus (69–79) 48

4. Flavius Domitianus (81–96) 12

5. Marcus Coccejus Nerva (96–98) 4

6. Marcus Ulpius Trajanus (98–117) 86

Die auf Dazien bezüglichen Münzen sind besonders ver-
packt.

7. Aelius Hadrianus (118–138) 70

8. Sabina Hadrians Gattin 3

9. Aelius Caesar,

Hadrians Adoptivsohn (137–138) 5

10. Antoninus Pius (138–161) 45

11. Faustina die ältere, Gattin des Anton[inus] Pius, lebend
14 St[ück], nach ihrem Tode geprägt, daher Diva Faustina 21,
zusamm[en] 35

12. Marcus Aurelius (161–180) 30

13. Faustina junior, Tochter des Antoninus Pius und Gattin
des Marcus Aurelius, lebend 6, Diva 4, zusammen 10

14. Lucius Verus,

Mitregent des Marc. Aurel von 161–169 2

15. Lucilla, Gattin des Luc. Verus 1

16. L. Aelius Aurelius Commodus, von seinen 9 Stücken
gesetz[?] an dem Jahr 181 ein Stück, eines [von] 182, eines [von]
184, fünf [von] 186. Die jüngste Münze des ganzen Fundes ist
folgende: L(ucius) Ael(ius) Aurel(ius) Comm(odus) Aug(ustus)

p(ius) f(idelis) // lib(aralitus) Aug(usti) p(ontifex) m(aximus)
tr(ibunicia) p(otestate) cos VII p(ater) p(atricae) vom Jahre 192
nach Xto. 9

Zusammen 363 Stück

Der Fund umfaßt also die Zeit von 54–192 nach Chris-
to. Jedenfalls bitte ich dich alles, was dir zugänglich ist mir zur
Kenntniß zu bringen, damit wir den gesamten Fund möglichst
übersehen können.

Die Ziegelstempel von Bereczk⁵⁵ sind sehr interessant. Ich
habe dieselbe in der archäologischen Fundchronik und [in] einer
Wiener Zeitschrift nach Orban Szekelyföld leírása p. ...⁵⁶ veröf-
fentlicht und freue mich sehr nun Originier gesehn zu haben.
Die erste Cohorte heißt cohors[s] I Bracaraugustonorum und
stand nach einem Militairdiplom vom Jahr 194 in Mösien, von
Septimius Severus wurde sie nach Siebenbürgen gebracht. Einen
Inscriptionstein derselben welcher den praefectus Tib. Claudius
Claudianus in Mehadia nennt, kannten wir bereits, nun sagen
uns ihre Ziegeln, daß sie im röm[ischen] Lager von Bereczk
stand. Sollte mir Frau von Cserei einen jener Stempelziegeln für
das Schäßb[urger] Gymn[asium] schenken, würde sie unsere
Anstalt sehr zum Danke verpflichten.

Von spanischen Cohorten kannten wir bisher die *Cohors
I Hispanorum pia fidelis*, welche 110 in Dazien stand und ihre
Ziegeln in M[agyar] Egregy⁵⁷ hinterlassen hat, die Cohors I Fla-
via Ulpia Hispanorum welche im Jahre 109 an der Römerstraße
zwischen Klausenburg und Torda baute, wo sie bei Ajton⁵⁸
einen Meilenstein hinterlassen hat. Eine Cohors II Hispano-
rum stand 108 in Verschecz⁵⁹ und kam später nach Vármező⁶⁰
Innerszolz[oker] Comitats. Eine Cohors III Hispanorum baute
sowohl an der Trajansbrücke bei Turn[u] Sewerin⁶¹ als auch das
Kleinschenker⁶² Lager, wo beiderseits ihre Ziegeln vorkommen;
eine Coh[ors] VIII Hispanorum stand bei Enlaka⁶³!

Eine *Cohors I Hispanorum veterana* lag 129 nach einem Dip-
lom Hadrians in Dazien. Ihren Standort kennen wir nicht, aber
es kann das nur die vom Bereczker Stempel genannte gewesen
sein und sie stand mithin ebenfalls in Bereczk. Befremdlichst an
dem übersandten Stempel es fehlen die Nummer! Siehe dir da-
her dieselben noch einmal genau an ob zwischen [C]OH u[nd]
HISP nicht ein Zahlzeichen steht. Jedenfalls aber bitte ich dich
mir sorgfältig *alle* andere Stempel der Frau von Cserei abschrei-
ben und namentlich die Fundorte derselben eruieren zu wollen.

Mit freundl[ichem] Gruß und gehorsamer Empfehlung an
die kunstsinnige Frau von Cserei

dein

Carl Gooss

Schäßb[urg] 18 Juli 1877.

[Kedves Barátom!

Mellékelten visszaküldöm neked a 363 darab érmét. Ezeket
a következő feliratok vannak:

1. Tiberius Claudius Nero (Kr. u. 54–68) 2 darab

2. Aulus Vitellius

(Kr. u. 69. januártól december 22-ig) 1

3. Flavius Vespasianus (69–79) 48

4. Flavius Domitianus (81–96) 12

5. Marcus Coccejus Nerva (96–98) 4

6. Marcus Ulpius Traianus (98–117) 86

A dáciai vonatkozású érmék külön vannak csomagolva.

7. Aelius Hadrianus (118–138) 70

⁵⁴ Csn, 55d, 1877. július 18.

⁵⁵ Bereck (Breţcu), Kovászna megye.

⁵⁶ GOOSS, Carl 1876; ORBÁN Balázs 1869, 124.

⁵⁷ Alsóegregy (Românaşi), Szilágy megye.

⁵⁸ Ajtony (Aiton), Kolozs megye.

⁵⁹ Versec (Vršac), Szerbia (Vajdaság).

⁶⁰ Vármező (Buciumi), Szilágy megye.

⁶¹ Turnu Severin.

⁶² Kissink (Cincşor), Szeben megye).

⁶³ Énlaka (Inlăceni), Hargita megye.

8. <i>Sabina</i> , Hadrianus felesége	3
9. <i>Aelius Caesar</i> , Hadrianus fogadott fia	5
10. <i>Antoninus Pius</i> (138–161)	45
11. <i>Faustina</i> , az idősebb, Anton. Pius felesége, életében 14 db, halála után, és ezért Diva Faustina felirattal 21, összesen	35
12. <i>Marcus Aurelius</i> (161–180)	30
13. <i>Faustina junior</i> , Antoninus Pius leánya és Marcus Aurelius felesége, életéből 6, mint Diva 4, összesen	10
14. <i>Lucius Verus</i> , Marc. Aurelius társuralkodója 161-től 169-ig	2
15. <i>Lucilla</i> , Luc. Verus felesége	1
16. L. Aelius Aurelius <i>Commodus</i> , az ő 9 darabja közül egy 181-ből, egy 182-ből, egy 184-ből, öt 186-ból való. A legfiatalabb érem az egész leletből a következő: L(ucius) Ael(ius) Aurel(ius) Comm(odus) Aug(ustus) P(ius) f(idelis) // lib(aralitas) Aug(usti) p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) p(otestate) cos VII p(ater) p(atriciae), Kr. u 192-ből	9
Összesen	363 darab

Tehát a lelet a Kr. u. 54–192. időszakot fogja át. Mindezenre kérlek, hozz tudomásra mindent, ami hozzáférhető számodra, hogy a teljes leletet lehetőség szerint áttekinthessük.

A berecki téglapecsétek nagyon érdekesek. Ezeket közzétettem a régészeti-letel-krónikában és – az Orbán Székelyföld leírása alapján – egy bécsi folyóiratban, és nagyon örülök, hogy most eredetiben láthatom. Az első cohorsot cohors I Bracaraugustanorum-nak hívták, és egy 194-ből származó katonai okirat szerint Moesiában állomásozott, Septimius Sever[us] hozta Erdélybe. Ennek egy kőbe vésett mehádiai feliratát, melyet Tib. Claudius Claudianus praefectus álltattott, már ismertük, most pedig téglái megmondják nekünk, hogy a berecki római táborban állomásozott. Ha Csereyné asszony ezen pecsétes téglákból egyet a segesvári gimnáziumnak ajándékozna, nagyon leköteleznék vele intézményünket.

A spanyol cohorsok közül eddig ismertük: a *Cohors I Hispanorum pia fidelis*-t, mely 110-ben Dáciában állomásozott, és tégláit Magyaregregyen hagyta hátra; a *Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum*-ot, mely 109-ben a Kolozsvár és Torda közti utat építette, ahol Ajtonynál egy mérföldkövet hagyott hátra. Egy *Cohors II Hispanorum* 108-ban Versecen állomásozott, és később a Belső-Szolnok vármegyei Vármezőre jött. Egy *Cohors III Hispanorum* mind a Turnu Severin-i Trajanus-hídat, mind pedig a kissinkai tábor építette – mindkét helyen előfordulnak a tégláik –; egy *Cohors IIII Hispanorum* Énlakán állomásozott!

Egy *Cohors I Hispanorum veterana* 129-ben, Hadrianus egy [katonai] okirata szerint, Dáciában állomásozott. Ennek állomáshelyét nem ismerjük, de csak a berecki pecsét által megnevezett lehetett, és ez tehát szintén Bereckben állomásozott. Meglepő, hogy az elküldött pecséten hiányoznak a számok! Ezért nézd meg őket még egyszer pontosan, hogy a [C]OH és a HISP között nem áll-e egy számjegy. Mindenesetre kérlek, hogy Csereyné asszony összes további pecsétjét gondosan másold le nekem, és név szerint pontosan nyomozd ki a lelőhelyüket.

Baráti üdvözzel, és alázatos tisztelettel a műértő Csereyné asszony iránt

a te

Carl Gooss-od

Segesvár, 1877. július 18.]

4.⁶⁴

Hochverehrter Herr!

Ich komme erst jetzt dazu Ihnen meinen besten Dank namens des Schäßburger Gymnasiums auszusprechen für die freundliche Uebersendung der römischen Ziegeln aus dem Bereczker Lager, welche gestern hier wohl angekommen sind. Ebenso empfangen Sie meinen Dank für die Skizze des Lagers und Ihre werthvollen Mittheilungen über die Funde von Zágón und Sósmező⁶⁵.

Leider sind wir an römischen Kaiserdenaren so gut sortirt, daß wir Frau von Cserey, welcher ich mich höflichst empfehlen lasse, nichts abnehmen können. Herr Bielz⁶⁶ dachte etwas auswählen. Jedenfalls kann ich Ihnen den Rath ertheilen, kaufen Sie von Kaiserdenaren niemals im Werthe von über 30 Kr. auf und die jüngern etwa von Caracalla herwärts noch billiger. Stücke von besondern Werthe sind unter diesen Münzen sehr selten.

Die mir zuletzt übersandte Serie besteht aus folgenden Stücken:

Nro 1. A. Vitellius⁶⁷ Germ. Imp. Aug. tri p(otestate) // pont(ifex) Maxim(us). Vom Jahr 69 nach Christo.

Nro 2. Imp. C. Vesp(asianus) Aug. p. m. // Augur tri(bun) pot(estate). Priestergeräth vom Jahre 72 nach Xto .

Nro 3. Antoninus Pius Aug. p. p. tr(ibunicia) p(otestate), cos III // Clementia Auguste. Vom Jahr 140 oder 141 nach Xto.

Nro 4. Ganz wie *Nro 2* von Vespasian .

Nro 5. Severus Aug. Arm(eniacus) Parth(icus) Max(imus) // tr. p. VII. imp(erator) III cos III. Vom Jahr 228 nach Xto.

Nro 6. Imp(erator) Nerv(a) Trajano Aug. Ger(manico) dac(ico) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) p(otestate) co[n]s(ul) V p(atrici) p(atriciae) // S(enatus) P(opulus) Q(ue) R(omanus) opt(imus) principi. Trajan zwischen 104–111 nach Xto.

Nro 7. D. Clodius Albinus⁶⁸ Caes(ar) // Provid(entia) Aug(usti) cos. Aus dem Jahr 193 nach Xto.

Nro 8. Unleserlich.

Nro 9. Imp. Caes. Vesp. Aug. p. m. cos // tr. pot. II cos III p. Vom Jahr 71 nach Christo.

Nro 10. Imp. Caes. Vesp. Aug. p. m. cos IIII // tri. pot. Vom Jahr 72 nach Christo.

Nro 11. Imp. Caes. Vesp. Aug. Ceasor // pontifex maximus. Aus dem Jahr 72–73 nach Xto.

Nro 12. Imp. Caesar Vespasianus Aug. tr. p. // cos iter(um) tr(ibunicia) pot(estate). Jahr 71 nach Xto.

Nro 13. Imp. Caes. ute wie *Nro 11*.

Nro 14. Vespasianus⁶⁹ // trib pot. wie *Nro 10*.

Nro 15. Im(peratori) Ner(vae) Trajano Aug. Ger. Dac. p. m. // tr. p. cos. p. p. Der Genius des besiegten Daciens unter einem Tragsaum. Umschrift S(enatus) P(opulus) Q(ue) Romanus optimo p[ri]ncipi. Vom Jahr 107–117.

Nro 16. Vespasian wie *Nro 11*.

Nro 17. Dieses letzte Stück ist das interessanteste weil es ein sogenannter nummus inc[us] ist das heißt ein solches Stück, das nur auf einer Seite geprägt ist, während die andere Seite auf einem bereits geprägten auflag, daß darein eindrückte.

Mit Wiederholung meines Dankes und der Empfehlung an Frau von Cserey

Ihr ergebener

Carl Gooss

Schäßburg am 9 Octob[er] 1877.

⁶⁴ Vn, 25d, 1877. október 9.

⁶⁵ Sósmező (Poiana Sărată), akkor Háromszékhez tartozott, ma Bákó megye.

⁶⁶ Valószínűleg Eduard Bielz (l. a 23. jegyzetben).

⁶⁷ Aulus Vitellius Germanicus (Kr.u.15–69), római császár (69

április 17 – december 22).

⁶⁸ Decimus Clodius Septimius Albinus (150k.–197), Septimius Severus társcsászára (193–195), majd ellencsászár (195–197).

⁶⁹ Gooss levelében is kipontozva.

[Igen tisztelt uram!

Csak most jutok hozzá, hogy kifejezzem köszönetemet a segesvári gimnázium nevében, amiért volt olyan kedves átküldeni a berecki tábortól származó római téglákat, melyek tegnap rendben megérkeztek ide. Fogadjá ugyanakkor köszönetemet a tábor rajzáért és értékes közléseiért a zágoni és sósmezői leletről. Sajnos olyan jól el vagyunk látva római császárdénárokkal, hogy semmit nem tudunk átvenni Csereyné asszonytól, akinek a legudvariasabban ajánlom magamat. Bielz úr gondolta, hogy kiválaszt valamit. Mindenesetre azt a tanácsot adhatom Önnek, hogy soha ne vegyen császárdénárokat 30 krajcárnál nagyobb értékben, az újabbakat pedig, úgy Caracallától errefelé, még olcsóbban. Ezen érték között nagyon ritka a jelentősebb értékű. A legutóbb átküldött sorozat a következő darabokból áll:

Nro 1. A. Vitellius Germ. Imp. Aug. tr[ibunia] p[otestate] // pont[ifex] Maxim[us], Kr. u. 69-ből.

Nro 2. Imp. C. Vesp[asianus] Aug. p. m. // Augur tri[bun] pot[estate]. Papi eszköz[ök] Kr. u. 72-ből.

Nro 3. Antoninus Pius Aug. p. p. tr[ibunia] p[otestate], cos III // Clementia Auguste, Kr. u. 140-ből vagy 141-ből.

Nro 4. Mint a *Nro 2.* Vespasianustól.

Nro 5. Severus Aug. Arm[eniacus] Parth[icus] Max[imus] // tr. p. VII. imp[erator] III cos III, Kr. u. 228-ből.

Nro 6. Imp[erator] Nerv[us] Trajano Aug. Ger[manico] dac[ico] p[ontifici] m[aximo] tr[ibunia] p[otestate] co[n]s[ul] V p[atri] p[atriae] // S[enatus] P[opulus] Q[ue] R[omanus] optimo principi. Trajanus Kr. u. 104. és 111. között.

Nro 7. D. Clodius Albinus Caes[ar] // Provid[entia] Aug[usti] cos, Kr. u. 193-ből.

Nro 8. Olvashatatlan.

Nro 9. Imp. Caes. Vesp. Aug. p. m. cos // tr. pot. II cos III p. p., Kr. u. 71-ből.

Nro 10. Imp. Caes. Vesp. Aug. p. m. cos IIII // tri. pot., Kr. u. 72-ből.

Nro 11. Imp. Caes. Vesp. Aug. Ceasor // pontifex maximus, Kr. u. 72–73-ből.

Nro 12. Imp. Caesar Vespasianus Aug. tr. p // cos iter[um] tr[ibunia] pot[estate], Kr. u. 71.

Nro 13. Imp. Caes. ute, mint a *Nro 11.*

Nro 14. Vespasian[us] // trib pot., mint a *Nro 10.*

Nro 15. Im[perator] Ner[vae] Trajano Aug. Ger. Dac. p. m. // tr. p. cos. p. p. A legyőzött Dácia génusza egy málnaszegély alatt. Átírás: S[enatus] P[opulus] Q[ue] Romanus optimo p[ri]ncipi. 107–117-ből.

Nro 16. Vespasian[us], mint a *Nro 11.*

Nro 17. Ez az utolsó darab a legérdekesebb, mert egy úgynevezett nummus inc[us]-ról van szó, vagyis egy olyan darabról, melynek csak egyik oldalán van veret, míg a másikon már volt egy veret, melyre ráverték egy újabbat.

Ismételnem köszönöm, és ajánlom magamat Csereyné asszonynak

Kész hűséggel

Carl Gooss

Segesvár, 1877. október 9.]

5.⁷⁰

Gehrter Herr Vassadi!

Die drei Münzen sind ein römischer Familiendenaar von Lucius (Marcius) Censorinus aus der Zeit von 97–81 vor Christo, ein Familiendenaar von Quintus Antonius Balbus 82 vor Christo

und eine Bronzemünze von Kaiser Anastasius 491–518 nach Christo mit dem Münzbuchstaben M.

Von der Familie *Furia* finden sich nur folgende Prägen, alle in Silber.

1. Frauenkopf mit Flügelhelm ROMA // Biga mit Diana, PVR(pures) in folgender Verschließung. Aus der Zeit von 217–174 vor Christo. Sehr *selten!*

2. Frauenkopf mit Flügelhelm ROMA // Biga mit Diana, L. FVRI(us), von 174–154 vor Christo. Selten.

3. Frauenkopf mit Flügelhelm ROMA // Biga mit Diana, S(purius) FV(rius). Sehr *selten*. Zwischen 174–154 vor Christo.

4. Frauenkopf mit Flügelhelm ROMA // Biga mit Diana, der Halbmond auf dem Haupt Wappen: die Purpurschnecke. PVR(pureus). Aus der Zeit zwischen 174–154⁷¹. *Häufig.*

5. Doppelkopf des Janus mit Lorbeerkranz ROMA // M(arcus) FOVRI(us). L(ucii) F(ilius). PILI (Philippos), eine stehende behelmte Frau mit Zepter und Lorbeer kränzt ein galisches Tropäon⁷², darüber Stern. Aus der Zeit von 121–88 vor Christo. *Sehr häufig.*

6. Kopf der Kybele mit Mauerkrone, Wappen dicker Fuß, P(ublius) FOVRIVS CRASSIPES // curulischer Sessel AED(ilis) CVR(ulis).⁷³ Zwischen 85–81 vor Christo. *Häufig.*

7. Cereskopf mit Aehrenkranz, daneben Aehre und Gerstenthorn, L(ucius) FVRI(us) CN(eji) F(ilius) // curulischer Sessel zwischen zwei Ruthenbündeln mit Beilen BROCCHI. III. VIR, etwa 54 vor Christo – häufig.

Die Ihnen abgehende Münze ist *Nro 5* und ist so häufig, daß Sie dieselbe bei Egger⁷⁴ leicht auftreiben werden, wenn Sie sie so genau bezeichnen, wie ich sie hier beschrieben habe.

Kozon Münzen sind sehr häufig und wirklich ein unanschauliches, plumpe 2.5 Dukaten⁷⁵ schweres Geldstück von roher Präge. *Adv.* Adler in einem Perlenkranz schreitend; *revers*, der Consul schreitet zwischen zwei Lictoren, darunter griechisch ΚΟΣΩΝ darunter L(ucius) B(rutus).

Mit Hochachtung

Carl Gooss

Schaeßburg, 31 October 1878.

[Tisztelt Vassadi Úr!

A három érme közül az egyik, Lucius (Marcius) Censorinus római családi dénárja Kr. e. 97–81-ből, a másik Quintus Antonius Balbus családi dénárja Kr. e. 82-ből, és egy bronzérme Anastasius császártól (Kr. u. 491–518.) M verdejellel.

A *Furia* családától csak a következő pénzveretek vannak, valamennyi ezüstből:

1. Női fej szárnyas sisakkal, ROMA // biga Dianával, PVR(pures), a következő ligatúrával; Kr. e. 217–174. – nagyon *ritka!*

2. Női fej szárnyas sisakkal, ROMA // biga Dianával, L. FVRI(us); Kr. e. 174–154. – ritka.

3. Női fej szárnyas sisakkal, ROMA // biga Dianával, S(purius) FV(rius); Kr. e. 174–154. – nagyon *ritka.*

4. Női fej szárnyas sisakkal, ROMA // biga Dianával, félhold az írásos oldalon, bíborcsiga, PVR(pureus); 174. és 154. közti időből – *gyakori.*

5. Janus kettős arca babérkoszorúval, ROMA // M(arcus) FOVRI(us). L(ucii) F(ilius). PILI (Philippos), álló, sisakos nő, jogarral és babérral, megkoszorúzt egy gall győzelmi emléket, fölötte csillag; Kr. e. 121. és 88. közti időből – *nagyon gyakori.*

⁷⁰ Vn, 38c, 1878. október 31.

⁷¹ A négy érme helyes keltezése: Kr. e. 169–158.

⁷² A τρόπιον (görög) vagy *tropaum* (latin) ókori, győzelmi emlékmű.

⁷³ Helytelen leírás, az elő és a hátlap feliratai felcserélődtek.

⁷⁴ Bécsi műkereskedés.

⁷⁵ Mivel ilyen névértékű pénzérme nem volt forgalomban, Gooss súlyegységként hivatkozik rá, tehát 2,5 × 3,49 g.

6. Kybele-fej falkoronával, mögötte felfele fordított lábfej, P(ublius) FOVRIVS CRASSIPES // sella curulis⁷⁶, AED(ilis) CVR(ulis); Kr. e. 85–81. – *gyakori.*

7. Ceres-fej kalászkoszorúval, mellette kalász és árpaszem, L(ucius) FVRI(us) CN(eji) F(ilius) // sella curulis, két vesszőnyaláb között, BROCCHI. III. VIR; olyan Kr. e. 54. – *gyakori.*

Az Önnek hiányzó pénzérme az 5. számú, és annyira gyakori, hogy Ön is könnyen megszerezheti Eggernél, ha Ön neki olyan pontosan megjelöli, ahogy én itt leírtam.

A Kozon-érmek nagyon gyakoriak, és igazán jelentéktelen, otromba, 2,5 dukát súlyú aranydarabok, nyers kivitelezésben; *adv.* Sas, gyöngykoszorúban lépkedve; *revers*, a konzul két liktor között lépked, alatta görögül ΚΟΣΩΝ, és alatta L(ucius) B(rutus).

Kiváló tisztelettel

Segesvár, 1878. október 31.

Carl Gooss]

Bordi Zsigmond Lóránd – *Sepsiszentgyörgy, bordi_lorand@yahoo.com*

Boér Laura – *Barót, boer_laura@yahoo.com*

Irodalom

- Napi Közlöny* = *a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Előpatak – Brassóban 1875-ik évi aug. 30-tól sept. 5-ig tartott XVIII. vándorgyűléséről*, 2. szám, 1875. augusztus 31., Sepsiszentgyörgy.
Nemere = *Nemere*, Brassó (majd 1874-től Sepsiszentgyörgy), 1871–1884.

*

ARDEVAN, Radu – PETAC, Emanuel

- 2001 Tezaurul monetar de la Poiana Sărata și problema numerarului din Dacia romană la sfârșitul secolului II p. Chr., in: *Simpozion de numismatică, Chișinău, 28-30 mai 2000*, București, 73–83.

BOÉR Hunor – BÍRÓ Rozsa

- 2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1 (szerk. Wolf Tamás), Sepsiszentgyörgy, 7–58.

CAVRUC, Valeriu

- 1997 *Repertoriul arheologic al județului Covasna* (red. Valeriu Cavruc), Sf. Gheorghe.

CZYHER Kornél, Dr.

- 1890 *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek története, 1840-től – 1890ig*, Sátoraljaújhely.

GOOSS, Carl

- 1876 Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens, *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, XIII, 203–338.

- 1877 Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III. (2), *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich*, I, 113–125.

- 1878 Neuere archäologische Funde aus vorrömischer Zeit, *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, I, 98–99.

NAGY Géza

- 1890 *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I, Sepsiszentgyörgy.

ORBÁN Balázs

- 1869 *A Székelyföld leírása...*, III, *Háromszék*, Pest.

PETOLESCU, Constantin C.

- 1995 Unități auxiliare în Dacia Romană, *SCIVA*, XLVI/3–4, București, 231–275.

ROSKA Márton

- 1942 *Erdély régészeti repertórium*, I, *Őskor*, Kolozsvár.

⁷⁶ A magasrangú római tisztviselők elefántcsont-berakásos széke.

Contribuții la istoria Muzeului Național Secuiesc: corespondența dintre Gyula Vasady Nagy și Carl Gooss, 1876-1878

(Rezumat)

Perioada primilor ani, de la Imeni, ale Muzeului Național Secuiesc, au fost marcate, pe lângă colecționarea și valorificarea în expoziția proprie a vestigiilor, și de începuturile organizării pe baze științifice a colecției. În acest sens, custodele Gyula Vasady Nagy a corespondat cu numeroși specialiști ai vremii, printre care și profesorul și arheologul Carl Gooss din Sighișoara, un savant de talie europeană, care a fost printre primii datorită căruia activitatea științifică a muzeului a început să fie cunoscută de către cercurile științifice de peste hotare.

Din cele cinci scrisori păstrate reiese că Gooss a determinat peste 400 de monede de epocă romană și și-a adus aportul la identificarea și datarea tezaurului monetar imperial roman de la Poiana Sărată și a depozitului de bronzuri de la Zagon-Cseremás, respectiv a dat informații cu privire la valoarea pe piață a diferitelor monezi romane.

În schimb, colecția gimnaziului de la Sighișoara a primit cărămizi romane ștampilate din cercetările efectuate la Brețcu, respectiv descrierea și planul castrului de la Brețcu și descrieri amănunțite ale pieselor și ale condițiilor descoperirii tezaurului din colecția instituției, valorificate ulterior de către Carl Gooss în articolele sale.

Contributions to the History of the Székely National Museum: The Correspondence between Gyula Vasady Nagy and Carl Gooss, 1876–1878

(Abstract)

The first years of Székely National Museum, at Imecsfalva (Imeni, Covasna County), were marked, besides collecting and exhibiting the vestiges, by the outset of scientifically based organization of the collection. For this purpose the curator Gyula Vasady Nagy corresponded with many experts of the time, including the teacher and archaeologist Carl Gooss from Segesvár (Schässburg/Sighișoara), a well-known scholar throughout Europe, being among the first thanks to whom the scientific work of the museum began to be known in the international academic circles.

The five letters preserved show that Carl Gooss has identified more than 400 Roman coins, contributing to the identification and dating of the Roman imperial monetary treasure from Sósmező (Poiana Sărată, Bacău County), and the bronze hoard from Zagon-Cseremás (Zagon, Covasna County), and he has also offered information regarding the market value of more artefacts.

In exchange, the collection of the Segesvár Gymnasium received stamped Roman bricks from the excavations carried out at Bereck (Brețcu, Covasna County), respectively detailed descriptions of components and discovery conditions of the treasures, as well the description and plan of the Roman fort Bereck, information published later by Carl Gooss in his papers.

Liber finit

Aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

1. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

2. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

3. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

4. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

5. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

6. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

7. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

8. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

9. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

10. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

1. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

2. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

3. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

4. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

5. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

6. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

7. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

8. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

9. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

10. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

11. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

12. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

13. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

14. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

15. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

16. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

17. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

18. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

19. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

20. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

12. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

13. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

14. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

15. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

16. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

17. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

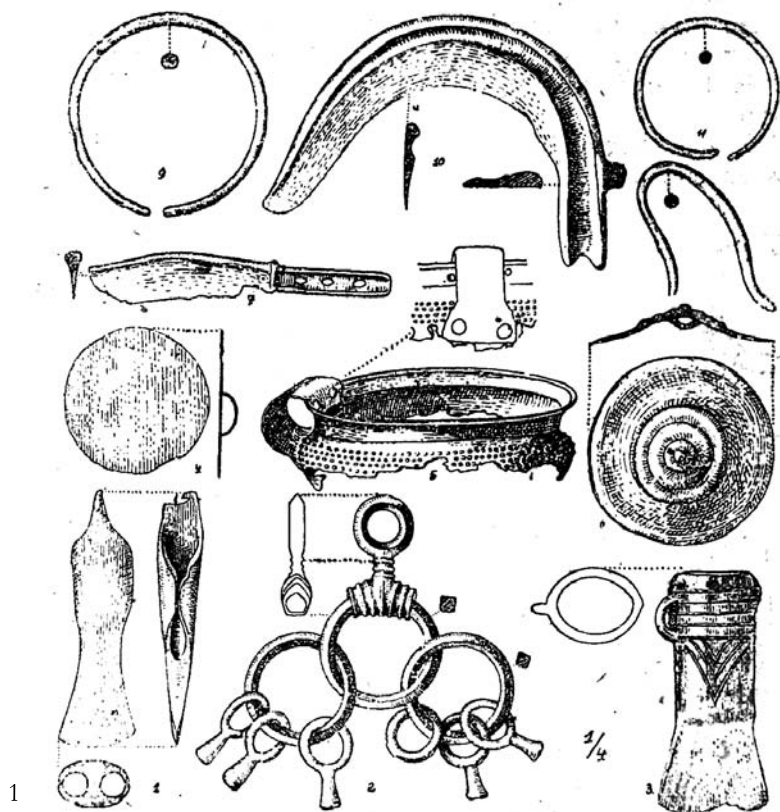
18. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

19. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

20. aff. fidei tenet. Minus arguere. fidei sequenti. etc.

Caractot

1. tábla Carl Gooss első fennmaradt levele Vasady Nagy Gyulához (1876. április 21.)

Lebensfreund!

Das Bronzefund von Zagon ist nicht
 das so oft erwähnte Stück von
 Zagon. Die probierten Bronze-
 stücke, deren Parallelen mit einem
 Funde von Klauke Börgömeay be-
 kannt ist, ist viel häufiger zum Ue-
 rigsten anzusehen. Gold findet
 sich bei Toten Funden nicht, obgleich
 in vorerwähnter Zeit sowohl goldene
 Schmuckstücke als auch Goldstücke
 häufiger anzusehen sind. Die
 meisten Goldstücke sind durch
 die gewöhnlichen Bräunungen für Gold
 von ganz Korika ganz (Thyngt).

22. 2.

Welche Art von Funden in Zagon befiel.
 Die Funde sind in drei Gruppen
 Zagoner, Zagoner, Zagoner, Zagoner
 bei Kardosy gemacht worden.

Im August 1850 fand man ein (1/2 Pfund)
 ein neues Fundstück mit (1/2 Pfund).
 Ein 70 jähriger Landwirth Landmann Bag-
 das Waise ist der Funde dabei in
 Miede gefunden. (Zagoner Funde).

1. 25 ringförmige Fundstücke aus Gold
 von verschiedenen Größen, welche mit
 ringförmigen Ringen, aus Metall, in
 Zirkularform angeordnet sind. Das Gold ist von
 mittlerer Qualität, in dünnen Schichten
 und mit einer 3/4 Gold 1/4 Silber. Die Funde
 sind von verschiedenen Größen und
 sind von Goldringe. Die Funde sind
 21 Gramm.
2. Zwei Halsringe von Bronze
3. Zwei Bronzefundstücke
4. Ein Fragment eines Bronzefundstückes
5. Zwei Halsringe von Bronze mit je 2

2. tábla 1–2. Carl Gooss 1877. július 9-i levelének a zágoni leltre vonatkozó része;
 3. A zágoni bronzdepó néhány darabja Roska Márton nyomán

Handwritten list of Roman emperors and their reigns, with marginal notes and a summary at the bottom.

Emperor	Reign (AD)	Notes
1. Tiberius Claudius Nero	14-37	1. 2.
2. Augustus Vitellius	69-70	1.
3. Flavius Vespasianus	69-79	4. 8.
4. Flavius Domitianus	81-96	12.
5. Marcus Cocceius Nerva	96-98	3. 4.
6. Marcus Ulpius Trajanus	98-117	8. 5. 86.
7. Aelius Hadrianus	117-138	70.
8. Sabina Hadrianus Gattin		3.
9. Aelius Caesar Hadrianus Aetolius	117-138	9. 2.
10. Antoninus Pius	138-161	45.
11. Faustina Augusta		35.
12. Marcus Aurelius	161-180	13. 30.
13. Faustina junior		10.
14. Lucius Verus	161-169	2.
15. Lucilla		1.
16. L. Aelius Suetonius Commodus		9.

Handwritten notes at the bottom of the page:

Zus. 363 Stück
 über fünf in fünf W. also in fünf von 54 -
 192 auf 191. 192 auf 191. 192 auf 191. 192 auf 191.
 192 auf 191. 192 auf 191. 192 auf 191. 192 auf 191.

3. tábla A sósmezői kincslelet érmeinek meghatározása Carl Gooss 1877. július 18-i levelében

4. tábla 1–2. Római téglák Bereckből (SzNM, Fotótéka, 419. és 421. – Vetési László felvételei, 1929);
3. Carl Gooss 1877. október 9-i levelének első lapja

Puskás József

ADATOK KOVÁSZNA MEGYE RÉGÉSZETI REPERTÓRIUMÁHOZ I.

Már több mint egy évtizede, hogy megjelent *Kovászna megye régészeti repertórium*a.¹ A megye területén található lelőhelyek listája azóta számos új felfedezéssel bővült. Ebben a tanulmányban tizennyolc ismeretlen (1–15.) és öt ismert (16–20.) lelőhelyet mutatunk be, amelyeket saját terepbejárásaink alkalmával fedeztünk fel, azonosítottunk.² A terepmunka során vizsgált terület a Felsőháromszéki-medence északi része (az Ozsdola–Kézdivásárhely–Torja vonaltól északra), pontosabban Kézdivásárhely (és Oroszfalu), Kézdiszentlélek, Lemhény, Nyújtód, Ozsdola, Sárfalva, Szászfalu és Torja területére esik. A lelőhelyek bejárására 2007 és 2009 között került sor, felfedezésükben vagy azonosításukban helybéli földtulajdonosok és munkások nyújtottak segítséget. A bemutatott leletanyag a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban található.³

1. Kézdiszentlélek (Sánzieni)-Bakóné v. Sáré v. Sáré-fele

A lelőhely a Kézdiszentlélek északkeleti végében található római katolikus templomtól mintegy 2,5 km-re délkeletre, a Kézdivásárhely–Bereck vasútvonal keleti oldalán fekszik, a Kászon-patak magas teraszának egyik kiszögélesén (3. tábla/5). A szántó-földnek használt területen több régészeti kultúra emlékanyagát is megtaláltuk.

Wietenberg-kultúra

1) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül feketére égetett, simított felületű, belül fényezett. A nyaki rész élesen elválik a hasi résztől. Az utóbbit kb. 1,5 cm széles, ferde kannelúrák díszítik (5. tábla/1).

2) Peremtöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürke, belső része fekete. A kb. 2 cm széles peremet egy bekarcolt vonal osztja két részre. A két oldalt egy-egy sorban benyomkodott háromszögek díszítik. A „T” alakú perem külső élén ferdén bevagdosott vonalak vannak. A perem alatt kb. 1 cm-rel egy sor benyomkodott háromszög húzódik, alatta bordadísz, amelyet ismét egy háromszög-sor követ (5. tábla/2).

3) Peremtöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. A perem felső része kívül-belül barnára égett, lefele haladva szürke lesz. Mindkét felület simított és fényezett. A perem alatt kb. 1 cm-re egy bütyköt alakítottak ki (5. tábla/3).

4) „Botvég”. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Felülete barnára és szürkére égett. Alsó része 4,6, a felső 2,6 cm átmérőjű, magassága 2,8 cm. A szélesebb felületről indul egy 1,1 cm átmérőjű, 1,8 cm „mély” csonkakúp alakú lyuk, amelynek belső átmérője 0,65 cm. Díszítetlen (5. tábla/4).

5) Karéjos tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, a belső fekete. Mindkét felület simított és fényezett. Az 1,5 cm széles peremen két sorban, egymással szemben benyomkodott háromszögek vannak. Ugyanilyen, egy sorból álló díszítés található a perem alatt. A háromszögek aljától egy-egy besimított, elvékonyodó hornyolás indul (5. tábla/5).

6) Fenéktöredék (Fá: 10 cm).⁴ Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül barnásszürkére égett, törésfelülete fekete, külső felülete simított. Díszítetlen (5. tábla/6).

7) Lekerekített, enyhén kihajló peremű edény töredéke (Pá: 11 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkésbarnára égett, a felületek simítottak. Díszítetlen (5. tábla/7).

¹ Lásd REP-COVASNA 1998.

² Külön lelőhelyről beszélünk abban az esetben, ha a köztük lévő távolság legalább 100 méter és a leletanyag egyértelműen más korszakhoz kapcsolódik. Azon határrészek esetében, ahol több lelőhelyet is azonosítottunk, az egyes lelőhelyeket a leírásban római számmal különböztetjük meg.

³ Ez úton szeretném megköszönni a Székely Nemzeti Múzeum régészeinek, Bordi Zsigmond Lórándnak, Sztáncsuj Sándor

Józsefnek és Méder Lóránt Lászlónak a szakmai segítséget és a hasznos tanácsaikat, továbbá az egyes települések topográfusainak a dűlőnevek azonosításában nyújtott segítségüket: Daczó Jenő, Bartha Károly (Kézdiszentlélek), Szekeres István (Kézdivásárhely), Istók Gábor (Lemhény), Máthé Árpád (Ozsdola).

⁴ A leletanyag leírása során az alábbi rövidítéseket használjuk: M = magasság; Sz = szélesség; H = hosszúság; Pá = peremátmérő; Fá = fenékátmérő; Lá = legnagyobb átmérő.

Dák kultúra

8) Korongon készült, egyenes peremű, derékszögben kihajló szájú talpas tál töredéke (Pá: 28 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső felülete sötétszürke, a belső része és a perem világosszürke, simított. Törésfelülete fekete. Díszítetlen (6. tábla/1).

9) Korongon készült, derékszögben kihajló szájú talpas tál töredéke (Pá: 28 cm). A perem belső része egyenes, külső fele kicsit lefele hajlik. Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete világos szürke, simított. A perem középső részét halvány, ferdén besimított vonalak díszítik (6. tábla/2).

10) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete feketésvörösre égett, a belső barnára. A töredéket egy kb. 4,6 cm átmérőjű, 1,3 cm magas kerek bütyök díszíti. A bütyök középpontjában egy kb. 1 cm széles bemélyedés található, körülötte benyomkodások vannak (6. tábla/3).

11) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarnára és szürkére égett. Törésfelületén fekete és vörös sáv húzódik. A töredék felső részén egy bevagdósos bordadíz található (6. tábla/4).

12) Bikónikus orsógomb (M: 3,7 cm; Lá: 3,5 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Az orsógomb középpontját egy 0,8 cm széles lyuk szeli át (6. tábla/5).

13) Nehéz korongon készült, ferdén lesimított talpgyűrűs edény fenéktöredéke (Fá: 6 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete világosszürkére égett. Díszítetlen (6. tábla/6).

2. Kézdiszentlélek-Felsőbereske

A Kászon-patak magas teraszán húzódó, nagy kiterjedésű határrészen több, jól elkülöníthető régészeti lelőhely található, amelyeket a jobb megkülönböztetés végett északról dél felé haladva külön számozással jelöltünk.

2/1. Felsőbereske I

A lelőhely a település délkeleti szélén, a Kézdivásárhely–Bereck vasútvonal mellett terül el. A legnagyobb mennyiségű leletanyagot a terasz szélén találtak (3. tábla/2).

Bronzkor

1) Kihajló, lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barna, törésfelülete szürke. A peremtől kb. 0,6–0,7 cm-re egy bekarcolt, vízszintes vonal fut körbe. A vonalhoz két, 1,8 cm hosszú

bekarcolt „V” alakú díszítés csatlakozik, közüket bekarcolt vonalakkal töltötték ki (7. tábla/1).

2) Egyenes peremű edény töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Felülete simított, matt fényezésű, külső és belső oldala fekete, törésfelületén barna és sötétszürke sáv húzódik. Díszítetlen (7. tábla/2).

3) Egyenes, enyhén kihajló peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke. Díszítetlen (7. tábla/3).

4) Kisméretű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül sötétszürkére égett, kívül simított felületű. Díszítetlen (7. tábla/4).

5) Pattintott, háromszög alakú nyílhegy (H: 2,2 cm; Sz: 2 cm). Szürke színű. A hegyéből kb. 0,4 cm letörött (7. tábla/5).

6) Lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyag. Külső és belső felülete barna, törésfelületén sötétszürke sáv húzódik. A töredékhez egy 4 cm hosszú, 1,7 cm széles szalagfűl csatlakozik, amelynek felső része kiemelkedik a perem síkjából (7. tábla/6).

7) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete fekete, kívül simított, matt fényezésű. Felületén tapasztott díszítés nyomai látszanak, amelynek azonban nagy része levált. A díszítés kifele csavarodó szűrű „V” betűre emlékeztet (7. tábla/7).

8) Kihajló peremű edény töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barnászürke, érdes tapintású. Díszítetlen (7. tábla/8).

Marosszentanna–Csernyahov-kultúra⁵

9) Korongon készült, egyenes peremű tárolóedény töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosszürke, törésfelületén sötétszürke sáv húzódik. A peremet hat hullámvonalból álló köteg díszíti (7. tábla/9).

2/2. Felsőbereske II

Az előbbi lelőhelytől kb. 1 km-re délre található, a terasz tetején (3. tábla/3). A felszántott területen, mintegy 20–30 m-es sugarú körben nagy számú kerámiát gyűjtöttünk.

Boian-kultúra

1) Tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felü-

⁵ Kovászna megye régészeti repertórium a Kézdiszentlélek határában ismeretlen lelőhellyel Marosszentanna–Csernyahov-

leletanyagról tesz említést. Vö. REP-COVASNA 1998, 132, nr. 527.

lete szürke és barna foltos, belül világosbarna. Belső felülete és kívül a hasél feletti rész simított. A hasél alatti rész érdes tapintású. Dísztetlen (8. tábla/1).

2) Bikónikus edény oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete barna, belül szürke. A töredéken egy háromszög alakú bütyök található (8. tábla/2).

3) Üreges talpú edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Kívül világosbarna, belül barnásszürke, simított felületű, a talp belső része barna, durva tapintású. Dísztetlen (8. tábla/3).

4) Oldaltöredék. Anyaga finom szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete világosbarna, belül szürke. A töredék felső részét saktáblaszerűen dísztették (8. tábla/4).

5) Tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösre és barnára, a belső vörösre égett. A törésfelület közepén fekete sáv húzódik. Belső oldala, valamint a kívül a pereme kb. 3,5 cm szélességben simított. Kívül ujjbenyomással dísztették, a dísztés alatti felület érdes tapintású (8. tábla/5).

6) Kihajló peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, simított és fényezett; a belső oldalon vörös foltok (festék nyomai?) láthatók. A száj külső részén bevagdosások látszanak. A perem alatt ferde benyomkodások és vízszintes, keskeny kannelurák dísztik. Az első kannelúra felső részén ferde benyomkodások figyelhetők meg (8. tábla/6).

7) Kihajló, lekerekített peremű edény töredéke (Pá: 19 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarna, belül fekete. A peremtől kb. 1 cm-re bepontosított dísztés húzódik, alatta három sor kannelúra figyelhető meg (8. tábla/7).

Bronzkor

8) Egyenes peremű, „T” metszetű szájjal rendelkező edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete fekete, kívül simított. Törésfelülete szürke. A kb. 1,2 cm széles peremet ék alakú benyomkodások dísztik. A perem alatt négy szögletes benyomkodás látható (8. tábla/8).

2/3. Felsőbereske III

A II. lelőhelytől mintegy 1,2 km-re délkeletre található (3. tábla/4).

⁶ Kovászna megye régészeti repertóriumában a lelőhelyet kissé pontatlanul lokalizálják: a római katolikus temető mellett, a Feketeügy magas teraszán. A *Sinka* nevű határresztől kb. 400 m-re nyugatra valóban egy katolikus temető fekszik, de a terület nem

Neolitikum

1) Bikónikus edény oldaltöredéke. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkésbarna, érdes tapintású. Dísztetlen (9. tábla/1).

Bronzkor

2) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barna és szürke foltos, belül szürke. Mindkét oldala simított. Kívül egy nagyméretű bütyök található (9. tábla/2).

3) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürke, simított. Kívül egy kisméretű, vízszintes fül helyezkedik el. Dísztetlen (9. tábla/3).

Dák kultúra

4) Peremtöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barna és sötétszürke, belül barna, érdes tapintású. Dísztetlen (9. tábla/4).

5) Egyenes peremű tál töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül barnára, belül barnásszürkére égett. Külső felületén egy bordaszerű kiemelkedés húzódik (9. tábla/5).

6) Egyenes, kihajló peremű tál töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarnára, a belső vörösre égett. Kívül simított, matt fényezésű (9. tábla/6).

7) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barna, törésfelületén szürke sáv figyelhető meg. A töredék felső részén ujjbenyomásos borda húzódik (9. tábla/7).

3. Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc)-Sinka v. Város-dombja

A város északi végében, a Kézdiszentlélekre vezető műút (DN 11B) jobb oldalán, a római katolikus temetővel szemközt emelkedik a Sinka vagy Város-dombja. A művelés alatt álló dombtetőn és annak keleti, a vasútvonal felé lejtő oldalán egy kora vaskori település maradványai találhatóak (3. tábla/1).⁶ A 2009 januárjában folytatott terepbejárás alkalmával nagy mennyiségű kerámiát és állatcsontot gyűjtöttünk.

Gáva–Holihrady-kultúra

1) Lekerekített peremű tál töredéke, a száj belső része kicsit befelé hajlik. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. A perem kívül-belül

a Feketeügy teraszán helyezkedik el. Továbbá ugyanitt római kori leleteket is említenek, melyekből a terepbejárás során egy sem került elő. Vö. REP-COVASNA 1998, 140, 555. sz. Lásd uo., a 141. oldalon lévő térképet is.

feketére égett, lefelé haladva barna lesz. A felületeket simították és fényezték. Dísztetlen (10. tábla/1).

2) Tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete a peremnél fekete, lefelé haladva fokozatosan barna lesz, belső felülete fekete. Kívül-belül simított és fényezett. A perem külső része kb. 0,4 cm-re kinyúlik az edény profiljából (10. tábla/2).

3) Nyak- és válltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. A külső felület fekete, simított és fényezett, a belső barna, simított és matt fényezésű. Dísztetlen (10. tábla/3).

4) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fekete és barna foltos, a belső vörösesbarna, szürke folttal. A töredéket három keskeny kannelúra díszíti (10. tábla/4).

5) Tál peremtöredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, simított. A peremen „turbántekecs-díszítés” figyelhető meg (10. tábla/5).

6) Edény válltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fekete, simított, matt fényezésű. Belső oldala világosbarna, törésfelülete sötétszürke. A töredéket négy, 2–3 mm-es besimított vonal díszíti (10. tábla/6).

7) Válltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarna, belül szürke. Mindkét oldala simított, a külső fényezett. Törésfelülete sötétszürke. A vállrészt három, kb. 1 cm széles kannelúra díszíti (10. tábla/7).

8) Lekerekített peremű tál töredéke (Pá: 21 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürke, simított és fényezett. Törésfelülete vörösesbarna. Dísztetlen (11. tábla/1).

9) Egyenes peremű, tölcseres nyakú edény töredéke (Pá: 16 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete feketére égett, simított és fényezett, belül szürke, törésfelületén barnás-vörös sáv húzódik. Dísztetlen (11. tábla/2).

10) Lekerekített peremű tál töredéke (Pá: 17 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, simított és fényezett, a belső fekete, simított. Dísztetlen (11. tábla/3).

11) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarnára égett, simított és fényezett, a belső része barna. Törésfelületén világosszürke sáv húzódik. Kívül nagyjából 0,8 cm-es kannelúrákból álló díszítés figyelhető meg (11. tábla/4).

12) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül fekete, simított, a belső része szürkésbarna. A külső felületen vízszintes és ferde kannelúrák húzódnak (11. tábla/5).

4. Kurtapatak (Valea Scurtă)-Mészkútéle (Esztelnek község)

A falu északi végén, az erdei út és a vízmosságok által bevágott talajból kerámia és kőpenge-töredékek kerültek a felszínre (4. tábla/4). A falubeliek a helyet *Zsidóvárként* említik, de ezt a szakirodalomból is ismert földvárát a források kb. 2,5 km-re északnyugatra, a Pólya-tetőre lokalizálják.⁷ Kisgyörgy Zoltán térképén a terület *Mészkútéle* néven szerepel.⁸ A lelőhelyen újkőkori, rézkori és bronzkori leleteket gyűjtöttünk. A neolitikus és rézkori anyagot jellegtelen volta miatt nem tartjuk szükségesnek bemutatni.

Wietenberg-kultúra

1) Kihajló, befelé csapott peremű tál töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarna, szürke foltos, belül vörös. Törésfelületén világosbarna sáv húzódik. Dísztetlen (12. tábla/1).

2) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barnás-vörös, törésfelülete sötétszürke-vörös. A töredék külső oldalán nagyméretű bütyök található (12. tábla/2).

3) Kihajló, egyenes peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, simított. Törésfelületében szürke sáv húzódik. Dísztetlen (12. tábla/3).

4) Lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. A külső felülete barnára, a belső szürkére égett. Dísztetlen (12. tábla/4).

5) Egyenes peremű tál töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkére és barnára, a belső szürkére égett. Dísztetlen (12. tábla/5).

6) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, a belső barna. Külső oldalát négy bekarcolt vonal díszíti (12. tábla/6).

7) Pattintott kovaeszköz töredéke. Színe világosbarna, fehér foltokkal (H: 2,73 cm; Sz: 1,42 cm; 12. tábla/7).

8) Pattintott kovaeszköz töredéke. Színe szürkésfehér (H: 2,05 cm; Sz: 1,71 cm; 12. tábla/8).

5. Lemhény (Lemnia)-Búzaszege

A lelőhely a Nyújtódtól 500 m-re északkeletre, a Feketeügy jobb partján elnyúló teraszon található a lemhenyi és nyújtódi határt elválasztó dűlőút két oldalán. A terület rendszeres művelés alatt áll (4. tábla/1).

⁷ SZÉKELY Zoltán 1999, 157.

⁸ KISGYÖRGY Zoltán 2000, térképmelléklet.

Dák kultúra

1) Fazék peremtöredéke (Pá: 15 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete simított, belső része a peremtől kb. 1,5 cm-ig fekete, majd vörös színű, érdes tapintású. Dísztetlen (13. tábla/1).

2) Peremtöredék (Pá: 10 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül simított, színe szürke. Nehéz korongon készült, dísztetlen (13. tábla/2).

3) Kézzel készített edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete sötétszürke, vöröses foltokkal, belső része világosbarna. A töredéken becsípkedett bordadisz található (13. tábla/3).

4) Gyorskorongon készült edény peremtöredéke (Pá: 32 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Kívül-belül simított, színe szürke. Törésfelületén világosszürke sáv húzódik. Dísztetlen (13. tábla/4).

5) Gyorskorongon készült edény (talpas tál) talptöredéke (Fá: 17 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül simított, színe szürke. Dísztetlen (13. tábla/5).

6) Nehéz korongon készült edény peremtöredéke (Pá: 22,5 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Kívül-belül simított, színe szürke. Törésfelületén világosszürke sáv húzódik. Dísztetlen (13. tábla/6).

7) Peremtöredék (Pá: 14 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarna, belül szürkésbarna. Dísztetlen (13. tábla/7).

6. Lemhény-Cseh-kert v. Cseh-kert-mart

A lelőhely a települést átszelő vasútvonaltól mintegy 250 m-re északra, a Lemhény-patak teraszán húzódik (4. tábla/3).

Dák kultúra

1) Gyorskorongon készült, vízszintesen kihajló peremű, talpas tál töredéke. Anyaga iszappal soványított agyag. Színe világosszürke. Dísztetlen (14. tábla/6).

2) Fültöredék. Anyaga iszappal soványított agyag. Színe világosszürke. A fül külső felületén közepén egy vízszintes borda húzódik (14. tábla/7).

3) Csonttöredék. Színe barna, alsó részén két egymásra merőleges bevágás figyelhető meg (14. tábla/8).

7. Lemhény-Szénarét

A lelőhely a Lemhényen áthaladó E 574-es műút mellett, a falu Nyújtód felőli bejáratát jelző táblától kb. 250 m-re délre található. Területéről újkőkori

edénytöredékek kerültek elő. A pelyvás soványítású, réteges törésfelületű, jellegtelen töredékek vélhetően a Starčevo–Criș-kultúrába sorolhatók (4. tábla/2).

Neolitikum

1) Kis méretű tál peremtöredéke (Pá: 10 cm). Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete vörösre égett, törésfelületén szürke sáv húzódik. Dísztetlen (14. tábla/1).

2) Peremtöredék. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barna, törésfelülete fekete. A külső oldalon két párhuzamos, függőleges borda figyelhető meg, a kopottság miatt azonban nem eldönthető, hogy valójában díszítésről van-e szó (14. tábla/2).

3) Peremtöredék. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barna, törésfelületén fekete sáv húzódik. Dísztetlen (14. tábla/3).

4) Fenéktöredék. Anyaga pelyvával és nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnára, a belső sötétszürkére égett. Dísztetlen (14. tábla/4).

5) Fenéktöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnászörös, a belső fekete. Törésfelülete barna, szürke és fekete réteges. Dísztetlen (14. tábla/5).

8. Nyújtód (Lunga)-Bende-tag

(Kézdivásárhely város)

A lelőhely a falutól 2 km-re délre, a Fekete-sánc északi oldalán fekszik (3. tábla/11), területéről újkőkori, bronzkori és késő vaskori kerámiát gyűjtöttünk. A jellegtelen, kultúrákhoz nehezen köthető anyagot nem illusztráltuk.

Neolitikum

1) Fenéktöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnászörös, a belső világosszürke, törésfelülete fekete. Dísztetlen (15. tábla/2).

2) Fenéktöredék. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül világosbarna és sötétszürke foltos, belül szürke. Dísztetlen (15. tábla/1).

Dák kultúra

3) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső része vörös és sötétszürke, a belső barna. Külső oldalán nagyméretű bütyök van, rajta két benyomkodás figyelhető meg (15. tábla/4).

9. Nyújtód-Kerülő (Kézdivásárhely város)

A falutól 200 m-re északkeletre, a Feketeügy kiemelkedő teraszán erősen töredékes, jellegtelen őskori leletanyagot gyűjtöttünk (3. tábla/12). Az anyag jellege és kis területen való szóródása alapján talán elképzelhető, hogy másodlagos helyzetű leletekről van szó. A kérdésre egy ásatás adhatna választ.

1) Lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkére, a belső vöröses barnára égett, a felületek érdes tapintásúak. Díszítetlen (15. tábla/1).

10. Nyújtód-Negyedláb (Kézdivásárhely város)

A falutól 2,2 km-re északra fekvő szántó területén nagy mennyiségű késő bronzkori és Kr. u. IV. századi kerámia gyűjthető (3. tábla/10).

Noua-kultúra

1) Kihajló peremű edény töredéke (Pá: 24 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarna, a belső sötétszürke. A töredék peremétől mintegy 4 cm-re bordadisz, alatta a jobb oldalon egy bütyök található (16. tábla/1).

Marosszentanna–Csernyahov-kultúra

2) Egyenes peremű tál töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürkére, a belső sötétszürkére égetett. Törésfelületében világosbarna sáv húzódik. Díszítetlen (16. tábla/2).

3) Kifele hajló szájú, lekerekített peremű, korongon készült edény töredéke. Anyaga iszappal soványított agyag. Külső felülete sötét, a belső világos-szürkére égett, törésfelülete barnászörös. Díszítetlen (16. tábla/3).

4) Korongon készült, kihajló szájú, lekerekített peremű, talpgyűrűs tál töredéke (Pá: 28 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete világosszürkére égetett, simított. A peremtől kb. 3,5 cm-re ferdén besimított vonalak találhatóak. A felület kopottsága miatt ezek csak részben kivehetőek (16. tábla/4).

5) Korongon készült, kihajló szájú, egyenes peremű tál töredéke (Pá: 22 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, simított, törésfelülete barna. Díszítetlen (16. tábla/5).

6) Korongon készült, kihajló szájú, lekerekített peremű edény töredéke (Pá: 16 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égetett, törésfelülete világosbarna. Díszítetlen (16. tábla/6).

7) Korongon készült, kihajló szájú, egyenes peremű edény töredéke (Pá: 16,5 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, simított, törésfelületén fekete sáv húzódik. Díszítetlen (16. tábla/7).

8) Korongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürke, törésfelülete világosszürke. Külső oldalát hullámos és egyenes vonalkötegek borítják (17. tábla/1).

9) Korongon készült, ferdén lesimított talpgyűrűs edény fenéktöredéke (Fá: 9 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, kívül simított. Díszítetlen (17. tábla/2).

10) Fültöredék. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag (H: 7,75 cm; Sz: 3,64 cm). Felülete fekete, simított, matt fényezésű, törésfelülete szürke. Oldalán három, árkolással elválasztott, függőleges borda húzódik (17. tábla/3).

11) Fültöredék. Anyaga iszappal soványított agyag (H: 7 cm, Sz: 3,6 cm). Külső és belső felülete világosbarnára égett, simított. A töredék két szélén függőleges borda, középen egy bemélyítés húzódik (17. tábla/4).

12) Korongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarnára égett, törésfelülete vörös. A díszítés két hullámvonalkötegből és egy egyenes vonalkötegből áll (17. tábla/5).

13) Korongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égett, törésfelülete barna. Külső oldalát hullámvonalköteg díszíti (17. tábla/6).

14) Korongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, törésfelülete világosszürke. A külső oldalon egy tíz hullámvonalból álló köteg figyelhető meg (17. tábla/7).

15) Kézzel készült edény oldaltöredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, törésfelülete világosbarna. Külső oldalán egy viszonylag nagyméretű benyomkodásokkal díszített borda húzódik (17. tábla/8).

11. Oroszfalu (Ruseni)-Kökényes

(Kézdivásárhely város)

A falutól mintegy 1,5 km-re délkeletre, a Feketeügy jobb partja mentén húzódó határrészen folytatott terepbejárások alkalmával több régészeti kultúra települését azonosítottuk. A lelőhelyek közötti viszonylag nagy távolság indokolta, hogy ugyanazon határrészen belül két lelőhelyet különítsünk el.

11/1. Kőkényes I

A folyó partján egy földbe mélyített betonépítmény környékén kora vaskori leleteket találtunk (3. tábla/7).

Gáva–Holihrady-kultúra

1) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete feketére, a belső szürkésbarnára égett, kívül simított, matt fényezésű. Dísztetlen (18. tábla/1).

2) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétbarna, érdes tapintású. A töredék felső részén egy borda vagy bütyök maradványai figyelhetők meg (18. tábla/2).

3) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül fekete, simított, belül vörösbarna. Dísztetlen (18. tábla/3).

4) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürke, a belső sötét- és világosszürke foltos; törésfelülete vörös, fekete és barna foltos. Dísztetlen (18. tábla/4).

5) Fenéktöredék (Fá: 12 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső része felül vörös, alul szürke, belső oldala fekete, törésfelülete vörös-fekete foltos; kívül-belül simított. Dísztetlen (18. tábla/5).

11/2. Kőkényes II

A kora vaskori lelőhelytől kb. 300 m-re délnyugatra egy enyhe emelkedés található: itt került elő a többségében újkőkori, kisebb mennyiségben bronzkori és középkori kerámiából álló leletanyag (3. tábla/8).

Boian-kultúra

1) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete sötétszürke, belső része és törésfelülete fekete. Kívül három, 0,3–0,4 cm-es kimetszett sáv figyelhető meg, az alsó derékszögben megtörve lefele halad (19. tábla/1).

2) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül barna, belül sötétszürke. Törésfelülete fekete. A külső felületet három, 0,6–0,7 cm-es kimetszett sáv díszíti (19. tábla/2).

3) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül barna, belül sötétszürke. Törésfelülete fekete. A töredék felső részén két vízszintesen, az alsó részen egy ferde kimetszett díszítés látható (19. tábla/3).

4) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete

barna, törés- és belső felülete fekete. Kívül öt vízszintesen bekarcolt díszítés található (19. tábla/4).

5) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül barna és fekete, belső felszíne és törésprofilja sötétszürke. A külső felületen két vízszintesen kimetszett sáv látható (19. tábla/5).

Bronzkor

6) Egyenes peremű, lekerekített szájú edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnászürkésre, belül világosbarnára és szürkére égett. Dísztetlen (19. tábla/6).

Középkor

7) Lassú korongon készült fazék oldaltöredéke. Finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül fekete és barna, belül barna. Külső felületén egy vízszintes és egy hullámos vonal párból álló díszítés figyelhető meg (19. tábla/7).

12. Ozsdola (Ojdula)-Bokros

Ozsdola és Nyújtód között, a Feketeárok völgyének jobb oldali, alacsony teraszán, az ozsdolai tőzgebányától 200 m-re keletre, a környező szántóföldeken kis mennyiségű, szegényes leletanyag fordul elő (3. tábla/15).

Cotofeni-kultúra

1) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, a belső barna. Kívül fenyőágdíszítés nyomai látszanak, amely a felület kopottsága miatt nehezen kivehető (15. tábla/5).

2) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barna, belül szürke. Kívül három benyomkodás figyelhető meg, valószínűleg nem csak egy sorban helyezkedtek el (15. tábla/6).

3) Agyag keréktöredék (?). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag (Lá: 3,2 cm). A középső rész, ahol a tengely áthaladt, mindkét irányba kiszélesedik. A kerék közepén egy 0,50–0,55 cm átmérőjű lyuk halad át (15. tábla/7).

13. Ozsdola-Kozmapad

A Nyújtódot Ozsdolával összekötő földút jobb oldalán, az E 574-es műúttól kb. 1,5 km-re délkeletre található a *Kozmapad* nevű határrész. A művelés alatt álló területről a neolitikumtól a késő rézkorig került elő leletanyag (3. tábla/14).

Starčevo–Körös-kultúra

1) Fazék oldaltöredéke. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, törésprofiljában sötét szürke sáv húzódik. Díszítetlen (20. tábla/1).

2) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. A külső felület narancssárgára és szürkére, a belső sötétszürkére égett. A felületen körömbenyomkodásos díszítés található (20. tábla/2).

3) Enyhén kihajló, lekerekített peremű, ívelt nyakú edény töredéke. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarna, a belső barna. Törésprofiljában szürke sáv húzódik. Díszítetlen (20. tábla/3).

4) Kis méretű, lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga pelyvával és finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkésbarna, törésprofilja szürke. Kívül ferde vonalak láthatók, azonban a felület kopottsága miatt nehéz eldönteni, hogy díszítésről van-e szó (20. tábla/4).

5) Lekerekített, enyhén kidomborodó peremű edény töredéke (Pá: 6,5 cm). Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösbarna, a belső világosszürke. Díszítetlen (20. tábla/5).

Boian-kultúra

6) Fedő töredéke. Anyaga pelyvával és apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarna, simított, a belső sötétszürke, érdes tapintású. A külső felületen, a fedő tetején három, az oldalon egy bekarcolt vonal figyelhető meg (20. tábla/6).

Coțofeni-kultúra

7) Zsákszerű fazék peremtöredéke (Pá: 26 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösre, a belső szürkére égett, mindkettő érdes tapintású. Törésprofilja vörös és szürke. A peremtől nagyjából 2–2,5 cm-re hét benyomkodás figyelhető meg (21. tábla/1).

8) Lekerekített peremű, hengeres nyakú, bikónikus csésze töredéke, (Lá: 13,5 cm; Pá: 11 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barnásszürke, törésprofilja sötétszürke. Díszítetlen, valószínűleg magasított füllel rendelkezett (21. tábla/2).

9) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, durva tapintású. A törésprofilban szürke sáv húzódik. A töredéken három, nagyjából 1 cm-re kiemelkedő bütyök látható, 2,2–2,5 cm közötti átmérővel. A „bal oldali” bütyök felülete lapos, a másik kettőnek kb. 0,5 cm-re bemélyed (21. tábla/3).

10) Lekerekített peremű, a perem síkjából enyhén kiemelkedő szalagfüllel ellátott edény töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete narancssárga, érdes tapintású. A töredék felületét, valamint a fület búzaszem formájú benyomkodások díszítik (21. tábla/4).

11) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürke, a belső sötétszürke, simított. A töredék felső részén két párhuzamos, bevagdosásokkal díszített, tapasztott borda van. Az alsótól másik két borda indul derékszögben (21. tábla/5).

12) Kihajló szájú, egyenes peremű edény töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürke, a belső fekete. A perem kb. 1 cm vastag külső részét benyomkodások díszítik (21. tábla/6).

13) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösbarna, a belső szürke, érdes tapintású. Kívül bekarcolt fenyőágdíszítés figyelhető meg (21. tábla/7).

14) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső része szürkésvörösre, a belső sötétszürkére égett. Külső felületét bekarcolt vonalakkal díszítették (21. tábla/8).

15) Pattintott kovaeszköz töredéke. Színe világosbarna, fehér zárványokkal (H: 3,17 cm; Sz: 2,15 cm; 21. tábla/9).

16) Pattintott kovaeszköz töredéke. Színe fekete, világosszürke foltokkal (H: 2,15 cm; Sz: 1,64 cm; 21. tábla/10).

17) Pattintott kovaeszköz töredéke. Színe barna, szürkés-világosbarna zárványokkal (H: 2,33 cm, Sz: 2,15 cm; 21. tábla/11).

14. Ozsdola-Középső határ

A *Kozmapad* dűlőtől nagyjából 1,3 km-re dél-nyugatra húzódik a *Középső határ* nevű szántóterület. A leletanyagot késő vaskori és népvándorlás kori kerámia képezi (3. tábla/13).

Dák kultúra

1) Egyenes, vízszintesen kihajló peremű talpas tál töredéke, (Pá: 26 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete egységesen világosszürkére égett. Díszítetlen (22. tábla/1).

2) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. A töredék egységesen világosbarnára égett, érdes tapintású. A töredék felső részén ujjbenyomásos díszítés húzódik (22. tábla/2).

3) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Törésprofiljában kb. 2 mm-es szürke sáv húzódik, felülete érdes tapintású. A tö-

redék felső részén ujjbenyomásos díszítés figyelhető meg (22. tábla/3).

4) Nehéz fazekaskorongon készült edény peremtöredéke, (Pá: 11 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete, valamint törésprofilja egységesen világosszürke, simított. Díszítetlen (22. tábla/4).

Marosszentanna–Csernyahov-kultúra

5) Fültöredék. Anyaga iszappal soványított agyag. Felülete szürke, érdes tapintású, törésprofiljában világosszürke sáv látható. A külső felületen, a fül széleivel párhuzamosan, a jobb oldaltól kb. 2,2, a balról kb. 1,7 cm-re egy borda húzódik (22. tábla/5).

6) Kihajló peremű, nehéz fazekaskorongon készült tál peremtöredéke, (Pá: 22 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete, valamint törésprofilja egységesen világosszürke, simított. Díszítetlen (22. tábla/6).

7) Kihajló peremű, nehéz fazekaskorongon készült tál peremtöredéke, (Pá: 19 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürke, durva tapintású. Törésfelületében világos szürke sáv húzódik. Díszítetlen (22. tábla/7).

15. Szászfalu (Sășăuși)-Szakasztott

Az E 574-es nemzetközi úttól kb. 1 km-re északra, az Esztelnek-patak kiemelkedő teraszán húzódik a Szakasztott nevű dűlő (3. tábla/9).

Dák kultúra

1) Fazekaskorongon készült, derékszögben kihajló szájú, egyenes peremű, talpas tál (?) töredéke, a perem külső része kicsit lefelé hajlik (Pá: 29 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égett, simított. Törésprofiljában világosszürke sáv húzódik. Díszítetlen (23. tábla/1).

2) Fazekaskorongon készült, talpgyűrűs edény fenéktöredéke, (Fá: 15 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égett, simított. Törésfelületén halvány szürke sáv húzódik. Díszítetlen (23. tábla/2).

3) Fazekaskorongon készült, kihajló szájú kancsó töredéke, (Pá: 12 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égett, simított. Díszítetlen (23. tábla/3).

4) Kézzel készült edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére és feketére, a belső világosbarnára és szürkére égett. Törésfelületében vöröses-barnás sáv húzódik. A töredék felső részén két bekarcolt vonal található. A vonalakra egy 1,1 cm hosszú, 0,5 cm széles és 0,35 cm magas bütyköt tapasztottak. A vonalak alatt hét hullámvonalból, alatta ugyancsak hét egyenes vonalból álló köteg húzódik (23. tábla/4).

5) Fazekaskorongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga iszappal soványított agyag. Külső és belső felülete szürkére égett, kívül vöröses folt figyelhető meg. A töredék felső részét öt hullámvonalból, alatta hat egyenes vonalból álló köteg díszíti (23. tábla/5).

6) Fazekaskorongon készült, kihajló szájú, egyenes peremű edény töredéke, (Pá: 14 cm). Anyaga iszappal soványított agyag. Külső felülete sötét, a belső világosszürkére égett, simított. Díszítetlen (23. tábla/6).

7) Fazekaskorongon készült, vízszintes, kihajló peremű, talpas (?) tál töredéke, (Pá: 28 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete, valamint belső része egységesen szürkére égett, belső felülete simított és fényezett. A peremen halvány, besimított hullámvonal figyelhető meg (24. tábla/1).

8) Kihajló szájú, egyenes peremű edény (Pá: 25 cm; Lá: 33 cm). Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete vörösre, szürkére és feketére égett. Egy része valószínűleg azután égett át, miután eltört. A díszítés a peremtől kb. 3 cm-re kezdődik és egy bevagdosott bordadíszből áll, amely körbefut az edény nyaki részén. Ettől nagyjából 1,5 cm-re, az edény vállán két sorból álló, benyomkodott díszítés látható. A benyomkodások alatt hat egyenes vonalból álló köteg, alatta ugyancsak hat hullámvonalköteg húzódik. Az edény hasán ujjbenyomásos díszítés fut körbe. Ezen két függőleges, kb. 3 cm magas, tapasztott bütyök figyelhető meg. Az edény teljes felületén három vagy négy ilyen bütyök lehetett (24. tábla/2).

16. Kézdiszentlélek-Táncospad⁹

A Bakóné (lásd fentebb, 1. sz.) határrész délkeleti folytatásaként, attól kb. 1 km-re található a Táncospad nevű dűlő (3. tábla/6).

⁹ A 2009-ben megjelent *Kézdiszentléleki breviárium* c. könyvben a Székely Zsolt által bemutatott „Táncospad” lelőhely megnevezése téves. A szerző által bemutatott ásatásleírások, a leletanyag és a feltárt objektumok alapján ez a lelőhely „Piatra de tociță (Küszürükő)” néven jelenik meg a szakirodalomban (lásd SZÉKELY, Zoltán 1977, 125–127; SZÉKELY, Zoltán 1978, 11–17). Ko-

vászna megye repertóriumában a lelőhely „Terasa de Jos” (REPCOVASNA 1998, nr. 520) néven, Székely Zsolt fent említett dolgozatában *Alsó-Terasz* néven szerepel (SZÉKELY Zsolt 2009, 19), ugyancsak tévesen. Kézdiszentlélek határnevei között nem szerepel ilyen vagy ehhez hasonló megnevezésű dűlő.

Bronzkor

1) Lekerekített, enyhén kihajló peremű edény töredéke (Pá: 12 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete szürke, érdes tapintású. Dísztetlen (25. tábla/1).

2) Egyenes, enyhén kihajló peremű edény töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fekete, a belső szürke. Dísztetlen (25. tábla/2).

3) Oldaltöredék. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső része barnásszürke, a belső szürke. Mindkét felület simított és fényezett. Dísztetlen (25. tábla/3).

Dák kultúra

4) Fenéktöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barna, a belső sötétszürke és fekete, mindkét felület durva tapintású. Dísztetlen (25. tábla/4).

5) Fültöredék. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Felülete és törésprofilja vörös (H: 6,8 cm; Sz: 3,7 cm). Dísztetlen (25. tábla/5).

6) Fazekaskorongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete barnásszürkére égett, külső része simított. Kívül két vízszintes, egymástól 1 cm-re található, párhuzamos bekarcolás húzódik. Belül egy kb. 0,5 cm „mély” kúp alakú befűrés figyelhető meg (25. tábla/6).

7) Kézzel készült edény (talpas tál?) peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete fekete, simított és fényezett. Törésprofiljában vörös-szürkésvörös sáv húzódik. Dísztetlen (25. tábla/7).

8) Fazekaskorongon készült edény oldaltöredéke. Anyaga izsappal soványított agyag. Külső és belső része világos barnászörös, felülete simított. Kívül egy bepecsételt háromszögekből álló kör alakú díszítés figyelhető meg (25. tábla/8).

17. Torja (Turia)-Római katolikus temető mellett v. Padláb

Alsó-Torján, a római katolikus temető délkeleti oldalán egy terasz emelkedik, amelynek északi és keleti oldala meredeken lejt. A terület művelés alatt áll. A szakirodalomban a lelőhely „Római-katolikus temető mellett” néven szerepel (2. tábla/3).¹⁰

Coșofeni-kultúra

1) Oldaltöredék szalagfüllel. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete

durva, barnásszürke színű. Belső felülete fekete, simított. A külső felülete egymásra merőleges, bekarcolt vonalakkal díszített (26. tábla/1).

2) Tál peremtöredéke (Pá: 16 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösszürke, belső felülete vörös, simított. Törésfelületén fekete sáv húzódik. A peremtől kb. 1 cm-re egy 1,5 cm széles, besimított cikkcakk-minta látható (26. tábla/2).

3) Kihajló szájú, lekerekített peremű csésze töredéke (Pá: 8 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete vörösré égett, a belső felület simított, fényezett. Törésfelületén fekete sáv húzódik. Perem fölé magasított füle letörött. A felső fül-csatlakozás mellett, közvetlenül a perem alatt két bekarcolt, „V”-t formáló vonal található. Az alsó csatlakozás mellett kb. 2 cm hosszú, mintegy 0,5 cm-es közökkel elválasztott, párhuzamosan bekarcolt vonalak vannak (26. tábla/3).

Wietenberg-kultúra

4) Karéjos tál (?) peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Színe kívül-belül szürkésbarna, felülete érdes tapintású. Az 1,2–1,5 cm széles peremet két sorban, egymással szemben fekvő, benyomkodott háromszögek díszítik. A töredék külső felületén, a perem alatt kb. 1 cm-rel egy sor újabb benyomkodott háromszög található (26. tábla/4).

5) Oldaltöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete világosbarna, a belső vörösszürke, törésfelülete sötétszürke-bordó. A külső felületen egy majdnem kerek, kb. 2 cm átmérőjű, 0,5 cm magas, enyhén bemélyedő felületű korong található (26. tábla/5).

6) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fekete, simított, a belső ugyancsak simított, szürkés-barnás. A töredék alsó részén négy bordadisz húzódik, a másodikon benyomkodások láthatók (26. tábla/6).

7) Peremtöredék (Pá: 10 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül fekete, simított. Törésfelülete világosszürke. Dísztetlen (26. tábla/7).

18. Torja-Silók mellett¹¹

A torjai Apor család birtokán, az egykori termelőszövetkezet területén a 80-as évek közepén folytak feltárások. A lelőhely a Torja-patak jobb oldali teraszán húzódik a DJ 113 műúttól kb. 200 m-re

¹⁰ Vö. MÉDER, Lóránt László 2004; REP-COVASNA 1998, 144, nr. 582; SZÉKELY, Zoltán 1990; 1995.

¹¹ REP-COVASNA 1998, 146, nr. 593. A repertóriumban sze-

replő *Apor-kúria kertje* (REP-COVASNA 1998, 143–144, nr. 580) és a *Silók mellett* lelőhelynevek egyazon területre és ásatásra vonatkoznak.

északkeletre. A bemutatott anyag egy részét azonban nem a teraszról, hanem a „völgyből” gyűjtöttük, amely egykor a közelben elfolyó Torja-patak ártere volt. Ezért úgy gondoljuk, hogy a leletek egy része másodlagos helyzetű (2. tábla/1).

Neolitikum

1) Tárolóedény fenéktöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete vörös, a belső barna, törésprofiljában fekete sáv húzódik. Díszítetlen (27. tábla/1).

Bronzkor

2) Lekerekített peremű edény töredéke. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkére és barnára, a belső része szürkére égett. Díszítetlen (27. tábla/2).

Gáva–Holihrady-kultúra

3) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fekete, a belső világosbarna. A töredék külső felületét három, kb. 0,6–0,7 cm széles kannelúra díszíti (27. tábla/3).

4) Válttöredék. Anyaga nagy szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, törésprofilja vörös. Felső részén kannelúra található (27. tábla/4).

Középkor

5) Válttöredék. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarna, a belső, valamint törésfelülete fekete. A töredéket két csoportban, csoportonként két, egymást metsző hullámvonal díszíti (27. tábla/5).

6) Fazekaskorongon készült edény fenéktöredéke (Fá: 13 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnásszürke, a belső barna. A törésprofil közepén szürke sáv húzódik. Díszítetlen (27. tábla/6).

19. Torja-Templomláb¹²

A Karatna- és a Torja-patak összefolyása feletti terazon áll a Torjával összenőtt, egykori Karatna református temploma és temetője. A sírásók által megbolygatott földben és a templom körüli szántóföldeken nagy mennyiségű kerámia gyűjthető (2. tábla/2).

Erősd-kultúra

1) Tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete simított, matt fényezésű. Külső része szabályozott égetéssel világosbarnára és feketére égetett, belső felülete fekete (28. tábla/1).

2) Tárolóedény peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete egységesen vörösre égett. Külső felületén barbotin díszítés található (28. tábla/2).

3) Fenéktöredék (Fá: 11 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyag. Külső felülete vörösre égett, belső része bordó és szürke. A külső felületet egykor festett díszítés borította, amelyen a vörös és fekete szín csak nyomokban maradt meg (28. tábla/3).

4) Fenéktöredék (Fá: 14 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösre égett, fekete és szürke foltokkal. Belső része világosszürke. Díszítetlen (28. tábla/4).

Wietenberg-kultúra

5) Egyenes peremű tál töredéke (Pá: 24 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, világos és sötét árnyalatokkal, belső fele sötétszürke. Díszítetlen (29. tábla/1).

6) „T” peremprofilú tál töredéke (Pá: 22 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, külső felületén szürke folt figyelhető meg. Törésprofiljában fekete sáv húzódik. Díszítetlen (29. tábla/2).

7) Enyhén kifele hajló peremű edény töredéke (Pá: 14 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörös, fekete és barna színű, simított, belső fele világosbarna. Díszítetlen (29. tábla/3).

8) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete feketére égetett, törésprofilja barna. A töredéken két vízszintes, párhuzamos bekarcolt vonal húzódik, közüket ferdén bekarcolt, 0,5–0,6 cm hosszú vonalakkal töltötték ki (29. tábla/4).

9) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarnára, egy helyen feketére égett. A töredék felső részén egy bekarcolt vonal húzódik, alatta egy sor kb. 4 mm hosszú beszúrkálás, melyet egy hegyes tárgyval mélyítettek az edény falába. Alatta egy ugyancsak benyomkodással készült spirálszerű díszítés látható, mellette nagyon sekély kannelúrák (29. tábla/5).

¹² Kovászna megye repertóriumában a lelőhely határnév nélkül szerepel (REP-COVASNA 1998, 144, 583. sz.) és a szerkesztők csak a rézkori településről számolnak be: „(...) pe extremitatea de nord a comunei, la confluenta pâraielor Turia și Caratna se află o

mare așezare apartinând culturii Ariușd-Cucuteni”, azaz: „a falu északi szélén, a Torja- és Karatna patakok összefolyásánál egy nagy Erősd-Cucuteni település található”.

10) Szalagfüllel ellátott, enyhén kihajló peremű, domború testű bögre peremtöredéke (Pá: 11,5 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete sötétszürke, érdes tapintású. A fül felett a peremből kiemelkedő „taraj” található. Díszítetlen (30. tábla/1).

11) Peremtöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barnára, a belső feketére égett. A kidomborodó peremet beagdosások díszítik (30. tábla/2).

12) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyag. Külső felülete barnászörös, belső része fekete, fényezett. A töredék külső részén egy felfelé emelkedő bütyök látható (30. tábla/3).

13) Szalagfüllel ellátott oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felülete világosbarna, néhány szürke folttal. Alsó részén, a fül alatt benyomkodott, búzaszem alakú díszítés nyomai figyelhetők meg (30. tábla/4).

20. Torja-Vármegye v. Zábora¹³

A Záborának nevezett határrész az Alsó-Torjától északra, a Torja-patak bal teraszán nyúlik el. Szomszédságában 1988-ban egy bronzkori hamvasztásos temetkezést tártak fel (2. tábla/4).¹⁴

Boian-kultúra

1) Tál peremtöredéke (Pá: 26 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete vörösesbarna, belső fele világosszürke. Törésprofilja vörösseszürke. A peremtől kb. 2,5 cm-re becsípkedett díszítés található (31. tábla/1).

2) Tál peremtöredéke (Pá: 24,5 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső és belső felülete vörösesbarnára égett, törésfelülete vörös-fekete. A peremtől kb. 2 cm-re függőlegesen benyomkodott, 0,5–0,6 cm hosszú, 0,1–0,2 cm széles, búzaszem alakú benyomkodások találhatóak, nagyjából 1 cm-es közökkel. A perem és a „búzaszemek” között található sáv simított, a díszítés alatt a felület durva tapintású. A töredék belső felülete simított (31. tábla/2).

3) Kidomborodó hasú edény töredéke (Lá: 13 cm). Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürke, a belső fekete, törésfelülete világosszürke. A töredék felső részén két vízszintesen bekarcolt vonal fut, 0,5–0,7 cm-es közzel. Az alsó vonaltól kb. 3 cm-re egy újabb vonalpár található 0,7–

0,8 cm-es közzel. A két vonalpár között négy sekély kannelúrát alakítottak ki. A felső vonalpártól felefelé ugyanilyen díszítés figyelhető meg (31. tábla/3).

4) Oldaltöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete barna, belső felülete világosszürke. Törésprofilja fekete. A külső oldalon két vonalat karcoltak be, 1,5 cm-es közzel, amelyet benyomkodásokkal töltöttek ki (31. tábla/4).

5) Peremtöredék. Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete szürke, különböző árnyalatokkal, simított, belső felülete fekete. A perem külső sarkán benyomkodások vannak, 2,6, ill. 4 cm-re vízszintesen bekarcolt vonalak díszítik (31. tábla/5).

6) Oldaltöredék. Anyaga pelyvával soványított agyag. Sötétszürke, kimetszett sávok díszítik (31. tábla/6).

7) Bikónikus edény oldaltöredéke (Lá: 20 cm). Anyaga apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyag. Külső felülete világosszürke, fekete folttal, simított és fényezett. A belső felület sötétszürke, világos foltokkal. A töredék felső részét öt, 0,4–0,5 cm-es vízszintes kannelúra, alsó részét 0,3–0,4 cm-es ferdén besimított kannelúra díszíti (31. tábla/7).

Következtetések

A terepbejárások által kutatott felsőháromszéki települések környékéről (Kézdiszentlélek, Kézdivásárhely és Torja kivételével) napjainkig kevés régészeti lelőhelyet ismertünk, a megye repertóriumában ráadásul ezek többsége azonosítatlan lelőhelyként szerepelt. A dolgozatunkban szereplő lelőhelyek bemutatását azért is tartjuk fontosnak, mert újabb adatokkal szolgálnak az egykori települések elhelyezkedéséhez, segítséget nyújtanak egy jövőbeni repertórium pontosabb összeállításához. Továbbá célunk volt a szakirodalomban felmerült félreértések, téves adatok tisztázása, pontosítása. Az előkerült leletanyagok egy-egy korszakba vagy kultúrába való besorolását tartottuk mindenekelőtt fő célnak, a belső, pontosabb kronológiát illetően nem bocsátkoztunk részletekbe. A lelőhelyek számának megállapítására *Kovácszna megye régészeti repertóriumát* vettük alapul más, hasonló tematikájú összefoglaló munka hiányában. Ez persze nem jelenti azt, hogy az elmúlt több mint tíz év alatt nem kerültek elő újabb telepek és hogy az 1998-ig ismertetett lelőhelyek besorolása teljes mértékben fedi a valóságot.¹⁵

¹³ A szakirodalomban a lelőhely *Vármegye* néven szerepel, lásd REP-COVASNA 1998, 144–145, nr. 583, további irodalommal.

¹⁴ SZÉKELY, Zsolt 1989, 246; 1995a, 127–146.

¹⁵ Példaként említhetjük a kézdipolyáni kora vaskori anyagot,

amely nem szerepel a repertóriumban, annak ellenére, hogy az ásatások az 1960-as években folytak és Székely Zoltán említést is tesz róla. Csak az újabb kutatások szenteltek nagyobb figyelmet a kora vaskori emlékanyagának. Lásd MÉDER Lóránt László 2006.

A vizsgált területen a neolitikus Starčevo–Körös-kultúrának eddig két lelőhelyét ismertük, mindkettőt Torja határából.¹⁶ Dolgozatunkban most egy újabbat ismertetünk (13. sz.). További három lelőhely (4., 7., 8. sz.) a leletanyag jellegtelen volta miatt csupán általánosságban az újkőkorba sorolható.¹⁷ Az előkerült kerámiatöredékek alapján lekerekített peremű, kihajló szájú, gömbtestű edényeket sikerült azonosítani. Méretük a kisebb, maroktálszerű példánytól a közepes nagyságú fazékig terjed. Hasonló darabokkal találkozunk a sóspataki (Șeușa),¹⁸ a torjai,¹⁹ a bácsi-toroki (Gura Baciului),²⁰ a berettyószéplaki (Suplacu de Barcău)²¹ leletanyagban. Az előkerült cserépdarabok díszítése szegényes, egyetlen esetben figyelhetők meg becsípkedések az edény felületén – ehhez hasonló ornamentika a torjai,²² a bácsi-toroki,²³ a felsőgyógyi (Geoagiu de Sus)²⁴ töredékeken is megtalálhatók –, amelyet azonban a kutatók nem tartanak meghatározó értékűnek a kultúra belső kronológiáját illetően.²⁵

A Felsőháromszéki-medence területén az első letelepült, éleltermelő közösségék a Starčevo–Körös-kultúra kései szakaszában jelentek meg. A telepek kis méretűek voltak, a folyóvizek közelében, általában azok árterületén vagy alacsony teraszokon helyezkedtek el.²⁶ Nem képeznek kivételt az újonnan bemutatott lelőhelyek sem: Ozsdola-Kozmapad folyóvízhez közel, egy alacsony, viszonylag lapos, fokozatosan lejtő terazon fekszik, amely 1–2 m-re emelkedik ki a környezetéből. A lelőhelytől nem messze egy tőzgebánya található, amely a korai neolitikumban mocsaras vidék lehetett. A Lemhény-Szénarét és Nyújtó-Bende-tag lelőhelyeken azonosított újkőkori kerámiák valószínűleg a Starčevo–Körös-kultúrába sorolhatók. Ezt látszik alátámasztani a kerámia kialakítása és égetése,²⁷ valamint az egykori települések elhelyezkedése: mindkét telep egy-egy terasz alján terül el.

Kovászna megye régészeti repertóriumára alapján a Felsőháromszéki-medence északi részén két, a Bo-

ian-kultúrába sorolható lelőhelyet ismertünk, amelyeket most három újabbal egészítünk ki (2/1., 11/1., 13. sz.). A leletanyag alapján elmondhatjuk, hogy a Boian-kultúra hordozói edényeik anyagát pelyvával és/vagy apró szemcséjű homokkal soványították, amelyeket szürkére vagy világos barnásvörösre égettek. Az edények felületére kívül-belül gyakran bevonat került, amelyet simítottak, néha fényeztek. Az előkerült kerámiatöredékek alapján számos edényformát sikerült azonosítani: Kézdiszentlélek-Felsőbereske II lelőhelyen lekerekített peremű, viszonylag nagy méretű tál töredéke került elő, oldalán bordadíszsel (8. tábla/1). Hasonló formákat ismerünk a barcaföldvári (Feldioara),²⁸ valamint a Kárpátokon kívüli greacai²⁹ és lișcoteancai³⁰ leletanyagokban. Egy másik táltípus az ívelt oldalú tál, amely nem csak a fent említett lelőhelyen (8. tábla/5), hanem Torja-Vármegye anyagában, két példányban is előfordul, amelyeket a perem alatt benyomkodott bordadíszsel vagy egyszerű, függőleges, egymástól néhány cm-re elhelyezkedő búzaszem alakú benyomkodásokkal láttak el. A díszítés és az edény pereme között lévő keskeny sávot simították, a díszítés alatt azonban a felület érdes tapintású maradt (31. tábla/1, 2). Analógiákat találunk a Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) I³¹ és a giulești-i³² településeken folytatott ásatások anyagában.

Kézdiszentléleken (8. tábla/2) és Torján (31. tábla/7) bikónikus fazéktöredékek kerültek elő, amelyek kivitelezésük alapján a díszkerámia sorolhatók. Az utóbbi edény felületét a simítás mellett fényezték, valamint vízszintes és ferde kannelúrákkal díszítették. Ehhez hasonló töredékek ismertek a greacai³³ és a barcaföldvári,³⁴ Giulești-fázis anyagában. A bikónikus edényeken kívül találkozunk egyenes falú (31. tábla/5),³⁵ gömbtestű (31. tábla/3),³⁶ valamint lekerekített peremű, ívelt nyakú, vízszintes kannelúrákkal díszített töredékekkel is (8. tábla/6–7). A csőtálas edények (8. tábla/3) a kultúra teljes fejlődését vé-

¹⁶ Lásd SZÉKELY, Zoltán 1996, 105–113; CIUTĂ, Marius-Mihai 1997, 12, nr. 8, 9; REP-COVASNA 1998, 175, nr. 580, 583.

¹⁷ Megjegyzés: A vizsgált területről eddig két azonosítatlan lelőhelyről és kultúrából származnak újkőkori tárgyak (REP-COVASNA 1998, 175, nr. 129, 548).

¹⁸ CIUTĂ, Beatrice et al. 2007, 25/5.

¹⁹ CIUTĂ, Marius-Mihai 1997, 24, pl. X/5.

²⁰ LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM, Zoia 1995, fig. 43/2, 44/6

²¹ IGNAT, Doina 1983, 38, nr. 1.

²² SZÉKELY Z. 1996, 112, fig. 10/2.

²³ LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM, Zoia 1995, fig. 43/5, 6, 45/3.

²⁴ DĂRĂMUȘ, Ciprian – CIOANĂ, Costel 2000, 14, pl. III/1–6.

²⁵ OROSS, Krisztián 2007, 538.

²⁶ CIUTĂ, Beatrice et al. 2007, 21; SCHUSTER, Cristian et

al. 2008, 24.

²⁷ A Lemhényben előkerült töredékek (14. tábla/4–5) nagyon hasonlóak a felsőgyógyi lelőhely anyagában bemutatott fenéktöredékekhez (DĂRĂMUȘ, Ciprian – CIOANĂ, Costel 2000, 12, pl. I/4–5).

²⁸ COMȘA, Eugen 1974, fig. 32/7.

²⁹ COMȘA, Eugen 1974, fig. 26/41.

³⁰ PANDREA, Stănică 1999, 39, fig. 4/3.

³¹ SCHROLLER, Hermann 1933, Taf. 18/7.

³² COMȘA, Eugen 1974, pl. 12/5–6, 11.

³³ COMȘA, Eugen 1974, pl. 10/3, 6.

³⁴ COMȘA, Eugen 1974, pl. 14/4, 6, 13.

³⁵ Analógiák a földvári leletanyagban: COMȘA, Eugen 1965, 640, fig. 8/3, 5–6.

³⁶ Analógiák a földvári leletanyagban: COMȘA, Eugen 1974, pl. 17/4.

gigkísérik, így nem rendelkeznek kronológiai értékkel.³⁷ Kézdiszentlélek-*Felsőbereske II* lelőhelyen egy sakktáblaszerűen díszített oldaltöredék került elő (8. tábla/4), ami Erdélyben a Giulești-fázis kerámiájára jellemző.³⁸ Párhuzamokat a péterfalvi (Petrești),³⁹ a bardoci (Brăduț)⁴⁰ és a greacai⁴¹ leletanyagok szolgáltatnak. Orosz-falu-*Kökényes II* lelőhelyen számos, kimetszett vagy bekarcolt, párhuzamos vonalakkal díszített edénytöredék fordul elő (19. tábla/1–5), itt azonban nem sikerült edényformákat rekonstruálni. Hasonló díszítéssel találkozunk Délkelet-Erdélyben a barcaföldvári⁴² és a bardoci,⁴³ valamint a Keleti-Kárpátoktól keletre eső greacai⁴⁴ lelőhelyeken. Délkelet-Erdélyben a Boian-kultúra a második, Giulești-fázissal kezdődik és azzal is ér véget. Ezek a települések azonban egy idő után párhuzamosan fejlődnek a déli, Román Alföldön lévő, már a Vidra periódusba sorolható településekkel.⁴⁵

Mielőtt a Giulești-periódus településeinek elemzésével foglalkoznánk, ki szeretnénk térni (az állítólagos) délkelet-erdélyi Bolintineanu-fázis elemeire. Már E. Comşa megjegyzi, hogy ebben a térségben elszigetelten élhettek a Boian-kultúra korai szakaszának képviselői, de ezek nem képezik alapját a későbbiekben nagy számban megjelenő, a második fázishoz sorolható népességnek, nem beszélhetünk egy folytonos fejlődésről.⁴⁶ Térségünkben Bardocról említenek Bolintineanu-edénytöredékeket, melyekkel kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy bár az ilyen díszítés a Giulești-fázist is ugyanúgy jellemzi, ennek ellenére kitart a korai keltezés mellett.⁴⁷ Szerintünk a bemutatott leletanyag a második periódust képviseli, erre enged következtetni a sakktáblaszerűen kialakított díszítőmotívum, amely a Giulești-szakasz meghatározó eleme.

Délkelet-Erdélyben az első Boian-kultúrába sorolható települések a Giulești-periódus második felében jelennek meg.⁴⁸ A kis méretű települések (5–6 ház) főleg teraszokon, forrásokhoz, folyóvizekhez közel helyezkedtek el.⁴⁹ Az első két perió-

dusban a lakosság többnyire nyílt településeken lakott, azonban a kultúra vége felé már nagy számban megjelennek az erődített telepek is.⁵⁰ Az általunk vizsgált területen a települések kis méretűek, folyóvizekhez közel, viszonylag magas, árvízmentes teraszokon jelennek meg: Kézdiszentlélek-*Felsőbereske II* a Kász-on-patak magas teraszán, míg Orosz-falu-*Kökényes II* a Feketeügy egyik enyhén kiemelkedő partmagaslatán helyezkedik el. Eugen Comşa szerint főleg a könnyen védhető területeket választották,⁵¹ a mi esetünkben azonban ez nem figyelhető meg: a települések minden oldalról könnyen megközelíthetőek, természetes védekezésre alkalmatlan felszínformákon fekszenek.

Az Erősd-kultúrának egy eddig is ismert lelőhelyéről gyűjtöttünk anyagot (19. sz.). Két edénycsoportot sikerült elkülöníteni: egy nagyméretű tárolóedény lekerekített peremtöredékét, valamint egy, a finomkerámia csoportba sorolható tál peremtöredékét. A tárolóedény külső felületén barbotin díszítés figyelhető meg (28. tábla/2). A tál (28. tábla/1) lekerekített peremű, valószínűleg fordított csonkakúp alakú, formájára analógiákat találunk az oltszemi anyagban.⁵² A bemutatott két fenéktöredék (28. tábla/3, 4) talán az Erősdről (Ariușd)⁵³ vagy az Oltszemről (Olteni)⁵⁴ ismert típusokhoz sorolhatók. A 28. tábla/3. képen látható töredéken fekete-vörös festés nyomai figyelhetők meg.

A késő rézkori Coțofeni-kultúra öt eddig ismert lelőhelye mellé⁵⁵ két újabbat sikerült felsorakoztatni (12., 13. sz.) Az azonosítható edényformák között a fazekak csoportjába sorolhatók az Ozsdola-*Kozmapad* lelőhelyen előkerült, viszonylag nagy méretű, zsákszerű edények (21. tábla/1), amelyeket néha egy kisebb átmérőjű füllel láttak el (21. tábla/4). Párhuzamokat találunk a fiatfalvi (Filiaș)⁵⁶ leletanyagban. A fazekakon kívül találkozunk közepes méretű tálal (26. tábla/2),⁵⁷ valamint bikónikus (21. tábla/2) és magasított fülű csészékkel (26. tábla/3), amelyre analógiákat a torjai,⁵⁸ a fiatfalvi⁵⁹ és a Kárpátokon kí-

³⁷ COMȘA, Eugen 1974, 92 skk. Lásd az egyes fejlődési szakaszok edénytípológia-táblázatát.

³⁸ COMȘA, Eugen 1965, 645.

³⁹ SCHROLLER, Hermann 1933, Taf. 21/10.

⁴⁰ SZÉKELY, Zsolt 2001, 158, fig. 5/1–2.

⁴¹ COMȘA, Eugen 1974, pl. 9/5.

⁴² COMȘA, Eugen 1965, 637, fig. 5/14, 16, 19; 1974, pl. 16/8, 14.

⁴³ SZÉKELY, Zsolt 2001, 160, fig. 7/1.

⁴⁴ COMȘA, Eugen 1974, pl. 8/7, 11, 13, 17; pl. 9/4.

⁴⁵ COMȘA, Eugen 1965, 643 sk.

⁴⁶ COMȘA, Eugen 1965, 632.

⁴⁷ SZÉKELY, Zsolt 2001, 151 sk.

⁴⁸ COMȘA, Eugen 1965, 632; NEAGU, Marian 2000, 27.

⁴⁹ COMȘA, Eugen 1974, 125.

⁵⁰ COMȘA, Eugen 1974, 135.

⁵¹ COMȘA, Eugen 1965, 643.

⁵² LÁSZLÓ Ferenc 1911, 191/11–12. kép.

⁵³ LÁSZLÓ Ferenc 1911, 199/28–29. kép, 200/30. kép, 201/31. kép.

⁵⁴ LÁSZLÓ, Ferenc 1924, 6, pl. I/8, 11–12.

⁵⁵ REP-COVASNA 1998, 177, nr. 115, 362, 516, 520, 582.

⁵⁶ SZTÁNC SUJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt 2009, 34, 7. kép/2, 11.

⁵⁷ Analógiák a felkenyéri (POPA, Cristian I. 1998, 88, pl. X/2) és a torjai (SZÉKELY, Zsolt 1997, 124, pl. III/3) leletanyagokban.

⁵⁸ MÉDER, Lóránt László 2004, 43, pl. II/5.

⁵⁹ SZTÁNC SUJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt 2009, 31, 4. kép/4.

vüli locusteni-i⁶⁰ lelőhelyen. Az edényeket gyakran „fenyőágmintás” díszítéssel látták el (15. tábla/5; 21. tábla/7; 26. tábla/1), amely a Coțofeni I periódus jellegzetessége.⁶¹ Ez a díszítéstípus az egész kultúra területén megtalálható, párhuzamokat említhetünk a felkenyéri (Vinerea)⁶² a csíkszentléleki (Leliceni),⁶³ a péterfalvi,⁶⁴ a Cauce-barlangi (Cerișor)⁶⁵ és a fiatfalvi⁶⁶ leletanyagból. Egy másik peremtöredéken a száj alatt búzaszem alakú benyomkodások figyelhetők meg (21. tábla/6). Ehhez hasonló töredék került elő a balomiri (Balomiru de Câmp) lelőhelyen, amelyet ugyancsak a kultúra korai szakaszára kelteztek.⁶⁷ A benyomkodások mellett találkozunk bevagdosott díszítésekkel is (21. tábla/5), amelyekhez hasonló a marosszentgyörgyi (Sângeorgiu de Mureș)⁶⁸ és a nándori (Nandru)⁶⁹ ásatásokból ismerünk.

A Felsőháromszéki-medence északi részén elhelyezkedő Coțofeni-lelőhelyek főleg teraszokon, árvíz-től védett területen fekszenek, nem messze a folyóvizektől. Kiterjedésük kb. 0,3 és 1 ha között változik. Az *ozsdola-kozmapadi* lelőhely kiterjedése nagyjából 1 ha, de a Coțofeni-leletanyag főleg a délnyugati részen csoportosul, a felület többi részén Starčevo–Körös-kerámia került elő, ezért úgy véljük, hogy mindkét őskori település jóval kisebb lehetett a lelőhely jelenlegi kiterjedésénél. Torja-Római-katolikus temető mellett lelőhelye sokkal jobban körülhatárolható, területe 0,3–0,4 ha. A délkelet-erdélyi Coțofeni-települések nem nagy kiterjedésűek, az ásatások során nem sikerült többretegű telepeket feltárni, a kultúrretek vékonyak, ami rövid idejű megtelepedésre utal.⁷⁰ A korábbi kutatások Délkelet-Erdélyben csak az I. fázis jelenlétét mutatták ki,⁷¹ újabban azonban a II. periódusból is kerültek elő leletek.⁷²

A Felsőháromszéki-medence északi részén a repertórium alapján ismert 16 középső bronzkori lelőhely mellé 9 újabb sorakoztatható fel (1., 2/1., 2/2.,

2/3., 4., 8., 9., 10., 11/2. sz.).⁷³ Sok esetben az anyag jellegtelen volta miatt nem köthető kultúrákhoz. Kézdiszentlélek-Bakóné vagy Sáré/Sáré-fele (1. sz.), Kurtapatak-Mészakúttele (4. sz.) lelőhelyei a Wietenberg-kultúrába sorolhatók. Torja-Templomláb területéről a régészeti repertórium nem említi Wietenberg-lelőhelyet, csupán rézkorit, ennek ellenére nem kezeltük azonosítatlan lelőhelyként, ugyanis a területen folytak régészeti feltárások és a SzNM gyűjteményében van leletanyag e korszakból, sőt publikációkban is szerepel.⁷⁴

A bemutatott leletanyagban találkozunk a kis- vagy közepes méretű, lekerekített peremű, enyhén kihajló szájú fazekakkal (5. tábla/7; 12. tábla/3; 26. tábla/7; 29. tábla/3). Ez a típus a N. Boroffka által felállított tipológia TA3a típusát képviseli, amelyek megtalálhatók a dévai (Deva),⁷⁵ a sepsibükszádi (Bixad),⁷⁶ a homoródalmási (Merești),⁷⁷ valamint a csákyai (Cetea)⁷⁸ leletekben. Egy töredéket a fül felett „tarajjal” láttak el (30. tábla/1), amelyre párhuzamot a sepsiszentgyörgyi anyagban találunk.⁷⁹ Az edények felülete díszítetlen. Egy másik edényforma a Boroffka TD1b vagy az Andrițoiu VII ill. VIII alakú tálak (12. tábla/1, 4-5; 29. tábla/1-2). Ezeket egyenes, lekerekített vagy enyhén kihajló peremmel készítették, oldaluk ívelt. Egyetlen töredéken sincs díszítés. A boiui,⁸⁰ a celnai (Țelna),⁸¹ a marosnagylaki (Noșlac),⁸² a kisdersidai (Derșida),⁸³ valamint a kézdialbisi (Albiș)⁸⁴ lelőhelyek anyaga szolgál párhuzamokkal. A bemutatott fazéktípus (TA3a) a kultúra teljes fejlődését végig kíséri,⁸⁵ a TD1b táltípust Boroffka szerint a kezdeti fázisban használják,⁸⁶ annak ellenére, hogy a kisdersidai ásatásokon az utolsó négy rétegben (II-III/B-C fázis) jelen volt.⁸⁷ A Kézdiszentlélek-Bakóné vagy Sáré/Sáré-fele lelőhelyen a Wietenberg-kultúra egy jellegzetes edényformájának töredéke került elő, egy Boroffka TE1c típusú karéjos tál (5. tábla/5). Eh-

⁶⁰ ROMAN, Petre I. 1976, 161, pl. 61/9.

⁶¹ ROMAN, Petre I. 1976, 37. Párhuzamok a felkenyéri (POPA, Cristian I. 1998, 90, pl. XII/1-6), a fiatfalvi (SZTÁNC SUJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt 2009, 36, 9. kép/1, 3), a csíkszentléleki (ROMAN, Petre I. 1976, 153, pl. 53/3) és a péterfalvi (ROMAN, Petre I. 1976, 155, pl. 55/1-2, 12) lelőhelyek anyagában.

⁶² POPA, Cristian I. 1998, 90, pl. XII/1-6.

⁶³ ROMAN, Petre I. 1976, 153, pl. 53/3.

⁶⁴ ROMAN, Petre I. 1976, 155, pl. 55/1-2.

⁶⁵ LUCA, Sabin Adrian et al. 2005, 28, pl. X/2-4, 8.

⁶⁶ SZTÁNC SUJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt 2009, 36, 9. kép/1, 3.

⁶⁷ POPA, Cristian I. 1998, 54, 99, pl. XXI/2.

⁶⁸ ROMAN, Petre I. 1976, 147, pl. 47/6.

⁶⁹ ROSKA Márton 1942, 201, 242. kép/5.

⁷⁰ SZÉKELY, Zsolt 1997, 24.

⁷¹ ROMAN, Petre I. 1976, 38.

⁷² SZTÁNC SUJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt 2009, 23.

⁷³ REP-COVASNA 1998, 179.

⁷⁴ SZÉKELY, Zoltán 1988, 160.

⁷⁵ ANDRIȚOIU, Ioan 1992, 205, pl. 37/11, 206, pl. 38/16.

⁷⁶ DARÓCZI Tibor-Tamás – DOBOS Zenobia 2009, 200, pl. VII/2.

⁷⁷ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 95/11.

⁷⁸ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 24/10.

⁷⁹ REP-COVASNA 1998, 221, fig. 32/5.

⁸⁰ ANDRIȚOIU, Ioan 1992, 198, pl. 30/1.

⁸¹ ANDRIȚOIU, Ioan 1992, 199, pl. 31/7.

⁸² BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 100/4.

⁸³ CHIDIOȘAN, Nicolae 1980, pl. 14/9.

⁸⁴ SZÉKELY Zsolt 2007a, 176, 50. tábla/1.

⁸⁵ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 249.

⁸⁶ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 249.

⁸⁷ CHIDIOȘAN, Nicolae 1980, fig. 3/E1.

hez hasonló edények kerültek elő a kisdersidai ásatások felső rétegeiből,⁸⁸ Barcaföldvárról,⁸⁹ Kézdiabísból⁹⁰ és Sepsiszentgyörgyről.⁹¹ Annak ellenére, hogy az ilyen tálat gazdagon díszítik, a bemutatott darabon nagyon szegényes motívumok figyelhetők meg: az egymással szemben, valamint az edény pereme alatt lévő benyomkodott háromszögek (hasonlóan díszítették a 26. tábla/4 képen látható töredéket is, amely szerintünk ugyancsak egy karéjos edényből származik) a kisdersidai felső rétegekben (III/C fázis) jelennek meg.⁹² Az előkerült leletanyagban továbbá egy kihajló szájú bögrét sikerült azonosítani (Boroffka TD3h típus – Wietenberg B periódus⁹³), amelynek felületét széles, ferde kannelúrák díszítik (5. tábla/1). Hasonló edények ismertek a kézdialbisi,⁹⁴ a brassói (Braşov),⁹⁵ a homoródalmási⁹⁶ leletanyagokban, míg a díszítésre párhuzamok a kisdersidai második és harmadik rétegekből ismertek (II/B fázis).⁹⁷ A díszítőelemek között továbbá megjelennek a két párhuzamos vonal között elhelyezkedő ferde bevagdosások, amelyek a kultúra korai (I-II/A-B) szakaszára jellemzők.⁹⁸ Továbbá megjelennek az edény falából kidomborodó bütykök (12. tábla/2),⁹⁹ aminek inkább használati, mintsem díszítő funkciója volt. A Wietenberg-kultúra egy másik sajátos tárgycsoportját az ún. „botvégek” alkotják (5. tábla/4). Ezek szerepét csak találgatni lehet és kronológiai értékkel sem bírnak.¹⁰⁰

A fent ismertetett leletanyag szerintünk a Wietenberg-kultúra viszonylag korai, II/B szakaszát képviseli. Ezzel magyarázható a *Zahnstempelung*, a meander vagy a tűzdelt díszítések teljes hiánya, ami a III/C periódus egyik meghatározó eleme lesz.¹⁰¹ Az edények felülete ritkán vagy egyáltalán nem díszített, és a díszítőelemek nagyon szegényesek, ellentétben a III. fázissal, ahol csak ritkán nem díszítették a felületet.¹⁰² A karéjos tálak és a háromszög alakú benyomkodások arra engednek következtetni, hogy már kezdenek megjelenni a III. szakasz elemei is. Azzal a kérdéssel, hogy milyen mértékben volt lakott

a vizsgált terület a kultúra egyes fejlődési szakaszaiban, jelen tanulmányban nem szándékozunk foglalkozni. Ennek legfontosabb oka az, hogy, noha több helyen is folytak feltárások, a leletanyag döntő többsége publikálatlan maradt.

Ami a Wietenberg-kultúra településeit, azok szerkezetét és elhelyezkedését illeti, nem áll szándékunkban részletesebb elemzést adni, ezzel már több tanulmány is foglalkozott.¹⁰³ Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a vizsgált terület Wietenberg-települései nem nagy kiterjedésűek, folyóvizekhez közel, partmagaslatokon, teraszokon helyezkednek el. Ásatások hiányában a kultúrrétegek vastagságáról, így a megtelepedések hosszáról sem rendelkezünk jelentősebb információkkal.

A Kézdiszentlélek-*Felsőbereske I* lelőhelyen azonosított bronzkori anyag egyik darabjára (7. tábla/1) a Costişa-kultúrában találtunk analógiát,¹⁰⁴ de ez kevés ahhoz, hogy ennek a kultúrának tulajdonítsuk az előkerült leletanyagot.

Területünkön 12 késő bronzkori lelőhely ismert,¹⁰⁵ most egy újabbat mutatunk be. A Nyújtód-*Negyedláb* (10. sz.) lelőhelyen előkerült bronzkori edénytöredékek a Noua-kultúrát képviselik (16. tábla/1). Hasonló töredékek ismertek a bardoci lelőhelyről.¹⁰⁶ Más, jellegzetes leletanyag nem került elő, így nem áll szándékunkban kronológiai vagy településszerkezeti részletekbe bocsátkozni.

A vaskor első szakaszát képviselő Gáva-Holihrady-kultúra újabb azonosított 2 lelőhelye (3., 11/2. sz.) 10-re növelte azok számát.¹⁰⁷ A leletanyagban azonosított, leggyakoribb edényformák a viszonylag sekély, lekerekített peremű tálak, amelyek felületét simították és fényezték (10. tábla/1–2, 5; 11. tábla/1, 3.). A tálak esetében ritkán találkozunk a kívül fekete, belül vörös égetéssel, a felületek színében a szürke dominál. Ez valószínűleg a fényezési eljárásnak tulajdonítható. Hasonló formákat ismerünk a Medgyes (Mediaş),¹⁰⁸ Réty (Reci),¹⁰⁹ Kézdi-polyán (Poian),¹¹⁰

⁸⁸ CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, fig. 3/H5.

⁸⁹ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 74/6.

⁹⁰ SZÉKELY Zsolt 2007a, 170, 44. tábla/2.

⁹¹ SZÉKELY, Zoltán 1959, 720, pl. VIII/8, 8a.

⁹² CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, fig. 4/2f; BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 250.

⁹³ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 250.

⁹⁴ SZÉKELY, Zsolt et alii 1999, 167, fig. 5/2.

⁹⁵ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 19/2.

⁹⁶ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 95/7.

⁹⁷ CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, 53; BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 249.

⁹⁸ BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 248 sk. Párhuzamokért lásd: BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, Taf. 37/6, 38/19.

⁹⁹ Párhuzamokért lásd: SZÉKELY Zsolt 2007a, 173, 47. tábla/2; ANDRIŢOIU, Ioan 1992, 197, pl. 29/8.

¹⁰⁰ CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, 50; RUSTOIU, Gabriel 1995, 61–72.

¹⁰¹ CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, 79; ANDRIŢOIU, Ioan 1992, 52.

¹⁰² CHIDIOŞAN, Nicolae 1980, 78.

¹⁰³ Válogatott irodalom: ANDRIŢOIU, Ioan 1992, 29–30; ROTEA, Mihai 1993, 25–41; BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 99–105.

¹⁰⁴ CAVRUC, Valeriu – DUMITROAIA, Gheorghe 2001, pl. 47/1–2.

¹⁰⁵ REP-COVASNA 1998, 180.

¹⁰⁶ SZÉKELY Zsolt 1999, 152, nr. 3.

¹⁰⁷ REP-COVASNA 1998, 181.

¹⁰⁸ PANKAU, Claudia 2004, Taf. 40/2, 41/3.

¹⁰⁹ SZÉKELY, Zoltán 1966, 51, pl. IV/11–12.

Újcsongvaitelep (Teleac),¹¹¹ vagy a moldvai Siret¹¹² lelőhelyekről. A felületek díszítetlenek, egy esetben találkozunk az ún. turbántekercs-díszítéssel (10. tábla/5), ami gyakori lelet az erdélyi kora vaskori lelőhelyeken.¹¹³ Egy másik edénytípus valószínűleg a hengeres nyakú, bikónikus testű fazekak (tárolóedények?) csoportjába tartozik (10. tábla/3, 7). Az edények pontos alakját illetően, az anyag töredezettsége miatt, nem rendelkezünk megfelelő információkkal, ezért nem tartjuk célszerűnek analógiák felsorolását. A kutatás során előkerült edénytöredékek díszítése főleg kannelúrákból állt. Ezek három csoportra oszthatók. Egyik az edény vállán körbefutó vízszintes, párhuzamos kannelúrák (10. tábla/7). A második az ún. girland-díszítés (10. tábla/4, 11. tábla/4.), amelyekre analógiát a medgyesi,¹¹⁴ a kézdipolyáni¹¹⁵ vagy a Kárpátokon kívüli gránicești¹¹⁶ lelőhelyek anyagában találunk. A harmadik csoportot a vízszintesen és ferdén besimított kannelúrák képezik (11. tábla/5). A bemutatott leletanyag edényformái és díszítőelemei általánosan elterjedtek az egész kora vaskori periódusban, ami csaknem lehetetlenné teszi a település pontos kronológiai behatárolását. A girlandokba rendezett kannelúrák az I–II. rétegekben található meg az újcsongvaitelepi lelőhelyen,¹¹⁷ míg a turbántekercs-díszítéssel ellátott tálak a II–III. rétegekre jellemzőek.¹¹⁸ Eszerint valószínűnek tartjuk, hogy Kézdivásárhely-Sinka lelőhely a C. Pankau által korai és késői periódusra osztott erdélyi kora vaskor késői szakaszába sorolható.¹¹⁹ Az Oroszalu-Kökényes I lelőhelyről előkerült anyagot jellegtelen volta miatt nem elemeztük.

A bemutatott vaskori települések elhelyezkedését illetően hasonló helyzettel állunk szembe, mint a korábbi időszakokban: az emberek folyóvizekhez közel, áradásoktól mentes teraszokon telepedtek meg, falvaik azonban jóval nagyobb kiterjedésűek voltak. A kézdívásárhelyi lelőhely majdnem 2 ha-on terül el, az oroszfalvi is kb. 1 ha kiterjedésű.

A vaskor második szakaszát képviselő dák kultúra időszakában a települések száma ugrásszerűen meg-

nőtt, az eddig ismert 26 lelőhely¹²⁰ mellett 6 újabbat sikerült azonosítani (1., 2/3., 5., 6., 14., 15. sz.). A begyűjtött kerámiát két nagy csoportra oszthatjuk: a kézzel, valamint a gyorskorongon készült edények csoportjára. A kézzel készült edények anyagát apró és nagy szemcséjű homokkal soványították, felületük durva tapintású, az égetés viszonylag gyenge minőségű. Két edénytípust különböztetünk meg: a fazekakat és a tálakat. Egy esetben sikerült a fazék pontos formáját megállapítani, amely egy kihajló peremű, ívelt nyakú, domború testű edény. Felületét hullámvonalakkal, bevagdosásokkal és benyomkodásokkal díszítették (24. tábla/2). Valószínűleg ehhez hasonló, de kisebb edényekből származnak a lemhenyi (13. tábla/1, 7) és szászfalvi töredékek (23. tábla/6), ahol az utóbbi fazekaskorongon készült. Az edény formájára a torjai¹²¹, a rétyi,¹²² az oltszemi¹²³ és a poianai¹²⁴ ásatásokból ismerünk párhuzamokat. A dák műveltség egyik legjellegzetesebb edényformái az ún. „gyümölcsös tálak”, amelyek esetünkben, egy kivétellel (25. tábla/7) mind fazekaskorongon készültek (6. tábla/1–2, 13. tábla/6, 14. tábla/6, 22. tábla/1, 24. tábla/1). Anyagukat nagyon finom homokkal vagy iszappal soványították. A jól kiégetett edények felületét simították, ritkán díszítették. Párhuzamokat ismerünk a cernátoni (Cernat),¹²⁵ a homoródalmási,¹²⁶ a csíkzsögödi (Jigodin) I¹²⁷ vagy a mojgrádi (Moigrad)¹²⁸ lelőhelyekről. Egy másik edénytípus a lekerekített, kihajló peremű tál töredéke (13. tábla/4), melynek felülete díszítetlen. Hasonló lelet került elő Alvincről (Vințu de Jos).¹²⁹ A hullámvonalkötegekből álló díszítések mellett (13. tábla/4–5) megfigyelhetők a bevagdosott (6. tábla/4) vagy benyomkodott bordadíszek (9. tábla/7, 13. tábla/3, 22. tábla/3), és a viszonylag nagy méretű bütykök (6. tábla/3), amelyek a kultúra talán mindegyik lelőhelyén előfordulnak, ezért analógiákat nem sorakoztatunk fel. Egy esetben találkozunk bepecsételt rozetta díszítéssel (25. tábla/8), amelyhez hasonló egy Zimniceán talált edényen láthatunk.¹³⁰ A bemutatott leletanyag analógiái alapján elmondható, hogy a lelőhelyek a dák La Tène

¹¹⁰ MÉDER Lóránt László 2006, 57, 4. ábra/3–6.

¹¹¹ VASILIEV, Valentin et alii 1991, fig. 34/18–20.

¹¹² LÁSZLÓ, Attila 1994, 273, fig. 53/3.

¹¹³ VASILIEV, Valentin et alii 1991, 85. Párhuzamokért továbbá lásd: BOROFFKA, Nikolaus G. O. – BOROFFKA, Rodica 2006, 603. fig. 1080. nr. 8; 604. fig. 1081. nr. 3; MÉDER Lóránt László 2006, 57, nr. 7; PANKAU, Claudia 2004, Taf. 8/7–8, 10.

¹¹⁴ PANKAU, Claudia 2004, Taf. 18/2, 22/2.

¹¹⁵ MÉDER Lóránt László 2006, 61, 8. ábra/3.

¹¹⁶ LÁSZLÓ, Attila 1994, 246, fig. 26/4, 255, fig. 35/7, 259, fig. 39/4–5.

¹¹⁷ VASILIEV, Valentin et alii 1991, 92.

¹¹⁸ VASILIEV, Valentin et alii 1991, 85.

¹¹⁹ PANKAU, Claudia 2004, 98.

¹²⁰ REP-COVASNA 1998, 182.

¹²¹ CRIȘAN, Viorica 2000, pl. 27/4.

¹²² SZÉKELY, Zoltán 1962, 327, fig. 2/4.

¹²³ SZÉKELY, Zsolt 1995b, 21, nr. 3.

¹²⁴ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 163, fig. 76.

¹²⁵ CRIȘAN, Viorica 2000, pl. 84/2; SZÉKELY Zsolt 2007a, 137, 11. tábla/3.

¹²⁶ CRIȘAN, Viorica 2000, pl. 78/4, 83/4; CRIȘAN, Viorica 2003, 125/267.

¹²⁷ CRIȘAN, Viorica 2000, pl. 79/3.

¹²⁸ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, pl. CL/1.

¹²⁹ PLANTOS, Cristinel C. 2000, 94, pl. VI/2.

¹³⁰ CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, 209, fig. 115/1–2.

kultúra III., klasszikus korszakában, a Kr. e. I.–Kr. u. I. századokban voltak lakottak. A települések nagyobb folyók vagy mellékpatakok teraszain terülnek el, ez a leggyakoribb településtípus a kultúra egész elterjedési területén.¹³¹

Kovácsna megye repertórium a vizsgált területen öt olyan lelőhelyet említ, amelyek a Kr. u. IV. századra keltezhetők, ebből 3 a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrába tartozik.¹³² A terepbejárások során 3 újabb lelőhelyet sikerült azonosítani (2/1., 10., 14. sz.). A településeken előkerült, rekonstruálható edényformák három csoportba sorolhatók: tárolóedények, fazekak és tálak. A tárolóedények vízszintes, kiszélesített peremű, nagyméretű edények, díszítésük vízszintes- és hullámvonalkötegekből áll. A terepbejárások során egy perem (7. tábla/9) és számos oldaltörődék (17. tábla/1, 5–7) került elő, amelyekre analógiákat a

sepsiszentgyörgyi,¹³³ a köpeci (Căpeni)¹³⁴ és a kézdialbisi¹³⁵ leletanyagokban találunk. A fazekak csoportját a lekerekített (16. tábla/3, 6) vagy egyenes (16. tábla/5, 7), kihajló peremmel ellátott, fazekaskorongon készült edények képviselik. Az előkerült töredékek felülete simított, díszítetlen. A tálaknak két csoportja különíthető el: az egyik az egyenes peremű, ívelt falú tál, amely kézzel készült, durva tapintású (16. tábla/2), a másik csoportba a korongon készült simított és néha fényezett tálak tartoznak. Ezek lehetnek lekerekített, kihajló (16. tábla/4) vagy egyenes peremmel ellátott edények (22. tábla/6–7), általában talpgyűrűs fenékkialakításuk volt. A tálformákra analógiákat a sepsiszentgyörgyi,¹³⁶ a rugonfalvi (Rugănești),¹³⁷ a Kárpátoktól keletre fekvő izvoarei,¹³⁸ valamint a mihályseni-i¹³⁹ temető anyagából ismerünk.

Puskás József – Nyújtód; joska1987@yahoo.com

Rövidítésjegyzék

ATS	=	<i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> (Sibiu)
BCŞS	=	<i>Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti</i> (Alba Iulia)
BiArh	=	<i>Biblioteca de Arheologie</i> (Bucureşti)
BAHM	=	<i>Bibliotheca Archaeologica "Hieranus" - Monographica</i> (Botoşani)
BSept	=	<i>Bibliotheca Septemcastrensis</i> (Sibiu)
BiblThr	=	<i>Bibliotheca Thracologica</i> (Bucureşti)
BMN	=	<i>Bibliotheca Musei Napocensis</i> (Cluj-Napoca)
Dolg	=	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből</i> (Kolozsvár)
EphNap	=	<i>Ephemeris Napocensis</i> (Cluj-Napoca)
MemAnt	=	<i>Memoria Antiquitatis</i> (Piatra Neamţ)
MIMK	=	<i>Molnár István Múzeum Kiadványai</i> (Székelykeresztúr)
MCA	=	<i>Materiale şi Cercetări Arheologice</i> (Bucureşti)
SCIV(A)	=	<i>Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie)</i> (Bucureşti)
SMA	=	<i>Seria Monografii Arheologice</i> (Sepsiszentgyörgy)
SThr	=	<i>Symposia Thracologica</i> (Bucureşti)
UPA	=	<i>Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie</i> (Berlin)
VAH	=	<i>Varia Archaeologica Hungarica</i> (Budapest)
VorForsch	=	<i>Vorgeschichtliche Forschungen</i> (Berlin)

¹³¹ CRIŞAN, Viorica 2000, 84.

¹³² REP-COVASNA 1998, 184.

¹³³ SZÉKELY, Zoltán 1969, 36, pl. XVI/6; 48, pl. XIII/8.

¹³⁴ SZÉKELY, Zoltán 1969, 16, pl. VIII/6.

¹³⁵ SZÉKELY Zsolt 2007b, 230, 3. tábla/3–4.

¹³⁶ SZÉKELY, Zoltán 1969, 44, pl. XXII/12.

¹³⁷ KÖRÖSFŐI Zsolt 2008, 201, 3. tábla/11.

¹³⁸ ALEXIANU, Marius – ELLIS, Linda 1987, 146, fig. 9/3.

¹³⁹ ŞOVAN, Octavian Liviu 2009, pl. 25/M 39/2; pl. 64/M 120/2; pl. 270/M 505/6.

Irodalom

- ALEXIANU, Marius – ELLIS, Linda
1987 Date noi asupra necropolei de tip Sintana de Mureș de la Izvoare-Piatra Neamț, *MemAnt*, XV–XVII (1983–1985), 127–149.
- ANDRIȚOIU, Ioan
1992 Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, *BiblThr*, II, București.
- BOROFFKA, Nikolaus G. O.
1994 Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, *UPA*, 19, Bonn.
- BOROFFKA, Nikolaus – BOROFFKA, Rodica
2006 Materiale preromane, in: Harhoiu, Radu – Baltag, Gheorghe: *Sighisoara „Dealul Viilor”. Monografie arheologică*, Bistrița-Năsăud – Cluj-Napoca.
- CAVRUC, Valeriu – DUMITROAIA, Gheorghe
2001 *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț.
- CHIDIOȘAN, Nicolae
1980 *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea.
- CIUTĂ, Beatrice – FLORESCU, Cristian – GLIGOR, Mihai – MAZĂRE, Paula – ȘUTEU, Călin – VARVARA, Simona
2007 *Ceramica neolitică – o lecție de istorie. Catalog de expoziție*, Alba Iulia.
- CIUTĂ, Marius-Mihai
1997 Contribuții la repertoriul arheologic al neoliticului timpuriu în Depresiunea Brașovului, *Apulum*, XXXIV, 5–35.
- COMȘA, Eugen
1965 Cultura Boian în Transilvania, *SCIV*, 16, 4, 629–647.
1974 Istoria comunităților culturii Boian, *BiArb*, XXIII, București.
- CRIȘAN, Ion Horațiu
1969 *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București.
- CRIȘAN, Viorica
2000 Dacii din estul Transilvaniei, *SMA*, II, Sfântu Gheorghe.
2003 Așezarea dacică fortificată de la Merești, Județul Harghita, in: Cavruc, Valeriu (red.): *Noi descoperiri arheologice din sud-estul Transilvaniei*, Covasna.
- DARÓCZI Tibor-Tamás – DOBOS Zenobia
2009 Bronze Age Bixad-„Vápavára”. A functional typology of the pottery and a study of archaeological landscape of south-east Transylvania, *ATS*, VIII, 181–228.
- DĂRĂMUȘ, Ciprian – CIOANCĂ, Costel
2000 O așezare Starčevo-Criș la Geoagiu de Sus, *BCȘS*, 6, 11–19.
- IGNAT, Doina
1983 Cercetările arheologice de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor), *MCA*, XV, 37–40.
- KISGYÖRGY Zoltán
2000 Kovászna megye, *Barangolás a Székelyföldön*, 3, Csíkszereda.
- KÖRÖSFŐI Zsolt
2008 A Maroszentanna–Černjachov-kultúra három temetkezése a Rugonfalva-református papilak lelőhelyen, *Acta Siculica*, 189–207.
- LÁSZLÓ, Attila
1994 Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei, *BiblThr*, VI, București.
- LÁSZLÓ Ferenc
1911 Háromszékvármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék, *Dolg*, II, 175–259.
1927 Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd), *Dacia*, I, 1924, 1–27.
- LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM, Zoia
1995 Gura Baciului. Monografie arheologică, *BMN*, XI, Cluj-Napoca.
- LUCA, Sabin Adrian – ROMAN, Cristian – DIACONESCU, Dragoș – CIUGUDEAN, Horia – EL SUSI, Georgeta – BELDI-MAN, Corneliu
2005 Cercetări arheologice în peștera Cauce (II), *BSept*, V, Sibiu.
- MÉDER, Lóránt László
2004 Ceramica culturii Coșofeni din valea Oltului superior și a Râului Negru, *BCȘS*, 10, 35–51.
2006 Hallstatt-kori kerámia Kézdi-polyán-Köhát lelőhelyről, *Acta*, 2006/II, 49–63.
- NEAGU, Marian
2000 Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării, *Istros*, X, 25–35.
- OROSS Krisztián
2007 The pottery from Ecsegfalva 23, in: Whittle, Alasdair (ed.): *The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain. Investigations of the Körös culture site of Ecsegfalva 23, County Békés*, *VAH*, XXI, Budapest, 491–620.
- PANDREA, Stănică
1999 Observații referitoare la evoluția culturii Boian în nord-estul Câmpiei Române, *Istros*, IX, 13–47.
- PANKAU, Claudia
2004 Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/Siebenbürgen, *UPA*, 109, Bonn.

- PLANTOS, Cristinel C.
 2000 Descoperiri aparținând celei de a doua epoci a fierului la Vințu de Jos-„Lunca Fermei” (jud. Alba), *BCȘS*, 6, 87–96.
- POPA, Cristian I.
 1998 Contribuții la cunoașterea perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în bazinul Cugirului (II), *Sargetia*, XXVII/1, 51–101.
- REP-COVASNA 1998
 1998 Valeriu Cavruc (red.): Repertoriul arheologic al județului Covasna, *SMA*, I, Sfântu Gheorghe.
- ROMAN, Petre I.
 1976 Cultura Coțofeni, *BiArh*, XXVI, București.
- ROSKA Márton
 1942 *Erdély régészeti repertórium I. Őskor*, Kolozsvár.
- ROTEA, Mihai
 1993 Așezările culturii Wietenberg, *EphNap*, III, 25–41.
- RUSTOIU, Gabriel
 1995 Tipologia „capetelor de băș” aparținând culturilor bronzului mijlociu din România, *BCȘS*, 1, 61–72.
- SCHROLLER, Hermann
 1933 Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, *VorForsch*, 8, Berlin.
- SCHUSTER, Cristian – KOGĂLNICEANU, Raluca – MORINTZ, Alexandru
 2008 *The living and the dead. An analysis of the relationship between the two worlds during Prehistory at the Lower Danube*, Târgoviște.
- ȘOVAN, Octavian Liviu
 2009 Necropola de tip Sântana de Mureș–Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani), *BAHM*, I, Târgoviște.
- SZÉKELY, Zoltán
 1959 Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe, Gémvára-Avasalja (Cetatea Cocorului), *MCA*, V, 709–722.
 1962 Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe, *MCA*, VIII, 325–340.
 1966 *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov.
 1969 Materiale ale culturii Sântana de Mureș din sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, I, 7–90.
 1977 Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei, *SCIVA*, 28, 1, 125–127.
 1978 Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd, *Aluta*, VIII–IX (1976–1977), 11–17.
 1988 Considerații privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei, *Aluta*, XVII–XVIII (1985–1986), 153–188.
 1990 Ritual magico-religios în așezarea culturii Coțofeni la Turia (jud. Covasna), *SThr*, 8, 96.
 1995 Noi descoperiri dacice la Turia (jud. Covasna), *Cumidava*, XV–XIX (1990–1994), 13–17.
 1996 Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia (jud. Covasna), *Acta*, 1995, 105–114.
 1999 Egy ismeretlen bronzkori erődítmény Kovászna megyéből, *Acta*, 1998, 157–160.
- SZÉKELY, Zsolt
 1989 Contribuții privind riturile funerare din epoca bronzului în S-E Transilvaniei, *SThr*, 7, 246.
 1995a Necropola de incinerare de la Turia, județul Covasna, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București.
 1995b Ceramica dacică din castrul roman de la Olteni, *Cumidava*, XV–XIX (1990–1994), 18–21
 1997 Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, *BiblThr*, XXI, București.
 1999 A bardoci korabronzkori halomsíros temető, *Acta*, 1998/1, 139–156.
 2001 Ceramica culturii Boian de la Brăduț (j. Covasna), *Acta*, 2001/1, 151–160.
 2007a *Csernáton község régészeti monográfiája*, Csíkszereda.
 2007b A Marosszentanna–Csernyeahov-kultúra emlékei Kézdivásárhelyen (Csernáton község, Kovászna megye), *Acta Siculica*, 225–230.
 2009 Kézdiszentlélek régészeti múltja, in: Borcsa János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Kézdivásárhely, 11–30.
- SZÉKELY, Zsolt – BARTÓK, Botond – BORDI, Zs. Lóránd
 1999 Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat (jud. Covasna), *Acta*, 1998/1, 161–170.
- SZTÁNCZSÓJ Sándor József – KÖRÖSFŐI Zsolt
 2009 Késő rézkori telepnyomok Fiatfalva-Alsó-kövesföld lelőhelyen, in: Körösfői Zsolt (szerk.): *Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*, *MIMK*, I, Székelykeresztúr, 15–36.
- VASILIEV, Valentin – ALDEA, Ioan Al. – CIUGUDEAN, Horia
 1991 *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca.

Contribuții la repertoriul arheologic al județului Covasna

(Rezumat)

De-a lungul perioadei ce a trecut de la apariția, în 1998, a Repertoriului Arheologic al Județului Covasna, s-au mai descoperit o serie de situri arheologice noi, iar altele, menționate în Repertoriu, fără precizarea locului exact, au fost localizate cu precizie. Studiul de față prezintă rezultatele periegezelor arheologice efectuate de autor în perioada 2007-2009, în regiunea nordică a Depresiunii Târgu Secuiesc, în raza localităților Lemnia, Lunga, Ojdula, Ruseni, Săsăuși, Sânzieni, Turia, Târgu Secuiesc și Valea Scurtă. Sunt prezentate, astfel, un număr de optsprezece situri arheologice noi (nr. 1-15) respectiv cinci (nr. 16-20) cunoscute/menționate mai demult în literatura arheologică. Materialele arheologice, descoperite cu ocazia periegezelor sunt păstrate în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.

Din lista siturilor arheologice descoperite sau localizate de autor, șapte pot fi datate în neolitic, dintre care unul aparține culturii Starčevo-Criș (nr. 13), iar trei culturii Boian (nr. 2/2, 11/2, 13), celelalte trei neputând fi datate cu precizie, datorită caracterului fragmentar al materialului descoperit. Două stațiuni noi, necunoscute anterior, aparțin culturii Coșofeni din eneoliticul târziu (nr. 12, 13). Repertoriul stațiunilor din epoca bronzului s-a mai îmbogățit cu un număr de nouă așezări (nr. 1, 2/1-3, 4, 8, 9, 10, 11/1), majoritatea aparținând culturilor Wietenberg și Noua. În epoca fierului se datează șapte așezări, două aparținând culturii Gáva-Holihrad (nr. 3, 11/1) iar cinci La Tène-ului dacic (nr. 1, 2/3, 5, 6, 14, 15). În sfârșit, la cele trei stațiuni atribuite culturii Sântana de Mureș-Cerneahov din sec. IV d. Hr., incluse în Repertoriul Arheologic al Județului Covasna, am mai putut adăuga încă trei (nr. 2/1, 10, 14), descoperite recent, cu ocazia cercetărilor de teren.

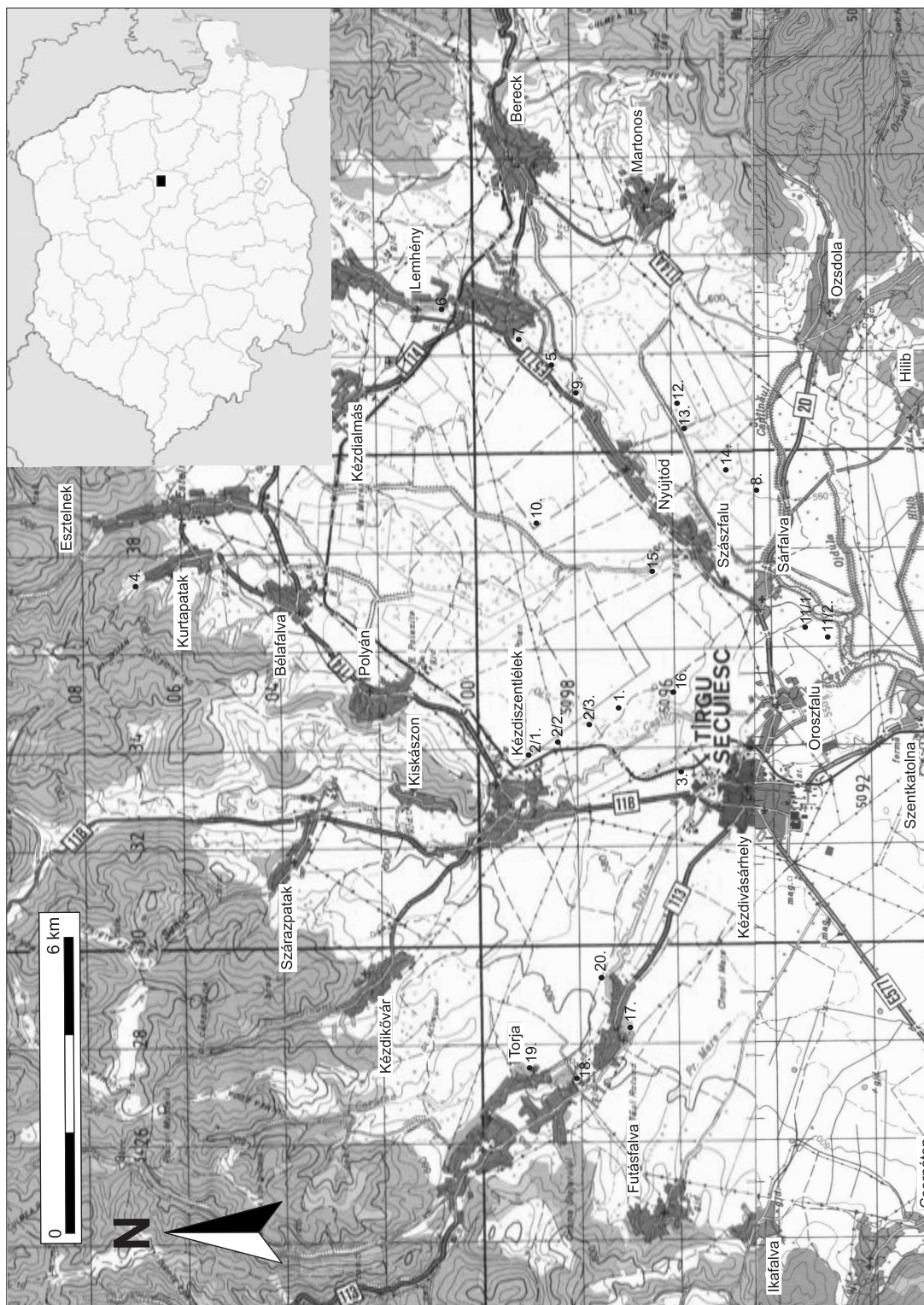
Contributions to the Archaeological Repertory of Covasna County

(Abstract)

During the time that passed since the publication in 1998 of the Archaeological Repertory of Covasna County a series of new archaeological sites have been discovered, and others mentioned in the Repertory without their exact location, have been localized with exactness. This study presents the results of the archaeological periegeses effectuated by the author between 2007 and 2009, in the northern region of the Upper Háromszék Basin (Depresiunea Târgu Secuiesc), in the radius of Lemhény (Lemnia), Nyujtód (Lunga), Ozsdola (Ojdula), Oroszfalu (Ruseni), Szászfalu (Săsăuși), Kézdiszentlélek (Sânzieni), Torja (Turia), Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) and Kurtapatak (Valea Scurtă).

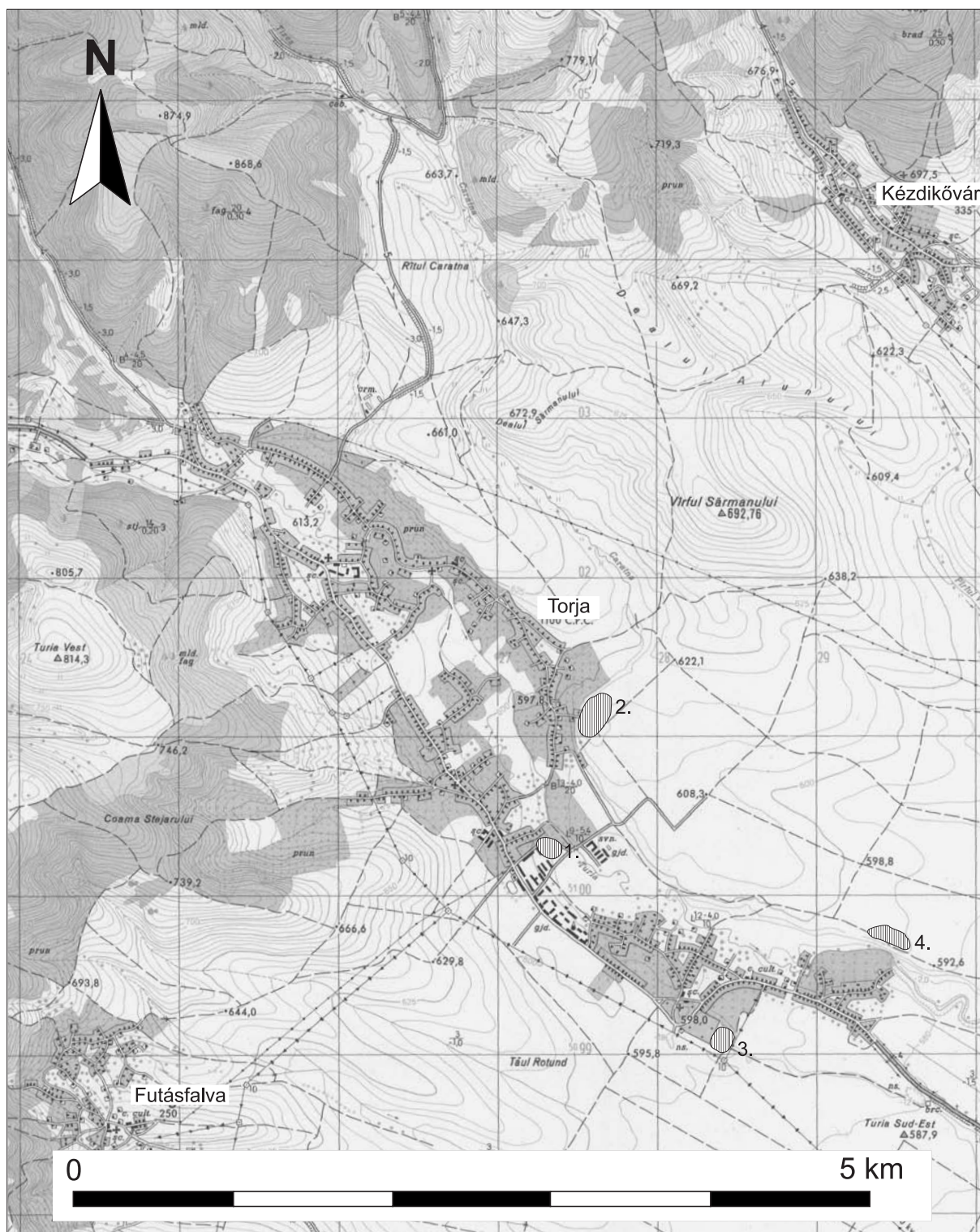
Eighteen new archaeological sites are presented (no. 1-15), respectively, five (no. 16-20) known/mentioned previously in archaeological literature. Archaeological material discovered during the occasions of periegesis are kept in the collection of the Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy.

From the list of the archaeological sites discovered or localized by the author, seven may be identified as neolithic, among which one pertains to the Starčevo-Criș Culture (no. 13), and three of them to the Boian Culture (no. 2/2, 11/2, 13), the other three cannot be precisely dated, due to the fragmentary character of the discovered material. Two new stations, previously unknown, belong to the Coșofeni culture from the late eneolithic (no. 12, 13). The repertory of the Bronze Age stations has grown with nine new settlements (no. 1, 2/1-3, 4, 8, 9, 10, 11/1), the majority belonging to the Wietenberg and Noua cultures. The Iron Age list was completed with seven settlements, two of them pertain to the Gáva-Holihrad culture (no. 3, 11/1) and five to the Dacian La Tène (no. 1, 2/3, 5, 6, 14, 15). Finally to the three stations attributed to the Sântana de Mureș-Cerneahov culture from the 4th century BC, included in the Archaeological Repertory of Covasna County we were able to add three new sites (no. 2/1, 10, 14), discovered recently, on the occasion of field researches.

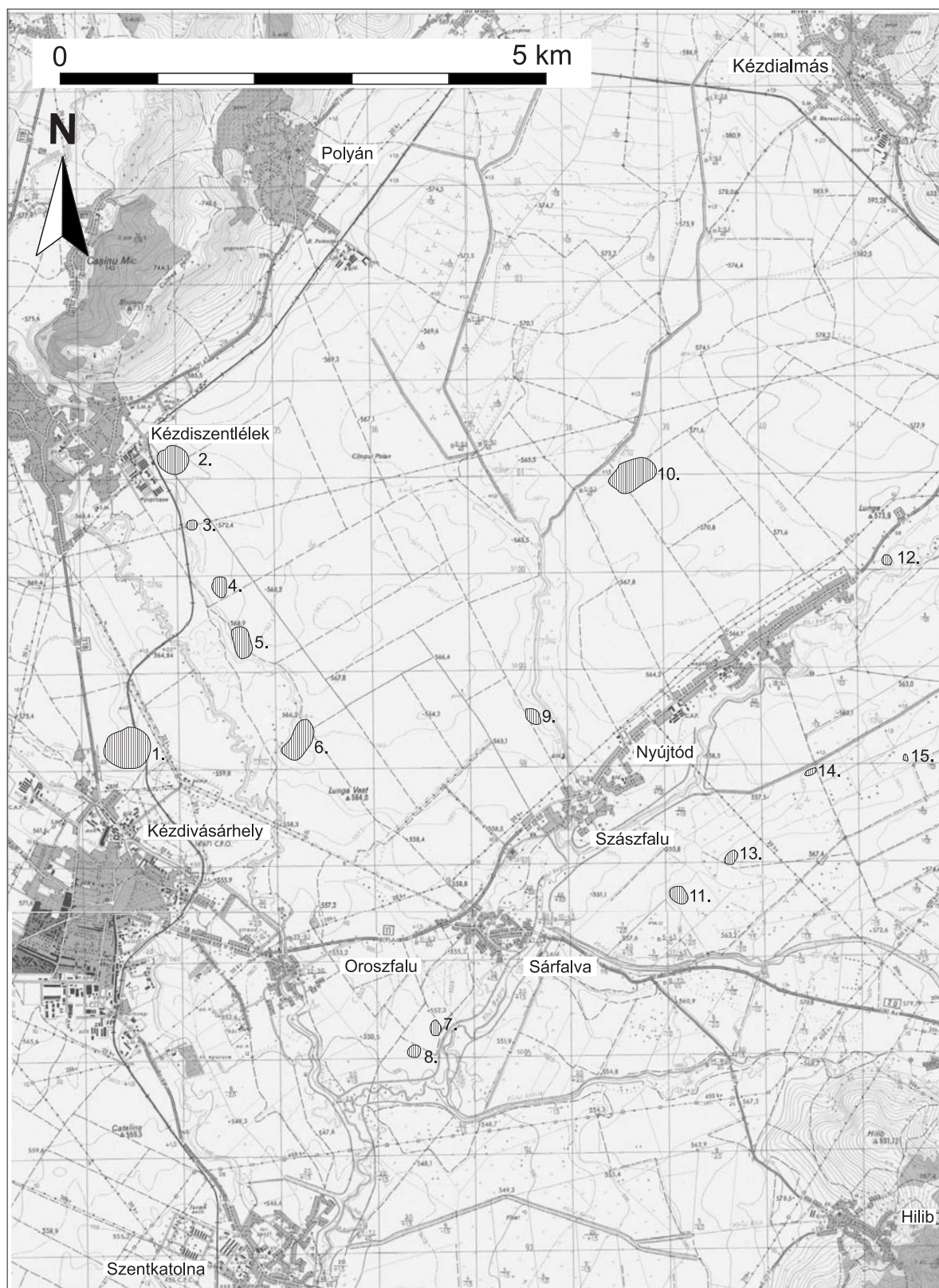

1. tábla A dolgozatban bemutatott lelőhelyek elhelyezkedése a Felsőháromszéki-medencében.

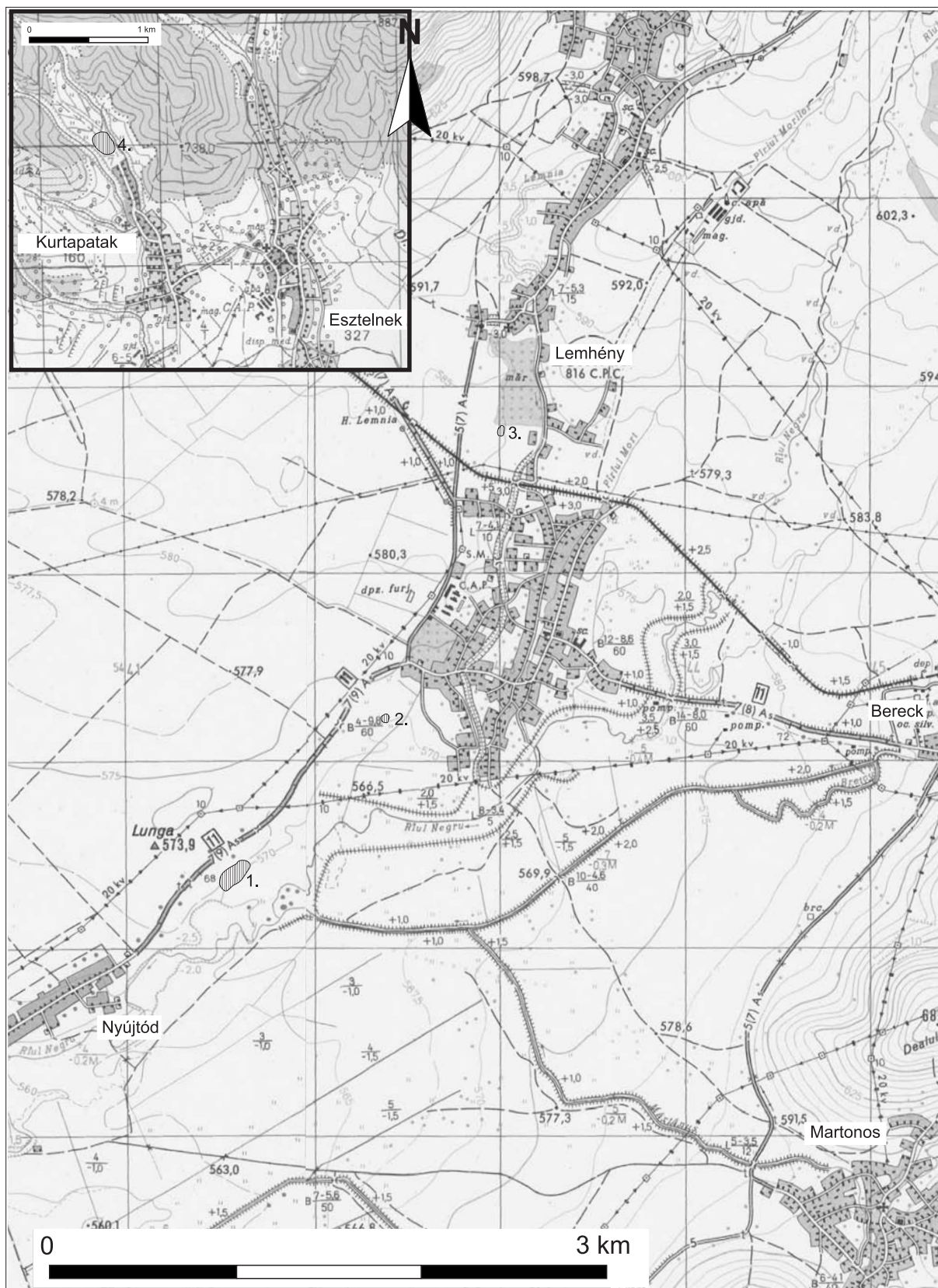
1. Kézdiszentlélek-Bakóné v. Sáré v. Sáré-fele; 2/1. Kézdiszentlélek-Felsőbereske I; 2/2. Kézdiszentlélek-Felsőbereske II; 2/3. Kézdiszentlélek-Felsőbereske III; 3. Kézdivásárhely-Sinka v. Város dombja; 4. Kurtapatak-Mészkutúle; 5. Lemhény-Búzaszege; 6. Lemhény-Cseh-kert v. Cseh-kert-mart; 7. Lemhény-Szénarét; 8. Nyújtód-Bende-tag; 9. Nyújtód-Kerülő; 10. Nyújtód-Negyedláb; 11/1. Oroszfalu-Kökényes I; 11/2. Oroszfalu-Kökényes II; 12. Oszdola-Bokros; 13. Oszdola-Kozmapad; 14. Oszdola-Középső határ; 15. Szászfalu-Szakasztott; 16. Kézdiszentlélek-Táncspad; 17. Torja-Római katolikus temető mellett; 18. Torja-Silók mellett; 19. Torja-Templomláb; 20. Torja-Vármegyé

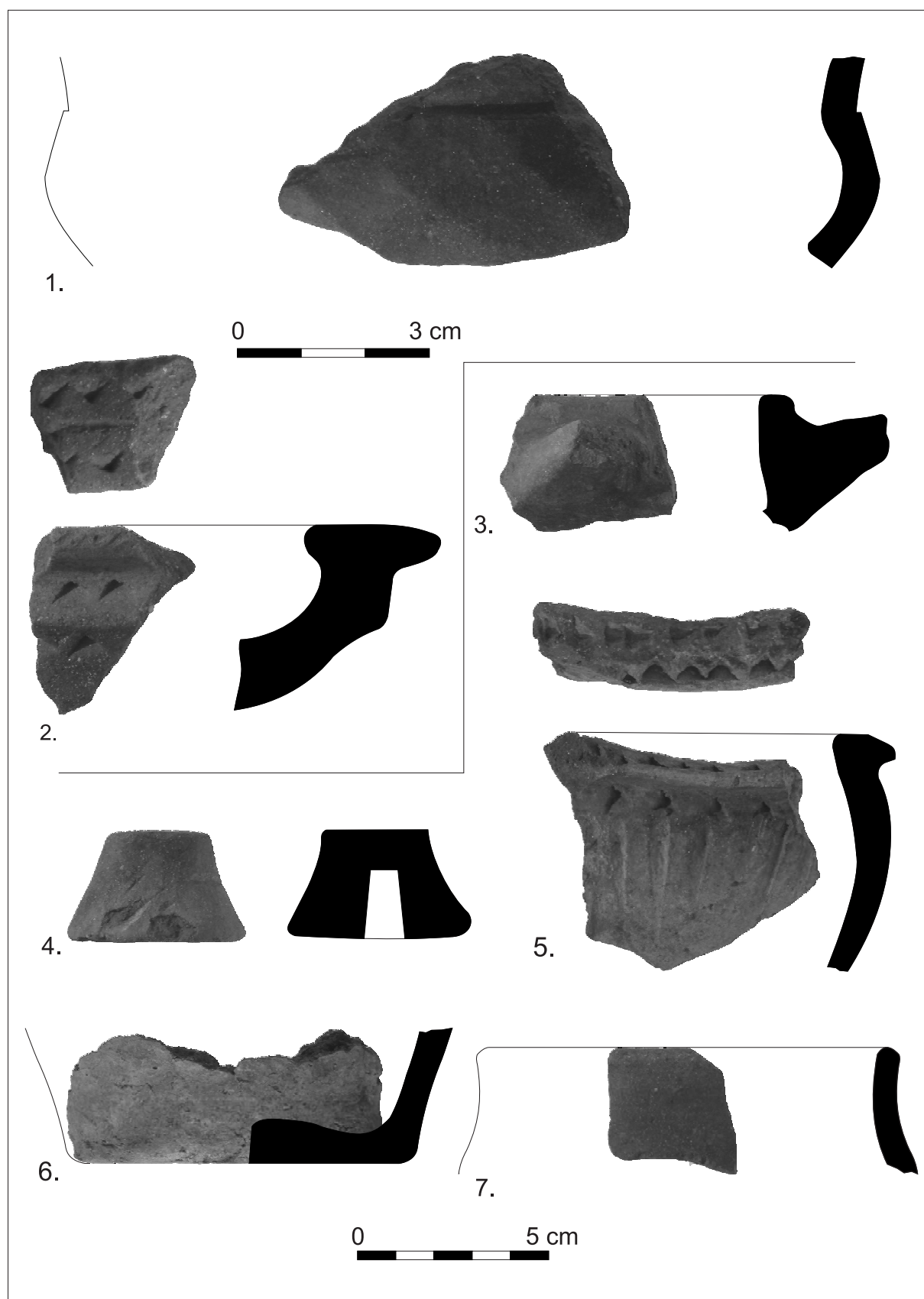
2. tábla 1. Torja-Apor-kúria kertje; 2. Torja-Templomláb; 3. Torja-Római katolikus temető mellett; 4. Torja-Vărmege

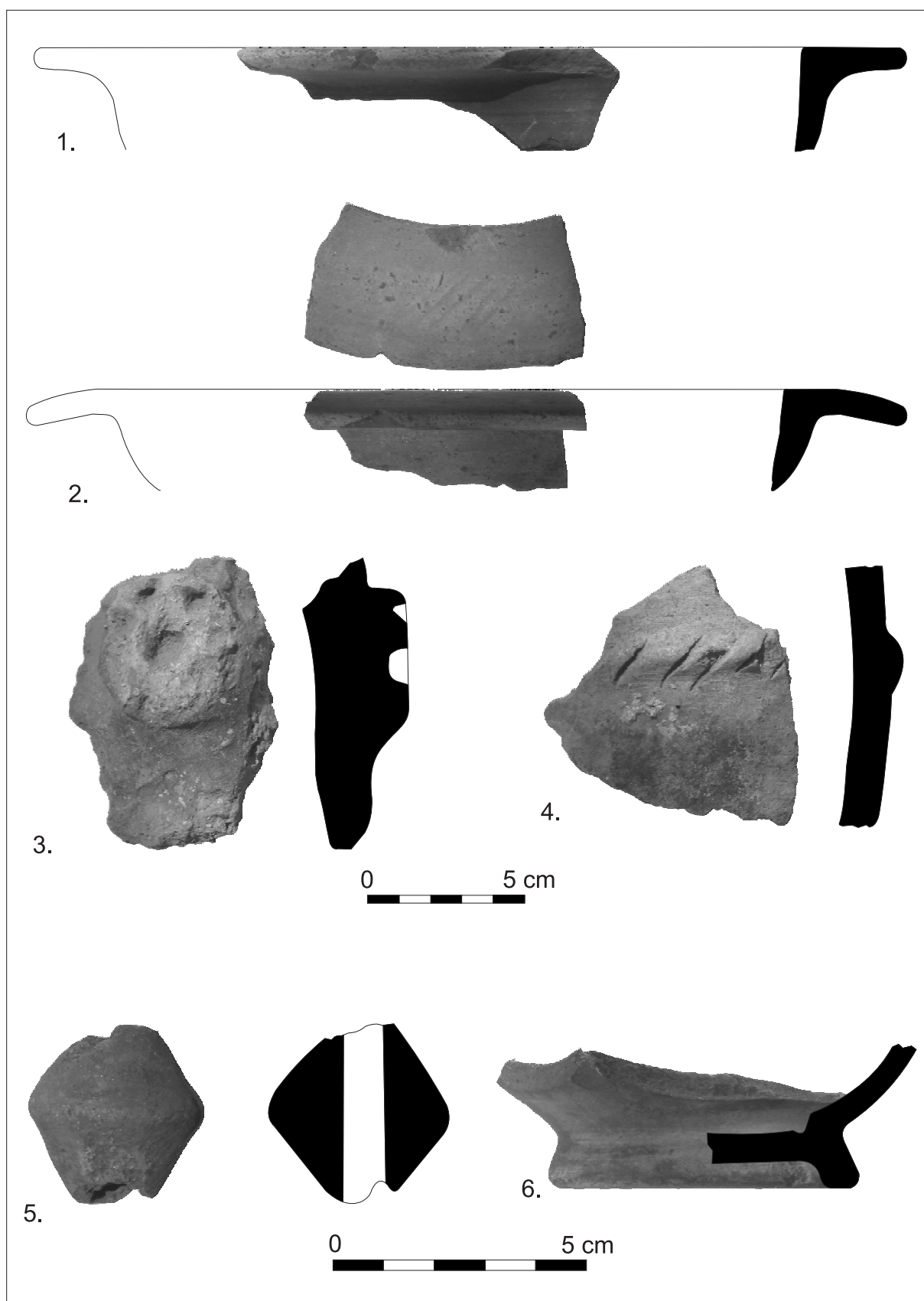
3. tábla 1. Kézdivásárhely-Sinka; 2. Kézdiszentlélek-Felsőbereske I; 3. Kézdiszentlélek-Felsőbereske II; 4. Kézdiszentlélek-Felsőbereske III; 5. Kézdiszentlélek-Bakóné v. Sáré/Sáré-fele; 6. Kézdiszentlélek-Táncospad; 7. Oroszfalu-Kökényes I; 8. Oroszfalu-Kökényes II; 9. Szászfalu-Szakasztott; 10. Nyújtód-Negyedláb; 11. Nyújtód-Bende-tag; 12. Nyújtód-Kerülő; 13. Ozsdola-Középső határ; 14. Ozsdola-Kozmapad; 15. Ozsdola-Bokros

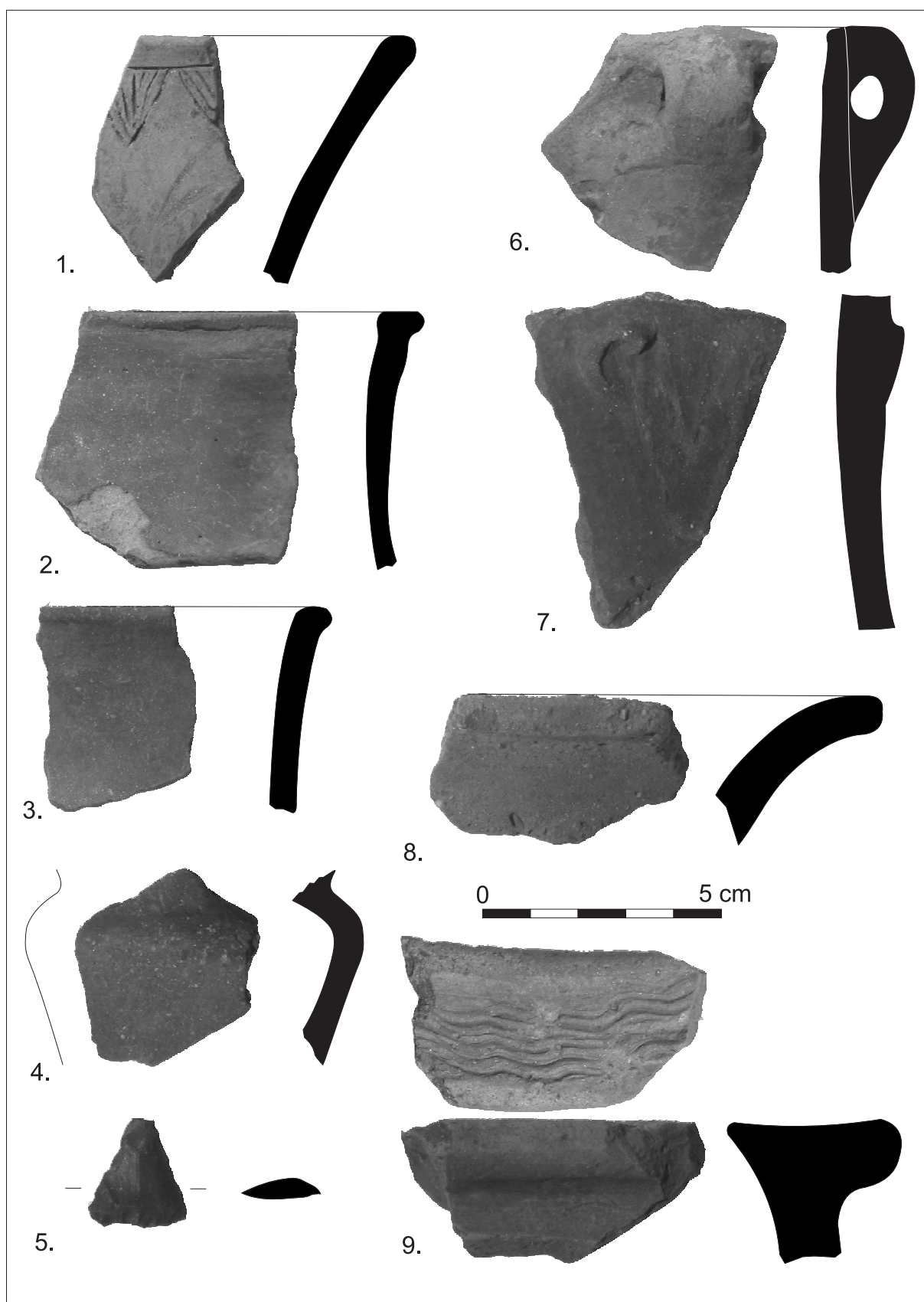
4. tábla 1. Lemhény-Búzaszeg; 2. Lemhény-Szénarét; 3. Lemhény-Cseb-kert v. Cseb-kert-mart; 4. Kurtapatak-Mészskútéle

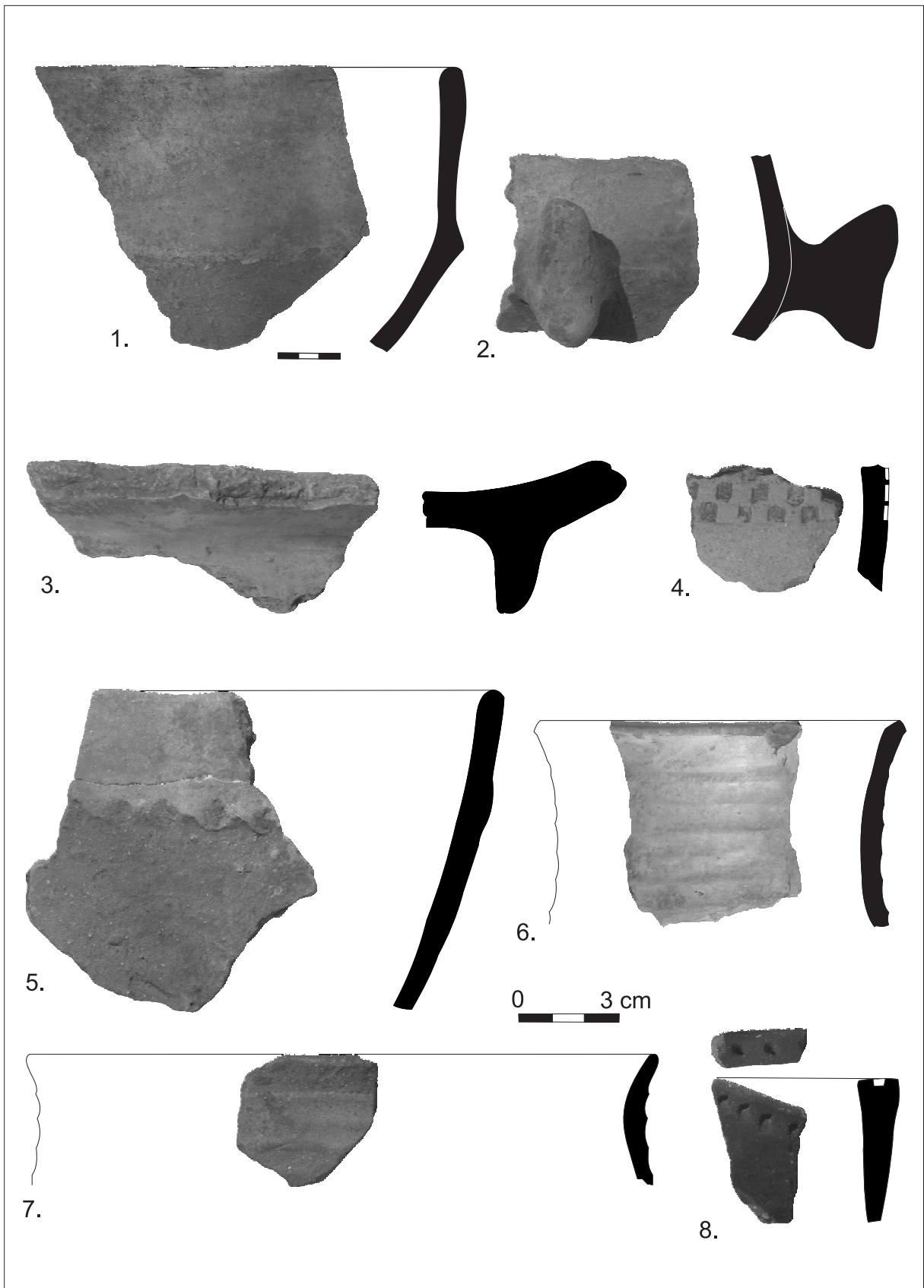
5. tábla Kézdiszentlélek-Bakóné v. Sáré v. Sáré-fele. 1-7. Wietenberg-kultúra

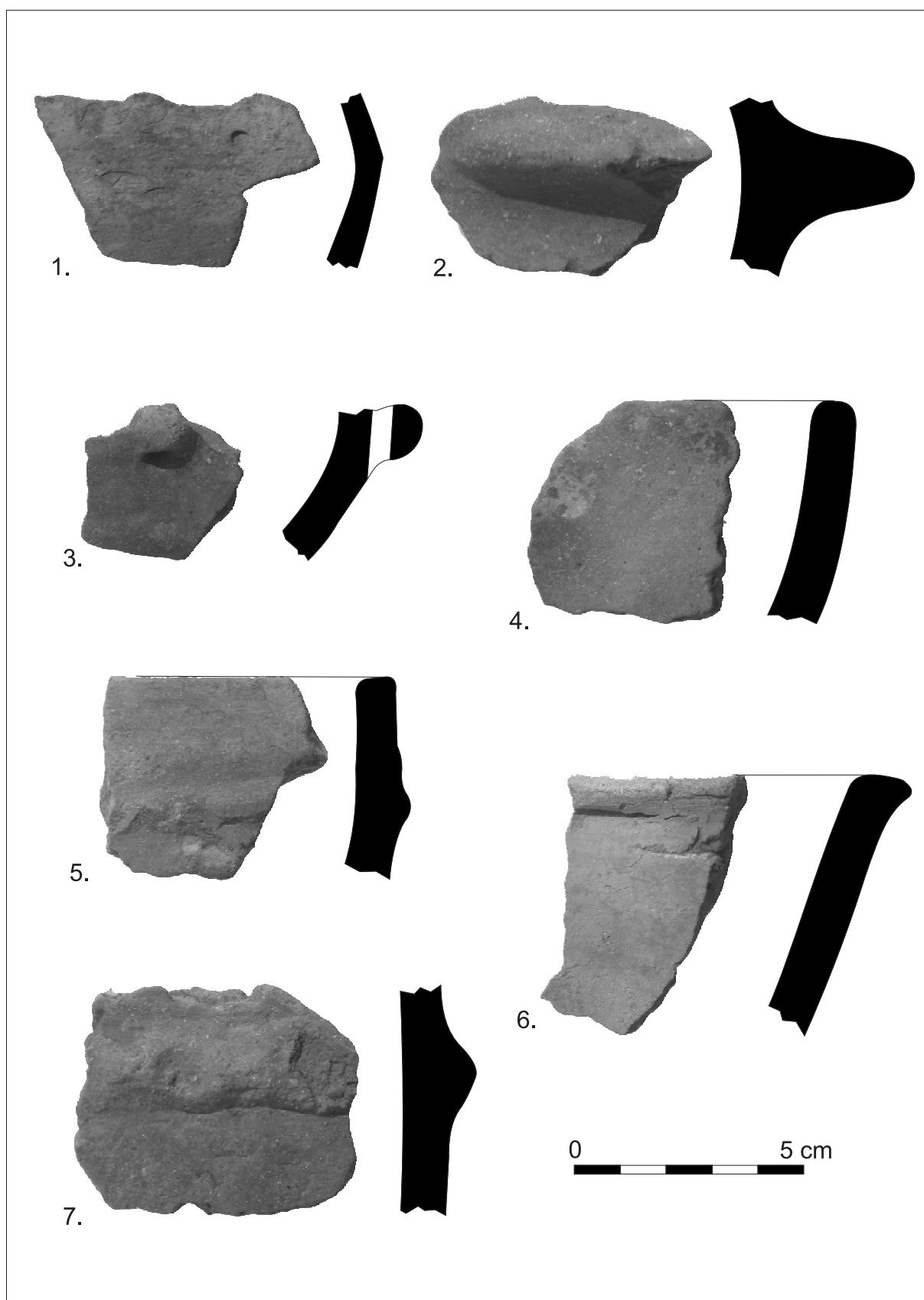
6. tábla Kézdiszentlélek-Bakóné v. Sáré v. Sáré-fele. 1-6. Dák kultúra

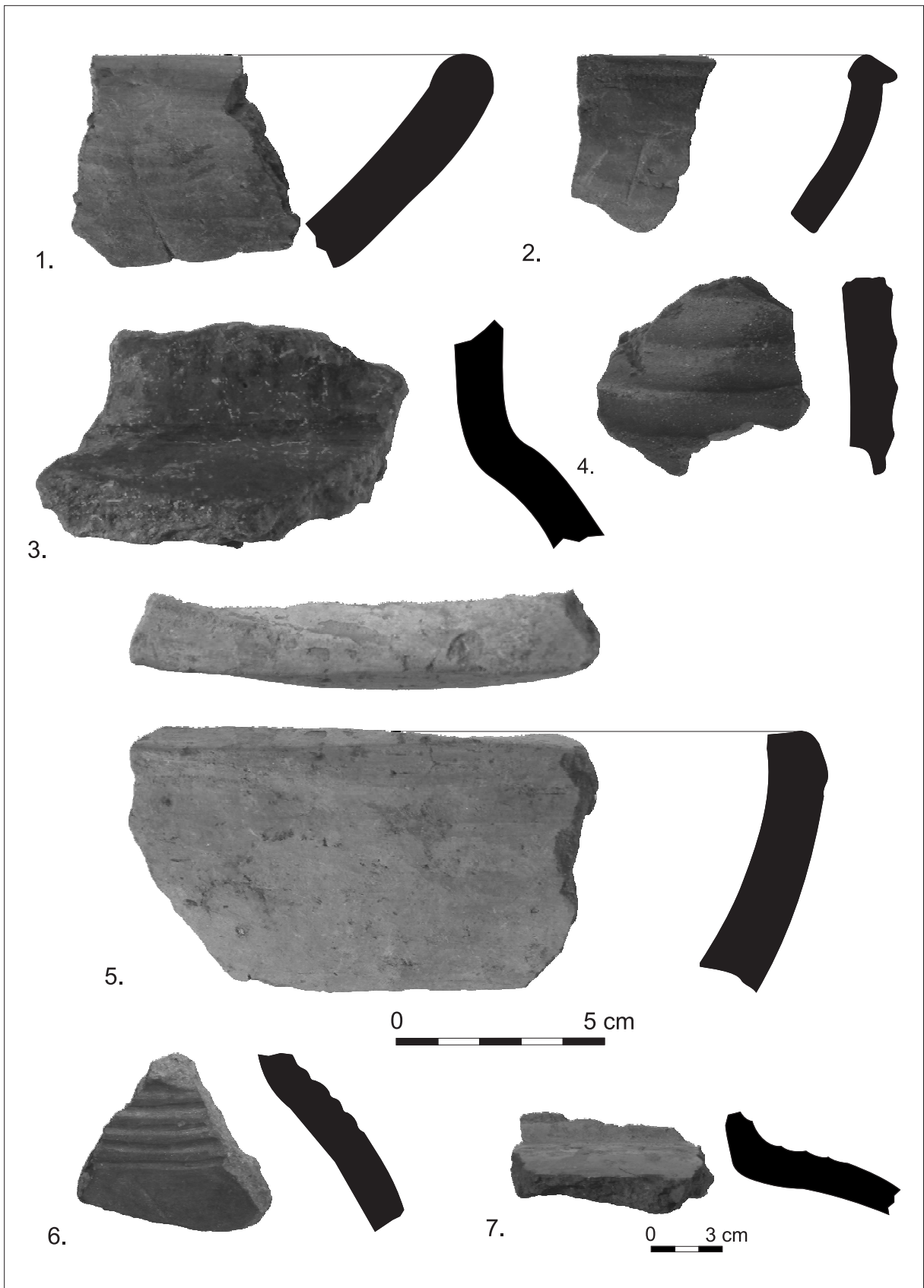
7. tábla Kézdiszentlélek-Felsőbereske I. 1–8. Bronzkor; 9. Marosszentanna–Csernyahov-kultúra

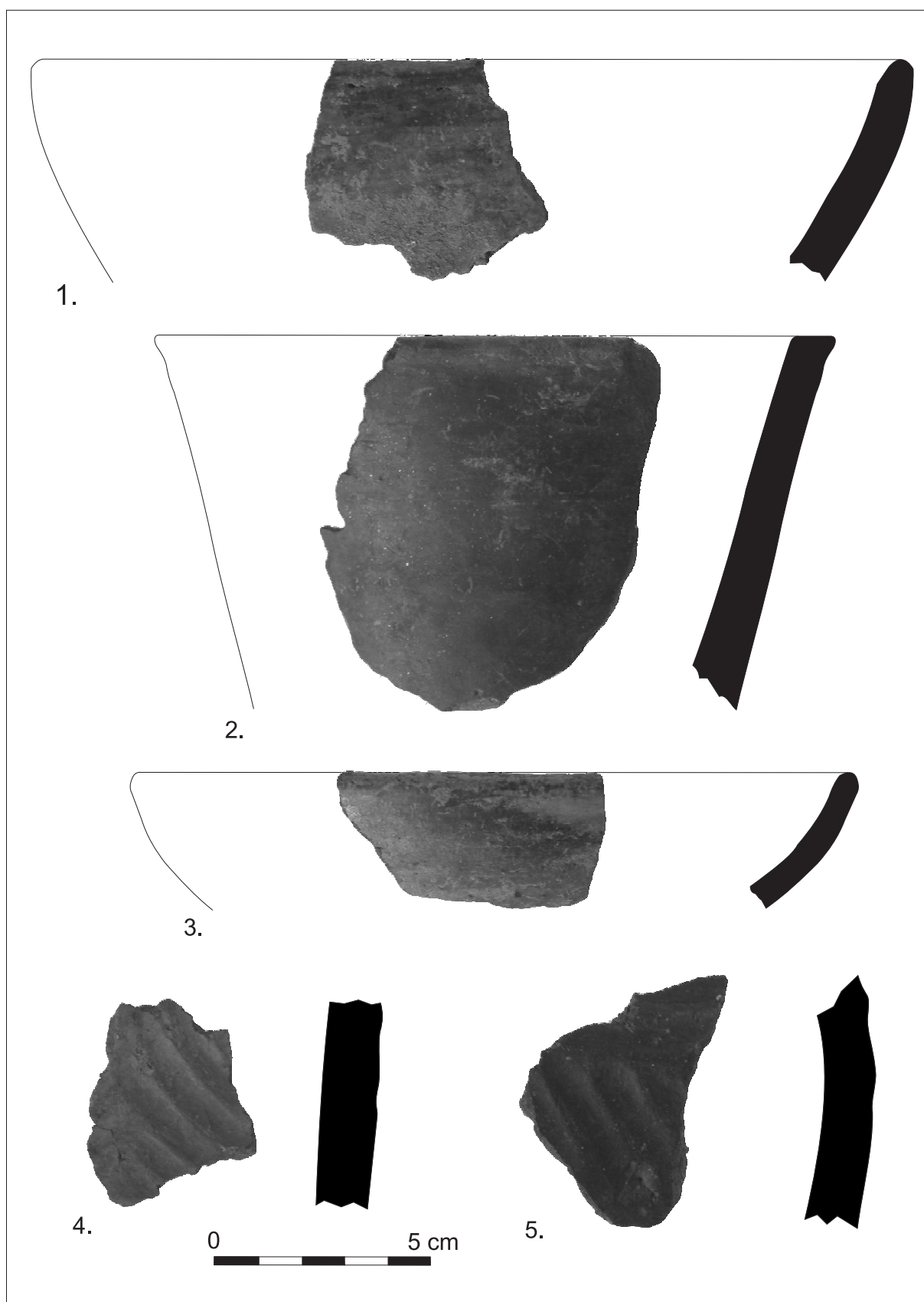
8. tábla Kézdiszentlélek-Felsőbereske II. 1-7. Boian-kultúra; 8. Bronzkor

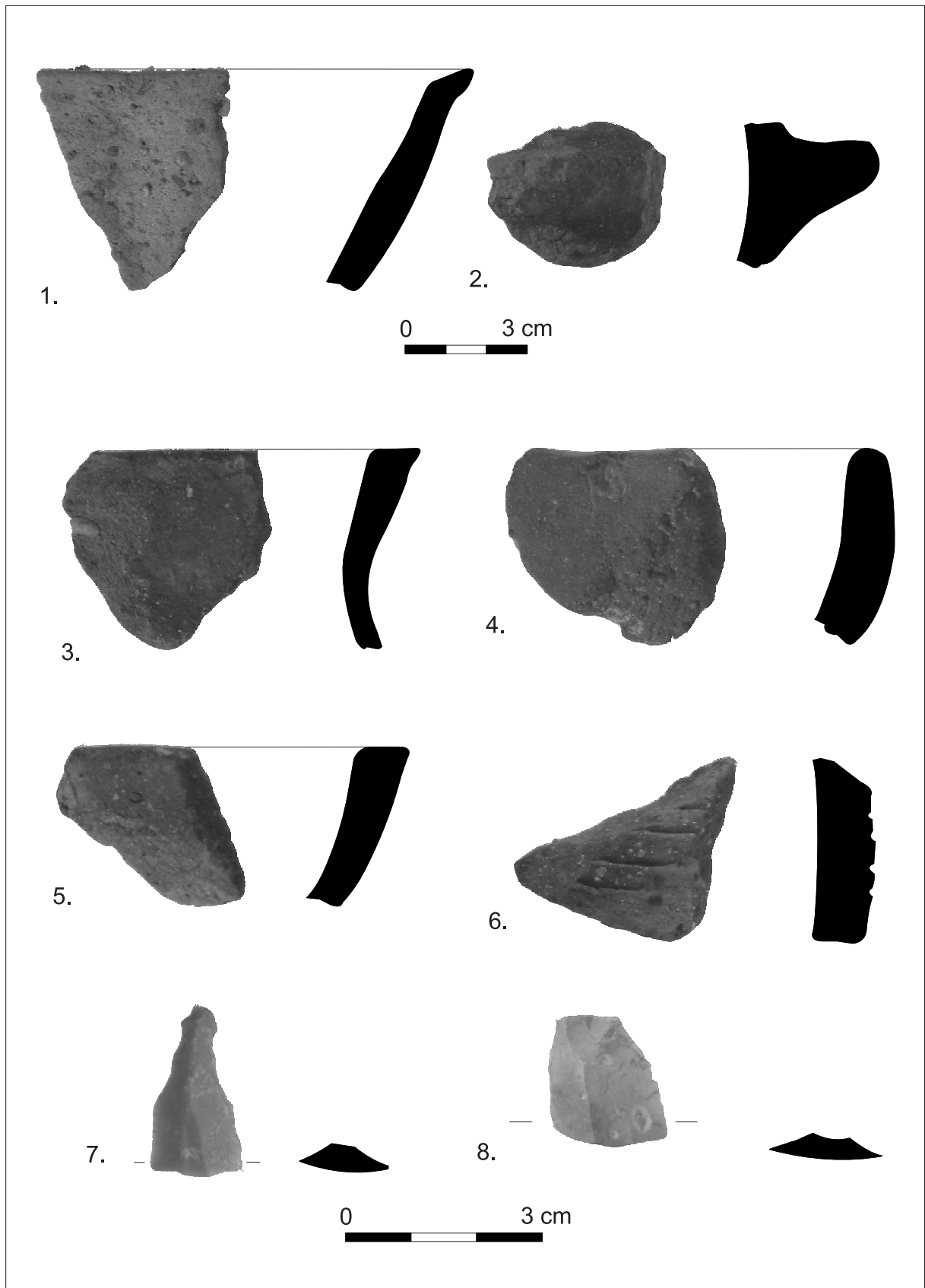
9. tábla Kézdiszentlélek-Felsőbereske III. 1. Neolitikum; 2–3. Bronzkor; 4–7. Dák kultúra

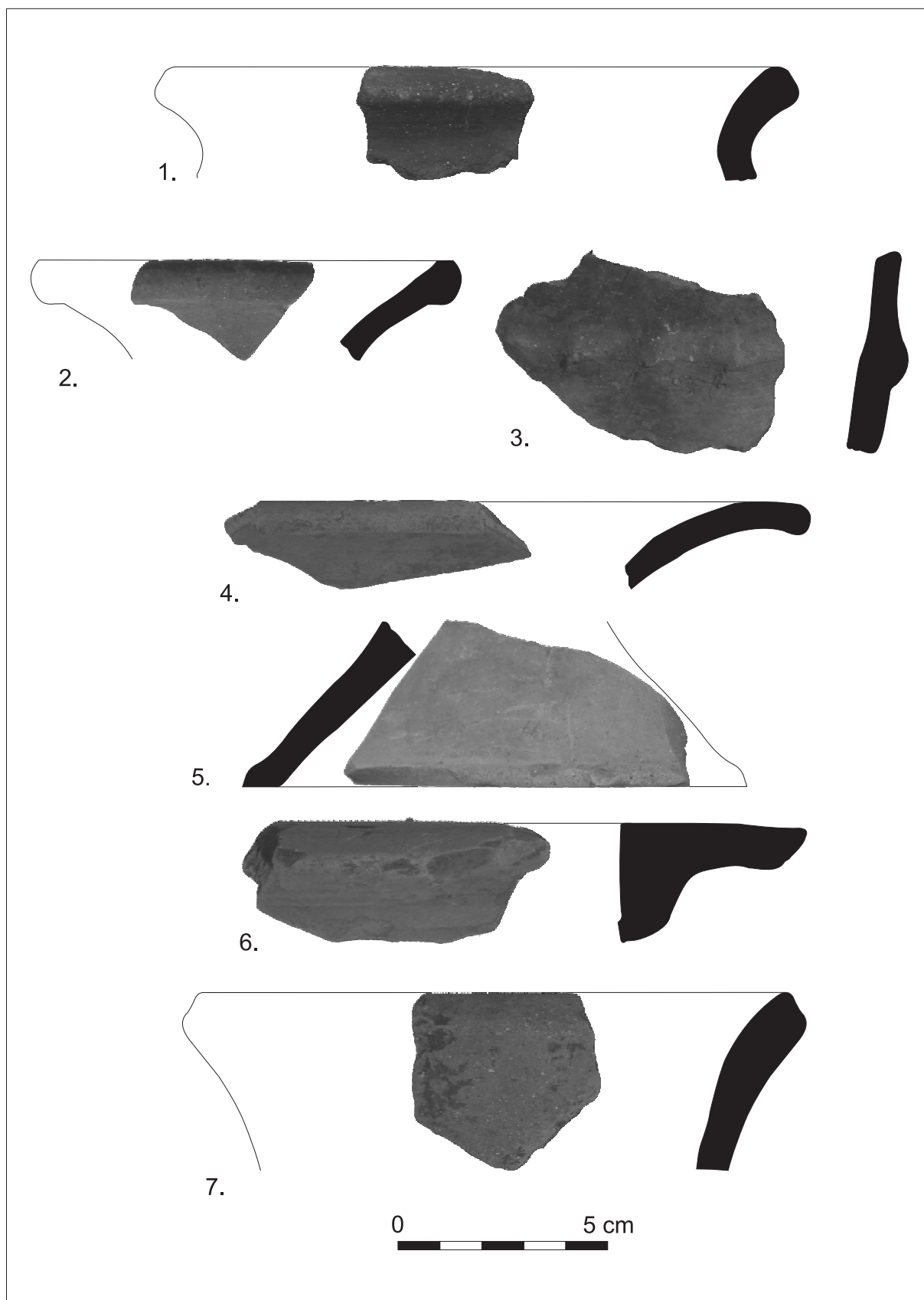
10. tábla Kézdivásárhely-Sinka v. Város dombja. 1-7. Gáva-kultúra

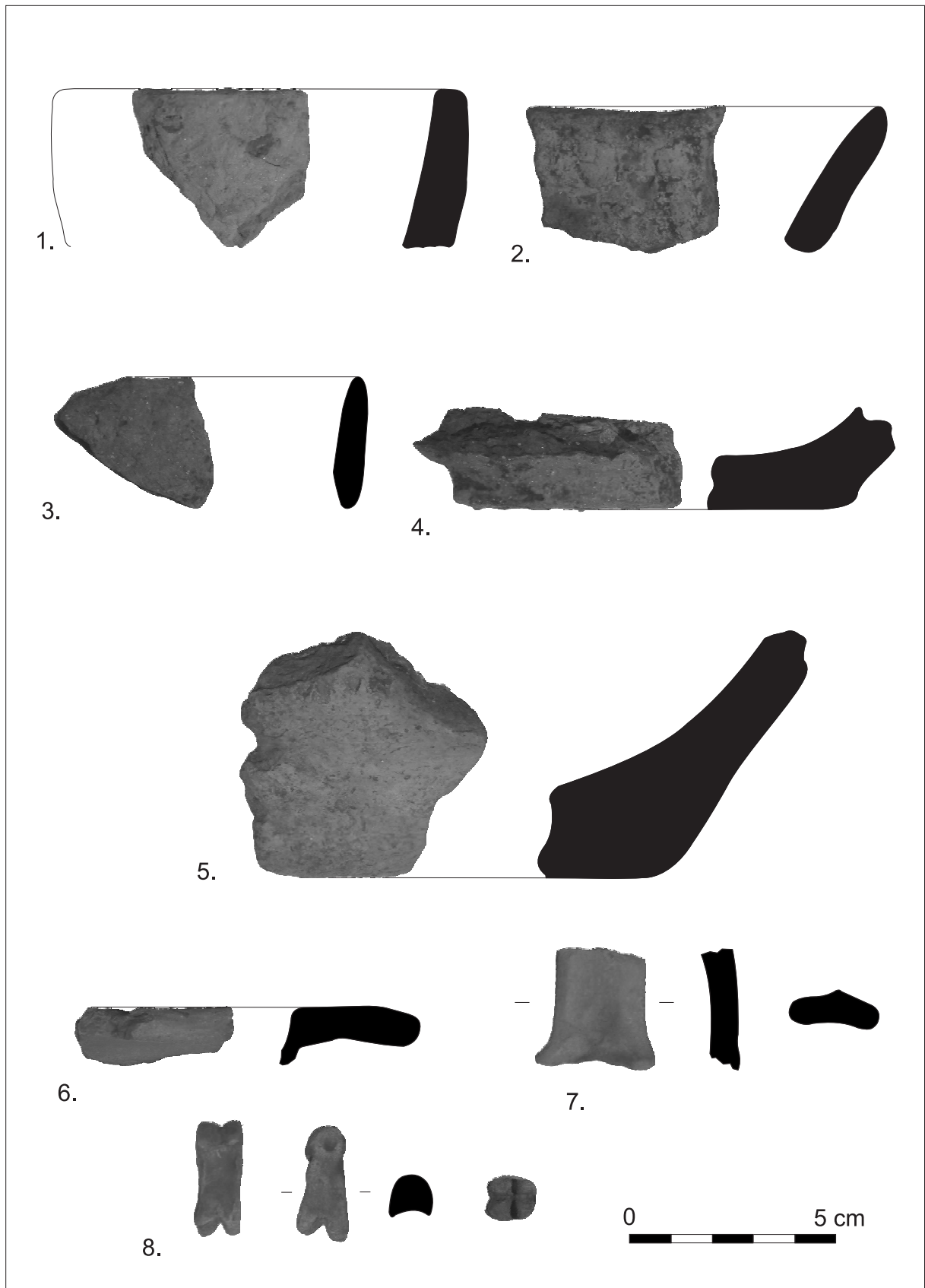
11. tábla Kézdivásárhely-Sinka v. Város dombja. 1–5. Gáva-kultúra

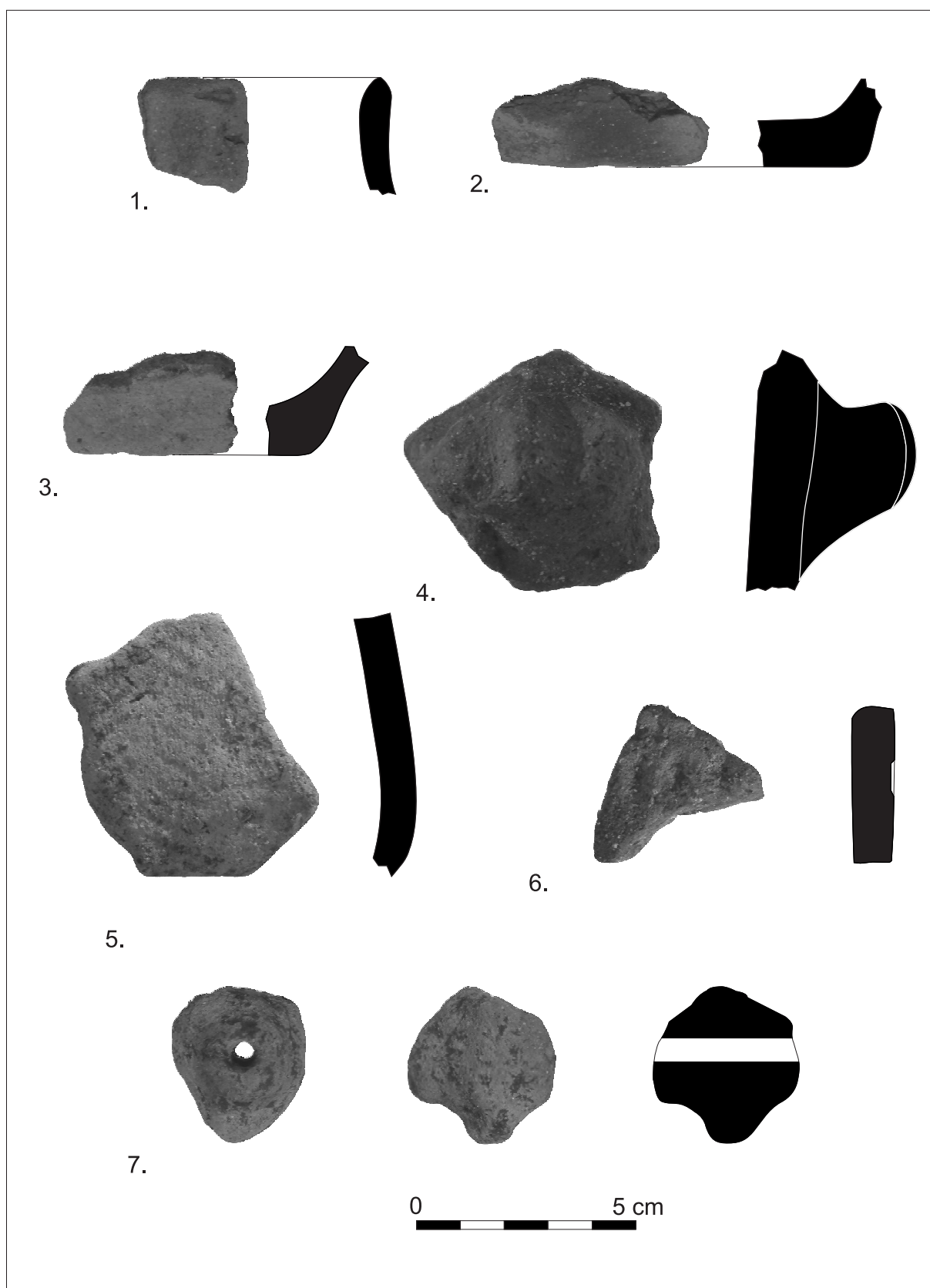
12. tábla Kurtapatak-Mészkiútéle. 1-6. Wietenberg-kultúra; 7-8. Kőszekő-törödékek

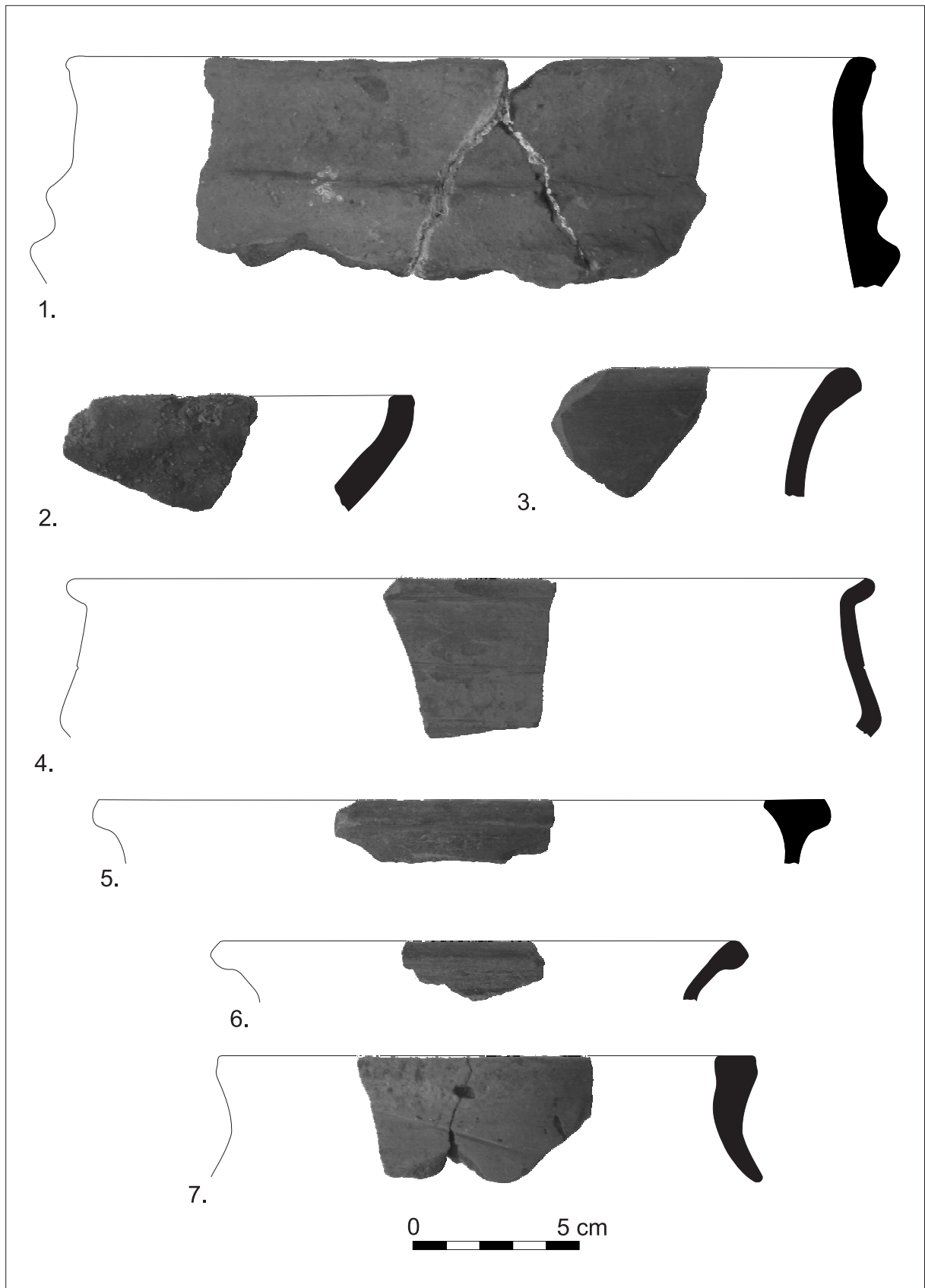
13. tábla Lemhény-Búzaszege. 1-7. Dák kultúra

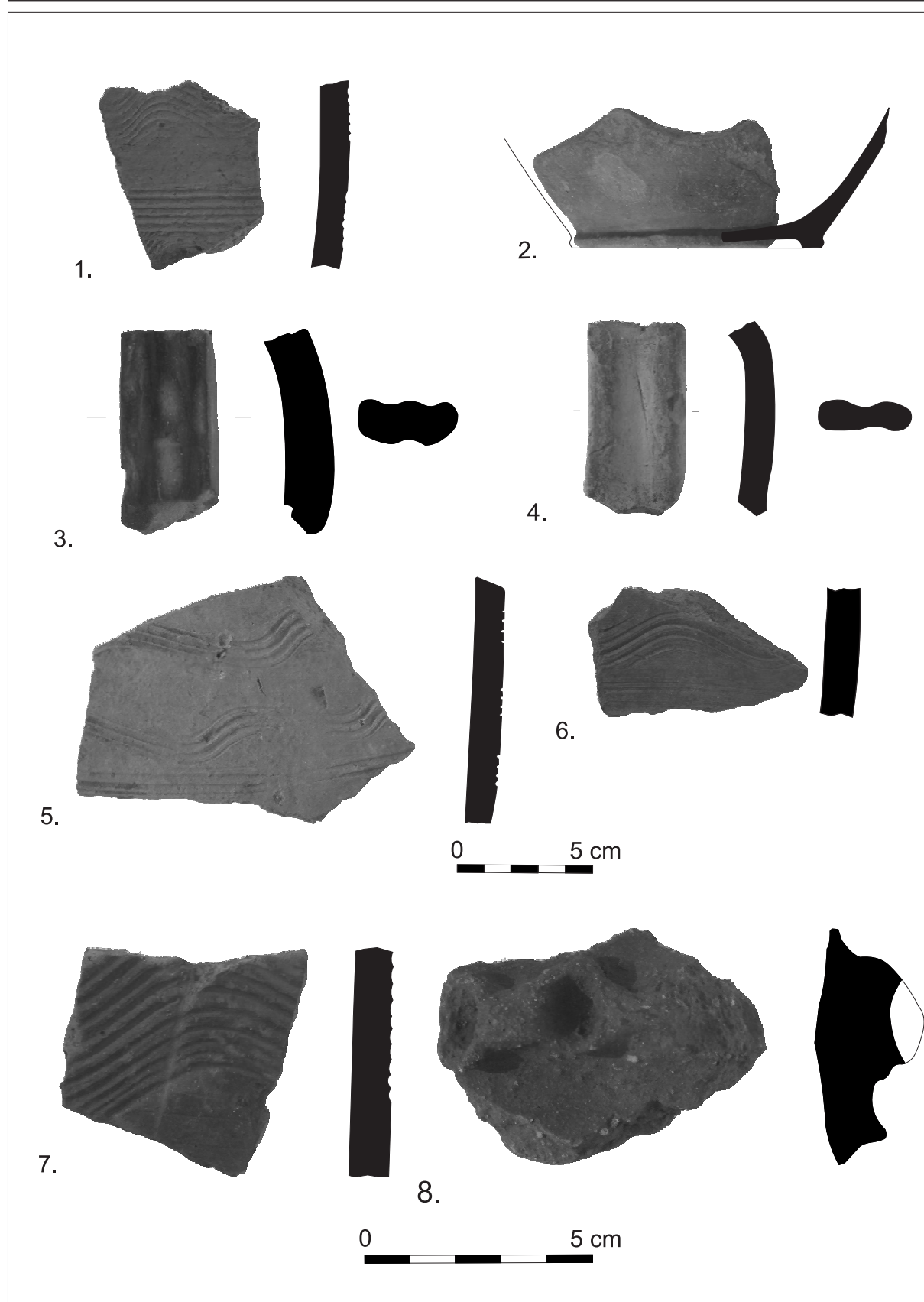
14. tábla 1–5. Lemhény-Szénarét. Neolitikum; 6–8. Lemhény-Cseh-kert v. Cseh-kert-mart. Dák kultúra

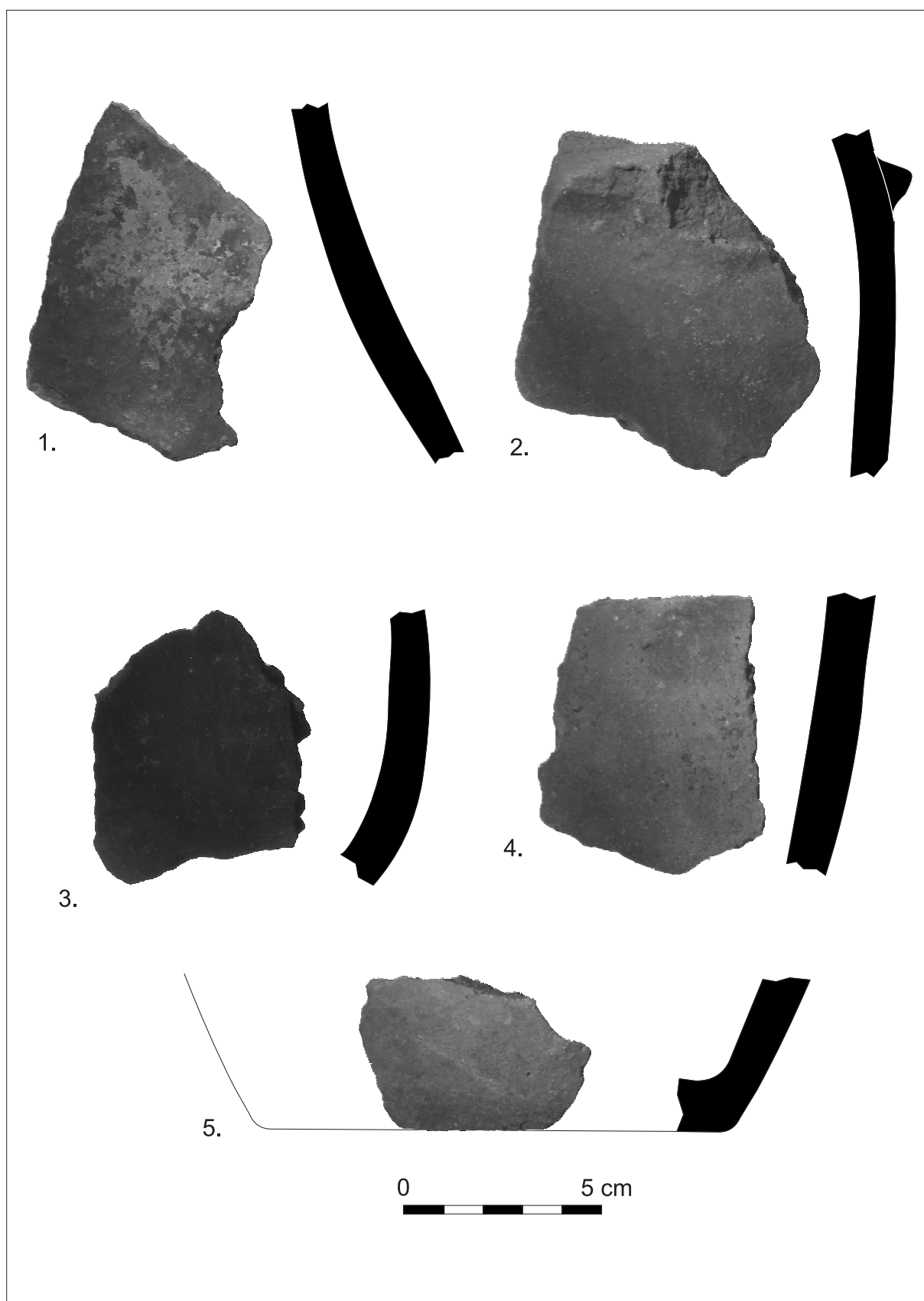
15. tábla 1. Nyújtód-Kerülő. Bronzkor; 2-4. Nyújtód-Bende-tag. 2-3. Neolitikum, 4. Dák kultúra;
5-7. Ozsdola-Bokros. Coțofeni-kultúra

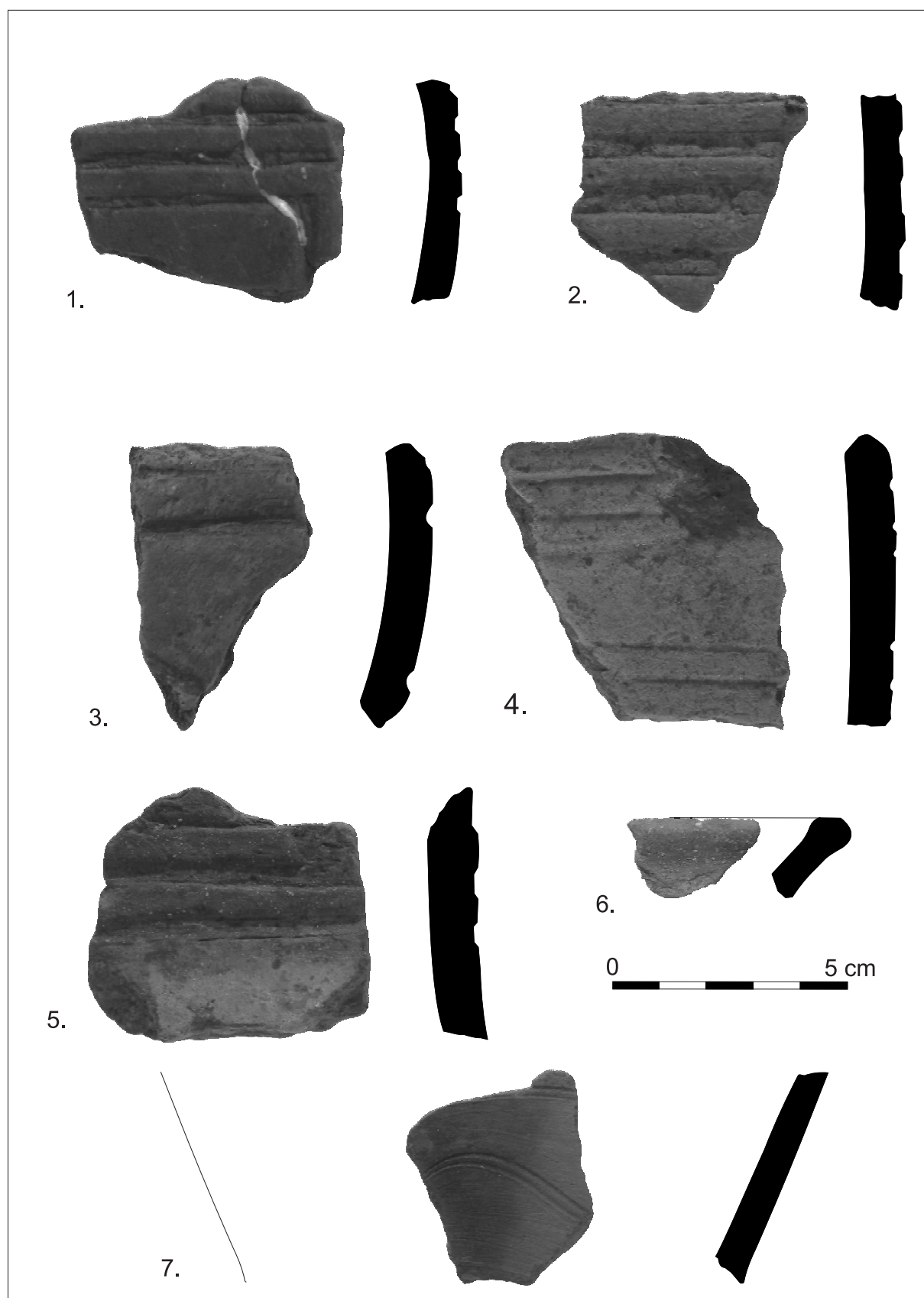
16. tábla Nyújtód-Negyedláb. 1. Noua-kultúra; 2-7. Marosszentanna-Csernyahov-kultúra

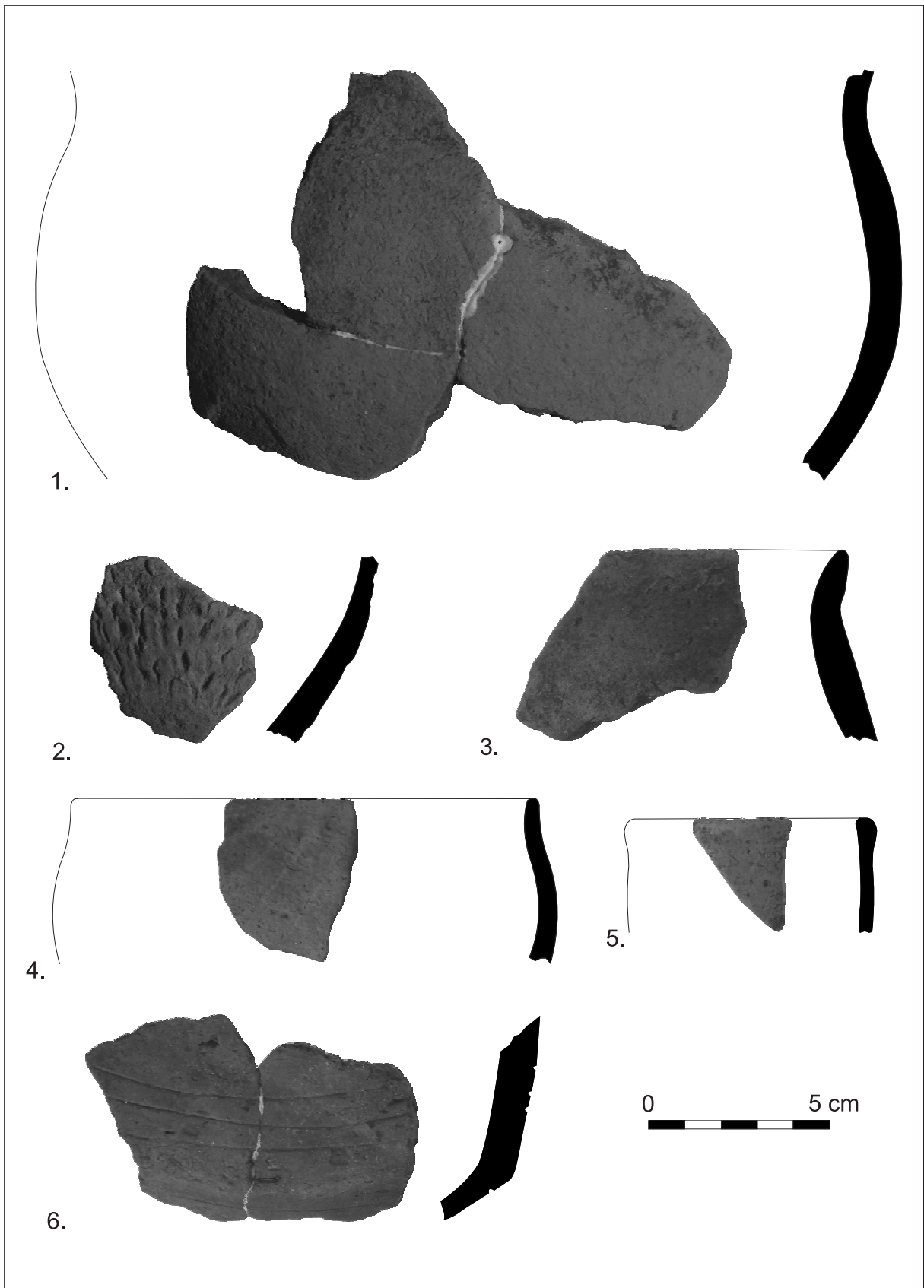
17. tábla Nyújtód-Negyedláb. 1–8. Marosszentanna–Csernyahov-kultúra

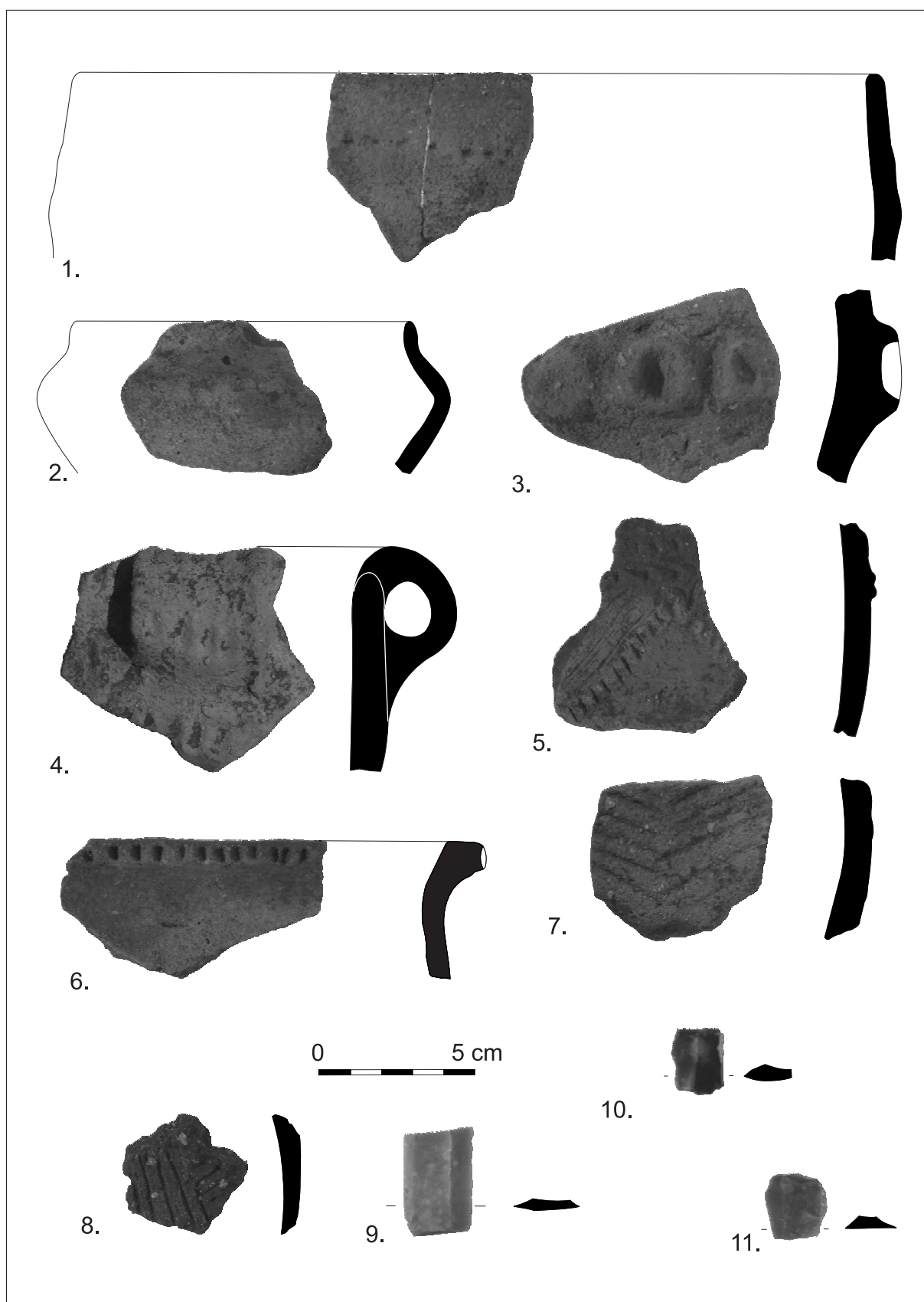
18. tábla Oroszfalu-Kökényes I. 1–5. Gáva-kultúra

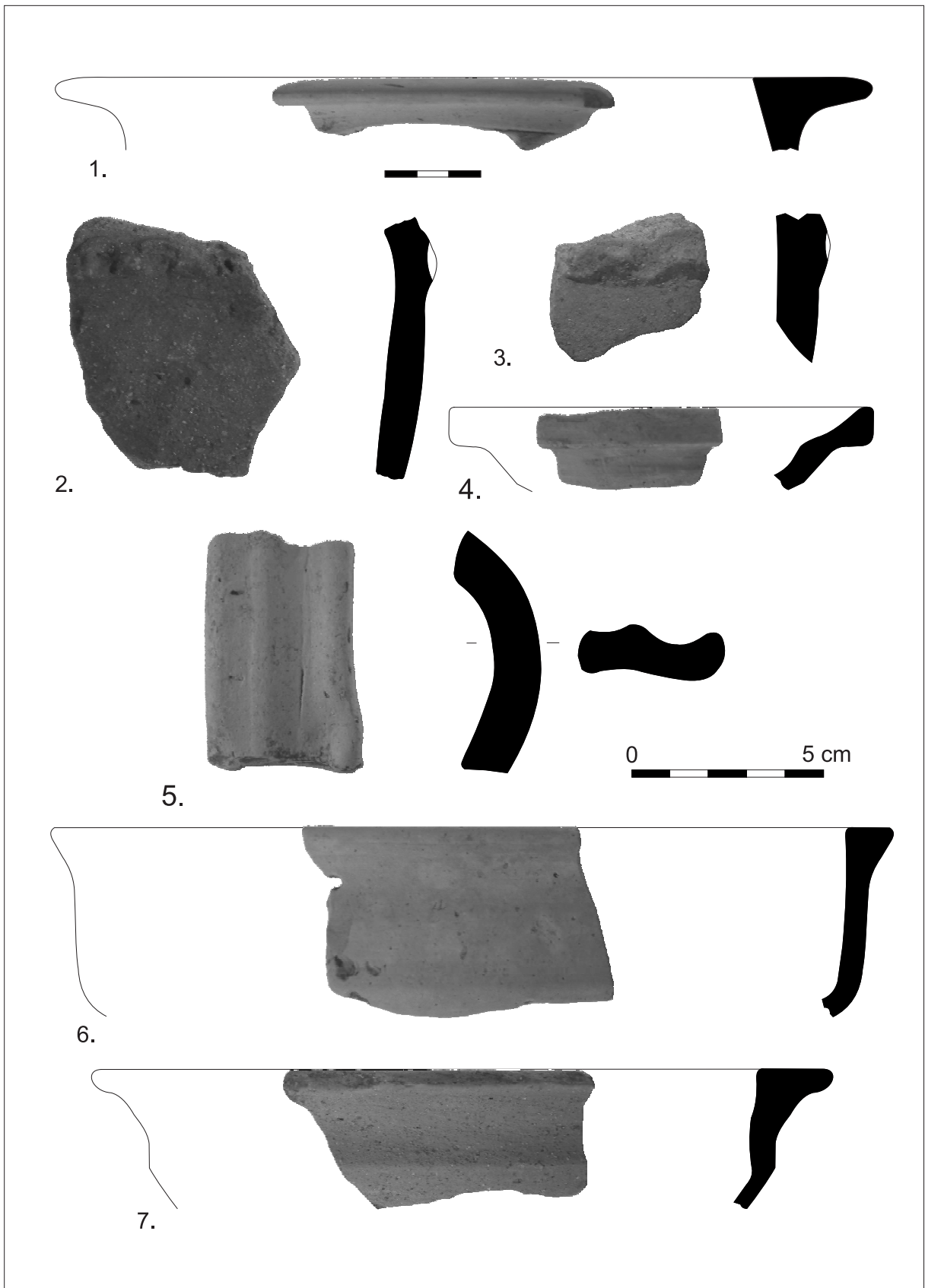
19. tábla Oroszfalu-Kökényes II. 1–5. Boian-kultúra; 6. Bronzkor; 7. Középkor

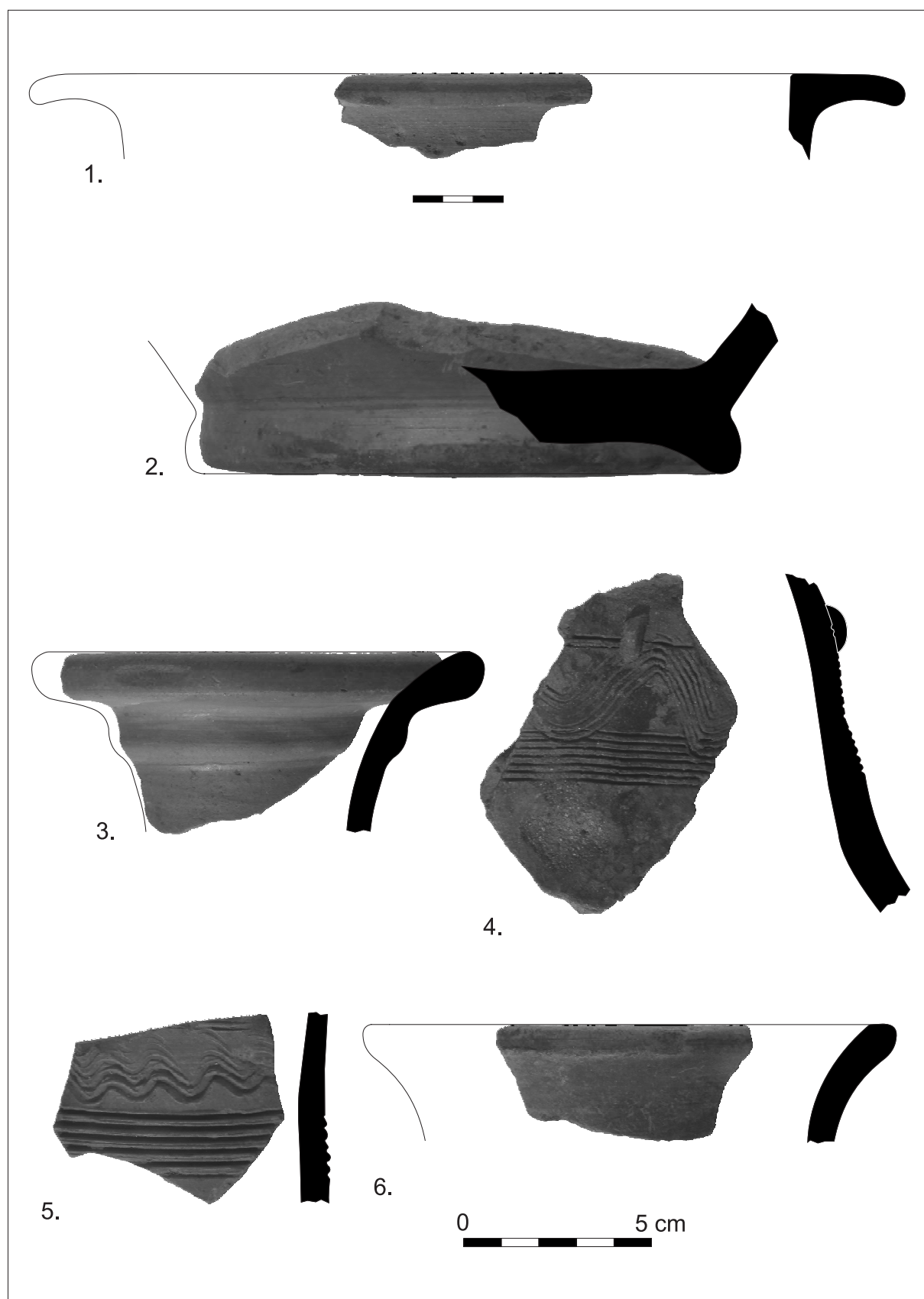
20. tábla Ozsdola-Kozmapad. 1–5. Starčevo–Körös-kultúra; 6. Boian-kultúra

21. tábla Ozsdola-Kozmapad. 1–8. Coşofeni-kultúra; 9–11. Kőszöktőredékek

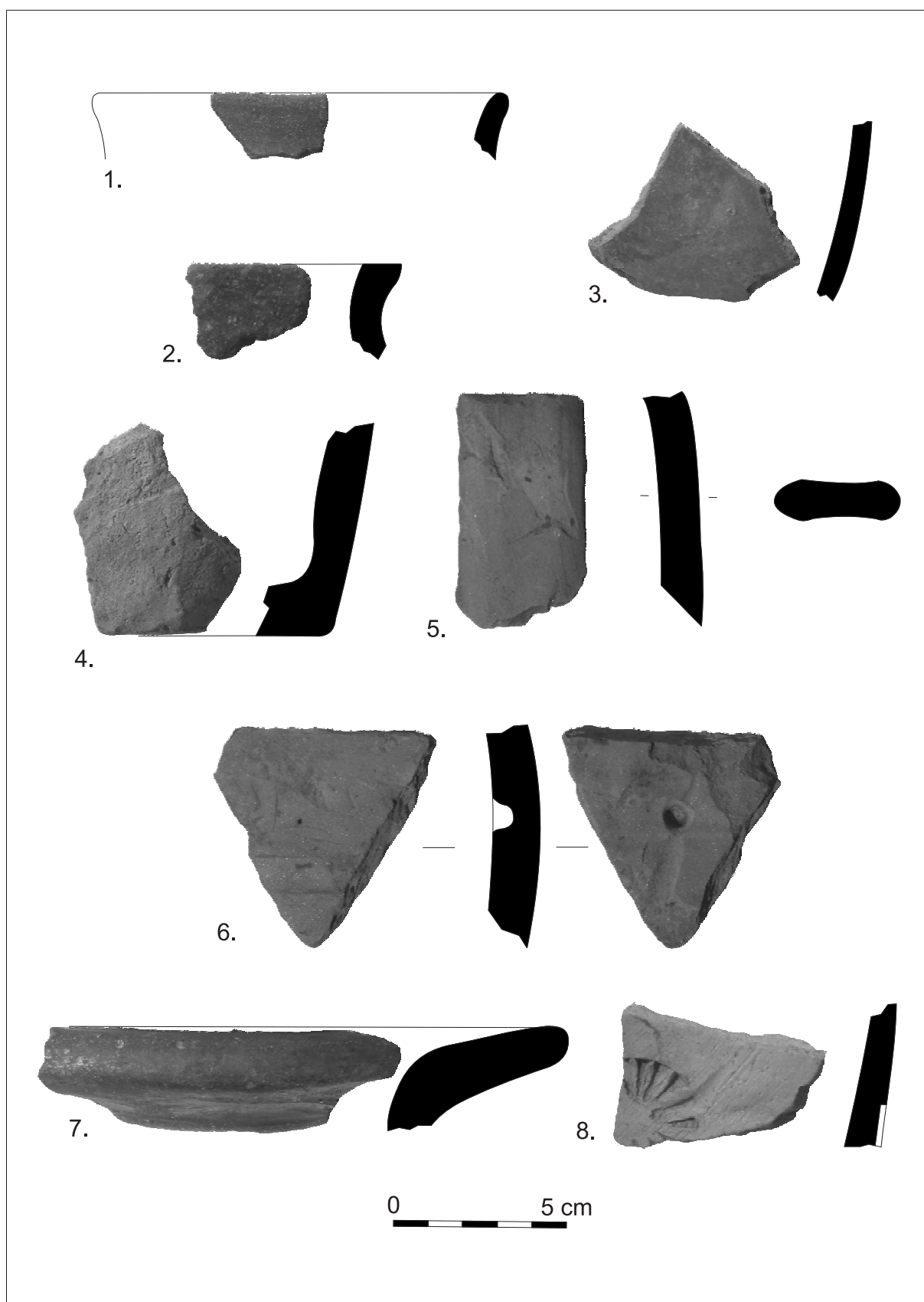
22. tábla Ozsdola-Középső határ. 1-4. Dák kultúra; 5-7. Marosszentanna-Csernyahov-kultúra

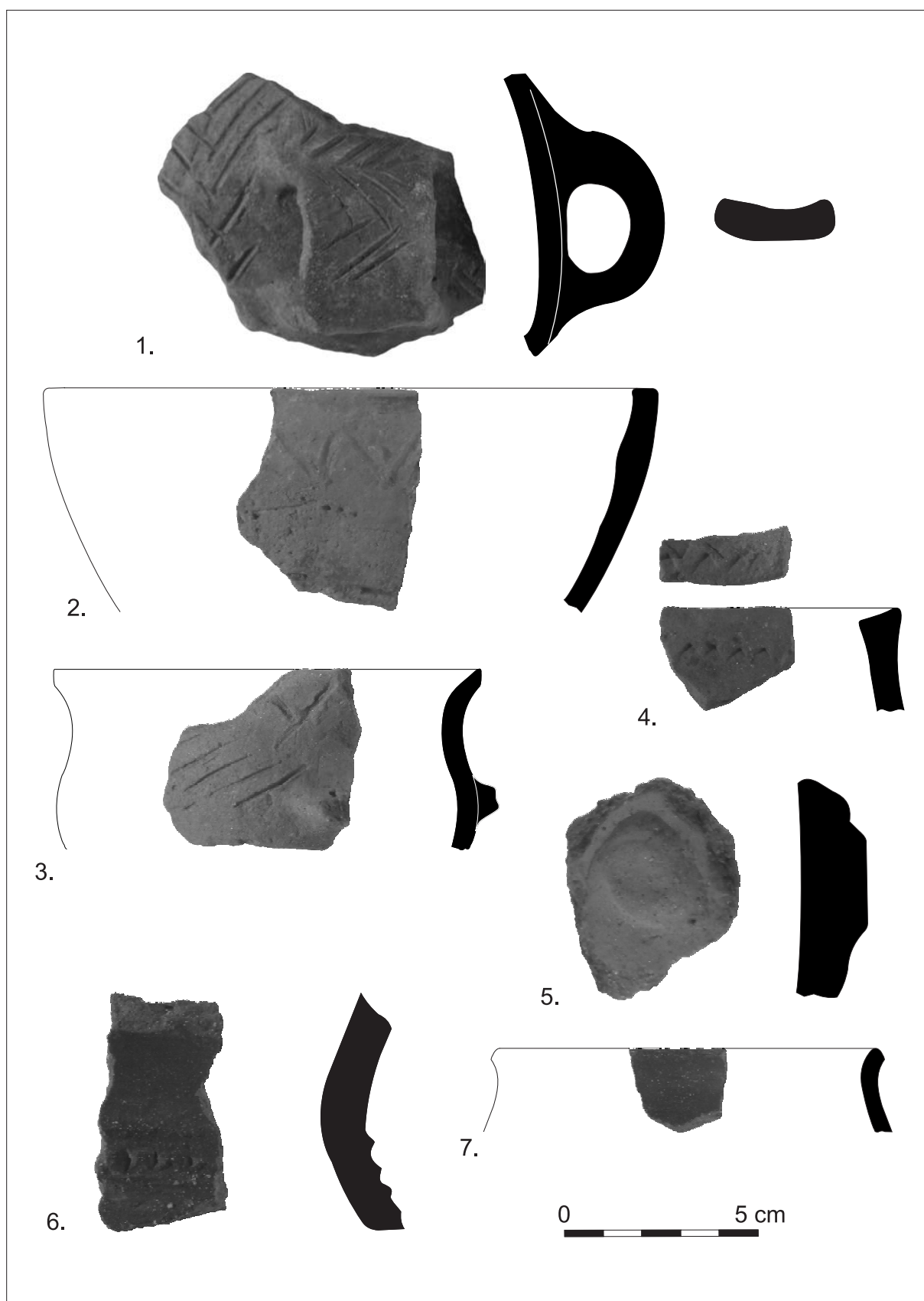
23. tábla Szászfalu-Szakasztott. 1-6. Dák kultúra

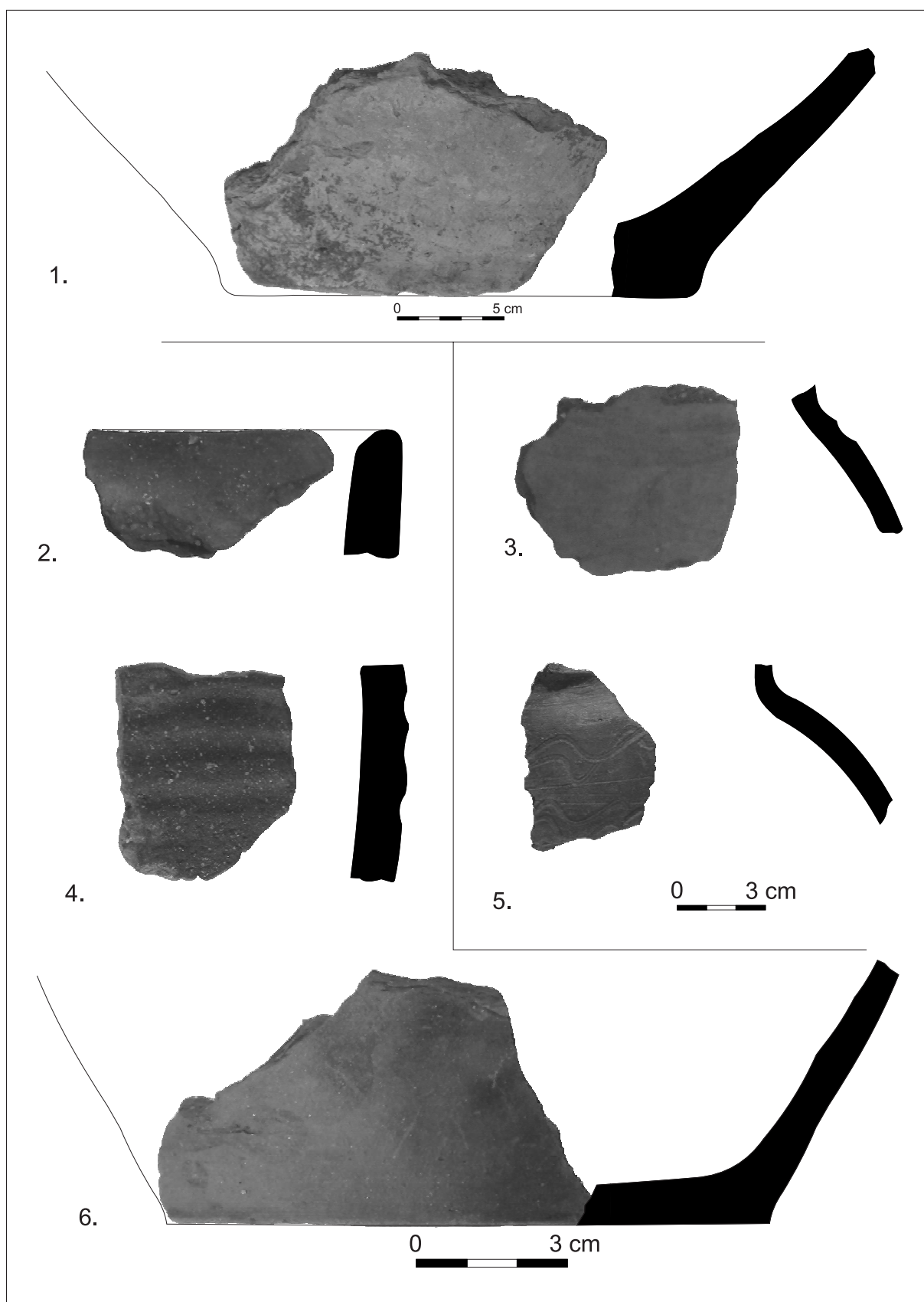
24. tábla Szászfalu-Szakasztott. 1–2. Dák kultúra

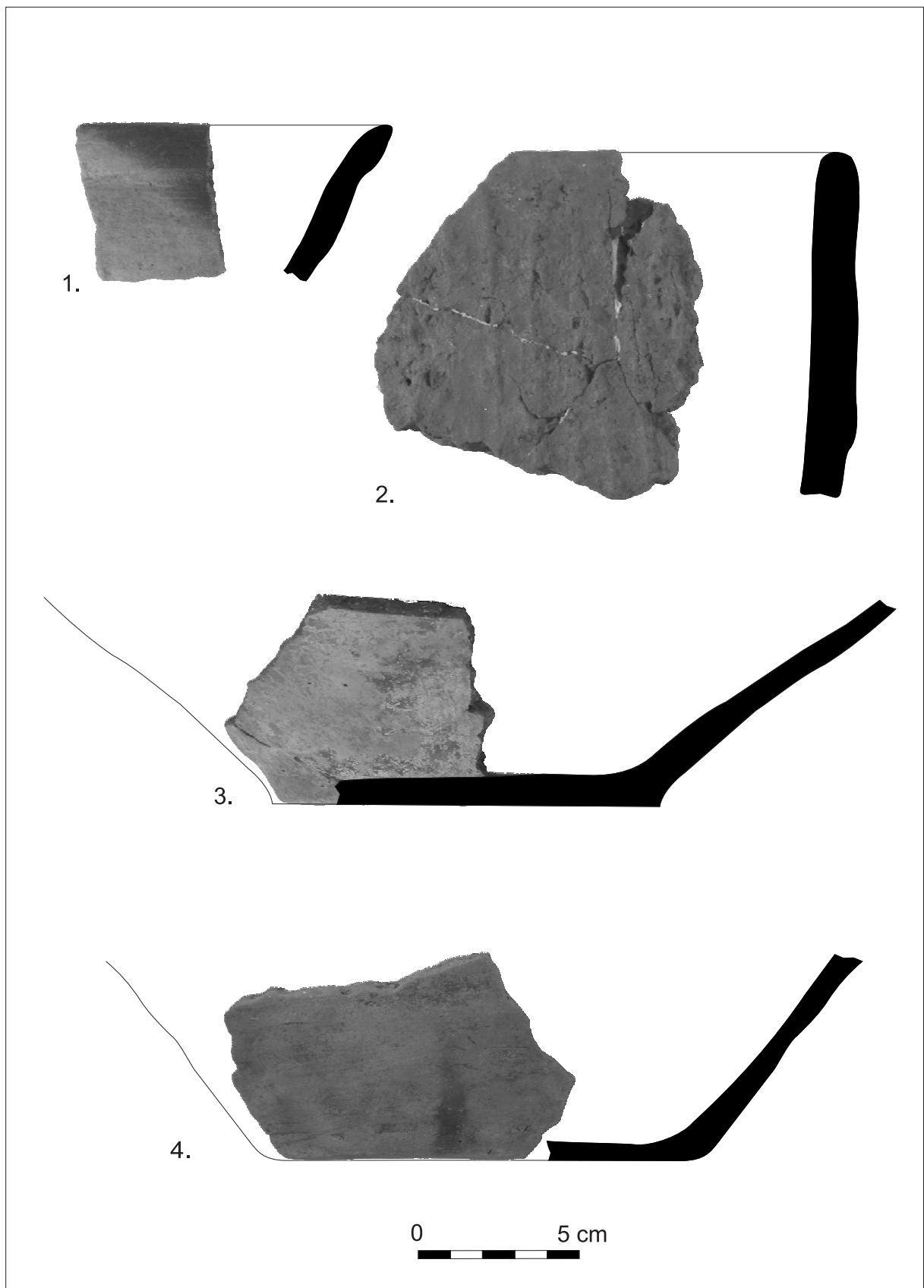
25. tábla Kézdisztlélek-Táncospad. 1-3. Bronzkor; 4-8. Dák kultúra

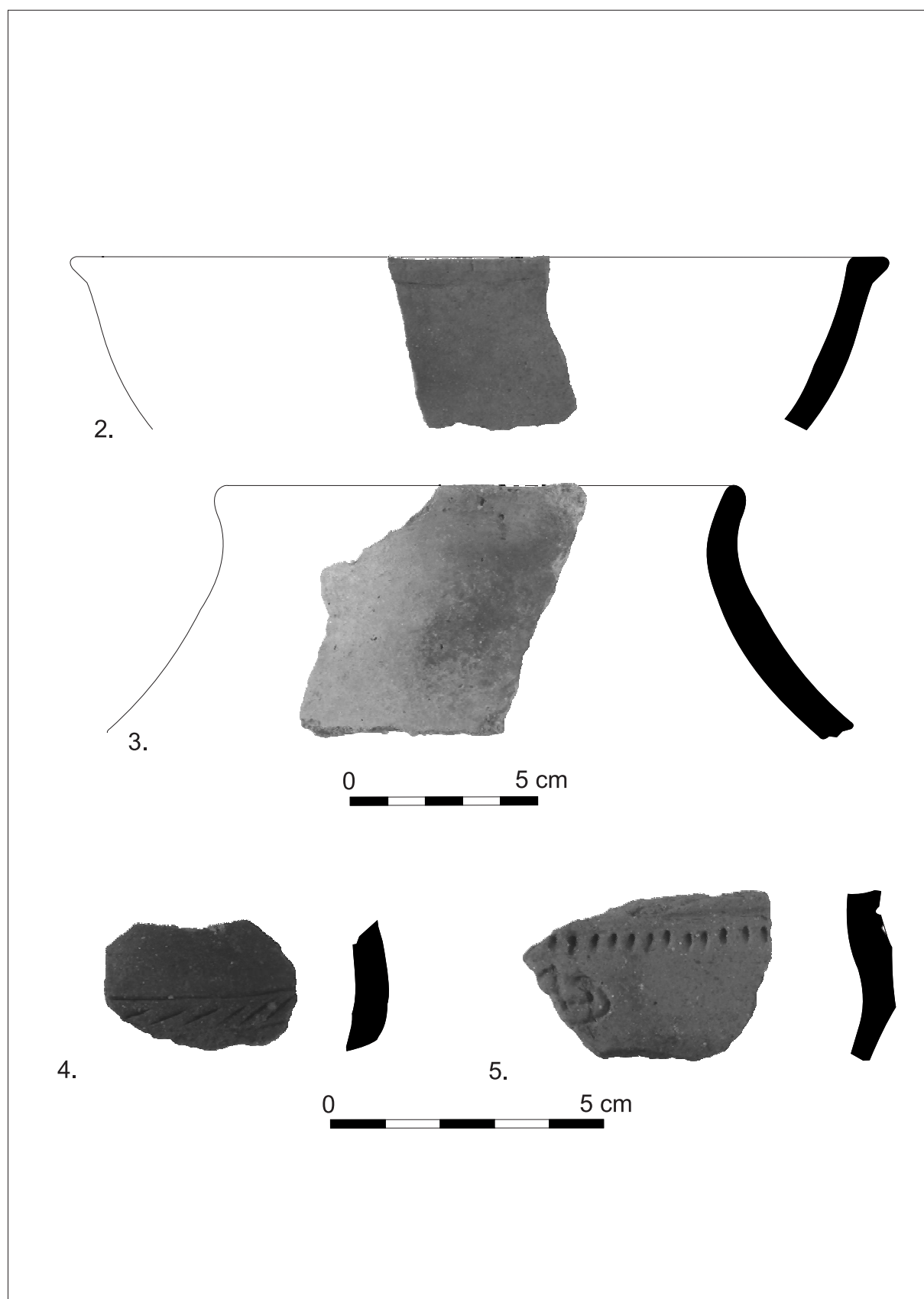
26. tábla Torja-Római katolikus temető mellett. 1–3. Coşofeni-kultúra; 4–7. Wietenberg-kultúra

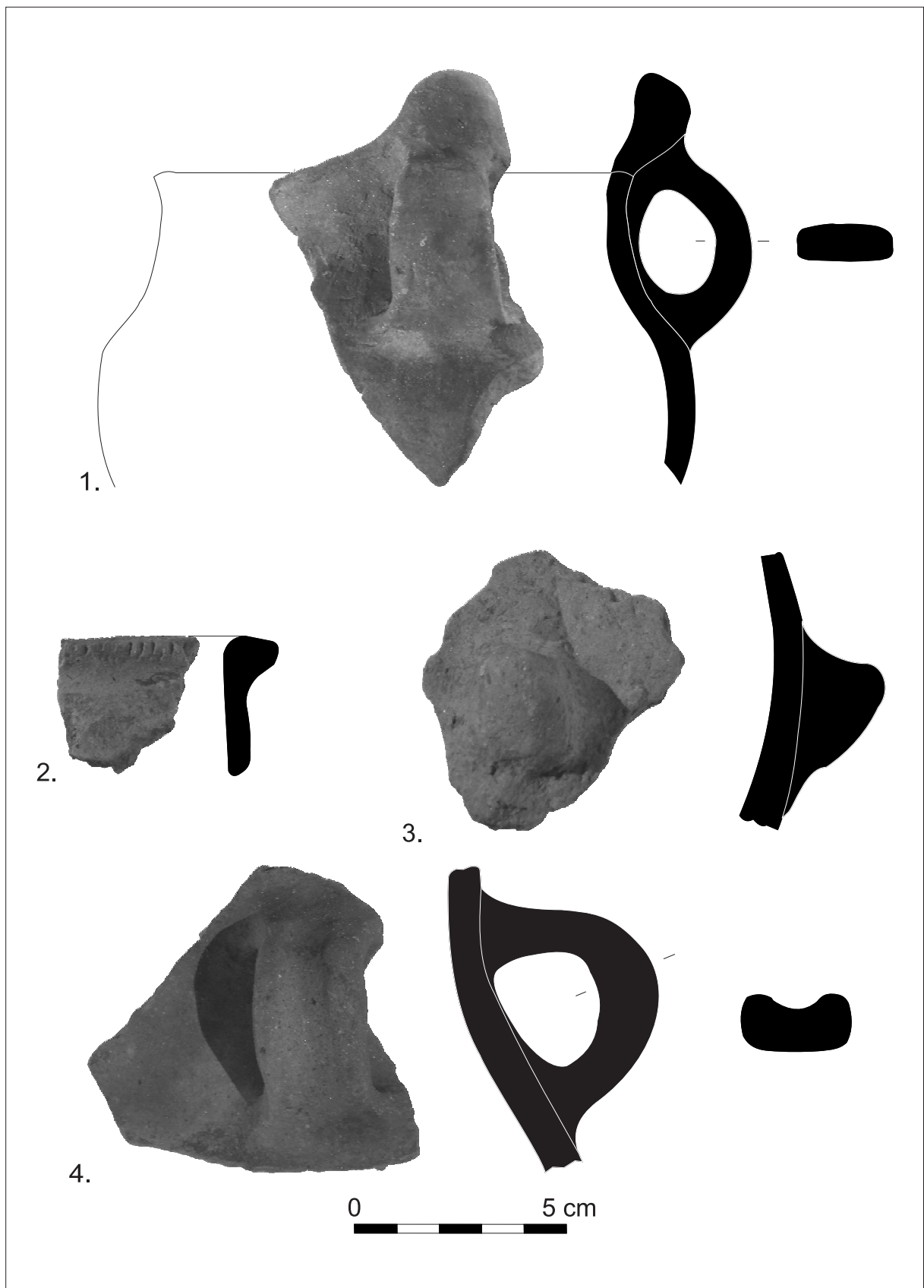
27. tábla Torja-Silók mellett. 1. Neolitikum; 2. Bronzkor; 3–4. Gáva-kultúra; 5–6. Középkor

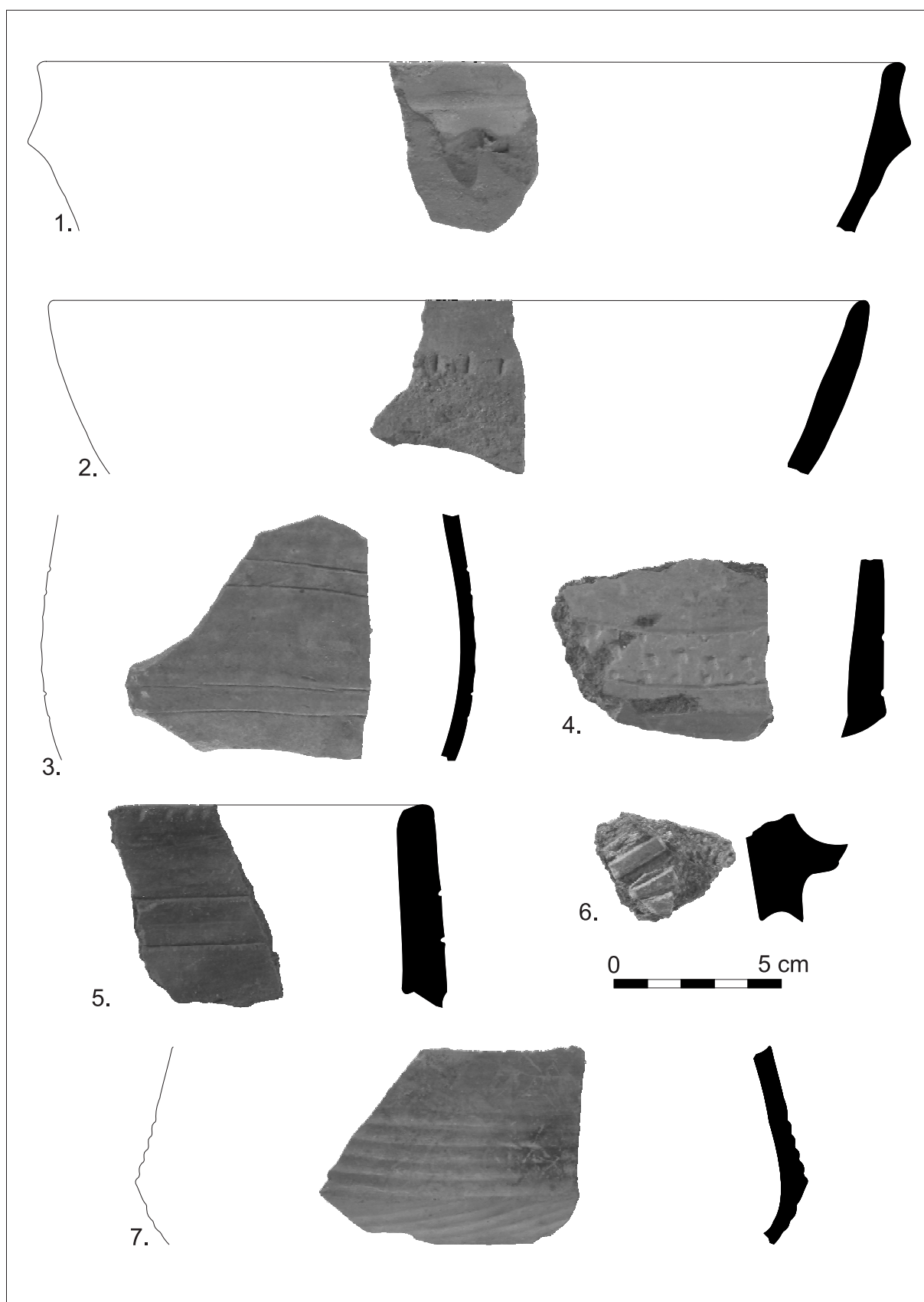
28. tábla Torja-Templomláb. 1-4. Erősd-kultúra

29. tábla Torja-Templőláb. 1-5. Wietenberg-kultúra

30. tábla Torja-Templomláb. 1-4. Wietenberg-kultúra

31. tábla Torja-Vármegye. 1-7. Boian-kultúra

Nyárádi Zsolt – Botha Zoltán

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A KISGALAMBFALVI GALAT-TETŐN (1938, 1954, 1956–1960)¹

Bevezetés

A Nagy-Küküllő menti Kisgalambfalvától délnyugatra található a Galat-tető (Omlás-tető), 719 m magasságban (15. tábla/1). Az északnyugati és délkeleti irányban kissé elnyúlt, kifli alakú tető hossza hozzávetőlegesen 400 m, szélessége 50 és 150 m között váltakozik. A tetőt egy keskeny gerinc köti össze délről a környező dombokkal (15. tábla/2), megközelítése is innen történik. Ezt a részt egy sánccal erősítették meg. A tető szélei kelet, észak és nyugat felé meredek, a keleti vége egy mély keresztárokmal van leválasztva. Az egész tető egy 1250 m kerületű árokkal erősített.

A régészeti lelőhely első ismertetője Orbán Balázs volt. Mivel nem ismerte a földvár fogalmát, képzeletében vaskos kőfalakat rekonstruált „Galambod-Várának” erősítése gyanánt. A vártető részletes leírása mellett elkészítette a vár alaprajzát is.² A későbbi szakirodalom sokáig Orbán Balázs leírásából ismerte a lelőhelyet, részben rómainak, részben középkorinak tartva. Roska Márton régészeti repertóriumában *Galambodtető, Omlástető és Omlásvár* néven, Székelykeresztúrnál és Kisgalambfalvánál egyaránt szerepel.³ A lelőhely első régészeti ásatása 1938-ban történt Ferenczi Sándor irányításával. Ekkor a vár közepén levő keresztárat vágták át egy kutatóárokmal. Az ásatás eredményei közöletlenek maradtak.⁴ Az ásatást követően Constantin Daicoviciu, Ferenczire hivatkozva, a várat dák korinak határozta meg.⁵

Miután a lelőhelyről bronzkori cserepek jutottak a székelykeresztúri múzeumba, Molnár István 1954-ben szondázó ásatásokat végzett (13. tábla/1, 2). Ennek az eredményein felbuzdulva, hosszas szervezést

követően, bevonva a sepsiszentgyörgyi múzeumot is, 1956–60 között széleskörű régészeti kutatásokba kezdtek, melyek eredményeiről évenkénti beszámolókat közöltek.⁶ 1959-től Kurt Horedt is csatlakozott a feltáráshoz.

Az ásatás előkészítése, anyagi fedezetének előteremtése nem sokban különbözik napjainkban sem az 1956-os állapotoktól. Molnár István az ásatási engedélyt Székely Zoltán nevére kapta meg a Román Akadémiától. A feltárás összegének előteremtése céljából egy bállal egybekötött műsoros estélyt szervezett, amelyből 1509 lej jövedelem volt a kutatás céljaira fordítható. További pénzüsszegeket kaptak a Tartományi Kultúrosztálytól, amely 2000 lejjel támogatta az ásatást. Mindehhez számos önkéntes adomány és felajánlás is társult, amely lehetővé tette a feltárások elkezdését. Helyszíni bázisnak a szövetkezet egyik szétszedhető és szállítható deszkabódéját használták (13. tábla/3). Így 1956. június 8-án, 11 kisgalambfalvi munkással láttak hozzá a kutatásokhoz.

A feltárási dokumentáció alapjául szolgáló ásatási naplókban hitelesen rekonstruálhatóak a munkálatok. Az 1959–60-as évek naplóinak nem sikerült a nyomára bukkanni, ezeknek az éveknek a rajz- és fotódokumentációja is nagyon szegényes, 1960-ból sem napló, sem rajz nem maradt fent, az ásatási jelentés is csupán pár mondat erejéig tér ki rá, amely szerint már komoly munkálatok nem zajlottak ebben az évben.⁷ 1979–1986 között Benkó Elek számos alkalommal felkereste a lelőhelyet, elkészítette a földvár újabb alaprajzát és felszínének metszeit.⁸

Jelen tanulmány az 1954, 1956–60 közötti régészeti kutatásokat mutatja be. Munkánk során feldolgoztuk a teljes régészeti leletanyagot és elvégeztük az

¹ Az alábbi tanulmány egyik, a népvándorlás kori leleteket/régészeti jelenségeket feldolgozó része rövidített formában megjelent az *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában* c. tanulmánykötetben. Lásd NYÁRÁDI Zsolt 2011, 328–331, 4–10. tábla. Jelen dolgozatban a lelőhely teljes kutatástörténetét, a kutatások során előkerült objektumokat és ásatási anyagot ismertetjük, korszakokra lebontva.

² ORBÁN Balázs 1868, 27–28.

³ ROSKA Márton 1942, 126, 269.

⁴ FERENCZI Géza – FERENCZI István 1958, 15.

⁵ DAICOVICIU, Constantin 1940, 319.

⁶ SZÉKELY, Zoltán 1959a, 233–237; SZÉKELY, Zoltán 1959b, 523–529; SZÉKELY, Zoltán 1962, 25–33; HOREDTE, Kurt – SZÉKELY, Zoltán – MOLNÁR, István 1962, 633–641; SZÉKELY, Zoltán 1970, 304.

⁷ SZÉKELY, Zoltán 1970, 304. Ezt némiképp megcáfolja a székelykeresztúri Molnár István Múzeumban található, ebből az évből raktározott leletanyag, amelyek tanúsága szerint legkevesebb hat régészeti kutatófelületet nyitottak, melyeknek mind a méretei, mind az elhelyezkedése kérdéses.

⁸ BENKÓ Elek 1992, 87–88.

ásatási dokumentáció digitalizálását. A dokumentáció, valamint a publikált ásatási jelentések segítségével rekonstruálható az ásatás története, lehetővé téve, hogy egységes képet nyerjünk a lelőhelyről és annak korszakairól. Legfontosabb célkitűzésünk volt a teljes leletanyag feldolgozása és annak közlése. Mivel a teljes leletanyag csak egy része őrződött meg, illetve a meglevőknek is sérült a forrásértékük, nem vállalkozhattunk különféle statisztikák készítésére.

A feldolgozás során nem kerülhettük el az akkori ásatási módszerek és dokumentálás okozta hiányosságokból adódó pontatlanságokat. A felszínrajzokon kevés esetben találunk szintadatokat (azok is a szelvény széléhez mérve, relatív értékben vannak feltüntetve), néha nem jelölik az északot sem, egy metszetrajzon sem találunk szintadatot. Az ásatási rajzok igen eltérő méretarányban készültek, kezdve az 1 : 20-tól, egészen az 1 : 100-ig terjedően. A feldolgozással és a felszínrajzok számítógépes ábrázolásával újraszívtuk az összesítő alaprajzot. Ezen a közöltekhez képest számos esetben nagyobb tévedéseket észleltünk, főként a szelvények méreteit illetően. Az érthetetlennek tűnő erődítés jelölését is újradolgoztuk, felhasználva a Benkő Elek által 1979–1986 között készített felmérést.⁹

A legnagyobb problémát a szelvények számozása jelentette, ugyanis teljesen következetlenül neveződtek el az ásatási évadok során: 1954-ben arab számokkal, 1956-ban a dokumentáció egyes részeiben betűkkel, másik felében római számokkal, 1957-ben arab számokkal, 1958-ban a terepen római számokkal, egytől kezdődően, majd utólag átjavítva folytatták az 1957-ben abbahagyott arab számozást. 1959-ben is ezt a rendszert folytatták. 1960-ban az addig megnevezett kutatási felületek mellett találunk alárendelve arab számozással jelölt egységeket. A feldolgozást tovább nehezítette, hogy a jelzett kutatóárkok mellett, ahol az adott szituáció szükségessé tette, eltérő méretű kazettákat nyitottak, ezeken kívül pedig felületeket is, amelyeket teljesen rendszertelenül neveztek el. 1956-ban a kazetták megkapták a szelvények megnevezését, alegységként pedig ABC-jelzettel is rendelték melléjük. 1957-ben arab számokkal kezdték a jelölést előlőről, 1958-ban nem nevezték meg külön, 1959-ben is hasonlóképpen jártak el. Az objektumokat nem jelölték önálló számozással, így nem volt ismert ezek pontos száma sem. A feldolgozás során a saját rendszerünkben a könnyebb kezelhetőség kedvéért az előkerülésük sorrendjében megszámoztuk őket.

A régészeti leletanyagot és az ásatási dokumentációt egyaránt szétosztotta egymás között a két együtt-

működő múzeum.¹⁰ Az ásatási dokumentáció jelentős része Sepsiszentgyörgyön található, a régészeti anyagot nagyjából egyforma mennyiségben osztották el. A Székely Nemzeti Múzeumba került főként az 1958-as, az 1959-es év ásatási anyagának egy része. Ez a szétosztás tovább nehezítette a feldolgozást, hiszen egységében nem lehetett együtt tanulmányozni az anyagot. A leletanyag raktározási és nyilvántartási rendszere további nehézségeket okozott. Úgy tűnik, hogy az ásatás során csupán a válogatott kerámia került múzeumba: a peremek, aljak és a díszített oldaltöredékek. A jellegtelennek tűnő oldaltöredékeket nem tartották meg, kivéve az utolsó, 1960-as évet. A beletárolt kerámiaanyag egy részének régészeti értéke a tárolási rendszer következtében jelentősen károsodott. A leletanyag nem előkerülési helye, hanem leltári száma szerint történő raktározása során az esetek többségében nem kapott leletkísérő cédulát, hanem magukra a kerámiatöredékekre jegyezték fel adatokat. Ebből adódóan, hozzávetőlegesen a leletanyag 25%-ánál az ásatás éve és a kutatott egység megnevezése van csak feltüntetve. Ezekben az esetekben a leltárkönyvek sem nyújtanak segítséget, ugyanis ott sincsenek ezek a nélkülözhetetlen információk feljegyezve, így ezek az anyagok elveszítették a hordozott régészeti információt. Egyes esetben az ásatási naplóban részletesebben le van írva egy-egy réteg kerámiaanyaga. Mivel sokszor a fent említett okokból ezek az adatok már nem visszakereshetőek, ezeket is figyelembe vettük, és felhasználtuk az egyes kutatási felületek leírásánál.

Az ásatási anyag feldolgozását azért tartottuk fontosnak, mert az ásatás egészében soha nem jelent meg. Az évenkénti jelentésekhez sem társult a megfelelő régészeti leletanyag. A szakirodalomban közismert lelőhely egyik izgalmas korszaka a kora népvándorlás korához kötődik. Az ásatók szerint ehhez a korszakhoz tartozik a platót körülölelő sánc és árok. További érdekességet jelentenek a lelőhely különböző részein előkerült köves felületek, valamint a bronzkorra keltezett keresztárok, hogy csak pár érdekes témakört emeljünk ki, amelyek pontos keltezése a szakirodalomban a leletanyag közlésének szegényességéből adódóan vitatott.

Az ásatási évadok és a kutatott régészeti felületek

1. 1938

Ebben az évben Ferenczi Sándor kutatott a lelőhelyen, ekkor a vár közepén levő keresztárkot vágta át egy kutatóárokkel. Az ásatás eredményei közölet-

⁹ BENKŐ Elek 1992, 87, 5. kép.

¹⁰ A Székely Nemzeti Múzeumban található leletanyag 17135, 17381–17398, 17617, a Molnár István Múzeumban 595–716,

993–1006, 1021–1022, 1122–1123, 1335–1357, 1521–1525, 1719–1770, a numizmatikai gyűjtemény 1477, 5010, 1007–1008 leltári számokkal került nyilvántartásba.

lenek maradtak.¹¹ Az innen előkerült leletanyagnak és a dokumentációnak nem sikerült nyomára buknunk sem a keresztúri, sem az udvarhelyi, sem a szentgyörgyi múzeumokban. Ezt az ásatást a későbbi ásatási jelentésekben közzétett alaprajzon egy 15 × 1 m-es kutatóárokka jelölték.¹²

2. 1954

Molnár István 1954. szeptember 18-án kezdett bele a kutatásba, 27 képzős tanuló segítségével. A rövid időtartamú feltárás alatt három kutatási területet kezdtek el. Az első árkot a magassági ponttól északra nyitották, ez 15 × 5 m-es nagyságú volt, amelyet két részre osztva tártak fel (*1. tábla/2*).

Az 1.1. kazettának a délkeleti sarkában morzsalékos, sötét színű folt tűnt elő (1,7 × 1,3 m felületben), sarkánál lapos homokkővel. A kazetta északi harmadában feltártak egy paticsos tűzhelynyomot (*1. tábla/1*), helyenként 20–22 cm vastag szénréteg foltjával (1. obj.), betöltésében Wietenberg edénytöredékekkel.

Az 1.2. kazetta közepe táján egy lapos követ találtak a sárga agyagon szórványos faszénderabkákkal. Az északnyugati sarokban vörösréteget határoltak el (2. obj.). Az ásatásvezető régész ebben a szelvényben két egymáshoz közel álló Wietenberg lakóház bolygatott nyomait találta meg (*1. tábla/2*).

A szelvényből előkerült leletanyagot raktározása során sem objektumokra, sem mélységre nem különítették el, keverve találtunk rá a 2727. leltári szám alatt. Ezek között a Wietenberg-kultúrára jellemző, kézzel készített, jól iszapolt, homokkal soványított anyagú edénytöredékei kerültek elő. A vörös, szürkésvörös, szürke vagy szürkésbarna színre égetett fazekak, tálak, karéjos tálak, bögrék és zsák alakú edények felületét bekarcolt vonalakkal, pontsorokból alkotott geometrikus minták, szalagok, spirálok, besímított, széles kannelúrák, tapasztott, benyomkodott bordák díszítik (*16. tábla/3, 6*).

A Kr. u. 5–6. századra keltezhetőek a lassú korongon készített, homokos és kavicsos soványítású, szürke, sötétszürke, szürkésbarna, redukált égetésű, egyenletesen átégett vagy réteges törésfelületű fazekak töredékei. Egyik aljtöredéken látható a fazekaskorongról való levágás nyoma (*16. tábla/1, 2, 4*).

A 2. árkot a belső keresztárokka párhuzamosan nyitották, attól hat m távolságra,¹³ átlag egy m mélységig leásva. A felület 16 m hosszú, 1 m széles volt. A felső humuszréteg eltávolítása után 20–30 cm alatt

egy 80 cm vastag kultúrréteg volt, több korszak anyagával. Az árok keleti szakaszán a humusz alatt egy bolygatott, feketés színű réteg jelentkezett, amelyben egy gyöngyszem, Wietenberg és római jellegű házi kerámia, egy bronz Vespasianus-érme (Kr. u. 69–79.) és népvándorlás kori edénytöredékek kerültek elő.

A vár északi végének közelében nyitottak egy 7 × 1 m-es alapterületű 3. árkot is. 60–70 cm mélységben paticsos réteget találtak, apró bronzkori és későbbi kerámiatöredékekkel.¹⁴ Az árkot nem sikerült befejezni, így a további kutatások érdekében nyitva hagyták, a többit visszatömték.

3. 1956

Ebben az évben tíz kutatási területet nyitottak meg Székely Zoltán és Molnár István vezetésével. Az ásatás július 8–19. között zajlott. Az árkokat és kazettákat ABC-sorrendben nevezték el. A feldolgozás során jó néhány leltári számot nem sikerült kutatási felületekre behatárolni. Szintén ismeretlen környezetből származik egy bronzkori tálperem és egy nagyméretű füles bögre töredéke. (*16. tábla/13, 14*). A következtetlenül használt szelvénymegnevezések miatt nem azonosíthatók egyértelműen a következő rövidítések alatt elcsomagolt leletanyagok: A3, 1 Dny II., IV. a. ház.¹⁵

A 10 × 2 m-es alapterületű **A. árkot** a magassági ponttól kb. 30 m-re északkelet-délnyugat irányban nyitották. A felső, átlag 30 cm vastagságú humusz szórványosan tartalmazott Wietenberg-kerámiát (tál- és fazékperemek szemcsés, durva iszapolású anyagból). Alatta agyagréteg húzódtott, amely régészeti anyagot nem tartalmazott. Ezt az árkot 60 cm mélységig ásták.

A 10 × 1,5 m-es **B. árkot** az A-ra merőlegesen nyitották. A felső humuszrétegben szórványos Wietenberg-kerámia került elő: kézzel készített, kavicszemcsékkel soványított, barna, sötétszürke színű, rétegesen vagy egyenletesen átégett fazekak és tálak oldaltöredékei, benyomkodott bordadíszsel, bepontosított spirális díszítéssel (*17. tábla/1–4*). Ez alatt a réteg alatt jelentkezett a sárga agyagos altalaj (*2. tábla/1*).

A B árok mellett egy 6 × 9 m-es kazettát nyitottak, melyet **B. kazettának**¹⁶ neveztek el. Ez részben metszette a Molnár István által 1954-ben ásott 1. szelvényt is. A felső rétegben, átlag 20–30 cm mélységben, ujjbenyomásos szalagokkal díszített bronzkori kerámia került elő, szórványos népvándorlás kori

¹¹ FERENCZI Géza – FERENCZI István 1958, 15.

¹² SZÉKELY, Zoltán 1959a, 233–237.

¹³ A közölt ásatási felszínrajzon az árok jóval északabbra látható.

¹⁴ A székelykeresztúri múzeum raktárában csak az 1. árokból származó anyagot találtuk meg.

¹⁵ A feltárások során a kutatóárkok és a kazetták rendszere mellett

használták a felületek megnevezést is, amelyek következtelen használata sok esetben kavarodást okozott az ásatásvezetők számára is.

¹⁶ A kazetta megnevezést a régészeti szaknyelvben jelenleg nem használjuk, helyette a szelvény elnevezés fordul elő. Mivel az ásatási dokumentációban így szerepel, meghagytuk az eredeti kifejezést.

kerámiával keveredve. Az 5–6. századi anyagot szürke vagy pirosas, lassú vagy gyorskorongon készült, apró szemű homokkal és kavicszemcsékkel soványított, hullámvonalköteggel, az edény testéből kinyomott dudorokkal díszített fazekak töredékei alkotják (17. tábla/20). 30 cm mélységben, a kazetta keleti végében egy népvándorlás kori vaskés is előkerült (31. tábla/15 vagy 16). Ebben a kazettában tárták fel a Molnár István által 1954-ben kiásott bronzkori ház északi részét. A szelvény délnyugati részében 30 cm mélységben „*in situ*” paticsos falmaradvány lenyomata került elő (feltehetően a lakóház széle). Ezzel egy vonalban égett karónyomokat (?) figyeltek meg, melyek egy bronzkori ház padlószintjét jelezték (2. tábla 2). A ház hozzávetőleges mérete 5 × 4 m, letaposott padlószintje 30–40 cm vastagságú volt, betöltéséből faszén, paticsdarabok, edénytöredékek kerültek elő (14. tábla/1). A kazetta felső felében egy félkör alakú, karéjos, átlukasztott paticsdarabot találtak. Az égett paticsréteg között, főleg az északkeleti részen, sok kerámia került elő, melyeknek nagy része a sárga, agyagos altalaj felületén feküdt, átlag 40–50 cm mélységben. A múzeumi raktárakban a házból előkerült kerámiát sajnos nem sikerült különválasztani a teljes szelvény anyagától (17. tábla/5, 6).

A kerámia nagy része bronzkori. Barna, sötétszürke, szürkésbarna és vöröses színű, oxidáns és redukált égetésű (néhány darabok foltosra égtek), homokkal és apróbb kavicszemcsékkel soványított fazekak, tálak, csuprok perem-, oldal- és aljtöredékei alkotják. Díszítésük változatos: besímített kannelúrák, bemetszett vagy bekarcolt geometrikus formák, bekarcolt, bepontozott vagy ujjbenyomásos lécdísz. Gyakori kiegészítők a különféle formájú bütykök (17. tábla/7–15). A kazettából a bronzkori anyag mellett előkerültek római fazekak, tálak és egy pohár peremtöredékei is (17. tábla/16).

A 38 m hosszú és egy m széles alapterületű¹⁷ C. árkot a terület északi részén nyitották, a teljes platót átszelte északkelet-délnyugat irányban. Az átlag 30 cm mélységű humusz alatt már agyagos-kavicsos, üledékes réteg terül el (3. tábla/1). Az északi részén népvándorlás kori, korongolt edénytöredékek kerültek elő. A kutatóárok északkeleti és északnyugati végein egyaránt megtalálták a tetőt övező sánc és árok nyomait. Az északi védőárok belsejéből, 95 cm mélységből, az agyag fölött, a fekete humusz alatt előkerültek egy korongon készült, enyhén kihajló edény perem- és oldaltöredékei, melyet párhuzamos, bekarcolt vonalak díszítenek. A északkeleti oldalon kettős földtöltés nyomait figyeltek meg. A második

földtöltés külső peremén, 30 cm mélységben egy középkori vas sarkantyú került elő. A sarkantyú hosszú tüskéje csavart, a végén nem taraj, hanem egy gomb van, melyből kis tüskék álnak ki. A délnyugati részen is megtalálták a kettős töltést. A külső földtöltés szélén, a humuszban 30 cm mélységben egy kettős kúp alakú népvándorlás kori orsókarika került elő.¹⁸ 95–100 cm mélységből egy kisméretű gömbös testű edény perem-, váll- és oldaltöredéke ismeretes (18. tábla/1). A raktározott régészeti anyagban nincsenek mélységenként elkülönítve a leletek. Ezek között igen kevés a bronzkori, szürke, rétegesen átégett, homokkal soványított fazék oldaltöredéke (18. tábla/4). A 3–4. századra keltezhetőek a Marosszentanna típusú korongon készült, finoman iszapolt, apróbb kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna, kihajló peremű fazekak és tálak töredékei, valamint a kézzel formázott, pirosas színű, nagyobb kavicsal soványított, réteges törésfelületű fazekak töredékei. Ezek mellett 5–6. századi, gyors vagy lassú korongon készült, kavicsal soványított, szürkésbarna, szürke, vörösszürke, enyhén kihajló, lekerekített peremű fazéktöredékekkel is találkozunk (18. tábla/2, 3).

A C. árok mellett, az északkeleti oldalon egy 5 × 4 méteres C. kazettát nyitottak, melyben 30–40 cm mélységig durva iszapolású népvándorlás kori edénytöredékeket találtak. Az innen származó leletanyagot általánosságában 5–6. századi, gyorskorongolt, apró kavicszemcsékkel soványított, szürke, bordázott díszű fazekak töredékei alkotják. Megemlíthető még egy vörös színű, kézzel formázott, apróbb kavicszemcsékkel soványított fazék peremtöredéke is.

A plató középső részét egy észak–déli irányú, 1 m széles, 46 m hosszú árokkal kutatták (D árok). A 30 cm vastag humusz alatt helyenként rögtön jelentkezett a sárga agyag. Ebben a kutatóárokban sikerült megfigyelni a telepet védő keresztárcot. Az agyagos altalajt 2 m mélységben érték el. A belső (II.) árokból, amely az előzőhöz képest sekélyebb, szintén népvándorlás kori kerámia került elő, továbbá egy vas nyílhegy 60 cm mélységben (31. tábla/13). Itt 80 cm mélységig kultúrréteg húzódott (3. tábla/2). Nem meghatározott mélységből, a feldolgozás során találtunk római kerámiatöredékeket is (18. tábla/6). A külső árok alján, 1 méter mélységben, egy felső emberi állkapocs és egyéb csontmaradványok kerültek elő, népvándorlás kori kerámiatöredékekkel. A réteg itt szénnel és paticsal volt keveredve. Az árok betöltésében a felső humusz alatt fekete föld, alatta egy sötétebb, szénnel, csonttal kevert barna réteg húzódott, melyből kihajló peremű, a perem alatt

¹⁷ Ezt a méretet közlik 1959-ben (SZÉKELY, Zoltán 1959a, 235), az ásatiási dokumentációban található metszetrajz azonban azt mutatja, hogy ennek az ároknak a hossza 60 m volt, a közölt

ásatiási alaprajzon is hasonló a mérete.

¹⁸ A feldolgozás során 95 cm mélységgel elraktározva találtunk hasonló típusú leletet. Lásd 30. tábla/1.

körbefutó, mélyített vonalakkal díszített fazéktöredékek, egy kettős kúp alakú agyaggyöngy töredéke, valamint elmállott bronztárgy maradványai kerültek elő. Minden jel arra mutatott, hogy itt hamvasztásos temetkezések voltak. A II. védőárok felé, 1 m-re a felsorolt leletektől szén, átégett patics, csont és egy füles edény töredékei láttak napvilágot.

A D. árok környezetében 4 kazettát nyitottak. A **D1. kazettát** az 1954/2. árokkal párhuzamosan jelölték ki, 5 × 5-ös alapterületen, átlag 20–30 cm mélységig mélyítve. A kazettából nagy mennyiségben Wietenberg edénytöredékek kerültek elő: szürke, szürkésbarna, barna, finoman iszapolt és kavicszemcsékkel soványított fazekak és tálak oldaltöredékei, némelyek tompa hegyű eszközzel beszúrkált, bepontozott, bekarcolt spiráldísszel, bekarcolt, bevagosott geometrikus dísszel (18. tábla/8, 9, 11, 14). A lakóház fölötti rétegből Maroszentanna jellegű gyorskorongolt, finoman iszapolt és kavicsal soványított, piros és szürke fazék oldaltöredékei kerültek elő. Szórványosan előkerültek még 5–6. századi leletek, ezek közt egy edény hurkafültöredéke és egy gyorskorongolt, sötétszürke, rétegesen égett, felületén bepecsételt díszű edény oldaltöredéke (18. tábla/5, 10). Ezen kívül 30 cm mélységből ismeretes egy finoman iszapolt bikónikus orsógomb is (30. tábla/2).

A kazetta nyugati részében „*in situ*” Wietenberg kerámia bukkant fel, közte paticsrögök (14. tábla/5–6), amelyek egy bronzkori lakóház maradványaira utaltak (3. obj.). A déli részen a cserépedények közül egy kis darab bronzlemez is előkerült (31. tábla/1), valamint egy szürke őrlőkő töredéke, egyik lapos oldalán erőteljes kopásnyomokkal (31. tábla/19). A kunyhó alapterületét nem sikerült tisztázni (4. tábla/1). Keleti részében a kerámia szórványosan fordult elő. A ház betöltéséből szürke, szürkésbarna, barna, réteges törésfelületű és foltosra égett, finoman iszapolt homokkal, nagyobb kavicsal soványított, ujjbenyomásos, szalagdíszes, és bütyökkel, bütyökfülekkel ellátott, bekarcolt geometrikus díszekkel, körömbenyomkodásokkal díszített fazekak és karéjos tálak kerültek elő (19. tábla/1–17).

A **D2. kazetta** a D1.-től keletre, közvetlenül mellette helyezkedett el. 40 cm mélységig szórványosan bukkant elő kerámia. Ezek bronzkori vörösés és szürkésbarna, nagyobb kavicszemcsékkel soványított, kiszélesedő, lapos, kívül ferdén kiképzett peremű fazekak oldal- és peremtöredékei (18. tábla/19). Ugyanitt felszínre kerültek római tálak és fazekak szürke, gyorskorongolt töredékei (18. tábla/12, 16, 17), valamint 5–6. századi gyorskorongolt, finoman iszapolt, vagy apró kavicszemcsékkel soványított, szürke, szürkésbarna, ferdén és domborúan kiképzett fenékdoldalú fazekak töredékei is (18. tábla/15). Ré-

gészeti objektum itt nem került elő. A sárga, agyagos altalajt 40–50 cm között érték el.

A 3 × 4 m-es **D3. kazetta** a D2.-től keletre, annak tengelyétől kissé délre helyezkedett el. 95 cm mélységig népvándorlás kori kerámiát tartalmazott. A szürke, finoman iszapolt, korongolt edénytöredékek mellett kihajló peremű, fekete színű, vékony töredékek kerültek elő. A leletanyag között római jellegű edénytöredékek is voltak, köztük szürke, bikónikus tál perem- és oldaltöredéke, fazék aljtöredéke, valamint szürke, homokkal soványított fedők töredékei (20. tábla/1–4, 7–9). A római edénytöredékek közül kitűnnek egy gömbös testű edény töredékei (14 db). A szürkésbarna, gyorskorongolt edény alja lekerekített talpgyűrűs, vállán tapasztott, benyomkodott bordadísz, alatta rátapasztott plasztikus hullámvonal, anyaga finoman iszapolt (29. tábla/1). A népvándorlás korára keltezhetőek a szürke, sötétszürke, egységesen átégett vagy réteges törésfelületű, gyors- és lassúkorongolt, finoman iszapolt és apró kavicsal soványított fazekak alj-, perem- és oldaltöredékei. Peremük erőteljesen kihajló, megvastagított, lekerekített, levágott, kívülről legömbölyített, sekély fedőhornyos volt. Az oldaltöredékek némelyike vonalköteggel díszített (20. tábla/5, 6, 10, 11).

85 cm mélységből egy csonka kúp alakú agyaggyöngy töredéke ismeretes. Ebben a kazettában a kultúrréteg vastagsága néhol elérte a 120 cm-t. Az előkerült kerámia kevés része bronzkori, ezek szürke, sötétszürke, rétegesen átégett, apró és nagyobb kavicszemcsékkel soványított fazekak alj- és oldaltöredékei, a vállon besimított, ferde kannelúrákkal (20. tábla/12).

90–110 cm mélységben szórt hamvasztásos temetkezés nyomai kerültek elő: emberi és állati csonttöredékekkel, a vastag szénrétegben egy korongon készült edény kihajló pereme is ismeretes. Nyugati irányban korongon készített edénytöredékek, kelet felé egy halomban állati csontok, köztük egy ló állkapocstöredéke került felszínre. A kazettát dél felé 1 m szélességben megnagyobbították. Itt a humuszban 30–70 cm mélységben finom iszapolású, sötétszürke, korongolt népvándorlás kori edénytöredékek kerültek elő. A kazetta keleti felét tovább bővítve 1,70 × 4 méterrel, a fekete humusz alján, a barna réteg felett további hamvasztásos temetkezés nyomait figyelték meg, amelyet csont, szén és kerámia jelzett (4. tábla/2).

A kazettából, 90–120 cm mélységből, a raktározott anyagban Maroszentanna típusú, lassú és gyorskorongolt, finoman iszapolt és nagyobb kavicszemcsékkel soványított szürkésbarna, szürke, piros, némelyik esetben rétegesen átégett fazekak perem-, alj- és oldaltöredékei kerültek elő.

A **D4. kazetta** a D. ároktól nyugatra található, 3 × 5 m-es területű, melyet utólag kibővítettek 1,75 m-rel dél felé. Az északnyugati sarokban egy 1,40 m-es, ovális, kirakott felület került elő (4. obj.), melyen szénnyomokat figyeltek meg. Ezt halotti máglyaként értelmezték. A későbbiekben ez némiképp összemósódott a többi köves felülettel, így a későbbiekben a lelőhellyel foglalkozó kutatók nem igazán tekintették hitelesnek a halottégetőt és a hamvasztásos temetkezéseket.

A köveket felbontva 130 cm mélységben az agyag vastagon átégett (13. tábla/3). Körülötte szétszórt temetkezés nyomai voltak megfigyelhetők (2. tábla/3). Az egyiknél egy sötét színű, finom iszapoltású szalagfűl, edénytöredékek és rossz megtartású emberi és állati csontok kerültek elő. Találtak egy töredékes, kettős kúpos agyaggyöngyöt is. Az innen előkerült kerámia lassúkorongolt volt, sötétszürke, szürkésbarna, helyenként foltosra égve kavicsszemcsékkel soványítva. Az edényperemek erőteljesen kihajlottak, kívülről voltak lekerekítve, néhányuk válla besímitott vízszintes vonalakkal volt díszítve (20. tábla/14–18).

A feldolgozott leletanyagban ebből a kazettából mélység megjelölése nélkül 5–6. századi gyorskorongolt, apró kavicsszemcsékkel soványított, sötétszürke, világosszürke, sötétvörös, vörösesbarna kisméretű fazék, kancsó és bögre perem-, fül- és oldaltöredékei kerültek elő, vállukon bekarcolt vonaldísz. Ezeket kívül egy pohár perem- és oldaltöredékeit találtak meg a raktározott anyagban (21. tábla/1–7).

A magassági ponttól délkeletre egy 4 × 4 m-es kazettát nyitottak, melyet **E. kazettának** neveztek el. Ebben 30–40 cm mélységig elszórtan népvándorlás kori és bronzkori cseréptöredékeket találtak, 50 cm mélységben elérték az agyagos altalajt. A feldolgozás során ebből a kazettából nem találtak raktározott régészeti leletanyagot.

Az 1956-ban közölt ásatási alaprajzot összevetve a következő évben közölt összesítő rajzzal nem találnak a szelvények elhelyezkedései és az északjel sem, ezért az 1957-es ásatási alaprajzot vettük mérvadónak.

4. 1957

Ebben az évben Molnár István és Székely Zoltán vezetésével augusztus 27-én kezdték el a kutatásokat, amelyek szeptember 7-én fejeződtek be. A szelvényeket római számokkal jelölték, amelyeket utólag átjavítottak arab számokra, így a feldolgozás során az arab számozást használtuk. Az ez évből előkerült leletanyag egy részét szelvényekre sem tudtuk beazonosítani, melyek főként római koriak, kevesebb részben bronzkoriak (23. tábla/3–6).

Az **1. árkot** 45 méter hosszúságban, 1 méter szélességben az előző évi D. árok és az 1938-as ásatás

árka közé húzták, átvágva a védelmi keresztárkot. Az északi részen levő belső sánctörzsrész a felszíntől 60 cm mély volt. Innen 30 cm mélységig korongon készült római téglapiros és sötétbarna, kihajló peremű, a nyakon párhuzamosan bekarcolt vonalakkal díszített, lapos, levágott aljú edények, és egy gyorskorongolt, pirosasbarna, finoman iszapolt, gömbös testű edény perem- és válltöredéke ismert (22. tábla/1–2).

Előkerültek ezek mellett népvándorlás kori korongolt, sötétszürke, kavicsszemcsékkel soványított peremek, kihasasodó, kettős hornyolású edénytöredékek. A kisebb edények mellett találtak még gyorskorongolt, sötétszürke, durva kavicsszemcsékkel soványított tárolóedény perem- és válltöredékeit, az edényttest felülete és kiszélesedő peremének felső része hullámvonalakozatokkal díszített (21. tábla/12–14, 22. tábla/3).

A déli saroktól indulva 9–40 cm távolságra, 60 cm mélységben égett tűzhely maradványait tárták fel (5. obj.), benne korongon készült sötétvörös fazék alját. Közeliében 3–4. századi fazék sötétbarna peremtöredékét hozták felszínre, melynek felső része ujjbenyomkodásokkal díszített, apró kavicsszemcsékkel soványított (22. tábla/5).

Az árok betöltése a humusz alatt 50–250 cm mélységig fekete, enyhén bolygatott föld volt, amely alatt a sárgásbarna betöltés 460 cm mélységig terjedt. Az árok szélessége hozzávetőlegesen 15 m. Az árok melletti védelmi sánc, amelynek szélessége az alapjánál 11,50 m volt, nagyobb agyagrögökből állt, sárgásbarna földdel keverve.

A 7–8 m közötti szakaszon 110 cm mélységben a töltés alatt egy sekély gödört észleltek és szénnyomokat, amelyből Körös-kultúrájú (?) festett kerámiát találtak (a következő év ásatási beszámolójában visszavonják ezt az állításukat). A töltés alatt 107 cm mélyen, a sánc legmagasabb pontján egy 10 cm hosszú, 14 cm széles szenet, kerámiát tartalmazó folt mutatkozott. Az árok belső falában elszenesedett gerenda maradványait észlelték 3 méter mélységben. Ezt a sánc belső falát tartó szerkezet elemeként határozták meg.

A második sáncon, az árok északi falában 110 cm mélységben kihajló peremű (gepida) edénytöredékek kerültek elő. 200 cm mélységben szenes betöltés mutatkozott, kerámiatöredékek nélkül. 280–290 cm mélységben piros palás (?) föld jelentkezett. Az árok alját 460 cm mélységben érték el, az altalaj itt pala volt.

A 30–45. méternél 0–30 cm közötti mélységben bronzkori, pirosasbarna, rétegesen égett, apró kavicsszal soványított fazekak oldaltöredékei kerültek elő. 110 cm mélységből 5–6. századi lassú és gyorskoron-

golt, finoman iszapolt, sötétbarna fazekak alj- és peremtöredékeit találták meg, az aljak domborúan kiképzettek, a peremek kihajlóak és lekerekítettek.

A 2. árkot a plató délkeleti részén nyitották, 35 m hosszúságban, 1 m szélességben. A humusz alatt 40–80 cm mélységben feketés humusz volt, alatta homokos réteg helyezkedett el, kavicssal keverve (3. tábla/4). Az árok délnyugati felét egy kazettával bővítették, melynek méretei 6 × 6 m. Ezen a részen 5–6 m hosszúságban ökölnyi kövekkel kirakott felület jelentkezett 20–30 cm mélységben. A peremen található töltésben, amely fekete humusz volt, sötétbarna szemcsés, korongolt, gepida típusú edénytöredékek kerültek elő. A kövezett felszín alatt 45 cm mélységben egy vaskés (31. tábla), sötétbarna, korongolt kerámatöredékek és egy idol fej kerültek elő. Sötétbarna, korongolt kerámia az árokban és azon felül is előkerült.

A 2. árokból mélység vagy réteg megjelölése nélkül találhatóak a bronzkori sötétbarna, finoman iszapolt tálak és fazekak oldaltöredékei, amelyek felületkezelték, egyiken fülindítással, másikon ferdén futó kannelúrákkal. A kerámia jelentősebb hányada 5–6. századi, kavicszemcsékkel soványított barnás, sötétbarna, pirosas és sötétbarna fazekak és kisebb méretű edények oldal-, perem- és aljtöredékei voltak, az ezekhez tartozó peremek erőteljesen kihajlóak, kívülről lekerekítettek, fedőhornyosak.

60–80 cm mélységből 5–6. századi gyorskorongolt, finoman iszapolt, sötétbarna, foltosra égett fazekak és kisebb méretű edények alj- és oldaltöredékei kerültek felszínre.

Az 1954-es árokkal párhuzamosan nyitották a 3. árkot, melynek hossza 45 m, szélessége 1 m, iránya kelet–nyugat. 40 cm mélységig gepida edénytöredékek kerültek elő. 40 cm mélységben előkerült egy kettős kúp alakú agyagpereszlen is.

A 3. árokból mélység feltüntetése nélkül a feldolgozás során találtunk bronzkori pirosasbarna, sötétbarna kavicszemcsékkel soványított, valamint finoman iszapolt fazekak és tálak oldal- és peremtöredékeit, egyesek fényezett felületűek, az egyik perem ferdén kiképzett, a vállat egy rátapasztott, benyomkodott borda díszíti. A 3–4. századra keltezhetőek egy sötétbarna, gyorskorongolt edény nyak- és válltöredékei (2 db), a vállán besimított hornyolással (22. tábla/7). A kerámia kisebbik része 5–6. századi, ezek lassúkorongolt, kavicszemcsékkel soványított, pirosasbarna, sötétbarna, sötétbarna fazekak alj- és oldaltöredékei voltak (22. tábla/6).

30–40 cm mélységből előkerültek 5–6. századi gyorskorongolt, apró kavicssal soványított, sötétbarna, vöröses fazekak és egy kistál oldaltöredékei.

Az árok 50–60 métere között 20–30 cm mélységből világosbarna, szemcsés homokkal soványított

Wietenberg edény perem- és szalagfültöredéke ismeretes (22. tábla/8).

50–60 m között 50–60 cm mélységből egy sötétbarna, finoman iszapolt, 5–6. századi vékonyfalú tárolóedény perem- és válltöredéke ismert (22. tábla/12).

Az árok felületéről, 40 cm mélységből közepesen felületkezelt, homokkal, kavicszemcsékkel soványított Wietenberg fazék peremtöredékei kerültek feldolgozásra (22. tábla/9–10).

60–80 cm mélységből kevés, bronzkori, sötétbarna, apróbb kavicszemcsékkel soványított fazék oldaltöredéke ismert. Az ebből a mélységből feltárt kerámia jelentősebb hányadát 5–6. századi, lassú és gyorskorongolt, apró kavicszemcsékkel soványított, sötétbarna, sötétbarna és rétegesen égett fazekak és egy tárolóedény alj- és oldaltöredékei teszik ki.

80 cm mélységből további finoman iszapolt, 5–6. századi gömbös testű edény perem-, váll- és oldaltöredékeit találták, sekély hornyolattal díszítve (22. tábla/15).

A régészeti leletanyag között elcsomagolva találtunk 80 cm mélységből 3–4. századi kerámatöredékeket, amelyek sem az ásatási naplóban, sem a jelentésben fel nem tüntetett tűzhelyből származának: ezek gyorskorongolt, nagyobb kavicszemcsékkel soványított, sötétbarna, világossötétbarna, rétegesen égett fazekak alj-, perem- és oldaltöredékei voltak (22. tábla/11).

Erre az árokra merőlegesen két kazettát nyitottak, az egyik a 3.1. kazetta 15 × 5 m alapterülettel, amelyben zömmel Wietenberg típusú edénytöredékeket találtak. A kazetta déli részében talpgyűrűs edénytöredékek, finom iszapolású, sötétbarna edény töredékei kerültek felszínre. 30–60 cm mélységben 5–6. századi edénytöredékeket találtak, ezek téglapirosak vagy sötétbarna, finoman iszapolt anyagból készítvé.

A két kazettából közösen elcsomagolva található bronzkori, sötétbarna, apró kavicssal soványított, kihajló, szögletesre eldolgozott perem töredéke, valamint egy sötétbarna, egyenetlenül égetett, finoman iszapolt hurkafül töredéke. Ezekon kívül 5–6. századi, gyorskorongolt, finoman iszapolt, kavicszemcsékkel soványított sötétbarna, sötétbarna fazekak alj- és oldaltöredékeit dolgoztuk fel, egyes darabok felfényezettek voltak.

A 3.1. kazettából ismeretes bronzkori, világosbarna, apró kavicszemcsékkel soványított fazekak oldaltöredékei benyomkodott bordadíszrel, ezeken kívül 5–6. századi lassúkorongolt, kavicszemcsékkel soványított, sötétbarna, kihajló, lekerekített peremű fazék töredékei voltak megtalálhatóak (22. tábla/16–17).

A 3.2. kazettában egy kövezett felületet tártak fel, amelyen 5–6. századi gömbös testű edény oldaltöredékeit találták meg, vállán lapos, széles bordá-

zatokkal, nagyobb kavicszemcsékkal soványítva (22. tábla/21).

Ezt felbontva egy épület kiégett paticsfalának vonalát bontották ki (6. obj.). Ennek fala vesszőfonatos, agyagtapasztásos volt, hozzávetőleges méretei 5 × 4 m, kelet–nyugat iránnyal (5. tábla/1). Ennek betöltésében Krausengefässe-peremtöredéket, téglapiros edények töredékeit, hullámvonallal díszített fazekak (22. tábla/13), és egy vaskés töredékét találták (31. tábla/14). Ezek között szórványosan bronzkori kerámia is előkerült (22. tábla/14).

A 3.2. kazettából mélység vagy réteg megnevezése nélkül raktározva találtunk 3–4. századi gyorskorongolt, finoman iszapolt, apró kavicszemcsékkal és homokkal soványított, vöröses, vörösesbarna, sötét-szürke fazekak és tálak oldal- és aljtöredékeit, egyesek felületkezelték voltak. (22. tábla/18–19).

A szelvényben található kőréteg felbontása után bronzkori cserepeket is feltártak, ezek szürkésbarna, vörös, réteges és egységes égetésűek, apró kavicsal, homokkal soványított fazekak és tálak perem- és oldaltöredékei, némelyek közepes felületkezelték, bekarcolt, besímitott dísz a peremen és az oldalon, benyomkodásokkal díszített bordadisz volt megfigyelhető. Az 5–6. századra keltezhetőek a pirosas, szürkésbarna, rétegesen égett, lassúkorongolt, kavicszemcsékkal soványított fazekak és tálak alj-, perem- és oldaltöredékei.

A 6. obj. betöltésébe másodlagosan bekerültek bronzkori, szürkésbarna, rétegesen égett, apró és nagy kavicszemcsékkal soványított fazekak oldaltöredékei, rátapasztott bütyökfüllel. 5–6. századi, szürke, barna, lassúkorongolt, homokkal soványított fazekak alj- és oldaltöredékei kelteznek magát az objektumot.

30 cm mélységben egy sárgás kövű, betétes ezüstgyűrű került elő, amely a kora népvándorlás korára keltezhető (31. tábla/17).

A 3. árokra merőlegesen, attól 15 méterrel északra a 4. árkot nyitották meg, amelynek hossza 10 méter volt. Itt egy kör alakú, kövel kirakott tűzhely (7. obj.) került elő néhány kerámiatöredékkel, amelyek nem tették lehetővé a pontos keltezését (23. tábla/1).

A feldolgozott anyagban ebből az árokból csupán bronzkori, pirosasbarna, rétegesen égett, kavicszemcsékkal soványított fazekak oldaltöredékeit találtuk, egyiken rátapasztott benyomkodott bordadísszal.

Ennek a tűzhelynek az „in situ” felszedéséhez egy kis kazettát nyitottak, amelyben a nyugati részen 45–50 cm mélységben egy aranygyűrű került elő, melynek méretei 1,1 cm/1,6 cm, szélessége 0,9 cm, 0,4 cm, vastagsága 0,1 cm, közepén ötszögű foglalat a kőbetétnek, amely három szögben pontokkal volt díszítve. A kőbetét nem marat meg (31. tábla/18).

A gyűrű környezetéből a Marosszentanna-kultúrához tartozó lassúkorongolt, nagyobb kavicszemcsékkal elszórtan soványított, szürkésbarna, egyazon edény oldal-, alj- és válltöredékei kerültek elő.

5. 1958

Az ez évi kutatások augusztus 1–29 között zajlottak (13. tábla/6). Ebben az évben a szelvények megnevezését római számozással kezdik, majd átjavítják arab számozásra, folytatva az előző évi jelölést.

Az 5. árok észak–dél irányú, a magassági ponttól indul (13. tábla/5), átszelve a keresztárkot 155 méter hosszúságban, először 1, majd kibővítve 2 méter szélességben. A sárga agyagos altalaj 30–40 cm mélységben jelentkezett.

Rétegmegjelölés nélkül durva iszapolású, kézzel készített edénytöredékek, egy szürke, befele hajló peremű, hullámvonallal díszített Krausengefässe peremtöredéke került elő a feldolgozás során.

85–95 méter között a kultúrréteg 1 méter vastagságú volt, a 15–40 cm között található fekete humusz egyaránt tartalmazott kézzel és korongon készített népvándorlás kori edénytöredékeket. Alatta 40–50 cm mélységben egy barnás réteg húzódtott, amely Wietenberg-kultúra anyagát tartalmazta. 80 méternél 120 cm mélységből előkerült egy szürke, kavicszemcsékkal soványított 5–6. századi fazék erőteljesen kihajló, kívülről lekerekített peremtöredéke, vállán sekély hornyolatokkal (23. tábla/8).

Az árok északi felében 108–110 m között 120 cm mélységben kerek sütőkemence (8. obj.) került elő, melynek a szélei gömbkövekből voltak kirakva, belső része agyagos volt, vastagon átégve, szélessége 140 cm, magassága 70 cm, az objektum keresztárok falába volt beásva (7. tábla/2). A tűzhely belsejében egy szürke színű, korongon készült edénytöredék a keltezését valószínűleg gepida korra teszi. A kemence körül és vele egy szintben 1 méter mélységben állatcsontok kerültek elő szénmaradványokkal.

89–90 méter között egy bronzkori objektum került elő 138–140 cm mélységben (9. obj.).

A keresztárok betöltése 380 cm mélységig feketeföld volt, ebben csak széndarabok kerültek elő (7. tábla/3). A kutatóárok betöltéséből 35–50 cm mélységből római edénytöredékek kerültek elő (23. tábla/20).

85–90 méter között 110 cm mélységben egy átégett tűzhely szenes foltja mutatkozott (10. obj.), amelynek környezetében bronzkori cserepek kerültek elő.

A 90 és 93 m között 50 cm mélységben a szubhumuszba beásva köves, paticsos lakóház gödre mutatkozott (11. obj.). Ennek betöltésében 50 cm mély-

ségben Commodus nagybronz (180–192)¹⁹ került elő (7. tábla/1). A feketeföldben 50 cm mélységben beszürkült díszű edény peremtöredéke, gyorskorongolt edénytöredékek, vastag szalagfüles edényperem, kézzel készített edénytöredékek kerültek elő.

A keresztirányú sánc átvágása a korábbi átvágás eredményeit erősítette meg. A sánc előtt népvándorlás kori cseréptöredékek kerültek felszínre, átlag 30–60 cm közötti mélységből. Ez megfelel annak a szintnek, ahol a kövekből kirakott felszín helyezkedik el. A sáncban egy kerek őrlőkő darabja, népvándorlás kori cserepek kerültek elő, átlag 20–60, 80 cm mélységig. A *vallum*-nál égett csontok (hátgerinccsigolya) kerültek felszínre. A keresztárok alját itt 480 cm mélységben érték el (6. tábla/1).

Az 5. árok mélység megjelölése nélkül feldolgoztunk 5–6. századi gyors- és lassúkorongolt, apró és nagyobb kavicsszemcsékkel soványított, barnászürke, pirosasbarna, sötétszürke, kisméretű fazekak perem- és oldaltöredékeit, az egyik válla bekarcolt, párhuzamos vonalakkal díszített, a másik finoman iszapolt, vékonyfalú kis bögre volt. A peremek kihajlóak, megvastagodóak és lekerekítettek, némelyeken sekély fedőhorony volt észlelhető (23. tábla/7).

0–50 cm között egyrészt bronzkori, szemcsés homokkal soványított, szürke, szürkésbarna fazekak alj-, oldal- és peremtöredékeit dolgoztuk fel, másrészt az 5–6. századi, lassúkorongolt, finoman iszapolt és nagyobb kavicsokkal soványított, szürkésbarna fazekak alj- és oldaltöredékeit, domborúan kiképzett fenékdallal, melyek közül egyik bikónikus (23. tábla/18).

35–50 cm mélységből egy szürke, kiegészíthető, apró szemű homokkal, kavicsszemcsékkel soványított 2–3. századi tál töredékei kerültek felszínre (23. tábla/17). Ezekon kívül szintén ebben a mélységben találtak egy 5–6. századi gömbös testű edény alj- és fenékdal-töredékeit (4 db), amely ferdén kiképzett, felülete fényezett, rajta becsiszolt függőleges vonalak (23. tábla/15). Ismeretlen mélységből található a raktározott anyagban egy finoman iszapolt, szürkésbarna, bikónikus orsógomb (30. tábla/8).

40–50 méter között 0–30 cm mélységben bronzkori kavicsal és homokkal soványított szürke fazekak oldaltöredékei kerültek felszínre, a kerámia jó része finomabb anyagú, felületük felfényezett, egyikén bepontozott hálódísz, másikon bepontozott geometriai díszek találhatóak.

115 méternél, 50 cm mélységben előkerültek 5–6. századi, kézzel készített és gyorskorongolt, fi-

noman iszapolt és kavicsszemcsékkel soványított, vöröses fazék aljtöredékei. Ugyanitt 120–130 cm mélységből 5–6. századi edény szalagfültöredéke ismert, valamint lassúkorongolt, elszórtan nagyobb kavicsszemcsékkel soványított, vörösesbarna fazekak aljtöredékei, és egy gömbtestű edény oldaltöredékei kerültek elő (23. tábla/9–10).

110 méternél, 80 cm mélységben 5–6. századi, finoman iszapolt, szürkésbarna fazekak domború fenékdalú aljtöredékei ismeretesek.

120 méternél 85–90 cm mélységben bronzkori, apró kavicsal soványított, szürke fazék lapos, kifele elkeskenyedő pereme került elő.

80–90 méternél 0–30 cm mélységből szintén népvándorlás kori fazekak töredékeit találtuk raktározva (23. tábla/11–12).

84 méternél 0–30 cm mélységből szürke, 5–6. századi edényfedő töredéke, fazék perem- és válltöredéke került felszínre (23. tábla/13–14).

85–90 méter között 120 cm mélységben 5–6. századi, lassúkorongolt, finoman iszapolt, szürke, szürkésbarna és pirosas fazekak alj- és oldaltöredékeit találtak, egyikük válla besímitott, emellett egy szürke kancsó perem- és szalagfültöredéke is feldolgozásra került (23. tábla/16).

87 méternél 120 cm mélységben 3–4. századi, lassúkorongolt, elszórtan kavicsszemcsékkel soványított, szürkésbarna, vastagabb falú tárolóedény oldaltöredékeit, valamint egy kézzel készített, vörösesbarna edény erősen kopottas töredékeit találtuk a raktározott anyagban.

90 méternél, a kutatóárok nyugati oldalán egy 5 × 5-ös **kazettát** nyitottak (nincs külön megnevezve). Ebből korongolt szürke edények töredékei mellett pirosas, 5–6. századi edénytöredékek kerültek elő. A leletanyagot gazdagítja az innen előkerült két vaskés (31. tábla/2–3) és több orsókarika is.²⁰ A fekete kultúrretegben egy vaszabla is előkerült, amely két oldalsó gyűrűből és egy, az azokat összekötő hengeres rúdból állt.²¹

A kazetta betöltéséből 0–50 cm közötti, bronzkori rétegből felszínre kerültek szemcsés homokkal soványított, szürke, szürkésbarna Wietenberg fazekak alj-, oldal- és peremtöredékei, valamint 5–6. századi, lassúkorongolt, szemcsés homokkal soványított, szürke, szürkésbarna fazekak perem- és aljtöredékei, bekarcolt hullámvonallal és vonallal díszítve (24. tábla/1, 3).

35–50 cm mélységből felszínre kerültek 2–3. századi, római, apró kavicsszemcsékkel elszórtan sová-

¹⁹ Benkő Elek az 1954-ben és 1958-ban előkerült érmeket 1477 és 5010 leltári számok alatt jegyzi. A numizmatikai gyűjteményben csupán az 1477-es leltári számot találtunk meg, de ez sem a Galathoz köthető. A leltári szám alatt Q Antonius Balbus köztársasági dénárát találtuk i. e. 83–82-ből.

²⁰ A leletanyagban három orsókarika-töredéket sikerült azonosítani ebből a kazettából (30. tábla/9–11).

²¹ A leletanyagot raktározó múzeumok gyűjteményében ennek a tárgyának nem sikerült a nyomára bukkanni.

nyitott, valamint finoman iszapolt, sárgásbarna, sárgáspiros, szürke, barnásszürke fazék perem-, alj- és fenékdoldal-töredéke talpgyűrűs aljjal kiképezve (24. tábla/5–6, 8, 10, 12).

Ezek mellett találtak 5–6. századi lassúkorongolt és kézzel készített, apró és nagyszemű kavicsal soványított, finoman iszapolt, szürke, szürkésbarna, barnásszürke fazekak oldal-, perem- és aljtöredékeit, amelyek alapján a peremek kihajlóak, lekerekítettek, fedőhornyosak voltak (24. tábla/2, 4, 7, 9, 11).

A 6. árok az előbbire merőlegesen lett kijelölve, attól északra, kelet–nyugat iránnyal (60 × 1 m). 30–50 mélységig szórványosan bronzkori és népvándorlás kori cserepek kerültek elő (6. tábla/2).

Mélység megjelölése nélkül találhatóak raktározva bronzkori, nagyobb szemcsés kavicsal és homokkal soványított, világos- és sötétbarna, szürkés, rétegesen égett fazekak és tálak perem-, alj- és oldaltöredékei, egyesek benyomkodott bordával, bekarcolt és bepontosított vonaldíszekkel, geometrikus mintákkal díszítettek, egyeseken dudor, másokon borda és dudor található.

30–40 méter között, 20–60 cm mélységben bronzkori, egységesen égetett, finom homokkal soványított, vöröses, szürkésbarna fazekak peremtöredékei kerültek elő (24. tábla/13).

A 6. árok vonalában, a keleti oldalon egy újabb kutatóárkot nyitottak (100 × 1 m). A 7. árok nyugati felében 30–40 cm mélységben a Wietenberg-kultúra kerámiaja került elő. 50–60 méter között, 35 cm mélységben egy gömbkövekkel lerakott felület jelentkezett (6. tábla/3). Erre a részre merőlegesen 1 méter széles észak–dél irányú, észak fele 8, dél fele 14 m hosszú, kelet fele 3 m hosszúságban, 1 m szélességben, párhuzamosan a kutatóárokkal, egy árok-részt nyitottak, amelyet nem jelöltek külön számmal. A cél a köves felület kiterjedésének meghatározása volt (8. tábla/1). A gömbkövek az ásatási megfigyelések szerint egy homokágyba voltak helyezve, felületéről az ásatási napló szerint finom iszapolású, kihajló peremű edény töredékei kerültek elő bronzkori edények társaságában. Ebből a kutatóárokból nem találtunk raktározott régészeti anyagot.

A 8. árok az 5. vonalában került megnyitásra, attól északra, amely 80 méter hosszú és 2 méter széles volt. A fekete humusz alatt 30–40 cm mélységben Wietenberg típusú edények töredékei kerültek felszínre, valamint kis agyaggyöngy, kézzel készített durva iszapolású fazék (népvándorlás kori) peremtöredéke (24. tábla/15). 40–50 cm mélységben jelentkezett a sárga agyagos altalaj.

20–30 méter között intenzívebben mutatkoztak a bronzkori cserepek. Erre a szakaszra egy 5 × 6 méteres kazettát nyitottak az árok délnyugati oldalán.

Ebben egy leégett bronzkori lakóház (12. obj.) nyomai, leégett paticsfalának vonala rajzolódott ki. A ház alján kövek és kerámatöredékek feküdtek, hozzávetőleges méretei 3,5 × 4 m (8. tábla/2). A cserepek között egy botvég került elő (30. tábla/12).

30 cm mélységből 5–6. századi púpos hátú nyél-tüskés vaskés töredéke ismeretes (31. tábla/4).

A raktározott anyagban mélység megjelölése nélkül találhatóak bronzkori, nagyobb szemcsés kavicsal soványított, sötétbarna, világosbarna, szürkésbarna, és rétegesen égett, vastag falú edények oldal-, alj- és peremtöredékei, valamint egy agyagból készített kocsimodell első részének töredéke, amely két helyen átlukasztott a kerek rögzítése végett, felülete pontozással, rovátkolással, vonalakkal díszített, anyaga finom szemű homokkal soványított (24. tábla/15–16, 18).

A plató déli része egy észak–dél irányú, 200 m hosszú, 1 méter széles kutatóárokkal lett kutatva, amelyet 5 méterenként feltártak, 10 méter távolságot hagyva ki a feltárt részek között (9. árok). 0–30 cm között főként népvándorlás kori kerámia került elő kevés mennyiségben, továbbá egy agyagkarika (kocsi kerék?) is. 40–50 cm mélységben felbukkant az agyagos sárga altalaj.

0–20 cm mélységből ismertek 5–6. századi, lassúkorongolt, finoman iszapolt, szürke, domborúan kiképzett fenékdoldalú fazekak aljtöredékei.

A kutatóárok 155 méterénél 20 cm mélységben egy finoman iszapolt, szürkésbarna, ismeretlen korú orsókarika került elő (30. tábla/15). Ismeretlen mélységből fennmaradt még egy 5–6. századi (?) vaskés pengéjének töredéke is (31. tábla/6), valamint egy bronzkori rombusz alakú kaparó, gránitból lepatintva (31. tábla/20).

Az 5. árok keleti sarkára merőlegesen egy újabb árkot nyitottak (10. árok), amelynek hossza 30 m volt, szélessége pedig 1 m. Az árok 25–50 métere között 20 cm mélységben egy bikónikus agyaggyöngy került elő (30. tábla/16), míg 30–31 méternél, 10–30 cm mélységből egy újabb darab vált ismertté (30. tábla/17).

0–30 cm mélységben elvéve népvándorlás kori kerámia került felszínre, régészeti objektum ezen a részen nem jelentkezett.

10–30 cm mélységből 5–6. századi, lassúkorongolt, szemcsés homokkal soványított, szürke, kónikus edény fül-, alj- és peremtöredékei kerültek feldolgozásra.

Ismeretlen mélységből 2–3. századi üvegphár aljtöredéke került elő, lekerekített, kiugró aljjal (30. tábla/26).

A 11. árkot a 10. árokra merőlegesen húzták, annak déli oldalán, észak–dél iránnyal (25 × 1 m). Az árok déli végében 35 méternél 25 cm mélységben

kövezett felület került elő, ezért nyugat fele, kelet–nyugat iránnyal újabb árkot nyitnak rá, amely 18 m hosszú volt, felületén népvándorlás kori korongolt, szürke edénytöredékekkel. A keleti részen rá merőlegesen egy újabb kutatóárkot húztak a köves felület kiterjedésének meghatározása érdekében. Ennek hossza 5, szélessége 2 méter volt (9. tábla/3). Ezek egyike sem kapott külön megnevezést.

Ettől 4 méterre 30 cm mélységben egy leégett paticsfal maradványait észlelték, amelyet lakóháznak határoztak meg (13. obj). Az omladék közül kihajló peremű népvándorlás kori edénytöredékek kerültek elő. A lakóház tengelye észak–dél, az ásatók által meghatározott méretei 2, 50 × 1, 60 m volt.²²

20–30 méternél 10–20 cm mélységben bronzkori, apró és nagyobb szemcsékkel soványított, szürke fazék oldaltöredékeit találták, mély vonallal és pontozással díszítve. Ezen kívül előkerültek 5–6. századi gyors és lassúkorongolt, apró és nagyobb szemcsékkel soványított, barnásszürke, szürkésbarna fazekak alj- és peremtöredékei, a perem erőteljesen kihajló, megvastagodó volt (25. tábla/2).

A 12. árkot a 9. árokra merőlegesen nyitották, hossza 35 m, szélessége 1 m volt. Ennek délnyugati felében 25 m hosszú és 1 m széles árkot is nyitottak, amelyet nem neveztek külön el.

30 cm mélységben előbukkant a kövezett felület, rajta korongolt, népvándorlás kori, kihajló peremű edénytöredékek kerültek elő. Itt egy 2,5 × 3,1 m alapterületű kelet–nyugat hossz tengelyű lakóházat dokumentáltak (14. obj.), amelynek a leletei egy kés, két db agyaggyöngy, szürke edény- és örlőkötőredékek voltak.

Az árokban 40 cm mélységből korongolt, finoman iszapolt, foltosra égett, sötétszürke, bekarcolt hullámvonal- és vonalköteggel díszített Krausengefás-töredék is előkerült egy fazékperem társágában (25. tábla/4–5). A mélység átlag 50–60 cm, a kultúrteleg 30–50 cm volt. A bronzkor teljesen hiányzik erről a részről.

Az árok nyugati felében, rá merőlegesen egy újabb árkot húztak (nincs külön megnevezve), amelyből szórványos kerámia került elő.

Mélység megjelölése nélkül előkerültek 5–6. századi, lassúkorongolt, kavicssal soványított, pirosasbarna, sötétszürke, foltosan égett fazekak perem-, alj- és oldaltöredékei, az egyik perem enyhén kihajló, fedőhornyos, lekerekített volt.

0–25 méternél 0–35 cm mélységből 3–4. századi korongolt, finoman iszapolt, szürkésbarna, foltosra égett tárolóedény oldaltöredékei bukkantak fel, bekarcolt hullám- és vonalköteggel díszítve.

A 13. árkot a plató keleti részén húzták, kelet–nyugat iránnyal (25 × 1 m). A középső részén 3,50 × 3,20 méteres kazettát nyitottak rá (9. tábla/1), melyben egy lakóház nyomai kerültek elő (15. obj). Betöltéséből egy vaskés, 5–6. századi edénytöredékek (24. tábla/19) és hordó alakú agyaggyöngy került elő (3. tábla/13).

50 cm mélységből egy népvándorlás kori sötétszürke, erőteljesen kihajló, kívülről lekerekített, sekély fedőhornyos peremű, kavicszemcsékkel soványított fazék peremtöredéke vált ismertté (24. tábla/17).

70 cm mélységből előkerültek 3–4. századi gyorskorongolt, finoman iszapolt szürke edények oldaltöredékei (25. tábla/1). Szintén ebből a mélységből került felszínre egy finoman iszapolt, szürkésbarna bikónikus orsógomb (30. tábla/14).

Mélység megjelölése nélkül ismeretesek 5–6. századi korongolt, nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna fazekak peremtöredékei fülindítás nyomaival.

A 14. árkot a plató délnyugati részén nyitották, amely 25 m hosszú volt, észak–dél iránnyal. Erre utólag több részben is rábontottak az itt előkerülő kövezett felület miatt. Az árok déli végében egy nagyobb kazettát nyitottak, amelyre több irányból rábontottak (9. tábla/4). Ugyancsak 14. árok megnevezés alatt, annak közelében, attól északra feltártak egy másik árkot, kelet–nyugat iránnyal (méretei: 1 × 15 m). Ennek leletanyagából csupán egy 5–6. századi (?) vaskés pengéjének töredéke maradt meg (31. tábla/5).

A tető legdélibb, legszűkebb részét két észak–dél irányú árokkal kutatták, az északibb a 15. (15 × 2 m – 5. tábla/3), a délibb a 16. árok (5. tábla/4). A fekete humusz alatt mindkét árokban a konglomerátumos altalaj található. Ezen a részen szórványosan bronzkori cserepek kerültek elő. A nyugati oldalon település nyoma nem mutatkozott. A legkeskenyebb részen a megközelítést a bronzkorban egy árokkal nehezítették, amely 7 méter széles és 1 méter mély volt.

6. 1959

Mivel ebből az évből nem maradt fent ásatási napló, az eredményeket, a szelvények elhelyezkedését csupán a közölt ásatási jelentésből rekonstruálhatjuk. A kutatásokat Székely Zoltán, Molnár István és Kurt Horedt vezették.

Az ásatás (amelynek pontos kezdési időpontját nem ismerjük) az azelőtti évben feltárt 12. árok köves felületének rábontásával indult, melyet több szakaszban végeztek el. Ez a 12. felület megnevezést

²² A méretek és a dokumentáció alapján nem gondoljuk, hogy ez egy ház lenne. Esetleg feltételezhető egy leégett felszíni objektum

rosszul megfogható foltja.

kapta, amely 13 m hosszú, átlagosan 5 m széles, szabálytalan alapterületű volt (10. tábla/2). Ebben a felületben három nagyobb köves felület határolódott el, amelyet az ásatók esetleges épület padlózatának határoztak meg. Az egyik, a legszabályosabb felület kb. 4 × 4 m alapterületű. A kövek közül 5–6. századra keltezhető kerámia került felszínre.

A felületből mélység megjelölése nélkül ismertek lassúkorongolt, apró és nagyobb szemcsékkel soványított, sötétszürke, barnásszürke fazekak oldal-, alj- és peremtöredékei, egyesek felületén bekarcolt hullámvonalköteg, a peremek enyhén kihajlóak, laposra eldolgozottak (25. tábla/3, 6, 26. tábla/17–19, 21–23). A kerámiatöredékeken kívül még találtak egy barnásszürke, mészkőből készített, hosszúkás fenőkövet, amelynek egyik fele erőteljesen elvékonyodik, végei elnagyoltak, oldalai teknősre koptak (31. tábla/22).

A 17. kazettát a keresztárok szélében, az északnyugati részen húzták. Méretei a nyugati oldalon 5,5 m, a keleti oldalon 7 m, északon 5 m, délen 3 m voltak. Ebben a felületben egy 5 × 4 m-es szakaszon erőteljes paticsos, szürke kerámiás, köves rész jelentkezett (11. tábla/1), amely egy 5–6. századi épület nyoma volt (16. obj).

0–30 cm mélységből előkerültek bronzkori edények oldal- és fültöredékei, 3–4. századi, lassúkorongolt, finoman iszapolt, szürke fazekak oldaltöredékei, ezeken kívül nagyobb mennyiségben találhatóak 5–6. századi, lassúkorongolt, elszórtan apró kavicszemcsékkel soványított, sötétszürke, barna fazekak perem- és oldaltöredékei, egyesek felületén mély hornyolással (25. tábla/11, 13, 16, 19).

20–30 cm mélységből 5–6. századi, elszórtan nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürke fazekak perem-, váll- és fenékoldal-töredékei kerültek felszínre (25. tábla/10, 15, 17).

25–35 cm mélységből ismeretesebbek 2–3. századi, finoman iszapolt, sárgásbarna, foltosra égett fazekak oldaltöredékei, nagyoobrszt 5–6. századi, lassúkorongolt, elszórtan nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna, világosbarna, szürke, sötétszürke fazekak alj-, perem-, és oldaltöredékei, egyesek magasított nyakúak, lekerékített peremmel, fényezve, bekarcolt hullámvonalköteggel, sekély fedőhoronnyal.

30–50 cm mélységből 2–3. századi, gyorskorongolt, finoman iszapolt, sárgásbarna, sötétszürke, szürkésbarna fazekak perem-, alj-, oldaltöredékeit találtak, a peremek egyenesen kiszélesedőek, az alj talpgyűrűs volt. A kerámia jelentősebb hányadát 5–6. századi, lassúkorongolt, kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna, sötétszürke fazekak oldal- és aljtöredékei teszik ki, egyik felfényezett, egyesek

bekarcolt dupla hornyolattal, széles, lapos bordázattal vannak ellátva. 65 cm mélységből előkerült egy bronz karperec gömbölyített végekkel (31. tábla/9).

A 18. árkot a keresztárok déli szélére nyitották 10 m hosszúságban, 6 m szélességben észak–dél irányban. Dokumentáció nem készült róla, köves felület nem került elő a kutatása során.

85 cm mélységből 5–6. századi, lassúkorongolt, kavicszemcsékkel soványított, szürke, szürkésbarna fazekak oldaltöredékeit tárták fel, egyik felületén bordázatokkal.

100 cm mélységben 5–6. századi, lassúkorongolt, vöröses, apró szemű kavicssal soványított, szürkésbarna fazekak alj- és oldaltöredékeit raktározták el.

105 cm mélységben 5–6. századi, korongolt, nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürke fazekak peremtöredékei kerültek elő, sekély fedő horonnyal, széles peremmel (25. tábla/14).

Az előző árok közelében nyitották a 19. kazettát a középső részen, kelet–nyugat irányban, amelynek felülete 10 × 5 m volt. 50 cm mélységben 2–3. századi római edények töredékei kerültek feldolgozás alá (26. tábla/3, 5–11, 15, 17–18, 28. tábla/1–2, 29. tábla/5). Fölötte a 6. századra keltezhető kerámia került elő, amint kiderül az ásátásvezetők jelentéséből. A felállított rétegtan alapján (amelyről feltehetően dokumentáció nem készült, legalábbis nekünk nem sikerült a nyomára bukkanni) három települési fázisra következtetnek a kutatók: a 2–3., 5–6., 6. századokban, amely a metszetrajz hiányában nem alátámasztható.

A feldolgozott régészeti leletanyagban ebből a kazettából 0–35 közötti rétegből 5–6. századi, lassúkorongolt, szürke, foltosra égett tárolóedény perem- és válltöredékeit találtak, apró szemű homokkal soványított, pereme széles, lapos, befele ferdén kiképzett, nyakán széles hornyolás, akárcsak a perem felső részén, a váll hullámvonal- és vonalköteggel díszített (26. tábla/1).

30 cm mélységből egy 5–6. századi, finoman iszapolt, sárgásbarna, bikónikus orsógomb került elő, melynek lapos oldalai homorúak (30. tábla/18).

35–50 cm mélységből 2–3. századi, gyorskorongolt, barnásszürke, szürkésbarna tál, fazék perem-, oldal- és aljtöredékei ismertek, egyesek felülete besimított, vízszintes, sekély bordákkal díszített (26. tábla/5–7, 9, 28. tábla/1).

Ugyanebből a szintből elcsomagolva találhatóak 5–6. századi, gyorskorongolt, szürke, kisméretű, gömbös testű fazék és nagyobb fazekak perem- és válltöredékei (26. tábla/2–4, 8, 14). Szintén erre a korszakra keltezhető a fehér foltos mészkőből hasábosra kiképzett fenőkő, melynek három oldalán erőteljes kopásnyomok láthatóak, végei elnagyoltak (31. tábla/12).

35 cm mélységből szintén vegyesen került elő a két korszak anyaga, említésre méltó egy vastag falú, apró szemű homokkal, nagyobb kavicszemcsékkal soványított, sötétszürke, 5–6. századi tárolóedény perem-, váll- és oldaltöredékei (7 db), felülete fogas-kerék díszítésű (26. tábla/10–13, 15, 29. tábla/6).

50–70 cm mélységből római kori, finoman iszapolt, sárgásbarna, szürke fazék és gömbös testű edény perem-, váll- és oldaltöredékeit találták (26. tábla/16, 28. tábla/2, 29. tábla/5).

A 20. árkot a 18. ároktól nyugatra húzták, szintén a keresztárok déli oldalára, 15 × 1 m felülettel, észak–dél iránnyal. A dokumentációban erről a szelvényről sem találtunk adatokat, annyit tudni, hogy köves felület itt sem került elő.

80 cm mélységből egy 5–6. századi, gyorskorongolt, rétegesre égett, szürkésbarna fazék kihajló, kívülről lekerekített peremű nyakának sekély besimítá-sos töredéke található (25. tábla/9).

A 21. kazettát a 4. ároktól délre nyitották, 7 × 7-es felületben. Dokumentáció nem maradt fenn erről a felületről, a jelentés sem említi.

A raktározott anyagban 0–40 cm mélységből 5–6. századi, gyorskorongolt és kézzel készített, szürke, finoman iszapolt, elvéve nagyobb kavicszemcsékkal soványított fazekak és egy fedő perem- és oldaltöredékei találhatóak, egyik felülete erősen megégett és felhólyagzott, a perem erőteljesen kihajlik, lekerekített (25. tábla/7–8, 12).

20–40 cm mélységből kevés számban előkerültek bronzkori, kavicszemcsékkal soványított, piros fazekak elhegyesedő peremtöredékei, befele kerekített, széles, benyomkodott díszítésű bordával díszítve, és 5–6. századiak az apró kavicsal elvéve soványított, szürkésbarna fazekak alj- és oldaltöredékei.

A 22. árkot a 4. árok közelében nyitották, attól északra, a 21. árok vonalában, maga az árok L alakú, a hosszabbik árok észak–dél (12 × 1 m), a rövidebb kelet–nyugat irányú (8 × 1 m). A felületről nem maradt fent dokumentáció, az ásatási jelentés nem említi.

20–30 cm mélységből 5–6. századi, gyorskorongolt, fekete, kónikus edény oldaltöredéke ismeretes, felülete felfényezett, rácsszerű mintázatot csiszoltak bele, anyaga finoman iszapolt volt (25. tábla/18).

A 23. árok észak–dél irányú, 20 m hosszú, 1 m széles. Déli végében, a nyugati oldalán egy kis kazettát nyitottak (3 × 2 m). Dokumentáció nincs róla, az ásatási jelentésben sem szerepel.

A 24. árok 4 árokból áll, amely a keresztárok és a platót körülvevő árok viszonyát volt hivatott kutatni (10. tábla/1). Az eredmények szerint a keresztárok korábbi a körároknál, a kettő közt 10 m széles rés van. A körárok sáncának töltéséből egy bepecsételt gepida kerámiatöredék került elő.

25.(?) árok Az 5. és a 20. árkok között egy 10 × 1 m, észak–nyugat irányú árok található az alaprajzon feltüntetve szám nélkül, nem szerepel a közölt ásatási jelentésben sem.

7. 1960

1959-ben befejezettnek tekintették a régészeti kutatásokat, ennek ellenére helyenként tovább folytatták a munkálatokat. Erről az évi tevékenységről semmilyen dokumentáció nem maradt fent, a csupán pár soros ásatási jelentés sem nyújt túl sok információt. Az ásatási beszámoló szerint az 1960-as munkálatok eredményei nem hoztak újdonságot a lelőhely kutatásában.

Ebben az évben több új kutatási felületet nyitottak, amely az elraktározott anyagból és a leltárkönyvekből kiderül. Mivel ezek pontos méretei és pozíciói nem ismertek, az összesítő alaprajzon sem tudtuk megjeleníteni, helyüket csak tájékoztató jelleggel feltételezen jelenítettük meg.

3.1. felület. Feltehetően az 1957-es ásatás 3.1. és 3.2. kazettái közé nyitották, mivel itt is felbukkant a kövezett felület. Ettől keletre 40–60 cm mélységben 3–4. századi, gyors- és lassúkorongolt, valamint kézzel készített, világosszürke, szürkésbarna, vörösesbarna, valamint foltosra égett, (egyesekre ráégett ételmaradványokkal), finoman iszapolt és apróbb kavicszemcsékkal elszórtan soványított fazekak és egy kancsó fülindítását, perem- és oldaltöredékeit dolgoztuk fel, egyes töredékek felületkezelték voltak.

A köves felület kövei közül kerültek elő 3–4. századi, gyorskorongolt, finoman iszapolt, pirosas, sötétszürke edény és bikónikus tál oldaltöredékei, egyikük felülete felfényezett. Ezek mellett jelentősebb mennyiségben található 5–6. századi, nagyobb és apró kavicszemcsékkal soványított, szürke, világosszürke, barnászürke fazekak perem-, oldal- és aljtöredékei, domborúan kiképzett fenékoldallal.

95 cm mélységből 3–4. századiak a gyorskorongolt és kézzel készített, pirosas, szürke, szürkésbarna, fekete, egyesek rétegesen és foltosan égett, kerámi-aőrleménnyel, elszórtan apróbb és nagyobb kavicszemcsékkal soványított fazekak és kisméretű edény oldal-, alj-, nyak- és peremtöredékei. Ezek mellett 5–6. századi, gyorskorongolt, homokkal, kavicszemcsékkal soványított, világosszürke, szürkésbarna, szürke fazekak alj-, perem- és oldaltöredékei is megtalálhatóak, a peremek erőteljesen kihajlóak, fedőhornyosak, kívülről lekerekítettek (27.1, 27. tábla/15–16, 20). Szintén ebből a mélységből került felszínre egy 5–6. századi (?) szürke, bikónikus orsó-gomb töredéke (3. tábla/21).

110–135 cm mélységből 5–6. századi, lassú- és gyorskorongolt, homokkal, apróbb és nagyobb ka-

vicsszemcsékkel soványított, szürke, vöröses, barnás-szürke, sötétszürke, egységesen és rétegesen égetett fazekak és kisebb méretű edények oldal-, alj- és erőteljesen kihajló, kívülről lekerekített, egyikük ferdén eldolgozott, széles, de sekély fedőhoronnyal ellátott peremtöredékei ismeretesek (27. tábla/13). Szintén ebből a mélységből került elő egy világosszürke fenőkő, mészkőből hasábosan kiképezve, két felületén erőteljes kopásnyomokkal (31. tábla/23).

150–160 cm mélységből, egy sárgás rétegből 5–6. századi, lassú- és gyorskorongolt, homokkal és apróbb kavicsszemcsékkel soványított, szürke, szürkésbarna, barnásszürke, sötétszürke és rétegesen égett fazekak és kisebb méretű edények, vékonyfalú kancsó vagy korsó oldal-, alj-, perem- és szalagfültöredékei ismertek, a peremek kívülről lekerekítettek, egyikük ferdén eldolgozott, széles, de sekély fedőhoronnyal volt ellátva (27. tábla/14, 17–19).

A 7.1. felületet feltehetően az 1958-ban nyitott 7. árok kövezett felületének közelében nyitották. Pontos helyzete és méretei ismeretlenek.

A raktározott leletanyagban ebből az árokból 25 cm mélységből találhatóak 5–6. századi, gyors- és lassúkorongolt, apró és nagyobb kavicsszemcsékkel soványított, szürke, szürkésbarna, pirosas, foltosra égett fazekak perem-, alj- és oldaltöredékei, egyiken besimított hornyolattal (27. tábla/10).

A 22/1., 2., 3. kazettákat az 1959-ben feltárt 22. árok közelében nyitották meg. Pontos méretük és pozíciójuk ismeretlen.

Mélységmegjelölés nélkül mindhárom kazettából az elcsomagolt leletanyagot 3–4. századi, lassúkorongolt, finoman iszapolt és apró szemű kavicsal soványított, világosszürke, barnásszürke, pirosasbarna, sötétszürke, rétegesen égett kis edény, tál, fazék, kancsó perem-, alj-, oldal- és fültöredékei teszik ki.

A 22/1. kazettából 40 cm mélységből bronzkori szürke bögre peremtöredéke (27. tábla/5), a 2–3. századból korongolt, finoman iszapolt, szürkés fazék peremtöredékei ismertek. Ezek mellett 5–6. századi, lassú és gyorskorongolt, apró és nagyobb kavicsszemcsékkel soványított, szürkésbarna, szürke fazekak, kancsó és tárolóedény alj- és oldaltöredékei találhatóak. A tárolóedény pereme széles, lapos, felső része hullámvonalköteggel díszített, a nyak vízszintes vonalköteggel, a váll bekarcolt hullámvonalköteggel, apró és nagyobb kavicsszemcsékkel közepesen soványított (27. tábla/1–2, 4–5, 9). A kerámialeleteken kívül 40 cm mélységben találtak még egy ismeretlen korú, vörösseszürke, foltosra égett, finomszemű

homokkal soványított agyagnehezék-töredéket (30. tábla/20).

A 22/2. kazettából 5–6. századi gyors és lassúkorongolt, valamint kézzel készített, szürke, sötétszürke, apró kavicsszemcsékkel soványított fazekak perem-, alj- és oldaltöredékei kerültek raktározásra (27. tábla/3).

A 22/3. kazettából 30 cm mélységből 2–3. századi, római, szürke talak és fazekak perem- és válltöredékei finoman iszapolta, egyesek felülete felfényezett (27. tábla/7–8, 12), vegyesen 5–6. századi, lassú- és gyorskorongolt, többségük homokkal, apróbb kavicsszemcsékkel soványított, szürke, szürkésbarna, sötétszürke, vöröses (egyesek rétegesen égettek) fazekak alj-, perem- és oldaltöredékeivel (27. tábla/6).

A 27.1 felület teljesen meghatározhatatlan, mivel 27-es kutatási egység 1959-ig nem volt. Az utolsó számú kutatóárok a 25. volt. Ez feltételezi egy másik kutatási egység megnyitását 1960-ban.

A 27.1. felületben feltártak egy tűzhelyet (17. obj.). Ettől keletre 25–70 cm mélységben találtak 5–6. századi, gyorskorongolt, homokkal, kavicsszemcsékkel soványított, világosszürke, pirosas, szürke (együkük foltosra égetett) fazekak alj- és oldaltöredékeit (27. tábla/11).

A lelőhely régészeti korszakai és azok objektumai

Wietenberg-kultúra

A Galat-tetői ásátás eredményeiből csupán a bronzkori anyag egy részét ismertették a kutatók. A Wietenberg-objektumokat és -leleteket egy 1984-ben megjelent tanulmányban közölték, ekkor is csak a házakat és azok anyagát mutatták be.²³

Az 1938–1960 között végzett ásátások során a keresztárok és a sánc mögött, a plató közepén kerültek elő a Wietenberg-kultúrához tartozó jelenségek. A plató másik részén hiányoznak a bronzkorhoz köthető objektumok.²⁴ A megközelítésül szolgáló gerincet a bronzkorban egy árokkal vágták át, a kidobott földből töltést készítettek (1958/15. árok). Erre párhuzamot Északnyugat-Erdélyből, az Ottomány-kultúra elterjedési területén találtunk.²⁵

A keresztárok és a töltés, amely a platót két részre osztotta, a bronzkori település tulajdonképpen védelmét látta el. Mögötte öt ház és tűzhelyek nyomait tárták fel. A keresztárookban a humuszréteg alatt 0,50 és 2,50 m között fekete föld volt, ez alatt sárgásbarna betöltés 4,60 m-ig, amelyet agyagos altalaj köve-

²³ SZÉKELY, Zoltán 1984, 15–28. A házak anyagát keverve tárgyalják, nem választják külön az egyes házak leleteit. Sajnos a későbbi keveredés következtében már nem tudtuk visszakeresni az objektumok anyagát, mivel a csomagokon nincs feltüntetve

még a szelvény/árok száma sem.

²⁴ SZÉKELY Zoltán 1984, 16.

²⁵ BADER, Tiberiu 1978, 33 (Ottomány–Várhegy, Szalacs–Dealul Vida, Érkeserű, Érselénd stb.)

tett. Az árok szélessége 6 m, mélysége 4,60 méter, a töltés szélessége az alapjánál 11,50 m és magassága 1 m.²⁶ A keresztárokra párhuzamot Kisderzsida–Balotá lelőhelyen találunk, ahol a dombtető csak egyik oldalon van erődítve, a meredek oldalait nem erősítették.²⁷ Fiatfalva–Nagyerdő földje lelőhelyen is hasonló árokkal és töltéssel erődített település nyomaira bukkantak.²⁸ Úgy tűnik, hogy az árkot a rómaiak ék alakban részben újraásták és a népvándorlás korában is használták, de akkor már más funkciót látott el.

A Wietenberg-kultúrához tartozó objektumok/leletek nagyrészt a keresztároktól északra helyezkednek el. A középső bronzkori objektumokat részben bolygatták a későbbi időszakban odatelepülő kultúrák képviselői. Ugyanakkor a későbbi tárolás során a leletanyagok össze is keveredtek. Sok esetben csak azt lehet tudni, hogy melyik felületből kerültek elő, rétegtanilag nem meghatározhatóak, ezek mélysége is csak kevés esetben ismert, olykor objektumhoz sem köthetőek.

Galaton többnyire felszíni épületek nyomait tárták fel. 1954-ben az 1.2. számú kazettában két egymáshoz közel álló, erőteljesen bolygatott ház nyomaira bukkantak (2. obj., 1. tábla/2). A szelvényből előkerült leletanyagot keverve leltározták be, sem objektumhoz, sem mélységhez nem köthető. 1956-ban két házat tártak fel.²⁹ A 6 × 9 m-es B. kazettában 30–50 cm mélységben, pirosra égett paticsréteg fölött Wietenberg kerámia került elő. A ház négyszögletű agyagpadlója jól körülhatárolja a ház méretét: 3 × 4 m, észak–dél irányú tengellyel (2. tábla/2, 14. tábla/1). A kazetta délnyugati részében, 30 cm mélységben „*in situ*” paticsos lenyomat került elő, amely a felszíni ház falának maradványa. A feltárt régészeti leletanyag nagy részéről csupán annyit lehet tudni, hogy ebből a kazettából került elő. A D1. kazetta nyugati részében „*in situ*” Wietenberg kerámia került elő, közte paticsrögökkel, amelyek szintén egy ház maradványaira utalnak (4. tábla/1, 14. tábla/5, 6). A négyszögletű házat Székely Zoltán 4 × 2,1 méter nagyságának határozza meg, melynek a padlója agyagrétegből volt kiképezve.³⁰ 1958-ban a 8. ároktól nyugatra, a 20–30. métereknél egy 5 × 6 méteres kazettát nyitottak, mivel itt erőteljesebben jelentkezett bronzkori kerámia. Ebben a kazettában egy leégett bronzkori ház maradványai kerültek elő (12. objektum, 8. tábla/2), a kiégett patics megőrizte a ház északi falát és a keleti sarkát. A ház északnyugati sarkában

közből kirakott kerek tűzhely maradványait találták meg. Hozzávetőleges mérete 3,5 × 4 m.

Négyszögű, agyagtapasztásos falú, nyeregteretős házak Kisderzsidáról ismertek, amelyek hasonlóak a B. és D. kazettákban talált házakhoz. A tűzhelyeknek két típusa ismert: agyagból kiképzett, kör alakú tűzhely és lapos kövekből kiképzett, kör alakú tűzhely. Mindkét típus előfordul Kisderzsidán is.³¹

Az 5. árokban a 89–90. méterek között előkerült egy bronzkori objektum (9. obj.), amelyet 138–140 cm mélyen találtak meg. Ugyanebben az árokban a 85–90. méterek között egy tűzhely szenes foltját ismertették (10. objektum), amelyet nem lehetett házhoz kötni, környezetében bronzkori kerámia került elő.

A feldolgozott leletanyagban nagy számban találhatóak négykaréjos tálak: 1954/1 árokból egy karéjos tál díszítetlen peremtöredéke (16. tábla/6), az 1956/D1 kazettából bekarcolt sávokkal díszített karéjos tál töredéke (18. tábla/8), a 3. objektumból bekarcolásokkal kitöltött sávokkal díszített tál peremtöredéke (19. tábla/2), az 1956-os ásatási évből kiegészített, díszítetlen, karéjos tál (29. tábla/1).³² Szintén 1956-ban került elő a kiegészített, karcsú, keskeny nyakú (esetleg széles szájú) edény (29. tábla/3)³³ körömbecsípéses bordával díszítve, amelyről szintén nem lehet pontosan tudni, melyik házhoz tartozik. Az 1956/B. kazettából kihajló peremű, a peremen körömbecsípéses díszítésű fazék (17. tábla/5), a peremen és a perem alatt bepecsételt háromszögekkel kitöltött sávokkal és bekarcolásokkal kitöltött sávval díszített fazék töredéke (17. tábla/9), valamint a peremen ujjbenyomkodásokkal díszített csésze töredéke (17. tábla/11) került elő. Az 1956/D1. kazettából enyhén kihajló peremű, bordával díszített fazekak peremtöredékei kerültek elő (19. tábla/10). Szintén a D1. kazettából egy kihajló peremű, ívelt oldalú tál töredékét találták meg, amelyet bekarcolt vonalakkal és bekarcolásokkal kitöltött sávokkal díszítettek (18. tábla/14). 1956-ból ismert egy magasított fülű csésze töredéke (16. tábla/13), amelynek nem ismerjük a pontos előkerülési helyét.

A kerámián a következő díszítések jelennek meg: bekarcolásokkal kitöltött, függő háromszögsávok (16. tábla/14); bekarcolásokkal kitöltött rombuszsávok, háromszögekkel kitöltött sorok (17. tábla/3); bekarcolásokkal kitöltött, többszörösen megtört, egymásba kapcsolódó kétágú meanderkampók (17. tábla/10);

²⁶ SZÉKELY, Zoltán 1959b, 524; 1984, 17.

²⁷ BADER, Tiberiu 1978, 34.

²⁸ SZÉKELY, Zoltán 1970, 311.

²⁹ Egyik valószínűleg a még 1954-ben megtalált ház, amelyre újra rábontottak (1. obj.).

³⁰ SZÉKELY, Zoltán 1984, 16.

³¹ SZÉKELY, Zoltán 1984, 17.

³² Székely Zoltán fentebb idézett 1984-es jelentésében ezt az edényt a házak anyagának leírásánál említi, így a B. vagy a D1. kazetta egyik „*in situ*” edénye.

³³ BOROFFKA, Nikolaus 1994, Typentafel 1., TA2a vagy TA4c típusal mutat hasonlóságot.

háromszögű bepecsételések a peremen (17. tábla/14, 18. tábla/11); fogazott, egyszerűen megtört, egymásba kapcsolódó meanderek csatlakozóvonal nélkül (28. tábla/4); egymással szembe helyezett, bekarcolásokkal kitöltött, álló és függő háromszögek, cikkcakk-sávokkal kombinálva (28. tábla/5); bekarcolt, egyszerűen megtört, egymásba kapcsolódó meanderek (28. tábla/6); függőleges kannelúrák (29. tábla/2). Gyakori díszítőelem a tapasztott borda is: az 1956/D1. kazetta, a peremen és a vállon egyaránt megjelenő ujjbenyomkodásos borda (18. tábla/9); az 1956/D1. kazetta 3. objektumából ujjbenyomkodásos borda a perem alatt (19. tábla/6, 11, 16); körömbecsipéses borda (19. tábla/10).

Kr. u. 2–3. század, római kor

A feldolgozás során a szórványos edénytöredékekből körvonalazódott a rómaiak jelenléte a Galat-tetőn, ahogy azt az ásatást végző régészek is megállapították. Amit nem állapíthattak meg, mivel az ásatás teljes egészében nem volt feldolgozva, az a római telep elhelyezkedése és kiterjedése a lelőhelyen belül. A feltárt régészeti objektumok közül csupán az 1958-ban, az 5. árok 90–93. méterei között feltárt lakóház (11. obj.) keltezhető erre a korszakra, amelynek omladéka 50 cm mélységből került feltárássra. A paticsos, köves betöltésből Commodus-bronzérme ismeretes, római kerámia társaságában. Erre az objektumra egy 5 × 5-ös kazettát nyitottak, amelyből szürke, kiegészíthető tál, talpgyűrűs, finoman iszapolt aljtöredékek, gyorskorongolt fazekak, kisméretű, egyenes peremű edények töredékei kerültek felszínre, amelyek mind a római korra keltezhetőek (24. tábla/5, 6, 8, 10, 12). A leletanyagból kiemelkedik egy gyorskorongolt, finoman iszapolt, szürkésbarna, rátapasztott plasztikus hullámvonallal díszített, nyakán benyomkodott díszű bordával ellátott talpgyűrűs gömbös testű edény (20. tábla/13). Ha a különböző kutatási szelvényekben található római leleteket a lelőhely térképére helyezzük,³⁴ egy 30 × 20 méteres, viszonylag kis területre koncentrálódnak. Kivételt képez az 1954-ben, a 2. árokban feltárt kerámia és Vespasianus-érem, valamint az 1956/B kazetta, amely az ároktól északra mintegy 80 m távolságra található. Ez a sűrűség a bronzkori keresztárok és töltés környékére öszszpontosul. Ez feltehetően az-zal magyarázható, hogy ebben az időszakban részben

újraásták a bronzkori árkot és a platót időszakosan védelmi célra használták. A bronzkori keresztárok részbeni, ék alakban történő újraásását Benkő Elek is feltételezi.³⁵ Az árok megújítását az is alátámasztja, hogy a népvándorlás korára még csak részben van betömődve, 110 cm mélységben 5–6. századra keltezhető kemencét (8. obj.) tártak fel az árok betöltésében. A keresztároktól délre nyitott kutatási felületekből nem került elő római kerámia, ami szintén az árok és sánc védelmi voltát támasztja alá, illetve annak használatát a 2–3. században. Feltételezhető, hogy a tetőn egy fából épített római őrtorony állt, megfigyelés alatt tartva a Küküllő mellett elhaladó római utat, amelynek nyomait 1963-ban találták meg 1,20–1,30 m mélységben, a hídépítés munkálatai során.³⁶ Kisgalambfalván a rómaiak jelenlétét több ponton is sikerült azonosítani: a Mota-patak bal partján, Telek lelőhelyen, valamint Bolhás-hídja, a Bolhás-patak bal partjának teraszai szintén szolgáltatottak római leleteket.³⁷

A szórványos és szegényes leletanyag, valamint az a tény, hogy erre az időszakra keltezhetően csupán egy régészeti objektumot találtak, a Galat-tető rövid használatát sugallja a római korban.

Kr. u. 3–4. század

A 3–4. századra keltezhető Marosszentanna-kultúra gótjainak tárgyi hagyatéka az egész platón elterjedt, ha csak szórványosan is. Adott esetben különös nehézséget jelentett a gót kerámia különválasztása a rómaiktól, ugyanis sok esetben még az előkerülés mélysége sem volt ismeretes. Már az kuriózumnak számít, hogy az alapvetően a vízpartok közelségét kedvelő népesség ennyire magas fekvésű területet választott lakóhelyül.³⁸ Kisgalambfalva környékén több ponton is ismerjük telephelyeik nyomait, így a Művelődési háznál,³⁹ Telek–Dérő és Sás tava dűlőkben.⁴⁰

A Galaton feltárt objektumok közül több is keltezhető a 3–4. századra. Ezek közül legjelentősebbek a felszíni épületek. Hasonló az 1957/3.2 kazettában feltárt 6. objektum, amely az 5–6. századra keltezhető kövezett felület felbontását követően került elő, feltárva egy épület kiégett paticsfalának vonalát. Ennek fala vesszőfonatos, agyagtapasztásos volt, hozzávetőleges méretei 5 × 4 m volt, kelet–nyugat irányban (5. tábla/1). Ennek betöltésében Krausen-

³⁴ 1954/2 árok, 1956/B. kazetta (17. tábla/16–18), 1956/D. árok (18. tábla/6), 1956/D2. kazetta (18. tábla/12, 16, 17), 1956/D3. kazetta (20. tábla/1–4, 7–9, 13), 1957/1. árok (21. tábla/11; 22. tábla/1, 2), 1957/4. árok (23. tábla/3, 5, 6), 1958/5. árok (23. tábla/17; 24. tábla/5, 6, 8, 10, 12), 1959/19. kazetta (26. tábla/5–7, 15, 16, 20; 28. tábla/1, 2; 29. tábla/5), 1960/22–3. kazetta (27. tábla/7, 12, 18).

³⁵ BENKŐ Elek 1992, 86.

³⁶ BENKŐ Elek 1992, 88.

³⁷ BENKŐ Elek 1992, 85.

³⁸ Hasonlóan magas fekvésű a Vargyas-patak melletti Pipások dombja.

³⁹ Körösfői Zsolt által vezetett, még közöletlen, leletmentő feltárás.

⁴⁰ BENKŐ Elek 1992, 85–86.

gefásse-peremtöredéket, téglapiros edények töredékeit, hullámvonallal díszített edények töredékeit és egy vaskés töredékét találták (ezt a feldolgozás során nem sikerült megtalálni). Mivel a feltárás során ezen a részen tűzhely nyomára nem bukkantak, feltételezhetően gazdasági épülettel kell számolnunk. Hasonló ismeretes Székelyudvarhely Kadicsfalva–Alsólok lelőhelyen is.⁴¹

Az 1957/3.2. kazettából mélység vagy réteg megnevezése nélkül 3–4. századi, gyorskorongolt, finoman iszapolt, apró kavicszemcsékkel és homokkal soványított, vöröses, vörösesbarna, sötétszürke fazekak és tálak oldal- és aljtöredékei ismeretesek, egyesek felületkezelték voltak.

A felszíni épület közelében, annak járószintjén, 30 cm mélységben egy sárgás kövű, betétes ezüstgyűrű került elő, amely a kora népvándorlás korára keltezhető (31. tábla/18).

Feltehetően egy felszíni lakóház kőből rakott tűzhelyéről lehet szó, amelyet az 1957/4. árokban tártak fel (7. obj., melyről nincs rajz vagy fotódokumentáció). Mivel a felszíni, feltehetően boronavázás épület nem égett le, a tűzhelyén kívül nem maradt más régészeti nyoma.⁴² Noha a ház széleit nem sikerült meghatározni, környezetéből 3–4. századi leletanyag került elő. A tűzhely „*in situ*” felszedéséhez egy kis kazettát nyitottak, amelyben a nyugati részen 45–50 cm mélységben egy kis aranygyűrű került elő, melynek méretei 1,1 cm/1,6 cm, szélessége 0,9 cm/0,4 cm, vastagsága 0,1 cm (31. tábla/17). Közepén ötszögű foglalat, amelynek kőbetéte elveszett, ennek két oldalán három szögben pontozott dísz volt észlelhető. A gyűrű környezetéből Marosszentanna-kultúrához tartozó, lassúkorongolt, nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna, egyazon edény oldal-, alj- és válltöredékei kerültek elő (23. tábla/1–2).

Az 1957/1. árokban 60 cm mélységben égett tűzhely maradványait találták (5. obj.), benne korongon készült szürke edény fenekét, valamint kézzel készített fazék peremtöredékét (22. tábla/5).

Az ásatás során a már részben feltöltődött keresztárokban és annak környezetében számos ponton kerültek elő 3–4. századi leletek. Az ásatási jelentésben ezen a részen hamvasztásos temetkezéseket em-

lítének.⁴³ Az 1956/D árokban szén, átégett patics, csont és egy füles edény töredékei kerültek felszínre, valamint innen került elő egy fél, kettős kúp alakú agyaggyöngy. Az 1956/D3 kazettában 90–110 cm mélységben szórt hamvasztásos temetkezés nyomai kerültek elő: emberi és állati csonttöredékek, vastag szénréteg, benne egy korongon készült edény kihajló pereme (4. tábla/2).

A kazettából 90–120 cm mélységből Marosszentanna típusú, lassú és gyorskorongolt, finoman iszapolt és nagyobb kavicszemcsékkel soványított, szürkésbarna, barnásszürke, szürke, piros, (néhányik rétegesen égett) fazekak alj- és oldaltöredékei kerültek elő.

Az 1958/5. árokban 85–90 cm között, 110 cm mélységben szintén hamvasztásos temetkezés nyomai ismeretesek, csonttal, szénnel és edénytöredékekkel.

Az 1956/D4. kazetta északi sarkában egy 140 cm ovális kirakott felület került felszínre, agyagozással (4. obj.), melyen szénnyomokat dokumentáltak, ez alatt 130 cm mélységben az agyag vastagon átégett (14. tábla/3). Körülötte szétszórt temetkezés nyomai voltak megfigyelhetők (2. tábla/3). Az egyiknél egy szürke színű, finom iszapolású szalagfűl, edénytöredékek és rossz megtartású emberi és állati csontok kerültek elő a szén közül.⁴⁴ Ezen a részen találtak egy kettős kúp alakú agyaggyöngyötöredéket is. Ezt a halottégető máglyát és a hamvasztásos temetkezéseket az 5–6. századra keltezték. Mivel ebben a korszakban csontvázasan temetkeznek, a szakirodalom tévesnek ítélte meg az efféle temetkezéseknek az előkerülését a lelőhelyen, összemosva a köves felületeket.⁴⁵ Valójában egyetlen, ovális, agyaggal tapasztott, átégett felületről van szó. Hasonló halotthamvasztó felületek kerültek elő a Marosszentanna–Csernyeahov-kultúra lelőhelyén Mihálási-ben (Botoșani megye), ahol a köveket vastagon lesározták.⁴⁶ A hamvasztásos temetkezések nem voltak ugyan gyakoriak a Marosszentanna-kultúrában, ellenben találunk például a Délkelet-Erdélyben, pl. Baráthely, Sóvárád, vagy Szentgyörgy–Eprestető.⁴⁷ Az Erdélyi-medencében Maroslekencén, Radnóton, Mezőszoporon, Maroscsapón szintén találtak kora népvándorlás kori hamvasztásos temetkezéseket.⁴⁸

⁴¹ KÖRÖSFŐI Zsolt – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András 2009, 320–323.

⁴² Hasonló felszíni épületek kerültek feltárára Székelyudvarhely Kadicsfalva–Alsólok lelőhelyen. Abban az esetben, amikor a ház nem égett le, akkor csupán a kőből rakott U alakú tűzhelyet találtak csupán meg, abban az esetben, amikor a ház leégett, sikerült szerkezeti elemekre utaló régészeti megfigyeléseket tenni, melyek értelmében ezek a lakóház típusok boronavázás technikával készültek. KÖRÖSFŐI Zsolt – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András 2010, 7.

⁴³ SZÉKELY Zoltán, 1959a, 235.

⁴⁴ Az eltett csontoknak egy részét a feldolgozás során megtaláltuk a következő leltári számok alatt: 17398, 1021, 2728, 2731, 2734, 2736, 2740, 2757, 2759. Ezekben a csontokon erőteljes elfehéredés mutatkozott, valamint összeropedeztek az égés folyamán. A csontok között egyértelműen lehetett azonosítani egy emberi állkapcsot, valamint csigolyákat.

⁴⁵ BENKŐ Elek 1992, 86.

⁴⁶ ȘOVAN, Octavian Liviu 2005, 148. Pl. 299, 300.

⁴⁷ CÎMPEANU, Hica Ioana 1979, 157–170.

⁴⁸ PROTASE, Dumitru 1971, 125–133.

5–6. század, gepida település

A Galat-tető legutolsó települési szintje az 5–6. századi gepidákhoz köthető. Ebből a korszakból az egész platón találtak régészeti leletanyagot. Az 5. század második felében a Nagy-Küküllő völgyében már felbukkanó gepidák jelenléte Kisgalambfalva környékén kimutatható Székelykeresztúron, Nagygalambfalván és Betfalván.

A szakirodalomban ismertté vált Galat-tetői lelőhely egyik jellegzetes és vitatott kérdése annak 5–6. századi erősítése, amelyet Horedt Kurt a malomfalvival⁴⁹ és a Kisselyk–Várhegyen⁵⁰ találhatóval kapcsol össze. Bóna István nem tartotta eléggé kielégítőnek ezeknek az objektumoknak a kutatását ahhoz, hogy kijelenthessük, hogy ezek a gepidák uralma alatt készültek volna. Az erősítések építése ebben a korszakban azért is vitatható, mivel teljességgel hiányzik a Tisza vidékéről, a gepidák korábbi szállásterületeiről.⁵¹

Benkő Elek sem gondolja 5–6. századnak a kisgalambfalvi erősítést.⁵² Székely György feltételezi, hogy akár a 7. század elejére átnyúló település a gepida királyság bukása utáni megerősített menedékhelyük lehetett.⁵³

A Galat-tető egy 1250 m kerületű, helyenként 1,5 m mély árokkal és sánccal erősített, az északi részen kettős földtöltéssel van ellátva. Magát az egész tetőt körülvevő árok- és sáncrendszert több helyen kutatták meg. A tető északi oldalán az 1956/C árokban, az északkeleti és északnyugati végein egyaránt megtalálták a tetőt övező sánc és árok nyomait (3. tábla/1). Az árok belsejéből 95–100 cm mélységből az agyag fölött, a fekete humusz alatt előkerültek egy szürke fazék korongon készült perem- és oldaltöredékei. Pereme enyhén kihajló, melyet az oldalán párhuzamos, becarcolt vonalak díszítenek (18. tábla/1). A külső földtöltés szélén 30 cm mélységben, a humuszban egy kettős kúp alakú népvándorlás kori orsókarika került elő.

A plató északkeleti részén az 1958/8. árok, a nyugati részen az 1958/6 árok és a keleti részen az 1958/7 árok kutatása nem hozott újdonságot az erősítés keletkezésére. A terület délkeleti részén, az 1957/2. kutatóárokkal átvágott töltésben, amelynek fekete humusz betöltése volt, korongolt, szürke, szemcsés, gepida típusú edénytöredékek ismeretesekek.

A keresztárok és a körárok viszonyát az 1959/24. árokkal kutatták a terület keleti oldalán (10. tábla/1). A körárok sáncának töltéséből egy bepecsételt gepida kerámiatöredék került elő.

Az árok feltárásának eredményei rámutattak, hogy a keresztárok nem állott egy időben a körárokkal, ugyanis a kettőnek semmiféle kapcsolata nincs. A kettő között több mint 10 méteres rés van, így védelmi szempontból ez a sánc és árok sem sokat érne, hisz mögé kerülve oldalról támadható. Arra, hogy a két védelmi elem nem állott egy időben, rámutatnak maguk a különböző korszakok leleteinek szóródásai is. Amint azt már a bronzkornál és a római kornál is tárgyaltuk, ezeknek a korszakoknak a leletei a sánctól északra levő területre esnek. A keresztárok nem lehet 5–6. századi, mivel annak már részben feltöltődött rétegébe a gepidák egy külső sütőkemencét építenek 110 cm mélységben a mai járószinttől. Ha összevetjük, hogy a körárok árkából és sáncából 5–6. századi kerámia került elő, valamint, hogy ebben a korszakban terjed ki a leletszóródás az egész plató területére, mindez azt sugallja, hogy annak keletkezését a gepidák korára helyezzük.

Ami tovább erősítheti az objektum gepida korba való keletkezését, az a körárok mentén előforduló lekövezett felületek problematikája, amelynek funkciója egyelőre még kérdéses, ámbar a keletkezése kétségtelenül az 5–6. századra helyezhető. Az ezekhez a felületekhez használt követ a körárok megásása szolgáltatta. Erre a tényre az ásatást végző régészek többször is rámutattak.⁵⁴ A legnagyobb köves felületek a körárok szomszédságában találhatóak. Összesen 7 kisebb-nagyobb köves felület került elő, amelyek legfőbb jellemzői, hogy magasan, a jelenlegi felszíntől 15–20 cm mélységben kerültek feltárássra, viszonylagosan elrendezve, adott esetben meghatározható és szabályosabb kiterjedéssel. További közös jellemvonásuk, hogy a kövek közötti részeket szenes, kerámia- és paticsőtörmelék, állatcsontos letaposott réteg képezte.

A felületekből előkerült leletanyagokon kívül ezek keletkezését adott esetben segítették a szuperpozíciók is. Az 1957/3.2 kazettában egy kövezett felületet tártak fel⁵⁵ (5. tábla/1), melyről 5–6. századi kerámia került elő (22. tábla/21). Ezt felbontva egy épület kiégett paticsfalának vonalát tártak fel (6. obj.), amely a 3–4. századra keletkezhető. Ezen kívül kövezett felületet tártak fel a plató déli oldalán az 1957/2. árok kazettájában, ahol 5–6 m hosszúságban ökolnyival kövekkel kirakott felület jelentkezett 20–30 cm mélységben. A plató északkeleti részén az 1958/7. árokban nagyjából 10 m hosszúságban bukkantak kövezett felület nyomára. Az ásatási megfigyelések

⁴⁹ HORED, Kurt 1979, 72–81.

⁵⁰ HORED, Kurt 1964, 187–204. HORED, Kurt 1969, 136–137.

⁵¹ BÓNA István 1986, 152.

⁵² BENKŐ Elek 1992, 87.

⁵³ SZÉKELY György 1996, 8–12.

⁵⁴ SZÉKELY Zoltán 1962, 28, 31, HORED, Kurt – SZÉKELY, Zoltán – MOLNÁR István 1962, 633.

⁵⁵ Feltehetően ennek a résznek a feltárását folytatják 1960-ban, amelyről nincsen dokumentációnk.

szerint a gömbkövek egy homokágyba voltak helyezve, bontásuk során szürke, kihajló peremű edény töredékei kerültek elő.

A plató délkeleti részén az 1958/14. árokban előkerült köves felület tisztázása miatt több részletben is rábontottak. Legnagyobb kiterjedésében a terület délnyugati részében, az 1958/12. árokban, valamint az 1959/12. felületben kutatták. A kövek közül itt is 5–6. századra keltezhető kerámia került felszínre. Ezen a részen három nagyobb köves felületet határoltak el, az egyik, a legszabályosabb felület kb. 4×4 m alapterületű. Főként erre a példára alapozva a kutatók a köves felületeket esetleges épületek padlóinak határozták meg, amelyet más kutatók is átvettek.⁵⁶ Görgetegköveket kevés esetben találunk lakóházak padolásánál,⁵⁷ mivel alapvetően egy hideg és instabil felületet képez. A feltárt köves felületek esetében csupán egynél rajzolódott ki némi szabályosság. Ellenben ennek a metszetének tanulmányozása során láthatjuk a jelentős szintkülönbséget (9. tábla/2), úgy, hogy aligha hihetjük, hogy egy épületbelsőről lenne szó. Feltehetően ezek a köves felületek külső járósínteket, esetleges munkafelületeket jelentenek, amelybe beletartoztak a háztartási hulladékot.

Több esetben sikerült régészeti objektumra utaló nyomokat, esetleges lakóépületeket találni a köves felületek közvetlen környezetében, amelyek korszakban hozzátartoznak. Az 1958/11. árok déli végében 35 méternél 25 cm mélységben kövezett felület került elő, felületén népvándorlás kori, gyorskorongolt, szürke edénytöredékekkel (25. tábla/2). Ettől 4 méterre 30 cm mélységben egy leégett épület paticsfalának maradványait észlelték. (13. obj.). Az omladék közül kihajló peremű, 5–6. századi edénytöredékek kerültek elő.

A lelőhely nyugati részén feltárt 1959/17. kazettában felbukkanó köves felület mellett 5×4 m-es szakaszon erőteljes paticsos, szürke kerámiás, köves rész jelentkezett (11. tábla/1), amely egy 5–6. századi felszíni épület nyoma volt (16. obj.). A paticsos omladék közül két nyíltokos nyílhegy került elő (31. tábla/7–8).

Az 1958/12. felületben a 30 cm mélységben előkerült köves felület közelében egy $2,5 \times 3,1$ m alapterületű, kelet–nyugat tengelyű lakóházat⁵⁸ említenek (14. obj.), amelynek betöltéséből egy kés, két db agyaggyöngy, őrlőkőtöredék és szürke gyorskorongolt kerámia ismeretes. Véleményünk szerint ezek a köve-

zett felületek a hasonló épületek külső járósíntjeit, hétköznapi tevékenységeinek helyszíneit jelentik.

A feltárások során félig földbe mélyített lakóépületet (15. obj) is feltártak az 1958/13. árok középső részén nyitott kazettában, $2,5 \times 3$ méteres alapterülettel. Betöltéséből egy vastkés, 5–6. századi edénytöredékek és hordó alakú agyaggyöngy kerültek elő. Egyik lakóházban sem találtak tüzelőberendezésre utaló nyomokat. Külső sütőkemencét a keresztárókban tártak fel. Az 1958/5. árok északi felében, 108–110 m között, 120 cm mélységben kerek, égett tűzhely (8. obj.) került elő, melynek a szélei gömbkövekből voltak kirakva, belső része agyagos, vastagon átégve (7. tábla/2). Bent a tűzhelyben egy szürke színű, korongon készült edény töredéke valószínűleg a gepida korra keltezi. Szélessége 140 cm, magassága 70 cm, az árok falába volt beásva. A kemence körül, vele egy szinten, 1 méter mélységben állatsontok kerültek elő szénmaradványokkal. Egy másik kemencéről is találunk említést. A 196/27.1-es felületben találtak egy tűzhelyet (17. obj.),⁵⁹ ettől keletre 5–6. századi, világosszürke, pirosas, szürke, gyorskorongolt, homokkal, nagyobb és apró kavicszemcsékkel elvértve soványított fazekak alj- és oldaltöredékeit raktározta el.

Az objektumokból és a rétegből előkerült régészeti leletanyagra legközelebbi párhuzamokat Malomfalván találunk.

Nem túl gyakori formák, de megtalálhatóak a gyorskorongolt, finoman iszapolt, fényezett felületű, fekete és barnás színű, gömbös testű edények (23. tábla/15; 24. tábla/17).⁶⁰ Ezekből az edénytípusokból gyakoribbak az apró kavicszemcsékkel soványított, egységesen égetett, vékonyfalú edények (22. tábla/15, 20; 27. tábla/13). Egyes esetekben ezeket belülről kinyomott dudorokkal díszítik (17. tábla/20; 25. tábla/14). A finomabb darabokat pecsételéssel díszítették (27. tábla/19), vagy a fényezett felületre néhol rácsszerű mintákat csiszoltak be (25. tábla/18).⁶¹ A leggyakoribb formák a fazekak. Általában ezeket is durva, szemcsés anyagból, lassú- és gyorskorongon készítették, többségüket sekély fedőhoronnyal látták el. A fazekak vállát gyakorta díszítették hullámvonal-köteggel (25. tábla/9, 11, 12, 16), egyesek pereme körömbenyomkodással díszített, vállán bekarcolt vízszintes vonalakkal (26. tábla/13), aljuk többnyire domborúan kiképzett. Előkerültek az edényekhez tartozó, többnyire lassúkorongon készített, sötétszür-

⁵⁶ RUSTOIU, Gabriel 2005, 60.

⁵⁷ Akadnak példák kőpadolású lakóházakra, így Biharban feltártak egy $4,80 \times 4,15$ méteres, késő népvándorlás kori lakóházat, mely kelet–nyugat irányú, $-0,35$ méteren jelentkezett a ház folyami kövekből készült padlója. DUMITRAȘCU, Ștefan 2003, 53.

⁵⁸ Erről nincs más jellegű dokumentációnk.

⁵⁹ Pontosabb adatokkal erre az objektumra nem rendelkezünk.

⁶⁰ Az asztali kerámiához tágabb párhuzamokat közül: CSEH János 1994, 16–18.

⁶¹ HORED, Kurt 1979, 137; BÂRZU, Ligia 1995, 283, 284, fig. 9.7, 10., 11–14.

ke fedők is (23. tábla/13; 24. tábla/14, 17; 25. tábla/6, 8).⁶² A feldolgozott leletanyagban előfordulnak gyorskorongolt, barnásszürke, szalagfüles kancsók töredékei, szintén szemcsés kavicsal soványítva (21. tábla/7; 23. tábla/16; 24. tábla/19; 27. tábla/9). Az edényformák között, amelyek Galaton előkerültek, megtalálhatóak az „S” profilú és mély tálak is, gyorskorongon készítve, homokkal soványított anyagból (20. tábla/5; 23. tábla/12; 24. tábla/11). Szép számban kerültek elő a többnyire gyorskorongon készült, homokkal vagy kavicsal soványított, kisebb méretű, széles, lapos peremű tárolóedények. Vannak köztük díszítetlen példányok (20. tábla/10), másokat nyakukon hullámvonalköteggel, vállukon vonalköteggel (26. tábla/1; vagy fordított sorrendben: 27. tábla/2), vagy felső harmadán és peremén hullámvonalköteggel díszítették (21. tábla/14). Egyik erőteljesen kiugró vállú edény felülete háromszögű eszközzel bepecsételt (29. tábla/6).⁶³ A változatos edényformákat gazdagítják a gyorskorongolt, szürkésbarna poharak perem-

töredékei (21. tábla/2). Kevés számban, de megtalálhatóak az itteni feltárt anyagban is a kézzel készített fazekak töredékei (18. tábla/3; 21. tábla/10; 27. tábla/16). Hasonlóan kevés arányban kerültek elő kézzel készített edények a malomfalvi ásatásból is.⁶⁴ A feltáráson az egyik legjellegzetesebb gepida edényforma is előkerült, a kiöntőcsöves edény töredékét a raktározott anyagban nem sikerült megtalálnunk.⁶⁵

Erdélyből kevés edényégető kemencét ismerünk ebből a korszakból. Hasonló kemencéket tártak fel Baráthelyen⁶⁶ és Szucságon,⁶⁷ további párhuzamok ismeretesek a Tisza-vidéken Törökszentmiklós⁶⁸ és Szolnok–Zagyvart⁶⁹ lelőhelyeken.

A kerámia mellett a feltárás során előkerült használati tárgyak közül kiemelkednek a régészeti szakirodalomban is ismeretes nyílhegyek (31. tábla/7, 8), púpos hátú, nyéltüskés és lapos vaskések (31. tábla/2–4, 16). Ezek mellett előkerültek fenőkövek (31. tábla/21–24), valamint bikónikus orsógombok is (30. tábla).

Nyarádi Zsolt – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely; nyaradi_zsolt@yahoo.com
 Botha Zoltán – Székelyudvarhely; botha_zoltan@yahoo.com

Rövidítésjegyzék

<i>ActaMN</i>	=	<i>Acta Musei Napocensis</i> (Kolozsvár)
<i>ArchÉrt</i>	=	<i>Archaeologiai Értesítő</i> (Budapest)
<i>CCA</i>	=	<i>Cronica Cercetărilor Arheologice din România</i> (Bukarest)
<i>Dacia N. S.</i>	=	<i>Dacia, Nouvelle Série – Revue d’Archéologie et d’Histoire Ancienne</i> (Bukarest)
<i>MCA</i>	=	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> (Bukarest)
<i>MIMK</i>	=	<i>Molnár István Múzeum Kiadványai</i> (Székelykeresztúr)
<i>UPA</i>	=	<i>Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie</i> (Bonn)
<i>VAH</i>	=	<i>Varia Archaeologica Hungarica</i> (Budapest)
<i>SCIV</i>	=	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche</i> (Bukarest)
<i>SUBB</i>	=	<i>Studia Universitatis Babeș-Bolyai</i> (Kolozsvár)

⁶² Hasonló fedők ismeretesek Baráthelyről és Gyaluból (CSEH János 1997, 140.)

⁶³ HORED, Kurt 1979, 138, Taf. 68/4.

⁶⁴ HORED, Kurt 1979, 141–144.

⁶⁵ Ezt a darabot közli HORED, Kurt 1958, 89.

⁶⁶ BÄRZU, Ligia 1995, 279.

⁶⁷ OPREANU, Coriolan – COCIȘ, Sorin 2002, 227–268.

⁶⁸ CSEH János 1990, 223–240.

⁶⁹ CSEH János 1999, 47–49.

Irodalom

- BADER, Tiberiu
1978 *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București.
- BÂRZU, Ligia
1973 *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V (cimitirul 1 de la Bratei)*, București.
1995 La station numero 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe–VIIe siècles), *Dacia N. S.*, XXVIII–XXIX, 1994–1995, 239–295.
- BENKŐ Elek
1992 A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája, *VAH*, V, Budapest.
- BÓNA István
1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896), in: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig*, Budapest, 107–234.
- BOROFFKA, Nikolaus
1994 *Die Wietenberg-Kultur, Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA, Band 19, Bonn.
- CSEH János
1990 Gepida fazekaskemence Törökszentmiklóson, *ArchÉrt*, 117, 2, 223–240.
1994 Keleti germán asztali keramika a kora népvándorlás kori Közép-Tisza vidékéről, *Falufigyelők*, 5, 12, Mesterszállás, 16–18.
1997 Régészeti adatok a gepida kerámiához. Leletek az őcsödi terepmunkákból, *Jászkunság*, XLIII, 34, 134–141.
1999 Régészeti adalékok egy Zagyva-parti gepida településről, in: *A gepidák. Gyulai katalógusok* 7, Gyula, 47–49.
- CÂMPEANU–HICA, Ioana
1979 Riturile funerare din Transilvania de la sfârșitul secolului al III-lea până în secolul al IV-lea e. n., *ActaMN*, XVI, 157–170.
- DAICOVICIU, Constantin
1940 Neue Mitteilungen aus Dazien (Funde und Einzeluntersuchungen), *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, 299–336.
- DUMITRAȘCU, Ștefan
2003 Biharea, punctul Cetatea de pământ. Campania 2002, *CCA*, București, 53–54.
- FERENCZI Géza – FERENCZI István
1958 Régészeti-helyrajzi kutatások a Nagy-Küküllő völgyének felső részében 1955–1956-ban, *SUBB*, 3, 15–31.
- HOREDTE, Kurt
1958 *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București.
1964 Așezare fortificată la Șeica Mică (raionul Mediaș), *SCIV*, 15, 2, 187–204.
1969 Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u. z. aus Siebenbürgen. Siedlung, Burg und Stadt (Studien zu ihren Anfängen), in: Karl-Heinz, Otto – Herrmann, Joachim (Hrsgg.): *Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte*, Band 25, Berlin, 129–139.
1979 *Morești (Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen)*, București.
- HOREDTE, Kurt – SZÉKELY, Zoltán – MOLNÁR, István
1962 *Săpăturile de la Porumbeni Mici (r. Odorhei)*, *MCA*, VIII, 633–641.
- KÖRÖSFŐI, Zsolt – NYÁRÁDI, Zsolt – SÓFALVI, András
2009 Odorhei–Lok, in: Bem, Carmen (red.): *Cronica cercetărilor arheologice din România – Campania 2008*. Târgoviște, 320–323.
2010 *Bronzkori népek és vizitók Székelyudvarhely határában*, Székelyudvarhely.
- NYÁRÁDI Zsolt
2011 Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben, in: Körösfői Zsolt (főszerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, *MIMK*, 3, 321–375.
- OPREANU, Coriolan – COCIȘ, Sorin
2002 Atelierele ceramice din secolul V p. Ch. descoperite în așezarea de la Suceag (jud. Cluj), *Ateliere și tehnici meșteșugărești. Contribuții arheologice*, Cluj-Napoca 227–268.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása régészeti, történelmi, természetrajzi s népismej szempontból, I. Udvarhelyszék*, Pest.
- PROTASE, Dumitru
1971 *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București.
- ROSKA Márton
1942 *Erdély régészeti repertórium. I. Őskor*, Kolozsvár.
- RUSTOIU, Gabriel
2005 Habitatul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea, *Bibliotheca Septemcastrensis*, 12, Sibiu, 39–83.
- ȘOVAN, Octavian Liviu
2005 *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjahov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște.
- SZÉKELY György
1996 Népmaradványok a Kárpát-medencében, *História*, 2, 8–12.
- SZÉKELY, Zoltán
1959a Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe, în anul 1959, *MCA*, V, 231–245.
1959b Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici, *MCA*, V, 523–530.
1962 Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici, *MCA*, VIII, 25–33.
1970 Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966), *MCA*, IX, 297–315.
1984 Cercetări arheologice la Porumbeni Mici (Județul Harghita), *Aluta*, XVI, 15–28.

Cercetări arheologice la Porumbeni Mici, cetatea Galat (1938, 1954, 1956–1960)

(Rezumat)

Platoul situat în valea Târnavei Mari, lângă localitatea Porumbeni Mici a fost cercetat arheologic în anul 1954, apoi reluat între anii 1956–60, în colaborarea muzeelor din Cristur și Sfântul Gheorghe. În urma acestor campanii a fost cunoscută stratigrafia și epocile aflate în acest sit, care are o întindere mai mare de 4 hectare. Au fost delimitate patru epoci. Primii locuitori ai platformei au fost cei din epoca bronzului mijlociu. În această fază platoul a fost întărit cu un șanț de 4,60 m adânc, rambleul valului se compunea din bucăți de argilă scoase în urma săpării șanțului. Valul măsoară la bază 11,50 m, având inițial o înălțime aproximativ ca adâncimea șanțului. Culturii Wietenberg aparțin locuințele de suprafață, care au ieșit la iveală în spatele întăriturii amintite. Din aceste complexe au fost scoase fragmentele unor vase cu decoruri diverse.

Platoul a fost repopulată în epoca romană. Șanțul a fost resăpat, iar în spatele acestuia au fost construite câteva complexe. Locul capătă în această fază un caracter de refugiu. Materialul databil acestei epoci este foarte săracă, cuprinzând două monede romane, și cioburi din diferite vase.

A treia etapă aparține culturii Sântana de Mureș. Din aceste secole se datează înmormântările de incinerare cu rugul funerar descoperit. Culturii Sântana aparțin câteva clădiri de suprafață, vetre și o locuință. Lângă materialul ceramic caracteristic al acestei epoci se alătură un inel din argint, și una din aur.

Ultimul nivel arheologic aparține secolelor 5–6, legată de populația gepidică. În această fază s-a întărit întreaga platformă cu un șanț și val de 1250 m. În urma săpării șanțului din pietrele scoase se creează diferite platforme de piatră, care de fapt sunt niște suprafețe pe care se realizau diferite activități. În preajma unor dintre aceste platforme se găsesc diferite complexe care se pot lega cu aceste activități. Materialul arheologic găsit pe aceste platforme și în complexe este destul de bogat. Ceramica cu forme diferite deseori era ornamentată prin lustruire, incizii, stampilare. Vasele în mare majoritate au fost modelate la roată rapidă și înceată, rareori sunt făcute cu mâna. Lângă ceramică au fost găsite cuțite, vârfuri de săgeată, prâsnele de lut, pietre de șlefuit.

Materialul acestor săpături nu a fost publicat în întregime, au apărut numai rapoartele campaniilor. În urma acestor studii am prelucrat întregul material, cu ajutorul documentației de săpătură am încercat analiza amplă a acestui sit. Situația a fost îngreunată de mai mulți factori. Unul dintre acesta era împărțirea materialului între cele două muzee, aflate în colaborare. Documentarea destul de săracă a unor campanii de săpătură, mai ales a celor din anii 1959–60 constituie o lipsă de informații incompletibile.

Archeological excavations at Kisgalambfalva, the Galat fortress (19387, 1954, 1956–1960)

(Abstract)

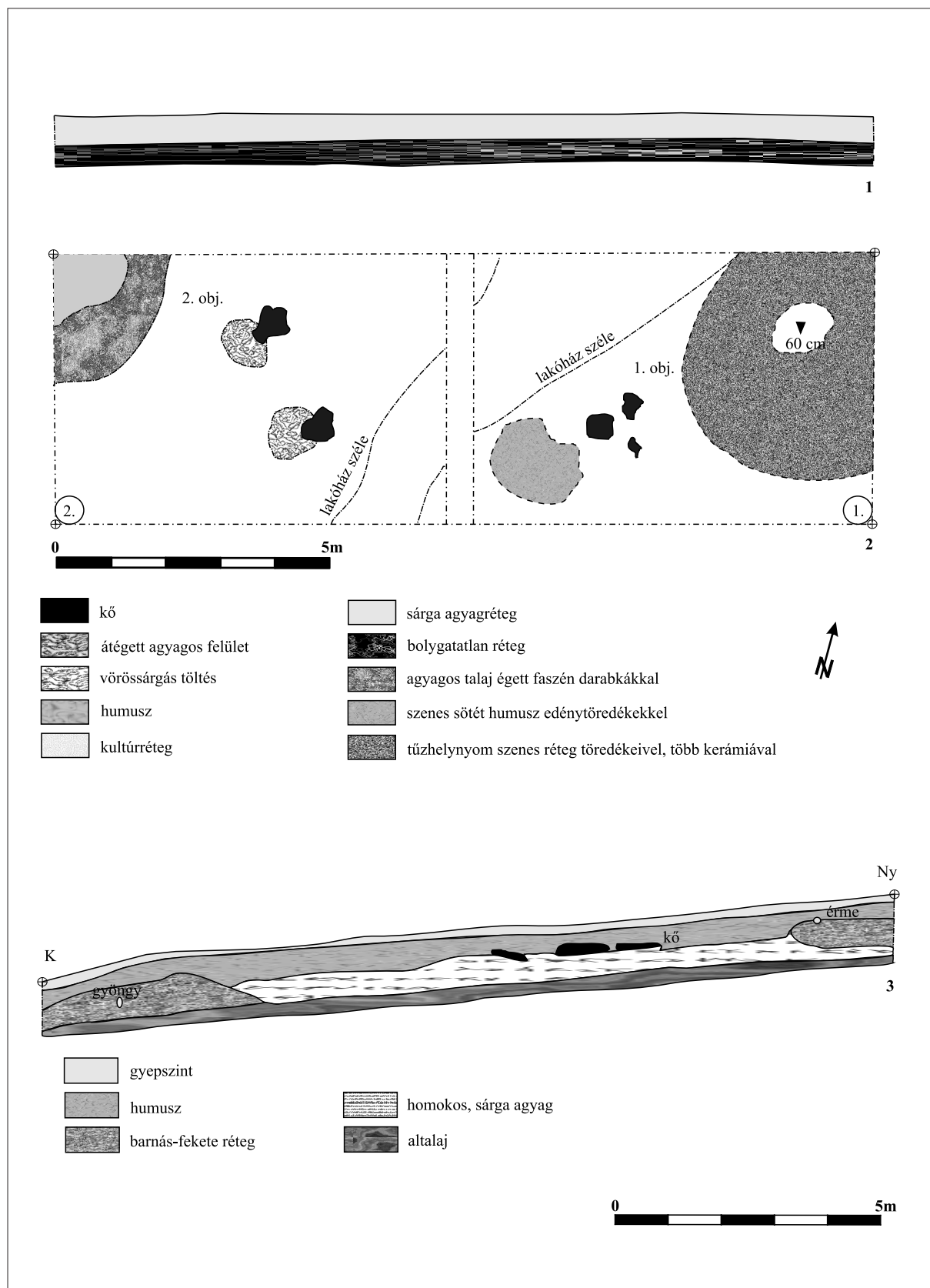
The plateau situated in the valley of Nagyöküllő (Târnavă Mare), near the town of Kisgalambfalva (Porumbeni Mici) was archeologically investigated in 1954, which was then resumed in between the years of 1956–1960, in collaboration of the museums of Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc) and Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe). Following these campaigns the stratigraphie and the eras of this site, which stretches over a land of more than 4 hectares, were determined. Four different eras were defined. The first inhabitants of the platform were the people of the Middle Bronze Age. In this phase, the plateau was fortified with a 4.60 meters deep moat; the embankment wave consisted of pieces of clay removed during the digging of the moat. The wave measures 11.50 meters at the core, initially having a height equal to the depth of the moat. The housing area on the surface belongs to the Wietenberg Culture, which emerged behind the above mentioned fortification. In these complexes fragments of pots with different decorations were found.

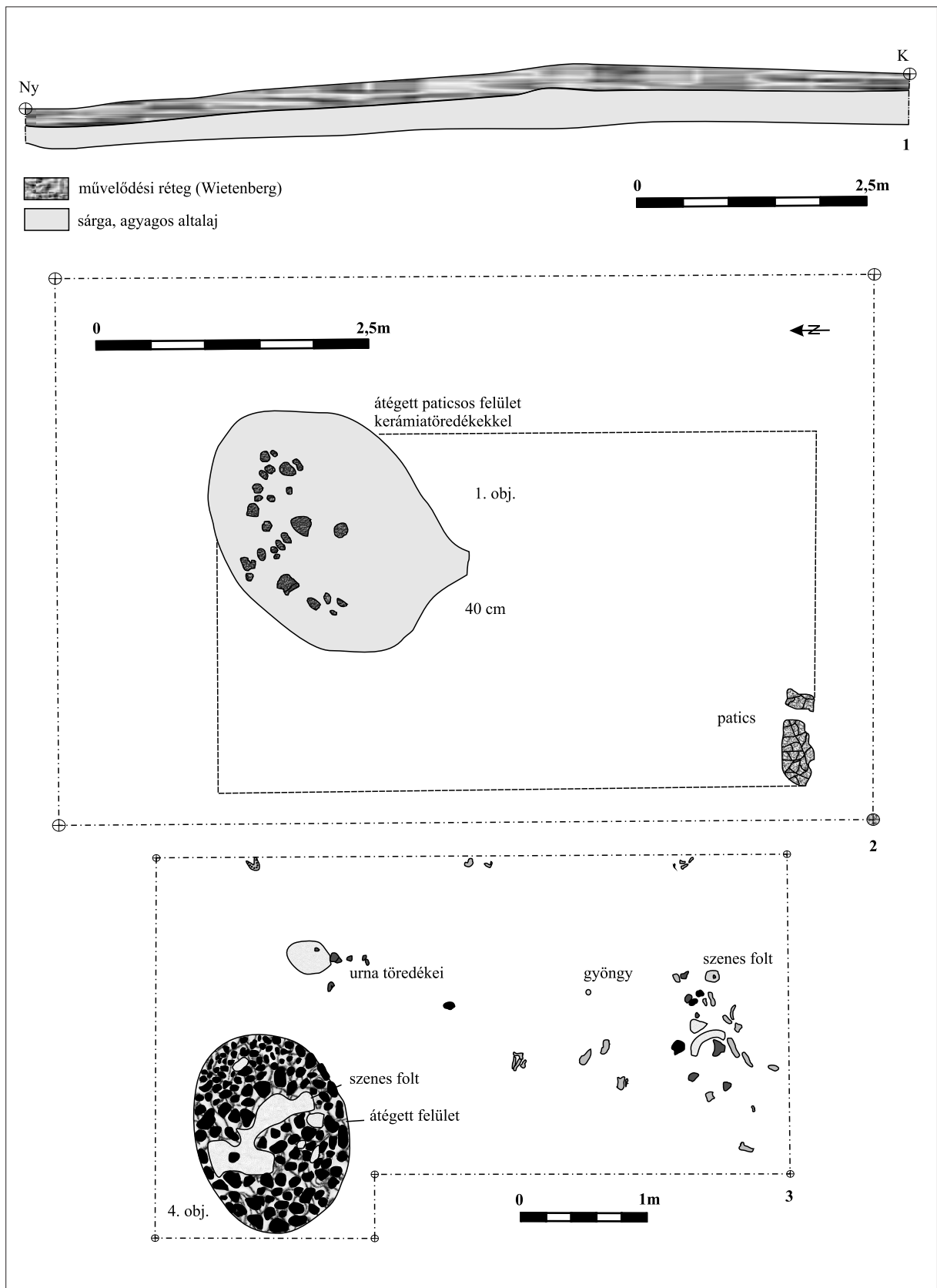
The plateau was repopulated in Roman times. The moat was dug out again, and behind it several complexes were built. At this stage, the place gains a characteristic of a refuge. The materials dating back to these times are very few; it only includes two Roman coins and fragments of different jugs and pots.

The third stage belongs to the Marosszentanna (Sântana de Mureș) Culture. Cremation burials with uncovered funeral pyres date back to this time. Some surface buildings, hearths and housing areas belong to the Marosszentanna Culture. Apart from the ceramic material characteristic to this era, we can add one silver and one gold ring.

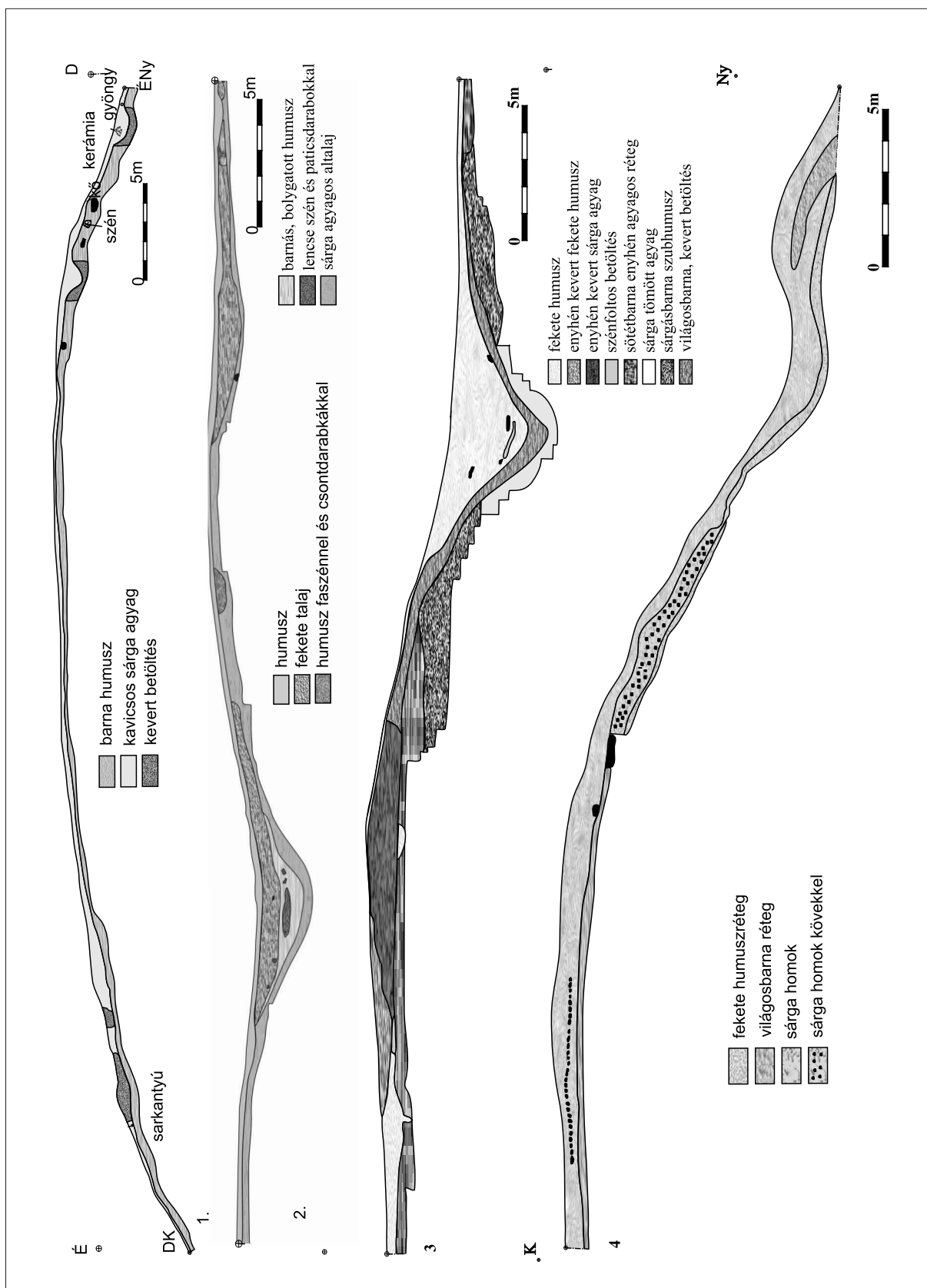
The last archeological level dates back to the 5th and 6th centuries, and is related to the Gepidic population. During this period, the entire plateau was fortified with a moat and a wall of 1250 meters. Following the digging of the moat, different stone platforms are created, from the removed stones, which are actually areas where different activities were performed. The archeological material found on these platforms and complexes is quite varied and rich. The pottery, in different shapes, was often decorated by polishing, incisions or by dyeing. The pots were mostly created with fast and with slow wheels; they were rarely made by hand. Next to the pottery, knives, arrowheads, clay jugs and grinding stone were found.

The material about these excavations has not entirely been published, only campaign records surfaced. During this study, the entire data was researched, with the help of the excavation documentation; an extensive analysis of this site was attempted. The situation was made difficult by several factors. One of these was the division of the material between the two museums, which are in collaboration. The relatively poor documentation of some of the excavations, especially those in the period of 1959–1960, represents a big lack of information, impossible to complete.

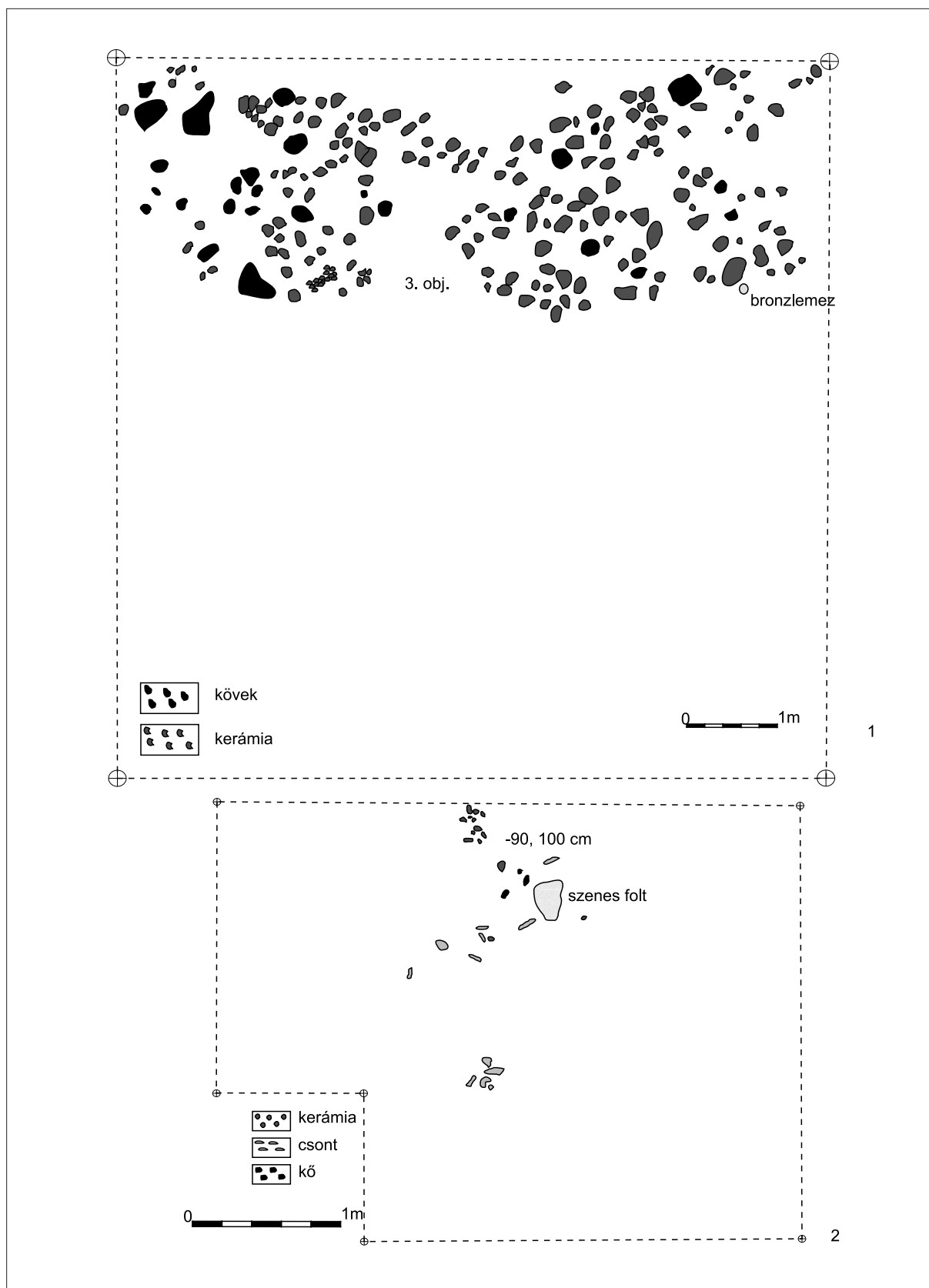

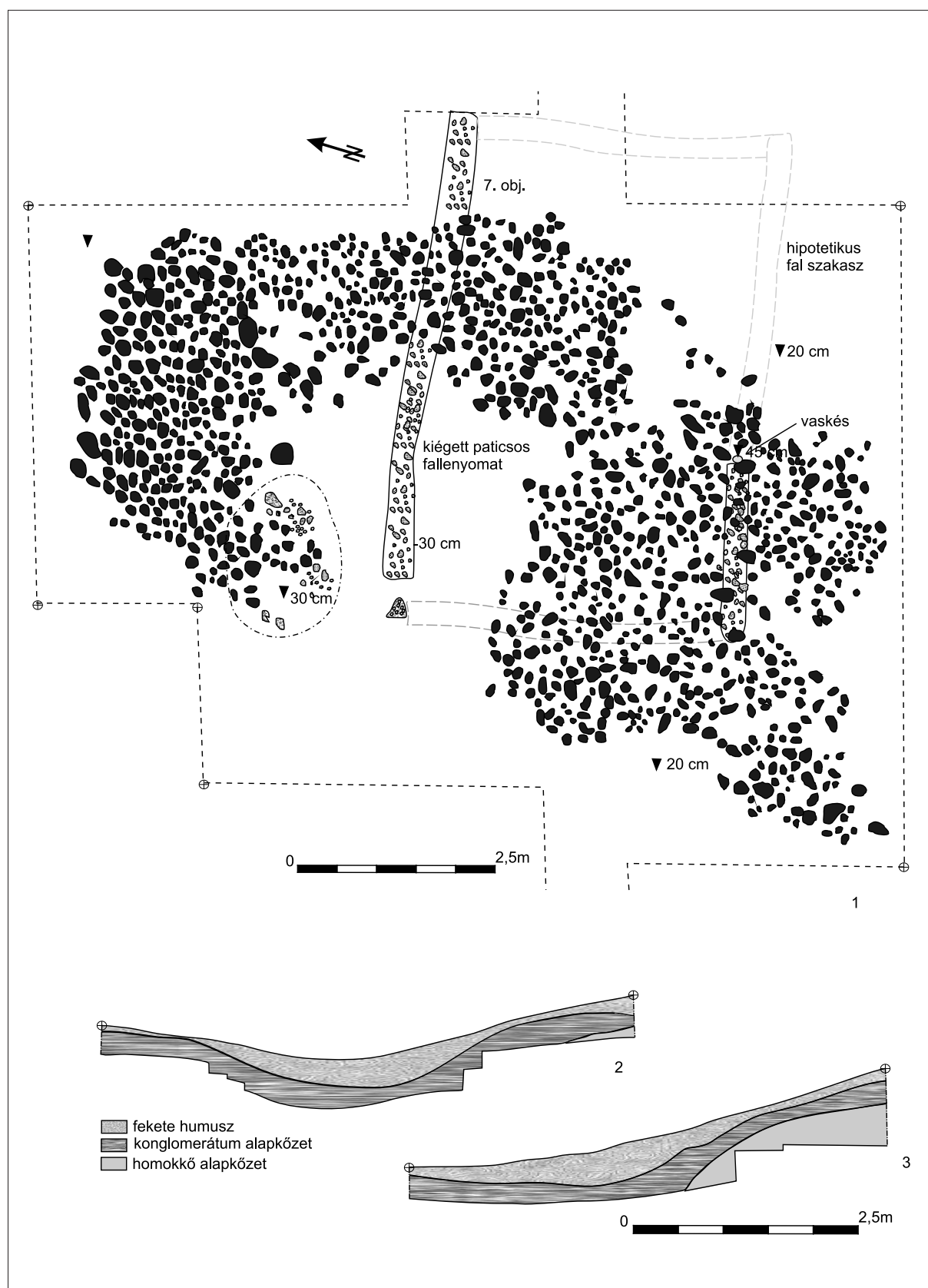
2. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásátás, B. árok déli metszete; 2. 1956-os ásátás, B kazetta felszínrajza; 3. 1956-os ásátás, D4. kazetta, felszínrajz

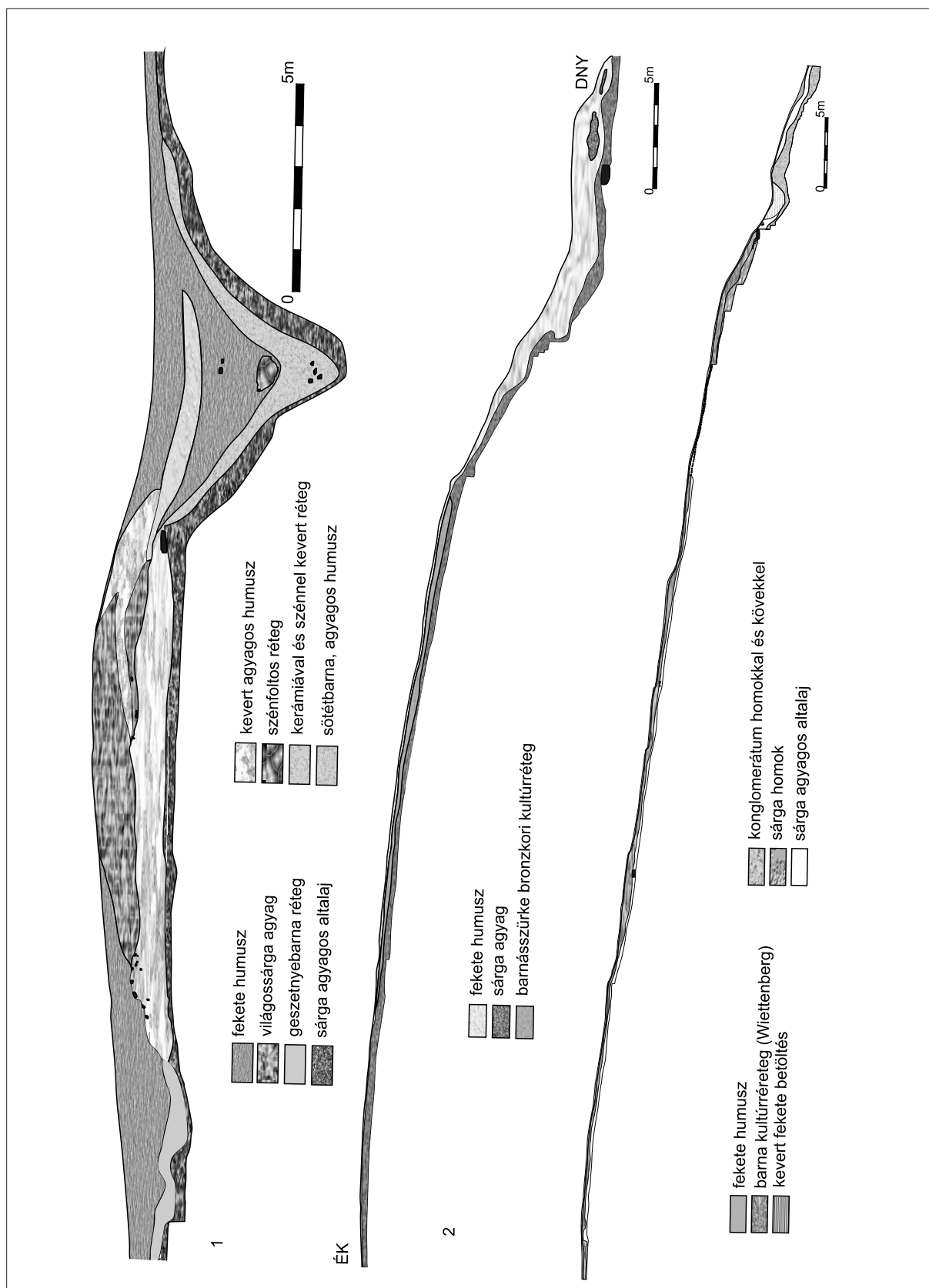
3. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásátás, C árok, délnyugati metszet; 2. 1956-os ásátás, D árok, déli metszet, 3. 1957-es ásátás, 1. árok, keleti metszet; 4. 1957-es ásátás, 2. árok északnyugati metszet

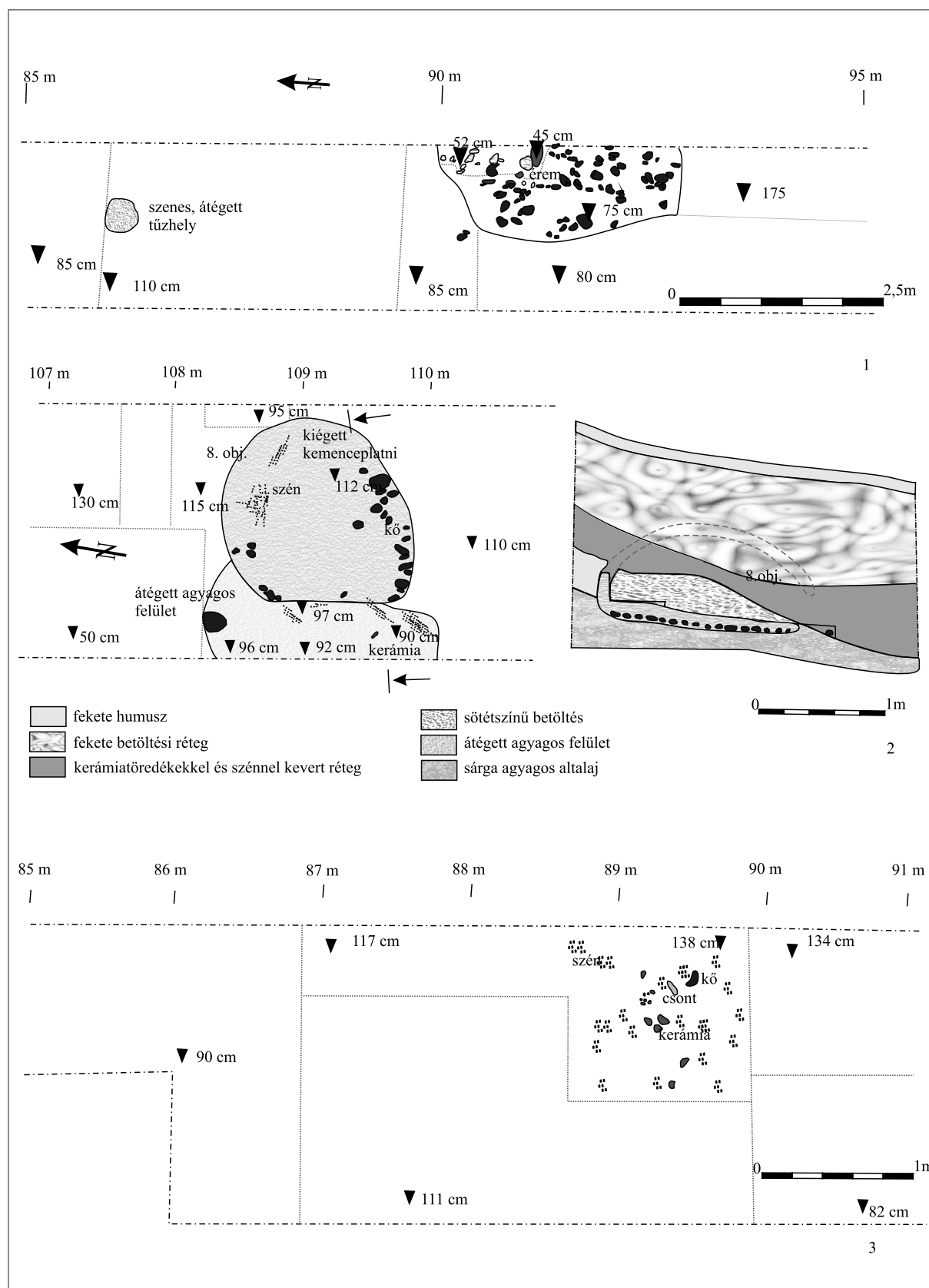
4. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásátás, D1. kazetta, felszínrajz; 2. 1956-os ásátás, D 3. kazetta, felszínrajz

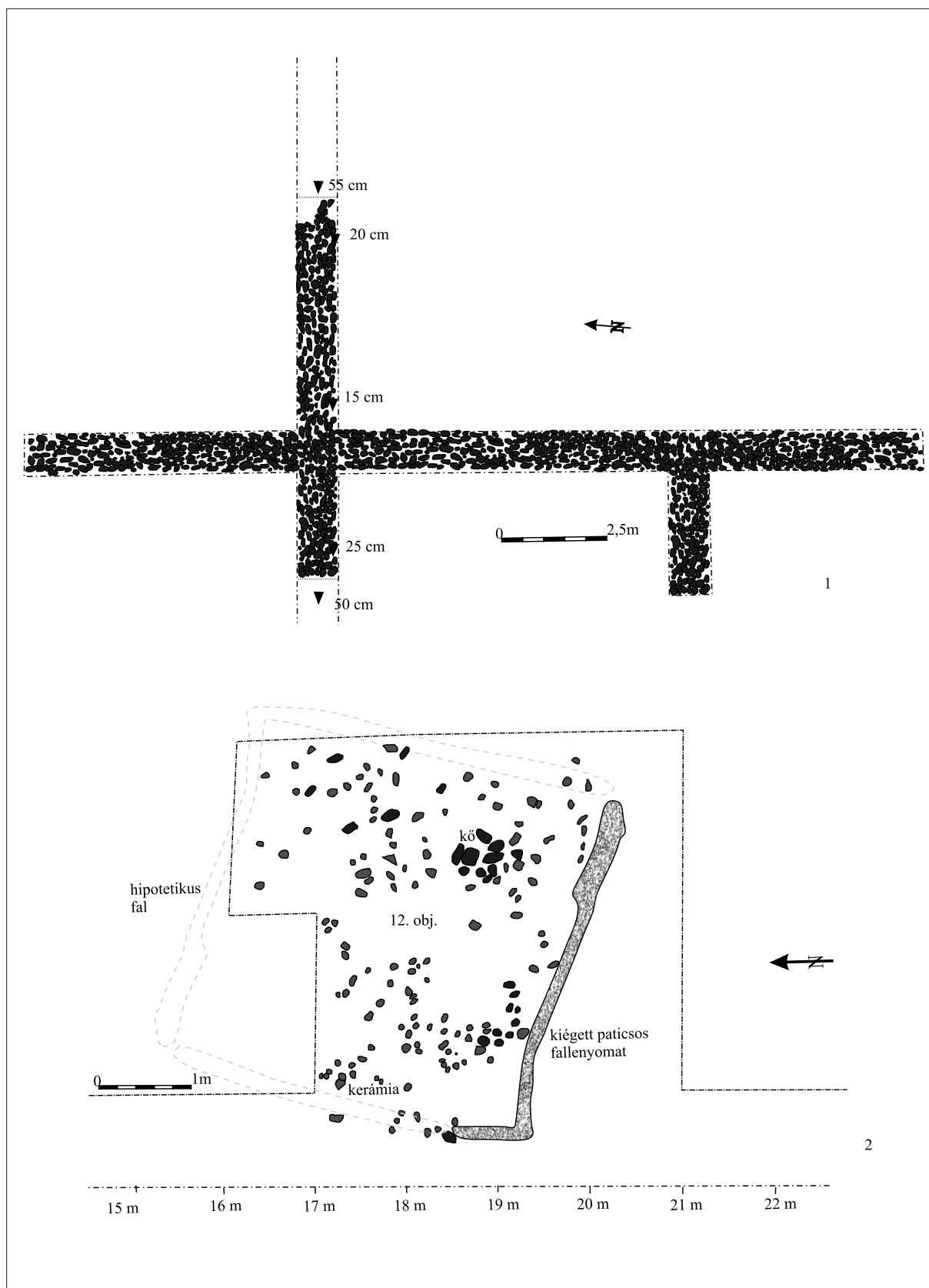
5. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1957-es ásátás, 3. árok, 2. kazetta; 2. 1958-as ásátás, 15. árok, észak–déli metszet; 3. 1958-as ásátás, 16. árok, észak–déli metszet

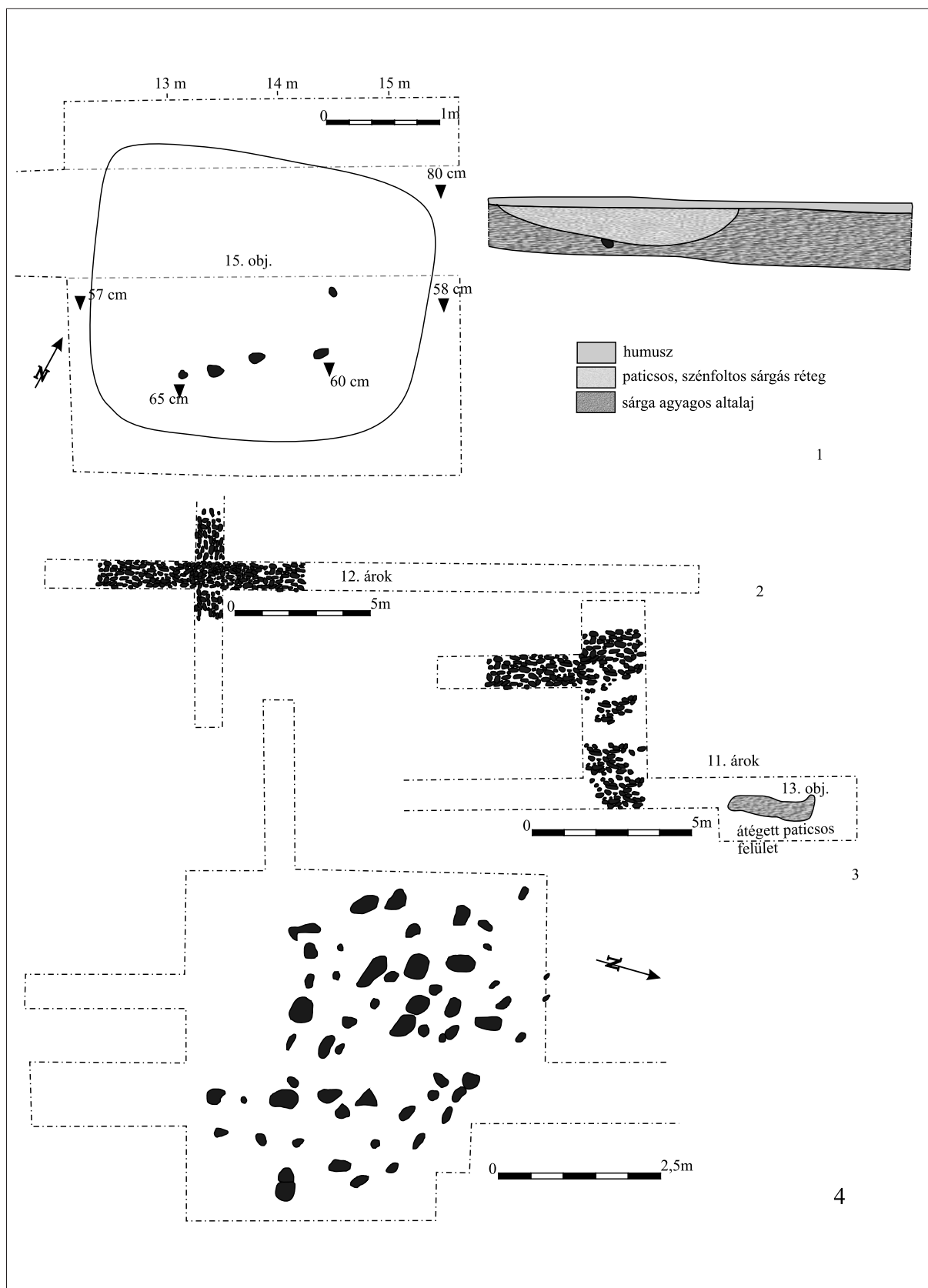
6. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1958-as ásítás, 5. árok, észak–déli metszet; 2. 1958-as ásítás, 6. árok, északkelet–dél nyugati metszet; 3. 1958-as ásítás, 7. árok, kelet–nyugati metszet

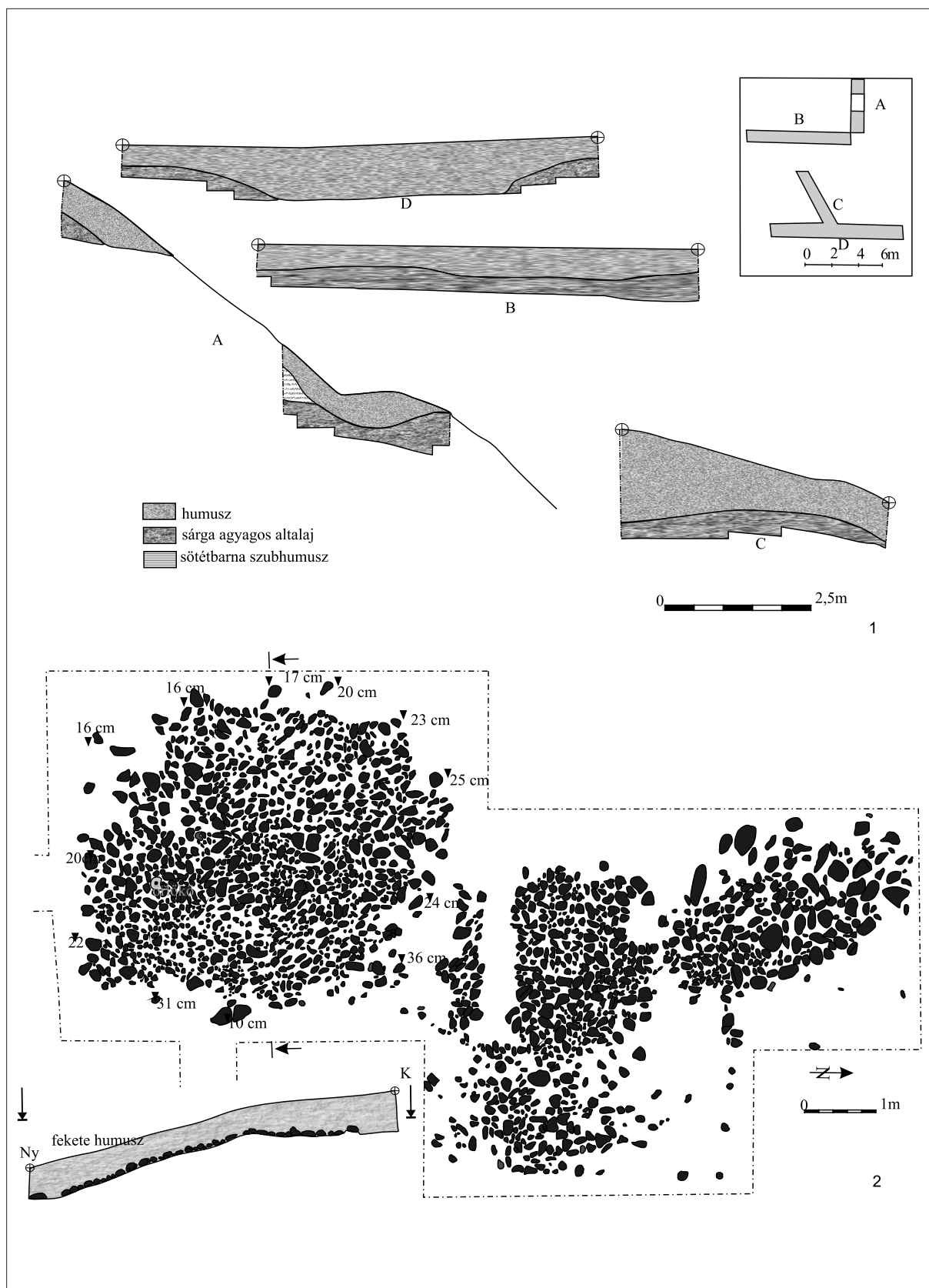
7. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1958-as ásátás, 5. árok, részlet;
 2. 1958-as ásátás, 5. árok, kemence felszín- és metszetrajza (8. obj.); 3. 1958-as ásátás, 5. árok felszínrajza, részlet

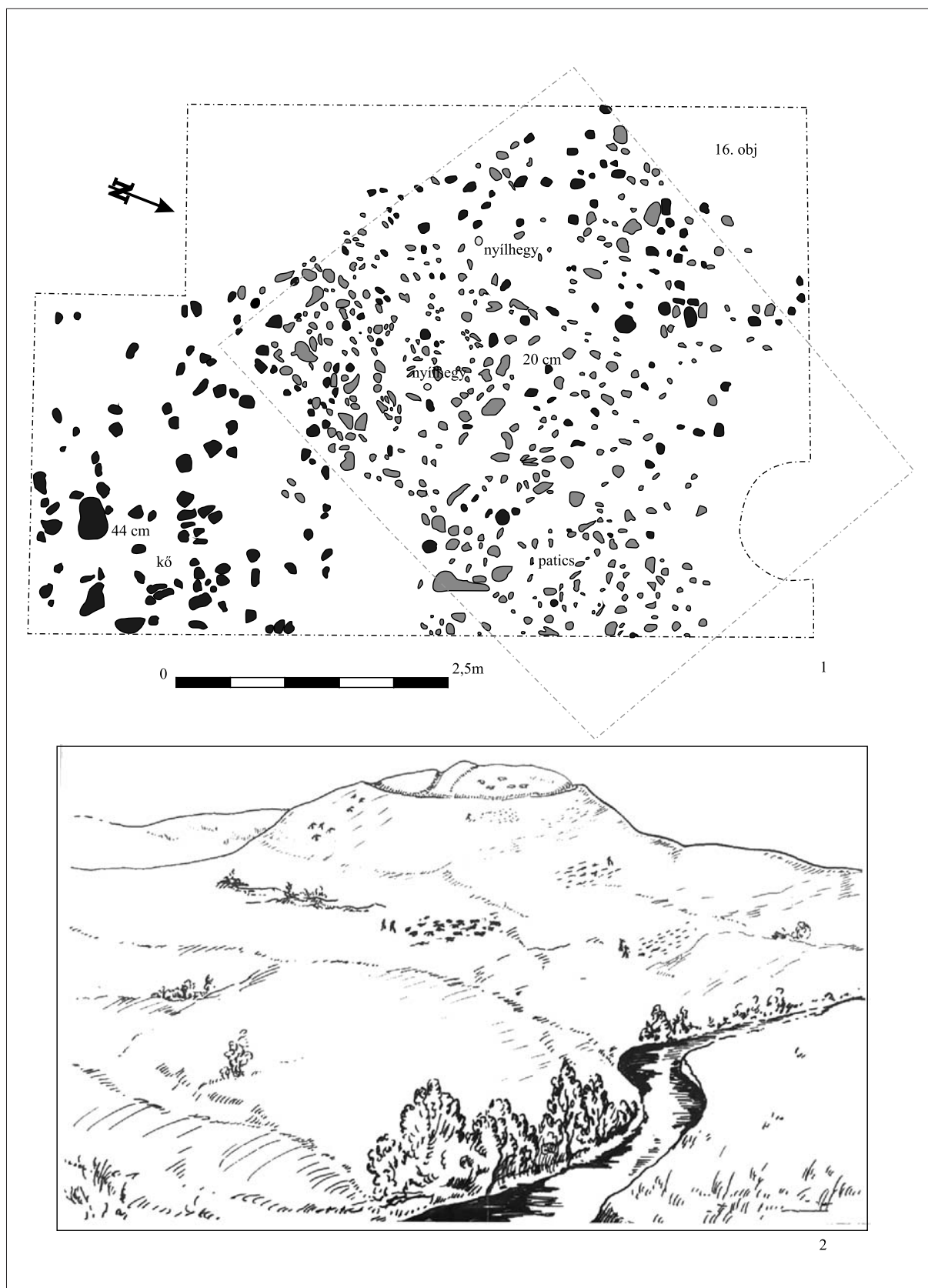
8. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1958-as ásatás, 7. árok, felszínrajz, részlet; 2. 1958-as ásatás, 8. árok, részletrajz

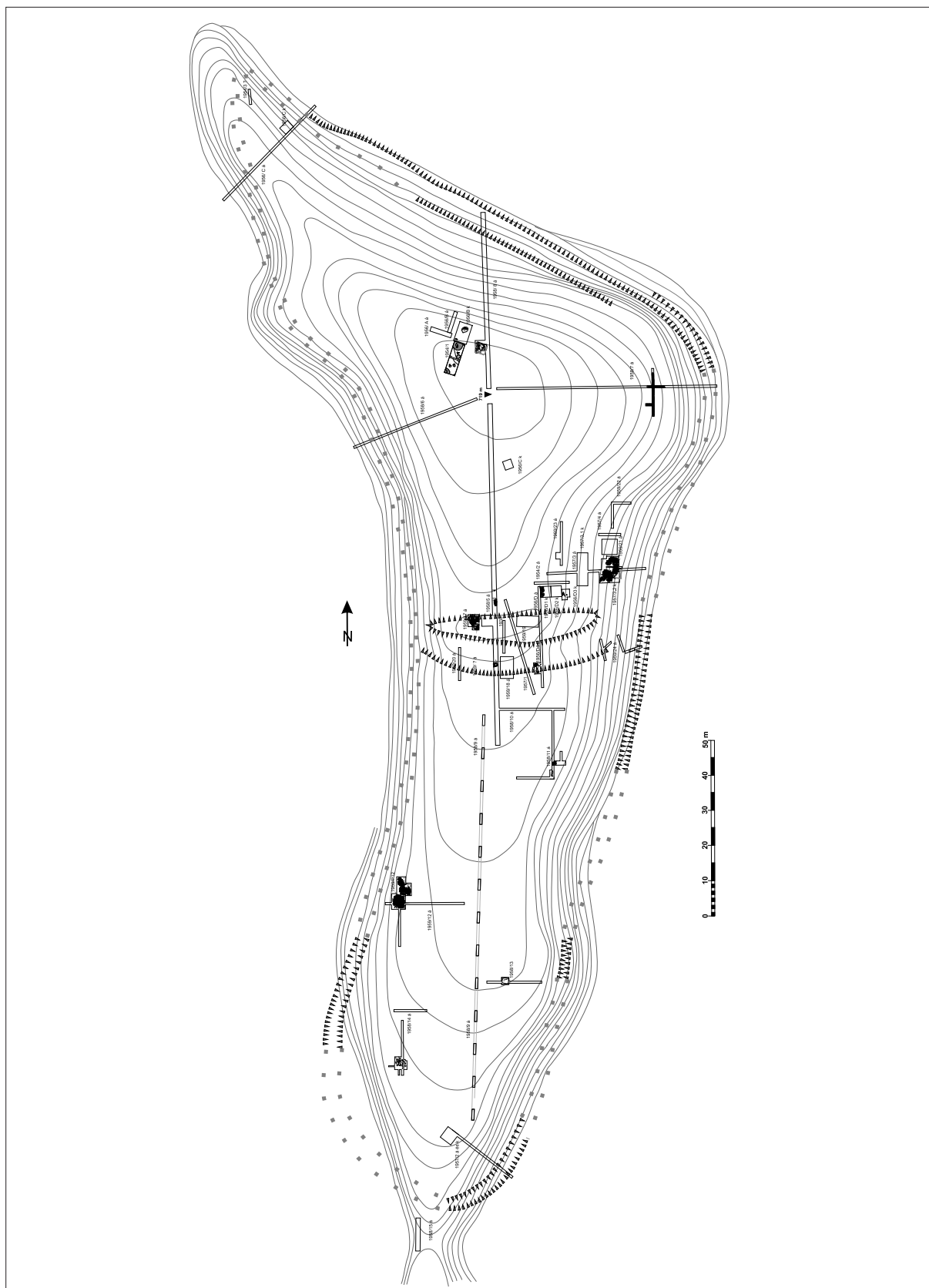
9. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1958-as ásatás, 13. árok részlet, felszín- és metszetrajz; 2. 1958-as ásatás, 12. árok részletrajza; 3. 1958-as ásatás, 11. árok, részletrajz; 4. 14. árok, részletrajz

10. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1959-es ásatás, 24. árok, metszetrajzok; 2. 1959-es ásatás, 12. felület felszín- és metszetrajza

11. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1959-es ásátás, 17. árok, felszínrajz; 2. Galat és környéke, rekonstrukciós rajz

12. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1938, 1954, 1956, 1960-as évek régészeti kutatásainak összesítő felszínrajza és a vártető szintvonalas térképe

1

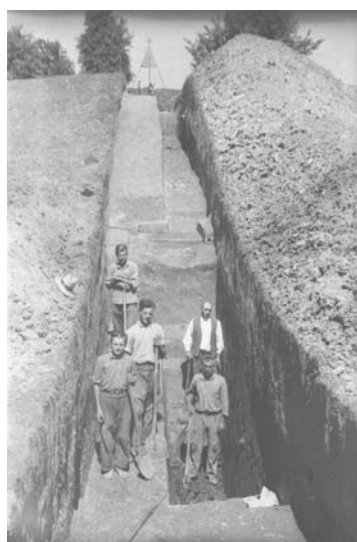
2

3

4

5

6

13. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1–2. 1954-es ásátás, munkaközi fotó; 3. 1956, az ásátási tábor; 4–6. 1958-as ásátás munkaközi fotók (5. 1958/5. árok)

1

2

3

4

5

6

14. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1956-os ásatás: 1. B kazetta, bronzkori lakóház (1. obj.);
2. az ásatáson feltárt egyik köves felület; 3. D4 kazetta, 5. obj.; 4. 1958, 16. árok; 5–6. D1 kazetta, bronzkori lakóház (4. obj)

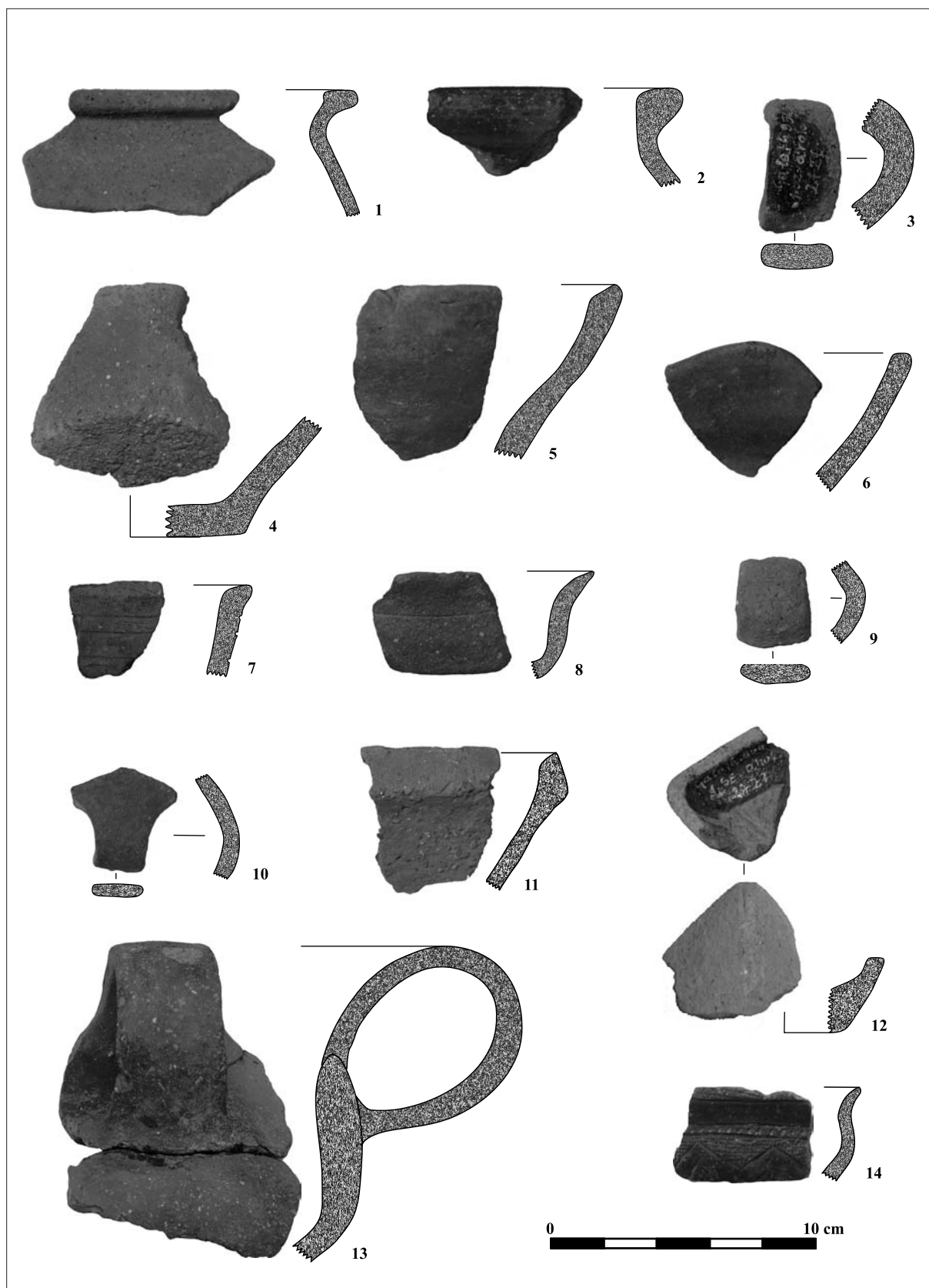

1

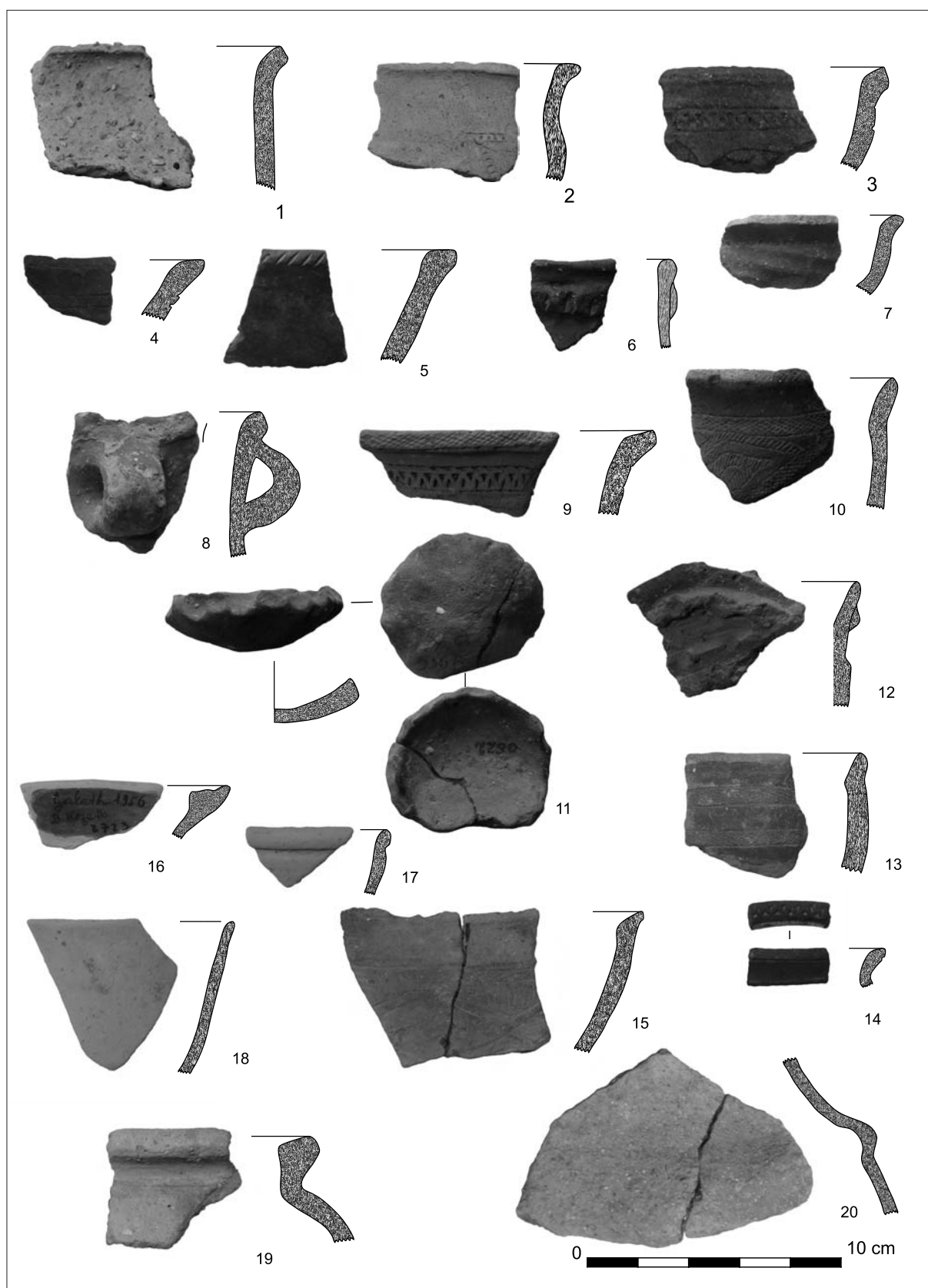

2

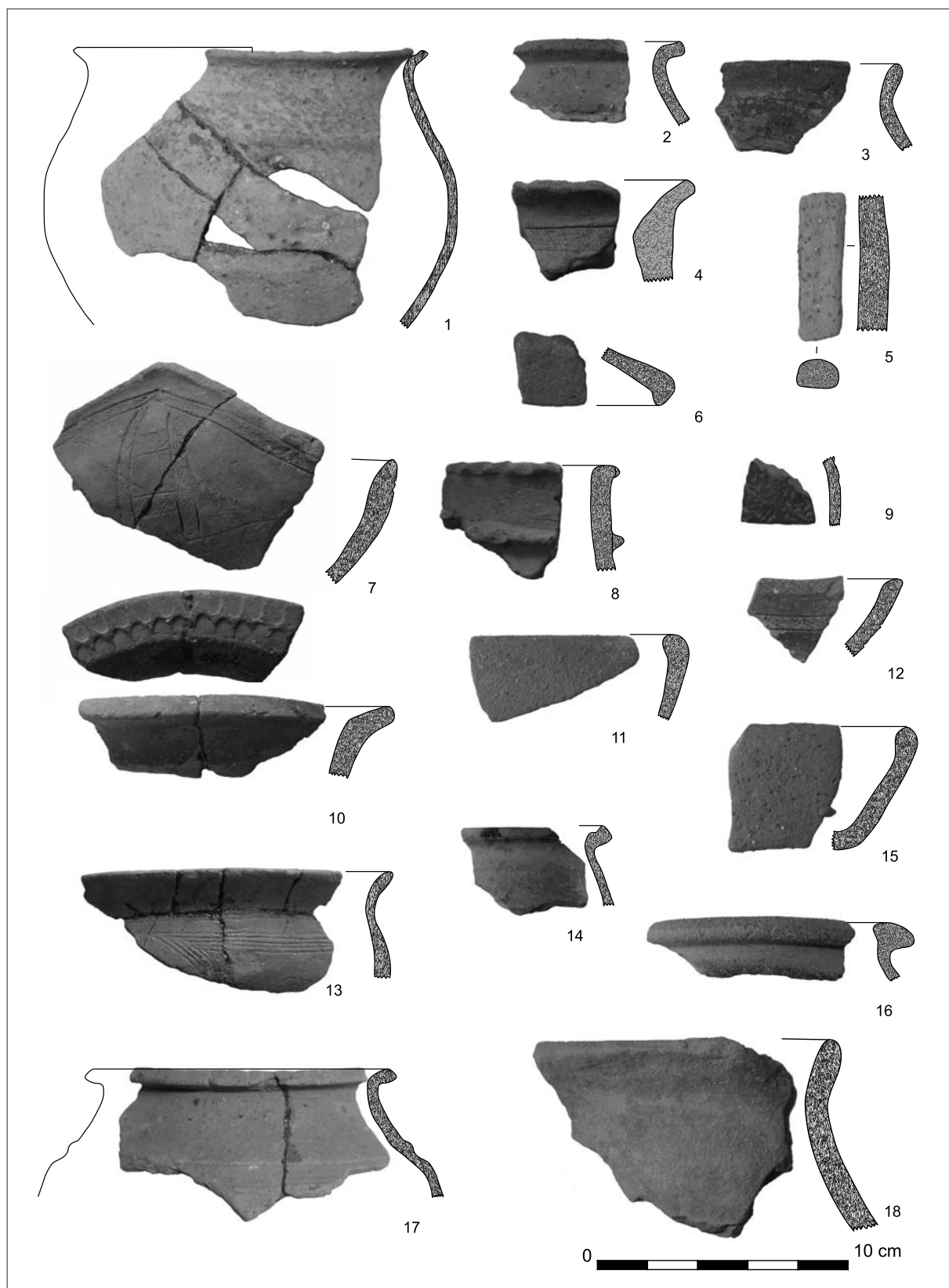
15. tábla 1. Műholdas légifelvétel, Galat-(Omlás)tető és környezete; 2. Galat-(Omlás)tető északkeleti nézetből (Kósza Antal felvétele)

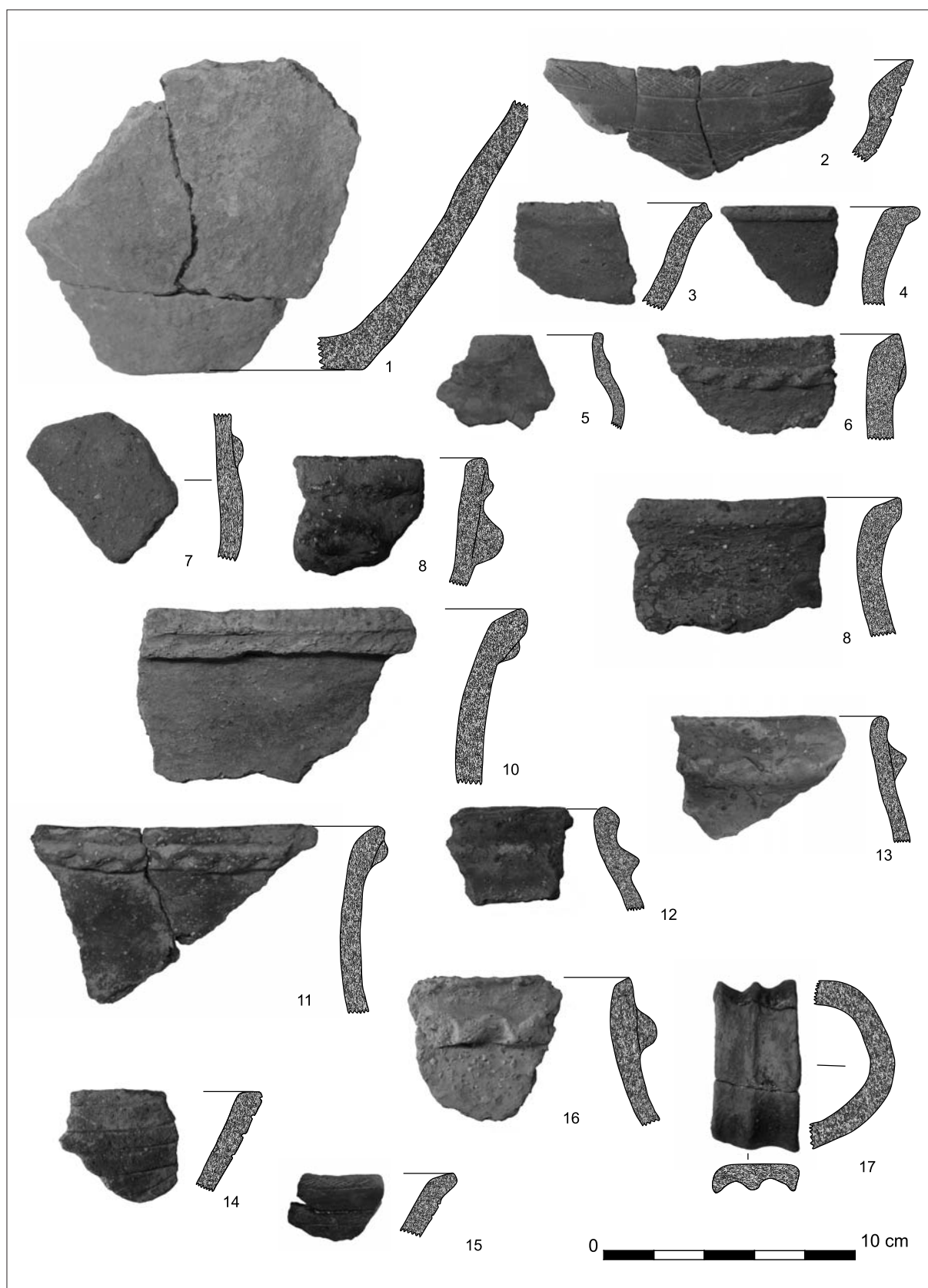
16. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1–12. 1954-es ásatás, 1. árok, 13–14. 1956-os ásatás, ismeretlen környezet

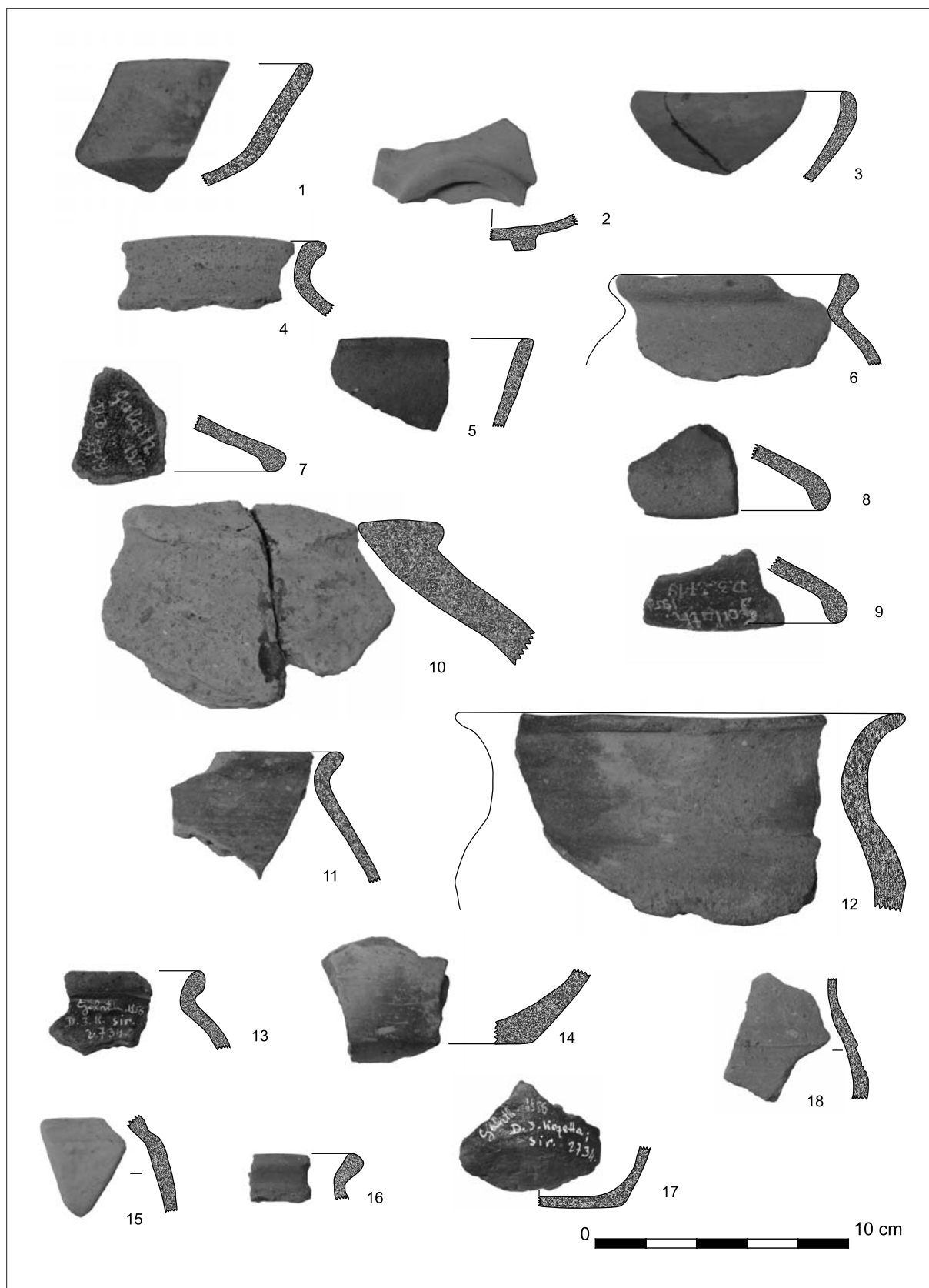
17. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1–4. 1956-os ásatás, B árok;
5–6. 1956-os ásatás, B kazetta, 0–50 cm; 7–120. 1956-os ásatás, B kazetta, mélység nélkül

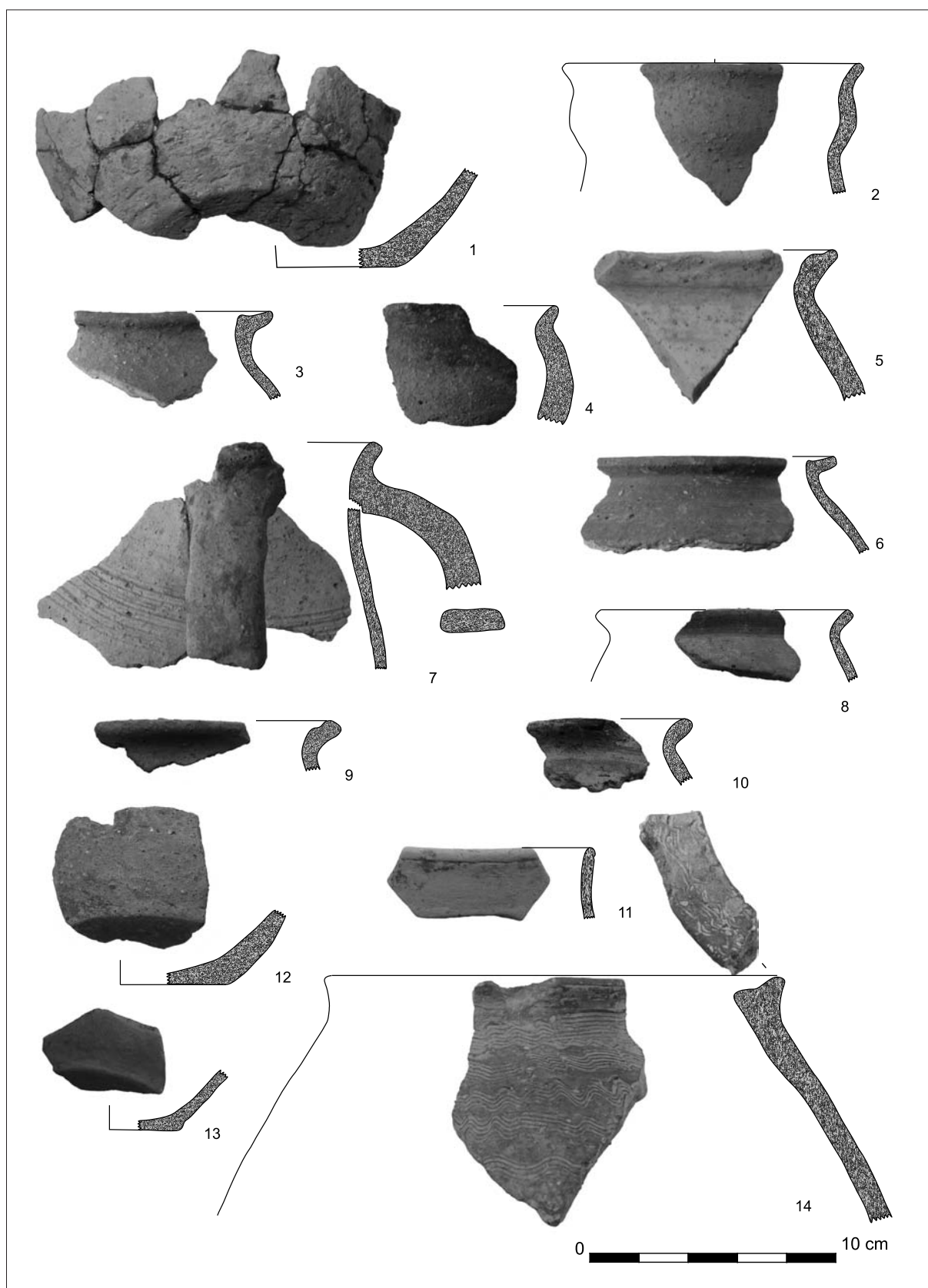
18. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásátás, C árok, 95–100 cm; 2–3. 1956-os ásátás, C árok, ismeretlen mélység; 4., 6. 1956-os ásátás, D árok, ismeretlen mélység; 5., 8–11., 14. 1956-os ásátás, D1 kazetta, ismeretlen mélység; 13. 1956-os ásátás, D2 kazetta, 50 cm; 12., 15–19. 1956-os ásátás, D2 kazetta, ismeretlen mélység

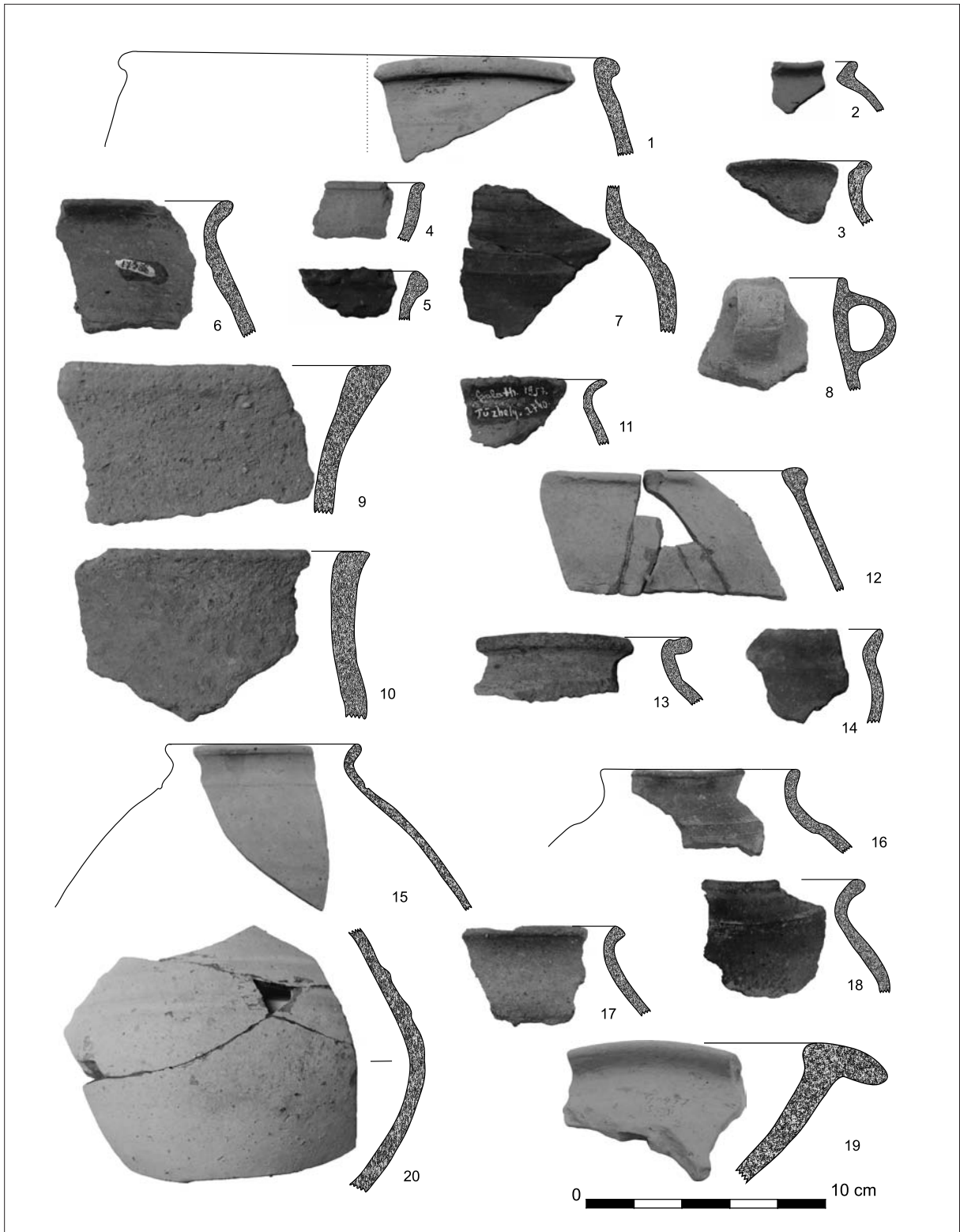
19. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1–17. 1956-os ásatás, D1 kazetta, 3. obj. (lakóház)

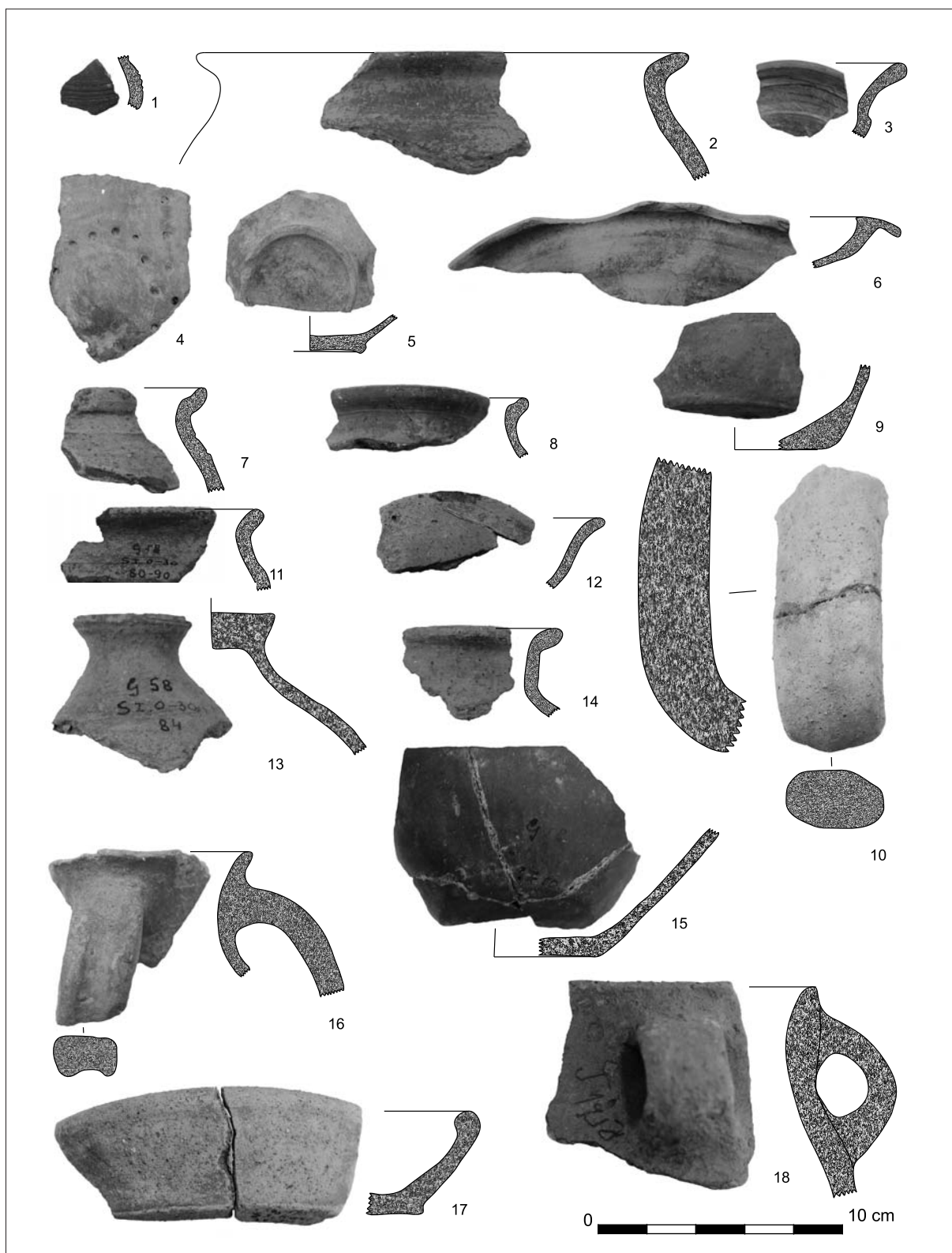
20. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1–12. 1956-os ásatás, D3. kassza, ismeretlen mélység;
13–18. 1956-os ásatás, D3 kassza, hamvasztásos sírok

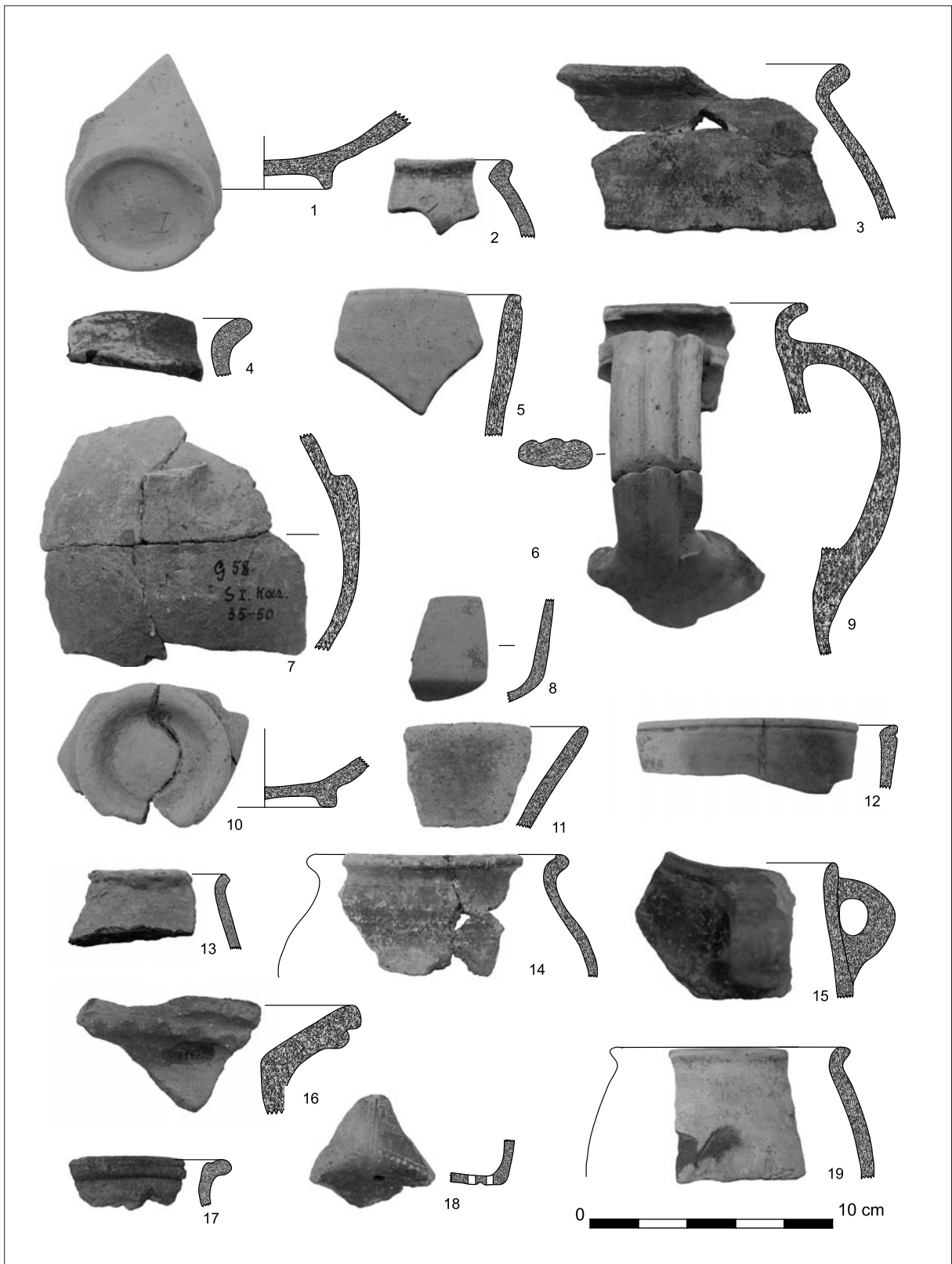
21. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1–7. 1956-os ásátás, D4 kazetta, ismeretlen mélység;
8–14. 1957-es ásátás, 1. árok, ismeretlen mélység

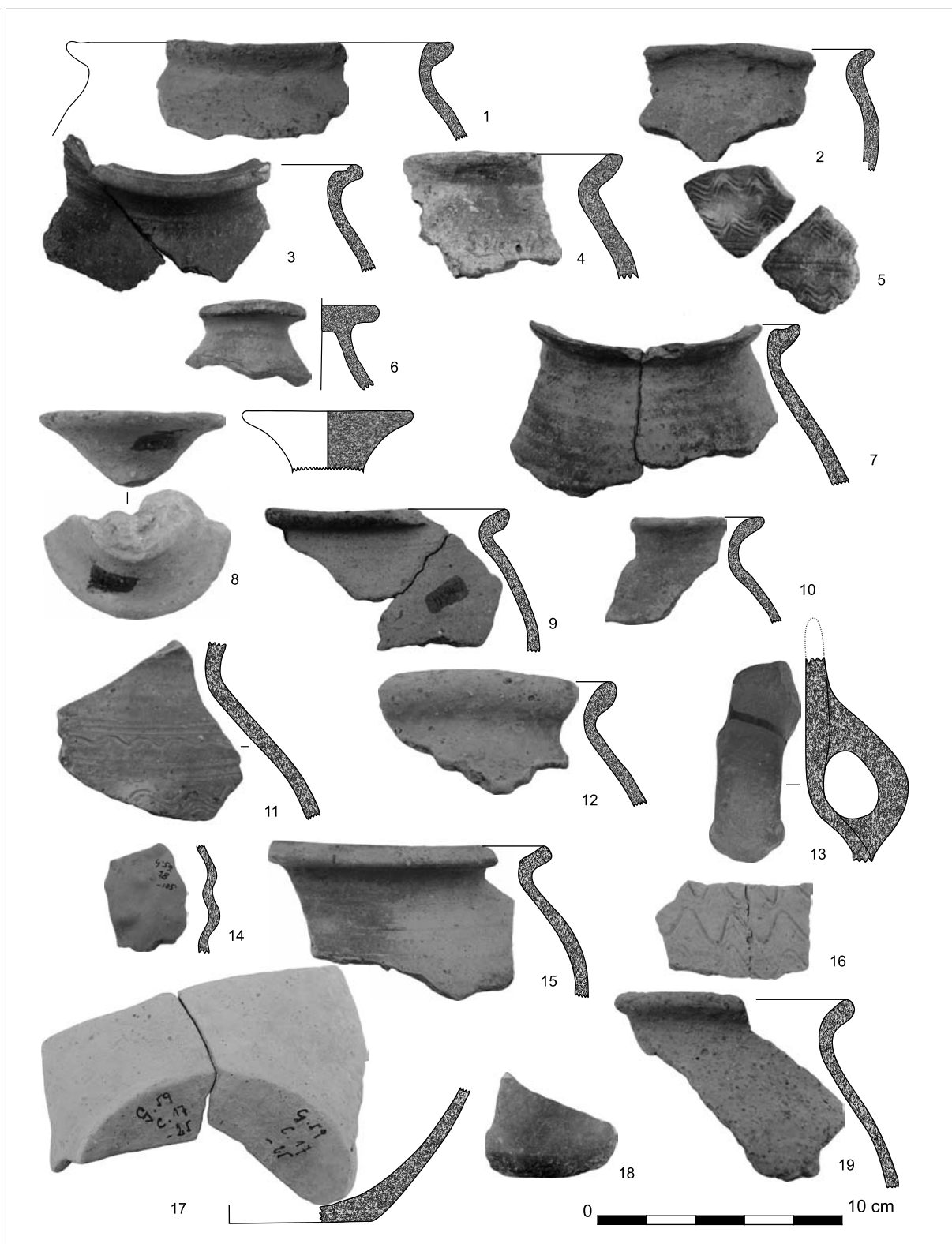
22. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1957-es ásatás, 1. árok, 0–5 cm; 2–4. 1957-es ásatás, 1. árok, 30 cm; 5. 1957-es ásatás, 1. árok, 5. obj; 6–7. 1957-es ásatás, 3. árok, ismeretlen mélység; 8. 1957-es ásatás, 3. árok, 50–60 m, 20–30 cm mélység; 9–10. 1957-es ásatás, 3. árok, 40 cm mélység; 11. 1957-es ásatás, 3. árok, 80 cm mélység, tűzhely a köréteg alatt; 12. 1957-es ásatás, 3. árok, 50–60 m, 50–60 cm mélység; 13–14. 1957-es ásatás, 3. árok (és 2. kazetta), 6. obj.; 15. 1957-es ásatás, 3. árok, 80 cm; 16–17. 1957-es ásatás, 3. árok, 1. kazetta, mélység nélkül; 18–19. 1957-es ásatás, 3. árok, 2. kazetta, mélység nélkül; 20. 1957-es ásatás, 3. árok, köves felület

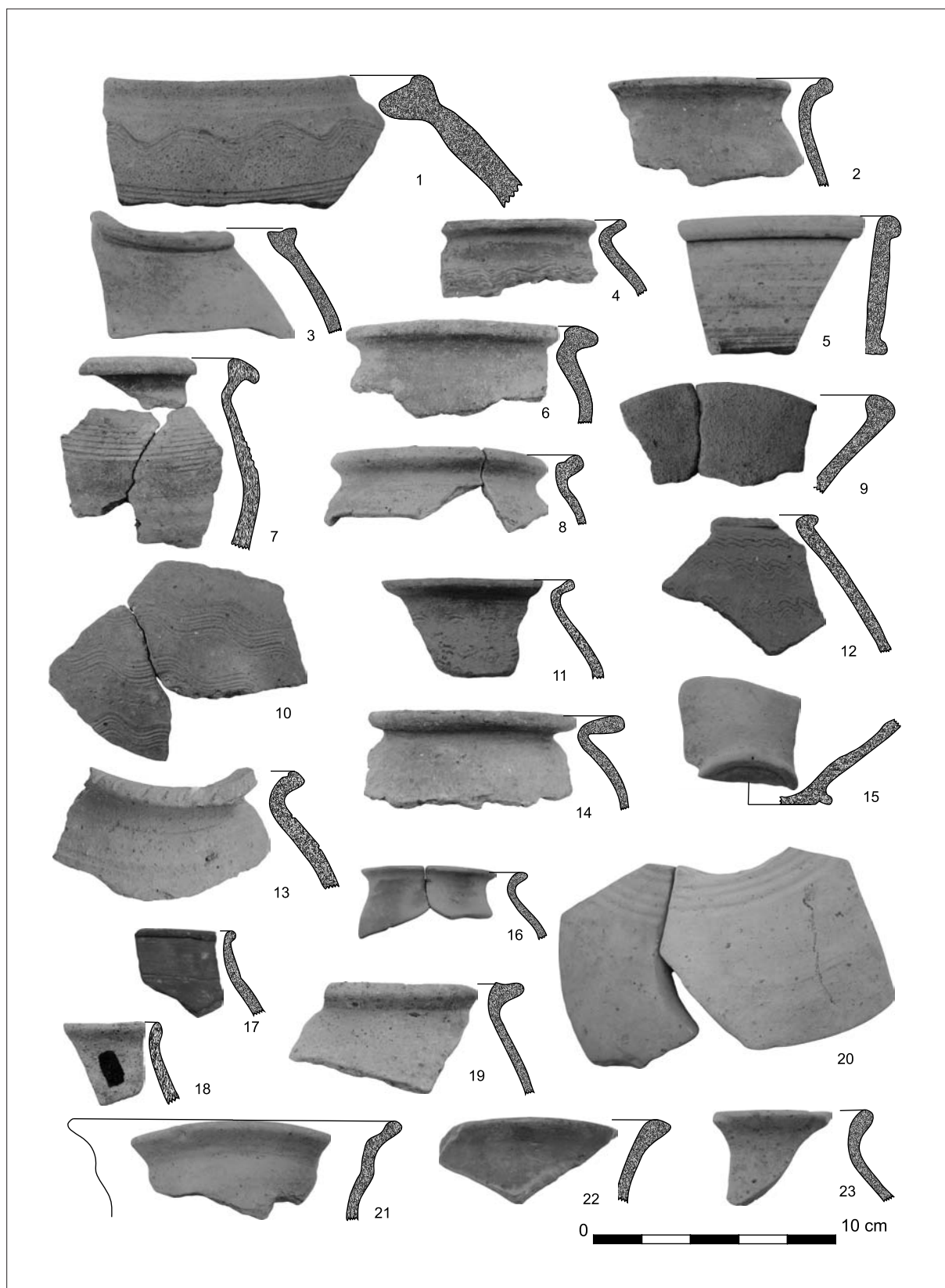
23. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1957-es ásatás, 4. árok, 30 cm mélység (az ezüst gyűrű környezetéből); 2. 1957-es ásatás, 4. árok, mélység nélkül; 3–6. 1957-es ásatás, ismeretlen szelvények; 7. 1958-as ásatás, 5. árok, ismeretlen mélység; 8. 1958-as ásatás, 5. árok, 80 m, 120 cm mélység; 9–10. 1958-as ásatás, 5. árok, 115 m, 120–130 cm mélység; 11–12. 1958-as ásatás, 5. árok, 80–90 m, 0–30 cm mélység; 13–14. 1958-as ásatás, 5. árok, 84 m, 0–30 cm mélység; 16. 1958-as ásatás, 5. árok, 85–90 m, 120 cm mélység; 15., 17. 1958-as ásatás, 5. árok, 35–50 cm mélység; 18. 1958-as ásatás, 5. árok, 20 cm mélység

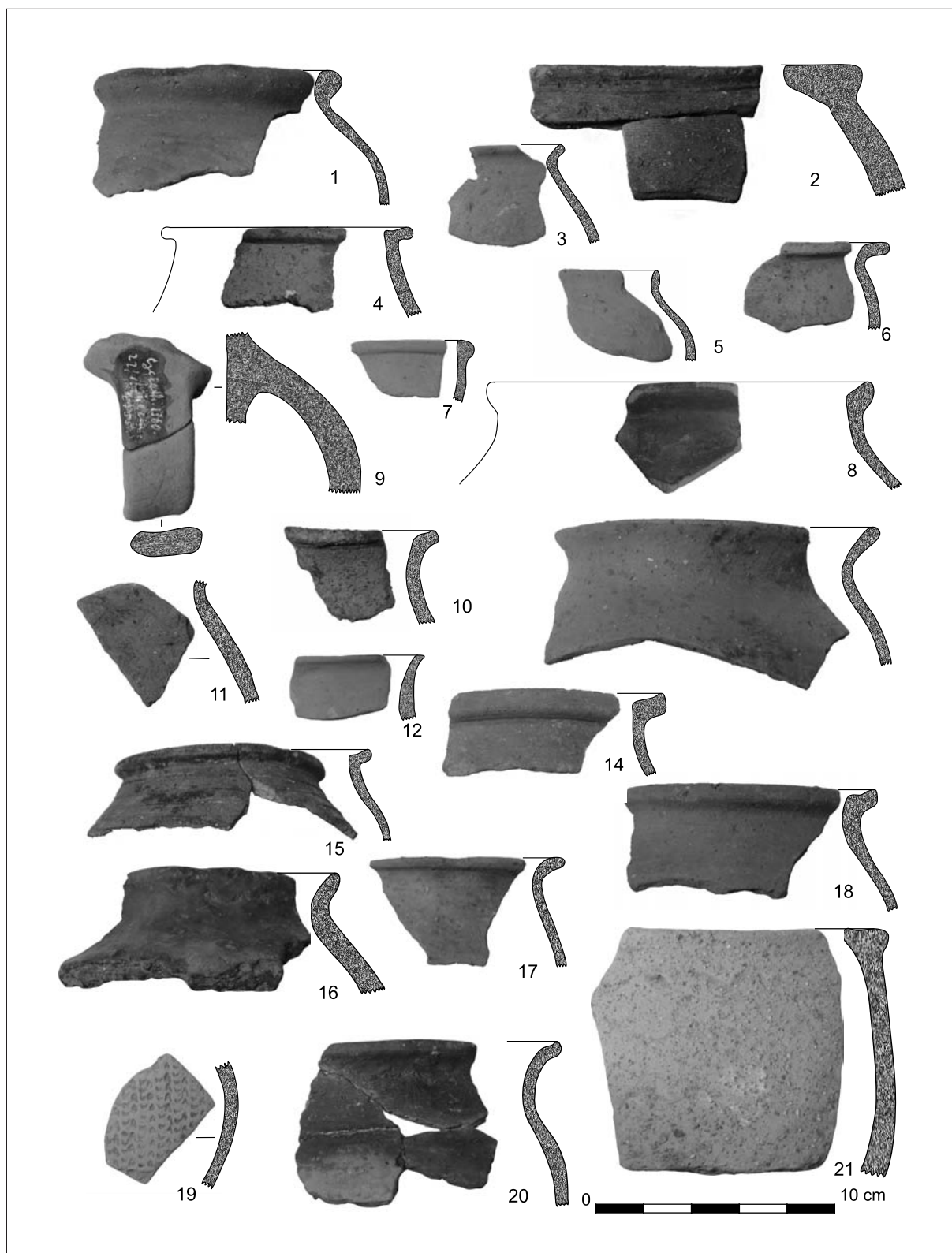
24. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1., 3. 1958-as ásatás, 5. árok, 1. kazetta, 0–50 cm mélység; 2., 4–12. 1958-as ásatás, 5. árok, 1. kazetta, 35–50 cm mélység; 13. 1958-as ásatás, 6. árok, 30–40 m, 0–30 cm mélység; 14. 1958-as ásatás, 8. árok, 10–30 cm mélység; 15–16., 18. 1958-as ásatás, 8. árok, ismeretlen mélység; 17. 1958-as ásatás, 13. árok, 50 cm mélység; 19. 1958-as ásatás, 13. árok, 80 cm mélység, 15. obj. (lakóház)

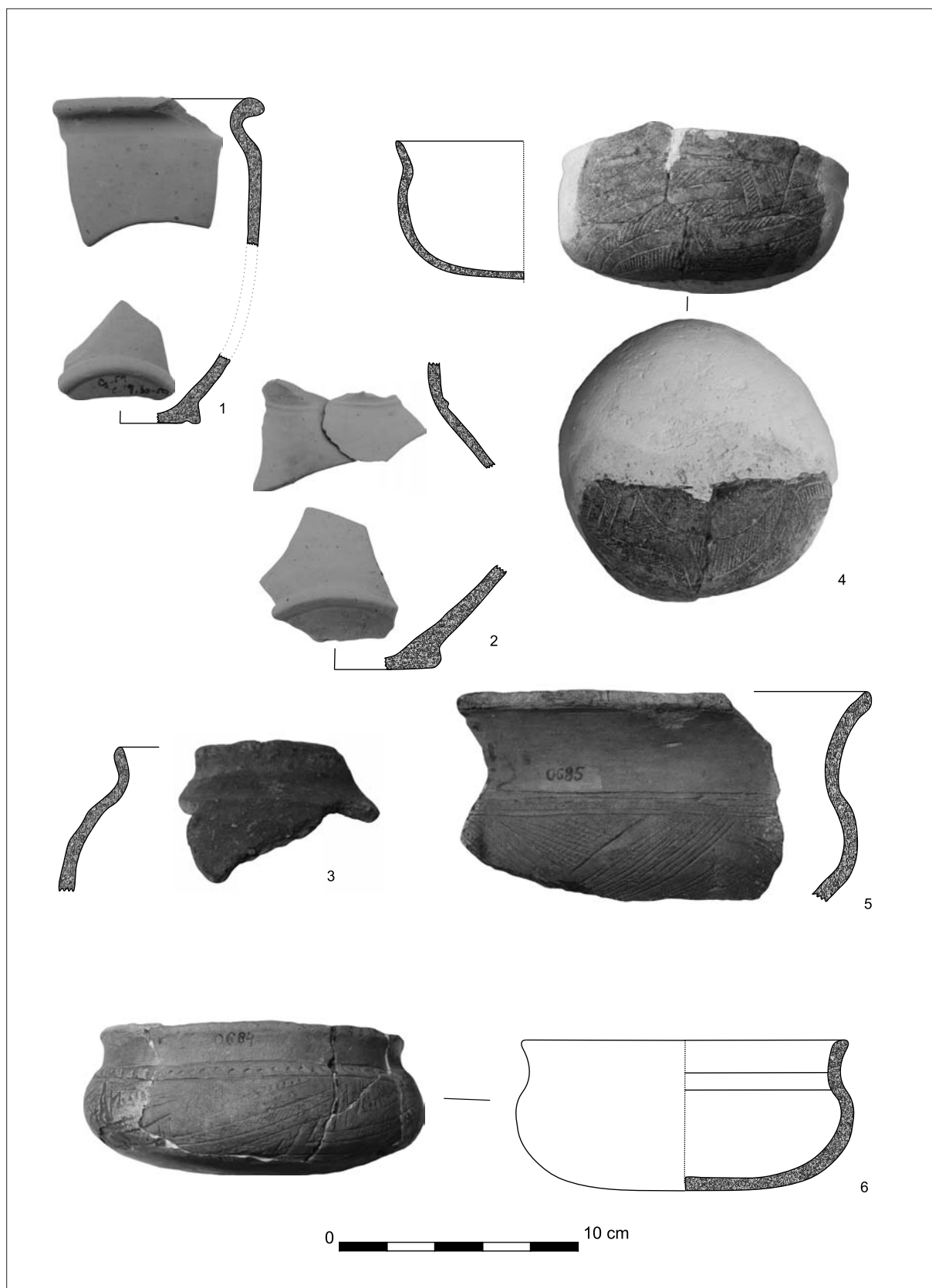
25. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1. 1958-as ásatás, 13. árok, 70 cm mélység; 2. 1958-as ásatás, 11. árok, 20–30 m, 10–20 cm mélység; 3. 1959-es ásatás, 12. felület (P-12); 4–5. 1958-as ásatás, 12. árok, 40 cm mélység; 6. 1959-es ásatás, 12. felület (P-12), mélység ismeretlen; 14. 1959-es ásatás, 18. felület, 105 cm mélység; 9. 1959-es ásatás, 20. felület, 80 cm mélység; 7–8., 12. 1959-es ásatás, 21. felület, 0–40 cm mélység; 11., 13. 1959-es ásatás, 17. kazetta, 0–30 cm mélység; 16. 1959-es ásatás, 17. kazetta, ismeretlen mélység; 10., 15., 17. 1959-es ásatás, 17. kazetta, 20–30 cm mélység; 18–19. 1959-es ásatás, 17. kazetta, 0–35 cm mélység

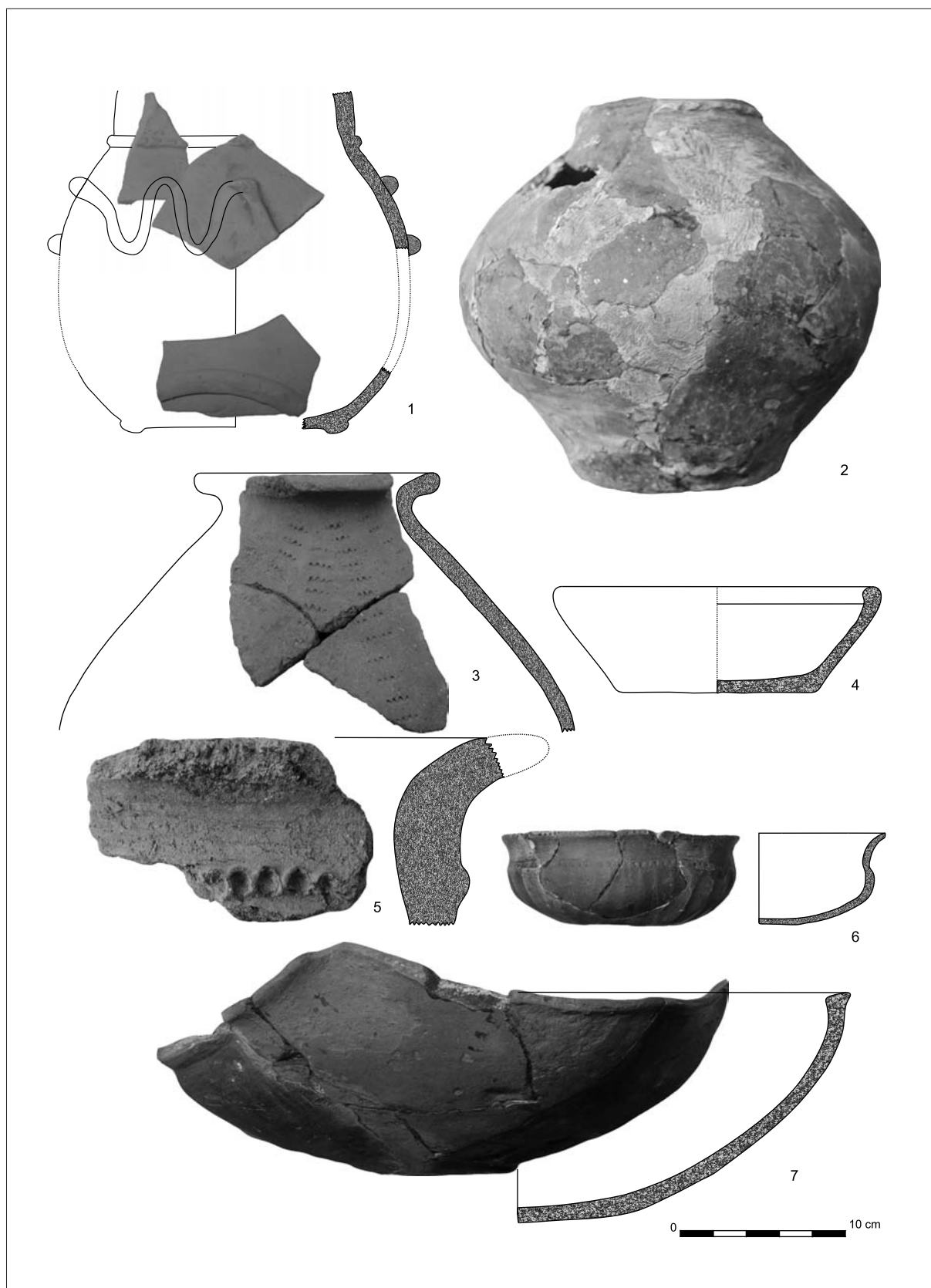
26. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1959-es ásatás, 19. kazetta, 0–35 cm mélység; 2–9., 14. 1959-es ásatás, 19. kazetta, 35–50 cm mélység; 10–13., 15. 1959-es ásatás, 19. kazetta, 35 cm mélység; 16., 20. 1959-es ásatás, 19. kazetta, 50–70 cm mélység; 17–19., 21–23. 1959-es ásatás, P-10. felület, mélység nélkül (utólag átnevezve P-12)

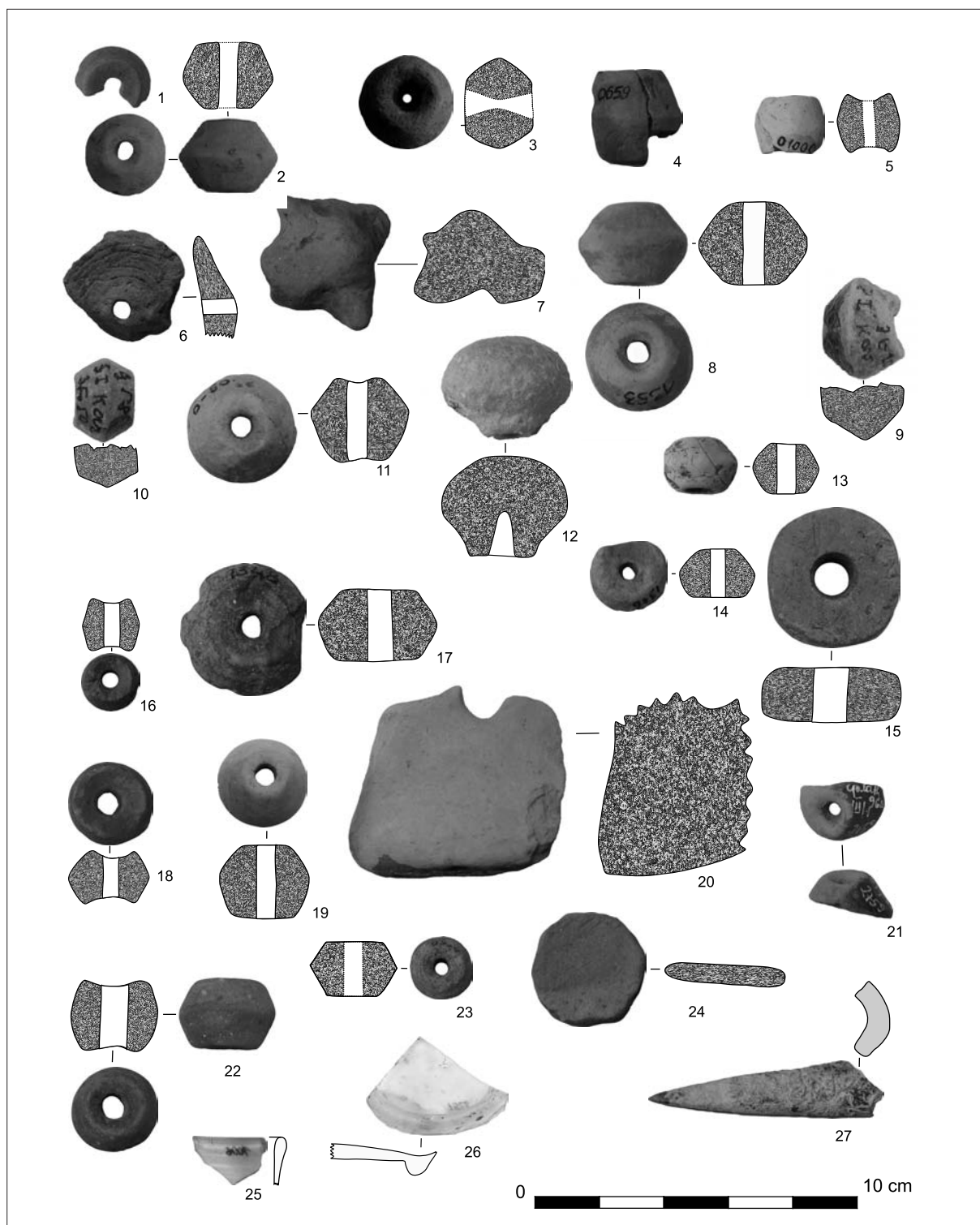
27. tábla Kisgalambfalva-Galat, 1–2., 4–5., 9. 1960-as ásatás, 22/1. árok, 40 cm mélység; 3. 1960-as ásatás, 22/2. árok, mélység ismeretlen; 6–8., 12. 1960-as ásatás, 22/3. árok, 30 cm mélység; 11. 1960-as ásatás, 7/1 árok, 25–70 cm mélység; 10. 1960-as ásatás, 7/1 árok, 25 cm; 13. 1960-as ásatás, III/1 árok, 110–135 cm mélység; 14., 17–18. 1960-as ásatás, III/1 árok, 150 cm mélység (sárga réteg); 19. 1960-as ásatás, III/1 árok, 160 cm mélység; 15. 1960-as ásatás, III/1 árok, 95 cm mélység; 16., 20–21. 1960-as ásatás, ismeretlen szelvény – a kőrakástól keletre 40–60 cm mélység

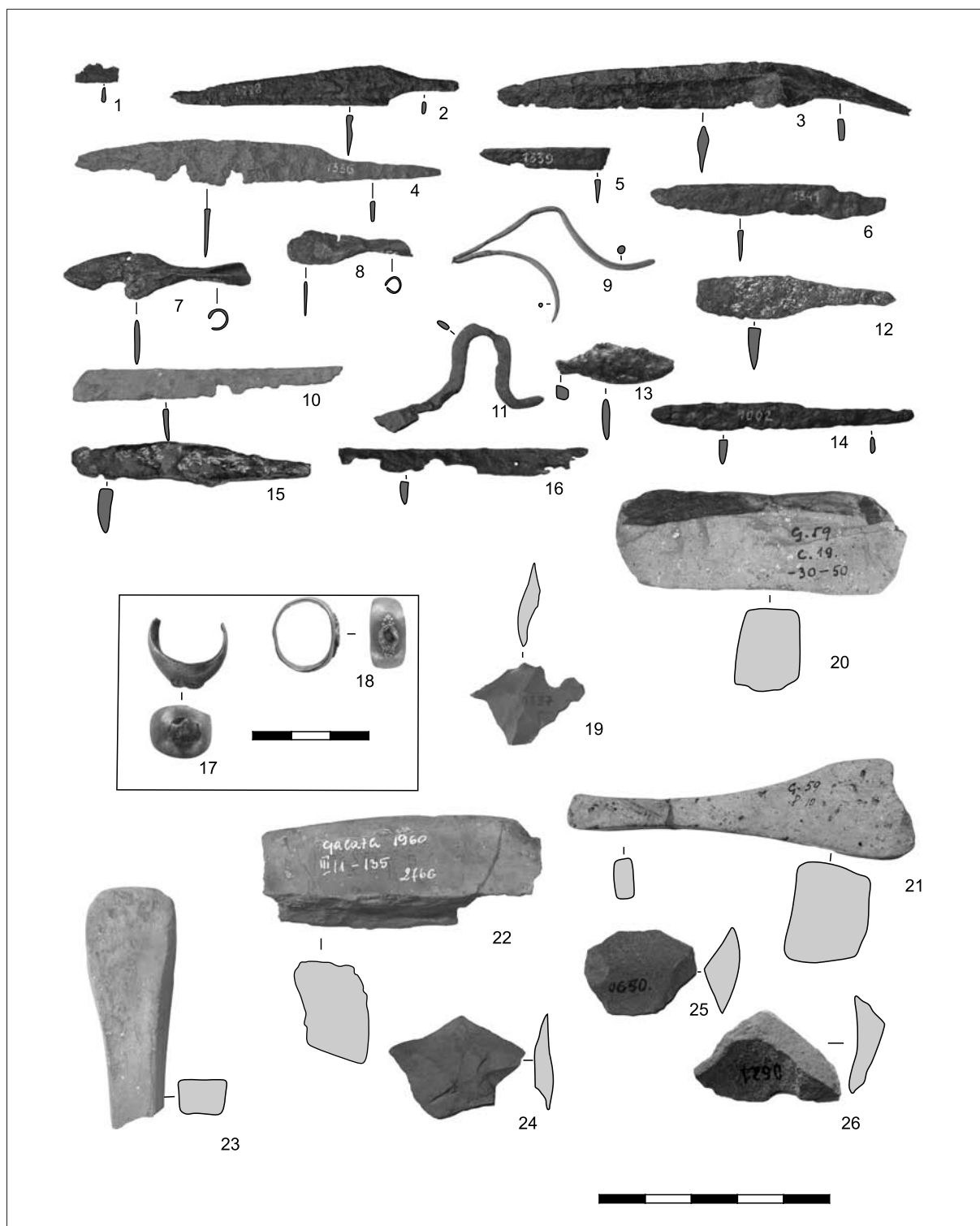
28. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1959-es ásatás, 19. árok, 30–50 cm mélység; 2. 1959-es ásatás, 19. árok, 35 méter, 50–70 cm mélység; 3. 1960-as ásatás, ismeretlen szelvény, 40–60 cm mélység; 4–6. 1956-os évi ásatás, ismeretlen árok

29. tábla Kisgalmbfalva-Galat, 1–3. 1956-os ásatás, ismeretlen árok; 4. 1958-as ásatás, ismeretlen árok;
5. 1959-es ásatás, 19. kazetta, 50–70 cm mélység; 6. 1958-as ásatás, 1. árok, 40–50 cm

30. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásátás, C árok, 95 cm mélység; 2. 1956-os ásátás, D1 kazetta, 30 cm mélység; 3–6. 1956-os ásátás, ismeretlen árok; 7. 1957-es ásátás, 2. árok, ismeretlen mélység; 8. 1958-as ásátás, 5. árok, ismeretlen mélység; 9–10. 1958-as ásátás, 5.1. kazetta, 35–50 cm mélység; 11. 1958-as ásátás, 5.1. kazetta, 50 cm mélység; 12. 1958-as ásátás, 8. árok, 11. obj; 13. 1958-as ásátás, 13. árok, mélység ismeretlen; 14. 1958-as ásátás, 13. árok, 70 cm mélység; 15. 1958-as ásátás, 9. árok, 155 m, 20 cm mélység; 16. 1958-as ásátás, 10. árok, 25–50 m, 20 cm mélység; 17. 1958-as ásátás, 10. árok, 30–31 m, 10–30 cm mélység; 18. 1959-es ásátás, 19. árok, 30 cm mélység; 19. 1959-es ásátás, 31. (?) árok, 0–40 cm mélység; 20. 1960-as ásátás, 21/1. árok, 40 cm mélység; 21. 1960-as ásátás, III/1. árok, 96 cm mélység; 22. 1960-as ásátás, ismeretlen árok; 23–25. ismeretlen évi ásátás; 26. 1958-as ásátás, 10. árok, ismeretlen mélység; 27. ismeretlen évi ásátás

31. tábla Kiskalambfalva-Galat, 1. 1956-os ásatás, D1 kazetta, 3. obj; 2. 1958-as ásatás, 5.1. kazetta, 30 cm mélység; 3. 1958-as ásatás, 5.1. kazetta, 30–60 cm mélység; 4. 1958-as ásatás, 8. árok, 30 cm mélység; 5. 1958-as ásatás, 14. árok, ismeretlen mélység; 6. 1958-as ásatás, 9. árok, ismeretlen mélység; 7–8. 1959-es ásatás, 17. árok, 30 cm mélység; 9. 1959-es ásatás, 17. árok, 65 cm mélység; 10–12. 1960-as ásatás, ismeretlen árok; 13–16. ismeretlen évi ásatás; 17. 1957-es ásatás, 2. árok, 30 cm mélység; 18. 1957-es ásatás 4. árok, 45–50 cm mélység; 19. 1956-os ásatás, D1 kazetta, 3. obj.; 20. 1958-as ásatás, 9. árok, ismeretlen mélység; 21. 1959-es ásatás, 19-es kazetta, 30–50 cm mélység; 22. 1959-es ásatás, P-10. felület, ismeretlen mélység; 23. 1960-as ásatás, III/1. felület, 11–135 cm mélység; 24. 1960-as ásatás, ismeretlen felület, 30 cm mélység; 25–26. ismeretlen ásatási év és felület

Zsigmond Lóránd Bordi – Alexandru Popa

CASTRUL ROMAN DE LA BOROȘNEU MARE: O SUTĂ DE ANI DE LA PRIMA CERCETARE ARHEOLOGICĂ SISTEMATICĂ¹

Introducere

Istoria și arheologia epocii romane în estul Transilvaniei sunt o preocupare științifică care a demarat încă în secolul al XIX-lea. Deși monumentele romane din zonă au fost cunoscute încă de la începutul secolului,² fiind cercetate și descrise cu metodele științifice ale romantismului european, caracteristice epocii, doar acele vestigii care erau vizibile la suprafață. Constituirea României Mari a adus din partea proaspăt createi școli românești de arheologie impulsuri de înnoire, dar în esența ei, situația documentării în teren a siturilor de epocă romană nu s-a schimbat prea mult. După primele publicații, apărute pe baza cercetărilor sistematice de teren din a doua jumătate a secolului XIX și primele decenii ale sec. XX,³ s-a ajuns la situația în care alte probleme științifice au ajuns să umple ordinea de zi a cercetării. Pe parcursul timpului au fost investigate arheologic unele castre romane din zonă, dar rezultatele acestora nu și-au găsit locul în lucrările de sinteză despre întreaga provincie Dacia sau o parte sau alta ale ei.⁴

Chiar și după declanșarea numeroaselor cercetări arheologice din a doua jumătate a secolului XX, volumul integral de cunoștințe asupra zonei de est a Daciei romane a rămas în comparație cu cel al altor perioade istorice – unul numeric foarte modest. Nivelul redus de cunoștințe asupra istoriei și arheologiei estului Transilvaniei sunt reflectate de lucrările de sinteză ale lui Nicolae Gudea, care au devenit publicațiile de referință pentru teritoriul românesc pentru comunitatea științifică internațională. Din aceste lucrări se desprinde cu ușurință că majoritatea castrelor din estul Daciei romane sunt cunoscute foarte superficial. Cunoștințele noastre despre ele se sprijină pe un set de informații provenite din săpături și investigații de teren cel târziu din anii 70 ai secolului trecut. Principalele deficite ale acestor investigații sunt legate atât de înregistrările topografice în teren, cât și de stratigrafia siturilor săpate. Un diagnostic de

teren foarte riguros și cercetări arheologice efectuate după standardele moderne, urmate de o analiză și de o interpretare a informațiilor culese, rămân pentru moment un deziderat științific.

Înainte de a începe asemenea cercetări considerăm oportun de a trece în revistă rezultatele investigațiilor efectuate de predecesorii noștri în siturile de epocă romană din estul Transilvaniei. Ne-am propus să identificăm, să sistematizăm și să analizăm atât materialele de arhivă păstrate și colecțiile de materiale arheologice din regiune, cât și publicațiile care s-au născut din cercetările arheologice epocii romane din estul Transilvaniei. În acest context, am început documentarea cu castrul de pe teritoriul actualei localități Boroșneu Mare, din județul Covasna.

Deși a fost cercetat până acum în mai multe rânduri și posedă o bibliografie relativ numeroasă, problemele legate de dimensiunile, de perioada de funcționare, respectiv de trupele staționate, rămân departe de a fi fost elucidate integral. Acest fapt se datorează mai ales gradului insuficient de publicare a documentației săpăturilor și a materialului arheologic recuperat. În vederea depășirii acestei situații, în cele ce urmează ne-am propus să prezentăm pe scurt principalele rezultate ale cercetărilor arheologice, efectuate în cursul ultimului secol în zona castrului.

Așezarea geografică

Localitatea Boroșneu Mare, centrul administrativ al comunei cu același nume, se găsește în partea centrală a județului Covasna, fiind situată la 17 de km de municipiul Sfântu Gheorghe și la 13 km de orașul Covasna (*Pl. 1/1*). Satul propriu-zis se găsește pe terasa înaltă, cu maluri abrupte, a văii Râului Negru, deasupra albiei pârâului Covasna (*Pl. 1/2*), la capătul unui piemont cu pantă lină, care în apropierea localității Valea Mare atinge cumpăna apelor dintre bazinul hidrografic al Oltului și al Buzăului.

¹ Studiu realizat în cadrul programului de cercetare „Granița de est a Daciei romane”, finanțat prin grantul ANRCS – CNCS – UEFISCDI, proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0652.

² SCHEINT, Daniel G. 1833.

³ BUDAY Árpád 1927; CHRISTESCU, Vasile 1929; PANAITESCU, Emil 1929; CHRISTESCU, Vasile 1937.

⁴ CHRISTESCU, Vasile 1938; FERENCZI István 1939; BORZA, Alexandru 1945; CANTACUZINO, George 1945.

Începuturile cercetării

Paleta descoperirilor de factură romană de pe teritoriul localității Boroșneu Mare, începe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prima informație scrisă despre existența unor ruine aflate în perimetrul satului (*Pl. 2/2, A*) provine din anul 1864, când, răspunzând la chestionarul lui Frigyes Pesty⁵, judele și notarul local consemnau pe latura sudică a satului, în [locul] „*Dombaljá*⁶, numit astfel după dealul cetății care se ridică deasupra ei, unde și astăzi se găsesc ruinele unor clădiri vechi. În acest loc se găsesc în pământ cărămizi groase de o șchioapă, având lățimea de un picior „*kubik*” și jumătate”⁸.

O altă sursă scrisă din secolul al XIX-lea este monografia despre Secuime a lui Balázs Orbán. În volumul referitor la scaunul secuiesc *Treiscaune*, autorul menționa că forma relativ rectangulară a înălțimii pe care se află biserica reformată, aflată aproximativ în centrul localității, ar putea marca locul unui castru roman (*Pl. 2/2, B*). Totodată el amintește și faptul că fundații de mari dimensiuni sunt cunoscute și pe proprietatea lui István Kónya,⁹ adică în acea parte a satului, unde au fost localizate ulterior urmele castrului roman.

Este de remarcat faptul că Harta Iosefină nu conține informații despre ruine ale unei fortificații la Boroșneu Mare (*Pl. 2/1*).¹⁰ Luând în considerație seriozitatea și exhaustivitatea cu care s-a executat această lucrare de referință a cartografiei austriece, precum și faptul că în alte părți ale lucrării vestigiile de acest gen au fost menționate, presupunem că la momentul redactării *Josephinische Landaufnahme* fortificația de la Boroșneu Mare avea zidurile deja dezafectate și cu șanțurile umplute în așa măsură, încât ele să nu mai atragă destulă atenție.

Seria de informații scrise din secolul al XIX-lea continuă cu autobiografia lui Bajkó Elek din

Boroșneu Mare. Aici sunt consemnate câteva referințe despre existența în teritoriul satului a unei fortificații romane. Astfel, aflăm că în sat exista o „*cetate romană sau fortificație puternică în care se afla turnul Székely-nézte, a cărui fundație o găsești sigur sub șura lui Mihály Tzikkes (...), care a avut două poduri mobile, una în poarta lui Bíró Elek, iar celălalt în poarta lui Mihály Sebestyén și al lui András Sebestyén, partea sa centrală aflându-se pe lângă cotețul de porci al lui Balázs Kónya, îl vei găsi în mijlocul drumului, deoarece acolo au fost așezate pietrele fasonate ale bisericii (sic!)*”¹¹. Din păcate, chiar dacă manuscrisul este foarte explicit în privința punctelor unde ar putea exista urme ale castrului, acestea – exceptând imobilul familiei Kónya (*Pl. 3*) – nu mai pot fi identificate în prezent, datorită deselor schimbări de proprietari în cursul celor paisprezece decenii, care au trecut de la redactarea memoriilor husarului secuiei Elek Bajkó.

În anul 1888 Gábor Téglás, arheolog din Deva, nota descoperirea la Boroșneu Mare a unor piese de factură romană.¹² Conform acestuia, în anul 1877 într-o groapă din cimitirul ortodox, dispus pe latura vestică a localității, a apărut un opaiț întreg. Din același context (mormânt?) mai proveneau două opaițe fragmentare și un craniu, care nu au fost păstrate de către descoperitor. După mărturiile culese ulterior de la descoperitor, solul excavat era argilos, cu urme de arsură, cărbune de lemn ars și fragmente de oase. Téglás mai menționează că piesele descoperite au intrat în posesia profesorului István Szász din Sfântu Gheorghe, care la rândul său i le-a și transmis.¹³ Pe baza acestei descoperiri autorul ajungea la concluzia că la Boroșneu Mare în antichitate se găsea o așezare romană, aflată pe drumul ce lega castrul de la Comalău cu Dunărea de Jos.¹⁴

⁵ Chestionarul a dorit să adune informații privind istoria, toponimele și monumentele aflate în perimetrul tuturor localităților din Regatul Ungar și Marele Principat al Transilvaniei. Materialul adunat nu a fost valorificat integral (cu excepția unor studii toponimice), rămânând în formă de manuscris până la publicarea sa parțială în anul 2012. (Vezi CSÁKI Árpád 2012.)

⁶ Echivalentul în limba română – „Sub Deal”. – Toponimul apare și în jurnalul de șantier al lui Ferenc László.

⁷ Unitate de măsură locală necunoscută.

⁸ „*Dombaljja, mely régebben a felette álló várdombról nevezetett, mely helyen jelenleg is valami régi épület romok maradványai találhatóak. Ezen a helyen jelenben is találhatóak a földbe sülyed[ve] egye[n]lő arasz vastagságú és egy kubik láb s fél szélyességű téglák.*” (CSÁKI Árpád 2012, 100.)

⁹ „*Azon szabályos idomu magaslat, hol a református templom s e falu piacza van, akként van idomítva, mintha ottan római castrum feküdt volna, s bár nem régen Kónya István kertjében terjedelmes alapfalakra akadtak, mégis csak rendszeres ásatások tudnák a valót kideríteni.*” (ORBÁN Balázs 1869, 163.)

¹⁰ *Josephinische Landaufnahme*, pagina 271.

¹¹ „*Ujball nagy Borosnyon vagy egy régi római vár vagy kemény festung melybe volt a Székely nézte torony a mostan élő Tzikkes Mihály csúre helyén ott keresd a fundamentumát kétség nélkül meg talárod (...) két felhúzó hidja volt egygyik a Bíró Elek úr kapujába, a másik a Sebestyén Mihály kapujába és a Sebestyén András kapujába a két köznek ha két felé méred ép esik a Kónya Balázs úr hízaló pajtája aránt az út közepén ott keresd a templom faragott köveit, mert oda tették völtelknek.*” (Manuscris în Biblioteca MNS, Nr. inv. 28483; Publicat în: SZÉKELY Zoltán 1946, 31-32, nota 25, respectiv SZÉKELY Zoltán 1955b, 27, nota 65.)

¹² TÉGLÁS Gábor 1888.

¹³ Nu poate fi exclus că piesele s-ar păstra și în prezent în patrimoniul Muzeului din Deva. În pofida faptului că în articol este menționat astfel, este cert că piesele descoperite în anul 1887 nu au intrat în colecția MNS (Vezi: NAGY Géza 1890a, 57-59; NAGY Géza 1890b).

¹⁴ TÉGLÁS Gábor 1888, 184.

Cercetări de teren și materiale provenite din donații

În baza informațiilor de arhivă de la Muzeul Național Secuiesc, din Sfântu Gheorghe (în continuare: MNS), s-a putut ajunge la concluzia că în perimetrul castrului au fost efectuate cel puțin patru campanii de cercetare arheologică. Acestea au adus la suprafață un material arheologic bogat și variat, respectiv au permis stabilirea poziției și a caracterului vestigiilor romane din localitate.

Anul 1911

Primele cercetări arheologice sistematice în situl de la Boroşneu Mare au fost efectuate începând cu data de 19 martie 1911. Lucrarea a fost executată de către Ferenc László și Vilmos Csutak, custozii ai MNS. Rezultatele cercetării au fost fixate în jurnalul de șantier, păstrat în original în arhiva instituției (*Pl. 3/1-2*), și apoi publicate conform cerințelor vremii de către cei doi.¹⁵ Sondajul s-a efectuat pe terenul arabil, situat la nord-vest de imobilul lui Kálmán Kónya, în locul unde se găsesc în prezent grajdurile fostului CAP. În cursul cercetării au fost deschise trei casete (A, B, C). *Caseta A*, având dimensiunile de 4,5 x 2,2 m a fost deschisă aproximativ în centrul terenului. Din umplutura ei a fost extras material arheologic bogat, compus din țigle, cărămizi, fragmente ceramice de factură preromană și romană. Autorii investigației vorbesc despre descoperirea vestigiilor unui zid prăbușit de cărămidă. Niciuna dintre cărămizi¹⁶ nu se afla *in situ*. *Caseta B*, cu dimensiunile de 3 x 1 m a fost deschisă în apropiere de latura sud-vestică a terenului, la cca. 60-65 m de marginea platoului. În casetă nu a apărut niciun fel de structuri de zidării sau complexe arheologice, în schimb a fost recoltat un număr mare de fragmente ceramice. *Caseta C*, a cărei dimensiuni n-au fost consemnate în jurnalul de șantier, a fost deschisă pe latura nordică a terenului, la 11 m de marginea platoului. În casetă au fost consemnate urme de pământ ars, având pe margine cărămizi de mari dimensiuni, așezate una peste alta. Ansamblul descoperit a fost considerat cuptor de ars ceramică.

În paralel cu săpătura propriu-zisă, pe platou a fost efectuată și o cercetare de suprafață. S-au recoltat fragmente ceramice și s-a consemnat existența unui șanț care atingea la acea vreme adâncimea de circa 0,5-1,5 m și lățimea de până la 15-20 m. Structura delimita un areal dreptunghiular cu dimensiunile de 400 m pe direcția nord-sud și circa 200 m pe direcția est-vest. Atât în cursul cercetării de teren efectuate, cât și prin raportarea acestora cu ortofotoplanul sitului, s-a stabilit că dimensiunile șanțului au fost doar evaluate și nu măsurate efectiv. (*Pl. 3/3*.)

Materialul arheologic, rezultat din săpături și din cercetările de suprafață, consta în primul rând din ceramică (preistorică, antică și medievală) și material tegular. Din raportul anual al muzeului reiese că au fost descoperite 150 de fragmente ceramice, 15 cărămizi, 53 de fragmente de țigle și olane de diferite forme, respectiv 11 piese de alt tip (fragmente de sticlă, chirpic, piatră perforată etc.).¹⁷ O parte a acestor materiale au ajuns la MNS unde au fost inventariate sub numerele 4048-4090.¹⁸

Deoarece înregistrările din registrul-inventar nu fac diferență între materialul descoperit în cursul săpăturii și materialul adunat pe parcursul cercetării de suprafață, analiza materialului arheologic din această cercetare este destul de complicată. Prin urmare, nu putem formula decât câteva concluzii cu caracter general:

În cadrul materialului preistoric se pot diferenția fragmente ceramice eneolitice, aparținând culturii Bodrogkeresztúr (*Pl. 4/1-2*), din perioada mijlocie a epocii bronzului, cultura Wietenberg (*Pl. 4/3-4*), din perioada târzie a epocii bronzului, cultura Noua (*Pl. 4/5-9*), respectiv din prima vârstă a fierului, cultura Gáva (*Pl. 4/10*). Materialul medieval este reprezentat de fragmente de pereți de vase, respectiv gura unei oale cu buza îngroșată (*Pl. 4/11*), modelate pe roata înceată.

În cuprinsul materialului roman distingem fragmente de străchini¹⁹ (*Pl. 5*), castroane²⁰ (*Pl. 6*), farfuri (*Pl. 7/1*), oale (*Pl. 7/2-5*), capace de vas (*Pl. 7/6-9*), amfore (*Pl. 8/1-4*). În afară de acestea, s-au descoperit fragmente de proiectile de praștie (*Pl. 8/5-6*).

Cercetarea de teren a fost însoțită de consemnarea descoperirilor monetare²¹ în zona adiacentă sitului.

¹⁵ Arhiva Ferenc László, caietul Nr. VIII, 37-40 – Arhiva Secției Istorie-Arheologie a MNS; LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos 1912, 64-65.

¹⁶ Nici jurnalul de șantier și nici raportul publicat nu oferă detalii asupra tipului și dimensiunilor cărămizilor.

¹⁷ LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos 1912, 65.

¹⁸ Din cele 229 de piese menționate de raport, în colecția MNS am identificat doar fragmentele ceramice. În cea ce privește materialul tegular, nu avem certitudinea că aceasta ar fi ajuns la MNS. Probabil acestea au fost considerate – ca și în multe alte

cazuri similare – mai puțin importante și au fost abandonate la finalizarea cercetării la locul descoperirii.

¹⁹ În această categorie au fost încadrate acele vase, ale căror înălțime este mai mică decât un sfert din diametru.

²⁰ În această categorie au fost încadrate acele vase, ale căror înălțime este mai mare decât un sfert din diametru.

²¹ Arhiva Ferenc László, caietul Nr. VIII, p. 40; Cele două monede de aur au dispărut în timpul evacuării muzeului, de la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial.

Dintre acestea se remarcă un aureus descoperit lângă albia pârâului Covasna. Piesa purta legenda NERO CAESAR AVGVSTVS pe avers, respectiv JUPITER CUSTOS pe revers și efigia lui Jupiter, șezând pe tron și ținând în mână un fulger.²² Cea de-a doua monedă, un al doilea aureus, cu legenda IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M pe avers și TR P IX IMP XV COS VIII PP pe revers, încadrând imaginea unui elefant(!),²³ a fost descoperită „în drum”, în fața casei lui Elek Bartha.

Deși a consemnat existența unui „șanț de apărare”, László nu vorbește în raport sau publicație despre posibilitatea existenței pe locul sondajului efectuat a unei fortificații, ci doar de o așezare civilă. Aceasta ar fi stat în legătură cu „castrul roman”, presupus lângă satul Leț, și pe ruinele căruia ar fi fost ridicată în secolul al XVI-lea cetatea de la Leț-Varheghiu.²⁴

În vara aceluiași an 1911²⁵, Kálmán Kökös, proprietarul imobilului învecinat, a donat muzeului din Sfântu Gheorghe (MNS) câteva piese arheologice, descoperite în grădină (Nr. inv. 3874-3878). Dintre acestea semnalăm un picior de amforă (*Pl. 9/1*) și un gât de vas (*Pl. 9/2*), respectiv un vas miniatural de tradiție preromană (*Pl. 9/3*). Aceste piese sunt primele descoperiri despre care se poate spune cu certitudine că provin de pe teritoriul castrului roman de la Boroșneu Mare.

Anul 1914

În cursul anului 1914 colecția MNS s-a îmbogățit cu alte piese arheologice, descoperite întâmplător pe proprietățile din zona castrului. Astfel, Kálmán Könya dona muzeului zece piese provenind din curtea sa (Nr. inv. 5593-5602). Dintre acestea amintim în primul rând fragmentul unei oale medievale și o ceașcă a epocii bronzului. Epocii romane au aparținut un castron întreg²⁶ (*Pl. 9/4*), fragmente de amforă (*Pl. 9/5*) și patru cărămizi. Acestea din urmă (*Pl. 10*), cu dimensiunile cuprinse între 19,1-20,0 × 19,0-20,0 × 7,9-9,1 cm, erau ștamplate. Fiecare ștampilă era încadrată într-un cartuș dreptunghiular, cu dimensiunile de 12,7-13 × 3,3-3,4 cm, colțurile rotunjite și adâncimea de circa 0,5 mm. Pe două dintre ele (Nr. inv. 5593 – *Pl. 10/1* și Nr. inv. 5596 – *Pl. 10/2*), se pot observa urmele șterse ale literelor A L

F A (*Pl. 10/1a-2a*). Acestea erau centrate spre stânga cartușului, fapt ce indică probabil caracterul lacunar al ștampilei. În celelalte două cartușe, literele nu pot fi recunoscute, fiind șterse complet.

Anul 1943

Seria de donații, provenind din zona castrului de la Boroșneu Mare a continuat în anul 1943. Astfel, din registre-inventar ale MNS aflăm că din zona drumului, care separă proprietățile Könya și Kökös, a fost scoasă la lumină și adusă la muzeu încă o cărămidă ștamplată.²⁷

Anul 1947

În primăvara anului 1947 Zoltán Székely a efectuat pe proprietatea Kökös un sondaj care a adus la lumina zilei primele urme de zidării de piatră. Deoarece până în prezent nu s-a reușit identificarea jurnalului de șantier și a planurilor originale de săpătură, detaliile cercetării din anul 1947 pot fi reconstituite doar pe baza a două publicații care descriu cercetarea și prezintă rezultatele ei.²⁸ Din acestea reiese că săpătura s-a efectuat pe proprietatea lui Kálmán Kökös, vis-à-vis de colțul clădirii principale, pe direcția cimitirului, la cca. 10 m de gardul acestuia (*Pl. 11/1*).²⁹ Publicațiile nu menționează dimensiunile casetei săpate. Cu toate acestea, pe baza fotografiei păstrate (*Pl. 11/1a*) putem estima suprafața decopertată la cca. 5 × 7-8 m. Zidăria descoperită era realizată din piatră spartă, nefasonată, legată cu mortar. Lățimea ei atingea circa 1,80 m. De aceasta se lega o construcție cu dimensiunile de 4,50 × 3 m, interpretată drept turn semicircular. Elevația pereților era dezafectată încă în antichitate și se găsea la momentul investigației sub un strat de pământ negru, cu grosimea de circa 0,30-0,40 m. Pe exteriorul zidului, la adâncimea de circa 0,50 m, s-au descoperit resturile unui complex amintit de descoperitor drept „mormânt de incinerare”. Din inventarul acestuia făceau parte fragmentul unei farfurii realizate din pastă fină, de factură *terra sigilata* (*Pl. 12/1*) și un opaiț, păstrat fragmentar (*Pl. 12/9*). Pe ambele laturi ale zidului s-au mai descoperit fragmente de farfurii (*Pl. 12/2, 4*), o strachină emisferică aplatizată, de dimensiuni

²² Tip RIC 52, emisiune din anii 64-65 p. Chr.

²³ Pe baza legendei, moneda este o emisiune a lui Titus din anul 80 p. Chr., de tip RIC 106, pe al cărei revers este reprezentat un scaun curul și nu un elefant. Datorită formei relativ asemănătoare, cele două imagini pot fi ușor confundate, în special în cazul unei monede uzate.

²⁴ LÁSZLÓ Ferenc 1911, 183.

²⁵ Pe baza datei (16 iunie) se poate presupune că donația a fost făcută ca reacție la sondajul efectuat primăvara de către

custozii MNS.

²⁶ Nr. inv. 5599; Dimensiuni: Dg: 175 mm, Dmax:190 mm, Db: 72 mm, I: 98 mm.

²⁷ Nr. inv. 10.350. Vezi și SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

²⁸ SZÉKELY Zoltán 1955a, 24-28; SZÉKELY Zoltán 1955b, 26-32. Este vorba practic de un singur text ale cărui versiuni în română și maghiară se deosebesc totuși între ele.

²⁹ SZÉKELY Zoltán 1955b, 28.

mici (*Pl. 12/3*), fragmente de oale cu sau fără toartă (*Pl. 12/5-8*), fragmente de amfore (*Pl. 13/1-2, 4*) și mai multe fragmente de țigle (*Pl. 13/3, 5-6*). De pe latura vestică a zidului mai provine un denar din anul 58 a. Chr., de la P. Licinius Crassus.³⁰

Anii 1973-1974³¹

Pe baza rezultatelor investigațiilor de teren din anul 1947, precum și sprijinindu-se pe manuscrisul lui Elek Bajkó și pe informațiile culese de la localnici³², Zoltán Székely a emis ipoteza conform căreia fortificația romană de la Boroșneu Mare ar fi ocupat o suprafață de 198 × 131 m, cu laturile lungi orientate pe direcția sud-est–nord-vest (*Pl. 11/2*).³³ Această afirmație a autorului nu a putut convinge comunitatea științifică despre existența la Boroșneu Mare a unui castru auxiliar. În vederea tranșării acestei probleme, în anii 1973-1974 au avut loc cercetări arheologice de amploare în grădina familiei Kőkösi și pe terenurile învecinate, cu ocazia cărora urma să fie stabilită forma și dimensiunile castrului roman de la Boroșneu Mare.

Sursele noastre privind campaniile de cercetare din acești ani sunt foarte modeste. Singura publicație asupra rezultatelor campaniilor 1973-1974 este profilul secțiunii „S. V” din anul 1973 (fără descriere textuală), apărut într-un studiu care abordează un cu totul alt subiect.³⁴ În afară de acesta, în arhivele MNS au mai fost identificate următoarele: un plan de săpătură din anul 1973, planul general al cercetării, cu secțiunile trasate în anii 1973-1974, două profile integrale (cele ale secțiunilor I și V), două schițe de profil pentru secțiunea VI și pentru „bastionul” nord-vestic. În afară de acestea, s-a putut stabili existența unui jurnal de șantier din anul 1973, care –regretabil– nu documentează decât primele 10 zile de lucru, fără să fie menționate în ea ultimele patru secțiuni, trasate în cursul aceluși an. Documentația de șantier din anul 1974 a fost de negăsit. La fel, nici în fototeca muzeului nu s-au putut identifica fotografiile sau negative realizate în cursul cercetării avizate. Cu toate acestea, am încercat o reconstrucție a rezultatelor acestor două campanii.

Din planul general al cercetării reiese că în cursul celor doi ani au fost deschise un număr de 22 secțiuni: zece (S. I-X) în cursul anului 1973 și douăsprezece (S. XI-XIX și trei fără numerotare) în anul următor. În timp ce secțiunile trasate în primul an au vizat în special latura nordică a fortificației, celelalte au fost trasate în zona colțului vestic, respectiv a colțului sudic, precum și pe latura sud-estică. (*Pl. 15/1.*)

Stratigrafia consemnată este relativ simplă, humusul vegetal fiind urmat de un „strat roman”, cu grosimea cuprinsă între 0,50 și 0,80 m, care se suprapune peste un „strat din epoca bronzului și La Tène”, urmând apoi lutul galben steril (*Pl. 15/2-3*).

Din câte s-a putut vedea în documentația păstrată, singurul loc, unde a fost surprins zidul de incintă al castrului, este secțiunea S. I. Zidăria dezvelită avea lățimea de circa 1,30 m și era executată din piatră brută nefasonată, legată cu mortar. La momentul cercetării resturile zidului atingeau înălțimea de circa 1 m. În restul cazurilor, autorul săpăturilor a putut fixa doar urma șanțului fundației. Aceasta a rămas vizibilă după dezafectarea zidului care a fost folosit de localnici drept sursă de piatră.

Castrul – după cum reiese din planul general de săpătură – ar fi avut forma unui dreptunghi cu colțurile rotunjite. Axul lung al acestuia ar fi atins 90 m, cel scurt 70 m, astfel încât suprafața închisă de zidurile fortificației ar fi fost de 0,63 ha. Pe latura sud-estică, la cca. 30 m de colțul sudic, în secțiunile fără numerotare, precum și în caseta deschisă între ele, au putut fi identificate resturile unui turn de poartă. Acesta avea formă dreptunghiulară și dimensiunile de circa 5,80 × 5,90 m. Zidăria se aseamăna, atât prin dimensiunea pietrelor folosite, cât și prin tehnică de realizare, cu zidul de incintă amintit mai sus. Din păcate, celălalt turn al porții nu a putut fi cercetat, așa încât nu ne putem încă aventura la propuneri privind structura și dimensiunile porții.

Zidului de incintă i-a fost adosat un șanț de apărare, cu secțiunea în formă de V asimetric, care se găsea la o distanță de cca. 2 m în fața zidului de incintă.³⁵ Șanțul a putut fi surprins până la o adâncime de 1,75 m și avea în partea superioară lățimea de cca. 4,50 m.

³⁰ SZÉKELY Zoltán 1955a, 28. Autorul mai face referiri la descoperirea în anul 1948, în perimetrul castrului, a unui denar de argint de la împăratul Hadrian și a unei monede de bronz de la Traian.

³¹ Înaintea acestora, în anul 1962 paleta descoperirilor de la Boroșneu Mare s-a îmbogățit cu o nouă cărămidă (dimensiuni: 20 × 17,7 cm, grosime 8 cm), descoperită în perimetrul casei Kőkösi, care însă de data aceasta purta ștampila ALA GAL[...], înscrisă într-un cartuș lat de 3,5 cm. Vezi: SZÉKELY Zoltán 1963, 165; RUSSU, Ioan I. 1988, 261, fig. 210. Cărămida, inventariată în colecția MNS sub Nr. inv. 15787, a fost

transferată în anul 1972 în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României.

³² Zidarul Lajos Ráduly susținea că urme ale zidului au apărut și în timpul săpării pivniței caselor lui Dénes Ráduly, Elek Ráduly și Mózes Ráduly, situate la sud-est de zona cercetată. (SZÉKELY Zoltán 1955a, 25, nota 68.)

³³ SZÉKELY Zoltán 1955b, 27, nota 67.

³⁴ Vezi: SZÉKELY Zoltán 1975, fig. 1.

³⁵ Dimensiunile și poziția șanțului au fost măsurate pe profilul secțiunii S. I.

Materialul arheologic cules este unul foarte bogat. Constă din materialul ceramic al culturilor Wietenberg (Pl. 16/1-3), Monteoru (Pl. 16/4), ale epocii târzii a fierului (Pl. 16/5-12), ale culturii Sântana de Mureș-Černjahov (Pl. 17) și din secolele XIII-XIV. Grosul materialului recoltat se constituie din ceramică de factură provincial-romană. Se pot menționa fragmente ale unor farfurii (Pl. 18-19, 28/1-2), castroane (Pl. 20-22, 28/3-6), străchini (Pl. 23/1-4, 28/7-8), oale (Pl. 24, 25/1-7, 29/1-4), capace de vas (Pl. 23/6-7, 28/9-10), amfore (Pl. 23/8, 29/6-9), ulcioare (Pl. 25/9-11), o ceașcă (Pl. 25/8), un vas afumător (Pl. 23/9), respectiv un opaiț cu inscripția FORTIS³⁶ (Pl. 23/5).

Dintre formele identificate se disting în primul rând castroanele care reprezintă mai mult de o treime din materialul recoltat (Fig. 1). Urmează oalele (23%), respectiv farfuriile (18%) și amforele ale căror fragmente identificate reprezintă 9% din material. Mai puțin importante din punct de vedere statistic sunt străchinile (6%), capacele (4%) și ulcioarele (2%).

Alături de ceramică au apărut un număr relativ mare de proiectile de diferite dimensiuni. Cele mai mari (Pl. 26/1-4) erau realizate din piatră și din lut ars și ating greutatea de 530-930 g. Această categorie ar putea reprezenta proiectilele unor piese de artilerie de tip *onager*. Cele mijlocii (Pl. 26/5-6, 8-9, 16), realizate din lut ars, cu greutatea cuprinsă între 208 și 275 g, ar putea fi proiectilele unei praștii cu mâner, de tip *fustibalus*. Piesele cele mai mici din această categorie (Pl. 26/7, 10-15, 17-19) – de asemenea din lut ars și o greutate de 66-153 g, le atribuim proiectilelor pentru praștia simplă (*funda*).

Materialul regular descoperit consta în principal din cărămizi (Pl. 27/5; 32/1-2), un olan de mari dimensiuni,³⁷ păstrat într-o stare de conservare relativ bună (Pl. 27/1), respectiv un număr mare de fragmente, din țigle de diferite tipuri și forme (Pl. 27/2-4; Pl. 30-31).

O parte din materialul regular poartă urmele unor ștampile de oficina, cum ar fi: A L F [...] (Pl. 27/2-2a), [...] L F A L A (Pl. 31/1-1a), [...] H I BRAC (Pl. 27/3-3a), [...] A GALL (Pl. 32/1), respectiv COH III C[...] (Pl. 32/1).³⁸

Descoperirile monetare au fost reduse ca număr, constând dintr-un denar de argint al lui Vespasian, din anul 74 p. Chr., cu legenda Av. IMP CAESAR VESPASIAN AVG, cu capul laureat al împăratului spre dreapta, Rv. PONT MAX TR P COS V, Vespasian așezat spre dreapta, ținând sceptrul și o ramură de palmier³⁹ (Pl. 32/3). Un alt denar de argint a fost bătut în perioada de domnie a lui Hadrian (117-138 p. Chr.) și purta legenda Av. IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG, capul laureat al împăratului spre dreapta, Rv. P M TR P COS III, Aequitas stând spre stânga, ținând în mână balanța și cornul abundenței⁴⁰ (Pl. 32/4). De asemenea, în perioada săpăturilor arheologice a mai fost achiziționată, de la un anume Iuliu Ötvös, o monedă relativ uzată, atribuită lui Aurelian, cu locul de descoperire necunoscut.

S-au mai descoperit și câteva piese metalice: un vârf de săgeată de fier, cu vârful conic și tub de înmănușare (Pl. 32/6),⁴¹ câteva cuie de fier, precum și o piesă de bronz, în formă de semilună, prevăzută pe o latură cu trei urechiușe mai mici și una mai mare pe cealaltă latură, decorată cu incizii (Pl. 32/7).⁴² Probabil că în acest caz este vorba de o piesă de harnașament, eventual o bară de zăbală.

Una dintre cele mai importante descoperiri din anul 1974 a fost fragmentul unui bloc de piatră cu inscripție. Aceasta a apărut în una dintre secțiunile trasate în regiunea colțului sudic al sitului. Este vorba de o placă onorifică imperială, cu inscripția încadrată într-un chenar de tip *tabula ansata*.⁴³ Blocul de piatră, rupt în vechime, ar putea reprezenta inscripția de fondare sau construcție a castrului și a fost amplasată probabil deasupra uneia dintre porți.

Cercetările efectuate în anii 1973-1974 au stabilit existența castrului auxiliar de la Boroșneu Mare, dar rezultatele acestora, publicate doar parțial,⁴⁴ au mai lăsat întrebări nesoluționate, legate atât de cronologia castrului (perioada de construire, durata de funcționare, momentul părăsirii etc.), de rolul fortificației în sistemul granițelor din estul provinciei, dar și de trupele staționate acolo.

După această campanie în perimetrul castrului de la Boroșneu Mare au fost efectuate doar

³⁶ ZĂGREANU, Radu Iustinian 2011, 169, Pl. 2/2.

³⁷ MNS, Nr. inv. 16679; Dimensiuni: L: 64 cm, I_{max}: cca. 22 cm, I_{min}: 17 cm, Gr: 24,5 mm, I_{max}: 9,5-9,6 cm, I_{min}: 8,0 cm.

³⁸ Interpretarea materialului regular vezi mai jos la capitoul Cercetări epigrafice.

³⁹ RIC, II, 77.

⁴⁰ RIC, II, 80.

⁴¹ MNS, Nr. inv.; Dimensiuni: L: 42 mm, D vîrf: 7,8 mm, D tub: 10 mm.

⁴² SZÉKELY Zoltán 1984, 29.

⁴³ MNS, Nr. inv. 16711; Dimensiuni: L max: 142 cm, L min: 99 cm, l: 79 cm, Gr: 34-38 cm. Cu privire la condițiile descoperirii vezi: SZÉKELY Zoltán 1975, 344. Pentru diferitele interpretări ale inscripției, vezi capitoul Cercetări epigrafice.

⁴⁴ Publicarea rezultatelor cercetării a fost extrem de sumară, rezumându-se doar la menționarea caracteristicilor și dimensiunilor principale ale fortificației; vezi SZÉKELY Zoltán 1975, 343-344.

cercetări geofizice⁴⁵ și prospecțiuni ocazionale de teren.⁴⁶

Stadiul cunoștințelor despre castrul roman de la Boroșneu Mare

Existența unui castru la Boroșneu Mare a fost vehiculată încă de la publicarea primelor cercetări de teren în regiune.⁴⁷ Odată cu apariția primelor materiale arheologice, respectiv după efectuarea primelor cercetări arheologice sistematice, au început să fie emise ipoteze și concluzii care, argumentând pro sau contra existenței unei fortificații pe suprafața actuală a satului, de multe ori au avut efecte negative asupra demersului științific.

Astfel, după apariția primelor descoperiri cu caracter roman, Gábor Téglás presupunea existența aici a unei așezări pe care o plasa pe „drumul roman” care traversa valea Buzăului.⁴⁸

Ferenc László, unul dintre cei care au efectuat cercetarea din anul 1911, chiar dacă a observat și consemnat existența șanțului de apărare de pe platou, nu a emis nicio ipoteză cu privire la posibilitatea existenței vreunei fortificații romane pe această locație. Dealtfel, László presupunea existența unui castru roman la Leț-Varheghiu, stipulând faptul că fortificația medievală de aici a fost construită pe ruinele acesteia.⁴⁹

Sándor Ferenczi, care a cercetat cetățile medievale din Secuime în cursul deceniului trei al secolului XX, a considerat justă observațiile lui László, localizând un castru roman la Leț-Varheghiu, și considerând, pe baza poziției acestora și a celor de la Comalău și Brețcu, că Râul Negru a fost granița nordică a provinciei, iar castrele avanposturi ridicate dincolo de graniță.⁵⁰

În deceniul cinci al secolului XX limesul estic al Daciei a fost cercetat de către István Paulovics. Acesta, menționând descoperirile mai vechi, considera că

la Boroșneu Mare trebuia să existe în antichitate o așezare civilă, un centru de olărit, aferente „castrului de la Leț-Varheghiu”.⁵¹

În anul 1944 Zoltán Székely lansa ipoteza existenței unui castru roman la Boroșneu Mare, pe care-l localiza pe terenul ocupat de proprietățile lui Kónya și Kökösi, respectiv cimitirul ortodox, menționând totodată că șanțul de apărare al fortificației mai este vizibilă pe latura nord-vestică a grădinii lui Kökösi. Autorul considera că în timp ce celelalte castre din regiune aveau scopul de a controla drumurile, cel de la Boroșneu avea totodată și rolul de a închide căile înspre valea Buzăului.⁵²

În cursul anului 1945, într-un articol despre limesul de pe Meseș, Aladár Radnóti lua în considerare, pe baza existenței materialului tegular ștampilat descoperit, posibilitatea existenței unui castru roman la Boroșneu Mare.⁵³

În anul 1946 János Szilágyi, la acea dată director al Muzeului Aquincum din Budapesta, prezenta în catalogul său ca o certitudine existența castrului.⁵⁴

Din câte se pare, Zoltán Székely a fost ferm convins de existența unui castru la Boroșneu. Astfel, în anii 1940 el a revenit de mai multe ori asupra problemei. Prima dată în anul 1946, prezentând pe scurt stadiul cercetărilor, încadra castrul de la Boroșneu Mare, alături de castrele de la Brețcu, Comalău și Olteni, în sistemul defensiv roman al provinciei.⁵⁵ Peste un an, într-o notă care întregeste ansamblul obiectivelor romane din zona de sud-est a Transilvaniei, menționează descoperirea castrului în perimetrul cercetat în cursul anului 1944. Fortificația apare de această dată cu dimensiuni interne de 198 × 131 m. Se mai menționează existența, pe latura nordică și sudică, a două sau câte două turnuri centrale, iar pe cea estică și vestică câte un turn semicircular. Totodată, el afirmă că faza de piatră a castrului a fost precedată de una ridicată din pământ.⁵⁶

⁴⁵ În anul 2008 la castrul de la Boroșneu Mare s-au efectuat prospecțiuni geofizice. Colectivul de cercetători de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca ajungeau atunci la concluzia, că dimensiunile castrului propuse de către Székely (90 x 70 m) sunt relativ corecte, noile cercetări stabilind dimensiunile de 101 x 90 m. Studiul de rezistivitate electrică a stabilit de asemenea existența urmelor unei construcții (probabil o baracă) cu dimensiunile de 35 x 9 m, dispusă în regiunea *praetentura dextra* (CUPCEA, George – MARCU, Felix 2010, 91-92).

⁴⁶ În anul 2009 Radu Zăgreanu a descoperit la suprafața solului, cu ocazia unor prospecțiuni ale Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, o fibulă de bronz (Pl. 32/5), de tipul „cu capul în formă de ancoră”. (Colecția Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, Nr. inv. 16428; COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu 2010, 205, 209; Pl.

II/18.) Locul de descoperire indicat este „la sud-vest de curtea proprietății Kökösi”.

⁴⁷ Vezi nota 9.

⁴⁸ Vezi nota 12.

⁴⁹ LÁSZLÓ Ferenc 1911, 183.

⁵⁰ FERENCZI Sándor 1999, 205, 216-217.

⁵¹ PAULOVICS István 1944, 73.

⁵² SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

⁵³ RADNÓTI Aladár 1945, 140, nota 25.

⁵⁴ SZILÁGYI János 1946, 19. Autorul vizitase în cursul anului 1943 șantierul arheologic de la Comalău, ocazie cu care a luat cunoștință de materialul tegular ștampilat, donat în anul 1914, ca provenind de la Boroșneu Mare.

⁵⁵ SZÉKELY Zoltán 1946, 28.

⁵⁶ SZÉKELY Zoltán 1947, 132.

În cursul anului 1950 Constantin Daicoviciu, rezumând rezultatele șantierului arheologic „Studiul Graniței de Est a Daciei și al triburilor libere dela hotarele de răsărit ale Daciei”, ajunge la concluzia tranșantă că: „*Tot o legendă s'a spulberat prin investigațiile făcute de colectiv la Boroșneul Mare, lângă Leț și Țufalău, bănuind tot ca un „castru”.* – *Săpăturile de pe acest platou al Boroșneului au scos la iveală, într'adevăr, obiecte de factură și proveniență romană, dar semnificația lor e alta decât cea presupusă: e vorba, desigur, de un alt aspect al traiului pe aceste meleaguri roditoare în epoca romană, anume acela al exploatărilor împărătești, cu care tocmai aceste părți erau împănate din pricina bogăției în sare, lemn, și pășune a ținutului*”.⁵⁷ Prin urmare, aici nu putea exista decât o așezare civilă.

Așa cum se întâmplă de obicei, „ipotezele de lucru” ale cercetătorilor cu renume, care devin în scurt timp „axiome ale cercetării” fără prea multe verificări, opinia lui Daicoviciu s-a încetățenit într-atât în literatura de specialitate, încât Boroșneul Mare apare în literatura din următoarele două decenii doar ca una dintre așezările rurale ale provinciei Dacia.⁵⁸

Pe de altă parte, Dumitru Tudor vorbește despre un „*sat roman dotat cu un post militar*”, care „*se lega de Angustia și Cumidava și, în același timp, acoperea valea Buzăului*”. Descoperirile de la Boroșneul Mare îi permit să avanseze ipoteza existenței aici a unui *vicus roman*.⁵⁹

După cum am menționat mai sus, cercetările arheologice din anii 1973-74 ale lui Zoltán Székely au tranșat problema în favoarea unei fortificații de tip castru. Acesta apare deja menționat ca atare într-un articol publicat în anul 1977, când sunt menționate zidul de incintă realizat din piatră, cu porți patrulete ieșite în afară. Dimensiunile castrului ar fi de 130 × 198 m.⁶⁰

În anul 1986 Cristian M. Vlădescu prezenta castrul printre fortificațiile Daciei Inferior, descriindu-l, pe baza notițelor lui Zoltán Székely, ca având o formă dreptunghiulară, având colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 90 × 70 m și ziduri groase de 1,35 m. Menționează existența porții *praetoria* și cea *decumana*, flancate de turnuri dreptunghiulare cu „*ieșinduri de front*”. Autorul considera că rostul castrului și implicit al unității auxiliare care a staționat în ea, era de a sprijini apărarea în adâncime prin trupe de cavalerie și de a întări forța castrului de la Brețcu. În paralel trupele de aici ar fi asigurat cercetarea în afara graniței și ar fi controlat traficul rutier.⁶¹

În catalogul dedicat limesului Daciei, Nicolae Gudea concluziona că, deși castrul de la Boroșneul Mare a fost cercetat prin săpături în mai multe rânduri, el poate fi considerat ca fiind o fortificație romană puțin cercetată. În continuare menționează că a fost detectată o singură fază de construcție: cea din piatră. Forma fortificației se încadrează în tipul normal: plan dreptunghiular cu colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 130 × 198 m. Colțurile fortificației au fost orientate pe direcția punctelor cardinale. Zidurile sunt groase de 1,50 m și au fost ridicate în tehnica *opus incertum*. Castrul a fost înconjurat de un șanț de apărare simplu, în formă de V, lat de 7,0 m și adânc de 1,5 m. A fost cercetată poarta de pe una dintre laturi. Aceasta este prevăzută cu turnuri pătrate (10,0 × 11,0 m) care ies în afara zidului. Materialul descoperit, relativ redus ca număr, nu permite datarea începutului și a sfârșitului castrului. La sfârșit, autorul oferă și o bibliografie selectivă a cercetării. Alături de acestea, mai este prezentat planul castrului. Din motive neclare, acesta avea o serie de discrepanțe față de situația de pe teren (axul longitudinal orientat în realitate în direcție N–N-E, este trasat în direcția V–N-V). Dimensiunile care apar pe desen (160 × 130 m), sunt de asemenea diferite de cele menționate în text.⁶²

În anul 2009 Felix Marcu, dezbătând problematica organizării interne a castrelor din Dacia romană, a trecut în revistă și principalele informații legate de castrul de la Boroșneul Mare. Autorul menționează săpăturile de mare amploare din anii 1973 și 1974, întreprinse de Székely, în cursul cărora, chiar dacă nu a fost săpat nimic în interiorul castrului, a fost surprinsă o fortificație de 90 × 70 m, cu ziduri groase de 1,35 m. Sunt menționate atât turnurile porților *praetoria* și *decumana*, de formă rectangulară, proiectate în exterior, cât și faptul că în cursul săpăturii nu au mai fost observate alte porți. De asemenea, se atrage atenția asupra afirmației – lui Nicole Gudea – cu privire la faptul că în realitate a fost săpată doar una dintre porți, pe care acesta o consideră ca fiind *porta principalis sinistra*.⁶³

Cercetări epigrafice

Cercetările arheologice, respectiv donațiile proprietarilor au îmbogățit patrimoniul cultural cu mărturiile a cel puțin cinci unități auxiliare a căror urme ar putea fi atestate în castrul de la Boroșneul Mare. Ștampilele și unitățile auxiliare au stârnit un

⁵⁷ DAICOVICIU, Constantin 1950, 117.

⁵⁸ De exemplu TIR L 35, 28.

⁵⁹ TUDOR, Dumitru 1968, 269.

⁶⁰ GUDEA, Nicolae 1977, 111.

⁶¹ VLĂDESCU, Cristian M. 1986, 82-83.

⁶² GUDEA, Nicolae 1997, 64.

⁶³ MARCU, Felix 2009, 188-189, cu bibliografia aferentă.

viu interes în rândul cercetătorilor care în decursul timpului au propus un număr impresionant de interpretări. Prima și singura încercare, de a sintetiza problema trupelor de la Boroșneu Mare, îi aparține lui István Asztalos. Într-un articol publicat în anul 2006, a analizat bibliografia existentă a problemei, oferind cititorului și câteva posibile interpretări proprii.⁶⁴

Vom încerca să trecem în revistă principalele momente ale discuției asupra diferitelor tipuri de ștampile din castrul de la Boroșneu Mare.

1. Ștampila ALA GALL.

Apare pe cărămida donată în anul 1962 și pe un fragment de cărămidă (*Pl. 32/1*) din secțiunea S. I din campania anului 1973.⁶⁵ La momentul descoperirii Székely considera că ștampila aparține unității auxiliare *ala I Gallorum*, trupă necunoscută din alte izvoare. Alți cercetători au ajuns însă la concluzia că această unitate a fost *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, atestată de către o diplomă militară din anul 140 între trupele Daciei Inferior.⁶⁶ Mai nou, această ipoteză a fost contestată, considerându-se că sigla ar fi al unității *ala Flavia Gallorum*.⁶⁷

2. Ștampila COH I BRAC.

Apare pe un fragment de țigla (*Pl. 27/3-3a*), descoperită în secțiunea S. V, în timpul campaniei de cercetare din anul 1973.⁶⁸ Unitatea auxiliară, pe numele său complet *cohors I Bracaraugustanorum*, recrutată din Hispania Teraconensis, atestată între trupele Daciei Inferior în anul 140, este bine cunoscută datorită materialului tegular care poartă ștampila officinei unității, descoperită la Brețcu și în Pasul Oituz.⁶⁹ Prezența ștampilei unității este în general pusă pe seama staționării temporare a unității în castrul de la Boroșneu Mare.⁷⁰ O altă posibilitate este aducerea țiglei direct din officina de la Brețcu, mai ales dacă luăm în considerare culoarea sa roșie-vișinie, specifică pieselor realizate acolo, în comparație cu culoarea în general brun-gălbuie a materialului tegular fabricat în posibila officină locală.

3. Ștampila COH III G. Apare pe un fragment de cărămidă (*Pl. 32/2*), descoperit în timpul campaniei de cercetare din anul 1974, în zidul colțului „sud-estic” al castrului.⁷¹

Ștampila a fost atribuită unității auxiliare *cohors III Gallorum*, care a staționat inițial în Germania, fiind adusă de împăratul Vespasianus în Moesia unde este atestată de diplomele militare din 75, 78, 82, respectiv, după divizarea provinciei, de diplomele militare ale Moesiei Inferioare (92, 99, 105, 112). O ștampilă a unității, datând probabil din timpul războaielor dacice, a fost descoperită la Ionești Govorei, unitatea rămânând în contingentul moesic stabilit la nord de Dunăre, pe Olt. Mai târziu unitatea a fost transferată în sud-estul Transilvaniei, fiind identificată prin ștampilele descoperite în principal la Hoghiz. Data sosirii în teritoriile intracarpatiche nu ne este cunoscută, dar sub domnia comună a lui Marcus Aurelius și Commodus se afla deja la Hoghiz.⁷² Prezența ștampilei acestei unități auxiliare la Boroșneu Mare este explicată prin trimiterea aici a unui mic detașament.⁷³

4. Ștampila A L F A L A. A fost descoperită pe mai multe cărămizi și țigle, începând cu anul 1914 (*Pl. 10/1-2; 27/2; 30/1*). Literile relativ șterse sunt înscrise într-un chenar dreptunghiular cu colțurile rotunjite. Datorită lizibilității reduse, de-a a lungul timpului au fost propuse mai multe interpretări care însă nu au fost acceptate unanim.

Prima interpretare făcută public a ștampilei, provine din anul 1944 când Zoltán Székely citește semnele de pe cărămizile donate în 1914 ca A L Y A S și le interpretează ca fiind ale unității *ala I Asturum*, cunoscută din descoperirile făcute la Hoghiz.⁷⁴ În anul 1945 Aladár Radnóti citește ștampila ca fiind AL PAI[...], atrăgând atenția că datorită literelor relativ șterse interpretarea acesteia este nesigură. Totuși, oferă două citiri posibile, gândindu-se în primul rând la *al(a) I A(ugusta) I(turraeorum sagittariorum)*, dar neexcluzând nici posibilitatea ca ștampila să aparțină unității *al(a) Pa(nnonicorum)*.⁷⁵ În anul 1946 János Szilágyi, bazându-se pe aceleași cărămizi ștampilate, le atribuie unității *Ala Pannoniorum*.⁷⁶ Autorul consemnează totodată – fără însă a menționa nume –, că „alții” au văzut în aceste ștampile mărcile unităților *ala I Palmyrenorum* sau *ala I Batavorum*.⁷⁷ Zoltán Székely, ferm convins de interpretarea unității ca *ala I Asturum*, a combătut ipotezele de mai sus în articole apărute în anul 1946⁷⁸, 1947⁷⁹, respectiv

⁶⁴ ASZTALOS István 2006.

⁶⁵ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁶⁶ RUSSU, Ioan I. 1988, 261-263; PETOLESCU, Constantin C. 1995a, 40-41.

⁶⁷ MARCU, Felix 2005, 75-78.

⁶⁸ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁶⁹ RUSSU, Ioan I. 1988, 264; PETOLESCU, Constantin C. 1995b, 241.

⁷⁰ RUSSU, Ioan I. 1988, 264.

⁷¹ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁷² ASZTALOS István 2006, 68, cu bibliografia și informații complementare.

⁷³ RUSSU, Ioan I. 1988, 265.

⁷⁴ SZÉKELY Zoltán 1944, 486.

⁷⁵ RADNÓTI Aladár 1945, 140, nota 25.

⁷⁶ SZILÁGYI János 1946, 19.

⁷⁷ *Idem*, nota 92.

⁷⁸ SZÉKELY Zoltán 1946, 28.

⁷⁹ SZÉKELY Zoltán 1947, 132.

în 1955⁸⁰. Ipoteza a fost preluată și de Ioan I. Rusu care a completat-o ca *al(a) p(rima) A(sturum)*⁸¹, iar pe această filieră și de către Cristian M. Vlădescu.⁸² Ipoteza acestei interpretări a fost combătută de către Constantin C. Petolescu.⁸³

În anul 1975 Székely revine asupra ștampilei pe care, pe baza unei cărămizi descoperite în cursul campaniei de cercetare din anul 1974, o citește AL PALM și o consideră ca fiind aparținătoare unității *ala Palmyrenorum*.⁸⁴ Această interpretare s-a încetățenit pentru un timp, una dintre unitățile auxiliare, care au staționat la Boroșneu Mare, apărând sub această denumire în lucrările publicate de Nicolae Gudea⁸⁵ sau Ioan I. Rusu (care o consideră ca fiind *ala Equitum Numeri Palmyrenorum* care între timp și-a schimbat denumirea).⁸⁶

În 1997 Constantin C. Petolescu propunea o nouă citire a ștampilei, de această dată ca ALFALM, fără a se pronunța însă asupra dezlegării ei.⁸⁷ Problema ștampilei a fost reluată de Ioan Piso care într-un articol apărut în anul 1999 a ajuns la concluzia că ștampila ar trebui citită ALFALAS, astfel, la Boroșneu Mare au staționat vexilațiile a două unități de cavalerie: *al(a) F(lavia)* și *al(a) As(turum)*.⁸⁸

În 2009 Coriolan Opreanu a combătut ipoteza emisă de Ioan Piso, propunând de această dată dezlegarea ștampilei ca *al(a) Fl(avia)*.⁸⁹ În 2011 același autor a revenit asupra problemei. Revizuiind cercetările anterioare și coroborând ștampila cu inscripția onorifică, propune lectura *al(a) F(lavia) A(vgusta) La(tobicorum)*.⁹⁰

În ceea ce privește punctul nostru de vedere, considerăm că atribuirea acestei ștampile unei sau altei trupe este departe de a fi lămurită în mod satisfăcător, prin urmare problematica ei rămâne deschisă cercetărilor viitoare.

5. ALA I LA[...].

Apare pe placa onorifică (*Pl. 33/1*), ca parte a inscripției: *Imp(erator) Caesar d[ivi Traiani] | Parthi-ci f(ilio) d[ivi Nerv(ae) nep(oti) | Traianus Had(rianus) Aug(ustus)] | pont(ifex) max(imus) tri(b(unicia) pot(estatis) co(n)sul III] | Egnatio [...] | Ala I La[...]* (*Pl. 33/2*).

La prima publicare a inscripției Zoltán Székely a considerat că trupa, care apare aici, a fost *ala I La(tobicorum)* (*Pl. 34/1*), o unitate auxiliară recrutată

din populația celtică a latobicilor, din partea sudică a provinciei Pannonia Superior (actualmente Slovenia).⁹¹ Ulterior, Ioan I. Rusu, în încercarea de a combate teza lui E. Ritterling și C. Daicoviciu cu privire la apartenența sud-estului Transilvaniei la provincia Dacia Superior,⁹² publică o fotografie retușată și transcrierea pe baza acesteia a inscripției (*Pl. 34/2*) pe care o atribuie unității *ala I Batavorum milliaria*, cunoscută atât din materiale epigrafice descoperite la Războieni-Cetate, cât și din diplome militare databile pentru anii 144 p. Chr. și 158 p. Chr.⁹³ Ioan Piso, care a examinat inscripția în toamna anului 1998, a considerat că o mică denivelare a suprafeței pietrei face parte din cea de-a patra literă pe care o citea drept un F în loc de numeralul I. Acest moment i-a permis să propună o nouă interpretare, considerând că inscripția a fost pusă de *ala I Flavia Gaetulorum* (*Pl. 34/3*).⁹⁴

Prezența literei F a fost preluată și de către Paul Holder care însă considera că unitatea este identică cu *ala Fl(avia) Gallorum*, motivându-și opțiunea prin faptul că lipsa numărului de ordine este specifică acestei unități, spre deosebire de *ala I Flavia Gaetulorum*, în cazul căruia numeralul apare permanent.⁹⁵

Felix Marcu, pornind de asemenea din lectura propusă de Ioan Piso, propunea lectura *ala Flaviana Gallorum* sau *ala Gallorum Flaviana* și, coroborând-o cu alte izvoare, ajungea la concluzia că această unitate a staționat la Boroșneu Mare într-o perioadă când, la începuturile domniei lui Hadrian, regiunea făcea parte încă din provincia Moesia Inferior.⁹⁶

În anul 2011 Coriolan Opreanu a ajuns la concluzia că litera F, văzută de Ioan Piso, nu există în realitate, iar Zoltán Székely a avut dreptate de la început, când vorbea despre o *ala I Latobicorum* (*Pl. 34/4*). Autorul nu a exclus posibilitatea ca numele complet al trupeii să fi fost *ala I Latobicorum et Varcianorum*.⁹⁷

Concluzii

Din trecerea în revista, prezentată în acest studiu, se desprinde cu claritate faptul că cercetarea de la Boroșneu Mare a fost una legată de evoluția generală a istoriografiei epocii antice în regiune. În perioada apartenenței la Imperiul Habsburgic, cercetarea mai

⁸⁰ SZÉKELY Zoltán 1955a, 28; SZÉKELY Zoltán 1955b, 31.

⁸¹ RUSSU, Ioan I. 1957, 361-362.

⁸² VLĂDESCU, Cristian M. 1983, 38.

⁸³ PETOLESCU, Constantin C. 1995a, 37, nota 24.

⁸⁴ SZÉKELY Zoltán 1975, 344.

⁸⁵ GUDEA Nicolae 1977, 111; GUDEA Nicolae 1997, 64.

⁸⁶ RUSSU, Ioan I. 1988, 263-264.

⁸⁷ PETOLESCU, Constantin C. 1997, 77.

⁸⁸ PISO, Ioan 1999, 83.

⁸⁹ OPREANU, Coriolan Horațiu 2009.

⁹⁰ OPREANU, Coriolan Horațiu 2011.

⁹¹ SZÉKELY Zoltán 1975, 344-345.

⁹² PISO, Ioan 1999, 82, cu bibliografia aferentă.

⁹³ RUSSU, Ioan I. 1988, 260-261.

⁹⁴ PISO, Ioan 1999, 81-86.

⁹⁵ HOLDER, Paul A. 2003, 105.

⁹⁶ MARCU, Felix 2005, 77-78; MARCU, Felix 2009, 190-191.

⁹⁷ OPREANU, Coriolan Horațiu 2011, 340-341.

mult antichitară decât științifică a antichităților din zonă este caracterizată prin ceea ce istoria științei a numit „vaterländische Altertumskunde”⁹⁸ sau „arheologia preoților”.⁹⁹ Odată cu intrarea în secolul XX, au avut loc primele cercetări științifice și cu caracter sistematic, care au pus și primele probleme de interpretare istorică. Unirea Ardealului cu România nu a generat investigații de amploare, așa cum ar fi fost de așteptat. Până la mijlocul secolului al XX-lea, sud-estul Transilvaniei rămânea încă o provincie în care istoria și arheologia epocii romane erau încă slab cercetate. Perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial a adus, atât în zonă, cât și în întreaga țară, o explozie a numărului de cercetări de teren. Săpături arheologice au fost posibile nu doar în siturile de importanță națională recunoscută, dar și în zone considerate anterior de interes secundar, asemeni comunei Boroșneu Mare.

Din păcate, din punct de vedere al standardelor actuale ale cercetării arheologice, documentația de teren din aceste campanii de săpături a fost foarte sumară, caracterizată de ridicări topografice extrem de imprecise. Ca urmare și interpretările rezultatelor săpăturilor le apreciem azi ca fiind pe alocuri tendențioase și chemate să servească dogmelor propagandei politice de atunci. Constatăm că și pentru

campaniile anilor 1970 situația atitudinii față de documentațiile de șantier nu s-a schimbat. Acele puține materiale care s-au păstrat în arhiva de profil de la MNS, nu reflectă după părerea noastră decât parțial rezultatele săpăturilor. Materialul ceramic, adus la muzeu ca provenind din săpături, este greu de atribuit unor complexe sau unor niveluri stratigrafice. Nu am găsit pentru moment nici posibilitatea alcătuirii unei stratigrafii orizontale ale materialului arheologic din aceste săpături.

Cu toate acestea, din cercetările predecesorilor noștri putem afirma că în perioada de existență a provinciei romane Dacia, la Boroșneu Mare exista o fortificație în care au staționat o serie de trupe auxiliare ale armatei romane. Cronologia arheologică a fortificației este una definită din cronologia istorică a provinciei Dacia. Din punct de vedere arheologic nu cunoaștem în prezent momentul și circumstanțele în care a fost edificată fortificația. Nu-i cunoaștem nici fazele de evoluție și nu avem nici informații certe despre încheierea vieții comunității din acest sit. Urmează ca investigațiile arheologice și multidisciplinare, planificate în perioada imediat următoare, să contribuie la soluționarea acestor și altor probleme ale cercetării sitului roman de la Boroșneu Mare.

Bordi Zsigmond Lóránd – bordi_lorand@yahoo.com
Popa, Alexandru – alex.popa@mncr.ro

Abrevieri

D – diametru
Gr – grosime
L – lungime
l – lățime

Bibliografie

- ASZTALOS István
2006 Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman de la Boroșneu Mare și garizoana lui, *Acta (Siculica)*, 2006/2, 65-70.
- BORZA, Alexandru
1945 Informations nouvelles sur le camp romain de Cenad, *Dacia*, IX-X, 551-553
- BRATHER, Sebastian
2008a Etnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie, în: *Sebastian Brather. Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Age* (ed. Victor Spinei, Alexander Rubel), București, 17-60.
2008b Germanen, Slawen, Deutsche. Themen, Methoden und Konzepte der frühgeschichtlichen Archäologie seit 1800, în: *Sebastian Brather. Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Age* (ed. Victor Spinei, Alexander Rubel), București, 168-205.
- BUDAY Árpád
1927 Limes problémák, în: *Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből*, III, 123-140.

⁹⁸ BRATHER, Sebastian 2008b, 168-174.

⁹⁹ BRATHER, Sebastian 2008a, 18-21.

- CANTACUZINO, George
 1945 Le grand camp romain situé près de la commune de Baneasa (départ. de Teleorman), *Dacia*, IX-X, 441-472.
- CHRISTESCU, Vasile
 1929 *Viața economică a Daciei romane*, Pitești.
 1937 *Istoria militară a Daciei romane*, București.
 1938 Le „castellum” romain de Sapata de Jos, *Dacia*, V-VI, 435-447.
- COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu
 2010 Fibule romane din Dacia intracarpatică, *Revista Bistriței*, XXIV, 203-244.
- CSÁKI Árpád
 2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Székelyföld és térsége*, I (red. Csáki Árpád), Sf. Gheorghe.
- CUPCEA, George – MARCU, Felix
 2010 Geophysical Survey on the sites in Dacia. Main Features, *Transylvanian Review*, XIX, Supplement No. 5:1, 89-98.
- DAICOVICIU, Constantin
 1950 Granița de Est a Daciei și triburile libere dela hotarele de răsărit ale Daciei. Rezultatul cercetărilor de pe șase șantiere din jud. Trei Scaune, *SCIV*, I, 115-122.
- FERENCZI István
 1939 A Székely Nemzeti Múzeum előzményeihez és az olaszteleki római táborhelyről, *Székelység*, IX/9-10, 66-72.
- FERENCZI Sándor
 1999 Barangolás Háromszék vármegye régi váraiban (1926), *Acta (Siculica)*, 1998/1, 192-225.
- GUDEA, Nicolae
 1977 Limesul Daciei roman de la Traianus la Aurelianus, *Acta Musei Porolissensis*, I, 97-113.
 1997 *Der Dakische limes*. Materialien zu seiner Geschichte, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz*, XLIV/2, 62-63.
- Holder, Paul A.
 2003 Auxiliary deployment in the reign of Hadrian, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Supplement 81: *Documenting the Roman Army*.
- LÁSZLÓ Ferenc
 1911 Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek, *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, II/2, 175-226.
- LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos
 1912 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910–11. évi állapotáról*, Sf. Gheorghe.
- MARCU, Felix
 2005 *Ala I Flavia Gaetulorum oder Gallorum? Ephemeris Napocensis*, XIV-XV, 73-80.
 2009 *Organizarea internă a castrului din Dacia*, Cluj-Napoca.
- NAGY Géza
 1890a A Székely Nemzeti Múzeum ismertetése, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I, 40-90
 1890b Kimutatás a Múzeumnak 1879. szeptember 15-től 1889. október 30-ig ajándékozott tárgyakról, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I, 91-128.
- OPREANU, Coriolan Horațiu
 2009 Din nou despre Ala Flavia în Dacia, *Ephemeris Napocensis*, XIX, 213-218.
 2011 The Building inscription of the fort at Boroșneul Mare (Covasna County), in: *Scripta Classica. Radu Ardevan sexagenario dedicate*, Cluj-Napoca, 339-344.
- ORBÁN Balázs
 1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*, III, Háromszék, Pest, 1869.
- PANAITEȘCU, Emil
 1929 *Le limes dacique: nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, București.
- PAULOVICS István
 1944 *Dácia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.
- PETOLESCU, Constantin C.
 1995a Unitățile auxiliare din Dacia romană (I), *SCIVA*, XLVI/1, 35-49.
 1995b Unitățile auxiliare din Dacia romană (II), *SCIVA*, XLVI/3-4, 237-275.
 1997 Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis*, XXXIV, 75-149.
- PISO, Ioan
 1999 *L'ala Flavia en Dacie*, *Acta Musei Napocensis*, XXXVII/1, 81-90.
- RADNÓTI Aladár
 1945 A dáciai limes a Meszesen, *Archaeologiai Értesítő*, III, V-VI, 138-166.
- RUSSU, Ioan I.
 1957 Compte rendu: „A Dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek” – János Szilágyi, *Dacia*, N. S., I, 360-362.
 1988 *Inscripțiile Daciei romane*, III, *Dacia Superior*, 4, Zona răsăriteană, București.
- TÉGLÁS Gábor
 1888 Római lámpa a Bodza szoros torkolatából Nagy-Borosnyórról, *Archaeologiai Értesítő*, VIII, 183-184.
- SCHEINT, Daniel G.
 1833 *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, K. A. Hartleben, Pest.

SZÉKELY Zoltán

- 1944 Az Ala I Asturum emléke Székelyföldön, *Erdélyi Múzeum*, XLIX/3-4, 485-486.
1946 A háromszéki római erődrendszer, in: *Jegyzetek Dácia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 24-32.
1947 Dácia újabb régészeti irodalmához, *Erdélyi Múzeum*, LII, 131-133.
1955a Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945-1953, in: *Muzeul Regional din Sf. Gheorghe - Almanah*, 7-47
1955b Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól, in: *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve*, Sf. Gheorghe, 8-50.
1963 Materiale epigrafice din estul Transilvaniei, *SCIVA*, XIV/2, 163-166.
1975 Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei, *SCIVA*, XXVI/3, 343-351.
1984 Obiecte de bronz din epoca romană în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, *Aluta*, XVI, 29-31.

SZILÁGYI János

- 1946 *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegeik (Dissertationes Pannonicae, Ser. II., No. 21)*, Budapest.

TIR L-35

- 1969 *Tabula Imperii Romani, L-35, Romula – Durostorum – Tomis*, București, 1969.

TUDOR, Dumitru

- 1968 *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, București, 1969.

VLĂDESCU, Cristian M.

- 1983 *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
1986 *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.

ZĂGREANU, Radu Iustinian

- 2011 Roman lamps in the collection of Székely National Museum, *Acta Siculica 2011*, 169-176.

A nagyborosnyói római castrum egy évszázad régészeti kutatás után

(Kivonat)

A nagyborosnyói római táborra vonatkozó első adatok már a 19. század közepén feltűntek a szakirodalomban, de a hiteles adatok csak a 20. század elejéről származnak.

Az 1911-ben lezajlott első régészeti kutatás még csak a rómaiak itteni jelenlétére utaló leleteket hozott a felszínre, de újabb évtizedeknek kellett eltelni, míg végül Székely Zoltán kutatásai révén sikerült felszínre hozni az erődítmény maradványait.

Száz évvel az első rendszeres régészeti kutatások megkezdése után, összefoglalva a bőséges irodalom által felvonultatott ismereteket, még ma is mindössze annyi állapítható meg, hogy a római korban itt egy katonai tábor állt, amelynek helyőrségeként több segédcsoport is szolgált.

Mivel a kutatások eredményei nem hoztak konkrét adatokat a tábor kronológiájával kapcsolatban, építési idejét, működését és elhagyását csak a római-kori Dácia történelmi kronológiájából lehet levezetni, és ezek megállapítására további, folyamatban levő interdiszciplináris kutatások szükségesek.

The Roman castrum of Nagyborosnyó (Boroşneu Mare, Covasna county) after a century of archaeological research

(Abstract)

The first data about the Roman castrum of Boroşneu Mare appeared in the scientific literature the mid 19th century, but only the early years of the 20th century certified her existence.

The first archaeological research in 1911 brought to the surface only evidence of Roman presence here, and decades had to pass until revealing of the remains of a fortress by Zoltán Székely's excavations.

After one hundred years since the first systematic archaeological research, all that we know from the abundant literature is can be summed up that in Roman times there was a military camp here which served as a garrison, together with several auxiliaries as well.

Since the results of the research do not offer specific information about the camp chronology, such as the year of construction, the operation period and its abandonment; those data can be derived only from the historical chronology of Roman Dacia, the research requires new interdisciplinary approach which is actually in progress.

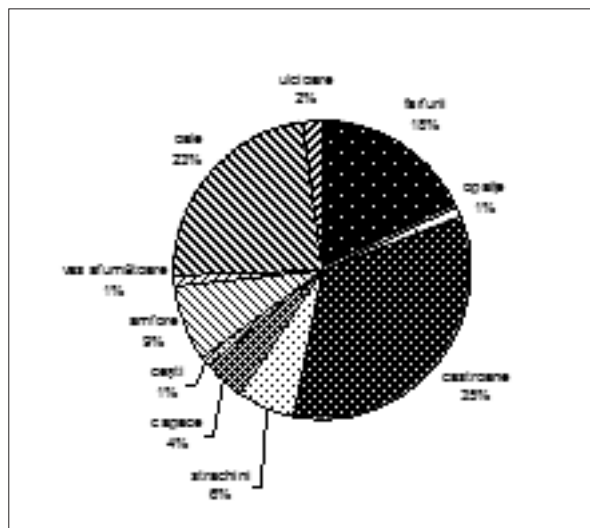
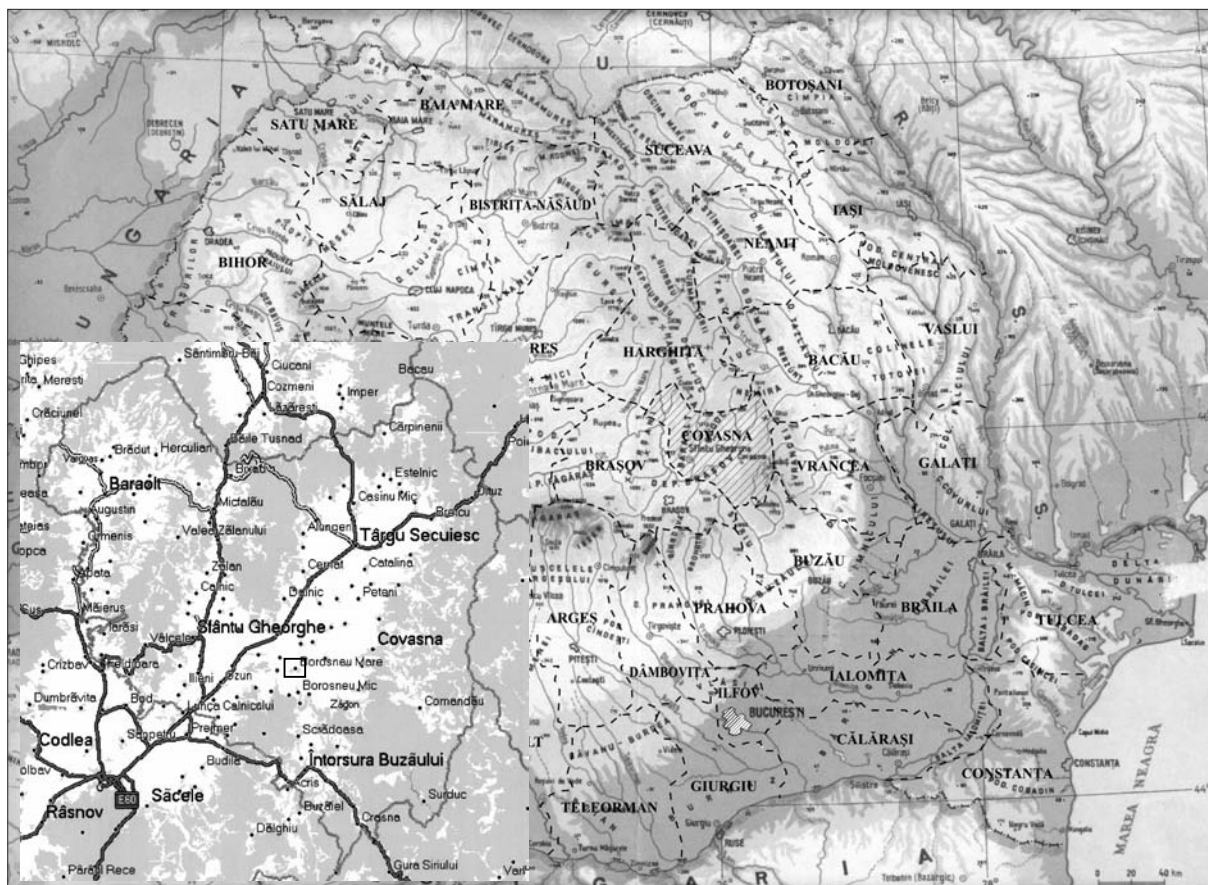

Fig. 1

1

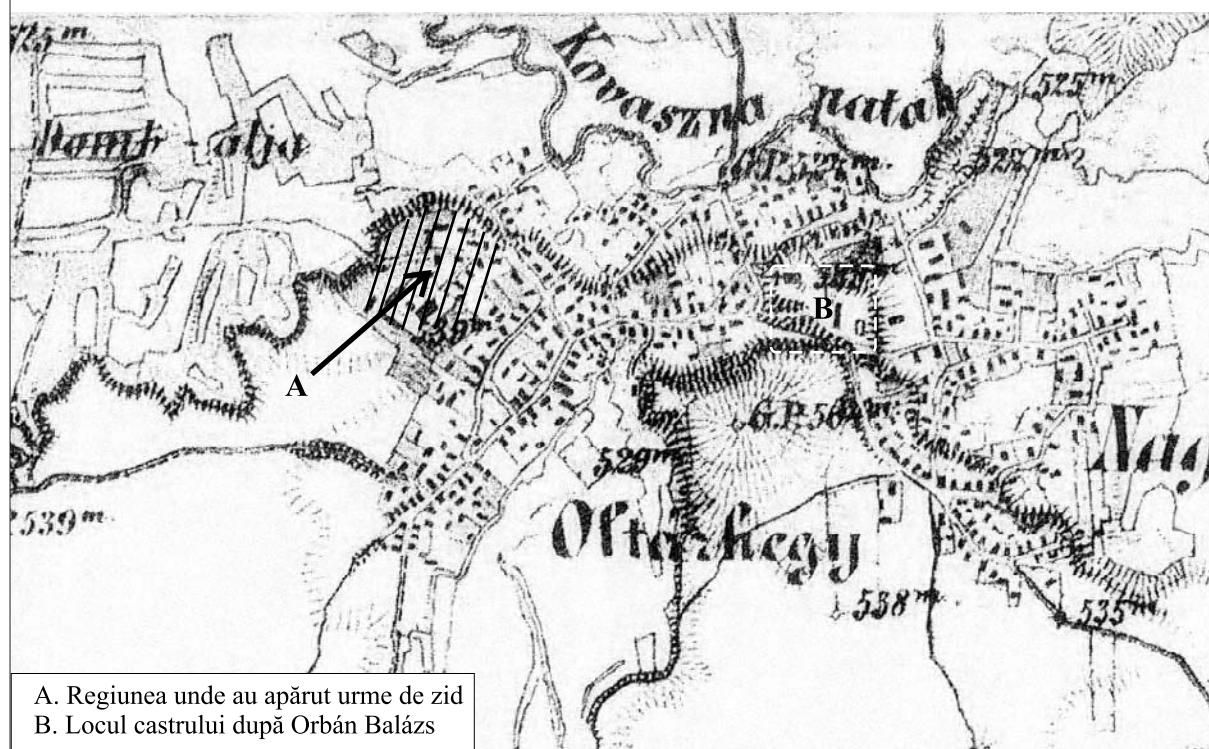

2

Planșa 1 1. Boroșneu Mare – plan de încadrare generală; 2. Boroșneu Mare – ortofotoplan

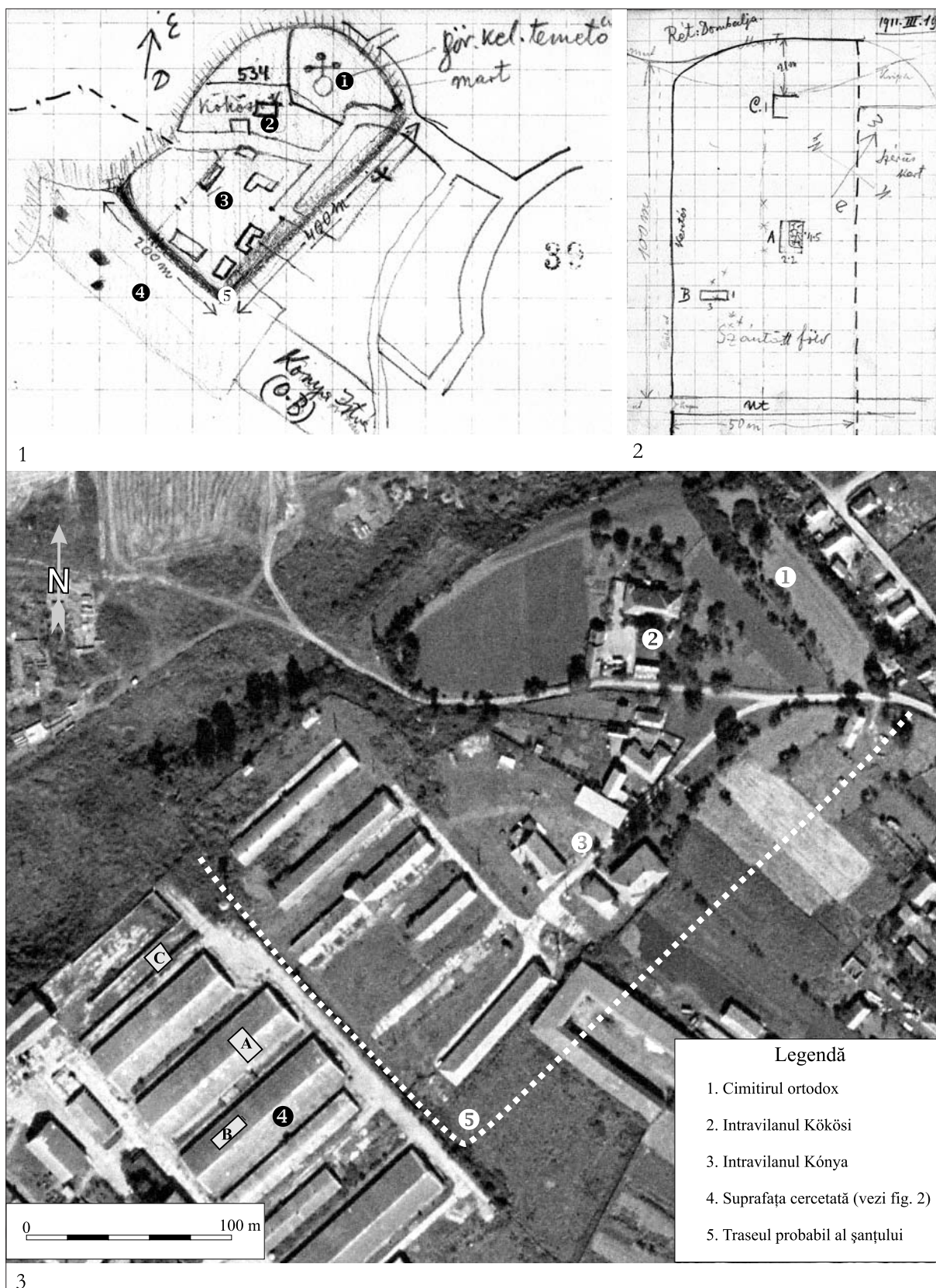

1

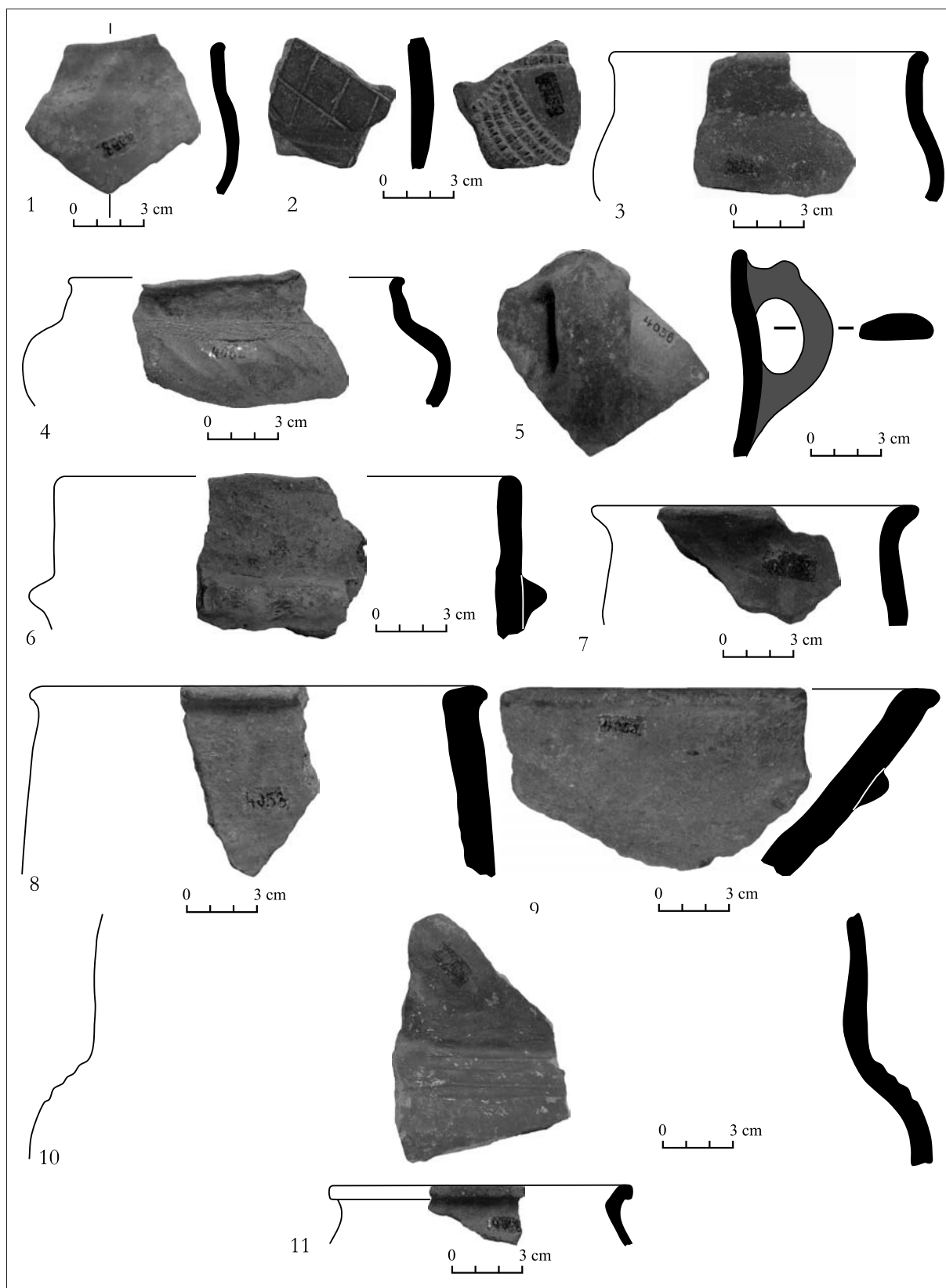

2

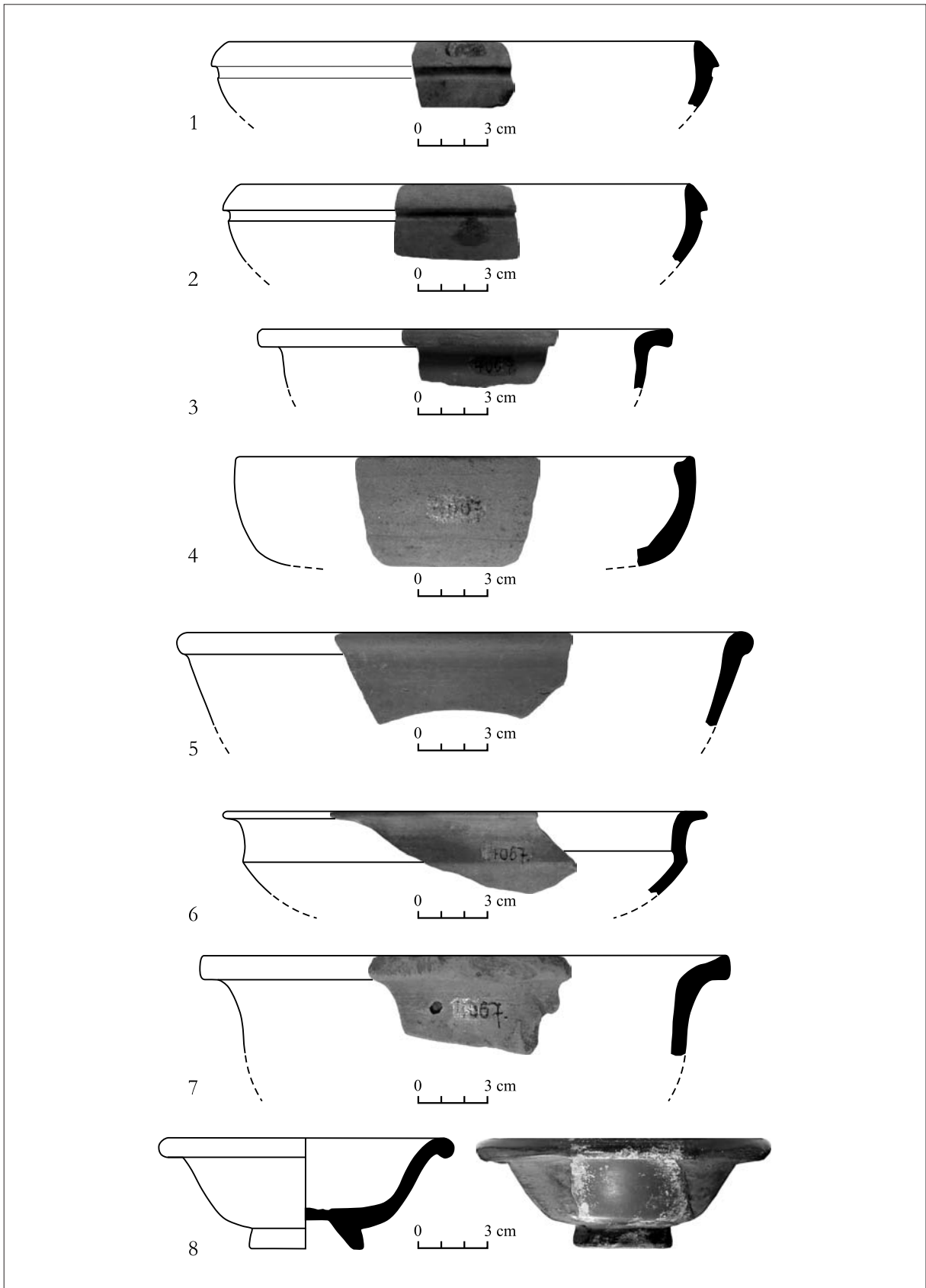
Planșa 2 1. Boroșneu Mare în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea; 2. Boroșneu Mare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea

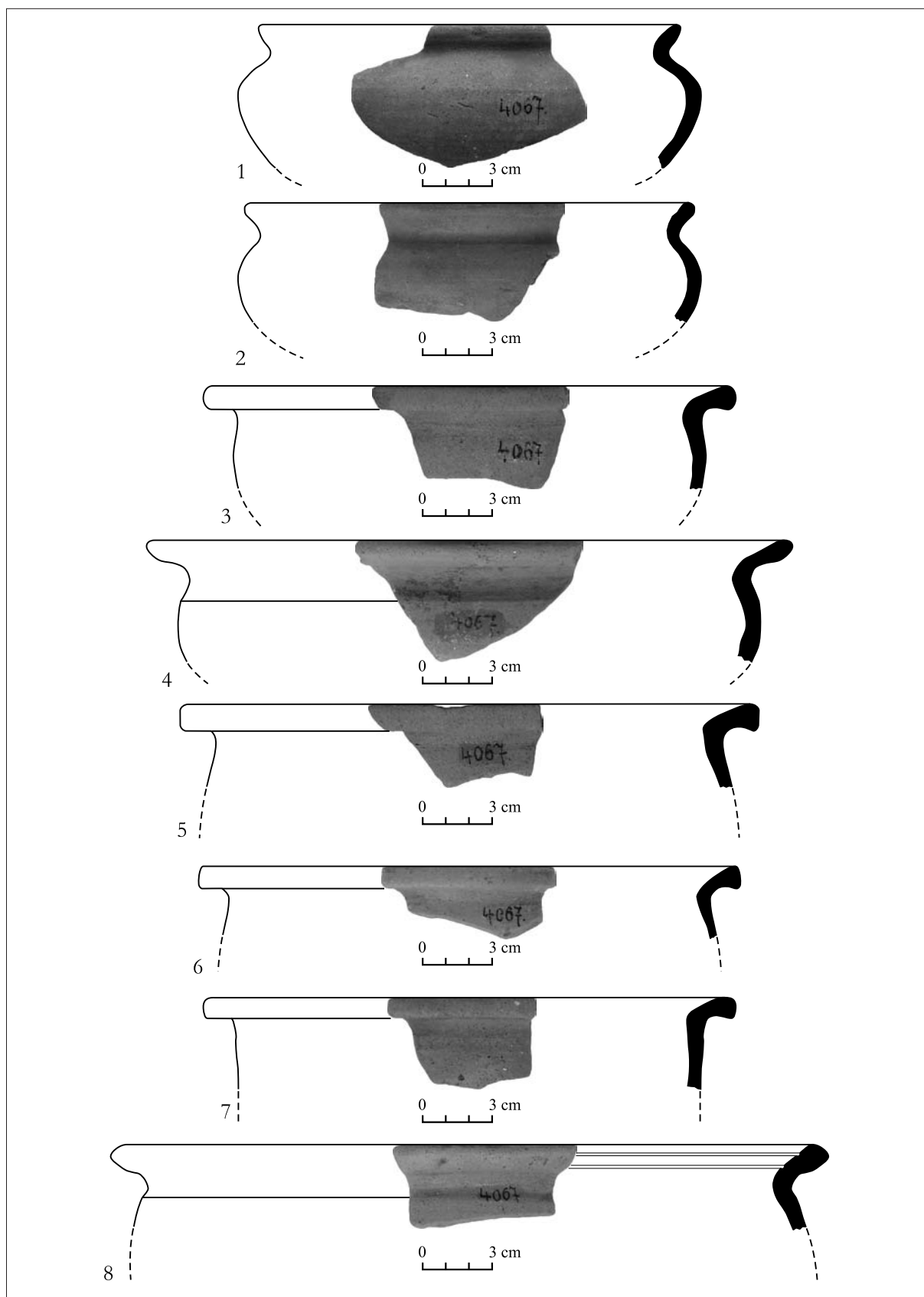
Planșa 3 1. Planul general al zonei cercetate (După jurnalul de șantier al lui Ferenc László); 2. Planul general al săpăturii (După jurnalul de șantier al lui Ferenc László); 3. Încercare de reconstituire a cercetării

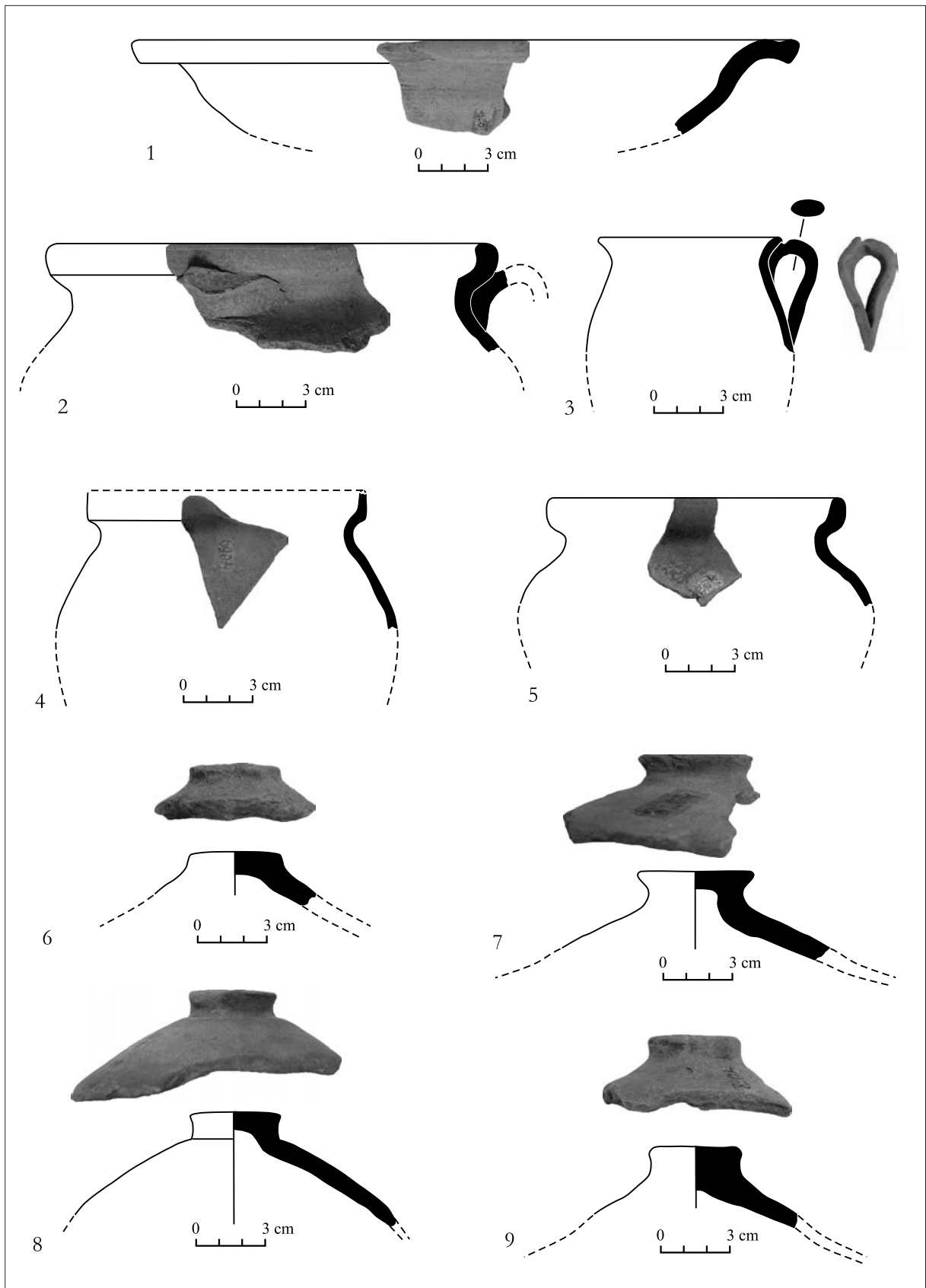
Planșa 4 Material arheologic descoperit în cursul săpăturii din anul 1911: 1-2. Eneolitic târziu – Cultura Bodrogkeresztúr; 3-4. Bronz mijlociu – Cultura Wietenberg; 5-9. Bronz târziu – Cultura Noua; 10. Prima vârstă a fierului – Cultura Gáva; 11. Sec. al XIV-lea

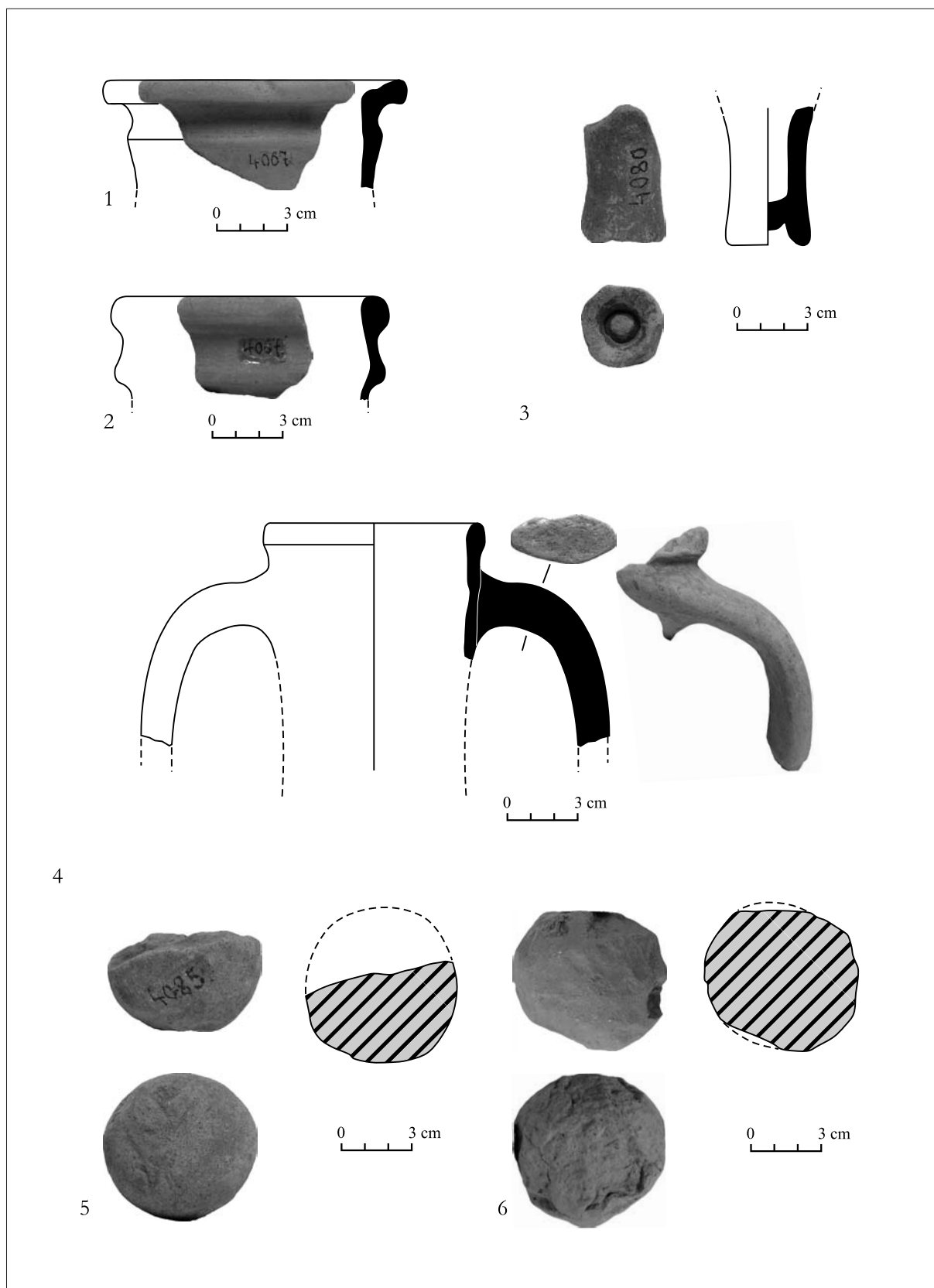
Planșa 5 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1-8. Străchini

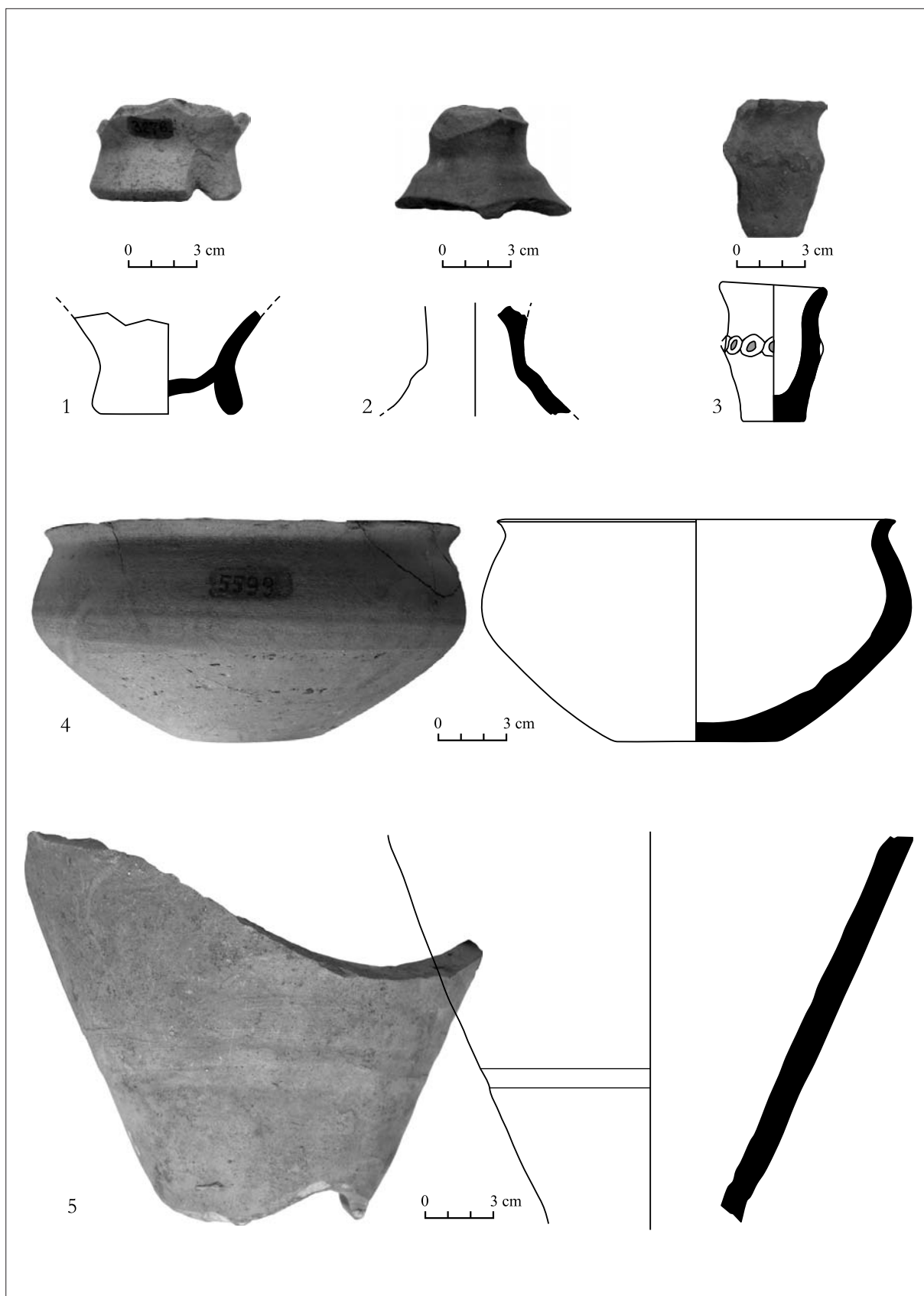
Planșa 6 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1-8. Castroane

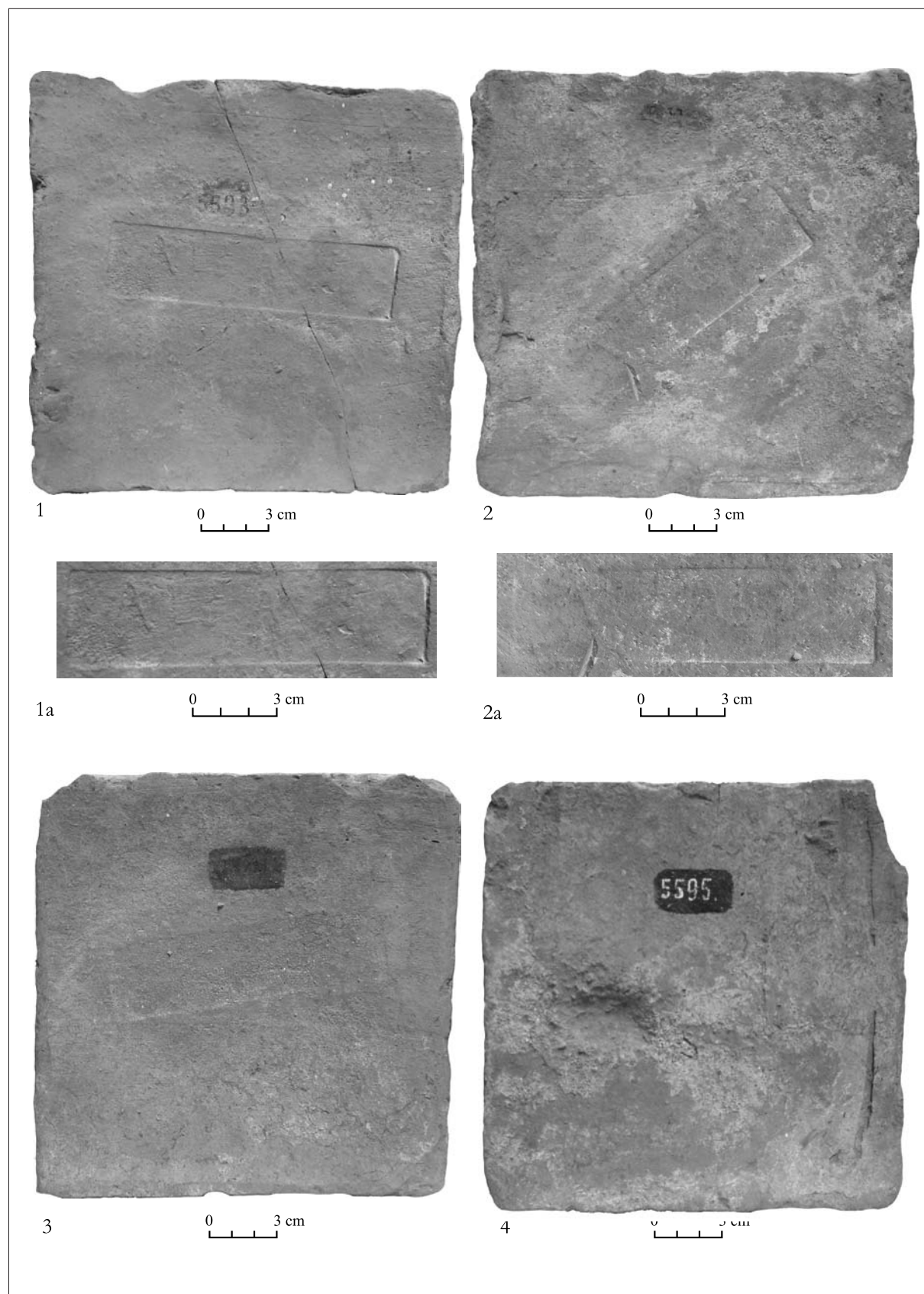
Planşa 7 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1. Farfurie; 2-5. Oale; 6-9. Capace

Planșa 8 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1911: 1, 3-4. Amfore; 2. Picior de tegula; 5-6. Proiectile de praștie

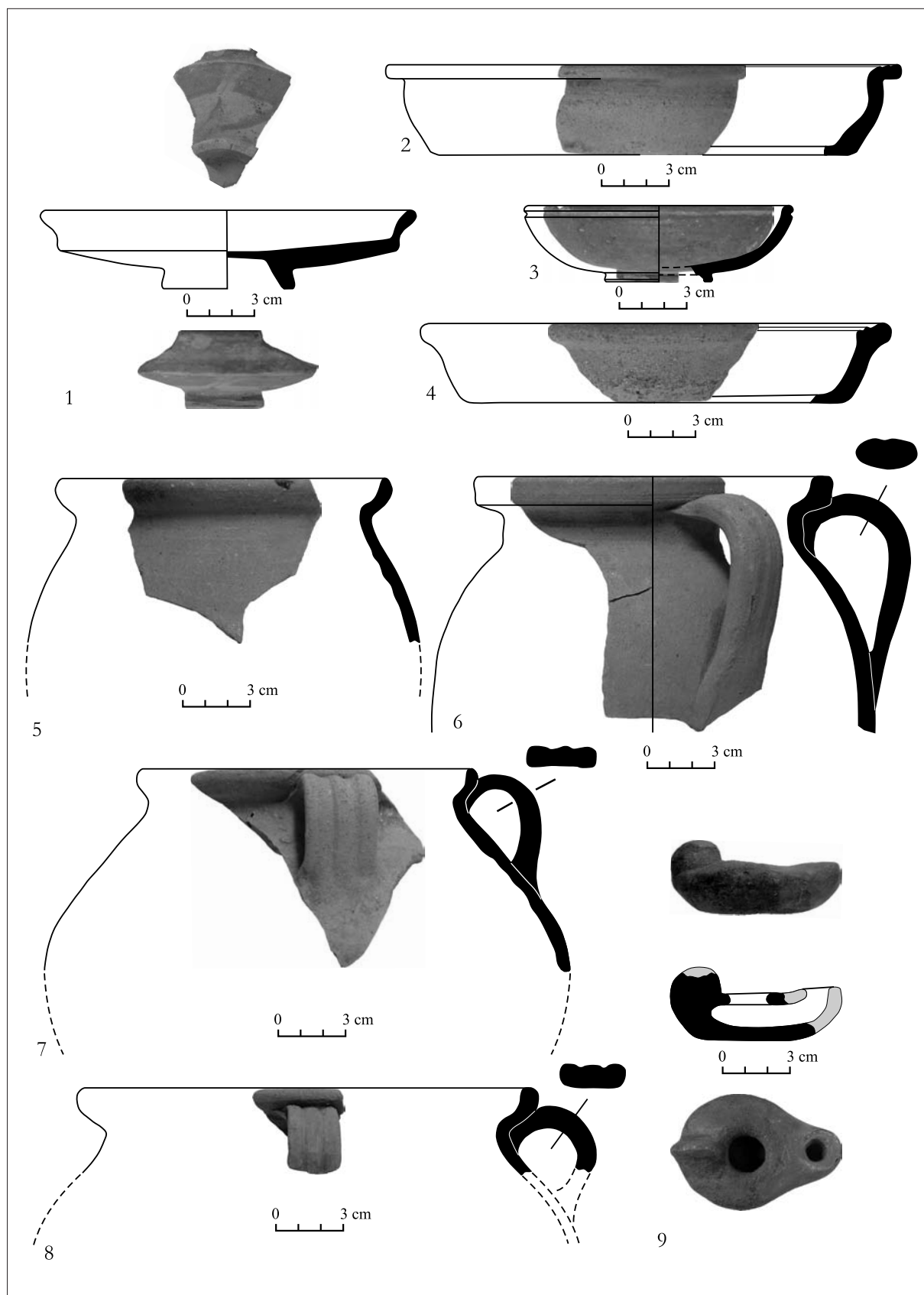
Planșa 9 Materiale donate în anul 1911 (1-3) și 1914 (4-5)

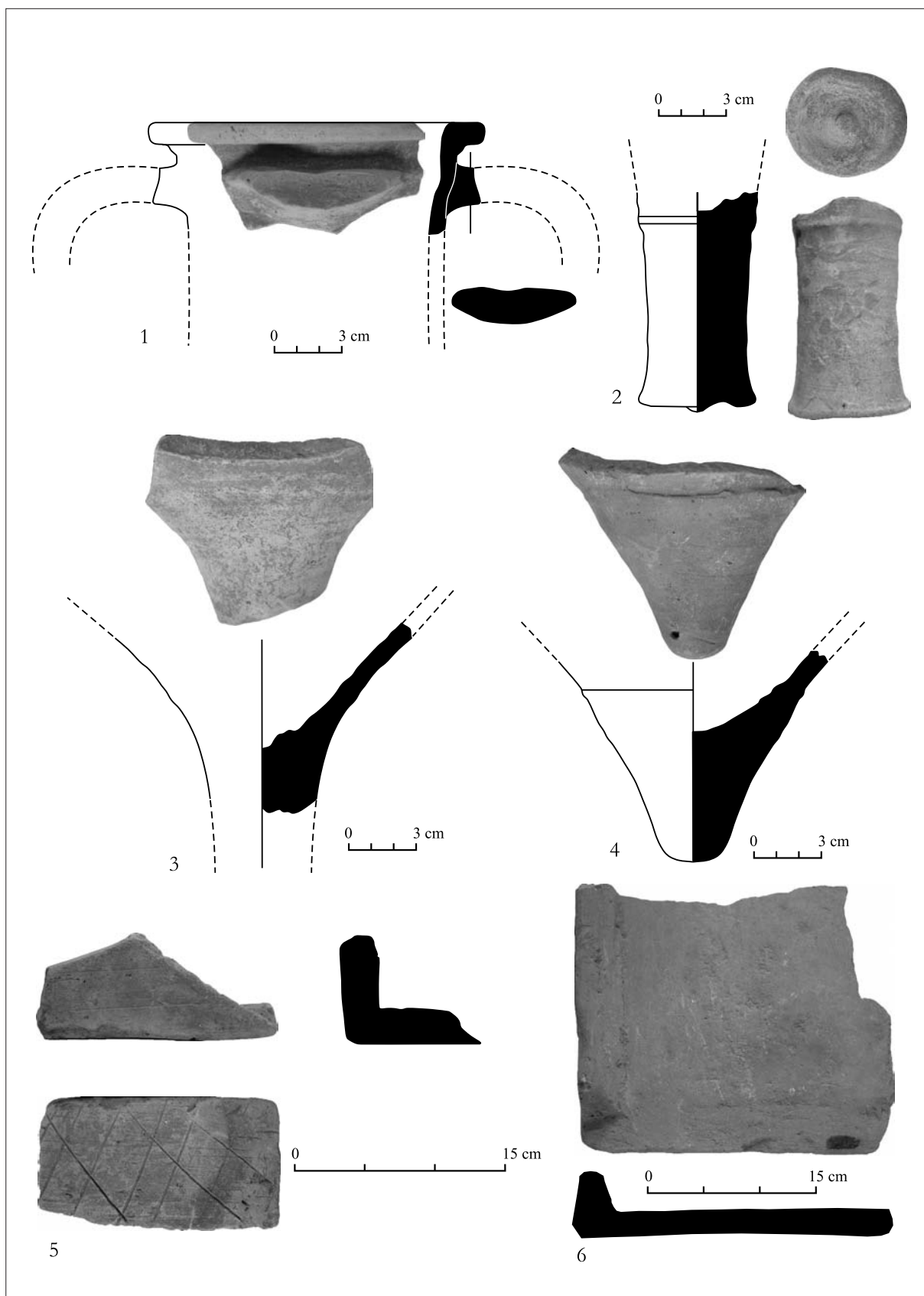
Planșa 10 Cărămizi donate în anul 1914

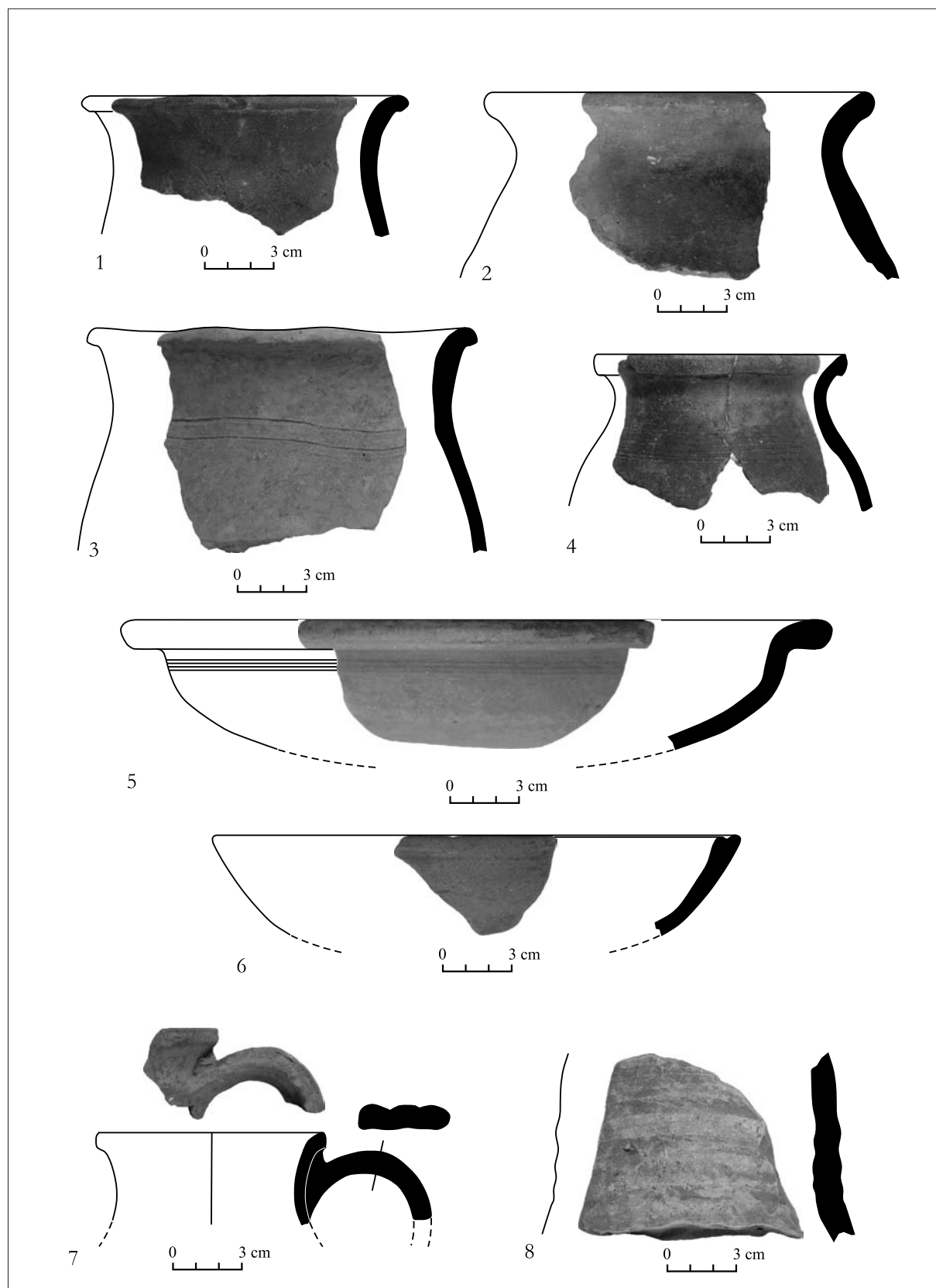
Planșa 11 1. Planul sondajului din anul 1947; 1a. Fotografie realizată în cursul cercetării;
2. Planul castrului, propus în urma cercetărilor din anul 1947

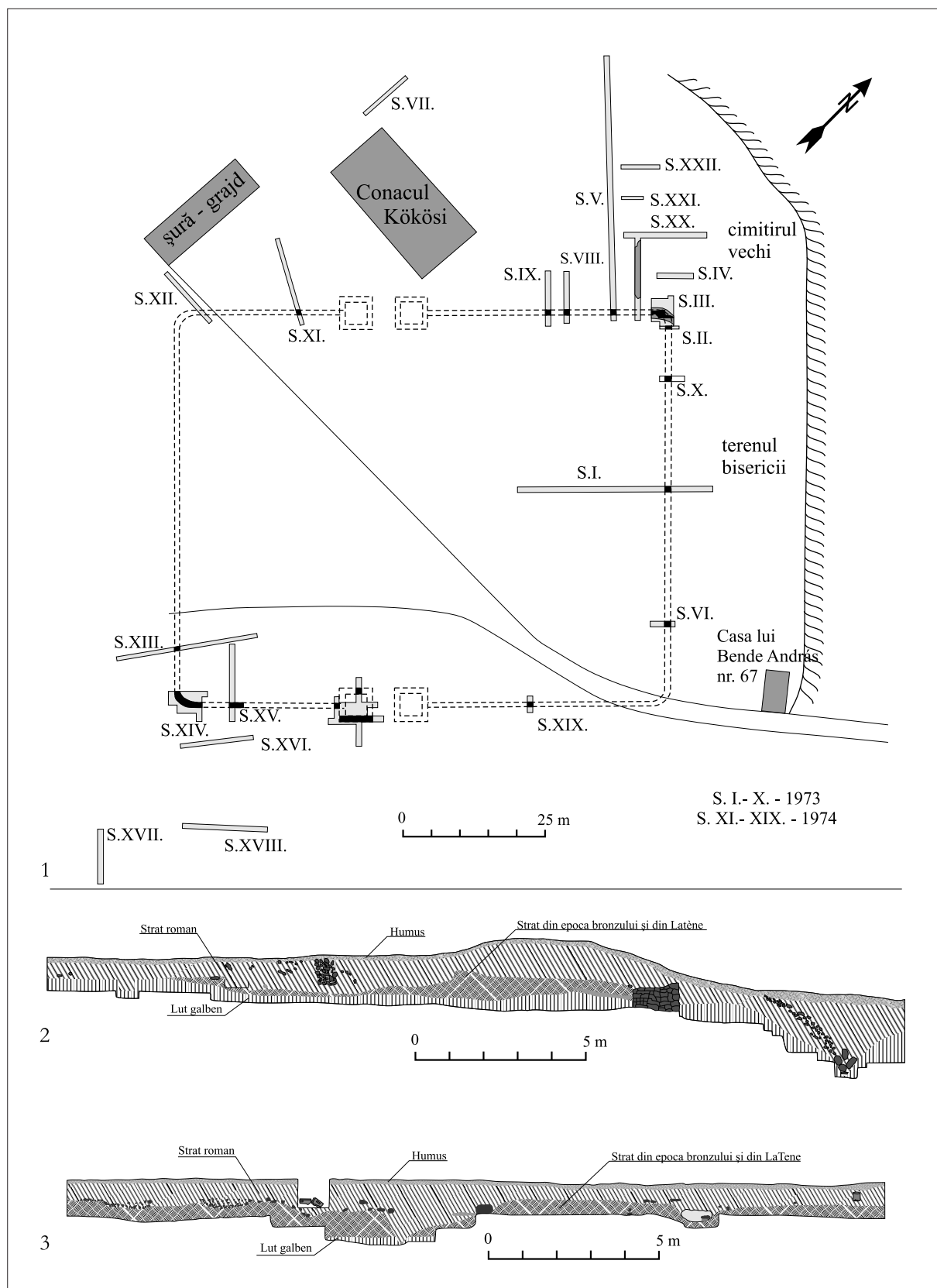
Planșa 12 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1947: 1-2, 4. Farfurii; 3. Picior de tegulă; 5-8. Oale; 9. Opaț

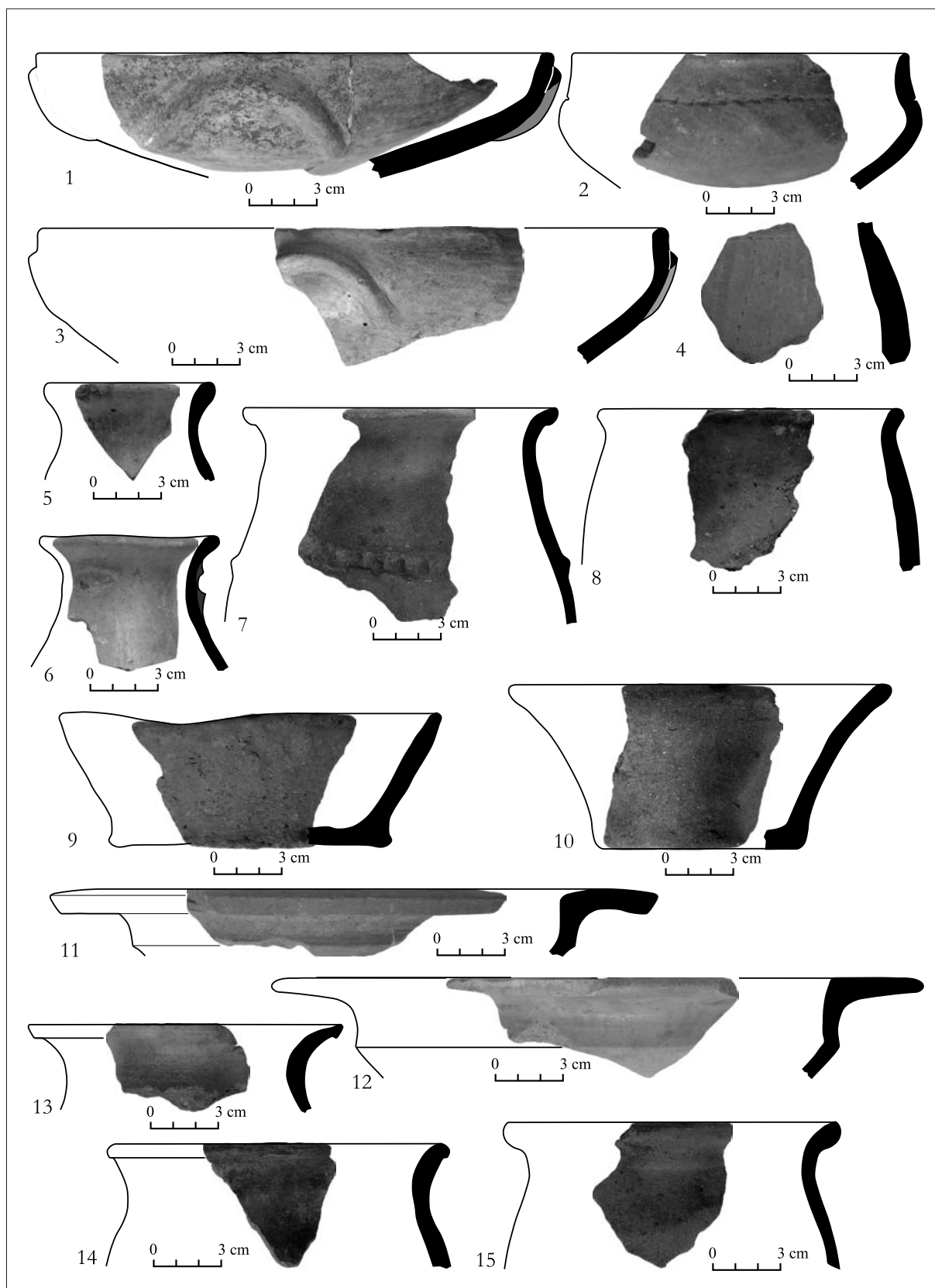
Planșa 13 Materiale romane descoperite în cursul săpăturii din anul 1947: 1-4. Amfore; 5-6. Țigle

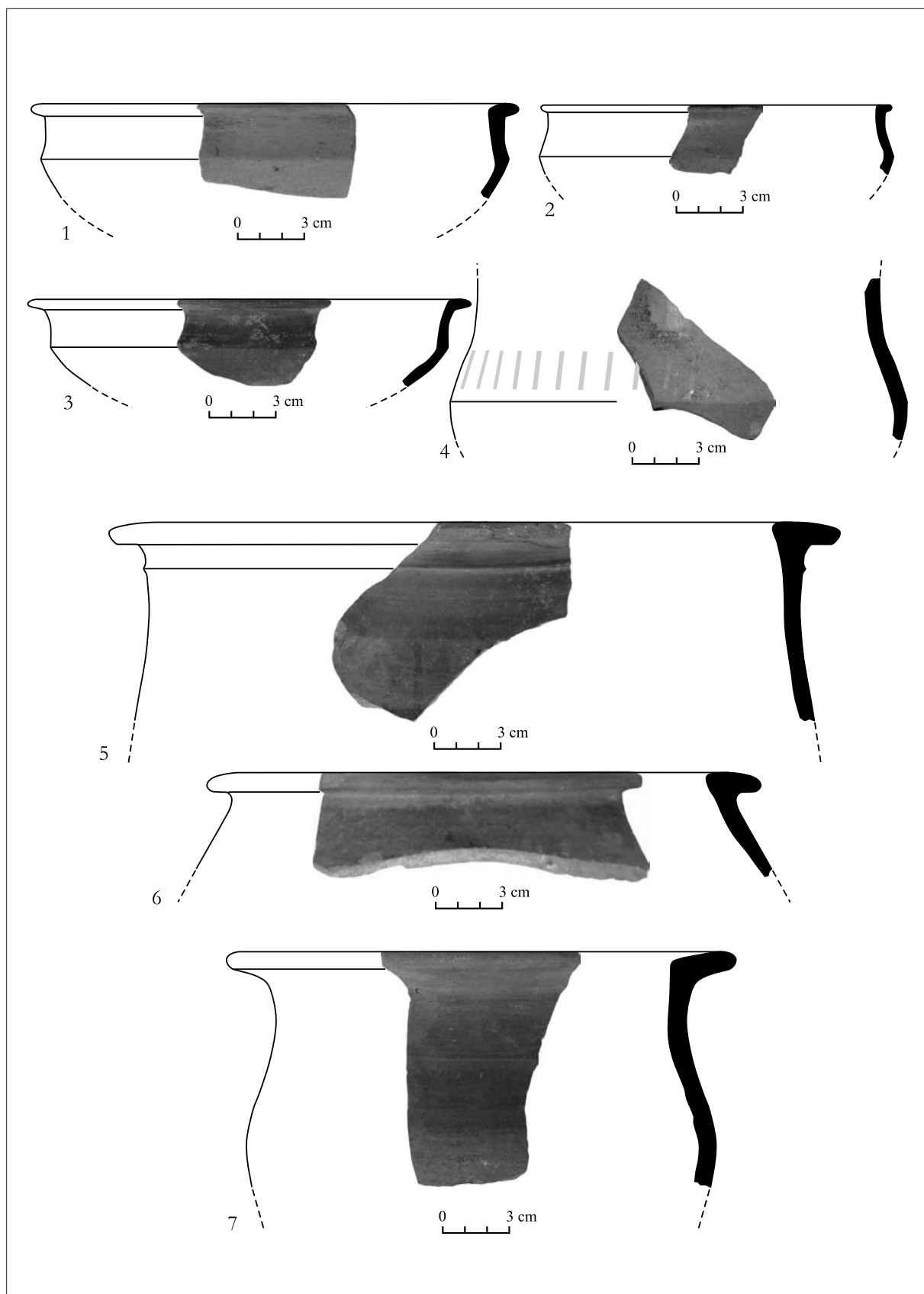
Plasa 14 Materiale romane descoperite în cursul sãpãturii din anul 1947 (1-2. Ceramicã medievalã) și donate în anul 1950 (3. Oalã La Tène; 4. Oalã din sec. al XIV-lea; 5-6. Farfurii; 7. Ulcior; 8. Amforã)

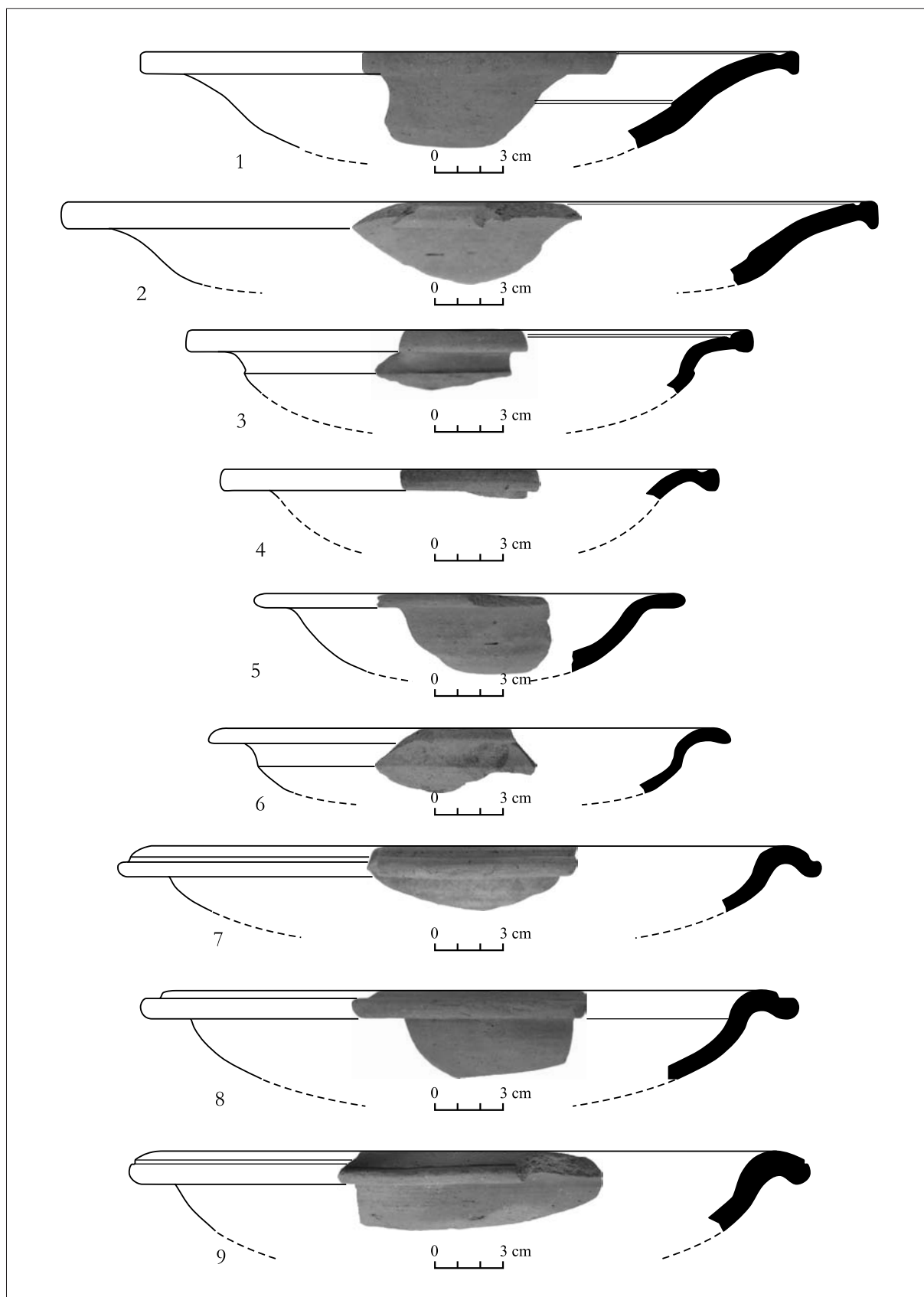
Planșa 15 1. Planul general al săpăturii din anii 1973-74; 2. Profilul peretelui nordic al secțiunii S. I.; 3. Profilul peretelui vestic al secțiunii S. V

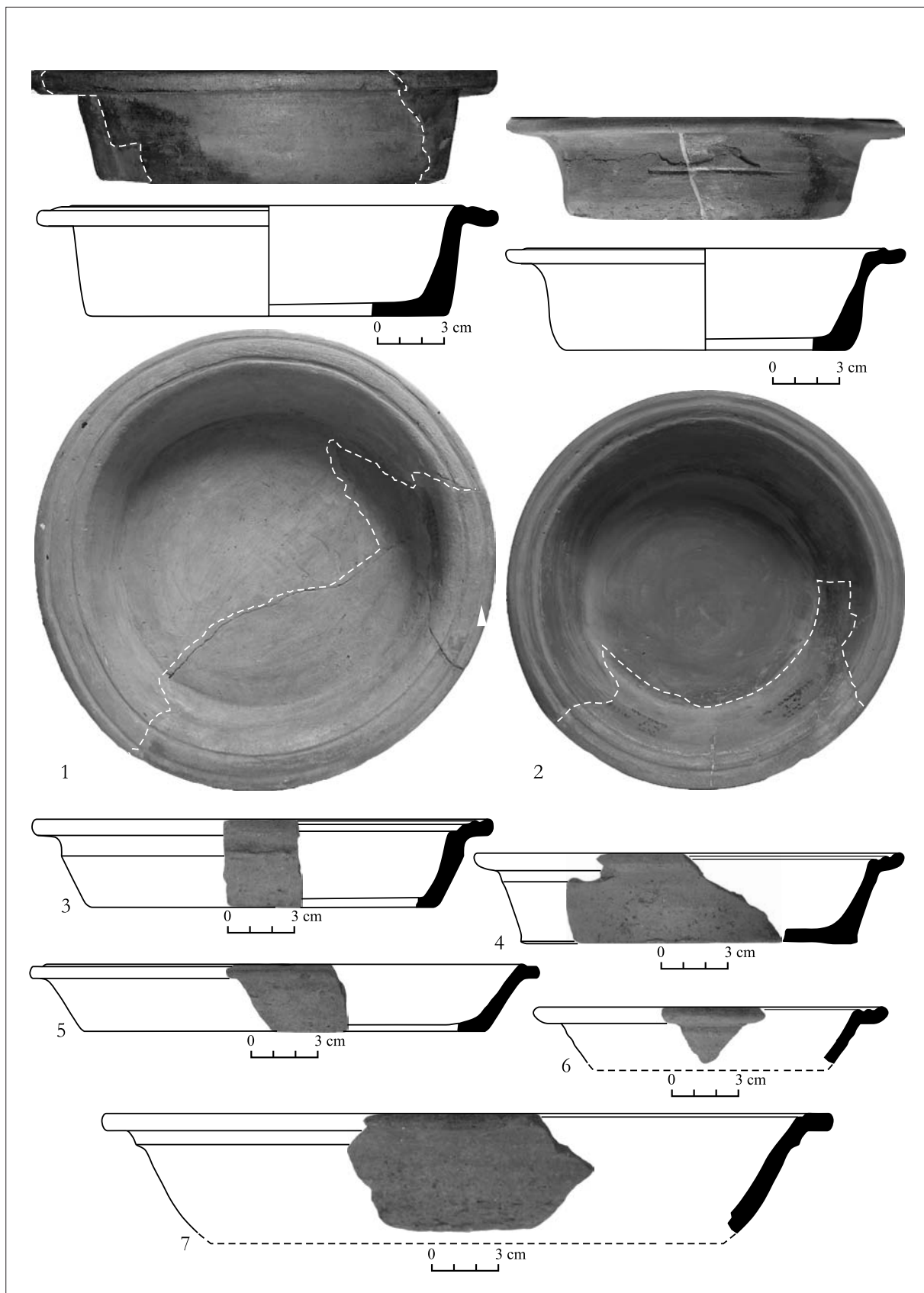
Planşa 16 Material arheologic descoperit în cursul anului 1973: 1-3. Bronz mijlociu – Cultura Wietenberg; 4. Bronz mijlociu – Cultura Monteoru; 5-12. La Tène dacic; 13-15. Sec. XIII-XIV

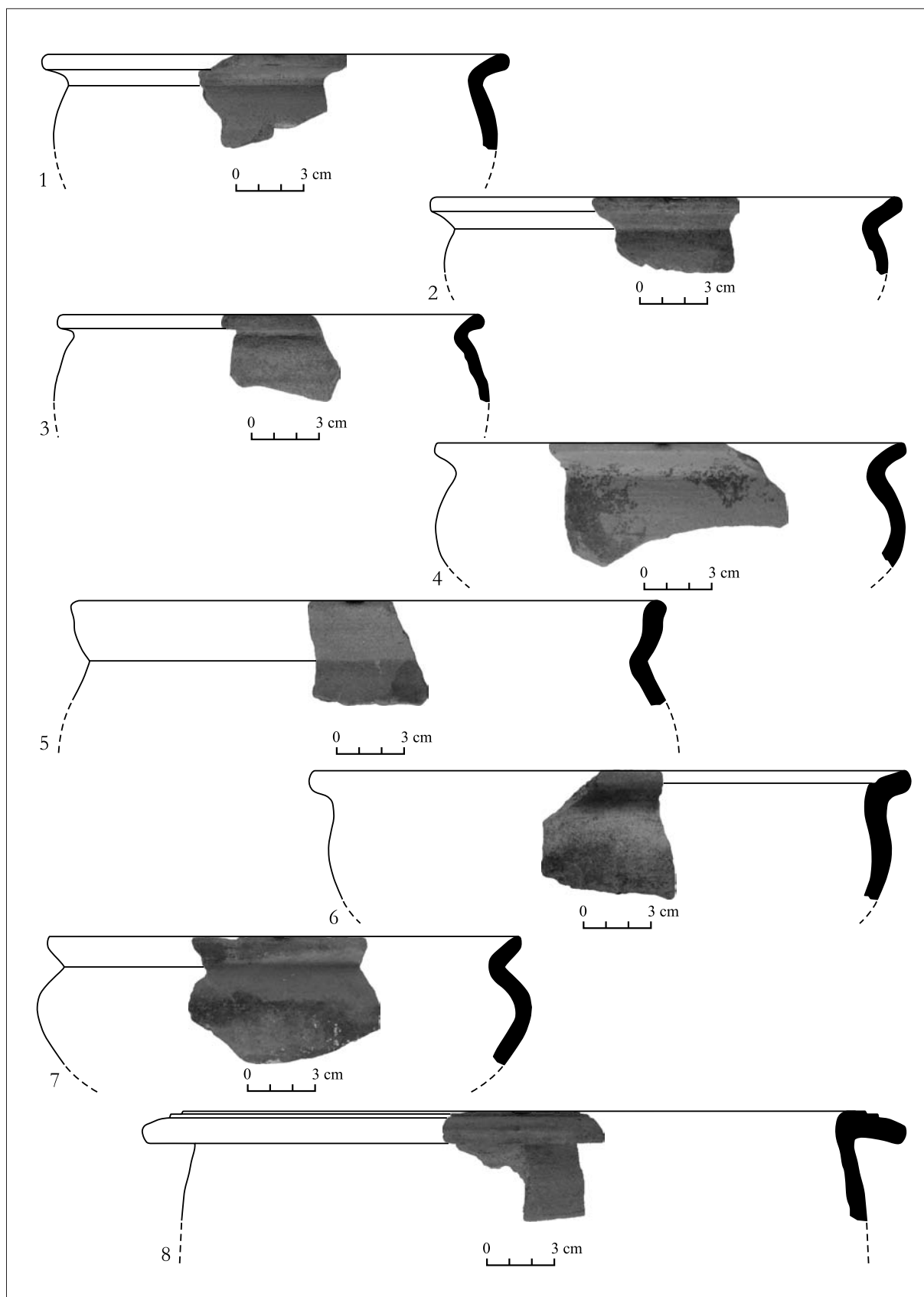
Planşa 17 Material arheologic descoperit în cursul anului 1973 – Cultura Sântana de Mureş – Cerneahov

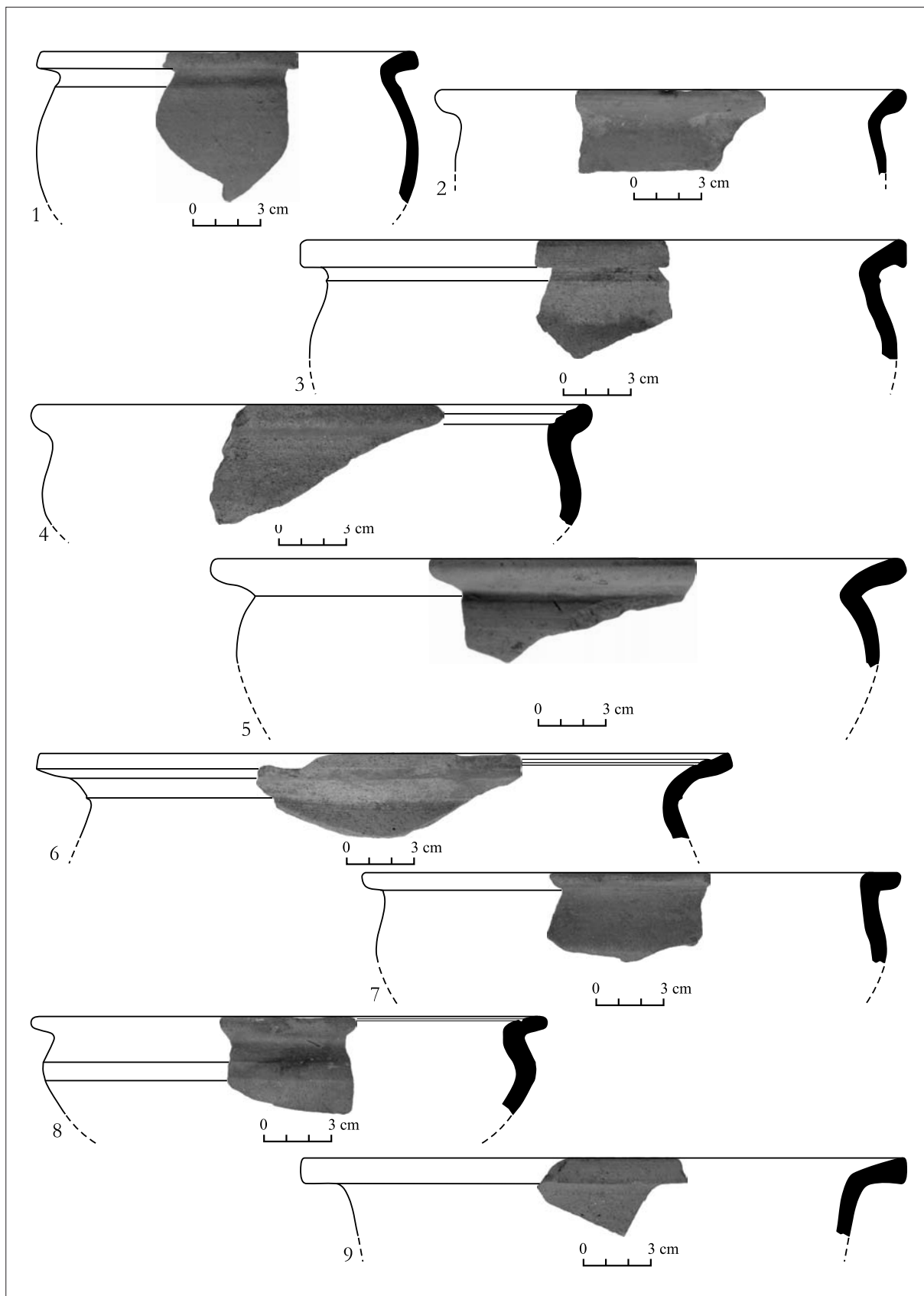
Planșa 18 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Farfurii

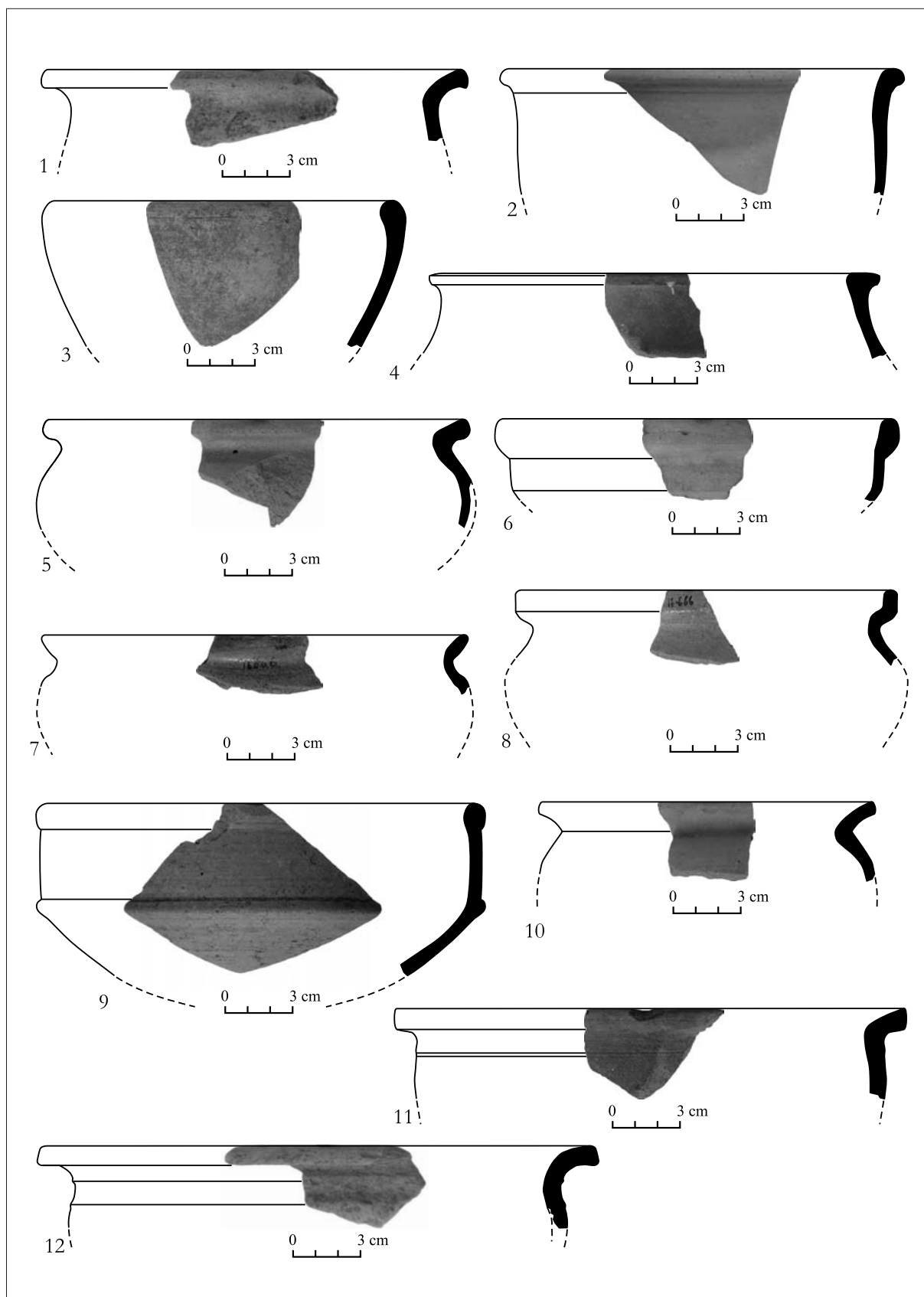
Planșa 19 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Farfurii

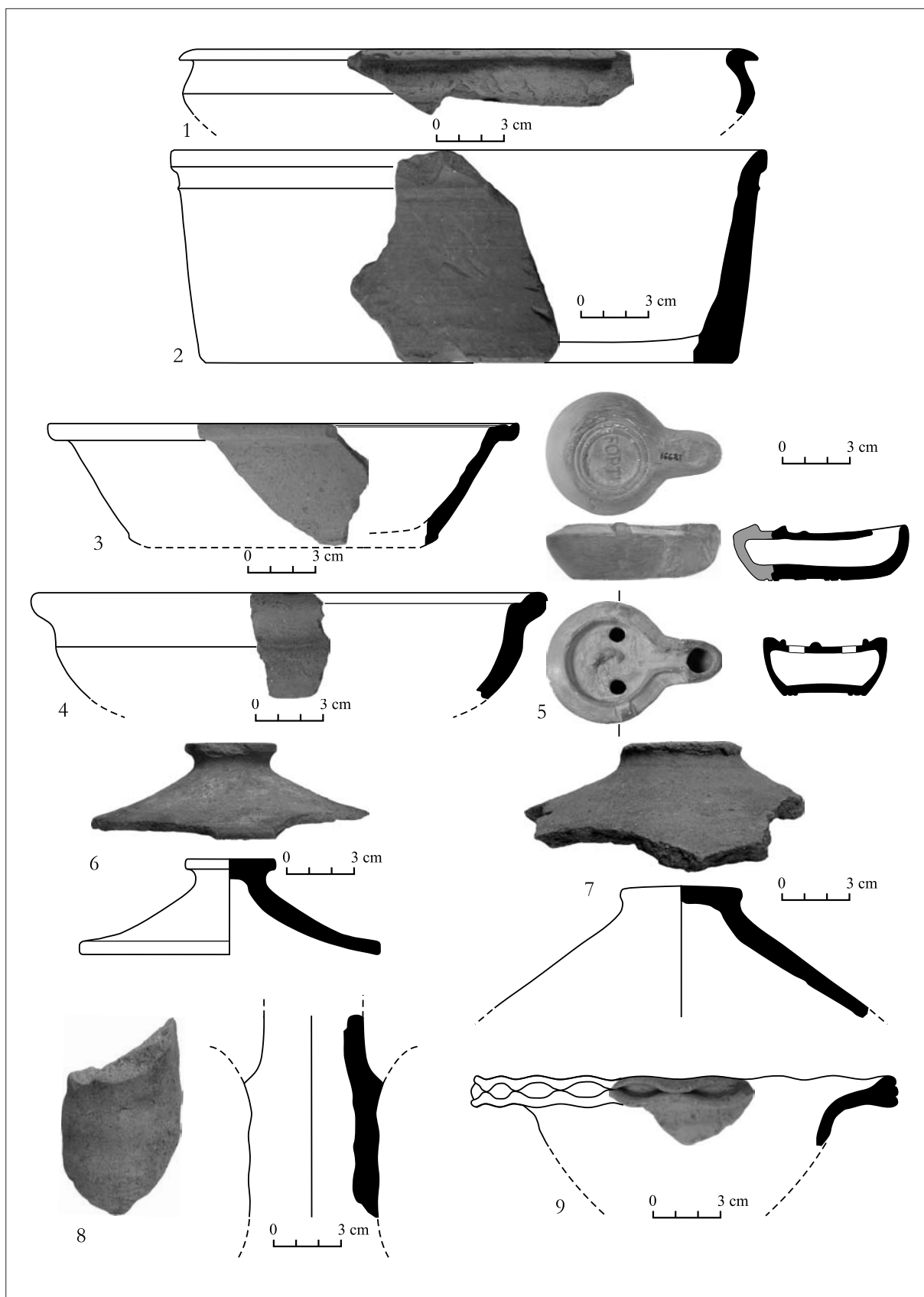
Planșa 20 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

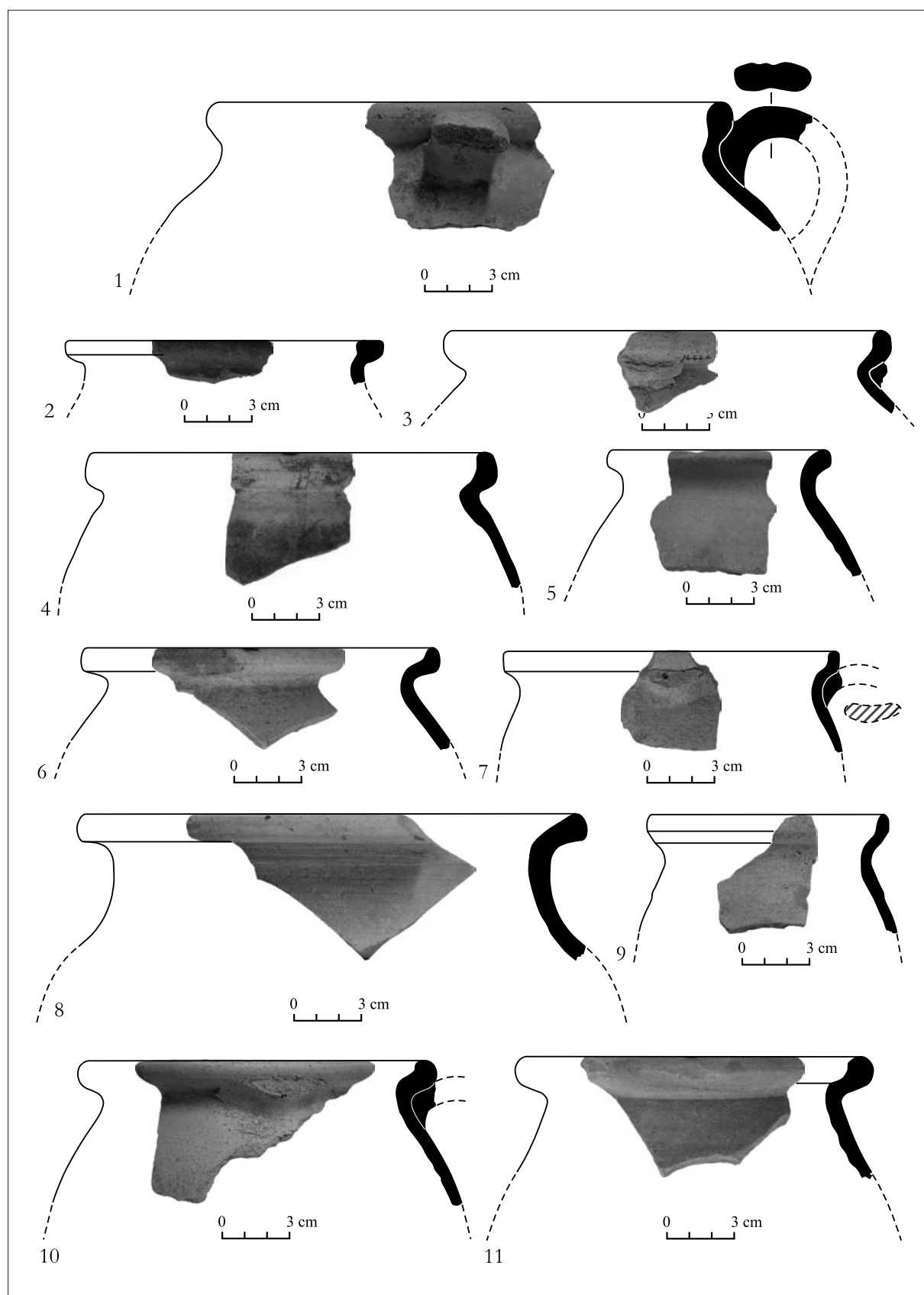
Planșa 21 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

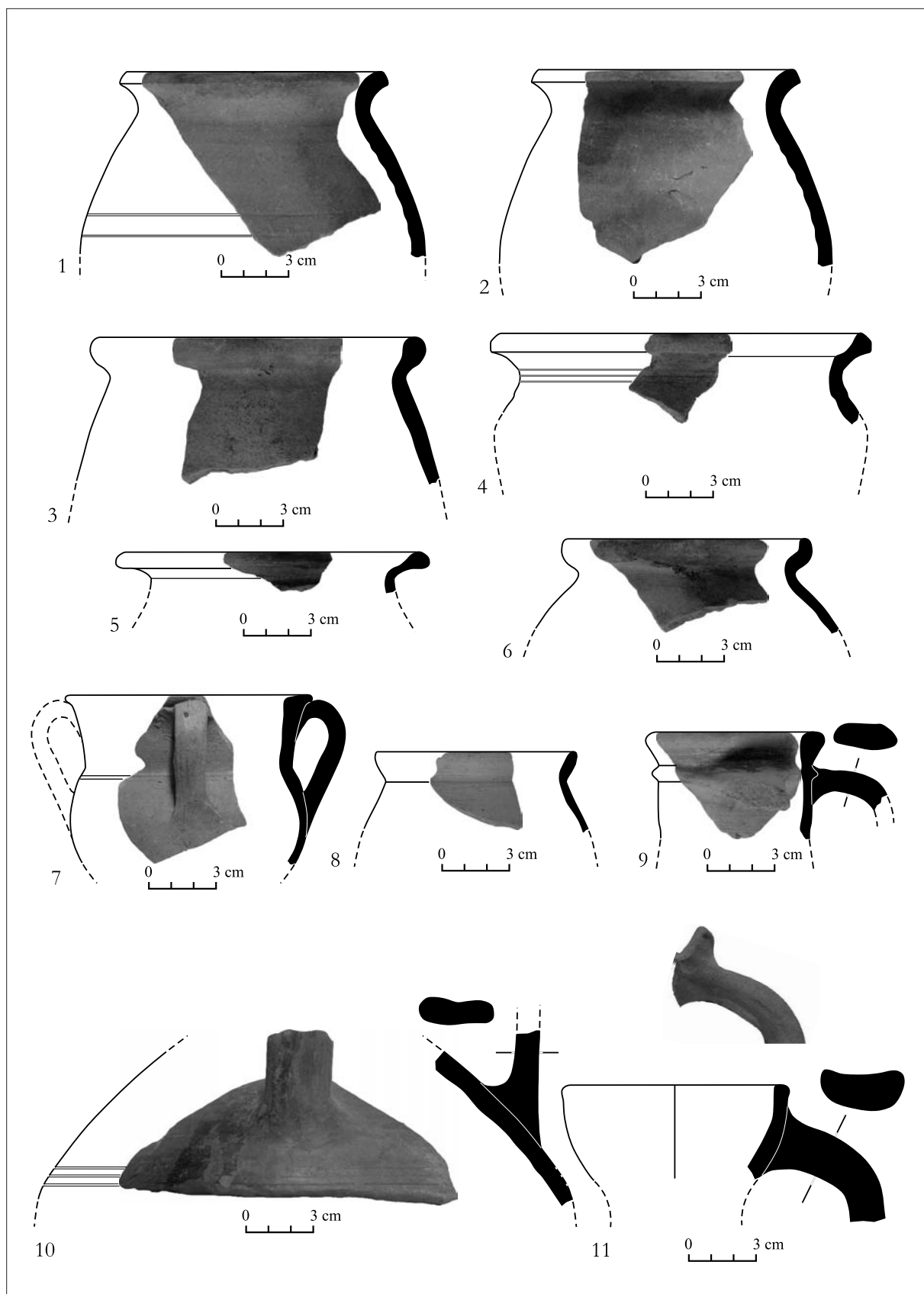
Planșa 22 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Castroane

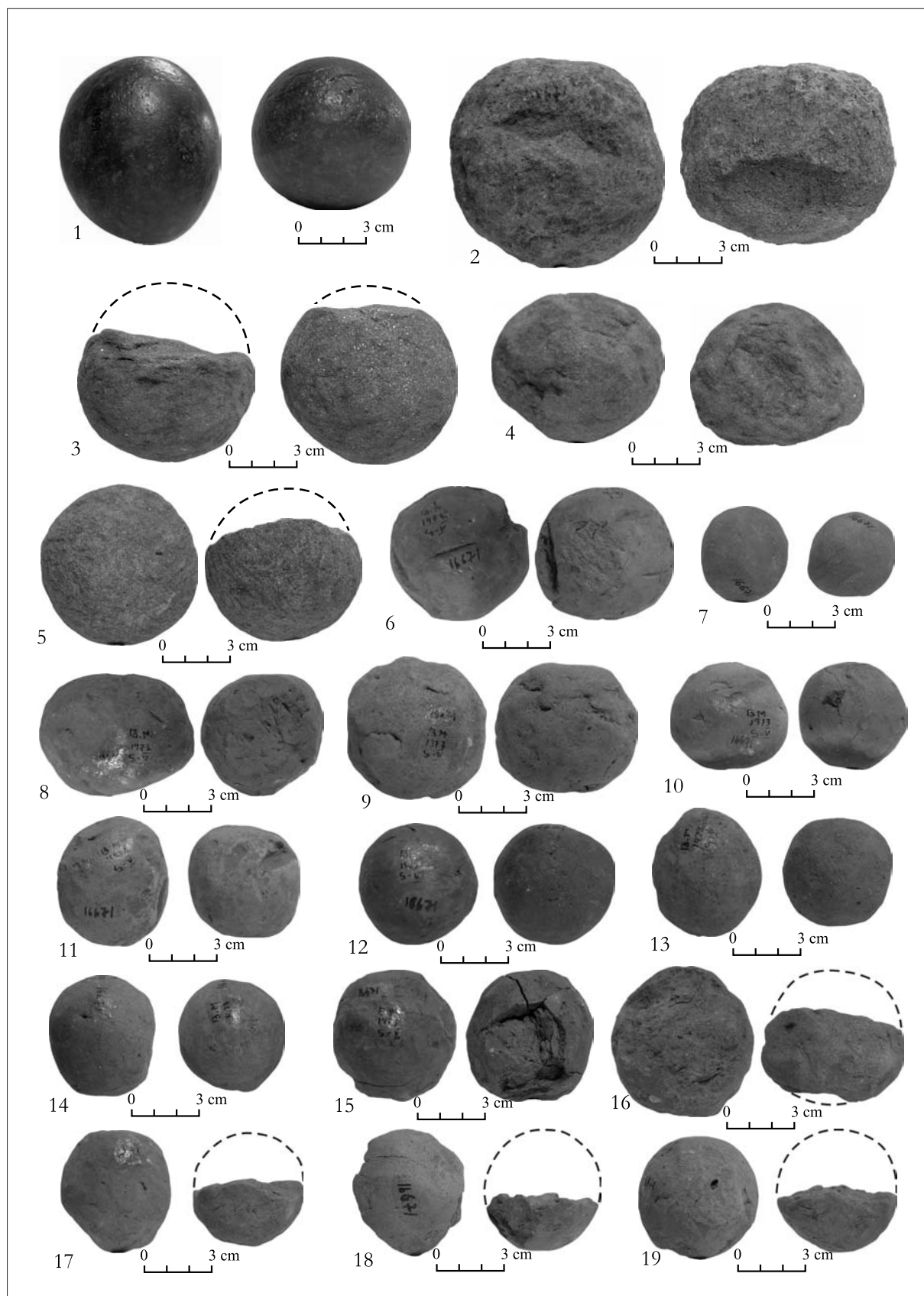
Planşa 23 Material roman descoperit în cursul anului 1973: 1-4. Străchini; 5. Opați; 6-7. Capace; 8. Amforă; 9. Vas afumătoare

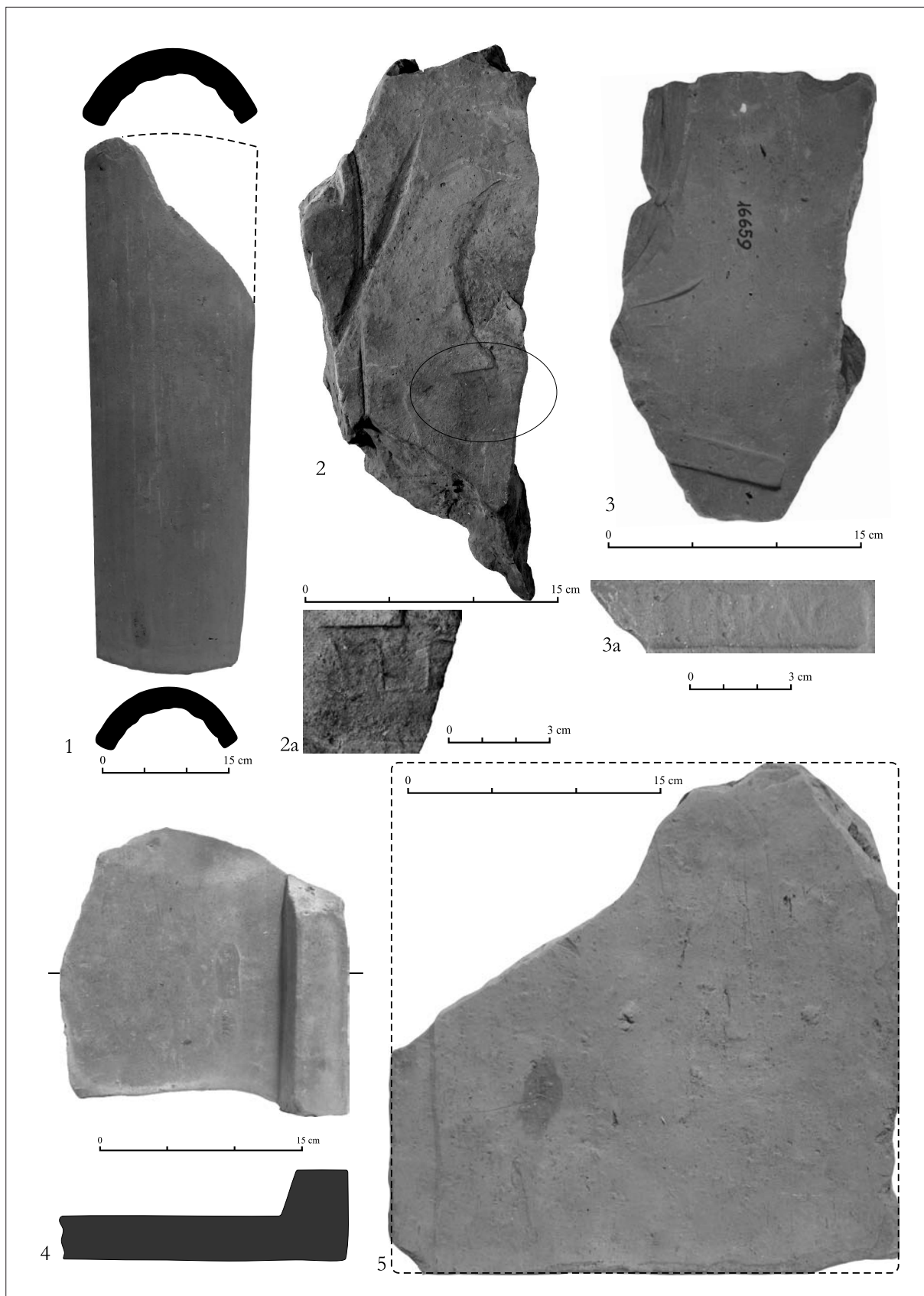
Planșa 24 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Oale

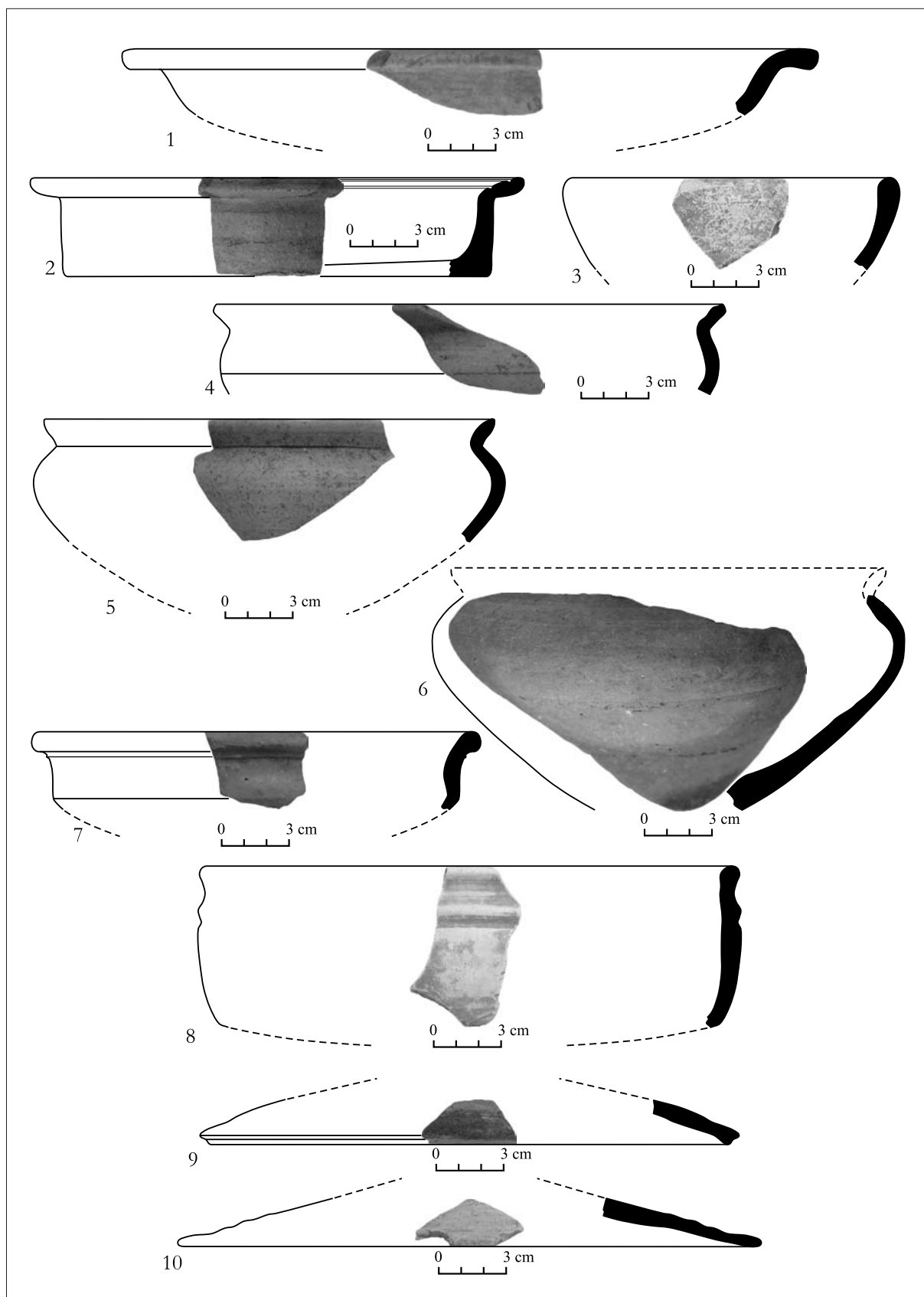
Planşa 25 Material roman descoperit în cursul anului 1973: 1-7. Oale; 8. Ceaşcă; 9-11. Ulcioare

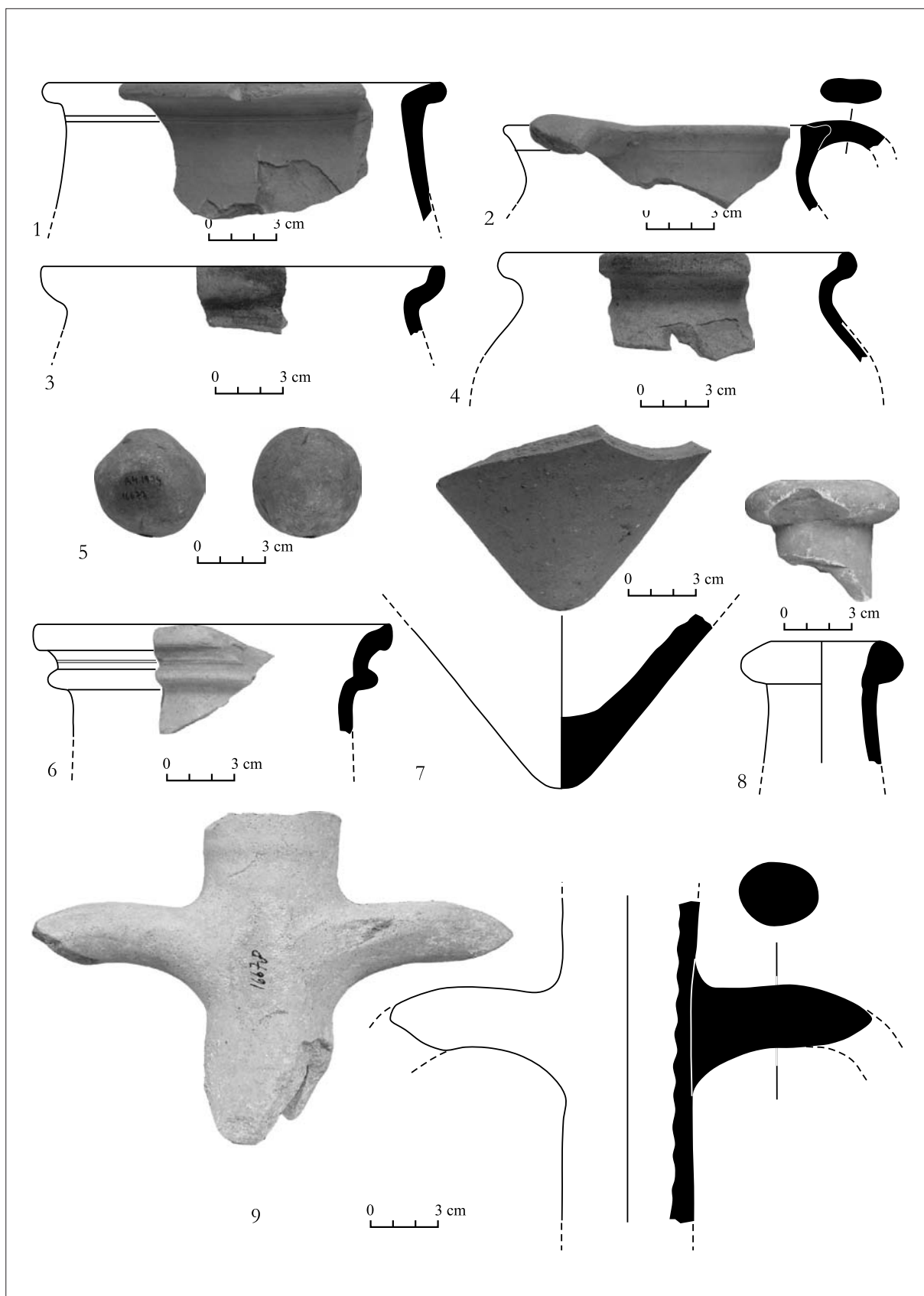
Planșa 26 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Proiectile

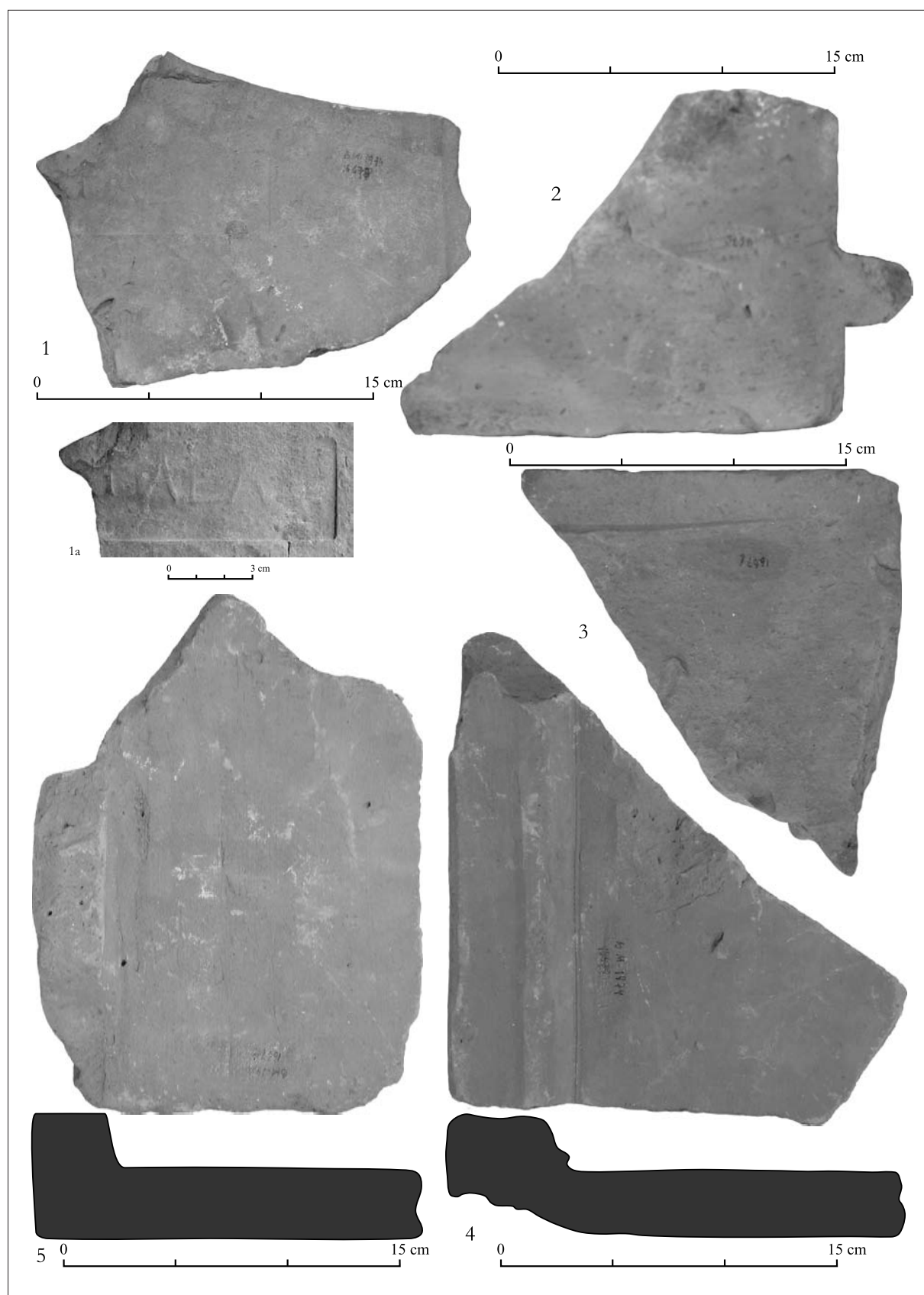
Planşa 27 Material roman descoperit în cursul anului 1973 – Material tegular

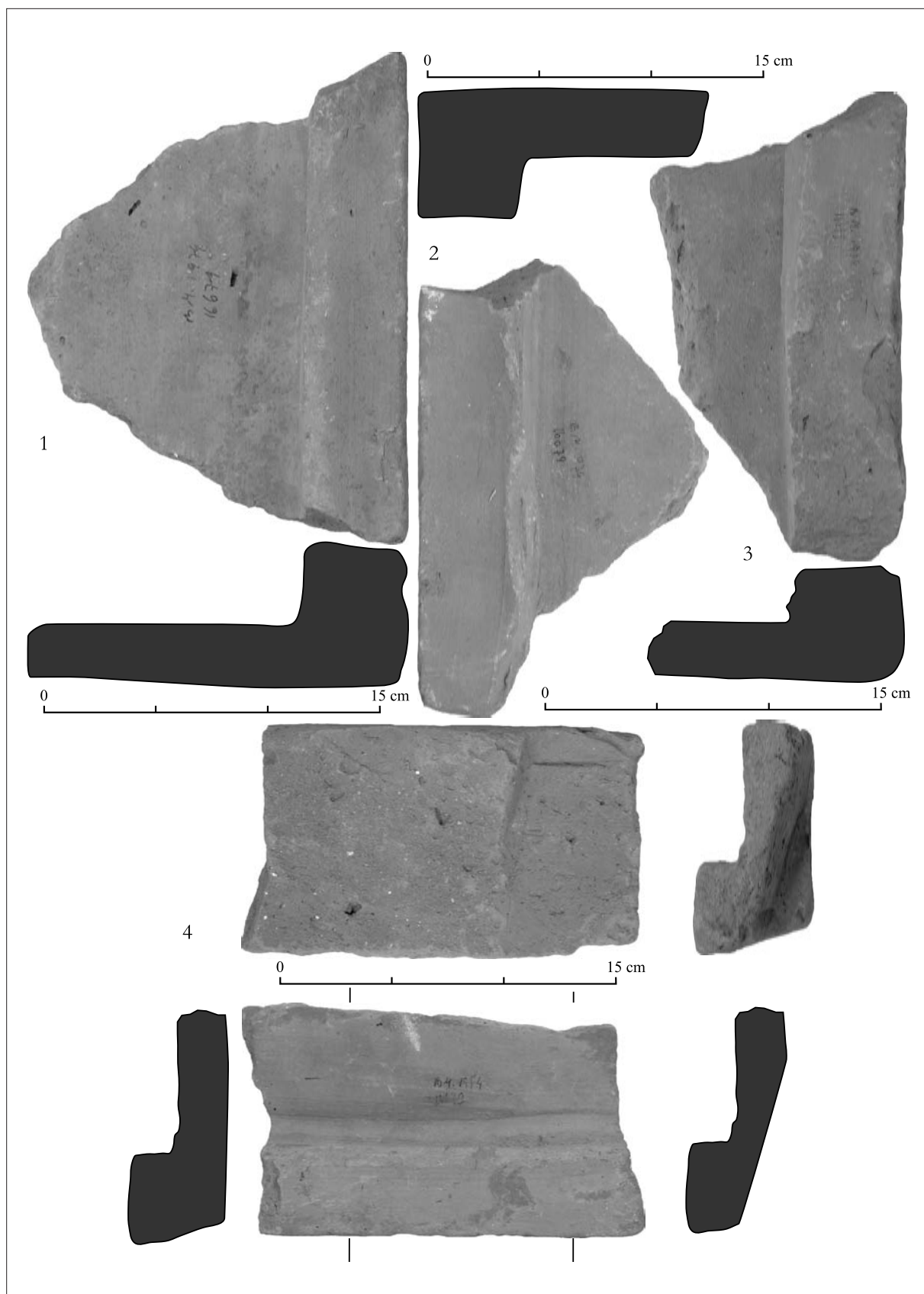
Planșa 28 Material roman descoperit în cursul anului 1974: 1-2. Farfurii; 3-6. Castroane; 7-8. Străchini; 9-10. Capace

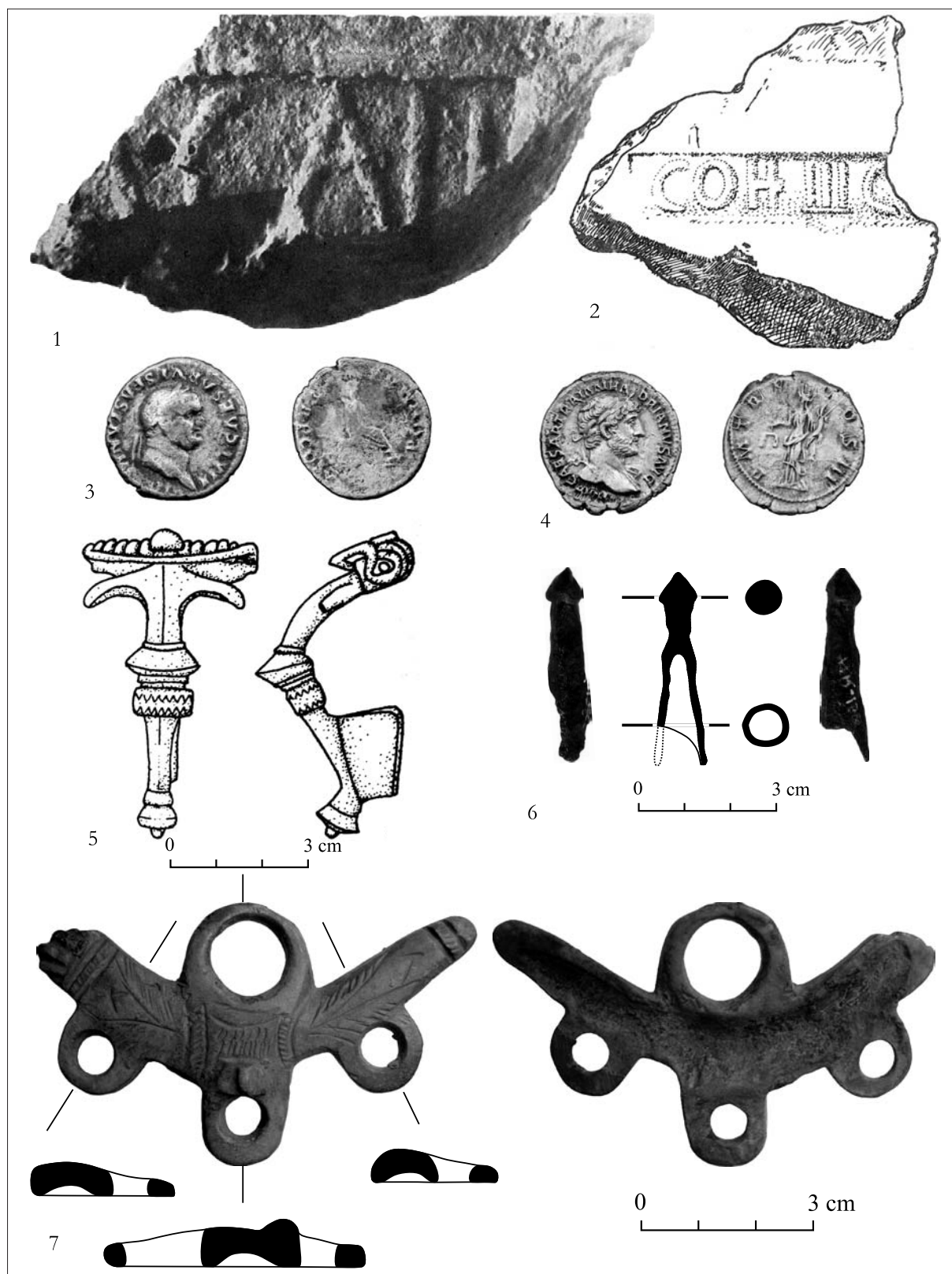
Planşa 29 Material roman descoperit în cursul anului 1974: 1-4. Oale; 5. Proiectil; 6-9. Amfore

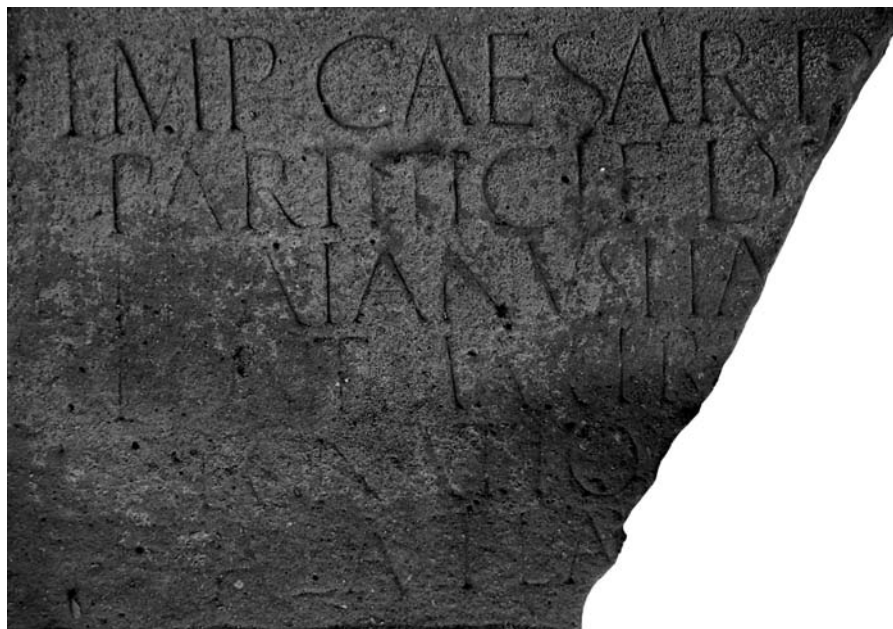
Planșa 30 Material roman descoperit în cursul anului 1974 – Material tegular

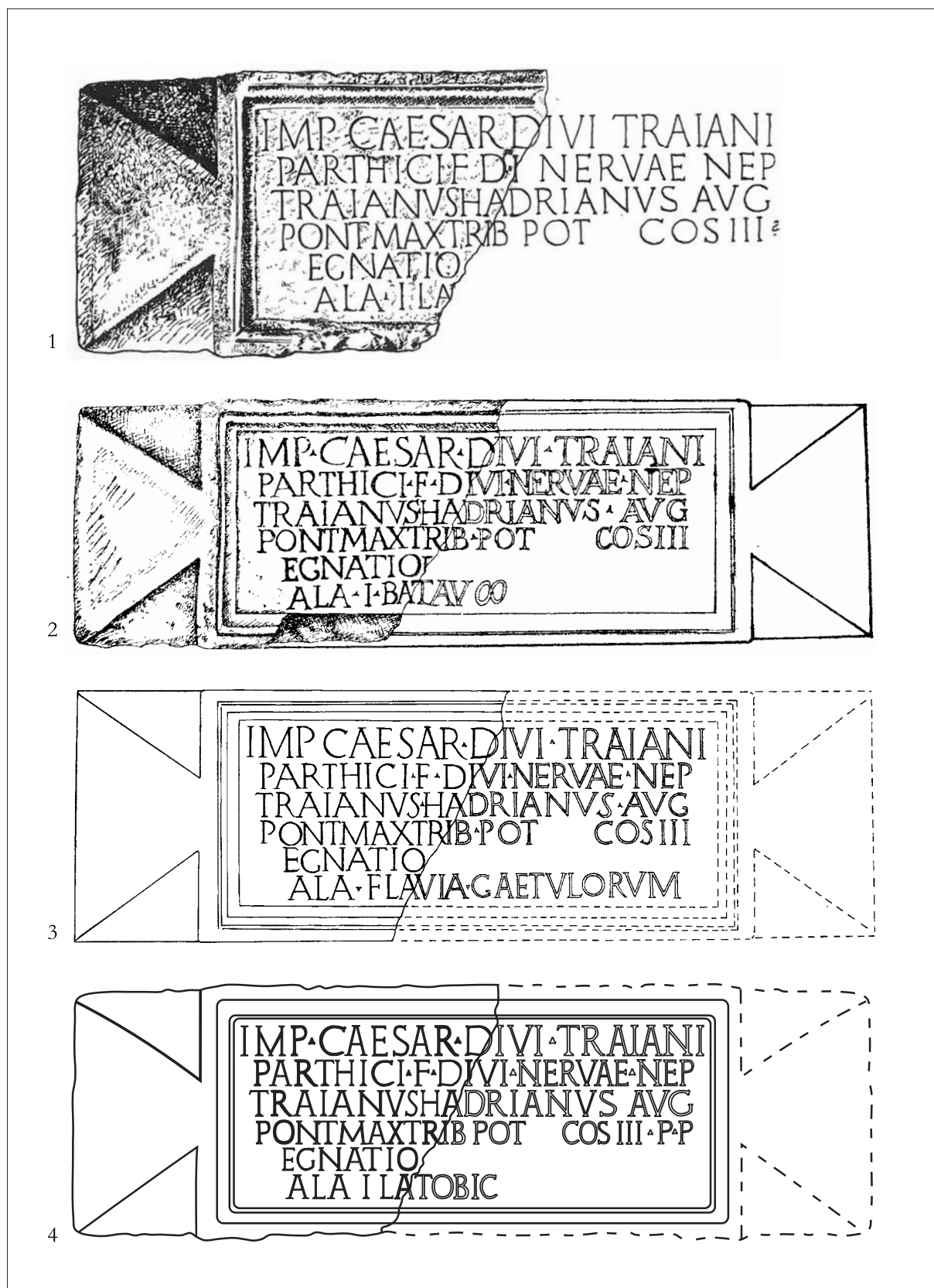
Planșa 31 Material roman descoperit în cursul anului 1974 – Material tegular

Plansa 32 Material roman descoperit în cursul anului 1974 și 2010: 1-2. Material tegular ștampilat (după SZÉKELY Zoltán 1975); 3. Denar de argint al lui Vespasian; 4. Denar de argint al lui Hadrian; 5. Fibulă descoperită în 2009 (după COCIȘ, Sorin – GAIU, Corneliu – ZĂGREANU, Radu 2010); 6. Vârf de săgeată; 7. Piesă de harnașament din bronz

Plansa 33 Inscripția descoperită în cursul anului 1974 – 1. Vedere generală; 2. Detaliu al inscripției

Planşa 34 Interpretări ale inscripției: 1. Zoltán Székely (1975); 2. Ioan I. Russu (1988); 3. Ioan Piso (1999);
 4. Coriolan Opreanu (2011)

Székely Zsolt

FEJEZETEK AZ ERDÉLYI LIMES-KUTATÁS TÖRTÉNETÉBŐL DR. SZÉKELY ZOLTÁN SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁRA

A római limes már a 19. század második felében az erdélyi régészeti kutatás egyik központi témája volt.¹ A római Dácia védelmi rendszerén belül a limes különösen fontos szerepet játszott, hiszen azt a külső vonalat képezte, amellyel az ellenség először találkozott. A limes biztosította a provincia békés gazdasági és társadalmi életét.²

A Porolissumon található régészeti leletekről az első feljegyzések a 18. század végén jelentek meg.³ A 19. század második felében a régészeti szakirodalom jelentős figyelmet szentelt ennek a témakörnek.⁴ A római limes első, összefoglaló jellegű leírását Torma Károly közölte 1880-ban, aki ezt megelőzően régészeti ásatásokat is végzett Porolissumon.⁵ Torma leírja a római Dácia limes-vonalának teljes felső szakaszát. Az ő megfigyelései és feljegyzései alapján kezdett Radnóti Aladár első ízben rendszeres régészeti ásatásokat végezni Porolissumon. Jelen dolgozat keretein belül nem áll szándékunkban a római Dácia limes-vonalának problémáit elemezni. Ezt már megtették előttünk mások, sokkal nagyobb hozzáértéssel. A következőkben egy pár, eddig ismeretlen adatot szeretnénk bevinni a tudományos szakirodalomba, a római limes-vonal kutatására vonatkozóan, 1943-ban Radnóti Aladár által a Porolissumon végzett régészeti ásatások körülményeiről. Továbbá szeretnénk ismertetni azokat az adatokat is, amelyek Paul Reinecke érdeklődését tükrözik a Székely Zoltán komollói római táborban végzett kutatásainak eredményei iránt.

Úgy gondoljuk, hogy – születésének századik évfordulóján – időszerű közzéadnunk a Székely Zoltán régész, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója régészeti levelezéseiből egy pár részletet az említett témakörre vonatkozóan.

Az egyetem elvégzése után Székely Zoltán az 1936–37-es tanévet latin–görög szakos segédtanárként a zilahi Református Wesselényi Kollégiumban kezdte, ahol megismerkedett a Szikszai-gyűjteménnyel.⁶ Egy évvel később – mint ösztöndíjas – a buda-

pesti Pázmány Péter Tudományegyetemen régészeti képzésben részesült, ahol Alföldi András, Tompa Ferenc és Paulovics István előadásait hallgatta. Itt kötött barátságot Nagy Lajossal, László Gyulával, Mózsolics Amáliával, Párducz Mihállyal, valamint a kor több más jeles kutatójával.⁷ Budapesten részt vett Szilágyi János aquincumi ásatásain, majd 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetem fiatal kutatóival, Radnóti Aladár vezetésével részt vett az első rendszeres porolissumi régészeti ásatásokon.⁸

1942 nyarán Székely Zoltán rendszeres régészeti ásatásokat végzett a komollói erődített római táborban. E kutatások eredményei szolgáltatták doktori disszertációjának a témáját is, amelyet 1943-ban védett meg a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.⁹ Disszertációjának következtetéseiben Székely Zoltán élesen cáfolta Constantin Daicoviciu – a dáko-román folytonosságra vonatkozó – elméletét.¹⁰ Ezért az impériumváltás után a doktori címét a kommunista román állam 1970-ig nem ismerte el, C. Daicoviciu több évtizeden keresztül támadta Székelyt.

A Székely Zoltán hagyatékából ránk maradt öt, Székely Zoltánnak címzett Radnóti Aladár-lelél huszonöt éves időintervallumot ölel fel. Az első 1943. szeptember 5-ei keltezésű, az utolsó pedig 1968. július 11-én íródott, négy évvel dr. Radnóti Aladár professzor korai halála előtt.

*

Kedves Zoli!

Vagy két hét előtt kaptam Reinecke professzortól levelet Münchenből. Hogy bemutassam kicsoda: a németek leghíresebb ősrégésze, a legnagyobb is. Nála dolgoztam a múlt ősszel. Leveléből a Magára vonatkozó részt szó szerint közlöm:

„Das mir gütigst zugesandte Schriftchen über das Römerkastell im Szeklerlande, für dessen Überweisung ich herzlich danke, hat mich aus mehr als einem Grunde

¹ A vonatkozó irodalmat lásd PAULOVICS István 1944, 3–14.

² GUDEA, Nicolae 1977, 97–115.

³ WINDISCH, G. 1790, 439.

⁴ ACKNER, M. J. – MÜLLER, Fr. 1865.

⁵ TORMA Károly 1880.

⁶ BEJINARIU, Ioan 2008, 108.

⁷ SZÉKELY, Zsolt 2006, 10.

⁸ GUDEA, Nicolae 1989.

⁹ SZÉKELY Zoltán 1943.

¹⁰ SZÉKELY Zoltán 1943.

sehr interessiert. Absonderlich ist die Grundrissform der Anlage, für die man eher doch ein Quadrat oder Rechteck erwartet hätte, während hier ein unregelmässiges Viereck vorliegt. Ebenso merkwürdig erscheint uns die Lage des Kastells in der Enge zwischen der burzenländischen und der Háromszék-Ebene, welche letztere doch wohl auch noch zur römischen Provinz Dacia gehörte. Schade, dass der Verfasser kein kurzes deutsches Resumé beigegeben hat, wenn ich mir aus dem ungarischen Text auch verschiedene Einzelheiten klar machen kann.

Ich habe das Schriftchen leihweise an die Römisch-Germanische Kommission Frankfurt am Main geschickt, woselbst es noch unbekannt war. Der dortige Dr. Wagner, der seine Dissertation über die römischen Truppen in Pannonien geschrieben hat, interessiert sich lebhaft für diese Veröffentlichung. Ich meine, es wäre gut, wenn der Verfasser in der Frankfurter »Germania« ein paar Seiten über das Kastell und seine Geschichte berichten würde.¹¹

Ezek szerint Reinecke professornak az az óhaja, hogy írjon valamit a Germania c. folyóirat számára, amit én Magának szívesen lefordítok németre. Ezt annál is inkább ajánlom, mert az oláhok elárasszják a német folyóiratokat szellemi termelvényeikkel, és mi bizony semmit sem teszünk ezen a téren. Jó lenne, ha még egy példányt küldene Reinecke professornak. Címe: Professor Dr. Paul Reinecke, München, Prinzregentenstrasse 3, Landesamt für Denkmalpflege. Siessen vele, hisz egy ismertetésről van szó, és képeket is küldjön. Ez egyúttal nekünk is jó reklám lesz, és Reinecke valóban a kevés német jóakarónk közé tartozik.

A múltkor átadott különnyomatot tényleg itt hagyta, egyúttal azt is küldöm. Különben még azon fáradozom, hogy a dák repertórium munkatársai egy megbeszélésre összeüljenek itt Kolozsváron. Remélem, hogy maga sem fog akkor hiányozni.

Herepei igazgató úrnak, kérem, adja át tiszteletteljes üdvözléteimet. Alig várom, hogy lemehessek már hozzá egyszer.

1943. 9. 5.

Sokszor szívélyesen üdvözli
[olvashatatlan aláírás]

¹¹ „A székellyföldi római castrumról szóló írást, amelyet nekem küldött, szívből köszönöm, mivel több szempontból is érdekelt. A [castrum] rendhagyó formája, amely várhatóan egy négyzet vagy téglalap kellett volna hogy legyen, ezzel szemben ez trapéz alakú. Ugyanígy figyelemre méltónak tartom a castrum elhelyezkedését is a barcasági és a háromszéki mezőséget elválasztó szorosban, amely még Dácia provinciához tartozott. Kár egy a szerző nem mellékelte egy rövid német nyelvű tartalmat, habár a magyar nyelvű szövegből is ki tudok szűrni bizonyos részleteket.

Kölsön adtam a szöveget a Frankfurt am Main-i Römisch-Germanische Kommission-nak, számukra is ismeretlen volt. Tölkük Dr. Wagner, aki a doktori dolgozatát a pannóniai római csapattestekből

*

Amint a fenti levélből kitűnik, Reinecke professornak a komollói ásatásokról készült jelentés megjelenésének évében, 1943 őszén már tudomása volt erről a publikációról,¹² ugyanakkor jól ismerte ezt a vidéket és e kutatások jelentőségét.

Szintén ebből a levélből tűnik ki, hogy Radnóti Aladár élénken követte a román régészek tudományos tevékenységét és külföldi publikációit.

*

Kedves Zoli!

Mellékelve a levél. A tetején odaírtam a nevét, de magyarul én is mindig a családi nevet írom elsőnek, a németeknek is, csak a publikációkra írom a német módi szerint. Remélem, megfelel így a levél. A dátum – kb. akkor küldi úgysis a dolgozatot, amit majd sürgősen lefordítok. Csak arra kérem, hogy mindenütt ott legyen az ábrára való hivatkozás, az ábrák aláírása, az ábrák pontos beszámozása, mert én csak annyit értek a római archaeológiához, hogy egy terra sigillatát egy terra nig-rától tudok megkülönböztetni. Ez az egész. És az ábrák nagyon szépek legyenek. Megint kaptam német folyóiratokat, az oláhok agyonpublikálják magukat, és szép dolgokat hoznak ki, ezért nekünk még jobban ki kell tenni magunkért.

Más újság? Végképp le vagyok hangolva. Ma éjjel 3 órakor írtam Fettichnek¹³ egy kétségbeesett levelet. Nem tudom, meddig bírom ezt a poklot. Idegileg megint ki vagyok merülve, és nézek körül, hova lehetne ellilanni, vagy végképp oda menni, ahol a legjobb gyógyír minden bajra a feketeföld. Végképpen kezdem magamat ezen a földön unni, és úgy gondolom, hogy odaát sokkal jobb, hisz eddig senki nem jött vissza onnét. A napokban összetalálkoztam egy dunántúli barátommal, elkezdtünk szép szűkebb pátriánkról mesélni, a végén úgy bögtünk, mint a láncos kutyák. Elmentünk a templomba, ott tovább bögtünk. Neki is az örményekkel gyúlt meg a baja.¹⁴ Nem baj, még lesz rosszabbul is.

Küldje a dolgozatot gyorsan, hogy már csinálhassam. Ha készen lesz, rögtön el is küldöm.

1943. 10. 24.

Szeretettel üdvözli

[olvashatatlan aláírás]

írta, élénken érdeklődik e publikáció után. Úgy gondolom, hogy jó lenne, ha a szerző bemutatná egy pár oldalas jelentésben a castrumot, annak történetével a frankfurti Germania folyóiratban.” (A fordítást német nyelvből Kelemen Antonia végezte, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.)

¹² SZÉKELY Zoltán 1943.

¹³ Fettich Nándor (Acsád, 1900. január 7. – Budapest, 1971. május 17.) régész, orvos, az MTA tagja.

¹⁴ A célzás valószínűleg hivatali főnöke, a szakmában köztudottan nem könnyű természetű Roska Márton örmény származására vonatkozik.

– 1944 folyamán – történt események és változások nyomán e két írás soha nem jelent meg.

*

A levél arra is rávilágít, hogy abban az időben is élénk versengés jellemezte a román és a magyar régészek munkásságát. Radnóti ismételtlen kiemeli a román régész kollégák gazdag publikációs tevékenységét, akik jelentős tanulmányokat közöltek Németországban.

*

Kedves Zoli!

Ma kaptam Reinecke professzortól levelet, amiben a következőket írja (úgy látom, nem hagyja nyugton Komolló): „Ich bedauere, dass der Studie über das neue siebenbürgische Römerkastell kein kurzes deutsches Resumé beigegeben wurde. Vielleicht haben Sie die Güte, mich kurz nach dem ungarischen Text darüber zu informieren, wann nach Ansicht des Autors dieses Kastell und zu welchem Zweck es an einem Standort zwischen Burzenland und Háromszék angelegt wurde. Sein Ende gehört in die Zeit des Gallienus – von Form dem ... [olvashatatlan] unserer mittelkaiserzeitlichen Kastelle am rätisch-obergermanischen Limes +/- 260 n. Chr. Dafür spricht auch die eine Armbrustfibel, die bei uns auch die jüngste Fibel des Limeskastells ist. Aber wann, unter welchem Kaiser, ist das Kastell entstanden. Der Grundriss spricht für reiche Zeiten.”¹⁵

Megírtam Reinecke professzornak, hogy kb. 2-3 héten belül küldöm a kéziratot, és helyezze el valahol. Ő ebben a levélben azt írja, hogy ismertetni akarja, és én írjam meg neki, hogy maga mit írt róla. Szóval siessen. A levelet – ékes német nyelvre lefordítva –, már elküldte. Siessen!

1943. 10. 29.

*Szeretettel üdvözlí
[aláírás]*

*

Ez a levél számos érdekes és fontos adatot tartalmaz. Paul Reinecke két olyan fibulára utal, melyeket a levélből azt is megtudjuk, hogy Paul Reinecke jó ismerője volt a Székelyföldnek, és helyesen ítélte meg a komollói római tábor stratégiai szerepét. Ugyanakkor megjegyezte a tábor szokatlan formáját is. Nincs tudomásunk arról, hogy a Reinecke recenzója és a Székely Zoltán ismertetője valaha megjelent volna. Úgy gondoljuk, hogy a második világháború végén

¹⁵ „Sajnálom, hogy az erdélyi komollói római castrumról írt tanulmányhoz nem csatoltak egy rövid német nyelvű kivonatot. Kérem, legyen szíves röviden tájékoztatni engem – a magyar nyelvű szöveg alapján –, mi a szerző véleménye a castrum építésének idejéről, és hogy milyen célból helyezték a Barcaság és Háromszék közti területre. Utolsó szakasza a formája alapján Gallienus korából való, [olvashatatlan rész] a mi császárkori castrumaink a felső réto-germán limes vonalán Kr. u. +/- 260 körül valók. Ezt támasztja alá egy újpuska (Armbrustfibel) formájú fibula is, amely nálunk a limes

*

Kedves Zoltán!

Szilágyi Jánosnál és Vargha Lacinál is láttam levelezőlapokat tőled, amelyekben érdeklődsz, hogy élek-e és mit csinállok. Én már többször hallottam rólad, tudom azt, hogy visszakerültél Sepsiszentgyörgyre, és iskolai elfoglaltságod mellett szorgalmasan dolgozol, és sok új régészeti felfedezést tettél a Székelyföldön.

Röviden annyit az elmúlt évekről, hogy, mint talán tudod, egész 1944. évben katonai szolgálatot teljesítettem. Ezért szakadtak meg a porolisszumi ásatások. 1945. év közepétől fogva, fogság után ismét a régészeti osztályon teljesítettem szolgálatot. A legnagyobb infláció közepette is sikerült két ásatást vezetni: Szőnyben egy igen gazdag római temetőt tártam fel, Zalaváron pedig egy 9. századi templomot ástam. Talán hallottad, hogy Vargha Laci megbízást kapott a néprajzi múzeum vezetésére, és az ő helyére kerültem a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez, mint Alföldy professzor úr helyettese. Még annyit talán hogy a múlt esztendőben Alföldy professzor úr habilitált, és ebben az évben a római üvegekről okitóm a tanulni vágyó ifjúságot.

Egy régen húzódo és nagyon kényes ügyben szeretném véleményed kikérni, mielőtt bármit hivatalos minőségben tennék. A napokban Herepei János két jegyzőkönyvet terjesztett fel a Főfelügyelőséghez, amelyben a székely Nemzeti Múzeum muzeális anyagának menekítéséről és elpusztulásáról részletesen beszámol. A mellékelt levél szerint tette ezt azért, mivel úgy értesült, hogy Sepsiszentgyörgyön bizonyos gyanúk ébredtek föl ellene, hogy az anyag nem pusztult el, csak ő nem akarja visszavinni, illetve visszaküldeni az értékeket. Kívánsága az, hogy a Főfelügyelőség adjon hivatalos értesítést a tényleges helyzetről a Székely Nemzeti Múzeum vezetésének, illetve igazgatóválasztmányának, hogy ilyen módon az ő személye minden gyanú fölött álljon. Ugyanekkor kéri, hogy a megmaradt Apor-kódexet és a szörcei leletet adjuk ki az elpusztult értékek részletes leltárával együtt.¹⁹ Alföldy professzor úrnak, mint a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének az a véleménye ebben a kérdésben, hogy ezt az ügyet minden személyes vádaskodástól mentesen kellene kezel-

menti castrumok legkorábbi fibulája. Kérdéses viszont, hogy mikor és melyik császár korában épült a castrum. Az alaprajza aránylag késői korokra utal.” (A fordítást német nyelvből Kelemen Antónia végezte, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.)

¹⁶ SZEKELY Zoltán 1943, VIII/1. tábla.

¹⁷ SZEKELY Zoltán 1943, IX/35. tábla.

¹⁸ Sorin Cociş szíves közlése alapján. ¹⁹ A hasonmás készítésre céljából kölcsönzött Apor-kódexet és a tanulmányozásra kikért szörcei kincset a magyar állam 1953-ban szolgáltatta csak vissza.

nünk. *Tájékozódni akarok tehát, tőled, hogy valóban elhangzottak-e ilyen vádak Herepei személye ellen,²⁰ és az ottani igazgatóválasztmánynak mi a felfogása ebben a kérdésben. Az minden vitán fölül áll, hogy a múzeum anyaga az említett csekély kivétellel teljes egészében elpusztult, sajnos ezen a szomorú tényen változtatni nem tudunk.²¹ Szükségtelen tehát, hogy az ügyet újra felkavarva tápot adjunk mindenfajta személyi vádakodásnak. Egy magánlevélben azt is írd meg nekem, hogy az igazgatóválasztmány tett-e lépéseket ebben az ügyben, hogy szükséges-e a Herepei által benyújtott jegyzőkönyv megküldése, vagy esetleg csak Herepei túlzó érzékenysége mutatható ki a jegyzőkönyvekből és a mellékelt levélből. Még egyszer hangsúlyozom, hogy szükségtelennek tartom az ügy újabb felkavarását, Herepei személye minden gyanú fölött áll, ha azonban az ügy újabb bizonyításra szorul, akkor a jegyzőkönyveket megküldjük.*

Feleségednek, Édesanyádnak és Nővérednek add át tiszteletteljes kézcsókomat, téged szeretettel ölel öreg barátod.

*Budapest, 1947. 2. 13.
[olvashatatlan aláírás]*

*

Amint a levél keltezéséből kitűnik, az utolsó levélváltás óta eltelt három és fél év. Ez alatt véget ért a háború, megváltoztak az államhatárok, és közbejött egy sor olyan esemény, amelyek meghatározták a régészeti kutatás fejlődési irányát is.

Az 1943-as év nyarán végzett régészeti ásatások során Radnóti a magyar hadsereg légi felvételei alapján a Meszes kapuján keresztül meghatározta a római limes vonalát.²² E téren Neogrády Sándor után Radnóti volt a második magyar régész, aki légi felvételeket használt régészeti objektumok terepen való beazonosítására. Torma leírása alapján²³ és a légi felvételek segítségével arra a következtetésre jutott, hogy a római limes mint védelmi rendszer a Meszes kapujának teljes hosszában ki volt építve.

Amint a levélből kitűnik, Radnóti 1944 nyarán szerette volna folytatni a rendszeres ásatásokat Porolissumon. A háborús események, valamint az anyagi

²⁰ Herepei felelősségének a kérdése folyamatosan napirenden volt a Székely Nemzeti Múzeumban 1945–47-ben, elsősorban a helyi politikum részéről jelölt igazgatóválasztmányi alelnök, Gyárfás Albert révén. A felmerülő gyanúra a volt igazgató sajnos maga szolgáltatott okot: éppen most, 1947. februárban pl. a budapesti rádió adásában is félreérthetően nyilatkozott ekkori bonyhádi múzeumalapításáról, mintha a Székely Nemzeti Múzeum el nem pusztult anyagaira alapozta volna azt. (BOÉR Hunor 2004, 207.)

²¹ Valójában a zalaegerszegi bombázás után a helyszínen, majd a helybeliektől összegyűjtöttek csaknem 300 töredéket, ezekből 1951-ben több mint 100 azonosítható vagy sepsiszentgyörgyinek

nehézségek miatt ezek a kutatások már nem valósultak meg.

*

Amint ismeretes, Radnóti Aladár 1957-ben elhagyta Magyarországot. Először Bajorországban telepedett meg, ahol a bajor műemléki felügyelőség régészeként Regensburg műemlékeivel foglalkozott, vaskori és római kori ásatásokat folytatott. 1959-től az augsburgi múzeum munkatársa, itt elsősorban egyházi építmények feltárását végezte. 1962-től a frankfurti egyetemen az ókortörténeti segédtudományok oktatásában vett részt. Az 1943-as porolissumi régészeti ásatások eredményeit halála után, 1978-ban Tóth Endre közölte.²⁴

*

*Prof. Dr. Aladár Radnóti
Frankfurt am Main 11. 7. 1968.
Arndtstrasse 9/11*

Kedves Zoltán!

Régen hallottam Rólad valamit, de egyrészt publikációidból, másrészt az itt járt romániai kutatóktól tudom, hogy változatlanul Sepsiszentgyörgyön vagy, és ott szép eredménnyel működsz. Engedd meg, hogy egy kéréssel forduljak Hozzád.

Egyik tanítványom: Hans Christoph Noeske dissertációs témát kapott tőlem: „Die römischen Metallbergwerke und ihre Administration auf der Balkanhalbinsel”. Az idei nyári szünetet arra használja fel, hogy tanulmányutatót tesz Romániában, Magyarországon és Jugoszláviában. Romániai körútja alkalmával Brassóból szeretne kiutazni Szentgyörgyre, hogy a múzeumot megnézze, főleg feliratok és bányászszerszámok érdeklik, továbbá azok a lelőhelyek, ahol ilyenek előfordultak. Arra kérek, hogy támogasd útjában, és mutasd meg neki, ha valami ilyen anyag van a múzeumokban. Noeske kb. július 28-án lesz Sepsiszentgyörgyön. Arra is megkérnélek, hogy adnál neki jó tanácsokat, hogy Déván és Temesváron kihez forduljon a múzeumokban.

Amennyire én Predátó²⁵ értesültem, Déván új ember van, akit nem ismerek, és Temesváron pedig Moga,

valószínűsített tételt a magyar állam (a tárgyakat őrző KOF jogutódja révén) vissza is szolgáltatott. Herepei különben már 1947. március eleji tisztázó levelében ilyen értelemben nyilatkozott a múzeumnak. (Uo.)

²² Vö. www.legiregeszet.com. (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 17.)

²³ TORMA Károly 1880.

²⁴ TÓTH 1978.

²⁵ Constantin Predára való utalás, aki abban az időben mint a Humboldt Alapítvány ösztöndíjasa Németországban tartózkodott.

akit ugyan ismerek, de utoljára 1934-ben találkoztam vele Kolozsvárott.²⁶

Abban a reményben, hogy a jövőben lehetőség nyílik számodra is, hogy egyszer Frankfurtba gyere,

Szeretettel köszöntelek:

[kiolvashatatlan aláírás]

Aladár Radnóti

Ennek az utolsó – a Radnóti professzor halála előtt négy évvel, 1968-ban írott – levélnek a többitől teljesen eltérő hangulata van. Tízévi németországi tartózkodása és tevékenysége alatt Radnóti elsajátította az objektív, távolságtartó, kimért német stílust. Röviden, tárgyilagosan ír. A levélben megjelenik Hans Christoph Noeske neve, aki abban az időben Radnóti doktorandusza volt, és aki később a Frankfurt am Main-i Johann Wolfgang Goethe Egyetem kiemelkedő kutatója lett.

Székelly Zsolt – Sepsiszentgyörgy; szekelezsolt54@yahoo.com

Irodalom

- ACKNER, M. J. – MÜLLER, Fr.
1865 *Die römischen inschriften in Dacien*, Wien.
- BEJINARIU, Ioan
2008 *Bronzuri preistorice din Sălaj*, Editura Mega, Cluj-Napoca.
- BOÉR Hunor
2004 A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 3, Sepsiszentgyörgy.
- GUDEA, Nicolae
1977 Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus, *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 97–115.
1989 Istorical cercetărilor și descoperirilor arheologice de la Porolissum până în anul 1977, *Acta Musei Porolissensis*, XIII, Zalău, 33–45.
- PAULOVICS István
1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák” ezüstkincsek kérdése*, Kolozsvár.
- SZÉKELY Zoltán
1943 *A komollói erődített római tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról*, Kolozsvár.
- SZÉKELY, Zsolt
2006 *Correspondență Arheologică*, Brașov.
- TORMA Károly
1880 *A limes dacicus felső rész*, Budapest.
- TÓTH
1978 Porolissum, Das Castellum in Moigrad. Ausgrabung von A. Radnóti, 1943, Budapest, *Régészeti Füzetek*, II, 19, Magyar Nemzeti Múzeum, 124, pl. 28.
- WINDISCH, G.
1790 *Geographie des Grossfürstentums Siebengürgen*, Pressburg.

²⁶ Marius Mogára, a temesvári múzeum egykori igazgatójára való utalás. Úgy gondoljuk, hogy nem tévedünk, ha a Marius

Mogával való találkozás dátumát elírásnak tekintjük: Radnóti 1943 helyett írhatott véletlenül 1934-et.

Pagini din istoria cercetării limesului roman din Transilvania

(Rezumat)

Cercetarea limesului roman a constituit una dintre prioritățile majore ale arheologilor, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cadrul sistemului defensiv al Daciei romane, limesul a ocupat un rol deosebit de important. El constituia linia externă, prima linie de contact cu dușmanii. Limesul a fost primul garant al păcii romane, cheazăia desfășurării vieții economice și sociale a provinciei.

Primele însemnări despre existența unor vestigii arheologice la Porolissum se datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În a doua parte a secolului al XIX-lea numărul acestor însemnări a început să crească vertiginos. O primă descriere despre limesul roman, cu caracter de sinteză, a fost publicată în anul 1880 de către Károly Torma care a efectuat în prealabil și săpături propriu-zise la Porolissum. Torma descrie întreaga parte superioară a limesului Daciei romane. Însemnările și observațiile lui l-au inspirat pe Aladár Radnóti să efectueze primele săpături sistematice la Porolissum.

Nu ne-am propus să facem o analiză a problematicii limesului roman al Daciei. Acest lucru a fost făcut, cu multă pricepere, de alții. Noi vom încerca să introducem în circuitul științific unele informații inedite care se referă la cercetarea limesului roman, la circumstanțele săpăturilor arheologice efectuate la Porolissum în 1943 de Aladár Radnóti, și la interesul lui Paul Reinecke, față de rezultatele cercetărilor efectuate de Zoltán Székely la castrul roman de la Comalău.

La o sută de ani de la nașterea lui Zoltán Székely, credem că este bine venit să prelucrăm și să introducem unele informații inedite în circuitul științific din corespondența arheologică a arheologului și fostului director al Muzeului Național Secuiesc de la Sf. Gheorghe.

După terminarea facultății, în anul școlar 1936-1937, Zoltán Székely și-a început cariera de profesor secundar de limbă latină și greacă la colegiul reformat „Wesselényi” din Zalău, unde a făcut cunoștință cu piesele Colecției Szikszai. Peste un an, ca bursier, a făcut un an de specializare la Universitatea „Pázmány Péter” din Budapesta, unde a ascultat cursurile profesorilor András Alföldi, Ferenc Tompa și István Paulovics, și s-a împrietenit cu Lajos Nagy, Gyula László, Amália Mozsolics, Mihály Párducz ș. a. La Aquincum (Budapesta) a participat la săpăturile lui János Szilágyi, iar în anul 1943, împreună cu un grup de arheologi de la Universitatea „Pázmány Péter” din Budapesta, în frunte cu Aladár Radnóti, a participat la primele săpături sistematice de la Porolissum.

Pe de altă parte, în cursul campaniei din vara anului 1942 Székely Zoltán a efectuat săpături arheologice sistematice la castrul roman de la Comalău. Rezultatele acestor săpături au constituit și subiectul tezei sale de doctorat, pe care și-a susținut-o în anul 1943, la Universitatea din Cluj.

Cele cinci scrisori ale lui Aladár Radnóti, adresate lui Zoltán Székely, păstrate în moștenirea lui, pe care le publicăm prin această cale, cuprind un interval de timp de un sfert de secol. Primul a fost trimis la data de 5 septembrie 1943, iar ultimul la 11 iulie 1968, cu patru ani înainte de decesul prematur al profesorului Aladár Radnóti.

Chapters From the History of Research on the Roman Limes from Transylvania

(Abstract)

The author publishes five letters addressed to Zoltán Székely by Aladár Radnóti. The first letter was written in 1943 and the last in 1968, four years before professor Radnóti premature death. These letters contain a series of data, particularly important for Roman Limes research in Transylvania. As comes clear from these letters, the great German archaeologist Paul Reinecke was well aware of the Roman limes in Transylvania. He was interested in his research about the investigations Zoltán Székely had performed at the Roman camp at Komolló (Comalău, Covasna County). Reinecke made more chronological details related to this camp.

In other news, we learn about the archaeological excavations at Porolissum in 1943, led by Radnóti, in which Zoltán Székely took part as well. Radnóti established the line of Roman limes by the Meszes (Meseș) Gates. These research results were published only after Radnóti's death in 1978.

By publishing these letters I intended to introduce into the larger academic circulation these original data, which contribute to a better knowledge of the research on the Transylvanian Roman Limes.

TÖRTÉNELEM

Demeter Lajos – Süli Attila

FORRÁSOK HÁROMSZÉK HADIIPARÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ (1848–1849)

1848 novemberében Erdélyben egyetlen törvényhatóság nem került ellenséges megszállás alá a semlegesnek maradó Csíkszékét leszámítva, és pedig Háromszék. A szék önvédelmét a polgári és katonai vezetők a helyi és az oda menekült önkéntes alakulatok (12. honvédszászlóalj, 15. Mátyás huszárezred egységei) segítségével szervezték meg. Szinte a semmiből teremtették meg az ágyúgyártást és a hadiipar többi ágazatát. Mivel Háromszékot vagy a határ, vagy ellenséges területek övezték, az önvédelmi háborúhoz szükséges erőforrásokat helyben kellett biztosítani. A szervezés kiemelkedő irányítói voltak Berde Mózes kormánybiztos, a társadalmi egységfront létrehozója, illetve Gábor Áron, az önálló székely tüzérség megteremtője. Emellett fontos szerepet játszott Gál Dániel, az ún. kiskomité vezetője és Gál Sándor őrnagy, 1849 januárjától pedig a Berdét váltó Németh László kormánybiztos. Az ellenállás annyira sikeres volt, hogy a császári hadvezetés decemberben kénytelen volt újabb erőket elvonni Erdély más területeiről, ami megteremtette az erőfölényt Bem sikeres ellentámadásához. A szék erőforrásai azonban december végére kiapadtak, így egyezkedni kezdtek br. Anton Puchner altábornagy erdélyi főhadparacsnökkel, amelynek eredményeképpen január 2-án fegyverszüneti szerződést kötöttek Árapatakon, azonban a József Bem vezérőrnagy vezette sikeres magyar ellentámadás hatására a január 15-én, Kézdimartonfalván tartott gyűlésen a szék vezetői felmondták az árapataki szerződést, és a határozatokat január 24-én lovas futárok vitték a településekre, elrendelve a fegyveres erő ismételt táborba szállását.

Az önvédelmi harc szervezésében – Németh László 1888-ban megjelent cikke szerint – Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy járt az élen, az előbbi valóságos arzenállá változott. De nem feledkezünk meg az egykori kormánybiztos az egyszerű lakosok önfeláldozásáról és felajánlásairól sem. A kovács és

szíjgyártó munkákat az iparosok ingyen végezték, a salétrom tartalmú földeket a lakosok begyűjtötték, ugyanígy az ónedényeket. Sepsiszentgyörgy hölgyei töltényeket készítettek, de szinte minden polgár hozzájárult valamivel a szék védelméhez (ruha, élelem, pénz). Január végére Németh László mintegy 10 000 főt mozgósított, igaz, többségük fegyvertelen volt. A háromszékiek buzgalmáról Németh László a naplójában a későbbiek folyamán így nyilatkozott: „Oh e nagy nép önfeláldozása és áldozatkészsége előtt le kell borulni az utókor gyermekének!”¹

A fegyvergyártás „lelke” Kézdivásárhely, a 15. (2. székely) határőrezred központja volt. Erről Németh László a Beöthy Ödön teljhatalmú biztoshoz január 23-án írt levelében így számolt be: „Mindezek között Kézdivásárhely az, mely mind anyagi, mind szellemi tekintetben legtöbb erélyességet fejtett ki, ágyúk, lőpor, gyutacs itt gyártatnak”. A február 22-én Csány László országos teljhatalmú biztoshoz írt jelentésében pedig e sorokat olvashatjuk: „A lőport, gyutacsot s ágyúkat Kézdivásárhelyen lelkesen gyártják, a lőport Szacsvai², a gyutacsot Gábriányi³ és ifjabb Jancsó József gyógyszerészek. És az ágyúkat a lelkes Gábor Áron⁴ tüzér főhadnagy s ifjabb Túróczi Mózes⁵ készítik. Gábor Áron azon felül, hogy éj és nappalát fáradhatatlan munka közt tölti, most a napokba 400 egynéhány váltó forintot tett le a haza oltárára. E páratlan hazafi, kinek Háromszék mindent köszönhet, a főhadnagyságnál sokkalta többet érdemel”. Pedig a munka nem volt veszélytelen, mivel „Február 5-én Kézdivásárhelyen a töltést készítő házban egy szerencsétlenség történt, östve későig 22 nevelőintézetbeli gyermek gyártotta a töltést, s egyiknek csintalansága mián föllobbant a por, s mintegy 3700 kész töltés lett semmivé. S még azonkívül egynéhány font por. Ez mind semmi lett, hanem a szegény gyermekek közül kettő másnap meghol. Négy még terhes beteg, de nem halálos, a többi ki meggyógyult, ki igen kevés bajt szenved. A golyóbisok nem mentek

¹ Háromszék önvédelmi harcáról összefoglalóan l. EGYED Ákos 2008; NAGY Sándor 1896; NÉMETH László 1888.

² Szacsvai János, a kézdivásárhelyi lőpormalom vezetője. (BONA Gábor 1999, III, 220.)

³ Gábriányi József gyógyszerész, a kézdivásárhelyi gyutacsgyártás kidolgozója.

⁴ BONA Gábor 2000, 348–349.

⁵ BONA Gábor 2009, II, 483.

kárba, de a szoba ablakait rámástól kihányta, és a staturát⁶ is meghasogatta”.⁷

A fegyver- és lőszergyártás mellett legalább ennyire fontos volt az élelmezés, a ruházati és a gyógyszerellátás megszervezése. Az élelmezés fő koordinátora Demeter József képviselő volt, akit a törvényhatóság gyűlése főélelmezési biztosnak választott. Munkáját az egyes településeken és járásokban működő biztosok segítették. A táborozó csapatok ellátására élelmező raktárak, sütődék, kórházak szolgáltak. Sepsiszentgyörgyön például két sütődét, ruharaktárt és kórházat állítottak fel. Az élelmet, ruhát és gyógyszert vagy önkéntes felajánlások révén, vagy vásárlások útján biztosították. Élelemraktár szinte minden településen létezett. E gigászi munkának kívánunk emléket állítani az alábbi, eddig még meg nem jelent kútfők közlésével.

A források közül az első az Unitárius Egyház Levéltárából, Berde Mózes hagyatékából származik. Az első magyar népképviselői országgyűlésre képviselővé választott Berdét 1848. szeptember 23-án

kormánybiztosnak nevezte ki gr. Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnök a haderőszerzés elősegítése érdekében. A miniszterelnök által kinevezett biztosok október 2-án gr. Mikó Imre elnöklése mellett tanácskozást tartottak Kolozsváron, ahol döntöttek arról, hogy Berde Háromszékben fog működni, illetve meghatározták a szervezés alapelveit. A rendeletet Berde az október 7-én tartott gyűlésen olvasta fel a törvényhatóság rendjei számára, lényegében azt az időpontot tekinthetjük a háromszéki haderőszerzés kezdetének. A 21. számú forrásunk, amelynek lelőhelye az erdélyi teljhatalmú biztosok iratanyagát tartalmazó „Csány-levéltár”, az ágyúgyártás nyersanyagbázisának számító Erdővidék helyzetét vázolja fel 1849. márciusában, utalva a nehézségekre és a háború okozta pusztításokra. A többi kútfőnk kivétel nélkül a sepsiszentgyörgyi állami levéltár anyagát képezi, származási helye a Székely Nemzeti Múzeum. Találunk forrást az élelem-, ruházat-, gyógyszer- és fegyverzeti anyagellátásra egyaránt.⁸

Források

1.

Gr. Mikó Imre helyettes főkormányzó rendelete Berde Mózes kormánybiztoshoz
Kolozsvár, 1848. október 2.

Kormánybiztos és háromszéki képviselő Berde Mózes úrnak Kolosvárt, october 2°. 1848.

A haza mostani vész teljes állapotában szükséges fegyveres erő kiállítására miniszterelnök gr. Batthyány Lajos úr által kinevezett kormánybiztosokat tanácskozmányba összehívván, úgy találtuk, miként ön ezen biztosok egyike Háromszékben, Miklósvár fiúszékben, Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyön, Illyefalván, Bereczen működhetik legnagyobb sikerrel, melynél fogva hivatalosan felkérem önt, igyekezzék az említett helyekre kiszállni, egyfelől minden reakciónárius törekvést, unió elleni mozgalmat, kormányzás elleni bujtogatást és népcsábítást lehető legcélarányosabb módon meggátolni és ártalmatlanokká tenni, s másfelől a szükségelt katonaságnak minél előbbi összevgyűjtését a hatóságoknál mozdítva elő, mely cél elérésére utasításul közlöm azon pontokat, melyekben a fennemlített tanácskozmány megállapodott:

1° A már folyamatban lévő toborzást kell megfeszített igyekezettel mind addig folytatni, míg a már alakult csapatokkal együtt a Királyhágón inneni törvényhatóságokból 4000 honvéd fog kiállani. Ezen toborzás már rendeltetve levén, annak kezelésébe a kormánybiztosok bele elegendése csak zavart okozhatna, – melynél fogva azok csak buzdítás által hassanak, annak minél jobb módbali sikerésítésére. –

2° Az önkéntesekből oly csapatokat kell alakítani, melyek míg a mostani vész teljes idők tartanak, rendes honvédeknek tekintethessenek, – hogy ezek minél előbb célszerűen használ-

hatásnak, ha kell őket alakulásukkor mindjárt lakhelyeikből mozdítani, és zászlóaljba egyesítve gyakoroltatni. – Ezen csapatokba mind a tisztek, mind a közlegények annyi zsoldot fognak húzni, mint az önkéntesek.

Ezeket kívül a kormánybiztosok a nemzetőrséget rendezzék és állítsák fel.

3° Az önkéntes csapatokban a közlegények ruhája igen egyszerű leend, fejér harisnyából, bornyúbőr csizmából, házi czondra posztó ujjasból, zekéből és csákóból álland, a tehetősebbek felszólítandók, hogy bár zekével magok lássák el magokat.

4° Ezen önkéntes csapatokhoz tiszteket ajánlanak a királyi biztoshoz a kormánybiztosok, altiszteket magok neveznek ki.

5° A székely katona törvényhatóságokban az alakítandó nemzetőr sereg a határőrzésben részt veend.

6° Azon kell igyekezni, hogy a meglévő ezredek szét ne oszljanak, most erő szaporításra levén minden áron szükség, ily tetemes erő vesztés kipótthatatlan kár volna; – azon esetben mindazonáltal, ha egy ily felosztást meggátolni sehogy se lehetne, igyekezni kell átalakítani azokat oly honvédszászlóaljjá, amelyenkről a 2^{ik} pont alatt van szó. –

Az előleges kivetést minél előbb elvárván, a szükséges pénzt mihelyt kezemhez jő, Önnek kezéhez fogom szolgáltatni, a fegyverek és egyéb készülétek leérkezéséről pedig mihelyt az megtörténend, önt tudósítani fogom, hogy az illető mennyiség átvételéről és elviteléről intézkedhessék. – Azon 5000 fegyverből, melyet közelebből várunk, Háromszék és Miklósvár fiúszék számára 1000 fegyvert határozott a bizottmány.

Egyedül erélyes fellépés és ernyevetlen buzgalom az, mi sikert szerezhet törekvéseinek, melynél fogva a haza nevében szólítom fel Önt, fordítsa minden erejét eszközésére annak, mit

⁶ Házszerkezet.

⁷ HL, *Csány-lt.*, 42/849, *Németh László levele Beöthy Ödönhöz*, Sepsiszentgyörgy, 1849. január 23.; HL, *Csány-lt.*, 485/849, *Németh László jelentése Csány Lászlónak*, Sepsiszentgyörgy, 1849. február 22.

⁸ Háromszék hadiiparáról I. BÖZÖDI György 1974; IMREH István 1974; EGYED Ákos 2008, 126–138. és 201–214; DEMETER Lajos 2006; gróf Mikó Imre 1848–49-es szerepéről I. EGYED Ákos 2007, 50–78. A hivatkozott levél tartalmát ismerteti BENCZÉDI Gergely 1901, 14–15.

a hon Önre bízott, s mi ha midnyájan e hon polgárai összevetett vállakkal a haza megmentésén törekszünk, egyedül távolíthatja el azon veszélyt, mi bennünket fenyeget.

A királyi biztos úr eltávoztával és megbízásából:

Gr Mikó Imre

Lelőhely: EUL, *Berde Mózes iratai*, sz. n.⁹ (Süli Attila)

2.

Felajánlások a 12. honvédszászlóalj részére

Kézdivásárhely, 1848. november 16.

12[-]ik Honvédszászlóalj

Hogy a fenn írt zászlóalj az oroszfalvi közönségtől adakozások következtébe[n] a következő öltönydarabokat úm.: 17 inget – 17 lábravalót – 4 kendőt – 5 lajbit, 4 harisnyát – 3 tarisnyát, 1 darab vásznat – 1 sapkát kézhez vett, ezennel bizonyítja. Kézdivásárhely 16[] nov[em]b[er] 1]848.

Csíky Domonkos

Adjutáns¹⁰

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 123. (Demeter Lajos)

3. Cseh Ignác¹¹ kézdiszéki alkirálybíró rendelete a községekhez

Szentkatolna, 1848. november 27.

Másolat

Nemes Községeknek Sz[en]tKatolna, nov[ember] 27^{én} [1]848

A közelebb tartatott állandó bizottmányi ülésben meghatározatott, hogy a Háromszék keblében köntös nélküli Kossuth és önkéntes katonákat, kik jelenleg székünk keblébe és annak őrzésére elszánt férfi érzéssel kívánnak, a lehetőleg olcsóbban, de annál sietőbben felöltöztessük, a katonai parancsnokság beadván ennek számát esett aránylag Kézdire 200 katonának kiöltöztetése, a köntös álland egy fejér harisnya, szürke zeke, egy pár csizmából és két pár fejér neműből, és a fennírtakat falunként aránylag kiróni kötelességemmé tétetvén és rövid idő alatt begyűjteni, ebből aránylagosan esett:

Sz[en]lélekre: 10 harisnya, annyi czondra, 10 pár csizma, 20 pár fejér ing s lábravaló.

Polyánra: 9 mindenből, ing, lábravaló 18 pár.

Bélaifalvára: 4 mindenből¹², ing, lábravaló 8.

Kurtapatakra: 3 harisnya, 3 csizma, 3 czondra, 6 ing és lábravaló.

Esztelnekre: 9 harisnya, 6 csizma, 9 czondra, 18 ing s lábravaló.

Csomortánra: 9 harisnya, 4 csizma, 4 czondra, 8 ing és lábravaló.

Almásra: 5 harisnya, 5 csizma, 5 czondra, 10 ing s lábravaló.

Mindezeket a legsietőbben elkészíttetni és beküldeni siessenek, mert ruha nélkül télnék idején honvédelmi szolgálatot tenni lehetetlen.

Cseh Ignác

Alkir[ály]bíró

Lelőhely: SÁL, Fond. 153, nr. 153. (Süli Attila)

⁹ Itt szeretnénk köszönetet mondani Molnár B. Lehel levéltárosnak az általa nyújtott segítségért.

¹⁰ BONA Gábor 1998, I, 254–255.

¹¹ Cseh Ignác kézdiszéki alkirálybíró Háromszék önvédelmi harcának meghatározó egyénisége volt. (Vö. EGYED Ákos 2008, 105.)

¹² „pár” kihúzva

¹³ „requirálni”, kihúzva.

4.

A háromszéki honvédelmi bizottmány rendelete a királybírókhoz

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 29.

[A] 4. k[irály]bírónak, nov[ember] 29. [1]848.

A tábor számára szükséges élelmiszerek beszerezhetőségért meghagyjuk Önnek, – mindenkit a legnagyobb eséllyel (...) ¹³ ennek adására rábírn¹⁴ – és az eredményről főélelemzési biztos s[epsi] sz[en]t györgyi Demeter Jó[z]sef urat értesíteni. –

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 1. (Demeter Lajos)

5.

A háromszéki honvédelmi bizottmány rendelete Sepsiszentgyörgy városához

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 29.

S[epsi] sz[en]t györgyi és k[ézdi] vásárhelyi főbírónak – nov[ember] 29. [1]848.

A tábor számára szükséges gyógyszerek előál[]ítása tekintetéből – meghagyjuk Önnek, hogy ezen rendeletünk értelmében, azon helység gyógyszerészéhez úgy rendelkezék, hogy az orvosok által állandó nyugtatványra, a tábor részére kellett gyógyszereket pontosan kiszolgálhassák. – Annak ára kifizetéséről a (...) ¹⁵ maga idejében (...) ¹⁶ – a nemzet rendelkezendvén.

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 2. (Demeter Lajos)

6.

A háromszéki honvédelmi bizottmány rendelete Demeter József főélelemzési biztoshoz

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 29.

Főélelemzési (...) ¹⁷ biztos Demeter József úrnak nov[ember] 29. [1]848.

A tábor élelmezhetése tárgyában, mai napról az alki[ály]bíró urakhoz rendelkezünk, és meghagytuk, hogy erélyes eljárásuk eredményéről Önt értesítsék. – Ne terheltesen Ön is ezen tárgyra vonatkozólag a legerélyesebben működni, és a szükséges intézkedéseit az alk[irály]bíró urakhoz (...) ¹⁸ és élelmezési biztosokhoz időnként megtenni. –

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 3. (Demeter Lajos)

7.

Demeter József főélelemzési biztos levele a háromszéki honvédelmi bizottmányhoz

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 29.

A Háromszéki Honvédelmi Kormányhoz Sombori ezredes¹⁹ úrtól felszólítottam, miszerént az itt, [Sepsi] Szentgyörgyön lévő huszárság lovai, személyök, valamint a Kilyénbe[n] és Szemerján elszállásolt gyalogcsapatok élelmezéséről is rögtön gondoskodjam. Mire nézve hivatalos tisztelettel kérem a tisztelt Honvédelmi Kormányt szíveskedjen úgy intézkedni, hogy

¹⁴ A kihúzott szó helyett írva.

¹⁵ „annak”, kihúzva.

¹⁶ „rendelkezendünk”, kihúzva.

¹⁷ „és korm-”, kihúzva.

¹⁸ „idő”, kihúzva.

¹⁹ Sombory Sándor ezredes, a 11. (székely) huszárezred parancsnoka. (BONA Gábor 2000, 626.)

a.) Adassék rendelkezésem alá akármi öszveg pénz, hogy szükség esetébe rögtön marhát, szénát, s más szükségesekeket vásárolhassak a tábor számára.

b.) Tetessék a királybírákhoz rendelkezés, hogy velem magokot szükséges érintkezésbe tévén, tudassák mennyi széna, zab és élelemszer van rendelkezések alatt, ha nem volna honnan és minő úton lehet megszerezni a nagyobb mennyiségeket? Egerszermind kötelességek tétetni, hogy a megszerzésben járjanak el, és a nehézségek megoldása aránt a Honvédelmi Bizottmányal, velem p[e]d[ig] csakis a kész élelemszerek feletti további rendelkezést illetőleg értekezzenek.

c.) Addig is, míg a királybírák uttyán(!), különösön [a] lóporciók felett gondoskodás tétetnék, jónak látnám, ha a tisztelt Bizottmány Kilyénbe[n] Guszt árendátornál készen álló szénát megbecsültetvén, nyugtatványadás által elsajátítva, legalább egy részét ide bészállítatni, a más rész a Kossut[h]-lovagok számára ott felkötöztervén, elhasználtatnék.

Sepsi Szent Györgyön nov[ember] 29[-]én [1]848.

Demeter Jó[z]sef él[elmező]biztos

*

1.) [1]848.

Az éllemezési biztostól

A háromszéki tisztelt Honvédelmi Bizottmánynak

H[i]v[a]t[al]ból

Helybe[n]²⁰

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 19. (Demeter Lajos)

8.

A háromszéki honvédelmi bizottmány rendelete

Demeter József főéllemezési kormánybiztoshoz

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 29.

Főéllemezési biztos Demeter József úrnak

November 29^{én} 1848.

A jelen körülmények sürgetőségét tekintőleg, szükségesnek véltük, a tekintetes úr mellé írnomul Gyárfás Istvánt kinevezni, mivel is minden viszonyokat végrehajtani ne terheltessem.

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 6. (Demeter Lajos)

9.

Cseh Ignác kézdiszéki alkirálybíró rendelete a községekhez

Szentkatolna, 1848. november 29.

Más[olat]

A n[emes]s Közönségeknek Sig. Sz[en]tkatolna 29^{ik} nov[ember] [1848]

A nemzeti gyűlésnek, mely 28^{ikán} tartatott a lévén határozata, hogy ónos neműek és ónból öntött óra pondusok szedetessenek be golyóbisoknak, - ezennel felszólítom, hogy hazánk vészes körülményeit tekintve legyenek szívesek ezen kerülhető (?) s kővel vagy vassal kipótolható ón pondusokat a közsükség-re által engedni, - mely végett a falusi bizottmányok mindenkit falujokba szólítsanak és kérjenek fel, és szállítsák amit kapnak sietve hozzám.

Cseh Ignác alkir[ály]bíró

Lelőhely: SÁL, Fond 153, nr. 163. (Süli Attila)

10.

A háromszéki honvédelmi bizottmány

rendelete a királybírókhoz

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 30.

Novem[ber] 30. [1]848.

A négy királybíró uraknak!

Életünk, vagyonunk, magunk és utódaink szabadsága érdekében saját székely katonáink, a honvédek s Mátyás-lovagok harcolnak élet[re]-halálra tegnap óta.

Harcunk szent és igaz, és efelett közös. Háromszék lelkes népére kell mindenben támaszkodnunk, és ha ezáltal nem gyámolít[ják] katonaságunk, eljárásunk felakad, s megbuktunk.

Legközelebről eleségre van szükség, kenyérré és húsrá, aztán zsoldra és ezt a helységeknek kell beszoigáltatniok, mert midőn saját gyermekei harcolnak, megéhezniök nem szabad.

Azért királybíró urak megmagyarázván egész patriotizmusal helyzetünket, bírja reá a nagyobb helységek, hogy 2 darab, a kisebbeket, hogy 1 darab vágómarhát a katonaságunk számára áldozzanak. Ezen kívül gabonát, pénzt is gyűjtsön, mennyit bír.

Sietve járjon el, a késedelem iszonyúan káros lévén.

Jelentését pedig tegye meg, hogy alkalmazhassuk magunkot.

[Berde Mózes]

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 9. (Demeter Lajos)

11.

Cseh Ignác kézdiszéki alkirálybíró rendelete

Fülöp Sándor éllemezési biztoshoz

Szentkatolna, 1848 december eleje

Másolat

Éllemezési biztos Fülöp Sándor úrnak sig. Sz[en]tkatolna

N[emes] Háromszék egyeteme által főéllemezési biztosnak kirendeltetvén Demeter József úr nov[ember] 29^{ik} küldött hivatalos felszólításánál fogva az ezután kellő intézkedés tekintetéből tudni kívánja:

1^{ör} hány lakos van mindenik faluban, tehát annak és gyalog szeresét avagy külbirtokosát írja össze.

2^{or} Jegyezzék fel nevek után ki mit adott.

3^{ol} Hogy az éllemi szerek felgyűjtésére ki adott el, v[agy] még kinél mennyi gabona maradhatott beadni való.

4er A lovas csapat számára kirótt széna és zab portiókból eddig elé melyik falu mennyit adott be és mi van még hátra és hátra lévőkre nézve úgy intézkedjék, hogy tüstént gyűjtsék össze és jelentsék nekem, hogy az összegyűlte elszállításokról a szükséges helyre intézkedhessem, de szeressen még tudomást arról is, hogy kitől lehetne még ajándékképpen avagy nyugtatvány mellett kapni a szükség esetében.

5^{ör} Szólítsa fel Beretzket mint nagyobb helységet, hogy bár 4 marhát, Esztelneket, hogy két marhát – a kisebb helységek egyet adjanak a honvédek és Kossuth lovas csapat számára, mert ezek élelem nélkül nem harcolhatnak, holott ezek harcolnak a mű ügyeinkért a legbuzgóbban és ezekről sietve jelentését elvárom.

Cseh Ignác alkir[ály]

Bíró

Lelőhely: SÁL, Fond 153, nr. 189. (Süli Attila)

²⁰ Címzés a hátlapon.

12.
Hankó Dániel²¹ levele Háromszék
honvédelmi bizottmányához
Kézdivásárhely, 1848. december 1.

21/1848.
Háromszék Tisztelt Kormányához
Kézdivásárhely dec[ember] 1. 1848.

Miután a lőpor naponta fogy, – a készítés mégcsak holnap indíthatódik meg, – miután lőporostornyunk csaknem egészen kimerítetett /: csupán 1 és ¾ hordó minitíó lévén még benne :/, s miután végre a Kormányának a bárhol találtató lőpormennyiség felől tudomással kell bírnia, jelentem a tisztelt Kormányának, miszerint őrnagy Domokos Sándor úr, néhány nappal ezelőtt, előttem úgy nyilatkozott, hogy nála utószükségre találtak egy véka, vagy valamivel még több puskapor; amit, ha netalán a tisztelt őrnagy úr be nem jelentendett, szükséges tudás végett tisztelettel jelentek.

Hankó Dani mk.

21/1848.
Kézdivásárhelyi egyik honvédbiztos Hankó Danitól
Háromszék tisztelt Kormányának
H[ivatal]ból
Sepsisz[en]tgyörgyön²²

[A] kézdivásárhelyi biztosság kérje bé a lőport Domokos Sándortól és Köldje be a főparancsnoksághoz.²³

SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 28. (Demeter Lajos)

13.
Kézdivásárhely városának levele a háromszéki
honvédelmi bizottmányhoz
Kézdivásárhely, 1848. december 1.

Tisztelt Kormány!

A lőporkészíttetésre, hogy sietve készíttessen fel lévén szólítva, – s eredményről időnként tudósításom tégyem, –

Jelentem, hogy a salétrom első főzete készen, egy má[z]sát kitisztítva is remélünk – a kiszáritás, mely nem sok időt vár, rögtön hozzáfogunk. – Ami kevés siletromot boltban lehetett kapni, azzal holnap Szatsvai András úr működni fog. Szatsvai János úr az estvéli tudósíttatásom szerént, hogy segítségre(!) leend – még nem jelent meg. – Tisztelettel maradtam a

Tisztelt Bizottmánynak
alázatos szolgája
Kováts Dániel mp. bíró
K[ézdi]v[ásár]hely dec[ember] 1én
1848.

A kézdivásárhelyi főbírótól
Ns. Háromszék Kormánybiztosságának
tisztelettel

H[ivatal]ból
S[epszi]sz[en]tgyörgy²⁴

Sholgal tudásul. Tájékozás végett
értésíttessék Dobay főparancsnok úr.²⁵

Lelőhely: Eredeti, SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 34. (Demeter Lajos)

14.
A háromszéki honvédelmi bizottmány
levele Dobay Károly ezredeshez
Sepsiszentgyörgy, 1848. december 1.

Dobai Károly²⁶ ezredes és főparancsnok úrnak – decemb[er] 1[-]én [1]848.

Demeter Jó[z]sef élelmezési biztosnak mai napról ide tett jelentése következtében felszólítjuk a tisztelt főparancsnok urat, – nevezzen egy főélelmezési biztos ki, {ahol azon helyre, ahol szükségesnek véli}²⁷, (...) ²⁸ {mivel}²⁹ Demeter József úr gyengélkedő egés[z]sége mián jelenleg [Sepszi]sz[en]tgyörgyöt nem hagyhatja el, – azonban itt az élelmezés részletes gondozását folytatandja – mely kinevezés(...) ³⁰, valamint a kinevezettnek állomása helyéről szíveskedjen minket tudósítani.

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 20. (Demeter Lajos)

15.
A háromszéki honvédelmi bizottmány
rendelete Sepsiszentgyörgy városához
Sepsiszentgyörgy, 1848. december 4.

Sepsi k[irály]bíró Kovács Péter – Bartha József
[Decemb]er 4[-]én [1]848.

Tábori parancsnoki jelentés után, – a tábornak ma éjjel künn kellett hálni, – ezeknek fára, és szalmára van szükségük. – Meghagyjuk azért önnek, sietőleg úgy rendelkezni, hogy (...) ³¹ rögtön a táborba fa és szalma szál[í]t[í]tassék, – még pedig olyan mennyiségben, – hogy fogyatkozást ne kellessék katonáinknak szenvedni, – mindenik tábornak szüksége van 30 szekér tűzifa és 10 szekér szalmára, – s egyszersmind meg-hagyjuk Önnek, ezután magát oly érintkezésbe tenni a főparancsnok úrral, hogy kitudván a tábor szükségét, – azokat rögtön (...) ³² – fedezze.

Lelőhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 30. (Demeter Lajos)

16.
A háromszéki honvédelmi bizottmány
rendelete Sepsiszentgyörgy városához
Sepsiszentgyörgy, 1848. december 4.

Sepsiszentgyörgyi főbíró Kovács Gábor úrnak [Decemb]er 4[-]én [1]848.

A tábor számára a lehető szükséges tépés előál[í]tása végett – felhívjuk a bíró urat, szólítsa fel az idevaló nőszemélyeket, en-

²¹ Kézdivásárhely város jegyzője és országgyűlési követe.

²² Címzés a hátlapon.

²³ Az utasítás a hátlapon.

²⁴ Címzés a hátlapon.

²⁵ A Háromszéki Bizottmány utasítása a hátlapon.

²⁶ Dobay Károly ezredes a 15. (2. székely) határfőrezred, illetve a háromszéki tábor parancsnoka. (BONA Gábor 2000, 307–308.)

²⁷ Oldalt, lapszélén hozzátoldva.

²⁸ „minthogy” kihúzva.

²⁹ A kihúzott szó helyett írva.

³⁰ A szó végén a „-ról” kihúzva.

³¹ „még” kihúzva.

³² Elő állítsa” kihúzva.

³³ „olyantén” kihúzva.

nek önkéntes adakozására – mépedig (...) ³³ olyformán, hogy ne legyen igen vékony.

Lelöhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 33. (Demeter Lajos)

17.

Háromszék honvédelmi bizottmánya

Csikszék tisztségéhez

Kézdivásárhely (?), 1848. december 6.

A Csíki Tisztségnek – [decemb]er 6[-]án [1]848.

Úgy esett értésünkre, miként [Csík]szépvizen (...) ³⁴ Száva Antal árusnál meglehetősen mennyiségű lőpor van, – valamint [Csík]sz[en]tdomokoson is. – Ezen lőporra Háromszéknek, melynek népe az {ős székely nevezet[es]} ³⁵ szabadsága és a szentesített törvények megtartásáért, a gaz pártütők ellen (...) ³⁶, és amelyben a csíki székely testvéreinknek is szent és múlthatatlan kötelessége volna résztvenni és az ezerdèves testvéri és válthatlan(!) kapcsolatot nem (...) ³⁷ hűtlenül, vérarulás képp (...) ³⁸ szétszaggatni, de erősíteni kellene – igen nagy szükségül van. – Felhívjuk azért a ns. szék tisztségét, a haza sz[en]t nevében ezen lőpornak (...) ³⁹ K[ézdi]vásárhelyre, főbíró Kováts Dániel kezébe {rögtön} ⁴⁰ leszállítása végett.

Lelöhely: SÁL, Fond 8, nr. 5994, fol. 42. (Demeter Lajos)

18.

15. (2. székely) határőrezred kimutatása

Kézdivásárhely, 1848. december 16.

(Táblázat, lásd Melléklet)

Lelöhely: SzNM, K, sz. n. (Süli Attila)

19.

19/1.

Cseh Ignác kézdiszéki alkirálybíró levele a kézdivásárhelyi tanácshoz

Szentkatolna, 1849. január 16.

A kézdivásárhelyi nemes tanácsnak
Sz[en]tKatol[na] 16^a jan[uar] [1]849

A közelebbi bizottmányi gyűlés az önkéntesek és Mátyás lovagok aránt gondoskodva e szavakkal intézkedett, melyet közzéadni is rendelt: azon önkéntesek és Mátyás lovagok, kik még a szék keblében tartózkodnának a további teendők végett Csernátónba Csíki András, úgy Szentiványba Szentiványi György atyánkfainál jelentsék magokat nyolc napok alatt. Mely intézkedését megelőzőleg egy fiókbizottmány által tárgyalta, hogy és mi módon legyen élelmézesek és elszállásolások, s ruhával is, kiknek netalán fog[y]atkoznék ellátások. – Ezeket én a mai naptól körözterem, minél fogva szíveskedjenek az urakat oda utasítani, minthogy hatalmamba nincs máskérről rendelkezni.

Cseh Ignác
Alkirálybíró

(Hátlapon:)

A kézdi alkir[ály] bírótól

A Kézdivásárhelyi N[emes] Tanácsnak

Kézdivásárhelyen

Bejött jan[uar] 19^{én} [1]849.

³⁴ „meg” kihúzva.

³⁵ Oldalt lapszélen betoldva.

³⁶ „nagy szüksége” kihúzva.

³⁷ „el” kihúzva.

19/2.

Demeter József főélelmézesi biztos levele kézdiszéki élelmézesi biztosokhoz

Sepsiszentgyörgy, 1849. január 26.

A főélelmézesi biztostól

A kézdi járásbeli élelmézesi biztosoknak

Sepsiszentgyörgy, jan[uar] 26^{án} 1849.

A táborozás újra megkezdődvén, hivatalos működésünköt folytatni kell.

Teendője az élelmi biztosoknak az, hogy a nemzetőrség részére öt naponként elegendő kenyéret szolgáltatassanak, húst a napidíjból vásárolván.

Azt hiszem, most könnyebb lesz az élelmézés, midőn úgy van intézve, hogy rendeztessék a sereg.

Mindazonáltal kenyér csakugyan kell, és ha a bégyült gabona valahol elfogyott volna, új rovatalt kell tenni.

A rovatalt netalán ellenző, vagy fizetni nem akaró egyéneket név szerint kell jelenteni hozzám a büntetés kieszközléséért.

Azon faluk, melyek még gabonát nem szolgáltatnak az önkéntesek számára, tüstént utasítassanak arra, hogy az illő ¼ részt tüstént küldjék be, a küldeni nem akaró falukat hasonlóul bé kell jelenteni.

A biztosok részéről mutatandó lelkesedés és fontos eljárás lelkesíteni fogja a népeket is, mind a fegyverrel szolgálás, mind a segedelemnyújtásban.

Demeter József

19/3.

Bertalan József élelmézesi biztos levele

Kézdivásárhely tanácsához

Kézdivásárhely, 1849. január 29.

Tisztelt Törvényes Tanács!

Fő élelmi biztos t: cz: Demeter József Úrnak élelmézesi tárgyozó jan[uar] 26. 1849^{én} költ. rendeletét ide zárva tisztelettel tudatom:

a) hogy az élelmézés csak kenyérből fog állani. Húst nemzetőreink napidíjokból vásárolnak. Hanem itt megjegyzem a húst illetőleg, hogyha rendes mérszárosról nem gondoskodunk, pénz mellett az eget-földet nézhetik.

b) A gabona tár fogytán – értve ami föl volt hajtva. Azért új rovatálról kell rendelkezni, hogy későn ne legyen. A föl nem hajtottat bevétetni elégtétel útján a pénz rovatallal együtt.

c) K[ézdi]vásárhelyre 25 köből kenyérnek való rovatot, az önkéntesek s Kossuth lovagok számára. Ezt rovatál útján a népre kérem kivetni, sürgetősen felszedetni, s 1/4^{én} részét Szentgyörgyre leküldeni.

Vagyok
a Tisztelt Törvényes Tanácsnak
alázatos szolgája
Bertalan József
élelmi biztos
K[ézdi]vásárhelyt, 1849. jan[uar] 29^{én}

(Hátlapon:)

Élelmi biztos Bertalan Józseftől

K[vásárhely] Tisztelt Tör[vényes] Tanácsának

³⁸ „megtagadni” kihúzva.

³⁹ „küldetése” kihúzva.

⁴⁰ Sorok közé beszúrva.

Hivatalból
Helyben
1849. január 29.

Lelőhely: SÁL, Fond 20, nr. 1511. (Demeter Lajos)

20.
Cseh Ignác kézdiszéki alkirálybíró körrendelete
Szentkatolna, 1849. február 6.

Körrendelet

A főelelemi biztos hivatalos felszólítása szerint a tábornak egy néhány napi itt mulatása ideje alatt élelmeztetésére meghatározottat, hogy minden község 3 köből lisztből kenyert süetve szolgáltatssa be a Főélelmezési Biztos Úrhoz Sepsz[en] Györgyre minden köből 30 kenyert süetvén, ily módon a rendelésnek eleget tenni siessenek netalán a táborba az élelmi hián mián rendetlenség következék.

2° Minden évi július 31° óta 38. helységekbe törtévnén a tűz által kár, a felvett károk összege rúgott 406,3 rft-ra, de még az előtti károk is lévén fizetetlen, hogy ez tűz által esett károk megtérítessenek a Központi Bizottmány 8° rovatal ttt minden 50° ves részvény után, a bizottmányok tehát siessenek a rovatal felhajtani és mentől elett adminisztrálni, hogy a károk kielégítessenek.

3° A régibb rovatok is némely helységekben felszedetlen lévén, siessenek a bizottmányok felszedni és adminisztrálni.

4° A Központi Tár annyira kiürült, hogy a pénzsűke mián a dolgaink folyása egészen fenn van akadva, újabban rendeltetvén tehát, hogy katonai erővel is felhajtassék az adó azon falusi bizottmányok, tehát hol még az adó adminisztrálva nem volna, ha magok erejét felszedni és adminisztráltani nem tudnák, jelentessék, hogy katonai erővel is felszedethessék. Sig. Sz[en]tkatolna, 6^a [1]849 Cseh Ignác alki[rály]bíró.

Lelőhely: SÁL, Fond 153, nr. 167. (Süli Attila)

21.
Rauber Ferdinánd bardócszéki királybíró
jelentése Csány László országos teljhatalmú biztoshoz
Barót, 1849. március 2.

Teljhatalmú Kormány Biztos Úr!

Vidékünk, Erdővidéke, mely áll a Háromszékhez tartozó Miklósvár és az Udvarhelyszékhez kapcsolt bardóci tizennyolc

falvakból és melynek lakosai jobbadán határ-örzök az 1848^{dik} évi november és december hónapjaiban az osztrák önkény zoldos bérencei és fölbujtott olá csapatoktól megrohantatván: midőn katonai tisztjeink e vésztelies időben ahelyett, hogy a nép élére álljanak, részint megszőktek, részint mi még rosszabb – ügyünköt elárulták: - Oly szerencsétlen állomásba jött, hogy az ellenség által lefegyvereztetett. Természe levén e lefegyverzés megteremtette keserű gyümölcsseit, lón rablás és fosztás és égetés a lefegyverzett népnek, férfiak, nők és gyermekeknek legvilkolása. De ami a legkeserveesebb, vidékünk két vasgyára, a m. hermányi, hol Erdélyben legelőbb készültek ágyúk, mik Háromszéknek szabadság küzdelmeiben nem megvetendő szolgálatot tőnek, és a fülei, hol ágyúgolyók öntettek haszonvehetetlenné silányítatott. Azonba hazajőttek Magyarország Királyhágón túli kerületeiben vett e vidéki nem nagyszámú, de lelkes harcosaink és lón más bíró járása: más szellem, más gondolkozás. Háromszék parancsnoksága által e vidékre rendelt lelkes századosunk, Szabó Károly úr erélyessége által oda működött, miként az itt már szinte tévútra vezénylett népet ferde eszméiből kitisztítván, belőle itten egy kétszáznyolcvan főnyi erőtelies gyalog századot, és száznyolc főből álló lovas szabad csapatot alakított, fölfegyverzett, részint szuronyos, részint vadász fegyverekkel, melyeket 60 darabon kívül a szomszéd száz és olá ajkú törvényhatóságokba beütéseink eredményüül szolgáltatattak át. – És most e század be is van, csak nem pár hét alatt gyakorolva, száma pedig ma is folyamatosan nő. A dolgok ezen stádiumában, midőn vidékünk az erélyi magyar föld gabonás-tára Háromszéknek és a végletek esetében utolsó oltalomhelyüül szolgálhatand. Csíkszéknek mintegy elő öre. Szándékunk van e századot egy zászlóaljja kiszaporítani, és a kiszaporítás megtörténendő esetére, mint harcias jellemü ismert hazafit, fennnevezett erélyes századosunk Szabó Károly⁴¹ urat bátor vagyok önnek zászlóaljunk parancsnokául ajánlani, kérvén önt, hogy a kijelölt századost Bem tábornok úrnak ajánlani szíveskedjék. Ígérvén, miképp e kiállítandó, s erélyünk által nagyobb részint föl is fegyverzendő zászlóaljjal nem csak vidékünköt megóvandjuk, de sőt kellő az ellenséget háttban és oldalban nyugtalanítani is fogjuk.

Baroth, 2^h Marc. 1849.
Rauber Ferdinánd

Kimutatás
A lét- és fegyverszámról

Század	Dobos	Ács	Csappantyús fegyver	Kovács szuronyos fegyver	Flinta	Lándzsa	Összesen
4.	2	2	110	26	45	130	315
5.	2	2	118	50	32	150	354
6.	2	2	115	112	73	402	766
7.	2	2	75	40	80	358	557
8.	1	2	128	110	20	200	461
9.	2	1	72	50	3	172	300
10	2	-	82	91	12	67	254
11	2	2	116	148	42	500	810
12	2	2	93	50	7	30	184
Összesen	17	15	909	677	314	2009	3941

⁴¹ BONA Gábor 2000, 640–641.

Ezen kívül tisztek, hozzá nem értve a mostan hazajötteket.

Továbbá:

- Őrnagy: 1
- Százados: 11
- Főhadnagy: 12
- Alhadnagy: 24
- Főorvos: 1
- Alorvos: 3
- Foglár: 1
- Számvevő tiszt: 1
- Zenészek: 8
- Zenész tanulók: 12.

Mind öszve: 4015

A csappantyús fegyverek közé az altisztek is belé vannak számítva.

Uzon, febr. 1. 1849.

Sárosi őrnagy⁴²

Lelőhely: HL, *Csány-lt.*, 521/849. (Süli Attila)

22.

Cseh Ignác háromszéki alispán rendelete
Szentkatolna, 1849. április 11.

A kantai, altorjai, karatnai, voláli, peselneki, szárazpataki bizottmányoknak

Sig. Sz[ent]katol[na]: 11^aáp[rilis] [1]849.

A Gazdászati Hivatalnak közelebbi tudósítása szerint vasárnap, az-az 15^{en} kezdődik számoltatása azon egyéneknek, kik a táborozás alkalmával gúnya, gabona, pénz, széna sat: közszükségre akár adomány, akár rovatál útján szolgáltatásokat kezdtek, mire a nyugtatványok béküldését kívánja, Kézdi járásából ezen fenn írt helységek kivül a többi mind béküldötték hozzám, következőleg, ha szombatig hozzám béküldötteket fogadom, egyéb aránt Sz[en]tgörgyre, vagy bírójok, akár küldötteik által beküldenü múlhatatlan kötelességeknek ösmerjék még pedig 15re ezen hónap.

Cseh Ignác
alispán

Lelőhely: SÁL, Fond 153, nr. 172. (Süli Attila)

Demeter Lajos – Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy, Gábor Áron u. 14., RO-520008; demlajos@freemail.hu
Süli Attila – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; suli.attila73@gmail.com

Levéltári források

Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (EUL)

- *Berde Mózes iratai*

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

- *Az 1848–1849-i forradalom és szabadságharc katonai iratai*, Mikrofilmgyűjtemény, VII, 203 (*Csány-levéltár*)

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna,

Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 8: *Háromszék iratai*

- Fond 20: *Kézdivásárhely város iratai*

- Fond 153: *Cseh Ignác kézdivásárhelyi alkirálybíró iratai*

Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNM, K)

- *1848–1849-es dokumentumok gyűjteménye*

⁴² Sárosi Ferenc őrnagy. (BONA Gábor 2000, 612.)

Melléklet

(a 18. tételbeli táblázat)

2^{ik} Székely 15. számú határőr gyalog ezred

Kimutatás

Azon lőszerokről, melyek a táborozás kezdetétől az ezredi raktárból kiszállítottak

	Megnevezése a kiszállításnak	Golyós töltés		Golyó nélküli vaktöltés		Lőpor		Lőszer		Schätzel golyó Flaskom		
		Csappantyús	kovás	Csappantyús	kovás	Font	Lat	ón	Gyutas		Kova	golyók
		Fegyverhez		Fegyverhez		Font	Lat	Font	Lat		Hadi fegyverhez	Flintához és stuczhoz
daráb		daráb		daráb		daráb		daráb		daráb		
1	October 25 ^{en} 1848 ^b a marosvásárhelyi táborba	20544	18816									
2	December 1 1848 ^b a Sz[en]tgyörgyi haditárb					22				200		
3	December 7 1848 ^b az uzoni táborba					2					3500	491
4	December 1 1848 ^b a 11. honi századnak											
5	Novemb[er] 28 1848 ^b a 10. századnak											500
6	Novemb[er] 30 1848 ^b a laborfalvi táborba		14124			96				800		
7	Novemb[er] 29 1848 ^b a Sz[en]tgyörgyi raktárba										2118	500
8	Novemb[er] 28 1848 ^b a 7. táborozó századnak	2400	6000			17		53		300	683	1000
9	Novemb[er] 28 1848 ^b a táborba a 11. századnak	960	2400							200		
10	Novemb[er] 27 1848 ^b a 3. táb[orozó] századnak	960										

	Mégnevezése a kiszállításnak	Golyós töltés		Golyó nélküli vaktöltés		Lőszerrek						
		Csappantyús		Csappantyús		Lőpor	ón	Gyutas	Kova	golyók		Schätzel flaskom
		kovás	kovás	Csappantyús	kovás					Hadi fegyverhez	Flintához és stuczhoz	
		darab	darab	darab	darab	Font	Lat	Font	Lat	darab	darab	
14	Novemb[er] 27 1848 ^b a 6. táborozó századnak	2400	3600				25					
15	Novemb[er] 27 1848 ^b a 1. táborozó századnak	2000	3000			10			100		200	200
16	Novemb[er] 27 1848 ^b a 8. táborozó századnak	800	2000			9	30		200			
17	Novemb[er] 26 1848 ^b Sombori ezredes úr parancsa alá					100						
18	Novemb[er] 27 1848 ^b Bulyka százados úrhoz	6000										
19	Novemb[er] 27 1848 ^b a 7 ^{edik} századnak		1200			5			200		100	300
20	Novemb[er] 27 1848 ^b a 4. századnak	1160	2400									
21	Decemb[er] 4. 1848 ^b a katonai főparancsnoksághoz	6000						8000				
22	Decemb[er] 6. 1848 ^b a székely tábor raktráiba					52						
23	Decemb[er] 5. 1848 ^b a 12. honi századnak		480									
24	Decemb[er] 11. 1848 ^b a honvédelmi bizottmányhoz S[eps]i Sz[en]t Gy[örgy]					40						
25	October 26. 1848 ^b a lőszert kísérő katonaságnak Marosvásárhelyre	684										

26	November 9. 1848. honvédelmi bizottsághoz Székesfehérvárról	6608	6000																	
27	November 10. 1848. Bulyka Tamás zászlóalj parancsnok úrhoz Mátkószékesfehérvárról	360	610	25	5	25								1610						
28	November 25. 1848. az 5. századnak	2200	3600	2		25									200					400
29	Oktober 12. 1848. a Kézdivásárhelyi nemzetőröknek														200					
30	Oktober 20. 1848. a Kézdivásárhelyi tanács		6000												600					
31	December 16. 1848. a 9. táborozó századnak	468										2000								
32	December 14. 1848. a Székesfehérvári haditábor											2000								
	Összesen	68	56904	380	5	133	12000				3300	8311		2191						3000 ⁴³
1	December 7. 1848. a székely tábor rakatárába																			
-	Az új ágyúval elvitett																			
2	December 14. 1848. a székely tábor rakatárába																			
	Összesen																			
	Az egész összesen	68	56904	463	5	133	12000				3300	8311		2191						3000

Kézdivásárhelyt, december 16. 1848.
Vida [Dániel] főhadnagy⁴⁴

⁴³ Téves számítás, a helyes végösszeg: 3300.

⁴⁴ BONA Gábor 2000, 703.

Irodalom

BENCZÉDI Gergely

1901 *Berde Mózsza életrajza*, Budapest.

BONA Gábor

2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*, Budapest.

2008–2009 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest.

BÖZÖDI György

1974 Gábor Áron 1849-ben, in: *Arcok, eszmék, tettek*, Bukarest, 234–256.

DEMETER Lajos

2006 Hátország. Adalékok Demeter József szerepéhez és a „Háromszéki tábor” ellátásának és élelmezésének megszervezéséhez, in: *Határvidék 1762–1918*, 2 (szerk. Demeter Lajos), 61–117.

EGYED Ákos

2007 *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy.

2008 *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc* (Harmadik, bővített kiadás), Sepsiszentgyörgy.

IMREH ISTVÁN

1974 Gábor Áron útja a forradalom felé, in: *Arcok, eszmék, tettek*, Bukarest, 215–233.

NAGY Sándor

1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.

NÉMETH László

1888 Háromszék szervezkedése a harcra. Néhány vonás Háromszék hazafias küzdelméről az 1848–49-diki szabadságharc alatt, *Kolozsvár*, 1888. december 24. (Karácsonyi melléklet).

Izvoare privind industria de război din Treiscaune (1848-1849)

(Rezumat)

În noiembrie 1848 scaunul secuiesc Treiscaune a rămas singura unitate administrativă neajunsă sub control Habsburgic. Rezistența armată s-a putut baza numai pe resurse materiale locale. Spre sfârșitul anului, acestea epuizându-se, Treiscaune a făcut armistițiul cu forțele Habsburgice, dar numai pentru o perioadă scurtă. Prezenta lucrarea publică noi documente privind organizarea asigurării cu hrană, îmbrăcăminte, medicamente, armament și muniție, din Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna (foste colecții of Székely National Museum), respectiv Arhiva Bisericii Unitariene (Kolozsvár/Cluj) și Arhiva de Istorie Militară (Budapest).

Sources Regarding the War Industry of the Székely Seat Háromszék (1848–1849)

(Abstract)

In November 1848 the only administrative unit left unreached by the Hapsburg imperial control was the Székely Seat Háromszék. Armed resistance could be built exclusively on local material resources. Towards the end of the year these resources being exhausted, Háromszék made an armistice with the Austrian forces, but only for a short period. This article publishes new evidence that regard the logistic organization of assuring the food, clothing, medication, weapons and munition for the region, from documents found in the Covasna County Department of the Romanian National Archives (the former collections of the Székely National Museum), as well as the Archives of the Unitarian Church (Kolozsvár/Cluj) and the Archives of Military History from Budapest.

Süli Attila

NÉMETH LÁSZLÓ KORMÁNYBIZTOSI IRATAIBÓL

Németh László életútja és politikai pályája

A székely nemesi családból származó illyefalvi Németh László az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, illetve Háromszék önvédelmi harcának az egyik legrokonszenvesebb egyénisége. 1849. január közepétől július végéig háromszéki kormánybiztosként működött, elévülhetetlen érdemeket szerezve a törvényhatóság közigazgatásának vezetésében, a honvéd alakulatok és a helyi hadiipar szervezésében.

Németh László Németh István háromszéki birtokos és Dózsa Erzsébet gyermekeként látott napvilágot 1815. szeptember 30-án Kézdivásárhelyen. A nagyenyedi református kollégium jogi fakultásának elvégzése után a marosvásárhelyi királyi táblánál hivatalnokoskodott. A sikeres ügyvédi vizsgája után pedig Hunyad megyében, Déván telepedett le, ahol praxist folytatott. Feltehetőleg itt került kapcsolatba a szintén Illyefalváról származó Gál Dániel ügyvéddel, akivel szoros barátságot kötött. Más forrás szerint a nagyszebeni székhelyű kincstartóságnál gyakorolkozott.

A reformkorban igen vonzó volt az ügyvédi pálya, a Nagyfejedelemségben mintegy 7-800, többségében magyar nemesi származású egyén választotta a fenti élethivatást.

Háromszékre 1848 áprilisában tért haza Gál Dániellel együtt, ahol szülővárosuk az utolsó erdélyi rendi országgyűlésre mindkettőjüket követévé választotta. Ezt követően történt az első jelentősebb politikai szereplésük, amely a Nagyfejedelemség politikai és katonai elitjét egyaránt cselekvésre készítette.¹

1848. április 25-én az erdélyi főhadparancsnokság elrendelte a 15. (2. székely) határőrezred négy századának összevonását Uzonban. Ezzel párhuzamosan utasította az ezred parancsnokságot, hogy a raktárukban lévő 1700 kovás puskát katonai kíséret mellett indítsák el Brassóba, majd Gyulafehérvárra. A századok már indulás előtt álltak, amikor megjelent Gál Dániel és Németh László illyefalvi követ, nagyszámú néptömeg kíséretében. Gál a fegyvereket lefoglaltatta és visszazállította Sepsiszentgyörgyre

a törvényhatóság székházába. Lépésüket a követek azzal indokolták, hogy a fegyverek jó állapotban vannak, javításra nem szorulnak. Ugyanakkor a négy század állományát rábírták arra, hogy térjenek vissza otthonaikba, mivel úgy gondolták, hogy Erdélyen kívülre, az itáliai hadszíntérre vezénylik őket.

Az uzoni események megítélése történetírásunkban nem egységes. Többen, köztük a Háromszék önvédelmi harcát először feldolgozó hidvégi református lelkész, az egykori tüzér hadnagy Nagy Sándor egyrészt elítélő módon nyilatkozott Gál és Németh fellépéséről, mivel az hozzájárult a katonai fegyelem felbomlásához, másrészt viszont hangsúlyozta szándékaik tisztaságát. Vele szemben áll az erdélyi magyar történetírás egyik legnagyobb alakjának, Jakab Eleknek a véleménye, aki szerint az erdélyi magyar politikai vezetést felelősség terheli azért, hogy nem akadályozta meg a fegyverek kivitelét a két székely határőrezred területéről, ezáltal a Székelyföld 1848 őszi védtelenné vált a császári csapatok támadásával szemben. Az ő álláspontját képviseli Egyed Ákos a Háromszék önvédelmi harcát feldolgozó monográfiájában. Egyed Ákos szerint a katonák a General Commando parancsát tagadták meg, elindítva ezzel egy olyan engedetlenségi hullámot, amely a forradalmi változások megalapozója lett. Az uzoni események által elindított társadalmi mozgalmak vezetnek majd el Háromszék Habsburg ellenes önvédelmi harcához.²

Az uzoni események hatására az erdélyi arisztokrácia és a magyar szellemi elit aktivizálta magát. Az erdélyi főkormányzók május 1-jén kelt rendeletében két biztost küldött Háromszékre a „balhiedelmek” eloszlatására és a nép felvilágosítására: gr. Mikes Jánost és Zeyk Károlyt. Mindkét megbízott személyesen is érdekelt volt a küldetés sikerében: egyrészt birtokosok voltak, másrészt nemzetőr tisztük. A kormányzó a küldetés célját az alábbiakban fogalmazta meg: „Nemes Háromszékben kebelezett Uzon helységében a 2dik székely gyalog ezred azon négy századai, melyek az alul írt kormányzó hivatalos megtalálására a belbátorság fenntartása végett az illető katonai

¹ NAGY Sándor 1896, 131; BONA Gábor 1998, II, 574; EGYED Ákos 2010, 26.

² EGYED Ákos 2008, 48–51; NAGY Sándor 1896, 18; JAKAB Elek 1880, 408.

parancsnokság által az országba beljebb és jelesen Szebenbe s részint Szászsebesbe is kiindítatni rendeltettek, némely polgári egyének által abban a bal véleményben, mintha ezek ország határán túl vitetni szándékoltatnának, arra hivatattak légyen, hogy közvetlen előljárójuk iránti engedelmességet is felmondva benn maradjanak, nemcsak, hanem a velek hozott és hasonlólag az országban felállított polgári őrsereg használatára szánt lőfegyverek is lefoglaltatva Sepsiszentgyörgyön tartattassanak.

Ezen csupa félreértésből származott és az egész hont a mostani körülmények között felette nagy veszéllyel fenyegető eljárás káros következményeinek lehető megelőzése tekintetéből szükségesnek találta ezen Királyi Főkormányzék a hely színére megkívántató tekintéllyel és népszerűséggel bíró férfiakat³.

A biztosoknak – együttműködve a szék vezetésével és a tekintéllyel bíró világi és egyházi személyekkel – meg kellett győznie a határőröket, hogy a főkormányzéknek nem áll szándékában őket a Nagyfejedelemség határain kívülre rendelni, illetve hogy teljesítsék esküvel fogadott kötelességüket, és induljanak ki a vármegyékbe élő magyar testvéreik védelmére. A törvényhatóságba érkező biztosok azonnal tárgyalásokat folytattak a meghatározó egyéniségekkel, és viszonylag gyorsan sikerült eredményt elérniük. Igaz, ehhez azt az ígéretet kellett tenniük, hogy a három hét múlva összeülő országgyűlés rendezni fogja a határőrök sérelmeit, ami ebben az esetben nem jelentett mást, mint a határőri szolgálat megszüntetését. A fenti eredményeket a háromszéki vezetők, világi és egyházi értelmiségiek nyomtatott felhívásban adták a határőrök tudtára. A május 3-án, „Székely polgártársak” felszólítással megjelent nyomtatványt Bartók Károly, Hankó Dániel, Pap Mihály, Finta István, Jantsó József, Cseh Sándor, ifj. Pócsa Ferenc, Barabás Lajos, Gál Dániel, Németh László, Jancsó Ádám, Petke Pál, Tóth Sámuel, Fábian Dániel „még számtalanok nevében” látták el a kézjegyükkel. Tudatták a határőrökkel, hogy a rövidesen összeülő diéta elfogadja a Magyarországgal való uniót, amely megteremti a „szabadság, testvériség és egyenlőség” alapjait, és ez egyben a terhes határőri szolgálatuk végét is jelenti. Addig azonban tisztelettel tartoznak a felsőbb hatóság iránt, és a nemzet átka szálljon mindenkire, aki ezt nem tartja be. Ennek eredményeképpen két század indult ki Tordára, kettő pedig Nagynyedre május első napjaiban.

Forrásközlésünk első két kútfője ehhez a mozgalmass időszakhoz szolgáltat adatokat.³

Politikai pályájának következő állomása az 1848. május 29-én Kolozsváron megnyíló utolsó erdélyi rendi országgyűlés volt, ahol kimondták Magyarország és Erdély unióját, illetve elfogadták a Nagyfejedelemség polgári átalakulását biztosító törvényeket. Ezt követően – szemben a Nagy Sándor történeti művében foglaltakkal – Németh László nem lett képviselő az első magyar népképviselői országgyűlésen. Ezzel szemben 1848 nyarán beállt a Kolozsváron szerveződő 11. honvédszászlóaljba, amelynek 1848. szeptember 16-án számvevő hadnagyává nevezték ki. Az alakulat tagjaként részt vett az 1848 október–novemberi erdélyi harcokban, majd a december közepétől induló magyar ellentámadásban. A József Bem vezérőrnagy vezette magyar erők 1848. december 25-én visszafoglalták Kolozsvárt, majd rövidesen megtisztították Észak-Erdélyt a császári csapatoktól.⁴

Ezt megelőzően csak egyetlen erdélyi törvényhatóság nem került Habsburg-hű erők ellenőrzése alá, és ez Háromszék volt. A szék önvédelmét a polgári és katonai vezetők a helyi és az oda menekült önkéntes alakulatok segítségével szervezték meg. Szinte a semmiből teremtették meg az ágyúgyártást és a hadiipar többi ágazatát. A szervezés kiemelkedő irányítói voltak Berde Mózes kormánybiztos, a társadalmi egységfront létrehozója, illetve Gábor Áron, az önálló székely tüzérség megteremtője. Emellett fontos szerepet játszott még Gál Dániel, a kiskomité vezetője és Gál Sándor őrnagy. Az ellenállás annyira sikeres volt, hogy a császári hadvezetés decemberben kénytelen volt újabb erőket elvonni Erdély más területeiről, ami megteremtette az erőfölényt Bem sikeres ellentámadásához. A szék erőforrásai azonban december végére kiapadtak, így egyezkedni kezdtek Puchnerrel, amelynek eredményeképpen január 2-án fegyverszüneti szerződést kötöttek Árapatakon. Emellett egy küldöttséget menesztettek ellenséges területeken át Kolozsvár felé, amelynek tagjai közt megtaláljuk a radikális Macskási Antalt és a későbbi történetírót, Jakab Eleket. A küldöttség Bakk Endre szerint december 30-án érkezett meg Kolozsvárra, később „elragadó lelkesedéssel” fogadta őket Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos is. Beöthy feltehetőleg tőlük értesült a megkezdett tárgyalásokról, így a törvényhatóság élére új kormánybiztost állított Németh László ügyvéd, volt illyefalvi képviselő sze-

³ MNL OL, F 37, 18485759, *Főkormányzékai rendelet gr. Mikes Jánoshoz, Zeyk Károlyhoz és Háromszék főkirálybírójához*, Kolozsvár, 1848. május 1. Közli: BENKŐ Samu 2008, 177–178. A május 3-án, Kézdivásárhelyen kelt nyomtatvány lelőhelye: SÁL, sz. n. (Demeter Lajos szíves közlése). *Kolozsvári Híradó*, 1848. június 13., 8. sz., 31–32.

⁴ EGYED Ákos 2004, 204, 226; NAGY Sándor 1896, 131; SÜLI Attila 2011, 112–128; MNL OL, H 92, 3983, Budapest, 1848. szeptember 21., Kinevezések a 11. és a 12. honvédszászlóaljhoz; BONA Gábor 1998, II, 574. A 11. honvédszászlóalj decemberi harcairól egyébként Németh több tudósítást is készített a *Honvéd* részére.

mélyében. Az utóbbi ugyanis Bem seregével érkezett Kolozsvárra, és az árapataki szerződés hírére jelentkezett Bemnél, hogy vállalja a székelység fellelkesítését. A lengyel tábornok – támogatása mellett – Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztoshoz irányította, aki szintén pártolta Németh László tervét, és kormánybiztosnak nevezte ki, azzal a meghagyással, hogy „Mindazt tegye és tehesse, mit a hazamegmentésére jónak és üdvösnek lát”. Németh László január elején indult meg Kolozsvárról, Tordán át Háromszék felé. Tordán értesült Nagyenyed román felkelők általi elpusztításáról, erről a szomorú eseményről azonnal tudósítást írt a *Honvéd* számára, amelyet teljes terjedelmében közlünk. Problémát jelentett azonban, hogy az új kormánybiztos nem vett részt Háromszék önvédelmi harcában, így értesülései hiányosak voltak. Németh az általunk szintén közölt, január 15-én, Marosvásárhelyről kelt levelében tájékoztatta Beöthyt első információiról. Elmondása szerint Háromszék három hónap időtartamra fegyverszünetet kötött a főhadparancsnoksággal, ennek tartalmát is ismertette. Csak a 12. honvédszászlóalj, amelynek két százada Klement György őrnagy vezetésével Kézdivásárhelyre vonult, folytat még ellenállást – jelentette. A január 12-én Marosvásárhelyet elfoglaló Bem azonban innen időközben futárokat menesztett Háromszékre, felszólítva őket a csatlakozásra. Ennek hatására a január 15-én Kézdimartonfalván tartott gyűlésen a szék vezetői felmondták az árapataki szerződést, és a határozatokat január 24-én lovasfutárok vitték a településekre, elrendelve a fegyveres erő ismételt táborba szállását.

Németh László közben Gyergyóalfaluba ment, ahol Mikó Mihály volt csíkszéki kormánybiztossal konzultált. Ez annál inkább is bátor tettnek nevezhető, mert Csíkszék ekkor még Franz Dorsner ezredes osztrákbarát katonai kormányzata alatt állt. Ezt követően Csíkszentgyörgyön át Oltszemre érkezett, ahol már naprakészebb információkat szerzett a háromszéki helyzetről, illetve a törvényhatóság lakosaihoz proklamációt intézett. Németh január 19-én este érkezett meg Háromszékre, ahol átvette a törvényhatóság vezetését elődjétől, Berde Mózesetől. Erről a naplójában így emlékezett: „Felkerestem Berde kormánybiztos elődömet tanakodni a teendőik felől. Neki – mondá – miután a békét Gedeonnal megkötötte: nem lehet tovább működni (!); utasított Horváth Albert főkirálybíróhoz. Ezt ágyban találtam, mentette magát betegséggel: Nagy Imre huszár alezredeshez mentem, s benne az úgy emberét kerestem:

hasztalan! Másnap január kora reggel felmentem a lelkes K.-Vásárhely polgárai közé. Felhívásomat, oly rendelet alakjában küldöttem meg minden századparancsnokságnak, hogy 3 nap alatt indulókészen álljanak, úgy ahogy az elszigetelt harc alatt vezetve voltak; s miután a főbb székely tisztek visszavonultak: Sárosi Ferencet a kormányval még nem közlekedhetvén, utólagos jóváhagyás reményében őrnagyi ranggal katonai főparancsnoknak neveztem ki, s így Uzonban 8000 székely mint kész tábor állott, többnyire fegyveresen”. Első tapasztalatairól január 23-án írt jelentést Beöthy számára, amelyet a forrásaink közt teljes terjedelmében közlünk.⁵

Ehhez kapcsolódik a következő négy forrásunk is, amelyek közül hármat a kormánybiztos szintén Beöthy Ödönhöz címzett, ezeket azonban már Csány László, az előbbi utóda kapta meg. A postai közlekedés nehézsége miatt ugyanis Németh László nem értesült arról, hogy Beöthy időközben lemondott, helyét január 31-től Csány foglalta el. A jelentések nagyon sok értékes információt tartalmaznak Háromszék politikai helyzetéről, a közigazgatásról, hadiipar- és a haderőszervezéséről, a cári csapatok erdélyi megjelenéséről, illetve a mindennapi életéről és a közhangulatról. Az önvédelmi harc szervezésében Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy járt az élen, az előbbi valóságos arzenállá változott. A fő érdem – ezt Németh László az általunk szintén sajtó alá rendezett, 1888-ban megjelent visszaemlékezésében is hangsúlyozta – Gábor Ároné volt, aki még a fizetését is felajánlotta az önvédelem céljaira. De nem feledkezik meg az egyszerű lakosok önfeláldozásáról és felajánlásairól sem. A kovács és szíjgyártó munkákat az iparosok ingyen végezték, a salétromtartalmú földet a lakosok gyűjtötték be, ugyanígy az ónedényeket. A sepsiszentgyörgyi nők töltenyeket készítettek, de szinte minden polgár hozzájárult valamivel a szék védelméhez (ruha, élelem, pénz). Január végére Németh László mintegy 10 000 főt mozgósított, igaz, többségük fegyvertelen volt. A háromszékiek buzgalmaról Németh László a naplójában a későbbiek folyamán így nyilatkozott: „Oh e nagy nép önfeláldozása és áldozatkészsége előtt le kell borulni az utókor gyermekének!”⁶

Szintén a forrásaink között szerepel Demeter József sepsiszentgyörgyi országgyűlési képviselő, illetve tábori élelmezési biztos igazoló irata. A Kézdivásárhely városához 1849. május 26-án intézett rendelet, valamint a trónfosztást és a függetlenségi nyilatkozatot hírül adó nyomtatvány már a rövid, fegyveres

⁵ A háromszéki eseményekről összefoglalóan: EGYED Ákos 2008, 185–188. és 193–199; NÉMETH László 1888; BAKK ENDRE 1896, 375. és 380–381; JAKAB Elek 1880, 441–443; EGYED Ákos 2010, 314–315; MTAK, *Csány-lt.*, 3619, Németh László

jelentése Beöthy Ödön számára, Marosvásárhely, 1849. január 15.; NAGY Sándor 1896, 63–64.

⁶ NÉMETH László 1888; EGYED Ákos 2010, 336–337; NAGY Sándor 1896, 65.

harcoktól mentes időszakról szól. Ez azonban nem tartott sokáig, mert a cári csapatok betörése után, június végétől Háromszék ismét hadszíntérré vált. Ebből az időszakból készült jelentésekből, illetve sajtótudósításokból egyet rendeztünk sajtó alá. Németh közvetlen szemtanúja volt a háromszéki harcoknak, majd Gál Sándor ezredessel és a székelyföldi hadosztály maradványaival hagyta el a szék területét 1849. július 30-án.⁷ A szabadságharc bukása után egy ideig Csulak Zsigmond árapataki református lelkész házában bújkált, ahol végül elfogták. Innen Brassóba vitték, de rövidesen Nagyszebenbe, majd Gyulaféhevárra hurcolták. Először halálra ítélték, ezt azonban 10 év börtönre enyhítették. A büntetését Jósefstadtban töltötte le. Innen amnesztiával szabadult 1857-ben. Ezután Déván telepedett le, ahol családot alapított, és megyei hivatalnokként tevékenykedett. A megyei társas élet kedvelt alakja volt, sokan egyszerűen csak „Laci bácsinak” szólították. Itt hunyt el 1893. szeptember 4-én. Egyéniségét hűen tükrözik gyászjelentőjének sorai: „Övéit gyöngéden szerette, hazájáért rajongott, s barátainak megbecsülésében példánykép volt!”⁸

*

Az 1870-es évek elején felmerült a Háromszék önvédelmi harcának még élő főbb szereplői között annak igénye, hogy a törvényhatóság 1848–49-es történetének adatait gyűjtsék össze egy történeti munka számára. A kezdeményezés Macskási Antaltól indult, aki Bíró Sándorhoz írt, 1873. december 25-én kelt levelében Németh Lászlót az események egyik

meghatározó szereplőjének tartotta. Bíró Sándor így jellemezte az egykori kormánybiztosot: „XVII. Német Laci. Ilyefalvi székely születésű, Gál Danival együtt tanult N.-Enyeden, az uzoni fegyverek letartoztatása óta, egész a forradalom végfeléig nem láttuk összes Háromszéken, s minden érdeme abban összpontosult, hogy Kossuth és minisztériuma – csudálatos képpen – Háromszékre Berde helyett, kormánybiztosnak nevezte ki a forradalom utó napjaiban”. Bíró Sándor jellemzése annyiban igazságtalan, hogy Németh László 1848 őszétől a 11. honvédszászlóalj tisztjeként harcolt, kormánybiztosnak pedig nem a szabadságharc végén nevezték ki. Nagy Sándor hidvégi református lelkész, egykori tüzér hadnagy, aki elsőként készítette önálló kötetet Háromszék önvédelmi harcáról, szoros kapcsolatban állt Németh Lászlóval. Az ő birtokába került az egykori kormánybiztos naplója, amelyből a szerző többször idézett. Sajnos a napló az idők viharában elkallódott.

A két világháború között Deák Imre 1943-ban megjelent forráskiadványában jelent meg Németh László két jelentése, amelyeket akkor a Hadtörténelmi Levéltárban őriztek.

Németh László politikai tevékenysége ezután mintegy három évtizedig feledésbe merült, míg Egyed Ákos a Háromszék 1848–1849-es történetét feldolgozó monográfiájában fel nem hívta rá a figyelmet.

Emellett a *Honvédben* megjelent tudósításainak többségét Demeter Lajos helytörténész, a Bod Péter Megyei Könyvtár munkatársa 2010-ben sajtó alá rendezte.⁹

⁷ Németh László 1849. évi tevékenységéről: EGYED Ákos 2010, 338–339, 372, 384–385, 426–427, 472–473, 480–481; NAGY Sándor 1896, 110, 131–133.

⁸ *TL 1893*, 16. sz., 1893. augusztus 15., 163; NAGY Sándor 1896, 133.

⁹ EGYED Ákos 2008, 17; KUSZKÓ István 1896, 6, 13, 43; DEMETER Lajos 2010, 30–31, 34, 41–45, 48, 97–99, 103–104.

1.

Németh László szózata a székelységhez. Bízának a magyar polgári átalakulásban, az unióban, amelynek keretében sérelmeiket is orvosolni fogják. A határőrök ne adják ki a fegyvert kezeik közül, mivel szolgálatukra a hazának még szüksége lehet.

1848. április vége

Szózat Székelyhonhoz. Ti a madefalvi vérnep óta lebilincsel székely nemzedék! A Szajna partjáról, Bécsből szeretett koronás királyunk lakvárosából, Budapestről a Magyarhoz szívéből és Kolozsvárról a titeket környező idegen bureau¹⁰ falán áthathatott-é hozzátok a szabadság, egyetértés és testvériség szent szózata? Ha át, innepeljétek meg e napot, mert szabadságtok megváltója e három szóban küszöbötökön áll. Ha nem, fogadjátok tőlem, kinek bölcsőjére ott mosolyga először a nap, hol a tiétekre; ki szívvel lélekkel egyiránt a tiétek vagyok, fogadjátok ez irántatok lángoló szeretetem jelképét, mint a hajdani szabad székely nemzedék egy jobb korra virradott méltó utódi. Jelszavatok legyen e három, mely csaknem egész Európát átvillanyozta: szabadság bekés úton, egyetértés a hon minden polgára s testvériség az egész emberiség iránt.

Nevezetesen most, midőn a magyar nemzet szeretett koronás királya felett az idők megnehezültek, a bizalom szent kapcsa egyesítse erőtok egy magas cél, az alkotmányos monarchia fenntartása s alatta szabadságtok kivívásában.

Ti a fegyvert, e szinte százados frígyes társatok, e számos nevezetes csatákban hív barátotok – bár önkény erőszakolta rátok – nem akarjátok tova dobni, nemcsak de haladástok, kifejlődéstök megkövesült ellenének, az önkénynek helyébe az igazság törvényét állítani. Ezért szeretett feleim! Addig is, míg a nagy Magyarország testvéri szózata mindnyájunk leghőbb vágyában, az egyesülésben, teljesülend, míg a törvényhozó test átalakulásunk újjáteremtője összegyülem, hol sorsotoknak nem szabad tovább orvosolatlan maradni, simuljatok egymáshoz, az önkény emelte rendi kásztok falait rontsátok le, s a szabadság, egyetértés s testvériség eszméjében, ne a közteteki három osztály, hanem a nemzetiség három a színe legyen az összekötő lánc, ennek kapcsa az úrbéres osztály.

Száműzések e szent pillanatban a kebletekben elszórt bizalmatlanságnak, az irigység és vizálynak hydráját, mert ez csak egy századon át szellemiségeteket fogva tartó idegen elem, lassú méregként csepegteté kebletökbe.

A történeten lapjain, midőn a hon egére vészes föllegek toltak, nem azon nemzet vagytok ti, mely szabadságért lelkesülten, királyáért és honáért utolsó csepp vérig harcot állott?

Az időkre, midőn a tisztí önkény, a mesterség és tudományok karjaiból saját gyermektöket hurcolta el, midőn orvosokkal, magánügyeitekkel eligazítani kellett tiszteitekkel csak ujj- és néma jegyekkel beszélletek, sötét fátyolt vonok. A magyar nemzet újjászületése innepén csak örvendeni szabad, s ezen örömet a szabadság, testvériség, egyetértés szent szózatában azon kérelemmel zárom bé, hogy mindazon kívánatokért, mely mart. 21-kén Kolozsvárt, nmlgu kormányzó által a felség elébe juttatandó; főleg pedig minden áron az unióért, köztetekis nemzeti katonaság saját magatok által választott tisztek alatt létrejöveteleért, a szabadság megváltójának mi hamarébbi megérkezéséért, reggeli és esti imátokban buzgó fohászt foglaljatok.

Németh László s. k.
székely polgárLelőhely: *Erdélyi Híradó*, 1848. április 24., 354. sz., 257–258.

2.

Háromszéki országgyűlési követek sajtóközleménye gr. Mikes János és Zeyk Károly guberniumi biztosok működésével kapcsolatban.

Nyilatkozat. Alólírtak az Ellenőr 20-dik számában gr. Mikes János és Zeyk Károly – mint közelebbről Háromszéken a katonaság kiindítása, s a nemzet házánál lerakva volt 1517 darab fegyver elszállítása végett megfordult főkormányzékú biztosok ellen egy őrfőhadnagy aláírása alatti gyanúsító cikket olvasván, erkölcsi kötelességünknek ismerjük, mint részint Kézdivásárhelyen, részint Sepsiszentgyörgyön, részint mindkét helyt az írt biztos urak működésén jelen volt egyének – nyilvánítani: miként az írt biztos urak jelesen gr. Mikes sem Kézdivásárhelyt, sem Sepsiszentgyörgyön nem mondták, nem fogadták azt, mintha az említett fegyvereket Fejérvárra szállítatnák, sőt ellenkezőleg, világosan kijelentették, miszerént a hon jelen körülményei közt a Székelyföldnél sokkal veszélyesb helyzetben lévő magyar városok Naszodról addig fegyvert nem kapnak, míg ezen 1517 darab fegyvert Brassóba – és Fogarasba nem szállítatnak. Ezen nyilvánítás népgyűléseken történt, s így a fegyvereknek hova szállítása a nemzet előtt tudva volt; következőleg a fegyverek nem a nemzet tudta nélkül illantak el, s mit gr. Mikes becsületszavába fogadott t. i., hogy fegyveres rokonink a hon határain kívül nem vitetnek, abban gáncsokodni oka senkinek sem lehet.

Ennyivel tartozunk az igazságnak, tartozunk a méltatlan megtámadott egyének becsületének.

Különbén őrfőhadnagy úrral annak kívánatában egyetértünk, hogy fegyvert a harcias székely népnek, fegyvert mentől többet, es mentől előbb; de fegyvert általában minden magyaroknak, a valószerűleg bekövetkező vészharang meghúzása készületlen ne találjon.

Demeter József sepsiszentgyörgyi köv.[et]
Gyárfás Károly követ
Gál Dániel követ
Hankó Dániel k.[ézdí]vásárhelyi követ
Németh László illyefalvi követMegjelent: *Kolozsvári Híradó*, 1848. június 13., 8. sz., 31–32.

3.

Németh László kormánybiztosi kinevezése
Kolozsvár, 1849. január 6.Német[h] Lászlónak Háromszékre adott levél. Jan[uar] 6ⁿ [1]849.

Nyílt rendelet

Német[h] László számvevő a 11^k h.[onvéd] z.[ászló] a.[lj] általam Háromszékbe küldeték oly megbízással, hogy ott mindazt tegye s tehesse, mit a közös haza hasznára jónak és üdvösnek lát.

Feladata terhes ugyan, de mindenestre méltányos levén, mihez képes bevégezvén küldetését – előbbi állomáshelyét minden megszorítás vagy rövidítés közbejötté nélkül elfoglalhassa, és eljárása alatt is folytonosan használandja.

Kolo[z]sv[ár]. Január 6ⁿ [1]849.

[Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos]

Fogalmazvány. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, 1849:34.¹⁰ Hivatal.

4.

Németh László sajtótudósítása Nagyenyed román felkelők általi felgyújtásáról és a lakosság lemészárlásáról.¹¹

Torda, jan.[uár] 9.

Szerkesztő Úr!

Borzasztó eseményt írok – a vér mint zúgó fergeteg kereng idegeimben, Enyed, a lelkes kis város nincs többé! –

Tegnap délután ment be 3 tribun, mint az onnan az éjjel ide menekültek mondják, 9000 rabló oláh számára szállást rendelni. – A tábor östve ment be, s csakhamar beérkezte után – a magyar utca, a piac s mindazon helyek, hol oláh nem lakott, felgyújtattak.

A menekültek az égő város lángjai közt több ezer lövéseket hallottak, – hihetőleg védtelen nők, aggok és ártatlan gyermekek gyilkoltattak le. –

Isten! Sújtó villámodnak nem lehet soká késni. – E hálátlan rabló fajnak hiában adsz kegyelmet, – mert ez, mint a dermedt kígyó, ha kebledre ereszted, meggyilkol. –

Az emberiséget levetkezett csordát Akszenti vezérlé; az ilyen oláh diákokcák és pópákából lett vezérektől, kiknek az egy vadbosszún kívül sem tudományok, sem magas fogalmok az országlásatról nincs, nem is lehet egyebet a vandalismusnál várni. –

Erdélyben táborozó Sivkovich¹², Biánki¹³, Turszki¹⁴, Károly Ferdinánd¹⁵ sat. katonaság – mégis ily gaz nép dúlásaival meddig fertőzteted neved?

Gedeon¹⁶ tábornok úr! Ön magyar rokonai Magyarországon a szabadság mellett harcolnak; e borzasztóságokat hallva nem hiszem, hogy kardját a magyar szabadság ellen fölemelje. –

Pfersmann¹⁷, ennek neje olasz, a nyáron lelkes férfiú volt – ha nem is bírja ön a magyar nyelvet – táborunkban sok idegen ajkú van – s jövőjét a nagylelkű magyar nemzet biztosítandja.

Hadják el önök Szebent, e borzasztóságok bünfészékét.

Németh László s. k.

U.i.: Ez utáni tudósításaimat a Székelyföldről veendi ön, adja isten, hogy mi hamarébb.

Megjelent: *Honvéd*, 1849. január 10., 12. sz., 48.

5.

Németh László levele Beöthy Ödönhöz. Beszámol az első tapasztalatairól és a Háromszék helyzetéről szerzett információiról.

Marosvásárhely, 1849. január 15.

Beöthy Ödön erdélykerületi teljhatalmú kormánybiztos úrnak

Kolozsvárt

M[aros]vásárhely, [1]849. január 15^{én}

Hogy minden lépésemről számoljak, kötelességemnek tartom idáigi utamról tudósításomat megtenni.

A Mezőségen szerencsésen átvágtam, s tegnap délután ép akkor érkeztem meg, mikor Beszterce felőli táborunk egy része.

¹¹ 1849. január 8–9-én Simion Prodan Probus és Ion Axente Sever román prefektek felkelői felgyújtották Nagyenyedet, és a lakosságának jelentős részét lemészárolták. (A téma legteljesebb feldolgozása: SZILÁGYI Farkas 1891.)

¹² 41. (Sivkovich) soryalozezred.

¹³ 63. (Bianchi) soryalozezred.

¹⁴ 62. (Turszky) soryalozezred.

¹⁵ 51. (Károly Ferdinánd) soryalozezred.

¹⁶ Joseph Gedeon vezérőrnagy, brassói dandárparancsnok.

¹⁷ Alois Pfersmann altábornagy, helyettes erdélyi főhadparancsnok.

– A Mezőségi lakosok lefegyverzésére miként tapasztalám kevés erő kell. – 300 legény az egészet szinte megteheti. Mert seregeink győzelmes haladása híre elretentvén, készek letenni – s megbékélni.

Ménes nevű faluba az egész népet fölszólít...¹⁸, hogy fegyvereit szedje össze s mára hozza ide – nem tudom mily sikere lesz, mert rögtön indulandok utamat tovább folytatni. –

Háromszék – onnan itt levő bizonyos k.[ézdi]vásárhelyi polgárok állítása szerint 3 havi szünetre lépett Gedeonnal. S annak bizonyosságul: az önkéntes és Kossuth-lovagok fegyverei közül egy néhányat átadtak.

Erdővidéken két századot a székely katonaságból lefegyvereztek. – Ágyukot, golyót, löport Kézdivásárhelyt gyártnak. Az ágyukot egy Dummel¹⁹ nevű esztergályos székely harangokból önti. – Mielta az erdélyi erő kivonult volt, számos nagy és apró csatái voltak e maroknyi hős népek. A 12^{ik} zászlóalj szelleme hős, Klément²⁰ két századával most is K[ézdi]vásárhelyre s nem adta meg magát.

Németh László s. k.

háromszéki biztos

Magyar nyelvű s. k. tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, 223. d, *Csányi-lt.*, 1849:36.

6.

Németh László háromszéki kormánybiztos jelentése Beöthy Ödön részére. Beszámol első intézkedéseiről, amelyeket a had-erőszerzés és a hadianyaggyártás újraindítása érdekében tett.

Sepsiszentgyörgy, 1849. január 23.

Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos úrnak Kolozsvárt. S[epsi]S[zen]tgyörgy, Január 23. [1]849.

A főleg Csík, Gyergyón keresztül átlatokon kén[y]szerülve jöhetes miatt e hó 19-én östve érkeztem meg Háromszékre, hol a közelebbi békekötés óta (melynek az ellenség már is több pontjait nem tartotta meg) a Camarilla kormányzott, a katonaság főparancsnokainak Gedeon parancsolván, ő halmozta el a népet csábító proclamációkkal, sőt még ökök lekenyerezni öt ezer p[engő]forintokat is küldött, mit én letartoztatván biztos őrizet alá rendeltem.

Ép jókor érkeztem meg, mert mind a polgári, mind a katonai főparancsnokság szomorú lábón áll. Zsombori²¹ lovag ezredes, s illetőleg székely vezér megöriült. A főkirálybíró Horváth Albert úr beteg, Dobay²² gyalog ezredes is az ide mellékelt nyilatkozat szerént tábori szolgálatot nem tehet, így a még székelységben lévő hátramaradott kis erélyességet maga a nép, s itten előttem dicséretesen működött kormánybiztosok tartják fenn.

20^{án} östve felmentem Kézdivásárhelyre, Háromszék legelkesb polgáraihoz, ott a katonai tisztikarral, csíki ezredes Gál Sándor²³ úrral, másnap 21^{én} a szerént intézkedtünk, hogy a székely tábor azon módon, miképp ezelőtt egy néhány napokkal táborozott ismét kiálljon, s 22^{én} minden század állomása helyét elfoglalva, a legelső parancsra készen álljon.

¹⁸ Itt a szövegből hiányzik.

¹⁹ Dummel Ferdinánd, a kézdivásárhelyi löveggyár esztergályozó részlegének vezetője.

²⁰ Klement György őrnagy, a 12. honvédszászlóalj parancsnoka. (BONA Gábor 2000, 276.)

²¹ Sombory Sándor ezredes, a 11. (székely) huszárezred parancsnoka. (Uo., 626.)

²² Dobay Károly ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka. (Uo., 307–308.)

²³ Gál Sándor ezredes, a csíki 14. (1. székely) határőrezred parancsnoka. (Uo., 158–159.)

Most csak a csíkiakat várjuk, s ahogy azok megalakulnak (mit Gál Sándor Ezredes Úrtól bizton remélhetünk) még tán holnap összehozhatjuk seregünköt, mentől hamarabb Bem²⁴ tábornagy Úr táborával összecsatlakozandók, annyival is inkább, mivel Brassóból is minden erejüket kivítették.

Intézkedtünk a vezérségről is, s addig is még Csíkkal csatlakoznánk, honnan az áruló Dorschner²⁵ megszökött, gyalog csapatunkat Sárosy²⁶ őrnagy, a lovasokat Nagy Imre²⁷ alezredes úr vezénylendi.

Sárosy úr százados volt, de a székely táborozás alkalmával kitüntetett vitézsége által a nemzet bizalmát annyira megnyeré, hogy az őrnaggyá kinevezése, s vezérleti megbízása, addig is még legfelsőbb helyen a teljhatalmú országos biztos úr, vagy Bem generál megerősítés végett előterjesztené, szükséges volt.

Továbbá nélkülözhetetlen volt az ide mellékelt tiszt elölépését is életbe léptetni, mert egyfelől a hosszas táborozás alatt több tiszt az ellenséghez mentek, de másfelől a General Commando egy oly kinevezési lajstromot küldött, mely teljes idegen érzelmű, s főleg az ellenségnek lévő tisztekkel.

Az álgúy öntését, lőpor és gyutacs készítést Kézdivásárhelyt tegnap megkezdeni elrendeltem, melynek következtébe tegnap már egy álgúy formába is volt, s kifűrésa is holnap-holnapután meglesz.

Van hat felszerelt álgúyunk, s míg az ellenségtől béke fejében elrontott más háromból más öntettünk. A gyutacs készítőt megszóktatték ugyan, de remélem nélküle is sikerülend készítenünk, de addig is, míg kísérletünk sikerülne, e cikklet kérjük megküldeni.

A fegyveres, és lándzsások létszámáról még pontos hivatalos jelentés nem jöhetvén bé, azt a legelső alkalommal lesz szerencsém megküldeni.

A Gedeontól letartoztatott pénz mennyiséggel, mely 5000 p[engő]forint, mindössze valami 8 ezer pengőnk van. Ez a mai naptól kezdve a katonaság fizetésére hihetőleg elégséges lesz, míg Bem tábornagy úrhoz csatlakozandunk.

A néphangulat, ahogy az újbóli táborba szállást megpendítettem a legjobb, s bár ígéret s ármány által kísérlettek megvesztegetni, a szabadság (Háromszéknek hosszas táborozása alatt 8 ütközete volt, melyek közül 5-be győzött, 3-ba visszavonult) kivívása útjáról mégse lehetett eltántorítani. A múlt táborozás alkalmával számtalan példák vannak, hogy a székely asszony keresményét ily biztosító szókkal vitte.-nek²⁸: „ne ezzel megered míg más keresek, de....”²⁹ „Ne jöjj gyalázatosan” És ahol az egyszerű természet gyermekei között is ily anyák vannak, biztosítva van a szabadság.

Mindezek között Kézdivásárhely az, mely mind anyagi, mind szellemi tekintetben legtöbb erélyességet fejtett ki álgúy, lőpor, gyutacs itt gyártatnak. A székely kész életét, vagyonát feláldozni, csak hogy szabad lehessen. E maroknyi nép oly hosszas elszigeteltségben nem egyszer tartott 11-12 ezer embert táborba.

Sepsiszentgyörgy városa is dicséretesen viselte magát, minden pénzét a hadi költségekre fel....³⁰

Brassó városa egy 21^{én} kelt sürgönye által kereskedési viszonyok és barátsági egyetértésre szólít fel, úgy Hermány helysége is egy 8 tagból álló szász és oláh küldöttség által békességet kér, de egyikkel is a Bem tábornagy rendelkezéséig alkudozásokba nem ereszkedtem.

Eszerént bizonyost írhatom, hogy egy-két nap alatt a szász földre minden ellent állás nélkül bevonulhatunk.

Németh László s.k.

²⁴ József Bem vezérőrnagy, az erdélyi magyar hadtest parancsnoka. (Uo., 145–147.)

²⁵ Franz Dorsner ezredes, a 14. (1. székely) határőrezred parancsnoka. (Uo., 311.)

²⁶ Sárosy Ferenc őrnagy. (Uo., 612.)

²⁷ Uo., 534.

Mellékelve:

1) Ajánlat. Tiszti kinevezési lajstrom. 1 ezredesi, 1 alezredesi, 1 őrnagyi állásra miután Dobay Károly szolgálatra képtelen, Donáth György³¹ meghalt, Pösch János eltávozott, az utolsó állásra ajánlatik Sárosy Ferenc százados. Századosi rangra: 6 főhadnagy, 2 hadnagy. Főhadnagyi rangra: 9 alhadnagy. Hadnagyi rangra: 24 őrmester.

2) Dobay ezredes nyilatkozata, hogy meghült, s köszvénye miatt nem képes szolgálni.

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, 1849:42.

7.

Németh László háromszéki kormánybiztos jelentése Beöthy Ödön részére. Ismerteti a haderőszervezés terén elért eredményeit.

Sepsiszentgyörgy, 1849. január 27.

Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos úrnak

Sepsi Szentgyörgy, 1849 január 27^{én}

¾ 11 óra délelőtt

Ugyan azon órában Generál Bém úrhoz ily hivatalos tudósítást, amint szóról szóra következik tettem.

A székelység mikénti állásáról tudósítástomat egy e hó 23^{án} kelt hivatalos jelentésemben Macskási Antal³² úr által megküldém – most szerencsés vagyok arról értesíteni, hogy a székely tábor f. hó 22^{én} óta mintegy 10000 ember Háromszék alsó részén táborba van, s csak az átlépés iránti parancsot várja. – Hasonlóképp csíki ezredes Gál Sándor úrtól is oly hivatalos tudósítást kaptam, hogy mintegy 1600 fegyveres ereje – a többi erejét pedig M[aros] Vásárhely felé indítja. Itten van még a Kossuth lovag csapatból 3–400 kész, a 12^{ik} zászlóaljából is ily számmal – álgúyunk is mint írárom 6 készen fölszerelve – két vagy három formába. –

A fegyvereink számát mintegy 3000 lehet, a honvédekén kívül lenni, ebből szuronyos mintegy 2000 lehet, a többi vadász, s más puskák lévén.

Lőporunk elég készül, csak gyutacsot vagyunk bátrak kérni.

A létszámkimutatást a legelső alkalommal megküldendém – addig is könyörgöm méltóztat a tábor számára pénzt és parancsot küldeni, hogy működéseinket Brassó felé mű megkezd-hessük – Brassóból egyébaránt Sulter³³ tábornok a Törösvári szoroshoz vonult egy 3 század oláh katonasággal, s onnan küldi a székelységet lehangelő proclamatióit – de ezeket szerencsésen mind elfogjuk, s így a néphez tellyességgel nem juthat.

A tábor számára szükségelt pénzösszeget azt gondolom Generál Bem úr megküldendi – A közlekedést ami illeti, mihelyt a posta utak megnyílnak – minden napról kötelességemnek érzendem hivatalos jelentésemet megtenni. Azonban a székelység teljes reménnyel van, hogy a teljhatalmú országos biztos bihari főispán úr, földét, melyet az ellenség szentségtelen lábával még be nem piszkolta – igen tisztelt személye megjelenésével szerencsétetendi.

Németh László

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, 1849:19.

²⁸ Eredeti szöveg kivágva.

²⁹ Mint az előző jegyzet.

³⁰ Eredeti szöveg olvashatatlan.

³¹ BONA Gábor 2000, 311.

³² BONA Gábor 2009, II, 51.

³³ Joseph Schurter cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

8.

Németh László háromszéki kormánybiztos jelentése Beöthy Ödön részére. Beszámol a csíkszéki eseményekről, csatoltan megküldi a birtokába került ellenséges kiáltványokat, valamint a kézdivásárhelyi hadiüzem munkásainak névsorát.

Sepsiszentgyörgy, 1849. február 2.

Országos teljhatalmú országos biztos Beöthy Ödön úrnak
Sepsi Szentgyörgy, 1849 február 2^{án}
12 óra délelőtt

Háromszékre érkeztem óta, miként többi kézhivatalos tudósításomból méltóztatott látni, mint csak a fegyveres erő kiállítása s összpontosítása körül működünk.

Előbb, mert Bem generál múlt 22^{ikére} úgy ír, hogy csatlakozunk, az egész háromszéki erőt kiállítottuk, de Csíkszék is ezalatt fölébredvén – mint rendezett csapat már a Brassó-vidéki közelebbi falukba átlépett – én is célszerűnek láttam Háromszéket rendezni – s így az idezárt létszámi kimutatás szerint – erőnk áll 18 évtől 30 évig bezárólag 4015 egyénből.

Ennek egy része, a csíkival egyesülten, valamint az egész székelly tábort – dandár vezér Gál Sándor ezredes úrra van bízva, az Bem generálhoz csatlakozásra már ki is indítva.

Lovasaink is – a Mátyás lovagokkal együtt – mintegy 6-7 százra mennek, s naponként szaporodnak, csak lóhiányába keveset öltöztethetünk föl.

Miután a postahír Udvarhely városáig jószerint megnyílt – könyörgöm méltóztat rendelkezéseit – s a néphez intézendő minden fölszólításokat s proclamatiót megküldeni – annyival inkább mert a Szászföldről – egy-egy nagy plakáttal mindjárt-mindjárt megtisztelnék – ily formákat mint az idezártam példányok – már három ízbe tartóztattam le – úgy hogy még eddig jó szemnek hála, még egy betű sem folyt ki a nép közé.

Ide zárom még Jánk³⁴ Generál rabló vezérnek is egy bujtogató fölszólítását – ebből méltóztat azt látni, hogy mennyire igyekeznek minket minden ármánnyal behálózni – de célt bizonyon írhatom nem érnek, mert a három- és csíkszéki nép, hol a székelységnek ereje állott s áll többé nem gyermek. Ő kinőtt a gyámság alul – s most mint harcoszomjas férfiak a szabadságért utolsó emberig készen állunk elvérzeni.

Megjegyzendő, hogy ezen január 30^{án} kelt proclamatió az éjjel érkezett meg – mégpedig négy nagy közegbe – Háromszék, Csík, Udvarhely, Marosszékeknek mind külön-külön, de tűzbe az ily méreg cseppekkel – melyek szabadságunk virágát forrázzák le.

Továbbá a kézdivásárhelyi löpor és salétrom készítő névsorát is ide igtatom, oly megjegyzéssel, hogy ezek számára, valamint az ágyúöntők, golyócsinálókéra is valami kis napi díj rendeltessék.

Németh László

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, sz. n.

9.

Németh László háromszéki kormánybiztos jelentése Beöthy Ödön részére. Beszámol a háromszéki tábor harcairól, valamint a határ menti orosz csapatmozgásokról. Kéri a hivatalos rendeletek és proklamációk megküldését, valamint pénzt sürget.

Sepsiszentgyörgy, 1849. február 7.

Németh László háromszéki biztostól
Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos úrnak
Sepsi Sz[en]tgyörgy 1849 február 7^{én}
delelőtt ¼ 12 óra

Január 23^{ik} és 27^{ik} február 2^{ik} napjairól 3 hivatalos tudósításokat küldöttem. Remélem a közlekedések egy kissé lassúsága dacára is megismertek. Az utolsóba a létszámkimutatás is némű bujtogató proclamatiókkal együtt be volt zárva.

Az előbb kiállított tábor Háromszéknek Brassó felőli végső faluiban - Kökö, Doboly, Illyefalván áll. Egy rész pedig a csíkiakból Hídvég Árapatak és egy száz helységbe Földváron.

Ezen tábor 4én Szentpéter nevű száz faluban összpontosítandó vala, de mielőtt történhete – Brassóból egy csapat [d]zsidás hosszú muzka féle [d]zsidával a Mátyás lovagokkal összcscapván – ezek a [d]zsidá fegyver nemmel ésmereetlennek lévén vissza vonultak – de miként az idemellékelt csataterőről hivatalos tudósításból látható sokkalta nagyobb veszteséggel részükről, mint részünkről. Úgyannyira, hogy nekem is vannak magános úton szerzett tiszta adataim arról, hogy magok az oláhok azt mondoták, hogy Brassónak ezen ütközet nagy veszteségébe került.

Brassó a minapokba csaknem magára hagyva vala, s ily elhagyottságában miként előbbi jelentéseimből láthatni – fűhöz-fához kapaszkodoz – tőlünk barátságos viszonyt, szomszédságot esdez – mű békét ígérünk – a vagyon és személyi sérthetlenség iránt biztosítok, s ez alatt a hitszegők Oláhországba muzka segítségért barangolnak.

Mint egy-két ezer érkezett, s azt mondják, s még ezerre számítnak, de ezekről különbözőleg beszélnek. Némelyek azt mondják, s mint bizonyost állítják, hogy Brassóba sok muzka köntöst készítettek, s kivitték Oláhorászágba, s azt ők muzka erejük innen beszökött – s azt magos áron fogadott, mindenféle csöcselék népből állana, ez inkább hihető, mintha a muzka kormány ily nyíltan ügyünkbe bele avatkozni merészelve. Olyforma csapat lesz e, mint a szerbökké, naponta egy-egy pengő forint díjjal.

Egyéb aránt intézkedtem, hogy ezen muzka erőről bizonyos tudomást szerezzek, s azt gondolom, két-három nap alatt sikerülend is.

Sergünk egy részét Bem tábornokkal csatlakozandót rövid időn kiindítandjuk, s hogy itthon földünköt biztosítsák, egy más tartalék sereg kiállításában működünk. Mindenesetre Brassóban most erő húzódván össze, egész táborunk nem nélkülözhetjük.

Csak egy hiányunk van, nincs pénzünk, eziránt már többször írék, méltóztat úgy intézkedni, hogy ha lehet vagy százezer pengő sietve küldessék ide is

Azon kívül minden féle proclamatiók, néphez szóló fölvilágosítások, rendeletek több ezer példányba küldessenek meg.

Engedtessek meg, hogy az állomány számára lovakot vásároljunk, s lovagokat állítsunk.

Még itt egy nehéz körülmény is van, az, hogy mikor a béke megkötetett Gedeonnal, egyik pontba a volt, hogy a honvéd fegyverek, lovak, pisztolyok adassanak át nekik.

Némelyek átadtak, de a jobb lovakot egyes ...³⁵ vagy kicserélték rosszabb lovaikkal, vagy ...³⁶ a honvédek s lovagoktól megvásárolták. Most a tábor ismét össze állván egy olyforma körrendeletet bocsátottam ki, hogy mind azon lovakot, fegy-

³⁴ Avram Iancu topánfalvi prefekt, az érchegegyégi román felkelés vezetője.

³⁵ Eredeti szöveg kivágva.

³⁶ Eredeti szöveg hiányzik.

vereket, melyeket megvásároltak, mint az állományét adják be. Biztosítván afelől, hogy az állomány kárt nem kívánna, mit értük adtak vissza fizetendő, s így őket nyugtatvánnyal megnyugtatám.

Vagynak ily vásárlók közül oly lelkesek, kik minden kárpótlás nélkül visszaadák, ezek neveit nem mulasztom el közleni, valamint az olyakat sem, kik máig is vonakodnak az ily tárgyakat vissza adni, s még pedig a vagyonos nemesség közül

A tudósításokat a M[aros]Vásárhelyi Térparancsnokság által leginkább megkaphatnok, mit mi hamarabb elvárunk.

Németh László m. k.

háromszéki k[ormány] biztos

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, 1849:237.

10.

Németh László jelentése Csány László számára. Beszámol a háromszéki alakulatok kiindulásáról, valamint a lőporgyárban bekövetkezett robbanásról. Ismerteti a határ menti orosz tisztel való tárgyalás lefolyását.

Sepsiszentgyörgy, 1849. február 22.

Németh László háromszéki biztostól

Csány László teljhatalmú országos biztos úrnak

S[epsi] Sz[en]tgyörgy [1]849. febr[uar] 22^{én}

Február 4^{én} Csíkszék közönségének írt rendeletéből, melyben egyszerűen egy hozzánk székekhez tiszta meleg kebelből áradot felszólítás foglaltatik be. Úgy vagyok értesülve, hogy Beöthy Ödön úr visszament, s e béreces hon drámájának nehezebb lejártsága teljhatalmú országos biztos úr osztály részébe jutott.

Én a visszament országos biztos úrtól valék ide küldve, s múlt január hó 19^{ik} óta mit tevék, a közlekedés miatt nem kis bajjal fel jutatott jelentéseimből méltóztat látni. Ezentúl is csekély erőm minden része egyedül hazám és szabadságé lévén. Ha mind homok homo is, a hon nagy gyűléséhez járulni igénytelen személyemmel soha se szűnndem meg és miután az erélyes munkásságáról ösmert, messzi Dráva partjairól jött, szabadság honpolgárának forró üdvözlésünköt, magaszködésünket, s teljes bizalmunkot megírnám, a következő, előbbi tudósításaimból ki folyt jelentést van szerencsém tenni.

A Csíkkal egyesült háromszéki tábor e hó 10^{én} indult ki Szermerjáról, mikor e sorokot írom azt gondolom, hogy Bem tábornok táborával már csatlakozott is. Most Háromszék s Erdővidéke szárszág felől eső falvaiban a magyar táborból haza bocsátott zászlóalj az itten kifejtett tartalék sereggel örködik.

Ennek vezérlete a lelkes és csataedzett Szabó Ferdinánd³⁷ őrnagyra van bízva. Számuk 2000, de amely amint a fegyverek száma naponként szaporodik, csak maga Háromszék úgy áll, hogy még 10000 férfiúnak is tudnánk fegyvert adni, csak volna.

A lőport, gyutacsot s ágyúkat Kézdivásárhelyen lelkesen gyártják, a lőport Szacsvai³⁸, a gyutacsot Gábriányi³⁹ és ifjabb Jancsó József gyógyszerészek. És az ágyúkat a lelkes Gábor Áron⁴⁰ tüzér főhadnagy s ifjabb Túróczi Mózes⁴¹ készítik.

Gábor Áron azon felül, hogy éj és nappalát fáradhatatlan munka közt tölti, most a napokba 400 egynéhány váltó forintot tett le a haza oltárára. É páratlan hazafi, kinek Háromszék mindent köszönhet, a főhadnagyságnál sokkalta többet érdemel.

Az Erdély kerületi eldöntő csata, amint a körülmények mutatják Szebennél, ahol a Camarilla hétféjú sárkánya egyik feje

van. Léend. 12^{én} Brassóból is arra vonult az oláh, polák, s többi katonaság, jelenleg csak az oláh honból ájtott, többek állítása szerént mintegy 3000 főből álló muszkák vannak, azonban ide zárok egy néhány, éppen e tárgyat illető s felvilágosító magány s hivatalos leveleket, azon kéréssel, hogy méltóztat ezt a honvédelmi bizottmány elnökének kézbesíteni, hogy a szomszéd honi mozgalmakról, Gallicia felől, és oláh ország servia felőli részéről is tudomást igyekezzenek szerezni. Mert annyi igaz, hogy az Ojtozi szoros felől az utak csinálása félbe hagyva, a muszkák egy része Gallicia felé vonult.

Küldök még egy a Barcaságon Sz[en]t. Péternél febr. 4^{én} csatában Bong Ferenc nevű jeles köztívész által elvett sapkát s [dz]sidát, mint kétségtelen bizonyosságát annak, hogy a hűtelen százok megtagadva a több százados testvériséget az önkényhez folyamodtak, ezeket is kérem a honvédelmi bizottmányhoz feljuttatni.

A moldvai levelezőnk nevét könyörgöm tartsuk titokba, mert ezen ember még több ideig is lehet használnunk, ha netalán a körülmények úgy kívánandnák.

Még miolta Háromszékre beléptem egy hivatalos tudósítást se volt szerencsém kapni, pedig ide amint többször íráim igen nagy szükség lenne, főleg minden néphez szóló proklamatiókat a hivatalos Közlöny több számokba megküldeni.

A népszellem minden bujtogatások dacára jó, 19^{dikén} Gál ezredes 100 szuronyos fegyvert küldött a kőhalmi százoktól elvettekből, azonban ha ne talán ott is felesleges fegyverek tanáltatnának, addig is míg a mieink még többet vennének el. Kérem ide utasítani, mert itt mint fellebb íráim, ezer meg ezer kar vár rá.

Február 5^{én} Kézdivásárhelyen a töltést készítő házban egy szerencsétlenség történt, östve későig 22. nevelő intézetbeli gyermek gyártotta a töltést, s egyiknek csintalansága mián föllobbant a por, s mintegy 3700 kész töltés lett semmivé. S még azon kívül egy néhány font por. Ez mind semmi lett, hanem a szegény gyermekek közül kettő másnap meghol. Négy még terhes beteg, de nem halálos, a többi. Ki meggyógyult, ki igen kevés bajt szenved. A golyóbisok nem mentek kárba, de a szoba ablakait rámostól kihányta, és a stakaturát is meghasogatta.

Nem mulaszthatom itt el egy lelkes asszonyosság oroszfalvi Fekete Daninó Kiss Rosa ezen gyermekek körül tett fáradhatatlan szorgalmát dicsérettel megemlíteni. Ezen asszonyosság minden nap kora reggel a Vásárhely melletti szomszéd faluból bėjön s késő östvig mindég a gyermekek között van. Ápolja őket s kiket ő gyógyítta az általa ösmert égés elleni orvossággal mind jobban vannak, azon kettőt ki megholt nem ő, hanem a városon más háznál orvosolták.

Ide zárok még egy kézdivásárhelyi lőpor, gyutacs, salétromkészítő bizottmánytól hozzám küldöm ajánlatot, a föl felügyelők érdekében, azon megjegyzéssel, hogy valamint az itt írt egyének a kitüntetés és a kívánt katonai rangot, főleg Szacsvai és Túróczi megérdemlik, úgy az egész gyári személyzet jutalomra melett.

Ide mellékelem még Bíró Sándor⁴² Rétyi és tábori lelkésznek egy a csíkszentszentdomonkosi és m. hermányi gyárok tárgyába írt levelét. Méltóztat ezt is igénybe venni. Mú a hermányi vasgyár leggyorsabb felszörherése aránt rendelkezésünköt megtettük. Megjegyzendő, hogy ezen gyárt, valamint a füleit is a volt béke után égetette le Heydte, tehát nem mú, hanem ők törték meg.

Nem mulaszthatok el még egy érdekes esetet meg írni; egy székely mámoros fővel az Ojtozi határ szélnél átment Moldvára, Boér Kantakuznak ép a határ vonalon lévő fogadójába. S ott a fogadóst ijesztgetvén azt mondotta, hogy vége néktek, jönnek

³⁷ BONA Gábor 2000, 642–643.

³⁸ Szacsvai János, a kézdivásárhelyi lőpormalom vezetője. (BONA Gábor 1999, III, 220.)

³⁹ Gábriányi József gyógyszerész, a kézdivásárhelyi gyutacsgyártás

kidolgozója.

⁴⁰ BONA Gábor 2000, 348–349.

⁴¹ BONA Gábor 2009, II, 483.

⁴² BONA Gábor 2008, I, 185.

a magyarok, s az ott közel Sósmező nevű oláh falut egészen elpusztították! Ezt az éppen csaknem a fogadó melletti őrházba lévő tisztnek feljelentették, s ez tovább a muszka tisztnek. Úgy hogy csaknem az egész Moldvát fellármázták, a gyors futásba egy lovak el is döglött, s csakhamar a közeli helységekből 400 kozák a határ vonalra meg is érkezett, s akkor látták, hogy ez egész semmi. S úgy tettek más tudósítást. Fölsejtven az egész eseményt, ennek megvizsgálására e hó 18án negyed magammal, százados és ténparancsnok Vida Dani⁴³, Hankó Dani⁴⁴ s székely polgár Imreh Lázárral bé mentem az ojtói szorosba. Ott a harmincados s még egy muszkául tudó vendéglőst magunkhoz véve elmentünk a határ pontra. S az oláh és muszka tisztnek hírt adtunk, hogy jöjjenek ki értekezés végett. Azok csakhamar kard nélkül meg is jelentek. S miután néhány szót váltánk, fölkértek, hogy menjünk a tanyájukra. S mi gondolva, hogy a brassai muszkákról töllök bizonyost tudhatunk, átmentünk. S miután borral megvendégteltek, ők is visszakísértek Sósmezőbe az oláh paphoz, hol együtt ebédelénk, s testvériség poharát ivánk. A muszka tiszt, Gligor Bohojetsk nevű és néhány oly forma [dz]sidás és sapkás legény, mint amelyet itt küldök Doni kozákok. Képük tökéletes magyar-székely kép, s ha hallgatnak senki sem mondja meg, hogy nem székelyek. A muszka csak oroszul s szerb nyelven beszélt, igen keveset oláhu. Politicajukról s a brassai muszkákról semmi bizonyost nem lehet megtudni. Hanem annyit mondott, hogy utasítások van, hogy bár ki menjen hozzájuk, ha fegyverét letérszi, szabadon mehet Pétervárig is. Egyéb aránt elég barátságosak voltak. A rendezavaró jelenleg bíróság előtt áll, s érdemlet jutalmát elnyerendi.

Ez előtti tudósításaimba a közlekedést Udvarhely felé íram, hanem ehelyett célszerűbbnek látnám M[aros]vásárhelyről Makkfalván, Parajdon át Gyergyón keresztül nyitni meg a közlekedést. S ha nem másképp, hirtelen úgy is meg lehetne, hogy az írt falukba lovas futárok átíratnak Háromszék és Csík között is ilyenek tartják fel a közlekedést.

A brassai muszkákról még annyi bizonyost írhatok, hogy a barcasági fálvakból mind a városba vonultak, s csak portyázní jönnék 20-30^m Prázmárra minden nap.

Ép ma van készen 6. hatfontos ágyunk. Gyárunkból minden nap ha anyagunk van kettő kijöhet, s ha az idők nehezdednek, többi harangjainkot is ágyúvá kovácsoljuk.

Lázár Mihály és Miklós Lázár nevű székely egyéneket futároknak a székely táborig küldök. Úgy hallom Gál ezredes tovább utasította. Ha Kolozsvárra is elmentek volna, különös megbízást, s főleg pénzt, mire bár nagy szükségünk van, nem kell nekik adni, mert főleg Lázár Mihály a régi kormányynak hajdon igen nagy keze-lába lévén, még a tűzpróbán nem ment keresztül. Ezzel, bár tiszta hazafi celukba meg vagyok győződve, tartozom az ügynek. Pénzt Kolozsvárról, ha vállalkoznék, leginkább hozhatna oda való ügyvéd Csulak Dani.

Németh László s. k.

K[ormány] biztos

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, *Csány-lt.*, 1849:485.

11.

Németh László levele Csány Lászlóhoz. Tájékoztatja Bem altábornagy hadműveleteiről.

Sepsiszentgyörgy, 1849. március közepe

Németh László k.[ormány] biztostól

Csány László országos teljhatalmú biztos úrnak!

Imádott vezérünk, a nagy Bem tábornok hős táborával Brassó alatt áll. – Ma mintegy 2 ½ órai csata u[tán] Feketehalomból a feketeárgákat – szabadságunk ellen törő gyáva éji madarakot dicsőségesen kikergette.

E kedves hírt egy sebes futár, a lelkes Kiss ezredes hozzá meg oly tudósítással, hogy tömegesen keljünk föl – s már holnap – mint a hegyi ár Brassó vidékét elárasztandjuk – s ha isten is úgy akarja, mint mi – Brassóba be is menendünk. –

Mártius adta dicső szabadságunkat – az ármány békóit is e napokba kell szétörtnünk.

Magyar Testvérek! Ne hidjetez a minket álhírekkel bepiskolóknak – a székely – mert nem akar többé rab lenni – vagy veletek lesz szolgál – vagy veletek lesz szabad. –

Németh László

k.[ormány] biztos

Lelőhely: HL, Mikrofilmgyűjtemény, 220. d, *Csány-lt.*, 1849:3472.

12.

Németh László kormánybiztos közzéteszi Tatár György honvéd nyilatkozatát.

Sepsiszentgyörgy, 1849. május 22.

Sepsiszentgyörgy, maj.[us] 22. Szerkesztő Úr! Egy igénytelen egyszerű székely szülőkhöz, világosvári kóródából írt honvéd levele kezemhez kerülven, ki bár a fájdalomak súlya alatt görnyedez, minden betű, minden vonásából a szent szabadságérti legmagasztosabb honszerem tünik ki, becses lapjában közzététel végett megküldöm önnek. És teszem azért, hogy az illető tisztí kinevezési ajánlattal megbízottakat figyelmeztettem arra, miként a népek ily drága gyöngyei Erdély minden zászlóaljaiban elszórva bővön találatnak, elmellőzve, magokra hagyatva, míg sok más érdemetlenek, néppel banni nem tudók, nem érdem, hanem pártfogás útján föltoltnak. De beszéljen a lelkesítő levél, melyet az ifjan csonka székely vitéz súlyos kínai között írta.

Hiszem, hogy ön azt, mint minden szép üdvös, jó és magasztosnak barátja, becses lapjaiban kiadandja, s ezen reményben is csatolja az eredeti sorokat, üdvözlő barátja,

Németh László

A levél ide vonatkozó része így hangzik:

Nagy fájdalomak és kínok között vagyok most, midőn levélem önökhöz írom, s nem tudom lesz-é még vége nyomoraimnak, vagy csak a halál fog rajtam segíteni.

Szép remények töltötték bé keblemet, mindig szerencse károlt körül iskolai életemben, maga boldogság ringatott ölében. Ah, de remény és szerencse mindkettő megcsalának, mert úgy volt a sorstól elhatározva, még az én vérem is folyjon a szent szabadságért.

Felébredett keblemben a haza iránti fel, a szent szabadság iránti szeretet s több deák pajtasaimmal szeptemberben a haza oltalmára esküinket le is tettük s már októberben csatába is mentünk. Én csak három hónapig szolgáltam a hazát és az alatt annyi harcot, annyi csatát állottam ki, hogy a régi katona 8-9

⁴³ Vida Dániel százados. (BONA Gábor 2000, 703.)

⁴⁴ Kézdivásárhely országgyűlési követe 1848-ban, tevékeny szerepet vállalt az önvédelmi harc szervezésében.

évig annyit nem állott, már nekünk a csata olyan volt, mint a lakodalom; örvendtünk, mikor ütközetbe kellett menni. Voltam 8 csatában, hétkén szerencsés, de a nyolcadikban szerencsétlen lettem; ekkor a csatatéren maradt a mi századunkból 12, halálos sebet kapott három, ki a kórházban meghalt, könnyebb sebbel megsebesült 10. Janarius 19-dik volt azon szerencsétlen nap, mely reám nyomort és szerencsétlenséget hozta, akkor volt a ráczokkal és serviánoakkal Versec alatt csatánk és akkor kaptam meg én ezen sebet, a térdemen alól. A lábom élcsonjtát szakította el a kartács golyó; nagyon sokat szenvedtem és szenvedek, de türom békével, mert hazámért szenvedek.

Messze, nagyon messze vagyok önöktől, de emlékezetem mégis mindig önök közé varázsol s arra kérem istenem, csak még egyszer engedje meg látnom szülőföldem, benne kedves szülőim, rokonim és ismerőseim, akkor nem bánnom, ha meghalok is, mert megnyugtat az öntudat, hogy hazámért halok meg.

Tatár György
honvéd

Megjelent: *Honvéd*, 1849. június 1., 123. sz., 526.

13.

Németh László felhívása Háromszék papjaihoz és lelkészeihez a függetlenségi nyilatkozat megünnepeleése tárgyában.

Háromszék minden vallású hitszónokainak

Nincs magyar, nincs székely, kinek keblében April[is] 14-ike örökemlékü betűkkel ne lenne fölírva. – E nap az, melyen a nemzet háromszázados békoját szétörve, a bakó királyt minden hozzátartozóival együtt, miután az szentségtelen kezekkel, tudtunk és hírünk nélkül országunk szétdarabolá, s nemzeti halálunk kimondá, megátkozva számúzta, s teremtett egy szabad független országos, s ennek kormányt KOSSUTH LAJOS a legnagyobb polgár elnöklete alatt, melyben a nemzet minden bizalma összpontosul. – Addig is, míg az e tárgyba költ, nagyszerű határozatokat, minden helységeknek szerencsés lennének megküldeni, a mástól nem csak a nemzettől függő kormány, s Budapest ismét a magyaré örömhíréért, e hó Gára vasárnapra, egész Háromszéken minden egyházakba felsőbb utasítás következtében polgári ünnepélyt rendezek. – Önök kedves tiszteletes úr! – Jó és borús napokban egyaránt, mind megannyi fáklya világitának a népnek, szellemük, beléjük lehelik, s ott meg érlelődve, mint tavaszi lanyha eső jótékonyul hull a nép közé. Az önök szelleme Háromszék lelkes hitszónokai soha sem működött dicsőbb s jótékonyabban, mint most a magyar szabadság élet halál harca folyama alatt, önök miután a nép minden jóra fogékony meleg szívét előkészíték, beplántálták a most hála a mindenhatónak zöld lombba nőlt szabadság fáját, melyet az elszigetelt s kísértés napjaiban is híven ápolának. – Föhlívom, tartsák meg tehát egyházukban e nemzeti szabadságunk újjászületése ünnepét, s ha lenne még valahol a nép szívébe a Királyok iránti kegyeletnek bármi kicsiny szikrája irtsák ki azt, mint a földműves, ki irtja tavasszal földjéből a dudvákat.

Hirdessék ki azt, hogy a magyar kormánynak, máris több jótékonyágába részesült az összes székelység; mert a sót itt helybe ezentúl azon az áron fogja kapni, mint helyt az aknán; s hogy egy kerek évi adó el van engedve. Az ünnepély sikeréről tudósítások elvárva fogadják üdvözetemet.

Sepsiszentgyörgy, május 2én 1849.
Németh László
k.[ormány] biztos

Nyomtatvány. Lelőhely: SÁL, Fond 357, nr. inv. 4a, *Bereck város iratai*. (Demeter Lajos szíves közlése)

14.

Németh László levele a Képviselőházhoz. Kéri, hogy igazolják Demeter József képviselő távollétét.

Sepsiszentgyörgy, 1849. május 5.

Sepsi Sz[en]t György május 5^{én} [1]849

Tisztelt Képviselőház!

Az igazság és méltányosságnak tartozom azzal, hogy még a múlt év szeptember havában kormánybiztosi minőségben kiküldött képviselő Demeter József úr érdekében némi felvilágosítást tegyek.

Demeter József képviselő egyike vala azon férfiaknak, kik midőn Erdély elvala vesztve Háromszéket a magyar kormány iránti hűségben, ezer meg ezer kísértések közt megtarták, és ha valahol nehéz volt a kormányzat, itt bizonyosan az; s ha oly szilárd, és az ügy igazságától áthatott férfiak a nép tiszta jellemét híven meg nem őrzendék, Háromszéket – mint egy példányul – örökös harc és küzdésben meg nem tartják, úgy a tévútra vezetett székelységet bajosan állíthatjuk vala oly szép minőségben ki, miként ma harc síkon állanak.

Mikor én Január hó 19ⁿ az ellenséges táborokon át hozzájuk juték, ügyünk állását a népnek fölfejtendő, egy felől Demeter József erélyes közbejárásának köszönhetem, hogy ugyan az említetem hó 22^{kén} csak csupán Háromszékről, mert a többi székekbe még néhol ellenség dült, tízezer székelyt fegyverbe összevonhatánk, melynek míg egy részét Háromszék szászág felőli szélein tartók, a más részét Bem altábornagy úr táborához csatlakozás végett Segesvár, s Medgyes felé útnak indítottuk. Ez idő alatt sok történt, az első szebeni támadás alkalmakor, a város bevétele nem sikerülvén, a közlekedés nagyon nehezen, csak olykor-olykor, csak egyes futárok által történhetvén, mert az erdélyi postavonal a Szászföldön vonulván keresztül, az még Brassó bevétele után is soká nyílt meg, s tudósítást nagyon ritkán kaphatánk. A hivatalos Közlöny hozzánk későre, s ma is szállingózva jó, s a Képviselőháznak is azon határozata, hogy márc[ius] 1^{éve} minden képviselő jelenjen meg, a kítűzött határidő jóval eltelte után jött tudomására, éppen akkor, midőn a főélelmezést a nevezett Demeter József vezetvén, rá legnagyobb szükség volt, s ekkor bár az utak még nem valának mindenhol biztosítva, elakara indulni, magát igazolni, s csak többszöri kérésemre marada benn az élelmezés további vitele, s rendezése, s fegyveres erő további kifejése végett.

Azután országos biztos Csányi László út az egész székelységre fő élelmezési biztosnak nevezte ki, s ezen megbízatásnál fogva vala mind e mai napig itten. Mégis a legújabb határozat szerint az igazoló választmány a lemondottak közé sorozta, holott ő szeptember óta a legvészesebb időkben mindég a kormány érdekében működte.

Fizetését, mert még táborunkat se vala egy időben mivel fizessük, october hó óta ki sem vette. Könyörgök azért méltóztat a Tisztelt Képviselőház ezen férfinak üdvös és hasznos fáradozását méltánylatba venni, s úgy tekinteni, mint ki a hazának oly szolgálatot tett, minőt senki még, s ötöt az igazoltak sorába igtatni.

Sepsi Sz[en]t György máj[us] 5^{én} [1]849.

Németh László m. k.

Háromszéki K[ormány] biztos

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL, N 70, *Dieta ani Lad XX*. 22, Fasc. 2A, N. 1010. (Hermann Róbert szíves közlése)

15.

Szent-Iványi Károly átirata Németh Lászlóhoz. Az éhínség elkerülése érdekében továbbra is fenntartja a pálinkafőzési tilalmat.

Kolozsvár, 1849. május 19.

Másolat

2885.849.

Országos teljhatalmú biztostól

Németh László háromszéki kormánybiztosnak

Kolozsvárt május 19^{én} 1849.

Kézdivásárhely városa közönségének aziránt hozzám beadott kérvénye következtében, nevezetesen azon okból, hogy a város határa szűk, marha legeltetésre éppen elégtelen, s ezen csakis pálinkafőzés által szoktak segíteni, a pálinkafőzést ezennel a város lakói részére megengedem, úgy mindazonáltal, hogy azt csak egy-egy kisebb üsttel, és mérsékelve gyakorolják, mire önnek szoros figyelmét kérem ki, s minthogy az eltiltás az éhség megelőzése tekintetéből történt, mihelyt tapasztalni fogja ön, hogy a termények drágulnak, s az időjárás nem igen gazdag aratással biztat, a pálinka főzést a nevezett városban rögtön szorosan tiltsa el.

Ezen eszerinti intézkedésről a folyamodó közönséget értesítse.

Szent-Iványi Károly

t[elj]. h[atalmú]. o[rszágos]. biztos

Az eredetiből lemásolta Elekes György⁴⁵ hadnagy.

Németh László levele Kézdivásárhely városához

Háromszéki K[ormány]. Biztostól

K[ézdi]. Vásárhely tanácsának!

Sepsi Sz[en]tgyörgy, május 26^{án} [1]849.

Az országos biztos úrnak folyó hó 12^{én} 2885. számok alatt költ s teljesedésbe vétel végett hozzám küldött rendeletét másolatba – mint K[ézdi]. Vásárhely városát illető – oly megjegyzéssel küldöm át, hogy szíveskedjék a Tanács a népnak tudtára adni azt, hogy az engedélyt a szerint használja, mint utasításba van, nehogy az állománynak ebből rövidsége legyen, s egyszersmind fölügyeletet is a netaláni visszaélhetés meggátolására kötelességévé teszem.

Németh László m. k.

K[ormány]. biztos

(Hátlapon:)

1849. június 3^{án} a templom előtt közhírré tétetett.

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SÁL, Fond. 20, nr. 1499. (Demeter Lajos szíves közlése)

16.

Németh László levele Kossuth Lajoshoz. Tudósít a székelyföldi hadosztály harcairól.

Sepsiszentgyörgy, 1849. július 1.

Németh László K[ormány]. biztostól

Az ország kormányzó elnökének

Sepsi Sz[e]nt György július 1^{én} [1]849

dél előtti 11 óra

Elekes György nevű futáromtól küldött tudósításem e szakkal végzém bé: „adja a mindenható, hogy mire e soraim olvasásdjá egy más kedvesbbel lephessem meg. És reményem hamarabb mintsem gondolám beteljesült. A muszka rabló csorda – miután mint pusztító sáska sereg Háromszéket jobbra átba-

⁴⁵ Németh László kormánybiztos segéde. (BONA Gábor 1998, I, 355.)

⁴⁶ Franz Dorsner ezredes.

rangolta tegnap délelőtt egészen kivonult – Brassó vidékire. S e percekben a főtábor az eresztevényi tetőn ép azon a helyen áll, honnan ma egy hete leverten, borult kedéllyel vissza vonulánk.

A gabona és terménybéli kárt, amit előbb barátságot színet, emberiséget levetkezett, visszavonulásával rabló csordává fajult buta tömeg tett, lehetetlen leírni. Azon kívül házakot, pincéket tört fel, csordákat hajtatott el, és kivált Uzon és Kőkös helységekbe védtelen embereket gyilkolt meg, s jobb érzelmű polgárokat fűzött rabláncra, ha meg fogható.

A sepsiszentgyörgyi Chat hitszónokot, a talpig becsületes Lőrincet, csak azért, mert mikor mentek S[epsi]. Sz[e]ntgyörgyre őt is hívták, hogy menjen ki elébök kereszttel, s ő azt mondta, inkább tör fegyverrel, magával elhurcolta.

Tegnap hajnalba a tábor nagyobb szárnya, amely most az eresztevényi tetőn áll, a csiki határ szélről K[ézdi]. Vásárhely felé vonult. Én a bükszádi vonalon az oltmellékin a rövidebb utat választám S[epsi]. Sz[e]n[t]Györgynek, s östve 10 órakor a bükszádi táborba meghallám azon bizonyost hírt, hogy tegnap délelőtt ugyan kivonultak S[epsi]. Sz[e]n[t]Györgyről, de feles marha, kenyér s más szállítmányuk maradt el. Még az éjjel 12ed magammal útnak indulva kora reggel megérkeztem a városba, s vagy 20 darab marhát, s más ki nem parancsolt szállítmányt sikerült is letartóztatnom.

A nép, bár Heydte mind azzal ijesztgette, hogy ha még melénk állnak mind leégeti, gyilkoltatja, a hálás öröm elragadó érzelmével, szabadító angyalaként várá harcos gyermekeit.

Fellázad az ember érzelve, ha rá gondol, hogy a világ legbarbárabb katonaságát magyarok testvérgyilkosok utasítják, tanácsolják. Heydte mellett egy Balás nevű adjutáns van. Dorsnernél⁴⁶ Béliéknél s Jósika⁴⁷ Jánkorli⁴⁸. Ide igatom nevéket, a történész had süsse rájuk a becstelenség bélyegét.

A kézdivásárhelyi gyárokbá is hasonlóképp nagy kárt okoztak, de még is hamar ki ujjulható. Szerencsénk, hogy az elrejtettük ágyúnak való érc anyagok, eltemetett golyók épségesen megmaradtak.

A helységek bírít, esküdeit is beparancsolta volt Ferenc Józsefnek a hűséget letetetni, de hirteleni visszavonulásukba, ez is szerencsésen elmaradt.

Németh László m. k.

K[ormány]. biztos

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL, H 2, 1849:9139. (Hermann Róbert szíves közlése.)

Megjelent: *Közlöny*, 1849. július 14., 149. sz., 554.

17.

Németh László visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról.

Háromszék szervezkedése a harcra

Néhány vonás Háromszék hazafias küzdelméről az 1848-49-diki szabadságharc alatt –

Többen foglalkoztak az erdélyi részek szabadságharcának leírásával, nevezetesebb eseményei közöltettek úgy lapokban, mint köteles munkákban, melyekben több-kevesebb történeti hűséggel méltatva vannak a székelység elszigetelt önvédelmei is, de mindez ideig nem volt alkalmam a különösen Háromszéken történt események történeti hűségének teljesen megfelelő vázát sem olvasni, azon időponttól kezdve, midőn Háromszék b.[ár] Puchner szebeni osztrák tábornok és a Háromszék környékét uraló Dorschner, Gedeon, Heydte⁴⁹ német főtisztek fenyegeté-

⁴⁷ Jósika János, br., a 11. (székely) huszárezred volt századosa.

⁴⁸ Az ő személyét nem tudtam azonosítani.

⁴⁹ Br. August Heydte, az 5. (Savoyai Jenő) dragonyosrezred őrnagya.

seire megrémülve, de a német és oláh csapatok elleni hősi küzdelemben ki is fáradva, Gedeon tábornokkal Berde Mózes Háromszék kormánybiztosa békét kötött s ígéretet tett a Háromszéken lévő hadiszerekek kiadására, de érélyes tiltakozását fejezte ki a császári csapatoknak Háromszékbe való bevonulása ellen.

Háromszékben az ezután történt eseményeket óhajtom ez alkalommal úgy előadni, amint azok valóban le is folytak, amelyeknek én szemtanúja voltam, és az események intézésében székelői személyekkel részt venni is szerencsém volt.

1848-dik évi karácson napja volt, midőn én Bem seregével Bánffyhadjáról bementem Kolozsvárra. Itt értesültem a Kolozsvárt ezen időben szerkesztett „Honvéd” című lapból, valamint háromszéki ismerőseim s barátaimtól és egy Brassóból jövő gyorskocsi vezetőjétől a háromszéki állapotokról, az előbb érintett békekötésről, de egyszersmind Háromszéknek híven megőrzött hazafias érzelmeiről és a magyar kormányhoz való folyton hű ragaszkodásáról.

Kétségtelen volt előttem, ha Háromszék megadja magát, fegyvereit kiszolgáltatja b.[áró] Puchner tábornoknak s kénytelen lesz engedni a császári csapatok bevonulását; úgy Háromszék ügye veszve van, s veszve az egész székelység ereje a magyar ügyre nézve. Én tehát azonnal jelentést tettem Bem tábornoknak, kérve őt a székelői erő megmentésére, melyre neki különben is oly nagy szüksége vala. Bem átlátva aggodalmam helyességét és a hazafias székelység erejének fontos és nélkülözhetetlen voltát, engem azzal bocsátott el, hogy felejtve a székelői nép helyzetét Beöthy Ödön országos biztos előtt is meg kell kíséreteni minden lehetőt.

Nem is késtem sokáig, első dolgom volt Beöthyt felkeresni, ki átlátva a helyzet komoly és fontos voltát, e néhány szóból álló meghatalmazással látott el:

„Mindazt tegye és tehesse, mit a haza megmentésére jónak és üdvöznek lát”, s engem Háromszék kormánybiztosává nevezett ki; egyidejűleg ez időben is Háromszéken tartózkodó Gál Sándornak pedig csíki ezredessé való kineveztetését kíséretemmel jövő Sándor csíktapolcai fiatalember vitte meg.

Ezen utasítással zsebemben indultam meg 1849 január első napján Háromszékbe Torda felé, azonban csakhamar be kellett látnom, hogy cintosi tábor előnyomul és a ludasi utat fedezve tartó ellenséges oláh előőrsége által fontos küldetésem veszélyeztetve van. Egy Finta nevű székelői huszár és három gyalogos kíséretében utamat, hát Csík felé, a hosszabb, de biztosabb út felé vettem. A Mezőség derekán vágtunk keresztül, csakhamar elérve és elhagyva Kajánt, hol Gáll Péter udvarában háltam, továbbá Berkenyes, Méhes, Mezőbándot községeket, végre Marosvásárhelyre érkeztem.

Maros- és Udvarhelyszék felső részén még nappal utazhattam, de Csíkban, Alfalu községén túl, ennek is vége szakadt, mert itt lakó Mikó Mihály, Csík kormánybiztosától, a legkomolyabban figyelmeztettem a hely veszélyes voltára. Az osztrák tisztek uralkodása ez időben érte ott a tetőpontját. A legszigorúbb fegyelmet tartották fenn a csíki nép között, mindenre ügyelve, mindent meglesve. A személybiztonság legcsekélyebb gyanúra veszélyeztetve volt. Vacsora után tovább vettem utamat egy becsületes székelői ember szánján, mivel kíséretemet elővigyázatból Marosvásárhelyt hagytam.

Reggel volt, midőn Karcfalva községébe értem, hol Mihályi Gábor, az erdélyi országgyűlésen volt követársam s barátom vendégszerető házában töltöttem a nappalt. Szorongva vártam itt az estét. Végre szürkületkor az egyik jeles Lukács fiúval szánba ülve, dermesztő hidegben, többszöri feldúlás után jutottam el Csíkszentgyörgybe, Háromszék megye közeli határközségébe, melynek hazafias lakossága fájó csüggedéssel nézte a szomszéd Háromszék elszigetelt titáni küzdelmeit, de nem törhette meg a rája ólomsúlyként nehezedő osztrák zsarnoki fegyelmet.

Bizalmasak előtt azonban még sem is titkolhatták el e község főbbjei lángoló hazaszeretetüket, és a magyarság nemes és igazságos ügye iránt rajongásig menő érzelmeiket. E község ritka jellemű lelkes hitszónoka az agg Tankó Albert volt, kit később az üldöztetés, a börtön megrongált egészségében. E nemesebb szellem nemsokára kiszabadulása után visszatért istenéhez, kibem bizalmát és hitét sohasem veszte el.

E fennkölt jellemű papot a csíki székelység patriarcháját látogattam meg reggel, félig fagyva kimerülten. Tökés szolgabíró vezetett hozzá és a két Madár testvér, kik közül Imre ma Csík megye főjegyzője, a másik háromszéki ülnöke. Midőn elbeszéltem neki a magyar ügy állását, a kolozsvári dolgokat, Bem Erdélybe jövetelét, küldetésem célját, kitörő örömmel rázta meg a jobbomat, felajánlotta munkásságát.

Látogatásom után az országotat kikerülve, egy csíkszentgyörgyi székelői az Olt jegén szállított át Oltszemire, hol elértem a földet, mely után lelkelem annyira vágyódott.

Oltszemén Beke, gr. Mikó jószágigazgatójához szálltam, ki igen szívélyesen fogadott, s elbeszélte nekem, hogy aznap hívták össze a háromszéki századparancsnokok a századokat, melyekben minden katonának 10 ezüst krajcár szokatlan nagy díjat ígértek naponta és feleskették őket újból a nagyszabedbeni vezénylet alá.

Egy perccet sem volt tehát szabad elvesztem. Míg vacsoráltunk, e derék jószágigazgató és lelkes hazafi szán után küldött, mellyel én elindulva, 11 órakor este már Sepsiszentgyörgyre megérkeztem. Első dolgom volt elődömet, Berde Móza jó barátomat Háromszék elszigetelt harcainak intézésében magát oly örökemlékezetre méltó módon kitüntettet, magas szellemű és eszélyes kormánybiztost felkeresni, kihez szállva, neki küldetésem elbeszélve, hosszasan tanakodtunk a teendőik felett. Neki az én küldetésemben, ha nem szűnt volna is meg a hatásköre, nyíltan tényleg nem lehetett működnie, mivel ekkor a békét Gedeon osztrák tábornokkal valóban megkötötte volt. Berde Móza pár nap múlva el is hagyta Háromszékét. Kolozsvárra ment, hol Beöthy Ödön később Csány, országos biztosok mellett tovább folytatta más irányban hazafias működését.

Berde Móza Horváth Albert főkirálybíróhoz mentem, ki beteges voltával mentegetődzött. Innen Nagy Imre, Háromszék huszár alezredesét kerestem fel, kinek katonai tehetségében különösen bíztam, akiben az ügy egy nagyreményű emberét véltem feltalálni, de ő is a nyílt actiótól vonakodott. Átmentem tehát Háromszék lelkes és szabadságszerető polgárai közé, Kézdivásárhelyre. Itt a nép előtt beszédet tartottam. Kézdivásárhelyt is felkerestem Dobay ezredet, ki a háromszéki gyalogságnak volt ezredese, azonban ő is hajlott korával mentegetődzve, nem volt hajlandó kérelmemre az újból felállított székelői haderő szervezésére.

Ilyen körülmények között nem volt mit tennem egyebet, egy proclamációt készítettem, melyet a kézdivásárhelyi alsó katonai iskola növendékeivel sokszorosítva, másnap Háromszék községeibe és hatóságaihoz, valamint a székelői határó századok parancsnokaihoz szétküldvén, felhívtam minden székelői hazafit az egyesülésre, s rendeletenként adtam ki a századparancsnokoknak, hogy három nap alatt századaikat Uzon községébe vezessék úgy, miként az elszigetelt harc alatt is vezetve voltak.

Proclamációm, melyben a magyar ügy kedvező fordulatát és küldetésem célját fejtém ki, bejárta egész Háromszékét. Egy szív s egy lélek volt az egész vidék. Gyenge az én tollam most már ahhoz, hogy híven ecseteljem a lelkesedést és buzgalmat, melyet a szék apraja-nagyja, férfia és női a haza szent ügyének szolgálatára kifejtettek.

Három nap múlva, körülbelül január hó 14-én, 10000 ember jött össze Uzon községében. Voltak köztük székelői határőrök, Háromszékben rekedt Mátyás huszárok, a XII. század hasonlólag visszamaradt honvédei, ezeken kívül nagy számmal nemzetőrök és székelői önkéntesek.

Nagy bajnak tűnt fel azonban eleinte, hogy a háromszéki főbb tisztek, különböző ürügek alatt e mozgalomból teljesen kivonták magukat, mely körülmények között új vezetőkről való gondoskodásra határozottam el magamat. Így történt, hogy proklamációim szétküldése után Sárosi Ferenc székely határezredbeli főhadnagyot, ki az elszigetelt harcok alatt, Háromszék egyik legképzettebb és bátrabb katonája több ízben fényesen tüntette ki magát, bíztam meg a sereg szervezésével, utólagos jóváhagyás reményében kinevezvén őt azonnal őrnaggyá. Hasonló előléptetésben részesítettem több hadnagyot és altisztet, kik századosokká, illetve hadnagyokká lettek.

Sárosi Ferenc a legnagyobb hévvel és kitartással fogott feladata teljesítéséhez. Az Uzonban egybegyűltek közül kiválogatta az erősebb és harcképzettebb egyéneket, kikből mintegy 5000 főből álló rendes székely sereg alkottatott.

Megkönnyítette ezen sereg szervezését és fegyelmezését különösen azon körülmény, hogy az elszigetelt harcok alatt kitűnt tisztek és altisztek ambíciói némileg kielégítettvén, a valódi hazafias és katonai szellem meghonosításában és állandósításában nagy buzgalommal működtek közre.

Ezen időben Háromszéken tartózkodott Gál Sándor is, mint a Mátyás-huszárok vezetője.

Rövid idő alatt előkerültek az eldugott fegyverek, melyek által az 5000 főből álló rendes sereg jobbára el lett látva fegyverekkel, csak ágyúkban volt hiány, mivel ezen időkből még csak azon két ágyú állott rendelkezésünkre, melyeket Gábor Áronnak már Berde Mózsna kormánybiztossága alatt sikerült készítenie.

Gál Sándor megkapván megbízatását a csíki sereg szervezésére, valamint az I. székely ezred ezredesévé való kineveztetését, az általunk összetoborzott, és Sárosi őrnagy által többé-kevésbé szervezett seregből kiválasztott egy század gyalogos honvéddel, egy század Mátyás-huszárral és Gábor Áron két ágyújával, ha jól emlékszem január 17-én elindult Csíkba a csíki ezred megszerzésére, hol őt rendkívüli örömmel és lelkesedéssel fogadták. Feladatát éppoly lelkesedéssel sikerült megoldania, mint sikerült azt nekünk Háromszéken.

Gál Sándor ezen csíki útját leírták meg többen, de azt hiszem minden tévedéstől menten, történeti hűséggel írhatná le Csíkban még most is élő Fodor Ignác ügyvéd, ki állandó kísérvője, vitéz és lelkesen küzdő tisztje volt Gál Sándornak.

Míg Gál Sándor Csíkban járt, azalatt is az ügyért lelkesedő több barátommal együtt buzdítottuk Háromszék férfait és nőgyeit a kitartó munkálkodásra.

Rövid idő alatt egy készülő táborra alakult át Háromszék.

Ezen időtől kezdődik Gábor Áron nagyobb mérvű és kiterjedtebb munkássága az ágyúöntés terén. Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy járt a lelkesedésben legelő, melyek nagymennyiségű hadiszerekkel látták el a tábor. Pár hét alatt a székely

nép ritka áldozatkészségéből arzenállá alakult át Kézdivásárhely. Gábor Áron adományokból pénzhez jutván, megkezdte a nagyobb mérvű ágyúöntést, melyhez az anyagot ajándékba adott harangok szolgáltatták. A kovács-, kerekés és szíjgyártó-munkákat az iparosok többnyire ingyen készítették, mindaddig, míg végre a magyar kormány vette kezébe az ügyet, 60000 forintot juttatván Gábor Áron kezeihez, ki az ágyúöntést ezután egész rendszeresen, gyári berendezés mellett kezdte meg.

Kézdivásárhelyt készült a puszkapor is, melyhez a szükséges salétrom tartalmú földet éjjel-nappal kutatták, szedték és hordták be ingyen a községek lakói. A gyutacsgyártás terén nagy érdemeket szerzett Gabriányi József gyógyszerész, ki többeket is megtanítván, nagy készséggel gyártották szüntelen.

Sepsi-Sz.[ent] György lelkes leányai a töltés készítésével foglalkoztak. Háromszék összehordott ónedényeiből készítették a golyók. Nem volt Háromszéknek községe, vagy osztálya, mely ne járult volna valami áldozattal a magyar ügy elősegítéséhez. Mindenki adott, kítől mi telt; élelmet, ruhát, kenyeret, húst, különböző főzelékeket, szénát, zabot stb. hordtak össze nagy számmal a sereg élelmezésére, mind ingyen, anélkül, hogy akadt volna csak egy is, ki valami követeléssel állott volna később elő. Rövid idő alatt pénz is tekintélyes összegben folyt be, annyira, hogy a legégetőbb szükségletek egy ideig fedezhetők voltak.

Nem rövid értekezést, hanem könyvet kellene írnom, hogy méltóképpen jellemezhessem Háromszéknek ez időben átélt izgalmas életét.

Gábor Áronnak, e rendkívüli férfiúnak sokoldalú fáradhatatlan munkálkodásáról és jellemzéséről íveket kellene összeírni, kinek önzetlen hazaszeretetét eléggé festi az is, hogy kezdetben, midőn ő maga is a legnagyobb nélkülözés élt, mert a mije volt, hadi szerekbe fektette, az általam neki felajánlott személyére vonatkozó fizetést elfogadni nem akarta, indokolván a rendkívüli hadi szükségletekkel.

Ezek után most már csak annyit kívánok még megjegyezni, hogy midőn Gál Sándor Csíkból hozott ezredével Háromszékbe visszatért, Sárosi Ferenc őrnagy által átadtam neki a Háromszékben szervezett összes csapatokat, mely időn túl, mi január vége felé történt, a katonai intézkedés vezérszála Gál Sándor által fűzettek tovább, én pedig minden törekvésemet a szék polgári vezetésére s a sereg élelmezése körül felmerült teendőik intézésére fordítottam.

Időnként elküldtem jelentéseimet Beöthy Ödön s később Csány országos teljhatalmú kormánybiztosoknak Kolozsvárra.

Németh László
kormánybiztos

Megjelent: *Kolozsvár*, 1888. december 24. (Karácsonyi melléklet.)

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

- *Az 1848–1849-i forradalom és szabadságharc katonai iratai*, Mikrofilmgyűjtemény, VII, 203 (*Csányi-levéltár*)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

- F. 37: *Gubernium Transylvanicum, Elnökségi iratok*

- H. 2: *Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség, Általános iratok*

- H. 92: *Országos Nemzetőrségi Haditanács, Közösen kezelt általános iratok.*

- N. 70: *Dieta ani Lad XX. 22*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 20: *Kézdivásárhely város iratai*

- Fond 357: *Bereck város iratai*

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest (MTAK)

- Kézirattár, Ms. 4925: *Csány László levéltára*, Másolatok (Az aradi Csányi-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok)

Irodalom

*** *Kolozsvári Híradó* = *Erdélyi Híradó*, majd *Kolozsvári Híradó* (szerk. Ocsvai Ferenc), Kolozsvár

*** *TL 1848–1849 = Történelmi Lapok* (szerk. Kuzskó István), Kolozsvár, 1892–1904..

BAKK Endre

1896 *Kézdivásárhely, s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

BENKŐ Samu

2008 *Documenta Neglecta. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.-1848. június 26.* (összeáll. és kutatástört. Bev. Benkő Samu), Budapest..

BONA Gábor

1998–1999 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*, Budapest.

2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*, Budapest.

2008–2009 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest.

DEÁK Imre

1943 *1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták*, Budapest.

DEMETER Lajos

2010 *A nyomtatott szó hatalmával. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc háromszéki eseményei a korabeli erdélyi magyar sajtóban* (összeáll. és elősz. Demeter Lajos) Sepsiszentgyörgy.

EGYED Ákos

2004 *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*, Marosvásárhely.

2008 *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc* (Harmadik, bővített kiadás), Sepsiszentgyörgy, 2008.

2010 *Erdély 1848–1849*, Csíkszereda, 2010.

JAKAB Elek

1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések*, Budapest.

KUSZKÓ István

1896 *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez*, Kolozsvár.

NAGY Sándor

1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár, 1896.

NÉMETH László

1888 *Háromszék szervezkedése a harczra. Néhány vonás Háromszék hazafias küzdelméről az 1848-49 diki szabadságharcz alatt.* Kolozsvár, 1888. december 24. Karácsonyi melléklet.

SÜLI Attila

2011 *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban*, Sepsiszentgyörgy.

SZILÁGYI Farkas

1891 *Nagyenyed pusztulása 1849-ben*, Nagyenyed.

Documente privind activitatea lui László Németh in 1848-1849

(Rezumat)

László Németh se numără între cele mai importante personalități pașoptiste din Treiscaune. Născut la Tg. Secuiesc, avocat la Deva, este ales în aprilie 1848 deputat la Dieta transilvăneană din partea orașului său natal și împiedică dezarmarea parțială a grănicerilor de aici, încercată de comandamentul Habsburgic din Transilvania. În ianuarie 1849 este trimis înapoi de guvernul maghiar în Treiscaune, având acolo rol însemnat în conducerea administrativă a scaunului și în organizarea unităților militare și a industriei de război. Sunt publicate la un loc texte și documente legate de activitatea lui din 1848-1849, apărute în presa vremii sau păstrate în arhive.

Documents Regarding the activity of László Németh in 1848–1849

(Abstract)

László Németh is among the most significant personalities of the 1848-1849 Revolution from Háromszék Seat. Born in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), lawyer in Deva, he is elected in April 1848 into the Transylvanian Dieta (Parliament) as deputy of his native town. He prevents the partial disarmament of the border guards from the region attempted by the Hapsburg Imperial Commandment of Transylvania. In January 1849 he is sent back by the Hungarian Government into Háromszék Seat, and he has a major role there in the administration of the county as well as in the organization of the military units and the wartime industry. This study collects texts and documents regarding his 1848-1849 activities that were published in the press of that time or have been preserved in the archives.

Nagy Szabolcs

IMPÉRIUMVÁLTÁS SEPSISZENTGYÖRGYÖN 1918–1919

A mai magyar közvélemény hajlamos a történelmi Magyarország jelentős területeinek elvesztése kapcsán kizárólag Trianonra koncentrálni. Az új határok kialakításának szempontjából kétségkívül döntő jelentőségű helyszín, esemény azonban csak nekünk, az újonnan létrehozott Magyarországon élő magyaroknak jelenti de facto értelemben véve is az egykor Magyarországhoz tartozó területek végleges elcsatolását. Bár például abban a gesztusban, hogy Románia nemzeti ünnepe december elseje (mely napon az 1918. évi gyulafehérvári román népgyűlésen kimondták Erdély Romániához történő csatolását) nyilvánvalóan kimutatható az a szándék is, hogy a mindenkori román politika a nagyhatalmak döntése helyett a románság cselekedeteit hangsúlyozza Erdély bekebelezése kapcsán, azért e szimbólumválasztást teljes mértékben erőltetettnek, művilleg beállítottak mégsem vélhetjük. 1918 decembere után valóban román hatalom alá került Erdély egyre nagyobb része, s nem csak a román utókor, hanem a korabeli román politikai vezetés sem tekintette ezt az állapotot ideiglenesnek. Munkánkban a következőkben a korszak háromszéki történéseinek vizsgálata által szeretnénk bemutatni a Trianont közvetlenül megelőző időszakot, azokat a székelyföldi folyamatokat, melyek egyre inkább afelé hatottak, hogy a román államhatalom jóval a békekötés előtt magáénak tudhassa Erdélyt.¹

A háromszéki közállapotok 1918 végén nagyon leújtó képet mutattak. A Kelet- és Dél-Erdélybe 1916-ban betörő román erők miatt a terület magyar lakosságának jó része elhagyta lakhelyét, mintegy fél éven keresztül menekülteként volt kénytelen élni.² Emiatt a földek megműveletlenek voltak, a termés betakarítása elmaradt, az elhúzódó háború miatt amúgy is fellépő élelmiszerhiány (és nyersanyaghiány) egyre súlyosbodott. A helyzetet tovább rontották a megszálló csapatok által elkövetett atrocitások: fosztogatások, erőszakos, mértéktelen rekvirálások (természetesen

a központi hatalmak katonái is – bár jóval kisebb mértékben, de – követtek el ilyeneket).³ Meg kell említeni azt is, hogy a román csapatok kiszorítása után Háromszék vármegye területe – hivatkozva a közeli határhegyekben folyamatosan zajló harcokra – még hosszú ideig hadművelleti terület maradt, mely körülmény nagyban gátolta a visszatért lakosságot abban a kísérletében, hogy termelését legalább a megszállás előtti szint közelébe próbálja emelni.

A gazdaság újraindításához elengedhetetlenül szükséges, a Székelyföldről elhurcolt ipari és mezőgazdasági termelőeszközök, vetőmagok, tenyészállatok széleskörű pótlása a kormányzat részéről megígért, ám egészen korszakunkig nem folyósított segély hiánya miatt sem következhetett be. Székelyföld s benne Háromszék a háború hátralévő két évében még az általános magyarországi viszonyokhoz képest is nagyon nehéz állapotok közé került.⁴ Mindehhez hozzájárult, hogy az orosz békekötés után hazaözönlő nagyszámú hadifoglyot, félve attól, hogy azok testi, illetve lelki értelemben „járványveszélyt” jelentenek,⁵ határátlépésük után a keleti határállomások közelében, így Háromszék területén is egy ideig megfigyelték, mintegy „karanténban” tartották. Ez a jelentős embertömeg tovább rontotta a megye élelmiszer-ellátottsági helyzetét, illetve komoly rendészeti problémát is jelentett.⁶

Mindeközben az 1916-ban Moldvába szorított, 1918-ban Bukarestben különbékét kötött (mely által megszegte a területi követeléseit alapjául szolgáló bukaresti titkos szerződést) Román Királyság nyíltan készülődött Erdély újabb megszállására. A sikerre minden reménye megvolt. A Budapesten kitört forradalom vezetői a kettős, kül- és belpolitikai kihívás közül utóbbit tartották sürgetőbbnek, az ország területi integritása kérdésének rendezését, bízva annak „igazságosságában”, a majdani békekonzferenciára kívánták hagyni. Az Erdély védelmét ellátni hivatott, többnyire nem helyben honos legénységből álló Goldbach-hadseregcsoporthoz a háborús vereség hírére feloszlott.⁷ A román

¹ Terjedelmi okok miatt nem tudunk kitérni a háttérben folyó diplomáciai tárgyalásokra. Ezekről bő tájékoztatást nyújt pl. ORMOS Mária 1983 vagy KOSZTA István 2010.

² Bővebben l. NAGY Szabolcs 2012/1, 302.

³ L. uo., 304–306.

⁴ NAGY Szabolcs 2012/2, 338–339.

⁵ Uo., 340.

⁶ Uo.

⁷ NAGY Szabolcs 2011/1, 83–84.

hadsereg első egysége 1918. november 12-én, egy nappal a számára azt engedélyező belgrádi konvenció megkötése előtt, Gyergyótölgyesnél átlépte a határt.

Bár elmondható, hogy 1918–19 forradalmainak tömegbázisát jórészt a városi munkásság adta, azért az események nem hagyták érintetlenül a viszonylag kevésbé városiasodott Székelyföldet sem. A fentebb ismertetettek mellett a legnagyobb problémát a harc-térről hazatérő katonák garázdálkodása jelentette. Ezek megakadályozására Háromszéken rövid időre statárium is kihirdettek.⁸ A közállapotokat nagyon jól tükrözte a sepsiszentgyörgyi rendőrkapitány pár hónappal korábban kelt jelentése.⁹ A (a fent már említett okokból) a megyében tartóztatott nagyszámú, nem ott honos, hadifogságból hazatért személy, azon kívül, hogy ellátatlansága, háborús lelki sérülései okán közegészségügyi, közbiztonsági problémát is jelentett, a baloldali politikai mozgalmaknak is elsőrendű tömegbázist adott. Természetesen nem csak közöttük, hanem a frontról hazatértek, illetve a háborúban nem is szolgált helyiek között is terjedtek a forradalmi nézetek. Más megyéből vannak adataink arról, hogy a több éves háborús szolgálat által kifacsart veteránok hazatérve véresen torolták meg az otthoni potentátonkon a családjukat, faluközösségüket ért vélt vagy valós sérelmeket.¹⁰ A forradalmi hangulat fokozásához hozzájárult az is, hogy ide, Magyarország Budapesttől legtávolabb található végeire is fennakadás nélkül eljutottak a forradalmi sajtóorgánumok.¹¹

A drámai viszonyok közepette a helyi vezetésnek is cselekednie kellett. A nemrég kinevezett új főispán, Török Andor¹² 1918. november 11-én röviden ismertette a vármegyei közgyűléssel a kialakult helyzetet. Nagyon sokat elárulnak az általa közölték arról, hogy a zilált állapotok között mennyire látta, láthatta egy helyi politikus reálisan a helyzetet. Többek között elmondta, hogy a budapesti forradalom hatására a megyében is megalakultak a Nemzeti Tanácsok. Az átmeneti időszakban elszaporodtak a fosztogatások, de ezek elsokasodásának sikerrel állta útját a megyei adminisztráció. Elmondása szerint súlyosbította viszont a helyzetet, hogy a budapesti politikai központtal történő kapcsolattartás rendkívül megnehezedett.

⁸ Székely Nép, 1918. XI. 6., 2; Uo., 1918. XI. 9., 2.

⁹ NAGY Szabolcs 2012/2, 342.

¹⁰ NAGY Szabolcs 2011/1, 88. Jelen munkában is idézzük két jegyző valószínűleg hasonló okokból történt elüldözését.

¹¹ NAGY Szabolcs 2012/2, 341.

¹² A megye korabeli politikai viszonyairól, tisztségviselőiről bővebben l. uo., 341.

¹³ Uo., 340.

¹⁴ SÁL, Fond 9/1, 1918/216. (XI. 11.)

¹⁵ A lap tartalmazza a vidéki tanácsok tagnévsorát is:

„I. Kézdivásárhelyen: Dr. Silvester Ferenc gimn. tanár elnöke alatt dr. Dávid János orvos, dr. Dienes Ödön ügyvéd, Szöcs Károly

Bizonyára az emiatt kialakult információhiánynak volt az is betudható, hogy Török a román bevonulás veszélyéről úgy nyilatkozott, hogy az fennállni látszott, de egyelőre elült (már másnap átlépte az első román alakulat Gyergyótölgyesnél a határt). Mint már máshol megírtuk,¹³ a közállapotokra, a hangulatra nézvést sokat sejtetett az a körülmény is, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint Török az „Isten óvja a megyét!” felkiáltással zárta beszédét.¹⁴

A főispán által is említett Nemzeti Tanácsok már november 3-án, illetve 4-én megalakultak. Az eseményről a sepsiszentgyörgyi hírlap, a Székely Nép következőképp tudósított:

„Vasárnap délután és hétfőn délelőtt a vármegyházán népgyűléseken megalakultak a Nemzeti Tanácsok. A városi népgyűlés dr. Kovásznai alpolgármester indítványára 15 tagú vezető tanácsot választott. A tanács elnöke dr. Király Aladár, titkára Zayzon Ferenc főgimn. tanár. Tagjai: a polgárság részéről: Szabó Ferenc asztalos, Óváry Károly birtokos, Nagy Lajos birtokos, Gyárfás Béla dohánygyári munkás, Ludvig Gyula dohánygyári aligazgató, Imreh György szövőgyári munkás, Montag Imre szövőgyári igazgató, dr. Kórész Lajos ügyvéd, Galbács János építész, Végh Endre főgimn. tanár, Neumann Miksa birtokos, Ráduly Miklós g. kel. lelkész, id. Sass József birtokos, a hadsereg részéről Császár Béla százados, Molnárffy Béla huszárszázados, Tamás Sándor főhadnagy és Tölcséres István, Lázár Gergely népfelkelők. A november 4-én a vármegyház dísztermében dr. Király Aladár elnöke alatt az egész vármegye bevonásával tartott népgyűlés a járásokból 35 taggal egészítette ki a Tanácsot. Ezek alakítják meg a járási vezető tanácsokat. [...] A népgyűlés után a vármegyház elé felállított katonaság megesketésére került sor. A vezető tanács mindaddig, míg a szükség kívánja, permanenciában marad, s a polgári leányiskola emeleti termében irodát tart. A közrend fenntartására polgári őrséget alakít, az erre alkalmas polgárokat jelentkezésre kéri fel. A megállapított terv szerint éjjel-nappal polgári és katonai őrség vigyáz a rendre, állandóan katonai készség áll rendelkezésre.”¹⁵

Anélkül, hogy a Nemzeti Tanácsok tagjainak politikai nézeteit feltáró (témánktól messze ve-

szeszgyáros, Szöcs Mihály tímár.

II. A kézdi járásban: Megyaszay Mihály elnöke alatt Péterfy Árpád tanító (Lembény), Bodó Albert birtokos (Törja), dr. Zakariás István orvos (Alsócernáton), Oláh Dániel r. k. esperes (Kézdiszentlélek), Dimián Konstantin g. kel. esperes (Bereck).

III. Az orbai járásban: Szombathy István elnöke alatt Roediger Lajos ny. tanár (Kovászna), Csomós Lázár szabó (Kovászna), Bartha Samu tanító (Barátos), ifj. Olasz Sándor földműves (Kovászna), Ördög József cipész (Kovászna).

IV. A nagyborosnyói szolgabírói kirendeltségben: Kovács Árpád ref. lelkész elnöke alatt Volloncs Miklós ref. esperes (Maksa), Dima János g. kel. lelkész (Magyarbodza), Joós András (Kisborosnyó), Au-

tő) elemzésekbe bonyolódnánk, rá kell mutatnunk, hogy a vármegyei tanács vezetője az a Király Aladár lett, aki a háborús viszonyok miatt létrejött belpolitikai válság okozta koalíciós törekvések kapcsán nyert 1917-ben (több más társához hasonlóan),¹⁶ Károlyi-párti létrejötte főispáni kinevezést. (S mint fent említettük, a vármegyei közgyűlés kormánypárti tagjainak állandó politikai támadása miatt alig néhány hete mondott le tisztségéről.) Ezzel a gesztussal is nyilvánvalóvá vált, hogy az új budapesti hatalom a vármegyei közgyűlés, a fő- és alispáni tisztségek feladatkörei közül egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a politikai helyett az adminisztratív jellegűekre. Az egymás mellett párhuzamosan működő kettős hatalmi struktúra azonban természetesen nem létezhetett konfliktusok nélkül. A szintén a forradalmi kormány által kinevezett új erdélyi kormánybiztos, Apáthy István (civilben zoológus, kolozsvári egyetemi tanár, szintén a korábbi ellenzékkel szimpatizáló politikus) december közepén levélben volt kénytelen rendreutasítani a háromszéki alispánt amiatt, hogy az a Nemzeti Tanáccsal szemben fennálló hatásköri ütközésekről panaszkodott e „vésztérhes időkben”.¹⁷

Bár a Nemzeti Tanácsok vezetői általában szinte mindenütt, így Székelyföldön, Háromszéken is az új budapesti hatalom politikai szimpatizánsai közül kerültek ki, ebből adódóan közvetlen összekötéssel is rendelkeztek Károlyiék felé, az általános közállapotok miatt mégis nagyon nehezen tudták tartani a kapcsolatot az ország vezetésével. Ebben a helyzetben az erdélyi, székelyföldi vezetők Budapest helyett a jóval könnyebben elérhető erdélyi elit felé próbáltak orientálódni, kérdéseikre elsősorban tőlük várták a választ.¹⁸ A fenyegető román behatolás előestéjén, tapasztalva az országban uralkodó zűrzavart, a hadsereg (nem csak külső folyamatok okozta) összeomlását, Erdély különböző részein különböző tervek születtek a románoktól való függetlenség megőrzésére. Ezek részletes tárgyalására jelen munka keretei között nincs mód, arra mások máshol már kísérletet tettek,¹⁹ mindenképpen fontosnak tartjuk azonban megemlíteni a közvetlenül Háromszékből indult gondolatokat, állásfoglalásokat (még akkor is,

ha azok nyilvánvalóan párhuzamokat mutattak más elképzelésekkel). A *Székely Nép* november 20-i számában például az alábbi írás jelent meg:

„Erdélyt kívánják teljesen maguknak a román urak. Miért? Illő, hogy az erdélyi magyarság és szászság szembenézzen ezzel a követeléssel. Erdély 15 vármegyéje közül Háromszék, Csík, Udvarhely megyék területén 414 436 lakos közül 29 817 román él. Erős kisebbségben élnek a románok Brassó megyében, erős magyar és szász kisebbségek vannak Fogaras, Nagy-, Kisküküllő, Aranyostorda, Marostorda és Kolozs megyékben, végül Beszterce-Naszód megyében. Így alakul ki aztán Erdély nemzetiségi statisztikája ekként:

összlakosság:	2 698 000
Ebből román:	1 471 000
magyar:	940 000
szász:	234 000
egyéb nemzetiségi:	53 000

Tehát az összes lakosság 45 % - a nem román.

És ezt a 45%-ot akarják elnyomni. Elnyomni akarják pedig akkor, mikor az 1 174 000 magyar és szász tudni sem akar felőle, mikor ezek meg akarnak maradni a magyar impérium alatt. Hát ez – enyhén szólva – vakmerőség.

Az európai közvélemény, melyet a hivatalos romániai és a hazai túlzó román statisztika megtévesztett, mindezzel szemben tájékozatlan. Az erdélyi magyarság és szászság vitális érdeke, hogy a békekonferencia előtt hallassa szavát, hogy az önrendelkezési jog alapján helyezkedhesse el a jövőbeni magyar államban. Ha Hunyad megye déli részén, a Retyezáttól kiindulva, a román határtól 25 km-re eső sávval a Hunyad megyében élő magyar telepeket Petrozsényvel belekapcsoljuk – itt mindössze 20-25 000 román él – innen egy Szászvárosig északnak haladó vonallal, innen Nagyszebenig keleti irányban húzódóan, majd Nagyszebentől északra Marosvásárhelyig terjedő vonalon, innen pedig nyugatra Bánffy-hunyadig a mezőségi medencét elfoglaló területen a Szamos vonalán Besztercégig, s onnan a határig terjedő határvonallal megjelölt területen, ahol 900 000 embert meghaladó magyarság, 234 000 szász, 32 000 más nemzetiségű lakos mellett mintegy 250 000 főnyi román élne, úgy, hogy a mintegy 1 400 000 lakosból

lik István cipész (Nagyborosnyó), Fazekas András korcsmáros (Magyarbodza).

V. A sepsi járásban: Dr. Kiss Árpád ügyvéd elnöklete alatt Haller Ottó birtokos (Bodok), Salamon Márton ig.-tanító (Mikóujfalu), Bene István ref. lelkész (Aldoboly), Barabás József birtokos (Bodok), Kónya György birtokos (Angyalos).

VI. A nagyajtai járásban: Dr. Ferenczy Géza elnöklete alatt dr. Sófaly Fülöp Ferenc ügyvéd (Nagyajta), dr. Solymossy István orvos (Baróth), Boér Olivér birtokos (Hidvég), Bardocz Samu birtokos (Nagybacon). A köpeczi közsémbánya munkásainak egy kiküldöttje. Katonai tanácsosok: Bedőházy Gábor százados, Boér Árpád főhadnagy, Kolombán István főhadnagy, dr. Debreczy Béla zászlós”. (Székely Nép, 1918. XI. 6., 1.)

kely Nép, 1918. XI. 6., 1.)

¹⁶ A témáról l. pl: NAGY Szabolcs 2013.

¹⁷ SÁL, Fond 9/2/a/176, 1918/54.

¹⁸ Természetesen mindenképpen megemlítendő a Budapesten működő Székely Nemzeti Tanács is, azzal a megjegyzéssel, hogy az erdélyi román előrenyomulás mértékével párhuzamosan mind kevésbé tudta Erdéllyel a kapcsolat fenntartani. Az erdélyi központok közül Kolozsvár mellett Marosvásárhely városa volt a kor magyar megmozdulásainak fontos színhelye. A témáról l. BÁRDI Nándor 2003, BÁRDI Nándor 2004.

¹⁹ ZAHORÁN Csaba 2009.

65% magyar, 17% német, és ezzel a 82%-kal szemben 18% román élne.

Ha másként nem megy, az önrendelkezési jog alapján Kolozsvár székhellyel meg kell alakítani az Erdélyi Köztársaságot. Ez a köztársaság keresné és meg is találná a kapcsolatot a Magyar Köztársasággal.

Kell hogy az erdélyi magyarság és szászság létének biztosítására ezen lépést megtegye. Kell azért, mert egyfelől a román imperializmus fenyegeti létét a nagy Románia részére vindikálva őket, másfelől pedig a hazai románság akarja megölni nemzeti életét.

A Nemzeti Tanács és a törvényhatóság legsürgősebben foglalkozzanak a kérdéssel. Az ellenség már szervezve van! Máris teret veszítettünk. Míg tehát el nem késünk, kell megfelelő szervezettel fellépniünk.

A magyar állammal való közösség gondolata a legelső és legfőbb teendő. Miután közénk és a magyarság többi része közé erős román csoport ékelődött be, s a Wilsoni rendezés mellett nemzeti utunk veszélyeztetettnek látszik, nem marad más megoldásunk, mint ez. Vértől szívvel proponáljuk ezt a megoldást, mint a magyarság megosztását, de inkább ez a megoldás, mint a román uralom! Ha valaki jobb megoldást ajánl, olyat, amely mellett a mai állapot fenntartható, készséggel vállaljuk. Csak magyarságunkat biztosítsa!²⁰

A fentiek nyilvánvalóan nem kizárólag a sepsiszentgyörgyi lap álláspontját tükrözték. Egy, a budapesti székelység nagygyűlésének megbízásából érkezett táviratra²¹ válaszul, melyben a szerzők kifejtették, hogy egyetértenek a Népköztársaság nemzetiségi politikájával, illetve amennyiben a békekonferencia nem támogatná Magyarország területi egységét, szükségesnek látják, hogy a magyarlakta területeken önálló népköztársaság alakuljon, az időközben kormánybiztosi kinevezést nyert Király maga s a megyei nemzeti tanács nevében is kifejezte egyetértését. Az esetleges elcsatoltatás kérdése a „helyi nagypolitikai” szereplőkön túl nyilvánvalóan szélesebb rétegeket is foglalkoztatott. Apáthy István december közepén küldött körtáviratot a vármegyéknek, miszerint azok szervezzenek küldöttségeket – a december 1-jei román nagygyűlésre válaszul – december 22-én tartandó magyar demonstrációra. A felhívás hatására például az Orbai-járás küldöttségébe már rövid időn belül regisztrált 50 személy, akik között jelen volt a társadalom minden rétege, tehát a közéleti személyiségnek nem minősíthető emberek is.²² A következő újságcikk tudósítása szerint a megyeszékhelyen megtartott nagygyűlésen is sokan megjelentek:

„Tiltakozás Erdély elszakítása ellen. Háromszékvármegye Nemzeti Tanácsa a vármegyeház nagytermében a mai nap népes gyűlést tartott, amelyen a közlekedési akadályok és nehézségek dacára a vidékről is nagyon sokan jelentek meg. A gyűlés szépen és realison megindokolt határozati javaslatot fogadott el, amelyben tiltakozását jelentette be Erdélynek az anyaországtól való elszakítása ellen.”²³

A következő napi, kolozsvári demonstráción is (mint az a fent említett Orbai-járásbéli regisztráció alapján előre sejtethető volt) sok háromszéki vett részt.

A nagypolitika befolyásolására irányuló (vidékről, távolról amúgy is nehézkes) próbálkozásokon túl azonban jóval nagyobb szükség volt a helyi viszonyok rendezésére. Annak ellenére, hogy az „akut rendészeti probléma” a fosztogatások, kisebb zavargások időlegesen elültek, még mindig nagy nehézségekbe ütközött a rend folyamatos fennmaradásának biztosítása. Elsősorban a „szakember” hiánya jelentett gondot. A rendőrségek jelentős létszámhiánnyal küzdöttek,²⁴ a karhatalomként más időkben bevethető katonai egységeket szélnek eresztették. Az új rendszer rendfenntartó erői, az önszerveződés, öngondoskodás (egyébként szépen hangzó) eszméi mentén létrehozott nemzetőrségek pedig – mint később kiderült – nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Ennek az alakulatnak a felállítása érdekében egyébiránt Sepsiszentgyörgyön Bálint Dénes polgármester november 4-én adott ki felhívást:

„Sepsiszentgyörgyön is megalakítandó a „Nemzetőrség”. A Nemzetőrség tagja lehet a városnak minden testileg alkalmas munkás polgára. A létszám lesz – a város körülbelül 8000 lelket számláló lakosságának megfelelően – mintegy 400-450 ember, 8-10 tiszt vezetése alatt szakaszok, századok és zászlóaljba sorozva, a rendőrkapitányságnak alárendelve.

A „Nemzetőrség” kötelessége a városban a közrend fenntartása, a vagyon- és személybiztonság megőrzése. A „Nemzetőrség” tagjai rendes foglalkozásukat folytathatják, és csakis rövid begyakorlásra, készségi járőr- és őrszolgálatra megfelelő felváltással kötelesek. Karhatalmi célokra azonban csak nagyobb csapatban – szakasz, század – vonulnak ki.

A „Nemzetőrség” tagjai napi 3 korona pótdíjat kapnak. A tisztek pótdíjára vonatkozólag később lesz rendelkezése. A „Nemzetőrség” tagjai a népkormányra esküsznek fel, és hat hónapi kötelezettséget vállalnak. Felhívom a város összes alkalmas polgárait, a jelenleg katonai szolgálatot teljesítőket és a harcterekről vissza-

²⁰ Székely Nép, 1918. XI. 20., 1. A tervet az újság a továbbiakban is foglalkozott: „Az erdélyi köztársaság. A Székely Nép e címen megindított akciója mind szélesebb körben kelt érdeklődést. A kolozsvári újság teljes tartalmilag közli. Hír szerint ott is hasonló sajtóakció készül”. (Uo., 1918. XI. 26., 3.)

²¹ Aláírók: Balázs Elek, Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Sófalvi Ferenc, Ugron Gábor. (SÁL, Fond 9/2/a/176, 1918/11.)

²² Uo., 1918/33.

²³ Székely Nép, 1918. XII. 21., 2.

²⁴ NAGY Szabolcs 2012/2, 342.

térteket is, hogy a „Nemzetország” mielőbbi megalakíthatása végett a városi tanácsnál azonnal jelentkezzenek. Mindnyájunknak szent kötelessége, hogy a meglévő javakat megőrizzük, mert ezek fognak alapul szolgálni az új, független Magyarország felépítéséhez.”²⁵

A felhívás sikeresnek bizonyult. A kolozsvári Nemzeti Tanács érdeklődő táviratára válaszul, alig pár nappal a fenti felhívás kibocsátása után már azt közölték Háromszékről, hogy a helyi nemzetörsegek mindenütt megalakultak, a közbiztonság eddig fenntartott. Ipari és egyéb közjavakban nem esett kár. Problémaként említik viszont, hogy a kisebb helyeken, ahol nemzetörseget nem kellett (lehetett) alakítani, a helyi hatósági személyeket gyakran „terrorizálják”. Azt is említik, hogy a nemzetörség felállításának gyors sikere elsősorban a felajánlottapidíjnak köszönhető, annak hiányában nem látják garantálni az egységek fennmaradását, pedig véleményük szerint égető szükség lenne egybentartásukra, mivel hiányukban nem látszik biztosíthatónak a közrend fenntartása.²⁶

Aapidíj fizetése pedig az általános pénzhiányban hamar nehézségekbe ütközött. A nemzetörség a kis településeken is jelentős létszámmal működött, Zabolán például 73 legénységi állományú személy mellett 2 tiszt alkotta (50 db fegyverrel, 50 db szuronnyal és 500 db tölténnyel rendelkeztek), Gelenecén 102 fő, Zágomban 124 fő tartozott hozzájuk. Még az akkor is rendkívül kis településnek számító Hiliben is volt 31 nemzetőr. Az alakulatok bomlását a legénység 1896–1900 között született öt legfiatalabb korosztályának bevonulása indította meg. Emiatt Zabolán a 73 fő közül 20–25-en voltak kénytelenek elhagyni a nemzetörseget. Mivel a november 8–10. közötti eskütelek óta sehol sem kapták meg az ígértapidíjat, így hamarosan a többiek is szétszéledtek. A vármegyéhez beérkezett kimutatások szerint november végére a nemzetörsegek mindenütt feloszlottak, általában 8–15 napig szolgáltak. Később egyébként igyekeztek teljesíteni az elmaradt kifizetéseket, így a zabolai legénység például 12 napra napi 20 koronát, a tisztikar 30 koronát kapott.²⁷ Nagybanconban egy december 20-án kelt kimutatás alapján a nyilvántartott 111 nemzetőr átlag 180 korona juttatásban részesült.²⁸

A nemzetörséggel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy ezek nemzetiségi alapon szerveződtek, azokon a településeken tehát, ahol élt román és/vagy szász lakosság, ezek is létrehozták, hozhatták a saját alakulataikat. Különösen a románság kapott

az alkalmon, hogy saját „milíciát” alakíthatott. Ezek aztán nem egy esetben még a román megszállás előtt, belülről bomlasztva próbálták hozzájárulni a majdani bevonulás sikeréhez (elég például a máshol leírt szászsebesi esetre gondolnunk).²⁹ Ennek ellenére később természetesen ezek, a sok esetben gyakorlatilag a korabeli magyar közrend ellen tevékenykedő nemzetőrök is megkapták elmaradt javadalmazásukat.³⁰

Mindezek mellett még egy eseménysor hatott a terület önvédelmének esetleges megszervezése ellen: a még fellelhető hadi javak elárverezése. Ez, mint például Kovásznán, legfőképp a lovakat, lószerszámokat érintette, de nem volt ritka a ruházat áruba bocsátása sem.³¹ Összességében fenti sorainkkal nem azt kívántuk sugallni, hogy a nemzetörsegek mégoly ideális működésük esetén is elegendőek lettek volna a fenyegető román betörés megállítására, de az, hogy egy ilyen, „utolsó szalmaszálként” kapaszkodót jelentő (és főleg a belső rend biztosítása szempontjából elengedhetetlenül fontos) intézményt ilyen könnyen hagyott elenyészni a korabeli államhatalom, nagyon árulkodó annak működésére, állapotaira nézve. (Az elmaradtapidíjnak az egységek feloszlása után alig pár héttel történő rendezése pedig egyértelműen arra utal, hogy azoknak az időben történő kifizetése elsősorban szervezési hiányosságok miatt maradt el.)

Aközvéleményt pedig novemberben már nagyon élénken foglalkoztatta az esetleges román benyomulás. A Székely Nép például a következőket írta:

„A románok egészen hitelesen hangzó hírek szerint mégiscsak megszállják Erdélyt. Nincsen módunkban ellenőrizni a megszállás céljait és méreteit. Az ország jelen helyzete – ne kutassuk most, kinek mulasztásából vagy hibájából – az ellentállás gondolatát is kizárja. Nem marad tehát egyéb hátra, meg kell nyugodnunk a keserű valóságban.

A román hadsereg, mikor hadviselőként jelent meg, sem követett el semmiféle atrocitást. Most, mikor pedig ezt okunk van feltenni – békés megszállás okán jelenik meg, kevesebb oka van erre. Pánikra vagy nyugtalanosságra tehát semmi ok sincs. Maradjon mindenki a helyén, és végezze a dolgát. Csak ezt ajánlhatjuk.

A megnyugvás szükségzerűsége bizonyítást kellő tapintatot és belátást diktál mindenkibe, s így a fegyveres erőnek semmi oka sem lesz arra, hogy polgári vért ontson, mert katonát már amúgy sem talál. Az országnak is, polgártársainak is az tesz szolgálatot, aki tartózkodik minden rendezavarástól, s köteles tisztelettel fogadja ezt a szomorú eseményt.”³²

²⁵ SzNM, K, *Plakátgyűjtemény*.

²⁶ SÁL, Fond 9/2/a/176, 1918/13.

²⁷ SÁL, Fond 9/2/a/47, 1918/68.

²⁸ SÁL, Fond 9/2/a/45, 1918/26.

²⁹ NAGY Szabolcs 2011/1, 87.

³⁰ L. pl. az erődi román nemzetörség elmaradtapidíjának kifizetése kapcsán történt intézkedést. (SÁL, Fond 9/2/a/176, 1918/66.)

³¹ SÁL, Fond 9/2/a/46, 1918/69.

³² *Székely Nép*, 1918. XI. 16., 1.

A fenti újságcikk lényegében tükrözte a hivatalos álláspontot, a Belügyminiszter távirata, melyben közli, hogy fel kell készülni egyes területek megszállására is (amellett, hogy felszólította az állami alkalmazottakat és az önkormányzatokat a helyben maradásra), főleg a lakosság ellenállásának kívánta elejét venni.³³

Mivel az első román alakulatok az északi szorosokon keresztül léptek magyar földre (ennek oka elsősorban az volt, hogy Románia déli részéből még tulajdonképpen folyamatban volt a Mackensen vezette erők kivonulása, Havasalföld nem oly régen még megszállás alatt állt), a háromszékiek a területükre történő román bevonulás előtt végigkövethették az északabbi székely területek megszállását:

„Csíkszeredába bevonult a román katonaság. Csíkszereda, nov. 26. Csíkszeredai tudósítónk jelenti: Ma délben fél egy órakor bevonult ide egy román gyalogezred, egy tüzérvég a megfelelő trénnel. A bevonulás zeneszóval történt. A legénységet a helybeli honvédlaktanyában, a tiszteket pedig magánházakban szállásolták el. A kormánybiztos nyomban tárgyalásokba bocsátkozott a parancsnokló tábornokkal, és ennek eredményeképpen a románok a postát, távirát és vasutat meghagyták az eddigi vezetés alatt, de ellenőrzés alá vették. A lapokat cenzúra alá helyezték. A hivatalokat továbbra is meghagyták működésükben, úgyszintén az iskolákat is. A katonaság részére szükséges élelmiszereket, továbbá szénát, zabot a maximális áron fizetik. Kijelentette a tábornok, hogy az ellátást csak három napig kívánják igénybe venni, mert akkorra a rossz közlekedési viszonyok miatt Palánkán rekedt tréjük megérkezik, és élelmiszerüket abból látják el. Eddig 1500 kg kenyert rendeltek, és az árát megfizették. A megszálló csapatok barátságosan viselkednek...”³⁴

„Romániai katonák Csík megyében. Csíkszeredai tudósítónk jelenti. A megszálló román csapatok viselkedése kifogástalan. A hatóságokkal és a magánszemélyekkel való érintkezésben előzékenyek, udvariasak. Az első igénylések óta semmit nem kértek. Azonban a fegyverbe hívott öt évfolyam bevonulását megakadályozzák. Egy másik gyalogezred tegnapelőtt reggel Szépvizen át Csíkszentmihályra és Csíkrákosra bevonult, úgyhogy most Csík megyében két román gyalogezred van. A Marosvásárhely felé előnyomuló csapat előőrsei elérték Dédát.”³⁵

De nem sokáig váratott magára a románok háromszéki bevonulása sem. Sepsiszentgyörgy megszállása december második hetében következett be. A lakosságot felkészítendő a helyi lap december 7-én

„*Mi a teendők?*” címmel közölt, a fentebb idézethez hasonló hangvételű, nyugalomra intő cikket a közelgő megszállással kapcsolatban.³⁶ A másnap vagy harmadnap³⁷ történt bevonulás zökkenőmentesen zajlott, hasonlóan az 1916-os megszálláshoz, az első napokban mindkét fél óvatosan viselkedett. A megszálló katonaság parancsnoka, Tigoianu százados által kiadott első „rendszabály” több pontban rendelkezett a lakosság által követendő magatartásról. Elrendelte a hivatalok helyben maradását, zavartalan működésük fenntartását, azzal a kikötéssel, hogy azok nem hozhatnak románellenes intézkedéseket. A meg nem szállt területekre irányuló levelezés tekintetében bevezette a cenzúra intézményét. A hivatalos szervek leveleivel addig, míg azok helyzetükkel vissza nem éltek, kivételt tett. Hasonlóképpen meghagyta a hivatalos szervek pénzeszközeit is mindaddig, míg azok azt nem használták provokációra vagy ellenállás megszervezésére. A telefonálást engedélyezte, de minden beszélgetést cenzor hallgatott. A jegyzékbe felvett köztisztviselők hivatalos ügyekben utazhattak. A kávéházak nyitvatartását este 11-ig engedélyezte, tüntetést tartani nem lehetett. Egyesületi, testületi ülést előzetesen engedélyeztetni kellett, politikai ülés nem volt tartható.³⁸ A nemzeti jelképek és zászlók használhatóak voltak mindaddig, amíg nem tüntettek vagy provokáltak velük. A napilapok ellenőrzés mellett megjelenhettek. A hadsereg részt vállalt a rendfenntartásban, szükségleteit nem rekvirálással, hanem készpénzes vásárlásokkal elégítette ki, továbbá vállalta az esetleges károk azonnali megtérítését.

December 9-én Kovásznai Gábor alpolgármester Tigoianu parancsára hirdetményt tett közzé, melyben nyomatékosan felszólította a lakosságot, hogy a birtokában található bárminemű lőfegyvert, löszert főbelövés terhe mellett szolgáltatson be. Ezenkívül a kávéházak este 11-kor megtörtént zárása után kijárási tilalmat rendelt el. A lakosságot ismételten felhívta rendes életvitelének folytatására, illetve a megszállókkal szemben tanúsított higgadt magatartásra.³⁹ Ezek a kezdeti intézkedések, az első román fennhatóság alatt eltelt napok történései teljes mértékben illeszthetők voltak más székely városok, például Kézdivásárhely megszállása kapcsán tapasztaltakhoz.⁴⁰ De teljes párhuzamba állíthatók például az időben és térben jóval távolibb, 1919 augusztusában történt veszprémi román megszállással is.⁴¹ Eltérések főként az 1916-os eseményekhez képest adódtak. Bár más

³³ SÁL, Fond 9/34, 1918/18818.

³⁴ *Székely Nép*, 1918. XI. 27., 1.

³⁵ Uo., 1918. XI. 29., 2.

³⁶ Uo., 1918. XII. 7., 1.

³⁷ A források nem említik a bevonulás napját, annak időpontja a fenti újságcikk, illetve Tigoianu első rendeletének dátuma alapján következtethető ki.

³⁸ SÁL, Fond 9/2/a/113, 308. Valószínűleg az irat folytatása egy kézzel írt piszkozat, melynek tetején a „2. oldal” felirat található. (Uo., 312.)

³⁹ SzNM, K, *Plakátgyűjtemény*.

⁴⁰ *Székely Nép*, 1918. XII. 18., 3.

⁴¹ NAGY Szabolcs 2011/2.

erdélyi helyszíneken és döntően későbbi időpontokban (elég csak Köröstárkányra utalnunk)⁴² történtek román részről elkövetett súlyos atrocitások, fosztogatások is, a források Sepsiszentgyörgy megszállása kapcsán (ellentétben 1916-tal) nem utalnak ilyesmire. A lakosság tömeges méretű menekülése sem ismétlődött meg, a főként az állami tisztviselők közül kikerülő migránsok jó része később, elsősorban a tartós román berendezkedést látva hagyta el szülőföldjét.⁴³

Az aránylag „békés” megszállást azonban kiszáratva megzavarta egy „egyéni akció”. A Székely Nép a következőképpen számolt be az esetről:

„Bűnös könnyelműség. Másnak nem nevezhetjük azt a gyermekes puccsot, mit néhány meggondolatlan ember tegnap este megkísérelt. A román megszálló csapatokat próbariadóval esti 6 óra tájban felverték. Néhány meggondolatlan ember azt hitte, hogy a városban terjesztett alaptalan hírek tényleg igazak, és a megszálló csapatok távoznak. Valahonnan fegyvereket szereztek, a piacon felkészültek támadásra. A román fegyveres erő és a félrevezetett emberek közt már-már összeütközésre került a sor, Király dr. főispán tapintatos közbelépése azonban megakadályozta a vérontást. A csoport vezetőjét, Mihály István végrehajtót a rendőrség letartóztatta, és ma reggel a román parancsnokság vette őrizetbe. Az éretlen csíny miatt a megszálló csapatok parancsnoka szigorú rendszabályokat léptetett életbe, így elrendelte az előzetes cenzúrát, a 8 órai zárórát, amikortól kezdve senki az utcán nem tartózkodhatik. Nem tudjuk eléggé elítélni ezt a könnyelműséget, mely céltalan és oktalan, és csak túlságos szigorot eredményez a megszállásban. A polgárság – ezt nem tudjuk eléggé hangsúlyozni – akkor jár el hazafiasan, ha kerül minden felesleges izgalmat, s nem ül fel ostoba híreszteléseknek”⁴⁴

A helyi Pénzügyigazgatóság a Pénzügyminisztériumhoz intézett levelében bővebben ismertette az esetet:

„Nagyméltóságú Magyar Pénzügyminisztérium! Mihály István itteni állami végrehajtó 1918. december 17-én este 5 és 6 óra között, miután azt a hírt hallotta, hogy a megszálló román csapatok aznap este a városból kivonulnak, és a felhalmozott katonai felszereléseket is magukkal viszik. Ezt megakadályozandó, a megszálló csapatok ellen ellenállást tervezett, és néhány ismeretlen egyén élén a katonai fegyvertár elé vonult. S bár már fegyveres összeütközésre került volna a dolog, és csak a polgármester és más vezető férfiak közbelépése hártotta el a veszedelmet. Mihály Istvánt azonban letartóztatták, és folyó hó 21-én erős fedezet alatt a román katonai parancsnoksághoz, Brassóba elszállították, hol valószínűleg hadbírószám elé állítják. Mihály István végrehaj-

tónak ezen esetet megelőző viselkedéséről vagyok bátor a következőket tisztelettel bejelenteni. A magyar népköztársaság kikiáltása estéjén a néptömeg élén zászlóval és zeneszó mellett felvonulást rendezett, valószínűleg itt szerezte meg a népszerűségét. Majd a nemzetőrségbe beállott, és ezen minőségben szolgálatra Magyarbodza községbe küldetvén, ott többféle dolgokat harácsol, amiért Magyarbodza község hallomás szerint 2200 korona kártétel erejéig Sepsiszentgyörgy ellen eljárást indított, s Mihály István ellen ez ügyből folyólag bűnvádi eljárás tétetett folyamatba. A dec. 17. esemény miatt a megszálló csapatok parancsnoka Sepsiszentgyörgy ellen rendszabályokat léptetett életbe, és egyedül dr. Király Aladár kormánybiztos főispán úr közbejárásának köszönhető, hogy az egész várossal szemben ez a szigor még nagyobb méretű nem lett. Ezen eredményeket mérlegelve, Mihály Istvánt a pénzügyigazgatóság beszámítható normális elmeállapotúnak nem tarthatja, s a megtett orvosi vizsgálat is megállapította, hogy mihelyt az alkohol élvezetéhez jut, fékezhetlen indulata uralkodik rajta. Hallomás szerint a katonaságtól is mint mindenmű szolgálatra alkalmatlan szellemi fogyatkozásban levő bocsájtatott el.”⁴⁵

Mint a Székely Nép fenti cikke is utalt rá, az eset után valóban jelentősen megszigorodtak a megszállók által diktált feltételek. Tigoianu 3. számú rendelete értelmében az eddigi 11 helyett már este 8 után sem szabadott az utcán tartózkodni, de két személynél több ez időpont előtt sem gyülekezhetett. Természetesen a vendéglátóhelyeknek is be kellett zárni este 8-kor, de szeszestalt sem ezekben, sem másutt nem lehetett árusítani. A heti vásárokat három hétre felfüggesztették, röpcédulát, egyéb nyomtatványt csak előzetes engedéllyel lehetett előállítani. A megszállt területekre irányuló teljes magánlevelezést, telefonforgalmat is cenzúra alá vetették. A szabad közlekedést (szintén a megszállt területeken belül is) megszüntették. Mindennemű gyűlést (az egyesületekét is) betiltottak. A zavargások megelőzésére 10 túszt vettek a város lakosságából. A városban tartózkodó magyar katonai személyeket eltiltották az egyenruha viselésétől. Az enyhébb megítélésű rendbontók 2 nap bezárással és 5-100 koronáig terjedő bírsággal voltak büntetendők, a zavargók számára haditörvénszék helyezett kilátásba, az esetleges zavargások ellen fegyveresen kívántak fellépni.⁴⁶ Az eset után a helyi szociáldemokraták külön közleményt adtak ki, melyben kérték a lakosokat, hogy a továbbiakban tartózkodjanak a hasonló akcióktól, s helyzetük rendezését ne saját erejüktől, hanem a békekonzferencia igazságos döntésétől várják.⁴⁷ A közrend fenntartását egyébként

⁴² GOTTFRIED Barna – NAGY Szabolcs 2011, 161–168.

⁴³ Részletesen pl: SZÜTS István Gergely 2007.

⁴⁴ Székely Nép, 1918. XII. 18., 2.

⁴⁵ SÁL, Fond 9/2/a/176, 1918/69.

⁴⁶ SÁL, Fond 9/2/a/113, 1918/309.

⁴⁷ Székely Nép, 1918. XII. 20., 3.

a helyi vezetők, mint másutt, úgy Sepsiszentgyörgyön is elsősorban a lakosok alkoholfogyasztása által látták veszélyeztetve. A Kormánybiztosság rendeletet bocsátott ki, mely szerint alkoholt – a gyógyszerárak orvosi célú készletein kívül – szigorúan tilos volt árusítani, s csak azok a vendéglátóhelyek tarthattak egyáltalán korlátozott időszakban nyitva, melyekben közétkeztetés folyt.⁴⁸

A sepsiszentgyörgyi helyzet karácsony után normalizálódott. Tigoianu január 3-án kelt, 4. rendelete már ennek jegyében született. Ebben a százados felszólította a megye lakosságát a polgári hatóságok rendelkezéseinek betartására, illetve a rendfenntartó erőket arra, hogy működjenek együtt a civil hatóságokkal. Az élelmiszerek elszállítását megtiltotta, s összeíratta a megye területén található katonai javakat, különös tekintettel az állatállományra.⁴⁹ A puccskísérlet utáni enyhüléstől eltekintve azonban elmondható, hogy a megszállók stílusa fokozatosan változott. A Tigoianu alakulathoz csatlakozó, Háromszéket 1919 elején megszálló 4. rosjori ezred már egyenesen rekvirálást helyezett kilátásba arra az esetre, ha csapatai (ellentételezés fejében történő) ellátására a helyiek nem készülnek fel megfelelően.⁵⁰ S lassanként elő-elő kezdtek fordulni olyan esetek is, melyek egyértelműen mutatták: a románok a bevonulásukra indokul szolgáló rendfenntartás helyett egyre inkább a területszerzést, tartós helyi berendezkedést tekintik céljuknak. A *Székely Nép* már január 8-án beszámolt egy, a közeli Brassóban történt esetről:

„Egy ezredes kalandja. A Brassói Lapok írja: A Brassóban állomásozó 6. számú román vadászvezred parancsnoka az alábbi rendeletet juttatta hozzánk közlés végett. Csikszentsimoni Endes Antal volt m. kir. brassói VII. számú csendőrkerületbeli ezredes nem tett eleget a piros rendelet 13. és a kékes rendelet 6. pontjában előirt rendelkezéseknek, amennyiben Dobre Sándor ezredes úrnak Brassó utcáján nem tisztelgett. Nevezettet ezért letartóztatták, és a Fekete-utcai laktanyába kísérték. Két óra múlva, miután a fenti rendeletek betartására figyelmeztették, szabadlábra helyezték, annak nyomatékos hangsúlyozásával: a) Csikszentsimoni Endes Antal volt m. kir. brassói VII. számú csendőrkerületi ezredes polgári ruhát öltön; amennyiben pedig állandóan egyenruhát viselne, ezen a magyar nemzeti színek feltű-

nő hordása szigorúan tilos; b) tartozik a román hadsereg tisztjeinek tisztelegni. Elrendeltetik ezért, hogy a volt osztrák–magyar hadsereg minden tisztjének a román katonai parancsnokság által kiállított igazolvánnyal kell ellátva lennie, és azzal 8 naponként láttamozás végett a brassói térparancsnokságnál jelentkezni tartoznak. Csikszentsimoni Endes Antal volt m. kir. brassói VII. számú csendőrkerületbeli ezredes ezen igazolvánnyal nem rendelkezvén, emiatt vétkesnek találtatott. Dobre Sándor ezredes, a 6. vadászvezred parancsnoka.”⁵¹

Eddigre már a román fél nemcsak a különböző korábbi egyezményeknek a megszállandó területekre vonatkozó előírásait, hanem a megszállt területek igazgatására vonatkozóakat is kezdte semmibe venni.⁵² A „meghódított” kelet-magyarországi területeken teljes mértékben érvényre kívánta juttatni szuverenitását. Az 1916. évi, kudarcba fulladt erdélyi betörés következtében elerőtlenedett hadseregét mind személyi, mind tárgyi anyagát tekintve a megszállt területeken található készletekből igyekezett feltölteni (részben ezen törekvéshez kapcsolódott a fentebb ismertetett összeírás elrendelése is).

A legénységi állomány pótlása érdekében, az előző év végén megalakult s időközben a Kolozsvári Kormánybiztosságtól a terület igazgatását átvevő Nagyszebeni Kormányzótanács (románul Consiliul Dirigent) parancsba adta a román és szász (mivel ez utóbbiakat is az új állam irányában lojális érzelműeknek vélték) népesség hadköteles tagjai tíz évfolyamának behívását.⁵³ Háromszék nemzetiségi összetétele miatt az akció helyben nem járt sikerrel. Kézdivásárhelyen például az 1896–1899 között született négy évfolyamból mindössze egy román származású fiatalot találtak, de az már a sorozás előtt felcsapott román gárdistának.⁵⁴ Az egyenruhák román felhasználásra történő begyűjtése viszont már nagyobb hasznot hozott.⁵⁵

A „kádérhiány” nem csak a sorkatonaság esetében jelentkezett. Nehéz volt biztosítani például az újonnan megszállt területek orvosi ellátását is. Éppen ezért az orvosok 1919 januárjában kiadott mozgósítási rendelete alapján minden 42 évesnél fiatalabb orvosnak jelentkezni kellett Nagyszebenben, hogy a kormányzótanács kijelölhesse számukra új szolgálati helyüket.⁵⁶ Az ilyen és ehhez hasonló intézkedések hozzájárultak a helyi társadalom lefejezéséhez, a he-

⁴⁸ SzNM, K, *Plakátgyűjtemény*.

⁴⁹ SÁL, Fond 9/2/a/113, 1919/303. Az összeírás elrendelése központilag is megtörtént, l. SÁL, Fond 9/34, 1919/1.

⁵⁰ Uo., 1919/737.

⁵¹ *Székely Nép*, 1919. I. 8., 1.

⁵² A sokszor idézett, még 1918. november 13-án megkötött belgrádi konvenció 17. pontját például, mely a megszállt területeket továbbra is magyar polgári igazgatás alatt kívánta tartani, sem az Apáthy–Berthelot-egyezmény (1918. december 31., megkötése gyakorlatilag a belgrádi konvenció területi rendelkezéseinek

megsértése, a demarkációs vonalnak a román fél által végrehajtott átélépése miatt vált szükségessé), sem azt az utólag jóváhagyó, 1919. január 27-én kelt Vix-jegyzék, sem a „híres” 1919. március 20. Vix-jegyzék nem írta felül.

⁵³ SÁL, Fond 9/34, 1919/261.

⁵⁴ Uo., 1919/34.

⁵⁵ Uo., 1919/486.

⁵⁶ Uo., 1919/500. Az iratban megtalálható Sepsiszentgyörgy orvosainak listája!

lyi gyökerű, magyar származású vezető közigazgatási tisztviselő-értelmiségi réteg eltávolításához. Mely folyamat egyébként a központi akaratától függetlenül, spontán történések által mozgatva is zajlott. A kézdivásárhelyi járás főszolgabírója például jelentette, hogy Berecken hiányzik a jegyző, mert Szörtsey Gábor korábbi jegyzőt román katonák még januárban Brassóba hurcolták. Ugyanígy nem volt jegyző Torján és Kézdivárádon, mert onnan a hazatérő katonák (a háború alatt elkövetett vélt vagy valós visszaélések miatt) elűzték őket.⁵⁷ Mindezzel kapcsolatban említenünk kell a főleg a tisztviselői, állami alkalmazotti rétegre jellemző, igaz, a helyzet fokozatos romlása miatt főként később hatalmasra duzzadó kivándorlási hullámot is.⁵⁸ A lakosságot is egyre inkább érintette a megszállás. Például az eddigi, alkalmazott kényszer nélkül létrejött készpénzes adás-vételek helyett a vármegye új közélelmezési biztosa (dr. Crișan) bevezette az állatok és élelmiszerek rekvirálását.⁵⁹

A helyzet miatt, hogy a megszállók már a látszatra is egyre kevésbé ügyeltek, mind inkább területszerzőként viselkedtek a rendfenntartói szerep helyett, elégedetlenségi hullám bontakozott ki a magyar tisztviselői karban. Dr. Török Andor alispán 1919. február 1-jén levelet küldött Dr. Nicolea Vecerdea prefektusnak, miszerint az alispáni állást a továbbiakban nem tudja ellátni. Döntésének indokául felhozta, hogy bár a belgrádi konvenció a közigazgatást a helyén hagyta, a prefektus a főispáni széket katonai hatalma jogán mégis elfoglalta (ezt Vecerdea még január 30-án hozta az alispán tudomására), ami súlyos jogszerűtlenség volt. Továbbá, bár a prefektus kijelentette, hogy a tisztikart egyben kívánja tartani, és esküt tőlük nem kíván, illetve a fennálló törvények érvényessége mellett kíván működni, ezen állítását tetteivel rendszeresen megcáfolta. A levélből kiderült az is, hogy Török alispán lemondása már korábban napirendre került, de mindeztáig nem történt meg, mivel a vármegye működésének fenntartása lelkiismereti kérdés volt számára, s erre apellálva Vecerdea rábírta az átmeneti maradásra, azonban a Török által szorgalmazott s Vecerdea által megígért, a helyzetet tisztázó tárgyalásokat Vecerdea az egészségi állapotára hivatkozva mindeztáig elnapolta. Nem csak türelmének elfogyása eredményezte azonban Török ultimátumszerű lemondását. Február 1-jén jelképes történések zajlottak Sepsiszentgyörgyön. Román katonák a Vármegyházra román lobogót tűztek, s az épület raktárában található magyar lobogókat elko-bozták, hogy a magyarok még véletlenül se cserélhes-

sék vissza azt. Ezt a gesztust Török a román államiság nyílt bevezetéseként értékelte, s lemondásának apropóját tulajdonképpen ez jelentette.

Vecerdea 5-én válaszolt Török lemondó levelére (állítás szerint ekkor még mindig ágyban fekvő beteg volt). Válaszában közölte, hogy bár a kész helyzet miatt nem látja értelmét, de felépülése után nem zárkózik el a korábban szorgalmazott megbeszéléstől. Tudomásul vette Török lemondását, de annak indokait nem fogadta el. Az elhagyott alispáni hivatal gondozására Victor O. Roman szentgyörgyi illetőségű román ügyvédet jelölte ki, segítségül mellé rendelte Tigoianu százados térparancsnokot. Törökön keresztül hívta fel a vele együtt lemondott többi tisztviselőt, hogy három napon belül fizessék vissza az előre felvett járandóságait. Közölte továbbá, hogy a hivatalelhagyás miatti felelősségre vonás lehetősége továbbra is fennmaradt.

A Török lépéséhez csatlakozó hivatalnokok egyébként még az előző napon, február 4-én bejelentették döntésüket. Különböző listák szerint a megye 39-42 alkalmazottja (főállatorvostól levéltárnokon keresztül a hivatalszolgáig) távozott posztjáról. Mivel Béldi Pál első és Demeter Gyula második főjegyző is távol volt, a szabályok értelmében Űtő Áronnak, az árvaszék elnökének kellett helyettesítenie Törököt a megyei igazgatás élén.⁶⁰ A közalkalmazottak lépésére válaszul még aznap falragasz jelent meg a város utcáin:

„Hirdetmény

A hivatalok vezetőit személyesen teszem felelőssé, úgy a saját, valamint alárendeltjeinek szóbeli, írásbeli vagy egyéb jelekkel kifejezésre hozott közrendellenes magatartásáért. A hivatalok főnökei kötelesek az ellen vétőket okvetlenül a román katonai térparancsnokságnak bejelenteni! Sepsiszentgyörgy, 1919. február hó 4-én.

*Tigoianu (Dumitru) százados, térparancsnok.*⁶¹

Az alispáni iktatókönyvben február 5-én új oldalt nyitottak, az iktatást újból az 1-es számmal kezdték. A hivatali nyelv a román lett. Az – iratok alapján részben kiprovokáltak látszó – lemondások megnyitották az utat – a román katonaság után – a román adminisztráció helyi berendezkedése előtt is.⁶²

A román igazgatás bevezetése azonban a lemondások nélkül is elkerülhetetlen lett volna. A Nagyszebeni Kormányzótanács vallási és közoktatásügyi tárca főnöke február 16-án kelt, 931. számú rendelete értelmében mindazon állami tisztviselők, akik továbbra is a román állam szolgálatában szándékoztak maradni, kötelesek voltak február 28-ig a román állam iránti hűségesküt letenni.⁶³ Ezt természetesen

⁵⁷ Uo., 1919/74.

⁵⁸ L. pl: SZÜTS István Gergely 2007.

⁵⁹ Uo., 1919/472.

⁶⁰ Uo., 1919/1057.

⁶¹ SzNM, K, *Plakátgyűjtemény*.

⁶² SÁL, Fond 9/34, 1919/1.

⁶³ L. a témáról SZÜTS István Gergely 2007.

próbalták a magyar tisztségviselők minél tovább halogatni. A háromszéki tanárok például arra hivatkozva, hogy velük a fent említett rendeletet senki nem ismertette, még május elejéig sem tették le az esküt. Ekkor Popescu, a vármegyei tanfelügyelő felszólította a megyei tanári gárdát az aktus pótlására, s kilátásba helyezte, hogy amennyiben egyes személyek a felszólításnak továbbra sem tennének eleget, úgy viselniük kell tettük következményeit.⁶⁴

A háromszéki tisztviselők egy részét február 4. után internálták. Az árvaszéki elnök (aki mint láttuk, rangidősként ekkor tulajdonképpen a magyar tisztviselői kar vezetője volt) 1919. február 20-án már többedszerre kérte az alispáni kiküldöttől ezen intézkedés megszüntetését (nem utolsósorban azért, hogy új kereseti lehetőség után nézhessenek), ismételtén kérte továbbá azt is, hogy az árvaszék átvételéről gondoskodjon. Levele nagyon sok járási-falusi tisztviselő lemondását is tartalmazta. Ezekben a tisztviselők lemondásának indokaként elsősorban az alispáni kiküldött rendeleteire, például az újoncállításra hivatkoztak. A székükből felálltak között volt a mindedig kitaró Bálint Dénes sepsiszentgyörgyi polgármester is.⁶⁵

A folyamat zárpontjaként, március 27-én az új román alispán a román belügyminiszter rendelete alapján mindenkinek megtiltotta, hogy Budapesthez forduljon ügyeivel, kérdéseivel. Ha valaki mégis ragaszkodott ügyének Budapestre történő kézbesítéséhez, akkor azt köteles volt az immár következően Consiliul Dirigentként aposztrofált szebeni Kormányzótanácshoz eljuttatni, amely azokat elvileg egybegyűjtötte, majd továbbította. A rendelet megsértése esetére súlyos retorziókat helyeztek kilátásba.⁶⁶

Az új hatalom berendezkedése sem zajlott azonban zökkenőmentesen. Egy ismeretlen tisztségviselőnek a prefektushoz intézett levele alapján a lemondott magyar hivatalnokok pótlása jó darabig nehézségekbe ütközött:

„Prefektus Úr, Tisztelettel mellékelem Háromszék megye 1919. évi költségvetési előirányzatát 2 példányban, a következő észrevételekkel:

A tisztviselők, gyakornokok és a kiszolgáló személyzet egy része magyar nemzeti érzület miatt felmondott, másik része pedig két hónappal ezelőtt Budapestre távozott. Azok a tisztviselők, akik felmondtak – 8 kivételével – visszafizették kezeimbe a márciusi és áprilisi fizetése-lölegüket járulékokkal együtt, összesen 67 415 koronát, mely összeget az alprefektúra kasszájában helyeztem el, s mely összegből egyelőre kifizetem a dolgozókat, s az

újonnan alkalmazottakat. Egy-két embert leszámítva nem tudtam eddig új dolgozókat felvenni a következő okok miatt:

1. mert a köztisztviselő megbízatása csupán ideiglenes, így 2-3 hónap elteltével kénytelen távozni, jövője bizonytalan;

2. mert ebben a városban borzalmasan drága minden (például a gyenge napi koszt 32-40 korona, a kvártély, tüzelő, lábbeli, ruházat etc.)

Fentiekre való tekintettel tisztelettel javaslom, hogy eme abnormális, átmeneti időszak alatt, míg a kiüresedett állások egytől-egyig be nem töltetnek, a megmaradt és az új tisztviselők alapfizetésük és minden más járulékuknak – úgy mint kvártélypénz, családi pótlék, utazási kedvezmény, drágasági és háborús kiegészítés – a dupláját kapják. A plusz kifizetéseket az eltávozott alkalmazottak befizetéseiből lehetne rendezni, így a megye költségvetése érintetlen maradna.

Remélve, hogy javaslatom jóváhagyást nyer az illetékes felsőbb vezetés részéről, aláírom.

*Sepsiszentgyörgy, 1919. február 26.*⁶⁷

Háromszék területének a román államba történő beillesztése tehát, ha kényszerű zökkenőkkel is, de – ellentétben az érvényben lévő nemzetközi egyezmények rendelkezéseivel – lényegében 1919 februárjára lezajlott. Mint a fentiekből kiderült, a területen a román államhatalmat megtestesítő civil és katonai vezetők 1918/19. fordulójától (mikor a majdani békekonferencia még össze sem ült) döntéseik által egyre inkább nyilvánvalóvá tették, hogy az őket kiküldő politikai akarat véglegesnek tekinti az ottani román jelenlétet. A névleg a különböző egyezmények betartására is felügyelő helyi antant megbízottak pedig támogatólag tudomásul vették ezen szándékukat, eljárásaikat. Mint később bebizonyosodott, a román fél jól számolt, Erdélyben valóban már 1918 decemberében bekövetkezett Trianon.

Azonban a román politikai vezetés még sokáig úgy érezte, hogy a túlnyomó többségében magyarok által lakott Székelyföld lakossága fölötti kontroll megtartásához rendőrségi eszközökre van szüksége:

„Bizalmas! 1920. július 2. Háromszéki Csendőrszázad részére

Az általunk kapott jelentésekből és a jelenlegi légkörből kitűnik, hogy ugyanúgy, mint ahogy Szerbiában történt, a magyarok itt is anarchikus rendbontást készülnék elkövetni. Felhívom az összes alegységet, hogy szigorúan ellenőrizzen minden településen átutazó személyt, és figyelje a lakosság közhangulatát. Diszkrétan figyelni kell, hogy a településeken vannak-e magyar

⁶⁴ SzNM, K, *Plakátgyűjtemény*. A kivándoroltak jó része egyébként az esküt mint Románia elhagyásának egyik fontos indokát említette.

⁶⁵ SÁL, Fond 9/34, 1919/43.

⁶⁶ Uo., 1919/245.

⁶⁷ Uo., 1919/125. A két szöveg eredetileg román nyelvé. A fordításában történő közreműködésért köszönetet mondunk Farcaş Minodorának!

ügynökök (például tordai vagy máshonnet való kereskedőnek adják ki magukat), ugyanakkor a legszigorúbban ellenőrizni kell az idegeneket. Értesíteni kell a polgármesteri hivatalokat, doboltassák ki a lakosság számára, hogy amennyiben idegen érkezik a településre, négy órán belül értesíteni kell erről a csendőrséget. Ki kell vizsgálni aprólékosan a helyzetét, honnan jött, mit keres itt, és meddig szándékozik maradni. Ha felmerül bármilyen gyanú, akkor a csendőrfőnök vagy egy másik derék csendőr lépésről-lépésre követni fogja az illetőt, figyelvén, kivel lép kapcsolatba. Minden ilyen jellegű ész-

revételt sürgősen jelenteni kell telefonon a vezetőségnek, mely dönt az ügyet illetően.

Továbbá a volt székely tisztek tevékenységét is szigorú rendszerességgel ellenőrizni kell. Nem fogunk elnézni egyetlen jelentkezési kötelezettség mulasztást sem, sőt, a tudtán kívül meg kell állapítani a hollétét még akkor is, ha rendesen jelentkezett. Mindezt annak érdekében, hogy kiderüljön, ha valamilyen titkos összejövetelen vesz részt. Amint ez kiderülne, rögtön elrendeljük a le-
tartóztatást.⁶⁸

Nagy Szabolcs – Felsőörs, Csendvilla u. 9., H-8227; nagy.szabolcs.8200@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
- Fond 9/1: Háromszék vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei
- Fond 9/2: Háromszék vármegye főispánjának iratai
- Fond 9/34: Háromszék vármegye alispánjának iratai
Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNM, K)
- Plakátgyűjtemény

Irodalom

- BÁRDI Nándor
2003 Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből, *Magyar kisebbség*, 8, (2003) 2–3, 115–119.
2004 Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940), *Magyar kisebbség*, 9, (2004) 1–2, 115–119.
- GOTTFRIED Barna – NAGY Szabolcs
2011 *A Székely Hadosztály története*, Tortoma Kiadó, Barót.
- KOSZTA István
2010 *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról*, Csíkszereda–Budapest.
- NAGY Szabolcs
2011/1 „Vasszékelyek”. A székelyudvarhelyi 82. gyalogezred az összeomlás alatt, *Székelyföld*, 15, (2011) 10, 83–100.
2011/2 Az 1919. évi román megszállás Veszprémben. *Veszprémi Szemle*, 12, (2011) 19, 29–38.
2012/1 Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével, *Acta Siculica 2011*, 295–326.
2012/2 Egy székely város közállapotai az első világháború végén, *Acta Siculica 2011*, 337–342.
2013 A „klerikális reakció” egy fészke a kommun alatt – A Tanácsköztársaság Veszprémben, in: *A vörös és a fehér uralom háttér-szága (1919 vidéken)*, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 9–24.
- ORMOS Mária
1983 *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- SZÜTS István Gergely
2007 A miskolci optásnok társadalomszerkezeti vizsgálata, in: Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *A Jelenkortörténet útjai 2. Politika és mindennapok*, Miskolc, 143–164.
- ZAHORÁN Csaba
2009 Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben, *Magyar Kisebbség*, XIV, (1–2) 51–52, 133–149.

⁶⁸ SÁL, Fond 9/2/a/156, 1920/313.

Schimbare de imperiu la Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) in 1918-1919

(Abstract)

Studiul parcurge evenimentele petrecute la Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) în perioada noiembrie 1918 – februarie 1919, situația economică și politică din reședința de comitat, intrarea trupelor române și preluarea treptată a administrației civile de către noile autorități, proces similar în general cu cele petrecute în alte orașe maghiare ocupate. Ambele părți au dat dovadă de prudență, chemând la calm, cu toate că intențiile lor difereau fundamental: populația maghiară și autoritățile vechi doreau să asigure ordinea publică, așteptând iluzoriu soluții favorabile de la viitorul tratat de pace, iar noua conducere militară, respectiv civilă română era interesat într-o preluare fără probleme a noilor teritorii considerate de facto alipite de România.

Change of Empires in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) in 1918-1919

(Abstract)

The study reviews the events that happened in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) in the period between November 1918 – February 1919, the economical and political situation of the county capital, the entrance of the Romanian army, respectively, the gradual overtaking of the public administration by the new authorities, - a process similar to the events that occurred in the other occupied Hungarian cities. Both parts showed circumspection, calling to calm, even if they had fundamentally opposing intentions: the Hungarian population and the old authorities wanted to assure public order, waiting in vain favorable solutions from the future peace treaty, while the new Romanian military and civil authorities were concerned with the un-problematic smooth overtaking of the territories considered de facto annexed by Romania.

Demeter Lajos

A SEPSISZENTGYÖRGYI HŐSÖK TEMETŐJE

Előzmények

Katonákat Sepsiszentgyörgy város temetőibe már a világháború kitörése utáni első években (1914. szept. – 1916. dec.) is temettek. Ők a Polgármesteri Hivatalban őrzött anyakönyvek adatai szerint a helybeli Ferencz József Közkórházban kezelt betegek voltak.¹ Volt közöttük honvéd, a közös hadsereg cseh nemzetiségű katonája, sőt orosz hadifogoly is.² A szórvány adatokból arra lehet következtetni, hogy mindegyiküket vallási hovatartozásuk szerint, kit-Kit a megfelelő felekezeti temetőben³, esetleg a város köztemetőjében hantoltak el.⁴

Nincs tudomásunk arról, hogy a román hadsereg 1916 szeptemberében, miközben Háromszéket elfoglalta, katonákat vesztett volna a város környékén, és azokat itt, Sepsiszentgyörgyön temették volna el.

Annyi ismert csupán, hogy egy-két nappal később a csapataik után jövő mozgókórházuk betegeket szállásolt el a Ferencz József Közkórházban. Róluk a kórház főorvosa, dr. Fogolyán Kristóf az 1917. január 15-én kiállított betegforgalmi statisztikája végén tett megjegyzést.⁵ Balázsovich Sándor sepsiszentgyörgyi gyógyszerész naplójában olvasható, hogy 1916. szeptember 10-én a románok által lefoglalt kórházban egy tüdőgyulladásos román katona meghalt, de temetéséről csupán annyit jegyzett meg, hogy holttestét már másnap hajnali hatkor elhantolták. Ugyanazon a reggelen egy másik román katona is elköltözött az élők sorából, az ő holtteste délelőtt, mikor ott járt, még az egyik kórházi ágyon feküdt.⁶

Lehetséges az is, hogy nem csupán az említett két román katona halt meg a Ferencz József Közkórházban, hanem többen is, de róluk eddigelé említ-

¹ SPH, *Halottak Anyakönyve 1914–1921.*, ltsz. 79., p. 34, 58, 96, 141. stb.

² Uo., 141, 54. és 58.

³ A helyi sajtóból tudjuk, hogy 1915-ben Sepsiszentgyörgyön mintegy 60 orosz hadifogoly dolgozott. (ÁDÁM Éva 1915.) Az első „muszka” hadifogoly, aki meghalt Sepsiszentgyörgyön, 1915. aug. 12-én, a 28 éves, tavriceszkoi illetőségű Borityka Parfentyi volt. Mint érdekességet említjük a sajtó híradásából: „A tüdőlob betegségben elhunyt szegény katona temetése rendkívül megható volt. – olvasható a híradásban – Egyszerű koporsója tele volt koszorúval és virággal (...). A gyászmenetben a méneskari katonák különítményén kívül részt vettek az összes itteni fogolykatonák, s a város lakosságából is igen sokan”. A helybeli ortodox temetőben a temetési szertartást Popovics József helybeli görögkeleti parókus végezte. Fogolytársai nevében könnyes szemekkel búcsút mondó, keveset románul is tudó fogoly katona megköszönte a nagy számban jelen lévő helybeli lakoságnak, a „közönség részvétét, s kérte ne tekintsék őket továbbra is ellenségnek, hiszen ők csak parancsszóra indultak háborúba...” (Szekely Nép, XXXIII. évf. 1915. aug. 14. 88. sz.) A városi lakosság részvétét igazolja Prékopa Anna *Orosz fogoly temetése* című verse (Szekely Nép, XXXIII. évf., 1915. aug. 14., 88. sz.) és az a gesztus, hogy 1916 novemberének végén, mikor a nagy fagyok beálltak, a város asszonyai „cukorral, rummal főszerelt” teát osztogattak a hidegben dolgozó orosz hadifogolyoknak. Ennek kapcsán írta Ádám Éva: „A muszka fogoly se nagyobb bűnös, mint a világ többi katonája. Ezt is, azt is felsőbb parancsra kergetik halálba, s egyiknek úgy, mint a másiknak, az a kötelessége, hogy pusztítsák

az előtte állót. Nem a katona a bűnös, – hanem a kor, a rendszer. A katonára emberséggel nézzen mindenki, akármelyik nemzetből szakadt idegenbe...” (ÁDÁM Éva 1915.)

⁴ Lakatos Mihály 9-es honvéd huszárt, aki 1916. okt. 9-én Sepsiszentgyörgy visszafoglalásakor esett el, másnap a helybeli ref. temetőben levő egyik kriptában (feltehetően Pap Lehel cementgyáros családi kriptájába) „helyezték el ideiglenes nyugalomra”. „A békekötés után fogjuk ünnepélyesen eltemetni” – olvasható a város 1916. dec. 21-i testületi gyűlésének a jegyzőkönyvében. (SÁL, Fond 14, nr. 141, fol. 25.) Hasonló meggondolásból még két-három, kórházban elhunyt honvédet ide temethettek, mert Papp Lehel 1921-ben a „sírboltjában lévő katonák kitemettetése ügyében” a város vezetőségéhez fordult. (Uo., nr. 98. fol. 205.)

⁵ „[A] kiürítés napján [a] betegek 40%-a elhagyta a kórházat; [a] súlyos betegek visszamaradtak. [Az] oláhok bevonulása után a kórházat is kezelésbe vették, 51 sebesültjüket helyezték el, kik közül egy a tenyerit lőtte keresztül (öncsonkítás), [a] többi bújakóros beteg volt...” (SÁL, Fond 9, nr. 655/1917, fol. 6.)

⁶ „Tegnap [1916. szept. 9.] 10, ma [1916. szept. 10.] 5 beteg katonát vittek a kórházba, hol ma délután [1916. szept. 10.] 4 oláh tábornok tett látogatást, s több orvos műtétet végzett. ...Tegnaptól kezdve civil beteget nem szabad felvenni a kórházba, hol ma [1916. szept. 10.] egy tüdőgyulladásos katona meghalt. Szeptember 11. ...a kórházba mentem, honnan már reggel 6 órakor eltemettek egy katonát. Barabás [Sándor] doktor megmutatta a kórtermeket, s egy ágyban még ott feküdt a pár órával ezelőtt meghalt ember.” (Balázsovich Sándor: *A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön*, SzNM, Könyvtár.)

tést semmilyen hivatalos iratban nem találtunk.⁷ Az elhunytak száma mindenesetre nem lehetett nagy, mert a románok a beteg katonáikat – közöttük volt néhány magyar sebesült is – 1916. szept. 19-én Sepsiszentgyörgyről Földvárra szállították.⁸

A városban elhalt román katonákat, több mint valószínű, a sepsiszentgyörgyi görögkeleti templom melletti ún. Román temetőben hantolták el. Erre a helyi sajtó 1920-as évek végén közreadott néhány híradása a bizonyíték.⁹

Sepsiszentgyörgy városában 1916 és 1930 között két katonai temető létesült. Az egyik – és ez a korábbi – a város görögkeleti temploma melletti román temetőben volt. Ide feltételezésünk szerint csupán 1916. szeptember–október között meghalt, többségében, de nem kizárólag román katonákat temettek.

A második katonai temető, az ún. régi Hősök temetője a város Közös temetőjében volt. Ide tudomásunk szerint 1917 januárjától temették a kórházban elhunyt katonákat és hadifoglyokat.

A régi Hősök temetője

A Sepsiszentgyörgyön székelő k. u. k. Etappensationskommando (cs. és kir. Hadtáp-állomásparancsnokság) ideiglenesen a 918. sz. tábori kórház részére a Székely Mikó Kollégiumot 1916. december 24-én foglalta le.¹⁰ A Székely Nemzeti Múzeumba a városban hosszadalmasabban tartózkodó k. u. k. Mobilen Epidemiaspítal No. 15-öt (cs. és kir. 15. számú mozgó járványkórházat) rendezték be. Az első halott katonák ez utóbbi járványkórházból kerültek ki. Ebben az időben – legvalószínűbb 1917. januárjától – vált szükségessé a külön katonai temető megnyitása. Helyéül a Debren-tetőn lévő mai Köztemető területének egyik parcelláját szemelték ki. A katonai parancsnokság a telket, ha nincs is rá adat, Sepsiszentgyörgy város beleegyezésével kapta meg. 1917 októberében már 250 különböző nemzetiségű katona nyugodott itt,¹¹ 1918 végére számuk közel háromezre emelkedett.

Ez a katonai temető az impériumváltásig gondozott, sőt megemlékezések színhelye volt. Sepsiszentgyörgy visszafoglalásának egyéves évfordulóján, 1917. október 14-én, miután a város római katolikus és református templomaiban misét, istentiszteleteket, a városi díszteremben emlékünnepséget tartottak, a református temetőben megkoszorúzták a visszafoglalás alkalmával hősi halált halt Lakatos Mihály 9-es honvéd huszár sírját, a lakosság ide vonult fel, és itt róttá le kegyeletét az itt nyugvók előtt.¹² Ugyanebben az évben halottak napján „a kegyeletes ünnep” ugyancsak „impozáns módon nyilvánult meg. ...Minden sír egyenlő gondozást mutatott, s a kegyelet virágai ékeskedtek azokon”, vagyis nemcsak az ide temetett honvédek, közös hadseregbeliek sírjaira került virág, hanem a már néhai ellenfeleikéire is.¹³

Az impériumváltás után a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetője egy időre elhanyagoltságra ítéltett. Az új közigazgatás nem törődött vele, a város lakosságának pedig nem volt tanácsos nyilvánosság előtt a kegyeletnyilvánítás. A város vezetőségének figyelemre csak 1921 tavaszán terelődött a hadi sírokra. A román Hadügyminisztérium az 1921 márciusában közreadott felhívásával arra kérte a Prefektúrát, hogy a hatósága alatti területeken, az első világháború alatt eltemetett katonák beazonosítása céljából, a központilag egységesített kérdőív alapján állítsák össze a katonasírok nyilvántartását.¹⁴

A sepsiszentgyörgyi katonai temető felmérése április 20-ra készült el. A megbízottak a város Közös temetőjében 297 katonasírt¹⁵ és 4 kriptában nyugvó katona nyughelyét leltározták fel.¹⁶ Megjegyezték, hogy a katonai temető a város tulajdonát képező Közös temető területén van, ahol a katonasírok keresztel, rajta névvel és számokkal voltak megjelölve, de már csupán 34 sírkereszt felirata olvasható. A katonák elhalálozási és temetési nyilvántartását a városon állomásozó katonakórház vezette, az iratok azonban az 1918. évi forradalmi időszak alatt elkallódtak.¹⁷

A román Belügyminisztérium Közigazgatási Vezérigazgatósága az 1921. augusztus 6-i átiratában

⁷ Végiglapozva a görögkeleti egyház korabeli anyakönyvét, nyoma sincs annak, hogy a pápa valakit is a román katonák közül vallási szertartással a város román temetőjébe eltemetett volna. Ennek oka az is lehet, hogy elhanyagolta, és egyszerűen nem jegyezte be a nevüket az egyháza anyakönyvébe, vagy pedig, és ez a valószínűbb, a katonákat a tábori pap celebrálása mellett temették el.

⁸ L. az említett naplót, ill. KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta 1917.

⁹ *Székely Nép*, XLV. évf., 1927. jún. 2. és 5. (41–42. sz.); XLVI. évf., 1928. máj. 27. (42. sz.); XLVII. évf., 1929. máj. 9. (35. sz.).

¹⁰ *SzMKÉ* 1916, 54.

¹¹ *Székely Nép*, XXXV. évf., 1917. okt. 31. (80. sz.)

¹² *Székely Nép*, XXXV. évf., 1917. okt. 10., 13. és 17. (74–75,

76. sz.)

¹³ Uo., 1917. okt. 31., nov. 3. (80–81. sz.)

¹⁴ SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 34.

¹⁵ Uo., fol. 41.

¹⁶ Feltehetően azokról a katonákról van szó, akik a református temetőben Papp Lehel kriptájában voltak eltemetve, és 1921-ben a várostól a „kitemetetésük”-et kérte. (SÁL, Fond 14, II/1, nr. 98, fol. 205.)

¹⁷ SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 42. Itt jegyezzük meg: egyik része a kórházi kimutatásoknak a sepsiszentgyörgyi levéltárban megmaradt, ezekből 146 itt nyugvó katona neve, nemzetisége, rendfokozata és katonai hovatartozása vált ismertté. (Uo., fol. 6, 9, 11–22, 25, 27, 29, 31, 35.)

hívta fel a figyelmet arra, hogy Romániában a katonai sírok és temetők országos szinten gondozatlanok, elhanyagoltak.¹⁸ Ennek kapcsán történhetett meg az, hogy „*kikelt*” a háromszéki „*alispán úr*” az egyik megyegyűlésen „*a városunkban eltemetett hősök sírjainak gondozására vonatkozólag*”. Ezért utasította szeptember 6-án Crișan Zaharie (Krisán Zakariás) polgármester Zátyi József városgazdát arra, hogy a „*jövőben a sírok tisztán tartassanak*”, és állapítsák meg, a hantok alatt kik nyugszanak. Október 18-án azt is parancsba adta Zátyi Józsefnek, készítsen egy helyszínrajzot az említett temetőről.¹⁹ A városgazda október 26-án tette meg az első jelentését. Tudatta a városi tanáccsal, hogy az ügy folyamatban van, „*azonban a legtöbb sírnál a szám hiányzik, és így nagy nehézséggel jár azok megállapítása*”. Mindezekről és arról, hogy a „*síroknak ideiglenes keresztekkel való megjelölése legkésőbb november 1-jére elkészül*”, a prefektust október 18-án értesítették.²⁰ Végül Zátyi József „*a köztemetőben lévő hősök temetőjéről szerkesztett helyszínrajzot*” 1921. december 9-én nyújtotta be.²¹ A sírok azonosítására az év első felében készített vázlatrajzot használták. Ezt pótolták ki az általuk kisillabizált sírkeresztek fejrtaival (szám szerint héttel, melyből kettőnél csupán az elhalálzási évet tudták kiolvasni). A maradék 11-nek nevét, adatait, melyeket bejegyezték a vázlatrajzra, feltehetően a városlakók bevonásával azonosították, és jelölték be a sírhelyeiket. Következtetünk minderre abból, hogy mindegyikük az osztrák–magyar hadseregben szolgáló katona volt.²²

Az 1921 decemberében készített rajz szerint összesen 295 + 1 hantot leltároztak fel. Az emlékmű mögött két, 51, bal oldalt négy, 23, és egy, 17, jobb oldalt négy, 21 sírt tartalmazó sorban nyugodtak a halottak. Az obeliszk előtti fő helyre 1918. aug. 5-én Carl Gersinich cs. és kir. alezredest temették el.²³

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a román közigazgatás bevezetése után a régi Hősök temetőjét a város vezetősége először 1921-ben tetette rendbe. Ekkor állították a halottak napja tiszteletére új,

nyírfából készített kereszteket azokra a katonasírokra, amelyekről a háború utáni években elkorhadtak vagy eltűntek a sírjelek.²⁴ Egy újabb rendbetételre 1924 során került sor. Teodorescu alezredest, a sepsiszentgyörgyi helyőrség parancsnoka ugyanis 1923. december 8-án keltezett átiratában arra kérte a városvezetőséget, hogy a hiányzó vagy korhadt sírkeresztek kicserélésére, illetve felújítására a város erdejéből megfelelő mennyiségben nyírfát adjon.²⁵ Ezt a város, értesítve az erdészt, jóváhagyta.²⁶ Az Erdőkerület főnökének városhoz intézett kérdéséből ismert, hogy a keresztek helyreállítására különböző méretű, 1/2–2 m hosszú, 5–10 cm vastagságú, kergétől le nem hántolt nyírfágakra volt szükség.²⁷

A városbeli régi Hősök temetőjét egy andezitből eléggé durván faragott obeliszkkal jelölték meg. Minden valószínűség szerint a városban állomásozó német Hadtápállomás-parancsnokság (Etappenstationscommando) állíttatta – innen a „*Német emlékmű*” elnevezése. Felirata eredetileg csak német nyelvű volt: „*Den tapferen Helden 1914–1917*”. Az obeliszk bal oldalát a Német Vaskereszt, jobb oldalát a koronás magyar címer díszítette.

Az emlékoszlop alsó felére a magyar feliratot a város polgármesterének rendeletéből, 1941-ben vették fel. „*A Vitéz Hősihalottaknak!*” (sic!) a német felirat helyes, de nyelvtanilag hibás fordítása.²⁸ Az oszlop helyreállítása ekkora már aktuálissá vált. A munkálatok kivitelezési tervrajzát egy Tankó nevezetű „architektussal” készítették el.²⁹ A város polgármestere a m. kir. Honvédelmi parancsnokságához küldött, 1942. március 21-én 1700. számmal jegyzett javaslatában azt írta: „*a németek által létesített emlékkövet eredeti helyén kell meghagyjuk*”, mert az alatt is vannak hősi halottak, eltemetve közös sírba. „*Alapzatát megfelelő magasságban felhantolni és virágszőnyeggel díszíteni terveztem*” – tudósította a parancsnokságot –, melynek kivitelezéséhez katonai segítséget is kért.³⁰ A magyar felirat felvívója, uzoni Puskás István „*kőipari vállalkozó*” lehetett, aki a 1942. március 31-én kel-

¹⁸ Uo., fol. 36.

¹⁹ Uo., fol. 36v., 39.

²⁰ Uo., fol. 36v.

²¹ Uo. fol. 2., 2v. és 43.

²² Uo., fol. 42.

²³ Carl Gersinich-hel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a romániai Societatea Cultul Eroilor (Hősök Kultuszának Egyesülete) Központi Vezetősége 1931-ben emlékére a temetőben külön sírkövet akart állítani. Az 1856/1931. okt. 14. sz. átiratában a sepsiszentgyörgyi kórház főorvosát arra kérték fel, hogy a „*megszálló csapatok által eltemetett*” alezredest személyi adatait postázza el Bukarestbe. A város 7593/1931. okt. 29. sz. válaszában tudatta a Hősök Kultuszának Egyesületét, hogy Carl Gersinich 1873-ban született, az istriai Piugente(?)-ben látta meg a napvilágot, és haláláig, 1918. augusztus 5-ig a császári és

királyi 64. gyalogezredben szolgált, vagyis éppen a magyar „*megszálló csapatok*”-nak volt az egyik főtisztje. (SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 37r–37v.) Talán ennek az ügynek tulajdonítható, hogy neve nem került fel végül a sírkeresztek egyikére sem, és nem szerepel az új Hősök temetője obeliszkjének névsorában sem. Csontjai feltehetően az obeliszk alatti tömegsírba kerültek, vagy a régi nyughelyén maradtak.

²⁴ SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 36v.

²⁵ Uo., 418. doboz, nr. 6/1924, fol. 10.

²⁶ Uo., fol. 10v.

²⁷ Uo., fol. 11r–v.

²⁸ SÁL, Fond 14, nr. 570/1942, fol. 9r–v.

²⁹ Uo., fol. 2.

³⁰ Uo., fol. 9r–v.

tezett arájánlata szent az obeliszket újból is alapozta. Ezt a munkálata 50 pengőben számította fel.³¹

Az emlékoszlop ma is áll. Az 1930-as években készült felvétel a bizonyítéka, hogy a rajta lévő jelvényeket – a Német Vaskeresztet és a magyar koronás címet – nem a „régii román világban” (1920–1940), hanem csak 1945 után vésették le.

A „Német emlékmű” körüli régi Hősök temetője igaz, hogy az új Hősök temetőjének létrehozásával (1931), az itt nyugvók nagy részének exhumálásával a román hivatali szervek szerint megszűnt, azonban az akkori városlakók emlékében megmaradt, nem hagyták fel. Még az 1960-as évek végén is volt olyan idős asszony, aki az akkor még itt lévő néhány régi katonasírhoz ki-kijárt, gondozta, virágot vitt egy-egy hantra. Tette ezt, mert a világháború idején a távoli Oroszországban vagy más ismeretlen helyen elesett rokonát, bátyját, apját gyászolta. (Ez jellemző volt az új Hősök temetőjében is. Azok, akiknek odaveszett valakije az első, vagy a második világháborúban, hozzátartozójuk emlékére gondjaikba vettek egy-egy katonasírt. Még most is vannak olyan hantok melyeken virágok nyílnak, avagy a kereszt tövében virágcsokrok vannak, halottak napján gyertya pislákol.)

A „Német emlékmű” környéke 1931 után is Hősök temetője maradt. Nem csupán azért, mert az emlékoszlop alatt feltételezések szerint tömegsír volt, hanem azért is, mert körülötte néhány első világháborús katonának a sírja is megmaradt. Ezekből kettőt, az obeliszktől számított 5. és 6. sírhantot ma is két, műköből készített, felirat nélküli sírkereszt jelzi. Mivel az új Hősök temetője „tisztelőbe-lyi”, és ennek következtében zárt volt, itt, a régiben lelt örök nyugalom példaként a román hadsereg alhadnagya, a magát főbelövő Alexandru Ștefănescu (1904–1927)³², de a második világháború néhány, itt Sepsiszentgyörgyön elhunyt német és magyar katonája is³³ (ezeken a hantokon még az 1960-as évek közepén állottak a vasból öntött, de már nagyobbbrészt olvashatatlan feliratú vaskeresztek). Ide temették el az 1944-ben hősi halált halt Dán József (sz. 1919, Sepsiszentgyörgy) őrnagyot és Székely Zsigmond (sz. 1920, Somosd) honvédet. Erre a helyre állított emléket az özvegy feleség a messzi távolban hősi halált halt

férjének, Ütő Ferencnek (1902–1944). Ide temették az orosz katonák által Korond mellett kivégzett Gáll Lajost (1900–1944), a város olimpikonját, aki az 1936-os olimpián román színekben mint távfutó vett részt. Sírja hosszú időn át jeltelen volt. Hantjára csupán néhány éve állítottak kopjafát. Itt jegyezzük meg a Sepsiszentgyörgyön eltemetett második világháborús magyar honvédek névsora nem teljes, a néhány említettél jóval többet temettek ide, voltak közöttük olyanok, akik öngyilkosságot követtek el a laktanyában, de olyanok is, akik hősi halált haltak. Ugyanakkor valószínű ide vagy legalábbis a régi Hősök temetője közelében temették el 1944 folyamán azt a 29 civil „ukrán menekültet”, akiknek teljesen gyomos és bokroktól benőtt sírhantjait 1948-ban takarították ki a városvezetőség, és állított egy sírkövet „Ukrán hősök 1944 – 29 fő” felirattal.³⁴ Az utóbiról a városban már tudomása sincs senkinek.

Sajnos, az elmúlt hatvan év során a régi Hősök temetőjének nagy részére rátemetkeztek. Az emlékoszlop mellett még megmaradt egy darabka „érintetlen” rész. Ez megérdemelné, ha kellő kovácsoltvas kerítést kapna, és a még itt nyugvók elnyernék a kellő, őket megillető tiszteletet és nyugalommal.

Arra, hogy miért volt szüksége a román hatóságoknak, elsősorban a romániai Cultul Eroilor Egyesületnek egy új Hősök temetőjére, mikor már az első világháború alatt Sepsiszentgyörgyön létesült egy emlékoszloppal ellátott katonai temető, egyszerű a magyarázat. Kellott egy olyan kegyeleti hely, ahol a románság – abban az időben ez leginkább a megye- és a városvezetőségéből, az állami iskolák tanterületének egy részéből, az itt állomásozó katonaságból, a rendőrségből stb. tevődött ki – lelki nyugalomára ünnepelhetette a „nagy háborúban” elesett hőseit és azt, hogy Erdélyt Romániához csatolták. A régi Hősök temetője – néhány évi elhagyatottság után – igaz, hogy a román Hősök Napjának az ünnepi színtere lett, és az 1927. június 2-i *Monitor oficial* (Hivatalos Közlöny) 119. számában publikált *Regimul mormintelor și a cimitirelor de război* (A katonasírok és háborús temetők szabályrendelete) törvénye³⁵ alapján tartották meg itt a megemlékezéseket, melyeken vallási hovatartozásra való tekintet nélkül részt vettek

³¹ SÁL, Fond 14, nr. inv. 22/8, nr. crt. 4, nr. 1/1942, fol. 1r–v.

³² Tettéről beszámolt a helyi sajtó is. – *Székely Nép*, XLV. évf., 1927. máj. 26. (39. szám.)

³³ A sepsiszentgyörgyi levéltárban – József Álmos nyugalmazott tanár kutatta fel – őriznek 1947-ből egy kimutatást, miszerint a régi Hősök temetőjébe a második világháború ideje alatt összesen 16 név szerint ismert és 6 ismeretlen német katonáat temettek el. (SÁL, Fond 14, nr. 653. nr. inv. 22/6.) Feltételezésünk szerint a névsor nem teljes, felkutatásukra és a névsor pótlására a következő év folyamán kerül sor.

³⁴ SÁL, Fond 14, nr. inv. 22/6, nr. 741/1947, fol. 1–6; nr.

369/1948, fol. 1. A megkezdett kutatások 2014-ben folytatód-
nak. Terveink szerint összeállítjuk a második világháborúban
Háromszéken elesett, meghalt összes, bármilyen nemzetiségű,
illetve a második világháború alatt a különböző frontokon, lége-
rekben kórházakban elesett, illetve elhunyt háromszéki katonák
névsorát is.

³⁵ Ez nem csupán egy sajtósági román kegyeleti törvény. A csat-
atereken elesett, kórházakban sebeikbe, betegségekbe belehalt
ellenséges katonák iránt már a háború ideje alatt az egyezmények
szerint meg kellett adni az utolsó tiszteletet. Például a cs. és kir.
hadseregben az 1917. júl. 30-i, nyomtatásban kiadott körren-

a felekezetek lelkészei is, de zavaró volt a románság részére az az emlékoszlop, amelyet éppen az ellenséges erők szimbólumai díszítettek. Ezért hozták létre az új, „tisztelbeli” Hősök temetőjét, és exhumáltak ehhez katonákat a régi nyughelyükről.

Az új Hősök temetője

Sepsiszentgyörgy Városi vagy más néven Közös temetőjét az 1900-as évek első éveiben nyitották meg. A Debren-tetőhöz tartozó terület, amelyen a mostani Közös temető helyezkedik el, részben a város tulajdonában, részben magánosok birtokában volt. Területének bővítéséhez a város vásárlások és kisajátítások útján jutott hozzá. 1921-ben jegyezték meg azt, hogy a temető „*jelenlegi területe 12 hold, mely azonban 20 holdra lesz kiegészítve*”.³⁶

A Közös temetőt először 1917-ben szerették volna tervszerűen rendezni. A város pénzügyi és gazdasági bizottságának március 27-i ülésén Malmos Andor főmérnök tett ígéretet arra, hogy „*minden díjazásra való igény nélkül készséggel hajlandó a városi köztemetőben a temetkezési beosztás és sorrend*” tervét elkészíteni. Április 3-án a rendkívüli képviselőtestületi gyűlésen egy négytagú bizottságot is kijelöltek, hogy a helyszínen készítsék el a felméréseket,³⁷ de a háborús viszonyok miatt minden abbamaradt. A háború után, valószínűleg már 1920-ban, újra napirendre került a temetkezési hely rendezése és parkosítása, mert 1921-ben azt jegyezték meg, hogy a Közös temető „*rendezése művészi tervek alapján most van folyamatban*”.³⁸ A tervet a város Kós Károly ismert íróval és műépítésszel, Sepsiszentgyörgyön több magánházzal, a Közkórházzal, a Székely Nemzeti Múzeum épületének stb. tervezőjével készítette el. Bemutatósára az 1921. január 1-jén tartott városi tanácsülésen került sor. A tervet a városi tanács elfogadta, és a tervező munkadíjába „*az épületek tervezéséért*” 13 111, „*a parkírozás – parkosítás – tervezéséért*” 1889

lej kifizetését határozta meg. Döntöttek arról is, hogy a tervező által elsőként „*az új temetőhely parkírozása részletes tervszövege készíttessék el*”, melynek költségét Kós Károly 2500 lejben állapította meg, annyi hozzáadással, hogy „*a temetőőri lakás részletes terveit a városnak díjtalanul*” készíti el.³⁹ Mennyiben teljesítette ígéretét, nem tudjuk, mert 1924. december 23-án a város úgy döntött, hogy a munkálatok megkezdését és a temető rendezését a javaslatok alapján – feltételezzük, hogy Kós Károly tanácsai szerint – a város mérnökére, Szász Istvánra bízta. Úgy döntöttek, hogy a városgazda köteles a költségvetésből előlegezett 50 000 lejből a kellő anyagokat beszerezni, a mérnök pedig a munkálatokat évről-évre úgy folytatni, ahogyan az évenkénti költségvetésből az erre a célra preliminált összegek engedik.⁴⁰

A Köztemető tervszerű, sétányokkal határolt, temetkezési parcellákra osztott alaprajza 1931-ből maradt fenn. A rajz feltehetően az eredetiről készített, pauszpapírra átrajzolt másolat. Másolója a kisillabizált aláírás alapján Szász [István] városi főmérnök volt. Abból az alkalomból készítették, mikor a Cultul Eroilor Egyesület a várostól az új Hősök temetője részére parcellát kért. Ezen mutatták be az új Hősök temetőjének az elképzelt területét, és jelölték be piros ceruzával a régi Hősök temetőjének a tervrajzon elfoglalt parcelláit.⁴¹

A város vezetőségétől a Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága az új Hősök temetője területének, vagyis annak a parcellának átengedését a Közös temető területéből, ahová az emlékoszlopot és köréje a katonasírok helyeit elképzelték, az 1931. május 5-én keltezett 3. sz. folyamodványban kérvényezte.⁴² Ezt véleményezésre a város főmérnökéhez utalták át. Szász főmérnök a szakértői véleményét 1931. május 14-én fogalmazta meg. A „cseré” végrehejtását, vagyis a kiszemelt parcella átengedését javasolta, mondván, hogy a régi Hősök temetője által elfoglalt két parcella helyett az új megépítésével egy parcella a város javára

delet kihangsúlyozta, hogy a „*legszentebb hazafiúi kötelességük teljesítése közben áldozatul esett hősök, legyenek azok saját fiaink, szövetségeseink, avagy ellenségeink, a hozzájuk méltó eltemetésre, sírjaik megjelölésére és állandó gondozásra érdemesek*”. (SÁL, Fond 9, nr. 27/1917, fol. 18r–v.) A Nagyszebeni Hadsír Felügyelőség az 1917. nov. 6-i 1599. rendeletében parancsban adta ki, hogy Erdély területén minden egyes katona sírja kötelezően megjelölendő. „*Ez egy olyan kegyeletes kötelességünk – írták – mellyel tartozunk mindazoknak, kik életüket áldozták hazájukért. A szövetséges és ellenséges haderőhöz tartozó katonák sírjai is a mieinkkel egyenlő elbánásban ...résztesítendők.*” (Uo., fol. 1.) Rendelet útján intézkedtek a hősi halált halt román katonák nyilvántartásba vételéről és eltemetéséről is. A sepsiszentgyörgyi cs. és kir. Hadtáppálomás Parancsnoksága 629. számú parancsa például elrendelte, hogy az elesett román katonák sírjaira állított keresztekre, hogy „*annak idején hozzátartozóik által*” felkutathatók lehessenek, helyesen

írják fel a neveket és az azonosító táblácskáikon (dögcéduláikon) lévő adatokat. A hátramaradt tárgyaikat, dögcéduláik adatait és a halott nevét tartalmazó okiratot az illetékes lelkésznek kell kiállítania és a tábori főpapi hivatalhoz, annak pedig a Központi Tájékoztató Irodának elküldenie. (SÁL, Fond 9, nr. 5174/1917, fol. 2; Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 8.)

³⁶ SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 41. Néhány kisajátítási, vásárlási ügyet I. uo., II/1, vol. 98, 1021–1921, 1402–1921, 1041–1921, 1233–1921, 2224–1921. stb.

³⁷ Uo., nr. 141, fol. 34r–v.

³⁸ Uo., nr. 1173/1932, fol. 41; nr. inv. II/1, vol. 98, fol. 12v–13r; nr. 802/1921, fol. 1–2.

³⁹ Uo.

⁴⁰ SÁL, Fond 14, nr. 20/1924, fol. 36.

⁴¹ Uo., nr. 492/1931, fol. 3.

⁴² Uo., fol. 1.

felszabadul, ugyanakkor a kért parcellán egy 5 méter magas, *nagyon esztétikus* emlékmű épül, amely a Közös temető rendezési tervébe is beleillik.⁴³ A város vezetősége által alakított küldöttség a tervrajzon bemutatott parcella átadásáról május 15-én döntött, és mondott le róla a tervezett cél javára.⁴⁴ A város határozatáról ugyanaznap értesítették a Hősök Sírjainak Gondozóbizottságát és a Műszaki Hivatal vezetőjét is.⁴⁵

A Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége Sepsiszentgyörgy részére az új Hősök temetőjének tervrajzát Bukarestben készítette el. Az *előtervet* (ante proiect), és az 1931. június 23-án keltezett, 1221. iktatószámú átiratot, melyet az egyesület igazgatója, Macarovicu ezredes és Stamate törzsőrmester írt alá, a sepsiszentgyörgyi helyőrséghez küldték el. Innen a maga rendjén, Enescu alezredes térparancsnok aláírásával június 30-án 436. iktatószámmal el látva, másolatban a városi Polgármesteri Hivatalhoz jutott el. Ebből értesültek a város vezetői arról, hogy a mellékelt „*előterv*” szerint az obeliszk alá a névtelen hősök részére földkripta készül, az obeliszktól jobbra és balra 42-42 sírhely kerül. Mindkét oldalon közepesen sétány lesz, így négy, 21-21 nyughelyes parcellára oszlik az új Hősök temetője, melyet élősvény kerítés fog körbevenni.⁴⁶

Egy kis eltéréssel ezt a tervet valósították meg. Az eredetihez képest a kivitelezésben annyi a változtatás, hogy a tervezett 84 nyughellyel ellentétben 86-ot hoztak létre. Az obeliszktól nyugatra a két külön parcellában 27, illetve 28, keletre 16, illetve 15 nyughelyet alakítottak ki.

A mellékelt átirat érdekes, figyelemre méltó. A Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége ebben értesítette a Helyőrségen keresztül a Polgármesteri Hivatalt arról, hogy az obeliszkre *négy bronzplakettet engedélyeznek* (acordă), *a megemlékezés jelvényeit* (semnul aducerii aminte), *egy bronz közepes címert* (stemă mijlocie), *avagy a sisakot babérokkal* (casă cu lauri), *azt a modellt alkalmazva, amely a műemlékhez a legmegfelelőbb lesz* (după cum modelul se va adopta la monument). Ezért fényképet vagy vázlatot kértek a műemlékről. Ugyanakkor tudósították az illetékeseket arról is, hogy a 85 cm magas, 25 × 10 cm vastagságú kereszttek készen vannak. Kérték az illetékeseket, értesítsék őket, hogy mikor küldjék le az igényelt mennyiséget, azzal a kikötéssel, hogy azokra a feliratokat a megrendelőnek kell belevésnie („*iar D-va, la primirea lor să executați înscricțiile*”).⁴⁷ A Polgármesteri Hivatal válaszát az irat hátán fogalmazták meg. Az 1931. június 1-jén

4264. iktatószámmal ellátott iratot a sepsiszentgyörgyi Helyőrséghez címezték. A július 13-án postázott levélben arra kérték a Helyőrség parancsnokságát, hogy értesítse Bukarestben a Cultul Eroilor Egyesület Központi Vezetőségét, összesen 100 darab keresztre lenne szükség. Mellékelték a kért vázlatrajzot is, de sem a négy bronzplakettet, sem a közepes címert vagy a babérleveles sisakot nem rendelték meg.⁴⁸ Ennek oka a pénzhiány volt. Azok a pénzösszegek, melyek a Hősök Napján évenként a jelvényekből begyűltek, annak összege innen, a városból, de az ország bármely részéből Bukarestbe, a Cultul Eroilor Egyesület Központi Vezetőségének kasszájába folyt be. Ezeknek további sorsáról nincsenek adataink, feltételezzük, hogy nagyrészt a Románia különböző helyein lévő Hősi temetők karbantartására osztották szét. Feltételezésünk igazolja az 1931. május 21-i Hősök Napja alkalmából rendezett jelvényárúsítás adatai is, mikor Bukarestből a Cultul Eroilor Egyesület Központi vezetősége Háromszék megyébe a Sepsiszentgyörgyön állomásozó Térparancsnokságon keresztül eladásra kokárdás jelvényeket küldött. Sepsiszentgyörgy 500 darabot kapott. A jegyzőkönyvek szerint a városban az 500 jelvényből, darabját 5 lejével, 290-et adtak el. Az erre a célra állított hét perselyben (chetă) összesen 1615 lej, vagyis az eladott jelvények árán felül még 165 lej gyűlt be. Megye szinten a 2500-ból 1241 kokárdás jelvény lelt gazdára. Árát, a 6205 lejt, együtt a megmaradt 1259 jelvénnyel, a Térparancsnokságon keresztül visszaküldték Bukarestbe. Vagyis még abban az évben sem maradt a pénz a városban működő Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága, illetve a Cultul Eroilor Egyesület sepsiszentgyörgyi fiókjának a kezén, mikor az éppen a helybeli Közös temetőben exhumációkat végzett, és az új Hősök temetőjének parcelláján az obeliszket építette.⁴⁹

A Hősök Sírjainak Gondozóbizottsága mindvégig pénzhiánnyal küzdött. Már 1931. május 5-én a város polgármesteréhez intézett levélben hivatkoztak arra, hogy egyesületük a sepsiszentgyörgyi emlékoszlop megépítéséhez és az új Hősök temetőjének kivitelezéséhez a szükséges pénzalap teljes összegével nem rendelkezik. Annak pótlására a város kasszájából nem kis összeget, 30 000 lejt kértek.⁵⁰ A május 7-én keltezett válaszban a város vezetősége arról értesítette az érintettet, hogy miután az 1931-es költségvetés jóváhagyása megtörténik, kérvényüket a városi tanács közgyűlése elé terjesztik, ami pedig a szükséges összeg kiutalását illeti, ha a Pénzügyi Igazgatóságtól az eladások után beszédett adókból a város az öt megille-

⁴³ Uo., fol. 1v.

⁴⁴ SÁL, Fond 14, nr. 540/1931, fol. 2.

⁴⁵ Uo., nr. 492/1931, fol. 2.

⁴⁶ Uo., nr. 752/1931, fol. 2.

⁴⁷ Uo., fol. 1.

⁴⁸ Uo., fol. 1v.

⁴⁹ SÁL, Fond 14, nr. 539/1931, fol. 1–3.

⁵⁰ Uo., nr. 143/1931, fol. 1.

tő kvótához hozzájut, nyomban intézkedni fognak.⁵¹ Az irat hátán olvasható megjegyzés szerint határidőül a város előbb 1931. augusztus 1-jét, majd szeptember 10-ét tűzte ki.⁵² Az építkezési kiadások törlesztése érdekében a Cultul Eroilor Háromszékmegyei Bizottsága június 3-án az elmaradt szubvenciók ügyében újból a város polgármesteréhez fordult. Felhívta a városvezető figyelmét, hogy a Nagy Háborúban elesett hősök emlékére az obeliszk építése megkezdődött, szükség lenne az elmaradt szubvenciók összegére.⁵³ Az irat hátán lévő válaszból annyi derül ki, hogy az 1927, 1929. és 1930. évre a *Háborús Hősök Alapjába* a Pénzügyi Igazgatóságtól a pénz nem jött be.⁵⁴ Az érintettek ezt a választ 1932. február 2-án kapták kézhez.⁵⁵ Ugyanezen év október 11-én a városvezetőség, ahogy akkor nevezték, az időközi bizottság (comitetul interimar) újból a Cultul Eroilor Egyesület által kiutalás útján kért 30 000 lej ügyét tárgyalta. A bizottság az összeggel kapcsolatban úgy ítélkezett, mhogy mivel a költségvetésben az 1932. évre a Közös temetőre és az itt lévő Hősök temetőjére 30 000 lej van előirányozva, ezt mind nem adhatja át az egyesületnek, de ebből 20 000 lejt jóváhagy.⁵⁶ A város ígéretét csupán részben teljesíthette, mert 1934. március 16-án a Hősök temetőjének karbantartására a Cultul Eroilor Egyesületnek a sepsiszentgyörgyi fiókja 15 000 lej kiutalását sürgette, és felhívta a város vezetőségének figyelmét arra, hogy az egyesület még most is adós az ASTRA-nak, az ortodox egyháznak és nem utolsósorban az obeliszk építőjének, Pap Lehelnek.⁵⁷

A felsorolt adatokból arra következtetünk, hogy az állandó pénzhiány miatt a Bukarestben székelő Cultul Eroilor Egyesületnek Központi Vezetősége által 1932-ben ajánlott bronz plakettek, a közepes román címer, avagy a babérkoszorús sisak nem került fel az obeliszkre. Ezért van az, hogy 1941. november 5-én a m. kir. Hadimúzeum igazgatója, szotyori Nagy Áron 743/Kt. 1941. sz. jelentésében azt írta, hogy „*erdélyi tanulmányútja során*”, mikor számbavették a katonai temetőket, azt állapították meg többek között, hogy Sepsiszentgyörgyön a „*városi köztemetőben áll egy felírás nélküli, románok által emelt világháborús emlékmű*”. Ő a jeltelen obeliszk lebontását javasolta, de a jelentés oldalára utólag odaírt „*Nem*” bizonyítja, hogy a javaslatba a város vezetősége nem

egyezett bele.⁵⁸ Állításunkat, hogy semmilyen jelkép vagy felirat nem volt az emlékoszlopon, nemcsak az említett Hadimúzeum-igazgató jelentése, hanem a város polgármesterének 1942. március 21-én keltezett 1700/1942. számú átirata is igazolja: „*a Hősök temetőjében levő és a románok által magyar pénzen⁵⁹ felállított obeliszk semmi feliratot vagy ábrázatot nem tartalmaz, mert még felavatva nem volt*”.⁶⁰ Részben ezzel is magyarázható, hogy bár ezt a katonai temetőt, igaz egy régebbi, német–magyar katonai temető megszüntetésével, a románok alakították ki, a jeltelen obeliszkre 1942-ben feltették a a koronás magyar címert, másrészt azzal, hogy, bár az itt nyugvó katonák nagyrészt 10 nációnak születtek, több mint 2/3 részben a magyar és a közös hadsereg, illetve a szövetségesek katonái voltak.

Visszatérve az új Hősök temetőjének kialakítási idejére, a Cultul Eroilor Egyesület sepsiszentgyörgyi fiókja 1931 májusának végén, hogy az építkezéshez szükséges pénzalapját növelhesse, képeplapot hozott forgalomba. A képeplapon a Sepsiszentgyörgyre tervezett Hősök temetőjének távlati, felülnézetből rajzban ábrázolt képe látható. Ezekből, egy levél kíséretében a város polgármesterének eladásra, megvásárlásra 30 képeplapot küldtek. A levélben az egyesület sepsiszentgyörgyi fiókja tudatta a polgármesterrel, hogy a képeplapon látható hősi temető építési, rendezési költsége megközelítőleg 100 000 lejbe fog kerülni. Mivel az egyesület sepsiszentgyörgyi fiókjának az anyagi lehetőségei szerények, a központ segítségére nem számíthatnak, úgy határoztak, hogy felhívást intéznek a város és az egész megye lakosságához, elsősorban az intézmények vezetőségéhez, hogy a képeplapokat, darabját 5 lejért, terjesszék, árusítsák. Megkérték a polgármestert, hogy az eladott képeplapok árát a fiúgimnázium igazgatójához, Petre Gh. Marcuhoz postázzák, aki a bejövő összegekről nyugtákat fog kiállítani. Abban a reményben tették ezt, írták záradékul, hogy a műemlék jellege, amely azoknak az emlékek akarja maradandóvá tenni, akik már abban a világban vannak, ahol nincs etnikai különbség, viszhangra talál mindenki szívében.⁶¹ A levél hátlapjára, melyet 1931. június 1-jén 3433. számmal regisztráltak, jegyezték meg azt, hogy a Polgármesteri Hivatalnak küldött 30 képeplap árát, a 150 lejt 1931. au-

⁵¹ Uo., fol. 1v.

⁵² Uo.

⁵³ „...după cum știți cert, comitetul a început construirea unui monument în cimitirul Comunal în amintirea Eroilor căzuți în Marele Răsboi ...vă rugăm să binevoiți a dispune să ni se ordonanțeze subvențiile rămase în restanță pe 1929 și 1930, precum și cea pe 1931, spre a putea face față cheltuielilor reclamate de lucrarea în curs.” (SÁL, Fond 14, nr. 804/1931, fol. 1.)

⁵⁴ „...nu s-a încasat de la Adm. Fin. Cota cununită, ...în această cauză nici acolo nu au cunoștință de vre-o ordonanță pentru acest

scop.” (Uo., fol. 1v.)

⁵⁵ SÁL, Fond 14. nr. 802/1932, fol. 2.

⁵⁶ Uo., nr. 809/1932, fol. 4.

⁵⁷ Uo., nr. 173/1934.

⁵⁸ Uo., nr. 570/1942, fol. 5r–v.

⁵⁹ Ez csupán részben igaz.

⁶⁰ Uo., fol. 9. Mint látni fogjuk, állítása a felavatással kapcsolatban téves.

⁶¹ SÁL Fond 14. nr. 624/1931, fol. 1.

gusztus 31-én postázták a nevezett Petre Gh. Marcu tanárnak.⁶²

A Hősök temetőjében állítandó sírkeresztek árához és a hősök sírjának gondozi költségéhez különben Magyarország is hozzájárult. Cseh Sándor állami felhatalmazott révén a Bukarestben székelő Cultul Eroilor Egyesület engedélyével és annak közvetítésével postán 5000 lejt juttatott el a sepsiszentgyörgyi fiókegyesülethez.⁶³ A város 1931-ben a Hősök temetőjének építkezési költségeihez ugyancsak 5000 lejjel járult hozzá. Erről a város időközi bizottsága az 1931. október 2-án tartott gyűlésében döntött.⁶⁴ Ehhez a pénzüsszeghez azonban 1931 folyamán nem jutott hozzá a fiókegyesület, ugyanis a Kolozsváron székelő Inspectoratul General Administrativ Regional (Általános Területi Közigazgatási Felügyelőség) decemberben tárgyalt a szubvencióról, és erről a Polgármesteri Hivatal által az érintett Societatea Cultul Eroilor sepsiszentgyörgyi fiókját 1932. január 8-án értesítették.⁶⁵

A fentebbi levéltári iratokból egyértelműen meg tudható, hogy az obeliszket, nyilván mert olcsóbban jöttek ki, betonból önterve készítették el („*un monument în ciment și peatră*”).⁶⁶ Az 5 m magas szép emlékmű („*monument frumos de 5 m înățime*”)⁶⁷ készítője Pap Lehel helybeli vállalkozó, a sepsiszentgyörgyi „cementgyáros” volt.⁶⁸

Érdekességképpen teszünk említést arról, hogy az 1931. augusztus 31-én keltezett felhívása, mikor a német kormányküldöttség a román Cultul Eroilor Egyesületének Központi Vezetősége (Comitetul Central) útján a város területén vagy temetőiben esetlegesen eltemetett német katonák sírjáról vagy egy külön parcellában lévő német katonai temetőről érdeklődött,⁶⁹ a városi főmérnök válasza nemleges volt. Október 23-án azt jelentette, hogy a Közös temetőben a német hősök részére nincs elkülönített rész, a háborús hősök együtt, egy külön parcellában nyugszanak. A németek által emelt obeliszkről szót sem ejtett.⁷⁰ Magyarázata egyszerű, ekkor már az új, „tisztelbeli” Hősök temetőjében („*Cimitirul de onoare pentru Eroii*”) az újrahantolások a vége felé jártak, a közös sírhely beszentelésének ünnepét 1931. október 25-ére kitűzték, és azt a városban lévő különböző felekezeti papok közreműködésével meg is tartották.⁷¹

Az új Hősök temetőjében az első Hősök Napjának ünnepére 1932. június 9-én került sor. A város

minden egyes egyesületét, társulatát és társaságát meghívták.⁷² Az ünnepélyről a *Székely Nép* is beszámolt. A Hősök Napja „*az évről-évre megújuló, a világháborúban küzdött országok által egyezményesen ünnepelt szép nap: az anyaföldben porladó, hazájuk ügyéért önmagukat áldozó hős katonák emlékezetének [a napja] múlt csütörtökön, jún. 9-én délelőtt ... mély érzéssel és pompázó külső kerettel lett megtartva. ... A ropant tömeg, mely a főtéren tartott Istentiszteleten áhítatoskodott, a lehető legkedvezőbb légkörben vonulhatott a Debren-tetői Köztemetőben újonnan berendezett, magasan égfelé nyúló emlékműhöz. A végeláthatatlan menetnek elején a papság, valamint a katonai és polgári előkelőségek haladtak. ... A város lakosságának aprajánagyja, aki csak tehetett, mindenki ment, hogy részese lehessen a Hősök Napjában. A hősök sírjánál a felekezetek lelkeszei végezték először a szertartásaikat. Utánuk a díszszónokok: Petrescu Alexandru őrnagy a hadsereg, Petre Marcu lic[eum] igazgató és Ilarie Aleman városi tanácsstag, a kulturális intézmények és Aurel Nistor esperes az egyházak nevében mondtak szép beszédeket*”.⁷³

A Hősök temetője és az ottani emlékoszlop 1940 után

Az emlékhely sorsa, felújítása, mint a rendeletek, jelentések igazolják, szorosan egybekapcsolódik Sepsiszentgyörgy első emlékműveinek 20. századi viharos sorsával. Trianon után az új impérium Sepsiszentgyörgy területéről – kivéve a Közös temetőben álló „*Német emlékművet*, ahonnan csupán a körülötte nyugvó katonákat hantolták ki és vitték az új Hősök temetőjébe – a magyarság történelmének, a székelyek hősiességének emléket állító emlékoszlopokat eltávolíttatta. Ezek közé tartozott a város Piacterére 1874-ben állított *Honvéd emlék*, melyet Bidu prefektus rendeletéből 1934. április 18-án távolítottak el.⁷⁴ Az Eprestetön, az egykori Méntelep helyébe költöztetett román katonai lövőiskola területén, a cári seregek elleni 1849. július 5-i csata mintegy 500 székely hősi halottjának közös sírján 1871-től álló szerény sírkövet prefektusi rendeletre 1936. június 26-án szállították át a Közös temetőbe.⁷⁵ Hasonló sorsra jutott az osztrák önkényuralom ellen szervezkedő, 1854. április 29-én kivégzett Váradai József és Bartalis Ferenc vértanúk sírköve is. A város nyugati végében emelkedő Örkö lábánál, az egykori vesztő-

⁶² Uo., nr. 624/1931, fol. 1v.

⁶³ Uo., nr. 598/1931, fol. 1r–2v.

⁶⁴ Uo., nr. 1104/1931, fol. 1., nr. 143/1931, fol. 3.

⁶⁵ Uo., nr. 143/1932, fol. 2.

⁶⁶ Uo., nr. 624/1931, fol. 1.

⁶⁷ Uo., nr. 598/1931, fol. 1v.

⁶⁸ Uo., nr. 173/1934, fol. 1.

⁶⁹ Uo., nr. 1112/1931, fol. 1r–v.

⁷⁰ Uo., fol. 2.

⁷¹ SÁL Fond 14. nr. 1150/1931. fol. 1.

⁷² Uo., nr. 804/1932, fol. 1–6.

⁷³ *Székely Nép*, L. évf., 1932. jún. 12. (43. sz.)

⁷⁴ CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos 1999, 98–101.

⁷⁵ SÁL, Fond 14, nr. 191/1936, fol. 1–4.

helyen, amelyet a város lakossága mint kegyeleti helyet tartott nyilván, a román hatalom löteret létesített. A román katonák által összelövdözött sírkövet – hiábavaló volt minden tiltakozás – a két exhumált holttesttel együtt 1936. februárjában a Vártemplom cintermébe szállították.

A Hősök temetőjének utolsó rendbetételére 1942-ben, a város műemlékeinek helyre-, illetve visszaállítása során került sor. A magyar állam szorgalmazására a m. kir. Hadimúzeum vezetője mérte fel többek között Sepsiszentgyörgyön is az eltávolított, megcsonkított műemlékek helyreállításának, restaurálásának a helyzetét. A fennebb említett eltávolított emlékművekkel, illetve a Közös temetőben megmaradt „Német emlékmű” és Hősök temetője emlékoszlopaival kapcsolatban a megállapítását, ugyanakkor javaslatait 1941. november 5-én tudatta a város polgármesterével. A Hadimúzeum vezetője azt javasolta a városnak, hogy a *Honvéd emléket* állítsák vissza az eredeti helyére, Várad és Bartalis vértanúk maradványait temessék vissza az Örök alatti egykori nyughelyükre, és hozzák a hant fölé az eredeti sírkövet is. Ha mindez biztonsági vagy egyéb okokból akadályokba ütközne, a régi nyughely fölé mindenképpen állítsanak emlékoszlopot.⁷⁶ Ami az Epresterőn lévő „szabadságharcis tömegsír körüli területet” illeti, annak rendbetétele érdekében már megtették a felhívást a magyar hadügyminisztérium felé. Az új Hősök temetőjében lévő emlékoszloppal kapcsolatban, amely „feírás nélküli” volt, azon a véleményen volt, hogy a „románok által emelt síremlék, mert a régi amúgy is a helyén áll, lebontassék”.⁷⁷ Ebbe, mint már említettük, a dokumentum oldalára tett rövid megjegyzés igazolja, hogy a városvezetőség nem egyezett bele.⁷⁸

„A hősi emlékművek és a hősi temető rendbehozatala” kapcsán a magyar honvédelmi miniszter 1941. december 18-án kelt 634 812/22.-1941. sz. rendeletét a Sepsiszentgyörgyön székelő m. kir. Honvéd Állomásparancsnokság 511/Ápk. – 1941. sz., 1942. január 12-én kelt átiratában tudatta a város polgármesterével. Pontokba foglalva adta tudtára a teendőket. Ezek közül az első három a régi és az új Hősök temetőjére vonatkozott. A két emlékoszlop helyreállításán kívül az itt lévő katonasírok és sírkeresztek rendbehozatalát szorgalmazták. Utasításba adták azt is, hogy az új Hősök temetőjében lévő emlékoszlop-

ra „magyar feliratok és magyar jellegű díszítések kerüljenek”, és a sírkereszteken a feliratokat újíttassák fel, a „román nyelvű feliratokat pótoltsassák”.⁷⁹ Az irat mellé, hogy arról véleményt mondjon a polgármester, az állomásparancsnok a két emlékoszlop helyreállítási tervrajzát is mellékelte.⁸⁰ Azzal a kérdéssel és egyben kéréssel fordult a városvezetőhöz, hogy hozzájárulását adja-e a mellékelt rajzok szerinti helyreállításokhoz, és ha igen, akkor intézkedjék a kellő mesteremberek felől, hogy a munkálatokat sürgősen megkezdhessék.⁸¹

A Honvédelmi Minisztérium sürgetése ellenére a kemény tél miatt a munkálatok beindítását halasztani kellett. Még március végével sem állt be a tavasz, mert a polgármester 1942. március 21-én arról panaszkodott: „még mindig tart nálunk a tél, a föld egészen fagyos, így a munkálatok megkezdését halasztanunk kell addig, amíg az időjárás megnyhül”.⁸² A polgármester az 1700/1942. sz., 1942. március 21-én keltezett átiratában, mintegy választ adva az Honvéd Állomásparancsnokság által kiadott 511/1942-es átiratra⁸³, pontosan válaszolt az abban javasolt helyreállítási és restaurálási munkálatokra:

„A hősök temetőjében lévő és a románok által felállított obeliszk semmi feliratot, vagy ábrázolatot nem tartalmaz, mert még felavatva nem volt.”⁸⁴ Erre magyar címer és megfelelő felirat vésését, illetve dombormívű kiképzését vettük tervbe. Alezredes úr tervét alkalmasnak találom azzal, hogy még arra rávésendő volna a következő szöveg: „A világháború hősi halottainak emlékére”, vagy „a világháború megdicsőült hőseinek emlékére”, vagy „A Hazáért”.⁸⁵

A németek által létesített emlékkövet eredeti helyén kell meghagyjuk, mert az alatt is vannak hősi halottak eltemetve közös sírba. Az emlékkövet már tavaly helyreállítottam, és magyar felirattal is elláttam. Alapzatát megfelelő magasságban felhantolni és virágszönyeggel díszíteni terveztem. Ehhez a felhantoláshoz kérek a munka megkezdésekor honvéd munkaerőt, annál is inkább, mert a követ is valószínűleg meg kell emelni.⁸⁶

A polgármester ebben az átiratában említette meg, hogy az elkülönített 600 pengő⁸⁷, melyet a városban lévő emlékművek helyreállítására, avagy restaurálására különítettek el a honvédelmi minisztérium rendeletéből, nem lesz elég, de a város a maga részéről hozzá fog járulni a kiadásokhoz.⁸⁸ Ugyanezen a

⁷⁶ Uo., nr. 570/1942, fol. 5r–v.

⁷⁷ Uo., fol. 5.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ SÁL Fond 14. nr. 570/1942. fol. 3. 3v.

⁸⁰ Uo., fol. 1–2.

⁸¹ Uo., fol. 3v.

⁸² Uo., fol. 8.

⁸³ L. a 74–76. számú lábjegyzeteket.

⁸⁴ Állítása a felavatásáról téves, l. SÁL, Fond 14, nr. 1150/1931, fol. 1.

⁸⁵ Az obeliszkre ez utóbbit vésették fel.

⁸⁶ SÁL, Fond 14, nr. 570/1942, fol. 9r–v.

⁸⁷ Mondhatni a teljes összeget a „kőipari vállalkozó” Puskás Istvánnak fizették ki. (Uo., fol. 12r–13v.)

⁸⁸ Uo., fol. 9.

napon a polgármester, remélve, hogy a rég várt enyhülés megérkezik, ugyancsak 1700/1942. számmal meghozta határozatát, és arra utasította a városi műszaki ügyosztályt, hogy a „szóban forgó emlékművek helyreállításának előkészítő munkálatait – beleértve a Közös temetőben lévő Hősök temetője obeliszkjét és a „Német emlékművet” is – *haladéktalanul kezdje meg. Mindenekelőtt megfelelő mesteremberek bevonásával tárgyalja le a tervezett átalakításokat*”, és mindezekről értesítsék a sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokságot is.⁸⁹

A városi műszaki ügyosztály nyomban léphetett, mert Puskás István uzoni „köipari vállalkozó” néhány nap múltán, 1931. március 31-én benyújtotta a helyreállítási, javítási költségvetését, a feliratok bevésésének betűnkénti árát. Két kimutatása maradt meg. Mindkettőt a m. kir. 27. honvéd gyalogezred I. zászlóalj parancsnokságához címezte. Az egyiket a budapesti Hadtörténelmi Intézet Levéltárában, a másikat a sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzik.⁹⁰ A két árlajstrom között 615 pengő különbség van. A budapesti árajánlatban 3568 pengőben, a sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzöttben 4183 pengőben állapította meg a munkálatok összértékét. A végösszegek természetesen magukba foglalták a fennebb említett, Várad és Bartalis vesztőhelyére állítandó emlékműnek és az eprestetői síremlék helyreállításának a munkadíját is.

A Hősök temetőjére vonatkozó két ajánlat közül az illetékesek a sepsiszentgyörgyi levéltárban lévő árajánlatok mellett döntöttek. Ezek szerint Puskás István „*az obeliszkra felerősítve, önmagából készített és rozsdamentes fémcsapokkal*” 420 pengőért a gödemes-terházi terméskőből faragott 90 x 80 cm-es címert, készítette el. A „*zoklira*”, vagyis az obeliszk alsó térszére, ahová a mellékelt rajzzal ellentétben nem a sisak-kard-babérleveles dombormű került, hanem egy pallos az 1914–1918-as évszámokkal. Ennek „*gravírozását*” és fekete festékekkel való kifestését 50 pengőben számította fel. A címer alatti részre vésendő 16 betűt 48 pengőben,⁹¹ az obeliszk két oldalára vésendő névsorokat, melyek betűinek számát az ajánlat szerint mintegy 3000 körülre saccolta, vésésüket, kifestésüket darabonként 0,5 pengőben számítva, költségét 1500 pengőben állapította meg.⁹²

Amit Puskás István nem tüntetett fel az obeliszk költségeivel kapcsolatban, az az obeliszk legfelső részén olvasható „*Vitéz nagybányai Horthy István Ma-*

gyarország helyettes kormányzója” felirat. Ezt a megkezdett munkálatok során, valamikor augusztus végén, vagy szeptember elején vésethették fel. Horthy Miklós fia, István 1942. február 19-től lett kormányzóhelyettes, s mivel rövid időn belül, még abban az évben, augusztus 20-án repülőszerencsétlenségben meghalt, nevét – egyfajta kultuszként – az akkori Magyarország területén lévő Hősök emlékműveire mindenhol felvésték. Háromszék területén van, ahol máig megmaradt – például Gidófalván –, de legtöbb helyen, ahol hősi halottak emlékműve volt, a Horthy Istvánra vonatkozó feiratot 1945 után eltüntették. Esetünkben a Hősök temetőjében lévő obeliszken, együtt a megcsonkított magyar címerrel, cementes habarccsal takarták el.

A Hősök temetőjében lévő sírkeresztek közül az árajánlat szerint mintegy 60 darabról csiszoltatták le a neveket, írárták és festették újra a megmaradottra lévő nevekkal együtt. Puskás a lecsiszolásokat, illetve a nevek újravésését, festését 600–600 pengőben, a megmaradt feliratok újrafestését 75 pengőben állapította meg. Ezekon felül a „Német emlékmű” újraalapozásáért 50 pengőt számított fel.⁹³

Az emlékoszlopra a névsorok felírását a m. kir. Sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokság közreműködésével a város polgármestere, Koncz Árpád a magyar belügyminisztérium 28 282/1942. III. sz. rendelkezése alapján rendelte el.

A Hősök temetőjében lévő sírkereszteken szereplő nevekekkel kapcsolatban, hogy azok az obeliszra is felkerüljenek, elsősorban a sepsiszentgyörgyi honvéd állomásparancsnok intézkedett. Az 1942. június 11-én keltezett átiratában arról tudósította a város polgármesterét, hogy „*a hősi halottak eredeti nevének megállapítása*” tárgyában a Közös temetőben lévő hősi sírokat átvizsgálva, arra a megállapításra jutott, hogy „*az ott nyugvó hősi halottak nevét a román parancsnokság, amelyik a hősi sírok rendezésével volt megbízva, elrománosította*”,⁹⁴ ugyanakkor a „*temető* [a régi Hősök temetője, vagyis a „Német emlékmű”] *környékén jeltelenül még több hős földi maradványa fekszik, akiknek tetemeit a románok a hősi parcellában*”.⁹⁵ „*Hogy a hősi halottak eredeti nevét megállapíthassam* – tudatta a parancsnok észrevételét és óhaját a polgármesterrel –, *a mellékelt névjegyeket*⁹⁶ *azzal a kéréssel küldöm meg, hogy az esetleg rendelke-*

⁸⁹ Uo., fol. 7.

⁹⁰ SÁL, Fond 14, nr. inv. 22/8, nr. 1, fol. 1r–v.

⁹¹ A ma is olvasható „A HAZÁÉRT” és a pallos két oldalán lévő 1914–1918-ról van szó.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Megállapítása nem fedi a teljes valóságot.

⁹⁵ Ezekkel kapcsolatban azt tervezte a polgármester, hogy földi maradványaikat exhumáltatja, és a „hősi parcellában” helyezi örök nyugalomra. (SÁL, Fond 14, nr. 570/1942, fol. 15r–v.)

⁹⁶ Arról, a Hősök temetőjében lévő sírkeresztekről összeírt névsorról van szó, amelynek alapján a Honvéd Állomásparancsnok az „elrománosítást megállapította”. (Uo., fol. 17–18.)

zésére álló okmányok vagy feljegyzések alapján a névjegyzékben feltüntetett nevek mellé, azok eredeti nevét bejegyezni” és azokat kijavítva visszajuttatni szíveskedjék.⁹⁷ A polgármesteri hivatal az átíratot névsorral együtt, hogy a szükséges javításokat megtegyék, a városi anyakönyvvezetőhöz továbbította. A nevek anyakönyv szerinti átjavítását nem végezték el, mert Bartha alispán, helyettes vármegyei főjegyző szerint irattárában semmilyen erre vonatkozó adat vagy irat nem létezett.⁹⁸ Itt jegyezzük meg, hogy ez azokra az idegen nemzetiségű, ellenséges, illetve szövetséges katonákra vonatkozik, akik fogolyként, sebesülteként, súlyos betegeként itt, Sepsiszentgyörgyön hunytak el, és magától éretetődően nem a monarchia területén voltak anyakönyvezve. Azokról, akik „különféle betegségekben, illetve sebesülés következtében városunkban elhalt osztrák–magyar hadseregbeli” katonák voltak, azok névsorát már 1942. május 12-ére össze tudták állítani, megjegyezve azonban azt, hogy az anyakönyvvezetés hiányossága miatt a katonák illetőségét, hovatartozását sok esetben nem tudták megállapítani.⁹⁹

Az idegenek, vagyis nagyrészt a román, olasz és orosz hadifoglyok, a cseh, bosnyák, galíciai és német katonák esetében a névjavításokat a polgármester végezte el. Június 23-án keltezett válaszában jelezte, hogy a kék ceruzával megjegyzett nevekhez semmilyen adattal nem rendelkezett, a pirossal jegyzett neveket a rendelkezésére álló adatok alapján helyesbítette.¹⁰⁰ Ugyanakkor értesítette arról is az állomásparancsnokot, hogy információi szerint „annak idején, midőn a románok a hősi temetőt felállították, a környéken lévő hősi halottak földi maradványait is behozták, úgyhogy a Hősi temetőben nemcsak a Sepsiszentgyörgyön, hanem a más helyen elhunyt hősök is pihennek. Ezért van az, hogy oly sok névre semmiféle adattal” nem bír. Ugyanakkor jelentette a polgármester azt is, hogy „a hősi temető környékén jeltelenül fekvő hősök maradványaira vonatkozólag semmi okmánnyal nem” rendelkezik, semmiféle feljegyzés nem haradt fenn, így azoknak neve továbbra is ismeretlen maradt.¹⁰¹

A sepsiszentgyörgyi Honvéd Állomásparancsnokság által 1942-ben összeírt lajstrom, amely a sepsiszentgyörgyi Hősök temetőjében lévő sírkeresztek feiratait tartalmazza, fennmaradt. A lista azt az ál-

lapot örökítette meg, ahogyan a román hatóságok 1931-ben a katonák nevét belevésztették a sírkeresztekbe.¹⁰² Összevetve a 2010 nyarán készített névsorral, megállapítható, hogy az 1942-beli állításokkal ellentétben a nevek nagy általánosságban való elrománosításáról szó sincs, de több esetben is előfordul. Románosítva van a keresztneve például Fejtkó Joan 12-es huszárnak, Jakabos Iosif 24-es honvédnek¹⁰³, az előbbi valójában, amíg élt, a János, az utóbbi a József keresztnévre hallgatott. Névelírások is vannak bőven, például Tejkozánus, Balmt János, Gyorogyolt, vagy Kálmán Tuzer Tandori stb. közvitéztek esetében.¹⁰⁴ Az elsőről kiderült, hogy ő Tejtkó János népfelkelő, a második Bálint János¹⁰⁵, a harmadik, akit Ihász Vendellel közös sírba temettek, az a bizonyos Gyorogyolt, sajnos kideríthetetlen, hogy ki volt valójában. Kálmán Tuzer Tandori neve 1942-ben Kálmán Tüzér Sándorra változott, de valójában ő a nagybodófalvi születésű Tandori Kálmán.¹⁰⁶

Az exhumálásokkor 1931-ben a román hatóságok által megbízottak összekeverhették a névjegyzéket és a neveket, mert nem is egy, hanem több esetben névismétlések fedezhetőek fel a sírkereszteken. Csupán néhány példa: Dr. Berger Dezső őrmester nevét, amelyet a régi Hősök temetőjében 1921-ben alig olvasható sírkeresztjéről Deborger Dezső(!) névalakban olvastak ki, kétszer szerepeltetik az új Hősök temetőjében, egyszer mint Berger Dezső doktort, másodszor egy másik sírkereszten, minden rendfokozat nélkül, mint közvitéz Berger Dezsőt.¹⁰⁷ Jakabos József neve is kétszer szerepel. Megkérdőjelezhető, hogy két azonos nevű baka hunyt volna el szinte ugyanazon időben a város kórházában. A Polgármesteri Hivatal irattárában lévő anyakönyvben csak a 24-eseknél szolgáló Jakabos József neve van bejegyezve,¹⁰⁸ ennek ellenére a Hősök temetőjében az egyik sírkereszten Jakabos József mint a 24., egy másikon mint a 16. gyalogezred hősi halottja szerepel¹⁰⁹ – hogy létezett-e egy, a 16. honvédezzredben szolgáló Jakabos József, azt esetleg hosszas kutatás után, Budapesten lehetne kikutatni. Az orosz hadifogoly Koszterov Péter, helyesebben Pjotr, az egyik sírkereszten az ezrede megjelölése nélkül, a másikon mint a 189. gyalogezred katonája szerepel, holott a városban működő hadikórház kimutatása szerint ezen a néven Sepsiszentgyörgyön egyetlen orosz hadifoglyot jegyeztek be,

⁹⁷ Uo., fol. 15.

⁹⁸ Uo., fol. 19.

⁹⁹ SÁL, Fond 14, nr. 3220/1942, fol. 6.

¹⁰⁰ Ez az átjavított névsor sajnos nincs meg a sepsiszentgyörgyi levéltárban.

¹⁰¹ SÁL, Fond 14, nr. 570/1942, fol. 16r–v.

¹⁰² Uo., fol. 17–18.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ SÁL, Fond 14, nr. 3220/1942, fol. 6.

¹⁰⁶ Uo., nr. 1173/1931, fol. 15; nr. 3220/1942. fol. 6; nr. 570/1942. fol. 17–18.

¹⁰⁷ Uo., nr. 1173/1931, fol. 42.

¹⁰⁸ SPH, *Halottak Anyakönyve 1914–1921*, ltsz. 79, 109. sz., 141.

¹⁰⁹ SÁL, Fond 14, nr. 570/1942, fol. 18r.

¹¹⁰ Uo., fol. 17r.

aki 1917. április 21-én hunyt el, és a régebbi Hősök temetőjének 104. sírhantjába – az 1921-es összeírás szerinti kimutatásban a 148. sírba – temették el.¹¹¹

A hibák sorozata nem zárult le 1931-ben. Tetézte mindezt 1942-ben a túlbugóság. Sepsiszentgyörgy város polgármestere – zárójelben jegyezzük meg, nem volt háromszéki illetőségű – „a hősi halottak eredeti nevének megállpítása” kapcsán az általa „elrománosított”-nak vélt hősi halottak nevét kijavította, valójában elmagyarosította. Csupán néhány példa: **Kohler Ernest** helyett **Kohler Ernő**, **Constantin Ioan** sergent helyett **Konstantin János**, **Gheorghie Alexandru** helyett **György Sándor**.

Összevetve a korabeli dokumentumokat és a Hősök temetőjében a sírkereszteken lévő neveket, arra a megállapításra jutottunk, hogy a kórházi halottonyilvántartástól kezdve, ahol az adminisztráció nyelve a német volt, már voltak névelírások, németesítő névátírások. Az Állami Anyakönyvi hivatalnál a csupán magyar nyelvet ismerő anyakönyvvezető is tévedett az idegen nevek és az elhunyt katonák személyi adatainak anyakönyvezésekor, sok esetben elírta a neveket. 1921-ben, mikor az akkor meglévő katonasírok keresztjéről leírták a neveket, rossz olvashatóságuk miatt hibásan jegyezték le mind a katonák nevét, mind pedig a személyi adatokat. Az új Hősök temetője létrehozásakor 1931-ben, mint a fentebbiekben rámutattunk, történtek névelírások, több esetben névromanosítások. 1942-ben a katonák eredeti nevének visszaállítása ürügyén a polgármester „ügybuzgósága” során több hősi halott nevét, mert utána sem nézett az ott nyugvó nemzetiségének, egyszerűen magyarra fordította, elmagyarosította.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az obeliszk nyugati oldalán, ahová azoknak a katonáknak a nevét írták fel, akiket itt, Sepsiszentgyörgyön, eredetileg a Közös temető régi Hősök temetőjében temettek el, majd az 1931-es román exhumáció után az új Hősök temetőjében letek örök nyughelyet, a nevek tele van hibával, elkorcsosított, illetve magyarosított nevekkel.

A Hősök temetőjében az obeliszk keleti oldalán a Sepsiszentgyörgy városából bevonult, az első világháborúban hősi halált halt katonák névsora olvasható. Ennek összeállítását ugyancsak 1942 májusának folyamán végezték el. A polgármester május 6-án utasította az anyakönyvvezetőt arra, hogy egyeztetve a Hadirokkantak Országos Egyesülete, valamint a Frontharcosok Országos Szövetsége helybeli vezetőségeivel, állítsák össze „ABC sorrendben, rangjelzéssel együtt a veszteséglistát”. Ugyanekkor a sepsiszentgyörgyi Műszaki Hivatal főnökét felkérte, hogy „az össze-

állított neveket arányosan ossza be a hősök temetőjében álló emlékoszlopra, és azoknak bevételeéről oly időben gondoskodják, hogy május utolsó vasárnapjára lehetőleg befejezést is nyerjen”, és tegye ezt úgy, hogy „a most folyó világháborúban elesett sepsiszentgyörgyi hősök nevének megörökítésére” hely maradjon.¹¹² A sürgetés oka a közelgő május 31-én tartandó Hősök Napja volt, melyre nemcsak a városvezetőség, az intézmények, de Sepsiszentgyörgy lakossága is nagyon készült.

Az Állami Anyakönyvvezetői Hivatal az 1942. május 12-éről keltezett polgármesterhez intézett válaszában, amely mellé külön csatolta a sepsiszentgyörgyi első világháborús hősi halottak és külön a Sepsiszentgyörgyön elhalt osztrák–magyar katonák névsorát, megjegyezte, hogy az általuk készített, a város elsővilágháborús halottait tartalmazó névsor nem teljes, de már ennek a veszteséglistának láttán azt írta a *Székelly Nép* szerkesztője, hogy „nekünk van a legnagyobb hadseregünk elesett hőseiből”.¹¹³

A teljesség hiányát az anyakönyvvezető a következőkben fogalmazta meg: „az anyakönyvekben az összes volt sepsiszentgyörgyi lakos hősi halottak nem szerepelnek, mert előfordulhatott olyan eset is, hogy az illető sebesülés vagy betegség következtében más városban, esetleg más országba halt el, és itt anyakönyvezve nincsen. ...Lehetnek olyan hősi halottak is, akikről hivatalos értesítés soha nem érkezett, de lehetnek olyan eltűntek is, akik nem lettek halottá nyilvánítva”. A javaslata a polgármester felé az volt, hogyha szándékában van „az idevaló hősi halottakról egy megközelíthető pontos kimutatást” összeállítani, azt úgy érheti el, ha a városban „dobszó útján” kihirdeteti, és felkéri a lakosságot arra, hogy akinek családjában első világháborús hősi halott vagy eltűntnek nyilvánított hozzátartozója van, a rá vonatkozó adatokat a hivatalnál mutassa be, hogy ott nyilvántartásba vehető legyen.¹¹⁴

A város polgármestere hallgatott az anyakönyvvezetőre, mert 1943 februárjában a 3760/1942. sz. rendeletével felkérte a város egyházainak (sepsiszentgyörgyi református, római katolikus, evangélikus, unitárius, szemerjai református) lelkészeit, a *Székelly Nép* szerkesztőségét, hogy „Sepsiszentgyörgy város hősi halottai emlékének megörökítése céljából” hirdessék ki, négy példányban a város területén plakátokon tegyék közzé, a város dobosa dobolja ki, hogy az érintett lakosok „az 1914–1918. évi világháborúban hősi halált halt hozzátartozóikat 1943. évi február hó 25-ig bezárólag az állami anyakönyvi hivataloknál ...jelentsék be”. A felhívás természetesen csak azokra a hősi halottakra vonatkozott, akik a világháborúba a városból vonultak be, és sepsiszentgyörgyi illetőséggel rendelkeztek.¹¹⁵

¹¹¹ SÁL, Fond 14, nr. 1173/1931, fol. 11, 42.

¹¹² Uo., nr. 3220/1942, 7r.

¹¹³ *Székelly Nép*, 1942. június 2.

¹¹⁴ SÁL, Fond 14, nr. 3220/1942, fol. 24.

¹¹⁵ Uo., fol. 8.

A véglegesített névsort az anyakönyvvezető 1943. március 2-án terjesztette a polgármester elé. Tudatta, hogy „a hősök kimutatását a halotti anyakönyvek, felekezeti egyházak, dobszó hírdetmény és a helyi Székely Népből a lakossághoz történt felhívás alapján tett bejelentésekre [állította össze] *Bálint Lajos tűzharcos bajtárs törzsőrmester közreműködésével*”.¹¹⁶ A listán összesen 153 név szerepelt ábécé-sorrendben, a red-fokozat feltüntetésével.¹¹⁷

Ennek a névsornak az alapján készült el a Műszaki Hivatal tervei alapján az a rendfokozat szerinti, ábécé-sorrendbe szedett lajstrom, amelyet 1943-ban az obeliszke keleti oldalára felvéstek.

Ezzel az utolsó munkálattal, mellyel a város első világháborús hősi halottainak emléket állítottak, a város Hősi temetőjének obeliszkje elnyerte a vég-

leges formáját. A Hősök temetőjének története is lezárult azzal a pillanattal, mikor 1944 ősze után fel-sőbb utasításra a magyar címet, ha le nem is verték teljesen, de megcsonkították, és a felette lévő „valami horthys” felirattal együtt betonos habarccsal eltüntették a „kíváncsi szemek” elől. Sorsáról, az elmúlt hatvanöt évről, az obeliszkről 2010 nyarán készített fényképek tanúskodnak.

A név szerint ismert első világháborús hősök névsora, kiknek neve ábécé-sorrendben olvasható az obeliszke nyugati, illetve keleti oldalán, nem teljes. A 2010-ben végzett levéltári kutatások során összesen 243 Sepsiszentgyörgyön eltemetett és 180 sepsiszentgyörgyi illetőségű, különböző harctereken elesett, kórházakban elhunyt hősi halott nevét sikerült kideríteni.

A Sepsiszentgyörgyön eltemetett különböző nemzetiségű első világháborús katonák (levéltári nyilvántartások, kimutatások, összeírások, anyakönyvi adatok alapján)¹¹⁸

Abramovics Márk, ismeretlen alakulat közkatonája.

Alexandru Gheorghe (Alexa? Gheorghe), román katona a román 8. gyalogezredből, hadifogoly, görögkeleti vallású, 29 éves, illetősége Viforeli, meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 18-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 18. sírba.

Angele Anton, [szakasz]vezető (Fahrer) a 208. számú német kocsió[par]k századból (Fahrpark Kompagnie). 1875-ben született, Willis helységben (Németország), meghalt 1917. október 3-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 181. sírba.

Asztaler Pál, népfelkelő, a 19. cs. és kir. gyalogezredben.

Badea Ene, román katona a román 80. gyalogezredből, hadifogoly, 39. éves, 1878-ban született Dudu helységben. Megfagyott, meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 24-én.

Badea Sava, román katona a román 68/II. gyalogezredből, hadifogoly, görögkeleti vallású, 28 éves, 1885-ben született Obreasca helységben (Teleorman megye), a másik adat szerint illetősége Scinteia nevű falu. Meghalt a katonai kórházban Sepsiszentgyörgyön 1917. április 14-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 96. sírba.

Bader Ferdinand, osztrák honvéddő katona (Landwehr) a 24. gyalogezredből. 1895-ben született, illetősége Kleinpertholz, Gmünd, Észak-Ausztria. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. július 5-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 262. sírba.

Badke Gustav, népfelkelő a 157/4. gyalogezredből, lutheránus vallású, 30 éves. 1886-ban született Nieder Girsdorf községben, Schneidwitz terület, Porosz-Szilézia. Mestersége: [gyári] munkás. Apja Badke Peter Robert. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. augusztus 27-én a katonai kórházban, tüdővészben. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 157. sírba.

Balázs József, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredből. 1881-ben született Kászonjakabfalván. Meghalt 1918. április 4-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 246. sírba.

Bálint János, népfelkelő a m. kir. 1. honvéd gyalogezredből. Római katolikus vallású, 18 éves. Meghalt 1917. február 22-én a sepsiszentgyörgyi kórházban, tüdőgyulladásban.

Barajevics Iwo, horvátországi születésű honvéd, a cs. és kir. 33. gyalogezred 12. századában szolgált. 1897-ben született Horvátországban, Beverič(?) faluban, Kostaonica(?) községben. 1918. május 17-én hunyt el Sepsiszentgyörgyön. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 249. sírba.

Barbu Juon, román katona a román 11/1. gyalogezredből, hadifogoly. 1896-ban született, illetősége Dozimune(?), Dolj megye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. szeptember 14-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 169. sírba.

Barton Josef, cseh gyalogos a 13. vadászerezből. 1883-ban született, illetősége Wenzdorf, Fridek, Mähren (Morvaország). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. március 22-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 229. sírba.

Bartos György, honvéd, a m. kir. 313/7. honvéd gyalogezredből. 1897-ben született, illetősége Ostroluka, Zólyom vármegye. Meghalt 1917. november 2-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 197. sírba.

Bartos György, népfelkelő a m. kir. 16. honvéd gyalogezredből.

Bayer Johann, népfelkelő, a német 18. népfelkelő gyalogezred 5. századából, más adat szerint a 8/5. municions osztagban (Munizion Abteilung) szolgált.

¹¹⁶ Uo., fol. 24v.

¹¹⁷ Uo., fol. 20–21.

¹¹⁸ Összeállítva: SÁL, Fond 14, 1173/1931. és 570/1942. jelzetű iratcsomókban található kimutatások, összeírások, *Sepsiszentgyörgy város polgári anyakönyve 1914–1921* (leltári szám: 79.), illetve az új Hősök temetőjében lévő obeliszken és a körülötte

lévő sírkereztéken olvasható nevek alapján. Egyeztetve a csikszeredai illetőségű Balog Ádám nyilvántartásával, amelyet a Zentral Nachweis Amt der Kriegsverluste (Kassel) irataiból gyűjtött egybe. Ez úton mondunk köszönetet Ravasz István alezredes hadtörténésznek az önzetlen segítségéért.

Bază Gheorghe, Román katona a román 29. gyalogezred 9. századából, hadifogoly, görögkeleti vallású, 26. éves. 1890-ben született, illetősége Lunca, Románia. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. 1917. március 26-án, vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 83. sírba.

Bârlădeanu Gheorghe, Román katona a román 29. gyalogezred 5. századából, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 28 éves. 1888-ban született. Illetősége: Brescht (Brești?). Neje: NN. Iliana. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 10-én vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 50. sírba.

Behnke Karl, porosz népfelkelő a német 157. népfelkelő tartalék gyalogezred 2. századából. Lutheránus vallású 42. éves, munkás. Született 1874-ben. Illetősége: Klein Radau község, Regenwalde kerület, Poroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. augusztus 20-án, vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 149. sírba.

Bena Francesco, olasz lovas katona, az olasz 7. lovasezredből. hadifogoly.

Benedek Mátyás, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredből. 1898-ban született Újtusnádon, Csík vármegye. Meghalt 1918. február 6-án Sepsiszentgyörgyön. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 220. sírba.

Berger Dezső, dr., orvos, címzetes őrmester, a cs. és kir. 69. gyalogezred 4. századából. Meghalt Sepsiszentgyörgyön. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 138. sírba.

Bernecker János, honvéd a m. kir. 18. honvéd gyalogezredből (más adat szerint népfelkelő).

Beszusko Vaszilij, orosz katona a 151. orosz gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 34 éves. Született 1882-ben, illetősége: az egyik adat szerint Gyeryanyaorozv(?), a másik szerint Geranyorozv(?), Podolszko, Oroszország. Meghalt Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban 1917. május 29-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 115. sírba.

Bezubiák Mihajlo, feltehetően ruszin nemzetiségű, gyalogos a cs. és kir. (vagy lehet m. kir.) 203. munkásosztag (Arbeiter Abteilung) 22. századából. Született 1873-ban, illetősége: Uroszt, Drohobitz, Galícia. Meghalt 1917. augusztus 3-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 133. sírba.

Bíró László, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredből.

Blaskó János, szekerész, a cs. és kir. 68. gyaloghadosztály el-látóoszlopa. 1888-ban született Tiszaföldváron. Meghalt 1917. április 19-én Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 103. sírba.

Bogdán János, népfelkelő az osztrák–magyar hadseregből.

Bojsuk Iván, rutén, Galíciai önkéntes katona a cs. és kir. 58. gyalogezred 6. századából. Született 1881-ben, illetősége: Cermatino(?), Hodorenka, Galícia. Meghalt 1918. március 15-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 226. sírba.

Bot András, tizedes a cs. és kir. 85. gyalogezred 5. századából. Született 1893-ban Kápolnákisfalun(?), Udvarhely vármegye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 2-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 43. sírba.

Bódi János, honvéd soproni m. kir. 18. honvéd gyalogezred 1. századából. Született 1894-ben, illetősége: Mesterháza. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. május 14-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 248. sírba.

Brendea Fülöp, honvéd a m. kir. 24. honvéd gyalogezredből. 1894-ben született Valdhídon, Nagy-Küküllő vármegye. Meghalt 1918. május 29-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 256. sírba.

Brogynecz Ferenc, gyalogos a cs. és kir. 4. vonatosztályban, 1886-ban született Bolhón, Somogy vármegye. Meghalt 1917. november 28-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 211. sírba.

Bruckmeier Xaver, népfelkelő, a bajor haderőhöz tartozó katona. A német 18. népfelkelő (Landsturm) gyalogezred 7. századában szolgált. Római katolikus vallású, 24 éves. 1892-ben született, illetősége Birnbach község, Buchbach kerület (Bajorország), Németország. Hevederkészítő. Meghalt 1917. március 25-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban, vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 82. sírba.

Bruje Anto, bosnyák gyalogos, cs. és kir. bosznia-hercegovinai 5. gyalogezred 9. századában. 1893-ban született, illetősége Balegovi, Bosznia. Meghalt 1917. november 16-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 204. sírba.

Burdan Ioan, román katona, hadifogoly, 27 éves. Illetősége: Dodoleni (Podoleni?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. április 5-én.

Charosia Cholista, orosz katona, hadifogoly, az orosz 14. gyalogezred 15. századából. 1895-ben született, illetősége Samb-rana(?), Kataiskoj(?), Oroszország. Meghalt 1918. április 11-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 240. sírba.

Civiljev Mitrij, orosz katona az orosz 503. gyalogezred 8. századából. Született 1886-ban, illetősége Luciew(?), Oroszország. Meghalt 1917. november 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 206. sírba.

Condurache Gheorghe, román katona a román 25. gyalogezred 10. századából, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 25 éves. 1891-ben született, illetősége: Sebanest, más adat szerint Sebanes (feltehetően Șerbănești). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 20-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 71. sírba.

Conka, Josef, cs. kir. 11. népfelkelő gyalogezred-ellátóoszlop cseh (csehországi) népfelkelő katonája. 1869-ben született, illetősége Libeschov, Jungbunzlau(?). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. április 2-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 91. sírba.

Constantin Ioan (Jan?), román katona, szakaszvezető (sergent) a román 11. gyalogezredből, Seret század (Siret Compagnie), 1910-es kontingens.

Crăciun Vasile, román katona a román 28. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 29 éves. Született 1887-ben, illetősége: Ivanest (Ivănești), más adat szerint Ivonest, Dorohoi. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. május 1-jén. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 112. sírba.

Cristeanu Andrei, román katona a román 68. gyalogezredből, hadifogoly, 27. éves. Illetősége: Silistacomesti (Șiliștea Gumești, Teleorman megye). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 23-án tüdőgyulladásban.

Curela Petru, román gyalogos katona a román 20. gyalogezred 11. századából, hadifogoly, 21 éves. Született 1895-ben, illetősége: Simnica (Zimnicea?), Teleorman megye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. február 24-én vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 38. sírba.

Curice Lingi (Luigi?), olasz gyalogos katona az olaszországi 70. gyalogezred 3. századából, aki mint hadifogoly a cs. és kir. 1709. munkásosztagban dolgozott. 1897-ben született Rosinában, Nápoly mellett. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. január 21-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 219. sírba.

Czuch Dmitrij (Czych Demeter), ruszin nemzetiségű gyalogos, ismeretlen számú gyalogezred, 124(?). géppuskás osztágból. 1894-ben született, illetősége: Zarics, Stanislau (Ivanov Frankovszk), Galícia. Meghalt 1918. május 29-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 258. sírba.

Csermák István, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezred 3. századából. 1898-ban született Bécsben. Meghalt 1917. július 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Csirik György, honvéd a m. kir. 7. honvéd gyalogezred 3. századából. Született 1874-ben Nagylajosfalván (ma: Padina), Torontál megye. Meghalt 1918. április 15-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 244. sírba.

Csonka József, népfelkelő a m. kir. 19. honvéd gyalogezred 3. századából. 1888-ban született Rinyaszentkirályon. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 225. sírba.

Dancsi Boldizsár, póttartalékos a m. kir. 2. honvéd táborigyűs ezredben. Földműves, római katolikus vallású, 27 éves. Apja Dancsi Mihály, anyja Konyuska Ágnes. Neje Fazakas Mária. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. március 2-án.

Deák Géza, őrmester a cs. és kir. 82/2. gyalogezredben. 1893-ban született Firtosváralján, Udvarhely vármegyében. Meghalt 1917. augusztus 4-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban, Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 132. sírba.

Delcean Dumitru, román katona a román 53. gyalogezred 1. századából, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 33 éves. Született 1883-ban, illetősége: Velkoj(?). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 30-án váltólázban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 89. sírba.

Delics Alija, bosnyák vadász, cs. és kir. bosznia–hercegovinai 1/15. táborigyűs vadászszázalójában. Született 1897-ben, illetősége: Suceska, Srebrenica, Bosnia. Meghalt 1917. június 9-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 119. sírba.

Demeter Gergely, ismeretlen magyar alakulat katonája. Mestersége: kereskedőség. Született 1898-ban. Meghalt 1918. december 2-án Sepsiszentgyörgyön.

Dér Gábor, népfelkelő a m. kir. 10. honvéd gyalogezredből. Római katolikus vallású, 25 éves. Apja Dér Gábor, anyja Szadai Angyalka. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1918. július 16-án.

Deunver Johann, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredben, más adat szerint a 62. gyalogezredben.

Dincă Joan, román katona, a román 11/3. gyalogezredből, hadifogoly. 1882-ben született, illetősége Dobruna(?), Románia. Meghalt 1917. október 10-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 184. sírba.

Diriuți Iancu, román gyalogos katona a román 80/4. gyalogezredből, hadifogoly, 25 éves. Született 1893-ban, illetősége Helosești(?), Romanai megye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. február 25-én vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 39. sírba.

Doboș Ioan (Dobos János) csángó nemzetiségű román gyalogos katona a román 37. gyalogezredből, hadifogoly, 33 éves. Született 1883-ban, illetősége: Soboan, Săbăuani (Szabófalva). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. február 9-én vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 18. sírba.

Dózsa Károly, honvéd a m. kir. 10/5. honvéd gyalogezredből. 1875-ben született Tiboldarócon. Meghalt 1917. július 20-án. A sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe temették.

Dubza Anton, gyalogos a 2/14. gyalogezredből. 1885-ben született, illetősége Vinga, Temes vármegye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. április 12-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 241. sírba.

Dumitrache Marin, román gyalogos katona a román 68. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 34 éves. Született 1882-ben, illetősége, Peoca(?), más adat szerint Pevca(?) Teleorman megye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. május 7-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 113. sírba.

Fákó József, honvéd a magyar királyi 24. honvéd gyalogezredből. 1872-ben született, illetősége Kézdidánok(!) (Dálnok), Háromszek vármegye. Meghalt 1917. december 3-án Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban. A szemerjai református temetőben temették el.

Fejtkó János, huszár a cs. kir. 12/1. huszárezredből. 1892-ben született Karácsonmezőn (ma: Kračúnovce), Sáros vármegye. Más adat szerint 22 éves népfelkelő volt a cs. és kir. 12. gyalogezredben. Apja Fejtkó János, anyja Spirko Anna. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 22-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 77. sírba.

Fericel Gheorghe, román nemzetiségű honvéd a 2/5. gyalogezredből. 1878-ban született Gorbolyfalván, Bihar vármegye. Meghalt 1918. május 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 250. sírba.

Flach Karl, népfelkelő a német 21. népfelkelő gyalogszázalójából. 1870-ben született, illetősége Zeulenrode, Szászország (Németország). Meghalt 1917. október 9-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették 1917. október 9-én a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 185. sírba.

Földi István, gyalogos a cs. és kir. 33/6. gyalogezredből. 1872-ben született, illetősége Lasice(?), Horvátország. Meghalt 1917. október 12-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 187. sírba.

Franzich József, póttartalékos a m. kir. 18/1. honvéd gyalogezredből. Római katolikus vallású, 43 éves. Apja: Franzich János, anyja Kész(?) Terézia. 1874-ben született Császárfalun (ma: Kaisersdorf, Ausztria), Sopron vármegye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. április 18-án (más adat szerint április 16-án). Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 245. sírba.

Furus Mózes, honvéd a m. kir. 2. gyalogezredből. Református vallású, 36 éves, sepsiszentgyörgyi illetőségű. Apja Furus Géza, anyja Hamar Róza. Felesége Türkösi Ilona. Meghalt 1918. november 25-én a sepsiszentgyörgyi kórházban hurutos tüdőlobban.

Füssel Josef, egészségügyi katona (szanitéc), cseh származású, a cs. és kir. 918. táborigyűs kórházban szolgált. Született 1896-ban, illetősége Grun(?), Marienbad (Mariánské Lázně), Csehország. Meghalt 1917. december 20-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 212. sírba.

Ganlea Josif (Gánlea József), honvéd(?), gyalogos(?) a 19/5. gyalogezredből. 19. gyalogezred egyaránt volt cs. és kir. közös és m. kir. is. A cs. és kir. győri volt, a m. kir. soproni. A személynév alapján nehéz következtetni, hogy melyikbe tartozott. Neve után ítélve, feltehetően román nemzetiségű, akkor lehetett a román 19/5. gyalogezred katonája is.

Gáspár János, pénzügyőr, felvigyázó a M. Kir. Pénzügyi Igazgatóságnál Brassóban. 1899-ben született Brassóban. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. április 6-án, más adat szerint április 9-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 237. sírba.

Gavordea Petru, népfelkelő a m. kir. 12. vonatosztályban, román nemzetiségű. Kisbirtokos, görögkeleti vallású, 51 éves.

1866-ban született Vizaknán. Apja Gavordea János, anyja Vermán Mária. Felesége Zaharia Maria. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. július 1-jén vérhasban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Ghernizich Karl, alezredes a cs. és kir. 64. gyalogezredben. 1873-ban született, illetősége Piugunte, Isztria (ma: Buzet, Horvátország). Meghalt 1918. július 5-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 263. sírba.

Ghidelaş Joan, román gyalogos katona a román 25. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 23 éves. Illetősége: Treguschin (Târgu Jiu?). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 21-én gümőkórban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Gocu Gheorghe, román katona a 24. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 17 éves. Illetősége: Skarnisoara (Scârnişoara?). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 18-án bélhurutban.

Grünze Franz, német birodalmi katona, őrzetető a német 187. gyalogezredben. Lutheránus vallású, 23 éves. 1893-ban született, illetősége: Quedlinburg, Quendburgi(?) kerület, Poroszország, más adat szerint Schmidgrode, Németország. Meghalt vérhasban a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. február 19-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 26. sírba.

Gyalta Gyuro, bosnyák gyalogos a cs. és kir. 5/2. gyalogezredből. 1891-ben született, illetősége Zebucsi Zsukics, Bosznia. Meghalt 1918. szeptember 9-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 173. sírba.

Gyurgyevics Pantilij, szerb nemzetiségű gyalogos a bosznia-hercegovinai 5/14. gyalogezredből. 1895-ben született, illetősége Vrbjana, B. Kluc, Bosznia (Vrbanja, Ključ). Meghalt 1917. szeptember 29-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 179. sírba.

Hajevszkij Nyikifor, orosz katona az orosz 12. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 51 éves. Illetősége: Aplus(?). Meghalt tüdőgyulladásban Sepsiszentgyörgyön 1917. február 25-én.

Hell Leonard, tábori postaszolgálatos a cs. és kir. 341. postellátóközpontnál. 1887-ben született, illetősége Mühlhau, Innsbruck. Meghalt Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban 1917. november 1-jén. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 196. sírba.

Herédi József, honvéd a m. kir. 16. gyalogezredből. 1892-ben született, illetősége Nagyradványarcz(?), Nógrad vármegye. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. március 19-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 227. sírba.

Hitajkin Iván, orosz katona, gyalogos az orosz 123/3. gyalogezredben, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 27 éves. Született 1891-ben, illetősége: Nestorovka, más adat szerint Nestwiowka, Jaroslawska, Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi hadikórházban 1918. március 31-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 232. sírba.

Hoffmann Johann, német népfelkelő, bajor tartalékos 1. ezred 5/18. 1885-ben született, illetősége Taunstatten (Haunstaten?), Traunstein, Bajorország; Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. szeptember 10-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 164. sírba.

Hoffmann Lajos, gyalogos a cs. és kir. 82/12. gyalogezredből. 1878-ban, illetősége Tornya (ma: Turnu, Románia), Csanád vármegye. Meghalt 1918. május 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 251. sírba.

Hovaronov Vasilij, orosz katona, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 31 éves. Illetősége: Biszcianka. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. május 9-én.

Hryniovec Vladislav, népfelkelő a cs. és kir. 58. gyalogezred 16. századából. Családneve alapján inkább horvát, szlovén vagy vend származású. Görögkeleti vallású, 21 éves. 1896-ban született, illetősége: Staresiolo (ma: Stare Sioło, Lengyelország) község, Bobrka kerület, Galícia, más adat szerint Stare, Csehország. Meghalt 1917. augusztus 7-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban hagymázban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 135. sírba.

Hryuko Deputat, rutén nemzetiségű gyalogos a cs. és kir. 24. (kolomeai) gyalogezred 3. századából. 1873-ban született Tarnopolban, Galícia. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. április 18-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 233. sírba.

Hujet Peter, lövész a német 11. gyalogezred 10. századából. 1895-ben született, illetősége Liebling, Poroszország. Meghalt 1917. november 4-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 198. sírba.

Husztí Dezső, népfelkelő a cs. és kir. 14. huszárezredből. Református vallású, 21 éves. Apja Husztí József, anyja Ficze Emília. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. szeptember 26-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Ihász Vendel, népfelkelő a m. kir. 19. honvéd gyalogezredből. Szolga. Római katolikus, 27 éves, mint szolga kereste kenyerét. Apja Ihász József, anyja Kálmán Anna. Felesége Gáspár Katalin. Meghalt a sepsiszentgyörgyi kórházban hasi hagymázban 1915. április 29-én.

Ilie Naczi Pefur, román gyalogos katona a román 59/1. gyalogezredből, hadifogoly. 1880-ban született, illetősége Felkuje, Romanac (Fălcoiu, Romanați megye), Meghalt 1917. szeptember 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 177. sírba.

Ijeszenko Marin Iván, orosz katona, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 22 éves, illetősége: Jaroslavka(?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. május 16-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Ivan Gheorghe, román nemzetiségű katona a 8. gyalogezredből, 31 éves, illetősége: Roschia (Roşia?). Meghalt 1917. március 11-én Sepsiszentgyörgyön kimerültségben.

Ivaşcu Şerban, román nemzetiségű katona a 62. gyalogezredből, 29 éves, illetősége: Dobra. Meghalt 1917. március 12-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban tüdőhurutban.

Ivó György, huszár a cs. és kir. 12/6. huszárezredből. 1892-ben született Tiszakeszin, Borsod megye. Meghalt 1917. október 24-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 193. sírba.

Jakabos József, népfelkelő a 24. honvéd gyalogezredből. Római katolikus vallású, 39 éves, kocsis. Apja: Jakabos István, anyja Babos Ágnes. Felesége Tamás Mária. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1914. szeptember 28-án.

Jan Constantín, román nemzetiségű katona a 80. gyalogezredből, 35 éves, illetősége: Spercen(?) . Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. március 26-án kimerültségben.

Janacsek Franz, cseh (csehországi) árkász a cs. és kir. 8. árkászszázalóaljából. 1896-ban született, illetősége Nevesic, Pisek, Csehország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. augusztus 16-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 139. sírba.

Janskel Franz, ismeretlen nemzetiségű katona, meghalt 1917. március 7-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Jelics Mato, gyalogos a cs. és kir. bosznia-hercegovinai 3/2. gyalogezredből. 1867-ben született, illetősége Tirsina(?), Bosz-

nia. Meghalt 1917. november 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 207. sírba.

Jezefsky Franz, orosz gyalogos katona az orosz 192/6. gyalogezredből. 1893-ban született, illetősége Holobky(?), Holinsky(?), Oroszország. Meghalt 1917. augusztus 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 142. sírba.

Kanizsai Ferenc, tizedes a cs. és kir. 44. gyalogezredből. 1891-ben született, illetősége: Buzsák, Somogy megye. Meghalt 1918. május 26-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 254. sírba.

Kánya Imre, tartalékos huszár a (marosvásárhelyi) m. kir. 9. honvéd huszár ezredből. Római katolikus vallású, Csíkmenasági születésű, 32 éves földműves. Apja Kánya Ferenc, anyja Kovács Klára. Felesége Lukács Matild. Meghalt 1915. szeptember 11-én a sepsiszentgyörgyi kórházban vesegyulladásban.

Kasianov Grigorij, orosz gyalogos katona az orosz 200. gyalogezredből, hadifogoly, 24 éves, illetősége: Borajkora, Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban „*lövéstől eredő sebesülés*”-be 1917. január 17-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Kóréh János, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredből. 1868-ban született Sepsimagyaróson, Háromszék. Meghalt 1917. április 19-én Sepsiszentgyörgyön a hadikórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 102. sírba.

Kociján József, népfelkelő a m. kir. 27. gyalogezredből. Római katolikus vallású, 20 éves földműves. Apja Kociján Miklós, anyja, NN. Rózália. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. január 21-én.

Koncz Sándor, honvéd tüzér a 71. nehéztarackos ezredből. Született 1876-ban, illetősége: Hetény, Komárom megye. Meghalt 1917. július 8-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Koszerov Pjotr, orosz gyalogos katona az orosz 189/1. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 1896-ban született, illetősége Tomaszov, Rabows, más adat szerint Orensburg. Meghalt 1917. április 21-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 104. sírba.

Kovács János, huszár a m. kir. 9. huszárezredből.

Kovács József, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredből. 1886-ban született Csíkszépvízen, Csík vármegye. Meghalt 1917. augusztus 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 140. sírba.

Kozelka Anton, népfelkelő a cs. és kir. 35. gyalogezredből. Római katolikus, 18 éves, mestersége: kötélverő. Apja Kozelka-Vencel, anyja Schmieg Margit. Illetősége: Pilzen, Csehország. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 4-én.

Köhler Ernest, lövész a német 6. württembergi hegyivadász zászlóaljából. 1895-ben született, illetősége: Sulze, Württemberg. Meghalt 1917. szeptember 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 175. sírba.

Kreisier Franz, tüzér a m. kir. 37. tábori ágyúezred 2. ütegeből. 1897-ben született, illetősége Detrekővárálja, Pozsony (Szlovákia). Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. november 13. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 202. sírba.

Krucisor Tivadar, népfelkelő a cs. és kir. 43. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 21. éves, földműves. Apja Krucisor Mladen, anyja Juga Alexandra. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. január 3-án.

Kubanik Josef, népfelkelő a m. kir. 15. honvéd gyalogezredből. Római katolikus vallású, 21 éves, drótos. Apja Kubanik

Pál, anyja Heljenek Mária. 1895-ben született, illetősége Visoka, Trencsén vármegye. Meghalt 1917. március 21-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 228. sírba.

Kubis János, szekerész a 13/3. honvéd gyalogezred 783-as rajából (Staffel). 1872-ben született Pozsonyban. Meghalt 1918. január 28-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 218. sírba.

Lacău Petre, román gyalogos katona a román 11. gyalogezredből, hadifogoly. 1883-ban született, illetősége Ulești, Dîmbovița megye. Meghalt 1917. szeptember 8-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 166. sírba.

Laczkovics János, népfelkelő, osztrák–magyar hadseregbeli katona.

Lakatos Mihály, huszár a m. kir. 9. honvéd huszárezredből. Hősi halált halt 1916. október 8-án Sepsiszentgyörgyön a vasútállomás környékén. Ünnepléses keretek között ideiglenesen Pap Lehel cementgyáros kriptájában helyezték nyugalomra a Vártemplom melletti református temetőben, majd a régi Hősök temetőjében. Végül maradványait a romániai Asociația Cultural Eroilor által létrehozott új Hősök temetőjében temették el.

Lebegyenko Andrej, orosz gyalogos katona az orosz 53. gyalogezredből, hadifogoly, 22 éves. Illetősége: Robhonor, Oroszország. Meghalt 1917. január 8-án Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban vérmérgezésben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Lică Gheorghe, román nemzetiségű gyalogos katona, a 25/5. gyalogezredhez tartozott.

Lupu Ioachim, román nemzetiségű gyalogos, bukovinai, a cs. és kir. 24/14. gyalogezredben szolgált, 1890-ben született, illetősége: Oszechlibei(?), Coțmani, Bukovina. Meghalt 1917. szeptember 20-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 176. sírba.

Maco Ilie, román gyalogos katona a román 80. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 39 éves. Illetősége: Ilfov megye. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 15-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Maftai Grigore, román gyalogos katona a román 2. gyalogezredből, hadifogoly, 36 éves. Illetősége Florești. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. március 15-én bélhurutban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Magát András, népfelkelő a cs. és kir. 12. huszárezredből. 21 éves, földműves. Apja Magát Győző, anyja Tóth Terka. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. május 22-én.

Makszimovics (Maximovič) Jevto, bosnyák gyalogos, a bosznia-hercegovinai 5. gyalogezredből. 1895-ben született, illetősége: Glusač, Vlasauča, Bosznia. Meghalt 1918. május 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 252. sírba.

Manciu Alexandru, román gyalogos katona a román 41/6. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 25 éves. Született 1883-ban, illetősége: Foișor. Meghalt 1917. március 11-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 49. sírba.

Manea Iordache, román gyalogos katona a román 2/4. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 38 éves. 1878-ban született, illetősége: Scurta, Románia. Meghalt 1917. február 12-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 22. sírba.

Marin Mihai, román nemzetiségű katona a 80/3. gyalogezredből.

Marinkov Vaszilij, volt oroszországi katona, örvezető. Római katolikus vallású, 21 éves. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1919. január 12-én.

Marmasz Danilo, gyalogos az. 58. gyalogezredből. 1884-ben született, illetősége: Dvorce(?), Lukei(?), Galícia. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1918. május 28-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 255. sírba.

Martal Dumitru, román katona, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 39 éves, illetősége: Vonotare (Voluntari?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. április 8-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Matei Gheorghe, román katona a 13. gyalogezredből, 21 éves. Meghalt 1917. január 22-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban tüdőgyulladásban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Matheus Josef, csehországi gyalogos (szanitéc?) a cs. és kir. 44. gyalogezred mellé beosztott 918. kórháznál 1870-ben született, illetősége Stuepne (Stupno?), Neubidrow (Novibydzov, Csehország). Meghalt 1918. június 24-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 261. sírba.

Mehidics Halej, tüzér málhás-állathordó [szakasz] vezető a cs. és kir. 25/5. hegyitüzér ezredben, 25 éves. Született 1885-ban, illetősége: Gusten (ma: Gusterica) község, Szvornik(?), más adat szerint Zeninki(?) kerület, Bosznia-Hercegovina. Meghalt 1917. december 28-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 214. sírba.

Meyer Josef, őrzető a német 204. tartalék gyalogezred 10. századából. 1890-ben született, illetősége Hanweiler, Elzász-Lotharingia. Meghalt 1917. október 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 191. sírba.

Micziga Dániel, népfelkelő az osztrák–magyar hadseregben.

Mihailă Gheorghe, román katona a 8. gyalogezredből.

Mihalache Constantin, román gyalogos katona a román 65. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 32 éves. Született 1884-ben, illetősége: Tolsch-Volschir(?), Románia. Meghalt 1917. április 2-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 90. sírba.

Miskei György, népfelkelő a m. kir. 16. honvéd gyalogezredből. Földműves. Római katolikus, 44 éves. Apja Miskei Márton, anyja Vladár Mária. Felesége Ponka Erzsébet. Hősi halált halt 1917. január 3-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Molnár János, tizedes a cs. és kir. 82/14. gyalogezredből. 1895-ben született, illetősége Újszékely, Udvarhely vármegye. Meghalt 1917. június 29-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 120. sírba.

Monoszianek Jakob, orosz gyalogos katona az orosz 28. gyalogezredből, hadifogoly. 1895-ben született, illetősége Tiliska, Típilisk körzet, Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. augusztus 3-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 131. sírba.

Móritz János, gyalogos a cs. és kir. 82. gyalogezredben.

Mujszkin Trofin, orosz gyalogos katona az orosz 22/13. gyalogezredből, hadifogoly. 1881-ben született, illetősége Zmocina, Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. október 13-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 188. sírba.

Munteanu Costache, román gyalogos katona a román 14/1. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 39 éves. Született 1877-ben, illetősége: Skorcze (Scorțeni), Bakor (Bákó megye). Meghalt 1917. február 27-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban gümőkórban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 41. sírba.

Nagy Lajos, honvéd a m. kir. 70. honvéd gyaloghadosztályba tartozó m. kir. 314/6. honvéd gyalogezredből. Született 1898-ban, illetősége Szentkirályszabadja. Meghalt 1917. augusztus 16-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 141. sírba.

Nagy Zoltán, főhadnagy az osztrák–magyar hadseregben.

Năstase David, román katona a 39. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 30 éves, illetősége: Cora(?). Meghalt 1917. március 12-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban kimerültségben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Neacșu Joan, román katona a 68. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 37 éves, illetősége Vlaska (Vlașca megye, Románia). Meghalt 1917. február 24-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban tüdőgyulladásban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Neagoe Radu, román katona a 62. gyalogezredből, 35 éves, illetősége Spenceni (Berceni?). Meghalt 1917. március 26-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban, kimerültségben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Neamțu Aurel, román nemzetiségű honvéd a m. kir. 24/1. honvéd gyalogezredben. 1897-ben született a Brassó melletti Vidombákon. Meghalt 1917. szeptember 10-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 168. sírba.

Németh András, beazonosíthatatlan hovátartozású magyar katona az osztrák–magyar hadseregből.

Nistorescu Nicolae, román katona a román 62/4. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 38 éves. Született 1878-ban, illetősége Bele(?), Dâmbovița megye. Meghalt 1917. április 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 100. sírba.

Novak Karl, a császári német 301. élelmezési csapatban hajtókatona (kocsis). Lutheránus vallású, 43. éves, mestersége: kertész. Felesége NN. Paulina. Született 1876-ban, illetősége Skalitz község, Nimtsch kerület, Poroszország. Meghalt 1917. augusztus 29-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban szívbajban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Nyikitin Pjotr, orosz katona az orosz 175. gyalogezredből, hadifogoly. 1888-ban született, illetősége Fotyuk Tyiviszka, Oroszország. Meghalt 1918. május 29-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 257. sírba.

Olteanu Gheorghe, román katona a 3. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 33 éves. Meghalt 1917. március 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban kimerültségben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Pál Lajos, honvéd a m. kir. 24. honvéd gyalogezredből.

Parfentyi Borityka, orosz hadifogoly, 28 éves, családostól, illetősége Tavricseszko Hubenye, Oroszország. Meghalt 1915. augusztus 12-én a sepsiszentgyörgyi kórházban. Temették a város román (görögkeleti) temetőjébe.

Pavlovics Gyuro, gyalogos a cs. és kir. 33/1. gyalogezredben. 1884-ben született, illetősége Erkovac, Krzevci járás. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. október 9-én. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 182. sírba.

Pelebjuk Pjotr (Péter), rutén nemzetiségű, galíciai származású önkéntes gyalogos a cs. kir. 6/5. (Landwehr) gyalogezredből. 1895-ben született, illetősége Strakanci, Stryj, Galícia. Meghalt 1918. április 15-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 243. sírba.

Petre Vasile, román gyalogos katona a román 25/5. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 39 éves. Született 1888-ban, illetősége: Obreaska(?), más adat szerint Scântea,

Vaslui megye. Meghalt 1917. április 10-én, más adat szerint 14-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 98. sírba.

Petrikín Iván, orosz katona az orosz 23. gyalogezredből. Illetősége: Tornahorka, Oroszország. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 2-án „*lövéstől eredő sebesülésben*”. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Petriuk Jakob, gyalogos a cs. és kir. 55/16. gyalogezredből. 1887-ben született, illetősége Strchawa (Strehanka), Lemberg környékén, Galícia. Meghalt 1918. március 31-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 231. sírba.

Petrusko Viktor, orosz gyalogos katona az orosz 502/14. gyalogezredből, hadifogoly. 1891-ben született Scheline(?), Wilinski(?), Oroszország. Meghalt 1917. augusztus 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 151. sírba.

Piegler Teodor, gyalogos a cs. és kir. 84. gyalogezredből. 1895-ben született, Retz, Oberhollabrunn, Ausztria. Meghalt 1918. június 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 260. sírba.

Piconis Dumitru, román gyalogos katona a román 17. gyalogezredből, hadifogoly. 39 éves, illetősége Podugroshiu(?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. március 13-án kimerültségben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Picu Constantin, román katona a 41. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 33 éves, illetősége Porsa(?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 28-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Pinhac Josef, tartalékos szakaszvezető a 73. gyalogezred 7. századában. Római katolikus vallású, gyári munkás. Illetősége Bleistadt község, Talmennai kerület, Csehország. Meghalt 1915. április 12-én, Sepsiszentgyörgyön. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Pollak Johann, tüzér, cseh (csehországi) származású, a cs. és kir. 1. hegyi tüzérezred 9. ütegében szolgált. Született 1883-ban, illetősége Odrepe(?), Podehrad(?), Csehország. Meghalt 1917. augusztus 7-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 134. sírba.

Polowij Iván, munkás a cs. és kir. 31. munkásosztágból. 1892-ben született, illetősége: Markepol, Zborov, Galícia. Meghalt 1917. február 13-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 21. sírba.

Pomjajev Filip, orosz katona, csapattestének száma ismeretlen, hadifogoly. Római katolikus, 30 éves, született 1886-ban, illetősége: Andrews(?) , Sinwilszky(?), Oroszország. Meghalt 1917. július 12-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Prerocki János, honvéd tüzér a m. kir. 13. gyalogezred melletti ágyúosztágból. Római katolikus, 46 éves. Apja Prerocki Pál, anyja Grosz Helena. Felesége: Szotai [A]polónia. Született 1874-ben, illetősége Zavar község, Pozsony megye. Meghalt 1918. július 16-án Sepsiszentgyörgyön szívszélhűtésben. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 265. sírba.

Purgo Gyuro, önkéntes gyalogos, szlavóniai származású, a cs. és kir. 16. gyalogezred 4. századában szolgált. Született 1874, Juvelbanya(?), Slavonia. Meghalt 1918. március 30-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 230. sírba.

Radu Constantin, román gyalogos katona aromán 39. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 29 éves. Illetősége Reviga, Ialomița megye. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 23-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Rajics Iván, gyalogos a cs. és kir. 33. gyalogezredből. 1880-ban született, illetősége Varkova(?), Slavonia. Meghalt 1917. október 14-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 190. sírba.

Ravalache Vasile, orosz katona, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 23 éves, illetősége Orenburg. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. április 21-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Rencz Sándor (Hencz? Sándor), honvéd tüzér. 71. ezred. 1876-ban született, illetősége Hetény. Meghalt 1917. július 8-án Sepsiszentgyörgyön a katonai kórházban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Rikics Hristo, tüzér, cs. és kir. bosznia-hercegovinai 22. hegyi tüzérezred 5. ütegében. 1890-ben született, illetősége Malesewci(?), Zvornik, Bosznia. Meghalt 1917. szeptember 16-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 171. sírba.

Rosenegger Peter, osztrák honvédő gyalogos, a cs. kir. 2/2. (Landwer) gyalogezredből. 1883-ban született Linzben, Ausztria. Meghalt 1918. április 15-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 242. sírba.

Rugină Gheorghe, román katona a 31. népfelkelő zászlóaljából. 39 éves, illetősége Vorsumare(?). Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. március 8-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Sanner Josef, német birodalmi katona, népfelkelő a német 373/3. népfelkelő tartalék gyalogezredből. Római katolikus vallású, 28 éves, gazdálkodó. Illetősége. Elsenzer község, Eppingen, Baden-Württemberg, Németország. Meghalt 1917. február 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban agyhártyagyulladásban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Santori Francesco, olasz gyalogos katona az olasz 105. gyalogezredből, hadifogoly. 1882-ben született, illetősége Roccalvecce, Olaszország. meghalt 1918. február 8-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 221. sírba.

Schramhauer Karl, őrmester a cs. és kir. 82/10. gyalogezredből. Született 1890-ben Bécsújhelyen, Ausztria. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban 1917. augusztus 20-án. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 150. sírba.

Sdebig Iván, népfelkelő a galíciái származású, cs. kir. 19. népfelkelő (Landsturm) gyalogezred 1. századából. 1895-ben született, illetősége Vegezow, Sanok, Galícia. Meghalt 1918. július 13-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 265. sírba.

Séra Sándor, magyar huszár, az egyik m. kir. huszárezredből. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1918-ban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Sinka György, honvéd a m. kir. 24. gyalogezredből. Református vallású, született Bodok községben, 36 éves, kovács. Apja Sinka György, anyja Urszuly Virág. Felesége Erdélyi Anna. Meghalt 1918. november 22-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban tüdőgyulladásban.

Sincraiu Gheorghe, román nemzetiségű, csendőrmester a romániai zsandárok testületéből (plutonier, corpul jandarmeriei).

Sorbán János, népfelkelő az osztrák–magyar hadseregből.

Stamate Ioan, román katona a román 68/11. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 38 éves. 1878-ban született, illetősége egyik adat szerint Teljs(?), a másik szerint Fejo, Románia. Meghalt 1917. március 23-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 78. sírba.

Stan Gheorghe, román katona a román 39. gyalogezredből, hadifogoly. 32 éves, illetősége Golelia(?). Meghalt a 1917. március 26-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban kimerültségben. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Stancu Grigore, román katona a román 21/2. gyalogezredből, hadifogoly. 1888-ban született, illetősége Aholugola(?), Románia. Meghalt 1918. április 3-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 234. sírba.

Stulik Jánoszláv, gyalogos az osztrák–magyar hadseregből.

Stupa Sándor, gyalogos(?) az osztrák–magyar hadseregből.

Sturz Tivadar, népfelkelő a m. kir. 15. honvéd gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 25 éves, béres. Apja Sturz János, anyja Hallango Mária. Egy másik forrás szerint gyalogos (Infant.; H. I. R. [Nr.] 2. Div. Bánk. 71.), aki 1891-ben született Seprőssön, Arad megye. Meghalt 1917. november 28-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 210. sírba.

Sufert Franz, cs. és kir. 578. ellátóosztág cseh (csehországi) katonája. 1867-ben született, illetősége Dahelies(?), (Dahlien?), Csehország. Meghalt 1917. november 4-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 199. sírba.

Șorobacu Ioan, román katona a 8. vadász zászlóaljából, hadifogoly. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 12-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Szabó Ferenc I., egyévi önkéntes tizedes a cs. és kir. 82. gyalogezred 7. századából. 1897-ben született Nagykörösön. Meghalt 1917. július 11-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Szabó Ferenc II., népfelkelő a cs. és kir. 2. gyalogezredből. Római katolikus vallású, 21 éves, munkás. Apja Szabó Gábor, anyja Duka Rózália. Elhunyt Sepsiszentgyörgyön 1916. április 10-én.

Szabó Mihály, népfelkelő a cs. és kir. 2. gyalogezredből. 22 éves, népzeneész. Hősi halált halt 1916. április 11-én. Feltehetően utólag temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe, majd helyezték át maradványait az új Hősök temetőjébe.

Szamowendek Mihajlo, szekerész a cs. és kir. 11. szállító hadosztályból. 1876-ban született Parolwesni(?), Hosuv (Husanyi?), Galícia. Meghalt 1918. április 9-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 238. sírba.

Szara Johann, rutén származású ulánus, galíciai származású, a cs. és kir. 2. ulánuszred géppuskás osztagából. 1892-ben született, illetősége Przymyrewice(?), Brzcska(?), Galícia. Meghalt 1917. szeptember 15-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 170. sírba.

Szilágyi István, a mozgóított fegyveres erőt követő polgári munkás. Lutheránus vallású, 24 éves. Meghalt 1917. november 16-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban hashártyagyulladásban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Szimjak Jakob, népfelkelő a cs. és kir. 33/7. gyalogezredből. 1876-ban született, illetősége Brene(?), Horvátország. Meghalt 1917. március 28-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 87. sírba.

Szimjon János, népfelkelő a m. kir. 24. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 37 éves, molnár. Apja Szimjon Mihály, anyja Veress Mária. Felesége Szafta Anna. Meghalt 1915. február 1-jén bélhurutban a sepsiszentgyörgyi kórházban.

Szkvarzov Borisz Donut, orosz hadifogoly, görögkeleti vallású, 21 éves. Apja Szkvarzov Dimitrij. Anyja Szkvarzov Ana. Illetősége: Malaarhagyeszkava Árlowszki(?), Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi kórházban 1916. március 31-én. Temették április 1-jén, feltehetően a város román (görögkeleti) temetőjébe, majd onnan maradványait átvitték az új Hősök temetőjébe.

Sztevanovics Hristo, gyalogos, cs. és kir. bosznia-hercegovinai 201. építőszázadban. 1878-ban született, illetősége Zayen (Zagan, Zeniza), Bosznia. Meghalt 1917. november 10-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 200. sírba.

Szuprun Nyikoláj, katona, galíciai származású, a cs. kir. 2. népfelkelő építőosztág 35. századából. 1867-ben született, illetősége Csiszi, Zloczow, Galícia. Meghalt 1917. szeptember 5-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 165. sírba.

Tafro Giuseppe, olasz gyalogos katona az olasz 273. gyalogezredből, hadifogoly. 1880-ban született, illetősége Bance Potenou(?), más adat szerint Baco Fontena(?), Olaszország. Meghalt 1918. február 8-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 222. sírba.

Takács János, népfelkelő a cs. és kir. 44. gyalogezredből. Mestersége gépkovács, 21 éves. Meghalt 1915. július 5-én Sepsiszentgyörgyön a kórházban gümőkórban.

Tandari Kálmán, tüzér a m. kir. 70/2. tüzérdandáról. 1896-ban született, illetősége Nagybodófalva, Krassó-Szörény vármegye. Meghalt 1917. augusztus 24-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 155. sírba.

Tatár Gábor, honvéd a m. kir. 22/10. honvéd gyalogezredből. 1882-ben született Gödemesterházán, Maros-Torda vármegye. Meghalt 1917. augusztus 21-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 152. sírba.

Temnyikov Iván, orosz gyalogos katona az orosz 23/15. gyalogezredből, hadifogoly. 1881-ben született, illetősége Sesnevka, Oroszország. Meghalt 1917. október 10-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 183. sírba.

Teneck (Tencek?) Frank, árkász, cseh (csehországi) származású, a cs. és kir. 8. árkászszázalóaljából.

Teodorovici Ilie, román nemzetiségű bukovinai népfelkelő, árkász a 22. gyalogezred 3. századából. 1881-ben született, illetősége Guanicesti (Granicesti), Szeret, Bukovina. Meghalt 1918. április 10-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 239. sírba.

Timcsenko Pjotr, orosz gyalogos katona az orosz 127. gyalogezredből, hadifogoly. 1892-ben született, illetősége Miszteccko(?), Karszovszky(?), Oroszország. Meghalt a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 253. sírba.

Tohár Stefan, honvéd, m. kir. 19. honvéd gyalogezredből.

Tomasik Anton, orosz katona. A sepsiszentgyörgyi katonai kórház jelentése szerint az orosz 15. gyalogezredben szolgált hadifogoly 1892-ben született, illetősége Sztrestii(?), Vasluj (Vaslui megye). A polgári anyakönyvben neve után azt jegyezték be, hogy a 21 éves orosz hadifogoly római katolikus vallású, illetősége Tomasov, Oroszország.¹¹⁹ Mindkét helyen ugyanaz a halálának helye és időpontja: Sepsiszentgyörgy, 1917. április 24.

¹¹⁹ Balog Zoltán csíkszeredai kutató, aki az első világháborúban elesett, illetve Csík és Háromszék területén eltemetett m. kir. illetve cs. és kir. hadseregbeli katonák névsorát gyűjti egybe, nyugyleikeik után kutat, a Zentral Nachweis Amt der Kriegswahlstelle

(Kassel) alapján összeállított egy névsort. Ebben a kimutatásban szerepel Tomasik Anton mint orosz hadifogoly, de itt születési helye Popova, Orenburg, Oroszország. Vö. **Zapu Constantin** adataival.

A régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 108. sírba temették.

Toppen Heinrich, román gyalogos katona, a román 51/3. gyalogezredből, hadifogoly. Izraelita, 32 éves. 1884-ben született, illetősége: Galac. Meghalt 1917. április 17-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 99. sírba.

Tóth József, honvéd a m. kir. 24. honvéd gyalogezredből. 1889-ben született Olaszteleken, Udvarhely vármegye. Meghalt 1918. július 6-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 264. sírba.

Tök János, gyalogos a cs. és kir. vonatosztály 1475. számú rajában. 1894-ben született Décsén, Arad megye. Meghalt 1917. augusztus 19-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 145. sírba.

Tregiş Constantin, román katona az 52. gyalogezredből. Görögkeleti vallású, 35 éves. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. február 24-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Trekspek Samu, tüzér a m. kir. 37. honvéd tábori tarackos ezredben. 1898-ban született Míava (Myjava, ma: Szlovákia). Meghalt 1917. december 22-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 213. sírba.

Trupkovic István, katona az osztrák–magyar hadseregből.

Tudor Ioan, román gyalogos katona, a román 75/3. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 37 éves. 1879-ben született, illetősége Strezneko(?), más adat szerint Sterneku(?), Románia. Meghalt 1917. március 11-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 54. sírba.

Tuksok Ferenc, népfelkelő az osztrák–magyar haderegből.

Ungár Ferenc, népfelkelő a cs. és kir. 43. gyalogezredből. Római katolikus vallású, 22 éves, földműves. Apja Ungár Péter, anyja NN. Katalin. Meghalt sepsiszentgyörgyön 1917. március 14-én. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Valenta Lajos, gyalogos a cs. és kir. 33/1. gyalogezredből. 1896-ban született Sárváron. Meghalt 1917. október 20-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 193. sírba.

Vántsa (Vants) Lajos, katona az osztrák–magyar hadseregből.

Varga Mihály, honvéd a m. kir. 4. honvéd gyalogezredből.

Vasziljevics Gyuro, gyalogos a cs. és kir. bosznia-hercegovinai 3. gyalogezred 14. századából. 1891-ben született, illetősége Zebicsi(?), Banja Luka, Bosznia. Meghalt 1917. szeptember 18-án a sepsiszentgyörgyi kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 173. sírba.

Vinefám Martin, rendfokozata és katonai hovatartozása ismeretlen.

Viznyowszki József, honvéd a m. kir. 313/7. honvéd gyalogezredből. 1892-ben, illetősége Privigye, Nyitra vármegye (ma: Prievidza, Szlovákia), Meghalt 1917. szeptember 9-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 163. sírba.

Vlacsit Szevo, gyalogos a cs. és kir. bosznia-hercegovinai 2. gyalogezredből.

Vlaicu Grigore, román gyalogos katona a román 80., más adat szerint a 180. gyalogezredből, hadifogoly. Görögkeleti vallású, 39 éves. 1877-ben született, illetősége Jonchest(?), más adat szerint Jousches(?), Romanaşi megye. Meghalt 1917. február 17-én a sepsiszentgyörgyi kórházban vérhasban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 31. sírba.

Voicu Toma, román katona, hadifogoly, 32 éves, illetősége Bogaşi, Románia. Meghalt Sepsiszentgyörgyön 1917. március 8-án. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe

Vorijan Iosef, gyalogos, feltehetően a m. kir. sziszeki (Horvátország) 27. gyalogezredből.

Weiner József, gyalogos a cs. és kir. 76. gyalogezredből. 1870-ben született, illetősége: Feketeváros (Purbach), Sopron vármegye. Meghalt 1918. április 8-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 236. sírba.

Wessely August, a cs. és kir. 17. tábóri vadászszázalój cseh (csehországi) önkéntes katonája. 1897-ben született, Pisello(?), Psebitz(?), Csehország. Meghalt 1918. március 12-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 224. sírba.

Wuttke Bruno Paul August, német birodalmi katona, népfelkelő a császári német 204. gyalogezredben. Római katolikus vallású, 19 éves. Született 1897-ben, illetősége Quendlinburg, más adat szerint a Wernigrode kerületből való, Németország. Meghalt 1917. február 13-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban orbáncban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 20. sírba.

Zajáros János, gyalogos a cs. és kir. 66. gyalogezred 4. századából. 1896-ban született, illetősége Zemplén vármegye. Meghalt 1918. július 2-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjébe.

Zapu Constantin, román gyalogos katona, a román 25/5. gyalogezredből, hadifogoly. 1892-ben született, illetősége Popova, Orensburg(!). Feltehetően a havi kimutatást készítő katona vagy a katonai kórház alkalmazottjának tévedése, mert Orenburg oroszországi város. Lehet, hogy a kimutatásban összekeverte az eggyel fennebb jegyzett Tomasik Anton illetőségével (Sztrestsi?, Vasluj= Vaslui megye, Románia).¹²⁰ Meghalt 1917. április 25-én a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 109. sírba.

Zugin Constantin, román gyalogos katona a román 27/11. gyalogezredből, hadifogoly. 1882-ben született, illetősége Rakatou(?), Románia (feltehetően Răcăţau de Jos vagy Răcăţau Răzeşi, Bákó megye). Neve alapján orosz vagy ukrán nemzetiségű is lehet. Meghalt 1917. október 13-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 189. sírba.

Zsuljovits Mato, gyalogos a cs. és kir. 4. bosznia-hercegovinai munkásosztagából. 1878-ban született, illetősége Livnó, Bosznia. Meghalt 1917. január 8-án a sepsiszentgyörgyi katonai kórházban. Temették a régi Hősök temetőjébe, az akkori számozás szerinti 7. sírba.

N.N., ismeretlen katona, csak annyi ismert, hogy 1917. december 7-én halt meg. Nyughelye a sepsiszentgyörgyi régi Hősök temetőjében a régi számozás szerinti 127. sírban volt.

¹²⁰ Vö. Tomasik Anton adatai.

Levéltári források

Polgármesteri Hivatal, Sepsiszentgyörgy (SPH)

- *Halottak Anyakönyve 1914–1921*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sepsiszentgyörgy / Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 9: *Háromszék vármegye iratai*

- Fond 14: *Sepsiszentgyörgy város iratai*

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)

- Könyvtár: Balázsovich Sándor: *A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön* (kézirat, 1916)

Irodalom

SzMKÉ 1916 = *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium ötvenkettedik évi értesítője 1915–1916*, Sepsiszentgyörgy.

*

ÁDÁM Éva

1915 Tudnivaló apróságok, *Székely Nép*, XXXIII. évf., 1915. nov. 27. (130. sz.)

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos

1999 *Sepsiszentgyörgy képes története*, Médium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta

1917 Emlékezés a román invázió alatt elhunyt ismerősökre. Naplótöredék, *Székely Nép*, XXXV. évf., 1917. márc. 17. (15. sz.)

Vechiul Cimitir al Eroilor din Sfântu Gheorghe

(Rezumat)

Vechiul Cimitir al Eroilor, din Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), a fost deschis în 1917, într-o parcelă a Cimitirului Comun din oraș, aici fiind înmormântați în perioada 1917–1918 în jur de 300 de militari (mai ales ai Puterilor Centrale, dar și prizonieri de război), decedați în spitalele de campanie din oraș. Obeliscul mare al cimitirului a avut inscripție germană. Ulterior, aici a fost îngropat în 1927 un sublocotenent român, iar în 1944 peste 20 de militari germani și maghiari, respectiv refugiați civili ucraineni. În 1931 autoritățile române, împreună cu Asociația Cultul Eroilor din București, pentru a amenaja un loc de cult „mai național”, au deschis alături un nou Cimitir al Eroilor, simbolic, cu un obelisc deocamdată fără inscripție și simboluri în lipsă de fonduri, și au mutat aici o parte din morții Cimitirul Eroilor vechi, exhumându-i. Tot din orgoliu național, în 1941 autoritățile maghiare revenite au pus pe obelisc stema Ungariei și inscripție maghiară. Acestea din urmă au fost parțial distruse, parțial acoperite după revenirea administrației românești, în 1944. Numele celor decedați a fost în unele cazuri „germanizat” încă de medicii militari germani ai spitalelor de campanie din primul război mondial, în 1921 multe nume „s-au românizat”, iar în 1943 „s-au maghiarizat”. În anul 2013 obeliscul a fost restaurat, dar nici în prezent nu figurează pe acesta numele tuturor decedaților, cercetările de arhivă din 2010 clarificând numele a 243 de persoane înmormântate la Sepsiszentgyörgy, respectiv a 180 de militari căzuți eroic sau decedați în spitale în diferite câmpuri de luptă și localități.

The Old Heroes' Cemetery in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe)

(Abstract)

The Old Heroes' Cemetery in Sepsiszentgyörgy was open in 1917, within a parcel of the City Common Cemetery, being buried here between 1917-1918 around 300 soldiers (mainly of the Central Powers, but also war prisoners), who died in the camp hospitals in the city. The great obelisk of the cemetery originally bore German inscription. Later, a Romanian second lieutenant was buried here in 1927, and in 1944 over 20 German and Hungarian soldiers, respectively Ukrainian civilian refugees. In 1931 the Romanian authorities, together with the Association for the Cult of Heroes from Bucharest, in order to arrange a “more national” cultic place, have opened a new – symbolic – Heroes' Cemetery, where they erected an obelisk without inscription and symbols carved at that time due to lack of funds, and they moved here a part of the bodies from the Old Heroes' Cemetery, by exhumation. Also from national pride, in 1941 the returning Hungarian authorities put on the obelisk the coat of arms of Hungary and carved Hungarian inscriptions. These latter were partially destroyed, partially covered after the return of the Romanian administration in 1944. The names of the deceased had been “Germanized” in several cases already by the German military doctors of the camp hospitals in the First World War, in 1921 many names were “Romanianized” and in 1943 “Hungarianized”. In the year 2013 the obelisk was restored, but not even now can we find all the names of the deceased, although archive research in 2010 clarified the names of 243 people buried in Sepsiszentgyörgy, respectively 180 soldiers fallen as heroes or deceased in camp hospitals in different battlefields and localities.

Garda Dezső

GYERGYÓSZENTMIKLÓS KÖZÉLETE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ÉVEKBEN ÉS AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT

Háborús összeomlás és főhatalomváltás, 1918–1919

Hasonlóan az ország más részeihez, az első világháború vége Gyergyószentmiklóson sem a nyugalmat hozta el. Az első nagyobb méretű forradalmi megmozdulásokról 1918 novemberében vannak értesüléseink. „Gyergyószentmiklóson egy vörös gárda, amely az ottani nemzetőrökből alakult – olvashatjuk a *Kolozsvári Hírlap* 1918. november 23-ai közleményében – a postát megszállotta, a vasutat hatalmába kerítette és a városban anarchia szerű állapotot teremtett.”¹

A lázadás méreteire utal az ugyancsak Kolozsváron megjelenő *Ellenőr* című lap tudósítása is, melyben többek között a következőket olvashatjuk: „Hivatalosan is megerősítették, hogy Gyergyószentmiklóson a portyázó nemzetőrök rabolnak, gyilkolnak és öldökölnek. A postahivatal épületét teljesen tönkretették. A nemzetőrök asszisztálnak minden rendezettségben a csőcseléknek. A telefon és a távíroda berendezést megrongálták. A postai hivatalba fegyveres csoportok rontottak be. A postai tisztviselőknek az ablakon keresztül kellett elmenekülnie a csőcselék és a nemzetőrök dühe elől.”² Az *Ellenőr* című lap szerint a gyergyószentmiklósi Nemzeti Tanács kétségbeesett hangon kért katonai segítséget Kolozsvártól és egy páncélvonatot „a város és a vasút megmentésére”. Ugyanazon lap szerint a kerületi parancsnoksághoz is érkezett egy távirat, melyben a katonai erő kirendelését kéri a gyergyószentmiklósi polgármester.³ A maroshévízi mozgóórség, valamint a Marosvásárhelyről később érkező katonai egységek végül is elfojtották a helyi lázadást.

A gyergyószentmiklósi események intenzitását jelentősen befolyásolta a világháború után létrejött helyi szakszervezeti bizottság is. A városban 1919-ben uralkodó hangulatot igen hűen tükrözi a város polgármesterének a jelentése, melyben tudunkra adja, hogy: „néhány hónapja a szocializmus leple alatt,

a bolsevista ügynökök irányításával megkezdődött a munkásszakszervezetek megalapítása.”⁴

A város vezetője a szakszervezetekben folyó politikai tevékenység jellegéről is megemlékezett: „ezek a szervezők az állam biztonsága elleni propagandájukkal a magántulajdon ellen tevékenykednek, és a következő kifejezéseket használják »ki vagytok zsákmányolva!«, »dolgozzatok magatoknak!«”⁵

A korabeli eseményről a helybeli római katolikus plébánián a következőket jegyezték fel:

„Gyergyószentmiklóson november 22-én a vörös gárdisták kerekedtek felül, feltörték a muníciós raktárt s rettenetes lövöldözést vittek véghez, a polgármestert, városi főjegyzőt, a városi számvetőt, az egyik aljegyzőt halálra keresték, de részint idejében elrejtőzködtek, kettő a városról elmenekült. Ezen rettenetes éjszakán lőtték meg Blénesi Albert birtokost, egyháztanácsost, ki sebeibe belehalt harmad napra, Pál Ignác birtokost, határbíróat agyba főbe verték, de ez irtózatos sebeiből felépült.

A plébániát nem bántották, sem a plébánost, sem a segédlelkészeket nem bántalmazták, egyes fenyegető hangok voltak a polgármester háza előtt a papokra is, mint népevezetőkre, de dacára annak, hogy egész késő éjig a plébánia körül lődöztek, a polgármestert keresve, de a plébániai lakra nem lőttek. Reggel megérkeztek Marosvásárhelyről a nemzetőrök, kik megakadályozták a további kegyetlenkedést. A főbűnösöket elfogták.”⁶

A vörösgárdisták lázadása és a bolsevik típusú munkásszakszervezetek létrehozása megkönnyítette a románok bevonulását és hatalomátvételüket Gyergyószentmiklóson. A román katonai bevonulásról és a hatalomátvételről a *Domus Historiában* a következőképpen emlékeztek meg: „December elején bevonultak a románok, ezután több kitörés nem volt.

1919. február hava egyik napján Voltureszku kapitány összehívatta a képviselőtestületet és azt kívánta, hogy a román nemzeti zászlót tétessük ki. Mi erre hajlandók nem voltunk, hivatkoztunk arra, hogy

¹ *Kolozsvári Hírlap*, 1918. november 23.

² *Ellenőr*, 1918. november 23.

³ Uo.

⁴ TMM, *Munkásmozgalmi dokumentumok*.

⁵ Uo.

⁶ *História Domus* (GyFLGyL, Gyergyószentmiklósi római katolikus plébánia iratai).

a békekonferencia még nem döntött, sőt óvást emelünk, s a jegyzőkönyvet a jelen volt 27 tag aláírta, köztük a két plébános is.

Szabó Györgyöt és Görög Joachimot valószínűleg ezért 1919. április 7-én mindnyájunkat a román csendőrök letartóztattak, és letartóztatva voltunk április 19. estig. Ekkor szabadon bocsátottak. Nem is mondták meg a letartóztatás okát.⁷ A város polgármestere Orel Dezső a román uralom állandósulása után nem vállalta az eskü letételét a román hatóságoknak, inkább lemondott tisztségéről. Ezt követően a román katonai hatóságok 1919. május 19-én elfoglalták a városi hivatalokat. Dr. Tódor Béla helyettes polgármestert hivatalából kivezették, helyébe, polgármesternek Prekup Emil ügyvédet, városi ügyésznek pedig Dobrán Mihály ügyvédet tették.⁸

1919. május 24-én a csendőrség házkutatást végzett Orel Dezső lakásán, akitől ez alkalommal elkobozták a lakásán talált revolvereket és kardokat. Minderről a helyi csendőrség parancsnoka, Iuliu Florea főhadnagy elismervényt adott a családnak.⁹

A háborús pusztítások a város lakói és közigazgatásának számára igen nagy kárt okoztak. A város lakosságát még jobban sújtották a hatalomátvétel utáni magyarellenes intézkedések. A diktatórikus vezetést bizonyítja az a tény, hogy az a Iuliu Florea főhadnagy lett a város polgármestere, aki Orel Dezsőnél a házkutatást szervezte. Igen ám, de a Gyergyószentmiklósra a háború után betelepedett románság nem volt megelégedve Iuliu Florea magyarellenségével és egy szélsőségesebb gondolkodású személyt szeretett volna városatyának tenni.

Sajtókommentátorunk a háború után Gyergyószentmiklósra betelepedett románság magatartását így mutatta be: „A teljes érthetőség kedvéért tudni kell ugyanis azt, hogy a gyergyószentmiklói románok, túl a politikai pártokon, két táborban vannak, s látszólagos összetartásuk csak ott és akkor őszinte, ahol és amikor magyarokkal szemben felmerült vitás kérdéseket kell elintézniük. Egyik részük a magyarság iránt emberséges megértéssel viseltetők táborába, másik részük a túlzó sovíniszták táborába tartozik. Ezért folytatnak állandóan intrikát egyesek egymás ellen, amely intrikáknak a magyarság kénytelen-kelletlen hallgatólagos tudója és szemlélője. S ezek az intrikák okozói leginkább a nap-nap után ismétlődő incidenseknek és a magyarság rovására kiadott rendeleteknek.”¹⁰

A magyar érdekképviselet kérdése 1922–1925-ben

A helyi magyar közösség érdekvédelmének biztosítására csak három és fél év elteltével konszolidálódott országos magyar politikai alakulat: 1922 decemberének végén alapították meg az Országos Magyar Pártot, amely aztán 1938. február 11-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig működött.

Az alakuló gyűlés a gyergyóiak számára is igen fontos volt. Legalábbis erről tanúskodott a gyergyószentmiklói *Székely Szó* című hetilapban megjelent írás is, mely igen részletes tudósítást közölt a kolozsvári alakuló gyűlésről. A szinte jegyzőkönyvszerű beszámoló írás a következőket tartalmazta:

„A Magyar Párt csütörtök délelőtt tartotta meg alakuló nagygyűlését Kolozsvárt az Iparkamara helyiségében. Az alakuló gyűlésen részt vett egész Erdély magyarsága kiküldötték útján. Az előkészítő bizottság nevében dr. Kecskeméthy István a volt Magyar Néppárt elnöke mondott megnyitó beszédet, utána dr. Grandpierre Emil a Magyar Nemzeti Párt elnöke mutatott rá beszédében a magyarság testet öltött egységének jelentőségére. A felszólalásokat óriási tapsvihar kísérte.

Utána Hajdú István, a marosvásárhelyi kiküldött mondott nagyhatású beszédet, örömmel üdvözölte a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt fúzióját, és javasolta, hogy a Magyar Párt elnökévé közfelkiáltással báró Jósika Sámuelt válasszák meg.

Báró Jósikát, aki után küldöttség ment, nagy tapsvihar fogadta. Felszólalásában megköszönte a megtiszteltetést és elfogadta az elnökséget. Magyar Pártunk – mondotta – a volt Magyar Szövetség programja alapján áll. Tudjuk, hogy a román sovénnek – megmozdulásunkat nem fogják szívesen látni, de meggyőződésünk, hogy népünk fajszeretete és igazságérzete politikai érdekeinket dicsőségre fogja vinni. Nagy lelkesedéssel fogadott beszéde után az új párt programját és a szervezeti szabályzatot olvasák fel.

Sándor József Kiss Géza szereplését kritizálja és határozati javaslatot olvas fel, hogy a Magyar Párt mondja ki, hogy az erdélyi választójogi törvény megszüntetése s az ó-királyságbeli lajstromos választójogi törvénnyel való helyettesítése, valamint a választójegyzékek évenkénti kiigazítása érdekében törvényes úton minden lehetőséget megtesz.

Kovács Kálmán kolozsvári tanár a felekezeti iskoláknál fennálló rendellenességek megszüntetése érdekében terjeszt elő határozati javaslatot, követelve

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ OcsL.

¹⁰ Megkezdődött a küzdelem Gyergyó magyarságának a leigázására. *Székely Szó*, 1923. február 25.

mondja ki a Magyar Párt, hogy a felekezeti iskolák fenntartásához ragaszkodik; mondja ki, hogy felekezeti iskolák autonómiáját és tan-szabadságát minden törvényes eszközzel meg fogja védelmezni és, hogy e követelések az új román alkotmány pontjai közé felvételnek. A határozatot pedig a törvénykezési bizottság és Ófelsége elé terjesszék.

A következő szónok Jakabffy Elemér lugosi kiküldött, aki a földreformmal és annak végrehajtásával kapcsolatos sérelmekről terjeszt elő javaslatot.

Zágoni István a személyes szabadság biztosítása érdekében szólal fel és a nagygyűlés feladatává teszi, hogy a személyes szabadság ellen elkövetett sérelmekkel szemben minden törvényes eszközt vegyen igénybe, tiltakozzon a kiutasítások ellen és követelje, hogy a szabadságjogokban való egyenlő részesedést mindenki számára biztosítsák.

Fekete Nagy Béla ipari- és kereskedelmi ügyekben terjeszti elő határozati javaslatát. Nalácz István pedig az esküt nem tett tisztviselők sérelmével kapcsolatban terjeszt elő határozati javaslatot.¹¹

A gyergyószentmiklói tudósító a vezetőségválasztás eredményeit a következőképpen mutatta be: „A Magyar Párt elnökévé Báró Jósika Sámuel választották meg, alelnökök lettek: Báró Ambrózy Andor, Barabás Béla, Bernády György, dr. Grandpierre Emil, dr. Paál Árpád, dr. Haller Gusztáv, dr. Jakabffy Elemér, dr. Kecskeméthy István, Szabolcska Mihály, Sándor József, báró Szentkereszty Béla, dr. Thury Kálmán és Ugron István. A titkári és ügyészi állások betöltését a nagygyűlés az elnökségre bízta.”¹² Az újságcikkből azt is megtudjuk, hogy „a nagygyűlésen választották meg a harminc tagú intéző bizottságot is, melynek tagjai Csíkmegye képviselőiben Nagy Jenő dr. és Pál Gábor dr., Gyergyószentmiklósról: dr. Kugler Vilmos ügyvéd, dr. Makkay Domokos ügyvédjelölt, s az áldozatra mindig kész magyar iparosság képviselőiben Barna István cipésziparos polgártársunk jelent meg az alakuló nagygyűlésen. Feltűnő volt, hogy az Erdély minden vidékéről nagy számban megjelent gazdák között egyetlen gyergyói gazda sem akadt.”

Gyergyószentmiklós közléte az új főhatalom alatt először az 1923. nyári, időszak előtti országgyűlési választás képezte fontos epizódját. A magyarság már a Magyar Párt megalakulása előtt, az úgynevezett Magyar Szövetség révén részt vett romániai országgyűlési választáson 1922 nyarán,¹⁴ de a jelölések során ekkor a legtöbb magyar jelölt ellen kifogásokat emeltek, és nem engedték részt venni őket a választá-

sokon. Így a háromszéki Sándor József esetében úgy vélték, hogy az aláírások kiolvashatatlanok. Willer József esetében abba kötöttek bele, hogy a dátum a beadvány alján és nem a fején van feltüntetve. Wass Béla jelölését azzal az indokkal utasították vissza, hogy nem volt megjelölve benne grófi címe. Péchy Imrét azért utasították vissza, mert az aláírások kétféle tintával voltak írva. Gyárfás Elemér jelölését azért nem fogadták el, mert az aláírások hasonlítottak egymáshoz. A gyergyószentmiklói Görög Joachim esetében 1922-ben az épelméjűségre vonatkozó igazolás hiányába kötöttek bele.¹⁵

Most, 1923 nyarán báró Jósika Sámuel halála után a Magyar Párt vezetősége utóbbit, Görög Joachim gyergyószentmiklói kanonokot jelölte helyébe a megüresedett szenátori tisztségbe. Gyergyó vidékének magyarsága bármennyire is tisztelte és nagyra becsülte Görög Joachim egyéniségét, mégis közönnyel viszonyult az időszakos választásokhoz.

Színi Lajos a következőképpen hívta a figyelmet arra a veszélyre, amit a gyergyószentmiklói magyarságnak e választástól való távolmaradása jelenthet a magyar közösség számára. „Magyar emberek! A nagybirtokos osztály – amely a, közért áldozhatott volna (ha akart volna) – az agrár reformmal megszűnt. A közbirtokossági, községi köztulajdonok részben megszűntek, részben meg fognak szűnni. Összes iskolánkra szeptemberben kezdet akar, s fog tenni az uralkodó nemzet kormányja. Első osztályban a tanítási nyelv román lesz. A magyar jegyzőket sorban elcsapják. A színmagyar Gyergyószentmiklós városi tanácsának eddig 10 magyar tisztviselőjét dobták ki állásából.”¹⁶

Ezt követően Görög Joachim emberi értékeinek és a magyarságra leselkedő veszély bemutatásával biztatta a gyergyószentmiklósiakat a szavazócédulák kivételére. Felhívásában a következőképpen fogalmazott: „Magyar emberek! Akadt egy ember, aki nyugalma feláldozva, pihenésre fordítandó idejét is munkával cserélve fel elvállalta szenátori tisztségre való jelölését. Nappal papi, tanítói ezerféle nehéz és felelősségteljes hivatását végzi, éjszakánként románul tanul, hogy ez ország szenátusában is dicsőséget szerezzen fájának, eredménnyel küzdjön e faj érdekeiért. S e szintiszta magyar város 750 szenátorválasztó polgára közül 1 ember vesz fáradságot arra, hogy szavazójegyet kivegye a városi tanácstól. Magyar emberek! Ha még ezek után is kételkedtek abban, hogy mi sor vár reátok jövőben, akkor vagy esztelenek, vagy elvetemültek vagytok. A teljes anyagi tönkrementés s tána az

¹¹ Megalakult a „Magyar Párt”. Uo., 1923. január 3.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ BALÁZS Sándor 2008, 29.

¹⁵ MIKÓ Imre 1941, 26–27.

¹⁶ Miért nem respektálják a kisebbségi jogokat? *Székelly Szó*, 1923. július 29.

erkölcsi halál. Döglendő faj tagjai vagyunk magyar emberek valahányan. S a sírt, melyben fajunk fog elszülyedni, kárörvendők veszik körül, s embermilliók ajakán csúfos gúnykacaj ül.¹⁷

A gyergyószentmiklósi magyarság magatartásának hátterében a liberális párt, a polgármester és a rendőrfőnök megfélemlítő intézkedései álltak. Az eseményeket befolyásolta az a tény is, hogy a kormányköröknek sikerült egy magyar ellenjelöltet találnia, aki nem volt más mint a gyergyószentmiklósi román középiskola magyar igazgatója, dr. Szócs Géza. Színi Lajos megdöbbenéssel tapasztalta a magyarság részéről az árulást, de véleménynyilvánításra készítette őt az általa magyarbarátnak vélt polgármesternek a magatartása is. Megdöbbenését a következő szavakkal rögzítette:

„Hát jelöltet állított a kormány Görög Joáchimmal szemben? És magyar ember vállalkozott a jelölésre...?! Halljátok csak, hogyan beszél! Hogy ő nem csillogó tollú páva, csak szürke veréb, de a szenátusban majd nem kap a zsebéhez szótár után, ha beszélni kell. Hallgassátok csak, s maszlagolódjatok.

Florea Gyula gyergyói primár (polgármester) is Szócs dr. érdekében szólal fel. Hogyan, hát Florea már ennyire liberális? Igen? Hát akkor az ellentét közte és Spătar–Tabán urak között személyi jellegű, s nem politikai, vagy csak színlelt; előre kiosztott szerepek eljátszói valamennyien a tragédiában, melynek végén a gyergyói magyarság vérvíz teteme marad az aréna porondján...?! Hátborzongató feltevés!¹⁸

Az eredmény: az Országos Magyar Párt az 1923 augusztusi szenátorválasztáson elszenvedte első nagy vereségét a Gyergyói-medencében. A vereséghez a választási csalások és a megvesztegetések is hozzájárultak, de a fő okot a megfelelő felkészülés és hozzáállás hiánya jelentette.

A magyar érzelmű értelmiségiek Dr. Gaál Alajossal az élen a magyar párt gyergyói tagozatának a megalapításában látták az 1923-as évi vereségekhez hasonló események megismétlődésének a megakadályozását. Ők az 1923. július végi gazdaggyűlésen fogalmazták meg először a Magyar Párt gyergyói tagozata létrehozásának a szükségességét. A *Székely Szó* című hetilapban nyomon követhetjük a Magyar Párt keretében végbement változásokat, melyek a gyergyói tagozat létrehozása felé vezettek. Egy 1925. augusztus 9-ei írásban arról olvashatunk, hogy:

„A romániai magyarság harci fronton áll nagy csaták előtt fölkészületlenül, megszervezetlenül. Megyénként néhány tagadhatatlanul lelkes ember reprezentálta a magyarságot eleddig és végezte a megszer-

zetlen tömegek helyett is a nehéz munkát, állotta a titáni harcot. Üdv nekik! Most pedig legyen szabad és adasson meg a jog, hogy mi, a magyar kisebbség helyi sajtója s mi, a Magyar Párt szürke katonái a saját pártunk bel-életébe beleszólhassunk, egyet-mást elmondhassunk.

Tessék föltételezni rólunk, hogy csak nemeset és jót akarunk. Most az egyszer tegyük a meggyanúsítást, a kicsinyes vádak és kellő higgadtsággal idegeskedés nélkül vitassuk meg a Magyar Párt minket érintő belügyeit.¹⁹

Az újságcikk írója – valószínűleg Dr. Gaál Alajos – nyíltan bevallotta, hogy a *Székely Szó* tulajdonképpen a Magyar Párt szószólója. A következőkben a szerző jelezte a megmérettetések sorozatát, melyben a magyarságnak mint egy egységes hadseregnek kell helytállnia. Mint írja, „Harcok küszöbén állunk. Jönnek a mezőgazdasági és iparkamarai, valamint a községi választások, de jönnek nemsokára az általános választások is, mikor a parlamenti képviselőtől kell újonnan gondoskodnunk. Harcok, melyekre fölkészülve, teljes vértetben kell kiállanunk. Harcok, melyek megvívására öntudatos katonaságra van szükségünk. Nem elég egy-két jól bevált tiszt és vezér, aki csak vezérelni tud. Tizedekbe, századokba és ezredekbe szedett, dresszúrozott katonaságra van szükség, hogy legyen mit vezérelni és legyen kivel harcolni.”²⁰

Végül is megállapította, hogy nincs megfelelő politikai szervezettség. A következő kérdésfelvetéssel tette nevetségessé a csíki szervezetet: „No és hol van ez a megszervezett hadsereg? Sehoh! Vagy csak nem nevezik meg szervezettnek a csíki magyarságot? Ez egy kissé komikus lenne!”²¹ Véleménye szerint nem lehet pillanatnyi felhevüléssel végezni a pártmunkát. Szerinte „A magyar pillanatnyi fölhevüléssel nagy dolgokra is képes: ez a hitesszalaláng, ami még nem jelenti azt, hogy a progresszív kiépített, rendszerbe fogott energiával fölvehetné a harcot, vagy hogy azt helyettesíthetné.

A korcsmai verekedés magyar virtusa, a fölindulás szülte szalaláng szintén, de nem erre van nekünk szükségünk, itt nem egy csatát kell megvívni, amire provizórikus berendezkedések is elegendők, hanem mindennapos harcok légiói ellen kell állandó engardeba állítani az összmagyarságot, hogy a harcok kimenetele fölül kétségünk ne lehessen. A romániai magyarságnak csak egy pártja van és nem is kívánatos, hogy több pártja legyen. Minden megosztás csak erőpazarlást jelentene. Ezen az egységen belül hová tartoznia kell minden magyarnak – lehetnek, sőt kell legyenek véleménykülönbségek, differenci-

¹⁷ Uo.

¹⁸ A Népszövetség kiküldöttei Gyergyóban. *Székely Szó*, 1923. augusztus 5.

¹⁹ A Magyar Párt gyergyói szervezkedése. Uo., 1925. augusztus 9.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

ák, melyek a szervezet tökéletesebb kiépítését, a párt eredményesebb munkáját vannak hivatva szolgálni. Ez a kritika jogos és kívánatos!”²²

A Magyar Párt csíki szervezetének a határozatlanságát, bátortalanságát a következőképpen mutatta be: „Néhány ember ült össze tárgyalni mindannyiunkat érintő dolgokat és határozott anélkül, hogy törődött volna a mások sokszor igen üdvös és megszívlelendő véleményével is. Erre azt mondták, hogy a hatóság nem engedélyezne gyűléseket. Ezzel szemben az az igazság, hogy soha meg sem kísérelték annak megtartása iránt kéréssel fordulni Gyergyóban a hatósághoz és hogy a hatóság igenis készséggel engedélyez minden törvényes kautelákkal rendelkező gyülekezést.”²³

Mivel a gyergyóiak a csíki szervezet magatartásával elégedetlenek voltak, külön gyergyói szervezet létrehozását határozták el. Tudtunkra adják:

„A gyergyói szervezetet megcsináljuk mi magunk gyergyóiak, minden gyámság és dadáskodás nélkül, mert már meguntuk várni, amíg Csíkból valamit kegyeskednek ez irányban tenni. . . Most pedig tisztázva részünkről ezt a kérdést, nyújtjuk munkára mocsoktalan tenyerünket mindazoknak, kik a Magyar Párt és vele együtt a romániai magyarság érdekében tenni és munkálni készek.

Mi egymásra soha nem haragudhatunk, mi egymást meg nem vethetjük, el nem gáncsolhatjuk soha!”²⁴

A Magyar Párt gyergyói tagozata létrehozásának a gondolata a csíki szervezet vezetőit tevékenységre kényszerítette. Augusztus közepén Gyergyószentmiklóson tartották a Magyar Párt csíki tagozatának intézőbizottsági ülését. A gyűlésen „Balogh delegált elnök ismertette a központ és a csíki részek véleményét a kamarákra vonatkozólag, ami után a jelölést Gyergyó részéről megejtették. Rendes tagokul dr. Barabás János, Angi István és Páll Lajos jelöltettek, míg póttagokul dr. Péterffy Lőrinc, dr. Gaál Endre, dr. Avéd János küldettek ki. A választással kapcsolatos intézkedések megtételére az elnökség kéretett föl.

Élénk vita fejlődött ki egy a kolozsvári központhoz beérkezett értesítés kapcsán, mely szerint itt Gyergyóban egy bomlasztó folyamat indult volna meg a Magyar Párt kebelén belül. Az inszinuációt jelenvoltak a legteljesebb egyetértéssel utasították vissza, s leszögezték annak rosszhiszeműségét. Egyben örömmel állapították meg, hogy itt, Gyergyóban tényleg létezik egy erősebb mozgalom, mely a tagozat tökéletesebb kiépítésén érdek nélkül, minden személyi ambíciók mellőzésével fáradozik éppen

a tagozat munka és teljesítő képességének fejlesztéséért a közlegő közszégi és általános választásokra való tekintettel is.”²⁵

A gyergyószentmiklósi megbeszélésen dr. Gaál Alajos „rámutatott a tagozat községenkénti, népképviselési alapon, közgyűlések útján való megszervezésének parancsoló szükségességére: munkaképes csak úgy lehet a Magyar Párt, ha egy évről-évre falunként választott tágabb végrehajtó bizottság, permanens kontaktust tart fenn a néppel, mely őt kiküldötte, s a mely neki mandátumot adott. Ezért kívánja haladéktalanul községenként közgyűlések tartását és a falunkénti megszervezést.”²⁶

Vele szemben „Angi István birtokos fölhozza, hogy a falusi nép erkölcsileg megbízhatatlan és alacsony értelmiségű, s így veszélyes fegyver volna a népre bízni ezt a szerepet.” Angi István véleményével kapcsolatban Puskás István, dr. László Dezső és dr. Gaál Alajos elkötelezettségüket jelezték „a falusi székely társadalom ez irányban várható teljesítő képességére vonatkozóan”.²⁷

A Magyar Párt csíki szervezetének intézőbizottsága Dr. Benke Antalt bízta meg egy előkészítő értekezlet összehívására, mely a legközelebbi jövőben fog összeülni. A gyűlés végén megállapodtak abban, hogy ezután az üléseket felváltva Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson fogják tartani.²⁸ A *Székelly Szónak* az intézőbizottsági gyűlésről történt tudósítása Angi István nyilatkozatával kapcsolatban igen nagy botrányt eredményezett. De a gyergyói önállósodási törekvésekkel kapcsolatos megnyilvánulásokkal kapcsolatban is sokan másképp nyilatkoztak Csíkszeredában, mint Gyergyóban. A csíkszeredai Balogh Géza e törekvéseket és Angi István nyilatkozatát Csíkszeredában nem úgy értelmezte, mint Gyergyószentmiklóson. Az Országos Magyar Párt Csíkszeredai tagozata vasárnap délután 3 órakor Csíkszeredában tartott nagygyűlésén a gyergyószentmiklósi intézőbizottsági gyűlésről tendenciózusan nyilatkozott. Balogh Géza csíkszeredai megbélyegző véleményére és a *Brassói Lapok* augusztus 20. számában megjelent vezércikkben megfogalmazott támadásokra Dr. Gaál Alajos a *Konkolyhíntés* című írásában a következőképpen válaszolt: „Nem akarunk epések lenni és nem akarunk e miatt a naiv kirohanás miatt ártani a romániai magyarságnak és nem akarunk kellemetlenkedni a csíkszeredai magyar tagozat jelenlegi vezetőinek sem, mert ezzel nem tennénk szolgálatot kisebbségi ügyünknek.

De megmondjuk azt a legszükségesebb mondanivalónkat, melyet, mint az Országos Magyar Párt

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ A Magyar Párt csíki tagozatának intézőbizottsági ülése

Gyergyószentmiklóson. *Székelly Szó*, 1925. augusztus 16.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

csíki tagozatának szerény közlegényei tiszta lelkiismeretünk és értelmünk, magyar fajiságunk jogánál fogva, a magunk és annak a tömegnek nevében, melyet képviselünk – megmondani kötelességünk. Mi elvekért és nem személyekért vagy ellen harcolunk! Éppen ezért ennek a nagygyűlésnek személyi megálapításai alig érdekelnek.

De érdekel az a mód, ahogy a csíki tagozat egyébként általunk is nagyra becsült vezetői a *Székely Szó* által hangoztatott elveket személyi ügyekké akarják degradálni és azokról a megszívlelendő, s csak a Magyar Párt munkaképességének növelésére, az összmagyarság javára tett propozíciókról könnyelmű nonchalance-szal, struccmódra akarnak napirendre térni.

Nem uraim, ezt az ügyet, a magyarság és a Magyar Párt községenkénti, népképviselési alapon, közgyűlések útján való megszervezését egy ilyen hírlapi műfelháborodással és üres megbotránkozással nem lehet elintézni! Komolytalan és naív ez a komolykodás és nagyképűsködés. Felháborodnak azon, hogy a *Székely Szó* a magyarság megszervezése érdekében itt bent a pártban kezd parlamentáris harcot?! Engedjék meg, hogy mi is botránkozzuk meg egy kicsit ezen a súlyok eldobásos műmegbotránkozáson!”

Mikor a sajtó rossz útra téved címmel a következőket írja a *Brassói Lapok* munkatársa a *Székely Szó*ról:

„Balogh elnök bejelentette, hogy a Gyergyószentmiklóson megjelenő *Székely Szó* Angi Istvánnak az intéző bizottság legutóbbi ülésén a szervezkedés kérdésében tett kijelentését a valóságnak meg nem felelően közölte és olyan színezetet adott annak, mely alkalmas lehet arra, hogy a faluk népét a párt egyik leglelkesebb és legodaadóbb híve és munkása ellen hangolja. Az intéző bizottság kérdéses, ülésén jelentek egyértelmű; helyeslése közepette állapította meg, hogy a jelzett tudósítás elferdítve hozta nyilvánosságra Angi István nyilatkozatát és javasolta, hogy fejezze ki a nagygyűlés megbotránkozását a helyi sajtó ilyen magatartása fölött és ezt juttassa a sajtó útján nyilvánosságra. Görög Joáchim kanonok és P. Bíró Benedek zárdafőnök megbélyegezték (Hm!?) a helyi sajtó eltévelyedését stb. Íme egy elnök és intézőbizottság sajnálatos eltévelyedése. Maga Angi István, kit mi korrekt, és becsületes férfiúnak, snájdig gavalérnak ösmerünk, lehet a legjobban megbotránkozva azon, hogy a *Székely Szó*ban foglalt és az ő szájába adott nyilatkozat valóságát az intézőbizottság kétségbe vonja.

Amit a *Székely Szó* Angi István nyilatkozatáról írt, az igaz. Azt a *Székely Szó* minden tendencia nélkül, Angi István lekicsinylésének még a gondolatától is távol állva írta meg. Hogy a *Székely Szó* sajnálatos

indiszcériót követett el akaratlanul is, amivel mint a *Brassói Lapok*ból kítűnt, Angi Istvánt talán megbántotta, ez igaz lehet és ezért mi megkövetjük őt, anélkül, hogy erre kért volna.

De hogy Balogh Géza úr, mint a csíki tagozat helyettes elnöke a tárgyalat szervezkedési kérdésből személyi ügyet rendezzen, ez ellen a leghatározottabban tiltakozunk. Nem Angi Istvánnal van dolgunk, hanem a Magyar Párt megszervezésével, melynek kérdését nem engedjük elsikkasztani. Ez a Balogh Géza-féle kirohanás és lebunkózás, sehogy sem áll jól a csíki összmagyarságot képviselő tagozat még csak helyettes elnökének képéhez. Mellékvágányra terelni ezt a mozgalmát a gyergyói magyarságnak, melyen át azt összmagyarság tökéletesebb megszervezéséért, s azon át a boldogulásért küzd – elnökhöz nem illő sarlatánság!”²⁹

A Magyar Párt gyergyói tagjai az ilyen magatartásforma ellenére is a szervezetet a falvakig, a tízesekig akarták életképesse tenni. Dr. Gaál Alajos szerint: „Megadatott... nekünk egy másik lehetőség és kötelesség kisebbségi helyzetünk javítása érdekében, ahol már a legszebb eredmények kecsegtetnek és ahol mindenki a legheroikusabb munkakört vállalhatja magára. Ez a mi belső helyzetünk, az állam keretén belől való elhelyezkedésünk érdekében kifejtendő tevékenység. Még meglévő kultúránk, számbeli és morális energiánk erejével egy jobb sorsot kell ki-harcoljunk magunknak ezek között az országhatárok között.

Tehát szervezkednünk kell, hogy a magyar kisebbség, mint szunnyadó anyag egy hatalmas energiává alakulhasson át a közel jövőben. Szervezkednünk kell, hogy komolyan vegyenek ellenségeink és barátaink egyaránt. Befelé konszolidált harmonikus munkát, kifelé erőt és harckészséget kell reprezentálnunk, hogy beleszólhassunk sorsunk irányításába. A vasárnap lezajlott gyergyói szervezkedés csak a nagy kontüroket fektette le. Ezekben a kijelölt körvonalokon belül egy vég nélküli építő munkának kell elhelyezkednie, melynek eredményei annál nagyobbak, minél minuciózusabb volt a megszervezkedés.”³⁰

A gyergyói szervezet létrehozásának érdekében Gaál Alajos a következőképpen érvelt: „A Magyar Párt alapszabályai ma még hiányosak és a fenti lehetőségeknek útját állják. Ki kell dolgoznunk egy olyan alapszabály módosítást, mely nem a megyei közgyűlést tartja utolsó szervének, hanem a falon építi föl a legteljesebb falanx erdejét. Az utolsó házcsoportot, melyben magyarok laknak és magyarul gondolkoznak, önálló, öntudatos biológiai tényezőjévé kell tenni a magyar organizmusnak, az összma-

²⁹ A Magyar Párttól Csíkmege székely népéhez! *Székely Szó*, 1925. szeptember 13.

³⁰ Falanxba verődés. Uo., 1925. szeptember 20.

gyarság egyetlen Magyar Pártjának. A szervezés ki kell menjen az egy-füstös falusi házhoz, hogy onnan visszatérve alulról fölfelé termelje ki a maga vezetőit. Ha ez így meg fog történni, úgy nincsenek külön pártalakító tendenciák és nincsenek Bárdos Péterek sem. A nagy tömegek kérnek szót, mert bennük van a mérhetetlen energiák ereje és az ő életük termel reális elgondolásokat a mi jövő politikai orientációnkra vonatkozólag is.

A gyergyói magyarság tempót akar diktálni, példát akar mutatni Románia minden magyar csoportjának, ami az öntudatos megszervezkedést és az egy párt iránti mentalitást illeti: Szervezkedésünk útját nem állhatja semmi: megfélemlítés, csendőr-szurony, elgáncsolás csak újabb tettekre irritál s a mi akaratunkon lesiklik az elgáncsolás golyója. Munka és megélhetési lehetőséget keres ebben az országban a magyar kisebbség, ehhez békére és konszolidációra van szüksége. Mi keressük a békét, s ennek kiépítésére mindent meg fogunk tenni.”³¹

Dr. Gaál Alajosnak sikerült rákényszerítenie a Magyar Párt csíkmegyei szervezetére az ősi székely önkormányzatiság kisebb egységeinek a felhasználását a köznép jobb bevonása érdekében a szervező munkába. Az Országos Magyar Párt csíki tagozatának gyergyói intéző bizottsága az 1925. szeptember 30-án tartott értekezleten arról döntöttek, hogy az október 11-i csíkszeredai közgyűlés témája a falvakon létrehozandó végrehajtó bizottságok megszervezése lesz.

A *Székely Szó* tudósításából megtudjuk, hogy: „A végrehajtó bizottságok falvakinti megalakítása elhatározott és az egyes falvak megszervezésére a keblől kiküldöttek utasítottak. Utasították a főtítkárt, hogy mihelyt aktuálissá válik közölje a falvakról választott intéző-bizottsági tagokkal a szervezkedő gyűlések idejét és a szervezéssel megbízott tagok neveit, hogy a falvak az illetőkkel és az illetők a falvakká az érintkezést ez irányban idejében és megfelelő módon felvehessék. Az elnökség ez úton is kéri az érdekelteket, hogy mihelyt a főtítkárt értesítései kiérkeznek, a megfelelő és szükségesnek látott teendők együttes megbeszélésére keressék meg a kapcsolatot a delegáltakkal, és viszont.

Ami a végrehajtó bizottságok falvakinti szerveztét illeti, arra nézve az intézőbizottság a következőkben határozott: Minden egyes községben választandó lesz egy elnök, aki a Gyergyószentmiklóson székelő intézőbizottság illetve elnökséggel egyenes és közvetlen érintkezési viszonyban áll, lehetőség szerint annak tagja is. Választandó továbbá annyi alelnök, ahány tízesből a falu áll, kik a felülről jövő utasításokat már a községi pártelnöktől kapják és rajta keresztül adják le észrevételeiket is. A tízesen belül lesz választandó

azután minden 1000 lélekszám után 5 választmányi tag, kik között utcánként lesz házcsoportokra osztva a magyar lakosság. Minden választmányi tag megkapja a maga 10–20 házat, kikkel ő közli a teendőket és kik vele közlik mindazt, ami a Magyar Párt teendőinek és feladatának körébe vág. A tisztviselői kar az elnökön és alelnökökön kívül egy jegyzőből és egy pénztárosból fog állani.

Kívánatos, hogy a falu ilyenén megalakulásakor ugyanazok, kik már a gyergyói intézőbizottságba beválasztottak a szept. hó 13-iki nagygyűlésen, ugyanazok legyenek benne a falu végrehajtó bizottságában is, mert ezzel az adminisztráció és érintkezés lenne sokkalta könnyebb. Az alakuló közgyűlések tárgysorozatába utalta az értekezlet az új közigazgatási törvény fontosabb részeinek népszerű ismertetését is, melyre vonatkozólag az intézőbizottság megbízta a főtítkárt annak kivonatos összeállításával, hogy esetleg kis füzetek alakjában ugyancsak a gyűlések alkalmával a választó polgárság kezébe juttatható legyen. Engedélyezte az intézőbizottság a pártiroda írásbeli teendőjének végzésére egy alkalmazott felvételét, megállapítván annak dotációját is. Tudomására hozza a választó polgároknak, hogy a pártiroda ideiglenesen a főtítkárt ügyvédi irodájában nyert elhelyezést.”³²

A dr. Gaál Alajos által kidolgozott szervezési elvek szellemében az Országos Magyar Párt Csíki Tagozatának Gyergyói Vezetősége Gyergyószentmiklós város községi szervezete, végrehajtó bizottságának kiépítésére és megteremtésére 1925. október 18-án délután 1 órára a Laurentzi szálló nagytermébe népgyűlést szervezett. A megyei elnökség által az 1925. október 10-én megfogalmazott felhívás a következőket tartalmazta:

„Gyergyószentmiklós város a maga magyar párti szerveit még nem választotta meg, arra mindez ideig sor nem kerülhetett. Szükséges, hogy az alapszabályokban lefektetett elvek alapján minden magyar község megteremtse azt a községi szervezetet, mellyel az Országos Magyar Pártba öntudatos és az ügyek vezetésére is befolyást gyakorló tagként valóságosan beilleszkedhetik. – Szükséges ez azért is, hogy a központi pártvezetőség a magyar kisebbségi társadalomnak minden legkisebb csoportjával a legbensőségesebb és a legközvetlenebb kapcsolatba kerülhessen a párt egységes állásfoglalásának és fegyelmezett vezetésének érdekében. – Mert csak a legszorosabbra fűzött egység és a legfeltétlenebb fegyelem biztosíthat kisebbségi sorsunkban javulást és adhat erőt és tekintélyt, ami pedig – mai elnyomatásunkból – teljes jogú állampolgárokká levésünk feltétele és záloga.

Az Országos Magyar Párt Csíki Tagozatának Gyergyói Vezetősége Gyergyószentmiklós város kö-

³¹ Uo.

³² Magyar Párti ügyek. *Székely Szó*, 1925. október 4.

zségi szervezete, végrehajtó bizottságának ilyen kiépítésére és megteremtésére f. hó 18.-nak délutáni 1 órájára a Laurentzi szálló nagytermébe népgyűlést hívott egybe, s arra Mindnyájakat, kik születéstöknél és érzületetegnél fogva magyarok vagytok, magyaroknak tartjátok magatokat – szent kisebbségi kötelességek teljesítése és jogok gyakorlása végett szeretettel hív meg egyenként és összesen.”³³

Az 1925. október 18-ára kitűzött gyűlést végül is nem 1 órára, hanem délután 4 órára hívta egybe a Magyar Párt járási tagozatvezetősége. Több mint 2000 darab meghívót nyomtatott erre a célra a magyar pártiroda, melyeket a város minden sarkába eljuttatott. A szervezésnek meg is lett az eredménye. A Laurentzi-féle terem zsúfolásig megtelt, ahol a gazdálkodók 90 százalékos arányban voltak képviselve.

Gaál Alajos e tömeget látván örömmel jegyezte meg a következőket: „Megérezte Gyergyószentmiklós magyar polgársága, hogy a Magyar Párt hívó szövegére meg kell jelenjen a nagygyűlésen, mert saját sorsáról fognak önmaguk határozni. Hogy milyen kicsinyes volt minden gáncs és ellenvetés, ami e gyűlés egybehívását aggodalmaskodók részéről helytelenítette – eklatánsul beigazolódott.

Féltették a harisnyás székely kezébe adni az ő sorának intézését és kitűnt, hogy bölcsességgel és öntudatosan vállalhatja a fájáért, a közért rárótt munkát, mert rendelkezik az ahhoz megkívánt erényekkel és önzetlen, bátor elszántsággal. A vasárnapi megmozdulás az egyedüli helyes és célszerű a mi kisebbségi életünkben.”³⁴

A választás alapelvét a következőképpen állította szemben a kinevezés, a felülről irányított közösség demokratikus szellemével: „Választani kell a vezetőséget és nem kinevezni. Választani, hogy a selectio helyes és igazságos legyen, és hogy az érdeklődés elvitessék a falu legkisebb sarkához is. Nincs joga senkinek más úton jutni vezérszerephez, csupán az alulról kapott mandátum útján. Ez volt a vezéreszme, melynek alapján a vasárnapi nagygyűlés összehívott, s amely az eszme helyes voltát fényesen is bizonyította. November 2-án kerül sor gyergyói községekre, mely után országos akciót fogunk indítani a magyar falvak hasonló megszervezése érdekében.”³⁵

A gyűlés lefolyásáról a *Székely Szó* című hetilapban a következőket olvashatjuk: „A gyűlést négy órakor a gyergyói tagozat elnöke, Görög Joachim kanonok nyitotta meg. A méhek életéből vett meggyőző hasonlatot, amikor azok összefogott lábacskaikkal hatalmas munkára összekapcsolódnak, hogy szárnyveregetéssel légáramot indítsanak, ...kiszellőzi a füledt, romlott levegőt a kaptárból. Ez a heroikus

munka nem volna másképpen elvégezhető, csak úgy, ha mind-mind összefognak e nagy cél érdekében.

A méhek példája a mi összefövetelünk a magasztos cél érdekében. Megköszöni, hogy ily hatalmas tömegben gyűltek össze és gyűlést megnyitja, felkérve dr. Makkay Domokos titkárt, hogy a tárgysorozat első pontját, a végrehajtó bizottság megalakítását ismertesse választásra vonatkozó és a megnyitót előtt megejtett jelölést olvassa föl.

Dr. Makkay elmondja, hogy Gyergyószentmiklóson 6 tízes van, és circa. 1500 házszám a tízesek a felsorolt utcákból állnak és ismeri, hogy hány házat foglalnak magukban.

Minden 27–28 ház részére, választani kell ház csoportfőt, tízesenként annyit, ahányszor a 28 ház foglaltatik a tízesben. Ezen leválasztandó minden tízesben a házcsoporthoz élére egy tízes gazda, aki a házcsoporthoz kell együtt alkotja a tízes adminisztrációs elvét. Az egész községre pedig, egy községi elnök és egy titkár választasson, kik a 6 tízes házcsoporthoz és tizedgazdával együtt alkotja a községi végrehajtó bizottságot. Ezek a végrehajtó-bizottságok választják önmaguk, és a község tekintélyes polgárai közül a járási, lehetőleg megyei tagozat részére az intézőbizottságot s velük együtt üléseznek, lévén ezek tagjai a községi szervnek is.

Dr. Makkay fenti ismertetése után választást tízesenként a következőleg ejtették meg:

I. tízes 209 házszám, Tizedgazda Ferenczy Márton. Házcsoporthfők: Török Tamás, Korondi János, Selyem József Antalé, Kercsó József Andrásé, Ferencz Csiki István, Zöld Alajos, Szász Áron, Portik Ágoston.

II. tízes 211 házszám, Tizedgazda Kolumbán Ferenc Alberté. Csoportfők: György István, Balázs Sándor tanító, Blénesi Istváné, Lépot József, Kádár Vencel, Páll Vencel kereskedő, Blénessy Félix, Sándor Elek, Madaras Sándor kertész.

III. tízes 288 házszám. Tizedgazda Kémenes József. Házcsoporthfők: ifj. Páll Sándor, Páll Ferenc Alajosé. Madaras Balázs, Páll István, Csörgő Ferenc, Páll Ferenc, Páll Károly, Blénesi Ignác, Kolumbán Fen Balázsé, Csók Péter, Székely Imre korcsmáros.

IV. tízes 335. házszám. Tizedgazda id. Szász István. Házcsoporthfők: Madaras Albert, Miklós Ottó, Demeter Ferenc, Páll Sándor, Burján Péter Antalé, id. László István, Kádár Miklós, Szócs Lázár, Dániel Károly, Novák Béla, Portik János, ifj. Szász István.

V. tízes 226. házszám. Tizedgazda Gereőfi Csánád. Házcsoporthfők: Madaras Ágoston, Páll József, Kémenes István Andrásé, Kolumbán István, Kastal Álózi, Török István, Kémenes Miklós Andrásé, Kari Vencel.

³³ Székely testvérek! Uo., 1925. október 18.

³⁴ A Magyar Párt végrehajtó bizottságának megválasztása

Gyergyószentmiklóson. Uo., 1925. október 25.

³⁵ Uo.

VI. tízes 258. házszám. Tizedgazda György Fazakas András. Házcsoporthők: Bíró Vencel, Madaras Balázs Alajosé, Molnár András, Csiby János, Deutschek István, Stengel Károly, Szerkovits Andor, Jánossy Sándor, Réthi József, Szabó Vencel.

Gyártelepek: Köllő Félix Erdőipar, Ávéd István Benafa.³⁶

A városi alapszervezeteknek választás útján való létrehozása után kellett volna következzenek a falvak szervezetei, ahol a választásokat 1925. november 2-ára tűzték ki. A gyergyói intézőbizottság a következő személyeket bízta meg a választások előkészítésével:

„Tekerőpatak, Kilyénfalva, Újfalva: dr. László Dezső, Puskás István, id. Márton Lajos.

Ditró, Remete: Görög Joachim, dr. Józsa Andor, Csiby János, Varga János.

Alfalva, Csomafalva: dr. Gaál Alajos, dr. Bartos Gyula, id. Sándory Mihály, Szász István.

Szárhegy: dr. Mátis Albert, György Fazakas András, dr. Makkay Domokos.”³⁷

Az 1926. évi helyhatósági választások előkészítése

A Magyar Párt gyergyószentmiklósi vezetői már 1925 őszén megkezdtek a felkészülést az 1926-os helyhatósági választásokra. A *Székely Szó* már 1925 októberének első napjaiban megkezdte a lakosság felkészítését a választás első mozzanatára, vagyis a választói névjegyzékben való jelenlét biztosítására. A *Legyünk résen* című újságcikk írója nem restellte kimondani, hogy a helyhatósági választásokkal kapcsolatos ismertetőjével propagandamunkát végez a magyar kisebbség érdekében. Ismertetőjének szövege a következő: „Gyergyószentmiklós város 15 tanácstagot, a többi községek 9-et választanak. Ehhez a számhoz felülről kineveznek Gyergyószentmiklóson 13-at, a községekben pedig 6-ot. Mint láthatjuk, a lakosság egyharmadával többet választ, mint amennyi a kinevezettek száma. Tehát a megválasztott tanácsstagok kezében lesz letéve a város és községek sorsa és jövője a szerint, milyen gerinces és mennyire lelkiismeretes emberekre adták le szavazatukat. A megválasztottak között nem szabad találtasson egyetlen egy sem, aki félre farag, vagy aki önmaga vagy néhány társának, vagy csupán csak egy osztálynak az érdekeit nézi és nem az összlakosság közös sorsáért, a közért dolgozik. Nem szabad találtasson olyan ki a kisebbségi sors árulója lehet. Nem szabad legyen egy sem, kit hatalmi terrorral meg lehet félemlíteni, a törvényességről le lehet téríteni. Bátor és önzetlen, ezen felül értelmes

és iskolázott emberekre van szükség, mert nyolc évre ezek kezébe tétetik le egy község vagyona és jövője. Ezek a megválasztott tanácsstagok a kinevezettekkel együtt fogják választani a primárt, vagy magyarul a főbíró. A megválasztott tanácsstagok nem lehetnek egymással rokonságban és nem lehet közöttük italmérő vagy állami tisztviselő, vagy olyan, aki bérlői viszonyban áll az állammal, vagy a községgel. A főbíró, vagy románul primár, a község első tisztviselője, kinek az új törvény több és nagyobb hatalmat ad a kezébe, mint a jegyzőnek. Tehát ezután a főbíró vagy primár az első és legnagyobb hatalom s csak utána következik a jegyző. Tehát igen fontos, hogy a községi primár személye úgy legyen kiválasztva, hogy tudásával és tanultságával tudja ezt a hatalmat magának biztosítani is. Éppen azért, hogy ne legyen a jegyző kezében játékszer és báb, nagyon fontos az ő személyének a megválasztása. Igen helyes volna, ha a mi székely községeink egy-egy jogvégzett vagy ahol ilyen nincsen, egy jegyzőviselt embert, vagy ha az sincsen, úgy föltétlen minél több iskolát végzett s lehetőleg a román nyelvben is jártas olyan személyt választanának meg bírónak, ki nem lesz a jegyző kezében, egyszerű teddide-teddoda, hanem a törvény adta jogával élni tudó, öntudatos erélyes feje lesz községének.”³⁸

Az újságcikk írója szerint fel kell készülniük minden eshetőségre, mivel a liberális kormány képviselői igénybe fognak venni minden törvénytelen eszközt a helyhatósági választások során. Szerinte „a liberális kormány utolsó nagy csatájára készül, melyet megnyernie nem szabad. Urnalopás, csendőrterror, megtevesztés, maszlag, duplafenekű urnák máris kilátásba vannak helyezve.” Majd felhívja a figyelmet, hogy „A törvény ezeket a legszigorúbban bünteti. Tehát, ha mi a törvény értelmében ezeket a gazságokat megakadályozzuk, csak a törvényességet segítjük előre, csak a jognak építünk piedesztált, templomot. Szembe kell szállani a törvénytelenességgel, jöjjön az magán, vagy hivatalos személytől. Ez a lopás a bőrünkre megy, s így nem szabad kíméletesek, elnézők legyünk velük szemben. Örködni kell a választás minden fázisa, részlete fölött, hogy a népakaratot ne lehessen meghamisítani. Bátran és önérzetesen kell megvédeni törvényben biztosított jogainkat, mert különben megérdemljük, hogy egy legyintéssel, egy cinikus mosollyal elintézzenek.”³⁹

Írásának végén az újságcikk írója felvállalja: „A Magyar Párt gyergyói vezetősége mindent meg fog tenni, hogy Gyergyó népe öntudatosan, felkészülve menjen ebbe a ránézve sorsdöntő küzdelembe. Az

³⁶ Uo.

³⁷ Felhívás a gyergyói községek magyar lakosságához. *Székely Szó*, 1925. október 25.

³⁸ *Legyünk résen*. Uo., 1925. október 4.

³⁹ Uo.

újonnan megalakult és a közeljövőben megalakítandó szervek el fognak juttatni minden egyes tudnivalót a legutolsó székely portáig, hogy a nagy valószínűség szerint november folyamán megtartandó választások a székely nép akaratát vihessék győzelemre.”⁴⁰

1926. január 1-jétől érvénybe lépett az új közigazgatási törvény, melynek értelmében azokban a városokban, ahol addig egy szűkebb városi tanács működött, átmeneti jelleggel az új törvény szellemének megfelelő tanács alakítandó. A vármegye korabeli vezetői úgy határoztak, hogy ezen tanácsban lehetőségig a polgárság azon egyedei foglaljanak helyet, kiket a közelgő választások folyamán nagy valószínűséggel amúgy is beválasztanának. E célból Handrea prefektus urat megkeresték a Magyar Párt vezetői, hogy ezen lista összeállítását bízva a párt plenáris ülésére, melynek határozata kétségtelenül egyezni fog a város polgársága többségének akaratával.

Handrea prefektus, dr. Germán alispán és dr. Ciuca polgármester elfogadták a Magyar Párt vezetőinek az ajánlatát. Ilyen előzmények után ült össze vasárnap kora délután a gyergyószentmiklósi végrehajtó bizottság, melynek tagjai a helyi intézőbizottsági tagok is az elnökséggel együtt, hogy a kérdést megtárgyalják és a létesítendő tanácsba a polgárság bizalmát bíró tagjait beválassza.⁴¹

Az új ideiglenes tanácsagokról a Görög Joachim tagozati elnök által összehívott gyűlés kellett hogy határozzon, melyre a Magyar Párt intézőbizottságával együtt a tisztikart, valamint a tizesgazdákat és házcsoportfőket is meghívta. A gyűlés összehívója a következőképpen köszöntötte a megjelenteket:

„Régi szívvel, – úgymond – és új reménységekkel jöttünk össze. A múltat az atrocitások, a szenvedés, a negáció jellemzik, melyet a mi erős lelkünk átszenvedett. Új reménységgel, mert a hatalom annyi haszontalan kísérletezés után, – úgy látszik – belátta, hogy nélkülünk nem kormányozhat, a mi megkérdezésünk nélkül felölünk nem határozhat. Ez lehetetlen. Az új közigazgatási törvény módot ad részben nekünk is, hogy saját sorsunk intézésébe is befolyhassunk. Részben csak, mert még mindig mostoha gyermekei vagyunk ennek az országnak. Mi ebbe is belenyugsunk, bár itt, ez a föld, hol abszolút majoritásban van a magyarság, egy tiszta és becsülettel levezetett választás után maga intézhetné lakóinak sorsát teljesen. A mai gyűlés célja, hogy Handrea prefektus úr által részünkre följánlott városi tanácsosi lista összeállítását megvitassuk. Olyannak tűnik föl előttem, mint a trójai faló meséje ez az ajánlat s azért

nem is tudom bizonyos gyanakvás nélkül fogadni azt. De mert a Magyar Párt központi szervei ebben a kérdésben már elvileg döntöttek, kívánatos, hogy mi is befolyjunk és részt vegyünk az átmeneti városi tanácsok összeállításába és annak munkájába. Hogy kik legyenek a tanács tagjai, kik vállalják a nehéz és lelkiismeretes missziót átmenetileg is? Ezért gyűltünk össze! Lelkiismeretileg független és szabad emberek, kik munkát és fáradságot életet és vért is szívesen áldoznak, ha kell hivatásuk közepette. Ezekre kell ruháznunk bizalmunkat. Önérdekeknek itt érvényesülnie nem szabad.

A kánai menyegzőn Krisztus urunk a vizet borrá változtatta és megszorította a kenyeret, hogy a vendégsereg vigadhasson mellette. Változzon a mi könnyeink árja örömmé, mely mellett köszöntsön egy boldogabb jövő ránk. Álljunk sorsunk hajója mellé becsülettel mind, hogy a boldogabb révbe evezhessen.”⁴²

Hosszas vita után a Magyar Párt gyergyói tagszervezete részéről a következő személyeket jelölték a tizenegy városi tanácsosi helyre: „idős Márton Lajos, Ferenczy Márton, Madaras Balázs, Kolumbán Ferenc, Kémenes István, dr. Szenkovits Andor, László István, dr. Dombi János, dr. Bartos Gyula, Görög Joachim, dr. Gaal Alajos.”⁴³

A prefektúra vezetői és a román polgármester nem fogadták el a Magyar Párt helyi vezetői által a városi tanácsba jelölt személyeket. A hatalom emberei valószínűleg máshol is visszautasították a magyarság képviselőinek részvételét a helyi tanácsokban. Mindez oda vezetett, hogy a liberális kormány január végén február 19-re tűzte ki a helyhatósági választások időpontját. A váratlan döntést dr. Makkay Domokos a következőképpen értékelte:

„20 nap áll mindössze, rendelkezésünkre ahhoz, hogy akaratunk megszülessék, elhatározásunk kialakuljon, 12 nap, hogy azt jelölés formájában azt járásbírószám elé terjesszük, hogy aztán a 20-ik napon teljesülésbe menjen az egyet erősen, összetartón akarás tiszteletet parancsoló symboluma képen.

Mert így kell lennie! S mert ha nem így lenne, annak szégyene súlyosan esnék latba kisebbségi történelmünk ítélőszéke előtt, hiszen tiszta, túlnyomó népeségű, abszolút székely vármegye vagyunk. Hogy pedig úgy legyen, amint említettem, hogy ez a választás az egyet-erősen akarás összetartó, eláruló megnyilvánulása legyen, ahhoz egy kis elmélyedés, egy kis magunkkal számotvetés és csak az azután megszületett gondolatnak akarattá leendő emelése a szükségek.”⁴⁴

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A Magyar Párt gyergyószentmiklósi végrehajtó bizottságának ülése. *Székely Szó*, 1926. január 17.

⁴² A Magyar Párt gyergyószentmiklósi végrehajtó bizottsá-

gának ülése. Uo., 1926. január 17.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Dr. Makkay Domokos: Választások küszöbén. *Székely Szó*, 1926. január 31.

A következőkben kitért a városi tanács jelölésénél szükséges társadalmi csoportonkénti összetételére is. Mint írja: „A város lakosságának társadalmi rétegződés szerinti arányban való képviselő választási joga vagyis az, hogy igazságosan felosztassék az érdekek és rétegek különbözősége szerint az a 15-ös számban törvényileg intézményesített lehetőség, amely az ügyek intézésébe beleszólást enged nekünk. Mindaddig nincs is arról kifogásoló szó, amíg a város túlnyomó többségét képező gazdátársadalom, azután a többi alkotó tényezők (iparosság, kereskedők és értelmiségek) között az arányszám a kulcs megállapítatik. Sőt, azontúl sem kifogás alakjában jelentkezik a hozzászólásom, csak meggondolás eredményeképpen és az elhatározásokat a legcélszerűbb és legjobb fele irányítani indítatva. Mert az arány megállapítása után senki úgy magára hagyatva nem lenne, mint épen a gazdátársadalom, ha azt cselekednönk, hogy széttagoltan mindenik társadalmi osztály saját belügyének tekintené annak további elhatározását, hogy kebelükből kívül legyen a részükre jutott pár hely betöltve.

Ezt könnyen megteheti a kereskedő, az iparos-társadalom, hol a működési kör és az, ahhoz megkívánható, társadalmi felkészültség, műveltség, megfelelő törvényismeret és szakismeret magukban a foglalkozást űző egyénekben meg is van: tehát adottság. Mit csináljon azonban a gazdátársadalom maga a nép, népünk, akiért van maga a párt, aki maga termeli ki a saját véréből gondolkozóit és akiért mindannyian a létért, fajunkért, fennmaradásunkért a harcot vállaltuk és álljuk, ha belső elhatározásához, akaratának kialakításához hozzá nem járunk, ha ezt az elhatározást megszületni nem segítünk??

Gazdátársadalmunk ez az életerős, ős, ősgyökeres talaj, honnan minden vegetatív erő kisarjad, épen anyagot termelő, az élet elsődleges feltételeit produkáló-, nagymérvű elfoglaltsága révén – kenyeret keres, de a kenyerét megvédeni, törvényismerettel, tanultsággal, kellő intelligenciával megtartani, még ha képes is volt a béke normális éveiben, ma, a mai életünket elsorvasztó tendenciával szemben képtelen és ha ilyen kérdésekben magára marad: annak káros következményeit nem is ő, hanem nemzetfenntartó ereje fogja megérezni.

Ha magára hagyjuk őt és ő arra kényszerül, hogy a saját maga egyedeit vonja el az ekétől, a produktív munkától, hogy azt a lehetetlen, feladatot végezze, mire önmagából az intellektuel osztályt kitermelte, úgy az eke rozsdásan fog maradni, nemcsak az egyes más irányú elfoglaltsága miatt hanem azért, mert az a szántás helyett törvénykezésbe kényszerült egyes

lába alól ma a földet hamar ki fogják húzni és annak rövides eredménye leend, hogy az iskoláztatás, népünk egyeseinek kitermelődése, az intelligens emberek utánpótlása elmarad.

Itt, ennél a pontnál domborodik ki az, hogy minden nemzet – kitermelt intelligenciája és népi társadalmi osztályt képez. A demokrácia szava tehát nem szólam, hanem természeti parancsból fogamzó átérés: azoknál, akik azt nem fitogtatják; hanem szívükben viselik és cselekedeteik indító rugóinak ismerik el. Az elkövetkező választások alkalmából gazdátársadalmunk meg fogja kapni az öt megillető arányszámot, a 6 tízes alapján, a hatot.⁴⁵

A liberális párt, mely 1925 végéig mint kormánypárt a legtöbb magyarellenes rendelkezést szorgalmazta, 1926 elején a helyhatósági és a parlamenti választásokra együttműködést ajánlott fel a Magyar Pártnak. A két politikai alakulat közötti tárgyalások 1926 januárjának végén eredményre vezettek. Az ekkor megszületett egyezség körülményeiről a Magyar Párt elnöksége a következő nyilatkozatot adta ki: „Az Országos Magyar Párt elnöksége a párt összes tagozatainak elnökeit, illetőleg azok képviselőit február 2-ára értekezletre hívta össze, s azon az összes tagozatok képviseltették magukat. Az értekezletet Ugron István pártelnök délelőtt 10 órakor nyitotta meg s üdvözölve a megjelenteket, részletesen ismertette a politikai helyzetet, előadva, hogy a kormány részéről jött felszólításra a párt tárgyalásokba bocsátkozott a liberális kormánnyal a magyarság helyzetének tisztázása érdekében.”⁴⁶

A korabeli *Gyergyói Újság* tudósításából megtudjuk, hogy „A tárgyalásokon Bernády György dr., Gabányi Imre dr., Paál Árpád dr., gróf Teleki Arthur és Toldalaghy Mihály gróf vettek részt. A tárgyalások kezdetüket vévén, az elnöki tanács is foglalkozott azok anyagával s felhatalmazást adott a nevezett párttagoknak a tárgyalások folytatására. A tárgyalások során a kölcsönös közeledés odáig jutott, hogy Ugron István elnök a napokban szükségesnek látta személyesen utazni le Bukarestbe és meggyőződött arról, hogy a kormány részéről nyújtott, illetőleg kilátásba helyezett eredmények az adott helyzetben támasztható várakozásnak általában megfelelnek, a megállapodást az elnöki tanács felhatalmazásához képest elfogadhatónak találva, ahhoz elvben hozzájárult.”⁴⁷

A Magyar Párt tagozatainak elnökeivel tartott február 2-i megbeszélésen „a pártelnök ismertette a megállapodásokat, amelyek a nyelvhasználatra, a vallásügyi, közművelődési, igazságszolgáltatási és közgazdasági kérdésekre vonatkoznak és amelyek

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Az Országos Magyar Párt egyességet kötött a kor-

mánnyal. *Gyergyói Újság*, 1926. február 5.

⁴⁷ Uo.

a romániai magyarság számára az eddigi állapotokkal szemben jelentékeny haladást, illetőleg könnyítéseket nyújtanak.⁴⁸

Gaál Alajos a Székely Szóban megjelent írásában a következőképpen értékelte az egyezséget: „Zöld asztalnál kötött egyezséget a kormány a magyar kisebbséggel. A hihetetlennek tetsző hír íme rideg valósággá tett. Valljuk meg, pirulunk, arcunkba szalad a vér. Hát lehetséges ez?! Elszánt, minden jogtiprásra kész ellenségeinkkel fegyverbarátságot köthettünk mi, megkínzott, kiuzsorázott koldusok? És paktumot köthetett velünk nem létezőkkel, egy tollvonással elintéztettekkel, straineikkel a gőgös liberális had? Igen. Megtörtént. Asztalhoz ültek, megtárgyalni a béke pontjait, melyek alapján a gyarlóságok, bűnök között leltelt hét év bajai szanáltathassanak. Szögezzük le itt mindjárt, hogy ez a paktum nem a kölcsönös szimpátián, egymás becsülésén épült fel, hanem a legridegebb kényszerűség szülte azt. Ez a meztelen, le nem tagadható kényszer kétoldali volt: a magyar kisebbség részére egzisztenciális, a liberálisok részére pedig kormányzati kényszerűség.

Paktum csupán és nem béke! Az eleddig mereven elzárkózó Brătianu okosnak látta velünk szóba állani, mert már kellemetlenek voltunk a liberálisok részére. Részükről egy diabolikus sakkhúzás politikai trükk és semmi egyéb, amit nem szabad félreértenünk egy percre sem. Nem teremthet ez a választási paktum kormányzók és közöttünk lelki is nem fog ébreszteni szimpátiákat sem. Ennek lehetőségeit eljárták százszor és ezerszer már. A liberális mentalitás elavult, feudális maradiságával, kegyetlen bűnözésével, diktatórikus eszközeivel nem lehet kedves előttünk a jövőben sem.

Timeo Danaos! Féljünk tőlük, az ajándékot, paktumot, ígéreteket hozóktól, mert ők ha angyal bőrbe ártatlan fehér ruhába bújnak is csak liberálisok, kik az urnalopások gaszágait cinikus szívtelenséggel követették el csak a közelmúltban is. Most sem fognak miniszteri széket kínálni a paktumra csalt magyaroknak s nem fognak szelíd bárányokká válni a paktum kedvéért sem. Hat év meddő, keserves harca után ez a paktum csak próbálgatás, politikai manőver, minden belső emóció nélkül, igazi lelki szükséglettől mentesen, melynek alig lehetnek messze kiható, mélyen járó következményei, értékesebb eredményei.

Az igazi béke ideje még nem érkezett el, annak magva meg ki sem kelt s így be sem érhetett. Sorsdöntő órák, történelmi megrázkódtatások, egy egész nemzetre kiható vihar tragédiákat rejtegető szelei kergetnek asztalhoz majd hogy a lelkek békéjéről is tárgyalhassunk. Addig csak silány papirospaktumokat

kötünk még igen sokszor a liberálisokkal, vagy ha kell, másokkal, de az angard e marad feszesen, figyelve, harcra, rohamra készen továbbra is. Pirul az arcunk, de fejet hajtunk ez előtt az egyezés előtt, mert kényszerít rá a pártfegyelem. Szívünk nélkül csak az eszünkkel sorakozunk a közös harcfronton a községi választásokra föl. Talán ez a szívtelen, lélektelen munka kevesebb csalódást és fájdalmat fog hozni s ha nem is eredményekkel, de egy tapasztalattal gazdagítani fog: érdemes-e paktumra lépni a liberálisokkal? Ha nem csalódom, csalódnai fogunk ebben a liberális paktumban is.⁴⁹

Gaál Alajos írásához csatolta a liberálisokkal kötött paktum szövegét is, mely a következőket tartalmazta:

„1. A közigazgatási hatóságok és bíróságok első és második fokán szabad nyelvhasználat. Ez a rendelkezés azokban a városokban, amelyekben a lakosság fele magyar, azonnal, ahol pedig húsz százalék és több, ott rövideesen életbelép. Magyar az, aki annak vallja magát, vallás, név mellékes; az anyanyelve dönt, az anyanyelvet pedig a szülők állapítják meg.

2. Az egyházak autonómiája kétségtelenül elismerendő. Az egyházak és iskolák részére államszegély biztosítottatik.

3. A vallásügyi törvénytervezetet az egyházak képviselőinek bevonásával módosítják.

4. A kormány a magyar szövetkezetek önállóságát elismeri.

5. Az összes elvett gazdasági épületek és temetők az egyházaknak visszaadandók.

6. Az aradi és marosvásárhelyi kultúrpalotákat és a brassói Magyar Házat visszaadják. A kolozsvári konzervatórium magyar jellegét elismerik.

7. Az összes kormányrendeleteket magyar nyelven is kiadják.

8. A közjegyzői okiratok magyar nyelven is letétbe helyezhetők.

9. A harminc holdnál kisebb birtokok nem sajátíthatók ki, amennyiben mégis kisajátítatnak, annak értéke napi áron térítendő meg.

10. A törvényszékhez magyarul tudó bírákat is neveznek ki.

11. Telekkönyvi és perenkívüli ügyekben a magyar nyelv szabadon használható.

12. A cégtáblák és utcajelző táblák nyelvének ügyében városi a tanács dönt.⁵⁰

Ionel Brătianu miniszterelnök ezt a megegyezést megküldte Románia összes prefektusainak egy levél kíséretében, amelyben közölte, hogy a megegyezés értelmében a törvényhatósági városokban, valamint az összes városi községekben, még ha magyar is

⁴⁸ Részlet a Magyar Párt gyűléséből. *Gyergyói Újság*, 1926. február 6.

⁴⁹ Papíron. *Székely Szó*, 1926. február 7.

⁵⁰ A Paktum szövege. Uo., 1926. február 7.

a többség, a városi tanácsnak legalább a fele román lesz. Kivételek: Szatmár, Nagyenyed, Torda, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, ahol a tanács többsége magyar. Minden város polgármestere román, kivéve Nagyenyed, Szatmár, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, ahol a polgármesterek magyarok lehetnek. Az egyezség szerint a falusi községekben a magyarok aránylagos képviselőket kapnak.”⁵¹

Január utolsó napjaiban a gyergyószentmiklói tanács létszámával kapcsolatban a prefektus még egy korlátozó rendelkezést tett közre. Eszerint a kormány megyei megbízottja „hivatkozva 287/1926 számú minisztertanácsi határozatra, pótrendelkezést adott ki, mely szerint városunk polgársága nem 15, hanem 12 városi tanácsost és négy póttagot választ.”⁵²

A *Székely Szó* szerkesztője szerint „Ezen rendelkezés előttünk érthetetlen, mert városunk lakossága meghaladja a 10.000 lélekszámot s így ellentétben áll a törvény idevonatkozó rendelkezéseivel is, de ha egyszerű választás, miért menjen rendben?”⁵³

1926 februárjának első napjaiban a Magyar Párt gyergyószentmiklói tagjai a csökkentett tanácsosi jelöltlista összeállítása érdekében megbeszélésre gyűltek össze. A tanácskozáson jelen lévő csíki tagok „elkészült listával jöttek”, így a gyergyóiaknak ki kellett jelölniük a vármegyei és városi tanács tagokat. A kérdés csupán az volt, hogy a jelölőlistán milyen arányban szerepeljenek a társadalmi rétegek képviselői.

Dr. Gaál Alajos szerint a székely földbirtokos osztály a városi tanácsban legalább 6 taggal kellett volna szerepeljen. Az iparos, a földbirtokos osztály a saját jelöltjeit ki is írta, ellenben a kereskedők nem óhajtottak részt venni ebben, arra hivatkoztak, hogy „ők a városnál igen érzékenyen vannak anyagilag érintve, tehát részvételük csak kárukra lehet. Három ízben kellett őket megkeresni, megmagyarázni, hogy a tanács nem összeesküvő banda, melynek tagsága veszedelmet jelent az összességre és buzdítani, amíg végre olyan intenzíven vágta a dolog mélyére, hogy egyszerre 4 taggal óhajtották magukat képviseltetni.”⁵⁴

A jelölő listákat végül is nem a február eleji gyűlés határozatainak értelmében határozták el, hanem figyelembe kellett venniük a kormánypárttal megkötött, a listák összeállítására vonatkozó egyezséget is. A megváltozott helyzetet a *Gyergyói Újság* riportere a következőképpen mutatta be:

„Az utóbbi napokban az Országos Magyar Pártnak a liberálisokkal folytatott tárgyalása folytán

nyilvánosságra került paktum megkötése új fordulatot vett, amennyiben az nem bizonyult befejezett ténynek. Az idő rövidege miatt így a központ nem is bírta részletesen tájékoztatni a vidéki tagozatok elnökségét a jelölések mikénti megváltoztatása ügyében, s bizonyos kétségek között folytak a megbeszélések a további teendőkre nézve. Arról kellett ugyanis gyorsan határozni, hogy a paktum szerint történt megállapodásnak megfelelően elkészített jelölő listák megmaradjanak-e a régiiben, vagy a magyarság tisztán saját új listájával menjen neki a választásnak. Ez az elhatározás nem volt olyan könnyű, különösen nálunk, ahol szintiszta magyar a vármegye és amikor a paktum megkötését ért bizonyosság pillanatában is ellenkező vélemények akadtak.

Hiszen a megegyezés szerint a kormány a mi támogatásunkért nagyfontosságú nyelvi, közigazgatási, gazdasági könnyítéseket helyezett kilátásba, ami a paktum felbontásával megszűnt. Megszűnővén annak érvénye, a magyarság is feloldottnak érezte magát adott szavának köteleke alól, de, és itt győzött az a helyes magyar lovagias álláspont, amely az adott szó kitartása mellett tört pácát az esetben is, ha a másik fél visszavonult vagy azt elodázta. Csíkszeredával értekezve tehát, egyöntetűen arra az elhatározásra jutottak, hogy a már előzőleg jelölt közös listát fogják benyújtani.”⁵⁵

A Gyergyói-medence falvai már 1926. február 8–9-én benyújtották jelölőlistáikat a járásbírósághoz. A legtöbb vita a gyergyószentmiklói jelölőlista körül alakult ki. Végül is Nap Gyula lemondott póttagságáról, helyére Crisan Parthenie volt városi tanácsost jelölték.⁵⁶ Az 1926. február 10-én délelőtt benyújtott gyergyószentmiklói jelölőlistán a következő személyek szerepeltek: „Görög Joachim, dr. Dobrean Mihály, id. Márton Lajos, Boeriu Artemie, id. Sándory Mihály, dr. Benke Antal, dr. Dombi János, dr. Gaál Alajos, Puskás István, György Béla, György F. István, Bíró Vencel. Póttagok: Lázár József, Barabássy József, Csörgő Ferenc Sándoré, Crisan Artemie.”⁵⁷

Az 1926. évi helyhatósági választások sikere

A február közepén lezajlott, két világháború közötti első szabad helyhatósági választásokon a jelölőlistán szereplő személyekre adta szavazatát Gyergyószentmiklós lakossága. A korabeli román hatalom ellenében fogadta a többségében magyarokból álló tanácsot, főleg pedig az ez által választandó magyar

⁵¹ Uo.

⁵² 15 helyett csak 12 tagot választunk. *Székely Szó*, 1926. január 31.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Megtörtént a gyergyói jelölő listák benyújtása. *Gyergyói Újság*, 1926. február 12.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

polgármestereket mind Gyergyószentmiklóson, mind pedig Csíkszeredában. Ezért megfordult fejükben a választások eredményének a megsemmisítése. A korabeli sajtóhírekből legalábbis erre a szándékre lehet következtetni. „Az *Adevărul* c. bukaresti lapban olvassuk, – írta a *Gyergyói Újság* tudósítója – hogy a kormány úgy a csíkszeredai, mint gyergyószentmiklósi városi választásokat, avval az indoklással, hogy a magyarság nem adott megfelelő számú helyet a tanácsban a románoknak és a polgármesteri széket nem látja románok által biztosítottak, megsemmisítette.”⁵⁸ Ezt követően a hír közlője feltette a kérdést: „Ha a hír igaznak bizonyul, meg kell valljuk; nagy meglepetés részünkre. Mit ér akkor az egyezmény, mire való volt írásos megállapodás?”⁵⁹

Ez a próbálkozás kapcsolatban volt Péter Julian prefektusnak a választások előestéjén tett gyergyószentmiklósi látogatásával, melyről a helyi lapban a következőket olvashatjuk: „A közigazgatási választások előestéjén rövid tartózkodásra városunkba érkezett Péter Julián prefectus, aki feltevésünk szerint választási kérdésekben akart tájékozódni. Ez alkalommal látogatást tett a városházán is, ahol az adminisztrációs törvénynek megfelelően a tisztviselő és ügybeosztások kérdésében informáltatta magát.

Több igen fontos városi ügyben, mint például aszfaltozás, állampolgársági lajstromok lezárása, városi alapok mikénti kezelése, erdőértékesítések stb., vonatkozólag, referáltatott magának.”⁶⁰ Valójában nem volt meglepődve a tanácsosi lista etnikai összetételével, főleg pedig azzal, hogy a városnak magyar polgármestere lesz a választások után. Ezért okot keresett a választási eredmények megsemmisítésére. Próbálkozása az *Adevărul* című lap tudósítása ellenére sem járt sikerrel. A helyhatósági választások szellemében a gyergyószentmiklósi városi tanács megalakulására 1926. március 8-án került sor. A gyűlés hivatalos levezetését és a beiktatást annak a személynek kellett elvégeznie, aki a választások eredményeinek a megszüntetésére törekedett. A helyi lap újságírója szerint „A prefektus emelkedett beszéd keretében üdvözölte a tanácsstagokat és az ünnepélyes aktuson résztvevő megjelenteket. Kérte, hogy elkövetkezendő működésük alatt az ország és a köz érdeke vezesse, s az együttműködés és megértés legyen az, ami eredményes munkájuknak gyümölcsseit biztosítani fogja. Nem lesz itt, úgymond, nehéz a feladat, mert meg van győ-

zödve a teljes jóindulat, megértés és munkakészségről, s ez esetben a megkezdendő munka áldásos gyümölcsseit is biztosítva látja. A törvény vonatkozó rendelkezéseit ismertetve, az új tanács tagjaitól bevette az esküt, mely után megállapította, hogy összeférhetlenség a tanácsstagok személyét illetőleg nem forog fenn.”⁶¹ A polgármester személyének a megválasztásáról a gyergyói hetilapban a következőket olvashatjuk: „Idősebb Márton Lajos, mint az új tanács legidősebb tagja, üdvözli a jelenlévőket s a megejtendő választásokat elrendeli, melynek eredményeképpen a leadott 18 szavazatból 13 szavazattal, mint abszolút többséggel, dr. Benke Antal ügyvéd lett polgármesterré megválasztva.”⁶² Az alakuló gyűlésen dr. Dombi Jánost, Boeriu Artemiu gör. kath. kanonok, György Béla bankpénztáros személyével kiegészítették a városi tanácsot, póttagoknak pedig Sándory Mihályt és György Fazakas Istvánt választották meg.⁶³

A gyergyószentmiklósi Városi Tanács első gyűlésére azonban csak 1926. április 13-án került sor. A tanácsülés lefolyásáról ismét csak a *Gyergyói Újság* riportere tudósított. A tudósítás szövege a következő:

„Dr. Benke polgármester röviden üdvözölve a tanácsosokat, az ülést megnyitotta. Első tárgy a két női tanácsos megválasztása volt. Dr. Benke polgármester elrendelte a törvényes titkos szavazást, amely rendelkezésre a tanácskozás félbe szakad. Rövid idő múltán a gyűlés megnyitása után, a leadott szavazatok közül 16 szavazat esett dr. Nagy Lajosnéra és 16 szavazat Kopacz Bélánéra, akik intelligenciájuknál fogva e súlyos felelősséggel terhelt helyet becsülettel, megérdemelték. A két női tanácsos a jövő gyűlésre lesz behíva, amikor az eskütételük is megtörténik. Mi, részünkről, csak helyeselni, tudjuk ezt a választást és üdvözlésünket küldjük két igaz úrnőnknek e szokatlanul ünnepi alkalommal.

Második tárgy a polgármesteri hivatal átvétele volt, amely aktusról felvett hiteles jegyzőkönyvet tudomásul vették a tanácsosok. Harmadik tárgy során a kisajátított városi erdők kisajátítási revíziója került sorra. Tekintettel arra, hogy a kisajátítási ügy jelenleg revízió alatt áll, azt, úgy a város, mint a vármegyei gazdasági felügyelő megfellebbezte, arra nézve a jelen városi tanács megbízást adott dr. Benke primárnak, járjon közbe, hogy a kisajátításnál valóban meghagyott területnél nagyobb rész hagyassák meg városfejlesztési és kultúrcélokra.

⁵⁸ A csíkszeredai és gyergyószentmiklósi városi választásokat a kormány megsemmisítette. *Gyergyói Újság*, 1926. február 26.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Péter Julián prefectus a városházán. *Gyergyói Újság*, 1926. február 19.

⁶¹ A gyergyószentmiklósi városi tanács megalakulása. – Üd-

vözlő beszédek. – Polgármester választás – Dr. Beke Antal az új polgármester. *Gyergyói Újság*, 1926. március 12.; Primár és községi tanácsos választások Gyergyóban. *Székely Szó*, 1926. március 9.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

Annak idején a kisajátító bizottság 7 holdat hagyott, illetve vett alapul »füst jog« szerint, azonban a vármegyei gazd. felügyelő öt holdra redukálva adta be fellebbezését.

A város megfellebbezte és kisült, hogy akkor 2500 füst jog lett alapul véve és elfogadva, de a valóságban most 3500-at is túlhaladja. A városi tanács tehát, erre az alapra helyezkedett és e szerint kéri a jogos revíziót.

Negyedik pontnak a békényfői széltörött fák ügye került elintézésre. Az erdőgondnokság még a múlt évben átirta a városhoz arra nézve, hogy van egy 1500 köbméter mennyiségű széltörött erdőrészt, melynek kiosztása, illetve értékesítése felől intézkedjék. Könnyebb megértés végett meg kell mondanunk, hogy ez az erdő a város adminisztrációja alatt áll, de a város lakosságának tulajdona. Így a város még a tavaly elhatározta, hogy egyszerűen ki fogja osztani. A hirdetést lapok útján közzé is tette, sőt a templom előtt is hirdetve lett, hogy aki jogot formál erre, jelentkezék. Az emberek jelentkeztek, a város osztotta a bárcákat és a végén kisült, hogy cirka 2500 köbméterrel több lett kibárcázva. A bárcák nyomán a famennyiséget magán személyek és cégek hamar összevásárolták és elkezdték hordatni s mikor az erdőgondnokság észrevette, hogy az általa jelzett mennyiségnél sokkal több fa került kiosztásra és elhordásra, beszüntette azt és a főispánhoz jelentést küldött intézkedés végett.

A főispán most az új tanácsnak adta le az ügyet elintézésre s így már előzetesen dr. Dombi tanácsos ki lett küldve ennek a kuszált ügynek felderítésére. Jelentés után kitűnt, hogy az eredeti állapotot már visszacsinálni nem lehet.

Döntést hozott tehát a tanács, és pedig úgy, hogy a ki nem elégítettek részére egy új döntési és kihasználási területet kér és összeállítva az igényjogosultak szükségletét, ki fogja elégíteni azokat is. Utolsó tárgy a hivatalos nyelven kívül a magyar nyelv bevezetése volt. A törvény 398. szakasza értelmében életbe lép addig is, amíg a legfelsőbb közigazgatási tanács hozzájárulását megadja.

Ezzel aztán az ünnepélyes, szinte történelmi jelentőségű ülés bezárult.⁶⁴

A *Gyergyói Újság* korabeli tudósítója a két világháború közötti időszak egyik kiemelkedő jelentőségű eseményének tekintette Gyergyószentmiklós közéletében a Városi Tanács első ülését. Mint írja: „Különös cím, de 8 év óta szokatlan, s valóban szenzáció számba megy a városi tanácsról beszélni. És pedig most annál is inkább, mert nemcsak hogy az utóbbi paktum és jog szerint is ebben a magyarság többségre tehetett szert, hanem azért is, mert a tanács élén magyar polgármester áll.

Adja Isten, hogy 1926-os dátummal Nagy-Romániában a kisebbségek is minél több joghoz jussanak. Bizonyára nem fogja sem az ország, sem bármely kormány kárát vallani.

Az emberi szabadságjogokat ma már úgy sem lehet, csak ideig-óráig véka alá rejteni és annál rosszabb. Így legalább, a háborús viharok csillapultával, lassankint visszatér a béke az új országhatárok közé és kevesebb sajtó, panasz híján tudja az ország összlakossága egyesült támogatással elsimítani a hallatlan pusztítás okozta tátongó sebeket és felépíteni a békés jólét, boldogság szerény hajlékait.⁶⁵

Dr. Benke Antal Gyergyószentmiklós vezetésébe be akarta vonni a város lakosságát. Ezért szakbizottságokat állított fel a tanácsosok és a társadalom minden rétegének bevonásával. A jelentősebb szakbizottságok a következők voltak:

Jogügyi bizottság, tagjai: dr. Fejér Mihály, dr. Józsa Andor, Karda Béla, dr. Kugler Vilmos, dr. László Dezső, dr. Mátis Albert, dr. Precup Emil, dr. Todor Béla.

Vallás, tanügyi és közművelődési bizottság, tagjai: Görög Joachim, Szabó György, Alexa Manculescu, Aurel Negoiescu, dr. László Dezső, E. Deér Kálmán, dr. Csiby Andor, dr. Makkay Domokos, dr. Gaal Alajos, dr. Bartalis Gyula, T. Imets Béla, Mihail Popoviciu, Sántha Albert, Gereöffy Csanád, Karácson Zakariás, Madaras István, Bálint Ákos, Varga János.

Erdő és mezőgazdasági, állategészségügyi és állattenyésztési bizottság, tagjai: Ioan D. Nitescu, id. Márton Lajos, Mélik István; Barabássy József, György F. András, Kolumbán Ferenc Alberté, Fülöp József állatorvos, Réthy József, Páll József Eleké, dr. Gaal Alajos, Kémenes József, Balázs Sándor, Bereczki Balázs, dr. Miklóssy Viktor, Madaras Albert, id. Szász István, ifj. Szász István, Ferenci Lajos, ifj. Páll Sándor, Kádár Vencel, Kémenes István Andrásé, Sándor Elek, Török István, Kolumbán István.

Ipari, kereskedelmi és pénzügyi bizottság, tagjai: Puskás István, Csiky Jenő, Elek Máté, Zakariás Lukács, Stengel Károly, ? József, Novák Béla, Nap Iuliu.

Egészségügyi és népjóléti bizottság, tagjai: dr. Nagy Lajos, dr. Dobribán Andor, dr. Gaal Alajos, dr. Csiky János, dr. Romfeld Endre, dr. I. Hociung, dr. Nagy Lajosné, ? Béláné, dr. Barthos Gyula, Brosz Alfonz, ? János.

Városrendezési bizottság, tagjai: László Antal, Vádkár József, Madaras János, dr. Csiby Andor, dr. Miklósi Viktor, dr. ? Ágoston, dr. Dobrean Mihály, Demeter Albert, Csiky Jenő, Madaras Albert, Kis Manó, Sándor Balázs.

⁶⁴ CsÁL, Fond 1, nr. inv. 1, dos. 179, 1926. április 13., 322–325, 326–329. és 330–332.; valamint A Városi

Tanács első ülése. *Gyergyói Újság*, 1926. április 16.

⁶⁵ Uo.

Sportbizottság (turisztika), tagjai: dr. László Dezső, E. Deér Kálmán, Lukács Tamás, dr. Makkay Domokos, dr. Gaal Alajos, dr. Csiby Andor, Gergely Zsombor, Kocsis Gyula.⁶⁶

Dr. Benke Antal és a melléje megválasztott tanácsosok tehát ambícióval láttak hozzá a város ügyeinek rendezéséhez. A fenti bizottságok létrehozásából láthatjuk, hogy az új polgármester városfejlesztési, kulturális és gazdasági tevékenysége során együtt óhajtott dolgozni a város lakosságának minden rétegével. A bizottságokba gondolkodó, véleményformáló személyeket hívott meg, akik kapcsolatot tartottak a tömegekkel, azért, hogy ezek elvárásait és szükségleteit a lehetőség szerint kielégíthesse.

Az alulról való szerveződés az 1926-os esztendei parlamenti választások eredményeire is pozitív következménnyel jártak. Egy ideig úgy tűnt, hogy a liberálisokkal kötött politikai paktum lehet a politikai siker záloga. Az egészségnek köszönhetően nemcsak a székellyföldi kisvárosokban választhatott a lakosság magyar polgármestert, hanem Marosvásárhelyt is megválaszthatták dr. Bernády Györgyöt városatyának. Mikor azonban a liberális kormányt megbuktatták, és Averescu lett a kormányfő, a Magyar Párt felbontotta a liberálisokkal kötött paktumot. Ennek az irányzatnak a képviselője, Ugrom István pártelnök lemondott, s helyébe a néppártiakhoz közel álló Bethlen György került a Magyar Párt élére, akinek a vezetésével a korábbi, az Averescu–Goga-párttal Csucsán és Bukarestben kötött protokollumot lehetett felújítani. Ez a politikai lépés is hozzájárult a Magyar Párt sikeréhez a parlamenti választásokon. Véleményünk szerint azonban a választások sikeréhez a Magyar Párt helyi szervezetén belüli, alulról való szerveződés járult hozzá döntő módon, mely maximális mozgósításra adott lehetőséget a gyergyói és a csíki közösségeken belül.⁶⁷ Gyergyó vidéke e választások eredményeként érte el a parlamenti jelenlétének a maximumát: egy országgyűlési képviselővel (dr. László Dezső személyében) és egy szenátorral (Görög Joachim örmény katolikus kanonokkal) képviseltette magát a romániai törvényhozásban.⁶⁸ Az is igaz, hogy a romániai magyarság is e parlamenti választások során érte el legnagyobb

sikerét a két világháború közötti időszakban. Ekkor a következő országgyűlési képviselők képviselték a Magyar Pártot a romániai törvényhozásban: Arad – Parecz Béla, Bihar – Kotzó Jenő és Weisz Sándor (ő volt a Magyar Párt első zsidó képviselője), Brassó – Szele Béla (vele kapcsolatban bonyodalmak adódtak), Csík – László Dezső és Willer József, Háromszék – Török Andor és Ignácz László, Maros-Torda – Bernády György és Szoboszlai László, Szatmár – Paál Árpád, Szilágy – Jósika János, Udvarhely – Bethlen György, Sebesi János és Laár Ferenc. A Szenátusban az 1926-os évi választások után a Magyar Pártot a következő személyiségek képviselték: Arad – Barabás Béla, Bihar – Kocsán János, Csík – Gyárfás Elemér, Háromszék – Sándor József, Kolozs – Balogh Artúr, Maros-Torda – Teleki Artúr, Szilágy – Domahidy Elemér, Temes-Torontál – Tornyai Gyula, Udvarhely – Szakács Péter.⁶⁹ A Magyar Párt arisztokratikus vezetősége kezdetben meg nem értéssel figyelte a párton belüli, gyergyóiak által kezdeményezett mentalitásváltást, melynek lényege az alulról való szerveződés volt, szemben a felső pártvezetés által kezdetben érvényesített, néhány ember utasításait végrehajtó vezetési-szervezési rendszerrel szemben. A lakosság alsóbb és közép rétegeinek bevonása a párt szervezeteinek tevékenységébe döntő módon hozzájárult a helyhatósági és a parlamenti választások idején a szavazóbázis kiszélesítéséhez és maximális kihasználásához. Ennek a kezdeményezésnek a sikerét a történelmi tízesek hagyományainak a kihasználása is elősegítette. A Magyar Párt korabeli vezetősége, ha nem is könnyen, mégis elfogadta a gyergyóiak kezdeményezését. A liberálisokkal és a néppártiakkal kötött politikai alkuk mellett ez a kezdeményezés is hozzájárult a Magyar Párt 1926-os évi választási sikereihez. Bethlen György pártelnök külön levélben köszönte meg a gyergyóiaknak a választásokkal kapcsolatos mozgósítást, de a legnagyobb elismerést a Magyar Pártnak az a döntése jelentette, hogy Gyergyószentmiklóson szervezték meg a választások után az Országos Magyar Párt nagygyűlését, ahol az alapszabályzat további módosításaival életképesebbé tették a magyarság politikai szervezetét.⁷⁰

B. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós, Tudor Vladimirescu u. 7A., RO-535500; bgardad@yahoo.com

⁶⁶ Városi ügyek. *Székely Szó*, 1926. május 30.

⁶⁷ CsÁL, Fond. 1, nr. inv. 1, dos. 179, 350–351.

⁶⁸ Uo., 376.

⁶⁹ BALÁZS Sándor 2008, 52.

⁷⁰ GYÖRGY Béla 2003, 83–88.

Levéltári források

- Romániai Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda / Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Harghita, M.-Ciuc (Csíkszeredai Állami Levéltár, CsÁL)
- Fond 1, nr. inv. 1: *Gyergyószentmiklói Polgármesteri Hivatal levéltára*
- Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Gyergyószentmiklói Gyűjtőlevéltára (GyFLGyL)
- Gyergyószentmiklói római katolikus plébánia iratai: *História Domus*
- Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós (TMM)
- *Munkásmozgalmi dokumentumok*
- Orel család levéltára, Gyergyószentmiklós (OcsL, magántulajdon)

Szemlézett hírlapok

- *Gyergyói Újság*, Gyergyószentmiklós
- *Ellenőr*, Kolozsvár
- *Kolozsvári Hírlap*, Kolozsvár
- *Székely Szó*, Gyergyószentmiklós

Irodalom

- BALÁZS Sándor
2008 *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében, 1922–1933*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- GYÖRGY Béla
2003 *Iratok a Romániai Magyar Párt történetéhez* (szerk. György Béla), Pro Print Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Csíkszereda–Kolozsvár.
- MIKÓ Imre
1941 *Huszonkét év*, Budapest.

Viața politică în Gheorgheni după primul război mondial și Partidul Național Maghiar

(Rezumat)

Instabilitatea politică din Gheorgheni după sfârșitul primului război mondial culminează prin revolta așa-numitelor Gărzi Roșii, în noiembrie 1918. Liniștea publică este restabilită prin intervenție armată, iar localitatea este ocupată curând, în decembrie 1918, de către armata română. În mai 1919 noile autorități românești preiau și administrația civilă. Comunitatea maghiară din România interbelică reușește să-și asigure reprezentarea politică prin partid politic consolidat abia din decembrie 1922, prin Partidul Național Maghiar. În zona Gheorgheni urmează o perioadă de conflict intern maghiar, conducerea partidului fiind convins până la urmă să accepte inițiativa localnicilor privind necesitatea unei reorganizări din jos. Drept rezultat, în 1926 se obține o majoritate maghiară în consiliul local, partidul maghiar câștigând și postul de primar, iar Gheorghenii vor putea trimite un deputat și un senator maghiar în parlamentul României.

Public life in Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) after the 1st World War and formation of the National Hungarian Party

(Abstract)

The study attempts to present the public life of a small Székely town, which was a commercial centre between Eastern Transylvania and Moldavia for centuries, based on archival and contemporary press sources. Transylvania's attachment to Romania imposed an unfavourable condition on the merchants and small artisans of Gyergyószentmiklós, as well as on the representatives of the wood processing industry. For the community, however, the real misfortune was the stabilization of the Romanian rule in the town, which was significantly promoted by the revolt of the so-called Red Guards. The strengthening of the national oppression prompted the inhabitants of Gyergyószentmiklós to organize their political interest representation. Some people from the small Székely town attended the inaugural meeting of the National Hungarian Party in Kolozsvár (Cluj), but, in the studied period, they also worked on the establishment of the local organization.

This self-organization was particularly necessary because of the behaviour of the Romanian counsellor Iuliu Florea and his colleagues, who were famous not only thanks to their anti-Hungarian policies, but also because of their habit to illegally spend public funds, public money.

One interesting episode in the public life of the town was constituted by the senatorial elections from the year 1923. For the senatorial position that remained vacant after the death of Baron Sámuel Jósika, the National Hungarian Party nominated the Gyergyószentmiklós prebend of the Armenian Catholic Church. The liberals also nominated an individual of Hungarian ethnicity for the elections, but this person did not represent Hungarian interests. The senatorial election was won by the liberal Géza Szócs, thanks to electoral fraud.

Another episode of the public life of Gyergyószentmiklós was when the Romanian authorities misled the observers of the League of Nations, who were investigating the development of the fate of the Hungarian minority from Romania. The study addresses the enforcement of the anti-Hungarian nature of the Romanian educational system in the schools of Gyergyószentmiklós and the legal restrictions against Hungarian confessional schools. The study illustrates the results of the 1925 annual financial audit conducted at the Gyergyószentmiklós City Hall. This demonstrates the corruptness of the city administration from that period, who only sought their own interests, ignoring the welfare of the town. The citizens of Gyergyószentmiklós wanted to escape from this critical situation through the creation of the National Hungarian Party. First, they tried to replace the organizational methods based on instructions coming from above with an organization based on people within the boundaries of the basic organization of Csík (Ciuc) County, through the inclusion of broad masses of the population into the political life. The people of Gyergyószentmiklós also sought reforms within the framework of the Hungarian National Party. At their initiative, the amendment of the Statute began, and the centre from Kolozsvár accepted the inclusion of the enterprising layers into the political organization. Moreover, they also agreed to the establishment of a branch of the National Hungarian Party in Gyergyószentmiklós. This branch was organized through the inclusion of the smallest unit of the ancient Székely autonomy, the tens. The smallest cells of the branch were the so-called house groups. The merger of several house groups led to the appearance of the tens, while the unity of six tens was held together by the branch from the town.

The inclusion of large sections of Hungarian population into the political organization led to the victory of the Hungarian Party at the 1926 annual local and parliamentary elections. The success of the local elections led to a Hungarian mayor and the formation of a local council with Hungarian majority in Gyergyószentmiklós. The study deals with the activity of this town council and of the Hungarian mayor, whose main concern was serving the public interest, rather than enforcing their own. As a result of the achievements from the 1926 parliamentary elections Gyergyószentmiklós had a representative (Dr. Dezső László) and a senator (Joachim Görög) among the national legislators. The political struggle and the related electoral successes of the Hungarian Party's Gyergyó (Gheorgheni) branch were rewarded by the National Hungarian Party through the fact that the national assembly from the fall of the year 1926 was organized in Gyergyószentmiklós.

Magyarosi Sándor

A 27. SZÉKELY KÖNNYŰHADOSZTÁLY ELSŐ NAPJAI A KELETI FRONTON

Bevezetés

A II. világháború az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően érte el Székelyföldet, és a kisebb-nagyobb összecsapások vagy a szovjet hadsereg átvonulásának színterévé vált falvak lakóit, illetve a székely határőrség intézményének köszönhetően a férfiak igen széles rétegeit közvetlenül is érintette. Az 1924–1925-ben született és 1943 októberében tényleges katonai szolgálatra bevonultatott egykori leventekatonák közül sokan még ma is élnek. Talán ennek tudható be, hogy 1990 után a helyi közösségek, a történészek és hagyományőrök figyelme leginkább feléjük, illetve a határőrség intézménye felé fordult. Az általuk átélt eseményeket megörökítendő emlékművek emelkedtek, megemlékezések, veteránálálkozók biztosították a történelmi emlékezet fenntartását.¹ A témával kapcsolatban számos könyv és egyéb publikáció látott napvilágot. Ezzel szemben a 27. székely könnyűhadosztálynak, illetve az ebben az alakulatban szolgálóknak jóval kevesebb figyelmet szenteltek, holott ők tényleges katonákként már 1944 áprilisában kikerültek a keleti frontra (Benkő Levente közölt velük készített interjúkat,² az alakulat történetével, illetve tisztikarával kapcsolatban pedig Berekméri Árpád Róbert kutatásait³ kell megemlítenünk). Ennek egyik legfőbb oka, hogy az 1919–1922 között születetteken kívül mozgósításkor ehhez az alakulathoz kerültek az 1906–1918 között született generációk tagjai is, akik nagyrészt már nem voltak életben, amikor a második világháborús részvétel kutatására, feldolgozására lehetőség nyílt. Egy másik okként a források szűkösségét emelném ki, illetve azt, hogy a hadosztály – egy rövid időszakot leszámítva – Erdélyen kívüli hadszíntereken került bevetésre.

Pedig a 27. székely könnyűhadosztály története több szempontból is meglehetősen érdekes. Egyrészt olyan időszakban került a keleti frontra, ráadásul az arcvonal egy olyan szakaszára, hogy kezdeti kudarcai ellenére többé-kevésbé eredményesen vehette fel a harcot a szovjet hadsereggel, még ha csak ideig-óráig is. Másrészt az alakulat 1944 áprilisától egészen

a következő év májusáig részt vett a háborúban, végigjárva az ukrainai, erdélyi, magyarországi, felvidéki és ausztriai hadszíntereket.

A szakirodalomban viszonylag könnyen találunk anyagot az illető alakulat létrejöttéről, a különféle fejlesztések következtében végbement változásairól, mozgósításáról, vázlatosan akár harctéri tevékenységéről is, azonban sokkal kevesebb esélyünk van a 'nagy események' mögé bepillantani és meglátni a részleteket, vagy azt, ahogyan ezeket a bennük résztvevők megélték. A következőkben a 27. székely könnyűhadosztály galíciai harcainak kezdetét kívánom áttekinteni: az alakulat részvételét az 1944. április 17-i támadásban, azaz a Kutya, Kosow és Pistyn peremvárosokért folytatott harcokat a szakirodalom, a különféle visszaemlékezések és interjúk tükrében. Ezek előzményeként vázlatosan bemutatásra kerül a 27. székely könnyűhadosztály létrejötte, illetve Magyarország helyzete 1943-tól a német megszállásig, amely tulajdonképpen a hadosztály mozgósításához és frontra kerüléséhez vezetett.

Az alakulat iratanyaga megsemmisült ugyan, azonban számos más levéltári forrás tartalmaz róla különféle adatokat: ilyenek többek között a Honvéd Vezérkar Főnökének napi helyzetajándékozatói vagy a veszteségi iratok. A források egy másik részét a visszaemlékezések alkotják. Ezek közül néhányat – különösen tisztek visszaemlékezéseit – korábban már publikáltak, másokat a Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjteményében őriznek, de nem ritkák a manapság előkerülő, mindeddig nem ismert világháborús naplók, visszaemlékezések, sőt azok sem, amelyeket a második világháború iránti újabb keletű érdeklődés hatására a közelmúltban, családtagok kérésére vetettek papírra az egykori honvédek. Bizonyos esetekben egy személytől (Ferencz Mihály) felhasználásra került a mindössze néhány szavas bejegyzéseket tartalmazó napló, egy publikált és egy általam készített interjú is. Hasonlóképpen Harmath Ferenc esetében egyaránt történik hivatkozás a publikált visszaemlékezésre, illetve a némileg részletesebb kéziratra.

¹ NAGY József 2012.

² BENKŐ Levente 2001.

³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005; BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008.

Annak ellenére, hogy a jelen írás az egykori katonák beszámolóira támaszkodik, nem feltétlenül szorítkozik a háború e kis szeletének alulnézetből való bemutatására, inkább egyfajta részletesebb képet kíván nyújtani a történekről. Ez a kép azonban meglehetősen töredezett: a visszaemlékezések egyrészt nem egységes szempont alapján születtek, másrészt nem is úgy oszlanak meg, hogy egyenletesen lefedjék a különböző helyszínek történéseit. Bizonyos eseményekről annyira kevés adattal rendelkezünk, hogy még a nyilvánvalóan téves visszaemlékezések is valamiféle új információval szolgálhatnak számunkra – ha nem is arról, hogy mi 'hogyan történt', hanem hogy mit és hogyan éltek meg a székely honvédek, akik számára mindennapjaik részévé vált, ami számunkra ma már csupán a történelem egy izgalmas vagy közömbös epizódja.

A 27. székely könnyűhadosztály létrejötte

A 27. székely könnyűhadosztály létrehozására a 'magyar világban', a második bécsi döntést követően került sor. A honvédség csapatai 1940. szeptember 5-én kezdték meg az átadott észak-erdélyi területek megszállását, 11-én érték el Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát, 12-én a Barót – Nagybacon – Csíkszentgyörgy –Torja vonalat, végül 13-án bevonultak Kézdivásárhelyre és Sepsiszentgyörgyre is.⁴ A bevonulást követően a megközelítőleg 43 ezer négyzetkilométernyi visszacsatolt terület katonai megszervezésének irányítására a székely származású Nagy Vilmos gyalogsági tábornok vezénylete alatt álló 1. hadseregparancsnokság kapott megbízást.⁵ November elején Budapesten létrehozták a IX. hadtestparancsnokságot, amely november 20-tól már Kolozsvárra települve kezdte meg működését. Az új hadtest kötelékében három gyalogdandárt állítottak fel, állományukban egy-egy három zászlóaljából álló gyalogezreddel (a 25. gyalogdandár parancsnoksága Nagyváradra, a 26-é Désre, a 27-é pedig Marosvásárhelyre került). A gyalogezredek mozgósítás esetén 'ikerzödtek': az anyaalakulat tényleges tiszti, altiszti és legénységi állományának felét átengedte az ikerzrednek, illetve mindkét alakulatot bevonuló tartalékosokkal töltötték fel.⁶ Az ikerzred az anyaalakulaténál harminccal magasabb hadrendi számot kapott.⁷ A tervezett seregtestek teljesen

újonnan történő felállítása helyett a magyar katonai vezetés azt a megoldást választotta, hogy a meglévő határvidéki-zászlóaljakból bizonyos csapattesteket oly módon szüntetnek meg, hogy azok az átszervezés folytán az új erdélyi alakulatok gyalogságát és tüzerességét alkossák.⁸

A 27. gyalogezred három zászlóalját az alábbi alakulatokból hozták létre: a 14. szigetvári és 15. villányi határvidéki-zászlóaljakból megalakult a 27/I. zászlóalj (Sepsiszentgyörgy), a 4. losonci és 5. ipolysági határvidéki-zászlóaljakból a 27/II. (Székelyudvarhely), az 1. rimaszombati és 29. rozsnyói határvidéki-zászlóaljakból pedig a 27/III. zászlóalj (Marosvásárhely).

Az alakulatok felállításához szükséges sorlegénység november 16-ával bezárólag érkezett be az erdélyi helyőrségekbe.⁹

Sepsiszentgyörgyön már szeptember folyamán sor került a véglegesen itt elhelyezendő alakulatok bevonulására. A város katonai parancsnoka, Bárány Gaudernak ezredes a *Székely Nép* 21-i számában felhívást intézett a lakossághoz, hogy lobogózza és díszítse fel házait, illetve jelenjék meg a kijelölt útvonalon és a főtéren a csapatok üdvözlésére. A hivatalos fogadtatás a főtéren díszemlővel, déli 11 órakor történt.¹⁰ 1940. december 2-án bevonultak tényleges szolgálatra az első székely újoncok, a következő évtől pedig Erdélyben is a megszokott magyarországi rend lépett érvénybe, amely szerint a bevonulásra október elején került sor.¹¹ A tényleges szolgálati időt három évben határozták meg.¹²

A különböző hadseregszervezési és -fejlesztési tervek, programok némiképp átalakították a 27. székely gyalogdandárt, amely 1942. február 12-től (más kétezredes gyalogdandárokhoz hasonlóan) a könnyűhadosztály nevet vette fel.¹³ A 2. hadsereg 1942-es frontra küldése még mindössze a seregtest egyetlen ütegét érintette, azonban Magyarország 1944-es tavaszi megszállását követően március 22-én a 27. székely könnyűhadosztályt is mozgósították. A mozgósítást követő ikerzödés eredményeként létrejött az 57/I. (Sepsiszentgyörgy), 57/II. (Székelyudvarhely) és 57/III. (Marosvásárhely) zászlóaljakból álló 57. gyalogezred. Április 9-vel kezdődően a csapatokat a felvonulási, április 20-tól pedig a hadműveleti területre szállították.¹⁴ Ezzel a 27. könnyűhadosztály katonái számára kezdetét vette a háború.

⁴ ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n., 19–20.

⁵ Uo., 33.

⁶ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 14.

⁷ ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n., 19–20.

⁸ Uo., 37.

⁹ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 15–16.

¹⁰ *Székely Nép*, 1940. szeptember 21.

¹¹ ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n., 40.

¹² BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 16.

¹³ Erről bővebben lásd uo., 17–19.

¹⁴ Uo., 19–20.

Az 1. magyar hadsereg mozgósításának előzményei

A magyar politikai vezetés számára a németek győzelme már 1943-ra kétségessé vált: az év nyarán az elszenvedett német vereségek hatására azzal a céllal léptek kapcsolatba az angolszász hatalmakkal, hogy a tervezett balkáni partraszállás részeként angolszász erők foglalják el Magyarországot. A tárgyalások eredményeként szeptemberre született meg az a fegyverszüneti egyezménynek is tekinthető okmány, amely feltétel nélküli kapitulációt írt elő a magyar fél számára, a megegyezés azonban az utóbbiak értelmezésében csupán az angol–amerikai erőkkel szembeni kapitulációra vonatkozott. A tárgyalások a német diplomácia előtt sem maradtak titokban.

A keleti hadszíntér 1943 decemberi helyzetét tekintve azonban egyre inkább egyértelművé vált, hogy az ország határait nem az angolszász hatalmak katonái érik el hamarabb, hanem a vörös hadsereg. A magyar hadvezetés – mindamelllett, hogy főként egy Románia, illetve Lengyelország felé irányuló szovjet támadással számolt – az északkeleti határok védelmét elsődrendű fontosságú feladatként kezelte, és kizárólag saját csapatokkal kívánta megoldani. Ennek érdekében 1944. január 6-án mozgósították a 16. és 24. gyaloghadosztályból, valamint az 1. és 2. hegyidandárból álló 1. magyar hadsereget.¹⁵ A mozgósítást két szakaszban kívánták megvalósítani.¹⁶ A magyar béketapogatózások következményeként, illetve annak hatására, hogy a szovjet csapatok már a Kárpátok előtt álltak, a német haderő – egy esetleges magyar kiugrást megakadályozandó – 1944. március 19-én megszállta Magyarországot.¹⁷ A Tiszántúlt és Észak-Erdélyt német hadművelési területnek nyilvánították,¹⁸ a keleti hadszíntéren tevékenykedő megszálló erőket a német Dél (1944 április 5-től Észak-Ukrajna) Hadseregcsoportnak rendelték alá, az Északkeleti-Kárpátok védelmére mozgósított 1. magyar hadsereget pedig szintén a keleti frontra vezényelték.

1944 április elejére a vörös hadsereg tavaszi hadjáratának eredményeként a szovjet csapatok körülbelül 100–150 kilométernyire közelítették meg a Kárpátokat.¹⁹ Míg a hadjáratot követően a szovjeteket a viszszerzett területek úthálózatának rendbehozatala,

illetve csapataik ellátásának megszervezése kötötte le, a németek a korábbi hadseregcsoportból létrehozták az észak-ukrajnai, illetve a dél-ukrajnai hadseregcsoportokat. Az előbbinek három hadsereggel Kuty-déltől Kovel-északig egy körülbelül 480 kilométer szélességű, Galíciát, illetve az Északkeleti-Kárpátok előterét magába foglaló arcvonalat kellett tartania. (Ettől északra a német Közép Hadseregcsoport, délre pedig a német–román erőkből kialakított Dél-Ukrajna Hadseregcsoport helyezkedett el.)²⁰

E három hadsereg egyike a VI. és VII. magyar, illetve a XI. német hadtestekből álló 1. magyar hadsereg lett, amelynek Stanislautól kellett csatlakoznia a tőle északra elhelyezkedő I., illetve 4. német páncélos hadsereghez.²¹ Feladataként egyrészt a Kárpátok hágóinak biztosítását, másrészt annak a Csernovic – Tarnopol szakaszon létrejött, mintegy 200 km-es résnek a betömését jelölték meg, amely a vörös hadsereg 1944. március 7-i hadművelet nyomán keletkezett a német arcvonalon.²² Egyéb alakulatok mellett az előbbieken említett VI. hadtest kötelékébe került a 27. székely könnyűhadosztály is.

A hadsereg mozgósítása már 1944. január 6-án kezdetét vette, meglehetősen nehézkesen ment végbe,²³ a német megszállás pedig még tovább hátráltatta.²⁴ Több alakulat szállítása csak április 13-tól vette kezdetét, a 27. könnyűhadosztály pedig – amint erre a későbbiekben bővebben kitérek – ennél is később, április 20-tól kezdte meg a felvonulását.²⁵

Az alakulatok kiszállítása tehát még be se fejeződött, mikor a hadsereg azt a parancsot kapta, hogy az április 16-ra beérkezett erőkkel indítson támadást és számolja fel a már említett, Csernovic – Tarnopol szakaszon létrejött 200 km-es részt.²⁶ A támadás 70–80 kilométeres sávban, Kolomea általános irányba mért főcsapással április 17-én, 14 órakor indult a Stanislau – Tatár-hágó terepszakaszról. A jobb szárnyon felvonuló VI. hadtest harcadata az volt, hogy működési területének sávjában zárja le a Kárpátok átjáróit, majd a 25, 27. hadosztályok beérkezése után biztosítsa a hadsereg jobb szárnyát és jusson ki Kolomea dél – Kosow – Kuty vonalába.²⁷

Április 18-ra a 2. páncélos hadosztály elfoglalta Nadwornát, illetve Delatynt, majd folytatta előrenyomulását Kolomea irányába, amelyet nyugatról kellett megközelítenie, míg az 1. és 2. hegyidandár dél felől

¹⁵ ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n., 53.

¹⁶ SIMON Gábor 2010, 6.

¹⁷ UNGVÁRY Krisztián 2005, 230.

¹⁸ ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n., 53.

¹⁹ GOSZTONYI Péter 1992, 141.

²⁰ Uo., 141.

²¹ Uo., 142.

²² SIMON Gábor 2010, 22.

²³ UNGVÁRY Krisztián 2005, 257.

²⁴ Erről bővebben lásd SIMON Gábor 2010, 6–7.

²⁵ UNGVÁRY Krisztián 2005, 258.

²⁶ ÖLVEDI Ignác 1989, 75.

²⁷ Uo., 74–75.

szándékozott elérni a várost. Április 20-án a 16. gyaloghadosztály birtokba vette Ottyniát. Április 22-én és 23-án a magyar csapatok tovább nyomultak előre – a 27. könnyűhadosztály zöme ekkor még Worochta, Tatarow, Mikuliczyn körzetében gyülekezett –, a támadás azonban 24–25-én elakadt. A két hegyidandár ugyan a város keleti irányú átkarolását is megkezdte, azonban a 25-i szovjet ellentámadás az 1. hegyidandárt visszavonulásra készítette, a 2. hegyidandár egységei pedig csak nagy veszteségek árán tudtak kibújni a bekerítésből.²⁸ Április 26-án a német XI. hadtestparancsnokság újabb kísérletet tett Kolomea elfoglalására, azonban ez a támadás is kudarcra végződött.²⁹ A 27. székely könnyűhadosztály időközben beérkezett egységeinek ugyan április végére Kutyt, Kosowot és Pistynt is sikerült elfoglalniuk, de május elején mindhárom helységről kiszorultak.³⁰

Május 4-én a Jedlina-erdő elfoglalásával a támadó hadműveletek véget értek. Az utolsó napok kudarcai ellenére a támadás tulajdonképpen sikeresnek volt mondható: kiegyenesítette, illetve megközelítőleg 30 kilométerrel előbbre tolta az arcvonalat³¹ Az I. hadsereg – a kedvezőbb védőállások elérése érdekében folytatott részletharcoktól eltekintve – védelemre rendezkedett be.³²

A 27. székely könnyűhadosztály részvétele az 1944. április 17-i támadásban

Amint a korábbiakban említésre került, a 27. könnyűhadosztály kiszállítását a hadműveleti területre április 15-én azzal a szándékkal rendelték el, hogy részt vehessen a 17-én induló támadásban. A csapatoknak Worochta–Lazescsina–Körösmező–Tiszaborkút körzetében kellett kirakodniuk, a szállítást azonban végül csak 20-án sikerült megkezdni, és a rossz időjárás miatt meglehetősen lassan haladt,³³ 21-ére mindössze két zászlóalj és egy üteg futott be a kirakókörzetbe, a könnyűhadosztály zöme pedig másnap érkezett Worochta, illetve Körösmező területére,³⁴ 22-én – annak ellenére, hogy az utolsó szállítmányok beérkezése csupán 25-ére volt várható – a seregest az a feladatot kapta, hogy Kutynál, illetve Kosownál zárja le a Czarny Czeremosz völgyét, részeivel pedig a Putilla völgyében, Szergienél biztosítson, továbbá vegye fel az összeköttetést a tőle délre elhelyezkedő német hadtest északi szárnyával.³⁵ Miközben 23-án

a könnyűhadosztály egységei Worochta, Tatarow és Mikuliczyn körzetben folytatták a kirakodást, a korábban kirakott csapatrészek megkezdték előnyomulásukat Zabie-n át a Putilla és a Czeremosz völgyének birtokba vételére. Egy ezredcsoportjuk aznap már el is érte Zabiet,³⁶ Ferencz Mihály visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az 57/I-esek 21-én délután futottak be Worochtára,³⁷ és valamelyik napon ugyanide érkeztek az 57/III-asok is. Az állomáson már állt néhány szerelvény – írja önéletrajzi könyvében Harmath Ferenc,³⁸ a zászlóalj 8. századának nehézfegyver szakasparancsnoka –, katonák jöttek-mentek körülöttük, őket azonban végül helyhiány miatt Tatarovba irányították, ahol éjfél után, sötétben, lámpa nélkül fogtak hozzá a kirakodáshoz. A helység (két lengyel családot leszámítva) lakatlannak tűnt; az épületek a korábban átvonuló alakulatok után piszkosak és üresek voltak, bútoroknak nyoma sem maradt bennük, az ajtók, ablakok szintén hiányoztak. Már hajnalodott, mire a katonák végeztek a kirakodással és elfoglalhatták a település házaiban kijelölt szálláshelyeiket, de mire úgy-ahogy berendezkedtek és az élelem is kiosztásra került, jött a parancs, hogy negyedórán belül legyen menetkész a század. „Nem volt mit tennünk – írja Harmath –, kiöntöttük a bagdulyást, csajkát, pokrócot, köpenyt összeszereltünk, a szerelvényt felvettük, a lovakat befogtuk. Közben a bakákat sürgettük.”³⁹ A parancs értelmében hosszú pihenő nélkül kellett elérniük a 45 kilométernyire levő végcél, Zabiet.

A Tatarov és Zabie közötti útszakaszt Ábrahám Márton naplójából ismerjük: Worochtaig még túrható volt az út, a község után azonban egyre rosszabb lett; a gyakori esőzések valóságos sártengerré változtatták, ráadásul még kilométereken át emelkedett is. Legfárasztóbbnak az Ardzeluza település környéki rész bizonyult. Innen a Prutba ömlő Ardzeluza folyásával szemben haladt tovább, majd a vízvázalató után a Krzywec patak völgyébe ért. Egy elszórt faházakból álló falu, Krzywopole után újra járhatóbb, száraz terep következett.⁴⁰

A hegyen való átkeléskor a századparancsnokok általában lóháton, a csapat élén vagy hátul haladtak, és a lehetőségekhez képest igyekeztek fenntartani a rendet: figyeltek arra, hogy az emberek ne maradozzanak le, illetve szabályosan vigyék a fegyvereiket. Hogy az elhanyagolt utakon az élelmezési oszlop kétlovas, kóberrel ellátott szekerei lépést tarthassanak

²⁸ UNGVÁRY Krisztián 2005, 261.

²⁹ Uo., 262.

³⁰ GOSZTONYI Péter 1992, 143.

³¹ UNGVÁRY Krisztián 2005, 262–263.

³² FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 30.

³³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 168.

³⁴ HL, KSZV, 1944. IV. 21–22.

³⁵ Uo., 1944. IV. 22.

³⁶ Uo., 1944. IV. 23.

³⁷ BENKŐ Levente 2001a, 175.

³⁸ HARMATH Ferenc 2010, 41.

³⁹ Uo., 41.

⁴⁰ ÁBRAHÁM M. é. n.

a gyalogosokkal, bizonyos mennyiségű hideg étellel (főként konzerveket) kénytelenek voltak tartalék gyanánt szétosztani a katonák között.⁴¹

A Harmath vezette szakaszt a kialvatlanság és a nehéz terep meglehetősen igénybe vette: „ábaimat nem éreztem, gépiesen emeltem, tettem előre. »Most nehogy megálljunk, mert akkor senki nem tud felkelni, csak menni, menni, míg odaérünk.« A sötétben elszórt házakat láttunk, nem állított meg senki.»⁴² Arra számítva, hogy célnál a parancsban említett eligazítók fogják várni őket, mintegy nyolc kilométerrel hagyták már maguk mögött Zabie-t, mire valaki utánuk szaladt, hogy forduljanak vissza.

Tatarovban 'vagonírozott ki' a 27/I. zászlóalj is. „Nappal esett az eső – írja visszaemlékezésében Péter József, a 2. század felvételezője – Hajnalban és este havas eső, éjjel havazott. Nem kifejezés, hogy bőrig voltunk ázva, de még a bakancsot is ki kellett csavarni a víztől. Második késő este érkeztem Javorov községbe, ahol a számomra kijelölt helyet elfoglalta a páncéltörő szakasz, Heil zászlós, nekem már csak köztük egy ösvényben volt hely. Levetkeztem meztelenre, így kimentem a hóba, hol sikerült a kerítésről deszkát törni s tüzet tenni a plat nélküli kályhába, hová körberaktam a ruhám, bakancsom száradni, s én meztelen lefeküdtem a sátorlapra a padlón levő pocsolóba. A fehérnemű reggelre megszáradt, de mikor ráhúztuk a ruhát, épp olyan vizesek voltunk, mint este. Többé nem is volt szárítgatás.»⁴³

24-ére a kirakott csapatrészek ékei elérték a Czeremosz és a Putilla összefolyását,⁴⁴ Az 57/I-esek 25-én Jasienovban éjszakáztak, és másnap öt órakor indultak el Kuty irányába. Aznap meglehetősen rossz idő volt – emlékszik vissza Ferencz Mihály –, felváltva esett és havazott. A zászlóalj délutánra elérte el a Tudiow nevű falut, ahol – amint erre a későbbiekben még kitérünk – egy orosz járőrbe ütközött.⁴⁵ 25-én éjjelkor riasztották és Kuty felé indították az 57/III-asok 8. századát is: „(...) egy hírvívő zörgetésére ébredünk – írja naplójában Harmath Ferenc – Hirtelen nem is tudjuk, hol vagyunk. Kecmégés a lámpával, a hírvívő a futástól kifulladásra (...) nagy nehezen kinyögi, hogy nincs semmi baj, csak a szomszéd falut gyújtották fel a partizánok és a p[arancsnok]ság” riadót rendelt, mivel megyünk tovább.»⁴⁶

A riasztást követően a sötétben „(...) zűrzavar támadt – folytatja Harmath. – A bakák álmosak voltak, parancsnokaik állandóan noszogatták [őket], igyekezzenek mindent összeszedni, felszerelni. Végre

a menetoszlop mozgásba jött, olyan megy, mendegél, meg-megáll módra. A vaksötétben veszélyes volt ez a módszer, mert megálláskor a baka igyekszik leülni a martra, hamar lekoppan a szeme, a parancsnok induláskor rohangálhat, nem maradt-e valaki az árok partján elaludva.»⁴⁷ A nehéz terep embert, állatot egyaránt megviselt. A lovak remegő inakkal birkóztak a meredek, omladékos utakkal, egy-egy nehezebb szakaszon pedig a katonák maguk is kénytelenek voltak tolni a szekereket. Arról, hogy az oszlop többi részével mi történik, mindössze egy-két időnként feltűnő hírvívőtől vagy lovas járortól sikerült tudomást szerezniük.

Az első rövid pihenőre csak másnap délután, egy országút melletti ház udvarán került sor. Esett az eső, az emberek azonban már ahhoz is túlságosan fáradtak voltak, hogy legalább a pihenő idejére száraz helyet keressenek maguknak. Ekkor osztották ki a reggelit és az ebédet is – mindkettőt egyszerűen.

A menetcélt valamikor éjjel után sikerült elérniük: „Nagy nehezen elhelyeztük a szekereket, lovakat a sötét éjszakában. Lámpát nem volt szabad gyújtatunk. – írja Harmath. – Lassan baktattam a töksötétben, sárban az éjjeli szállásomhoz. Már örültem, vége a kínoknak. Éreztem, a semmibe lépek, s a következő pillanatban vízzel teli árokban feküdtem. (...) Nem volt mit tennem, ahogy voltam, áttornásztam magam egy zsúfolt helyiségen, bejutottam a számomra fenntartott szobába, melyben egy ágy, szék, asztal, szövőszék, kenyérsütő kemence volt, s a gerendák teleaggatva száradó juhbőrökkel, gőzölgő ruhákkal, bakancsokkal. A vastag levegőben alig tudtam szuszogni, csak a bakancsot vetettem le. Egy hordágyon, nedves ruhában mély álomba merültem.»⁴⁸ A Zabie felé vezető út – a nehézségeken túl – mással is szembesítette a honvédeket: „Itt láttunk először kilőtt kocsikat, szekereket – emlékezik Ferencz Mihály. – Nagyon megborzadtunk, de még jobban meg, amikor egy géppuskás járőr jött visszafelé, és a szekereire fel volt téve egy holttest.»⁴⁹ Hasonló élményekről számol be Harmath Ferenc is: „Néha találkoztunk kisebb-nagyobb csoportokban szembejövő magyar katonákkal, akik már 'öreg fiúk' voltak a harcmezőkön, fáradtak, érdektelenek, fásultak. Odavetettünk egypár kérdést, de nem volt megnyugtató a válaszuk: »... sok az orosz... sok aknavetővel támadnak... sok a sebesült... sok a halott.« Nem kérdeztünk többet, magunkba fojtottuk gondolatainkat.»⁵⁰ Zabie-ben már szigorúan tilos volt kimenni az utcára puska nél-

⁴¹ BEREZKI F. é. n., 34.

⁴² HARMATH Ferenc 2010, 43.

⁴³ PÉTER József 1981, 2.

⁴⁴ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 169.

⁴⁵ BENKŐ Levente 2001a, 176.

⁴⁶ HARMATH Ferenc é. n.

⁴⁷ HARMATH Ferenc 2010, 44.

⁴⁸ Uo., 44–45.

⁴⁹ BENKŐ Levente 2001a, 175.

⁵⁰ HARMATH Ferenc 2010, 42.

kül: a község védelmét az esetleges partizántámadásokkal szemben nekik kellett biztosítaniuk.⁵¹

A fennmaradt levéltári dokumentumok szerint a 27-esek felderítő osztálya 26-án került harcérintkezésbe a Kutyt megszállva tartó ellenséggel, az 57/I. és az 57/III. zászlóalj részei pedig felzárkóztak a felderítő osztályra.⁵² A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy aznap délután az 57/I-esek Tudiow falunál egy szovjet járőrrel ütköztek, majd a járőrrel folytatott tűzharcot követően a zászlóalj egy magaslaton rendezkedett be védelemre.⁵³ Este nyolc órakor ugyanazon falu határában a zárt rendben menetelő 57/III. zászlóalj eleje is megkapta az első ellenséges tüzet: „A Cseremos folyó szűk völgyében menet közben – ahogy esteledett – messziről láttuk a fényjelzős lövedékeket repülni, hírül adva, hogy megérkeztünk (...) a szovjet frontra. Senki sem hitte s várta, hogy löni – támadni fognak, de megtörtént.” – írja Bereczki Ferenc.⁵⁴ A zászlóalj-törzs és a vonat visszavonult, a századok ideiglenes tüzelőállásba fejlődtek fel, a tisztek pedig a zászlóalj-parancsnok vezetésével kidolgozták Tudiow elfoglalásának tervét. A támadásra hajnali háromkor, tűzérési előkészítést követően került sor, s reggel kilenc órára a magyaroknak sikerült elfoglalniuk a falut.⁵⁵

27-én Ferencz Mihály feljegyzései szerint egész nap esett. Az 57/I-esek a Tudiow fölötti hegyen,⁵⁶ az 57/III-asok a Czeremosz irányába kezdtek védőállásokat kiépíteni, az utóbbi zászlóalj részei azonban végül már délután folyamán felvették a harcot Kuty előterében az oroszokkal. Harmath Ferenc visszaemlékezésében részletesen kitér a nap eseményeit: a 8. század délelőtt 10 óra felé fogott hozzá a védőállások kiépítéséhez, de hamarosan újabb parancs jött, hogy szereljenek fel, menjenek előre a falu keleti szegélyéhez és maradjanak ott készenlétben. A fák ugyan teljesen eltakarták a kilátást, a heves fegyverpogás azonban semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy mi folyik a város szélén. Először az Antal Kis Béla zászlós vezette első szakasznak kellett előre mennie. „Még egy biztató mosoly – írja Harmath – aztán [Antal Kis] eltűnik embereivel a házak közt. Most már feszült a légkör, az emberek komorak, és a mi szíveink is hangosabban dobognak. Csak a mosolyt nem lehet letörölni az arcomról, ha összenézünk a komákkal.

Egy félóra múlva erősödött a tűzharc, és most már tudjuk, hogy a mieink is, az I. szak[asz] bent van a tűzben.”⁵⁷

A feszültséget enyhítendő a visszaemlékezés szerzője és Keményffy Zoltán főhadnagy, a 8. század pa-

rancsnoka bement egy közeli házba, hogy ott várják ki a további fejleményeket. Harmath érzékletesen jeleníti meg a harc előtti lelkiállapotot: „Hogy jobban teljen az idő és ne halljuk állandóan a golyók füttyülését és a gránátok becsapódását, beszélgettünk a háziakkal, akik már napok óta ebben a pokolban vannak. (...) Közben fél füllel állandóan figyeltünk, hogy mi történik elől. (...) Nagyon tiszta ilyenkor az agy, hogy mindent azonnal felfogjon. Ma is tisztán emlékszem minden mozdulatomra (...). Szinte látom magam, amint ülök a széken, és komoly szemekkel egymásra nézve várjuk az eseményeket feszült lélekkel.”⁵⁸

Ebédidő után Keményffy Zoltánt egy hírvivő útján előre rendelték. Az egyre erősödő tüzelés arra utalt, hogy az oroszok elérhették a szélső házakat és a harc már a falu szélén folyik. A főhadnagy távozását követően nem sokkal a Harmath-vezette második szakasznak is az ezredparancsnok, Gaál Sándor alezredes harcálláspontjánál kellett jelentkeznie, amelyet a falu vége felé eső házak egyikében rendeztek be, mintegy kétszázötven méternyire az ellenségtől. Innen ahhoz a fatelephez vezényelték őket, ahol a korábban bevetett első szakasz összecsapott a túlerőben levő oroszokkal. A telepet balról bokros hegyoldal, jobbról a Czeremosz folyó szegélyezte. A második szakasz azt a feladatot kapta, hogy a hegyoldal irányából támadja oldalba az oroszokat, azonban alig indultak el a megbeszélthely felé, az ellenség heves aknavető-tüzet zúdított rájuk: „Ez volt az első tűz, mely minket közvetlen ért. A legelső gondolatom az volt, hogy az otthon hallott elbeszélések után ugyanilyennek képzeltem el a sivító és becsapódó akna hangját. (...) Csak az ezerfelé repülő szilánkok sziszegő hangja volt új. Egy pillanatra megdermedek. (...) szinte tehetetlen vagyok. (...) A kerítéshez lapulok, mert megint hallom a véstes sivitást. Egy jókora szilánk veszedelmes zümmögéssel az orrom előtt egy arasznyira üti át a palánkot. Ha az arcom éri, végem. Ez hirtelen felráz.”⁵⁹

Amint az aknavető-tűz okozta rémületüket leküzdötték, a szakasz folytatta útját a hegyoldal felé. Tíz perc mászás után végre áttekinthették az alattuk elterülő fatelepet. Harmath meglehetősen pasztikus képet fest az eléjük táruló látványról: „Oroszok ugárnak farakástól-farakásig és erős géppisztolytüzükkel szorítják a mieinket. Azonnal megállást vezényelek, mindkét golyósórómat tüzelőállásba és máris pattognak a lövedékek az orosz katonák közt. (...) a váratlan tűz, mely teljesen oldalba kapta az orosz-

⁵¹ BENKŐ Levente 2001a, 175.

⁵² HL, VKF, 1944. IV. 26.

⁵³ BENKŐ Levente 2001a, 176.

⁵⁴ HL, TGy, 3405, 35.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ BENKŐ Levente 2001a, 176.

⁵⁷ HARMATH Ferenc é. n.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

kat megállásra kényszerítette őket, sőt, egy pár pillanat múlva mennek is vissza a telepről a bozótosba, ahonnan indították támadásaikat.⁶⁰ A csetepatében négy orosz és egy magyar katona esett el, Antal Kis Béla zászlós pedig megsebesült. A két szakasz éjszakára az elfoglalt fatelepen rendezkedett be védelemre. Megpróbálták pihenni, amennyire a körülmények engedték, és várták az újabb parancsokat.⁶¹

Az 1. hadsereg parancsnoksága aznap, 27-én a VI. hadtest további feladatát a következőkben határozta meg: „a Kárpát-szorosok kijáratánál fekvő Kuty, Kosów, Pistyn helységek birtokbavétele után az elért vonalban északkelet felé fordulva állva marad és biztosít.”⁶² Kuty elfoglalására az 57. gyalogezred két zászlóalja kapott utasítást. Ennek értelmében az 57/III. zászlóaljnak északkeleti, az 57/I. zászlóaljnak délkeleti irányból kellett támadnia, az 57/II. zászlóalj Uscie Putillánál biztosított, a tüzérségi támogatást pedig a 27/I. tüzérosztály látta el.⁶³

Harmath visszaemlékezéséből tudjuk, hogyan töltötte a 8. század első és második szakasza a támadás előtti éjszakát: „Éjjelre elhelyezzük az embereket és egy kis fabódéba húzódunk. Éhesek vagyunk, fáradtak. Ma még csak reggel ettünk egy keveset. De sokat nem gondolunk vele, mert figyelni kell, hogy mit csinál az ellenség. Hátha lesz valami éjjeli vállalkozás, portyázás.”⁶⁴

A másnapi parancsot, amely értelmében a századnak hajnalban a város északkeleti részén kell támadnia (legelől Harmath szakaszával), éjfél után kapták meg, két óra körül pedig megjött az ebéd, amelynek elköltése után a tiszték ülve, előreeső fejjel megpróbálták a lehetőségekhez mérten pihenni egy keveset. Hajnali ötkor már mindenki talpon volt,⁶⁵ a támadás pedig reggel hét órakor, csekély tüzérségi előkészítés után indult meg, amelyet mindössze a 27/1. üteg két lövege biztosított.⁶⁶ A magyaroknak mintegy 4 kilométernyi távolságból sikerült megsemmisíteniük a város vasútállomására beérkező szovjet tüzérséget, mielőtt még az kirakodhatott volna.⁶⁷

Harmath Ferenc a 8. század második szakaszának parancsnokaként vett részt a támadásban. Embereivel három emelkedő és egy völgy után pillantották meg a várost, amelyet Harmath az akkori Marosvásárhelynél nagyobbaként ítélt. A tiszta levegő, a házak fölé emelkedő templomtornyok látványa valószínűtlenné tette a helyzetet: szinte úgy tűnt, mintha

otthon, gyakorlaton lennének. Amint leereszkedtek a házak közé, láthatóvá váltak a tüzérségi tűz nyomai: több épület megrongálódott, a házak mellé, a kertekbe és a kerítések tövébe ázott lövészgödrökben igen sok helyen benne maradtak az orosz katonák furcsa, ülő helyzetbe merevedett tetemei. „Egy ház mellett – írja Harmath – egy orosz hullát láttam, melynek a koponyacsontját borotválta le egy gránátszilánk, és agyveleje egészen kijött a koponyacsontból.”⁶⁸

Néhány városszéli ház ellenőrzése során ijedt civilek kerültek elő. A katonák megnyugtatták őket, hogy amennyiben nem tanúsítanak ellenséges magatartást, nem esik bántódásuk, sokat azonban nem időztek itt: a parancs értelmében indulniuk kellett a város belseje felé.⁶⁹ Amint a későbbiekben kiderült, nem minden civil volt teljesen ártalmatlan a honvédekre nézve: például a Hajdú László főhadnagy vezette géppuskás század embereire a szovjet katonák mellett polgári ruhás fegyveresek is tüzeltek, mi több, egyik géppuskakezelőt is sikerült kilőniük, mire a főhadnagy megtorlásul néhány elfogott civilt kivégeztetett.⁷⁰

„Ezeket az órákat hüen leírni nagyon nehéz, szinte lehetetlen – írja Harmath a támadásról –, mert mint egy lázalomra, úgy emlékszem vissza. Teljesen a harcnak, figyelemnek szenteltem minden energiámat. Háztól-házig, lépésről lépésre küzdöttük magunkat előre. A csendes város igen megélenkült. Minden házból tüzeltek ránk. (...) De nem is törődtem ezzel, úgyhogy ha néha-néha felhangzott egy jajkiáltás, szinte csodálkoztam, hogy lehetséges ez is, hogy eltaláljon az az ellenséges golyó. Embereim (...) úgy látszik, nem bírták idegekkel. Én viszont nem mehettem hátul utánuk, mert akkor elől nem mentek. Így nekem kellett minden háznál az elsőnek lennem. De összeszorított foggal, puskával a kézben mentem, rohantam, elvágódtam. Megint felugrottam, lapultam és így tovább. Embereim közül 15 hüen kitartott. Látva, hogy én jövök, ők is jöttek velem.”⁷¹

11 óra körül a városban már mindenütt tombolt a harc. Az ütközetben Bereczki Ferenc az 57/III. zászlóalj segédtisztje mellett vett részt. „Nekik is rengeteg halottjuk, sebesültjük volt – írja az oroszokra utalva –, szabad szemmel láttuk szaladni az ellenség katonáit.”⁷² Ugyancsak ő meséli el az ezredparancsnok, Gaál Sándor látogatását: „[az] alezredes kíséret nélkül gyalog 3 km-t tett meg – beérkezvén Kuty

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 22.

⁶³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 170–171.

⁶⁴ HARMATH Ferenc é. n.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 170–171.

⁶⁷ HL, TGy, 3405, 36.

⁶⁸ HARMATH Ferenc é. n.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ HL, TGy, 3405, 37.

⁷¹ HARMATH Ferenc é. n.

⁷² HL, TGy, 3405, 35.

városába – ekkor mi éppen kinn álltunk az úton a zászlóalj vezetőivel, mikor is egy szovjet géppuskás felénk irányítja gépfegyverét. Szerencsére mi a város felső felében voltunk, az ellenség meg 500 m-re a lejtőn tartózkodott. Ahol álltunk, a lejtő felé az útnak nagy martja volt – hallottuk, hogy közelednek felénk a gépfegyver golyói, (...) nyesve a fákat (...), mi erre fel lehasaltunk a martra – figyelve a golyók becsapódási irányát a szemben levő házsor falába. (...) látva a golyóbecsapódás helyét Gaál alezredes úr csak annyit mondott: »látjátok, ez a háború« – azzal gyalog 3 km-t kísérő nélkül ment vissza a gépkocsijához, pedig az út közel volt a folyóhoz, a Cseremos bal partján viszont az oroszok voltak – mégsem félt, nagyon bátor katona volt.⁷³

A 8. század katonái ezalatt a veszélyesebb házakat kézigránáttal kifüstölve haladtak előre, dél körül azonban a város közepén, egy templom mellett elakadt a támadás: „Megálltunk egy megtisztított házban, hogy felmérjük a helyzetünket – írja Harmath. – A ház kétemeletes volt, elég jól beláttuk a környéket az ablakokból, az elöl, hátul, oldalt levő ellenséget. A másik két századot nem láttuk sehol.”⁷⁴ A parancsnokságról sem kaptak semmiféle hírt vagy utasítást. Amint valaki megpróbált előremenni, tíz-tizenöt ellenséges fegyver vette tűz alá. Látva, hogy a magyarok túl kevesen vannak ahhoz, hogy szélesebb vonalon biztosítsák magukat, az oroszok erős tűzzel mindkét oldalon kezdtek előbbre jönni.

„A lőszerünk már nagyon fogytán volt – folytatja Harmath – és így az egyik házba összegyűltünk haditanácsra. De lassan ment az is, mert minden pillanatban más-más helyre kellett rohanni, kitartásra biztatni az embereket, vagy egy-egy csúnya sebet bekötni, vagy jó példát mutatva tüzelni egy-egy túl közel merészkedő oroszra, mert bizony mindössze két-három ház távolságra voltunk egymástól (...)”⁷⁵ Azonban nem csupán a 8. század támadása akadt el: 13 órakor más magyar csapatrészek ugyan még elérték a Wiznitz (Vijnita) felé vezető hidat a Czeremosz folyón, de sem a Czeremosz bal partján harcoló szovjet egységekkel, sem a későbbi nagy erejű szovjet ellentámadással nem sikerült boldogulniuk.⁷⁶

Egyelőre azonban térjünk vissza a 8. századhoz, amelynek tisztjei – látva, hogy a lőszerük is fogytán van, az oroszok pedig lassan be fogják keríteni őket –, a visszavonulás mellett döntöttek. A terv az volt, hogy Harmath egy szakasszal hátra indul, a század fennmaradó része pedig Keményffy parancsnoksága alatt mindaddig helyben marad, míg Harmathék a város

utolsó házainál kezdődő emelkedésen berendezkedve fedezni tudják a visszavonulásukat. Mire a hátraküldött szakasz elérte az emelkedőt, Keményffy Zoltán elesett, a hátrahagyott rész pedig rendezetlenül menekülni kezdett hátrafelé. Harmathnak végül mindössze tizenöt emberrel sikerült felvennie a harcot az előretörő oroszokkal. Hírvivő útján jelentést küldött a parancsnokságnak a történetekről, illetve értesítette őket álláspontja hollétéről, negyedőrai harc után azonban az orosz aknavetőök tüze elől kénytelenek voltak a mögöttük levő, biztosabb menedéket nyújtó magaslatra visszavonulni. Harmath parancsnokként utoljára maradt. Mire ő is elérte a kiszemelt magaslatot, már csak hét katonáját találta ott, a többiek „hátralógtak”. Az aknavetőket azonban nem sikerült megteveszteniük: újra löni kezdték őket, s ezúttal ő maga és három embere is megsebesült a szilánkoktól.⁷⁷

Az általános helyzetet *A Tatárhágó visszanéz* című könyvében kisbarnaki Farkas Ferenc, a VI. hadtest egykori parancsnoka foglalja össze: a két zászlóaljnak két halott és tizennyolc sebesült árán sikerült elfoglalnia a várost, azonban a Czeremosz jobb partján bevett lövészszázadot Wiznitz-nél egy harcokocsikkal megerősített orosz zászlóalj a község nyugati szegélyéig szorította vissza, az 57/I. zászlóalj bal szárnyát pedig a Kuty és Kosow közötti műút mentén érte nagy erejű szovjet támadás, amely elől a zászlóalj kénytelen volt a várostól nyugatra fekvő magaslatokra visszahúzódnia.⁷⁸ Az 57/III. zászlóalj még életben maradt katonái a parancsnoksággal együtt a városban rekedtek, és éjjel 23 órára az ellenség – a városban elrejtett erők és partizánok tevékeny részvételével – teljesen körülzárta őket. A bekerített részekkel való kapcsolatfelvételtől két verzió is fennmaradt: Farkas Ferenc azt írja, az ezredparancsnokság 28-án éjjel önként jelentkezőkből összeválogatott rohamrajokat küldött a városba, hogy a körülzárt zászlóalj parancsnokát a kitörés útjáról és annak külső támogatásáról tájékoztassák, és egy rohamjárőrnek sikerült elérnie a városban rekedteket.⁷⁹ Visszaemlékezésében Bereczki Ferenc is kitér az esetre: „Az említett híd melletti malomban – ahol csak babot öröltek – pihentünk egy órát – írja Bereczki –, miközben a zászlóalj-parancsnokunk, Hamza Gábor őrnagy rádión keresztül segítséget kért az ezredtől, minekutána kivezényelték az ezredközvetlen huszárokat, hogy oldalról, a város ÉNy-irányából támadásba lendülve tereljék el rólunk az ellenség figyelmét (...) csonka zászlóaljunk április hó 29-én 0 óra 15 perckor a Cseremosz folyó jobb partján libasorban, puskalövések közepette kitört

⁷³ Uo., 36.

⁷⁴ HARMATH Ferenc 2010, 47.

⁷⁵ HARMATH Ferenc é. n.

⁷⁶ HL, TGy, 3405, 35.

⁷⁷ HARMATH Ferenc é. n.

⁷⁸ FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 22–23.

⁷⁹ Uo., 23–24.

a gyűrűből, újabb veszteség nélkül visszavonult – Tudiowba – a régi szálláshelyünkre.⁸⁰

A délnyugati irányba kitörő zászlóaljnak sikerült magával hoznia összes nehéz tűzfegyvereit, de a korábbi harcok során az öt századparancsnok közül egy elesett, kettő megsebesült, egy pedig eltűnt.⁸¹

A 29-i napról meglehetősen keveset tudunk: esős idő volt, jegyezte fel naptárába Ferenc Mihály.⁸² Az 57/I-es zászlóaljból a postásokat, szakácsokat, lovaszokat feltehetőleg még előző este rajokba osztották és kivezényelték a Czeremosz partjára védőállásba.⁸³ Harctevékenységre mindössze a délutáni órákban került sor: az oroszok kis egységekkel támadták a magyar vonalakat. Aznap éjszaka a zászlóalj visszavonult a magaslatról,⁸⁴ és a 27. tábori tüzérsztyály Tudiow keleti határában lévő útegeit is hátravonták.⁸⁵ A zászlóaljiroda jelentette a harci veszteséget az ezredparancsnokságnak.⁸⁶

Feltehetőleg május 1-én vagy az azt követő napok egyikén sor került két honvéd kivégzésére a Kutyi harcokban tanúsított magatartásukért: „(...) az ezredtől parancs érkezett, hogy a zászlóalj álljon fel háromszögbe. Megérkezett Gál Sándor, aki parancsot adott: – Csapatcsendőrök, előre!

Bándy Pál százados parancsot kapott, hogy állítsa elő azt a két honvédet, akik elhagyták a puskájukat (más forrás szerint a géppuskaállványt – a szerző) az ütközetben. A két honvédet előállították, és az ezredes kihirdette a golyó általi halálos ítéletet. Senki se hitte, hogy ez valóban megtörténhet, de megtörtént. Négy-négy csendőr lőtt a két elítélte, a bajtársra. Kivégezték mindkettőt (...).⁸⁷

Meglehetősen nehéz egyértelműen állást foglalni a fentebbi kivégzések ügyében. Kétségtelen, hogy a két katona vétkes volt abban, amivel vádolták őket, de talán nem is az a kérdés, hogy jogos volt-e az ezredparancsnok döntése, hanem hogy valóban szükség volt-e ilyen szigorú büntetésre. Hogy milyen hatást gyakorolt a katonákra, azt Becze István visszaemlékezéséből tudjuk: „Mindenesetre ez nagyon szomorú és tragikus eset volt, az egész csapat nagyon lehangozódtott tőle.”⁸⁸

Április 26-án, ugyanazon a napon, mikor az 57-esek először kerültek harcérinkezésbe Tudiownál a szovjet csapatokkal, a 27/I. zászlóalj a Czeremosz és a

Putilla összefolyásánál a Kosow felé menetelő 27/III. zászlóalj felvonulását biztosította. 27-én a VI. hadtestparancsnokság korábban említett utasítása értelmében a két zászlóalj erőszakos felderítést hajtott végre Kosow irányába, ahol csekély létszámú elleneséges erőt észleltek.⁸⁹ „Mikor megérkeztünk Kosow városába – írja visszaemlékezésében Péter József –, jobbra lehúztak a szekerekkel. »Partizánokkal ütköztünk«, mondták, azonban nem partizánok voltak, hanem a szovjet hadsereg, amely Tarnopolnál áttörte a német frontot, és nyomult nyugat felé Halmi irányába. Itt láttam először szétvert magyar egységet is, ahol egy katona vezetett húsz-harminc lovat, és a zászlóaljparancsnok egy tizedes volt, a tizedesen kívül egy szakaszvezető, de ez idegileg úgy ki volt kényszerítve, hogy semmit se tudott intézkedni.”⁹⁰

Kosow városát a 27/III. zászlóalj harc nélkül foglalta el,⁹¹ a 27/I. zászlóaljat pedig a parancsnokság a 15-20 kilométernyire fekvő Pistyn felé irányította.⁹² „[I]tt már az út le volt aknázva. – írja Péter – Szekereinken nem volt fék, a lovakon nem volt kerülőhám, nem tudták a szekereket tartani, mi fékeztünk karókkal.”⁹³

A zászlóalj az éjszakát Pistynben töltötte, majd a következő napon a településtől körülbelül 6-8 kilométernyire keletre,⁹⁴ egy kis faluban, illetve annak határában alakítottak ki a védelmi vonalat. Makrai László,⁹⁵ az aknavető szakasz parancsnoka visszaemlékezésében részletesen ismerteti a zászlóalj helyzetét: a vonal bal szárnya nyitott volt, nem csatlakozott hozzá más alakulat, a zászlóalj-parancsnokság és az egységek között nem létesítettek távbeszélő-összeköttetést, a kapcsolatot hírvivőn keresztül tartották. Az ellenség felkutatására kiküldött felderítő rajok sebessültekkel tértek vissza. „A falu sem volt biztonságos – írja Makrai –, mert egy tisztet is meglőttek, és a falu utolsó házából vagy 300 m-re levő [akna]vetőállás felé is jöttek lövések. Először azt hittük, hogy valaki szórakozik és lövöldözget, de később rájöttünk, hogy partizánok lőttek.”⁹⁶

Egy másik visszaemlékezés szerint aznap délelőtt a 2. század parancsnoka a katonák közé lövöldözött, mert nem voltak hajlandóak rohamra menni.⁹⁷ A lövöldözést egyetlen más forrás sem említi, mint ahogy 28-án elrendelt rohamról sincs tudomásunk, a visz-

⁸⁰ HL, TGY, 3405, 36.

⁸¹ FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 24.

⁸² FERENCZ Mihály 2006.

⁸³ BENKŐ Levente 2001a, 176.

⁸⁴ FERENCZ Mihály é. n.

⁸⁵ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 172.

⁸⁶ BENKŐ Levente 2001a, 176.

⁸⁷ Uo., 176.

⁸⁸ BENKŐ Levente 2001b, 194–195.

⁸⁹ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 169.

⁹⁰ PÉTER József 1981, 3.

⁹¹ FARKAS F. i. m. 24.

⁹² BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 19.

⁹³ PÉTER József 1981, 3.

⁹⁴ HL, VKF 1944. IV. 28.

⁹⁵ HL, TGY, 3616, 1.

⁹⁶ Uo., 2.

⁹⁷ PÉTER József 1981, 3.

szaemlékezés azonban arról is említést tesz, hogy délutánra az illető hadnagy megsebesült. Mivel a 27/I. zászlóalj másik két századparancsnokáról nincs ilyen adat, a sebesült feltehetően Bárdos Géza hadnagy lehetett, aki április 28-án Pistynnél valóban szilánksérülést szenvedett.⁹⁸

Egyelőre tisztázatlan, mi készítette arra a zászlóalj parancsnokát, hogy a délután folyamán visszavonja a vonalból a lövészegységeket. Az okot feltehetően a fentebbi tényezők összességében kell keresnünk. Az aknavető szakaszról és egyik géppuskás rajról azonban egyszerűen megfeledeztek. „A nagy csönd miatt a falu felé járókat küldtem – írja Makrai László –, amely a védelmi vonalat teljesen üresen találta. Elhárítottam a visszavonulást. A kertek alatt a sövényeken átvergődve kiértünk a faluból kivezető műútra, amely Delatyn és Kolomea irányába haladt, ahonnan robbanások és ágyúdörgést lehetett hallani. Úgy döntöttem, hogy a műútról – mivel azon jobban ki vagyunk téve a harcok és repülőátadásoknak – az erdős hegyek felé vezető meglehetősen szűk völgybe vittem a szakaszt. A műúttól kb. 150 m-re figyelő őrszemre bukkantunk és utána a zászlóalj egységeivel is találkoztunk.”⁹⁹

A zászlóalj feltehetőleg a völgyben töltötte az éjszakát, és hajnalban – a műutat továbbra is elkerülve – a völgyön és a hegyeken át indult tovább hátrafelé. Az előző nap a vonalban felejtett géppuskás rajnak csupán aznap, azaz április 29-én reggel, az utat elhagyott felszerelési tárgyak alapján követve sikerült utolérnie a többieket.¹⁰⁰

A nap folyamán Pistyn-nél az oroszok megtámadták és visszaszorították a zászlóaljat, olyannyira, hogy egyes ellenséges részek egészen Szeszory-ig jutottak előre és a községbe is behatoltak.¹⁰¹ A támadás részleteiről mindössze annyit tudunk, hogy jelentős szerepet játszottak benne a partizánoknak hitt civilek, akikről azonban a hadifoglyok vallomásai alapján kiderült, hogy tulajdonképpen reguláris sorkatonák: azért öltöztették polgári ruhába őket, hogy földmunkásoknak álcázva magukat könnyebben átszivároghassanak a magyar alakulatok között, és onnan támadhassák hátba a védővonalat.¹⁰²

Úgy tűnik, a Pistyn-i harcokat követően a 27/I. zászlóalj parancsnoka, Nádasy Oszkár ellen is merültek fel kifogások. Nádasy 1942-től volt a sepsiszentgyörgyi 27/I. gyalogzászlóalj parancsnoka, illetve Sepsiszentgyörgy városparancsnoka.¹⁰³ Fekete Lajos,

aki a laktanyából ismerte, „ideges, állandóan kiabáló, szekáns” emberként jellemzi, akinek nem volt túl nagy tekintélye alárendeltjei előtt: „kirohanásait fel sem vették, szinte élvezték.”¹⁰⁴ Tőle származik a következő, Nádasy galfíciái szerepléséről szóló történet is, amelyet az ezred ’legnagyobb melléfogásaként’ ír le:

„Kosov város elfoglalásával az ezred I. zászlóalja volt megbízva, melynek parancsnoka Nádasy alezredes volt. Ki is küldte a felderítőket, akik jelezték: szabad az út, nincs ellenség. Erre az alezredes századját¹⁰⁵ sorba állítva, énekszóval neki a város elfoglalásának. Amire beértek a város központjába, a pincékből, a padlásokról is lőttek. A fiúk megzavarodva, fedezet nélkül szétszaladtak és egy perc alatt meg voltak semmisítve. Maga az alezredes is a szennycsatornán át segédtisztjével, Szenyes Jánossal alig tudták megmenteni életüket. Ahogy értesült az ezredesünk, azonnal magához rendelte Nádasyt, aki úgy, ahogy volt, sárosan, mocskosan jelentkezett is. Ahogy belépett és lejelentkezett, már hallottam: ’alezredes úr a pisztolyát tegye le az asztalra, le van tartóztatva’. Már jöttek is a hadosztálytól és segédtisztjével együtt elvitték. Ez a harc nélküli csata a század jó pár halottjába került. Hogy mi történt Nádasyval? Állítólag bolondnak tetette magát, és az anyaországba került lefokozva, egy kórházba.”¹⁰⁶

A történet több ponton is sántít. Amint az előbbiekben láttuk, a 27/I. zászlóaljat Kosowtól már 27-én Pistyn térségébe vezényelték. Elképzelhetetlen továbbá, hogy a zászlóalj (vagy bármely más alakulat) – főként a korábbi tapasztalatok után – alakzatban, énekszóval vonult volna be bárhová. Arról sem maradt fenn semmiféle adat, hogy Nádasy és Szenyes bármilyen csatából szennycsatornán át menekült volna meg, mi több, Szenyes János zászlósi rangban még 1945. április 13-án is a 27/I. zászlóalj segédtisztjeként írta alá a 61. számú, előléptetéseket tartalmazó zászlóaljparancsnoksági eligazítást.¹⁰⁷

A történeteket illetően – a fennmaradt források szűkösége miatt – csupán feltevésekbe bocsátkozhatunk. Amint a Pistyntől keletre arcvonalban felejtett aknavető szakasz és géppuskás raj példája is bizonyítja, Nádasy meglehetősen felületesen látta el feladatát. Nem kizárt, hogy mivel 27-én még az 1. hegyidandár-parancsnokságot találta Pistyn városában, 29-én túlságosan biztonságba érezte magát és elmulasztotta a megfelelő felderítést, esetleg nem is számított ellenséges támadásra, azonban az a legvalószínűbb, hogy a reguláris orosz erők és az arcvonalon

⁹⁸ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 57.

⁹⁹ HL, TGY, 3616, 2.

¹⁰⁰ Uo., 2.

¹⁰¹ HL, VKF, 1944. IV. 29–30.

¹⁰² FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 26.

¹⁰³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 201.

¹⁰⁴ FEKETE Lajos 2008, 22.

¹⁰⁵ Az alezredes nem egy század, hanem az egész zászlóalj parancsnoka volt – a szerző.

¹⁰⁶ Uo., 34.

¹⁰⁷ 61. számú zászlóaljparancsnoki eligazítás. 1945. április 13.

polgári ruhában átszivárogtatott és partizánoknak gondolt orosz katonák együttes fellépésének hatására a parancsnok egyszerűen elvesztette a fejét. Mivel arról nincs tudomásunk, hogy Kuty szovjetek általi visszafoglalását követően magyar tiszteket megbüntettek volna, feltehetően nem csupán Pistyn elvesztése miatt merült fel kifogás ellene. Mindenesetre úgy tűnik, Nádasy felelőssége fölöttesei számára teljesen egyértelmű volt, ugyanis nagyon gyorsan távolították el csapattestét éléről. Ennek magyarázataként a különféle források különféle okokat – idegösszeomlást, pánikkeltést,¹⁰⁸ meghátrálást¹⁰⁹ – jelölnek meg. Bármi történt is, május 1-től Birkás Antal százados vette át a zászlóalj parancsnokságát,¹¹⁰ Nádasyra pedig még 2006-ban is így emlékezett egyik egykori katonája: „A 27-es zászlóaljnak a zászlóalj parancsnoka Nádasy Oszkár őrnagy volt. Kijött a frontra velünk, s ott megbolondult, s a végén osztán ő hazajött – olyan vitéz ember volt.”¹¹¹

Amint a korábbi események alapján már számítani lehetett rá, május 1-én végül sor került a Kosow elleni támadásra is. Akárcsak Pistynnél, a reguláris orosz erők támadásával párhuzamosan itt is élénk partizán-tevékenység bontakozott ki az arcvonal mögött, amely főként a tüzérség és a tartalék ellen irányult. Babin községet, ahol nagyobb mennyiségű lőszer és élelem volt felhalmozva, felgyújtották.¹¹² 2-án a 27/III. zászlóalj kiszorult Kosowból; az ellenség előnyomulását pedig végül csak a településtől nyugatra, késő estig tartó súlyos harcokban sikerült feltartóztatni.¹¹³

3-án a fennmaradt dokumentumok szerint¹¹⁴ a Pistynnél lévő csoport arcvonala mögött partizán-tisztogatásra került sor, amelynek eredményéről nem történik említés, azt azonban tudjuk, hogy a hadosztály részéről minden partizánellenes vállalkozás eredménytelenül végződött.¹¹⁵

Az akció célja feltehetőleg az volt, hogy a másnapi támadás előtt megtisztítsa az arcvonal mögötti területet az átszivárogtatott ellenséges erőktől. 4-én a 27/I. zászlóalj a 33. hegyivadász-zászlóalj támogatásával újra megkísérelte birtokba venni Pistynt, az oroszok azonban csekély térnyerés után megállították a támadást, a következő napon pedig nagyobb erőkkel végrehajtott ellentámadásuk elől a csoportot a kiindulási állásaiba kellett visszavonni. Itt a megismételt ellenséges támadást a csoport visszaverte.¹¹⁶ 7-én ugyan sikerült a község nyugati részébe befész-

kelt szovjet egységeket visszaszorítani és két támpontjukat elfoglalni, ezek a harcok azonban csupán pozíciójavításra szolgáltak, a fennálló helyzetet lényegesen nem befolyásolták. Május elején ugyanis a 27. székely hadosztály – az 1. hadsereg egyéb seregtesteihez hasonlóan – beszüntette támadó tevékenységét és védelembe vonult.

Konklúzió

A három városnál elszenvedett kudarcok okaként visszaemlékező katonák a fegyverzet hiányosságait, egy esetben a parancsnok emberi gyengeségét emelik ki, míg Berekméri többek között a csapatok helység-harcokban való járatlanságára hivatkozik. Az 1. magyar hadsereg harcaival foglalkozó munkák, illetve a VI. hadtest egykori parancsnoka a támadás sikertelenségének két másik, az előbbieknél jóval meggyőzőbb magyarázatát kínálja: egyrészt a szovjet védelem április 23-át követően jelentősen megerősödött, és a magyar csapatoknak már nemcsak utóvédekkel, hanem a 6. gárda-gépesítetthadtest és a 18. hadsereg főerőivel kellett felvenniük a harcot,¹¹⁷ másrészt a magyar vezetés már ezt megelőzően is úgy ítélte, hogy sík terepen saját csapataik számuknál és felszerelésüknél fogva ki vannak szolgáltatva a szovjet hadseregnek, ezért a hegyek peremén, de még a hegyekben kívántak védelemre berendezkedni. A hegyek lábánál fekvő városok elfoglalását a rajtuk keresztül futó műút miatt tulajdonképpen a németek szorgalmazták.¹¹⁸

A VI. hadtest tevékenységét értékelve kisbarnaki Farkas Ferenc külön kitér a székely alakulat szerepére: „Az elmúlt harcokban különösen a 27. székely ho. [hadosztály] vette ki legjobban részét – írja. – A ho. kirakodása után esőben, hóban, felázott, csúszós, csaknem járhatatlan hegyi utakon, sőt, patakok medrében, nem egyszer napi 50 km-es menetekben, zlj [zászlóalj] erejű vegyes csoportokra tagolva sietett a Hazánk felé vezető védtelen utak lezárására, valamint az 1. hgy. dd. [hegyi dandár] hátába nyomuló ellenséges erők feltartóztatására. A ho. a legerősebb partizán-vidéken 60 km-es arcvonalán sok kisebb-nagyobb részletharcot vívott, és végül a három peremvárosért folyt küzdelemben sokat vérzett.”¹¹⁹

Annak ellenére, hogy a kitűzött célt nem sikerült elérni, az 1. magyar hadsereg támadása igen jelentős eredménnyel járt: alakulatai 'sok veszteséggel,

¹⁰⁸ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 201.

¹⁰⁹ HL, TGy, 3616, 3.

¹¹⁰ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 67.

¹¹¹ FERENCZ Mihály 2006.

¹¹² FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 26–27.

¹¹³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2005, 174.

¹¹⁴ HL, VKF, 1944. V. 3.

¹¹⁵ FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 55–56.

¹¹⁶ HL, VKF, 1944. V. 4–5.

¹¹⁷ UNGVÁRY Krisztián 2011, 116

¹¹⁸ FARKAS Ferenc, Kisbarnaki 1952, 26–27.

¹¹⁹ Uo., 28–29.

kudarccal, de kemény helytállással megvívott¹²⁰ harcaik során helyreállították a Kárpátok előterében húzódó arcvonal összefüggését, illetve felszámolták azt a Stanislau (Stanislaw) és Dolina közötti, nyugat felé előreugró arcvonalívet, amely Kőrösmező felé közvetlen veszélyt jelentett Magyarország hatáira.¹²¹ A hadsereg katonái közül a támadás kezdetétől – április 17-től – május 14-ig 1942 fő elesett, 10193 megsebesült, 3441-en pedig eltűntek. A legnagyobb veszteségek a 16., a 24. és 25. gyaloghadosztályok,

valamint a 18. könnyűhadosztály csapatait érték.¹²² A 27. könnyűhadosztály veszteségi adatait az április 20. és május 15. közötti időszakra vonatkozóan ismerjük: ezek szerint 96-an elestek, 283-an megsebesültek és 38-an tűntek el.¹²³

A túlélők számára olyan időszak következett, amit a szakirodalom 'viszonylag nyugodt'-nak nevez: kezdetét vette a mintegy két hónapig húzódó állóháború.

Magyarosi Sándor – Sepsiszentgyörgy–Dublin; sandormagyarosi@gmail.co

Levéltári források

61. számú zászlóaljparancsnoki eligazítás, 1945. április 13. (A dokumentum romániai közjegyző által hitelesített másolat. Szász Judit tulajdona)

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

- KSVV = Honvéd Vezérkar Központi Szállítás Vezetőség naplója

- TGy = Tanulmány Gyűjtemény, 3405: *Bereczki Ferenc: Honvéd voltam a II. világháborúban* Hadtörténelmi események a m. kir. 27. székely könnyűhadosztály alegységein belül 1942–1945

- TGy = Tanulmány Gyűjtemény, 3616: *Makrai László: Ki tudja, merre, merre visz a végzet*

- VKF = Honvéd Vezérkar Főnökének iratai, 1944–1945: I. fondfőcsoport, 304 doboz: *1944. 1. oszt. Tájékoztatók a napi katonai helyzetről. 1944. ápr. 9. – aug. 31.*

További interjúk, naplók, visszaemlékezések

ÁBRAHÁM Márton

é. n. *Naplótöredékek*, <http://www.hatarvadasz.hu/Irodalom/index3.html> (2013. 01. 26)

FERENCZ Mihály

é. n. *Napló* (kézirat, Magyarosi Sándor tulajdona).

2006 *Interjú* (kész. Magyarosi Sándor), Mikóújfalú, 2006. április 14.

HARMATH Ferenc:

é. n. *Visszaemlékezés* (kézirat, Harmath Ferenc tulajdona).

PÉTER József

1981 *Így emlékszem vissza. Hova és miért?* (kézirat, Szász Judit tulajdona).

¹²⁰ SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert 2003, 56.

¹²¹ Uo., 56.

¹²² Uo., 56.

¹²³ BEREKMÉRI Árpád Róbert 2008, 20.

Irodalom

BENKŐ Levente

2001 Így láttuk, in: Gocz József (szerk.): *3006 év hadifogságban*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 91–217.

2001a Fogalmunk sem volt a nagypolitikáról (Ferencz Mihály, Mikóújfalú), in: Gocz József (szerk.): *3006 év hadifogságban*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 174–191.

2001b Hol fogtatok ennyi oroszot? (Becze István, Sepsiszentgyörgy), in: Gocz József (szerk.): *3006 év hadifogságban*, Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 192–216.

BEREKMÉRI Árpád Róbert

2005 A marosvásárhelyi 27. székely könnyűhadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig, *Hadtörténelmi Közlemények*, CXVIII/1–2, 152–187.

2008 *Fegyver alatt*, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

FARKAS Ferenc, Kisbarnaki

1952 *A Tatárhágó visszanéz*, Buenos Aires.

FEKETE Lajos

2008 *Dalból van a lelkem*, Keresztvári Református Egyházközösség, Brassó.

GAUDERNAK ***** , báró

1940 A sepsiszentgyörgyi helyőrségi csapatok bevonulása, *Székely Nép*, 58, 46 (szombat, 1940. szeptember 21.).

GOSZTONYI Péter

1992 *A magyar honvédség a második világháborúban*, Európa Könyvkiadó, Budapest.

HARMATH Ferenc:

2010 *Az emlékek megszólalnak*, Komp-Press Könyvkiadó, Kolozsvár.

ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert

(é. n.) *Erdély a hadak útján* (Harmadik kiadás), Püedlo Könyvkiadó, Budapest.

NAGY József

2012 A második világháború emlékezete és a szóban elmondott történelem Székelyföldön, *Székelyföld*, 2012/4, 39–57.

ÖLVEDI Ignác

1989 *Az 1. Magyar Hadsereg története 1944. január 6-tól október 17-ig*, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.

SIMON Gábor

2010 *A nagyváradi 25. gyaloghadosztály részvétele az 1. magyar hadsereg galíciai hadműveleteiben 1944. április–májusban*. (TDK dolgozat, Történettudományi szekció, Irányító: Bona Gábor), Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc, <http://midra.uni-miskolc.hu/?docId=11550> (2013. 01. 28.).

SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert

2003 *A keleti hadszíntér és Magyarország, 1943–1945*, Püedlo Kiadó.

UNGVÁRY Krisztián

2005 *A magyar honvédség a második világháborúban*, Osiris Könyvkiadó, Budapest

2011 Védelmi harcok a Kárpátok előterében, Erdélyben és a Tiszántúlon, in: Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban*, Kossuth Könyvkiadó – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 115–128.

Primele zile ale diviziei ușoare nr. 27 secuiesc pe frontul din est

(Rezumat)

Spre deosebire de activitatea „grănicerilor secuî”, istoria diviziei ușoare secuiești nr. 27 reprezintă o tematică mai puțin abordată a participării secuiești la evenimentele celui de-al doilea război mondial. Această divizie a armatei maghiare a ajuns pe frontul din Ucraina în aprilie 1944 și a luat parte la lupte până la sfârșitul războiului în Europa. Izvoarele și mărturiile prelucrate de această dată se concentrează asupra evenimentelor din aprilie 1944, ofensiva din zona Kutý–Kosow–Pistyn (Ucraina), asupra experienței personale relatate în mărturii (jurnale, interviuri).

First days of Székely 27th Light Infantry Division on the eastern front

(Abstract)

As opposed to the case of the "Székely Border Guard" forces, the Székely 27th Light Infantry Division's story represents a less researched chapter of the Székely participation in the Second World War, although the division's frontline service lasted from their first deployment to Ukraine in April 1944 until the end of the war. This paper focuses mainly on their role in the offensive from April 1944, namely the battles in the Kutý–Kosow–Pistyn region based on memoirs, interviews and archive sources.

KÖZGYŰJTEMÉNY
ÉS TÖRTÉNELMI ÖRÖKSÉG

Szekeres Attila István

CÍMERESLEVELEK A SEPSISZENTGYÖRGYI ÁLLAMI LEVÉLTÁRBAN, 2.

A Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei fiókjában (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL) őrzött fondokban tizennégy nemeslevél található. Ezek felölelik az 1568 és 1792 közötti időszakot. A dokumentumok többségét Erdély fejedelmei állították ki, kezdve János Zsigmonddal, aki II. János néven Magyarország választott királya volt (egy armális), folytatva Báthori Gáborral (három oklevél), Bethlen Gáborral (két nemeslevél), I. Rákóczi Györggyel (egy dokumentum), Apafi Mihályig (két armális), de a bécsi kancellárián kiállított dokumentumok is találhatóak itt: I. Lipót német–római császár és magyar király három, VI. Károly német–római császár (III. Károly néven magyar király) és II. Ferenc német–római császár (I. Ferenc néven magyar király, 1804-től osztrák császár) egy-egy oklevele.

A pergamenre írt oklevelek nyelve latin, az 1792-ben II. Ferenc által kibocsátott, kötetbe foglalt nemeslevelet németül állították ki.

Tapasztalható, hogy a Bécsben kiadott pergamenek állapota jobb, mint az erdélyieké. Természetesen, hiszen azok újabbak, de anyaguk is finomabb, borjúbőrnek véljük, míg az erdélyiek durvábbak, kecske-, illetve juhbőrből kidolgozottak.

Némely pergamenekre nem festették rá a címet, minden bizonnyal a nemességet szerző nem fizette ki a címerfestőnek járó illetéket, valószínűleg anyagi okokból. Ugyanis az erdélyi megnevesítettek zöme szegény sorsú volt, főleg valamilyen hőstett vagy harcban való részvétel okán kapott jutalmul nemességet. De sok esetben a megnevesített őse érdemelte ki utódai számára az adományt. Így az erdélyi, főleg székelyföldi nemesek többsége csupán a címmel élt, esetleg a kedvezményekkel is, főleg az adófizetés aló-

li mentességgel, ha éppen mentesítést is kapott, ám életmódjában nem nagyon különbözött nem nemes embertársaitól.¹

A Magyar Országos Levéltárban (MNL OL, Budapest) levő nemeslevelek 18 százalékáról hiányzik a címerrajz.² Nem ismerünk olyan számítást, hogy a hiányos dokumentumok aránya Erdélyben mekkora, de minden bizonnyal nagyobb, mint a MNL OL állományában levőké.

A Sepsiszentgyörgyi állami levéltárban egyik pergamennek csupán a fele maradt meg, a címerrajzzal ellentétes rész, más két nemeslevélből barbár módon kiollózták a címet.

Mindent összevetve, a tizennégyből csupán hét armális tartalmaz címerfestményt.

Az *Acta Siculica 2011* múzeumi évkönyvben bemutatott azt a három, címerrajzzal ellátott armalist, amelyeknek kedvezményezettje háromszéki család:³ alsócsernátoni Kelemen⁴, angyalosi Forró–Borbély⁵ és lisznyói Damó⁶. Az alábbiakban a fennmaradó nemesleveleket ismertetjük, különös tekintettel a címerek leírására.

Címer nélküli armálisok

Szentmihályfalvy Péternek János Zsigmond által 1568. május 6-án, Tordán kiállított nemeslevél (1. ábra.)

II. János, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. választott királya 1568. május 6-án Tordán nemességet és címet adományoz a következőnek: *Peter Zentmihalfalwy*. A pergamen eredeti mérete 570 × 448 mm, amiből 123 mm a feltűrt plica. Az oklevél hiányos, a tűrések mentén a címerhelyet

¹ SZÁLKAI Tamás 2009, 20, 23–26.

² NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 14.

³ SEKERES Attila István 2011, 375–384.

⁴ Bethlen Gábor 1628. május 7-én Gyulafehérváron, a fejedelmi udvarban és kancellárián tett hű szolgálataiért alsócsernátoni Kelemen György deákot kiemeli a székely lófők sorából, címet és nemességet adományoz neki, valamint alsócsernátoni házát mindennemű teherviselés alól feloldja. (SÁL, Fond 93, 7.)

⁵ Bethlen Gábor 1629. március 1-jén megerősíti az alább felsoroltak nemességét, számukra címet adományoz, és mentesíti

angyalosi házukat a teherviselés alól: angyalosi Borbély, másképpen Forró Ferenc, és felesége, Dévai Erzsébet, fiuk, István, és lányuk, Margit, valamint Forró Miklós és felesége, Dévai Anna, fiaik, István és György, és leányaik, Ilona, Katalin és Anna. (SÁL, Fond 170, Dos. 1, 5.)

⁶ I. Ferenc 1792. március 2-án nemességet, címet és lisznyói (von Lysznio) előnevet adományoz Damó Józsefnek. (SÁL, Fond 93, 6.)

⁷ SÁL, Fond 27, Dos. 152, 1.

kiszakították, továbbá a második függőleges és első vízszintes tűrés csomópontjában jókora, rombusz alakú lyuk tátong. Egyébként a pergamen minősége jó. A címer mérete 105 × 105 mm lehetett. A szövegmező mérete 450 × 195 mm, a kibocsátó neve nélküli rész magassága 160 mm. A levél alján a kibocsátó aláírása, *Joannes Electus Rex* (János választott király). (2. ábra.) A dokumentumot ellenjegyezte *Michael Chaki* (Csáki Mihály) kancellár. Az oklevelet függőpecséttel hitelesítették. (3. ábra.) A vörös viaszpecsét átmérője 42 mm, ezt természetes színű viaszágyba helyezték, amannak átmérője 94 mm, ám a viaszágy mintegy 40 százaléka hiányzik. A pecsétet vörös-zöld-kék, selyemfonalakból sodort zsinórral erősítették a nemeslevélhez. Az okmányon kihirdetési záradék nincs.

*Étvalvi Csiszér Mihálynak Báthori Gábor által 1609. április 29-én, Kolozsváron kibocsátott nemeslevél*⁸ (4. ábra.)

Báthori Gábor, Erdély fejedelme, a magyarországi részek ura, a székelyek ispánja stb. 1609. április 29-én Kolozsvárott nemességet és címert adományoz a következőknek: *Michael Csiszer de Ethffalua*. A pergamen csak részben maradt meg, azaz bal oldala hiányzik. Így eredeti teljes méretét nem ismerjük. Szélessége 400 mm, a maradék hossza 330 mm. Egyébként a pergamendarab jó állapotban őrződött meg. A szövegrész magassága 205 mm, a fejedelmi cím nélküli, kimondott szöveges részé 175 mm. *Stephanus Kendi* (Kendi István) kancellár aláírása a megmaradt részen látható. Két lyuk arra utal, hogy a nemeslevelet függőpecséttel látták el, ám az hiányzik. A megmaradt rész hátlapján kihirdetési záradék töredéke látszik. Eszerint 1610-ben kihirdették az adományt, minden valószínűség szerint Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék közgyűlésén – a pergamendarabon csak Orbaiszék maradt meg, az előtte levő szövegrész az oklevél eltűnt darabjával együtt hiányzik.

Barátosfalvi Nagy Istvánnak, valamint a parancsnokága alatt álló Nagy Jánosnak és Pálnak, körösi Beder Gáspárnak, Szöcs Mihálynak, Szöcs Bálintnak, Gruzda Andrásnak, Király Jánosnak, Ferencz Bálintnak, Lovász Istvánnak, kovásznai Lukács Mihálynak, Csutak Andrásnak, Csutak Györgynek, Vajna Ferencnek, zabolai Bogyó Mihálynak és Deák Demeternek, pákéi Farkas Istvánnak, kézdivásárhelyi Molnár Jánosnak, Molnár Mihálynak és Bálintnak, futásfalvi Bálint Gergelynek, altorjai Ambrus Mihálynak, Bartha Miklós-nak, oklándi Miklós Jánosnak, somlyói Nagy And-

*rás zászlósnak, fiatfalvi Kádár György dobosnak Báthori Gábor által 1611. június 12-én kibocsátott nemeslevél*⁹ (5. ábra.)

Báthori Gábor 1611. június 12-én nemességet és címert adományoz a következőknek: *Stephanus Nagi ductor, Joanis et Paulus Nagi de Baratosfalua, Casparus Beder, Michael Szeoch, Valentinus similiter Szeoch, Andrea' Gruzda, Joannes Kiraly, Valentinus Ferencz, Stephanus Louasz de Keöreös, Michael Lukach, Andrea' Chutak, Georgius similiter Chutak, Franciscus Vajna de Kouaszna, Michael Bogio et Demetrius Deak de Zabola, Stephanus Farkas de Paka, Joannus Molnar, Michael et Valentinus Molnar de Kizdy Vasarhely, Georgius Balint de Futasffalu, Michael Ambrus, Nicolaus Bartha de Also Thorja, Joannes Miklos de Olland, Andrea' Nagy de Somlio vexilator, Georgius Kadar de Fiatffalua timpanator*.¹⁰ A pergamen mérete teljesen kinyitva 630 × 590 mm. A szöveg méret 540 × 230 mm, díszítés nélkül 200 mm. A címer helye kihagyva, annak mérete 90 × 105 mm. A pergamen meglehetősen megviselt: a tűrések mentén szakadozott, a hátsó felén vászonnal megragasztva. A szövegnek csupán a felső harmada kellőképpen olvasható, az alján szinte kibetűzhetetlen. A keltezés látszik, ám a kiadás helye teljesen kitörlődött. A levél alján egyetlen aláírás: *Gabriel princeps*. (6. ábra.) A függőpecsét elveszett.

*Dálnoki Lázár Istvánnak, feleségének, Henter Juditnak és fiaiknak, Balásznak, Jánosnak és Andrásnak I. Rákóczi György által 1643. október 20-án Gyulafehérváron kibocsátott nemeslevél*¹¹ (7. ábra.)

Rákóczi György, Erdély fejedelme, a magyarországi részek ura, a székelyek ispánja stb. 1643. október 20-án Gyulafehérváron nemességet és címert adományoz a következőknek: *Stephanus Lazar de Dalnok*, felesége *Judith Henter* és fiaik: *Blasius, Joannes, Andreas*. A pergamen enyhén megbarnult, kissé kemény, a tűréscsomókban kitöredezett, de jól olvasható. Mérete 730 × 320 mm, ebből 45 mm a plica. A szöveges rész mérete 600 × 200 mm, címsor nélkül 175 mm. A címer helyét kihagyták, címert nem festettek rá. A diplomát aláírta a fejedelem: *Georgius Rakocy*. (8. ábra.) Ellenjegyezte *Joannes Szalardy* (Szalárdy János) titkárhelyettes. A dokumentumot vörös-sárga-kék-fehér, selyemfonalakból sodort zsinóron függő, természetes színű, 90 mm átmérőjű viaszágyba helyezték, 50 mm átmérőjű vörös viaszpecsét erősíti meg. (9. ábra.) A pecsét két széléből egy-egy jelentéktelen rész kitörött.

⁸ Uo., 2.

⁹ SÁL, Fond 93, 5.

¹⁰ A kiadás helye teljesen kitörlődött.

¹¹ SÁL, Fond 65, Dos. 8, 49.

*Illyefalvi Bodoki Mihálynak Apafi Mihály által 1664. január 19-én Fogarason kiállított nemeslevél*¹² (10. ábra.)

Apafi Mihály, Erdély fejedelme, a magyarországi részek ura, a székelyek ispánja stb., 1664. január 19-én Fogarason nemességet és címert adományoz a következőnek: *Michael Bodoki de Illyefalva*. A pergamen ép, ám vastag, s igen megkeményedett. Mérete 540 × 346 mm, amiből mindössze 43 mm a plica. A szöveges rész mérete 480 × 223 mm, a címsort leszámítva a szöveg szélessége 198 mm. A címer hiányzik, nem festették rá. A kihagyott méret: 75 × 80 mm. A címsort zölddel írták, ugyanúgy a kedvezményezett nevét is zölddel emelték ki. A 70 mm átmérőjű fatokba helyezett, 38 mm átmérőjű vörös viasz függőpecsétet vörös-fehér-zöld, selyemfonalakból font zsinórral erősítették a pergamenhez. (11. ábra.) A nemeslevelet ellátta kézjeggyével a fejedelem, *Michael Apafi m. p.* (12. ábra.) Ellenjegyezte *Joannes Betlen cancellar* (Bethlen János kancellár) és *Franciscus Lugosi secretar* (Lugosi Ferenc titkár). Az oklevél hátoldalán levő záradék szerint az adományt Csanád vármegyében hirdették ki 1668. október 28-án.

*Vajdahunyadi Baczarábai Istvánnak Apafi Mihály által 1685. november 2-án Gyulafehérváron kibocsátott nemeslevél*¹³ (13. ábra.)

Apafi Mihály 1685. november 2-án Gyulafehérváron nemességet és címert adományoz a következőnek: *Stephanus Baczarábai de Vajda Hunyad*. A jó minőségű pergamen mérete 680 × 580 mm, melyhez hozzáadandó a feltűrt plica szélessége: 165 mm. A szövegmező mérete 610 × 310 mm. Igen kis felületet hagytak ki a címer számára, melyet nem festettek meg. A dokumentum nem járt sem piktor, sem rubrikátor kezében. Hiányzik a címer, az adományozó neve címeivel együtt, valamint a szövegben kihagyták a helyet az adományozott nevének is, ám egy helyen az bekerült, innen tudható, kinek szól az adomány. A nemeslevelet aláírta *Franciscus Lugosi Secretar* (Lugosi Ferenc titkár). A függőpecsét 65 mm átmérőjű fatokba helyezett, átmérője 48 mm, teljesen ép, vörös viaszpecsét. A zsinórt vörös-fehér-zöld selyemfonalakból sodorták. A plicán szereplő záradék szerint az adományt Hunyad vármegye közgyűlésén hirdették ki 1686. június 19-én.

*Radó, másképpen Bakcsi Andrásnak I. Lipót által 1703. március 1-jén kiállított nemeslevél*¹⁴ (14. ábra.)

Lipót, a Rómaiak választott császára, Magyarország királya stb. 1703. március 1-jén Bécsben nemességet

és címert adományoz a következőnek: *Andreas Rado alias Baksi*. A 670 × 555 mm méretű pergamen igen rossz állapotban van: megbarnult, penészedik, néhány lyuk is tarkítja, néhol az írás elmosódott. A nemeslevélből kiollózták a címert (!). A szöveges rész mérete 565 × 270 mm, díszírás nélkül a magassága: 235 mm. Az uralkodó aláírása hiányzik, ám a kancelláré, *Comes Samuil Kalnok*y (gróf Kálnoky Sámuel) ott van. A címeren kívül a pecsétet is eltávolították. Minden valószínűség szerint a zsinórt elvágták, mert kitépés nyoma nem látszik, s a diploma alján ott a négy lyuk, a befűzés helye. A záradék szerint az adományt 1704. január 24-én hirdették ki, Nagyszébenben.

Címerképpel ellátott nemeslevelek

Elsődleges célunk a címerek bemutatása, de emellett közöljük a genealógiai és címertani szakirodalomban fellelhető családi adatokat, ezek közül a címerszerzéssel kapcsolatosakra összpontosítva.

A marosvásárhelyi Békésy család címere

Báthori Gábor, Erdély fejedelme 1610. május 20-án Gyulafehérváron nemességet és címert adományoz a következőknek: marosvásárhelyi *Békésy János*, felesége, *Borsos Judit*, valamint *Békésy István* és fiai.¹⁵ (15. ábra)

A pergamen minősége jó, ám az írás kissé meghalványult, az alsó részen fokozottan.¹⁶ A nemeslevél mérete 740 × 660 mm, melyből 230 mm a plica szélessége. A szövegrész mérete 600 × 170 mm, intituláció nélkül 145 mm. A címerméret 83 × 83 mm. A dokumentumot a fejedelem ellátta kézjeggyével – *Gabriel princeps* –, kancellár vagy titkár nem ellenjegyezte. A 42 mm átmérőjű vörös viaszpecsétet 70 mm átmérőjű sárga viaszba ágyazták, ám a viaszagy csupán mintegy negyedrészen maradt meg. (16. ábra.) Ez vörös-sárga, selyemfonalakból sodort zsinóron függ. A dokumentumon kihirdetési záradék nincs.

A címer leírása a következő:

„*Scutum videlicet militare, coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer, totus ferro indutus, ense deaurato succintus, altero ense strictum sursum porrectum tenere ac ad pedes cadaver quoddam humanum, capite truncatum, caput ejusdem recenter amputatum quasi intueri conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis unionibus decenter exornatum, ex cono vero galeae teniae variorum colorum hincinde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite seu principio*

¹² SÁL, Fond 27, Dos. 152, 4.

¹³ SÁL, Fond. 93, 2.

¹⁴ Uo., 3.

¹⁵ Ioannes Bekesy, felesége, Judith Borsos, Stephanus Bekesy és fiai.

¹⁶ Uo., 4.

praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris suis appropriatis coloribus clarius expressa et depicta esse cernuntur.”

Azaz: „Égszínkék színű katonai pajzs, melynek mezejében vagy udvarában teljes fegyverzetbe öltözött egész emberalak aranyozott kardot tartva, másik kardjával a lábánál fekvő emberi testet éppen lefejezve látszik. A pajzs fölél zárt katonasisak van helyezve, ezt ékkövekkel és igazgyöngyökkel díszített királyi fejké fedi, a sisak csúcsáról pedig különféle színű pántlikák futnak le, igen szépen övezve és díszítve a pajzs mindkét oldalát, ahogy mindez jelen oklevelünk tetején vagy inkább elején a festő tanult kezével és tehetségével ékesen kifejezve és megmintázva látható.”¹⁷

A nemeslevél elején látható címer eléggé furcsa. (17. ábra.) Tapasztalatlan címerfestő alkotása, vagy nem fejedelmi kancelláriában festették, hanem utólag rajzolták a pergamenre. A címerrajz naiv, mondhatni gyerekes, s a nemeslevélben található címerleírás alapján készült, ám a katonát nem teljes fegyverzetben, vértezve ábrázolták, hanem sötétkék dolmányban. A rajz naivságát jelzi a levágott fejű török harcos testhelyzete, a levegőben lebegő levágott feje, aránytalanul kicsi végtagjai, továbbá a katona öltözete, valamint a tény, hogy a szablya végét nem takarja el a sisak alja, hanem a fegyver a sisakon kívülre lóg. Ami a foszlányokat illeti, igaz, hogy a címerleírás különböző színű leomló szalagokat említ, de itt túlzottan sok színt keverték a képbe, mert általában kék-arany és vörös-ezüst értendő a különböző szín alatt, itt meg hat színt kombináltak, köztük olyan, nem használatosakat is, mint zöld vagy narancs. A sisak mérete túl kicsi a pajzshoz viszonyítva.

Meg kell jegyeznünk, hogy a székelyföldi címerek közül többen, leginkább az erdélyi fejedelmek által adományozottakban a fő címerkép szablyát magasba tartó katona, általában vörös darabont, vagy csak az erre utaló testrészt, vagyis a szablyát tartó jobb kar, mely lehet vértezett vagy csupán kabátujjas, általában vörös színű. A fegyver általában szablya, néha előfordul egyenes kard is. A fegyverre igen gyakran levágott török- vagy tatárfejet tűztek.¹⁸ Ez megtörtént mind akkor, amikor álló darabontot ábrázoltak, mind amikor csupán szablyát tartó jobb kart tüntettek fel. Említésre méltó, hogy az ozsdolai Kuún család címerében két törökfőt tűztek a fegyverre, mely ebben az esetben nem szablya, hanem kard. Továbbá a család grófi címerében az említett fő heraldikai

elemet még hét levágott törökfej koszorúzza.¹⁹ (18. ábra.)

A marosvásárhelyi Békési családról több forrásban is találhatóak adatok: *Székely oklevéltár*,²⁰ *Czimerlevelek*,²¹ *Magyar nemes családok*,²² *Magyarország címeres könyve*.²³ Mind a négy műben szó esik az armálisról, megnevezik a kedvezményezetteket, az adományozót, a kiadás helyét és időpontját. Sándor Imre és Kempelen Béla a címerleírást is közli. Előbbi művében a címer heraldikai rajza is megjelenik, K. Sebestyén József munkája szigorúan a leírás alapján készült. (19. ábra.) Magyarország címeres könyvében színes rajz látható, egyértelműen K. Sebestyén József munkája alapján készült, annál szerényebb minőségben, ám sokkal megfelelőbb, mint az, amelyet a nemeslevelekre rajzoltak. (20. ábra.)

Mind a négy szerző közli, hogy az eredeti nemeslevél báró Szentkereszty Béla tulajdonában van, Árkoson.

A Wrisseuics, másképpen Berdóczy család címere

I. Lipót császár 1662. szeptember 18-án Bécsben nemességet és címert adományoz *Wrisseuichl Urisseuics*, másképp *Berdóczy Miklósnak*, feleségének, *Bélny Katalinnak*, valamint fiaiknak, *Éliásnak és Györgynek*.²⁴ (21. ábra.) A pergamen széle néhol szakadozott, de ettől eltekintve kitűnő állapotban van, borjúbőrből készült.²⁵ Mérete 700 × 650 mm, a szélességből 135 mm a plica. A szövegmező mérete 600 × 325 mm, ennek szélessége intituláció nélkül 280 mm. A címerméret 128 × 147 mm. A nemeslevelet függőpecséttel erősítették meg. A kék-vörös-sárga-fehér, selyemfonalakkból sodort zsinóron 112 mm átmérőjű sárga viaszba ágyazott, 64 mm átmérőjű vörös viaszpecsét található. (22. ábra.) Az armális aláírta az uralkodó: *Leopoldus*. A plicán záradék jelzi, hogy az adományt 1662. december 17-én kihirdették Trencsén városában.

A címer leírása a következő:

„*Scutum videlicet militare erectum, caerulei coloris fundum illius viridi latepanti campo interoccupante in quo una arbor insita uiridibus folijs conspicua, cui alba columba, tenens rostro viridem ramum olivae insidere visitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademate ex quo itidem aliam columbam albam expansis alis inferiori conformem eminere proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae lacinijs, seu lemniscis hinc flavis et caeruleis illinc autem rubris et candidis, in scuti ext-*

¹⁷ A szerző fordításait átnézte Szálkai Tamás

¹⁸ CERNOVODEANU, Dan 1977, 176.

¹⁹ PÁLMAJ József 1901, 275.

²⁰ SZÁDECZKY Lajos 1897, 30–31.

²¹ SÁNDOR Imre 1910, 49.

²² KEMPELEN Béla 1911, 2. kötet, 36.

²³ ANDRÁSSY Gyula 1913, 58.

²⁴ Nicolaus Wrisseuich aliter Berdoczy, felesége Catharina Belany, fiaik Eua(s) és Georgius.

²⁵ SÁL, Fond 27, Dos. 152, 3.

remitates se se placide diffundentibus illudque ipsum decenter et venuste exornantibus quemadmodum haec omnia in principio praesentium literarum nostrarum pictoris e docta manu seu artificio proprijs suis et genuis coloribus depicta et ob oculos intuetium posita esse conspiciuntur.”

Azaz: „Azúrkék színű álló katonai pajzs, alját széles zöld mező foglalja el, melyen egy zöld levelű fa tűnik ki, rajta fehér galamb csőrében zöld olajágot tartani látszik. A pajzson pántos katonai sisak fekszik, melyet királyi fejék fed, és előtűnik belőle egy ugyanolyan fehér galamb, kiterjesztett szárnyait alacsonyan tartva, azt ékesítve. A sisak csúcsából egyfelől aranyárga és kék, másik felől pedig vörös és fehér foszlányok vagy szalagok omlanak alá, a pajzs széleire gyengéden kiterjedni látszanak, azt igen szépen körülveszik és díszítik úgy, ahogyan festőnk tanult keze által fent, elől megfestve látszik.”

A címert zöld levélkoszorúval övezett, damaszkozott rózsaszín ovális mezőbe festették. (23. ábra.) A koszorún kívüli rész mezeje kék, annak szegélye arany. Ennek a címermezőnek a koszorún kívüli, négy sarkában egy-egy címer található, a koszorú csúcsán, mintegy a levelek abba torkollnak, szintén egy címer látható. Ez utóbbi birodalmi címer, a másik négy királyi. Mind az öt pajzs doborpajzs.

A középső a birodalmi címer, melynek ábrázolása olyszerű, mintha a koronánál fogva rögzítették volna a koszorú csúcsához, s onnan a pajzs alácsüng. A pajzs arany mezejét a kiterjesztett szárnyú és farkú, fekete, kétféjú birodalmi sas foglalja el. Ennek mellén, mintegy boglárpajzsként Ausztria címerpajzsa virít: vörös mezőben ezüst pólya. A nagy pajzson a Habsburg birodalmi korona nyugszik. A pajzsot az Aranygyapjas rend koszorúja övezi, melyről a rend jelvénye, az arany kos csüng alá.

A címermező jobb felső sarkában balra dőlten Magyarország címere látható: hasított pajzs jobb oldali vörös mezejében négy ezüstpólya, bal oldali, vörös mezejében zöld magaslaton arany koronából növekvő ezüst kettős kereszt található. Az első mező az Árpád-ház címere kíván lenni, ám nem hétszer, hanem nyolcszor vágott. Ez gyakori ebben a korszakban. A pajzsot heraldikai korona fedi.

A bal felső sarokban Csehország címere található balra dőlten. A pajzs vörös mezejében jobbra fordult ágaskodó ezüst oroszlán látható. A pajzsot heraldikai aranykorona fedi.

A jobb alsó sarokban Horvátország címere látható, jobbra dőlten. A pajzs ezüsttel és vörössel sakkozott olyanképpen, hogy négyszer hasított és ötször vágott. A pajzson heraldikai korona nyugszik.

²⁶ Michael Budai, Elisabetha Rabák, fiuk Petrus és lányuk Sophia.

A negyedik sarokban balra dőlten Dalmácia címere látható: kék mezőben három, 2:1 elosztású, szembe néző koronás oroszlánfej/leopárdfej látható. A pajzsot szintén heraldikai korona fedi.

A címerkompozíció feltünteteti az adományozó főbb címeit: német-római császár, Ausztria főhercege, továbbá Magyarország, Csehország, Horvátország és Dalmácia királya.

Tehát ebben az esetben címerkompozícióval van dolgunk. A bécsi kancellária általában kidíszítette a címermezőnek fenntartott helyet, az adományozott címeren kívül azokat a címereket ábrázolták, amely országok uralkodói címét viselte az adományozó.

A Habsburg uralkodók az Aranygyapjas rend jelvényével övezték birodalmi címerüket, ugyanis a rend nagymesteri címét is ők viselték.

A Wrisseuich/Urišewics-Berdoczy családról semiféle adatot nem találtunk a szakirodalomban, a *Királyi Könyvek*be sem jegyezték be az adományt.

Ez esetben forrásközlésről van szó.

A beresztelki Budai család címere

I. Lipót császár 1698. január 25-én Bécsben nemességet és címert adományoz beresztelki *Budai Mihálynak*, feleségének, *Rabák Erzsébetnek*, fiának, *Péternek* és lányának, *Zsófiának*.²⁶ (24. ábra.) A nagyon keményre száradt pergamen rossz állapotú, töredezett, hiányos, főleg a második függőleges hajtás mentén hiányzik nagyobb rész.²⁷ Maga a pergamen foltos. (A plicára írt feljegyzés szerint a Rákóczi-felkelés idején sokáig földbe volt elásva.) Mérete 680 × 625 mm, ebből a plica szélessége: 105 mm. A szöveges rész mérete 550 × 300 mm, az intituláció nélkül a szövegmagasság 230 mm. A császár-király nevét arannyal, címeit vörössel írták. A címer mérete 85 × 120 mm. Az oklevelet függőpecséttel erősítették meg. A vörös viaszpecsét töredezett, hiányos, átmérője 112 mm, ezt fatokba helyezték, melynek átmérője 162 mm. A zsinórt vörös-kék-fehér-sárga selyemfonalakból sodorták. A dokumentumot aláírta az uralkodó: *Leopoldus*. (25. ábra.) Ellenjegyezte Szelepcsényi György (*Georgius Szelepchény*) és Orbán István (*Stephanus Orbán*). A hátoldalom levő záradék szerint az adományt kihirdették Gyulafehérváron 1698. október 13-án.

A címer leírása a következő:

„Scutum videlicet militare colestini coloris in (...) suo colore depictus. Galea militari insistens dextro pede elevato globum, rostro vero chartam compressam tenere visitur. Supra scutum galea militaris aperta quam contegit diadema regium genuintis atque cui insistit alter grus inferiori per omnia similis. A summitate vero

²⁷ SÁL, Fond 93, 1.

galea lacinia sive lemmisci hinc rubri et candidi, inde vero flavi et caerulei seu margines scuti (...) ambiu (...) seu capite praesentium literarum nostrorum pictoris industria genuinisque suis coloribus illustrata lucidius ob oculos intuentium posita esse conspiciuntur.”

Azaz: Égszínkék színű katonai pajzs természetes színű (daru) katonasisakon áll, jobb lábával gömböt emel, csőrében papírtekerccset összeszorítva tartani látszik. A pajzs fölött nyílt katonasisak, melyet királyi fejék fed, azon ugyanolyan daru lépeget. A sisak tetejéről vagy csúcsából egyfelől aransárga és kék, másik felől pedig vörös és fehér foszlányok vagy szalagok körülveszik (a pajzs oldalait) vagy széleit, ... (úgy ahogyan jelen levelünk kezdetén) vagy elején festőnk tanult keze által saját színeivel fent, elől megfestve látszik.”

A címert damaszkozott, ovális, bordó mezőbe festették. (26. ábra.) Azt széles rózsaszín sáv szegélyezi. Ekörül keret gyanánt olaszkoszorú helyezkedik el. A zöld levélfonatok az ellipszis kistengelyének két végében levő, arany közepű, ötszirmú vörös rózsából indulnak, s a legalsó pontban levő hasonló rózsába, illetve a legmagasabb pontban levő címerbe torkollnak. Az olaszkoszorún kívül damaszkozott lila címermező található, melynek szegélye zöld. Ennek négy sarkában egy-egy címer helyezkedik el. Tehát a nemeslevél elején megfestett címer szintén címerkompozíció.

Az olaszkoszorú csúcspontján levő címer esetében a Habsburg birodalmi sas ezúttal ovális pajzsba került. Általában pajzstartóként ábrázolták, a sas mellett hordva a pajzsot. Ez itt is úgy látható. A kétféjű fekete sas mellett levő doborpajzs Ausztria címere: vörös mezőben ezüst pólya, azaz kétszer vízszintesen vágott pajzs, melynek mázai: vörös-ezüst-vörös. A birodalmi sas aranymezejű, ovális pajzsba foglaltatott. Ezt övezi az Aranygyapjas rend jelképe, melynek láncáról arany kos bundája csüng alá. A pajzson zárt uralkodói korona nyugszik.

Ettől jobbra, a címermező jobb felső sarkában, balra dőlve Magyarország címere látható, ám nem helyesen. A vágott pajzs jobb oldalának vörös mezejében lebegő ezüst kettős kereszt látható, a bal oldalon ezüsttel és vörössel hétszer vágott mező. A pajzson heraldikai korona nyugszik.

Ebben a korban már nem lebegve, hanem hármashalmon állva ábrázolták a kettős keresztet. Ugyanakkor a vágások rendje felcserélődött, mivel a helyes sorrend a vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező. A kettős kereszt mezőt, valamint a vágásosot szokás volt külön pajzsokban is ábrázolni. Így együttesen, nem a megfelelő sorrendben kerültek a címerbe.

A kettős kereszt a királyi hatalmat jelképezi, a vágásos pajzs az Árpád-ház címere.

A címermező bal felső sarkában, kissé jobbra dőlten a székely nemzet címere látható, ez sem a megszokott ábrázolásmódban. Ez esetben kék mezőben sugárzó arany naparc, alatta fekvő arany holdsarló. (A nap és a hold helyes elrendezése egymás mellett, elől, azaz jobb oldalon a nap, hátul, baloldalon növekvő ezüst holdsarló.) A pajzsot heraldikai korona fedi.

A jobb alsó sarokban, jobbra dőlten az erdélyi vármegyék címere látható. Doborpajzs kék mezejét vörös csík vágja ketté. A felső mezőben a vörös sávból növekvő, jobbra fordult fekete sas látható. Az alsó mező tar, azaz tiszta kék, címerképek nélkül. Ezt a pajzsot is heraldikai korona fedi. Míg a napot és holdsarlót a székelyek, a hét bástyát a szászok címerének tartják, a sast/turulmadarat az erdélyi magyar nemzet jelképeként tekintik. Az ábrázolt címer nem egyezik meg más megjelenítésekkel, hiszen a sast a vörös sávból növekvően szokás ábrázolni, nincs a pólya alatt még egy mező.

A negyedik sarokban, balra dőlten a szász nemzet címere látható, igen megkopottan. Kék mezőben hét aranybástya, a pajzsot heraldikai korona fedi. Ez a címer sem helyes, hiszen a szász címer aranymezejében hét vörös bástya található.

E korban szokás volt felbontani Erdély címerét is, külön nemzetenkénti pajzsban ábrázolva, ugyanúgy, mint ahogyan Magyarország címerét is szokás volt két részben ábrázolni, ami ebben az esetben nem történt meg.

Megjegyzendő, hogy a székely nemzet címermezőjének kékje nem egyezik meg a címerkompozícióban használt más kék mezők kékjével. Míg azok égszínkékek, emez azúrkek. (A székely címert valójában égszínkék mezővel ábrázolják.)

Pálmay Józseftől megtudjuk, hogy a család három nemeslevelet kapott.²⁸ Az egyik a bemutatott. A másodikat 1720. december 2-án berecztelki Budai Zsigmond kapta III. Károlytól. Ez utóbbi címere teljesen más, mint az elsőé: kék pajzsban, zöld talajon koronás, aranygriff áll, baljában skorpiót tartva. Sisakdísz nincs, foszlányok kék-arany és vörös-ezüst. 1786-ban nemesi igazolást kért a család. 1821. május 11-én Budai János és Áron újabb címeres nemeslevelet kapott, ám ennek címerét már nem írta le a szerző. Megjegyzendő, hogy a leírt két címer képét sem közölte.

Kempelen Béla két címszó alatt közöl a berecztelki Budai család megnevesítéséről.²⁹ Elsőben ismerteti a bemutatott nemesítést és címert. Hozzáteszi,

²⁸ PÁLMAJ József 1904, 33.

²⁹ KEMPELEN Béla 1911, 2. kötet, 456.

hogy Mihály apja, Mihály losonczi Bánffy László jobbágya volt. Ő jogi pályára lépve, urának e téren tett szolgálataiért bocsáttatott szabadon. A család 1786-ban Maros-Torda megyében legfelsőbb helyen is igazolta nemességét. A második címszó alatt Budai Zsigmond berecztelki lakos III. Károly általi, 1720. december 2-án történt megnevesítéséről értesülünk. Nevezett Zsigmondot losonczy Bánffy László szabadította fel – írja Kempelen. A címerleírás hasonló a Pálmayéhoz, ám abban különbözik, hogy itt a griff ezüstgyűrűt tart, nem skorpiót.

A berecztelki Budai család megnevesítéséről beszámol a *Liber armorum Hungariae* is.³⁰ Említi, hogy Budai Mihály és felesége, Rabák Erzsébet, valamint gyermekeik, Péter és Zsófia 1698. január 25-én Lipóttól kaptak címeres nemeslevelet. Leírja a címet is: kék pajzsban sisakon álló daru jobbában gömböt, csőrében papírtekeracet tart. A következő, szintén Budai de Berecztelke címszó alatt Zsigmond rangemelését írja le, és Kempelenével megegyező címerleírást közöl, tehát: kék pajzsban balra fordult aranygriff jobb lábában ezüstgyűrűt tart. A pajzsban zárt sisak nyugszik, arról kék-arany és vörös-ezüst takaró omlik alá.

A Kaczkóy, másképpen Tompca család címere

VI. Károly 1712. augusztus 15-én nemességet és címet adományoz *Kaczkóy*, másképp *Tompca Sándornak*.³¹ (27. ábra.) A pergamen anyaga igen finom borjúbőrből készült.³² Kis hiányossága, hogy alsó felőlől kitépték a pecsétet zsinórostul, így a pergamen egy darabkája is kiszakadt. Mérete 700 × 590 mm, amelyből 95 mm a plica. A szöveges rész mérete 630 × 355 mm, az intuláció nélkül a szöveg magassága 290 mm. A címer mérete 95 × 103 mm. Aláírta a császár, *Carolus* m. p. (28. ábra.) Ellenjegyezte *Comes Nicolau Illésházy* (Illésházy Miklós gróf) és *Ladislaus Hunyady* (Hunyady László). A függőpecsétet kitépték a pergamenből, erről árulkodik a megfelelő helyről hiányzó darab, ám megőrizték. (29. ábra.) A pergamenen kihirdetési záradék nincs.

A címer leírása a következő: „*Scutum videlicet militare erectum argentei coloris in cuius meditullio intensus arcus rubicundus duabus sagittis (...) versus dextram scuti org. dir... evis... Scuti .. demum incumbentem galeam militarem craticulatam seu apertam regio diademate ansaram vaginam sagittariam rubro colorem tinctam ac (...) illin vero candidis rubris in scuti extremitates sese. placide diffundentibus illudque ipsum decenter ac venuste exornantibus. Quae admodum haec omnia in principio sive capite praesentium literarum nostrarum pictoris e docta manu artificio*

proprijs genuinis suis coloribus clarius depicta, lucidius ob oculos intuentium posita conspiciuntur.”

Azaz: „Ezüst színű, álló katonai pajzs, melynek közepében kifeszített vörös íj két nyílvevővel (lát-szik). A pajzsban pántos vagy nyílt katonai sisak fekszik, melyen királyi fejékből nyílvevőkkel tele vörös nyeles tegez emelkedik. (... egyfelől aranyárga és kék, másik felől pedig) vörös és fehér foszlányok vagy szalagok a pajzs széleire gyengéden kiterjedni látszanak, azt igen szépen díszítik, úgy ahogyan jelenlegi híres festők tanult keze által fent, elől megfestve látszik.”

A címet aranszegélyű, világoskék mezőbe rajzolták. A mező felső részét egész címersor díszíti. (30. ábra.) Fő helyen, középen birodalmi címer látható. Kiterjesztett szárnyú, kétfejű fekete sas, mely jobb lábának karmaival aranymarkolatú, ezüstpengéjű kardot tart, bal lábának karmaiban aranyjogart, mellén ovális pajzsot hord. A pajzs vörös mezejét ezüstpólya vágja el. A pajzstartó Habsburg birodalmi sas két fején a Habsburg birodalmi korona nyugszik. A mellén levő, aranykartusba foglalt pajzs Ausztria címere.

A felségjelekkel ellátott címer jobbán, tehát a fontossági sorrendben következő helyen Kasztília címere látható. Doborpajzs vörös mezejében a pajzs talpából kinövő emeletes, hárommormos ezüstabtálya áll. A pajzsban nyolcpántos uralkodói korona nyugszik. A pajzsot az Aranygyapjas-rend láncja övezi, arról az aranykos, a rend jelvénye csüng alá.

Sorrendben a következő, a birodalmi címer balján, Magyarország címere. Hasított doborpajzs jobb oldali, vörös mezejében ezüsthegy tetején levő aranykoronából kettős ezüstkereszt növekszik. A bal oldali vörös mezőt három ezüstpólya vágja át. A pajzsban a magyar királyi korona nyugszik.

A következő, tehát jobbra a második: Kasztília címere mellett Csehország címere található: vörös mezőben, jobbra fordult, aranykoronás, ágaskodó ezüstoroslán. A pajzsot hatpántos királyi korona fedi.

Az előbbi ellentettje, vagyis balra a második, Magyarország címere mellett Dalmácia címere látható: kék mezőben három, 2:1 arányú elosztásban, szembe néző arany oroslánfej. A címer hibája, hogy az oroslánfejéről hiányzik az aranykorona. A pajzsban négypántos uralkodói korona nyugszik.

A következő jelkép, jobbról a harmadik, Csehország címere jobbán a Horvátországé: vörössel és ezüsttel sakkozott mező, oly módon, hogy a pajzsot háromszor hasították, és négyszer vágták. A pajzsban négypántos uralkodói korona nyugszik.

Az utolsó, azaz bal oldalon a harmadik jelkép Bosznia címere: arany mezőben könyökben hajlított, levágott vörös öltözetű jobb kar ezüstsabtyát

³⁰ ANDRÁSSY Gyula 1913, 105.

³¹ Alexander Kaczko alias Tompca,

³² SÁL, Fond 27, Dos. 152, 5.

tart. (A helyes címerben a vörös kar felhőgomolyagból bukkan elő.) A pajzsot négypántos uralkodói korona fedi.

Jelen címerkompozíció abban különbözik a többiekétől, hogy az uralkodó címeinek megfelelő címereket egy sorba, a mező fejrészébe festették. Érdekes a különböző pajzsokon levő uralkodói koronák ábrázolása. A kétfejű birodalmi sason természetesen birodalmi korona látható. Magyarország címerpajzsát a magyar szent korona fedi, ami igen ritka ebben az időszakban, ugyanis leginkább nyílt koronával ábrázolták. A többi pajzsot zárt, uralkodói koronák fedik, ám a pántjaik száma különbözik. Kasztília esetében nyolc-, Csehországnál hatpántos koronáról van szó, a többi pajzsot, azaz Dalmácia, Horvátország és Bosznia címerét négypántos korona fedi.

De hogyan kerül Kasztília címere a képbe, sőt, előkelő helyre? Az adományozó, a Habsburg-ház tagja, I. Lipót fia VI. Károly néven német–római császár (1711–1740), III. Károly néven magyar király (1712–1740), s ehhez hozzá tartozott Horvátország és Dalmácia királyi címe is, II. Károly néven cseh király (1711–1740).³³ Apja, I. Lipót trónörököse I. József, Károly testvérbátyja volt, így a kisebbik fiút a spanyol trónra szánták, de II. Károly spanyol király másképp rendelkezett: Bourbon Fülöp francia herceget nevezte meg utódjául. 1701-ben ezért kitört a spanyol örökösödési háború, Károly 1706-ban bevette Madridot, s majd csak bátyja hirtelen halála után, 1711-ben tért vissza Bécsbe, s a vesztes spanyol helyzet miatt le is mondott az ibéri trónról. Ám igénycímként megtartotta a spanyol királyi címeket, s igénycímerként Kasztília címerét.

A Kaczkóy-Tompcsa Sándor számára történt nemesség és családi címer adományozása bejegyeztetett a *Királyi Könyvekbe*.³⁴

A Siebmacher-gyűjteményben *Alexander Kachoy aliter Tompsa* néven jelenik meg az adományozott.³⁵ A német szöveg közli a címer leírását, valamint az adományozás dátumát, és megnevezi a kiadót: III. Károly király. A címerrajz bizonyára leírás alapján készült, mert az elemek fellelhetőek, ám az új ebben az esetben függőleges, míg az armálsra festett címerben dőlt, a bal harántszelésnek megfelelő helyzetben ábrázolták. (31. ábra.)

Kempelen Béla is jelzi, hogy a Kaczkói (alias Tompsa) család részére címeres nemeslevelet 1712. aug. 15-én K. Sándor nyert.³⁶

Nagy Iván munkájából sem hiányzik az adomány leírása: „*Kachoy másképp Tompsa Sándor* 1712-ben III. Károly király által nemesített meg. Címere a

paizs ezüst udvarában egy vörös íj, és abban vízírányosan két érchegyü vörös nyíl látszik; a paizs fölötti sisak koronáján vörös puzdra és abból hat nyílnak a tolla nyúlik ki. Foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös.”³⁷

Következtetések

Annak ellenére, hogy kutatásunk tárgyát kevés címer képezte, a 2011-ben és most közölt tanulmányban sikerült bemutatni a címerek sokféleségét, hisz mind különböznek egymástól. Ezenkívül végigkövethetjük a nemesleveleken levő címerek heraldikai fejlődését a 17. század elejétől a 18. század végéig.

A marosvásárhelyi Békési család címeréről elmondhatjuk, hogy megfelel a kor szokásának, a törökökkel folytatott harcokra, a címerszerzőnek a csatákban bizonyított hősiességére utal. Rögzíthetjük a tény, hogy a kutatott levéltárban olyan nemeslevél is található, melynek címerképe igen gyakran jelent meg abban az időszakban. Csodaszamba megy, hogy ebből a fajtaból nincs több.

Az angyalosi Forró család címere európai szimbólumot mutat, ezzel kitűnik az erdélyi címerképek sorából, elüt azoktól. Ami a címerábrázolást illeti, az is elüt a többitől, hisz nem a megszokott, természetű ábrázolással találjuk magunkat szemben, hanem leginkább az élő heraldika korára utaló, egyszerű ábrázolásmóddal. A pajzsban lebegő horgony, melynek szárára delfin tekeredett, s mindkét címerkép arany, a pajzs meg osztatlan, kék. A sisak zárt csatasisak, tehát az élő heraldika korába illő az is. A foszlányok sem túlbonyolítottak, a címerszőnyeg négyes karéja is egyszerű. Egyszóval, kirívó esetet találtunk: az erdélyi heraldikára nem jellemző, inkább a korai nyugat-európai címerfestészetre utaló címert.

Az alsócsernátoni Kelemen család címere érdekesség. A címerrajz igényessége szembeűnő. Azoknak szoktak az átlagosnál jobban kidolgozott képet festeni, akik többet fizettek ezért. Ám ebben az esetben, mivel kancelláriai tisztviselőről, íródeákról van szó, elképzelhető, hogy kollegialitásból látta el jól kidolgozott címerrel a pergament a piktor. Ez a címerábrázolás már jellemző a korra. Egyrészt a címerkép természetű, nem stilizált, mint ahogyan az élő heraldika korában volt szokás festeni, másrészt a címerszőnyeg díszítőelemei készítetnek e kijelentésre. A reneszánsz pajzsot tartalmazó teljes címert reneszánsz olaszkoszorúba foglalták, melynek mezejét arannyal damaszkozták, s az ezen kívülre eső, más színű mezőt szintén hímezték.

³³ MARKÓ László 2000, 46.

³⁴ MNL OL, A. 57, *Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii*, 464–465.

³⁵ SWb 1893, 278–279.

³⁶ KEMPELEN Béla 1911, 5. kötet, 304.

³⁷ NAGY Iván 1857, 6. kötet, 12.

A bemutatott címerek erdélyi „termékek”, a következők a bécsi kancelláriából kerültek ki. Utóbbiak nem csupán az adományozott címet tartalmazzák, hanem az uralkodó intulációjának megfelelő címekre is utalnak, azaz a császári címet és azokét az országokét, amelyeknek királyi tisztét is betöltötte az adományozó.

Az Urissewics–Berdóczy címer elüt az előzőektől. De amennyiben csak az olaszkoszorún belül eső címet szemléljük, akár Erdélyben is készíthették volna. A kor ízlésének megfelelően természetű ábrázolással találkozunk. Ám az uralkodói címerek, mint a császári, valamint a magyar, cseh, dalmát és horvát királyi címnek megfelelő pajzsok már egyértelműen arra utalnak, hogy Bécsben állították ki a nemeslevelet.

A beresztelki Budai család címere is címerkompozíció, ám az előbbinél szerényebb. Ezt is Bécsben festették. Az Erdélyi Fejedelemségnek a Habsburg-birodalomhoz való csatolásával 1690 után egységesen Bécsben állították ki a nemesleveleket, ugyanis az uralkodó egyben Magyarország királya és Erdély fejedelme, 1765-től nagyfejedelme volt. A Budai-címer épp ennek a korszaknak az elejére esik. Ám, mivel erdélyi címerszerzőnek állították ki, a császári címeren, valamint a Magyar Királyság címerén kívül látható három pajzs Erdély címerének elemeit tartalmazza.

Bizonyára azért, mert székelyföldi kedvezményezett-ről van szó, a székely nemzet címere került a felső sarokba, s a vármegyék címere meg a szász nemzeté az alsó sarkokba.

A Kaczkóy–Tompcsca címer a kor szokásával ellentétben igen egyszerű. A pajzs a maga egyszerűségével, a címerkép, valamint az oromdíz beillenének az élő heraldika korába, ám a pajzsfedő már tornasisak, abból is rostélysisak, ez mutatja, hogy későbbi korszakról van szó. A címerszőnyeg egyszerű, de a felső sávot elfoglalja az intulációnak megfelelő címerek sora. A többi címerszőnyegtől való különbség abban látszik, hogy itt a rangcímerek egy sorban jelennek meg. Különbség az is, hogy ebben az esetben megjelenik az igénycímnek megfelelő igénycímer. A spanyol trónra igényt tartó uralkodó Kasztília címerének beiktatásával fejezi ki ezt az óhaját a címerábrázolásban.

A lisznyói Damó család címere az egyetlen a bemutatottak közül, amely könyv alakú nemeslevélben található, szintén különbözik a többiektől. Ez már teljesen barokk ízlésű címer. Ez is kompozíció, s szőnyege megegyezik a 18. század második felében Bécsben festett címerek szőnyegével: sakkozott talapzatú, természetes tájat és felhős égboltot megjelenítő háttérrel, valamint barokk kartusos rangcímerekkel ékesített címerszőnyeg.

Szekeres Attila István – Sepsiszentgyörgy; www.szekeres.ro, attila@szekeres.ro

Levéltári források

- Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
- Fond 27: *Dr. Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző gyűjteménye (1293–1944)*
 - Fond 65: *A Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeumtól átvett családi levéltárak gyűjteménye (1508–1937)*
 - Fond 93: *Nemeslevelek gyűjtemény (1610–1792)*
 - Fond 170: *Természetes személyektől begyűjtött gyűjtemény (1589–1980)*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest (MNL OL)
- A 57: *Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii*

Irodalom

- SWb 1893 = Csergheő, Géza von – Nagy, Iván von: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn* (Vierten Bandes zwölfte Abtheilung), Nürnberg.

*

ANDRÁSSY Gyula

1913 *Magyarország címeres könyve (Liber Armorum Hungariae)* (bev. Andrássy Gyula gróf), Budapest.

CERNOVODEANU, Dan

1977 *Știința și arta heraldică în România*, București.

KEMPELEN Béla

1911–1932 *Magyar nemes családok*, Budapest.

MARKÓ László

2000 *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig* (Életrajzi lexikon), Budapest.

NAGY Iván

1857–1868 *Magyarország családai*, Pest.

NYULÁSZINÉ STRAUB Éva

1999 *Öt évszázad címerei. Wappen aus fünf Jahrhunderten*, Szekszárd.

PÁLMAJ József

1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.

1904 *Marostorda vármegye nemes családjai*, Marosvásárhely.

SÁNDOR Imre

1910 *Czímerlevelek, 1. füzet: 1551–1629*, Kolozsvár.

SZÁDECZKY Lajos

1897 *Székely oklevéltár*, VI, Kolozsvár.

SZÁLKAI Tamás

2009 *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaitól*, Máriabesnyő–Gödöllő.

SZEKERES Attila István

2011 A sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött háromszéki armálisok címerei, *Acta Siculica* 2011.

Diplomele de înnobilitare aflate în custodia Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României

(Abstract)

În diferite fonduri și colecții ale Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României se află 14 documente de înnobilitare, din perioada 1568-1792. Dintre aceste 14 diplome de înnobilitare doar 7 conțin blazoane. În anuarul *Acta Siculica* 2011 am prezentat cele trei donații pentru familii din Treiscaune: Kelemen de Alsócernáton (Cernatul de Jos), Borbély-Forró de Angyalos (Angheluș) și Damó de Lisznyó (Lisnău). În studiul de față prezentăm restul de 11 diplome de înnobilitare, punând accentul pe cele patru care conțin blazoane pictate: Békésy de Marosvásárhely (Tg. Mureș), Wrisseuich/Urissewics-Berdóczy, Budai de Beresztelke (Breaza) și Kaczkóy-Tompca. Diplome fără reprezentarea blazonului au următoarele familii: Szentmihályfalvy, Cziszér de Étfalva (Etfalău), Nagy de Barátosfalva (Brateș) și alte 25 de persane, Lázár de Dálnok (Dalnic), Bodoki de Illyefalva (Ilieni), Baczarábai de Vajdahunyad (Hunedoara) și Radó alias Bakcsi. Actele de noblețe au fost conferite de Ioan al II-lea, rege ales al Ungariei, principi ai Transilvaniei (Gabriel Báthori, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I, Mihai Apafi) și împărații Leopold I, Carol al VI-lea și Francisc al II-lea.

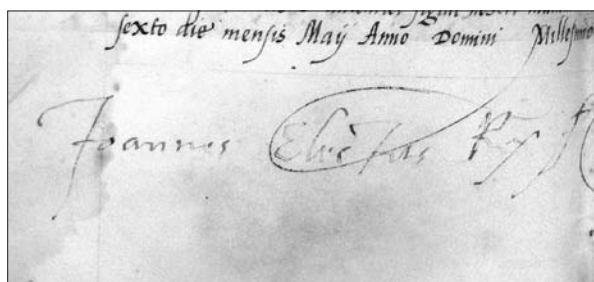
The patents of nobility in Covasna County Office of National Archives of Romania

(Abstract)

In various files and collections of Covasna County Office of National Archives of Romania there are 14 patents of nobility. These documents cover the period between 1568 and 1792. From these, only 7 contain coats of arms. In *Acta Siculica* 2011, p. 375–384, I presented three patents of nobility, illustrated with coats of arms of families: Kelemen of Alsócernáton, Borbély-Forró of Angyalos and Damó of Lisznyó. This study presents the rest of patents of nobility, and especially the description of the 4 illustrated coats of arms, namely: coat of arms of family Békésy of Marosvásárhely, Wrisseuich/Urissewics–Berdóczy, Budai of Beresztelke and Kaczkóy-Tompca. The patents of nobility without painted coats of arms are the following families: Szentmihályfalvy, Cziszér of Étfalva, Nagy of Barátosfalva and other 25 persons, Lázár of Dálnok, Bodoki of Illyefalva, Baczarábai of Vajdahunyad, and Radó alias Bakcsi. These patents of nobility was conferred by John II, elected king of Hungary, the prince of Transylvania (Gabriel Báthori, Gabriel Bethlen, George Rákóczi I, Michael Apafi), and by emperors Leopold I, Charles VI, and Francis II.

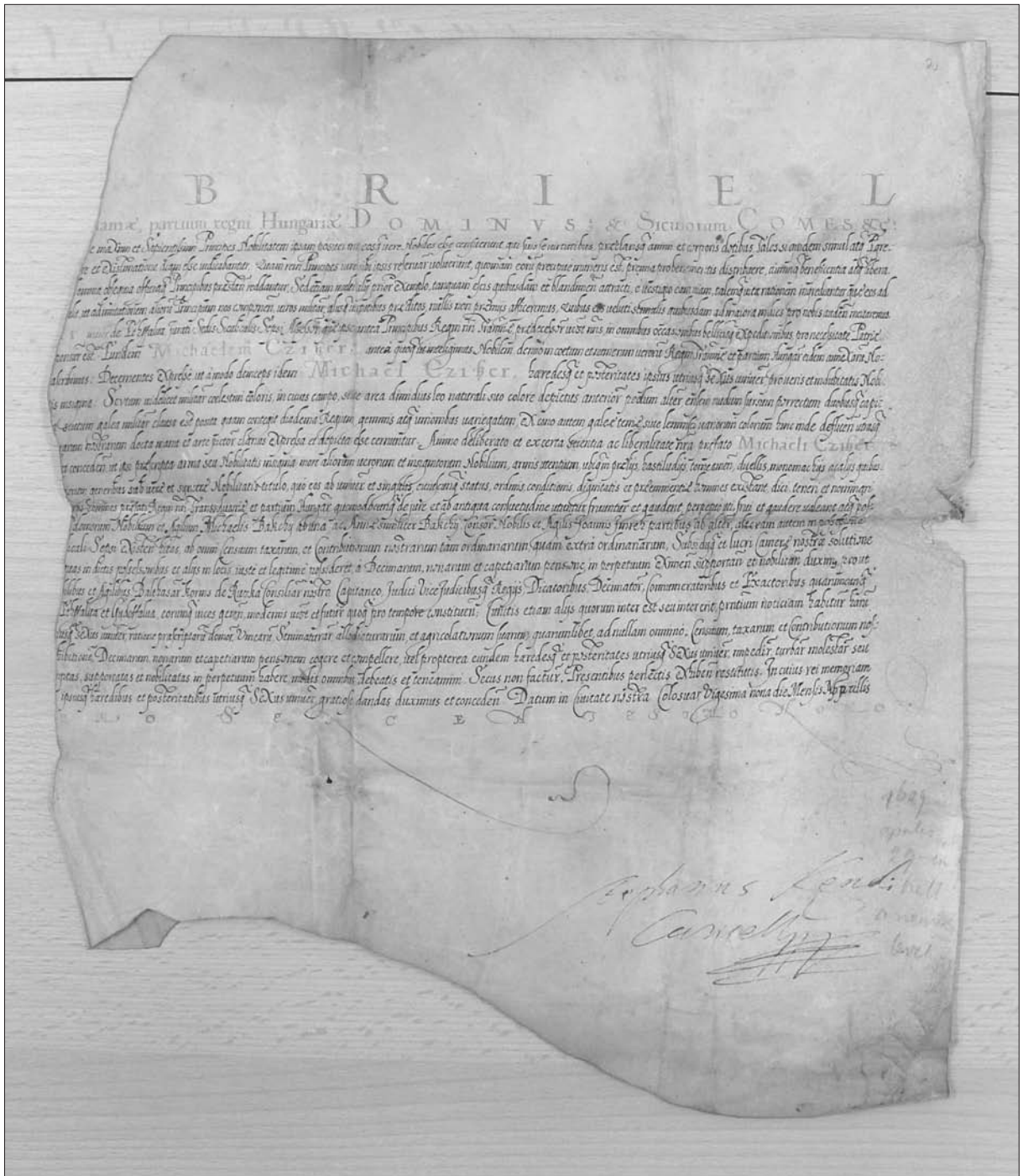
1. ábra Szentmihályfalvy Péter nemeslevele

2. ábra II. János választott király (János Zsigmond) aláírása

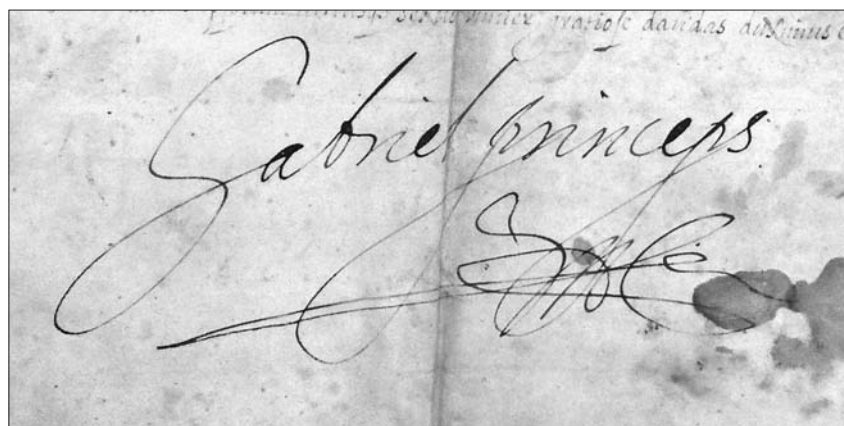
3. ábra II. János pecsétje

4. ábra Értfalvi Csiszér Mihály nemeslevelének megmaradt része

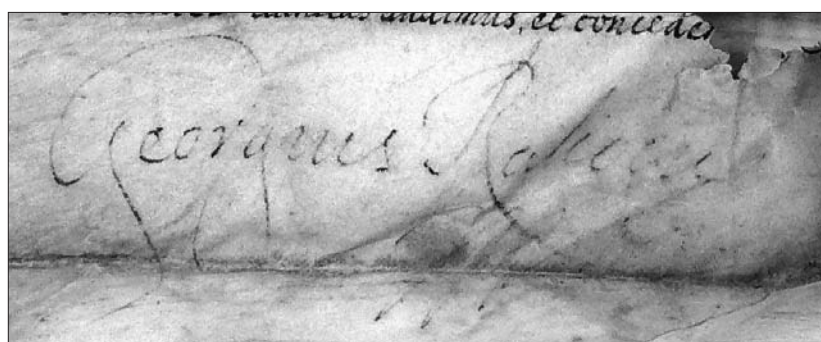
5. ábra Barátosfalvi Nagy István és társai nemeslevele

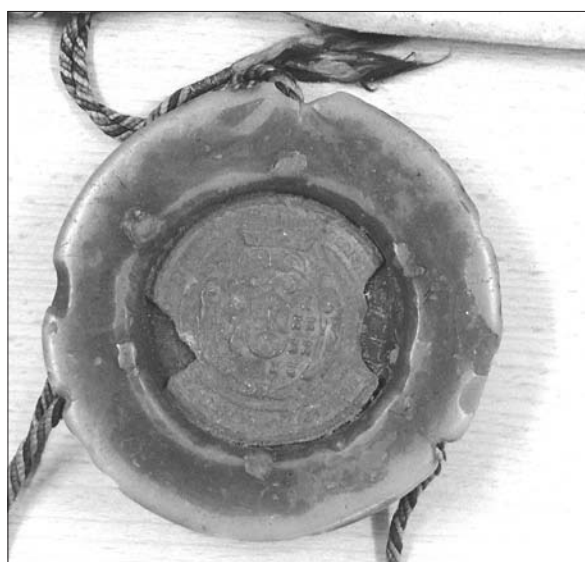
6. ábra Báthori Gábor aláírása

7. ábra Dálnoki Lázár István nemeslevele

8. ábra I. Rákóczi György aláírása

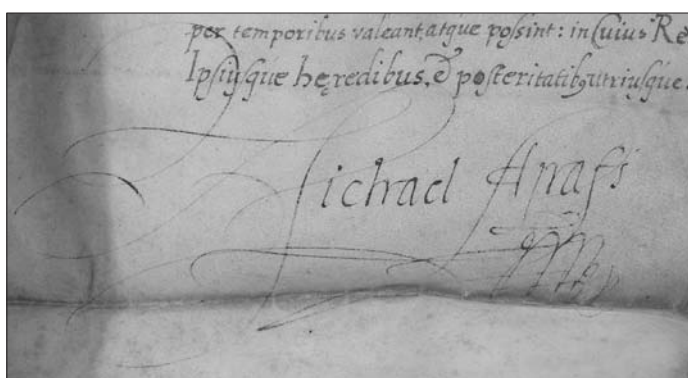
9. ábra I. Rákóczi György pecsétje

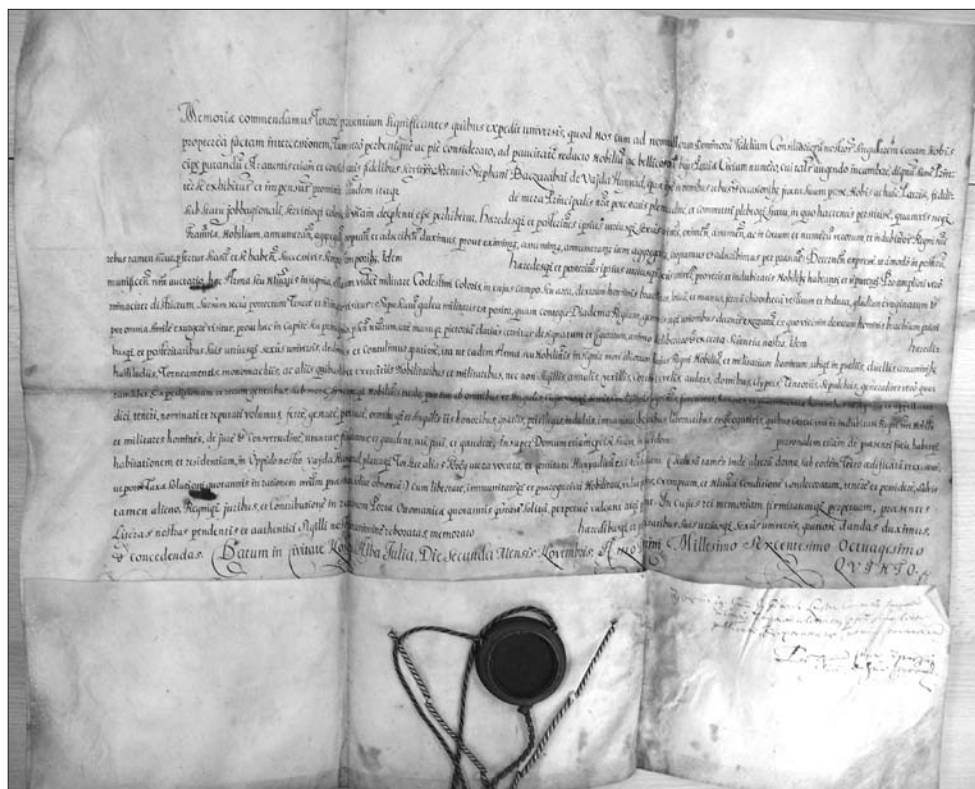
10. ábra Illyefalvi Bodoki Mihály nemeslevele

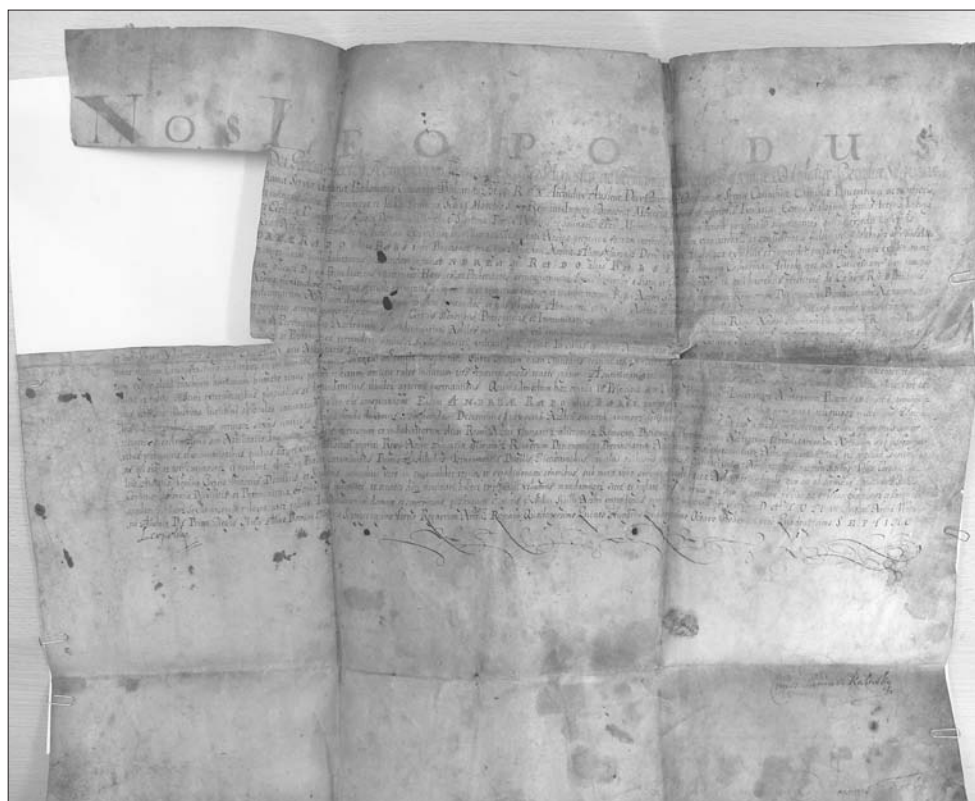
11. ábra Apafi Mihály pecsétje

12. ábra Apafi Mihály aláírása

13. ábra Vajdahunyadi Baczarábai István nemeslevele

14. ábra Radó-Bakcsi András nemeslevele

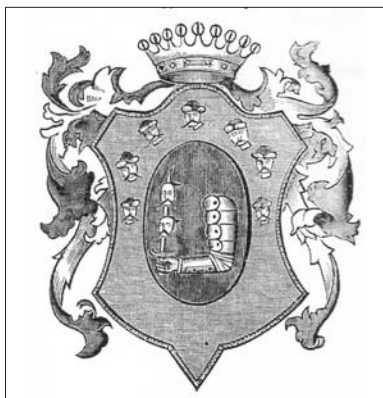
15. ábra Marosvásárhelyi Békésy János nemeslevele

16. ábra Báthori Gábor pecsétje

17. ábra A marosvásárhelyi Békésy-címer

18. ábra Az ózsdolai Kuún család grófi címere Pálmay József gyűjteményében

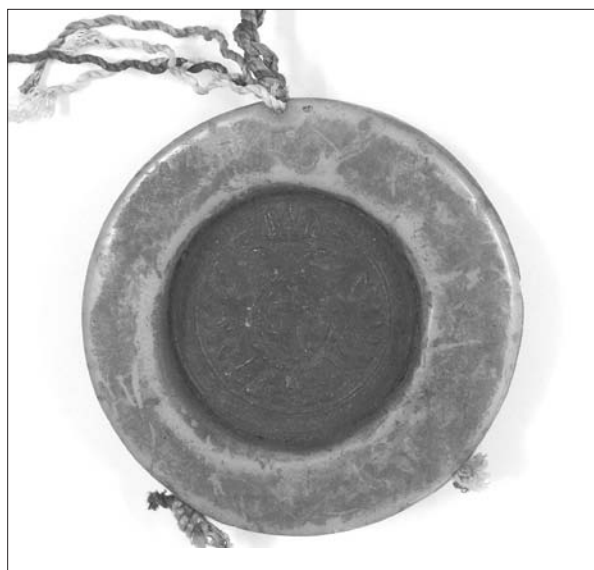
19. ábra A Békésy-címer a Czímerlevelekben (K. Sebestyén József rajza)

20. ábra A Békésy-címer Magyarország címeres könyvében

21. ábra Urissewics–Berdőczy Miklós nemeslevele

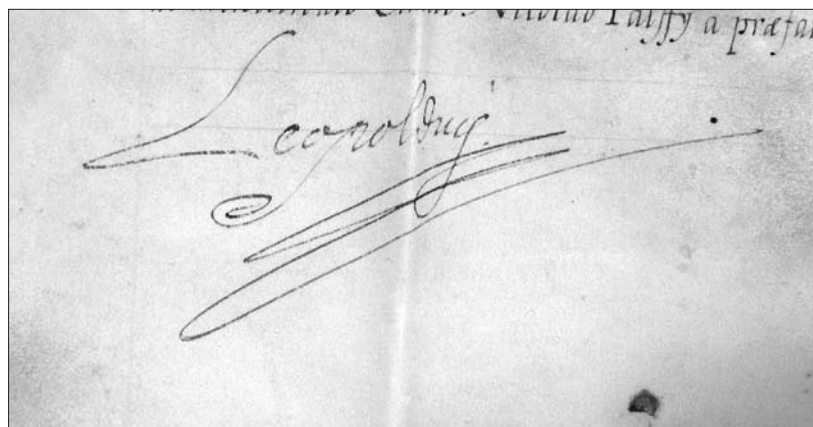
22. ábra I. Lipót pecsétje

23. ábra Az Urissewics–Berdóczy-címer

24. ábra Beresztelki Budai Mihály nemeslevele

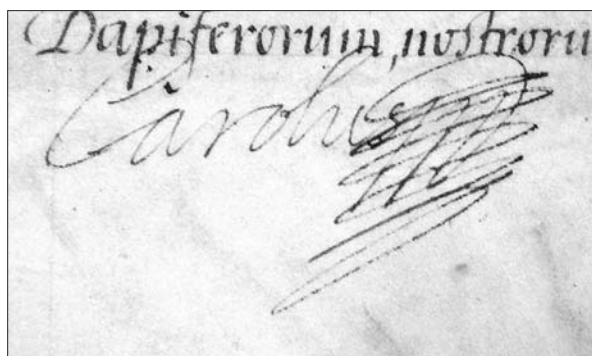
25. ábra I. Lipót aláírása

26. ábra A beresztelki Budai-címer

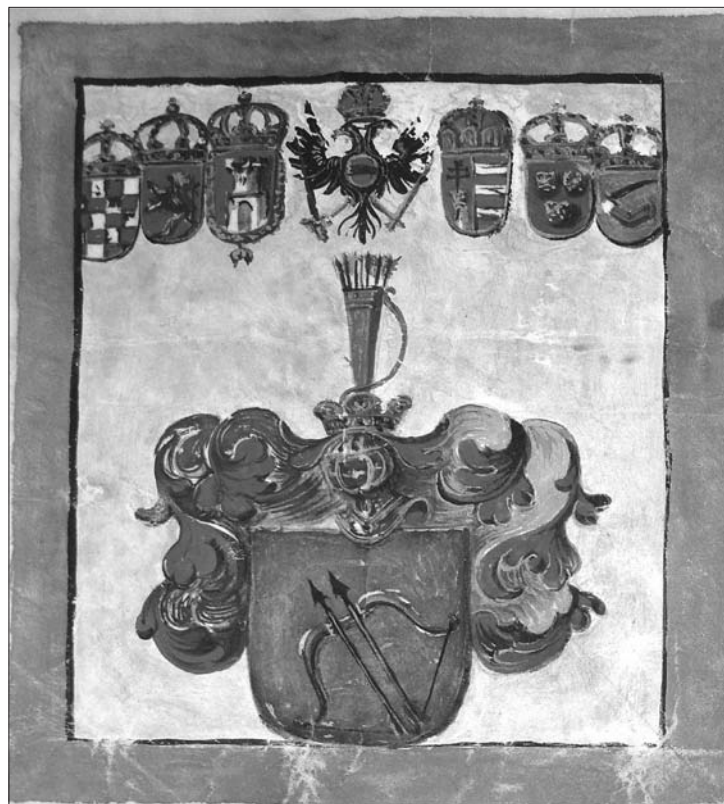
27. ábra Kaczkóy–Tompcsa Sándor nemeslevele

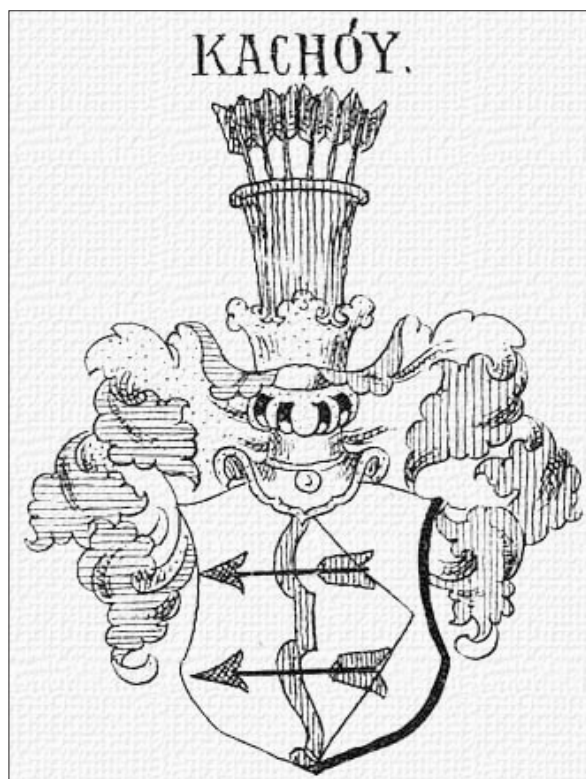
28. ábra VI. Károly császár aláírása

29. ábra VI. Károly császár pecsétje

30. ábra A Kaczkóy–Tompcsá-címer

31. ábra Kaczkóy-címer a Siebmacher-gyűjteményben

Csáki Árpád

A KÉZDIALBISI HARANGTORONY
17. SZÁZADI FELIRATOS KÖVE

Coroi Artur emlékére

Annak ellenére hogy a szentély késő gótikus ablakai, a gótikus boltozat gyámkő nélküli indításai, a sekrestye bejáratának vállköves kőkerete már korábban is a templom középkori építését valószínűsítették, a kézdialbisi¹ református templom csak az elmúlt évtizedek során került a történeti és művészettörténeti kutatások figyelmébe. Kónya Ádám 1980-as figyelemfelfhívását² követően a következő évtized folyamán a székelyföldi vártemplomok / kerített templomok kapcsán több kiadvány³ is foglalkozott a templommal. Az áttörést az 1990-es évek végének gombafertőzés okán végyett felújítási munkálatai alkalmával végzett régészeti kutatás hozta meg, amely kimutatta a 15. század végén – 16. század első felében épült,⁴ majd a 17. század közepe táján védőfallal és harangtoronnyal ellátott, jelenleg is álló gótikus templom román kori előzményeit. Az ásatások egyik legjelentősebb hozadéka a templom belsejében a padló alatti töltésből előkerült, vöröses andezitből faragott keresztelődmedence és annak talapzata, amelyek a 13. század végén – 14. század elején épült kőtemplom tartozékai voltak.⁵ A felújítási munkálatok során végzett további kutatások falfestésekről is beszámolnak: a bordák és ablakbélletek okkerszínű festéseit a gótikus átépítés idejére határozták meg. A templom keleti és nyugati karzatai alatt és emeleti szintjein előkerült – már az 1960-as években is jelzett⁶ – növényornamentikás falfestmények, valamint a sekrestye elfalazott kő ajtókerete és a szentségtartó fülke feliratos, festett vakolatrétegeinek idejét a 18. századra határozták meg. Feltárássá került továbbá az

orgona mögött egy olaszkoszorúba foglalt 11 soros, részben megsemmisült latin nyelvű falfelirat, amely a templom 1710-es felújításáról⁷ emlékezik meg.⁸ A templom jelenlegi faberendezésével kapcsolatban kiemelték továbbá a keleti és nyugati karzat kazetákra osztott, egyaránt 1786-ban készült festett mellvédjeit, az ugyanakkor készült zsolttármutatató táblát és a későbbi korokban átfestett szószékkoronát.⁹ Ekkor készülhetett a templom hat mutációs régi orgonája is,¹⁰ amelyet az egyház 1900-ban Klink Sándor kézdívasárhelyi orgonakészítő mestertől rendelt hangszerre cserélt.

Az 1760-as évek elején a helyi Bakcsi család költségén kőből épített déli és fából(?) épült nyugati portikusokkal bővített albisi templom gótikus boltozatát az 1802-es földrengést követően bontották le, ekkor épült a jelenlegi emeletes déli tornác is.¹¹ A század végére leromlott állapotba került templom¹² alapos kijavítása 1893-ban történt, ekkor került sor a diadalív lebontására is.

A 17. században épült, az idők során több alkalommal javított (1739, 1775) harangtoronyt¹³ az 1802-es földrengést¹⁴ követően visszabontották, téglából való újjáépítése csak hat évtizeddel később fejeződött be márkosfalvi Stefán József pallér vezetésével. Régi harangjai¹⁵ nem maradtak fenn, feltehetően a 18. század második felében újjáöntötték anyagukat. Az 1770-ben, illetve 1775-ben készített harangok közül utóbbit az első világháború idején rekvirálták, helyére 1927-ben megvásárolták a zabolai református egyház 1558-as harangját.¹⁶

¹ A település első okleveles említése (*Bartholomeus Both de Albis*) 1537-ből ismert. (*SzOkl*, III, 265.)

² KÓNYA Ádám 1980.

³ GYÖNGYÖSSY József – KERNY Terézia – SARUDI SEBES-TYÉN József 1995, 144–145; TÜDŐS S. Kinga 1995, 60–61; TÜDŐS S. Kinga 2002, 65–66. Újabbán BARABÁS Hajnalka 2008, 462–464.

⁴ A gótikus templom korából nagyszámú terrakotta borda került elő az ásatás során. Az 1797-es esperesi vizitáció jegyzőkönyve szerint a templom teljességében boltozott volt. (KREmL, II/20, osz. n.)

⁵ BARTÓK Botond – BORDI Zsigmond Lóránd 1999; BORDI Zsigmond Lóránd 2000.

⁶ HLAIVATHY Izabella 2000; KÓNYA Ádám 1980. Jánó Mi-

hály középkori falképek létét is feltételezte (JÁNÓ Mihály 1998, 191).

⁷ Juhász István – aki az egyházközség iratai alapján egy rövid egyháztörténeti összefoglalást is elkészített az 1970-es évek elején – feltehetően ez alapján feltételez egy I. Rákóczi György fejedelem idejében, 1642-ben végzett nagyobb templomjavítást vagy átépítést. (Juhász István: *Emlékek Kézdialbis egyházközség múltjából*, 3.)

⁸ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 47–48.

⁹ Uo., 48.

¹⁰ Készítője ismeretlen.

¹¹ A munkálatokat Haller Ignác kőműves pallér végezte. (AscREL, I/4, 30, 36.)

¹² Az 1890-es évek elején az egyházközség új templom építéséről határozott, végül a régi kijavítására került sor. ¹³ 1776: →

A torony építésének befejezését egy felirat pontosítja, amelyet 1930-ban – feltehetően a múzeum számára ezidőtájt háromszéki egyházi építészeti és ingósági felméréseket végző Keöpeczi Sebestyén József kezdeményezésére – a Székely Nemzeti Múzeumba szállítottak.¹⁷ A homokkőre feljegyzett, hét sorból álló latin nyelvű felirat szövege:

REGNANTE ILLVS: PRINCI/PE TRANNIAE
DNO DNO/ GEORGIO RAKOCI HAEC TVR/
RIIS EXTRVCTA CVRA ET INDVSTRIA/ GE-
NER: D: STEPHA: BOD PER INCO/LAS ALBISI-
EN: ANNO D: 16[?]7/ SCR: IOHA: ECZKEN.

A múzeum régiségtárába¹⁸ 1657-es évszámmal bejegyzett feliratos kő a templomhoz hasonlóan csak évtizedekkel később került be a szakirodalomba. Először Kónya Ádám tett róla említést,¹⁹ majd feliratának közlésével, ugyanezzel az évszámmal jelzi Coroi Artur²⁰ is.

Velük szemben más szerzők,²¹ köztük a templom és torony régészeti kutatásában az 1990-es évek végén részvevő régészek²² 1637-nek olvasták a felirat lekopott évszámát, közléseik alapján ez a datálás szerepel a templommal foglalkozó újabb közleményekben²³ is. Az említett felirat nem pontosítja a fejedelem személyét, így egyaránt számolhatunk az idősebb és ifjabb Rákóczi György fejedelem korával, érvelésük megerősítésére elsősorban az 1635-ös katonai összeírás szövegére támaszkodtak, az építkezéseket patronáló helyi nemest az albisi nemesek között²⁴ lustráló Bod Istvánnal azonosítva. Ugyancsak ezt az datálást

látszik megerősíteni a szomszédos dálnoki – Albis korábbi anyaegyházközsége – református templom déli falának felirata 1637-ből,²⁵ amely nagyobb méretű építési vagy javítási munkálatokkal hozható összefüggésbe.

A latin nyelvű szöveg alapján az albisi református egyház tornyát a helybéli lakosok építették tekintetes nemzeti Bod István „fáradozása és buzgalma” (*cura et industria*), azaz jelentős anyagi hozzájárulásával. A kérdéses (1637 vagy 1657?) évszám pontosítása tehát a feliratban megnevezett patrónus életrajzától remélhető.

Az albisi Bod család²⁶ egyik ága a 17. század elején kapott nemességet, Bethlen Gábor alatt Bod András már ekként szerepel az 1614. évi katonai összeírásban.²⁷ Az ő leszármazottja volt Bod István, aki I. Rákóczi György idejében ugyancsak az albisi nemesek között lustrált.²⁸

A korábbi irodalom legalább három 17. századi generációt sejtett Albisban ugyanazon néven, a toronyépítést támogató személy halálát 1656-ra határozva meg.²⁹ Véleményünk szerint azonban a család nemesi és lófő renden lévő ága elkülönítendő, ugyanakkor szem előtt tartva azt a tényt is, hogy az 1640–1650-es évek iratai nem különböztetnek meg idős és ifjabbik nemes Bod Istvánt, az 1635-től kezdődően két és fél évtizeden keresztül felbukkanó adatok ugyanazon személyre vonatkoztatandók.

Az albisi református egyház 1727-től kezdődő protokollumába bejegyzett régi iratok kivonatai sze-

→ „Négy sing magosságú kökerítésiben foglalt szép torony veres cseréppel, kerületi[!] 11 öl, köfalának magossága 7 öl. ...Két harangok, a nagyobbiknak diametere 1 sing, öntette ekklézsia költségével Anno 1770, a kisebbnek diametere ½ [sing], öntetett 1775.” (KREmL, II/19, 136.) 1797: „A kerítés ajtajában vagon egy torony, veres cseréppel fedettetett, de amely földindulás által némienemű romlást szenvedvén, annak megújított jobbítása a titt. ekklézsia előljáróinak hívségekre bizattatik.” (KREmL, II/20, osz. n.)

¹⁴ „...a száraz ajtai, bitai, barátosi tornyok földig leomlottak, a kézdivásárhelyi, lécfalvi, albisi, egerpataki, killyéni, sepsiszentgyörgyi sat. tornyok egészen összeomlottak hogy félelemmel szedettek le belöllek az harangok is, és a lécfalvit s killyénit kivéve a többi helyett ujjak[!] is emelkedtek fel, ezek még romladékikban azon földingás monumentumául fenn állván, az Albisiből pedig két ölnyi köfal.” (Kovács Sámuel alsócsernátoni pap emlékirata 1831–1832-ből, AcsREL, I/1, 709.)

¹⁵ 1665–1666: a „nagyobbik” harang öntésére a megyebíró számadása alapján az egyház több mint 100 forintot költött. (AcsREL, I/3, 3.)

¹⁶ AREL, I/17, osz. n. (az 1927. január 27-én tartott gyűlés jegyzőkönyve); BENKŐ Elek 2002, 371.

¹⁷ Az ekkor készült fényképet lásd *I. ábra.* (Keöpeczi Sebestyén József felvétele, Székely Nemzeti Múzeum Fényképtára). Az adatért Szöcsné Gazda Enikőnek tartozom köszönettel.

¹⁸ SzNM, *Régiségtár gyarapodási jegyzőkönyve*, lsz. 7991/1930.

¹⁹ A lepusztult évszámot Kónya Ádám azzal a megjegyzéssel köz-

li, hogy az utolsó két szám elmosódva látszik. (KÓNYA Ádám 1980.)

²⁰ Coroi Artur olvasatában: REGNANTE ILLUS[trissimo] PRINCIPE TRAN[silva]NIAE D[omi]NO D[omi]NO GEORGIO RAKOCI HAEC TVRRIS EXTRUCTA CVRA ET INDVSTRIA GNER[osi] D[omini] STEPHA[ni] BOD PER INCOLAS ALBISIEN[ses] ANNO D[omini] 1657 SCR[ipt]A IOHA[nnes] ECZKEN. (COROI Artur 2000, 82; COROI Artur 2010, 251; COROI Artur 2011, 468.)

²¹ TÜDŐS S. Kinga 1995, 61; TÜDŐS S. Kinga 2002, 65.

²² BARTÓK Botond – BORDI Zsigmond Lóránd 1999, 255; BORDI Zsigmond Lóránd 2000, 292–293.

²³ BARABÁS Hajnalka 2008, 462.

²⁴ SzOkl Ús, IV, 148.

²⁵ TÜDŐS S. Kinga 2002, 98; BARABÁS Hajnalka 2007, 325.

²⁶ A családról rövid ismertetést, valamint több adatában pontatlan családfát közölt PÁLMAJ József 1901, 78–79. A Székely Nemzeti Múzeumba bekerült családi levéltár (1582–1843, 192 db) jelenleg a Vadadi Filep László oklevélgyűjteményében volt besorolva. (SÁL, Fond 84.) A családi levéltár további részét lásd MNL OL, P 614.

²⁷ SzOkl Ús, IV, 423.

²⁸ SzOkl Ús, V, 149.

²⁹ TÜDŐS S. Kinga 2003, 188–189; COROI Artur 2011, 468.

rint 1639-ben a helyi református egyház aedilisének választották, a tisztséget azonban nem személyesen, hanem egyik jobbágynak keresztül töltötte be.³⁰ Nevével találkozunk 1643 végén altorjai Apor Lázár végrendeletében, a hátrahagyott özvegy és árvák számára rendelt gondviselők között.³¹ Bodoki Mikó Miklós is megemlíti naplójában 1649-ben, az Erzsók nevű leánygyermekének keresztelésén résztvevők sorában,³² 1655-ben pedig jelen volt oroszfalvi idős Forró Péter végrendeletének lejegyzésénél.³³ Ő volt a tulajdonosa ugyanakkor annak a házi naplónak,³⁴ amelybe vagyoni ügyei, gazdálkodására vonatkozó adatok mellett bejegyezte az 1656 őszén meghalt – név szerint nem említett³⁵ – apjától örökölt javakat és azokról a rokonaival való megosztást, valamint az 1660-as években vállalt széki tisztségekről és követségekről való végzéseket. 1668-ban még biztosan életben volt, és azonos lehet a két évvel későbbi lustrába feljegyzett³⁶ albisi nemessel is.

Említett naplóban nem találunk a jelentősebb kiadással járó toronyépítésre vonatkozó feljegyzéseket, az apjától 1656 után örökölt tíz oroszlános tallér, két arany, egy ezüst pohár fele része, egy hadi szerszámmal ellátott pej ló, egyéb ingóságok, marhák, ökrök, méhek stb. azonban lehetővé tették egy nagyobb méretű egyházi építkezés anyagi támogatását. A torony 1657-es befejezése mellett szólhat to-

vábbá az is, hogy az ezt követő években indult gyűjtés harangok vásárlására. Erre a célra Bod István 1657-ben 25 dénáros, a következő években újabb adományt tett.³⁷

Ugyanezt az időpontot erősíti meg a kőfeliraton írnokként, tehát a latin nyelvű szöveg összeállítójaként jelzett másik szereplő személy, Eczken János is. Ezen a néven nem lustrált senki 1635-ben Albisban és a környező településeken, egyházi vagy hivatalnok (jegyzői) pályát folytató személy sem ismert az említett időszakból. Ismert azonban egy másik, albisi előnevet viselő Eczken János, aki az 1660-as évek elején Rétyen volt prédikátor,³⁸ másfél évtizeddel később (1677) pedig a dálnoki egyház papja volt. Mint valamelyik erdélyi kollégiumból kikerült albisi diák alkalmas lehetett az említett felirat szövegének a kőfaragó mesterek számára való előrajzolására.

A kőfelirat tartalmának elemzése alapján az albisi harangtorony (és vele együtt a templom kerítőfala) építésének befejezési éve 1657-re tehető. Hitelesként fogadható el tehát a presbiteri gyűlések jegyzőkönyveit 1828-tól kezdődően tartalmazó kötet címlapjának bejegyzése, miszerint: „*volt ez nagy Bod István, ki is 1657-ben Albisi Ecclesianak D. Inspector Curatora vala, amint a lebontott Torony falának belső oldalához támasztatott Monumentális köre tétetett jegyzés mutattya*”.³⁹

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u., 35., Bl. 16B/8., RO-520045; csakiarpad@gmail.com

³⁰ AcsREL, I/3, 2.

³¹ TUDÓS S. Kinga 2003, 156.

³² KELEMEN Lajos 2006, 361.

³³ TUDÓS S. Kinga 2003, 186.

³⁴ *Bod István diariuma (1656–1668)*. (SÁL Fond 84, Fasc I, 1–16.)

³⁵ A korábbi irodalom idősebbik Bod Istvánként azonosította. (Lásd TUDÓS S. Kinga 2003, 188.)

³⁶ *SzOkl Új*, VII, 203.

³⁷ 1657: „*attam denar. 25 harangra*”; 1662: „*mikor az harangot vettük*”. (SÁL, Fond 84, Fasc I, 1r-v.)

³⁸ COROI Artur 2010, 265.

³⁹ AcsREL, I/5, 1.

Levéltári források

- Albisi református egyházközség levéltára, Albis (AREL)
 - I/17: *Presbitéri jegyzőkönyvek (1909–1958)*
 - Juhász István: *Emlékek Kézdiablis egyházéptető múltjából* (gépelte kézirat), é. n.
 Alsócsernátoni református egyházközség levéltára, Alsócsernáton (AcsREL)
 - I/1: Protocollumok, 1709–1880
 - I/3. Protocollumok, 1727–1785
 - I/4: Protocollumok, 1787–1827
 - I/5: Protocollumok, 1828–1846
 Kézdi református egyházmegye levéltára, Kézdivásárhely (KREML)
 - II/19: Vizitációs jegyzőkönyvek, 1775–1803
 - II/20: Vizitációs jegyzőkönyvek, 1797–1812
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
 - P 614: *Kilyéni Székely család iratai*, 1 cs., 4 tétel (1578–1656)
 Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
 - Fond 84: *Vadadi Filep László oklevélgyűjteménye (1582–1843)*
 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)
 - *Régiségtár gyarapodási jegyzőkönyve*

Irodalom

- SzOkI, III = *Székely Oklevéltár*, III (szerk. Szabó Károly), Kolozsvár, 1890.
 SzOkI Ús, IV–VII = *Székely Oklevéltár Új sorozat*, IV–VII (bev., jegyz., közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997–2004.

*

- BARABÁS Hajnalka
 2007 A dálnoki református templom, *Acta Siculica* 2007, 319–353.
 2008 Adatok Kézdiablis épített örökségéhez és egyházi műkincseihez, *Acta Siculica* 2008, 461–478.
 BARTÓK Botond – BORDI Zs. Lóránd
 1999 Régészeti kutatások a kézdialbisi református templomban, *Acta (Siculica)* 1998/1, 253–262.
 BORDI Zs. Lóránd
 2000 A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása, *Acta (Siculica)* 1999/1, 291–296.
 BENKŐ Elek
 2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelomedencéi*, Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár.
 COROI Artur
 2000 *Altorja*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
 2010 A háromszéki Kilenc falu közös erdejének törvénye, 1713 (II.), *Acta Siculica* 2010, 235–275.
 2011 Baróti Cserei János deák élete és pályája, *Acta Siculica* 2011, 447–481.
 GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József
 1995 *Székelyföldi vártemplomok*, Budapest.
 HLA VATHY Izabella (szerk.)
 2000 *Az albisi református templom*, Cova Print, Sepsiszentgyörgy.
 KELEMEN Lajos
 2006 Bodoki Mikó Miklós családi krónikája, in: *Művelődéstörténeti tanulmányok* (S. a. r., szerk. Sas Péter), Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 354–368.
 KÓNYA Ádám
 1980 Az albisi vár, *Megyei Tükör*, XIII. évf., 2701 sz. (1980. szept. 27.)
 LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
 2004 *Erdélyi falképek és festett faberendezések*, 2, Budapest.
 PÁLMAJ József
 1901 *Háromszék vármegye nemesi családjai*, Sepsiszentgyörgy.
 TÜDŐS S. Kinga
 1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században. Háromszéki templomvárak*, Püski Kiadó, Budapest.
 2002 *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
 2003 *Erdélyi testamentumok*, 1, *Háromszéki székelyek végrendeletei*, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

**Inscripția pe piatră din sec. al XVII-lea din turnul clopotniță
de la Albiș (jud. Covasna)**

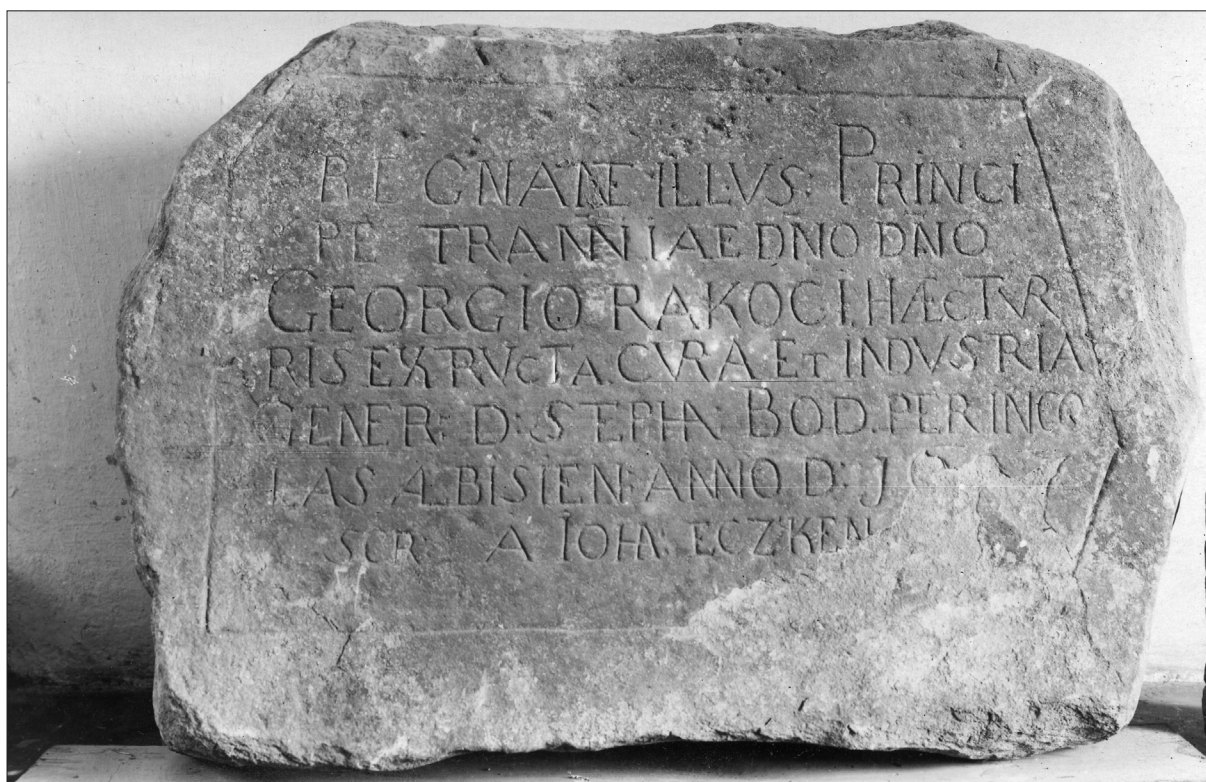
(Rezumat)

Inscripția pe piatră din sec. al XVII-lea al turnului clopotniță al bisericii reformate din Albiș a intrat în colecția de antichități a Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe în 1930. Interpretarea corectă a inscripției parțial deteriorate a generat controverse în rândul cercetătorilor, literatura interpretează anul ridicării turnului clopotniță drept 1637 sau 1657. Având la bază cercetări arhivistice privind biografia persoanelor menționate în inscripție, studiul dovedește datarea corectă pentru anul 1657.

**The stone inscription from the 17th century of the Calvinist churches bell tower
from Albis (Albiș, Covasna county)**

(Abstract)

The stone inscription dated from the 17th century of the Calvinist churches bell tower from Albis is in the collection of Székely National Museum from Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) in 1930. The right interpretation – due of the partially deterioration of the inscription – concerning the exact date of the bell tower's construction: 1637 vs. 1657 sparked controversy among the researchers. Based on archival researches concerning the biographies of those mentioned by the inscription, the paper proves the right dating for the year of 1657.

1. ábra Az albisi torony feliratos köve
Keöpeczi Sebestyén József felvétele (1930), SzNM Fényképtára

Csikós Júlia

ADALÉKOK RÁDAY ESZTER KÖNYVTÁRÁNAK REKONSTRUKCIÓJÁHOZ

Bod Péter születésének 300. évfordulóján

1859-ben, a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium alapításának évében, tanodai főgondnokká választották hidvégi gr. Mikó Imrét (az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnokát), széki gr. Teleki Domokost (az Erdélyi Református Egyházkerület államgondnokát) és lécfalvi Gyárfás Miklóst (a Rikánbelöli Kommunitás és a Sepsi Egyházmegye főgondnokát).¹ Gr. Teleki Domokos 1860. április 1-jén kelt, az iskola elöljáróságához intézett levelében egészségi állapotára és elfoglaltságára hivatkozva visszautasította a megtszteltetést. Levele így folytatódik: „Ezennel azt kívánom a Tiszt. Egyház Közönséggel (Rikánbelöli Kommunitás – Cs. J. megj.) tudatni, miszerint több ezerre menő könyvtáramnak azon példányait, melyek az Erdélyi Múzeum Könyvtárában híjánóznának, az írt Intézetnek ígértem. Könyvtáram többi részét ezennel egész készséggel ajánlom fel a Sepsi-Szent-Györgyi tanoda Könyvtára számára”.²

A gernyeszei gyűjtemény – a fennmaradt katalógus szerint – mintegy 5500 kötet könyvet és 230 kötet bekötött folyóiratot tartalmazott. 1876-ban a Református Székely Mikó Kollégium tulajdonába került a hagyaték, természetesen azon kötetek nélkül, melyeket az Erdélyi Múzeum Könyvtára számára kiválasztottak korábban.³

A gernyeszei kastélyi könyvtár betűsoros és szakkatalógusa szintén a Mikó Kollégiumba került, a „Catalogus Librorum in Ill. Bibliotheca Gernyeszegensi Contentorum 1854” nyolc szak szerint csoportosítja a gyűjteményt:

Bibliotheca Auctorum veterum Graecorum et Latinorum – 414 kötet;

Bibliotheca Theologica – 826 kötet;

Bibliotheca Juridico Politica – 579 kötet;

Bibliotheca Philosophica – 580 kötet;

Bibliotheca Philologica – 956 kötet;

Bibliotheca Antiquaria – 73 kötet;

Bibliotheca Historica – 1136 kötet;

Scriptores Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum – 802 kötet.

Gernyeszegeen így, szakok szerint állhattak a könyvek a polcokon, mert a kötetek gerincére ráragasztották a számot, amely a katalógusban szerepel, helyrajzi számként, de azt, hogy hányas szakhoz tartozik, csak később (más kézírással) írták be ceruzával a kötetek első előzéklapjára. A gerincen szereplő szám ugyanattól a kéztől származik, mint a teljes katalógus. Gróf Teleki Domokos titkára 1848–1853 között Gyulai Pál volt, a katalóguson az 1854-es évszám szerepel, joggal feltételezhetjük, hogy ő készítette, de természetesen vannak benne pótlások más kézírással is.⁴

A katalógusban – egy későbbi időpontban, feltehetően a Mikó Kollégiumba kerülés után –, zöld ceruzával, néhol grafit ceruzával egy karikával megjelölték azokat a címeket, amelyek nincsenek a Kollégium Könyvtárában, amelyek ott vannak, azokat kipipálták. Nagyszámban van olyan tétel is, mely semmiféle jelet nem kapott, feltehetően ezek a kötetek Gernyeszegeen maradtak. A karikával jelöltek kerülhettek az Erdélyi Múzeum Könyvtárába.

Arról, hogy milyen jelentősége volt a gernyeszei kastélyi könyvtárnak a 19. század első harmadában, szemléletesen tanúskodik Bolyai Farkas autográf ajánlása *Tentamen* c. munkájában, ahol a művet nem személynek, hanem a „Gernyeszei Bibliothecának” ajánlja.⁵ Továbbá vannak olyan kötetek a Kollégium Könyvtárában állományában, amelyekben „Gernyeszei Theca” és „Biblioteca Gernyesegiensi” possessor-bejegyzés található. A gernyeszei könyvtárat gr. Teleki III. Domokos felmenői gyűjtötték: szülei, gr. Teleki III. József és gr. Teleki Zsófia, nagyszülei, gr. Teleki II. József és Róth Johanna, dédszülei, gr. Teleki II. László és Ráday Eszter, de a család korábban élt tagjai is, mint gr. Teleki I. Sándor, gr. Teleki I. Pál.⁶

Jakó Zsigmond 1976-ban megjelent tanulmányában megállapította: elsősorban Bod Péter hatásának tulajdonítható, hogy Árva Bethlen Kata környezetében egy bibliofil csoport jött létre főrangú asszonyokból. Ebbe a csoportba sorolja Bethlen Imréné

¹ PÉTER Mózes 1909, 82.

² SÁL, Fond 171, *Hivatalos levelezés 1856–1864*, 73–74.

³ BODOR Domokos 1881, 37.

⁴ A Székely Mikó Kollégium Régi Könyvtára Mss 335, Mss 336.

⁵ CSIKÓSNÉ PÉTER Júlia 2009, 48.

⁶ NAGY Iván 1865, 82, 89.

Gyulai Klárát, Korda Zsigmondné Nemes Júliát, Nemes Juditot és Teleki Lászlóné Ráday Esztert.⁷

Köztudott, hogy Bod Péter Bethlen Kata udvari papja volt 1744 és 1749 között Olthévízen, ahol a lelki gondozás mellett patrónája könyvtárát gyarapította, rendszerezte és használta. Bod Péter készítette el a két könyvjegyzéket Bethlen Kata könyvtáráról, melyek teljes képet adnak gyűjtője érdeklődési köréről. Az első jegyzék még a hévizi tartózkodás alatt készült, 1747-ben, ezt a székelyudvarhelyi Református Kollégium Könyvtárában őrzik, a második 1752-ben készült, és a marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárában található.⁸ Ugyanakkor Bod Péter munkáiban is többször megemlíti Bethlen Kata könyvtárát, a *Magyar Athenas* szócikkében így emlékezik: „Tudományokat igen szerető nagy kegyességű tudós Uri Aszszony. Ez igen szép Magyar Bibliotékát állított volt fel magának, minden-felől egybe-szedetvén oda Erdélyből és Magyar országból a jó Magyar könyveket; mellyet még életében általadott a N. Enyedi Kollégium könyves-Házába.”⁹ Bethlen Kata halálakor írt versében felemlíti patrónája olvasási szokásait, könyvgyűjtési módszereit és azt, hogyan őrizte a könyveket, hogy majd a Nagye nyedi Kollégiumnak adományozza.¹⁰

Bethlen Katához nagyon közel állt lélekben gr. Teleki Lászlóné Ráday Eszter, egy másik jelentős 18. századi asszonykönyvtár gyűjtője. Házasságaik révén rokoni kapcsolatba kerültek: Bethlen Kata második férje gr. Teleki I. József volt, kinek unokaöccse gr. Teleki II. László, Ráday Eszter férje. A találkozásuk Ráday Eszter férjhez menése, 1732 után történt, de Teleki Lászlóné már a szülői házban megismerte és megszerette a könyveket. Édesapja Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancellárja, édesanyja Kajali Klára, Kajali Pálnak a lánya, aki „igen nagy rá termett bölcs státság és törvény tudó úr volt, és ugyan azért azon boldogtalan és szomorú kurucz motusokban egyik volt az 24 senatorok közül”, tehát a konföderált Magyarország szenátora, a kurucz hadsereg országos főhadbírája lett.¹¹ Kajali Pálnak az egyház és a könyvek iránti tiszteletét példázza a tény, hogy Debreczeni Ember Pál *Innapi ajándékul az Isten sátorába felvittett siklusnak* c. munkája előljáró beszédében említi: Kajali adományt tett „más keresztyén úri rendekkel” a munka megjelenésére.¹²

Kajali Pál lánya, Klára 1705-ben ment feleségül Ráday Pálhoz. Kajali Klára életével Beliczay Angéla foglalkozott,¹³ tanulmányából ki kell emelnünk azt

a tény, hogy Kajali Klára gyűjtötte a könyveket, szokása volt vásárolni, beszereztetni, Pekry Kata (Petrőczy Kata Szidónia leánya) is kérte, hogy számára is szerezzen be vallásos irodalmat magyar nyelven. Volt zsolnároskönyve, melybe bejegyzéseket tett, illetve tulajdonában volt Kegelius munkája, melyet Ráday Pál küldött meg neki.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában 4 kötetéről állíthatjuk bizonyosan – posessor-bejegyzés alapján –, hogy a Kajali Klára tulajdona volt, a Ráday Eszter könyvjegyzékének 144, 171, 185. és 215. tételében szereplőkről. Kegelius munkája, amelyről Beliczay Angéla említést tesz, és azt is megjegyzi, hogy Ráday Eszter könyvjegyzékében szerepel, két példányban van meg az Erdélyi Múzeum Könyvtárában, de egyiknek a címlapja és a kötése is hiányzik. Mivel Kajali Klára is, akárcsak férje, a címlapra írta be posessor-bejegyzését, ez rekonstruálhatatlan, ugyanígy a Ráday Eszter monogramja a gerincen.

Kajali Klára olvasottságát, műveltségét, lelki finomságát példázza fennmaradt verse¹⁴ és levelei. Beliczay Angéla egyik halála előtt írott leveléből idéz, melyet leányához intézett: „Ha életben kívánsz látni, gyűj le, hozzád aprócskaidat is, mert szomjas a lelkem mint a szarvas a forrásra, látni őket”.¹⁵ Kiválasztotta halotti textusát: „Nintszen nékem Igazságom, melly a Törvényből vólna, hanem melly a Krisztusban való Hit által vagyon, az az, Istentől való Igazságom Hit által” – Filip 3:9.¹⁶ Veresmarty V. Sámuel, Kármán András, Paksi K. András és Téglási B. János tartott felette halotti beszédet. A halotti beszédek 1747-ben jelentek meg nyomtatásban Kolozsváron. Ráday Eszter egy kötetbe köttette az édesapja fölött tartott hat és az édesanyja fölött tartott négy halotti beszédet. (A gerincen G.R.E. monogram, a gernyeszei katalógusban VIII/88, Székely Mikó Kollégium Könyvtára 6281).

Tanulmánya végkövetkeztetéseként Beliczay Angéla Kajali Klárát a kor két nagyasszonya, Petrőczy Kata Szidónia és Barkóczy Krisztina mellé állítja valóságossága, erkölcsi komolysága okán, mint jó feleség, anya és gazdasszony.

Erre nevelte leányát is, Ráday Esztert, aki vallásosságra és erkölcsi komolyságra édesapjától, Ráday Páltól is kapott példát. A vallásosság és erkölcsi komolyság a könyvszeretetenben is megmutatkozik, ugyanis a kor asszonyai főleg vallásos irodalmat gyűjtöttek és olvastak, amellet gazdasszonyi munkájukat segítő (állattenyésztéssel, növénytermesztéssel, kézimunká-

⁷ JAKÓ Zsigmond 1976, 223.

⁸ SZABÓ Ágnes 1997, XIX.

⁹ BOD Péter 1766, 42–43.

¹⁰ SZABÓ Ágnes 1997, XV–XVI.

¹¹ HECKENAST Gusztáv 1980, 281.

¹² BELICZAY Angéla 1980, 159.

¹³ Uo., 196.

¹⁴ Uo., 182.

¹⁵ Uo., 184.

¹⁶ VERESMARTY V. Sámuel 1741, Q.

val foglalkozó) könyveket, illetve orvosi munkákat, melyek családjuk és teljes háznépük kezelésére, gyógyítására nyújtottak segítséget.

Ráday Pál, az édesapa életével és munkásságával sokan és sokat foglalkoztak, a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepe, egyháza iránti feltétlen tisztelete, családjá iránti szeretete, könyvgyűjtői szenvedélye közismert és legendás.¹⁷ Családjában nem ő volt az első könyvgyűjtő, édesapja, Ráday Gáspár megörökölte felmenői könyveinek felét, másik felét testvére, András kapta. Hogy mekkora lehetett ez a könyvtár, nem tudjuk, csak azt, hogy Ráday Gáspár az 1650-es birtokösszeírásakor könyveket is említ. Az viszont tény, hogy Debreczeni Ember Pál *Garizim és Ébál* c. könyvét ajándékba kapta a szerzőtől,¹⁸ Csuzi Cseh Jakab két munkája a birtokában volt, a *Kincses Tárház* szintén szerzői ajándék (Ráday Eszter jegyzéke 38, 39). Ez a két kötet került tehát az unoka, Eszter révén a Teleki-családba és onnan az Erdélyi Múzeum Könyvtárába.

Ráday Eszter 1716-ban született, szülei második gyermekeként, Losoncon. Bátyja Ráday Gedeon költő, műfordító, irodalomszervező, politikus. Ráday Pál egyik életrajzírója, Négyesy László megjegyzi, hogy míg Gedeon erélytelen, szelíd, addig Eszter örökölte édesapjuk „erélyét” és vallásosságát, a tudományszeretetét mindketten örökölték. Eszter már a szülői házban megismerte a katekizmust és a szentírást, Szent Pál leveleit szó szerint tudta idézni.¹⁹ Esztert gondosan nevelték, édesapja mellett megismerte a könyveket.²⁰ Veresmarti V. Sámuel a Ráday Pál felett tartott halotti beszédében az Eszter lánya iránti atyai szeretetéről emlékezik, mely mindenképpen több, mint halottbúcsúztató szófordulat: „az Urban bődögél nyugóvá Tekéntetes Urnak kedves Leánya, Méltóságos és Tekéntetes Rádai Esther Asszony, Esther annyit térsen; mint valamely el-rejtetett féltő kints, bizony az-is valál, Istenben nyugóvá Tekéntetes Urad Atyádnak világi életében: mert mint féltő kintset óltalmazott minden veszedelemtől, óltalmazott az ő kebelében a fúvó széltől is, mind addig, míg Méltóságos Gróff Hites Férjed kebelében, féltő kintsül rejte-el”.²¹

Málnási László a Ráday Eszter felett tartott halotti beszédében szülői házát olyan helynek emlegeti, ahol az egyházi irodalmat ismerték, és az igaz hitben éltek. „(mint Ti is sokan most élők s engemet beszél-

getésemben halgatók bizonyosan tudjátok) valóság-gal a Mennyei Tudományoknak és ál-ortzásság nélkül-való Kegyeség gyakorlásának Háza vala abban az időben is”.²²

Intze István marosvásárhelyi prédikátor arról emlékezik Ráday Eszter temetésekor, hogy híre nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is elterjedt, így szerezhették róla tudomást gr. Teleki László, illetve a Teleki család is.²³ Eszter nagy hírének oka a kor átlagán felüli műveltsége és gazdasszonyi tehetsége.²⁴ Teleki Mihály, a család feje, Szathmári Paksi Mihály marosvásárhelyi professzort kérte fel a leánykérésre. Érdekes momentum, és abban a korban szokatlan, hogy szülei megfelelőnek találták a kérőt, de megkérdezték Esztert, és Ráday Pál akkor ígérte a választ, ha a fiatalok megismerték egymást.²⁵ Az esküvőt 1732. június 24-én tartották, Pécelen, nagyszámú vendégsereg jelenlétében. A fiatal pár első otthona Huszton volt. Ráday Eszter első három gyermekét édesanyja házában szülte, Pécelen.²⁶ Tíz gyermeket szült: Dániel, László, Gedeon, Benjamin, Zsigmond és Krisztina gyermekkorban, Pál ifjú korában halt meg, felnőtt kort József, Eszter és Klára ért meg.

Gróf Teleki László és Ráday Eszter irodalompártolásban és a könyvkiadás patronálásában is kitűnt; Bod Péter *Önéletírásában*, „*A magamtól íratott és nyomtatott könyvekről*” c. felsorolásban pontosan feljegyezte, hogy munkájában kik és mivel támogatták.

„Biblia Históriaját nyomtatták ki kétszer; elsőben az asszony, B(ethlen) K(ata) ömagysága adott reá 1748. papirossat; de én fizettem érte fh. 117.

Másodszor 1756-dik esztendőben nyomtattattam ezen könyvecskét. Ezer exemplárért fizettem a könyvnyomtatónak fh. 229.

Ebből fizetett le a méltóságos gróf úr, Teleki László úr ömagysága fh. 54.

Judás Apostol levele magyarátját nyomtattattam ki Szebenben 1749. esztendőben. 600. exemplárokért fizettem fh. 204.

Dedicálván méltóságos gróf Teleki László úr ömagyságának és a méltóságos gróf asszony Rádai Eszter asszonynak, ajándékoztak ömagyságok akkor fh. 50.”²⁷

E munkáját Bod Péter gr. Teleki Lászlónak és Ráday Eszternek ajánlotta tehát, mint „Nékem jó és nagy Pátronus Uramnak és Pátrona Asszonyomnak Ö Nagyságoknak”, ugyanakkor háláját akarta kife-

¹⁷ A Ráday családdal, környezetével, tagjainak tevékenységével és művelődéstörténeti szerepével foglalkozó műveket lásd: BORVÖLGYI Györgyi 2004, 254.

¹⁸ Uo., 158–159.

¹⁹ RÁDAY Pál 1889, 37–38.

²⁰ BELICZAY Angéla 1980, 174.

²¹ VERESMARTI V. Sámuel 1735, C3.

²² MÁLNÁSI László 1766, D3.

²³ INTZE István 1766, P1.

²⁴ BELICZAY Angéla 1980, 174.

²⁵ Uo., 175.

²⁶ Uo., 194.

²⁷ BOD Péter 2007, 131.

jezni ezzel az ajánlással: „Légyen azért ez az én Nagyságtokhoz való Háládatosságomnak tanúbizonysága a míg ez az Írás meg marad; meg marad pedig ez hoszszu időkre”.²⁸

„Kezdettem nyomtattatni Szebenben 1763-dik esztendőben Synopsis Iuris Connubialist. Hatszáz exemplárt ad a könyvnyomtató, melyért fizettem fh. 110.

Ennek alkalmatosságával gróf Bethlen Imre úr öngyagsága adott két belga aranyakat, melyek téznek fh. 9 den. 95.

Méltóságos gróf Rádai Ester asszony, Teleki Lászlóné asszony öngyagsága a fontatásának, szöteséinek haszna zsengejéből adott 12 hollandiai aranyakat, melyek téznek hijjánosok lévén...”

„Nyomtattattam 1766-dik esztendőben Enyeden Sz. Polikárpust. Ezer exemplárt, árkosát fel portziájával fizetvén, mégyen fh. 225.

Tiszt. Berzétei József uram adott bele fh. 5 den. 10.

Küldött kezembe a méltóságos gróf Teleki László úr ennek nyomtatására 217 m. forintokat, melyekről adtam ilyen recognitiót:

A Méltóságos Római Sz. Birodalombeli Gróf Széki Teleki László úr öngyagságának, a Császári és Királyi Apostoli Felségnek Erdélyi Királyi Guberniumában belső tanácsának és Erdélyben főpohárnok mesterének, b. e. kegyes házas társának, a néhai Méltóságos Gróf Rádai Ester asszonynak. Édes férjének akarattja szerint tett testamentomi rendelkezésének gyümölcséből Smirnai Sz. Polikárpus nevű könyvecskémnek kinyomtatására adott a méltóságos feljebb nevezett gróf úr kétszázötvenhét, 217 m. forintokat, melyeket hozott kezembe Tiszt. Szathmári Mihály uram. Melyet bizonyítok ezen írásom által keresztyéni jó lélekkel ezen áldott Igaznak örökké tartó emlékezetére. Küküllőváron a Generalis Sinodus alkalmatosságával Sz. Iván havának XI-dik napján, 1766-dik esztendőben. B. Péter.”²⁹

Tehát Ráday Eszter végrendelezése értelmében segítette gr. Teleki László e munkának a kiadását, ezt Bod Péter úgy hálalta meg, hogy két leányuknak, Torotzkai Zsigmondné Teleki Eszternek és Teleki Klárának ajánlotta a könyvet. Az ajánlásban Ráday Esztert idézi, „Világos Tükört” tart a családja elé, hogy kövessék az „Isteni Félelemmel és tiszta Élettel Ékeskedő Szerelmes Házastársának, a Nagyságtok Édes Asszonyoknak Keresztyén Virtusokkal fénylő példáját”. Szép emléket állít Ráday Eszternek, az istenfélő asszonynak, aki mindig a szentírás

tanításai szerint élt, és ezt megkívánta háza népétől is, sokszor tartott nekik szent tanításokat. Mindig segítette a könyvkiadást, „A Jó Magyar Könyvek elszaporodásokra gondot tartott, tehetségét, vagyonját attól a végtől nem szánta”. Leányai elé példának állítja édesanyjuk példás kegyességét, nagy bölcsességét, gondosságát és istenfélő voltát.

Ugyanitt, a *Smirnai Szent Polikárpus* előszavában emlékezik Bod Péter Ráday Eszterre mint könyvgyűjtőre: „fel-kerestette a Jó Magyar Könyveket mindenféle Materiokról, nem kimilvén azoknak megszerzéséktől sem fáradságát, sem költségét, s állított-fel egy ritka szép nagy Magyar Bibliotékát, hogy azokból a dolgokat ki-tanulván, magát gyönyörködtesse s másoknak használjon”.³⁰

A Ráday Eszter könyveinek jegyzékét összeállító Málnási László is megemlékezik patrónája könyveiről a felette tartott halotti beszédben: „Midőn sok Tudós Theológusoknak, Magyar Nyelvre fordított, vagy Magyarul-is írott Könyveiket, nagy árron-is és buzgó szorgalmatoskodásai-által egybe-gyűjtögette (no hiszem, a kinek tetszik, meg-tekintethi e Háznál ma is az ő Magyar Thecaját, mellynek a két M. Hazákban, a nálamnál többet látott hallott emberek-is megvallyák, hogy vagy alig, vagy nits-is párja)”.³¹ Tehát ritka szép, nagy könyvtárát említi Ráday Eszternek, és valóban, ez a 245 tétel, amely valójában 232 cím, abban a korban jelentős könyvtárnak számított, ha figyelembe vesszük, hogy Bod Péternek 888 kötete, Pápai Páriz Ferencnek 300 kötete volt. Málnási László a halotti beszédet Nagyszebenben mondta el, gr. Teleki László „Gróf Ur Ő nagys.

Szállása nagyobbik Palotáján”, tehát a könyvek vagy azok egy része „e Háznál” akkor Szebenben álltak.

Ráday Eszter kevésbé írt possessor-bejegyzéseket könyveibe, ellenben monogramos kötésbe köttette, Bethlen Kata példája nyomán, ahogyan Bod Péter emlékezik patrónájára a felette tartott halotti beszédben:

„Könyveit egy formán mind bé is köttette,

Nevét A. B. K. ával sarkára jedzette”.³²

E tanulmány megírásának igazi célja az volt, hogy minél több kötetet találjunk meg Ráday Eszter könyvtárából. Édesapjának, Ráday Pálnak a könyvtárát Borvölgyi Györgyi rekonstruálta, felhasználva munkájában e sorok írójának 1995-ben megjelent tanulmányát is, mely a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban található 11 kötetet azonosítja possessor-bejegyzés alapján.³³ Az azóta eltelt idő alatt még sikerült két kötetet találni a Kollégium könyv-

²⁸ BOD Péter 1749, 3, 14.

²⁹ BOD Péter 2007, 133–134.

³⁰ BOD Péter [1766], 3–8.

³¹ MÁLNÁSI László 1766, D3.

³² SZABÓ Ágnes 1997, XVI. Az A. B. K. monogram Árva Bethlen Katát jelöli.

³³ BORVÖLGYI Györgyi 2004, 188–192.; CSIKÓS Júlia 1995, 63–69.

tárában, melyekben benne van Ráday Pál possessor-bejegyzése, illetve idővel kapcsolatot teremteni a gerincen levő G.R.E. [Gróf Rádai Ester] monogram és a „Rádai Esteré”, illetve „Ex Libris Pauli Ráday [m.p.]” bejegyzések között. Borvölgyi Györgyi 2004-ben megjelent munkája készített a további kutatásra, mert Ráday Pál könyveinek számbavételénél többször említi, hogy mivel nincs meg az illető példány a Ráday Gyűjteményben, valószínű Eszter vitte magával Erdélybe, ahogy könyvjegyzékéből kitűnik.

Ugyanakkor az évek folyamán egyre több kötet került elő a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában, melynek gerincén rajta van Ráday Eszter monogramja. Ezt követte a Ráday Eszter könyvjegyzékének tanulmányozása, a sokszor zavart okozó rövidítések feloldása (ez sajnos, nem minden esetben sikerült). A következő lépés volt a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárban – mely intézmény az Erdélyi Múzeum Könyvtárát is kezeli – kézbevenni azokat a köteteket, melyek a Ráday Eszter könyvjegyzékében szerepelnek, hogy képet kaphassunk arról, Gernyeszegről mely kötetek kerültek oda gr. Teleki Domokos adományára révén.

A Ráday Eszter könyveinek számbavételekor kiderült, hogy a Kolozsvárra került könyvek gerincén nincs rajta a gernyeszegi ragasztott helyrajzi szám, ez csak Sepsiszentgyörgyön maradt meg. Pontosán ezek a számok akadályozták a Ráday Pál könyveinek első számbavétele alkalmával a Ráday Eszter monogramja és a possessor-bejegyzések közötti kapcsolat megteremtését. A helyrajzi számot jelző papírt nagyon sok esetben ráragasztották a G.R.E monogramra, a Ráday Eszter könyvkatalógusa ismeretében ezeket le kellett áztatni, hogy esetleg előtűnjön a három betű.

A Székely Mikó Kollégium és az Erdélyi Múzeum Könyvtárában összesen 110 kötetről állapítható meg possessor-bejegyzések, a gerincen található monogram, illetve a gernyeszegi katalógusból egyértelmű következtetés alapján, hogy a Ráday Eszter tulajdonában volt: ebből 56 Sepsiszentgyörgyön, 54 Kolozsváron található. Van olyan eset is, hogy Ráday Eszter tulajdonosi volta nem, csak a Ráday családtagoké világos, de az ő közvetítése nélkül nem kerülhetek volna Gernyeszegre a kötetek. A 110 kötetből 37

volt korábban a Ráday Pál tulajdona, (Ráday Eszter könyvjegyzékének 23, 26, 32, 33, 38–39, 41, 45–46, 55–56, 61–63, 66, 68, 74–75, 78, 90, 107, 112, 116, 118, 129, 140, 156–159, 163, 178, 186, 197, 205, 207, 220. tétele); 2 a Ráday Gáspáré – és később a Pálé – (38–39. tétel), 1 a Ráday Gedeoné (143. tétel), valamint 4 kötet volt a Kajali Klára tulajdonában (144, 171, 185, 215. tétel).

Madarász Márton: *Szent Bernhard Atyának Szep Ahitatos Elmélkedési, Az emberi állapot ismeretiről* (10. tétel) és Kereszturi Pál: *Mennyei társalkodás. Az az: Az Istennek a bűnös emberrel való beszélgetése* (106. tétel) Szabó Károly megjegyzései alapján a gernyeszegi kastélyi könyvtárból került az Erdélyi Múzeum Könyvtárába. Az előbbinek a gerince sérült, az utóbbi új kötést kapott, de minden kétséget kizáróan a Ráday Eszter példányáról van szó. A jegyzék 17, 47, 97, 105, 110, 122–123, 125, 132, 146, 149, 164, 172, 180, 184, 191, 196, 211, 218, 231, 235, 237. tételében leírtakból található példányok az Erdélyi Múzeum Könyvtárában, de mivel kötésük vagy új, vagy sérült, vagy javított, nem állapítható meg Ráday Eszter tulajdonosi volta. Három esetben (17, 47, 235. tétel) a címlap is hiányzik, possessor-bejegyzés sem olvasható le a kötetekről.

Ez a néhány adalék rávilágít arra, hogy gr. Teleki Lászlóné Ráday Eszter, saját és férje családjának hagyományait követve, a kor neves könyvgyűjtő és könyvkiadást patronáló asszonyai között foglalt helyet. Ugyanakkor könyvei mintegy felének a mai leltőhelyét megtalálva látjuk, hogy példája családjában sem volt hiábavaló: dédunokája két jelentős erdélyi intézményt támogatott a több nemzedék alatt összegyűjtött könyvállománnyal.

Ráday Eszter könyvjegyzéke a marosvásárhelyi Teleki Tékában a Thgy-95. Ms. 357. jelzeten található. Ezennel szeretnék köszönetet mondani a Téka munkatársainak, hogy rendelkezésemre bocsátották a jegyzék másolatát.

A következőkben a kiemelt szövegrész, az aláhúzásokkal együtt, a jegyzék eredeti reprodukálása, az oldalak és a tételek számozása a könnyebb hivatkozás végett történt.

I.
Ráday Eszter könyvjegyzéke
a marosvásárhelyi Teleki Tékában

[1. oldal]

Méltóságos Rádai Esther Aszszony Ő *Nga Könyveinek Laistro-
ma: Signatum Gernyeszeg, 1757. Die 11 Junii.*

Litera A.

(1). *Alvintzi Péter Quadragesimája. 4. rész Kassán 1632.*

Alvinczi Péter. Quadragesima Vasarnapra tartozó szent Evangeli-
omnak magyarázatya hét Praedicatiu szerént ... Cassán, Alvin-
czi Peter Pap által, 1632, 4r.

RMK I. 618., RMNy 1536.

A gernyeszegi katalógusban II/249.

Egy kötetben Alvintzi: Egy Rövid Uti Praedikatiu c. munkájával
(lásd 11. tétel).

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1918.

A gerincen G.R.E. monogram.

(2). *Apafi Mihály az egész keresztényen Vallásnak rövid funda-
mentomi 12. részben nyomtatott Fejérváratt 1645.*

Apafi Mihály. Az egész keresztényeni vallásnak rövid Fundamento-
mi ... Gyula-Fejirvaratt, 1645, 8r.

RMK I. 771., RMNy 2102.

A gernyeszegi katalógusban II/461.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példánya (jelzet: BMV 2375)
nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium
Könyvtárában nincs példány.

(3). *Apáczai Tsere János Magyar Encyclopédiája 12. részben
Ultraj. 1653.*

Apáczai Csere János. Magyar Encyclopaedia. Az az, Minden igaz
es hasznos Böltességnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven
világra botsátása. Apatzai Tsere Janos által. Ultrajecti, 1653, ex
officina Joannis a Waesberge, 12r.

RMK I. 876.– RMK III. 1941., RMNy 2617, BORVÖLGYI
187.

A gernyeszegi katalógusban VIII/634.

Az Erdélyi Múzeum könyvtárában két példány található (jelzet:
BMV 2738, BMV 2738a), egyik sem a Ráday családtól száрма-
zik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.
Borvölgyi Györgyi említi, hogy Ráday Eszter kötete, mely a Te-
leki Tékában található, a Ráday Páléval lehet azonos, de lehet
saját gyűjtése is.

(4). *Apocryfus Könyvek 8. részben.*

Az o Testamentum melle vettetet Könyvek, Mellyek Apocryphu-
soknak nevezetnek, 8r.

A gerincre így nyomtatták: Apocryphus Könyvek.

A gernyeszegi katalógusban II/43.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet:
2957.

Az első kötetáblán superlibros: Sz.R.B.G. idősb Sz.T.Sánd.,
hátsó kötetáblán: Anno 1.7.5.0., Római Szent Birodalmi Gróf
Széki Teleki Sándor Ráday Eszter apósa, Teleki László édesapja.
A kötetben nincs nyoma, hogy Ráday Eszter megörökölte volna,
de mégis valószínű, hogy így történt, hiszen a gernyeszegi kata-
lógusban ez az egy példány szerepel.

(5). *Arany temjenező 12. részben Komár, 1718.*

Kanizsai Pálfi János. Isten eleibe föl-botsátandó lelki jo illatokkal
tellyes arany temienező. Komárom, 1718, Töltési István, 16r.

Első kiadása: Pápa, 1632.

RMK I. 625., SZINNYEI 5. 929–930. col., PETRIK II. 236.,
SEGESVÁRY 61., BORVÖLGYI 183., BALÁZS 141.

A gernyeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Mú-
zeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs pél-
dány.

(6). *Aranyas ABC nyomtatt. 1701.*

A ditsőség királlya előtt... el-mondandó aranyas vagy keresztényen
abece. (Kolozsváratt, 1747, Patakini, 12r.)

PETRIK VII. 128.

A gernyeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múze-
um, sem a Székely Mikó Kollégium könyvtárában nem találtam
1701-es kiadást.

(7). *Arithmetica kézzel irott*

Magyar Arithmetika – kézirat, 8r.

A gernyeszegi katalógusban IV/320.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet:
Mss 268.

Nincs benne a Ráday család tulajdonosi voltára utaló beírás, a
gerinc éppen azon a helyen sérült, ahol a Ráday Eszter monog-
ramja lenni szokott, de mivel kéziratról van szó, joggal feltételez-
hetjük, hogy az övé volt.

(8). *Arnd János igaz keresztényeségről irott négy könyvei 8 rész-
ben Jénába 1741.*

Arndt, Johann; Vázsonyi Márton, trad.; Bárány György, trad.
Az Igaz keresztényeségről irott Negy Könyvei. (Ford. Vázsonyi
Márton, jobbítá Bárány György, bővítve kiadta Szabó János.)
Jénában, 1741, 8r.

SZINNYEI 14. 988–989. col., PETRIK I. 117.

A gernyeszegi katalógusban II/576.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet:
3307.

A címlapon possessor-bejegyzés: Rádai Ester.

Áts Mihálynak

1. *Arany lántzai 12. részben Lötsén 1701.*

2. *A Bernhárd elmékedéséről 12. részben Kassán 1710.*

(9). Ács Mihály. Arany Lancz, Avagy Olly buzgó Fohászokadások
és rövid alázatos Imádságok; kikkél a gyözhetetlen Istent meg-
gyöző Igaz Hit Ő Felségét magához kapcsolhattya ... Lötsén,
1701 (Ny. n.), 12r.

RMK I. 1631., SEGESVÁRY 97.

A gernyeszegi katalógusban II/140.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példányban (jelzet:
BMV 10020) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családtól
származna, a Székely Mikó Kollégium könyvtárában nincs pél-
dány. Segesváry Viktor említi, hogy korábban megvolt a Ráday
Könyvtárban, de mikor ő utánanézett, már nem.

(10). Madarász Márton. Szent Bernhard Atyanak Szep Ahitatos
Elmékedési, Az emberi állapot ismeretiről, Másképpen: A Lé-
lelekről való Könyvetskeje. Mellyet A Keresztények közönséges
épületire, meg-magyarázott Madarasz Marton ... és most uj-
jonnán ki adott Achs Mihaly. Cassan, 1710, Bártfa Városának
bötüivel, 12r.

RMK I. 1773. Szabó Károly megjegyzi: „Erd. Muz. (gr. Teleki
Domokos gernyeszegi ktárából)”.

A gernyeszegi katalógusban II/225.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárában található példány
(jelzet: BMV 11135) gerince sérült, nincs benne a Ráday család
tulajdonosi voltára utaló jel, pedig Szabó Károly megjegyzése
alapján a Ráday Eszter példánya került be az Erdélyi Múzeum

Könyvtárba a geryeszegi könyvtárból. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(11). **Alvintzi Péter rövid úti Prédikáziója.**

Alvinczi Péter. Egy Rövid Uti Praedikatiu, Víz Kereszt után Harmadik Dominicából, mely löt Szepes Vármegyében Tepliczén. Alvinczi Peter Pap által ... Cassoviae, 1632, 4r.

RMK I. 619., RMNy 1535.

A geryeszegi katalógusban II/249.

Egy kötetben Alvintzi: Quadragesima Vasarnapra tartozó... c. munkájával (lásd 1. tétel).

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1919.

A gerincen G.R.E.

(12). **Apati Miklós munkája vide Thabera.**

Thabera: Az-az: Istennek olyan Meggyulladott Tüze, mellyet az égből hirtelen bostátott sz. Szathmár vármegyében Szathmár király városában.... Kolozsvárat, 1716, Nyomt. Telegdi Pap Sámuel, 8r.

PETRIK III. 627., SZINNYEI 14. 923–925. col., SEGESVÁRY 46., BORVÖLGYI 238.

A geryeszegi katalógusban II/220, II/221, II/222.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 2892.

A gerincen G.T.K. Feltehetően Gróf Teleki Klára, Ráday Eszter leányának nevét jelenti, aki édesanyjától megörökölte a kötetet. (Ez a példány a II/220-as a geryeszegi katalógusban)

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 61774) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családtól származna.

Lásd a 216. tételt.

(13). **Az el-oszthatatlan tellyes Sz. Háromságh ditsőségre való.**

Nem sikerült azonosítani.

(14). **A Keresztyéni tudománynak első kezdete.**

Nem sikerült azonosítani.

Litera B.

(15). **Balassa Bálint Istenes Énekei Kolozsvár 1731.**

Balassa (Balassi) Bálint. Istenes énekek. Kolozsvár, 1731.

SZINNYEI 1. 389–392. col. (23. kiadásként említi).

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(16). **Bándi P. Sámuel 68-dik Soltár Magyarázatja Franecker 1690.**

Bándi Sámuel. M. Bándi P. Sámuelnek Rövid Magyarázattya a LXVIII. Soltárra. Franekérában, 1690, Gyselaar János által, 12r. RMK I. 1383.

A geryeszegi katalógusban II/78.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány (jelzet: BMV 8180) nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(17). **Bél Mátyás Keresztyén Tudomány rövid summája 8. részben Hálában 1713.**

Freylinghusius, Anastasius; Bél Mátyás, trad. Compendium avagy rövid summája az egész keresztény tudománynak... Saxoniai Hallában, 1713, Zeitler Christof András, 8r.

SZINNYEI 1. 780–783. col., PETRIK I. 828.

A geryeszegi katalógusban II/459.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtára példányának (jelzet: 04746) címlapja hiányzik, a gerince sérült, nem lehet megállapítani a Ráday

család tulajdonosi voltát. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(18). **Benitzky Péter Magyar rythmusa Lötsén 1728.**

Beniczky Péter. Magyar Rithmusok avagy Versek. Lőcse, 1728. SZINNYEI 1. 847–848. col.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Sem az Erdélyi Múzeum Könyvtárában, sem a Székely Mikó Kollégium Teleki-adományában nincs példány.

[2. oldal]

(19). **Bethlen Kata erős Paisa 8. részben Szebenben 1751.**

Árva Bethlen Kata. Védelmeszöveg erős pais. (Szeben, 1759.)

SZINNYEI 1. 1024–1025. col.

A geryeszegi katalógusban II/231.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány (jelzet: 39726) nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Bod Péter

1. **Lexikonja 4. részben Kolozsváron 1746.**

2. **Biblia Históriaja 8. részben Szebenben 1748.**

3. **Júdás levelére irt Predik. 8. részben Szebenben 1749.**

(20). Bod Péter. Szent Irás értelmére vezérlő Magyar Leksikon. Kolozsvárat, 1746, Nyomatt. S. Pataki József által, 4r.

SZINNYEI 1. 1126–1130. col., PETRIK I. 306.

A geryeszegi katalógusban II/72.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3291.

Rongált, nincs bekötve, de mivel a geryeszegi katalógusban ez az egy példány szerepel, ez lehetett a Ráday Eszteré.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának katalógusa szerint ebből a kiadásból nincs példány.

(21). Bod Péter. A Szent Bibliának Históriaja., mellyben az Istennek ő és új testamentuma szerént való szent beszédének megirattatása... Szebenben, 1748, Nyomatt. Sárdi Sámuel által, 8r.

SZINNYEI 1. 1126–1130. col., PETRIK I. 306.

A geryeszegi katalógusban II/85.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6362.

A gerincen G.R.E.

(22). Bod Péter. Szent Judas Lebbeus Apostol Levelének rövid Tanításokban foglalt Magyarázatja... Szebenben, 1749, Nyomatt. Sárdi Sámuel által, 8r.

SZINNYEI 1. 1126–1130. col., PETRIK I. 306.

A geryeszegi katalógusban II/63.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3191.

A gerincen G.R.E.

(23). **Bona János az égre kézen fogva vezető Kalauzza, mellyet fordított Huszti István nyomtat. 1705.**

Bona Johann; Huszti István, trad. Az égre kézen fogva vezető Kalauz ... Nyomtatott 1705., (Ny. n.), 12r.

RMK I. 1701.

A geryeszegi katalógusban II/206.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára BMV 10574.

A címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria]; A gerincen G.R.E. monogram.

(24). **Borosnyai N. Sigmond Papi Tisztje Amstel. 1736.**

Borosnyai Nagy Zsigmond. Az igaz keresztény embernek papi

tisztiról, annak pedig legnemesebb részéről. Nyomt. Amsteldamban, 1736, Hendrik Smets által, 12r.

SZINNYEI I. 1252–1254. col., PETRIK II. 840.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példány (jelzet: 39118) nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(25). *Besenyei György kis Bibliája 12. részben nyomt. 1740.*

Besenyi György. Kis biblia az az a szent Dávid százötven zsolta-
rainak könyve. Miapolisban, 1740 (Ny. n.), 8r.

SZINNYEI I. 995–996. col.

A gerneszezi katalógusban II/127.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 39990.

A gerincen G.R.E. monogram.

(26). *Bethlen Judit Köleseri Sámuel Házas Társa halotti pompája 4. részben Kolozsv. 1720.*

Lugubre Sacrum Avagy, Az Isten kedvéből adattatott, életében kegyes szelidségű, holtta után halhatatlan ditsőséget nyerő, a földön emlékezetes Oszlopot érdemlő, valóságos jó Feleségnek le-
rajzolásában, a Nehai Meltóságos Groff BETHLEN JUDITH Aszszonyinak; tekintetes és méltóságos Keres-eeri Köleseri Samuel Úr, Felső Római Imperator, Erdélynek örökös Fejedelme, Kegyelmes Urunk Erdélyi Guberniális belső Secretariussa és Referendariussa, Isten szerint való minapi szerelmes Házastársának el-temettetése alkalmatosságával, Böjt-elő havának 18 napján, M. DCC. XX. Eszendőben. a Batzai Udvarháznál, és Templomban lett, alkalmaztatott, és a követésre mindeneknek elejikke adó, HALOTTI UTOLSO TISZTESSÉG TÉTEL. Kolosvárat, Nyomt. Telegdi Pap Samuel által.

(Három halotti beszédet, a Nádudvari Péterét, a Szathmári Mihályt és a Solymosi Mihályt tartalmazza, valamint az elhunyt fiának, Gyalakúti Lázár Jánosnak búcsúztató versét.)

SZINNYEI 9. 518–520. col.; 10. 124–127. col.; 12. 1223–1224. col., SEGESVÁRY 47, 62., BORVÖLGYI 221.

A gerneszezi katalógusban VIII/103, VIII/97.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6293.

Egy gyűjteményes – halotti beszédeket tartalmazó – kötetben található. A címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria].

A Székely Mikó Kollégium 6276 jelzetű – halotti beszédeket tartalmazó – kötetében is megvan az említett közös címlappal a három munka, a gerincen G.R.E. monogram.

Tehát Teleki Lászlóné édesapja példányát is magával hozta családi örökségként, de saját gyűjtésében is megvoltak neki a halotti beszédek. Borvölgyi Györgyi mindkét lehetőséget említi. Segesváry Viktor a Szathmári Paksi Mihály beszerzései között említi: „néhány halotti beszéd, melyek között saját munkái is szerepelnek.” A jegyzetben megemlíti, hogy „nincs a [Ráday] Könyvtár ősananyagában egyetlen halotti oráció sem”.

(27). *Buzinkai György Pestis ellen való oktatása Debrecz. 1739.*

Buzinkai György. Rövid oktatás, miképen kellessék magunkat a pestis ellen védelmezni és a pestisben lévő betegségeket orvosolni. Debreczen, 1739, Margitai János, 12r.

SZINNYEI I. 1431–1432. col., PETRIK I. 369.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példány (jelzet: 86788) nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(28). *Bogáti Miklós Jób és Soltárok fordítása.*

Bogáthi Fazakas Miklós zsoldárfordításai.

A gerneszezi katalógusban II/45.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: MSS 895.

A kötetnek hiányzik a címlapja, kötése egyszerű, de mivel kéziratos, több mint bizonyos, hogy a Ráday Eszter példányáról van szó.

Litera C.

Czeglédi István

1. Enochnak Innel való mindennapi járása 4. részben Patak 1669.

2. Sion Vára 4. részben Kolozsváron 1675.

3. Barátsági dorgálás, mellyben a Pázmány 8. okai megvizsgálatnak 8 részben 1663.

4. Az ország romlása okáról irt könyve 8. részben Kassán 1659.

5. Malach Doktor Pajtársi szó beszéde a Nagy-Pénteki osztózárról 8. részben nyomt. 1659.

(29). Czeglédi István. Enochnak, Istennel való, mindennapi járása, azaz ama ritka példájú, fejedelmi embernek, méltóságos grof Rhédei Ferencz Uramnak ... halál-által meg-hidegedett teste. Sárospatak, 1669, 4r.

RMK I. 1093.

A gerneszezi katalógusban 3 példány: II/292, II/293, II/359.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 4170.

A címlapon possessor-bejegyzés: G. Rádai Esteré, a gerincen G.R.E. monogram.

A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium Könyvtárában is van egy példány (jelzet: 47) a Teleki-adományból, melynek hiányzik a kötése, nincs benne bejegyzés.

(30). Czeglédi István. Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion Vára ... Sáros-patakon-Colosvarat, 1675, Rosnyai Jan. Által, 4r.

A gerneszezi katalógusban II/540.

RMK I. 1187.

Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány sérült, semmi jel nem mutat arra, hogy a Ráday családé lett volna (jelzet: BMV 5738). A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(31). Czeglédi István. Baratsaghi Dorgalas. Cassan, 1663, 8r.

RMK I. 1002., BORVÖLGYI 194.

A gerneszezi katalógusban II/634.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában példányában (jelzet: BMV 3579) nincs nyoma, hogy a Ráday családé lett volna, de a Teleki családé volt. A címlapon possessor-bejegyzések: „Vay Kata” és „Nemzetes Teleki Mihály Uram”. Teleki Mihály Erdély kancellárja, akinek fiai Teleki Pál és Sándor. Teleki Pál felesége Vay Kata, Sándor pedig Teleki Lászlónak, Ráday Eszter férjének az édesapja. Tehát bizonyára ez a gerneszezi példány. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(32). Czeglédi István. Az országok romlasarul irot könyvnek Első Resze. Cassan, 1659, Nyomtattatott Severinus Marcus által, 8r. RMK I. 941., CSIKÓS 67., BORVÖLGYI 167, 188, 200.

A gerneszezi katalógusban II/166.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 39.

A gerincen G.E.R. monogram, possessor-bejegyzés a címlapon: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria].

(33). Czeglédi István. Siralmas szarándoki járásból, csak nem régen haza érkezett Malach Doctornak ... Sárospatak, 1659, 8r.

RMK I. 946., BORVÖLGYI 168.

A geryeszegi katalógusban II/544.

Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3257.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday.

(34). *Czeglédi Pál Dobravítzai Miklós Perceptorával való beszélgetése 8. részben 1669.*

(Czeglédi István). Redividus Japhetke. Az az: Czeglédi Palkonak, Dobravicza-i Miklos Praeceptorával való beszélgetése. Cassán, 1669, 8r.

RMK I. 1082.

A geryeszegi katalógusban II/623.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példánya (jelzet: BMV 4152) nem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(35). *Canariai madárkáról való Német tracta 8. részben Lipcse 1730.*

Hervieux. Neuer Tractat Von denen Canarien-Vögeln. Leipzig, 1730, Wolfgang Deer, 8r.

A geryeszegi katalógusban IV/474.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3766.

Egyszerű papírkötésben van, bőrből készült gerinccel. Semmi jel nem utal arra a kötetben, hogy a Ráday Eszter tulajdona lett volna, viszont a geryeszegi katalógusban ez az egy példány szerepel, így minden bizonnyal az övé volt.

(36). *Csuzi Sigmund költsönösön három kenyere 4. részben Pozsonyban 1724.*

Czúzy Zsigmond. Lelki éhséget enyhítő evangéliumi költsönözött három kenyér. Pozsony, 1724.

A geryeszegi katalógusban II/239.

SZINNYEI 2. 459–460. col.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 43062.

A gerincen G.R.E. monogram.

[3. oldal]

(37). *Csúzi Cs. József Psalmodiája kéz írás 4. részben.*

Csúzy Cseh József. Psalmodia theologica. kézirat, 4r.

A geryeszegi katalógusban II/391.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: Mss 28.

A kötetben nincs a Ráday család tulajdonosi voltára utaló beírás, papírkötésben van, félbőr gerinccel, de mivel benne van a geryeszegi katalógusban, ez lehetett a Ráday Eszter példánya.

Csúzi Cs. Jakab

1. *Lelki böltseségre tanító oskolája Debretz. 1680.*

2. *Kintses Tár-háza 12. részben Patakon 1668.*

(38). Csuzi Cseh Jakab. Lelki Bölcseségre Tanító Oskola. Mellyben az Istenhez való igaz meg-térésnek bölcs tudományát s idvesseges gyakorlásának rendit és módgyát, világos kérdések s feleletek által ki-adta Csúzi Cseh Jakab. Debreczenben, 1680, Nyomt. Rosnyai Janos által, 12r.

RMK I. 1242., BORVÖLGYI 172, 195.

A geryeszegi katalógusban II/192.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 7122.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlap alján posessor-bejegyzés: Caspar Radaj.

A tulajdonosi jegyek tanúsága szerint, a kötet előbb a Ráday Gáspáré volt, majd Pálé lehetett, később Eszteré. A címlapon egy kihúzott posessor-bejegyzés is található.

(39). Csuzi Cseh Jakab. Kincses Tar-haz, avagy az élő s-elevenítő igaz hitnek idvesseges gyakorása Sárospatak, 1668, Rosnyai János, 12r.

RMK I. 1070., BORVÖLGYI 196.

A geryeszegi katalógusban II/223.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3590.

A kötetábla belső oldalán olvasható: Nemes és Nemzetes/ Rádai Gáspár jo akaró/ becsületes Patronus Urnak/ ajándékoztam,/ En Csuzi C. Jakab L.L.P./ 1673 d. 6. Novemb. A címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday, a gerincen G.R.E. monogram. Lásd a 126. tételt.

(40). *Csúzi János Lelki Áldozatja 8. részben.*

Csúzy Cseh János. Isten eleibe felvitetett lelki áldozat, avagy áhitatos könyörgések. (H. n. Győr), 1736 (Ny. n. Streibig)

SZINNYEI 2. 458. col., PETRIK VII. 111.

A geryeszegi katalógusban II/149..

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 35690) semmi jel nem mutat arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(41). *Christianus suspirans mind az életben, mind az halálban fohászodásokkal meg-rakodott keresztényen.*

Chasman, Otto; Debreczeni János, trad. Christianus suspirans, Az az, mind az Eletben, s mind az Halalban, fohaszodásokkal meg rakodot Nevel es valosaggal valo igaz Keresztyen. Debreczenben, 1615, Lipsiai Pal, 8r.

RMK I. 454., RMNy 1081., CSIKÓS 67., BORVÖLGYI 188.

A geryeszegi katalógusban II/150, II/151, II/152, II/153.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6. A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria.

Lásd a 43. tételt.

Litera D.

(42). *Dálnoki Benkő Márton magyar Florussa 12 részben Kolozsv. 1702.*

Dálnoki Benkő Márton. Lucius Annaeus Florusnak, A Romai viselt dolgokról írott negy könyve. Mellyet Déák nyelvből Magyar nyelvre fordított Dálnoki Benkő Márton. Kolosvaratt, 1702, Lengyel Andrasnenal, Helczdörffer Mihály által, 12 r.

RMK I. 1649.

A geryeszegi katalógusban I/368, I/369.

A Székely Mikó Kollégiumban az I/369 számú tétel maradt, (jelzet: 84) melyben semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna. Az I/368 számú tétel mellé bejelölték, hogy az Erdélyi Múzeum Könyvtárába került, viszont az ott található példányban (jelzet: BMV 10154b) sincs semmi nyoma a Ráday család tulajdonosi voltának.

Lásd a 134. tételt.

Debretzeni János:

1. *Igaz keresztényje 8. rész Debreczenben 1615.*

2. *Biblicum Conciliatoriuma 12. részben Ultraj. 1658.*

(43). Chasman, Otto; Debreczeni János, trad. Cristianus suspirans, Az az, mind az Eletben, s mind az Halalban, fohaszodásokkal meg rakodot Nevel es valosaggal valo igaz Keresztyen. Debreczenben, 1615, Lipsiai Pal, 8r.

A geryeszegi katalógusban II/150–153.

RMK I. 454., RMNy 1081.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1525.

A gerincen G.R.E. monogram.

Ez a kötet lehet Ráday Eszter saját gyűjtése, de – mint láttuk – az édesapját is magával hozta a Teleki családba, és mindkettőt bekötötte monogramos kötésbe.

Lásd a 41. tételt.

(44). Thaddeus, Johannes; Debreczeni S. János. Conciliatorium Biblicum, az az Az egész Sz. írásban, ugy mint az Oh és Uj Testamentomban egy mással ellenkezni láttató helyeknek öszve valo békéltetések, avagy megh egyeztetések. Ultrájectumban, 1658, Waesberge Janos által, 12r.

RMK I. 937.

A gernyeszei katalógusban II/90.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 3217) semmi jel nem mutat arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(45). *Debretzeni K. János Enekek éneke magyarázatja 12 részben Debretz. 1693.*

Debreczeni Kalocsa János. Isten ajandekaval valo kereskedes. Avagy Enekek Enekenek Magyarazattya, az Urtil adatott aján-déknak mértéke szerént. Debreczenben, 1693, Nyomtatott Kassai Pal által, 8r.

RMK I. 1435., CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 170, 192.

A gernyeszei katalógusban II/58.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 73.

A gerincen: G.R.E. monogram, a címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday.

(46). *Debretzeni István kettős keresztje 12 részben Debreczenben 1685.*

Perkinsus, Guilielmus; Debreczeni T. István (transl). Kettős kereszt, Es Késértet alatt nyögő Keresztyn embernek lelki orvoslása. Debreczenben, 1685, Töltesi István által, 12r.

RMK I. 1330., BORVÖLGYI 179.

A gernyeszei katalógusban II/226.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 7664.

A címlapon két possesor-bejegyzés található: Ex Libris P[auli] Ráday m[anu] p[ropria] és Gedeon Radai. Tehát a kötet édesapjuktól előbb Gedeon birtokában volt, azután került Eszterhez, aki a Teleki családba hozta. A kötetet az Erdélyi Múzeum Könyvtárába kerülése után újrakötötték, benne van „Czerny A. Orsz. muzeumi könyvkötő Kolozsvárt” címkéje.

(47). *Debretzeni Péter 12 idvességés elmékedési 12 részben Lótsén 1672.*

Kegelius, Philippus; Debreczeni Péter. trad. Tizenkét idvösseges Elmekedések, Mellyekben szép áhitatos és buzgóságos Könyör-gések vadnac foglaltatván. Lócsén, 1668, Samuel Brever, 12r.

RMK I. 1069. (több kiadást ért meg), BORVÖLGYI 206.

A gernyeszei katalógusban nem szerepel.

Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában két példány található, jelzet: BMV 2095, BMV 2105, egyikben sem találtam nyomát annak, hogy a Ráday családé lett volna. Az utóbbi kötetnek nincs meg a címlapja, illetve Czerny A. könyvkötő újrakötötte.

(48). *Dobrai Tsulak Sámuel Lelki olajja 12 részben Kolozsváron 1702.*

Dobrai Tsulak Samuel. Lelki olaj, Mellyel az egészséges Lélek a beteges Lelket nagy hűséggel kenegeti, s önnön magát-is vidámitja. Kolozsváratt, 1730, Ny. Telegdi Pap Sámuel, 12r.

PETRIK I. 544., BORVÖLGYI 202.

A gernyeszei katalógusban II/162.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3094. (A jegyzékben szereplő 1702. évszám téves.)

A gerincen: G.R.E.

[4. oldal]

Litera E.

Ember Pál

1. *Sikulussa 4. részben Kolozsváratt 1700.*

2. *Garizim és Ebál 8. részben Kolozsváratt 1702.*

(49). Ember Pál (Debreczeni). Innepi Ajandekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus. Az az: Az egész, Christust valló keresztyénségtől bé-vetetett, Isten ditsóságére, és a mi váltás-gunknak nagy titkáról való szent elmékedésekre szentelтетett, sátoros innepekre alkalmaztatott (...) tanítások. Kolozsvár, 1700, Nyomtatott M. Tótfalusi Kis Miklós által, 4r.

RMK I. 1556., BORVÖLGYI 157.

A gernyeszei katalógusban II/242.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában két példány található (jelzet: BMV 9654, BMV 9654a), de egyikben sincs nyoma annak, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(50). Ember Pál (Debreczeni). Garizim és Ébál. Mellyeknek egyikén Áldást és Szeretetet, a másikra Átkot és Gyülölséget parancsolt Isten. Kolozsváratt, 1702, Nyomt. M. Tótfalusi Kis Miklós által, 8r.

RMK I. 1650., BORVÖLGYI 158.

A gernyeszei katalógusban II/59, II/60, II/61.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 82. A gerinc egyébként ép, de láthatóan leesett róla egy akkora darab bőr, melyen akár monogram is lehetett, possesor-bejegyzés nincs benne.

Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában két példány található (jelzet: BMV 10155, BMV 10155a), de egyikben sincs a Ráday család tulajdonosi voltára utaló jel.

(51). *Egő szövétnek 12 részben nyomtatva 1645.*

Medgyesi Pál. Egő Szövetnek, avagy Edgy nehéz de igen szükségés és hasznos Kérdésnek világos és rövid meg-fejtése. 1645 (H. n., Ny. n.), 12r.

RMK I. 774.

A gernyeszei katalógusban II/227.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 2378) nincs jel arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány a munkából.

(52). *Enekes Könyv német betűkkel.*

Nem sikerült azonosítani.

(53). *Enekes Könyv fél Soltár német betűkkel.*

Az Isten Anyaszentegyházabeli közönséges Isteni-Tiszteletre rendeltetett Enekes Könyv, Mellyben vagynak Hymnusok, sol-tárokból szerzetett Ditséretok, Innepekre, és egyéb Alkalmatos-ságokra tartozó Régi Istenes Énekek, Debreczenben, Nyomtt. Margitai János által, 1736-dik Esztendőben.

Szent Dávid Királynak és Profétának százötven Soltári, a Frantzi-ai Nóták s Versek szerént Magyar Versekre fordítottak s rendel-tettek Szentzi Molnár Albert által, Debreczenben, nyomtt. Mar-gitai János által, 1736-dik Esztendőben.

PETRIK I.

A gernyeszei katalógusban II/107.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3341.

A gerincen G.R.E. Az előzéklapon possesor-bejegyzés: A G. Teleki Jósefné G. Teleki Sofia. 1819 8-a Apr.

Gr. Teleki Józsefné gr. Teleki Zsófia Ráday Eszter unokájának a felesége, a Székely Mikó Kollégium patrónusának, gr. Teleki Domokosnak az édesanyja.

(54). *Enekes Könyv Impressum Lötsén 1720.*

Nem sikerült azonosítani.

(55). *Enyedi F. János a lelki álomból való fel-serkenésről írt könyve 8 részben Váradon 1652.*

Enyedi F. János. Mennyei szó a lelki álomból való fel serkenésről. Várad, 1652, Szenci Kertész Ábrahám, 8r.

RMK I. 864., RMNY 2453., BORVÖLGYI 182.

A gerneszezi katalógusban II/258.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2689.

A címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday, a gerincen G.R.E. monogram.

Lásd az 57. tételt.

(56). *Enyedi Molnár János arany Bányája 12 részben nyomtatt. 1665.*

Enyedi Molnár János. Az Isten igeretinek fel-nyitott Arany Banyaja. Szeben, 1665, Szenci Kertész Ábrahám, 12 r.

RMK I. 1027. Szabó Károly megjegyzi: „Erd. Muz. (gr. Teleki Domokos gerneszezi ktárából)”, BORVÖLGYI 184.

A gerneszezi katalógusban II/229.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3727.

A címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris P. Ráday m[anu] p[ro]pria], a gerincen G.R.E. monogram.

(57). *Ugyanaz ő Lelki álomból való fel serkenése.*

Enyedi F. János. Mennyei szó a lelki álomból való fel serkenésről. Várad, 1652, Szenci Kertész Ábrahám, 8r.

RMK I. 864., RMNY 2453.

A gerneszezi katalógus egy példányt említ, ez a kötet a Ráday Pálé volt, Eszter lánya magával hozta a Teleki családba. Egy másik példányról nem tudunk.

Lásd az 55. tételt.

(58). *Egy Hétre való Elmélkedések és Könyörgések az Úr Vatsorájára való készüléttel együtt.*

Moulin, Peter; Csirke (Tatai) Ferencz trad. Egy hétre való elmélkedések és könyörgések, az úr vatsorájára való készüléttel egyben. Debreczen, 1758.

SZINNYEI 2. 384–385. col.

A gerneszezi katalógusban II/193.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 42392.

A gerincen G.R.E. monogram

(59). *Éneklésben tanító Mester.*

Losontzy H. István. Éneklésben Tanító-Mester, Az az: A Keresztény Hitnek Fő-Ágazatit magokban foglaló idvességes Énekek, 1754.

SZINNYEI 7. 1412–1414. col.

A gerneszezi katalógusban II/136.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3091.

Papírkötésben van, bőrből készült gerinccel. Nincs benne possesor-bejegyzés, de mivel csak ez az egy példány szerepel a gerneszezi katalógusban, ez lehetett a Ráday Eszteré.

Litera F.

(60). *Faludi Ferentz Udvari embere 8. részben N. Szombat. 1750.*

Gracián, Balthasar; Faludi Ferencz, trad. Bölcs és figyelmetes udvari ember. Nagyszombat, 1750, (Ny. n.), 8r.

SZINNYEI 3. 105–110. col.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példánya (jelzet: 44214) nem a Ráday család tulajdona volt, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Felegyházi Tamás

1. *A keresztyén hitről kérdések és feleletek által való tanítása 4. rész Debreczenben 1583.*

2. *Catechezisre együtt.*

(61). *Félegyházi Tamás. Loci Communes Theologici, Az az, Az keresztyeni igaz hitnek reszeiről való tanítás... Ez melle adattott röüid catechismus. Debreczenben, 1601, Lipsiai Pál, 4r.*

RMK I. 374. (Szabó Károly megjegyzi, hogy a címlap hiányzik), BORVÖLGYI 203.

A gerneszezi katalógusban II/464.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1307.

A kötet címlapja tehát hiányzik, a kötéstábla belső oldalára Szabó Károly írta be a címet. A munka az ajánlással kezdődik, ennek az oldalnak a felső margójára került a possesor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria], a gerincen G.R.E. monogram.

Egy kötetben, külön címlappal:

Catechesis Az az Rövid kérdések és feleletek az Keresztyéni Hitnek ágairól, Debreczen, 1601, Lipsiai Pál, 4r.

(62). *Franzius Farkas Vad-kertje, fordította Miskolczi Gáspár 8. rész Löcsén 1702.*

Frantzius Wolfgangus; Csulyak Gáspár, Miskolczi, trad. Egy jeles Vad-Kert, Löcse, 1702 (Ny. n.), 8r.

RMK I. 1658., CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 192.

A gerneszezi katalógusban IV/485.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3802.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday m[anu] p[ro]pria].

(63). *Franke Hermány Sz. Irás szer való Eletnek Régulái, vagy Út mutató igaz Keresztyén*

Francke, August Hermann; Vásonyi Márton, trad. August. Hermannus Frankénak, a sz. Ir. érdemes és hiv Publ. Professorának sz. Irás szerint való Eletnek Regulái. Saxónai Halla Városába, 1711, Orban István bötüivel.

RMK I. 1784., BORVÖLGYI 181.

A gerneszezi katalógusban II/173.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 11343.

A címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris P. Ráday, a kötés új, a kötetben benne van Czerny A. könyvkötő címkéje.

Lásd a 238. tételt.

[5. oldal]

Litera G.

Gelei K. István

1. *Titkok titka 4. részben Fejérváron 1645.*

2. *Váltság titka második forgatókja 4. részben Váradon 1647.*

3. *Váltság titkának harmadik forgatókja 4. részben Várad 1649.*

(64). Geleji Katona István. Titkok titka. Gyula-fejérvárat, 1645, (Ny. n.), 4r.

RMK I. 772.

A gerneszezi katalógusban II/539.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 23. Az első kötetstáblán superlibros: Sz.R.B.G. idősb D. Sz.T.Sánd., hátsó kötetstáblán: Anno 1.7.5.0., Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Sándor Ráday Eszter apósa, Teleki László édesapja. A kötetben nincs nyoma, hogy Ráday Eszter megörökölte volna, de mégis valószínű, hogy így történt, hiszen a gerneszezi katalógusban ez az egy példány szerepel.

(65). Geleji Katona István. A Valtság-Titkanak Masodik Volumenje, forgatékja. Váradon, 1647, Szenczi Kertesz Abraham által, 4r.

RMK I. 799., BORVÖLGYI 164.

A gerneszezi katalógusban II/354.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 28. A gerincen: G.R.E. monogram.

(66). Geleji Katona István. A Valtság-Titkanak Harmadik Volumenje, egybe-hajtogatékja, Váradon, 1649, Szenczi Kertesz Abraham által, 4r.

RMK I. 826., CSIKÓS 67., BORVÖLGYI 164, 188.

A gerneszezi katalógusban II/355.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 29. A gerincen: G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzések: Ex Libris Pauli Ráday, Szathmári Mihályról Gondot visel az Ur. 1717.

Gerhárd János

1. elmékedési, fordította Zólyom Boldisár Bartfán 1710.

2. Mindennapi kegyesség gyakorlás 1710.

(67). Zólyomi Boldisár. Az Úr Jésus nevében! Szentseges Elmelkedések, Es kegyes gyakorlasok, Bartfán, 1710, 12r.

RMK I. 1771.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő két példányból (jelzet: BMV 1543, BMV 11129) egyik sem a Ráday családtól származik, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(68). Gerhard, Johann; Zólyomi Boldisár, trad. A kegyessegek mindennapi gyakorlása, Bartfán, 1710 (Ny. n.), 12r.

RMK I. 1772.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 11131.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday.

(69). *Gyöngyösi István Kemény Jánosról való Versei 8. részben Budán 1744.*

Gyöngyösi István. Porábúl meg-éledett Phoenix, Avagy A Néhai Gyerő-Monostori Kemény János (...) halála után élő emlékezete, Budán, 1744.

SZINNYEI 4. 50–57. col., PETRIK V. 181.

A gerneszezi katalógusban II/261.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 2879.

A gerincen: G.R.E. monogram.

(70). *Gyulai Sámuel Hadi készüllete 12 részben Szebenben 1750.*

Gyulai Sámuel. Hadi készüllet, a vagy buzgó imádságok, Szebenben, 1750.

SZINNYEI 4. 162–163. col.

A gerneszezi katalógusban II/211.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtára példányában (jelzet: 32125) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(71). *Gyarmati Miklos Monozloi András könyvére tett feleletje 4. részben Debr. 1598.*

Gyarmathi Miklós. Keresztyeni Felelet Monozloi Andras Vesperini Püspök, es Psoni Praepost könyve ellen. Debreczenben, 1598, Lipsiai Pal által, 4r.

RMK I. 301.

A gerneszezi katalógusban II/541.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1185.

A gerincen G.R.E. monogram.

Litera H.

(72). *Haller János Békességes túrés Paisa 4. részben Csíkban 1682.*

Haller János. Pays, a békeséges túresnek Payssa. Csiki klastromban, 1682, 4r.

RMK I. 1273., SEGESVÁRY 47, BORVÖLGYI 200.

A gerneszezi katalógusban II/188.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 7332) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Segesváry Viktor említi, hogy ez a munka Szathmári Paksi Mihály beszerzése Ráday Pál számára, majd Borvölgyi Györgyi azt, hogy Ráday Eszter példánya azonos lehet édesapjával.

(73). *Halotti alkalmatosságra való énekes Könyv. Lőtsén 1721.* Nem sikerült azonosítani.

(74). *Hegedűs János Igazság tüzes oszlopja 12. részben Szebenben 1665.*

Grosse, Alexander; Mikolai Hegedűs János (transl.). A Mennyei Igazságnak Tüzes Oszlopa. Szebenben, 1665, Szenci K. Abraham, 12r.

RMK I. 1029., CSIKÓS 67., BORVÖLGYI 179, 189.

A gerneszezi katalógusban II/217.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 44.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday m[anu] p[ropr]ia.

(75). *Hegyesi István Kegyeség nagy titka 8. részben Kolozsvárratt 1686.*

Hegyesi István (Boros-Jenei). Kegyessegnek Nagy Titka, A menybéli amaz Három Tanubizansagoknak, Atyanak, Fiunak, Szent Leleknek Egy örök Istenségéről, Kolozsvárat, 1686, Némethi Mihály, 8r.

RMK I. 1352., SEGESVÁRY 47, CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 167, 191.

A gerneszezi katalógusban II/146.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 69.

A gerincen: G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropr]ia.

Segesváry Viktor említi, hogy Szathmári Paksi Mihály beszerzése Ráday Pál számára.

Lásd a 101. tételt.

(76). *Heidelbergai Catechismus Debreczenben 1718.*

(77). **Heidelbergai Catechismus Kolozsváron 1732.**

Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában 1790-es kiadású Heidelbergai Catechismust láttam, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(78). **Heidelbergai Catechismus Belgiomi Vallástétellel együtt Amstel. 1650.**

Szárászi Ferencz, trad. A keresztyéni vallásra rövid kérdésekben és feleletekben tanító Catechesis. Amstelodámban, 1650, Jánsónius János, 12r.

RMK I. 829., BORVÖLGYI 184.

Szathmári István, trad. Az keresztyen es Igaz tudományu Belgiomi Ecclesiáknak hitokról Valo Vallás Tétéle. Amstelodámban, 1650, 12r.

RMK I. 830.

Egy kötetben jelent meg, külön címlappal.

A gerneszezi katalógusban II/458.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2597, BMV 2598.

A címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday, a kötése új. Borvölgyi Györgyi említi, hogy a Ráday Eszter jegyzékében szereplő kötet azonos lehet a Ráday Páléval.

[6. oldal]

(79). **Heltai Gáspár Magyar Bonfniussa foliant Kolozsváron 1575.**

Heltai Gáspár. Chronica az Magyaroknac dolgairol. Colosvarot, 1575, Heltaj Gaspárné, 2r.

RMK I. 118., BORVÖLGYI 183.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában 2 példány található (jelzet: BMV 520, BMV 521), mindkettőnek új kötése van, possesor-bejegyzés nem utal arra, hogy a Ráday család tulajdonában lett volna bármelyik. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(80). **Hét-napi Uti társ 12 részben Szebenben 1708.**

(Kún István). Het-napi Úti-társ Szebenben, 1708, Heltzdörfer Mihály által, 24r.

RMK I. 1750.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(81). **Hit igaz és tsalatkozható réguláiról irt munkája egy Jézusitának 8. részben N. Szombatban 1724.**

Az Hitnek Igaz es csalatkozható Reguláiáról valo Munkácska. Nagy-Szombatban, 1724, 8r.

A gerneszezi katalógusban II/470.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3180.

A gerincen G.R.E. monogram.

(82). **Horvát Sámuel Helvetica Confessiója nyomtat. 1743.**

Horváth Sámuel. Confessio et Expositio fidei christanae Helvetica, Az-az: A Keresztyéni igaz hitnek Vallás-tétéle. (Kolozsvár), 1743, 8r.

SZINNYEI 4. 1295–1297. col.

A gerneszezi katalógusban II/468.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3097.

A gerincen G.R.E. monogram.

(83). **Hugo Grotius Keresztyén Vallás igazságáról, fordította Diószegi János 8. rész. Marburg 1732.**

Grotius, Hugo; Diószegi (Kis) János, trad. Hugo Grotziusnak A keresztyen Vallas Igassagarul irott könyvei, Magyar Nyelvre fordittattak Egy Bujdoso Magyartul. Marburgumban, 1732, Müller Filep által, 8r.

SZINNYEI 2. 888–889. col.

A gerneszezi katalógusban II/384.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3181.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possesor-bejegyzés: Rádai Ester.

(84). **Heidelbergai Catechismus Básieli nyomtatás.**

Keresztyén Catechismus. Basileában, 1754, 8r.

A gerneszezi katalógusban II/451.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3103.

A kötetben nem találhatók tulajdonosra utaló jelek, de mivel ez az egy básieli katekizmus szerepel a gerneszezi katalógusban, feltehetően ez volt a Ráday Eszteré.

(85). **Hübner János Bibliabéli Historiáknak summája.**

Hübner János. Száz és négy válogatott Bibliabéli Historiak. Bási-leában, 1754, Im-Hof Rudolf János költséggével és betűivel, 8r.

A gerneszezi katalógusban II/102.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3138.

A gerincen G.R.E. monogram.

(86). **Helvética Confessio.**

Helvetica Confessio, Sárospatak, 1655.

A gerneszezi katalógusban II/466.

Sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Litera I.

(87). **Igazság Paissa !:Helmetzi: 8. rész nyomtat. 1741.**

Komoróczy István, Helmezi. Igasság paissa melyel a Kristustól szerzetetett sákramentomi sz. Vacsora felől... Melianus Gnate-reth...Miaburgban (Utrecht), 1741, Nyomt. Uranius Nathanael által, 8r.

SZINNYEI 4. 678–679. col.

A gerneszezi katalógusban II/444, II/621.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 66124) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában a gróf Teleki József példánya van meg, melyet Baselben köttetett be. Lásd a 152. tételt.

(88). **Igazság Áldozatja 8. rész Kolozsváratt 1732.**

Aranyosmedgyesi Sámuel Igazságnak áldozatja c. munkájára gondoltam, de annak 1737-es az első kiadása.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, az Erdélyi Múzeum Könyvtárában nem találtam. A Székely Mikó Kollégium példánya nem a Teleki adományból származik.

(89). **Imádságos Könyv.**

Nem sikerült azonosítani.

(90). **Imádságos Könyv Kolozsváratt 1682.**

(Otrokocsi Főris Ferencz). Kereszt alatt nyögő Magyar Izraelnek Hálá-adó és Könyörgő Imadsagi. Kolosvarat, 1682 (Ny. n.), 12r.

RMK I. 1286. Szabó Károly megjegyzi: „Erd. Muz. (gr. Teleki Domokos gerneszezi ktárából)”, SEGESVÁRY 57., BORVÖLGYI 182.

A gerneszezi katalógusban II/255.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 7352.

A címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday, a kötés sérült.

Segesváry említi, hogy Otrokocsi művei megvoltak Ráday Pál könyvtárában, Borvölgyi Györgyi írja, hogy már nem található példány a Ráday Könyvtár régi könyvanyagában.

(91). *Imádságos Könyvetske.*

Nem sikerült azonosítani.

(92). *Impressum Debretzen 1703.*

Nem sikerült azonosítani.

(93). *Iob Könyve Magyar versekben Kéz-írás.*

Nem sikerült azonosítani.

(94). *Iuellus Apológiája 8. részben nyomtat. 1748.*

Juellus János, ford. Tussa-uj-Falusi Tussai János: A reformata Ekklesianak Apologiaja, vagy maga mentsége. (H. n., Ny. n.) 1748.

SZINNYEI 14. 584. col., PETRIK II. 300.

A gerneszezi katalógusban II/441, II/442.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3214 (ez a II/441-es a gerneszezi katalógusban), a címlapon possessor-bejegyzés: Mich. A. Ajtai.

Ajtai Abod Mihály másfél évig volt udvari papja gr. I. Teleki Józsefnek, majd 1735–1737 között feleségének, özv. gróf Teleki Józsefné Bethlen Katának. Bekapcsolódott abba a körbe, mely Ráday Pálnak az erdélyi könyvbeszerzéseit intézte Bod Péterrel és Bethlen Katával. Feltehetően közeli kapcsolatban állhatott Gróf Teleki Lászlóné Ráday Eszterrel is, akihez a kötete kerülhetett.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 37391) semmi látható jel nem utal arra, hogy a Ráday Eszteré lett volna.

(95). *I. P. Catechesisre való Prédikazioi 8. részben Kassánn 1664.*

Nem sikerült azonosítani.

(96). *Justus Lipsius munkája. vide Laskai János.*

Lipsius, Justus; Laskai János. trad. Justus Lipsiusnak a polgári tarsasagnak tudományarol irt hat könyvei... Bartfan, 1641, Nyomtatta Klósz Jakab, 8r.

RMK I. 709., RMNy 1867.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példányok (BMV 2189, BMV 2190) nem a Ráday családtól származnak, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Lásd a 128. tételt.

(97). *Itinerarium Catholicismi nevezetes vetélkedés arról, ha az Evangélikusok Tudományáé új, vagy a Pápisztáké?*

(Alvinczi Péter). Itinerarium Catholicum, Az az: Nevezetes Vetelkedés, az felől: Ha az Evangelicusok tudományaje Uy; vagy az mostani Romai vallason valo Papistake?. Debreczen, 1616, 8r. RMK I. 462.

A gerneszezi katalógusban II/622.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány (jelzet: BMV 1545) kötése új, bejegyzés nem utal a Ráday család tulajdonosi voltára. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

[7. oldal]

Lit. K.

(98). *Kamarási György Halotti Prédikációi. 4. rész. Kolozsváron 1747.*

Kamarási György. Emlekezet Kövei, Az az, Halotti Száz Prédikációk. Kolozsváratt, 1747, Nyomtat. S-Pataki József által, 4r. SZINNYEI 5. 904–905. col., PETRIK II. 322.

A gerneszezi katalógusban VIII/91, VIII/92.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6287 (ez a VIII/91. tétel a gerneszezi katalógusból).

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 55710.

Egyik kötetben sincs a Ráday család tulajdonosi voltára utaló jel, de egyik minden bizonnyal a Ráday Eszteré volt.

(99). *Kálvinus János Istene 8. részben Csikban 1726.*

Nem sikerült azonosítani.

(100). *Kászoni János Magyarok Törvénye folyásáról 4. részben Fejérv. 1647.*

Kászoni János. Rövid Igazgatas A Nemes Magyar Országnak és hozzá tartozo Részeknek szokott Teorveny Folyasírol, Gyula-Fejér-váratt, 1647, Brassai Major Marthon, 4r.

RMK I. 791.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány (jelzet: BMV 2441) nem a Ráday családé volt, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(101). *Kegeység nagy Titka vide. Hegyesi István.*

Hegyesi István (Boros-Jenei). Kegeységnek Nagy Titka, A menyébéli amaz Három Tanubizansagoknak, Atyanak, Fiunak, Szent Leleknek Egy örök Istenségéről, Kolozsváratt, 1686, Némethi Mihály, 8r.

RMK I. 1352., SEGESVÁRY 47, CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 167, 191.

A gerneszezi katalógusban II/146.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 69.

A gerincen: G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés:

Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

Segesváry Viktor említi, hogy Szathmári Paksi Mihály beszerzése

Ráday Pál számára.

Lásd a 75. tételt.

(102). *Keresszezi István Kerestyén Hit ágazatiról való Prédik, 4. rész. Várad 1640.*

Kereszezi H. István. Az Keresztyeni Hitnek Agazatiról való Praedicatiooknak Tar-haza. Varadon, 1640, Szenci K. Abraham által, 4r.

RMK I. 708.

A gerneszezi katalógusban II/240 és II/357.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2145 (a II/240).

A gerincen G.R.E. monogram.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 93 (a II/357) – hiányos, rongált példány.

Kereszt-Uri Pál

1. *Egyenes ösvénye 4. részben Szebenben 1744.*

2. *Fel-serdült Keresztyéne 4. részben Várad 1641.*

3. *Tsetsemő Keresztyéne 4. részben Fejér Várt 1638.*

4. *Mennyei társalkodása 12 részben Kolozsv. 1726.*

(103). *Kereszturi Pál. Egyenes Ösvény a sz. Életre vágyódóknak. Szebenben, 1744, Barth János által, 4r.*

SZINNYEI 6. 91–93. col., PETRIK II. 270.

A geryeszegi katalógusban II/291.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3249.

A gerincen G.R.E. monogram.

(104). Kereszturi Pál. Fel-sördült keresztien. Vradon, 1641, (Ny. n.), 4r.

RMK I. 722.

A geryeszegi katalógusban II/349.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 22.

A gerincen G.R.E. monogram.

(105). Kereszturi Pál. Csecsmó keresztien. Fejer-Varat, 1638, (Ny. n.), 4r.

RMK I. 678., BORVÖLGYI 210.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány (jelzet: BMV 2051) kötése új, Czerny A. kötötte be, semmi jel nem utal arra a kötetben, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium példánya nem a Teleki-adományból származik.

(106). Kereszturi Pál. Mennyei társalkodás. Az az: Az Istennek a bűnös emberrel való beszélgetése, Kolozsvár, 1726, Telegdi Pap Sámuel, 12 r.

SZINNYEI 6. 91–93. col., PETRIK V. 250., BORVÖLGYI 210.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: 31925) újrakötötték, ellenben a régi katalóguscédulán így áll:

2. kiadás Kolozsvár 1726. 12r. *Bibl. Teleki III. 434.L.*,

tehát mindenképpen Teleki Domokos adományával került be, ez lehetett a Ráday Eszter példánya. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

Borvölgyi Györgyi említi, hogy Ráday Eszter és Pál könyve azonos lehetett.

(107). *Kereszt-Uri Pál* ellen kitett tüzégér 8. részben Pozsonyban 1664.

(Hajnal Mátyás). Ki-tett Czégér. Melly-Alatt Fel-Talállya akárki is, Minémű Poshatt és mérges Tejet fejt Kerest-úri Pál Erdélyben egygy Catechismus-nak Tömlőjébe. Posomban, 1640 (Ny. n.), 8r.

RMK I. 704., RMNy 1841.

A geryeszegi katalógusban II/196.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2141.

A címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday, a gerincen G.R.E. monogram.

(108). *Keresztien Tudomány* rövid Summája, melly a Tartzali és Tordai Gyűlésekben iratott. 8. részben Patak. 1655.

Compendium Doctrinae Christinae. A keresztiení tudománnak Rövid Summája. Patakini, 1655, Georgius Renius, 8r.

RMK I. 903., RMNy 2604., BORVÖLGYI 175.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányán (jelzet: BMV 2877) Málnási possessor-bejegyzés olvasható. Ha merészen feltételezzük, hogy Málnási Lászlóról van szó, akkor lehet, hogy ez Ráday Eszter példánya is, de nem bizonyítható.

(109). *Keresztien hit ágazatinak Fundamentomi Debretz. 1723.*

Nem sikerült azonosítani.

(110). *Kecskeméti C. János egy néhány vetélkedés alá vettetett hitnek ágazatja 8. részben 1620.*

Perkinsus, Guilielmus. Massanus, Guilielmus, trad., Kecskeméti C. János, trad. Catholicus Reformatus, Az az, Egynehány vetélkedés ala vettetett hitnek ágazatinak magyarázattya. (H. n., Ny. n.) 1620, 8r.

RMK I. 499., RMNy 1214A.

A geryeszegi katalógusban II/352.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példány (jelzet: BMV 1639) kötése új, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Komáromi Cs. György

1. Igaz hit. 4. részben Szebenben 1666.

2. Pápastaság újsága. 8. részben.

3. Pestis Pestise. 8. részben Debretzenben 1664.

4. Az üstökös tsillagról való judiciuma 12. részben Debretzen 1661.

5. Élet unandósága. vide *Szepsi András Patak. 1668.*

(111). Komáromi Csipkés György. Igaz Hit vagy CCXII. Predikatzioi. Szebenben, 1666, Szenczi Kertesz Abraham, 4r.

RMK I. 1042.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3932.

A gerincen G.R.E. monogram.

(112). Komáromi Csipkés György. Papistasag Ujsaga. Colosvarat, 1671, Veres-egyhazi Szentyel Mihaly, 8r.

RMK I. 1115., CSIKÓS 67., BORVÖLGYI 166, 189.

A geryeszegi katalógusban II/543.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 50. A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzések: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria]; Rádai Ester.

(113). Komáromi Csipkés György. Pestis Pestise. Debreczenben, 1664, Karanci György, 8r.

RMK I. 1012.

A geryeszegi katalógusban II/363.

Az Erdélyi Múzeum példányában (jelzet: BMV 3618) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(114). Komáromi Csipkés György. Az Iudiciaria Astrologiarol és az Üstökös Csillagokrol valo Judicium. Debreczenben, 1665, Karanci György, 12r.

RMK I. 1023. Szabó Károly megjegyzi: „Erd. Muz. (gr. Teleki Domokos geryeszegi ktarából)”

A geryeszegi katalógusban IV/367.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3720.

A gerincen G.R.E. monogram.

(115). *Elet Unandosaga*, Sárospatak, 1668

Komáromi Csipkés György. *Elet Unandosaga*. Az az: Olly temetesi rövid tanítás... Saros-Patakon, 1668, Rosnyai Janos, 4r.

RMK I. 1071.

Lásd a 209. tételt.

(116). *Komáromi István az Uri Imádságról való Könyve 8. részben Várad 1651.*

Komáromi István. Mikoron imádkoztok ezt mondgyátok. az az: Az Uri Imadsagnak a szent Lukátsnak és szent Máthénak leírások szerént valo nyomozása. Varadon, 1651, Szenczi Kertesz Abraham, 8r.

RMK I. 853.

A gernyeszei katalógusban II/79.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2648.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés:
Ex Libris Pauli Ráday.

Köleséri Sámuel

1. *Proba Köve* 8. részben Debreczenben 1677.

2. *Idvességnek Sarka* 8. részben Patak 1666.

(117). Köleséri Sámuel. Szent Iras Ramaiara Vonatott Fel-Keresztyen, Avagy Igaz Vallas Színes Valójanak Proba-Köve. Debreczenben, 1677, Rosnyai Iános, 8r.

RMK I. 1209., BORVÖLGYI 168.

Egy kötetben Köleséri Sámuel. Keserü-edes. Debreczenben, 1677, Rosnyai Iános, 8r. c. munkával.

A gernyeszei katalógusban II/190.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 57.
A gerincen G.R.E. monogram.

(118). Köleséri Sámuel. *Idvesség Sarka*. Saros Patakon, 1666, Rosnyai Janos, 8r.

RMK I. 1038.

A gernyeszei katalógusban II/364.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3928, BMV 3929.

A gerincen G.R.E. monogram a címlapon posessor-bejegyzés:
Ex Libris Pauli Ráday.

(119). *Kőrösi Mihály Uj Ima mutatató táblája* 12. részben Debr. 1739.

Kőrösi Mihály. Az uj Testamentomra mutatató tábla. Debreczenben, 1739, Margitai János, 16r.

SZINNYEI 7. 121–122. col., PETRIK II. 489.

A gernyeszei katalógusban II/89.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában későbbi kiadás van, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(120). *Kulcsár György Postillája, avagy Esztendő által valo Prédicatioi* 4. rész. Bártfán 1597.

Kulcsár György. Postilla, az az: Evangeliomoknak, mellyeket eztendő által a Kereziének gyülekezetibe szoktak olvasni es hirdetni, Predikatio szerint valo magyarazattia. Bartpan, 1597, Daud Guttgesel, 4r.

RMK I. 288.

A gernyeszei katalógusban II/360.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 1152) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium könyvtárában nincs példány.

[8. oldal]

(121). *Kecskeméti A. János Daniel Prof. magyarázata* 4. részben Debr. 1621.

Kecskeméti A. János Az Daniel Propheta Könyvenek, az Szent iras szerint valo igaz magyarazattya. Debreczenben, 1621, Rheda Peter, 4r.

RMK I. 510.

A gernyeszei katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 1675) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(122). *Kecskeméti János három Sátoros Innepre irt Prédikatioi* 8 részben Debr. 1621.

Kecskeméti C. János. Három sátoros innepre irt praedikációk. Debreczen, 1621, 8r.

RMK I. 511.

A gernyeszei katalógusban II/352.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: 1746) újrakötötték, a kötetben semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(123). *Kerti dolgok le-írása, mellyek négy Könyvben foglaltatnak bé...*

Nadányi János. Kerti dolgoknak le-írása. Colosvarat, 1669, Veres-Egyhazi Szentyel Mihaly, 4r.

RMK I. 1087.

A gernyeszei katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 4161) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

Lásd a 153. tételt.

(124). *Károlyi Ferencz Sz. Bibliai Históriák tanulásának igen könnyű módja.*

Károlyi Ferencz (nagy-károlyi gróf). A szent bibliában lévő históriák tanulásának igen könnyű módja. Nagy-Károly, 1757, Sz. Némethi Pap István által, 8r.

SZINNYEI 5. 1079–1081. col.

A gernyeszei katalógusban II/103, II/104.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 2906 – ezen semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtára 39423.

A gerincen G.R.E. monogram.

(125). *Kempis Tamás Krisztus követéséről való négy Könyvei Pázmány fordítása.*

Kempis, Thomas; Pázmány Péter. trad. Kempis Tamasnak Christus követeserül Négy könyvei. Viennae Austriae, 1624, Ex Officina Typographica Matthaei Formicae, 12r.

RMK I. 535.

A gernyeszei katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában két példány van (jelzet: BMV 1745, BMV 9838), az egyik egy későbbi adományból származik, 1870-ből, a másik kötetet újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(126). *Kintses Tárház*

Csuzi Cseh Jakab. Kincses Tar-haz, avagy az élő s-elevenítő igaz hitnek idvessesges gyakorása Sárospatak, 1668, Rosnyai János, 12r.

RMK I. 1070. , BORVÖLGYI 196.

A gernyeszei katalógusban II/223.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3590.

A kötéstábla belső oldalán olvasható: Nemes és Nemzetes/ Rádai Gáspár jo akaró/ becsületes Patronus Urnak/ ajándékoztam,/ En Csuzi C. Jakab L.L.P./ 1673 d. 6. Novemb. A címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday, a gerincen G.R.E. monogram. Borvölgyi Györgyi említi, hogy a Ráday Eszter példánya lehetett korábban a Ráday Pálé.

Lásd a 39. tételt.

Lit. L.

(127). *Lampe Gileádi Balsamomja. Hunyadi Szabó Ferentz fordítása 8. részben. Debr. 1741.*

Lampe, Frid. Adolf.; Hunyadi Szabó Ferentz. trad. Gileádbéli Balsamom a dög-halál ellen. Debreczenben, 1741, Margiati János, 8r.

SZINNYEI 4. 1430–1433. col.

A geryeszegi katalógusban II/591.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3101.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Rádai Ester.

Laskai János

1. *A Justus Lipsius társaság Tudományáról irt hat Könyveinek fordítása 8. rész Bartfán 1641.*

2. *Hittől szakadásnak meg-orvoslása 12 rész Várad 1644.*

(128). Lipsius, Justus; Laskai János, trad. Justus Lipsiusnak a polgari társasagnak tudományáról irt hat könyvei. Bartfán, 1641, Nyomtatta Klósz Jakab, 8r.

RMK I. 709., RMNy 1867.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának levő példányok (jelzet: BMV 2189, BMV 2190) nem a Ráday családtól származnak, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

Lásd a 96. tétel.

(129). Vedelius, Nicolaus; Laskai János, trad. Hittül-szakadásnak tellyes meg-orvoslása... Varadon, 1644, Nyomatott Szenci Abraham által, 12r.

RMK I. 764., RMNy 2089., BORVÖLGYI 171.

A geryeszegi katalógusban II/624.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2324.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés Ex Libris P[auli] Ráday m[anu] p[ro]pria].

(130). *László Pál Petrarchája 12 rész Kassán 1720.*

László Pál. Nagy emlékeztető Petrarcha Ferencnek a jó és gonosz szerencsének orvoslásáról írott két könyvecskéje. Kassa, Az akadémiai betűkkel, 1720.

SZINNYEI 7. 839. col.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 47671) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(131). *Lázár János okos teremtett-állatja 8. rész Kolozsvár. 1745.*

Lázár János (gyalakuti gróf). Okos teremtett állat: avagy a teremtett dolgoknak szemlélésekből a Teremtő Istenhez való felemelkedése az okos léleknek. Kolozsvár, 1745, S. Pataki József, 8r.

SZINNYEI 7. 908–912. col., PETRIK II. 558.

A geryeszegi katalógusban II/158.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 37956) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(132). *Lépes Bálint Pokoltól rettentő Tüköre 4. rész Prágába 1617.*

Lépes Bálint. Pokoltól rettentő es mennyei boldogsagra edesgető Tükör. Prágában, 1617, Sésius Pal, 4r.

RMK I. 476.

A geryeszegi katalógusban II/353.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 1562) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(133). *Luther Márton Katechizmusa 8. rész Brassóban 1748.*

(Szeli József). Luther Márton Kis-Kátékismussa És ennek Rövid és Fontos Magyarázata. Brassoban, 1748, Nyomt. Fernólend Márton, 8r.

SZINNYEI 13. 646. col., PETRIK II.

A geryeszegi katalógusban II/460.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3099.

A gerincen G.R.E. monogram.

(134). *Lucius Annaeus Florusnak a Romai viselt dolgokról írott negy Könyvei.*

Dálnoki Benkő Márton. Lucius Annaeus Florusnak, A Romai viselt dolgokról írott negy könyve. Mellyet Déák nyelvből Magyar nyelvre fordított Dálnoki Benkő Márton. Kolosvaratt, 1702, Lengyel Andrasnenal, Helczdörffer Mihály által, 12 r. RMK I. 1649.

A geryeszegi katalógusban I/368, I/369.

A Székely Mikó Kollégiumban az I/369 számú tétel maradt (jelzet: 84), melyben semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna. Az I/368 számú tétel mellé bejelölték, hogy az Erdélyi Múzeum Könyvtárába került, viszont az ott található példányban (jelzet: BMV 10154b) sincs semmi nyoma a Ráday család tulajdonosi voltának.

Lásd a 42. tételt.

Lit. M.

(135). *Makula nélkül való makulás tükör 4. rész. N. Szombatban 1746.*

Makula-nélkül-való Tükör, Melly az Üdvözítő Jésus Kristusnak, És Szent Szüleinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elő. Nagy-szombatban, 1746, Jesus Társasága Akademiája betűivel, 4r.

PETRIK II. 661.

A geryeszegi katalógusban II/751.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3247.

A kötetben nincs posessor-bejegyzés, a cerincen sincs monogram, de mivel ez az egy példány található a geryeszegi katalógusban, feltehetően ez volt a Ráday Eszteré.

(136). *Madai Samuel Pestis ellen való oktatása 8. rész Hágába 1739.*

D. Madai Dávid Samuel. Szükséges oktatás, miképen kiki e mostani bé hatott Döghalálban és El-ragadó Betegségeken, Isten Kegyelme alatt Magát őrizheti s orvosolyhatja. Halla-városában, 1739, Az autornak költségével.

SZINNYEI 8. 241–243. col.

A geryeszegi katalógusban IV/538.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3784.

A gerincen G.R.E. monogram.

(137). *Marosi István Füge fészke 12 rész Kolozsvár 1672.*

Marosi István. Füge Fizek. Colosvarat, 1672, Veres-egyházi Mihály, 12r.

RMK I. 1129. Szabó Károly megjegyzi: „Egyetlen példány az erd. Muzeumban (gr. Teleki Domokos geryeszegi könyvtárából)”.

A gerneszezi katalógusban II/219.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 4503.
A gerincen G.R.E. monogram.

Martonfalvi György

1. **Theológiája 12 rész Debr. 1679.**
2. **Szent Históriaja Debrecz. 1681.**

(138). Martonfalvi György. Sz.I.M.D. és a Debreczeni Collegium Professora Taneto és Czafolo Theologiaja. Debreczenben, 1679, Rosnyai Janos, 12r.
RMK I. 1231.

A gerneszezi katalógusban II/545.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 7012.
A gerincen G.R.E. monogram.

(139). Nagy Martonfalvi Györgynek Szent Historiaja. Debreczenben, 1681, Rosnyai Janos, 12r.
RMK I. 1256., BORVÖLGYI 172.
A gerneszezi katalógusban II/106.
Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 7207) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Megyesi Pál

1. **Magyarok hatodik jajok 4. rész. Patak. 1660.**
2. **Lelki Ábecéje 8. rész Keresd 1684.**
3. **Diálogus Politico-Ecclesiasticus 4. rész Bartfán 1650.**
4. **Praxis Pietatis Lötsén 1678.**

(140). Megyesi Pál. Magyarok Hatodik Jajja, S. patakon, 1660, Rosnyai Janos, 4r.
RMK I. 960.

A gerneszezi katalógusban II/341.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtára, jelzet: BMV 3439.
A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria].

(141). Megyesi Pál. Lelki A Be Ce. Keresden, 1684, Székési Mihály, 8r.
RMK I. 1319., BORVÖLGYI 182.
A gerneszezi katalógusban II/201, II/202.
Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 66.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 7558.
Egyik kötetben sincs semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna.

(142). Megyesi Pál. Dialogus Politico-Ecclesiasticus. Bartfan, 1650 (Ny. n.), 4r.
RMK I. 831., RMNy 2309., BORVÖLGYI 176.
A gerneszezi katalógusban nem szerepel.
Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példányban (jelzet: BMV 2599) semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nem szerepel.

(143). Megyesi Pál. Praxis Pietatis. Lötsén, 1678, Brewer Sámuel, 12r.
RMK I. 1225.
A gerneszezi katalógusban II/147.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2220.
A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Ex libris Gedeonis Radaj.

[9. oldal]
(144). **Meisner Válassza az az Esaviták kérésére: Hol volt Luther előtt a Vallás 12. rész Frankfurt. 1692.**

Meisner, Balthasar; A. C., trad. Catholicus Valasz Az Esaviták Eretnek kérdésére: Hol volt Lutherus előtt az igaz Vallás avagy Anya Sz. Egyház? Francofurti, 1692, (Ny. n.), 12r.
RMK I. 1422.

A gerneszezi katalógusban II/625.
Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 8469.
A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon posessor-bejegyzés: Kajali Clárájé.

(145). **Mélius Péter Jób Könyve fordítása 4. rész Váradon. 1565.**

Melius Péter. A Szent Iob könyvenek a Sido nielvből, es a bölcz Magyarazók fordításából. Váradon, 1565, Raphael Hoffhalter, 4r.
RMK I. 58.

A gerneszezi katalógusban II/93.
Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példány (jelzet: BMV 379) kötése új, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(146). **Miskoltzi Ferentz Chirurgicali úti társa 8. rész Györben 1742.**

Miskoltzi Ferencz. Manuale chirurgicum avagy chirurgiai úti-társ. Győr, 1742, Streibig János Gergely, 8r.
SZINNYEI 9. 12–13. col.

A gerneszezi katalógusban IV/550.
Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: 02537) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday Eszteré lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(147). **Mólnár Albert Kálvinus János Keresztyén Tudományról való oktatásának fordítása 4. rész Hannov. 1624.**

Calvinus, Johannes; Molnár Albert. Szenczi, trad. Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Hanoviában, 1624, Aubrius Daniel s David, és Sleikius Kelemen, 4r.
RMK I. 540.

A gerneszezi katalógusban II/502.
Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 10.
A gerincen G.R.E. monogram.

Margitai Péter Jónás

**Könyvének magyarázatja és
A mindennapi Imádságra készített Prédikáziói
és**

**Ketskeméti János három Sátoros Innepre irt Prédikáziói
egy Darabba 8. részben Debreczen. 1624.**

(148). Margitai Péter. Az Jonas Propheta Könyvenek az Sz. Irás szerint való igaz magyarázattya. Debreczenben, 1621, Rheda Peter, 8r.

RMK I. 512. Szabó Károly említi, hogy az Erdélyi Múzeum példánya hiányos, RMNy 1237.
A gerneszezi katalógusban II/260.
Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példánya tehát hiányos, az első levelek hiányoznak (jelzet: BMV 1676) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna a kötet, a kötés új. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(149). Margitai Péter. Az mindennapi könyörgő imadsagnak magyarázattya, mellyet rövid Praedikatiokra osztot. Debreczen-

ben, 1624, Rheda Peter, 8r.
RMK I. 538.

A geryeszegi katalógusban II/253.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 1748) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna a kötet, a kötés új. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(150). **Milota Nyilas István Speculum Trinitatis 4 részben.**

Melotai Nyilas István. Speculum Trinitatis, Az az: Szent Haromság egy bizony örök Istennek az Bibliában az Sido Bölcseknek es az Patereknek Tanu-bizonyosság-tetelekben. Debreczenbwn, 1622, Rheda Peter, 4r.

RMK I. 521., RMNy 1262., BORVÖLGYI 213.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 1707) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna a kötet. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(151). **Magyar Kronika, Kováts János fordítása.**

Kovács János. A Magyar Krónikának rövideden lerajzolt sommája. Pozsonyban, 1742, Spaizer Domonkos Ferencz, 4r.
SZINNYEI 6.1269–1270. col., PETRIK II. 469.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 03198) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna a kötet, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(152). **Melianus Gnatereith Igazság Paisa vide in Litera I.**

Komoróczy István, Helmei. Igasság paizsa melyel a Kristustól szerzetetett sákramentomi sz. vacsora felől ... Melianus Gnatereith ... Miaburgban (Utrecht), 1741, Nyomt. Uranius Nathanael által, 8r.

SZINNYEI 4. 678–679. col.

A geryeszegi katalógusban II/444, II/621.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 66124) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában a gróf Teleki József példánya van meg, melyet Baselben köttetett be. Lásd a 87. tételt.

Lit. N.

(153). **Nadányi János: Mizáld Antalja: a kerti dolgokról való Könyve 4. rész Kolozsvárt 1669.**

Nadányi János. Kerti dolgoknak le-írása. Colosvarat, 1669, Veres-Egyhazi Szentel Mihaly, 4r.

RMK I. 1087.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 4161) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány. Lásd a 123. tételt.

Nádudvari Péter

1. Prédikációi 4. rész Kolozsvár 1741.

2. Mennyei Uraval való Sz. társalkodása 12. rész Seben.

(154). Nádudvari Péter. Nyoltzvan-négy Predikatioi. Kolozsvárrat, 1741, Szathmari Pap Sigmond, 4r.

SZINNYEI 9. 518–520. col., PETRIK II. 820.

A geryeszegi katalógusban II/238.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3051.

A gerincen G.R.E. monogram, az első előzéklap versoján ajánlás: „Méltóságos Groff Rádai Ester/ kedves Menyem Aszszonynak.” Ez lehet Árva Bethlen Kata ajándéka, aki „kedves Menyem Aszszony”-ként emlegette leveleiben Ráday Esztert. Ugyanakkor tudjuk Bod Péter halotti búcsúztató verséből, hogy támogatta Nádudvari munkájának kiadását.³⁴ Teleki Lászlónak írt levélben (1742. április) említi: Küldöttem ő kigyelmének (Ráday Eszter, Teleki felesége – Szabó Ágnes megj.) egy könyvet, melyet is hogy ő kigyelme számos esztendőig Istennek dicsőségére s lelkinék üdvösségére olvashasson, kívánom. E mellett küldöttem még egyet az aszszonynak Rádai Gedeonné aszszonyomnak”.³⁵

(155). Nádudvari Benjámin. Mennyei udvarral való Szent társalkodás. Sebenben, 8r.

SZINNYEI 9. 517. col.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 48307) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna a kötet, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nem szerepel.

(156). **Nagyari Benedek igaz vallásu Keresztyénje 8. rész Váradon 1651.**

Nagy-Ari Benedek. Orthodoxus Christianus; Az az: Igaz Vallásu Keresztyen. Varadon, 1651, L.D.B.J., 8r.

RMK I. 855., BORVÖLGYI 180.

A geryeszegi katalógusban II/567.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2650.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

(157). **Nánási V. Gábor Lelki Tudakozása 12 rész Kolozsvár. 1675.**

Nánási Vas. Gábor. Lelki Tudakozas. Colosvaratt, 1675, Veres-egyhazi Szentel Mihaly, 12r.

RMK I. 1178., BORVÖLGYI 174.

A geryeszegi katalógusban II/203.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 5723.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday m[anu] p[ropria].

(158). **Nógrádi Mátyás idvesség Kapuja 4. rész Kolozsvár. 1672.**

Nógrádi Mátyás. Idvösség Kapuja. Colosvarat, 1672, Veres-egyhazi Szentel Mihaly, 4r.

RMK I. 1133., BORVÖLGYI 164.

A geryeszegi katalógusban II/92.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 4510.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

Németi Mihály

1. négy Evgliták szerint való Dominikája 4. rész Kolozsv. 1675.

2. Az Ini állapotban lévő három személyeknek mutató tüköre, a Várad Mennyei Szövétnekével együtt 12. rész. Kolozsv. 1672.

(159). Szatmár-Németi Mihály. A Négy Evangelisták szerint való Dominica. Kolosvárrat, 1675, Veres-egyhazi Mihály, 4r.

RMK I. 1179., CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 190.

A geryeszegi katalógusban II/356.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 54.

³⁴ SZABÓ Ágnes 1997, XV.

³⁵ Uo., XIII.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropr]ia].

(160). Szatmár-Némethi Mihály. Az öröкке való Egy Isteni állapotban lévő Három Személyeknek Mutató Tüköre. Kolosvaratt, 1673, V. Szentyei Mihály, 12r.
RMK I. 1150.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 4583) nincs benne Váradi Mennyei szövétneke, tehát nem a Ráday Eszter példánya. A Székely Mikó Kollégium könyvtárában nincs példány.

Lásd a 233. tételt.

(161). *Neumán Gáspár Imádságokk Veleje 12 rész Posonban 1737.*

Neumann Gáspár. Minden imádságoknak velejek. Posonban, 1737, Royer Pál özv., 8r.

PETRIK II. 873.

A gerneszezi katalógusban II/204.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 44623.

A gerincen G.R.E. monogram.

[10. oldal]

Lit. O.

(162). *Olasz Pál a Római Hit ágazatjáról való kételkedésnek meg-fejtése 12 rész N-Szombat. 1719.*

Olasz Pál. A közönséges keresztény római szent hitnek hat fő ágazatiról való kételkedésnek megfejtése. Tyrnavia, 1719.

SZINNYEI 9. 1275–1276. col.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum-Egyesület, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(163). *Örvendi Mólnár Ferentz Lelki Tárháza 12 rész Lótsén 1692.*

Örvendi Molnár Ferencz. Lelki Tarhaz. Lótsen, 1692, Brever Samuel, 12r.

RMK I. 1431., CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 180, 191.

A gerneszezi katalógusban II/97.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 72.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possesor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropr]ia].

(164). *Osiánder András Pápa nem Pápája 4. részben Kereszturat 1603 fordította Zuonarich Mihály.*

Zvonarics Mihály. Papa nem Papa Az az. A Papanak, es az papa tiszteloeinek, Luther ertelme zerent valo vallasok. Kereszturat, 1603, Manlius Ianos, 4r.

RMK I. 384.

A gerneszezi katalógusban II/603.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 1335) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(165). *Orvos Könyv.*

Nem sikerült azonosítani.

(166). *Otto Moller Doktor Orvosi munkája.*

Moller, Carolus; Perliczi János Dániel, trad. Consilium Medicum. Az az: Orvosi oktatás, Miképpen kellesség e mostani Pestis és egyéb Mérges Nyavalyáknak bé-rohanásokban Isten

segítsége által őrizésképpen az embernek magáról gondot viselni, és micsoda eszközök által lehessen kinek kinek magát, azoknak el-ragadásában orvosoltatni. Budán, 1740, Veronica Nottensteinin, özvegynél, 4r.

SZINNYEI 10. 798–801. col.,PETRIK II. 769.

A gerneszezi katalógusban IV/539.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 4166.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kolligátum második darabja:

Perliczi János Dániel. Testi békességre vezérlő Úti-Társ, Az az: A sok féle nyavalyákkal küszködő Testnek szükségére alkalmaztatott Házi és Úti Patikátskának Rövid és summás Le-írása. Budán, 1740, Veronica Nottensteinin, özvegynél, 4r.
PETRIK III. 73.

A kolligátum harmadik darabja:

Perliczi János Dániel. Medicina Pauperum Az az: Szegények számára való Házi Orvosságoknak Az köztök leg-inkább és leggyakrabban uralkodni szokott nyavalyák ellen való Alkalmaztatás. Budán, 1740, Veronica Nottensteinin, 4r.

Lásd a 183. tételt.

(167). *Orvosló Ispitály: Egy Misericordianus Frater Munkaja Rész. 12.*

(Sámbár Mátyás). Orvoslo Ispitály. (H.n, Ny. n.) 1697, 8r.

RMK I. 1515.

A gerneszezi katalógusban II/629.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 9301) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

Lit. P.

(168). *Pankótai Ferentz mindenféle szomorúságok ellen való elmélkedései 12 rész Várad. 1650.*

Vedelius, Nicolaus; Pankotai Ferencz (transl.) S. Hilarius. Avagy, Minden féle Szomorúságoknak nevei ellen. Sz. igaz és álhatatos örömré vezérlő Elmelkedes. Varadon, 1650, Szenci Abraham, 12r.

RMK I. 839., BORVÖLGYI 178.

A gerneszezi katalógusban II/566.

Sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(169). *Panoplia Catholica 12 rész 1733.*

(Babai György) Panoplia Catholica, az az Lelki Fegyverház Sok szép Szent Írás-béli mondásokkal rakott... (H. n., Ny. n.) 1733, 12r.

PETRIK III.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 40012.

A gerincen G.R.E. monogram.

Pápai Páriz Ferentz

1. Pax Animae 8. rész Kolozsv. 1680.

2. Pax Sepulchri Kolozsvár 1698.

3. Pax Aulae.

4. Pax Corporis.

5. Crucis.

(170). Páriz Ferencz (Pápai). Pax Animae. Kolosvaratt, 1680, Veresegyházi Szentyei Mihály, 8r.

RMK I. 1246., BORVÖLGYI 177.

A gerneszezi katalógusban II/164.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 7127) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(171). Páriz Ferencz (Pápai). Pax Sepulcri. Kolosvaratt, 1698, M. Tótfalusi Miklós, 12r.

RMK I. 1526., BORVÖLGYI 160, 177.

A geryeszegi katalógusban II/209.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 9417.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Kajali Clára.

Borvölgyi Györgyi említi, hogy Ráday Eszter példánya vagy saját gyűjtés, vagy édesapja könyvtárának duplumpéldánya lehetett; a kötet azon kevesek közé tartozik, amelyben Ráday Eszter édesanyjának, Kajali Klárának van a possessor-bejegyzése.

(172). Páriz Ferencz (Pápai). Pax Aulae. Kolosváratt, 1669, M.-Tótfalusi K. Miklós, 12r.

RMK I. 1488., BORVÖLGYI 159.

A geryeszegi katalógusban II/191.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 9121) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. Mivel a geryeszegi katalógusban szerepel, és be is jelölték, hogy az Erdélyi Múzeumba került a kötet, több mint bizonyos, hogy a Ráday Eszter példányáról van szó.

(173). Páriz Ferencz (Pápai). Pax Corporis. Lótsén, 1701, (Ny. n.), 8r.

RMK I. 1636., BORVÖLGYI 213.

A geryeszegi katalógusban IV/548.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 86.

A gerincen G.R.E. monogram.

(174). Páriz Ferencz (Pápai). Pax Crucis. Kolosváratt, 1710, Tegledi Pap Samuel, 12r.

RMK I. 1775., BORVÖLGYI 214.

A geryeszegi katalógusban II/111.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 88.

A gerincen G.R.E. monogram.

(175). *Pápai Páriz Imre Keskeny útja 12 rész Debreczen. 1715.*

I. kiadás. Páriz Imre (Pápai). Keskeny Ut. Ultrajectumban, 1647, Noortdyck Iános, 12r.

RMK I. 798., BORVÖLGYI 186.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány egyik kiadásból sem.

(176). *Pápista Theologia Magyar Foliant.*

Nem sikerült azonosítani.

(177). *Pápista ember Imádsági 8. rész. Budán 1731.*

Nem sikerült azonosítani.

[11. oldal]

(178). *Patai István az Úr Vatsorájáról való Könyve 8. rész Fejérvár. 1643.*

Pathai István. Az Sacramentumokrol Közönségessen: Es kiváltképpen az Úr vatsorajarol valo Könyvetske. Fejér-varatt, 1643, Typis et impensis Celsissimi Principis, 8r.

RMK I. 740., BORVÖLGYI 169.

A geryeszegi katalógusban II/340.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2280.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria].

(179). *Pataki István Száz jeles Régulái 4. rész Kolozsvár. 1681.*

S. Pataki István. Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersege, Mellyet Szaz Jeles Regulak... Kolosvaratt, 1681, Vereseg-hazi Mihaly, 4r.

RMK I. 1263., BORVÖLGYI 215.

A geryeszegi katalógusban II/294.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 7215) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Pázmány Péter

Alvinczi Péterhez írott öt Levele. 12 rész. 1609.

Ugyan az 12 Rész Kassán 1741.

Ugyan az ő Kalauza Toldalékjával együtt.

(180). Pázmány Péter. Egy Keresztien Predikatoritul. S.T.D.P.P. Az Cassai nevezetes tanitohoz Alvinczi Peter Uramhoz. Iratot eot szep level, H. n. (Pozsony), 1609.

RMK I. 416. Szabó Károly megjegyzi: „Egyetlen példány az erd. Muzeum ktarában (gr. Teleki Domokos geryeszegi ktarából)”, RMNy 986.

A geryeszegi katalógusban II/172.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 1420) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, pedig a Szabó Károly megjegyzése erre enged következtetni.

(181). Pázmány Péter. Alvinczi Péternek: kassai kálvinista praedikátornak egy tudakozo preadikator nevével iratott ött levél. Kassán, 1741, Märcklinger Korlát, 12r.

SZINNYEI 10. 618–629. col.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 42793.

A gerincen G.R.E. monogram.

(182). Pázmány Péter. Hodoegus. Igazsagra Vezelő Kalauz. Pozsonban, 1637 (Ny. n.), 2r.

RMK I. 673., RMNy 1059.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1730.

A gerincen G.R.E. monogram.

(183). *Perlützi Dániel a Moller Károly orvosi oktatásáról irt Könyvének fordítása 4. rész Budán 1740.*

Moller, Carolus; Perliczi János Dániel, trad. Consilium Medicum. Az az: Orvosi oktatás, Miképpen kellessék e mostani Pestisses És egyéb Mérges Nyavalyáknak bé-rohanásokban Isten segítségével által őrizésképpen az embernek magárul gondot viselni, és micsoda eszközök által lehessen kinek kinek magát, azoknak el-ragadásában orvosoltatni. Budán, 1740, Veronica Nottenstein, özvegnél, 4r.

PETRIK II. 769.

A geryeszegi katalógusban IV/539.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 4166.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kolligátum második darabja:

Perliczi János Dániel. Testi békességre vezérlő Úti-Társ, Az az: A sok féle nyavalyákkal küszködő Testnek szükségére alkalmaztatott Házi és Úti Patikátskának Rövid és summás Le-írása. Bu-

dán, 1740, Veronica Nottensteinin, özvegnél, 4r.
PETRIK III. 73.

A kolligátum harmadik darabja:

Perliczi János Dániel. *Medicina Pauperum* Az az: Szegények számára való Házi Orvosságoknak Az köztök leg-inkább és leggyakrabban uralkodni szokott nyavalyák ellen való Alkalmaztatás. Budán, 1740, Veronica Nottensteinin, 4r.

SZINNYEI 10.798–801. col.

Lásd a 166. tételt.

(184). *Pernyeszi Sigmund Lelki flastroma 12 rész Kolozsvár. 1678.*

Pernyeszi Sigmund (Osztopányi). Az Isten Anyaszentegyházában Lelki harcot tartó Vitézeknek, lelki sebek fájdalmát enyhítő Lelki Flastrom. Colosvaratt, 1678, Veres-egyházi Szentyel Mihály, 12r.

RMK I. 1222.

A gornyeszegi katalógusban II/230.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában levő példány (jelzet: BMV 6102) gerince sérült, posessor-bejegyzés nem utal rá, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium példánya nem a Teleki adományból származik.

(185). *Petrőczy Kata Szidónia jú illatu 12 lilium 12 rész Kolozsvár. 1705.*

Arndt, Johannes; Petrőczy Kata Sidonia, trad. A Kereszt nehéz terhe alatt el-bágyatt sziveket élesztő jú illatú XII. Lilium. Kolosvaratt, 1705, Telegdi Pap Samuel által, 12r.

RMK I. 1704.

A gornyeszegi katalógusban II/205.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 10578.

A gerince sérült, a címlap versoján posessor-bejegyzés: Kajali Clarrájé.

Lásd a 226. tételt.

(186). *Petzeli Király Imre Kátéchismusa 12 rész Lótsén 1635.*

Péczei Király Imre. Catechismus, az az: a Keresztyeni tudomanak Fundamentomirol es agairrol valo rövid Tanitas. Lócsén, 1635, 12r.

RMK I. 653. Szabó Károly megjegyzi: „Egyetlen példánya az Erdélyi Múzeumban (gr. Teleki Domokos gornyeszegi könyvtárából)”, BORVÖLGYI 186.

A gornyeszegi katalógusban II/474.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 2013.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon Pauli Ráday m[anu] p[ro]pria].

(187). *Plátzette János Magyar Ethikája 8. rész Debreczenben 1750.*

La Placette, Johannes; Domokos Márton, trad. A Keresztyén Ethikának vagy Erkölsök Tudományának Rövid Summája, Debreczenben. 1750, Margitai János által, 8r.

SZINNYEI 2. 1009–1010. col., PETRIK II. 547.

A gornyeszegi katalógusban II/586.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3158.

A gerincen G.R.E. monogram.

(188). *Pólyáni Mihály Igazság Koronájának Útja.*

Nem sikerült azonosítani.

(189). *Posabázi János három Kérdésre való feleletének megerősödése 12. rész. 1666.*

Pósházi János. A három kérdésre-valo summás válasz-tételnek...

Megeerősödése. Anno Dom. 1666. (H. n., Ny. n.) 12r.

RMK I. 1050. Szabó Károly megjegyzi: „Matkó István egykori példánya”.

A gornyeszegi katalógusban II/210.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában példányában (jelzet: BMV 3945) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna (mert a Matkó Istváné), a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(190). *Purgatóriumbéli Szegény Lélekről való négy ének.*

Nem sikerült azonosítani.

(191). *Pictetus B. Keresztyén Ethikának summás veleje Dániel Polyxénia fordítása.*

A Keresztyén Ethikának summás-veleje, Melly ez előtt Piktétus Benedektől, A Genevai Eklésiának Lelki Pásztorától, és a Sz. Theológiának Professorától, irattatott; Mostan pedig Deákbold Magyarra fordítatott, és Nemzetének Jávára kibotsáttatott Libera Baronissa Daniel Poliksena által, Kolosvárat, 1752, S. Pataki József, 8r.

SZINNYEI 2. 597–598. col.

A gornyeszegi katalógusban II/588.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában található példány kötését javították (jelzet: 36831), semmi nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában példánya a Mikó-adományból származik.

(192). *Páduai Sz. Antal solosmája.*

Páduai Szent Antal solosmája, es congregatiojanak regulái es búcsui, csudatételének rövid summában foglaltatott leírásával, Kolozsvárat [s. n.], 1747.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában példányában (jelzet: CV 1249) semmi nyoma, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

Lit. R.

(193). *Rádai Pál Lelki Hódolás Debretzenben 1747.*

Ráday Pál (Rádai). Lelki hódolás, avagy, az igaz keresztyénhez illő buzgó imádságok. Debreczen, 1747, Margitai János, 24r.

SZINNYEI 11. 349–353. col.

A gornyeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában példánya (jelzet: 94066) 1718-as kiadás, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(194). *Richardus Lukáts minden napra való elmálkedései. 12 rész 1748.*

Richardus, Lucas. Hónapnak minden napjaira keresztyéni elmálkedések. 1748 (H. n., Ny. n.), 16r.

PETRIK III. 223.

A gornyeszegi katalógusban II/228.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: 76614.

A gerincen G.R.E. monogram.

(195). *Richter Kristián az Hálás árvák orvossága hasznairól irt Könyve 8. részben. Hálában 1720.*

Richter Christian Siegismund. Recensio Succinta de Usu et Efectis aliquot Medicamentorum Selectorum. Halae Magdeburgicae, 1720, Io. Christiani Hendelii, 8r.

A gornyeszegi katalógusban IV/523.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3790.

A címlapon posessor-bejegyzés: Rádai Estheré.

[12. oldal]

Lit S.

(196). *Sallai István Várad orvoslása 4. rész Pozsonyban. 1630.* Sallai István. Io nemes Váradnak gyenge orvoslása. Posomban, 1630 (Ny. n.), 4r.

RMK I. 595.

A geryeszegi katalógusban II/601.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 1878) semmi nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a kötése új. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(197). *Sárpataki Mihály Noé Bárkája 4. rész Kolozsvárt. 1681.* Sárpataki N. Mihály. Noe Barkaja. Kolosvaratt, 1681, Veres-egyházi Szentel Mihály, 4r.

RMK I. 1264., CSIKÓS 68., BORVÖLGYI 163, 190.

A geryeszegi katalógusban II/334.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 62. A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

(198). *Selyei Balog István Úti Társa 8. rész Váradon. 1657.*

Balog István, Selyei. Úti-Tars. Váradon, 1657, Szenczi K. Abraham, 8r.

RMK I. 928.

A geryeszegi katalógusban II/263.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 3188.

A gerincen G.R.E. monogram.

(199). *Selyem eresztő Bogarakról iratott Könyv. 8. rész Szebenben. 1754.*

A Selyem-eresztésnek Módja, az-az Elégséges le-írása annak, miképen kellessék Eperj-fákat, és Selyem-eresztő-bogarakat szaporítani, azokra gondot-viselni, a selymet jól kikészíteni és haszonra fordítani. Fordítatt Némemből Magyarra 1752-dik Esztendőben; Szebenben, Nyomtatt. Sárdi Sámuel által, 1754, 8r.

PETRIK III. 363.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: 47127) új-rakították, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday Eszteré lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(200). *Sós Kristóf Innepekre való elmélkedései 4. rész 1597.*

Sós Kristóf (Sóvári). Postilla, az az: Epistolaknak, mellyek esztendő által minden vasarnap és főfő Innepeken, az Keresztienek gyülekezetiben szoktanak olvasatni. Bartfan, 1598, 4r.

RMK I. 299., RMNy 828., BORVÖLGYI 219.

A geryeszegi katalógusban II/332.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 1181.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlap hiányzik.

Borvölgyi Györgyi említi, hogy a Ráday Eszter jegyzékében szereplő kötet azonos a Ráday Páléval, de mivel pontosan a címlap hiányzik, teljes biztonsággal nem állítható. Mellette szól az a tény, hogy a geryeszegi katalógusban szerepel és a Ráday Eszter biztos tulajdonos volta.

(201). *Scotodulus és Diafanus együtt való beszélgetések 12 rész 1671.*

(Pathai István). Amaz het fejü es tiz szarvu fene Bestian ülő Barsonnyal s Draga kövekkel fel-ruházattott parázna Babillonnak... (H. n., Ny. n.), 1671, 12r.

RMK I. 1125.

A geryeszegi katalógusban II/630.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 51. A gerincen G.R.E. monogram.

(202). *Stehelin Kristóf Catechismusi Házi Kintse 4. rész Kolozsvár. 1752.*

Stehelin, Christoph; Borosnyai-Lukács János. Catechismusi házi kincs avagy a keresztyéni hit fő ágazatainak... magyarázatja. Kolosvaratt, 1752, (Ny. n.), 4r.

SZINNYEI I. 1250–1251. col., PETRIK III. 435.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: 05127) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday Eszteré lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(203). *Schola Salernitana 8. rész Lótsén 1694.*

Felvinczi György. De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitanae. Lótsén, 1694, Brevier Samuel, 8r.

RMK I. 1459.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(204). *Summum Bonum.*

Ziegler, Georg; Molnár Albert (Szenczi), trad. Discursus de summo bono, az legfő iorol, mellyre ez világ mindenkoron szerényen és válóban vágyódik. Lőcsen, 1630, Brewer Lőrincz, 4r.

RMK I. 594., RMNy 1483.

A geryeszegi katalógusban II/187.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 13.

A gerincen G.R.E. monogram.

(205). *Szathmári Ötvös István Titkok jelenése 8. rész Szebenben. 1668.*

Szathmári Ötvös István. Titkok Jelenese. Szebenben, 1668, Udvarhelyi Mihály által, 8r.

RMK I. 1078.

A geryeszegi katalógusban II/91.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 4005.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

(206). *Szathmári Pap János áldozó Tulkai 8. rész. Kolozsvár. 1707.*

Szathmári Pap János. Kegyes Ajakak Áldozó Tulkai. Kolosváratt, 1707, Telegdi Pap Samuel, 8r.

RMK I. 1727., BORVÖLGYI 169.

A geryeszegi katalógusban II/170.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 10729) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(207). *Szent-Péteri István Ördög Szigonnya 8. rész Debretz. 1699.*

Szentpéteri István. Ördög Szigonnya. Debreczenben, 1699, Vincze György által, 8r.

RMK I. 1538., BORVÖLGYI 174.

A geryeszegi katalógusban II/197.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 9530.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris Pauli Ráday m[anu] p[ropria].

(208). *Szegedi Ferentz három idvösséges kérdése 12 rész. Kasán 1672.*

Sámbár Mátyás. Három Idvösséges Kérdés. Cassan, 1672, 12r.

RMK I. 1127.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Szepsi András

1. *Serkentő Szózatja* 4. rész. Patak. 1668.
 2. *Dög-halál ellen való orvosság* Patak 1681.
 Ezel együtt van a Komáromi élet unandósága.

(209). Szepsi W. András. *Serkentő-Szózat*. Saros Patak, 1668, Rosnyai Janos, 4r.
 RMK I. 1076.

A gerneszezi katalógusban II/590 „Serkentő Szózat és dög halál ellen orvosság, 4 Sárospatak 1668”.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példánya (jelzet: BMV 4003) csak a *Serkentő-Szózatot* tartalmazza, tehát nem a Ráday Eszter példánya. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Lásd a 115. tételt.

(210). *Székely István Magyarok Krónikája* 4. rész. 1558.

Székely István. *Chronica ez Vilagnac Yeles dolgairól*. Craccoba, 1559, Striykoui Lazar Antal, 4r.

RMK I. 38., RMNy 156.

A gerneszezi katalógusban VIII/63.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 296a.

A gerincen G.R.E. monogram.

(211). *Szikszai Bálint Keresztyén Vallás három ágazatiról Kérdésekkel és Feleletekkel való Könyve. Felegyházi Tamás Könyve után Debreczenben* 1574.

Szikszai Hellopoeus Bálint. *Az My Kereztieni hitöknnek es vallasonknak Harom Fü Atriculussarol*. Debreczembe, 1574, Komlos Andras Altal, 4r.

RMK I. 100., RMNy 347.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárában két példány van (jelzet: BMV 524, BMV 1916), mindkettőnek új kötése van, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(212). *Szónyi István Martyrok Koronája* 12 rész Kassán 1672.

Szónyi Nagy István. *Martyrok Coronaja, Melly Az Evangeliomi igaz vallásban Alhatatossaknak*. Kolosvaratt, 1675, (Ny. n.), 8r.
 RMK I. 1180.

A gerneszezi katalógusban II/632.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 5727.

A gerincen G.R.E. monogram.

(213). *Szokolai István Balsamomja* Patakon 1669.

Szokolai István. *Sérelmes Lelkeket gyógyító Balsamom*. Patakon, 1669, 24r.

RMK I. 1097.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(214). *Szent-írásbéli Könyvekk veleje*.

Nem sikerült azonosítani.

[13. oldal]

(215). *Szentzi Fekete István Lelki nyugosztató órák*.

Müller, Henrik; Fekete István, Szenci, trad. *Lelki nyugosztalo orak*. Lótsén [é. n.], Brewer Samuel által, 12r.

RMK I. 1601.

A gerneszezi katalógusban II/186.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 9836.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Kajali Claráé.

Lit. T.

(216). *Tábera avagy Vári Kristinának mennyei tűz által való haláláról irt Munkátska* 8. rész Kolozsvárt 1716.

Thabera, az az: Istennek olyan meg gyulladott tüze, melyet az égből hirtelen botsátott sz. Szathmár vármegyében Szathmár király városában... Kolosváratt, 1716, Nyomt. Telegdi Pap Samuel, 8r.

PETRIK III. 627., SZINNYEI 14. 923–923. col., SEGESVÁRY 46, BORVÖLGYI 238.

A gerneszezi katalógusban II/220, II/221, II/222.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 2892.

A gerincen G.T.K. Feltehetően Gróf Teleki Klára, Ráday Eszter leányának nevét fedi, aki édesanyjától megörökölte a kötetet. (Ez a példány a II/220-as a gerneszezi katalógusban.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárának példányában (jelzet: 61774) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családtól származna.

Lásd a 12. tételt.

(217). *Teleki Mihály Fejedelmi Lelke* 4. rész Kolozsvár. 1689.

Weber, Adam Johann; Teleki Mihály, trad. *Fejedelmi Lelek...* Kolosvaratt, 1689, Némethi Mihaly, 4r.

RMK I. 1373.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 8062) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium példánya a Mikó adományból származik.

(218). *Tétsi Miklós Keserves Siralma*. 12 rész Kolozsvár. 1679.

Tétsi Miklós. *Lilium Humilitatis* Az az: A nyomoruságoknak tövisse köziben bé-vettetett Isten Anyaszentegyházának maga meg-alázása. Es Keserves Siralma. Kolosvaratt, 1679, Veresegyhazi Szentyel Mihály, 12r.

RMK I. 1235.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 7025) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(219). *Tóféus Mihály Soltárok magyarázatja*. 4. rész Kolozsvár. 1683.

(Tofeus Mihály). *A Szent Soltarok Resolutioja*. Kolosvaratt, 1683, (Ny. n.), 4r.

RMK I. 1302.

A gerneszezi katalógusban II/81.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 63. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtára, jelzet: BMV 7465.

Egyik kötetben sincs nyoma, hogy a Ráday családé lett volna.

(220). *Trinitaria Societas Könyvetskéje* 12 rész Budán 1727.

A Szent-Háromság... Congregatióinak Könyvecskéje. Budán, 1727, Landerer János Sebestyén, 12r.

A gerneszezi katalógusban II/823.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3086.

A címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libr[is] P[auli] Ráday. Egyszerű papírkötésben van.

(221). *Tolnai István fordítása azon vigasztalásnak, melyet a Wittebergai Akadémia küldött az Evangelica Religióért szenvedő Tseheknek és Morvaiaknak* 4. rész Fejérvárt. 1639.

Tolnai István. Az Witebergai Academianak az Evangelika Religio-ert számki-vetést szenvedő Csehökhez, és Morvaikhoz küldet vizgatalása. Feier-Varat, 1632, Lignicei Effmurt Iacob, 4r. RMK I. 617., RMNy 1534.

A geryeszegi katalógusban II/606.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 15. A gerincen G.R.E. monogram.

(222). **Tsengettyű 8. rész Posonban. 1746.**

(Nyéki Vörös Mátyás). A földi részeg szerentsének állhatatlan lakodalmában tombolok jóra intő Tsengettyűje.

Első kiadása: Pozsony, 1636.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány az 1746-os kiadásból (melyet Szinnyei sem említ).

(223). **Tsipkés Komáromi Magyar Bibliája.**

Komáromi Csipkés György. Magyar Biblia Avagy az Ó és Uj Testamentom könyveiből álló teljes Szent Írás. H. n. (Leyden), (1685), 8r.

RMK I. 1336.

A geryeszegi katalógusban II/40.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 7674.

A gerincen G.R.E. monogram.

(224). **Tótfalusi K. Miklós Magyar Bibliája.**

Károlyi Gáspár, trad. Szent Biblia... Nyomtatott Amstelodamban M. Tótfalusi Kis Miklós Költésével s Betűivel 1685 esztendőben. 12r.

RMK I. 1324.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányaiban (jelzet: BMV 7655/b, BMV 7655/c, BMV 7655/d, BMV 7655/e) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családtól származna bármelyik is, a Székely Mikó Kollégium példánya nem a Teleki-adományból való.

(225). **Tolnai István Kalauzza.**

Tolnai F. István. Igaz Keresztyéni és Apostoli Tudomány s vallás Utára vezető és az el-tévlyedésről jó Utban hozó KALAUZ. Kolosvaratt, 1679, Veres egyházi Mihály, 8r.

RMK I. 1236., BORVÖLGYI 161, 170.

A geryeszegi katalógusban II/608.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 59. A gerincen G.R.E. monogram.

(226). **Tizenkét Lilioma Arnd Jánosnak az igaz Keresztyén-ségről írott Könyveiből ki-válogatott tizenkét Elmékedések és Könyörgések.**

Arndt, Johannes; Petróczi Kata Sidonia, trad. A Kereszt nehéz terhe alatt el-bágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. Liliom. Kolosvaratt, 1705, Telegdi Pap Samuel által, 12r.

RMK I. 1704.

A geryeszegi katalógusban II/205.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 10578.

A gerinc sérült, a címlap versoján possessor-bejegyzés: Kajali Clarajé. Lásd a 185. tételt.

[14. oldal]

Lit. U.

(227). **Uj Testamentom. 8. rész.**

A Mi Urunk Jesus Kristusnak Uj Testamentoma. Magyar Nyelvre fordított Caroli Gaspar által. [H. n., Ny. n.] 8r.

A geryeszegi katalógusban II/39.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 91.

A gerincen G.R.E. monogram, az első előzéklapon bejegyzés: Teleki Lászlóról Gondot visel az Úr. Debr. 1748. 12 Maji (Gr. Teleki László Ráday Eszter férje).

(228). **Úr Vatsorája felett meg-gyújtott Szövétnek 8. rész.**

(Szathmári Paksi Mihály). Úri Vatsora felett meg-gyújtott Szövétnek. Mellyre alkalmatosságot szolgáltatot Sz. Ferentz rendin lévő (:Apostoli Szentségü:) Minorita Tudós Barát Bernárd Pálnak az Úr-Vatsorájáról irt, Nyir-Bátor Várossának piattzán elmondattott, Nyomatásban 1721-ben Világ eleiben botsáttattott, 's viszont 1735-ben Miskóltz Várossában, nem kevés bővítéssel élő nyelvel elő adatott 's ki-nyomtatott Prédikátziója: 's ahoz képest Nevezetes Istent-felő Embereknek az Idvezítő Igazság iránt való buzgó szorgalmatosságok. Ajánlván e' Szövétneket, Igazságot éhező és szomjúhozó minden Hiveknek; az Elet kenyereinek és Vizeinek fel-találhatásának erős reménysége alatt; a' Jesus Kristusnak Egy alázatos és együgyü Szolgája. Nyomtatott Ovdemyer Robert, által. [Ultrajectumban, 1740, 8r.]

A geryeszegi katalógusban II/344.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium, jelzet: 2886.

A gerincen G.R.E. monogram, a címlapon possessor-bejegyzés: Rádai Esteré m[anu] p[ro]pria].

„Irtá: Szathmári Paksi Mihály. megjelent a mű Ultrajectumban 1740-ben. Jánosi G.” beírás a második előzéklap versoján. Tehát a szerzőt Jánosi Gábor tanár azonosította, aki a Református Székely Mikó Kollégium Könyvtárának őre volt 1881–1882-ben.

(229). **Úti Társ Pápista 12 rész Tsikban 1724.**

Nem sikerült azonosítani.

Lit. Z.

(230). **Zrinyi Miklós élete Magyar Verseken kéz-írás.**

Nem sikerült azonosítani.

(231). **Zilahi János igaz Vallás tüköre 8. rész Kolozsvárt 1672.**

Zilahi János (Idős). Az Igaz Vallasnak Vilagos Tüköre. Colosvaratt, 1672, Veres-egy-házi Sz. Mihály, 8r.

RMK I. 1136., BORVÖLGYI 173.

A geryeszegi katalógusban II/412.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányát (jelzet: BMV 4516) újrakötötték, semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány. Borvölgyi Györgi említi, hogy a Ráday Eszter példánya azonos lehetett a Ráday Páléval.

Litera V. et W.

(232). **Váradi Biblia Főliánt 1661.**

Károlyi Gáspár. Szent Biblia, Az az: Istennek O és Uj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordított Caroli Gaspar által, Varadon, Kezdettetett nyomtatása a veszedelem előtt: és el-végeztetett Colosvaratt, 1661, Szenci K. Abraham, 2r.

RMK I. 970.

A geryeszegi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 3446) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a gerinc alsó része hiányzik. A Székely Mikó Kollégiumban nincs példány.

(233). **Váradi Szövétneke vide Németi Mihály.**

Szatmár-Némethi Mihály. Az örökke valo Egy Isteni állapotban lévő Három Személyeknek Mutato Tüköre. Kolosvaratt, 1673, V. Szentyel Mihály, 12r.

RMK I. 1150.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 4583) nincs benne Várad Mennyei szövétneke, tehát nem a Ráday Eszter példánya. A Székely Mikó Kollégium könyvtárában nincs példány.

Lásd a 160. tételt.

(234). **Váradai Mátyás egő Szövétneke 12 rész Franequer. 1668.** Váradai Mátyás. Egő Szövétnek Avagy Ragyogo Fáklya. Franeké-rában, 1668, Wellens Janos által, 12r.

RMK I. 1064.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 46. A gerincen G.R.E. monogram.

Vásárhelyi M. István

1. **Bányász Tsákánya 4. rész 1678.**

2. **Sámbár három kérdését elrontó könyve.**

[15. oldal]

3. **Kegyes tselekedet rövid ösvenykéje Szebenben 1666.**

(235). Matkó István (Kézdi-Vásárhelyi). X, út Tök, Könyvek eltépeése Avagy, Banyasz Csakany. 1668 (H. n., Ny. n.), 4r.

RMK I. 1072.

A gerneszezi katalógusban II/331, BORVÖLGYI 162.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányaiban (jelzet: BMV 3595, BMV 3595a) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családtól származnának. Az utóbbi szétesett, címlapja nincs. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(236). Matkó István (Kézdi-Vasarhelyi). Fövényen épített Haz Romlása; avagy Három Kérdések körül gögösön futkározó Sambar Matyas Jesuita Ina Szakadása. 1666, (H. n.,ny.n), 8r.

RMK I. 1043., BORVÖLGYI 178.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 3933) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Lásd a 245. tételt.

(237). Matkó István (Kézdi-Vásárhelyi). Kegyes cselekedetek Rövid Ösvenykeje. Szebenben, 1666, Szenci Abraham, 12r.

RMK I. 1044., BORVÖLGYI 181.

A gerneszezi katalógusban II/218.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 3934) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a kötésen javítás nyomai látszanak. A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(238). **Vázsonyi Márton Szent Irás Szerint való életnek régulái 12. rész Hálában 1711.**

Francke, August Hermann; Vásonyi Márton, trad. August. Hermannus Frankénak, a sz. Ir. érdemes és hiv Publ. Professorának sz. Irás szerint való Eletnek Regulái. Saxónai Halla Városába, 1711, Orban István bőüivel.

RMK I. 1784., BORVÖLGYI 181.

A gerneszezi katalógusban II/173.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Könyvtára, jelzet: BMV 11343.

A címlapon possessor-bejegyzés: Ex Libris P[auli] Ráday, a kötés új, a kötetben benne van Czerny A. könyvkötő címkéje.

Lásd a 63. tételt.

(239). **Wendelinus Fridr. a Keresztyén Tudományról való Könyve 4. rész Kolzsv. 1674.**

Wendelinus, Marcus Fridericus; Apafi Mihály (transl.). Marcus Fridericus Wendelinusnak, a Keresztyen Isteni Tudományról irott ket könyvei. Kolosvaratt, 1674, Vere-segy-hazi Szentyel Mihály, 4r.

RMK I. 1161., BORVÖLGYI 238.

A gerneszezi katalógusban II/390.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 52.

A gerincen G.R.E. monogram.

(240). **Verestói György Halotti oráziója Kolozsv. 1731.**

Verestói György. Halotti oratio...Havasali Sára aszszonyrak... Kolosváratt, 1731, Ny. Telegdi Pap Sámuel özv., 12r.

Sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(241). **Visolyi Magyar Biblia Foliant. 1590.**

Károlyi Gáspár. Szent Biblia. Visolban, 1590, Mantskovit Balint, 2r.

RMK I. 236., RMNy 652.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 920) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna.

(242). **Witringa lelki életje, fordította Vásárhelyi Baba Ferentz 8. rész Frankfurt. 1722.**

Vitringa, Campegius; Baba Ferenc, trad. Lelki Elet. Az-Az: Az Úr Jé-sus Krisztusban igaz Hit által béoltatott és ő benne élő Embernek Lelki Allapatjanak rövid leírása. Francofurtumban, 1722, Schwartz János által, 8r.

SZINNYEI 1. 303. col., PETRIK I. 371.

A gerneszezi katalógusban II/142.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3179.

A gerincen G.R.E. monogram, a második előzéklap verzőjáján possessor-bejegyzés: Ráday Esteré ez a Könyv.

(243). **Unitáriusok Apológiája avagy magok mentsége.**

Horváth Ferencz (Petryevith). Apologia fratrum Unitariorum. Kolosvaratt, 1700, Az Unitária Ecclesia Typussai-val, 4r.

RMK I. 1557.

A gerneszezi katalógusban II/639.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 9655) semmi nyoma, hogy a Ráday család tulajdonában lett volna.

(244). **Veres Tromfot jádzó Sandal Barátnak játék vesztese.**

Czeplédi István. Egy veres tromfosdit Iádtzó Sandal Barátomnak, játék el-vesztéseért valo meg-piricskeltetése. Anno: VraM IesVs ChristVs, DorgaLd meg a sátánt! (1666).(H. n.,Ny. n.), 8r.

RMK I. 1052.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel, sem az Erdélyi Múzeum, sem a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

(245). **Vásárhelyi Matkó István Fövényen épített Ház romlása avagy Sámbár Mátyás Jesuita Ina Szakadása.**

Matkó István (Kézdi-Vasarhelyi). Fövényen épített Haz Romlása; avagy Három Kérdések körül gögösön futkározó Sambar Matyas Jesuita Ina Szakadása. 1666 (H. n., ny.n), 8r.

RMK I. 1043., BORVÖLGYI 178.

A gerneszezi katalógusban nem szerepel.

Az Erdélyi Múzeum Könyvtárának példányában (jelzet: BMV 3933) semmi jel nem utal arra, hogy a Ráday családé lett volna, a Székely Mikó Kollégium Könyvtárában nincs példány.

Lásd a 236. tételt.

Málnási László kezeírása (ez a bejegyzés más kéztől való)

II.

A Székely Mikó Kollégium Könyvtárában található kötetek, melyek a Ráday Eszter tulajdonában voltak, és nem szerepelnek a könyvjegyzékben

1. (Bod Péter). Szent Heortokrates Avagy A Keresztyének között elő-forduló Innepeknek és a rendes Kalendáriomban feljegyzetett Szenteknek rövid Historiájok, Oppenheimben, 1757, (Ny. n.), 8r.
PETRIK I.

A geryeszegi katalógusban II/105.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6490.

A gerincen G.R.E. monogram.

2. Francisco Soos. (Soos Ferencz) *Positiones de Peste, Divinae Revelationi; sanae Rationi; Experientiae longorum seculorum, conformes.* Claudiopoli, 1720, Samuel Pap Telegdi, 12r.
PETRIK III.

Soos Ferencz. A Dög-halál Isten Harcza az Emberekkel: Mellyben meg-mutatódik... Kolosvárott, 1720, Nyomt. Telegdi P. Sámuel, 12r.
PETRIK III. 415.

A geryeszegi katalógusban II/592.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3136.

A gerincen G.R.E. monogram.

3. Drégely-Palánky János. *Conciones in Catechism Palatinatum*, Cassán, 1667, Tüirsch Dávid, 8r.
RMK I. 1055.

A geryeszegi katalógusban II/257.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 45.

A gerincen G.R.E. monogram.

4. Melius Péter. *Herbarium Az Faknac Fvveknec nevekről, természetekről, és hasznairól, Magyar nyelvre, és ez rendre hoszta az Doctoroc Könyveiből az Horhi Melius Peter*, Colosuarat, 1578, Heltai Gaspárné Műhelyébe, 4r.
RMK I. 141., RMNy 413.

A geryeszegi katalógusban IV/494.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 3.

A gerincen G.R.E. monogram.

Mivel a kötet címlapja hiányzik, feltételezhető, hogy azonos a Ráday Eszter jegyzékében a 165. tétellel (Orvos könyv).

5. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/259.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6277.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Vásárhelyi András: Lázár Anna felett, Kolozsvár, 1736.

Verestói György: Lázár Anna felett.

Szombati Sámuel: Lázár Anna felett.

Nádudvari Péter: Rátz Kristina felett, Kolozsvár, 1717.

Hunyadi Ferencz: Korda Borbára felett, Kolozsvár, 1728.

Köpeczi János: Korda Borbára felett.

Tsepregi Ferentz: Korda Borbára felett.

Deáki József: B. Vitéz György felett, Kolozsvár, 1733.

Tsepregi Franciscus: B. Vitéz György felett (latin nyelven).

Köpetzi János: B. Vitéz György felett.

Verestói György: B. Vitéz György felett.

6. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/98.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6278.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:
Szathmári Pap Zsigmond: G. Bethlen Klára felett, Kolozsvár, 1755.

Verestói György: G. Bethlen Klára felett.

Angyalosi Tóth Balás: G. Bethlen Klára felett.

Bod Péter: G. Teleki Mihály felett, Kolozsvár, 1749.

Miklósvári Sebe János: G. Teleki Mihály felett.

Tsepregi Franciscus: G. Teleki Mihály felett (latin nyelven).

Szathmári Pap Zsigmond: G. Teleki Mihály felett.

Huszi György: G. Teleki Mihály felett.

Szathmári Mihály: G. Teleki Judit felett, Kolozsvár, 1734.

Verestói György: G. Teleki Judit felett.

Zalányi Miskoltzi József: G. Teleki Judit felett.

Szathmári Pap Zsigmond: G. Teleki József úrfi felett, Kolozsvár, 1745.

Miklósvári Sebe János: G. Teleki József úrfi felett.

Verestói György: G. Teleki József úrfi felett.

7. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/99.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6279.

A gerincen: G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Deáki József: B. Kemény Simon felett, Kolozsvár, 1724.

Baczoni J. Máté: B. Kemény Simon felett.

Zalányi M. József: B. Kemény Simon felett.

Szigeatinus Gyula Stephanus: B. Kemény Simon felett (latin nyelven).

Szathmári Mihály: B. Kemény Simon felett.

Udvarhelyi Mihály: B. Kemény Simon felett.

Deáki József: B. Kemény János úrfi felett.

M.V. Tőke Márton: B. Kemény Sámuel felett.

Tsepregi T. Franciscus: B. Kemény Sámuel felett (latin nyelven).

Szathmári Pap Zsigmond: B. Kemény Sámuel felett.

Nádudvari Sámuel: B. Kemény Sámuel felett.

Szathmári Pap Zsigmond: B. Intzédi József felett, Kolozsvár, 1752.

Verestói Georgius: B. Intzédi József felett (latin nyelven).

Bardotz József: B. Biró Anna felett, Kolozsvár, 1753.

Dési Lázár György: B. Biró Anna felett.

8. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/90.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6280.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Engelmajer Sámuel: G. Erdődy Gábor Antal felett, Buda, 1747.

Csáki Gyárfás: G. Forgách Ferencz felett, Buda, 1750.

B. Kornis István felett, Kolozsvár, 1741 (latin nyelven).

P. Biró János: B. Kornis István felett.

Engelmajer Sámuel: B. Mikházi Mária felett, Eger, 1758.

9. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/88.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6281.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Veresmarti V. Sámuel: Rádai Pál felett, 1733.

Miskoltzi Sz. János: Rádai Pál felett.

Kármán Andreas: Rádai Pál felett (latin nyelven).

Patai Sámuel: Rádai Pál felett.

Jánosi György: Rádai Pál felett.

Sárkány Dávid: Rádai Pál felett.

Téglási B. János: Kajali Klára felett, Kolozsvár, 1741 (Az Isten Beszédében és Szent Akaratjában meg-nyugóvó Hitbéli Alázatoságnak és kész Engedelmisségnek Tanító Példája).

Téglási B. János: Kajali Klára felett (Az Isteni bölts Gondviselésnek Számtartó Könyve).

Paksi K. András: Kajali Klára felett.

Kármán András: Kajali Klára felett.

Veresmarti V. Sámuel: Kajali Klára felett.

10. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/77.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6282.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Szathmári Pap Zsigmond: Udvarhelyi Mihály felett, Kolozsvár, 1738.

Diószegi János: Szathmári Mihály felett, Kolozsvár, 1748.

Szombati András: Szathmári Mihály felett.

Bányai Stephanus: Szathmári Michaelis felett (latin nyelven).

Bornemisza János: Szathmári Mihály felett.

Kollati János: Szathmári Mihály felett.

Hevesi Sámuel: Kenesei István felett, Pápa, 1750.

Kenesei István felett.

11. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/78.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6283.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Dálnoki Veres Demeter: G. Bánffi György felett, Kolozsvár, 1736.

Szombati Sámuel: G. Bánffi György felett.

Tsepregi Franciscus: G. Bánffi György felett (latin nyelven).

Deáki József: G. Bánffi György felett.

Verestói György: G. Bánffi György felett.

M.V. Töke Márton: B. Bánffi Sámuel úrfi felett, Kolozsvár, 1756.

Verestói György: B. Bánffi Sámuel úrfi felett.

M.V. Töke Márton B. Kemény Kata felett, Kolozsvár, 1747.

Nánási Lovász András: B. Kemény Kata felett.

Borosnyai Nagy Zsigmond: B. Kemény Kata felett.

Zalányi Miskoltzi József: B. Kemény Kata felett.

Nánási L. András: B. Bánffi Judit felett.

M.V. Töke Márton: B. Bánffi Judit felett.

12. Halotti beszédek gyűjteménye.

A geryeszegi katalógusban VIII/95.

Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium Könyvtára, jelzet: 6284.

A gerincen G.R.E. monogram.

A kötetbe a következő halotti beszédeket kötötték:

Bod Péter: G. Teleki Mihály felett, Kolozsvár, 1749.

Miklósvári Sebe János: G. Teleki Mihály felett.

Tsepregi Franciscus: G. Teleki Michaelis felett (latin nyelven).

Szathmári Pap Zsigmond: G. Teleki Mihály felett.

Husztai György: G. Teleki Mihály felett.

Szathmári Pap Zsigmond: G. Bethlen Klára felett, Kolozsvár, 1757.

Verestói György: G. Bethlen Klára felett.

Angyalosi Tóth Balás: G. Bethlen Klára felett.

Szathmári Pap Zsigmond: G. Teleki József úrfi felett, Kolozsvár, 1745.

Miklósvári S. János: G. Teleki József úrfi felett.

Verestói György: G. Teleki József úrfi felett.

Szathmári Mihály: G. Teleki Judit felett, Kolozsvár, 1734.

Verestói György: G. Teleki Judit felett.

Zalányi Miskoltzi József: G. Teleki Judit felett.

Rövidítések jegyzéke

BALÁZS	=	BALÁZS László 1989
BORVÖLGYI	=	BORVÖLGYI Györgyi 2004
CSIKÓS	=	CSIKÓS Júlia 1995
PETRIK	=	PETRIK Géza 1888–1991
RMK	=	SZABÓ Károly 1879–1898
RMNy	=	BORSA Gedeon et alii 1971–2000
SEGESVÁRY	=	SEGESVÁRY Viktor 1992
SZINNYEI	=	SZINNYEI József 1980–1981

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
- Fond 171: *Református Székely Mikó Kollégium anyaga*

Irodalom

- BALÁZS László
1989 A Ráday család és könyvtára, in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, VI, 135–143.
- BELICZAY Angéla
1980 Kajali Klára, Ráday Pál felesége, in: *Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára* (szerk. Esze Tamás), A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 157–196.
- BODOR Domokos
1881 *A sepsi-szentgyörgyi evang. reform. Székely-Mikó Tanoda értesítője az 1880–81. iskolai évről* (ny. Bernstein Márk), Sepsiszentgyörgy.
- BOD Péter
1749 *Szent Judas Lebbeus Apostol Levelének rövid Tanításokban foglalt Magyarátzatja* (ny. Sárdi Sámuel), Nagyszében.
1766 *Magyar Athenas*, H. n. [Nagyszében, 1767]
[1766] *Smirnai Szent Polikárpus*, H. n., é. n.
2007 *Önéletírása* (bev. Egyed Emese), Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- BORSA Gedeon et alii
1971–2000 *Régi magyarországi nyomtatványok*, I (1473–1600; szerk. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos), II (1601–1635; szerk. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla), III (1636–1655; szerk. Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit), Budapest.
- BORVÖLGYI Györgyi
2004 *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, VII; szerk. Monok István)*, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- CSIKÓS Júlia
1995 Ráday Pál könyvei a Székely Mikó Kollégiumban, in: *Örökség és feladat. Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról* (szerk. Kiss Jenő), EMKE Könyvtári Szakosztálya, Sepsiszentgyörgy, 63–69.
- CSIKÓSNÉ PÉTER Júlia
2009 A Székely Mikó Kollégium könyvgyűjteményei, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára* (szerk. Árvay Katalin – Dobra Judit), Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 32–57.
- HECKENAST Gusztáv
1980 Kajali Pál (Ráday Pál apósa), in: *Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára* (szerk. Esze Tamás), A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 281–313.
- INTZE István
1766 *Halotti Oratio... néhai méltos. Graf, Rádai Radai Esther Aszszony Ö Nagyságának* (ny. Páldi István), Kolozsvár.
- JAKÓ Zsigmond
1976 A székelyudvarhelyi Tudományos könyvtár története, in: *Uó.: Írás, könyv, értelmiség*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 219–251.
- MÁLNÁSI László
1766 *Törvényből való Igazságot magát el-báritó, evangeliomi Igazságot magának választó Igaz Ember* (ny. Páldi István), Kolozsvár.
- NAGY Iván
1865 *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XI, Ráth Mór kiadása, Pest.
- PÉTER Mózés
1909 *A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó-Kollégium ötvenedik évi értesítője 1908–1909*, Jókai-Nyomda-Részvénytársulat Könyvnyomdája, Sepsiszentgyörgy.

PETRIK Géza

1888–1991 *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, 1–4 (összeáll. s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza, bev. Szilágyi Sándor), 1888–1892; 5 (*Pórkötet*; szerk. Komjáthy Miklósné), 1971; 6 (*Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800. között megjelent kiadványokhoz*; szerk. Markos Béla), 1972; 7–8, 1989–1991, Budapest.

RÁDAY Pál

1889 *Rádai Ráday Pál munkái* (bev. Négyesy László), Franklin-Társulat, Pest.

SEGESVÁRY Viktor

1992 *A Ráday Könyvtár 18. századi története (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 4)*, Budapest.

SZABÓ Ágnes

1997 Bethlen Kata és könyvtára, in: Simon Melinda – Szabó Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója (A Kárpát-medence korai könyvtárjai, II; szerk. Monok István)*, Scriptum KFT, Szeged, VII–XXIV.

SZABÓ Károly

1879–1898 *Régi Magyar Könyvtár (1473–1711)*, I–III, Budapest.

SZINNYEI József

1980–1981 *Magyar írók élete és munkái*, 1–14, Budapest, 1891–1914 (Utánnyomás).

VERESMARTI V. Sámuel

1735 *Az Emberi nyavalyás Testnek romlandó Sátora*, H. n.

1747 *Az Irástudók' és Fariséusok' Igazságoknál fellyebb bővölködő Igazságú* (: Mát. 5: 20.:) Keresztyén Embernek Szent Pál Apostol' Szavain fundált Keresztyeni Confessioja (ny. S. Pataki József), Kolozsvár.

Contribuții privind reconstituirea bibliotecii lui Eszter Ráday

(Rezumat)

Lucrarea face evidența bibliotecii din sec. al XVIII-lea, a lui Eszter Ráday, soția contelui László Teleki, pe baza inventarului păstrat în Biblioteca Teleki–Bolyai din Tg. Mureș, cu descrierea edițiilor cuprinse. Prezintă pe de altă parte viața și relația lui Eszter Ráday cu savantul Péter Bod și cu un alt bibliofil important al vremii, contesa Kata Árva Bethlen. Din cele 245 de titluri de inventar 110 au putut fi identificate în biblioteca de carte veche a Liceului Teoretic „Székely Mikó” din Sf. Gheorghe, respectiv în Biblioteca Muzeului Ardelean (administrată în prezent de Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) din Cluj, acestea au ajuns acolo prin donația strănepotului lui Eszter Ráday, contele Domokos Teleki, în sec. al XIX-lea. Evidența făcută contribuie și la evidența cărților ajunse în Transilvania ale tatălui lui Eszter Ráday, Pál Ráday.

Contributions to the Reconstruction of Eszter Ráday's Library

(Abstract)

This study makes an inventory of the 18-th century library that belonged to Eszter Ráday, count László Teleki's wife, on the basis of the listing preserved in the Teleki-Bolyai Library of Tg. Mureș, with the description of the contained publications. It also presents the life of Eszter Ráday and her relationship with the scholar Péter Bod and another significant bibliophile of the era, countess Kata Árva Bethlen. From the 245 inventory entries 110 titles could be identified in the old book repository of the „Székely Mikó” High School's Library in Sf. Gheorghe, respectively in the Library of the Transylvanian Museum Society (currently administrated by the „Lucian Blaga” Central University Library) in Cluj, which items were donated in the 19th century by the great-great grandson of Eszter Ráday, count Domokos Teleki. This study brings a contribution to the inventory of the books brought into Transylvania by Pál Ráday, the father of Eszter Ráday.

**NOE
BARKAJA,**

Az az:

Az Atya, Fiu és Szent Lélek egy örökké való
ISTENNEK üdvétséges ismérése.

Melly

A SINAI és amaz dicsőséges SIONNAK
hegyein nevedett: Elő-fákból építettett: az az, mind
az ó s' mind az Uj Testamentumnak egyben-vetettett
helyeiből *XXII. Demonstratiókban meg-világosít-*
tatott tudománya az egy Istenségben imá-
dandó Sz. HAROMSAGNAK.

Melyben

Az Igafságnak Prædikátora **NOENAK** Lelkével
hívja s' kényszeríti bé-fzállani az Hátádatlan
Világot minden szelidséggel.

Ex Libris Melynek építője *László Ráday*

Sárpataki N. MIHALY az Cololvári Reformata Ecclesiá-
ban a' Jesus Christusnak kisebbik foglaja.

K O L O S V A R A T T

Nyomtatott Veres-egyházi Mihály által. M. DC. LXXXI.

1. ábra

Arnd Janos Uram
a Luneburgumi Fejedelem-
ségnek Fő-Epüsköje.

32j
ARND JANOSNAK
A' LUNEBURGI FEJEDELEMSÉGNEK FŐ
SUPERINTENDENSENÉK
AZ
**IGAZ KERESZTYENSEG-
RŐL IROTT**
NEGY KÖNYVEI
mellyek tanítanak

Az üdvétséges penitentiáról, a'
bűnökön való szívbeli bánatról és igaz
hitről, egyfizer 's mind az igaz Keresztyéneknek
Szent életéről, arról is, miként kelljen az igaz
Keresztyének a' bünt halált, ördögöt, poklot
világot és minden nyomoruságot hit, imádság,
békés türes, Isten igéje és mennyei
vigasztalás által meg győzni;
és mostan

Némelly a' Kristusban egyet ér-
tő Atyafiaknak forgolódások
Ráday által *épitve*

A' Magyar Sionnak épületire köz vilá-
gofságra bocsátott.

Egy Lelki kiváltkép. Pestfés időre tartozó
tanátsal, és oktatással együtt.

Jénában Kristus Urunk születése után MDCCXLI.

2. ábra

PAPISTASAG
UJSAGA,
az az,
Olly munka, mellyben a Pá-
pistaságnak, mind tudományának
mellyet vall; mind egyházi rendei-
nek mellyekhez halgat; mind cere-
moniáinak, szokásinak, s' rend tar-
tásinak, mellyeket gyakorol, igaz
régiségtől üres, miuapi ujsága, az magok
írásból, tanubizonságiból és Au-
thoriból, meg-mutogattatik
világossan. *csikós*

COMAROMI C. GYÓRGY
S. I. M. D. E. D. P.
Ex Libris által. *Park Rádai*
Rádai *Egyes*

M.D. *CLXXI.*

COLOSVARAT,
VERES-EGYHAZI SZENTTEL MIHALY által.

3. ábra

4. ábra

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Tamás Sándor

ERDÉLY „HIBÁS” MINIATŰR TÉRKÉPE ABRAHAM ORTELIUS ATLASZÁBAN

Többször lehet hallani és tapasztalni gyűjtők körében, hogy a hibásan nyomtatott vagy más módon a többitől eltérő nyomtatvány értékesebb, mint annak hibátlan kiadása.

Fontos leszögezni, hogy egy térképet több szempontból is lehet vizsgálni. Míg egy szakértőt elsősorban a történelmi, földrajzi, gazdasági, katonai, művészeti stb. vonatkozások érdekelnek, a gyűjtő más is figyelembe vesz: például a nyomdahibát vagy más kisebb hibákat, melyek a papír, a metszés, a festékek, a színezés (korabeli vagy későbbi) minőségéből adódtak.

Jelen írás célja egy olyan nyomtatott térkép bemutatása, amely az Abraham Ortelius 1601-ben kiadott *Épitome THEATRI ORBIS TERRARVM...* című (zseb)atlaszában egy példányában nyomtatási hiba folytán rossz helyre került.

Mielőtt a tárgyra térnék, fontosnak tartok megemlíteni néhány adatot Ortelius, a „modern térképészet óriása” életéből.

Abraham Ortelius (1528–1598)

Antwerpenben (Anvers) született, az egyik legfontosabb németalföldi kereskedelmi és kulturális központban. Édesapja korai halála után Ortelius, segíteni kívánván özvegy édesanyját, térképeket színezett és árult, s éveken át térképkereskedő volt az antwerpeni St. Lukás céh keretén belül. Térképész tevékenységét viszonylag későn kezdte. 1564-ben kiadott egy világtérképet, ez nagy lélegzetű mű (8 lap), melyet Egyiptom, Ázsia és Spanyolország térképei követnek. Korszakalkotó munkája hosszabb előkészületek után,¹ 1570-ben jelent meg: *Theatrum Orbis Terrarum* (A Földgolyó színtere) címmel, mely 53 oldalon 70 majdnem azonos nagyságú (de természetesen különböző méretarányú) térképet tartalmazott, s melyek hátlapján magyarázó szöveg volt.² Ez a hatalmas mun-

1. ábra Abraham Ortelius (1528–1598)

ka egy új korszakot nyit – a modern atlaszok korszakát –, és általános elvei napjainkban is érvényesek. Más, korabeli gyűjteményektől eltérően, a teljes ismert világot rendszerezve mutatja be a legfrissebb információk alapján. Ortelius az első térképész, akinek sikerült az akkori térképészet kaotikus információhalmazát rendszereznie, s az 1577. évi kiadással kezdve névmutatót (*Nomenclator*) is mellékelte atlaszához. Ortelius atlaszá-

A dolgozatot Gróf László lektorálta. Ezúton is köszönöm.

¹ Az atlasz megjelenését több tényező tette lehetővé: a nagy műveltségű Ortelius kitűnő és széleskörű nemzetközi kapcsolatokat épített ki a kor jeles kartográfusaival (Gerhard Mercator, Sebastian Münster, Wolfgang Lazius, Giacomo Gastaldi), akik számára lehetőséget biztosítottak az alkotáshoz, munkájuk anyagi hátte-

rét pedig a kor nagy kereskedői biztosították. Baráti viszony fűzte – többek között – Gerhard Mercator (1512–1594) duisburgi térképész kiadóhoz, valamint Zsámboki János (1531–1584) nagyszombati születésű magyar polihistorhoz, térképészhez.

² A térképek hátlapján országleírásokat tett közzé latin, francia, angol, holland, spanyol, olasz és német nyelven.

nak nagy sikere annak is köszönhető, hogy folyamatosan bővítették és módosították. 1570–1612 között több mint 40 különböző nyelvű kiadást ért meg, az 1598-as kiadás pedig már 119 térképet tartalmazott. Együttműködése a kor nagy művészeivel és metszőivel jelentősen javította az atlasz tartalmát, a kor legjobb officinái ugyanakkor a nyomtatás minőségét biztosították.³ 1598-tól az atlasz ókori térképekkel bővült (*Parergon*), így Ortelius egyben a történelmi térképészet megalapítójának számít. Ortelius már életében is nagy elismerésnek örvendett, ezért 1573-ban II. Fülöp spanyol király (Ortelius az általa uralt Németalföldön tevékenykedett) a ritka „Királyi térképész” címmel tüntette ki. (1. ábra.)

A zsebatlasz-változat

A kezdeti sikerektől felbuzdulva Ortelius zsebatlasz formában is kiadta a térképeket. 1577-ben jelent meg az első „Kis Ortelius”, mely kiadványban a térképek hátoldalán holland nyelven olvasható az egyes országok ismertető leírása. A kiadás valójában Ortelius két barátja – Philip Galle (1537–1612) rézmetsző és Pieter Heyns (1537–1597) költő – kezdeményezésére és közreműködésével indult útjára.

A siker ebben az esetben sem maradt el. A holland után francia, latin, angol és német kiadások láttak napvilágot, 1655 és 1724 között pedig olasz nyelvű sorozat jelent meg Velencében és Bresciában.⁴

2. ábra Szerző: Galle, Philip; Metsző: Galle, Philip; Kiadó: Plantin, Christopher;
Méret: 74 × 103 mm (1:2 440 000); Technika: réznyomat; In: *Epitome Theatri Orbis Terrarum...*
– Antwerpen, 1601, 93. (a jó példányban)

³ Az atlaszt először Diesth-nél nyomtatták, majd 1579-től Plantijn-nél. Ortelius halála után a kiadási és nyomtatási jogok Vrients tulajdonába jutottak, aki még 10 kiadást jelentetett meg.

⁴ Szántai Lajos (1930–2005) kiváló katalógusában 33 Ortelius-

féle *Epitome* kiadásról tesz említést (lásd SZÁNTAI Lajos 1996, II, 446). Gróf László térképtörténész és Ortelius-kutató viszont 47 kiadást dolgozott fel. Erre vonatkozó munkája kéziratban tanulmányozható.

Ezeknek a zsebatlaszoknak egyik legfőbb jellemzője, hogy egy szélesebb közönség számára több nyelven is elérhetőek voltak, és természetesen a kiadások címét is eszerint változtatták: *Spiegel der Werelt* (1577), *La Miroir du Monde* (1579), *Minoribus Tabulis* (1585), *Epitome du Theatre du Monde* (1588), *Theatro d'Abrahamo Ortelio* (1593), *Epitome Theatri Orbis Terrarum* (1601), *Breve compendio dal Theatro Orteliano* (1602) megnevezésekkel.

Egy „hibás” Erdély-térkép

Akárcsak a nagy atlaszokban, a miniatűr (zsebatlasz) kiadásokban is szerepelnek különálló Erdély-térképek. Ezzel az alkalommal nem fogom összehasonlítani tartalmukat, hanem csak a tárgyalt „hibás” lapokat mutatom be. A jelen tanulmányban bemutatott Ortelius Erdély-térkép az 1601-ben, latin nyelven, Antwerpenben kiadott miniatűr atlaszból származik.⁵ Az atlasz metszője és kiadója Philip Galle.

3. ábra Szerző: Galle, Philip; Metsző: Galle, Philip; Kiadó: Plantin, Christopher;
Méret: 71 × 103 mm (1:2 440 000); Technika: réznyomat, színezett;
In: *Epitome Theatri Orbis Terrarum...* – Antwerpen, 1601, 93. (a hibás példányban)

⁵ A pontos beazonosítást Gróf László végezte.

Ennek az 1601-es kiadásnak a hibátlan példányai-
ban az Erdély-térkép a 93. oldalon szerepel, a térkép-
keret fölött külön nyomtatott „TRANSSILVANIA.”
lapcímmel és a „93” (oldal)számmal. A térképkeret
alatt ugyancsak külön eleme az „N5” ívjelzés, a hát-
oldalon pedig latin szöveg van. A kis térkép gyönyörű-
rűen metszett kartusában „TRANSILVANIA.” cím
szerepel, egy „S”-sel. (2. ábra.)

A most ismertetésre kerülő, hibásan nyomott
példány⁶ esetében a 93. oldalon felül ott talál-
juk a „TRANSSILVANIA.” lapcímet és a „93”
(oldal)számat, alul pedig az „N5” ívjelzést, de közöt-
tük érdekes módon nem Erdély, hanem Magyarország
térképe található, kartusában „HUNGARIA.”

felirattal. A térképlapon ugyan Erdély is látható, de
a fő helyen Magyarország van. (3. ábra.)

A sajátos térképlapot társa, egy, a zsebatlasz ugyan-
azon kiadásából kiszakított másik térképlap magya-
rázza. Ezen a „HUNGARIA.” lapcímet tartalmazó
„91” oldalon Erdély gyönyörű térképét fedezhetjük
fel, kartusában a helyes, „TRANSILVANIA.” cím-
mel. A térképkeret alatt ugyanúgy, mint a hibátlan
„HUNGARIA.” esetében, az „N3” ívjelzést találjuk.
(4. ábra.)

A nyomdatörténet szakma szerint elfogadott,
hogy a rézlemezek a nagy nyomás alatt torzulnak, sőt
néha szét is repedtek, s ezért időnként javításra, eset-
leg újrametszésre szorultak,⁷ és mindez nyomtatási

4. ábra Szerző: Galle, Philip; Metsző: Galle, Philip; Kiadó: Plantin, Christopher;
Méret: 74 × 103 mm (1:2 440 000); Technika: réznyomat, színezett;
In: *Epitome Theatri Orbis Terrarum...* – Antwerpen, 1601, 91. (a hibás példányban)

⁶ A zsebatlasz 1601-es antwerpeni kiadásából kiszakított térkép-
lap, magántulajdon.

⁷ GRÓF László 1992, 26–36.

hibát eredményezhetett. Az itt tárgyalt Erdély-térkép esetében viszont egyszerűen felcserélték a 91. oldalon, Magyarország lapcím alatt található képet a 93. oldalon található, Erdély lapcím alatti képpel.

A hiba bizonyára úgy következett be, hogy a lapcím-oldalszám-ívjelzés rányomtatását követően a két tárgyalt oldal térképdúcát tévedésből felcserélték. Hogy a tévedés hány hibás levonatot, majd hibás bekötött példányt eredményezett, csak a kiadás példányainak átfogó vizsgálatával volna felbecsülhető, a fennmaradt példányok alapján. Kivételes esetben

az ismertetett hibás példány akár egyedi is lehet (vagy maradhatott mára), nagymértékben megnövelve a belőle származó, ismertetett lapok értékét.

Térképkereskedők egyöntetű tapasztalata szerint nagyon ritka az így eltévesztve készült „hibás” lap, s ennél fogva a gyűjtők körében keresettebb is. Az érintett szakemberek figyelmének felhívása a zsebatlasz 1601. évi antwerpeni kiadása magyarországi és erdélyi térképlapjainak kérdésére, a hibás példányok lehetőségére mindenesetre szakmai jelentőséget is biztosít a jelen ismertetésnek.

Tamás Sándor – tamassandoruj@gmail.com

Irodalom

GRÓF László

1988 *Carta Hungarica, Térképgyűjtemény (1520–1841)*, Interpress, Budapest.

1992 Magyarország térképei az Ortelius atlaszokban, *Cartographica Hungarica*, 1992/1, 26–36.

2006 *Erdély térképei és térképészei* (Gróf László erdélyi előadó-körútja, 2006. május 2–18.; kézirat).

KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER Johannes – WAWRICK, Franz

1986 *Lexikon zur Geschichte der Kartographie*, II, Franz Deuticke, Wien.

SZÁNTAI Lajos

1996 *Atlas Hungaricus, Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRY Tibor

1988 *Descriptio Hungariae – Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano.

Hartă „eronată” a Transilvaniei în atlasul lui Ortelius, *Epitome Theatri Orbis Terrarum* (1601)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă un aspect particular al ediției din 1601 a atlasului *Epitome Theatri Orbis Terrarum*. Varianta de buzunar a atlasului lui Abraham Ortelius (1528-1598) apare prima dată în 1577, din inițiativa prietenilor lui, gravorul Philip Galle (1537-1612) și poetul Pieter Heyns (1537-1597). Ediția din 1601 a fost realizată de Philip Galle. Cele două foi prezentate, cea cu harta Transilvaniei pe pagina 93 și cea cu harta Ungariei pe pagina 91, rupte dintr-un exemplar al acestei ediții, s-au tipărit cu clișeele de hartă inversate, rezultând cel puțin un exemplar eronat. Desigur, numărul exemplarelor greșite ar putea fi estimat numai printr-un studiu amplu al exemplarelor păstrate din ediție.

The ‘erroneous’ miniature map of Transylvania in Ortelius’s *Epitome Theatri Orbis Terrarum* (1601) pocket atlas

(Abstract)

It is a well-known fact that philatelists consider any fault or mistake in the production of a postage stamp makes it much more valuable than its perfect counterpart. This phenomenon – to a certain extent – also applies to collectors of old maps. This is due to the fact that faulty examples are much rarer – and thus are more desirable to the collector.

However, maps may mean different things to different people. While a specialist will be interested in its historical, geographical, economical, military or even artistic content, the collector will consider other factors, such as errors which may have occurred during printing or engraving and will differentiate between coloured (contemporary, old or recent) and uncoloured examples.

Abraham Ortelius (1528–1598), the famous Amsterdam publisher issued his *Theatrum Orbis Terrarum* in 1570, which was an instant success. The atlas, published in several languages, became so popular that over 40 editions appeared between 1570 and 1612. Due to its success, Ortelius decided on the publication of a reduced size ‘pocket’ atlas. The first ‘Epitome’ appeared in 1577 and continued to be published until 1724.

The current ‘erroneous’ example under discussion is from the 1601 Latin edition, where occurred a mix-up between title on the page and the map featured. On page 93, under the title *TRANSSILVANIA* and above the ‘N5’ reference number the map of Hungary is shown, while on page 91 it is reversed. Here between the title ‘*HUNGARIA*’ and the ‘N3’ reference number the map of Transylvania was inserted – indicating that printing the text and the printing the map onto the sheet was carried out as two separate and distinct operation during the production of the atlas.

ADALÉKOK KÉZDIVÁSÁRHELY ÉS VIDÉKE KAPCSOLATAIHOZ A 15–20. SZÁZADBAN

A középkori székelyföldi mezővárosok történetét – kizárólag publikált források alapján – a Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila szerzőhármas igen alapos munkája dolgozza fel a korszerű történettudomány színvonalán.¹ A szerzőhármás azonban – témája természeténél fogva – csak érintőlegesen szól a mezővárosok és vidékük kapcsolatáról.

A 14. század folyamán a mai Kézdivásárhely térségében úgy tűnik megjelent vagy felerősödött az igény olyan vásártartó helyre, ahol elcserélhetik és értékesíthetik mezőgazdasági és háziipari termékeiket, ahol könnyebben és biztosabban beszerezhetik a távolsági kereskedelem által forgalmazott bel- és külföldi kézművestermékeket, luxuscikkeket és fűszereket.

Az illető falvakban élő, a faluközösség kötöttségeitől szabadulni vágyó, egyre inkább szakosodó mesteremberek szerették volna a lehető legelőnyösebb körülmények között folytatni tevékenységüket, egyaránt élvezni a székely és a városi jogállás előnyeit. Többségüket a városokra jellemző jobb beszerzési és értékesítési lehetőségek vonzották, néhányukat a kereskedelmi tevékenységbe való bekapcsolódás lehetőségei, kilátásai.

A Brassóból vagy Brassón át Beszterce, Moldva és a Fekete-tenger felé tartó, illetve onnan visszatérő kereskedők szintén érdekeltek lehettek egy útjukba eső, pihenő-, áruértékesítő-, nyersanyag-, élelem- és abrakfelvívő-helyül szolgáló, megfelelő szolgáltatásokat (útifelszerelés- és járműjavítás, patkoltatás, fáradt, legyengült igavonó állatok pihentekre cserélése stb.) nyújtó új vásáros hely megalapításában. (A háromszéki „Szász” és „Orosz” utak kérdését többek közt Cs. Bogáts Dénes vetette fel. A „Neszterút” helynév Zabola határában talán összefüggésbe hozható a

Dnyeszterfahérvárral – Moncastro, Cetatea Albă – folytatott kereskedelemmel.² Altorja legrégebb ismert utcája a templom és a Torja vize között húzódó Szász utca, a helyi hetipiac és a Szent Miklós-napi búcsú kirakóvásárának színtere.³ Szászfalut talán a Moldvába tartó szász kereskedők alapították, még Kézdivásárhely megalapítása előtt, de ez a kérdés további kutatásokat igényel, épp úgy, mint Oroszfalu nevének eredete és alapításának kora.⁴ Ugyanakkor az új város lakói, kihasználva településük előnyös földrajzi fekvését, maguk is korán bekapcsolódhattak a szervezett áruforgalmazásba. (Közülük kerülhettek ki az északra és keletre tartó kereskedők megfelelő hely-, terep- és nyelvismerettel rendelkező vezetői is.)

Kézdiszék, amelynek területe leginkább megfelelt a fenti igényeknek, hamar belátta, hogy érdekeinek maximális érvényesítése mellett csak jól járna egy, a szék közös birtokán vásáros helyként létrejövő új településsel, amely a székgyűlések és a széki bírászkodás fontos, bár nem egyedüli helyszíne lenne.

A moldvai határhoz közel eső vásáros hely létrehozását az is indokolhatta, hogy az időjárásbeli és háborús okokból kifolyólag gyakori gyenge terméseredmények idején – nyilván ősidők óta – a kézdiszékiek is a Kárpátokon túlról szereztek be a gabonát, mint a többi háromszéki falvak és Brassó lakói, továbbá általában a bort is,⁵ amit többek közt Apor Péter levelei is tanúsítanak. (Természetesen – a náluk hasonló okokból mutatkozó fogyatkozások idején – a moldvaiak is többek közt Háromszék vásárain, például a kézdivásárhelyin szereztek be a gabonájukat.) A kézdiszékiek is tiltakoztak amiatt, hogy 1715-ben a Moldvából és Havasalföldről hozott borra harmincadvámot vetettek.⁶ (Erdélyben még 1533-ban is a szokásos huszadvámot szedték Ojtoznál és Bodzán,⁷ és csak

¹ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997. Egy újabb kiadvány a székelyföldi városok újkori történetével is foglalkozik (SONKOLY Gábor 2001).

² BOGÁTS Dénes 1929, 53.

³ „1579 Lectore penteken ...Szász utchaban melij óróksegij vagijon”. (Eredeti okirat Altorjai Csoboth János gyűjteményéből, Csoboth Zita tulajdonában Budapest. Fénymásolata a szerzőnél.) „1702 ...Szászsztai” (COROI Artur 2007, 73); „Szászsztút 1720”; „Szászsztút 1761” (BOGÁTS Dénes 1929, 55–56); „Szász úttya

1787” (*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/2, 215).

⁴ A magyarok, úgy tudjuk, csak a Kijevi Rusz lakóit nevezték oroszoknak. A kijevi orosz állam és Erdély, valamint Magyarország kapcsolatairól elég keveset tudunk. Az orosz utak hadi vagy kereskedelmi jellege legalábbis feltehető. A mongol hódítás után (1238) oroszok menekülhettek vagy sodródhattak Erdélybe is.

⁵ *SzOkl*, VI, 321. (1668. IX. 7.)

⁶ *SzOkl*, VII, 204. (1715 májusa.)

⁷ *SzOkl*, V, 51–52.

a fejedelemség korában tértek rá az Erdélyen kívüli magyar felségterületeken szokásos harmincadvám szedésére. A brassaiak azonban még 1572-ben sem fizettek vámot Bereckben,⁸ viszont 1590-ben Ravaszdi György várhegyi kapitány már az elődje – Osztopáni Perneszi István – előtti időben szokásos vámot kérte tőlük.⁹) A 17. században a moldvai vajdák szabad járást és kereskedést engedélyeztek a kézdivásárhelyieknek, és elismerték kizárólagos legeltetési jogukat a Zsíros és a Kecskés nevű hegységben, amint azt a kézdivásárhelyi múzeumban kifüggesztett oklevél-másolatok is tanúsítják.

Kézdivásárhely városát tehát a 14. század folyamán a környékbeli települések lakói és az 1427-ben említett ismeretlen eredetű vendégek alapították,¹⁰ akikkel az említett szerzőhármás a város szabályos telekbeosztását is összefüggésbe hozza. Az új vásáros hely kezdetben elsősorban a szász, később a görög és az örmény kereskedők egyik fontos állomásává is vált, amelyben egyesek közülük meg is telepedtek, vásárain pedig időnként bizonyára moldvai, talán havaslevi, valamint távolabbi országokból jött kereskedők is megjelentek. Később azonban – úgy tűnik – Kézdivásárhely (vagy inkább Kézdiszék?) nem engedett idegeneket, főleg kereskedőket letelepedni a városban, ezért azok csak a legközelebbi faluban, a Felső-Fehér vármegyei Kantafalván vertek gyökeret, ahol a 18. század végén már olyan jelentős nem unitus (tehát görögkeleti, ortodox) kereskedőközösség élt „Tiszteletes Demeter Popovits Parochus Pap” lelki-szellemi vezetése alatt, amelynek özvegy Antos Istvánné Tompa Ágnes bizalommal nyújthatott egy templomépítés céljára alkalmas belső telek, valamint egy darab szénafű megvételére elegendő kölcsönt.¹¹ (A 19. század derekán a városban már legalább egy zsidó kereskedőt is találunk.¹²)

Kézdivásárhely szabadságai és kiváltságai Marosvásárhelyéhez voltak hasonlóak, de a város Kézdiszék joghatósága alól nem vonhatta ki magát teljesen. „Ex articuli annorum 1609, 1625, 1626, 1630, 1644. Kézdi-Vásárhelynek, Torjának, Sepsi Szent Györgynek, Illyefalvának Privilegiumi helyben hagyattatnak, signanter pedig Kézdi-Vásárhelynek, a szerént, mint

a' Maros-Vásárhelyieknek; hasonlóképpen egyéb immunitási és indultumi, valamelyekben ez ideig megtartattanak, és per contrarias Regni Constitutiones nem invalidáltattanak, in quantum rite et legitime existunt emanatae, és a' menyiben nem prejudicál másoknak szabadságoknak és igazságoknak; egyébféle innovatióknak cautiója alatt mindazáltal, és azzal a Szék Törvényétől el sem szakaszatnak, a' mikről Privilegiomok nintsen.”¹³ (Bethlen Gábor 1625-ben – talán a két Torja kivételével – a felsorolt városokat és a felsorolásból kimaradt Berecket gyakorlatilag a maga embereivel kezdte kormányoztatni.¹⁴) A szék vélhetően épp azért akadályozta meg nagyszámú idegen kereskedő és kézműves letelepedését, mert azok tömeges jelenléte talán lehetővé tette volna a város kivonását a szék joghatósága alól.

A kézdi székelyek fel is osztották a várost – amelynek lakóit szabadságaik és a szokásjog ellenére különféle adókkal és díjakkal sanyargatták – öt nemük vagy águk között.¹⁵ (Megjegyezzük, hogy több kutató szerint a székelyek öt neme vagy ága a város határát osztotta fel egymás között, de az 1427-ben kelt oklevél egyértelműen magának a városnak, belterületének és talán lakóinak, nem pedig a város határának felosztásáról tesz említést: a városnak még a 19. század végén, a tagosítás előtt is alig volt hasznosítható határa, és nem valószínű, hogy a 15. században más lett volna a helyzet, mert 1584-ben semmi határa nem volt.¹⁶ A várost a kézdi székelyek tisztségviselő rétege osztotta fel maga között, nyilván az általa viselt tisztségekből adódó jövedelemszerzési lehetőségeket kihasználva.) Nem tudni, ezért lehetett-e az előkelő kézdi székelyeknek – például Szárazpataki Apor Istvánnak, Altorjai Apor Andrásnak, Albisi Barabás Péternek, a kisebbik kancellária hites íródeákjának¹⁷ (utóbbinak, kézdivásárhelyi nemességével együtt anyai nagyapja, Hodor Kelemen pap jussán) – mindenkor, de legalábbis a 16. század vége óta házhelyük és/vagy házuk a városban, vagy mert a 16–17. században a Székelyföld és Erdély más régióira is jellemző folyómat a városok „elnemesedése”.¹⁸ (Apor István házáat 1645-ben néhai Apor Lázár házaként említik, Barabás Péterét akkor Barabás

⁸ Uo., 92–93.

⁹ Uo., 147.

¹⁰ *SzOkl*, I, 122–124.

¹¹ MNL OL, P 5, 1794. III. 10. és 11.

¹² MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 14^l.

¹³ *EOTK*, Pars III, Titulus LXXVIII, Articulus I. A szöveg átírása és fordítása: „Az 1609, 1625, 1626, 1630. és 1644. év cikkelyeiből. Kézdivásárhely, Torja, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva kiváltsági helyben hagyattatnak, nevezetesen pedig Kézdivásárhelynek aszerint, mint a marosvásárhelyieknek, hasonlóképpen egyéb mentességei és kedvezményei, valamelyekben ezideig megtartattanak, és amelyek nem veszítették erejüket az Ország Alkot-

mányaival ellentétesek voltak miatt, amennyiben azok szabály- és jogszerűen bocsáttattak ki, és amennyiben nincsenek sérelmére mások szabadságának és igazságának; egyébféle újításoknak szavatossága alatt mindazáltal, és azzal a Szék Törvényétől (joghatóságától) el sem szakaszatnak, amikről kiváltságuk nincsen”.

¹⁴ *SzOkl*, VIII, 360–361.

¹⁵ *SzOkl*, I, 122–124.

¹⁶ *SzOkl*, IV, 90–93.

¹⁷ Lásd mindhármukat az adattárban.

¹⁸ BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila 1997, 27.

György bírta, szomszédjuk Jancsó János volt.¹⁹ Barabás György 1642. május 12-én, 1647. április 28-án és július 7-én is említett házat özvegye, Hodor Margit bírta 1648-ban, 1651-ben és 1652-ben,²⁰ majd Barabás Péter táblai deákra,²¹ később ifjabb Barabás Györgyre szállt.²² A kézdivásárhelyiek egyébként, bár az Aporok és a Barabások között lezajlott perfolyamban nem mondtak ellent, 1645-ben elvagdalták és elhányták Barabás György Apor Lázártól elperelt kézdivásárhelyi épületeit.²³

A városnak 1530-ban Szapolyai János által engedélyezett három országos sokadalma egyikét, a Szent György napit²⁴ használta ki „Ersek Uijvari Nagij Geörgij, alias Geörgij Deak” arra, hogy a kézdivásárhelyi Balog Márton házából ellopjon egy ezüst övet. A rajtakapott tettest a vásár napja utáni hetedik napon, 1641. május 1-jén elítélik, de Nyujtódi Dónát Mátyás megmenti, és így az ő örökös jobbággyává lett.²⁵ Nem tudni, Nagy György deák valóban érsekújvári vásáros népekkel érkezett-e a nagyon távoli Kézdivásárhelyre, vagy pedig még Bethlen Gábor valamelyik felvidéki hadjárata nyomán telepedett át Erdélybe, ahol talán azóta is épp Kézdivásárhelyen lakott.

A céhes város, Kézdivásárhely gazdasága – épp úgy, mint a többi mezővárosé is, a közvetlen termék- és árucseré bizonyos mértékű gyakorlása mellett – már a kezdetektől fogva az áru- és pénzgazdaság irányába fejlődött, ezért lakói még az igazán szűkpénzű időszakokban is mindig több szabadon felhasználható, befektethető pénzzel és egyéb értékkel rendelkeztek, mint a környező falvakéi. Altorjai Apor András, aki Kemény Jánossal esett tatár fogságba II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után, a váltságdíjára felvett összegeket úgy törlesztette, hogy többek közt egy kézdivásárhelyi személynek zálogosította el több darab alsóvolálai kaszálóját.²⁶

Kézdiszékben Kézdivásárhelyen kívül két másik település – Bereck és Torja – is elindult a mezővárossá fejlődés útján. Kézdivásárhely lakóinak szakmák szerinti szerveződése már korábban megindulhatott, de a város valójában kézművesi céhekbe való szerveződésének a fejedelmi kancellária általi első, 1572-es kodifikálásával erősítette meg igazán kiváltságos helyzetét,²⁷ Bereck pedig országhatáron fekvő vámszedő helyként (ezt egy ideig a kézdivásárhelyiek is szedték²⁸) korábban is élvezett kiváltságait bővítette a 16. század folyamán.²⁹ (A vámot azonban 1627 után az ojtózi vár harmincadosa szedte.³⁰) A kénbányászati és talán egyéb kiváltságokkal is rendelkező – Kézdivásárhelyhez azonban túl közel és nem az országhatáron fekvő – Torján³¹ nem alakultak céhek, és nem szedtek határvámost sem, ezért a másik két településsel ellentétben Torja nem is vált mezővárossá. (Az altorjaiak azon hagyománya, hogy ez a falu valaha város volt, feltehetően az egykor létezett altorjai templom-erődhez, nem pedig az egykori tényleges városi mivoltához kapcsolható. Alsócsernáton³² és Csíkjenőfalvát³³ is templomerődje okán nevezték városnak a 17. században: Udvarhelyszéken Városfalva nevű község ma is létezik. Bethlen Gábor 1625-ben a két Torját nem kezdte saját embereivel kormányoztatni, mint más városokat, de feltehetően a kénbányászat, a megtisztított kén helyi tárolása és a kénszállítás szervezése, felügyelete céljából helyezte Feltorjára – 1614-ben³⁴ – az 1610–1613-ban még a nagyobb fejedelmi kancellárián tevékenykedő Gyulafehérvári János deákot,³⁵ kincstári birtokot is adományozva neki.³⁶ Bethlen Gábor ugyancsak 1614-ben erősítette meg Al- és Feltorjának azokat a régi szokásaikon és jogaikon alapuló kénbányászati kiváltságait, amelyeket 1580-ban nyertek Báthori Kristóftól, és amelyeket 1591-ben Báthori Zsigmond is megerősített,³⁷

¹⁹ SzOkl, VI, 175–176.

²⁰ Uo., 194–195; TUDÓS S. Kinga 2001, 86, 89–91, 95, 99, 101.

²¹ SzOkl, VI, 199–200.

²² TUDÓS S. Kinga 2001, 113–114, 119, 127–128, 144, 149–151, 160, 164.

²³ SzOkl, VI, 175–176.

²⁴ SzOkl, VIII, 274–275.

²⁵ MNL OL, P 5.

²⁶ SzOkl, VI, 290–291.

²⁷ CSEREY Zoltán 1974–1975; INCZE László 1974–1975.

²⁸ SzOkl, IV, 110. (1589. V. 2.) Valamint SzOkl, V, 143.

²⁹ SzOkl, V, 19–20; SzOkl, II, 20–22, 134–135; SzOkl, IV, 110–111.

³⁰ SzOkl, IV, 232.

³¹ A torjai kénbányászatra és kénbányászati kiváltságokra nézve lásd: EOE, II, 207; EOE, V, 407; SzOkl, II, 166; SzOkl, II, 328; SzOkl, III, 336; MHHD, 42, 289. (Báthory Zsigmond idejében való Ország Catalogusa 1585-ik és több esztendőben); SzOkl, Ús,

IV, 430–433; 598–601; SzOkl, Ús, V, 155–160; MNL OL, F 1, VII, 82–84; XII, 59; XVIII, 57–58; Bors István krónikája (ETT, I, 186–187); FÜLEP Katalin 1982–1983, 241–296; BARANYAI Decsi (Czímor) János 1982, 258–261; JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 295–296; ORBÁN Balázs 1869, 80–81; OSzK, Kézirattár, FM. 1, 3814/A, 73^r–74^v stb.; BZENTZKY, Rudolphus 1699, Liber Primum, Prolegomenum Tertium, Pars 22, 16^v; KÖVÁRY László 1853, 136–137; MNL OL, P 5 (1631. VII. 2.); KAZINCZY Gábor 1860, 10; SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 279; EMSztI, I, 1, 113; VI, 372.

³² IMREH István 1987, 30.

³³ TÓTH István György 1994, 298.

³⁴ SzOkl, Ús, IV, 432.

³⁵ TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 191.

³⁶ SzOkl, VI, 105–109; SzOkl, Ús, IV, 432; 598; 1635. X. 23. (MNL OL, R 298); 1652. III. 4. (MNL OL, P 970); ORBÁN Balázs 1869, 92. (Sajátkezű pótlásai.)

³⁷ MNL OL, F 1, VII, Liber Regius Gabrielis Bethlen, 82–84.

és az 1595-ös feketehalmi székely szabadságlevél is elismert.³⁸ Bethlen Gábor, akinek anyja – épp úgy, mint az Apor Lázáré – Lázár-leány volt, serdülőéveit Gyergyóban töltötte. Az al- és feltorjaiak kiváltságait és érdemeit az 1595-ös havaselvi hadjárat résztvevőjeként és – fejedelemmé választása előtt – fontos országos méltóságok viselőjeként igen jól ismerte. Az 1580-as kiváltságlevél megerősítését feltehetően maguk a torjaiak kérték a fejedelemtől, a két falu választott vezetői vagy a fejedelmi udvarban járatos, tekintélyes és befolyásos falusfeleik, talán épp Torjai Székely Péter útján, aki 1614-ben sepsi főesperesként szerepel Bethlen Gábornak a háromszéki protestáns papság immunitásait biztosító oklevelében.³⁹ A nagy fejedelem azonban Feltorja nemes, vitézlő és jobbágy lakóinak is közös birtokot adományozott, az Almás mezéjét, a kémbányászat terén és azzal kapcsolatban kifejtett erőfeszítéseik jutalmául, feltehetően a falu előjáróinak kérésére, többek közt talán épp János deák közbenjárására.⁴⁰ Az 1864-ben még a feltorjai községházán őrzött adománylevél⁴¹ egy hiteles másolatát Orbán Balázs a Kálnokon lakó református esperesnél, Ferenczi Jánosnál lelte fel.⁴² Altorján Réthy István deák, a Gyulafehérvári János deákhoz hasonlóan szintén Apor leányt nőül vett későbbi portai követ kaphatott a fejedelemtől a János deákéhoz hasonló feladatokat.⁴³

Az első okleveles említése (1407) óta *Torjavására* nevezett települést⁴⁴ először 1530-ban nevezik *Kyzdyvasarhelynek*, de úgy tűnik, Maylád István erdélyi vajda 1538-ban kelt levelében a két elnevezés együtt fordul elő (az utóbbi az egyszerűbb Vásárhely formában)⁴⁵ és még 1539-ben,⁴⁶ 1546-ban⁴⁷ és 1548-ban⁴⁸ is használják oklevélben a *Thorijawassarhely* átmeneti megnevezést, amely előbb 1462-ben,⁴⁹ azután 1488-ban⁵⁰ (a subdiaconusból diakonussá majd presbyterre lett Torjavásárhelyi János deák fia, Miklós nevében), majd 1492-ben⁵¹ is feltűnt az okiratokban. Úgy véljük tehát, hogy a Torjavására elnevezés egyértelműen a Torja vize nevéből ered és nemigen hozható összefüggésbe az Aporok Torja nevű, a patak bal partján fekvő Fehér vármegyei birtoká-

val⁵² – amelynek nevét szintén a patak adta –, mivel ismereteink szerint a város mindenkor a patak jobb partján, Kézdiszékben feküdt. A két elnevezés közül tehát a régebbi a barom-, bőr-, gyapjú-, gabona- és fapiacot – vagyis a város vonzáskörzetéhez tartozó falvak legfontosabb áruinak értékesítőhelyét – jelenthette, amely már kezdettől fogva a Torja pataka és a Kászon vize által közrezárt tágas vásártéren lehetett, és ahol kezdetben, de részben a 19–20. századig a mézszárosok, a vásári pecsenyesütők, a kovácsok, a bőr-, csont- és gyapjufeldolgozó mesterek, a molnárok, a mézeskalács- és italárusok stb. tevékenykedtek, és részben talán laktak is. (A Kovács-szer, a Vágóhíd, a Malom és a Barompiac utca neve mindmáig erről árulkodik.) Feltehetően ez volt a Moldvába induló vagy a Moldova felől várt támadást elhárítani készülő hadak táborhelye is. Ezeket és az ojtózi őrséget a város látta el élelemmel, illetve számukra azt a városban gyűjtötték össze. (A Moldvába tartó magyar királyi és erdélyi fejedelmi követeket, futárokat is régtől fogva a székelyek,⁵³ ha Kézdivásárhelyen át vezetett az útjuk, ottani időzésük során feltehetően a város lakói, azon túl Tatros városáig és vissza Kézdivásárhelyig kiváltságaik értelmében a bereckiek,⁵⁴ de mindenképpen a kézdiszékiek látták el minden szükségessel. 1621-ben még a lengyelek ellen Moldván át vonuló török had élelmezése is részben a kézdiszékiekre hárult.⁵⁵ A hadellátás követelményei nyilván ösztönözték a vásároshelyek kialakulását és fejlődését is.) Az újabb név felvétele szorosan összefügghet a szabályosan kialakított telkeken felépített lakóházak, műhelyek és boltok által körülzárt, a nagyállattartástól nem vagy csak közvetve függő foglalkozást űző helyi mesteremberek készítményei és az átmenő kereskedelem által forgalmazott áruk egyre jelentősebbé váló piacával, valamint a város jogi helyzetének 1530-ban – országos és széki viszonylatban – bekövetkezett jelentős változásával is. Az ugyanazon helységben élő, különféle mesterséget űző mesteremberek szakmán belüli és szakmaközi kapcsolatai elősegítették mind a már létező és gyakorolt mesterségek fejlődését, mind pedig a további szakosodást, az újabb önálló

³⁸ FÜLEP Katalin 1982–1983, 241–296; BARANYAI Decsi (Czímor) János 1982, 258–261.

³⁹ MNL OL, F 1, VII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*, 311–313.

⁴⁰ Uo., 59.

⁴¹ Vö. *Pesthy helynévgyűjteménye*.

⁴² ORBÁN Balázs 1869, 81.

⁴³ MNL OL, F 1, XV, 54–55; P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt., Apor lvt., Genealógiák*; F 1, XXVI, 547–556; R 319, *Léczfalvi Gyárfás cs. lvt.*; BIRÓ Vencel 1921.

⁴⁴ *SzOkl*, I, 102–103; 122–124. (1427. V. 9.) Valamint *SzOkl*, II, 136–137.

⁴⁵ *SzOkl*, II, 51.

⁴⁶ *SzOkl*, VIII, 280–282.

⁴⁷ „Inquisitor[io] de A[nn]o 1546 pro parte Michaelis Damokos inter Georgium Literati, et Gregor[ium] Nagy subbersante negotio in Torja Vasarhely confect[a].” (MNL OL, P 1610, Az Alsócsernátoni Damokos család leveleinek regestuma.)

⁴⁸ *SzOkl*, III, 288–291.

⁴⁹ *SzOkl*, V, 19–23.

⁵⁰ *SzOkl*, III, 113.

⁵¹ Uo., 117–120.

⁵² *SzOkl*, I, 231–234; III, 6–7, 127–129; BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Artilla 1997, 18.

⁵³ *SzOkl*, III, 163. (1507. VI. 15.)

⁵⁴ *SzOkl*, IV, 155. (1602. III. 18.)

⁵⁵ *SzOkl*, VI, 61–63.

vagy komplementáris mesterségek, foglalkozások kialakulását és fejlődését.

Kézdivásárhely a fentebb ismertetett, korántsem teljes adatok vizsgálata alapján tehát olyan, az országhatárhoz is közeli kézdiszéki területen jött létre, amely – későbbi adatok szerint hadiút mellett feküvén – már az Árpád-korban a keletre induló vagy onnan visszatérő magyar hadak egyik táborozó és ellátóhelye lehetett, megalapításában pedig a kézdi-, orbai- és kászonszéki lakosok gazdasági érdekei és a hadiutat (is) használó szász, valamint talán levantei kereskedőkéi játszottak fontos szerepet. Amikor a 14. és a 15. század fordulóján a kézdi székelyek eme osztatlan birtokán, feltehetően kézdiszéki mesteremberek és ismeretlen eredetű telepések állandó vásártartó és kézművestelepülést alapítottak, amely a magyar királyoktól kiváltságokat is szerzett, a kézdi székelyek tisztségviselő rétege elékezettnek látta az időt, hogy a szék joghatósága alá tartozó új települést maga között felossza. A város felosztása és lakóinak különféle módokon való terhelése, sanyargatása csorbította a városi kiváltságokat, amit az uralkodók nem tűrhettek el, így a tisztségviselő rétegnek meg kellett elégednie azzal, hogy a város mindenképpen, ami nem érinti, csorbítja kiváltságait, alárendelődik a széknek.

A történeti forrásokban a 14–15. század fordulóján Kézdiszékben felbukkanó város – bár gyakorlatilag a 20. század második feléig mezőváros maradt – mindenesetre hovatovább „a Várost” jelentette Kézdiszék, a vele szomszédos Fehér vármegyei enklávé, Orbaiszék és Kászonszék falvainak lakói számára.⁵⁶ (Az altorjai falusbírók üléseinek jegyzőkönyvében 1816. január 3-án a következőket olvashatjuk: „egy városi Szekérel egy Szelendek Kajtár ut[j]án”.⁵⁷ A szövegösszefüggésből egyértelműen kiderül, hogy kézdivásárhelyi székerről van szó.) Ez a megítélés elsősorban Kézdivásárhelynek az illető falvakétól eltérő településszerkezetére, gazdasági-társadalmi-politikai szervezetére és szerepére, a környék többi kiváltságos településétől eltérő kiváltságaira vezethető vissza: ugyanis a 20. század utolsó harmadáig lakóinak lé-

lekszámát tekintve a város nem emelkedett jelentősen a szomszédos falvak fölé.

Az 1703-as adóügyi összeírás szerint a szomszédos falvak lakói, így az al- és feltorjaiak is, leginkább fát vittek eladni a kézdivásárhelyi piacra.⁵⁸ Ennek oka, hogy a kovács, a lakatos, a fazekas, a pecsenye- és a mézeskalács-sütő, az üstgyártó, a pálinkafőző és más mesteremberek munkája – a kőszén használatának elterjedése előtti időkben – igen nagy mennyiségű tűzifát igényelt. Cseh Mihály altorjai plébános jelenlétében Mihály Mihály altorjai főmegyebíró és az egyházi bíróság tagjai 1722. március 6-án a következő végzést hozták: „Megye Birája Antal Péter Uram extradatus hogy Innep napon fát vitt az Városba, csütörtökön lévén az Innep ergo convincitur in flo. 6”. A végzés végrehajtásától még aznap elálltak: „Az Extradatusok conveniáltak ...Antal Péter Uramnak mint hogy Csütörtökön lőtt a' fa vitel most pro semper condonáltatik.”⁵⁹ A város, ahová fát vitt a vádlott, kétségtelenül Kézdivásárhely, ahol nagyon régi idők óta – de egész biztosan már 1530 előtt is – csütörtökön tartanak hetipiacot.⁶⁰

Az 1720-as adóügyi összeírás jelentős altorjai dohánytermesztésről ad hírt,⁶¹ amelyről 1726-ból is van adatunk. („Anno 1726 die 16 Januarij D[e]l[i]b[eratu]m Szász Mihályné Kata Czerjék Josephné Aszsz[onyo]m jobbágya adtával teremtetével⁶² szitkozódott Sz[en]t Kereszt fel magasztalása napján Tubakokot szedet. Singillatim convincáltak in flo 3. pro I[n]cta nemo.”⁶³) Az altorjai Mihály család tubakoskertje a 18. században – talán más ilyen kertekkel együtt – a Telek nevű dűlőben, az Apor-udvarházzal szemben, az országút másik oldalán volt.⁶⁴ Feltehető, hogy az altorjaiak a dohányleveleket a kézdivásárhelyi piacon (is) értékesítették, épp úgy, mint a 19. század második és a 20. század első felében a lencsét és a cukorrépa-dugványt.

Minden vásártartó helység gazdasági súlyát jól érzékelteti, hogy a hozzá közelebb-távolabb fekvő települések lakói az általuk – rendszeresen vagy alkalmilag – felkeresettek között hányadikként tartják számon.

⁵⁶ IMREH István – PATAKI József 1992, 172; DOMOKOS Pál Péter 1978.

⁵⁷ SÁL, *Az altorjai falusbírók jegyzőkönyve – 1808–1818*, 55.

⁵⁸ DOMOKOS Pál Péter 1978.

⁵⁹ COROI Artur 2007, 116. Az idézetekben előforduló rövidítéseket mindenütt feloldottuk.

⁶⁰ *SzOkl*, VIII, 274–275.

⁶¹ ACSÁDY Ignác 1896, 120–121, 179.

⁶² A 18. század elején elterjedt írásmódja e szónak.

⁶³ COROI Artur 2007, 127.

⁶⁴ SÁNDOR Imre 1914, 224–228.

Kézdiszék			Kászonszék			Orbaiszék			Sepsiszék		
Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.	Helység neve	1.	2.
Altorja	1	1.	Jakabfalva	1	1.	Gelence	4	1.	Komolló	4	3.
Feltorja	1	1.	Kászónújfalva	1	1.	Petőfalva	4	1.	Lisznyó	5	3.
Futásfalva	1	1.				Zabola	5	1.	Sepsimagyarós	5	4.
Béla falva	2	1.				Tamásfalva	5	1.	Szacsva	5	4.
Csomortán	2	1.				Hilib	5	1.	Egerpatak	5	4.
Esztelnek	2	1.				Haraly	6	1.	Kisborosnyó	5	4.
Kurtapatak	2	1.				Szörcse	9	1.	Feldoboly	6	4.
Polyán	2	1.				Imecsfalva	9	1.	Angyalos	5	5.
Szentlélek	2	1.				Papolc	5	2.	Besenyő	5	5.
Almás	2	1.				Páké	6	2.	Laborfalva	5	5.
Szászfalu	3	1.				Kovászna	7	2.	Málnás	5	5.
Bereck	3	1.				Körös	8	2.	Oltszem	5	5.
Hatolyka	4	1.				Zágon	7	3.	Réty	5	5.
Ikafalva	4	1.				Páva	7	3.	Szentiván	5	5.
Albis	5	1.				Cófalva	8	4.	Zoltán	5	5.
Alsócsernáton	5	1.				Barátos	8	5.	Bodok	5	5.
Felsőcsernáton	5	1.				Telek	8	6.	Zalán	6	5.
Oroszfalu	6	1.							Nagyborosnyó	6	5.
Szentkatolna	6	1.									
Martonfalva	7	1.									
Lemhény	2	2.									
Martonos	2	2.									
Ozsdola	4	2.									
Maksa	5	2.									
Dálnok	6	4.									

Táblázatunk az 1. számú oszlopokban az 1820-ban kikérdezett kézdi-,⁶⁵ orbai-,⁶⁶ sepsi-⁶⁷ és kászonszéki⁶⁸ falvak, mezővárosok úrbéres lakói által látogatott vásáros helyek számát, a 2. számúakban pedig azt tünteti fel, hogy azok közül hányadikként említették Kézdivásárhely városát. Kézdiszék és Miklósvárszék között úgy tűnik, semmilyen említésre méltó gazdasági kapcsolat nem volt, ugyanakkor néhányszor említenek laksági⁶⁹, szászöldi, moldvai, oláhországi, csíki és gyergyói kereskedelmi kapcsolatokat és kereskedőket.

A vallomástevők a háromszéki vásáros helyek közül Sepsiszentgyörgyöt 68, Kézdivásárhelyt 63, Uzont 54, Várhegyet 52, Zabolát 23, Berecket 20, Barótot és Papolcot 15–15, Kovásznát 12, Nagyajtát 6 háromszéki településen említették.

Megjegyezzük, hogy Kászonszéknek csak a táblázatban szereplő két faluja lakóit kérdezték ki, vagy csak ezek jegyzőkönyvei maradtak fenn, Kézdiszéknek mind a 32, Orbaiszéknek mind a 17, Sepsi- és Miklósvárszéknek mind a 47 települése úrbéres lakóit kikérdezték a biztosok. A többi székely szék lakói egyetlen háromszéki vásáros helyet sem említettek, a háromszékiek viszont Brassót (74), Kőhalmot (6), Hétfalut (5), Földvárat (4), Székelyudvarhelyt (4) és Alsórákost (1) nevezik meg általuk látogatott, Háromszéken kívül eső vásáros helyekként vagy olyanokként, amelyeknek kereskedői Háromszék vásárain is megfordulnak.⁷⁰

Jellemző egyébként, hogy maguk a kézdivásárhelyiek a vásártartó helyeket ilyen sorrendben említik: Bereck, Zabola, Várhegy, Uzon, Brassó.⁷¹ Mindegyi-

⁶⁵ TAKÁCS Péter 2002a, 139–208.

⁶⁶ Uo., 217–279.

⁶⁷ Uo., 41–137.

⁶⁸ TAKÁCS Péter 2002b, 178, 180.

⁶⁹ A székelyek így nevezték az erdélyi vármegyék területét.

⁷⁰ A helységnevek utáni szám az illető helységet említő háromszéki falvak száma.

⁷¹ TAKÁCS Péter 2002a, 201.

ket érinti a régi hadi- vagy országút és a szász utak valamelyike is, amint azt – többek közt – az eresztvényiek meg is jegyzik.⁷²

A táblázat azt is sejteti, hogy a Kézdivásárhellyel közvetlenül szomszédos vagy hozzá igen közel fekvő települések lakói úgyszólván minden terméküket a város piacán értékesítették, ahol egyúttal minden általuk igényelt – nagyjából még mindig önálló gazdaságukban elő nem állítható és falujuk határában nem található – nyersanyagot és árucikket be tudtak szerezni, illetve minden igényesebb kézművesterméket meg tudtak rendelni-szegődni. Csak más források világítanak rá, hogy ezeknek a falvaknak a vallomásokban is említett mesterembereit – akik közül többen feltehetően épp Kézdivásárhelyen tanulták a szakmát – más falvak lakói is igénybe vették.⁷³

Valószínűnek tartjuk, hogy Kézdivásárhely gazdasági jelentősége a környező települések lakói számára – legalábbis tendenciájában – már a korábbi évszázadok során is a táblázat által tükrözöthöz közelített. A táblázat önmagáért beszél, további magyarázatát ezért fölöslegesnek véljük.

A vásárvámokról esetleg fennmaradt elszámolások vagy egyéb iratok elsődű gazdaságtörténeti források lennének, mert a vallomások közvetve utalnak ugyan a táblázatban felsorolt falvak lakóinak a Kézdivásárhelyen (is) értékesíthető terményeire, fölöslegeire, máshonnan beszerzett áruféleségeire, de nem szólnak ezeknek a mennyiségéről és az áráról. Háromszék falvainak lakói például az általuk Parajdról hozott sót, a Torockóról hozott vasat, a Szentdomokosról hozott rezet, a Pürkeréről hozott meszet, a Moldvából és a Küküllő mentéről hozott bort, az ojtózi vámról hozott törökbúzát, gabonát és marhát, a területükön található, fazekasoknak való agyagot és a határukban fejtett követ,⁷⁴ az általuk égetett meszet és faszenet Kézdivásárhelyen értékesítették: oda vittek eladni – a deszka, tűzi- és épületfa mellett – az erdei epret, áfonyát, gombát, mogyorót, málnát, szedret, cseresznyét, fenyőszurkot, az erdei gyümölcsből készített ecetet, a pisztrángot, az általuk termelt gabonát, az általuk nevelt marhát, az asszonyaik által készített kender-, len- és gyapotfonalat, háziszóttas gyolcsot és gyapotszövetet, lenmagolajat, szaladot, pálinkát stb.⁷⁵ A környékeliek ugyancsak Kézdivá-

sárhelyen – és Bereckben – festették meg a házilag készített ruhához való fonalat.⁷⁶

A vallomások szinte semmilyen támponttal nem szolgálnak arra nézve sem, hogy milyen árucikket szereztek be a felsorolt falvak lakói Kézdivásárhelyen, ezért, ha a város levéltárában vagy a céhes iratokban fennmaradtak ilyen vonatkozású adatok, azok feldolgozása is időszerű lenne. A környékeliek például gyapotot és vásznat vásároltak Kézdivásárhelyen.⁷⁷ Hamar Lajos futásfalvi nemes a 19. században évtizedekig vezetett részletes gazdasági naplóiban feljegyezte néhány kézdivásárhelyi kereskedő és mesterember nevét, a tőlük vásárolt portéka, illetve a náluk megrendelt termék árát, egy alkalommal még a mesterlegényeknek adott trinkgeld összegét is.⁷⁸ (Fülöp vasáros 1842–1843; Czifra Antal posztó- és selyemáros 1843, 1845; Száva János kereskedő 1843, 1844, 1860; Zakariás Gergely posztó- és selyemáros 1844; névtelen gombkötő és névtelen asztalos a legényeivel 1845; Kis Gergely kereskedő 1851; Janovits kereskedő-pénzváltó, Sükösd hámkészítő és Nagy Lázár mészáros 1851; Szabó Péter mészáros 1852; Dávid János boltos, Dávid vagy Császár Lukács boltos, Bogdány István és Sándor boltosok 1853; Fejér Lukács⁷⁹ boltos kereskedő 1852–1853, 1859–1860, 1863, 1865, 1872; névtelen üstgyártó 1860; Szabó Mózes pálinkafőző 1865; Csiszár Mihály vaskereskedő 1872. Stb.)

Nem kevésbé lenne fontos azoknak az adatoknak az összegyűjtése és feldolgozása, amelyek a céhmesterek által feldolgozott különféle nyersanyagok forrásairól, beszerzési helyéről, mennyiségéről, áráról stb. maradtak fenn. (Minden okunk megvan arra, hogy – többek között – ezek közé a nyersanyagok közé soroljuk a cserlé készítéséhez szükséges fakérget, bár Kézdivásárhelynek is volt erdeje.⁸⁰ A gelenceiek vallják 1820-ban, hogy – minden valószínűség szerint Kézdivásárhelyen – a csere és szemerkéfa kérgéért jó pénzt kapnak.⁸¹ Egy, a lemhényi tilalmas erdő szomszédságában fekvő magánkaszáló és puszta határának 1848. március 6-án történt kijárása nyomán készült okiratban megjegyzik: „Végre minthogy az Nemes Közönség az egész csere erdejének haját már ez előtt bizonyos árron el adta, ...fáját pediglen meg tartván magok használatokra”.⁸² A feltehetően igen nagy tömegű cserefakérget minden valószínűség szerint

⁷² Uo., 103.

⁷³ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 13'.

⁷⁴ A felsőcsernátoniak egy öl kőért 4–6 forintot kaptak.

⁷⁵ TAKÁCS Péter 2002a, 144–145, 147, 151, 153, 155, 160, 162–163, 165, 167, 169, 173, 175, 178, 180–181, 183–184, 186, 189, 191, 200, 208–209, 218–219, 232–233, 245, 249. (Fenyőszurok = gyanta; szalad = söralapanyag, árpamaláta.)

⁷⁶ Uo., 175, 178, 180, 183, 186, 253.

⁷⁷ Uo., 218.

⁷⁸ MNL OL, P 1874, *Adnotationes quaedam ad rem Oeconomiam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*; Uo., *Házi napló*.

⁷⁹ 1889. XII. 31-én kiállított nyomtatott számláján ez olvasható: „Fejér Lukács divat-, szövet-, kézműúru- és női felöltők kereskedése, valódi Singer-gépek”. (Uo., *Fejér cs. iratai*.)

⁸⁰ TAKÁCS Péter 2002a, 201.

⁸¹ Uo., 219.

⁸² MNL OL, P 1874.

a kézdivásárhelyi tímárcéh vásárolta meg. Ugyancsak cserlé készítéséhez való fakérget hánthatott egy kecskepásztor az altorjai eklészia tilalmas erdejében, de azt minden valószínűség szerint maga használta fel: „Anno 1725 die 16 Martij D[e]l[i]b[eratu]m Az Öreg Timár a' Templom erdeiben az fákat hántotta, erdőlte is Singillatim convincitur in flo 3. Singillatim, mind fák hántásért (!) mind erdőlésért, insuper a' Templom Erdeinek kárát fizesse meg”.⁸³ A kézdivásárhelyi mesteremberek bizonyos nyersanyagokért maguk keresték fel a szomszédos településeket: például a kereszmesterek még a két világháború közötti időszakban is többek közt Torjára szálltak ki felvásárolni a gazdák eladásra szánt szerszámfa-készleteit.⁸⁴

Altorjai Benkő Anna boszorkánysági perének bevezető iratai között egyébként igen érdekes leírást találunk a kézdivásárhelyi vásárról.⁸⁵

Kézdivásárhely és a szomszédos falvak kapcsolatában 1764 és 1848 között új elemek jelentek meg. Míg korábban a nagyobb építkezéseket – például a templomépítést, -újjáépítést, nagyjavítást – és a járulékos munkálatokat az egyházközségek a maguk hatáskörében, a munkálatok felügyeletét is ellátó tisztségviselőik által szerződtetett szász- és székelyföldi szak- és mesteremberekkel végeztették,⁸⁶ a jelzett időszakban ezek fokozatosan a határország hatáskörébe és felügyelete alá kerültek, kivitelezésükkel is többnyire a határország alkalmazásában lévő pallérokat és más mesterembereket bízták meg, akiknek többsége Kézdivásárhelyen lakott, ott lévén a II. székely gyalog határőrezred parancsnoksága. (A környező falvak egyébként katonai szempontból nem voltak alárendelve Kézdivásárhelynek, amelynek gyalog határőr lakói kezdetben önálló századot alkottak,⁸⁷ csak a II. székely határőr-gyalogezrednek kézdivásárhelyi székhelyű parancsnokságának – a katonai gyakorlatok jelentős részének is a város adott otthont.⁸⁸) Példa erre az új altorjai római katolikus templom építése az 1820-as években,⁸⁹ de a feltorjai református templom 1841–1842-es főjavításáé is. Az utóbbiról így ír a feltorjai prédikátor: „Az 1838ik évben Télhó 23án a Föld ingás miatt megromolván Templomunk; az 1841ik évig nem lehetett ...megu-

jitani – ekkor hatós közbe járásomra fel buzdulván a Hívek, magam fel vigyázása alatt le bontottuk a' szarvazattyát egészszzen, és az említett Évbe felis raktuk, bé cserepeztük lapos cseréppel, uj gombokot tévén a' magossabb részre – Bartos Ferentz mester ember lévén e' tzélra megfogadva ezzel meg szünt az ujtás az 1842ik évig – ekkor Land András Kőműves és ezeredi Paller⁹⁰ 100 pengő forintokért vállalkozott a kőművesi munkák végre hajtására ...mert a régi romlott szivárványt leszedve újból elrontatott, meg omladozott Stakaturja ki ujtattott az egész Templom kívül belől meg ujtattott, ...1843ba Téletó 20án. Zaizon István manu propria Pap”.⁹¹ Úgy tűnik viszont, hogy korábban a feltorjai templom főjavítását magánvállalkozó végezte: „1802. Kézdi Vásárhelyi Erdő Josef Áts Mester Ember, ugyantsak a Fiával Ifjabb Erdő Joseffel, azért hogy Tserefával kiboltotta a Templomot, és hogy az egyik farát bészarvazta és beis tserepezte a Templomnak Jol lehet a Contractusnak tartása szerent, ezen fáradságért a Nemes Eklészia tartozott volna fizetni 140 Magyar Forintokat, de ebből öt Forintokat elengedvén az Áts Mester ember, e szerént aere parato ment Kész pénz fizetése 135 id est Száz Harminc öt Magyar Forint, minden materialét maga az Eklészia adván”.⁹² A határőri szervezet megszűnése után az ilyen munkálatokat természetesen magánvállalkozókra bízták. Nagymihály Sándor kézdivásárhelyi munkavezetője, Somody Sámuel és munkásai 1915-ben például a feltorjai templom újjáépítésének 4602 korona 80 fillér értékű kőművesmunkáit végezték el.⁹³

A környékbeli községek templomai berendezésének egy részét szintén kézdivásárhelyi céhmesterek készítették el. Erre nézve álljon itt két feltorjai példa: „1801. *A Templombeli Asztalrol* (A szentélyben.) A Templomban az Uri Szent Vatsorának ki szolgáltatására, egy Szép Asztalt az Ekklesia 4 Császári Arannyakkal az az Huszon egy Forintokkal és 60 pénzzel Készítetett Kézdi Vásárhelyi Asztalos Jantso Sámuel által, mellyen ez az Inscriptio Olvastatik: *A Felső Torjai Reformata Eklészia Költségén Készítetett 1791be*”;⁹⁴ és „1802. Az Asztalosnak Kézdi Vásárhelyi Jantso Sámuelnek az Aszszonyok feje felett való

⁸³ COROI Artur 2007, 126.

⁸⁴ Kuna Sándor torjai nyugalmozott igazgató-tanító szíves szóbeli közlését itt köszönjük meg.

⁸⁵ A Benkő Annára és családjára, továbbá Benkő Annának az Apor családdal való viszonyára vonatkozó fontosabb források a következők: SÁNDOR Imre 1914, 228–231; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 381; II, 57–59, 401–422, 425–454, 455–471; SÁL, *Altorjai kereszteltek anyakönyve*, I, 8; MNL OL, P 970, 1717. VI. 6. és 8.; 1718. VI. 11. és 18.; 1719. IV. 21.; V. 20.; 1720. V. 6. (itt Benkő Ferenc már néhai, leánya – Annis – árva); 1749. V. 5.; V. 6.; 1750. VI. 8.; 1759. III. 18.; COROI Artur 2007, 143.

⁸⁶ COROI Artur 2000, 45–48, 58, 81.

⁸⁷ BENKŐ József 1778, I, 109.

⁸⁸ CSEREY Zoltán 1997, 43.

⁸⁹ COROI Artur 2000, 59–62.

⁹⁰ A székely gyalogezred építőmestere.

⁹¹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 64–65. lapon.

⁹² Uo., az eredeti lapszámozás szerinti 33. lapon.

⁹³ RfKGyL, 4831/1915.

⁹⁴ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 7. lapon.

Ujj Chorusért, és a Templombéli Székeknek repárártiojáért fizettünk a Conventio szerént Kész pénz Flor. 70⁹⁵. E példákhoz hozzátesszük, hogy az altorjai templomban ma is működik a Kolonics István által 1879-ben készített orgona, amelynek felirata (a klaviatúra fölött): *Kolonics István 145 műve 1879 Kézdi Vásárhelyt*. Volt olyan kézdivásárhelyi magánszemély is, aki – vélhetően ugyancsak kézdivásárhelyi mesteremberrel – saját költségén készítettet berendezési tárgyat a feltorjai templom számára: „1801. (A szentélybéli kórusban.) A chorusba vagon helyheztetve egy festett Pulpitus a melly mellől a Kántor szokott volt énekelni ennekelőtte, és a melyre a Soltárok Számjait is szokta kitenni, a Templombéli Éneklésnek alkalmaságával. Ezen ilyen Inscriptio vagon: *Curam Fieri Johannes Benkő de Kézdi Vásárhelly. Aere Suo proprio Florenos 6. Anno 1747*”.⁹⁶ (Kézdivásárhelyi Benkő János gondoskodásából és saját 6 forintos költségén készült az 1747. esztendőben.)

A papolci kiküldöttek 1895-ben új templomuk számára a kézdivásárhelyi református templom padjaihoz hasonló elkészítését javasolták az eklézsiának, és a gyülekezet lelképásztora, Veres Károly 1896-ban Czimbalmos Ferenc kézdivásárhelyi asztalossal tárgyalta templomi szószék készítéséről, de a szerződés nem kötött meg.⁹⁷

A környékbéli egyházközségek és a kézdivásárhelyi egyházközség közötti felekezeti szolidaritásra is találtunk példát. A feltorjai egyházközség 1818-ban egy kisebb összeggel hozzájárult az 1802-es földrendezés által megrongált kézdivásárhelyi templomtorony javításához, amire a kézdivásárhelyi származású feltorjai pap, Szabó Antal beszélhette rá őket, hacsak nem köteleztettek erre a Kézdi traktus esperese vagy az ajándékozó által.⁹⁸ Nincs kizárva, hogy a kézdi traktus református eklézsiái hozzájárultak az 1834-es nagy tűzvész által megrongált kézdivásárhelyi református templom javításának költségeihez is.

A környékbéli egyházközségek feltehetően gyakran bízták pénzügyeik intézését kézdivásárhelyi személyekre, ugyanúgy, mint a feltorjai: „1836 Junius 8án. *Meg jegyzésre méltó dolog*. Tekintetes Köntzei András Ur Soron ajándékozott az Ekklesiának 100 = Száz Rénes Fl. oly véggel, hogy Kézdi Vásárhelyi Szekeres Jantso Josefától fel vegye – de mivelhogy törvényesen kéntelenített a Szent Ekklesia fel vétetni, kentelen volt felibe adni a' felvevés végett Tekintetes Szabo Domokos Procurator Urnak – kiis exequatat-

ván 50 = azaz ötven Rénes Fl. az Ekklesiának által adott – melyből a' rendelés szerént a Kántor számára egy 3. vékás föld vásároltatottis – a' mint ez a Domus Consistorium protocollumából világosabban ki tettzik”.⁹⁹

A 19. század első felében Kézdivásárhelyen már a környékbéli lakosságot is kezelő, illetve gyógyszerrel ellátó orvosokat és patikusokat találtak a módosabb betegek, és néhány esetben megtudhatjuk, mennyi volt az orvosi tiszteletdíj, illetve a gyógyszer ára. Futásfalvi Hamar Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője 1844 februárjában és májusában Goldschmidt „doctor”, 1845 márciusában, áprilisában, májusában és júliusában Kosa István kézdivásárhelyi orvos szolgálatait vette igénybe (utóbbi Dövényi sepsiszentgyörgyi „physicussal” is konzultált), akik kiszálltak Futásfalvára, 1846 februárjában pedig a kézdivásárhelyi Gabriányi „patikariustól” vásárolt orvosságot.¹⁰⁰ (A háromszéki orvosok némelyike katonarvos, némelyike polgári „physicus” lehetett.) Ugyancsak gyógyszerész lehetett Kézdivásárhelyi Bertalan József, aki 1844-ben a téntaccsinálás bonyolult receptjét juttatta el levélben Futásfalvi Hamar Lajoshoz, Kézdiszék főjegyzőjéhez.¹⁰¹

Feltehetően Kézdivásárhelyen lehetett a 19. század első felétől a végéig gyakran említett Tűzkármentő Társaság egyik pénztára is, bár egyes adatok azt sugallják, hogy minden településen volt ilyen társaság.¹⁰²

A 19. század közepétől kezdve Kézdivásárhelyen pénzintézetek alakultak, amelyeknek szolgáltatásait a falusi gazdák is igénybe vették, és olyan újságokat kezdtek nyomtatni, amelyek a város vonzáskörzetében élő gazdálkodók számára fontos tudnivalókat közöltek.

A 19. század végétől az akkor létesülő kézdivásárhelyi vasútállomás a környező falvak számára is létfontosságú létesítmény. A városnak és vidékének mezőgazdasági terményei, kézmű- és élelmiszeripari termékei, postaküldeményei egyre inkább vasúton indultak útnak, és a városba és vidékére irányított áruk és postaküldemények is többnyire a kézdivásárhelyi állomásra érkeztek. (Megjegyezzük, hogy a kézdiszékiek és a kézdivásárhelyiek már 1582-ben ellentétbe kerültek a postázkodási kötelezettségek dolgában Berekkel,¹⁰³ és a szék települései bizonyára a Portáig való postázkodásban is részt vettek.¹⁰⁴ A csíkszékiek 1714-ben Kozmástól és Tusnádtól – feltehetően Kézdivásárhelyt is útbajtva – Csernátontól és Mak-

⁹⁵ Uo., az eredeti lappszámozás szerinti 33–34. lapon.

⁹⁶ Uo., az eredeti lappszámozás szerinti 6. lapon. A kézdivásárhelyi Benkők feltehetően rokonai voltak az altorjaiaknak.

⁹⁷ BEDE Erika 2001, 131–133.

⁹⁸ Szabó Antal adatait lásd az adattárban.

⁹⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lappszámozás szerinti 60.

lapon.

¹⁰⁰ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 14^v–15^v, 17^r.

¹⁰¹ MNL OL, P 1874.

¹⁰² Uo., *Házi napló*.

¹⁰³ *SzOkl*, IV, 80.

¹⁰⁴ *SzOkl*, VI, 70–75.

ság postálkodtak.¹⁰⁵) Vasúton érkeztek rendeltetési helyük közelébe 1908-ban a Sopronban öntött és 1923-ban az Aradon öntött új altorjai harangok,¹⁰⁶ viszont nem tudjuk, hovávalósiak voltak a harangokat Torjára szállító szekerek. A vasutat követte a távírda: a közeli községekbe Kézdivásárhelyről futottak szét a távírvonalak, épp úgy, mint később a villany-, vezetékes rádió, telefon- és kábeltévé-vezetékek. Kézdivásárhely tehát vidékének fontos modernizációs központjává, mintájává is vált az új- és a jelenkorban. A 19. század végén épült meg a Torját és Bálványosfürdőt az országos közlekedési hálózatba és gazdasági körforgásba jobban bekapcsoló Kézdivásárhely–Bükszád műút, amelyet az 1960–1970-es években korszerűsítettek. A bálványosi Apor-féle szénsavgyár acélpalackjai is ezen az útvonalon jutottak el a vasútig, amíg az 1929–1933-as gazdasági válság idején le nem szerelték a gyárat.

Kézdivásárhely a 19. század második és a 20. század első felében azért is fontossá vált a környékbeli falvak lakói számára, mert a jobbágyság és a zsellérek felszabadítása, a jelentős népszaporulat és részben a számos visszaéléssel járó tagosítás következtében megnövekedett számú, kevés szántófölddel rendelkező vagy nincstelen falusiak a nagyobb, sürgős mezőgazdasági munkák (kapálás, aratás/terménybetakarítás) idején – családonként vagy „bandába” szerveződve, ritkábban egyénileg – a kézdivásárhelyi református templom mellett (a piactér végében) vártak arra, hogy a jelentős földterületeken gazdálkodó kézdivásárhelyi (és környékbeli) földbirtokosok (például a vagyonos szeszgyárosok) és a modernebb iparágakat űző vállalkozók megfogadják őket napszámra. (Az 1968-ban megindult nagymérvű iparosítás nyomán a környékbeli falvak számos lakója Kézdivásárhelyre kezdett ingázni, vagy oda is költözött, míg korábban messzebbre – például Brassóba – járt ipari munkára, mára azonban a város ipari létesítményeinek zöme bezárt, csak a készruhágyarak száma és termelése gyarapodik.) A Kézdivásárhelyen vállalt napszám-munka nem volt előzmények nélkül való. Hordani, trágyázni, szántani, kaszálni, kapálni, aratni, favágni, szekereskedni már a 19. század elején is bejártak oda a környék lakói.¹⁰⁷ Napszámra mosni, fonni, szőni a környéken lakók asszonyai is bejártak a városba.¹⁰⁸

Kézdivásárhely és a környező falvak kapcsolatában a 20. században újabb fejleményeket figyelhetünk meg. A kézdivásárhelyi árvaház kápolnájának

freskóit például Altorjai Csoboth Ferencz készítette el a század elején. A század második felében viszont a környező falvak emlékműveinek tervezésében és kivitelezésében egyre nagyobb szerepet vállaltak kézdivásárhelyi képzőművészek. *Keresztes Imre* igazgató-tanító kezdeményezésére például 1994-ben a Torjai 4-es számú általános iskola falára a községben élő vállalkozók – az iskola egykori növendékei – támogatásával elhelyezték Vetró András kézdivásárhelyi szobrászművész alkotását, a névadó Jókai Mór emléktábláját és féldomborművű arcképét. Ugyancsak Vetró András tervezte az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, az első és második világháború torjai áldozatainak, továbbá az 1956-os magyarországi forradalommal való együttérzésükért a megtorlás áldozataivá vált torjaiaknak 2001-ben elkészült emlékművét, amelyet ugyanazon év október 27-én lelepleztek le ünnepélyes keretek közt.

Kézdiszék falvainak lakói mindig odafigyeltek a kézdivásárhelyi eseményekre. Hamar Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője például annakidején egyik gazdasági naplójában a következőképpen számolt be 1849 nyarának eseményeiről: „1849be junius 24-én a cs[ászári] k[irályi] muszka elegy tábor miután Tömösön béjött, vévén az uttyát Brassó felől egyenesen Uzonnak, onnan S[epsi]sz[ent]györgyre, a honnan K[ézdi]vásárhelyre érkezett ellenállás nélkül, 26-án, ottann négy napokig tartozkodva 29-én azaz Sz[ent] Péter és Pál napján vissza utazott, falunk (Futásfalva) anyiba érvén, hogy egy vágót,¹⁰⁹ két portio szekér szénát, 4 köből zabot, 80 kenyeret, egy véka főzeléket, 5 font sót volt kénytelen adni, s még egy ölfát is, ezeket (minden valószínűség szerint Kézdivásárhelyre) bevívó szekerek közül négyet Brassóig hajtottak, csakis a negyedik napon térhetek vissza... Miután Bem tábornok ur Csíkba bé érkezett s onnan rendezvén a lehetőségig a székelyeket onnan leindult s 18-án juliusnak 1849be K[ézdi]vásárhelyen a truppal keresztül utazott Sz[ent]györgy felé, az Olt mellett Csíkból lefelé megint más trupp s azután Eresztevénytől el kezdve az Oltig liniát¹¹⁰ huztak. Julius 21-én a mint mondták három zászló alj K[ézdi]vásárhely felé vonult a székelyekből, az ojtói vám felé indulandók, a mint hogy bé is mentek Molduvába s onnan az oroszokkal megütköztvén győzedelmes hírrrel tértek vissza”.¹¹¹ Ugyanazon naplóiró említi az 1859-ben – feltehetően Kézdivásárhelyen – szervezett „Szétseni ünnepet”.¹¹²

¹⁰⁵ *SzOkl*, VII, 199.

¹⁰⁶ COROI Artur 2000, 85.

¹⁰⁷ TAKÁCS Péter 2002a, 141, 144, 149, 153, 155, 163, 181, 186, 233, 242, 245, 249. A petőfalviak és a tamásfalviak szerint a kézdivásárhelyiek járműveket nem tartottak, ezért volt szükségük a környékbeliek igaerejére.

¹⁰⁸ TAKÁCS Péter 2002a, 181.

¹⁰⁹ Vágómarhát.

¹¹⁰ Harcvonalat.

¹¹¹ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 20°.

¹¹² Uo., 38°.

Kézdivásárhely kialakulása Kézdi-, Orbai- és Ká-szonszék lakossága számára nagy jelentőséggel bírt ugyan, de az új vásáros-céhes település még átmenetileg sem monopolizálta a kézművestermelést, de talán még a kézművestermékek és más áruk forgalmazását sem. Bizonyos kézművestermékeket – például a növényi rostok feldolgozása és a fonás-szövés eszközeit, a tekenőket, fakanalakat, más fából készült termékeket stb. – mindvégig elsősorban a falusi lakosok állítottak elő. A kender- és lenvásznak,¹¹³ egyes posztó- és nemezfélésegek előállítására, amint az a 17–18. századi vizitációs jegyzőkönyvekből¹¹⁴ és az 1820-as háromszéki parasztvallomásokból¹¹⁵ is kiderül, elsősorban a falusi asszonyok egyik elfoglaltsága maradt, a Kézdivásárhellyel szomszédos falvak egyes malmi pedig feltehetően alkalmasak voltak a házilag készült posztó ványolására is. Így, mivel a kevésbé módosak a viszonylag olcsó, egyszer ványolt brassai és szebeni posztót vagy a falun, házilag készültet, a módosabbak a finomabb és drágább, dél- és nyugateurópai posztóféléseket használták öltözkük elkészítéséhez-elkészíttetéséhez, Kézdivásárhelyen nem működtek jelentős számban takácsok, bár feltehető, hogy az asszonyok ebben a városban is fontak és szőtték.¹¹⁶

Altorján hagyományos foglalkozásnak számított az 1614-es és az 1676-os összeírásban is említett kaskötés¹¹⁷ és kosárfonás is. A jellegzetesen önellátó székely falusi – családi – gazdaságok meglehetősen kevés terméket szereztek be a kereskedőktől, illetve rendeltek meg városi céhmesterektől, a nagyobb székely nemesi birtokok pedig nem nélkülözhatték a saját szolgálatukban álló mesteremberek munkáját. Ezért Kézdivásárhely nem fogadhatta be gazdasági vonzáskörzete minden mesteremberét és céheinek

száma sem emelkedhetett magasabbra, ugyanakkor a város lakói maguk is jelentős mértékben folytattak mezőgazdasági tevékenységet megvásárolt, magán-személyektől bérelt vagy zálogos földeken,¹¹⁸ a város szántóhatára köztudottan igen szűk lévén. (Városiak bírták 1731-ben Nagy Mike János földjét az altorjai Belső mező Széleslábján mindkétfelől az altorjai iskolamester földje mellett.¹¹⁹ Kézdivásárhelynek kaszálórétje egyáltalán nem, csak – makkot is termő – erdeje volt bővebben, kevés szántója 1820-ban a katonarendieké volt.¹²⁰) Maga a város is folyamatosan bérelt mezőgazdasági területeket a szomszédos községektől.¹²¹ (Torjától még az 1990-es évek elején is bérelt legelőt.) A Kézdivásárhely vonzáskörzetéhez tartozó falvak egyes lakóinak a neve, továbbá számos hiteles történeti forrás – például Apor Péter munkái és levelei – jelzi, hogy az illető falvak lakói, valamint a földesurak jobbágysai és zsellerei is űztek mesterségeket.

A mesterség- és foglalkozásnévből alakult 17. századi torjai és futásfalvi családnevek némelyike – Altorján 1614-ben András Varga, 1680-ban Dávid Molnár, Feltorján 1635-ben András Kovács, 1676-ban Péter Kovács, 1683-ban István Kovács – jelzi, hogy a mesterségnevet viselők valóban az illető mesterséget űző őseiktől örökölhették családnévüket. (Természetesen ezekben az összeírásokban más, feltehetően mesterség- vagy foglalkozásnévre utaló családnevek is előfordultak, mint például Feltorján a Kasza, a Sólyom, Altorján pedig a Csupor, a Gombás, a Köntés, a Botos és a Tasaly.) Az illető családnevek – viselőik nemesek, szabadok és jobbágyok – olyan mesterségekre utalnak, amelyek nélkül a gazdálkodók mindennapi élete elképzelhetetlen.

¹¹³ A feltorjaiak az asszonyaik által szőtt lenvásznat Kézdivásárhelyre, az erdélyi vármegyékbe és Moldvába is elvitték eladni. (TAKÁCS Péter 2002a, 163.)

¹¹⁴ Vö. CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001.

¹¹⁵ Vö. TAKÁCS Péter 2002a.

¹¹⁶ KAZINCZY Gábor 1860, 321–387; SZÁDECSKY Lajos 1903, I, 14–77.

¹¹⁷ Feltehetően székérbe való kasokat is fontak.

¹¹⁸ A magánszemélyek közötti adásvételi, bérleti és zálogosítási szerződések száma becslésünk szerint több ezerre rúghatott az évszázadok folyamán.

¹¹⁹ KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt 2002, 146.

¹²⁰ TAKÁCS Péter 2002a, 201–202.

¹²¹ A függelékben közöljük az eddig ismeretlen bérleti szerződések egyikének kivonatos másolatát.

Év	Altorja	Feltorja	Futásfalva
1602 ¹²²	Kovács Varga Szabó	Kovács	
Év	Altorja	Feltorja	Futásfalva
1614 ¹²³	Kovács Kádár Varga Szabó Szijgyártó Gombos	Kovács Kádár Szőcs Faggyas Molnár Kocsis	Kovács Szőcs Molnár Szabó
1619 ¹²⁴	Kovács Varga Szabó Kádár	Kovács Nyíró Lakatos Kocsis	Molnár Szőcs Szabó
1635 ¹²⁵	Kovács Varga Szabó Gombos	Kovács	Kovács ¹²⁶
1670 ¹²⁷		Kovács	Kovács
1676 ¹²⁸	Kovács Varga Szabó Kádár Molnár	Kovács Varga Kocsis Urus (Orvos?)	Kovács Szabó
1680 ¹²⁹	Varga Szabó Molnár	Kovács	Kovács
1683 ¹³⁰	Varga Szabó	Kovács	Kovács
1691 ¹³¹	Szabó Varga Fazekas	Kovács	

Kézdivásárhely és a szomszédos falvak viszonya nem mindig volt felhőtlen.

Altorjai Csoboth János említ egy 1631 körül kelt feljegyzést, amely szerint a torjaiak behajtották a torjai erdőkre erdőlni menő kézdivásárhelyiek marháit. A kézdivásárhelyieknek viszont állítólag olyan irataik voltak, amelyek feljogosították őket minden kézdivásárhelyi falu erdejében erdőlni.¹³²

Ugyancsak Apor Péter írja meg családtörténeti és önéletrajzi fogantatású katolikus egyháztörténeti feljegyzéseiben, hogy, mielőtt 1693 őszén Nagyszombatba ment volna tanulni, Kolozsvárról hazalátogatott Torjára. Az altorjai templomi zászlót ő maga vitte be először Kézdivásárhelyen át Kantába „*az torjai zászlós keresztprocessióval*” 1693. Szentháromság vasárnapján, mert korábban „*a kézdivásárhelyi*

¹²² *SzOkl Ús*, IV, 49–50.

¹²³ Uo., 430–433, 437–438.

¹²⁴ Uo., 597–601.

¹²⁵ *SzOkl Ús*, V, 155–160.

¹²⁶ Felsőtorjai volt, de Futásfalván lakott.

¹²⁷ *SzOkl Ús*, VII, 206–207.

¹²⁸ Uo., 240–243.

¹²⁹ Uo., 318–319, 323.

¹³⁰ *SzOkl Ús*, VIII, 167–169, 181–183.

¹³¹ *Genealógiai Füzetek*, 1911, 102.

¹³² CsGy.

nyomorú vargák” mezővárosukon nem engedték át a katolikus processziót.¹³³ (A polgárság és a városlakók nemesi gúnyneve még 1848-ban is: vargák.¹³⁴) A kézdivásárhelyiek magatartására hatással lehetett, illetve magyarázhatja azt, hogy 1690-ben Thökölynek és török, tatár, havaselvi szövetségeseinek portyázó hadai október 26-án vagy november 3-án hatalmas zsákmányt szedtek a kézdivásárhelyi vásáron.¹³⁵ ezért irtózhattak nagyobb idegen, ráadásul más vallású tömeg bebocsátásától. Mezővárosi autonómiája megerősödése lehetővé tehetette a többnyire katolikusnak megmaradt falvak gyűrűjében reformátussá vált Kézdivásárhely számára, hogy – elkerülendő a belső felekezeti megosztottságot – megakadályozza nagyszámú más vallású népesség beköltözését, de nem tudjuk, mennyire volt jellemző az ilyen felekezeti indíttatás/jellegű súrlódás a református város és a környékbeli katolikus falvak között. Tudjuk viszont, hogy a későbbi példás együttműködést megelőzően – régi erdőhatár-vita okán – Kászonjakabfalva és Szentlélek lakói 1848 tavaszán Kézdivásárhely városára támadtak.¹³⁶ (Kászoni terület miatt korábban is folyt vita: Csík-, Gyergyó- és Kászonszék közgyűlése az országgyűléshez fordult panaszával, midőn a kézdivásárhelyiek a 18. század elején elfoglalták a *Király szabadja* nevű területet a Kászon rétjén, amelyet addig az utasok használtak állataik legeltetésére.¹³⁷ Az 1584-ben még *Ország szabadjának* nevezett, Kézdivásárhely és több kézdi- és kászonszéki falu által adományként bírt területet, amelyet az illető települések lakóinak állatai mindaddig közösen és szabadon éltek, 1581 és 1584 között Kecseti Károlyi István, a szentléleki vára foglalta el.¹³⁸)

Igen érdekes esetet idézhetünk (betű- és írásjelhíven) az Altorján földet birtokló kézdivásárhelyiek és az altorjai faluközösség nézeteltéréseinek egyikéről:¹³⁹ „Levata Causa 813 13dik Janu[a]ri[i] Coram isdem et ibidem *D[eliberatum]* + Tit[ulál]t¹⁴⁰ Pap Mihály Zászlortarto¹⁴¹ Ur Kézdi Vásárhelyi + az also Torjai Közepső Nyáras nevezetű lábban Kölesbeli Kárát Keresi az Allsó Torjai hatar Biro és határ Pásztorokon melyet bizonyít Két Kárlátojival hogy volt Kára egy Köből s fél véka de a Memoria Hominum¹⁴² Sohult az Falu Protocolmaba fel nen Tanáltatik hogy valaha Kézdivásárhelynek Also Torja Kárt fizetett volna nem es volt usussa Falunknak Mivel Kézdi vásárhely sem fizetet határbért Sem határ Kertet nem tet az Falunk usussa Szerént azért a fen Tisztelt Ur maga kárát Szvenvedgye el itiltetik. Ezen DeliBrátumot a Tisztelt Urnak Szoszoloja Gothárd János¹⁴³ eő Kegyelme Jubilatus Káplár eő Kegyelme (alterc)¹⁴⁴ apellálja a Nemes Kézdi fiu Székre. *D[eliberatum]* Non Transmittur Ezen Delibratum elen Pro Testál az írt Szoszolo”. Feltehető, hogy a szomszédos falvak határában földet birtokló kézdivásárhelyiek – vagy maga a város – és az illető faluközösségek nem kötöttek olyan szerződéseket, amelyek a hasonló jogviták elkerülését szolgálták volna. (Ilyen egyezmények még az egymással szomszédos kézdiszéki és Felső-fehér vármegyei falvak között is léteztek: „1720. Sz[ent] Léleken mikor a Torja felől való határban vetnek akkor Vollyáli határban a Szármány felől való határban vetnek”.¹⁴⁵)

A város és a szomszédos települések lakói közötti súrlódásokban az előítéleteknek is volt szerepük. Erről tanúskodik az alábbi altorjai eset:¹⁴⁶ „Mike Josef eő Kegyelme Törvényessen meg Szolítá az Sertés pász-

¹³³ KAZINCZY Gábor 1860, 127, 442.

¹³⁴ WESSELÉNYI Miklós 1833, 76.

¹³⁵ *SzOkl*, VI, 416–420; CSEREI Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai) 1983, 231; SZÁDECZKY Lajos 1903, I, 18.

¹³⁶ IMREH István 1987, 313.

¹³⁷ *SzOkl*, VII, 307.

¹³⁸ *Báthori István levelei*, Kolozsvár, 1944, 221; IMREH István 1983, 178; *SzOkl*, IV, 77, 90.

¹³⁹ SÁL, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 34.

¹⁴⁰ Ez a szó a második kereszt után következik az eredetiben.

¹⁴¹ Az 1848-ban 65 éves Pap Mihály nyugalmazott határőr őrnagy tagja volt a Kiskomiténak. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés (1848. X. 16.) előtti időszakban kinevezték a háromszéki haderő főparancsnokává, és megbízták a népfelkelés megszervezésével. (EGYED Ákos 1998, 252–253, 258.) 1848 októberében és novemberében jelentős szerepe volt Háromszék önvédelmének elhatározásában és megszervezésében. (EGYED Ákos 1998, 261.) 1848. XII. 3-án az erdővidéki nemzetőrcsapatok főparancsnokává nevezték ki. Részben újjászervezte a császáriak által lefegyverzett csapatokat, és az ellenség ürmösi táborát készült megtámadni, amikor Daniel Imre Heydte megbízásából újból leszerelt néhány erdővidéki nemzetőrcsapatot, fegyvereiket pedig átadta

Heydtenek. Az utóbbi néhány megvesztegetett és félvezetett ember által elfogatta Pap Mihályt. (EGYED Ákos 1998, 272, 284–285.) Az 1849. I. 15-én még Brassóban fogságban tartott Pap Mihályról más adatok is fennmaradtak. (DEMETER László 2003, 26; DEMETER Lajos 2003, 57; NAGY Sándor 1896, 62.) Horváth Ignác emlékirata többször említi Pap Mihály őrnagy fiát, Pap Károly főhadnagyot, aki az agyagfalvi gyűlés után részt vett a Küküllő menti harcokban, majd Háromszék önvédelmi harcában is. (DEMETER László 2003, 26, 33–35, 66.) Másik két fia, Vilmos és Lajos is részt vett a szabadságharcban, Vilmos ezredesi rangig vitte Bem seregében. (JAKAB Elek 1880, 523; NAGY Sándor 1896, 39; GYALOKAI Jenő é. n., 117.)

¹⁴² Emberemlékezet óta.

¹⁴³ A 19. század első felében többször volt Altorja jegyzője, utódai most is Al- és Feltorján élnek.

¹⁴⁴ Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

¹⁴⁵ *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958/2, 213–224. A közelebbi és távolabbi települések lakói a Torja vize vízgyűjtő medencéjének településeit – Al- és Feltorját, Karatnát, Al- és Felvolált – a gyökereiben mindenképpen közös Torja néven említették, határukat pedig egyszerűen torjai határnak nevezték.

¹⁴⁶ SÁL, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 55.

torokot azért hogy egy Sertesse meg döglött a melyet bizonyít Két Emberel hogy verés mián kellett meg döglenni mivel a bizonyítás azal vagyon a ki meg nyuzta és hitivel petsétli hogy a bőre alat meg láztot az ütések a pásztorok mentik magokot azal hogy egy városi Szekérel egy Szelendek Kajtár ut[j]ján meg Szagata volna és a mián Kelletet meg dögleni az actor eő Kegyelme asztis jelenti hogy a pásztor tartozot volna¹⁴⁷ az ellen is oltalmazni de mint hogy Kutya rágást nem bizonyítanak a bizonyok tsak verést tehát azon Sertést más nem verhetette hanem a Kik őrizetek alat volt azért tartoznak meg fizetni holy¹⁴⁸ meghatározás mellet mint hogy az actor eő Kegyelme meg nem látatta azon üdőben hogy mit eő let volna most arra egyeztünk vagyis iteletünköt ara tetük hogy azon vaszka beli Sertéssit hite utám mutassa meg és betsültesse meg S: az Szerént fizessenek a pásztorok”.

A 19. században a kézdiszéki községekben a posessorok és a katonarendűek állandóan perlekedtek a szántók, rétek és erdők tulajdonjoga fölött, néhány kézdiszéki falu határaik pontos kijelölése végett perelt egymással, mások a Bodoki-hegységen fekvő Fekete erdők miatt perelték Feltorját. A kézdivásárhelyi eklézsia a szűcsök céhével, Kézdivásárhely pedig Szentlélekkel és szentléleki magánszemélyekkel folytatott pert.¹⁴⁹

Kézdivásárhely szerepe az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben sokrétűen, de korántsem minden vonatkozásában kutatott és feltárt kérdés.

Kézdivásárhelyen, elsősorban a II. székely határőr-nyalozegred alárendeltségébe tartozó kézdiszéki falvak és Kézdivásárhely katonarendű ifúsága számára katonai altisztképző iskola alakult, Határőrvidéki Főnormális Iskola néven, amely 1823 novemberében nyílt meg. A jónévű iskola helybeli és vidéki növendékei, oktató és altisztjei – az alapító szándékával ellentétesen – a magyar nemzeti mozgalom egyik fészkevé változtatták az intézményt a nemzeti érzés ébresztését és erősítését előmozdítani hivatott olvasóegylet alapításával.¹⁵⁰ Az olvasóegylet tagjainak szigorú megbüntetése mit sem változtatott a szervezkedés résztvevőinek meggyőződésén, nézetein, eszméin és eszményein. Őket és iskolatársaikat az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc háromszéki szellemi előkészítőinek tekinthetjük: több-

ségük tevékenyen részt vett a kézdiszéki települések lakóinak forradalmi megmozdulásaiban, Háromszék önvédelmi harcában és a szabadságharcban.¹⁵¹ De más kapcsolat is volt a város és a szomszédos falvak között 1848-ban. Kónya István tiszttartó 1848. június 8-án, Torján kelt levelében újból tudósítja Apor Lázárt a torjai helyzetről.¹⁵² „A prefektus úr június 2-án Torjára érkezett... Mindnyájan nemzetőr katonák vagyunk erőltetésből s félelemből, gyakorlat naponként foly, és a felfuvalkodott katonaság a cselédséget annyira ijesztette, hogy még kalákába se jönnek... A katonák ha földünkbe jobbágy ekét látnak szántani,¹⁵³ azt nagy fenyegetésekkel kergetik el... Az van divatba, hogy a legutolsó elvénuilt félszeg¹⁵⁴ gyalog szerez ember¹⁵⁵ is őrkatona, hogy lako jóságá neki maradjon, és a földes urak szántó és kaszáló helyeik felosztása reménységével, hogy ha bé nem akarják venni fenyekeve¹⁵⁶ is bé állnak a sorba a gyakorlaton még a konvenciók cselédek¹⁵⁷ is”. (A torjai jobbágyok április második felében még robotoltak, május végén azonban már nem,¹⁵⁸ és a robottól őket eltiltó katonákkal szemben a torjai nemesség, de még a főnemesi Apor család is tehetetlennek bizonyult. Feltehető, hogy a torjai jobbágyok épp ebben az időszakban mentek tömegesen Kézdivásárhelyre is, hogy felvételessék magukat a nemzetőrségbe, de elutasították őket. Emiatt a nemesség ellen fordultak, mondván: „Üssük agyon mind a nemes embert”.¹⁵⁹)

Egyelőre alig tudunk valamit a városnak a székely és országos társadalmi mozgalmakban feltehetően a kezdetektől vállalt szerepéről. Csak példaként említjük, hogy a székelység elnyomatását jelképező Várhegyi vár kapitányának, Sennyei Pongrácnak az oroszfalvi házáat 1595–1596-ban vagy 1599-ben a kézdivásárhelyiek rombolhatták le és foszthatták ki, mert 1600 őszén a lécfalvi gyűlés őket kötelezi a károk megtérítésére és a ház újjáépítésére.¹⁶⁰ (A közvetlenül Kézdivásárhely szomszédságában, a berecki úton fekvő Oroszfa székely kistelepülést – a lófő- és nemesi örökségeket kivéve – mint kincstári birtokot, János Zsigmond fejedelem 1568. május 24-én *Kijskendi Balatffij Ferencz*nek adományozta.¹⁶¹ A falucskának ezt a részét még sokáig a várhegyi Székelybánja vár más háromszéki és fejedelemségbeli tisztségeket is betöltő kapitányai kapták meg a fejedelmektől.) Az oroszfalvi nemesek és lófők időnként

¹⁴⁷ Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

¹⁴⁸ Oly.

¹⁴⁹ MNL OL, P 1874, *Házi napló*.

¹⁵⁰ IMREH István 1987, 287.

¹⁵¹ CSEREY Zoltán 1997, 43.

¹⁵² MNL OL, X 5187, *Altorjai Apor levéltár*, 19171. mikrofilmtekercs.

¹⁵³ Ugarló szántásról van szó.

¹⁵⁴ Testi fogyatékos: itt talán inkább gyenge.

¹⁵⁵ Az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és szellek elnevezése.

¹⁵⁶ Fenekeve, fenyegetőzve.

¹⁵⁷ Szerződéses – többnyire belső – cselédek.

¹⁵⁸ EGYED Ákos 1978, 46.

¹⁵⁹ EGYED Ákos 1978, 66.

¹⁶⁰ *SzOkl*, IV, 144–146.

¹⁶¹ *SzOkl*, VIII, 292–293.

talán kellemetlenkedtek a kézdivásárhelyieknek, mert az 1658-as török, tatár, kozák, havaselti és moldvai vegyes had dúlásai közepette azok – kihasználva az oroszalfalvi vitézlő rend tatár fogságban létét – maguk is dúlták, fosztogatták ezt a falut.¹⁶² (Az egykori Sennyei-javakat egyébként a kincstár 1668-ban az oroszalfalvi lófőknek és nemeseknek adta.¹⁶³)

A társadalmi mozgalmak alkalmat teremtettek a város és a környékbeli települések együttműködésére is. Több forrás és a hagyomány is úgy tudja, hogy 1848–1849-ben a puskaporgyártáshoz a torjai *Fehérmartok* talajából vonták ki a salétromot, ami legalábbis minimális együttműködést feltételez Kézdivásárhely és Torja korabeli, szabadságharcos elkötelezettségű előjárósága és népe között. A hagyomány szerint akkortájt az altorjai *Pinkösti kert*ben is állítottak elő salétromot.¹⁶⁴ Hasonló együttműködés feltételezhető a forradalmi kormányzat, a háromszéki, a kézdivásárhelyi és a torjai vezetőség között a kézdivásárhelyi löporgyártás kényszerűségletének fedezése kérdésében. A kérdést az Erdélyi Fejedelemség korában is hasznosított torjai-büdöshegyi kényszerleletek kitermelésének újraindításával tervezték megoldani 1849-ben, de a terv kivitelezésére már nem került sor.¹⁶⁵

Kézdivásárhely és vidéke kapcsolatainak a kutatása még csak a kezdeteinél tart: mi magunk elsősorban a mai Torja községhez fűződők közül villantottunk fel néhányat. Remélhető, hogy ugyanezt megteszik a város vonzáskörzetébe tartozó más falusi települések helytörténései is. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a város és vidéke kapcsolatainak egyik kevésbé kutatott területére térünk ki.

Kézdivásárhely már a 17. század folyamán – amint azt levéltári kutatásaink eredményei is megerősítik – Háromszék jelentős református vallási és oktatási központjává vált. (A katolikusok számára – Nagy Mózes és követői tevékenysége folytán – a 17. század végétől kezdve Kantafalva vált hasonló jelentőségű vallási és oktatási központtá.) Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy az olvasás, a betűvetés és a számtani alapműveletek terén a kereskedők, a céhmesterek, a céhlegények, de még az inasok is bizonyos fokú jártasságra kellett hogy szert tegyenek. (Voltak olyan kézdivásárhelyi mesteremberek is, akik a nagyenyedi kollégiumban tanították fiukat, feltehetően azért, hogy a céh vagy a város tisztségviselőiként, esetleg a katonai pályán is megállják a helyüket,¹⁶⁶) a 17–19.

században pedig számos kézdivásárhelyi ifjú – helybeli tanulmányai végeztével – rövidebb-hosszabb időre a nagyenyedi kollégiumba ment tanulni, majd külföldi akadémiákat is felkeresett. A kézdivásárhelyi református iskola a 18. században a református templom mellett állt.

A 17–19. században Kézdivásárhelyen működő református prédikátorok – nevük alapján ítélve – jelentős számban származtak a királyi Magyarországról, a hódoltság területéről, a Partiumból, az erdélyi vármegyékből, Kézdi- és más székely székéből is.¹⁶⁷ Nem állítjuk, hogy mindannyian annak a helységnek vagy megyének a szülöttei voltak, amelyre a családnevük utal, de bizonyosnak tűnik, hogy ősük onnan származtak. A felsoroltak közül egyesekre nézve új levéltári és egyéb adatokra bukkantunk, amelyeket adattárunkban teszünk közzé. Gyanítjuk, hogy a mesterségnevet családnévként viselő kézdivásárhelyi prédikátorok közül többen is kézdivásárhelyi származásúak voltak, mint például az 1734-ben említett Kovács György.¹⁶⁸ Bizonyosság erre, hogy a különböző háromszéki eklézsiákban működő – biztosan vagy feltehetően – kézdivásárhelyi származású prédikátorok némelyikének a családneve is foglalkozásnév.¹⁶⁹ Mivelhogy egyelőre viszonylag kevés kézdivásárhelyi pap és más írástudó társadalmi-rendi eredetéről rendelkezünk megbízható adatokkal, ezzel a kérdéssel ez alkalommal nem is foglalkozunk. Azt sem vizsgáljuk, hogy Háromszéken kívül hol és milyen egyházi, oktatási és hivatali tevékenységet fejtettek ki a kézdivásárhelyi származású papok, tanítók, tanárok és más írástudók.

Általános jelenségnek tekinthető, hogy kézdivásárhelyi származású vagy egy ideig a városban szolgáló papokat később Háromszék más eklézsiáiban, illetve a többi háromszéki református eklézsiából származókat vagy egy ideig azokban szolgálókat Kézdivásárhelyen látjuk szolgálni, mint ahogy ez a lábjegyzetben felsorolt papok esetében is felsejlik: adattárunk is elsősorban ilyen papok nevét tartalmazza. A kézdivásárhelyi és háromszéki papokról – legtöbbször születési helye ismeretlen lévén – gyakran csupán a család- vagy előnevük alapján állítjuk, hogy kézdivásárhelyi, illetve háromszéki származásúak. Kevés a valószínűsége, hogy a háromszéki eklézsiákban működő Vásárhelyi családnevű papok más Vásárhely nevű településről származtak volna Háromszékre, többségüket

¹⁶² *SzOkl*, VI, 221–222.

¹⁶³ *SzOkl*, IV, 305.

¹⁶⁴ BAKK Endre (Szentkatolnai) 1896, 331; 336; 380.

¹⁶⁵ BÖZÖDI György 1974, 243.

¹⁶⁶ Jacobus Szóts varga például 1734. III. 12-én, Samuel Szóts 1736-ban, Michael Szóts varga 1737. III. 16-án, Samuel Szóts székely határőr 1768-ban, Benkő Dániel székely határőr 1785-

ben, Josephus Tóth varga pedig 1817-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban. (JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 149, 151–152, 172, 186, 220.)

¹⁶⁷ Lásd az adattárban.

¹⁶⁸ Lásd uo.

¹⁶⁹ Lásd uo.

tehát kézdivásárhelyi származásának tekinthetjük, míg a Vásárhelyi előnevűek egy részének családneve is elárulja kézdivásárhelyi származását. Természetesen adattárunkba felvettünk olyan kézdivásárhelyi prédikátorokat és más írástudókat is, akiknek a származási helyéről nem tudunk semmi biztosat.

Figyelemreméltó jelenség az is, hogy a Kézdivásárhelyen szolgáló vagy kézdivásárhelyi származású papok közül többen elnyerték a kézdi esperesi¹⁷⁰ és az erdélyi püspöki tisztséget. Találunk közöttük olyant is, aki a későbbi fejedelem, Barcsay Ákos udvari papja lett,¹⁷¹ míg egy másik kézdivásárhelyi származású írástudó a fejedelmi javak igazgatásának magasrangú tisztségviselőjévé vált.¹⁷²

Amit a kézdivásárhelyi papok származásáról állítottunk, az elmondható a kézdivásárhelyi deákokról, iskolamesterekről is, bár jelentős részük – család- illetve előneve alapján ítélve – háromszéki származá-

súnak tűnik.¹⁷³ A kézdivásárhelyi származású vagy a városban bizonyos ideig működő deákok, iskolamesterek ugyanúgy felbukkannak Háromszék más református eklézsiáiban, mint ahogy a többi háromszéki református ekléziából származó vagy egy ideig azokban működő deákok, iskolamesterek Kézdivásárhelyen, és közülük többen is szolgáltak később prédikátorként, de arra is van példa, hogy prédikátorok váltak deákká, iskolamesterré. Adattárunk ezeket a megállapításokat is alátámasztja.

Az általunk feltárt (zömében) levéltári adatokat betű- és írásjel-hűen közöljük, de azok hitelesítésére a lábjegyzetekben nem használtunk fel minden elképzelhető történeti vagy forrásmunkát, és a névazonosságból adódó bizonytalanságokat sem tudtuk mindig kiküszöbölni. Megjegyezzük, hogy esetenként máshol megjelent adatainkat¹⁷⁴ is újra közöljük.

Adattár

KÉZDIVÁSÁRHELY

Prédikátorok:

- „Nobilem fuisse hanc humillimam familiam sub principatu Stephani Báthori, ex post regis Poloniarum, testabatur quaedam scriptura in quodam libro apud Illustrissimum quondam comitem Samuelem Kálnoki, quae sic habebat – appono, ut aperte et veritate omnia fiant, prout vidi – idiomate nativo: Itt hála Estván kerály mikor lengyel kerályságra mene, azon éjjel meghala Estván pap is, et universa ejus bona depraedata sunt per Estphanum Apor. Scilicet: hic pernoctavit – idest in Kézdi-Vásárhely – Stephanus rex, quando ad capessendam coronam regni Poloniae iret, eadem nocte etiam Stephanus sacerdos mortuus est, et universa illius bona depraedata sunt per Stephanum Apor. Haec pro intermedio, scripsitque, ut putem, homo idiota, cum hac de materia ejusdem anni litterae relatoriae apud me existentes aliud doceant”.¹⁷⁵ Vagyis: „Hogy csakugyan nemes volt ez az egyszerű család Báthori István, a későbbi lengyel király erdélyi fejedelemsége idején, bizonyítja egy feljegyzés a néhai méltóságos Kálnoki Sámuel birtokában volt könyvben, amelyet, hogy tisztán és világosan álljon itt, amint magam is láttam, ma anyanyelvemen örökíték meg: *Itt hált – ti. Kézdivásárhelyen, 1576-ban – István király, mikor a lengyel koronát megszerezni ment, ugyanazon éjszaka meghala István pap is, akinek Apor István minden vagyonát felprédálta.* Közbevetőleg úgy vélem, ezt ostoba, kontár ember írhatta, mivel ugyanazon esztendő kihallgatási jegyzőkönyveinek anyaga, mely előttem van, másról tanúskodik”. Háromszék főkirálybírájaként Apor Péter, bár nem idézi, csakugyan láthatta az esetre vonatkozó jegyzőkönyveket, mégsem zárható ki, hogy a Báthori István

távozását követő napokban – míg a távozó fejedelem megbízott utódja, Báthori Kristóf teljes mértékben be nem rendezkedett – a Szarazpatakinak nevezett Apor István valóban felprédálta az elhunyt kézdivásárhelyi – feltehetően evangélikus, unitárius vagy református – pap vagyonát.

- 1584. „Anno Domini 1584. Szent Lucza Azzoni Nap utan valo Czeöteörteökeön ...*Kezdi Vasarhellij* predikator *Lukacz Pap.*”¹⁷⁶

- 1601. VI. 26–28. „Consensus cum exemptione domus ...Honorabilis *Clementis Hodor Kyzdi Vasarhelyj* Pastoris Ecclesiae Possessionis Markus Falua ...vicinitatibusque ab una Fundus Egregiorum Stephani Apor de Zarazpatak et Andreae Apor de Also Toria ...az melij haza *Kelemen Papnak* uagion Apor Istuan es Apor Andras Uram eoreoksege mellet ...jgij hogij *Kelemen Pap* is.”¹⁷⁷ 1606. IV. 7. „*Hodor Kelemen* Fundo egregiorum Stephani Apor de Szaraz Patak et Andreae Apor de Also Torja in *Kezdi Vasarhelyj.*”¹⁷⁸ *Hodor Kelemen* 1586-ban Kézdivásárhelyen, 1601-ben Márkosfalván, 1607–1609-ben Dálnokon, 1613–1615-ben ismét Kézdivásárhelyen, 1622-ben Páván, 1623–1624-ben Albisban, 1632-ben Felsőcernátonban tanított, illetve teljesített papi szolgálatot, talán kézdi esperes is volt.¹⁷⁹ Lehetséges, hogy az említett református egyházközségek közül egynéhányban egyidejűleg is szolgált.

- 1634 és 1654. *Dálnoki* Balázs kézdivásárhelyi prédikátor és kézdi esperes.¹⁸⁰ 1632-ben márkosfalvi pap és „maior ecclesiarum”, tehát szintén esperes volt.¹⁸¹

- 1646. *Rozgoni* predikátor.¹⁸²

- 1652. VI. 12. „*Nagi Miklos* pap Hazanal *Kezdi Vasarhelyien.*”¹⁸³ Albisban szerepel egy „Miklos pap” 1658-ban.¹⁸⁴ Azonos-

¹⁷⁰ Lásd uo.

¹⁷¹ Lásd uo.

¹⁷² Lásd uo.

¹⁷³ Lásd uo.

¹⁷⁴ COROI Artur 1998; COROI Artur 2001.

¹⁷⁵ KAZINCZY Gábor 1860, 19. Az esemény nyilván 1576-ra keltezendő.

¹⁷⁶ MNL OL, P 5.

¹⁷⁷ MNL OL, F 1, XXXII, 9–10.

¹⁷⁸ MNL OL, F 1, XXVI, 284–287. (Bocskai István a II. Rákóczi György 1654. II. 1-jén kelt oklevelébe belefoglalt oklevelében.)

¹⁷⁹ JUHÁSZ István 1947, 46, 57; NAGY Géza 1937, 82; COROI Artur 1998, 9, 15, 17, 22, 27; és *SzOkl*, V, 139, 172.

¹⁸⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁸¹ COROI Artur 1998, 27.

¹⁸² Uo., 22.

¹⁸³ MNL OL, R 298.

¹⁸⁴ COROI Artur 1998, 9.

sága az 1658-ban, Alsócsernátonban, Márkosfalván vagy Albisban említett Vásárhelyi Miklós pappal is kétes.¹⁸⁵

- 1653. IV. 18. „Matko Istvan Pap”; 1675. II. 24. „Matko Istvan Pap Jozsaga ...Földje”;¹⁸⁶

- 1655. XI. 6. „Armalis Petri Kovács de Kézdi Vásárhely Aulae Generosi Domini Acatii Barcsai Concionatoris ac consortem Elisabetham Hanko et fratrum Stephanum.”¹⁸⁷

- 1657–1662. *Enyedi* Fazekas János kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁸⁸

- 1662–1665. *Tolnai* F. István kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁸⁹

- 1670. I. 2. „Tiszteletes *Balog Mihály* ur.”¹⁹⁰

- 1670–1671. *Dézsai* Márton kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹¹

- 1676. XI. 13. „Johannes Pap de Kézdivásárhely, annorum 60.”¹⁹² Ha a Pap nem a családneve, akkor előneve Árkosi, és 1688-ban is Kézdivásárhelyen szolgált.¹⁹³

- 1676. XI. 13. „*Váradai Mátyás* de Kézdivásárhely, annorum 30.”¹⁹⁴ Ha elírták az életkorát, azonos lehet a sóváradai születésű orvosdoktorral, *kézdivásárhelyi* prédikátorral és kézdi esperessel, akinek ekkor már 38 évesnek kellett volna lennie. 1672 és 1676 között kézdi esperes.¹⁹⁵ Más adatok is fennmaradtak róla.¹⁹⁶

- 1677 előtt. „*Balog István* református pap.”¹⁹⁷ (Talán *Kézdivásárhelyen* működött.)

- 1680. *Pécsi* János kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹⁸

- 1686–1696. *Eszéki* T. István kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.¹⁹⁹

- 1688. *Árkosi* János pap.²⁰⁰

- 1694. *Gidófalvi* András pap.²⁰¹ Azonossága az 1674-ben Lisznyón szolgálatot teljesítő *Gidófalvi* Csizsér Andrással vagy az 1639-ben Lécfalva-Várhegyen szolgálatot teljesítő hasonló nevű pappal nem zárható ki.²⁰²

- 1695. *Pályános Simon* pap.²⁰³

- 1696 után. *Csernátoni* Sámuel, aki 1696-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, kézdivásárhelyi rector és egyidejűleg ikafalvi lelkipásztor volt.²⁰⁴

- 1697. *Musnai* Mihály kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁵ 1712. VII. 4. „*Kézdi Vasárhelyi* Praedicator Néhai Tiszteletes *Musnai Mihály* Ur”; 18. század, év nélkül. „*Kézdi Vasárhelyi*

Praedicator nehai *Musnai Mihály*”.²⁰⁶ Talán azonos a nagyenyedi kollégium 1681-ben subscribált diákjával, aki Kőröspatakon is szolgált.²⁰⁷

- 1704. *Décei* János kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁸

- 1710. *Csabai* László kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.²⁰⁹

Ő maga *Jenei* István orbai esperes adjunktusa annak 1680-as vizitációján, felesége neve 1714-ben Cófalván bukkan fel.²¹⁰ Rokona lehetett *Tsabai* Sámuel kézdivásárhelyi rectornak, későbbi uzoni prédikátornak, aki 1670-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²¹¹

- 1712–1716. *Jenei* Sámuel kézdivásárhelyi pap és kézdi esperes.²¹²

- 1733. *Fülei* Fosztó Miklós pap.²¹³

- 1733–1737. *Árkosi* Tegző András unitárius prédikátor.²¹⁴

Azonossága vagy apa-fiú kapcsolata az 1779-ben ugyancsak Kézdivásárhelyen szolgálatot teljesítő Tegző Andrással nem zárható ki.²¹⁵

- 1734. Kovács György pap.²¹⁶ Azonossága az 1750-ben Pákén szolgálatot teljesítő hasonló nevű pappal nem zárható ki.²¹⁷

- 1735. *Sófalvi* Fülep Dániel pap.²¹⁸

- 1742. IV. 22. „Az Vásárhelyi Papnének, Gyujto Ersébetnek.” (Id. Gyujto János végrendelete. Valamelyik Vásárhelyi nevű sepsiszéki pap felesége is lehetett.)²¹⁹

- 1743–1749. *Tsávási* Was Sámuel Kézdi Vásárhelyi parochus és a Kézdi venerabilis tractusnak hűtös assessora, egyházkerületi jegyző.²²⁰

- 1747. XI. 10. „Kézdivásárhelyen néhai Tiszteletes Kézdi Reformatus Esperest Tsernátoni Vajda Samuel Uramnak vagyon egy lak helye, mellyen az ő kegyelme özvegyének sellére sem az adózástól, sem pedig az approbb servitutzól nem immunis.”²²¹ Csernátoni Vajda Sámuel 1719 vagy 1726 után, *kézdivásárhelyi* papként kézdi esperes, *Csernátoni Vajda Péter* (1717–1782) püspök apja.²²²

- 1747. XI. 10. „Samuel Tsávási Ecclesiae Ref[ormatae] K[ézdi] V[ásárhely]ensis V[ice] D[ecano] Minister Ordinarius m[anu] pr[opria].”²²³

- 1751. Intze István unitárius pap.²²⁴ Talán azonos az 1735-ben Kőröspatakon szolgálatot teljesítő *Árkosi* Incze Istvánval.²²⁵ Valószínűleg háromszéki családból való volt.

¹⁸⁵ TUDÓSS S. Kinga 2003, 196.

¹⁸⁶ MNL OL, P 672.

¹⁸⁷ MNL OL, F 1, XXVI, 567; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 232.

¹⁸⁸ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ MNL OL, P 970.

¹⁹¹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹² MNL OL, P 1239.

¹⁹³ COROI Artur 1998, 22.

¹⁹⁴ MNL OL, P 1239.

¹⁹⁵ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹⁶ BENKŐ József 1778, 576; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 181–182; TUDÓSS S. Kinga 2003, 238.

¹⁹⁷ MNL OL, P 616.

¹⁹⁸ JUHÁSZ István 1947, 57.

¹⁹⁹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁰⁰ COROI Artur 1998, 22.

²⁰¹ Uo., 22.

²⁰² Uo., 26.

²⁰³ Uo., 22. Bikfalván szolgált hasonló nevű prédikátor 1714. VI. 22-én és 1754. VI. 22-én is. (MNL OL, R 298.) Nem biztos, hogy mindhárom esetben ugyanazon személyről van szó.

²⁰⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 117.

²⁰⁵ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 181–182, 200.

²⁰⁶ MNL OL, P 5. (Mindkét adat.)

²⁰⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 109.

²⁰⁸ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZGA Enikő 2001, I, 67.

²¹¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 101.

²¹² BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57.

²¹³ COROI Artur 1998, 22.

²¹⁴ Uo.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ COROI Artur 1998, 30.

²¹⁸ Uo., 22.

²¹⁹ MNL OL, P 5.

²²⁰ BENKŐ József 1778, 576; CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 316.

²²¹ MNL OL, P 672, *Cseréi cs. lvt.*

²²² BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; 2008.

POKOLY József 1904–1905, III, 122. és V, 171.

²²³ MNL OL, P 672.

²²⁴ COROI Artur 1998, 22.

²²⁵ Uo., 25.

- 1778–1782. *Léczfalvi* Kanyó Mózes pap.²²⁶
 - 1778. *Keresztes Máté* pap;²²⁷ 1781. IV. 9. „Tiszteletes *Kézdi Vásárhelyi* prédikátor és református esperest *Keresztes Máthé*”,²²⁸ 1783. XI. 23. Telegdibaconban említik „*Keresztes Máté Uram*”-at.²²⁹ É. n. (1793. augusztusa után keletkezett iratban.) „*Keresztes Máté kézdivásárhelyi* református pap és generalis notarius.”²³⁰ *Keresztes Máté* (1727–1795) 1778–1794-ben *kézdi* esperes, 1789-től zsinati főjegyző, 1794–1796-ban püspök. (Esperesi tisztségét is megtartja, ezért utódja, Kováts Márton felsőcsernátoni prédikátor csak prosenior lehetett. Zsinati főjegyzői tisztségét Kováts Sámuelre, a *Kézdi* esperesség notáriusára ruházzák át, aki a következő esztendőben *kézdi* prosenior, 1796-ban *kézdi* esperes lett, de nem tudjuk biztosan, hol szolgált.) Elhunyt 1796. V. 29-e előtt.²³¹ *Nagybaconi Keresztes Máthé* 1775-ben már *kézdi* prosenior (espereshelyettes) volt.²³² Az esperesi tisztségét 1778-ban nyerte el, annak Albisi Vass Gábor – többek közt dálnoki, valamint Márkosfalvára is beszolgáló – lelkész-esperes elhunytával bekövetkezett megüresedése nyomán. 1780-ban egyházi fenyítékben részesült, mert a II. székely határeözred plébánosa, Grandits Hadrianus által kirobantott vitákban nem volt hajlandó meghátrálni. Ugyanazon évben már válófélben volt felesége szabados életvitele miatt.²³³ Külországi akadémiákról visszatérően előbb alsórákosi, majd zabolai prédikátor volt.²³⁴
 - 1778. XII. 16–18. „Josephus Szendrei Ecclesiasticus 1 inquilinus”²³⁵ Szendrei József 1782 és 1792 között *Kézdivásárhelyen* volt „református” kiegészítő pap”.²³⁶
 - 1796. V. 11. „*Ferenczi Ferencz* pap.”²³⁷ „Karatna die 29[igesima no]na Januarii Anni 1799. Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; „K[ézdi] Vásárhely. 22. 8[octo]br[is] 1801. Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1803. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1805. II. 20. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] ord[inarius] Notarius”; 1807. II. 28. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] o[r]d[inarius] Notarius”; 1808. III. 26. „Ferentzi Ferentz m[aga] t[ulajdon] kez[ével] ord[inarius] Notarius”; 1810. III. 20. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] o[r]d[inarius] Notarius”; 1815. III. 1. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével] Esperest.”²³⁸ 1800. I. 2; I. 26; VI. 12. „Ferentzi Ferentz m[aga] t[ulajdon] k[ezével] Kézdi Ord[inarius] Notarius”; 1804. II. 24. „Ferentzi Ferentz t[ulajdon] k[ezével].”²³⁹ 1809 körül Fe-

renczi Ferencz *kézdivásárhelyi* pap *kézdi* esperes volt.²⁴⁰ Ferenczi Ferencz 1787–1793-ban középpajtai papként erdővidéki prosenior, 1794–1796-ban erdővidéki esperes volt, 1796-ban vitetett *kézdivásárhelyi* papságra és egyházi notáriusságra, de erdővidéki esperesi címét, rangját grádusát megtartotta 1799-ig és még 1803-ban is használta. Erdővidék esperese 1799-ben a korábbi prosenior, Bitai Péter, 1800-ban Szabó Sámuel lett.²⁴¹ Franciscus Ferentzi 1774-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd külföldi akadémiákat látogatott.²⁴² 1854-ben is említenek hasonló nevű *kézdivásárhelyi* papot.²⁴³

- 1851. I. 8. „Zajzon Ferus s[aját] k[ezével] helybeli segéd [...] fungens pap.”²⁴⁴ Hasonnevű pap szolgált 1806 és 1821 között Ikafalván, Uzoni előnévvel.²⁴⁵ Azonosága az 1844 és 1848 között szolgáló kovásznai iskolamesterrel kérdéses.²⁴⁶

- 1852. I. 18. „*Fábián Dániel kézdivásárhelyi* református pap és követ az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepéért 6 éves büntetését tölti Josephstadtban, ahonnan 1856-ban szabadult. Felesége Benkő Krisztina.”²⁴⁷ Ha azonos azzal a diákkal, aki 1826-ban subscribált, akkor aranyosegerbegyi származású/születésű és valamikor az 1830-as években végezte enyedi tanulmányait, majd nyugati akadémiákat látogatott: előbb nagyenyedi prédikátor, majd székelyudvarhelyi teológiai professzor, végül 1848–1850 között *kézdivásárhelyi* lelkész.²⁴⁸ A pesti országgyűlés 19 székely követének egyike 1848–1849-ben.²⁴⁹ Benkő Krisztina rokona volt Benkő Dánielnek, aki 1817-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁵⁰

- 1872. VII. 28.; 1873. VIII. 3.; 1874. III. 29.; 1877. VIII. 26.; 1886. III. 10.; 1888. IV. 7.; 1892. X. 30.; XI. 20. Székely János *kézdivásárhelyi* lelkész, egyházkerületi képviselő.²⁵¹

- 1898. I. 12. Kovács István *kézdivásárhelyi* lelkész, egyházkerületi képviselő.²⁵² 1888-ban Feltorján volt adminisztráns lelkész.²⁵³

A vizitációkról:

- 1747. XI. 10. „A Kézdi Vasarhelyi Reformata Ekklesia mind én előttem levő Tiszteletes Praedicatoroknak idejében, mind pedig az én időmben nem Subjacealt a Kézdi Venerabilis Tractus Tiszteletes Esperestek Visitationojnak, hanem az Erdélyi Reformatus Tiszteletes Püspökök Visitalták.”²⁵⁴

- 1748. I. 25. „Nehai Sz[en]t Királyi Mihály Ur[am] esperestégében” – és az ő javaslatára – zsinat mondta ki, hogy a kéz-

²²⁶ Uo., 22.

²²⁷ Uo.

²²⁸ MNL OL, P 970.

²²⁹ MNL OL, P 297.

²³⁰ MNL OL, R 298.

²³¹ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; POKOLY József 1904–1905, III. 157–158; NAGY Géza 1933, 136; *ERZSI*, III, 257; *IV*, 9, 25, 44, 55, 68, 78, 82, 89, 98, 101, 105–106, 120, 141, 165, 186.

²³² *ERZSI*, III, 1771–1789, 61.

²³³ Uo., 9, 29, 104, 112, 138, 142, 152, 179, 199, 211, 213–215, 221, 226, 228, 238, 247. Benkő József Albisi Was Gábort mint *kézdi* esperest 1732-ben említi. (BENKŐ József 1778, 576.) Bakk Pál szerint 1765-ig szolgált be Márkosfalvára. (BAKK Pál 2001, 124.)

²³⁴ BENKŐ József 1778, 576.

²³⁵ MNL OL, P 56.

²³⁶ COROI Artur 1998, 22.

²³⁷ MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes iratai*, 19171. mikrofilmtekeres.

²³⁸ KEL, *Karatnai vizitációk – 1756–1885*, 27°, 28°–30°, 31°, 32°.

²³⁹ MNL OL, P 1610.

²⁴⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

²⁴¹ Uo., 53; *ERZSI*, III, 259; *IV*, 9, 25, 38, 44, 55, 67, 105, 114, 141, 165, 169, 186.

²⁴² JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 178.

²⁴³ COROI Artur 1998, 22.

²⁴⁴ MNL OL, P 672.

²⁴⁵ COROI Artur 1998, 20.

²⁴⁶ BEREZ Gyula 1893, 145.

²⁴⁷ MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes iratai*, 19171. mikrofilmtekeres; EGYED Ákos 1998, I, 93, 154, 156, 258; JAKAB Elek 1880, 523; NAGY Sándor 1896, 112.

²⁴⁸ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 32, 229; POKOLY József 1904–1905, III, 195–201.

²⁴⁹ EGYED Ákos 1994, 256, 258.

²⁵⁰ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 219.

²⁵¹ KEL, *Karatnai Protocollum*, I, 160–163, 168–169, 174–175; *Karatnai Protocollum*, II, 18–19, 54–55, 84–85, 145–146.

²⁵² *Karatnai Protocollum*, II, Számozatlan lapok. (Az eredetiben a számozás a 170. lapnál véget ér.)

²⁵³ Uo., 80–89.

²⁵⁴ MNL OL, P 672.

divásárhelyi eklézsiát nem a „Kézdi Venerabilis Tractus” eszere, hanem a püspök vizitálta.²⁵⁵

Iskolamesterek:

- 1546. „Inquisitor[io] de A[nn]o 1546 pro parte Michaelis Damokos inter Georgium Literati, et Gregor[ium] Nagy subversante negotio in Torja Vasarhely confect[a]”²⁵⁶
- 1588. *Szentkirályi* István kézdívásárhelyi iskolamester.²⁵⁷
- 1603. István és János kézdívásárhelyi iskolamester.²⁵⁸ István talán azonos az 1603-ban említett Szentkirályival.
- 1607. VII. 5. „Andras Deak Kezdi Vasarhelyi Schola mester.”²⁵⁹
- 1614. Miklós deák.²⁶⁰
- 1653. IV. 18. „Barabás Mihály Deák.”²⁶¹
- 1668. *Csabai* László.²⁶²
- 1675. II. 24. „Gergely Mesterne.”²⁶³
- 1675. II. 24. „Kaszoni Janos Deak.”²⁶⁴
- 1680. *Baróti* István deák.²⁶⁵
- 1685 után. Georgius *Dálljai* kézdívásárhelyi rector 1685-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁶⁶
- 1693. IV. 7. „Kasza Andras ugyan Kezdi Szeki Felső Torjai mostan Kezdi Vasarhelyi magyar Schola Mester” ...Andreas Kasza nobilis m[anu] p[ro]p[ri]a”;²⁶⁷ 1701. Kasza András deák;²⁶⁸ 1715. I. 25. „Andreas Kasza eclesiasticus de Felső Torja”.²⁶⁹ Más adat szerint is Kézdivásárhelyen tanított.²⁷⁰ Feltehető, hogy Nagyenyeden tanult.²⁷¹
- 1696. Michael *Galambodi* K[ézdi] Vásárhelyi scholarem: 1688-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban.²⁷²
- 1701. XII. 7. „Mostani K[ézdi] Vásárhelyi Reformata Schola Mester Csernátfalusi K. János.” (A notárius és két kézdívásárhelyi egyén szidalmazta, majd bántalmazta is a bíró házában).²⁷³ Talán azonos az 1691-ben a nagyenyedi kollégiumban subscribált Johannes Csernátfalusival.²⁷⁴
- 1701. XII. 7. „Aperre per me, Michaellem Bodoki Rector K[ézdi] V[asarhelyi]ensis.”²⁷⁵ Az Apafi Mihály által az oktatás terén szerzett érdemeiért megnevesített *Illyefalvi Bodoki Mihály*val azonosága kétes. „1664. I. 19. Nobilitatio *Michaeli Bodoki de Illyefalva* ...Egregii *Michaelis Bodoki de Illyefalva* qui Christianis ijsque Ecclesiasticis permutis conditione conditione oriunde Parentibus, eam nactus et aspectis est educationem, qua liberalibus artibus e...imbutus noluerit...”²⁷⁶

- 1703 után. Franciscus P. *Udvarhelyi* kézdívásárhelyi(?) rector, majd patakfalvi lelképásztor.²⁷⁷
- 1714 után. Stephanus *Szotyori* de *K[ézdi] Vásárhely*. Rector in patria.²⁷⁸
- 1714 után. Johannes *Nánási* Rector in Kézdi Vásárhely, Kovászna.²⁷⁹
- 1717 után. Laurentius *K[ézdi] Vásárhelyi*. Rector Kézdivásárhelyiensis.²⁸⁰
- 1717 után. Stephanus A. *Gyarmati*. Rector Kézdi Vásárhelyini.²⁸¹
- 1719 után. Michael M. *Kovácsnai*. Rector Kézdi Vásárhelyini.²⁸²
- 1722. I. 9. „*Albisi V. Andras* mostani *Kézdi Vásárhelyi* Kantor ...*Albisi V. Andras Kézdi Vásárhelyi* Kántor.”²⁸³ 1725. X. 31. *Albisi V. Andras* kézdívásárhelyi kántor.²⁸⁴
- 1736. XII. 28. „Tiszteletes Tudós Henter György Kézdi Vásárhelyi érdemes Ischola Mester”;²⁸⁵ 1739. VII. 27. „Bodoki Henter György, mostan Kézdiva[ar]helyi Schola Mester Sepszi Széki ...Georgium Henter Rectorem Scholae Kezdi Vasarhelyiensis.”²⁸⁶ 1740-tól 1787-ig feltorjai prédikátor. Bodoki Henter György 1740-ben feltorjai prédikátor lett. (Lásd ott.)
- 1742 után. *Pákei* Samuel Vida. 1742. IV. 24-én subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdívásárhelyi rector, később pedig barátosi lelképásztor lett.²⁸⁷ 1783-ban és 1785-ben az Orbai esperesség egyházi jegyzője, 1784-ben espereshelyettese, 1786–1787-ben a beteg és öreg esperes helyettese, barátosi pap, 1788 és 1804 között barátosi, illetve pákei papként orbai esperes.²⁸⁸ Felesége feltehetően zágoni volt.
- 1752 után. Alexander *Keresztes*. 1752-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, 1766–1767-ben senior, majd kézdívásárhelyi rector és ugyanakkor lelképásztor lett.²⁸⁹
- 1754 után. Andreas *Bertalan*. 1754-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdívásárhelyi kántor és orgonista, ugyanakkor lelképásztor lett.²⁹⁰
- 1764 után. Alexius *Deső*. 1764-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdívásárhelyi orgonista lett.²⁹¹
- 1765 után. Josephus *Pákei*. 1765-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdívásárhelyi rector lett.²⁹²
- 1773 után. Gabriel *Balog* 1773-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdívásárhelyi rector lett.²⁹³

²⁵⁵ MNL OL, P 672. Szentkirályi Mihály Kézdi esperessége nagyrészt feltorjai szolgálata idejére esett.

²⁵⁶ MNL OL, P 1610.

²⁵⁷ NAGY Géza 1937, 82.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ MNL OL, P 1610.

²⁶⁰ *SzOkl Ús*, IV, 422.

²⁶¹ MNL OL, P 672.

²⁶² SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133. Talán a későbbi kézdívásárhelyi pap és kézdi esperes.

²⁶³ MNL OL, P 672.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

²⁶⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 110.

²⁶⁷ MNL OL, P 1610.

²⁶⁸ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133. Lásd az adattárban Feltorjánál is.

²⁶⁹ MNL OL, P 5.

²⁷⁰ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

²⁷¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 241.

²⁷² Uo., 112.

²⁷³ MNL OL, P 5.

²⁷⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 114.

²⁷⁵ MNL OL, P 5.

²⁷⁶ MNL OL, F 1, XXVII, 754–755; SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 192. A második kipontozott rész olvashatatlan szó helye.

²⁷⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 122.

²⁷⁸ Uo., 130.

²⁷⁹ Uo., 131.

²⁸⁰ Uo., 133.

²⁸¹ Uo., 134.

²⁸² Uo., 136.

²⁸³ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

²⁸⁴ CsGy, Mike család okleveléből készült kivonatban.

²⁸⁵ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

²⁸⁶ MNL OL, P 672.

²⁸⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 154.

²⁸⁸ *ERZSI*, III, 183, 199, 211, 226, 238, 247; IV, 9, 44, 77, 89, 105, 141, 165; COROI Artur 1998, 12; KELEMEN József 2001, 88.

²⁸⁹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 163, 171.

²⁹⁰ Uo., 164.

²⁹¹ Uo., 169.

²⁹² Uo., 170.

²⁹³ Uo., 177.

- 1794 után. Fogarasi Samuel *Vitályos* 1794-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁴

- 1799 után. Rápolti Joannes *Áts* 1799-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁵

- 1803. *Feltorjai Áda István*. 1786-ban subscribált Nagyenyeden, majd Karatnán és Kézdivásárhelyen is kántorizált, utóbbi helyen 1803-ban orgonista is volt.²⁹⁶

- 1803 után. Harasztosi Thomas *Jantsó* 1803-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁷

- 1803 után. Szathmári Franciscus *Bodola* 1803-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector lett.²⁹⁸

- 1807 után. Beczei Joannes *Kis* 1807-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban, majd kézdivásárhelyi rector és lelképásztor lett.²⁹⁹

- 1821 után. Franciscus *Magyari*. 1821-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban. Vagy ő maga volt kézdivásárhelyi, vagy ott lett rector.³⁰⁰

- 1823 után. Stephanus *Csiszér* 1823-ban subscribált a nagyenyedi kollégiumban. Vagy ő maga volt kézdivásárhelyi, vagy ott lett rector.³⁰¹

*A kézdivásárhelyi református templom,
az eklézsia javai és az iskolák:*

- 1739. VII. 27. „Kézdi Vásárhelyi Jantsó István, mostan ugyan Kézdi Vásárhely[ne]k Varos Deákja ...Stephanus Jantsó ex K[ézdi] Vasarhely Studiosum Scholae K[ézdi] Vasarhely m[anu] p[ro]pria[rum].”³⁰²

- 1768. I. 16. „Agilis Primipilus Petrus Kelemen de Alcsernáton A[nn]or[um] 73 *Gyermekkoromb[an] midőn K[ézdi] Vásárhelyen iskoláb[an] Jártam*”³⁰³

- 1772. „A Kézdi Vásárhelyi Refor[mata] Iskolának Damokos Ferencz Urto[rt]o legalt 200 Forintok.”³⁰⁴

- 1781. IV. 9. „Kézdi Vásárhelyen a tiszteletes papi parochialis házban in vicinitatibus ab una Jantsó Pál és Ádám ab altera az K[ézdi] Vásárhelyi reformata schola és templom kerítésé.”³⁰⁵

- 1792. XII. 17. Egy bennvaló jószágát „Néhai Braabás István Ur az Ecclesiának el adta”.³⁰⁶ Az eklézsának 1820-ban volt egy házatlan zsellére.³⁰⁷

- 1802. „A Földingás következei Erdélynek némely Részében.” „Háromszéken: Sz. Györgyön, Illyefalván, Al-Doboyban, Albisban, Barátosban, Vásárhelyen, Torján: Templomok, Tornokok leomlottak, harangok meg-hasadoztak.”³⁰⁸

- „Anno 1818 Méltóságos Köntzei József Ur, ki most Kolosvárat lakik, a Voláli Ventzel Ádámnál levő adósságát, mely állott 24 id est huszon négy Német Forintokból és 52 Krajtzárokból *Scala szerint*, a mi Felső Torjai Ekklesiánaknak ajándékozván felis vettünk, a mely Summa pénzből az Orgona reparatiojéért *Válter Mátyás* nevezetű mester embernek fizettünk 18 Rhénes Forin-

tokat, ezenfelül a többi fizetődött Kézdi Vásárhelyre a Toronyra megkivántatott Vas Kaptoknak taxájában a renovatio alkalmazásával.”³⁰⁹

- 1818. IV. 14. „Szaniszló Ferentz Senior 1 Fl, Török Ferentz 30 xr, Kováts Sándorné 1 Fl, Kováts István 1 Fl. Ezen felyiel le irt személyek az Vásárhelyre epittendő iskola számára adtak 3 Rfl 30 xr Iffjab Szaniszló Ur és (Szaniszló?) István nem adtak.”³¹⁰ (A felsorolt személyek talán feltorjaiak voltak.)

- 1818. IV. 20. „A' Kézdi Vásárhelyre építendő oskolának fel segítésére a maxai birtokosoktol ajánlatott 9 – kilencz R[énes]forintokat administraltam Kézdi v[ice] Kiraly Biro Te-kintetes Lázár Dávid Urnak.”³¹¹ (Kovács János Comissar[ius] jelentése, nyilván a határóraltisz-t-képző iskola számára szervezett gyűjtésről.)

- 1850. XII. 29. „A helybeli Ev. Ref. Ecclesiának a tűzvész által leégert tornya ujbolí építésére 300 váltó Rftokot igirvén – minthogy ebből 200 váltó Rftokot már befizetett ...Az ecclesiai segélyek számára mint Cserei Sigmondiana Fundatiot egy száz Renens forintokba ...hagy ...ezen öszveg elocaltatván annak évenkénti hat procent interesse minden évben Karácsony szombatján a helybeli házi szegények között minden vallás különbsége nélkül osztasson ki a Ref. Dom. Consistorium által. Ezen ...tőke pénzt is a Malomrét árendájából fizettessék ki.” (Nagyajtai Cserei Zsigmondnak „Kézdivásárhelyen a piaci curiális házában” kelt végrendeletéből.) A toronyra és a segélyekre hagyott 100–100 forintot az örökös, Cserei János 1851. I. 8-án kifizette.³¹²

A kézdivásárhelyi (kantai) iskola:

- 1699. I. 31. „5. Numerus Catholicor[um]. S[ancti] Francisci Seraphici multum quoque crevit in ...Gymnasio Kézdi=Vásárhely.”³¹³

Kézdivásárhelyi származású magasrangú tisztviselők:

- 1676. XI. 13. „Johannes Pap de Kézdivásárhely.”³¹⁴ 1682. II. 16. „Nobilitatio Egregiorum Stephani Joannis Andreae et Samuelis Pap de Kezdi Vasárhely.”³¹⁵ Pap István 1671-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban,³¹⁶ tanulmányai elvégzése után a görgényi fejedelmi javak rationistája volt, János, András és Sámuel a fiai. 1697. II. 1. „Pap János Kézdivásárhelyi Circumspectus.”³¹⁷ Lehetséges, hogy Pap István fia és 1687-ben szintén a nagyenyedi kollégium növendéke volt.³¹⁸ 1768. I. 16. „Domo Michaelis Papp in oppido Kézdi Vásárhely.”³¹⁹ Papp Mihály fentiek leszármazottja lehet. 1851. I. 8. „Pap András főbíró.”³²⁰

Más kézdivásárhelyi tisztviselők, hivatalnokok:

- 1675. II. 24. „Kováts Istvan Hütös Notarius ...Stephanus Kovats Jur[atus] Notar[ius] oppidi K[ezdi] Vasarhely m[anu] p[ro]pria[rum].”³²¹

²⁹⁴ Uo., 195.

²⁹⁵ Uo., 200.

²⁹⁶ Uo., 188; MNL OL, P 970. (1811. VII. 9.); CsGy, *Feltorjai jegyzőkönyv 1801–1873*.

²⁹⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 204.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 208.

³⁰⁰ Uo., 224.

³⁰¹ Uo., 226.

³⁰² MNL OL, P 672.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ MNL OL, P 1610.

³⁰⁵ MNL OL, P 970.

³⁰⁶ MNL OL, P 672.

³⁰⁷ TAKÁCS Péter 2003, 140.

³⁰⁸ *Magyar Kurir*, 1803/4, Bécs, 1803. I. 14., péntek. Nyilván

Kézdivásárhelyről van szó.

³⁰⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 46. lapon.

³¹⁰ MNL OL, P 1610.

³¹¹ Uo.

³¹² MNL OL, P 672.

³¹³ BZENTZKY, Rudolphus 1699, 142'.

³¹⁴ MNL OL, P 1239.

³¹⁵ MNL OL, F 1, XXXI, 235–236.

³¹⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 102.

³¹⁷ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

³¹⁸ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 112.

³¹⁹ MNL OL, P 672.

³²⁰ Uo.

³²¹ Uo.

- 1730. VI. 23; VII. 23. „Nobilis Alexander Marko de Olasz-telek procurator.”³²²

- 1748. I. 25. „Michaelis Szotyori Jur[at]i Notarij Oppidi Kézdi Vásárhely.”³²³

- 1760. XI. 14. „Josephi Kovats Notarii Oppidi Nostris Kézdivasarhely”; 1770. I. 10. „Circumspectus Josphus Kovats Notarius oppidi K[ézdi] Vásárhely Annor[um] 55”; 1784. II. 21. „Josepho Kovats Ordinario Notario oppidi K[ézdi] Vásárhely m[anu] p[ro]pria”³²⁴

- 1800. I. 13. „Stephano Szözt m[anu] p[ro]pria Notariu[m] oppidi K[ézdi] Vásárhely.”³²⁵

- 1810. VII. 2. „Mollnár Sámuel m[anu] p[ro]pria v[ice] notar[ius] oppido K[ézdi]vássárhely.”³²⁶

- 1823. V. 31. „K[ézdi] V[ásár]helyi Kovats Dániel m[anu] p[ro]pria magistratualis ord[inarius] notarius.”³²⁷

- 1837. V. 17. „Jantso Moses m[anu] p[ro]pria K[ézdi] V[ásár]hely vice notariussa.”³²⁸

- 1850. XII. 29. „Wizi István Kézdivásárhelyi fő jegyző”; 1851. I. 8. „Wizi István főjegyző”³²⁹

- 1855–1856. „Nagy Moyses kézdivásárhelyi procurator.”³³⁰

- 1855. VII. 29. „Topf János harmincados.”³³¹

- 1883. II. 20. „Szacsuay Imre királyi törvényszéki jegyző.”³³²

- 1884. VIII. 14. „Pap ...királyi törvényszéki iratigazgató.”³³³

- 1886. V. 4. „Királyi Törvényszéki Jegyző *Borcsa Miklós*.”³³⁴

A kézdivásárhelyi temető:

- 1767 előtt. „Árokkerülő hely ...a Torja vize felől ...a Kézdivásárhelyi temető felől.”³³⁵

ALBIS

Iskolamester:

- 1687–1693. *Kézdivásárhelyi Ambrus János* deák.³³⁶ Talán Feltorján is tanított valamikor 1688 után.³³⁷

Hivatalnok:

- 1654. II. 1. „Nobilis Petrus Barabas de Albis, Cancellariae nostrae minoris Scriba Juratus ...Michaelis et Gregorij fratrum suum ...*Clementem Hodor de Kézdi Vasarhelyi*, Avum ipsorum maternum”³³⁸ (Barabás György és Hodor Margit fiai Bocskai István 1606. IV. 7-én kelt megerősítő oklevele alapján, mint Hodor Kelemen pap leányági leszármazottai kérik és nyerik el II. Rákóczi Györgytől *kézdivásárhelyi* házuk további mentesítését a köz-

terhektől.) *Barabás Péter kézdivásárhelyi* nemes 1655. IV. 28-án II. Rákóczi György oklevele „hütös Táblai Deákunk”-ként említi.³³⁹ 1663. X. 30. „*Barrabas Peter*”;³⁴⁰ 1667. XI. 29. „*Barabas Peter*”;³⁴¹ Apati Mihály okleveleiben szintén *Albisi* előnévvel szerepel: 1672. IX. 26. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciariae Jurati Scribis et Notarii*”; 1673. II. 16. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciariae Jurati Scribarum et Notarium*”; 1674. II. 5. „*Petri Barrabas*, ...*Tabulae nostrae Judiciariae Jurati Scribae et Notarii*”; 1675. VI. 10. „*Petrum Barrabas de Albis*”; 1676. X. 17. „*Petrum Barrabas de Albis*”³⁴² Nem tudni, a sok albisi Barabás közül, akik között 1635-ben egy „*Barabas Georgj* Megjes Deak” is volt, és talán Páván is működött, melyiknek a fia.³⁴³

ALSÓCSERNÁTON

Prédikátor:

- 1665. *Vásárhelyi Jancsó Péter*.³⁴⁴

BESENYŐ

Prédikátorok:

- 1677. *Vásárhelyi K. Péter*;³⁴⁵ 1677. IV. 25. „*Vásárhelyi K. Péter*, pro tempore Ecclesiasticus Bessenyeiensis ...*Petrus K. Vasarhelyi*” (neve az utóbbi dátumon előfordul az iratok Regestrumában is³⁴⁶); „*Vásárhelyi K. Péter* pro tempore Pastor Ecclesiae Bessenyeiensis”; 1677. IV. 29. „*Vásárhelyi Péter*” (az iratok Regestrumában).³⁴⁷ Azonossága az 1695-ben, 1696-ban és 1721-ben Sepsiszentgyörgyön szolgálatot teljesítő *Vásárhelyi Péterrel* kétes, de nem zárható ki.³⁴⁸

- 1769–1772. *Léczfalvi Kanyó István*.³⁴⁹ Azonossága az 1783-ban *Kézdivásárhelyen* szolgálatot teljesítő id. *Kanyó Istvánnal* vagy annak fiával nem zárható ki.³⁵⁰

- 1795. *Kanyó Mózes* prédikátor.³⁵¹ Azonos lehet az 1769-ben Kilyénben,³⁵² 1778-ban és 1782-ben *Kézdivásárhelyen*³⁵³ szolgálatot teljesítő *Kanyó Mózessel*, illetve *Léczfalvi Kanyó Mózessel*.

Iskolamester:

- 1644. *Kézdivásárhelyi Jancsó Gábor* iskolamester;³⁵⁴ 1689. V. 19. „*Kézdi Vásárhelyi Jancso Gábor* Deák Sepszi Széki Besenyő Schola Mester Primipilus ...*Kézdi Vásárhelyi Jancso Gábor*”.³⁵⁵

BIKFALVA

Prédikátor:

- 1713. I. 15. „*Pál János Simon* Pap pro nunc Bikfalvi Praedikator”; 1714. VI. 30. „*Bikfalvi Praedikator Simon* Pap Uram”; 1717. I. 31. „Tiszteletes Bikfalvi Praedikator Uram ő kegyelme

³²² Uo.

³²³ Uo.

³²⁴ Uo.

³²⁵ Uo.

³²⁶ MNL OL, P 1610.

³²⁷ Uo.

³²⁸ Uo. Piros viaszpecsétjén pajzson kehely.

³²⁹ MNL OL, P 672.

³³⁰ MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 33^t, 34^t.

³³¹ Uo., 33^t.

³³² MNL OL, P 297.

³³³ Uo.

³³⁴ Uo.

³³⁵ MNL OL, P 616.

³³⁶ COROI Artur 1998, 9.

³³⁷ BEREZC Gyula 1893, 105.

³³⁸ MNL OL, F 1, XXVI, 284–287.

³³⁹ *SzOkl*, VI, 199.

³⁴⁰ MNL OL, P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt.*, *Léczfalvi Gyárfás cs.*

³⁴¹ MNL OL, P 669, *Teleki cs. marosvásárhelyi lvt.*, *Béldy cs.*

³⁴² MNL OL, P 1341, *Battthyány család lvt.*, *Illésházi cs.* Mind az öt adat.

³⁴³ *SzOkl* Ús, V, 149.

³⁴⁴ COROI Artur 1998, 9. A Jancsó családnév, amelyet olyan papok és deákok is viseltek, akiknek származási helyére utaló előnevük nem volt, kézdivásárhelyi eredetre utalhat.

³⁴⁵ COROI Artur 1998, 13.

³⁴⁶ Teljes címe: *A Rétyi Antos Familia ős levelei Regestruma költ 1822be Januar Napjain.*

³⁴⁷ MNL OL, P 5. (Mind a négy adat.)

³⁴⁸ COROI Artur 1998, 32.

³⁴⁹ Uo., 14.

³⁵⁰ Uo., 22.

³⁵¹ Uo., 13.

³⁵² Uo., 22.

³⁵³ Uo.

³⁵⁴ COROI Artur 1998, 14.

³⁵⁵ MNL OL, P 5.

...*Pál János Simon* Pap pro tempore Bikfalvi Praedikator³⁵⁶ 1714. VI. 22; 1754. VI. 22. „*Páljános Simon* pap bikfalvi praedicator”; é. n. (1600-as évek vége, 1700-as évek eleje.) *Páljános Simon* bikfalvi prédikátor.³⁵⁷ Korábban Zalánban és talán *Kézdivásárhelyen* is szolgált.³⁵⁸ (*Paall Janos Simon* Pap előfordul az 1758. V. 17-én készült *Inventarium universorum literalium instrumentorum*-ban is.³⁵⁹)

Iskolamester:

- 1702. VI. 24. „*Jancso Jakob* Deak Uram Bikfalvi Schola Mester ...*Vasarhelyi Jancsó Jakob*.” (Az iratban egy Imre nevű öccse is szerepel.)³⁶⁰ 1703. III. 10. „*Kézdivásárhelyi Jancsó Jakob* deák.”³⁶¹

BODOK

Prédikátorok:

- 1702; 1713; 1728. *Vásárhelyi János* bodoki pap és sepsi esperes.³⁶²

BODOLA

Iskolamester:

- 1703. VI. 28. „*Joannes K. Csernatfalusi* de eadem Nobilis Persona.” (Neve két azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik irat a Regestrumban is szerepel.)³⁶³ *Kézdivásárhelyen* is tanított.³⁶⁴

DÁLNOK

Prédikátorok:

- 1711. *Csernátóni Vajda Sámuel* prédikátor.³⁶⁵ 1719 vagy 1726 után *kézdivásárhelyi* papként kézdi esperes, *Csernátóni Vajda Péter* (1717–1782) püspök apja.³⁶⁶ Nem azonos az 1791-ben említett teológiai-egyházi íróval.³⁶⁷

- 1724. *Pécsi János* prédikátor.³⁶⁸ Azonossága az 1683-ban Imecsfalván tanító *Futásfalvi Pécsi Jánossal* kétes,³⁶⁹ inkább a hasonnevű, 1680-ban előforduló *kézdivásárhelyi* papról és kézdi esperesről lehet szó.³⁷⁰

- 1750. *Vass Gábor* prédikátor.³⁷¹ *Albisi Wäss Gábor* néven *Kézdimárkosfalván* és *Kézdivásárhelyen* is szolgált; 1744-ben és 1765-ben kézdi esperes volt.³⁷²

FELSŐCSERNÁTON

Prédikátorok:

- 1729. *Kézdivásárhelyi Szabó Lőrincz*.³⁷³

FELTORJA

Prédikátorok:

- 1801. „...tsak ugyan azt hiteles írásokból láttam, hogy ezen Esperes után az 1730dik Esztendőben Fel Torjai Pap volt *Kézdi Vásárhelyi Kováts Miklós*, aki ebből az Ekklesiából elment Martonfalvára Papnak 1739-be s talán ott is halálozott meg.”³⁷⁴ 1726. XII. 22-én, 1727. I. 21-én és 1727. VI. 11-én is találkoztunk torjai okiratokban *Vásárhelyi Miklós* nével.³⁷⁵ Lehetséges, hogy ugyanazon személyről, *Kézdivásárhelyi Kováts Miklósról* van szó.

- 1801. „Kováts Miklós Pap helyében Succedalt itten Tiszteletes *bodoki Henter György* Uram a Ki a *Kézdi Vásárhelyi* Rectorságból, ide Fel Torjára a Szent Papi Hivatalnak folytatására meghivattatott s elis jött 1740ben. Szolgált is ebben az Ekklesiában hasznoson és előmenetelesen 47 Esztendőig, meghalálózván 1787ben Pünköst Havában, elis temettetett ugyan akkor Áldozo Tsütörtökön itten Fel Torján tisztességesen, nyugosznak már hideg tetemei a Templom Kerítésiben a Feltámadásnak napjáig.”³⁷⁶ *Bodoki Henter György* feltorjai református prédikátor (1740–1787), 1707-ben született, feltehetően papi családban. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, 1726. VI. 20-án subscribált (Praeses musicae artificialis. Dein praeses theologiae, mox praec. syntaxistarum. Dein ass. tandem rector *K. Vásárhelyini*.)³⁷⁷ További személyére vonatkozó adatok: 1750–1782. *Henter György*;³⁷⁸ 1755. II. 22. „A Tulsó Bértzen in vicinitatibus ab una *Henter György* a Felső Praedicator ...Ugyan más Jozság is vagon ben a faluban in vicinitatibus ...ab alia *Henter György* a Felső Torjai Reformatus Pap, ez is kaszálattik”;³⁷⁹ 1755. VIII. 26. „Ordinarius minister ecclesiae reformatae Felső Torjensis reverendus dominus *Georgius Henter* annorum 48”;³⁸⁰ 1766. VI. 3. „Felső Torján az melly Ecclesia joszágon az fungens pap Tekintetes *Henter György* uram lakik”;³⁸¹ 1776. VIII. 25. „Az Fel Torjai Tavasz Mezőben Az Tulsó Bértzen vicinussa alol Tekintetes *Henter György* Uram ...Ugyan Fel Torján a Dombon vicinussa egy felől Tekintetes *Henter György* Uram ben valo sessioja”; 1777. IV. 4. „A Tavasz Mezőben most nyomás a Felső Torjai Mezőben a Tulsó Bértzen vicinussa alol Tiszteletes *Henter György* Uram; Felső Torján a Dombon *Henter György* Uram vicinussában egy felső joszág”;³⁸² Felesége karatnai vagy felvoláli Köntzei Anna.³⁸³

- 1787–1833. III. 5. *Kézdivásárhelyi Szabó Antal*.³⁸⁴ A Nagyenyedi Református Kollégium contrascribája volt,³⁸⁵ onnan hoztatott be feltorjai káplánságra 1785-ben. 1786-ban házasságot kötött össze Feltorjai Pető Máriával. Felesége 1831-ben elhunyt.³⁸⁶

³⁵⁶ Uo. (Mindhárom adat.)

³⁵⁷ MNL OL, R 298. (Mindhárom adat.)

³⁵⁸ COROI Artur 1998, 22.

³⁵⁹ MNL OL, P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt. Killyéni Székely cs.*

³⁶⁰ MNL OL, P 5.

³⁶¹ MNL OL, R 298.

³⁶² JUHÁSZ István 1947, 48.

³⁶³ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

³⁶⁴ Lásd ott.

³⁶⁵ COROI Artur 1998, 16.

³⁶⁶ BENKŐ József 1778, 576; JUHÁSZ István 1947, 57; POKOLY József 1904–1905, III, 122. és V, 171.

³⁶⁷ POKOLY József 1904–1905, V, 187.

³⁶⁸ COROI Artur 1998, 17.

³⁶⁹ Uo., 21.

³⁷⁰ JUHÁSZ István 1947, 57.

³⁷¹ COROI Artur 1998, 16.

³⁷² JUHÁSZ István 1947, 57.

³⁷³ COROI Artur 1998, 17.

³⁷⁴ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 24.

lapon. Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1733). (Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.)

³⁷⁵ MNL OL, P 970.

³⁷⁶ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 25. lapon. Lásd Kézdivásárhelynél is.

³⁷⁷ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 142.

³⁷⁸ COROI Artur 1998, 18; Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1750, 1782). (Az eredeti Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.)

³⁷⁹ MNL OL, P 5.

³⁸⁰ MNL OL, P 970.

³⁸¹ MNL OL, P 616.

³⁸² MNL OL, P 5. (Mindkét adat.)

³⁸³ TÜDŐS S. Kinga 1998.

³⁸⁴ Uo.; ERZSI, III, 227.

³⁸⁵ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 178.

³⁸⁶ TÜDŐS S. Kinga 1998.

1792-től a Kézdi tractus censora.³⁸⁷ Szabó Antal síremléke is a feltorjai templomerőd udvarán található.

- 1948–1976. III. 29. Böloni András ev. ref. lelkész. Felsőcsernátonban született, Kézdivásárhelyen hunyt el, ahol nyugdíjasként lakott.

- 1976. III. 30.–1976. VI. 27. Szép Ödön ev. ref. lelkész. Kézdivásárhelyről szolgált be Feltorjára.

- 1976. VI. 28.–1989. VI. 28. Kónya Balázs ev. ref. lelkész. Kézdivásárhelyen lakott, szolgálatát megszakításokkal végezte. A megszakítások idején és végleges távozása után Szép Ödön kézdivásárhelyi illetőségű lelkész szolgált Feltorján és Karatnán.

Iskolamesterek:

- 1602–1635. Ambrus János. 1602-ben szabados, 1614-ben libertinus, 1619-ben vagyonatlan gyalogos, 1635-ben a régi lófők közt gyalog mustál.³⁸⁸ Talán azonos Kézdivásárhelyi Ambrus János deákkal, akit Zajzon István Alsócsernátoni Pál István deákkal együtt említ feljegyzésében és akinek eszerint feltehetően kortársa volt,³⁸⁹ bár sehol sem írják deáknak vagy Kézdivásárhelyinek. (Ettől még lehetett jogi kérdésekben járatos, jó íráskészséggel rendelkező, tanult, tekintélyes kézdivásárhelyi származású férfiú.) Berecz – ugyancsak a Feltorjai Jegyzőkönyv alapján – 1688 utánra teszi feltorjai tanítóskodását,³⁹⁰ de személyére nézve semmilyen más adatot nem ismerünk.

- 1642. IX. 23. „Stephano Kézdi Vásárhelyi Scholae Rectore.”³⁹¹ Nevében a Cs. Bogáts Dénesnél olvasható P. monogram vagy rövidítés jelentését (1642) egyelőre nem ismerjük.³⁹² Pálmai József szerint 1641-ben ő volt a feltorjai prédikátor, akit 1646-ban temettek el.³⁹³ Kevés a valószínűsége, hogy őt nevezte volna ki 1646-ban Háromszék római katolikus főesperesévé I. Rákóczi György.³⁹⁴

- 1801. „Nota Bene Midón 1794be a Régi megromladozott Mesteri ház elhanyagottott annak a küszöb Lábján ilyen írást találtunk: Anno Domini 1663. Combusta, et Renovata est, Anno Eodem Magistro Pro tempore Petro Kopias Vásárhelyi.”³⁹⁵ (Az Úr 1663. esztendejében leégvén, az akkor itt tanító Vásárhelyi Kopjás Péter ugyanazon esztendőben újjáépítette.) Vásárhelyi K. Péter néven 1677-ben talán sepsibesenyei pap.³⁹⁶

- 1715. I. 25. „Andreas Kasza Ecclesiasticus de Felső Torja.”³⁹⁷ Kézdivásárhelyen működött hasonló nevű tanító 1701-ben.³⁹⁸ Nem tudni, pap vagy deák volt-e? Feltehető, hogy Nagyenyeden tanult.

- 1726. XII. 22.; 1727. I. 21.; 1727. VI. 11. „Vásárhelyi Miklós.”³⁹⁹ Talán Kézdivásárhelyi Kováts Miklós feltorjai lévitáról vagy

papról (1730–1739) van szó, akit 1739-ben martonfalvi pappá választatottak.⁴⁰⁰

- 1747–1764. Kézdivásárhelyi Nagy Péter deák, kántor.⁴⁰¹

- 1831. V. 24. – 1872. Szotyori István tanító. Amikor 1872-ben a református felekezeti iskola községi jelleget vett fel, lemondott, majd 1883-ig énekvezérként, 1883-tól nyugalmazott énekvezérként tevékenykedett, 1887-ben nyugalmazott tanító és énekvezér.⁴⁰² Talán kézdivásárhelyi születésű volt.⁴⁰³

GELENCE

Plébános:

- 1632–1646. Vásárhelyi István gelencei plébános. Időnként polyáni plébános és háromszéki esperes volt.⁴⁰⁴

GIDÓFALVA

Prédikátor:

- 1659–1677. Vásárhelyi Jakab;⁴⁰⁵ 1689. II. 17. „Jakobus Vásárhelyi Constitutus Senior Sepsi”; 1699. I. 29. „Vásárhelyi Jakabné Retyi öröksége”; 1702. I. 7. „Gidofalvi Nemes és Tiszteletes Nehai Vásárhelyi Jakab Uram özvegye Zajzon Anna Aszszony” (három azonos keltezésű iratban); 1702. I. 20. „Gidofalvi Sepsi Szeki Vasarhelyi Jakabné Aszszonyom Zajzon Anna”; 1702. I. 24. „Nemes és Tiszteletes Nehai Vasarhelyi Jakab Uram özvegye, Zajzon Anna”; 1702. V. 13. „Vásárhelyi Jakabné”; 1705. VIII. 10. „Vasarhellij Jakab Esperestné Aszszonyom Zajzon Anna Aszszony”⁴⁰⁶ Kökösbén és Rétyen is szolgált.⁴⁰⁷ Sepsi esperes volt 1664-ben és 1691-ben is.⁴⁰⁸

Iskolamester:

- 1696. XI. 3. „Vasarhelyi Istvan Deak Gidofalvi Sepsi szeki” (két azonos keltezésű iratban); 1700. VI. 7. „Gidofalvi Vasarhelyi István Diák”; 1700. VI. 13. „Sepsi Szeki Ghidofalvi Vasarhelyi Istvan Deák”; 1700. IX. 6. „Gidofalvi Vásárhelyi István Deák” (az iratok Regestrumában); 1701. VI. 1. „Gidofalvi Vásárhelyi István Deák” (az iratok Regestrumában).⁴⁰⁹ Talán sepsiszentgyörgyi iskolamester is volt.⁴¹⁰

ILLYEFALVA

Prédikátor:

- 1741. Fosztó Miklós prédikátor.⁴¹¹ Azonossága az 1735-ben Kézdivásárhelyen szolgálatot teljesítő Fülel Fosztó Miklóssal nem zárható ki.⁴¹²

³⁸⁷ ERZSI, IV, 44.

³⁸⁸ SzOkl Ús, IV, 49, 433, 598; V, 159.

³⁸⁹ TÜDŐS S. Kinga 1998.

³⁹⁰ BEREZC Gyula 1893, 105.

³⁹¹ MNL OL, P 5. (Egy 1771. VIII. 8-án kelt iratban.)

³⁹² COROI Artur 1998, 18; CsGy, Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levele (1642). Csak újabb adat(ok) felbukkanása hitelesítheti ezt az adatot.

³⁹³ PÁLMAI József 1901, 468.

³⁹⁴ VESZELY Károly 1860, 301–316.

³⁹⁵ TÜDŐS S. Kinga 1998, az eredeti lapszámozás szerinti 21. lapon.

³⁹⁶ COROI Artur 1998, 13.

³⁹⁷ MNL OL, P 5.

³⁹⁸ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

³⁹⁹ MNL OL, P 970.

⁴⁰⁰ TÜDŐS S. Kinga 1998; COROI Artur 1998, 18.

⁴⁰¹ BEREZC Gyula 1893, 105; TÜDŐS S. Kinga 1998. CsGy,

Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levele (1747).

⁴⁰² TÜDŐS S. Kinga 1998; BEREZC Gyula 1893, 105; NK 1858, 47; NK 1859, 48; NK 1860, 65; NK 1861, 88; NK 1862, 78; NK 1864, 101; NK 1869, 92; NK 1881, 144; NK 1884, 93; NK 1888, 100; a Névkönyvek szerint még 1873-ban is tanított. CsGy, Cs. Bogáts Dénesnek Altorjai Csoboth Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében (1831).

⁴⁰³ CsGy.

⁴⁰⁴ VESZELY Károly 1860, 311, 374; SÁVAI János 1997, 517. stb.

⁴⁰⁵ COROI Artur 1998, 19.

⁴⁰⁶ MNL OL, P 5. (Mind a kilenc adat.)

⁴⁰⁷ COROI Artur 1998, 24, 31.

⁴⁰⁸ JUHÁSZ István 1947, 48.

⁴⁰⁹ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.)

⁴¹⁰ COROI Artur 1998, 32.

⁴¹¹ Uo., 20.

⁴¹² Uo., 22.

KANTA

Páterek:

- 1748. XII. 12. „Tisztelendő Pater Provincialis Imre Pál Uram Kegyelmedet emlékezteti mi általunk mostan *Kezdi Vasárhelyen* residealo Tekintetes Senior *Albisi Barabas Györgyne* Tekintetes Szekely Ersebet Aszony arra szinten esztendeje requiralta es requiralta volt; Az mit ennek előtte a Tisztelendő Kantai Residencia számára vasarlott volt akkori Tisztelendő Kantai Gvargyan Tisztelendő Pater *Szatsvai Uram* ő Kegyelme holmi szanto földeket itt Nemes Fejervarmegyei hataron es egyebütts Nemes Kezdi Szeki Felső Torjai Tekintetes Kozma Ilona Aszontol ...a Tisztelendő Convent ...malmotis csinaltanak rea ...Tisztelendő Pater *Mauritius*.⁴¹³

Templom:

- 1723. IX. 16. „Az *volahok* templomára jövő láb.”⁴¹⁴ A rá-cok templomáról van szó. A korabeli székelyföldi okiratokban az „oláh” ritkán jelenti a román etnikumot, annál gyakrabban a görögkeleti, ortodox vallású személyeket, közösségeket. (Az oszmán törökök a szerbeket nevezték *valah*nak. A kantai rá-cokról 1653-ból is van adat.⁴¹⁵)

KILYÉN

Prédikátorok:

- 1697. IV. 23. „*Andrea Gidoffalvi* Juratus Notarius Sanctae Sedis Sepsis”; 1697. VII. 7. „*Andrea Gidoffalvi* Juratus Notarius Sanctae Sedis Sepsis”; 1698. VI. 8. „*Ghidoffalvi Andras* mostan Killyeni Reformatus Praedicator ...pro nunc Killyeni Reformatus Praedicator” (neve három azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik irat a Regestrumban is szerepel).⁴¹⁶ Később, 1712-ben talán Rétyen is szolgált.⁴¹⁷ Korábban *Kézdivásárhelyen* szolgált hasonló nevű pap.⁴¹⁸

- 1722. Mindszent havának 8dik napján. „*Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. IV. 13. „*Tegző András* pro nunc Killyéni Unittárius Praedikátor ...*Tegző András* Pastor Unittarianus Killyeniensis” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. IV. 30. „*Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor”; 1723. VI. 6. „*Arkosi Tegző András* Killyéni Unittárius Praedikátor ...*Arkosi Tegző András* Pastor Unittarianus Killyeniensis” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. VI. 19. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1723. XI. 23. „*Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor”; 1723. XI. 23. „*Tegző András*” (az iratok Regestrumában); 1724. XI. 20. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1726. I. 4. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1726. IV. 14. „*Arkosi Tegző András* Killyeni

Unittárius Praedikátor”; 1726. VI. 12. „*Arkosi Tegző András* Killyeni Unittárius Praedikátor”.⁴¹⁹ Ezidőtájt (1733–1737) és jóval később (1779) *Kézdivásárhelyen* szolgált egy hasonló nevű unittárius pap.⁴²⁰ Írástudó dinasztia tagja.⁴²¹

- 1732. IV. 12. „*Fülei Fosztó Miklos* Killyeni Reformatus Minister pro nunc.”⁴²² *Kézdivásárhelyen* (1733) és Illyefalván (1741) is szolgált hasonló nevű pap.⁴²³

KÖKÖS

Prédikátor:

- 1770. *Vásárhelyi Jakab*.⁴²⁴ Rétyen is szolgált (1763–1769).⁴²⁵ Lehetséges, hogy ő volt 1759-ben a nagyenyedi kollégium contrascribája.⁴²⁶

LÉCFALVA

Iskolamester:

- 1605. „Ultima die Mensis Decembris Mij *Giarfas Istuan* Deak es Kanyo Antal Lezfalvan lakozandok.” (Egy 1607. VI. 19-én kelt oklevélben.⁴²⁷) Mindkét név előfordul a Bástá-féle 1602-es, a Bethlen-féle 1614-es és 1619-es, az 1635-ös I. Rákóczi György-féle összeírásban is.⁴²⁸ (A lécfalvi Kanyó család számos Besenyőn, Eresztevényben, *Kézdivásárhelyen* és Kilyénben szolgáló tanítót és papot adott Háromszéknek,⁴²⁹ egyik tagjával pedig Maksán találkozunk.)

MAKSA

Iskolamester:

- 1716–1717. *Vásárhelyi K. Sámuel*.⁴³⁰ 1719. II. 10. „*Vásárhelyi Samuel* pro tempore Maxai Oskola Mester Kézdi Széki Maxai primipillus ...*Samuel Vasárhelyi* pro tempore Mester.”⁴³¹ (Egy okirat 1771. IV. 8-án Rétyen készült másolatából.) Feltehetően azonos *Vásárhelyi K. Sámuel* sepsimogyorósi iskolamesterrel (1719).⁴³²

NAGYBOROSNYÓ

Prédikátor:

- 1693. IV. 21. „*Barothi István* Pap” (az iratok Regestrumában); 1694. VI. 9. „Tiszteletes *Barothi István* Uram mostan Nagy Borosnyai Praedicator ...néhai Anyja *Barothi Istvánné Szabó Kata*” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is); 1694. IX. 11. „*Baroti István* Pap Uram mostan Sepszi Szeki Nagy Borosnyai Praedicator”; 1695. „Nagh Borosnyai Praedicator *Baroti Istvan* Ur”; 1695. VII. 24. „*Baroti István* Pap”; 1695. VII. 25. „Tiszteletes *Baroti Istvan* Pap Ur mostan Nagy Borosnyaj Praedicator Zalanyi Nobilis ...Nemes fundussa Retyen Sepszi szekben” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is);⁴³³ 1696. III. 8. „*Baróthi István* pap, nagyborosnyói praedicator”;⁴³⁴ 1703. I. 30. „*Barothi Istvan* Uram”; 1705. VIII. 10. „*Baroti Istvan* Pap Uram Nemes Ember”; 1722. VI. 8. „*Baróti István* Pap-tól vett föld a rétyi határban” (idősebb Antos György vagyonának „divisiójában”).⁴³⁵ Alsócsernátonban (1720),⁴³⁶ Rétyen (1722),⁴³⁷

⁴¹³ MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*

⁴¹⁴ MNL OL, R 298.

⁴¹⁵ CsGy, Altortjai Csoboth Jánosnak a Mike család okleveléből készített kivonata.

⁴¹⁶ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.)

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ COROI Artur 1998, 22.

⁴¹⁹ MNL OL, P 5. (Mind a tizenhét adat.)

⁴²⁰ COROI Artur 1998, 22.

⁴²¹ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 57.

⁴²² MNL OL, P 5.

⁴²³ COROI Artur 1998, 20, 22.

⁴²⁴ Uo., 24.

⁴²⁵ Uo., 31.

⁴²⁶ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 166.

⁴²⁷ MNL OL, F 1, IV, 65.

⁴²⁸ *SzOkl Ús*, IV, 52, 438–439, 626; V, 140.

⁴²⁹ COROI Artur 1998, 13–14, 17, 22–23.

⁴³⁰ Uo., 27.

⁴³¹ MNL OL, P 5.

⁴³² COROI Artur 1998, 27.

⁴³³ MNL OL, P 5. (Mind a nyolc adat.)

⁴³⁴ MNL OL, R 298.

⁴³⁵ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

³⁶ COROI Artur 1998, 9.

⁴³⁷ MNL OL, P 5.

Zalánban (1694),⁴³⁸ Kovásznán és Zágomban (1694) is szolgált hasonló nevű prédikátor,⁴³⁹ hasonló nevű iskolamester pedig *Kézdivásárhelyen* működött 1680-ban.⁴⁴⁰ Az utóbbi ugyanazon évben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.⁴⁴¹

PÁKÉ

Prédikátor:

- 1640. *Kézdivásárhelyi Péter*.⁴⁴²

PAPOLC

Prédikátorok:

- 1634. *Vásárhelyi István* (*Vásárhelyi J. Istvánként* is előfordul) papolci pap és orbai dékán/esperes.⁴⁴³

- 1794–1821. *Kézdivásárhelyi Kovács Kristóf*.⁴⁴⁴

- 1822–1836. *Kézdivásárhelyi Kovács József*.⁴⁴⁵ Feltehetően fia volt az előbbinek.

RÉTY

Prédikátorok:

- 17. sz., é. n. (1625 után.) „*Kizdi Vasarhelij Zabo Marton* Papot és Kizdi Szeki Bitai Balijkw Marton Deakot kik mostan az Retthij Sepsi Szeki Ecclesiában Lelki Szolgak.”⁴⁴⁶

- 1695. VI. 22. „Stephanus Veszpremi Ecclesiarum Reformatarum per Transilvaniam Superintendens Nemzetes Antos István requisitiojara az Retyi Sepsi Széki Templomban edgj Ferfi allo helyet engedtem ő kegyelmének, melly allo helyly vagjon az Sanctuarium előtt az első Classisban jobb kéz felől Bacsó Mihály vicinumjában, az mint hogj oda engedem és adom ez írássom által.” Kihirdette *Johannes Vásárhelyi*, 1696. VIII. 15-én.⁴⁴⁷ Talán azonos *Vásárhelyi János* bodoki prédikátorral, aki 1702 és 1713 között sepsi esperes volt.⁴⁴⁸

- 1763–1769 körül *Vásárhelyi Jakab* 1770 (Kökösben).⁴⁴⁹

Iskolamester:

- 1693. VIII. 24. „*Michael Vásárhelyi*” (az iratok Regestrumában); 1695. VII. 25. „*Kopias Mihály* Deak mostan Retyi Schola Mester Nobilis ...*Kezdi Vasarhelij Kopias Mihály* Deák” (neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is).⁴⁵⁰ A Feltorján szolgáló *Vásárhelyi Kopias Péter* deák (1663) közeli rokona, talán apja lehetett.⁴⁵¹ Zalánban is szolgált hasonló nevű deák 1693-ban.⁴⁵²

SEPSIMOGYORÓS

Iskolamesterek:

- 1719. *Vásárhelyi K. Sámuel* iskolamester.⁴⁵³ Azonos lehet az 1716–1717-ben Maksán tanító hasonló nevű iskolamesterrel.⁴⁵⁴

- 1729. XII. 5. „*Nicolaus Vasarhelyi* pro hic Rector Mogyorosiensis.”⁴⁵⁵

SEPSISZENTGYÖRGY

Prédikátorok:

- 1672. V. 3. „Reverendo Domino Seniore *Petrus Jantso Vasarhelyi*.”⁴⁵⁶ (A feljegyzés, amelyben az adatot találtuk, a lisznyói vizitációról szól.); Talán azonos *Kézdivásárhelyi Jancsó Péter* későbbi kovásznai (1677, 1680, 1684) pappal,⁴⁵⁷ orbai esperessel (1680, 1684),⁴⁵⁸ papolci prédikátorral (1694),⁴⁵⁹ aki korábban sepsi esperes is lehetett, vagy valamilyen okból sepsiszéki egyházakat is vizitált.⁴⁶⁰ Nincs kizárva, hogy mindegyik adat ugyanazon személyre vonatkozik, aki talán Kilyénben is szolgált, és azonos *Vásárhelyi Jancsó Péter* alsócsernátoni pappal (1665) is.⁴⁶¹

- 1695; 1696; 1721. *Vásárhelyi Péter* prédikátor;⁴⁶² 1695. X. 20. „*Vásárhelliji Péter* mostan Sepsi Szeki Szent Györgij Praedicátor”; „Mostan Sepsi Szent Györgyi Praedikator Tiszteletes *Vasarhelyi Peter* Pap Ur” (neve két azonos keltezésű iratban fordul elő, az egyik az iratok Regestrumában is szerepel); 1699. X. 13. „*Peter Pap* Uram”; 1712. VII. 4. „Szent Györgyi Praedikator Tiszteletes *Vasarhelyi Peter* Uram”; 18. század, é. n. „Szent Györgyi Praedicator *Vasarhelyi Peter* Urnak (temetési) Praedicationiért 2”.⁴⁶³ Azonossága *Vásárhelyi Jancsó Péterrel* vagy *Vásárhelyi K. Péterrel* nem zárható ki. *Vásárhelyi Péter* sepsiszentgyörgyi prédikátor 1685-ben subscribált a nagyenyedi kollégiumban.⁴⁶⁴

- 1689. *Vásárhelyi István*.⁴⁶⁵ Talán azonos *Vásárhelyi István* bodoki prédikátorral, aki 1702 és 1713 között sepsi esperes volt.⁴⁶⁶

- 1767. *Vásárhelyi János* uzoni és sepsiszentgyörgyi református pap, sepsi esperes.⁴⁶⁷

SZOTYOR

Prédikátor:

- 1703. I. 16. „Szotyorban Nehai *Csiszér Péter* Pap Uram Relic-taja *Vasarhelyi Judith* Aszszony.” (Neve előfordul ugyanezen a dátumon az iratok Regestrumában is. Talán Uzonban is működött.)⁴⁶⁸

ZALÁN

Iskolamester:

- 1693. I. 24. „*Kezdi Vasarhelij Mihály* mostan pedig Zala-nyi Sepsi Szeki Schola Mester Nobilis.”⁴⁶⁹

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 42, 46.

⁴⁴⁰ SEBESTYÉN Kálmán 1995, 133.

⁴⁴¹ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 107.

⁴⁴² COROI Artur 1998, 30.

⁴⁴³ POKOLY József 1904–1905, V, 235; JUHÁSZ István 1947, 54.

⁴⁴⁴ BEDE Erika 2001, 83.

⁴⁴⁵ Uo., 84.

⁴⁴⁶ MNL OL, P 2002.

⁴⁴⁷ MNL OL, P 5.

⁴⁴⁸ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 135.

⁴⁴⁹ COROI Artur 1998, 31. Cs. Bogáts Dénes zárójeles megjegyzése.

⁴⁵⁰ MNL OL, P 5. (Mindhárom adat.)

⁴⁵¹ Lásd Feltorjánál.

⁴⁵² MNL OL, P 5.

⁴⁵³ COROI Artur 1998, 27.

⁴⁵⁴ Uo., 27.

⁴⁵⁵ MNL OL, P 5.

⁴⁵⁶ Uo.

⁴⁵⁷ CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2001, I, 1, 4.

⁴⁵⁸ Uo., 4.

⁴⁵⁹ Uo., 45.

⁴⁶⁰ JUHÁSZ István 1947, 54.

⁴⁶¹ COROI Artur 1998, 9.

⁴⁶² Uo., 32.

⁴⁶³ MNL OL, P 5. (Mind a hat adat.) Nyilván két forintba került a temetési prédikáció.

⁴⁶⁴ JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 110.

⁴⁶⁵ COROI Artur 1998, 32.

⁴⁶⁶ SZABÓ Miklós – TONK Sándor 1992, 135.

⁴⁶⁷ JUHÁSZ István 1947, 48.

⁴⁶⁸ MNL OL, P 5. A Csiszér családnév kézdivásárhelyi származásra is utalhat, az özvegy pedig bizonyára kézdivásárhelyi származású volt. Háromszéken több Csiszér és Csiszár családnévű pappal is találkozunk az eltelt évszázadokban.

⁴⁶⁹ Uo.

Függelék

1840. május 3. Haszonbéri szerződés Kézdivásárhely város és a karatnai, alsó- és felsőoldali birtokosok között a Torja-Kászon közén lévő ugarhatár legeltetés céljából való haszonbérbe vétele iránt.⁴⁷⁰

- Az ugarhatár a Kantai határtól felfelé a meddig terjed.⁴⁷¹
- A város ily természetű legeltetése a karatnaiak, al- és felvoláliai könyveinek bizonyossága szerint huzamos időn át gyakorlatott.⁴⁷²

- A haszonbér 3 magyar forint.⁴⁷³
- Ezenkívül a karatnaiak részére – mások kirekesztésével – a Cserei Zsigmond úr udvarházán felül a piacon vásár napokon

megálló hely biztosítatik, s onnan a kalaposok és sóarulók más helyre állítandók.⁴⁷⁴

- Aláírások Karatna, Al- és Felvolál részéről: Donáth János, Vajna Gábor, Ilyés József, Bartók Zsigmond, Kun Gábor, Kun Zsigmond, Bodó Lajos, Bodó Gábor, Bodó János, Bodó József, Köntzei Elek, Köntzei Ádám, Köntzei Farkas, Köntzei István, Köntzei József.⁴⁷⁵

- Aláírások a város részéről: Szabó Dániel R. jegyző, Fülöp Sámuel szenátor, Szócs Sámuel órator, Nagy Bálint civis.

Levéltári források

Csoboth Zita magángyűjteménye, Budapest (CsGy)

- Altorjai Csoboth János irathagyatéka. (Fénymásolat a szerzőnél.)

Karatnai Református Egyházközség irattára, Karatna (KEL)

- *Karatnai Protocollum*, I–II.

- *Karatnai vizitációk – 1756–1885*

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

- F 1, IV, *Liber Regius Sigismundi Rákóczi*; VII. és XII, *Liber Regius Gabrielis Bethlen*; XV, *Liber Regius Gabrielis Bethlen et Georgii Rákóczi I.*; XVIII, *Liber Regius Georgii Rákóczi I.*; XXVI, *Liber Regius Georgii Rákóczi II.*; XXVII, *Liber Regius Acatii Barsai et Michaelis Apaffi*; XXXI, *Liber Regius Michaelis Apaffi*; XXXII, *Liber Regius Annorum Domini 1601 et 1602 tempore Principatus Serenissimi Domini Domini Sigismundi Báthori de Somlío tunc Principis Transilvaniae ...scriptus*

- P 5, *Rétyi Antos cs. lvt.*

- P 56, *Küküllővári Bethlen cs. lvt.*

- P 297, *Gyenge cs. lvt.*

- P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt., Apor lvt., Genealógiák*

- P 614, *Szádeczky-Kardoss lvt., Lécfalvi Gyárfás cs.*, valamint *Killyéni Székely cs.*

- P 616, *Csikszentmihályi Sándor cs. lvt.*

- P 669, *Teleki cs. marosvásárhelyi lvt., Bély cs.*

- P 672, *Cserei cs. lvt.*

- P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*

- P 1239, *Apaffy Mihály gyűjtemény*

- P 1341, *Battthyány család lvt., Illésházi cs.*

- P 1610, *Dálnoki Lázár család lvt.*

- P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt., Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*. Valamint: *Házi napló. Mellyet maga és törvényes maradékai használhatásokra elindított 1842ik Januárius kezdetével Futásfalvi Nemes Hamar Lajos*. Valamint: *Fejér cs. iratai*

- P 2002, *Rétyi Székely cs. lvt.*

- R 298, *Erdélyi iratok, Benkő József iratai*

- R 319, *Kisebb családi fondőredékek, Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. és Albisi Barabás cs. lvt.*

- X 5187, *Altorjai Apor levéltár*, valamint *Benkő Dénes iratai*

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK)

- Kézirattár, *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye*, F1/3814/A, 24. mft. (*Háromszék*)

Református Főkonzisztórium Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (RFkGyL)

- 4831/1915

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sepsiszentgyörgy / Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- *Altorjai kereszteltek anyakönyve*

- *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*

⁴⁷⁰ CsGy, Altorjai Csoboth János kivonata korabeli okiratból. A másolat hitelességét Kézdivásárhely levéltárának kutatása során lehetne ellenőrizni: egyúttal más, hasonló szerződések létéről is meg lehetne győződni.

⁴⁷¹ A Torja-Kászon köze tehát az 1840-es esztendőben ugarhatár volt. A három falu akkor már kb. két évszázada alkalmazta a háromnyomásos művelési rendszert.

⁴⁷² Feltehető, hogy kézdivásárhelyiek a tejelés, gyapjúnyerés és más célból haszonállatként tartott szarvasmarhákon, lovakon, juhokon és sertéseken kívül a mézárások által felhizlalni és le-

vágni szándékozottakat is erre a legelőre vitték.

⁴⁷³ Az alacsony, mondhatni csak jelképes haszonbért a karatnaiak, al- és felvoláliai által a vásárnapokon kizárólag általuk igénybe vehető kézdivásárhelyi piaci árusítóhely kompenzálta.

⁴⁷⁴ A karatnaiak, az al- és felvoláliai a kézdivásárhelyi piacon feltehetően nem csak mezei és kerti termékeket, hanem fát és erdei gyümölcsöket is árusítottak. A hagyomány szerint lenvásznat is.

⁴⁷⁵ Köntzei Józsefet 1844-ben is említik. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 13'.)

Székelly Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)
- Kézirattár, I/13, *A feltorjai református egyház jegyzőkönyve – 1801–1873*

Irodalom

- EMSztI, I, VI = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*; I, Bukarest, 1975; VI, Bukarest, 1993.
EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, Budapest.
EOTK = *Erdély országának három könyve osztott törvényes könyve*, Kolozsvár, 1779.
ERZsI = *Erdélyi református zsinatok iratai*, III, 1771–1789; IV, 1790–1800, Kolozsvár, 2001.
ETT, I = *Erdélyország Történetei Tára*, I, 1540–1600, Kolozsvár, 1857.
MHHD = *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, Budapest.
NK 1858–1888 = *Az Erdélyi Reformata Anyaszentegyház Névkönyvei*, Kolozsvár.
SzOkl = *Székelly Oklevéltár*, Kolozsvár–Budapest.
SzOkl Űs = *Székelly Oklevéltár, Új sorozat.*, Bukarest–Kolozsvár–Budapest–Marosvásárhely.

*

- ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*, Budapest.
BAKK Endre (Szentkatolnai)
1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.
BAKK Pál
2001 *Szentkatolnai krónika*, Kézdivásárhely.
BARANYAI Decsi (Czímor) János
1982 *Baranyai Decsi (Czímor) János magyar históriája*, Budapest.
BEDE Erika
2001 *Papoc – Păpuți (Székelly falvak 2.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila
1997 *Középkori mezőváros a Székellyföldön (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.)*, Kolozsvár.
BENKŐ József
1778 *Transilvania...*, Vindobonae.
BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó.
BIRÓ Vencel
1921 *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár.
BOGÁTS Dénes (Csíkmadarasi)
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székelly Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy.
BÖZÖDI György
1974 Gábor Áron 1848–1849-ben, in: *1848. Arcok, eszmék, tettek*, Bukarest.
BZENTZKY, Rudolphus
1699 *Sylogimena Transylvaniae Ecclesiae, Coronae, Pridie Kalendas Januarias, Anno Christi 1699* [Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, MS 415].
COROI Artur
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez*. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története* – Brassó, 1893 – című könyvébe (közli Coroi Artur; *Erdélyi Tudományos Füzetek* 225.), Kvár.
2000 *Altorja. A római katolikus egyházközség története*, Csíkszereda.
2001 *Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez (Székelly falvak 1.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen–Nyíregyháza.
2007 Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.* (konferencia Sepsiszentgyörgyön – 2005. szeptember; szerk. S. Laczkovics Emőke és Szöcsné Gazda Enikő), I, Sepsiszentgyörgy–Veszprém.
CSÁKI Árpád – SZÖCSNÉ GAZDA Enikő
2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)* (közli Csáki Árpád és Szöcsné Gazda Enikő), Sepsiszentgyörgy.
CSEREI Mihály (Miklósvárszéki Nagyajtai)
1983 *Erdély históriája 1661–1711*, Budapest.
CSEREY Zoltán
1974–1975, Istoria breslei cojocarilor din Țirgu Secuiesc, *Aluta*, VI–VII, 85–112.
1997 Kézdivásárhely a határország korában (1764–1848), in: *Emlékkönyv – Kézdivásárhely 1997*, Sepsiszentgyörgy.
DEMETER Lajos (közli)
2003 *Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek 1848/49-iki magyar szabadságharcbeli honvéd alezredes önéletrajza*, in: *Határvidék 1762–1918*, 1. Sepsiszentgyörgy.
DEMETER László (közli)
2003 Kovachich Horváth Ignác: Töredékek az 1848 és 1849-ik székelly hadjáratokról, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, Sepsiszentgyörgy.

- DOMOKOS Pál Péter
1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása 1703. Adattár (közli Domokos Pál Péter), *Agrártörténeti Szemle*, 1978/1–2.
- EGYED Ákos
1978 *Háromszék 1848–1849*, Bukarest.
1994 Kossuth Lajos és a székelykérdés, *Debreceni Szemle*, 1994/2.
1998 *Erdély 1848–1849*, I, Csíkszereda.
- FÜLEP Katalin
1982–1983 A feketehalmi oklevél, *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982–1983*, 241–296.
- GYALOKAI Jenő
é. n. *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*, Budapest.
- IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu*, Bukarest.
1987 *Székelyek a múlt időkben*, Budapest.
- IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*, Budapest–Bukarest.
- INCZE László
1974–1975 Céhpecsétek és céhbehívótablák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében, *Aluta*, VI–VII, 113–141.
- JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*, Budapest.
- JAKAB Elek – Szádeczky Lajos
1901 *Udvarhely vármegye története a legrégebb időkől 1849-ig*, Budapest.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest.
- JUHÁSZ István
1947 *A székelyföldi református egyházakról*, Kolozsvár.
- KAZINCZY Gábor
1860 *Altörzsi báró Apor Péter Munkái* (közli Kazinczy Gábor), Budapest.
- KELEMEN József
2001 *Barátos*, Sepsiszentgyörgy.
- KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt
2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737* (közli Kovács András és Kovács Zsolt), Kolozsvár.
- KÖVÁRY László
1853 *Erdély földje ritkaságai*, Kolozsvár.
- NAGY Géza
1933 *Egyháztörténelmi adattár*, Kolozsvár.
1937 *Akik közsiklára építettek. A háromszéki néplelek az egyháztörténelem tükrében*, Kolozsvár.
- NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása...*, III, *Háromszék*, Pest.
- PÁLMAI József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*.
- POKOLY József
1904–1905 *Az erdélyi református egyház története*, I–V, Budapest.
- SÁNDOR Imre
1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*, Kolozsvár.
- SÁVAI János
1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára*, I–II, Szeged.
- SEBESTYÉN Kálmán
1995 *Erdély református népoktatása 1780–1848*, Budapest.
- SONKOLY Gábor
2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, Budapest.
- SZABÓ Miklós – TONK Sándor
1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban – 1526–1700*, Szeged.
- SZÁDECZKY Lajos (közli)
1903 *Apor Péter Verses művei és levelei*, I–II (közli Szádeczky Lajos), Budapest.
- TAKÁCS Péter
2002a *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból* (közli Takács Péter), Debrecen.
2002b *Csík-, Gyergyó-, Kászon- és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból* (közli Takács Péter), Debrecen.
2003 *Földesurak és szolgálonépeik a Székelyföldön 1820-ban* (s. alá rend., szerk. Takács Péter; *Források Erdély történetéhez* 5.), Debrecen.
- TÓTH István György
1994 *Relationes Missionarium de Hungaria et Transilvania 1627–1707* (ed. Tóth István György), Budapest–Roma.

TRÓCSÁNYI Zsolt

1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest.

TÜDŐS S. Kinga

1998 A feltorjai református egyház jegyzőkönyve – 1801–1873 (közli Tüdős S. Kinga), *Acta (Siculica)* 1997/2.

2001 *Jobbágyélet a fejedelemskori Erdélyben*, Marosvásárhely.

2003 *Erdélyi testamentumok. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék* (vál., bev. és jegyz. Tüdős S. Kinga), Marosvásárhely.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*, Kolozsvárt.

WESSELÉNYI Miklós

1833 *Balítéletekről*, Bukarest [Lipcse].

Contribuții la relațiile orașului Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) cu împrejurimile lui între secolele XV-XX

(Rezumat)

Orașul Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) s-a născut relativ târziu, pentru satisfacerea nevoilor economice ale zonei. Lucrarea parcurge izvoarele scrise, conturând importanța economică, dar și cea culturală a orașului pentru localitățile din împrejurimi, în secolele ce au urmat. Relația dintre oraș și aceste localități a fost și a rămas una complexă, orașul sprijinindu-se, la rândul lui, în mare măsură, pe resursele materiale și umane ale acestora din urmă.

Contributions to the Relationship of Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) with its Neighborhood between the 15th and the 20th Centuries

(Abstract)

Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) town was founded relatively late, for satisfying the economic needs of the region. This study reviews the written sources, drawing up the economic, and also the cultural, significance of the town for the other localities from the neighborhood in the subsequent centuries. The relationship between the town and these villages has always been a complex liaison, because the town has leaned primarily on the material and human resources of these smaller settlements.

Pénzes Lóránd

A BODZAVÁMI VESZTEGINTÉZET KÁPLÁNSÁGA

Az alsóháromszéki és barcasági plébániák levéltárát őrző Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltárából teljes mértékben hiányoznak a nemzetiségi és katolicizmus szempontjaiból peremvidéknek számító Bodzavám¹, Felsőtömös és Hidvég egyházközségének iratai. A három település közül a két utóbbi napjainkban is kápolnával ellátott leányegyházközség, de Bodzavámon csupán egy kápolnarom tanúskodik a 18–19. századi vallásos életéről. Ezek a Bodzavámon fennálló vámhivatal és vesztegintézet katolikus kápolnájának a romjai. Jelen tanulmányban arra vállalkozunk, hogy betekintést nyújtsunk a bodzavámi katolikus vesztegintézeti lelkészség² létrehozásának körülményeibe, a hozzátartozó kápolna felszereltségébe, az itt szolgáló szerzetesek életébe, illetve választ kívánunk adni az egyházközség megszűntetésének okaira is. Írásunkkal egy nemzetiségi és vallási szempontból idegen környezetbe beékelte lelkészségnek kívánunk emléket állítani, mely a 19. századi határszélen a magyar hitélet és nyelv végvára volt.

Bodzavám³ (Vama Buzăului) Brassótól 31 km-re keletre, a Bodza folyó felső folyása mentén fekszik, a Bodzafordulói-medencében. Nevét a Bodzai-szoros bejáratánál található létesítményről kapta. 1876-ig Felső-Fehér vármegyéhez, utána 1930-ig Háromszék vármegyéhez tartozott, ezt követően csatolták az akkori Brassó megyéhez. Jelenleg is Brassó megyéhez tartozó községközpont, a hozzá tartozó Egrestő, Kisbodza,

Döblön és Stávărești falvakkal. A Bodzai-szoroson kialakult határátkelőhely kulcsfontosságú szerepet töltött be Havasalföldet Erdéllyel összekötő személyi és áruforgalomban, mivel a Tömösi-átjáró⁴ megnyitásáig ez képezte az egyedüli, szekérrel használható határátlépőt a Kárpát-kanyarban, az Ojtozi-szoros és a Törcsvári-szoros között. Jelen írásunkban nem tartjuk feladatunknak a Bodzai-szoros szerepének számbavételét Erdély történelmében mivel ezt a szakirodalom már megtette, azt azonban megemlíjük, hogy a határátlépő az erdélyi fejedelemség, majd nagyfejedelemség korában kiemelt jelentőségű volt. 1764-től 1849-ig a határátlépőt a székely határőrezredek kirendelt alakulatai őrizték. Az 1867-es Kiegyezést követően ellenőrzését a Magyar Királyi Pénzügyőrség látta el, a császári és királyi közös hadsereg a határvédelemben csak szükség esetén vett részt.⁵ A határon áthaladó áruforgalmat a vámhivatalok,⁶ a személyi forgalmat pedig a Belügyminisztériumnak alárendelt csendőrség ellenőrizte. A központi szervek mellett a határvédelemben és a személyi, illetve áruforgalom ellenőrzésében a helyi és megyei szervek, így a szolgabírói kirendeltségek is jelen voltak.⁷ Ezzel a hivatali réteggel kell számolnunk Bodzavámon. A vámhivatal eredetileg Kisbodzán jött létre, de 1787-ben leköltözött Bodzára, a bodolai Béli család birtokára. A hivatal számára átengedett területért cserébe a kincstár évi 1500 veder bor vámmentes behozatalát engedélyezte Havasalföldről a Bélieknek, akiknek előjoga 1848-ban szűnt meg.⁸ A település

¹ Az 1823-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a káplánság levéltára csupán az anyakönyvekből és a protokollumokból állt. A káplán is csupán négy könyvvel rendelkezett, köztük a papok számára napi imádságokat tartalmazó breviáriummal. A bodzavámi egyházközség iratai sajnos nem maradtak fenn, így kutatásaink során csupán közvetett forrásokat használhattunk: a bodzavámi egyházközségnek a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött, 1769-től vezetett anyakönyvét, a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban őrzött vesztegintézeti lelkészségekre vonatkozó hivatali levelezések gyűjteményét, püspöki hivatali iratait és egyházlátogatási jegyzőkönyveket, valamint ennek a Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőközpontjában a rendezett brassói plébánia és főesperesség iktatott iratait. Iratkezelés és termelés természetesen Bodzavámon is volt, annak ellenére, hogy az 1823. évi püspöki vizitáció jegyzőkönyv megjegyzi, a keresztelési, házassági, halotti anyakönyveken és a püspöki és királyi ren-

deletek protokollumán kívül egyéb iratanyag nem található az egyházközségben. A későbbiekben felerősödött az irattermelés, hiszen 1858-ban például 109, a következő években átlagosan évi 60 iktatott iratról tud a Bodzavámi anyakönyvben vezetett irateltár. (GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvar, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 6; SÁL, Fond 105, Nr. 392, 10–17.)

² A tanulmányban a bodzavámi vámhivatali és vesztegintézeti lelkészség megnevezésére az egyházi iratokban szereplő vesztegintézeti lelkészség elnevezést használom.

³ A 18. században használt latin alakja: *Bozza Passus ad Valachiam*.

⁴ Vö. NAGY Botond 2007, 441.

⁵ Uo., 437.

⁶ A vámhivatalok szerepéről részletesebben I. NAGY Botond 2008, 377.

⁷ NAGY Botond 2007, 437.

⁸ ORBÁN Balázs 1873, 68.

állandó lakói a határrendészeti feladatokat ellátó katonák mellett főként román zsellérek és a barcasági falvakból érkező betelepülők voltak, akik a 19. században nagy számban telepedtek le a vámház közelébe. Orbán Balázs leírásából ismerjük, hogy az 1860-as években a bodzai vámhoz 130 lakóház tartozott, akiknek lakói a lakhatásért a tulajdonos Béli és Mikes családnak tartoztak fizetéssel.⁹ A túlnyomórészt görögkeleti hitű lakók főként juhtenyésztéssel és kereskedéssel foglalkoztak.¹⁰ A rendelkezésünkre álló népesedési és felekezeti statisztikák ismeretében megállapíthatjuk, hogy nemzetiségi szempontból a vámhivatal virágkorának tekintett, 1850–1880 közötti időszakban is csupán a település lakosainak mintegy 8-7%-a volt magyar, 1,5-1% német, a többi román ajkú (1850-ben megkülönböztetve 7% cigány). Felekezet szerint mintegy 6-4% (40–46) római katolikus és 1,5-4% evangélikus, illetve református.¹¹ Orbán Balázs a bodzavámi látogatásakor 60 katolikus hívőről ad hírt. Furcsállotta is, hogy külön papjuk volt, s külön lelkészséget alkotott,¹² pedig a népszámlálásokkal egybevetve másfélszeres katolikus lélekszámmal számolt.¹³ Igazat kell adnunk neki, hiszen még a 19. században is, amikor nem beszélhettünk az erdélyi katolikusok között paphiányról, egy 40-60 fős közösség számára külön papot biztosítani pazarlásnak tűnhet. Kinevezését nem is a hívek száma indokolta, hanem a birodalmi szempont. Az uralkodó számára ugyanis fontos volt, hogy a határátkelőhelyeken létrejött vámhivatal tisztjei, illetve azok családtagjai a birodalmi eszméket is közvetítő katolikus vallás gyakorlatával élhessenek. Ennek köszönhetően a 18-19. században az erdélyi határátkelőhelyek közül hét határátlépőn létesült vesztegintézeti lelkészség.¹⁴ Ezek egyike volt a Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Bodzavám, de hasonló létesült a Csíkszékhez tartozó Gyimesbükkön és Gyergyótölgyesen, a Brassó-vidékhez tartozó Felső-Tömösön¹⁵ és Töröcsváron¹⁶, a Háromszékhez tartozó Ojtozban, a Szepességhez tartozó Vöröstoronyban.¹⁷ Ezek közül Bodza, Töröcsvár és Felső-Tömös egyházkormányzati szempontból

a Barcasági Dékánuság és Sepsiközségi esperességhez tartozott, melyet a brassói apátplébános vezetett, főesperesi minőségben. (A vesztegintézetek hivatali működését ugyanakkor a brassói székhelyű Erdélyi Királyi Vesztegintézetek Felügyelősége ellenőrizte.)

A vesztegintézetek korabeli latin eredetű megnevezése, a *contumacia*¹⁸ napjainkra már kikopott a szóhasználatból, de a 19. században sajátos státus volt *contumác* lelkésznek lenni. Egyrészt állami hivatalnoknak tekintették őket, másrészt egyházi személyeknek.¹⁹ A vesztegintézeti önálló káplánuságokat, *contumác* lelkészségeket uralkodói rendelettel hozták létre, a királyi kincstár terhére. Az alapító közvetett módon a kincstár, amely egyben patrónusa és kegyura is volt az önálló káplánuságoknak. Gondoskodott az egyházi épületek, így a templom, a plébániaépület és a hozzá tartozó kertek építéséről és fenntartásáról, valamint a lelkész fizetéséről. A vesztegintézeti káplánuságokat, mint már említettük, azzal az elsődleges céllal hozták létre, hogy a határátkelőhelyeken székelő kincstári tisztikar és személyzet, valamint azok családjának lelki ellátását biztosítsák. Előfordult, hogy megalakulásukat követően egyházilag hozzájuk csatolták a közelükben levő településeket is, annak ellenére, hogy azok a vármegyei közigazgatáshoz és nem a kincstárhoz tartoztak. Így a káplánuságok plébánia rangot nyertek, mint ahogyan nyomon követhetjük ezt Bodza, Felső-Tömös és Ojtoz esetében is.²⁰ Ezért a vesztegintézeti lelkészeknek elsődleges feladatát a lelkipásztori teendők végzése képezte, de a helységben a tanítói feladatok végzését is köteleességgé tették.

Bodzavámi káplánuság – plébánia

A lelkészség keletkezését a szerzetesrendi és egyháztörténeti munkákban kutatva számos ellentmondásba ütközünk. Az 1882-es egyházmegyei sematizmus szerint a vesztegintézeti lelkészség 1749-ben jött létre,²¹ míg a 19. századi erdélyi papi sematizmusok²² 1794-re teszik a lelkészség alapításának kezdőpontját.

⁹ Uo. Az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben is találunk erre vonatkozó megjegyzést: „*Parochus ut autem populus*”. (GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis, 1823, 7.*)

¹⁰ Számukra 1848-ban épült kőből és téglából templom, Urunk mennybemenetelének tiszteletére, Dimitrie Dogariu plébánossága idején. Előtte magánházaknál miséztek.

¹¹ Vö. VARGA E. Árpád 2002, 153, 197.

¹² ORBÁN Balázs 1873, 68.

¹³ Vö. VARGA E. Árpád 2002, 197.

¹⁴ A Hátszeg vidékén lévő vulkáni vesztegintézetnél nem volt önálló lelkész, oda a hátszegi ferencesek jártak ki oltárszolgálatot végezni évente hat alkalommal, ezért nem soroljuk az vesztegintézeti lelkészségek közé.

¹⁵ 1792-ben alapították az egyházközséget, de már jóval előbb, 1770-től tevékenykedtek itt a brassói ferencesek, kisebb megszakításokkal 1855-ig. (GYÖRGY József 1930, 399.)

¹⁶ 1769-ben alapították, első lelkész a ferences Seikel Benitus.

¹⁷ GyFL, I. 13/d, 286/1882.

¹⁸ Vesztegzár, veszteglőhely.

¹⁹ Ebből a kettős jogállásból következett a nyugdíjképeség hiánya is.

²⁰ L. az 1. mellékletet, mely a vesztegintézeti lelkészségek fenntartásának anyagi alapjaiba is betekintést nyújt.

²¹ ScTr 1882, 34.

²² ScTr 1848, 31–32; CcTr 1867, 18; Cc Tr 1874, 16–17; CcTr 1878, 20.

Ez utóbbi évet tette meg az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv is az egyházközség alapítási évének.²³ Mivel a bodzavámi lelkészség anyakönyveit 1769-től már folyamatosan vezetik²⁴, a tisztázáshoz megvan szerencsére egy biztos legkésőbbi évszám, ugyanakkor az 1794. évszám esetében egyértelmű a tévedés.²⁵ Valóban, György József ferences történész rendtörténeti monográfiájában már 1758-tól közölte a Magyarbodzán szolgálatot teljesítő lelkészek névsorát.²⁶ Így 1758–1761 között Mihálc Izidor az esztelneki rendházban lakó minorita ferences²⁷, 1761–1763-ban Fazakas Sámuel²⁸, 1763–1764 között Trencsényi Nórbert, 1764–1765 között Baricz Ferenc ugyancsak esztelneki minorita ferences működött itt.²⁹ A teljesség kedvéért fontos megjegyeznünk, hogy a fenti szerzetesek a zágoni Jankó család házi káplánjaként tevékenykedtek, és nem csupán az említett falut, hanem a teljes Orbaiszék katolikusait lelkigondozták. Kizárólag bodzavámi lelkészeknek megtenni őket rendtörténeti túlzás. Nevük szerepel ugyan a zágoni katolikusok anyakönyvében,³⁰ de mellettük még jó néhány szerzetes³¹ és nem utolsósorban Nagy Ferenc imecsfalvi plébános nevével találkozunk az 1758–1765 közti időszakban.³² György József szerint Magyarbodzán³³ 1765-ben P. Csíki Placid, 1769-ben pedig Eisler Florián működött még,³⁴ de ez a zágoni anyakönyvekből nem igazolható. Megjegyezzük azt is, hogy a 18 századi zágoni anyakönyvekben egyetlen bejegyzés sem utal Bodzavámra, tehát szentmise bemutatás lehetett, de Zágomból megoldott szentség kiszolgáltatás nem történt a Bodza menti határátke-lőn. Igazolható módon a vesztegintézeti lelkészség megalapítására 1763-ban került sor. Mária Terézia császárnő ugyanis ekkor szólította fel az obszerváns

Erdélyi Szent István Rendtartomány előjáróját, hogy küldjön ferences szerzetest Bodzavámra. Az uralkodó ugyanakkor az itt tevékenykedő lelkész számára 200 Ft évi fizetést és 12 öl tűzifát rendelt.³⁵ A fenti adattal összhangban van a bodzavámi lelkészség anyakönyvének első bejegyzése, melyet 1769 augusztusában P. Göndör Simon ferences szerzetes tett a házasultak anyakönyvében.³⁶ Következtetesként elmondhatjuk, hogy 1749-től, sőt néhány évtizeddel korábban is gondolhatták a település kisszámú katolikus lakóit, de az 1763. évi uralkodói rendelet eredményeként az anyakönyvekből is igazolható módon 1769-ben költözött először helyben lakó ferences szerzetes a határátkelőre. Itt a rend két ága, a minorita és az obszerváns felváltva teljesített szolgálatot 1827-ig. Ezt követően már az erélyi püspök rendelkezett a lelkészi állomás betöltéséről.

Amint azt fennebb említettük, a vesztegintézeti lelkészség először Kisbodzán jött létre, de a vámhivatal 1787-ben leköltözött Bodzavámra,³⁷ és vele együtt a lelkészség is. Erre utal a Battyhány Ignác erdélyi püspöksége alatt készült 1788. évi sematizmus, mely Bodzát már a ferences szerzetesek adminisztrálásában említi.³⁸

A káplánság, *capellania* a Barcasági Dékánóság hatáskörébe tartozott, adminisztrátorai 1769-től a kantai minoriták közül kerültek ki, majd 1779-től az obszerváns ferencesek tevékenykedtek itt. Utánpótlásról 1827-ig az Erdélyi Szent István Provincia gondoskodott, ezt követően 1872-ig az erdélyi püspök, majd az utolsó lelkészt az erdélyi főpásztor kérésére ismét a ferences tartományfőnök nevezte ki, P. Barthó Boldizsár személyében, aki a plébánia 1888. július 1-jén történt megszűnéséig működött itt. Az

²³ Igaz, uralkodónak tévesen II. József császárt nevezte meg. (GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 3–4.) II. József (1780–1790) császár 1765-től kezdődően Mária Terézia mellett társuralkodóként már támogatta az alsópapságot, így elképzelhető lenne a káplánság alapítás, de sem az 1749-es, sem az 1794-es alapításként megjelölt év nem illeszkedik uralkodásának éveibe.

²⁴ A sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött anyakönyvet nem bodzavámi, hanem bodzafordulói néven vették leltárba. Az anyakönyvek azért kerültek ide, mert 1960-tól 1968-ig Bodzavám Brassó tartomány Kézdi rajonjához tartozott, az pedig levéltári szempontból Sepsiszentgyörgyhez.

²⁵ Ez a téves keltezés az 1749-es évszám utolsó két számjegyének felcseréléséből is származhatott, de valószínűleg az magyarázza, hogy a bodzavámi kápolna 1794-ben épült fel.

²⁶ GYÖRGY József 1930, 413. Magyarbodza 1930-ban az összevont volt Felső-Fehér megyei Bodzavámot, volt sepsiszéki Bodzafordulót és volt orbaiszéki Szitabodzát jelentette. Ezek közül viszont csak Bodzavámon éltek római katolikusok, tehát itt is Bodzavámra vonatkoznak az adatok.

²⁷ 1713-ban született Altorján. 1732-ben lépett be a rendbe, majd hat év múlva pappá szentelték. Szűz Mária tisztelője volt. 1740-

ben Zágomban adminisztrátor, 1742-ben Medgyesen, 1754-ben Esztelneken házfőnök, 1760–1764 között Maroszentgyörgyön gróf Petky Istvánnál házikáplán. 1781-ben hunyt el a csíksomlyói rendházban. (Uo., 439, 191, 211, 275, 417, 545.)

²⁸ 1769-ben, valamint 1775–1778 között Sepsikőröspatakon gróf Kálnoky Antal házi káplánja. (Uo., 430.)

²⁹ Uo., 413.

³⁰ SÁL, Fond 105, Nr. 705, 11–14.

³¹ 1758-ban P. Bögozi Márton minorita, 1760 P. Bartók Rókus és P. Molnár esztelneki minorita, 1765-ben P. Gerdakovecz Fülöp illyefalvi pálos szerzetes, Sándor Lajos sepsiszentiváni plébános és P. Czíkó Balázs. (Uo.)

³² Uo., 11–14.

³³ Vö. 26. jegyzet.

³⁴ GYÖRGY József 1930, 413.

³⁵ Uo., 21; ScTr 1882, 34.

³⁶ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 6.

³⁷ ORBÁN Balázs 1873, 68.

³⁸ A ferences szerzetesek adminisztrálták még Brassó, Felsőtömös és Töröcsvár településeket a Barcasági Dékánóság területén. (BeCc-Tr 1788, 17.)

obszerváns ferencesek főként az 1506-ban létrejött³⁹ és a reformáció után, 1729-ben újjáalakult brassói rendházzal⁴⁰ voltak kapcsolatban, onnan jöttek, és szolgálatuk után oda tértek vissza.⁴¹

Mivel a káplánság patrónusa a kincstár volt, a lelkipásztor kinevezése is összetett módon történt. A káplánt a tartományfőnök nevezte ki, de II. József már uralkodása kezdetén a provinciálist az erdélyi püspöknek rendelte alá, így a gyakorlatban ez utóbbi akarata érvényesülhetett a szerzetesek kinevezésekor is. Sőt az uralkodó az 1785. évi rendeletében egyenesen utasította a püspököket, hogy hiányos pap-ságukat szerzetesekkel egészítsék ki, így az erdélyi püspök a rendtartományhoz tartozó szerzetesekkel is úgy rendelkezett, mint saját egyházmegyéjéhez tartozó papokkal. Szabadon nevezte ki adminisztrátornak bármelyik üresen álló plébániára illetve vesztegintézetre. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a külső lelkészkedés nem állt ellentétben a barátok tevékenységével, hiszen már korábban is számtalan parochiát gondoztak, voltak kisegítő vagy táborigazgató papok, főúri családoknál házi káplánok.⁴² Az 1820-as évekre a szerzetesekre vonatkozó korlátozó rendeleteknek köszönhetően jelentősen megcsappant a barátok száma,⁴³ ezért 1827–1872 között már világi papok látták el a bodzai vesztegintézet adminisztrálását. Így a lelkészek kinevezési módja is megváltozott: az erdélyi püspök három jelöltet ajánlott, melyből egyet a kincstár, a Kiegyezést követően pedig a magyar földművelési ipar és kereskedelmi miniszter fogadott el és erősített meg. A lelkészeket az erdélyi püspök nevezte ki, beiktatásukat a brassói apátplébános-főesperes végezte, a vámhivatal vezető hivatalnokainak jelenlétében. A 19. század második felében a vesztegintézet feletti felügyeleti jogot a fennebb említett miniszter gyakorolta, elfoglaltsága esetén államtit-

kárai. A világi papok kinevezése maga után vonta a vesztegintézeti lelkészség egyházi besorolásának megváltozását is, így 1827-től kezdődően már plébániaként emlegetették a korábban káplánságnak nevezett egyházközséget. Ennek életében meghatározó szerepet töltöttek be a vesztegintézet igazgatói, akik a patrónus helyi képviselőjeként támogathatták vagy éppen megtűrhatték az éppen ott tevékenykedő lelkészt. Pártolásuk vagy elutasításuk a katolikus ügy előrehaladását, esetleg visszafejlődését eredményezte a határátlépőn. Rajtuk múltott az épületek fenntartása, a lelkész javadalmainak folyósítása, esetleges pótlékainak megítélése és kiadása. Például míg Reschitzki Ferenc hitét is buzgón gyakorló vesztegintézeti igazgató,⁴⁴ addig egy századdal későbbi társa, Szalka Elek oly mértékben közömbös a vallásos élet iránt, hogy még a kápolnát is át akarta adni a reformátusoknak. A vesztegintézet vezetőinek a katolikus egyházközség életében betöltött szerepéről az alábbiakban még visszatérünk.

A vesztegintézet katolikus életének virágkora az 1850–1880 közötti időszakra tehető, ez alatt a hívek száma a materben és a hozzá tartozó Kraszna filiában⁴⁵ meghaladta a 100 főt.⁴⁶ A lélekszám alakulása Bodzavámon jórészt az ott állomásozó hivatalnokok számával volt összefüggésben,⁴⁷ Krasznán pedig az üvegcsütrnél dolgozó munkások számától függött. A fennebb említett három évtized alatt a születések száma összesen 205 volt (6,83 fő/év) házasságkötéseké 27 (0,9 házaspár/év), az elhalálozások 137 (4,56 fő/év). A fenti számadatok értékét akkor kapjuk meg, ha összevetjük a lelkészség fennállásának 1769–1891 közötti időszakában kiszolgáltató szentségek számával, mely alapján 500 keresztelest, 57 házasságkötést és 229 temetést jegyeztek.⁴⁸ Amennyiben a megkeresztelték a helységekből maradtak volna, a lelkész-

³⁹ BODÓ Márta 2003, 125.

⁴⁰ A brassói rendház ugyanis csak a 18. század utolsó évtizedeiben tartozott a népesebbek közé. Ezt követően már csak 2-3 állandó lakóval rendelkezett. Az 1783-as összesítés szerint Kolozsváron 29, Désen 25, Csíksomlyón 19, Mikházán 24, Medgyesen 17, Nagyszebenben 16, Fogarason és Brassóban 13, Esztelneken 12, Székelyudvarhelyen, Vajdahunyadon és Szamosújváron 11, Szárhegyen 10 páter tartózkodott a rendházakban. (GYÖRGY József 1930, 131.)

⁴¹ A brassói rendház történetéről l. SZABÓ György Piusz 1921, 214.

⁴² 1783-ban például 112 helyen láttak el külső lelkészi teendőket.

⁴³ GYÖRGY József 1930, 111–114.

⁴⁴ 1780-ban tanuskodott a házasságkötésekkor. (SÁL, Fond 105, Nr. 391, 6.)

⁴⁵ Itt Gróf Mikes Benedek üvegcsütr létesített. Az itt dolgozó munkások számára épített 1856-ban kápolnát Szent Margit tiszteletére. Anyakönyveit is ettől az évtől vezették. A kápolna

patrónusa a bodzavámi templommal ellentétben itt az alapító Mikes család volt. A liturgia nyelve a magyar, német és a szláv. 1872-ben a településen 70 katolikus élt, jóval több, mint Bodzavámon, egy évtizeddel később azonban számuk 18 főre esett vissza. (GyFL SGyL, Bpl, XIII, *Relatio periodica*, 39/1882.)

⁴⁶ Bodzán 60, Krasznán 80 római katolikus hívő. (ScTr 1867, 18.)

⁴⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchiában a személyi, illetve az áruforgalmi korlátozások, valamint a tiltások feloldása összefüggésben volt a vesztegintézetnél szolgálatot teljesítő hivatalnokok számával. Az idevonatkozó törvények és miniszteri intézkedések ismertetését nem tartom feladatommá, de példaként kiemelem az 1882. évi határozat életbeléptetését, mely a marhavésvét megakadályozandó megtiltotta minden Romániából származó kérődző állat behozatalát. Ezért a vámhivatal tisztjeinek, így a katolikusainak is a száma tovább csökkent az 1880-as években. (Vö. NAGY Botond 2008, 382.)

⁴⁸ A vesztegintézeti lelkészség fennállásának népességmozgalmi adatait l. a 2. melléklet táblázatában.

ségnek lett volna lehetősége megerősödni, de az ideiglenesen itt lakó hívek miatt erre nem volt alkalom. A sajátos jogállású egyházközség a közel két évszázados fennállása alatt végig megmaradt egy nemzetiségi szórványban élő kis közösségnek, mely létét előbb az osztrák, majd főként a magyar államérdeknek köszönhette. Igaz, fenntartása a hívek számától is függött. Az 1880-as években a katolikusok száma ismét erőteljes csökkenésnek indult,⁴⁹ és újból előkeült az 1860-as évektől szunnyadó kérdés: érdemes-e fenntartani állami pénzből a közel félszáz katolikus miatt az amúgy is hanyatlófélben levő vesztegintézeti lelkészséget? A tagadó válasz birtokában 1888 nyarán felszámolták a plébániát, és a hívek ellátását a szomszédos Zágony lelkipásztorára bízta.

Lelkészek – káplánok

A vesztegintézetnél szereplő papokat a 18. század elején a *capellanus* névvel illették, mivel a püspök a ferences szerzetesek közül nevezte ki őket. Az 1827-től már erdélyi egyházmegyes papok végeztek itt szolgálatot, ezért aláírásaiknál már a *parochus Bodzaensis et contumacia capellanus* megnevezés szerepelt. A bejegyzés már a lelkipásztorok működési terét is hivatott megjelölni: a vesztegintézetnek káplánjai, de a település lakóinak plébánosai voltak az itt állomásozó papok. Nem túlzás azt állítanunk, hogy a világi papok számára büntetésnek minősült, ha főpásztoruktól ide kaptak kinevezést. A nehéz megközelíthezőségről fakadó elszigeteltség⁵⁰ érzését tetőzte a silány fizetés⁵¹ és a hegyi életformával járó nehézségek vállalása. Amint az alább közölt lelkésznévtárból kiderül, a papok sűrűn váltották egymást a vesztegintézet plébániáján.⁵²

Az itt tevékenykedő lelkészek helyzetének jellemzését éppen Fogarasy Mihály erdélyi püspök adta meg a legtalálhatóbban, a földművelésügyi miniszterhez írt levelében. „A szomorú tapasztalás azt tanúsítja, hogy a félreeső, elszigetelt hegyszorosokban levő, úgynevezett vesztegintézeti káplánságokon az oda rendelt papi egyének vagy az erkölcsiség ösvényéről letántorodnak, vagy, ha egy két évet becsületesen kiszolgáltak, mindenáron más helyre kíváncsoznak. Ennek okát abban látom,

hogy ezen lelkészségek, dacára a megváltozott időviszonyoknak s a helyi körülményekből folyó megélhetési nehézségeknek, oly szűkmarkúan vannak javadalmaszva, hogy az illetők az önfenntartás gondolai között legtöbbszörre a mértéktelen s nem ritkán a kicsapongó életben keresnek – elég helytelenül – könnyebbülést. Hogy ez mily megmérhetetlen kárára van a papi státusnak, nem szükség mondanom. Ehhez járulnak aztán számtalan olyan körülmények, melyek a művelt világtól ilyen helyekre száműzött papokat szakadatlanul keserítik és kedvetlenítik. Példaként nem kell messze mennem. Éppen a bodzai az 1869/70-iki télen – nem fejtegetem, minő indokból – az iskolára aplicált tűzifa átalány elvonatott, a verestoronyi lelkész folyó évi április elejétől mostanáig fizetéséhez nem juthatott, a 420 Ft-tal fizetett kontumác káplányoktól 35-40 Ft-nyira menő szolgálati díj követeltetik, s több efféle oka annak, hogy ilyen helyeken valamely érdemesebb s kitünőbb papokat a püspök nem tehet, miután ez nem előmozdítás, hanem inkább hátravettetés és büntetésnek tekintetik.”⁵³

Az alábbiakban közöljük a Bodzavámot adminisztráló szerzetesek és egyházmegyes papok jegyzékét. Bemutatásuknál fontosnak tartottuk életrajzi adataikat és állomáshelyeiket is feltüntetni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szerzetesek esetében leginkább a közelben levő kantai, illetve brassói rendházból kerültek ide rendtagok. Egyesek közülük házfönökei is voltak kisebb residentiáknak, de a rendtartomány vezetésében felelős beosztást nem töltöttek be. Idekerülésük előtt néhányuknak még tapasztalata is volt a vesztegintézetek lelkipásztori ellátásában. Az itt szolgáló egyházmegyes, a szerzetesek szavaival élve világi papokról meg elmondhatjuk, hogy főként kezdő, korábbi állomáshelyükön segédlelkészként tevékenykedő lelkészek vagy nyugdíj előtt álló idős lelkipásztorok szolgáltak itt.

P. Göndör Simon minorita, 1769–1773

1769. augusztus 27-ről származik az első bejegyzése a házassultak anyakönyvében. Kantáról jött, majd háromévi működés után ugyanide tért vissza 1773 novemberében.⁵⁴

P. Nagy Antal minorita, 1773–1775

1752. szeptember 17-én született. Kantáról érkezett, Göndör Simon távozása után, 1775 februárjára

⁴⁹ 1880–1891 között 21 keresztelest, 4 házasságkötést és 28 temetést jegyeztek.

⁵⁰ A lelkészek elszigeteltséget a püspökök is éreztették. Szules Lajos plébános lelkesen készült a főpásztori vizitációra, de a püspök a nehéz megközelíthezőség miatt nem látogatta meg Bodzát és Ojtozt, utasítva a főespereseket, hogy ők személyesen vizsgálják meg a lelkészségeket. Különös figyelmet fordítsanak a lelkész személyére és hivatalbeli működésére. (GyFL SGyL, Bpl, 375/1872.)

⁵¹ Az anyagi gondok nem csupán a szolgálatot teljesítő lelkészek

életét nehezítették, hanem a nyugdíjasokét is. Példa erre Török József plébános esete, aki 1851 telén bekövetkezett nyugdíjazása után is Bodzavámon maradt, de a kincstár nem folyósította számára nyugdíját, így teljesen jövedelem nélkül maradt. Utódja, Kovács József plébános a brassói főesperes közvetítését kérte, hogy elődje legalább évi 300 Ft ruha és élelmiszersegélyben részesüljön a püspöktől.

⁵² GyFL SGyL, Bpl, 3/1872.

⁵³ GyFL, I. 13/d, 1794/1870.

⁵⁴ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 6.

ban jegyezte be az első keresztelést,⁵⁵ majd ugyanazon év októberében távozott.⁵⁶ Lamásch szerint három évvel később hagyta el Bodzát.⁵⁷

P. Narcissus Lindermann minorita, 1775–1776

A bajorországi Nördlingenben született. 1775-ben érkezett Bodzavámra. Működéséről az 1776. augusztus 9-én tett bejegyzés tanúskodik a kereszteltek anyakönyvében. Utolsó bejegyzése 1777 októberéből származik,⁵⁸ ezt követően Kantára távozik, ahol 1791-ig tevékenykedett, később Sepsiszentgyörgyön, 1813-tól pedig a bukovinai Andrásfalván működött.⁵⁹

P. Staidl Miklós minorita, 1776–1779

Lamásch szerint 1776–1780 között működött a határátlépőn.⁶⁰ Tevékenységéről a kereszteltek anyakönyvében 1777. március 18-tól kezdődően csupán négy bejegyzése tanúskodik.⁶¹

P. Wirsching Kreszcenc obszerváns ferences, 1779–1780. március, 1798. május–augusztus

Désaknán született, 1740-ben. Tizenhét éves korában lépett be a rendbe, 1763-ban szentelték pappá.⁶² 1773–1775 között a dési rendházban lakott, és szülővárosának híveit adminisztrálta.⁶³ Két alkalommal szolgált Bodzán. A kereszteltek anyakönyvének tanúsága szerint először 1780 február–április között. Ekkor Törösvárra küldték, ahol 1782–1784 között tevékenykedett, majd 1788-ban ismét vesztegintézeti lelkészként találjuk, Felsőtömösön.⁶⁴ 1798 májusában újból visszatért Bodzára,⁶⁵ hogy ugyanazon év őszén a brassói ferences rendházba költözzön, ahol október 30-án elhunyt.⁶⁶ Lamásch a következőket jegyezte fel róla: „Nagyon tanult férfi, jó szerzetes, kitűnő szónok volt. Németül, magyarul és románul jól prédikált”.⁶⁷

P. Bartalis Apollinarius obszerváns ferences, 1780. március

Feltehetőleg Wirsching Kreszcencet helyettesítette, mivel neve a kereszteltek anyakönyvében tett 1780. március 8-án tett bejegyzésén kívül máshol nem fordult elő.⁶⁸ Pár hónap múlva már utódja, P. Török Ágoston gondozta a vesztegintézeti híveket.

P. Apollinarius a rend szárhegyi zárdájában hunyt el, 1796. március 20-án.⁶⁹

P. Török Ágoston obszerváns ferences, 1780. július – 1781?

A ferences szerzetes tevékenységéről csupán az 1780. július 27-én bejegyzett keresztelés tanúskodik. Mivel az anyakönyvekben a következő év nyarán tett bejegyzés a következő, de ezúttal másik szerzetestől, feltételezhető, hogy egy évig szolgált a vesztegintézet hivatalnokait és azok családjaikat.⁷⁰

P. Lembel Károly obszerváns ferences, 1781. július

Ideiglenesen tevékenykedett a vesztegintézetnél, melyről egy 1781. július 9-én tett bejegyzés tanúskodott a házassultak anyakönyvében.⁷¹

P. Eysler Flórián obszerváns ferences, 1782. március – 1783. október

1773-ban Mezőszengyel filiához tartozó Felsődetreheben, báró Kemény Simon házában házi káplánként szolgált.⁷² A gyenge egészségű szerzetes 1782 tavaszán érkezett ide, majd 1783 végén távozott el Udvarhelyre. Bodzai lelkészkedésének emlékét mindhárom anyakönyv bejegyzései őrzik.⁷³

P. Seikl Benitus obszerváns ferences, 1783–1788

1723-ban született a bajorországi Ratisbonban. 1741-ben lépett be az obszerváns ferences rendbe, előzőleg jezsuita volt. 1746-ban szentelték pappá.⁷⁴ Misszionáriusként érkezett Erdélybe. 1750-ben a dési ferences rendház lakója és Désakna plébániájának adminisztrátora, három év múlva pedig a Csíksomlyói konvent lakójaként adminisztrátorként Csíkszeredában találjuk.⁷⁵ 1755-ben már a szerzett által gondozott alsóporumbáki plébánia lelképásztora.⁷⁶ 1763-ban Verespatak adminisztrátora. 1768-ban Bajtay Antal püspök rendeletére Törösvárra ment, ahol a pestisben szenvedő betegeket és a menekülteket gondozta. Ő volt Törösvár első katolikus lelkésze. 1778-ban Csíksomlyóra került hitszónoknak, majd öt évvel később Bodzára lelkésznek. A kereszteltek anyakönyvében először 1784 novemberében jegyezte be nevét, majd 1787 júliusáig folyamatosan itt tevékenykedett.⁷⁷ 1788 májusában halt meg, a brassói kolostorban.⁷⁸

⁵⁵ Uo., 1.

⁵⁶ Uo., 2.

⁵⁷ LAMÁSCH József 2010, 110.

⁵⁸ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2.

⁵⁹ LAMÁSCH JÓZSEF 2010, 110, 191; PÉNZES Lóránd 2011, 17–18.

⁶⁰ Uo., 110.

⁶¹ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2.

⁶² GYÖRGY József 1930, 585.

⁶³ Uo., 397.

⁶⁴ Uo., 399, 437.

⁶⁵ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2–3, 8.

⁶⁶ GYÖRGY József 1930, 146.

⁶⁷ LAMÁSCH JÓZSEF 2010, 110–111.

⁶⁸ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2.

⁶⁹ GYÖRGY József 1930, 323.

⁷⁰ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2.

⁷¹ Uo., 6.

⁷² GYÖRGY József 1930, 399.

⁷³ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2–6; LAMÁSCH JÓZSEF 2010, 111.

⁷⁴ GYÖRGY József 1930, 565.

⁷⁵ Uo., 395–396.

⁷⁶ Uo., 385.

⁷⁷ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 2, 7–8.

⁷⁸ LAMÁSCH József 2010, 111; GYÖRGY József 1930, 146, 437–438.

P. Gal Abel obszerváns ferences, 1787–1788

A német nemzetiségű szerzetes 1765-ben Boncnyíresen, Szék filiájában Jabronczky Mihály, majd 1767–1768 között a Gyulafehérvár melletti Bervén, Gyulay Sámuel altábornagy házi káplánjaként szolgált. 1771-ben Mezőszengyel filiához tartozó Felsődetrehemben, báró Kemény Simon házában találjuk.⁷⁹ Bodzavámi elődjéhez hasonlóan, 1777–1778 között az alsóporumbáki plébánia adminisztrátora. 1779-ben Töröcsváron vesztegintézeti lelkész, egy évvel később már Felsőtömösön szolgált, 1783-ban pedig Kapnikbányán és Óradnán. 1784–1787 között a kőhalmi residentia házfőnöke,⁸⁰ majd 1787-ben Bodzára került. Első bejegyzése szeptember 23-án, utolsó 1788 februárjában van a halotti anyakönyvben.⁸¹ Következő évben a brassói rendházba tért vissza, ahol 1789. november 9-én elhunyt.⁸²

P. Brückner Prokopius obszerváns ferences, 1789–1791

Az 1763-ban született, cseh származású szerzetesről Lamásch feljegyezte, hogy „nagyon buzgó, szentéletű” volt. A nagyszebeni rendház lakójaként 1782-ben a verestoronyi vesztegintézet adminisztrátora, 1789-ben került Bodzára, ahol három évet működött. Ezt követően még egy évet vesztegintézeti lelkészként tevékenykedett Töröcsváron,⁸³ majd a brassói rendházba távozott, ahol 1791-ben elhunyt.⁸⁴

P. Csoboth Lajos obszerváns ferences, 1791–1797

1744-ben született Csikmindszenten. 1763-ban lépett be a rendbe, hat év múlva pappá szentelték.⁸⁵ Egy ideig filozófiát tanított a rendi növendékeknek. A marosvásárhelyi zárda lakójaként 1773–1774 között Medgyesfalván, gróf Lázár Antal udvarában házikáplán.⁸⁶ 1782-ban a tordai zárda házfőnöke, 1798-ban is ide tért vissza, ahol ugyanezt a tisztséget töltötte be 1802-ig, 1797-től egy évig a torockószentgyörgyi rendház előjárója, majd négy évig Ákosfalva adminisztrátora.⁸⁷

1780–1782 között Esztelneken⁸⁸ házfőnök, majd 1787–1791 között Töröcsváron volt. Lamásch szerint: „igen buzgó szerzetes volt”.⁸⁹ Innen rendelték Bodzára, ahol 1791. november 25-én már keresztelt az anyakönyvi bejegyzés szerint. Utoljára 1797 márciusában szerepelt neve a halotti anyakönyv-

ben.⁹⁰ Lelkipásztorkodása alatt épült fel a templom. Utóda a fennebb említett Wirsching Kreszcenc volt, aki 1798 őszén elhagyta a vesztegintézetet. P. Csoboth 1803-ban Alsóporumbák adminisztrátora, majd 1804–1806 között a gyulafehérvári konvent házfőnöke, utána két évig Gyulatelkén, gróf Mikes István udvarában teljesített szolgálatot.⁹¹ 1808-ban Bethlenben, gróf Mikes István házában lakott, onnan látta el a település katolikus híveit. 1813-ban Noszolyban, Katona filiájában Széplaki István alispán udvarának káplánja.⁹² Ezt követően a szamosújvári rendházba költözött, 1816. december 27-én itt hunyt el.⁹³

P. Grandis András minorita, 1798–1800

Működésére csupán két, 1799. februári és májusi bejegyzés keresztelés utal az anyakönyvben.⁹⁴

P. Csiki Péter obszerváns ferences, 1800

A ferences szerzetes tevékenységéről csupán egy 1800. április 16-án tett bejegyzés tanúskodik az anyakönyvben.⁹⁵

Benő József világi pap, 1800–1804

Székelyhodoson született, 1757-ben. Tanulmányait Kolozsváron, a jezsuita akadémián és a bécsi Pázmáneumban folytatta. Ugyancsak a császári városban szentelték pappá 1780-ban. Két évvel később már Székelyudvarhelyen tanár, 1788-tól Egrestőn káplán, egy évtized múlva Verespatakon plébános, 1799-től káptalani káplán, 1800-tól Bodzán plébános. Itteni lelkipásztorkodását 1802. október 6. és 1804. szeptember 2. között tudjuk anyakönyvi bejegyzésekkel nyomon követni.⁹⁶ 1805-től Gyimesbükön plébános. Itt hunyt el. 1818-ban.⁹⁷

Tarr János világi pap, 1805–1809

Csegezen született. 1756-tól Kolozsváron, 1763-tól Nagyszombatban a jezsuita akadémián és Gyulafehérváron tanult. Első szolgálati helyeül a Gyulafehérvár melletti Borbándot jelölték ki, majd 1773-tól Csikszentléleken, négy évvel később Kiskapuson plébános. 1788-tól Gyulafehérváron káplán, majd 1789-től ismét Borbándon plébános. 1794-ben Jobbágytelkén találjuk ugyanebben a minőségben. 1801-ben nyugdíjazták, de ennek ellenére két évvel később plébánosi szolgálatot vállalt Gyimesbükön,⁹⁸ majd 1805-től 1809-ig Bodzán plébános. Itte-

⁷⁹ GYÖRGY József 1930, 388, 391, 399.

⁸⁰ LAMÁSCH József 2010, 111; GYÖRGY József 1930, 259, 399, 406, 437, 385, 426.

⁸¹ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 8.

⁸² GYÖRGY József 1930, 146.

⁸³ Uo., 437.

⁸⁴ LAMÁSCH József 2010, 111; GYÖRGY József 1930, 146.

⁸⁵ GYÖRGY József 1930, 489.

⁸⁶ Uo., 420.

⁸⁷ Uo., 348, 354, 387.

⁸⁸ Uo., 211.

⁸⁹ LAMÁSCH József 2010, 111; SÁL, Fond 105, Nr. 391, 8.

⁹⁰ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 8.

⁹¹ GYÖRGY József 1930, 228, 385, 403.

⁹² Uo., 424.

⁹³ Uo., 313, 389.

⁹⁴ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 3, 10.

⁹⁵ Uo., 8.

⁹⁶ Uo., 3, 8.

⁹⁷ FERENCZI Sándor 2009, 184.

⁹⁸ Uo., 427; LAMÁSCH József 2010, 112.

ni lelkészkedésének emlékét több bejegyzés is őrzi az anyakönyvben 1806. április és 1809. július között. Lelkipásztorkodása idejéből származik az egyházközség legkorábbi, általunk ismert leltára, 1806 novemberéből.⁹⁹ Bodzavámról ment végleg nyugdíjba, 1810. augusztus 29-én hunyt el.¹⁰⁰

P. Pálffy Gergely obszerváns ferences, 1809

1750-ben született, 1796-ban a medgyesi zárda házfőnöke,¹⁰¹ 1798–1802 között Ákosfalva adminisztrátora, 1804-ben a segesvári zárda házfőnöke.¹⁰² Működése nincs az anyakönyvben bejegyezve, feltehetően azért, mert lelkipásztorkodása alatt nem került sor szentségek kiszolgáltatására. Lamásch József és György József egyaránt bodzai lelkészként említette. 1809-ig Brassóban működött, innen küldték a vesztegintézetre. Beteges természetű volt, ezért téli időben az erdélyi püspök engedélyezte számára az otthoni misézést. 1810 augusztusában Udvarhelyre távozott gyógykezelésre, két év múlva agyvérzésben meghalt.¹⁰³

P. Szekeres Anzelm minorita,

1810. október – 1812. február

1810-ben érkezett, a mikházi konventtől. Az anyakönyvben feljegyzett második, 1810 októberében felvett leltár az ő lelkipásztorkodásának kezdetét keltezheti.¹⁰⁴ 1812 tavaszán már elutazott.¹⁰⁵

P. Benedek Angelus minorita, 1812–1813¹⁰⁶

Emlékét egy 1813. március 28-án tett bejegyzés őrzi a keresztek anyakönyvében.¹⁰⁷

P. Péterffy Kolumbán Humilis minorita,

1813–1816¹⁰⁸

Nem azonos a György József rendtörténész által bemutatott névrokonával, akiről tudjuk, hogy 1725-ben született, és több erdélyi kolostor házfőnöke is volt.¹⁰⁹ Ő 1776-ban született, az udvarhelyszéki Ülkében. 1779-ben lépett a rendbe, öt évre rá pedig pappá szentelték. 1813 augusztusában érkezett Brassóból. Lamásch szerint „nagyon alázatos, példás életű volt, aki a szegénységben is mindenütt vígan

megélt”.¹¹⁰ A keresztek anyakönyvében 1814. szeptember és 1816. június 30. közti időszakból származnak bejegyzései. Vesztegintézeti működését követően nem tudjuk, hová távozott, de 1833-ban Dés filiájában, Kisnyíresen, a Kornis család házában találjuk káplánként.¹¹¹ Szamosújváron halt meg, 1852. november 12-én.¹¹²

P. Erdély Gábor, 1816–1825

Csíkmenaságon született, 1791-ben. Elemi iskolát Csíksomlyón, a filozófiai és teológiai tanulmányait a szerzet kolozsvári rendházában végezte.¹¹³ 1813-ban lépett a szerzetbe, három évvel később pedig Bodzára helyezték.¹¹⁴ Ő az utolsó a szerzetesek közül, aki még káplánként írta magát. Utódainál már a plébánosi megnevezés lesz gyakorlattá. Itteni tevékenységéről mindhárom anyakönyv bejegyzései tanúskodnak. Igazolhatóan 1817. március és 1825. április között működött Bodzán.¹¹⁵

P. Kovács Xavér obszerváns ferences, 1826

Csíkverebesen született, 1787. október 1-jén. 1809-ben lépett a rendbe, három év múlva pedig pappá szentelte az erdélyi püspök. 1820–1823 között a tordai rendház lakójaként Tordaakna adminisztrátora,¹¹⁶ 1836–1838 között a vajdahunyadi rendház lakója, miközben a Marosillyén lakó báró Bornemiszsa család házikáplánja.¹¹⁷

Lelkipásztorkodása csupán a házasság anyakönyvében van neve bejegyezve, furcsamód a hónap megnevezése nélkül.¹¹⁸ Két évvel később Torockószentgyörgyön házfőnök. Életét a brassói rendházban fejezte be, 1842. július 21-én.¹¹⁹

Király Ferenc világi pap,

1827. július – 1830. január

1821-ben szentelték pappá, majd Brassóban káplán. 1827-ben Bodzára helyezték, hol 1830-ig tevékenykedett, majd 1833 novemberében bekövetkezett haláláig Sepsikőröspatakon plébánoskodott.¹²⁰

Bodzavámi lelkipásztorkodása alatt, 1829-ben került sor Kovács Miklós püspök egyházlátogatására,

⁹⁹ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 4–5, 7–8, 11.

¹⁰⁰ FERENCZI Sándor 2009, 427; LAMÁSCH József 2010, 112.

¹⁰¹ GYÖRGY József 1930, 276.

¹⁰² Uo., 307, 387.

¹⁰³ LAMÁSCH József 2010, 112; GYÖRGY József 1930, 346.

¹⁰⁴ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 4, 11.

¹⁰⁵ LAMÁSCH József 2010, 112.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 4.

¹⁰⁸ Uo., 5–6.

¹⁰⁹ Így 1754-ben és 1792–1794 között Kapjonban, Dés filiájában, 1758–1761 között Torockószentgyörgyön, majd két évet Korodon, Egestő filiájában, gróf Kornis Ferenc udvarában házikáplán, ide 1771-ben is visszatért. 1763-ban Medgyesen, 1778-ban Kolozsváron, egy évvel később Szamosújváron volt

házfőnök. 1780–1780 között az erdélyi Szent Istvánról nevezett provincia harmadik definitora, tanácsadója. 1783-ban Mikházán házfőnök, 1804-ben hunyt el. (GYÖRGY József 1930, 108, 251, 275, 311, 354, 406, 411.)

¹¹⁰ LAMÁSCH József 2010, 112.

¹¹¹ GYÖRGY József 1930, 410.

¹¹² Uo., 558.

¹¹³ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Boddensis 1823*, 6.

¹¹⁴ Uo., 6.

¹¹⁵ SÁL, Fond 105, Nr. 391, 9–10.

¹¹⁶ GYÖRGY József 1930, 436.

¹¹⁷ Uo., 417.

¹¹⁸ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 2.

¹¹⁹ GYÖRGY József 1930, 146.

¹²⁰ FERENCZI Sándor 2009, 298.

melynek emlékét vizitációs jegyzőkönyv is őrzi. Hivatalos iratokban parochusként írta alá nevét.¹²¹

*Angyal Ignác világi pap,
1831. május – 1836. május*

Egyházmegyes pap, Eger környékéről érkezett Erdélybe Rudnay Sándor püspöksége alatt. Szolgálatait 1818-ban kezdte Kapnikbányán, majd három év múlva Csicsókeresztúra került. 1823–1824 között Kerelőszentpálon, majd Kisbácson plébános. 1829-ben Csíkszentsimonban káplán, de következő évben már Sepsikőröspatakon találjuk plébánosként. 1831-ben helyezte főpásztora Bodzára, ahol 1836. május 6-án bekövetkezett haláláig tevékenykedett.¹²²

*Török József világi pap,
1837. január – 1851. április*

1780 novemberében született. 1809-ben szentelték pappá, és a következő évben már Szentegyházsfalu plébánosaként találjuk. 1816-ban Alsójárán, 1818–1823 között Kerelőszentpálon, majd Kapnikbányán lelkipásztor. 1833-tól Szentivánlaborfalván, 1836-tól Bodzán plébános 1851-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. Itt anyakönyvi bejegyzései 1837. január 1-jétől kezdődnek, és 1851. április 28-ig tartanak.¹²³ 1848 májusától püspöki rendeletre már ő is magyarul vezette az anyakönyveket. Nyugdíjazását követően is a településen maradt, ahol utódja, Kovács József helyezte örök nyugalomra a kápolnát körülvevő temetőben, 1852. július 7-én.¹²⁴

Kovács József világi pap 1851–1853

Csikmindszenten született, 1826. november 4-én. Tanulmányait Csíksomlyón, majd Gyulafehérváron végezte. 1850-ban történt pappá szentelése után Kézdiszentkeresztben káplán, majd 1851-ben Bodzára helyezték. Anyakönyvi bejegyzései 1852. január 2-től 1853. szeptemberig tartanak.¹²⁵ Ekkor Nyujtódra, majd 1876-ban Etédre helyezték. 1898-ban hunyt el.

*P. Sándor Sámuel obszerváns szerzetes,
1853–1855¹²⁶*

Nyujtódon született 1782-ben. Tizenkilenc éves korában lépett be a rendbe, majd a teológiai tanulmányok végzése után, öt év múlva felszentelték.¹²⁷ Anyakönyvi bejegyzései 1854. január 12. és 1855. szeptember 28. között fellelhetők.¹²⁸ Az eszternelki zárdában hunyt el, 1875. május 20-án.¹²⁹

*Temesvári Gergely világi pap,
1855. október – 1857. július¹³⁰*

Gyergyószentmiklóson született, 1822. március 3-án. A gimnáziumot Csíksomlyón, a teológiát Gyulafehérváron végezte. 1845-ben történt pappá szentelése után Székelyudvarhelyen tanár, majd Kapnikbányán és Oláhlaposon káplán. 1855-ben helyezték Bodzára. Innen két év múlva Töröcsvára küldték, majd 1864-től a verestoronyi vesztegintézetnél lett káplán. 1865-ban Aranyosbányán, majd 1875-től Zalatnán lett adminisztrátor, egy évvel később Mócsoson és Magyarszarvaskenden plébános, 1888-ban bekövetkezett haláláig.¹³¹

*Ágoston Lajos világi pap,
1857. október – 1863. április*

Baróton született, 1831. április 24-én. A gimnáziumot Székelyudvarhelyen, a teológiát Gyulafehérváron és Bécsben végezte. Pappá szentelése után 1856-ban Kézdiszentkeresztre, majd egy év múlva Bodzára került,¹³² itt iskolát állított fel.

1863-ban Nagyszében külvárosában lelkipásztor, és a Szent Teréz-árvaházban hitoktató. 1881-től Szerdahelyen, 1884-től Szőkefalván plébános és kükküllői főesperes, 1897-ben bekövetkezett haláláig.¹³³

Sándor Elek világi pap, 1863–1868

1834. december 12-én született. A gimnáziumot Brassóban és Gyulafehérváron, a teológiát ez utóbbi helyen végezte. 1860-ban történt pappá szentelése után Segesváron káplán, majd Nagyszében külvárosában plébános és a Szent Teréz-árvaházban hitoktató. 1863. május – 1868 szeptembere között tevékenykedett Bodzán.¹³⁴ Innen Nagykászonba helyezték plébánosnak, ahol 1878. augusztus 8-án elhunyt.¹³⁵

*Mészáros Károly világi pap,
1868. október – 1870. július*

Marosvásárhelyen született, 1838. október 14-én. Lajos ikertestvérével együtt szentelték pappá 1861 októberében. Csíkszentmártonban, majd Kászonban káplán, 1862-ben Magyarigenben, három évvel később Kézdiszentkeresztben, 1867-től egy évig Nagykászonban plébános. 1868 októberében már Bodzán találjuk.¹³⁶ A javítások elmulasztása miatt a templom olyan romos állapotba került, hogy kénytelen volt felhagyni vele.¹³⁷ 1870 júliusában távozott

¹²¹ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 2.

¹²² FERENCZI Sándor 2009, 154; GYÖRGY József 1930, 355, 105; SÁL, Fond 105, Nr. 392, 3, 19, 28.

¹²³ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 3, 31.

¹²⁴ FERENCZI Sándor 2009, 433–434.

¹²⁵ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 31.

¹²⁶ GyFL SGyL, Bpl, 598/1855.

¹²⁷ GYÖRGY József 1930, 569.

¹²⁸ SÁL, Fond 105, Nr. 393, 8, 32.

¹²⁹ GYÖRGY József 1930, 569.

¹³⁰ GyFL SGyL, Bpl, 97/1858.

¹³¹ FERENCZI Sándor 2009, 428.

¹³² Uo., 147.

¹³³ Uo.

¹³⁴ SÁL, Fond 105, Nr. 393, 5–13.

¹³⁵ FERENCZI Sándor 2009, 388.

¹³⁶ Uo., 344; SÁL, Fond 105, Nr. 393, 13–14.

¹³⁷ GyFL SGyL, Bpl, I. Bartó Boldizsár 1873. március 3-án kelt levelét.

Bodzáról,¹³⁸ a gyergyótölgyesi vesztegintézetre, ahol 1875. április 29-én bekövetkezett haláláig szolgált.

*Papp János világi pap, 1870–1871*¹³⁹

Máréfalván született, 1843. január 11-én. 1868-ban történt pappá szentelése után Torjára került káplánnak. Mivel Mészáros hirtelen elhagyta Bodzát, ezért a püspök 1870 júliusában Bodzára helyezte ideiglenesen káplánnak. A püspök a földművelésügyi miniszterhez intézet átíratában megjegyzi: „ezen jóindulatú s jó készütségű fiatal papot nem szándékozom a jelen körülmény között hosszabb ideig Bodzán hagyni, mert máris rimánkodva kér, hogy tegyem el onnan”.¹⁴⁰ Bekerítette a temetőt. Mihelyt a bodzai állomásra sikerült más lelkészt kinevezni, Pap János káplán 1871-ben visszatért Torjára, ahol 1880-ig segédlelkészkedett. Ezt követően kinevezték sepsikőröspataki plébánosnak, majd 1894-től 1907-ig nyárádremetei plébánosnak. 1913-ban hunyt el, szülőfalujában, Máréfalván.¹⁴¹

Szeles Lajos világi pap,

1871. szeptember – 1872. október

1821. augusztus 23-án született. Pappá szentelése után, 1855-től Gelencén, Csíkszentgyörgyön, Csíkrákoson, Tusnádon, Kapnikbányán és a csíknagyboldogasszonyfalvi egyházközségben káplán.¹⁴² Innen helyezték Bodzavámra, de itt sem találta meg a helyét. Összeférhetetlen helyzetbe került a vesztegintézet egyik tisztjeivel, Mihály Sámuel pénzügyőri fővigyázóval.¹⁴³ A plébános számtalan alkalommal panaszkodik a főesperesnek és a püspöknek, aki végül elhelyezése mellett döntött. Erről kiterjedt levelezés is tanúskodik a brassói főesperesi hivatal levéltárában.¹⁴⁴ Ezt követően Mócs lelkipásztorként teljesített szolgálatot.

Lelkipásztorkodása alatt a brassói apát-főesperes, Fogarasy Mihály püspök megbízásából, meglátogatta a vesztegintézeti lelkészséget. A főpásztorhoz intézett felterjesztésében lehangoló állapotok tükröződtek: „Az omladozó templom ügyében mindeddig semmi sem történt ... a papilak középszerű állapotban van, s látszik rajta, hogy a hivatal [vesztegintézet] részéről nem sok gond fordítottatik rá. ... Az isteni tisztelet rendesen megtartatik, melynél a vámon levő két alsóbb rendű katolikus család tagjai meg szoktak jelenni, nem lévén

ottan ezeken, egy özvegyen és egy helvét vallású pénzügyőr nején kívül más hívő. A hivatalnokok ugyanis más vallásúak. A lelkész házi körülményeiről csak annyit mondhatni, hogy minden nagy szegénységet és vagyontalanságot mutat. Bodza általában véve olyan hely, ahol a lelkész se lelkiekben, se anyagiakban nagy consolatiót nem talál”. A lelkész joggal méltatlankodott, és elhelyezését kérte. Az áldatlan helyzet megoldására a főesperes egy idősebb, tapasztaltabb szerzetes odaküldését javasolta, aki a nélkülözésektől nem riadt vissza, és illő komolysággal elvégezheti egyszerű feladatait.¹⁴⁵ A püspök meghallgatta kérését, és P. Barthó Boldizsár személyében idős szerzetest nevezett ki lelkésznek.

P. Barthó Boldizsár obszerváns szerzetes,

1872. december – 1888. szeptember

1867–1870 között a szegényes hátszegi rendház egyedüli pátere és egyben házfőnöke.¹⁴⁶ A püspök a ferences szerzetest 1872 szeptemberében nevezte ki a plébánia élére,¹⁴⁷ de csak decemberben foglalta el hivatalát.¹⁴⁸ Ő lett a vesztegintézet utolsó helyben lakó lelkésze.

Elődjéhez hasonlóan ő is ellentétbe került Szarka Elekkel, a vesztegintézet igazgatójával. Az előjárónak a ferences szerzetessel szemben tanúsított goromba bánásmódjáról maguk a bodzai hívek értesítették a püspököt, aki Möller Ede brassói apátplébánost bízta meg az ügy kivizsgálásával. A lelkész használatában levő kaszálóhely miatt keletkezett vita elcsitul ugyan, de az igazgató és a ferences szerzetes közti viszony továbbra is hűvös maradt.¹⁴⁹

Papi tevékenysége alatt mindvégig elkísérte a vesztegintézeti lelkészség megszüntetésének gondolata, melyet a patrónus pénzügyminisztérium már az 1860-as évektől fontolgatott. P. Barthó végül 1888 júliusában hagyta el a vesztegintézetet, és a brassói rendházba költözött. Elöljárója innen egy évvel később Torockószentgyörgyre küldte, ahol a zárda egyedüli szerzeteseként a házfőnöki teendőket látta el, 1905. november 24-én bekövetkezett haláláig.¹⁵⁰

Távozása után 1889-től már a szomszédos Zágon plébánosa, majd a brassói rendház tagjai látták el az itteni lelkipásztori feladatokat.¹⁵¹ Ugyanakkor arra is volt példa, hogy a helybeli ortodox lelkipásztor szolgáltatta ki a szentségeket.¹⁵²

¹³⁸ Ellentétbe került a kocsmárossal, aki betörte a papilak ablakát. A vesztegintézet hivatalnokaival kialakult ellentétei miatt a pénzügyminiszter felmentését kérte a püspöktől. (GyÉL, Fond I. 1/a, Bodza 13742/1870.)

¹³⁹ GyFL SGyL, Bpl, 375/1872, 3/1872.

¹⁴⁰ GyFL, I. 13/d, Bodza 1794/1870.

¹⁴¹ FERENCZI Sándor 2009, 370.

¹⁴² Uo., 415.

¹⁴³ „...mihelyt méltatlan szűrés, dőfés és váratlan illetlenséggel érintetik a lelkész híre-neve s becsületessége, oly helyt nem igen kedves az állomás, nehogy, többre menve a gyűlölet-irigység s végre a bosszúállás, úgy járok, mint eldöm, Mészáros Károly, kire gyilkoló kezek

kiterjeszteni nem átállottak (a papilak-ablakokat kövekkel mind beverve)”. (GyFL SGyL, Bpl, 20/1872, 218/1872.)

¹⁴⁴ Uo., 20/1872, 21/1872.

¹⁴⁵ Uo., 375/1872.

¹⁴⁶ GYÖRGY József 1930, 236.

¹⁴⁷ GyFL SGyL, Bpl, 437/1872.

¹⁴⁸ SÁL Fond 105, Nr. 393, 13–14.

¹⁴⁹ GyFL, Fond I. 1/a, 1541/1876.

¹⁵⁰ GYÖRGY József 1930, 355.

¹⁵¹ SÁL Fond 105, Nr. 393, 41.

¹⁵² Uo., 43.

Lelkészi javadalom

Mint fennebb említettük, Mária Terézia a lelkészség 1763-ban történt alapításakor a ferences szerzetes számára 200 Ft évi fizetést és 12 öl tűzifát rendelt.¹⁵³ Az 1823-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint az egyházközség állandó jövedelmét képezte a kincstár által folyósított 60 Ft.¹⁵⁴ Ugyanakkor a káplán továbbra is részesült a 200 Ft-ban, melyet a brassói hivatalok adtak át a szerzetnek, aki továbbította a Bodzán szolgáló szerzetesnek. Ugyanakkor évente 8 Ft értékű tűzifasegélyt kapott a brassói rendháztól.¹⁵⁵ A fenti járandóságok folyósítása azonban akadozott, ami ellehetetlenítette a félreeső helyen szolgáló lelképásztor életét. 1851-ben Kovács József plébános is erről az áldatlan helyzetről panaszkodott Kovács Antal brassói apátplébánosnak: „Nekem, Méltóságos Apát úr, nem a legjobban van dolgom, mert még fizetést nem adtak, s amint a Hivatalnokok mondják, 3-4 hónap elteltével szokott mindig az *applacidatio* (!) leérkezni”.¹⁵⁶ A lelkészek részéről a csekély fizetés miatt is állandó volt a panasz. Néhány évvel később a pénzügyminisztérium is belátta, hogy 260 Ft-ból ilyen helyen nem lehet megélni, hol a hívek csekély száma miatt úgynevezett egyházi szolgáltatásokból¹⁵⁷ jövedelem nem származik, ezért 1855-re rendezte a vesztegintézetek lelképásztoraik jövedelmét. Így a bodzai lelkész papi munkájáért évi 300, tanítói tevékenységéért évi 100 Ft-ot kapott. Az iskola évente 6 öl tűzifában részesült.¹⁵⁸ 1860-ra a lelképásztor járandóságait is megemelték, tanítói munkájáért kapott 420 Ft fizetést, a kápolna fenntartására pedig 60 Ft-ot a *Sanitates fond-ból*. Az iskola téli fűtésre tovább is 6 öl tűzifa ellenértékében részesült.¹⁵⁹ Az egyházközségek szokásrendjéről eltérően itt kegyes és ajtatos alapítványok nem létesültek, így a lelkész ezekből pótló jövedelemre nem számíthatott,¹⁶⁰ megélhetésében teljes mértékben a kincstárra kellett hagyatkoznia.

Kápolna berendezése

A kápolna a Bodzai-szoros elszűkülésén épült, 1794-ben, a Kálvária-dombon. A kápolnáról Lamásch József brassói apátplébános 1815-ben a következőket jegyezte fel: „*Itt nagyon szép templom van, de nem a legalkalmasabb helyen*”¹⁶¹. Titulusának a ferences szerzetesek a Szentháromságot választották,¹⁶² melyet a Pünkösöd utáni első vasárnap ünnepeltek. A patrocínium név kiválasztása a ferencesek körében népszerű hittitok, a Szentháromság tiszteletére vezethető vissza, melyet a 13. század közepén Szent Bonaventúra minster generalis tett kötelező ünnepé a szerzet számára.¹⁶³ A kincstár költségén épült kápolna hossza 4 orgia¹⁶⁴, szélessége 3 orgia volt. Méretei egyértelműen a kápolna megnevezésre jogosítanak fel, de a 19. század végén következetesen templomként említik a források. Falai faragott kőből készültek, a padlózatát deszkával padolták. Két ajtóval látták el, az egyik dél fele, míg a másik kelet fele nyílt. Ez utóbbit két ajtószárnyal és az ezekhez szükséges reteszekkel szerelték fel. A kápolnának öt, jó állapotban levő ablaka volt. A templomhoz sekrestye is tartozott, mely szintén kőből készült, de deszka tetőzettel látták el. A templomban két, fából készült oltár kapott helyet, oltárkövekkel és egy örökmécsessel ellátva, a bejárat két oldalán szenteltvíztartó, a festetlen falakon a kereszttű állomásai voltak elhelyezve. A szentélybe két lépcsőfokon lehetett feljutni, melyet áldoztató rács választott el a férfiak és a nők számára elhelyezett öt-öt padtól. A padok mögött gyóntatószék állt. A szentély fölött 7 orgia magas fából készült torony állt, benne két haranggal: a nagyobbik súlya 1 centenárium¹⁶⁵ a kisebbik súlya közel 50 libra¹⁶⁶. A templombelső falai fehérek, egyetlen, fából készült oltárát természetesen a Szentháromság tiszteletére emelték. A szószék a sekrestyéhez közel, a déli oldalon kapott helyet. A berendezéshez hozzátartozott még a gyóntatószék és a keresztelőmedence.¹⁶⁷ A kápolna körül nyitották meg a temetőt, ahová a

¹⁵³ GYÖRGY József, 1930, 21; ScTr 1882, 34.

¹⁵⁴ „*Fixus proventus Capellania efficit annuos 60 Flnos VV. Qui e cassa purificationis numerari solent.*” (GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 6.)

¹⁵⁵ „*I. Annuae Tricesimali officio Coronensi percipit ducentos Rflnos moneta conventionalis. 2. Pro lignis focalibus comparandis annuos 8 Rflnos Mon. Conv.*” (Uo.)

¹⁵⁶ GyFL SGyL, Bpl, Plébániai iktatott iratok, Kovács József bodzai plébános 1851. december 10-én írt levele Kovács Antal brassói apátplébánosnak.

¹⁵⁷ Gondolunk itt a keresztelési, esketési, temetési szertartásokért kapott stóla díjakra, vagy a szándékra bemutatott szentmisékből származó jövedelmekre.

¹⁵⁸ GyFL, I. 13/d, 863/1855.

¹⁵⁹ Uo., 38/1860; Sándor Elek plébános 1865-ben a brassói fő-

esperesnek panaszkodott, hogy a vámhivatal nem folyósította az iskola számára a tüzelőt, így a tanítást kénytelen volt abbahagyni. (GyFL SGyL, Bpl, 694/1865.)

¹⁶⁰ Ez jórészt a tisztviselők cseréjével, illetve a családok vegyes felekezetiiségével magyarázható. (Uo., 3/1872.)

¹⁶¹ LAMÁSCH József 2010, 110.

¹⁶² A Barcasági Dékánóság és Sepsi miklósvári egyházkerületben még Hidvégen és Sepsikőröspatakon is Szentháromság tiszteletére szentelték a templomot.

¹⁶³ GYÖRGY József 1930, 45.

¹⁶⁴ 1 orgia transsilvanica (erdélyi öl) = 1,866 méter.

¹⁶⁵ 1 centenárium (erdélyi mázsa) = 56 kg.

¹⁶⁶ A libra (erdélyi font) = 0,56 kg.

¹⁶⁷ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 3–4.

katolikus és más vallású hívők egyaránt temetkeztek. A vesztegintézeteknél ugyanis rendszerint csak katolikus kápolnát vagy templomot és temetőt tartott fenn a kincstár, de ezt a protestáns felekezetek is használták.¹⁶⁸ 1864-ben a bodzavámi plébános a temetőkeretet kerítéssel látta el.¹⁶⁹ Kőváry László leírásából tudjuk, hogy a bodzai vámnál a harmincadi kertben, a Kápolna-hegyén 17 székely határőrtiszt van eltemetve, akik az 1788. évi török betörésnek estek áldozatul.¹⁷⁰ A harcokról Orbán Balázs leírásában találunk részletes beszámolót.¹⁷¹

A kápolna felszerelésébe három leltár enged betekintést nyújtani. Az első 1806. november 1-jén, a második négy évvel később, 1810 októberében, míg a harmadik tusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök egyházlátogatásakor készült, 1823. április 25-én. Mivel az első két leltár időben közel áll egymáshoz, ezért esetükben csak a tárgyak gyarapodását jelöljük, míg az 1806. és 1823. évi leltárokat tételesen is közöljük.

*Inventarium 1806*¹⁷²

1.	Monstrantia / Monstrancia		1
2.	Calix argenteus cum patena / Ezüst kehely paténával		1
3.	Ciborium cum cuperculo /Fedéllel ellátott áldoztató kehely, cibórium		1
4.	Pixis laminea pro hostiis / Lapos talpú kehely a szent ostya számára		1
5.	Pixis stanea pro sacris liquoribus /Hasonló kehely a szent vér számára		2
6.	Turbiculum(!) cum navicula /Füstölő tömjéntartóval		1
7.	Lampas magna cum Vitro / Nagy üveglámpás		1
8.	Ferium pro piscendis hostiis / Ostyasütő vas		1
9.	Duo ferra pro excindendis / Két vas az ostyák szaggatásához		2
10.	Tintinabulum / Csengettyű		1
11.	Libris Missales / Miskönyvek		2
12.	Libri Evangel: hungars. / Magyar evangéliumos könyv		1
13.	Cathedra lignea / Fa szószék		1
14.	Armarium in Sacristia / Szekrény a sekrestyében		1
15.	Siamnum longel(!)		1
16.	Corala cum manipulis et stolis cum vello nigri Coll. / körgallérok, kézelőkével, stólaival, fekete szegéllyel)		2
17.	Coral: collarata ut uo. Hasonló színes körgallérok		2
18.	Antipendia Altaris / Oltárterítő	1819	1
19.	Alba / Miskönyvek	1796	1
20.	Cingulli / Derékövek	1833	2
21.	Superpellicum / Karing		2
22.	Humeralia / Vállkendő		2
23.	Corporalia colorata et alba ord. / Színes és fehér korporalék		6
24.	Supru calicem purificatorie / Kehelytörlők		8
25.	Mannutergia(!) / Kézelő		2
26.	Scholarii albas / Ministránsruhák		2
27.	Altare Portatile marmarcy / Márványból készült oltárkö		2
28.	Candelabra lignea / Fa gyertyatartók		4
29.	Pulvenaria / Térdeplő		1
30.	Orbiculum Staneam pro lutrums manu pro ministro vestor unum rubrum / Ónozott kerek edény a ministráns ruhák mosására, egyik piros színű		1

¹⁶⁸ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva intuitu visitationes canonicae inservientia*, 1872, 5.

¹⁶⁹ A költségeket azonban egy év múlva sem tudta kifizetni a lelkész. A brassói főespereshez intézet levelében így írt: „Továbbá már egy éve múlt annak, hogy a temetőkeretet bekerítettén, s még egy fillért sem nyerheték, s mivel a munkások, kiket nem valék képes kifizetni, minden alkalommal nemcsak személyemet, hanem már becületemet is meg-megtámadják, kérem azért Méltóságodat [a brassói főesperest], szíveskedjen közreműködni, hogy már szegény munkások a kínos várakozástól fölmentessenek”. (GyFL SGyL, Bpl, 336/1865.)

¹⁷⁰ KŐVÁRY László 1892, 331.

¹⁷¹ 1788-ban a székely határőrség őrizte a szorost, Josephus

Schultz ezredes vezetésével. A hagyomány szerint az ezredet két török tolmács egy dinnyébe rejtett arannyal megvesztegette, és az elrendelte a készülségi állapotban levő székelyek letelepedését, arra hivatkozva, hogy a török már elvonult. Néhány órával később megtörtént a török támadás, melyből csupán Bartha kapitány és két közlegény menekült meg. A győzelem azonban nem maradt a támadóké, mivel a nemsokára megérkező székely határőr „huszárok a meglepett törökök között oly szonyú megszárlást vittek végbe, hogy hírmondó is alig menekülhetett el”. S végül „az áruló Schultz is eltiportattott a menekülők által”. (L. ORBÁN Balázs 1873, 70.)

¹⁷² SÁL, Fond 105, Nr. 391, 11.

A négy évvel később, 1810 októberében felvett leltár jórészt ugyanazokat a felszerelési tárgyakat sorolja, de további nyolc tétel gyarapodást is mutat. Beszereztek egy tabernákulumot az Oltáriszentség őrzésére, egy gyóntatószéket, néhány kazulát és oltárterítőt, kis üveg kancsókat a víz és a bor tárolására, egy újabb csengőt.¹⁷³

A püspök 1823. április 25-én meglátogatta Bodzát, melyről a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyv is tanúskodik. Az ebben foglalt leltár tanúsága szerint

a kápolna felszereltsége tovább gazdagodott kereszttelőkúttal, réz feszülettel és kisebb tárgyakkal, de a szentmise bemutatásához és a szertartások végzéséhez szükséges edények száma kettőre csökkent. Mindhárom leltárból hiányoznak a nemesfémből készült tárgyak, értékes ornátusok, melyek egy átlagos székelyföldi plébánia esetében is megszokottak voltak. A templomtérben ugyanakkor kórust és orgonát sem találunk, igaz, a hívek száma nem is tette indokolttá annak felépítését. Kántor hiányában pedig az orgonát sem lett volna, aki megszólaltassa.

*Supelles Sacra Capelle 1823 / A szent kápolna felszerelése 1823*¹⁷⁴

1.	Ostensorium cupreum auro obducum / Szentségtartó rézből, arany bevonattal	1
2.	Ciborium et calix ex eadem materia / Cibórium és kehely hasonló anyagból	2
3.	Pixis stannica pro sacris liquoribus / Ónozott kehely a Szent Vér számára	1
4.	Pacificale cupreum / Réz feszület	1
5.	Tintinnabula / Csengettyű	2
6.	Thuribulum novum cum navicula / Füstölő tömjéntartóval	1
7.	Casula rubri coloris cum manipula et alii appertinentiis / Vörös színű miseruha kézelővel és hozzátartozókkal	3
8.	Nigri coloris casula / Fekete színű miseruha	2
9.	Vela / Kehelytakaró	2
10.	Antependium rubri coloris / Vörös színű oltárterítő	1
11.	Alba / Miseing	2
12.	Humeralia / Vállkendő	2
13.	Purificatoria / Kehelytörlő	5
14.	Cinguli / Deréköv	2
15.	Missalia / Miskönyv	2
16.	Liber Evangeliorum / Evangéliumos könyv	1
17.	Rituale / Szertartáskönyv	1
18.	Vexilla / Zászló	2
19.	Armarium in Sacristia / Szekrény a sekrestyében	1
20.	Scamna pro populo / Pad a nép számára	5
21.	Lampas vitrea / Üveg lámpás	1
22.	Ampulla vitrea / Üveg kancsó	2
23.	Ferrum pro pinsendis hostiis / Ostyasütő vas	1
24.	Pro scindendis hostiis / Az ostya kivételéhez szükséges [eszköz]	1
25.	Orbicularis stameus pro lotione manuum / Kerek, ónozott töltőedény, kézmosásra	1
26.	Candelabra lignea / Gyertyatartó fából	4
27.	Portatilia / Portatílé	2
28.	Seddes pro excipiendis confessionibus / Szék a bűnbánat meghallgatására (gyóntatószék)	1
29.	Superpellicum / Karing	1
30.	Pulvinaria / Térdeplő	4
31.	Vestes ministrorum opar / Kopott ministráns ruhák	1
32.	Aspergillum / Szenteltvíz-hintő	1
33.	Velum rubrum / Vörös kehelytakaró	1
34.	Cruxifixus ligneus / Fakereszt	1
35.	Fons baptismalis alneus / Keresztelőkút	1
36.	Pro aqua lustrali vas alneum / A szenteltvíz számára edény	1
37.	Super corporalia / Terítő, kehely és paténa alá, korporália	2

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis, 1823*, 5.

A kápolna berendezését a hívek a későbbiekben kisebb értékű ajándékokkal tovább gyarapították. 1854-ben Türkösi Teltes Catharina ajándékozott egy oltártakarót és egy fél font gyertyát, 1859-ben Trieri Kkor Ferenc felesége, Josepha egy csengettyűt, három évvel később pedig Zöldes Mózesné egy zöld posztó takarót az oltár számára.¹⁷⁵

A kápolna javítására a vámhivatal igazgatója nem fordított gondot, ezért az 1860-as évekre az istenháza már tarthatatlan állapotba került. 1868-ban Fogarasy Mihály püspök a brassói apát-főesperest és a bodzai plébánost utasította, hogy járjanak közbe a vámhivatalnál a kápolna kijavításáért.¹⁷⁶ A leirat sajnos eredménytelen maradt, és két évvel később az épület már olyan romos állapotba került, hogy az emberi élet veszélyeztetése nélkül nem lehetett tovább használni. Mészáros Károly lelkész felhagyta a kápolnát,¹⁷⁷ és a plébánialakáshoz tartozó iskola-helységben rendezett be egy imaházat.¹⁷⁸ Az 1872-ben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyv is ezt a szomorú állapotot erősítette meg: „*Ecclesia Parochialis pluribus annis ruinae proxima*”. A püspök továbbra is eredménytelenül kérte az omladozó épület helyreállítását a földművelésügyi minisztertől.¹⁷⁹ Ez idő alatt Szalka Elek, a vesztegintézet igazgatója részben a katolikus lelkész iránti ellenszenvből,¹⁸⁰ részint valós igényekből¹⁸¹ a reformátusoknak akarta átadni az istenházát. 1872-ben megérkezett Bodzavámra Göde Károly sepsiszentgyörgyi református lelkész¹⁸², de ő is életveszélyesnek minősítette a kápolnát, az átvételről lemondott, és az erre a célra felállított sátorban mutatott be istentiszteletet.¹⁸³ A kápolnát a későbbiekben sem javították ki, noha a vármegyei kiküldött mérnökök többször is megvizsgálták. Az 1870-es évektől a kincstár már érezhetően lemondott a kápolna helyreállításáról, sőt a vesztegintézeti lelkészség megszüntetését fontolgatta. Ilyen körülmények között érthető, hogy a lelkész és a vámhivatal igazgatója között kialakult vitában, mely a kápolnát körülvevő temető fűvének birtoklásáért folyt, az igazgatót támogatta. Az ügy megoldása már előszele lehetett a lelkészség

végnapjainak. 1871-ben a templom körül levő temetőt a plébános bekerítette, hogy az ott termő fűvet lekaszálhassa, és hasznosíthassa. Egy évvel később viszont a vámhivatal igazgatója lefoglalta a temetőt, és a templom kulcsait is elvette, Szeles Lajos plébános tiltakozása ellenére. Tettét azzal indokolta, hogy a lelkész a kápolnában nem szolgál, így a temető sem tartozik hozzá.¹⁸⁴ Néhány évvel később hasonló eset történt P. Barthó Boldizsár ferences adminisztrátorral, akinek panaszát a földművelésügyi minisztérium arra hivatkozva utasította vissza, hogy a temetőhely fűvének értékesítése a kincstár javára történt, tehát nem történt jogtalanság.¹⁸⁵

Kápláni lakás

A káplán a vámhivatal egyik épületében kapott lakást, a kápolnától távol – derül ki Lamásch József apátplébános munkájából.¹⁸⁶ A kőfalú és deszka tetővel fedett ház 6 orgis¹⁸⁷ hosszú és 4 orgis széles volt. Négy szobából állt, melyből kettőt a lelképásztor, kettőt pedig az egyház szolgálatát ellátó család számára tartottak fenn. A házhoz nem tartozott udvar, de a lelkész használhatott két konyhakertet.¹⁸⁸ Az épület állagát, illetve a mindenkor lelkészek és vesztegintézeti igazgatók viszonyát hüen tükrözi az alábbi levél, melyet Török József plébános intézett Kovács Antal brassói főespereshez. Az 1842 októberében keltezett feliratban arra kérte az esperesi kerület vezetőjét, hogy járjon közbe a püspöknél háza javításáért: „*alázatosan esedezem, méltóztasson Ő Excellenciájához ha lehet hamarsággal a szállásomra nézve ugyan keményen írni, mivel pogánság így kínozni evvel a minden részin essze-vissza bomlott házzal – most hogy kimeszeltettem, az én házam ajtaja és a cselédház ajtaja is a sarkakról leszakadott, a Director semmit nem akar tudni, vállalat vont, hallgat, várja, hogy az én házam építésére is adjanak kezibe egy suma pénzt, melyből lophasson és magát ruházhassa, a ravasz még arra kért, hogy a Méltóságos urat kérjem meg, hogy november 1-jéig ne írjon a püspöknek, nem veszi észre, hogy minden tudja*

¹⁷⁵ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 24.

¹⁷⁶ „Nr. 3588/1858. Reverendissimae Arhidiacone et parochie Administrator!

Ut templo Bodzaensi ab conceptas ruinas ad sacra celebranda hand aplo cubile huc utque scholae inservicus infines sacrorum ad imterim celebrandorum adaptari arque a Reverendissima D. Vestra benedici posit, erga specialis supplices ddt 27 Novemb. A. c. No 646 hisce concendo volens, ut intuitu scholasticae prolium institutionis promovandae nil negligatur. Caeterum piis precibus devolus manet.” (GyÉL SGyL, Bpl, 646/1868.)

¹⁷⁷ GyFL SGyL, Bpl, Plébániai iktatott iratok, I. Bartó Boldizsár 1873. március 3-án kelt levelét.

¹⁷⁸ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva intuitu visitationes canonicae inservientia, 1872, 1.*

¹⁷⁹ GyFL, I. 13/d, 2673/1872.

¹⁸⁰ A vesztegintézeti igazgató és a lelképásztor közötti ellenséges viszonyról az alábbiakban részletesebben kitérünk.

¹⁸¹ A reformátusok száma az 1860-as évek végére már meghaladta a katolikusokét.

¹⁸² Személyéről részletesebben I. CSÁKI Árpád 2011, 54.

¹⁸³ GyFL SGyL, Bpl, Szeles Lajos bodzavámi lelkész 1872. augusztus 27-én kelt jelentése, 38/1872.

¹⁸⁴ Uo., Bartó Boldizsár 1873. március 3-án kelt levele.

¹⁸⁵ GyFL, I. 13/d, 2554/1875.

¹⁸⁶ LAMÁSCH József 2010, 112.

¹⁸⁷ Vö. 164. jegyzet.

¹⁸⁸ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis, 1823, 4.*

*mesterségét, hanem erre nem kell hajtani, ha lehetséges, most elein szólíttasson fel kegyelmes Püspök urunk által a F[elséges] K[irályi] Kincstár, azért is, hogy a télen hol lakom? És az építetéről fel kell oldoztatni a Directort, másképpen én kéntelenkedem itthagyni Bodzát.*¹⁸⁹

A kérést nem hallgatták meg, és 1843-re sem javult semmit a helyzet. Sem a plébános, sem a cselédek lakrészét nem javították meg. A lelkész betegségében ágyának esett, végső elkeseredésében így fogalmaz: „*inkább ütnék agyon, mintsem így szenvedtessek. ... Tálán N[agy] M[éltóságú] Püspök Urunk Ő Excellenciája sem gondol semmit is ezen vesztegintézetbeli helyekkel, következőleg annál kevésbé még velem?*”¹⁹⁰

Lelki élet

Az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvekből megtudjuk, hogy a pasztoráció nyelve a magyar, román és a német volt. Értesülünk a vasárnapi és ünnepnap szentmisék időpontjáról is, melyek reggel 9 órától kezdődtek.¹⁹¹ A század végére az időpont tíz órára módosult, és a szentmise végén a felnőtt hívek hitoktatására bevezetett katekézissel zárult.¹⁹² Adventben a lelképásztor a hívek csekély száma ellenére rorátét, hajnali szentmiséket is tartott. A káplán a legsúlyosabb bűnök között a káromkodást és a vasárnapi szentmisemulasztást említette.¹⁹³ A bűnbocsánat szentségét a pap karingben és stólabán szolgáltatta ki. A holttesteket rendszerint a halál beállta után 48 órával temették el, de orvosi bizonyítvány birtokában, ha szükségesnek mutatkozott, akkor hamarabb is. A keresztelés nélkül elhunyt gyermekeket pedig a temető erre a célra kijelölt helyére temették.¹⁹⁴ A szentségek kiszolgáltatása minden vasárnap, illetve szükség szerint történt. Az egyházközségek fejlődésének egyik fokmérője a bérmálkozások gyakorisága, illetve a megbérmáltak száma. A bodzavámi anyakönyv csupán két, az 1858. májusi és 1884. júniusi bérmálások emlékét őrzi. Az előbbi alkalommal Kovács Miklós püspöktől csaknem a teljes katolikus közösség, azaz 54 személy vette fel a keresztény nagykorúság szentségét. Életkoruk 9–57 év között volt. A második alkalommal már csupán 6 bérmálkozót vettek számba.¹⁹⁵

¹⁸⁹ GyFL SGyL, Bpl, Plébániai iktatott iratok, Die 8bris 1842.

¹⁹⁰ Uo., Török József plébános 1843. február 13-án kelt levele.

¹⁹¹ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 6.

¹⁹² Uo., *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva intuitu visitationes canonicae inservientia*, 1872, 5.

¹⁹³ Uo., *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis*, 1823, 6.

¹⁹⁴ Uo., *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva intuitu visitationes canonicae inservientia*, 1872, 5.

¹⁹⁵ SÁL, Fond 105, Nr. 392, 22–23.

¹⁹⁶ Uo., 25–27.

Mivel a vesztegintézetben a történelmi felekezettek közül csupán a katolikus lelkész állomásozott, a szentmisére járó protestánsok közül néhányan erre a vallásra tértek. Az anyakönyvekben külön 1841-ben, 1850-ben, 1854-ben, 1855-ben találkozunk egy-egy áttéréssel, 1856-ban két esettel, majd 1860-ban, 1862-ben, 1867-ben ismét egy-egy, 1868-ban két, 1869-ben és 1873-ban egy-egy áttérést jegyeztek be. A katolikus vallás elhagyására a lelkészség fennállása alatt nem került sor.¹⁹⁶

Iskola

A káplán Bodzavámon lelkészi és tanítói feladatokat egyaránt ellátott, ő tanította a kevés számú magyar és német ajkú gyermekeket a kápláni lakás egyik szobájában. 1823-ban például három tanulója volt, de a gyermeklétszám a későbbiekben sem érte el a tíz főt. Sőt a következő év végén, az iskolaköteles gyerekek hiányában nem is volt iskola.¹⁹⁷ Újjáéledésére Ágoston Lajos plébánossága kezdetén, 1859-ben került sor, aki a lelkészi lakás egyik termében újra osztálytermet rendezett be. A tanulók jutalmazásához pedig a brassói apátplébános segítségét kérte.¹⁹⁸ 1872-ben már négy fiú- és három lánytanuló látogatta az iskolát.¹⁹⁹ Egy évtizeddel később három fiú és hat lány járt iskolába.²⁰⁰ Az egyházilag ekkor szintén Bodzavámhoz tartozó Krasznán ennél sokkal népesebb gyereklétszám volt, mivel a Mikes-birtokon felállított üvegsűr miatt ott számos család telepedett le. Tanításukról azonban a távolság miatt a vesztegintézeti lelkész nem tudott gondoskodni.²⁰¹

Fenntartani vagy megszüntetni?

Amint azt fennebb láttuk, a kincstár a vesztegintézeti lelkészség fennállása alatt soha sem bánt túl bőkezűen a lelkészek javadalmazásával. Költségkímélő szempontból²⁰² pedig az 1860-as évek elejétől folyamatosan ébren tartották a Királyhágon túl felállított határszéli egyházközségek megszüntetésének tervét. Az első erre vonatkozó kormányrendeletet a Helytartótanács 1860 júliusában közölte Haynald Lajos erdélyi püspökkel, ebben a törcsvári, bodzai,

¹⁹⁷ GyFL SGyL, Bpl, *In causa scholae parochialis*, 40/1839.

¹⁹⁸ Uo., 579/1859.

¹⁹⁹ GyFL Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva intuitu visitationes canonicae inservientia*, 1872, 7.

²⁰⁰ GyFL SGyL, Bpl, XIII, *Relatio periodica*, 39/1882.

²⁰¹ Uo., P. Bartha Boldizsár 1872. november 18-án kelt levele.

²⁰² Egy vesztegintézeti lelkészség fenntartásának költsége évente 1500–2000 Ft között változott. Az összeg nem tartalmazza a nagyobb szabású javításokat, esetleg építéseket. (GyFL, I. 13/d, 2266/1865.)

gyimesi, ojtói és vulkáni lelkészségek megszüntetését írta elő.²⁰³ Érdekes megemlítenünk, hogy a kincstár költséglefaragó elgondolásával nagyfokú tájékozatlanság párosult, hiszen olyan egyházközségeket kívánt felszámolni, melyek közül három a hívek számát tekintve az önállósításra is számot tarthatott.²⁰⁴

A főpásztor, aki később kalocsai érsekként vált az Osztrák–Magyar Monarchiában ismertté, elsőként a bodzai lelkész jelentését kérte a megszüntetés következményeiről.²⁰⁵ Ágoston Lajos a papi szolgálat nehézségei ellenére egyértelműen a lelkészség fenntartása mellett foglalt állást.²⁰⁶ Érvei közt a vallási és nemzeti-ségi szempontok egyaránt megjelentek. Hangsúlyozta, a vámhivatal 50 katolikus és 40 protestáns lakójának együttélése zavartalan, ez utóbbiak is szentmisére a katolikus templomba járnak, gyermekeiket is a lelkész által fenntartott iskolába járatják. A magyar ajkú lelképásztori és tanítói szolgálat felszámolásával ez a közel száz fős közösség a beolvadás veszélyének van kitéve, néhány év múlva elkerülhetetlenül az ortodox egyház tagjait fogja gyarapítani. A filiák lelképásztori ellátása már Bodzavámról is nehézségekbe ütközik. Az öt hívővel rendelkező Bodzaforduló két és fél óra járásnyira, míg a 87 lelket számláló Kraszna hat óra járásnyira fekszik. Ez utóbbi településhez tél idején nagyon nehéz eljutni. Bodzavámhoz az öt mérföldre fekvő Zágóban van legközelebb plébánia, mely ráadásul tél idején a Ruszkó-hegyen keresztül járhatatlan – hangsúlyozta a lelkész, akinek végkövetkeztetése: „Zágóból még kevésbé, s az innen távolabb eső más megyékből az adminisztráció lelki haszonnal nem történhet”.²⁰⁷

A fentiek ismeretében a püspök nem volt hajlandó az említett vesztegintézeti lelkészségeket megszüntetni. Ezért a császári-királyi hadügyminisztérium az 1861. július 4-én kelt rendeletében ismét felhagyandónak nyilvánította a bodzai, a csíkygyimesi és a tölgyesi vesztegintézeti lelkészségeket, néhány hónappal később pedig felszólította a püspököt, hogy hívja vissza az ott tevékenykedő lelkészeket egyházmegyéjébe,

és a hívek ellátásáról más módon gondoskodjon.²⁰⁸ Haynald Lajos figyelmen kívül hagyta a hadügyminiszter rendeletét, sőt a Főkörmányszékhez intézett levelében a katonai parancsnokságot kegyúri jogainak teljesítésére figyelmeztette. Átiratában hangsúlyozta azt a gyakorlati tényt, hogy a vesztegintézetek lelkészségei nem csupán az ott állomásozó kisszámú hivatalnokot, hanem az ott letelepedett híveket is ellátják.²⁰⁹ Megjegyezte, hogy a kegyúri kötelességek teljesítésében²¹⁰ a kincstár sokáig példaként szerepelt a nemes urak előtt, ezért illő volna ezt a szokást megtartani. „*Ha szabad lenne a katonai főparancsnokságnak a kegyúri kötelességeinek teljesítésétől akkor, mikor akar, elállni, legnagyobb veszedelem érné az egyházakat, mert melyik kegyúr az, ki jelenleg tehernek ne tartaná a kegyúri teendőket?*”²¹¹ A kegyurasság önkényes felmondása, a lelkési járandóság folyósításának megtagadása ellentmond az 1822-es egyházmegyei zsinat határozatainak is, mely szerint „*a kegyurasság tartozik az alatt levő egyház javadalmazásáról gondoskodni*”. A főpásztor a katolikus gróf Haller Ferenc tábornok, belső titkos tanácsos, erdélyi udvari korlátnok, elnök pártfogását is kérte, hogy kézbesítse az uralkodónak a vesztegintézeti lelkészségek fenntartására vonatkozó kérést. A püspök a fenntartás módjára vonatkozóan gazdasági megoldással előállt: javasolta, hogy a megszüntetésre ítélt lelkészségeket a revindikált havasoknak a székely katonaság pénztárába befolyt és külön kezelt pénzalapjából lehetne fenntartani, különben a székely nép vallásos élete látja kárát.²¹²

Sajnos azonban egyik javaslat, illetve eszköz sem vezetett eredményre, ezért még ugyanebben az évben a Főkörmányszékhez intézett felterjesztésében a püspök már beleegyezett a bodzai lelkészség megszüntetésébe,²¹³ annak ellenére, hogy „*híveinek száma 145-re felmegy, más lelkészállomásoktól őt s még több mérföldnyire távol esik, útjai legrosszabbak, téli időben veszedelmesek*”. A pénzügyminiszterhez intézett levelében javasolja, hogy Bodzavámot a legközelebb fekvő Zágonhoz kellene csatolni, melynek lelkészét a

²⁰³ 14033/1534-1860 kormányrendelet, in: GyFl, I. 13/d, 1911/1865.

²⁰⁴ Ugyanúgy meg kívánta szüntetni a bodzavámi lelkészséget, melynek filiáival együtt 143 híve volt, mint a 213 katolikkal rendelkező töröcsvár, vagy a 635 hívővel rendelkező gyimesi, vagy akár az akkor ötven éve fennálló tölgyesi lelkészséget, melyhez 1009 hívő tartozott. Ilyen nagyságrendű plébániákat megszüntetni ugyanúgy értelmetlen, mint filiaként más lelkészséghez csatolni. (GyFl, I. 13/d, 1911/1865.)

²⁰⁵ GyFl, I. 13/d, 2251/1860.

²⁰⁶ A bodzai lelkészhez hasonlóan, az ojtói vesztegintézet lelkésze is a további fenntartás mellett foglalt állást, a nagy távolságra hivatkozva. Ő viszont kedvezőbb helyzetben volt, mivel a hívek száma 407 főre rúgott, így megmaradása nem forgott veszélyben.

(Uo., 2482/1860.)

²⁰⁷ Uo., 38/1860.

²⁰⁸ Uo., 2266/1865

²⁰⁹ Uo., 1911/1865. Ezt támasztotta alá a pénzügyminisztérium azon rendelete is, melyben az alsótömösi lelkész költségét Felső-tömösről megengedte, és járandóságait 105 Ft-tal megemelte.

²¹⁰ A kegyúri kötelességekről részletesebben I. HOLLÓ László 2009, 47–50.

²¹¹ GyFl, I. 13/d, 1911/1865.

²¹² Uo., 2266/1865.

²¹³ Számunkra érthetetlen okok miatt még az ezer hívővel rendelkező gyimesi lelkészség megszüntetését is elfogadná, mert a szomszédos Gyimeslokról ellátható lenne.

filia ellátásáért cserébe illő javadalmazásban kell részesítenie a katonai parancsnokságnak.²¹⁴ A minisztériumok közti párbeszéd megkezdésének köszönhetően azonban mégsem ekkor került sor a lelkészség megszüntetésére.

A vesztegintézet hivatalainak működtetésében érdekelt pénzügyminisztérium, földműves-, ipar- és kereskedelemügyi, illetve vallás- és közoktatásügyi minisztériumokról van szó. Ez utóbbi ugyanis el akarta kerülni a bodzavámi magyar nyelvű oktatás megszüntetését, amely a tanítói feladatot is ellátó lelkész elbocsajtása esetén bekövetkezett volna.²¹⁵ A vesztegintézeti lelkészség mentőve ezúttal az oktatás fenntartásának szüksége lett, melynek anyagi áldozatot is hoztak a kormányintézmények. Így a pénzügyminisztérium 1873-ben 420 Ft fizetést határozott meg a lelkésznek a tanítói feladatuk ellátásáért. Igaz ugyan, hogy ettől az évtől lelkészkedésükért már nem járt díjazás. Fogarasy Mihály püspök sérelmezte is a minisztériumi döntést, hangsúlyozva, hogy nem bevett szokás a lelkészek tanítónkénti alkalmazása és díjazása úgy, hogy közben papként semmi fizetést ne kapjanak.²¹⁶ A tanítói díjazás azonban így is meghaladta a papnak korábban adott fizetést. A vámhivatalok átszervezésével a vesztegintézeti lelkészség a pénzügyminisztérium hatásköréből a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumhoz került, mely évente további 50 Ft segélyt utalt ki a bodzai lelkésznek a népnevelési alapból.²¹⁷ A lelkészi javadalom alakulására érdemes volt az előbbieken keresztül egy futó pillantást vetnünk, hiszen egy évtized leforgása alatt a vesztegintézeti lelkészség megszüntetésének gondolatától nem csupán a fenntartás szükségességéig, hanem a lelkészi fizetés rendezéséig is elérkeztünk. Tanúi lehetünk annak, hogy a fenntartást szorgalmazó vallási okok a hívek csekély száma miatt háttérbe szorultak.²¹⁸ Helyüket fokozatosan átvette az oktatás ügye, mely szorosan kapcsolódott az egyre éleződő nemzetiségi kérdéshez. A magyar királyi minisztériumok számára a bodzavámi vesztegintézet fenntartása egyértelműen nemzeti ügyé alakult. Az alábbiakban érdemesnek tartjuk idézni a földművelésügyi minisz-

ter átiratát, melyet 1874-ben a lelkészi fizetés tárgyában a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz küldött:

„...a lelkészségek ...jelenlegi díjazásuk mellett továbbbi fennállhatásuk teljesen lehetetlenné vált. ...tudomásom van arról, hogy a magyar elem a Királyhágón túli határszél egész hosszában a legnagyobbjára ellenséges állást foglaló román elembe való olvadás veszélyének van kitéve, azért mert a magyar ajkú lakosság nagyobb része vagyontalan napszámosokból állván, saját vallási és iskolai intézmények hiányában egyedül az idegennyelvű román népiskolák s lelkészekre van utalva, és úgy szellemileg, mint anyagilag napról-napra hanyatlik ...halaszthatatlannak tűnik, hogy ...az egész határszél magyar ajkú lakossága érdekeit érintő egyház és iskola ügye tétessék mielőbb megoldás tárgyává ...a kérdéses ügy megoldását immár nem a vesztegintézet vagy egyéb határszéli hivatalok érdeke teszi egyedül szükségessé, magasabb eszme az, mely azt elutasítatlanul követeli, és ez: a nemzetiség védelme, melyet elhanyagolni bizonyára a nemzet ellen elkövetett bűnnel egyenlő volna ...el nem mulaszthatom kiemelni még azt is, hogy a határszéli magyar elem – nézetem szerint – méltán megvárhatja az államtól, miként az segédkezet nyújtson neki az elrománosodás előli szabadulásra, az pedig egyedül akkor érhető el, ha határszéli római katolikus lelkészségek, melyekhez az ottani magyar elem szít, valamint népiskolák állittassanak fel és oly karba helyeztessenek, hogy azok minden irányban megfelelőek, de egyszersmind felszerelésük által tisztelet gerjesztők is legyenek; ellenkező esetben az ott élő magyarság számára csak két út nyílik: az amúgy is már aggasztólag felkapott kivándorlás vagy a román elembe való beolvadás.”²¹⁹

Az ügy megoldására a kereskedelmi miniszter a lelkészfenntartási kérdés megválaszolására felajánlotta, hogy a minisztériuma kezelésében álló templom és lelkész fenntartására szolgáló pénzalapokat kész megszorítások nélkül évente átengedni a közoktatásügyi minisztériumnak, hogy azokat a megfelelő pótlókkal és járulékokkal kiegészítve és egységesen kezelve a lelkészek fenntartására fordítsák.²²⁰ Az átirat eredmény-

²¹⁴ A töröcsvári lelkészség megszüntetését ellenben határozottan elutasítja, mivel a legközelebbi egyházközség, Brassó is négy óra járásnyira fekszik, ellátása ezért nagy nehézségekbe ütközne.

²¹⁵ Uo., 1911/1865.

²¹⁶ Zichy József földművelésügyi miniszterhez címzett levelében hangsúlyozta, hogy az erdélyi katolikusok rendelkezésére álló vallásalap nem tudja a lelkészi javadalmazás terhét magára vállalni. A miniszter arra utasította a püspököt, hogy a vallás és közoktatásügyi miniszterhez forduljon, hogy a Vallás- és közoktatási alapból adjanak a lelkészeknek pótlékot, mivel a vesztegintézetek költségvetéséből nagyobb összeget folyósítani nem tud. (Uo., 790/1873.)

²¹⁷ Erre a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal történt

megegyezése kínált lehetőséget, hiszen a népnevelési alap az említett intézmény hatásköréhez tartozott. (GyFL SGyL, Bpl, 163/1875.)

²¹⁸ Mint fennebb láttuk, az erdélyi püspöknek már nincs döntő szava a határszéli lelkészség fenntartásának ügyében. Erről az érdekes változásáról tanúskodik a lelkészség életében bekövetkezett kedvező pillanat, hiszen annak ellenére, hogy a püspök lemondott a lelkészség fenntartásáról, a minisztériumok hirtelen mégis fenntarthatónak ítélték.

²¹⁹ L. Hirt János magyar földművelés, ipar- és kereskedelmi minisztériumi osztálytanácsos átiratát Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. (GyFL, I. 13/d, 1144/1874.)

²²⁰ Uo., 1144/1874.

re vezetett, mivel a következő évben már sor került a lelkész-tanítók fizetésének emelésére.²²¹

A lelkészséget néhány évre elkerülte ugyan a megszűnés veszélye, de 1882-ben újra előkerültek a régi problémák. A minisztériumok már nem ítélik tovább fenntarthatónak a csekély létszámú határszéli lelkészségeket, és ezek további ellátását ismét Fogarasy püspöktől kérik.²²² A földművelésügyi, ipar-, és kereskedelemügyi minisztérium lemondott kegyúri jogairól, és az egyházközség fenntartását a püspökre bízta. A lelképásztori szempontok szerint döntő püspök természetesen nem vállalta egy lelkész javadalmazásának biztosítását, hiszen ezt korábban sem tette, ugyanakkor a hívek száma sem tette ezt indokolttá. 1888 júliusában Lönhárt Ferenc püspök felmentette szolgálati helyéről az idős ferences lelkészt P. Barthó Boldizsárt, aki a brassói rendházba távozott. A bodzavámi katolikusok ellátását ideiglenesen a brassói plébániára bízta.

A minisztérium közölte, hogy amennyiben a lelkészségeket egyházmegyei vagy egyházközségi alapokból továbbra is fenn kívánja tartani, ingyen átengedik az egyházi célokra az épületeket.²²³ Erre a következő év júliusában került sor, Möller Ede brassói apátplébános-főesperes jelenlétében. Ő az átadás során tapasztaltokról a következőket írta a főpásztor-nak: „*a kápolna haszonvehetetlen rom, tornya félig összeomolva, falazata egyik oldalról dülöfélben, zsindeyfedele és mennyezete beszakadva, úgyhogy bemenni sem lehet életveszély nélkül*”. Jelentésében megjegyezte, hogy az épületek, így a kápolna és a papi lakás fenn-

tartása helyben lakó lelkész hiányában nagy nehézségekkel fog járni. Meglátását igazolta az idő, hiszen a kápolnát többé már nem javították ki, állapota egyre romlott. A lelkészi lakásba egy pénzügyőrt költöztettek, aki az ott berendezett kápolna, imaház felszerelését is gondozta.²²⁴ A püspök közel 40 katolikus lelki ellátásának megoldására a brassói főesperes tanácsát kérte.²²⁵ Elsőként felmerült filiaként a Bodolához csatolás szándéka, abban az esetben, ha az 1850-es években megakadt plébánialétesítés megvalósul, de anyagiak hiányában nem jött létre plébánia, így Bodzavám ellátását sem lehetett innen biztosítani.²²⁶ Szóba került a sepsiszentiváni plébániához történő csatolás gondolata is, de a távolság miatt a tervet elvetették. Végül a legkézenfekvőbb megoldás maradt, a földrajzilag legközelebb fekvő Zágon egyházközségnek lett leányegyháza a 20. század elejére elnéptelenedő Bodzavám. Igaz, filiaként sem adott túl sok munkát az anyaegyházközség plébánosának. A 19. század utolsó éveiben alig volt példa a szentségki-szolgáltatásra, míg a 20. században is csupán a II. világháború alatt használták bejegyzésre a kereszteltek anyakönyvét. Az első világháborút követő új államrend Bodzavám határátlépő jellegét megszüntette, hivatalnokrétege elköltözött. A magyar ajkú katolikus hívek egykori jelenlétéről napjainkban csupán a kápolnarom és körülötte a helyi ortodox egyházközség használatába került temető fejfáinak névanyaga tanúskodik.²²⁷ Ezek a bodzavámi katolikus egyházi élet és magyar oktatás egyre fakuló emlékei, melyek az emlékezés során feloldódnak.

²²¹ Uo., 7309/1874.

²²² Uo., 362/1888.

²²³ Uo., 1911/1865; GyFL SGyL, Bpl, 271/1889.

²²⁴ Uo., 440/1889.

²²⁵ Uo., 27/1889.

²²⁶ A katolikusok itteni pártfogója, a bodolai Béli család is támogatja a létrehozási szándékot, hiszen a barokk templom is az

ő telkükön és költségükön épült. Nehézséget a plébánialakás kérdése jelentette. 1890-ben erre megfelelő alkalom kínálkozott, ugyanis eladásra kínáltak Kósa körjegyző házát 3100 Ft-ért. Erre a célra Béli Tivadar felajánlott 500 Ft-ot, de a hiányzó összeget a Vallásalap és a püspöki uradalmi pénztár együtt sem tudta kitenni, így a vásár elmaradt. (Uo., 181/1890.)

²²⁷ Köpe, Bordás stb.

A vesztegintézeti lelkészségek egyházi viszonyainak kimutatása (1882)²²⁸
(1. melléklet)

Sorszám	Anyja- és a fiókegyházak megnevezése	Megye, szék vagy kerület, ahová tartozik	Magyar és más ajkú lakosság	Plébánia-e vagy önálló lelkészség	Milyen hatósági intézkedés folytán szerveztetett	Ki ezen lelkészségek kegyura	Ki által gyakoroltatik a kegyúri jog? És ki viseli az összes kegyúri terheket?	Miből fedeztetnek a terhek és mit bír ott a kincstár	Mennyiből áll a szorosan vett lelkészi járandóság, és miből ki által fedeztetik?	Stóla és egyéb járandóság	Észrevételek
1.	Bodza Kraszna	Felső-Fehér m. Háromszék	magyar szláv	Plébánia	Kormányintézkedés folytán	Kincstár	A magyar királyi földművelési, ipar- és kereskedelmi minisztérium	Az évi költségvetésből engedélyezett összeg	420 Ft évi fizetés, 25 Ft 20 kr tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter.	130 Ft	A 13 Ft évi összegből 120 Ft a község részéről fizetnek
2.	Csikgyimesbükk	Csikszék, Felcsiki kerület	Magyar Magyar	Káplánság	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 54 Ft tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	53 Ft	35 Ft a községi járandóság, 18 Ft a stóla
3.	Felsőrómös Alsórómös	Brassó-vidék	Magyar Német Román	Plébánia	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 50 Ft tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	0	
4.	Ojtoz Sósmező	Háromszék Berecki kerület	Magyar Magyar Román	Plébánia	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 48 Ft tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	15 ft	

²²⁸ GyÉL, I. 13/d, 286/1882.

Sorszám	Anyja- és a fiókegyházak megnevezése	Megye, szék vagy kerület, ahová tartozik	Magyar és más ajkú lakosság	Plebánia-e vagy önálló lelkeség	Milyen hatósági intézkedés folytán szerveztetett	Ki ezen lelkeségek kegyura	Ki által gyakoroltatik a kegyúri jog? És ki viseli az összes kegyúri terheket?	Miből fedeztetnek a terhek és mit bír ott a kincstár	Mennyiből áll a szorosan vett lelkesi járandóság, és miből ki által fedeztetik?	Stóla és egyéb járandóság	Észrevételek
5.	Gyergyótölgyes Holló	Csflszék	Magyar	Káplánság	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 43 Ft 50 kr tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	300 Ft	A lelkesnek az állami fizetésen kívül minden családtól 35 kr járandósága van, de a szegénység folytán ez nemigen folyik be
6.	Törösvár, Kúca, Tóhány, Porta, Rozsnyó, Simonkesnett, Keresztényfalva	Fogaras- és Brassó-vidék	Magyar Német	Káplánság	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 50 Ft 40 kr tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	30 Ft	
7.	Vöröstórony, Boica, Talmács, Talmácsel	Szebenszék	Magyar Román	Káplánság	Ua.	Ua.	Ua.		420 Ft évi fizetés, 50 Ft tűzifa átalány, 60 Ft templomi átalány Ker. miniszter	3 Ft	
8.	Vulkán	Évenként hatszor tartatik isrentisztelet, minden alkalommal a hátszegi ferencrendi szerzet egyik tagja szokott Vulkánba urazni, úti költség fejében egy-egy menésért 15 Ft-ot, egy éven át tehát 90 Ft-ot élvezvén a vulkáni vámhivatal pénztárából. Templomi átalány gyanánt évenként kap a vulkáni vesztregintézeti igazgató évenként 20 Ft-ot.									

Összes évi költség 3791 Ft 10 kr

A katolikus hívók népességmozgalmi adatai Bodzavámon 1769–1888 között
(2. melléklet)

Évszám	Kereszteltek	Házasultak	Halottak	Megjegyzések
1769	-	1	-	
1770	2	2	8	
1771	4	4	1	
1772	-	-	-	
1773	4	1	1	
1774	-	-	-	
1775	6	-	-	
1776	1	-	1	
1777	3	-	-	
1778	1	-	-	
1779	-	-	-	
1780	4	-	-	
1781	1	1	-	
1782	2	-	1	
1783	3	1	-	
1784	1	-	-	
1785	1	-	-	
1786	2	-	1	
1787	1	-	1	
1788	2	-	1	
1789	1	-	1	
1790	-	-	1	
1791	1	-	-	
1792	1	-	1	
1793	1	-	-	
1794	-	-	1	
1795	-	-	-	
1796	3	-	4	
1797	1	-	2	
1798	2	-	1	
1799	1	-	-	
1800	-	-	-	
1801	-	-	-	
1802	1	-	-	
1803	2	-	-	
1804	1	-	-	
1805	-	-	2	
1806	2	2	2	
1807	3	-	1	
1808	-	-	-	
1809	4	-	-	
1810	-	-	-	

Évszám	Kereszteltek	Házasultak	Halottak	Megjegyzések
1811	2	-	-	
1812	2	-	-	
1813	1	-	-	
1814	2	-	2	
1815	-	-	-	15 római katolikus ²²⁹
1816	2	-	-	
1817	1	-	2	
1818	2	-	-	
1819	-	-	-	
1820	2	-	1	
1821	-	-	-	
1822	2	-	-	
1823	-	-	-	26 római katolikus, ebből 5 katolikus házaspár, 1 vegyes házasság, 11 református ²³⁰
1824	1	-	1	
1825	-	-	1	
1826	-	1	-	
1827	1	-	-	
1828	-	-	-	
1829	1	-	1	
1830	1	-	1	
1831	-	-	3	
1832	2	1	1	
1833	1	-	1	
1834	2	1	-	
1835	-	-	1	
1836	-	-	2	
1837	1	1	4	
1838	2	-	-	
1839	3	-	-	
1840	2	-	2	
1841	6	1	5	
1842	1	2	-	Bodván 32, Bodzafordulón 7 római katolikus ²³¹
1843	5	1	2	
1844	4	-	2	
1845	5	3	1	
1846	3	-	2	
1847	1	-	4	
1848	7	3	4	Bodván 45 katolikus, Bodzafordulón és Kalibákon 14 ²³²

²²⁹ LAMÁSCH József 2010, 110.

²³⁰ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis, 1823*, 3.

²³¹ GyFL SgyL, Bpl, Plébániai iktatott iratok, *Consriptio ani-*

marum Romano Catholicarum in Parochiali Ecclesia Bodzensi, 1842.

²³² ScTr 1848, 31–32.

A bodzavámi vesztegintézet káplánása

Évszám	Kereszteltek	Házasultak	Halottak	Megjegyzések
1849	1	-	1	
1850	1	-	-	Bodzán 41 római katolikus
1851	2	-	2	
1852	3	2	3	
1853	3	1	2	
1854	1	1	3	
1855	2	1	4	
1856	6	1	2	
1857	1	-	-	Bodzán 46 római katolikus
1858	4	-	6	
1859	8	2	5	
1860	7	2	2	Bodzán 50, Bodzafordulón 5, Krasznán 87 római katolikus ²³³
1861	7	-	3	
1862	8	1	3	
1863	9	1	1	
1864	6	1	2	
1865	7	-	1	
1866	14	-	5	
1867	11	2	7	Bodzán 60, Krasznán 80 katolikus. ²³⁴
1868	6	3	17	
1869	9	5	4	Bodzán 40 római katolikus
1870	6	1	5	
1871	8	-	5	
1872	10	-	10	Bodzán 22, Krasznán 70 római katolikus hívő, ebből 14 katolikus házaspár, 3 vegyes házasság ²³⁵
1873	13	1	9	
1874	7	1	6	
1875	12	-	7	
1876	7	-	4	
1877	5	-	2	
1878	7	-	12	Bodzán 42, Krasznán 103 római katolikus ²³⁶
1879	6	1	4	
1880	3	-	1	Bodzán 46 római katolikus
1881	3	-	5	
1882	4	2	2	Bodzán 44, Krasznán 18 római katolikus ²³⁷
1883	2	-	2	
1884	2	-	2	
1885	2	2	1	
1886	4	-	1	

²³³ GyFl, I. 13/d, 38/1860.

²³⁴ ScTr 1867, 18.

²³⁵ GyFL, Fond I. 4, *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva visitationes canonicae inservientia*, 1872, 7.

²³⁶ CcTr 1878, 20.

²³⁷ GyFL SGyL, Bpl, XIII, *Relatio periodica*, 39/1882.

Évszám	Kereszteltek	Házasultak	Halottak	Megjegyzések
1887	2	-	1	
1888	1	-	5	
1889		-	2	
1890	1	-	2	Bodzán 46 római katolikus ²³⁸
1891	-	-	4	
Összesen	500	57	229	

Pénzes Lóránd – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Csíki út 88., RO520019; penzilo@gmail.com

Levéltári források

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (GyFL)

- Fond I. 1/a: *Püspöki hivatal iktatott iratai*

- Fond I. 4: *Kánoni látogatások jegyzőkönyvei*

- *Sepsi Miklósvár, Decretum Capellaniae Bodzensis, 1823*

- *Sepsi Miklósvár, Bodza, Puncta directiva visitationes canonicae inservientia, 1872*

- Fond I. 13/d: *Tematikusan rendezett külön kezelt iratok, 1773–1995, Bodza, Tömös, Gyimes, Törösvár és Tölgyes kápolnákkal kapcsolatos ügyiratok, 1853–1884.*

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára (GyFL SGyL)

- *Brassói Szent Péter és Pál Plébánia iratai* (Bpl)

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 105: *Anyakönyvek*

- Nr. 391, *Bodzavámi római katolikus plébánia anyakönyvei (1770–1829)*

- Nr. 392, *Bodzavámi római katolikus plébánia anyakönyvei (1824–1885)*

- Nr. 393, *Bodzavámi római katolikus plébánia anyakönyvei (1857–1943)*

- Nr. 705, *Zágoni római katolikus plébánia anyakönyvei (1722–1806)*

Irodalom

BeCcTr 1788 = *Bibliotheca Ecclesiastica et catalogus venerabilis. Cleri M. Principatus Transilvaniae, Alba Carolinae, 1788.*

CcTr 1867 = *Catalogus venerabilis cleri Diocesis Transylvaniensis, 1867, Claudiopoli*

Cc Tr 1874 = *Catalogus venerabilis cleri Diocesis Transylvaniensis, 1874, Albae Carolinae.*

CcTr 1878 = *Catalogus venerabilis cleri Diocesis Transylvaniensis, 1878, Claudiopoli.*

ScTr 1848 = *Schematismus cleri Diocesis Transylvaniensis, 1848, Claudiopoli.*

ScTr 1882 = *Schematismus cleri diocesis Transylvaniensis, 1882, Albae Carolinae.*

*

BODÓ Márta

2003 Assisi Szent Ferenc rendje Erdélyben, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Studia Theologica Latina*, XLVIII/1, Kolozsvár, 121–133.

CSÁKI Árpád

2011 *A sepsiszentgyörgyi református egyház a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy.

FERENCZI Sándor

2009 *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár.

GYÖRGY József

1930 *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*, Kolozsvár.

HOLLÓ László

2009 *A világiak által „vezetett” egyházmegye*, Kolozsvár.

KÖVÁRY LÁSZLÓ

1892 *Erdély régiségei és történelmi emlékei*, Kolozsvár.

LAMÁSCH, JÓZSEF

2010 *A barcasági szent főesperességek és a később velük kánonilag egyesített Sepsi- és Miklósvár székely székek leírása (vagyis történelme) a szűz születésének 1352-ik évétől az 1815-ik év kezdetéig* (ford. Szirmai Béla), Ikono, Brassó.

²³⁸ VARGA E. Árpád 2002, 197.

NAGY Botond

2007 Rendvédelem a magyar–román határon a 19. század második felében, *Acta Siculica* 2007, Sepsiszentgyörgy, 437–453.

2008 Az osztrák–magyar–román külkereskedelem szállítóeszközei, 1, A szárazföldi szállítás struktúráváltásának körülményei, *Acta Siculica* 2008, Sepsiszentgyörgy, 377–389.

ORBÁN BALÁZS

1873 *A Székelyföld leírása*, VI, *Barcaság*, Budapest.

PÉNZES Lóránd

2011 *A sepsiszentgyörgyi katolikus egyházközség a 18–20. században*, Sepsiszentgyörgy.

SZABÓ György Piusz

1921 *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*, Budapest.

SZÖGI LÁSZLÓ

2006 *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára I.*, Gyulafehérvár–Budapest.

VARGA E. Árpád

2002 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, V, Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda.

Capelania de vamă din Vama Buzăului

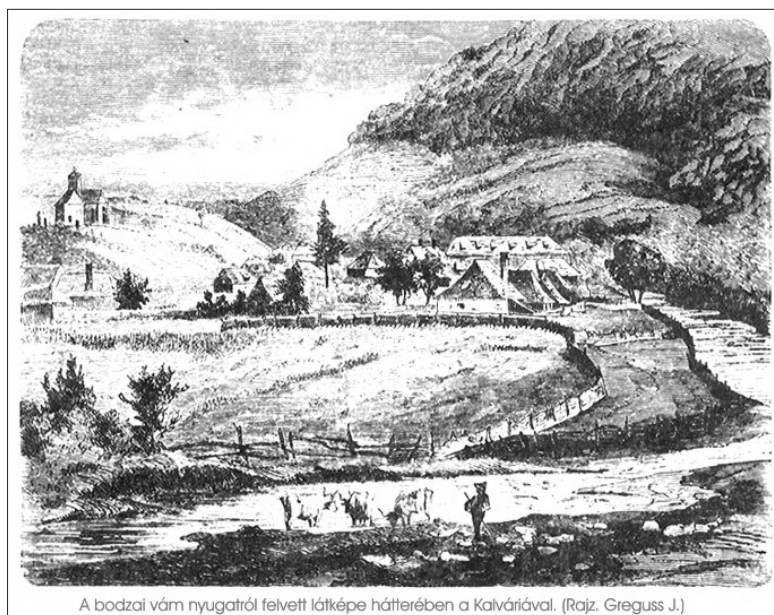
(Rezumat)

Înainte de amenajarea celei de la Predeal, Pasul Buzău (Pasul Tabla Buții, al Muntelui Tătaru) se considera principala trecătoare a Regatului Ungariei spre Gurile Dunării. Vama acestuia însă, de lângă râul cu același nume, a fost înființată abia în secolul al XVIII-lea. La început pastorația catolicilor maghiari și germani de aici s-a făcut de către călugării franciscani, în calitate de misionari în Scaunul Orbai, respectiv de parohi din Zagon. În 1763, regina Maria Tereza a asigurat o retribuție fixă pentru călugări în Vama Buzăului. Au activat acolo în funcție de capelani vamali în perioada 1769–1827. Mai târziu, episcopul romano-catolic al Transilvaniei a numit parohi pentru Vama Buzăului, Crasna și Întorsura Buzăului, din rândul preoților eparhiei sale. Aceștia au asigurat pastorația până în iulie 1888, îndeplinind și funcția de învățător în lipsă de dascăli. Capelania era patronată de Trezoreria de la Viena, care a asigurat plata clerului și a avut grijă de capelă și de casa preotului. Capela a fost construită în anul 1794 și a beneficiat de o dotare modestă. Numărul enoriașilor catolici abia a ajuns la cincizeci de suflete. Din punct de vedere al dreptului canonic nici nu li se cuvenea un paroh local. Parohia era finanțată din interes de stat. În perioada dualistă, intrând sub patronatul Ministerului de Finanțe, s-a și inițiat desființarea ei. Desființarea a avut loc până la urmă în iulie 1888. Ruinele capelei și cimitirul înconjurător în prezent se află în posesia bisericii ortodoxe.

The Border Checkpoint Customs Chaplaincy at Bodzavám (Vama Buzăului, Brașov County)

(Abstract)

Before setting up the Predeal Checkpoint, the main border pass from the Hungarian Kingdom towards the Danube Mouth was considered the Bodza/Buzău Pass (the “Tatárhavas” or “Tabla Buții” Pass, from the Tătaru mountain). However, the Bodza Customs Station in the vicinity of the homonymous river was founded as late as the 18th century. In the beginning the pastoralization of the Roman Catholic Germans and Hungarians stationed here was assured by the Franciscan monks, as missionaries for the Orbai Seat, as well as by parish priests from Zágón (Zagon, Covasna County). In 1763, Queen Maria Theresa assured a fix retribution for the monks in Bodzavám. They activated there as Customs chaplains in the period between 1769 and 1827. Later, the Roman Catholic bishop of Transylvania named parish chaplains for Bodzavám, Kraszna, and Bodzaforduló (Crasna, and Întorsura Buzăului, Covasna County) from the ranks of the priests of his own eparchy. These priests had assured the pastoralization until July 1888, fulfilling at the same time the role of teachers in lack of school pedagogues. The Chaplaincy was patronized by the Vienna Treasury, which assured the payment of priests as well as the management of the chapel and the priest’s house. The chapel was built in 1794 and was modestly equipped. The number of Catholic churchgoers had hardly reached 50 souls. From the aspect of the Canonical Law, such a low number wasn’t even supposed to have a local chaplain. The chaplaincy was financed because of state interest. In the Dualism period, the chaplaincy was moved under the jurisdiction of the Ministry of Finances, and this authority initiated indeed its dissolution. The dissolution took place finally in July 1888. The chapel ruins and the nearby churchyard are today in the possession of the Romanian Orthodox Church.

1. ábra Az 1794-ben a Kálvária dombon épült kápolna
(ORBÁN Balázs 1873, 67)

2. ábra A kápolnárom napjainkban (Kapitány László felvétele)

3. ábra A kápolnarom a temetővel (Kapitány László felvétele)

4. ábra Temetőrészlet (Kapitány László felvétele)

Tóth Szabolcs Barnabás

ADATOK A HÁROMSZÉKI DALÁRDÁK ÉS DALEGYLETEK TÖRTÉNETÉHEZ (1870–1914)

Háromszéken, hasonlóan az ország többi vidékéhez, a zenei életet szorosan összefonódott a művelődési egyesületek mindenkorai tevékenységével. A háromszéki levéltári, sajtóbeli források tömege vonatkozik dalárdák, zenegyletek, kórusok tevékenységére. Az első kórus Sepsiszentgyörgyön a *Székelly Mikó Kollégium*ban jött létre, 1870 körül. Ez érthető módon a diákok köréből toborozta tagjait, mögötte nem állt elismert alapszabályokkal rendelkező egyesület. A város más iskoláiban is jöttek létre kórusok. Mellettük iskolai zenekarok is alakultak. Az iskolai dalosmozgalom mellett a felekezetek saját kórusokat hoztak létre. A tárgyalt időszakra jellemző volt a cigányzenekarok működése is, ott találjuk őket a városokban és nagyobb községekben szervezett bálokon, műsoros estélyeken. Nyári időnyben ezek a zenekarok szerepeltek a nagyobb fürdőhelyeken, Előpatakon, Málnásfürdőn, Kovásznán. Ünnepek alkalmával nagyon keresettek voltak, és sok esetben az egyesületek, intézmények egymással versenyeztek, hogy ki nyeri meg a legnépszerűbb zenekart egy-egy estélyre. A zenei élet külön vonalát képezték a tűzoltózenekarok, amelyek sok esetben a települések híres együtteseivé nőttek ki magukat. Itt a kézdívsárhelyi, sepsiszentgyörgyi, sepsiárkosi, uzoni, felsőcsernátóni tűzoltózenekarokra gondolunk. A megye zenei életének részét képezték az amatőr zenészek, akik énekesként, zongoristaként, hegedűsként remekeltek a városokban és nagyobb községekben szervezett estélyeken. Műsorukon szerepelt népzene, operett-, klasszikus zene. Közönségük vegyes volt, de előadásaik nem a nagy tömegekhez szóltak.

Sepsiszentgyörgyi dalárda, református dalárda és dalegylet

A Sepsiszentgyörgyi Dalárda „egy olyan egyesület, melynek célja, bármily tagokból áll is, hogy tagjainak zenehallását, hangját és ezeknek felhasználásával zenei tehetségüket emelje, s ezáltal egy kör alakuljon, mely lépésről-lépésre haladva kiképződjék s működjék” hangoztatták az egyesület megalakulásakor, 1870-ben. Alapszabályait 1871 márciusában fogadták el, 13 ala-

pító, 11 pártoló és 32 működő tag jelenlétében. Első elnöke Göde Károly református lelkész volt, karvezére Benedek Sámuel, pénztárosa Molnár Sámuel városi főjegyző, gazdája Antalfi Lajos és jegyzője Görög István tanító. A tagoknak teljesíteniük kellett néhány feltételt: zenei hallás, jó hang, zeneértelem, a kotta ismerete. Az egyesület már alakulásakor számos problémának nézett elébe. Többek között nem rendelkezett gyakorló helyiséggel. Benedek Sámuel vissza is lépett a karvezérségből, hamarosan pedig be is szüntették tevékenységüket. 1874-ben hallani újból róluk. Ebben az évben háromszor szerepeltek, többek közt Lázár Mihály főispán székfoglalójá. 1875. március 7-én gyűlést tartottak, melynek a fő célja az egyesület újraélesztése volt. Új vezetőséget választottak, melyben Molnár Sándor az elnöki szerepet töltötte be, ifj. Császár Bálint mint gazda szerepelt. Szólamvezetők Józsa Izsák, id. Gyárfás Ferenc, Császár Dénes, Gyárfás András lettek.¹ Sajnos még ekkor sem volt állandó gyakorló helyiségük. „*Legyen szabad remélni, hogy a dalárdaügy iránt különbség nélkül oly nagy érdekeltséget kifejezett városi urak lelkesedése nem szalmatűzhez hasonló*” jegyezte meg erre az állapotra reagálva a *Nemere* újságírója.

Az egyesület *Sepsiszentgyörgyi Dalkör* néven 1877. június 3-án a városházán tartott hangversenyt a református templom javára. A rendezvény programja a következő volt:

- *Szózat* (Mester Károly), előadta a dalkör;
- *La harpe eolienne* (Sydney Smith), előadta zongorán Lengyel Teréz;
- *Kettős dal* (duett), előadták Nagy Kálmán és Király Sándor;
- *A vak Belizár, Ábránd*, énekelte Pollák Mórné úrhölgy, zongorán kísérte Nagy Leona;
- *Népdalegyveleg*, előadta a dalkör;
- *A trubadúr* (Giuseppe Verdi), előadták Kelemen Győző, Király Sándor és Csinádi Lajos;
- *Kossuth-induló* (Müller József), előadta a dalkör.²

Az 1878. május 25-én tartandó majálisra is gazdag programot szervezett az egyesület. Ennek jövedelmét saját zászlójuk elkészítésére elkülönített alap-

¹ *Nemere*, 1875. március 17.

² Uo., 1877. június 3. és 6.

ra fordították.³ Ezt követően azonban nincs adatunk működésükre.

A Sepsiszentgyörgyi Dalárda után a második kezdeményezés egy dalegyesület létrehozására a *Sepsiszentgyörgyi Műkedvelő Társulattól* indult el. Az egyesület 1881-ben alakult, de a keretében létrehozott dalos szakosztály igazgatója az addigi számos sikertelen próbálkozás miatt csak későn tudta összetoborozni a tagokat. Ehhez az is hozzájárult, hogy az 1881. április 9-re tervezett zeneestélyen, melynek célja pontosan egy különálló dalkör megalakítása lett volna, nagyon kevesen jelentek meg.⁴ A szakosztály első tagjai a színi szakosztályból kerültek ki, akik maguk mellé más személyeket is toboroztak.⁵ A szakosztály azon túl, hogy 1882. június 11-én nagy lelkesedéssel fogadta a *Brassói Dalárda* tagjait, semmi érdemlegeset nem tudott felmutatni.

1883 februárjában egy férfi dalosztály szervezésével próbálkoztak. Az ötletet felkarolták Bikfalvai Ferenc, Nagy Elek, Bogdán Emil, Bogdán Arthur, Fogolyán István, Fogolyán András, Szász Károly, Bradner Gyula, Harmath Domokos, Jancsó Gábor és Király István, a város ismert polgárai. Az indítványozó Bradner hadnagy volt. A kezdeményezés kapcsán felmerült az ötlet, hogy az egykori Sepsiszentgyörgyi Dalárda kezdeményezőjét, Révay Lajos tiszteletest és a régi tagokat is hívják el a tanácskozásra. Révay elfogadta a meghívást, és ígéretet tett, hogy összehívja a régi dalostársait. A gyűlésen Bradnert megválasztották művezetőnek, Nagy Gézát pedig a szakosztály igazgatójának.⁶ A tagoktól a jó zenei hallást, a jó hangot és a kotta ismeretét követelték meg. A dalárda nem foglalkozott tanítással, csak gyakorlással és továbbképzéssel. A cél tehát az önképzés volt. A legtöbb feladat a művezetőre hárult. Ő kellett ügyeljen a tagok megjelenésére, a jó vezetésre, és szintén ő elnökölt a gyűléseken. Figyelt a rendszabályzat betartására. A művezető mellé minden hang részére egy-egy hangvezetőt állítottak. Az összpróba alatt a művezető feladata az énekeseket összehangolása volt, hangjuk szerint.

A tagokat az ügyrend szigorú betartására kérték, és elvárták a próbákon való pontos megjelenést. A próbákat február 17-én kezdték meg, a következő programmal: kedden este 7 órától a tenoristák, csütörtökön este a basszisták, szombaton este 6 órától pedig összpróba.⁷ A dalosztály élén az évek során túl sok művezető cserélt helyet, és ez megbénította tevékenységet. Végül átalakult tanítói dalárdává, majd dalkörre.

1887 elején a műkedvelők körében újból felmerült egy férfi dalkar alakításának gondolata, melynek tagjai az egyesület színi szakosztályának tagjai és a vezetőség maga lett volna. Zayzon Farkast kérték fel a vezetésre. Ezzel az ügygel Arany Izor választmányi tagot bízták meg, akinek azonban az év végéig sem sikerült összetoborozni a régi dalárdásokat.

1889. március 15-re következett a folytatás: zenekar megalakulását hirdette a helyi újság. Érzékletes tudósítása szerint az árulkodó jelek a sepsiszentgyörgyi *Bazár épület* emeletéről jöttek, ahol az alakulás előtt hetekkel hallatszott, hogy valakik énekpróbát tartanak. A Zayzon Farkas által vezetett dalárdáról volt szó, mely ekkor már rendelkezett elfogadott alapszabályokkal. Első nyilvános szereplésüket március 15-re tervezték.⁸ A városháza dísztermében szervezett estély programja igen változatos volt:

Első szakasz

– *Dalegyveleg Bánk Bánból* – előadta a Sepsiszentgyörgyi Első Zenekar;

– *Szentelt hantok* (Mosonyi Mihály), *Az ifjú vágya* (Franz Schubert) – előadta a Sepsiszentgyörgyi Dalegyesület;

– *Farsangi prédikáció* (Bartók Lajos) – szavalta Arany Izodor;

– *Tilinkó szóló zenekisérettel* – előadta Reményik Kálmán;

– *A kápolna* (Bálint Károly), *Viharban* (Dürner György) – előadta Dalegyesület.

Második szakasz

– *Népdalegyveleg* – előadta az Első Zenekar;

– *Nem nézek én magyar műdal* (Huber Károly), *Szovátai búcsúdál* (Kelemen Lajosné) – előadta a dalegyesület;

– *Une songe d'une nuit d'été* (Felix Mendelssohn)

– zongorán előadta Zayzon Béláné;

– *Rudolf királyfi* (Bartók Lajos) – szavalt Gross Emma;

– *Népdalok* (Szentirmay Elemér), *Induló* (Becker Ágost) – előadta a dalegyesület.⁹

Ez a fellépésük teljesen meghódította a sepsiszentgyörgyi közönséget. A következő szereplésük 1890. március 29-én volt, amikor újabb produkcióval szórakoztatták a megjelenteket. Az estet a helybeli *Első Zenekar*, Bónis bandája vezette be, mely igazi hangulatot teremtett. A dalegyesület öt számot énekelt: *Szent honért* (Huber Károly), *Magyar népdalok*, *Nemzeti zászló*, *Páris ifjai* (Verdi), *Édes öröm ittalak már* (Zayzon Farkas). A zongorakíséretet Mélik Anna biztosította. Az estélyt Arany Izor és Antal Lajos szavaltatai

³ Uo., 1878. május 23.

⁴ *Székelly Nemzet*, 1881. április 7.

⁵ SÁL, Fond 14, cota 170, anul 1886, fila 9.

⁶ Uo., fila 12–13.

⁷ *Nemere*, Sepsiszentgyörgy, 1883. február 15. és március 8.

⁸ *Székelly Nemzet*, 1889. február 17.

⁹ Uo., 1889. február 17. és március 14.

valamint Reményik Kálmán tilinkójátéka tették színessé.¹⁰

1892. február 18-án a sepsiszentgyörgyi dalárda (dalegyesület), a városháza dísztermében szervezett dalestélyt. Ezen több énekszámot ők énekeltek (*Dalszabadság* – Marschner Heinrich, *Szombat este* népdal – Huber Károly, *Felejtsd el* – Varga József, *A szerelem csalfa madár* – Wusching Konrád Pál, *Oh ne mondj engem rózsádnak* népdal – Zimay László, *Szabadság dal* – Huber Károly). Ezenkívül elhangzott egy felolvasás Bartha Imrétől, Kusztos Gyula református lelkész szavalt, Reményik Kálmán pedig tilinkózott.¹¹

Párhuzamosan a korábban tárgyalt első kezdeményezésekkel, a *Sepsiszentgyörgyi Református Dalárda* 1871-ben jött létre. Tagjai iparosok, földművesek és egyszerű hívők voltak, első karmestere és elnöke Benkő János. A forrásokban az egyesület tevékenységére vonatkozó első utalásokat 1879-ből találjuk, amikor a református énekesek május 18-án a *Sugás* nevű erdei mulatóban majálist rendeztek. A hasonló ünnepeket évente megrendezte az egyesület. 1891-ben a hírlap így méltatta tevékenységüket: „majdnem húsz esztendő óta áll fenn ez a dalárda, és ott van mindenütt, ahol egy isteni tisztelet bensőségét, annak lélekbe szálló hatását emelni kell. Ott van mindenütt, ahol hazafias ünnepély vagy társadalmi nemes célok szolgálattételre elszólítják. S végzi ezt a szép, jóra való munkát minden külső jutalom nélkül, talán minden elismerés nélkül is”. Az egyesület saját segélyegyleti alappal rendelkezett, amelyből alkalomadtán a rászoruló tagokat segítette. Az egyházi dalárda élvezte a polgármester, a református egyház és a városi dalárda pártfogását is. Ez főleg a minden év végén megrendezett ünnepi lakoma és közgyűlésen nyilvánult meg.¹²

A dalárda 1891. június 7-én szervezte meg harang- és zászlószentelési ünnepélyét, a városháza dísztermében. Az esemény zászlóanyja Málík Józsefné volt, a koszorúsleány szerepét pedig huszonkilenc leányka vállalta. Az előadott darabok között szerepelt: *A teremtőhöz kardal* (Franz Schubert), *A jelige*, *Himnusz*. Az ünnepi pillanatot a zászló felszalagozása és megkoszorúzása jelentette. Ezen több darabot is előadtak: *Szerettek* (Engeszer Mátyás), *Magyar népdalok*, *Székely harcidal* közösen Woczelka Edével. Az éjszakai tánc hangulatát leginkább a tudósító tollából tudjuk visszaadni: „A délelőtti ihlet telje, vallásos hangulat erősen világivá vált. Rúgta biz a termet egészen betöltő, lelkes ifjúság a csárdást olyan meleg odaadással, hogy a cigányok kezében szinte lebet vetett a vonó, s

leperdiült rózsákkal lett beszórva a síkos parkett”. A tánc után az ünneplők ünnepi vacsorára ültek össze, ahol különböző köszöntők hangzottak el a dalárda énekeivel fűszerezve.¹³

1899-re a műkedvelők körében létrehozott és aztán függetlenné váló dalárda vagy dalegyesület a tagok részvétlensége miatt megszűnt működni. Ebben az évben egy új kezdeményezésről ad hírt a helyi sajtó, *Sepsiszentgyörgyi Dalegylet* néven. A régi egyesület ugyan ekkor még nem bomlott fel, de jelentős adósságokat halmozott fel, ezért az új kezdeményezés új alapszabályzatot is jelentett. A társulat még a hivatalos elismerés megszerzése előtt megkezdte tevékenységét 25 taggal, gyakorló órák formájában. Elnöke ifj. Gödri Ferenc, alelnöke Csinádi Lajos, karnagya Zsigmond Ferencz, alkarnagya Szász Béla, titkára és jegyzője Zayzon Ferenc, pénztárosa Fejér István, ellenőre Jakab Álmos, gazdája Nagy Mózes voltak. A működő tagok között volt Révay Lajos lelkész is. Évi egy forint tagsági díj fejében pártoló tagokat is szívesen láttak körükben.¹⁴ Működése nem volt hosszas, így a század elején a városnak újból nem volt aktív dalárdája. Sok szervezés után 1914-ben alakult meg egy újabb egyesület, mely a dalművelést tűzte ki célul: „Most végre a város lelkes, dallal és zenével foglalkozó műértő köreiből valóban szakértő vezetés mellett alakult meg a sepsiszentgyörgyi társadalom minden köréből és főleg a zenével és dalműveléssel foglalkozók és foglalkozni hivatottak sorából egy igen szépszámmú dalárda” – harangozta be a hírlap az új egyesület alakulását. Az új csapat március 7-re ígérte első estélyét, melyre több műsorszámot is felvettek, és idegen előadókat is meghívtak.¹⁵ A dalárda március 7-i szereplésének részleteit nem ismerjük, de tudunk az április 4-i, a városházán megtartott szerepléséről, melynek programja a következő volt:

- Révfy Géza és Novák Lajos: *Rákóczi új kesergője* – előadta a dalkar;
- *Felolvasás* Bene Istvántól;
- Révfy Géza és Szalay Fruzsina: *Barcarolle* – előadta a dalkar;
- Mendelssohn Felix: *Quartett I. Op. 1.* – zongorán előadta Zayzon Ferencné, Király Lajos (hegedű), Zayzon Ferenc (viola), Fogolyán Kristóf (cselló);
- Veress Gábor: *Eredeti székely dalok* – előadta a dalkar;
- Krüger Aladár: *Szabó Pál levelet ír* – szavalta Pálmai Lenke;
- *Gaudeamus igitur*, régi deák ének – előadta a hatszólammú vegyeskar.

¹⁰ Uo., 1890. március 23. és április 1.

¹¹ Uo., 1892. február 18. és 23.; Bartha Imre *Álmok* című felolvasása a *Székely Nemzet*, 1892. február 23-i számában olvasható.

¹² *Nemere*, 1879. május 11., 1880. június 24., *Székely Nemzet*,

1891. január 18.

¹³ *Székely Nemzet*, 1891. június 2. és 9.

¹⁴ Uo., 1899. május 1.

¹⁵ *Székely Nép*, 1914. február 17.

Ez az új kezdeményezés sem volt hosszú életű, hisz az első évek, amelyek alatt meg kellett volna erősödni, nem kedveztek a művelődésnek.

Kovásznai dalárda, polgári zenekar és EMKE-dalaskör

A *Kovásznai Dalárda Egylet* 1875-ben kezdte meg működését. Ebben az évben fogalmazta meg először alapszabályzatát. Csia György mint egyleti elnök, Vajna Mihály mint egyleti jegyző jelenik meg a dokumentumban. A belügyminisztérium a szövegben néhány javítás javasolt, melyek megtételét követően 1877-ben a járási szolgabíró útján újból felterjesztették, jóváhagyás végett. Az iratoknak azonban nyoma veszett, így 1885 augusztusában az egyesület kénytelen volt azt újból szövegezni és ismételten elküldeni. Az egyesület célkitűzése: „*magát kiképezni a dalok művészi éneklésében, előmozdítani a társalgási, erkölcsi műveltséget és a dalokat terjesztetni*”. Három fajta tagot ismertek el: alapító, működő és pártoló tagot. Az egyesület működő tagjai az elnök vezetésével határoztak arról, hogy mikor és hol rendezzenek nyilvános előadásokat és hangversenyeket. Ezek általában a saját anyagi tőkájük gyarapításának céljával valósultak meg. Kötelességüknek tartották, és részt is vettek a községben rendezett gyász- és más ünnepélyeken. Ezt jutalom vagy díj nélkül tették, a többségi döntésnek megfelelően. Díj nélkül léptek fel a működő tagok családtagjainak gyászünnepén, valamint a jótékony célú egyesületek által rendezett előadásokon is. Megszorító intézkedésként leszögezték, hogy azokat a tagokat, akik törvényes indok nélkül a tanórákról vagy a nyilvános előadásokról háromszor egymás után kimaradnak, az egyesületből kizárják. Újból csak a 3 Ft befizetése ellenébe vették fel őket. Továbbá kötelesté tették őket, hogy az ún. *énekeztető* és a *hangvezető*k által választott énekeket lekottázzák és megtanulják.

Attól függetlenül, hogy a törvényes elismerés csak késve érkezett meg, az egyesület már megalakulásától kezdve tartott táncestélyeket és előadásokat. 1877. január 27-én például saját fejlesztésükre szerveztek táncestélyt. 1884. február 10-én bált rendeztek Veres Gyuláné védnöksége alatt, „*fesztelenség és egyszerű öltözködés*” jelszavakkal. Az egylet báljain főleg a kovásznai birtokos osztály, a helyi és állami tisztségviselők és a tanítók jelentek meg, de sokszor vidékről is érkeztek vendégek. A dalkör 1884-től egyre több gyászünnepélyen szerepelt, nemcsak Kovásznán, hanem a környező településeken is. Ezért tervbe vették

egy gyászkocsi beszerzését.¹⁶ A dalkör minden év farsangján bálozásra hívta a kovásznai zenekedvelőket.¹⁷ Az újságok 1890 februárjában Kovásznán egy dalárdaegyleti és egy dalegyleti farsangi bálról számolnak be. A kétfajta elnevezés valószínűleg ugyanazt az egyesületet illette. A bálon maszkok mögé bújva megjelent a „*kovásznai teljes intelligencia, és a polgárság közül is többen*”. Több vendég is jelen volt Párváról, Zaboláról, Kézdivásárhelyről, Tamásfalváról, Szörccséről, Barátosról, Csomakőrösről és Papolcra. Csupán Zágon hiányzott, ahol ezen a napon zajlott a tűzoltóbál. A nagy közönségnek köszönhetően negyvenen táncolták a négyeseket.¹⁸ A dalárdaegyletről szóló tudósítások az 1880-as évek végén egyre ritkábbak lettek. Egy 1893. február 4-én született tudósítás számol be újabb dalegyleti bálról, amelynek célja az egyesület számára egy filharmónium beszerzésének támogatása volt.¹⁹

Másrészt 1884-ben a kovásznai református egyház keretében Tamó Károly énekeztető tervezte a *Kovásznai Egyházi Dalárdát* megalakítást. A korabeli iratokból úgy tűnik Tamó ebben az ügyben nem élvezte az egyházközség pártfogását. Így az egyesület alapszabályzatát egyenesen a minisztériumba küldte el. Az egy éven át tartó hivatalos huzavona után, melynek során a belügyminisztérium többször is visszaküldte az iratokat megyei véleményezésre, 1884 novemberében a minisztérium illetékesei arra utasították Tamót, hogy az egyesületalakítással előbb a saját egyházközségét keresse meg.²⁰

A *Székely Nemzet* 1887-es farsangi tudósításai már a *Kovásznai Iparosok Dalegyletéről* szólnak, amely a községben első alkalommal január 22-én rendezett bált.²¹ 1901-ben pedig egy újonnan alakult polgári zenekarról van tudósítás. A *Kovásznai Polgári Zenekar* tagjai székely gazdák fiaiból és részben iparosokból kerültek ki. A zenekar a fürdőidények alatti idegenforgalmat kívánta kihasználni. A vezetést Lengyel Gyula énekeztetőre bízta, aki 1900-ban került a kovásznai református egyházközségben megüresült kántori állásba. Első álarcos báljukat február 17-én szervezték meg. Annak jövedelméből hangszerek vásárlását tervezték. A korabeli tudósítás így számolt be a bálról: „*Csinos maszkok tűntek elő lassankint a Deák Imre-féle nagy táncteremben, szépszámmal. A rostás cigány, mindvégig felismerhetetlen maszk, méltó feltűnést keltett. A két postás leány szintén magára vonta a közfigyelmet. A csinos péklegény pedig a fiatal leányok nagy részét meghódította. A hat kéményseprőnő csinos kosztümével sok dicséretben részesült a nézőközönségtől. A bohóc is kifogástalan volt. A virágáros nő, a betyár*

¹⁶ *Nemere*, 1877. január 17., 1884. február 5. és március 15.

¹⁷ Uo., 1886. február 13.

¹⁸ *Székely Nemzet*, 1890. február 20. és 24.

¹⁹ Uo., 1893. február 22.

²⁰ SÁL, Fond 9, cota II/52, anul 1884.

²¹ *Nemere*, 1887. január 27.

pár mind kitettek magukért. Szóval a maszkok minden tekintetben emelték a kedélyes hangulatot és a bál fényét”. A bált reggelig tartó tánc követte. A szép bevétel felülfizetői között találjuk a kovásznai zenei élet lelkes támogatóit: Csia Györgyöt, az orbai egyházmegye főgondnokát és aljárásbírót, Szablity Sándort, Csutak Imrét. A fiatal zenészek számára végül Sándor József országgyűlési képviselő segítette megvásárolni a szükséges hangszereket. 1902. január 18-án szerveztek újabb álarcos bált, melyet a polgári zenekar saját szerzeményű nyitánya vezetett be. Utána magyar nótákat adtak elő és végül tánc következett, amelyre Primó Lajos cigánybandája szolgáltatta a zenét. Alapszabályzatukat ebben az évben szerkesztették meg és küldték fel a belügyminisztériumba.²²

A kovásznai társadalmi életben az EMKE kultúraszervező programjának részeként az *EMKE Daloskör* 1902-ben jelent meg. 1903-ban már a város egyik legkedveltebb társulata volt. Vezetését ugyanaz a Lengyel Gyula vállalta, aki a polgári zenekarét. A daloskör először az 1903. március 15-ki ünnepségén vívta ki a tiszteletet: délelőtt a református templomban, majd este a Deák Imre-féle teremben tartott ünnepségen, ahol az *EMKE Olvasókör* és a *Kovásznai Műkedvelő Testület* együtt tartották műsoros estélyüket. A jelenlevőket főleg a zenekar cimbalmosának virtuozitása lepte meg.²³ A daloskör éveken keresztül szórakoztatta a helyieket. Az 1908-as nagyobb átszervezés nyomán, 1909. január 31-én saját műsoros estélyén is telt ház várta őket. Élén ekkor Dancs Lajos református énekvezér állt. A nyitány után Benke Gyula ifjú gazdalegény szavalta Szentjóni Szabó László *Az együgyű paraszt* című költeményét. A daloskör népdalegyveleget adott elő. Az estély fénypontja viszont a műkedvelők által előadott *A varázslat* című egyfelvonásos vígjáték volt.²⁴ A dalosok sokévi gyűjtés után 1910-ben tudták beszerezni zászlójukat. Ennek avatási ünnepélyét 1911. január 15-én tartották meg.²⁵

Baróti Dalárda

A *Baróti Dalárda* létezéséről 1874-ből tudunk. Ekkor dalegylet néven működött, megalakulásában a helyi tanítókar játszott közre. Közülük került ki Bedő József felső népiskolai igazgató és Gáspár János felső népiskolai tanár, a dalárda első elnöke, illetve karnagya. Céljukat így fogalmazták meg: „*bel- és külföldi jeles dalműnek betanulása és előadása által a kö-*

zönségben az erkölcs- és érzelemnemesítő műélvezetek iránti fogékonyságot felkelteni”. A kezdeti években az énekdarabokat hallás után tanították be, a karnagy pedig folyamatos előadásokon oktatta a hangjegyek ismeretét. 1879-ig Gáspár János vezette a 18 tagú egyesületet. Ez alatt az idő alatt – habár sem pénzalappal, sem hangjegytárral nem rendelkeztek – számos egyházi és világi dalt tanított be.²⁶ A nyilvánosság előtt egy 1875. május 29-én szervezett majálison léptek fel.²⁷ Gáspár helyét 1880-ban Hoos János zene tanár foglalta el. Alapszabályukat ebben az évben fogadták el. A kezdeti tőke megteremtésében a helyi műkedvelők segítettek, akik egy estélyük jövedelmét a dalosoknak adományozták. Majálisok, táncvigalmak szervezéséből és a tagoktól begyűjtött 1-1 Ft díjnak köszönhetően fokozatosan sikerült megerősödniük. 1884-ben Hoos Adorján Domokos vargyasi tanító váltotta fel, aki ekkor már 31 tagot irányított. 1885-ben Török Ferenc felső népiskolai tanár lett az egyesület karnagya. 1891-ben beszereztek egy harmóniumot, amely megkönnyítette mind a tanulást, mint a tanítást. Megrendelték a számos férfi-négyes zeneművet tartalmazó, *Apolló* című zenei szaklap három évfolyamát, beszereztek egy vezérkönyvet, az egyes szólamokat pedig ötszörös példányban. 1893-ban 36 működő és ugyanannyi pártoló tagja volt az egyesületnek. Tevékenységük egyik legfontosabb eseménye az 1893. augusztus 6-án megszervezett zászlószentelés volt, Pap Berta zászlóánya védnöksége alatt.²⁸

1895 decemberében az *Erdővidéki Műkedvelő Zenetársulat* tartott „*bármely kisváros izlésének megfelelő, táncal egybekötött hangversenyt*”. Az előadott *Rákoczy-indulóból*, a *Szovátai búcsúdalból* valamint *Népdalegyvelegből* a jelen volt tudósító arra következtetett, hogy az egyesület rövid idő alatt komoly eredményeket ért el. Az est főszereplői Solymosy István (hegedű), Végh Anna (zongora), Debitzky Mariska (szavalt, ének), Ferdinánd J. (cimbalom), Török Ferenc (felolasás) voltak.²⁹ A dalárda megszilárdulása nem történhetett meg, mivel a karnagyok nagyon sűrűn váltakoztak az egyesület élén. Ezért csak alkalmi fellépéseket vállaltak. Ilyen volt a Majláth Gusztáv római katolikus püspök fogadására rendezett fáklyás szerenád, részt vettek Kovács Sándor első baróti református lelkész beiktatási ünnepélyén, szerepeltek a baróti határon felállított 1848-as honvéd emlékmű leleplezésénél, valamint minden március 15-i ünnepségen. Saját fejlesztésük céljából első dalestélyü-

²² *Székely Nemzet*, Sepsiszentgyörgy, 1901. február 23. és 1902. január 24.

²³ Uo., 1903. március 18.

²⁴ *Székely Nép*, 1909. február 13.

²⁵ Uo., 1911. február 25.

²⁶ TÖRÖK Ferenc 1894, 5–6.

²⁷ *Nemere*, 1875. június 16.

²⁸ TÖRÖK Ferenc 1894, 6–11.

²⁹ *Székely Nemzet*, 1895. január 4.

ket 1902. február 9-én rendezték meg. Ezen, annak ellenére, hogy kevesen jelentek meg, különösen nagy sikert aratott Perdy Károly, aki két humoros kuplét adott elő. Az esten megjelent Weiss Berthold országgyűlési képviselő, Zathureczky Gyula helyi birtokos és Hoffmann Géza bányaigazgató.³⁰ 1906. március 15-én a *Baróti Ifjúsági Egylettel* közösen léptek fel, a községben szervezett ünnepségen. A megnyitó beszédet a dalárda elnöke, Solymossy István tartotta.³¹

Dalosmozgalom Háromszék más településein

Az említett dalárdákon, daltársulatokon kívül Háromszék minden nagyobb településén létezett hasonló civil zenei élet. Árkoson 1886-ban működött az *Sepsiárkos–Köröspatak Egyesült Dalárda*. 1909-ban a *Sepsiárkosi Népzeneakarról* történi említés, amelyben Végh Benjamin unitárius lelkész és Ütő Lajos vállaltak vezető szerepet. Az 1910. év utolsó estéjén az *Sepsiárkosi Dalkör* szervezett fillérestélyt. Az egyesület keretében férfi- és vegyes kar működött. Az egyesület két éven keresztül volt aktív. Előadásai színhelyül legtöbbször a községházat választották. A világháború utáni években a dalárda lett egyre aktívabb a sepsiszéki településen.

A 11 tagot számláló *Berecki Zeneegylet* 1887. május 28-án szerepelt először, a település piacán. Karmestere Horter J. volt.³² 1903-ban az EMKE keretében megalakult a *Berecki EMKE Vegyes Daloskör*. „Célja a magyar ének művelésével és terjesztésével a nép körében a hazafias nemzeti és határozottabb felekezeti jelleg nélkül a valláserkölcsi érzés erősítése és az idegen énekek kiszorítása” volt. Az egyesület énekkara nemzeti, egyházi és iskolai ünnepeken szerepelt. Temetéseken, hangversenyeken és más multságokon szintén meghívottként vagy szervezőként lépett fel. Külön célkitűzése volt, „hogy a könnyebben eltanulható magyar énekeket a köznép is elsajátítsa”. A daloskör elnöke Tóth Samu, jegyzője Gligor Ferenc volt.³³

1883 tavaszán Aldobolyban szerepelt a *Köpeczi Polgári Zenekar*, mely nagy sikerű előadást tartott. Ez adta az indíttatást, arra, hogy helyben is megszervezzék az *Aldobolyi Polgári Zenekart*. E célból a helybeli dalkedvelők Csehországból hoztak hangszereket. A tagok négy darabot tanultak be a karmester Latzin Móritz katonazenész vezetésével. A tagság egy tanítóból és több egyszerű falusi polgárból állt össze. 1883. június 10-én léptek fel első alkalommal. Főleg

gyászszerartásokon énekeltek, Sepsiszentkirályban, Illyefalván, istentiszteletek alkalmával a helybeli református egyháznál, az aldobolyi görögkeleti egyháznál, karácsonykor, esküvőkön, bálkon Kőkösben és Csernátfaluban.³⁴

Az *Illyefalvi Dalárda* 1880. január 24-én jött létre. Vezetője Imreh Lajos volt. Sajnos nem sokáig működött, hisz 1882 januárjában már arról tudósít a helyi lap, hogy „megszűnt működni”.³⁵ Helyette alakult az *Illyefalvi Polgári Zenekar*, 1883 őszén.³⁶ Ennek alapítói között Szalántai Sándor, Kis Jákob, Falka József, Szalántai Pál, Zöld István, Szabó Ferenc, Szabó József neve jelenik meg. Az 1883-ban rosszul megszerkesztett alapszabályzatukat több mint egy éven keresztül próbálták elfogadtatni, de a minisztériumnak még 1884. október 13-án is háromoldalnyi kifogása akadt a szöveggel, „általában az alapszabályok szabatosabban és választékosabb kifejezésekkel szövegezendők”, szögezték le a minisztérium illetékesei.³⁷ A hírlapi tudósításokból arra következtethetünk, hogy sikerült hivatalosítani működésüket, hisz 1911 februárjában az illyefalvi református egyház javára rendeztek táncmultságot.³⁸

A *Felsőcernátoni Zene és Dalegylet* 1904-ben alapították. Az egylet már alakuláskor több folyóiratot is megrendelt. Ezenkívül az EMKE-től 500 korona értékben rendeltek könyvet.³⁹ A *Nagybaconi Dalkör* 1879 januárjában alakult meg, a helyi pap, kántor és jegyző vezetésével. A csapatot 30 fiatal egészítette ki, akik „az új esztendő az utcán való éktelelen kurjongatásokkal üdvözölték”. A helyiek viszont nagy eredménynek tartották, hogy a kocsmá helyett az éneklést választották. Február 1-jén megtartották első báljukat, amelynek jövedelmét a helyi óvoda javára fordították.⁴⁰

A *Bölöni Zenetársulat*ot 1879 novemberében alapították. December 16–18. között tartották meg első előadásait. A nyolctagú társulat élén a helyi tanító állt, Maurer János magyarósi zenemestert pedig a társulat betanítására szerződtek. Az 1880. december 26-án tartott táncmultság jövedelmét hangszervásárlásra fordították.⁴¹

Angyaloson 1880-ban két dalárdatársulat is működött. Ez év júliusában a helyi iskola alapköltetelénél énekeltek mindkettő. Az egyház keretén belül működő dalárda vezetését a helyi tanító vállalta fel, „mi annál inkább óhajtható, mert kicsiny ugyan, de anyagilag meglehetősen virágzásban lévő községünkben

³⁰ Uo., 1902. március 5.

³¹ Uo., 1906. március 14.

³² Uo., 1887. május 28.

³³ SÁL, Fond 9, pach. I, nr. act 16, anii 1880–1914.

³⁴ *Nemere*, Sepsiszentgyörgy, 1883. május 31. és 1884. március 27.

³⁵ Uo., 1882. január 22.

³⁶ Uo., 1884. március 27.

³⁷ SÁL, Fond 9, cota II/48, anul 1884.

³⁸ *Székegy Nép*, 1911. február 14.

³⁹ SALAMON Ferenc 1996.

⁴⁰ *Nemere*, 1879. február 9.

⁴¹ Uo., 1879. december 25. és 1880. január 25.

semmi oly társulati intézmény, mely a közművelődést elősegítené, nem létezik, s óhajtható volna továbbá azért is, hogy lenne már bebizonyítva, miszerint kis községünk lakossága a kor szellemével haladni óhajt”, írta a helyi lap.⁴²

Nagyborosnyón az első dalegyletről 1881-ből tudunk. Ez év április 1-jén nyitotta meg ajtaját a helyi olvasóegylet. A megnyitón a helyi dalárda lépett fel, Kató József énekvezér vezetésével. A dalegylet célját alapszabályzatában így fogalmazták meg: „a társalgás a szív-nemesítő énektudomány alapos oktatása és gyakorlása, különösen a magyar énekirodalom kiváló termékeivel való megismerkedés”. 1884-ben két alkalommal szerepeltek. 1889-ben felbomlási szándékukról adott hírt az újság.⁴³ Ez 1893-ban következett be, amikor a minisztérium is jóváhagyta a felbomlást. A feloszlás okaként az egyesületi jegyzőkönyvben a tagok részvétele szerepelt. Az akkor létező 100 Ft vagyont a dalárok a helyi tűzoltó-egyesületnek adományozták.⁴⁴ Az éneklést a helyiek a *Nagyborosnyói Műkedvelő Székely Zenekar* keretében folytatták, amely 1886. március 19-én jött létre. 1886. június 15-én az új zenekar majálist szervezett, 1887 karácsonyán pedig ünnepi hangversenyt tartottak. Az egylet székely gazdákból és fiatal falusi legényekből alakult. Vezetője 1887-ben Földes Géza volt. Tevékenységét ebben az évben a község 300 Ft-tal támogatta. Az egylet keretében működött egy dalkar is, amellyel 1887 telén bejárták a környéket előadásaikkal. 1890. május 26-án a Székely Nemzeti Múzeum csarnoka javára szerveztek majálist. Az eseményt a rossz idő ellenére a helyi értelmiségiek közül is sokan szép számmal látogatták. Ez az egyesület sem volt hosszú életű, hisz 1901-ben a *Székely Nép* már egy újabb dalkör szervezéséről ad hírt, immár az EMKE keretében. Ennek vezetője Butyka Vilmos volt, kezdeményezői pedig a helyi iparosok. Az új egyesületnek sikerült Nagyborosnyóra hívni a megye akkori jó nevű előadóit: a *Sepsiszentgyörgyi Műkedvelők Társulatát*, Reményik Kálmánt, Mélik Istvánt és a *Sepsiszentgyörgyi Első Zenekart*. 1910-től (és aztán a két világháború közötti években) a *Nagyborosnyói Református Egyházi Dalárdába* tömörültek a helyi dalosok. Az egyesület létrehozta a saját műkedvelő társulatát is.

A *Zágoni Ifjú Vegyes Dalkar* Bodor János helyi református lelkész elnöklete alatt, 25 taggal, 1887. február 9-én alakult. Ebben az évben fogalmazták meg alapszabályzatukat. „Szerény igényekkel, de nemes céllal alakult meg 10 évvel ezelőtt a zágoni dalkör, hogy dacára hazánk délkeleti szegletében, a porszemek

tömörüléséből egy igénytelen kö lehessen a magyar kultúra nemzeti templomában”, írták az egyesület tízéves megemlékezésén. 1887. január 15-én a Korona vendéglő nagytermében a református templomi orgona javítására rendeztek hangversenyt. A dalkört Szóts Boldizsár elnök és Nagy Imre karnagy vezették. Székelyhelye kezdettől fogva az iskola könyvtárában volt. Az egyesület 1892-ben indította el a bejegyzéshez szükséges ügyintéztést, és 1893-ra sikerült elfogadtatni alapszabályukat. Tíz év működés alatt minden nemzeti ünnepen jelen voltak, számos majálist szerveztek, bálokon szórakoztatták a zágoni közönséget, összesen 20 alkalommal. 1889-től rendezték meg évi rendszerességgel a március 15-i ünnepélyeket, melynek jövedelmét minden esetben a piactér díszítésére fordították. Hetente 3-3 órát, vagyis évente 150 órát gyakoroltak. Így 60 nagyobb szabású különféle alkalmi dalt tanultak be. 1890-ben 500 Ft értékű gyász-kocsit vásároltak a temetési szertartások bővítése céljából. 1897. július 4-én felavatták saját zászlójukat. Az avató ünnepség meglepetése a 80 tagból álló milleniumi vegyes kar produkciója volt. Azon meglelték a brassói és kézdívásárhelyi magyar dalárdák küldöttségei is. A kar ekkor már másfél évtizedes múltra tekintett vissza. A budapesti készítésű zászló felirata a következő volt: „*Daloljatok és zengjétek szabad hazát és nemzetet*”.⁴⁵ A dalkör községi szinten volt népszerű, hisz fennállása alatt számos jótékony célt is szolgált. A millenium emlékére befásította a sétateret, képviselte a községet az ezredéves országos kiállításon és a mezőtúri dalárda 1896-os zászlószentelési ünnepélyén, adakozott a református templom számára énekes könyvekre, valamint az orgona javítási költségeire. A dalkar segített a helyi zenekar létrehozásában. A községben működő *Tanítói Dalkör* és 1901-től a *Zágoni EMKE Daloskör* tevékenységének köszönhetően farsangidőben egymást követték a bálok. Ezek az egyesületek közösen a *Zágoni Földműves Zenekarral* számos rendezvényen léptek fel. 1905-ben például közös műsorral vonultak fel Zágon községházának avató ünnepségén.⁴⁶

A *Bodoki Dalegylet* 1872-ben alakították. „*Községünk is, mint más egyszerű községek, félrevonultsága dacára is belátta a dicső Eötvösünk ezen jelmondatát, hogy Magyarország fennállása csupán kulturkérdés*”. Ezekkel a gondolatokkal fogott hozzá a helyi fiatal-ság szellemi neveléséhez. Az egyesület szervezésére az ösztönzést a helyi tiszteletes adta, kinek vezetésével hamarosan sikeres tevékenységet valósítottak meg. Könyveket (Arany János költeményei, Laboulaye

⁴² Uo., 1880. január 11. és július 15.

⁴³ *Székely Nemzet*, 1881. április 10., 1884. január 26. és 1889. január 1.

⁴⁴ SÁL, Fond 9, cota XIII/183, anul 1893.

⁴⁵ *Székely Nemzet*, 1887. január 4., 1897. június 19. és július 7., 9.

⁴⁶ SÁL, Fond 9, cota II/40, anul 1893.

Eduard: *Páris Amerikában*, Cervantes: *Don Quiotte*) és folyóiratot rendeltek (a *Hon*) a tagok művelődési igényeinek kielégítésére. Segítséget nyújtottak a helyi vezetőségnek az iskola felépítésében és ellátásában okleveles tanítókkal. Ezenkívül a tanítók közreműködésével húsztagú tánciskolát létesítettek.⁴⁷ Az egyesület 1910-ben bomlott fel. *Sepsibodoki Férfi Daloskör* néven alakult meg egy újabb dalegyesület, amely 1910 karácsonyán lépett a közönség elé először.⁴⁸

A *Zaláni Dal és Zeneegylet* 1873 telén alakult, Apor Miklós elnökletével. A faluból sokan ellen-szenvvel viselkedtek az egyesülettel szemben. Az alapítók azonban komolyan vették a munkát, és a falusi fiatal nők és férfiak a tanulásra kitűzött órákat olyan szorgalmasan látogatták, hogy már 1874. február 7-én dal és zeneelőadással összekötött tánc-

estélyt rendezhettek Séra Lajos földesúr kúriájában. Ennek jövedelmét hangszervásárlásra, a *Nemere* újság megrendelésére és egy kemény táblás jegyzőkönyv elkészítésre fordították.⁴⁹

*

Összegzésként: a dalos mozgalom a tárgyalt időszakban Háromszék megye városaiban és községeiben a mindennapi közművelődési élet része volt. Olyan szórakozási forma volt ez a háromszékiek számára, amely a társadalom minden tagjához szólt. A városok és falvak lakói folyamatosan igényt tartottak a dalárdák, kórusok, zenekarok működésére. Hasonlóan más közművelődési intézményekhez, a dalosokat és zenészeket tömörítő szervezetek közösségformáló szereppel rendelkeztek.

Tóth Szabolcs Barnabás – Kovászna Megye Tanácsa, Sepsiszentgyörgy, 1918. December 1. u., 15F/17, RO-520080; szabolcs77ro@yahoo.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 14: *Sepsiszentgyörgy város iratai*

- Fond 9: *Háromszék vármegye iratai*

Irodalom

*** *Nemere* (Brassó, majd Sepsiszentgyörgy, 1871–1874–1884)

*** *Székely Nemzet* (Sepsiszentgyörgy, 1883–1906)

*** *Székely Nép* (Sepsiszentgyörgy, 1906–1944)

*

SALAMON Ferenc

1996 *Iskolai könyvtártörténet Háromszéken a kezdetektől a tanügyi reformig* (kézirat).

TÖRÖK Ferenc

1894 *Baróthi dalárda történelme és zászlószentelési ünnepélye*, Brassó.

⁴⁷ *Nemere*, 1874. január 28.

⁴⁸ *Székely Nép*, 1910. december 31.

⁴⁹ *Nemere*, 1874. március 11.

Date privind istoria corurilor din Treiscaune (1870-1914)

(Rezumat)

Lucrarea aduce numeroase date privind înființarea și activitatea corurilor din comitatul Treiscaune (Sf. Gheorghe, Covasna, Baraolt, Arcuș, Valea Crișului, Brețcu, Căpeni, Dobolii de Jos, Ilieni, Cernatul de Sus, Bățanii Mari, Belin, Angheluș, Boroșneu Mare, Zagon, Bodoc, Zălan), din perioada dualismului, până la izbucnirea primului război mondial. Corurile au avut un rol însemnat în viața cotidiană. Răspuns la o cerere culturală reală, au asigurat cadru de organizare pentru societatea civilă, prilej civilizată pentru distracție, respectiv posibilitate de educație culturală pentru mase. În mod firesc, se străduia să se înființeze coruri în majoritatea comunelor și orașelor. Evoluția acestora era strâns legată de membrii activi și de suportul pe care l-au primit din partea locuitorilor.

Data Regarding the History of Háromszék Choirs (1870-1914)

(Abstract)

The study brings numerous contributions to the data regarding the founding and activity of the choruses in Háromszék Seat (localities: Sepsiszentgyörgy/Sf. Gheorghe, Kovászna/Covasna, Barót/Baraolt, Árkos/Arcuș, Kőröspatak/Valea Crișului, Bereck/Brețcu, Köpec/Căpeni, Aldoboly/Dobolii de Jos, Illyefalva/Ilieni, Felsőcsernáton/Cernatul de Sus, Nagybacon/Bățanii Mari, Bölön/Belin, Angyalos/Angheluș, Nagyborosnyó/Boroșneu Mare, Zágon/Zagon, Bodok/Bodoc, Zalán/Zălan), from the Dualism period, until the outburst of the First World War. The choirs had had a significant role in the daily life of the region. They responded to a real cultural need, they assured an organizational frame for civil society, civilized occasions for entertainment, as well as possibilities for cultural education for the population. Naturally, there was a strife to found choirs in the majority of towns and townships. The development of these choruses was strongly related to the number of active members and the support they received from the population.

Csáki Árpád

DR. NAGY JENŐ CSALÁDI CÍMERE ÉS EX-LIBRISE
KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEFTŐL (1932)

2011-ben kétkötetes monográfia látott napvilágot Keöpeczi Sebestyén József (1878, Szék – 1964, Kolozsvár) munkásságáról a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó gondozásában.¹ A korpuszt összeállító Sas Péter kutatásai alapján elénk tárulnak a művészettörténész, heraldikus és festőművész fontosabb, önállóan eddig meg nem jelent dolgozatai és kéziratban maradt munkái, gazdag rajz- és fénykép-anyaggal. A külön kötetbe rendezett szakmai és magánlevelezése ugyanakkor a 20. századi erdélyi művelődéstörténet és magyar kulturális szakintézményi rendszer alakulásának jobb megismeréséhez nyújt nélkülözhetetlen adatokat. Bevezető tanulmányában a szerkesztő maga jelzi, hogy – noha munkájában a teljességre törekedett – a magán- és más gyűjteményekben lappangó adatokkal a Keöpeczi Sebestyén József-életmű bizonyára tovább gazdagítható. Alábbi közlésünkkel erre a felhívásra válaszolva teszünk közzé a kötet megjelenését követően előkerült adatokat.

Az első világháború után Keöpeczi Sebestyén Józsefet – nemesi előnevét félreértve – a román hatóságok Köpecre internálták, mint a Székely Hadosztály volt tisztjét. Az ottani református templom karzat és mennyezetkazettáit kifestve, az 1920-as évek második felében került Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató figyelmébe. A Székely Nemzeti Múzeum – Roediger Lajos kezdeményezésére – már a század elején hozzákezdett a székelyföldi épített örökség és műbeccsel bíró egyházi ingóságok felméréséhez. Csutak Vilmos is e téren kívánta foglalkoztani a kiváló rajz tehetséggel rendelkező Keöpeczi Sebestyén Józsefet,² aki az említett múzeumi

munkába – Csutak Vilmosnak Kelemen Lajoshoz³ és Bothár Gáspár plébánoshoz⁴ egyaránt április 2-án küldött levelei alapján – 1927 tavaszán⁵ kapcsolódott be. Ugyanerről számolt be Csutak tíz nappal később Lukinich Imrének is,⁶ aki a Bethlen család monográfiájának illusztrációihoz⁷ kérte Keöpeczi Sebestyén József közreműködését.

A műkincs értékkel bíró múzeumi tárgyak rajzolása mellett Keöpeczi Sebestyén József jelen van a múzeum (és Bányai János geológus) által 1928-ban szervezett székelyföldi tanulmánykiránduláson,⁸ ismeretterjesztő előadásokat tart,⁹ tanulmányt ír a múzeum ötvenéves jubileumára megjelentetett *Emlékkönyvben*,¹⁰ részt vesz a jubileumi ünnepséggel párhuzamosan megszervezett (az erdélyi magyar képzőművészek Barabás Miklós Céhének alapítását előkészítő) képzőművészeti kiállításon.¹¹ A múzeum megbízásából helyszíni felméréseket végez, amelyek során annak gyűjteményét is gazdagítja. Roska Mártonnal és Csutak Vilmossal Kézdiszentlélekre, Gelencére és Esztelnek jár ki,¹² zászlótervet készít a kézdivásárhelyi református dalárda számára,¹³ felméri a csíkdélnei templomot. Közvetítésével kerül a múzeumba 1929 végén letétként az olaszteleki református templom 1721-ben készült éneklő pulpitus,¹⁴ majd következő évben a régi szemerjai református templom boltozati bordatördeké,¹⁵ a barcaújfalui evangélikus templomból származó középkori tégl,¹⁶ az albisi református templom tornyának 1657-ből való emlékköve¹⁷ és a Brassói Vasutasok Otthona és Temetkezési Egyesületének 1902-ben készült, magyar címerrel és koronával hímezett selyem zászlója¹⁸ is. 1931-ben Zá-

¹ SAS Péter 2011.

² BOÉR Hunor 2009, 552–553.

³ SAS Péter 2011, I, 151.

⁴ Uo., 152.

⁵ 1927 márciusának utolsó napjaitól a hodgyai gótikus ónkannát és címermásolatokat rajzolt a múzeumban. (BOÉR Hunor 2002, 221.)

⁶ „...újabbban a jelenleg nálunk dolgozó Sebestyén József barátainktól tudtam, hogy hűsvétre hozzánk, Erdélybe fogsz jönni...” – Csutak Vilmos levele Lukinich Imréhez, Sepsiszentgyörgy, 1929. április 12. (OSzK Kézirattára, Fond 116/554, 1.)

⁷ L. SAS Péter 2011, I, 49–52.

⁸ Az 1928-as útról I. WOLF Tamás 2002, 40–42.

⁹ TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 170.

¹⁰ KEÖPECZI SEBESTYÉN József 1929.

¹¹ BOÉR Hunor 2002, 174.

¹² PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002, 25.

¹³ SAS Péter 2011, I, 272.

¹⁴ SzNM, R. 7955.

¹⁵ SzNM R. 7957. Egy másik töredék innen 1931-ban került a múzeum gyűjteményébe. (SzNM, R. 7996.)

¹⁶ SzNM R. 7958.

¹⁷ SzNM, R. 7971. Bár a gyarapodási leltárkönyv nem tesz róla említést, valószínűleg ez is a Keöpeczi Sebestyén József közbenjárásával került be a múzeumba.

¹⁸ SzNM, R. 7966.

gonból régi lakatdarabokat, festett díszítésű edénytöredékeket hoz be,¹⁹ egy évvel később a kőröspataki „temetőkápolna”, a helyiek által „veres barátok temploma”-ként számontartott középkori eredetű rom két táglájával²⁰ gyarapítja a múzeum gyűjteményeit. Kiszállításain (Brassó, Kálnok, Kézdimartonfalva, Zágony²¹) készített felvételeit és a múzeumi tárgyakról készített fényképeit²² a múzeum fizeti.²³

Mindezek mellett címereket rajzol, exlibriseket készít. 1932-ben éppen a gelencei templom javítási munkálatait felügyeli, amikor felkérést kap dr. [Sütő] Nagy Jenő (1872–1945) családi címerének megfestésére és exlibrisének elkészítésére. A csíkszentmártoni ügyvéd, aki maga is jelentős oklevél- és képzőművészeti gyűjtemény tulajdonosa, 1921-től tagja a múzeum igazgatóválasztmányának, 1926-tól alelnöke is. Az intézményt adományokkal és anyagilag is segítette.²⁴ Keöpeczi Sebestyén József néhány évvel korábban, az 1928-as székelyföldi tanulmánykirándulás idején ismerkedhetett meg vele.²⁵ 1929-ben, amikor az alcsíki középkori templomok illusztrációit készítette az *Emlékkönyv*ben készülő tanulmányához,

közelebbi kapcsolatba kerültek.²⁶ Párhuzamosan az ügyvéd oklevélgyűjteményében²⁷ adatokat gyűjtött a Barabás Samu által összeállított *Székely oklevéltár*²⁸ kiadását előkészítő Csutak Vilmos számára²⁹ is.

A címer megrajzolására vonatkozó levélváltás az 1932. május eleje és szeptember eleje közötti időszakból való. A levelezésből tudjuk meg, hogy a címer alapját a dr. Nagy Jenő ügyvéd birtokában lévő gyűrűspecst, valamint a felmenői³⁰ között azonosított huszti Nagy Sütő István 1681-es, Apafi Mihály fejedelemtől nyert armálisa képezte, melléje pedig Keöpeczi Sebestyén József egy exlibrist is is készített tollrajzban (2. ábra). A fényképen is megörökített címerrajz³¹ (1. ábra) részletgazdag leírása, a hozzá fűzött, Csutak Vilmos által továbbított kiegészítő magyarázatok Keöpeczi művészi tehetségének, a heraldika tudományában való otthonosságának újabb megerősítései. A levelezésből kiderül az is, hogy készítésük mellett Keöpeczi Sebestyén József gyűjtötte is az exlibriseket, még a távoli Ausztráliából is jutott el hozzá cserepéldány.

¹⁹ 1931-ben a Székely Nemzeti Múzeum Zágonyba küldte ki Keöpeczi Sebestyén Józsefet, egy újonnan előkerült régi hálózat megvizsgálására, amely alkalommal a helyi református egyház régi kegytárgyait is felmérte. Erről készített jelentését I. SAS Péter 1997.

²⁰ SzNM, R. 8127.

²¹ SzNM, R. 8064–8067, 8074.

²² SzNM, R. 8085–8102.

²³ L. PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella 2002, 25.

²⁴ A múzeum fenntartására 1928-ben 10 000 lejt, gyűjteményei számára 140 darab 16–19. századi oklevelet adományozott. (SzNM 146/1942.) Segítette a múzeumot 1932–1934-ben, a 18. századi menasági (pottyandi) lőfő ház és szomszédos székely kapu beszerzésében is.

²⁵ SAS Péter 2011, I, 233, 239.

²⁶ 1929. május 30-án dr. Nagy Jenő vendége Csíkszentmártonban, onnan küld levelet feleségéhez, amelyben jelzi hogy onnan Csíkszentgyörgyre és Menaságra megy tovább. Ekkor már az *Emlékkönyv* számára készítette a felvételeket, rajzokat. (Vö. SAS Péter 2011, I, 274.) A kiszállításra elkísérte dr. Nagy Jenő is. (SAS Péter 2011, I, 276–278.)

²⁷ A mintegy 3000 darabból álló levéltári gyűjteményt Entz Géza és Jakó Zsigmond 1943-ben még a csíkszentmártoni kúriában

nézte át (ENTZ Géza – JAKÓ Zsigmond 1944), ezt követően a SzNM levéltári gyűjteményébe, majd 1961-ben azzal együtt a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba került. Mai jelzete: Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája (a továbbiakban SÁL), Fond 27. A levéltár mellett gazdag könyvtári és mintegy 3000 darabból álló érem-, fegyver- és szőnyeg-, valamint értékes képzőművészeti gyűjteménye volt, amely azonban részben már az 1916-os román betörés során elpusztult. (Vö. még LÉVAI Lajos 1939; ENTZ Géza 1942.)

²⁸ SzOkl, VIII.

²⁹ SAS Péter 2011, I, 277.

³⁰ Dr. Nagy Jenő leszármazásával kapcsolatban megemlíti, hogy a Huszti Nagy család havadtói előnévvel az 1670-es évek közepén tűnik fel Marosszéken, 1685-ben ugyanott Huszti György a lovasok között lustrált. (SzOkl Újs, VIII, 259.) A székelykeresztúri Nagy Sütő családra (Sütő alias Nagy) vonatkozóan a második világháborút megelőző időszakban fellelhető levéltári adatok a 18. század végétől kezdődtek. *Jegyzetek a Nagy Sütő család nemessége igazolási ügyében újabban bemutatott eredeti okiratokhoz.* (Gépelte kézirat, é. n.; SÁL, Fond 27, Nr. 1, 67–68.)

³¹ Lásd Melléklet. A fényképek digitális másolatáért Nagy Bontond levéltárosnak tartozom köszönettel.

1.

Dr. Nagy Jenő levele Keöpeczi Sebestyén Józsefhez³²
(Csíkszentmárton, 1932. május 4.)

Kedves Barátom!

Amikor szombaton szerencsénk volt Hozzátok, itt feledtél egy fényképezőgépnél állványát (3 lábú vasláb). Azt hittük, hogy hazafelé menet hátha benézel, s akkor Magatokkal vihetitek. Most már gondoskodom, hogy leküldjem mielőbb Hozzád Sepsiszentgyörgyre.

A „huszti Nagy Sütő” család 1681-ben lett címerét illetőleg az Általad elvitt reklamált szöveg egy magyarázat[át] találtam még meg, melyet legépelve mellékelek. A szövegrestauráló csak egyes szavak kiegészítését kereste. De a hiányzó helyek három sornak elég nagy végzős részei.

Kiegészítésül annyit közölhetek még, hogy régi pecsétgyűrűm, melyet egyik fivérem vett volt magához, s még édesapám örökölte: Kardot tartó lovas katona volt. Ugyanez az alak (kardot tartó lovas katona) volt a család egy festett címerén, s egész biztos emlékeztem szerint: fehér lovon.

Nem akarlak éppen terhelni kéréssel – csak ha őszintén mondva – kedved volna hozzá.

Hogy utaztatok tovább? Bár korábban jöttetek volna, kedves társaságotokat tovább élveztük volna.

Kedves József, szívélyesen üdvözöllek – pár nap óta Csíkszeredában lévő feleségem nevében is – őszintén barátod

Nagy Jenő

Csíksz[en]t[már]ton, [1]932. május 4.

2.

Keöpeczi Sebestyén József levele dr. Nagy Jenőhöz³³
(Sepsiszentgyörgy, 1932. május 21.)

Kedves Barátom!

Kérlek fogadd köszönetemet azért a kedves fogadtatásért, melyben bennünket kegyesen részesíteni méltóztattatok. Úgy fájlaltam és resteltem a nagy késést és megvárakoztatást! Bocssatok meg érte.

A vendégek igen jól érezték megukat. Az idegenek bármely zárkóztak voltak is bizonyos tekintetekben, Udvarhelyen mégis nyilatkoztak az előzőleg félrevezetett és a valóra rájött becsületes emberek hangos méltatlankodásával. Irányunkban a legjobb – bár láthatólag nem lelki-furdalásmentes – benyomásokkal távoztak körünkől.

A mai postával küldöm családod címerét, a hiányos szöveget több egykorú – többé-kevésbé hasonló címerképű ármális szövegével összehasonlítva – e címer a következő: kék pajzsban, zöld lótararós, vágatós, fehér lovon ülő, tollforgós kalpagos, vörös ruhás, sárga csizmás magyar vitéz felemelt jobbajával görbe magyar szablyát tartva, baljával a lovat kantáránál fogva kormányozva. Koronás, zárt sisakjának takarója jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst. A pajzs leírásánál zöld pázsit nincs említve, mert a „campo sive area” a pajzs egész egészínkéé mezejére vonatkozik. Szébb is így, mert a zöld mezővel kissé tájképszerű lenne.

A vitéz öltözte teljesen fejedelemtől lovassági öltözet. Nyusztprémes süvegének vörös a béllése, ezen zöldköves boglárval van a tollforgó megerősítve. Kabátja vörös, szűk, elől rövidebbre, hátul hosszabbra szabott az alja (a frakk szabása ebből származott = lovasok, gavallérok öltözte). Gallérja fel- és kissé elálló. Ujjai a kézfejek felett felhajtottak. Az ismeretes vitézkötecs a kabáton akkor még nem voltak meg, divatjuk a 18. században kezdődik. A gombok kis hurkokkal vannak felerősítve és

a másik oldalról begombolva. A szövet a drágább ruháknál apró rózsákkal volt beszöve. A megvilágított helyek – a kor szokása szerint – arannyal vannak hangsúlyozva. A nadrág szűk és meggyiszínű, mindig sötétebb, mint a kabát. A csizma sárga, és szára magas csúcsba szabott.

A kard a 16–17. század fokéles, magyar szablyája. Hüvelye bíborvörös, arany verettel. A lótararót leginkább zöldnek ábrázolták az ármálisokon, bár aligha használtak zöld színűt, ez lévén a próféta szent zászlajának színe; de hát az ármálisok aligha kerültek a törökök szeme elé. Barcsai Ákos fejedelem lótararója tényleg zöld, ez az Erdélyi Múzeumban van.

A sisak az erdélyi ármálisokon oly gyakori zárt typus; koronája a mi erdélyi kancelláriánkon szokásos formája. A sisaktakarók színei ármálisainkban igen ritkán vannak leírva, csupán „variorum colorum”-mal jelezzük. Leggyakrabban (kb. 90%-ban) kék-arany, vörös-ezüst színűek.

A címet a nálunk nagyon szokásos olaszkoszorúba foglaltam. Felső részén az adományozó fejedelem (Apa Mihály) címere foglal helyet, ettől jobbra és balra a Partium Regni Hungariae kettéosztott címere van elhelyezve. A címermű alsó részén pedig Erdély három történelmi nemzetének címere foglal helyet (a magyar, ill. vármegyék, a székely és szász nemzet címere). Ez[en] öt címerpajzs a fejedelmi Erdély teljes területét jelenti. Legszebb kivételű ármálisainkon gyakran szerepelnek így e címerek, az adományozó fejedelem címerével együtt. Az egész címermű stílusa a mi magunk által fejlesztett, erdélyi renaissance-ünk. E stílus teljesen és elvitathatalanul a miénk!

A művet lefényképeztem, lemeze elég jó; mihely lesznek kópiák, küldök belőlük.

A hozzá alkalmas keret profilját mellékelem; becsületes, erdélyi tölgyfából, világos barnára fényezve volna a legszebb.

Szívemből kívánom, hogy viseljétek régi, szép címereteket jólétben, egészségben, szeretetben. Azzal a mindenkori felemelő érzéssel, hogy a legnehezebb időkben is, a romokon államot tudunk alkotni, kultúrát teremteni önerőnkől. Voltunk, vagyunk és leszünk!

Ha egy kis időm lesz, rajzolok részedre egy címeres exlibrist. A jövő hét vége felé Gelencére megyek a freskók felbontására. Mihelyt hazajövök, elkészítem azt tollrajzban.

Olyan szakkönyv, mely a mi erdélyi heraldikánkkal foglalkozik, nincs. Ennek megírása reám vár.

A Nagyságos Asszony kezeit csókolva, kedves fiadat üdvözölve, fogadd kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Őszinte barátod,

Sebestyén Józsi

Sepsiszentgyörgy, 1932. május 21.

3.

Keöpeczi Sebestyén József levele dr. Nagy Jenőhöz³⁴
(Sepsiszentgyörgy, 1932. szeptember 4.)

Kedves Barátom!

Engedj meg, hogy ily későre válaszolok igazán kedves, sok szeretetről és fajszeretetről tanúszkodó leveledre. Úgy lefoglalt Gelence, hogy nem tudtam – gondolatban sem – kikapcsolódni egy percre sem, középkori emlékeink e legbecesebbjéről.

Sokszor gondoltam Rád, kedves nevető, meleg szívedre, vendégszerető, előkelő házadra, ősi kultúránk e végvárára – de Gelence szellemvilágától elszakadni lehetetlen volt.

Ma egy hete folyt le az a gyönyörűség magyar ünnep, melyen e pusztulásra ítélt, drága emlékünktől újraszentalított. Úgy szerettem volna, ha testi szejemmel ott látlak, mert lel-

³² SAS Péter 2011, I, 327.

³³ Dr. Nagy Jenő hagyatéka. (SÁL, Fond 27, Nr. 36, 517–518.)

³⁴ Dr. Nagy Jenő hagyatéka. (SÁL, Fond 27, Nr. 36, 567–568.)

kileg megmutattam Neked ott a helyszínén minden kincset – Szent István intelmeit fiához, Imre herceghez; az Árpádházi Szent Erzsébet-sorozatot, Nagy Lajos királyt, a Szent László-cyklust, a Majestas Domini-t, a Krisztus életéből vett képeket – mindent-mindent, mit e kis havasalji templom, nyugat műveltségének e határköve rejteget. Mintha, mint egy előkelő úr, mindennap külön külön megköszönte volna az öreg templom a Vele való szeretetteljes foglalkozásomat, mindennap volt egy-egy drága ajándéka, meglepetése számomra. Kedves ajándékosorozatából való az, hogy a sok meg nem értés, lekicsinylés vagy sértő nemtörődömség által elkeserített, bizony sokszor ellankadó munkakedvet megerősítette – lelkiileg felemelt. Nagyon sokat köszönhetek e kedves, öreg emlékünek!

Jól esik, hogy örömet okozhattam Neked és kedves Családodnak a címerrel. Bizony boldogság e nyomorúságos időkben örömet okozhatni. Oly szomorú, sivár az élet. Mihelyt a szellemvilágból, emlékeink köréből a való életbe lépünk, kegyetlenül megfogja lelkünket az Élet minden keserősége, nyomorúsága. Erről mi nem tehetünk, okai nem vagyunk!

Mellékelem az exlibris rajzát. Igyekeztem minden részletében a mi erdélyi, fejedelmi stílusunkban tartani. Ha Neked kedvedre való, úgy kérek Szébenbe, Krafft és Drotleff céghez küldeni, hogy cinkográf klisé készítsenek róla 2/3 nagyságban (8 cm magas); ennek ára 100-120 lej körül lesz. E klisé pedig küldd el ide, a Jókai-nyomdába, hogy vörösbarna, avagy zöld színben nyomják ki – tetszésed szerint kb. 1000 példányban, jó papíron; ez 200-300 lejbe fog kerülni. Akkor beragszthatók lesznek a könyveidbe. A fennmaradottakból pedig indíts egy világszeret; nekem még Ausztráliából is jönnek exlibriseim. Ezzel is hozzájárulunk ahhoz, hogy bennünket megismerjenek. A szükséges kis nyomtatványmintákat el fogom küldeni annak idején. Nagyon kedves, tanulságos és olcsó multság.

Hálásan köszönöm a Csíkba való kedves és lekötelező meghívásodat. Bizony, nagyon szeretnék élni vele, de hát beütött a nagy nyomorúság, nem tudom a tanulmányaimat folytatni ott, pedig nagy szükség volna rá.

Édes Jenő barátom, nagyon szépen megkérlek, küldjél nekem 3000 lejt; a gyerekek (két fiam van) beíratása, könyvei stb. oly sokba kerülnek, s emberi, atyai és magyar kötelességem a taníttatásuk; nekünk, kik Isten kegyelméből a magyar történelmi középosztályba születtünk, kétszeres kötelességünk tradícióink méltó fenntartása és teljes átörökítése. Ne haragudj e kérésért, kedves Barátom, nem tenném, ha nem égetne az Élet, s nem volna oly sürgős.

A Nagyságos Asszonyunk kezeit tisztelettel csókolom, fiadat szeretettel köszöntöm. Fogadd kérlek őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Szerető ölelő barátod

Sebestyén Józsi

Sepsiszentgyörgy, 1932. szeptember 4.

4.

Csutak Vilmos kiegészítései a Keöpeczi Sebestyén József által rajzolt címerhez³⁵
(Keltetés nélkül)

[...] A Köpeczi Sebestyén József heraldikus által megfestett címer színeződésénél még a következőket kell követni:

A pajzsok damaszkoltak arannyal, tehát a családi címer kék pajzsa, úgymint a koszorúban foglalt hat címer is (de természet-

sen a fent kétoldalt a két magyar címerben a négy ezüst pólya és a kettős ezüst kereszt nem damaszkolt), valamint az alsó vagy erdélyi címerben a sas sem damaszkolt, mely fekete, a nyelve veres, a szárnyai arany vonalakkal élénkítve szélein. A nyeregtakaró is arannyal damaszkolt, széle aranyozott. A vitéz ruhájából a kabát gyengén aranyos átszövésű, gombok, zsinórok, derékkötő, a nadrágon a zsinór is arany színű. A kantár, lószerszám barna-vörös (bőr) kissé aranyozva, ellenben a kantárszár alsó, vastagabb része zöld, szintén aranyozva alsó szélén.

A főpajzs egész a szélég, tehát ahol a ló első és hátsó lába is van, szintén az a kék szín, mint az egész pajzsé, csupán a szélén, a ló orrától lefelé alsó jobb lábáig sötétebb árnyékolású kék.

A koszorúban font kék címereket illetően a fentebb érintetteken kívül még: Apafi címer pajzsa piros, a szőlőág természetes barna szín, úgy a szőlőfürtök is, sisak és kard vasszínűek, felette a fejedelmi korona ékköves, arany, közepén tetejében igazgyöngy, ettől kétoldalt a kidudorodás kerete arany, maga a kidudorodás veres (bársony vagy selyem). A magyar címereknél az ezüst kettős kereszt arany koronából nő ki, ez a hármás zöld halomra helyezve.

A másik magyar címer rész ezüst és veres pólyák.

Az erdélyi címer két színű: az alsó mező vörös, a felső kék, benne a fekete sas, a szárnyak tollai vékony aranyos szegéllyel s árnyékolás szerint a szélén kifelé némi fehér gyenge színezéssel.

A székely címer kék, arany nap, ezüst hold, ennek a pajzsa felülről aranyozva, a szélek némi fehérséggel emelve ki.

A szász címer világos sárga pajzs, a hét bástya piros, szélén fekete szegélyekkel.

A körirat és a főpajzs, s illetve a családi címer (ide értve a sisakot, koronát és pajzstakarókat) közti részt, tehát az Apafi-címertől le körívben a székelyek címeréig sötétlila szín, s ebben van az 1681 évszám arannyal, jobbról is, balról is a számok felett sötétpiros rózsá aranyvonal színekkel. Ahol pedig a körívben ez az írás van: Arma stb., tiszta fehér. Ebben fent az Apafi-címer alatt jobbról és balról két virágdísz, piros rózsá közepén, zöld levél mindeniknek két oldalt.

A köriraton kívül a koszorú halvány almazöld, árnyékolat, hosszú levelek, s a levelek között kis gömbök, piros gyümölcsök, mint amilyen a havasi megy. E koszorúban közepén kétoldal piros rózsá, ennek közepe aranyozva. A koszorú halványzöld, színe árnyékolva.

Végül a négy sarkon a négy címertől felfelé és lefelé hajló virágdísz zöld, a pajzsok mellett közvetlen két-két piros, közepén arany rózsá.

Legvégül pedig a két magyar címerpajzs felső részén, pont a közepén az előbbiekhöz hasonló piros rózsá.

Az egész kép külső négyszögű szegélye ultramarinkék, ezen belül vékony aranyvonal, az aranyvonalon belül, tehát a koszorúig, vagyis ahol a négy oldalcímer van elhelyezve, sötétebb piros, mint az Apafi-, a magyar címerek és az erdélyi címer alsó része.

A címerkép, tehát a festmény maga, margót nem számítva, 26 x 31 cm. Nézetem szerint a margó nagyobb is lehet. A „Huszth” névnel kihagyandó a tévesen odakerült „h” betű.

A fényképen, annak alsó részén kétoldalt látszik: Jos. Sebestyén de Köpecz AD. (Anno Domini) 1932.

A fakeret mindenestre világosbarnára fényezett tölgyfa legyen. Sebestyén küldött is nekem keretrajzot, hamarjában nem kaptam elő. Gondolom 7 cm széles, külső része vastagabb, a kép felé fokként vékonyabb.

³⁵ Dr. Nagy Jenő hagyatéka. (SÁL, Fond 27, Nr. 36, 559–560; gépirásos változata Uo., 564–565.)

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK)
- Kézirattára: Fond 116/554.
Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)
- Fond 27, *Dr. Nagy Jenő-gyűjtemény*
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)
- *Régiségtár gyarapodási osztálynaplója* (R.)
- Intézményi levéltár, 1942. évi iratcsomó

Irodalom

- SzOkl*, VIII = *Székely Oklevéltár 1219–1776 (Magyar Történelmi Tár, XXVIII, III/III; közzét. Barabás Samu),* MTA, Budapest, 1934.
SzOkl Ús, VIII = *Székely Oklevéltár, Új sorozat, VIII* (közzét. Demény Lajos), Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.

*

BOÉR Hunor

- 2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), 217–235.
2009 Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzema (1925–1936), *Acta Siculica* 2009, 547–570.

ENTZ Géza

- 1942 Egy székelyföldi műgyűjtemény, *Ellenzék*, LXIII. évf., 233. sz.

ENTZ Géza – JAKÓ Zsigmond

- 1943 Jelentés Sütő-Nagy Jenő csíkszentmártoni közjegyző levéltáráról, *Erdélyi Múzeum*, XLIX/1–2, 268–278.

KEÖPECZI SEBESTYÉN József

- 1929 A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Sepsiszentgyörgy, 1929, 371–401.

LÉVAI Lajos

- 1939 Kincsek egy ismeretlen, székelyföldi magángyűjteményben, *Ellenzék*, LV. évf., 121. sz.

PAIS Ágnes – OLASZ Gabriella

- 2002 Az intézményes kisebbségi magyar műemlékvédelem kezdetei. A csíkdelnei templom 1935. évi felújítása, *Acta (Siculica)* 2000/2 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2), 21–38.

SAS Péter

- 1997 Köpeczi Sebestyén József jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak zágoni kiszállásáról (közlés), *Acta (Siculica)* 1997/2, Sepsiszentgyörgy, 141–150.
2011 *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*, I–II, Pallas-Akadémia Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda.

TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor

- 2002 Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, *Acta (Siculica)* 2001/1 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 1), 163–216.

WOLF Tamás

- 2002 A székelyföldi kutatóutak (1928–1940), *Acta (Siculica)* 2000/2 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2), 39–86.

**Blazonul și ex-librisul familiei dr. Jenő Nagy, realizat
de József Keöpeczi Sebestyén (1932)**

(Rezumat)

Lucrarea oferă noi contribuții la opera heraldistului József Keöpeczi Sebestyén, prezentată recent în două volume de către Péter Sas (*A heraldikus. Keöpeczi Sebestyén József élete és munkássága*. Ed. Pallas-Akadémia, Miercurea-Ciuc, 2011). Specialist în heraldică, dar și artist plastic, József Keöpeczi Sebestyén era colaborator al Muzeului Național Secuiesc între anii 1927-1932, perioadă în care a efectuat studii referitoare la patrimoniul cultural arhitectural și de artă religioasă din Țara Secuiească. În paralel, a desenat și pictat la comandă blazoane ale unor familii nobile din Transilvania. Printre acestea se numără și cel al familiei Sütő-Nagy, executat în 1932 la cererea avocatului dr. Jenő Nagy din Sânmartin (jud. Ciuc), membru și apoi vicepreședinte al comitetului de conducere din Muzeului Național Secuiesc (1921-1926-1944), în care și József Keöpeczi Sebestyén era membru (1929-1933).

**The Coat of Arms and Ex-Libris of dr. Jenő Nagy's Family,
made by József Keöpeczi Sebestyén (1932)**

(Abstract)

The article brings new contributions to the work of the heraldist József Keöpeczi Sebestyén, presented recently in two volumes by Péter Sas (*The Heraldist. Life and Work of Sebestyén József Keöpeczi*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2011). Being a specialist in heraldry, but also an artist, József Keöpeczi Sebestyén was collaborator of the Székely National Museum between 1927 and 1932, in which period he investigated the architectural and religious art heritage of the Székely region. Concomitantly he drew and painted on request the coats of arms of several noble families in Transylvania. Among these he executed in 1932 the coat of arms of the Sütő-Nagy family, on the request of dr. Jenő Nagy lawyer from Csíkszentmárton (Sânmartin, Harghita County), member then vice-president of the committee of trustees of the Székely National Museum (1921–1926–1944), in which József Keöpeczi Sebestyén was also member (1929–1933).

1. ábra A Sütő (Nagy) család címere

566/25

*Dr. Nagy Jenő barátomnak
öninte szeretettel
Szt György, 1932, sept. 4. - Albesztényi János*

Scm. ho

2. ábra Dr. Nagy Jenő ex librise

Boér Ilka

BALOGH JOLÁN-LEVELEZÉS A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMMAL (1932, 1941)

A Székely Nemzeti Múzeum intézményi levéltárában több levélváltás bizonyítja a múzeum és a jeles művészettörténész közötti kapcsolatot. Balogh Jolán¹ 1932-ben két levelet küldött az intézmény igazgatójának, Csutak Vilmosnak², melyekre egy válasz érkezik az igazgatótól. Ezekhez kapcsolódva 1941-ben Balogh Jolán küld levelet (a levelét még elküldés előtt kiegészíti) az intézmény titkárnőjének, Fadgyas Annának³, aki egy levelet ír vissza. Egy másik levélcsoportot ugyancsak Balogh Jolán és Fadgyas Anna négy levélből álló, 1942–1943-as levélváltása képez.⁴

További levelezés, adatok a levéltár teljes feltárását követően kerülhet még elő, valamint a Balogh Jolán-hagyatékban (a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetben található, köszönet az információért Szöcsné Gazda Enikőnek) és esetleg a Herepei János⁵ és a Fadgyas Anna hagyatékában, előbbit Sas Péter (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) gondolzza, utóbbi után a csíkszeredai oldalági leszármazottaknál (Vikárius család) lehet még nyomozni.

A levelezés hátteréről: A Székely Nemzeti Múzeum intézményi levéltárából tudjuk, hogy 1932-ben a múzeum más művészettörténeti kutatóprogramban is részt vett.⁶ Balogh Jolánnal végzett munkájáról ezt írja a munkanapló: „1932. júl. 18-án estétől 1932. júl. 24. reggelig Dr. Balogh Jolán szépművészeti mú-

zeumőrő Balogh Ilonával⁷ együtt a múzeum vendége volt. Ez idő alatt az alábbi tanulmányutakon voltak:

1, 1932. júl. 19. Kézdiszentlélek, estefelé a szentgyörgyi vártemplom megtekintése.

2, Júl. 20. Gelence, Zabola és Kovászna. Csutak Vilmos igazgató vezetésével.

3, Júl. 21. Olasztelek, Vargyas, Alsórákos. Csutak Vilmos igazgató vezetésével.

4, Júl. 22. Délután Köröspatak, Kálnok, Uzon. Csutak Vilmos igazgató vezetésével.

5, Júl. 23. Alsó-és Felsőcsernáton, Altorja. Csutak Vilmos igazgató vezetésével.”⁸

Balogh Jolán 1931–1935-ben minden évben, valamint 1938-ban gyűjtött Erdélyben *Az erdélyi renaissance-hoz*⁹, ennek kapcsán mond köszönetet 1943-ban Csutak Vilmos egykori múzeumigazgatónak, Herepei János akkori múzeumigazgatónak, erdélyi múzeumőröknek, tisztviselőknek stb. Munkájáról így vall: „A nagy feladat elvégzésében az erdélyi magyarok súlyos helyzetükben is nagy megértéssel és szeretettel támogattak, segítettek. Kalákában készült ez a könyv is, mint minden igazi erdélyi munka”.¹⁰

Első levelében Balogh Jolán korábbi (valószínűleg a múzeummal közös kiránduláskor tett) ígéreteire tér ki (pl. szakfolyóiratok megszerzése magyarországi intézményektől a múzeum számára), illetve akkor

¹ Balogh Jolán (1900–1988), művészettörténész (l. pl. BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 47–48).

² Csutak Vilmos (1878–1936), történész, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, ekkoriban a romániai magyar oktatás és művelődés egyik legfőbb szervezője és vezetője (a múzeum ekkori tevékenységéhez l. BOÉR Hunor 2009).

³ Fadgyas Anna (1906–1983), a Székely Nemzeti Múzeum legendás titkárnője, múzeumőr 1924–1961-ben, Csutak Vilmos igazgató és utódai fő segítése. A gyűjtésben-rendezésben-kutatásban is részt vesz (1939-ben Árapatakon néprajzi gyűjtés, a levéltári anyag rendezése, az erdélyi szövésű szőnyegek adatainak cédulázása, stb.). A 2. bécsi döntés után állami alkalmazott, kezelő és tud. segédszemélyzeti besorolással, levéltári munkát is végez. 1944 őszén ő védi meg a múzeum Sepsiszentgyörgyön maradt gyűjteményeit. 1945–1951-ben múzeumőr, pénztáros, a könyvtárért felel (BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 247).

⁴ A kötetzárta után előkerült újabb leveleket l. a megjelenésében megkésztet, és így még közlésre elfogadó 2012-es *Lymbus*-kötetben (BOÉR Ilka 2013, in print).

⁵ Herepei János (1891–1970), művelődéstörténész, régész, néprajzos, 1938–1945-ben a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 367–369), az 1941. évi részletes igazgatói jelentését l. HERPEI János 2004.

⁶ Pl. 1932 áprilisában Csutak Vilmos Kós Károllyal és a rajztanár-múzeumőr Gödri Ferencsel Gelencén a régi templomot vizsgálja, valamint Kézdivásárhely régi emlékeit fényképezi (*SzNM Munkanaplója, 1922–, 79*).

⁷ Dr. Balogh Ilona (1912–1947), néprajzos-művészettörténész, Balogh Jolán húga (BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 46–47).

⁸ *SzNM Munkanaplója, 1922–, 80*.

⁹ BALOGH Jolán 1943.

¹⁰ Uo., 7-8.

készült fényképeket és néhány tanulmányát küldi el az igazgatónak. A második levél kiegészíti az elsőt, néhány fejlemény kapcsán. A harmadik levél Csutak Vilmos válasza mindkét levélre, melyben köszönetet mond Balogh Jolán közbenjárásáért (és a küldeményekért), tájékoztatja ennek következményeiről, ezenkívül különféle ígéretek tesz, illetve fényképeket küld mellékletként. A negyedik levelet kilenc évvel később (ekkor kezdi összeállítani *Az erdélyi renaissance*-ot) Balogh Jolán írja Fadgyas Annának, néhány személyes megjegyzést tesz, illetve további fényképeket kér. Ezt a levelet még elküldés előtt kiegészíti: egy Háromszéken készült fényképet küld, kérve azonosítását. Az ötödik levél Fadgyas Anna válasza, elküldi a kért fényképek egy részét.

A levelezésben említett fényképek (feldolgozásuk lehetőségét a Székely Nemzeti Múzeumnak köszönöm, és külön is Szőcsné Gazda Enikő muzeológusnak) általában nem kerültek közlésre. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy *Az erdélyi renaissance*-nak csupán az első, 15–16. századi anyaggal foglalkozó kötete jelent meg, azonban a háromszéki példák többnyire későbbiek. A témára ezenkívül csupán néhány tanulmányban tért még ki¹¹, ezekben inkább csak említésre kerülnek a bejárt települések, fényképek (egy kivételével, de az sem jelenik meg a levelezésben¹²). A negyedik levélben említett gidófalvi templomkapuról azonban nagy valószínűséggel azt a képet publikálja 1943-ban,¹³ amelyet Fadgyas Annától kér, hogy készíttesse el neki (az ötödik levél említ egy megkésve küldött képet, amely – bár itt nem szerepel a tárgya – épp nagyon sürgős Balogh Jolánnak).

Külön említést érdemel, hogy őt, a múzeumnak megküldött fénykép esetében Balogh Jolán fenntartotta a közlés jogát (saját megjegyzése a fényképek

hátán), valószínűleg *Az erdélyi renaissance* további kötetében kívánta felhasználni. Ezek közül kettőt az utóbbi években közöltek, de adatolás nélkül vagy adattévesztéssel.¹⁴ A fényképek a következők:¹⁵

- R. 8134, *Béldi-kastély, Uzon*, Balogh Jolán fotója, 1932. [BJ írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”] (F. 255, 8,3 × 11,4 cm)

- R. 8135 [a.], *Gróf Mikes Ármin kastélya, Zabola*, Balogh Jolán fotója, 1932. [BJ írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”] (F. 253, 11,5 × 8,2 cm)

- R. 8135 [b.], *Gróf Mikes Ármin kastélyának bejárata, Zabola*, Balogh Jolán fotója, 1932. [BJ írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”] (F. 254, 11,5 × 8,3 cm)

- R. 8136 [a.], *Báró Daniel család kastélya, Vargyas*, Balogh Jolán 2 db fotója, 1932. [Egyik van meg, rajta BJ írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”] (F. 252, 8,3 × 11,4 cm)

- R. 8136 [b.], *Báró Daniel család kastélya, Olasztelek*, Balogh Jolán fotója, 1932. [BJ írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”] (F. 251, 11,5 × 8,2 cm)

1.¹⁶

Igen tisztelt Igazgató Úr!

A Székely Nemzeti Múzeum folyóiratai¹⁷ ügyében eddig még nem tudtam semmit sem végezni, mert még egyik szerkesztővel sem beszélhettem. Domanovszkyék¹⁸ még nem érkeztek vissza, Petrovits¹⁹ nemrég utazott el, Hekler²⁰ csak októberben kezdi meg előadásait. De nem feledkeztem meg a dologról, és ahogy találkozom velük, szóvá teszem a Székely Múzeum²¹ ügyét. Mindenesetre, ami tőlem telik, meg fogom tenni a Székely Múzeum érdekében.

Most mellékelve 11 db fényképet küldök a Múzeum számára Székelyföldön készült felvételeimből, de azzal a kéréssel, hogy a vargyasi, olaszteleki, zabolai és uzoni fényképeket az én munkám megjelenéséig az én tudtomon kívül ne méltóztassék senkinek sem közlésre átadni.²² Sajnos az imecsfalvi kúria [fénykép] nem sikerült, a gép elmozdult. A vargyasi felirat felvételén meg éppen semmi sem látszik a betűkből, és így el se küldöm. A

¹¹ BALOGH Jolán 1939, BALOGH Jolán 1939a, BALOGH Jolán 1984.

¹² BALOGH Jolán 1939a, 546: kézdiszentléleki kápolna ajtaja (1686).

¹³ BALOGH Jolán 1943, 176. kép: gidófalvi déli kapu.

¹⁴ A vargyasi Daniel-kastély részletét (loggia) l. BICSOK Zoltán – ORBÁN Zsolt 2011, 225, a zabolai Mikes-kastély bejáratát l. POZSONY Ferenc 2012, 40 (az információt Pozsony Ferenc tanár úrnak köszönöm). Az olaszteleki Daniel-kastély részletfotóját Fehér János művészettörténész felhasználta az itteni kömlelék 2010. őszi restaurálásához.

¹⁵ Az R. leltári számok a SzNM Régiségtár gyarapodási osztály-*naplója* iktatószámjai, az F. számok pedig a jelenlegi Fotótéka szakleltári számjai (megegyeznek a FÓRIS Pál 1974 katalógus sorszámaival).

¹⁶ SzNM 196-1932.

¹⁷ Valószínűleg a későbbiekben említett *Századok, Archaeologiai Értesítő és Szépművészeti Múzeum*.

¹⁸ Domanovszky Sándor (1877–1955), vezető magyar történész, Csutak Vilmosnál egy évvel idősebb, Nagyszébenben született, és erős elkötelezettségű a leszakadt nemzetrészek irányába. Ekkor a Magyar Történelmi Társulat alelnöke és a Társulat folyóirata, a *Századok* szerkesztője (***) 2003).

¹⁹ Petrovits Elek (1843–1975), művészettörténész, ekkor a Szépművészeti Múzeum főigazgatója (BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 701–702).

²⁰ Hekler Antal (1882–1940), művészettörténész, ekkor az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője (BODÓ Sándor – VIGA Gyula 2002, 364–365).

²¹ Értsd: a Székely Nemzeti Múzeum.

²² Vö. jelen dolgozat előszavában az említett fényképek későbbi közléséről.

nagybaconi kopjafákról Nagy Elek tiszteletes úrnak²³ is küldök egy levonatot, de miután nem tudom a román címét, a leveletem mellékelem azzal a kéréssel, hogy alkalomadtán tessék neki átadni vagy hozzá eljuttatni. Zabolára is írtam gr. Mikes Hannának²⁴ a töredékek fényképei ügyében. Az Igazgató Urat is nagyon kérem, ha módja van rá, biztassa a felvételek elkészítésére.²⁵ Együttal arra is kérem az Igazgató Urat, hogy a Székely Múzeumban kiválasztott képek levonatait legyen olyan jó számomra megcsináltatni és nekem elküldeni.²⁶

Egyidejűleg magyar problémákkal foglalkozó néhány tanulmányomat küldöm az Igazgató Úr címére. Kérem engedje meg, hogy hálából szíves támogatásáért, melyben minket és munkámat részesítette, tisztelettem jelül felajánljam és elfogadásukra kérem.

Kedves feleségének kérem átadni meleg üdvözlötünket.

Szívélyes üdvözléssel

Balogh Jolán

1932. szept. 15.

Cím: Budapest, VI[. ker.], Aréna út 41., Szépművészeti Múzeum

2.²⁷

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Nagy örömrömre jó hírt közölhetek. Az első eredmény megvan. Most kaptam értesítést Domanovszkynétől, hogy az ura pártfogásába vette a dolgot, és el is intézte, úgyhogy elvben semmi akadálya sincs annak, hogy a Székely Múzeum megkapja a Századokat.²⁸ Hátra van még a gyakorlati kivitel. Domanovszky ugyanis attól tart, hogy a posta nem fogja kézbesíteni.²⁹ Ezért arra kérem az Igazgató Urat, tessék most már közvetlenül Domanovszkyhoz fordulni (Pázmány Egyetem, Bölcsészeti Kar, VIII. ker., Múzeum körút, 6–8. sz.) és neki a szállítás módozatára nézve ajánlatot tenni.

Szívélyes üdvözléssel

Balogh Jolán

1932. szept. 22.

3.³⁰

Kedves Jolán!

Nagy örömet szerzett szept. 15-én és szept. 22-én kelt kedves leveleivel, valamint a nyári 11 db fényképének és nagybecsű dolgozatai egy részének szíves megküldésével. Nyomban hozzátesszem, hogy szíves közbenjárása következtében szept. 24-i dátummal levelet írt a Magyar Történelmi Társulat titkára, dr. Kossányi

Béla³¹ kollégánk is, melyben értesít, hogy a Századok megküldésének nincs semmi akadálya.³²

Íme, mennyi megköszönnivalóm akadt máris, pedig úgy tesz nekem, mintha most járnánk-zötyögnénk együtt a háromszéki és udvarhelyi zötyögős utakon, hogy lassanként koszorúba fonja a háromszéki és udvarhelyi³³ – fájdalom – igazán nem sok renaissance-borostyánt! Hálás szívvel köszönöm azért mind küldeményeit, mind fotográfiáit, mind kedves leveleit, és viszont én is mellékelem a kiválasztott 16 db fotográfiánk másolatát,³⁴ s egyúttal biztosítani kívánom, hogy

1, szept. 15-i levele értelmében nyári fotográfiáit munkája megjelenése előtt engedélye nélkül nem engedem át senkinek,

2, Zabolát biztatom a felvételekre, míg eredménye lesz a sok kérésünknek, és

3, csekély erőmhöz és állandóan zaklatott elfoglaltságomhoz képest mindig szíves készséggel állok rendelkezésére, amikor csak tehetem, s mindig szívesen látom és várom itt a házamnál és múzeumunkban, mert öröm és pihenés volt számomra a nyáron az a néhány nap, amit a kedves társaságukban tölthettem.

Amikor még arra kérem, hogy szíveskedjék szívén hordozni a többi kérésemet is, főleg ami a Szépművészeti Múzeum és az Archaeologiai Értesítő ügyét³⁵ illeti, kedves nővérét³⁶ szívesen üdvözölve, őszinte nagybecsüléssel csókolom a kezét a mindig remélt viszontlátásig.

Sepsiszentgyörgy, 1932. okt. 8-án.

Csutak Vilmos

igazgató

Melléklet: 16 db [fénykép]

Jegyzék³⁷

A dr. Balogh Jolán Őnagysága részére küldött fényképekről: 1. Damokos-kúria,³⁸ Kisborosnyó. 1 db. Leltárszám R. 8129.

2. Zabolai ev. ref. templom festett deszkamennyezete. 5 db. Leltárszám R. 2014–2018.³⁹

3. Barátosi ev. ref. templom festett deszkamennyezete. 1 db. Leltárszám R. 8089.⁴⁰

4. Báthory Endre bíbornok miseruhája. Lelőhely Kézdiszentlélek. Leltárszám R. 8080.⁴¹

5. Porcelánkanna⁴² ónfedővel 1671-ből, 1 db. Leltárszám [R.] 8097.

6. Bokályok. 2 db. Leltárszám N.⁴³ 3930.

²³ Nagy Elek (1887–1957), ekkor nagybaconi református lelkész, erdővidéki esperes, Nagybaconi Nagy Vilmos hadseregarancsnok, hadügyminiszter apatársa (DÁVID Gyula 2002, 24–25).

²⁴ Mikes Hanna, gróf (2011–2008), Bethlen István magyar miniszterelnök unokahúga, a későbbi Teleki Pál miniszterelnök, földrajztudós menyje (Teleki Géza kultuszminiszter, geológus felesége), még később Hanna Van Horne.

²⁵ Mikes Hanna végül év végén fogja beküldeni a múzeumnak *A gelencei régi róm.-kat. templom* és *A gelencei templom freskói* fényképeket (R. 8139–8140). (Vö. SzNM 265/1932. dec. 27.)

²⁶ Másolatot kellett készíteniük a múzeumban található negatívokról.

²⁷ SzNM 196–1932.

²⁸ Domanovszky Sándor viszonyulásáról a határon túlra szakadt magyarokhoz lásd bővebben *** 2003. (A hivatkozott dolgozat még nem tudott a múzeummal való konkrét kapcsolatáról.)

²⁹ Az *Archaeologiai Értesítő* 1930. és 1931. évi évfolyamát Hekler még ebben az évben megküldte, ajándékként (SzNM 231/1932. nov. 8.), a *Századokat* végül úgy tűnik, csak a 2. bécsi döntés után pótolják, visszamenőleg.

³⁰ SzNM 196–1932. „Igazgató [Csutak Vilmos múzeumigazgató]

válasza 1932. okt. 8. Exp. 1932. okt. 10-én, ajánlv. (Fadgyas Anna megjegyzése a levél múzeumban maradt másolatán.)

³¹ Kossányi Béla (1894–1968), történész, levéltáros, ekkor a Magyar Történelmi Társulat titkára (GULYÁS Pál 1995).

³² Vö. 28. jegyzet.

³³ Udvarhely megyéhez az 1932-es kiszállás idején a *Minkanap-lóban* felsorolt települések közül Olasztelek, Vargyas és Alsórákos tartozott.

³⁴ Lásd a levél végi jegyzék.

³⁵ A már említett két folyóirat.

³⁶ Balogh Ilona, l. a 7. jegyzet.

³⁷ Külön, ugyanoda iktatott lapon becsatolva a levélhez.

³⁸ Építői alapján Tompa-[Eresztevényi]-kúria.

³⁹ Valójában N. 2014–2018.

⁴⁰ Valójában R. 8348. Ekkor a múzeum régiségtári nagy termének (ma: Tolerancia Terem) a mennyezeteként volt kiállítva.

⁴¹ A miseruha 1599. évi.

⁴² Tkp. habán cserép – Szöcsné Gazda Enikő pontosítása.

⁴³ Az *N. számok* a *SzNM Néprajzi Tár gyarapodási osztálynaplója* iktatószámai.

7. Tányérok. 1 db. Leltárszám R. 8103.⁴⁴
 8. Csempék. 2 db. Leltárszám N. 3931.
 9. Faragott székta mlák. 1 db. Leltárszám N. 3934.⁴⁵
 10. Húsvéti írott tojások. 1 db. Leltárszám N. 3948.
 Összesen: 16 db.

Esetleges tévedés elkrülése céljából megjegyzem, hogy a felvételek nagyobb részét a télen és tavaszon készítettem a Boabă de Grău – Búzaszemek – c. román nyelvű folyóiratban⁴⁶ megjelenendő dolgozatomban⁴⁷ való közlés céljából; a kisborosnyói és zabolai felvételek a korábbi évekből származnak.⁴⁸

Sepsiszentgyörgy, 1932. okt. 8-án.

Csutak Vilmos
 igazgató

[4.]⁴⁹

Kedves Annusom!

Amit kinevezéséről írtál,⁵⁰ az nagyon elszomorított. Már az újsághírből láttuk, hogy igazságtalanság történt, és inkább a jobb jövőhöz, semmint a valósághoz gratuláltunk. De azt nem is sejtettük, hogy Te már ennyi idő óta részese vagy a Székely Múzeum küzdelmes életének. Az igazságtalanság jóval nagyobb, mint gondoltuk. De éppen mert ilyen szembeszökő és kirívó, reméljük, hogy mielőbb orvosolni fogják.⁵¹

Nagyon köszönöm szíves felvilágosításaidat. Sejtettem, hogy a bokály körül valami zavar lehet,⁵² mert kusza feljegyzésemet sehogysém tudtam értelmezni. A gidófalvi templom ajtajáról egyelőre lemondok,⁵³ mert túl drága lenne. De ha esetleg valaki fényképezőgéppel arra jár, csináltasd meg nekem. A Múzeumból pedig kérem az említett 1727-es kancsó (Leltárszám 1540) fényképét,⁵⁴ továbbá másolatokat a következő felvételekről, de csak abban az esetben, ha van róluk lemez:

zetelaki székely kapu⁵⁵

dálnoki székely kapu 2649. sz.⁵⁶

dálnoki székely kapu 2648. sz.⁵⁷

kézdipolyáni román templom 155. sz.⁵⁸

Én ezeket vagy a fényképgyűjteményben⁵⁹, vagy a kifüggesztett képek⁶⁰ között láttam.

Természetesen mind a kancsófelvételt, mind pedig a másolatokat az én költségre kérem.

Fáradozásodat hálásan köszönve

szertettel ölel

Joli

Mielőtt levelemet feladhattam volna, hirtelen Kolozsvárra kellett utaznom néhány napra. Ez volt az első utam Erdélybe a felszabadulás óta. Gondolhatod, hogy mily kimondhatatlan boldog voltam odalent.

A fent írottakhoz hozzáteszem, hogy amennyiben mégis valami mód nyílna a gidófalvi templomkapu lefényképeztetésére, mégis nagyon kérem,⁶¹ és pedig mielőbb. 15-20 pengőig elmennek. De egy jó amatőr felvétel is megtenné.

Csatolok továbbá levelemhez egy háromszéki felvételt, melyről nem tudom, hogy micsoda. 1934(!)⁶²-ben fényképeztem, közös utunk alkalmából. Csatolom az akkor lejárt községek nevét is. Bizonyosan egyik a sok közül, csak azt nem tudom, hogy melyik. Talán Te emlékszel rá.

Melegen ölel

Joli

1941. okt. 16.

⁴⁴ A fényképen: Kerek tál katonai jelenettel; Kerek tál; Cserép kulacs; két db telkibányai tányér; egy db hollóházi tányér; egy db nagyobb cseréptányér – Szócsné Gazda Enikő pontosítása.

⁴⁵ A fényképen: Székta mlák 1716 évszámmal; Székta mlák, Veress Sándorné ajándéka, Árkos – Szócsné Gazda Enikő pontosítása.

⁴⁶ *Boabe de Grău*: a két világháború közötti bukaresti művelődési folyóirat, nyitott a kisebbségek irányába is, rendszeresen mutatott be közgyűjteményeket, műemlékeket.

⁴⁷ A folyóirat a Székely Nemzeti Múzeumról már korábban említést tesz az ASTRA (a „román EMKE”) sepsiszentgyörgyi fiókalapítása kapcsán: *Boabe de grău*, 1931/12, 550–551, az 551. oldalon fotó is van a múzeumról. Csutak Vilmostól nem, de egy rövid ismertető cikk helyett a Bukarestbe leadott évi jelentés végül az 1934. augusztusi számban jött le, fényképek nélkül. (Köszönet Mara Popescu műépítész hallgatónak – Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu, Bukarest – a segítségéért).

⁴⁸ A 3, 7. és 10. számú fényképet Gödri Ferenc rajztanár múzeumőr, a 4–6. és 8–9. számúakat Keöpeczi Sebestyén József heraldikus-művészettörténész (ekkor a múzeum igazgatóválasztmányi tagja és külső munkatársa), a kisborosnyói felvételt László Ferenc, a múzeum nemzetközi hírű régész-igazgatóra készítette (utóbbi már 1925-ben meghalt), a zabolaiakat Roediger Lajos 1911-ben. (*SzNM Néprajzi Tár gyarapodási osztálynaplója*, *SzNM Régiségtár gyarapodási osztálynaplója*, illetve ROEDIGER Lajos 2012, 29–30.)

⁴⁹ Bár tárgya okán a múzeumi iratokhoz került, a levél iktatószám nélküli, mivel Fadgyas Annának volt címezve. Címzése és feladója: „Nagyságos Fadgyas Anna Úrasszony, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum; Balogh Jolán, Budapest, XIV, Aréna út 41.”

⁵⁰ A 2. bécsi döntés után a múzeum alkalmazottai magyar állami fizetést kapnak, de Fadgyas Anna túl alacsony besorolásút (vö.

HEREPEI János 2004).

⁵¹ Fadgyas Anna 1924-től dolgozott a múzeumban. Fizetési besorolásának rendezése érdekében még budapesti parlamenti interpellációra is sor fog kerülni. (Vö. HEREPEI János 2004).

⁵² Balogh Jolán elkeverte a bokályokra, kancsóokra vonatkozó jegyzetadatait, de a múzeumban ezt tisztázták. Vö. 54. jegyzet.

⁵³ A levél folytatásában meggondolja magát.

⁵⁴ Valójában N. 3936: Kancsó 1740-ból, Gödri Ferenc fotója, 1932. Vö. 52. jegyzet.

⁵⁵ A múzeum előtt álló, 1875-ös zetelaki festett székely kapu.

⁵⁶ A múzeum 1751-es dálnoki, ún. napos-holdas-sárkányos-sellős-oroszlános kiskaputíkrú székely kapuja, azóta elpusztult. Gere István fényképész fotója 1913-ból.

⁵⁷ A múzeum előtt álló 1733-as dálnoki kapu (a legrégebb fennmaradt székely kapu) fotóit Gere István fényképész készítette.

⁵⁸ Az *Sz. számok* a *SzNM Szépművészeti Tár gyarapodási osztálynaplója* iktatószámai. A fénykép: Római katolikus templom, Kézdipolyáni, Vetési László fotója, 1928.

⁵⁹ A múzeum fényképgyűjteménye ekkor nagyrészt az ún. Szépművészeti Tárhoz tartozott, de voltak fényképek a Régiségtárban és a Néprajzi Tárban is.

⁶⁰ A múzeum bejárati előcsarnokában és a folyosókon, amint azt korabeli fotók is megörökítették.

⁶¹ Vö. a levél első része.

⁶² Amennyiben nem az 1932-es kiszállásra gondol valójában, 1934-ben Fadgyas Annával is volt egy közös kiszállásuk. De ezt a *SzNM Munkanaplója* nem támasztja alá, az eddig nem említett helyszínek közül pedig Bodolára kimehettek az uzoni kiszállás napján, a székföldi (Hidvég, Árapatak) és miklósvárszéki községeket (Bölon, Nagyajta) pedig útba ejthették Olasztelek felé menet, ha Előpatak irányába mentek.

Háromszék
 Árapatak
 Hidvég
 Bölön
 Nagyajta
 Altorja
 Feltorja
 Kézdiszentlélek
 Nyujtód
 Imecsfalva
 Zabola
 Nagyborosnyó
 Illyefalva
 Uzon
 Bodola

[5.]⁶³

Édes Jolánom!

Bocsáss meg, hogy pont tizedikére nem ér oda a kért fénykép, de nem rajtam, hanem a fényképészen múlt a dolog. Ma végre sikerült kiátnom a kezéből, és most mellékeltem küldök két kópiát.⁶⁴ Nem vagyok éppen elragadtatva tőle, de azt állítja a fényképész, hogy nem tudott jobbat csinálni, mert meglehetősen sötét helyen fekszik. A számláját mellékelem, amit természetesen ki is fizettem azonnal, ha azonban hivatalos nyugtára lenne szükséged, írd meg, mert akkor beszerzem tőle.

Sajnos még mindég nem küldhetem a bokály-képet, de legközelebb az is meglesz. A dálnoki kapunkról küldök egy kópiát, ez sem valami jó, hát régi a lemez.⁶⁵ A többiekéről nem sikerült megszerezni a lemezeket.

A kérdéses képről nem tudom teljes bizonyossággal megmondani, hogy honnan való, nekem azonban úgy rémlik, hogy ez Hidvégen van. Úgy emlékszem, mintha Ilonka⁶⁶ kapargált volna az ajtó körül (és itt?).

Sajnos, már régen volt ez a kellemes kis kirándulás,⁶⁷ és se azelőtt, se azután nem volt alkalmam, hogy még csak egy helyen is járhattam volna.⁶⁸

Ami a kinevezésem dolgát illeti, hát bizony nagyon is elkeserítő a helyzet. Mondhatnám, hogy teljesen összetört ez az igazságtalanság. Elképzelheted, hogy micsoda érzés az, hogy a II. osztályú altisztünk havi 141 pengőt kap az államtól és lakást, fűtést és világítást a Múzeumtól, én meg 18 évi szolgálatra kapok 135 pengőt és 60 pengő pótdíjat.⁶⁹ Azt hiszem, hogy ennél nagyobb arcultás nem ért senkit, s még csak nem is nyithatom ki a számat, mett még a legenyhébb megjegyzésem is rosszalólag vették. Csak az az egy vigasztal, hogy talán még nincs annyi hátra, amennyi eltelt.⁷⁰

Elképzelem, hogy milyen nagy öröm volt Neked az első kolozsvári út. Hidd el, nekem is olyan nagy örömet szerzett a szeptemberi budapesti utam, hogy azt szóval ki sem fejezhetem. Egy szombat délben kerestelek a Múzeumban,⁷¹ sajnos, már eltávoztál volt, s így másodszor nem kereshetlek meg, a lakásod címét

meg nem tudtam. Majd ha még valamikor arrafelé mehetek, igyekezni fogok, hogy találkozunk.

Szeretettel ölel Ilonkával⁷² együtt
 Sepsiszentgyörgy, 1941. dec. 10.

Melléklet

(Balogh Jolán által küldött fotók)

Régiségtári osztály⁷³

- R. 8130, *A gelencei régi templom*, Balogh Jolán fotója, 1932.

- R. 8131, *Részlet a gelencei templom festett mennyezetéről*, Balogh Jolán fotója, 1932.

- R. 8132, *Kézdiszentlélek. Róm. kat. templom*, Balogh Jolán fotója 1932.

- R. 8133, *Kézdiszentléleki kúria*, Balogh Jolán fotója, 1932.

- R. 8134, *Béldi-kastély, Uzon*, Balogh Jolán fotója, 1932. [B] írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”

- R. 8135 [a.], *Gróf Mikes Ármin kastélya, Zabola*, Balogh Jolán fotója, 1932. [B] írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”

- R. 8135 [b.], *Gróf Mikes Ármin kastélyának bejárata, Zabola*, Balogh Jolán fotója, 1932. [B] írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”

- R. 8136 [a.], *Báró Daniel család kastélya, Vargyas*, Balogh Jolán 2 db fotója, 1932. [B] írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”

- R. 8136 [b.], *Báró Daniel család kastélya, Olasztelek*, Balogh Jolán fotója, 1932. [B] írásával: „Közlési jog fenntartva. Balogh Jolán.”

- R. 8137, *Kopjafák a nagybaconi református temetőben*, Balogh Jolán fotója, 1932.

- R. 8138, *Cserey Jánosné udvarháza, Imecsfalva*, Balogh Jolán fotója, 1932.

Szépművészeti osztály⁷⁴

- Sz. 403, [B] írásával: „Kolozsvár. A Wesselényi utcából való ajtó 1584-ből. Pákey Lajos rajza a kolozsvári unitárius kolégiumban.”

- Sz. 404, [B] írásával: „Kolozsvár. Az Unió utca 3-ból való faragott ajtó magyar felirattal. 1586. Kolozsvár, Múzeum.”

- Sz. 405, [B] írásával: „Kolozsvár, a Püspöky-házból való ajtó. 16. század második fele. Kolozsvár, Múzeum.”

- Sz. 405.a, [B] írásával: „Kolozsvár, a Püspöky-házból való ajtó. 16. század második fele. Kolozsvár, Múzeum.”

- Sz. 406, [B] írásával: „Kolozsvár. A Rózsás-ház éa a Püspöky-ház. Sárdy István vízfestménye után. Mindkét ház jellemző (...egy szó) épület. A Püspöky-ház (jobb oldalt) a 16. század második feléből.”

- Sz. 407, [B] írásával: „Kolozsvár. Wolphard-Kakas-ház udvara. 16. század második fele.”

- Sz. 408, [B] írásával: „Kolozsvár. Ablak a Wolphard-Kakas-házból (az új) n[evén] Báthory-ház). 16. század második fele.”

⁶³ Iktatatlan levél, mivel magánlevelezésként jellegű, de mert múzeumi ügyhöz kapcsolódott, Fadgyas Anna másolatát becsatolta a múzeumi iratok közé.

⁶⁴ Valószínűleg a gidófalvi fotó.

⁶⁵ Az 1913-as felvétel a museum előtt álló 1733-as dálnoki székelely kapuról.

⁶⁶ Balogh Ilona, l. a 7. jegyzet.

⁶⁷ 1932 vagy 1934? Vö. 52. jegyzet.

⁶⁸ Valójában 1939-ben volt még néprajzi kiszálláson. (Vö. 3. jegyzet.)

⁶⁹ Itt fejtí ki a fizetési besorolással való elégedetlensége okát. Munkája alapján valóban tudományos és műszaki segédse-

mélyzetnek járó fizetés illette volna meg, de a zárt bértábla és a bürokratikus feltételek ezt nem tették lehetővé.

⁷⁰ Valójában az eddigi 18 munkaévet követően még 20 évet fog a múzeumban dolgozni.

⁷¹ Szépművészeti Múzeum, Budapest.

⁷² Balogh Ilona, l. 7. jegyzet.

⁷³ Az 1932-ben megküldött 11 fotó. Adatolás a gyarapodási jegyzék (*SzNM Régiségtár gyarapodási osztálynaplója*) alapján és kézbevitellel.

⁷⁴ Balogh Jolántól 1935-ben kapott és beletárolt fényképanyag. Adatolás a gyarapodási jegyzék (*SzNM Szépművészeti Tár gyarapodási osztálynaplója*) alapján és kézbevitellel.

- Sz. 409, [BJ írásával:] „Kolozsvár. Wolphard-Kakas-ház emeleti előcsarnoka. 16. század második fele. Lebontották a 19. század végén. Pákey Lajos vázlata a bontás előtti állapotról. Szép renaissance interieur.”
- Sz. 410, [BJ írásával:] „Haller Gábor síremléke (+1608) Fehéregyházáról. Kolozsvár, Múzeum”
- Sz. 411, [BJ írásával:] „Keresd, Bethlen-vár. Keek bástya, melyet renaissance stílusban alakítottatott át bethleni Bethlen Mihály (1598).”
- Sz. 412, [BJ írásával:] „Keresd, Bethlen-vár. Ez a vár épült a 16. század második felében bethleni Bethlen György (+1577) és Bethlen Mihály (+1602) idejében.”
- Sz. 413, [BJ írásával:] „Nyírbátor. A Báthory-templom. Építését megkezdte Báthory István erdélyi vajda (? 1488), befejezte unokaöccse, Báthory András.” Magyar Filmiroda bélyegzője, 2646. számmal.
- Sz. 414, [BJ írásával:] „Nyírbátor. A Báthory-templom belseje (most ref. templom).” Magyar Filmiroda bélyegzője, 2651. számmal.
- Sz. 415, [BJ írásával:] „Nyírbátor, ref. templom. A stulumokat csináltatták Báthory György, István és András 1511-ben.”
- Sz. 416, [BJ írásával:] „Szentbenedek, Kornis-kastély. A kastély és annak külső díszítése Kereszturi Kristóf idejéből származik (1593).”
- Sz. 417, [BJ írásával:] „Szilágysomlyó. Báthory-vár, 1592.”
- Sz. 418, [BJ írásával:] „Fogarasi-vár [loggiák az udvarról]. A Műemlékek Országos Bizottsága felvétele után.”
- Sz. 418 [a], [BJ írásával:] „Fogarasi-vár [belső udvar a kúttal]. A Műemlékek Országos Bizottsága felvétele után.”
- Sz. 418 [b], [BJ írásával:] „Fogarasi-vár [loggia belül]. A Műemlékek Országos Bizottsága felvétele után.”
- Sz. 418 [c], [BJ írásával:] „Fogarasi-vár [kívülről]. Jelenlegi lakját jórésztben a 16. század második felében nyerte, midőn a Báthoryak tulajdonában volt (Báthory Boldizsár 1589–1594). A Műemlékek Országos Bizottsága felvétele után.”

Boér Ilka – Sepsiszentgyörgy, Körösi Csoma Sándor u. 9., RO-520009; boerilka@freemail.hu

Források

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SzNM)

- Fotótéka
- Intézményi irattár:
- *Munkanapló (1922–1937)*, illetve *Múzeumi feljegyzések (1911–1937) és Inspekciós könyv (1923–1935)*
- Iktatókönyvek
- Éves iratcsomók
- Gyarapodási osztálynaplók

Irodalom

- 2006 Domanovszky Sándor és a *Magyar Művelődéstörténet, Acta (Siculica)*, 2006/2, 203–210.
- BALOGH Jolán
- 1939 A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete, in: *Magyar Művelődéstörténet* (szerk. Domanovszky Sándor), II, *Magyar renaissance* (szerk. Mályusz Elemér), Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 509–584.
- 1939a A késő-renaissance és a kora-barokk művészet, in: *Magyar Művelődéstörténet* (szerk. Domanovszky Sándor), III, *A kereszténység védőbástyája* (szerk. Lukinich Imre), Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 513–570.
- 1943 *Az erdélyi renaissance*, I (1460–1541), Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- 1984 Középkori építészetünk kérdéseiről: magyar-székely templomvárak: az erdélyi vajda vára, *Művészettörténeti Értesítő*, XX-XIII/1–2, 46–50.
- BICSOK Zoltán – ORBÁN Zsolt
- 2011 „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”, Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.
- BODÓ Sándor – VIGA Gyula
- 2002 *Magyar múzeumi arcképcsarnok* (főszerk. Bodó Sándor és Viga Gyula), Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest.
- BOÉR Hunor
- 2009 Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzeuma, *Acta Siculica 2009*, 547–570.
- BOÉR Ilka
- 2013 Balogh Jolán-levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal (1942–1943), *Lymbus* 2012, in print.
- CSUTAK Vilmos
- 1934 Muzetul Secuiesc, *Boabe de Grâu*, 1934/8, 504.
- DÁVID Gyula
- 2002 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 4 (N–R; főszerk. Dávid Gyula), Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár–Bukarest.
- FÓRIS Pál
- 1974 *Sepsiszentgyörgyi múzeum Fényképtára* (Sepsiszentgyörgy).

GULYÁS Pál

1995 *Magyar írók élete és munkái*, XVI (sajtó alá rend. Viczián János), Argumentum Kiadó, Budapest.

HEREPEI János

2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, *Acta (Siculica)*, 2003/3 (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3), 37–132.

POZSONY Ferenc

2012 *Zabola - egy orbaiszéki falu kulturális öröksége*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

ROEDIGER Lajos

2012 *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel* (közét. Szócsné Gazda Enikő), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

Corespondență între Jolán Balogh și Muzeul Național Secuiesc (1932, 1941)

(Rezumat)

Muzeul Național Secuiesc păstrează corespondență științifică purtată cu Jolán Balogh (1900-1988), din anii 1932 și 1941, respectiv 1942-1943. Scrisorile din prima grupă documentează metodologia de cercetare a lui Jolán Balogh, respectiv cercetarea de teren, privind monumentele de artă renascentistă din zonă, efectuată în anii 1930 împreună cu Muzeul Național Secuiesc. Atrag de asemenea atenția asupra schimbului de fotografii cu distinsul istoric de artă maghiar. Lucrarea face evidența fotografiilor primite de muzeu din partea lui Jolán Balogh, trei fotografii făcute de ea sunt publicate pentru prima dată cu această ocazie, iar pentru altele două se rectifică datele. Scrisorile din al doilea grup, cu referire la un izvor manuscris privind inscripția statuii ecvestre a regelui Ladislau cel Sfânt, din Oradea, fiind identificate ulterior, vor fi publicate în anuarul științific budapestean *Lymbus*.

Correspondence between Jolán Balogh and the Székely National Museum (1932, 1941)

(Abstract)

The Székely National Museum archives the scholarly correspondence with Jolán Balogh (1900-1988), from the years 1932 and 1941, respectively 1942-1943. The letters from the first group document Jolán Balogh's research methodology, as well as her field research regarding Renaissance art monuments in Székelyland, conducted in the thirties together with the Székely National Museum. At the same time I would like to call the attention upon the exchange of photos with the remarkable Hungarian art historian. The article makes an inventory of the photos received by the Museum from Jolán Balogh, three pictures made by her are published for the first time, while others are republished with corrected data. The letters belonging to the second group, with reference to a manuscript source regarding the inscription of the equestrian statue of King Saint Ladislau in Oradea, being identified later, will be published in the *Lymbus* academic yearbook from Budapest.

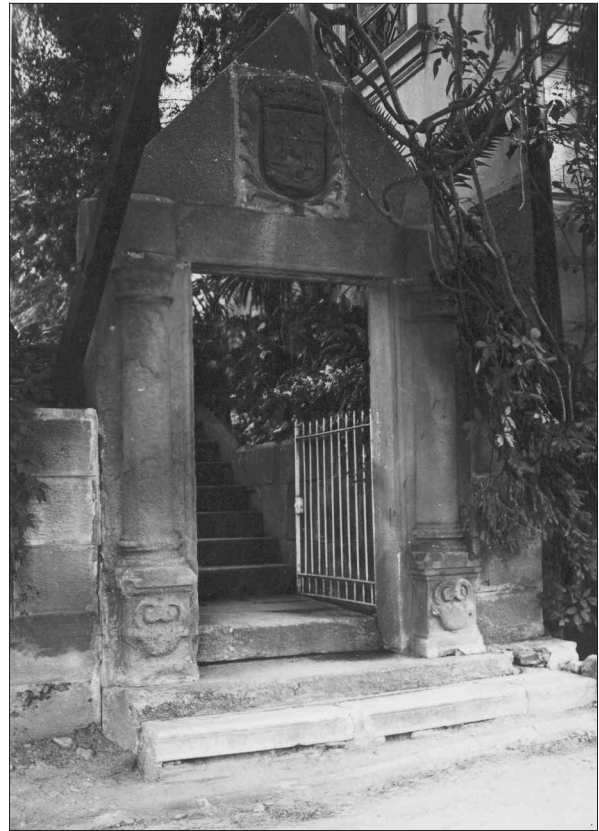
1. ábra *Bányászati család kastélya, Olasztelek,*
(Balogh Jolán fotója, 1932; SzNM, F. 251.)

2. ábra *Bányászati család kastélya, Vargyas* (Balogh Jolán, 1932; SzNM, F. 252.)

3. ábra Gróf Mikes Ármin kastélya, Zabola
(Balogh Jolán, 1932; SzNM, F. 253.)

4. ábra Gróf Mikes Ármin kastélyának bejárata, Zabola
(Balogh Jolán, 1932; SzNM, F. 254.)

5. ábra Béldi-kastély, Uzon (Balogh Jolán, 1932; SzNM, F. 255.)

KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM

Pozsony Ferenc

A NÉPI KULTÚRA TERÜLETI TAGOLÓDÁSÁNAK VIZSGÁLATA

Az európai és a magyar értelmiségiek már a 19. század első felétől kezdődően felismerték, hogy a népi kultúra területi szempontból nem homogén, szakszerű értelmezése pedig elképzelhetetlen annak térbeli vizsgálata és elemzése nélkül.¹ A magyarországi elit réteg tagjai elsősorban a modern nemzetépítés századában fedezték fel, hogy az ország területén milyen jellegzetes táji csoportok (pl. palócok, székelyek) élnek. A reformkor évtizedeiben már tudatosabban foglalkoztak a magyar nemzeti táj felfedezésével és kanonizálásával, útirajzaikban pedig megörökítették a meglátogatott vidékek néprajzi sajátosságait.² A korai munkák nagy többsége leíró jellegű volt, szerzőik a magyar nyelvterületet elsősorban földrajzi tényezők alapján tagolták, de a természetrajzi tényezők mellett többen rámutattak a kulturális elemek jelentőségére is.³

A magyar népköltészet szövegeinek gyűjtése, feldolgozása és megjelentetése csak a 19. század közepén bontakozott ki. Az akkor ható romantikus kultúra-konceptió jegyében még nem tartották fontosnak a folklórszövegek lokalizálását, tehát a gyűjtési hely pontos megjelölését. Ez az igény és tudatosabb törekvés csak a század második felében, fokozatosan alakult ki és terjedt el.⁴

Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* című romantikus jellegű monográfiájában a székelység múltját és kultúráját a régebbi, rendi, adminisztratív egységekre tagolva mutatta be.⁵ Kortársa, Kriza János az 1863-ban megjelentetett *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményének anyagát szintén területi alapon rendezte el, így külön csoportosította a maros-, udvarhely-, csík- és a háromszéki folklórszövegeket.⁶ Voltaképp Kriza és Orbán is tudatosan arra tett kísérletet, hogy a székely tájat, épített örökséget és népköltészetet beemelje és beépítse a magyar nemzeti táj, kultúra szerkezetébe.⁷

A hosszú 19. század végén rendre jelentek meg a különböző vármegyék és városok monográfiái, melyek szintén nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy bemutassák az illető terület természeti, történelmi, társadalmi és kulturális sajátosságait. Ezeknek sorában Potsa József szerkesztésében látott nyomdafestéket 1899-ben a Háromszékről szóló összegezés, melyben pontos adatok, leírások találhatóak a vidék 19. század végi gazdasági, társadalmi és művelődési életéről, a polgári jellegű intézményrendszer kialakulásáról.⁸ Habár a különböző vármegye-monográfiákban számos jó néprajzi leírást találunk, a magyar tájak szakszerű bemutatásában és jellemzésében végül is Jankó János kötetei hoztak áttörést. A tehetséges fiatal néprajztudós a Kalotaszegről,⁹ valamint az Aranyosszékről és Torockóról készített monografikus összefoglalójában szervesen ötvözte a különböző földrajzi, népnyelvi és antropológiai szempontokat. Miközben fontos szerepet szánt a népművészet vizsgálatának, munkáiban nem foglalkozott nyomatékosabban a szöveges népköltészet elemzésével és értelmezésével.¹⁰

A 19–20. századok fordulóján újra népszerű volt azoknak a kulturális elemeknek a vizsgálata, melyeknek segítségével eredményesebben el lehetett különíteni egy-egy néprajzi tájegységet.¹¹ A 20. század első évtizedében Bátky Zsigmond vállalkozott arra, hogy bemutassa a korabeli Magyarország népi kultúrájában, a területén élő különböző közösségek gondolkodásában és mentalitásában tapasztalható regionális eltéréseket.¹²

A Malonyay Dezső kutatócsoportjához tartozó értelmiségiek elsősorban a szecessziós művészet hatása alatt keresték fel a különböző néprajzi tájainkat, hogy a díszített tárgyi világ és ornamentika segítségével sajátosan magyar vizuális kultúrát, formanyelvet teremthessenek.¹³ Terepkutatásaik azt tárták fel,

¹ BORSOS Balázs 2011a, I, 21.

² KÓSA László 1990, 13–15.

³ BORSOS Balázs 2011a, I, 22.

⁴ KÓSA László 1989, 44–56.

⁵ ORBÁN Balázs 1868–73.

⁶ KRIZA János 1863.

⁷ HOFER Tamás 1991.

⁸ POTSA József 1899.

⁹ JANKÓ János 1892.

¹⁰ JANKÓ János 1893; KÓSA László 1990, 16.

¹¹ BORSOS Balázs 2011a, I, 23.

¹² BÁTKY Zsigmond 1905; KÓSA László 1990, 17.

¹³ MALONYAY Dezső 1907; 1909.

hogy a különböző tájak, közösségek Erdélyben is (pl. Kalotaszegen, Torockón és Székelyföldön) teljesen másként viszonyultak a felgyorsult polgárosodáshoz, sok helyen pedig elparasztosodtak, az ott élők népművészete látványosan újra kivirágzott.¹⁴

Jankó János szemléletét elsősorban Györffy István folytatta. Elődjéhez hasonlóan fontosnak vélte a tárgyi kultúra hasznosítását a magyar népi kultúra táji tagolódásának vizsgálatában, de a különböző közösségek, csoportok sajátosságainak elemzését tudatosan kiegészítette néptörténeti és etnikai szempontokkal is.¹⁵ Viski Károly *A magyarság néprajza* című szintézis 1933-ban megjelent első kötetében próbálkozott meg az addigi eredmények rendszerezésével és a kérdéskörrel kapcsolatos fogalomkészlet kialakításával.¹⁶ A magyar nyelvterületet című tanulmányában öt nagyobb régióra (Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély, Moldva és Bukovina), valamint harmincnégy kisebb területi egységre osztotta fel, de ugyanakkor jól érzékelt az is, hogy a kulturális elemek határai nem mindig esnek egybe az általa körvonalazott egységekével, tehát számolt sajátos kultúrájú, úgynevezett átmeneti területekkel is.¹⁷

A magyar humángéográfia kibontakozása jelentős mértékben befolyásolta a hazai néprajzkutatók szemléletét is a két világháború közötti évtizedekben. Prinz Gyula és Teleki Pál egységes eszközként vizsgálta a természeti környezetet, valamint a kulturális és a társadalmi jelenségeket.¹⁸

Az 1940-es években Gunda Béla és Ortutay Gyula is foglalkozott a kultúra térbeli differenciálódásával. Ortutay kiemelte, hogy az eddigi kutatások eredményeképpen nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, tehát újabb kutatások feladata lesz a magyar etnikumon belüli pontosabb kulturális határok megvonása. Gunda Béla pedig a magyarság néprajzi csoportjainak néprajzi jellegzetességeit emelte ki.¹⁹ Sajnos, a csakhamar hatalomra került kommunista rendszer erőszakos, egyneműsítésre törekvő kultúra- és tudománypolitikája miatt a kutatók csak bő másfél évtized múlva tudtak foglalkozni a kérdéskör szakszerű vizsgálatával.

Dr. Kós Károly, Gunda Béla egyik legkiválóbb kolozsvári tanítványa a Román Akadémia Művészettörténeti Intézetének támogatásával szervezett kutatócsoportot a hazai magyar tájegységek népművészetének feltárására az 1950-es években. Habár

munkatársaival együtt rendre bejárta Moldva és Erdély legjellegzetesebb tájegységeit, eredményeik csak később, s akkor is csak részlegesen jelenhettek meg. Szentimrei Judittal és Nagy Jenővel közösen adta ki a kászoni székelység, a szilágysági és a Kis-Küküllő vidéki magyarság, valamint a moldvai csángók tárgyi kultúráját bemutató kötetét 1972–1981 között a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.²⁰ Szintén ott láttak rendre nyomdafestéket nagyszerű tanulmánykötetei is, melyek szintén a hazai tájak jellegzetes tárgyi kultúráját, kézművességét, gazdasági életét, belső és külső kapcsolatrendszerét mutatták be.²¹ Írásaiban a táji elkülönülés fontos tényezőjének tartotta a sajátos tájneveket, a rendi, jogi, adminisztratív különállást, a közös eredettudatot, a felekezeti és az etnikai hovatartozást, a specifikus viseletet, építészetet, életmódot stb. Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy az integráció és a differenciálódás szintén folyamatosan hatott, szüntelenül alakította egy-egy népcsoport kultúrájának területi szerkezetét és színességét.²²

Megjegyezzük, hogy Gálffy Mózes, Márton Gyula és Szabó T. Attila vezetésével szintén az 1950-es évektől kezdődően bontakoztak ki összehangolt, rendszeres és módszeres nyelvföldrajzi vizsgálatok, melyek végül is az erdélyi és a moldvai magyar nyelvjárások atlaszát alapozták meg, készítették elő.²³ Szintén azokban az évtizedekben Faragó József és Jagamas János irányításával számos folklorista kutatta a hazai magyar tájegységek szöveges és zenés folklorját.²⁴ Kallós Zoltán *Balladák könyve* című nagyszerű gyűjteménye pedig azt tárta fel, hogy a Moldvában, Mezőségen és a Kalotaszegen élő magyarság milyen változatos, ugyanakkor milyen egységes balladaköltészetet őrzött meg egészen a 20. század közepéig.²⁵

Gunda Béla egy 1963-ban megjelent tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy az etnikai csoportok létrejöttében milyen jelentős szerepet játszik a népi kultúra elemeinek integrációja: „De a tér, amelyet Sárköznek, Palócföldnek, Kalotaszegnek vagy Mezőkövesdnek nevez az etnológia, már az emberi magatartások összességének, a kultúra stílusának is a kifejezője és integrálódási folyamatok eredménye.”²⁶ Ugyanott még kiemelte: „Az etnikai csoportok esetében számolnunk kell azokkal a meghatározó jellegzetességekkel, amelyeket a nép is vall önmagáról vagy szomszédairól.”²⁷

¹⁴ HOFER Tamás 1975; KÓSA László 1990, 48–64.

¹⁵ GYÖRFFY István 1942; KÓSA László 1990, 18.

¹⁶ VISKI Károly é. n., 30; BORSOS Balázs 2011a, I, 23.

¹⁷ VISKI Károly é. n., 30–31; KÓSA László 1990, 18–19.

¹⁸ PRINZ Gyula é. n.; TELEKI Pál 2000.

¹⁹ ORTUTAY Gyula 1940, 165–185; GUNDA Béla 1943, idézi KÓSA László 1990, 20.

²⁰ KÓSA Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő 1972; 1974; 1978; 1981.

²¹ KÓSA Károly 1972; 1976; 1979.

²² KÓSA Károly 1993.

²³ GÁLFFY Mózes – MÁRTON Gyula – SZABÓ T. Attila 1991; MURÁDIN László 1995–2010.

²⁴ FARAGÓ József – JAGAMAS János 1954; JAGAMAS János – FARAGÓ József 1974; ALMÁSI István 1979.

²⁵ KALLÓS Zoltán 1970.

²⁶ GUNDA Béla 1963, 8.

²⁷ GUNDA Béla 1963, 9; KÓSA László 1990, 23.

Barabás Jenő a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban közzölt definíciójában kiemelte, hogy egy-egy karakterisztikus néprajzi csoport kialakulásában fontos szerepet játszik az ott élők jellegzetes múltja, hagyományai, kultúrája, életmódja, társadalomszerkezete és nyelvjárása.²⁸ Majd elsősorban Günter Wiegelmann eredményeire támaszkodva bevezette a mikro-, mezo- és a makrozóna fogalmát a magyar néprajztudományba.²⁹

Ugyanő foglalta össze a kartográfiai módszer alkalmazásának lehetőségeit és eredményességét a magyar néprajztudományban. Kiemelte a gazdasági, társadalmi viszonyok jelentőségét, de kihangsúlyozta a földrajzi, természetrajzi tényezők befolyását, a társadalomszerkezet, intézményrendszer, közigazgatás szerepét, valamint a vallási-felekezeti és az etnikai hovatartozás jelentőségét is. Továbbá árnyaltan elemezte a kulturális javak terjedésének okait és hatásait, valamint azoknak szerepét a kultúra térbeli differenciálódásában és egységesülésében.³⁰

A magyar néprajzkutatók még a *Magyar Néprajzi Atlasz* 640 térképlapjának megjelenése után is tudatában voltak annak, hogy a magyar népterületen belüli kulturális határok kijelölése még nem oldódott meg teljesen megnyugtató módon. Tudták azt is, hogy a Közép-Európában élő és elhelyezkedő magyarság esetében a kultúra térbeli tagolódásának tudományos vizsgálata teljesen elképzelhetetlen és megoldhatatlan a szomszédos népek hagyományainak bevonása, szakszerű elemzése nélkül.³¹ Kiemeljük, hogy időközben számos magyarországi tájegységnek elkészítették néprajzi atlaszát.³²

Andrásfalvy Bertalan egy 1980-ban megjelent tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a néprajzi csoportok meghatározásában elemezni és értelmezni szükséges azoknak belső kulturális egységességét, valamint az oda tartozó személyek közötti kapcsolat és kommunikáció mikéntjét, intenzitását is.³³

Kósa László és Paládi-Kovács Attila a 20. század utolsó évtizedeiben rendre rámutattak arra, hogy a kultúra térbeli tagolódását alapvetően befolyásolják a természeti, ökológiai viszonyok, természetes erőforrások, történeti tényezők, etnikai tömbök, korábbi társadalomszerkezet, a városi központok és a közlekedési folyosók közelsége vagy távolsága, az

adminisztratív és a politikai határok, az ott élők kultúrája, felekezete, nyelve, mentalitása és jellegzetes mitológiája.³⁴ Kósa László és Filep Antal közös munkája pedig azt tárta fel, hogy a magyar nyelvterület befelé milyen sok, színes néprajzi csoportokra tagolódik.³⁵

Kósa László első ízben 1990-ben kiadott, átfogó szintézisében mutatta be, hogy Magyarország különböző területi, társadalmi és kulturális egységei 1880–1920 között hogyan viszonyultak az akkor kibontakozó polgárosodáshoz.³⁶ Munkájában rendre kiemelte a természeti (ökológiai), domborzati és vízrajzi tényezők hatását is, de kihangsúlyozta a városok, közlekedési folyosók, a különböző társadalmi rétegek (nemesek, szabad parasztok, jobbágyok) arányának, jelenlétének vagy hiányának, valamint a közigazgatási egységek, vallási és szubjektív (lélektani) tényezők szerepét is a kultúra térbeli alakulásában.³⁷ Ugyanakkor azt is bemutatta, hogy a felsorolt tényezők a különböző térségek viseletében, díszítőművészetében, lakáskultúrájában, építkezésében, táplálkozásában, gazdálkodásában, népzenejében, néptáncában, népköltészetében és szokásvilágában milyen azonosságokat vagy éppen eltéréseket eredményeztek.³⁸ A tiszteletére 2002-ben kiadott tanulmánykötet szerzői továbbgondolták Kósa László eredményeit, s behatóan foglalkoztak a régiófogalmak elméleti és módszertani problémáival, a regionalizmus és a néprajzi kutatás kapcsolatával, a zonalitás és anyagi kultúra viszonyával, a kulturális elemek terjedésével, a lokális értékekkel, a vallásosság táji változataival, a nemzetiségek térbeli előfordulásával, a táj és a kultúra kapcsolatával, valamint a különböző régiók tárgyi és szellemi örökségének jellegzetességeivel.³⁹

Paládi-Kovács Attila számos kötetében és tanulmányában foglalkozott a kultúra térbeli tagolódásának tudománytörténetével,⁴⁰ fogalmi, elméleti és módszertani vonatkozásaival.⁴¹ Számára is elsősorban Györffy István *Magyar föld – magyar nép* című munkája jelentett követendő mintát,⁴² de szemléletét meghatározták Gunda Béla, Kádár László és Szabó István eredményei is. Széles európai kintekintés és tárgyismeret alapján értelmezte a kulturális régió, area, enklávé, zóna, övezet, sáv, kultúrterület fogalmát és használhatóságát.⁴³ Elsősorban az interetnikus kapcsolatairól ismert észak-magyarországi régióban

²⁸ BARABÁS Jenő 1981, 7–8.

²⁹ Lásd KEMÉNYFI Róbert 2004, 20.

³⁰ BARABÁS Jenő 1963.

³¹ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2003a, 8.

³² Lásd SZABÓ László – GULYÁS Éva – CSALOG Zsolt 2005.

³³ ANDRÁSFALVY Bertalan 1980.

³⁴ KÓSA László 1990; KÓSA László – FILEP Antal 1975; FILEP Antal 1993; PALÁDI-KOVÁCS Attila 2003a.

³⁵ KÓSA László – FILEP Antal 1975

³⁶ KÓSA László 1990, 48–64.

³⁷ KÓSA László 1990, 65–79.

³⁸ KÓSA László 1990, 79–84.

³⁹ KEMÉNYFI Róbert 2002.

⁴⁰ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1980, 2003a.

⁴¹ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2003a, 2003b.

⁴² GYÖRFFY István 1942.

⁴³ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2003a.

élő magyar csoportok, területek kulturális határaitól és kontaktzónáiról készített mintaszerű összefoglalást. Tanulmányaiban kiemelte a természeti, nyelvi, felekezeti és vallási határok jelentőségét, de behatóan elemezte a táji-gazdasági szakosodás, migráció, anyagi és táplálkozási kultúra szerepét is.⁴⁴ Mintaszerű elemzést, mélyfúrást a barkók jellemzésével és behatárolásával kapcsolatban készített. Kultúrájuk vizsgálatába és elemzésébe szervesen bevonta nemcsak a táj meg a nép árnyalt kapcsolatát, hanem az erdőhasználat, gazdasági rendszer, közlekedés, szállítás, település, építkezés, táplálkozás, népviselet, társadalmi és családi élet, jeles napi szokások, hiedelmek, népzene, néptánc számos aspektusát is.⁴⁵ Következtetéseiben megfogalmazta: „A népi műveltség táji változatokban él. E változatok egyikének tekinthető a barkó népcsoport hagyományos kultúrája is. Valójában a népi kultúra történetileg kialakult területi változatai ép- púgy részrendszerként foghatók fel, mint a nyelvjárások a nemzeti nyelv kebelében. Körülhatárolásuk éles vonalakkal ritkán lehetséges, könnyebb őket laza foltokban elhelyezni a térképen.”⁴⁶ Összefoglalásában kiemelte, hogy e kevésbé megbolygatott népcsoport sajátosságai elsősorban jellegzetes nyelvjárásában, valamint anyagi kultúrájának integráltságában érhetők tetten. Még kiemelte, hogy a barkóság egyéni arcúlatát alapvetően meghatározta természeti környezete, kompakt egységet alkotó népe, kis- és középnemessége, az itt élők törökös (kabar, kun, úz) hatásokat tükröző antropológiai jellege, endogám párkapcsolata, római katolikus felekezete, palóc nyelvjárása, a 19. század elejétől ismert népelnevezése, valamint nagyon artikulált belső öntudata, mi-tudata és a nagyobb városoktól való távolsága.⁴⁷

Érdekes, hogy a rendszerváltozást követő években elsősorban a vallásökológiai vizsgálatok terén, valamint az etnikai térszerkezetek kutatásában születtek újabb jelentős eredmények. A szakrális ökoszisztémák szerveződéséről és működéséről Bartha Elek 1992-ben készített szakszerű, korszerű és rendszeres összefoglalást. Azoknak mikro-, mezo- és makroszintű tagolásával voltaképp a szakális tér működésének hatékonyabb elemzését, megértését és értelmezését valósította meg.⁴⁸

Keményfi Róbert előbb rendszeresen összefoglalta a hazai néprajz és az angolszász antropológia eddigi eredményeit, a szociális és a vallási terek vizsgálatával kapcsolatban, majd utána fogalmazta meg az

etnikai térhasználat törvényszerűségeit.⁴⁹ Elsősorban gömöri és bihari kutatásaira támaszkodva tárta fel, hogy milyen sajátos, dinamikus jellegzetességekkel, jelentésekkel és funkciókkal rendelkeznek a különböző etnikai, nemzetiségi, nyelvi és kulturális határok. Kiemelte, hogy két terület kultúrájának elkülönítése és behatárolása azért is számos problémát okoz, mivel közöttük folyamatos kapcsolatok, interakciók, kölcsönhatások zajlanak. Véleménye szerint a kulturális és az etnikai határokat nem szabad mereven felfogni, mivel azok nem statikusak, hanem folyamatosan változnak. Éppen ezért Keményfi is inkább a kulturális határövezet és kontaktzóna, sáv fogalom használatát javasolta a magyar néprajztudomány művelőinek.⁵⁰

Benedek József kolozsvári humángéográfus nemrég foglalta össze az emberi társadalom térbeli vonatkozásaival foglalkozó eddigi tudományos eredményeket. Tanulmánykötetében rendre bemutatta és elemezte, hogy a tér hogyan jelentkezett a filozófiában, a geográfiában és a regionalizációban. Kiemelte, hogy napjainkban már nemcsak a táji keret játszik fontos szerepet a különböző régiók kialakulásában és tagolásában, hanem számos mentális és kognitív tényező is, például a szimbolikus tartalmakkal telített regionális öntudat, amit alapvetően meghatároz a közös múlt, történelem és sajátos kultúra.⁵¹

Itt jegyezzük meg, hogy Juhász Dezső doktori disszertációjában fogalmazta meg a magyar tájnévadás törvényszerűségeit és jellegzetességeit. Annak összefoglalásában emelte ki, hogy a magyar tájnéváltomány jelentős részét természetes tájnevek alkotják, míg a mesterséges tájneveket elsősorban a földrajztudomány hozta létre, majd az iskolai oktatás keretében terjesztette el. Munkájában kihangsúlyozta, hogy a természetes nevek árnyaltan tükrözik egy-egy vidék domborzatát, vízrajzát, növényzetét, állatvilágát, térhasználatát, viszonyítási rendszerét, az ott élő etnikumok jelenlétét, gazdasági, társadalmi és közgazdasági életét, valamint sajátos történelmét, annak kiemelt eseményeit.⁵²

A Szlovákiához tartozó magyar tájegységek kultúrájának belső, térbeli tagolódását, elsősorban történeti és néprajzi szempontok hasznosításával, Liszka József valósította meg. Elemzéseiben különösen azokra a jelenségekre helyezte a hangsúlyt, amelyeket az adott vidékre (Csallóköz, Mátyusföld, Vág és Garam köze, Zoborvidék, Palócföld, Ung-vidék, Felső-Bodroghköz) a szerző karakterisztikusnak vélt.⁵³ Papp

⁴⁴ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2003b.

⁴⁵ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2006.

⁴⁶ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2006, 160.

⁴⁷ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2006, 164–165.

⁴⁸ BARTHA Elek 1992.

⁴⁹ KEMÉNYFI Róbert 2004.

⁵⁰ KEMÉNYFI 2002, 25–26.

⁵¹ BENEDEK József 2000, 125–126.

⁵² JUHÁSZ Dezső 1988, 29–30.

⁵³ LISZKA József 2002, 157–393; 2006, 96–142; 2010, 107–404.

Árpád a Vajdaságban élő magyarság kultúrájának térbeli tagolódását elsősorban a térképes módszerrel vizsgálta és elemezte.⁵⁴

Borsos Balázs figyelmeztetett arra, hogy a különböző részterületeket művelő magyar kutatók még napjainkban sem alakítottak ki egységes szempontrendszert a különböző területi egységek behatárolására és meghatározására.⁵⁵ Továbbá megállapította, hogy a magyar néprajzi eredmények sorában eddig két markáns törekvést lehetett elkülöníteni. A kutatók egy része hangsúlyosabban foglalkozott egy-egy terület jellemzésével, elsősorban történelmi, földrajzi, tájnyelvi és műveltségi szempontok alapján. Másodsorban pedig olyan kulturális elemeket igyekeztek felmutatni, melyekkel már eredményesebben el tudták különíteni a magyarság jellegzetes belső, kisebb területi és néprajzi egységeit.⁵⁶

Az eddigi eredmények alapján Borsos Balázs sürgő feladatnak tartja a kultúra térbeli tagolódásával kapcsolatos vizsgálatokban az egységes szempontok következetes használatát, valamint az eddig kialakított területi egységek komplex, korszerű jellemzését. Lehetségesnek tartja azt is, hogy a behatárolást egy-egy sajátos szempont (népzene, néptánc, építkezés, paraszti polgárosulás) következetes érvényesítése alapján végezzük el. Nem utolsó sorban pedig fontos jövőbeli feladatnak tartja a teljes magyar nyelvterület nagyobb belső régióinak szakszerű, rendszeres körülhatárolását, valamint az azokon belüli kisebb területi egységek pontos elkülönítését egy-egy lényegesnek tartott kulturális jegy alapján.⁵⁷ A magyar népi kultúra régióiról írott kötetében újraértékelt a kérdéskörrel kapcsolatos fogalmak (néprajzi csoport – etnikai csoport, nagytáj – kistáj, etnokulturális csoport – kulturális régió) jelentését és érvényességét. A *Magyar Néprajzi Atlasz* számítógépes feldolgozása után a szerző egyértelműen a *kulturális táj* fogalom használatát ajánlja.⁵⁸ Ugyanott megállapítja, hogy a kultúra területi vizsgálatának legfontosabb szempontjai a következők: földrajzi viszonyok, történelem (politikai, a világi és az egyházi közigazgatás határai), nyelvjárás, kulturális jegyek.⁵⁹ A magyar nyelvterületen öt (1. Nyugati, 2. Északi, 3. Középső, 4. Átmeneti, 5. Keleti) *kulturális nagyrégiót*, 18 *középrégiót* (pl. a keletin belül 4.1. Torda-Aranyosszék-Torockó, 4.2. Kalotaszeg, 4.3. Barcaság és Alsó-Háromszék, 4.4. Székelyföld, 4.5. Külüllő mente és Nagyenyed-

Gyulafehérvár vidéke, dél-erdélyi szórványok, 4.6. Mezőség és észak-erdélyi szórványok, 4.7. Gyimes, Bukovina), 102 kistrégiót és 15 kistrégióon belül még további 28 mikrorégiót különített el. Borsos Balázs kihangsúlyozta, hogy mivel a *Magyar Néprajzi Atlasz* voltaképp a magyar nyelvterület 19–20. század fordulóján élő kulturális arculatát és tagoltságát tükrözi, nem reprezentálja azokat a folyamatokat, amelyek az elmúlt század során egyrészt az egységülést, másrészt pedig a szétfejlődés irányába hatottak.⁶⁰ Itt említjük meg, hogy az erdélyi magyar kultúra integrációjáról és szétfejlődéséről, a régióról Magyarországon és Erdélyben forgalmazott képről is készültek tanulmányok.⁶¹

A rendszerváltozást követő időszakban számos olyan tanulmány és kötet látott nyomdafestéket, mely Erdély és a moldvai csángóság belső kulturális, néprajzi tagolódását elemzi. Dr. Kós Károly 1993-ban jelentetett meg szakszerű, elméleti dolgozatot az erdélyi és a moldvai magyar tájegységek néprajzi vizsgálatának időszerű kérdéseiről,⁶² majd két kötetben adta ki mezőségi kutatásainak legjelentősebb eredményeit.⁶³ Az erdélyi magyar néprajztudomány klasszikusai által megálmodott következő kötetek már csak töredékekből, részben befejezett dolgozatokból álltak össze. Például Szabó Zsolt korábban megjelent és újabb dolgozatokból szerkesztett össze 1999-ben a szilágysági magyarokról szóló néprajzi és honismereti kiadványt,⁶⁴ majd 2002-ben a Kriterion Könyvkiadónál látott nyomdafestéket a torockói népművészetről szóló tanulmánykötet, melynek szerzői dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, dr. Nagy Jenő, F. Halay Hajnal és Furu Árpád.⁶⁵

Keszeg Vilmos 2004-ben önálló, kétkötetes szintézist jelentetett meg Aranyosszékről, melyben elsősorban arra vállalkozott, hogy árnyalja és korrigálja a vidékről eddig kialakított és forgalmazott képet. Másodsorban pedig különböző szépirodalmi és népi szövegek segítségével a történelmi emlékezet szerveződését és funkcióit ragadta meg. Tehát a vidék bemutatásában nagy jelentőséget tulajdonított az itt élők önmagukról forgalmazott szövegeinek.⁶⁶ Egy másik konferenciakötet Aranyos-vidék, tehát a hajdani Aranyosszék, Torda és környékének történeti, néprajzi, adminisztratív, felekezeti, gazdasági, társadalmi, kulturális örökségének felleltározására és bemutatására vállalkozott.⁶⁷ Keszeg Vilmos és Szabó

⁵⁴ PAPP Árpád 2002.

⁵⁵ KÓSA László 1990, 65–79; POZSONY Ferenc 2000, 437–443.

⁵⁶ BORSOS Balázs 2011a, I, 21.

⁵⁷ BORSOS Balázs 2011a, I, 30.

⁵⁸ BORSOS Balázs 2011b, 6–9.

⁵⁹ BORSOS Balázs 2011b, 10–20.

⁶⁰ BORSOS Balázs 2011b, 20–29.

⁶¹ FEISCHMIDT Margit 2005.

⁶² KÓS Károly 1993, 58–61.

⁶³ KÓS Károly 2000.

⁶⁴ SZABÓ Zsolt 1999.

⁶⁵ KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő – F. HALAY Hajnal – FURU Árpád 2002.

⁶⁶ KESZEG Vilmos 2004, I–II.

⁶⁷ KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt 2006.

Zsolt nemrég szerkesztett önálló tanulmánykötetet az erdélyi Mezőségről, melyben szakszerű dolgozatokat olvashatunk a vidékkel kapcsolatos eddigi kutatások eredményeiről, az itt gyűjtött népköltészetéről, az itt élő emberek sorsáról és életpályájáról, a mezősegi társadalom, életmód, életvezetés jellegzetességeiről, valamint a táji, természeti és az épített környezetéről.⁶⁸

Halász Péter 1997-ben jelentetett meg komplex és újszerű szempontokat (etnikai eredettudat, származás, csúfolók, viselet, nyelvjárás, gazdasági, házassági és egyházi kapcsolatok, együvértartozás-tudat, elhatárolódás stb.) érvényesítő tanulmányt a moldvai csángó magyarok táji és etnikai tagolódásáról. Az eddigi tudományos eredmények és saját terepkutatásai alapján módszeresen feltárta a csángók településtörténeti vonatkozásait, nyelvjárási csoportjait, etnikai (magyar, székely) közösségeinek sajátosságait, azoknak belső és külső kapcsolatrendszerét, ön- és külső besorolását, az azonosság és a különbözőség tudatát, valamint házassági kapcsolatait. Ezek alapján a Moldvában élő csángóságnak elkülönítette az északi, a Tázló és az Aranyos-Beszterce mentén, az Ojtoz völgyében, a Szeret folyó lapályán, valamint a folyótól keletre élő csoportjait.⁶⁹ Barabás László elsősorban a népszokások segítségével végezte el az erdélyi Mezőség és a Székelyföld elhatárolását.⁷⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a magyar népszokások kutatásában Barna Gábor hasznosította eredményesen a térképes módszereket.⁷¹ Az új magyar néprajzi szintézis számára pedig Mohay Tamás készítette el az erdélyi tájegységek magas bemutatását.⁷²

Balogh Balázs és Fülemlile Ágnes nemrég korszerű összefoglalásban elemezte és értelmezte, hogyan alakult Kalotaszeg társadalma, az ott élők identitása a 20. század során, a kívülről érkező nyelvészek, néprajzosok hogyan tagolták kultúráját, hogyan változott a kalotaszegi emberek belső és külső kapcsolatrendszere, házassági közege, azt hogyan befolyásolta a korábbi társadalomszerkezet, felekezet és nemzetiség, a különböző történelmi, politikai események sora pedig hogyan módosította identitásukat, csoportképzésüket és önbesorolásukat.⁷³ Köncei Csongor Kürti Lászlóval együtt fontosnak véli a regionális identitást is: „az számít kalotaszeginek, aki saját magát, illetve kölcsönösen szűkebb-tágabb kulturális és társadalmi közeget annak tartja.”⁷⁴ Kalotaszeg belső

tagolódásával, külső határaival újabban Furu Árpád foglalkozott, aki elsősorban a népi építészet alapján állapította meg, hogy a térség hagyományos egységei (Felszeg, Alszeg, Nádas mente és a Kapus-Szamos völgye) milyen belső jellegzetességekkel rendelkeznek. Kihangsúlyozta, hogy a vidék belső és külső kulturális határainak megrajzolásakor már nem lehet mellőzni a napjainkban immár színromán falvakat sem.⁷⁵ Itt jegyezzük meg, hogy Furu Árpád nemrég jelentetette meg szintézisét Udvarhelyszék népi építészetéről, melyben elsősorban földrajzi tényezők alapján tagolja a vizsgált területet.⁷⁶ Kötetének záró részében azonban éppen az épített örökség jellegzetességei alapján emeli ki az egész vidékre jellemző alapvető sajátosságokat, majd annak északnyugati peremén elkülönít két átmeneti övezetet (Sóvidék, Székely Partium), déli részén pedig két karakterisztikus kistájat, a Homoród mentét és Erdővidéket.⁷⁷

A Kárpát-medence magyarságáról 2000-ben Bihari Zoltán szerkesztett átfogó összefoglalást, melyben magvas vázlatot találunk az Erdélyben élő magyarság népi kultúrájának térbeli tagolódását meghatározó tényezőkről, valamint legismertebb tájegységeiről.⁷⁸ Az 1989-es rendszerváltozást követő évtizedben Sepsiszéki Nagy Balázs Orbán Balázs nyomdokain járta be Székelyföld településeit, majd tereptapasztalatait négy falusoros kötetben összegezte.⁷⁹

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Horváth Gyula vezetésével elkészítette a Romániához tartozó három (magyarok által is lakott) régió történeti, demográfiai, természeti, gazdasági, ipari, turisztikai, közlekedési, távközlési, kulturális, közigazgatási, önkormányzati és fejlesztési kérdésekkel kapcsolatos összefoglalását. Annak első kötetében szakszerű, jól dokumentált leírást olvashatunk Székelyföld földrajzi tagolódásáról, településállományáról, belső kistájairól, falu- és városfalózatáról, urbanus településeinek vonzaskörzeteiről.⁸⁰ A sorozat következő kötetében Északnyugat-Erdély tájainak változatosságát, hagyományos gazdaságát és népi kultúráját Szabó Árpád Töhötöm mutatta be.⁸¹ Szintén ő foglalta össze a Dél-Erdélyben élő etnikumok (szászok, dél-erdélyi magyar szigetközösségek, Fogaras, Szeben és Hátszeg havasalji románság), valamint a bánági sváb, magyar és román telepes falvak hagyományos kultúrájával kapcsolatos ismereteinket.⁸²

⁶⁸ KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt 2010.

⁶⁹ HALÁSZ Péter 1997.

⁷⁰ BARABÁS László 2010.

⁷¹ BARNA Gábor 1979; 1992.

⁷² MOHAY Tamás 2011.

⁷³ BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes 2004.

⁷⁴ KÖNCZEI Csongor 2011, 72.

⁷⁵ FURU Árpád 2007, 13.

⁷⁶ FURU Árpád 2011, 16–18.

⁷⁷ FURU Árpád 2011, 109–110.

⁷⁸ POZSONY Ferenc 2000f.

⁷⁹ SEPSISZÉKI NAGY Balázs 1998; 2000; 2003; 2006.

⁸⁰ HORVÁTH Gyula 2003, 66–115.

⁸¹ SZABÓ Á. Töhötöm 2006.

⁸² SZABÓ Á. Töhötöm 2009.

Tudománytörténeti bemutatásunk azt jelzi, hogy a magyar néprajztudományban fokozatosan honosodtak meg a regionális, táji sajátosságokat, elkülönüléseket tükröző, szakszerűen dokumentáló, elemző és értelmező kutatások. Mivel a polgárosodás és a modernizáció Erdélyben és Moldvában sokáig megkésett, s általában felemás módon bontakozott ki, a magyar nyelvterület központi és nyugati területeihez viszonyítva térségünkben elhúzódott a helyi társadalmak individualizálódása, atomizálódása és

szétesése, ami számos archaikus, közösségi jellegű kulturális elem fennmaradásának kedvezett. Mindezt tovább színesítette Erdély etnikai, felekezeti és kulturális szerkezetének folyamatos változása. Paládi-Kovács Attilával együtt valljuk, hogy a jövőben Erdélyben és Moldvában is szükség van mikroszintű térségek néprajzi, kulturális jellegzetességeinek árnyalt, komplex elemzésére, mivel végül is csak azok vezethetnek el nagyobb léptékű kulturális és társadalmi összefüggések megértéséhez.⁸³

Pozsony Ferenc – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár; pozsonyferenc@yahoo.com

IRODALOM

- ALMÁSI István
1979 *Szilágysági magyar népzene*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ANDRÁSFALVY Bertalan
1980 Néprajzi csoport, kistáj és régió, *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, XI–XII, Budapest, 39–58.
- BALASSA Iván
1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*, Budapest.
- BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes
2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARABÁS Jenő
1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
1967 Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából, *A Néprajzi Múzeum Füzetei* 23, Különlenyomat a *Néprajzi Értesítő* XLIX. Évfolyamából, Budapest.
1980 A népi kultúra zonális struktúrája, in: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest, 23–35.
- BARABÁS Jenő (szerk.)
1979–199 *A magyar néprajzi atlasz I–IX*, Budapest.
1981 Néprajzi csoport, *Magyar Néprajzi Lexikon*, IV, Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–8.
- BARABÁS László
2010 A Mezőség néprajzi körvonalai és belső tagolódásának kérdései, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom, Művelődés*, Kolozsvár, 53–61.
- BARNA Gábor
1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
1992 A régös hagyományok földrajzi elterjedéséről, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 1, Kolozsvár, 134–147.
- BARTHA Elek
1992 *Vallásökológia. Szaknális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*, Ethnica Kiadás, Debrecen.
- BÁTKY Zsigmond
1905 Magyarország néprajza, in: György Aladár (szerk.): *Föld és népei*, V, Budapest, 173–237.
- BENEDEK József
2000 *A társadalom térbelisége és térszervezése*, Risoprint, Kolozsvár.
- BOROS László (szerk.)
2000 Erdély természeti és történeti földrajza, *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 8, Nyíregyháza.
- BORSOS Balázs
2011a *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében I–II*, MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.
2011b *A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*, M-érték Kiadó, Budapest.
- FARAGÓ József – JAGAMAS János
1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák*, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.
- FEISCHMIDT Margit (szerk.)
2005 *Erdély-(de)konstrukciók*, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs.

⁸³ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1980. 70–73.

- FILEP Antal
1993 Nagytáji egységesség és regionális tagolódás a Kisalföld építő kultúrájában, in: Cseri Miklós (szerk.): *A Kisalföld népi építészete*, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Xantus János Múzeum, Szentendre–Győr, 71–128.
- FURU Árpád
2007 *Kalotaszeg népi építészete*, Gloria, Kolozsvár.
2011 *Udvarhelyszék népi építészete*, Gloria, Kolozsvár.
- GÁLFFY Mózes – MÁRTON Gyula – SZABÓ T. Attila
1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*, I–II, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GUNDA Béla
1943 A magyarság néprajzi csoportjai, in: Bartucz Lajos (szerk.): *A magyar nép*, Budapest, 93–113.
1963 A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása, *Műveltség és Hagyomány*, V, Debrecen, 3–12.
- GYÖRFFY István
1942 *Magyar nép – magyar föld*, Budapest.
- HALÁSZ Péter
1997 Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához, in: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 5, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–26.
2002 A moldvai magyarok táji-etnikai tagolódásáról, in: Uő: *Bokrétába kötöttem vala. A moldvai magyarok néprajzához*, Európai Folklor Intézet, Budapest, 113–138.
- HOFER Tamás
1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében, *Ethnographia*, LXXXVI, 1, 398–413.
1991 A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése Magyarországon, in: Uő (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*, Magyarágkutató Intézet, Budapest, 7–13.
- HORVÁTH Gyula (szerk.)
2003 *Székegyföld*, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
2006 *Északnyugat-Erdély*, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
2009 *Dél-Erdély és Bánság*, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- JAGAMAS János – FARAGÓ József
1974 *Romániai magyar népdalok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- JANKÓ János
1892 *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány*, Budapest.
1893 *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*, Budapest.
1902 *A Balaton vidéki lakosság néprajza*, Budapest.
- JUHÁSZ Dezső
1988 A magyar tájnévadás, *Nyelvtudományi Értekezések*, 126, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KALLÓS Zoltán
1970 *Balladák könyve*, Szabó T. Attila gondozásában, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.)
1996 *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- KEMÉNYFI Róbert
2002 *A gömöri etnikai termozak. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására*, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.
2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KESZEG Vilmos
1999 Mezőségi hiedelmek, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2001 Táj és kép, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 9, Kolozsvár, 283–297.
2004 *Aranyosszék népköltészete*, I–II, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.)
2006 *Aranyos-vidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
2010 *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom. Művelődés*, Kolozsvár.
- KÓSA László
1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*, Gondolat, Budapest.
1990 *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*, Néprajzi Tanszék, Debrecen.
1991 Erdély néprajza, *Ethnographia*, 102, 3–4, 197–211.
- KÓSA László – FILEP Antal
1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÓSA László – SZEMERKÉNYI Ágnes
1975 *Apáról fiúra*, Móra Könyvkiadó, Budapest.
- KÓS Károly, dr.
1972 *Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
1976 *Tájak, falvak, hagyományok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

- 1979 *Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1993 Néprajzi tájainkról, *Művelődés*, XLII, 6–7, 58–61.
- 2000 *Mezőség néprajza*, I–II, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- 2009 Etnikumok, hagyományörző falvak, in: Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 430–443.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő
- 1972 *Kászoni székely népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1974 *Szilágysági magyar népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1981 *Moldvai csángó népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – dr. NAGY Jenő – F. HALAY Hajnal – FURU Árpád
- 2002 *Torockói népművészet*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- KÖNCZEI Csongor
- 2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KRIZA János
- 1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*, I, Kolozsvár.
- 2002 *Vadrózsák*, Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában, Második, kiegészített kiadás, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- LISZKA József
- 2002 *A szlovákiai magyarok néprajza*, Osiris Kiadó – Lilium Aurum Kiadó, Budapest–Dunaszerdahely.
- 2006 *Bevezetés a néprajzba*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- 2010 *Magyarok Szlovákiában VI. Populáris kultúra*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- MAGYAR Zoltán
- 2011 *A magyar népi kultúra régiói 2. Felföld, Erdély, Moldva*, M-érték Kiadó, Budapest.
- MALONYAY Dezső
- 1907 *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*, Franklin-Társulat, Budapest.
- 1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföld, a csángó és a torockói magyar nép művészete*, Franklin-Társulat, Budapest.
- MOHAY Tamás
- 2011 Erdély, in: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz. I. 1. Táj, nép, történelem*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 788–893.
- MURÁDIN László
- 1995–2010 *A romániai Magyar Nyelvújrást Atlasza I–XI*, Anyagát gyűjtötte Murádin László, szerkesztette Juhász Dezső, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ORBÁN Balázs
- 1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, I–VI, Pest.
- ORTUTAY Gyula
- 1940 *Kis magyar néprajz*, Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1980 A kulturális régiók néprajzi vizsgálata, in: Uő (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához*, 7, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 57–75.
- 2003a A kulturális régiók néprajzi vizsgálata, in: Uő: *Tájak, népek, népcsoportok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–20.
- 2003b Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon, in: Uő: *Tájak, népek, népcsoportok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 67–81.
- 2006 *A Barkóság és népe*, Második, bővített kiadás, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)
- 1997 *Magyar néprajz IV. Anyagi kultúra*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2000 *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAPP Árpád (szerk.)
- 2002 *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza*, Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka.
- POTSÁ József
- 1899 *Háromszék Vármegye*, Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.
- POZSONY Ferenc
- 2000 Vázlat Erdély népi kultúrájáról, in: Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence*, Ceba Kiadó, Budapest, 431–444.
- 2005 A moldvai csángó magyarok, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, Budapest.
- PRINZ Gyula
- é. n. Magyarország tájrajza, *Magyar Föld, Magyar Faj I*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 15–313.
- PRINZ Gyula – TELEKI Pál
- é. n. A magyar munka földrajza, *Magyar föld – Magyar faj II. Magyar földrajz 2*, Budapest.
- SEPSISZÉKI NAGY Balázs
- 1998 *Székelyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék. Kovászna megye*, Nap Kiadó, Budapest.
- 2000 *Székelyföld falvai a XX. század végén II. Csík-, Kászón- és Gyergyószék. Hargita megye*, Nap Kiadó, Budapest.
- 2003 *Székelyföld falvai a XX. század végén III. Udvarhelyszék. Hargita megye*, Nap Kiadó, Budapest.
- 2006 *Székelyföld falvai a XX. század végén IV. Marosszék, Aranyosszék*, Nap Kiadó, Budapest.

SZABÓ Á. Töhötöm

2006 Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága: népi kultúra Észak-Erdélyben, in: Horváth Gyula (szerk.): *Észak-Nyugat Erdély*, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 399–414.

2009 Etnikumok, hagyományörző falvak, in: Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Erdély és Bánság*, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 429–443.

SZABÓ Zsolt (szerk.)

1999 *Szilágysági magyarok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

SZABÓ László – GULYÁS Éva – CSALOG Zsolt (szerk.)

2005 *Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok) Megye Néprajzi Atlasza. II. 2*, Solnok.

SZENT-IVÁNYI István

1991 A magyar népi kultúra egysége, in: Balázs Géza – Halász Péter (szerk.): *Magyar néphagyomány – európai néphagyomány*, Budapest, 76–84.

TELEKI Pál

2000 Táj és faj, in: Uó: *Válogatott politikai írások és beszédek*, Osiris Kiadó, Budapest, 14–26.

VISKI Károly

é. n. Tájékoztató, in: Czakó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza*, I, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 13–36.

Analiza defalcării teritoriale ale culturii populare

(Rezumat)

Lucrarea noastră din domeniul istoriei științei semnalează că cercetările analitice și de interpretare ce documentează în mod profesional caracteristicile și diferențele regionale, geografice s-au înrădăcinat gradual în știința etnografică maghiară. Deoarece dezvoltarea civică și modernizarea au întârziat mult în Transilvania și Moldova, și s-au desfășurat în mod inegal în comparație cu zonele centrale și vestice ale ariei lingvistice maghiare, în regiunea noastră procesul de individualizare-atomizare, respectiv dezintegrarea societății s-a prelungit, ceea ce a favorizat supraviețuirea numeroaselor elemente culturale cu caracter arhaic, colectiv. Toate acestea au fost diversificate și mai mult de schimbarea continuă a structurii etnice, religioase și culturale ale Transilvaniei. Împreună cu Attila Paládi-Kovács suntem convingși că în viitor este nevoie de cercetarea diferențiată și complexă a caracteristicilor etnografice și culturale ale microregiunilor, deoarece numai astfel de analize pot ajuta la înțelegerea contextului cultural și social pe o scară mai largă.

Analysis of the territorial division of folk culture

(Abstract)

Our history of science paper signals that analytical and interpreting researches that professionally document regional, geographical characteristics and differences have rooted gradually in the Hungarian ethnological sciences. Since civil developments and modernization arrived with a (considerable) delay/delayed in Transylvania and Moldavia, and they evolved unevenly compared to the central and western part of the Hungarian linguistic areas, the individualization, atomization and disintegration process of the local societies in our region has delayed which favoured the survival of many archaic community-based cultural elements. The continuously changing ethnic, religious and cultural structures have added even more colour to these processes. Together with Attila Paládi-Kovács we hold the principle that in Transylvania and Moldavia a differentiated and complex analysis of ethnographic and cultural characteristics of micro-regions will be essential in the future because only such investigations will led to the full understanding of cultural and social correlations on a larger scale.

Albert Ernő

FARAGÓ JÓZSEF (1922–2004)

Lehet, hogy Faragó Józsefnek a II. világháborút követően egyetemi vagy akadémiai előadóként, illetve kutatóként – a kor követelménye és kialakított szokása szerint – többször is le kellett írnia önéletrajzát, ezeket azonban nem ismerjük. Nem jelent meg sem beszélgetés, sem vallomás, sem más jellegű átfogó írás életének fontosabb mozzanatairól. Megismeréséért a lexikonokat is hiába lapoztuk, mert szűkszavú, néhány adatot tartalmazó ismertetőket közöltek.

Elsőnek az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon I.* kötetét kell említenünk.¹ Ebben Brassót mint születési helyet, 1922-t mint születési évet jelölték meg, és mint romániai magyar néprajzkutatót említik, valamint írnak brassói, majd kolozsvári tanulmányairól, a Folklór Intézet tudományos kutatójáról, és felsorolják néhány addig megjelent művét.

1979-ben jelent meg a *Magyar Néprajzi Lexikon II.* kötete, benne Faragó József életét, munkásságát bemutató közlés is található. Élete adatait a kolozsvári egyetemi évekkel kezdte, és az 1945-ben megszerzett doktori oklevéllel folytatta. Életcélja kiemelése után megjelent műveiből sorol fel a *Balladák földjével* bezárólag (1977).²

A Balogh Edgár és munkatársai szerkesztette *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* az eddigieknél részletesebben bemutatta életrajzát. Azt is közli, hogy 1922. február 2-án született, iskolai tanulmányainak helyszínét is pontosabban megjelöli – együtt a kolozsvári évekkel. Művei felsorolásakor néhány mondatban értékeli is azokat.³

A Székely Mikó Kollégium, akkori 1. számú Líceum iskolai folyóiratában, a *Gyökerek*ben Iskolai Lexikon rovatot is vezettek, amelyben az iskola tanárai és jelentős vendiákjai életrajzát, munkásságát írták le. Így kerülhetett sor Faragó Józsefnek is mint vendiáknak a bemutatására.⁴

Kerekes Mária – akkori utolsó éves diák – levéllel kereste fel Faragó József vendiákokat, és arra kérte, küldje el önéletrajzát, hogy megjelentethessék a folyóirat Iskolai Lexikon rovatában, és *Faragó József* címmel megjelent a bemutató írás.⁵ Ebből a közlésből tud-

juk, hogy Faragó József maga írt életéről. Az 1969. I. 30-án Kolozsváron keltezett levelében ezt közölte: „Január 1-én kelt sorait, hosszas utazásom miatt, csak a mai szent napon olvashattam; ilyenformán persze lehetetlenné vált, hogy életrajzomat idejében, még a januári szám előkészítése során eljuttassam címére. Gondolom, nem lesz szerencsétlenség, ha az Iskolai Lexikonban csak februárban, avagy márciusban fog szerepelni. Ennek érdekében eljuttatom fontosabb munkáim bibliográfiai jegyzékét. Ám vigyázat, csak kölcsön tudom adni, mihelyt végzett vele, szíveskedjék visszajuttatni. Egyszersmind, az utazás miatti sok elmaradásomat pótolva, valamiképpen arra törekszem, hogy kb. két héten belül egy rövid kis életrajzot is postázzak. Ezzel meg a mellékelt bibliográfiával aztán gazdálkodik úgy, ahogy tetszik és jónak látja.”⁶

Mivel az eredeti életrajzot Kerekes Máriának vissza kellett küldenie, ezért az ismertetőre és az idézetekre szorítkozhatunk. A születési év – 1922 – közlésén kívül Brassóról csupán annyit írt, hogy az elemi és középiskolai tanulmányait e városban végezte, majd 1941-ben Sepsiszentgyörgyön érettségizett. Kolozsvárt egyetemi tanulmányai színhelyül írta, és azt, hogy 1945-ben néprajzból doktorált. Egyetemi hallgató korában kezdett népköltészetet gyűjteni, és azokat „publikálni”.

A továbbiakban Kerekes Mária így írt: „Önéletrajzából idézek: »Három fontosabb feladatkörben dolgozom. Az egyik a mai romániai magyar folklórisztika előzményeinek kutatása. A második a mai romániai magyar folklór gyűjtése. Főként a moldvai csángóktól, a Székelyföld nagy részéből, Kőhalom vidékéről, a Mezőségről és a Nagy-Szamos völgyéből vannak nagyobb gyűjteményeim. Két kedvelt műfajom a próza és a verses epika: a népmese és a népballada. Harmadik feladatköröm a magyar–román, általában a kelet-európai népek folklórájának tanulmányozása.«”

Külön fejezetben sorolta fel műveit. „Megjelent munkái: gyűjtés, válogatás, szerkesztés” címmel. Sor-

¹ MIL I, 1973, 329

² MNL II, 1979, 49

³ RMIL I, 1981, 548–550.

⁴ GYÖKEREK 1968, 1968, 72–74.

⁵ KERESKES Mária 1968, 72–74.

⁶ FARAGÓ József 1968.

számmal ellátott 18 művét sorolta fel, kezdve a *Kevély Kereki* (népi játék és népmesék Petőfiről), folytatja az 1949-ben megjelent *Táncoljunk, daloljunk* című kötettel (Elekes Dénessel). A 8. számú a *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (1954), a 16. a *Jávorfá-muzsika. Népballadák* (1965) szerepel, majd befejezi 18-iknak a *Hej, zöld levél. Román népdalok* (1966) felsorolásával.⁷

Kerekes Mária a továbbiakban arról írt – bizonyára a küldött önéletrajz alapján –, hogy ezen feladata mellett „több éven át foglalkozott az egyetemi ifjúság körében a népköltészet megismertetésével és megszerettetésével.” Mintegy összegezőképpen ismét önéletrajzából idéz: „Arra törekedtem, hogy munkám minél több szállal szövődjék be a hazai és nemzetközi folklorisztika összefüggéseibe.”

Befejezőként megjelent tanulmányaiból 28-at sorolt fel, kezdve az *Ismeretlen Kriza-életrajzokkal* (*Ethnographia*, 1943), majd a *Dózsa György kincse Dálnokon* (*Erdélyi Múzeum*, 1947), *A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtő munkája az 1860-as években* (*Igaz Szó*, 1956, 7. sz.) után befejezi *Lőrincz Elek árkosi népmesegyűjtése* (*NyIRK*, 1967) és *A mesegyűjtő Ősz János* (*Igaz Szó*, 1967, 8. sz.) című tanulmányok említésével.⁸ Azért is térünk ki bővebben e lexikoni ismertetőre, mert egyes részei a későbbiekben gyakran megisméltődnek.

Ma már nem hagyhatjuk figyelmen kívül a világháló adatközléseit sem. Azonban itt is szűkszavúan találhatjuk meg életrajzát, tán bővebben munkásságát, de hát ismét csak arra térhetünk vissza, hogy a szakemberek közlései jelennek meg itt is.

A megjelent lexikoni közlemények mindegyike sajátos jellegéből adódóan más-más célkitűzést követve az életműveket hol szűkebb, hol bővebb formában közölték. Mivel a *Magyar Irodalmi Lexikon* az egész magyar irodalomtörténetet követi, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* tágabb értelmezésben értékeli az irodalmi munkásságot, érthető módon mindkettő szűkebb keretet tud biztosítani a néprajz képviselőinek, mégis az utóbbi részletekre is figyelve közölte Faragó József életét és munkásságát. Mivel első ízben jelent meg a magyar néprajz nagy értékeit sikerrel leíró lexikon, joggal várható el, hogy a néprajz gyűjtőit, kutatóit, értékeikhez méltóan átfogó, részletesebb cikkekben mutassa be, azért is, mert számtalan alkalommal pontosabb adatokért ehhez a lexikonhoz fordulhatunk, akár évfordulókra, más megemlékezésre, összegezésre gondolunk. Gyakran nem pontosak a közölt adatok sem.

Brassó

Faragó József általában szűkszavúan beszélt vagy írt életéről, különösen a múltjáról, a családról, gyermekkoráról, a brassói évekről. Ennek ellenére itt-ott egy-egy közlésből bizonyos vonatkozásokra fényt tudunk deríteni. Beke Györgynek 1982-ben néhány adatot elmondott őseiről. Megtudhattuk, hogy dédapja a 19. század közepe táján Olaszországból érkezett a Székelyföldre. „A múlt század közepén [19. sz.] az utolsó nagyobb bevándorlási hullámmal Vence környékéről ide sodródott kőfaragó dédapám oly gyorsan elszékelyesedett, hogy idősebb korában anyanyelve már csak a káromkodásra zsugorodott, fia pedig – nagyapám – egy szót sem tudott olaszul, sőt elmagyarosodásuk útján olasz családnevünk pontos formáját is örökre elfeledték”.⁹

Hogy az olasz elődök Székelyföldre érkezve hol telepedtek le, nem tudhatjuk, csupán arra támaszkodhatunk, hogy nagyanyja 1940-ben Oklándon élt. Bizonyára anyagi körülmények késztették arra a családot, hogy a gyermekek más-más helyen keressenek megélhetési lehetőséget. Faragó József édesapja – mint a Székelyföldön oly sokan – a fejlődő városban, Brassóban próbált szerencsét, megtanulta a szabó mesterséget. Másik testvére, Ferenc öccse az 1940-es években Felsőrákoson élt.

A család római katolikus volt, amire abból is következtethetünk, hogy Faragó József mind az elemi osztályokat, mind a középiskolát katolikus iskolában járta.¹⁰ A brassói iskolai évekről írta: „Soha el nem múló hálával gondolok elemi iskolai tanítónőmre és összes brassói tanárimra.¹¹ Tanárai közül külön is megemlíti a Római Katolikus Gimnáziumban tanító, akkor 28 éves Heszke Béla tanárát, aki ekkor már Brassóban megjelentette a *Brüsszeli délután* című könyvét (1938), majd a *Népiség az új európai irodalomban* című művét Aradon tette közzé.¹²

Másik tanáráról, idős Szemlér Ferencről szentgyörgyi diákkorában írt. Néhány sorban jellemzi kedvelt magyartanárát: „Feje kopasz, hangja mély. Féltünk tőle, pedig soha nem kiabált, nem veszekedett, nem ütött, hanem igen jó volt. A feladott anyagot is mindig megtanultuk. Szerettük, mert szépen tudott mesélni, s nevetetőket tudott mondani.”¹³

Brassói diákkorában került kapcsolatba uzoni ismerőseivel, amely találkozás tartós élménnyel is járt. Vallomásában írta: „A Római Katolikus Főgimnázium hetedik éve után vakációztam, amint Heszke Béla fiatal franciatanárom, a későbbi jeles esztéta,

⁷ KERESKES Mária 1968, 72–74.

⁸ Uo.

⁹ BEKE György 1982, 4.

¹⁰ KERESKES Mária 1968, 72.

¹¹ BEKE György 1982, 4.

¹² HESZKE Béla 1963, 459.

¹³ FARAGÓ József 1941b, 4.

beajánlott a jómódú Temesváry családhoz, hogy fiatal iskolatársamat, a negyedik gimnáziumot végzett Jánost, készítsem elő a közlegő román felvételi vizsgára, ugyanis akkoriban a tanulást az ötödik osztálytól a magyar gimnáziumokban is csak sikeres román felvételi után lehetett folytatni.¹⁴

Ez alkalommal is csak következtetni tudunk a brassói diákévekre. Mégpedig azt, hogy a kiváló tehetségű Heszke Béla Faragó József hetedik osztályt végzett tanulóban olyan képességet látott, oly román nyelvtudást, amellyel a Székelyföldön élő, románul kevésbé tudó diákot felkészítheti a sikeres felvételi vizsgára. De arra is következtethetünk, hogy a házitanítóságot azoknak a diákoknak ajánlották, akik a nyári vakációzás, pihenés helyett valamely jövedelmet is jelentő lehetőséget kerestek. Mindenképpen sikeres volt a véletlenül kialakult uzoni tartózkodás, hisz Uzonban életre szóló barátsága alakult ki a Temesváry családdal: a szülőkkel, a két testvérral – a felvételi vizsgára készülő Jánossal és öccsével, Gergellyel –, valamint a szomszéd Tutsek Jánossal. Magáról a településről ismerték, hogy fejlett község, 1941-ben 2201-en lakták, viszonylag kevés román élt ott. A reformátusok száma ekkor 1523, a római katolikusoké 396.¹⁵ A Temesváry kúria lakói a katolikusok közé tartoztak, azért tanították gyermeküket a brassói római katolikus iskolában.

Faragó József uzoni tartózkodása idején, 1940. augusztus 30-án értesült arról, hogy a II. bécsi döntés következtében Brassó továbbra is Romániához tartozik, Uzon s a Székelyföld pedig Magyarországhoz. Erről írta: „Másnap reggel a legelső vonattal hazaindultam, és sohasem felejttem el, hogy a Bukarest és Brassó felől szembejövő vonatok lépcsőin is fűrtökben lógtak a székelyek, akik a döntés hírére azonnal hazaindultak.”¹⁶

A lakosság tudomására hozták, hogy még két hétig szabadon közlekedhetnek, aztán Magyarországról Romániába és fordítva is megszűnik az útlevél nélküli közlekedés. A határt Uzontól nem messze, a Feketeügy mentén, vasúton pedig a kökői állomásnál húzták meg.

A Faragó családnak gyorsan kellett döntenie: maradnak Brassóban, Romániában, vagy pedig ezen rövid idő alatt Észak-Erdélybe költöznek. Döntésükben fő szerepet játszott elsősorban az, hogy a nagyobbik fiú már utolsó éves a középiskolában, érettségi után – korábbi elhatározása szerint – magyar egyetemen szeretné folytatni tanulmányait, Romániában erre nem nyílik lehetősége. Ezért döntött úgy a család, hogy az apa a nagyobb fiával útnak indul, felkeresi a rokonsá-

got, valamely megélhetési lehetőséget próbál találni, s ha sikerrel jár, még a hátralévő időben a Brassóban maradt feleség és a kisebb testvér is utánuk jön. „Első lépésként egy falusi szekérrel és kevés cókókkal Felsőrákosra édesapám Ferenc öccséhez és családjához siettünk” – írta Faragó József. A családhoz a diák később is ellátogatott, sőt a mezőgazdasági munkában is unokatestvérevel együtt a mezőn dolgozott.¹⁷

Meglátogatták az Oklándon élő nagyanyját is, de bizonyára nem találtak megfelelő megoldást a család itteni megélhetésére, mert édesanyja továbbra is Brassóban maradt, s szövőnőként dolgozott.¹⁸

Az apa heteken át állást keresett, végül Székelyudvarhelyen „férfiszabói bérmunkát” talált. Fia ugyan apai nagyanyjánál Oklándon tartózkodott, de kereste a továbbtanulás lehetőségét. Így jutott el a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumba. Elsősorban azért jelentkezett itt, mert katolikus iskolában szeretne volna tanulmányait folytatni, és azért, mert Oklánd is Udvarhely megyéhez tartozott, másrészt mint menekült, jövedelem nélküli tanuló innen remélhetett segítséget. Bár később nem részletezte akkori fogadtatását, feltételezhetjük, hogy kérése nem talált kellő megértésre, ezért nem lemondva továbbtanulási tervéről, más úton kereste boldogulását. Később is úgy vélekedett, hogy Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban megtalálta.

Sepsiszentgyörgy

„Hihetetlenül sok évvel ezelőtt, 1940 novemberében egy Oklándtól Sepsiszentgyörgyig tartó háromnapos gyaloglástól megfázva és kimerülve, több havi hányódás és éhezés után lesóványodva és legyengülve, bebocsátásért kopogtattam az őszi földrengés miatt a tanévet még nem kezdett Székely Mikó Kollégiumban. A brassói római katolikus főgimnázium után az érettségit megelőző tanévben így lett – nemcsak második alma materem, hanem testi és szellemi táplálékot egyaránt biztosító második otthonom a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium” – írta Faragó József 1983-ban.¹⁹

Szentgyörgyre azért is vonzódott, mert 1940 nyarán, uzoni tartózkodása idején a Székely Mikó Kollégiumban tanuló diákokkal is megismerkedett, másrészt a várostól nyolc kilométerre lévő helységben a nyár folyamán pártfogókra talált, aztán arról is értesült, hogy a brassói diákok közül többen Szentgyörgyön folytatják tanulmányaikat. A Kollégiumban szívesen fogadták, azért is nevezi „testi és szellemi táplálékot” biztosító „második alma materé”-nek.

¹⁴ Uő, 2003, 75.

¹⁵ VARGA E. Árpád I, 1998, 146.

¹⁶ FARAGÓ József 2003, 75.

¹⁷ FARAGÓ József 2003, 76; 1972, 13.

¹⁸ KISS Jenő 1992, 195.

¹⁹ FARAGÓ József 1983, 2–3.

Az iskolába befogadó igazgatóról írta: „Soha el nem múló hálával gondolok a kollégium igazgatójára, Demeter János (!) [Béla] tanár úrra”,²⁰ aki ingyenes bentlakást biztosított számára és a későbbiekben is támogatta.

1941 januárja lehetett, mert azt írta, hogy a novemberben Szentgyörgyre érkező diákot mintegy két hónap múlva Demeter igazgató úr irodájába hívatta, és „atyai szavakkal” közölte, hogy édesapja az udvarhelyi kórházban elhunyt, el is temették. Indoknak írta: „hányattatásai során úgy meghült, hogy a székeljudvarhelyi kórházban nem tudták életét megmenteni. Én csak halála és temetése után kaptam meg a szomorú hírt”.²¹

Rövid idő teltével Székelyudvarhelyre látogatott, de édesapjának még a sírját sem találta meg. Fájdalommal írta: „...a bécsi döntés miatt Brassóban élő édesanyámtól és öcsémtől országhatárral elválásztva 19 éves fejjel így maradtam egyedül a világban.”²² Amíg a bentlakásban mindenkinek jutott egy-egy pótlólagos „csomag”, amíg a diákok többségét gyakran meglátogatták szülei, rokonai, ismerősei, amíg egy-egy vasárnap vagy vakációban a családhoz örömmel térhettek haza diáktársai, addig Faragó József a pártfogás ellenére magányosan töltötte napjait, számára az alkalmazkodás, a várakozás jutott. Vigaszt jelentett az iskola vezetőségének, tanárainak, osztálytársainak megbecsülése, jó tanulmányi eredménye.

A félreértések elkerüléséért már az elején tisztáznunk kell a névhasználatot. Egyik ismerősöm azzal keresett fel, hogy a gyakran emlegetett Faragó Józsefről, aki 1941-ben érettségizett a Székely Mikó Kollégiumban, hiába keres diákkori adatokat, sehol nem talál. Azt is el kell mondanom, hogy az 1941-ben érettségizett szentgyörgyi vendiákok az 1970-es években arra kértek, találkozzukon vezetném le az osztályfőnöki órát. A találkozó előtti napokban Faragó József levélben értesített Szentgyörgyre érkezéséről, így a találkozóra, az osztályfőnöki órára együtt indulunk. A köszöntő és bevezető után – a kialakult szokás szerint – az osztálynaplóból olvasva a neveket kértem fel a vendiákokat, számoljanak be az érettségi után eltöltött évekről. Meglepetésemre, amikor Fábri József nevét olvastam, Faragó József számolt be diákkori emlékeiről és a későbbi eseményekről. Elmondta, hogy brassói menekültként eléggé magányosan élt a kollégiumban, az iskola pártfogása nélkül nem érettségizhetett volna. Köszönte osztálytársai együttérzését és támogatását. Keveset beszélt elért eredményeiről is. Osztálytársai is tisztelettel beszéltek róla.

²⁰ FARAGÓ József 2003, 75.

²¹ Uő 1983, 2–3.

²² Uo.

²³ BEKE György 1982, 4.

Érdekes módon soha nem emlegette neve változtatásának okát, arról sem tudhattunk semmit, mikor került rá sor. Magánbeszélgetéseink során sem családjáról, sem a brassói évekről, a gyermek- és diákkoráról soha nem beszélt; a Brassórol közöltek különböző részírásokból váltak ismertté. Mégis elgondolkoztató a következő megjegyzése: „Szülővárosomban, Brassóban a román–magyar–szász–zsidó együttélés a maga hol magasztos, hol megalázó eszméivel és gyakorlatával gyermek- és ifjúkorom minden napját átszötte; magasztos és megalázó, hiszen az 1930-as években az internacionalizmus és nacionalizmus vívott élethalál harcot egymással.”²³

Amikor korábban megjelent írásainak rendezésébe kezdett, arra kért, keresném meg a *Székely Népb*ben 1941 nyarán írt cikkeit. Ekkor derült ki, hogy a helyi lapban megjelent közléseit már ekkor (faragó) névvel írta alá.²⁴

Osztálytársai megszokottak és természetesnek, egyedülinek tartották a Fábri névet, sőt egyik két évvel fiatalabb iskolatársa 2008-ban még mindig emlékezett Fábri Jósikára, „aki megváltoztatta a nevét Faragó József-re.”²⁵

Így tehát az álnévként használt (faragó) maradt a későbbi közismert névként, amelyet származtathatunk a *kőfaragó* ős elnevezéséből is. Hasonló névhasználat előfordult nem egyszer, különösen írói körökben. Áprily Lajos és Méhes György esetében is az előbbi Jékely, az utóbbi Nagy Elek helyett.

A Fábri család névről még alá kell húznunk a korábban már említettek: Székelyföldre érkezése után az olasz *kőfaragó* fia, vagyis Faragó József nagyapja már „egy szót sem tudott olaszul, sőt elmagyarosodásuk útján olasz családnevük pontos formáját is örökre elfeledezték.”²⁶

Visszatérve a Székely Mikó Kollégium igazgatójával történő első találkozására, a teljes ellátás és tandíjmentesség biztosítására, azt is tisztáznunk kellett, milyen lehetőség kínálkozott erre, annál is inkább, mert a Brassóból menekült diákok egyik része a Kollégiumban anyagi támasz nélkül keresett menedéket tanulmányai továbbfolytatásáért.

A kollégiumba az 1940–1941-es tanévben 243 tanuló iratkozott be. A teljes ellátási díj 341 pengő volt. A rendeletek szerint az összegbevétel 15 százaléka érdem és anyagi helyzet szerint teljes, háromnegyed, fél és egynegyed kedvezményként kiosztható a rászoruló tanulóknak.²⁷

Az első segítségnyújtás tehát e rendelkezésre támaszkodott. De az állam más úton is gondoskodott

²⁴ FRAGÓ József 1941a, 5. és 1941b, 4.

²⁵ SYLVESTER Lajos 2008, 9.

²⁶ BEKE György 1982, 4.

²⁷ SÁLVt F. 171. D. 107. L. 307.

a rászoruló tanulókról. Ismeretes egy másik átirat, amelyet a Székely Mikó Kollégium igazgatósága 1940. december 31-én kapott. Ebben arról értesítették, hogy az iskola rendelkezésére kiutaltak 7565 pengőt, azzal a meghagyással, hogy osszák szét a rászoruló tanulóknak. Demeter Béla igazgató 15 tanulót jelölt e jutalmazásra, amely az 1941. január 2-án keltezett kézírásos kimutatásból látható.²⁸

Ebben a kimutatásban a második helyen található Fábricz József VIII. osztályos tanuló neve. A kimutatásból az is kiderül, hogy az igazgató a kezdetben Király Lászlónak szánt támogatást megvonta, illetve nevét áthúzta, és helyébe a Fábricz József nevét írta. Ebben a kimutatásban a korábbi megállapítások tömör összegzését is indoklasként ismételtlen megtaláljuk: azt, hogy előző évben Brassóban tanult, jeles eredményt ért el. A megjegyzésben írt szöveget szó szerint idézzük: „Apa és fiú együttesen fillér nélkül menekült Brassóból. A család többi tagja ott él. Semmijük sincs. Segítség hiányában a tehetséges, szorgalmas fiú kénytelen megszakítani tanulmányait.”²⁹ (Ebből a megjegyzésből azt is kiolvashatjuk, hogy 1941. január 2-án még nincs tudomásuk Faragó József édesapja haláláról.) Az ajánlás eredményeként Fábricz József számára 525 pengő segélyt hagytak jóvá. Ez 150 pengő tandíjat, 340 pengő ellátási díjat és 35 pengő könyv és füzet vásárlására kiutalt összeget jelentett.

Ennek az összegnek értékét és jelentőségét felmérhetjük, ha számba vesszük az Erdélyi Református Egyházkerület egyik rendelkezését. Példának említsük meg, hogy az Egyházkerület Szabó Erzsébet titkárnőnek 120 pengő havi illetményt állapított meg.³⁰ Fellebezésként írta a titkárnő: „Olyan óriási nagy a drágaság, hogy 120 Pengő fizetésből megélni teljesen lehetetlen.” Harminc évi kollégiumi gyakorlat után kéri, hogy fizetését 160 pengőre emeljék.³¹ De az 1943-as fizetési kimutatáson is csak 138,02 pengő a fizetése.³²

Még inkább meglepő a tanárok fizetése. Például a legtöbb fizetésre jogosult tanárok közül dr. Debreczi Sándor 489,01 pengő fizetést kapott, amely öszszegből levontak 64,88 pengőt, így készpénzben átvehetett 424,13 pengőt. Lényegesen kevesebb a Harkó József fizetése, 233,82 pengő, a Rác Gáboré 298,54, Bágya Andrásé 268,42, Bodó Jenőé 174,18 pengő. A fizetések összetevői például Bodó Jenő esetében: az államtól

kapott 140,34 pengőt, az iskolától 13,66, lakáspénzként 35,42 pengőt, így az összeg 189,42 pengő, ebből levontak különböző adók és díjak kifizetésére 15,24 pengőt, így maradt a fizetése 174,18 pengő.³³

Ha pedig figyelembe vesszük a segély szétosztásáról megállapított és megkövetelt sorrendet, akkor még inkább tapasztalhatjuk a segítőkészséget, hisz mindenekelőtt a háborúban elesett, megrokkant vagy résztvevő harcosok, hadiárvaik, hadirokkantak, több gyermekes családok, teljesen vagyonatlanok után következtek a szórványvidéki tanulók.³⁴

A Székely Mikó Kollégiumban eltöltött egy év alatt tanárai is megkedvelték, maga is későbbi visszaemlékezéseiben mindvégig tanáraitól, elsősorban az iskola igazgatójáról, Demeter Béláról, mellette osztályfőnökéről és magyartanáráról, Konsza Samuról köszönettel és hálával, nagyrabecsüléssel írt. Fájdalommal emlékezett arra, hogy a negyven éves érettségi találkozásukra tanáriai közül csak a nálánál nem sokkal idősebb Harkó József és Székely Zoltán jelenhetett meg. Harkó József a földrajz, Székely Zoltán a latin tanára volt, aki később a Székely Nemzeti Múzeumot igazgatta, de mindketten foglalkoztak a népköltéssel is.

Szentgyörgyi diákként magányossága ellenére bekapcsolódott a közösségi életbe. Részes volt az önképzőkör ténykedésének, ott irodalmi dolgozatát olvasta fel, részt vett a diákvitákban, a diákszövetkezet mozgalmában, a cserkészek találkozóin. Kedvelte a népi írók műveit, s a tőlük tanultakat Szentgyörgyön is hangoztatta, gyakran az éles vitákba is bekapcsolódott. Az 1940-es években talán mindegyik erdélyi középiskolában a diákok körében közismert volt a népi írók sikere, jelentős részük a későbbiekben is őrizte szellemiségüket. De a magyar irodalom nagyjai is a mindennapi viták részét képezték. Beke György, az akkori kisebb diák is a későbbiekben így emlékezik az 1940-ben Brassóból érkezett Faragó Józsefre: „...egyszeriben a legtevékenyebb végzősök egyike lett, a klasszikus irodalom remekeit juttatta el hozzánk, kisdíjakhoz, a fegyelem és a szorgalom példája lehetett számunkra.”³⁵

A már említett két újságcikke is ekkor jelent meg a *Székely Népb*ben, az első címe: *Szentgyörgyi érdekeségek. 27 íráshiba nemzetiszínű keretben*,³⁶ a második *A tanár úr prücske* címen, és mindkettő (faragó) aláírással.³⁷ Szentgyörgyi diákkéletehez kapcsolódik nép-

²⁸ Kimutatás a sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó Kollégium gimnáziumának jó előmenetelű szegény tanulók részére a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 173 256/1940. sz. rendelete értelmében tanulmányai folytatásához szükséges összegéről. Demeter Béla igazgató kézírása.

²⁹ SÁLvt F. 171. D. 110. L. 29.

³⁰ Uo., D. 109. L. 119.

³¹ Uo., L. 121.

³² Uo., D. 486. L.1.

³³ Uo.

³⁴ Uo., D. 109. L. 24.

³⁵ BEKE György 1982, 4.

³⁶ FARAGÓ József 1941a, 5.

³⁷ Uo., 1941b, 4.

rajzi érdeklődésének kialakulása vagy továbbfejlődése is. „A sok feledhetetlen emlék és élmény közül hadd említsem meg – írja 1983-ban –, hogy a tanítóképző igazgatójának, N. Bartha Károlynak a személyében egy igazi néprajzossal, a MAGYARSÁG NÉPRAJZA csodálatos négy kötetének egyik társszerzőjével ismerkedhettem meg.”

Faragó József már a középiskola utolsó évében „a kolozsvári egyetem néprajzi szakának meghódítására készülve” folyamatosan érdeklődött tőle néprajzi teendőkről és az egyetemi életről. Rendszeresen látogatta a kollégium könyvtára mellett a múzeumét, néprajzzal kapcsolatos könyveket olvasott, és a múzeum igazgatójában, Herepei Jánosban „atyai jóbarátra” talált, akivel jó kapcsolatot a későbbiekben is ápolta.³⁸

Szentgyörgyi diákélete során ismerkedett meg Kónsza Samuval, magyartanárával és osztályfőnökével. Kónsza Samu azon tanárai közé tartozott, akit élete végéig nagy tisztelettel őrzött emlékezetében. „Ezren meg ezren vagyunk országszerte, akik az iskolapadban irodalmat és emberséget tanultunk tőle: hallgattuk a leckéit, majd számot adtunk neki tudásunkról és jellemünkről egyaránt. De nemcsak feleltünk a kérdéseire, hanem órák után mi is sokat kérdeztünk tőle az élet tantárgyaiból, ő pedig sohasem maradt adós a válasszal meg a bátorítással. Nagyobb diákkorunkban már tanácskoztunk, sőt egyben-másban vitatkozni is próbáltunk vele, ezek a tanácskozások, vitatkozások mindig elménk és szívéink gyarapodását szolgálták” – írta a Kónsza Samu 80. születésnapjára készített *Gyökerek* számában.³⁹

Júniusban érettségiztek. Az akkori anyakönyvből kiderül, hogy az osztályban 27-en tanultak, a vizsgákra még hozzuk csatlakozott három magántanuló lány. Faragó József többször említette, hogy 1940-ben a Székely Mikó Kollégiumba vele együtt többen beiratkoztak a korábban Brassóban tanult osztály- és iskolatársai közül. Az akkor érettségire álló 27 fiúból 6-an a brassói római katolikus gimnáziumból érkeztek, továbbá egy a Şagunából, egy a nagyenyedi kollégiumból, egy a fogarasi gimnáziumból. A három magántanuló lány közül is egy korábban Brassóban tanult.

Az érettségire előkészületekről az igazgató tájékoztatót készített a bizottságnak. Megjegyzésében azt írta: „...a jelentkezettek okmányai Fábricz József... kivételével rendben vannak. Fábricz József román állampolgár, okmányait még nem tudta megkapni... csupán tanúk előtt tett nyilatkozatuk alapján vétetett fel a VIII. osztályba.” Aláírta Demeter Béla igazgató és Kónsza Samu aligazgató.⁴⁰

Az érettségiztető tanárok a vizsga befejezését követően külön-külön jelentést készítettek. Kónsza Samu a magyar nyelv és irodalom tanáraként vizsgáztatott. Beszámolt arról, hogy a tanulók két cím közül választhattak: *Jókai regényírói művészete és Emlékezés Széchenyi Istvánra születésének 150 éves fordulóján*. Az első címet 24-en, a másodikat 6-an választották. A dolgozatok minősítése: jeles 7, jó 8, elégséges 13, elégtelen 2. Egyetlen tanuló nevét külön is megemlíttette: „Fábricz József Széchenyiről írt dolgozata nagy olvasottsága és a Széchenyi problémával való elmélyedése a kérdésnek komoly kidolgozása által kiemelkedett a többi közül.”⁴¹

Az érettségi vizsgájának végső eredménye: bár magyarból, románból, történelemből, természettanból a legjobb osztályzatot kapta, a latin és a mennyiségtan jegye egy fokkal kevesebb volt, így az érettségi általánosa: „jól megfelelt”.

Az 1940–1941. évi érettségi vizsgáról dr. Kincs Elek kormányképviselő összesítő jelentést készített. Megállapította, hogy a tanári kar törekvése megfelelő, de a 22 év idegen uralom következményeként kialakult hiányok természetesen mutatkoznak. Rövid idő alatt nem lehetett kijavítani. Az írásbeli dolgozatokról megállapította, hogy „olykor önállóság is megfigyelhető”, de íróik „az alapkészültség hiányával küszködnek, néhol a fogalmazással és helyesírással is. Van néhány jó dolgozat, egyeseken könyvszerűség érződik”. Végeredmény: jeles: 3, jó 9, elégséges 10, egy-egy tárgyból javít 6, ismételt 2.

Fábricz József szentgyörgyi diákéletének eddig bemutatott néhány mozzanatát követően hadd fejezzük be a kollégium értesítőjében közölt „Jutalmazottak névsora”-ban leírtakkal:

„2. Fábricz József: Jó magaviselete és tanuláspolitikai előmenetele jutalmazására a közpénztár adományából Sík Sándor összes verseit és Bodor János „*Utam*” c. művét. Cserkész szervező munkásságáért Puskás Lajosné Várkonyi Dalma adományából 10 pengő. Ady pályamunkáért Rupp Géza adományából 10 pengő, mint a magyar irodalomból legjobb dr. Nemes Pál adományából 20 pengő, a Magyar Turista Egylet adományából 10 pengő, nagy olvasottságáért a kollégium adományából 10 pengő, mint jó előmenetelű menekült tanuló dr. Kovásznai Gábor adományából 15 pengő, összesen 95 pengő.”⁴²

A jó tanulásaért, kiváló eredményeiért szerzett megérdemelt jutalom újabb lehetőséget biztosított a nyári túlélés bizonyos részére és a kolozsvári egyetemre indulás első lépéseihez. De Faragó József a későbbiek során is, egészen élete végéig gyakran el-

³⁸ Uő 1983, 3–4. és Uő 1993, 27.

³⁹ Uő 1967c, 12–14. és Uő 1998, 3–4.

⁴⁰ SÁLvt. F. 171. D. 110. L. 331.

⁴¹ Uo., L. 340.

⁴² DEMETER Béla 1941, 58.

látogatott Szentgyörgyre vagy Háromszék valamely településére, és vallotta, hogy e kapcsolat nélkül élete alakulása sikertelenebb lett volna, és hogy „mindig boldogan” jött ide, s ezután is hasonlóképpen keresi a kapcsolatot, „amíg csak végső nagy utazásom miatt mindent félbe nem szakítok” – írta.⁴³

Kolozsvár

Faragó József már diákkorában magyar egyetemen szándékozott tanulmányait folytatni. Ezért döntött úgy – amint már korábban írtuk –, hogy elhagyja brassói iskoláját, és él azzal a lehetőséggel, hogy Észak-Erdélyben magyar egyetemen tanulhat. Egyik visszaemlékezésében arra is feleletet ad, hogy miért választotta a magyar, illetve a néprajz szakot. 1982-ben írta: a 19. század közepe táján Olaszországból érkező kőfaragó dédapja „gyorsan elszékelyesedett”, fokozatosan elfeledte anyanyelvét, majd nagypapja a korábban családja használta pontos nevét is, de az örökölt név a brassói születésű, sokat olvasó, a „népi írók nagy hatása” alatt gondolkodó ifjúnak a román–magyar–szász–zsidó városban a sovinizmus időszakában sérelmeket jelentett. „Ilyen családban és társadalomban, ilyen korban és légkörben, szüntelen tépelődés között a magam helyét keresve – vallotta 1982-ben –, érdeklődésem óhatatlanul az etnikumok, elsősorban saját etnikumom felé fordult. És bár a néprajztudomány pontos fogalmát, munkaterületét és határait akkor még nem ismertem, az egyetemre már kész pályaválasztással érkeztem. Bizonytal nem tévedek, ha az említett indításokban keresem az összehasonlító folklórkutatás iránti különös vonzódásomat.”⁴⁴

Korábbi, talán lappangó törekvései után hogyan figyelt fel a néprajz szépségeire, milyen hatások érlelhették elhatározását, egyes vallomásaiban külön nem tért ki, de bizonyára segítő kezet jelentett, hogy a Székely Mikó Kollégiumban Konsza Samu biztatására a diákok gyűjtötték a háromszéki népköltészetet, a mindennapokban, a bentlakásban gyakori beszédtema lehetett egy-egy lejegyzéshez kapcsolódó élmény is. A Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával, Herepei Jánossal való kapcsolata, a tanítóképző folklorista igazgatójával való beszélgetései is közösen hozzájárultak előkészületeihez.

Faragó József azzal a gondolattal és reménnyel érkezett Kolozsvárra, hogy mint brassói menekült diák, aki semmilyen anyagi forrással nem rendelkező hallgató, az államtól olyan támogatásban részesül, amely biztosíthatja tanulmányai folytatását. Számára hamarosan ösztöndíjat biztosítottak. „A Gábor Áron

Diákotthonban ösztöndíjasként – írta visszaemlékezésében – négy esztendőn át nemcsak a tanévek során, hanem téli-nyári szünidőben is lakást és ellátást kaptam, sőt a Diákvédő Hivatal nem egyszer elviselt ruháimat is újakkal cserélte ki. Ily segítség nélkül talán sohasem lett volna belőlem valamiféle kiművelt ember.”⁴⁵

Amikor 1941 őszén beiratkozott az egyetemre, akkorra már nagyjából kialakult a Szegedről Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem rendszere. Közismert, hogy az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetemnek 1919-ben Kolozsvárról Szegedre kellett költöznie. Abba ez alkalommal nem bocsátkozhatunk, hogy milyen körülmények között került erre sor, csupán azt említjük meg, hogy az 1918. december elsején tartott gyulafehérvári gyűlés határozatba foglalta: „1. Teljes nemzeti szabadság minden itt lakó népnek. Minden nép saját nyelvén és saját kebeléből választott egyének által fogja magát képezni és bíraskodni...”⁴⁶

Arra sem térünk ki, milyen rendeletekkel tagadták meg ígéreteiket, csupán azt említjük, hogy a műveltség képzésnek központját, a magyar egyetemet, már 1919-ben bezárták, a középiskolák működését ellehetetlenítették, előfordult, hogy a román nyelv kellő ismerete nélkül az érettségi bizottság magyarul nem tudó tanárai előtt vizsgázó tanulók közül senki sem kapott átmenő osztályzatot. A színmagyar iskolákat államosították, a székely falvakban minden tantárgyat románul tanítottak, az óvodákat is román óvónők vezették. Végső céljuk a kisebb tanulók elrománosítása, a későbbiekben a magyar értelmiség utánpótlásának teljes ellehetetlenítése. A lakosságot kötelezték, hogy hivatalos helyeken románul beszéljenek, a hely- és személyneveket is elrománosították. Nem csoda, ha az erdélyi magyarság 1940. augusztus 30-cal a szabadság eljöveteletét látta.

A Kolozsvárra visszatérő egyetem munkásságát nem tudta ott folytatni, ahol abbahagyta, sok türelemmel újjá kellett szervezni az oktatást, a megnövekedett számú hallgatóknak a létfeltételeket is biztosítani kellett. A magyar állam már 1940–1941-es tanévben a Diákvédő Hivatalon keresztül tetemes összeget biztosított a hallgatók segélyezésére. Az ekkor Kolozsváron tanuló diákok 55%-a részesült különböző segélyekben. Csak lakást és étkezést 600 hallgatónak 87 768 pengő összegben fizetett ki, de ruhasegélyt, vizsgadíjat, tandíj- és tankönyvsegélyt számos hallgatónak juttattak.⁴⁷

A visszatérő egyetem azt is jelentette, hogy Kolozsváron egyszerre fellendült a tudományos, művé-

⁴³ FARAGÓ József 1983, 2–3.

⁴⁴ BEKE György 1982, 4.

⁴⁵ FARAGÓ József 1996, 5.

⁴⁶ MIKES Imre 1993, 27.

⁴⁷ http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9462.pdf

zeti élet. Megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet. Sürgették az elferdített helyett Erdély múltjának valós kutatását, néprajzának bővebb megismerését. Megjelentették a *Magyar Nyelvet*, a *Nép és Nyelv* című folyóiratot, a különböző szakirodalmi értekezéseket; a *Termés* 1942–1944 között fiatal erdélyi népi írók új hangvételű műveit közölte. Mindehhez megfelelő anyagi feltételeket biztosítottak.⁴⁸

Az 1940. október 24-én visszatérő egyetemen a néprajz oktatását is újjá kellett szervezni. A budapesti egyetem erdélyi, tordai származású neves professzora, Viski Károly vállalkozott erre. Már az 1940–1941-es egyetemi évben rendszeresen tartotta előadásait, sőt, amikor Faragó József a kolozsvári egyetemen kezdte folytatni tanulmányait, ősszel még részt vehetett óráin. De Viski Károly ebben az évben az első félév után visszatért budapesti katedrájára, így a néprajzi előadásokat az Erdélyi Tudományos Intézet néprajzos munkatársa, K. Kovács László folytatta. Ezt követően az egyetemen az 1942–1943-as tanév második és az 1943–1944-es tanév első felében a néprajz oktatása szünetelt. Ekkor az egyetem vezetősége országos pályázatot hirdetett, amelyet Gunda Béla nyert meg. Személyében kiváló képességű tanár érkezett a néprajz katedrára. Egyszerre megnövekedett az érdeklődő hallgatók száma: a néprajzosokon kívül óráin megjelentek a protestáns teológia, a jogász, közgazdász, földrajz szakosok, még román diákok is. Sikerrel, jelentős eredményekkel szervezte a néprajzi gyakorlatokat. Antal Árpád, a későbbi irodalomtörténeti professzor visszaemlékezésében mondta el: „Gunda kitűnő szervező volt. Már az első iskolai évben összehozta azt a munkaközösséget, amelyik Györgyfalva néprajzi monográfiájának elkészítésére vállalkozott. Ha az idő engedte, csapatunk majd minden vasárnap elindult Györgyfalvára gyűjteni.”⁴⁹

Tanítványait kutatásra, önálló művek megírására sarkallta. Szintén Antal Árpádra hivatkozhatunk. Biztatására már másodéves korában dolgozata jelenhetett meg, majd ösztönzésére gyűjtötte össze a Felsőháromszéken történt kegyetlen kivégzés adatait, amely Balog Józsi halálához és az esemény hatására keletkezett balladához kapcsolódik.⁵⁰ S további folytatásként Antal Árpád e ballada társadalomnéprajzi vizsgálata eredményeként doktori értekezésé fejlődött, majd a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* folyóiratban megjelentette – mintegy biznyságaként Gunda Béla ösztönző és áldásos tevékenységének.⁵¹ Amellett, hogy számos hallgató

érdeklődését felkeltette a népi élet tanulmányozása iránt, későbbi neves néprajzosok útnak indulásában is fontos szerepet töltött be: elég, ha Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Olga, Vincze Lajos, Antal Árpád nevét említjük.

Gunda Béla nagy érdeme, hogy Kolozsvárra érkezését követően nyomban hozzákezdett egy tanulmányosorozat előkészítéséhez. Az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* bizonyágul szolgáltak arra is, hogy a Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Karán felelősségteljes tudományos kutatás folyik. Az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* közlésekor a szerkesztő feladatának tekintette: „Erdély néprajzával, Erdély népi műveltségét érintő kelet-európai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok” megjelentetését. A sorozat indításakor még a korábban szakfolyóiratokban közölt tanulmányok különnyomatait tette közzé, de a 8. és 9. száma már első közlés.⁵²

Gunda Béla röviddel Kolozsvárra érkezése után Faragó József gyakornoki teendőket látott el. Megbízható, rendszeresen kutató, eredményeit sikeresen bemutató egyetemi hallgató és gyakornok volt már harmadéves korában. 1943-ban a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete kiadványaként a 3. számú füzetben közzétették *Ismertlen Kriza-életrajzok* tanulmányát, amely ugyanebben az évben a magyar néprajz legrangosabb folyóiratában, az *Ethnographiában* jelent meg.⁵³

A következő két tanulmányát már a Bolyai Tudományegyetem támogatásával nyomtatták ki. Az egyik az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 7. köteteként *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson* címen különnyomatként jelent meg, amelyet korábban az *Erdélyi Múzeum* folyóirat egyik számában közöltek.⁵⁴ A 8. számú kiadvány 1947-es megjelenése már első közlés, szintén Faragó József munkája, címe: *Betlehemezés és kántálás Pusztakamaráson*. Amellett, hogy széleskörű leírását találjuk benne a Pusztakamaráson őrzött szokásnak, ki kell térnünk arra is, hogy Faragó József már az első sorokban felhívja a néprajzkutatók figyelmét a népi kéziratok vizsgálatának fontosságára.⁵⁵ A pusztakamarási gyűjtéséről Faragó József azt írta, hogy „e két utóbbi tanulmányomat, amelynek anyagát 1945–1946 telén Sütő András barátomnak és szüleinek vendégszeretettel élvezve gyűjtöttem”, a szakkritika „értéken felüli” elismeréssel fogadta.⁵⁶

A menekült és támasz nélkül maradt diák állandó anyagi gondokkal küszködve rendületlenül kitarított

⁴⁸ RMIL III, 1994, 87.

⁴⁹ TÁNCZOS Vilmos 2003, 32.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ ANTAL Árpád 1962, 27–67.

⁵² FARAGÓ József 2001, 45.

⁵³ Uő 1943, 235–247.

⁵⁴ FARAGÓ József 1946, 31–46.

⁵⁵ Uő 1947a.

⁵⁶ Uő 1994, 314.

továbbtanulási elhatározása mellett. Már említettük, hogy a Székely Mikó Kollégium vezetősége gondoskodott róla: étkezését és lakását ingyenesen biztosította. Ezen túlmenően Demeter Béla igazgató az egyetemi évek idején is támogatta a menekült diákokat. Faragó József így írta: „Az egyetemről a szünidőben szintén egyedüli otthonomba, a Kollégiumba tértem vissza.”⁵⁷

Másik helyen is megerősíti: „Ezen túlmenően a kollégiumnak nemcsak az érettségi előtti utolsó tanévben voltam ingyenes bennlakó tanulója, hanem [az igazgató] egyetemi éveim vakációira is meghívott, hogy mivel haza nem mehetek, legyek vendégük a többi dél-erdélyi menekült diák között.” Folytatja: „Brassói otthonomtól országhatárral elválasztva a Székely Mikó Kollégiumban, valamint Uzonban Temesváryéknál és Tutsekéknél találtam második otthonomra.”⁵⁸

E segítségnyújtó kezek mellett az egyetemtől is kellő támogatást kapott még a vakációk idejére is. Idézhetjük újabb visszaemlékezését: „De hadd térjek még vissza kissé egyetemi éveimre. Számomra a három elnevezésű [Ferenc József, Kolozsvári Magyar, Bolyai Tudományegyetem], de egyazon erdélyi magyar egyetem a szó szoros értelmében alma materem, vagyis tápláló édesanyám volt, mert szülővárosomból, Brassóból menekült diákként – egy országhatárral elválasztott családi háttér, minden erkölcsi és anyagi támasz nélkül” állandó segítséget jelentett még a vakációk idején is.⁵⁹

Azt is meg kell említenünk, hogy Faragó József egyetemi hallgató korában részese volt a diákság szervezkedésének is. 1943 végén megalakult a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége, amelyben külön csoportot jelentett a Székelyföldi Munkaközösség. 1944 nyarán a csoport már Székelyudvarhelyen bemutatkozott. Az ott elhangzott előadásokat Faragó József kötetbe szerkesztette és *Szülőföldünk* címen Sepsiszentgyörgyön kinyomtatta.⁶⁰

1944 ősze a front közeledtének hónapjaihoz tartozott. A németek folyamatosan visszavonultak, egyre nagyobb zűrzavarban teltek a napok.

Már szeptemberben foglalkoztatta az egyetem vezetőségét és a város lakosságát, hogy ilyen körülmények között hogyan alakul az egyetem sorsa. Miskolczy György, az egyetem rektora szeptember 12-én összehívta az Egyetem Tanácsát, és közölte, hogy a város lakói közül többen felkeresték, és azt kérték, hogy az egyetem az ellenség megszállása esetén se hagyja el Kolozsvárt.⁶¹

Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvében ez áll: „A Rektor előterjeszti, hogy az erdélyi magyarságnak különböző foglalkozású és pártállású képviselői keresték fel, és arra kérték, tolmácsolja az Egyetemi Tanács előtt az erdélyi magyarságnak azt a kérését, hogy az egyetem még ellenséges megszállás esetén se hagyja el Kolozsvárt, tartson ki az ősi székhelyen, mert Erdély magyarságának szüksége van arra a kulturális tőkére, amelyet az Egyetem képvisel. Az Egyetemi Tanács örömmel vette tudomásul a Rektor előterjesztését (...) Fájó szívvel távozott volna el Kolozsvárról, mert magát Erdély egyetemének tekintti, és látja azt a hivatást, amely rá Erdély földjén vár. Örömmel értesült arról, hogy az egyetem Kolozsváron maradása, az itteni működésének továbbfolytatására Erdély magyarsága is súlyt helyez.”

Bár kockázatos a maradás, mégis, mindössze néhány nappal e határozat után már az egyetem alkalmazottai az Egyetemi Tanácshoz levelet intéztek, amely, a fentihez hasonlóan, kiadatlan. Ebben azt közölték, hogy egységesen kinyilvánítják elhatározásukat: az egyetemmel együtt mindannyian Kolozsváron maradnak, mert jól tudják, hogy a kolozsvári egyetemre az erdélyi magyarságnak szüksége van, az erdélyi magyar egyetemnek a továbbiakban is működni kell, és erre a lehetőség megmarad. Az emlékiratot 49-en írták alá; az első aláíró dr. Csögör Lajos fogásztechnikai tanársegéd. A középtájon Faragó József neve is megtalálható.⁶²

Parancsra vagy anélkül Kolozsvár lakosságának jelentős része vagy elmenekült, vagy pincékben meghúzódva töltötte napjait. Az egyetem tanárai is oda vonultak. A Bölcsészeti Kar tanár csoportja azt határozta, hogy a tétlenség helyett a pincében dolgozókat olvassák fel. Faragó József írását tervezték elsőnek, az *Uzoni betlehemes*. De mire sor került volna rá, megérkeztek a szovjet csapatok.⁶³

Amikor bevonultak a szovjet katonák a városba, és a parancsnokságot az egyetem vezetői tájékoztatták maradási szándékukról, nemcsak hogy helyeselték a törekvést, hanem egyenesen „nélkülözhetetlenek” tartották, de más néven, mint a Ferenc Józsefé. Ekkor Faragó József negyedéves hallgató és gyakoronok volt.

A szovjet katonák érkezéséhez, az ún. „felszabaduláshoz” más is társult. Az akkor Kolozsvárra érkező orosz katonák – bizonyára kapott címeikkel – házról házra jártak, és több ezer „kizárólag magyar férfit fogdostak össze.” Október 12. és 15. között – e néhány nap alatt – mintegy 5000 civilt szállítottak a Honvéd

⁵⁷ Uő 1983, 2–3.

⁵⁸ Uő 2003, 76.

⁵⁹ Uő 1996, 5.

⁶⁰ Uő 1944.

⁶¹ Uő 1996, 5.

⁶² Uo.

⁶³ Uő 2001b, 9.

utcai törvényszék fogdája. Céljuk – amint később kiderült – az volt, hogy a Szovjet Unióba szállítsák őket. Éjszakánként – a zsúfoltság miatt – egy-egy csoportot gyalogosan indítottak Torda felé, mert a megrongált vasút miatt csak ott vagonírozhatták be őket. Az első csoport október 13-án, az utolsó 18-án hagyta el a várost. Gyors ütemben kellett gyalogoltatniuk 5000 embert. Menet közben néhányan sikerült megszöknie, mások próbálkozását a kísérők észlelték, agyon is lötték őket. A vagonokba 50–60, sőt 70 személyt is bezsúfoltak, hosszú ideig étlenszomjan tartották ott. Egyik részüket Brassóban ideiglenesen lágerbe szállították, másik részüket Foksányba továbbvitték. A kolozsváriak közül ekkor fogták el Faragó Józsefet is Kiss Jenővel, Árvay Józseffel, Haáz Ferencsel, Jancsó Bélával, Mikecs Lászlóval, Mikó Imrével együtt.

A foksányi táborban kialakult állapotokra jellemző az is, hogy némi korpa- vagy répalevesért órákon át sorban kellett állniuk. A kolozsváriak jelentős részét október 31-én zsúfolt vagonokba helyezték el, és egészen az Urálig vitték erdei munkára. Az indítás előtti napokon néhányan sikerült megszöknie ebből a táborból.⁶⁴

Faragó József visszaemlékezésében írta: „idősebb barátommal, a jeles költő Kiss Jenővel életünk kockázatása árán innen [Foksányból] szöktünk meg egy sötét éjszaka, majd a nagy hidegben a Putna folyón ruhástul átgázolva, egy héten át éjjel-nappal bujkáló gyaloglással a Keleti- Kárpátokon átvergődve Kovásznára érkeztünk, ahol végre ismét Erdélyben éreztük magunkat.”⁶⁵

A kovásznai érkezésről dr. Havadtöy Sándor, a Yale Egyetem professzora, a Szabad Európa Rádió protestáns félévű evangéliumi hirdetője, a Székely Mikó Kollégium volt tanulója 2008-ban a 65 éves érettségi találkozóra érkezve mondta el újságírói kérdésre: édesapja a lemaradt katonák és szökevények segítségére sietett. „Édesapám ezt olyan ügyesen szervezte meg, hogy már Kommandón tudomására adták a szökevényeknek: egyenesen a parókiára menjenek. Fábricz Jóska volt az egyik, aki megváltoztatta a nevét Faragó József-re – brassói fiú volt. A brassóiak átjöttek a Mikó Kollégiumba, ahol szeretettel fogadták őket. Kiss Jenővel, az íróval jött hozzánk. De jöttek tízéves az ilyen gyerekek, akiket aztán édesapám eljuttatott, ahová menni akartak.”⁶⁶

A kolozsvári elfogásokról, a Tordára gyaloglásról, vonattal Brassón keresztülhaladásról, a foksányi lágerről, életveszélyes megszökésükről, Kommandóra

és Kovásznára érkezésükről Kiss Jenő írt részletes, regényes beszámolót. Tőle tudhattuk meg, hogy hazatérésük során Brassóban meglátogatták a „néprajzos Jóska” édesanyját, aki szövönőként élt, miután fia férjével együtt 1940-ben Erdélybe távozott. Találkozásukat így írta le: „Jóska édesanyja a központban lakott, egyszerű szoba-konyha lakásban. Maga is egyszerű, kedves, közvetlen teremtés volt, az anyáknak abból a fajtájából, akiknek két kezük munkájával kell felnevelniük gyermekeiket. És ő özvegyen maradván – becsülettel nevelte fel egyetlen gyermekét, iskoláztatta, megnyitotta számára a továbbjutás útját. A négy esztendő távol töltötték egymástól, a fiú ott, az anya itt, s míg az anya a fia jó előmenetelén talált vigasztalást, a fiú abban, hogy az édesanyját anyagi gondok nem gyötrik, szövönői munkájából, ahogy eddig is, különösebb nehézség nélkül megél.”⁶⁷ És kapcsoljuk ide a következő megállapítást is: „A kiskorában mintagyerekként ismert fiút édesanyja értelmiséginek szánta, de távolról sem sejtette, hogy idővel tudományosságunk élvonalába fog emelkedni.”⁶⁸

Faragó József Kiss Jenővel egyetemben 1944 végén visszatért Kolozsvárra. Ezekben a napokban a kolozsvári egyetem további működése kétségessé vált, megmaradását segítette, hogy a korábbi kívánságok szerint a háború legnehezebb napjaiban nem távozott el a városból. Maradását és működését elősegítette az is, hogy a békeszerződés kimenetele is függővé vált a nemzetiségi politikától, ezért szűkített keretek között ugyan, a korábbi saját épületéből más tanintézetekbe költözve tovább működhetett az egyetem. Gunda Béla vezetésével folytatódott a néprajz oktatása is, e katedrán dolgozott továbbra is Faragó József mint negyedéves és mint gyakornok.

Már 1945 tavaszán professzora arra biztatta, hogy a korábban a tudományos kutatásban sikereket elérő hallgatója, segítője, egyik dolgozatát adja be doktori disszertációként. Erre az is feljogosította Faragó Józsefet, hogy 1941 és 1945 között már mintegy 42 írása, tanulmánya különböző folyóiratokban és napilapokban megjelent, még a legjelentősebb néprajzi kiadványban, az *Ethnographiában* is,⁶⁹ s különnyomatként az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 3. száma-ként.⁷⁰ Írásokat közölt a *Pásztortűzben*, az *Erdélyi Múzeumban*, más kiadványokban, sőt *Szülőföldünk* címen önálló kötetet is szerkesztett, amelyben szintén megjelentette tanulmányát is.⁷¹

Az ajánlott dolgozat az *Úzoni betlehemes*, amelyet Gunda Béla már a háború előtről ismert. A *Krizsa János Néprajzi Társaság* Értesítőjében utólag, 2001-

⁶⁴ MURÁDIN János Kristóf 2004, 57–65.

⁶⁵ FARAGÓ József 2003, 77.

⁶⁶ SYLVESTER Lajos 2008, 9.

⁶⁷ KISS Jenő 1992, 195.

⁶⁸ CSETRI Elek 2004, 161.

⁶⁹ FARAGÓ József 1943, 235–247.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo 1944.

ben megjelent doktori értekezése előszavában Faragó József azt írta: „1945. május 29-én adtam át a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalának *Uzoni betlehemes*, saját kezűleg gépelt doktori disszertációm több példányát, hogy három vizsgáztató professzorom mindenike elolvashassa. Én ugyan egy év múlva szándékoztam volna doktorálni, de tervemet elseperte a sürgősség elve. Észak-Erdély Romániához való visszacsatolása után nem lehetett tudni, hogy az esetleg átszerveződő vagy megszűnő magyar egyetemnek hogyan és meddig lesz majd jogában doktori címet adományozni (...), disszertációm átadása után mindössze négy nappal, június 2-án került sor doktori szigorlatomra „magyar néprajz főszakból Gunda Béla professzor úrnál, magyar irodalomtörténet és magyar nyelvészet mellékszakkból György Lajos és Szabó T. Attila professzor uraknál, akikben korább is, majd halálukig atyai jó barátokra és pártfogóra találtam...”⁷² Ne feledjük el, hogy ekkor Faragó József 23 éves volt. A vizsgáztató tanárok Faragó József disszertációját „summa cum laude” fokozattal minősítették, és 1945. június 11-én Miskolczy Dezső rektor a néprajztudományok doktorává avatta.

A háborút követő gyorsan pergő események rendkívüli változásokat eredményeztek. Ștefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszter törvényjavaslatot terjesztett I. Mihály király elé a magyar előadási nyelvű tudományegyetem létesítéséről, amely 1945. június 1-jével lépett hatályba, és Kolozsvári Magyar Tudományegyetem nevet kapta. Így történt meg, hogy a Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalához benyújtott disszertáció bizottság előtti elfogadása és minősítése után a doktori címet már az új elnevezésű egyetem nevére adták ki.

Az egyetem épületét és diákokotthonokat át kellett adni a román egyetemnek, a magyarnak más tanügyi intézményekbe kellett költöznie. Még ugyanebben az évben, december 11-i kiegészítő rendelettel a magyar egyetemet Bolyai Tudományegyetemnek nevezték el Csögör Lajos rektor irányításával.⁷³

A háborút követő években Faragó József a közélet feladataiból is részt vállalt. Az egyetem új rektora azzal bízta meg, hogy Kolozsváron a Balogh Edgár vezette Magyar Népi Szövetség Közművelődési Bizottságában az Egyetemet képviselje.

Bekapcsolódott abba a mozgalomba is, amelynek az volt a célja, hogy a már korábban említett módon segítsen nyújtson a rászoruló, többnyire szegény sorsú diákok továbbtanulásához. Így lett alapító tag-

ja az 1945. június 1-jén alakult Móricz Zsigmond Kollégiumnak. A mindennapi segítségnyújtás mellett a vezetők azt is feladatuknak tekintették, hogy az egyetem jó működését elősegítsék, hogy az 1920–1930-as években szinte teljesen háttérbe szorított magyar értelmiség képzéshiányát gyorsított ütemben pótolják, amelyre az előző években már példát láttak. Ingyenes bentlakást biztosítottak, az ellátást is segítették. A Kollégiumban figyelmet fordítottak arra is, hogy a hallgatók megismerjék a népies mozgalmakat. A Kollégium működését a Bolyai Egyetem vezetősége is támogatta.

A Móricz Zsigmond Kollégiumnak tanár-elnökévé László Gyulát kérték fel, tanárigazgatója Imreh István, tanulmányi vezetője Faragó József volt. A Kollégium könyvkiadót is működtetett, amelynek felelőssévé szintén Faragó Józsefet kérték fel. Kapcsolatot alakított ki a Méhkas Diákszövetkezettel, és hol külön-külön, hol közösen adtak ki könyveket. Szellemiségükre és lehetőségeikre vall, hogy megjelentették néhány magyarországi népi író művét, közöttük az Illyés Gyula *Honfoglalók között* és az *Egy év* című verses kötetét, Erdei Ferenc *A magyar társadalom* című könyvét.⁷⁴ Ezek mellett külön is meg kell említenünk, hogy Faragó József a doktori disszertációja megvédését követően és a kollégiumi, valamint más közéleti feladatai végzése idején egymás után jelentett meg könyveket. Ilyenek: [Petőfi Sándor] *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Históriai jegyzetek Bözödi György bevezető soraival... Felelős kiadó Faragó József; Petőfi Sándor *Az apostol*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faragó József; Petőfi Sándor *János vitéz*. Faragó József bevezető soraival; Petőfi Sándor *A nagyapa*. Faragó József bevezető soraival.⁷⁵ Ez a könyvsor nem teljes, de tovább gazdagodik, ha hozzáadjuk az 1945-ben társakkal együtt szerkesztett *Olvasókönyv a középiskolák I.*, majd *II.* és *III. osztálya számára* című könyveket,⁷⁶ még a közzétett cikkeket is, akkor láthatjuk fáradhatatlan tevékeny munkásságát és annak eredményét.⁷⁷

Bekapcsolódott abba a mozgalomba is, amely szerepet vállalt az 1946-os szárazság következtében szülőföldjük elhagyására kényszerült székely középiskolás, többnyire szegény sorsú diákok segítésére. Megalakították a Szabó Dezső Kollégiumot, amelybe 30 tanulót vettek fel. Irányítására Antal Árpád, tanulmányi vezetésére Faragó József vállalkozott. Sikertől támogatókat találniuk: bentlakást a református teológia, érkezőt a római katolikus diákinternátus („Szent Jóska”) biztosított.⁷⁸

⁷² Uő 2001, 5.

⁷³ Uő 1996, 5.

⁷⁴ RMIL III. 1994, 638.

⁷⁵ PETŐFI Sándor 1945a; 1945b; 1945c; 1945d.

⁷⁶ FARAGÓ József – KOCZIÁNY László – LÉTAY Lajos 1945a és 1945b; FARAGÓ József – LÉTAY Lajos 1945.

⁷⁷ FARAGÓ József 1998, 6.

⁷⁸ RMIL IV, 2002, 137–138.

Faragó József még 1947-ben is fontosnak tartotta a népi kollégiumok működését, hisz saját bőrén tapasztalta, mennyire elő tudják segíteni az anyagi nehézségekkel küszködő, vagy támogatással egyáltalán nem rendelkező fiatal diákok fejlődését és későbbi érvényesülését. Biztatta kortársait, hogy a falvakban teremtsenek lehetőséget arra, hogy a törekvő, jól tanuló fiatalokat ösztöndíjjal segítsék.⁷⁹

Közben eljár népköltészetet gyűjteni, illetve kiadásra előkészíti lejegyzett anyagát. Gondolhatunk a pusztakamarási betlehemezésre és kántálásra, a táncolásra is, általában a betlehemes játékok értékelésére, magyarkiskapusi, szilágycsehi karácsonyi köszöntőkre, a sepsiszentgyörgyi kántálóokra 1946 karácsonyán. Közben Csíksobotfalván is lejegyez egy betlehemes játékot 1946-ban.⁸⁰ A következő forrongó, átalakuló évben is figyel minden olyan jelenségre, amely a magyar folklórral kapcsolatos.

Eddigi élete folyásában a háború és minden más nehéz körülmény mellett mégis döntő fontosságúnak tartja ezt a néhány esztendő. A panaszok felsorakoztatása helyett a kialakult kedvező éveket a véletlenel is magyarázza: „...ha a kolozsvári egyetem egy rövid időszakában – 1940–1948 között – nem lett volna magyar néprajz szak, és nem lehetett volna e szakból doktorálni, életkorommal pedig nem illeszkedtem volna be épp ebbe az időszakba, akkor bizonyára Brassóba tértem volna vissza magyar nyelv- és irodalomtanárnak, ahogyan arra gimnáziumi igazgatóm biztatott-bátorított.”⁸¹

1948. augusztus 3-án közhírré tették a 175. számú törvényt, amely az úgynevezett „tanügyi reformot” tartalmazta. Ez új korszak kezdetét jelentette az egész romániai oktatásban, az egyetem életében is. A tanárok egyik részének szerződését nem hosszabbították meg, a diákok körében is az osztályharcos szellem gyorsan terjedt.

Mindez a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Karán azt eredményezte, hogy Gunda Béla szerződését nem hosszabbították meg, ezért mint magyar állampolgárnak időben el kellett hagynia Kolozsvárt és az országot. A debreceni egyetemen sikerrel folytatta alkotó, kezdeményező munkáját mint európai hírű kutató, de mindig ragaszkodással írt Kolozsvárról, az ott töltött évekről, barátairól, munkatársairól. Barátai között rendszeresen emlegette Szabó T. Attilát, Kós Károlyt, Vámszer Gézá, Tulogdy Jánost, Faragó Józsefet, Molnár Istvánt, Nagy Jenőt, a román Tancred Bănăţeanut.⁸² Meg kell említenünk azt is, hogy tanítványai közül sokan megismerték és megszerették a néprajzot, hálásan gondoltak kiváló professzorukra, néhányan pedig, mint Faragó József,

Vincze László, Nagy Olga, egész életükre a néprajzot választották hivatásuknak, szorgalmasan dolgoztak a folklór értékeinek gyarapításáért, újabb kincseinek felfedezéséért, közkinccsé tételéért. Antal Árpád pedig az irodalomtörténet tanítása mellett eredményesen foglalkozott folklórral is.

A tanügyi reform következménye, hogy az egyetemeken megszűnt a néprajz oktatása, a Bolyai Tudományegyetemen csak a magyar szakosok két féléves kollokviumi jellegű folklór oktatáson vettek részt. Ezt a feladatot 1948 és 1954 között Faragó József, a korábbi tanítvány, a nem régen doktorált adjunktus látta el.

Korábbi munkássága és elért addigi eredményei alapján, amikor 1949-ben megalakították a bukaresti Folklór Intézet Kolozsvári osztályát, amelyet ma a Román Akadémia kolozsvári Folklór Archivumának neveznek, Faragó Józsefet az alapító tagok között tartották számon. Itteni feladatai mellett az Egyetemen rendszeresen megtartotta óráit. 1950 és 1952-ben magam is hallgathattam előadásait. Világos, logikus, biztos ismereteket sugalló, a népköltészet szépségeit bemutató, megnyerő hangulatú előadásait mindannyian szívesen hallgattuk. Az évfolyam hallgatóiban fel tudta kelteni az érdeklődést a folklór iránt, s ha pályája során nem is foglalkozott mindenki a népi alkotásokkal, szépségeinek felismerését elplántálta, őrzését és terjesztését feladatként önkéntelenül is meghagyta. Néhány tanítványa a későbbiekben a folklórral elkötelezte életét, s mindennapi faladatai mellett mindig talált lehetőséget a magyar népköltészet gyűjteményeinek gyarapítására. Könczei Ádám a néptánc, népköltészet gyűjtője volt, dolgozott a Folklór Intézetben is, Mitruly Miklós az egyetemen Faragó József utódjaként a folklórt tanította, Bura László a szatmári népballadákat gyűjtötte össze és adta ki külön kötetben, az ő segítségével jelent meg a *Háromszéki népballadák* kötet is. De később is sok gyűjtővel, kutatóval tartotta rendszeresen a kapcsolatot, és elősegítette számos folklórt tartalmazó könyv megjelenését.

Arra törekedett, hogy valamely szűkebb csoportot beavasson gyűjtéseibe. Már első éven, alig a tanév kezdése után arra kért, hogy az egyetemi életben otthonosan mozgó Könczei Ádámmal, aki akkor harmadéves volt, magam is kapcsolódjak be az akkor divatos munkásfolklór gyűjtésébe, amely gyűjtemény a következő évben meg is jelent. Később a nyári vakációban a kászoni, majd az 1953-as moldvai csángó gyűjtésben is részt kellett volna vennem, de az elsőtől az egyetemi ifúsági szervezet korábbi kiküldetése, a másodikról nemzetközi tábor miatt kellett távol maradnom. Erről a moldvai gyűjtésről

⁷⁹ FARAGÓ József 1947b.

⁸⁰ Uő 1947a; 1947c; 1947d; 1947e; 1948; 1949.

⁸¹ BEKE György 1982, 4.

⁸² FARAGÓ József 2001a, 46.

írt Szabó Gyula írói indulása során az *Utunkban*, később pedig utolsó könyvében részletes leírását is megtalálhatjuk. Szerencsémnek tartom, hogy Szabó Gyula ezen művét Sepsiszentgyörgyön adhattuk ki. Azt írta: „...1953 már úgy volt újesztendő nekem, hogy a kolozsvári egyetem harmadéves hallgatója voltam, és a sok ifjúsági-mozgalmi tennivaló között – s más szerelem híján – „beleszerettem” a folklórba: abba, ahogy a nép érzett-szeretett a maga költészetében. Így a vonat mindjárt az új esztendő elején – a téli szünidő január végi beálltával – Kolozsvárról egyenesen Bákóba vitt [...], a népköltészeti kurzus előadója, Faragó József elvitt magával a folklórgyűjtő útra, s míg ő a meséket jegyezte, mi Kallós Zoltánnal a népdalokat gyűjtöttük.”⁸³

Számomra azért is emlékezetes ez az időszak, mert 1952 nyarán Faragó József hatására kezdtem szülőfalum népköltészetét összegyűjteni, azzal a céllal, hogy elkészítem a lakosság által ismert népi alkotások lehető teljes gyűjteményét. Ez az első tudatos lépés azt is jelentette, hogy sok más tanári és közéleti teendőm mellett ebből az útból mindmáig nem tudtam kitérni.

Faragó József visszaemlékezésében arról írt, hogy 1951-ben választania kellett a Folklór Intézet és a Bolyai Tudományegyetem között. Újabb rendelettel az egyetemen annyira megemelték a kötelező óraszámot, hogy a csökkentett folklór órák mellett irodalomtörténetet is kellett volna tanítania és szemináriumot is vezetnie. „Ézért környezetem nem kis ámulatára, a sokkal szerényebb jövedelmű és nyugdíjazásomig semmiféle előléptetést nem ígérő kutatási állást választottam a kolozsvári Folklór Intézetben.” De még egyelőre teljesen nem szakadt el az egyetemről, a folklórákat 1954-ig megtartotta.

Döntése azt is jelentette, hogy mindvégig szabadon mozoghatott, gyakrabban látogathatta az ország bármely részében azokat a vidékeket, ahol gyűjtési, szerkesztési céljaihoz megtalálta a megfelelő feltételeket. És jelentette azt is, hogy egész életében anyagi gondokkal küszködött. Ezzel is magyarázható, hogy minden lehetőséget megragadott azért, hogy fizetési hiányát pótolni tudja. Sokszor elpanaszolta, hogy akadémiai kutató létére fizetése kevesebb, mint egy középiskolai tanaré.

Folyamatos és eredményes munkásságával mind a romániai magyar és román, mind a magyarországi kiváló szakemberek körében, de a nemzetközi néprajzi szakterületen is kellő tekintélyre tett szert. Alapos kutatásai megfellebbezhetetlen eredményekhez vezettek. Világosan látta, hogy „a néprajz nem-

zetiségi önismeretünk egyik alaptudománya, az önismeret pedig öntudatunk feltétele és biztosítója.”⁸⁴ Többször és többféleképpen megfogalmazta, hogy a folklórnak mennyire fontos szerepe van nemzetiségi létünkben, milyen felelősségteljes feladat hárul művelőire, hogy mennyi teendő van még erőteljesebbé tételéhez. Annál is inkább, mert – ezt is világosan értelmezte a folklórról – „Nemzetiségi kultúránk egyik része, amely kifejezi és hangsúlyozza magyar mivoltunkat, de ugyanakkor hazával és a nagyvilággal összeköt minket.”⁸⁵ A népballadákra szűkítve is tudatosítja, hogy a hazai értékelésen túl nemzetközi megbecsülést is jelentenek a magyarságnak, ugyanakkor olyan értékek, amelyek a világörökség részét is képezik. „Egyre nyilvánvalóbb, hogy népballadánk nemcsak a hazai népköltészet aranyalapjához tartoznak, hanem a nemzetközi kulturális cserében is igazi aranyváltóknak számítanak.”⁸⁶

Sokoldalú munkásságának értékét és értékelését jelzi az is, hogy számos nemzeti és nemzetközi társaság tagjává választotta: a Magyar Néprajzi Társaság 1976-ban tiszteletbeli tagjává; a Kalevala Társaság Helsinkiben 1979-ben, a Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban (nyugdíjaztatása után), a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1996-ban szintén tiszteletbeli taggá választotta, 1993-ban a Folklore Fellows (Turku) tagja lehetett.⁸⁷

Azt is ismernünk kell, hogy 1974-ig csak szűkített utazási lehetőségek körülményei között ismertette a romániai magyar folklórkutatási eredményeket. Előadást tartott 1966-ban a Német Szövetségi Köztársaságban, 1969 és 1976-ban Csehszlovákiában, 1969–1978-ban Magyarországon, 1970-ben a Szovjet Unióban, 1972-ben Lengyelországban, 1973-ban Jugoszláviában, 1974-ben Finnországban. Egyrészt a népköltészeti alkotások különböző műfajainak gyűjtésére, másrészt a népköltészet népszerűsítésére, értékeinek felmutatására felhasznált minden kínáló lehetőséget. Talán nincs is a romániai magyar folyóiratok és napilapok közül egy sem, amelyben vagy valamely ismertetője, vagy népköltészeti gyűjtésre felhívása ne jelent volna meg. De rendszeresen közölte kényszerűségi között tartott írásait külföldi folyóiratokban is.

Életében – már az egyetemi évek kezdetétől – kifogyhatatlan volt újabb és újabb ötletekben, kezdve új folyóiratok és kiadványok kezdeményezésében, egyesek felújításában, különböző pályázatok kiírásában. Meglepő, hogy élete során több mint 700 különböző írása, könyve jelent meg. Csak a könyvek száma közel 80-ra növekszik. 1985-ben nyugdíjba

⁸³ SZABÓ Gyula 2004, 8–9.

⁸⁴ BEKE György 1982, 4.

⁸⁵ FARAGÓ József 1973, 145.

⁸⁶ FARAGÓ József 1977, 134–135.

⁸⁷ PALÁDI-KOVÁCS Artila 2004, 1430.

vonult, de tanácsadóként továbbra is az intézetben dolgozott.

Gazdag munkássága elismeréseképpen sem magyarországi, sem romániai állami kitüntetésben nem részesült. 1984-ben Ortutay Gyula emlékéremmel tüntették ki, majd élete végén, 78 éves korában, 2000-ben neki ítéltek a Kriterion Alapítvány Ezüstkoszorúját. Élete végéhez közeledve Deáky Zita szer-

kesztésében külön könyv jelent meg *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára* címmel.⁸⁸

2004. október 18-án mondta el Csetri Elek búcsúztató beszédét, amelyben ismételtlen összegezte: „...az erdélyi magyar folklór legtekintélyesebb szakemberének rangját vívta ki magának nemcsak Magyarországon és Romániában, hanem nemzetközi síkon is.”⁸⁹

Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy, Benedek Elek u. 8., 4A/9., RO-520067; alberterno@vipmail.ro

Irodalom

ANTAL Árpád

1962 Balog Józsi balladája keletkezésének és változatainak kérdéséhez. *NyIRK*, VI, 1, 1962, 27–67.

BEKE György

1982 A folklór sorsa. Beszélgetés Faragó Józseffel, *A Hét*, XIII, 6, 1982. február 5. 4.

CSETRI Elek

2004 Faragó József ravatalánál, *Erdélyi Múzeum*, 66, 3–4, 161–152.

DEÁKY Zita (szerk)

2002 *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*, Néprajzi Látóhatár Könyvtára 8, Budapest, 2002.

DEMETER Béla (közéteszi)

1941 *A sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó-Kollégium Gimnáziumának és Leányközépiskolájának Évkönyve az 1940/41. tanévre*. Fennállásának 82. évéből. Közéteszi Demeter Béla, a Kollégium rektora és a Gimnázium igazgatója, Sepsiszentgyörgy, 1941, Kiadta az iskola igazgatója.

FARAGÓ József

1941a (faragó) [Faragó József]: Sepsiszentgyörgyi érdekességek. 27 íráshiba nemzetiszínű keretben, *Székely Nép*, LIX, 148, július 2. 5.

1941b (faragó) [Faragó József]: A tanár úr prűcske, *Székely Nép*, LIX, 157, július 13. 4.

1943 Ismeretlen Kriza-életrajzok, *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok*, 3, és *Ethnographia*, LIV, 235–247.

1946 A tánc a mezősegi Pusztakamaráson, *Erdélyi Múzeum*, LI, 31–46.

1947a Betlehemezés és kántálás Pusztakamaráson, *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok*, 8, Kiadja a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár.

1947b Falusi ösztöndíjakat népi kollégiumoknak, *Falvak Népe*, III, 18, 282; *Világosság*, IV, 239, 1947. szeptember 24. 3.

1947c Karácsonyi köszöntő, *Utunk*, II, 25, 1.

1947d Betlehemezés és társadalmi ellentét, *Utunk*, II, 25, 1.

1947e Karácsonyi köszöntő, *Falvak Népe*, III, 23, 363.

1948 Alkalmi kántálás Sepsiszentgyörgyön 1946 karácsonján, *Ethnographia*, LIX, 123–125.

1949 Betlehemezés Csíksobotfalván 1946-ban. *Ethnographia*, LX, 1–4, 222–236.

1967 Kónsza Samu nyolcvan éves, *Gyökerek. Kónsza Samu emlékszám*, II, 3 (10), XII, 15, 12–14.

1968 *Faragó József levele*. Fénymásolat. Az eredeti levél Kerekes Mária tulajdonában van, később más írói levelekkel a Széchenyi Könyvtárban szándékszik elhelyezni.

1972 Helyi folklór és egyetemes kultúra, *Művelődés*, XXV, 11, 13–15, 32.

1973 Nemzetiség és folklór, *Korunk Évkönyv 1973*, 135–146.

1977 *Balladánk Európában. Balladák földjén*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 125–135.

1983 Az én Háromszékem, *Megyei Tükör*, XIV, 3427, február 1., 2–3.

1993 Erdélyi néprajztudományunk a betlehemi csillag fényében, *Művelődés*, XLII, 2, 27–29.

1994 Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok ötven év távlatából, *KJNT Évkönyv 2*, Kolozsvár, 311–315.

1996 Az én egyeteme(i)m, *Helikon*, VII, 14, július 20., 1, 5.

1998 *Faragó József bibliográfiája. KJNT Értesítője 3–4*. KJNT, Kolozsvár.

2001a Gunda Béla, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora, *KJNT Évkönyv 9*, Kolozsvár, 42–48.

2001b Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban, *KJNT Értesítője*, Kolozsvár, XI, 1–2.

2003 Visszapillantás doktori disszertációm kalandos sorsára, *Néprajzi Látóhatár*, XII, 3–4, 75–79.

FARAGÓ József (szerk.)

1944 *Szülőföldünk*, A KMDSZ Székelyföldi Munkaközössége, Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet.

FARAGÓ József – KOCZLÁNY László – LÉTAY Lajos (szerk.)

1945a *Olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára*. Borítékcím: Olvasókönyv 1. Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár.

⁸⁸ DEÁKY Zita (szerk.) 2002.

⁸⁹ CSETRI Elek 2004, 162.

- 1945b *Olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára*. Borítékcím: Olvasókönyv 2. Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár.
- FARAGÓ József – LÉTAY Lajos (szerk.)
1945 *Olvasókönyv a középiskolák III. osztálya számára*. Borítékcím: Olvasókönyv 3. Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár.
- KEREKES Mária
1968 Faragó József. Iskolai Lexikon, *Gyökerek*, II, 8, V, 21, 72–74.
- KISS Jenő
1992 *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*, Erdélyi Szépmíves Céh kiadása, Kolozsvár.
- MIKES Imre
1996 *Erdély útja. Nagymagyarországtól Nagyromániáig*, Kaláka könyvek, Sepsiszentgyörgy.
- MURÁDIN János Kristóf
2004 A megtizedelt város, *Korunk*, XV, 10, 57–65.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2004 Faragó József, *Magyar Tudomány*, 12, 1429–1430.
- PETŐFI Sándor
1945a *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Históriai jegyzetek Bözödi György bevezető soraival, azzal a megjegyzéssel: „Ez a könyv megjelent 1945 júliusában az erdélyi Petőfi-emléknapokra. Felelős kiadó Faragó József.
1945b *Az apostol*, Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faragó József (Magyar olvasó), Méhkas Diákszövetkezet kiadása, Kolozsvár.
1945c *János vitéz*, Faragó József bevezető soraival, Gy. Szabó Béla címlapjával és képeivel (Magyar olvasó), Méhkas Diákszövetkezet kiadása, Kolozsvár.
1945d *A nagyapa*, Faragó József bevezető soraival, Móricz Zsigmond Kollégium kiadása, Kolozsvár.
- SYLVESTER Lajos
2008 Kovásznától a Yale egyetemig. Dr. Havadtöy Sándor magyarságszolgálat, *Háromszék*, 5485, szeptember 20., 9.
- SZABÓ Gyula
2004 *Kényszerpályák*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 8–9.
- TÁNCZOS Vilmos
2003 A történelem színe és visszája II, Tánczos Vilmos beszélgetése dr. Antal Árpád irodalomtörténész professzorral, *Székllyföld*, VII, 7, 27–56.
- VARGA E. Árpád
1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*, Teleki László Alapítvány – Pro-Print Kiadó, Budapest–Csíkszereda.

Folyóiratok

Gyökerek

- 1968 *Gyökerek*, II, 8; V, 21, 72–74. Gépelt példány. A Székely Mikó Kollégium, akkori 1. sz. Líceum iskolai folyóirata, Sepsiszentgyörgy.
- MIL – *Magyar Irodalmi Lexikon*
1963 Faragó József, in: Benedek Marcell (főszerk): *MIL I. A–K*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 329; *Heszke Béla*, uo. 459.
- MNL – *Magyar Néprajzi Lexikon*
1979 Faragó József, in: Ortutay Gyula (főszerk): *MNL II. F–K*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 49.
- NyIrK – *Nyelv és Irodalomtörténeti Közlemények*
- RMIL – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*
1979 Faragó József, in: Balogh Edgár (főszerk.): *RMIL I. A–F*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 548–550.
1994 Móricz Zsigmond Kollégium, *RMIL*, III, 617–518.
2002 népi kollégium, *RMIL*, IV, N–R, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 137–138.

József Faragó (1922–2004)

(Rezumat)

În perioada de după al cel de al doilea război mondial, de-alungul carierei sale de profesor universitar sau cercetător – conform cerințelor și uzanțelor epocii – este foarte probabil că József Faragó a scris mai multe CV-uri, însă acestea nu le cunoaștem. Nu s-au publicat nici discuții, nici confesiuni sau alte publicații care să cuprindă cele mai importante momente ale vieții sale. Degeaba răfoim și lexicoane pentru că nu vom găsi decât o scurtă descriere cu date succinte. Lucrarea mea oferă o privire în viața și activitatea științifică a acestei personalitate de marcă a cercetării folcloristice maghiare din Transilvania.

József Faragó (1922–2004)

(Abstract)

In the period after the World War II, during his career as university professor and researcher – according to the contemporary usage – it is highly probable that József Faragó had written several CV, but we do not know any of them. Nor were there published any interviews, confessions or other publications presenting the most significant moments of his life. Similarly, we may look up articles in lexicons in vain, because we will not find anything more than a summary descriptin with basical data. My study aims to offer an insight into the life and scientific activity of this remarcable personality of the Hungarian folklore research in Transylvania.

Faragó József

Balassa M. Iván

DÁLNOKI 18. SZÁZADI GALAMBBÚGOS KAPUK

A székelykapuk története, mióta a 19. század végétől a szakmai- és a közérdeklődés felébredt irántuk, mindig a figyelem középpontjában volt. A hiteles rekonstrukciót nehezítette, hogy már akkor is kevés, valóban régi, öreg-, nagy- vagy galambbúgos állt, és az idő előrehaladtával ezek is egyre fogytak. Ezért van különös jelentősége Dálnoknak, hiszen innen összesen hét darab 18., és egy 19. század első évében állított kapuról van értékelhető információnk. A legkorábbi 1733-ban állították, ez az, amely egy évszázada Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum kerítését díszíti. Rajta kívül még egy élte meg napjainkat, pillanatnyilag ugyancsak Szentgyörgyön, a múzeum raktárában várja föltámadását. A többi fényképfelvételekről, rajzokról és leírásokból ismerjük. Ezek a dokumentumok nagyrészt Huszka Józsefnek köszönhetők. A képek és az elemzések az 1895-ben megjelent *A székely ház* című könyvében szerepelnek¹. Fényképeinek jelentős része megtalálható a Néprajzi Múzeum Fotótárában, köztük olyanok is, melyeket nem közölt munkájában. Ebben a gyűjteményben mások által készített dálnoki kapufotókat is őriznek. Sepsiszentgyörgyön a dálnokiak közül elsősorban az 1733-ban és az 1751-ben faragottakat megőrző felvételek vannak.

A 20. század első felétől, közepétől már jelentős mennyiségű, 18. századból származó levéltári kapuadat áll rendelkezésünkre,² de annál kevesebb az ebből az időből származó ábrázolás, még kevesebb a napjainkig fennmaradt emlék. Ezért van különös jelentősége a dálnoki kapuknak, hiszen a jelentős számú kép, Huszka és mások leírásai alkalmasak arra, hogy a szó eredeti értelmében képet kapjunk ennek a korai időszaknak az építményeiről.

A kutatástörténeti előzmények között néhány figyelemreméltó jelenségről feltétlenül meg kell em-

lékezni. Az egyik, hogy Orbán Balázs, aki máshol lelkesen szól a galambbúgos kapukról, Dálnokon csak arról ír, hogy „nagy és igen szép székely falu”, ahol „a nagy, de tévútra vezetett s szerencsétlen véget ért Dózsa György...” született. Felsorolja a többi jeles szülöttet, a „Darabonterdő” helynév eredetmagyarázatát, lábjegyzetben levéltári adatokat közöl – de a kapukról nem beszél.³ A másik – Szinte Gábor, akinek Huszka után a kapuknak a legteljesebb és legátfogóbb, és az elődnél objektívabb áttekintését köszönhetjük,⁴ összefoglalásában egyetlen dálnoki kaput sem említ. Pedig járt Dálnokon,⁵ mint arról a *Vasárnapi Újság*ban 1911-ben megjelent tudósítása és fényképfelvételei tanúskodnak.⁶ Viski Károly az 1929-ben megjelent, a székelykapuk történetének kutatásában alapvető tanulmányában mindössze egy helyen említ dálnoki kaput, a „Michael Molnar fecit” feliratost.⁷

Dálnok Háromszéken, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely között, az utóbbihoz valamivel közelebb lévő település, egykor Kézdiszékhez tartozott. A kapuk készítésének idején, az 1786-os népszámlálás szerint 550 lakosa volt, a házak száma 119. Ezzel a környék nagyobb települései közé számított. Márkosfalán 353, Albisban 265, Sepsibesenyőn 257 főt írtak össze, az akkor külön számbavett Felsőcernátonban 270-et, mindössze Alsócernáton haladta meg, igaz, 1033 lakójával jelentősen (itt 198 ház volt).⁸

A már említett neves szülött és a település jelentős volta, újabban a templomban feltárt rovásírás miatt a szokottnál több tanulmány, vagy akár önálló kötet foglalkozik Dálnokkal – legutóbb is négy ilyen jelent meg⁹ – ezek egyikében a kapukra vonatkozó adatok is vannak.¹⁰

A továbbiakban időrendi sorrendben mutatom be a 18. századi dálnoki kapukat.

¹ HUSZKA József 1895.

² Lásd SZABÓ T. Attila 1977.

³ ORBÁN Balázs 1868–1873, III, 184.

⁴ SZINTE Gábor 1909–1910.

⁵ Az egyik felvétel – Néprajzi Múzeum (továbbiakban NM) F. 63368 – valószínű 1903-ban készült, valamint SZINTE Gábor 1911. (részletesebben az 1751-es kapunál).

⁶ Tudománytörténeti „pletyka”, hogy a Néprajzi Múzeum akkori

vezetése Szintét azért kérte fel a kapuk dokumentálására, leírására és ezek közlésére, hogy ezzel némileg ellensúlyozzák Huszka munkájának már akkor is túlzottan tartott következtetéseit.

⁷ VISKI Károly 1929, 90.

⁸ MISKI György 2001.

⁹ A település szülötte, Kicsi Sándor tollából kettő is – 2005 és 2006-ban (KICSI Sándor 2006), 2009-ben megjelent a Veres(s) család antológiája (ZSIGMOND Győző szerk. 2009) →

1. Készült 1733-ban. 261. sz., építtetője Veres Péter, utolsó tulajdonosa Német Károly

Az 1733-ban készült kapuról tudunk a legtöbbet és erről készült legnagyobb számban fénykép. Az első felvételt az 1880-as évek végéről¹¹ Huszka Józsefnek, a következőt Szinte Gábornak köszönhetjük, valószínű 1903-ból.¹² 1911 a következő év,¹³ majd 1913, amelyikből három is ismert. Kettőt Sepsiszentgyörgy jeles fényképésze, Gere István készített, bizonyára a Székely Nemzeti Múzeumnak, ezekből az egyik valahogyan a budapesti Néprajzi Múzeumba került.¹⁴ Az utolsó, amit itt érdemes megemlíteni, a harmadik 1913-as, ez már a mai helyén, Sepsiszentgyörgyön, a múzeum előtt örökíti meg a jeles emléket.

Huszka József keveset ír a kapuról, bár megemlíti, hogy ez a legrégebbi,¹⁵ hogy a „kereklablakos” tükrűek közé tartozik és kora miatt az oszlopok úgynevezett „ráklábon” állnak.¹⁶ A kapuról közölt kép aláírásában értesülünk a feliratról is: „NE: VERES PÉTER ÉPÍTETTE: 30 ESZTENDŐS KORÁBAN FELESÉGÉVEL KOVÁTS ILONÁVAL. ANNO 1733 DIE 13 MAYII”.¹⁷

László Ferenc 1913-ban részletesen ismertette a Székely Nemzeti Múzeum kerítését díszítő két kaput, a dálnokit és a Fenyédről áttelepítettet. Mindkét esetben leírja a múzeumba kerülés körülményeit is,¹⁸ melynek dokumentumai a múzeum adattárában sikeresen átvésztelték az azóta eltelt majd’ száz évet.

A kapu jellegzetessége a kiskapu fölötti „tükrő”, melyet egy függőleges és két vízszintes gerendával hat mezőre, ablakra osztottak. A kis- és a nagykapu ívén, valamint a tükrő kerek ablakmezőin bimbós karéjsorok (fogrovatok, kis félkör alakú kiugrások, térben szemlélve félhengerek) vannak, ezek felülete rovátkolt. A nagy kapuív közepén kifelé kunkorodó

középdísz készült. A lábakat és az íveket kötélfonat díszítés kíséri, az előbbi helyen három, egymással párhuzamos, melyek egyike behajlik az ívekre. A kaputükrő ablakait is így keretezték. A kontyfa és a nagy hónalj-kötés közötti részt harántfutó deszkázattal töltötték ki, erre egy-egy sugarakkal övezett rozettát faragtak. Hangsúlyos dísz a hónalj-kötések megerősítéséül szolgáló három-három rovátkolt fejű „gombolyag” faszeg, melyekből egyet-egyet a kaputükrő szerkezetének illesztési pontjain is elhelyeztek.

A kapu méretei is figyelemreméltóak. Egy szabályszerű négyzetbe illeszkedik, melynek oldala 523 cm, a nagykapu belmagassága 370 cm.¹⁹ Ez esetben is igaznak bizonyul az általános, elsősorban Háromszékben elterjedt vélemény, hogy az itt készült kapuk a másutt állítottaknál nagyobbak.

Az ablakos díszítés viszonylag ritka, különösen olyan, ahol a tükrőben hat lyukat alakítottak ki. Lisznyón 1743-ban állítottak egyet,²⁰ ez feltűnően hasonlít a dálnokira. Huszka József említi még egyet Hatolykáról, ez 1798-ban készült.²¹ Ennek kissé díszesebben faragott párja Feldobolyban állt. Felirata szerint az utóbbi készítője és a készítés ideje: „MÁTYÁS SÁMUEL KAPITÁNY FELESÉGÉVEL BAKCSI SOFIÁVAL 1797. DIE 20 JUNI”.²² A Torjáról Csernátonba, a Haszmann Pál Múzeumba áttelepített hatablakos kaput 1800-ban faragták.²³ Díszítése, az oszlopokon felfutó indák és virágok az utóbbiakkal rokonítható.²⁴ László Ferenc Kisborosnyót említi még, de nem egyértelmű, hogy ott hat-, vagy esetleg csak négyablakos tükrű kapuról tud.²⁵ A hasonló kapuk felsorolását egy messze lévő emlék zárja, Huszka József egy alcsíki, csíkszentmártoni, 1803-as datálásút említi,²⁶ sajnos erről nem maradt fenn kép.

→ – mindhárom kötetet az egykor itt tanító Zsigmond Győző szerkesztette, legutóbb, 2012-ben pedig egy, a temetőket bemutató kötet jelent meg Polgár Erzsébetnek köszönhetően. Két tanulmányt feltétlenül meg kell említeni, Barabás Hajnalkától a templomot részletesen bemutatót (BARABÁS Hajnalka 2007) és a Coroi Arturét (COROI Artur 2008).

¹⁰ KICSÍ Sándor 2006, 138–141, újraközölve Zsigmond Győző (szerk.) 2009, 177–180.

¹¹ NM EA F. 70569, közölve HUSZKA József 1895, 9, 7. ábra.

¹² NM EA F. 63368.

¹³ NM EA F. 13172 – Beluleszkó Sándor felvétele.

¹⁴ Sepsiszentgyörgy: SzNM 1177N, Budapest: NM EA F. 64470, a láthatóan azonos időben készült felvételeken a kapu előtt állók eltérően csoportosulnak.

¹⁵ A mikházi 1673-as kapuról ő még nem tudott.

¹⁶ HUSZKA József 1895, 10, 32–33.

¹⁷ HUSZKA József 1895, 9, 7. ábra, a feliratról és a készítőéről később, az 1751-es, másik Veres Péter kapunál.

¹⁸ LÁSZLÓ Ferenc 1978, 174–177, a múzeumba szállítást megelőzően többször járt Dálnokon, jegyzetfüzetében megörökítette, hogy „Székelykapuk még áll 5”, közülük a négy legfontosabb

adatait rögzítette: „Veres P. I. Németh Károlyé 1733; Veres P. II. Darkó M-é 1751; Miklós Zsigmond 1763; Gál Zsigmond 1791”. VIII. jegyzőfüzet/1911. – a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött adatokat, dokumentumokat Szőcsné Gazda Enikő és Boér Hunor bocsájtotta rendelkezésemre – messzemenő segítségüket hálásan köszönöm!

¹⁹ A méretek LÁSZLÓ Ferenc 1978 nyomán.

²⁰ HUSZKA József 1895, XIX. tábla, 33, felirata „Fueri Curavit Georgius Intze Anno 1743 11 diebus aprilis” – vagy a felirat, vagy a lejegyzés hibás, helyesen „feri curavit”, azaz ’csináltatta’, erről részletesebben később.

²¹ HUSZKA József 1895, 33, rajzát közli Huszka 1885, XLV. tábla, 1.

²² SZINTE Gábor 1909–10, 176–177, 22. tábla.

²³ www.sznm.ro.

²⁴ Különbözik, hogy itt a faszegeknek is jutott díszítő szerep.

²⁵ LÁSZLÓ Ferenc 1978, 175.

²⁶ HUSZKA József 1895, 33. Felirata: CSINÁLTATTA NAGYOBB ALBERT MIHÁLY SZENTIVÁNY HÓ 30-K NAPJÁN ANNO 1803.

A kapu Sepsiszentgyörgyre kerülésének és újr felállításának története 1911-ben kezdődött. Ebben az évben, április 2-án erősítették meg Kós Károly megbízását a Székely Nemzeti Múzeum épületének megtervezésére.²⁷ Az építész már április 14-én Szentgyörgyön van, ahol Gödri Ferenc polgármesterrel, valamint Csutak Vilmos és László Ferenc „múzeumőrrel” egyeztettek az elképzeléseket.²⁸ Tekintettel arra, hogy a források szerint a telek kerítésébe befoglalandó székelykapuk kiválasztásában az építész személyesen is részt vett, nagy valószínűséggel már ekkor megtekintették a dálnoki kaput.²⁹ Végh Mihály, a település jegyzője – aki a további bonyolításból derekasan kivette részét – június 27-én írt egy levelet László Ferencnek, hivatkozva a néhány nappal korábbi, 16-ai megbeszélésükre. Ebben közli, hogy a tulajdonos Németh Károly 600 koronáért adná el a kaput, „...de abba bele nem mehet, hogy helyette másik kapu építtessék, mivel házat akar építeni s az után tudja meg csak hogy az új kaput hova építessék s az esetben, ha a kaput eladná addig amúgy is csak ideiglenes kaput építtetne”. Tehát a kapucserre lehetősége is felmerült. Sőt, esetleg egy másik kapu anyagának megvásárlása is szóba jött, de ennek nem volt realitása, mert abból már csak egy oszlop maradt meg, a többi a tűzben végezte.³⁰

Ezek után 1912 szeptemberében ír László Ferenc a jegyzőnek, hogy a múzeum építése befejezéséhez közeledik és elérkezett az ideje a kerítés építésének, melynek terveit Kós Károly éppen akkor készíti, és a kapu felállításának. Egy vázlatot is küldött és kéri, hogy a tervezés megkönnyítésére a kapu főbb méreteit adja meg. Sajnos ez nem került elő. A kerítés és benne a kapuk 1912-ben készült tervén³¹ a dálnoki esetében egy sajátos elrajzolás figyelhető meg – a nagyes és a kiskapuív felett, a koszorúgerenda és a kapuívек közé Kós Károly 2–2 plusz gerendát rajzolt akkor, pedig a könyökfákat egészen részletesen feltünteti és ábrázolta a kaputükör hat ablakát is. A valószínű magyarázatot egy félreértésben kereshetjük. László Ferenc úgy tudta, hogy a kapu teljes szélessége 523

cm, és a magassága is ennyi. A tervező ezt úgy értelmezte, hogy a tető nélküli szerkezet illeszthető be egy négyzetbe, így a rajz kiszerkesztésekor csak úgy jött ki az azonos magasság és szélesség, hogy berajzolta a plusz gerendákat. Feltételezem, hogy a leírás a teljes magasságméretet adta meg, tehát ebben benne volt a tető, mert ebben az esetben – pár centis eltérésektől eltekintve – nincs szükség a korrigálásra. Létezik a kapuról még egy felmérési rajz, ez valószínű 1913-ban készült, M1 : 20, vagy M1 : 25-ös léptékben, vonalzóval. Talán ez lenne a pallérterv? Mindenesetre az elrajzolások itt is folytatódnak, ugyanis ezen csak egysoros a galambbúg.³²

A korábban hivatkozott levélben László Ferenc a közbenjáró jegyzőt arra is kéri, hogy „...tekintettel múzeumunk kulturális feladataira, anyagi erőnk csekélységére s legfőképpen pedig arra, hogy így a család hírét-nevét ez a kapu hosszú ideig fogja hirdetni –, szíveskedjék valamivel mérsékelni” az eredeti 600 koronás vételárát.³³

A méretek megvoltak – ha némi félreértéssel is –, de a történet csak a következő év februárjában folytatódott. Végh Mihály jegyző február 22-én kelt levélben két dologról értesíti László Ferencet. Az egyik, hogy a 600 koronás árból az eladó „...100 koronát a Múzeumnak visszahagyna azon célzattal, hogy neve az utókor számára megörökíttessék”. A másik legalább ennyire figyelemreméltó: „Mivel nevezett állítása szerint kapuját Budapesten leendő felállítás végett megvételre újlag kéri, az esetben, ha annak a Székely Múzeum részére leendő megvételi terve nem lett volna elejtve s az ár is elfogadhatónak találtatnék, mielőbbi intézkedés lenne ez ügyben fogantósítandó”.³⁴ Németh Károly igazat állít. Az történt ugyanis, hogy még 1911 áprilisában, tehát még a Székely Nemzeti Múzeummal nagyjából egyidőben, Beluleszko Sándor, a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa szintén járt Dálnokon – székelykaput választani a saját múzeuma részére! Ő azonban nem a jegyzővel, hanem egy helyi földbirtokossal, Forró Károllyal vette fel a kapcsolatot és rögtön két kaput

²⁷ BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka 2012, 17.

²⁸ Az épület tervezésére a részleteket lásd BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka 2010; SAS Péter é. n.

²⁹ Erre vall az a levél, melyet Kós Károly április 23/24-én írt Gödri Ferencnek. Ez a polgármestert értesíti, hogy Semayer Vilibald, a budapesti Néprajzi Múzeum igazgatója a dálnoki ház (bizonyára az 1609-es ajtajú) megtekintésére leutazik – vagyis Kós már ezt megelőzően járt a faluban. SAS Péter é. n. Erre minden bizonnyal április 15-én kerülhetett sor, László Ferenc jegyzetlapján ugyanis ez a dátum szerepel – VIII. jegyzetfüzet.

³⁰ 1911. 06. 27. Végh Mihály László Ferencnek – Székely Nemzeti Múzeum Igazgatósági iratok (továbbiakban SzNM Ig.) 153–1911. A másik kapu akkor Miklós Gáboré volt, valószínű

az 1760-as kapuról van szó – lásd ott. Ez a kapu egyébként nem szerepel a László Ferenc által felírtak között, lásd 17. lj.

³¹ A tervvázlatot lásd BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka 2012, 27.

³² SzNM 1190, 1913.

³³ 1912. 09. 16. László Ferenc Végh Mihálynak – SzNM Ig. 479–1912. A 600 korona jelentős összeg volt a Székely Nemzeti Múzeum számára, hiszen 1913 januárjában a néprajzi gyűjtemény éves gyarapítására 1000 korona „rendes államsegély” kiutalását kéri a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségétől – lásd SzNM Ig. 10–1913.

³⁴ 1913. 02. 12. Végh Mihály László Ferencnek – SzNM Ig. 208–1913.

is meg akart szerezni!³⁵ Ezek egyike a 261. sz., 1733-ban készült volt, a másik a Forróé, vagyis az 1791-es Gál-féle.³⁶ Forró Károly elfoglaltságára hivatkozva csak augusztus 4-én válaszolt. A 261. sz. alattiról azt írja, hogy beszélt Németh Károllyal, de ezt követően megszakadt a Néprajzi Múzeum és Forró Károly levelezése – csak 1914-ben folytatódott az egyeztetés, immáron csak az 1791-es kapuról.

1913. március 9-én, mint azt a jegyzőnek írt levélben is jelezték, Csutak Vilmos és László Ferenc Dálnokra ment a részletek megbeszélése céljából.³⁷ Ez alkalommal leelőlegezték a kaput, majd a 100 koronát, kiegészítve a további négy százat, postai utalványon küldték el – mint arról a Székely Nemzeti Múzeum kitöltött formanyomtatványa tanúskodik.³⁸

Bizonyára valamikor a nyáron a kaput lebontották és Sepsiszentgyörgyre szállították. Ezt a múzeum bonyolíhatta, a következő irat, iratok ugyanis azok az árajánlatok, melyeket két helyről is bekértek és ezekben csak a felállítás szerepel. A két árajánlat között lényeges különbség volt, Szabó Mihály építési vállalkozó 519,96³⁹, Sinka József asztalosmester 341,60 koronáért vállalta a kapu rendbehozatalát és felállítását.⁴⁰ Természetesen az utóbbi kapta a megbízást. Az árajánlatból kitűnik, hogy új nagy- és kiskapuszárnyakat készítettek és a vasalások is újak voltak. A kapu lábainak alsó része már Dálnokon is toldva volt, „ráklábon” állt, ezt itt is újra el kellett készíteni. Mindkét ajánlattevő mellékelte egy-egy vázlatrajzot a ráklábról, érdekes, hogy Sinka József egy kőből készítettet – de azután fából csinálta meg a kiegészítést. Sőt arról nyilatkozik: „...el vállalom a kapu alsó részének mellső lapjába a mellékelt rajzszerinti kivitelben egy-egy rozetta kifaragását”. Ez el is készült, mint az a frissen felállított kapuról készített fényké-

pen látszik. A földbe kerülő részeket hagyományos módon, szenesítéssel tartósították.

A galambbúgnak egy részét ki kellett cserélni, megmaradt az előlapja és az előtte lévő deszkák,⁴¹ a zsindelezés természetesen új lett. A kapu régi faanyagát lemosták és egy rétegben firnájsszal bevonták. És ami a legfontosabb, a mester vállalta, hogy a kapuállítást 1913. december 20-ig befejezi. Ez meg is történhetett, mert a múzeum fotótárában a múzeum épülete előtt álló kapuról 1913-ban készült fénykép van – középen valószínű Sinka József asztalosmesterrel, aki büszkén áll műve előtt.

A dálnoki kaput legutóbb 2012-ben restaurálták, mint arról a múzeum honlapjáról értesülhetünk,⁴² a minden részletre kiterjedő rendbetétel során új ráklábakat is kapott.

2. Készült 1751-ben. 360. sz., építtetője Veres Péter, utolsó ismert tulajdonosa Darkó Mihály/Darkó Mária.⁴³

Az általunk ismert második legöregebb dálnoki kapuról is viszonylag sok fényképfelvétel maradt fent. Huszka József közli az elsőt. Könyvében erősen átrajzolva szerepel, a rajz 1893-ban készült.⁴⁴ A következők ismeretlen fényképezésként származnak, Viski Károly gyűjtötte őket 1908-ban,⁴⁵ illetve két évvel később, a kapu akkori tulajdonosától, Darkó Mihály helyi igazgató-tanítótól.⁴⁶ 1911-es dálnoki útján kapta lencsevégre Beluleszko Sándor,⁴⁷ talán ugyanebből az évből származik Szinte Gábornak az a képe, melyet a *Vasárnapi Újság*ban közölt.⁴⁸ A budapesti Néprajzi Múzeumban van egy felvétel, mely a Székely Nemzeti Múzeumból származik, a leltár szerint ezt ismeretlen időben ismeretlen fényképező készítette.⁴⁹ Az 1960-as években Kónya Ádám készített felvételeket róla.⁵⁰

³⁵ Néprajzi Múzeum Igazgatósági iratok (továbbiakban NM Ig.) 67/1911. A Forró Károllyal ápolat kapcsolatnak egy érdekes momentuma a SzNM F. 424. sz., egy szép cserép oszlopkályhát megörökítő fényképe, melynek hátoldalán ez olvasható: „ö.z. Forró Károlyné Dálnok. Cserépkályha ellenében hajlandó a múzeumnak átengedni. Társa a néprajzi múzeumban Budapesten. Állítólag Bereckben készítették”. A kályhának nincs nyoma a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményében.

³⁶ Részletesen a későbbiekben!

³⁷ 1913. 02. 25. László Ferenc Végh Mihálynak – SzNM Ig. ad 208–1913.

³⁸ 1913. 03. 31. – SzNM Ig. 316–1913, itt volt valami eltérés a megbeszélés kifizetési összegeknél, de úgy tűnik, rendeződött – lásd 1913. 04. 03. Németh Károly levele a SzNM-nek – SzNM Ig. 361–1913.

³⁹ 1913. 11. 11. – Szabó Mihály a SzNM-nek – SzNM Ig. 1171–1913., egyébként ő volt a múzeum építésének egyik kivitelezője, a másik Molnár István – lásd BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka 2012, 18.

⁴⁰ 1913. 11. 18. – Sinka József a SzNM-nek – SzNM Ig. 1191–

1913. A két árajánlat tétel- és mennyiség-kírásai egyeznek, tehát ezt előre megkapták.

⁴¹ A galambbúg alsó, tulajdonképpen röpdeszkaú szolgáló deszkázata a felállítás során megrövidült – a két rövid oldali kitoldást elhagyták, és mintha keskenyebbé is vált volna a fényképek tanúsága szerint.

⁴² www.sznm.ro, 2011. 10. 04., *Megújuló székelykapuk*.

⁴³ 1971-ben az utóbbiától vásárolta meg a Székely Nemzeti Múzeum. Darkó Mihály felesége Veres Mária volt – KICSI Sándor 2006, 138.

⁴⁴ HUSZKA József 1895, 11, 9. ábra – az eredeti fényképet nem sikerült megtalálnom a NM gyűjteményében.

⁴⁵ NM F. 64.638 – Dr. Kósa Jánostól.

⁴⁶ NM F. 64.657.

⁴⁷ NM F. 13.171.

⁴⁸ SZINTE Gábor 1911, 293.

⁴⁹ NM F. 64.471 – valószínű azonban, hogy ezt is Gere István készítette 1913-ban, az 1733-as kapuról készült felvételeivel egy időben.

⁵⁰ SzNM KONYA II, 30, 31, 32–1961, 1966, 1968.

Ennél a kapunál a felirat, annak értelmezése okoz többek között nehézségeket. Huszka József olvasatában: „*Fieri Curavit Generosus Dominus Petrus Veres una conjuge Helena Kováts Anno CDDCCLI.*”⁵¹, Szinte Gábornál: „*Fieri curavit benerosus Dominus Petrus Veres unacum Conjuge Heléna Kováts Anno CDDCCLI.*”⁵² Mindkettő tartalmaz hibákat,⁵³ de nem is ez a problematikus, hanem maga a tény, vagyis hogy Veres Péter nemzetesúr, akinek a felesége Kovács Helena/Ilona, vajon azonos-e az 1733-as kapu készítettőjével? Már a 261. sz. alatti felirata is elgondolkasztató, egy esetben fordul még elő, hogy feltüntessék, hány éves volt a kapu állítója e neves esemény idején. Igaz, ez egy kiskapun szerepel, az Alsó-Fehér megyei Magyarlapádon 1731-ből.⁵⁴ Miért örökítették ezt meg? És miért készítettet Veres Péter tizennyolc évvel ez után egy újabbat, méghozzá egy másik portán?

A készítés idejének római számokkal, és valószínű nem is tökéletesen történt megörökítése némi kavarodást is okozott. Huszka egyértelműen 1751-nek olvasta,⁵⁵ és ezzel Szinte is egyetértett.⁵⁶ A fényképek múzeumi leírókartonjain viszont meglehetősen változatos évszámok vannak, a Viski Károly által begyűjtötteken következetesen az 1704-es,⁵⁷ a Székely Nemzeti Múzeumból származón 1740 szerepel.⁵⁸

A „*fieri curavit*”, azaz ’csináltatta’, ’megcsináltatta’ nem ritka fordulat, például épületeken,⁵⁹ a Csík-

somlyó és Csíktapolca közötti Szent Antal kápolna harangjának feliratában,⁶⁰ de Végles várában még egy ágyún is olvasható.⁶¹ Nagykapun azonban meglehetősen ritka: 1743-ban Lisznyón,⁶² Csíkszentsimonban 1777-ből,⁶³ 1798-ban Hatolykán⁶⁴ készült ilyen felirat. A lisznyói kapu erősen különbözik a dálnokitól, a másik, a viszonylag közeli hatolykai időben távoli – és nem is tudjuk, hogyan nézett ki –, a szentsimoni pedig meglehetősen messze van, így a feliratban használt kifejezés valószínű azonos forrásból származik és nem azonos készítőre vall.

A 360. sz. portán állt az a Veres-kúria, melynek egyik ajtókeretén „*Nicol. Zaniz. Anno Domini 1609 Die decemb. SI. vagy ST.*” felirat tanúskodott az épület kivételes koráról.⁶⁵ Szinte Gábor úgy véli, hogy Nicol. Zaniz. a faragómester lehetett.⁶⁶ Az eredetileg kéthelyiséges kúria kibővítése és a fényképekről ismert megjelenésének kialakítása Szinte Gábor szerint a kapuállítás idején történt.⁶⁷ László Ferenc szerint azonban már korábban, 1742-ben toldották ki az épületet.⁶⁸ A történet rekonstruálását bonyolítja, hogy a másik Veres-kúria – ahol az 1733-as kapu volt – szintén többször átépült. Az 1609-eshez hasonlóan két helyiségből álló eredeti épület, ugyancsak László Ferentől tudjuk, 1610–20-ban készült. Ezt 1768-ban megtoldották egy, a régihez hasonló elrendezésű résszel, és a kettőt egy „eresz”-szel kapcsolták össze. Az eseményt egy gerendán meg is örökítették, hogy

⁵¹ HUSZKA József 1895, 11.

⁵² SZINTE Gábor 1911, 292.

⁵³ Generosus/benerosus, una conjuge/unacum conjuge, az első esetben a Huszka-féle a jó, a másodikban Szintéé, azzal a kiegészítéssel, hogy una cum conjuge a teljesen helyes.

⁵⁴ Ez egy koronás-sárkányos kapu, felirata „ZÖLDI ISTVÁN TSINÁLTA 44DIK ESZTENDŐS KORÁBAN”. Az évszám a felirat felett: 1731. Mint Kós Károly írja, ez egy egykori kurtanemes portáját díszítette. KÓS Károly 1978, 77, 49a, 78.

⁵⁵ HUSZKA József 1895, 11.

⁵⁶ SZINTE Gábor 1911, 292.

⁵⁷ NM F. 64.637, 64.638 – sőt ez utóbbinál a leltározó megjegyzi: „Épült:1704-ben” (és nem mint a felirat a képen mondja: 1670-ben), vagyis a Dálnokról származó – mint a kartonon olvasható – nagy alakú pozitív kép hátulján volt egy téves datálás.

⁵⁸ NM F. 64.471

⁵⁹ Pl. Árva váránál az alsóvár 1611-es Thurzó-féle építkezését megörökítő verses feliratban: „... Thurzó Comes Has aedes adita haec fieri curavit” – Árva vár – *Vasárnapi Újság*, 1854–1860, epa.oszk.hu/00000/00030/00187/.

⁶⁰ „+ G. D. STEPH. APOR IN HON. B.V. MARIAE CUR./1682. FRACTAM REFICI CURAVIT FIERI/IOHANNES LÁSZLO ANNO 1781 SP. D. – www.szereda.ro/hu/hit.php?f=szentantal; hasonlóan harangfeliratban Fehérgyarmaton 1587-ből: feheryarmat.hu/refhonlap/tort.html, Baktalórántházán 1596-ból: lexikon.katolikus.hu/B stb.

⁶¹ „*Sp. Dominus Sós de Poltár Eqes auratus, fieri curavit*” – VÁLYI András 1796, 635.

⁶² Rádásul vagy eredetileg, vagy a lejegyzés miatt hibásan: „Fueri

Curavit Georgius Intze Anno 1743 11 diebus aprilis” – HUSZKA József 1895, XIX. Tábla.

⁶³ „Hanc Portam Curavit Fieri Simon Andr. Cum Suo Consore Lucia Adorján Anno 1777. die jun” – HUSZKA József 1895, XVI. tábla.

⁶⁴ „Curavit fieri Johannes Finta Anno 1798” – HUSZKA József 1895, 35.

⁶⁵ SZINTE Gábor 1911, 291–292, a leírás megjelent még: *Egy háromszáz éves székely ház*, Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1912-ik szökö évre, XXX, 48–49.

⁶⁶ Ez nem túl valószínű, igaz, a galambbúgos kapukról szólva, de Szabó T. Attila úgy véli, hogy a mesternevek a korai emlékeken azért nem szerepelnek, mert a megbízó, azaz a földesúr társadalmi státusza nem engedte, hogy „...neve mellé a művészi alkotást készítő népi mester neve is odakerüljön” (SZABÓ T. Attila 1977, 323). Gazda Enikő hívta fel a figyelmet arra, hogy a rövidítés Szaniszló Miklós lehet. Igaz ugyan, hogy a közel egykorú 1602-es lustrában Dálnokon nincs Szaniszló, viszont Felsőcsernátonban három „Zanizlo Miklos” is van, mindhárman „L”, azaz lófók, Lemhányben (Lehmen), Kilinben, azaz Sepsikilyénben és Nagygalambfalván fordulnak még elő a Szaniszlók – *Székely Oklevéltár*, IV, 49, 53, 66, és meglehetősen népszerű köztűk a Miklós keresztnév.

⁶⁷ SZINTE Gábor 1911, 292.

⁶⁸ Az épületet lebontották, ennek ideje kissé bizonytalan. Kicsi Sándor úgy tudja, hogy 1912-ben, csak a pincéje maradt meg és erre tették a régi ajtólapot (KICSI Sándor 2006, 138). Az épületet ma Darkó-kúriaként ismerik – Uo., 100. A datált ajtókeret Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban van.

renoválták: „*Veres Péter és fia Veres László feleségik Székely Éva és Diák Debora anno 1768 dio 1-ma juni.*”⁶⁹

A dálnoki református egyház anyakönyvei 1772-től kezdődően maradtak fent,⁷⁰ így Veres Péterrel kapcsolatban következtetésekre vagyunk utalva. Valószínű ő az, akit a bejegyzésben „tekintetesnek” neveztek, és 1780. június 4-én hunyt el – elég szép kort megélve. Egy Veres Péterné 1774. június 7-én halt meg – ő lehetett az 1733-as és a másikon, az 1751-ben készült kapun Kováts Ilonaként megörökített feleség. Az első kapuállítást feltételezhetően egybeesett egy nagy családi eseménnyel, fiuk születésével: egy Veres László halálát 1801. szeptember 22-én jegyezték be és 68 évesen távozott az élők közül, tehát 1733-ban látta meg a napvilágot. Az ő felesége lehetett Diák Debora. Nem világos, hogy ki lehetett akkor az a Veres Péter, akivel kibővítették a kúriát és akinek Székely Éva volt a hitese társa.

A kapu gondos munkával díszített, a két szélső oszlopot kívülről az oldalközepén „v” alakú bevágásos, egymástól vízszintes bordával elválasztott kockasor, az íveket pedig lóhere szalagdísz keretezi. Az oszlopokon és a nagykapu ívére behajlóan indadísz faragott a mester, a visszahajló indakacsok ötszirmú virágban végződnek. Az íveket kisfejű szegsor kíséri. A nagykapunál a könyökkötés és a függőleges és vízszintes oszlop közötti háromszöget egyetlen, háromszirmú, plasztikusan kifaragott, Huszkánál „székely lilium”-nak nevezett virág tölti ki.

A kiskapu feletti, vízszintes, az oszlopok vájataiba becsúsztatott deszkából készült kaputükrő faragott díszítése már Huszka képzeletét is megmozgatta. A két, felül nagyobb, alul kisebb, két, illetve egy rovatsorral keretezett kör szerinte a nap és a hold. Úgy véli, ez a Veres család címere, melyet a „hold” melletti szirén és medve, valamint a „napon” fekvő krokodil – ez utóbbi a címer sisakdíszje – egészíti ki.⁷¹

A helyszínen készült fényképeken nem minden ábrázolás vehető ki egyértelműen, nehezíti a helyzetet a hiányzó legfölső deszka is.⁷² Szerencsére a kaputükrőt a múzeumba kerülése után, restaurált állapo-

tában Boér Hunor alaposan megfigyelte.⁷³ A három figura közül a felső egy sárkány,⁷⁴ mely szemben állva jobbról balra repül, a nagykapunyílás felé esően van a – szerinte – három fejének kezdete, a felcsapódó farkának felső része a megsemmisült deszkán lehetett, viszont nem kizárt, hogy teljesen visszakunorodott és a test alatt látható a vége. Az is hozzátehető, hogy lába mindenképpen van, és a hátán talán a szárnya kezdete vehető ki. A kisebbik kör alakú faragás mellett a nagykapu felől ő is sellőt látott, a másik oldalon azonban nem medvét, hanem egy oroszlánt ismert föl. A két korong közül a felső nagyobbak 55 rovata, küllője van, hozzátehető, hogy a belső gyűrűnekem 48-at sikerült megszámolni, az alsó kisebb Boér Hunor 27-et számolt meg, én az egyik fénykép erős, nem tiszta felnagyításán 28-at. A felső korong közepén egy lyuk van – természetesen nem lehet tudni, hogy ez a faragással egykorú, vagy valamiféle utólagos magyarázatként később készült.⁷⁵

Úgy látszik Huszkának is nehézséget okozott a kaputükrő, mert a címermagyarázat mellett⁷⁶ felveti, hogy az ábrázolásnak valamiféle mitológiai vonatkozása is lehet. A sárkány a nagykapukon eléggé ritkán fordul elő. Jelenleg mindössze egyről van tudomásom, ez a Dálnoktól meglehetősen távol, Kispetriben (Kolozs m.) állt. Bátky Zsigmond fényképezte le az 1900-as évek elején,⁷⁷ a nem túl jó minőségű fényképen látható galambbúgos kapu felirata nem olvasható, a nagykapu két könyökfáján van egy-egy koronás sárkány vagy kígyó. Egy másik esetben cinteremkapun fordul elő. Az 1794-ben a szentgericei unitárius templom kerítésébe készített kapun a két felső sarokba faragták a szimmetrikusan elhelyezkedő, szárnyas, pikkelyes testű, lefele kunorodó farkú figurát, melynek egyetlen, tágra nyitott szájú feje⁷⁸ az erőteljes, kinyújtott nyelvnek köszönhetően hármastagolódást mutat. Ez utóbbit azért érdemes megemlíteni, mert nem kizárt, hogy a dálnoki sárkánynak sem három feje van, hanem kitért szájú kinyújtott nyelvvel.⁷⁹ Marosszéken a 19. század közepén volt egy „sárkány-divat”, ezeket a kiskapukra faragták és

⁶⁹ László Ferenc (XXIV. jegyzetfüzet 1913/14) az akkor Németh Károly tulajdonában lévő házról azt is feljegyezte, hogy faragott gerendák vannak benne.

⁷⁰ Az anyakönyvi adatokat Kocs Jánosnak köszönöm.

⁷¹ HUSZKA József 1895, 11–12.

⁷² Az 1960-as években készült fényképek tanúsága szerint ezt egy sima, faragatlan deszkával pótolták.

⁷³ Kérésre leírta megfigyelését – melyet itt is megköszönök neki. A kapu múzeumi történetét lásd később.

⁷⁴ KICSÍ Sándor 2006, 139. Szerinte „...a napkorong felett egy virágágyon nyugvó nő, a napkorong alatt egy csokrot tartó habléány és egy griff” látható.

⁷⁵ Pl. egy botot beledugva napórának értelmezték, vagy egyszerűen csak egy nagyobb fejű faszeg volt benne.

⁷⁶ Ennek a dálnoki Veres családnak nem ismerjük a címerét, a valószínűsíthető leszármazottak sem tudták. Hasonló heraldikai figurákat együtt tartalmazó címer Boér Hunor szerint nem ismert a Székelyföldön.

⁷⁷ NM EA. F. 3514.

⁷⁸ A kapu ma a székelykeresztúri Molnár István Múzeumban van kiállítva, rajzát lásd SZINTE Gábor 1909, 5. tábla 1.

⁷⁹ KÜTVÖLGYI Mihály – PÉTERFY László 1987. A belső címlapon és a 98, 99. képen közöl egy nagyon szép, több sárkányt is tartalmazó faragványt. Sajnos a kötetben nincsenek képaláírások, a származási hely felsorolásában pedig a 98-as képnél Nyárad-szentbenedek, a 99-esnél Szentgerice olvasható. Pedig egyértelműen ugyanarról a faragványról van szó, amelynek a képek alapján összeállítható a töredékes felirata „EPITTETTEK ...ROF

esetenként a stilizálásban addig jutottak, hogy a korona inkább taréjnak tűnik.⁸⁰

A rurális művészetben más műfajokban is előfordul a sárkány, így fel-feltűnik a festett templommennyezeteken, gyakran idézik a krasznai (1736), az azonos mester festette szilágyballai, valamint a szilágylompéti (1778) – mindhárom esetben hétfejű – figurákat.⁸¹

A sárkányábrázolásoknál alapvetően azt nehéz eldönteni, hogy valójában miről is van szó. Hiszen a változó számú fejjel rendelkező képzeletbeli lénynek hol szárnya is van, hol nincs, de a szárnyas lehet baziliszkus, melynek kakasfején a taréj koronává „nemesül”, és akkor már, különösen, ha a szárny hiányzik, koronás kígyóról is beszélhetünk. A kígyó mivoltát eldöntő lábatlanság sem biztos támpont, hiszen ennek léte vagy nemléte esetleges, főleg a faragványoknál.⁸²

Faragott nagykapun a sellő vagy szirén ezen kívül máshonnan nem ismert, inkább csak a festett templomi mennyezeteken fordul elő, a paráznaságot, a kísértést szimbolizálva.⁸³ A dálnoki faragványnál a szirén fordított állású – nem szembe fordul a kisebbik koronggal, holddal (?), hanem a hátát mutatja neki.⁸⁴

Az oroszlán már gyakoribb szereplő, de nem az ilyen építményeken. Igaz, Tordán, egy 1816-ban készültlen öt is van, három a kapuoszlopokon, egy-egy pedig a nagykapu ívének kitöltésében.⁸⁵ Ez esetben feltételezhető valamiféle építészeti előkép követése, hiszen például – igaz, tetemes távolságra – Székelyzsomboron egy 1818-ra datált oromzatú ház falazott nagykapujára készítettek egy-egy, a kapunyílás feletti füzért tartó oroszlánt.

A nap máshol is megjelenik a kaputükrőben, így rögtön az első ismert emléknél, a mikházi ferences kolostor 1673-ban készült kapuján, de ez teljesen más megfogalmazású.⁸⁶ Csíkból két 18. századi kaput ismerünk, melyeknek kiskapuja fölött nap található, 1761-ből Csíkmenaság-Pottyandról⁸⁷ és Csík-szentgyörgyről 1775-ből.⁸⁸ Ezek a napok, esetleg forgórozetták is különböznek a dálnokitól. Az pedig, hogy az itt láthatóhoz hasonlóan, a nap, forgórozetta stb. alatt ott legyen egy másik, rovátkolt keretezésű korong, hold?, máshol nem fordul elő.

Veres Péter tehát nemcsak a kapuállítást körülményeivel, a felirat bizonyos részeivel, elsősorban a datálással, hanem a kaputükrő bizonyára tőle származó „program”-jával is megválaszolhatatlan kérdések sorával szembeesíti a két és fél századdal későbbi kutatót. Legfeljebb feltételezhetjük, hogy valahol látott egy hasonló kompozíciót, és ennek elkészítésével bízta meg a kaput faragó mestert.

A kapuról ezután csak a 19. század végén, a 20. század elején hallunk újra. Állapota ekkor már elég rossz, a Huszka-féle képen is látható, hogy ráklábazva van, a kaputükrő vízszintes deszkái kissé lecsúsztak és a legfölső, legkeskenyebb ki is esett, az egész szerkezetet pedig hátulról, az udvar felől megrámasztották. Nem kizárt, hogy már ekkor is megvoltak az utca felőli erősítések is – csak a jobb láthatóság miatt hagyta el első közlője ezeket, az összes fényképen meglévő póznákat. 1911-ben megjelent cikkében Szinte Gábor javasolja a kapu megmentését.⁸⁹

Erre azonban akkor nem került sor, csak 1971. január 8-án szállította be a Székely Nemzeti Múzeumba Gazda Klára – a szétszedett kapu anyagát.⁹⁰

OLDALAGI SIGMON ES... N:ERTSEI...”. A könyv utószavában a Nagykendén előkerült, eredetileg a templom karzatát díszítő sárkányokat említi Péterfy László (167), melynek faragója – szerintem – az udvarhelyszéki illetőségű Csíkfalvi Csók János volt, aki a templom mennyezetét is festette. A mennyezetfestőre vonatkozó adatot, jelöletlenül, valószínű Kós Károlytól veszi, aki a mennyezet elkészítését 1788–1792 közöttre teszi (KÓS Károly 1978, 139).

⁸⁰ Lásd KÜTVÖLGYI Mihály – PÉTERFY László 1987, 108–112. kép – Nagykend, 113–118. kép – Szabéd, 166–167, ez utóbbi helyen Péterfy László hivatkozik Orbán Balázusra, aki felfigyelt az errefelé szokásos „egymásra acsarkodó krokodil pár”-okra. Erről Orbán Balázs Mezőcsávás cinteremkapujánál szól, de nem azt írja, hogy ott látott volna ilyeneket, hanem: „A templomkerítés kapuja mintaképe az ezen vidéken divatos udvarkapuknak, melyeknek cserfából készült köríves nyílata fölött domborművű arabeszkkel diszes táblázat ékeskedik; ez ornamentikából ritkán marad el az egymással szemben agyarkodó krokodil-pár, valamint annak neve, ki az ily kaput Isten kegyelméből állította”. Mezőfelen említi még a kiskapuk „krokodil” vagy más „állatjeles ékítményei”-t (ORBÁN Balázs 1868–1873, IV, 195). A nagykendői sárkányos kapukat Kós Károly is közölte (KÓS Károly 1978, 74–75, 45.b és 46.a. rajzok), és a magyarlapádit – részletesebben lásd korábban.

⁸¹ Legutóbb lásd FEJŐS Zoltán (szerk.) 2008, 145–146.

⁸² A kígyó szerzeágazó kérdéskörével, mely a népi építészettel is érinti – lásd házikígyó, (167) a kiskapuk tetejére elhelyezett kígyó alakú deszkadíz az Alföld keleti peremének falvaiban stb. – itt most nem foglalkozom, a kérdésnek bőséges szakirodalma van, a *Magyar Néprajzi Lexikonban* is több szócikk található róla.

⁸³ ZENTAI Tünde 2009, 23. kk.

⁸⁴ A hadadi Wesselényi család címerén is így áll a sellő.

⁸⁵ TÉGLÁS István 1914, 125, NM EA. F. 63426.

⁸⁶ BALASSA M. Iván 2011, 106. kk. – ez esetben felvetem, hogy Szent Ferenc Naphimnuszára utalhat az ábrázolás.

⁸⁷ Ma Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum csíki portája előtt – eredeti helyén is ez előtt a ház előtt állt. Gazda Enikő elsősorban forgórozettának tartja a dísz, „...mely egyes kutatók szerint ősi napszimbólum”. GAZDA Enikő 1999.

⁸⁸ „Kaputükrében nagy méretű stilizált rozetta található, amelyet felső részén keskeny, visszakunorodó szélű félkörös ív övez” – GAZDA Enikő 2008, 216.

⁸⁹ SZINTE Gábor 1911, 292.

⁹⁰ Gazda Enikő szíves közlése – leltári száma N. 369. Méretei ekkor: szélessége és magassága 520 cm, a tetőzet szélessége 90 cm. Az eladó Darkó Mária, a korábban már szereplő Darkó Mihály iskolaigazgató – a kapu tulajdonosa 1913-tól – lánya volt.

A kaput megfelelő restaurálás után, melynek során a szemben baloldali, a könyökháromszöget kitöltő és már a 20. század elején hiányzó „székely lilium”-ot, valamint a kaputükör legfelső deszkáját pótolták, felállították a múzeum udvarán, a kapusor részeként.⁹¹ A kapu azonban kissé megdőlt és a csapadék ráfolyt, ennek következtében 1997-ben gombakárosodás érte. Le kellett bontani, a fertőzést vegyszeres kezeléssel sikerült megszüntetni és jelenleg raktárban várja az újbóli felállítását.

3. Készült a 18. sz. közepén (é. n.)

Az előbbi kapunak egy párja is volt. Erre már Huszka József is felfigyelt. Mint írja, egymás mellett három telken a Miklós család lakik, és mindegyik telek előtt régi kapu állt. A most tárgyaltról csak ír⁹² és néhány díszítésrészletét közli.⁹³ A Néprijzi Múzeumban őrzött Huszka-fényképek között megtalálható a képe – valóban nagyon rossz állapotban volt. Hiányzott a kaputükör, fedése közepén behorpadt, a kapuszárnyak is szétesőben voltak és a középső, a nagy- és a kiskapu közötti oszlopot valamikor kiscserélték, erre vall, hogy nincs rajta díszítés.

Az azonban egyértelmű, hogy ugyanaz készíthette, mint az 1751-es Veres-féle. A nagykapu ívének díszítése, a két könyökháromszög hatalmas székelylilioma, a felületek finom indasorfaragványja, a zábék szélének lóhereszalagja megerősíti véleményét. Huszka feltételezi, hogy ez esetleg valamivel régebben készült, mint a második Veres-kapu, de lehet, hogy erre csak az állagból következtetett.

Erről a kaputól a továbbiakban semmit sem tudunk, valószínű a 19–20. század fordulójának környékén megsemmisült.

4. Készült 1760-ban. Építtetője Miklós István

A második Miklós-féle kapu több szempontból is fontos. Huszka József *A székely házban* sem fényképét, sem rajzát nem közli, a szövegben viszont azt mondja róla, hogy kivitele egyszerű, de egész felületét leveles-indás dísz borítja, a nagykapu ívének közepén nincs kontyfadísz. Az általa közölt feliratok mindegyikét a megrendelőt nevezték meg: CURA: GENEROSUS : DO : STEPHANUS MIKLOS 1760. Tehát ez is nemesi telken állt. A kapu ívének alsó részén a készítő is megörökítette magát: MICHAEL

⁹¹ Ebben az időben több fénykép is készült róla, többek között egy színes is, ami azután az interneten mint zágoni kapu szerepelt: http://www.kepeslap.com/Sz%E9kelykapu_IMAGEshow.asp?imageid=258378&userid=18083.

⁹² HUSZKA József 1895, 13.

⁹³ HUSZKA József 1895, 40, 42. ábra 3.

⁹⁴ HUSZKA József 1895, 12.

⁹⁵ Pl. HUSZKA József 1898, 8; HUSZKA József 1908, 179, az eredeti: NM EA. Rajztár R9702. A rajzon a felirat: Miklós István

MOLNAR FFECIT DE FELCSERNATON DIE 17 MAY.⁹⁴

Készített viszont róla egy rajzot, mely több helyen megjelent, és eredetije megtalálható a Néprijzi Múzeum gyűjteményében.⁹⁵ A rajz alapján azonosítható a fénykép, melyet valószínű technikai hiányosságai miatt nem közölt,⁹⁶ és amelyiken a nagyméretű üveg-negatív tanulmányozása során kivehető a kontyfán lévő felirat első betűi: *Cura...* A többi része nem olvasható és a mondott helyen a készítőt megnevező szöveg sem vehető ki.

A rajzon a középső zábé és a nagykapu ívének díszítése látható. A függőleges részen egy középtengelyből kiinduló, alul szerényebb, felfelé haladva mind dúsabb indadísz van, melyek visszahajló kacsiban nincs virág. Ezt értelmezte Huszka istenfának. A motívum nem hajlik be a hónaljháromszögre, ott egy nagyméretű, szimmetrikus levélkompozíciót helyeztet el a faragó.

A kiskapu feletti tükör – a fényképből kiteszően – V alakban szorosan összeillesztett falcolt deszkákkal van kitöltve. A meglehetősen ritka megoldásnál – lásd később – elgondolkoztató, hogy külső részén nincs egy, már csak az elemek rögzítése szempontjából is fontos léckeret. Nem kizárt, hogy a 19. század végi állapot nem eredeti, hanem egy javítás eredménye, melyre az 1801-es kapu szolgáltatta a mintát. Eredetileg esetleg olyan, keskeny, profilírozott lécek-ből kialakított kaputükör lehetett, mint a harmadik, 1763-ban készült Miklós-kapunak. Az ilyen tükör-kitöltés nem túlzottan tartós, mint ezt fő elterjedési területén, Csíokban megfigyelhettem.

Huszka József feltételezi, hogy a készítő mesterségére nézve is molnár lehetett. Véleményem szerint ez a Molnár Mihály inkább faragómolnár volt,⁹⁷ aki a környék más településein is dolgozott. A 19–20. századig a készítőkre és lakóhelyükre rendkívül kevés adattal rendelkezünk, ezért is becses ez a feljegyzés.

5. Készült 1763-ban. Utolsó ismert tulajdonosa Miklós Zsigmondné.⁹⁸

A kapu ívének alsó felén olvasható a készítés ideje: „Anno 1763”.⁹⁹ Az előbbi és az utóbbi készítése között mindössze három év telt el, valamint az a körülmény, hogy itt is a kapuív alsó felén örökítettek meg

kapuján Dálnokon. „1760” Csernátóni Molnár Mihály csinálta.

⁹⁶ NM EA. F. 76072.

⁹⁷ A faluban már 1635-ben több Molnár családnevűt összeírtak – *Székely Oklevéltár*, V, 143–145. – közöttük bizonyára nemcsak lisztesmolnárokat. Ugyanezen a lapon az 1801-es kapu díszítését is lerajzolta, felirat: Miskolczi Vilmos kapujáról Dálnokon (Háromszék m.) „1801”.

⁹⁸ HUSZKA József 1895, II. Tábla.

⁹⁹ HUSZKA József 1895, 13.

egy fontos információt, elképzelhetővé teszi, hogy ez szintén a felsőcsernátoni Molnár Mihály munkája.

Szerkezete erőteljes, figyelemreméltó a nagykapu ívének kialakítása. Nem, vagy nemcsak a könyökfá van ívesen megfaragva, hanem a görbületet még egy betétszerűséggel fokozza, melynek szerkezetileg nincs is szerepe. A könyökháromszögeket a könyökfához hasonlóan ívesen megfaragott végű, szeggel rögzített lapolós elemekkel tölti ki, így nyer a díszítéshez sima felületet. A nagykapu ívének közepére rendkívül erőteljes kontyfadíszet készített a mester. A kiskapu szemöldökfája egyenes. Felette oldalt és felül erős plasztikájú keretezés tartja a három függőleges deszkából készült bajusz mintájú áttöréses tükörkitöltést. A galambbúgot ez esetben is konzolok tartják, a más-hol gyakran hevenyészett elemek itt gondos kialakításúak.

A kapu felületének díszítése eltér a korábbi, fényképről ismert dálnoki emlékektől, köztük az 1760-astól is. A zábékon két egymással ölelkező szár fut fel, és az egyikről balra, a másiktól jobbra hajlanak le a kunkorodó oldalágak, végükön erősen stilizált befejező-, levélnek és virágnak egyaránt tűnő dísz van. Míg a korábbi kapuknál ezt és a kapuívket lóheresor kíséri, itt az egész oszlopot kitölti a minta, éppen úgy, mint az 1760-ban készültnél. A nagykapu könyökfái által bezárt háromszögeknél az egységes felületet szépen formált kacsaringóból, ennek csúcsán fordított szív alakú virágból formált mustrával töltötték ki. A kontyfa díszítése három részre tagolódik: egy a kaputükrön felett, kettő a kontyfadísz bal és jobb oldalán van – mindegyik a többihez hasonló, rendkívül lendületes inda. Az egész díszítés jellege azt a változást tükrözi, amikor már a szerkezet dekorativitása mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a felület díszítése. Igaz, itt még a faragott díszítőelemek kevesebb felületet foglalnak el, így vizuálisan kiemelkednek az alapból.

A fénykép tanúsága szerint a kapu a 19. század végén jó állapotban volt. Ezért vagyunk kissé bizonytalanok a további sorsát illetően. László Ferenc jegyzetfüzetében – mint láthattuk – szerepel a négy kapu között mint Miklós Zsigmond kapuja. A falu jegyzője és László Ferenc közötti levelezésben viszont felbukkan egy kapu, amely Miklós Gáboré volt, de azt még 1910-ben lebontották és eltűzelték, a levélváltás idejére, 1912 nyarára pedig már csak egy gerendája volt meg.¹⁰⁰ Az akár ez is lehetett, de nem kizárt,

hogy a szintén ismeretlen sorsú 4. kapura vonatkozik ez az adat.

6. Készült 1791-ben. 216. (203.) sz. Készítette dálnoki Gaál István, utolsó tulajdonosa Gaál Zsigmond.

1791-ben készült, Huszka József csak annyit közöl, hogy ez az évszám van belevésve, de a helyét nem adja meg.¹⁰¹ Az általa készített két fényképen¹⁰² és a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött¹⁰³ sem látható a datálás.

A kapu felületének díszítése az előbb bemutatot-takhoz hasonló, ugyanakkor néhány jelentős egyéni sajátossága is van. Mindenekelőtt a zábélábakon nagyjából a kiskapu ívének indulásáig fölnyúló „csavart oszlopdísz” – esetünkben inkább egy erőteljesebb kötélvastagsággal. Indulását az alsó toldások, a ráklábak miatt nem ismerhetjük, fölül egy erősen stilizált, három levél- vagy szíromszerűségből álló, szokatlanul kisméretű oszlopfőben végződik. A díszítésre Háromszékből ez az egyetlen ismert példa, a többi kizárólag Csíkban van, vagy volt.¹⁰⁴ Ezek különböznek a dálnokitól, oszlopfőjük sokkal nagyobb és egyáltalán nem hasonlít az építészeti előképre.¹⁰⁵

Szerkesztése hasonlít az 1763-as Miskolci-kapura, a nagykapu felső részénél itt is azokat a könyökfához hasonló, ívesen lapolt, láthatóan egyező vastagságú kitöltést készítettek, ami lehetővé tette, hogy az oszlopokon, a csavart dísz két oldalán is felfutó, az ívnél két irányban szétváló indák között egy-egy nagyméretű sarokdíszet készítsenek. A kaputükrön tömör, ezt is egy hatalmas dísz tölti ki – egy értelmezhetetlen négyszögszerűségből kiinduló, vízszintesen és függőlegesen is tengely-szimmetrikus, nagyméretű tulipánokból, levelekből és indákból készült kompozíció.

A kaput Gaál István állította, akinek a leánya Gaál Terézia volt – a magyar biedermeier festészet kiemelkedő alakjának, Barabás Miklósnak az édesanyja. A festő több szalon is kötődött a kapuhoz. Mindenekelőtt azért, hogy – családi konfliktus miatt¹⁰⁶ – édesanyja visszaköltözött a dálnoki családi házba. Ezért a kapu Barabás Miklós mindennapjainak része volt és életének későbbi szakaszában egy sajátos esemény is kötődött hozzá. 1829-ben Bécsben tanult, amikor: „...november közepén egy hordár keresett, azzal az üzenettel, hogy a Mariahilf egyik vendéglőjében kereskedők vannak, a kik velem be-

127. kk.

¹⁰⁵ És tág lehetőséget nyújt a legkülönbözőbb értelmezésekre – lásd HUSZKA József 1895, V; CS. SEBESTYÉN Károly 1939, 230.

¹⁰⁶ BARABÁS Miklós 1941, 172. Barabás Miklós 1810. február 22-én (Kézdi)Márkosfalván, apja kúriájában született. Az apa életmódja miatt Gaál Terézia a gyermek hathónapos korában visszaköltözött Dálnokra és elvált. Így Barabás Miklós Dálnokon nőtt fel, mint arról a továbbiakban is hivatkozott *Emlékirataiban* írt.

¹⁰⁰ SzNM irattára 1911. 06. 27., Végh Mihály László Ferencnek – 153/1911.

¹⁰¹ HUSZKA József 1895, V, 10, 8. ábra, 13.

¹⁰² NM EA. F. 76.106., 76.130.

¹⁰³ SzNM F. 213. – ez nem ugyanakkor készült, mint az előbbieket – a kapun lévő házszám is eltér és a szemből jobb kapufélfára itt teljesen rátakar a csatlakozó deszkakerítés.

¹⁰⁴ GAZDA Enikő 2008, 200–201; BALASSA M. Iván 2011,

szélni óhajtanának. Este hét óra után kerestem föl őket, mert napközben bevásárolni jártak. A hordár bemutatott nekik és kisült rólok, hogy gyalcsos tótok, a kik igen barátságosan fogadtak s habár tótos kiejtéssel is, de elég jól beszéltek magyarul. Mindjárt Dálnokot kezdték emlegetni, kérdezve egyet-mást, azt is, *hogyan hívják azt az urat, a patakon túl, a nagy galambbúgós kapunál?* Mikor látták, hogy mindenre helyesen felelek, e vállalat után mondták csak meg, hogy ők nekem pénzt hoztak, melyet édes anyám nyílt levelével együtt azonnal át is adtak, lévén e borítékban négy pengő forint”.¹⁰⁷

1887-ben Barabás Miklós veje, Maszák Hugó *Barabás Miklós pályája* címmel egy verses elbeszélést írt, amely előbb az Ország-Világ képes újságban, majd önálló füzetben is megjelent.¹⁰⁸ Ennek illusztrációja egy Barabás Miklós által készített metszet „A dálnoki ház (Barabás szülőháza)” felirattal – amely a kaput ábrázolja, mögötte a Gaál-portával. A metszetet Barabás Miklós emlékezetből készíthette, a szerkezetet eléggé jól eltalálta, bár a kapuoszlopokat rövid ferde támaszok gyámolítják, a galambbúg egy soros, a díszítését azonban nem tudta felidézni – a képen egy „simakapu” van.

Legközelebb 1911-ben hallani róla, akkor, amikor a budapesti Néprajzi Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elkezdett érdeklődni a megvásárolható és elszállítható kapuk iránt. Mint már az 1733-as, akkor már Németh-félének nevezett kapunál szó volt róla, a budapesti intézmény részéről 1911-ben Beluleszkó Sándor járt a faluban, de ő Forró Károllyal vette fel a kapcsolatot. Ekkor még két kapu vásárlásáról szól a levél, és július 6-án a még ugyanazon a nyáron lebonyolított, akár júliusi bon-

tásban reménykedik.¹¹⁰ Forró csak augusztus elején válaszolt, megígérte, hogy közbenjár a másik kapu ügyében, a Gaál-félénél viszont konkrét ajánlatot tett.¹¹¹ Ezután hosszú szünet következett, bár a háttérben valami történhetett, mert 1914 márciusának elején Forró Károly azt jelezte, hogy B. Balogh Benedektől kapott egy levelet – aki a Néprajzi Múzeum nevében vette fel a kapcsolatot¹¹² – és arra válaszul közölte az árat és a bontás, szállítás költségét.¹¹³ Májusban újabb személy kapcsolódott be a lebonyolításba – László Károly főgimnáziumi tanár, a Székely Nemzeti Múzeum munkatársa. Ő fizette ki a szállítási költséget, gondoskodott arról, hogy a bontás ne csak kellő gondoskodással történjen, hanem egy vázlatrajz is készüljön az egyes elemek számozásával. Ezt, valószínű Forró Károly, el is készítette,¹¹⁴ majd május 18-án arról értesítette Semayer Vilibaldot, a Néprajzi Múzeum igazgatóját, hogy a lebontott kaput a vasútállomásra szállíttatta és útra indította Budapestre. Levelében és a vázlatrajzon is kéri, valamint László Károlyt is felhatalmazta annak közlésére, hogy a múzeum a „kapu elkönyvelésénél a következő bejegyzést használná”: „Dálnoki Gaál Zsigmond tulajdona volt, építette nagyapja; dálnoki Gaál István 1791”.

A kapu a 109733-as leltári számot kapta,¹¹⁵ és évtizedeken keresztül nem lehetett róla hallani, ismereteim szerint sohasem állították össze. Azután – 1965-ben – leselejtezték.¹¹⁶

7. Készült 18?1-ben, 240. sz.

Építésének pontos ideje azért nem ismert, mert, mint Huszka József leírta, egy konzolt éppen a datálás harmadik évszámába illesztettek be.¹¹⁷ Ugyanezt tapasztalta egy kisborosnyói kapunál is, a hasonlósá-

¹⁰⁷ BARABÁS Miklós 1941, 203–204. (kiemelés tőlem).

¹⁰⁸ *Barabás művészi pályája*, Verses elbeszélés, írta Maszák Hugó, különlenyomat az „Ország-Világ” 1887. évi 8-dik számából, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1887, 9. A forrás fellelésében János Mihály volt segítségemre, a kép másolatát is neki köszönhetem. Jelen ismereteim szerint ez az első művészi székelykapu-ábrázolás.

¹⁰⁹ Forró Károly, bár erre sehol sincs konkrét adat, völként kerülhetett a Gaál családba. Azt is csak kikövetkeztetni lehet, hogy a kapu adásvétel idején mennyire volt tulajdonos – a pénzt ő vette át, ugyanakkor jó harminc évvel később felépült az új, és mai napig álló Gaál-kúria építését a következő felirat örökíti meg: „GAÁL MIKLÓS ÉS NŐ/JE IMRE JULIANNA / ÉPÍTETTÉK 1844 be”. NAGY Balázs (szerk.) 2005, 101.

¹¹⁰ NM Ig. ir. ad. No. 67/1911. sz., a teljes levelezés egy iktatószámán van.

¹¹¹ „Ami az itt való, vagyis a nálam való kaput illeti, én a legnagyobb szívességgel jártam a családnál közbe, s a család szívesen adja a kaput a nemzeti múzeum számára, azzal a kikötéssel, hogy egy másik kaput állíttasson a nemzeti múzeum”. Ennek elkészítését vállalja, a becsült összeg 600 korona, de ha kevesebből kijön, akkor csak annyit kér a múzeumtól.

¹¹² Barátosi Balogh Benedek ekkor bizonyára valamilyen kapcsolatban lehetett a Néprajzi Múzeummal, a továbbiakban nem szerepel, ez annak köszönhető, hogy 1914. április 23-án egy újabb kutatóútra indult, Japánba – Lásd DIÓSZEGI Vilmos 1947, 143.

¹¹³ 400 korona a kapu ára, szállítás, segédmunka 50 korona, két ács várhatóan 10–10 korona.

¹¹⁴ A ceruzával készített rajzból kiderül, hogy a galambúgot szétzedés nélkül vették le. A rajzon megjegyzés olvasható: „Barabás Miklós festő művész szülő házának kapuja, építette nagyapja dálnoki Gaál István”. A bontás nem lehetett zavartalan, mert Forró utolsó levelében ezt írta: „...hála istennek, szerencsésen el tudtam bontani, igaz, hogy szinte emberek élete esetleg testi épsége esett áldozatul. Így még egyet nem bonthatnék el. Az elbontásra 10 koronát számítottam, de 35 koronába került, ha a feles 25 korona kiadását a múzeum megtérítené, köszönettel venném”.

¹¹⁵ *A Néprajzi Értesítőben* az 1914. harmadik negyedév gyűjtemény-gyarapodásában tűnik föl: „...székelykapú (sic!) 1...” SEMAYER Vilibald 1914, 311.

¹¹⁶ A selejtezési jegyzőkönyv száma 68509/65, ugyanezen alkalommal selejtezték le a 102915 sz. mikházi kaput – a legrégebb ismert magyar székelykaput!

¹¹⁷ HUSZKA József 1895, 15–16.

got pedig nemcsak ebben, hanem a kapu egészében is felismerni vélte. A dálnokiról csak Huszka fényképét és az ennek alapján készült rajzát ismerjük,¹¹⁸ a borosnyói jobban dokumentált. Ő is megörökítette,¹¹⁹ Szinte Gábor pedig nemcsak lefényképezte, hanem tanulmányában közölte is rajzát és részletes leírását.¹²⁰ Ez utóbbi szerint a kisborosnyóin latin felirat rögzítette a készítés körülményeit és ennek végén van a részben takart évszám.¹²¹ Ennek ellenére semmi kétsége sincs az évszámot illetően.

A dálnoki és a kisborosnyói kapu hasonlósága kétségtelen, annak ellenére, hogy méreteik különböznek. Az utóbbi, Szinte Gábor szerint 8 m széles, 6,62 m magas, és a nagykapu nyílása is 4,4 m. A dálnoki méreteit nem ismerjük, de a fénykép alapján kisebbnek tűnik. Az oszlopokon felfutó indadísz, a visszakanyarodó szárákban látható virágok viszont megegyeznek, hasonlóak a nagykapu hónaljkötésénél a kitöltésre faragott nagyméretű virágok. Különösen figyelemreméltó a kiskapu feletti rész, a kaputükör. Ez meglehetősen egyedülálló, a kisborosnyóiról korábban elképzelhetőnek tartottam, hogy másodlagos készítésű.¹²² A falcolt deszkákból kialakított, az ajtóborításokra hasonlító tömör tükör Dálnokon rombuszt, a másik esetben cakkozott, talán fenyőfaágasnak nevezhető mintát formáz. A deszkákat az előbbi esetben a hátoldalukon egy kereszt formájú tartó rögzíti, valamint mindkét helyen gondosan elkészített, profilírozott lécekből készített keretezés. Ilyen megoldás az általam ismert anyagban még egy volt, a korábban ismertetett 1760-as dálnoki, melyről azonban feltételezem, hogy éppen a jó negyven évvel későbbiek utánzásával készült javítás.

A hasonlóság abban is megnyilvánul, hogy mindkettő festett volt. Bár a színezés, mindenekelőtt az alkalmazott színvilág, általában csak az észlelés idejére tekinthető érvényesnek, de az biztos, hogy a források is gyakran említik a „veres festésű”, „megfestett munkás” kapukat, sőt az 1760-as évekből részletesebben éppen Háromszékből: „Ultza felöli igen szép formá-

jú figurákkal, virágokkal ki vagyon mettzve és azon metizés veres sárga testszin fejár és fekete színekkal megfestve...”¹²³ Huszka József szerint itt vörös alapon a szárák és a levelek zöldre, a virágok pedig fehérre és kékre voltak festve.¹²⁴

Az 1800-as évek elején készült kapu Háromszéken az egyik utolsó képviselője annak a díszítő stílusnak, mely látható, szoros rokonságot mutat a kőfaragványokkal. Az 1600-as évek végétől alig negyedszázad alatt a környéken több olyan szószék készült, melyek díszítés-megfogalmazása, esetleg egyes elemei hasonlóságot mutatnak a kapufaragványokkal. A sor a kissé távolabbi Fogaras református templomának katedrájával kezdődik,¹²⁵ és folytatódik Alsócsernátonnal (1700),¹²⁶ Nagyajtával (1710),¹²⁷ és Bölönben zárul az 1722-ben készülttel.¹²⁸ A világi épületeknél a vargyasi Dániel-kastély egyik földszinti ajtajának szemöldökköve,¹²⁹ a zabolai Basa-kúria 1680-as, hányatott sorsú faragványai¹³⁰ sorolhatók ide. Igaz, már nem Háromszéken, de nem jelentős távolságra, Csíkszentimréren az 1713-ban épült Henter-kúria portikuszának négy pompás oszlopa gyarapítja az e korból fennmaradt emlékek meglehetősen szerény számát.¹³¹ Szempontunkból talán a legfigyelemreméltóbb a kisborosnyói Tompa-kúria 1728-ban faragott portáléja, mely már Orbán Balásznak is szemébe ötlött.¹³² Elmondták neki, hogy ezt egy molnár faragta, „...oly ember, ki malomkőnél egyebet soha se faragott”. Ismerve a faragómolnárok szerepét és tevékenységét,¹³³ ez természetesen így nem áll meg, aki a művet készítette, gyakorlott faragó volt, ráadásul, meg lehet kockáztatni, nemcsak a kemény kő, hanem a puhább fa is engedelmeskedett vésőjének.

A felsorolt kőfaragványok a két anyag, a fa és a kő közötti átjárás lehetőségét dokumentálják, a nagyon kevés, ugyanebbe a körbe tartozó faemlék közül mindenképpen érdemes felidézni a szentbenedeki Korniss-kastély lépcsőházának egykori faragványait, amit Molnár Albert – valószínű szintén egy faragómolnár – készített 1673-ban,¹³⁴ és bizonyára nem

¹¹⁸ HUSZKA József 1895, VII. tábla, NM EA. F. 76067.

¹¹⁹ NM EA. F. 76065, a kötetben HUSZKA József 1895, 73.

¹²⁰ NM EA. F. 4491, SZINTE Gábor 1909, 117–178, 23. tábla., Sepsiszentgyörgyön is van egy fotó róla: SzNM Neg. 20–9.

¹²¹ PORTA PATENS JUSTIS. PACEMQUE COLENTIBUS. EREXIS DOMINUS TOMPA PAULUS EAM. 1801 – SZINTE Gábor 1909, 117.

¹²² BALASSA M. Iván 2011, 115.

¹²³ Pl. 1732. Szászvessződ (Nagy Kükküllő m.), 1754. Vice (Szolnok Doboka m.) – továbbiakkal együtt SZABÓ T. Attila 1977, 321, 1760/1765 – CS. BOGÁTS Dénes 1943, 48.

¹²⁴ HUSZKA József 1895, 15–16.

¹²⁵ B. MURÁDIN Katalin 1994, 145, 60–61, 167 – a közelebbi Hidvégen az 1674-ben készült szószék csak korával, de nem díszítésével nem illeszkedik ebbe a sorba, lásd B. MURÁDIN

Katalin 1994, 145, 62, 63.

¹²⁶ B. MURÁDIN Katalin 1994, 146, 64, 65.

¹²⁷ B. MURÁDIN Katalin 1994, 146, 66, 67.

¹²⁸ B. MURÁDIN Katalin 1994, 147, 68, 69.

¹²⁹ FEHÉR János – az ajtókeret jelenlegi helyén másodlagos elhelyezésű.

¹³⁰ Jelenleg Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban, lásd még BÍRÓ József 1943, 51, 86.

¹³¹ FORRÓ Albert é. n., fényképeit lásd még Kriza János Néprajzi Társaság Fotótára KJNT 12702, 12703. Vámszer Géza rajzai uo., KJNT 12698–12701.

¹³² ORBÁN Balázs 1868–1873, III, 164, 166.

¹³³ A kapukkal kapcsolatosan lásd BALASSA M. Iván 2011, 95. kk.

¹³⁴ KELEMEN Lajos 1977, 110. kk.

véletlen, hogy ugyanebből az építési periódusból nagyon hasonló kő ajtókereteket is ismerünk.¹³⁵

Van tehát a 17–18. század fordulóján egy szűk fél évszázad, amikor Háromszéken egy réteg – nemesek, mint Nagyajtán Donát György, vagy Kisborosnyón a Tompák; vagy lófő székelyek, mint az alsócsernátoni Bernáld János – helyi mesteremberekkel készítette el kúriái építészeti díszítését vagy az általa adományozott szószekeket. Valószínű, hogy a mindkét anyag, a fa és a kő faragásában jártasság eredménye az a díszítő stílus, mely a reneszánsz elemeket sajátosan alkalmazza, melyet újabban „vernakuláris manierizmus”-nak titulálnak, de magam részéről szívesebben használom a „virágos reneszánsz” Erdélyben különösen indokolt megnevezést.¹³⁶ Ez természetesen nemcsak háromszéki jelenség, de – csak kiragadott példaként Sipos Dávid tevékenysége¹³⁷ ide sorolható – ezek részletezése meghaladná e munka lehetőségeit.

Van az itt bemutatott köemlékekkel párhuzamosan egy másik fadíszítési, stílus mely jól elválik az előbbiektől: az ugyanebben az időben készült mennyezetek faragása. A zágoni Mikes-kúriának nemrég került elő az 1632-ben készült famennyezete, Altörján a 17. század vége felé készült az Apór-kúria szintén frissen feltárt fa fődéme.¹³⁸ A megrendelők másik végétét, a kisnemeseket képviseli az 1645-ös évszámot viselő homoróaldalmási mennyezet¹³⁹ és Alsócsernátonban, a Haszmann Pál Múzeumban egész sorozata a helyi és környékbeli kúriákból származó fődémgerendáknak, például 1701-ből, 1737-ből, 1742-ből és 1745-ből, Dálnokon az 1733-as kapujú Veres-kúria valószínűleg 1768-ban készült gerendája.¹⁴⁰ Megjelenésükben, díszítésük módjában azonban ezek az emlékek egyeznek. A gerenda alsó két éle le van gömbölyítve, és ezt három oldalról, az alsó és a két oldallapon egy, nagyobb méret esetén két mély vājattal keretezik. A hangsúlyos pontokon, a végeken és közepén a vājatok kifutnak az élre, vagy a maga fizikai valóságában, vagy egy keskeny faragott vonallal jelzetten – ez utóbbi a gyakoribb. Ugyanezt alkalmazták a gerendák közepén lévő mezőknél is, ott, ahova legalább az alsó, de többnyire mind a három látható oldalon, rozettát faragtak. Ezen kívül itt egy vagy két sor rovátkolás is készült, gyakori, hogy ez a díszítés háromszögben helyezkedik el, fenyőfára emlékeztetve. Az Aporok, és mondjuk a dálnoki Veresek geren-

dái között méretekben, a díszítés gazdagságában van különbség – az előbbi esetben a hatalmas szelvényű gerendák rendkívül sűrűen fedik a helyiséget –, de nem a díszítés módjában, hisz ez azonos.

Mind ezt azért volt érdemes így részletezni, mert ezeket a fődémeket minden bizonnyal ácsok készítették, tehát jól látható a különbség a két, fával, vagy azzal is foglalkozó mesterség, az ács és a faragómolnár munkája között. A nagykapuk díszítése inkább az utóbbiaknak köszönhető, a stílus és a kivitelezés, most konkrétan Háromszéken, a faragómolnárokat hagyatéka, olyanoké, mint a felsőcsernátoni Molnár Mihály. Egészen addig így volt ez, amíg itt fel nem hagynak a galambbúgos kapuk építésével és a kúriáknál áttérnek a rangosabbnak számító kőoszlopok emelésére és aki esetleg még megelégszik a régivel, az szinte kizárólag „simakapu”-t, azaz díszítetlent készítet.¹⁴¹

A 19. század első évében készült dálnoki kapu hasonlósága az egykorú kisborosnyóival ennek a faragómolnár-vonulatnak az utolsó emléke a faluban. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy annak, aki Borosnyón működött, a kúria faragványai szolgáltak mintául, és bizonyára nem tudatosan, de ennek a hagyományának volt folytatója.

Az 1733 és 1801 között Dálnokon felállított hét galambbúgos kapu vizsgálata számos tanulsággal járt. Egyértelmű, hogy ebben az időszakban a székelykapuk állítása nem volt általános gyakorlat, nemes emberek vagy a székely hierarchia felső rétegéhez tartozók készítették ezeket portáik bejáratához. Megfigyelhető, hogy a településen ez a kapuban gazdag korszak lényegében a 19. század elején lezárult. Az új vagy átépített kúriák előtt egy ideig esetleg még ott álltak a fából ácsolt galambbúgosok, de nem lehet véletlen, hogy éppen a legrégebb, 1733-as kapu tulajdonosa 1912-ben visszautasította a Székely Nemzeti Múzeumnak a pótlásra tett ajánlatát, mondván, új házat akar építeni, és csak annak elkészülte után dönt a dologban. A Beczassy-kúria szép, falazott kapuoszlopai feltételezhetően a 19. század végén készültek,¹⁴² az 1912-ben lebontott 1609-es Veres-kúria¹⁴³ alapjaira épített Darkó-kúria előtt a múzeumba szállításig megmaradt az 1751-ben állított kapu, de a Galál-portára sem galambbúg alatt lehet bejutni a 20.

Mihály Ferenc piros festésnyomokra lelt a faragásban. Később egyes részei károsodtak, ezeket pótolták.

¹³⁵ KOVÁCS András 2006, 100, 153. kép, ugyanez, jobban láthatóan BERKE Márta 2010, 7. A kép eredetije az egykori Országos Műemlék Felügyelőség fotótárában, ugyanott egy minden bizonnyal átalakított keret, szárfáin: 055.878ND, itt az ajtólappon 1778-as évszám.

¹³⁶ Részletesebben BALASSA M. Iván 2008.

¹³⁷ Lásd legutóbb B. MURÁDIN Katalin 1994, 11. kk.

¹³⁸ Benczédi Sándor szíves közlése szerint a nagy- és a kispalota eredeti mennyezete az épület 1693-as felújításakor készült, és

¹³⁹ Lásd BALASSA M. Iván – FURU Árpád 2007.

¹⁴⁰ Székely Nemzeti Múzeum – László Ferenc jegyzetei, XXVI. füzet.

¹⁴¹ Pl. Felsőcsernáton 1816, 1854, Sepsiszentgyörgy–Szemerja 1828. BALASSA M. Iván 2011, 115.

¹⁴² NAGY Balázs (szerk.) 2005, 99.

¹⁴³ KICSI Sándor 2006, 138.

század eleje óta, bár itt, mint láthattuk, a hasonlóval pótlás az eladáskor felmerült. Dálnokon ezek után már csak az új székelykapudivat idején készültek újabbak, előbb 1978-ban a református templom cinterembejáratához, 1984-ben pedig a 238-as portára, ez az 1733-as formavilágát idézi vissza.

A 18. századi kapuk igényesek, anyaguk, kivitelük, ács munkájuk olyan, hogy a 19. század végéig többnyire sértetlenül fennmaradtak, természetesen a földre rögzített részüket „ráklábazni” kellett. Egyikük sem volt díszítetlen „simakapu”. Felületüket olyan faragással díszítették, melyek egyértelműen mutatják rokonságukat a kőfaragványokkal és dokumentálják azt a folyamatot, melynek során a magasépítéssel egyes elemei átkerülnek a népművészetbe.

Számos, a székelykapuknál általában is tapasztalható jelenségre a hét dálnoki kapu konkrét adatokkal szolgál. Ilyen például a feliratok kérdése, mely,

ha van, konkrétan az építésre, az építtetőre vonatkozik, és latin vagy magyar nyelvű, latin, nagybetűs írással. A mestert csak egy alkalommal nevezik meg. A kaputükrök díszítése visszafogott, csak két-tő tömör, az egyikben dús indadísszel, a másik pedig bonyolult és nem teljesen világos jelentésű figurális ábrázolásokkal.

A kapuk története is tanulságos, a 19. század végi felfedezésük, dokumentálásuk, majd megmentésük mozzanatai – hogy három is múzeumba került, de csak egyikőjük látható ma is; a helyszínem maradtak pedig mind eltűntek – elgondolkodtató. Pedig velük egy jellegzetes kapustílus tűnt el, hogy azután – ha egyáltalán emeltek ilyen monumentális építményeket a későbbiekben – egy másik vegye át helyüket, a korai háromszéki galambbúgosok helyébe a mindennütt hódító és kedvelt udvarhelyszéki székelykapuk léptek.

Balassa M. Iván – Szentendre; balassami@gmail.com

Irodalom

- BALASSA M. Iván
2011 *A székelykapu*, Terc Kiadó, Budapest.
- BALASSA M. Iván – FURU Árpád
2007 Homoródalmás 18. sz. ház. Kutatási beszámoló, *Ház és Ember*, 20, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 311–318.
- BARABÁS Hajnalka
2007 A dálnoki református templom, *Acta Siculica 2007*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 319–353.
- BARABÁS Miklós
1941 Barabás Miklós emlékiratai, in: Makkai László (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről IX. Erdélyi arcok 1791–1867*, Franklin Társulat, Budapest.
- BERKE Márta
2010 Erdélyi kastélyok, kúriák és udvarházak nyílászárói a 17–18. században, Moholy-Nagy Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola (kézirat), Budapest, <http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezések/DLAertekezés-BerkeMarta-2010.pdf>
- BÍRÓ József
1943 Erdélyi kastélyok, Új Idők Irodalmi Intézete (Singer és Wolfner), Budapest, adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=822
- BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka
2012 *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- BOGÁTS Dénes, Cs.
1943 Háromszéki oklevél-szójegyzék, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 163, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- COROI Artur
2008 A dálnoki magánerdő-birtokosok 1804-béli erdőrendtartása, *Acta Siculica 2008*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 319–345.
- DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás
2011 *Életem, Háromszék. Boldog békeidők*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- DIÓSZEGI Vilmos
1947 Egy magyar mandzsú-tunguz kutató, *Ethnographia*, 58, 143–146.
- FEHÉR János
é. n. *A vargyasi Daniel kastély*, <http://www.vargyas.ro/hu/vargyas/daniel-kastely.html>
- FEJŐS Zoltán (szerk.)
2008 *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz*, Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, Katalógus, Néprajzi Múzeum, h. n.
- FORRÓ Albert
é. n. *Henter kúria*, <http://www.csikszentimre.ro/index.php/hu/csikszentimre/henter-kuria/>
- GAZDA Enikő
1999 Kötött nagykapuk a Székely Nemzeti Múzeumban, *Háromszék*, 1999. április 10.

- HUSZKA József
 1895 *A székely ház*, Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság, Budapest (hasonmás kiadás, 2005).
 1898 *Magyar ornamentika*, Pátria, Budapest.
 1908 Az istenfia, *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 42, 157–181.
- KELEMEN Lajos
 1977 A szentbenedeki kastély és hímes oszlopai, in: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 110–113.
- KICSI Sándor
 2006 *Dálnoki történetek*, Dálnok Önkormányzata, h. n.
- KÓS Károly
 1978 Építkezés, in: Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*, Kriterion, Bukarest, 13–98.
- KOVÁCS András
 2006 *Késő reneszánsz építészet Erdélyben. 1541–1720*, Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár.
- KÚTVÖLGYI Mihály – PÉTERFY László
 1987 *Nyitott kapuk. A Maros, Nyárad és Kis-Küküllő vidékének faragott kiskapui*, Fényképezte Kútvölgyi Mihály, az utószót írta Péterfy László, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- LÁSZLÓ Ferenc
 1978 A Székely Nemzeti Múzeum galambbúgos kapui, in: Uő: *Táj és tudomány. Válogatott írások*, László Attila gondozásában és előszavával, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 174–177.
- MISKI György
 2001 *Erdélyi és Erdélyen kívüli települések ismertetése. Székelyföld és Erdély*, Arcanum Digitéka – CD
- MURÁDIN Katalin, B.
 1994 *Faragott kőszószekek Erdélyben*, Mentem – Polis Kiadó, Budapest–Kolozsvár.
- NAGY Balázs (szerk.)
 2005 *Küriák földje, Háromszék*, Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy.
- ORBÁN Balázs
 1868–187 *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisei szempontból*, Pest.
- SAS Péter
 é. n. *Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum*, www.szekelyfoldert.info/index2.php?option=com_content
- SEBESTYÉN Károly, Cs.
 1939 A székelykapu pálmafája, *Ethnographia*, L, 3–4, 296–299.
- SEMAYER Vilibáld
 1914 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1914. év harmadik évfolyamában, *Néprajzi Értesítő*, 15, 311.
- SZABÓ T. Attila
 1977 A galambbúgos nagykapu az erdélyi régiségben, *Ethnographia*, LXXXVIII, 2–3, 302–328.
- Székely Oklevéltár IV.
 1997 *Új sorozat IV, Székely népesség-összeírások 1575–1627*, bevezeti és közléteszi Demény Lajos, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Székely oklevéltár V.
 1999 *Új sorozat V, Székely népesség-összeírások 1635*, bevezeti és közléteszi Demény Lajos, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- SZINTE Gábor
 1909–1910 A kapu Székelyföldön, *Néprajzi Értesítő*, X, 1, 40–55; 2, 97–101; 3–4, 167–178; XI, 1–2, 27–31.
 1911 Egy háromszáz éves székely ház, *Vasárnapi Újság*, 15, 291–292, 293.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő – SZŐCS Imre
 2008 A Fiság völgye régi kötött nagykapui, *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008*, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 195–216.
- TÉGLÁS István
 1914 Galambbúgos kapuk Tordán, *Néprajzi Értesítő*, XV, 1, 124–127
- VÁLYI András
 1796 *Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; ... a' betű rendgyek szerint felhálaltatnak*, A Királyi Universitasnak betűivel, Buda.
- VISKI Károly
 1929 Adatok a székely kapu történetéhez, *Néprajzi Értesítő*, XXI, 3–4, 65–88.
- ZENTAI Tünde
 2009 Az iványi sellő a szirének között, *Néprajzi Értesítő*, XCI, 23–34.
- ZSIGMOND Győző (szerk.)
 2009 *Dálnoki Veres(s) antológia*, Dálnok Önkormányzata, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Porți cu porumbar din secolul al XVIII-lea în Dalnic

(Rezumat)

Porțile construite pe trei stâlpi legate orizontal cu o grindă, ale căror porțiță servea ca acces pentru persoane iar poarta mare pentru circulația bunurilor către curtea gospodăriei, și care aveau și un acoperiș dotat cu locuri special amenajate pentru porumbei sunt numite în ultima perioadă porți secuiești. Mai demult aceste construcții impozante erau denumite porți mari sau porți cu porumbar. Originea și istoria acestora este cercetată de peste un secol. Descrierea amănunțită a celor șapte porți dintr-o singură localitate, Dalnic, toate datând din secolul al XVIII-lea, vine ca o completare la cercetările anterioare. În perioada cercetată locuitorii satului situat în partea sud-estică a Transilvaniei, în Ținutul Secuiesc, odinioară Scaunul Kézdi (astăzi în județul Covasna), între orașele Târgu Secuiesc și Sfântu Gheorghe, dispunea de privilegiul colectiv al secuilor, dar și numărul celor cu titlu nobiliar individual era semnificativ.

Dintre porțile construite între 1733 și 1801 prima și cea de-a doua, datată din 1751, au fost realizate de aceeași persoană, Péter Veres. Ambele porți instalate în fața a două case nobiliare diferite sunt semnificative. La prima poartă (1.) câmpul deasupra porțiței, așa-numitul fruntar, este umplut/completat cu o grilă de grinzi și cu ornamente compuse din șase „geamuri” rotunde. Cea a doua (2.) are o sculptură figurală unică, un cerc mic și unul mai mare, poziționate unul deasupra celuilalt – soarele și luna? – încadrate pe partea superioară de un balaur culcat, iar lateral de o sirenă și un leu.

Poarta din 1751 avea și o pereche (3.) care deja la sfârșitul secolului al XIX-lea era într-o condiție destul de precară și soarta căreia a rămas până azi necunoscută.

În anii 1760 s-au construit încă două porți, ambele în fața câte unei curți a familiei Miklós. Inscripția în limba latină a porții din anul 1760 (4.) relevă nu numai numele persoanei care a comandat-o și data ridicării, dar și numele meșterului, Miklós Molnár din satul vecin, Cernatul de Sus. Cealaltă poartă a fost construită cu trei ani mai târziu (5.), evident de același meșter.

În 1791 István Gaál, bunicul lui Miklós Barabás, cel mai important artist maghiar al picturii *biedermeier*, a ridicat poarta care făcea parte din copilăria artistului crescut în casa lui (6.). Obiectul este remarcabil și pentru faptul că pe elementele sale verticale se găsesc ornamente de stâlpi lucrate în spirală. Nicăieri în zona Trei Scaune nu găsim asemenea ornamente. Decorațiuni de o concepție asemănătoare, dar cu realizare diferită putem întâlni în zona Ciucului.

A șaptea poartă datează din primul an al secolului următor, din 1801 (7). La fel ca și toate celelalte, a fost realizată de un meșter care era probabil priceput atât în cioplirea pietrei cât și a lemnului, adică era un „morar-dulgher”. Acestor meseriași îi datorăm ornamentele din piatră cioplite de pe numeroase conacuri nobiliare și același set de motive îl putem întâlni și pe porțile cioplite din lemn de către ei.

La Dalnic, dar și în tot Ținutul Trei Scaune, la începutul secolului al XIX, a dispărut tradiția ridicării porților mari cioplite și ornamentate. Porțile conacelor de mai târziu erau susținute de stâlpi din piatră, mai rareori au ridicat porți ca odinioară, dar fără ornamente.

Chiar și soarta acestor porți prezentate este plină de învățăminte. Doar cea mai veche poartă din 1733 a supraviețuit zilelor noastre datorită faptului că în 1913 a fost mutată la Sfântu Gheorghe, în fața Muzeului Național Secuiesc proiectat de Károly Kós. Mai puțin norocoasă a fost poarta din 1751 care a fost și ea mutată și instalată în muzeul din Sfântu Gheorghe, dar care s-a deteriorat și momentan se află sub conservare în depozitul muzeului așteptându-și restaurarea. O altă poartă care a ajuns în muzeu este cea din 1891, care a fost transportată la Budapesta, în Muzeul Etnografic, unde datorită mutării continue de la depozit la depozit, precum și a condițiilor precare s-a nimicit. La fel ca și celelalte porți rămase în Dalnic. Odată cu ei a dispărut și un stil aparte al porților, urmând ca – dacă s-au mai ridicat asemenea construcții monumentale mai târziu – locul acestora să fie preluat de porțile secuiești din scaunul Odorhei răspândite și îndrăgite peste tot.

Gates with "Pigeon Lofts" from the 18th Century Dálnok (Dalnic)

(Abstract)

Gates with three pillars bind together with a horizontal beam, having a smaller passageway for pedestrian entrance and a big gate for carrying goods to the croft behind the gate, and sometimes equipped with a pigeon loft built under the roof of the gate are nowadays called Székely gates. Earlier these impressive constructions were simply called big gates or gates with pigeon loft. Their origin and history have been researched in the last one hundred years. This detailed description of seven 18th century gates originating from one village, Dálnok, are meant to bring contributions the investigations done so far. In the studied period the inhabitants of the locality situated in South-East Transylvania, in Székelyföld, in the former Kézdi seat (now in Covasna County) between Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) and Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) towns, once possessed the collective privileges of the Székelys and there was also a significant number of people having individual nobility.

Among the gates made between 1733 and 1801 the first gate and the second one, from 1751, were made by the same person: Péter Veres. Both gates, originally erected in front of two different noble houses, are remarkable. In case of the first one, the so-called mirror above the small gate is filled with a beam grid and a decoration made up of six round "windows". The second one has a unique figural carving – a smaller and a bigger circle one above the other – the Sun and the Moon? – framed above by a lying dragon and laterally by a mermaid and a lion.

The gate from 1751 had a pair (3.) The fate of this object which had been in very bad condition already at the end of the 19th century is unknown.

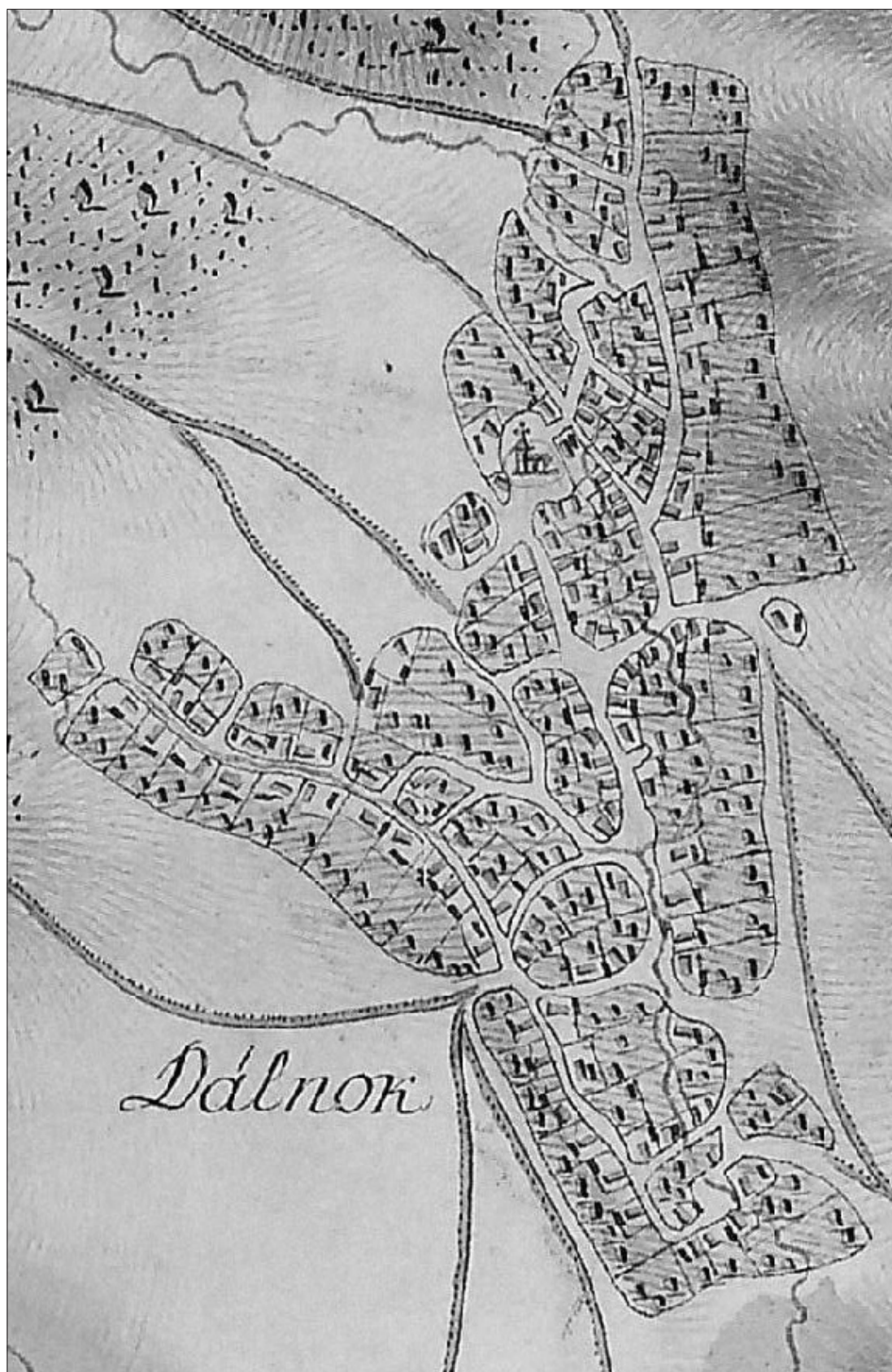
In the 1760s two well-known gates were erected, both in front of the houses of the Miklós family. The Latin inscription of the gate from 1760 (4.) reveals not only the name of the owner and the date of order but also the name of the maker, Miklós Molnár from the nearby village, Felsőcsernáton (Cernatul de Sus). The other one was carved tree years later (5.) obviously by the same craftsman.

In 1791 István Gaál, grandfather of the significant Hungarian Art Nouveau painter, Miklós Barabás, erected the gate which was part of the childhood of the artist raised at his house (6.). The object is quite remarkable since on its vertical elements we can find spiral beam ornaments. Nowhere else in Székelyföld can we find this kind of ornament, decorations with similar conception but realized in a different manner can be found find the Csík (Ciuc) region.

The seventh gate is dated from the first year of the next century, from 1801 (7.). Just like the older ones, this gate was probably made by a craftsman who had been familiar with both stone and wood carving, namely a so called carving miller. The carved stone decorations of many noble mansions are the work of these craftsmen and the same set of motives can be found also on the gates carved from wood by them.

At the beginning of the 19th century in Dálnok, but generally in the entire Háromszék seat, the tradition of erecting carved, ornamented big gates had disappeared. The gates of the houses built later were supported by stone pillars and rarely did they build wooden gates similar to the older ones and even when they did, these were undecorated.

The fate of the known gates is also edifying. Only the earliest one made in 1733 has survived till our times due to the fact that in 1913 it was moved to Sepsiszentgyörgy, in front of the Székely National Museum designed by Károly Kós. The gate from 1751 was less lucky, it was also installed to the museum in Sepsiszentgyörgy, but it has deteriorated and at this moment it is under conservation waiting for its restoration. There is another gate that ended up in a museum, the one made in 1891. It was taken to the Ethnographic Museum in Budapest, where due to wretched conditions it got ruined. Just like the other gates left in Dálnok. Along with them a particular gate-style has disappeared. Their place has been taken – if such monumental gates were erected at all – by the wide-spread and beloved Székely gates from Udvarhely (Odorheiu) seat.

1. ábra Dálnok az 1770-es években – I. katonai felmérés

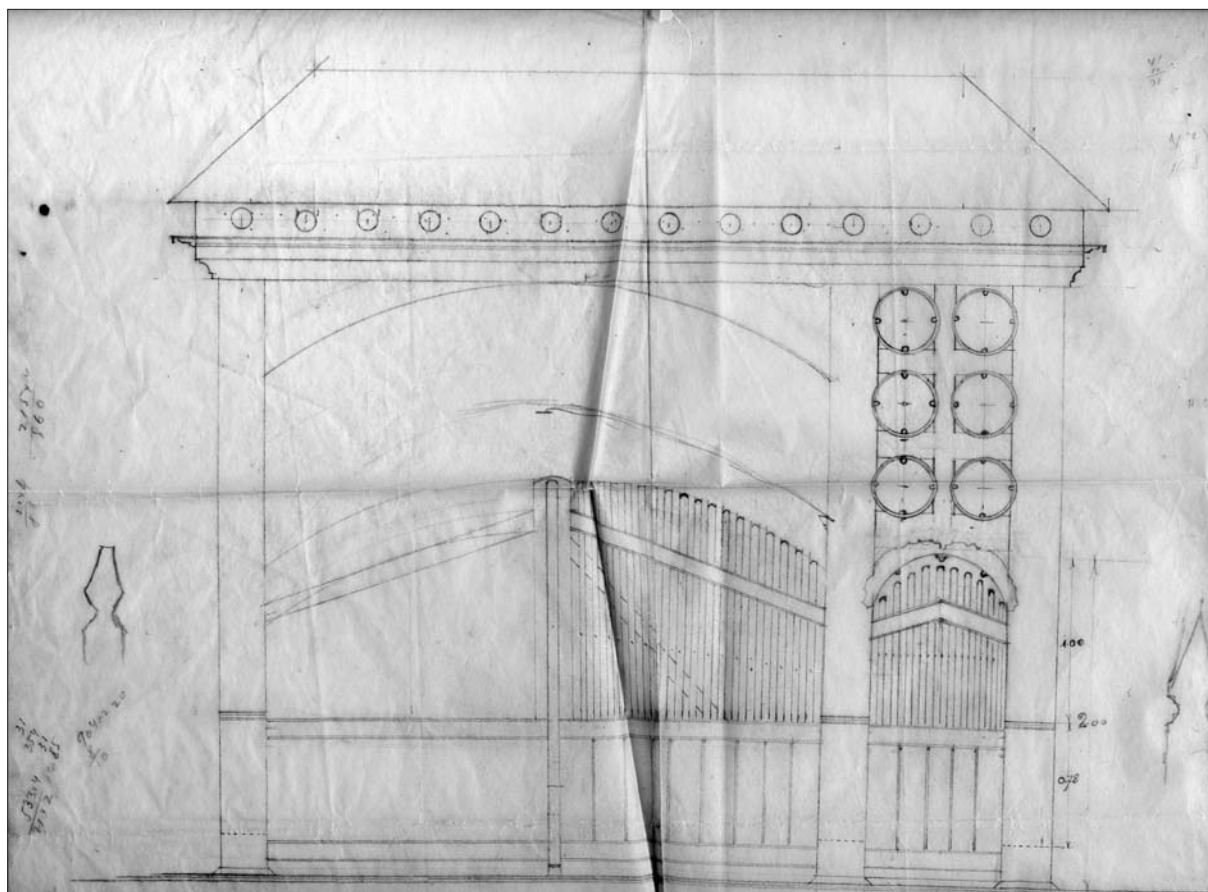
2. ábra Az 1733-as kapu, Huszka József felvétele.
NM. EA. F70569

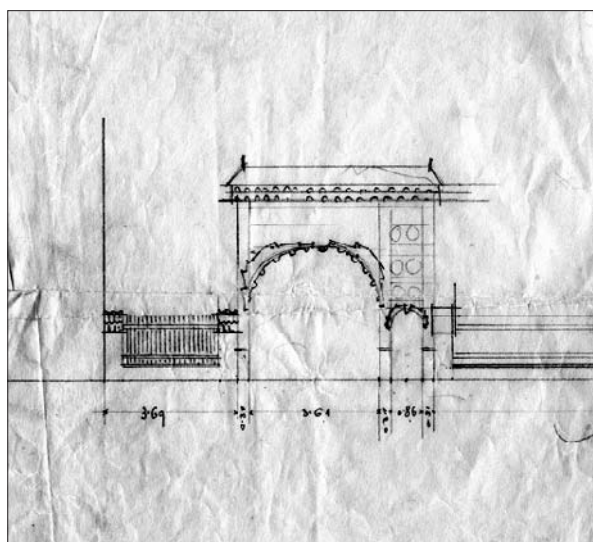
3. ábra Az 1733-ban készült kapu az 1610–20 között épült
kúriával. NM. EA. F63368,
Szinte Gábor felvétele, 1900-as évek eleje

4. ábra Gere István felvétele az 1733-as kapuról. SzNM 1177-N. 2648/13

5. ábra Felmérési rajz az 1733-as kapuról. SzNM 1190/1913

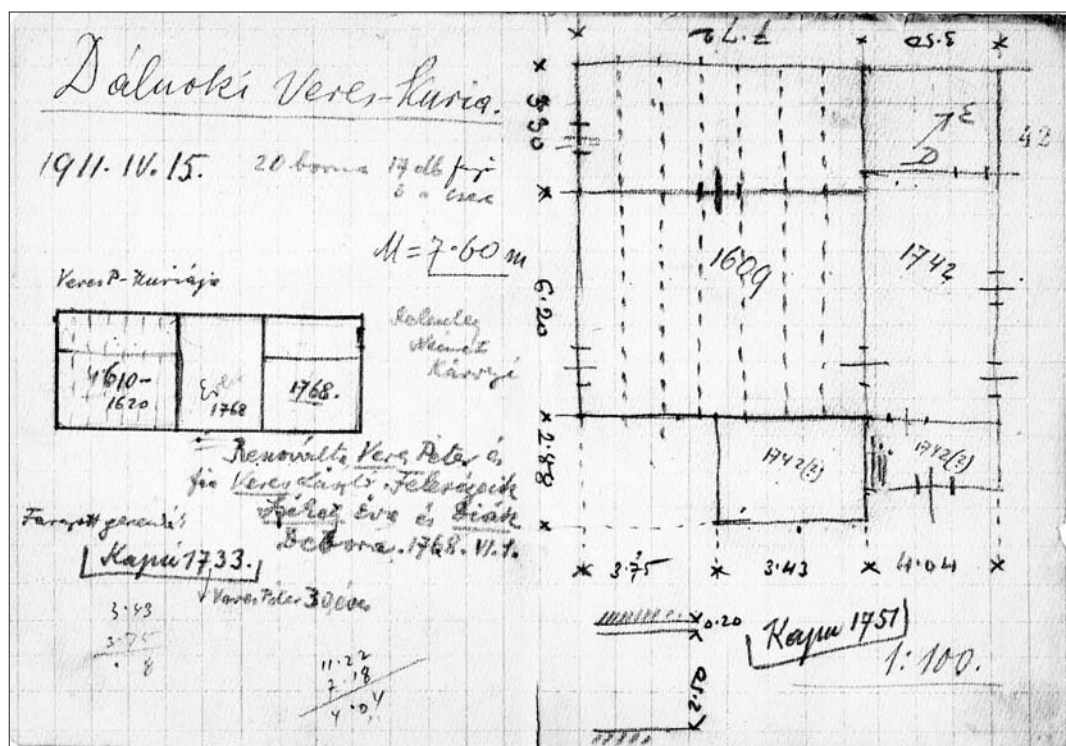
6. ábra A Székely Nemzeti Múzeum kerítésének tervrészlete, Kós Károly, 1913

7. ábra A felállított kapu 1913 decemberében. SzNM NEG-21-12

8. ábra Az 1751-ben készült kapu, háttérben az 1609-es részletet tartalmazó Veres-kúria. NM. EA. F13171. Beluleszkő Sándor felvétele, 1911

9. ábra László Ferenc jegyzetfüzetlapja, 1911

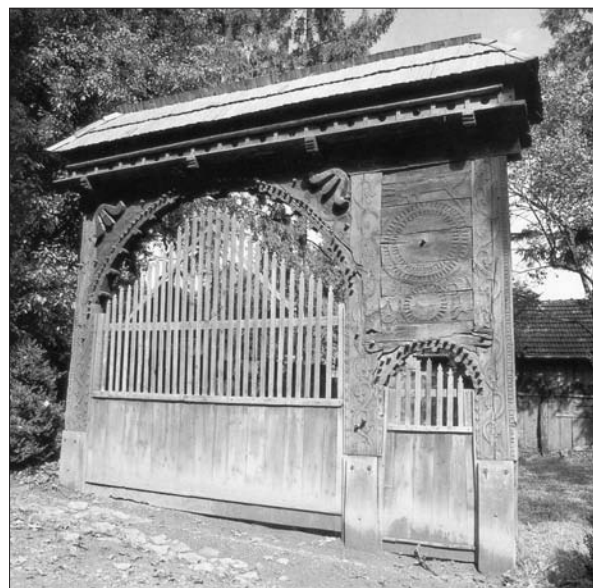
10. ábra Huszka József rajzának részlete

11. ábra Az 1751-es kapu tükré, a Beluleszkő-fénykép részlete

12. ábra A kaputükör restaurálás után

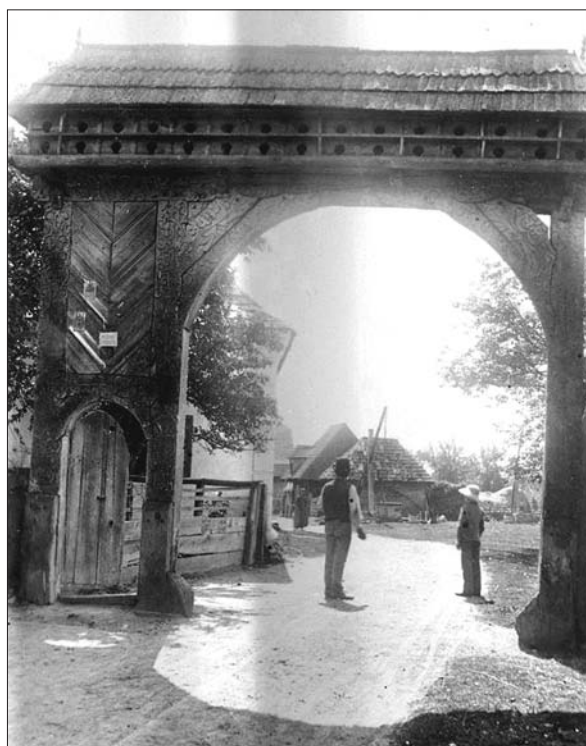
13. ábra Az 1751-es kapu 1961-ben a helyszínen, Kónya Ádám felvétele. SzNM KONYA_II_031_Dalnok

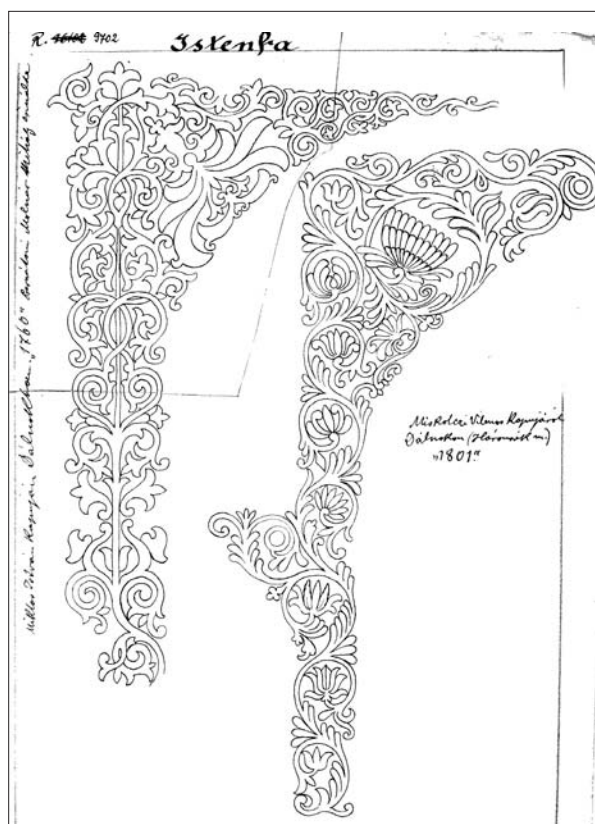
14. ábra Az 1751-es kapu a Székely Nemzeti Múzeum udvarán

15. ábra A 18. század közepén készült kapu, az 1751-es párja.
Huszka József felvétele, NM. EA. F76073

16. ábra Az 1760-ban készült kapu. Huszka József felvétele,
NM. EA. F76072

17. ábra Huszka József rajza, az 1760-as és az 1801-es kapu részletei. NM. EA. R9702

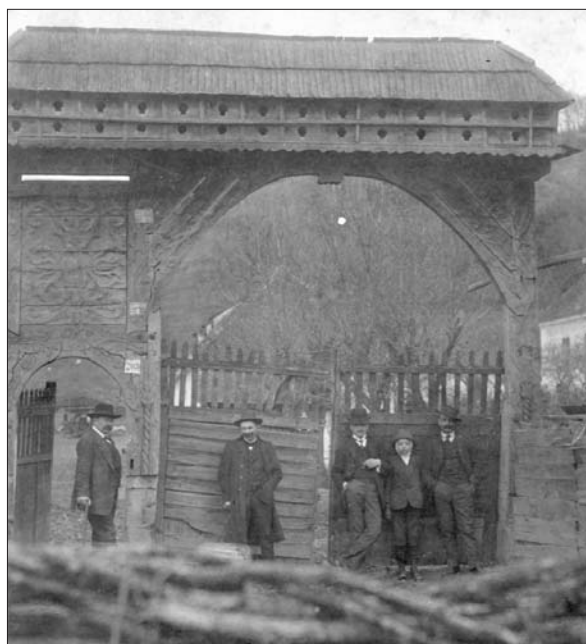
18. ábra Az 1763-ban készült kapu. Huszka József, 1895, II. tábla

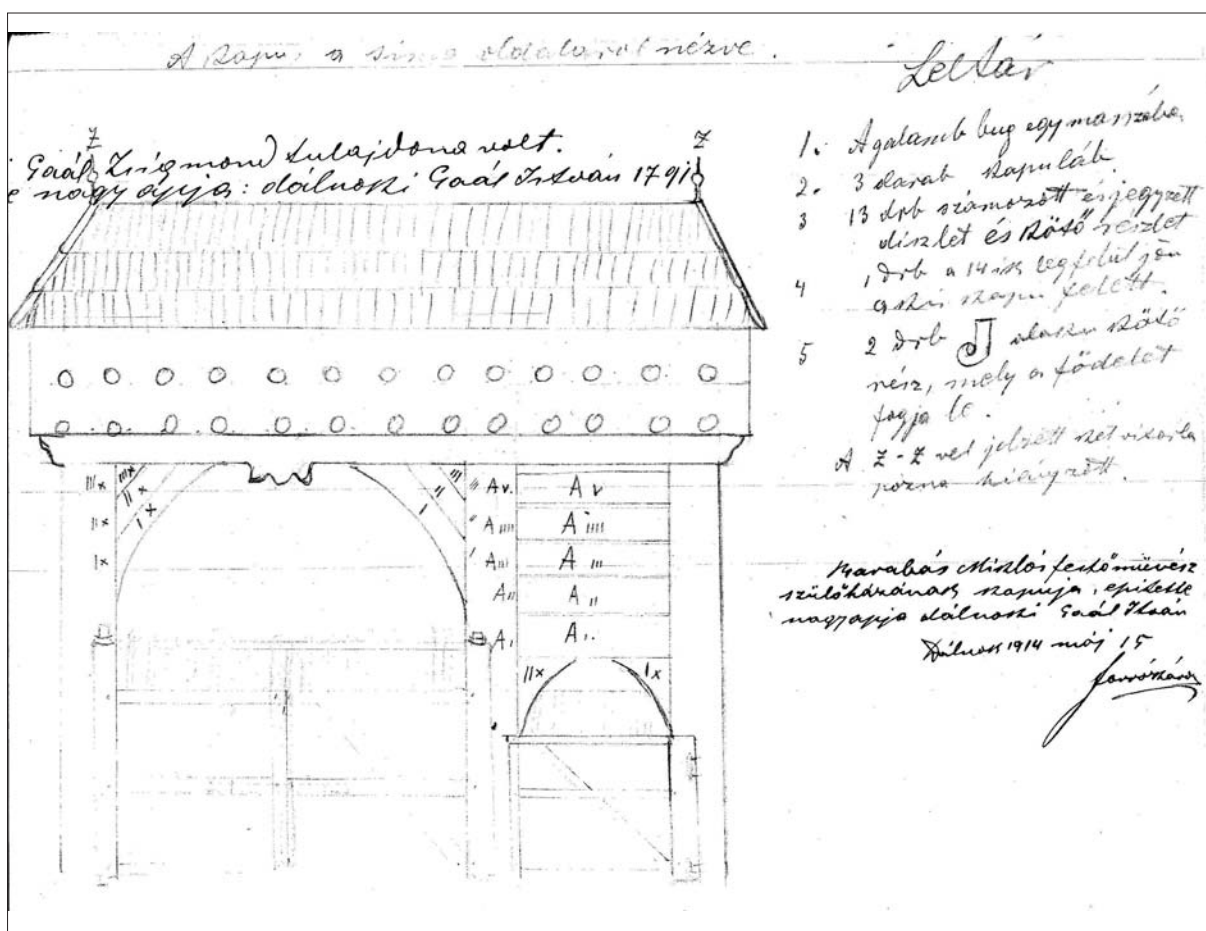
19. ábra Az 1791-ben készült kapu, háttérben a Gaál-porta épületei, 1890-es évek, Huszka József felvétele, NM. EA. F76130

20. ábra Barabás Miklós metszete a nagytyai telekről és kapuról – megjelent 1887-ben

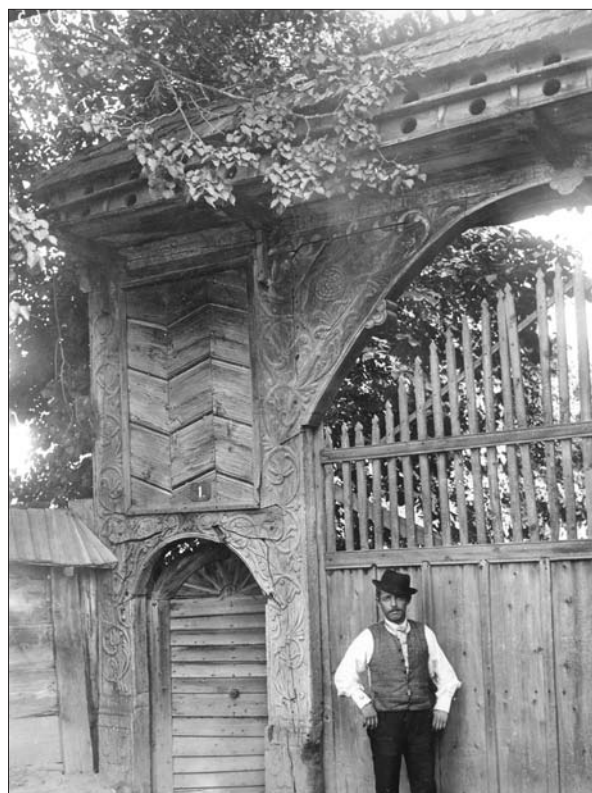
21. ábra A Gaál-kapu, jobbra hátul az 1844-ben készült kúria. SzNM

22. ábra Az 1791-es kapu bontási rajza. NM. EA. NMI-82/1914

23. ábra A dálnoki 240. sz. kapu – 1801.
Huszka József felvétele, 1889. NM. EA. F64638

24. ábra Az 1801-ben Kisborosnyón készült kapu.
Huszka József felvétele, NM. EA. F76065

26. ábra A Gaál-porta kapujának részlete, 1791.
Huszka József felvétele. NM. EA. F76106

25. ábra A kisborosnyói Tompa-kúria portikusza 1728-ból. Huszka József, 1895, XXXIII. tábla

Szócsné Gazda Enikő¹ – Mihály Ferenc

A BARÁTOSI REFORMÁTUS TEMPLOM KAZETTÁS MENNYEZETE

„A festett asztalosmunkákra vonatkozó kutatásnak nincs nagy múltja” – ezekkel a kezdő gondolatokkal indította a festett famennyezetekről szóló összegzését Tombor Ilona 1968-ban.² Azóta csaknem fél évszázad telt el. És annak ellenére, hogy e 44 év alatt jópár könyv és tanulmány jelent meg a témáról, amelyek jelentősen kiegészítik ismereteinket,³ még mindig nagy számmal vannak olyan mennyezetek, amelyekről igazán alapos ismertetés napjainkig nem jelent meg.

Tombor a már említett kötet bevezetőjében kiemelte: „Ami határainkon kívül esik, annak számon tartása és értékelése Csehszlovákia és Románia kutatóira vár.”⁴ Ebből a gondolatból kiindulva próbálkozunk a Székely Nemzeti Múzeumba bekerült barátosi kazettás mennyezet ismertetésével és értékelésével.

1. A templomról

A barátosi református templom építésének pontos idejét nem ismerjük. Egy köztulajdonról készített leltár adataira hivatkozva 1626-ra, Zágoni Bálint prédikátorsága idejére kelteznek az épület építését.⁵ A templom meglétére utaló első, rendelkezésünkre álló írásos említések az 1680-as esperesi vizitációból származnak, ekkor már „felette sok defectusokat” találtak a vizitátorok az Isten házában, annak ajtajain és a mellette lévő fa haranglábon,⁶ ezek az adatok azt sugallják, hogy az épület korábbi volt, mint annak első írásos említése. Az 1714-es egyházlátogatás kőből épült, támpillérekkel megerősített, zsindeletű épületként ismertette, melynél „az eszterha alatt padlás nintsen.”⁷

Az alig félezrenyi lelket számláló egyházközség számára nagy anyagi megterheléssel járt az Isten házában felújítása, így nem csoda, ha még 1752-ben sem tudták a templom régen romlott székeit, hasadozott

„kölábait”, a padlásrész bedeszakázását megcsináltatni.⁸ Az esperesi egyházlátogatások sorozatos felszólításai és büntetéssel való fenyegetései kellett ahhoz, hogy az 1760-as években nagyobb mérvű felújítási munkálatokra határozza el magát az egyházközség, ennek egyik látható, máig megcsodálható jele a templom festett berendezési tárgyainak elkészíttetése volt.

A 18. század a református egyházművészetben jelentős változásokat hozott. Az egyre szélesebb körben elterjedő festett faberendezések készítésére Erdély területén több mesterre és műhelykörre van adatunk, akik a reneszánsz díszítéshez szorosabban kötődő 17. századi mennyezetfestést tovább gazdagítják, részben megújítják. A század közepén Székelyföld Barátoshoz közeli része sem szűkölködött festőasztalosokban: Olaszteleken és környékén Péter Miklós asztalos, Köpecen okládi Asztalos József, Feldobolyban Szendrei József, Sepsisülyefalván kézdívasárhelyi Borfi Mózes festette a templomi berendezési tárgyakat. E mesterek egymás közti kapcsolatairól nincsenek pontos információink.

A barátosi templom kazettás mennyezetét – a rajta lévő felirat alapján – 1760-ban készítette el egy nevét fel nem táró festőasztalos. Az egyházközség papja ekkor Balogh Sándor volt.⁹ A mennyezet ekkori festését említi a két esztendővel későbbi, 1762-es vizitáció is, amely a következőképpen írja le a templom állapotát: „Örömmel szemlélte a P(rae)sens Visitatio a Barátosi Nemes Ecclának az I(ste)n Háza körül való példás kegyességét, mindeneiktől ditséretet érdemlő és I(ste)n ő Sz(ent) F(e)l(sé)ge Ditsőségére intéztetett építésébe vagynak mindazáltal fogyatkozásokis, a melyek hogy orvosoltassanak Szükséges, úgy mint:

*1-mo: A Menyezet és a Chorus diszesek lévén, illő hogy az ajtok azokhoz Conformáltassanak, festet és gyantáros ajtok készitessenek.*¹⁰

¹ A feldolgozásra az MTA Bolyai Ösztöndíjas periódusom alatt került sor. Támogatásukért ezúton mondok köszönetet.

² TOMBOR Ilona 1968, 9.

³ A teljesség igénye nélkül néhány cím: VILHELM Károly 1975, KELEMEN Lajos 1977, LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc é. n., LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, KISS Margit – LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2007, BOROS Judit 1982.

⁴ TOMBOR Ilona 1968, 7.

⁵ KELEMEN József 2001, 109. A leltár hollétéről nem tudunk, így annak adatai ellenőrizhetetlenek.

⁶ CSÁKI Árpád – SZÓCSNÉ GAZDA Enikő 2001, 2.

⁷ CSÁKI Árpád – SZÓCSNÉ GAZDA Enikő, 2001, 66.

⁸ CSÁKI Árpád – SZÓCSNÉ GAZDA Enikő, 2001, 324.

⁹ KELEMEN József, 2001, 98.

¹⁰ Kovásznai Egyházközségi Levéltár, Orbai széki vizitációs jegyzőkönyvek, II/4 (1759–1794), 76.

A mennyezet festője – feltételezések és bizonytalanságok

A barátosi református templom mennyezetének és karzatának festőjét pontosan nem ismerjük, ám a tevékenységét és munkásságát számon tartja a művészettörténeti-egyházművészeti szakirodalom.

E „háromszéki festőasztalos műhely” legelső, máig fennmaradt munkája a *kézdímartonfalvi* református templom 1754-es mennyezete, amelynek világos alapozású kazettáin már a műhely kiforrott motívumkincse is megismerhető: a babér-, sás-, esetenként búzakalász koszorú, a stilizált rozetta, az úrihímzésekről is ismert barokkos csigavonalú indadísz, a hegedűszerű virágbibe, a heraldikából kölcsönzött oroszlánábrázolás a későbbi mennyezetek valamennyi darabján felismerhető.

A második, napjainkig megtekinthető munka az 1760-as *barátosi* református templom mennyezete, melynek mai sötétkék alapszíne megtevesztő: egy világosabb kék színű mennyezetet mázoltak át sötétebb tónusúra.

Sajnos a töredékesen fennmaradt évszám nem olvasható, de feltehetően 1761-ben készülhetett a sepsiszéki *Szacsva* református temploma számára egy jóval kisebb méretű, rokon motívumkincsű, ám a martonfalvi mennyezethez hasonló színvilágú kazettás mennyezet, amelynek festőjéről szintén nincsenek információink (1. ábra).

A festőiskola napjainkig legismertebb munkája a *maksai* református templom 1766-os kazettás mennyezete, amely a budapesti Iparművészeti Múzeum egyik termének mennyezetét díszíti¹¹ (2. ábra), de ugyanezen templom számára festett papi szék és padmellvédek is készültek, amelyek napjainkban is Maksán találhatóak (3. ábra). A maksai mennyezet története hasonló a barátosihoz. Az eredeti világos alapszínű mennyezetet (világoskék vagy fehérhez közeli alapszín) feltehetően az 1802-es földrengés után javították. A festést hordozó fenyődeszkák hiányos részeit pótolták, majd a mennyezetet átfestették. A korábbi világos alapszínt sötétkékre festették, míg a díszítések jelentős része is átfestésre került. Az Iparművészeti Múzeumban kiállított mennyezet ma is látható szürke alapszíne egy még későbbi beavatkozás eredménye, a 20. század közepe táján a múzeumba fölrakott mennyezetet egy javítást, átfestést

végeztek, anélkül, hogy a mennyezetet lebontották volna. Feltehetően a ma is látható homogén szürke alapszín a felhordáskor jobban hasonlított az alatta levő kékhez. Említésre méltó, hogy a közelmúltban a maksai templomba készített másolat az utolsó átfestés szürke színvilágát mutatja. A napjainkig fennmaradt emlékek sorában fontos megemlítenünk a *zabolai* református templom festett keleti karzatát, amely legközelebb áll az eredeti színezéshez, mivel megúsza a későbbi korok jól vagy rosszul sikerült javításait.

Néhány lebontott, valamint még az átfestések alatt lappangó emlék azt jelzi, hogy e festőiskola működése jóval bővebb volt, mint amennyi műalkotás napjainkig fennmaradt. A *kálnoki* unitárius templom 1938-ban lebontott kazettás mennyezete és hat táblás nyugati karzattalvédé szintén rokon motívumokkal készült: erről tanúskodnak a fennmaradt régi fényképek (5. ábra). A felújítás során festett új mennyezetkockák és karzatok a hajdani díszítésekre emlékeztetnek.¹² Egyes feltételezések szerint e templom mennyezete a 17. században készült,¹³ és 1758-ban nagyobb átalakításokon, bővítéseken esett át. Ezen templomban az 1782-ben festett szószékkoronán hajdan olvasható volt a készítő bözödi Fülöp Dániel asztalos neve.¹⁴

Sajnos csak átfestett állapotában látható a *fel-dobolyi* református templom orgonakarzata és padmellvédjei. Az 1773-ban festett mellvédeket és az 1782-ben festett papi székét 1954-ben igénytelenül átmázolták, olajfestékekkel megerősített motívumai ugyanezen festőasztalosok stílusát követik.

A *sepsiszentkirályi* református templom festett faberendezése elpusztult. Huszka József három hajdani díszítésről készített színezett rajza alapján az elpusztult emlékek közel álltak az ismertett műhelykörhöz (6. ábra).

A *csomakörösi* református templom karzattalvédjét, padmellvédeit és úrasztalát napjainkban barna átfestések borítják. Sűrűfényes fényképfelvételeken kirajzolódik a karzattalvéd hajdani díszítése, melyben a háromszéki műhely tipikus forgórozettás motívumaira ismerhetünk.

A *sepsimagyarósi* református templom gazdagon festett faberendezése részben átfestésre került. A papiszék, a padmellvédek és a karzattalvédék sűrű

¹¹ A maksai mennyezetről lásd JÁNÓ Mihály 2008, valamint SEMSEY Balázs 2009.

¹² A mennyezet eredeti festését nem tartották meg, viszont az új terv a régi elemek kissé átértelmezett felhasználásával készült. LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc, 2004, 2, 45–46.

¹³ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc, 2004, 2, 45–46. A hagyomány szerint a mennyezet a református templomból került át az unitárius templomba, az egyház megosztása nyomán. Később ezt az adatot átveszi CSÁKI Árpád 2009, 285. Érdekességként meg-

említjük, hogy Kelemen Lajos a kálnoki mennyezetet és karzattalvédét 18. század elejinek datálta. KELEMEN Lajos 1977, 104.

¹⁴ A szószékkorona pártadíszjeinek virágdíszítései igencsak hasonlítanak a mennyezetdíszekhez, és ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy az 1760-as években valószínűleg szintén Kálnokon tartózkodott, Fülöp Dániel elméletileg lehetne a mennyezet festője is. Kálnoki tartózkodására utal az a tény, hogy Kálnoki Bedő István fazekasmester 1766-os kályhacsempéjének ő készítette el a dúcát. Lásd SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2010, 55.

lófényben kirajzolódó díszítései ugyanennek a műhelykörnek a termékei.

Ugyanezen mesterek keze munkáját dicséri a *kisborosnyói* református templom padmellvédeinek festése.

Sajnos keveset tudunk az *uzoni* református templom padjainak díszítéséről, az átfestés előtti állapotáról. A közelmúltban átfestett kazetták – amennyiben követik a korábbi díszítéseket – ugyanehhez a körhöz köthetők.

Az *alsócsernátoni* református templom festett padmellvédjei tovább gazdagítják az emlékek számát. Az egyik padmellvéden a készítő Cseh Izmael és legényeinek neve olvasható az 1803-as évszámmal¹⁵ (4. ábra).

A barátosi templom mindkét karzatmellvédjén sűrűlőfényben a többrétegű átfestés alatt gazdag virágornamentikás festések rajzolódnak ki (7. ábra).

Napjainkig még vitatott, hogy egyetlen személy, vagy pedig több ember festhette ezeket a háromszéki mennyezeteket és templomberendezéseket. Az említett templomok festett berendezési tárgyain ugyanazoknak az alapmotívumoknak a variációi láthatók, amelyek inkább egy ember művének tűnnek. Viszont az a tény, hogy a ránk maradt emlékműanyag majdnem 50 év alatt keletkezett, inkább több mester működését feltételezi.

Az „iskola” mestereire vonatkozóan számos feltételezett nevet ismertett eddig a szakirodalom. 1881-ben a barátosi református egyházközség egyik presbitere, a Borivó álnév mögé rejtőző Barátosi Bibó József botanikus és polihistor a *Nemere* című napilap hasábjain a Tárca rovatban foglalkozott a jókezü festőasztalos azonosításával. Információi szerint barátosi Kovács János nevéhez köthető e gyönyörű mennyezet festése. Borivó úgy véli, hogy János Deák török fogságban sajátította el a fafestés művészetét, és hazatérte után sorozatosan kapta a vidék templomainak kifestésére vonatkozó megrendeléseit. Tudomása szerint testvérbátyja volt a zágoni pap, és a zágoni templom dekorálása után 12 templom díszítésére kapott megrendelést.¹⁶ A festőművész tudásának keleti eredeztetése nem pusztán Borivó munkájában tűnik fel. A maksai mennyezetet festő asztalosról a 19. század végén a helybeli pap is úgy nyilatkozott, hogy egy keletet megjárt Gábor Deák volt annak festője.¹⁷

¹⁵ A felirat szerint „Készítete ezen templom / beli ülő székeket Cseh Is / mael festesivel együtt / 1803 / Voltak legényei Vajda István / Végh Timateus.”

¹⁶ BORIVÓ 1881, 5.

¹⁷ BEREZC Gyula 1893-ban megjelent oktatástörténeti összegzéséhez a maksai Magyar György pap a következő kéziratos információt küldte be: „Szájhagyomány szerint az említett polgárháború után Gábor „diák” lett volna a rektor, ki mint faragó és festő művész is volt és a régi ref templom 1761-dik évben történt újra építése, jobban mondván kiigazításakor annak karzatán és mennye-

Ugyanezt a keleti eredetmítoszt gyűjtötte fel Huszka József is a 19. század végén a sepsiszentkirályi református templom elpusztult mennyezetéről, ő is Gábor Diákot nevezve meg művészként.¹⁸

A feldobolyi templom karzatának festését a szakirodalom feltételezésszerűen Szendrei József orgonakészítő nevéhez köti, mivel az orgonakészítővel kötött szerződések a karzat építésére kötelezték a mestert.¹⁹

A barátosi mennyezeten az 1980-as években végzett restauratori közbeavatkozások LP és NL szignókat jeleztek a mennyezet takarólécek által fedett részein, ezekből kiindulva a restaurátorok az eredeti festést Lajos Pál festőmesternek, a későbbi kiegészítéseket Nagy Lajosnak tulajdonították.²⁰ Arról viszont semmilyen információ nem áll a rendelkezésünkre, hogy honnan jutottak e nevekhez, és az is kérdéses, hogy e betűpárosok valóban személynevek kezdőbetűit jelölik-e, vagy pusztán a feliratos kazetta megfestése előtti betűpróba részei.

A festőasztalos(ok) pontos azonosításában nem sietnek segítségünkre az eddig áttekintett egyházi iratok sem. A barátosi, maksai, kálnoki egyház levéltárában nincsenek olyan számadáskönyvek vagy szerződések, amelyek segítségével pontosan lehetne a mestert azonosítani. Kutatásainkat nehezíti az is, hogy még számos elpusztult mennyezet, karzat meglétéről tudunk: kazetták díszítették a zágoni, a papolci, a pávai templom mennyezetét is, tehát az átkutatandó levéltárak száma is egyre nő. Egyes templomokban napjainkban olajfesték fedi a valamikori festett felületeket, így esetleges feliratokra, mesternevekre csak egy jövődöbeli komplexebb restauratori vizsgálat nyomán derülhet fény.

A háromszéki 18. századi festőasztalos-műhely eddigi tudomásunk szerint kizárólag a megye területén működött, és stílusbeli jellemzőit a következőképpen összegezhettük: jellegzetes reneszánsz kötődésű mintakincse a címeres, illetve feliratos kazettákon kívül túlnyomórészt növényornamentikából áll. Lendületes, de precíz rajz, rozettaszerű, illetve tengelyszimmetriás inda- és virágdíszítés, jellegzetes színvilág a műhely fő vonásai. Sajátos és igencsak gyakori a négy nagy virágból alkotott indadíszes kompozíció, de a mezőt kitöltő két nagy virág vagy hat-nyolc-

zetén lévő *mythologiai alakokat is ő festette volna*”. SzNM Irattára, Gyűjtemény Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története című könyvéhez, o. n. Az adat átengedését köszönjük Csáki Árpád történésznek.

¹⁸ MALONYAY Dezső 1909, II, 65.

¹⁹ CSÁKI Árpád 2002. Szendreiről adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a sepsiszentgyörgyi templomban ő készítette a karzatot, és az ajtó festését is ő végezte el. CSÁKI Árpád 2011, 42.

²⁰ SOTELECAN, Vasile – BUCȘA, Corneliu – DEAC, Natalia, 1984, 117.

apróbb is számtalanszor fellelhető. A rozettaszerű rózsáit, akantszlevelekből formált virágait többnyire koszorúba foglalja, majd a négyszögű mező sarkait egy-egy kisebb virággal tölti ki. Gyakori a tövéhez ívesen visszahajló indadíz, mely egy nagyobb virágot ölel. Több mennyezet (Barátos, Maksa, Kézdimártonfalva, Szacsva, Kálnok) helyet kap a nyolc vagy tízágú csillag. A növényi díszítéseken kívül néhány állat: gólya (Barátos), medve (Szacsva), hal (Maksa), vagy éppen mitológiai lény: szirén (Maksa) is megjelenik a műhely által festett mennyezeten. Egyik közkedvelt motívuma az oroszlánpáros, vagy az oroszlánok által közrefogott oszlop, amelyet bizonyára a heraldika eszköztárából merített. A címerek népszerű állatfigurája számos céhemblémán, városi, valamint nemesi és uralkodói címeren szerepel. A két egymással szembe állított madár ábrázolásának (Barátos) képi előzményei is a heraldikában gyökereznek. Hasonlóan, Erdély más kazettás mennyezetein a valós és képzeletbeli állatábrázolásokat, a kétféjű sas, az átlőtt nyakú szembeállított ludak, szarvasok, kígyók és más hasonló állatok képi megformálását az adott kor ismertebb kisgrafikái, vallásos vagy világi metszetei, könyvillusztrációi, emblémái, címerábrázolásai ihlették.

Az eddig sok szempontból hiányos ismereteket összevetve a fennmaradt emlékanyaggal, feltételezzük, hogy az 1754 és 1773 közötti időszak műalkotásai (Kázdimártonfalva – 1754-es mennyezet, Kálnok – a hajdani 1758-as mennyezet és karzatmellvéd, Barátos – 1760, mennyezet és karzatmellvéd, Szacsva – 1761, mennyezet, Feldoboly – 1773, karzat és padmellvédek és a zabolai keleti karzatmellvéd) egyazon mester keze munkáját dicséri. Ugyanennek a mesternek a műhelye, akár a műhely folytatásaként az ott tanult legények munkájaként, vagy egy teljesen független festőasztalos műhely műalkotásai közé sorolhatjuk a 18. század utolsó negyedében, illetve a 19. század két első évtizedében készült műalkotásokat és mennyezetfestéseket (a maksai és barátosi mennyezetek javítása és átfestése 1802 után, Alsócsernáton – 1803, padmellvédek, Maksa – padmellvédek, papiszék, Barátos – karzatmellvéd, Kisborosnyó – padmellvédek, Uzon – padmellvédek). A sepsimagyarósi és a csomakőrösi karzatmellvédek helyét csak a feltárást követően tudjuk meghatározni.

A barátosi mennyezet átalakítására vonatkozó adatok

Nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy első felszerelése periódusában mekkora volt a barátosi mennyezet, hány kazettából állott. Így eredeti méreteit egyelőre nem tudjuk felmérni. 1760 után a templom még számos átalakításon, nagyításon, újjáépítésen ment át, amely a mennyezet többszöri bővítését, átfestését feltételezi. Soroljunk fel néhányat ezekből!

Az 1790-es években nem pusztán az orgonakarzat építésére vannak adataink, de a templom megnagyobbítására is, így valószínűsíthető a mennyezet kibővítésének a munkálata is. Az 1797-es esztendőről feljegyezték: „a Templom meg nyujtatott és a Torony egész fundamentomából fel épített s a Templomnak sendellyezése veretttve veres tserépel egészen bé borított²¹ (1. melléklet).

1802 októberében hatalmas földrengés rázta meg a vidéket, amely Háromszék csaknem valamennyi templomában nagy károkat tett. Beder Tamás megyebíró az 1805 február 6-i parciális vizitáción vezetett jegyzőkönyvben számolt be a károkról, ebből tudjuk, hogy nem csupán az újonnan épült torony omlott ekkor le, de „Temploma is, mellyet nagy kölcséggel (me)g bővített, uj tserpezés alá vévén (me)g ékesített vala, azon szerentsétlen eset által anyira el romlott, hogy abb(an) az Isteni Tisztelet nem gyakorolthatott”. (2. melléklet)

1806-ban „a Ns Eklla a föld-ingás által el romlott Templomának és Tornyának egész Fundamentomából ujonan lejendő fel építésére²² határozta el magát, amelyet csupán 1813-ban sikerült befejeznie.

A földrengés miatti rongálódások bizonyára egyes kazetták eltávolítását, mások újrafestését tették szükségessé. Ezt támasztják alá a tárgyon végzett későbbi restaurálások is, amelyek megállapításai szerint az 1760-as kazetták mellett a földrengés után más mester festette újra a mennyezetet, és egészítette ki azt.²³

Amennyiben stiláris elemzéseket végzünk a mennyezeteken, látható, hogy egyes kazetták az 1850–60-as évek bútorfestésének stílusát követik. Ezek felszerelésére az 1838-as földrengés után kerülhetett sor, mivel a templom ekkor is súlyosan sérült, kijavítását 1848–50 között végezték el.

1878-ra, a „templom mennyezetén támadt bomlás²⁴ miatt az épület ázni kezdett, amely a kazetták fokozatos károsodásához vezetett. A gyülekezetre nehezítő terhek sokasága miatt (a toronyépítést akkor

²¹ Barátosi egyházközség levéltára, Eklézsia libellusa, 39. A kézirat feldolgozásában, befotózásában köszönöm Csáki Árpád kollégám segítségét.

²² Barátosi egyházközség levéltára. Eklézsia libellusa, 43–44.

²³ SOTELECAN, Vasile – BUCȘA, Corneliu – DEAC, Natalia

1984, 117.

²⁴ Az 1878. március 17-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyve. Barátosi Egyházközség levéltára, Presbiteri jegyzőkönyvek 1846–1893, 229.

fejleszték be, újra kellett öntetni az elhasadt harangot, javíttatni kellett az orgonát stb.) a mennyezet kijavítása meghaladta az egyház anyagi erejét. Bár 1891-ben is szóba hozzák a templom renováltatásának nélkülözhetetlenségét,²⁵ még ekkor sem történt semmi konkrét lépés a felújításra.

A 20. század elejére a templom újból válságos állapotba került. A folyamatos ázásnak köszönhetően a mennyezetkockák egyre súlyosabb károsodásokat szenvedtek: a tartógerendák korhadása miatt egyes helyeken beomlott a festett mennyezet, máshol eltűnt a festés, gombásodás indult el. Az egyre tarthatatlabb állapotra sorozatosan kitérnek a vizitációk.

Az egyház vagyonát felmérő, 1904-es leltárban találjuk az első, viszonylag részletes leírást, amely a mennyezetkazetták ekkori számára vonatkozóan is információkat szolgáltat: „*A templom deszka mennyezete 134 kocka alakú égszínű fresco festménnyel van kiczifrázva. Mindenik kocka különböző figurákból áll. A sok csudálatos festmény között még gólya is van, oroszlán is van, de egyforma figura nincsen még kettő is. Nagyon érdekes műemlékek.*”²⁶ (3. melléklet)

A mennyezet lebontását az 1908. július 12-i presbitériumi gyűlésen ajánlotta az egyházközség akkori papja, Bajkó György: „*A templom mennyezete, mely a furcsa képekkel ellátott és 3–4 méter távolságra lévő gerenda fákra szegzett deszkákból áll – annyira veszedelmes állapotban van – hogy mulhatatlan szükség a helyett egy bolthajtású alkalmas új mennyezetet állítani. Az orgona felett levő mennyezetet egyenesen csak az orgona védi a beomlástól. A mennyezet közepe táján, de csaknem minden részén látható, hogy a gerenda falhoz szegzett deszka végek a (...) hátul esőtől el vannak rothadva és így a szegkek nem képesek megtartani a deszka mennyezetet.*”²⁸ Az egyházmegyei tanács 81/1908 számú határozatában hagyta jóvá a templom kijavítását, és Malmos Andor vármegyei mérnököt kérték

fel az új terv elkészítésére.²⁹ A körzeti espereshez felterjesztett kérés még arról szól, hogy az egyházközség tervében szerepelt a mennyezet kijavítása: „műszaki véleményezésre azért van szükség, mert csak-is szakember adhat véleményt arról, hogy vajjon új mennyezetre lesz-e szükség, vagy pedig a régit ismét fel lehet szegezni a 3–4 méter távolságra lévő korhadt gerenda fákra”.³⁰ (5. melléklet)

Az újonnan elkészített tervnek csupán részletei maradtak fenn (8. ábra), de – amint az előbb is idézett papi jelentés is utal rá – az egyházközség tanácsosabbnak látta, ha nem hasznosítják újra az értékes, ám annál rosszabb állapotban lévő kazettákat, hanem *bolthajtású alkalmas új mennyezetet* állítanak helyette. A legújabb templomrenoválási munkálatok³¹ arra mutatnak rá, hogy az új templom nem volt nagyobb a réginél, tehát inkább a magasítását vette tervbe a vármegyei mérnök. Egy 1913-as posztai bélyegzővel ellátott képeslap már az új épületet örökítette meg (9. ábra), a régi templomról, amely az értékes mennyezetet rejtette, eddig nem került elő képi ábrázolás.

A mennyezet a Székely Nemzeti Múzeumban

A templom sürgős javítására 1910-ben került sor, ekkorra érkeztek meg az új tervek jóváhagyásai. A lebontandó mennyezet múzeumba szállítására azonban a jelek szerint nem gondolt az egyházközség.

A Székely Nemzeti Múzeumot Roediger Lajos, a Kovásznán élő külső munkatárs értesítette a templomjavítási munkálatokról és az értékes mennyezet veszélyeztetett helyzetéről.³² Roediger figyelme nem véletlenül terelődött rá a mennyezetre: ebben az időszakban már nagyon foglalkoztatták a kazettás mennyezetek. Zabolán csaknem kazettánként végigfotózta a mennyezetet és karzatokat, és néhány esztendővel később ezen értékes emlékekről szóló ta-

²⁵ „A templom renováltatása szóba hozatván, következő határozat hozott: Megyebíró A(tyánkf)ia utasítatik, hogy az eddig ismert két kőmives közül az olcsobbért vállalkozóval újbol tegye magát érintkezésbe hogy a készítendő költségvetés után azonnal lehessen szerződésre lépni a vállalkozó kőmivessel.” Presbitériumi jegyzőkönyvek 1846–1893, 311.

²⁶ Az 1904. május 18-án tartott gyűlés alkalmával felvett leltár. Barátosi Ref. Egyházközség levéltára, Presbitériumi jegyzőkönyvek 1896–1924, oldalszámozás nélkül.

²⁷ Olvashatatlan szó.

²⁸ Barátosi egyházközség levéltára, Presbitériumi jegyzőkönyvek 1896–1924, oldalszámozás nélkül.

²⁹ Malmos terveinek csupán egy szűk része maradt meg az egyházközség levéltárában, C/40 jelzet alatt. Elsősorban a parókia tervét ismerhetjük meg ebből, a templomnak csupán egy alaprajzát láthatjuk az egyik lapon. Egy későbbi presbitériumi jegyzőkönyvi bejegyzésből úgy tűnik, hogy a felújítás körüli viták felülvizsgálása céljából a püspökség bekérte az eredeti terveket, iratokat, így

további kutatás szükséges ahhoz, hogy láthassuk, megmaradt-e valami a felújítás terveiből a kolozsvári püspöki levéltárban.

³⁰ Barátosi egyházközség levéltára, C. 39-es jelzet.

³¹ A barátosi templom járófelületének kijavítására két esztendeje került sor, mivel könnyező házígomba támadta meg a fapadlót. A lábazati részen kívül-belül eltávolított cementes vakolat helyén az egységes falszövet arról tanúskodik, hogy a toronyépítést követően, az elmúlt két évszázadban jelentősebb beavatkozás alaprajzi szinten nem történt a templomon, 1910-ben csak a falkorona magasítását végezték. A toronyaljban másodlagos beépítésben faragott kövek találhatóak, viszont az építéstörténetre csak egy régészeti kutatás nyújthat megbízható támpontot.

³² A SzNM Iktató könyve az 1906, 1907, 1908, 1909 és 1910-es évekről. „45/ V. 23. 1910. Iktatószám – Roediger Lajos a barátosi templomjavításról távirati értesítést küld. Csutak Vilmos múzeumőr máj. 23-án kiszállott a helyszínére. Május 26-án szintén.” A távirat szövege nem maradt fenn, meglétéről az iktatókönyvi bejegyzésből tudunk.

nulmány megírásához is hozzákezdett.³³ A múzeum igazgatósága Csutak Vilmost bízta meg a mennyezet megtekintésére, mivel neki – mint református egyházmegyei előljárónak – amúgy is nagyobb hitele volt az egyház körében. Csutak Vilmos történész muzeológusnak csupán kétszer kellett a barátosi templomot meglátogatnia: 1910 május 23-án első útjának célja még a műtárgy helyzetének a feltérképezése volt, és 26-án a kiszállása már „*a festett deszkamennyezet lebontása és elszállítása ügyében*” történt. Mivel a 26-iki nyugtán már szerepel a mennyezetet beszállító két szekeres bére is, így nyilvánvaló, hogy aznap a barátosi kazettás mennyezet a Székely Nemzeti Múzeumba került.³⁴ A Székely Nemzeti Múzeum vezetőtanácsa az 1910. december 21-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvi kivonatával, 131/1910-es iktatószám alatt köszönte meg a barátosi egyházközség nagylelkű adományát, és a múzeum éves, nyomtatásban is megjelent jelentéseiben úgyszintén az esztendő kiemelkedő adományai közt tárgyalták a festett mennyezetet: „Az 1910-ik évben beérkezett nagyobb adományok közül első sorban a barátosi református egyházét kell említenünk melyhez tiszteletreméltó presbitériumának nemes áldozatkészségéből jutottunk. Az ajándék a református templom 1760. Junius 28-án készített, de még ma is jókarban lévő festett deszkamennyezete; mindenképen méltó párja a szintén vármegyénk területéről kikerült maksainak, mely évek óta, mint az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum egyik kiállítási termékének mennyezete folytatja tovább élete folyását.”³⁵

A Székely Nemzeti Múzeumnak ekkor még nem volt saját épülete, és a gyűjtemény zsúfoltsága miatt a Székely Mikó Kollégiumban lévő ideiglenes kiállítási helyszínt is nehezen lehetett már látogatni. Így a beszállított mennyezetet nem szerelhették fel, szétzedett állapotban őrizték.

Bár a Székely Nemzeti Múzeum új palotájának építési munkálatai Kós Károly tervei alapján már 1912 őszére befejeződtek, a gyűjtemény átköltöztetésére és a kazettás mennyezet felszerelésére csupán 1921–22-ben kerülhetett sor. Kós Károly elképzelései szerint a barátosi kazetták a földszinti nagyterembe kerültek, felszerelésüket 1922 májusában fizették ki Gecse Ferenc lakatosmesternek.³⁶ Az 1924-es, 1927-es fényképfelvételeken már jól megfigyelhető,

hogy a felszereléskor a kazetták eredeti osztólécseit nem tartották meg, hanem teljesen új, stílusában idegen, barna-szürke-sötétkék csíkos lécekre cserélték át³⁷ (10. és 11. ábra).

Bár úgy tűnt, hogy a múzeumba szállítással a mennyezet végleg biztonságba került, a hetvenes évek végén a mennyezet válságos állapotára való tekintettel újabb beavatkozások történtek a famennyezetben.

A károsodás észlelése után a vezetőtanács lépésre kényszerült. A régiségtárban lévő kazettás mennyezet konzerválására és restaurálására vonatkozó igény először – a múzeum levéltára szerint – 1979. szeptember 13-án fogalmazódott meg. A múzeum munkaközössége ekkor írott tervvel állott elő: „A konzerválást a tudományos normák betartása mellett szakértőknek kell elvégezniük, hogy se a kazetták faanyagát, se a rajtuk lévő festést ne érje károsodás. A bontási munkálatokat négy ember tudja végezni, azért, mert a leghosszabb tartódeszkák 4–5 méter hosszúak, ezért 4 sor támasztékot kell alájuk tenni, hogy ne görbülhessenek el. A kazetták között 3 cm-nyi közöket kell hagyni, majd összeszorítani őket, hogy a klímaváltozás során ne deformálódhassanak ezek. Ez a művelet kb 3–4 hétig fog tartani, és állványzat, valamint vászon és vata szükségeltetik a kazetták csomagolásához. A konzerválási munkálatokat a Műkinésvédelmi Hivatal valamelyik laboratóriumában, Szebenben, Posadán vagy a bukaresti Falumúzeumban fogják elvégeztetni, amely legkevesebb egy esztendőt fog tartani. A kazetták újbóli felszereléséhez szükséges munkálatokat már a helyrehozási műveletek ideje alatt el kell kezdeni, de azok felszerelését mindaddig, míg a festés jól ki nem száradt, és míg az újonnan felszerelt tartógerendák is el nem vesztik nedvességtartalmukat, felszerelni nem lehetséges, ez úgyszintén egy esztendőt jelent. A kazetták tárolására megfelelő klímájú helyiséget kell biztosítani, ez viszont egy olyan probléma, amelyet aktuális körülményeink közt nem tudunk biztosítani.”³⁸

A mennyezet lebontására a múzeum vezetőtanácsának 1979. szeptember 28-án tartott gyűlése hozta meg a határozatot,³⁹ pár napon belül pedig ténylegesen elkezdték a bontási munkálatokat. A mennyezet ideiglenesen az egyik földszinti kiállítóteremben kapott helyet, kényszerű pihenése hosszú hónapokig húzódott. A múzeum igazgatósága 1980. június

³³ A befejezetlen tanulmány szövegét lásd ROEDIGER Lajos 2012, 92–98.

³⁴ SzNM Irattára, 1910-es iratok, 102/1910. sz. nyugta – Csutak Vilmos kiszállásai.

³⁵ GÖDRI Ferenc – CSUTAK Vilmos – Dr. LÁSZLÓ Ferenc 1912, 36.

³⁶ SzNM Iktatókönyve az 1921–1922. esztendőre, 126/1922. május 23-i iktatószám.

³⁷ Az átcsereált osztólécek figyelhető meg Keöpeczi Sebestyén

József fényképén is. SAS Péter 2011, II, 314.

³⁸ SzNM Irattára, 1980-as iratcsomó. Román nyelvű iktatlan dokumentum, címe: *Documentație privitoare la modul de restaurare, conservare și transfer a tavanului casei din clădirea Muzeului din Sf. Gheorghe*. A munkaközösség által elhatározott lépéseket írásban Moldovan Nicolae összegezte.

³⁹ SzNM Irattára, 1980-as iratcsomó. A Múzeum vezetőtanácsa 1979. szeptember 28-án tartott gyűlésének román nyelvű jegyzőkönyve, 3. pont. Fordította SzGE.

12-én először a bukaresti Falumúzeumot kereste fel egy levélben, melyben arra kéri a bukaresti restaurátorokat, adjanak utasításokat, milyen lépéseket tegyenek a helyi kollégák a kazetták konzerválása céljából. A levélből kitetszik, hogy a kazettákon a fő probléma a festékréteg lepergése volt.⁴⁰ A mennyezet még 1980. október 25-én is ott hevert érintetlenül a kijelölt teremben, az ekkor összeült gyűlés elhatározza, hogy a megyei kultúrfelügyelőséghez fordulnak a helyreállítási munkálatok sürgetése céljából.⁴¹ A kazetták konzerválási munkálatai csupán 1981-ben kezdődtek el a szebeni Brukenthal Múzeum laboratóriumaiban. 1981 szeptemberében Csíki Piroska megyei kultúrfelügyelő Tamara Dobrinhoz, a Román Kultúrbizottság alelnökéhez fordult segítségért, hogy eszközöljék ki, ne pusztán a mennyezet állapotmegőrző munkálatai folytatódjanak, hanem a teljes restaurálás is kezdődjön el, mivel a megye rendelkezik az ehhez szükséges pénzalappal.⁴²

A restaurátorok tevékenységüket román nyelvű tanulmányban ismertették,⁴³ és a megyei napilapban megjelent interjú újabb információkkal bővíti ismereteinket.⁴⁴

A mennyezet állagmegőrző munkálatok után az 1983-ban megnyílt néprajzi alapkiállításon kapott helyet, és ott látható napjainkig.

A mennyezet leírása

Típusa: festett kazettás mennyezet

Technika: fenyődeszkára festett temperafestés, feltehetően enyves kötőanyaggal

Leltárszáma: R. 3017

Leltárkönyvbe bevezetésének dátuma: 1910. június 6.

Leltárkönyvbeni leírása: „A barátosi református templom festett deszka mennyezete. Elkészült 1760 jún. 28-án. Az 1800-ban megnagyított és új toronnyal kiegészített templom 1802 szept. 22-én földindulás miatt összeomolván, újjáépített 1805–1812-ig a mennyezettel együtt, mely 124 szál deszkából volt összeállítva (30 db).”

A mennyezet napjainkban nem 30 elemből áll (12. *ábra*), ez is jelzi, hogy az eredeti kazettakiosztást néhány esetben nem tartották meg. Pár darab deszkát, amely eredetileg több kazettát tartalmazott – valószínűleg az 1922-es felszerelés folyamán – elfűrészeltek. Így például jól felismerhető, hogy a 42-es

és a 84-es kazetta eredetileg egy lécen volt (az előbbi sarkán látható egy kockázott edény alja, az utóbbin felismerhető az edény, amelyből épp egy darab hiányzik) (13. és 14. *ábra*)

Napjainkban 128 kazettára osztott a famennyezet, amelyből 126 darabot a Székely Nemzeti Múzeum kiállítási termében felszereltek (15. *ábra*), két darab méretében kisebb kazetta⁴⁵ pedig ugyanezen intézménynek a néprajzi raktárában található (16, 17. *ábra*). A mennyezetet fenyőfából készült, másodlagosan készített fenyőfa osztólécekkel szerelték fel a múzeum mennyezetére. A kazetták 70 × 80, illetve 95 × 100 cm között váltakoznak.

A mennyezet keletkezésének körülményeiről magyar nyelvű felirat tudósít, amely a 63. kazettán található. Régi, 1760-as mennyezetének feliratából napjainkra csak pár szó olvasható: „... .. M ... / EGY ISTEN DITSOSEGE / RE SZENTELTETT TEMPLOM / MELYET MAGA KÖLTSE / GÉN MEGUJITTATOTT / A BARATOSI NEMES / REFORMATA ECLESIA 1760 ESZTENDŐ / BEN DIE XXVIII. JUNI”. Az új felirat a régi takarásával készült az 1812–13-as felújítás folytán: „AZ 1800DIK ESZTENDŐBEN EZEN TEMPLOM / MEGNAGYITVÁN AZ MELY EGY UJJ TORONYAL ÉS / KÉT HARANGOKKAL 1802BEN 8BER 22KÉN FÖLD / INDULÁS MIÁN ÖSZVE ROMLA. / MINDEZEKET 1805-BEN KEZDETTE A BARATOSI / NEMES REF-TA ECCLÉSIA UJRA ÉPITTE / ÉS 1812BEN ISTEN DITSŐSÉGÉRE A MAGA / KÖLTSE-GÉN ELIS VÉGEZTE.”

A felirattal egy sorban, a 49. kazettán stilizált heraldikai elem látható: egy címerpajzsban két lábbon álló, kezében zászlót tartó oroszlán van (18. *ábra*). A címerpajzs tetején stilizált süveg, ennek tetején korona látható, a koronát két oldalról szintén egy-egy oroszlán tartja. Szekeres Attila heraldikus véleménye szerint nagyon átértelmezett formában talán a barátosi Bibó család címerének elemei ismerhetők fel benne.⁴⁶

Ugyanabban a sorban, amelyben a címer meg a felirat látható, a 119-es kazettán egy gólyafészek látható két egymással szemben álló gólyával (19. *ábra*). A múzeumban levő kazettás mennyezet (126 + 2) alapfelületét összevetve a barátosi református templom jelenlegi alapfelületével, körvonalazódik, hogy

vü felkérése.

⁴⁰ SzNM Irattára, 1980-as iratcsomó. Székely Zoltán igazgató és Moldovan Nicolae aláírásával ellátott román nyelvű levél a bukaresti Falumúzeum igazgatóságához. 262/12. VI. 1980-as iktatószám.

⁴¹ SzNM Irattára, 1980-as iratcsomó. Az 1980. október 25-i gyűlés román nyelvű jegyzőkönyve.

⁴² SzNM Irattára, 1981-es iratcsomó. A Kovászna Megyei Kultúrbizottság 657/24. IX. 1981-es szám alatt iktatott román nyelvű

⁴³ SOTELECAN, Vasile – BUCȘA, Corneliu – DEAC, Natalia 1984.

⁴⁴ CZEGŐ Zoltán 1981.

⁴⁵ E két kazetta nem kapott külön leltári számot, méreteik: a. 86,5 × 60,5 cm. b. 83 × 65 cm.

⁴⁶ Köszönjük Szekeres Attila heraldikusnak a címer azonosításában nyújtott segítségét.

a templom mennyezetének teljes felületét kazették borították. A jelenlegi, múzeumi elhelyezéshez képest a különbség abban állt, hogy a templom szélessége csak 7 sor kazettát engedett meg. A felület festését alaposan szemügyre véve az is kiderül, hogy két korszak különül el a famennyezeten (lásd a mellékelt vázlatrajzon). A famennyezet középső 78 kazettája 1760-ban készült, 1812-ben csak javították, részben átfestették a felületet. E táblák eredeti alapszíne világoskék vagy fehér volt, hasonlóan az asztalosműhely 1754–1773 közti termékeihez, és ezen kaptak helyet a szép, lendületes virágdíszítések. A feliratos és az alakos ábrázolások mellett közel fele-fele arányban láthatunk rozettaszerű ábrázolást és tengelyszimmetriás díszítést. Az eredeti színvilágról még keveset tudunk, de az körvonalazódik, hogy a világos mezőket élénk, könnyed, változatos színvilág tarkította, sok zölddel, vörössel, sárgával. A táblákon kisebb-nagyobb mértékben, de mind a mai napig láthatók ezek a felületek.

A toronyépítés táján, vagy az újraépítés, templombővítés befejeztével, 1812-ben újabb kazették készültek a templomba. A múzeumi terem bejárata felőli 36 kazetta, illetve a terem túlsó végében levő L alakban elhelyezett 12 kazetta (lásd vázlatrajz), és a raktárban levő két kazetta ezidőtájt készülhetett. Ezek a kazettákon nincs nyoma semmilyen korábbi festésnek, már eredetileg sötétkék alapmezővel készültek, és a rajtuk levő díszítések vastkosabbak, nehézkesebbek, nem annyira részletgazdagok. A színpaletta is szegé-

nyesebb, a sötétkék alapszín mellett elsősorban a piros, a barnászörös és a szürkésfehér a jellemző. A díszítések hasonlítanak, próbálják követni a korábbi rész kompozícióit. Ezzel a beavatkozással egy időben került átfestésre, ugyanezen színpaletta használatával a mennyezet régebbi része is, az eredeti minőséghez képest szerényebb kivitelezésben.

A festett famennyezet életében a harmadik jelentős beavatkozás 1981–1983 között történt, amikor méhviaszos konzerválást alkalmaztak a károsodott, pergő, porló festékrétegen. E konzerválási megoldás testesebb temperafestéssel festett ikonok, táblaképek esetében mind a mai napig szokásos, vékonyabb, könnyed, világos tónusú, enyves, matt temperafestéssel készült felületek (valamennyi erdélyi kazettás mennyezet és ezen belül Kézdimártonfalva, Szacsva, Zabola stb.) esetében a színvilág elváltozásához, sötétedéséhez, elmélyüléséhez vezet. Ez történt a barátosi mennyezet esetében is, és az 1812-ben felhordott kék alapszín megsötétedett és ezzel egy időben a világos, fehér tónusú felületek sárgásbarna, vöröses, mély színvilágra változtak. A vastag viaszréteg szabad szemmel is jól látható a felületen.

A mennyezet jelenlegi állapota stabil, károsodási folyamat, amely veszélyeztetné a famennyezet anyagát, festését, nem azonosítható. Bizonyára, ha majd valaha sor kerül a famennyezet restaurálására, a korábbi színvilág helyreállítása és bemutatása már nem lesz lehetséges.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; gazdaeniko@gmail.com
Mihály Ferenc – Szováta; fmihaly@digicom.ro

IRODALOM

BORIVÓ

1881 János Diák. Egy székely művész életéből, *Nemere*, 1881. január 6. 5–6.

BOROS Judit

1982 Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI–XVIII. században. *Művészettörténeti Értesítő*, XXXI, 2, 120–134.

CSÁKI Árpád

2002 Szendrei József, az ismeretlen 18. századi orgonakészítő, *Református Szemle*, 95, 1, 107–125.

2009 Adatok a kálnoki református templom történetéhez, *Acta Siculica 2009*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 283–290.

2011 *A sepsiszentgyörgyi református egyház a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

CZEGŐ Zoltán

1981 Festők műhelye a múzeumban. Élt-e, s festett-e Háromszéken János Diák? *Megyei Tükör*, XIV/3010, 1981. szeptember 26., 2–3.

GÖDRI Ferenc – CSUTAK Vilmos – Dr. LÁSZLÓ Ferenc (szerk.)

1912 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910 és 1911. évi állapotáról*, Jókai Nyomda Rt. Könyvnyomdája, Sepsiszentgyörgy.

JÁNÓ Mihály

2008 A maksai református templom „kifehérítése”, in: *Uő: Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falifestmények kutatástörténetéhez*. Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémia, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 149–160.

- KELEMEN József
2001 *Barátos*, Charta, Sepsiszentgyörgy.
- KELEMEN Lajos
1977 *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest.
- KISS Margit – LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
2007 „Virágzódtott Anno”. *Az Umlingok Kalotaszegen. The Umling Family. Makers of Fine Painted Furniture in 18th Century Transylvania*, Néprajzi Múzeum, Budapest.
- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
é. n. *Erdélyi falképek és festett faberendezések 1*, Állami Múemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
2004 *Erdélyi falképek és festett faberendezések 2*, Állami Múemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
- MALONYAY Dezső
1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*, Franklin Társulat, Budapest.
- ROEDIGER Lajos
2012 *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- SAS Péter
2011 *A heraldikus. Köpeczi Sebastyén József élete és munkássága*, I–II, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- SEMSEY Balázs
2010 Kulturális örökség és / vagy muzeológiai probléma? Beépített templomi berendezések az Iparművészeti Múzeumban, in: *Ars Perennis. Fiatal művészettörténészek II. Konferenciája. 2nd Conference of Young Art Historians*, CentrArt Egyesület, Budapest.
- SOTELECAN, Vasile – BUCȘA, Corneliu – DEAC, Natalia
1984 Conservarea tavanului pictat de la Muzeul Județean Sfintu Gheorghe–Covasna: problematică, metodologie, tehnologie, încercare de autentificare și datare, in: Vasile, Al. D. – Florea, C. (red.): *Cercetări de conservare și restaurare 3*, Muzeul Național de Istorie, București, 115–123.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2010 *Erdélyi kályhák és kályhacsempék*, Terc Kiadó, Budapest.
- TOMBOR Ilona
1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VILHELM Károly
1975 *Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a XV–XVIII. századi erdélyi templomokban*, Kriterion, Bukarest.

Levéltári források

- Székely Nemzeti Múzeum Irattára (SzNM Irattára)
- A SzNM Iktató könyve az 1906, 1907, 1908, 1909 és 1910. évekről
- 1910-es iratok – számlák, nyugták
- 1980-as esztendő vezetőtanácsi jegyzőkönyvei
- 1980-as esztendő levelezései
- Gyűjtemény Berecz Gyula: *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története* című könyvéhez
- Barátosi Egyházközség Levéltára
- Eklézsia libellusa
- Presbiteri jegyzőkönyvek 1846–1893
- Presbiteri jegyzőkönyvek 1896–1924
- C. 39: Kérés az esperesi hivatalhoz
- C. 40: Építkezéssel kapcsolatos iratok, alaprajzok
- Kovásznai Egyházközség Levéltára
- Orbaiszéki vizitációs jegyzőkönyvek 1759–1794.

Tavanul casetat al bisericii reformate din Brateș

(Rezumat)

Secolul al XVIII-lea a adus schimbări semnificative în arta bisericească reformată. Avem mai multe date cu privire la meșteri și ateliere care au realizat mobilă pictată din ce în ce mai răspândită pe teritoriul Transilvaniei și care au contribuit la îmbogățirea și reînnoirea parțială a tavelor pictate în secolul al XVII-lea strâns legate de arta decorativă renascentistă. Tavanul casetat al bisericii din Brateș – conform inscripției existente – a fost realizat în 1760 de către un pictor-tâmplar care nu și-a dezvăluit numele. Cu toate că nu-i cunoaștem identitatea, activitatea și munca sa este apreciată de istoria artei, a artei bisericești.

Este o temă încă discutată dacă mobilele pictate ale bisericilor din Ținutul Trei Scaune provenind din secolul al XVIII-lea și având aceiași caracteristici au fost realizate de către o singură persoană sau de mai multe. Conform elementelor decorative de bază ale mobilelor bisericești acestea par a fi realizate de către un singur meșter. Însă faptul că acest vestigiu a fost realizat pe parcursul a 50 de ani presupune munca a mai multor meșteri.

Boarded Ceiling of a Calvinist Church from Brateș

(Abstract)

The 18th century brought significant changes to the Calvinist church art. We have many data regarding different masters and workshops of the ever spreading painted wooden furniture on the territory of Transylvania, who continued to enrich and partially renewed the 17th century ceiling painting closely connected to the Renaissance decorative style. The boarded ceiling of the church in Brateș – according to the inscription on it – was made in 1760 by a painter-carpenter who hadn't revealed his name. Although we don't know his identity, his work and activity has been recorded in the special literature of art and church art history.

It is still a matter of debate whether the painted furniture of the Háromszék's churches dating from the 18th century having the same characteristics were made by one or by more people. According to the basic patterns of the church furniture it seems to be a work of a single man. But the fact that the heritage covers almost 50 years it supposes the work of several masters.

MELLÉKLETEK

1. In Visitatione Anni 1802, 7-ma Apr. Barátosini

Anno 1797 die 27-a Febr. Számot adott volt barátosi Barta László az Eccla kezére és gondviselése alá hagyatott minden javairól, és akkor találtatott Capitalis mely a következők (ti)ora ki adatot Florh 621 Dr 50 a Cassában pedig maradt kész pénz Flor 30 Dr 74 melyeket azon Visitationot fogva maga kezére és szám adása alá vett Barátosi T. Nms Balog Ferentz Ur, mint az Ecclesiának közönséges téttségéből vállasztott Fő MBirája, és amelyekről a Barátosi Domesticum Consistorium előtt Ao 1798 die 1-o Apr Demonstratitot tett, melynem alkalmazásával által adott Barátosi Huszár Nblis Porsolt Mihály ő kegyelmének mint a MBiroságba successorának, pro capitalis flor 139 dr 50, a Cassába pedig kész pénzt Flor 29 dr. 5.

Azon meg jegyzett időtől fogva Porsolt Mihály ő kgylme e mái napig a D Consistoriumnak sem egyszer sem másszor nem ratiocinált, noha sok rendben arra parantsot vett, s az Eccla költségeinek környül állásai is aztot kívánták, minthogy a Templom meg nyujtatott és a Torony egész Fundamentomából fel épített s a Templomnak sendellyezése le verettetvén veres tserépel egészen bé borítottat s erre nézve szükséges lett volna a Cassát egészen revidéálni s a költsék aránt az Ecclesiát racionálni. Mostan azért a Visitatio előtt az Eccla a maga panaszát fel adván, Szoritatot a be panaszolt MBirája Porsolt Mihály ő kgyelme a Szám adásra, és midőn ratioja elő olvastatott volna, egy néhány positiokba difficultásokot támasztott a jelen lévő D Consistorium, melyekre a ratiocinans meg felelvén s ellene nem bizonyíthatván, kívánták azon ratiot ki adatni oly végre hogy az egész Ecclát egybe gyűjtetvén mindeneknek hallatokra fel olvastassék, és akinek az aránt valami animadversioja lenne referáltatnék. Melyet midőn a Visitatio meg adott volna, referálván Ferentz Mozes a kiadott ratiot, senkinek semmi fundamentomos az ellen valo animadversioját nem jelentette. Mostan azért a Visitatio felvén és szorgalmatosan meg vizsgálván Porsolt Mihály ő kegyelmének ab Anno 1798-ik 1-a Apr bé adot ratióját, találtattanak perceptumai Capitalis pénzből, interesből, Eccla szükségire tett kéregetésből, perselyből, a Barátosi Co(mmuni)tasnak industriájából s némely Benefactorok alamisnájából in S(umm)a Flor. 1086 Dr. 50. Erogtumai pedig fundamentomából épült toronyra, és a Templom meg bővítésére meg kívántatott Materialéknak, u m Mésznek, Cserépnak, Tégláknak, Létz szegeknek, Deszkáknak, vasnak sat megszerzésekre és a Pallérnak a Conventio szer(ént) valo kifizetésére lettenek in Summa Flor 1039 Dr 31 mely Szer(int) maradtott a Cassába Flor 47 Dr 25. (---)

(Barátosi Eccla Protocolluma, 39–40.)

2. 1805-ös vizitáción tett számadások:

Barátosi Nob Beder Tamás eo kegyelme 1802dik Esztendőbe Augustus 30-dikán az Eccla közönséges meg-egyezéséből a M Biroi hivatalba helyezettvén, és a Ns Ecclesia is az 1802-dik Esztendőben October 26-dik napján történt szörnyü Föld ingás által nagy szerentsetlenségbe esvén, minthogy azelőtt két esztendővel fundamentomából épült Tornya földig le omolván, abban lévő két harangjai öszve töretettek, temploma is, mellyet nagy költséggel (me)g bővítettett, új tserpezés alá vevén (me)g ékesítettett vala azon szerentsetlen eset által annyira el romlott, hogy abban az isteni tisztelet nem gyakorolthattott, mind e mai napig is azon romlásban lévén, leg ottan azon kezdett az Eccla szorgalmatoskodni, hogy az isteni tisztelet gyakorlás végett magán valamit segíthetne, e végre közönségesen az Ecclá(na)k minden tagjai magokot önként meg szedvén s más be bíró s idegen Possessor urak is önként valóságokot mutatni kívánván conferáltanak 189 Mforintokot és 18 pénzeket, mely pénz egy három

másas harangot az el romlott harangok materiájából s a mester ember is a magájából hozza tévén öntettetett. Az után az építésről gondolkodván, az ahoz (me)g kívántatott materiálékról is provideálni kívánván, s egyszersmind kőmives pallért is contractualiter fogadván, az ezekre (me)g kívántatott költségekről úgy provideált az Eccla írt M(egye) Birája által, hogy azon időtől fogva hogy a hivatalt viseli, minden perceptumai lettenek in Summa 590 M(agyar)forintok és 53 pénzek. Mellyekből a már (me)g írt harangra, materiálékra és az Ecclának több szükségire, de mind hasznos és szükséges helyekre tett költségei a Consistorium által esmért és revidéált Ratioja szerint is lettenek 248 Mfor és 49 pénzek, ezeket kívánván a percepti summából, marad a Cassába költségre és a M(egye)Birának ratioja alatt 342 Mfor és 4 pénzek.

E Sancta Visitatione particulari Anno 1805 die 6-ta Februarii extradadit Josephus Szász S Sedis Jur ac Ordinarius Notarius M s. (Barátosi Ref. Eklézsia Levéltára, Protocollum, 42–43).

3. Leltár az eklézsia vagyónáról 1904-ből

Jegyzőkönyv

Az erdélyi Ref Egyházkerület Mélt Igazgató Tanácsának 1435–1904 számú rendelete folytán a barátosi ref egyh presbitériuma 1904 év május 18-án tartott gyűlése alkalmával a következő leltár-szerű feljegyzést eszközölte:

I. Leltári feljegyzés a templomba beépített, vagy abban elhelyezett frescók képek, urasztal és kathedra feletti koronáról

1. A templom deszka mennyezete 134 koczka alaku égszintü fresco festménnyel van kiczifrázva. Mindegyik kmoczka különböző figurákból áll. A sok csudálatos festmény között még gólya is van, oroszlán is van, de egyforma figura nincsen még kettő is. Nagyon érdekes műemlékek. Borivó feljegyzése és kutatása szerint (Nemere 2. Szám) egy Kovács János nevű asztalos mester festette a templom mennyezetét kalákában. Nem fogadott el semmi fizetést, csak azt kívánta, hogy a míg dolgozik, adjanak enni husos ételt és inni jó bort a mennyi kell. E Kovács János nevű asztalos mester 12 esztendeig ült Törökországban s azon idő alatt tanulta meg mesterségét. S midőn hazajött a zágoni paphoz, Kovács Istvánhoz, ki neki testvére volt, - a barátosiak kérésére úgy festette meg a templom mennyezetét, mely magán hordja a keleti fántáztikus képeket, figurákat. A templom mennyezetének közepén lévő koczkán a következő felírás olvasható:

„Az 1800-ik Esztendőben ezen templom megnagyítván, az mely egy toronyal és két Harangokkal 1802-ben október 22-én föld indulás mián össze romla.

Mindezeket 1805-ben kezdette a barátosi nemes Refta Ecclesia újra építeni és 1812-ben Isten dicsőségére a maga költségén el is végezte.”

E felirat szerint tehát valószínű, hogy ezen időben készült el a templom mennyezetén a fresco festés is.

2. Urasztal.

A jelenben lévő urasztalt, mely puha fából van kikészítve, a barátosi ref. Egyháznak Bartha Miklós adományozta 1886 esztendőben, - mely egyszersmind az adományozó készítménye. Igen szép és értékes kidolgozás van rajta.

3. Kathedra feletti korona

A kathedra feletti koronát barátosi Barabás Antal és neje adományozta az egyháznak, mely kemény fából van kifaragva, rajta e felírás olvasható:

„1884 évben megért 50 éves házasságuk emlékére Barabás Antal és neje Bodola Rózsalia”

Ez is igen szép, értékes faragvány-szerű kidolgozás.

II. Leltári feljegyzés arany, ezüst, ón és érczemüek, ruhanemüek, bibliáról

1. Egy urasztali (rongált) réz pohár. Felirat nincsen rajta, s így nem tudható, ki adományozta és mikor?!

2. Egy ezüst urasztali pohár. Rajta a következő felirat van: „A barátosi nők adománya.” 1864.

3. Egy ezüst urasztali tányér. Rajta e felírás olvasható: „A barátosi nők adománya.” 1864.

Hogy milyen az a pohár és tányér, azt megmondja az aranyműves következő számlája: „Arbulina Rozália őrnagyné asszony megrendeléséből készítettem egy ezüst, belül aranyozott templomi kehelyt fődéllel együtt 16 lat 13 próbás 40 frt o é, továbbá egy 4 ½ latos 13 próbás ezüst tányért 12 frt o é. Összesen 58 frt azaz ötvennyolcz forint osztr ért, mely összeg hogy nekem a mai napon a barátosi nők adományából kifizetődött, ezennel elismerem. Brassó, mártius 16. 1864. Gint Adolf.”

4. Egy ón tányér ezen felirással: „Balogh Sándor Collatioja 1759”.

5. Egy ón palaczk ezen felirással: „Isten ditsőségére tsináltat Tomás Joseph 1789”.

6. Egy ón kanna ezen felirással: T.J.M.B. Isten ditsőségére 1780”.

7. Egy ón kancsó ezen felirással: „Tiszteletes esperest Kelemen József ur ajándéka 1844”.

8. Egy ezüst urasztali pohár. Siményfalvi Kiss Vilmos barátosi körjegyző és neje Mihály Ida ur asszony ajándékozta a barátosi egyháznak 1902 évben. Sulya 10 lat 13 próbás 60 korona értékben.

III: Leltári feljegyzés ruhanemüekről

1. Egy kathedra takaró ezen felirással: „A barátosi ref Ecclának ajánlotta Egerpataki özv Jakab Ferencznő N.S. Fejér Ágnes asszony nehaj Lovag Fő H. Jakab Károly édes fia emlékére 1844-ben. Rongált állapotban van.

2. Egy kathedra takaró sötét színű bársony ezen felirással: „Bartha Sándor és neje Cseke Rozália adománya 1892.”

3. Papiszék takaró ezen felirással: „Emléül 1892 Márk Rebeka”.

4. Egy urasztal takaró fehér vászon piros keresztszemes mintával kivarva. Hogy mikor és ki által ajándékozott nem tudható.

5. Fehér vászon asztalterítő, kalotaszegi régi varrottas. Hogy mikor és ki által ajándékozott nem tudható.

6. Egy kisebb asztal takaró szőrszövet arany rójtal ezen felirással: „A barátosi reformata eklesia számára Andrád János ajánlotta. Anno 1791.

7. Egy régi asztal takaró fehér selyemmel varva ezen felirással: Susanna Sebestyén Honorem D. A. 1695.

8. Egy urasztali kenyer takaró fehér vászon, piros selyemmel varva. Keletkezésének ideje nem tudható.

9. Egy urasztali takaró bordó posztó selyem hímzéssel, ezen felirással: „Ferencz Rózália adománya 1900. Ploesci”. – Értéke 100 frank.

10. Egy urasztali pohár takaró neczczolással, kék selyem béléssel, ezen felirással: „M.J. 1871”.

11. Egy urasztali kisebb takaró, neczczolás, kék selyem béléssel, ezen felirással: „Arbitina György született Millásevich de vitéz Mező Rózália özvegy őrnagyné, emlékül 1864.”

12. Egy régi tiszta fehér takaró. Rongált állapotban van. Keletkezési ideje nem tudható.

13. Egy fehér len vászon asztal takaró ezen felirással: „Finta Ráchel Bedő Józsefné ajándéka 1824.”

14. Egy fehér asztal takaró ezen felirással: „Bedő Lidiánna Tekintetes Csia Elekné Asszony ajándékozom ezen urasztalára való abroszt Isten dicsőségére. Anno 1837 Eszt. Julius 12-én.”

15. Egy téglá színű selyem kendő ezen felirással: „Ko. Em. Be. Me.” Idő nem tudható.

16. Egy piros szőtt asztal takaró ezen felirással: „Mircse Ráchel Zajzon András papnó 1857.”

17. Egy horgolt fehér csipkés abrosz. Porzsolt Miklósné pávai Jantsó Borbála 1900 év febr 23-án ajándékozta.

18. Egy sötét kék selyem asztal takaró ezen felirással: „Mircse Sándorné Beder Rebeka 1836.”

19. Egy horgolt asztal takaró (rózsa szín) béléssel. Hogy mikor és ki adományozta nem tudható.

20. Szent Biblia. Balogh Zsigmond ajándékozta 1865 évben. E leltári jegyzőkönyv a presbiterium tagjainak (mint leltározók és becslők) szabályszerű aláírásaival hitelesített.

Kelt Barátos 1904 Május 18-án.

Bajkó György ref. Lelkész elnök

A presbiterium tagjainak mint leltározók és becslők aláírása

Bartha János megye bíró

Kocsis Elek énekvezér

Deák Barabás presbiter

Bartok Ferenc presbiter

Márk Ignác presbiter

(Olvashatatlan) presbiter

Bartók László

Kis József presbiter

Beder Albert presbiter

Beder László presbiter

(Barátosi Egyházközség levéltára, Presbiteri jegyzőkönyv, oldalszámolás nélkül)

4. Jegyzőkönyv

Mely felvétel Barátoson 1908 év Julius hó 12-én Bajkó György lelkész elnökle alatt tartott presbiteri gyűlésen.

Jelen vannak:

Szonda László, Bartók Ferencz, Kiss Vilmos, Ferencz Ernő, Tánzos István, Andrád János, Csorja Domokos mbiró. Jegyzőkönyv hitelesítésre fölkéretnek Andrád János és Tánzos István presbiterek.

Tárgy:

1. Bajkó György elnök a(tyánkfi)a a következő jelentést teszi:

Tisztelt Presbiterium! A presbiterium előtt ismeretes az egyh(ázi) törvények az a pontja, hogy a presbiterek minden olyan károsodásért, a mely a presbiterium mulasztása által áll elő, kárpótlással tartoznak. Éppen azért az egyházi épületek jó karban tartásának elhanyagolása is ilyen felelőséget ró (a) presbiterium vállaira. Én mint lelkész s a presbiteriumnak elnöke türethetetlen állapotnak tartom tovább hanyagolni az egyházi épületek időnkénti renoválását, ennél fogva részleteiben kívánok jelentést tenni a t. presbiterium előtt, hogy milyen sok tennivalónk volna az egyházi épületek rendbehozatala körül. Éppen azért a kicsinyes érdekeken felül emelkedve sziveskedjék vizsgálat tárgyává tenni az előterjesztésben felhozottakat, s jó akaratulag az egyházközség jólétét, fejlődését célzó határozatokban igyekezzék eleget tenni esküvel is megerősített presbiteri kötelességének. Ha mi jelen nemzedék nem javítunk időnként az ősök által áldozatok útján is felállított, de később az idő által megrongált egyházi épületeken, ennek elmulasztásán egyenesen egyházunk tönkremenését jelentené, melynek helyrehozását csak nagy anyagi áldozatok útján lehetne ismét eszközölni egy más nemzedéknek, de ezen nemzedék előtt azonban örökre hitlen sáfároknak találatunk, kik nem bánomtságunkal az egyház fejlődését veszélyeztető határozatokat hoztunk. Kérem azért a presbiteriumot szeretettel, hogy alábbi előterjesztésemet megfontolni és jó akaratulag törekvésben egyen-egyen segíteni sziveskedjenek.

I. Elsősorban is elkerülhetetlen sok javítani való van a Temp-lomon:

a). A czinterem fődélzete omlófélben van, egyrésze le is omlott annyira, hogy további intézkedésig a bejárást elzártam. Itt a fődélzetnek és a mennyezetnek újra építése elkerülhetetlen szükség.

b). Ajtók, ablakok az idő által annyira megviselt és rongált állapotban vannak, hogy a hely tisztessége sem engedi tovább, hogy azok az ajtók és ablakok helyett újat ne állítsunk. Téli időben a havazás és a szél szabadon jár az ablakokon és ajtókon keresztül.

c). A templom alsó padozata is a hely tisztességével teljesen meg nem egyezhető rongált állapotban van s a padok között felállításra alkalmazott deszkák is annyira megrongálódtak s annyira oda nem illők, hogy egy perczig sem szabadna ott tovább megtűrni. Ennek az újra építése elkerülhetetlen szükség.

d). A kathedra elvált a faltól s alul látható elhasadás is azt mutatja, hogy minden perczben leomolhatik. Ezt sürgősen újra kell vakolni.

e). A templom mennyezete mely a furcsa képekkel ellátott és a 3–4 méter távolságra lévő gerenda fákra szegzett deszkából áll, – annyira veszedelmes állapotban van, hogy multhatatlan szükség a helyett egy bolthajtású alkalmas új mennyezetet állítani. Az orgona felett lévő mennyezetet egyenesen csak az orgona védi a leomlástól. A mennyezet közepe táján, de csaknem minden részen látható, hogy a gerenda fákhoz szegzett deszka végek a (---) hótól esőtől el vannak rothadva és így a szegek nem képesek megtartani a deszka mennyezetet.

f). A torony nyugoti és déli oldalán a vakolat sok helyt leomlott a hálózat megrosdásodott, szükséges tehát ezt beszegetni(?), nehogy a rosdásodás által kilukadjon és a lehulló esőtől megrohadjon a gerendázat. A feljáró lépcsők, a hiányos és megrongált padozat helyett új állítandó.

g). A templom és a torony lemeszelése. Ugy kívülről mint belülről nagyon szükséges az újra meszelés. Kívülről különösen a torony fekete, annyira látszik hogy csak nagyon régen meszeltett meg. A templom kívüli vakolatán is javítás eszközözendő.

II. A papilak körüli építkezés

A papi lakás miután egyszersmind a lelkeszi funkciók legnagyobb részének végzésére is rendelt középület, multhatatlan szükség a tisztességnek megfelelő évenkénti jó karban tartása. A mélt. Ig. Tanács 259-1906 számú rendeletében a papi lakásnak a kor követelményeinek megfelelő renoválását avagy átalakítását kiváló gondoskodás tárgyává teszi a presbiteriumnak annyira, hogy a papi lakások rendbehozásának ügyét állandóan nyilvántartván, minden év végén jelentés teendő a lefolyt évben történt változásokról.

Itt a presbiterium előtt tudva van, hogy ha bár a szobák száma megfelelő is a 120 éves épületben, de annyira rendetlen beáznak(?) hogy mint az egyházi funkciók teljesítésére is rendelt középület, a mai beosztással meg nem állhat, mert nincsen külön szobából álló irodája, mely multhatatlan szükséges, hogy az egyház levéltára, a már létező lett papi könyvtára, anyakönyvei a lelkesz irományaitól elkülönített szobában legyenek elhelyezve. Ez pedig egy kevés átalakítással keresztül vihető, mivel kész vagyok bármelyik szobát rendelkezésre átbocsátani. Azonban a szobák ajtóit, ablakait olyan tőrhetetlen állapotban vannak, hogy azt tovább ilyen elhagyott állapotban tűrni nem lehet, mivel téli időben nagy tüzeléssel sem lakható. Két szobának a padozata helyett minden gondolkodás nélkül új állítandó, s a megrongált ajtók és ablakok kijavítandók vagy ujak állítandók. S miután a százasod hasadó félben álló csaknem 80 cm vastagságu mészréteg miatt tisztán tartani illetve meszelni sem lehet, multhatatlan szükséges kívül és belül újra vakoltatni, annyival is inkább, mivel poloskák is tenyészni kezdettek a nyugoti oldalán lévő szobákban.

A felső padozatán lévő sártapas az legnagyobb tisztogatás után is minden nap szakadatlanul hull be a szobákba úgy annyira, hogy a legnagyobb ujitással sem lehet a hely tisztességének megfelelő tisztaságot tartani. S mindez csak azért van, mert javításokat a régi épület falain és padozatain az egyház soha nem eszközölt. A két szobát melegítő de már használhatatlan kilukadt

fűtő helyett más veendő. Lépcsőzetek mind elvannak rongálódtak. Az árnyékszék a lehető legrosszabb helyen van elhelyezve, mivel a hátsó bejáratnál a bejövő először azt találja, mely szintén a hely tisztességével teljesen össze nem egyeztethető. A püspöki látogatás alkalmával is ennek eltávolítása elrendeltetett volt.

b). A sütőház helyett, mely mindenki előtt megbotránkozott állapotban áll, új fából más építendő. Az északi részén a fák nincsenek is egymásba vésvé, úgy áll, hogy bármikor össze omolhatnak.

c). A kapu már 3 éve hogy nyitva áll, teljesen tönkre ment, új állítandó. A disznóól kijavítandó.

III. Énekvezéri lakás körüli építkezés.

A). Az énekvezéri lakás is oly állapotban van, hogy a javítás elkerülhetetlen szükség. Az ajtók, ablakok, alsó padozatok helyett, melyek meg nem felelők vagy teljesen használhatatlanok, ujak állítandók. Az egész épület két kerüléssel (?) fennebb emelendő, mivel az ablakok csaknem a föld színén vannak, s mivel a falak között poloskák tenyésznek, egyidejűleg újra vakolandó. A zindelynek fele része elrothadt, úgy annyira, hogy az eső szabadon esik a felső padozat földjére. A szobákba fűtők állítandók.

b). Az istálló már beszakadt, annak helyreállítása a legsürgősebb, nemcsak azért, hogy már használhatatlan állapotban van, hanem azért is, mert az egyház által a mult évben reá költött 360 korona is elvész, ha sürgősen az újra építésről nem gondoskodunk. Talán az egyházra a legelőnyösebb volna, ha a szintén összerokadt szalmás fedelű csűr elbontásával annak megfelelő fáiból az istállót s a mellette lévő disznóólt sürgősen kijavítanók. A csűr helyett pedig 3 év leteltével az egyh erdejének fáiból új csűr állítanék. A régi csűrt miután szalmás fedelű, s miután most szintén kijavítandó volna, büntetés elkerülése nélkül ugyesen eszközölhetnék javítást a szalmás földzetten.

c). Az udvar kerítés helyett új állítandó s általában a kisebb nagyobb javítás eszközlése tovább nem halasztandó.

Sziveskedjék tehát a presbiterium mindezekről meggyőződést szerezni, s egyházi törvények és rendeletek alapján szakértővel megvizsgáltatni, s az egyházi épületek javítását célzó előterjesztéseket megfontolás tárgyává tenni, az előterjesztett javításokról kimondott határozatban gondoskodni, nehogy mulasztás által okozott károkért a felsőbb egyh hatóság anyagi kárpótlással terhelje. Én megtettem a kötelességemet a presbiterium előtt, bennem megvan az igyekezet csak a presbiterium s annak minden tagja segítsen törekvésemben, s akkor ha a kicsinyes avagy személyes indokokon felülemelkedve nyujt jobb kart, nem fog előttünk semmi akadály lenni, vagy ha lessz is leküzdve egyházunk ezen égető sebet orvosolni tudjuk.

Hozzávetőleg az előterjesztett építkezési költségek összege a következő lenne:

I. Templomra.....3300 kor.

II. Papilak körüli építkezés.....1000 kor.

III. Énekvezéri lak körüli építkezés.....1000 kor.

Összesen:5300 kor

Fedezetül szolgálna

a központi kezelés alatti tőke.....3800 kor

2. Templom és papi lakra nyerendő segély, országos közalap és áll(ami) segély.....1000 kor.

3. A hivek közmunkálata.....500 kor

Összesen: 5300 korona.

Az egyház tehát csakis a központban lévő 3800 korona pénzét bocsátaná az építkezésre. A fakepe váltásra és további szaporításra szolgáló és az egyház évenkénti fenntartására szükséges pénzforrás sérteletlenül maradnának. A hivek csakis a közmunkával terhelhetnének, mit minden igaz hívő megtehet egyházáért, hiszen a kicsiny áldozat ugysis csak porszemnyit az elődök áldozatával szemben.

Ha minden javítási munkálatok teljesítésére felajánljuk munkánkat és törekvéseinket, akkor az egyház sok időkre meg lesz mentve a nagyobb kiadásoktól, ellenkező esetben mulasztásaink által a nagy vagy évenkénti nagy összeggel járó és mégis soha meg nem felelő javításokkal olyan helyzetbe sodorjuk egyházunkat, mit nagy áldozatok útján sem tud helyre hozni a későbbi nemzedék. Ennyiben volt szerencsém előterjesztésemet megtenni és még egyszer kérem tehát szeretettel a presbiteriumot, hogy előlött határozatot hozni sziveskedjék.

Presbiteri gyűlés elnök aa-nak az egyh épületek multhatatlan szükséges renoválása tárgyában tett előterjesztését megvizsgálás után egyhangulag elfogadva, következő határozatot hozza:

Vizsgáltassék meg egy szakértő által a szóbanforgó és kijavítandó templom, papilak, énekvezéri lak, s azokról felvett kiviteli költségzsámla és tervrajz kikészítése a véleményezés után tételesen meg az előmunkálatok, a javítási munkálatok engedélyezése tárgyában, s miután az előirányzandó építkezéshez szükséges különálló tőke készpénzben rendelkezésre jelenleg nem áll, határozatban kimondja a presbiteri gyűlés, hogy a központban kezelt körülbelül 3800 korona, mely egyik részét képezi az egyház közszükségleteire és kepeváltási alapra megteremtett tőkepénznek, mély tisztelettel kéressék ki a mélt. Ig. Tanácstól ezen összeg és fordítassék az előterjesztett javítási munkálatokra. A költségek többi részének fedezését a presbiterium a hívek közmunkálataiból s az orsz közalap és a rendkívüli államségélyből egyenes s mindenkor segélyből reméli.

Az egyh-nak rendelkezése alatt lévő többi pénztőkéi mind oly természetűek, melyeknek csak kamatai használhatók fel. Nevezetesen „Közpénztár” pénz tőkének az adományozók végrendeletei szerint csakis a kamatai költhetők el az egyház évi rendes közszükségleteinek fedezésére. A kepeváltó alap kamata pedig a fakepe évi illetmény megváltására fordittatik

Jegyzőkönyv felolvasás és helybenhagyás után aláíratik.

Bajkó György

Deák Barabás

Csorja Domokos

Ferencz Ernő jegyk vezető

(Barátosi Egyházközségi Levéltár, Presbiteri jegyzőkönyv 1896–1924, oldalszámozás nélkül)

5. A barátosi református egyház javítási kérése

a körzeti esperességhez

Nagytiszteletű Péter Károly esperes urnak, Szörce.

A barátosi ref egyház lelkeszi hivatalától.

73 sz./1908

Nagytiszteletű Esperes Ur!

Nagytszt. Egyhm. Tanács!

Ide mellékelve a tervbe vett építkezésekről felvett jegyzőkönyvet, azon tiszteletteljes kéréssel terjesztem a Nagyt. Esperes ur és a Nagyt. Egyhm. Tanács elé, hogy az abban felsorolt kijavítási munkálatokról felveendő műszaki tervrajz és költség számla munkadíjának kiutalását az évi költségvetés keretén kívül

engedélyezni méltóztassék. A tervbe vet építkezés elkerülhetetlen szükséges, és hogy az egyház kikerülhesse a később bekövetkezendő még nagyobb költségeket, az építkezési munkálatok megkezdhetésének engedélyét jóelőre kikérni kénytelen, nehogy mulasztása által eshetőleg még nagyobb kára legyen az egyháznak.

Különösen sürgös kijavításra vár a templom mennyezete a mennyeiben a fresco képekkel ellátott deszka mennyezetet az orgona felett a leomlástól csak is az orgona védi még. A cinterem ajtója be is zárattott, mivel a fedélzet- és mennyezetnek egy része leomlott. S műszaki véleményezésre azért van szükség, mert csak-is szakember adhat véleményt arról, hogy vajjon új mennyezetre lesz-e szükség, vagy pedig a régít ismét fel lehet szegezni a 3–4 méter távolságra lévő korhadtt gerenda fákra.

Valamint sürgös az énekvezéri istálló kijavítása, a mennyeiben a gerendáinak egy része betörött s a fedélzet újra építése elkerülhetetlen szükség.

A többi tervbe vett építkezések is mind nagyon szükségesek és éppen azért tisztelettel kérem a Nagytiszteletű Esperes urat és a Nagytiszteletű Egyhm Tanácsot, hogy az előmunkálatok megkezdését, s ha sikerül a központban elhelyezett kepeváltó, de előbb egyházi közszükségleti alapot képező pénztőkét kikérni akár kölcsönképpen is – a tervbe vett kijavításokat engedélyezni méltóztassék.

Mely tiszteletteljes kérésem után vagyok a Nagytiszteletű Esperes Ur és a Nagyt. Egyhm. Tanácsnak

Alázatos szolgálja

Bajkó György ref lelkész

Barátos, 1908. Aug 3.

(Barátosi Egyházközségi Levéltár, C/39-es jelzet)

6. Csutak Vilmos levele a barátosi

ref egyházközség presbitériumának

A ref egyház tiszteletes presbitériumának, Barátos

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmányja hálás szívvel mond köszönetet a barátosi református egyház tiszteletes presbitériumának azon nagylelkű áldozatkészségéért, hogy az egyház régi templomának nagyíttatása és átalakítása következtében lebontott festett deszkamennyezetét, mely a székely díszítőművészet egyik XVIII. századbéli értékes emléke, a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta, s ezzel fennmaradását biztosítván, egyúttal emléket állított magának a múzeum gyűjteményeinek történetében.

Kiváló tisztelettel a SzNMúzeum ig vál Sztgyörgyön 1910. Dec. 21-én tartott gyűléséből

Csutak Vilmos

Múzeumőr, jegyző

Ig. Vál. Elnök

Sepsiszentgyörgy város polgármestere.

(SZNM Irattára, 131/1910 – A barátosi egyházközségnek elküldött levél iktatott másodpéldánya)

1. ábra A szacsvai templom kazettás mennyezete.
Fotó: Szócsné Gazda Enikő, 2012

2. ábra A maksai templom kazettás mennyezete
az Iparművészeti Múzeumban. Fotó: Kolozsi Ágnes

3. ábra A maksai festett papi szék. Fotó: Mihály Ferenc

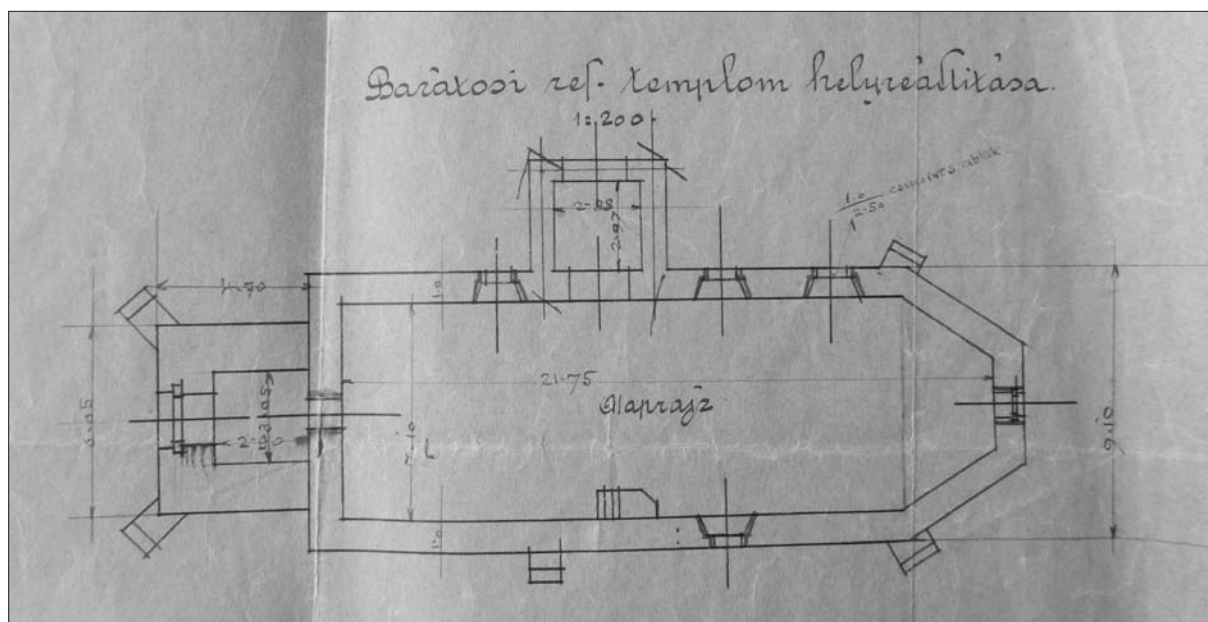
4. ábra Az alsócsernátoni templom festett padmellvédje.
Fotó: Mihály Ferenc

5. ábra A kálnoki unitárius templom mennyezete az átfestés előtt.
Fotó: Gödri Ferenc, 1931 SzNM Fototékája, ltsz. F. 231

6. ábra Barátosi templombelső. Fotó: Mihály Ferenc, 2012

7. ábra A régi barátosi templom Malmos Andor által készített alaprajza. Barátosi Egyházközségi Levéltár

8. ábra 1913-as postai bélyegzőjű képeslap az új barátosi templomról.
Székely Nemzeti Múzeum Fototékája, JA10-033-1-es lelt. sz.

9. ábra A Székely Nemzeti Múzeum régiségtára, mennyezetén a barátosi mennyezettel.
Fotó: Incze Lajos, 1924. SzNM Fototékája, ltsz. F. 446

10. ábra A Székely Nemzeti Múzeum régiségtára,
mennyezetén a barátosi mennyezettel. Fotó: Incze Lajos, 1927.
SzNM Fototékája, ltsz. F. 457

11. ábra A 42-es kazetta, a kockázott edény maradványaival.
Fotó: Mihály Ferenc, 2013

12. ábra a 84-es kazetta, amelynek aljából hiányzik a kockázott edény darabja. Fotó: Mihály Ferenc, 2013

13. ábra A barátosi mennyezet a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi alapkiállításán.
Fotó: Szócsné Gazda Enikő, 2012

14–15. ábra A mennyezet két, föl nem szerelt kazettája a néprajzi gyűjteményben. Fotó: Szőcsné Gazda Enikő, 2012

16. ábra A címeres kazetta. Fotó: Mihály Ferenc, 2013

17. ábra A gólyás kazetta. Fotó: Mihály Ferenc, 2013

Szacsvey Éva

TEPLOMBERENDEZÉS ÉS TEPLOMHASZNÁLAT HOMORÓDSZENTLÁSZLÓN

„A háborús romokat kellett eltakarítani. Amikor az ostrom után először sikerült eljutnom a Könyves Kálmán körútra, Banó István és Vajda László jött velem szemben egy poros piszkos templomi szőszéket cipelve. – Hát maguk mit csinálnak? Kérdeztem tőlük elhűlve. Tudományos munkát végzünk – válaszolta Pista a tőle megszokott humorral.”

(KOVÁCS Ágnes: Búcsú Banó Istvántól, *Ethnographia*, XCIX, 1988, 419–422.)

1. Györfly István gyűjteménygyarapító munkája 1913–14-ben a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán

A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében (1969-től önálló gyűjtemény) kerültek elhelyezésre a 19. század végétől 1974-ig, az utolsó átadás évéig elhelyezett, átadott, vagy éppen eredetileg a Néprajzi Múzeum gyűjteményének megvásárolt templomi berendezések. A ténylegesen néprajzi gyűjtésű és a Néprajzi Osztálynak megvásárolt festett templombelső, amelyeket már Györfly István döntése alapján vásárolt meg a Nemzeti Múzeum, az 1911-ben beszerzett mezőlaki (Veszprém megye), az 1913-ban vásárolt kemsei (Baranya megye) és a homoródszentlászlói (Udvarhelyszék megye) templomi berendezések voltak. A kemsei és homoródszentlászlói szerzeményezésnek elsősorban az 1913-as levelezési iratokból van elegendő forrásanyaga. Ugyanebben az évben még két templomi berendezésről kellett döntést hozni, amelyek erdélyi lebontásra kerülő templomok voltak. Az Iparművészeti Múzeum egy átirata a Kolozs megyei Magyarbikal és a Maros-Torda megyei Magyarfülpös templomainak bontási tervéről adott értesítést, az átiratban mellékelték a szakértői jelentést, amelyben pontos leírások olvashatók e templomok berendezéséről.¹

A Néprajzi Múzeum ebben az időben a Nemzeti Múzeum egyik osztályaként működött, noha külön „múzeum-szerű” megjelenése már elfogadott volt. 1905-ben a Csillag utcai bérház 126 helyiségéből költözött tovább, amelyért tetemes bért fizetett az osztály, de amelyben már önálló múzeumi működést folytathatott. Múzeumként való megnevezését

a Csillag utcai bérházban kialakított kiállítások erősítették meg. Jankó Jánost, aki váratlan haláláig, 1902-ig vezette a múzeummá alakított Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát, Semayer Vilibáld követte az osztály élén, aki, a bérház bérleti díját megtakarítandó, 1905-ben 10 évre kibérelte a városligeti Iparcsarnok keleti szárnyát, és ezzel kétszeresére növekedett a felhasználható tér. 1913-ra hatalmas tárggyarapodás igazolta a korábbi szűkös elhelyezkedés szakmai korlátait, az 1914-ig tartó időben a korábbi lakbért (évi 35 ezer korona) tárggyarapításra megkapta az osztály, így 30 000-ról 110 000-re emelkedett a tárgyak száma.²

A múzeum gyarapodásaiban kizárólag a Néprajzi Osztálynak megvásárolt templombelső berendezési tárgyakat a következő meggondolások alapján vásárolhatták meg: a Szépművészeti Múzeumnak felajánlott kemsei (Baranya megye) templom festett belső berendezését az alábbi levéllel kínálták tovább a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának (Dr. Térey Gy. Udv. tan. igazgató h.): „...*Szentpétery Pál tanító úr, csatolt levelében, a község templomának bibliai képekből és magyaros régi díszítésekből álló „magyaros mozaik” festményeit kínálja. Ezekre a Szépművészeti Múzeum nem reflektál. A műemlékek orsz. bizottsága előadójának, Éber László dr. úrnak véleménye szerint azonban – minthogy a templom 1840 körül épült s így műemléki szempontból alig jöhet tekintetbe, a magyaros mennyezetfestményeknek, – melyek bizonyára nem mozaikok, hanem deszkára festett ornamentumok – leginkább a Néprajzi Múzeumban lenne helyük.*”³ A szaktudományok közötti munkamegosztás kialakulása egyben lezárta a közöttük való együttműködést is.

A világos üvegcsarnok kedvező terepe lett a szép, áttekinthető, enteriørszerűen megrendezett kiállításoknak, amelyeket májustól tél elejéig mutathattak be a látogatóknak, évente változtatva, alakítva rajtuk. A korszak gyűjteményezési szempontjait a néprajzi érdeklődés szaktudománnyá válása alakította át, amelynek egyetlen tudományos kutatóhelye a Néprajzi Múzeumnak nevezett, a Nemzeti Múzeum

¹ SZACSVAY Éva 2000, 409.

² SELMECZI KOVÁCS Atila 1989, 11–13.

³ SZACSVAY Éva 2000, 474.

Néprajzi Osztálya volt. A Semayer Vilibáld vezetett osztályon dolgoztak Györffy István, majd Schmidt Tibold gyakornokok (Györffy Istvánt 1906?-ban vagy 1909-ben nevezték ki segédőrnek).

Györffy korai tárggyűjtései – úgy tűnik – szemben Szilágyi Miklós elgondolásával⁴ – az általa a szaktudományban elindított történeti értelmezés irányához (történeti néprajz) kötődtek, és szemléletében az archaikus tárgyak iránti érdeklődése a levéltári iratokhoz való analógiák, illetve bizonyítékok (források) feltárásának igényéből (is) fakadhattak. Feltűnő, hogy a Fekete-Körös-völgyi kutatásainak idején, bihari gyűjtései alkalmával sok faluban talált és gyűjtött „archaikus” tárgyi anyagot.⁵ Míg 1911-ig Györffy 59, 1911-ben 226 tárgyat gyűjtött és leltározott be.⁶

Györffy István tanulmányait a kolozsvári egyetemen kezdte, földrajzot és történelmet hallgatott, de látogatta Herman Antal, valamint Gyulai Pál néprajzi óráit is. Az Erdélyi Múzeum díjtalan gyakornokaként kezdett levéltári kutatásokat folytatni, barátságot kötött az ott dolgozó Kelemen Lajossal és Köblös Zoltánnal, segítségükkel megismerhette a történeti források kezelését, használatát.⁷ Kelemen Lajos akkor már ismert kutató levéltáros volt, családtörténetek, genealógiák, építménytörténetek, mesterek, műhelyek működéstörténetei stb. révén vélte rekonstruálni a kevésbé ismert tájak, városok „helytörténeteit.” Györffy ekkor találkozott a családnevek és családtörténetek írott forrásokból történő feltárásával, mint helytörténeti folyamatok megragadási lehetőségével.

⁴ SZILÁGYI Miklós 1984.

⁵ A leltárkönyvi bejegyzés alapján az 1911-ben beletárolt tárgyak az alábbi Bihar megyei falvakból származnak: Köröstárkány, Magyarremete, Mérág, Tárkányka, Hengeres, Körösjánosfalva, Vaskóh, Lehecsény, Belényes vidéke, Dusafalva, Várasfenes, Tatárfalva, Albert, Henkeres, Mérág, Szombatság. A tárgyak a különböző anyagokhoz kötődő mesterségek szerint is csoportosíthatók, ez jobban értelmezi begyűjtésüket, mint funkcionális (gazdálkodás, halászat stb.) hovatarozásuk.

⁶ Gyűjtött *textiliákat* (Itsz. 88814–88839), *kerámiát* (Itsz. 95175–81), tálát, tányért Lehecsényből, kályhacsempét Belényesből; *vastárgyakat*, lópatkót, vasmacskát (Itsz. 95144, 95141) Köröstárkányból, *famunkákat*, guzsalyat és más faragott tárgyakat (Itsz. 95135–40) szintén Köröstárkányból (Itsz. 95145–53); festett és faragott bútorokat (95151–95153) Magyarremetéről. Ezáltal a specialista kisipari (korábban céhes) falusi tevékenységekről kaphatott képet. Lásd kéziratot ábécés füzet a Néprajzi Múzeum nyilvántartásában, Gyűjtők szerinti mutató, Másolat Fél Edit eredeti jegyzékéről (készült Batty–Györffy–Viski életében).

⁷ SELMECZI KOVÁCS Attila 1983, 7.

⁸ KELEMEN Lajos 2006, 350–354.

⁹ Györffy István tanárjelölt által készített családfa, amelyet Sylvester Ferenc kolozsvári szabómester által megőrzött felmenőitől örökölt, Bethlen Gábor fejedelem 1615-ben készített adománylevele és a levéltári iratanyag alapján készített el, lásd KELEMEN Lajos 2006, 350–356. Györffy István Kelemen Lajos mellett dolgozhatott az EME levéltárban.

Az alsócsernátoni Sylvester család történetét rekonstruálódó, örökösüknél, Szabó Sándor szabómesternél maradt fenn egy Bethlen Gábor által 1613-ban keltezett címeres adománylevel. Az egyszerű lófő székely Báthori Zsigmond havasalföldi hadjáratában tűnt ki (1595), ezért Bethlen Gábor nemesi rangra emelte. Györffy István tanárjelölt a családtörténetet 1615–1635 között az iratok alapján rekonstruálta, a *szóbeliségből, az örökös kikérdezésével* megrajzolta 18–19. századi folytatását.⁸

A Kelemen Lajossal való együttműködésnek⁹ – aki a történeti források között iratokat, épületeket, kőfaragványokat, klenódiúmokot, bútorokat, festett freskókat és berendezéseket egy lokális történet rekonstrukciójához mindig egyszerre, egyben látta¹⁰ – hatása lehetett Györffy történeti-néprajzi gondolkodásának kialakulására, a kisebb-nagyobb régiók komplex vizsgálatára.¹¹ Talán ez is szerepet játszhatott abban, hogy Györffy az 1913-as évben két templomi berendezést vásárolt meg, a homoródszentlászlóit (Udvarhely m.) és a kemseit (Baranya m.) a Nemzeti Múzeum Osztálya, a Néprajzi Múzeuma számára. Ekkorra alakult ki az az archeológiai, történeti, művészettörténeti szemlélet, amely a 18–19. századi templomi festett berendezéseket mint köznépi megrendeléseket (is) kiszolgáló asztalos-festő mesterek és műhelyek munkáiként, és ornamentális alkotásokat a „népi iparművészet” népies templom-díszítő művészetként a néprajz kutatási területéhez sorolta.¹² Ezt megelőzően ezeket az emlékeket a legkülönbözőbb művészeti

¹⁰ SZABÓ T. Attila 1977, 26. „...Kelemen Lajos az erdélyi művészeti emlékek vizsgálatában úttörő, újszerű kutatómódszert alkalmazott már akkor, amikor a tudomány még nevet sem adott annak a különböző tudományágak módszereit és eredményeit egybefogó kutató-eljárásnak, amelyet ma komplex-módszer néven ... emlegetünk.” Ma ebben az irányban újra ökológiai, történeti-néprajzi mikrovizsgálatok folynak.

¹¹ FILEP Antal 2011, 3 (kézirat): „Baráti kapcsolatba került Györffy Istvánnal, a néprajz első budapesti professzorával, amikor Kolozsvárott földrajz és természetrajz tanárszakra beiratkozott. Györffy István útkeresésében Márki Sándor professzor mellett Kelemen Lajosnak volt jelentős szerepe. A néprajzi jelenségek levéltári forrásokban való követésére, az etnográfiai problémák megoldására végzett történeti bűvárlatokhoz követésre ingerlő példákkal, módszertani tanácsokkal Kelemen Lajos szolgálhatott. Kolozsvári barátságuk hozzásegítette Györffy Istvánt, hogy új irányt szabjon a hazai néprajznak, tudománytörténeti jelentőségű szemléleti, módszertani fordulatot hajtson végre. Kelemen Lajos és munkatársai segítettek a harmincas évektől Balogh Ilona és Palotay Gertrúd kiterjedt erdélyi néprajzi, népművészeti vizsgálatait.” Itt köszönöm meg Filep Antal szíves segítségét, kéziratának megküldését.

¹² Kelemen Lajos felfedezése volt, a korai táblák közül a míves – képiró teljesítménnyel bíró 16. századi gógnávaraljai mennyezet, amely a Szépművészeti Múzeumba, és a szintén 16. századi „parasztos munkájú”, egyszerű ornamentikájú ádamosi táblák, amelyek a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályára kerültek. (Ma a Néprajzi Múzeum tulajdonában van és kölcsönzéssel átadta a Nemzeti Galériának, ahol kiállítva látható.)

múzeumokban vették számba. Az első időben a *magyar izlés és formanyelv* kialakításának eszközeként, legelsőként publikálva a mezőcsáti református templomberendezés tábláit¹³ a meginduló *Magyar Iparművészet* folyóiratban. Egy részüket az Iparművészeti Múzeum és Főiskola vette birtokába, sokat őriztek a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályán, a Szépművészeti Múzeumban, az Iparművészeti Múzeumban, és a folyamatos átadás a Néprajzi Múzeum irányába 1974-ben, egy nagyobb átadással zárult le. Minthogy Györffy ismerte Kelemen Lajos ádámosi munkáját és a templombelső berendezés megmentésére tett erőfeszítéseit, valószínűleg őt is a „mentés” motívuma befolyásolta. Muzeológusi működésének első 6–8 éve már egy jól finanszírozott, tárgyvásárlásra minden tekintetben alkalmassá tett múzeumi időre esett, így a megszerzésnek reális kilátásai voltak; Györffy már részt vett a dunántúli táblák begyűjtésében (Sóly, Vilonya) is.

Tanulságos tudománytörténeti adalékokat nyerhetünk, ha kissé bővebben kitérünk e tárgyvásárlások történetére. Györffy vásárlásait teljességre törekvő gyűjtés jellemezte, amelyhez hozzátartozott a még lebontás előtt álló templomok berendezésének kikérdezése, leírása, lerajzolása és a törekvés egy visszaállítás-szerű bemutatás lehetőségére. A korai kiállításokban ugyanis az eredeti mennyezetek *mennyezetszerű bemutatása* dominált, ezért a bontás meg kellett előznie az eredeti „látványok” megrajzolása vagy lefényképezése, és a bontás pontos rajza, a lebontott darabok beszámolója. Györffy a kemsei templom bontásánál nem lehetett jelen, ezért a bontáskor pontos rajzot készítettek a lebontott darabok beszámolójával. Leírta a mintákat és azok értelmezését a református lelkésszel, és a berendezés egyes darabjait külön is, szószéket, karzatokat, padelöket, úrasztalát. Az azóta lebontott vagy teljesen átalakított templomokról ezek az utolsó adatszolgáltatások. A kemsei templom iratanyagában Csikesz Sándor kiscsányi lelkész vált levelet a filia Kemse ügyében, és később annak kurátorai adják meg a pontos adatokat. E levelezésben tanulságos, hogy maga a lelkész kívánja és várja a szakértőt és a felmérést, fényképe-

zést végző embert a bontás előtt, és a bontás alatti munkálatokhoz.¹⁴ Az adásvételben 400 koronáért a múzeum megvásárolta a mennyezeti és karzatfestményeket, a szószéket és hangfogót, a katedrát és az úrasztalát. A bontás előtt a régi templomot kívülről is és belülről is lefényképezték, majd óvatosan lebontották és becsomagolták. Elnézést kért a múzeum, hogy nem tudott szakértőt küldeni, de május hónapban nyitnak a nagyközönség számára és ez minden idejüket igénybe vette. A levelezésből megtudjuk, hogy vagonba került a szépen becsomagolt anyag, mellékelte a gondnok rajzát a bontásról és a deszkák számozásáról. Amint a fényképet megkapja, küldi. A kemsei templom volt az utolsó gerendán álló, veszőfonatú és paticosos templom.¹⁵

Ezzel egy időben zajlott a homoródszentlászlói berendezések eladása és szállítása,¹⁶ amely csak október 5-én zárult le. A homoródszentlászlói hosszas levelezés a kifizetés elhúzódása miatt történt, és tudjuk, hogy ugyanebben az évben még két templom bontásának ügyével is foglalkoznia kellett a rengeteg leltározási és rendezési, kiállítás átalakítási munka mellett a három alkalmazottnak: Semayer Vilibáldnak, Györffy Istvánnak és Schmidt Tibold gyakornoknak.¹⁷

Az eladó lelkészek leírásai, „bemutatásai” képezik a gyűjtött templomberendezések legfontosabb adatait, illetve az egyházak által elrendelt összeírások, templomtörténetek, leltárak. Ezekből nem kizárólag az építés történetére, hanem a használattal kapcsolatos egykori értelmezésekre, a festések ábráinak teológiai, népteológiai jelentéseire láthatunk rá. Jól mutatja ezt a baranyai Kemse templomának festett mennyezetének ábráit magyarázó lelkészi leírás, amely egyértelműen református szimbolikát tartalmaz. Noé galambja az olajággal, a XXIII. zsoltár zeneszerszámai, lant, hegedű, síp, trombita és még egy duda is, a XVII. zsoltár szomjúhozó szarvasa, az ótestamentumi főpap Urim és Tumminja, drágaköves négyszegletű mellvédője, a Biblia „eszterágja” a gólya szájában a kígyóval, a kakas Péter mellől, mosolygó nap, a „templomkárpit mögött a bárány”, Jób tengerben hanyódoó Leviathanja is szerepel az ábrák között.¹⁸

¹³ Mennyezettábláinak egy része a Debreceni Református Kollégium Múzeumban, az oszlopok, karzat és mennyezettáblák a Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében található.

¹⁴ Csikesz Sándor levele, Kiscsányoszló ref. lelkészi hivatal, 1913. V. 13., Szentpétery Pál kemsei kántortanító levelei, 1913. VI. 5.

¹⁵ A kemsei templom szószéke és hangvetője a Debreceni Református Kollégium Múzeumának kiállításában látható.

¹⁶ A kézirat lezárása után kapott tájékoztatás szerint 2000-ben megkezdett munkánk folytatásként a Néprajzi Múzeum 2010-ben elnyert nagy, országos méretű pályázata keretében a múzeumokban fellelhető református templomberendezések katasztereinek kialakítása céljával adatbázisépítés történik. Most magas szintű anyagvizsgálat, stíluskritikai elemzés és a teljes műemléki,

múzeumi, egyházi iratok vonatkozó anyagainak áttekintése és archiválása folyik. Már az eddig elvégzett kutatások során is további homoródszentlászlói templomi berendezés-maradványokat sikerült beazonosítani az újabb írott források bevonásával, ezek esetenként átírják majd mostani, módszereiben elég bizonytalan beazonosítási kísérleteinket. Így jelen tanulmányunk kiegészítő részévé válnak majd az interneten publikálásra kerülő további homoródszentlászlói templomberendezési tárgyak, iratok. A szíves tájékoztatásért köszönetet mondunk Kiss Margit főmuzeológusnak, az adatbázis és a kutatás vezetőjének.

¹⁷ SZILÁGYI Miklós 1984, 584.

¹⁸ SZACSVAY Éva 2000, 425–426.

A homoródszentlászlói mennyezet múzeumi levelezése a 104554-es leltári számon szereplő templomi berendezésről szól,¹⁹ amelynek darabszámát sem ismerjük, a leltározás egykori rendje szerint egy templom berendezése egyetlen leltári számot kapott. A levelezésben a *régi mennyezetnek, fakoronának és számtartó állványának eladását* ajánlják fel, azzal, hogy nincs költségük és lehetőségük a templom lefénnyképezésére és ezáltal bemutatására. Györffy István ennek ellenére elfogadja az ajánlatot, megadja feltételeit is, a lebontás sértetlenségét, csomagolását és a vasúti állomásra történő kiszállítását hangsúlyozza. A hosszadalmas levelezés megismertetése előtt röviden térjünk ki a környék iránti néprajzi érdeklődésre is.

2. Udvarhelyszéki gyűjtések és tárgyak

Györffy István *Udvarhely* megyében Beluleszko Sándorral 1911 szeptember 19. és október 6. között járt, részt vett a székelyfancsal székelykapu bontásában, elszállításában, cserépedényeket, bútorokat és festett jármokat gyűjtött,²⁰ épületeket, malmot és gyümölcsaszaló építményt fényképezett Fenyédn, Székelyfancsalon, Székelyszenttamáson, Ülkén, Zetelakán és Kisküküllőkeményfalván járt, útjaira részben a gyűjtött tárgyak, részben a készített felvételek alapján²¹ következtethetünk. Különös érdeklődés e táj iránt ezt megelőzően, vagy ezt követően nem nagyon mutatkozik a leltári bejegyzésekből. Az általunk vizsgálható három faluból, amely egy egyházként működött (Ábránfalva, Miklósfalva, Homoródszentlászló) a Néprajzi Múzeum gyűjteményében a szentlászlói templomberendezésen kívül egyetlen tárgy sem található. Ha az egyház- és falutörténeti iratokra is figyelemmel vagyunk, öt falu közösségéről különféle kapcsolati hálókból beszélhetünk, akkor ide sorolhatjuk Ócfalvát, Telekfalvát, Lókodot, Ábránfalvát (átjáró Udvarhely és Homoródszentmárton között²²) is. Egy kicsit szélesebben vizsgálva a tájat, a Homoródvölgyén haladva Homoródbásfalva,

Homoródbene, Homoródmás, a másik irányban Énlaka, Erdőfüle, Erdőszentgyörgy, Székelyszenttamás is részei a nagyobb székelyudvarhelyi vonzáskörzetnek. Ebben a szélesebb körben Énlakáról az EKE ajándékként (1902) négy vászonfeszítő és egy kályhacsempe ismert,²³ Erdőfüléről (1894) Semsey Andor ajándékként 7 tárgyat leltároztak be: tidó (székely világító anyag), gyapjúszőnyeg, két fakanál, kancsó, csésze és egy széktámla,²⁴ Erdőszentgyörgyről vászonfeszítő,²⁵ Székelyszenttamásról festett kisláda,²⁶ Etédrről az I. világháború előtről csak három vászonfeszítő,²⁷ azután 10 kályhacsempe, két kancsó és egy kézipisztoly (!) kerültek a gyűjteménybe.²⁸ Alsósímfalváról és Firtosváraljáról vászonfeszítők, a megyéhez tartozó Homoródbene, Homoródmás jelentősebb anyagai már az első világháború után kerültek be, vagy később, a 60-as években leltározták be az innen származó tárgyakat. Ezek között jelentős a festett bútor (33 db), amelyeket K. Csilléry Klára azonosított és leltározott. Egyéb „vegyes gyűjtésű” tárgyak között textil és kerámia is szerepel. Udvarhely megyéből a Néprajzi Múzeumban mindösszesen 150 darab körüli tárgy található, amelynek legnagyobb és legértékesebb együttese a festett bútoroké. Az első világháborúig mintegy félszáz tárgy volt Udvarhely megyéből beletárolva a Néprajzi Múzeumban.

3. Adatok az iratokban a lebontandó festett templomi berendezésekről

A templom állapotának megromlása és új templom építésének terve az 1907-től iktatásra kerülő presbiteri jegyzőkönyvek és más iratok leltára alapján rekonstruálható. A múzeumi levelezés szintén tartalmaz tárgyakra vonatkozó adatokat. Példaként soroljunk fel néhány forrást: a lelkésznek az Erdélyi Múzeum Igazgatóságához írt leveléből tudjuk, hogy az Erdélyi Múzeum is tudott a homoródszentlászlói templombelső eladásáról.²⁹ A helyi levelezésben a templomépítéssel kapcsolatos egyéb ügyek is

¹⁹ EAD: 25/1913: febr. 19.; 1913. 3.; no. 25/1913. II. 5., 1913. III. 10., III. 13., III. 16., V. 5., V. 21., VII. 12., VIII. 10., X. 5. – a májustól októberig tartó levelek Bucsi Endre lelkész levelei a tartozás megküldéséről a Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumának.

²⁰ SZILÁGYI Miklós 1984, 584.

²¹ Györffy-felvételek: 1911, Udvarhely m. F 13573, 13592.

²² ORBÁN Balázs 1868, I, 172–177. A táj bemutatását több szempont alapján végezte, földrajzi és kultúrtörténeti szempontokkal egyaránt számolt, geográfiai kistájakra bontva a nyugati határszélről a déli határszélét érintve körbejárja a régi Udvarhelyszéket. Az átjáró Udvarhely és Homoródszentmárton között Ócfalva, Miklósfalva, Telekfalva, Lókod. A bágyi várat az ábránfalvi Ugronok lerombolták és Ábránfalván építették újjá.

²³ Ltsz: 37432, 37443, 37444, 37449, 73.72.3, a szövő-háziipar nyomai, faragások és kerámia.

²⁴ Ltsz: 5863, 77028, (ezek a tételek már az I. világháború után

kerültek a múzeumba: 133739, 133549, 133558, 133560, 60.78.5.)

²⁵ Ltsz: 37440.

²⁶ Ltsz: 95083.

²⁷ Ltsz: 37423, 374333, 37445.

²⁸ Figyelemre méltó, hogy ezek a megvásárolt tárgyak képezik a korai udvarhelyszéki népművészet gerincanyagát, amint azt Haáz Ferenc Rezső, a múzeum alapítója egykor összefoglalta (HAÁZ Ferenc Rezső 1994, 117–122): faragott kapuk, zárt ereszes régi székely ház, (Györffy-fényképek) templom kazettás mennyezete (Farcád), faragott festett szószékkorona, galambbúgos kapu, kopjafa, bútorok, vászonfeszítő, agyagművesség, kályhacsempék stb.

²⁹ Tárgymutató jegyzőkönyv, a homoródszentlászlói református hármás egyházközség Levéltáráról, (megnyitva 1907. ápr. 16.) 6. tétel Erdélyi Múzeum Igazgatóság értesít, h. a mennyezeti deszkák... ikt. sz. 32/1913.

megjelennek. Így, hogy az ispáni hivatal engedélyezi a vármegyei gyűjtést 1912-ben (Ikt. sz.: 115/1912), az Esperesi Hivatal átadja a mérnökiileg jóváhagyott tervet 1913-ban (Ikt. sz.: 52/1913), az Egyetemes közalap 1200 Koronát ad a templom építésére (Ikt. sz.: 93/1913). Az Esperesi hivatal leküldi Homoródszentlászló templomépítési ügyének iratait (Ikt. sz.: 171-1913). 1914-től megkezdik a presbiteri ülések jegyzőkönyvezését. Egyes korábbi jegyzőkönyvek a templom történetének egyes mozzanatait is őrzik, a legkorábbi az 1875. május 15-i ülésről készült felsőbb rendeleti jegyzőkönyv, majd az 1877-ből, 1878-ból, 1882-ből fennmaradt megyei jegyzőkönyvekben nem csak a templomépítés mozzanatairól, hanem sok, az egyházi életre, szokásokra vonatkozó értékes adatot olvashatunk. Az egyháznál őrzött leltárakban megtaláltuk a templomépítésre szánt aranyozott ezüst kehely leírását³⁰ (1. ábra).

A Néprajzi Múzeum gyűjteményében be nem azonosított anyagokról először Tombor Ilona tett közzé leírást, több ismeretlen templomi berendezés maradványát mutatta be anélkül, hogy tudomása lett volna a homoródszentlászlói templommennyezetéről mint festett elemről. Kötetének *Budapest* címszavánál a múzeumoknál levő anyagokból teszi közzé az akkor még az Iparművészeti Múzeumban talált két festett mennyezetablát, amelyen olvashatatlan felirat látható: „176...”. Erdélyi stílusúnak ítélt 18. századi munka (ltsz: 57.685), írja Tombor Ilona. A Néprajzi Múzeumban bútorokat, tékaajtót Homoródszentlászlóról (1785, ltsz: 58.70.6) és tékalapot (nagy méretű, erdélyi? 1798, ltsz: 56.66.24) vett számba. Az ott látott mennyezet- vagy karzattáblákról írja: „ref. XVIII. sz. magyar munka 2 azonos darab 3-3 mezővel, csokros galambos díszítéssel”.³¹

A Tombor által bemutatott „Szószék korona, nyolcszögletű, belsejében rózsagyöngyvirág motívum, felirat »patakfalvi frena... ilona asszony tulajdon maga költségén csináltatta 1807. Gagyiné, H.K.S. Palfi Miklós úr özvegye«” felirata azonos a „Homoródszentlászlói református hármasszék története”³² 11. oldalán szereplő „szószék feletti korona felirat”-tal: „Gagyi néh: Zks. Ferentzi Ilona asszony tulajdon maga költségén csináltatta 1807” – leírásban olvasottal. Erre a kéz-

iratra Dávid László is hivatkozik a Homoródszentlászló templomtörténetének rekonstrukciójánál.³³ Különös azonban, hogy a kéziratban pontosan leírt szentlászlói szószékkorona feliratát a felsőboldogfalvi ref. templom szószékénél írja le és mutatja be: „A hajót és szentélyt elválasztó csúcsíves diadalív erőteljes beugrású profilozott vállkövei ferde metszésen alakított vályuzatot, henger- és pálcatagot mutatnak. Az ív a hajó felé leszelt élű, felette az ív vonalát követő hajdani festett felirattól a legutóbbi javítással felszínre került [...] IATO [...] MEM DERSI ANNO 1798 DIE V. JULY. A diadalív északioldalához építve szószék áll, felette való koronával, melynek felirata ez: GAGYI NÉHAI PÁLFI [...] ÚR ÖZVEGYE PATAKFALVI TTS FERENCZI ILONA ASSZONY TULAJDON KÖLTSÉGÉN CSINÁLTATTA 1807.”³⁴ Valószínűleg Dávid László hatalmas, kigyűjtött templomtörténeti jegyzetanyagában keveredhetett el a cédula. A hangvető mindenben megfelel és beleillik a templom egész építéstörténetébe a Homoródszentlászlón őrzött fenti irat alapján. Lángi–Mihály 2004-ben megjelent kötete bemutatja Felsőboldogfalva templomát, ahol a korai festett kazetták ismertetése után egy utolsó mondat említi a keleti karzattáblát és a szószékhangvető festését, amelyet a 19. század első felében készültnek ítélnék, és bár a mennyezet és falak feliratmaradványait bemutatták, itt nem említik, hogy azon felirat volna.³⁵

A feltételezés, hogy a homoródszentlászlói mennyezet és szószékkorona a Néprajzi Múzeum anyagai között fellelhető, a 2000-ben megjelent gyűjteménytörténeti munka kapcsán merült fel,³⁶ a Néprajzi Múzeum iratainak áttekintésekor. 2007-ben átnéztük és jegyzékbe vettük a beazonosítatlan táblákat, Kutas Eszter, az Egyházi gyűjtemény restaurátora készítette a fényképeket. Mind a szószék-hangvető, mind a mennyezetkazetta lehetséges darabjait átnéztük. Beazonosításukhoz a helyszínre utazást és az iratok áttekintését nélkülözhetetlennek tartottuk.

Ezt követően Mihály Ferenc is átnézte a gyűjtemény templombelső-maradványait, és azok között ugyanezekről a darabokról feltételezte, hogy azok a Homoród-vidékről származnak, illetve a két ötkazettás, leltári szám nélküli deszkát jelölte meg

³⁰ A kehelyt a Nemzeti Múzeum vásárolta meg 1912-ben. Az 1874. jan. 1-jei leltárban „aranyfüstös ezüst asztali pohár” megnevezéssel, az 1907-es Egyháztörténetben a 2. fejezetben kerül bemutatásra, a 4. fejezetben pedig röviden a klenódiák jegyzékében kerül említésre az „arannyal bevont ezüst talpas kehely”. Ikt. sz.: 110/1907. A kehely árát is az új templom költségeihez tették. Meglétéről a Nemzeti Múzeum gyűjteményében Kiss Erika szíves szóbeli tájékoztatásából tudunk. A 15. századból származó kehelyt először Orbán Balázs leírásából ismerjük, ORBÁN Balázs 1868, I, 175. A kehely a homoródszentlászlói helyi, 1907-

ben kelt egyháztörténeti iratban is szerepel, erre az adatra Dávid László is hivatkozik: DÁVID László 1981, 156–157.

³¹ TOMBOR Ilona 1968, 118–120.

³² DEMES Ferenc 1907, 11. kézirat.

³³ DÁVID László 1981, 156. A szentlászlói ref. templom története. Kézirat. EgyhLvt.: Demes Ferenc, az irat szerzőjének nevét utólag írták a szöveg végére.

³⁴ DÁVID László 1981, 120.

³⁵ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 38–40.

³⁶ SZACSVAY 2000, 409.

a homoródszentlászlói templomhoz tartozóknak, a szószékkoronát pedig a Homoród vidékéről származtatta.³⁷

A homoródszentlászlói iratok között a templom történetének egyes fejezetei pontosan leírták a még akkor álló templomot és annak építéstörténetét.³⁸ „*Mostani templomunk 1789 juni 9-től épül 1902 juni 28-ig. Tulipános festéssel díszített deszka mennyezetén a következő felírás található: „E Sz.Hazat Isten dicsőíttetére” (...itt olvashatatlanul elmosódott, illetve súroltatott a felirat)... „Sz.Ekklesia számára Pálhegyi György hív lelki pásztorát Kováts Mihályt meg serény kurátorát...*

Mi is addig fáradtunk, s futottunk, / Míg Istenünk által végére jutottunk, / Kezdtünk el ezernyolczszázban s kettőben / Végeztük s így épül három esztendőben tsináltatta Szakáts József uram. / Légyen ezért áldott az egek bírāja / Ki erőt és módot parantsolt reája, / Karokat székeket és szép mennyezetet Segesvári Vagner Sámuel készített 1802. junius 28-án.” (Ugron Menyhárt egy 1843-iki levelében azt írja a mennyezetfelírásról, hogy az nem az újjáépítés idejét mutatja, hanem csak azt, hogy melyik esztendőben renoválták a templomot – írja Demes Ferenc 1907-ben.)

Ma a Néprajzi Múzeumban található töredékekből talán kettőről feltételezhető, hogy ennek a mennyezetnek a maradványa. A kazettákon látható centrális kompozíciók többsége tulipán, illetve kehely formájú virágból vagy hasonló elemből komponáltak, ilyen módon ez értelmezheti a „tulipános festéssel díszített” megfogalmazást is, hiszen a minta kiemelten a tulipános karaktert erősíti, nem csak a kor szokásos jelzője lehet, amelyet a falusi festett bútorokra a köznyelvben használtak.

A Néprajzi Múzeum raktárában lévő két tábla leírása: 2 nagy és hosszú táblából áll együttes, leltári szám nélkül, mindkettőn öt-öt festett kazetta látható, centrális minta, középminőségű munka, az erősen megkopott minták kék, okkeres-barna és zöld színekkel festettek, vékony fehér krétaalapozással. Mindkét deszka hosszában több helyen megrepedt, nagyon kiszáradt állapotban van. Egyik tábla deszkája hiányos, letörtött belőle. A táblák szélessége nem adja meg a kazetták teljességét, a minták alsó széle hiányzik.

A. tábla hossza 340 cm, sz: 54 cm, a rozetta középtől a széléig 44 cm.

B. tábla hossza: 340 cm, sz: 49 cm.³⁹

Az alsó karzat felirata ez: „1801”, „*Ezt az pulpituist istenes indulatjából tsináltatta Szakáts József uram.*

A karnak építtetése érte”... (olvashatatlan) Kányádi öreg Toro István. Készült Forró János megyebíróségában. Anno.” A felső karzaton az orgona előtt „1869” év áll, mely az orgona építés esztendeje. A szószék feletti korona felirata megegyezik a fentiekben idézettel. A perselyládán „1882 mártius 5” a felirat – olvashatjuk az iratban. Demes Ferenc 1907-es templomtörténeti irata szerint a hármasszéknek közös tornya fennállt a Harangláb-tetőn 1815-ig, amikor a nagy jégverésben összeomlott, más feljegyzés szerint a fedele leesett. „*Onnan lopták el az egyház harangját a katolikusok éjjel, körülbelül Mária Terézia királynő korában, amely harang máig is valamelyik katolikus faluban dícséri az Urat, állítólag Nagyernyén*”. Ez újra összedől, 1843-ban még mindig a két falu között állítják fel újra, amely a történetírás idején, 1907-ben még állt, deszkázott torony volt. A felállítás körül már sok vita folyt a filiák között. 1844-ben új harangot is öntöttek ehhez a toronyhoz, ez akkor a kisebbik harang volt. A harangon az öntés ideje 1844, és a mester, Lotz (?) Frid neve a fedélszéken látható, a torony építési ideje: „*Építőmester Mihályi István ... M.-B. Nagy Mihály... Pap Jakab Mózes 1843 jun. 1.*” A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében őrzött szószékhangvetőn jól látható és olvasható a templomtörténeti iratban és Tombor Ilonánál töredékesen idézett felirat (2. ábra).

A Néprajzi Múzeum földrajzi mutatójának karzatonján *karzat, mennyezet és szószékkorona* szerepel. A hangvetőhöz tartozó korona darabjai szintén fellelhetőek az Egyházi Gyűjtemény törökbálinti raktárában. Bucsi Endre levelében a *mennyezet és karzat deszkát, a szószékkoronát és a számtáblát* ajánlja fel; a levelezésben a karzattáblák és a számtábla változóan hol szerepel, hol nem. Bár a bontáskor készülhetett rajz is, és azt meg is küldték az alábbi levéllel, ma nincs a levelezésben.

„*A magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya: Mélyen tisztelt Igazgatójának, Budapest. :/: alá fogva van szerencsém a homoródszentlászlói régi templom festett mennyezeti és karzati – deszkáinak elhelyezéséről felvett vázrajzot tisztelettel megküldeni. A mennyezeti deszkák és fakorona és számtartó nagy és gondos ügyelet mellett leszállítottuk a bögözi állomásra és már szombat este (március 15) elindított Budapestre. Alázattal kérem, értesíteni szíveskedjék a küldemény megérkezése felől. Homoródszentlászló 1913. III. 16. Kiváló tisztelettel vagyok: Bucsi Endre ref. Lelkész.*”⁴⁰ A levelezés Bucsi Endre református lelkész és Györffy István között a megmaradt levelezési iratok szerint febru-

³⁷ MIHÁLY Ferenc 2010, 46–47. A szerző publikációjának már a kéziratát is rendelkezésemre bocsájtotta, most megküldte a publikált tanulmányt is, amelyért szíves köszönetet mondok.

³⁸ DEMES Ferenc 1907, 10–11.

³⁹ Idézet a jegyzékből, 2007. Templomtáblák a törökbálinti raktárban (adatgyűjtés beazonosítási kísérlethez) SZACSVAY Éva, kézirat.

⁴⁰ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

árban kezdődhetett (ekkor tett ajánlatot az egyház a berendezés eladásáról), és Bucsi Endre október 5-i levelével zárul. A 11 levelet tartalmazó iratanyagban sok kor- és kultúrtörténeti információ van. Az első levélre, amely nem maradt fenn, feltehetően Györfy István válaszolt, kérve, hogy fényképeztessék le a bontás előtt a berendezést, és írják le a bontás menetét, valamint számozzák be a bontott darabokat. Egy 1913. február 19-én kelt levélben Bucsi Endre az alábbiakat írja: „(Szám: 10-1913 / p. h.) *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Igazgatóságának, Budapest. / Hivatkozva 9-1913 ikt. számú b. átiratára, van szerencsém a homoródszentlászlói ref templom régi mennyezetének fakoronájának számtartó állvány eladásának ügyében – a következőkben válaszolni: Sajnálattal kell kijelentennem, hogy egyházközségem nagyfokú szegénysége miatt – nincs abban a helyzetben, hogy régi templomának famennyezetét lefényképeztesse s azt küldje fel az Osztály számára. Csupán – úgy vélem – a személyes megtekintés a legcélra vezetőbb!! / Különbösen e hó elején vizsgálta meg és készített rajzokat a famennyezetről dr. Roska Márton kolozsvári egyetemi adjunktus, mint az Erd. Múzeum kiküldöttje, Továbbá dr. Hoffer András székelyudvarhelyi kollégium néprajzi osztályának tanára. Mindketten elismerőleg nyilatkoztak. Értéküket batározottan egyikük sem mondá meg, de úgy 180–200 korona fele gondolkodnak. / Kérem további szíves véleményük mielőbbi közlését. Homoródszentlászló 1913 II. 19. Kiváló, tisztelettel: Bucsi Endre ref. lelkész.*”⁴¹

Dátum nélkül az alábbi levélfogalmazvány maradt fenn az iratanyagban, amely Györfy István kézírásával készült, és talán erre a levélre küldött válasz lehet:

„Nagytitisz Ref. lelkészi hivatalnak Homoródszentlászló! Igen tisztelt Lelkész Úr! Becses soraira vonatkozólag szerencsém van értesíteni, hogy a szóban forgó templom mennyezete, fakoronát és számtartó állványt hajlandók vagyunk Múzeumunk részére háromszázötven koronáért megvásárolni oly feltétel alatt, ha az egyház gondoskodik a mennyezet deszkáinak sértetlen leszedéséről, összecsomagolásáról és a legközelebbi vasúti állomásra kiszállításáról. Ezen ajánlatot 4/0(?) napig tarjuk fenn. Szíveskedjék tehát ezen időn belül az egyház nevében nyilatkozni kifejezetten igen-nel vagy nem-mel, hogy a szóban levő templommennyezetet átadják-e, mert más egyházzal is tárgyalásban állunk. Kedvező válasz esetén a vételt kölcsönösen kötelezőnek tekintjük. Szíves válaszát kérve vagyok kiváló tisztelettel” stb., az osztályigazgató nevében.⁴² Az 1913. évi múzeumi irattári levelezés alapján feltételezzük, hogy

a baranyai, kemsei templom megvásárlása folyhatott egyidejűleg.

A következő levélben Bucsi Endre kétségeit mondja el, vajon le tudják-e szedni megfelelő szakértelemmel a templomberendezés elemeit, s nem kellen-e ezt a múzeumtól leküldött asztalos szakemberrel intézni? S ha erre nincs mód, javaslatot tesz a lelkész, azt kéri, hogy egy irányító szakember jöjjön el Budapestről felügyelni a munkálatokat, vagy nem volna-e mód helyi szakemberek felkérésére, és azok költségeinek a múzeummal való elszámolására. A szakszerű lebontás érdekében még plusz költségeket kér a „keblitanács” (presbitérium). A levél azon részei figyelemre méltók, amelyekben a leszedés nehézségeiről ír: „Mindazonáltal nagy aggályai vannak a festett deszkák leszedése, összerakása és szállítása körül. Ugyanis a deszkamennyezet négyzet-részletekre léczek által osztályozva van. Ezeknek leszedése, együtt való leadása, összetartozó deszkáknak megjegyzése – szerény véleményem szerint is – nagy ügyeletet, gyöngéd figyelmet óhajtanának, amit bizony egyszerű fálusi embertől ritkán telik.” És „kérjük az igazgatóságot, hogy adjon szabad kezet abban, hogy a 350 Koronán felül – a még adandó összegből Székelyudvarhelyről hozassunk ki egy asztalos mestert, ki az egész munkát (leszedést, megszámozást, összecsomagolást, vonatra való felrakást) elvégezhetné a Múzeumtól adandó díjazás mellett!”⁴³ A levél március 5-én íródott. Március 10-én Györfy István válaszol Semayer Vilibáld megbízásából: „a mennyezet sértetlen leszedése, az összetartozó részek megjegyzése, a gondos csomagolás és a vasúthoz való kiszállítás mind az eladót terheli, amit a felajánlott összegből kell fedezni”⁴⁴, ellenkező esetben a múzeum a vételtől visszalép. A március 13-án kelt szentlászlói levél értesíti a vevőt, hogy az eladó „kebli tanács” elfogadta a döntést, „vállalta a mennyezetdeszkák leszedését, összetartozó részek megjegyzését s bögözi állomáshoz leendő sértetlen leszállítást.” A vasúti költség azonban a múzeum terhére megy. „A leszedésnél személyesen fogok állandóan ott lenni”⁴⁵ ígéri Bucsi Endre lelkész, majd március 16-án jelenti a lebontást és vasúti feladást, csatoltan küldi a vázrajzot is, amely azonban ma már nincs a levél mellett. A május 5-én kelt újrainduló levelezésben Bucsi Endre lelkész a vételi ár kifizetésének elmaradásáról szól, kéri az összeget 8 napon belül átutalni, minthogy a tárgyak már március közepén a múzeumhoz megérkeztek.⁴⁶ A reklamációra Schmidt Tibold gyakornok V. hó 21-én válaszol: „a mennyezetnek összeállítása, valamint a gyűjteményünk törzsananyagába való beiktatása hosszabb időt vett igénybe, tekintetbe véve még azt is, hogy május hónap előtt az

⁴¹ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴² Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴³ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁴ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁵ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁶ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

osztálynak a nagyközönség számára való megnyitásával amúgy is sok volt a teendőnk, így ez ügyet csak a napokban tudtuk befejezni, amiért is csatolva egy nyugtát küldünk, ezt szíveskedjenek felbélyegezni és aláírva elküldeni.⁴⁷ Bucsi Endre május 25-én visszaküldte az aláírt nyugtát, a pénz azonban július 12-ig nem érkezett meg. A kérést augusztus hó 10-én újra meg kellett ismételnie Bucsi Endre lelkésznek és a presbitériumnak. Az utolsó reklamáló levél október 5-én kelt,⁴⁸ ebben a lelkész és a presbitérium per kilátásba helyezésével követeli a kialakított ár megküldését, feltehetően az ügy ez után rendeződött és lezárult.

Az iratok segítségével feltárt templomberendezések végleges beazonosítása még hátravan. A templommennyezet-táblák siralmas állapota és a korona festésének némileg eltérő stílusa nem teszi biztossá, hogy vajon ez utóbbit is a megnevezett segesvári Vagner Sámuel készítette-e 1807-ben. A tárgyak beazonosításának lezárása csak a művészeti-restaurátori szemlélet, gyakorlat és kutatások alapján történhet. A Néprajzi Múzeumban, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, valamint a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagában keresett párhuzamok között nincs biztos analógia, bár vannak hasonló stílusú, virágrövekkel díszes bútorok, táblák.⁴⁹

A Néprajzi Múzeum 81.79.27/1 számú (az Iparművészeti Múzeum ltsz: IMG 6982) talán padtető vagy bútorlap, esetleg hangvető tárgyának datálása gót betűvel: *Michael Wagner Anno 1804*, festése piros alapú, stílusa némileg eltérő.

4. Tárgyleltárak mint helyi kultúrtörténeti források

A régi templom lebontásának eseményeit az 1929-ben, a templomépítés befejezésekor készült *gombirat*⁵⁰ első fél oldala tartalmazza, amely 1913. április 9-én kezdődik. Az nem tartalmazza a márciusi temp-

lombelső lebontásának eseményeit. Az épület bontása 1913. április 9-től 1913. december 31-ig tartott. „Az Úrnak 1914. esztendejének tavaszán és nyarán új templomot akartunk építeni, július hó 14-én kitört a világháború”... „Rovatal és gyűjtésből összehozott pénzünket 1915-ben hadikölcsönbe helyeztük, ... nem csak a háborút, hanem a hadikölcsönbe fektetett templomépítési alapunkat is elvesztettük”⁵¹. A templom hihetetlen szegénységben és nélkülözések közepette épült fel, az iratban felsorolt újabb adományok segítségével.

A hármas egyházközségében ekkor Szentlászló az anyaegyház, Miklósfalva a leányegyház és Ábránfalva a fiókegyház.⁵² Mindhárom falu a 19. század közepétől új templom építésére és berendezésére vállalkozott. A leltárak aprólékosan mutatják be a gyarapító családokat és a tett felajánlásokat, amelyekkel az úrvacsora szükséges eszközeit és a templombelső „öltözetét” mindennapi és ünnepi alkalmakra előteremtették. Demes Ferenc lelkész 1907-ben a Homoródszentlászló hármas egyházközségének mindhárom község *egyház történeti leírását*, és ebben mindhárom *leltárát* is elkészítette. A falvak lakói lélekszámáról, annak változásairól is találunk a helyi egyháztörténeti iratokban adatokat. Homoródszentlászló népessége a felvétel idején 20 családból állt, ez valamivel kevesebb volt, mint Miklósfalva lakossága. Homoródszentlászló népessége csökkent a legnagyobb mértékben az egykorinohoz képest.⁵³

A nagyon szegény körülmények között élő hármas egyház templomainak és harangtoronyainak története – amely az 1600-as évektől nyomon követhető – különböző természeti csapások sorát tartalmazza (földmozgás, vihar, jégeső, talajmozgások, templomösszeomlás, tetőleomlás, harangtorony-eldőlés stb.). A táj dombjai és völgyei *palarétegen* fekszenek, a helytörténeti leírások ezt a helyet mint az építésre rosszul kiválasztott helyet emlegetik. Az elgondolásnak lehetnek geológiai alapjai, és az a táji elhelyez-

⁴⁷ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁸ Az iratok a Néprajzi Múzeum N.O.25/1913 szám alatt (EAD) találhatóak, ltsz: 104554. Nem számozták külön a lapokat.

⁴⁹ A legközelebbi analógiának a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban őrzött hozományos láda felelhet meg, datált, feliratos, „Anno 1808”, Gyergyószentmiklós. Megköszönöm Szócsné Gazda Enikő szíves segítségét az analógia felkutatásában, itt mondok köszönetet Miklós Zoltán igazgató úrnak is a Haáz Rezső Múzeum tárgyainak áttekintéséért.

⁵⁰ Az eredeti iratról készített fotokópiáért köszönetet mondok dr. Dósa Zoltán pszichológusnak (Székelyudvarhely), aki e munkát sok módon segítette éveken keresztül és akinek köszönhetem, hogy a terepmunka egyáltalán megvalósulhatott. A gombirat létét, tartalmát sajtóhírből is megismerhettük, KATONA Zoltán 2010, „Időkapszula” a szentlászlói templomtoronyban, *Udvarhelyi Híradó*, július 13. <http://blog.szh.ro/faluszerte/aidokapszula-a-homorodszentlaszloi-templomtoronyban>.

⁵¹ KORÉH Béla (Gombirat) 1929. A gombiratot készítő Kóréh Béla lelkész hosszú ideig volt lelkésze a hármasegyháznak Homoródszentlászlón, 1957-ben a határon próbált feleségével átszökni Magyarországon élő gyermekéhez, aki az 1956-os eseményeknek aktív szereplőjévé vált, ott lótték agyon az idős házaspárt.

⁵² Öt falu egyházközségét is felételezik e három előzményeként, lásd ORBÁN Balázs 1868, 175.

⁵³ Lásd a „SZENTLÁSZLÓ LAKOSAI 2006-BAN” c. jegyzéket, névszerinti összeállítás, 50 fő, a csökkenésről megemlékezik a történeti irat is 1907-ből: kivándorlás sokféle irányban, az amerikai kivándorlók közül többen visszatértek, inkább Erdély városai felé mentek. Ma a falu a főúttól Miklósfalván át megközelíthető, onnan kb. 2 km-es szakaszon már nincs aszfaltút, az utat a helybeliek tartják rendben. A lakók számára a bolt, a posta, a buszmegálló csak Miklósfalván érhető el. Homoródszentlászlón már csak kb. a határ fele esik művelés alá.

kedés, amely a három falu és erdő között közepesen kiemelkedő dombra helyezte a templomot, kitétte azt a nagy erejű viharoknak. A templom kiemelkedő dombra vagy hegyre építésének szakrális oka is van. Az első, valószínűleg kőből épült templom ledőlése az 1600-as évek elején talán földrengés következménye volt. A Homoródszentlászló és fia-egyházai történetének tragikus eseményei, amelyek összesen 5 templom, illetve harangtorony újjáépítését, javítását eredményezték, feltehetően a mostoha geológiai és természeti körülményeknek voltak betudhatóak. Talán ez példa lehet a természeti és geológiai elemek kultúra-átalakítási folyamataira, amelyekre Erdélyben más tájakon is vannak példák. Feltűnően sok templom épült újjá ebben a térségben az évszázadok során.⁵⁴ Homoródszentlászló egyháztörténetének írója megindultan sorolja fel azt a töméntelen, újra és újra megtett erőfeszítést,⁵⁵ amellyel e szegény falvak templomaikat fenntartották.

Ennek ismeretében a templomi tárgyak „felhalmozása” újabb jelentős anyagi áldozatot követelt e szegény sorsú falvak népétől, de, amint a jegyzékekből kitűnik, vállalták ezt is.

A Homoródszentlászló hármasközség levéltárában ismert első leltár 1874. január 31-én készült, Jakab Mózes lelkész vette fel „a belső-külső részekben földek conscriptioja szerint”.

1. Úrasztali készülétek, két ón boros kanna, 1 ón keresztelő kanna, aranyfüstös ezüst asztali pohár, egy pár óntányér, egy tölcser.

2. Asztali terítők, 1 len barack hímes, 1 gyolcs kamukás, rojtos, 1 barackmagos lengyolcs abrosz, 1 törökhímes Úrasztal terítő. Két katréta (katedra?) takarók, egyik szőrből készült, törökös készületű, másik Forró Sára név alatt 1809-ből. Papné székére terítő Pál István és Forró sul? 1809. 4 asztali kendők: 1. setét rojtos gyolcsból, 2. patyolat ezüst varrásos, 3. egy viseltes patyolat, 4. egy selyem zöldes szélű készlettel. Egy fekete „bakatysin koporsó takaró, egy két kupás szijuval ellátott boros kulacs, 2 ládában iratok; 1. templomi láda, 2. Papi ládánál levő megye-láda.

Az 1907-ben az egyháztörténet 4. fejezetében az alábbi leltár olvasható:

Klenódiumok

1. Az egyház pénzén csináltatnak egy templomi ládát, melyben az úrasztali készülétek állnak. Fedelén felirat: 1849 „Készült az 1849.ik Év Mártius 3-án Tiszteletes T: Jakab Mózes Szt. Lászlói Lelki Tanít-

tó és Kováts Ferentz Megye bíró Ideje alatt Kovács János által.

2. Szószéki nagy Biblia fekete bőrbbe kötve: „Kovács János megyebíró és neje Orbán Julianna ajándékozta 1897-ben Toró Dénes ev. ref. lelkész (idejében?)”

3. Arannyal bevont ezüst talpas kehely. Feliratát és keletkezési idejét lásd előbb a 2. fejezetben. GENER: d.PAULI VC RON DE ABRAMFALVA SEDIS SICULICALIS UDVAHELI.VICE CAPITANEI ET IUDICIS REGI IN HONOREM DEI OPT.MAX 1616”

4. Fedeles keresztelő ónkanna. Most csak a fedél karimája van rajta és a fedélközépp elveszett.

5. Fedeles cinkanna díszített füllel. Födelén belül Brassó város címerével: korona alatt gyökeres fatörzs, M. M. betűkkel.

6. Fedeles ónkanna 1 ejteles, szép virágdíszítéssel. Gyári jegye HK és valamely város címere; bástyaka-pu vasrostélyos kapuval. Ez a kanna 1760-ban még megvolt.

7. Óntányér kenyér-osztásra díszes virágos vésséssel. Felirata: „Abaham FALLI ANDRÁS 1643.” Gyári jegyei: HK az előbbi kannacímere van rajta.

8. Óntányér „T:SZ:L ECCL” felirattal. Egészen sima, adományozta szentlászlói ifjabb Szakáts vagy Forró Ferentzné 1762-ben.

9. Szijazott kulacs, borvásárlás alkalmára vétetett 1843-ban.

10. Tölcser.

11. Szószék takaró, szürkés gyapot alapon szép barnás virágos nyomással. Felirata: „Tsináltatták Isten ditsőségére Pál István és Forró Sára D. P.” „Memento mori” Az ajándékozás ideje 1809. Felsőboldogasszonyfalvi Pál János és neje Petki Sárosi Julianna adta.

12. Szószéktakaró. Veressel tarkált török szőnyeg. 1756 körül megvan már.

13. Úrasztali abrosz. Fehér len díszes szövésű nagy abrosz. Körülbelül ezt adta id. Szakáts Ferentzné 1772-ben.

14. Úrasztali abrosz. Fehér gyapot, mintázott szövésű nagy abrosz. Felirata: „Ajándékozta Bargyasi Zakari Istvánné Duka Borbára 1839”.

15. Úrasztali abrosz. Fehér gyapot, csipkés rojttal. Felirata: „Ajándékozta Kováts Ferentznő Nagy Mária A Szent-László eklézsiának 1858-ban”.

16. Kis úrasztali takaró, gyapjú rojttal, nyomott mintával. Ajándékozta „Vargyasi Zakar Adámné, Duka Borbála 1839”.

⁵⁴ KÓSA László 2009, 238–239. A 19. századi természeti katasztrófák között a földrengést nem tartja jellemzőnek a magyar tájban és civilizációs változások okozójának, érdemes átgondolni a kérdést a templomépítés történetek nyomán, a korábbi időkben is.

⁵⁵ Szentlászlón: Cintoron, 1615-ben összedőlt, ezt a 17. században újjáépítették. Az 1616-ban emelt templom földcsuszamlás áldozata lett, 1796 és 1802 között a Haranglábhegyen épült templom úgy megrongálódott, hogy 1913-ban hatósági utasításra le kellett bontani. Mai temploma 1929-ben épült.

17. Úrasztali kehelytakaró, selyemből, zöldes-sárgás szegélyzettel.

18. Patyolat fátolykendő, aranyvirág dísszel hímezve szegletein. 1760 körül, megvan.

19. Szakadozott patyolat keszkenő, arannyal varrva. Ez is már 1760 körül megvan, de elszakadozva.

20. Ülőszéktakaró lenből, barnás, téglaszín és kékes virágos nyomással. Felirata: „*Pál István*”

21. Karzattakaró kendő, gyapotból, kék sávos végekkel és rojttal. Felirata: „*Gyepesi Gantsos Ilona adta 1797-be*”

22. Úrasztali terítő, feliratos: „*Nagy Ferentzné sz. Antal Anna ajándékozta 1883 szeptember 15*”.

23. Papi székre való fehéres török szőnyeget szentlászlói ifjabb ForróJánosné adott 1762-ben, de 1900–1905-ig, amíg pap nem volt, a megyebírák és egyháziak hanyagsága miatt a templom egyik sarkában a földre dobva, összevissza korhadott és úgy kaptuk meg a templom 1907 évi kipádimentumozása alkalmával.

24. Fekete bakacsin koporsótakaró, ajándékozta Nagy Mihály

25. Szent Biblia „*Nyomtattatott Amsterdamban M. Tótfalusi Kis Miklós költséggel és betűivel 1685 esztendőben.*”

Az iratok és templomi edények, textíliák őrzőhelye a *templomi láda*, amelyet a megyebíró házában tartottak. Ez a tárgyak biztonságát jelentette, szemben a templomban, az úrasztala fiókjában vagy akár ládában őrzött tárgyakkal. Az egyházi törvények betartását biztosítandó, a leiratokat és keletkezett esperesi stb. iratokat külön ládában őrizték. A ládák kulccsal záródtak. A ládákat is ajándékozták, ajándékozhatták a kegyes hívek, de megrendelhetette az egyházközség a maga költségén, ahogyan 1849-ben Jakab Mózes „*lelki tanító*”, lelkész és Kovács Ferenc megyebíró idejében készítette Kovács János. A templomi *díszes Biblia* használata a 19. század végén megújuló Biblia-használat, a „szöveg”, ige iránti felfokozott érdeklődés nyomaira utal, ekkortól újra fontossá válnak a feliratok és idézetek. Ezt a templomi Bibliát a megyebíró Kovács János és neje Orbán Julianna ajándékozta 1897-ben, Toró Dénes lelkészsége alatt. A Misztótfalusi Kis Miklós 1685-ben nyomtatott Bibliája azonban megerősíti azt az elgondolást, hogy Erdélyben a 17. században használatba kerültek már a Bibliák, és nagyobb szerepük volt, mint a reformáció nyugatibb területein, a török és vallási háborúk, nyomda nélküli városok népeinél. A könyvhasználat fokozottabb voltára e vidéken Szőcsné Gazda Enikő

Orbaiszék egyházi életét bemutató összefoglalásában is utal.⁵⁶

Az arannyal bevont ezüst talpas kehely felirata a talán a legkorábbi írott forrás a 15. század elejéről, az ezt követő harangfelirat 1616-ból a reformátusság megerősödését és a három falu számára a templom megépítésének tényét is jelenti.

A kereszteléshez használatos külön kanna a 18. század végétől terjedt el, talán az ellenreformáció tett hangsúlyt a keresztelésre és annak külsőségeire. A 19. század közepétől váltak ismertté a keresztelő edénykészletek, a tál és a kanna.⁵⁷

A templombelső berendezését a 18. század teszi „díszessé” és gazdaggá, mintha a református felekezet is illesztette volna tárgyait a barokk stílushoz és szellemhez. Noha a díszítés alkotóelemei a reneszánsz formákból bontakoznak ki, feltehetően annak áthelyezése a bútorokra, karzatokra, padelőkre, edényekre és textíliákra már a 18. század barokk ízléséből fakad. Ezt az időt a nyomtatás széleskörűvé válása és a barokk dekorációval, ábrákkal gazdag könyvek elterjedése is jellemzi, a kollégiumok iratain és református „iparosok” mintaanyagában megtaláljuk. Nem a tobzódó barokk zsúfoltságot, hanem egy-egy szerény barokk mintaelemet, és a mintázat és felirat gazdagodását, a díszítésre való fokozott törekvést látjuk. Ekkortól kerülnek szimbolikus alakok, ábrák a dekorációba. Szentlászló egykori templomának mennyezetét még zárt reneszánsz centrális minta dominálja, a szószékkoronán a barokk felé hajló virágtő, sőt a száz rokoko pettyezéssel mintái is megjelennek. A barokk kori vallásos írásbeliség mint protestáns kántorköltészet is megjelenik a templom mennyezetén, a versbe foglalt építéstörténet a kegyesség sajátos közköltészeti formájában e korban vált divattá, nemcsak a templomok festett berendezésein, de edényeken és textíliákon is.⁵⁸

A leltárban egy 17. századi kenyérosztó tál és egy 18. századi ón kanna brassói száz munká, gazdag virágdíszítéssel, az evangélikusoknál inkább elfogadott díszítőgyakorlat nyomán, egy kevésbé, csak a fülénél díszes 18. századi kanna és egy 18. századi sima tányér képezik a 18. század derekán-végén a templomi edénykészletet. Mivel a környéken bor nem terem, beszerzését és szállítását a presbiterek a leltárban szereplő kései, 19. századi szíjazott kulaccsal végzik, amelyet erre a célra vásárolt az egyház 1843-ban. A bor használatához tartozó tölcser már az 1874-es leltárban is szerepel. Nemcsak a templomi edények mutatnak barokkos jelleget, a textíliák leírásai is a kor nemesi, városi polgári használatához közeli tárgyakra

⁵⁶ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, 116. A boszorkány-kép korai, 17. század eleji kialakulásában a református egyház könyvtárának is szerepe lehetett.

⁵⁷ P. SZALAY Emőke 2002, 133.

⁵⁸ SZACSVAY Éva 1993, 45–53.

engednek következtetni. Az úrasztalra való nagy, díszes szövésű lenvászon abrosz Szakáts Ferencné ajándéka lehetett 1772-ben. Az úrasztalára való korábbi nagyobb takarók és a tetejükre helyezett patyolat (törökös) kendők a díszítés felfokozottságáról adnak bizonyosságot. Az ajándékként úrasztalhoz adott terítőket és kendőket a 20. században már egymás tetejére több rétegbe terítik fel; minden kegyes ajándéknak az úrasztalán kell maradnia.⁵⁹ Fokozottan feldíszítik a templomi enteriort a szószékre és feljárójára tett takarók, amelyek gyakran ígéket is tartalmaznak. A korai időben szász hatásra török szőnyegadományok díszítik fel a szószéket és papi széket, nem csak a török(ös) hímzett patyolat kendők, de szász környezetben a török szőnyegek felhalmozása is „barokk zsúfoltságot” eredményezett a puritán templomokban. A szentlászlói templomban a papi széket is 18. századi török szőnyeg díszítette.

Az 1874-es leltár a szószék és papi széktakarókat Katedra takaróként foglalja össze, egy török szőnyeget és egy adatolt terítőt említ Forró Sára név alatt 1809-ből (Pál István és Forró Sára 1809). Nagyméretű úrasztalterítő négy darab szerepel az 1874-es leltárban, kisebb terítőkből és kendőkből négy darab volt.

A karzatokat is letakaró kendők további díszítést jelentettek, a rojtos gyapotkendő is növelte a ház díszítettségét. Ez utóbbit Gyepesi Gantsos Ilona adományozta 1797-ben. A templomi textíliák számának a gyarapodása a szövést felváltó hímzéskultúra terjedésével is összefügg, a 18. századból csak egészen kivételesen találni paraszti hímzéseket, a jobbágyok a templomok építésében anyagi alapjainak összerakásában voltak, erejüket sokszor felülhaladóan megteremtői az egyházi életnek (templomépítés, -fenntartás, bor és kenyéradomány, adók és szolgálatok stb). Az úrasztali abroszokat megelőző gyapjúszőnyegek tetejére elhelyezett kisebb terítők, gyolcs kendők rendjé⁶⁰ a 18. században váltották nagy fehér, sávos, szőtt len abroszokra, amelyek közepén kerek vagy szegletes mezőben felirat (ige), adományozó és az adományozás éve került, ahogy korábban a szőnyeg

tetejére helyezett („törökös, úrihímzéses”) gyolcskendőkön mindez megjelent.⁶¹ Homoródszentlászlón két török szőnyeg tűnik ki az iratokból, amelyek már a szószék és papi szék takarására, nem az úrasztalra szolgáltak. A táj szövés-kultúráján azonban jellegzetesen mutatja, hogy négy nagy asztalra való abrosza is volt a templomnak. Ugyanezt igazolja az 1909-körül a Néprajzi Múzeumba erről a vidékről begyűjtött nagyszámú vászonfeszítő is.⁶² A textíliák díszítései között nem említenek csipkét vagy recemunkát, amely a hímzőműhelyek technikai révén vagy a vándor csipkeárusok termékeiként megjelenhettek a nemesi háztartásokban. A szentlászlói textíliák a közeli szász és székely városok mintáit követték, amelyhez a székely polgárosuló szövőkultúra, az erdélyi úrihímzés és a 19. századi szász hímzések tartozhattak. (Alapos elemzésre csak maguk a tárgyak adhatnak alapot, vizsgálódásunknak a tárgyak friss leltárba vétele, számbavétele nem volt része.)

Jellegét tekintve mind a késői *miklósfalvi kőtemplom*⁶³ megépülése és tárgyai, mind az ábránfalvi templom és a tárgyak egy későbbi korszak, a 19. század stílusát viselik magukon, és mutatják azt a szívós küzdelmet, amellyel e református falvak önálló templomukat és abban prezentációjuk teljességének kialakítását (parókia, iskola, harang, orgona, templomi edények, textíliák) véghezvitték. Ennek része volt az önállósodásra való törekvés, amelyre utaló adatok Miklósfalváról már a 17. századból vannak. Az 1784-es guberniumi engedély saját fa imaház megépítését teszi lehetővé. 1835-ben „levitát” fogadnak, felépítik lakóhelyét, művelik földjeit. 1872-ben csúrt és 1877-ben új iskolaépületet építenek. Lélekszáma már 1848-ban nagyobb, mint az anyaegyházé, 203 fő, ebből református 115, római katolikus 16, unitárius 37, görög katolikus 35. A református templomépítést nyilván a velük együtt élő egyéb felekezetek miatt is kívánták. Az új kőtemplomot 1873-tól, az államsegély elnyerésétől kezdve építik, és 1883-ban szentelik fel.⁶⁴ Az úrasztali szükségletekre 1890-ben adományozott 5 forintot tőkésítik és szaporítják

⁵⁹ A folyamatot a kalotaszegi templomoknál lehet jól rekonstruálni, lásd SZACSVAY Éva 2006, 73–83.

⁶⁰ A „rendszerrel”, amely a vastag, gyapjú szőnyegszerű bútort takaró és a kegytárgyakat takaró vékony, finom anyagból készült kendők rendjéről hagyományozódott. Lásd FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta, 2002, 164; a rendszerszerűséget ebben Takács Béla, V. Ember Mária és Palotay Gertrud is megfigyelte, leírta.

⁶¹ Ahogyan a vastagabb anyagú „terítőkre” a vászon abroszokat úrvacsora alkalmával elhelyezik a Kárpátalján, lásd a guti leltár-ból a vonatkozó részletet: „Vagyon egy tiszta fehér gyólts abrosz, amellyel az Úr Asztala a Szent Vacsora kiszolgáltatása alkalmával bé takartatik feljül a régi tarka szőnyegen.” Gúti leltár: FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta 2002, 184.

⁶² Ltsz: 37432, 37443, 37444, 37449.

⁶³ 1789: Udvarhelyen tartott Székelyudvarhelyi ref. Synodusba benyújtott kérés és a ráadott válasz (kerületi jegyzői irat 1801): a miklósfalvi filia kérése: 1. Hogy a pap, mivel elkészült e helyi fából való kis templomocskára jöjjön le az asztali portékákkal a faluba, ahogy az valaha szokás volt, 2. hogy az iskola maradjon a fiiiánál, ne a maternál. A testület döntése, amíg fel nem épül a szentlászlói templom sátoros ünnepek második napján, menjen le a pap Miklósfalvára, az ahhoz való asztali készüléttel együtt, de csak addig, míg a templom felépül, az iskolamester lakása és „álatyta” úgy maradjon, ahogy eddig volt.

⁶⁴ Demes Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármasság egyházközösség története, Homoródszentlászlói református hármasság egyházközösség levéltára, ltsz: 110–1907.

a perselypénzzel, amíg elegendő nem lesz az asztali szükségekre. A templomon csupán évszámok olvashatók: 1882, a karzaton 1885, az orgonán szintén 1885; a harangot Sopronban Seltenhofer Frigyes és fia öntötte 1884-ben. A kisebbik régi harang az 1600-as években készült, talán Ugron Pál adományaként. Leltárában van egy *megyeláda* feliratos: „*Lukátsfi Elek ajándéka Isten dicsőségére Anno 1789*”. Egy Szent Biblia fekete aranyos bőrkötésben, arany metszéssel, datáltan: 1870-ben Kolozsvárott vette Székely-Udvarhelyi Solymossy Károly és neje Szent-Istváni Gál Erzsébet. Az úrasztali terítőt, négy bojtjal a sarkán, 1883-ban, a templom felszentelésére ajándékozta Nagy Ferencné sz. Antal Anna. Szószéktakaró fekete bársonyból, arany rojttal, szép selyem virághímzéssel, „*Istenfélők adománya 1889*” felirattal. Az úrasztali ezüst pohár felirata „*Mohai Zsigmond – Somogyi Teresia 1790.*” Az óntányért a közeli galambfalvi eklézsia ajándékozta, amelyet felirata szerint 1740-ben Gyárfás János és felesége, Csiki Éva csináltatott görög és héber nyelvű felirattal. Még ónedényeket őriznek a 19. századból, Bibliát Szenczi Molnár Albert-zoltárokkal, és két finom fátyolkendőt, három szőtt nagy abroszt, közöttük barackmagos, egy piros fejtős, feliratos, és egy tiszta kender szőtt abroszt.

Ábránfalva, e kis lélekszámú falu leltárában⁶⁵ csak az 1814-től templommal rendelkező gyülekezet anyagát találjuk. A templom felépítéséhez, többszöri megújításához az Ugron család leszármazottai adományoznak nagyobb összegeket, de így is csak 1892-re készül el a templom, de harangja már 1880-ban megvolt. A harang felirata: „*Szent Antal tiszteletére öntötte Ábrahámfalva Segesvári Manchen Mihály által*”. A leltár első darabja a megyeláda, amelyet 1894-ben készítettett Nagy Gyuri. A Szent Biblia bőrkötésben, szintén székelyudvarhelyi Solymossy Károly és neje, szentistváni Gál Erzsébet ajándéka 1885-ben. Az Úrasztalt készítette „*Orbán Dávid és felesége, Gál Mária Isten dicsőségére 1824.*” Két óntányért ajándékozott Sepsiszentgyörgyi Mózes 1824-ben, mindkettő azonos „*czimmerrel*”, „*C-P-F Fein zin*” felírással. Egy réz úrasztali pohár Jó Ferenc és felesége ajándéka 1892, egy cinbádóg fedeles kancsót, „*Orbán Józsefné Sente Ágnes ajája*”. Selyemmel varrott gyapot kendő valószínűleg Sepsiszentgyörgyi Mózes ajándéka 1824-ben. Kék alapon sárga virágos selymes kendő, Úrasztali takaró kék fejtőből, felirata: „*Jó Jánosné Gál Julianna Ajándéka 1892 szeptember 4én*”. Két, a 19. század első harmadában készült gyapot abrosz, egy szószéktakaró meggypiros atlaszból, aranyos rojttal, „*Emlékiül Forró János és neje Székely Julianna 1902*” felirattal.

A lélekszám Ábránfalván 1907-ben 99 fő volt: református 69, unitárius 12, római katolikus 18. A leltárakban szereplő fekete bakacsin takaró a koporsót fedte a halotti szertartás ideje alatt, a templomtól vették kölcsön. Ez segítette, hogy egészen egyszerű, festetlen, esetleg maguk készítette koporsókba is eltemethessék a halottakat. Ma a tárgytörténeti folyamatban először az ezt felváltó fekete bársonyterítő (a nyújtópadra) és azután a fekete bársonnyal bevont nyújtópad vette át a szertartásban betöltött jelentést.

A templomi tárgyak leltárai alapján a birtokos Ugron családot kiemelve nagyobb áldozatot inkább egyházi személyek, papok, kántorok, tanítók, kurátorok hoztak, kevesebben birtokosok és középbirtokosok, jobb körülmények között élő gazdák is részt vettek a templom felépítése és berendezése költségeiben. Amit jól mutatnak a tárgyak, az a 18. századi ellenreformációban felerősödő református öntudat kibontakozása és a tárgyak adományozása. Az evangélikus szász kultúra (ónedények, hímzések, asztalosmunkák, harangok) megjelenése a *táji munkamegosztás* keretében világos és jól értelmezhető. A katolikus Ugron család birtoka Segesvárig nyúlt, az ott élő szász iparosok szolgáltak a katolikus birtokosnak és református jobbágyainak egyaránt. A vallásháborús állapotok emlékei között azért eligazító az első korai harang elkallódásának „református” története, amely a templomok eredete igazolásának idejére (Carolina resolutio) eshetett, és megerősítette, hogy a készítési feliratok alkalmasan bizonyították a templomok eredeti tulajdonát. A feliratozás előtérbe kerülésének ez is lehetett indítéka a kegyes adományozás mellett.

5. Az egyházi élet rendje és szabályozása, belső egyházi fegyelmezés

A Homoródszentlászlón őrzött iratok egy része presbiteri ülések jegyzőkönyve. Az 1914-től kötelezővé tett jegyzőkönyvi vezetés utáni időszakban az ülések hosszú ideig a templomépítéssel kapcsolatosak, de a korábbi jegyzőkönyvek más döntési gyakorlatról is tanúskodnak. Az 1875. május 25-i „Szent-László Ev. ref megye, s felsőbb rendeleti és határozati jegyzőkönyve” „többek között az iskolaépítésre vonatkozóan határoz”. Iskolaépítésre boronafákat kell beszerezni, a bontást árveréssel értékesítik. Ugyanitt: megtörténik a magtáros kinevezése és az orgonafújató személy kijelölése (aláírók Székely Sándor, lelkész Bedő András).

Az 1877/9. számú megyei jegyzőkönyv egyik pontja a koszorúadományozás szokására utal: „A tárgyleltárba nem említett, az úrasztala felett levő

⁶⁵ Demes Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármass egyházközség története, Ref. egyh. Lt., ltsz: 110–1907.

bolti virágból csinosan elkészített koszorú két darabban, ifjú Kovács János és neje, Székely Borbára által ajándékozott az egyháznak szintén számadásba adott” (aláíró id. Nagy József, megyebíró).

A templomokban a koszorúk három típusa vált ismertté, az úrasztala fölé helyezett virág és/vagy búzakoszorú és a halotti koszorú. Az úrasztali virágkoszorúkat vagy az esküvői párok adhatták, vagy az ünnepekre készíthették virágvasárnap és pünkösöd alkalmával. A leltárba vett művirág koszorú tartós díszítésként az Úrasztala felett függhetett. Ennek késői változata a Kalotaszegen ismerté vált búzaharang vagy virágharang felakasztása a templomban, amelyeket elsősorban a konfirmandusok készíttettek el, illetve lehettek a pünkösdi díszítés részei is, szintén a leányok és legények ajándékként.

A halott emlékét őrző koszorúk a temetés alkalmával kerültek a templomba, és egy ideig ott tarthaták. Ennek tilalmáról olvashattunk a Székelyudvarhelyi Ref. Egyházmegye leiratában,⁶⁶ ahol a templomok tisztán, rendben tartása érdekében utasítják a gyülekezeteket, hogy onnan a halotti koszorúkat távolítsák el. A 20. század fordulójától a halottak emlékét hímezéseken és más adományokon örökítették meg, és igyekeztek megszüntetni a koporsók bevitelét a templomokba. Ha volt a templom bejáratánál porticus, az ott álló padokra vagy asztalra tették a koporsót.

Az 1877/12-es számú jegyzőkönyvben a templomjavítási munkálatok rendjéről rendelkeznek: mivel a templom javítására megszavazott 60 Ft nem érkezett meg a Nagytiszteletű Esperes Úrtól, az ülés azt határozta, hogy a papi ház javítására vegyenek deszkát Székelyudvarhelyen, és egy szekér követ a templomhoz, és a munkát az igával nem rendelkezők mind kötelesek elvégezni (mert az igával rendelkezők fuvaroztak és anyagot vettek). Aki nem engedelmeskedik, 50 botütést köteles elviselni. Az építési munkálatoknál megszokott rend volt, hogy akik szállítani és pénzt adományozni tudtak, azok gondoskodtak az építőanyagról és annak a helyszínre szállításáról, akiknek erre nem volt lehetőségük, azok munkájukkal vettek részt. Ez később, a 19–20. század fordulóján is gyakorlat volt, noha akkor már szigorú „rovást” (kötelező pénzfizetés) is alkalmaztak, amelyet bármi módon teljesíteni kellett.

⁶⁶ KÖRLEVÉL, Az udvarhelyi ev. ref. egyházmegye tanácsától, 1903, 1906/16. Helyi iratok, „A halotti koszorúk ba még el nem távolítottak volna okvetlenül eltávolítandók a templomokból.”

⁶⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, az első jelentős kísérlet egy református egyházmegye iratanyagából az erkölcsi és közösségi életet rekonstruálására Orbaiszéken a 17–18. században. KISS Réka 2011, a küiküllői egyházmegye kora újkori vizitációs iratai alapján készült elemzése szintén a vizitációs iratok és felsőbb egyházi iratok alapján készült. A 19–20. században a presbiteri jegyzőkönyvek vagy más helyi jegyzőkönyvek is tartalmazhatnak

Az 1878/8. december 20-ai leiratban a székelyudvarhelyi ev. ref. egyházmegye Tanácsa a templomi ülésrendről rendelkezik: a presbiteriek a templomi ülésrendet kötelesek fenntartani, ifj. Kovács Jánosné templomi székében ne háborgassák. A presbitérium válaszában elmondja, hogy jogtalan panasztevés történt, ugyan ifj. Kovács János Ugron Zsigmond telkéből vásárolt, ezért járna nekik az első sorban a szék, székjogot azonban nem adhatott el Ugron Zsigmond, mert katolikus. Kovács Jánosné üljön vissza az első sorból a régi helyére, az első sorba iskolásokat és idegen úri személyeket szoktak leültetni. Az asszony nem fogadja meg, így újra kérik az esperest, hogy hozzon ítéletet.

Az 1882/161. sz. irat kisebb kihágásokról intézkedik. A beomlott papi csűr megjavításának kérdésében a testület megállapítja, hogy „a rávaló pálinka árát négy-öt presbiter igyekszik a gégején lejártni”, a munkálatokat mielőbb el kell kezdeni.

Az egyházfegyelmzésnek tehát megvoltak a helyi közösségi szabályai is, amelyekről már csak a kései, 19. századi presbiteri jegyzőkönyvekből vannak adataink, az egyszerű ügyekben a helyi presbitérium dönthetett, sőt a felsőbb egyházi határozattal szemben is felléphetek, és a kívánt eljárásról hozhattak presbitériumi döntést. Ezzel kibővül a presbiteri ülések funkcióinak sora az egyházi fegyelmzéssel.⁶⁷

6. Templomi szokások, vallási élet Homoródszentlászlón

A helyben őrzött iratanyagok között a levelezés és más iratok is tartalmazhatnak adatokat a templomi szokásokról. A vallási élet jelene a fogyó lélekszámú kis gyülekezetek sajátos lehetőségeit tükrözi. Ma az egyház Ócfalva, Miklósfalva, Homoródszentlászló és Abránfalva egyházközségekből áll, az anyaegyház Ócfalva, a lelkész itt született, szolgálati helye és hivatala a miklósfalvai templom és parókia, leányegyházként működik Homoródszentlászló és fiókegyházként Abránfalva. A lelkészek az elmúlt fél évszázadban hosszabb időt, 20–30 évet töltöttek szolgálati helyükön, anyaegyházukból beszolgáltak a társegyházakhoz. Az istentisztelet rendje a négy faluban: vasárnap délelőtt Ócfalván és Miklósfalván, minden harmadik vasár-

napon a lelkészek fegyelmi ügyeire koncentrálnak, és a hívek körében a kirívó fegyelmi vétségekre (rontás, boszorkányság, házasságtörés), a „polgári bizottsági ülésrend” (presbiteri ülések) és ügyiratkezelés bevezetése az egyházakban a helyi fegyelmzési ügyeket is tartalmazza a gyülekezeti tagokkal szemben, és a „kebli tanács” hozhat róluk büntető döntést. Lásd: SZILÁGYI Miklós 1999, aki a presbiteri jegyzőkönyvekben nem a tipizálásra, hanem sok, egyedi, helyi jellegzetesség feltárására alkalmas forrást lát.

nap Szentlászlón és Ábránfalván. Szentlászló 1975-ig volt anyaegyház (ebben az évben költözik el a megyebíró P. E. és családja Székelyudvarhelyre). Minden falunak van saját presbitériuma 2–3 emberrel és a megyebíróval (gondnok, kurátor). A presbiteri ülések fő témája a fenntartás, adózás kérdése. A lelkészek gyalogoltak egyik faluból a másikba. „Váci tiszteletes nagyon gyenge egészségű volt, nem tudott átgyalogni. Őt a megyebíró rendszeresen szekéren vitte át a falvakba.”⁶⁸

A gyülekezetek lélekszámának csökkenése arányos a falvak lakosságának csökkenésével: Milósfalva 1910-ben: 285 fő, 1941-ben: 312 fő. Homoródszentlászló 1910-ben: 207, 1992-ben: 39 (a jelenlegi 50 főre a faluba beköltöző vagy nyaraló udvarhelyiekkel növekedett). Ócfalva 1910-ben: 244, 1992-ben: 212 lakossal bírt. Ábránfalvának, amely korábban képezte a hármasszékelyi egyházközséget Miklósfalvával és Szentlászlóval, 1910-ben: 133, 1992-ben: 16 lakosa volt.

Az úrvacsora alkalmi között az iratokban olvasott „újbúzaszengekor” osztott úrvacsora kapcsolatban lehet az erdélyi tavaszi ünnepek korai, protestáns megjelenésével, és esetleg az erdélyi falvakban is ismert határkerüléssel, amely talán a gazdasági év rendjében a katolikus búzaszentelő körmenet „megreformált” változataként értelmezhető. Adventkor, karácsonykor, böjtelőn, húsvétkor, konfirmációkor (áldozócsüörtök), pünkösdkor, újszengere vesznek *úrvacsorát*. Ezt azonban csak saját falujukban vesznek, nem mennek át a másik egyházközségbe, istentiszteletre sem. Homoródszentlászlón kb. 10–15-en vannak a templomban, nagyobb ünnepeken esetleg többen is. 2012 februárjában K. D. harangozó házában tartott istentiszteleten 7-en voltak jelen.

A templomi ülésrend emléke még él,⁶⁹ a családok a megszokott helyeken ülnek, minthogy a templom hátsó padjai többnyire üresek, azért itt, vagy az első padban foglalhatnak helyet a vendégek. A nők és férfiak tere hagyományosan elválk, ezt csak a nagyobb, vendégeket befogadó rendezvények esetében változtatják meg. A téli időben csak az üresen álló parókia nagytermét fűtik be, ott tartják az istentiszteletet. Nyáron a nyaralók, hazaérkező családtagok növelik a templomozók számát.

A kántorok sorában emlékeznek Szabó Sándorra, aki 27 évig volt kántor, azután hosszú ideig nem volt (1950-es évek) kántor. Később Nagy Imre lett a kántor, de P. E. megyebíró szépen énekelt, és mindig énekelt az énekeskönyvből, ha nem volt kántor. Jelenleg van kántor és a *Kolozsvári Énekeskönyv* szerint énekelnek. Az éneklés és annak minden formája

kedvelt és elfogadott, nemcsak a templomban vagy a halott mellett, de jókedvükben együtt is szívesen énekelnek, nótáznak. Szokásban volt, hogy vett a lelkész egy liter pálinkát s együtt eltöltötték a délutánt.

A szentlászlói egyházi események látogatóinak számát a nyári hittantábor emeli meg, ilyenkor nagyobb körzetből is érkeznek a gyerekek, 30–40 fiatal, akik egy hetet, vagy többet is eltöltenek a megüresedett parókian és annak kertjében, sátorozva és kirándulással gazdagítva töltik a hittan tanulására, lelki épülésre szánt időt. A megüresedett parókia hivatali funkciója a gyűlések megtartása és a levéltár megőrzése maradt, a régi iratokról való gondoskodás korábban a megyebíró, most a harangozó feladata.

Az élet első templomi ünnepe a *keresztelő*, amelynek Szentlászlón is meghatározott rendje volt, és kialakult szerényebb otthoni ünneplése is. Szokás volt az 1940-es években, hogy a gyermeknek a keresztszülők egy borjút ajándékoztak, s amikor azt már gondozni tudta, 10 éves kora körül elment érte, és elhozta. A lányok később (1960-as évek) már fülbevalót is kaptak.

A konfirmációt 2012 Ócfalván, az anyaegyháznál tartották. A konfirmáció az egyik legkiemelkedőbb ünnep, amelyre a családok hosszasan készülnek, vendégeket, keresztszülőket várnak, fogadnak, ajándékozással, ünnepi étkezéssel egybekötve tartják. A ünnepre többnyire székelyruhába öltöznek a lányok és a fiúk is. P. E. is székelyruhában konfirmált. A konfirmációra való felkészülés éveken át tart, de az utolsó két évben kap nagyobb hangsúlyt. Általában a hetedik és a nyolcadik osztályban folyik a felkészítés. A konfirmációt nagy ünnepre tették, a rendszerváltás előtt az iskolaév nyári szünetében volt. A vizsgát 10 nappal előbb teszik le, a konfirmáció napja áldozócsüörtökön volt. Mivel a munkaidő kiterjedt erre a napra is, az azt követő vasárnap tartották meg. Három kérdésre kellett megfelelni. A kátét és a Biblia-ismeretet tartják a legfontosabb ismeretnek, a kikérdezés a kátéből és a tízparancsolatból volt. Nem vált szokássá, hogy történelmi kérdéseket tegyenek a konfirmáció kérdései közé, ahogyan arra Kalotaszegen és máshol is voltak példák.⁷⁰ Úrvacsoravétel volt a gyülekezetben, azután otthon is ünnepeltek, vagy a kultúrházban tartották az ebédet, meghívták a keresztszülőjét, általában két keresztszülő pár volt, de meghívták a „mellék komákat” is. A konfirmáció végén a templomban a gondnok köszönetet mondott a lelkésznek. A konfirmáció súlyát az 1940-től 1944-ig tartó „magyar impérium” idején megnövelték, felsőbb egyházi intézkedéssel az iskolába bevezették

⁶⁸ P. E., 1930, adatközlés 2012.

⁶⁹ Az iratok alapján feltételezhető, hogy az adományok és „kirovás”-ok alapján osztották ki a helyeket, de erre nincs elég tám-

pontunk.

⁷⁰ SZACSVAY 1997, 173–193.

a heti egyszeri vallásórát, hétfőnként két kötelező hittan óra volt, és kialakították a konfirmáció vizsgarendjét is. Régebben a 7. osztályosok konfirmáltak, mikor „betették a nyolcadik osztályt”, akkor a nyolcadik osztályban. A konfirmáció nem jelentett életkori váltó szakaszt; „hazamentek a konfirmáció után és rászóltak a konyhában a macskára: kac ki! Ennyit ért a felnőtté válás.”⁷¹ A 14 éves fiúk nem járhattak udvarolni, vagy nem szórazhattak a nagyobb legényekkel, erre csak nagyobb korukban kerülhetett sor, a helyi bálokat még nem látogathatták „a bál még odébb volt”. A lányokat az anyjuk kísérte el a bálba.

A templomi esküvők ma ritka eseménynek számítanak Homoródszentlászlón, különösen azért, mert az esküvőt követő lakodalom megrendezéséhez a „kultúrház” már nem alkalmas,⁷² így a lakodalomhoz illesztve az esküvő is a városba, vagy az ahhoz nagyon közeli, aszfaltúton jól megközelíthető Óc-falvára, esetleg Miklósfalvára kerül. Régen 12–13 óra körül volt a templomi esküvő, mert előtte folyt a menyasszony kikérése. Az esküvőkor feldíszítették a templomot, két zászlót is tettek (van egy magyar zászló is). Elkülönítik a legényes esküvőt, amikor a legény költözik a lányhoz, mert általában a legényhez ment a lány. Házasodtak a szomszéd falvakból is; a lokális endogámia normája nem ismerhető fel az elemzett helységekből.

Az élet utolsó állomását jelentő halál és temetés szokásköre és egyházi rendtartása Homoródszentlászlón nem kötődött a templomhoz.

7. A Szent László-hagyományról

Homoródszentlászló jelentőségét, megmaradt súlyát a környező falvak körében *nevének* köszönheti. A Szent Lászlóról elnevezett falvak ünnepi találkozót rendeznek, amely új emberi kapcsolatokat, ünnepeket, utazásokat jelent a szentlászlóiaknak. 2008-ban Homoródszentlászló falunapján Lászlónapi ünnepséget tartottak. Az esemény a katolikus falvak búcsújárásának formáját veszi fel a református

falvakban is. Családi és faluközösségi ünnep egyszerre, a templomozás, kulturális műsorok után közös kerti sütés-főzés, kürtöskalács-sütés, kellemes beszélgetések közben folyik, majd lassan sor kerül a családi vendégeskedésre is, a családok rokonaikat, vendégeiket otthon is megvendégelik.

Ezen az eseményen elhangzanak a Szent Lászlóról ismert legendák híres történetei a rendezők, a „műveltek” előadásai formájában. Homoródszentlászló régi lakói általában néhány mondatban foglalva adják elő ismereteiket Szent Lászlóról és falujukról. Ezek nagyon kevésbé jelentenek „folklor” anyagot, műveltségi anyagnak is nagyon töredékesek, a falutörténethez illesztett egyszerű pár mondatos szövegek, amelynek fenntartása talán és elsősorban az egykori iskolának köszönhető. Ma az interneten mindenki számára elérhető a falu honlapján. A falu Szent Lászlóról történt elnevezése egyszerű eredetmonda formájában sem maradt fenn napjainkra, holott hasonló Dávid László Orbán Baláznak a 19. század közepén szóbeliségből és írott hagyományból összeállított történetére hivatkozva említi⁷³ mint helyi hagyományt. Úgy tűnik, hogy a környező falvak szájhagyományozásában a 19. század közepén még elevebb és folklorisztikusabb történetek foroghattak közszájon. Ezeknek a középkori mondahagyományai talán ellenálltak a reformációnak, a református iskoláknak is és a barokk egyházi kultusznak is, valószínűleg ezek tüntették el a legenda gazdagabb hiedelem- és szöveganyagát.⁷⁴ A legenda képi nyelvét méz takarta el, a Nagyváradon a Compostellához hasonló súlyú Szent László kultusz- és zarándokhelyre irányuló búcsújárást szintén a reformáció, majd a felépülő új barokk búcsújárás rendje szorította ki. Természetesen a búcsújárást keményen ellenző, azt az ördög munkájának tekintő reformátorok gúnyiratai, versei, prédikációi a 16–17. században sokat tettek a középkori búcsú, így a Szent László-búcsú elsorvadásáért. Pedig a magyarországi szentek legendái közül talán éppen Szent Lászlóé lehetett az ország keletkezéséhez, a feudális berendezkedéshez fontos szimbolikája

⁷¹ Adatközlés, Székelyudvarhely, 2012. február, P.E., (született Homoródszentlászlón,) 1930.

⁷² A kultúrház a rendszerváltás után tönkrement, félig lebontották.

⁷³ DÁVID László 1981, 155. „A Cintorom-ban Szent László által épített templom és kolostor állott”, 157. „Homoródszentlászló körül 10 km-es körzetben három helyen került elő a Szent László-legendá falképsora, Bögöz, Derzs és Szentmárton templomában. Bár lehet ez véletlen játéka is, az azonban bizonyos, hogy mind a Szent Lászlót megörökítő falképek, mind a falunak róla való elnevezése, mind a király személyéhez kapcsolódó hagyomány fennmaradása az 1192-ben szentté avatott és a székelyek között a középkorban nagyra becsült király emlékének tiszteletéből fakad.”

⁷⁴ MADAS Edit – HORVÁTH Zoltán György 2008. Ha a szöveges anyag az egykori prédikációk, himnuszok, imák révén terjedt és variálódott, ezeket a reformáció teljes egészében megváltoztatta, megfordította, a protestáns prédikációkban az ördög körébe kerültek a szentek. Mindenképpen érdemes volna elemezni a nemrégiben közzétett Szent László-prédikációk szövegeit a fennmaradt epikus szövegekkel összehasonlítva. A prédikációknak erre a szerepére a közreadó MADAS Edit is felhívja a figyelmet: „Az nyilván való, hogy a szentek kultuszának egyik legfőbb táplálója a prédikáció.” A kötet a kép nyelvén és a prédikációk nyelvén ismert Szent László-hagyományt együtt mutatja be, amely azért is rendkívüli, mert a „mai Magyarországon egyetlen kézzel írott latin nyelvű Szent László-beszéd sem maradt fenn”. Uo, 16–18.

miatt a meghatározó. A legendában Kelet és Nyugat kérdésének világos értelmezése, a királyi hatalom és a nyugati szentség összekapcsolódása, győztes csaták csodaeseményei, szimbolikus képei kapcsolták az országot és népét Európához.⁷⁵ Bálint Sándor értelmezésében⁷⁶ az alábbi fontos elemeket kell felidézni a hiedelem, illetve hiedelemszövegek anyagából:

1. A szentté avatás csodája – fényes csillag feltűnése a nyughely felett, – „László szekere” csillagkép megnevezése

2. Nyakában hordott gonoszúzó ereklyés lánc, vele temették el – ereklyekultusz

3. Szimbolikus szerepek, tárgyak, cselekedetek

– lovag–szent

– kétélű csatabárd, ezüst kürt

– leányrablás megakadályozása

– kialakul az *ördög tatár* vagy *török alakjában* való megjelenése

– *ördögűző*, exorcista

4. Az *ördögűzés eszközei* – csontereklyék, (valaha a „szenthez” tartoztak,) fejcsontok és kézcsontok egy fej alakú tartóban és egy kar alakú tartóban, oltáron őrizték, körmenetben hordták, hogy sokan megérinthessék

– nem csak az exorcizmushoz elegendő *elhárító* erejével, hanem *szentségi ereje* által is hat a vértanúk, szentek sírjára öntött, ott égetett *olaj*

5. A kultusz következményei: kora középkori igazságszolgáltatás istenítélet-része: *ordalia* és *tüzesvaspróba* (*Várad Regestrum*, 1205–1235.)

6. Nyertes csatához segítő, vivő legendák: A *halott király megjelenése* a csatában, *fejereklyéjének eltűnése*, *megkerülése*, a *fejereklye vitele a csapat előtt*.

A felsoroltakban kiemelésre érdemes a *nyugati lovag-kultusz* Szent László alakja által történő megörökítése 1300 körül, és abban a *keleti elem* megjelenése és beépülése a nyugati Szent-László ábrázolásokba.⁷⁷

A kultusz középkori meggyökeresedésének és fennmaradásának az akkori mentalitás alapján éppen a szent *ördögűző* volta lehet az egyik magyarázata. Az *ördögtől* való félelem felerősödését a késő középkorban a gonosztól való rettegés egy második hullámaként értelmezik, amelynek társadalmi és mentalitásbeli okait is ismerik, ezek között azonban nem szerepel az a speciális félelem, amelyet a Kelet-

Magyarországot évszázadokon át rabló, fosztogató török és tatár seregek, hordák okoztak.⁷⁸ Az *ördögnek törökkel, tatárral* való azonosítása miatt a győzelmet leginkább a keresztény *ördögűzésben* jeles szentek és átvitt hatóerejük biztosíthatták, ezért az istenítélet királyi gyakorlása és az *ördög eltávolításának* királyi szentségből fakadó ereje növelte a szent király középkori kultuszát. Éppen ebben az erdélyi térségben vált Antiochiai Szent Margit kultusza is ismertté, említésre érdemes, hogy Vác környékén, a Dömösi prépostság Szent Margit-ereklyéje és a hozzá folyó zárandoklat egy ottani Szent László-kultusz mellett erősödik meg, a Dömösi Apátság birtokainak egy része a (közép) erdélyi, székely területekre esett, ahol Szent Margit kultusza is felbukkan.⁷⁹ Szent Margit, a női *ördögűző* szent alakjának kultusza elsősorban legendájának erre a mozzanatára (a börtönben legyőzött *ördög*) épült.⁸⁰ Ábrázolásán kezében seprűvel üti, üzi a sárkányformájú *ördögöt*. A dömösi káptalan pecsétjén ugyanolyan szárnyas (kora középkori) *ördögábrázolás* látható, mint amilyen az Anjou Legendárium *ördöge* az őt űző Szent László-ábrázoláson. Mint azt Dömötör Tekla is említi,⁸¹ a magyar művelődéstörténetben (az európaiakhoz képest) rendkívül kis számban található *ördögábrázolások* között mégiscsak jól elkülöníthetőek a kora középkorból eredő szárnyas, madárlábú *ördög*alakok, amelyeket ő inkább a nyugati ábrázolásokon is jól felismerhető démonoknak látott. Szent László középkori himnuszai, népekei még az egykorú gondolkodás elemeit őrizték: magasztos és dicsőítő versek, amelyek a könyörgés vagy hála imáinak énekelt változatai – ezek úgyszintén eltűntek a vallásos énekanyagból. A reformátor énekszerző Szkhárosi Horvát András gunyoros hangon írja: „Szent László fejét ti imádjátok / Szépen ezüstbe befoglaltátok / Olaj az teste, mind azt mondjátok / Evvel a nép közt komplárkodtok”.⁸²

A reformáció és a barokk katolikus reformok éppen a kultusz gyökerében álló hiedelem hit-anyagát, a középkori vallási kultuszt alakították át, halványították el. Várad mint búcsújáráshely megszűnt, a gonoszúzó mágikus eljárásokról már a reformátorok éles, gúnyos beszéde, prédikációi, énekei, versei szóltak. A reformációban (lassan) átalakuló *ördög-hit* az *ördög cselekedeteit* nem aktív eseményekben

⁷⁵ Itt most nem feladatunk a Szent László-hagyomány szakirodalmi áttekintése, de ismerete árnyaltabb folklorisztikai folyamatok elemzéséhez vezethetne, pl. Erdély viszonylatában éppen Váradról nem maradtak fenn korai nyomtatott Szent László-szövegek.

⁷⁶ BÁLINT Sándor 1977, I, 480–504.

⁷⁷ MAROSI Ernő 1995, 77–95. Szent László külföldi ábrázolásai kapcsán beszél Marosi Ernő a középkori orientalizmusról; a magyar–Anjou dinasztia legitimitását jelző magyar királyábrázolásoknál egyedül nála található a sajátos tisztázatlan eredetű és je-

lentésű *csatabárd*. Ez, ha a külföldi királyábrázoláson megjelenik, biztos, hogy hazai előzmények nyomán keletkezett. Az ábrázolás keleties eleme a külföldi ábrázolásokon a *reflexij és a nyíl* is.

⁷⁸ A középkori mentalitás állapotáról lásd elsősorban DINZEL-BACHER, Peter 1996, újabban Uő 2006, 2008.

⁷⁹ GYÖRFFY György 1991, 291–297.

⁸⁰ ORBÁN Imre 2001, 204–206.

⁸¹ DÖMÖTÖR Tekla 1981, 42.

⁸² BÁLINT Sándor 1977, 487.

(csata, vihar, villámcsapás, betegség, rontás), hanem az embert bűnre csábító hatóerejében értelmezte.⁸³ Homoródszentlászló a környező falvakkal a reformáció határozott és hittartó vidéke lett, mégis, egykori ismereteik Szent Lászlóról, a helyi monda tömör és rövid szövegezésű emlékei a 19. század végéig fennmaradtak.

A középkori erdélyi Szent-László kultusznak a hit-hiedelem elemein túl kormányzati, állami, hadi stb. elemei inkább a kultusz átalakult fennmaradását erősítették. A korai írott forrásokból ismert legendák után, amelyek az ország egész területét behálózták, a 19. század közepe-végétől gyűjtött folklórszövegek már a romantika szellemének megfelelően, eredetmondákban kötötték tájakhoz a szent alakját.

A „székely nemzet” identitásának kialakításában Szent László az irodalmi műveltség révén is szerepet kapott. Ekkor a korai gyűjtések szöveges folklóranyagában (Orbán Balázs, Arany János) talán már inkább a „világiasabb” kultuszok (hadvezérek, történelmi személyek) jellemző jegyei lelhetők fel és nem csupán a szentek csodatételei. Az eredetileg szerzteágazó középkori kultuszt, amely lassan elvesztette mágikus, vallási gyökereit és súlyát, az irodalmi érdeklődés átalakította és áttemelte a 19. századi közkultúrába, a *nemzeti történelem, a nemzeti identitás felépítésébe*. A legenda *határőrség, katonanép, hadakozás, törökverők, Európa védőbástyája stb.* fogalmai, metaforái, toposzai a nemzetkép kialakítását szolgálták.

A Szent László-hagyomány ma is kiemeli a falut a környező falvak sorából. Különös, vagy véletlen összefüggések felelevenítésével zárhatjuk le ezt az áttekintést. Györfly István döntötte el és vette meg a homoródszentlászlói református templom festett belső berendezését, aki ebben az időben *Bihar-megyében*, Nagyvárad közelségében fontos kutatásokat folyta-

tott. Ebben a *bihari, nagyszalontai*, egykor közzájón élő folklórba belenevelődő, református Arany János írta híres Szent László balladáját 1853-ban. A vers az 1849 után felerősödő nemzetkép szellemi-lelki felépítésének kulcsdarabja volt – nem kerülhette el sem Györfly István figyelmét, sem korábban Orbán Balázst, amikor Szentlászló falu történetét, templomát vizsgálták.

Arany balladája többféle identitás felerősítésére törekszik, *Moldva megmentése* a tatároktól, tízezernyi lófő székely megindulásával a *székely nemzet* képének rajza, a királyi sereg által bejárt „Haza” képei, „Köles-termő Kunság”, „Körösvíznek partja”, „egy ugrás a Kálvária, és kilenc a Királyhágó”, a nagyváradi lovasszobor megelevenedésének csodája, a legyőzött tatárok megkeresztelése: László napon érnek Váradra, Laczfí lesz a keresztapjuk. A megkeresztelt tatár szavai szerint egy kisebb székely és egy nagyobb királyi sereg közössége felett jelenik meg „László! László!”, a reformkori (református) műveltségben *világiasított* szent király, mint a nemzetet megtartó erő. A verset feltehetőleg Orbán Balázs is olvasta, de az általa leírtak egy *helyben őrzött „hagyomány”*-t ragadtak meg, ahogyan Arany János is a Nagyváradról kisugárzó bihari, *helyi folklóranyag* ösztönözésére írta meg *Szent László* című balladáját.

Akár népi *látomás-anyagunk* irodalmi változata is lehetne Arany versében a szent király jelenése: „Nagy lovon ült a nagy férfi, / Arca rettentő, felséges; / Korona volt a fejében Sár-aranyból, kövel ékes” (...) „Mert nem volt az földi ember, / Egy azokból, kik most élnek: Feje fölött szűz alakja / Látszott ékes nőszemélynek / Koronája napsugárból / Oly tündökölő oly világos! / – Monda a nép: az Szent-László és a Szűz a Boldogságos”.

Szacsvay Éva – Leányfalu; eszacsvay@gmail.com

⁸³ SZACSVAY Éva 2011, 836.

Irodalom

- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium*, I–II, Szent István Társulat, Budapest.
- BARNA Gábor
1992 A Szent-László kultusz Magyarországon és Európában, in: Magyar Kálmán (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 107–114
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*, Corvina, Budapest.
- DINZELBACHER, Peter
1996 *Angst im Mittelalter. Teufels-, Todes-, und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.
2006 *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Magnus, Essen.
2008 *Europäische Mentalitätsgeschichte*, 2. Aufl., Kröner, Stuttgart.
- FEJŐS Zoltán
2000 Bevezető. Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére, in: Uő (szerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–50.
- FILEP Antal
2011 Javaslat Kelemen Lajos történész, levéltáros Magyar Örökség-díjjal való megörökítésére, *kézirat*.
- FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta
2002 XVII–XVIII. századi úrasztali terítők a kárpátaljai református templomokban, in: Tenke Sándor (főszerk.): *Magyar Református Egyházak Javainak Tára, Kárpátaljai Református Egyház V. Tanulmánykötet*, Debrecen, 156–206.
- GYÖRFFY György
1991 Dömös falu prépostsága és népei az Árpád korban, in: Halász Péter (szerk.): *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége: Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 291–297.
- HAÁZ Ferenc Rezső
2008 (1994) Udvarhelyszéki népművészet, in: Hermann Gusztáv Mihály – P. Buzogány Árpád (szerk.): *Udvarhelyszéki olvasókönyv*, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 117–124.
- KELEMEN Lajos
2006 *Művelődéstörténeti tanulmányok*, (szerk. Sas Péter), Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- KISS Réka
2011 *Egyház és közösség a kora újkorban: A Küüllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÓSA László
1974 Módszer és igény a pályakezdő Györfly István műveiben, *Ethnographia*, LXXXV, 138–142.
- KÓSA László
2009 Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. században Magyarországon, *Ethnographia*, CXX, 3, 237–256.
- KOLOZSVÁRI ÉNEKESKÖNYV
1923 *Református Egyházi Énekeskönyv*, Kolozsvári Református Egyházkerület, Kolozsvár.
- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
2004 *Erdélyi falképek és festett berendezések 2*, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
- MADAS Edit – HORVÁTH Zoltán György
2008 *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*, (San Ladislao d'Ungheria nella predicazione e nei dipinti murali) Prokopp Mária és Gondos Béla közreműködésével, Romanika Kiadó (2., javított kétnyelvű kiadás), Budapest.
- MAROSI Ernő
1995 Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben, *Néprajzi Értesítő*, LXXVII, 77–96.
- MIHÁLY Ferenc
2009 Elpusztult templomi festett famennyezetekről, *Transylvania Nostra – Épített Örökség*, 4/14, 37–49.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása*, I–V, Ráth Mór Bizománya, Pest.
- ORBÁN Imre
2000 „Ecce, iam vici mundum!” *Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1989 A Néprajzi Múzeum története in: Uő (szerk.): *Néprajz a magyar múzeumokban*, Budapest–Szolnok, 5–27.
- SZABÓ T. Attila
1977 Kelemen Lajos élete és munkássága, in: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 7–33.
- SZACSVAY Éva
1992 Barokk a vallásos népművészetben, *Néprajzi Értesítő LXXV, Történeti népművészet, Tanulmányok K. Csilléry Klára 70. születésnapjára*, 45–54.

- 1998 Konfirmáció Kalotaszegen. Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei, *Néprajzi Értesítő*, LXXX, 173–193.
- 2000 Egyházi gyűjtemény, in: Fejős Zoltán (szerk.): *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 403–433.
- 2006 „...Isten ditsőségére adta...” Református egyházművészet – népművészet, in: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és Élet – Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke köszöntésére*, Veszprém, 73–83.
- 2011 Ördöggépzetek a protestáns egyházi irodalomban és a prédikációkban (16–18. század), in: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal – A néprajzi kutatás múltja és jelene*, L'Harmattan – PTE Néprajz- és Kulturális Antropológiai Tanszék, Pécs, 821–837.
- P. SZALAY Emőke
- 2002 Ötvösművek és fémedények a kárpátaljai református egyházban, in: V. Küllös Imre – P. Szalay Emőke (szerk.): *Magyar Református Egyházak Javainak Tára, Kárpátaljai Református Egyház V., Tanulmánykötet*, Budapest, 12–149.
- SZILÁGYI Miklós
- 1999 Erkölcsi vétségek a kisértőszállási presbiteri jegyzőkönyvekben (a XVIII–XIX. században), in: Küllös Imola (szerk.): *Vallási Néprajz 10*, Ráday Kollégium, Budapest, 167–182.
- SZILÁGYI Miklós
- 1984 Györfly István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban, *Ethnographia*, 95/4, 577–593.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
- 2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- TOMBOR Ilona
- 1968 *A magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÁLASI István
- 1974 Györfly István emlékének, *Ethnographia*, LXXXV, 147–152.
- VAJNÁRNÉ SZÉKELY Ilona
- 2008 Homoródszentlászló hűségesen hazavár, *Művelődés*, november, Kolozsvár, 10.

Iráttárak, levéltári anyagok

1. Néprajzi Múzeum, *Budapest*, Ethnológiai Archívum, Levelezés Bucsi Endre ref. lelkésszel a ref. templom mennyezetének, szószék-koronájának és számtáblájának megvásárlásáról, Homoródszentlászló, EAD 25/1913.
2. Dr. Térey Gyula levele, Levélváltás a kemsei református templom festményeinek ügyében, EAD 43/1913.
3. Levelezés az Iparművészeti Múzeummal a magyarbikali és a magyarfülpösi templomokról, EAD 44/1913.
4. DEMES Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármasközség története, Ref. egyh. Lt., ltsz: 110–1907.
5. KORÉH Béla: Gombirat, a homoródszentlászlói templom építéstörténete, 1929. (megkerült 2011-ben) Ref. Egyh. Lt.
6. KORÉH Béla: „A gyülekezet lelkipásztorainak stb. névsora” 10 oldal. 1941 után kelt? Ref. egyh. Lt., vonatkozó iktatási számok, 8. old.: 38/29, 3?9/40, 40/41, 4?1/42.
7. Presbiteri ülések határozatainak jegyzőkönyve 1914-től, Ref. egyh. Lt., Homoródszentlászló.

Mobilă bisericească și utilizarea bisericii la Vasileni

(Rezumat)

Prăbușirea primei biserici – posibil din piatră – a satului Vasileni la începutul anilor 1600 s-a datorat probabil unui cutremur. Evenimentele tragice din istoria bisericii din Vasileni și a bisericilor subsidiare, care au condus la reconstruirea și renovarea a 5 biserici și turnuri de clopotniță s-au datorat probabil circumstanțelor geologice și naturale ostile. După construirea bisericii procurarea noilor obiecte bisericești a însemnat un alt sacrificiu financiar pentru locuitorii săraci ale acestor sate, dar pe care – așa cum reiese din registru – și l-au asumat de asemenea.

Primul inventar cunoscut al bisericii tripartite din Vasileni a fost întocmit pe 31 ianuarie 1874 de către preotul Mózes Jakab “conform conscripției de pământ din părțile interioare și exterioare”. Lucrarea mea se ocupă cu conținutul acestuia cât și de analiza spiritului de dăruire a enoriașilor.

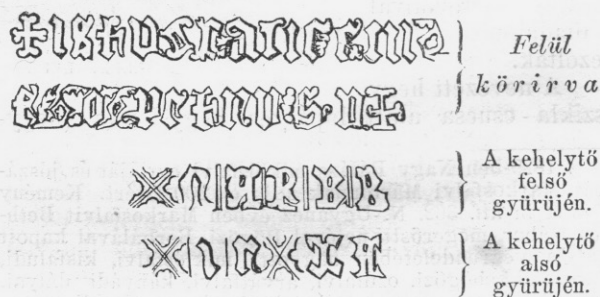
Church Furniture and Church Usage in Homoródszentlászló (Vasileni)

(Abstract)

The collapse of the first and presumably stone-built church of Homoródszentlászló at the beginning of the 1600s was probably the result of an earthquake. The tragic events in the history of the church of Homoródszentlászló and its subsidiary churches which led to the reconstruction and restoration of 5 churches and bell towers were probably due to the hostile geological circumstances and natural environment. After the construction of the church, purchasing new church objects demanded further financial sacrifices from the poor inhabitants of these villages, but as the records show it, they undertook this too.

The first known inventory of Homoródszentlászló's triple parish was drawn up on 31st of January 1874 by the priest Mózes Jakab “according to the field conscription of inner and outer parts”. My paper deals with the content of this inventory and the analysis of the congregation's unselfishness.

nek rendeltetését nem tudnám meghatározni. E hegy aljában *Cintorom*-nak nevezett hely, hol régi templom s más mellette állott épület (hihetőleg kolostor) alapfalait lehet felismerni. A hagyomány azt tartja, hogy ottan szent László által épített templom és kolostor állott, melyet ezen fejedelem Szabárcs várából sokszor látogatott meg, s ez sokáig anyatemploma volt a közelben fekvő 5 falunak. (Ábránfalva, Telekfalva, Sándorfalva, Miklósfalva és Otfalva.) — Szent-Lászlón játszó gyermekek néhány év előtt nagy mennyiségű régi érmet találtak, de fájdalom, azok ezüstműves kohójába kerültek. Ezek megsemmisülte fölötti fájdalomukat némileg enyhítheti egy megtartott becses régiség — vagyis a ref. egyházközség birtokában lévő régi kehely, melynek képét, és feliratának fac-simile-jét mellékelem.

Istum calicem F. O. (fecit operare) Petrus U. (Ugron)

A kehelytő felső gyűrűjén egyes betűk M. A. R. P. N., melyek Maria roga pro nobist látszanak jelölni. Az alsó gyűrűn J. R. X. A. betűk, melyek vagy „Maria“ felül hiányzó betűit és X-et, mi Kristust jelenthet, vagy pedig „Jesus Rex Christus Ave-t jelölnek.

Es e kehely nem annyira alakja, mint növényfonadékos felirata által nevezetes, mely a XV-dik század elejéből való. Van e mellett Sz.-Lászlónak egy régi harangja is ezen körirattal:

Gener. D. Paul. Vgron de Ábránfalva sed, Siculicalis Udvarheli vice capitanei et jvdicis. Regi In honorem Dei Opt. Max. 1616.

1. ábra Részlet Orbán Balázs leírásából, Szent László-monda, a XV. század elejéről származó kehely rajza és felirata és az 1616-os harang felirata

2. ábra Hangvető. Néprajzi Múzeum, Egyházi Gyűjtemény, Törökbálinti raktár, Kutas Eszter, a gyűjtemény restaurátorának felvétele, 2007

Füreder Balázs

A KÜRTŐSKALÁCS KÉSZÍTÉSÉNEK VÁLTOZÁSAI (A KÜRTŐSKALÁCS TÖRTÉNETE A MAGYAR NYELVŰ SZAKÁCSKÖNYVEK ALAPJÁN)

Bevezetés

A kürtőskalács a Kárpát-medence egyik tradicionális süteménye. Napjainkban már nemcsak székely, hanem összmagyar szimbólum, a székely és a magyar identitás organikus része.¹

A faszénparázson történő készítési mód miatt az iparosodást követően egyre kevesebben tudták az otthonaikban elkészíteni a desszertet. A háztartásokban található nyílt tűzhelyek a 19. századtól kezdve folyamatosan eltűntek a konyhákból és a 20. század végére már csak nagyon keveseknek adatott meg a házi kürtőskalács sütése. Ezt követően a családok leggyakrabban a különböző vásárokon kóstolhatták meg a finomságot, de szerencsére napjainkban már több településen is találhatunk állandóan nyitva tartó, friss kürtőt kínáló üzleteket.

A kalács nyersanyagai és készítési módja is sokat változott az évszázadok alatt. Tanulmányunkban ezeket az átalakulásokat kívánjuk ismertetni és elemezni. Kutatásaink során megpróbáltunk minél több forrást megvizsgálni, de ez nem minden esetben adatott meg. A 17–18. századból ismert kéziratok szakácskönyvek közül csak egy-egy közli a receptet. A 19–20. század ugyan már sokkal gazdagabb forrással rendelkezik, ennek ellenére nem egyszer hiába ismertük egy szakács- vagy cukráskönyv létezését, nem tudtuk azt beszerezni. Ezen források közé sorolhatjuk például: Vásárhelyi Sándorné *Erdélyi szakácskönyvét* (1886), Egy székely asszony: *Erdélyi konyháját* (1906), Novák Mária *Baby szakácskönyvét* (1936) vagy Kreibikné Liber Erika *Házi cukrászat* (1922) című művét.

A nem teljes forrásfeldolgozás ellenére a kalács fejlődése végigkövethető és reményeink szerint egyszer a hiányzó források feltárásával egy még alaposabb képet kaphatunk a süteményről!

Az első receptek

A kürtőskalács történetét az ókorig lehet visszavezetni,² de hazánkban az első forrás csupán csak a kora újkorból,³ 1679-ből az Erdélyi Fejedelemség Kolozs vármegyéjének Úzdiszentpéter nevű falvából származik: „Kürtős Fánk Sütéshez valo fa nro. 1”.⁴ A magyar nyelvű szakácskönyvek közül először – jelenlegi ismereteink szerint – Bornemissza Anna 1680-ban leírt szakácskönyvében a „négy electori vendégségek” harmadik fogásai közt találkozhatunk a Botfánkkal.⁵ A könyv ezt követően a „167. Mindenféle tésztamíveket mint kell csinálni” című alfejezetének 20. receptjeként (cím nélkül) közli a kalács elkészítésének módját. Meleg, édes tejből, tojásból élesztővel és vajjal egy kelt tésztát kell csinálnunk.⁶ Miután a tésztánk megkelt, kinyújtjuk, megszórjuk mazsolával, megkenjük vajjal, egymásra hajtogatjuk, összekötjük cérnával és a tűzhöz téve, időnként elforgatva lassan megpirítjuk. Amikor elkészült, vajjal megkenjük és a végén „s mikor levonod, dugd bé kétfelől az lyukat tiszta ruhával, hogy az melege benne légyen”.⁷ A magyar fordításból sajnos több lényeges, illetve kevésbé fontos alapanyag és technológiai megoldás is kimaradt.⁸ Az eredeti német szövegből megtudhatjuk, hogy természetesen a tésztához lisztet is kell tennünk, az élesztőnél pontosan megadja a fajtáját (sörelesztő), a megkelt tésztát sem egymásra hajtogatjuk, hanem egy vajjal megkent úgymond „sütőfára”. A szerző a következő mondattal zárja a receptet: „Vnd man nennet es Spießkuchen” (Und man nennet es Spießkuchen).⁹ A leírás alapján egy könnyű kelt tésztából készülő kalácsot képzelhetünk el, amelyet mazsolával megszórva, lágyan megsütve és finom vajjal megkengetve készítettek el. Ekkor még nem jelent meg a napjainkban a kürtőskalács védjegyeként is ismert ropogós cukormáz és ezzel az elkövetkező században sem találkozhatunk.

¹ POZSONY Ferenc 2013, 163.

² KRAUSS, Irene 1999, 185.

³ A paráznál sült nagykalács a közép-európai konyhaművészetben a 16. század végén már nem számított újdonságnak, nálunk azonban viszonylag lassan honosodott meg a készítése. KISBÁN Eszter 1997, 524.

⁴ HANTZ Péter – POZSONY Ferenc 2013.

⁵ LAKÓ Elemér 1983, 64. A botfánk, a botra tekercs, a dorongos fánk, a dorongfánk a német Baumkuchen tükörfordítása. KISBÁN Eszter 1997, 524.

⁶ A szerző a lisztet nem említi, de ezt biztosan nem hagyhatta ki.

⁷ LAKÓ Elemér 1983, 224–225.

⁸ MKVM 1987.23 (1987.23.1)

⁹ RUMPOLT, Marx (a); RUMPOLT, Marx (b).

A 18. század végén vetették papírra Gróf Mikes Mária szakácskönyvét (1784). A könyv utolsó leírásai között található a „Porániné módja szerint kürtőskalács” című receptet. Ebből megismerhetjük, hogy Porániné szerint először a tojások sárgáját kell tejjel, tejföllel (ezt el is hagyhatjuk) és kevés sóval összekevernünk, majd jön bele az élesztő, az olvasztott írósvaj és a liszt. Ezt a masszát jól összegyúrjuk és a végén még egy kis kanál vajat teszünk hozzá, mielőtt hagynánk a tésztát megkelni. Az összetevőkből kiderül, hogy egy nemes, de talán túl zsíros tésztát kapunk. A kalács tésztájának kelését a sok zsiradék nem könnyíti meg és ezt az élesztő hozzáadásának módja sem módosíthatja, mivel azt előzőleg nem futtatja fel a szerző. A kelést és a darabolást követően következik a második kelesztés, majd a tésztát vajjal megkent formára „facsarja” és a sütés alatt vajjal kengetve készíti el a kalácsot.

A század végén, 1795-ben kezdte el Simai Kristóf lejegyezni az általa gyűjtött recepteket, de a „23. Dorongos fánk/Botra tekercs, Kürtőskalács, Botkalács/” című – számunkra fontos – leírás csak az 1812-ben készült füzetecskében található meg, így ezt már a 19. századhoz kell sorolnunk. A kalács tésztája a szokásos alapanyagok mellett (liszt, tej, tojássárga, élesztő, vaj) mazsolát is tartalmaz, amitől gazdagabb, gyümölcsösebb lesz a sütemény ízvilága, hasonlóan Bornemiszsa Anna kalácsához. Ellenben Simainál a korábbi két leíráshoz képest már megjelenik a végső ízesítésnél a cukor „s mint á petsenyét forgasd lángoló tüznél, ha meg pirúlt, szépen húzd le á dorongról, és nádmézeld meg.”¹⁰

A 19. század változásai

A 19. században számos, napjaink kürtőskalácsával rokonságot mutató desszertet ajánlottak a szakácskönyvek. A korszakban a kürtőskalács elkészítési módja, nyersanyagai általában készítőként változott és nem egy esetben találkozhatunk olyan megoldásokkal, amelyek mára a feledés homályába merültek.

Ezek közé sorolhatjuk Czifray István „Csöves fánk”-ját¹¹ is, amelynél a feldarabolt tésztát csöves

fánkvasra kötve forró zsírban süti készre, majd a végén cukorral meghintve kínálja.¹² A recept Czifray 1840-es kiadásában szó szerint,¹³ Németh Zsuzsána 1858-as könyvében pedig minimális módosítással¹⁴ megtalálható. Czifraynál néhány oldallal később megismerhetjük a „Dorongfánk zsírban kirántva”¹⁵ című süteményt, míg Németh a „Nagy dorong fánk”¹⁶ készítését közli. A csöves- és a dorongfánk nyersanyagai, elkészítési módja nagyon hasonló elsősre, de érdemes a leírásokat részletesebben is megvizsgálni (lásd *Táblázat*).

A négy fánk közül csak az utolsó kelt, a maradék három omlós tésztából készül. A bekevert tésztákat minden esetben formára tekerve sütjük készre, de a „Nagy dorong fánk” kivételével nem parázs felett, hanem forró zsiradékban. A tálalásnál ezeket cukorral vagy fahéjas cukorral meghintve adjuk az asztalra. A kelt tésztás fánkunkat sütés közben vajjal kengetjük, majd amikor már félig megsül, akkor hintjük be apróra vágott mandulával. Mint láthatjuk, a négy recept közül háromnál szerepel a „dorongfánk” elnevezés, de ennek ellenére csupán egy süteményt ismerünk el kürtőskalácsnak, mégpedig azt, amelyik élesztővel és parázs felett készült.

A kalács tésztájának az összetétele és sütésének módja a század második felére sem tisztult le teljesen. A „Magyar Gazdasszony”¹⁷ által írt *Pesti Szakácskönyv* 1870-es, hetedik, javított és bővített kiadásában található „Dorong-fánk” élesztővel, parázs felett, vajjal megkenve, mandulával megszórvva készül. A kelt tésztás fánk fejlődését mutatja, hogy utolsó lépésként a következőt ajánlja a gazdasszony: „vedd le a dorongról, hintsd be cukorral, és süsd a többit is ezen mód szerint.”¹⁸ A könyv másik dorongfánkja (Kis dorong-fánk)¹⁹ ezzel szemben ugyanolyan omlós tészta, mint amelyekkel a század elején, közepén megjelent könyvekben találkozhattunk. A fánkot szintén forró zsírban kell kisütni és a végén cukorral megszórvva kínálni.²⁰

A kürtőskalács alaptésztájának (kelt vagy omlós) és sütésének módja (parázson vagy serpenyőben, zsiradékban) még évekkel később sem lett egyértelmű. Zemplényi Szabó Antónia *Képes budapesti szakács-*

¹⁰ KPL Manuscripta. For. 0–3. Nr. 65.

¹¹ CZIFRAY István 1829, 144.

¹² A fánk nyersanyagai (liszt, cukor, őrölt mandula, vaj, fahéj, szegfűszeg, citromhéj, tojássárga, fehérbor) és maga a sütés módja teljesen eltér a mai kürtőskalácsétól.

¹³ CZIFRAY István 1840, 426.

¹⁴ Németh már Dorongfánkknak nevezi a süteményt és a kész fánkot fahéjjal is megszórvja, a korábban ajánlott cukor mellett. NÉMETH Zsuzsána 1858, 180.

¹⁵ CZIFRAY István 1840, 430–431.

¹⁶ NÉMETH Zsuzsána 1858, 182–183.

¹⁷ A Pesti Szakácskönyv 1834-ben jelent meg először Pesten. HORVÁTH Dezső 2006a, 35.

¹⁸ MAGYAR Gazdasszony 1870, 198.

¹⁹ Uo., 198.

²⁰ Dobos C. József 1881-es szakácskönyvében szintén találhatunk hasonló módon készült fánkot (Fahajas fánk), ellenben a kürtőskalácsra nem bukkanhatunk, hanem csak egy „távoli rokonának” (POZSONY Ferenc 2013, 158, 159; <http://www.kurtos.eu>) az elkészítését ismerhetjük meg „Nyárson sült disz sütemény (Gâteaux arbreaux á la broche)” néven (DOBOS C. József 1881, 701–702, 842–843.), amely leírást Kovács Teréz is szó szerint közölt pár évvel később. KOVÁCS Teréz 1893, 11–12.

könyvének 1889-es ötödik kiadásában is a Magyar Gazdasszony receptjeit közölte „Dorongfánk” és „Apró dorongfánk” néven.²¹

Megjelenik a karamellizált cukor a század végén

A kürtöskalács talán egyik legfinomabb, a maihoz leginkább hasonlító változatát Doleskó Teréz (Zsalovits Józsefné) szegedi származású főzőnő²² 1876-ban először megjelent könyvéből ismerhetjük meg. Ő kelt tésztát készít, majd a darabolást és nyújtást követően felcsavarja a dorongfára és a következők szerint jár el: „kend meg forró vajjal, szórd be sűrűen grombára tört mandulával és ugyanígy tört cukorral, tedd a tűzhöz²³ és süsd meg sárgára.” Amikor elkészült, „vedd le a fáról és add föl vaniliás cukorral meghintve.”²⁴ A recept legnagyobb újításának a sütést megelőző mandulával és cukorral történő behintést tekinthetjük. A cukor a sütés közben karamellizálódik, így egy ropogós kéreg kerül a süteményre.

Zilahy Ágnes 1892-ből származó leírása nagyon hasonló az előzőhöz. Ő is kelt tésztát készít, majd parázs fölött süti készre a süteményt, igaz, megemlíti: „de sütőben is kinnozza némelyik”. A készítési módnál csupán néhány apróbb eltérést vehetünk észre Rézi néni receptjétől. Zilahy ugyanis a formára felcsavart tésztát – mielőtt megszórná cukros mandulával – előbb bekenni tojásfehérjéből vert habbal, hogy jobban tapadjon a cukros mandula a tészta kérgére. Amikor megsült a kalács, nem hinti meg újból ízesített cukorral, ebből adódóan csak a karamellizálódott ropogós cukor és pirult mandula íze dominál a számban. Zilahy Ágnes szerint a mandulát akár el is hagyhatják a háziasszonyok és ilyenkor cukros tojás-sárgájával kell sütés előtt bekenni a süteményt.²⁵

Pontosan megállapítani nem lehet, hogy az erdélyi Tisza család szakácskönyvében található két kürtöskalács-leírás mikor keletkezett, de a recept jellegéből adódóan valószínűleg a századforduló környékén. A „Kürtös kalács /Gál Domokosnétól/” néhány nyersanyag (az élesztő nem szerepel köztük) felsorolásából áll, mellőzve a technikai részleteket, ezért ebből következtetéseket levonni nem szabad. Szerencsére a másik recept ennél bővebb. Először egy élesztős tésztát készítünk, amit gyakran kenegetve félig megsütünk, majd a következő utasítást követjük: „mikor már szinte megsült, hintsd meg finom

porcukorral, s forgasd meg kevésbé parázson, míg szép fényes lesz.”²⁶

A 20. század eleje

A 20. század elejétől kezdve a kürtöskalácsrecepteknek az alapja az élesztős tészta. Az egyes receptek közti különbségeket a sütés módja (parázs vagy tepsi) és a tészta végső ízesítésében találhatjuk. Az 1905-ből, Kugler Gézától származó „Dorong-fánk”-nál a felcsavart tésztát vajjal megkenjük, durvára tört cukorral és mandulával behintjük, majd parázs fölött készre sütjük.²⁷

Urmánczy Nándorné évszám nélkül megjelent könyvében (valószínűleg 1915-ös)²⁸ a „Dorongfánk”, valamint a „Kürtöskalács” egymást követve szerepelnek. Mindkettő kelt tészta alappal rendelkezik, de a tészták darabolása, a sütés módja és az ízesítésük kicsit eltér. A dorongfánkot téglalap alakúra kell vágnunk és „őzhát” (őzgerinc) formára rakva sütőben készítjük el. A sütés előtt a tésztát tojásfehérjével kenjük meg és durvára tört cukorral és apróra vágott mandulával vagy dióval hintjük meg. A kürtöskalácsnál a szokásos szalagokra metéljük a megkelt tésztánkat, majd felvert egész tojással megkenjük, mandulás cukorba hempergetjük és faszénparázs felett megsütjük (a sütés alatt párszor zsiradékkal megcsöpögtetjük).²⁹

Sárosi Bella cukrászattal és befőttekkel foglalkozó, a század elején megjelent könyvében is két kalácsreceptre lelhetünk. A „Kürtös fánk” ugyanúgy sütőben, „gömbölyü” formán, tojás-habbal megkenve „czukros, citromos tört mandulával” beszórvva készül, mint Urmánczy dorongfánkja. A „Kürtös fánk (vagy dorongfánk)” parázs felett sül. A tésztát itt sima tojásfehérjével kenjük és a szóráshoz is csak cukros mandulát használunk.³⁰

A kürtöskalács nyersanyagai, elkészítési módja 30-as évekre letisztult. A szakácskönyvszerzők, receptírók a süteményt közel egységes nyersanyaglistával és technológiával közölték, a háziasszonyoknak legfeljebb annyi választást hagyva, hogy a kalácsot mandulás vagy diós cukorral szórják-e meg a sütés előtt és a végén cukorral meghintve vagy anélkül kínálják a családnak, vendégeknek.

Az 1931-ben kiadott *Uj idők* receptkönyvben a formára felcsavart tésztát tojás-habbal kenjük be

²¹ ZEMPLÉNYI Szabó Antónia 1889, 230. Az „Apró dorongfánk”-ot a „Kis dorong-fánk”-kal ellentétben a kinalás előtt nem szórjuk be cukorral.

²² FÜREDER Balázs 2006, 31.

²³ Szerinte a tésztát a takaréktűzhely sütőjében is meg lehet sütni. RÉZI néni 1876, 238.

²⁴ Uo., 238. A kész kalács vaniliás cukorral történő megszórására – jelenlegi ismereteink szerint – ez az első forrás.

²⁵ ZILAHY Ágnes 1892, 189–190.

²⁶ PATAY László 2001, 160, 165.

²⁷ KUGLER Géza 1905, 273. Kugler *Budapesti szakácskönyvében* is ugyanezt a receptet találhatjuk. KUGLER Géza é. n., 442.

²⁸ HORVÁTH Dezső 2006b, 41.

²⁹ URMÁNCZY Nándorné é. n., 107.

³⁰ SÁROSI Bella é. n., 7–8.

és mandulás vagy diós cukorral behintve, vajjal locsolgatva sütjük készre, majd vaníliás porcukorral meghintve, forrón tálaljuk.³¹ A korszak meghatározó szakácskönyvében Magyar Elek szerint a tésztát tojásfehérjével vagy vajjal kell megkenni, mielőtt „cukros, apróra, vágott mandulával” megszóránánk és parázs fölött vagy sütőben megsütnénk.³² A szerző nem említi, hogy sütés közben vajjal kellene öntözgetni a süteményt, de azt sem, hogy tálaláskor esetleg cukorral kéne megszórni. Telbiszné Temesváry Boriska 1941-ben az *Új időknél* megismertek alapján járt el, mivel nála is mandulás vagy diós ízesítést kaphat a kalács és a végén vaníliás cukorral ízesíti meg.³³

A század második fele napjainkig

A háborút követően a kalács fejlődése megint egy új szakaszához érkezett. A könyvekben továbbra is változatlanul találkozhatunk a 30-as évekre letisztult süteménnyel, de az újítók által megalkotott módosításokat is megismerhetjük.

Az újításokat két kategóriába sorolhatjuk. Az elsőbe tartoznak a „leleményes” iparosok által megálmodott, de a nagyközönség felé nem publikált változatok. Itt a nemesebb nyersanyagok elhagyását figyelhetjük meg. A készítőket ezeket a kalácsokat vaj helyett margarinnal (esetleg olajjal), tojás helyett tojásporral, magas zsírtartalmú tej helyett csökkentett zsírtartalmúval, mandula vagy dió helyett dejóval (örölt, pirított napraforgómag, búzacsíra, kevés cukor és aroma) készítik. Ezek a termékek külsőleg hasonlítanak a kürtőskalácsra, de az élvezeti értékük meg sem közelíti azt. A háztartások ezeket a változtatásokat általában csak minimálisan vették át (vaj helyett margarin),³⁴ valószínűleg azért, mert otthon a háziasszonyok a családnak szívesebben készítették a jobb minőségű kalácsot. Az újítások másik fajtájához sorolhatjuk azokat a kalácsrecepteket, amelyeknél változatlanul törekednek a jó minőségre a szerzők, de a hagyományos nyersanyagokat módosítják, esetleg a kalács ízesítésén változtatnak. Így találkozhatunk olyannal, amikor búzaliszt-tönkölyliszt fele-fele arányú keverékével, répacukor helyett nádcukorral készül a sütemény.³⁵ A megszokott ízvilág (cukormáz, mandula, dió) mellett napjainkban a kalács új ízesítéséhez például kókuszreszeléket,³⁶ kakaót,³⁷ogyorót vagy darált mákot is ajánlanak.³⁸ Az újítások első

csoportjába tartozó termékeket őszintén támogatni nem lehet, a másodikba soroltakat pedig nem szabad elítélni, de a „hagyományos” jelzővel sem szabad illetni. Annak idején a pirított cukor vagy a mandula és a dió alkalmazása is újdonságnak számított, holott ezek nélkül már el sem tudnánk képzelni a süteményt. Így a kalács új változatainak megítélését érdemes az utókorra bízni!

Különös tény, hogy a cukrász és szakács szakmát oktató mesteremberek műveikben sem közöltek egységes technológiát a kaláccsal kapcsolatban. Rákóczi János a 60-as években például a kelt tésztához az alapvető nyersanyagok mellé még citromhéjat és rumot ajánl. A kelést és formázást követően a süteményt tojásfehérjével keni be, gorombára vágott cukorral és dióval meghinti és vajjal kengetve parázs fölött (vagy sütőben) süti készre. Tálalás előtt vaníliás cukorral kell megszórni az édességet és mellé „Hígított meleg pálinkás barackíz, vagy borsodót adhatunk”.³⁹ Pető Gyula a rendszerváltás éveiben a tésztánál meghagyta a citromot (rum nélkül). A tésztát szintén fehérjével keni, majd következik a mandula és a cukor. A kalácsot faszénparáznál süti készre a következők szerint: „Mikor a kürtőskalácsra hintett cukor a tészta felületén aransárgára pirul, folytatjuk a cukor hintését a tészta felületére. A cukor hintését addig végezzük, amíg az legalább 2–3 mm vastag rétegben rápirul, illetve rásül a tészta felületére.” Tálalásnál rumos barackíz ajánl hozzá. A szerző számunkra érdekes gondolatot zárja a receptet: „A kürtőskalácsot gyakran mandula nélkül, esetleg dióval készítik, de az a változat már nem nevezhető kürtőskalácsnak.”⁴⁰ A cukrászatanulónál alapnak számított *Cukrászati ismeretek I.* című tankönyv néhány mondat elejéig foglalkozik csak a kaláccsal. A tészta felületét vajjal kell megkennünk és „durvára darált dió és kristálycukor keverékével” szórjuk meg. A tanulók megtudhatják, hogy a tésztát „Eredetileg parázs felett forgatva vajás cukorszörppel kengették. Ma a korszerű infrásütőben sütjük. [...] Sütés után porcukrozza még melegen fogyasztják, többnyire súlyra értékesítik”.⁴¹

Az előzőek mellett a hagyományosabb készítési módok is megmaradtak. Kövi Pál szerint a parázs fölött süttő kalácsot, amikor már pirul, akkor meglocsoljuk forró vajjal és miután megsült „a parázs fölött cukorporral megszórnak úgy, hogy a cukor lán-

³¹ AZ ÚJ IDŐK 1931, 152.

³² MAGYAR Elek 1932, 304.

³³ TELBISZNÉ Temesváry Boriska 1941, 130.

³⁴ Szigeti Andor gyűjtéséből megtudhatjuk, hogy az öcsödi kürtőskalácsban is csak a vaját váltotta fel a margarin. SZIGETI Andor 2001, 214.

³⁵ <http://www.nosalty.hu>

³⁶ <http://receptek.tv>

³⁷ <http://www.csokieskave.hu>

³⁸ <http://receptvaros.hu>

³⁹ RÁKÓCZI János 1964, 397.

⁴⁰ PETŐ Gyula 1991, 695–697.

⁴¹ DUNSZT Károly – SCHULHOF Géza 1987, 135–136.

got fogjon és mázat képezzen rajta.” Szerinte „Egyes vidékeken a még forró kalácsot darabokra vágott cukrozott dióbélben is megforgatják.”⁴² Gergely Éva majdnem 30 évvel később némi módosítással közli a kürtőskalács receptjét. Ő a feltekert tésztát vizes kézzel megnedvesíti, majd kristálycukorba forgatja és parázs fölött készre süti.⁴³ Láthatjuk, hogy itt a sütés előtt kerül a cukor a tésztára, míg Kövi Pál előbb megsüti azt és csak utána pirítja rá a cukormázat. Péter Jánosné kürtőskalácsa is pirított cukormázzal készült. Ajánlása szerint, amikor a kalács egyenesen pirulni kezd, akkor olvasztott vajjal megkenjük és porcukorral megszórjuk, így a kalácson, mire elkészül, egy egységes karamellizált cukormáz képződik. A kalácsot ízesíthetjük cukrozott dióval vagy mandulával is, de ekkor a megszokott módon – mielőtt ebben megforgatnánk – előtte tojásfehérjével kenjük meg a tésztát.⁴⁴ A Hargitai György mesterszakács háziasszonyoknak szánt könyvében található leírás figyelembe veszi, hogy napjainkban viszonylag kevesen tudják parázs fölött elkészíteni a desszertet. Ezért a süttőt ajánlja, de megemlíti az eredeti változatot is. A felcsavart tésztát szerinte vizes ecsettel kenjük meg, majd cukorba forgassuk be (lehet darált dióval kevertbe is). A kalácsot kivajazott tepsiben, előmelegített sütőben süssük meg úgy, hogy félidőben egyszer megfordítjuk és olvasztott vajjal megkenjük.⁴⁵

Összegzés

A székely-magyar kürtőskalács történetét a magyar nyelvű receptgyűjtemények alapján a 17. század végétől tudjuk nyomon követni. A kezdeti időszakból csupán néhány leírást ismerünk, és ezért nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a sütemény készítésével kapcsolatban. Láthatjuk, hogy a szerzők

egy kelt tésztát gyúrtak, amit esetleg mazsolával ízesítettek és formára tekerve sütöttek készre.

A 19. század leginkább a kísérletezésről szólt a sütemény történetében. A század elején a kalács lehetett kelt vagy omlós, sültetett parázson vagy serpenyőben is. A tésztájához keverhettek különböző fűszereket, de a tálalásnál is eltérő módon ízesíthették. A korszak második felében – az előzőek mellett – egyre gyakrabban megjelent a mandula, később a dió és időnként már karamellizált cukormázat is kapott a kalács. A századforduló környékére eldőlt, hogy a kürtőskalács alapja a kelt tészta, de továbbra sem lett egyértelmű, hogy kell-e és ha kell, akkor melyik olajos magvat használjuk az igazi kürtőskalácshoz, vagy tálalás előtt cukrozzuk-e a süteményt vagy sem. A kalács sütésénél megfigyelhetjük, hogy a hagyományos parázs fölötti készítés mellett a korábbi serpenyős elkészítést felváltotta a takaréktűzhely sütője. A 20. század második felében sem tisztázódott egyértelműen ez a kérdés, így lehet az, hogy napjainkban a székely-magyar kürtőskalács három hagyományos változata (csak karamellizált cukormáz, mandulás karamellizált cukormáz és diós karamellizált cukormáz) ismert a köztudatban, de ezek mellett találkozhatunk az új ízvilágú kalácsokkal is, amelyek szintén közkedveltek.

A kürtőskalácsnál (hasonlóan más ételekhez) megfigyelhetjük, hogy ami most természetes, korábban nem volt az és csak nagyon lassan barátkoztak meg az újításokkal a fogyasztók. A kalács mindig is „élt” és változott! Ami ma tradíció, az a jövőben lehet, hogy csak egy gasztronómatörténeti emlék lesz. Az előző korokhoz képest a 21. században a globalizáció az átalakulást felgyorsította, a társadalom szinte napról napra várja az újdonságokat, így valószínűnek tartjuk, hogy a sütemény számos új módozatával ismerkedhetünk meg már a közeljövőben.

Füreder Balázs – Kodolányi János Főiskola, Budapest; furederb@gmail.com

⁴² KÖVI Pál 1980, 225.

⁴³ GERGELY Éva 2007, 400.

⁴⁴ PÉTER Jánosné 1988, 22–23.

⁴⁵ HARGITAI György 2003, 748–749.

Táblázat

Nyersanyag	Csöves fánk és Dorongfánk (1840)		Dorongfánk és Nagy dorong fánk (1858)	
Liszt:	1/4 font	1 font ⁴⁶	? (1/4 font) ⁴⁷	1/2 font
Tört cukor:	8 lat	1/4 font	8 lat	nincs
Tört mandula:	3 lat	1/2 font	3 lat	nincs
Vaj:	8 lat	10 lat (írós)	8 lat	4 lat
Fahéj:	van	2 lat	van	nincs
Szegfűszeg:	van	1/2 lat	van	nincs
Citrombél:	1 db citrom	van	van	nincs
Tojássárga:	1 db	4 db	1 db	2 db
Fehérbor:	1 ek	nincs	1 ek	nincs
Só:	nincs	van	nincs	nincs
Egész tojás:	nincs	1 db	nincs	2 db
Tejszín:	nincs	nincs	nincs	1/4 meszely
Élesztő:	nincs	nincs	nincs	1/4 meszely
Technológia				
Sütés:	zsírban	zsírban	zsírban	parázs felett
Szórás, kenés:	cukor	fahéj + cukor	fahéj + cukor	vaj + mandula

Levéltári és egyéb kéziratos források

Központi Piarista Levéltár = KPL

- *Manuscripta. For. 0-3. Nr. 65.*

Országos Széchényi Könyvtár = OSZK

- *Quart. Hung. 3316. A Gazda Aszszonyi Böltségnek Tárháza Az az Külömbféle Sütemények, Étekek Liketriumok, és más Szükséges dolgok készítésének Tudománya Mely Meltságos Groff Mikes Mária Aszszony eő Ngá Némely jedzéseiből, egyben Szedetett és ugyan az eő ngá Számára irattott 1784 Esztendőben.*

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum = MKVM

- 1987.23 (1987.23.1) Keszei János: *Egy ujj Főzesrül valo könyv... 1680 (Bornemisza Anna szakácskönyve)*

Irodalom

CZIFRAY István

1829 *Magyar Nemzeti Szakácskönyv. A Magyar Gazdaasszonyok Számára*, Pest. (Reprint: Alinea Kiadó, Budapest, 2009.)

CZIFRAY István

1840 *Magyar nemzeti szakácskönyve, magyar gazda asszszonyok szükségeihez alkalmaztatva*, Pesten. (Reprint: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1985.)

DOBOS C. József

1881 *Magyar-francia szakácskönyv*, Budapest. (Reprint: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1984.)

DUNSZT Károly – SCHULHOF Géza

1987 *Cukrászati ismeretek I*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

FÜREDER Balázs

2003 Font, meszely, lat és társaik, *Prima Konyha Magazin*, 3/11, 8–9.

FÜREDER Balázs

2006 Rézi néni szegedi szakácskönyve (Tizenhatodik kiadás), *A Móra Ferenc Múzeum Ék Történeti Tanulmányok 9.* Szeged, 2006, 31–40.

GERGELY Éva

2007 *Erdélyi ízek*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

⁴⁶ 1 font = 0,56 kg; 1 lat = 17,5 g; 1 meszely = 0,3–0,4 l. FÜREDER Balázs 2003, 9.

⁴⁷ A recept a következőt írja: „Nyolc lat írósvajat egy negyed font

írósvajba aprítanak”. NÉMETH Zsuzsána 1858, 179. Mivel az összes többi nyersanyag megegyezik a Czifraynál találhatóival, ezért bizonyosak lehetünk az elírásban.

- HARGITAI György
2003 *Az én alapszakácskönyvem*, Top-Hill Bt., Budapest.
- HORVÁTH Dezső
2006a Gasztronómiai könyvtörténet, *Gasztro fórum*, 2006. június, 34–35.
- HORVÁTH Dezső
2006b Gasztronómiai könyvtörténet, III, *Gasztro fórum*, 2006. szeptember, 40–41.
- KISBÁN Eszter
1997 Táplálkozáskultúra, in: Balassa Iván (szerk.): *Magyar néprajz IV. Életmód*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–583.
- KOVÁCS Teréz
1893 *Házi cukrászda. Nélkülözhetetlen kézikönyv a háztartásban*, Méhner Vilmos kiadása, Budapest. (Reprint: Múzsák Köz-
művelődési Kiadó, Budapest, 1989.)
- KÖVI Pál
1980 *Erdélyi lakoma*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KRAUSS, Irene
1999 *Chronik bildschöner Backwerke*, Hugo Matthaes Druckerei und Verlag GmbH & Co., Stuttgart.
- KUGLER Géza
1905 *A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat*, Hatodik kiadás, Rozsnyai Károly kiadása, Budapest. (Reprint: Állami
Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1983.)
- KUGLER Géza
é. n. *A legújabb és legteljesebb budapesti szakácskönyv*, Budapest, (Reprint: C+S Bt., Kalocsa, é. n.)
- LAKÓ Elemér (köztesztzi)
1983 *Bornemisza Anna szakácskönyve 1680-ból*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- MAGYAR Elek
1932 *Az ínyesmester szakácskönyve. Új, lényegesen bővített kiadás*, Az Athenaeum kiadása, Budapest.
- MAGYAR GAZDASSZONY
1870 *A valódi szakácsság vagy: legújabb alapos és teljes Pesti Szakácskönyv*, Hetedik, bővített és javított kiadás, kiadja Kilián
György, Pest.
- NÉMETH Zsuzsána
1858 *A legújabb és megpróbált Magyar Szakácskönyv*, Pest. (Reprint: Alinea Kiadó, Budapest, 2010.)
- PATAY László
2001 *A Tisza-család szakácskönyve*, Püski Kiadó, Budapest.
- PÉTER Jánosné
1988 *Süteményeskönyv*, 2. kiadás, (a kiadó ismeretlen), Budapest.
- PETŐ Gyula
1991 *Ételkészítési ismeretek. A vendéglátóipari szakközép- és szakmunkásképző iskolák számára*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,
Budapest.
- POZSONY Ferenc
2013 *A székelly kürtőskalács, Ház és Ember 25. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve*, Szentendre, 2013, 153–166.
- RÁKÓCZI János
1964 *Konyhaművészet*, Minerva, Budapest.
- RÉZI néni
1876 *Szegedi szakácskönyv*, Kiadja Burger Zsigmond özvegye, Szeged.
- SÁROSI Bella
é. n. *Házi cukrászat és befőttek könyve. Hírneves magyar, francia, angol és német források nyomán*, Harmadik kiadás, Magyar
Kereskedelmi Közlöny, Hírlap- és könyvkiadó-vállalat kiadása, Budapest. (Reprint Hunga Print, Pécs, 1990.)
- SZIGETI Andor
2001 *Népi konyha. Tiszán innen – Tiszán túl. A Kiskunság, a Jászság, Észak-Bácska, a kalocsai Sárköz, a Nagyikunság, Csongrád
és Szeged környéke ételei*, Planétás Kiadó, Budapest.
- TELBISZNÉ Temesváry Boriska
1941 *Egészség, ifjúság a konyhaművészetben. Hústalan szakácskönyv*, Athenaeum Rt., Budapest.
AZ ÚJ IDŐK receptkönyve, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása., Budapest, 1931.
- URMÁNCZY Nándorné
é. n. *Szakácskönyve*, Második, bővített kiadás, Pallas irodalmi és nyomdai Rt., Budapest.
- ZEMPLÉNYI Szabó Antónia
1889 *Képes budapesti szakácskönyv*, Ötödik, javított, számos képpel és új ételekkel bővített kiadás, Lampel Róbert Könyvkiadá-
sa, Budapest.
- ZILAHY Ágnes
1892 *Valódi magyar szakács könyv*, Második, bővített kiadás, A „Magyar Nők Lapja”-nak kiadóhivatala, Budapest. (Reprint:
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.)

Más források

- HANTZ Péter – POZSONY Ferenc: A kürtőskalács története. http://www.kurtos.eu/index2_hu.php?o=3 (letöltés dátuma: 2013. augusztus 16.)
- RUMPOLT, Marx (a): Ein new Kochbuch. Franckfort am Mayn, 1581. [Online-Ausg.] <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/2-3-oec-2f> (letöltés dátuma: 2013. július 11.)
- RUMPOLT, Marx (b): New Kochbuch 1581.; Texterfassung und Korrekturen: LOTT, Christina Maren – GLONING, Thomas. <http://www.uni-giessen.de/gloning/tx/rump-gbk.htm> (letöltés dátuma: 2013. július 11.)
- A kürtőskalács. Hasonló sütemények: http://www.kurtos.eu/index2_hu.php?o=4 (letöltés dátuma: 2013. augusztus 16.)
- Darált mákos vagy mogyorós kürtőskalács: <http://receptvaros.hu/recept/kurtoskalacs-recept/> (letöltés dátuma: 2013. augusztus 15.)
- Kakaós kürtőskalács: <http://www.csokieskave.hu/2011/07/06/kurtos-kalacs/> (letöltés dátuma: 2013. augusztus 15.)
- Kókuszos kürtőskalács: <http://receptek.tv/?oldal=49&uid=841&n=4> (letöltés dátuma: 2013. augusztus 15.)
- Kürtőskalács: <http://www.nosalty.hu/recept/kurtoskalacs> (letöltés dátuma: 2013. augusztus 15.)

Schimbări în coacerea colacului kürtőskalács

(Istoria colacului kürtőskalács pe baza cărților culinare în limba maghiară)

(Rezumat)

Kürtőskalács sau colacul secuiesc este o delicată culinară tradițională a Bazinului Carpatic. A devenit mai mult decât un simbol secuiesc, fiind astăzi simbolul comun al maghiarilor de pretutindeni, parte integrantă a identității secuiești și a celei maghiare. Deoarece se cocea pe cărbune de lemn, după perioada de industrializare din ce în ce mai puține gospodine au putut prepara acest desert acasă. Vetrele deschise ale gospodăriilor au dispărut gradual din bucătării începând din secolul al XIX-lea, iar pe la sfârșitul secolului al XX-lea puțini au rămas cei care și-au putut permite coacerea colacului secuiesc acasă. Drept urmare familiile nu aveau posibilitatea de a gusta această delicată decât în diferitele târguri, dar din fericire din ce în ce mai multe localități putem vedea magazine care oferă spre vânzare kürtőskalács proaspăt și gustos.

Changes in baking kürtőskalács (chimney cake)

(History of kürtőskalács based on Hungarian cookbooks)

(Abstract)

The kürtőskalács or chimney cake is one of the traditional cakes of the Carpathian basin. Nowadays it is not only a Székely but a common Hungarian symbol, an organic part of the Székely and Hungarian identity. Since it was used to be baked on glowing charcoal, following the industrialization period less and less people could bake it for a desert at home. Starting with the 19th century open stoves of households have gradually disappeared from kitchens and by the end of the 20th century only a few people could afford to bake kürtőskalács at home. As a result families could only taste this delicacy in the various markets. Fortunately nowadays there are more and more localities where we can buy fresh made kürtőskalács in full time open bakeries.

Dimény Attila

MIGRÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI MOBILITÁS KÉZDIVÁSÁRHELYEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Kézdivásárhely a 18. század elejétől a 19. század végéig folyamatosan fejlődő település volt. Keletkezésétől fogva sikerült megőriznie gazdasági erejét a többi háromszéki mezővárossal szemben, de az említett 200 év alatt Marosvásárhely után a Székelyföld második városává nőtte ki magát. A 18. század első két évtizedében a háromszéki négy mezőváros társadalmi összetételét figyelembe véve csak Kézdivásárhely tekinthető városi jellegűnek, ugyanis az akkori adatok alapján itt majdnem a teljes lakosság polgárral rendelkezett. Néhány „kóborló és nincstelen” kivételével idegen nem élt a városban.¹

Pál-Antal Sándor levéltári kutatásaiból ismert, hogy Kézdivásárhelyen 1713-ban 105 család élt, melyből társadalmi tagolásuk szerint 66 városi, 1 nemesi (armalista), 8 zsellér, 18 kóborló és 14 egyéb kategóriába tartozott. Kilenc évvel később, 1722-ben már 128 városi, 4 kóborló és 1 egyéb társadalmi helyzetben lévő családot jegyeztek fel.² A sepsiszentgyörgyi állami levéltárban található kézdivásárhelyi református egyház 1734-től vezetett anyakönyveit vizsgálva azt láthatjuk, hogy a város lakosságának számbeli gyarapodása a következő évtizedekben is folyamatos. A korra jellemző gyermekhalandóság, járványok és háborúk ellenére Kézdivásárhely természetes szaporulata 1799-ig 1128 fő. A vizsgált 65 év alatt a városban szolgáló négy református lelkész 837 házasságot, 3750 keresztelest és 2622 halálesetet írt be az anyakönyvekbe. A családnevek vizsgálata az mutatja, hogy ebben az időszakban összesen 168 név fordul elő az anyakönyvekben. A családnevek megjelenési idejüket figyelembe véve az tűnik ki, hogy az 1730-as évek második felében beírt régi családnevek mellett folyamatosan jelennek meg az újabb nevek. A 168 családnév között találtam néhány ragadványnév szerinti bejegyzést is, ami az azonos nevű családok közötti eligazodást segítette. Ezek száma jelentéktelen, ahhoz viszonyítva, hogy az ősi családoknak számító Jancsó, Kovács, Nagy, Szabó, Szőcs, Tóth famíliák születési adatait vizsgálva kitűnik, hogy egy-egy családnéven belül több éven keresztül 5–8, időnként akár 10–12 születést is anyakönyvez-

tek, vagyis több hasonló nevű család élt a városban. A fentiekből elsődlegesen az a következtetés vonható le, hogy a 18. században jelentős számú idegen települt be Kézdivásárhelyre, ami a város gazdasági vonzerejét igazolja. Az anyakönyvi kutatás jelenleg még zajlik, ezért a részletes eredményeket a későbbiekben teszem közzé.

A fejlődés a 19. században is folytatódott. Újabb céhek alakultak, de ugyanakkor nőtt a céhen kívüli mesterségek, ill. ezzel együtt a mesteremberek száma is. Az 1834-es nagy tűzvész ellenére viszonylag hamar talpra tudott állni a város, amit az is igazol, hogy az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc idején már fontos szerepet töltött be. A kézdivásárhelyi társadalomban a reformkor hajnalán már megvolt az igény a polgári eszmék befogadására. Az 1842-ben megalakított Társalkodót (későbbi Kaszinót) 1867. után számos más egyesület megalakulása követte. A kiegyezés utáni időszakban szociális, egészségügyi és pénzügyi intézmények nyitották meg kapuikat, valamint bővült az oktatási hálózat is. Ezzel egy időben Kézdivásárhely piactér körüli háza sorra átépültek, modern, polgári emeletes házak vették át a korábbiak helyét, igazi városias jelleget kölcsönözve a településnek.³

A huzamos és látványos fejlődés ellenére a 19–20. század fordulóján Kézdivásárhely lemaradt a Sepsiszentgyörggyel szembeni versenyében. A dolgozatban arra keresem a választ, hogy a századforduló éveiben milyen mértékű volt a városba irányuló migráció és ezzel együtt miként alakult a kézdivásárhelyi lakosság társadalmi mobilitása. Az ebből levonható következtetések a korszak alaposabb megismerését segítik.

Az urbanizáció egyik fokmérője a migráció és a szorosan hozzá kapcsolódó társadalmi mobilitás. A társadalomtudományokban a migráción az egyének és családok különböző települések közötti mozgását, a társadalmi mobilitáson pedig az egyének és családok társadalmi osztályok és rétegek közötti mozgását értik. Habár számos esetben külön vizsgálják őket, a két egymáshoz közeli társadalmi jelenségben,

¹ PÁL-ANTAL Sándor 2009, 296.

² PÁL-ANTAL Sándor 2009, 298.

³ DIMÉNY Attila 2010, 445–457; 2011, 69–108; 2011, 511–541.

folyamatban sok a hasonlóság, és elemzési módszertanuk is közel áll egymáshoz.⁴

A 19. század második felében a népesség fogyásának okát egész Európában elsősorban a tömeges kivándorlásban keresték. Kozma Ferenc szerint az éhes és vagyontalan ember vált leghamarabb kozmopolitává. Elsősorban a nyugat- és észak-európai fejlett gyáripar termelte ki azt a fokozatosan elszegényedő és nincstelen réteget, mely a megélhetés végett mobilissá vált, és a jobb lét reményében kivándorlásának célpontjaként többnyire Amerikát választotta. A nagy kivándorlási hullám mellett azonban mindig létezett Európában egy olyan állandó belső népmozgás is, melyet többnyire a különböző országok munkaerőpiaca határozott meg.⁵

A kivándorlás kérdése a 19. században a székely társadalom vezető rétegét is foglalkoztatta. Az 1870-es években a Székelyföld népességének kivándorlását különösen a nemzetgazdaság tekintetében tartották károsnak, éppen ezért a munkaerő itthon tartását elsősorban a mezőgazdaság és az ipar fejlesztésében látták megoldhatónak a felelősen gondolkodók. A feladatok meghatározása érdekében fontosnak tartották a székely kivándorlás tanulmányozását, melynek eredményeként háromféle kivándorlási típust különítettek el. A napszámra való kivándorlás a tavaszi és nyár-nyárvégi mezőgazdasági munkák idején zajlott. Ekkor a csikszékiek főleg Moldvába, a háromszékiek Romániába, míg az udvarhely- és marosszékiek Erdély belső vidékeire migráltak. Ezeknek a tömegeknek elsősorban a téli élelemszerzés volt az alapvető célja, így ősszel általában mind visszatértek otthonaikba. A migráció másik formája a cselédkivándorlás volt, amely nagyobb részt a szegény sorsban élő leányokra volta jellemző. A többnyire Románia vagy Erdély nagyobb városaiban cselédkedő lányok zöme azonban már nem tért haza. A hazai értelmiségi réteg csakhamar azt nehezményezte, hogy román területen férjhez menve legtöbbször elvesznek a magyarság számára. A harmadik a végleges kivándorlási forma, amely az 1764–1848 közötti időszakban elsősorban politikai okból történt, ezt követően viszont már üzleti és ipari célja volt a kivándorlásnak. Mint ahogyan a neve is mutatja, a kivándorló személyek nem tértek többé vissza az országba, jobb esetben csak gyerekeiket küldték haza taníttatni. A statisztikai adatok szerint a Székelyföldet az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között fennálló vámháború (1886–1893) éveiben hagyták el a legtöbben.⁶

A 18. század második felétől egészen a 19. század végéig Kézdivásárhely lakosságának száma a kivándorlás ellenére folyamatosan növekvő tendenciát mutatott. A statisztikai adatok arra engednek következtetni, hogy ebben az időszakban is jelentős számban telepedtek be újabb személyek a városba. Ez a mutató mindössze a Romániával fennálló vámháború idején volt negatív. Dobay János 1896-ban a város népmozgalmi adatait elemezve az írja, hogy 1881–1891 között a város lakossága 5200 főről 4700-ra apadt. Szerinte, ha összevetjük az időszak születési és halálozási mutatóit, akkor azt láthatjuk, hogy a jelentős apadást nem a gyakori halálozás, hanem a születések alacsony száma okozta.⁷

Dányi Dezső az 1910. népszámlálás alapján születési helyük szerint összesítette a magyarországi rendezett tanácsú városokban jelenlévő polgári népességet. Innen tudjuk, hogy akkor Kézdivásárhely 5892 lakosa közül helyben született 2626 (44,6%) és bevándorolt volt 3266 (55,4%), ill. 89-en külföldről származtak. Pál Judit a székelyföldi városok fejlődéséről írt munkájában a fenti adatokkal kapcsolatosan azt írja, hogy azok eltérnek a hivatalosan közzétett népszámlálási eredményektől, ezért a mobil és kvázi-mobil népességre vonatkozó arányokat óvatosan kell kezelni. Ugyanakkor megjegyzi, hogy Kézdivásárhely estében nem lehet tudni, hogy honnan települtek be legnagyobb számban.⁸

Az adatok hiányossága miatt nem tudunk pontos képet alkotni arról, hogy milyen volt a 19. század közepéig a városba irányuló migráció. Ugyanakkor a kézdivásárhelyi lakosság társadalmi mobilitásának kutatásához sem nyújt elegendő támpontot. Az 1895-ben kezdődő polgári anyakönyvezés azonban a századforduló idejéről már széleskörű információt szolgáltat a bejegyzett egyénekre vonatkozóan. A polgári anyakönyvek adatainak vizsgálatával arra keresem a választ, hogy a századforduló éveiben milyen mértékű volt a városba irányuló migráció, honnan települtek be és ezzel együtt miként alakult a kézdivásárhelyi lakosság társadalmi mobilitása.

A migráció és az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi mobilitás kutatásának egyik fontos forrása a 18. század 30-as éveitől kötelezővé váló anyakönyvezés. Elsősorban a házassági anyakönyvekben található adatok azok, melyek választ adnak az egyének lakóhely, ill. a társadalmi helyzetében bekövetkezett változásokról.⁹ A nem nominatív adatoknak az összesítése és értelmezése lehetővé teszi egy adott társadalom működési mechanizmusának megismeré-

⁴ ANDORKA Rudolf 2006, 233.

⁵ KOZMA Ferenc 1879, 122–123.

⁶ BUZOGÁNY Áron 1877, 48–55; KOZMA Ferenc 1879, 121–131; NAGY Botond 2010, 417–443.

⁷ DOBAY János 1899, 117–118.

⁸ DÁNYI Dezső 2000, 89–107; PÁL Judit 2003, 143, 350.

⁹ ANDORKA Rudolf 2006, 237.

sét. A házassági anyakönyvek mellett a keresztelési és a halotti anyakönyvek vizsgálatát is fontosnak tartom, ugyanis ezekből is jelentős következtetéseket lehet levonni a társadalomra vonatkozóan. Az anyakönyvi bejegyzések időnként hol kevesebb, hol több információt tartalmaznak, ezért az anyakönyvek adatainak értelmezése módszertani szempontból kell alkalmazkodjon az adott korszak anyakönyvezési szokásaihoz.

Jelen tanulmányban a kézdivásárhelyi lakosság migrációjának és társadalmi mobilitásának kutatását a polgári házassági anyakönyvek adatai alapján vizsgálom. Az 1895. október 22-től rendelkezésre álló házassági anyakönyvek 1906 végéig részletes bejegyzést tartalmaznak az egyénekre vonatkozóan, azonban 1907-től már nem írták be a házasulandók születési helyét és a szülők foglakozását. Ezek hiányában csak 1895–1906 között tudtam nyomom követni a város migrációs és társadalmi mobilitásának folyamatát. A szülők lakhelyének ismeretében viszont pár évtizeddel korábban visszamenően is fontos információt kapunk a település migrációját illetően.

A rendelkezésemre álló adatok tehát elsősorban a 19–20. század fordulóján végbement folyamatokra világítanak rá. A vizsgált 11 év alatt összesen 377 házasságot kötöttek Kézdivásárhelyen, ami az akkori összlakosság mintegy 10–15%-át jelentette. Évente legkevesebb 23 és legtöbb 45 házasságot anyakönyveztek. A mellékelt táblázatokban évi bontásban is feltüntettem a házasulandó férfiak és nők születési és lakhelyre, valamint foglakozásra vonatkozó adatait, de a következtetések levonására már a 11 év összesített adatait használtam fel. Főként azért, mert mostani kutatásaim során elsősorban a társadalmi jelenségek általános kontextusa érdekelt.

Elsőként arra kerestem a választ, hogy hányan születtek Kézdivásárhelyen, hányan a város környezetében – jelen esetben Háromszéken –, és hányan voltak azok, akik ennél távolabb (1. táblázat).

Az adatok azt mutatják, hogy férfiak közül 164-en (44%), a nők pedig majdnem kétszer annyian, vagyis 278-an (74%) születtek Kézdivásárhelyen. A városon kívül, de Háromszék vármegyén belül 95 férfi (25%) és 61 nő (16%), ennél távolabbi helyen pedig 118 férfi (31%) és 38 nő (10%) születtek. A Háromszéken születtek többsége mind a férfiak, mind a nők esetében kézdiszéki településekről származott, míg kisebb részük a szomszédos Orbai- és

Sepsiszékről. A távolabbi településeken születettek aránya Székelyföldről távolodva csökkent, de többnyire Erdélyben, ill. Magyarországon belül maradt. Mindössze 11 férfi született az ország határain kívül: 3-an Romániában (Bukarest, Galac, Brăila), 3-an Ausztriában, 1 Horvátországban, 1 Bulgáriában, 1 Csehországban, 1 Olaszországban és 1 Galíciában. A Román Királyságban születetteken kívül mindannyian idegen nemzetiségűek voltak, viszont a házasságkötésük idején már mind a 11-en Kézdivásárhelyen laktak (1. és 2. diagram).

A városon kívül születettek számát összesítve azt láthatjuk, hogy a házasságot kötő férfiak 56%-a (213 fő) és a nők 26%-a (99 fő) nem volt kézdivásárhelyi. Ezeket az adatokat összevetve a házasságkötés idején bejegyzett lakhellyel az tűnik ki, hogy a férfiak 80%-a (301 fő) már a városban lakott és 20%-nak (76 fő) máshol volt a lakhelye. A nők 97%-a (364 fő) Kézdivásárhelyen élt és csupán 3% (13 fő) lakott városon kívül. A születési és lakhely közti különbséget figyelembe véve elmondható, hogy a századforduló éveiben a városon kívül született férfiak közül 137-en (36%), a nők közül pedig 86-an (23%) a házasságkötés idején már Kézdivásárhelyen laktak (3. és 4. diagram).

A szülők lakhelye 27 esetben már Kézdivásárhelyen volt,¹⁰ de 59 nőnek távol lakott a családja. Többnyire a dolgozó, önálló keresettel rendelkező lányok szülei nem éltek a városban. Néhány nő a vőlegényével együtt költözött be a városba, és a férfi házvezetésével foglakozott.

Mindkét nemnél találtam néhány olyan családot is, akik – habár kézdivásárhelyi származásúak voltak – már nem éltek a városban, viszont a gyerekeik kézdivásárhelyi párt választottak maguknak. A Kézdivásárhelyre beköltözött férfiak és nők családalapítás után többnyire helyben maradtak, egy kisebb részük azonban néhány év után elhagyta a várost. Az idegenben élő és dolgozó férfiak viszont majdnem minden esetben a házasságkötést követően magukkal vitték a feleségüket.¹¹ A vizsgált 11 év alatt 76 (20%) olyan házasságot kötöttek, ahol a férfi nem lakott Kézdivásárhelyen.

Kézdivásárhely társadalmi mobilitására vonatkozóan nagyrészt a férfi közösség foglalkozásának vizsgálatára fektettem a hangsúlyt. Főként azért, mert a századfordulón a nők nagy része családi háztartásban élt, eltartott volt. A vizsgált 11 év alatt kö-

¹⁰ 1900. január 27-én egy valószínűleg Aradról Kézdivásárhelyre költözött képtárl tulajdonos lányát feleségül vette egy Salzburgban született, de kézdivásárhelyi lakhellyel rendelkező műlovászmester, akik feltehetően házasságkötés után hamarosan elhagyták a várost, mert a későbbi bejegyzésekben nem találtam rájuk vonatkozó adatot.

¹¹ 1895-ben például Székely János református lelkész egyik lá-

nyát – aki egyébként már okleveles tanítónő volt egy debreceni árvaháznál – feleségül vette egy debreceni tanító. A polgári házasságot Kézdivásárhelyen kötötték meg, de a későbbi anyakönyvi adatok hiányában arra lehet következtetni, hogy nem Kézdivásárhelyen telepedtek le. 1899-ben a másik lányukat, aki szülői háztartásban élő hajadon volt, egy tordai származású ügyvéd vette feleségül, és ők sem Kézdivásárhelyen telepedtek le.

tött 377 házasságon belül 260 esetben a nők mind háztartásbeliek voltak. Ennek ellenére 32-en különböző polgári fizetett foglalkozást folytattak vagy rendelkeztek a megélhetéshez szükséges saját anyagi háttérrel. Többségük tanítónő volt, de páran nevelőnőként, szülésznőként vagy hivatali alkalmazottként dolgoztak.¹² Kisebbségükben – többnyire özvegyasszonyok – a jó családi háttérnek köszönhetően kis- és nagybirtokosként, valamint ház- és malomtulajdonosként tartották el magukat. 37 esetben a hagyományosnak mondható női munkákkal jutottak saját pénzkeresethez. Többségüket varrónőként jegyezték be a házassági anyakönyvbe, de önálló női szabóként, harisnyakötőként, fehérhímzőként, kenyér- és pogácsasütőként, valamint mosónőként is dolgoztak. Valamivel kevesebben, szám szerint 22-en kereskedelmi vagy ehhez hasonló tevékenységet folytattak. Többen szakácsnőként dolgoztak, korcsmát vagy kifiződét tartottak fenn, néhányan szatócsboltban, vegyeskereskedésben voltak elárúsítók, vagy egyszerűen piaci fokaként igyekeztek saját keresethez jutni. Az előző három kategóriával majdnem azonos nagyságrendű volt a gazdasági napszámos- és cselédnők száma. A keresettel rendelkező nők közül 26-an dolgoztak ezen a területen. Összegzésként elmondható, hogy a századforduló éveiben a házasulandó nők 31%-a már önfenntartó, míg a többi eltartott volt.

A nőkkel szemben a férfitársadalom minden tagja rendelkezett valamilyen munkahellyel, ugyanis a kor elvárása szerint elsősorban rájuk hárult a családfenntartás. A férfiak társadalmi mobilitásának a vizsgálatát – a vándorláshoz hasonlóan – a 11 év összesített adatainak segítségével végeztem el. A végeredmény a társadalmi mobilitás makroszinten történő változásait mutatja.

A nősülő férfiak foglalkozását apjuk és apósuk foglalkozásával állítottam párhuzamba (2. táblázat). Ezen belül a foglalkozásokat négy nagyobb foglalkozástípusba összesítettem. A polgári foglalkozás kategóriába az értelmiségi, a hivatalnoki, a katonai pályán lévők és a vagyonos osztályba tartozó személyeket csoportosítottam. A kézműves kategóriába elsősorban a hagyományos mesterségekben dolgozó személyeket soroltam, de ide tartozik a fodrász, a kertész, a molnár, a pék, a *műlovaszmester* is. Az iparosításnak köszönhetően a mozdonyvezető, a vagongyári művezető, a gépkovács és a gyári munkás is ide tartozik, azonban a helyi gyáripar hiányában számuk jelentéktelen volt. A kereskedő kategóriába elsősorban a tágabb értelemben vett kereskedéssel foglalkozó személyeket soroltam. A többségében üzlettel rendelkező kereskedő mellett a néhány fuva-

rost és a fényképészt is ide soroltam. A kereskedők a polgári és a kézműves réteg között helyezkedtek el, de jó anyagi helyzetük révén a város polgári közösségéhez álltak közelebb. A negyedik foglalkozási típust „egyéb” kategóriaként tárgyalom. Elsősorban a mezőgazdaságban dolgozó földműveseket, gazdasági napszámosokat értem alatta, de a háztartásokban dolgozó cselédeket és a cigány népzeneészeket is ide helyeztem.

A 19–20. század fordulójának éveiben a 377 házasságot kötő férfi közül 117-en (31%) polgári foglalkozásból éltek, 213-an (56%) kézművesek, 22-en (6%) kereskedők voltak és 25-en (7%) az egyéb kategóriába tartoztak. Évi bontásban azt láthatjuk, hogy a házasságot kötő polgári foglalkozást folytató férfiak száma 7 és 12 között mozgott, mindössze 1900-ban és 1901-ben ugrott meg egy keveset. A kézművesek esetében az évi átlag 14 és 25 fő között volt. A kereskedők és az egyéb kategóriához tartozó férfiak száma az előző kettőhöz képest jóval alacsonyabb. Az adatokat grafikonra vetítve azt látjuk, hogy a polgári és a kézműves réteg esetében fokozatos növekedés mutatható ki, míg a kereskedő és az egyéb munkákból élők számának alakulását a stagnálás jellemzi (5. *diagram*).

A házasságot kötő fiúk apáinak foglalkozását vizsgálva azt láthatjuk, hogy polgári foglalkozást 134-en (47%), kézművességet 178-an (35%), kereskedelmet 17-en (5%) és egyéb munkákat 25-en (13%) folytattak. Az apák és fiúk foglalkozását összehasonlítva kitűnik, hogy a polgári foglalkozású és egyéb kategóriához tartozó apák száma nagyobb, míg a kézműves és kereskedő apák száma alacsonyabb a hasonló társadalmi kategóriába tartozó fiúkhoz képest. A számok tükrében azt a következtetést lehet levonni, hogy a 19–20. század fordulóján a családon belüli társadalmi mobilitás elsősorban a kézműves és kisebb mértékben a kereskedő pályák irányába mozdult el. A polgári foglalkozások iránti érdeklődés teret vesztett a kézművességgel szemben, de az alsó társadalmi osztályból jelentős számban kerültek be a kézművesek soraiba (6. *diagram*).

A házasságot kötő lányok apáinak foglalkozását vizsgálva azt láthatjuk, hogy a 11 év alatt 119 (32%) polgári foglalkozásból, 191 (51%) kézművesként, 28 (7%) kereskedőként és 39 (10%) egyéb foglalkozásból tartotta el a családját. Az összesített adatok alapján az tűnik ki, hogy a polgári foglalkozású férfiak kizárólag azonos társadalmi osztályból választottak feleséget. A kézművesek is hasonlóan jártak el, ők viszont néhány esetben a kereskedők köréből és az alsóbb társadalmi osztályból is nősültek (7. *diagram*).

¹² Az 1902-es adatok között szerepel egy színésznő is, aki színészvölégényével Kézdivásárhelyen kötött házasságot, majd 1912-

ben elváltak. Valószínűleg rövid ideig éltek Kézdivásárhelyen, mert csak ennyi adatot találtam rájuk vonatkozóan.

A betelepült férfiak 48%-a (66 fő) kézműves volt, míg 31%-uk (42 fő) polgári mesterséget űzött. A polgári mesterség kategóriába soroltam a hivatalokban, a közszférában, az igazságszolgáltatásban, a tanügyben dolgozókat, ill. a jómódú birtokos osztály képviselőit. A kereskedőket külön kategóriaként kezeltem, mert a kutatásom során azt láttam, hogy a város társadalmán belül jól elkülönült az előbbi két osztálytól. A vizsgált időszakban a kereskedő férfiak a betelepülők 10%-át (14 fő) alkották. Ennél kevesebb volt nagyobb, pontosabban 11% (15 fő) az idegenből érkezett földművesek, napszámosok, cselédek stb. száma, akiket az egyéb kategórián belül össze-sítettem. A férfiak esetében a kézműves réteg és az egyéb kategória többnyire a város környékéről települt be, míg a polgári foglalkozásúak és kereskedők már távolabbról jöttek. A betelepült férfiak szüleinek lakhelyét vizsgálva azt láthatjuk, hogy 85%-ban Kézdivásárhelytől távol éltek és 15%-ban a városban laktak (8. *diagram*).

A 86 betelepült nő közel fele, 40 személy (47%) szülői háztartásban élő hajadon volt, vagyis nem rendelkeztek fizetett munkahellyel, ill. páran özvegyasszonyként saját háztartásukat vezették. Ezzel szemben 12-en (14%) polgári foglalkozást folytattak, többnyire a tanügyben nevelő-, óvo- és tanítónőként dolgoztak, de volt köztük postai alkalmazott és színésznő is. Továbbá 7 nő (8%) a kereskedelem és kézművesség területén *magánzölként*, *szatócsként*, *kocsmárosként*, valamint önálló varró- és szabónőként volt bejegyezve. Viszonylag nagy számban, 27-en (31%) napszámosként és cselédként dolgoztak a városban (9. *diagram*).

Évi bontásban sokkal árnyaltabb képet kaphatunk mind a migrációról, mind a társadalmi mobilitásról, ennek vizsgálatát azonban a most rendelkezésemre álló adatbázis még nem teszi lehetővé. Ettől függetlenül az anyakönyvi adatokból levonható következtetések így is egybeesnek, ill. árnyaltabbá tesz az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatait. A statisztikai adatokra támaszkodva Pál Judit részletesen ismerteti a 20. század első évtizedében lejátszódó székelyföldi folyamatokat. Kézdivásárhelyre vonatkozóan azt írja, hogy egy évtized alatt a többi város-

koz viszonyítva az iparban foglalkoztatottak száma alig változott a városban. 1910-ben a lakosság közel fele iparos volt, de mindössze két olyan vállalkozás működött a városban, ahol 20-nál több munkás dolgozott. A székelyföldi városokhoz képest Kézdivásárhelyen volt a legnagyobb azoknak a száma (11%), akiknél a mezőgazdaság mellett kiegészítő foglalkozás volt az ipar. Az ipari ágazatok közül mindössze a faipar, a ruházati ipar és az élelmiszeripar területén volt tapasztalható enyhe növekedés. A 19. század utolsó évtizedeiben megjelenő gyáripar kialakulása Kézdivásárhelyen nem történt meg, annak ellenére, hogy a több helyen ennek alapjául szolgáló szesz- és sörfőzdékből itt működött a legtöbb.¹³

Az összesített anyakönyvi adatok tükrében elmondható, hogy a 19–20. század fordulójának éveiben a városba irányuló migráció mértéke jelentős volt. Ez véleményem szerint részben azzal magyarázható, hogy a vámháború éveiben kivándorolt kézműves lakosság hiányát elsősorban az idegenek befogadásával sikerült pótolni. Ha viszont a 18. század folyamán történt betelepüléseket is figyelembe vesszük, akkor arra lehet következtetni, hogy Kézdivásárhely mindenkorai társadalmá pozitívan viszonyult az idegenek befogadásához. Ezzel ellentétben a régi polgári lakosság köztudatában napjainkban is egy zárt közösségként élő városi társadalom képe él. A céhes élet szabályait ismerve a migrációs folyamatok már a középkorban is jellemzőek voltak a városban, sőt a kézdívásárhelyiek közül is többen járták a számukra ismert világot. A kézdívásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban őrzött céhes iratok kutatása fontos adatokkal egészítheti ki majd az erre vonatkozó ismereteinket.

A kézdívásárhelyi lakosság századfordulón lejátszódó társadalmi mobilitását vizsgálva azt a következtetést lehet levonni, hogy a kézműves foglalkozások teret nyertek a polgári foglalkozásokkal szemben. A polgári foglalkozású háttérrel rendelkező fiatalok gyakrabban választottak maguknak megélhetésként valamilyen kézműves mesterséget. Ez a tendencia mutatható ki az egyéb kategóriába sorolt fiatalok esetében is. Több napszámos vagy egyéb kiegészítő munkából élő család gyermeke választott kézműves szakmát a vizsgált időszakban.

¹³ PÁL Judit 2003, 215–227.

Irodalom

- ANDORKA Rudolf
2006 Társadalmi mobilitás és vándorlás, in: Spéder Zsolt (szerk.): *Bevezetés a szociológiába*, Budapest, 233–285.
- BODÓ Julianna
1996 Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre, in: Uő (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*, Csíkszereda, 69–87.
- BUDAY Barna (szerk.)
2001 [1902] *A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*, 2. kiadás, Csíkszereda.
- BUZOGÁNY Áron (szerk.)
1877 *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület első Évkönyve 1876-ra*, Budapest.
- DÁNYI Dezső
2000 A 19. század végi hazai belső vándorlás néhány jellemzője, in: Faragó Tamás – Öri Péter (szerk.): *Történeti demográfiai évkönyv 2000*, KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest, 21–115.
- DIMÉNY Attila
2010 Kézdivásárhely polgári fejlődésének belső tényezői a 20. század közepéig, *Acta Siculica 2010*, 445–457.
2011 A publikus tér használata Kézdivásárhelyen a 19–20. században, in: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatalkorú Népajazkutatók Szemináriumának anyagából (2008–2011)*, Kolozsvár–Zabola, 69–108.
2011 A kézdivásárhelyi polgárság egyesületi élete a 19. század második felétől a 20. század közepéig, *Acta Siculica 2011*, 511–541.
- DOBAY János
1899 Kézdi-Vásárhely város története, in: Potsa József (szerk. biz. elnök): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*, Sepsiszentgyörgy, 101–118.
- HORVÁTH László
1996 A század eleji kivándorlás „haszna”, *Néprajzi Látóhatár*, V, 3–4, 71–85.
- HORVÁTH Zsuzsanna
1993 *Migráció és oktatás. Kultúráközi és modernizációs szempontok a bevándorlás jelenségének értelmezésében*, Budapest.
- KOZMA Ferenc
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*, Kiadja a Székely Mívelődési és Közigazgatási Egylet, Budapest.
- NAGY Botond
2010 Megélhetési taktikák válság idején: kézdivásárhelyi csizmadia- és cipésmesterek az osztrák-magyar–román vámháború körülményei között, *Acta Siculica 2010*, Sepsiszentgyörgy, 417–443.
- PÁL-ANTAL Sándor
2009 A háromszéki mezővárosok a 18. század elején, *Acta Siculica 2009*, Sepsiszentgyörgy, 291–304.
- PÁL Judit
2003 *Városfejlődés a Székelyföldön, 1750–1914*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Levéltári források

- Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)
- Fond 105 / Dos. 612: *A kézdivásárhelyi református egyház keresztelési anyakönyve (1734–1845)*
- Fond 105 / Dos. 613: *A kézdivásárhelyi református egyház esketési és temetkezési anyakönyve (1734–1845)*
Kézdivásárhelyi Polgármesteri Hivatal, Anyakönyvi Hivatal (KvPHAK)
- *Kézdivásárhelyi polgári anyakönyvek (1895–1910)*

Migrație și mobilitate socială în orașul Târgu Secuiesc la cumpăna secolelor al 19-20-lea

(Rezumat)

Prezentul studiu este o analiză a migrației și a mobilității sociale ale locuitorilor orașului Târgu Secuiesc pe baza datelor colectate din registrul stării civile ale căsătoriilor.

Una dintre sursele de bază ale cercetării migrației și a mobilității sociale care i se leagă în mod strâns este registrul civil ce a devenit obligatoriu începând din a doua parte a secolului al 18-lea. Datele colectate din registrul civil sunt în primul rând cele care oferă informații despre schimbările survenite în domiciliul, respectiv, în situația socială a individului. Totalizarea și procesarea datelor nenominale sunt instrumente care ne oferă cunoașterea mecanismelor de funcționare a unei societăți anume.

Din aspectul datelor colectate putem afirma că la cumpăna secolelor 19-20 a avut loc o migrație semnificativă spre oraș unde ocupațiile meșteșugărești au câștigat din ce în ce mai mult teren față de ocupațiile civile.

Migration and social Mobility in Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) at the turn of the 19-20th centuries

(Abstract)

In the present study I analyze the migration and social mobility of the inhabitants of Kézdivásárhely according to data gathered from the civil registry of marriages.

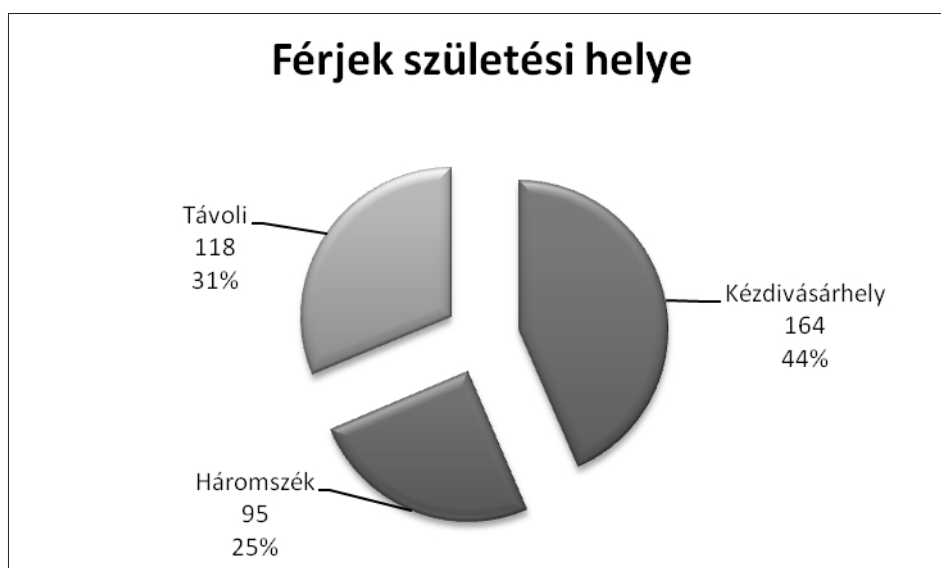
One of the most important data-sources of studying migration and the social mobility closely related to it, is the civil register that became obligatory starting with the second part of the 18th century. The data gathered from the civil register is the most important source of information regarding changes in domicile or social status of an individual. Totalizing and processing non-nominative data makes possible the revelation of the working mechanisms of a certain society.

From the aspect of the data collected we can state that at the turn of the 19-20th centuries a significant immigration took place to the town where handcrafts and manufacturing started to gain ground against civil jobs.

Mellékletek

1. táblázat

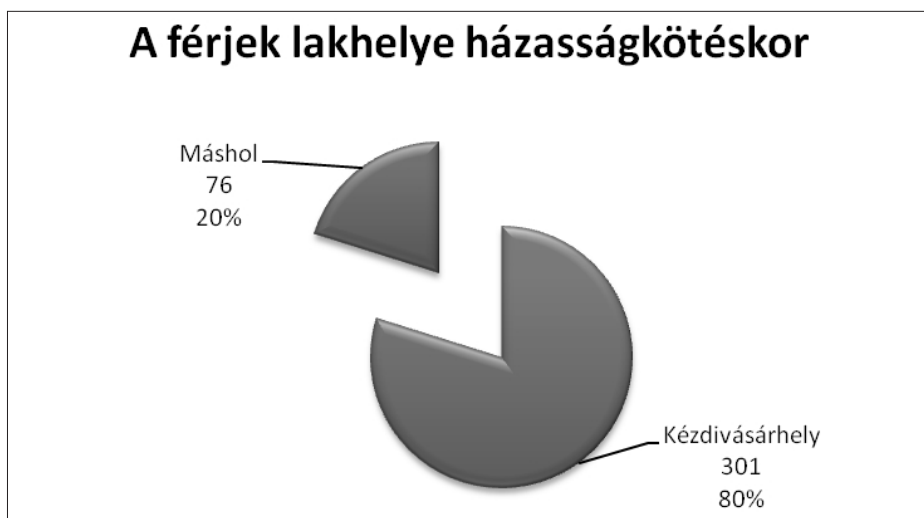
Év	Házasságok száma	A férj születési helye			A férj lakhelye házasságkötéskor		A feleség születési helye			A feleség lakhelye házasságkötéskor	
		Kvh.	Háromszék	Távoli	Kvh.	Máshol	Kvh.	Háromszék	Távoli	Kvh.	Máshol
1895	5	3	1	1	2	3	5	0	0	4	1
1896	36	11	13	12	28	8	30	2	4	36	0
1897	32	18	5	9	28	4	25	3	4	32	0
1898	23	14	5	4	19	4	18	4	1	22	1
1899	29	9	11	9	26	3	18	9	2	29	0
1900	32	15	8	9	23	9	27	2	3	32	0
1901	36	13	10	13	25	11	28	4	4	35	1
1902	36	16	9	11	33	3	27	5	4	36	0
1903	29	17	7	5	24	5	18	6	5	27	2
1904	35	15	9	11	30	5	27	5	3	33	2
1905	39	18	7	14	28	11	30	6	3	36	3
1906	45	15	10	20	35	10	25	15	5	42	3
	377	164	95	118	301	76	278	61	38	364	13
	100%	44%	25%	31%	80%	20%	74%	16%	10%	97%	3%

1. diagram

2. diagram

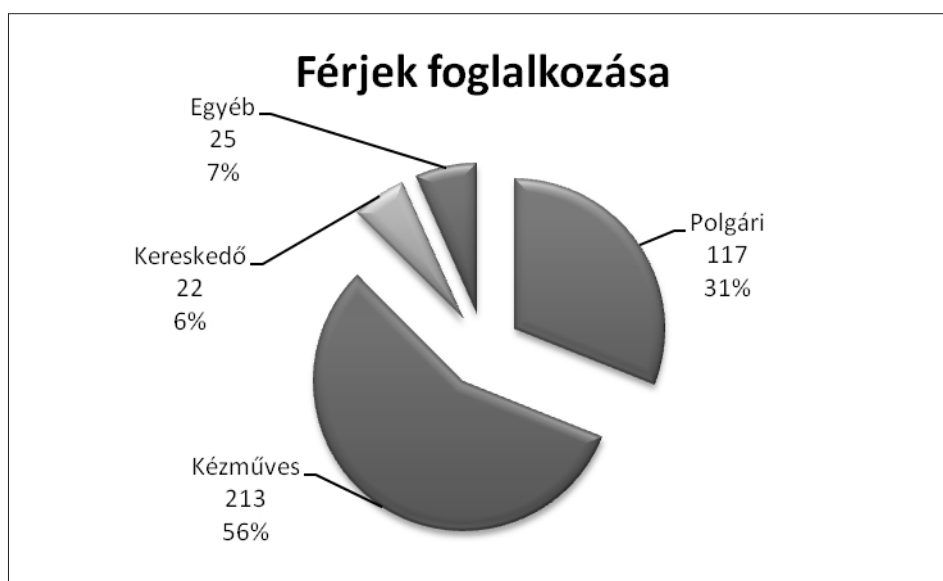
3. diagram

4. diagram

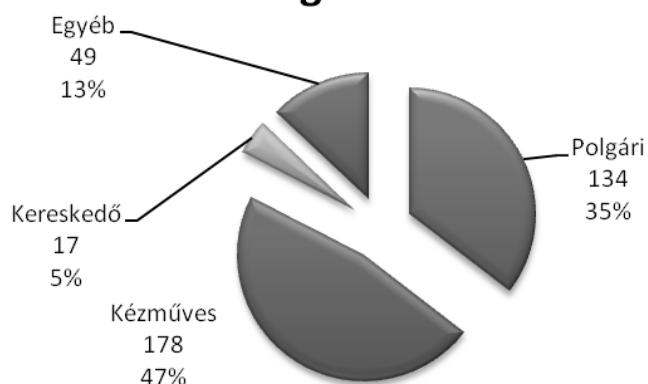
2. táblázat

Év	Házasságok száma	A férj foglalkozása				A férj apjának foglalkozása				A feleség apjának foglalkozása			
		polgári	kézműves	kereskedő	egyéb	polgári	kézműves	kereskedő	egyéb	polgári	kézműves	kereskedő	egyéb
1895	5	2	3	0	0	1	4	0	0	2	2	1	0
1896	36	7	21	3	5	8	15	1	12	4	22	4	6
1897	32	9	20	0	3	11	16	0	5	5	20	2	5
1898	23	7	14	1	1	9	11	1	2	8	13	1	1
1899	29	10	15	3	1	15	10	1	4	10	13	1	5
1900	32	14	16	1	1	15	13	2	2	10	18	2	2
1901	36	18	15	2	1	18	14	2	2	14	17	3	2
1902	36	9	23	3	1	11	21	1	3	9	23	2	2
1903	29	10	14	1	4	12	12	2	3	11	15	0	3
1904	35	8	25	2	0	14	16	3	2	17	13	4	1
1905	39	12	25	1	1	10	22	2	5	15	19	3	2
1906	45	11	22	5	7	10	24	2	9	14	16	5	10
	377	117	213	22	25	134	178	17	49	119	191	28	39
	100%	31%	56%	6%	7%	35%	47%	5%	13%	32%	51%	7%	10%

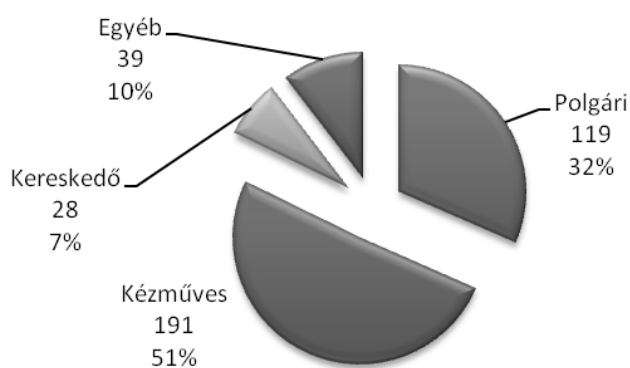
5. diagram

A házasságot kötő fiúk apáinak foglalkozása

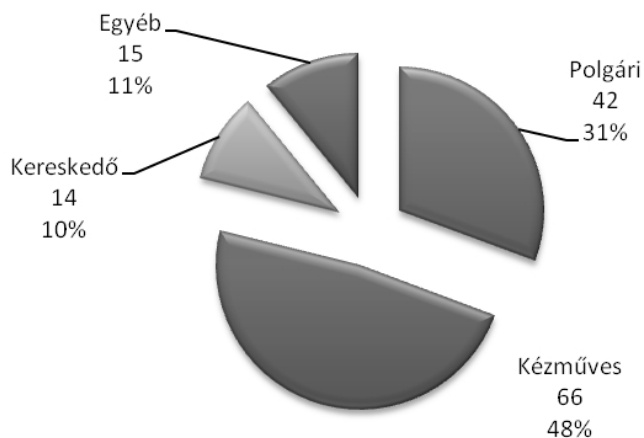
6. diagram

A házasságot kötő lányok apáinak foglalkozása

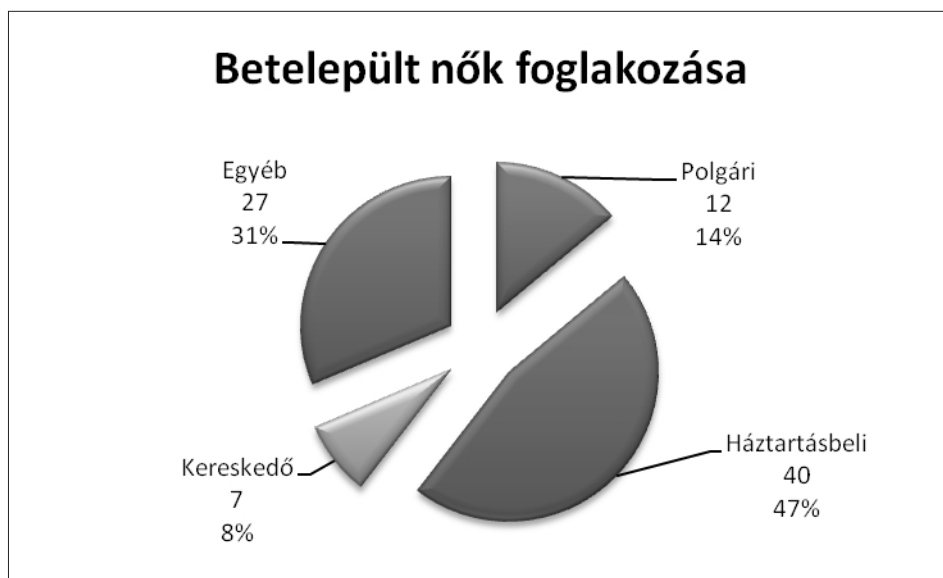

7. diagram

Betelepült férfiak foglalkozása

8. diagram

9. diagram

Kinda István

„FURFANGOS ÚRI HUNCZUTSÁGOK” ÉS MEGSZORÍTÓ INTÉZKEDÉSEK SZÉKELYFÖLDÖN A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A 2008-ban kipattanó és egyre tovább gyűrűző gazdasági világválság mélyülő bugyrait sorra *bank- és pénzügyi válságnak*, *hitelválságnak*, *részvénypiaci recesszióknak*, *árfolyambáborúnak* stb. nevezik. Ennek méretben és a világgazdaságra gyakorolt hatása alapján közvetlen elődjeként a szintén Amerikából induló, 1929–1933 között tartó nagy gazdasági világválságot emlegetik.

Kutatásom során, melyben a székelyföldi falvak 20. századi gazdasági átmeneteit vizsgálom,¹ az rajzolódik ki, hogy a térség gazdálkodóit időről időre válságokozó gazdaságpolitikai döntések sokkolták; egy pesszimistább szemléletben lényegében válságokra jellemző megszorító intézkedések sorából áll össze a 20. századi székelyföldi gazdaságtörténet, melyben számos alkalommal drasztikusan átrajzolták a közösségek gazdasági erővonalait, többször lenullázták a földműves réteg vagyonát. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül a 20. század első felének néhány kedvezőtlen folyamatát és intézkedését villantom fel a lokális életvilágokra gyakorolt hatása alapján.

Tagosítás, arányosítás, földtörvény

Székelyföldön a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben valamennyi földtulajdonost érintette a közbirtokok államhatóság általi felszámolási kezdeményezése, azzal párhuzamosan a családi birtokok felaprózódása.² Az 1871-es törvény alapján induló arányosítás a feudális tulajdonközösség megszüntetését célozta a közös területek – közös erdő, közlegelő – arányos felosztása által, illetve szabályozta a közösségekben maradó haszonvételek és jövedelmek mértékét. A rendelkezés hiányosságait, végrehajtásának hibáit ezerszám panaszolták fel a székely gazdálkodók, akik közt a szegényebbek nem voltak abban a helyzetben, hogy érdekeiket határozott fellépéssel képviselni tudják. Több faluban megmozdulásokra került sor, 1883-ban például zendülés tört ki Kisborosnyón, amikor az emberek szembesültek az intéz-

kedés aránykulcsalapjával: a saját tulajdonú szántóhatár méretének arányában mérték ki a közbirtokból a nekik járó részt.³ Általános volt, hogy a helyszínrre érkező mérnököket és hatósági embereket felbolydult közösség várta, s csendőrség bevetésével kellett a kedélyeket megnyugtatni.

Az egy tulajdonban levő földek nagymértékű elaprózódásának és szétszóródásának eredete egyrészt a régi, ugarhagyásos, nyomásos gazdálkodási rendszerre, másrészt a székely öröklési tradícióra – az örökösödési jog leányági kiterjesztésére, illetve arra a szemléletre, hogy a székely „minden egyebek között a legszívósabban ragaszkodván a fekvőséghez, ha mindjárt csak néhány négyszögöl jutott is osztályrészüln, azt természetben követelte ki”⁴ –, valamint az adásvétel és a birtokszerzés egyéb módjaira volt visszavezethető. „Innen van az, hogy a szegény embernek 3–4 hold birtoka 15–20 darabban van elszórva a határon (...) Udvarhelymegyében van rá példa, hogy egy két holdas székely birtok 40- és 65 holdas nemesi birtok 170 párczellára van oszolva, úgy, hogy a sok mesgye, barázda egy jelentékeny %-át veszi fel a birtokoknak”⁵ – foglalta össze Kozma Ferenc a tagosításnak, a földek mesterséges csoportosításának a szükségszerűségét.

A jelenség az életterekre is hatással volt, hisz a demográfiai növekedést a települések mérete nem mindig tudta követni, a terjeszkedési lehetőségek beszűkültek: „a községnek nincs terjeszkedési lehetősége”, „a községben a belsőségek létesítésére nincs lehetőség, e miatt nagyon sokan kénytelenek a szülőfalun kívül keresni a megélhetést, vagy divatos kifejezéssel élve az életteret.”⁶ Idős tamásfalvi asszony szerint *az uraké volt a föld s nem adták el, nem tudtak egy-egy bennvalót venni a fiatalok. Hát Hollik, Bányai, Szöcsök, akik itt voltak a faluban. Az övéké volt a föld mindenütt, a faluvégeken kezdődött. Pl. Tamásfalva, Szörscse vagy Zabola felé mindenütt, egészen a Halomig mind az uraké volt. S akkor abból nem adtak el. Szörscse felé fél Szörscsig mind a két oldala, hol az egyik földesúré*

¹ A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával zajlott 2010–2013 között.

² Vö. KOZMA Ferenc [1879] 2008, 153.

³ Lásd CSEREY Zoltán 2012.

⁴ KOZMA Ferenc [1879] 2008, 152.

⁵ KOZMA Ferenc [1879] 2008, 153.

⁶ SZABÓ István 2004, 76–77.

volt, hol a másiké. Azok se adták el úgy, hogy a falu nem tudott terjeszkedni. Csak úgy tudott, hogy ha egy falúskára helyet, ha nagyobb kertje vót az én apámnak vagy a másiknak az anyjának, s akkor abból egy darabot adtak, hogy a fia vagy a leányának hogy legyen, mert az urak nem adtak el. (Tamásfalva)

A határ szétaprózódása miatt tarthatatlanná váló helyzet kezelésére 19. század végén és a 20. század elején több kísérlet is zajlott. A földek tagosítása azt feltételezte, hogy a határban szétszórtan lévő nadrágszíjparcellákat újraosztva egy-egy gazda földjét egyben mérik ki a művelés optimalizálása céljából. A *saját* földhöz ragaszkodó hagyományos gazdálkodói szemlélet és az egyneműsítő hatalmi szándék ütközése számos vitát eredményezett, nagyban hátráltatta a folyamat véghezvitelét. Az egységes parcellában történő földkimérés ellen és a hagyományok mellett szólt az a racionális elv is, hogy az egy dűlőben fekvő vetéseket egy esetleges jégeső tönkretelhetette, s ezáltal az egész évi megélhetés veszélybe kerülhetett. „A tagosítást az állam kezdeményezte, a nép általában nem akarta, de hát ez es valami törvén szerűség vót, olyasmi, mind a kollektivizálás. A végső cél az vót, hogy a felhasogatott földek szűnjenek meg, hogy mindenki gazdálkodjék egy helyen. Itt nálunk hanemegyeb 1913-ba történt vót meg, de én csak annyit tudok róla, hogy kimondottan nagy gazemberség vót, met az egyszerűbb embereket kifosztották véle, s jól levezették. A huncutság ekkor má tetőfokra hágott vót, s a tetőfokon áll azóta es.”⁷

A határ újraosztásának nehezen kivitelezhető mérnöki művelete heves indulatokat és tettelegességig fajuló ellenállást generált a települések részéről, sokan ugyanis átlátták, hogy a felülről delegált „nadrágos” kivitelezők becsapják, megkárosítják őket. Csíkszentkirályon a pesti éhenkórász, megvesztegethető mérnököket okolták a visszaélésekért, a kudarcért. A faluban az 1913-as tagosítást nagyobb katasztrófának tartották, mint az 1962-es kollektivizálást, ugyanis az előbbi a szegények kifosztásán túl még meg is osztotta a falu társadalmát.⁸

Sokan attól tartottak – és amint sok esetben beigazolódott, jogosan –, hogy a befolyásosabb nagybirtokosok és *fineszesebb* emberek, akik nagyon gyorsan rájöttek arra, hogy „ha a kereket kenik, jobban forog” – maguknak szerzik meg a jobban termő földeket.⁹ „A huncutságnak nem vót határa. A területe-

ket, szántót, kaszálót, legelőt, mindent, osztályozták hetedosztályig. Akinek első osztályú földje vót, a hetedosztályúból hétannyit kapott, vagy fordítva. Lefelé es lehetett menni, s felfelé es. Nem vót mindegy, ugye, hogy valaki hetedrész vagy pedig hétannyit kapott. Osztán ezek az éhenkórász tisztviselők kinek így, kinek úgy intézték az osztályozásokat. Nem vótak szégyellősök egyáltalán, nem kérték magikot, hanem elfogadták a csbukot. Akkor es vótak fineszesebb emberek a faluba, akik ezt hamar észrevették, odasúrlódtak hezzik, húzták a mézes madzagot az orrik előtt, lekenyerezték őket, s hajtották a szemet a maguk üstje alá.”¹⁰

Gazdasági szempontból szintén súlyos következményekkel járt a Trianon utáni, a román kormány 1921. július 30-i erdélyi földbirtoktörvénye, mely a kisebbségeket, kiemelten a magyarokat sújtotta. Kisajátították a magyar egyházak birtokállományának több mint háromnegyedét, az erdőket, legelőket, a székelyek jövedelmező ásványvízforrásait. Négy történelmi régió – Erdély, Dobruzsza, Bukovina és Besszarábia – esetében négy különböző rendelkezést ültettek gyakorlatba, s ezek között a reformok között jelentős diszkriminatív eltérések voltak. Szembeötlően jogsértő volt, hogy például a kisajátítás árkompenzációjának kiszámításánál a regáti (óromániai) törvény az 1917-es, az erdélyi az 1913-as, még a háború előtti árakat tekintette mérvadónak, így a háború alatti inflációs veszteségeken túl még a békebeli aranykorona és a Trianon utáni román lej közötti árkülönbséget is a kisemmizett birtokosoknak kellett volna elviselniük. Kártalanítási pénzt ugyanis nem kaptak, a névérték szerint kibocsátott járadékkötvény lényegében a földtulajdon elkobzását jelentette.¹¹

Amerikázás

Az 1880-as évtizedtől Közép- és Délkelet-Európa népei is bekapcsolódtak abba a főleg Észak-Amerikába irányuló migrációba, melyet modern népvándorlásként is szoktak emlegetni a történészek. A kivándorlás történelmi modelljében döntő szerepe volt annak, hogy a kelet-közép-európai térség az 1880-as évektől kezdett perifériaként a világgazdaságba integrálódni, fellendült az iparosítás, a mezőgazdasági munkafolyamatok a gépek és eszközök korszerűsödé-

⁷ TÁNCZOS Vilmos 2008. 93.

⁸ Negatív lélektani hatása akkora volt, hogy még 1990-ben is tartottak tőle, ezért a kommunizmus bukása után mindenki a maga helyén követelte vissza a birtokait, így nem lehetett a tagosítást elvégezni, továbbra is megmaradtak a nehezebben művelhető nadrágszíj-parcellák. A szomszédos Csíkszentimrén, ahol a 20. század elején nem került sor tagosításra, a rendszerváltozás

után végre lehetett hajtani az ésszerűbb visszaszolgáltatást, és itt a földek egyben maradtak. Tanczos Vilmos szíves közlése.

⁹ Vö. BARTOS Miklós 2000, 43–44; TÁNCZOS Vilmos 2008. 93–94.

¹⁰ TÁNCZOS Vilmos 2008. 94.

¹¹ DIÓSZEGI László 1990, 34–35.

sével lerövidültek, így a gyarapodásnak indult népesség részéről megnövekedett a munkaerő-kínálat.¹²

Az *amerikázás* első nagy hulláma az 1880-as évektől számítható, amikor korlátozás nélkül milliók próbáltak szerencsét Amerikában. Az első világháború után megkezdődtek a korlátozások, melyek fokozatosan leszűkítették, majd az 1930-as évekre jórészt véget vetettek az Amerikába irányuló szabad munkaerő-áramlásnak. A társadalom alsóbb rétegeiből verbuválódott tömegek kimozdulásának okai között a magas adókat, a hosszú katonáskodást, a szélsőséges birtokviszonyokat, a feudalizmus örökségét, sőt a földművesek földhétségét szokták emlegetni.¹³

Legtöbbjüknek már maga a kiutazás költsége is meghaladta erejét, kölcsönöket kellett felvegyenek, melynek a kamatait részletekben küldözgették haza, magát a kölcsönvett tőkét pedig hazatértük után törlesztették. Ennek eredményeként a tehetős birtokosok kölcsönzővé léptek elő a faluközösségekben, a váltók mögött álló uzorakamatok minden korábbinál magasabbra szöktek. Az Amerikához fűződő remények szertefoszlásával egyre többen váltak egész életükre hitelezők adósaivá, közülük többen nincstelenné, földönfutóvá. Az alábbiakban egy Kanadába vándorolt székely csoport hazaküldött levele olvasható, melyből képet kaphatunk vándorlás okairól és a vendégmunkásokat nyomasztó aggályokról.

„Met hejába olyan világban élünk, amióta a rádiomot kitalálták, hogy ecceribe megtudjuk, a mi a vizen túl megesik. De a legjobb rádiom mégis csak az, amit a mü asszonyaink írnak meg nekünk s mü abból tudtuk meg, hogy a mü falunkban egy esztendő leforgása alatt mik mentek végbe? Legutoljára épeg azt olvastuk a levélből, hogy valami udvarhelyi szigorunczás urak kimöntenek Havadtőre és az egyik nagygazdánál házfelbőjdulást tartottak. Pénzcsináló gépet kerestek s azután megvizsgálták az adósleveleket is, azokat amivel mü is tartozunk neki. Hát azt bizon épeg elég jól tették, mert nekünk is 200–200 dollárt adott váltó és adóslevélre s egy esztendő múlva 300 dollárt kell nekünk fejenként visszafizessünk, ami olyan nagy pénz, hogy még a 100 dollár interest is alig tudjuk kikeresni. Még akinek itt elbeszéltek, hogy mekkora interesre adta ide a pénzt, mindenki elszórnyülködött. Ha ezt előre így tudjuk itt kaptunk volna 4% interesre is pénzt a hajós társaságtól s nem kellett volna 50%-ot fizessünk!

S hogy a szigoruncziás urak meg ne büntessék feleségeinktől írást kunczorált ki a mük hitelezőnk s abban azt állítja, hogy a 200 dollárokat nem kamatra adta, hanem csak kölcsön egy esztendei használatra s ezt az írást aláírta az asszonyainkkal s be-

mutatta az uraknak, akik elhitték. Hát ez nem igaz tek. Úr! Mert az adóslevél igaz hogy 300 dollárról van kiállítva, de mü megesküszünk asszonyainkkal együtt, hogy csak 200 dollárokat adott nekünk s mü egy esztendő múltán 300 dollárt kell visszafizessünk. Ez az, ami úgy fáj nekünk első sorban is, met ez még is csak igen nagy zsebmetszés, embernyúzás.

Szegény székely emberek vagyunk, mindegyikünknek van 4–5 apró gyermeke s bévaljuk, hogy épeg emiatt csak igen keveset tudunk megspórolni és családunknak küdeni, met kellett a nagy interesbe s attól féltünk, hogy az a nagy millionyos úr, még a kicsi házunkat és földünköt is ellicitálja, ha ki nem fizessük az interest pontosan s apró gyermekeink mehetnek kúdulni. Met kereken kimondjuk, hogy itt sem fonják kóbászból a kertet s biz az esztendőnek legnagyobb része csak bódorgásból telt el, met sokan vagyunk s csak nyáron van inkább munka s télen csak úgy telelődtünk, ahogy lehetett korrogó hassal dideregve szinte megfagytunk hideg hurubánkban.

Hogy aztán mit végeztek a szigorunczás urak, nem tudjuk, de annyit tudunk, hogy vérszívó ember kezébe estünk s tán soha ki se tudjuk fizetni adóságunkat, met a nagy interes mellé, még interest ír. Azt is tudjuk, hogy itt testi erővel nem lehet akkora milliókat szerezni, mint ő szerzett az egyesültekben, hanem csak furfangos úri hunczutsággal. Azt jól tudjuk, hogy ökeme is fukziós ember s inkább ésszel és ördögi matériákkal firtatta össze a milliónyokat, azért nem diflámáljuk, de mégis münköt falujabeli szegény embereket megszánhatott vóna. Maradtunk a tekintetes úrnak bús szolgálattal. Kanada – Montreal, Vinnipeg – 1928. május 28-án Székely kibúdosó testvérei.¹⁴

Hitelek

Az első világháború hatásait az 1928-tól fokozatosan begyűrűző gazdasági világválság makrogazdasági szinten és az egyszerű emberek körében is csak fokozta. Egymás után zártak be a bankok, a székely gazdák nehezen összekuporgatott pénzét nem tudták visszaadni. A lakosság egy részét különféle kölcsönök terhelték, melyeknek a visszafizetése az elértéktelenedő pénz miatt egyre nehezebbé vált. A gazdaság bővítése – a falusi gazdák szemében a legnagyobb értéket képviselő szántó, erdő, kaszáló, állat vásárlása – szinte lehetetlennek bizonyult hitelfelvétel nélkül. Csíkban egy földvásárra felvett hitel lejáratát a következőképpen alakult: „A vásár pedig örökké olyan vót, hogy ha az illető a vásárnak nem állott, az előleg odaveszett. Apám az előleget es sajnálta elveszni, s ezért

¹² PUSKÁS Julianna 1991.

¹³ PUSKÁS Julianna 1991.

¹⁴ NAGY Sándor 1928.

valami uzorás hitelszövetkezettől pénzt vett fel, s a földet abból kifizette. De a kamat nagy vót erőssen, közbe még betegség es jött, egyéb bajok, nyomorúságok es jöttek, úgyhogy ők az uzorakamatot fizetgetni kezdték, de annyira sehogy se tudtak menni, hogy a tőkéből es tudjanak valamit törleszteni. Éveken keresztül nagy nehezen fizetgették az uzorakamatot, de a tőke örökké maradt. Na osztán, amikor üdők múltával végül mégis valahogy annyira verdődtek, hogy a tőkét es kifizették, akkor számtást csináltak, s kiderült, hogy addigra a kamat a tőkét négyszeresivel meghaladta. Úgyhogy ők azt a földet abba a nagy szegénységbe ötször fizették ki.”¹⁵

Havadtő egykori református lelkésze későbbi feljegyzéseiből a 21. századi ingatlanalapú devizahitelezés évszázaddal korábbi – napjaink embere számára ismerős – példáját ismerjük fel egy telekvásárlás kapcsán. „A jegyző elkészítette az adás-vételi szerződést 1927. március 30-án s mi valamennyien aláírtuk. És most ide hallgass, embernek fia, hogy ez a kutyahájjal megkent agyafúrt hóhér milyen szerződést kötött velünk? Igaz, hogy előlegül csak 3000 leit kívánt tőlünk parcellánként, de a hátralevő vételárat 2 részletben kellett fizetnünk a svájci frank valutája arányában szept. 1-ig, ami másszóval azt jelentette, hogyha a törlesztési idő alatt a svájci frank értéke emelkedik, kötelesek vagyunk mi is ennek arányában fizetni, mégpedig azzal a szigorú meghagyással, hogy aki a kitűzött pontos határidőre nem tud fizetni, elveszti az addig befizetett vételárakat s a lakhelyek ismét az eladó tulajdonába kerül vissza.”¹⁶

„Kicsi magyar világ”

Az 1940–1944 között Székelyföldön is visszaállt magyar világ eufóriája és nyilvánvaló pozitívumai mellett árnyoldalai is voltak az életnek, s azt nem csak a második világháború mélyítette. A budapesti politikum nem volt kevésbé vette figyelembe a székely falvak gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományait, az itt élők gondolkodásmódját, például ugyanolyan adózási rendszer volt érvényben a gyengén termő székely földekre, mint az alföldi termékeny birtokokra. Ennek eredményeként már 1942-ben azt tapasztalták a gazdák, hogy adókötelezettségeik nagyobbak, mint a letűnt román rendszerben voltak.¹⁷ A háború harmadik-negyedik évében ráadásul megjelent a hadigazdálkodás számos eleme, például a termények egy részének vagy a lovaknak a kötelező beszolgáltatása. Idős székely földművesek azonban napjainkban is hozzátesszik, hogy soha

olyan igazságos világ nem volt Székelyföldön, mint a négy év alatt. A négy év alatt az én apám volt a bíró. A zegényeknek küldték a gabonát, ki kellett osztani, mindenki úgy nézte, hogy nehogy szűkön mérje, úgy hogy az utolsónak, ha szűkön jutott, ment s a hámbárból merített s kipótolta, hogy senki kárral ne maradjon. (Havadtő)

„A cséplőgépek mellé ellenőroket állítottak, s megkezdődött a beszolgáltatás. Kenyérgabonából meghagyták a vetőmagot és a kenyér fejadagot, s a többi ment a Futura-hoz, a hombárba. Igaz, becsülettel megfizették. Megszűkült a ruhanemű és a lábbeli. Csak jegyre vagy feketén lehetett kapni. A falu nem zúgolódt. Belátta a történelmi szükségszerűséget, s a hosszas elnyomás után bízott a szebb jövőben.”¹⁸

A nyilvánvaló nehézségek ellenére a becsületeség, a kiszámíthatóság és a hatékonyság jellemezte az igazságszolgáltatást és a közigazgatást is. A későbbi korokban – az orosz fogság, a szocializmus, majd az 1989-es rendszerváltás után – mindig a magyar idő erkölce és az abban elért gazdasági sikerek szolgáltak referenciaként azoknak, akik megélték azt az időszakot. *A magyar időbe is voltak nehézségek. Egy részének már nem tetszett, mert voltak beadások, akinek sok termett. De a fejadagot meghagyták (...), ha nagy disznót vágtak, zsírt is kellett leadjanak. Ezek már nem tetszettek egyes gazdáknak, hogy miért kell, de ott senki nem szabadott éhezzen. Akinek nem volt földje, annak is a fejadag jutányos áron biztosítva volt. Addig 70 százalék nem ett kenyeret itt Havadtőn, puliszkát ettek.* (Havadtő)

Román világ

Székelyföld a kommunista párt uralomra jutása után nem látott változásoknak nézett elébe. A mezőgazdaság szovjet mintára történő szocialista átalakításának célja a mezőgazdasági termelés racionalizálásán túl a minél teljesebb állami ellenőrzöttség kiépítése volt. Ennek a célnak a megvalósítását a termelés szerkezeti átalakításával, valamint a mezőgazdasági kistermelés és az előállított termékek kereskedelmének ellenőrzésével, visszaszorításával kívánták elérni.¹⁹

A racionalizálási folyamatnak két nagyobb iránya volt: az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek létrehozása. Mindkettő kiindulópontja a Groza-kormány 1945. március 22-i új agrártörvénye, amelynek értelmében az 50 hektárnál nagyobb birtokokat az állam önkényesen kisajátította. A földreform eredményeként 1 057 674 hektár földet osztottak szét 796 129 családnak.²⁰ *S akkor kaptak 45-be,*

¹⁵ TÁNCZOS Vilmos 2008, 116.

¹⁶ NAGY Sándor 1960–1965.

¹⁷ POZSONY Ferenc 2012, 86–87.

¹⁸ SZABÓ István 2004, 79.

¹⁹ KISS Dénes István 2007, 47.

²⁰ OLÁH Sándor 2001, 12.

a Groza-kormány idején, a cövekelt földeket kiosztották mindenkinek, s akinek nem volt is, földhöz jutott. (Székelytamásfalva) A nagybirtok tehát felszámolódtól, és a föld sokfelé darabolásával Románia a kisbirtokosok országává vált, hiszen ekkor már a földművesek több mint fele a 3 hektár alatti, 76%-a az 5 hektárnál kisebb, 10%-a a 10 hektár alatti birtokkategóriába esett.²¹ A levéltári források tanúsága szerint Háromszék újonnan kialakított járásrendszerében a kisajátítás – mely lényegében törvényerőre emelt rablásként volt értékelhető – összesen 252 birtokot érintett: Kézdi járásban 65, Barót járásban 24, Uzon járásban 58, Kovászna járásban 40, Sepsiszentgyörgy járásban 65 tulajdonost semmiztek ki.²²

Ezek a korábban elképzelhetetlen irányú, gazdasági megsemmisülést okozó változások pénzügyi válsággal és óriási inflációval is párosultak. A román gazdaság ugyanis a háború utáni összeomlásból még nem állt talpra, a Szovjetunióval kötött fegyverszüneti szerződés teljesítéséből adódó terhek – 300 millió dollár értékű jóvátételi szállítás – kiürítették az államkasszát, ami a pénz romlását idézte elő.²³

Az 1945–46-os néptanácsi hivatalos iratok adatszerűen tartalmazzák azokat a változtatásokat, amelyek a falusi emberek, gazdák életét gyökeresen átalakították. Egy 1946-os háromszéki megyefőnöki körlevél²⁴ köztudomásra hozta, hogy „minden gazda köteles burgonyaterméséről és készletéről elszámolni egy bizottságnak. Figyelembe lesz véve az 1945-ben bevetett terület nagysága és az átlag termés 7000 kg-ban veendő számításba.” Ennek eredményeként a gazdának megmaradt: a) vetőmag címén hektáronként 2400 kg; b) a háztartás szükségletére a fejadagok szerint (évi): bányamunkás részére fejenként 100 kg, nehéz testi munkásnak 80 kg, ipari munkásnak 70 kg, a lakosság részére 50 kg. Ha belegondolunk, hogy a falusi háztartásokban fokozatosan alapélelmiszerré váló burgonyából egy évre fejenként 50 kg-t irányozott elő a hatalom, átérezhető a székely családok elkeseredése. Ráadásul a fenti fejadagok hamarosan hivatalosan is 1/3-ra csökkentek, kiútkeresésre kényszerítve a termelőket.

Pénzreformok

Az 1946-os pénzügyi viszonyokat jól mutatja a következő adat: egy újonnan kinevezett tanító fizetése 64 000 lej, egy véka kukorica ára 150 000 lej

volt.²⁵ Az 1947-es (majd az 1952-es) „pénzreform” miatt a pénz hígulása több mint tízezerszeres (!) lett. Szemléltetésképpen: a háború után egy cipő 300 lejes ára 1947-re 3 600 000 lejre nőtt.²⁶ Nem csoda, hogy a mértéktelen infláció miatt a pénzforgalom lecsökkent, a lej kezdett kiszorulni használatból, helyét – főleg falvakon – egyre inkább átvette a természetes csere.²⁷

1947-ben, a milliós világ végén a pénz leértékelésére került sor, az új pénz azonban minden korábbinál mélyebb nyomorba döntötte az embereket. Az állam főleg arra törekedett, hogy a falvakon fellelhető élelmiszert és alapanyagokat megkaparintsa, s azzal a Szovjetunióval szembeni hadi kárpótlást törlessze, illetve, hogy a begyűjtött termények egy részét a nincstelenségtől még jobban szenvedő városi lakosságnak juttassa. Ehhez az első lépés az volt, hogy a gazdasági termények árát olcsón, az ipari árukét és szolgáltatásokét magasán állapította meg. Egy mázsás búza ekkor 560 lej, egy 100 km-re szóló vasúti jegy értéke 800 lej volt.²⁸

A magántulajdon megszüntetése

A magántulajdon feletti rendelkezés átstrukturálása lényegében már az 1948-as államosítással kezdetét vette, melynek eredményeként a falvakban az állam és helyi képviselője, a néptanács, illetve a kollektív gazdaság (és vezetősége) lett az új birtokos. Ez az új adminisztratív elit rendelkezett a közössé vált felszerelés, infrastruktúra és földtulajdon további sorsáról, a bel- és kültelkek, kerthelyiségek elosztásáról, és döntött a létrejövő fizetéses munkahelyekre történő alkalmazásokról is.²⁹

A nép kisemmizésének példáiként értékelhetők azok a rendelkezések, melyek a korábbi években meghatározott és folyamatosan szigorodó terménykvótákat nemcsak a termőterület függvényében határozták meg, hanem az 1950-es évek elejére már kiterjesztették minden állati és növényi eredetű terményre. Ugyan bizonyos összeget adtak a beszolgáltatott terményekért, de az neveltségesen kevés volt a piaci árhoz viszonyítva.

A következő adatok ennek a néhány ellenmondásos évnek a mindennapi emberek szintjén tapasztalható gazdasági állapotát tükrözik: 1949-ben a beszolgáltatott búza kilóját 5,60 lejért vették át a begyűjtő központokban, ennek a búzának a korpáját ugyanott

²¹ OLÁH Sándor 2001, 12.

²² 1946. szeptember 7-i keltezésű irat. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as iratcsomó.

²³ RÉTI Tamás 1990, 21.

²⁴ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as iratcsomó, 83. lap.

²⁵ KÁPOLNÁSI Zsolt 2004, 204.

²⁶ SZABÓ István 2004, 86–87.

²⁷ RÉTI Tamás 1990, 25.

²⁸ MÁTHÉ János 2008, 61.

²⁹ GAGYI József 2007, 11.

kedvezményes áron 7 lejért lehetett megvásárolni. Állami ármeghatározás szerint egy mázsa válogatott burgonya 280 lejbe, egy kasza a szövetkezeti boltban 360 lejbe került.³⁰

1950-ben a világitásra szolgáló petróleumot már előzetesen meghatározott időpontokban osztották. Ára literenként 15 lej, ebből 9 lejt készpénzben kellett kifizetni, a fennmaradó részt 1 tojással kellett kompenzálni. Igaz, egy tojás piaci ára akkor már 20 lej volt. Mellékes információ, hogy a kulákok ilyen „előnyös” feltételek mellett sem kaphattak az ipar termékéből.³¹

Beszolgáltatási anomáliákra még mindig rengeteg példa gyűjthető a kort megélő gazdálkodóktól. Egy feljegyzés szerint a kötelező hagyma-beszolgáltatást 1951 decemberében a magyarhermányi gazdák úgy oldották meg, hogy a hagymát a Küküllő menti falvak termelőitől megvették kilónként 20 lejért, majd Ágostonfalván a gyűjtőközpontnak átadták, kilójáért 4 lejt kaptak. „Az összegyűjtött hagymát aztán minta szervezéssel addig tartották a raktárba, halomba hányva, amíg fűledni, romlani kezdett, akkor árusítani kezdték kilóját 8 lejért. Vehetett, ki mennyit akart. Midőn december 15-én az utolsó tételt leszállították, többen voltak, akik a hagymájukat átadták 4 leiért, ugyanakkor 8 leivel megvették s hozták vissza.”³²

A fent hozott rendelkezések tudomásulvételét követően a lenti társadalom gyors reakciókat dolgozott ki, megfogalmazta elhárító vagy elkerülő válaszlépéseit, kialakította túlélő magatartását. A földbirtok függvényében megállapított beadásokat sokan úgy próbálták kivédeni, hogy szétírták földjeiket a családtagok nevére, mások az eladott állatok vásárlóiként halott személyeket tüntettek fel, hogy a vásárló mentesüljön a beadandó kvótától. Udvarhelyszéki példa szerint olyan is volt, hogy 20 darab borjú szerepelt egy halott nevén.³³

Az 1952. január 26-án életbe lépett pénzreform a kvótarendszert messze túlhaladó sokkot okozott a falusi családok életében, megrendítette az értékbe vetett

hitet, a családok kasszájából eltüntette a készpénztartalékokat.³⁴ A denominálás lefolyásakor az üzletek öt napon át zárva tartottak. A pénzcseré szabályai szerint az 1000 lejt meg nem haladó összegek esetében minden régi 100 lejért 1 új lejt, az 1000–3000 lejig terjedő összegnél már csak 200 lej helyett adtak 1 új lejt a takarékoskodók kezébe. A gazdák ezzel az intézkedéssel oda jutottak, hogy két ökör árértékű később egy malacot sem tudtak vásárolni. A kifosztás mértékét érzékeltetve Máthé János erdővidéki krónikaíró azt írta naplójába 1952-ben, hogy „a piramisokat építő rabszolgák kis uraságok lehettek a felszabadított földművesekkel szemben”.³⁵

Összegzés

A gazdaságalkító tényezőket évszázados történeti perspektívában szemlélve azt lehet mondani, hogy a 2008-tól ható világgazdasági recesszió leginkább az urbánus világ és a városi ember válsága. Ha párhuzamot teremtünk a korábbi és a jelenben ható folyamatok között, az „önmagát ismétlő történelem” tényére ismerhetünk: azok a kisebb, családi léptékű gazdaságok, amelyek nem rendelkeztek adósságállománnyal, nem kötődtek a banki kamatok és a devizaárfolyamok mozgásához, akárcsak 80 éve, az elmúlt fél évtizedben is sikeresebben helytálltak.

A hatások kevésbé embertelenek a falusi termelőkkel szemben: ha egyre kevesebb is a pénzük, a saját birtokon legalább megtermelhetik a családi fogyasztáshoz szükséges terményeket, beszolgáltatásra, erőszakos kisajátításra nem került sor. Igaz, míg korábban tisztázatlan volt, a termelők egyre inkább kezdik látni, hogy „végül a pontot hol teszi fel nekünk az Unió.”³⁶ A friss brüsszeli hírek ugyanis nem túl kedvezőek: a háztáji termelés Európai Unió általi szabályozásának, illetve a kerti veteményesek betiltásának terve³⁷ újabb „furfangos úri hunczutság”-ként az agrokémiai ipar érdekeit szolgálva az ellenálló, hagyományos tájfajták eltüntetésével alapjaiban veszélyezteti a székelyföldi gazdaságok önellátását.

Kinda István – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; kindaistvan.sznm@gmail.com

³⁰ MÁTHÉ János 2008, 69.

³¹ MÁTHÉ János 2008, 79.

³² MÁTHÉ János 2008, 93.

³³ KÁPOLNÁSI Zsolt 2004, 207.

³⁴ VINCZE Gábor 2005, 639; KISS Dénes István 2007, 48.

³⁵ MÁTHÉ János 2008, 96, 102.

³⁶ TÁNCZOS Vilmos 2008, 161.

³⁷ Betilthatják a kerti veteményest. *Hátomszék*, 2013. november 12.

Irodalom

- BARTOS Miklós
2000 Havad múltja, in: Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 17–58.
- CSEREY Zoltán
2012 Háromszék vármegye Potsa József 26 éves főispánága idején (1877–1903), *Háromszék*, 2012. január 7., 14.
- DIÓSZEGI László
1990 A romániai magyarság története 1919–1940, in: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 11–44.
- GAGYI József
2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók: a dekollektivizáció emberei*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- KÁPOLNÁSI Zsolt
2004 Kollektivizálás Kadicsfalván, *Areopolisz IV*, Hargita Megyei Kulturális Központ, Székelyudvarhely, 205–235.
- KISS Dénes István
2007 *Gazdasági-társadalmi folyamatok az erdélyi falvakban. Faluszociológiai vázlatok*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- MÁTHÉ János (közreadja László Márton)
2008 *Magyarbermány kronológiája*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- NAGY Sándor
1928 Aki mások nyomoruságából akar gazdagodni, *Hargita*, 1928. július 5.
1960–1965 *Életregényem*. Kézirat, 14 füzet a család tulajdonában, Havadtón.
- OLÁH Sándor
2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*, TLA – Közép-Európa Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- POZSONY Ferenc
2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- PUSKÁS Julianna
1991 Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században, *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*, 2/4, 22–48.
- RÉTI Tamás
1990 A román tervgazdaság kialakulása, 1944–1956, in: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1945–1990. Gazdaság- és politikatörténet*, Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest, 13–48.
- SZABÓ István
2004 *Bitá. Adalékok Bitá falutörténetéhez*, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- TÁNCZOS Vilmos
2008 *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és vilásképe*, Bookart Kiadó, Csíkszereda.
- VINCZE Gábor
2005 A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947–1968, in: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 628–683.

**„Șiretlicuri, șmecherii” și măsuri restrictive
în Ținutul Secuiesc în prima parte a secolului XX**

(Rezumat)

În cursul cercetării mele privind tranzițiile economice ale satelor secuiești din secolul XX, se conturează că gospodarii regiunii au fost șocați periodic de decizii economico-politice provocatoare de criză; într-o viziune mai pesimistă, istoria economică a secuimii din secolul XX în fond este o serie de măsuri restrictive tipice pentru crize, care au redesenat în mod drastic de numeroase ori vectorii economici ai comunităților, reducând la zero de mai multe ori averea țăranimii. În cele ce urmează voi prezenta doar câteva exemple de procese și măsuri nefaste din prima parte a secolului XX, prin efectele acestora asupra vieții comunităților locale.

**”Tricky Genteel Ploys” and Restrictive Measures
in Székelyföld in the First Half of the 20th Century**

(Abstract)

During my researches in which I investigate the economic transitions of the Székely villages, I have come to the conclusion that the farmers of the region had been repeatedly shocked by economical-political decisions bringing crises; in a more pessimistic view, the entire 20th century economic history of Székelyland was essentially a series of typical crisis measures, which had drastically redrawn several times the economic vectors of the communities, and had repeatedly brought down to nothing the wealth of the peasantry. The study offers only glimpses of these processes by presenting some unfavorable moments and measures in the first half of the past century through their impacts on the lives of local communities.

Kolumbán Zsuzsa

A „NEMI BŰNÖZÉS” ÉS TÁRSADALOM ÁLTALI MEGÍTÉLÉSE UDVARHELY VÁRMEGYE TERÜLETÉN A 19. SZÁZAD FOLYAMÁN

Kőváry László 1847-ben megjelent, *Erdélyország statisztikája* címet viselő munkájában a népességstatisztikai kérdések jellemzésekor kitért a születettek számán belül a törvénytelen gyerekek számára is. 1843-as statisztikai adatokat ismertetve, Székelyföldre vonatkozóan a törvénytelen gyerekek és születések arányát 1:17-hez állapítja meg.¹ A magyarországi vagy erdélyi házasságokon kívüli születési statisztika mutatószámait vizsgálók Udvarhely vármegye esetében ugyancsak a törvénytelen születések magas számát tapasztalták. Íme néhány adat: 1876-ban a törvénytelen születések az összes születés 8,6%-át képezték, értékük 1879-ben 10,7%, 1883-ban 10,5%, 1886-ban 10,5%, 1889-ben 10,6% volt.² Udvarhely vármegyére a 19. század utolsó három évtizedében végig jellemző a magas törvénytelen termékenység. A fentebbi adatokat alátámasztják az anyakönyvek alapján végzett kutatások eredményei is (lásd *1. melléklet*).

Az illegitim születések számát befolyásoló tényezők listája hosszú. Itt említhetjük többek közt a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok elterjedtségét, a házassági mozgalom jellemzőit, értve itt például a házassági kor kitolódását, a házassággal kapcsolatos szokásokat, a házasság előtti nemi kapcsolat elfogadottságát, a vadházasságok elterjedtségét, a fogamzásgátlási módszerek használatát, a gazdasági viszonyokat, a foglalkozást és a házicselés elterjedtségét, a városiasodás hatását, az egyházi és világi normák befolyását, a műveltség szintjét stb. Így, bár a házasságon kívüli születések számát közvetlenül a há-

zasodási életkor vagy fogamzásgátlás stb. határozzák meg, mögöttük társadalmi, kulturális és gazdasági erők rejlenek.³

Az Udvarhely vármegye területén tapasztalható illegitim születések magas számának értelmezése talán a felsorolt tényezők hatásának átfogó, több tudományág szempontjából történő kutatása által válna elérhetővé. Jelen tanulmányunk által csupán egyetlen tényező, a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok elterjedtségének és társadalom általi megítélésének elemzéséhez szeretnénk hozzájárulni néhány adattal.

Kutatásunk időben a 19. századra, térben egy erdélyi egykori közigazgatási egységre, az Erdélyi-menedence keleti részében, a Hargita-hegységtől nyugatra elterülő Udvarhely vármegyére terjed ki. Levéltári forrásainkat a székelyudvarhelyi református és katolikus, székelykeresztúri református, katolikus és unitárius, székelyszenterzsébeti református, székelyderzsi unitárius és korondi katolikus közösségek anyakönyvei,⁴ valamint az Udvarhelyi Református Egyházmegye⁵ 19. századi válóperes iratanyaga képezi. Kutattuk továbbá a székelykeresztúri és székelyudvarhelyi unitárius egyházakról válóperes iratait,⁶ illetve a református egyházmegye és a két unitárius egyház kör vizitációs jegyzőkönyveit. Jelen tanulmányunkban a református válóperes anyag és az anyakönyvek által szolgáltatott statisztikai adatokat jelenítjük meg teljességük okán.

1895-ig Erdélyben a házassági ügyek, az anyakönyvek vezetése, a házasságok kötése és követke-

¹ KŐVÁRY László 1874, 158–159. Kőváry László (1819–1907) erdélyi magyar történész. Ismertek statisztikai munkái, bár közzétett adatainak eredete sok esetben ismeretlen.

² BOLOVAN, Sorina Paula – BOLOVAN, Ioan 2006, 225.

³ ÁJUS Ferenc – HENYE István 1992, 89–109.

⁴ Az anyakönyvek a Román Országos Levéltár Hargita megyei Kirendeltségének kezelésében, Csíkszeredában találhatóak. Az 1869. évi népszámlálás adatai szerint Székelyudvarhely lakossága 4376, melyből 2584 katolikus, 1652 református, Székelykeresztúr lakossága 2712, melyből 402 katolikus, 600 unitárius, 1650 református, Korond lakossága 2906, melyből 1840 katolikus, 1000 unitárius, Székelyszenterzsébet lakossága 1092, melyből 881 református, Székelyderzsi lakossága 1256, melyből 1124 unitárius. Megjegyzendő, hogy a székelykeresztúri és székelyudvarhelyi anyakönyvekbe a leányegyházak adatait is jegyezték. Lásd a levéltári források jegyzékét.

⁵ Az egyházi közigazgatás szempontjából az egyházmegye a kolozsvári központú Erdélyi Református Egyházkerület egyik al egysége volt. Az Erdélyi Református Egyházkerület 1877-ben kiadott térképe szerint az egyházmegyét 52 anyaegyház és 39 leányegyház alkotta, lakossága a központ szerepét betöltő Székelyudvarhely várossal együtt 35 634 volt. Területi szempontból az egyházmegye kelet és dél irányban túlnyúlt a vármegye határain, északon és délkeleten viszont más egyházmegyék foglaltak kisebb területet el Udvarhely vármegye területéből. Lásd SZÁSZ Domokos (szerk.) 1877.

⁶ A Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség levéltárában találhatóak a pereket tárgyaló alpapi szék jegyzőkönyvei. A Székelyudvarhelyi Unitárius Egyház kör alpapi széke felméréseink szerint 1801–1858, 1886–1895 között 474 esetben, a Keresztúr köri alpapi szék 1852–1895 között 720 esetben döntött válásról.

zésekppen a felbontása is az egyháziak hatáskörébe tartozott.⁷ Az erdélyi református egyházon belül a válóperek 1868-ig a parciális zsinatok (pontosabban az esperesi szentszék), 1868-tól 1895-ig, a polgári házasság bevezetéséig⁸ az egyházmegyei házassági törvényszékek hatáskörébe tartoztak. E két intézmény által kiállított peres iratanyag képezi vizsgálódásunk alapját.⁹ Forrásaink nem alkalmasak például az udvarlasi és házassági szokások néprajzi szempontú megfigyelésére, viszont a peres iratok és az azokhoz tartozó tanúvallomások jelzik a társadalom egyénnel szemben támasztott elvárásait.

A törvénytelen gyerekeknek életet adó nők kilétét vizsgálva az anyakönyvek hasábjain felleljük a még házasságban nem élő, a házas és már özvegyé vált személyeket is.

Vitathatatlan, hogy a legtöbb törvénytelen gyerekeknek a házassági kapcsolatban még nem vagy már nem élő nők adnak életet. Köztük vannak hajadonok, kik első gyereküket szülik, vannak kicsapongó életet folytatók, vannak elváltak és özvegyek. Néhányuk nevéhez csupán egy törvénytelen szülés kapcsolódik, mások életében ez visszatérő jelenséggé válik. Számukat befolyásolja, hogy a közösség, amelyben élnek, mennyire fogadja el a házasság előtti, házasságon kívüli szexuális kapcsolatokat.

Az egyházak, felekezettől függetlenül, nem vélték helyesnek a házassági köteléken kívüli, így a házasság előtti testi kapcsolatot. Példaként említjük, hogy az erdélyi református egyházi normák szerint a testi kapcsolat a mátkaságot (eljegyzést) házassággá alakította.¹⁰ A mátkaságok felbontása éppen ezért a házasságok felbontásához hasonlóan a parciális zsinatok előtt zajlott, az említett intézmény döntött a kapcsolat felbontásáról, a jegyajándékok visszaszolgáltatásának kötelezettségéről vagy megtartásáról és a kapcsolat felbontását okozó büntetéséről: annak házasságtól való eltiltásáról az elhagyott fél házasságáig,

az elkövetett bűn nemének megfelelően az eklézsia-követés¹¹ kötelezettségéről stb. Bod Péter *Házassági törvényrajz* című munkájában zsinati végzésekre, egyházi és világi normákra hivatkozva oldalakon keresztül ecseteli a mátkaság ideje alatt megterhesedett lány helyzetét, a felek köteleseit stb. Az egyházi szabályok valós helyzetre válaszolnak, jelzik, hogy, bár tiltott volt, a mátkaság együtt járt a nemi élettel. E tény néprajzi kutatások is alátámasztják.¹² Ugyanakkor a fiatalok házasság előtti nemi életét jelzik az anyakönyvek hasábjain felbukkanó hajadonok, kik házasságuk megkötése előtt vagy a házasságot követően nem törvényes időre szülik első gyereküket,¹³ az apa a gyereket törvényesíti, az anyát házasságra kéri.

Meg kell jegyeznünk, hogy a válóperes iratanyagban felbukkannak olyan esetek is, melyek határozottan jelzik, a házas feleknek nem volt testi kapcsolatuk a házasság előtt. Itt említhetjük a szexuális kapcsolat hiánya, tehát el nem hált házasság okán kért válásokat.¹⁴ A szexuális kapcsolat megtagadása egyik vagy másik fél által a legtöbb esetben erőltetett, rokonok által szervezett házasságot takar,¹⁵ akárcsak a gyermeknemzésre, gyerekszületésre való képtelenség tudatában történő házasságkötés.¹⁶ Itt kell megemlítenünk a terhesen titokban férjhez menni kívánó lányok esetét,¹⁷ amikor a választott pár nem azonos a gyerek apjával. Bár itt a nő esetében már megtörténik a tilos testi kapcsolat a házasság előtt, de nem a jövőbeni társsal. A terhesen maradt, de a gyereket nemző férfi által el nem vett lányok férjhezmenetelét a rokonság szervezi meg, közben titokban tartva a lány állapotos voltát, hogy a lányt és családját ne érje szegény a törvénytelen születés okán. Tény, hogy kötöttek olyan házasságok, amikor a házas felek korábban nem kerültek testi kapcsolatba. A szülők akaratan alapuló, kellő ismeretség nélkül kötött házasságok a törvénytelen terheség, testi hiba vagy betegség felszínre kerülésével elbuknak. Esetenként „testi összeférhetlenség-

⁷ Lásd bővebben KOLUMBÁN Zsuzsanna 2009, 447–465.

⁸ POMOGYI László 2000, 1894. évi XXXI. törvénycikk.

⁹ Fellebbviteli fórumok a generális zsinat, illetve a kolozsvári székhelyű központi házassági törvényszék. Az 1807–1812 közötti időszak parciális zsinati jegyzőkönyve nem lelhető fel. Statisztikai számításainkkor azon pereket használtuk, amelyeknél megtaláltuk a válást kimondó ítéletet. A kutatott időszakban összesen 2424 per esetében bizonyosodtunk meg a válás kimondásáról.

¹⁰ BOD Péter 1836, 4. Bod Péter (1712–1769) erdélyi magyar református lelkész. Nevéhez számos tudományos teológiai, egyház- és irodalomtörténeti, valamint egyházi jogi munka kapcsolódik. *Házassági törvényrajz* című munkája latin nyelven Szebenben jelent meg 1763-ban (*Synopsis iuris connubialis seu tractatus de iure connubiorum*). Magyarra Benkő László fordította.

¹¹ Penitenciatartás, nyilvános bocsánatkérés a hívek közösségétől.

¹² TÁRKÁNY SZŰCS Ernő 2003, 266; SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, 35–37.

¹³ Ha a házasság megkötése után kevesebb, mint 7 hónapra született a gyerek, akkor házasság előtt fogantatottnak minősült. BOD Péter 1836, 183.

¹⁴ Az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a 19. század folyamán testi kapcsolat nő általi megtagadása okán 65, férfi általi megtagadása okán 38, impotencia okán 20, sterilitás alapján 20 válást mondtak ki.

¹⁵ Ha a testi kapcsolat hiánya bizonyítható volt, akkor a házasság semmisnek minősült, miközben az erőltetett házasságok esetében a hamisan esküvőt eklézsia követésre ítélték, az erőltető rokonság pénzbeli büntetést kapott. Lásd bővebben KOLUMBÁN Zsuzsanna 2011, 263–276.

¹⁶ UREL, Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 73–74; 83–84; 258–259.

¹⁷ Főleg a század első évtizedében találkozhatunk ilyen esetekkel. UREL, Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 187–288; 371–373.

get” (pl. egyik fél fejletlensége okán) állapítanak meg a zsinat ülnökei, de legtöbbször az eredendő elutasítás okán még az egymáshoz közeledésre sem tesznek próbát a felek.

A tiltott testi kapcsolatok előfordulását számos helyzet befolyásolhatta. A parciális zsinatok elé került terheshetési esetek jelzik, hogy számos eset háttérében a férfiak által házasságra tett ígéret állt. 1802-ben vallja egy terhesen maradt sükkői lány sok más hasonló helyzetbe keveredett lánytársához hasonlóan, hogy párjával azonos helyen szolgált, mikor a férfi házasságkötésre tett ígéretével becsapta, nemi kapcsolatra vette rá.¹⁸ A férfit a parciális zsinati szentszék ülnökei ekléziakövetésre ítélik, világi hatósági büntetésre adják át és a gyerektartásban való segédkezésre kötelezik, mivel ígérete ellenére nem hajlandó a terhesen hagyott lányt elvenni. Ritkán, de felbukkan az erőszak is. Egy 1802-ben megerőszakolt és terhesen maradt lány szégyenében hajlandó lett volna feleségül menni a tett elkövetőjéhez, de elutasítódott, ezért pert indított, hogy a férfit a gyerektartás díjának kifizetésére kötelezze, helyzetét tisztázza.¹⁹

Általánosan veszélyeztetett kategóriának minősíthetők a szolgálónak szegődötték. A házasságban nem élő és törvénytelen gyereket vagy gyerekeket szülő nők jellegzetes alakja a szolgáló. Ezek a nők kikerültek a család, a közösség ellenőrzése alól, szorult helyzetben ritkán került tanácsadójuk, könnyebben estek hamis ígéretek, de akár erőszak áldozataivá. Esetenként törvénytelen kapcsolataik révén társadalmi felemelkedésüket remélték. Érvényes ez az erdélyi magyar és szász nagyvárosokba kerültekre, de még inkább a Romániába szegődöttekre. A szolgálatba szegődöttek keresték egymás jelenlétét, szabadidejüket csoportokba verődve töltötték, kapcsolatokat alakítottak ki és nem tértek haza azonnal kapcsolatuk törvényesítésére, vagy létező kapcsolatuk felbontására, hiszen idegen földön nem szúrt szemet azonnal együttélésük, mint az otthoni faluközösség esetében. Az otthon maradt felek sokszor csak levélben értesültek rokonaik vadházasságáról, szexuális kicsapongásáról, terhes voltáról. Így tehát kétségtelenül túlzásokkal, de nem teljesen alaptalanul jelzik a korabeli lapok, hogy sok szolgáló a prostituálttá válás útjára lépett.²⁰

¹⁸ Uo. 182–184; 201–203.

¹⁹ Uo. 149–150.

²⁰ A korabeli lapokban számos olyan cikk jelent meg, mely a valóságnál negatívabb formában tüntette fel a Romániába szegődötték sorsát, a székelyek kivándorlását visszaszorítandó. *** 1877, 68.

²¹ A 19. században a székelyderzsi unitárius anyakönyvek szerint 6 özvegy együtt 7 törvénytelen gyerekek adott életet, a székelykeresztúri római katolikus anyakönyv szerint 8 özvegy 11 illegitim gyereket szült, a székelykeresztúri unitárius anyakönyv-

A törvénytelen gyerekeknek életet adók, de házassági kapcsolatban nem élők sorában, bár csekély számban, de megjelennek az özvegyek és elváltak is. Az özvegyek által szült törvénytelen gyerek²¹ megléte jelzi, hogy életükben bekövetkezett fordulat után kapcsolatokat alakítottak ki, igyekeztek társat keresni. E természet rendje szerinti dolgot, hiszen az ember társas lény, befolyásolta a tény, hogy a megélhetést jelentő gazdaság vezetése egyedülként, ha nem is teljességgel lehetetlen, de igen nehézkes volt.

A 19. században a kutatott területen önálló, egyedüli életre a nőknek lehetőségük az esetek többségében nem volt. Mind a családban, mind a társadalomban a férfiak „elsőbbsége” érzékelhető. Biztos örökségük valójában csak a hozományuk, folyamatos felügyelet alatt éltek életüket, apjuk irányítását férjük veszi át, akárcsak vagyonuk kezelését. Ha elvesztik társukat és gyerekeik még nem nagykorúak, a gazdaság vezetéséhez és a gyerekek neveléséhez, tartásához segítséget keresnek, leginkább igyekeznek újrabezásodni. Az újrabezásodási életkor kiterjedt a nőknél a 71 éves korig. Így a nők életkoruktól függően az új társaknak is gyerekeket szülhettek,²² az első gyerek fogantatása megtörténhetett a házasság előtt.

Egyes esetekben a már nagykorú gyerekek vagy esetleg a rokonok leginkább anyagi okok, az öröklés okán nehézségeket gördíthettek az újrabezásodás elé, ilyenkor az új kapcsolat vadházasság útján élhetett tovább, és ugyancsak törvénytelen gyerekek születését okozhatta. Itt említhetünk például egy 1804-es esetet, mikor egy özvegy férfi fia tesz le kérést a zsinathoz, akadályozzák meg apja (akinek gazdaságát a fiú vezeti) házasságát, ki egy ötgyerekes nőt szeretne elvenni, házába vinni.²³

Az elvált nők még ritkábban lelhetőek fel az anyakönyvek hasábjain. Viszont itt figyelembe kell vennünk az anyakönyvek nyújtott adatok hiányosságait, az elvált, „elvált özvegy” (válás által özvegyült értelemben) státust ritkán tüntetik fel az anyakönyvekben. Számuk valójában nagyobb lehet, főként, ha figyelembe vesszük a házasságtörés okán elvált nők számát, és azt a tényt is, hogy a születési mozgalom vizsgálata kapcsán láthatjuk, hogy fogamzásgátlási technikák nem használatosak. Lehetséges, hogy esetenként a gyerekek születése előtt megtörténik az új há-

vekben 4 özvegyet találtunk összesen 5 törvénytelen gyerekekkel, a székelykeresztúri református anyakönyvekben 8 özvegyet egy-egy szüléssel, a székelyszenterzsébeti református anyakönyvekben 2 özvegyet két gyerekekkel, a székelyudvarhelyi református anyakönyvekben 9 özvegyet jegyeztek összesen 9 illegitim gyerekekkel, a székelyudvarhelyi római katolikus anyakönyvekben 29 özvegyet találtunk, kik összesen 32 törvénytelen gyerekeknek adtak életet.

²² Kutatásaink szerint ez kiterjedt a nők 45 éves koráig.

²³ UREL, Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 345.

zasságkötés, hiszen az elváltak, akárcsak az özvegyek igyekeztek új kapcsolatokat kialakítani.²⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy az a gyerek minősült törvénytelennek, mely a házasságkötés után kevesebb, mint hét hónapra született. Házasságtörés esetén a válást haladéktalanul, tehát a második ülés alkalmával kimondták. Például a házassági törvényszék üléseinek programja szerint a per beadását követő egy hónap alatt megtörténhetett a válás.

A házasságban nem élő és több törvénytelen gyerekeknek életet adó nők²⁵ körét talán három csoportba oszthatjuk: a társkeresés során többször téves döntést hozó, esetleg megtevesztett nők, a kicsapongók és a vadházasok.

A több törvénytelen gyereket szülő, kicsapongó életet folytató nő egyik jellegzetes alakja a katonákat követő, katonákkal paráználkodó nő példája. A források által tükrözött tény, hogy a katonaság jelenléte a paráználkodók számának növekedését okozta, hiszen a más szokásokkal élő idegen ember jelenléte, az egyenruha változatosságot ajánlott a kicsapongóbb hajadonoknak, asszonyoknak.

A katonák által nemzett törvénytelen gyerekek főként a székelyudvarhelyi római katolikus és református anyakönyvekben tűnnek fel a század második felében, és leginkább a honvédség, a Székelyudvarhelyen állomásozó vadász zászlóalj és csendőrség tagjairól van szó.²⁶

A katonákkal kialakított kapcsolatok a válóperes iratokban is fellelhetőek. Példaként említhetjük az elvált személyek köréből, hogy 1850-ben a parciális zsinat ülnökei nőszemély paráznasága okán összesen 11 válást mondtak ki, melyek közül hat esetben katonákkal elkövetett bűncselekmény képezte az alapot (*lásd 2. melléklet*). Esetenként a nevezett nőszemélyek követik a katonaságot. 1802-ben egy olthévízi férfi válását azért kérte, mert felsége már négy éve a dragonyos katonákkal kurválikodik, akiktől két törvénytelen gyereke lett, ráadásul gyerekeit románál hagyta.²⁷ 1877-ben a házassági törvényszék egy katonatiszttal megszökő nő esetét tárgyalta, aki két

törvénytelen gyereket szült.²⁸ Az ilyen kapcsolatokat a társadalom határozottan elvetette, nyilvános paráznaságnak, kurválikodásnak minősítette.

A vadházasság két fél törvénytelen, tehát a világi és egyházi hatóságok által el nem fogadott módon való együttélését jelentette. Ez mind lelki, mind testi kapcsolatot feltételezett, valamint egy közös gazdaság fenntartását. Egy ma már megszokott, mindennaposá vált kapcsolattípusról van szó, amellyel a kutatott században jóval ritkábban találkozhatunk. A vadházasságnak két típusát különböztethetjük meg: vadházasság a szabad személyek együttélése házassági eskü letétele nélkül, de vadházasságnak minősül a már házassági kapcsolatban élő személyek vagy személy törvénytelen kapcsolata, anélkül, hogy esküjét törvényes módon felbontaná. A lényeg tulajdonképpen ugyanaz: a kapcsolat törvénytelenége, mégis el kell választanunk őket egymástól, hiszen második formája a házasságtörés bűnét is magába foglalja.

A független személyek közötti vadházasság kiskorúsághoz vagy éppen korbeli előrehaladottsághoz, máskor gazdasági okokhoz, a szegénységhez köthető. Amint ismeretes: a 19. században egyházi és világi törvények szabályozták a házasulandók életkorát. Mindezek mellett a házasulni óhajtó, még gazdasági önállósággal nem rendelkező lánynak, illetve a kiskorú, gazdasági önállósággal nem rendelkező fiúnak a szülők beleegyezésére is szüksége volt a házasság megkötéséhez. A vadházasságok számának növekedéséhez hozzájárult a Romániába való szolgálatra járás elterjedése is a század utolsó évtizedeiben.

A független személyek vadházasságára vonatkozóan az anyakönyvekben találunk néhány információt, pontosabban e kapcsolatok körvonalazódnak azon több gyereket szülő nők esetében, ahol az apa azonos. Pontos felmérés végzése az anyakönyvek tartalmazta adatok hiányosságai okán nehézkes: az apák nevének jegyzése sok esetben elmaradt. Néha a lelkészek a megjegyzések rubrikába jelezték, hogy vadházasságról van szó. Hasonló bejegyzéseket a székelyudvarhelyi református (először 1871-ben) és ró-

²⁴ Ezt a tényt igazolják az 1881. év elején végzett népszámlálás eredményei (***) 1882, 108–115), mely szerint Udvarhely vármegyében csupán 30 református elvált férfit és 46 református elvált nőt találtak, miközben az Udvarhelyi Református Egyházmegyében 1880-ban legkevesebb 34 válást mondtak ki, 1879-ben pedig 31-et. Század első felében a ligával (házasodáshoz való jog korlátozása) való büntetés korlátozhatta a házasságtörők újr házassági lehetőségeit, viszont a század második felében e büntetést csupán néhány esetben alkalmazzák.

²⁵ Felmérésük nehézkes, mivel az azonos nevű személyek megkülönböztetéséhez az anyakönyvek nem minden esetben szolgáltatnak kellő adatokat. Igyekeztünk a téves adatokat kizárni, ezért az általunk megadott adatoknál a többször törvénytelenül szülő nőkhez tartozó törvénytelen gyerekek száma magasabb lehet.

A több törvénytelen gyerekeknek életet adó nőkhöz a székelyderzi unitárius anyakönyvbe jegyzett törvénytelen gyerekek 31,83%-a tartozik. Ez az érték a székelykeresztúri római katolikus anyakönyv esetében 26,31%, a székelykeresztúri unitárius anyakönyv esetében 36,50%, a székelyszenterzsébeti református anyakönyv esetében 37,88%, a székelyudvarhelyi református anyakönyv esetében 32,58%, a székelyudvarhelyi római katolikus anyakönyv esetében pedig 36,28%.

²⁶ A hadsereg városban való jelenlétére vonatkozóan lásd PÁL Judit 2001, 193–194.

²⁷ UREL, Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 150, 166–167.

²⁸ Uo. Válóperes iratok. 1877/19.

mai katolikus (először 1898-ban), a székelykeresztúri református (először 1885-ben) és a székelyderzsi unitárius (először 1889-ben) anyakönyvben találtunk.

Az anyakönyvek alapján azonosított vadházassági kapcsolatokat jellemzik az alábbi értékek:

– a székelyudvarhelyi római katolikus anyakönyvben hat apát jegyeztek két gyerekkel, négy apát három gyerekkel, egy apát négy gyerekkel, tehát 11 férfi 28 gyereket nemzett,

– a székelyudvarhelyi református anyakönyvben nyolc apát azonosítottunk két gyerekkel, két apát három gyerekkel, egyet négyvel, egyet ötten, tehát 12 férfi 31 gyereket nemzett,

– a székelykeresztúri római katolikus anyakönyvben négy férfit találtunk két gyerekkel, két férfit négy gyerekkel, tehát 6 férfi 16 gyereket nemzett,

– a székelykeresztúri unitárius anyakönyvben két férfit találtunk három gyerekkel, hat férfit két gyerekkel, egy férfit ötten, tehát 9 férfi 23 gyereket nemzett,

– a székelysenterzsébeti református anyakönyvekben 28 férfit azonosítottunk két gyerekkel, tíz férfit három gyerekkel, négy férfit négyvel, két férfit ötten, tehát 44 férfi 112 gyereket nemzett,

– a székelyderzsi unitárius anyakönyvben kilenc férfit találtunk két gyerekkel, két férfit három gyerekkel, egy férfit ötten és egyet hattan, tehát 13 férfi 35 gyereket nemzett.

A székelykeresztúri református anyakönyvben kilencgyerekes vadházassági esettel is találkozhatunk, ahol az apa mindenik gyerekét a magáénak ismerte, anyjukkal, mint feleségével élt. A közösség vadházasságokkal szembeni viszonyulására a házasságtöréssel társuló vadházasságok tárgyalásánál térünk ki.

A házasságban élő, de nem törvényes férjük által nemzett gyereket szülő nők házasságtörő paráznáknak minősülnek. A házasságtörő paráznák száma magasabb, mint az általuk született törvénytelen gyerekek száma mutatja azt,²⁹ hiszen nem minden eset végződött gyerek születésével, ugyanakkor a gyanús társalgás hamarabb vezetett váláshoz, mintsem gyerek született volna.

A szexuális bűnök okán felbomlott házasságokat vizsgálva, a vizitációs jegyzőkönyvekből, illetve a válóperes iratok közt fellelhető tanúvallomásokból szűrhetjük ki azt, hogy mit minősített a közösség a paráznaság első jeleinek: férjes nőt férje távollétében idegen férfi társaságában láttak; egy feleség idegen férfit engedett házába; férjes nő idegen férfi szekerére ült, tőle ajándékot fogadott el; egy nő férje távollétében egyedül vagy idegen férfi társaságában bálba

ment; nős férfi túl gyakran utazott, főként városokba, felesége hiányában; egy férj idegen nőnek ajándékot vett; nős férfi idegen nő házában hált vagy saját házába idegen nőt engedett, idegen asszonyt bálba hívott; nős férfi kocsmákban, mulatóhelyeken töltötte idejét stb. Kijelenthetjük tehát, hogy egy feleségnek férje távollétében nem volt tanácsos a házból hosszabb időre távozni, idegen emberekkel társalogni, mulatni vagy utazni, a társadalom elvárásai szerint egy nős férfi számára kerülendő volt az idegen nőkkel való társalkodás, mulatás vagy a nem gazdasági célú utazás.³⁰

Az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a 19. század folyamán a legtöbb válást, összesen 896-ot szexuális bűnök okán mondták ki. Ez az érték az összes válás 37%-át jelenti. Ebből nő paráznasága 470 válást, férfi paráznasága 243 válást, nő vadházassága 80 válást, férfi vadházassága 103 válást okozott.

A paráznaság és vadházasságok alapján kimondott válásokat időben követve megfigyelhetjük, hogy a vadházasságok a század utolsó harmadáig sok évben meg sem jelennek (3. melléklet). A paráznaság okán felbomlott házasságok adatsora gyakorlatilag követi a válásokét. Változást a század végén tapasztalhatunk, mikor a vadházasságok száma megnövekedik, sőt 1880-ban először meghaladja a paráznasági esetek számát.

Szembeötlő, hogy a paráznaságot elkövető nők száma jóval magasabb, mint a férfiaké. E jelenség okát leginkább a nők által elkövetett kicsapongás társadalom általi követettségében és követhetőbb-ségében kell keresni.

A vadházasságok, a törvénytelen, „hit nélküli” együttélések háttere összetett. A probléma magyarázatában vagy inkább jellemzésében talán a vadházasság okán felbomló családok kebelében végbemenő eseményekből indulhatnánk ki, mely sűrítve a következőképpen összegezhető: egy bizonyos ideig tartó együttélés után a veszekedések, esetleg az egyik fél alkoholizmusa, paráznasága miatt a nő hazaköltözött szüleihez vagy szeretőjéhez, akivel vadházasságban élt tovább. Az egyedül maradt férfi egy más nőt vitt házához, akivel mint feleségével, tehát vadházasságban folytatta életét. Ezekben az esetekben, amikor a férfi a bűnös fél, a házhoz vitt új asszony a védekezés során általában szolgálóként jelenik meg.

A tanúvallomások azonban sok esetben fényt derítenek a valódi helyzetre: 1894-ben vallja egy tanú egy vadházassági eset okán kezdeményezett per keretében, hogy az alperes magához vett egy özvegyet cselédként havi 3 forint fizetésért, de mikor a nő az alperes házá-

²⁹ A házasságtörők által született gyerekek számának felmérése az anyakönyvek alapján néha téves, hiányos lehet, mivel tapasztalataink szerint megtörténik, hogy a gyereket törvényesnek írják, apaként a törvényes férj jelenik meg, esetleg a megjegyzéseknél

feltüntetik, hogy a férj a gyereket elutasítja, pl. mivel nője megszalta.

³⁰ UREL, Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 88–90 427–428; Válóperes iratok. 1882/3.

ba költözött, a lakodalmat megtartották, az új társaknak boldog életet kívántak,³¹ 1871-ben ugyancsak egy tanú szolgálónak nevezi az alperes férfihez költözött nőt, de megjegyzi, hogy egy ágyba hálanak,³² egy 1875-ös eset tárgyaláskor a tanúk a nő feleségként való viselkedéséről vallanak, nevezetesen, hogy kontyba hordja haját, ami az asszonyi státus lényeges jele volt, ugyanakkor, hogy gyerek született, akit a férfi magáénak ismert, a szüléshez a bábaasszonyt is ő hívta és fizette.³³ Más esetekben a háztartás és gazdaság közös vezetése jelzi a vadházassági kapcsolatot, a nő hozományának vadházas társának házába való szállítása, a ház berendezése (egy ágy, egy szoba használata).³⁴

Vadházasság azon esetekben alakul ki, ahol gazdasági okok³⁵ miatt a szétköltözést követően nem kezdeményezték a válást. A vadházasság tagadhatatlan jele azonban minden esetben a közös gazdálkodás, a nő hozománnyal és lakodalmi mentettel való költözése, az új házastárs bekontyolása,³⁶ illetve egy közös gyerek születése stb. volt.³⁷ Egyes esetekben 3–4 törvénytelen gyerekkel is találkozhatunk a válás előtt, ami akár 4–8 éve tartó törvénytelen együttlákásra enged következtetni.³⁸

Amint említettük, a vadházassági esetek száma kevéssel magasabb a férfiaknál. Erre részben magyarázatot kaphatunk az újravezetési mozgalom elemzése által. Bizonyos, hogy az elvált vagy özvegy férfiaknak nagyobb esélyük volt az újravezetésre, új kapcsolat kialakítására, mint az elvált vagy özvegy nőknek. A kutatott közösségek esetében a férfiak újravezetési életkora kiterjed a 75. életévig, míg a nőknél csak a 71. életévig, ezen utóbbi esetben az újravezetési esélyek 55. életév utáni erőteljes csökkenésével. Az újravezetési mozgalom jellemzői bizonyos szempontból érvényesek a házasságtörő vadházasokra is, hiszen ezen esetben is új kapcsolat kialakításáról van szó, csupán nem törvényes módon. Tehát új kapcsolat kialakítására, legyen az törvényes házasság vagy vadházasság, a férfiaknak hosszabb ideig és több esélyük volt, mint a nőknek.

Az új kapcsolatok kialakításában a nőknél hátrányt jelenthetett a gyerekek megléte, rokonaik,

családjuk erőteljesebb felügyelete, mely korlátozta a törvénytelen kapcsolatok kialakításának lehetőségét, továbbá a tény, hogy házassági kapcsolatban levő nők kevésbé voltak keresettek a független férfiak körében, leginkább a közösség visszautasítása okán. A szolgálatba szegődött, idegen földre távozott személyek esetében e helyzet változott, hiszen a közösség a rokonok ellenőrzése nem érvényesült annyira hangsúlyosan.

A fentebb elmondottak alapján láthatjuk, hogy a törvénytelen szexuális kapcsolatok mindennaposnak tekinthetők, létüket jelzik a házasságtörés, vadházasság okán indított perek és az anyakönyvek hasábjain sorjázó törvénytelen gyerekek. A helyi közösségek számára nem idegen a jegyben járók házasság előtti testi kapcsolata, köztudott, hogy a népi társas összejövetelek, kalákák, fonók szorosabb társalkodásra, ismerkedésre, kapcsolatteremtésre nyújtottak lehetőségek. A perek során tanúnak hívtak nyíltan, visszafogottság nélkül vallanak a szolgáló és gazda, szolga és szolgáló, napszámos és gazdasszony, elutazott kereskedő vagy mester felesége és szomszéd, özvegyasszony és özvegy, házasságba kényszerített nő és volt szerető közti kapcsolatokról. Mindezek mellett a század folyamán és főként annak első felében köttetnek olyan házasságok, melyek nélkülöztek a felek alapos ismerettségét, a szülők akaratán alapultak.

Logikus módon a szexuális bűn férfi és női tagja azonos bűnért azonos büntetésben kellene részesüljön. Az azonos büntetésre több-kevesebb sikerrel való törekvést felfedezhetjük az egyházi és világi normák terén, miközben a társadalom szemében mindenekelőtt a nők váltak megbélyegzettek, a törvénytelen kapcsolatokról a nőt tették felelőssé. Ezt jelzi többek közt, hogy társas népi összejövetelek alkalmával a megvetés jeleként a parázna asszonyok kontyát letépték. A megessett (terhesen maradt) lányok hajukat fel kellett kössék, a lányok közösségéből kiutasítottak, a gyerek megszületéséig az asszonyok társaságát sem igazán kereshették.

E megkülönböztetés igen lényegretörő magyarázatát Eduard Fuchs *Az újkor erkölcstörténete* című

³¹ Uo. 1894/11.

³² Uo. 1871/2.

³³ Uo. 1875/13.

³⁴ Uo. 1883/11, 1890/27, 1893/2.

³⁵ Itt leginkább a perrel járó költségek említhetők. A század végére egy per ára a büntetésekkel együtt elérte a 90 forintot, abban az esetben, ha bélyeg- és illetékmentességet (a válási iratok hitelesítéséhez volt szükséges a bélyeg használata) kért a válni akaró, a 60 forintot, ami az adott korszakban egy napszámos (20 krajcáros napibérért dolgozott) vagy akár egy kisbirtokos számára is hatalmas összeget jelentett, a nők számára a szülők anyagi segítsége nélkül pedig lehetetlené tette a válást. Következésképpen magas volt a bélyeg- és illetékmentességet kérők száma: 1877 és

1895 között 660 válást mondtak ki és 450 esetben tettek le a válni óhajtok bélyeg- és illetékmentességi kérését.

³⁶ UREL, Váloperes iratok. 1877/5, 1885/34.

³⁷ Uo. 1867/2, 1869/17, 1869/21, 1871/20, 1875/5, 1876/4, 1877/11, 1877/19, 1879/26, 1880/9, 1881/12, 1882/16, 1883/23, 1884/10, 1885/14, 1885/23, 1885/24, 1885/27, 1885/30, 1885/37, 1885/44, 1885/48, 1885/49, 1885/51, 1886/5, 1886/15, 1887/28, 1888/19, 1888/28, 1888/31, 1890/7, 1890/10, 1890/20, 1890/21, 1891/1, 1891/7, 1892/2, 1893/2, 1893/23, 1893/30, 1893/37, 1893/45, 1894/28, 1894/34, 1894/43, 1895/3, 1895/17, 1895/52.

³⁸ Uo. 1885/51, 1888/24, 1894/34.

munkájában találjuk: „A monogámia célja minde-
nütt és minden időben a házasságelötti szüzesség elvi
megköveteléséhez vezetett. A gyakorlatban természet-
esen mindig csak a nővel szemben érvényesítették
ezt a követelést. A nőben a férfi, mint első és legfőbb
személyes tulajdonságot kívánta meg, hogy a nász-
éjszakán férje fizikailag érintetlennek találja. Csak
a férjnek lehetett igénye a nő szüzességének élvezé-
sére. Bármily ideologikusan bástyázzák is körül min-
dig ezt a nővel szemben támasztott követelést, mégis
– mint már mondtuk – nem tükröződik benne
semmi más, mint a monogámia anyagi főcélja: az
örökösök legitimitása. Az a körülmény, hogy a völe-
gény a menyasszonyt a nászéjszakán szűznek találja,
az első garancia arra, hogy mint asszony is szűz lesz,
és hogy a gyermekek, melyek a házasságból származ-
ni fognak, a férj öleléseinek gyümölcsei.”³⁹

A fentebbieket Cserei Farkas *A magyar és székely
asszonyok törvénye* munkájának *A testi vétkekben ta-
láltatott asszonyok büntetéséről* című fejezete egészíti
ki,⁴⁰ mely szerint leginkább az asszony feladata, hogy
erkölcsi tisztaságát megtartsa, nemi kapcsolatra férjén
kívül mással ne lépjen és még csak ne is gondoljon
férje megcsalására. A parázna nő büntetése súlyosabb,
mivel törvénytelen gyereket hozhatott a családba, aki
alaptalanul a családfő vagyonának örökösévé vált.

A közösség tudomására jutott törvénytelen kap-
csolatok a bűnös számára megbélyegző jellegűek
lehettek, hiszen a nemiség elsősorban a házasságon
belül volt létjogosult. A férfiak estében a közösség
elnézőbb, tetteik is kevésbé követhetőek. Megszólás-
ban, lenézésben inkább kurvázkodásért ismert, ille-
ve roma nőkkel létesített kapcsolatok következtében
részesültek. A nők félrelépését a közvélemény sokkal
súlyosabban ítélte meg, hiszen tettük, amint jeleztük,
súlyos következményekkel járhatott.

A törvénytelen születés a törvénytelen szexuális
élet, a tisztátalanság, a gyanús társalgás, nyilvános
paráznaság tagadhatatlan jele volt. A törvénytelen
ágyból született gyerek gondokat okozott családjá-
nak, de a közösségnek is. A nők nem kívánt terhessé-
güket szégyenükben, a megbélyegzettségtől való
félelmükben rejtegették. A források hasábjain feltűn-
nek a terhességüket tagadó, hasukat leszorító nők,
mely tettekből az utóbbi esetenként a gyerek nem
megfelelő fejlődéséhez vezethetett, és ez az egyik oka
a törvénytelen gyerekek körében tapasztalt magasabb

gyerekhalandóságnak. Ritkán, de felbukkannak gye-
rekelhagyási, sőt a nem kívánt gyerekek elpusztításá-
nak esetei is.⁴¹

A törvénytelen kapcsolatokra, illetve törvénytelen
gyerekekre vonatkozó negatív értelmű kifejezések
változatossága jelzi, a kicsapongót megkülönböztet-
ték. Mégis különbséget kell tennünk a szexuális bű-
nözés különböző formái közt, melyeknek megfelelően
a közösség megítélése is változott.

A megesett, majd elvett lány helyzete különböz-
ött a társ által elhagyott, terhesen maradt lányétól,
az özvegy vagy elvált személy paráznasága a házassá-
gi kötelékben elkövetett paráznaságtól. Nem azonos
a kicsapongó életet folytató nő és az egy alkalommal
megesett lány tetteinek társadalom általi megítélése,
még akkor sem, ha a lányt társa nem kérte házassá-
ra. Lényegesen különbözött a házasságtörő parázna
tette a vadházasságban élőétől, még akkor is, ha ezen
utóbbi házasságtörő volt, és ennek okán különböz-
ött a paráznaság gyümölcseként születő gyerek sor-
sa a vadházások gyerekének sorsától.⁴² Bár mindkét
esetben törvénytelen szexuális kapcsolatokról be-
szélünk, a gyerekek is törvénytelennek minősülnek,
viszont a követhetetlen, állandóan változó, gyanús,
nyilvános paráznasági kapcsolatokat inkább elvetette
a közösség, mivel a belső rend, harmónia felbomlá-
sát okozták, a születő gyerek esetében pedig a gyerek
apja néha kétséges volt.

A vadházassági eseteken belül inkább elfogadott
volt a független személyek közti együttélés, majd
a házassági kapcsolatát fel nem bontott férfi és füg-
getlen nő közti párosítás, de a század vége fele az el-
nem vált nők vadházasságával szembeni enyhébb
magatartás is megfigyelhető. Példaként említhetünk
egy 1894-es esetet, mikor a házassági törvényszék
egy vadházasságban élő háromgyerekes asszony ese-
tét tárgyalta, akinek vadházasságát elfogadta, sőt he-
lyesnek tartotta környezete, mivel új férjéhez hűséges
volt és emellett jó háziasszony is. Mindez arra utalt
környezete számára, hogy a hiba nem benne, hanem
egykori férjében volt, helyesen cselekedett tehát,
amikor elhagyta.⁴³

E kapcsolatok elfogadottságát a kapcsolat stabil és
átlátható jellege segítette. Ugyanakkor fontos meg-
jegyezni, hogy mind a független személyek, mind
a házasságtörők vadházasságának elfogadottságát
segítették a házassággal kapcsolatos népi szokások,

³⁹ FUCHS, Eduard é. n., 133. Fuchs, Eduard (Göppingen, 1870 – Párizs, 1940) német művelődéstörténet-író.

⁴⁰ CSEREY Farkas 1800, 193–194. Cserey Farkas (1719–1782) erdélyi születésű magyar történetíró, jogíró, könyv- és kéziratgyűjtő.

⁴¹ UREL, Vizitációs jegyzőkönyvek. 3/1718–1721, 221; Parciális zsinati jegyzőkönyv. VII. 1800–1806, 150, 166–167.

⁴² Esetükben nem tapasztalhatóak azok a hátrányok, amelyekkel a törvénytelen gyerekek indultak. Pl. az anyakönyvek tanúsága szerint nem hiányoznak a keresztszülők, mint ahogyan sok törvénytelen gyerek esetében tapasztalható. Neveltetésüket apjuk biztosítja, kinek gazdaságát öröklik majd stb.

⁴³ UREL, Válóperes iratok. 1894/34.

rituálék. Az egyházi törvények értelmében csupán a lelkész által megáldott, gátló tényezők hiányában, a szülők beegyezésével és a felek szabad akaratából kötött, nyilvánosan kihirdetett házasság minősült törvényesnek, de a házassági kapcsolatoknak megvoltak a népi legitimáló elemei is. Ilyen volt például a fentebbi idézetekben megjelenő kontyolás. A vadházasságok tehát egyfajta házassági kapcsolatként működtek, melyeken belül a gyerekek apjuk által elismertettek, neveltetésük, gazdasági helyzetük biztosított volt, nem váltak hátrányos megkülönböztetés célpontjaivá.

Jelen tanulmányunk által a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok elterjedtségének és társadalom általi megítélésének elemzéséhez szerettünk volna adatokat szolgáltatni. Kutatásaink földrajzi szempontból

kis kiterjedésű területre és alacsony számú lakosságra vonatkoznak. Viszont véleményünk szerint a fentebb bemutatott néhány adat is jelzi, hogy a tanulmányunk elején meghatározott téma vizsgálatához több forráskategória több tudományág szempontjából történő megközelítése szükséges. A házasságon kívüli szexuális kapcsolatok elterjedtségét számos általános és lokális tényező befolyásolta, e kapcsolatok társadalom általi megítéltsége akár helységenként változhatott. E tényből kifolyólag adatainkkal csupán hozzájárulni szerettünk volna a nevezett kérdés remélhetőleg szélesedő kutatásához.

A szerző kutatásainak finanszírozója: Consiliul Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, projekt száma: PN-II-RU-PD-2011-3-0041.

Kolumbán Zsuzsánna – Babeş–Bolyai Tudományegyetem (projektvezető), zsuzsannakolumban@yahoo.com

Irodalom

1877 A kivándorló székely lányokról, *Udvarhelyi Híradó*, 1, 17, 68.

1882 *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, I. köt., Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.

ÁJUS Ferenc – HENYE István

1992 Orozva csinált kölykök. (A házasságon kívüli születések története Magyarországon 1880–1910), in: *Történeti demográfiai füzetek 10*, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 63–113.

BARTA Gábor (szerk.)

1989 *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

BOD Péter

1836 *Házassági törvényrajz vagy házassági törvényekről való tanítás*, Evang. ref. kollégium betűivel, Kolozsvár.

BOLOVAN, Sorina Paula – BOLOVAN, Ioan

2006 Ilegalitate în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții statistice, in: Rotariu, Traian – Bolovan, Sorina Paula – Bolovan, Ioan (összeállította): *Populația României. Trecut, prezent viitor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 223–231.

CSEREY Farkas

1800 *A magyar és székely asszonyok törvénye*, Hochmeister Márton betűivel, Kolozsvár.

FUCHS, Eduard

é. n. *Az újkor erkölcstörténete. Renaissance*, Világirodalom, Budapest.

KOLUMBÁN Zsuzsánna

2009 A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században, in: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet*, Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 447–465.

2011 Házasságra erőltetés és családbomlás az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a 19. század folyamán, in: Kelemen Imola (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, Csíki Székely Múzeum, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 263–276.

KÖVÁRY László

1847 *Erdélyország statistikája*, I. köt., Evang. ref. kollégium betűivel, Kolozsvár.

PÁL Judit

2001 Modernizáció a Székelyföldön a 19. században. Az állami és helyi autonómiák viszonya, in: Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 178–223.

POMOGYI László

2000 *Corpus Iuris Hungarici. CD-ROM*, KJK-KERSZÖV, Budapest.

SEBŐK László (összeállította)

2005 *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*, Teleki László Intézet, KSH Népszámlálás, KSH levéltár, s. l., 227–229.

SZÁSZ Domokos (szerk.)

1877 *Az Erdélyi Evangélikus Református Egyházkerület térképe*, Kiadja Stein János, Kolozsvár.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölc és közösség*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

2003 *Magyar jogi népszokások*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Levéltári források

UREL – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára

Parciális zsinati jegyzőkönyvek. 1800–1868 (VII. 1800–1806.; VIII. 1813–1821.; X. 1822–1835.; XIV. 1836–1848.; XXVI. 1849–1858.; XII. 1858–1874.).

Válóperes iratok. 1867–1895 (1867–1892 között évi egy csomag, 1893–1895 között évi 2 csomag).

Román Országos Levéltár Hargita megyei Kirendeltsége

F47 – Egyházi anyakönyvek gyűjteménye:

Székelyudvarhely

Református egyházi anyakönyvek. (Székelyudvarhely, illetve Bethlenfalva, Kadicsfalva, Szombatfalva.) Ltsz. 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453.

Római katolikus egyházi anyakönyvek. (Székelyudvarhely, illetve Szombatfalva, Árvátfalva, Patakfalva, Telekfalva, Felsőboldogfalva.) Ltsz. 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 467, 470, 472.

Székelykeresztúr

Református egyházi anyakönyvek. Ltsz. 176, 177, 178, 180.

Római katolikus egyházi anyakönyvek. (Székelykeresztúr, illetve Alsóboldogfalva, Betfalva, Csekefalva, Fiafalva, Gagy, Kisgalambfalva, Kiskede, Kissolymos, Magyarandrásfalva, Medesér, Nagykede, Székelyandrásfalva, Rugonfalva, Sárd, Siménfalva, Szentábrahám, Szederjes, Szentersébet, Újszékely.) Ltsz. 181, 182, 183, 185, 186, 187.

Unitárius egyházi anyakönyvek. Ltsz. 188, 190, 191, 192.

Székelyszenterzsébet. Református egyházi anyakönyvek. Ltsz. 225, 226, 227.

Székelyderzs (Adatok Miklósfalvára, Kányádra vonatkozóan.). Unitárius egyházi anyakönyvek. Ltsz. 215, 218, 219.

Korond. Római katolikus egyházi anyakönyvek. Ltsz. 155, 156, 157, 158, 159, 160.

Mellékletek

1. melléklet

A törvénytelen születések összes születéshez viszonyított aránya (%) a kutatott anyakönyvek adatai alapján*

	Székelyudvarhely		Székelykeresztúr			Székelyderzs unitárius	Szentersébet református	Korond katolikus*****
	római katolikus	református	római katolikus**	református***	unitárius****			
1801–1810	4,57	4,35	9,73	5,23	7,58	3,69	3,38	4,89
1811–1820	7,51	3,26	13,85	10,76	3,54	5,09	7,81	2,96
1821–1830	8,60	4,21	14,91	11,31	5,71	7,79	3,86	4,29
1831–1840	6,96	5,74	11,56	6,91	5,67	6,02	2,59	6,64
1841–1850	9,30	6,34	9,15	4,69	2,70	5,16	3,74	5,27
1851–1860	11,69	7,44	8,98	8,43	9,70	4,40	8,60	14,17
1861–1870	12,96	6,41	13,39	13,11	6,37	6,67	22,89	14,57
1871–1880	12,67	7,96	15,71	10,62	15,69	4,04	8,24	10,47
1881–1890	16,66	9,67	15,19	12,54	15,87	6,20	16,33	14,80
1891–1900	12,58	9,48	18,18	14,09	17,78	11,11	30,05	12,95

* Az anyakönyvek tartalmazzák a filiák, leányegyházak adatait is. Lásd a levéltári források jegyzékét.

** 1895-ig

*** 1898-ig. Hiányos bejegyzések 1811–1812-re vonatkozóan.

**** Hiányos anyakönyvek. Kutatható évek: 1804–1878, 1885, 1888–1894.

***** 1895-ig. Hiányzik az 1884. év.

2. melléklet

Különböző paráznsági és vadházassági esetek alapján kimondott válások számának alakulása a 19. század folyamán az Udvarhelyi Református Egyházmegyében

Év	Vadházasság					Paráznság				
	Nők		Férfiak		Törvénytelen házasság	Nők			Férfiak	
	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel		Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Katonákkal való kapcsolat	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel
1801						2		1	3	
1802			2			3	1	1	4	2
1803						2	1		1	
1804						10	1	1	3	1
1805						3	1	1	3	
1806						4		1	1	
1813						9			3	
1814						7		1	3	
1815	1	1				1			3	

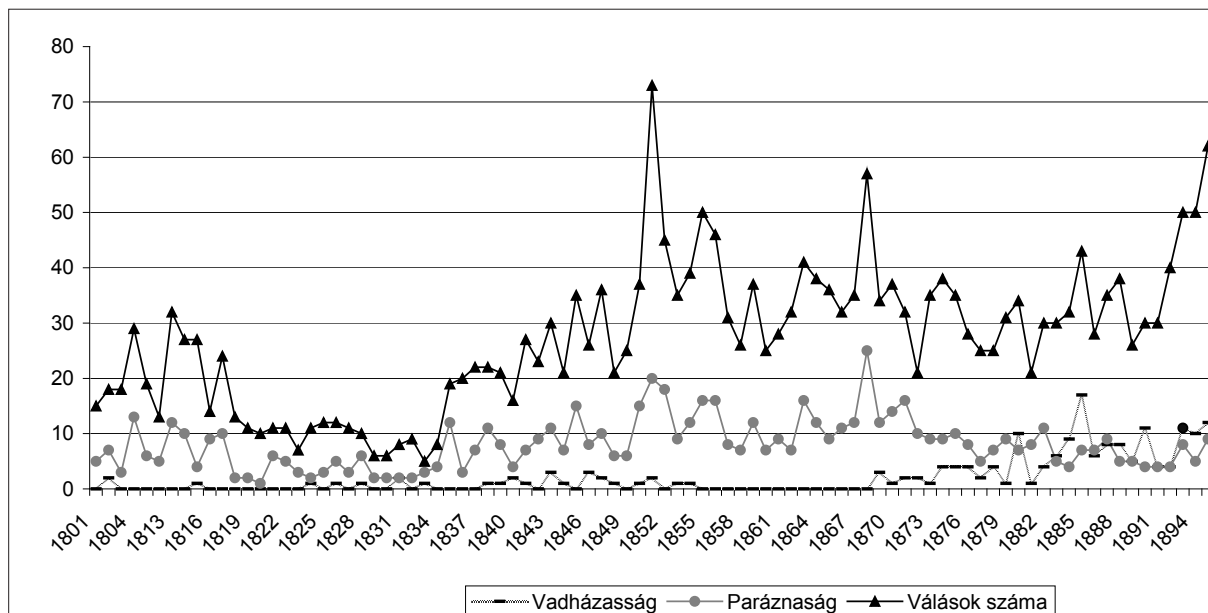
A „nemi bűnözés” és társadalom általi megítélése Udvarhely vármegye területén a 19. század folyamán

Év	Vadházasság					Paráznság				
	Nők		Férfiak		Törvénytelen házasság	Nők			Férfiak	
	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel		Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Katonákkal való kapcsolat	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel
1818						2				
1819					1	1			1	
1820						1	1			
1821					2	3	3		3	
1822						5	2			
1823						2	1		1	
1824	1	1				1	1		1	1
1825						3	1			
1826	1					5	2			
1827					2	1			2	
1828	1	1			1	6	4	1		
1829						1			1	
1830						2		1		
1831			2			1			1	1
1832						2				
1833	1	1				2	1	1	1	
1834					1	4	2			
1835						7	2		5	
1836						2			1	
1837						7	1			
1838			1		1	6	3		5	1
1839			1			4	1		4	3
1840	2					4				
1841			1	1		5			2	
1842						7	3		2	
1843	1	1	2		1	8	1		3	1
1844			1			6			1	1
1845						11	1		4	
1846	1		2	1		6			2	
1847			2			7	2	1	3	
1848			1	1		3			3	
1849						3	1	1	3	
1850	1					11	2	6	4	1
1851	1		1			12	1	3	8	
1852						13	2		5	
1853	1					6	1		3	
1854	1					10	1		2	
1855						11			5	
1856						11	1		5	
1857						6			2	
1858						4			3	
1859						9	1		3	
1860						6	1		1	

Év	Vadházasság					Paráznság				
	Nők		Férfiak		Törvénytelen házasság	Nők			Férfiak	
	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel		Összesen	Törvénytelen gyerekekkel	Katonákkal való kapcsolat	Összesen	Törvénytelen gyerekekkel
1863						13			3	
1864						8			4	
1865						3			6	
1866						7			4	
1867						6			6	
1868						15	1		10	
1869	2	1	1			3			9	
1870			1			9	1		5	
1871	2	1				6			10	
1872	2	1				4			6	
1873	1					5		1	4	
1874	2		2			6	2		3	
1875	1	1	3	1		6		1	4	
1876	1		3	2		4			4	
1877			2	1		4	1		1	
1878			4			6	1	1	1	
1879	1					5	1	1	4	
1880	4	1	6	1		4			3	
1881	1	1				7			1	
1882	1		3	1		9			2	
1883	3	1	3			4			1	
1884	4		5	1		2			2	
1885	10	5	7	2		4	1		3	1
1886	1	1	5	1		6			1	
1887	1		7	1		3			6	
1888	4	1	4	2		4			1	
1889	3		2			5				
1890	7	4	4			2			2	
1891	2	1	2	1		2			2	
1892	3	1	1			3			1	
1893	2		9	3		8				
1894	7	4	3			5				
1895	2	2	10	4		4			5	
Összesen	80	31	103	24	9	470	56	25	243	13

3. melléklet

A „szexuális bűnök” és a válások számának alakulása a 19. században az Udvarhelyi Református Egyházmezejében

**„Criminalitatea sexuală” în judecata socială
a comitatului Odorhei pe parcursul secolului al XIX-lea**

(Rezumat)

Numeroase factori influențează numărul nașterilor nelegitime. Prin prezentul studiu dorim să contribuim cu niște date la analiza unui singur factor, răspândirea și judecarea socială a relațiilor sexuale extraconjugale. Cercetarea noastră acoperă în spațiu comitatul Odorhei de altă dată (astăzi partea estică a Depresiunii Transilvaniei, teritoriul României), iar din aspect temporal secolul al 19-lea. Sursele noastre de arhivă sunt certificatele de naștere ale comunităților reformate și catolice din Odorheiu Secuiesc; reformate, catolice, unitariene din Cristuru Secuiesc; reformate din Eliseni; unitariene din Dîrjiu; catolice din Corund; respectiv, dosarele proceselor de divorț din Dioceza Reformată Odorhei din secolul 19. Sursele noastre nu sunt potrivite pentru observarea etnografică a obiceiurilor de curtare și căsnicie, însă indică așteptările societății față de individ. În ultimele trei decenii ale secolului 19 comitatul Odorhei este caracterizat în mod continuu de o fertilitate nelegitimă ridicată. Investigând identitatea femeilor născătoare de copii nelegitime, în paginile stării civile găsim persoane nemăritate, măritate și văduve deopotrivă. Aceste cazuri ascund diferite forme ale „criminalității sexuale”, care au fost judecate de asemenea în diferite feluri de către comunitate.

**Families and Generations: Demographic Reproduction in Rural Székelyföld
(Second Half of the 19th Century – First Half of the 20th Century)**

(Abstract)

The paper examines the process by which the populations of two Transylvanian mountain villages, Szentgyházásfalva (Vlăhița) and Kápolnásfalva (Căpâlnița) reproduce themselves from one generation to the next in the second half of the 19th century and first half of the 20th century. Using the method of French and Canadian demographers we analyze the „effective” progeny of couples to determine how many of them produce heirs who continue to live in these villages. The analysis could prove that there were considerable differences between couples regarding the number of „effective” children. The role of infant- and child mortality was decisive in constructing these differences. The analysis shows that the role of emigration was minor in contrast with the findings of French and Canadian studies, but the role played by emigration became more and more important over time.

Pakot Levente

CSALÁDOK ÉS NEMZEDÉKEK: SZÉKELYFÖLDI FALVAK NÉPESSÉGÉNEK DEMOGRÁFIAI REPRODUKCIÓJA A 19. SZÁZAD MÁSODIK ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bevezetés

Egy adott népesség reprodukciója többtényezős – demográfiai, biológiai, történeti és társadalmi-gazdasági – folyamat eredménye. A folyamat összetettségéből fakadóan az egyes részterületek gyakran találkozási pontokként szolgálnak a különböző tudományágak számára. A család- és népességtörténeti kutatások a népességreprodukciót általában a vagonátadás és az utódlás problematikája felől közelítik meg. Nagyon gazdag kutatási hagyományról van szó, amelyből a demográfiai megközelítés sem hiányzik.¹ Ezekben az elemzésekben az azonos földbirtonkon gazdálkodó, és egymást követő nemzedékek közötti kapcsolat képezi a vizsgálat tárgyát.

A téma kvantitatív jellegű kutatásában újabban előretörték a történeti demográfiát és a genetikát ötvöző kísérletek.² E két tudományág képviselői a „reprodukciót megvalósító utód”³ fogalmának kidolgozásával helyezték új megvilágításba a népességreprodukció vizsgálatát. Az Alain Bideau, Guy Brunet francia kutatók és kanadai kollégáik szerint a népességreprodukcióban kitüntetett szerep illeti azt az egyént, akinek utódai a megfigyelt közösség keretei között fennmaradnak. A fent említett kutatók a fogalom meghatározásában, gyakorlatias érvekből kiindulva, a földrajzi dimenziót is érvényesítették. A „helybéli reprodukciót megvalósító utód”⁴-nak tekintik azt az egyént, aki megérte a felnőttkort, megházasodott és a helyi közösség keretei között gyermekei születtek.⁵

A „reprodukciót megvalósító utód” (a továbbiakban „RMU”) fogalma több demográfiai paramétert egyesít. Tömör formában fejezi ki a különböző tényezők – például a szülői nemzedék termékenysége, a csecsemő- és gyermekhalandósági viszonyok, az örökösödés, a házasságkötés és végleges elvándorlás – komplex kölcsönhatásának eredményét.

Alain Bideau és szerzőtársai a népességreprodukció vizsgálatának viszonylag egyszerű mintáját vázolták fel (1. ábra). A minta legfontosabb eleme az első – vagyis alapító – nemzedék. Az alapító nemzedékhez tartozás kritériumaként a vizsgált településeken egy jól meghatározott időszak alatti házasságkötés szolgál. Az első nemzedék gyermekei és unokái képezik a második, illetve a harmadik nemzedéket. A népességreprodukciót megvalósító gyermekek számának megfigyelése és a szülői nemzedékek szerinti csoportosítása a demográfiai események legalább három nemzedékre kiterjedő feldolgozását igényli.

Jelen tanulmány a fenti megközelítés szellemében készült. Vizsgálatunk célja két udvarhelyszéki, tipikusan havasalji település, Szentegyházásfalva és Kápolnásfalva népességreprodukciójának bemutatása a 19–20. századi egyházi anyakönyvi adatainak feldolgozása révén.

A vizsgált falvak: Szentegyházásfalva és Kápolnásfalva

Szentegyházás- és Kápolnásfalva egymással szomszédos székelyföldi települések. A Hargita-hegység vonulatának déli lábánál, mintegy 860 méteres tengerszint feletti magasságban, Székelyudvarhely és Csíkszereda városok között félúton, tőlük mintegy 20–24, illetve 26–30 km távolságra találhatók. Tipikus hegyvidéki (havasalji) települések. Lakóik többsége római katolikus felekezettű.

A földrajzi közelség és az erdélyi fejedelmektől kapott közös kiváltságaik következtében a két település története szorosan összefonódott az évszázadok folyamán. Jól jelképezi mindezt, hogy 1838-ig egyetlen egyházközséget, 1876-ig pedig egyetlen közigazgatási egységet alkottak.⁶ A testvértelepülések 19. századi történetének fontos fejleménye a kiváltságok

¹ A magyar szakirodalomban példaként lásd HUSZ Ildikó 2000, továbbá Faragó Tamás összefoglaló jellegű tanulmányát: FARGÓ Tamás 2000. A nemzetközi szakirodalomból magyar nyelven is elérhető LEVI, Giovanni 2001.

² BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy 1996; BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel 1995.

³ A francia szakirodalom szerint: „enfant utile”.

⁴ A francia szakirodalom szerint: „enfant utile sur place”.

⁵ BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel 1995, 137–138.

⁶ A települések kiváltságainak történetét összefoglalja HERMANN Gusztáv Mihály 1999. Az 1870-es évekbeli közigazgatási átszervezést és a kiváltságok elvesztésének folyamatát részletesen tárgyalja PÁL Judit 2003.

elvesztése. Gazdasági téren fontos fejlemény a települések közelében található vasérclelőhelyek felfedezése és a vasérc kitermelésének megindítása. Az 1850-es években a településektől néhány kilométerre Szentkeresztbánya néven ipari telep jött létre, amely kiegészítő kereseti lehetőségeket teremtett a helybeliek számára. Az itteni bányászat a korabeli pénzügyi és infrastrukturális viszonyok következtében alapvetően kisléptékű vállalkozás maradt. A vizsgált településeken élők gazdasági lehetőségei valójában a fakitermelésen és az állattenyésztésen alapultak, gazdasági-társadalmi helyzetüket leginkább a kisbirtokokon és a falvak közösségi erdőiben végzett intenzív mezőgazdasági munkával jellemezhetjük.

A két település népességét a 19. század második és a 20. század első felében dinamikus növekedés és fiatal korszerkezet jellemezte. Az 1850. évtől rendelkezésre álló népszámlálások szerint a két település együttes népességszáma 1850 és 1930 között 55 százalékkal emelkedett (1. táblázat).⁷

A népszámlálási adatok és az egyházi anyakönyvek adatai alapján kiszámolt természetes népmozgalm adatainak összevetése azt mutatja, hogy a népességnövekedés elsődleges forrása a magas természetes szaporulatban rejlett (2. táblázat). A természetes szaporulat értékeit a magas csecsemő- és gyermekhalandóság csökkentette, de a népességnövekedés hatékony fékjenek bizonyult az elvándorlás jelensége is, amely az 1850–1941 közötti időszak természetes szaporulatának 47%-át vette el.

Források és módszerek

A vizsgált falvak népességreprodukcióját az egyházi anyakönyvek adatai alapján vizsgáljuk. Az 1838 és 1941 közötti egyházi anyakönyvek adataiból számítógépes adatállományt hoztunk létre. A Louis Henry és Michel Fleury által kidolgozott családrekonstrukciós módszer⁸ alapelveit követve és a számítógépes adatkezelési technikák nyújtotta lehetőségeket kihasználva, rekord-összekapcsolási műveletek során rekonstruáltuk az egyének és családok legfontosabb demográfiai életeseményeit. A családlapokra összesített egyéni és családi élettörténetek osztályozása a családrekonstrukciós módszer szabályai szerint történt. Eszerint külön csoportot alkotnak azok a családlapok, amelyek esetében rendelkezésre áll a házaspár házasságkötésének időpontja („M típus” családlap), illetve azok, ahol ez utóbbi információ

hiányzik („E típus” családlap). A családtörténetek sajátos csoportját képezik a „lezárt” családlapok, amelyek tartalmazzák a házasság megszűnésének, vagyis az elsőként elhunyt házastárs elhalálzásának időpontját („MF” és „EF” típusú családlapok). A „nyitott” családlapokban – feltehetően a családok nagyobb fokú mobilitása következtében – hiányzik a házasság megszűnésének időpontja („MO” és „EO” típusú családlapok). Ezek a különbségtelemek fontosak, hiszen a családlapok jellemzői nagyon gyakran befolyással bírnak az adatelemzési módszerekre. A termékenység elemzése például nagyon gyakran csupán a helyben maradt családok (MF típusú családlapok) adatainak vizsgálatára korlátozódik. Az alábbi elemzésben csupán az „M” típusú családlapok vizsgálatára kerül sor, a „lezárt” és „nyitott” családlapok megkülönböztetése nélkül.

Az egymást követő nemzedékek demográfiai reprodukciója két különböző nézőpontból vizsgálható. Az első vizsgálati fókusz a gyermekektől indul ki, és arra kérdez rá, hogy milyen arányt képviselnek közöttük azok, akik ténylegesen hozzájárultak a következő nemzedék létrejöttéhez. A második vizsgálati fókusz az alapító házaspároktól indul ki, és azt vizsgálja, hogy a reprodukciót megvalósító gyermekek szülei milyen arányt képviselnek a megfigyelt házaspárok között. Az alábbiakban ezt a két kérdést próbáljuk megválaszolni.

A családrekonstrukciós adatok a megszületett gyermekek későbbi sorsának vizsgálatában az alábbi 5 lehetséges kimenetel meghatározását teszik lehetővé:

- 1) A típus: meghalt a 15. életéve – vagyis a házasságkötés és a gyermekvállalás kockázatának megtagasztalása – előtt;
- 2) B típus: meghalt a 15. életéve betöltését követően (nem ismert, hogy életük folyamán kötöttek-e házasságot);
- 3) C típus: elvándorolt (nem ismert a házasságkötés, az elhalálozás és az elvándorlás időpontja sem);
- 4) D típus: házasságot kötött, de nem született gyermeke a vizsgált településeken (feltehetően meddő vagy a házasságot követően elvándorló gyermekek);
- 5) E típus: házasságot kötött és további leszármazottja született a településen (a reprodukciót megvalósító utód).

Az E csoportba sorolt gyermekek képezik esetünkben a legfontosabb vizsgálati csoportot, hiszen ők azok, akik a vizsgált településeken történő házasságkötés és gyermekvállalás révén biztosították a né-

⁷ Az 1850–1941 időszak népességnövekedése ennél magasabb (88%). Az 1941. évi népszámlálás népességszám adatát azonban fenntartásokkal fogadjuk. Feltételezésünk szerint az 1930–1941 közötti több mint 20%-os népességnövekedés csakis közigazgatási változással – Szentkeresztbánya területének Szentegyházasa-

luhoz történt csatolásával – magyarázható. Sejtésünk alátámasztására jelenleg még nem rendelkezünk megfelelő adatokkal.

⁸ FLEURY, Michel – HENRY, Louis 1965; HENRY, Louis – BLUM, Alain 1988. Magyar nyelven: ANDORKA Rudolf 1988.

pesség reprodukcióját. Az „E” csoport mellett az „A”, „B”, „C” és „D” csoportok statisztikai eloszlásai is fontosak, hiszen információkkal szolgálnak a korabeli demográfiai realitások legfontosabb aspektusairól. Így például a 15. életévük betöltése előtt elhalálozott gyermekek aránya átfogó jellegű tájékoztatást nyújthat a korabeli csecsemő- és gyermekhalandósági viszonyokról. Az elvándorló családok és gyermekek aránya ugyanakkor a földrajzi mobilitás és végleges elvándorlás jelenségének mértékéről tájékozthat. Az „A” és „B” típusba sorolt gyermekek értelemszerűen nem rendelkeztek leszármazottakkal. A „C” típusba sorolt gyermekek körében előfordulhatott házasságkötés és gyermekvállalás, de ezekre nem a vizsgált településeken került sor. A „D” típusba sorolt gyermekek a vizsgált településeken házasodtak, de házasságuk rövid időtartama, a házasságot követő elvándorlás vagy egyéb okok következtében nem született leszármazottjuk a vizsgált településeken.

A második nemzedék: az 1838 és 1854 között alapított családok leszármazottjai

Az 1838. január 1. és 1854. december 31. között első házasságot kötött házaspárok képezték a vizsgálat első nemzedékét. Ebben az időszakban a két egyházközségben összesen 383 első házasságkötésre került sor. A házasságok 91%-ában (348 családlap) rendelkezésre állt legalább az egyik házaspár halálának időpontja, amely azt valószínűsíti, hogy a házaspárok többsége a házasságkötést követően a vizsgált településeken élt.

Az alapító nemzedékek házasságaiból Szentegyházfalván és Kápolnáfalván összesen 1797 gyermek született. Ezek a leszármazottak ténylegesen csupán 310 házaspárhoz – a rekonstruált házasságok 81%-ához – köthetőek. A házasságok 13%-a gyermekáldás nélkül bomlott fel,⁹ a fennmaradt 6% pedig elhagyta a településeket. Ez utóbbiak feltehetően már a házasságkötéssel egy időben máshol kezdték a családi életüket. A termékeny házaspárokkal számolva átlagosan 5,8 születés jutott egy házaspárra.

A 3. táblázat az alapító házaspárok fiú- és lánygyermekének életútjait összegzi a két szomszédos egyházközség szerinti csoportosításban. A táblázat adatai szerint a 19. század második felében megszületett gyermekek 40%-a járult hozzá a népesség reprodukciójához. Ez az érték meghaladja a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokból ismert – 18. század végi és 19. század eleji franciaországi és kanadai – értéket,¹⁰ amely tény a vizsgált házas kohorszok demográfiai reprodukciójának sikerességéről tanúskodik.

A reprodukció folyamatában a gyermek neme nem volt differenciáló tényező: a 726 utód között közel azonos arányban (49 és 51%) találhatóak fiú- és lánygyermek. A szülők nem törekedtek szándékosan arra, hogy a nemzeti vonalat csupán a fiúgyermekük biztosítsa, a család fennmaradásának és folytonosságának biztosításában a lányokra is fontos szerep hárult.

Az A, B, C és D csoporthoz sorolt gyermekek számának statisztikai eloszlása ugyanakkor további fontos információkra hívja fel a figyelmet. Az „A” típusú életutak magas aránya a kedvezőtlen gyermekhalandósági viszonyokról tájékoztat. Eszerint a megszületett gyermekek 42%-a a 15. életév betöltése előtt elhalálozott. A korabeli gyermekhalandósági és általános halandósági viszonyok súlyosságát alátámasztja, hogy a 15. életévük betöltését követően elhalálozott gyermekek nagyobb része is fiatal, házasságkötési életkorban hunyt el.¹¹

A második nemzedék sorsának további fontos sajátossága a végleges elvándorlás. A gyermekek mintegy 8–9%-a a születés és a házasságkötés időpontja között elhagyta a települést.¹² Nemzetközi összehasonlításban ez az érték alacsonynak mondható.¹³ Úgy tűnik, hogy a 19. század második felében a felnőttkort megért második nemzedék számára még létezett lehetőség a falusi közösség keretei közötti családalapításra. Külön vizsgálat tárgyát képezheti a folyamat összetevőinek feltérképezése. Feltételezhetjük, hogy a relatív földbőség, az öröklést „elősegítő” – elsősorban a szülők nemzedékét sújtó – felnőttkori kedvezőtlen halandóság, továbbá az elvándorlás húzó tényezőinek – az 1873. évi gazdasági válsággal és annak

⁹ A gyermektelen házaspárok két nehezen elkülöníthető csoportját a házasságkötést követő rövid időn belül felbomlott családok, illetve a ténylegesen meddő házaspárok alkotják.

¹⁰ A reprodukciót megvalósító gyermekek a kanadai Québec államban az 1680–1699. évi házas kohorsz leszármazottainak 30,1%-át, a franciaországi Valserine-völgyben (francia Jura) az 1760–1774. évi házas kohorsz leszármazottjainak 26%-át, a Vallouise-völgyben (dél-franciaországi Alpok) az 1670–1684. évi, illetve az 1750–1764. évi házas kohorszok leszármazottainak 30,7, illetve 31,0%-át teszik ki (BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel 1995, 141.).

¹¹ A hasonló nemzetközi kutatások rendre alacsonyabb, illetve hasonló gyermekhalandóságról számolnak be: a 15 év alatt meg-

halt gyermekek aránya a franciaországi Valserine-völgyben 34,9, Vallouise-völgyben 27,1, illetve 44,6, Quebec államban pedig 36,9% (BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel 1995, 141.).

¹² Forráskritikai szempontból fontos megjegyezni, hogy az elvándorlók kategóriájának arányát mesterségesen növelhette a csecsemőhalalozás alulregisztrációja.

¹³ A franciaországi Valserine-völgyben az 1760–1774. évi házas kohorsz leszármazottainak 36%-a véglegesen elvándorolt (BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy 1996, 163), a svájci Jussy településen az 1730–1759. évi házas kohorshoz tartozó nők leszármazottainak egyharmada ugyancsak véglegesen elhagyta a települést (PERRENOUD, Alfred 1993, 454).

következményeivel összefüggő – általános hanyatlása állt a folyamat hátterében.

A táblázat a gyermekek felől mutatja a népességreprodukción. További megválaszolatlan kérdés azonban, hogy az alapító házaspárok között milyen arányt képviseltek a népesség reprodukcióját megvalósító gyermekek szülei. Indokolt lehet ennek vizsgálata, hiszen a gyermekek számának családonkénti átlagértékei eltakarhatják a családok eltérő helyzetéből adódó esetleges differenciákat.

A 4. táblázat az alapító családok eloszlását mutatja az összes születés és a helybeli demográfiai reprodukciót megvalósító gyermekek száma szerint. A táblázat rendkívül egyenlőtlen megoszlásra hívja fel a figyelmet. Amint azt már korábban láthattuk, a kezdeti 383 házaspárból 310-nek (81%) született gyermeke a vizsgált településeken. A magas gyermekhalandóság és az életben maradt gyermekek végleges elvándorlása következtében azonban tovább csökkent a sikeres reprodukcióval – a helybeli demográfiai reprodukciót megvalósító utóddal – jellemezhető házaspárok aránya (255 házaspár, vagyis a termékeny házaspárok 82%-a).

Az első nemzedék születésszám és a népességreprodukción megvalósító gyermekek száma szerinti megoszlása rendkívül egyenlőtlen. Eszerint a két egyházközségben 71 házaspárnak 1, 50 házaspárnak 2, 60 házaspárnak 3, és 74 házaspárnak 4 vagy annál több reprodukciót megvalósító utódot sikerült felnevelnie. A két egyházközségben a legalább 4 „RMU”-t adó 74 házaspárhoz összesen 375 gyermek, vagyis a népességreprodukción megvalósító utódok 52%-a kapcsolható, vagyis a házaspárok 19%-a adta a népességreprodukción megvalósító következő nemzedék 52%-át.

A született gyermekek száma jelentős mértékben befolyásolta a reprodukció sikerességét. Értelemszerűen, minél több gyermeke született egy házaspárnak, annál nagyobb volt annak az esélye, hogy közülük legalább egy gyermek családot alapítson, és hozzájáruljon a népesség demográfiai reprodukciójához, és fordítva. Ezt az összefüggést igazolja, hogy az egy vagy két gyermekes házaspárok körében magas az aránya azoknak, akik nem rendelkeztek reprodukciót megvalósító utóddal. A három vagy annál több gyermeknek életet adó házaspárok körében azonban már többségbe kerültek a reprodukció szempontjából sikeresnek tekinthető családok.

A harmadik nemzedék

Családrekonstrukciós adataink lehetővé tették a harmadik nemzedék (n=726) tapasztalatának összegzését is. A második nemzedék tagjai összes-

ségében 667 házasságot kötöttek, amelyek 87%-a (n=580) bizonyult termékenynek. A házasságok 13%-a meddő maradt, ami részben biológiai okokra vezethető vissza, részben pedig az egyik házastárs korai halálával vagy az időskori újraházasodással állhat összefüggésben. A termékeny házasságokból összesen 3679 utód született, tehát átlagosan 6,3 gyermek jutott egy termékeny házasságra.

A második nemzedék termékeny házasságaiból született gyermekek életútját az 5. táblázat összegzi. A harmadik nemzedékhez tartozó gyermekek életútjának legfontosabb tendenciája a demográfiai reprodukciót megvalósító utódok arányának csökkenése. Miközben a szülők nemzedékének 40%-a házasságot kötött és gyermeket vállalt a két település valamelyikén, addig a gyermekek nemzedékében már csupán 25%-ot ért el a hasonló csoportba tartozók aránya. A reprodukciót biztosító utódok arányának csökkenése két tényezővel hozható összefüggésbe. Egyrészt a harmadik nemzedékhez tartozó gyermekek körében a halandósági viszonyok leromlottak, erre utal tömör formában a 0–15 év között meghalt gyermekek arányának látványos, közel 10%-os emelkedése. Másrészt, a szülők nemzedékéhez viszonyítva 7%-kal emelkedett a végleges elvándorlást választott gyermekek aránya is.

Úgy tűnik tehát, hogy a harmadik nemzedék tagjai között a végleges elvándorlás egyre több személy esetében realizálódott. Másfelől azonban az életben maradt gyermekek többsége számára továbbra is reális lehetőség nyílt a helyi közösség keretei közötti házasságkötésre és gyermekvállalásra. A fiú- és lánygyermekek életútjai között továbbra sem tapasztalható éles különbség. Mindazonáltal megfigyelhető a férfiak kedvezőtlenebb halandósága, amelynek hátterében biológiai különbségek, illetve a fiatal férfiak többlet-halálózását okozó első világháborús harcok állhatnak.

A házaspárok születésszáma és a reprodukciót biztosító utódok száma szerint részletezett kereszttábla (6. táblázat) nagy vonalaiban ismétli a második nemzedék tapasztalatát. A népesség reprodukciójában játszott szerep továbbra is egyenlőtlen eloszlást mutat az egyes családok között. Ebben a szülői nemzedékben is létezett a házaspároknak egy kisebb csoportja, amely a saját csoport arányait jelentősen meghaladó mértékben járult hozzá a következő nemzedék létrejöttéhez. Ugyanakkor egy kiegyenlítődési folyamat is megfigyelhető. Az első nemzedék tapasztalatához viszonyítva 19%-ról 8%-ra csökkent a 4 vagy annál több „RMU”-val jellemezhető családok aránya. Továbbá, ez utóbbi csoport „sikeres” utódai az összes „RMU” 28%-át adták, szemben a korábbi nemzedék azonos csoportjának 52%-ával.

A testvércsoportok vizsgálata

A nagyobb számú RMU felnevelése nyilvánvalóan szoros összefüggésben állt a házasság tartósságával és a termékenységgel. De ezen túlmenően, érdemes feltenni a kérdést, hogy a viszonylag tartós és többgyermekes házasságok esetében vajon a családok szerinti differenciális csecsemő- és gyermekhalandóság vagy elvándorlás felelős az RMU számában megfigyelt különbségekért?

A fenti kérdés megválaszolása céljából a második és harmadik nemzedék köréből megvizsgáltuk a 4 és a 7 főből álló testvércsoportokat. A 7. és 8. táblázat ezek életútjait összegzi a reprodukciót megvalósító utódok száma szerint bontásban. Az eredmények alapján egyértelmű, hogy a testvércsoportok közötti különbségek túlnyomó részben a csecsemő- és gyermekhalandósági viszonyokra vezethetők vissza. Az elvándorlás szerepe elmarad a halandósági viszonyok elsődlegessége mögött.

Általában elmondható, hogy minél több gyermek maradt életben a felnőttkorig, annál nagyobb volt az esélye a reprodukció eredményességének. Ez az összefüggés hangsúlyosabban érvényesült az első nemzedék utódai esetében. A második nemzedék körében már megfigyelhető, hogy az „RMU” nélküli vagy 1–2 „RMU”-val jellemezhető családok körében az elvándorlás is szerepet játszott, jóllehet hatása így is elmaradt a csecsemő- és gyermekhalandóság hatása mögött. Azokban a családokban, amelyekben legalább három gyermek megvalósította a reprodukciót, az elvándorlásnak kevés tér jutott.

Konklúzió

A fentiekben két székelyföldi havasalji település népességreprodukcióját vizsgáltuk. A „reprodukciót megvalósító utód” – vagyis a helyi közösség keretei közötti reprodukcióhoz hozzájáruló gyermek – fogalmának alkalmazásával új megvilágításba helyeztük a népességreprodukció kérdéskörét. A francia és kanadai család- és népességtörténészek által is alkalmazott módszer segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes szülői nemzedékek leszármazottainak hány százaléka járult hozzá – a helyi közösség keretei közötti házasságkötéssel és gyermekvállalással – a következő nemzedék létrejöttéhez. Továbbá a reprodukciót megvalósító gyermekek szüleire fókuszálva megvizsgáltuk, hogy ez utóbbi csoport milyen arányt képviselt a szülői nemzedékhez tartozó házaspárok között.

Az eredmények a vizsgált havasalji népességek demográfiai folytonosságát és stabilitását hangsúlyozzák. A magas csecsemő- és gyermekhalandóságot túlélő gyermekek legnagyobb részének – fiúknak és

lányoknak egyaránt – sikerült a helyi közösség keretei között családot alapítania és gyermeket vállalnia. A 19. század 40-es, 50-es éveiben családot alapító első nemzedék leszármazottait kevésbé sújtotta a gyermekkori járványos halandóság. A második nemzedék leszármazottai viszont kedvezőtlen halandósági viszonyokat tapasztalhattak meg, és körükben emelkedett az elvándorlási hajlandóság is. Mégis mindezek ellenére a helyben kötött házasságokból született leszármazottak nagyobb része a szülőfalujában találta meg a későbbi boldogulást. Úgy tűnik, hogy a családok gazdasági lehetőségei ebben az időszakban még nem voltak akadályai a gyermekek helyben történő családalapításának. A más vidékeken megfigyelt egymást kizáró logika – házasság és helyben történő reprodukció egyfelől, végleges nőtlen/hajadon állapot vagy elvándorlás másfelől – itt nem, vagy csak nagyon elszórtan létezett. Egy más perspektívában viszont azt is mondhatjuk, hogy a magas csecsemő- és gyermekkori halandóság a gyermekek közötti későbbi versengés „megoldásában” segített.

A szülői nemzedékekre fókuszáló vizsgálat jelentősen árnyalta a fenti eredményt. Elsősorban azért, hogy rámutatott a családi reprodukcióban tapasztalható egyenlőtlenségekre. A nemzedékről nemzedékre történő reprodukció folyamatának alapvető jellemzője, hogy a szülői nemzedék egy viszonylag kis csoportja nevelte fel a következő nemzedék családot alapító és gyermeket vállaló tagjainak legnagyobb részét. Az elemzés rámutatott továbbá arra is, hogy a családi reprodukció leginkább differenciáló tényezőjének a csecsemő- és gyermekhalandóság tekinthető. Következésképp a szülői nemzedékek csoportjai reprodukciós sikerüket a csecsemő- és gyermekhalandóság különböző mértékű tompításának köszönhetik.

A fenti információk a reprodukciós siker és sikertelenség mélyebb elemzését teszik szükségessé. Megválaszolendő kérdés, hogy miként sikerült néhány családnak a reprodukciót biztosítani, míg mások ebben sikertelenek maradtak. A választ minden bizonnyal elősegítheti, ha a családok reprodukciójának vizsgálatában a házasságok időtartamát is sikerül beépítenünk az elemzésbe. Úgy tűnik, hogy a leszármazottak számára elsősorban nem az elvándorlás versus helyben maradás lehetőségei voltak nyitottak, hanem sokkal inkább az életben maradás versus helyben maradás. Ilyen értelemben a szülők házasságának időtartama meghatározó lehetett, hiszen a hosszabb időtartamú házasság keretében a kedvezőtlen halandósági viszonyok közepette is lehetőség nyílhatott az újabb gyermekvállalásra. Továbbá az életben maradt szülők gazdasági és társadalmi támaszt jelenthettek a felnőttkort megért gyermekeik számára a párválasztásban és a településen történő reprodukcióban.

Források

Román Állami Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda
 - Fond 47: Egyházi anyakönyvek gyűjteménye
 Kápolnásfalvi római katolikus egyházi anyakönyvek: 81, 82, 83, 84, 85.
 Szentegyházásfalvi római katolikus egyházi anyakönyvek: 728, 729, 730, 731.
 Szentegyházásfalvi Római Katolikus Plébánia Levéltára
 - Római katolikus egyházi anyakönyvek, 1776–1941, II–X. kötet
 Kápolnásfalva Római Katolikus Egyházközség Levéltára
 -Római Katolikus egyházi anyakönyvek, 1776–1941. I–V. kötet.

Irodalom

- BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy
 1996 Stay or Leave? Individual Choice and Family Logic: The Destininations of Children Born in the Valserine Valley (French Jura) in the Eighteenth and Nineteenth Centuries, *The History of the Family: An International Quarterly*, 1/2, 159–168.
- BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel
 1995 La reproduction de la population aux XVIIe et XIXe siècles. Exemples français et québécois, *Annales de démographie historique* 1995, 137–148.
- FARAGÓ Tamás
 2000 Nemek, nemzedékek, rokonság, család, in: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 393–483.
- FLEURY, Michel – HENRY, Louis
 1985 *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Troisième édition, INED, Paris.
- HENRY, Louis – BLUM, Alain
 1988 *Techniques d'analyse en démographie historique*, INED, Paris.
- HERMANN Gusztáv Mihály
 1999 Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalu és Zetelaka, in: Kiss András – Kovács Kiss György – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 138–198.
- HUSZ Ildikó
 2000 *Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda-környéki mezőváros társadalmáról a családszerkezet változásának tükrében*, Osiris, Budapest.
- LEVI, Giovanni
 2001 *Egy falusi ördögűző és a hatalom*, Osiris, Budapest.
- PÁL Judit
 2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- PERRENOUD, Alfred
 1993 Mobilité et reproduction à l'échelle d'une communauté rurale, in: *Mesurer et comprendre. Mélanges offerts à Jacques Dupâquier*, Paris, P. U. F., 449–461.
- VARGA E. Árpád
 1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Pro-Print, Csíkszereda.

Pakot Levente – Központi Statisztikai Hivatal – Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest; pakotlevi@yahoo.com

**Familii și generații: reproducția demografică a populației satelor din Secuime
(a doua jumătate a secolului 19 – prima jumătate a secolului 20)**

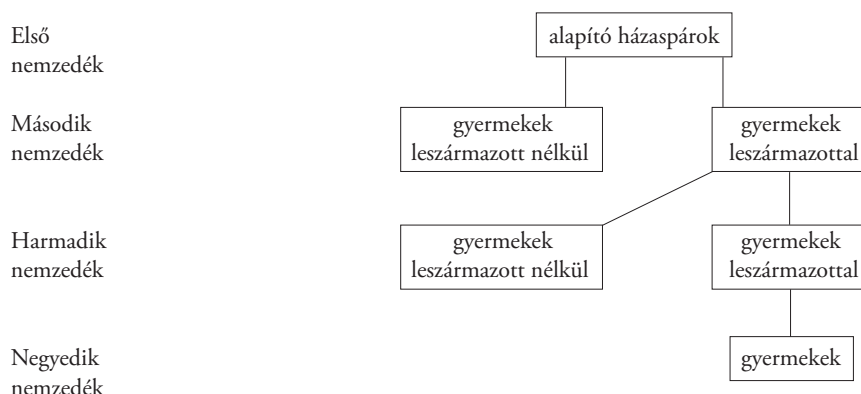
(Rezumat)

Lucrarea prezintă procesul de reproducție demografică a populației a două sate din Secuime (Vlăhița și Căpâlnița, jud. Harghita). Folosind metoda demograficilor și geneticienilor francezi și canadieni, autorul analizează „descendenții efectivi” a două generații de căsătoriți pentru a determina câți dintre ei au reușit la rândul lor să aibă familii și copii în cadrul comunității. Rezultatul analizei demonstrează diferența dintre familii în ceea ce privește numărul „descendenților efectivi”. Cu toate că mortalitatea infantilă și mortalitatea copiilor juca un rol important în construirea diferențelor, o mare parte a descendenților rămași în viață au reușit să căsătorească și să aibă copii în cadrul comunității. Migrația descendenților juca un rol mai puțin deosebit, dar devenea tot mai important la sfârșitul perioadei analizate (primele decenii ale secolului 20).

**Families and generations: demographic reproduction in rural Szeklerland
(second half of the 19th century – first half of the 20th century)**

(Abstract)

The paper tries to examine the process by which the populations of two Transylvanian mountain village, Szentegyházásfalva and Kápolnásfalva (Vlăhița and Căpâlnița) reproduce themselves from one generation to the next in the second half of the 19th century and first half of the 20th century. Using the method of French and Canadian demographers we analyze the „effective” progeny of couples to determine how many of them produce heirs who continue to live in these villages. The analysis could prove that there were considerable differences between couples regarding the number of „effective” children. The role of infant- and child mortality was decisive in constructing these differences. The analysis shows that the role of out-migration was minor in contrast with the findings of French and Canadian studies, but the role played by out-migration became more and more important over time.

1. ábra A vizsgált nemzedékek közötti kapcsolatok mintái

Forrás: BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy 1996; BIDEAU, Alain – BRUNET, Guy – DESJARDINS, Bertrand – PROST, Michel 1995, 140.

1. táblázat A két település népességszáma az 1850–1941 időszak népszámlálásaiban

Év	Népességszám	Év	Népességszám
1850	2999	1900	3993
1857	3050	1910	4161
1869	3512	1920	4275
1880	3623	1930	4652
1890	3744	1941	5646

Forrás: VARGA E. Árpád 1998.

2. táblázat A természetes és tényleges szaporulat és a vándorlási egyenleg becslései a két településen

Időszak	Születések száma	Halálozások száma	Természetes szaporulat		Tényleges szaporulat		Vándorlási egyenleg	
			szám	éves átlag	szám	éves átlag	szám	éves átlag
1850–1856	978	870	108	15	51	7	-57	-8
1857–1869	2119	1266	853	66	462	36	-391	-30
1870–1879	2092	1663	429	43	111	11	-318	-32
1880–1889	2145	1899	246	25	121	12	-125	-13
1890–1899	2014	1343	671	67	249	25	-422	-42
1900–1909	1980	1340	640	64	168	17	-472	-47
1910–1919	1708	1296	412	41	114	11	-298	-30
1920–1929	2064	1296	768	77	377	38	-391	-39
1930–1941	2271	1363	908	76	994	90	86	8
1850–1941	17371	12336	5035	55	2647	29	-2388	26

Forrás: VARGA E. Árpád 1998; Szentegyhászfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházközségek egyházi anyakönyvei.
Megjegyzés: A települések adatai összesítve.

3. táblázat A második nemzedék életútjainak jellemzői a két egyházközségben

Életút jellemzők	Fiúk		Lányok		Együtt	
	N	%	N	%	N	%
A: Meghalt <15 év	389	42,5	357	40,5	746	41,5
B: Meghalt >15 év	45	4,9	35	4,0	80	4,5
C: Elvándorolt	80	8,7	75	8,5	155	8,6
D: Házasságot kötött, utód nélkül	47	5,1	43	4,9	90	5,0
E: Reprodukciót biztosító utód	355	38,8	371	42,1	726	40,4
A+B+C+D+E	916	100,0	881	100,0	1797	100,0

Forrás: Szentegyházsfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházi anyakönyvei.

4. táblázat Az első nemzedék családjainak a született és a demográfiai reprodukciót megvalósító gyermekek száma szerinti eloszlása a két egyházközségben

Szülések száma	A demográfiai reprodukciót megvalósító gyermekek száma									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	Összesen
0	73									73
1	18	12								30
2	12	4	5							21
3	8	10	7	2						27
4	8	14	8	9	1					40
5	2	4	8	10	3					27
6	2	6	6	9	2	5				30
7	1	10	9	13	6	7	1			47
8	2	7	4	5	2		4		1	25
9	2	2		6	4	6	4			24
10		2		3	4	4	1	4		18
11			2	1	2	3	5			13
12			1	2	1					4
13						1	1	1		3
14							1			1
Összesen	128	71	50	60	25	26	17	5	1	383

Forrás: Szentegyházsfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházközségek egyházi anyakönyvei.

5. táblázat A harmadik nemzedék életútjainak jellemzői a két egyházközségben

Életút típusok	Fiúk		Lányok		Együtt	
	N	%	N	%	N	%
A: Meghalt <15 év	1013	52,9	884	50,1	1897	51,6
B: Meghalt >15 év	113	5,9	54	3,1	167	4,5
C: Elvándorolt	229	12,0	250	14,2	479	13,0
D: Házasságot kötött, utód nélkül	124	6,5	96	5,4	220	6,0
E: Reprodukciót biztosító utód	437	22,8	479	27,2	916	24,9
A+B+C+D+E	1916	100,0	1763	100,0	3679	100,0

Forrás: Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházi anyakönyvei.

6. táblázat A második nemzedék családjainak a született és a demográfiai reprodukciót biztosító gyermekek száma szerinti eloszlása a két egyházközségben

Szülések száma	A demográfiai reprodukciót biztosító gyermekek száma										Összesen
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	8	
0	87										87
1	42	7									49
2	22	9	5								36
3	30	15	10	3							58
4	10	22	3	5	1						41
5	11	17	15	6							49
6	17	12	15	8	1	2					55
7	16	15	20	17	4	2					74
8	7	13	15	3	7	2	1				48
9	4	15	22	12	8	3					64
10	3	7	10	15	6	1		1			43
11	2	7	6	11	4	5	1				36
12	1	4	5	3	2	1	1	1			18
13		1	2	1		2					6
14				1							1
15											0
16				1							1
17				1							1
Összesen	252	144	128	87	33	18	3	1	1		667

Forrás: Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházi anyakönyvei.

7. táblázat A 4 és 7 gyermekes családok leszármazottainak életútja a népességreprodukciót megvalósító utódok száma szerint a két egyházközségben. Az első nemzedék házasságai

Életút jellemzők	Reprodukciót megvalósító utódok száma						Reprodukciót megvalósító utódok száma								
	0	1	2	3	4	Összesen	0	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
A típus	19	25	11	8	0	63	5	51	29	33	15	8	0	0	141
B típus	1	5	2	0	0	8	0	3	5	6	1	1	0	0	16
C típus	9	6	2	0	0	17	1	3	9	6	1	4	1	0	25
D típus	3	6	1	1	0	11	1	3	2	7	1	1	0	0	15
E típus	0	14	16	27	1	58	0	10	18	39	24	35	6	0	132
Gyerekek száma	32	56	32	36	1	157	7	70	63	91	42	49	7	0	329
Testvércsoportok száma	8	14	8	9	1	40	1	10	9	13	6	7	1	0	47

Forrás: Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházi anyakönyvei.

8. táblázat A 4 és 7 gyermekes családok leszármazottainak életútja a népességreprodukciót megvalósító utódok száma szerint a két egyházközségben. A második nemzedék házasságai

Életút jellemzők	Reprodukciót megvalósító utódok száma						Reprodukciót megvalósító utódok száma								
	0	1	2	3	4	Összesen	0	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
A típus	28	41	5	4	0	78	69	50	79	43	11	2	0	0	254
B típus	0	5	0	0	0	5	10	8	5	5	1	0	0	0	29
C típus	7	12	1	1	0	21	27	26	14	12	1	1	0	0	81
D típus	5	8	0	0	0	13	6	6	2	8	0	0	0	0	22
E típus	0	22	6	15	1	44	0	15	40	51	16	10	0	0	132
Gyerekek száma	40	88	12	20	1	161	112	105	140	119	28	14	0	0	518
Testvércsoportok száma	10	22	3	5	1	41	16	15	20	17	4	2	0	0	74

Forrás: Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva római katolikus egyházi anyakönyvei.

Nagy Zsolt

A HALOTT-TISZTELET KEGYELETI HELYSZÍNEI – TÁRSADALMI DIFFERENCIÁLÓDÁS ÉS A NEMZETSÉGI SZERVEZET NYOMAI A GEGESI TEMETŐKBEN¹

Bevezető

A legkorábbi elképzelések egyike és ma is általánosan elterjedt felfogás, hogy az emberben valami tőle teljesen független lény lakozik. Ez az ismeretlen lény képes kilépni az anyagi világból, túléli a testet, halhatatlan. Mikor a test meghal és romlásnak indul, a lélek kiszáll belőle, tovább él, az élők között továbbra is jelen van, mindent lát, mindent ellenőriz és abban az esetben, ha nem az elhunyt kívánsága szerint történik valami, például a temetés, nyugtalanná, szomorúvá, vagy épp bosszúállóvá válik. Ezzel magyarázható, hogy a temetési szertartás lezajlásának mikéntjére-hogyanjára, idejére és helyszínére az elhunyt hozzátartozói kiemelt figyelmet fordítanak. Az élők elsősorban a halott akarát tartják szem előtt, utolsó kívánságának, végakarátának igyekeznek eleget tenni s emlékéit szimbolikus cselekvésformákkal, tárgyakkal tartják fenn, biztosítják az elhunyt továbbélő lelkét a szeretetükről. Így alakulhatott ki, hogy a halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek számos formája lakhelyeink szerves, szükségszerű részévé vált, nélkülük elképzelhetetlen egy település képe.

Az élők társadalma mellett mindig ott van a holtaké és e kettő nem egy esetben érintkezésbe lép egymással.² Nem csoda hát az sem, hogy a temető, valamint a temetkezési és halottas szokások kutatása már a néprajztudomány kialakulásától kezdve a kedvelt témák közé tartozott. Elsőként a temetők világa a magyar ősvallás rekonstruálására tett kísérletek egy meghatározó forrásaként került be a kutatásba és ezzel szinte egy időben figyeltek fel a protestáns temetők fejfáinak, kopjafáinak formagazdagságára.³ A tárgyi néprajz és a folklorisztika egyaránt vizsgálati tárgyának tekintette, s tekinti mai napig a temetőket, tulajdonképpen már szinte mindent feltárt és dokumentált, amit csak e kegyeleti helyszíntípus kapcsán lehet: sírjelek, a temető és temetési szertartások költészete, zenei vonatkozások, gyászszínek, temetőgondozás, halállal és halottal kapcsolatos tabuk, hiedelmek, szokások stb.⁴ A temetők társadalomnéprajzi megközelítésével ezidáig azonban alig foglalkoztak, a kutatás csak az utóbbi néhány évtizedben – dr. Kós Károly úttörő munkájának köszönhetően⁵ – kezdett igazán kibontakozni.⁶

Jelen dolgozatban egy Maros megyei falu, Geges (Ghinești) temetőit a társadalomnéprajzi vizsgálat módszereivel, kérdéseivel igyekszem görcső alá venni.

¹ A kutatás a kolozsvári BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, a Kriza János Néprajzi Társaság és a Kriza János Szakkollégium, valamint a budapesti Dr. Kós Károly Néprajztudós Közhasznú Alapítvány támogatásával valósult meg. Köszönöm a szakmai segítségnyújtást dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanáromnak, illetve a kézirat véleményezését dr. Balassa M. Iván, dr. Filep Antal és dr. Tánzos Vilmos néprajzkutató uraknak, dr. Szócsné Gazda Enikő néprajzoz-muzeológusnak, illetve dr. Nagy Dénesnek, a MTA VEAB Népi Építészeti Munkabizottság társelnökének. Jelen tanulmány bemutatásra került 2011-ben Budapesten a *Szövegfolklorisztika oktatásának és kutatásának perspektívái* című értekezleten, emellett Kolozsváron a *XIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia* néprajz szekciójában 2011-ben első, míg a *III. Bajnokok Ligája Társadalomtudományi Konferencián* 2012-ben harmadik díjban részesült. 2013-ban a budapesti *Dr. Kós Károly életműve nyomában* című nemzetközi néprajzi pályázat fődíját kapta. Nyomtatásban itt jelenik meg először.

² Gondoljunk csak az általánosan elterjedt halottak napi világitásra, vagy a nagypénteki, húsvét hétfői temetőlátogatásokra, a megemlékezési ünnepségekre stb.

³ Ennek egyik oka a díszítőművészet iránti érdeklődés fennállása a 19. században. A magyar temetők néprajzi kutatásáról

megjelent szintéziseket lásd BALASSA Iván 1973; Uó 1989; KUNT Ernő 1980; Uó 1987.

⁴ Egy olyan temetőről szóló munkával még tartozik a kutatás, melyben a felsoroltak mindenike bemutatásra kerülne. Próbálkozások ugyan születtek, de ezek sem törekszenek teljességre. Példaértékű munka L. Juhász Ilona temetőmonográfiája. Lásd és vö. L. JUHÁSZ Ilona 2002.

⁵ KÓS Károly, dr. 1972.

⁶ Lásd például BALASSA Iván 1989, 22–28; BÓDÁN Zsolt 2008; DIMÉNY Erika 2010. Rövid esetelemzések szintén jelentek meg. Lásd például FOSZTÓ László 2003. Esetleírásokról szórványosan van tudomásunk. Pozsony Ferenc néprajzkutató például a következőképpen mutatta be szülőfaluja, a háromszéki Zabola temetkezési differenciálódását egy társadalomnéprajzi vizsgálata keretén belül: „A románok temetője az erdő alatti régi templom szomszédságában van, míg a magyaroké egy másik, távolabbi dombtetőn, a református és a római katolikus templom közelében található. A magyar temetőn belül határozott felekezeti-etnikai elkülönítés figyelhető meg: külön részre temetkeznek a római katolikus, a református székelyek, valamint a magyarajkú cigányok.” POZSONY Ferenc 2007, 261.

A kiindulópont: dr. Kós Károly rákosdi kutatásának eredményei

Az etnológiában a magyar temetők társadalomnéprajzi megközelítésének lehetőségét dr. Kós Károly elsők között vetette fel; 1948-ban, a Hunyad megyei Rákosdon (románul Răcăștia) végzett terepmunkájának eredményeit a *Népélet és néphagyomány* (1972) című tanulmánygyűjteményben adta közre (*A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon*), amelyben a helynevek, szájhagyomány, településszerkezet és templomi ülésrend mellett a temetőn belüli differenciálódáson keresztül is igyekezett kimutatni a nemzeti szervezeti nyomainak meglétét, majd a kapott töredékekből mozaikszerű rekonstruálással is megpróbálkozott.⁷ Hogy egy alapvetően társadalomnéprajz tárgy körébe sorolható kutatási téma, a nemzeti szervezeti kérdéskörnek megvilágításába bevonta a temető kutatását is, nővumként könyvelhetjük el (vagy ha nem is teljes mértékben számított már e megközelítés a 20. század közepén újdonságnak, de általánosnak semmiképpen sem).⁸ Ezen kezdeményezésre magam is dolgozatomban kiindulópontjaként tekintek, annál is inkább, mivel kutatásaim egy Maros megyei település temetkezési szokásai esetében is igazolták azon megfigyeléseket, amelyeket dr. Kós Károly még csak jelzésszerűen, mint továbbkutatható/kutatandó részterületeket villantott fel a rákosdi esetelemzésben: a családi temetkezés, az idegenek külön helyre való temetkezésének jelensége stb.

Itt említem meg ugyanakkor azt is, hogy a címben szereplő „nemzeti szervezeti” kifejezés alatt csak részben értem ugyanazt, mint amit Kós bő fél évszázaddal ezelőtt ért(het)ett, hisz még helyenként hajlott abba az irányba, hogy Rákosd példáján a klasszikus értelemben vett, ősi, falualapító nemzeti szervezeti nyomainak meglétét (is) bizonyítsa. Hogy e vállalkozása nem bizonyult terméketlennek, azt közzétett részeredményei mutatják. Jómagam azonban a választott település esetében erre nem láttam reális lehetőséget: Gegesben nem található sem az oralitásban, sem

pedig az írásbeli forrásokban – a rákosdihoz hasonló – településalapítási narratívum/narratíva, az első családneveket tartalmazó névsor e településről jelenlegi ismereteink szerint a 17. század legelejéről való.⁹

A „nemzeti szervezeti” alatt tehát a napjainkban mind a köznyelvi használatban és népnyelvben, mind pedig a néprajzi szakirodalomban a „rokonság” fogalmával azonosított nemzeti szervezést értem.¹⁰ Az említett tanulmányában egyébként egy alkalommal (éppen a temető bemutatásánál) dr. Kós Károly is szinonimaként használta e két kifejezést.¹¹ Mindezen túl nemzeti szervezeti alatt nemcsak – a főként apai ágon számontartott – rokonságot, hanem általában a valamilyen szempontú összetartozási viszonyokat (például etnikai: roma-nemzet(ség); társadalmi rétegre utaló: gazda-nemzet(ség) stb.) is értem.

A terep és a megválaszolásra váró kérdések

Geges Maros megyében, egy – a Kis-Küküllő és a Nyárad közötti – félreeső völgyben, az Abod-patak mentén, Marosvásárhelytől 24 km-re található. Közigazgatásilag a 3 km-re fekvő Havadhoz tartozik, néprajzi besorolása az idők során különböző kistájakba történt. Magam – a helyiek önmagukról forgalmazott reprezentációját is figyelembe véve – a bekecsalji meghatározást vélem helyesebbnek mindkét oldalról.

Első írásos említése egy 1567-es regestrumban található, Geges néven bejegyezve. Ebben az időben Marosszék harmadik legnagyobb településeként volt számontartva.¹² Ma állandó lakosként alig 300-an élnek a faluban, többségük református felekezetű székely. Nagyon csekély számban jehova magyarok és pünkösdisták, illetve adventista románok (gáborcigányok) is vannak.¹³

E településen összesen tíz temetkezési helyet sikerült dokumentálnom. Az adatgyűjtés során a következő kérdések megválaszolását tűztem magam elé: Mi szerint különülnek el e kegyeleti helyszínek? A halottak társadalma az élők társadalmának visszatükrözheti-e bizonyos aspektusait? Mi az ok,

⁷ KÓS Károly, dr. 1972. „E nyomok [...] akárcsak az eltört edény cserepei, összeszedhetők, törésvonalaik egymással összemérhetőek, és több-kevesebb hiánnyal egyberakhatóak.” Uo., 238.

⁸ Vö. Uo., 243–244. A dr. Kós Károly hivatkozott publikációját megelőzően megjelent közlemények közül lásd például TIMAFY László 1960. A 60-as évek derekán dr. Filep Antal a Gömör megyei Kánó községben találta élő gyakorlatát a különtemetkezéseknek. „Itt feltűnő volt, hogy olyan telekvégi kertben is temetkeztek, ahonnan csak néhány tíz méteres távolságra feküdt a temető.” (Dr. Filep Antal írásbeli közlése, 2013). Kéziratban lévő dokumentációját és fényképfelvételét lásd MNM Rákóczi Múzeum adattára, Sárospatak, H–3950.

⁹ Egy 1602-es összeírás ekkor a következő családokat nevezi meg

Gegesben: György, Bíró, Jobbágytelki, Simonfi, László, Pál, Suba, Nagy, Kis, Ferenczi, Gegesi, Csok, Bakó. DEMÉNY Lajos (bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi) 1997, 123. A gegesi családok történetéről lásd még Buksa Ferenc református lelkész cikksorozatát: BUKSA Ferenc 2011; 2011a; 2011b; 2011c; 2012; 2012a; 2012b; 2013.

¹⁰ Vö. és lásd erről bővebben MORVAY Judit 1966; Uő 1980.

¹¹ KÓS Károly, dr. 1972, 244.

¹² „(...) az 1567. regestrumból láthatjuk, hol most is használt Geges néven 25 kapuval jegyzetett be, miszerint azon korban Marosszéknek nagyságban első faluja volt, melyet kapuszámaival csakis M.-Vásárhely és Ny.-Szereda szárnyalt túl.” ORBÁN Balázs 1993, 32.

¹³ Saját felmérésből származó adatok.

mely ezeket létrehozta és milyen szerepet töltenek be ma a közösség életében? Mentalitásukban az élők hogyan viszonyulnak e helyekhez? Része életterüeknek a temető vagy elzárkóznak tőle?

A gegesi temetők és temetkezési szokások kutatási helyzetképének vázlatja

A gegesi református templom nagyharangján a következő felirat olvasható: „A gegesi Ref. Eklézsia serkentője Anno 1774–16 Maj. / Midőn szól a harang templomba kell menni, / Ha temetésre zeng úgy is ott kell lenni, / Ha takarodóra aztán lefeküdni, / Ezek mellett kegyes életre szert tenni.” Ezen néhány sor tekinthető a gegesi temetkezésre vonatkozó első írásos feljegyzésnek. Ebből is kitűnik, hogy a harang fontos szerepet töltött be a temetési szertartásban, a halott lelki nyugalmaért húzták meg, a falu népét hívta a temetésre, amin illet mindenkinek részt venni. Ezzel kapcsolható össze az első publikált, gegesi temetkezési szokásokra vonatkozó információ is. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* című szintézisének 1870-ben kiadott *Marosszék* kötetében a következőket olvashatjuk: „Gegesnek legkisebb harangja¹⁴ igen régi, mit hosszukás vékony alakjáról a szakértő rögtön felismerhet, miért bizonynyal nem fogja félrevezetni a falusi kovács által bevéselt ezen körirat: »Ist. Dits Anno 1822 Geges birja«. E harang ide kerültének ideje is már másfél századot mult, mivel azt a kurucz háborukor Morvaországban járt két gegesi huszár Simonffi Gáspár és László György hozták el lovaik közt egész Gegesig, emlékéül annak, hogy ők Morvaországban jártokban sem feledkeztek meg szülőföldjükről, ez pedig tökéletesen székelyes eljárás, mely nem is páratlan (...)”¹⁵ Orbán Balázs később jegyzi meg: „Volt is az egyházközségnek a harangot hozott egyén családjával oly egyezménye, hogy mikor halottai lesznek, a hozott harangot ingyen tartoznak meghúzni (...)”¹⁶

Orbán Balázs munkájának megjelenése után közel száz évnek kellett eltelnie, míg Péterfy László az 1980-as években elindult, bejárta az egykori Marosszék településeinek nagy részét és a temetőkben még fellelhető, homokkőből faragott régi sírjeleket dokumentálta. Így jutott el 1981-ben a gegesi református egyházi nagytemetőbe. Az itt készített fényképfelvételek a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság fényképparchívumába kerültek.¹⁷ A gyűjtést Péterfy végül 2005-ben kötetben (*Marosszék régi sírkövei*) publikálta.¹⁸ Ebben a szerző többször is – egy-két mondat erejéig – szót ejtett a gegesi református egyházi nagytemetőről. Térképre vetítette a havadtői sírkőfaragók munkáinak elterjedtségét, melyből kitűnik, hogy Gegesen is tevékenykedtek a 19–20. században havadtői mesterek.¹⁹ A képmellékletben Péterfy hat gegesi sírkő rajzát és kettő fényképét közölte, valamint egy felvételt magáról a református egyházi nagytemető régi temetőrészéről.²⁰ Munkájának értéke felbecsülhetetlen, ugyanis a legtöbb általa felmért és leírt sírjel az általam 2010 és 2013 között végzett kutatás tanulságai szerint mára teljesen elpusztult vagy jelentős mértékben megrongálódott.²¹

Az 1990-es évek elején Krizbai Nemes György gegesi református lelkész Nagy Ödön kérdőíves kutatásába bekapcsolódva két adatközlőtől nyert a temetések hagyományos menetére vonatkozó adatokat, amelyek végül egy 1992-es közleménybe épültek be.²²

2007-ben László Keve régész egy helyi lapban, a *Kolompaszóban* közölt cikket az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeiről Havad községben.²³ A cikk mellékleteként jelent meg egy Kiss József huszárhadnagy sírkövééről készített fénykép, mellette annak feliratával.²⁴

A 2010-ben megjelentetett *Geges múltja és jelene* című kis kiadvány alig szolgál néhány adattal a falubeli temetőket és temetkezési szokásokat illetően.²⁵ Nagy Erzsébet, a szerző az 1990–2009 közötti temetések számát közölte. A táblázatában olvasható ada-

¹⁴ Az említett harangot az I. világháborúban beöntötték, elpusztult.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ KJNT Fényképparchívuma, 04787–04823.

¹⁸ PÉTERFY László 2005.

¹⁹ Uo., 84.

²⁰ Uo., 119, 144–145 és 166–168.

²¹ 2013 áprilisában a Gegeshez közeli Havadtőn (románul Viforoasa) dicséretes megmozdulásról értesültem. Dr. Kinda István, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajzos főmuzeológusának irányításával kísérleti jelleggel néhány óra alatt tíz – Péterfy által is dokumentált – elsüllyedt sírkő kiásására, megtakarítására és újraállítására került sor. A jelzett évben a faluközség bevonásával összesen 246 régi síremlék helyreállítása történt meg. Ez a temető területén található régi kövek 2/3-

ának a helyrehozatalát jelentette (dr. Kinda István írásbeli közlése, 2013). A viszonylag egyszerűen kivitelezhető vállalkozás, úgy gondolom, a teljes Kis-Küküllő és Nyárad mente, illetve Bekecsalja területén nagyobb figyelmet érdemelne, az ötlet példaértékű, követendő.

²² NAGY Ödön 1992.

²³ LÁSZLÓ Keve 2007.

²⁴ László Keve a sírjel feliratát nem az eredeti tördeléssel és helyesírással közölte. Emellett több szót is megváltoztatott, például a „nyugosznak” helyett „nyugszik”, „fiok” helyett „fjok” szerepel a folyóirat hasábjain. Vö. uo., 3. Ugyancsak ebben az évben indult útjára a Gegesi Református Egyházközség gyülekezeti lapja, a *Mécses*. Ebben több helyen is találhatunk szórványos adatokat a gegesi temetésekre vonatkozóan.

²⁵ Vö. NAGY Erzsébet 2010.

tokból kiderül: húsz év alatt a 46 kereszteléssel szemben 188 temetés volt a faluban.²⁶ A kiadványban szó esik a helyi gyülekezet és a hollandiai Assen református gyülekezete közötti testvérkapcsolatról, és itt említi, hogy egy látogatás alkalmával a holland vendégek is segítettek a református egyházi nagytemető egy részének takarításában.²⁷ A gegesi helynevek közül a *Német-árok* határnév eredete került közlésre. Ezen a helyen – a történet szerint – egy német hittérítő lelte halálát.²⁸ A temetéséről nem esik szó, de feltételezhetően ezen a helyen nyugszik, ugyanis régen a szerencsétlenül járt, valamilyen balesetben meghalt idegen embereket a halál helyszínén temették el.²⁹

A fent felsoroltakból megállapítható tehát, hogy a település temetkezési kultúrájára vonatkozó adataink szórványosak, s itt teszem hozzá azt is, hogy több helyütt pontatlanok is.

2010-ben jómagam a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos hallgatójaként készítettem el Geges temetőinek felmérését. Összesen tíz temetkezési helyet dokumentáltam a faluban, a sírjelekről részletes adatlapok készültek, a feliratokról külön dolgozat íródott.³⁰ A kutatást a következő években is folytattam.

Temetők és temetkezési helyek: társadalmi differenciálódás és a nemzetségi szervezet nyomai a gegesi temetőkben

„E rejtett, alig sejtett völgyecskék bár mennyire távol esnek is a főútvonaloktól, mégsem egészen érdekek nélküliek a kutató utasra (...)”³¹ – írja Gegesbe érkezésekor Orbán Balázs. Ha csak a temetkezésre gondolunk e mondat kapcsán, akkor elmondhatjuk, hogy a falut körülölelő dombokon a falu méretéhez képest nagy számú temetőt, családi temetkezési helyet és magántemetkezést találni, melyek „nem egészen érdekek nélküliek a kutató utasra nézve”. Hogy a falu társadalmának vizsgálata segítségével megérthető-e, illetve értelmezhető-e, mi lehet e nagy számú temetkezési hely létrejöttének oka és funkciója, felmérésüket követően kézenfekvő, magától értetődő kérdésnek látszott.

A kérdés megválaszolására abból a hipotézisből indultam ki, hogy a társadalmi tények az egyéneken kívül esnek és kényszerítő erővel bírnak számára a temetkezés helyének megválasztását illetően is. A társa-

dalom függőségi érzést kelt az emberekből, az egyén fölött áll, korlátozza, ellenőrzi azt. Ha nem működne ez a kontroll, tulajdonképpen mindenki oda és úgy temetkezhetne, ahová és ahogyan éppen kedve tartja. A következőkben a dokumentált kegyeleti helyszíneket veszem sorra, ahol lehetséges, bemutatva azok létrejöttének társadalmi és kulturális kontextusát is.

A falu lakóinak többsége által elfogadott egyetlen temetkezési hely ma a falu fölött emelkedő nyugati dombháton, a *Vögy pataka*, *Ódal* és *Körga* által körülhatárolt részen, állami tulajdonú területen elterülő református egyházi nagytemető. A dombhátat *Temetődombnak*, *Temetődombjának* nevezik, magát a temetőt *Rendes temetőnek* is hívják a faluban. Feltételezhetően ez a legrégebbi temetkezési hely. Egy falubeli közlése szerint egy alkalommal a *gödörásók* egy 15. századi sírkövet ástak ki: *Hát talán az 1400-as évekből is ástak ki követ, a gödörásók, de visszatemették. Azt szinte helytelen vót, me az jó lenne, ha meg lenne. És ki lehetett venni, hogy 1400 valahány.*³² Ez az információ nagy valószínűséggel nem hiteles. Elég, ha csak a kolozsvári Házsongárdi temetőre gondolunk, mely a ma is működő sírkertek egyik legidősebbike a magyar nyelvterületen. A legrégebbi előkerült sírkövek itt 16. századiak.³³ Mindenesetre a református egyházi nagytemető tekinthető a legkorábbi temetkezési helynek Gegesen. Ezt voltaképpen két rész alkotja: a régi és az új temetőrés; ezek jól láthatóan különülnek el egymástól. Míg a külső, régi temetőrész sírjelei általában alakítatlan terméskövekből készültek, addig a belső, az új temetőrész síremlékei újabb anyagokból (márvány, beton, fém stb.). A két részben együttesen körülbelül 600 sírhely található.³⁴ Többségüket sírjel is jelöli.

A régi temetőrész a gyümölcsfákkal (szilva, dió stb.) és egyéb fákkal (akác, fűzfa, fenyő stb.) valódi kert, sírkert hangulatát kelti. Több kutató is leírta, hogy az élő fa (és főként a gyümölcsfa) mint sírjel a magyar nyelvterületen több helyen is elterjedt volt.³⁵ Erre már a 17. századból vannak feljegyzéseink. Az általánosan ismert hiedelem szerint a halott fejéhez ültetett fa biztosítja annak nyugalma, védelmet nyújt számára. A 17. század végétől egészen a 18. század közepéig itt is feltehetően élő fa (főként szilva) jelezte a sírhelyeket. A halott fejéhez ültetett fák idővel elszaporodtak és napjainkig látható belőlük szép számban.

²⁶ Uo., 15.

²⁷ Uo., 16.

²⁸ Uo., 6.

²⁹ BALASSA Iván 1989, 14. Ez máig fennmaradt szokás egyes vidékeken. A közlekedési balesetben elhunytak emlékére mai napig a szerencsétlenség helyszínén, az út szélén emlékjelet állítanak.

³⁰ NAGY Zsolt 2011.

³¹ ORBÁN Balázs 1993, 32.

³² Szabó András közlése. Sajtó gyűjtés, 2010.

³³ GAAL György 2010, 24–31.

³⁴ Bizonyos esetekben nem volt nyilvánvaló, hogy sírhellyel van-e dolgom, mert arra csak kevés jel utalt, egykori létét semmi sem igazolta minden kétséget kizáróan.

³⁵ Lásd például BALASSA Iván 1989, 48–51.

A legrégebbi sírkövek valószínűleg azok a faragatlan *termésköböl* készült egyszerű kövek, melyeknek teteje egy-két centiméterre még ma is kilátszik a földből. Ezek kora az 1700-as évekre tehető. A sírkövekre körülbelül a 19. század elején kezdtek feliratot vésní, eleinte csak évszámot. A legrégebbi fennmaradt datált kövek a 19. század első felében készültek.

Az új temetőrészt a 20. században kezdték használni. Ez tulajdonképpen a régi folytatása a református templom irányába. A legújabb sírjelet 2013-ban állították.

Régebben a *gödörásók* feladata volt e temető rendben tartása, az utak, a sírok közötti ösvények lekasználása, az árkok megtakarítása, a fák gondozása, valamint az ún. *élőgyepű-kerítés* javítása.³⁶ Ezért a munkáért az egyház és a falu tulajdonát képező temető fű- és gyümölcsaszna a *gödörásókat* illette. A 20. század második felétől lemondanak erről és kizárólag a sírgödörök megásását vállalják pénzért. A dolgozatomban szempontjából azért fontos egykori jelenlétükre felhívni a figyelmet, mert ők voltak azok, akik mint temetőgondnokok a halott hozzátartozóival együtt megegyezve jelölték ki a sírok helyét. Minden családnak külön része volt a temetőn belül és a családtagok igyekeztek egymás közelében sírhelyet kijelölni. A nagy-, illetve kiscsaládi temetkezés nyomai ma is jól kimutathatók a régi és új temetőrészben egyaránt.³⁷ Ma a temetkezési hely kijelölésébe a hozzátartozókon kívül az egyházgondnok szólhat bele.

Társadalomnéprajzi szempontból is érdekes, hogy ugyanez a temető református felekezeti magyaroknak fenntartott temetkezési helyként van számon tartva, de más vallású és nemzetiségű emberek idetemetésére is volt már példa. Az egyháznak egy adatközlő véleménye szerint kötelessége pénzért temetkezési helyet biztosítani azoknak is, akik nem egyháztagok.³⁸ Így történhetett az, hogy a földhantok alatt fekszik református, katolikus, unitárius, román, magyar és német egyaránt. Egy másik adatközlő egy svábot és fiát említette példaként.³⁹

Vallásoknak és nemzetiségeknek, kultúráknak e kis helyen előforduló gazdagsága, sokszínűsége az élők társadalmához hasonlóan mint a halottak világában megfigyelhető interkulturalitás fogható fel,

ahol az idegen, bevándorló kisebbségi kultúra önkéntesen beintegrálódik a többségbe. Így lehetséges az, hogy számos nemzetiség és felekezet halottai egy temetőn belül kaptak végső nyughelyet; a településen azonban ellenpéldák is ismertek.

Mi történik abban az esetben, ha minden egyes megjelenő kultúra, vallás vagy nemzetiség meg szeretné őrizni és át szeretné származtatni értékeit? A 20. század első felében egy görög-katolikus román asszonyt temettek a református egyházi nagytemetőbe. Egy román juhásztor felesége volt, aki a faluban lelte halálát. Sírjára keresztet ácsoltattak fából és *gyertyát gyújtottak a temetés estéjén, kinn a temetőbe a sírnál. S az se vót addig Gegesbe soha.*⁴⁰ Hogy miért nem külön temették az asszonyt, akinek hozzátartozói nem voltak hajlandók református magyar szokások szerint elhelyezni sírjába, nem tudni. Mindenesetre a református nagytemetőben az effajta multikulturalitást a 20. század végéig nem tűrték meg. Ezzel magyarázható két újabb temetkezési hely létrejötte: a *cigányoké*, illetve az *oláhoké*.

Mielőtt e két temetkezési hely bemutatásra kerülne, egy példát a társadalom által előírt szabályok felengedésére is hoznék. A multikulturális jelenségek a 20. század végéig a fent leírt eseten kívül nem voltak jellemzőek vagy megtűrték a református nagytemetőben. Aki nem volt a református egyház tagja, annak pénzért is csak abban az esetben biztosítottak sírhelyet, ha hozzátartozói vállalták, hogy a közösség által előírt normák szerint helyezik végső nyugalomra halottukat. Ennek tudható be, hogy a temető egészen a 20. századig a sírjelek tekintetében is egységes képet mutatott. Ez azonban napjainkra fokozatosan megváltozott, a szigorú szabályok felengedtek, megjelentek az atipikus sírjelek. Mindenképpen érdekes viszont, hogy ezeket az idegen elemeket nem más felekezethez vagy nemzetiséghez tartozó egyének hozzátartozói terjesztették el a temetőben, hanem a református magyarok. A 20–21. század fordulóján például három római katolikus mintára készült fémkereszt állítódott református vallású elhunytaknak. Az első femből készült epitáfium és az első fából faragott kopjafa szintén ebből az időszakból való. Mindaddig a köböl, később pedig a betonból és márványból készült sírjelek voltak elfogadottak és általánosan

³⁶ *A temetőt rendbe tartották. Megkaszálva, az utak rendbe tartva, szóval az úgy nézett ki, hogy meg lehetett volna a puliszkat enni a földről.* Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

³⁷ Balassa Iván magyar falvak temetőiről tett általános megállapítása a gegesi református temetőre is vonatkozatható: „A falu szervezete a temetőben is érvényesült, így a nagycsalád nyomát is fel lehet benne fedezni.” BALASSA Iván 1989, 22.

³⁸ Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

³⁹ Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010. Zsidó kereskedők

többször is megfordultak a faluban, de az idők emlékezete szerint egyet sem temettek Gegesen. Ennek magyarázata feltehetően a vallási előírásokban keresendő: a zsidó elhunytakat zsidó temetőbe kell temetni, és ilyen temető nem lévén a faluban, valahol máshol, a településen kívül kerülhetett sor a temetési szertartásokra.

⁴⁰ Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010. Köszönöm a kiegészítő információkat Szabó Andrásné Dósa Erzsébetnek.

elterjedtek. A fejfagaragnak hagyománya Gegesben például nem volt.⁴¹

A temetőből való kizárás, attól való elkülönítés célja nem feltétlenül a többségi társadalom kisebbségivel szemben tanúsított ellenszenvében keresendő, nem feltétlenül mintegy „büntetés” a temetőbe integrálódni képtelen egyéneknek vagy csoportnak, akik nem hajlandóak feladni identitásukat, hagyományos értékeiket. Sokkal inkább a kisebbség identitását tette láthatóvá, arra adott lehetőséget képviselőinek, hogy megőrizhessék és kinyilváníthassák kultúrájuk, mentalitásuk stb. sajátosságait, másságukat.

A *Temető-domb* alsó felén, a református egyházi nagytemetőtől mindössze néhány méterre, a református templom irányában található az ún. *Cigány temető* vagy *Cigányok temetője*. Ezt tulajdonképpen csak egy – a *Kórga* fele vezető – út választja el a református nagytemetőtől. A szekérút tehát a két kultúra közti elkülönülést jelzi szimbolikusan, az etnikai határ térbeli kivetülése. A *Cigány temető* létrejött a 19. századra tehető. Az itt található 19–20 sírből csak kettőn van datált sírjel. A régebbi 1994-ből, az újabb 2009-ből való. A sírhelyek többsége gondozatlan. Kutatásom alkalmával többen is kifejezésre juttatták a falu lakói közül: jobb, hogy a romáknak külön temetkezési helyük van, mert ők nem törődnek a sírokkal. Többségüknek vagyoni helyzete talán meg sem engedné, hogy a református magyar szokásokhoz hasonlóan drága sírjeleket állítsanak elhunyt hozzátartozóik emlékére, vagy kiültethető virágokra költsenek pénzt. Egy adatközlő állítása szerint a romák önszántukból kezdtek külön temetkezni,⁴² de ennél valószínűbb, hogy a faluközösség, a református magyarság volt az, aki próbálta a temetőn kívülre szorítani őket. Ez nemcsak a temetkezésben van így. Az élő falu térhasználatában is megfigyelhető egyfajta elzárkózás a romáktól. Ahogyan a temető szélére temetkeznek, ugyanúgy a faluban is csak az utcák végén, a település szélein találnak maguknak lakhelyet. A helyi tiszteletes szerint a református magyarok azok, akik nem engedik, hogy közéjük temetkezzenek, a közösség zárja ki őket.⁴³ Ennek egyik oka a már fent is említett mentalitásbeli különbség lehet, s ezért külön temetőt hoztak létre számukra, így különböző kultúrák egymás közelében létezhetnek, de egyiknek sem kell a másikhoz igazodnia.

Beszédes, amit egy interjú alkalmával sikerült rögzítenem: *Ahogy mejünk ki ott van egy baturalmafa, ott mellette az a üres hely is a megyéé. (...) Ott má mind mongyák, hogy oda kéne temetkezni. Oda a cigánokon belől. De, hogy a cigányok ott vannak közből, há nem akar senki oda temetkezni, belől. Künnebb inkább keresnek helyet.*⁴⁴ A református nagytemető tehát lassan megtelik és nem lesz ahová temetkezni. Mindezidáig a domboldalon fokozatosan befele haladva temetkeztek, de mivel már csak egy út választja el a református magyarokat a *cigányoktól*, ezért a továbbterjeszkedés nem lehetséges. Ugyan a romatemetkezéseken belül van még hely és az egyház is felhívta rá a falubeliek figyelmét, mégis a református magyarok inkább a dombtetőn próbálnak helyet találni. Ennek oka először is az, hogy ha a *cigányokon* belül kezdenének temetkezni, elszakadnának hozzátartozóiktól, végleg felbomlana a családi-nemzetségi temetkezés szokása, hisz egy idegen elválasztó elemmel kellene számolni, ezzel a *cigányok* temetkezési helye is szerves alkotórészévé válna a református magyar temetőnek.

A romák kapcsán még egy tényezőt figyelembe kell vennünk, mely alapján a közösség a temetőben (is) elhatárolja magát tőlük. Ez a felekezeti különbség. Míg a 20. század közepéig maguk is reformátusok voltak, addig ma már egy részük a szombatista és adventista hitre tért át, mely vallások a reformátusok szemében *szektaként* tételeződnek, jobbnak látják a távolmaradást, elzárkózást ettől.

A valóság mindennapos realitásához, a ténylegesen megtörtént eseményekhez visz közelebb a falubeliek följegyzéseinek, kéziratos füzetek vizsgálatát is. Azt hiszem, elegendő egyetlen példát bemutatni ennek illusztrálására: „(...) / 2008. *Marcius 16.án temettek Dosa Lajost / 2008. Marcius 26.án temeték Simonfi Gyúrit / 2008. Marcius 27.én Istojka Lajost a cigánt / 2008. Aprilis 29.én temeték Bereczki Nagy Magdit / 2008. május 7.én megmütöttek Adorjáni Lacit / 2008 augusztus 21. temetük Simonfi Amalit / (...)*” – olvasható egy kéziratos füzetben.⁴⁵ Míg Istojka Lajosnál megjegyzést tesz a szerző⁴⁶ annak nemzetiségi hovatartozására, addig a többi elhunytnál nem. Ugyanezt figyelhetjük meg a 18. századtól fennmaradt halotti anyakönyvekben is,⁴⁷ ahol a roma származásúak neve után ezt olvashatjuk: „cigány”.

⁴¹ „Vannak (...) olyan területek – ide tartozik többek között a Nyárad és Kis-Küküllő folyók vidéke is –, ahol a falusi temetőkből kizárólag sírköveket találunk, és emléke sincs annak, hogy fából készült sírjelek valaha is lettek volna. Ezekben a temetőkből a leggazdaságosabban és legkönnyebben beszerezhető anyagból, a falvak határaitban található »terméskőből« készültek a sírjelek. Ez egyfajta homokkő, kovás vagy meszes kötőanyaggal összetapadt homokszemcsékből álló üledékes kőzet, mely errefelé nem összefüggő tömbökben, hanem kisebb sávokban kerül elő (...) Előfordulási területe keskeny sávban húzódik a Hargita hegy-

ség és a Mezőhavas hegyvonulatának előterében, átszelve a két Homoród, a Nagy- és Kis-Küküllő, a Nyárad és mellékvizeinek völgyeit.” PÉTERFY László 2005, 14.

⁴² Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁴³ Tőkés Attila közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁴⁴ Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁴⁵ Saját gyűjtés, 2010.

⁴⁶ Id. Nagy Ernő.

⁴⁷ Jelenleg a Gegesi Református Egyházközség Levéltárában találhatóak.

A *cigányoknak* elkülönített temetkezési helyhez hasonlóan a románoknak is külön temető jutott a faluban. Az *Oláhtemető* nevű hely a falu déli részén lévő *Somos-szőlője* mellett, az ún. *Kiserdő* vagy *Küserdő* alatt terül el. Valamikor a 18. és 19. század eleje táján román jobbágyokat telepítettek a faluba,⁴⁸ mivel az egyháznak kötelessége volt temetkezési helyet biztosítani ezeknek a jobbágyoknak, ezért egy, a tulajdonában lévő területet a *Kiserdő* alatt odaadtak temetkezési célokra. Mára teljesen benőtte az akác, de a faluban az idősebbek még mind ismerik az *Oláhtemetőt*. Köztudottan valamikor a román nemzetiségűek temetkezési helye lehetett itt, de nyomai már – a temetőárkon kívül – nincsenek.

A református magyarok élesen elhatárolódtak a románok temetőjétől. Id. Nagy Ernő elbeszélése szerint az *Oláhtemetővel* szemben lakó, haldokló keresztapjának utolsó kérése az volt, hogy közelsége miatt nehogy a románok temetőjébe temessék majd.⁴⁹

Hipotézisem, miszerint a társadalmi tények az egyéneken kívül esnek és kényszerítő erővel bírnak számára a temetkezés helyének megválasztását illetően, mindaddig beigazolódnak látszik, míg csak e három temetőt vizsgáljuk. Mi történik azonban, ha az egyén valamilyen oknál fogva nem hajlandó elfogadni e közösségi normákat?⁵⁰

Egy Erdőszentgyörgyön autóbalesetben elhunyt gegeesi férfit, J. D.-t⁵¹ 2010-ben egy belsőterületre, az ún. *Didi-kertbe* temették. A kert a falu déli részén található. A terület eredetileg – több falubeli közlése szerint – nem a J. D. tulajdona volt, hanem annak lánytestvére örökölte. Ennek ellenére a földet J. D. művelte és sosem akarta lánytestvérének adni. Minden bizonnyal a rendelkezése, hogy ebbe a kertbe temessék majd el, ezzel áll kapcsolatban. Ezt nem csak hozzátartozói, hanem a falubeliek többsége is így gondolja. J. D. talán ezzel igyekezett megakadályozni, hogy halála után mégis testvééré legyen a kert.

A temetés egyesekben nagy felháborodást keltett. A szomszédok és az említett lánytestvér családja a községközpont hivatalaihoz és bírósághoz fordultak, exhumálást kértek. Elmondásuk szerint a temetkezési hely közel van a kutakhoz, szennyezi azokat.

J. D. sírhelye azonban most is a kertben található. A lelkész elmondása szerint egyházi törvények ezt nem szabályozzák, s mivel a családtagok a helyi közigazgatás által kibocsátott hivatalos papírt tudtak

felmutatni, nem szállhattak szembe ezzel, kötelessége volt a szertartást elvégezni.⁵² Ugyanakkor J. D. – több falubeli szerint – nem fizette rendszeresen az egyházi adót s így kézenfekvőbb volt a saját területre való temetés, mint a temetkezési hely megvásárlása vagy az adósság kiegyenlítése.

Ebben az esetben egyén és társadalom szembenállására, dichotómiájára láthatunk példát. A magántemetkezés révén az egyén ellen tudott állni a társadalomnak, tudatosan szembeszállt a közösség mentalitásával, családjával, illetve az egyházzal is. Kivonta magát mindenféle közösségi norma alól. J. D. esetének indítéka valamiféle személyes bosszú, elbirtoklási szándék, mégis egy szélesebb körű gyakorlatba illeszkedik; nem minden esetben váltott ki hasonló reakciókat a faluközösségből egy-egy külön-temetkezés, s nem minden esetben egyén és közösség konfliktusa húzódik meg a magántemetkezés hátterében. Erre két példát is találni Gegesen:

1. A *Kicsihegy* és *Nagyhegy* nevű szőlősdombok közötti részen, a saját földjén, saját kérésére temették Madaras Dénest, feleségével és kislányával. A temetkezési helyhez valamikor egy szekérút vezetett, melynek nyomai ma is láthatóak. Az első temetés 1928-ban (a kislány), az utolsó 1962-ben (a feleség) volt. A sírhelyet szépen faragott sírkő jelzi.

2. A *Vögy-pataka* és a *Poros-tető*, valamint a *Ropó szőlője* és a *Marci-kert* közötti részen találhatóak a *Ropó útja* menti magántemetkezések. Itt három darab sírhelyet találunk, melyből mindhárom sírjellel ellátott. Kettőről érdemesnek tartom bővebben is szólni.⁵³

A terület valamikor egy szőlős-gyümölcsös részet képezte, folytatása a *Ropó szőlőjének*. Alapítója az a nemesi származású Kiss József, aki Marosszék gyümölcsészeti felügyelőjeként, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc huszárhadnagyaként vált ismertté a községben. Kiss József a forradalmi események lezajlása után a gyümölcsészet mellett döntött, kiállításokon mutatta be az általa nemesített almákat és egyéb gyümölcsöket, hátralevő életét a fák oltásának, gondozásának szentelte. Mivel életének nagyrészt e gyümölcsöskert határozta meg és közelében állt a falubeliek által *palotaként* emlegetett udvarháza is, ezért ide temetkezett.⁵⁴ Sírköve a legrégebbi a három *Ropó útja* menti magántemetkezés közül. Valószínűleg valamikor 1900 körül készült. A sírjelet minden év márciusában megkoszorúzzák.

⁴⁸ A közlés nagy valószínűséggel hiteles, az eset nem egyedi, de a telepítés okára, körülményeire és a pontos időpontra egyelőre nem sikerült rábukkannom.

⁴⁹ Saját gyűjtés, 2010.

⁵⁰ Ennek oka lehet akár a mentalitásbeli másság, valamilyen sajátos gondolat, vagy egy helyhez, személyhez kötődő érzések stb.

⁵¹ A családtagok és adatközlők kérésére a szóban forgó személy nevét kódolva emelem be a dolgozatba.

⁵² Tökés Attila közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁵³ Vö. és lásd még bővebben NAGY Zsolt 2011a, 625–626.

⁵⁴ Kiss Józsefről lásd bővebben Uő 2013.

Itt nyugszik Garda János magyar királyi erdőtanácsos is, aki Kiss József lányát, Kiss Irmát vette el feleségül, így kapta meg az apósa által építtetett ötszobás udvarházat és a hozzá tartozó területet. Apósa hű követőjeként tovább gyarapította a gyümölcsöskertet, megalapította a *Tanulni Vágyók Körét*, mely keretében a gyümölcsstermesztés rejtelseibe vezette be az érdeklődő fiatalokat. Nem csoda hát, hogy Garda János, akinek szintén meghatározó volt e hely, ugyancsak itt kívánt temetkezni.

Felmerült a kérdés, hogy a magántemetkezések esetében hol húzódik az a határ, amelyen belül mozogva az egyéni megnyilvánulások még nem szólnak szemet? Míg J. D. esete óriási felháborodást keltett a közösségben, addig Madaras Dénes, Kiss József vagy Garda János magántemetkezéséről egyetlen roszalló megjegyzést sem tettek adatközlőim.

Az ok, ami a J. D. temetkezése kapcsán zavargást keltett, hogy a faluban helyezték végső nyugalomra. Erre az idősök nagyszüleitől sem hallottak még példát, így nyilván az új helyzettel nem tudtak mit kezdeni. Három csoportba sorolhatóak azok az érvek, melyeket a falubeliek közöltek az eset helytelensége kapcsán. Először is a falu hagyományos értékrendjét, normáit, ahogyan ők fogalmazták, *a rendtartó falu szabályait* sorakoztatták fel érvként. Erre még nem volt példa, így elfogadhatatlan, hogy valaki a házak közelében temetkezzék. Másodszor az egészségügyi vonatkozását említették, elsősorban a kutak és termőföldek, zöldségeskertek közelségét érezték veszélyesnek. Véleményük szerint a holttest beszennyezheti, megfertőzheti azokat. Az állami törvényekkel ugyan senki nincs tisztában, mégis sokan hangoztatták, mintegy harmadik érvként, hogy a temetkezési hely megválasztását törvények is szabályozzák.

Hogy a falun belül való temetkezés valóban nem volt szokásban, azt az is bizonyítja, hogy egyéb településekkel szemben Gegesen nem volt szokás a templomkertbe temetkezni. A falu 1643-ig Nyárádszentsimon filiája volt.⁵⁵ A szájhagyomány örizte meg, hogy ebben az időszakban a halottat átvitték *elprédikáltatni*. Egy falubeli elmondása szerint ebben az időszakban a gegesieket Nyárádszentsimonra temették.⁵⁶ A Nyárádszentsimon felé vezető utat, mely a falu alsó határánál, az ún. *Hólyagos hídjánál*, vagy *Hólyagos hídnál* tér el a *Papszökő* nevű határrész fele, még mindig *Halottas útnak* nevezik.⁵⁷ Miután a falu önálló egyházközséggé vált, már valószínűleg a jelenlegi református nagytemető külső része szolgál temetkezési célokra.

Napjainkban két kő áll a templomkertben, az ún. *hősök kövei*, melyeket a 20. század első felében, a két világháborúban elesett gegesi katonák emlékére emeltek. A halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek azonban ez is részét képezi, mint jelképes sírhely: a háborúban, szülőföldüktől távol elesett hősi halottak emlékéit a község költségén, a település központi helyén felállított emlékmű őrzi.⁵⁸ A határ a magántemetkezések elfogadottsága esetében tehát a település határa. Az eddig említett négy magántemetkezésből három a lakott terület határán kívül található. A temetkezésre szánt helyeket általában gondosan elkülönítették a településtől. A holtak nyughelyei így a határ, illetve a településszerkezet szerves, de megkülönböztetett részeit képezték.

A *Ropó útja* menti magántemetkezések kialakulása kapcsán az anyakönyvek áttekintése adhat a külön-temetkezések elfogadhatóságára pontosabb választ. A Kiss és Adorjáni családok egykori temetkezési helye a falu nyugati felében emelkedő dombon, a *Poros-tetőn* található. Ez a *Nagyhegy* és a *Ropó útja* irányából is megközelíthető volt, de a növényzet annyira benőtte, hogy az oda vezető egykori *szerpentinesként* emlegett út, melyen a halottakat szekérral vitték, mára teljesen eltűnt. A dombtető a fentiekben is említett Kiss József huszárhadnagy tulajdona volt és a Kiss család kezdett idetemetkezni a 19. század közepén. A legrégebbi datált sírjelen az 1869-es évszám áll. A sírjelen a Kiss Karolina név olvasható, és az anyakönyvekből sikerült megtudni, hogy Kiss József 18 napos kislánya nyugszik alatta. Amint a felirat is bizonyítja, szülei voltak azok, akik fájdalmas gyászukban e dombtetőre temették kisbabájukat. A magántemetkezést követően egyre több sírjel került ide, míg végül családi temetkezési helyé nem vált.

A havadi származású Adorjáni József gegesi aszszonyt vett feleségül, akitől kilenc gyermeke született. Valószínűleg valamelyik fiúgyermek vett feleségül egy Kiss családból származó lányt, így alakult ki rokoni kapcsolat az Adorjáni és a Kiss család között. Hogy pontosan milyen szálak kötik egymáshoz a két családot, sem az Adorjáni család tagja,⁵⁹ sem az anyakönyvek már nem tudták pontosan rekonstruálni.⁶⁰ A rokoni kapcsolat azonban bizonyos, ennek napjainkig tudatában vannak a két család leszármazottai. Ilyenformán kezdhettek az Adorjániak is ide temetkezni. Két falubeli közlése szerint az utolsó temetésre az 1970-es években került sor.⁶¹ A székely falvakban nem ez az egyetlen eset, hogy különböző falvakból nagyobb számban áttelepült családok új temetőte-

⁵⁵ NAGY Erzsébet 2010, 8.

⁵⁶ Id. Nagy Ernő közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁵⁷ Szabó András közlése. Saját gyűjtés, 2010.

⁵⁸ A háborúban elesettek nevét gyakran rávésték a családi sírkőre is.

⁵⁹ Adorjáni László.

⁶⁰ Az Adorjáni család történetéről lásd még BUKSA Ferenc 2011c.

⁶¹ Id. Nagy Ernő és Pálfi Károly közlése. Saját gyűjtés, 2010.

rületet nyitnak maguknak. Jelen esetben a havadi Adorjániak a gegesi Kissek temetkezési helyéhez közel jelölték ki a maguk temetőjét, míg nem a kettő teljesen egymásba nem olvadt.

A Kissek és Adorjániak családi temetőjében ma körülbelül 30 sírjel látható és közelében található a fentiekben már szóba került *Ropó útja* menti három temetkezés. Valószínűleg azért is volt elfogadott a közösség számára, hogy a *Ropó útja* mentén kezdtek egyének temetkezni, mert közelében létrejöttkor már kiterjedt temető feküdt. Általánosan elterjedt és elfogadott szokás volt ugyanis, hogy az egyes magánszemélyek saját földterületükön temetkeztek; mindenekelőtt ott figyelhető ez meg, ahol a családi porták a temetővel voltak határosak. Erre újabb két példát is találni Gegesen:

1. A László család nyughelye az ún. *Marci-kertben*, a *Ropó útja* mentén, a fent említett magántemetkezések szomszédságában található. Az első temetkezés az itt álló egyetlen sírkő feliratának tanúsága szerint 1978-ban volt.

2. A Nemes család temetője a *Nemes-kert* nevű szőlős-gyümölcsösben található, a *Nagyút* és a *Körge dűlőhöz* vezető út között. A kert mindössze néhány méterre található a református egyházi nagytemetőtől, a *Cigánytemető* szomszédságában. A szőlős-gyümölcsösbe több generáción keresztül temetkezett a Nemes család. Összesen 4 sírhely található itt, a legrégebbi sírjelek 1923-ból valók. Az utolsó temetkezés dátuma 1985.

A fentiekben a Gegesen talált tíz temetkezési helyet igyekeztem bemutatni, létrejöttüknek körülményeit, okát és funkcióját is felvázolni. Összegzőképpen álljon itt a dokumentált kegyeleti helyszínek sora: Református egyházi nagytemető (*Rendés temető*), *Cigánytemető*, *Oláhtemető*, J. D. magántemetkezése a *Didi-kertben*, Madaras Dénes és családjának magántemetkezése a *Nagy-hegyen*, *Ropó útja* menti magántemetkezések, templomkert, Kiss és Adorjáni családok temetője, László család nyughelye, Nemes család nyughelye.

Összegzés

Mint ahogyan a folklóralkotás is csak saját kontextusában vizsgálható és értelmezhető, így egy társadalmi jelenség – ez esetben a temetkezés formája – is csak az adott társadalmi rendszer függvényében, annak szerves részeként érthető meg, ebből kiszakítva nem kapnánk választ sem arra a kérdésünkre, hogy mi lehetett a kiváltó ok, sem arra, hogy milyen szerepe van a közösség életében. A megértéshez tehát igyekeztem a társadalmi rendszer részeként elemezni a tényeket és feltárni azoknak okát, funkcióját. Bár úgy tűnik, hogy sohasem az egyén, hanem a társadalom, a közösség ügye a temetkezési hely kijelölése, mintegy közösségi jellegű, vannak kivételes esetek. „A temetés személyhez kötött és közösségi rítus is egyszerre” – írja Fosztó László szociológus egy tanulmányában.⁶² Hogy a normák nemcsak összekötik és közösséggé kovácsolják a társadalmat, hanem szét is választhatják az egyéneket, jó példa a magántemetkezés. Mindig is voltak, akik ki akarták vonni magukat ezek alól a szabályok alól.

A tér használata tulajdonképpen a társadalmi valóságot tükrözi, azt képezi le; ez így van a temetők esetében is. A társadalom szerveződése szolgál modellel a temetőkben való térszerveződés számára, mintegy az előbbi tükörképe. A temetés rítusa, a temetkezési hely megválasztása társadalmi kapcsolatot fejez ki. A halottak társadalma, a temetők differenciálódása az élők által meghatározott. A halottak társadalma az élő társadalom valóságát tükrözi, s a halottak világa visszahat az élőkére.

Végezetül említem meg, hogy a temető vagy temetkezési hely nem az egyetlen a halott-tisztelet kegyeleti helyszíneinek sorában. Gegesen ugyan nincsenek az utak mentén emlékjelek állítva, de a helynevek egy része ma is utal arra, hogy egykor haláleset történt/történhetett egy-egy határrészen.⁶³ Ezek a helyeken járva-elve a helyiek a néveredetet elmesélő történetekkel emlékeznek meg az elhunytakról. Ugyanakkor a gegesiek olyan tárgyakat őriznek lakásaikban, melyek elhunyt szeretteikre emlékeztetik. Leggyakoribb a fényképek, levelek, a gyászjelentő vagy valamilyen személyes tárgy gondos megőrzése.⁶⁴ Ilyenformán

⁶² FOSZTÓ László 2003, 105.

⁶³ Ilyen a fentiekben már említett *Német árok*, ahol egy Szolokmából hazatérő német hittérítő lelte halálát. Az *Akasztófa* nevű dombbrészen az 1950-es évekig hatalmas, öreg tölgyfa állt. A helyi hagyomány szerint itt valamikor embereket akasztottak fel. A *Döngő hídjá* nevű helyen a falubeliek közlése szerint egy Döngő nevű pásztor lelte halálát, akit mindenki mohónak és nagyétkűnek ismert. Egy húsvétkor, amikor a juhokat kiengedték a legelőre, minden juhsgazdánál pirostojást kapott tarisznyájába. Mindenki figyelmeztette ugyan, hogy ne egye meg egyszerre az összes tojást, de Döngő nem hallgatott az intő

szóra és a sok tojás miatt gáz képződött gyomrában, ami halálát okozta. Azon a bizonyos hídon lelte halálát, melyet ma *Döngő hídjának* neveznek, s a faluban ma is él a szólás: *Kihasadsz, mint Döngő*, vagy *Annyit eszel, mint Döngő*.

⁶⁴ Volt rá példa, hogy egy édesanya elhunyt fia ünnepi öltözetét naponta tisztította, ragaszkodott hozzá, fiaként bánt vele, majd halálakor a ruhát is a koporsójába helyezték hozzátartozói. Egy másik érdekes eset, amikor egy szülő gyereke hajtincset őrizte és ezt szintén vele együtt temették el. László János közlései. Saját gyűjtések, 2010.

tehát a lakásban őrzött, az elhunyra emlékeztető tárgyak a házat is kegyeleti helyszínné változtatják. A hozzátartozó a halott falra kiakasztott fényképe, a szekrényben vállfára tett ruhadarabja vagy a fiókban őrzött karórája láttán hasonlóan viselkedik, mint a temetőben a sírjel előtt: imádkozik, összekulcsolt kézzel lehajtja fejét, mélyen elgondolkodik, emléket idéz fel, elérzékenyül.

Nagy Zsolt – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; nagycsolt@yahoo.com

Adatközlők

Adorjáni László, szül. 1957, Gegeş	– református, nyugdíjas bádogos
László János, szül. 1944, Gegeş	– református, nyugdíjas magyar szakos tanár
id. Nagy Ernő, szül. 1932, Gegeş	– református, nyugdíjas földműves
Pálfi Károly, szül. 1942, Gegeş	– református, nyugdíjas sofőr
Szabó András, szül. 1939, Gegeş	– református, nyugdíjas földműves
Szabó Andrásné Dósa Erzsébet, szül. 1940, Gegeş	– református, nyugdíjas földműves
Tökés Attila, szül. 1978, Maroskeresztúr	– református, lelkész

Irodalom

BALASSA Iván

1973 A magyar temetők néprajzi kutatása, *Ethnographia*, LXXXIV, 3, 225–242.

1989 *A magyar falvak temetői*, Corvina Kiadó, Budapest.

BÓDÁN Zsolt

2008 „Nem szabad a szentelt földbe bétenni.” Az öngyilkossághoz kapcsolódó attitűd viselkedésben megnyilvánuló elemei Gyimesközélplokon, in: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2007–2008. Humán- és természettudományok*, Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 101–126.

BUKSA Ferenc

2011 A gegeşi családok története, *Mécses*, V, 16, 4–5.

2011a A gegeşi családok története. A Kaffai család, *Mécses*, V, 18, 2–3.

2011b A gegeşi családok története. A Tóth család, *Mécses*, V, 19, 2–3.

2011c A gegeşi családok története. Az Adorjáni család, *Mécses*, V, 20, 2–3.

2012 A gegeşi családok története: a Nemes család, *Mécses*, VI, 21, 4–5.

2012a A gegeşi családok története: a Somodi család, *Mécses*, VI, 22, 4–6.

2012b A gegeşi családok története: a Suba család, *Mécses*, VI, 23, 4–6.

2013 A gegeşi családok története: a Dósa család, *Mécses*, VII, 24, 4–7.

DEMÉNY Lajos (bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi)

1997 Székely népesség-összeírások 1575–1627. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat, IV. kötet, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.

DIMÉNY Erika

2010 Társadalmi kapcsolatok a magyarszovátai temetkezési szokásokban, in: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*, Művelődés, Kolozsvár, 118–140.

FOSZTÓ László

2003 Lokális identitás(ok), in: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutatató Központ, Budapest, 105–106.

GAAL György

2010 *Tört kövön és porladó keresztén. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*, Stúdió Könyvkiadó, Kolozsvár.

KÓS Károly, dr.

1972 A nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon, in: Uő: *Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 238–252.

KUNT Ernő

1980 *Temetők népművészete*, Corvina Kiadó, Budapest.

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

L. JUHÁSZ Ilona

2002 *Rudna I. Temetkezési szokások és a temető kultúra változásai a 20. században*, Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lili-um Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.

LÁSZLÓ Keve

2007 Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Havad községben, *Kolompászó*, II, 1, 2–3.

MORVAY Judit

1966 A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása, *Ethnographia*, LXXVII, 4, 481–494.

1980 Nemzetség, nem, nemzet [szócikk], in: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, III, K–Né, Akadémiai Kiadó, Budapest, 709–710.

- NAGY Erzsébet
 2010 *Geges múltja és jelene*, Gegesi Református Egyházközség kiadása, Geges.
- NAGY Ödön
 1992 Temetési szokások a marosmegyei református gyülekezetekben, *Néprajzi Látóhatár*, I, 3–4, 53–63.
- NAGY Zsolt
 2011 *Egy szövegtípus kontextusai. Gegesi sírfeliratok*, Kriza János Néprajzi Társaság kéziratára, Kolozsvár.
 2011a Egy monokultúrára szakosodott székely település – almatermesztés Gegesen, *Acta Siculica*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–634.
 2013 A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi marosszéki pomológus élet-pályájának narratív megjelenítése, *Belvedere Meridionale*, XXV, 2, 6–21.
- ORBÁN Balázs
 1993 Havad patakának völgye, Gyulakuta és Kelementelke környéke, in: Uő: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. Marosszék* [első, eredeti kiadás 1870], Európai Idő Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 31–36.
- PÉTERFY László
 2005 *Marosszék régi sírkövei*, A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- POZSONY Ferenc
 2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*, A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai, 1, KJNT – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Múvelődési Központ, Kolozsvár–Zabola–Sepsiszentgyörgy, 237–272.
- TIMAFFY László
 1960 Nagycsaládi hagyományok a Szigetköz népi temetkezésében, in: Uzsoki András (szerk.): *Arrabona. Múzeumi közlemények 2*, A Győri Múzeum évkönyve 2, Győri Múzeum, Győr, 167–178.

Locuri de pietate ale respectului față de morți – diferențierea socială în cimitirile din Ghinești (studiu de caz)

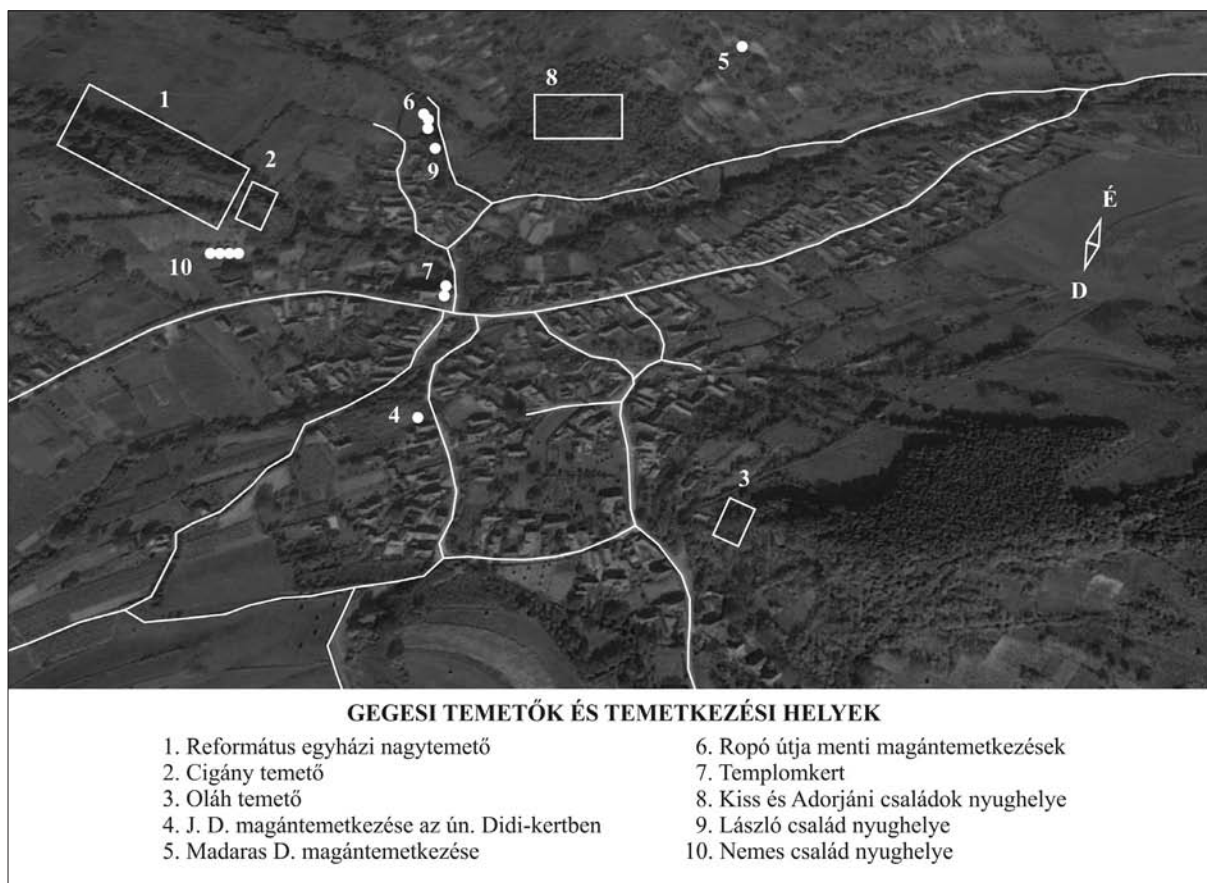
(Rezumat)

Cimitirul face parte integrantă din mediul nostru de viață. Totuși, aspectul socio-etnografic al cercetării acestuia a luat avânt în ultimii câțiva ani. Descrierea de caz din față este o analiză amplă a cimitirelor aparținând unui sat din județul Mureș. Autorul a documentat în total zece locuri de înmormântare în această localitate. După ce criteriile se diferențiază aceste locuri de pietate? Care a fost cauza înființării acestora și ce rol joacă aceste locuri astăzi în viața locuitorilor acestui sat? Poate societatea morților să reflecte aspecte ale comunității vii? Care este atitudinea celor vii față de aceste locuri? Cimitirul face parte integrantă din viața lor sau locuitorii se delimitează de acesta? Acestea sunt întrebările la care autorul caută răspuns.

Piety places of respect for the dead – social differentiation in the cemeteries of Geges (Ghinești). A case description

(Abstract)

Cemeteries are integral part of our living places. However, the ethnographic approach of their investigation has started to involve only in the last few years. The case description is a socio-ethnographic analysis of the cemeteries of a village in Mures county. The author has documented in total ten burial places in this locality. What criteria differentiate these piety places? What causes led to their appearance and what role do these places have in the life of the inhabitants of this village? Can the society of the dead reflect aspects of the society of the living? What is the attitude of the living towards these places? Is the cemetery an integral part of the lives of the inhabitants or they seclude themselves of it? These are the questions the author tries to answer.

1. ábra A gegesi temetők és temetkezési helyek térképre vetített képe. Nagy Zsolt, 2011

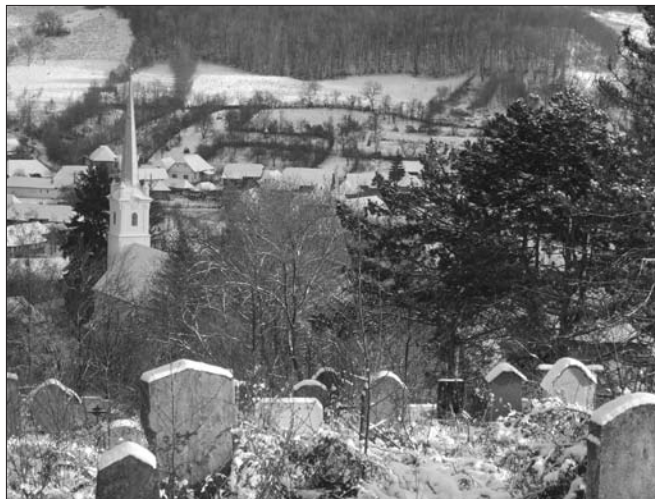
2. ábra Geges látképe. Nagy Zsolt felvétele, 2009

3. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (régí temetőrész), Péterfy László felvétele, 1981. (KJNT Fényképtárháza 04822)

4. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (régí temetőrész a gyümölcsfákkal). Nagy Zsolt felvétele, 2010

5. ábra A gegesi református egyházi nagytemető (új temetőrész). Nagy Zsolt felvétele, 2010

6. ábra Református felekezetű elhunyt katolikus mintára készített fém sírjele a gesei református egyházi nagytemetőben (új temetőrészt). Nagy Zsolt felvétele, 2010

7. ábra Sírjellel ellátott sírhantok a gesei *Cigány temetőben*. Nagy Zsolt felvétele, 2010

8. ábra Az *Oláh temető* nevet viselő dombrész,
Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

9. ábra A *Didi-kert (Jakab-kert)*, Geges.
Nagy Zsolt felvétele, 2010

10. ábra Madaras Dénes magántemetkezése a *Nagyhegy*
és *Kicsi hegy* között, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

11. ábra Sírjelekkel jelzett magántemetkezések a *Ropó útja* mentén, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

12. ábra A református templom kertjében álló I. világháborúban elesettek emlékére állított kő, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

13. ábra Sírkövek a Kissek és Adorjániak családi temetőjében (*Poros-tető*), Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

14. ábra Kiss Karolina 1869-ben készült sírjele
a Kissek és Adorjániak családi temetőjében (*Poros-tető*),
Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

15. ábra A László család nyughelye a *Marci-kertben*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2011

16. ábra A Nemes család nyughelye a *Nemes-kertben*, Geges. Nagy Zsolt felvétele, 2010

Vajda András

AZ INFORMÁCIÓÁTADÁS SZÓBELI ÉS ÍROTT FORMÁI A NYILVÁNOS TÉRBEN SÁROMBERKÉN*

Jelen tanulmány a sáromberki nyilvános terekről, illetve a nyilvánosság tereiről sajátos összefüggésben, az itt megjelenő írott szövegek kapcsán kíván szólni. A hordozók és a funkciók szintjén lezajlott változásokat időbeli dimenziójukban követi nyomon. A Habermas által *társadalmi nyilvánosság*¹ fogalmával leírt szerkezetéről tehát nem, vagy csak közvetetten szólok az alábbiakban.

Elsősorban a nyilvános térben zajló, íráson alapuló információáramlás (átadás és átvétel), valamint a szóbeliség és írásbeliség viszonyának kérdését taglalom. A témát a következő gondolatok mentén látom kibonthatónak: a) A hatalom hangja a (köz)intézményeken keresztül hogyan jelenik meg az írás révén a helyi nyilvános térben? Mit, mikor, hogyan és milyen kommunikációs csatornák felhasználásával közvetítenek az intézmények és más auktorok a helyi közösség felé? Ennek milyen hatása van az intézmények megítélésére? Hogyan hat mindez a közbeszéd alakulására? b) Hogyan használja ki a nyilvános térben elhelyezhető (fel)íratok adta kommunikációs lehetőségeket az egyének, vagy a lokális közösség? Hogyan, mikor és mit kommunikál az intézmények vagy más, hozzá hasonló személyek csoportja felé? c) E két pólus egybevetése mit mond el az információs tér helyi használatáról, megítéléséről? d) Milyen témák és műfajok jellemzik az egyes korszakokat? Milyen funkciók kapcsolódnak az egyes korszakokban ezekhez a műfajokhoz?

Mindezeket a kérdéseket az írásbeliség és szóbeliség viszonyára figyelve próbálom meg bemutatni, mert meggyőződésem, hogy ez az írás általános (közösségi) megítélését nagyban befolyásolja, illetve modellálja az írással és az írott tartalmakkal szemben kialakított közösségi viszonyulási módozatokat.

1. A vizsgált terep: Sáromberke²

Sáromberke a Maros völgyében, Torda vármegye és Marosszék határában épült ki. A település a 19. század második feléig Torda megyéhez tartozott, az

1876-os megyerendezést követően pedig Maros-Torda vármegye részét képezte. A második világháború után, az egymást sűrűn váltogató, különböző területi-adminisztratív felosztások következtében előbb a Maros régió (1950–1952), aztán a Magyar Autonóm Tartomány (1952–1960), majd az újabb adminisztratív átszervezést követően a Maros Magyar Autonóm Tartomány (1960–1968), az 1968-ban végrehajtott megyésítés óta pedig az akkor létrehozott Maros megyéhez tartozik.

A település a 18. század végéig egy nagyobb birtok részét képezte, s csak utolsó urai, a Telekiek számbeli gyarapodásával vált a 18. században (1759) önálló birtokközponttá.³ A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk hatálya lépésétől kezdve egészen 1968-ig községközpont volt, ekkor azonban a hozzá tartozó Erdőszengyelrel együtt a szomszédos Nagyernye községbe olvasztották.

A település műúton és vasúton egyaránt jól megközelíthető, sok szempontból közlekedési csomópontnak tekinthető. A Marosvásárhely Szászréggel összekötő, Észak–Dél irányban haladó 15-ös országút két kilométer hosszúságban szeli át. Ebből a falu északi felében, a Felszeg elején nyugati irányba ágazik le a 153B megyei út, mely az előbbi a Mezőséget átszelő Szászrégent Kolozsárral összekötő 16-os országúttal köti össze, a Teleki kastélyt elhagyva pedig jobbra az Erdőszengyel fele vezető 18-as községi út tér le. Az 1886-ban megépült, Dédát Székelykocsárdal összekötő 405-ös vasútvonal szintén érinti a települést, és ez a közelben lévő városokkal és a külvilággal történő kapcsolattartást lényegesen megkönnyíti, a kapcsolat(ok) minőségét befolyásolja.

Státusát tekintve a település a romániai településrendszeren belül a legalsó szinten található falvak sorába tartozik, melyek nem rendelkeznek önálló jogi személyiséggel. Népesség szempontjából a közepes méretű falvak közé sorolható, morfológiai szempontból (forma, a belterület szerkezete, textúra) pedig elágazó, alaprajzát tekintve lineáris, utcára szervezett, szalagtelkes településnek mondható: a gazdaságok

* A tanulmány véglegesítésekor az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesültem.

¹ HABERMAS, Jürgen 1999.

² A település történetéről részletesen lásd SZABÓ Miklós 1944, 5–64.

³ SZABÓ Miklós 1994, 7

szorosan egymás mellett sorakoznak a települést Észak–Dél irányban átszelő országút két oldalán (*l. a térképeket*).

A lakosság foglalkozási szerkezetét alapul vevő funkcionális osztályozás⁴ alapján vegyes (vagy komplex) funkciójú településnek nevezhető: az 1960-as évektől az ingázó szakmunkások, valamint a szolgáltatóiparban dolgozók száma fokozatosan emelkedett az agrárszektorban dolgozókéval szemben. A települést a múltban zömében magyarok lakták, és ezt a hangsúlyosan magyar jellegét mind a mai napig megőrizte.⁵

2. Sáromberke (információs) központjai

„Az utcák a város legélénkebb és legváltozatosabb közterei. Egyszerre jelentenek átmenetet és állandóságot, személyességet és személytelenséget, tömeget és magányt, komolyságot és felszabadultságot, idegenséget és intimitást. Az utca (és a köztér általában) az, ahol az ember megmutatja önmagát [...]. Az utcán szembesülünk az eltérő véleményekkel, a különböző értékekkel, mások tárgyaival és személyével. [...] Az utcán elhelyezett vagy oda kerülő tárgyak mind jelzik és alakítják az embereknek az utcához való viszonyát.”⁶ És ezek a kijelentések a falu határán belül is érvényesek maradnak.

Sáromberkének nincs klasszikus értelemben vett főtere vagy vásártere – bár az 1990-es évek második felétől heti rendszerességgel működik vegyes piac a település egyik mellékutcájában – és arról sincs tudomásunk, hogy valaha lett volna ilyen. Mózes András⁷ a helységről írt, kéziratban maradt monográfiájában próbálja bizonyítani egyfajta vásáros tér meglétét. Azzal érvel, hogy a tény, hogy a település központjában a házak az úttól szokatlanul távol sorakoznak, azzal magyarázható, hogy ez a viszonylag széles, szabad terület piactérként szolgált.⁸ Valójában bizonyítható, hogy a ma észlelhető térszerkezet a 20. század második felében alakult ki, felsőbb rendelet hatására. Tehát az, amit itt a továbbiakban *közterek* alatt értek, az valójában a település textúráján található azon anomáliák, gócpontok, amelyek esetében nem is annyira a morfológiai, mint inkább a funk-

cióbeli sajátosságok bírnak (köz)térszervező erővel.⁹ Azokról a „csomópontokról”, elágazásokról, kereszteződésekről és iránypontként működő épületekről (építményekről) van szó, amelyek amellelt, hogy a település életének fókuszai, az identifikációban játszanak szerepet. Éppen ezért az alábbiakban azt tekintem át, hogy hol jelennek meg Sáromberkén a közügekkel kapcsolatos, a közösség érdeklődésére is igényt tartó információk (hírek, értesítések), ezek mennyiben változtatják ezeket a helyeket információs központokká, és ez mennyire tapintható ki a helyi mentalitásban?

A közintézmények közvetlen környezete bizonyos értelemben közteret is jelent, abban az értelemben, hogy a zárt helyekkel (magánterületekkel) szemben ezek mindenki számára egyformán hozzáférhetőek.¹⁰ Az épületek falán, ablakában közérdekű információk vannak elhelyezve. Ez még hangsúlyosabb, ha a közintézmények egymás mellé tömörülnek a településen belül, ahogy ez Sáromberke esetében is megfigyelhető.

Ilyen értelemben a település legfontosabb köztere, központja a helységet Észak–Dél irányban átszelő 15-ös országút (Főút), a településről nyugati irányba, a legelők, illetve a Maros felé kivezető Súlymos utca, valamint a Főúttól Kelet fele, a Telep irányába haladó utca kereszteződésénél kialakult terület. A három út találkozásából kialakult útkereszteződés közvetlen környékén található az 1956-ban épült helyi művelődési ház, a postahivatal, a telefonközpont, az 1971–1973 között megépült általános iskola, az 1912-ben épült óvoda¹¹, a Hangya szövetkezet épülete – melyben a szövetkezet jogutódja vegyesboltot és italozót üzemeltet –, a tejbegyűjtő központ és a tűzoltó raktár. Ezek mind közérdekű intézmények és gazdasági egységek épületei. Ezen a téren állt az egykori község háza. Szintén ezen a téren található a falu hirdetőtáblája, a művelődési ház előtt. Erre függesztik ki azokat a közleményeket, amelyek a faluközösséget érintik, róla vagy hozzá szólnak. A különböző kulturális és szórakoztató rendezvényekre, parlamenti és helyhatósági választásokra készült plakátokat szintén itt helyezik el. Korábban a művelődési házban működött a mozi is, az egyes filmek rek-

⁴ A funkcionális osztályozás szerint a településen domináns gazdasági tevékenység (azaz a foglalkoztatottak több mint fele) határozza meg a funkciót (BEREKMÉRI Mária 2006, 59.).

⁵ A népesség nemzeti összetételéről szóló hivatalos adatok azt mutatják, hogy a 18. századtól kimutathatóan voltak mind a jobbbágyok, mind a zsellérek között románok is, de ezek száma elenyésző. Annál nagyobb a településen a roma közösség számaránya, de mivel ezek a népszámlálások alkalmával magukat magyar nemzetiségűnek vallják, számukat nehéz meghatározni. Becslésem szerint, melyet a református egyházközség családkönyveire alapozok, számuk körülbelül 500 főre tehető a 1648

fős összlakosságból (2002-es adat).

⁶ KOMJÁTHY Zsuzsa – SZÁNTÓ Diána 2007, 202–203.

⁷ A négy kötetből álló kézirat a Sáromberki Református Egyház levéltárában található, könyvtári száma: 466, 467, 468, 469.

⁸ MÓZES András é. n., II, 9.

⁹ Benedek József kolozsvári professzor is arra hívja fel a figyelmet, hogy a hangsúly „nem a téren, mint entitáson áll, hanem a térszervező folyamatokon, illetve a térnek a társadalmi folyamatokban betöltött szerepén”. BENEDEK József 2000, 3.

¹⁰ Vö. HABERMAS, Jürgen 1999, 51–52.

¹¹ Az épület eredetileg az első állami iskolának adott otthont.

lámplakátja szintén itt került kifüggesztésre. Mára azonban ez a típusú plakát teljesen eltűnt a közösség nyilvános tereiből.

Az egykori Hangya szövetkezet épületében működött 1989 előtt a helység egyetlen italmérő egysége,¹² a *Bodega*. Az épület elülső részében pedig élelmiszerbolt működött. Ezek a helységek szinte a mai napig hasonló funkciókat látnak el. A fordított L alakú épület elülső, a főútra néző részében vegyesbolt található. Előtte áll a településen működő két nyilvános telefonfülke egyike. Az üzlet hatalmas üveglablak pedig alternatív hirdetőablaként működik, sok esetben a hivatalosnál jóval hatékonyabban is. A hatalmas ablak belső falára ragasztott hirdetések ugyanis védve vannak mind az idő viszontagságaitól, mind az ártó kezek elől.

A posta szintén ezen a téren található. Bár az utóbbi évtizedekben levél- és hírlapforgalma jelentősen megcsappant, a különböző számlák kifizetése, állami segélyek és egyéb juttatások készpénzben történő felvétele, kiosztása ma is itt zajlik. Mivel az intézmény rendelkezésére álló helység kicsi és a személyzet is minimális, a pénzforgalom szempontjából kiemelkedő napokon sorok alakulnak ki az intézmény előtt. Így a posta a sorbanállás intézménye révén a nyilvános térben zajló okoskodás fontos színtere. Ugyanakkor az épületben számos útbaigazító felirat, plakát látható, melyek funkciója a hirdetőablakon álló szövegekével azonos: normatív és kommunikatív funkciót tölt be.

A tér legnagyobb és bizonyos értelemben központi helyet elfoglaló épülete az Ady Endre nevet viselő közművelődési ház, mely felépülése óta – méreteinek és az előtte található bekerített területnek köszönhetően is – a terület legfontosabb térszervező elemévé vált. A kulturális rendezvények mellett itt zajlanak a közösségi életszervezést szolgáló falugyűlések (pl. juh- és csordapásztor választása), 1989-től kezdve pedig a politikai pártok gyűlései és a helyhatósági választások kampánygyűlései szintén itt zajlanak, ahogy a választás rítusai is. Emellett az épület adott otthont a helyi, közel 10 000 kötetet számláló közkönyvtárnak is, melynek egy része 1989 után a községközpont könyvtárába került, kisebb részét a helyi általános iskola könyvtárába olvasztották. A kommunizmus időszakában a mozi szintén itt működött.

Az említett tér információs központként történő működését/használatát az is elősegíti, hogy a térbe torkolló Súlymos utca vezet a közösség legelőjére, tavasztól őszig eddig a pontig hajtják ki reggelente,

és ezen a helyen várják este a falu állattartó gazdái a csordát. A tejbegyűjtés szintén itt, a Súlymos utca torkolatában zajlik. Ez a két legfontosabb, a nyilvánosságban zajló esemény az állattartó ember életében, amikor lehetőség adódik a nyilvános térben zajló okoskodásba¹³ bekapcsolódni. A közös problémák és a „faludolgainak” megbeszélésére, kibeszélésére itt és ekkor kerül sor. És bár a sáromberki társadalmon belül a gazdálkodók térvesztése egyre erőteljesebb, továbbra is itt található az információcsere egyik legfontosabb központja.

Ugyanakkor a Szászrégen–Marosvásárhely útvonalon közlekedő buszjárat egyik megállóhelye szintén ezen a téren található. A Marosvásárhelyre ingázók jelentős része itt gyülekezik a reggeli órákban, az autóbuszra várás pedig a sorban állás intézményéhez hasonlóan működik: az információcsere, a közösség ügyeinek és személyes problémák megbeszélésének fontos alkalma.

A település másik központja mintegy 500 méterre északra található, szintén a főút mentén. Itt áll a település református temploma, jobb oldalán a paplak, balján az 1998-ban épült gyülekezeti ház és a község 1828-ban épült első iskolája, ez utóbbi ma néprajzi-helytörténeti gyűjteménynek ad otthont, múzeumként működik. Az út két oldalán buszállomás található. Az E.ON gázszolgáltató vállalat regionális székhelye a templommal átellenben, a buszállomás szomszédságában található. A felekezeti iskola déli felében található az Ella nevű üzlet, melynek kirakata hirdetőfelületként is funkcionál. Ez azt jelenti, hogy a boltban kapható különböző termékek reklámplakátjai mellett azok a közérdekű információk (plakátok, értesítések) is megjelennek, amelyek a hirdetőablakán vagy az egykori Hangya szövetkezet üzletének kirakatában.

A 20. század első feléig még ez a „tér” volt a közéleti eseményeknek is a legfontosabb színtere. Az egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint gyakran előfordult, hogy az egyházi gyűlés falugyűléssé alakult át.¹⁴ 1940-ben ezen a templom előtti téren került sor a magyar zászló felszentelésére, és egészen 1944-ig március 15-e megünneplésre. 1989 óta erre a református templom falai között kerül sor. Az I. és II. világháború hősi halottaira való megemlékezésre szintén itt kerül sor, és itt, a templom belsejében helyeztek el egy-egy emléktáblát a két világháború áldozatai emlékére.

Az országút és a marossárpataki letérő, valamint a vele szemközt a vasútállomáshoz vezető út által lét-

¹² Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy néhány háznál ekkor is foglalkoztak illegális italméréssel. Ezeket az italkészítő és italmérő egységeket a helyiek külön névvel különböztették meg (és – bár időközben megszűntek – emléküik él a közösségben, nevüket most

is könnyen felidézük), így például Fehér ló, Bakancs stb.

¹³ HABERMAS, Jürgen 1999, 189.

¹⁴ Az adatra Orbán János művészettörténész hívta fel a figyelmet.

rehozott útkereszteződés szintén említést érdemel. Tözsomszedságában, tőle északra található a Teleki-kastély, melyben a 20. század közepétől iskola működik. Később a fogászati és az orvosi rendelő is itt kapott helyet. Az állatorvosi rendelő pedig a kastélyal szemközt található. Az 1990-es évek első feléig az ingázó munkások és diákok nagy számának köszönhetően ez volt a település egyik legforgalmasabb szakasza, aminek köszönhetően a falu életére vonatkozó hírek jelentős része, főleg a kulturális és szórakoztató programok plakátja máig itt is kihelyezésre kerül.

A tagosítás és téeszésítés időszakában a településen több helyen propagandacélokat szolgáló, deszkából ácsolt és pirosra festett hirdetőtáblákat helyeztek el. Több helyen a fehérre meszelt deszkakerítésekre helyeztek el a közösséget érintő rendeleteket, kiáltványokat, propagandaanyagokat. A kollektív gazdaság megalakulását követően (1961) a település északi felében létrehozott mezőgazdasági termelőszövetkezet udvarán, az intézmény irodája előtt nagyobb teret alakítottak ki. A teret fehérre meszelt cölöpkerítés és díszbokrok határolták, nyugati szegletében pedig hirdetőtáblát állítottak fel.

Az egyes intézmények székhelyein faliújságot működtek. Így például a helyi iskola tanári szobájában, a művelődési ház előterében, a téesz irodája előtti téren álló hirdetőtáblán. A hirdetőtáblák, valamint a faliújságok információkkal való ellátása a helyi közintézmények személyzetének, illetve a helyi tanerőknek volt a feladata.

Az 1980-as évekre nemcsak a primér szektorban alkalmazott technológia avult el és esett vissza a termelés, hanem a pártállam önmegjelenítésért felelős szerveinek helyi képviselői között is a lelkesedés hanyatlásának lehetünk tanúi. A helyi társadalom a rejtett ellenállás, a „meglátjuk, mi lesz” álláspontjára helyezkedve próbálja átvészelni ezt a demodernizáció által fémjelzett időszakot. A figyelmenek ez a lankadása azt eredményezte, hogy a nyilvános terekben megjelenő információ mennyiségére is kihatott: az 1950–60-as években létesített hirdetőtáblák jelentős része megszűnt, de azok is, amelyek megmaradtak (a művelődési ház előtt álló, valamint a téesz udvarán lévő) egyre kevésbé töltötték be a pártot és a szocializmust megjelenítő funkciót. A faliújságok pedig teljes egészében eltűntek a helyi köztuterekből és közintézményekből.

Bár a köz hírek kommunikálásának szempontjából nem bír olyan jelentőséggel, mint az előbb bemutat-

tott terek, mégis fontos megemlíteni, hogy 1989 óta a településen belül még nyolc további kereskedelmi egység (4 italbolt és 4 üzlet) található, melyek kirakataiban – főleg a választások kampányidőszakában – szintén megjelennek a közösség felé intézett üzeneteket tartalmazó plakátok, feliratok. E nyolc kereskedelmi egység közül kettő mégis több figyelmet érdemel. Az egyik a falu déli részében, a vasút és az országút találkozásától néhány méternyire a főút mentén található vegyesbolt (illetve italozó), mely az *Alszezen* lakók találkozóhelye. A másik a főúttól Keletre, a vele párhuzamos utcában található kereskedelmi egység. Ez a *telepi* cigány közösség törzshelye, ők itt szereznek tudomást a falu híreiről. 1989 óta helyhatósági választások idején a helyi politikai elit tagjai itt fejtik ki a cigány közösséget megcélzó kampánytevékenységük (korteskedés) egy részét.

A leírásból két nagyobb, sűrűbben használt nyilvános tér (terület) megléte látszik kirajzolódni a településen belül, melyek között valamelyes funkciómegoszlás is tapasztalható. Ilyen értelemben a közművelődési ház körül szerveződő tér profán eseményeknek helyet adó terület. Politikai és közéleti viták, események színtere, informatív funkciókat tölt be. A másik, a református templom köré szerveződő köztér ezzel szemben szakrális, kommemoratív funkciókkal rendelkezik. Az előbbi a kommunikatív, az utóbbi pedig a kulturális emlékezet tere.

3. Közintézmények és közintézményesülés

A 20. század előtti időszak helyi intézményeinek működéséről, hatékonyságáról, a nyilvános térben való megjelenésükről, a reprezentáció formáiról viszonylag keveset tudunk. A település lakói a múltban – jobbágyfaluként – „a mindenkori földbirtokos által korlátozott jogkörrel bíró faluközösségben éltek – úgy tűnik – íratlan szokásjogi szabályok szerint”.¹⁵ A faluközösség által választott falusbíró intézménye bizonyíthatóan létezett,¹⁶ de ez elsősorban a „földesúri és az állami hatalom érdekerületén mozgott, azt szolgálta ki”. A település életére vonatkozó 17–18. századi dokumentumokból is az derül ki, hogy azokban az ügyekben, amelyekben a szabad településeken a falutörvények normatív szabályozásai, Sáromberkén – a többi jobbágyfaluhhoz hasonlóan – a szokásjog, vagy még inkább a földesúr akarata érvényesült. Ezeknek a parasztok között felmerülő ügyeknek a megoldása a „bíró székin”, vagy, ha va-

¹⁵ SZABÓ Miklós 1994, 39. Egyed Ákos szerint ilyen esetben *patrimonialis birtokjog* érvényesül. A fogalom Eric Wolftól származik, szerinte patrimonialis birtokjog ott érvényesül, ahol „a földhasználók fölötti ellenőrzés azoknak az uraknak a kezében van, akik rokonsági vagy leszármazási csoportok tagjaiként

öröklük a birtokjogot, és ahol evvel a kontrollal az a jog jár, hogy fizetséget kapnak annak fejében, hogy azok a földet használják.” EGYED Ákos 1981, 14.

¹⁶ A falusbíró hatáskörének, valamint e hatáskör alakulásának történetére vonatkozóan lásd SZABÓ Miklós 1994, 39–41.

lamelyik fél elégedetlenkedett az udvarban, az „úr székin” került sor. Egyáltalán, ezeken a fórumokon zajlott az egész törvénykezés és igazságszolgáltatás.¹⁷ A közösségi életet, a földesúr és a jobbágyok kölcsönös jogait és kötelezettségeit szabályozó normatív rendeletek (urbáriumok) és egyéb, a közösséget érintő információk kommunikálása szóban történt, még akkor is, ha ezeket a rendeleteket a földesúr írásba is adta. Bizonyos értelemben azonban a fent említett két intézménynek otthont adó helyek, a bíró háza, valamint az uradalom a nyilvánosság színtereinek is számítottak. Sőt, az uradalom ezt a funkcióját a későbbiekben is megőrizte: a két világháború közötti időszakban itt került sor a gazdanapi ünnepségekre, 1941-ben pedig itt került sor a sáromberki dalárda zászlószentelésére.

A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben, a kiegyezés után épült ki Erdély-szerte a széleskörű polgári közigazgatás, melynek során a falusbíró intézménye fokozatosan megerősödött és az állami közigazgatás legalsó szintjévé alakult át.¹⁸ Feladatkörüket pedig az 1871. évi XVIII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a közösség által választott bíró, a jegyző, a pénztárnok, valamint a közgyám a települések közvetlen és első fokú végrehajtó szerveivé váltak az önkormányzati és az állami közigazgatásnak egyaránt. Felügyeletüket a vármegyei törvényhatóság látta el.¹⁹ Itt kell azt is megemlíteni, hogy a településen körjegyzőség soha nem működött. Ez a szomszédos településen, Marossárpatakon székelt.²⁰ A polgári házasságkötések és az ezekhez kapcsolódó nyilvános rítusok egy része, mint a házasulandók nevének 21 napra történő kifüggesztése a „Cimbalomra” (hirdető táblára),²¹ a falutól távol, idegen térben zajlottak.

Ugyanakkor jellemző erre az időszakra, hogy a világi és egyházi intézmények nem válnak el élesen egymástól. Számos esetben a helyi földesúr által kibocsátott normatív rendeletek a templomban, a szószékről kerülnek exkommunikálásra, és fordítva: a 19. században több presbiteri jegyzőkönyv is arról árulkodik, hogy a falugyűlés presbiteri gyűléssé alakul át. A két szerkezetnek ez a szoros kapcsolata két okból is eredeztethető. Egyrészt a 20. század elejéig a település a református felekezethez tartozók alkotják az abszolút többséget és a helyi vezetők is az ő köreikből kerültek ki, és másrészt, ami talán még en-

nél is fontosabb, a helyi földesúr szintén a református felekezet tagja, a református egyház és a lelképásztor hűségese támogatója volt,²² és mint ilyen, az egyházat és vezetőit ellenőrzés alatt tartotta.

A két világháború zavaros időszakában számos ponton megnyirbálódott a falubíró intézményének és az éppen csak megerősödött önkormányzati rendszer jogköre. Az első világháború végén (1919) a román csapatok bevonulásuk után sajtócenzúrát, kijárási tilalmat vezettek be, illetve betiltották a politikai és társadalmi szervezetek működését.²³ A román hatalom a helyi vezetőket ugyan rendre leváltotta, magát a helyi intézményrendszert, strukturát megőrizte. Sáromberkén 1918 után a falu élére Szöcs Pétert nevezték ki, aki ekkor már magát román nemzetiségűnek vallotta és nevét Suciu Petru-ra változtatta. Ő volt 1940-ig a falu bírójá. A helyi jegyző azonban továbbra is magyar nemzetiségű személy maradt.²⁴ A bécsi döntést követően a visszacsatolt területeken hosszabb-rövidebb ideig katonai közigazgatás működött.²⁵ Hogy ez Sáromberke esetében sem alakult másként, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1940-es években készült fényképeken a civil elöljáróságok mellett katonaruhás alakok is folyamatosan szerepelnek. A II. világháborút követően, a front elvonulása után érkező orosz, majd az azt követő román vezetés hatályon kívül helyezte a már meglévő közigazgatási rendszert. Vezetőit leváltotta, helyükre újakat nevezett ki. Ezeknek az intézkedéseknek a mechanizmusát jól szemlélteti az alábbi önéletrajzrészlet szövege is: „*okt[óber] 3-án az oroszok megbíztak a község vezetésével, tiltakoztam, de azt mondta az orosz őrnagy, ő volt a helyőrségi parancsnok, hogy a község magyar és te leszel a bíró, egy piros karszalagot kaptam arra ráírták oroszul és magyarul, hogy bíró. Igaz, hogy csak négy hétig voltam, de az nekem elég volt, mert majdnem elhurcoltak volna az antonescanusok, ha a csendőr parancsnok nem ismert volna. Úgy történt, hogy egy inspektornak adta ki magát, jött Gernyeszegről és kereste a bírót, egy bácsi, Tirnován M oda hozta a bolthoz, mert már oda mentünk lakni. A feleségem volt otthon, én takarítottam el a hullákat, beleket éppen a mi kertünkbe[n]. Követelte a feleségemtől, hogy kerítsen neki fogatot, hogy vigyék M[aros]-vásárhelyre. A feleségem Szabó Miklós bácsihoz küldte, hogy neki van lova, de a ló meg volt sebe-*

¹⁷ SZABÓ Miklós 1994, 40.

¹⁸ I. m. 41.

¹⁹ KAMPIS János 1909, EGYED Ákos 1981, 260.

²⁰ MÓZES András é. n., II, 3.

²¹ „*Másnap, azaz vasárnap reggel a násznapom szokás szerint elment református vallásunk lelki pásztorához, aki akkor Zoltáni Imre volt, és bejelentette, hogy Berekméri István az Andrásé 22 éves legényjegybe lépett Szöcs Márci 17 éves leánnyal, kinek a szokásos háromszori hirdetését a tiszteletes úr hirdesse ki, három vasárnapon, mert*

a jegyespárok átmentek Sárpatakra, hogy az anyakönyvi hivatalnál is jelentsék be, hogy ők házasságot kötnek, és a Cimbalomba 21 napig lesznek kitéve.” (BEREKMÉRI István Andrásé 2008, 22.)

²² A Teleki család templomépítő és egyháztámogató tevékenységéről lásd SZABÓ Miklós 1994, 43–46, ORBÁN János 2004.

²³ BÁRDI Nándor 2008, 32.

²⁴ Berekméri Mária (1931) és Vajda András (1944) szóbeli közlése alapján.

²⁵ FILEP Tamás Gáspár 2008, 156.

*sülve, az öreg megtagadta és kikergette az udvarról egy nagy kétkezü kalapáccsal. A nagy lármára kiszaladok, már kinn voltak az utcán (egy orosz százados látta a jelenetet), azt mondja nekem, hogy te vagy a bíró, hogy lehet Romániában magyar bíró, én azt mondtam, hogy én nem akartam, de az orosz parancsnok reám parancsolt, hogy én kell hogy legyek, mert a község lakossága magyar. A feleséged összejártszott ezzel a vén tolvajjal és ide küldött, hogy üssön agyon, ezzel vádolta a feleséget, rólam pedig, hogy nem ismerem el Romániát csak Rusiát, és átkísértetett Sárpatakra a csendőrségre mind a hármunkat.*²⁶

1945. március 8. után, amikor az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást megszüntették, e területekre is visszaköltözött a román közigazgatás. Ez sáromberki vonatkozásban nem hozott különösebb változásokat, hiszen az adminisztratív vezetés jelenős része a helyiek közül került ki, és ez így is maradt egészen az 1968-ig, amikor a települést a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt a szomszédos Nagyernye község bekelezte be.

Miután a kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat, néptanácsrendszert vezettek be (1949), ezzel a helyi közigazgatást is ellenőrzésük alá vonva. „Az országos és helyi vezető elit tagjai – írja a korszakról Gagy József – ezután kettős minőségben tevékenykednek: párttagokként és az országos vagy helyi, gazdasági vagy más jellegű állami javak adminisztrátoraiként.”²⁷ Az így kialakított egypártrendszeres (pártállami), erősen centralizált államigazgatás ebben az időszakban a helyi közigazgatási és oktatási intézményekre – és ezen keresztül a közösségre – egyre nagyobb nyomást gyakorolt. A hatalom a helyi adminisztráció, valamint az iskolák alkalmazottaira kényszerítette rá a társas gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásának lebonyolítását.²⁸ Minden más feladatot ennek a célnak kellett alárendelni.²⁹ Ugyanakkor a RMP emberei nemcsak az előljárók és az iskolaigazgatók cseréjénél, valamint az agitációs gyűléseken asszisztáltak, hanem szinte minden közösségi (közérdekű) eseményen, így biztosítva a helyi nyilvánosság felett a teljes pártellenőrzést.³⁰

A megyésítés néven közismert, 1968-ban végrehajtott széleskörű területi-közigazgatási átalakítás következtében³¹ Sáromberkét a hozzá tartozó Erdőszen-

gyellel együtt Ernye községbe sorolták be, Nagyernye községközponttal. Az 1989-es változásokat követően ugyan voltak próbálkozások a község státus visszaszerzése érdekében, de ezek sorra kudarcba fulladtak. A néptanács intézményének felszámolását követően a település és a hatalom közötti kommunikáció, kapcsolattartás leszálló ága – azaz, amikor az intézmény lép kapcsolatba, üzen a közösség felé – elsősorban nyilvános tereiben található hirdetőtáblák segítségével, valamint a hirdetés (*kikürtölés*) és a falugyűlés rítusain keresztül valósul meg. Ezek a gyűlések rendszerint a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezet elnöke, a falufelölős és a néptanácselnök, 1989 után a református lelkész és a helyi RMDSZ-elnök vezetésével zajlottak.

A postahivatal alapításától (19. század vége) a 20. század elejéig terjedő időszakban 27 településnek volt ez a postahivatala. A vasúton érkezett szállítmányokat lovas postakocsin szállították tovább három irányba: 1) Nagyernye–Ikland–Székelykál–Székes, 2) Sárpatak–Póka és 3) Erdőszengyel–Erdőcsinád irányába. Az 1930-as évektől a postán a távíró mellett telefon is működött.³² A 20. század során a postahivatal több alkalommal is a falu más-más pontjára költözött, az épület, amelyben jelenleg a telefonközponttal együtt működik, a 20. század első felében községháza volt.

A vasútvonal megépülését követően, 1886-ban a településen vasútállomás létesült három kitérővel és állomásépülettel, mely állomásfőnöki lakásból, forgalmi irodából és váróteremből áll. Az állomástól mintegy 200 m távolságra északi és déli irányban egy-egy bakterház épült. Az első kitérő mellett rakpart és raktárhelyiség is létesült. 1944 után megépült a negyedik kitérő szárny is, mely az ekkor létesült mezőgazdasági gabonagyűjtő központhoz (Baza) vezet.³³ A vasút emellett további ipari létesítményeket is maga köré vonzott: a vasútállomás közvetlen szomszédságában telepedett meg a dohányraktár, a gázkitermelő vállalat (Romgáz) lerakata és a szövetkezet által működtetett építkezési anyagokat előállító telep is.

A vidék cukorrépa-termelésének növekedését követően a vasútállomás szomszédságában irodával és mérleggel felszerelt átadó-átvevő központ létesült,³⁴ ide szállították a cukorrépa nemcsak a településtől és a szomszédos falvakból, de a mezőség távolabb eső

²⁶ Részlet Köblös Domokos (sz. 1909) önéletrajzából.

²⁷ GAGYI József 2009, 85.

²⁸ Sáromberkén két társas gazdaság is alakult, az egyik valamikor 1952 után Petőfi néven, a másik pedig 1957-ben Bolyai Farkas néven, a két társulatot 1958 őszén összevonták. Termelőszövetkezet pedig 1961-ben alakult.

²⁹ Pl.: „Nyelvtanórákon olyan példákat kell venni, amelyek egy-egy gondolatmenetben a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségét mutatják be...”, „Az órák anyagát a tanerők politizálják és azt a szocializmus építésével, közelebről a szovjet–román ba-

rásági hónappal kapcsolják össze.” (Idézi BEREKMÉRI István 1994, 148–149.)

³⁰ BEREKMÉRI István 1994, 149.

³¹ A romániai területi-közigazgatási változásokról, okairól és következményeiről történetéről lásd SÁGEATÁ, Dănuț Radu 2008.

³² MÓZES András é. n., II, 7.

³³ I. m. 5–6.

³⁴ Ezzel egy időben egy második mérlegház és rakodóudvar is épült a Marossárpatok fele vezető út bal oldalán.

településeiről is. Az átvevő központ az 1990-es évek közepéig teljes kapacitással működött, a marosvásárhelyi cukorgyár felszámolását követően forgalma visszaesett, az utóbbi években a cukorrépatermelés megszűnt, az átvevő központot pedig felszámolták.

A földgáz kitermelése a környéken az 1950-es években kezdődött meg. A sáromberki határ gazdag lelőhelynek bizonyult, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a vidéken itt található a legtöbb gázkút, hanem abban is, hogy a gázkitermelő és -elosztó vállalat a településen regionális lerakatot, irodát, sőt szolgálati lakást is létesített. A földgáznak a háztartásokba való bevezetése (1994) után pedig a szolgáltató (Distrigaz, majd E.ON Gaz) a vidéket ellátó regionális irodát létesített.

Az 1910–1920-as években csak a szomszédos településen, Gernyeszegen volt körorvos és gyógyszer-tár, valamint szülõotthon is működött. Sáromberkén orvosi és fogorvosi rendelő csak a második világháború után létesült, gyógyszer-tár pedig csak az 1990-es évek közepétől működik a településen. Állatorvosi rendelő és körzeti állatorvos a településen szintén az 1940-es évektől működik.

4. A profán terek íráshasználata

4.1. Közintézmények, kereskedelmi egységek, névtáblák

A településen található három oktatási intézményt (óvoda, általános iskola és mezőgazdasági szaklíceum) 2010-ben Sáromberki Iskolaközpont néven egy intézménybe vonták össze,³⁵ az intézményhez tartozó egységek homlokzatán a névtáblákat azonban még nem helyezték el, pedig ezt törvény írja elő. Az egyes intézmények névtáblái iránti közömbösség a helyi hatalom részéről azonban nem ennyire új keletű. Az óvoda épületén soha nem volt névtábla elhelyezve, az általános iskola faláról pedig az 1990-es évek elején tűnt el, amit csak az igazgató kérdőre vonását követően helyettesítettek. A művelődési ház névtáblája az 1980-as évek végére az olvashatatlanságig megfakult, ennek ellenére csak a 2000-es évek elején cserélték le.³⁶ A névtábla hiányzik a református templom mellett található lelkészi hivatalról is. A telefonközpont épületén szintén nincs névtábla, igaz, a központ automatizálása óta ügyfélszolgálat sincs. A tűzoltó raktáron még az 1960-as évek végén elhelyezett név-

tábla látható, az egykori fogyasztási szövetkezet egyik épületének falán pedig még az 1990-es évek végén is ott volt az egykori megrongálódott névtábla (*Bodega, Magazin alimentar*), amikor az épületben már évek óta magáncég működtetett italozót. Az 1989 után alakult és ma is működő hús kiskereskedés közül tizenegynek szintén nincs cégtáblája.

A nyelvhasználat szempontjából az 1989-es fordulat szintén nem hozott jelentősebb változást. Bár a román törvények megengedik/előírják a kétnyelvű névtáblák használatát, a kétnyelvűség helyi szinten csak a vasútállomás és a művelődési ház esetében érvényesül. A többi esetben a névtáblákon csak román nyelven van az intézmény vagy kereskedelmi egység neve feltüntetve.

Minden jel arra utal, hogy a település lakói számára nem okoz gondot az intézmények vagy a kereskedelmi egységek névtábláinak hiánya, hiányossága. Ezeknek nincs identifikációs jelentőségük, eligazító funkciójuk. A közösség ezek nélkül is eligazodik az adott intézmény vagy kereskedelmi egység világában, tudja, hol található, milyen szolgáltatásokat nyújt, milyen program szerint működik. Az egyes programváltozásokról, az új szolgáltatások megjelenéséről, mások eltűnéséről pedig a mindennapi beszélgetések során értesül. A kereskedelmi egységek megnevezésére a mindennapi beszédben a hivatalosan bejegyzett megnevezés ellenében az őket működtető tulajdonos nevét használják.

4.2. A kommunikált tartalom és a médiumok

A 19. század utolsó évtizedétől a nyilvános térben hagyományosan megjelenő tartalmak mellett új elemként jelentkezett a fogyasztási és hitelszövetkezetek, valamint gazdakörök szervezésének fontosságát hangsúlyozó felhívás, melynek hatása a 20. század első évtizedeinek közbeszédére is kihatott.³⁷ Ennek nyomán több meggyőző, népszerűsítő előadásra,³⁸ alakuló, újjáalakuló és tisztújító gyűlésre került sor. Emellett az évente szervezett gazdanapok ünnepi rítusain keresztül nyílt alkalom a nyilvános térben való önreprezentációra. Ezek a két világháború közötti időszakban a kisebbségi sor gerjesztette frusztráció és félelemérzet enyhítésének, ellensúlyozásának, valamint a nemzeti identitás és a társadalmi összetartozás kommunikálásának eszközeivé váltak.³⁹

A két világháború éveiben a nemzeti érzést ébren tartó, a hadba vonulásra felszólító plakátok, kiáltvá-

³⁵ Grup Școlar Dumbrăvioara.

³⁶ A helyi művelődési otthon homlokzatára a névtáblát először csak magyar nyelven tették ki, helyesírási hibákkal („ADY ENDRE MŰVELŐDÉSI OTHON”). A táblát hatósági rendeletre kétnyelvűre cserélték ki, a helyesírási hibákat szintén ekkor korrigáltatták.

³⁷ A sáromberki szövetkezeti mozgalom a görgényi egyházmegye

1894-ben kibocsátott *Görgényi Levél* néven ismert felhívása nyomán bontakozott ki. (SZABÓ Miklós 1994, 46.)

³⁸ Az egyik ilyen közgyűlésen Berekméri István Andrásé „Egy szál virág” című felolvasásában ecsetelte a szövetkezés hasznát és szükségességét. Lásd SZABÓ Miklós 1994, 67., ill. BEREKMÉRI István Andrásé 2008, 28.

³⁹ VAJDA András 2007, 74.

nyok jelentek meg a település nyilvános tereiben.⁴⁰ Ebben az időszakában honosodik meg Sáromberkén a közügyek nyílt vitatása, politikai pártokhoz, csoportosulásokhoz való csatlakozás gyakorlata (lásd a későbbiekben).

A nyilvános tereket az írás az 1950-es évektől sajátítja ki intenzíven, ekkor ugyanis a hirdetőtáblák, falújságok és írott szövegek felülről irányított és szabályozott⁴¹ expanziójának lehetünk tanúi. A gazdasági életet központilag kidolgozott tervek alapján történő irányításának (tervezőgazdálkodás) előnyei mellett a tézisesítés, valamint a vezérkultusz és a pártünnepek azok a témák, amelyek ezen keresztül folyamatosan helyet kapnak a nyilvános térben. Bodó Julianna a helyi közvélemény központból kapott utasítások alapján szervezett, befolyásolásának, az új tulajdonformával kapcsolatos tudás terjesztésének a következő gyakorlatait különíti el: a) újságok, propagandaanyagok felolvasása, b) nyilvános feliratok készítése (a néptanács alkalmazottai és a pedagógusok kaptak utasítást, hogy propagandaszövegeket fessenek a kerítésekre), c) tájékoztató, ismeretterjesztő gyűlések szervezése, melyeket gyakorlati ügyben hívták össze, hogy a közösségnek érdeke legyen ott lenni. Ezeket mindig egy központból érkező személy tartotta, és végül d) a helyi vezetők személyes megnyilvánulásai.⁴²

A közművelődési ház, a Népi Demokrácia Frontja (Frontul Demorației Populare) székházának díszítése, feliratokkal történő ellátása, a falújságok, plakátok szerkesztése, valamint a hirdetőtáblák propagandaanyagának megírása, kifüggesztése jórészt a helyi pedagógusok feladatkörébe tartozott.⁴³ Ezek elkészítésére és tartalmára vonatkozóan folyamatosan „útbaigazító” átiratok, rendeletek érkeztek. A művelődési ház irattárában egy 1959-ből és három 1961-ből származó, az Oktatás és Művelődési Minisztérium Kulturális Intézményeinek vezérigazgatósága által kibocsátott metodológiai útbaigazítás anyaga maradt fenn. Az első a szovjet úrkutatás sikereit taglalja, továbbá egy-egy, a vasutasok és a kőolajipari munkások 1933-as harcának évfordulójára emlékeztet, az 1960-

as moszkvai értekezlet eredményeiről szól, illetve az 1961. március 5-én zajló választások fontosságát ecseteli.

A falújság szerkesztése Vajda Zoltán feladatkörébe tartozott, aki ekkor egyben a kultúrotthon igazgatói tisztjét is ellátta. A falújságon és a hirdetőtáblákon leggyakrabban megjelenő témák a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjainak a munka és termés hozam terén elért eredményei, az éves és öt éves tervből vett részletek, helyi határozatok, a helyi egyesületek rendezvényeken, versenyeken elért eredményei, kulturális műsorok programja.⁴⁴ Ezek a technikák és eljárások a hatalomgyakorlás és a hatalom kommunikálásának meghatározó komponensei: általuk van jelen a központi hatalom és ideológia a helyi nyilvános térben. De jelentős szerepe van „az írásbeliségre épülő kultúra fogyasztási, a szabadidős tevékenységek szervezésében” is.⁴⁵

A köztéri íráshasználatban a sáromberki lelkész kulákká nyilvánítását és ennek az írásra támaszkodó rítusát fordulópontnak tekinthetjük. A lelkész kétségbeesett próbálkozásai és a Néptanács-hoz intézett kérvénye ellenére 1952-ben piros olajfestékkel festett írás jelent meg a parókia falán, román és magyar nyelven hirdelve, hogy „ITT KULÁK LAKIK. AICI LOCUEȘTE CHEABUR.”⁴⁶ Az írásnak itt nem kommunikatív, hanem performatív és offenzív funkciója van. Az írás a fenyítés, azaz a negatív meggyőzés és az agresszió eszköze. Az átokhoz hasonlóan az egyén megsemmisítését helyezi kilátásba.⁴⁷

A szóbeli felvilágosító, meggyőző munka a közművelődési ház gyűlésterme mellett az utcára, sőt a családi házakra is kiterjedt. A helyi pedagógusokat arra kötelezték, hogy útszéli beszélgetések során és házról házra járva végezzék a meggyőző munkát.⁴⁸ Munkájuk eredményességét pedig az osztálytermekben és a hirdetőtáblákon, névsorok és diagramok révén tették láthatóvá.⁴⁹

A hatalom nyilvános térben való megjelenésének és önreprezentációjának másik eszköze a hivatalos ünnepek (május 1., augusztus 23.) alkalmával szervezett

⁴⁰ Sáromberkén Mózes Ferenc tulajdonában maradt fenn egy, az 1940-es évekből származó, a magyar anyákhoz intézett felhívás. Közölve VAJDA András 2007, 479–480. Ugyanakkor Berekméri Domokos irattárában maradt fenn két, szintén az 1940-es évekből származó illusztrált képeslap, mely szintén jelzi az illető háborús korszak retorikáját.

⁴¹ A községi és a rajoni néptanács 1175/1953-as rendelet értelmében utasította az iskola tanárait a politikai vezetők fényképeinek kifüggesztésére. BEREKMÉRI István D. 1994, 149. Ehhez lásd még a Sáromberki Általános Iskola levéltára: Átiratok – Jelentések 1951–1957/504, ill. Eduard Mezinescu művészetiügyi miniszternek 1949-ben a *Scinteia*-ban megjelent cikkét. (Idézi GAGYI József 2009, 111–113.)

⁴² BODÓ Julianna 2004, 28–32.

⁴³ BEREKMÉRI István D. 1994, 149.

⁴⁴ Vajda András (1944) szóbeli közlése.

⁴⁵ GAGYI József 2009, 113.

⁴⁶ A felirat létéről Nagy Géza a sáromberki református egyházközség történetében tesz említést (NAGY Géza 1994, 85), a felirat pedig 2001-ben a parókia felújítása során került elő. A lelkész úgy döntött, hogy a feliratot ne takarják el.

⁴⁷ Az írás performatív funkciójáról ilyen összefüggésben részletesebben lásd ASSMANN, Jan 1992, 43–65. A népi demokrácia papság ellen indított támadásához lásd GAGYI József 2004, 206–223.

⁴⁸ Gurza László szóbeli közlése.

⁴⁹ Berekméri István D. visszaemlékezése alapján.

felvonulások. Reprezentációs eszköztárak az ünnepi beszédek, énekek, szavalatok mellett a vörös vászonnal bevont, általánosan elterjedt feliratokkal ellátott táblákból állt. Ez utóbbiak egy része máig megtalálható a művelődési ház raktárában. Ezeket az ünnepi felvonulásokat a gyűlések mellett a helyi hatalomgyakorlás fontos rítusaiként kell értelmeznünk.⁵⁰

A kommunista időszakban tehát az írott és szóbeli szövegek nagyobb része egyaránt központilag előírt és szabályozott, azaz kötelező feladat részeként született és került a nyilvános térbe. Térbe való kihelyezésének, valamint a kommunikálás alkalmain való részvételnek az egyén szempontjából legfontosabb funkciója a kommunista hatalomhoz és ideológiához való hűség bizonyítása volt. Ez biztosította a feladatra kijelölt egyének számára a magánszféra csendjét és nyugalomát. A valós kérdések helyett tehát központilag előírt, elfogadott tartalmak és formák (műfajok) ismétlődő reprodukcióját jelentette. Hatását úgy próbálták növelni, hogy a párt által kidolgozott gépezet segítségével teljesen kiszajátították a nyilvános tereket, illetve az információ nyilvános termelését és forgalmazását. A közösség pedig úgy védekezett ellene, hogy nem vett tudomást létezésükről, kiszűrte magánszférájából azokat.

Az 1989-es változásokat követő hosszúra nyúló átmeneti időszak első felében a helyi társadalom átszerveződésének lehettünk tanúi. Ez az átszerveződés valójában az 1940–50-es évekig működő struktúrák restaurálására tett kísérletet jelentette. Az 1990-es évek első felében mezőgazdasági termelőszövetkezetek felszámolása, valamint a földtulajdon visszaszolgáltatása körüli viták, valamint ezek állami szabályozása kerül a figyelem középpontjába. A tulajdon visszaszolgáltatását szabályozó törvény szövegét közli a helyi sajtó, kifüggesztik a volt Hangya szövetkezet épületének kirakatába. A tulajdon visszaigénylését célzó kérvények kitöltésére néhány specialista (az adminisztratív kérdésekben jártas személyek: a téves és a fogyasztási szövetkezet könyvelője, helyi értelmiségiek) irányításával a nyilvános térben, a közművelődési ház nagytermében került sor. A kitöltés elősegítését szolgáló mintapéldányok a művelődési ház előterében és a szövetkezet ablakába kerültek kihelyezésre.

A helyi adminisztráció megerősödésével párhuzamosan jelennek meg ismét nagyobb rendszerességgel a nyilvános térben a közösségi életét szabályozó rendeletek, a közügyekkel kapcsolatos információk. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a közösségeket érintő döntések, rendeletek nyilvánosságra hozatalának módjait 2003-tól törvény által szabályozzák.⁵¹

Az 1989-es változások óta eltelt időben a különböző funkciójú és tartalmú plakátok folyamatos elterjedésének vagyunk tanúi. A plakátok elterjedése, tartalmi és formai változása vitathatatlanul összefügg a technikai fejlődésével. Ugyanakkor jelzi az írásnak az utóbbi évtizedben lejátszódott inflálódását, presztízs- és hatalomvesztését. A hatékonyságnak ezt a minőségi romlását az intézmények a mennyiség növelésével próbálják ellensúlyozni, valóságos plakátaradattal lépve el a közösséget egy-egy politikai vagy kulturális eseményt megelőző időszakban. Ugyanakkor, ezzel egy időben megnövekedett az agressziók, a plakátok megsemmisítésére vagy megcsonkítására irányuló cselekvések gyakorisága is.

Az említett időszak másik új eleme, hogy a közművelődési és közügyek mellett a magánszféra (főleg a kulturális és szórakoztatóipar) hírei is megjelennek a nyilvános térben. Plakátok hívják fel a közösség figyelmét a településen vagy a környező falvakban, városokban megrendezésre kerülő szüreti bálókra, faluünnepségekre, szabadegyházak rendezvényeire, különböző terménybemutatókra, színházi előadásokra, kiállításokra. De volt arra is példa, hogy a helyi hatalom döntései ellen kiáltványban és szórólapokon tiltakoztak különböző csoportosulások. Ezek a plakátok és egyéb szövegek a szervezők kompetenciájának függvényében alakulnak. Az igényes kivitelezésű nyomdai technikával előállított nagyméretű plakátoktól kezdődően a gyenge minőségű, személyi használatra készült nyomtatóval gyártott plakáton át a kézzel készítettékig számtalan méretű és minőségű megtalálható. Nyelvi, tartalmi, stiláris és helyesírási szempontból szintén nagyon változatos képet mutatnak.

4.3. A kulturális és szórakoztató műsorok közzétételének médiumai

A 20. század első felében a kulturális rendezvények és szórakoztató műsorok közzétételének médiuma az oralitás volt. Az egyházi előljárók (lelkész, kántortanító) által szervezett vallásos, kulturális és oktató célzatú műsorokat a vasárnapi istentiszteletet követő *hirdetések* során a lelképásztor a szószékből adta a közösség tudtára, és ez a gyakorlat maradt érvényben a kommunizmus időszakában is.

Az 1950–60-as években az egyház intézményének vezető szerepe a lokális közösség gazdasági, kulturális életének irányításában jelentősen csökkent, helyét az iskola és a művelődési ház vette át. Az információátadás terén azonban a hatalom eme elmozdulása nem hozott jelentős változást. A kultúrotthonban szervezett különböző kulturális rendezvényeket és a népbá-

⁵⁰ A hatalomgyakorlás intézményeinek és eszközeinek megértéséhez lásd még OLÁH Sándor 1998, 81–100; GAGYI József 2009, 116–138; VAJDA András 2008, 95–153.

⁵¹ Lásd az 52/2003-as törvény szövegét. *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 70. száma, 2003. február 3.

lokat továbbra is szóban adták a közösség tudtára.

Miután a művelődési házat mozivetítő géppel is felszerelték, a hétvégeken este nyolc órától rendszeresen filmvetítésre került sor. A bemutatott filmeket a román mozivállalat biztosította, népszerűsítésükről szintén a vállalat gondoskodott. Bár az egyes filmeket a művelődési ház előtti téren plakáton is meghirdették, az elsődleges híradást a település utcáit végigjáró hangosbemondóval felszerelt autó biztosította. A plakát kifüggesztésére egyébként is csak ezt követően került sor.

A különböző fiatalok által szervezett bálokra a nyolcvanas évektől készült plakát is. Ezeket az 1990-es évek végéig ívpapírra kézzel rajzolták és a faluközponton kívül a vasútállomás felé vezető út elején és néhány szomszédos településre is elvitték és kiragasztották. A számítógépes grafika- és képfeldolgozó programok és a házi használatra gyártott nyomtatók fejlődésével a plakátkészítésben mennyiségi és minőségi szinten egyaránt komoly változások álltak be. A rendbontás és verekedések elkerülése végett az utóbbi időben az ünnepek alkalmával szervezett bálok egy részére, illetve az RMDSZ által rendezett kosaras bálra már nem plakátot, hanem meghívót nyomtatnak, a bálba csak a meghívóval rendelkezőket engedik be, ami a közösségen belül több alkalommal feszültséget eredményezett.

Az 1990-es évek végétől az egyház által évente megrendezett ifjúsági bibliahétre nemcsak az istentiszteleteket követő hirdetések mellett a templomkapura és a művelődési ház előtti hirdetőtáblára kifüggesztett plakát hívja az érdeklődőket. Az óvoda vagy az általános iskola ünnepi műsoraira a tantesület meghívót küld a szülőknek.

Bizonyos értelemben tehát a közzététel médiumának megválasztása egyben a meghirdetett kulturális vagy szórakoztató esemény nyitottságát/zártságát is jelzi. Ebben a modellben a szóbeli közzététel számít teljes mértékben nyitottnak. Az írásbeli ezzel szemben kétszeresen is szelektál. Egyrészt csupán a közösség írástudó rétegéhez szól, másrészt csak a település azon részeinek lakosait szólítja meg közvetlenül, ahol elhelyezik őket. A közösség lakosságának közel 30%-át kitevő cigánysoron (Kút utca, Telep) soha nem hirdettek meg plakáton egyetlen eseményt sem. A meghívóval népszerűsített rendezvények pedig egyenesen kizáró jellegűnek tekinthetők, ahol az írás használatának legfőbb célja a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése.

4.4. Politikai pártok és a nyilvános terek használata

A közügyekkel kapcsolatos politikai színezetet öltő viták, politikai pártokhoz való csatlakozás, azaz a politizálás Sáromberkén Zoltáni Pál lelkipásztorsága idején – és talán nem túlzás azt állítani, hogy az ő ösztönzésére alakult ki. A lelkipásztor, aki a szövetkezeti és gazdaköri mozgalomnak is helyi motorja volt, 1922 után állt be az Országos Magyar Pártba, és szervezett be több helyi lakost. Politikai tevékenysége miatt a hatalom szervei folyamatosan zaklatták, több alkalommal kihallgatták. Amikor 1934-ben az OMP ellenzékéből létrejött a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ), Szabó István kezdeményezésére helyi szinten is ellenzéki csoportosulás alakult, ez a későbbiekben a kommunista párt egyik sejtjévé vált és mint ilyen működött tovább.⁵²

A bécsi döntést követően ugyancsak Szabó István kezdeményezésére alakult meg az úgynevezett Imrédi párt: „Szabó István az üzletbe jött egy Molnár Antal nevű nagyiparossal, akinek bútorgyára volt M[aros]vásárhelyen, azzal jöttek hozzám, hogy alakítsuk meg a V. Imrédi Béla volt magyar miniszter által vezetett Magyar-Megújulás pártot. (Megjegyezni kívánom, hogy minket nagy csalódás ért, Sáromberke népét, mert a községi legelőből (köztulajdon) mindjárt lecsatoltak 50 holdat és átadtak a gróf úrnak használatra, az egész községnek maradt 100 hold. Ez vezetett oda, hogy beálltunk a fent nevezett pártba többen, mint fő személy és ezen keresztül kaptuk vissza a 50 hold legelőt.”⁵³

A kommunista hatalomátvétel és az egypártrendszer bevezetését követően bizonyos célok, pozíciók eléréséhez csak a Román Kommunista Pártba történő beiratkozáson keresztül vezetett az út. Ez egyfajta hűségeskünek, garanciának számított a hatalommal szembeni lojalitásra. Éppen ezért a kezdeti időszakban a párttagság megszerzése érdekében vizsgát kellett tenni,⁵⁴ a kérelem mellé az egyénnek megadott mintára elkészített önéletrajzot is kellett csatolni, amelynek célja a „politikai tisztaság” bizonyítása volt.⁵⁵

Az 1989-es változásokat követően több politikai pártnak is alakult helyi fiókszervezete. Az idősebb korosztály tagjai megalapították a Magyar Gazdák Szövetségét és többen közülük beiratkoztak a Kisgazda Pártba. A magyar lakosság nagyobb része pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségbe iratkozott be. Elnökévé Gurza László egykori iskolaigazgatót választották meg.

⁵² SZABÓ Miklós 1994, 47, 62.

⁵³ Részlet Köblös Domokos (sz. 1909) önéletrajzából.

⁵⁴ Vajda András (1944) szóbeli közlése.

⁵⁵ Egy ilyen román nyelvű önéletrajz 1966-ból Mózes Ferencről maradt fenn. Az önéletrajz olyan toposzokat tartalmaz, mint:

„1944 augusztus 23 előtt nem politizáltam”, „nincsenek külföldön rokonaim és senki külföldi állampolgárral nem vagyok kapcsolatban”, „minden rokonom tagja a mezőgazdasági termelő szövetkezetek” stb.

A 20. század első felében a politikai pártok és helyi képviselőik a falugyűlés nyújtotta keretek között jelentek meg a nyilvános térben, foglaltak állást közügyekkel kapcsolatos kérdésekben a falu lakossága előtt. A nyilvánosságban való részesedésnek ez a formális változata mellett a mindennapi beszélgetések (kapuban, sánc szélén) a véleménynyilvánítás és meggyőzés (kampány) informális módozatai. De mind a formális, mind az informális nyilvánosságteremtés a szóbeli kultúra része, az oralitáson belül marad.

Az 1950-es évektől az egypártrendszer kialakulásától kezdődően a politikai hatalomgyakorlás és meggyőzés eszköztára is bővül. Bár a párt és a pártideológia megjelenítésének és elfogadtatásának alapját még mindig a szóbeliség képezte, keretét pedig a falugyűlések intézménye biztosította, egyre gyakrabban alkalmazza az írásbeliség nyújtotta eszközöket. A falújság, a kommunizmus, valamint a közösen történő termelés előnyeit hangsúlyozó szlogenek, a képi megjelenítést is tartalmazó kiáltványok ekkor jelennek meg nagyobb gyakorisággal és rendszerességgel a település nyilvános tereiben, oktatási, kulturális és közintézményeiben.

A korszak sajátossága, hogy az adminisztratív szerkezet legalsó szintjein a néptanácselnökök és községi párttitkárok csak megfigyelő, felügyelő munkát végeztek. A nyilvánosság előtt leginkább a helyi értelmiségi réteg, a tanárok jelentek meg és szóltak a közösséghez leggyakrabban, amit a hatalom részéről tudatos döntésként kell értelmeznünk. Ugyanis miután az államhatalom a faluközösségek hagyományosan legtekintélyesebb intézményét és annak képviselőit – az egyházat és a papságot – nem tudta meggyőzni saját céljai számára a másik, szintén tradicionálisan nagy tekintélynek örvendő intézmény képviselőit, a tanítókat használta fel céljai elérése érdekében. Mindezt azzal a reménnyel, hogy így a helyi közösségek kevésbé fognak ellenállást tanúsítani.

1989-et követően a politikai pártok a számítás- és nyomdatechnika fejlődésével egyenes arányban bővítették reprezentációs és kommunikációs eszköztárukat. A párttagokkal, szimpatizánsokkal, esetleges választópolgárokkal való kapcsolattartás eszközei három kategóriába sorolhatók: 1) rendezvények (felvilágosító- és kampánygyűlések, kampányműsorok és bálók formájában), 2) iratok (plakátokon és szórólapokon keresztül) és 3) a tagsági díjak szedése. Ez utóbbit a politikai pártok felsőbb vezetése is találkozási, kapcsolattartási módozatként (sok esetben az egyetlenként) kezeli, és ekként verbalizálja a helyi pártvezetők felé. A tagsági díjak beszédese a helyi

pártvezetők fontos feladatai közé tartozik, melyet gazdasági okok mellett kommunikációs megfontolások is magyaráznak. Ugyanis a helyi pártvezetők, hogy ne kelljen a párttagokkal való találkozás és a tagsági díj begyűjtésének sok esetben kényelmetlen élményét átélniük, hajlamosak saját pénzükből kifizetni a nem túl magas tagsági díjat.⁵⁶ Ez pedig azt eredményezi, hogy a párt és tagjai között sok esetben a kapcsolattartás egyedüli formája is megszűnik, a párt visszajelzések nélkül marad.

Választások környékén, a politikai üzenet minél nagyobb közönséghez való eljuttatása érdekében a plakátok mellett megjelentek a szórólapok is. A korszak másik újdonsága, hogy a helységben működő pártok plakátjai, szórólapjai mellett más pártok propagandaanyaga is megjelenik a település nyilvános terében. Bár a pártok eszköztára a 21. század első éveiben sokat nem bővült, intenzitás és szervezetség szempontjából mégis sokkal szakszerűbbnek és így hatékonyabbnak is mondható. A kapcsolattartás terén új elemként megjelent a kampánygyűlés és a kampányzáró rendezvény (kulturális rendezvényekkel egybekötött mulatság). A színes plakátok, szórólapok és óriásplakátok mellett a párt üzenetét gépkocsira szerelt hangosbemondóról közvetítik a település utcáin. Egyszóval választások idején a nyilvánosság megteremtésének, a terek elfoglalásának eddig soha nem tapasztalt technikai megoldásainak lehetünk tanúi.

5. Szóbeliség és írásbeliség a nyilvános térben: a hatalom kommunikációs stratégiái

A 20. század során a hatalom különböző médiumok mentén, képviselői és a közösség tagjainak személyes kompetenciája és a médiumok nyújtotta lehetőségek mentén alakította kommunikációs stratégiáit. Ezek a döntések ugyanakkor nagyban meghatározták a kommunikált tartalmak interpretációját, a hatalom és döntéseinek közösségi megítélését. Az alapvető kérdés tehát az, hogy milyen funkcióval épült be a szóbeli, illetve az írásbeli kommunikáció a helyi hatalomgyakorlásba és közbeszédbe? Melyik milyen üzenetek kommunikálására alkalmas? Illetve, hogy ez mennyire tudatos választás eredménye?

A helyi adminisztratív vezetés (helyi tanács, polgármesteri hivatal) és a faluközösség között a kapcsolattartásnak több módozata volt és van használatban, melyek egyben a hatalomgyakorlás intézményesült módozatait is jelentik egyben. A közösséget érintő döntések kihirdetése, gyűlésen történő bemutatása,

⁵⁶ A kérdés jobb megértéséhez itt kell megjegyezni, hogy 1989 előtt általánosan bevett gyakorlat volt, hogy a helyi párttitkár fizette ki a párttagok tagságdíját. Egyrészt, mert számos párttag

elmulasztotta a tagságdíj beszolgáltatását, másrészt, mert kényelmi okokból egyszerűbb volt az egyébként nem túl nagy összeget kifizetni, mint az időt a tagdíjak begyűjtésére fecsérelni.

egyeztetése, a hirdetőtáblán való értesítés, felhívás plakát formájában való közzététele a kapcsolattartás formális eszközei. Ennek informális változata az, amikor a képviselők személyes beszélgetések alkalmával

kommunikálják a tanácsgyűlésen hozott döntéseket, rendeleteket. A hatalom és a helyi közösség kapcsolattartásának szerkezetét tehát a következő táblázatban lehet összegezni:

	Szóbeli	Írásbeli	
formális	hirdetés	plakát, kiáltvány, értesítő, sajtó	közvetett
	falugyűlés	–	közvetlen, személyes
informális	pletyka, magánbeszélgetés	–	

Az oralitásban felnőtt és szocializálódott falusi társadalom életében a nyilvánosság hosszú időn keresztül szóbeliség-nyilvánosságot jelentett. A közösségi élettel kapcsolatos döntések és az ezekkel kapcsolatos vélemények szóban közvetítődnek, maga a közvetítés rítusa az, ami nyilvánosságot, a közvetítő számára pedig státust termelt. Éppen ezért egyben a státus nyilvános reprezentálását is szolgálja, azaz reprezentatív nyilvánosság, ahol a faluközösség alkotja azt a *díszletet*, amely előtt a (helyi) elit önmagát és státusát megjeleníti.⁵⁷ Ez a fajta reprezentatív nyilvánosság Habermas szerint az egyházi rituálékban él ma is tovább,⁵⁸ működését Geertz „dramatológiai” vagy színház analógiaként⁵⁹ írta le.

Az írásbeliségen alapuló nyilvánosság megjelenése, az írás intenzív használata a településen a nagy társadalmi-politikai változásokkal, a társadalmi rend megrendülésével és a rend helyreállításra tett erőfeszítésekkel van összefüggésben. A hatalom az írás, valamint az írás specialistáinak – az értelmiségiek – presztízsére alapozva próbálta meg céljainak társadalmi elfogadottságát biztosítani, az új normatív szabályok, rendeletek követésének fontosságát hangsúlyozni.

A médiumváltás, pontosabban a hordozók használatában végbement súlybeli eltolódás ellenére (vagy azzal együtt) a sáromberki nyilvános térbe a közérdekű híreket, információkat kommunikáló iratok (rendeletek, közlemények stb.) gyakran késéssel, vagy egyáltalán nem kerülnek kifüggesztésre. A hiány eredete és oka több tényezővel magyarázható. Egyik okát abban látom, hogy e lokális kisközösségben a közélet szervezése hosszú ideig szinte kizárólag szóbeli csatornán, személyes kapcsolatok mentén szerveződött. Ez nem azt jelenti, hogy az írásnak a település adminisztratív életének szervezésében nem volt szerepe. Már a 18. századtól kezdődően vannak adatok arra nézve, hogy a mindenkor hatalom helyi képviselőivel számos esetben csak az írott csatornán keresztül lehetett érintkezni, pontosabban ez volt adott ügyek kommunikálásának és megoldásának, bizonyos kö-

zösségi vagy személyes érdekek érvényesítésének egyedül elfogadott menete. Az információáramlás akadózásának, a közösségre vonatkozó, a közösség életét befolyásoló döntések és hírek kommunikálásának elhanyagolásának okai között mégis elsősorban a szándékolt elhallgatás, az elrejtés technikájának tudatos alkalmazása látszik a legerőteljesebbnek. Az információk téves, hiányos vagy megkésett kommunikálása a titoktartás, eltitkolás és a kirekesztés funkciójával bír. Kulturális, de még inkább gazdasági és politikai gátat épít a rendszer és a rendszert működtető intézmények, valamint azok képviselői, működtetői és a helyi közösségek egyenei között. A gazdasági erőforrások és érdekek ellenőrzése, koncentrációja az információk elzárását, elhallgatását teszi szükségessé, ezzel szemben a közigazgatási törvény a demokrácia és a szabadpiaci verseny alapelveire hivatkozva a helyi és központi döntések, azaz az információk minél szélesebb körben történő terjesztését követeli meg, törvény szintjén szabályozva a közlés módját, tartalmi és formai sajátosságait, nyelvét és a közzététel idejét. A helyi gazdasági, politikai erőknél érdekeik védelme, pozíciójuk biztosítása végett e két imperatívusz közötti középutat kell megtalálniuk, a fentebb említett eljárások valójában ezeknek az érdekeknek a védelmére kidolgozott helyi megoldások. Céljuk, hogy a nyilvános térbe csak annyi közérdekű információ kerüljön kommunikálásra, és csak akkor, illetve annyi időre, hogy az még a törvény által megengedett (de inkább elnézett) keretek között maradjon (vagy a helyi közösség szemében úgy tűnjön, hogy ott marad), de a fentebb már annyiszor említett érdekek ne csorbuljanak. Azaz, hogy a potenciális gazdasági, politikai ellenfeleknek ne legyen idejük fellépni saját érdekeik érvényesítése érdekében.

Az írás médiumának választása a szóval szemben tudatos választás következménye: egyrészt kirekesztő, elrejtő és védekező pajzs funkcióval rendelkezik. Kirekesztő olyan értelemben, hogy elkerülhetővé teszi a hatalom helyi képviselői számára a személyes találkozás szükségességét a közösség tagjaival, és ezáltal

⁵⁷ HABERMAS, Jürgen 1999, 13.

⁵⁸ I. m., 59.

⁵⁹ GEERTZ, Clifford 2001, 313–317.

kizárja a vita lehetőségét, az érdekek nyílt konfrontációját. Azaz megfosztja a közösséget *kommunikatív hatalmának*⁶⁰ gyakorlásától. Ez a fajta kirekesztés elhatárolódást jelent, és éppen az írás, a távolsági kommunikációs forma választása fejezi ki szimbolikusan a hatalom és a közösség közötti határt és a határ képezte távolságot. Az elrejtés funkciója abban áll, hogy a hatalom képviselői abban bízva választják az írásos közlésformát, hogy ezt kevesebb ember olvassa el, így publicitása is gyengébb. Ennek érdekében olyan technikákat is alkalmaznak, mint kisebb betű és lapméret választása, a kis példányszám alkalmazása, valamint olyan hirdetőfelületek igénybevétele, ahol a kifüggesztett szövegek várható erodálódási ideje rövidebb. A pajzsfunkció alatt pedig azt értem, hogy az írás adta olyan lehetőségek, mint az anonimitás, a személyes kapcsolat felfüggesztése védekező mechanizmusként működik. Az írás ebben a kontextusban ténylegesen a hatalom eszköze, az írott szó manipulálása pedig a hatalomgyakorlás egyik módja.

Az informális, véletlenszerűen létrejövő találkozásoknak igen nagy szerepe van a kapcsolattartás minőségének alakulásában. A magánbeszélgetés biztosította intimitás lehetővé teszi az egyéni vélemény megfogalmazását, alapvetően befolyásolja a nyilvános térben írásban kommunikált tartalmak megítélését.

6. Összefoglalás

A 20. század végére két jelentősebb, rendszeresen használt nyilvános tér (terület) látszik kirajzolódni a település textúráján belül, melyek között valamilyen funkciómegoszlás is tapasztalható: a református templom és a közművelődési ház „tere”. Ezek közül a közművelődési ház körül szerveződő tér profán eseményeknek helyet adó terület. Politikai és közéleti viták, események színtere, ahol az írás informatív és normatív funkcióban jelenik meg, a kommunikatív emlékezés tere.⁶¹

A nyilvános térben az ellenőrzés két irányba fejt ki hatását: egyrészt a hatalom ellenőrzi az egyéneket, másrészt a közösség ellenőrzi a hatalmat. Ennek megfelelően a nyilvános térben fellelhető iratok is az írás kettős természetét tárják fel. Egyrészt a hatalom kommunikációs stratégiáit teszi láthatóvá, másrészt azt jelzik, hogy az írás kinő a hatalom kezéből, ellenőrizhetetlenné válik. A privát ideológia invazív módon behatol a világi és egyházi hatalom uralta közterekbe, emléket állít magának, alternatív tudást és ideológiát tesz közzé, ellentmond és ellenszegül.

A hivatalos döntéseket és ideológiákat saját eszközeivel támadja meg, ássa alá. Vagy az egyén saját reprezentációit készíti el és lopja be a nyilvánosságba.

A nyilvános terekben írott formában megjelenő tartalmak egyensúlya tematika, disztribúció és intenzitás szempontjából az elmúlt század során többször is megváltozott. A második világháború idején (1940–1944) a közteret a nemzeti eszmék uralták. A bevonuló magyar csapatokat a templom előtt díszkapu fogadta, melyre Horthy Miklós kormányzó arcképe mellé kétoldalt a magyar címer került. Alatta az *Isten Hozott!* felirat volt olvasható. Az 1950–1960-as években a hatalomra került kommunista párt propagandaszerkezete teljesen kisajátította a nyilvános teret.⁶² A nyilvános térben megjelenő iratok többsége a pártideológia és a pártvezérek kultuszának népszerűsítését szolgálta. A nemzetiségi és vallásos tartalmak a magán térbe, valamint a templom falai mögé húzódtak vissza. A hangsúly eme látványos elmozdulását az is fokozta, hogy az új hatalom nemcsak megnövelte a nyilvános térben található hirdetőtáblák számát, hanem a helyi elitet rákötelezte ezek feliratokkal, faliújságokkal történő rendszeres ellátására is. Az 1970–1990-es évek a nyilvános térben megjelenő iratok számának alakulása szempontjából a visszafejlődés időszaka. A hirdetőtáblák jelentős része is eltűnt a faluból. A nyilvánosságban megjelenő iratok szempontjából újabb lendületet a 2000-es évek hoztak. A változást egyrészt a számítógépes grafikakészítő programok és a nyomtatási technológiák forradalma, másrészt a közérdekű hírek közzétételének normatív szabályozásában bekövetkezett módosítások, harmadrészt a helyhatósági és országos választások kampánystratégiáinak fejlődése serkentették.

A múlt megőrzése a helyi társadalmak szívügye, olykor létkérdése, és a kisebbségi léthelyzetben ez fokozottabban igaz. A múlt minden darabjának felkutatása és felmutatása az „itt voltunk”, illetve a „mi voltunk itt előbb” bizonyítása jegyében zajlik. Az önmeghatározás és a műemlékvédelem nemcsak összetartozik, hanem szinte egyet is jelent. A poszt-kommunista időszakban az emlékállítás és az örökségalkotás folyamatának felerősödésének lehettünk tanúi. Míg a kommunizmus idején csupán egyetlen emléktábla készült, anélkül, hogy elhelyezése alkalomával avatóünnepséget szerveztek volna, addig az 1989-es fordulatot követően több emléktábla vagy emlékező felirat elkészítésére, elhelyezésére is sor került a templom környékén. Legutóbb pedig a művelődési ház falára került Ady Endre emléklakett.

⁶⁰ A fogalmat Habermas használja. Megfogalmazásában a kommunikatív hatalom – melyet a diskurzusok hoznak létre – az adminisztratív hatalmat nem pótolhatja, csupán befolyásolhatja azt. Ez a befolyás pedig a legitimitáció megteremtésére vagy meg-

vonására korlátozódik. HABERMAS, Jürgen 1999, 40.

⁶¹ A református templom körül kialakult hangsúlyosan szakrális jellegű tér íráshasználatáról lásd VAJDA András 2011, 687–698.

⁶² GAGYI József 2009, 103–104.

A közterek írással borítható felületein előforduló szövegek gyakorisága és minősége azt jelzi, hogy a nyilvános térben nem tisztultak le az íráshasználat szabályai. A hatalom és a közösség tagjai egyaránt ambivalens módon viszonyulnak hozzá, nem tisztelik. Ez alól csupán a szakrális terek szövegei képeznek kivételt, ez esetben ugyanis az írás megtalálta a maga helyét, funkcióját.

A profán tér a magyar mellett a hivatalos államnnyelvet, a románt használja leggyakrabban, célja a kommunikált tartalom hivatalos, kötelező érvényű jellegének érzékeltetése.

Annak ellenére, hogy a sáromberki nyilvános terek íráshasználatának elemzése egy olyan folyamatot tár a vizsgálódó szeme elé, ahol a 19. század végétől az írásbeliség egyre nagyobb teret, egyre több helyzetet és alkalmat hódít meg és alakítja ki a saját technológiai feltételeihez szükséges/ehhez alkalmazkodó szokásait/rítusait, a sáromberki társadalomban a 20. század végén–21. század elején is az orális és írott kultúra együttes jelenléte jellemző a nyilvános térben. A helyi társadalomban számos olyan kommunikáci-

ós helyzet létezik, ahol az írás és az oralitás egyaránt használható, a két technológia egymással interferál. Ez leginkább nyilvános terekben, a hatalom kommunikációs gyakorlatában érhető tetten. Azonban annak ellenére, hogy a technológia kiválasztása opcionális, a megválasztott regiszter a tartalom és a forma eltérő sajátosságait artikulálja, ami kihat a funkciókra és a jelentésre egyaránt. Emellett a két regiszter eltérő befogadói folyamatokat feltételez. A nyilvános térben az írott szöveg a tartalom normatív jellegét jobban érzékelteti, mint annak identikus, de szóban közzétett változata. Informatív funkciója viszont a szóban közölt tartalomnak nagyobb, mint nyomtatott változatának. Ugyanakkor – kontextustól függően – hol az egyik, hol a másik médium bír mágikus/performatív, rituális/ritualizált vagy normatív funkcióval. A kétfajta kommunikációs technológia opcionális viszonya bizonyos esetekben vaglyagosságot, más esetekben együttes jelenlétet jelent. A két regiszter valamelyikének alkalmazása azonban számos esetben nem opció kérdése, megválasztásukat kulturális szabályok írják elő és teszik kötelező érvényűvé.

Vajda András – *A Hagymányos Kultúra és Művészeti Oktatás Maros Megyei Központja, Marosvásárhely;*
vajdandras@yahoo.com

Irodalom

- ASSMANN, Jan
1992 „Inscriptional Violence and the Art of Cursing. A Study of Performative Writing”, *Stanford Literature Review* 9, 43–65.
- BÁRDI Nándor
2008 A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921), in: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 30–35.
- BENEDEK József
2000 *A társadalom térbelisége és térszervezése*, Risoprint, Kolozsvár.
- BEREKMÉRI István
1994 Az én iskolám (Emlékek a sáromberki iskola közelebbi múltjából), in: Nagy Géza: *Sáromberke 1319–1994*, Kolozsvár, 146–158.
- BEREKMÉRI István Andrásé
2008 *Minden poklokon keresztül*, Sajtó alá rendezte Vajda András, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.
- BEREKMÉRI Mária
2006 Vidék és vidékfejlesztés az átmenet időszakában Romániában, *Korunk*, XVII, 6, 51–59.
- BODÓ Julianna
2004 „Így kollektivizáltak minket...” *Kulturális antropológiai elemzés két székegyföldi településről*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- EGYED Ákos
1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- FILEP Tamás Gáspár
2008 A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk, in: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 154–161.
- GEERTZ, Clifford
2001 Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása, in: Uő: *Az értelmezés hatalma*, Osiris Könyvkiadó, Budapest, 304–323.
- GYAGYI József
2004 *A krízis éve. 1949*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
2009 *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

- HABERMAS, Jürgen:
1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- KAMPIS János
1909 *A községek önkormányzati igazgatásainak összes szabályai: a községi törvény (1886 : XXII. t.-cz.), valamint az arra vonatkozó törvények, közigazgatási, polgári és büntető bírósági döntvények, bírósági és miniszteri elvi határozatok utasítások és rendeletek alapján*, Pesti Könyvnyomda Reiszveiny-Társaság, Budapest, XXXIV, 513.
- KOMJÁTHY Zsuzsa – SZÁNTÓ Diána
2007 Terek és feliratok (A Városképek kiállítás táblái) Egy kiállítás története, in: A. Gergely András – Bali János (szerk.): *Városképzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK Néprajz Intézet, Budapest, 200–212.
- MÓZES András
é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I–IV*. Kézirat, Sáromberki Református Egyházközség Levéltára, Jelzet: 466, 467, 468, 469.
- NAGY Géza
1994 A sáromberki református egyházközség élete, in: *Uő: Sáromberke 1319–1994*, Sáromberke, 70–145.
- OLÁH Sándor
1998 A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában, in: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 81–100.
- ORBÁN János
2004 A sáromberki református templom építéstörténete, in: Kovács Zsolt (szerk.): *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásai*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 169–210.
- SĂGEATĂ, Dănuț Radu
2008 *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului*, Editura Top Form, București.
- SZABÓ Miklós
1994 Sáromberke rövid története, in: Nagy Géza: *Sáromberke 1319–1994*, Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 5–64.
1994 Szövetkezeti és gazdaköri mozgalom Sáromberkén, in: Nagy Géza: *Sáromberke 1319–1994*, Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 65–69.
- VAJDA András
2007 „Világháború”: történet vagy történelem? in: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 452–480.
2008 Az írás és az írott szó szerepe egy parasztember életében, in: Berekméri István Andrásé: *Minden poklokon keresztül*, Sajtó alá rendezte Vajda András, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 63–124.
2011 A szakrális ter(ek) íráshasználata Sáromberkén, *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, 687–698.

Formele scrise și orale ale transmiterii de informații în spații publice în Dumbrăvioara

(Rezumat)

Prezentul studiu analizează spațiile publice, respectiv spațiile publicității într-un context aparte, prin textele publicate în acest anuar. Urmărește schimbările survenite la nivelul purtătorului și al funcției în dimensiunea lor în timp. Detaliaz în primul rând fluxul informației scrise în spații publice (transmitere și recepție) cât și relația dintre oralitate și literalitate.

Această temă poate fi dezvoltată pe următoarele idei: a) modul în care vocea puterii apare în scris în spații publice locale prin instituții (publice). Ce, când și cum, respectiv ce căi de comunicare folosesc instituțiile sau alți actori în transmiterea informațiilor către comunitatea locală? Cum influențează acest lucru percepția noastră despre instituții? Ce impact au aceste lucruri asupra discursurilor? Individul sau comunitățile locale cum se folosesc de posibilitățile de comunicare oferite de inscripții amplasabile în spații publice? Cum, când și ce comunică către instituții sau alte grupuri de persoane similare? Ce ne spune comparația celor două poliuri despre utilizarea, percepția locală a spațiului informațional? Ce teme și genuri caracterizează anumite ere? Ce funcții se alătură acestor genuri în diferite ere?

Oral and Written Forms of Transmitting Information in Public Spaces in Sáromberke (Dumbrăvioara)

(Abstract)

The present study is meant to investigate public space as well as places of publicity in a particular context related to the written texts published here. It traces changes on the level of carrier and function in their dimensions of time. I detail the flow of written information in public space (transmitting and receiving) as well as the issue regarding the relationship between orality and literacy.

The topic can be unfolded along the following ideas: a) how the voice of power appears in local public spaces in writing through the (public) institutions. What, when, how and what types of communication channels do institutions or other actors use in transmitting information towards local communities? How does this impact our perception of institutions? How do all these influence the formation of discourse? How do individuals or local communities make use of communication possibilities given by the inscriptions that can be placed in public spaces? How, when and what does it communicate towards institutions or groups of other similar people? c) What does the contrast of these two poles convey about the local use, perception of information space? d) What themes and genres characterise the different eras? What functions connect to these genres in the different eras?

Dimény H. Árpád

EGY CSERNÁTONI VŐFÉLY A 21. SZÁZADBAN

1. Bevezetés

Dolgozatom a Kovászna megyei Csernátonban élő Niczuj Ödön vőfélyé válásának, az ezt követő életszakaszának vizsgálata révén a vőfélyek – mint népi specialisták¹ – szerepének (esetleges) átalakulását követi végig. Elsőként azt vizsgáltam, adatközlőm hogyan került kapcsolatba ezzel a szakmával, milyen indíttatásból és miként tett szert erre a speciális tudásra, illetve hogyan értékeli magát a lokális környezetben. Továbbá, hogy e sajátos tevékenység mennyire befolyásolja mindennapi életét.

A dolgozathoz 2009 januárjában kezdtem el gyűjteni, akkor még azzal a feltett szándékkal, hogy felkutatom Felsőháromszék élő vőfélyeit, függetlenül attól, hogy űzik-e a mesterséget vagy sem. Jóllehet a lakodalom- és a házasságkötés-kutatásnak bőséges néprajzi irodalma van, ez lévén a leglátványosabb szokásaink egyike, több kutatást végeztek, elemeztek és összehasonlítottak vőfélykönyveket és -verseket, azonban a vőfélyek személyével kevesen foglalkoztak, és ha írtak is, csak a felsoroltak kapcsán, egy-egy rövidebb fejezetben. 2009-től 2012 januárjáig – merthogy a dolgozathoz szükséges utolsó interjú akkor készült el – a tizenhat felsőháromszéki vőfélyből héttel készítettem beszélgetést. Kutatómunkám kezdeti fázisában első interjúalanyomra, a kézdialmási Kovács Dénesre építettem. Azért esett rá elsőként a választásom, mert ő volt Felsőháromszék legidősebb vőfélye,² ugyanakkor konokul hitte vőfélyrigmusai szövegének eredetiségét.³ Az elkészült első interjú után – melyben főként Kovács Dénes improvizatív verselői készségét, illetve a lakodalomi költészet egyéni árnyalatait vizsgáltam⁴ – a kézdialmási vőfély lebetegedett, majd 2009 novemberében

meghalt. Mivel a vele elkezdett kutatásomat nem tudtam folytatni, úgy döntöttem, a 81 éves,⁵ alsó-csernátoni Somodi Bélát választom további kutatásom alanyául. Ezzel egy időben elkezdtem egy interjúorozatot a felsőháromszéki vőfélyekkel: Gelencén Tamás Ferenc már nem aktív vőfélyel és Bara-Kádár Imrével, Lemhányben András Gézával, Kézdiszentléleken pedig a szakmából ugyancsak visszavonult Bakk Ágostonnal készítettem interjúkat. Ezeknek a beszélgetések rövidített, szerkesztett változatai megjelentek az akkor még hetilapként működő *Székelly Hírmondóban*.⁶

Niczuj Ödönnel 2011-ben januárjában rögzítettem az első beszélgetést, de már 2009-ben⁷ eldöntöttem, hogy mégsem a 79 éves Somodi Bélát választom adatközlőmül, hanem fiatalabb kollégáját, mondhatni tanítványát, s ebben Keszeg Vilmos *A népi specialistákról* című tanulmányában olvasható kijelentés – miszerint „Egy-egy híressé vált vőfély évente 15–25, egy vőfélyi pálya során pedig akár 350–400 lakodalmat vezet le” – is megerősített. Ugyanis az 55. életévében járó Niczuj Ödön eddigi pályafutása alatt – emlékezete szerint – 118 településen ezer lakodalmat vezetett le.

A résztvevő megfigyelést és a fényképes dokumentálást alkalmaztam, ugyanakkor félig irányított élettörténet-interjút készítettem adatközlő(i)mmel. Kutatásom elsődleges színtere, a közvetlen gyűjtés színhelye a Kovászna megyei Csernáton volt, hiszen ott készültek a diktafonnal rögzített interjúk, valamint az általam megfigyelt esküvők is ott zajlottak (szám szerint öt, négyen ezek közül vendégként voltak jelen). Niczuj Ödön elmesélései alapján a kutatási tér kitágul, hiszen elég csak egy róla készült újságcikket idéznem ahhoz, hogy a teret valamelyest

¹ A terminus definícióját Keszeg Vilmos a *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* című tanulmánykötet előszavában határozza meg: „olyan személy, aki a maga és/vagy környezete megítélése szerint egy foglalkozást mennyiségi vagy minőségi szempontból, szerepszerűen, a környezettől elütő módon gyakorol.” KESZEG Vilmos 2005, 20.

² 1926. február 3-án született. Az interjú készítésekor 83 éves volt.

³ *A legtöbbet, amit csinálok, mind én fogalmazom meg. A hagyományból valami keveset, amit gyermekkoromban kaptam, aztán én kibővítem és megcsinálom szépen. Addig írom, amíg jó lesz. Aztán,*

ha valahol felállok szavalni, én ott helyben gondolkodom, s mondom. Le sem írom. Van, amit tanultam hallásból. Volt a szomszédunkban egy öreg bácsi, Antal Mihály, no de akkor még gyermek voltam. (Kovács Dénes)

⁴ DIMÉNY H. Árpád 2009a.

⁵ 2009 májusában töltötte a 79. évét.

⁶ DIMÉNY H. Árpád 2007; 2009b; 2009c; 2009d; 2009e.

⁷ 2009. november 28-án a téma iránti érdeklődésből részt vettem az alsó-csernátoni Bardócz Levente és a martonfalvi Héjja Imola lakodalmán.

behatároljuk: „Kézdi-, Sepsi- és Orbaiszék mellett a Szilágyságban, Maros és Hargita megyében, a Barcaságban és Magyarországon is vőfélykedett.”⁸

Vizsgálódásom a Niczuj Ödön első lakodalmtól kezdődően, 1990 júniusától a napjainkig tartó időszakot öleli fel. Néhol megkíséreltem összehasonlításokat végezni a mai és a 20. századbeli lakodalmak között, sőt a témában megjelent tanulmányok segítségével a régebbi időszakokból is, azzal a céllal, hogy a 21. század vőfélyének szerepét minél pontosabban meg tudjam rajzolni. Nem tűztem ki konkrét korszakhatárokat, adatközlőimül kimondottan felsőháromszéki vőfélyeket választottam, a megkérdezett hét személy közti generációs különbség nem nagy (húsz-harminc év), az ő visszaemlékezéseikre támaszkodtam, az interjúk mellett fényképek, videofelvételek, vőfélykönyvek, esküvői meghívók, újságcikkek szolgáltak forrásként.

Dolgozatom megírása során két megállapítást tartottam szem előtt, az egyik a Györgyi Erzsébeté volt, aki azt mondta: „minél több egyes eseteket leíró anyagunk van, annál realisabban tudjuk szemlélni az általánosító leírásokat”.⁹ Balázs Lajos is úgy véli, hogy „szokáshagyományaink szintéziséhez csakis a minél alaposabb helyi szokáskutatáson át vezet az út”.¹⁰ Tehát Niczuj Ödön konkrét esete a hiánypótló, ún. vőfélymonográfia alapját képezheti.

A másik megállapítás Faragó Józseftől származik, aki arra hívta fel a figyelmet még a hetvenes évek közepén, hogy „egy adott korszakban csakis az akkori élő folklórt lehetett feltárni és megismerni; mind a korábbi, mind a későbbi korok folklórára csak többé-kevésbé hozzávetőlegesen lehet következtetni.”¹¹

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár Niczuj Ödön nem élettörténetet mesélt el, az interjúkészítés egy olyan helyzetet teremtett, amelyben az adatközlő önkéntelenül egyéni biográfiát kellett készítsen. A kérdéskörrel foglalkozó Keszeg Vilmos az élettörténet-mesélés, -megalkotás ezen típusát a kollektív életvilágok dokumentálására, a kollektív kulturális gyakorlatok megfigyelésére a kutatók által létrehozott mesélési helyzetként határozta meg.¹²

2. A népi specialisták

Habár már a bevezetőben utaltam arra, hogy a „népi specialisták” terminust Keszeg Vilmos fogalmazta meg legutóbb, a folklorisztika vonatkozásában, fontosnak tartom megmagyarázni, miért sorol-

ható ebbe a kategóriába a vőfély, még azelőtt, hogy a vőfélyi szerepkört meghatároznánk.

A folklorisztika a 19. században figyelte fel a mesemondó egyének alkotó, variáló és megőrző szerepére. Ortutay Gyula az orosz folkloristáknak tulajdonította annak érdemét, hogy a mesekutatás mellett az egyént is elkezdtek vizsgálni,¹³ de ugyanakkor ő dolgozta ki a *Fedics Mihály mesél* című, 1940-ben kiadott könyvében az egyéniségkutatás módszerét, amelyet a nemzetközi tudomány azóta a *magyar iskola*, *budapesti iskola* néven tart számon. Ennek folytatásaként kerültek a folklorisztikai szakirodalom figyelmébe a népi specialisták, a lokális-regionális társadalom azon tagjai, akik a lokális-regionális kultúra valamelyik területén kiemelkedő tudással és készségekkel rendelkeztek, kiemelkedő teljesítményt mutattak fel, s akik a mindennapi élet valamely területén szolgáltatásokat biztosítottak környezetüknek. A népi specialista „ismeretekből, szolgáltatásokból és eszközkészletből álló kulturális tőkéjét a helyi hagyományból vagy idegen forrásból veszi át, személyes tapasztalat alapján alapozza meg. A tudás- és tapasztalatszerzés informális módja indokolja a megnevezésben szereplő népi jelzőt”.¹⁴

A csernátoni Niczuj Ödön nemcsak vőfélyként biztosít szolgáltatásokat környezetének, mint ahogy ez később kiderül, hanem kultúraszervezőként, a lokális kulturális élet aktív szereplőjeként (férfidalkör, amatőr színjátszás stb.), s míg ezeket szabadidős foglalkozásként, bérmentve teszi, a vőfélyként nyújtott szolgáltatás kereseti forrás számára. Az is igazolja, hogy a népi specialisták szerepkörébe sorolható, hogy „ismereteit, repertoárját tudatosan gazdagítja, megőrökíti, őrzi”.¹⁵ Adatközlőm három vőfélykönyvet őriz (ezekre később visszatérek), minden vőfélykedéssel kapcsolatos szakkönyvet, kiadványt megvásárol, amit nem tud megvenni, fénymásolva szerzi meg. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szakdolgozatomhoz megadott könyvészeti anyagból hármat megtaláltam nála is.

Keszeg Vilmos jegyzi meg, hogy az „átmeneti rítusok keretében különböző speciális szerepek alakultak ki”. Konkrétan a népi specialisták közé sorolja a vőfélyeket, vagy gazdákat, akik „előállítják (összegyűjtik, megírják) a lakodalom során elhangzó vőfélyverseket (menyasszony-, vőlegény-búcsúztató, köszöntő, étel- és italkínáló versek), gondoskodnak a vendégek meghívásáról, fogadásáról, szórakoztatásáról, a lakodalmi fényképezésről, a kölcsönös ajándékozásról”.¹⁶

⁸ IOCHOM István 2010.

⁹ GYÖRGYI Erzsébet 1983, 468.

¹⁰ BALÁZS Lajos 1994, 6.

¹¹ FARAGÓ József 1979, 659.

¹² KESZEG Vilmos 2007, 162.

¹³ ORTUTAY Gyula 1978, 12.

¹⁴ KESZEG Vilmos 2005, 7.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo., 9.

Voigt Vilmos is a nép körében alkotó tehetségek közé sorolja a vőfélyeket a híres zenészekkel, vőfélyekkel, búcsúvezetőkkel, mesélőkkel egyetemben. Ez a kategória, amely nemcsak megismeri, továbbadja a folklórt, de esetenként tovább is fejleszti azt a folklór keretein belül, máskor már ennek határán.¹⁷ Feladatkörük az elmúlt száz év alatt nem sokat változott, és úgy látszik, nagyjából meg is marad.

3. A vőfélyszerep változásai

Azt már az Apor Péter által megörökített erdélyi nemesi lakodalmi szokásokból, korabeli levelezésekből, feljegyzésekből tudjuk,¹⁸ hogy a nemesi udvarokban szolgáló fiatalokat uruk házassította ki. Az úri és polgári réteg házasságkötési ceremóniájának példáját követve – ugyanakkor az egyházi és polgári jogi szabályozást betartva – a 18–19. századra nyerte el legteljesebb formáját az ünnepélyes parasztlakodalom, amelynek fontos szereplőivé váltak a násznagyok, vőfélyek.

A 18. század utolsó évtizedében, a könyvnyomtatás fejlődésével terjedni kezdő vőfély-, majd násznagykönyvek, valamint az ezeket használó, ezekből merítő vőfélyek és más lakodalom-irányítók tették a parasztlakodalmat pergő, fordulatossá, rendezett megmozdulássá.¹⁹ Ennek tulajdonítható az, hogy a 19. század végére a magyar lakodalom rituális szövegeinek tárháza majdnem egységesült, csupán a regionális szokásköltészetben lelhetők fel a változatok.²⁰

A városi lakodalmakban a polgárság körében már évszázadok óta jelen voltak a lakodalmi tisztviselők. Erdélyben már a 17. században létezett a lakodalmi gazda, a vőfély csak a 20. században került előtérbe. A lakodalmak szokáskörének fejlődéstörténete, változásokkal kísérve ugyan, de a második világháborúig töretlen volt.²¹ A szokáskörben tapasztalt szakadást a múlt század tragikus történelmi eseményei, a hagyományos közösségek felbomlása, az új politikai viszonyok kialakulása okozta. Bakó Ferenc is megállapítja lakodalmi szokáskutatásában, hogy a második világháborút követően a falu óriási hatású gazdasági és társadalmi átalakulása legszembetűnőbben a nép hagyományos szellemi kultúráján ütözködik ki.²² Az esküvőket szerényebb körülmények között szervezték meg, a korábbi pompa elmaradt, többnyire polgári kézfogókból, esetleg templomi szertartásból és vacsorából álló ünnepegekről beszélhetünk.

Sárkány Mihály a lakodalom funkciójának változását tárgyaló tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy „korábban a lakodalmakat többnyire a feladatra legalkalmasabbnak tartott és mintegy szakemberként meghívott vőfélyek szervezték, irányították, vezették a mulatságot. Szerepüket az 1960-as évek közepétől mindinkább a családtagok veszik át, akik a rigmusokat ugyan megtanulhatják régi vőfélykönyvekből, de adottságaik nem mindig predesztinálják őket hasonló színvonalú alakításra”.²³ A későbbi kutatások igazolják, hogy a lakodalom régi hagyományos elemei ismét visszatértek, amint enyhült a politikai szigor, javultak valamelyest az életkörülmények. Az anyagi fellendülésre jó példa a magyarországi falvak helyzete a termelősövetkezetek megalakítását követő időszakban (értelemszerűen – kisebb időeltolódással ugyan – ez jellemző a székelyföldi falvakra is): 1965-ben a munkások 8–10%-os jövedelemtöbblettel rendelkeztek, mint a termelősövetkezetben dolgozók, ez az arány 1975-re megfordult, a termelősövetkezetben dolgozók kerestek 8%-kal többet.²⁴ Ennek egyik vetülete az, hogy a 1970-es, 80-as évektől ismét a 100–200 fős, családi házakban megtartott jókedvű ünnepség jellemzi a lakodalmakat. A vőfély átveszi a lakodalom rendezői szerepét, ő lesz a vendégfőnök, szórakoztató és felszolgáló egyben. A behívás feladata megmarad, de attól kezdve, hogy ő hordja el a házakhoz a meghívót²⁵ és vezeti a lakodalmi menetet, ismeri az egész ünnepség forgatókönyvét, az összes lakodalmi rigmust, beköszöntőt, búcsúztatót, de a megfelelő nótákat, vicceket, lakodalmi játékokat, ezenkívül figyelemmel kíséri azt is, hogy minden vendég el legyen látva étellel és itallal.

Az esküvőszervezés és -lebonyolítás az 1990-es évektől növi ki szolgáltatási ágga magát. A szertartás számos új elemmel bővül, és habár sok régi szertartáselem visszakerül a lakodalom menetébe, az egyéni igények is változnak, de főként a nyugati lakodalmi szokások beáramlása, a nyugati divat hatása teszi szükségsszerűvé. Magyarországon 2004 óta létezik a Magyar Esküvőszervezők Szövetsége, amelyet szakmabeliek tömörítésével – vőfélyek, zenészek, fotósok, vendéglőtulajdonosok stb. – hoztak létre, és amely mellett, hogy 2004 áprilisában elindította a ma is nagy látogatottságnak örvendő www.mennyegzo.hu weboldalt, 2005 óta esküvőszervező-tanfolyamokat is tart. Már Kézdivásárhelyen is létezik esküvőszervezésre szakosodott vállalkozás,²⁶ működtetője a ma

¹⁷ VOIGT Vilmos 1998, 551.

¹⁸ GYÖRGYI Erzsébet 2001, 12–13.

¹⁹ Uo., 13.

²⁰ KÜLLÖS Imola 2004, 259.

²¹ ANTUSNÉ ERCSÉNYI Ágnes 2001, 230.

²² BAKÓ Ferenc 1955, 345.

²³ SÁRKÁNY Mihály 1983, 280–281.

²⁴ GADÓ Ottó (szerk.) 1978, 53–54.

²⁵ Ma már ez nem tekinthető általános szokásnak, de adatközlőm a csernátони esküvők esetében ezt a feladatot is magára vállalja.

²⁶ PÁL-VARGA Réka 2011.

gyarországi szövetségnél szerzett e szakterületen diplomát.

Az egyre bővülő vőfélyszerep ma ugyanúgy az esküvői szolgáltatás része, mint a többi látványos szertartáselem, például a gyertyagyújtás vagy a tűzijáték. Az esküvőszervezéssel foglalkozó cég vagy magánvállalkozó ugyanúgy ajánlja klienseinek a vele szerződést kötő vőfélyeket, mint egyéb kelléket.

A napjaink esküvői szokásait vizsgáló Antusné Ercsényi Ágnes szerint ma már annyira széles az esküvői szolgáltatások tárháza, hogy határt csak a házasulandók pénztárcája szab. A kínálat a meghívók, köszönő kártyák készítésétől a fotók, videofelvétel megrendeléséig, a motoros rendőri kísérettől a vacsorát záró tűzijátékig, a gyakorlott ceremóniamestertől az egzotikus nászút megszervezéséig terjed.²⁷

Balázs Lajos a csíkszentdomokosi lakodalom feltekerkezése során adatközlőinek feltette a kérdést: milyen a „reátermett gazda”?²⁸ A válaszadók a következő tulajdonságokat sorolták fel: eszes, bátor, jó szóbüszéggel rendelkezzen, tapasztalt, vicces, jó megjelenésű, tiszteletre méltó, vidám, körültekintő. Ugyancsak ő jegyzi meg, hogy két éve – a kutatás megjelenése óta szinte két évtized telt el – egy új generáció van formálóban, akik jobban művelik az „ösi szokást, mint az öregebbek”. Balázs ezzel egyetemben egy kritikát is megfogalmaz, „nem egy fiatal gazda giccset terjeszt, szerepléságyból a trágárság szószólója”.²⁹

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Magyarországon az elmúlt hét esztendőben egy másik folyamat is újtára indult, a vőfélyszerep hagyományos változatának megőrzése érdekében több Kárpát-medencei vőfélytalálkozót³⁰ szerveztek, amelyen részt vettek a Magyarország határain túli magyar települések vőfélyei is – köztük a háromszékiek, nevezetesen adatközlőm is –, és népviseletbe öltözve színpadon mutatták be repertoárjuk egy-egy jellegzetes mozzanatát.

4. A felsőháromszéki vőfélyek

2007-ben, a Kovászna megye és Sepsiszentgyörgy önkormányzatai által megszervezett Háromszéki Magyarok Világtalálkozója után a felsőháromszéki vőfélyek egyfajta kapcsolathálót hoztak létre.³¹ Az egymást már korábbról is ismerő, egymás munkájáról, tevékenységéről tudó szakmabelieket – a szervezők felkérésére – a világtalálkozó augusztus 18-i, kézdívásárhelyi rendezvényén bemutatandó hagyományos esküvő hozta össze.

Az eseményről beszámoló újságcikkek szerint a rendezvényre meghívott vőfélyek közül „11 népviseletbe öltözött ceremóniamester jött el, a rangidős, a 81 éves, csernátони Somodi Béla bácsi még új csizmát is varrt magának a találkozóra. A násznép a csernátони Pántlika és a szentléleki Perkő néptánc-együttesek tagjaiból verbuválódott, a lakodalmas nótákat pedig Ábri Béla és zenekara szolgáltatta. A legénybúcsúztatót a református templomnál tartották, a menyasszonykérésre a Várostarténeti Múzeumnál került sor. A hagyományos esküvőből nem hiányzott a Székelyföldön divatos útlezárás sem, azt követően a násznép a színpaddal szemben felállított asztalhoz vonult, hogy az ifjú pár tiszteletére és boldogságára felhajtson egy-két pohár köményes pálinkát, amit aztán kürtőskaláccsal nyomtattak el”.³²

Adatközlőm, Niczuj Ödön elmondása szerint a Kézdívásárhely főterén bemutatott lakodalmas szokás után fogalmazódott meg Bara-Kádár Imre gelencei vőfély fejében a gondolat, ha már sikerült ennyire is mozgósítani a csapatot, akkor ezt legalább évente megtehetnék, szervezzék meg a felsőháromszéki vőfélytalálkozót. Az ötlet gyakorlatba ültetését támogatva Niczuj Ödön elvállalta az első seregszemle házigazda szerepét. A Kovászna megyei *Háromszék* napilap *Kézdívásárhelyi vőfélyek találkozója Ikaváránál* című tudósításában az áll: „A sikeres összejövetel házigazdája Niczuly Ödön csernátони vőfély és Ágoston József, az alsócsernátони Petőfi Sándor Művelődési Otthon igazgatója volt. A csernátони önkormányzat Ikavár alatti vendégházában tízen gyűltek össze, a legidősebb vőfély a nyolcvanegy éves almási Kovács Dénes bácsi, a legfiatalabb Tímár István. Felidéztek a régi idők lakodalmas szokásait, mindenki két énekszámot is előadott. Gelencéről és Csernátónból többen is részt vettek a találkozón, s ott volt a szentkatolnai, lemhenyi, almási, polyáni és szentléleki vőfély”.³³

A találkozó valóban sikeresnek bizonyult, hiszen még abban az évben megismételték Gelencén. Idézem a *Háromszék* napilap 2007. december 16-ai számából a cikket:

„Az Ika vára alatt megtartott szeptember eleji nagy sikerű első vőfélytalálkozót követően a múlt hét végén, szombaton Gelencén került sor a második kézdívásárhelyi vőfélytalálkozóra, melyen a tizenhat számon tartott vőfély közül tízen jelentek meg. A legidősebb vőfély a kézdívásárhelyi 82 éves Kovács Dénes volt, de rajta kívül ott voltak még a nagy öregek: Somodi Béla Csernátónból, Bakk Ágoston Kézdívásárhelyről.”

²⁷ ANTUSNÉ ERCSÉNYI Ágnes 2001, 232.

²⁸ BALÁZS Lajos 1994, 235.

²⁹ Uo.

³⁰ 2011 novemberében szervezték meg a Hajdú-Bihar megyei Földesen a VI. Kárpát-medencei vőfélytalálkozót.

³¹ Ez adatközlőm állítása, de megerősítette az a hat másik vőfély is, akikkel interjút készítettem, sőt beigazolást nyert a vőfélytalálkozók során is.

³² BARTOS Lóránt 2007.

³³ IOCHOM István 2007.

lélekről, Pete Ferenc Szentkatolnáról és Tamás Ferenc Gelencéről. A felsőháromszéki vőfélyek közösen megvásároltak egy százötven kg-os disznót, amelyet, mielőtt levágták volna, végigsétáltattak a főúton, s annak rendje és módja szerint elbúcsúztatták. A disznóvágás után a vőfélyek a Bodor György Művelődési Otthon klubtermébe vonultak, ahol közösen hagyományos disznótoros ebédet fogyasztottak el. Ezt követően minden vőfély egy-egy vidám, sikeres emlékét mesélte el, illetve azt is, hogy pályafutása során mikor vallott kudarcot.³⁴

A cikk szerzője a harmadik kézdiszéki vőfélytalálkozó időpontjául 2008 augusztusát és helyszínéül Kézdiszentléleket jelöli meg, ahol Bakk Ágoston vőfély házigazdászkodik. Az eseményről a *Háromszék* 2008. augusztus 29-ei, pénteki számában közöl tudósítást *Vőfélytalálkozó Kézdiszentléleken* címmel. Idézem az írást:

„Tegnap Bakk Ágoston kézdiszentléleki vőfély volt a házigazdája a kézdiszéki vőfélyek harmadik találkozásának, melyre a Gyöngyszem vendéglőben került sor, és tizenhárom felső-háromszéki – kézdivásárhelyi, gelencei, kézdiszentléleki, polyáni, bélafalvi, csernátoni és lemhényi – vőfély vett részt. A legidősebb résztvevő a nyolcvankét éves kézdialmási Kovács Dénes volt, a legfiatalabb pedig a huszonhat éves kézdivásárhelyi Kertész Zsolt, aki vőfély édesapja nyomdokain halad. (...) Arról is határoztak, hogy a következő vőfélytalálkozó már nem felsőháromszéki, hanem megyei szintű lesz, és decemberben tartják meg. Ezt megelőzően a csernátoni vőfélyek azt szeretnék, ha a szeptember végén, október elején sorra kerülő falunapok alkalmával minden megyénkbeli vőfély tízperces előadással lépne fel.”³⁵

Niczuj Ödöntől tudom, hogy a csernátoni összejövetel szervezési okok miatt maradt el, viszont ott és akkor megszakadt a vőfélytalálkozók sora is, melynek okát nem tudja meghatározni. Tény, hogy 2009-ben „életének 84., boldog házasságának 62. évében rövid betegség után”³⁶ a kézdialmási Kovács Dénes vőfély elhunyt. 2010-ban ismét feketébe öltöztek a vőfélyek, a bélafalvi születésű, 46 éves Hammel Zoltán vőfélytársukat kellett utolsó útjára kísélni, de nem állja helyét az a vélemény, miszerint a halott társaik iránti tiszteletből nem ünnepeltek, ugyanis mindkét haláleset decemberben következett be. 2008 augusztusától 2009 decemberéig, Kovács Dénes haláláig lett volna idő megszervezni a soron következő, negyedik seregszemlét.

A vőfélytalálkozók sora megszakadt ugyan, de a kapcsolathálózat, amit már korábban is említettem, működik, és nemcsak Csernátonban, ahol,

adatközlőmet idézve „mindennap vőfélytalálkozó van”, ugyanis gyakran összefutnak Somodi Bélával, lévén, hogy egyazon utcában laknak, egy-két háznyira egymástól. A felsőháromszéki vőfélyek többnyire telefonon keresztül tartják a kapcsolatot, valamennyiüknek megvan a többi kollégájuk telefonszáma, sőt, ha úgy adódik, hogy ők foglaltak, lakodalmakat is szerveznek egymásnak.

A felsőháromszéki vőfélyhálózatban a következő aktív vőfélyek vannak: Bara-Kádár Imre (Gelence), Timár István (Gelence), Kertész Imre és fia, Zsolt (Kézdivásárhely), Szováti János (Kézdivásárhely), Kicsid Tibor (Albis), Finta Szilárd (Kézdiálmás) és Niczuj Ödön (Csernáton). Továbbá a szakma öregjei, akik támogatják ennek a kapcsolatrendszernek a fenntartását: András Géza (Lemhény), Pete Ferenc (Szentkatolna), Tamás Ferenc (Gelence), Somodi Béla (Csernáton), Varga Dénes (Csernáton), Daragus Imre (Polyán), Bakk Gusztáv (Kézdiszentlélek), Györgydeák János (Kézdivásárhely).

5. Niczuj Ödön életútja

A csernátoni Niczulyok lengyel, bolgár vagy román ősektől származhatnak, akiket 1711, a Rákóczi-szabadságharc leverése után telepítettek be Erdélybe. Egy 1849-es kiáltvány, Veégh Ábrahám s.k. százados „proklamációja”-ban már megjelenik a családnév Nitzuj formában. A százados listájában 157 személyt sorol fel, akiket a nemzeti őrseregbe javasol, köztük ifj. Nitzuj István új polgárt is.

Niczuj Ödön nem végzett családfakutatást, de biztosra tudja, hogy dédnagyapja, Niczuly István már Csernátonban született, gazdálkodással foglalkozott és cselédeskedett. Niczuly Istvánnak három fia és egy leánya született, az egyetlen lánya fiatalon meghalt. Fiai: András, Demeter és István voltak. Andrásnak, Niczuj Ödön nagyapjának tíz gyermeke született, ezek közül jelenleg heten élnek. A nagycsalád első fiúgyermekét a helyi szokásokhoz híven apja után, Andrásnak nevezték.

Niczuj Ödön 1957. augusztus 30-án született Alsócsernátonban, az alsócsernátoni Niczuly András ácsmester és a felsőcsernátoni Vlad Ilona gyermekeként. Négyen vannak testvérek – rajta kívül még három lány –, ő közülük a legnagyobb. Elemi iskoláit szülőfalujában, a jelenlegi Végh Antal I–VIII. Osztályos Iskolában végezte. Már az általános iskolában felfedezték rajztehetségét, ezért szülei hetedik osztályos korától magánórákat vettek Kosztándi Jenő kézdivásárhelyi festőművésztől, azzal a céllal, hogy Marosvásárhelyen, a képzőművészeti szakon folytat-

³⁴ IOCHOM István 2007.

³⁵ IOCHOM István 2008.

³⁶ Gyászjelentő. *Háromszék*, 2008, 5846. sz. 11.

ja tovább tanulmányait, de mivel nem volt jó tanuló, a szülei az anyagiak miatt lebeszéltek, így került 1971-ben a kézdivásárhelyi faipari szakiskolába. Három év képzés után a kézdivásárhelyi bútorgyárban kapott munkát, ahol elsajátította a kárpitos szakmát. 1977 júliusában sorozták be, a másfél éves katonai szolgálatát Ploiești-en és Târgoviște-n teljesítette. 1978-ban, a kötelező katonai szolgálat után Tordán keramikus szakképesítést szerzett és a kézdivásárhelyi szigetelógyárban dolgozott 1991-ig.

1975–76-ban kapcsolódott be a helyi kulturális életbe, berukkolása előtt társaival együtt egy színdarabot tanultak be a regruta bálra. Első színpadi szereplése annyira jól sikerült, hogy a katonaságtól – káplári ranggal – való leszerelése után állandó tagja lett a falu amatőr színjátszó csoportjának. Időközben a falu néptáncscsoportja is szószóló nélkül maradt, s a táncscsoport vezetőjének, Ágoston Józsefnek a biztatására elvállalta ezt a szerepet is. 1985-ben a csernátoni fiatalok szüreti mulatságra készültek. Gyergyai Károly, a művelődési otthon akkori igazgatója ugyancsak őt kérte fel, hogy vezesse le a mulatságot. Szövegeket keresett, s így akadt Szélyes Sándor, a Marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttes népszerű szólistájának rigmusaira, majd amikor személyesen találkozott vele, a művész felhatalmazta, hogy szövegeit bárhol és bármikor elmondhassa. Ily módon Niczuj Ödön lett nemcsak a csernátoni népi együttes bemondója, hanem a faluünnepségek műsorvezetője is.

1990-ben, egy kézdivásárhelyi fellépésük során, az IFET Klubban Szabó Melindának, a klub könyvtárosának megtetszett előadási stílusa és felkérte vőfélynek Kommandóra. Első esküvőjére a betanult lakodalmas szövegeket Salamon Ferenc akkori csernátoni magyartanártól kapta. Fellépése annyira jól sikerült, hogy a zenészek, akik hosszú évek óta muzsikáltak esküvőkben, nem is érzékelték, hogy a vőfélynek ez az első „lakodalma”. Még abban az esztendőben Csernátonban három lakodalmat vezetett le, a következő évben már huszonhárom helyre hívták meg vőfélynek. Harminchárom évesen, autodidakta módon sajátította el a vőfélységet, gyermekkori emlékeire, az idős Gábor Kocsis László vőfélytől látottakra-hallottakra támaszkodott, később pedig két másik idősebb csernátoni vőfély, Somodi Béla és Varga Dénes egyengette pályáját.

1991. május 25-én nősült meg. Az 1964-ben született kézdiszentléleki Gergely Ibolyát vette feleségül, aki jelenleg a kézdivásárhelyi szigetelógyárban dolgozik elektromechanikusként. Niczuj Ödönt még azon év őszén nyirokrendszeri gyulladással be-

tegyugdíjazták – betegségéből azóta szerencsésen gyógyult –, vőfélyi tevékenységét azonban ez idő alatt sem szüneteltette. 1994 novemberében megszületett egyetlen gyerekük, Andrea. A betegsége miatt kapott állami támogatást 1999-ben egy új kormányrendelet megszüntette. Régi munkahelyére már nem tudott visszamenni, így a gazdálkodás, állattenyésztés mellett teljes állású vőfély lett. Az ő nevéhez fűződik a kézdiszéki vőfélytalálkozók megszervezése is.

2000-től bevásztották az alsócsernátoni református egyház presbitériumába, 2000-ben a helyhatósági választásokon függetlenként szerzett helyet a csernátoni önkormányzat képviselőtestületében. 2003-tól az újonnan megalakult csernátoni Magyar Polgári Szövetség elnöke, 2004-től a csernátoni Székely Tanács elnöke, ebben az évben újabb mandátumot szerzett a helyi tanácsban, ugyancsak függetlenként. 2006-tól a Csernátonban is előfizetővel rendelkező sepsiszentgyörgyi kábeltelevízió-társaság helyi pénzbegyűjtője lett. 2008-ban már a hivatalosan is bejegyzett Magyar Polgári Párt színeiben jutott újabb mandátumhoz. Ugyanakkor tagja a férfi dalkörnek, a helyi amatőr színjátszó csoportnak és a Pántlika hagyományápoló néptáncscsoport szószólója.

6. A vőfély szerepe a csernátoni lakodalomban

6.1. Vőfélyé válás, az önmegvalósítás lehetősége

Az adatközlőmmel készített több órás hanganyag lejegyzése, értelmezése után vált számomra nyilvánvalóvá, hogy az általam teremtett interjúhelyzet autobiografikus beszédmódot³⁷ eredményezett. Niczuj Ödön vőfélyként került érdeklődésem központjába, így az, amit kérdéseimre elmondott, státusz történetnek³⁸ számít.

Vőfélyé válásában fontos szerepet játszottak a gyerekkorabeli színpadi szereplések után kapott pozitív visszajelzések (már az elemi iskolában táncscsoportba járt, iskolaszínpadi irodalmi összeállításokban szerepelt), de az 1977-ben, berukkolása előtt a regruta bálon bemutatott színdarab sikere az, ami e pálya felé terelte. Nem véletlen, hogy ez az első évszám, amely a beszélgetésünk során előhozódott. Elemi, illetve általános iskolai éveinek emlék-tárházából rajztehetségét emeli ki, azonban szülei hiába járatták magánórákra, mivel nem tanult jól, az önmegvalósítási kísérlete tehát ezen a téren kudarcba fulladt, ezt pedig a színpadon szerzett sikerrel ellensúlyozta. A katonaság után ismét színpadra vágyott, állandó tagjává vált a helyi színjátszó csoportnak, melynek mai napig is tagja³⁹. A színjátszáson keresztül vált

³⁷ KESZEG Vilmos 2008, 298.

³⁸ KESZEG Vilmos 2007, 168–181.

³⁹ Legutóbb 2010 januárjában mutatták be Karácsony Benő

zenés komédiáját, Kisfalussy Bálint betétdalaival színesített *Rút kiskacsát*, mellyel idén is kaptak meghívást a környező településekre.

a néptáncsoport szószólójává, a táncsoport vezetőjének felkérésére ismerkedett meg Szélyes Sándor mikházi népdalénekes, rímfaragó humoros monológjaival, majd később személyesen a szerzőjükkel is, aki beleegyezését adta, hogy azokat bárhol elmondhassa. A népies ízű darabok annyira testhezállónak bizonyultak számára, hogy 1990-ben egy kézdivásárhelyi előadás alkalmából felkérték az első esküvője levezetésére Kommandón. A felkérést nem vállalta el azonnal, mint minden más felkéréshez, szerephez, ehhez is felelősségteljesen viszonyult. Egykori magyartanárától, Salamon Ferenc⁴⁰ kért vőfélyszövegeket, melyeket meg is tanult, de ezzel nem tekintette lezártnak a felkészülést.

Visszaemlékeztem, hogy körülbelül miből tevődik össze ez a mesterség. Gyorsan megtanultam, akkor nem adtam egyből én feleletet, na, kész elvállalom, hanem mondtam, hogy készülök Magyarországra, de úgy két hét múlva, ha sikerül, találkozunk, megmondom, hogy el tudom vállalni vagy sem. Mégis csak tartottam attól, hogy kezdem (...) Voltam lakodalomban, láttam, a vőfély mit csinált, hát hogy kell csinálni. Megtanultam, az egy dolog, de hát annak van formája, hogy kezdi, mi után mi következik. Próbáltam úgy visszaidézni Somodi Béla bácsit, hogy hát ő, akkor, mikor gyermek voltam, ugye lakodalmat hallgattam, Gábor Kocsis Laci bácsit, mikor búcsúztatott.

A lelkiismeretes felkészülés eredményeként, amikor véget ért a lakodalomnak, senki sem mondta meg, hogy az az első lakodalmam, s ez nem hangzik dicsekvésként szájából, mert a lakodalmi zenészeket idézi. Amellett, hogy a siker meglepéssel töltötte el – hallották, hogy Ődi oda vót Kommandóra vőfélynék. Képzeljék el, milyen büszkén jöttem haza alkalmival, Csernátomba leszálltam, a pálcával itt mentem fel az utcán –, négy másik esküvőfelkérést is jelentett számára arra az évre a szülőfalujából.

Niczuj Ödön tudatosan építette fel vőfélyi karrierjét, az ő esetében, aki huszonkét év alatt ezer lakodalmat vezetett, le nem túlzás karrieréről beszélni.⁴¹ A Székely Hírmondó 2001/20-as lapszámában úgy mutatták be, mint azt a vőfélyt, aki tizenegy éve alatt több mint 400 menyasszonyt búcsúztatott el. A Háromszék napilap 2010. novemberi számában⁴² már úgy szerepelt, mint Felsőháromszék egyik legismertebb vőfélye, aki ezer lakodalmat vezetett le. Az utóbbi cikkben leírtakban lehet némi újságírói

túlzás, ugyanis Niczuj Ödön 2011 januárjában így nyilatkozott nekem: *Ha ez az év sikeresen befejeződik, akkor az ezer lakodalmom meg kell, hogy legyen. Jelen pillanatba erre az évre már 17 bé van írva. S január hetedikét írunk.*

Sőt, 2012. január 20-án folytatott beszélgetésünk során arra a kérdésre, hogy levezette-e az ezer lakodalmat, azt válaszolta, *most már biztosan megvan, mert csak tavaly 43 volt. Az idénre 28 van előre jelezve. Sőt, örvendetes, hogy sok csernátони van benne. Nagyon-nagyon szeretem a csernátониakkal, az idén a legmesszebb, ami bé van jelezve, az Oroszhegy lesz, Udvarhely mellett. (...) Hát úgy, olyan 115 települést tudok mondani. Annyit tudok, hogy itt a Kézdi-zónában egyedül Imecsfalván nem voltam, nem igaz, hogy nem kerestek onnan, csak pontosan úgy jött, hogy el voltam foglalva. Akkor Angyaloson nem voltam a szentgyörgyi zónába, mert megint úgy jött ki a lépés, hogy el voltam foglalva. Ameddig ellátok, ez a két település van, ahol nem voltam.*

Az átlagos vőfélyekhez képest az úgynevezett munkaterületének határai is lényegesen kitolódtak, erről saját kezűleg készített listája tanúskodik: a levezetett lakodalmak nagy része Kovászna megye területére tehető, Hargita (13), Brassó (6), Maros (2), Szilágy (2), Bákó (1) megyékből a zárójelben jelzett számnak megfelelő számú településnév olvasható a listán, ezenkívül két magyarországi településen is szolgált. A számok csak arra utalnak, hogy abban a bizonyos megyében hány településen vezetett le esküvőt, arra vonatkozó adatai nincsenek, hogy melyik helységben hányszor volt hivatásszerűen lakodalomban.

Niczuj Ödön három csernátони vőfélyt nevez tanítómesterének: Somodi Bélát és Varga Dénest (mindketten élnek, de a szakmát már nem gyakorolják), valamint Gábor Kocsis Lászlót, akinek alakját többnyire gyermekkori emlékeiből idézi meg.

Az öregeske nagyon érdekesen búcsúztatott. Neki az volt az egészbe' a pláne, hogy tudja megsiratni a búcsúztatókor az egész vendégkoszorút. Sőt, még ő is sírt, könnyezett. (...) Hát gyermekecskék voltunk, amikor mentünk lakodalom nézni...

Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy személyes tapasztalatai révén, a látottakból, hallottakból tanult. *Ahányszor voltam lakodalomban csernátониakkal, és ahonnan voltak vőfélyek ezen a vidéken, habár itt nemigen volt más vőfély, mert mindig a csernátонit hívták.*

⁴⁰ Sepsiszentgyörgyi születésű, de Kézdivásárhelyen élő, 63 esztendősen nyugalmazott tanár, akinek a tavaly jelent meg *El van bűtülve* című, háromszéki szólásokat, kifejezéseket bemutató kötete.

⁴¹ Összehasonlításképpen: Néhai Kovács Dénes almási vőfély „félvszázad alatt 500-nál több” lakodalom levezetését vallotta magáénak. A 75 éves, gelencei Tamás Ferenc a 60-as évek közepe

óta több mint hatszáz menyasszonyt búcsúztatott el a szüleitől, a 71 éves, lemhényi András Géza negyven éven keresztül több mint hétszáz lakodalomban vőfélykedett. A 76 éves, szentléleki Bakk Ágoston 1963 óta hatszáznál több lakodalommal büszkélkedhet, a 82 éves, csernátони Somodi Béla 764 esküvőt bonyolított le.

⁴² IOCHOM István 2010.

Akkor tőlik, amit láttam, de senki nem tanított, én ezt autodidakta módon tanultam meg.

Nyilatkozatai során nem egyszer érezhető a szakma, de „tanítómesterei” iránti tisztelete, amikor csak teheti, idézi őket: *Béla bácsi mindig azt mondja, minden falunak van papja, fiam, de nem minden falunak van vőfélye! Ezért ő ezt a szakmát nagyra tartotta, s azt mondja, de a vőfély, tulajdonképpen szolgál, cirkuszi bohóc és minden, mé't hát tényleg...*⁴³

Munkájáról beszélve az derült ki, hogy egy olyan vőfély példaképet állított fel maga elé, amely már-már antagonisztikus tulajdonságokkal bír, viszont történeteiben, értéknilyatkozataiban, amelyre később külön kitérek, ezek az ellentétek mégsem ütköznek.

A régiektől sokat lehetett tanulni...

Mindig szükség lesz a hagyományos vőfélyre, vagy legalábbis, ha modern fiatal vőfély lesz is, hagyományos szövegeket fog mondani.

Olyan túl modernizálásba nem mennék bele, ahol olyasmit kérnek, ami nem oda illik. (...) én megértem, ez tulajdonképpen, ez lakodalom, annak van egy trendje, (...) azért még se lehet ezt.

Modern fiatal vőfély az, aki nem öltözik székely ruhába, nem székely csizma, priccses nadrág, vagy netalán székely harisnyában jelenik meg, hanem egy elegáns, színes öltönyben, mint minden vendég. (...) egy vőfélynek annak legyen meg a kellő tartása, öltönye, viselkedése, frizurája, nem feltétlen kell sem leborotvált fej, sem lófarkas, copfos frizura. (...) A túl konzervatív se jó.

Eszményképe a régi szabású, hagyományt őrző, de nem túl konzervatív vőfély.

6.2. Könyv, pálca, ruha

Niczu J Ódön szakmára való felkészülése huszonkét év után sem tekinthető lezárt folyamatnak. *Nem igaz, hogy ezer lakodalom után nem kell készülni, vallja, és szavainak súlyát az újabbnál újabb vőfélykönyvek megvásárlásával bizonyítja. Első lakodalmára a Salamon Ferentől kapott könyvekből készült fel: Székely Népköltészet,⁴⁴ azt hiszem, az vót az egyiknek a címe. Akkor még egyet kaptam, Halat, vadat, s mi jó falat, abba hátul voltak lakodalmas rigmusok. S vót egy, nem erről a vidékről volt, Magyarországról, amit hasonlításként adott ide, hogy nézzem által, legyen bővebb fogalmam, mert hát vótak leírások, hogy milyen lakodalmi szokások vannak.*

⁴³ Huszonnégy éves lehettem, amikor a szomszédom, Székely Antal bácsi azt mondta, úgy látja, megvan bennem a tartás, jó vőfély lenne belőlem, próbáljam meg. (...) A vőfélység is másként ment akkoriban, nem pénzért hívták az embert. Legényemberként ez ment is, aztán amikor megházasodtam, már az asszonynak is szava volt. Nem féltett meg, csak nem tetszett neki, hogy szolgál vagyok. Mert tudja meg, egy jó vőfélynek egyszerre szolgának, cirkuszi mutatványosnak és színésznek kell lennie, hogy értékeljék – részlet Somodi Béla cser-

A korábban már említett tudatos karrierépítés a vőfélyirodalom utáni fokozott érdeklődésén kívül kijelentéseiben is tetten érhető. Egy szilágysomlyói lakodalomban – magyar vőlegény, román menyasszony – a menyasszonynak külön vőfélye volt, aki majdnem egy az egyben azt a búcsúztató szöveget mondta románul, amit ő magyarul. Niczu J Ódön elkérte az eseményt videózó személy telefonszámát a felvétel megszerzése céljából, azzal az indokkal, hogy *annyival is gazdagabb legyen a gyűjteményem, mert nem árt, egyszer kell egy évben, s akkor az ember ki tud emelkedni a többi közül.*

Ez a fajta tudásszomj tükröződik abban is, amikor arról beszél, hogy kézdivásárhelyi kollégája, Szováti János értesítette, hogy *megjelent Maros megyében egy érdekes könyv, amiben rengeteg vőfélyes szöveg van és csak 15 lej az ára.* Érdeklődésemre, hogy vőfélytársai részéről is ugyanekkora figyelmet tanúsítanak-e a téma iránt, Szováti Jánost hozza fel pozitív példaként: *Szováti Jancsinál láttam, ő Székéről került ide Kézdi-re, körülbelül húsz-huszonkét éve vőfélyeskedik, de lehet, két évvel korábban kezdte. Neki van komoly gyűjteménye, egy olyan könyve van, amit nem kaptam meg sehol...*

Nagy veszteségként meséli el, hogy egy érdekes vőfélyes könyvet odaadott az egykor Márkosfalván szolgáló református tiszteletesnek, akit felkértek, hogy Régenben búcsúztasson el egy ifjú párt, a könyvet azóta sem kapta vissza, a pap pedig elköltözött a vidékről. *Azután eleget kerestem, de nem kaptam meg. Állítólag, Bandi Sanyi⁴⁵ azt mondta, van neki egy, mondtam, ha megkapod, feltétlenül kell, annyival is legyen több.*

Meglepő élmény volt számomra, hogy a vőfélyekkel kapcsolatos könyvekről való beszélgetésünk során többek között két, általam szakirodalomként használt mű, Balázs Lajos *Az én első tisztességes napom* és Seres András *Barcasági magyar népköltészet és népszokások* is előkerült. A kezembe került Seres András-könyv fellapozásakor érdekes felfedezést tettem, Niczu J Ódön mesélt arról, hogy a Barcaságban is vezetett le esküvőt,⁴⁶ a monográfia *Lakodalom* című fejezeténél a zajzoni, tatrangi vőfélyversek meg voltak jelölve. Később rákérdeztem a jelölések céljára, s adatközlőm válasza korábbi, a tudatos felkészülésre való feltételezésem igazolta: egy adott vidék lakodalmára a tájegységre vonatkozó versekkel készült, amennyiben

nátóni vőfélyvel készített interjúból. DIMÉNY H. Árpád 2007.

⁴⁴ A beszélgetés egy későbbi mozzanatában kiderül, hogy tulajdonképpen a Konsza Samu-féle *Háromszéki magyar népköltészet* című gyűjteményről van szó.

⁴⁵ Kézdivásárhelyi vállalkozó, hírlapárudát működtet.

⁴⁶ Zajzonba voltam, volt egy olyan lakodalmam, hogy zajzoni volt a vőlegény, pürkereci a menyasszony, és Tatrangban volt, a nagy kultúrotthonban megtartva.

talált olyant. Az egyik korábban már említett, *Székely Hírmondó*ban megjelent⁴⁷ cikkben azt nyilatkozza: *ha távolabbi településről kéri fel vőfélynek, akkor mindig tanulmányozza annak a vidéknek a szokásait, jellegzetességeit, hogy ne erőszakolja rájuk a háromszéki népszokásokat.*

A vőfélyverseket tartalmazó könyvek révén nemcsak a rigmstudástarát bővíti – és itt nyer plusz értelmet az a kijelentése, hogy ő autodidakta vőfély –, de szokásismeret terén is képezi magát, a szakkönyvekből olvasott leírások a személyes tapasztalataival kiegészülve (mégiscsak ezer lakodalmat vezetett le, 118 helységben végzett terepmunkát, mert szakmai „kiruccanásait” nevezhetjük annak) már-már a témakör szakavatottjává teszik.

Nem tudom, a nyomtatványt mutattam-e (...) Göröcsfalváról. Érdekes, mert nem a mi szokásainkat írja le, de Csíkszentdomokos környékéről szól a könyv, ahhoz képest végigolvastam már kétszer. Hogy ott hogy is volt a feldíszített ággal, hogy udvaroltak az egyik falurésztől a másikba, a leültetési trendek, s akkor próbálok reá gondolni milyen különbségek voltak, nem olyan nagy távolság, köztük és köztünk.

Nicuj Ödön vőfélyfüzetéből is hármat őriz, egyet Aradról küldött el neki a Violák néptáncegyüttes egykori vezetője, akivel háromszéki vendégeskedése során ismerkedett meg. *Mondta, hogy ő is akart ezzel foglalkozni, egy pár szövege le van írva, ő írta le. (...) Sokszor elolvastam. Volt olyan, amit megtanultam belőle (...) Láttam azt a szép búcsúztató bekezdést, amit Somodi Béla bácsi csernátoninak tartott. Ő javarészt a vőfélyi pályafutását lefutva vót, amikor én azt a könyvet kaptam. Neki is voltak olyan könyvei, amiket Balla Zsófiától kapott Kolozsvárról és abból is tanult, a Székely Anti⁴⁸ bácsitól kapott könyvecskéből is.*

Habár a teljes anyagról készült másolat, a továbbiakban a füzetek szerkezetét és tartalmát nem elemzem, mint ahogy Nicuj Ödön vőfélyverstárát sem, ezek további kutatások tárgyát képezhetik. A „három” füzet, amely tulajdonképp négy, bemutatása csak Nicuj Ödön vőfélyi eszköztárának részeként szerepel jelen kutatásomban, felkészültségének bizonyításául.

Az Aradról kapott szokványos, A4-es formátumú, kézzel írott füzet borítóján ez áll: *Szabó András Lakodalmi népszokások.* Egy másik, hasonló méretű, sokat használt füzet borítóján Lovász András név szerepel, mind közül ez a legrégebbi, de ez tulajdonképpen

⁴⁷ BARTOS Lóránt 2001.

⁴⁸ *Huszonégy éves lehettem, amikor a szomszédom, Székely Antal bácsi azt mondta, úgy látja, megvan bennem a tartás, jó vőfély lenne belőlem, próbáljam meg. Leírta nekem a szövegeket, jó 50 oldalt, hogy azt tanulgassam. Sajnos, azóta elvesztettem, már csak a fejemben vannak meg, na meg néhány videoszalagon – Somodi Béla vallomása vőfélyé válásáról. DIMÉNY H. Árpád 2007.*

nem tekinthető vőfélyfüzetnek⁴⁹, csupán a vőfély füzetének, ez tartalmazza a Szélyes Sándortól lejegyzett vicces versmonológokat, ezenkívül a *Vén bakancsos és fia*, a *huszár* népszínmű egyes részeit is. A másik két füzet új keletű, az újonnan megkezdettben mindössze hét oldalán található írott szöveg (rigmusok) benne.⁵⁰ A lejegyzett vőfélyversek datálva vannak, így ha szükséges, időrendi sorrendet is fel lehet állítani lejegyzésüket illetően.

Nicuj Ödön nemcsak a könyvek, nyomtatott kiadványok iránt tanúsít érdeklődést, a régi, kézzel írott vőfélykönyveket is szívesen tanulmányozza. *Ezerkilencszáz évek eleji, 1910-es vőfélykönyv három is járt a kezemben. Egy van Felsőcsernátonbá, Réti Bandi bácsinak a leányánál, Réti Évánál, egyet kaptam Dávid Sanyitól,⁵¹ a Polyp tévéstől, az a nagyapjám volt. A kettő nem egy és ugyanaz. Az enyém nagyon hasonlít az azokban leírt szövegekre.*

Vőfélypálcája vagy botja is több van, a régebbieket féltve őrizi, fontos, elengedhetetlen státuszszimbólumnak tartja, ebben az esetben is hangsúlyozza a másság, a különlegesség fontosságát. *Egy pálcát feláldoztam úgy, hogy két rövid darab legyen, ilyen összecsavarozható, abba az esetben, mikor hajdanában mentem Szentgyörgyre és Brassóba lakodalomba, (...) elhatároztam, hogy az egyik vőfélybotból összecsavarozást csináljak, hogyha alkalmizni kel, s a román megáll, meglássa a piros-fehér-zöld szalagot. ..., vagy meg se áll. Mégis valahogy érjek haza Csernátonba. Ezért lett egy ilyen rövid pálcám, akkor egy más, azt letettem, mert annyi sok szép szalagot kaptam, lettem emlébbe. Vettem egy másikat. (...) A legutolsót Magyarországra vásároltam, de most már az is meg van gyötörve, de arra gondoltam, hogy egyet valamelyik faragóművésszel, hát legfentebb Réthi Zolikával⁵² faragatok egy szép botot, hogy legyen másabb. Ígértek egy vőfélybotot, ami kankós típus, ami ezelőtt volt a régi öregeknek. Hallottuk, hogy a kankóssal a kaput vagy az ajtót, gerendát megveregette. Kézdiszentkeresztben ezelőtt tizen és valahány évvel egy lakodalomba, mondták, hogy tessék felkeresni, mert ez olyan, hogy a vége lecsavarozódik, s pálinkát lehet tölteni a botba, s visszacsavarni, meglepetésképpen az útelközőket meg is lehet kínálni. (...) Lehet már a múlté, mert nem használtam ki akkor az alkalmat, de most már egy vőfélybotot valamelyik csernátoni mesterrel csináltatok, legyen különleges.*

A vőfélybotra kötözött szalagokból is több tucatot őriz egy dobozban. *Általában ezelőtt a vőfély-*

⁴⁹ Amit Keszeg Vilmos úgy határoz meg, hogy „a népi közösségen kívül/felül álló személyek szerkesztettek”, s „szertartásirányító verseket” tartalmaz. KESZEG Vilmos 1991, 48.

⁵⁰ *Ha mástól valamit hallok, azt azonnal lejegyzem. Beírom a füzetbe.*

⁵¹ A kézdivásárhelyi kábeltelevízió-társaság igazgatója.

⁵² Alsócsernátoni faragómester.

botra a menyasszonyos háznál szalagokat és zsebkendőt köttek. A zsebkendő, Somodi Béla bácsi szerint, a menyasszony tisztaságát jelképezte, és nagy divat volt, nem csak a vőfély kapott, hanem a zenészek hangszereire is zsebkendőt köttek, régi fényképeken lehet ezt látni. Nekem is van egy, esetleg kettő abból a felvételtől. Ma (...) szalagot kötnek a menyasszonyos háznál (...) annyi minden volt kötve, s annyi szalag van, hogy sokszor azt mondom, köszönöm szépen, az fel van díszítve. Nagyon sokszor a piros-fehér-zöld szalag tényleg ott van, de van olyan helyek, akik elfelejtik, vagy nem kérdezik, nem tudják, s megérkeznék én a botocskával szalag nélkül, reggel haza.

Niczej Ödön vőfélyi viseletét illetően, mondhatni ruhatára összeválogatásában is igényes. *Rendruhásan lakodalmat nem tudnék levezetni*, ez az alapelve. Gyűjtéseim során háromféle öltözetet figyeltem meg nála. A székely ruhát,⁵³ amit ő úgy határoz meg: *szürke nadrag, ugyan olyan kabát, fekete mellény, székely ing és csizma*, ennek egy másik változata a szürke vászonkabát, szűk, fehér vászongatyával, az ún. székely harisnyával. A harmadik rend ruha, amelyben vőfélyként látható, a *fekete csizmanadrág, fekete mellény és székely ing*, illetve megjegyzi, hogy nyáron, amikor óriási a kánikula, kerek cipő s fekete szövénadrág is elfogadott.

E téma kapcsán, mint szinte minden egyes alkalomkor, megfogalmazza értékítéletét, hogy valójában akkor érzi jól magát, amikor székely ruhát visel, mert *érezem, másabb vagyok, mint a többi (...), mert meg lehet különböztetni, nem tudnám rendruhásan megcsinálni, mert úgy érezném magam, mint vendég.*

6.3. Vőfélyidentitás a mindennapokban

Ebben a fejezetben azt próbálom felmutatni, hogy Niczej Ödön mennyire azonosul vőfélyi szerepével⁵⁴ a hétköznapi életben, annak tudatában, hogy az emlékezet „csak a kivételest örzi meg, a hétköznapit, a közönségeset örökre elhullatja”.⁵⁵

Élettörténete alapján kiderül, hogy 2000-ben számos változás következett be életében, beválasztották a református egyház presbitériumába, de a helyhatósági választásokon is indult, a helyi tanács képviselőtestületének a tagja lett. Ezek a szerepek az évek folytán sokasodtak: jelen volt a Magyar Polgári Szövetség helyi képviselőtestületének megalakításán (2003), ő volt a szervezet első elnöke, de a Csernátoni Székely Tanács megszervezésénél is bábáskodott, 2004-től annak is helyi elnöke lett.

Az interjú során arra kerestem a választ, hogy a lokális közösségen belül vállalt közéleti szerepek milyen hatással vannak hivatásszerűen választott vőfélykedésére. Niczej Ödön válasza arra engedtek következtetni, hogy a vőfélyi szerepe és utólag vállalt politikai funkciói között létezik egy eléggé szoros összefüggés, amit ő maga is megfogalmaz, de nem ismer be. Holott presbitériumi tisztsége, illetve a helyi politikai életben kapott szerepek a vőfélyi státuszából adódó ismertségi, népszerűségi tőke eredményének tekinthetők.

Összefüggés van, mert azt mondják, könnyű neked, te emberek között vagy, adjuk ezt a szerepet neki. (A vőfély) Eléggé sokszor és sok helyen kell, hogy szónokoljon, lehetséges abban gondolkodni, hogy mindenütt olyan nyíltan, hangosan nyilvánul meg, ami viszont, én azt mondom, eltérő.

Habár a helyi tanácsban harmadszorra is mandátumot vállalt, csalódott, elégedetlen az azon belül betöltött szerepével, ugyanez érvényes az egyházi tanácsbeli funkciójára. Az interjú során többször is hangoztatta, hogy a kultúrát képviseli, abban mozog leginkább otthon, ezen a téren szívesebben vállal szerepet.

A presbitériumban egy kevésbé csalódtam. Mert a presbitérium, mint a helyi egyházi vezetőséget, annak a feje a gondnok meg a tiszteletes úr, nem úgy működik, ahogy kéne. A presbitériumság itt ma abból áll, hogyhát az egyház felé történő befizetéseket behajtsa. Ha netalán adományok vannak, lejárja azt a bizonyos falurészt, amelyiket képvisel, és nem egészen a lelkieken alapszik, mert itt sokkal, de sokkal több odafigyelés kéne, presbiterek között is egymás iránt és nagyobb tiszteletmegadással a tiszteletes felé is.

Politikai síkon, hogy békerültem a tanácsba, mint független, rengeteg jó észrevételt sikerült bevigyünk. Amit megkérdőjeleznek, hogy nem csináltak semmit. De a nem csináltak semmiben nem az áll, hogy ki csinálta, közösen kell a tanács egyetértésen azzal a programmal, ami megvalósul.

Erickson meghatározása szerint az énkép a társas valóság kölcsönhatása alapján kialakuló, tudatosan megélt énlélmény.⁵⁶ Vagyis annak megítélése, hogy mi milyennek látjuk magunkat, azon társadalmi énlélményekből fakad, melyek hatására felvesszük a más egyének irántunk mutatott attitűdjeit. Arra a kérdésre, hogy mit gondol, falusfelei melyik szerepkörrel azonosítják leginkább, illetve mikortól lép be a vőfély szerepbe, válasza alapján arra enged követke-

⁵³ Egyezik a Gáborján Alice könyvében leírtakkal. GÁBORJÁN Alice 1969, 46–49.

⁵⁴ A pszichológiatudomány a szerepet az egyénnel szemben megnyilvánuló társadalmi elvárásoknak, normáknak az összességé-ként, ill. az ezeknek megfelelő magatartásaként határozza meg.

Lehet kapott, mások által felruházott, vagy szerzett. Az egyénhez egyidejűleg több szerep (pl. családon belül az apaszerep) is tartozik, ezért minden ember sajátos szerepkészlettel rendelkezik.

⁵⁵ DUBY, Georges – LARDREAU, Guy 1993, 63.

⁵⁶ ERICKSON, Erik H. 1998, 289.

tetni, hogy Niczuj Ödön énképe nem egyértelmű számára sem.

Én vőfély Csernátonba a lakodalom kezdetétől vagyok, általában mindenki barátjának, falusfelének tekint, s én ezt így sokkal jobban élvezem. Nem szeretném, ha a mindennapokban vőfélyuraznának, én mindenkinek Ödike maradtam...

Rácáfol erre Jakab Erzsébet Alsócsernáton ragadványneveiről szóló szakdolgozatában, ugyanis a megkérdezett harminchárom adatközlő Niczuj Ödön egyéni ragadványneveként a Vőfélyt, illetve Vőfély Ödít adja meg.

A beszélgetés során kifejti azt is, hogy milyen agályai vannak a vőfélyi szereppel való azonosulással. *Ha független embereket kérdeznél meg, mindenkinek más volna véleménye, ő könnyű neki, mert minden héten megvan a pénze. Vagy nem elég neki az, hogy minden szombaton lakodalomba van, még benne van a politikába es... Vagy az egyháztanácsba (...)*

Egyértelműen kimondja, hogy legközelebb a vőfélység áll hozzá, abban a szerepben érzi jól magát. *Vannak bizonyos hangnemek, amelyekben az ember jobban tud kommunikálni. (...) A lakodalomba elég nagy szájam, itthon tökéletesnek gondolom magam, igaz, hogy szokta mondani a család, túl hangos vagyok, de ott érzem igazából otthon magam, más az egyháztanácsi gyűlésen vagy a helyi tanácsban nem tudok olyan nagy-szájú, nagyhangú lenni, mint amilyeneknek ismernek.*

Életének utóbbi huszonkét évét kétségtelenül a szakmájául vállalt vőfélység tükrében lehet csak vizsgálni. Az átlagemberekétől eltérő életvitelt kénytelen folytatni, amely mind munkahelyére, mind családi életére kihat. Válaszából derül ki, hogy a kérdés, amelyet ő maga fogalmaz meg, foglalkoztatja. *Hogy fogadja el a vőfélyjel élő család, élettárs vagy feleség, azt, hogy amikor mindenki szórakozik, ő otthon marad, vagy hétvégén, amikor mindenki együtt van, ő egyedül van? Egy olyan időszakban kezdtem el, amikor még (...) legényember voltam, akkor mindent lehetett, de mivel nagyon odafigyeltem arra, amit csinálok és nem a független csajokat néztem, így szépen, amire észrevettem volna, milyen jó a vőfélynek, hogy ahányat lát annyit szeret, akkor megnősültem. (...) S akkor már befellegzett, akkor inkább a mesterségnek áldoztam, s ügyeltem arra a magatartásra, hogy ne hogy olyasmit mondjanak az asszonynak viselkedésemmel kapcsolatba, hogy abból családi probléma legyen. A lakodalomba azért nem táncoltam és nem táncolok mostanáig, illetve nagyon ritkán, s amikor hazajövök, titok nincs, elmondom. (...) Kollégáim, az elődjeim feleségestől mentek, mert a feleség a gazdát nem engedte, de meghívták a vőfélyné asszonyt is, hogy vegyen részt a lakodalomba. Én soha nem vittem... Nem, mun-*

kába megyek, s nem szórakozni. A táncolásokkal pedig nem igaz, hogy nem szeretek táncolni, (...) de nem azt jelenti, hogy amikor mindenki táncol, a vőfélynek is táncolni kell. Egy jó megértő társ kell a vőfélynek, mert biza irigységből is mondanak olyanokat...

Betegnyugdíjazása előtt, amikor a szigetelőgyárban a hétvégén is kellett dolgozni, mert tizenkettő huszonnégygel dolgoztak, nem volt könnyű megszerveznie a helyettesítését, főként, amikor a meghívások hétvégéről hétvégre sokasodtak. *Első alkalmakkor nem volt gond, sőt a kollégák is örvendtek, mert amikor lakodalomból mentem bé, akkor nem üres kézzel mentem, aztán jött az irigység, annyi a fizetése, mint a miénk, s még egy annyit keres. Ledolgozták helyette a szombat estét, de cserébe el kellett vállalja a szolgálatot vasárnap egész napra.*

Mindennapi eseményei nem választhatóak el a vőfélyszereptől, mint ahogy az fordítva sem lehetséges. Niczuj Ödönt a legemlékezetesebb lakodalma-ról kérdeztem, s az esemény idejének pontos dátuma – 1994. november 12. –, az emlékek apró részletei megleptek.

A Kocsis Gáboréké Barátosról. Akkor ment a Dankó Pista Énekverseny a Duna Televízióban. Én pontosan megmondom. Ez 1994-ben volt. Ez volt a konyhánk (mutatta körbe a helyiséget, ahol ültünk), met ez utána toldódott. A televízió volt ezen a sarkon, s én ültem a televízió előtt. Egy az egybe az énekessel olyan hangosan énekeltem, hogy a ház duvadt össze.

A történet folytatása után körvonalazódik, hogy életpályájának egyik sorseseeményét⁵⁷ meséli, éspedig kislánya születését, ugyanis amíg ő Barátoson lakodalmat vezet, feleségét szülési fájdalmakkal beszállítják Kézdivásárhelyre, ahol megszületik egyetlen kislányuk, Andrea.

Érdekes, addig köböztük jobbról-balról, hogy mikor fog szülni, hogy izgultam erősen, készültem arra, milyen az, amikor elfogja a fájdalom, s kell gyorsan futni. S sofört, met hát autó nem volt, s ha reájó, ha netalán. Addig filozofáltam, hogy ettől az élménytől megszabadultam. Pontosán akkor az éjjel olyan lakodalmam vót, hogy azt soha az életben vissza nem tapsolnám (...)

Barátoson villany nem volt. Délutántól elvették úgy, hogy másnap reggelig vissza se adták. Templomba mécses mellett a pap bácsi megeskítette őket, elmentünk a kultúrotthonba, hangosítás, hangtechnika nélkül száraz zenészek, a papolciak zenéltek gyertya mellett. Reggelig gyertya mellett kínlódtunk (...)

Niczuj Ödön a történetek részletekbe menő újrameselésével – az interjúban a barátosi lakodalom, illetve az ahhoz kapcsolódó háttéreseemények vannak a legbővebben kibontva –, a történetek gondolatban

⁵⁷ „A sorseseemény olyan magától meginduló, uralhatatlan módon lejártszódo, föld alatti értelemképződésre utal, amely az élet-

történetben új kezdetet teremt.” TENGELYI László 1998, 199.

való rekonstruálásával és rendszerezésével igazolja önmagát⁵⁸ és teremt rendet önazonosságában.⁵⁹

A kézdivásárhelyi szigetelőgyárból való betegnyugdíjazása után, 1991 ősztől Niczuj Ödönnek lényegesen több ideje maradt a vőfélykedésre, ami akkoriban kezdett igazából beindulni. *Volt egy olyan időszak, amikor személyesen idejöttek, nem volt mobiltelefon, ide kellett jöjjenek, s akkor derült ki, hogy a dátum szabad-e vagy sem. S elbeszélgettük a lakodalom menetét.*

Ezeket az alkalmakat Niczuj Ödön a következő szóhasználatlalt illeti, *szórakoztunk egy kicsit*, utalva egyrészt arra, hogy kellemes tevékenységnek ítéli meg, de arra is, hogy rendszerint elszórakozza az időt, hiszen egy ilyen beszélgetés menete minimum egy órára tehető, de elnyúlhat két-három óráig is. A telefonos egyeztetés, érdeklődés állítása szerint napi jelenség, tény, hogy az interjú többször kellett megszakítani amiatt, mert vőfély után érdeklődtek, találkoztót kértek a fiatalok.

Időbeosztása nem változott 2006 óta sem, azóta dolgozik ugyanis pénzbegyűjtőként a kábeltelevíziótársaságnak, de ez hetente egy-egy délelőttöt vesz el idejéből Alsó-, illetve Felsőcsernátonban. Így a hét többi napját a vőfélykedésre fordíthatja, hiszen főként ebből a keresetéből tartja fenn családját. Keresetéről, vőfélyi díjáról érdeklődve nem volt tartózkodó.

Nem igazából passzol az, amit a régi vőfélyek mondanak, hogy egy vőfély annyi szokott lenni, amennyit egy pár vendég ad. Egy vőfély annyi szokott lenni, amennyiért egy zenész zenél. Ezekkel nem összehasonlítható, mert ma mindenki külön pályákon fut. Vannak olyan zenészek, akik ketten 16 millióért zenélnek, de hát a vőfély hogyan sorolja magát a 8 millió lejes összeghez, viszont van olyan, hogy 18 millióért zenél hat zenész, ez már leosztva 3 millió vagy 300 lej egy zenésznek, a pár vendég ad 300-400 lejt. Ez valahol megközelíti azt, amit jellemeztünk hamarabb, hogy egy vőfély körülbelül mennyi. (...) Általában a Brassó környékiek négy és fél, plusz egymillió az út, öt és fél, Kézdivásárhelyen tudok olyant, hogy négy és fél, vagy négy. Én itt, a csernátoniaknak 300-ért, max. 350-ért, de ebben benne van két nap lakodalom bémívással, saját autóval, bémegyek, jövök, s ebbe minden benne van. Nem mindig kell az árat megkérni azért, amiért a más megkéri.

A lakodalmakra való felkészülés teljesen beépült hétköznapi életvitelébe. Sőt, olyan szintre fejlődött, hogy annyira szerves részét képezi – és olyan szinten – az eseményre való készülésnek, akár az öltözködés, borotválkozás. *Én ma délután, például elképzelem, hogy holnap mégis mi lenne az az ideális búcsúztató szövegem, amivel el tudom őket búcsúztatni. Körülbelül időbe bétájolom magam, hogy hol, hányra kell legyünk, hogy sehol ne késsünk. Hogy Hilibtől mennyi*

időt teszünk meg Szárazpatakig, mert ugyebár templom után nincs órához kötvé, mert hét, fél nyolc körül már a vendéglőbe vagyunk. Akkor ott a vendéglőbe is (...) milyen szövegeket fogok alkalmazni. Ezt én ma átgondolom az egészet, s holnap reggel, amikor felkelek, megint kezdem.

Bátran állíthatjuk, egyrészt rutinná vált, de ugyanakkor zökkenőmentesen zajlik.

6.4. Niczuj Ödön értékítéletei

Néhány korábbi fejezetben szükségét éreztem felvillantani Niczuj Ödön értékítéletének, ideológiai állásfoglalásának, szilárd meggyőződésének egy-egy szeletét, de úgy érzem, hogy a dolgozat bevezetőjében feltett kérdésre – hogyan értékeli magát lokális környezetében? – adott válasz nem lesz teljes, ha nem ismeretem a narratív emlékezés során elhangzott, szakmájáról megfogalmazott véleményét. Ezzel is árnyaltabb képet kapunk a 21. század vőfélyi szerepéről.

A beszélgetéseink során többször is felmerült a fiatal, huszonéves és a Niczuj Ödön nemzedékébe tartozó vőfélyek közötti generációs szakadék. Adatközlőm az utánpótlás neveléséről gondoskodva, két huszonéves ifjút vett a szárnyai alá: az almási Finta Szilárdot és az albsi Kicsid Tibort. Az úgynevezett pártfogoltjai jellemzése is sokatmondó.

Az albsi Tibikéről, amikor meghallottam, hogy ezzel akar foglalkozni, neki nagyon sok lakodalmat szereztem, met ugye hát jönnek, hogy ezen a dátumon foglalt vagyok, én szívesen ajánlom. Mert jó híreket hallottam róla! Ügyes, talpraesett, jól vezet, odafigyel. (...) Szép, hagyományos székelly lakodalmas szövegeket mond. Értelmesen, ügyesen.

Az almási még fiatalabb. Olyan hús, huszonegy éves. Nem rossz az almási sem, csak neki az a baja, hogy a netről szed le szövegeket, ami nem jó. Ott minden össze van hordva. Én láttam ezt a magyarországi vőfélytalálkózón, hát száz és valahányan meg voltunk hívva, amiből tulajdonképpen, ha végignéztük az egészet, negyede volt, amelyik tényleg tudta, hogy mi is teljes egészében egy vőfélynek mi a feladata. Megtanul egy szöveget, megtanul egy búcsúztatót, s azzal azt hiszi, hogy ő egy vőfély.

Niczuj Ödön visszatérő motívumként utal arra, hogy nincsen ellentéte a modernizálással, példaként régiesebb nyelvezetű rigmusokat hoz fel, amelyeket ő maga is átírt, vagy kihagyott teljesen szövegeiből. (...) *Van, aki hús évé kezdte és ugyanazok a szövegek mellett tart, (...) semmi újat nem, megelégszik azzal a tudásával, (...) nem elemzi a szövegeit, hogy abba mennyi olyan rész van, hogy „majd kiesik nyelvem megbágyadt helyéről”. (...) Nagyon végig kell gondoljunk, hogy (...) mit jelent. (...) Nem mindenki*

⁵⁸ CARR, David 1999, 72.

⁵⁹ TENGELYI László 1998, 199.

szereti azt, hogy „emlődből tápláltál...”, hát attól, hogy ez hiányzik a búcsúztató szövegből, lehet nagyon szép, megható és értelmes.

A mai fiatalok, hogy topra (csúcsra) kerüljenek, elég sok olyan dolgot hoznak bé, amit nem kéne, s ezt lássák ezekben a showder (showder – stand up comedy, szórakoztató műsor) előadásokból, ami nem hasonlítható össze a népi vőfélyes hagyományokkal. Onnan próbálnak imitálni bizonyos dolgokat. Az interneten, olyan tájrésekről s olyan játékokat hoznak, vagy olyanokat találnak ki, ami nem jellemző erre a vidékre, s néha még a tapasztaltabbnak is meggyűjtik a baját, ha előtte az a násznép egy olyan vőfélyvel volt, aki olyan dolgot művel el, amihez nem voltak szokva, vagy sok mindent megengednek.

Vannak olyan fiatal kollégák, akik mindent akarnak, újat is, kettőből kombináltat is, vagy nagyon újat is hozni. Én azt mondom, hogy még mindig jobban jár az, aki ezen a vidéken a miénket megtanulja. Mert erre nemcsak ma, hanem még nagyon sokáig szükség lesz.

Az internetet ismeri, sőt lenne lehetősége weboldalon reklámozatni magát, képeket, lakodalmi részleteket felvinni a világhálóra, de nem igényli, mert ha valaki vőfélyt keres, akire saját lakodalmát rábízta, az vagy látta, vagy hallotta, vagy róla valami olyant mondtak, ami neki megfelel. Nem bízna élete ezen fontos eseményét a magát újságok apróhirdetési rovataiban reklámozó vőfélyre. Sőt, az esküvőszervező vállalkozások által kínált „mindet egy csomagban” elvet sem tartja jó ötletnek, szerinte a vendégnek meg kell adni a választási lehetőséget, míg ezen cégek esetében csak azok szerepelnek a kínálatban, akikkel szerződést kötöttek.

A vőfélynek nagy tekintélye van, de azt ki kell érdekelje!, jegyzi meg. A pályafutása során látott, hallott, tapasztalt, számára bántó, illetve negatív értelemben kirívó esetek részletezésében kirajzolódik egy vőfélyi erkölcsi kódex.

Az általa elutasított viselkedési formát egy másoktól hallott történetbe ágyazva írja le, amikor arról mesél, hogy a közigazgatásilag Csernátonhoz tartozó Ikafalvára egy szecselei vőfélyt hívott meg az ifjú pár.

(...) A vendégeknek egyáltalán nem tetszett, azért mert nagyon sok lekezelő dolgot művelt el az ifjú párral, nem szabad. Énekelt, amikor ételt vittek be, amikor az indulót kellett volna húzni, ő mondta a szövegeket (...). Reggelre nagyon megrészegett, s beöltözött egy gyapjú pulóverbe, s lödörgött a terembe, akkor végképp megvolt mindenkinek a véleménye. Nincs olyan, hogy az ajándékot beszédtem, a menyasszonytánc lejárt, s szabad nekem mindent. Nem szabad, mert azt megfigyelik. Az a tökéle-

tes, aki úgy megy oda, ahogy érkezett, (...) fáradtabban, de jobb kedvvel. Ha autóval mejen is a pohárköszöntőnél a pohár pálinkáját meg tudja inni, a borbeajánlásnál a pohár bort meg tudja inni, mert az este 10–11-kor történik, s reggel az autót haza tudja vezetni.

Máskor saját tapasztalatait mondja el: Láttam olyan vőfélykollégát – egymás melletti teremben tartották két lakodalmat –, hogy látszott rajta, nagyon mutassa, hogy vőfély. Az ő generációját fogta, elément velük, kávéztak, mindent csináltak elől a bárba. Ő azt mondta, ő nem vőfély, ő ceremóniamester. Szépen be is volt öltözve, csak sajnos a ceremóniáját nem lehetett látni, (...) nagyon hiányoltak tőle sok-sok mindent. De viszont, úgy adta elő, hogy aztán ott ő a vőfély, a főnök. Na, de hát az se lehet. János bácsiék mellé se lehet se beülni, s inni, s mulatni, mert akkor hol a vőfély?

6.5. A csernátoni vőfély szerepe a lakodalom menetében

Ebben a fejezetben egy 2009. november 28-ai lakodalom menetének felvázolásával támasztom alá mindazt, amit adatközlőm az interjú során vőfélyi tevékenységi köreként meghatározott. Annak ellenére, hogy egy számomra ismerős helyszínen, lakhelyemen, a Kovászna megyei Alsócsernátonban végeztem a gyűjtést, ebben az esetben a résztvevő megfigyelést tartottam a legjobb módszernek. Tovább Niczuj Ödöntől több DVD-nyi videofelvételt kaptam az általa vezetett esküvőkről, ami ismét segített a kutatás helyszínén látottakat kiegészíteni.

Bardócz Levente alsócsernátoni vőlegény és Héjja Imola martonfalvi menyasszony lakodalma a lehető legpontosabb képet ad a vidékünkön napjainkban is élő lakodalmi szokásokról. A hagyományos falusi lakodalom egyes elemei átmentődtek, mások megújultak, de teljesen új, szokatlan, modern elemekkel is gazdagodott ez a szokáseggyüttes. Ma is érvényes Erdei Ferenc 1940-es megállapítása: „Falun el sem képzelhető olyan házasságkötés, ahol szürkén az anyakönyvvizető elé állnak és utána minden teketória nélkül megkezdik a házaseletet”. Annyi kiegészítéssel, hogy a házasságkötési hagyományok érvényben vannak, de a házaselet elkezdésére vonatkozó normák lazultak: ezt Levente és Imola esetével is példázhatom, hiszen a fiatalok már a házasságkötés előtt együtt laktak, csupán a hagyomány iránti tiszteletükből ragaszkodtak többek között ahhoz, hogy a vőfély mind a menyasszonyt, mind a vőlegényt a családi hajlékból búcsúztassa. A kutatásaim alapjául szolgáló lakodalmak⁶⁰ cselekményszerkezete a dolgozat végi táblázatban látható (1. táblázat).

⁶⁰ Videofelvételről a következő hat lakodalom menetét elemeztem: 1994, Bekk Pál és Sarolta (Felsőcsernáton); 2002, Zoltán és Etelka (Alsócsernáton); 2006, Pirooska és Zoltán (Szentkatolna);

2007, Ildikó és Botond (Alsócsernáton); 2008, Ibolya és István (Alsócsernáton); 2009, Andrea és József (Ozsdola).

Az általam elemzett lakodalmak alapján elmondhatom, hogy a felsoroltak képezik a jelenlegi felsőháromszéki lakodalmak állandónak mondható modelljét.⁶¹ Megjegyzem, a falun lebonyolított lakodalom még mindig jól begyakorolt szabályok és szigorú közösségi normák szerint zajlik.

Fél Edit és Szabó László kutatásaiból tudjuk, hogy a lakodalom nemcsak ünnep, hanem munkaalkalom is. Régen mind a vendégek ellátása, mind a számos, akkor még élő szokás betartása az ifjú pár családjaira hárult, s mivel ez meghaladta a munkakapacitást, így a lakodalom lebonyolításában jelentős szerep jutott a tisztségviselőknek – násznagyok, nyoszolyólányok, szakácsné stb. Ez volt a társasmunka,⁶² amely a kölcsönösség elvén alapult. Időközben a mulatságok lebonyolítása – a terem feldíszítése, az ételek elkészítése, az asztalok leszedése, mosogatás – a vendéglők feladata lett, a vendégek behívásának, a lakodalom irányításának terhe ugyancsak lekerült az örömapák-anyák válláról, manapság mindez a vőfélyekre hárul.

A továbbiakban a Niczuj Ödön által elmondottak alapján a lakodalom menetének azon elemeit vázoltam fel, amelyek a vőfélyek feladatkörébe kerültek.

6.5.1 A vendégek meghívása

Míg a környező településeken nem a vőfély feladatai közé tartozik a vendégek meghívása, hiszen a fiatal pár többnyire személyesen hordozza el a meghívókat, Niczuj Ödön szerint *a vidéken a legtöbb teendője a csernátoni vőfélynak van*, mert Csernátonban még mindig a régi szokás él, annyi különbséggel, hogy *nem névsor szerint hívjuk a vendégeket, hanem nyomtatott meghívóval, azon minden szerepel, elmondjuk kinek a lakodalmába hívjuk, s nem mondunk verseket mindenütt*.

A névsort az ifjú pár állítja össze, természetesen az örömszülők véleményének kikérésével. Tudjuk, hogy a vőfélyi hívogatás mennyire ünnepélyes. Ez az ünnepélyesség elvész a nyomtatott meghívó széthordásakor?

Ezt a szokást én így örököltém Béla bácsitól, Somoditól és Dénes bácsitól, (...) minden időben volt vőfély, Béla bácsi előtt Makó bácsi, s akkor Székely⁶³ nevezetű, akkor azok hívták bé a lakodalmat. (...) Béla bácsi idejében a család összeírta azokat, akiket meg kellett hívni, elment, elmondott egy verses szöveget, egy rigmust, s azzal megkérdezte, hogy számíthatnak-e reik a lakodalomban.

6.5.2 Esküvőszervezés

Mielőtt az ifjú pár megírná vagy elcímezné vendégeinek a meghívót, azelőtt egyeztetünk. Hogy azon a bizonyos napon mit történik. A vőfélynak mindent az apró részletekig tudnia kell, hiszen az ő szervezőkészségén múlik, hogy zökkenőmentesen zajlik-e le az egymást követő események sorozata. Az intézmények (vendéglő, templom) felé nem ő közvetít, de gyakorlati tudását a helyszínen mindig latba veti.

Kell tudjuk, hogy van-e akkornapra tűzve polgári esküvő vagy nincs, annak függvényébe a vendéghívás a családi házakhoz, hogy történjék. Februárban katolikus esküvő, akkor illik a templomba menni öt órára, mert a nap rövidebb, a templomi esküvő eltart ottól hatig, az egy óra, amire beérünk Kézdivásárhelyre asztalhoz ülni az fél hét, ami ideális. S onnan számítunk visszafelé. Ha van polgári, akkor a négy, félöt, ami megfelel.

A vőfély már abban a pillanatban elkezd a szervezést, ahogy elvállalta a lakodalom levezetését. *Nagyjából végigfutunk a kezdetektől a végig. Hány személyt hívnak? Jön a saccolás, hívnak kétszáz személyt, én azt mondom, 180 ülőhely legyen, és olyan 172 előélt rendeljétek. Ez azért lényeg, hogy plusztétel ne keljen megfizetni. Manapság a százból a nyolcvan szokott megjelenni, s nem mondják meg, hogy nem jönnek el. (...)*

6.5.3 A búcsúztatók

A vőfély a lakodalom napján megjelenik a vőlegényes háznál, egyeztetnek, hogy hányra kell a menyasszonyhoz menni. Addig feldíszítik az autókat, feltűzik a mirtuszokat. A vőfély ilyenkor praktikus tanácsokkal látja el a vőlegényt: *ha polgárra megyünk, személyazonossági legyen nálunk, katolikusba nem-e lehúztad a gyűrűt mosakodáskor, mert ott szükség van, a násznagyoknak megsúgja, hogy a pap bácsinak kell tenni a borítékba.*

A vőlegényes ház násznépe kettes sorba szerveződik a zenészekkel együtt átvonul a menyasszonyos házhoz. Útközben énekelnek, muzsikálnak, beszélgetnek. Ha a menyasszony egy másik településen lakik, a vőlegény rokonságát szállító, minimum öt autóból és egy buszból álló menet indul a lányos házig, éneklés helyett dudálással jelzik a vőlegény érkezését.

A menyasszonyi háznál kezdődnek a mindenki által ismert vőfélyi teendők: a bekérezkedés, a kikérés és a búcsúztató. A menyasszony-búcsúztató után a ház gazdája, vagy adott esetben a vőfély, kitarja a porta kapuit, behívja a hívatlanokat⁶⁴ és meg-

⁶¹ VOIGT Vilmos 1969, 355–392; DÖMÖTÖR Tekla 1983, 20–24; POZSONY Ferenc 2006, 67–124.

⁶² FÉL Edit 1940; SZABÓ László 1967.

⁶³ Székely Antal.

⁶⁴ „A helyi lakosság lakodalomra nem hivatalos, de az iránt érdek-

lődő tagjai. A lakodalom vonulásai alkalmával az utcára kiállva, a lakodalmi multság idején a lakodalmas ház körül vagy annak udvarán szemlélték az eseményeket.” Magyar Néprajzi Lexikon – <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-1329.html>.

vendégeli őket. Ugyancsak itt egyezi meg a vőfély a házigazdákkal, hogy mi legyen a sütemény-kínálomással, melyet a polgári esketőben, illetve a papnál szoktak hagyni.

Csernátónba ezéltt úgy a katolikus, mint a református, miután megesküdtek az ifjak, a tanúkkal együtt behívta az esperesi irodába vagy a hivatalba, ahol békönyvelte a násznagyokat. Ez jelenleg Csernátónba csak a református egyháznál működik.

6.5.4 Az akadályok feloldása

A templomi kézfogó éltt, vagy ha azt polgári esküvő éltt meg, előfordul, hogy a lakodalmas menet éltt elkötik az utat, ilyenkor ugyancsak a vőfély furfangosságán, rátermettségén múlik, hogyan oldja meg a helyzetet.

Csernátónban tartom ezt legtükéletesebbnek, s még egy pár település van, ahol ugyanezt a szokást betartják, addig kötik el az utat, amíg az ifjú pár nem megy a templomba. S eddig is a helyes, ugyanis ha odafigyelünk a pap bácsira, aki azt mondja, ásó, kapa s a nagyharang, s már az oltár, az úrasztala éltt egymásé, akkor attól arrafelé utat kötni nem illik. Viszont vannak települések, ahol nem tudják. Polyánban elkötik 15–20-szor, Bélafalván miután a templomból kijövünk, azután kötik el. Azt is meg kell oldani, mert az az ök hagyományik. Addig, amíg gyermek, vagy legényember köti el, az is helyes, de onnantól nem helyes, amikor házasember köti el.

6.5.5 Családi fotózkodás

Általános szokás, hogy a templomi esküvő után az ifjú párról fotók készülnek a rokoni és baráti társaságban. Fogarasi Klára fogalmazza meg, hogy „amióta a fényképek hozzátartoznak életünkhöz, az egybekelés ritkán történik meg anélkül, hogy képes bizonyítéka ne maradjon”.⁶⁵ A vőfély a fényképezés ideje alatt sem lazít, mozgósítja a fiatalok rokonságát, hogy senki se maradjon ki a fotózkodásból. Ez a szokás tovább is folytatódik a fényképek kiosztásával a lakodalom lezárulta után.

Ugyancsak az ő feladata a templomi esküvő után a vőlegénynek elmondani, amíg a mulatság helyszínére érnek, hogy miután belépnek a terembe, a sóval, kenyérral, vízzel, illetve újabban pezsgővel fogadott ifjú pár mit kell cselekedjen: megsózzák egymás kenyerét, azt elfogyasztják, s utána pezsgővel nyomatják.⁶⁶

6.5.6 Megérkezés a mulatság helyszínére

A terembe lépve a vőfélyre újabb szervezési feladatok várnak: *a főasztalt annyi személyre terítették-e, ahányan ülünk ott, mert ez nagyon lényeg, hogy a násznagyokét senki se foglalja el. (...) A vendégek bebocsátást kapnak, követem, hogy aki utoljára érkezett, annak valaki foglalt-e helyet, ha nem, akkor az ő korosztálya körülbelül hol ül, van-e ott hely...*

Az ülésrendet a vőlegény szülei állapítják meg, de arra is volt példa, hogy a menyasszony szülei döntöttek, mert ök állták a költségeket. Amikor mindenki helyet foglalt, a vőfély már azon dolgozik, hogy összehangolja a zenészeket a szakácsokkal, fontos, hogy mindig akkor szüneteljen a tánc, amikor a konyhában minden elő van készítve az ünnepi fogás behozásához.

Most sokkal könnyebb a dolga a vőfélynek, mint éltt, mert a kultúrotthonba barátokat, utcabelieket hívtak felszolgálni, akik nem mindennap csinálták ezt, amit ma egy pincér Kézdivásárhelyen vagy bármelyik városba, vendéglőbe. (...) A barátoknak el kellett mondani, hogy idefigyeljete, minden asztal egyforma kell legyen, elosztottátok-e az asztalt egymás között? Ha nem, akkor megkezdjük az egyiknél, s úgy megyünk, amíg körbe érünk, nem az, hogy miután a vőfély béköszöntötte az ételt, megy ki merre akar, keresi a kedvencét, a barátját (...). A felszolgáló társaságnak meg kellett szervezni a terembe az asztalok elosztását.

Miután elhangzik a pohárköszöntő, s az első étel asztalhoz hívója, a vőfély felvezeti a tánc megkezdését. Ilyenkor az ifjú pár nyitja meg a táncot. Ennek kapcsán Niczuj Ödön így fogalmaz: *Ezt annyiból helyeslem, hogy ez az ő ünneplik. (...) Ez valahol az ifjú párnak inkább élmény, mint kínosan ülni az asztal mellett.*

A kézdivásárhelyi vendéglőkben bevett szokás szerint az előétel 19 órától 21-ig maradhat az asztalon, egy fél óra, amíg az asztalokról leszedik a mosatlant. 22 órakor hozzák be a levest, éjféltkor a flekken, 2.30 és 3 óra között a töltött káposztát. A vőfély minden egyes fogás éltt közvetít a zenészek és a konyhai személyzet között: *a zenészek amilyen egy pillanatra megállnak, elmondom nekik, (...) hány óra is van, a következő étel fél tízkor fog jönni, akkor ök ránéznek az órára, na, nyolc óra, akkor fél tízig pontosan két rend táncot tudunk betenni. Nem kell akkor tánc közben leállítani a zenekart, a nagy tömeg között a forró tállal masírozni (...) ott, ahol nincsen vőfély, Fülébe⁶⁷ s ott, azon a vidéken nagyon nehéz dolga van a zenekarnak.*

⁶⁵ FOGARASI Klára 2001, 161.

⁶⁶ A szokás onnan eredeztethető, hogy régen a szülök kenyérral és borral fogadták az ifjú párt. „A kenyér mint a család jólétét, bőségét, termékenységét szimbolizáló, ill. biztosító alapvető táplálék, elsősorban bizonyos kezdő alkalmakkor kapott szerepet, amikor

egyébként is jellemző volt e célok mágikus biztosítása. Általános volt az új házba vitt kenyér és só, amely a lakók jólétét kívánta biztosítani vagy azt szimbolizálta.” *Magyar Néprajzi Lexikon* – <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-290.html>.

⁶⁷ Erdőfüle, a Kovászna megyei Erdővidék egyik települése.

A vőfélynak kell tudnia, hogy a vőlegényék – mert ez az ő tisztjük – mennyi italt hoztak a lakodalomra. Niczuj Ödön szerint *egy személyre három deci pálinka, hét deci bor elég kell legyen*. Ezekon kívül az ételek behozatalakor mindig elmondja a leves, a bor, a szárnyas, a töltött káposzta bejelentő versét.⁶⁸ Ugyanakkor körbejárja az asztalokat, hogy mindenkinek van-e elegendő kenyér, borvíz, ital az asztalán, ha nincs, mozgósítja a pincéreket.

A kínálás levezetése mellett fontos a jó hangulat biztosítása is, Niczuj Ödön a viccmondás helyett a Szélyes Sándor-féle monológokat használja. A táncra való biztatás, a kellemetlen incidensek megoldása: részeg személy eltávolítása, nézeteltérések tisztázása szintén az ő feladata.

6.5.7 Ajándékszedés, menyasszonytánc

Az ajándékszedésre készülve a vőfély kiosztja a borítékokat. Egyeztet az ifjú párral és az örömszülőkkel az ajándékozás módját illetően. *Kimondjuk-e, hogy ki mennyivel ajándékozik,⁶⁹ az ifjú pár körbejár-e személyesen köszöni meg az asztal mellett, vagy feláll, s a helyén köszöni meg, s a vőfély minden asztaltól visszaviszi. Ma már kosárkába szedjük, nem tálcán. A pénzt nem számoljuk, hiszünk a vendégnek, hogy amit ráírt, megvan benne. Az ajándékszedés sokkal gyorsabban megy. A legújabb trend az, mikor az ajándékszedés bejelentése után a főasztal előtt áll az ifjú pár boros, pezsgős pohárral, s a kedves vendég odaviszi szépen sorba. (...)*

Ajándékszedés után a menyasszonytánc bejelentése és levezetése következik. Ilyenkor előfordul, hogy ellopják a menyasszonyt, a csokrárt, a cipőjét, esetenként a vőlegényt. A vőfély nem kell vigyázzon rájuk, ez a feladat a násznagyoké, a vőfély csupán a visszaszerzésük érdekében tárgyal a „rablókkal”. *Mostanában hihetetlen sok mindent tudnak lopni, alkalmanként túlzássá is fajul. Annyira, hogy ezelőtt menyasszonyt loptak, kivitték az ajtón kívül, megtörtént az egyeztetés és visszaadták. Hajdanában borért vagy pénzért, utána játékért (...), de az nem megérthető, hogy kivisszük a menyasszonyt, beültessük az autóba, és elvisszük egy éjjeli szórakozóhelyre. Ez eléggé gyakori kezdett lenni, helytelen, s itt tulajdonképpen az ifjú pár magatartásán is múlik. Jó, elloptatok, de tudjátok, itt mások is vannak, s nem lehet, hogy egy órát ott valahol menjünk. De vannak olyanok, akik, ha el nem loptok, ez nem is lakodalom, s ha nem megyünk el egyet a diszkóba, nem is érzem jól magam.*

A menyasszonytánc után a pincérek betaszítják a kerek asztalkán a tortát, a vőfély pedig elmondja

bejelentő versikéjét. *Egy adott időben a torta kimaradt, emlékezik Niczuj Ödön, most megint nagy divat lett, az ifjú pár rendel meg a nem tudom hány emeletes, tűzijátékos tortát.*

6.5.8 Mikor ér véget a vőfélyi szolgálat?

Niczuj Ödön szerint az utolsó ünnepi fogás bevétele után sem ér véget a *vőfély szolgálata*, addig tart, amíg az utolsó vendég is elmegy. Elmondása szerint a 90-es években nagyon sokszor behívták pénzt számolni is.

Adatközlőm úgy véli, a lelkiismeretesen, becsületesen elvégzett munka a legjobb reklám, számos irányelve közül ehhez tartja magát leginkább: *Mindig egyeztetek a vendéglővel, mindig tudom hány előétel volt kitéve, abból hány fogyasztódott el, hányat kellett utána rendelni, hány maradt meg, akkor kiszámítottam, s már fél három felé elmondom nekik, na, öt személlyel többen jöttünk, ez ennyibe kerül nektek, benne van a felszolgáló személyzet és a fogyasztásunk. Én addig nem jövök el, hogy ne tudják, hányan voltunk. Így látom helyesnek, mert azért kérik fel a vőfélyt, hogy ezek a feladatok alól mentesítve legyenek.*

A fejezet összegzéseként a csernátони, illetve felsőháromszéki lakodalmak esetében is elmondható az, amit Széman Zsuzsa a felsőtárkányi⁷⁰ lakodalom kutatása során megállapított, hogy azok a szokások, melyek a közösséget szórakoztatják, s amelyekhez tartozónak a lakodalom hangulatához – a menyasszony kikérése, az ételek beköszöntése, a menyasszonytánc –, bizonyos egyszerűsödéstől eltekintve (pl. kikérés és a búcsúztatás összevonása, ágyvitel eltűnése stb.) ma is a hagyományoknak megfelelően zajlanak. Ezzel szemben más, a szokásból kikopott elemek (pl. a vőfély általi meghívás, mely csernátони szokás) modern elemmel kombinálva élnek tovább (újabbán e-mailben is küldenek esküvői meghívókat).⁷¹

Az esküvő előtt álló fiatalok nagy többsége szombaton tartja lakodalmát, igaz, egyesek a vendéglőfoglalás miatt kénytelenek péntekre áttenni a nagy esemény napját. Az esetelemzésem alapjául szolgáló lakodalom szombaton (2009. november 28-án) zajlott. A rokonság 15.30-kor kezdett gyülekezni Levente szüleinek házában, Alsócsernátонban, a vendégsereg 16 órakor indult el Martonfalvára, a leányos házhoz. A templomi szertartás 17 órakor kezdődött, a fiatalok 19 órára érkeztek meg a kézdívásárhelyi Bujdosó vendéglőbe, a mulatság helyszínére. Az utolsó vendégek hajnali 7 órakor távoztak.

⁶⁸ A szertartás minden gócpontjában elhangzik a vőfélyi szöveg. KESZEG Vilmos 1991, 20.

⁶⁹ Balázs Lajos szerint ez a fajta ajándékozás hasonló a menyasszonyos háznál gyakorolt rítushoz, amikor mindenki ajándékát

bemondták és megköszönték. BALÁZS Lajos 1994, 144.

⁷⁰ Község Heves megye Egri kistérségében.

⁷¹ SZÉMAN Zsuzsa 1983, 285–295.

Niczuj Ödön vőfély csak azután ült autóba és vezetett haza.

Mindemellett, hogy a vőfély „vezet”, irányít, szervez, arra is neki kell figyelni, hogy ne maradjon étlen, mert elmondása szerint, *már úgy es járt*, hogy étlen maradt. Az előételből éppen csak *csipegetni* marad ideje, amint a vendégek megkezdik a táncot, a levesre soha nem jut ideje, a flekkenből a bor beajánlása után *gyorsan fogyaszt*, hiszen sietnie kell az ajándékszedéshez szükséges borítékok kiosztásával. Egyedül az utolsó fogás az, mit nyugodtan megehet.

Mint azt már az előző fejezetekben kifejtettem, nem szokott táncolni, hogy a rossz nyelveknek ne adjon okot rá, illetve családját sem szokta magával vinni, hiszen számára ez munka, nem szórakozás. Az, hogy kocsival távozik, arra utal, hogy alkoholt egyáltalán nem fogyasztott.

Ami a fizetségét illeti, *soha előleget nem veszek el, az ő szavuk az előleg*, mondja, az előre megegyezették alapján *műsorzáráskor* kapja kézbe pénztét.

7. Következtetések

Dolgozatomban adatközlőm, a csernátони Niczuj Ödön vőfélyé válásának, illetve az ezt követő életszakaszának – 1990-től egészen napjainkig – vizsgálata révén a vőfélyek – mint népi specialisták – szerepének esetleges átalakulását követtem végig. Niczuj Ödön huszonekét éves pályafutása során ezer lakodalmat vezetett le 118 településen. Ezer házasságkötő ifjú pár, 200 x 1000 lakodalomra meghívott személy emlékezik rá. A 118 település javarésze Kovászna megye területére tehető, de Hargita, Brassó, Maros, Szilágy és Bákó megyékben is több alkalommal megfordulta magát mint vőfély, ezenkívül a szakmája iránti érdeklődését nemcsak vőfélykönyvek, -füzetek gyűjtésével, hanem tudományos szakmunkák elolvasásával is bizonyította. Az általa elmondottak, illetve a rendelkezésemre bocsátott videofelvételek, valamint a terepmunkám során látottak (öt lakodalmon vettem részt, adatközlőm mellett hat másik vőfélyvel készítettem interjút) alapján, úgy érzem, az alábbi következtetések, amelyek a 21. század vőfélyeinek – nem ceremóniamester! – lakodalmi belüli tevékenységére vonatkoznak, mérvadóak, bátran képezhetik további kutatások alapját.

A vőfély mint specialista három stratégiát követhet: 1. helyi hagyományt vesz át és folytat, tudatosan (hagyományt ápol), 2. kreatív személyként újításokat vezet be (pl. szöveget ír) (kreatív alkotó), 3. a más

régiókból származó folklorisztikai gyűjtemények, internetes oldalak felhasználásával hozzájárul a helyi hagyományok horizontjának megnyitásához (mediátor).

A Györgyi Erzsébet-féle irányelvet érvényesítve, miszerint „minél több egyes eseteket leíró anyagunk van, annál reálisabban tudjuk szemlélni az általánosító leírásokat”,⁷² a Niczuj Ödön által levezetett 2009. november 28-i lakodalom menetének leírása, jobban mondva ezen belül a vőfélyi feladatok kiemelése reális képet ad arról, hogy melyek egy felsőháromszéki vőfély feladatai napjaink lakodalmi menetében.

A csernátони lakodalmak menete sokat változott, pontosabban fogalmazva korszerűsödött az elmúlt kétszáz év folyamán, ugyanakkor elmondhatjuk, habár a polgári és/vagy egyházi esküvői szertartás népszerűsége hullámszórt a 20. század folyamán, a hagyományos cselekmény gerince megmaradt. Ezen belül értelemszerűen a vőfélyi szerep is változott: míg a 18. században a lakodalmakat többnyire a feladatra legalkalmasabbnak tartott és mintegy szakemberként meghívott vőfélyek vagy násznagyok szervezték, irányították, az 1960-as évek közepétől ez a feladat a családtagokra hárult, akik régi vőfélykönyvekből tanulták meg a rigmusokat, tehát nem voltak szakemberek.

Az 1970-es évek után a lakodalom régi hagyományos elemei ismét visszatértek, ez a korábbi politikai szigor enyhülésével és az életkörülmények javulásával magyarázható. Korábbi kutatások alapján elmondható, hogy a 80-as évektől ismét a 100–200 fős, családi házakban megtartott jókedvű ünnepség jellemzi a lakodalmakat. Ezek azok az évek, amikor a vőfély teljesen átveszi a lakodalom rendezői szerepét, ő lesz a vendéghívó, szórakoztató és felszolgáló egyben.

A 21. század vőfélye mentesül a behívás feladatától, nem ő hordja el a házakhoz a meghívót – adatközlőm is jelzi, további kutatásaim is alátámasztják, hogy csernátони sajátosság az, hogy a vőfély házhoz megy, és kézbesíti a nyomtatott meghívót. De továbbra is az ő tiszte a lakodalmi menetet vezetni, ezen kívül ismernie kell az egész ünnepség forgatókönyvét, az összes lakodalmi rigmust, beköszöntőt, búcsúztatót, de a megfelelő nótákat, vicceket, lakodalmi játékokat is, mert ő biztosítja a jó hangulatot, szórakoztat. Továbbá felügyeli a rendet, megoldja az esetleges incidenseket, összehangolja a konyhai személyzet és a zenészek munkáját, valamint figyelemmel kíséri azt is, hogy minden vendég el legyen látva étellel és itallal.

⁷² GYÖRGYI Erzsébet 1983, 468.

1. táblázat

Cselekményszerkezet	Időpont
1. A multság helyszínének lefoglalása	Minimum három hónappal az esemény előtt, de Niczuj Ödönnek olyanról is van tudomása, hogy már egy évvel a kézfogó előtt lefoglalták az éttermet.
2. A vőfély kiválasztása	Niczuj Ödön már az év elején meg tudja mondani, hogy év végéig hány lakodalomra foglalták le. Ez a szám évközben általában a duplájára szokott duzzadni. A minimum ebben az esetben is három hónappal azelőtt, és a maximum az, amikor a fiatalok már egy évvel korábban lefoglalják a vőfélyt.
3. A zenészek kiválasztása	Akárcsak az előző két tényező. Függ a lakodalmi zenészek népszerűségétől. Pl.: Kézdivásárhelyen a Maraton zenekart ajánlott már fél évvel az esemény előtt lefoglalni, ha biztosra akarunk menni.
4. A násznagyok felkérése	Már nem bír akkora fontossággal, mint régen. A násznagy manapság többnyire azzal tűnik ki a többi vendég közül, hogy ő adja a legtöbb ajándékpénzt. Sok esetben egyértelműen a keresztszülők töltik be ezt a tisztséget, tehát a felkérés csupán gesztusértékű, és a meghívók átadásakor történik.
5. Meghívó nyomtatása, vendégek meghívása	Maximum egy hónappal az esemény előtt.
6. Templomi kihirdetés	Három héttel a kézfogó előtt.
7. Az esküvői ruha vásárlása	Három-egy hónappal előtte.
8. Fotózkodás (menyasszony, vőlegény)	Egy héttel korábban: műteremben vagy egy festői helyen (Felsőháromszéken az esküvői fotózások 90 százalékának helyszíne a csernátони Haszmann Pál Múzeum.)
9. A lakodalmi szertartás szokásai: A menyasszony kikérése Lakodalmi menet, a hívatlanoknak ételajándék Polgári és egyházi esküvő Fotózkodás a rokonokkal, barátokkal A lakodalmi (autós)menet a multság helyszínére A multság Ajándékszedés Éjfélkor menyasszonytánc Menyasszonyi torta behozatala Visszahívás	Előfordul, hogy nem az esküvő napján tartják a polgári esküvőt, hanem azt megelőzően akár hónapokkal azelőtt.

Irodalom

- ANTUSNÉ ERCSÉNYI Ágnes
2001 És ma? Napjaink esküvői szokásai, in: Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások*, Planétás Kiadó, 230–233.
- BAKÓ Ferenc
1955 Felsőtárkány község lakodalmi szokásai, *Ethnographia*, 66. évf., 345–408.
- BALÁZS Lajos
1994 *Az én első tisztességes napom. Párvasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*, Kriterion Kiadó, Bukarest.
- CARR, David
1999 A történelem realitása, in: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*, Kijarat Kiadó, Budapest, 69–84.
- DIMÉNYI H. Árpád
2009a A lakodalmi költészet egyéni árnyalatai, *Csernátони Füzetek*, 49, 14–15.
- DÖMÖTÖR Tekla
1983a *Magyar népszokások. Az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások*, Corvina Kiadó, Budapest, 47–64.
1983b *A népszokások költészete*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DUBY, Georges – LARDREAU, Guy
1993 *Párbeszéd a történelemről*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERIKSON, Erik H.
1998 Személyiségpszichológia, in: Charles S. Carver – M. F. Scheier: *Személyiségpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest.
- FARAGÓ József
1975 A tizenkettedik óra kérdése a folklórgyűjtésben, *Korunk*, XXXIX, 9, 657–660.
- FÉL Edit
1940 A társaságban végzett munkák Martoson, *Néprajzi Értesítő*, 33, 361–379.
- FOGARASI Klára
2001 Falusi lakodalmak a századelő fotográfiáin, in: Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások*, Planétás Kiadó, Budapest, 161–174.
- GADÓ Ottó (szerk.)
1978 *Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1950–1975*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- GÁBORJÁN Alice
1969 *Magyar népviseletek*, Corvina Kiadó, Budapest.
- GYÖRGYI Erzsébet
1983 Házasságkötés és lakodalom, in: Uő: *Lakodalom*, Debrecen, 467–472.
2001 Ádámtól, Évától a parasztlakodalomig, in: Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások*, Planétás Kiadó, Budapest, 7–17.
- KESZEG Vilmos
1991 *A folklór határán*, Kriterion Kiadó, Bukarest.
2005 Előszó, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*, I–II, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 7–30.
2007 Élettörténetek populáris regiszterekben, in: Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár, 151–198.
2008 A lakodalom költészete, in: Uő: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár, 188–201.
- KÜLLÖS Imola
2004 *Közköltészet és népköltészet*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 259–304.
- ORTUTAY Gyula
1979 Bevezetés, in: Uő: *Fedics Mihály mesél*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁL-VARGA Réka
2011 Esküvőszervezés mesterfokon, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XVI, 20, 8–9.
- POZSONY Ferenc
2006 *Erdélyi népszokások*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár, Kolozsvár.
- SÁRKÁNY Mihály
1983 A lakodalom funkciójának megváltozása falun, *Ethnographia*, 94, 279–285.
- SZABÓ László
1967 A népi társasmunkák kutatása, *Ethnographia*, LXXVIII, 355–392.
- SZÉMAN Zsuzsa
1983 A lakodalom hagyományőrző szerepe és társadalmi funkciója Felsőtárkányon, *Ethnographia*, XCIV, 285–295.
- TENGELYI László
1998 *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- VOIGT Vilmos
1969 Modellálás a folklorisztikában, *Ethnographia*, 80, 355–392.
1998 Folklór, in: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században. III. kötet*, Babits Kiadó, Szekszárd, 545–561.

Sajtó

BARTOS Lóránt

2001 Több mint 400 lakodalom után, *Székely Hírmondó*, VI, 20, 18.

2007 Egy lagzi, tizenhét vőfély (Egy a nép Háromszéken), *Krónika*, IX, 160, 5.

DIMÉNY H. Árpád

2007 Egyszerre szolga, bohóc és színész, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XII, 41, 22.

2009b A vőfély, aki feleségestől jár lagziba, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XIV, 20, 22.

2009c A postásvőfély, aki révbe jutott, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XIV, 21, 22.

2009d Mulattam, és még meg is fizettek érte, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XIV, 43, 22.

2009e A vőfély, aki visszatért a halál torkából, *Székely Hírmondó*, II. sorozat, XIV, 47, 22.

IOCHOM István

2007a Kézdiszéki vőfélyek találkozója Ikaváránál, *Háromszék*, 5166, 3.

2007b Vőfélytalálkozó Gelencén, *Háromszék*, 5257, 3.

2008 Vőfélytalálkozó Kézdiszentléleken, *Háromszék*, 5466, 3.

2010 Ezer lakodalmat vezetett le, *Háromszék*, 22, 6133, 7.

Un cavalier de onoare din secolul al XXI-lea

(Rezumat)

În acest studiu urmăresc procesul prin care Ödön Niczuj din Cernat devine cavalier de onoare, respectiv, prin analiza cursului vieții lui de după acesta, schimbările survenite în rolul de cavalier de onoare ca specialist în tradiții poulare. Exemplul analizat ne arată că specialistul urmărește trei strategii în tradiția și poezia cununiilor: 1. preia și continuă tradiția locală în mod conștient (păstrează tradiția), 2. ca persoană creativă inovează (scrie texte), 3. folosind colecțiile folcloristice ale altor regiuni și a paginilor internet, contribuie la deschiderea de noi orizonturi în tradiția locală.

A Bridesman from Csernáton (Cernat) in the 21st Century

(Abstract)

In my study I follow the process of formation of a bridesman: Ödön Niczuj from Csernáton and – by analysing his course of life following his formation – the changes in the role of bridesmen as folk specialists. The analysed example shows that the specialist follows three strategies in the tradition and poetry of weddings: 1. overtakes and continues local traditions, consciously (fostering tradition), 2. as a creative person introduces novelties/innovates (e.g. writes texts), 3. using folk collections from other regions and websites he contributes to the opening of new horizons in local tradition (mediator).

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel/fax: 0267-312442, e-mail: office.sznm@gmail.com
A kiadásért felel Vargha Mihály

A tördelés a T3 Kiadó munkája
Nyomta és kötötte a T3 Kiadó nyomdája
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 97 (A4)
ISSN 1843-8385